Geïllustreerde encyclopaedie

Antony Winkler Prins

Neth 2038.10.2

Harvard College Library

FROM

Hendrik Willem
van Loon

GEÏLLUSTREERDE

ENCYCLOPÆDIE

ZESDE DEEL

DSJAIPOER—FRULLINI

Gedrukt ter Zuid-Hollandsche Boek- en Handelsdrukkerij te 's-Gravenhage.

Digitized by Google

GEÏLLUSTREERDE

ENCYCLOPÆDIE

WOORDENBOEK

VOOR

WETENSCHAP EN KUNST, BESCHAVING EN NIJVERHEID

Onder hoofdredactie van

A. WINKLER PRINS

MET MEDEWERKING VAN VELE SPECIALITEITEN

Tweede, naar de nieuwste bronnen herziene en aanmerkelijk vermeerderde uitgave met platen, kaarten en tekstfiguren

ZESDE DEEL

DSJAIPOER—FRULLINI

ROTTERDAM
UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ „ELSEVIER"
1885

Neth 2038.10.2

HARVARD COLLEGE LIBRARY
GIFT OF
HENDRIK WILLEM VAN LOON
OCT 21 1921

Djaipoer, in het Engelsch *Jyepour* of *Jeypore* en in het Sanskriet *Djajapoera*, is een belangrijk vorstendom en een schatplichtige Staat van het Britsch-Indische Rijk. Het telt op 720 □ geogr. mijl ongeveer $1^1/_2$ millioen inwoners. De bodem is er meerendeels effen en bestaat uit bar zand en uit mildbesproeide, vruchtbare oasen. De zomer is er drukkend heet en de winter wel eens guur. De bevolking bezit veel vee en verbouwt graan, peulvruchten, katoen en tabak, en in het zand groeien er zelfs in het droge seizoen verbazend groote watermeloenen. De gemengde bevolking bestaat er uit Mina, die men voor de oorspronkelijke bewoners houdt, Djats, die zich vooral met den landbouw bezig houden, en de heerschende stam der Radsjpoeten. Deze telt 30 000 weerbare mannen en wordt beschouwd als afkomstig van *Rama*, den tweeden zoon van den Koning van Oude. Het land staat onder het gezag van nagenoeg onafhankelijke leenmannen. — De evenzoo genoemde *hoofdstad* is de fraaiste en regelmatigste van alle steden der Hindoes; zij is omgeven door een wal en een muur met hooge torens en bezit 7 poorten. Er zijn vele steenen huizen en schoone tempels en moskeeën, — voorts eene sterrenwacht, eene citadél en een tuighuis. In het midden der stad verheft zich het vorstelijk paleis, door sierlijk aangelegde tuinen omgeven. De stichter der stad is *Djai-Singh*, een beroemd sterrenkundige en minister van *Mohammed*, koning van Delhi (1718—1748). — De voormalige hoofdstad Amber, weleer beroemd als een zetel van Indische geleerdheid, ligt thans in puin.

Djalandhar, eene afdeeling van het Britsch-Indisch luitenant-gouverneurschap Pendsjaub, telt op bijna 600 □ geogr. mijl nagenoeg $2^1/_2$ millioen inwoners en ligt tusschen 30° 57′ en 32° 5′ N. B. en tusschen 75° 4′ en 76° 38′ O. L. van Greenwich. In dit vruchtbare gewest heerscht een gezond klimaat. — De evenzoo genoemde *hoofdstad*, te voren de residentie van het Vorstenhuis der *Lodi-Afghanen*, heeft ruim 45 000 ingezetenen, en vele prachtige graven in hare nabijheid geven getuigenis van den voormaligen luister dezer stad.

Djâmi (Mewlânâ), eigenlijk *Abd-er-Rahman-ebn-Achmed*, de meest-beroemde Perzische dichter van zijn tijd, werd geboren in 1414 en verkreeg dien bijnaam van zijne geboorteplaats Djâm in Khorasan. De Perzische Sultan *Aboe-Saïd* riep hem aan het Hof te Herat, maar de dichter, een aanhanger van de leer der *Soefi*, gaf de voorkeur aan eene bespiegelend leven. Hij stond voorts in hoog aanzien bij den Sultan *Hossein-Behâdoer-Khan* en den geleerden vizier *Mîr-Ali-Sjîr*. Toen hij in 1492 overleed, was de geheele stad in rouw en de Sultan deed hem op eene luisterrijke wijze ter aarde bestellen. Hij was één der vruchtbaarste Perzische schrijvers en heeft meer dan 40 godgeleerde en dichterlijke werken nagelaten. Uit zijn „Divan" of dichtverzameling heeft *Rückert* onder den titel: „De zeven sterren van den Grooten Beer" een zevental epische en didactische gedichten genomen en te zamen uitgegeven, namelijk: „Joesoef en Zoeleika", een diepzinnig verhaal, — „Medsjnoen en Leila", — „De rozenkrans des rechvaardigen", — „Het geschenk des edelen", — „Salaman en Absal", — „Chossan en Sjirin", — en „Het boek van de daden van Alexander". — Van zijne prozaschriften is zijne: „Geschiedenis van het mysticismus" het meest beroemd. Vele van zijne liederen zijn door *Wickerhauser* in het Duitsch vertaald.

Djamna of *Dsjoemna*, in het Engelsch *Jumna* en in het Sanskriet *Jamoena*, is de belangrijkste zijrivier van de Ganges in Hindostan. Zij ligt op den linker oever van deze en vergezelt haar van haar brongewest af. Ook hare wateren worden, evenals die van de Ganges, door de Indiërs voor heilig gehouden. Zij ontspringt in het Alpenlandschap Garwal in het Himalayagebergte ter hoogte van 3 500 Ned. el nabij de 7 warme Djamnotribronnen, ten noordwesten van die der Ganges. Door talrijke zijstroomen versterkt, ruischt zij door eene kloof van het Sewalikgebergte en bereikt na een woesten loop van 22 geogr. mijl bij Radsjamahal de vlakte, stroomt langs Delhi, Mathoera, Agra, Atawi en Kalpi en stort zich, na een loop van 191 geogr. mijl, bij Allahabad in de Ganges. Aan haren mond is zij niet minder breed dan de hoofdrivier, maar sterker van stroom en volkomen helder; de Ganges is dieper en haar water is wel geel van kleur, maar beter van smaak. De Djamna heeft hooge, steile oevers en is boven Delhi onbevaarbaar. In de vlakte verdeelt zij zich in onderscheidene armen en verschaft tevens water aan vele besproeiingskanalen. Tot hare belangrijkste zijrivieren behooren aan de linkerzijde de Hindon, de Siengoer en de Rhind, aan de rechterzijde de Tsjambal (Choemboel), aan de linkerzijde de Boenasz, en aan de rechter de Parbatti en de Sinde opnemend, — voorts de Betwa, de Dessahn en de Kani.

Djamoe, *Jammoe* of *Djamboe*, eene stad in Kasjmir, niet ver van de grenzen van Pendsjaub, op 32° 44′ N. B. en 74° 54′ O. L. van Greenwich, in het zuidelijk voorgebergte der Himalayaketen aan eene kleine rivier gelegen, is regelmatig gebouwd, telt bijna 42 000 inwoners en bezit een paleis van den

Radja, alsmede een fort en eene ruime bazar. Niet ver vandaar vindt men uitgestrekte bouwvallen.

Dsjangel, in het Engelsch *Jungle*, is de naam van een schier ondoordringbaren plantengroei van laag hout, slingergewassen, riet, bamboe, enz., die men in de moerassige vlakten in Indië aantreft, vooral aan den voet van het Himalayagebergte. Zulke moerassen, op sommige tijden wegens ongezonde uitwasemingen onbewoonbaar, strekken ter breedte van 4 tot 6 geogr. mijl langs de Tarai zich uit van Assam westwaarts tot aan de Djamna. Zij zijn dicht begroeid en eene geliefkoosde verblijfplaats van hyèna's, lynxen, tijgers, luiparden, olifanten, wilde zwijnen, antilopen, apen, herten en reusachtige slangen. In het droge seizoen wordt het gras er in brand gestoken, om de wilde dieren te verdrijven en den grond geschikt te maken voor weiland.

Dsjansji, de hoofdstad van het evenzoo genoemde district en van de evenzoo genoemde dlvisie in het Britsch-Indische lnitenantgouverneurschap der Noordwestprovinciën, ligt op 25° 28′ N.B. en 27° 28° O.L. van Greenwich en telt 8500 inwoners. Er is veel handel en nijverheid en eene groote mate van welvaart. Er zijn rechte, zindelijke straten en rnime bazars, en op eene rots verheft er zich een fort, de woning van den voormaligen Radja, door de Mahratten gebouwd.

Dsjapara, zie *Japara*.

Dsjats, in het Engelsch *Jats* of *Jauts*, is de naam van een krachtigen Arischen volksstam in Hindostan. Vermoedelijk zijn zij afkomstig van de Indo-Scythen of Geten (de Sakas der Indiërs en Perzen), die omstreeks het jaar 126 vóor Chr. het Nieuw-Bactrische Rijk overstroomden en aan de Indus een Indo-Scythisch Rijk vestigden. Intusschen werden zij reeds in 56 vóor Chr. door den Indischen koning *Wikramaditya* uit Pendsjanb verdreven. Later woonden zij onder den naam van *Dsjats* in de bergstreek ten westen van de Indus, waar er zich in oostelijk Beloedsjistan thans nog bevinden, doch werden in 1024 na Chr. door Snltan *Mahmoed* van Ghasna onderworpen en in 1489 door *Timoer* in Pendsjanb vervolgd en grootendeels uitgeroeid. Na dien tijd geraakten zij in vergetelheid, totdat zij omstreeks het jaar 1700 uit het oosten van Pendsjanb over de Sedledaj oostwaarts voortrukten tot aan de Djamna. De Groot-Mogols van Delhi stonden hun toe, het land tusschen de Djamna en de Ganges tot woonplaats te kiezen; hier ontwikkelden zij zich sterk, en vooral na den dood van *Aureng-Zebe* namen zij zelfs toe in welvaart en macht. In den slag bij Pannipoet (1761) droegen zij door verraad niet weinig bij tot de nederlaag der Mahratten en verkregen van Sjach *Alloem* tot belooning de stad Agra, en zij verzekerden zich van het bezit door het bouwen der vesting Bhoertpoer. Genoemde stad werd nn het toevluchtsoord van alle verdreven Dsjats, en de heerschappij was er in handen van onafhankelijke hoofden, radjas genaamd. Hoewel zij afkomstig waren van de geringe kaste der Soedra's, noemden zij zich afstammelingen van de kaste der Kajetri of krijgslieden, en zelfs de Briten vonden in hen een dapperen vijand. Generaal *Lake* sloot met hen in 1803 een verbond, doch de oorlog barstte weldra uit. Nadat *Lake* in 1805 Bhoertpoer stormenderhand had ingenomen, redde de Radja zijne heerschappij door zich aan schatplichtigheid te onderwerpen. Het land begon te bloeien, doch in 1825 ontstond er wederom oorlog wegens het afzetten van den minderjarigen Radja en het ombrengen van het regentschap. Generaal *Cambermere* veroverde Bhoertpoer den 17den Januari 1826 en sloopte de vesting, waarna de jonge Radja onder Britsche bescherming in zijne waardigheid hersteld werd.

Het land der Dsjats telt op 235 □ geogr. mijl ongeveer 600000 inwoners, en de Vorst is verplicht om hulptroepen te leveren aan het Britsche leger. De hoofdstad Bhoertpoer heeft eene bevolking van omstreeks 100000 zielen. De bodem is er zeer vruchtbaar en goed bebouwd. De landlieden zijn er steeds gewapend en onderscheiden zich door eene slanke gestalte en door groote spierkracht; zij zijn niet zeer voorkomend en gastvrij jegens vreemdelingen. Tot de Staten der Dsjats, die zich onder Britsche beschermheerschappij bevinden, behoort, behalve Bhoertpoer, ook *Dholpoer*, die op 77 □ geogr. mijl 550000 inwoners telt, met eene evenzoo genoemde hoofdstad aan de Tsjambal, — alsmede *Matsjery Alwar*, enz. Ook in andere gewesten van Radsjpoetana vormen de Dsjats een aanzienlijk deel der bevolking, zooals in Dsjaipoer, Bahawalpoer enz.

Dsjaudpoer, in het Engelsch *Joudpore*, is de grootste der Vóor-Indische Staten, welke zich onder de beschermheerschappij van Groot-Britanje bevinden. Dit land grenst ten noorden aan Bikanir en Sjekawatti, ten oosten aan Dsjaipoer, Kisjenghar, Adsjmir en Mewar, ten zniden aan Oedaepoer, Serohi en Baroda, en ten westen aan Ran, Sinde en Djessalmir. Het heeft op 1593 □ geogr. mijl bijna 3 millioen inwoners, en de znidwestwaarts stroomende Loeni vormt er eene grens tusschen een bar gedeelte des lands ten noordwesten en een vruchtbaar gedeelte ten zuidoosten. Het westelijk |gedeelte ligt ln de Indische woestijn (Tharr), waar lange rotsketens de Groote Woestijn van de Kleine scheiden. Ten oosten verheft zich het land ln de Aravallibergen tot eene hoogte van ruim 1000 Ned. el. Het klimaat is er zeer warm, en in den winter heerscht er eene felle koude. Uit de talrijke meren, die des zomers droog worden, verzamelt men er veel zont. Ook vindt men er fraai marmer, tin, lood, alnin en ijzer. De landbonw levert er vooral katoen en graan, en de veeteelt eene menigte kameelen, paarden en schapen. Onder de wilde dieren heeft men er leeuwen, tijgers, wolven, slangen, antilopen en wilde ezels. De bevolking behoort er meerendeels tot den stam der Dsjats; zij drijft een belangrijken handel, vooral in zout, doch is tevens zeer verslaafd aan het misbruik van opium.

De evenzoo genoemde *hoofdstad* ligt aan den zoom van eene bebouwde, boschrijke vlakte en prijkt met eene hooggelegene citadél en een vorstelijk paleis. Aan de noordoostzijde vindt men de voorstad Mahamandir met gewijde tempels en onderscheidene paleizen, en een paar uur gaans vandaar de schilderachtige bouwvallen van Mandor, de onde hoofdstad.

De tegenwoordige heeft eene bevolking van 150 000 zielen.

Dsjaunpoer, in het Engelsch *Jounpoor*, is de hoofdstad van een evenzoo genoemd district, hetwelk op 76 □ geogr. mijl omstreeks 1 025 000 inwoners telt en aan de Britsch-Indische presidentschappen Benares en Allahabad grenst. Zij ligt op de beide oevers van de bevaarbare Goemti, welke door eene oude, heehte steenen brug verbonden zijn, en men vindt er merkwaardige bouwvallen en overblijfselen van moskeeën, paleizen enz. Zij is een belangrijk militair station van het Britsche leger en telt ruim 23 000 inwoners.

Dsjelalabad, eene stad in het noorden van Afghanistan en aan de Kaboeirivier gelegen, telt 10 000 (volgens anderen 3 000) inwoners en is beroemd geworden doordien er zich in 1841—1842 eene kleine schaar Engelschen onder aanvoering van Sir *R. Sale* moedig verdedigde tegen het overmachtig leger der woedende Afghanen. Later zijn er de vestingwerken gesloopt. De nabijgelegene *Vlakte van Dsjelalabad* is mild besproeid en zeer vruchtbaar; er groeit veel suikerriet.

Dsjelâl-ed-dîn-rûmi, een Perzisch dichter, werd geboren te Balch in 1207. Zijn vader, een uitstekend beoefenaar der wijsbegeerte, nam de wijk naar Konia in Klein-Azië, en zijn zoon volgde hem derwaarts. Laatstgenoemde was hier als leeraar werkzaam en werd er de stichter der Mewlewi, de voornaamste orde der Derwisjen. Vooral behaalde hij grooten roem door zijn „Divan" of verzameling van leerdichten. Eene bloemlezing daaruit is in het licht gegeven door *Rosenzweig* te Weenen (1837). Nog hooger wordt zijn „Mesnewi (tweeregelig rijm) geprezen. Het bestaat uit meer dan 40 000 tweeregelige coupletten en is in 6 boeken verdeeld, waarin zedespreuken, beschouwingen, legenden en verhalen elkander afwisselen. De ontwikkelde Mohammedaan beschouwt dit werk als het meest volmaakte van zijne stichtelijke boeken, — als een werk, waardoor hij de hoogste zaligheid kan deelachtig worden, zoodat het inderdaad eene belangrijke plaats bekleedt in de Mohammedaansche letterkunde. Eene volledige uitgave van den „Mesnewi" met eene Turksche vertaling en met toelichtende aanmerkingen is in 1836 te Boelak in 6 deelen in het licht verschenen. Gedeelten er van zijn in het Duitsch overgebracht door *Rosen* (1849).

Dsjem of *Zizim*, een broeder van Sultan *Bajazet II*, werd geboren in 1495. Op 10-jarigen leeftijd werd hij stadhouder van Kastemoeni en 6 jaar later van Karaman. Na den dood zijns vaders zocht hij zich meester te maken van Broessa, was aanvankelijk voorspoedig in den strijd tegen zijn broeder, doch leed in 1481 bij Jenisjer en in 1482 bij Angora de nederlaag. Daarna nam hij de vlucht naar Rhodus, waar hij met den grootmeester *d'Aubusson* een verdrag sloot, en begaf zich vervolgens naar Frankrijk, waar hij de bescherming genoot van de Maiteezer orde, van den Koning van Frankrijk en van den Paus. *Alexander Borgia*, de opvolger van *Innocentius VIII*, liet hem, op aandrang van *Bajazet*, door middel van vergif uit den weg ruimen. Zijne dochter werd de gemalin van *Nassir-Mohammed*, sultan van Egypte, en hij zelf vervaardigde gedichten, die tot een „Divan" vereenigd zijn.

Dsjemsjid, een fabelachtige koning der Perzen, stichtte volgens de overlevering de stad Hamadan, voltooide de stad Isthakar (Persépolis) met duizend zuilen en prachtige paleizen, maakte zijn volk bekend met den Zonnedienst, gaf het wijze wetten, bevorderde kunst en wetenschap, den wijnbouw, de mijnontginning en de parelvisscherij, en overleed in 780 vóór Chr.

Dsjerbi, of *Jerbah*, een Afrikaansch eiland in de kleine Syrte (Golf van Gabes) en aan Tunis toebehoorend, telt op eene uitgebreidheid van 19 □ geogr. mijl eene Arabische bevolking van 30 000 zielen. De bodem is er grootendeels op eene schilderachtige wijze met dadelboomen bedekt en om die reden — in ouden tijd reeds als het Lotophageneiland — beroemd. Dadelbrandewijn, olie, fijne wol en geweven bournou's behooren er tot de uitvoerartikelen. Bij de beste ladingplaats verheft zich eene stompe, met kalk bedekte zuil ter hoogte van ruim 10 Ned. el. Die zuil is op eene laag doodsbeenderen uit menschenschedels opgetrokken, afkomstig van de soldaten van *Lacerda*, hertog van *Medina-Sidonia*, die in 1516 hier ten getale van 14 000 sneuvelden.

Dsjesair, het meervoud van *Dsjesireh* (eiland), is de naam van een ejaleet in Europeesch Turkije, hetwelk uit de 22 bewoonde eilanden in het noordelijk en oostelijk gedeelte der Aegeesche Zee bestaat. Zij hebben eene oppervlakte van 273 □ geogr. mijl, en het aantal inwoners bedroeg er in 1845 bijna $^1/_2$ millioen. Het is verdeelt in 7 districten (livas), namelijk Bozda Ada (Tenedos), Lemnos, Midilli (Mytilene), Sakiz (Chios), Sizan (Samos), Istan Koi (Cos) en Redos (Rhodus). Te voren behoorde ook daartoe het eiland Cyprus, dat den 4den Juni 1878 aan Engeland is afgestaan. Sedert 1881 is de zetel van den gouverneur (Wali) op Chios gevestigd.

Dsjesireh is een Arabisch woord, hetwelk eiland beteekent. Men bestempelt met dien naam het land tusschen de Tigris en de Eufraat (Mesopotamië), — en *Dsjesireh el Dsjesireh* of *Eiland der Eilanden* is de naam, dien men geeft aan het iand, in Nubië tusschen de Witte en de blauwe Nijl gelegen.

Dsjessalmir, in het Engelsch *Jussulmeer*, is een Staat der Radsjpoeten, gesteld onder de Britsch-Indische beschermheerschappij. Hij ligt tusschen Djaudpoer, Bhawalpoer, Bikanir en Sinde, en heeft op 578 □ geogr. mijl ongeveer 75 000 inwoners. Het westelijk gedeelte is eene woestijn en het zuidelijk gedeelte doorsneden door eene reeks van barre heuvels, afgewisseld met weilanden. Stroomend water zoekt men er te vergeefs, doch in den regentijd ontstaan er eenige zoutwatermeren, van welke het grootste, Kanod-Sar geheeten, 4—5 geogr. mijl lang is. Na het verdampen van het water vindt men den bodem dier meren met eene zoutkorst bedekt. Het noodige drinkwater wordt er in kunstmatig aangelegde vijvers bewaard. Men heeft er vele wilde dieren, zooals wolven, ajakals en slangen, en tot de tamme behooren er dromedarissen, paarden, runderen en schapen. Men verbouwt er hoofdzakelijk moorengierst, en de gemengde

bevolking is er zeer verslaafd aan het misbruik van opium.

De evenzoo genoemde *hoofdstad*, door een cyclopenmuur omringd, bezit eene groote vesting, waarin zich het paleis van den Vorst en 6 Hindoetempels verheffen. Zij telt 35 000 inwoners.

Dsjessoer, in het Engelsch *Jessore*, is een Britsch-Indisch district dat op 175 □ geogr. mijl ruim 2 millioen inwoners telt. Het land is er in het algemeen laag en vlak en van armen van den Gangesmond doorsneden. De alluviale bodem bezit er eene verbazende mate van vruchtbaarheid, maar het klimaat is er hoogst ongezond. Men verbouwt er vooral suiker en indigo, en de dsjangels wemelen er van wilde dieren. — In de *hoofdstad* van dien naam, waar zich ruim 8 000 inwoners bevinden, bestaat eene school, waar Engelsch, Perzisch en Bengali onderwezen wordt.

Dsjezzar (Achmed) of *Achmed de Slachter*, een Turksch pasja, geboortig uit Bosnië, verwierf als slaaf in Egypte de gunst van *Ali-Bey* werd eerst bevelhebber te Caïro en later, toen hij tot den val van zijn begunstiger had medegewerkt, pasja te Acre, alwaar hij zich onafhankelijk zocht te maken van de Porte. Het aanzoek van *Bonaparte*, om hem hulp te verleenen, wees hij van de hand en deed alle Franschen te Acre in den kerker werpen. Nu zag hij zich benoemd tot opperbevelhebber van het Turksche leger en werd door *Bonaparte* wel is waar geslagen, doch ook te vergeefs in Acre belegerd. Later kwam hij weder in opstand tegen de Porte en voerde een bloedigen oorlog tegen den Groot-Vizier en den Pasja van Jaffa. Hij overleed in 1804.

Dsjidda, of *Dsjedda*, eene zeestad en belangrijke handelplaats aan de westkust van Arabië, is de haven van het 10 geogr. mijl vandaar verwijderde Mekka. Zij ligt aan de Roode Zee in eene barre, onvruchtbare vlakte, doch is goed gebouwd, door een nieuwen muur omringd en door een kasteel met vuurmonden gedekt. Tot de voornaamste gebouwen behooren er het kasteel van den Turkschen gouverneur, het tolhuis en eenige moskeeën. De haven is met koraalbanken bezet en het binnenloopen niet zonder gevaar. Men vindt er geene tuinen of bouwgronden, en men gebruikt er om te drinken regenwater, hetwelk in bakken bewaard wordt. De bevolking 15- of 20 000 zielen groot, is eene zeer gemengde. Hier vereenigen zich de bedevaartgangers op hunnen tocht naar de heilige stad en bevorderen er den handel, zoodat men er zelfs Fransche en Britsche consuls aantreft. Men houdt haar voor éene van de rijkste koopsteden van Turkije; zij is trouwens de stapelplaats van den handel tusschen Arabië en de tegenovergelegene Afrikaansche kust en er komen jaarlijks althans 30 schepen uit Bombay, Soerate en Calcutta. — In 1881 verschenen er in het geheel 1033 schepen met eene laadruimte van bijna 45 000 ton. Belangrijke handelsartikelen voor den uitvoer zijn er parelmoer, Arabische gom, koraal, koffie, dadels, Mekkabalsem, katoen, leder enz., — terwijl er graan, rijst, boter, olie, tabak, muskus, specerijen, teakhout, kokosnoten, moesselin, sjaals, kleederen en slaven worden ingevoerd. Sedert 1840 is de stad onderworpen aan de Turksche heerschappij. Den 15den Juni 1858 werden er vele Christenen door de Mohammedanen vermoord, en ook de Engelsche vice-consul *Page* en de Fransche consul *Eveillard* deelden in dat lot. Dientengevolge werd de stad bij herhaling door het Britsche oorlogschip „Cyclop" gebombardeerd, waarna de Turksche landvoogd elf der schuldigen deed ter dood brengen.

Dsjiggetai (Equus hemionus) is eene soort van het geslacht en de famille der *Paarden*, die tot de orde der *Eénhoevigen* (Solidungula) en tot de klasse der *Zoogdieren* (Mammalia) behooren. Men vindt deze soort in het oostelijk gedeelte van Midden-Azië, vooral op de hoogvlakte van Mongolië. De kop van dit dier gelijkt op dien van den ezel; het heeft kleiner ooren dan deze, maar ze zijn grooter dan die van het paard, een fraaien, welgevormden hals, dunne en nette pooten, een korten staart en eene korte, opstaande maan. De isabellakleurige huid is op den rug donkerbruin en onder den buik wit. Zij zwerven doorgaans rond in troepen van 20 stuks, gewoonlijk merriën met veulens, door een hengst vergezeld; zij zijn zeer schuw en nemen bij het geringste onraad de vlucht naar het gebergte. De Toengoezen vinden het vleesch van dit dier zeer smakelijk; de huid wordt duur verkocht en de kwast van den staart als amulet gedragen. Men heeft dit fraaie dier naar de zoölogische tuinen in Europa overgebracht, doch alle pogingen, om het te temmen, zijn tot nu toe vruchteloos gebleven. Men zie de afbeelding van den Dsjiggetai op de plaat bij het artikel *Eenhoevigen*.

Dsjilolo of *Gilolo*, eigenlijk *Djailollo* of *Halémahéra*, één der Molukske Eilanden in den Indischen Archipel, bezit eene oppervlakte van 313 en met de eilandjes langs de kust van 358 □ geogr. mijl, heeft eene dergelijke gedaante als Celébes en onderscheidt zich door een vulkanischen bodem. Het bestaat uit vier groote schiereilanden en aan de westkust verheft zich de vuurspuwende berg Koenorra (1 700 Ned. el hoog), een brandpunt van vreeselijke aardbevingen. De Straat der Molukken bespoelt het eiland aan de westzijde, de Groote Oceaan aan de noordzijde, de Zee van Halémahéra aan de oostzijde en de Seramsche Zee aan de zuidzijde. Het planten- en dierenrijk vertoont er den onuitputtelijken rijkdom der keerkringslanden en het klimaat is er in het algemeen vochtig en vrij gezond. Aan de kust zijn Maleiers gevestigd, en in het weinig bekende binnenland vindt men Alfoeren. Een gedeelte van het eiland — het noordelijk en zuidelijk schiereiland met het vlek Bitjoli aan de oostkust met 23 000 zielen — is onderworpen aan den Sultan van Ternate, het overige aan dien van Tidore, en bij de kampong Dodingga aan de westkust verheft zich een Nederlandsch fortje, evenwel zonder bezetting. Dit eiland behoort tot de Nederlandsche residentie Ternate en wordt door een controleur bestuurd. Het ligt tusschen 0°50′ Z.B. en 2°30′ N.B. en tusschen 127°25′ en 128°55′ O.L. van Greenwich. Het eiland is verdeeld in een groot aantal djiko's (districten) en deze veelal in gams (landschappen), die een zeker aantal soa's (dorpen) bevatten. Elke soa heeft zijn eigen bestuur. Volgens *Bleeker* telde er in 1854 de

bevolking 27700 zielen. De woningen zijn er vrij groot en in sommige districten op palen gebouwd. Sedert de opheffing van de slavernij in 1879 bestaan er slechts twee standen, die der dopollo's (aanzienlijken) en die van het balla (gemeene volk). Persoonlijk grondbezit bestaat er niet, daar de Sultan zich als eigenaar van den bodem beschouwt.

Dsjingis-Khan, *Gengis-Khan* of eigenlijk *Temoedsjin*, een beroemd Mongoolsch veroveraar, geboren den 26sten Jannari 1155, onderscheidde zich al vroeg door groote talenten als krijgsman, zoodat hij reeds op 13-jarigen leeftijd — na den dood van zijn vader, den Mongoolschen vorst *Yesoekai* — de teugels van het bewind in handen kon nemen. De opperhoofden der aan hem onderworpene stammen poogden zich wel is waar aan zijn gezag te onttrekken, doch hij behaalde de overwinning en deed 70 van hen in een ketel met kokend water werpen. Om zich beter staande te kunnen houden begaf hij zich onder de beschermheerschappij van den Groot-Khan der Karaïtische Mongolen. Deze gaf hem zijne dochter ten huwelijk, doch de listen zijner benijders deden weldra een oorlog tusschen hem en zijn schoonvader ontstaan, waarin deze 40000 man en zelf het leven verloor. Ook een anderen vijand, *Tayan*, den Khan der Naïmansche Tartaren, versloeg en doodde hij met al de krijgsknechten aan de Amoerrivier in 1203, waarna hij de opperheerschappij verkreeg in een groot gedeelte van Mongolië, alsmede het bezit der hoofdstad Karakorum. In het begin van 1204 hield hij eene soort van Rijksdag, waar zich afgevaardigden bevonden van alle aan hem onderworpene horden. Deze verhieven hem tot Khakhan of Vorst der Vorsten, en een Spaansch heilige voorspelde hem, dat hij de heerschappij over de geheele wereld zon ontvangen, hem tevens gelastende om zich niet meer *Temoedsjin*, maar *Dsjingis* te noemen. *Dsjingis-Khan* voerde nu eene burgerlijke en militaire wetgeving in. Hij gaf getuigenis van zijn geloof aan één God, maar omhelsde geene bepaalde kerkleer, getronw blijvende aan den natuurdienst der Tartaren. Alle godsdienstige secten hadden bij hem volkomen vrijheid en alle verdienstelijke mannen zonder onderscheid van geloof waren welkom aan zijn Hof. Wegens reeds vermelde voorspelling waren zijne soldaten zeer oorlogzuchtig. Hij veroverde het land der Oeigoeren en zwaaide alzoo den schepter over het grootste gedeelte van Tartarije. Nadat zich voorts meer stammen onderworpen hadden, trok hij op tegen China en overschreed den grooten munr. Na een zesjarigen oorlog werd de hoofdstad Yen-King — later Pe-King — stormenderhand ingenomen, geplunderd en verbrand, waarna hij meester was van het noordelijk gedeelte van China. Daar zijne gezanten, afgevaardigd aan den Sultan van Khowaresm — het hedendaagsche Khiwa —, door dezen waren omgebracht, toog hij in 1218 met een leger van 70000 man naar Toerkestan. De eerste slag, hoe bloedig ook, bleef onbeslist. In 1219 rukten de Mongolen verder; de steden Bokhara, Samarkand en Khowaresm boden een hardnekkigen tegenstand, doch zij werden overweldigd en door de vlammen verwoest en meer dan 200000 menschen kwamen daarbij om het leven. Daarbij ging de kostbare boekerij van Bokhara verloren. Gedurende 7 jaren ging *Dsjingis-Khan* voort met veroveren, plunderen en moorden, zoodat hij, nadat de Russen den 31sten Mei 1223 bij de rivier Kalka (Kaleza) in het stadhouderschap Jekaterinoslaw eene vreeselijke nederlaag geleden hadden, zijne heerschappij tot aan de Dnjepr uitstrekte. In China verordende hij het vermoorden van alle landlieden, welke niet geschikt waren voor den oorlog, om op die wijze levensmiddelen te besparen, en wilde vervolgens het bouwland in weiden veranderen, doch op aandringen van één zijner raadslieden werd die maatregel niet ten uitvoer gebracht. Reeds was hij meer dan 60 jaar oud, toen hij in 1225 in persoon aan het hoofd van zijn leger tegen den Koning van Sihia of Tangoet (bij de Arabieren Sjidaskoe) ten strijde trok, omdat deze eene schuilplaats had verleend aan 2 vijanden der Mongolen en hen niet wilde uitleveren. De Mongolen togen gedurende den winter door de woestijn Gobi, drongen door tot in het hart der vijandelijke Staten en vernietigden in een slag op de ijsvlakte van het meer Kokonoor het leger der tegenstanders, dat volgens de berichten $^1/_2$ millioen soldaten telde. Weldra werd Ninghia, de hoofdstad van Tangoet veroverd. Intusschen geschiedde de vestiging eener Mongoolsche dynastie in geheel China eerst door een kleinzoon van *Dsjingis-Khan*. Bij den oorlog tegen Tangoet voelde laatstgenoemde den dood naderen; hij verdeelde zijn gebied onder zijne 4 zonen, vermaande hen tot eendracht en overleed den 24sten Augustus 1227. Deze veroveraar heeft althans 5 of 6 millioen menschen doen ombrengen en onwaardeerbare voortbrengselen van kunst en wetenschap vernield. Hij werd met groote praal te Tangoet onder een boom begraven. Van hem is geen ander gedenkteeken overgebleven dan een steen van graniet, te Nertsjinsk gevonden en weleer aldaar gepiaatst en met een geschrift voorzien ter gedachtenis zijner verovering van het koningrijk Sartagol (Karakitai).

Dsjinni, *Djinne* of *Sinni*, de hoofdstad van een evenzoo genoemd Afrikaansch landschap in het westen van Soedan en ten oosten van Segoe, telt ongeveer 10000 inwoners en is de stapelplaats van den handel in Soedan. De markt aldaar wordt zeifs uit verre oorden bezocht en is ruim voorzien van Europeesche waren. Vooral is de handel er belangrijk in zont en in gemaakt goud; dit laatste wordt er door de nijvere en zeer goed ontwikkelde bevolking vervaardigd.

Dsjoenkowskii (Stepan Semenowitsj), een Russisch staatsman en geleerde, werd geboren te Lebedin den 5den Januari 1763 en bezocht de school te Charkow, waar hij znlke vorderingen maakte in de wiskunde en oude talen, dat *Catharina II* hem naar Engeland zond ter voltooiing zijner studiën. Hier bleef hij 7 jaar en keerde in 1792 over Frankrijk en Duitschland daar Petersburg terug. Hij werd er benoemd tot Hofraad en leermeester der dochters van Keizer *Paul*. Bij de hervorming van het Russisch ministerie in 1802 werd hij directeur in het departement van Staathuishoudknnde en Openbare werken. Bijna alle veranderingen in den toestand van landbouw en nijverheid is men aan dezen staats-

man verschuldigd. Hij was een bepaald voorstander van vrijheid van godsdienst en wist *Alexander I* te bewegen, om de Kwakers uit Engeland derwaarts te roepen tot droogmaking der moerassen in den omtrek van Petersburg, waardoor de gezondheidstoestand aldaar aanmerkelijk verbeterd werd. Zijne pogingen om het lijfeigenschap af te schaffen leden echter schipbreuk op den tegenstand van den adel en van de ambtenaren. In 1803 werd hij benoemd tot secretaris van het Staathnishondkundig Genootschap en ontwikkelde in die betrekking eene ongemeene werkzaamheid. Nadat hij in 1828 met den titel van geheimraad een eervol ontslag had verkregen, overleed hij te Petersburg den 15den April 1839. Van zijne geschriften noemen wij een leerdicht over den tuinbouw in den trant van *Delille*, alsmede een: „Nieuw en volledig stelsel van landbouw (1817, 15 dln)".

Dsjohor of *Johore* is de naam van een Maleisch Koningrijk in Achter-Indië. Het beslaat het zuidoostelijk gedeelte van het schiereiland Malakka en is door eene bergketen van Pahang, ten noordoosten gelegen, gescheiden. Het droeg weleer den naam van Malakka, maar toen de stad Malakka in 1511 in de handen der Portugeezen gevallen was, werd het Koningrijk, evenals de nieuwe hoofdstad van den Vorst, met den naam van Dsjohor bestempeld. Het is nog weinig bekend; de oevers zijn er gedeeltelijk hoog en steil, de binnenlanden boschrijk naar weinig bezocht, — en de stad Dsjohor ligt ongeveer 6 geogr. mijl van de kust aan eene rivier, die zuidwaarts vloeit en tegenover het eiland Singapore in zee valt. Nadat de Vorst zijn zetel naar het eiland Lingga verplaatst heeft, is zij echter weinig meer dan een visschersdorp.

Dsjocjokarta, zie *Djokjokarta*.

Dsjonk of *jonk*, een Chineesch woord, hetwelk *schip* beteekent, is een Chineesch vaartuig, uit de kindsheid van den scheepsbouw afkomstig. De groote jonken hebben eene grootte van 4- tot 500 ton scheepsmaat; zij voeren 3 masten zonder raas en evenzoo vele zeilen, die van matten vervaardigd zijn en bij het strijken in plooien of vouwen nedervallen. Znlke vaartuigen zijn plomp van voorkomen, slechte zeilers en kunnen geen weêrstand bieden aan het woeden der zee of aan de kogels van het geschut. Zij zijn in het midden laag en krommen zich aan den voor- en achtersteven opwaarts. Zij zijn ongeschikt om te laveeren, zoodat zij steeds gunstigen wind noodig hebben. Daarom doen zij jaarlijks slechts éene reis — met de moessons — tusschen China en Singapore of Java. De oorlogdsjonken zijn veel beter van vorm en veel hechter gebouwd; zij zeilen zeer goed, maar kunnen evenmin een storm in zee verdragen. Elke *dsjonk* is aan den boeg voorzien van 2 groote oogen, daar anders het vaartuig, volgens de meening der Chineezen, den weg niet zou kunnen vinden.

Dsongarije of *Dsjoengarije* is de naam van eenige Midden-Aziatische gewesten, die onderworpen waren aan den Mongoolschen stam der *Dsongaren* of *Kalmukken*. Deze ontleenden eerstgenoemden naam aan de woorden *dson* (linker) er *gar* (hand), omdat zij den linkervleugel vormden van het Mongoolsche leger. Bij de Chineezen heeten zij *Eleut* of *Oeloet*, — eene verbastering van het Mongoolsche woord *Oirat* (Verbondenen), — en onder dien naam hebben de zendelingen der Jezuïeten hen in Europa bekend gemaakt. *Kaldan* of *Boexjtoe-Khan* wilde in de 2de helft der 17de eeuw, op het voetspoor van *Dsjingis-Khan*, zich van geheel Mongolië en Midden-Azië meester maken en zelfs tot China doordringen. Hier echter vond hij in de Mandsjoe een dapperen vijand. *Kaldan* en zijne opvolgers leden bij herhaling de nederlaag, en de Chineezen drongen voorwaarts tot in Midden-Azië, waar zij niet alleen Dsongarije, maar ook Klein-Boekharije en Oost-Toerkestan met de hoofdsteden Jarkand en Kasjgar in bezit namen. Die landen vormden te voren het Rijk der Dsongaren, hetwelk zich van het Thsoenglingen Beloet- tot aan het Altaï- en Tangnoegebergte, voorts van het meer Balkash tot aan de bronnen van de Selenga uitstrekte (35—50° N.B. en 90—115° O. L. van Greenwich) en den zevenachtigen Thian-Sjan of het Hemelgebergte torschte. Men vermeldt, dat de Chineezen gedurende den laatsten oorlog tegen de Dsongaren (1756—1759) meer dan een millioen menschen hebben omgebracht. Een overschot van 20 000 zielen vluchtte in 1758 naar Siberië en voegde er zich bij de Kalmukken der Wolgaboorden; doch reeds in 1770 keerden zij meerendeels terug, daar zij liever in hun vaderland de verdrukking der Chineezen, dan elders het Russische juk wilden dragen. Zij worden er als slaven tot den landbouw gedwongen, zoodat het zelfstandig volksbestaan der Dsongaren verdween. De Chineezen noemden hunne nieuwe verovering Si-ju of Westland en verdeelden het in de gewesten Thian-Sjan-Peloe en Thian-Sjan-Nanloe, of de noordelijke en zuidelijke provincie van het Hemelgebergte. Deze laatste is Toerkestan en de eerste het eigenlijk Dsongarije, dat echter, evenals zijne voornaamste rivier, Ili wordt genoemd, — een naam, die ook wel aan de beide provinciën gegeven wordt. Het eigenlijke Dsongarije strekt zich uit van den Thian-Sjan tot aan den Altaï (42—49° N.B.). De westelijke grens, naar de zijde van Rusland, loopt, nadat de Czaar zijne heerschappij over het Balkasjmeer uitgestrekt en er de provincie Alataoe afgebakend heeft, van den westelijken oever van het meer Saisan in eene zuidwestelijke richting over het Tarbagataigebergte, den Cis-Ilensischen Alataoe, de rivier Ili, den Trans-Ilensischen Alataoe tot aan de Issykoel en tot aan de hoofdketen van den Thian-Sjan. Het land is eene vlakte, die, 300 Ned. el boven den spiegel der zee gelegen, oostwaarts allengs rijst en waarop bergen, dalen en meren elkander afwisselen. Tusschen deze bergen loopen wegen oostwaarts naar de Mongoolsche hoogvlakte, en daar deze geene moeielijkheden opleveren, schijnen zij de meestgeschikte te wezen voor het handelsverkeer tusschen Rusland en China. De reeks der Russische steden aan de Irtysj is eene voortzetting der reeks, welke zich nitstrekt langs den voet van den Thian-Sjan; die reeksen wijzen sedert eeuwen den karavanenweg aan.

Sedert 1759 hebben de Chineezen het uitgeplunderde land door middel van militaire koloniën van Mandsjoe enz. en vooral van Chineesche ballingen bevolkt, de zijstroomen

der Ili tot besproeiing gebruikt en de wouden zorgvuldig vernieuwd. Men verbouwt er rijst, wijn, tarwe, maïs, meloenen, perziken, abrikozen, peren, pruimen en zelfs granaatappelen. Het land staat onder de voogdij van den opperbevelhebber van het Westland, die zijn zetel heeft in de hoofdstad Koeldsja of Ili. Onderbevelhebbers besturen de districten Ili, Tarbagatai en Koerkaraoessoe. In het noordelijk gedeelte, aan de grenzen van Siberië, bevinden zich 10 militaire posten en 30 verschansingen, die door Kalmukken onder aanvoering van Chineesche officieren verdedigd worden. Behalve genoemde hoofdstad, in 1750 gesticht en 58 geogr. mijl ten oosten van de Russische vesting Wernoje en 80 geogr. mijl ten westen van de groote Chineesche marktplaats Oeroem-tsi gelegen en in het bezit van een Russisch consulaat, vindt men er de koopsteden Tarbagatai (Tajoegoetajak) aan den voet van den Tarbagatai, en Gobdo (Chobdo) aan de oostelijke grenzen.

Dualine is de naam van eene nieuwe ontplofbare stof, in 1868 door *Ditmar* uitgevonden. Zij bestaat uit een mengsel van nitroglycerine en schaafspanen, welke vooraf met een mengsel van salpeterzuur en zwavelzuur behandeld zijn. De dualine is niet zoo zwaar als dynamiet, blijft ontplofbaar bij vorst, is minder gevaarlijk, maar duurder dan buskruit, doch bezit ook tienmaal meer kracht, terwijl zij het dynamiet ook in ontploffend vermogen overtreft.

Dualis, afkomstig van het Latijnsche *duo* (twee), noemt men in de spraakkunst dien vorm, welke aanwijst, dat van 2 personen of zaken gesproken wordt. Die vorm gaat echter langzamerhand verloren in de pluralis of het meervond, hetwelk eene onbepaalde hoeveelheid van personen of zaken aanduidt. Alleen in die talen, welk zich nog steeds door een grooten rijkdom van vormen onderscheiden, zooals het Sanskriet, het oud-Grieksch en het Oud-Arabisch, vindt men den volkomen dualis, zoowel bij het naamwoord als bij het werkwoord, en in het Hebreeuwsch vindt men haar alleen bij het naamwoord en wel bepaaldelijk bij die, welke door de natnur verordende paren aanwijzen, zooals oogen, handen enz. Onder de Germaansche talen onderscheidt zich alleen het Gothisch door een dualis. In het Latijn heeft men haar alleen bij de woorden *duo* en *ambo*.

Dualismus noemt men het gevoelen van die wijsgeeren, die het wezen der dingen terugbrengen tot een goed en een boos beginsel. Deze worden in de leer van *Zoroaster* door *Ormuzd* en *Ahriman* vertegenwoordigd. Het dualisms verzet zich alzoo tegen het *theïsmus*, dat de Godheid als het goede beginsel huldigt en geen boos beginsel erkent, maar het booze als een misbruik van het goede beschouwt. — Ook *Descartes* was een voorstander van een zeker dualismus van vrijheid en dwang bij den mensch, en zijne meening strookt geenszins met die van het *Monismus*, hetwelk in 's menschen noodzakelijke onderworpenheid aan de natuur en de vrije werkzaamheid van zijn geest geenszins strijd ontwaart, maar een toestand, waaruit zich die der volkomene vrijheid langzamerhand ontwikkelt.

Duban (Jacques Félix), een Fransch architect, geboren te Parijs den 14den October 1797, werd een leerling van *Debret* en bezocht toen de bouwkundige school, waar hij in 1823 den grooten prijs voor architectuur behaalde. Van 1824–1829 hield hij zijn verblijf in Italië, en in 1834 werd hij te Parijs belast met het ontwerpen en voltooien eener bouwknndige school. In 1845 nam hij de restauratie op zich van het oude kasteel te Blois en daarna van dat te Dampierre. In één en ander slaagde hij zóo uitstekend, dat hij in 1848 tot architect van het Louvre benoemd werd, en zijne werkzaamheid in die betrekking droeg de algemeene goedkeuring en bewondering weg. In 1854 werd hij lid van het Instituut, en hij overleed te Bordeaux den 20sten December 1870.

Dubarry (Marie Jeanne, gravin), eene maitresse van *Lodewijk XV*, koning van Frankrijk, was de dochter van *Gomard de Vaubernier*, ambtenaar der belastingen, en werd geboren te Vaucouleurs den 19den Augustus 1746. Na den dood haars vaders was zij reeds vroeg eene prooi van Parijsche losbollen. Eerst was zij werkzaam in een modewinkel en kwam vervolgens in het huis van de beruchte *Gourdon*, waar zij wegens hare schoonheid en opgeruimdheid den naam van *l'ange* droeg. Graaf *Dubarry*, ten wiens huize zich vele aanzienlijke liefhebbers van het hazardspel vereenigden, nam haar bij zich, en hier kwam zij in kennis met *Lebel*, den kamerdienaar van *Lodewijk XV*, die haar vervolgens in aanraking bracht met den omstreeks 60-jarigen Koning. Deze had weldra zoo groot behagen in haar, dat hij haar deed huwen met een broeder van bovenvermelden Graaf, een volslagen dronkaard, en haar in spijt van den tegenstand der Prinsessen enz. aan het Hof plaatste. De minister *Choiseul*, die door de reeds in 1765 overledene madame *de Pompadour* groot geworden was, wilde haar doen vallen, maar struikelde daardoor zelf. Wel is waar bemoeide zij zich weinig met regeeringszaken, omdat zij enkel het genot najaagde, maar de tegenpartij van den minister maakte van haren invloed gebruik, om den Hertog *d'Aiguillon* aan het bewind te brengen. Zij ondersteunde hem tegenover het Parlement en berokkende zich hierdoor den haat van het volk. Toch poogde zij steeds eendracht te stichten, en hare milddadigheid evenaarde hare zucht tot geldverspilling. Zelve was zij niet zeer nauwgezet in hare trouw, doch zij hield angstvallig de wacht over alle uitspattingen van den Koning. Zij wist dezen steeds in eene goede luim te brengen en behoefde niet te vreezen, dat zij verstooten zou worden. Toen *Lodewijk XV* zijn einde voelde naderen, deed hij haar, uit zorg voor hare veiligheid, naar elders reizen. Na zijn overlijden werd zij naar een klooster bij Meaux gebracht, doch weldra kreeg zij verlof, om naar haar kasteel bij Marly terug te keeren. In den eersten tijd der Revolutie liet men haar ongemoeid, doch toen zij de uitgewekenen ondersteunde en met de aanhangers van *Brissot* samenspande, daagde *Robespierre* haar voor de rechtbank en deed haar den 6den December 1793 guillotineeren. Zij was onder die omstandigheden zeer kleinmoedig, stortte een stroom van tranen, riep het volk te hulp en zeide een oogenblik voordat zij het hoofd onder

de valbijl zou leggen: „Monsieur le bourreau, encore un moment!" — De „Mémoires (1829—1830, 6 dln)", onder haren naam uitgegeven, zijn onecht, maar zeer belangrijk.

Dubbelkelk (Helminthia *L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Saâmgesteldbloemigen* (Compositae). Het onderscheidt zich door een dubbel omwindsel, van 't welk het binnenste 8- en het buitenste 5-bladig is, — voorts door een naakten vruchtbodem, dwarsgestreepte vruchten en gevederd en gesteeld zaadpluis. In Frankrijk, Italië en ook in ons Vaderland groeit de *ruwe dubbelkelk* (H. echioïdes *Gaertn.*) met eenigszins gegolfde of getande onderste bladeren, terwijl de overige gaafrandig en lancetvormig zijn, — en in de Pyreneeën *H. spinosa Dec.*

Dubbelspaath, *kalkspaath* of *IJslandsch kristal*, alzoo genoemd wegens zijn vermogen om de lichtstralen dubbel te breken, is koolzuurcalcium $CaCO_3$, gekristalliseerd in 't hexagonale stelsel en wel het meest in den rhomboëder. Het is kleurloos en doorzichtig tot doorschijnend. Zijne hardheid is 3, zijn soortelijk gewicht 2,7.

Dubbelsterren noemt men zulke vaste sterren, die zich aan het ongewapend oog als eene enkele ster vertoonen, terwijl het bij het gebruik van vergrootende werktuigen blijkt, dat zij uit 2 of meer sterren bestaan. Men heeft er bij duizenden, en de onderlinge afstand dier vereenigde sterren is zeer verschillend. Toen de oudere *Herschel* met zijn krachtigen telescoop die sterren aan den hemel ontdekte, waande hij, dat ze niet *bij*, maar *achter* elkaâr en dan op grooten afstand van elkander waren geplaatst, zoodat hij daarvan gebruik dacht te maken, om haren afstand tot de Aarde te bepalen (zie *Parallaxis*). Weldra echter ontwaarde hij zulk eene menigte van die sterren, dat de waarschijnlijkheid de overhand behield, dat de meeste inderdaad nabij elkander gelegene sterrenparen vormden. Men heeft deze laatste *physische* en de achter elkaâr geplaatste *optische dubbelsterren* genoemd. Het is gebleken, dat sommige van die sterren — namelijk van de physische — zich om elkander of om een gemeenschappelijk zwaartepunt bewegen. Er is eene bekend met een omloopstijd van 31 (ζ in Hércules) en eene andere met een omloopstijd van 1200 (γ in den Leeuw) jaar. Bij éene, wier parallaxis en alzoo wier afstand tot de Aarde bekend is, heeft men zelfs nit den omloopstijd, in verband met den onderlingen afstand der samenstellende sterren, de geheele massa van deze berekend.

Herschel heeft van 1778 tot aan zijn dood meer dan 500 dubbelsterren waargenomen, wier sterren minder dan 32″ van elkander verwijderd zijn, en hij verdeelde ze in 4 klassen naar gelang die afstand minder dan 4″, tusschen 4 en 8″, tusschen 8 en 16″, en tusschen 16 en 32″ bedroeg. *Struve* te Dorpat leverde in 1820 eene lijst van 441 en in 1827 eene van 3112 dubbelsterren. Hierbij kwamen nog 4 nieuwe dubbelsterren, 2 vijfvoudige, 9 viervoudige en 119 drievoudige sterren in zijn: „Stellarum duplicum et multiplicum mensurae micrometricae (1837)". Daarenboven vestigden *Savary*, *Encke*, *South* en vooral *Herschel de Jongere* en *Mädler* hunne aandacht op de dubbelsterren, waardoor het aantal van deze tot 6000 klom. Van de sterren der eerste drie grootten is ongeveer de zesde, en van die der eerste zes grootten de tiende, van die der zesde tot negende grootte de vijfentwintigste, en van de kleinere sterren de tweeënveertigste eene dubbelster. Hoewel éene der sterren doorgaans kleiner is dan de andere — de centraalster geheeten — (zooals bij Rigel in Orion, bij de Poolster enz.), komt het toch ook vaak genoeg voor, dat de beide sterren even helder zijn. Doorgaans bezitten zulke verbondene sterren dezelfde kleur, — vele hebben eene verschillende tint van dezelfde kleur, doch bij het vijfde deel hebben de samenstellende sterren verschillende kleuren. Vaak ontmoet men daarbij aanvullingskleuren, zooals lichtgeel met blauw, — geel of rood met blauw; groen en blauw zijn zeldzaam. Na eene 20-jarige waarneming verkondigde *Herschel* in 1803, dat de elgenlijke dubbelsterren niets anders zijn dan sterrenstelsels, die zich naar de wetten, welke ook in ons zonnestelsel heerschen, in elliptische banen om een gemeenschappelijk zwaartepunt bewegen. Gaat het verlengde omloopsvlak door onze Aarde, dan bedekken de 2 sterren elkander nu en dan, zoodat wij ze niet als dubbelsterren kunnen waarnemen. Vandaar dat men gedurig nieuwe dubbelsterren ontdekt, en dat vroeger ontdekte dubbelsterren zich wel eens niet langer als zoodanig aan het oog vertoonen. Bijvoorbeeld de ster ζ in Hércules, in 1781 door *Herschel* als dubbelster gezien, vertoonde zich in 1802 als eene enkelvoudige ster en werd eerst in 1826 weder door *Struve* als dubbelster waargenomen. Waar de sterren dicht bij elkander staan, verschaffen de dubbelsterren een uitstekend middel, om het vermogen der kijkers te beproeven.

Dubbelzien (diplopie) heeft plaats, wanneer die gedeelten der hersenen, die de indrukken van het gezichtszintuig moeten ontvangen, niet gelijktijdig werken, — wanneer de receptiviteit der netvliezen van een oogenpaar ongelijk is, — of wanneer wegens de verschillende richting der beide oogen de indrukken van buiten onder ongelijke omstandigheden naar de hersenen worden overgebracht, zoodat de beelden niet vallen op correspondeerende plaatsen van het netvlies.

Dubbelzouten noemt men de zouten van meer basische zuren, wier waterstof door verschillende metalen is vervangen, of verbindingen van twee zouten van hetzelfde zuur. Als voorbeeld noemen wij den gewonen aluin $Al_2K_2(SO_4)24\ H_2O$, hetwelk uit kalium en aluminiumsulphaat bestaat, of het seignettezout $C_4O_4H_4\begin{matrix}OK\\<\\ONa\end{matrix}$, dat uit kalium en natriumtartraat is samengesteld.

Dublin is de naam van het volkrijkste graafschap in Ierland, in het landschap Leinster gelegen. Het telt op $16^1/_3$ □ geogr. mijl ruim 418000 inwoners, van welke 77% tot de R. Katholieke Kerk behooren. Het land is in het zuiden bergachtig en bestaat voor 't overige uit eene golvende, vruchtbare vlakte met vele baaien, eilanden aan de kust en vuurtorens. Het wordt besproeid door de Liffey, de Dodder en vele kleine beken, en het Koningsen het Groote Kanaal bevorderen er de binnenlandsche scheepvaart ongemeen. De belang-

rijkste bronnen van bestaan zijn er land- en tuinbouw, visscherij, oestervangst, veeteelt en weverij. De bodem levert er koper, lood en eenig graniet. Het graafschap, de hoofdstad en de universiteit zenden ieder 2 afgevaardigden naar het Parlement.

De evenzoo genoemde *hoofdstad* is de zetel van den Onderkoning van Ierland van het hooggerechtshof en van de regeeringsbeambten, alsmede van den Protestantschen primaat en van den R. Katholieken aartsbisschop. Zij is éene der grootste en fraaiste steden van Europa en ligt op den achtergrond van eene ruime baai. De eigenlijke stad is bijna rond, door eene fraaie laan (Circular road) omgeven en door kanalen van de voorsteden gescheiden. Voorts zijn om de stad heen de vlakten met bosch bedekt en met bevallige buitenverblijven bezaaid. Zij telde in 1852 ruim 258 000, doch in 1871 wegens de toenemende landverhuizing slechts even over de 245 000, maar in 1881 wederom 338 579 inwoners, van welke 80% den R. Katholieken godsdienst belijden. De Liffey, tusschen kaden van granietblokken voortstroomende en met 7 steenen bruggen en 2 spoorwegbruggen versierd, splitst de stad in een noordelijk gedeelte met 6 en een zuidelijk met 14 wijken. Het oostelijk gedeelte der stad is het nienwste en bevat de fraaiste gebonwen. In het algemeen is er in het zuidoosten en noordoosten de rijkdom, in het noordwesten de middenstand en in het zuidwesten de behoeftige volksklasse gevestigd. Men heeft er meerendeels regelmatige, breede, goedgeplaveide straten, fraaie huizen, een aantal prachtige gebouwen, vele gedenkteekenen, benevens groote, schaduwrijke pleinen. De fraaiste straat is Sackville-street met vele hôtels, schitterende winkels en eene hooge znil ter eere van *Nelson*. Het grootste plein is er St. Stephensgreen met het nriterstandbeeld van *George II*, en het sierlijkste plein is Merrionsqnare. Het Phoenixpark aan de westzijde der stad vindt in uitgestrektheid en in bevalligheid van aanleg bezwaarlijk ergens zijns gelijke; dáar bevindt zich het kasteel van den Onderkoning, alsmede het verblijf der secretarissen, een exercitie- en paradeplein, een militair hospitaal, eene constapelskazerne, een trigonometrisch bnrean, een opvoedingsgesticht voor soldatenkinderen, een zoölogische tnin, het Wellingtonmonnment, enz. Daarentegen verschaffen de hnnten in het ondste gedeelte der stad een tafereel van armoede en ellende. De merkwaardigste gebonwen van Dublin zijn het kasteel, oorspronkelijk eene vesting, doch thans de zetel van de hoogste staatslichamen, met eene vergaderzaal van den geheimen raad, een staatsarchief, de schatkamer, het tuighuis, eene slotkapél enz., — de nniversiteit, — het stadhuis, waarvoor het standbeeld van *George I* zich verheft, — de voormalige benrs met het standbeeld van *George III*, — de korenbeurs, — het gebonw der bank van Ierland, — dat van het tolkantoor, — dat der vier hooge gerechtshoven enz. Er zijn 10 Protestantsche kerken en kapellen, 85 R. Katholieke kerken en 19 kloosters. Van de kerken zijn eenige zeer bezienswaardig, zooals de hoofdkerk, aan *St. Patrick*, den beschermheilige van Ierland, gewijd, die onlangs is gerestaureerd, waartoe *Guinness*, een rijke bronwer uit Dublin, 40 000 pond sterling heeft bijgedragen. Eene nienwe kerk der Augustijnen is in 1865 door *Pugin* gebonwd. In hetzelfde jaar verrees er een tentoonstellingsgebonw, dat bij voortduring wordt gebruikt, en in 1868 werd er eene prachtige Vrijmetselaarsloge voltooid. Bij de reeds vermelde gedenkteekenen kwamen nog in 1863 een standbeeld van *Oliver Goldsmith* door *Poley*, en in 1866 een van Graaf *Eglintown*, een vroegeren onderkoning van Ierland, door *Mac-Dowell*. Voorts bevinden er zich standbeelden van *Smith O'Brien* en van den dichter *Moore*.

Het aantal inrichtingen van onderwijs is er zeer groot. Sedert 1220 bestond er eene nniversiteit, die echter ten tijde van *Hendrik VIII* gesloten werd. De bestaande Protestantsche nniversiteit of Trinity-college bevindt zich in eene voormalige abdij met 2 binnenpleinen. Zij is in 1591 door *Elizabeth* gesticht en bezit eene aanzienlijke bibliotheek, eene kapél, een museum van ondheden, eene snijkamer, een botanischen tuin, eene sterrenwacht, eene drukkerij, een fraai park, 35 hoogleeraren, 30 fellows, 1 600 tot 1 800 stndenten en een jaarlijksch inkomen van 74 000 pond sterling. — Queen's nniversity, in 1850 gesticht, maar thans in de Royal university opgelost, stond open voor de belijders van alle kerkgenootschappen en telde voorheen met de daarbij behoorende scholen te Belfast, Galway en Cork 60 professoren; zij werd in 1871 door 700 stndenten bezocht. — De Roman-Catholic-University is er in 1854 verrezen en de Royal nniversity met ruim 1 000 manneiijke en 65 vronwelijke stndenten in 1880; voorts bestaat er ook een college voor genees- en heelkunde. Wijders heeft men er eene landbonwschool, 11 geneesknndige scholen, eene kweekschool van onderwijzers, een R. Katholiek zendelingeninstitnut en omstreeks 200 openbare scholen. Van de geleerde genootschappen zijn er de Royal Dublin Society, de Royal Irish Academy en het Royal College of Science de voornaamste. Verder heeft men er een genootschap voor natnnrkunde en schoone kunst, in 1749 gesticht, met belangrijke verzamelingen. In het Iersche nijverheidsmuseum worden voorlezingen gehonden over de natnnr, — en de Koninklijke Iersche Académie is eene knnstenaarsvereeniging, die jaarlijks tentoonstellingen hondt. Ook zijn er 5 geneeskundige genootschappen en vele andere. — Tot de inrichtingen van weldadigheid behooren er 19 hospitalen met meer dan 4 000 bedden; daaronder bevinden zich het St. Stevenshospitaal, het Swifthospitaal, het hospitaal voor kraamvrouwen, het Koninklijk hospitaal, het invalidenhuis, een krankzinnigengesticht, twee inrichtingen voor doofstommen, een vondelingenhuis, een toevluchtsoord voor bejaarde l:eden en onderscheidene weeshnizen.

Tot haven der stad dient de Liffey, bevaarbaar voor schepen van 1 400 ton, en de bnitenhavens zijn er het bassin van Kingstown, sedert 1824 met de stad door een spoorweg verbonden, en het bassin van Howth-hill. Het Groote Kanaal en het Koningskanaal vereenigen de haven met de Shannon in het binnenland van Ierland. De noorderspoorweg loopt van Dublin naar Drogheda, Dundalk en Bel-

fast, — de zuider- en westerspoorweg naar Cork, Killarney en Tralee, — en de westelijke centraalbaan naar Galway. In 1881 kwamen 421 zeilschepen en 80 stoombooten in de haven van Dublin. Ingevoerd worden er vooral steenkool, graan, meel en timmerhout, — terwijl er veel vee en boter uitgevoerd worden. In 1869 werden er bijna 184 000 runderen, bijna 223 000 schapen en bijna 15 000 zwijnen naar Engeland vervoerd, benevens bijna 300 000 vaatjes boter. Er zijn reusachtige bierbrouwerijen, vooral die van *Guinness* en van *Manders*, — voor 't overige is er de nijverheid van geen groot belang. De stad is verdeeld in 15 wijken, en het stadsbestuur bestaat er uit even zooveel aldermen, van welke één lord-mayor is, en 45 raadsleden. De lord-mayor is civiel- en militair gouverneur van de stad, admiraal der havens en vrederechter.

Dublin, in het Iersch *Balla-na-Cleigh* en in het oud-Iersch *Ath*, *Cliath*, werd in 851 door de Noormannen gesticht en *Dubhlin*, *Dyvelin* of *Diftin* (Zwarte poel) genoemd, en was in de 10de eeuw de zetel van een Normandisch Vorstenhuis, dat in 948 het Christelijk geloof omhelsde. Deze Vorsten werden door de Ieren gedurig verdreven, doch wisten zich, in weerwil van geduchte nederlagen (in 978, 999 en 1014), langen tijd staande te houden. Koning *Sitric* stichtte in 1038 het bisdom Dublin, dat in 1214 tot een aartsbisdom verheven werd. Tot aan het einde der 12de eeuw was Dublin bij afwisseling onderworpen aan *Godred Cowan*, koning van Man, aan de Noormannen en aan *Mac Murrough*, koning van Leinster. In 1171 werd de stad veroverd door *Richard Clare*, graaf *van Pembroke*, bijgenaamd *Strongbow*, en bleef na dien tijd in het bezit der Engelschen. Den 12den November 1172 huldigde zij Koning *Hendrik II*, en tot aan de 15de eeuw vormde zij een afzonderlijk graafschap. In 1487 vond *Lambert Simnel* er hulp tegen *Hendrik VII*, en in 1659 veroverde de partij der *Stuarts* het kasteel en vestigde er het gezag van *Karel II*. Tot aan *O'Connell*, ja, tot op onze dagen was Dublin steeds het brandpunt van het staatkundig en kerkelijk verzet van Ierland tegen de Regeering in Engeland.

Dubloen (dubbel) is de naam van eene in Spanje en voormalig Spaansch Amerika gebruikelijke gonden munt van 2 pistolen. De waarde der vóór 1848 gestempelde dubloenen is 15 gulden 87 cent Nederlandsch en die der later gestempelde (dublon de Isabel) slechts 11 gulden 19½ cent Nederlandsch.

Dübner (Friedrich), een verdienstelijk Duitsch letterkundige, geboren te Hörselgau den 21sten December 1802, studeerde geruimen tijd te Göttingen, was daarna als professor werkzaam aan het gymnasium te Gotha en leverde eene critische uitgave van *Justinus* (1831). Daar hij zich voorts met de Latijnsche blijspeldichters bezig hield, legde hij zijne betrekking neder, om de belangrijkste handschriften hunner gewrochten in Italië in oogenschouw te nemen. Nog vóór het aanvaarden der reis ontving hij echter van *Firmin Didot* te Parijs de uitnoodiging, om aldaar met *Fix* en *Sinner* eene nieuwe uitgave van den „Thesaurus" van *Stephanus* in gereedheid te brengen. Hij spoedde zich derwaarts, en toen *Dindorf* met de hoofdredactie van den „Thesaurus" belast was, vestigde hij zijne aandacht op de „Bibliotheca Graeca" van *Didot*. Hiervoor leverde hij critische uitgaven van de „Moralia" van *Plutarchus* en van een aantal andere geschriften, benevens eene Grieksche anthologie (1861). In de „Bibliothèque Elsevirienne", die sedert 1855 bij *Didot* in het licht verschijnt, bezorgde hij de kantteekeningen voor *Horatius* en *Virgilius*. Ook heeft hij medegewerkt tot eene belangrijke uitgave der werken van *Chrysóstomus* en *Augustinus* te Parijs. Voorts heeft hij het onderwijs in de oude talen in Frankrijk aanmerkelijk verbeterd door het leveren van uitmuntende schooluitgaven van klassieke schrijvers. Hij overleed den 12den October 1867.

Duboc (Charles Eduard), een Duitsch dichter, schrijvende onder den naam van *Robert Waldmüller* en geboren te Hamburg den 17den September 1822, wijdde zich aanvankelijk aan den handel, beoefende echter tevens de dichtkunst en vertoefde van 1854 tot 1856 in Italië en Griekenland. Sedert 1857 wijdde hij zich onverdeeld aan den dienst der fraaie letteren en vestigde zich in 1859 te Dresden. Hij schreef: „Unterm Schindeldach (1851)", — „Dichters Nachtquartier (1853)", — „Merlins Feiertage (1853)", — „Irrfahrten (1853)", — „Lascia passare, Gedichte (1857)", — „Gedichte (1857)", — „Unterm Krummstab (1858)", — „Novellen (1860)", — „Dorfidyllen (1860)", — „Wanderstudien (1860, 2 dln)", — „Gehrt Hansen (1862)", — „Leid und Lust, Novellen (1874, 3 dln)", — „Mirandola u. s. w. (1866)", — „Baronisirt u. s. w. (1868)", — „Die kleine Gipsgieszerin (1869)", — „Das Vermächtnis der Millionärin (1870, 3 dln)", — „Schlosz Roncanet (1874, 4 dln)", — „Walpra (1874)", — „Brunhild (treurspel, 1874)", — „Der Secundant; aus dem Tagebuch eines Genealogisten (1878)", — en het blijspel: „Die Stegreifkomödianten (1877)". Ook legde hij de dramatische werken van Prinses *Amalia van Saksen* ter perse, alsmede eene vertaling van „Enoch Arden (7de druk, 1874)". — Zijn jongere broeder *Julius Duboc*, geboren te Hamburg den 10den October 1829, vestigde zich te Pillnitz en leverde opstellen in onderscheidene tijdschriften, — voorts: „Die Propaganda des Rauhen Hauses und das Johannesstift zu Berlin (1862)", — „Nationalität und Democratie (1863)", — „Die öffentliche Sittenlosigkeit (6de druk, 1870)", — „Sociale Briefe (3de druk, 1873)", — „Geschichte der englischen Presse (1873)", — „Psychologie der Liebe (1874)", — „Das Leben ohne Gott. Untersuchungen über den ethischen Gehalt des Atheismus (1875)", — en „Gegen den Strom (1877)".

Dubocage (Marie Anne), geboren *Le Page*, eene Fransche dichteres, aanschouwde het levenslicht te Rouen den 22sten October 1710, ontving hare opvoeding in een klooster te Parijs en trad vervolgens in het huwelijk met *Pierre Joseph Fiquet Dubocage*. Behalve vertalingen leverde zij het epos: „La Colombiade (1856)", — „Voyage en Angleterre, Hollande et Italie (1776)", — Oeuvres poétiques (1762, 3 dln)", — en „Oeuvres politiques (1788, 2 dln)". Zij overleed den 8sten Augustus 1802. — Haar echtgenoot, geboren te Rouen in 1700 en

aldaar overleden in 1767 schreef: „Mélanges de différentes pièces, traduites de l'anglais (1751 3 dln)", — en „Lettres sur le théâtre anglais (1752, 2 dln)".

Dubois. Onder dezen naam vermelden wij:

Guillaume Dubois, cardinaal en Fransch minister onder het regentschap van den Hertog *van Orléans*. Hij werd geboren den 6den September 1656 te Brive la Gaillarde in Limousin, bezocht het collége St. Michel te Parijs en werd eindelijk onderwijzer van den Hertog *van Orléans*, wiens huwelijk met eene dochter van *Lodewijk XIV* en madame *de Montespan* hij bevorderde. De Koning verhief hem daarna tot abt van St. Just. Toen de Hertog *van Orléans* benoemd was tot prins-regent, kwam vooral door zijn invloed een verbond tot stand tusschen Frankrijk en Engeland, alsmede de Quadruple-allantie van 2 Augustus 1718. Als minister van buitenlandsche Zaken bewees hij groote diensten aan de geestelijkheid en aan den Paus, en deze benoemde hem in 1720 tot aartsbisschop van Cambray en een jaar later tot cardinaal. Kort daarna werd hij eerste minister, doch hij overleed reeds den 10den Augustus 1723. Deze staatsman onderscheidde zich zoowel door zijne verregaande zedeloosheid als door zijne onbeperkte eerzucht en berekenende sluwheid, — zoowel door zijne verbazende bedrijvigheid als door zijne grenzenlooze goedhartigheid.

Félice Henry Dubois, meer bekend onder den pseudoniem *Bodz-Reymond*. Hij werd geboren den 20sten Augustus 1782 te St. Sulpice in Val de Travers, hield zich te Genève en te Lyon bezig met letterkundige werkzaamheden, studeerde te Berlijn in de wijsbegeerte en in de geneeskunde, nam als kapitein deel aan de veldtochten van 1813—1814, werd geheim regeeringsraad voor het departement van Buitenlandsche Zaken voor Neuchâtel en overleed aldaar den 7den Mei 1850. Zijn boek: „Staatswesen nnd Menschenbildung (1837—1839, 4 dln)" baarde veel opzien.

Paul François Dubois, een Fransch schrijver. Hij werd geboren te Rennes den 2den Juni 1795, was een leerling van *Cousin* en zag zich achtereenvolgens benoemd tot hoogleeraar aan de colléges te Falaise, Limoges, en Besançon, wijdde zich daarna aan de journalistiek, gaf met *Mignet*, *Thiers* en *Rémusat* de „Tablettes universelles" in het licht en stichtte in 1824 met *Léroux* den „Globe", waarin hij ijverde voor de godsdienstvrijheid. Dientengevolge werd hij in 1830 in hechtenis genomen, doch door de Julirevolutie verkreeg hij zijne vrijheid en werd benoemd tot inspecteur-generaal van het openbaar onderwijs. In 1834 benoemde *Guizot* hem van zijn ambt, doch hij werd daarin hersteld na de aftreding van dien minister en tevens geplaatst aan de Polytechnische school als professor in de Fransche letterkunde. In den zomer van 1838 volbracht hij eene reis door Duitschland, om er het onderwijs in oogenschouw te nemen, — in 1839 werd hij lid van den raad van openbaar onderwijs en in 1840 opvolger van *Cousin* als directeur der normaalschool. In 1852 heeft hij echter zijne betrekking nedergelegd. In 1870 werd hij lid van het Instituut en overleed te Parijs den 12den Juni 1874. Zijne: „Fragments littéraires (1870, 2 dln)" zijn door *Vacherot* verzameld en in het licht gegeven.

Frédéric Dubois, een Fransch oudheid- en aardkundige. Hij werd geboren te Motiers-Travers den 28sten Mei 1798, studeerde te Neuchâtel in de wijsbegeerte en godgeleerdheid, werd in 1817 onderwijzer te St. Gallen, in 1819 hofmeester in Lithauen en in 1829 de geleider van een jongen Pool naar de universiteit te Berlijn en op onderscheidene reizen. Hij schreef eene: „Fossile Konchyologie u. s. w. (1831)", — volbracht in 1832—1834 eene wetenschappelijke reis door den Caucasus en deelde daarvan één en ander mede in zijn: „Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abchases en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée (1845, 5 dln)". In 1836 vestigde hij zich aan het meer van Neuchâtel, waar hij zich bezig hield met de beoefening der geschiedenis van Zwitserland, en in 1843 verkreeg hij een professoraat in de oudheidkunde te Neuchâtel, hetwelk echter in 1848 opgeheven werd. Toen keerde hij terug naar zijn verblijf aan het Meer, schreef er belangrijke verhandelingen in den „Anuaire de géographie" en overleed den 7den Mei 1850.

Edmond Paulin Dubois, een Fransch waterbouwkundige, geboren te Brest den 12den Juli 1822. Hij trad eerst in dienst bij de marine en werd in 1851 professor aan de zeevaartschool in zijne geboortestad. Hij is de uitvinder van het kompas met dubbele naald, om de afwijking te bepalen, door het ijzerwerk van het schip veroorzaakt, en schreef: „Cours d'astronomie (1858)", — „Cours de navigation d'hydrographie (1859)", — „Etude historique et philosophique sur le mouvement de la terre (1861)" — en „Les passages de Vénus sur le disque solaire (1863)."

Paul Dubois-Pigalle, een Fransch beeldhouwer. Hij werd geboren te Nogent-sur-Seine den 18den Juli 1820, studeerde aanvankelijk in de rechten, wijdde zich later aan de kunst en kwam in 1856 in het atelier van *Toussaint*, die hem den raad gaf, om zijne talenten in Italië te ontwikkelen. Hij vertrok derwaarts en niet te vergeefs. Te Florence ontwierp hij een standbeeld van *Johannes* als knaap, voltooide het te Rome en bracht het op de tentoonstelling van 1863. Grooten roem verwierf hij op de tentoonstelling van 1865 door zijn standbeeld: „Een Florentijnsch zanger der 15de eeuw", — eene figuur vol leven en waarheid. Zij werd aangekocht door Prinses *Mathilde*, en de kunstenaar verwierf daardoor de groote gouden medaille. Op de wereldtentoonstelling van 1867 was van zijne hand een: „Narcissus in het bad" en eene „Madonna met het kind". Voorts leverde hij prachtige figuren voor het praalgraf van generaal *Lamoricière* te Nantes en ongemeen fraaie gipsmodellen van Liefde en Dapperheid op de tentoonstelling voor 1876 te Parijs. Ook gebruikt hij met zeldzame vaardigheid en smaak de teekenstift en het penseel; vooral zijne kinder- en vrouwenportretten worden zeer geroemd.

François Clément Théodore Dubois, een verdienstelijk Fransch componist, geboren te Rosnay den 24sten Augustus 1837, ontving zijne opleiding aan het conservatoire te Parijs en is aldaar sedert 1871 werkzaam als professor in de harmonieleer en tevens aan de Madelainekerk als organist. Hij heeft opera's, ora-

toria, orkest- en kamermuziek geleverd en behaalde in 1878 met zijn oratorium „Le paradis perdu" den door de stad Parijs uitgeloofden prijs.

Du Bois-Reymond (Emil), één der meest beroemde beoefenaars der physiologie, werd geboren te Berlijn den 7den November 1818, studeerde aldaar aanvankelijk in de godgeleerdheid, maar verwisselde die weldra met de natuurkundige wetenschappen. Nadat hij zich te Bonn hoofdzakelijk op de geologie had toegelegd, bepaalde hij zich te Berlijn, onder de leiding van *Johannes Müller*, tot de anatomie en physiologie, en reeds in 1841 maakte hij een aanvang met zijn onderzoek omtrent de dierlijke electriciteit. Weldra verscheen zijne verhandeling: „Ueber den sogenannten Froschstrom und die elektromotorischen Fische" in *Poggendorff's* Annalen (1843)" en zijne dissertatie: „Quae apud veteres de piscibus electricis exstant argumenta (1843)". De uitkomsten zijner nasporingen deelde hij echter eerst mede in zijn hoofdwerk: „Untersuchungen über thierische Electricität (1848—1860, 2 dln)". In 1851 werd hij lid van de Akademie von Wissenschaften te Berlijn en in 1858 gewoon hoogleeraar in de physiologie aan de universiteit aldaar in plaats van *Johannes Müller*. Hij is één der voornaamste vertegenwoordigers van de physische school der physiologie, en volgens zijne verzekering is de physiologie de natuur- en scheikunde der levensverrichtingen. Hij schreef voorts: „Gedächtnisrede auf Paul Erman (1853)", — „Gedächtnisrede auf Johannes Müller (1860)", — „Ueber thierische Bewegung (1851), — „Voltaire in seiner Beziehung zur Naturwissenschaft (1863)", — Ueber Universitätseinrichtungen (1869)", — „Ueber den Deutschen Krieg (1877)" — „Leibnizische Gedanken in der neuern Naturwissenschaft (1871)", — „Ueber die Grenzen der Naturerkennens (1882)", — „Ueber eine Akademie der deutschen Sprache (1874)", — „Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Muskel- und Nervenphysik (1875—1877, 2 dln)", — „Darwin versus Galiani (1876)", — „Der physiologische Unterricht sonst und jetzt (1878)" — en „Kulturgeschichte und Naturwissenschaft (1878)". Ook redigeert hij sedert 1877 het „Archiv für Physiologie".

Dubos (Jean Baptiste) een uitstekend Fransch beoefenaar der aesthetica, werd geboren te Beauvais in 1670, studeerde aldaar en te Parijs en verkreeg in 1695 eene betrekking bij het departement van Buitenlandsche Zaken onder den minister *Torcy*. Deze belaastte hem met onderscheidene belangrijke aangelegenheden in Duitschland, Italië en Nederland en vooral ook in Engeland. Op zijne reizen verzamelde hij zijne opmerkingen over kunst en gaf ze in het licht onder den titel: „Réflexions critiques sur la poésie, la peinture et la musique (1719; 6de druk, 1755, 3 dln)". Ook als geschiedkundige heeft hij zich bekend gemaakt door zijne: „Histoire de la ligue de Cambrai (1721, 2 dln)", — en door zijne: „Histoire critique de l'établissement de la monarchie Française dans les Gaules (Amsterdam, 1743, 2 dln)". In 1723 verkreeg hij eene geesteljke betrekking; in 1720 was hij reeds vaste secretaris der Fransche Académie geworden, en hij overleed te Parijs den 23sten Maart 1742.

Dubs (Jakob), een Zwitsersch staatsman en rechtsgeleerde, geboren in 1822 te Affoltern in het canton Zürich, studeerde te Bern, Heidelberg en Zürich in de rechten, werd auditeur bij de rechtbank te Zürich en zag zich in 1846 benoemd tot plaatsvervangend kantonrechter, terwijl hij vervolgens de betrekking bekleedde van directeur der politie en daarna die van lid en voorzitter van het Bondsgerecht. Als staatsman was hij een ijveraar der liberale partij. In 1847 werd hij gekozen tot lid van den Grooten Raad in zijn canton en meermalen met het voorzitterschap belast. Met zijne staatkundige vrienden streed hij zoowel tegen de conservatieven als tegen de socialaldemocraten, en over deze laatsten behaalde hij eene volkomene overwinning. In den Grooten Raad werd hij in 1855, als opvolger van *Escher*, regeeringspresident, directeur van onderwijs en lid van den kerkeraad. Hij bevorderde den aanleg van den spoorweg van Zürich naar Luzern. In 1849 door het district Zürich afgevaardigd naar den Nationalen Raad, werd hij er in 1854 tot voorzitter gekozen. Vervolgens werd hij lid van den Raad der Standen, alwaar men hem desgelijks het voorzitterschap opdroeg en bijna altijd tot lid der belangrijkste commissiën benoemde. In 1861 werd hij lid en in 1864 voorzitter van den Zwitserschen Bondsraad. In die betrekking was hij een voorstander van het Zwitsersch-Fransche handelsverdrag en van de emancipatie der Israëlieten. Ook had hij zich te voren reeds verdienstelijk gemaakt door de bewerking van een wetboek voor handels- en wisselrecht. Tevens blijkt zijne bekwaamheid als rechtsgeleerde uit het werk: „Entwnrf eines Strafgesetzbuch für den canton Zürich mit einer erläuternden Einleitung (1855)". In 1875 zag hij zich door het canton Zürich benoemd tot lid van het Hooge Bondsgerechtshof te Lausanne. Voorts schreef hij: „Das öffentliche Recht der Schweizerische Eidgenossenschaft, dargestellt für das Volk (1877)". Hij overleed te Lausanne den 13den Januari 1879 en het volgende jaar verrees op den Uetliberg een gedenkteeken te zijner eer.

Dubufe (Edouard), een Fransch historieschilder, geboren te Parijs den 30sten Maart 1820, ontving eerst onderwijs van zijn vader, bezocht daarna het atelier van *Delaroche* en bracht zijne eerste stukken op de tentoonstelling van 1839, namelijk eene „Maria boodschap" en eene „Jageres". Aanvankelijk bewoog hij zich bijna uitsluitend op Bijbelsch gebied, doch in 1845 wijdde hij zich aan het portretschilderen, en de volkomenheid van zijne portretten wordt ongemeen geroemd. Van deze vermelden wij dat van Keizerin *Eugenie* (1853), — dat van *Rosa Bonheur*, — dat van Prinses *Mathilde*, — en dat van Vorstin *Ghika* in nationale kleederdracht. Een uitstekend doek: „De Verloren Zoon" bracht hij op de tentoonstelling van 1866, en op die te München van 1869 een fraai portret van *Gounod*. Hij overleed te Versailles den 10den Augustus 1883.

Dubuque is eene stad in den Noord-Amerikaanschen Staat Jowa. Zij ligt aan de Mississipi op eene hoogvlakte, en wèl op de plek,

waar de Franschen uit Canada in 1636 het eerste handelsstation in Jowa gesticht hebben. Zij is het middenpunt van de Dubuque-Sioux-City-, — de Dubuque-Southwestern-, — de Chicago-Clinton-Dubuque-, — de Minhesota- — en Centraal-Illinoisspoorwegen en van rijke loodmijnen, zoodat er jaarlijks 10 tot 20 millioen Engelsche ponden lood ter waarde van ½ tot 1 millioen dollars worden verscheept, bezit een belangrijken graanhandel, een aantal groote fabrieken, onderscheidene kerken en heeft eene bevolking van ongeveer 22 000 zielen (1880).

Ducamp (Maxime), een Fransch schrijver, kunstenaar en reiziger, geboren te Parijs den 8sten Februari 1822, volbracht reeds als jongeling eene reis naar het Oosten, welke hij in zijne: „Souvenirs et paysages de l'Orient (1848)" beschreef, bestreed in de Junidagen van 1848 met loffelijken moed den opstand, zoodat *Cavaignac* zelf hem met het eerekruis versierde, reiside in 1849—1851 op last der Regeering in Egypte, Nubië, Klein-Azië en Palaestina, om aldaar photografische afbeeldingen te verzamelen, en gaf daarvan verslag in zijn werk: „Egypte, Nubie, Palestine et Syrie (1852, met 125 platen)", en schreef vervolgens gedichten en romans. Tot de eerste behooren: „Chants modernes (1855; 2de drnk, 1868)", — „Mes convictions (1858)", — en de „Chants de la matière", — en tot de laatste: „Mémoires d'un suicide (1853)", — „Les six aventures (1857)", — „L'homme au bracelet d'or (1862)", — „Les buveurs de cendre (1866)", — „L'Eunuque, moeurs musulmanes (1856)", — „Orient et Italie (1868)", — „Paris, ses organes, ses fonctions et sa vie (1869, 6 dln; 3de druk, 1874)", — „Souvenirs de l'année 1848 (1876)", — „Les ancêtres de la commune (1877)", — en „Histoire et critique. Etudes sur la Révolntion Française (1877)".

Ducange. Onder dezen naam vermelden wij:

Pierre Auguste Brahain Ducange. Hij was in 1783 secretaris van de Fransche ambassade in Nederland en geruimen tijd redacteur van de „Gazette de Leyde". Later, van zijn vermogen beroofd, voorzag hij in zijn onderhond door correctie- en schrijfwerk te Parijs, en overleed aldaar in 1833.

Victor Henri Joseph Brahain Ducange, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te 's Gravenhage den 24sten November 1783, studeerde te Parijs, volbracht eenige reizen in het buitenland en vond in 1805 eene plaats in Frankrijk bij de administratie van het kadaster en bij het ministerie van Koophandel. Later legde hij zich toe op de beoefening der letteren, doch zijn roman: „Valentine ou le Pasteur d'Uzès (1821)", waarin hij op eene verbloemde wijze de moorden van 1815 schetste, bezorgde hem eene gevangenisstraf van 6 maanden en eene boete van 500 francs. In 1822 was hij redacteur van het hevig oppositieblaadje „Le diable rose", en hij werd wegens beleediging der Académie al weder tot eene gevangenisstraf van 40 dagen veroordeeld. Toen hij echter in 1824 wegens zijn roman: „Thélène ou l'amour et la guerre" aangeklaagd werd, nam hij de wijk naar België. In 1825 keerde hij evenwel naar Frankrijk terug, waar hij den 15den October 1833 overleed. Behalve genoemde romans schreef hij een groot aantal andere, waarvan wij noemen: „La Luthérienne, ou la famille Morave (1825, 7 dln)", — „Les trois filles de la veuve (1826)", — „Ludovica, ou le Testament de Waterloo (1831, 6 dln)", — „Les Moeurs (1834)", benevens een dertigtal tooneelstukken, van welke vele met bijval werden ontvangen. Van deze noemen wij: „Il y a seize ans (1831)", — „Trente ans ou la vie d'un joueur (1827)", een indrukwekkend stuk, ook in het Nederlandsch vertaald en opgevoerd onder den titel: „Dertig jaren of het leven van een dobbelaar", — „Calas (1819)", — „Le colonel et le soldat (1820)", — „Le jésuite (1830)", — „Les denx Raymond", — „Sept heures", — „Macbeth", — „Clito", — en „Plus de jeudi". De stijl zijner werken is frisch en levendig, maar de inhond, evenals die der geschriften van *Paul de Kock* en *Pigault-le-Brun*, niet van triviale voorstellingen vrij te pleiten.

Charles Dufresne, heer *van Ducange*, zie *Dufresne.*

Ducasse (Emmanuel Albert, baron), een Fransch schrijver over krijgskundige aangelegenheden, werd geboren te Bourges in 1813, bezocht de militaire school van St. Cyr, nam deel aan de oorlogen in Afrika, zag zich voorts geplaatst bij den generalen staf en werd in 1854 chef d'escadron en adjudant van Prins *Jerôme Napoléon*. Later werd hij referendaris bij de rekenkamer. Hij schreef: „Précis historique des opérations de l'armée de Lyon en 1814 (1849)", — „Opérations dn neuvième corps de la grande armée en Silésie, 1806 et 1807 (1851)", — „Mémoires pour servir à l'histoire des opérations militaires en Orient, 1854—1855 (1857)", — „Les trois maréchaux d'Ornano (1862)", — „Histoire anecdotique de l'ancien théâtre en France (1862—1864, 2 dln)", — „Le général Arrighi de Casanova, duc de Padoue (1866, 2 dln)", — „Le général Vandamme et sa correspondance (1870, 2 dln)", — en „La guerre au jour le jour 1870—1871 (1875)". Ook gaf hij de: „Mémoires du roi Joseph (2de druk, 1856, 10 dln) in het licht en leverde eene: „Histoire des négotiations diplomatiques relatives aux traités de Morfontaine, de Luneville et d'Amiens (1855—1856, 4 dln)".

Ducaten zijn fictieve rekenpenningen of gouden munten. In het voormalig koningrijk Napels en de beide Siciliën zijn zij de standaardrekenpenningen ter waarde van 10 carlini. De voornaamste gouden ducaten zijn de Nederlandsche, de Oostenrijksche en de Venetiaansche, welke laatste den naam van *zecchinen* (sequinen) dragen. In ons land heeft de ducaat eene waarde van 5¼ gulden. De eerste ducaat is gemunt in 568 na Chr. door *Longinus*, exarch van Ravenna, en de naam van die munt werd ontleend aan het Italiaansche woord *duca* (hertog). — Een *ducaton* is een zilveren muntstuk ter waarde van 3 gulden en 3 stuiver. Ook in Parma en Venetië was de ducaton in omloop.

Duccio di Buoninsegna, een schilder van Siéna, die het voetspoor volgde van *Cimabue*, werd de stichter van eene nieuwe schilderschool. Reeds in 1282 was hij aldaar als meester gevestigd, en in 1308 werd hem de vervaardiging toevertrouwd van een groot

altaarstuk in den Dom, — een werk, dat hij op eene roemrijke wijze volbracht. Het werd uitbundig toegejuicht door het volk en in plechtstatigen optocht onder het gelul der klokken naar den Dom gebracht. Daar bevindt het zich thans nog aan den muur van het koor. De voorzijde bevat eene Madonna met het kind, door engelen, heiligen en de 4 beschermheiligen der stad omstuwd, — en de achterzijde in 26 kleine vakken de lijdensgeschiedenis van *Jezus*. De schoonheid van deze stukken is verrassend; zij zijn in 1850 door *Emil Braun* naar teekeningen van *Franz von Rhoden* op de halve grootte gegraveerd en in het licht gegeven.

Duchaillu (Paul Belloni), geboren te Parijs den 31sten Juli 1835 en bekend door zijne merkwaardige reizen in Afrika, is de zoon van een Fransch koopman, die zich in het westen van Afrika, aan den oever der Gaboen gevestigd had. Hier was voor den knaap weinig gelegenheid tot wetenschappelijke vorming, maar des te meer, om zich bekend te maken met de taal, de zeden en gewoonten van den aldaar wonenden stam. In 1851 deed hij onderscheidene tochten in de nabijheid der Gaboen — inzonderheid langs de rivieren de Moenda en de Moeni — en begaf zich vervolgens met zijne verzamelde voorwerpen voor natnurlijke historie in 1855 naar Noord-Amerika, waar hij zich in betrekking stelde met de Academy of Natural Sciences te Philadelphia. Deze droeg hem op, om in het binnenland van Afrika door te dringen, de bronnen van de Congo op te sporen en tevens plant- en dierkundige navorschingen te doen. Vooral koesterde *Duchaillu* daarbij het voornemen, om den gorilla, waarvan de Negers hem tallooze wonderen verhaald hadden, te leeren kennen en zich van znlk een dier meester te maken. Gedurende een tocht van 4 jaar gelukte het hem dan ook, onderscheidene gorilla's te schieten en onder velerlei wederwaardigheden de Paralleiketen te bereiken, die dat wereldeel doorloopt. Zijne: „Explorations and adventures in Eqnatorial Africa (1861)" baarden vooral in Engeland groot opzien, doch werden er tevens door onderscheidene geleerden in twijfel getrokken. Men vermoedde, dat zijne levendige verbeelding de bron was van vele zijner mededeelingen, doch hij is op eene schitterende wijze gerechtvaardigd door de nasporingen van andere reizigers en door zijn tweeden tocht. Zelfs *Barth* loochende, dat hij eene reis van den mond der Ogowai (Fernando Vaz) naar het binnenland gedaan had, doch uit een onderzoek van *Serval* bleek reeds in 1862 de waarheid zijner berichten. Ook zijne mededeelingen over het dierenrijk en de volksstammen zijn aanvankelijk door velen verworpen, doch later als volkomen juist erkend. Om zelf aan die onbillijke vermoedens een einde te maken, ondernam hij in 1863 een tweeden tocht, waarbij hij zich van de noodige instrumenten ter plaatsbepaling voorzag. Deze echter gingen aan den mond der Fernando Vaz door het omslaan eener boot verloren, en hij wachtte een jaar op andere, die eindelijk uit Engeland overkwamen. In October 1864 begaf hij zich op reis, vertrok van Asjira, bezocht de watervallen van de Ngoenië, drong door uitgestrekte wonden tot op 12° O. L. van Greenwich door, doch zag zich in 1865 door eene epidemie en door de vijandelijke gezindheid der Negers tot den terugtocht genoodzaakt. Hij heeft inmiddels eene groote menigte plaats- en hoogtebepalingen verzameld en gaf een verslag van zijne reis in: „A journey to Ashango-land and further penetration into eqnatorial Africa (1867)". Voorts leverde hij: „My Apingi kingdom, with life in the great Sahara (1870)", — en „The country of the Dwarfs (1872)". Van 1861 tot 1878 reisde hij in Zweden, Lapland en Noord-Finland en schreef daarover het voortreffelijk boek: „The land of the midnight sun (1881, 2 dln)".

Duchâtel (Charles Marie Tannegui, graaf), een Fransch staatsman, gesproten uit een adellijk geslacht in Normandië, aanschouwde het levenslicht te Parijs op den 19den Februari 1803. Zijn vader werd door *Bonaparte* met hooge ambten bekleed, want diens echtgenoot, eene dochter van den senator en Graaf *Papin* en tevens eene schitterende schoonheid, was achtereenvolgens Hofdame bij de Keizerinnen *Joséphine* en *Marie Louise*, terwijl zij tegelijkertijd de gunst genoot van den Keizer. De jonge *Duchâtel* studeerde in de rechten en werd in 1823 medewerker aan den „Globe" en aan de „Revue Française". Als staathuishoudkundige huldigde hij de theorie van *Malthus*. Zijn: „Traité de la charité dans ses rapports avec l'état moral et le bien-être matériel des classes inférieures de la société (1829; 2de druk, 1836)" werd met groote belangstelling ontvangen. Toen de Julirevolutie de Doctrinairen aan het bewind bracht, werd *Duchâtel* als staatsraad bij het ministerie van Financiën geplaatst. In 1832 verloor hij die betrekking, doch werd door het departement Charente-Inférieure naar het Vertegenwoordigend Lichaam afgevaardigd. In 1834 werd hij minister van Koophandel, doch moest in 1836 met zijne ambtgenooten aftreden. Later werd hij minister van Financiën, doch na zijne verwijdering in 1837 een der hevigste tegenstanders van het ministerie *Molé*. Na de crisis van 1839 werd hij in het ministerie van den maarschalk *Soult* belast met de portefeuille van Binnenlandsche Zaken. In 1840, bij de dotatiekwestie van den Hertog *van Nemours*, nam hij zijn ontslag, doch in hetzelfde jaar verkreeg hij weder zitting in het Kabinet *Guizot* als minister van Binnenlandsche Zaken, — een Kabinet, hetwelk in 1848 bezweek. Daarna verwijderde zich *Duchâtel* van het staatkundig tooneel en overleed den 6den November 1867. Ook schreef hij de zeer belangrijke: „Documents statistiques sur la France (1833)".

Duchattel (Fredericus Jacobus van Rossum), een Nederlandsch schilder en aquarellist, geboren te Leiden den 10den Februari 1856, heeft vooral door zijne fraaie teekeningen in waterverf blijken gegeven van een dichterlijk talent. Zijne fijne blanwe luchten, weerkaatsend in een gladden waterspiegel, — zijne warme avondzon, in verband met de werking van een betrokken hemel enz. verheffen hem tot een diep gevoelend kunstenaar.

Duché de Vancy (Joseph François), een Fransch tooneeldichter, geboren te Parijs den 29sten October 1668, verwierf door den stichtelijken inhoud zijner poëzij de gunst van

madame *de Maintenon*, zoodat zijne stukken in St. Cyr mochten opgevoerd worden. Hij verkreeg voorts eene voordeelige betrekking, een jaargeld en het lidmaatschap van de Académie des Inscriptions. Hij leverde de treurspelen: „Absalon (1712)", — „Debora (1712)", — „Jonathas (1714)", — „Céphale et Procris", — „Scylla", — teksten voor opera's en oden, alsmede een bundel „Histoires edifiantes et poésies sacrées".

Duchesne (André), in het Latijn *Andréas Chesnius*, *Duchenius* en *Quercetanus*, de vader der Fransche geschiedenis, zooals men hem genoemd heeft, werd geboren te Isle-Bouchard in Touraine in Mei 1584. Hij studeerde te Londen en te Parijs en legde zich met ijver toe op geschiedenis en aardrijkskunde. Onder *Richelieu* zag hij zich benoemd tot historiograaf des Konings en hij overleed den 30sten Mei 1640, in eene steeg door eene kar overreden en tegen den muur gedrukt. Belangrijk zijn vooral zijne: „Historiae Francorum scriptores coaetanei ab ipsius gentis origine ad Philippi IV tempora (1606 – 1649, 5 dln)", waarvan echter de laatste 3 deelen bijeengebracht zijn door zijn zoon *François* (geboren in 1616, overleden in 1693), desgelijks historiograaf des Konings. Van zijne overige geschriften vermelden wij: „Historiae Normannorum scriptores antiqui (1619)", — „Histoire généalogique de la maison de Montmorency et de Laval (1624)", — en „Histoire généalogique de la maison de Vergi (1625)".

Duchesnois (Cathérine Josephine), geboren *Rafin*, eene beroemde Fransche treurspelkunstenares, werd geboren te St. Sanlves bij Valenciennes den 5den Juni 1777. Reeds vroeg betrad zij het tooneel, kwam in 1802 aan het Théâtre Français, waar zij in 1804 eene vaste aanstelling ontving, doch bleef wegens ongesteldheid van 1808 tot 1822 van het tooneel verwijderd, hetwelk zij daarna weder betrad en in 1830 voor goed vaarwel zeide. Zij overleed den 8sten Februari 1835. Hare znivere taal, hare wellnidende stem en de waarheid en het wegslepende van haar spel vonden vele bewonderaars.

Duchinski (Heinrich Franz), een Poolsch schrijver, geboren in 1817, reisde in verschillende landen van Europa, vooral in Turkije, vertoefde eenigen tijd in Italië en vestigde zich vervolgens te Parijs, waar hij in 1880 overleed. Hij schreef o. a.: „Peuples Aryâs et Tonrans agricnltures et nomades (1864)". Zijne echtgenoot *Severina*, geboren in 1827 te Koszajetz in Polen, leverde werken voor de ieugd, gedichten en vertalingen.

Duchoborzen of *Strijders des lichts* is de naam van een piëtistischen tak der Roskolniken in de Grieksch-Katholieke Kerk in Rusland. Zij komen sterk overeen met de Kwakers, daar zij zich op het inwendig licht des geestes beroepen, dit laatste in overeenstemming zoeken te brengen met den Bijbel, geene waarde hechten aan nitwendige plechtigheden, alleen onderlingen en verder geene kerkelijke gezagvoerders erkennen, af keerig zijn van den eed en van den krijgsdienst, alle onderscheid van stand nit den weg zoeken te ruimen en zich door een eenvoudig, onberispelijk en werkzaam leven onderscheiden. Zij verwerpen het leerstuk der drieëenheid en dat der goddelijkheid van Christus. Deze secte is meermalen vervolgd, doch *Alexander I* gaf haar in 1804 verlof, om zich in een district van Taurië te vestigen. In 1841 zijn zij overgebracht naar het district Achalkalaki in Trans-Caucasië, waar zij ten getale van 3000 een zevental dorpen bevolken, zich vooral met de veeteelt bezig houden en zeer welvarend zijn.

Ducis (Jean François), een Fransch tooneeldichter, die onderscheidene drama's van *Shakspere* bewerkt heeft, werd geboren te Versailles den 22sten Augustus 1733, gaf op lateren leeftijd gedichten uit en vond eerst bijval, toen hij den „Hamlet" van *Shakspere* in Frankrijk ten tooneele bracht, hoewel hij het oorspronkelijk stnk geweldig had misvormd en verwaterd. Zijn stijl is wel eens stroef, doch tevens deftig. In 1778 werd hij lid der Académie en vervolgens secretaris bij den Graaf *van Provence*, later Koning *Lodewijk XVIII*. Als een getrouw dienaar der *Bourbons* legde hij onder *Napoleon* de betrekking van senator neder, hoewel het daaraan verbondene jaargeld van 40000 francs zijne eenige hulpbron was. Gedurende het eerste Keizerrijk leefde hij onopgemerkt te Versailles. De terugkeer van *Lodewijk XVIII* was een lichtstraal op het pad van den grijsaard, en hij overleed den 31sten Maart 1816. Op zijne: „Oeuvres (1824, 5 dln)" zijn de „Oeuvres posthumes (1826, 2 dln)" gevolgd.

Duckwitz (Arnold), voormalig Duitsch rijksminister, werd geboren te Bremen den 27sten Januari 1802. Nadat hij eenige jaren in Engeland en Nederland had doorgebracht, vestigde hij zich in 1829 als koopman in zijne geboortestad en bevorderde er de scheepvaart op de Weser en den aanbouw van stoombooten. In 1841 werd hij lid van den Senaat te Bremen en door zijn invloed werd eene overeenkomst met Hanover gesloten over den aanleg van een spoorweg van Hanover naar Bremen, alsmede tot bevaarbaarmaking van de Weser, enz. In 1847 schreef hij: „Der Deutsche Handels- und Schiffahrtsbund", en op zijn aandringen werd in laatstgenoemd jaar eene Duitsch-Amerikaansche stoombootvaart geopend. In Maart 1848 werd hij naar het Vóor-Parlement afgevaardigd, waar men hem in de commissie van Vijftig koos, doch het lidmaatschap van de Nationale Vergadering wees hij van de hand. In Juni 1848 werd hij door den Senaat te Bremen afgevaardigd naar de vergadering, die te Frankfort aan de Main over de Duitsche handelsbelangen zou beraadslagen, en hij schreef een „Memorandum, die Zoll- und Handelsverfassung Deutschlands betreffend (1848)". Toen hij op het punt stond om naar Frankfort te reizen, ontving hij zijne benoeming tot Rijksminister voor zaken van Koophandel. Hij aanvaardde die betrekking, doch de omstandigheden waren weinig geschikt tot de volvoering zijner plannen. Toch opende hij den weg tot het bonwen eener Duitsche oorlogsvloot, en schreef daarover de brochure: „Ueber die Gründung der deutschen Kriegsmarine (1849)". In Mei 1849 keerde hij naar Bremen terug, werd er weder lid van de Senaat, bevorderde de regeling van de betrekking van Bremen tot het Tolverbond en zag er zich in 1857 tot burgemeester gekozen. Hij behield dat ambt tot in 1864 en bekastte zich toen weder als senator

met het bestuur van de Buitenlandsche Zaken der vrije stad. In 1866 werd hij er wederom tot burgemeester gekozen en bleef die betrekking bekleeden tot 1870. Hij was vervolgens werkzaam als lid van den Senaat en overleed te Bremen den 19den Maart 1881. Zij schreef: „Denkwürdigkeiten aus meinem öffentlichen Leben 1841—1866 (1877)".

Duclerc (Charles Théodore Eugène), een Fransch staatsman en journalist, geboren den 9den November 1812 te Bagnères de Bigorre, studeerde aan het collége-Beniton te Parijs, redigeerde van 1836 tot 1838 den „Bon Sens", was vervolgens medewerker aan de „Revue du progrès" en aan de „Nationale", zag zich in 1848 geplaatst bij het departement van Marine, werd in Maart onderstaatssecretaris van Financiën en lid van de Nationale Vergadering en stond, als plaatsvervanger van *Garnier-Pagès*, van 10 Mei tot 28 Juni aan het hoofd van het departement van Financiën. Daarop keerde hij terug tot het ambteloos leven en bepaalde zich meer en meer bij de nijverheid. Hij zag zich benoemd tot één der bestuurders van de Ebrokanalisatie in Spanje en werd chef van het Spaansche crédit mobilier. Later vestigde hij zich in de nabijheid van Bayonne en hervatte den afgebroken draad zijner studiën. In Februari 1871 zag hij zich benoemd tot lid der Nationale Vergadering, waar hij plaats nam aan de linker zijde. Hij werd er in 1875 tot vicepresident benoemd en ontving tegen het einde van dat jaar zitting in den Senaat voor levenslang. Tevens behoorde hij tot den raad van toezicht van onderscheidene maatschappijen. In den Senaat was hij de leider van de gematigde linker zijde. Na het aftreden van *Freycinet* den 29sten Juli 1882 belastte *Grévy* hem met de samenstelling van een nieuw Kabinet, hetwelk den 7den Augustus tot stand kwam en waarin *Duclerc* optrad als minister van Buitenlandsche Zaken. Ten gevolge van de crisis, welke na den dood van *Gambetta* door het manifest van Prins *Napoleon* veroorzaakt werd, nam hij den 28sten Januari 1883 zijn ontslag.

Duclos (Charles Pineau), een uitstekend Fransch schrijver, geboren den 12den Februari 1704 te Dinan in Bretagne, ontving zijne letterkundige opvoeding te Parijs en schreef aanvankelijk romans. Van deze vonden de: „Confessions du Comte de *** (1741)" grooten bijval. Op zijn eerste geschiedwerk: „Histoire de Louis XI", volgden zijne: „Considérations sur les moeurs de ce Siècle (1749)", alsmede zijne: „Mémoires pour servir à l'histoire du 18me Siècle (1751)". Nadat hij in de plaats van *Voltaire* reeds lang tot historiograaf benoemd was, kwamen zijne: „Mémoires secrets des règnes de Louis XIV et Louis XV (1791, 2 dln)" in het licht. In 1747 werd hij lid der Académie en bezorgde als secretaris van dit lichaam de redactie van den: „Dictionnaire de l'Académie (1762)". Na eene reis in het zuiden van Europa schreef hij: Considérations sur l'Italie (1791)". Hij overleed den 26sten Maart 1772, en zijne „Oeuvres complètes" zijn in den aanvang dezer eeuw bij herhaling uitgegeven.

Ducos (Roger, graaf), een Fransch staatsman, aan wien na den 18den Brumaire met *Bonaparte* en *Sieyès* het consulschap opgedragen werd, aanschouwde het levenslicht nabij Bordeaux in 1754. Bij de uitbarsting der Revolutie was hij advocaat, in 1792 werd hij lid der Nationale Conventie, stemde vóor de veroordeeling des Konings en zag zich in 1794 gekozen tot voorzitter van de club der Jacobijnen. Hij was een ijverig democraat, doch nam weinig deel aan de daden der mannen van het Schrikbewind, terwijl hij evenmin medewerkte tot den val van dit laatste. Ten tijde van het Directoire verdedigde hij de Republiek tegen de lagen der Koningsgezinden. Na den 18den Fructidor werd hij door een district te Parijs afgevaardigd naar het Wetgevend Lichaam, doch de verkiezing onwettig verklaard. Eerst in 1799 kwam hij door den invloed van *Barras* met *Merlin de Douai* in het Directoire. Later onderwierp hij zich aan de plannen van *Sieyès* en na den 18den Brumaire werd hij lid van het voorloopig consulschap. Toen hij die betrekking aan *Lebrun* moest afstaan, werd hij vice-president van den Senaat, bij de stichting van het Keizerrijk in den gravenstand opgenomen en na *Napoleons* terugkeer in 1815 tot pair benoemd. Na de Tweede Restauratie moest hij, als één der koningsmoorders, Frankrijk verlaten en kwam in Maart 1816 in de nabijheid van Ulm door het omvallen van zijn wagen om het leven.

Voorts vermeldt de geschiedenis der Fransche Revolutie *Jean François Ducos*, den zoon van een bemiddeld koopman te Bordeaux. In 1791 werd hij op 26-jarigen leeftijd lid van de Wetgevende Vergadering en daarna van de Nationale Conventie. Hij verdedigde de beginselen der Girondijnen en deelde in hun lot. Hij verloor met *Vergniaud* en anderen den 31sten October 1793 het leven onder de valbijl der guillotine, nadat hij in den hieraan voorafgaanden nacht bij het laatste banket der Girondijnen eene geestige redevoering had gehouden.

Du Couret, zie *Abdoel Hamid Bey.*

Ducpétiaux (Edouard), een Belgisch schrijver en lid der Belgische Académie, werd geboren te Brussel den 29sten Juni 1804, studeerde in de rechten en werd vervolgens medewerker in het oppositieblad: „Le courrier des Pays-Bas." Een staatkundig drukpersprocès bracht hem in 1828 voor den tijd van één jaar in de gevangenis, doch verhief hem tevens tot een martelaar der zoogenaamde Hollandsche onderdrukking. Na de Belgische Omwenteling, waaraan hij ijverig deel nam, werd hij benoemd tot inspecteur-generaal der gevangenissen en der inrichtingen van weldadigheid, — eene betrekking, die hij in 1861 nederlegde. Met groote belangstelling nam hij deel aan de staathuishoudkundige en statistieke congressen, en als algemeene secretaris van de kerkvergadering te Mechelen heeft hij de gunst verworven der Ultramontanen. Hij overleed na eene langdurige ongesteldheid op den 21sten Juli 1868. Van zijne talrijke geschriften noemen wij: „De la condition physique et morale des jeunes ouvriers (1843, 2 dln)", — „Enquête sur la condition des classes ouvrières et sur le travail des enfants dans les manufactures (1846, 3 dln)", — „Mémoire sur le pauperisme des Flandres (1850)", — „Rapport sur les colonies agricoles, écoles de réforme etc. (1851)", — „Budgets économiques des classes ouvrières en Belgique (1155)"

— en „La question de la charité et des associations réligienses en Belgique (1858)", waarin hij optrad als tegenstander van het weldadigheidsstelsel der liberalen.

Ducq (Jan Ie), een uitstekend Nederlandsch schilder, werd geboren te 's Gravenhage in 1636 en schilderde merkwaardige tafereelen uit het soldatenleven in wachthuizen, herbergen enz. Hij genoot het onderwijs van *Paul Potter* en had vervolgens in den krijgsdienst, opklimmende tot den rang van kapitein, overvloedig gelegenheid om schetsen te maken naar de natuur. Hij werd directeur der schilderacadémie te 's Gravenhage en overleed aldaar in 1671. Men heeft van hem ook teekeningen en gravures, en in het Trippenhuis te Amsterdam ziet men van hem eene schilderij, voorstellende een paardenstal, waarin zich eenige krijgslieden, twee vronwen en een opgetuigd paard bevinden, met vaandels en wapentuig op den voorgrond en eenige andere figuren op den achtergrond.

Ducros (Francisque), een Fransch schrijver, geboren in 1823 te Vienne (departement Isère), besteedde zijne dichterlijke gaven in dienst der vrijzinnige politiek. Hij trad op als dichter met: „Les fleurs des Alpes (1845)" en leverde in 1849: „Les phantômes ou le monde révolutionnaire". Voorts schreef hij: „Le sac à malices (1864)" — en „Les mots célèbres dans l'histoire (1869)".

Ducrot (Etienne), een Fransch generaal, geboren te Nevers den 24sten Februari 1817, bezocht in zijne jeugd de militaire school te St. Cyr en bleef tot aan den oorlog tusschen Frankrijk en Oostenrijk in 1859 geheel en al onbekend. In dien oorlog voerde hij bevel over eene brigade der divisie van *Bourbaki*, tot het korps van *Canrobert* behoorende. Gedurende den slag van Magenta kwam zijne divisie nagenoeg niet in het vuur en gedurende dien van Solferino ontving hij het bevel om met zijne brigade in reserve te blijven. Toen hij den ouderdom van ongeveer 65 jaren bereikt had, werd hij tot divisie-generaal bevorderd, en hij kommandeerde bij het uitbarsten van den Fransch-Duitschen Oorlog eene divisie te Straatsburg van het 3de armeekorps onder *Bazaine*. Bij de vorming van het operatieleger kwam hij aan het hoofd van de 1ste divisie van het 1ste korps onder *Mac-Mahon*, nam deel aan den slag bij Wörth en werd te Sédan krijgsgevangen. Hij ontving hier verlof om in zijn eigen wagen zonder opzicht een gedeelte van den weg af te leggen en gaf zijn woord van eer, dat hij zich naar Pont-à-Mousson zon begeven. Hij voldeed aan die verbintenis, doch nam na zijne aankomst de vlucht, bewerende, dat hij zijn woord gehonden had met Pont-à-Monsson te bereiken. Met één zijner adjudanten passeerde hij in vermomming de Duitsche schildwachten en spoedde zich naar Parijs, waar generaal *Trochu* hem met een belangrijk kommando belastte. Reeds op den 19den September, den eersten dag der volkomene insluiting van Parijs, volbracht hij nit Villejuif eene offensieve verkenning in de richting van Villeneuve-St.-George, waar hij op het derde Duitsche armeekorps stiet. Hij werd met zijn rechter vleugel naar Châtillon teruggeworpen, en ook zijn linker vleugel zag zich dien dag genoodzaakt, om ijlings achterwaarts te rukken naar het fort Vanvres en naar de stad. Onder de leiding van *Trochu* bestunrde hij voorts de uitvallen naar het zuiden en zuidoosten. Nadat hij in gezwollen taal had aangekondigd, dat hij niet levend in Parijs zou terugkeeren, zoo het hem niet gelukte, door den vijand heen te breken en zich met generaal *Aurelle de Paladines* te vereenigen, bracht hij 100000, volgens anderen 150000 man en 400 stukken geschut in het bosch van Vincennes bijeen. Met een gedeelte van dit korps rukte hij den 29sten November des ochtends voorwaarts en wierp zich op de stellingen van het 7de (Silezische) korps, terwijl hij zijne aanvallen hoofdzakelijk richtte op de dorpen Thiais, Chevilly en La Hay. De strijd dnurde 6 nnr, maar bracht den aanvaller geen voordeel. Den volgenden morgen werd op nieuw eene poging aangewend met al de troepen, om in eene zuidoostelijke richting door de belegeraars heen te dringen. *Ducrot* trok door middel van 6 bij Brie gelegde pontonbruggen over de Marne en maakte zich meester van Bonneuil en Champigny. De voornaamste gevechten hadden aldaar plaats, alsmede in den omtrek van Villiers en Conilly. De aldaar gelegerde Würtembergsche troepen hielden zich met groote dapperheid staande, totdat gedeelten van verschillende andere korpsen tot bijstand oprnkten. De Franschen bleven dien dag en ook den volgenden (1 December) door hnnne overmacht meester van het slagveld. Hoewel *Ducrot* nu 24 nnr tijd had, om zich te versterken, kon hij aan de Duitschers geen voldoenden weërstand bieden, en al de door hem veroverde dorpen werden hem weder ontrukt. Den 4den December moest hij de bruggen bij Brie weder afbreken, nadat hij achter de Marne was teruggetrokken. Later — den 21sten December — bestuurde hij desgelijks den uitval tegen het 12de Pruisische korps. Toen Parijs zich tegen het einde van Januari 1871 overgaf, nam *Ducrot* zijn ontslag en werd daarna afgevaardigd naar de Nationale Vergadering. Onder het bewind van *Thiers* werd hij belast met het kommando over de reservetroepen te Versailles, doch hij legde den 26sten April dat kommando neder. Na dien tijd schreef hij: „La vérité sur l'Algérie (1871)", — en een verslag van de capitulatie van Sédan. In 1876 deed *Ducrot* zijne divisiën tijdens eene wapenschouwing bij La Motte Beuvron zegenen door den Paus en trad op als een ijverig voorstander van de uiterste rechter zijde. Hij nam dan ook deel aan de plannen tot den staatsstreek van 13 December 1877, door het ministerie *Rochebouët* beraamd en nam in zijn kommandement daartoe de vereischte maatregelen, welke echter door een majoor werden aan het licht gebracht. Op verlangen der Republikeinen werd hij den 10den Januari 1878 van zijn kommando ontheven, maar bleef niettemin lid van het comité de défense tot Maart 1879, toen hij den actieven dienst verliet. Hij vestigde zich vervolgens te Versailles en overleed aldaar den 16den Augustus 1882. Zijn werk: „La défense de Paris (1876—1878, 4 dln)" wordt geroemd als een verdienstelijk boek.

Ducrotay de Blainville, zie *Blainville*.

Dudeffant (Aurore, markiezin), zie *Sand* (*George*).

Duden (Konrad), een Duitsch taal- en opvoedkundige, geboren den 3den Januari 1829 te Lakhausen bij Wesel, studeerde te Bonn, reisde als gouverneur in Frankrijk, Engeland en Italië en werd in 1859 geplaatst aan het gymnasium te Soest, waar hij tien jaar als prorector werkzaam was. In 1869 werd hij rector te Schleiz en in 1876 te Herzfeld. Hij schreef o. a.: „Die Deutsche Rechtschreibung (1872)", — „Die Zukunftsorthographie (1876)", — „Orthographisches Wörterbuch der Deutschen Sprache (8ste druk, 1884)", — „Orthographischer Wegweiser für das practische Leben (2de druk, 1884)", — en „Grundzüge der neuhochdeutschen Grammatik für höhere Bildungsanstalten und zur Selbstbelehrung für Gebildete (20ste druk, 1884)".

Dudik (Beda Franciscus), een Moravisch geschiedkundige, geboren den 29sten Januari 1815 te Kojetein in Moravië, trad in de Orde der Benedictijnen, was van 1840 tot 1854 werkzaam als leeraar in de oude talen, vervolgens in de geschiedenis te Brünn, volbracht op last der Standen van Moravië eene reis tot onderzoek der archieven naar Zweden en toen naar Rome, hield zich van 1853 tot 1859 bezig met het aanleggen van een centraal archief der Duitsche Orde in Weenen en was tevens leeraar in de geschiedkundige bronnenstudie te Brünn. In 1859 zag hij zich benoemd tot landsgeschiedschrijver van Moravië, maakte zich verdienstelijk door de rangschikking en schifting van het te voren ellendig verwaarloosde Oostenrijksche staatsarchief, voornamelijk van dat van Galicië, en was met uitstekend gevolg werkzaam op het gebied der geschiedenis van Moravië. In 1866 bevond hij zich als reporter in het hoofdkwartier van aartshertog *Albrecht* in Italië en bracht na den slag bij Lissa de archieven uit het Venetiaansche centraalarchief naar Graz. In 1869 vergezelde hij den Keizer van Oostenrijk op zijne reis naar het Oosten als kapellaan en historiograaf. Hij is lid der Académie van Wetenschappen te Weenen en van verschillende geleerde genootschappen. Behalve onderscheidene verhandelingen in de werken van genoemde Académie schreef hij: „Mährens gegenwärtige Zustände vom Standpunkte der Statistik (1844, 4 stukken)", — „Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte (1852)", — „Iter Romanum (1855, 2 dln)", — „Waldsteins Korrespondenz (1865—1866)", — „Des Herzogthums Troppan ehemalige Stellung zur Markgrafschaft Mähren (1857)", — „Waldstein, von seiner Enthebung bis zur abermaligen Uebernahme des Armee Oberkommando's (1858)", — „Münzen des Deutschen Ritterordens (1858)", — „Archive im Königreich Galizien und Lodomerien (1867)", — „Kleinodien des Deutschen Ritterordens", — „Erinnerungen aus dem Feldzug in Italien 1866 (1867)", — „Kaiserreise nach dem Orient (1870)", — en „Mährens allgemeine Geschichte (1860—1871, dl 1—5)".

Dudley is eene belangrijke stad in het Engelsche graafschap Worcester, aan den spoorweg, 1½ geogr. mijl ten westen van Birmingham. Zij bezit eenige fraaie kerken, waarbij ëene met bezienswaardige gedenkteekenen en glasschilderingen. Van de hoogte, waar de bouwvallen van Dudleycastle zich verheffen, heeft men een ruim gezicht over zeven graafschappen. Er zijn ongeveer 45 000 inwoners, van welke velen een bestaan vinden in ijzerfabrieken en glasblazerijen. In hare nabijheid vindt men ijzer- en steenkolenmijnen, van welke sommige sedert vele jaren in brand staan. De handel wordt er voorts door het Dudleykanaal aanmerkelijk bevorderd.

Dudley is de familienaam van een aanzienlijk Engelsch geslacht. Het stamt af van Sir *John Sutton*, die in 1320 in het huwelijk trad met de erfgename van *John de Sommeri*e, heer *van Dudley*. — Zijn zoon *John de Sutton* werd in 1342 als Baron *Dudley* lid van het Hoogerhuis. — *John de Sutton*, vierde Lord *Dudley*, was één der dapperste legerhoofden van *Hendrik VI* in de oorlogen van de Roode en de Witte Roos, verwierf daardoor de orde van den Kouseband, doch onderwierp zich later aan *Eduard IV* en overleed in 1482. Hij had twee zonen, *Eduard* en *John*. Laatstgenoemde maakte *Dudley* tot zijn familienaam en werd de stamvader van een beroemd geslacht. — *Eduard Dudley*, een beroemd rechtsgeleerde en minister van *Hendrik VII*, wist door allerlei middelen de schatkist te vullen, zoodat hij zich den haat des volks op den hals haalde en na het overlijden des Koning ter dood gebracht werd. — Zijn zoon *John*, geboren in 1502, erfde van zijne moeder het recht op den titel van viscount *Lisle* en hij werd in 1543 door *Hendrik VIII* tot dien rang bevorderd. Hij zag zich voorts benoemd tot groot-admiraal en bewees in de oorlogen tegen Schotland en Frankrijk groote diensten. Bij de troonbeklimming van *Eduard VI* (1547) werd hij graaf *van Warwick*, en nadat hij den protector *Somerset* den voet gelicht had, maakte hij zich meester van het vertrouwen van den jeugdigen Koning, die hem den titel schonk van Hertog *van Northumberland* en, met voorbijgaan van de Prinsessen *Maria* en *Elizabeth*, zijne nicht *Jane Grey* tot erfgename van den troon benoemde. De Hertog deed haar nu huwen met zijn jongsten zoon, Lord *Guilfort*, waarna zij na het overlijden van *Eduard* tot koningin werd uitgeroepen. Doch zijn toeleg mislukte; gevangen genomen door de troepen van *Maria*, werd hij vervallen verklaard van zijn rang en waardigheid en stierf op het schavot den 28sten Augustus 1552. Van zijne 5 zonen snenvelden 2 in de oorlogen tegen Frankrijk. De derde, *Ambrosius Dudley*, werd in 1561 door *Elizabeth* weder met den titel van graaf *van Warwick* begiftigd en in het bezit gesteld van een gedeelte der voorvaderlijke goederen. De vierde, *Robert*, was de bekende Graaf van *Leicester* (zie onder dezen naam), die in het laatst der 16de eenw als bevelhebber der Engelsche hulptroepen ons Vaderland bezocht, en het lot van den vijfden, *Guilford*, hebben wij reeds vermeld.

Leicester had van Lady *Sheffield*, met wie hij in 't geheim gehuwd was, een zoon, Sir *Robert Dudley*, geboren in 1573. Deze erfde na den dood zijns vaders Kenilworthcastle en andere bezittingen, doch daar hij de wettigheid zijner geboorte niet bewijzen kon, verwijderde hij zich uit Engeland en bracht zijne overige levensjaren in Italië door, terwijl zijne goederen door *Jacobus I* werden verbeurd verklaard. Hij hield zich bezig met

de stuurmanskunst, de bouwkunst en de natuurkunde en schreef onder anderen het werk: „Arcano del mare". Keizer *Ferdinand II* verleende hem den hertogatitel. De stad Livorno is aan hem haren bloei verschuldigd, daar hij den Hertog *van Toscane* bewoog, om haar tot eene vrijhaven te verklaren en er een molo te bouwen, terwijl hij tevens onderscheidene Engelsche kooplieden derwaarts lokte. Hij was in Engeland gehuwd met *Alice*, eene dochter van Sir *Thomas Leigh*, en *Karel I* verhief haar in 1644 tot Hertogin *van Dudley*, om het onrecht te herstellen, dat haren echtgenoot was aangedaan. Zij overleed in 1670 zonder mannelijke erfgenamen na te laten, doch *Robert* had onderscheidene onechte zonen, en de oudste van deze, *Charles Dudley*, werd Hertog *van Northumberland*.

Bovenvermelde *John*, vijfde lord *Dudley* († 1487), was de grootvader van *John*, den zevenden lord, die, zwak van geestvermogens, door zijn bloedverwant, *John Dudley*, hertog *van Northumberland*, werd overgehaald, om hem het familiekasteel Dudleycastle af te staan, zoodat men hem spottenderwijze den naam gaf van Lord *Quondam*. — Zijn zoon, Sir *Eduard Sutton*, kreeg echter van Koningin *Maria* in 1544 dat familiegoed terug, benevens den titel van lord *Dudley*, onderscheidde zich in de oorlogen tegen Schotland en overleed in 1586. — Zijn zoon *Eduard*, negende lord *Dudley*, overleed in 1633 zonder mannelijk oor na te laten, waarna zijn titel en goederen ten deel vielen aan zijne kleindochter *Frances*, eene dochter van zijn vóór hem overleden zoon *Ferdinand*. Zij huwde met *Humble Ward*, den zoon van een rijken goudsmid te Londen, en deze *Humble* werd in 1644 door *Karel I* benoemd tot baron *Ward*. — Haar zoon *Edward* volgde in 1670 zijn vader op als lord *Ward* en in 1697 zijne moeder als lord *Dudley*, — en zijn achterneef werd in 1763 viscount *Dudley* en *Ward* en stierf in 1774. — Zijn kleinzoon *John William Ward*, graaf *Dudley*, geboren den 9den Augustus 1781, onderscheidde zich als staatsman en geleerde. Na het ontvangen eener uitmuntende opvoeding werd hij reeds in 1802 voor Downton lid van het Lagerhuis, waar hij door zijne ongemeene welsprekendheid de leider werd der liberaal-conservatieve partij. Den 25sten April 1823 werd hij, als opvolger van zijn vader, viscount *Dudley* en bij zag zich in het ministerie *Canning* (1827) benoemd tot staatssecretaris voor Buitenlandsche Zaken, waarna hij in den gravenstand werd opgenomen. Toen *Wellington* aan het bewind kwam, legde hij zijne betrekking neder en verwijderde zich van het staatstooneel. Hij bezat vele talenten, eene groote geleerdheid en een edel karakter, doch zijne zonderlingheid deed hem ten laatste tot krankzinnigheid vervallen. *Bulwer* heeft hem in zijn „Pelham" onder den naam van Lord *Vincent* voorgesteld. Hij overleed te Norwood den 6den Maart 1833. Behalve bijdragen in het „Quarterly Review" heeft hij slechts weinig in het licht gegeven. Met hem is de naam *Dudley* uitgestorven; doch de baronie *Ward* met de familiegoederen viel ten deel aan een verren bloedverwant, den geestelijke *William Humble Ward*, overleden den 6den December 1835. — Als erfgenaam is zijn zoon *William* (geboren den 27sten Maart 1817) opgetreden, die zich door zijn rijkdom en door zijn smaak voor de kunst onderscheidde, zoodat hij in 1860 tot graaf *Dudley* verheven werd.

Duël, zie *Tweegevecht*.

Duëro, in het Portugeesch *Douro*, is de naam van eene belangrijke rivier van het Pyreneesche Schiereiland. Zij ontspringt nabij de Laguna de Urbion op de Montes de Urbion, het Oud-Castiliaansche Scheidingsgebergte, stroomt eerst naar het zuiden en zuidoosten langs Soria, wendt zich 3 geogr. mijl beneden deze stad plotselijk naar het westen en vloeit in deze richting langs Aranda, Tordesillas, Toro en Zamora. Van Miranda de Douro af vormt de rivier met een zuidwestelijken loop gedurende 12 geogr. mijl de grenzen tuschen Spanje en Portugal. Daarna neemt op het gebied van Portugal haar benedenloop van Torre de Moncorvo af een aanvang. Zich thans weder westwaarts wendend, kronkelt zij door Hoog- en Laag-Douro en stort zich bij São João da Foz, 3 geogr. mijl beneden Oporto, in den Atlantischen Oceaan. In Spanje stroomt zij bijna overal langs steile oevers als een smalle, maar diepe stroom, die gemakkelijk bevaarbaar was te maken. Tot nn toe draagt zij alleen in Portugal vaartuigen. Bij de haven van Oporto is zij 300 Ned. el breed en vormt er voorts eene kom ter breedte van 1 000 Ned. el. Haar mond is door rotsen omgeven en wegens eene zandbank gevaarlijk voor den zeeman. Niettemin stevent deze daarlangs naar Oporto. De Duëro is 104 geogr. mijl lang, en haar stroomgebied heeft eene uitgebreidheid van 1828 □ geogr. mijl. Tot hare belangrijkste zijrivieren behooren in Spanje op den rechter oever de Pisuerga, de Valderaduey en de Esla, en in Portugal de Sabor, de Tua en de Tamego, — en op den linker oever in Spanje de Adaja, de Tormes, de Agueda, en in Portugal de Coa.

Duët, zie *Duo*.

Dufau (Pierre Armand), een Fransch schrijver, geboren te Bordeaux den 15den Februari 1795, werd in 1815 leeraar van het blindeninstituut te Parijs en in 1840 directeur van die inrichting. In 1855 werd hij met den titel van honorair directeur gepensioneerd en overleed te Parijs den 25sten October 1877. Hij behoorde in 1851 tot het Fransch Genootschap tot ondersteuning van blinden en schreef: „Plan de l'organisation de l'institution des jeunes aveugles (1833)", — „Traité de statistique (1840)", — „Lettres sur la charité (1847)", — „Statistique comparée des aveugles (1854)", — en „De la reforme du mont de pitié (1855)". Ook leverde hij met *Guadet* een „Dictionnaire de la géographie ancienne et moderne (1820, 2 dln)".

Dufaure (Jnles Armand Stanislas), een Fransch staatsman en een uitstekend advocaat, geboren den 4den December 1798 te Saujon in het departement Charente Inférieure, studeerde te Parijs in de rechten en vestigde zich als advocaat te Bordeaux. In 1834 werd hij lid der Kamer van Afgevaardigden en hij voegde er zich bij de liberaal-constitutioneele partij, terwijl hij zich door uitgebreide kennis en door onafhankelijkheid van karakter onderscheidde. In 1836 zag hij zich tot staatsraad benoemd, doch nam bij de aftreding van het ministerie *Thiers* zijn ontslag, waarna hij on-

der het ministerie *Molé* tot de oppositie behoorde. In 1839 werd hij minister van Openbare Werken, maar hij legde de portefeuille neder, toen het voorstel tot dotatie van den Hertog *van Nemours* verworpen werd. Na dien tijd wankelde hij tusschen het linker centrum en de ministerieele partij, doch stemde in de hoofdkwestiën steeds met de oppositie en werd in 1844 de leider van eene tierspartij. Intusschen was hij niet ingenomen met de hervormingsbeweging van 1847 en nam geen deel aan het banket van het Chateau-Rouge. Na de Februarirevolutie van 1848 werd hij weder afgevaardigd naar de Nationale Vergadering; hij werd lid van de commissie tot het ontwerpen der Grondwet, handhaafde de gematigde republiek en was korten tijd minister van Binnenlandsche Zaken. Als een ijverig aanhanger van generaal *Cavaignac* verzette hij zich tegen de candidatuur van *Lodewijk Napoleon* en nam zijn ontslag, toen deze de overhand behield. Toch belastte hij zich weder met dezelfde portefeuille in het Kabinet van Juni 1849, alwaar hij de gevoelens vertegenwoordigde van den door hem gestichten „Cercle constitutionnel". Bij de aftreding van dit ministerie, hetwelk de teugels van het bewind geen half jaar in handen hield, keerde hij terug naar de Nationale Vergadering en was er een heftig tegenstander der Napoleontische staatkunde. Na den staatsstreek van 2 December verliet hij het staatkundig tooneel en bepaalde zich te Parijs tot de rechtspractijk; hij verwierf daarbij roem door zijn redenaarstalent en achting door zijne rechtschapenheid. Intusschen heeft hij zich na de gebeurtenissen van 1870 weder op het tooneel der politiek begeven. In 1870 werd hij door vier departementen afgevaardigd naar de Nationale Vergadering, belastte zich onder *Thiers* met de portefeuille van Justitie, legde haar neder bij diens val den 24sten Mei 1873, maar aanvaardde haar nogmaals in het ministerie *Buffet* (11 Maart 1875) onder het presidentschap van *Mac Mahon*. Bij de verkiezingen voor den Senaat den 30sten Januari 1876 verkreeg hij geen mandaat, maar werd den 12den Augustus van dat jaar door den Senaat zelven tot lid voor levenslang benoemd. In het Kabinet van 9 Maart 1876 trad hij op als voorzitter en als minister van Justitie en Eeredienst en bestreed de algemeene amnestie. De Kamer vond hem intusschen te clericaal, zoodat hij den 2den December zijne betrekking nederlegde. Na den val der ministeriën *de Broglie* en *Rochebouët* aanvaardde hij op nieuw het presidentschap en de portefeuille van Justitie. Hij legde aan de Kamer de ontwerpen voor tot eene beperkte amnestie en aan *Mac Mahon* twee besluiten tot begenadiging van een groot aantal communards. Daar laatstgenoemde geene toestemming wilde geven tot het ontslag van eenige Bonapartistische generaals, wilde *Dufaure* zijn ontslag nemen, maar *Mac Mahon* gaf zijn besluit te kennen om zelf af treden. Op de benoeming van *Grévy* tot president en van *Gambetta* tot voorzitter der Kamer volgde de aftreding van het ministerie op den 1sten Februari 1879. Als clericaal bestreed *Dufaure* in Maart 1880 in den Senaat de onderwijswetten van *Ferry* en overleed te Parijs den 7sten Juni 1881.

Duffel noemt men eene lakenachtige wollen stof, eene soort van fries, welke zich door een dik spinsel en een vast volsel onderscheidt. Het is van dergelijken aard als kalmuk en bever en wordt vooral door den burger- en boerenstand, alsmede door de zeelieden, tot winterkleederen gebruikt.

Dufferin (Frederick Temple Hamilton Blackwood, Earl of), een Engelsch staatsman, geboren in Juni 1826, ontving zijne opleiding te Eton, studeerde te Oxford, werd kamerheer der Koningin, bezocht in 1846—1847 Ierland tijdens den hongersnood, waarover hij het werk: „Narrative of a journey from Oxford to Skibbereen during the Irish famine" in het licht gaf, vergezelde in 1855 Lord *Russell* naar Weenen en volbracht in 1859 een tocht naar IJsland, dien hij beschreef in zijne: „Letters from high latitudes (6de druk, 1873)". *Palmerston* zond hem in 1866 als Engelsch commissaris naar Syrië om een onderzoek in te stellen naar den Christenmoord aldaar. In 1864 werd hij onderstaatssecretaris van Koloniën, in 1866—1867 van Oorlog, in 1868 onder *Gladstone* kanselier van het hertogdom Lancaster en lid van het Kabinet en eindelijk, in 1871 tot earl verheven, in 1872 gouverneur-generaal van Canada, welke betrekking hij in 1878 nederlegde. In 1879 vertrok hij als gezant naar Petersburg, in Juni 1881 als zoodanig naar Constantinopel en in November 1882 in die betrekking naar Caïro, om er den Khedive bij de nieuwe regeling van zaken ter zijde te staan. Hij schreef: „The Honourable Impulsia Gushington", — „The Irish people and the Irish land (1867)", — „Irish emigration and tenure of land in Ireland (1868)", — „Contribution to an inquiry into the State of Ireland (1866)", — en „Mr. Mill's plan for the pacification of Ireland (1868)".

Dufour (Wilhelm Heinrich), een Zwitsersch generaal, werd geboren te Constanz den 15den September 1787, legde zich in het bijzonder toe op de wiskunde bezocht na de vereeniging van Genève met het Fransche Keizerrijk de Polytechnische school, werd in 1809 genie-officier en woonde de veldtochten van *Napoleon* bij. In 1815 werd hij kapitein en onderscheidde zich door de versterking en verdediging van Grenoble. Toen Genève weder deel uitmaakte van Zwitserland, werd hij in 1827 bevorderd tot kolonel bij den Zwitsersch en generalen staf, in 1831 tot chef en kort daarna tot kolonel-kwartiermeester. Vooral maakte hij zich verdienstelijk als directeur van de militaire school te Thun en door zijne topografische opmeting van Zwitserland, waaraan de voortreffelijke: „Topographische Karte der Schweiz (1842—1865, 25 bladen)" haar ontstaan te danken heeft. In 1846 werd hij als generaal aan het hoofd van het Zwitsersche leger geplaatst, om den Sonderbund (zie onder *Zwitserland*) te vernietigen; hij toonde zich bij uitnemendheid geschikt voor die gewichtige betrekking, zoodat de Regeering hem een eeresabel en 40000 francs ten geschenke zond. Zijne geboorteplaats schonk hem een stuk grond, terwijl de stad Bern en het canton Tessino hem het eereburgerschap aanboden. Hij zorgde ijverig voor de deugdelijkheid van het leger zonder zich veel met de staatkundige partijschap te bemoeien. Intusschen be-

hoorde hij steeds tot de gematigd-conservatieve partij en verloor daardoor in 1848 bij de radicalen te Genève veel van zijne populariteit. De Bondsraad belastte hem meermalen met belangrijke zendingen naar *Napoleon III*, en toen in 1856 een oorlog tegen Pruisen dreigde wegens Neuchâtel, was *Dufour* weder bestemd tot opperbevelhebber van het Zwitsersche leger. Hij overleed te Genève den 14den Juli 1875. Hij schreef onder anderen: „Mémoire sur l'artillerie des anciens et sur celle du moyen-âge (1840)", — „Mémorial pour les travaux de guerre (1820)", — „De la fortification permanente (2de druk, 1850)", — „Lehrbuch der Taktik für Officiere aller Waffen (1842)" — en „Campagne du Sonderbund 1875)".

Dufresne (Charles), sieur *Du Cange*, gewoonlijk *Ducange* genaamd, een uitstekend Fransch geleerde, werd geboren te Amiens den 18den December 1610 uit een oud en aanzienlijk geslacht, studeerde te Orléans in de rechten en werd in 1631 advocaat van het Parlement te Parijs, doch hij verliet weldra deze loopbaan, om zich in zijne geboorteplaats aan de beoefening der wetenschap te wijden. Hij kocht er in 1645 het ambt van Koninklijk schatmeester, doch toen aldaar in 1668 de pest begon te woeden, verhuisde hij naar Parijs, waar hij den 23sten October 1688 overleed. Zijne beide hoofdwerken zijn: „Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis (Parijs 1678, 3 dln, later ook te Venetië en te Basel uitgegeven)" en „Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis (1688, 2 dln)." Supplementen op eerstgemeld werk bezorgde *Carpentier* (1766, 4 dln), en een uittreksel daaruit onder den titel: „Glossarium manuale ad scriptores etc. (1772—1784)" is van de hand van *Adelung*. Eene nieuwe uitgave daarvan is geleverd door *Henschel* (1840—1850, 7 dln) en een „Supplementum (1857)" daarop gaf *Diefenbach*. Door die beide werken, welke van groote geleerheid en stalen vlijt getuigen, heeft *Ducange* zich ongemeen verdienstelijk gemaakt jegens allen, die zich aan de beoefening van de geschiedenis der middeneeuwen willen wijden. Voorts schreef hij eene: „Histoire de l'empire de Constantinople sous les empereurs Français (1657)" en eene: „Historia Byzantina (1680)." Eindelijk worden zijne nitgaven van *Joannes Cinnamus* (1670), van *Zonaras* (1686, 2 dln) en van het „Chronicon Paschale (1689)" zeer geroemd.

Dufresnoy (Pierre Armand), een Fransch aard- en delfstofkundige, werd geboren den 5den September 1792 te Sevran in het departement Seine-Oise en overleed als inspecteur-generaal der mijnen, als directeur van de Keizerlijke mijnschool en als lid van het Instituut op den 20sten Maart 1858. Hij schreef met *Elie de Beaumont*, *Coste* en *Perdonnet* een: „Voyage métallurgique en Angleterre (1837—1839)", — voorts met *Elie de Beaumont*: „Mémoires pour servir à une description géologique de la France (1836—1838)", — „Explication de la carte géologique de la France (1841)", — en „Traité complet de minéralogie (1844—1845, 3 dln)".

Dufresny (Charles Rivière), een Fransch blijspeldichter, geboren te Parijs in 1648 en de achterkleinzoon van *Anet*, die onder den naam van „la belle jardinière" bekend is als de geliefde van *Hendrik IV*, had aanvankelijk met vele wederwaardigheden te worstelen. Het liefst hield hij zich bezig met de teekenen bouwkunst, met den tuinbouw en de dichtkunst, en hij verwierf door zijne bekwaamheid de betrekking van kamerdienaar van *Lodewijk XIV* en vervolgens die van opzichter der koninklijke tuinen. Hij was de eerste, die in Frankrijk den Engelschen aanleg in zwang bracht. Daar hij even lichtzinnig als verkwistend was, verkocht hij zijne betrekkingen voor eene kleine som, en vervolgens ook eene lijfrente van 3000 livres, hem door *Lodewijk* toegekend. Daarna werkte hij met *Regnard* voor het tooneel, en zijne blijspelen: „Le double veuvage", — „Le mariage fait et rompu", — en „L'esprit de contradiction" zijn geene onverdienstelijke stukken. In 1710 bezorgde de gunst des Konings hem het privilegie der uitgave van den „Mercure galant", doch hij verkocht het in 1713. Hoewel hij ook van den Hertog *van Orléans* een geschenk ontving van 200000 livres, verviel hij ten laatste tot armoede, en overleed te Parijs den 6den October 1724. Zijne verzamelde werken zijn meermalen uitgegeven, — onder anderen in 1731 in 6 deelen en in 1747 in 4 deelen.

Dugat (Gustav), een Fransch beoefenaar der Oostersche letteren, vooral der Arabische taal, en geboren in 1824 te Orange (departement Vaucluse), bezocht de école des langues orientales vivantes te Parijs, reisde in 1855 op last der Regeering in Algérië, zag zich na zijn terugkeer tot ridder der Turksche orde Medjidié en tot lid van de Société Orientale de France benoemd, leverde voortreffelijke opstellen in tijdschriften en schreef voorts: „Précis historique et statistique des colonies agricoles établies en France et en Algérie (1850)", — „Grammaire arabe-française (1853)", — eene vertaling van de: „Lettres des Maronites du Mont-Liban (1847)", — „Poème arabe en l'honneur du Bey de Tunis (1851)", — „Le livre d'Abd-el-Kader (1858)", — „Histoire politique et littéraire des Arabes en Espagne (met *Dozy* en anderen uit het Arabisch vertaald, 1855—1861, 2 dln)", — „Histoire des Orientalistes en Europe (1868—1870, 2 dln)", — en „Cours complémentaire de géographie, histoire et législation des états musulmans (1872)". Ook bewerkte hij een groot aantal artikelen voor den „Dictionnaire général des lettres, des beaux arts etc." van *Dézobry* en *Bachelet*.

Dughet (Gaspard), een beroemd Italiaansch landschapschilder, veelal *Poussin* genoemd naar zijn leermeester en zwager *Nicolas Poussin*, werd geboren te Rome in 1613, en volgde bij het landschapschilderen de historische richting van laatstgenoemde. Met eene dergelijke edele en grootsche conceptie verbond *Gaspard* een warm koloriet, ontleend aan de volgelingen der *Carracci*. Zijne kracht openbaart zich vooral door merkwaardige lijnen in het landschap, prachtige boomen en antieke bouwvallen, vaak verbonden met storm en onweder. Geen wonder alzoo, dat zijne voortbrengselen grooten bijval vonden en vele kunstenaars uit Frankrijk, Italië, de Nederlanden en Dnitschland zich naar hem vormden. In de kerk van San Martino a' Monti te Rome vindt men van hem tafereelen uit de geschie-

denis van *Elias* en *Eliza* al fresco. Voortreffelijke stukken van dien kunstenaar vindt men in de verzamelingen *Doria* en *Colonna* en in de Accademia di San Luca, alle te Rome, in het Palazzo Pitti te Florence, in het museum te Turijn, in het Louvre te Parijs, in de Hermitage te Petersburg en elders. Hij overleed te Rome in 1675.

Dugong (Halicore *Ill.*) is de naam van een dierengeslacht uit de klasse der *Zoogdieren* Mammalia), de orde der *Walvisschen* (Cetacea) en de familie der *Zeekoeien* of plantetende Walvisschen (Sirenida). De dieren van dit geslacht worden ongeveer 3 Ned. el lang en onderscheiden zich door een dun behaard lichaam, een stompen kop met gezwollen lippen, eene halvemaansgewijs uitgesneden staartvin en door hunne voorste ledematen (de achterste zijn als bij de andere walvischachtige dieren afgewezig), die bij het elleboogsgewricht bewogen kunnen worden. Hunne kiezen hebben platte kauwvlakten. Zij zijn blauwgrijs op den rug en wit onder den buik, doen niemand leed, zwemmen in troepen nabij de kust, snorken luid bij het ademhalen, voeden zich met zeeplanten en zijn ongemeen aan elkander gehecht. Zij bewonen den Indischen Archipel, de Perzische Golf en de Roode Zee. De meest bekende soort is *H. cetacea Ill.*, die dan ook meer bepaald met den naam van *dugong* bestempeld wordt. De Maleiërs maken er jacht op om de huid, het vleesch, het vet en de tanden.

Duguay-Trouin (René), één der grootste zeehelden van Frankrijk, geboren te St. Malo den 10den Juni 1673, werd in 1689 weggejaagd van de school te Caen, waar hij zich zon voorbereiden voor den geestelijken stand, en volbracht daarna eene zeereis op een fregat, door zijne familie uitgerust. In het volgende jaar diende hij als kadet op een schip van 28 stukken. Hij wist den kapitein overte halen, om eene Engelsche handelsvloot van 15 schepen aan te tasten, en bij die gelegenheid werden 3 vaartuigen veroverd. Daarna ontving hij het bevel over een fregat van 14 stukken en vernielde daarmede in 1691 aan de Iersche kust 2 vaartuigen. Nu werd hij door de Regeering geplaatst op een schip van 11 vuurmonden; hiermede veroverde hij gedurende den slag bij Kaap La Hogue 2 fregatten en 6 koopvaardijschepen, en in 1693 in het kanaal 2 linieschepen. In 1694 kruiste hij met een linieschip van 40 stukken, doch in een gevecht met een Engelsch eskader werd hij gewond en gevangen genomen. De toegenegenheid eener jonge Engelsche dame opende de deuren van zijn kerker; hij keerde naar Frankrijk terug, ontving aanstonds het bevel over een oorlogschip en maakte zich meester van 6 Engelsche koopvaardijschepen en 2 fregatten. In 1695 volbracht hij met *Beaubriant* een tocht naar de Iersche kust, en zij veroverden er 3 rijkbeladene schepen der Oost-Indische Compagnie, welke te zamen 145 stukken aan boord hadden. *Lodewijk* ontving daarna den 22-jarigen held aan zijn Hof. Deze spoedde zich vervolgens naar de Spaansche Zee, waar hij 2 Hollandsche schepen buit maakte. Hiermede zeilde hij, zonder herkend te worden, langs de Engelsche vloot, doch toen een fregat te dicht in zijne nabijheid kwam, veroverde hij het en begaf zich daarmede naar de haven van St. Louis. In 1696, nadat hij 7 maanden het overlijden van één zijner broeders diep betreurd had, overrompelde hij met 3 schepen de handelsvloot van Bilbao en verwierf een kostbaren buit, dien hij echter den volgenden nacht door storm verloor. Een jaar later werd hij fregatkapitein op de Koninklijke vloot en in 1703 geraakte hij bij mistig weêr met 2 linieschepen en 3 fregatten midden in eene Nederlandsche oorlogsvloot van 15 groote schepen. Hij begon aanstonds het gevecht, om aan zijne overige vaartuigen gelegenheid te geven tot vluchten, en snelde daarna met volle zeilen buiten het bereik der vijanden, — een feit, dat hij steeds zijn meesterstuk noemde. Van dien tijd af was hij de schrik der Nederlanders en Engelschen in alle Europeesche zeeën. Nu eens vernielde hij diep in het noorden de vloot der walvischvaarders, dan weder bedreigde hij de Engelsche kust, en somtijds belaagde hij de terugkeerende handelsvloten. In 1707 ontvingen hij en Graaf *Forbin* het bevel, om met een klein eskader de Engelsche vloot aan te tasten, die wapens en levensmiddelen overbracht naar den Aartshertog *van Oostenrijk*, — en het gelukte hem, de 60 transportschepen en het konvooi van 4 groote oorlogschepen te veroveren of in den grond te boren. De vestingwerken van Rio de Janeiro hield men in die dagen voor onneembaar, en een aanval der Franschen onder *Duclerc* was in 1720 afgeslagen. Nu maakte *Duguay-Trouin* het plan, om dien smaad uit te wisschen. Geholpen door eenige koopliedcn, bracht hij eene kleine vloot bijeen, verscheen daarmede in September 1711 in de baai van Rio de Janeiro en volvoerde in 11 dagen zijn voornemen. Zestig koopvaardijschepen en 6 oorlogsbodems vielen in zijne handen, en behalve den buit verkreeg hij eene oorlogsschatting van 610000 crusados. Toch duurde het lang voordat hij eenige belangrijke openbare betrekking verwierf. Wèl nam *Lodewijk XV* hem op in den adelstand, doch eerst de Hertog *van Orléans* benoemde hem tot lid van den staatsraad en de Koning zond hem vervolgens met eene vloot naar de Levant. Hij overleed in het midden der zijnen op den 27sten September 1736, en zijne „Mémoires (1740, 4 dln)" werden nitgegeven door *Beauchamps*.

Dugueslin (Bertrand), graaf van Longueville, connetable van Frankrijk, een uitstekend veldheer, werd geboren bij Rennes in 1314 nit een adellijk geslacht. Strijdzuchtig van aard, ontving hij geen ander onderwijs dan in den wapenhandel en verwierf als 17-jarig jongeling den prijs op een tournooi te Rennes, waaraan hij buiten weten van zijn vader deel nam. Hij streed vervolgens tegen de Engelschen, bewees den Dauphijn — later *Karel V* van Frankrijk — gewichtige diensten, veroverde Melun, bevrijdde de Seine en werd in 1364 door Koning *Karel* tot gouverneur van Pontorson benoemd. In dat jaar behaalde hij de overwinning in den slag bij Cocherel, waarna hem de waardigheid werd toegekend van graaf *van Longueville* en maarschalk *van Normandië*. Den 29sten September werd hij in den slag bij Auray gevangen genomen, doch tegen een losgeld van 100000 livres weder in vrijheid gesteld. Daarna ondersteunde

hij *Hendrik*, graaf *de Trastamare*, tegen den Koning van Castilië, *Peter de Wreede*, doch werd door den Zwarten Prins geslagen en weder gevangen genomen. Nadat hij tegen een aanzienlijk losgeld zijne vrijheid herkregen had, zette hij den strijd voort en bezorgde aan den Graaf *de Trastemare* in 1369 de zegepraal bij Montiel, zoodat deze de Kroon van Castilië bekwam. *Karel V*, door de Engelschen in het nauw gebracht, riep hem weldra tot zich en benoemde hem tot connetable van Frankrijk. In 1370 opende hij den veldtocht tegen de Engelschen en ontrukte hun in den loop van 10 jaar alle veroveringen in Frankrijk met uitzondering van eenige vestingen. Toen hij in 1380 Châteauneuf de Randon belegerde, werd hij ziek en overleed den 3den Juli van dat jaar, waarna zijn stoffelijk overschot, op last van *Karel V*, in het Koninklijk grafgewelf te St. Denis werd bijgezet.

Duhamel. Onder dezen naam vermelden wij:

Jacques Duhamel, een Fransch treurspeldichter uit het laatst der 16de en het begin der 17de eeuw. Hij schreef onder anderen: „Aconbar ou la loyanté trahie (1586)".

Jean Baptiste Duhamel, geboren te Vire in 1624 en overleden te Parijs in 1706. Hij was lid der Académie, honorair aalmoezenier des Konings en kanselier der kerk van Bayeux, en schreef onder anderen: „Astronomia physica (1660)", — „De consensu veteris et novae philosophiae libri IV (1663 en 1669)", — en „Theologia speculativa et practica (1691, 7 dln)".

Robert Joseph Duhamel, een Fransch godgeleerde. Hij werd geboren te Rijssel in 1700, overleed in 1769, en schreef: „Lettre d'un docteur à un philosophe sur les explications de M. de Buffon (1751)", — „La vérité catholique sur le mystère du Dieu incarné (1756)", — en „Dissertations sur l'autorité du Saint-Siège (1779)".

Henri Louis Duhamel du Monceau, een Fransch landbouwkundige. Hij werd geboren te Parijs in 1700 en overleed in 1782. Hij was lid van de Académie en bezorgde aan dit lichaam meer dan 60 verhandelingen over landbouw, scheepvaart en handel, en schreef daarenboven: „Traité général des pêches maritimes et fluviatiles (1769, 3 dln)", — „Traité de la culture des terres (1751, 1760, 6 dln)", — „Traité des arbres et arbustes qui se cultivent en France en pleine terre (1755)", enz.

Jean Marie Constant Duhamel, een uitstekend Fransch wiskundige, geboren te St. Malo den 5den Februari 1797. Hij bezocht de Polytechnische school te Parijs, werd er vervolgens directeur des études, zag zich in 1851 benoemd tot professor in de hoogere wiskunde aan de universiteit te Parijs en overleed aldaar den 29sten April 1872. Hij schreef o. a.: „Cours d'analyse (1840—1841, 2 dln)", — „Cours de mécanique (3de druk, 1863, 2 dln)", — „Eléments du calcul infinitésimal (3de druk, 1874)" — en „Des méthodes dans les sciences de raisonnement (1866—1872, 5 dln)".

Duhesme (Guillaume Philibert, graaf), een Fransch generaal, werd geboren den 7den Juli 1760 te Bourgnenf in Bourgondië, studeerde in de rechten, maar werd door *Dumouriez* tot kolonel van een door hem zelven aangeworven vrijkorps benoemd. Als kommandant van Roermond behield hij den belangrijken post bij Herestal, verbrandde na de nederlaag bij Neerwinden de brug over de Loo, trok daarna over de Schelde en deed de infanterie, welke reeds voor de Oostenrijkers op de vlucht ging, stand houden, weshalve hij tot brigade-generaal bevorderd werd. Hij verdjdelde nu den aanslag der Oostenrijkers op La Chapelle. maakte zich meester van de positie bij Priche, voerde in 1794 bevel aan de grenzen van Vlaanderen, behaalde de overwinning bij Fleurus en belegerde Maastricht, waarna hij opklom tot den rang van divisiegeneraal. In die betrekking bevond hij zich in 1795 aan de kust van Brest, werd daarna naar de Vendée gezonden en nam deel aan de veldtochten van het Rijnleger in 1796 en 1797. In 1798 werd hij belast met het kommando over den rechter vleugel van het leger in Italië onder *Championnet*, hielp in 1799 Napels veroveren en herstelde de rust in Calabrië en Apulië. Nadat hij wegens onaangenaamheden van zijne betrekking beroofd was, ontving hij kort daarna weder een kommando in het Alpenleger en in het voorjaar van 1800 in het Fransch-Bataafsche leger onder *Augereau*. Met dezen streed hij bij Berg-Eberach, Bamberg en Lauff. Hij zag zich voorts benoemd tot graaf en tot ridder van het Legioen van Eer, stond in 1802 aan het hoofd van de 4de divisie van het Italiaansche leger en trok wederom binnen Napels. In Februari 1808 onderscheidde hij zich in Spanje door de verdediging van Barcelona. Wegens eene beschuldiging van *Augereau*, dat hij aan zijne troepen velerlei ongeregeldheden veroorloofd had, bleef hij van 1810—1814 zonder betrekking, verkreeg daarna eene divisie onder den maarschalk *Victor* en streed dapper bij La Rothière, Montereau en Arcis. Na den afstand van *Napoleon* werd hij inspecteur-generaal der infanterie, doch koos na den terugkeer van dezen de zijde des Keizers en sneuvelde bij Waterloo den 18den Juni 1815. Hij schreef: „Précis historique de l'infanterie légère et de son influence dans la tactique des différents siècles (1806; 2de druk, 1814)".

Dühring (Eugen Karl), een Duitsch schrijver over wijsgeerige en staathuishoudkundige onderwerpen, werd geboren te Berlijn den 12den Januari 1833, studeerde aldaar in de rechten en bepaalde zich bij de rechtsgeleerde praktijk, die hij echter eerlang liet varen wegens eene oogziekte, die hem later geheel en al van het gezicht beroofde. Nadat hij in de wijsbegeerte de doctorale waardigheid had verkregen op eene dissertatie: „De tempore, spatio, causalitate atque de analysis infinitesemalis logica", vestigde hij zich in 1864 als privaatdocent aan de universiteit te Berlijn. Hij schreef: „Carey's Umwälzung der Volkswirtschaftslehre und Socialwissenschaft (1865)", — „Natürliche Dialektik (1865)", — „Kapital und Arbeit (1865)", — „Der Werth des Lebens, eine philosophische Betrachtung (1865)", — „Kritische Grondlegung der Volkswirtschaftslehre (1866)", — „Die Verkleinerer Carey's und die Krisis der Nationalökonomie (1867)", — „Kritische Geschichte der Philosophie von ihren Anfängen bis zur Gegenwart (1869; 2de druk, 1873)", — „Kritische Geschichte der

Nationalökonomie und des Socialismus (1871; 2de druk, 1874)", — „Kritische Geschichte der allgemeinen Principien der Mechanik (1873)", bekroond door de philosophische faculteit der hoogeschool te Göttingen, — „Kursus der National- und Socialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik (1873)", — en „Kursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschaunng und Lebensgestaltung (1875)". In 1866 vervaardigde hij eene memorie over het sociale vraagstuk ten behoeve van het Pruisische ministerie, en de openbaarmaking daarvan door den „ministeralrath" *H. Wagener* gafaanleiding tot een procès, dat in de beide hoogste instantiën ten gunste van *Dühring* werd beslist. Daarover schreef hij: „Die Schicksale meiner socialen Denkschrift für das preuszische staatsministerium (1868)". Een later conflict met den hoogleeraar *Adolf Wagner* betrof het beginsel der instelling van privaatdocenten, en wegens andere haspelarij werd hij in 1877 uit het korps der docenten aan de universiteit te Berlijn verwijderd. Hij schreef nog: „Der Weg zur höhern Berufsbildung der Franen (1877)", — „Logik und Wissenschaftstheorie (1878)", — „Neue Grundzüge znr rationellen Physik nnd Chemie (1878)", — „Die Judenfrage als Rassen-, Sitten- und Kulturfragen (eerste en tweede druk, 1881)" — en „Die Ueberschatsnng Lessings und dessen Anwaltschaft für die Jnden (1881)".

Duif. De *Duiven* (Columbae) vormen eene orde nit de klasse der *Vogels* (Aves). De dieren van deze orde onderscheiden zich door een rechten, min of meer gewelfden snavel, van boven aan den wortel voorzien van eene weeke, opgezwollene huid (washuid), waarin de door eene kraakbeenige schub bedekte neusopeningen liggen, door korte, meestal roode pooten, door teenen zonder spanvlies (gespleten voeten), terwijl de achterteen op dezelfde hoogte als de voorteenen geplaatst is, voorts door lange spitse vlengels, zoodat zij snel en gemakkelijk vliegen.

Deze orde omvat slechts één geslacht (Columba *L.*) en 120 soorten, die in alle wereldeelen, doch niet in alle luchtstreken verspreid zijn. De meeste soorten leven in warme gewesten, en in ons werelddeel slechts 6, — in ons Nederland slechts 3. Zij zijn zeer verschillend van grootte: de *kroonduif* (C. coronata *L.*) op de Molukken is zoo groot als eene gans, en de *muschduif* (C. minuta) op St. Domingo zoo groot als eene musch. Van de Europeesche soorten noemen wij de *wilde duif* (C. livia *Briss.*), de *woudduif* of *houtduif* (C. palnmbus *L.*), — de *kleine boschduif* (C. oenas *L.*), — de *lachduif* (C. risoria *L.*), — en de *tortelduif* (C. turtur *L.*). Van de talrijke buitenlandsche soorten vermelden wij nog de *trekduif* (C. migratoria *L.*), die in Noord-Amerika soms voorkomt in vlnchten van millioenen stuks. De dniven zijn veelal fraai van gevederte, leven paarsgewijs, en deze paren zijn innig aan elkander gehecht; zij vocden zich met zaden en voorzien de jongen van spijs, nadat zij die vooraf in den krop geweekt hebben. Om vermelde redenen is de dnif het zinnebeeld van schoonheid, trouw, onschuld en teederheid.

Van de *tamme duiven* (C. livia domestica), van de rotsduif afkomstig, heeft men een groot aantal verscheidenheden, bekend onder den naam van kropper, slink, raadsheer, postduif, tuimelaar, pauwstaart enz., en *Darwin* ziet daarin het bewijs, dat uit soorten verscheidenheden kunnen ontstaan, die na langen tijd in zelfstandige soorten veranderen.

Het vleesch van duiven is aangenaam van smaak en licht te verteren, maar het wordt in vele landen, bijvoorbeeld in Rusland, om redenen van godsdienstigen aard, niet gegeten.

Duif (De) is een klein sterrenbeeld, door den Franschen sterrenkundige *Royer* in de 17de eenw op de sterrenkaarten gebracht. Het heeft éene ster van de 2de grootte en ligt in het verlengde der lijnen, die uit Procyon over Sirins en uit de noordpool over Orion getrokken worden. Het wordt voorgesteld als eene vliegende duif met een olijftak in den bek.

Duifhuis (Huibert), een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren te Rotterdam den 27sten October 1531. Na het voleindigen zijner studiën werd hij aldaar pastoor der Groote of St. Laurenskerk en onderscheidde zich door eene groote verdraagzaamheid. In het geheim gehnwd met zijne huishondster *Krijntje Peters*, werd hij weldra van ketterij beschnldigd, zoodat hij, geholpen door zijn broeder *Leendert Duifhuis*, destijds burgemeester van Rotterdam, de wijk nam naar Keulen, waar een edelmoedig koopman hem aan den nijpenden nood ontrukte. Hij verloor er in 1574 zijne echtgenoot, verzoende zich met de Kerk, en werd in 1576 pastoor der St. Jacobikerk te Utrecht. In het daarop volgende jaar bleek het in zijne kanselredenen, dat hij meer en meer overhelde tot de gevoelens der Hervormers. Met bescheidenheid wees hij op de misbruiken der R. Katholieke Kerk en zocht ze tevens af te schaffen, en daar vele aanzienlijke bnrgers van Utrecht hem ondersteunden, verklaarde hij in 1578 aan de Regeering, dat hij zich niet langer vereenigen kon met de leer der Kerk, weshalve hij verzocht, openlijk zijne gevoelens te mogen verkondigen. Hiertoe ontving hij de vergunning door een raadsbesluit van 7 Februari 1578. Hij omhelsde echter geenszins de stellingen van *Luther* of *Calvijn*, maar wenschte op het voetspoor van *Erasmus* de Kerk in de Kerk te hervormen. De dekens der 5 kapittels te Utrecht brachten echter de zaak in hooger beroep, zoodat de Regeering aan *Duifhuis* verlof schonk om, met behoud zijner betrekking, eenigen tijd de stad te verlaten. Hij begaf zich dientengevolge den 25sten Juni 1578 naar Rotterdam. Dit verwekte groot misnoegen bij zijne gemeente, en daar men er aan de Minderbroeders de schnld van gaf, werden deze nit de stad verbannen. Hiermede was echter de rust niet hersteld, en de regeering zond den burgemeester *Aert Dirkz van Leiden* en den secretaris *Gysbert Tin* naar Rotterdam, om *Duifhuis* te halen. Deze was dan alleen bereid om over te komen, wanneer de Regeering hem tegen alle vervolging in bescherming nam, en hoewel de Kapittelen met de Staten, ja, met den Prins, den Aartshertog *Matthias* en de Staten-Generaal handelden, verleende de Regeering met de belofte van veiligheid aan *Duifhuis* de vergunning, om naar eigen overtuiging te prediken, terwijl

de door hen wegens vertrek geledene schade zou worden vergoed.

Duifhuis hervatte nu in Augustus 1578 zijne taak, doch werd weldra door nieuwe vijanden aangevallen, namelijk door de Hervormde predikanten, die bij monde van *Wernerus Helmichius*, *Nicolaus Sopingius* en *Arnoldus Cornelius* vruchteloze pogingen aanwendden, om den vrijheidlievenden man tot de Calvinistische leerstellingen over te halen. De scheuring, welke hierdoor ontstond, berokkende hem zoovele moeielijkheden, dat hij in Januari 1580 zijn ontslag verzocht. De Regeering was weinig gezind, om dat verzoek toe te staan, en zijne vrienden smeekten hem, om in zijn zegenrijken arbeid te volharden. De vrome *Duifhuis*, door sommigen een papist, door anderen een vrijgeest en door velen een wolf in schaapskleederen genoemd, gaf niettemin aan die wenschen gehoor. Hij zocht vooral de jeugdige geestelijken met goede gezindheden, met ijver, maar tevens met verdraagzaamheid te bezielen. Hij overleed den 5den April 1581, en zijne liefderijke en verlichte prediking werd nog lang met hooge waardeering herdacht.

Duikereend noemt men in ons Vaderland gewoonlijk alle zeeënden, die met vaardigheid duiken. Zij onderscheiden zich door een vlies, waarmede de achterteen omzoomd is; voorts zijn hnnne pooten meer achterwaarts geplaatst, hunne staartpennen harder, hnnne vlengels korter, hnnne teenen rechter, de daartusschen gelegene vliezen meer volkomen, hun kop grooter en hun hals korter, dan bij andere afdeelingen der eenden. Van de duikereenden noemen wij de *zwarte zeeëend* (Anas nigra *L.*), — de *groote zeeëend* (A. fusca *L.*). — de *ijseend* (A. glacialis *L.*), — de *brilduiker* (A. clangula *L.*), — de *eidereend* (A. mollissima *L.*), — de *tafeleend* (A. ferina *L.*), — de *toppereend* (A. morila *L.*), — en de *kruiseend* (A. fuligula *L.*) — Ten onrechte worden daartoe ook wel eens de *duikers* (Podiceps) en de *zeeduikers* (Colymbus) gerekend.

Duikertoestellen. De mensch heeft onophondelijk behoefte aan lncht en is dus niet in staat om langer dan eenige minnten onder de oppervlakte van het water te vertoeven. Somtijds echter is dit voor hem van groot belang, en om die redenen heeft men reeds in den aanvang der 16de eeuw toestellen uitgevonden, om voor hem een langer verblijf in het water mogelijk te maken.

Daartoe behoort in de eerste plaats de *duikerklok*. Wanneer men een leeg bierglas omgekeerd-rechtstandig in water dompelt, ontwaart men, dat er slechts eene kleine hoeveelheid water in opstijgt, omdat de daarin aanwezige dampkringslucht wel eenige samenpersing veroorlooft, waar niet verdwijnen kan. Op dat beginsel rust de dnikerklok. Zij is een klokvormig vat, van binnen met eene bank en voetlat voorzien, waarop eenige personen kunnen plaats nemen. Dit vat wordt met aangehangen gewichten bezwaard en daarna van een hiertoe bestemd vlot of vaartuig in het water nedergelaten. Men heeft voorts boven en aan de zijden der klok glazen aangebracht, die eenig licht doorlaten, en de binnenste ruimte door middel eener buis in verband gebracht met eene luchtpomp, die haar gestadig van versche lucht voorziet. Deze lucht is, zooals wij reeds gezegd hebben, samengeperst, omdat zij de drukking ondergaat van de waterkolom, wier hoogte zich uitstrekt van den rand van het water in de klok tot aan het waterniveau. De persing is om die reden te grooter, naarmate de duikerklok dieper daalt. Daar de groote dichtheid der lucht een onaangenamen invloed heeft op het lichaam en oorsuizing enz. doet ontstaan, wordt de grens, waartoe men kan afdalen, gesteld op 40 Ned. el, waar de drukking gelijk is aan 5-maal die des dampkrings. Toch knnnen geoefende arbeiders hier wel 6 uur aaneen werkzaam blijven.

Met de dnikerklok kan men intusschen alleen datgene bereiken, wat zich rechtstreeks onder de klok bevindt. Om ook naar de zijden of naar boven eenigen arbeid te kunnen verrichten, heeft men in de tweede plaats het *Engelsche duikerpak* uitgevonden, namelijk een waterdicht lederen gewaad, hetwelk om het hoofd van den duiker een helm met kijkglazen vormt. Die helm is door buizen met eene luchtpomp verbonden, welke den duiker van versche lucht voorziet. Hiermede kan hij den buitenwand van schepen enz. gemakkelijk onderzoeken. Voor aanmerkelijke diepten is echter dit dnikerpak weinig geschikt, omdat hij op meerdere diepte eene grootere hoeveelheid lucht noodig heeft. *Rouquairal* en *Denayrouse* hebben dan ook een naar hen genoemden duikertoestel uitgevonden, die in den laatsten tijd algemeen wordt gebruikt. De duiker ontvangt met dien toestel de lucht, die hij voor zijne ademhaling behoeft, uit een cylindervormigen randsel van gegoten ijzer, die, op zijn rug vastgehecht, door middel eener buis met zijn mond verbonden is. Van dien cylinder loopt eene tweede buis naar het vlot, en hier wordt, volgens aanwijzing van den manometer, in dien cylinder juist zooveel lncht gepompt, als de dniker noodig heeft op de diepte, waar hij zich bevindt. Door middel van vernnftig aangebrachte kleppen ademt hij zooveel lncht in als hij behoeft. Deze wordt door middel van den neus uitgeademd, en wel door eene opening, die met klepjes tegen het indringen van water beveiligd is. Slnit hij die opening, dan blijft de lucht onder het duikerpak, en dit verschaft hem het middel, om in weinige oogenblikken naar de oppervlakte te stijgen zonder dat hij hiertoe eenige hnlp van anderen behoeft in te roepen. Bij het gebruik van dezen toestel heeft de gezondheid van den dniker niets te lijden en hij kan daarmede dalen tot eene diepte van 100 Ned. el. Tevens kan hij zich daarmede in het water zeer gemakkelijk bewegen, zoodat deze toestel bij het zoeken naar schatten, die op den bodem der zee verborgen zijn, met nitstekend gevolg gebruikt wordt.

Duilius is de naam van een oud-Romeinsch Plebejisch geslacht. Hiertoe behoorde *Cajus Duilius*, die in het jaar 240 vóor Chr. als consul zich beroemd heeft gemaakt door in den Eersten Punischen Oorlog voor het eerst met eene Romeinsche vloot bij Mylae, aan de noordkust van Sicilië, eene belangrijke overwinning te behalen op de Carthagers, waartoe de door hem uitgevondene enterhaken niet weinig bijdroegen. Nadat *Duilius* in triomf binnen Rome was getrokken, werd de gedachtenis

dier zegepraal vereeuwigd door het oprichten der *Columna rostrata*, eene zuil, met scheepsvoorstevens versierd.

Duim. Zoo noemt men den eersten en diksten vinger van 's menschen hand; tevens is de duim van ouds eene lengtemaat. De voorheen gebruikelijke Rijnlandsche voet telde 12 en de Amsterdamsche voet 11 duim. Onze Nederlandsche duim (eentimeter) is het hondersdste gedeelte van de Nederlandsche el.

Duim. Onder dezen naam vermelden wij: *Frederik Duim* of *Duym*, een Nederlandsch tooneeldichter. Hij werd geboren te Amsterdam in 1675. Zijn sterfjaar is niet bekend, maar er bestaat eene afbeelding, die hem voorstelt op 77-jarigen leeftijd. Van zijne talrijke gedichten vermelden wij: „De gemartelde Deugt binnen Thorn (treurspel, 1728)", — „De vlucht van Hugo de Groot uit het slot Loevestein (blijspel, 1742 en 1760)", — „Menalippe of de beveehter van zich zelve (treurspel, 1743)", — „De broedermoort van Kornelis en Jan de Witt (treurspel, 1744)", — „De doodt van Achilles (treurspel, 1745)", — „Zaïre, bekeerde Turkinne (treurspel)", — „Honderdjarig Jubilé wegens het stichten van den Amsterdamschen schouwburg (1738)", — en „De ontwaakte leeuw (1747)".

Izaak Duim, een uitstekend Nederlandsch tooneelspeler, misschien een zoon van den voorgaande. Hij leefde in het begin der 18de eeuw en vervulde vóór den tijd van *Punt* de voornaamste rollen in het blij- en treurspel in den schouwburg te Amsterdam. Hij was tevens een beoefenaar der dichtkunst en zijn huis strekte tot vergaderplaats aan de voornaamste dichters van zijn tijd. In 1727 betrad hij, 31 jaar oud, het eerst het tooneel in de rol van *Juba* in het treurspel „Cato", naar het Engelsch van *Addison*; hij verliet het tooneel in diezelfde rol in 1776 en overleed te Amsterdam in 1782. Wij vinden ook gewag gemaakt van eene tooneelspeelster *Duim*; wellicht was zij zijne zuster.

Duindoorn (Hippophaë *L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Elaeagneën*; het omvat lage heesters of struiken met uitgespreide, gedoornde takken, bijna ongesteelde, lijn-laneetvormige, stompe, gaafrandige bladeren, die van boven grijsgroen en van onderen zilverwit of roestbruin van kleur zijn, door 2-huizige bloemen, welke door bruingeschubde, afvallende schutblaadjes omgeven zijn, door mannelijke tot korte aren vereenigde bloemen met een 2-deelig bloemdek en 4 meeldraden, en alleenstaande vrouwelijke bloemen met een 2-lobbig bloemdek, één enkel vruchtbeginsel met een korten stijl en een dikken stempel, en door eene dopvrucht, die het voorkomen heeft eener bes. Aan deze beschrijving beantwoordt de *gemeene duindoorn* (H. rhamnoïdes *L.*), die op zandgronden langs de kusten van Europa en in ons Vaderland in de duinen groeit, waar deze plant zeer geschikt is, om den lossen bodem samenhangend te maken. Hare zure vruchten worden ook genuttigd.

Duinen noemt men heuvelketens van los zand, die hier en daar de lage zeekusten tegen de woede van het water beschermen. Zij bestaan grootendeels uit zeer fijne kwartskorrels van eene witte of eenigszins grijze kleur. Men vindt er in ons werelddeel langs de kusten van Frankrijk van den voet der Pyreneeën tot aan den mond der Gironde, dan ten noorden van Bretagne tot aan Normandië, voorts van Calais door België heen tot in Nederland, waar zij door de Zeeuwsche stroomen worden afgebroken, doch onophoudelijk voortschrijden door Zuid- en Noord-Holland, voorts over de Hollandsche, Friesche en Groninger eilanden — eindelijk, schoon hier en daar afgebroken, op de Duitsche eilanden en in Denemarken tot aan het uiteinde van Jutland.

Het ontstaan van duinen is gemakkelijk te verklaren. Het door den vloed aangevoerd en bij eb drooggliggend zand wordt door den wind landwaarts gestuwd en hoopt er zich op bij de geringste hinderpalen. De aanvankelijke duintjes, niet grooter dan molshoopen, worden alzoo door lengte van tijd heuvels van aanmerkelijke hoogte. Veelal heeft men eenige duinenreeksen achter elkaâr, waartusschen de duinpannen met haren eigenaardigen plantengroei gelegen zijn. Voorts zijn zij zeer eenvormig, maar tevens zeer veranderlijk van gedaante. Zij verstuiven door den wind en bedelven vruchtbare landen, ja, geheele dorpen onder het mulle zand, terwijl de nieuwgevormde duinen vaak later weêr verstuiven en de overblijfselen van het verleden bloot leggen. Ook de zee verzwelgt soms gedeelten van duinen en brengt hierdoor aan het licht, wat die zandhoopen sedert eeuwen in hunnen schoot verborgen hielden. Om het verstuiven der duinen te beletten, beplant men ze met helmriet (Ammophila (Psamma) arenaria *L.*), hetwelk vervolgens eene uitmuntende grondstof tot het vervaardigen van matten oplevert. Ook heeft men in den laatsten tijd — vooral onder leiding van wijlen dr. *Staring* — proeven genomen om de duinen met dennenboomen te beplanten, en het is zeer waarschijnlijk, dat men bij volharding daarvan goede uitkomsten zal zien.

Duinen (Tonnis van), een Nederlandsch godgeleerde en letterkundige, werd geboren te Groningen den 21sten Februari 1817, studeerde aldaar, ontving in 1837 eene loffelijke vermelding wegens zijn antwoord op eene academische prijsvraag en was achtereenvolgens predikant te Surhuisterveen, Wijnjeterp, Duurswoude en Bakkaveen, — Oudeschoot, — Vledder, — en Mantgum en Schillaard, waar hij den 9den Mei 1875 overleed. Hij schreef onder anderen: „De Bijbelgids, uitlegkundig handboek voor Christenen (1847—1849)", — „Ons dorp, schetsen en teekeningen (1846; 2de druk, 1848)", — „Reunie- en Académiefeest, schetsen en mededeelingen (1851)", — „De kiezer en nog drie andere verhalen (1857, onder den pseudoniem *Thineus*)". Hij was lid der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

Duinkerken (Dunkerque) is eene vesting en havenstad en tevens de hoofdstad van het Fransche Departement du Nord. Zij ligt aan de Noordzee, aan den spoorweg met een zijtak naar Furnes en aan eenige kanalen en is eene der voornaamste koop- en fabriekssteden van Frankrijk. Door een regelmatig stoombootverkeer staat zij in verband met Havre, Rotterdam, Londen, Hull en Petersburg. Men vindt er ruim 37000 inwoners (1881), eene recht-

bank van eersten aanleg, eene handelsrechtbank, twee vredegerechten, eene kamer van koophandel, alsmede van landbouw en vele consulaten. Voorts heeft men er eene school voor hydrographie, eene wiskundige school, eene teekenschool, eene openbare boekerij, eene verzameling van schilderijen en van voorwerpen voor natuurlijke historie, onderscheidene gelecrde genootschappen, een schonwburg, eene beurs, eene bank, enz. Duinkerken is eene fraaie stad met breede, rechte, goed geplaveide straten. Op één der pleinen, het Champs de Mars, prijkt het standbeeld van *Jean Bart*. Tot de merkwaardigste gebouwen behooren er het raadhuis, de kerk van St. Eloy en de kazernen. De reede is er wegens zandbanken niet zeer toegankelijk, doch de haven kan wel 200 schepen bevatten. Er zijn onderscheidene scheepstimmerwerven en vele soorten van fabrieken; ook bloeit er de zeevisscherij, en de aldaar aanwezige zeebaden worden druk bezocht. — De stad werd in 960 door *Boudewijn*, graaf van Vlaanderen, gesticht, in 1388 door de Engelschen verbrand, in 1400 van vestingwerken voorzien en was langen tijd een twistappel tusschen Frankrijk Spanje en Engeland. In 1540 werd zij door de Engelschen aan de Spanjaarden ontrukt en in 1558 door de Franschen veroverd, doch na den Vrede aan Spanje teruggeven. De Prins *van Condé* veroverde haar in 1646, doch zij viel spoedig weder in handen der Spanjaarden. In 1658 werd zij op nieuw door *Turenne* bemachtigd, maar kwam in het bezit van Engeland. *Lodewijk XIV* kocht haar in 1662 van *Karel II* voor 5 millioen livres en deed al het mogelijke om haar als vesting onneembaar te maken en hare haven in een uitmuntenden toestand te brengen. Gedurende de oorlogen tusschen Engeland en Frankrijk berokkenden de vrijbuiters van Duinkerken groote schade aan de Engelsche en Nederlandsche koopvaart. Daarom stelde Engeland bij den Vrede van Utrecht (1713) de voorwaarde, dat Frankrijk op eigen kosten de vesting dier stad moest sloopen, en die voorwaarde werd nogmaals voorgeschreven bij den Vrede van Parijs (1763). Dat artikel verviel echter bij een lateren Vrede van Parijs in 1783, en na dien tijd werd ijverig gewerkt aan het herstel der wallen van Duinkerken. In Augustus 1793 maakte de Hertog *van York* zich gereed om de stad te veroveren, doch de komst van generaal *Houchard* en een welbestuurde uitval der belegerden noodzaakten hem, om onverrichter zake af te deinzen.

Duisburg, eene arrondissementshoofdstad in het district Düsseldorf der Pruisische Rijnprovincie, ligt niet ver van de Rijn en de Roer, die beneden de stad door een kanaal verbonden zijn. Zij is eene bloeiende fabrieken handelsplaats met ruim 20000 inwoners. De fabrieknijverheid bepaalt er zich vooral tot tabak, — voorts bereidt men er ultramarijn, soda, zwavelzuur, chloorkalk, alnin, blauwzuur kali, Berlijnsch blauw, stearine, zeep, dakpapier en stijfsel. Ook vindt men er eene suikerraffinaderij, eene spinnerij, 2 weverijen, eene inrichting voor den bouw van vaste brnggen, 3 machinenfabrieken, 3 hoogovens en eene kopersmelterij, terwijl een bloeiende handel er hoofdzakelijk koloniale waren, hout en kolen omvat. De haven is na die van Ruhrort de grootste rivierhaven van Duitschland. — Duisburg is eene zeer onde stad; men vindt haar reeds vermeld ten tijde der Frankische Koningen. Eerst was zij eene vrije Rijksstad, doch in 1290 verviel zij aan Cleef en later aan Brandenburg. Tot de merkwaardige gebouwen behoort er de deftige St. Salvatorkerk, in 1401 in spitsboogstijl gebouwd. Men heeft er een gymnasium, hetwelk sedert 1830 met eene reaalschool verbonden is. In 1655 werd er eene universiteit gesticht, doch deze is in den aanvang onzer eeuw opgeheven. In 1846 is er een gesticht voor verwaarloosde kinderen verrezen.

Duitblad (Hydrocharis morsus ranae *L.*), zie *Vorschenbeet*.

Duitsche Bond is de naam van den voormaligen midden-Europeeschen Statenbond, die, gevestigd op de Bondsacte van 8 Juni 1815 en de Weener Slotacte van 15 Mei 1828, ten gevolge van den Duitschen Oorlog van 1866 is opgeheven. Zijn doel was handhaving der veiligheid in het binnenland en tegenover het buitenland, alsmede der onafhankelijkheid en onschendbaarheid van de afzonderlijke Staten van Duitschland. Hij telde bij zijne oprichting 34 (later 31) monarchale Staten en 4 vrije steden. De Permanente Bondsdag, uit de gevolmachtigden der 38 Staten bestaande, werd den 5den November 1816 te Frankfort aan de Main geopend en het voorzitterschap werd er bekleed door Oostenrijk. De Bondsvergadering bestond 1. als *Algemeene Vergadering of Plenum*, waarin Oostenrijk en de 5 koningrijken (Pruisen, Saksen, Hanover, Würtemberg en Beieren) elk 4 — te zamen 24 —, Baden, Kenr-Hessen, Hessen-Darmstadt, Holstein en Luxemburg, elk 3 — te zamen 15, — Brunswijk, Mecklenburg-Schwerin en Nassau, elk 2 — te zamen 6, en de overige Staten of steden, ten getale van 25, elk éene stem nitbrachten — alle te zamen 70; — 2. als *Bondsbestuur*, waarin Oostenrijk, Pruisen, Beieren, Saksen, Hannover, Würtemberg, Baden, Kenr Hessen, Hessen-Darmstadt met Hessen-Homburg, Holstein cn Lnxemburg ieder één — te zamen 11, en de overige Staten gezamenlijke stemmen nitbrachten, namelijk de Saksische Hertogdommen één, Brunswijk en Nassau één, de beide Mecklenburgen één, Oldenburg met Anhalt en Schwarzburg één, de Vorstendommen Hohenzollern, Reusz, Liechtenstein, Lippe en Waldeck één, en de 4 vrije steden één, alle te zamen 17. Ten gevolge van wijzigingen van grondgebied was in 1865 het aantal stemmen in het *Plenum* tot 65 verminderd. Dit laatste vergaderde, wanneer Bondswetten of de organische Bondsinrichting verandering eischten, — wanneer er gemeenschappelijke belangen en maatregelen, vooral omtrent oorlog en vrede, moesten besproken worden, — of wanneer een nieuw lid in den Bond wenschte opgenomen te worden. Men beraadslaagde er niet, en een wettig besluit werd er genomen met eene meerderheid van $^2/_3$de der stemmen. Bij het *Bondsbestuur* gold volstrekte meerderheid. De zittingen der Bondsvergadering waren gedeeltelijk van vertrouwelijken aard, gedeeltelijk officieel. De verslagen van laatstgenoemde werden tot in 1824 openbaar gemaakt; daarna verschenen zij spaarzamer en later bleven

zij geheel weg, om eindelijk weder in beteren vorm in het licht te treden. Tot aanvulling van de Bondsacte diende de vroeger vermelde Slotacte, — voorts de besluiten van Karlsbad van 20 September 1819 en de artikels van 28 Juni 1832, welke echter den 2den April 1848 werden opgeheven. Het Bondsscheidsgerecht van 30 October 1834 moest bij verwikkelingen tusschen de Regeering en de Standen van een Bondsstaat nitspraak doen vóordat partijen de bemiddeling van den Bondsdag inriepen. Het Bondsleger bestond uit 10 armeekorpsen, namelijk 3 van Oostenrijk, 3 van Pruisen, één van Beieren, één van Würtemberg, Baden en Hessen-Darmstadt, één van Saksen, Keur-Hessen, Luxemburg en Nassau en één van de overige Staten. Het geheele leger telde bijna 700 000 man met 1 296 veldstukken en 247 belegeringskanonnen, terwijl Mainz, Luxemburg, Landau, Rastadt en Ulm Bondsvestingen waren. Den 12den Juli 1848 moest de Bondsdag plaats maken voor een Voorloopig Centraalbestuur, doch hij werd in 1850 en 1851 hersteld. Ten gevolge der gebeurtenissen van 1866 (zie *Duitschland*) besloot de Bond zijne vergadering naar Angsburg te verleggen, verhuisde den 14den Juli van dat jaar derwaarts en hield er den 24sten Augustus daaraanvolgende zijne laatste zitting.

Duitsche ridders, ook *Duitsche Heeren* en *Kruisheeren*, is de naam eener Orde, die in 1190 ter gelegenheid der Kruistochten werd gesticht. Alleen Duitschers van erkenden adel werden er in opgenomen. Haar doel was de verdediging van den Christelijken godsdienst tegen de Ongeloovigen en de verpleging van zieken in het Heilige Land. De grootmeester was eerst te Jerusalem en na het verlies dezer stad te Venetië gevestigd. In 1229 werden de Duitsche ridders door de Polen tegen de Pruisen te hnlp geroepen, en deze moesten na een oorlog van 53 jaar het gezag der Orde erkennen en het Christendom aannemen. Nu bracht de grootmeester zijn zetel over naar Mariënburg, doch de heerschappij der ridders was zóo drukkend, dat Opper-Pruisen zich reeds in de 15de eeuw aan Polen overgaf, terwijl ook Neder-Pruisen hun later ontviel, hetwelk in 1525 als een erfelijk hertogdom aan markgraaf *Albrecht van Brandenburg* werd toegekend. Daarna had de Orde alleen goederen in Duitschland en voerde er heerschappij over 40 □ geogr. mijl met 98 000 lnwoners. Sedert 1527 was Mergentheim de zetel van den grootmeester. De Orde was in 11 baliën verdeeld, doch die van Utrecht werd niet erkend. De baliën waren weder gesplitst in kommanderijen, en elk van deze werd bestuurd door een kommandeur. Zoowel Protestantsche als R. Katholieke ridders werden er in opgenomen, doch toen Frankrijk zijne grenzen uitstrekte tot aan de Rijn, verminderde het aantal baliën tot 7. Bij den Vrede van Preszburg (1805) werden de bezittingen der Orde en de waardigheid van grootmeester een eigendom verklaard van één der Prinsen uit het Huis van Oostenrijk, doch nadat *Napoleon* den 24sten April 1809 de Orde had opgeheven, vervielen de goederen aan de Vorsten, in wier Staten zij gelegen waren.

Duitsch-Katholieken noemt men zoodanige Roomsch-Katholieken, die zich in 1844 hebben aangesloten aan de kerkelijke beweging in Duitschland. In dat jaar werden de geloovigen uitgelokt tot eene bedevaart naar Trier, waar men den „heiligen rok" van *Jezus Christus* aan het volk vertoonde. Daartegen kwam *Johannes Ronge*, een R. Katholiek priester uit Silezië, in een open brief aan den Bisschop van Trier krachtig in verzet. Aan zijne zijde schaarde zich *Johannes Czersky*, priester te Schneidemühl, en weldra had zich een 20-tal zelfstandige gemeenten gevormd, die op eene vergadering van afgevaardigden, in Maart 1845 te Berlijn gehouden, zich vereenigden tot de kerkgemeenschap der *Duitsch-Katholieken*. Volgens hare verklaring moest de Bijbel gehandhaafd worden als kenbron en toetssteen des geloofs, terwijl de uitlegging der gewijde schriften aan de rede en de wetenschap diende te worden toevertrouwd. Ook bleef men vasthonden aan de Apostolische geloofsbelijdenis, en men nam het beginsel aan, dat de eeredienst zich regelen moest naar de behoeften van den tijd, terwijl in het kerkbestuur het presbyteriaansche stelsel werd gevolgd. Hoewel de nieuwe secte vooral in Silezië zich spoedig uitbreidde, beantwoordde zij niet aan de hooggespannen verwachtingen. Vooral in en na 1848 werden de „Vrije gemeenten", zooals zij zich noemden, vereenigingen van democratisch- en socialistischgezinde lieden, voor wie de staatkunde hoofdzaak, doch de godsdienst slechts bijzaak was. Het aantal gemeenten bedroeg in 1856 nog slechts 104, en het is na dien tijd aanmerkelijk verminderd doordien vele tot de Protestantsche Kerk zijn overgegegaan.

Duitschland (zie de bijgevoegde kaart), zich uitstrekkende over een groot gedeelte van Midden- en Znid-Europa, beslaat het groote gebied der volkeren, die zich van de Duitsche taal bedienen. Het grenst ten noorden aan de Noord- en Oostzee en Denemarken, ten oosten aan Rusland, ten zuiden aan de Alpen, en ten westen aan Frankrijk, België en de Nederlanden. De bodem bestaat er uit het Alpengewest in het zuiden, waar de Orteles en Groszglockner zich ter hoogte van 4 000 Ned. el verheffen, met de meer Noordelijk gelegene Schwabisch-Beiersche hoogvlakte, — het gebied van het Duitsche Middengebergte met het Boven-Rijnsche bergland (het Schwarzwald, de Vogesen, de Hardt, de Spessart en de Duitsche Jura), het Bohemer Woud en het Beiersche Woud, het Moravische gebergte, de Sudeten, het Reuzengebergte, het Erzgebergte, het Fichtelgebergte, het Thüringerwald en den Harz; voorts de bergstreek van de Weser, de Hessische bergstreek en die van de Neder-Rijn, — en de groote Noord-Duitsche vlakte. — Men vindt er een groot aantal rivieren, die mecrendeels zich uitstorten in de Noord- en Oostzee, zooals de Rijn met de Neckar, de Main, de Moesel enz., de Eems, de Weser, de Elbe met de Saale en Havel, de Oder en de Weichsel, — en gedeeltelijk in de Zwarte Zee, zooals de Donau, — en in de Adriatische Zee, zooals de Etsch. Groot is er tevens het aantal kanalen, dat er de rivieren onderling verbindt, zooals het Elbing-Oderlandsche, het Brombergcr, het Müllroser, het Finow-, het Elder-, het Plauensche en het Main-Donaukanaal.

STAATKUNDIGE INDEELIN

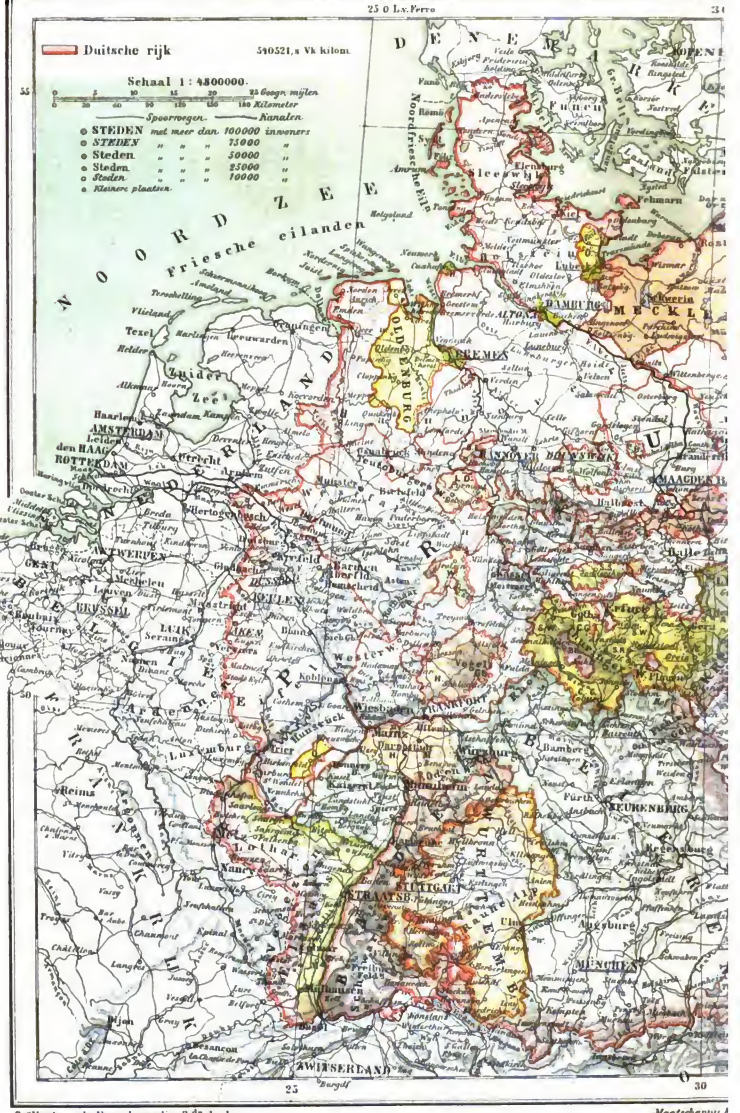

VAN HET DUITSCHE RIJK.

De meren beslaan er in Oost-Pruisen 26½ □ geogr. mijl, in Pommeren 12, in de Mark 10½ en in Mecklenburg 12; voorts heeft men er een aantal Alpenmeren, zooals de Bodensee, het Ammer-, Starnberger, Chiem-, Traum- en Zircknitzer meer. — Het klimaat is er over het geheel gematigd en gezond. De meeste warmte heeft men in het zuiden van Tyrol en in het Rijndal, terwijl in het oosten veel regen valt.

In staatkundig opzicht heeft het gebied van Duitschland gedurig en ook nog in den jongsten tijd belangrijke veranderingen ondergaan. Het voormalige *Duitsche Rijk* had in 1786 eene uitgestrekheid van 12592 □ geogr. mijl met ruim 26¼ millioen inwoners, en de *Duitsche Bond* (zie aldaar), in 1815 gesticht, telde in 1865 op 11467 □ geogr. mijl bijna 46½ millioen inwoners. Nadat in 1866 Oostenrijk hieruit verwijderd was, alsmede Luxemburg en Limburg, telde de *Noord-Duitsche Bond*, bestaande uit Pruisen met de 21 ten noorden van de Main gelegene Staten en vrije steden, alsmede de provincie Opper-Hessen van het groothertogdom Hessen, nauwelijks 30 millioen inwoners op 7536 □geogr. mijl, terwijl de 4 Zuid-Duitsche Staten (Beieren, Würtemberg, Baden en Hessen) op 2093 □ geogr. mijl ruim 8½ millioen inwoners bezaten. Deze beide groepen, reeds vroeger door het Tolverbond en door een of- en defensief verbond vereenigd, zijn (met den Elzas en een gedeelte van Lotharingen) in Januari 1871 samengesmolten tot een nieuw *Duitsch Keizerrijk* met den Koning van Pruisen als Keizer aan het hoofd. Dat Keizerrijk telde den 1sten December 1880 op 9888 □ mijl bijna 45¼ millioen zielen. Hierbij heeft men 3 millioen, die niet tot den Dnitschen (Germaanschen) stam behooren, namelijk Walen, Denen en Slawen. Het aantal Duitschers in de andere landen van Europa wordt geschat op 12½ millioen, namelijk 8¼ millioen in Oostenrijk, 1¾ millioen in Zwitserland, 650000 in Rusland, ongeveer 200000 in Nederland en bijna 1 millioen in den Elzas. Met betrekking tot het godsdienstig geloof vindt men in het Keizerrijk 26¾ millioen Protestanten en 15⅓ millioen R. Katholieken, terwijl er voorts ook Grieksch Katholieken, Israëlieten (ruim ½ millioen) enz. gevestigd zijn.

Onder de middelen van bestaan bekleedt er de landbouw den eersten rang. De grond is er over het geheel vruchtbaar en wordt er met zorg ontgonnen en toebereid. Betrekkelijk heeft men er het meeste bouwland in Sleeswijk-Holstein, Polen, de provincie Saksen en Rijn-Hessen. In 1880 waren bebouwd in Ned. bunders: met rogge bijna 5 millioen, met tarwe bijna 2 millioen, met gerst ruim 1½ millioen, met aardappelen ruim 2¼ millioen, met haver bijna 3¾ millioen en met gras voor hooi bijna 6 millioen. De opbrengst was in dat jaar in tonnen (leder van 1000 Ned. pond): van rogge bijna 5 millioen, van tarwe ruim 2⅓ millioen, van gerst ruim 2 millioen, van haver ruim 4⅕ millioen, van aardappelen bijna 19½ millioen en van hooi ruim 19½ millioen. Voorts verbouwt men er vlas, hennep, tabak (op 24259 Ned. bunder, eene waarde opleverend van bijna 37 millioen mark), mangelwortelen enz. Belangrijk is er voorts de wijnbouw, vooral langs de Rijn, de Moesel, de Ahr enz., in Rijn-Hessen, Rijn-Beieren, langs de Main, in Baden en in Würtemberg. De jaarlijksche hoeveelheid wijn, in het Duitsche Rijk verkregen, schat men op ongeveer 3 millioen eimer, elk van ruim 64 Ned. kan. Ook wordt er eene groote hoeveelheid hop verbouwd, vooral in Beieren, alsmede ook in het zuidwesten des Rijks. Voor de bosschen wordt veel zorg gedragen; zij beslaan ongeveer ¼de der geheele oppervlakte des Rijks; men vindt ze vooral in Hessen-Nassau, Thüringen en Zuid-Duitschland. Voorts is er de veeteelt in onderscheidene Staten van veel gewicht, vooral langs de Oost- en Noordzee, in Würtemberg en de Alpenstreek; men vindt uitmuntende paarden in Holstein, Mecklenburg, Oost-Pruisen, Beieren en Würtemberg, alsmede vele schapen in Mecklenburg, Pommeren, Posen, de provincie Saksen, Brandenburg en Silezië. De gezamenlijke waarde van den veestapel wordt geschat op 1000 millioen thaler. De helft der inwoners leeft er van den landbouw.

De mijnontginning is in Duitschland van groot belang. Wij vermelden omtrent het winnen van metalen enz. in 1880 het volgende: goud 463 Ned. pond (1292000 mark), zilver 186000 Ned. pond (28608000 mark), tin, vooral in het Erzgebergte 154 centenaars, lood bijna 90 millioen Ned. pond (26513000 mark), koper bijna 15 millioen Ned. pond (18741000 mark), ijzer 2468⅓ millioen Ned. pond (151752000 mark), galmei en zink bijna 100 millioen Ned. pond (33871000 mark), steenkolen 46973½ millioen Ned. pond (245665000 mark) en bruinkolen 12144½ millioen Ned. pond (36710000 mark). Voorts heeft men er nikkel, kobalt, kalizonten, steensoorten, turf enz., benevens barnsteen (aan de Oostzeekust) en edelgesteenten, vooral topazen, granaten en smaragden (in Saksen en Silezië).

De nijverheid heeft er een hoogen trap van ontwikkeling bereikt, en men vindt er vooral vele fabrieken in de Rijnprovinciën, in Silezië en Saksen, voorts in Franken, Thüringen, Würtemberg, Westfalen en Brandenburg. Tot de belangrijkste takken van nijverheid behooren er de linnenweverij (Silezië, Westfalen en Saksen), de wol en katoenweverij (Pruisen en Saksen), de zijdeweverij (in Rijn-Pruisen), de vervaardiging van lederen voorwerpen enz. (Rijn-Pruisen en Hanan), het leveren van waren van ijzer en staal (Pruisen), van porselein (Saksen en Pruisen), van voorwerpen van papier (Pruisen en Saksen), van glas (Pruisen), van goud en zilver (Berlijn en Hanau), van houten kinderspeelgoed (Beieren en Saksen), van scheikundige praeparaten (Beieren, Saksen, Baden en Pruisen), van nurwerken (Baden), van heel- en gezichtkundige en muziekinstrumenten (Nürnberg en München), de bereiding van tabak (Barmen en Hamburg), bierbrouwerijen (Beieren), enz.

De handel was er reeds in de middeneeuwen van groot belang en wordt er door het Tolverbond met kracht bevorderd. Hij maakt er gebruik van 60 bevaarbare rivieren, van een aantal kanalen ter gezamenlijke lengte van 110 geogr. mijl, van kunstwegen ter lengte van 6000 en van spoorwegen ter lengte van bijna 1643 geogr mijl. De telegraafdraden van het Duitsche Rijk hadden met het einde van

1881 eene gezamenlijke lengte van 1344 geogr. mijl met 10308 stations en het aantal depêches beliep in laatstgenoemd jaar ruim 17½ millioen. Het aantal postkantoren bedroeg er in dat jaar 11088 en er werden bijna 682 millioen brieven, 14 millioen monsters en 154½ millioen drukwerken verzonden. De inkomsten der posterijen waren er bijna 146 en de uitgaven ruim 124½ millioen mark. Voorts vindt hij steun in een aantal banken, beurzen, verzekeringmaatschappijen, credietvereenigingen enz. De middenpunten van den binnenlandschen handel zijn Berlijn, Breslau, Frankfort aan de Oder, Leipzig, Frankfort aan de Main, Magdeburg, Hannover, Cassel, Düsseldorf en Keulen in het noorden, — en Augsburg, Nürnberg, Bamberg, Würzburg, Stuttgart, Kannstadt, Heilbron, Karlsruhe, Pforzheim, Mainz en Offenbach in het zuiden. De zeehandel wordt er op grooten voet gedreven door Hamburg en Bremen, — voorts door Altona, Lübeck, Kiel, Wismar, Rostock, Stralsund, Stettin, Dantzig en Königsberg. De Duitsche koopvaardijvloot telde in 1881 niet minder dan 4660 schepen met eene gezamenlijke ruimte van 1481525 ton, en daarbij bevonden zich 414 stoombooten met ruim 215758 ton. In 1880 vielen er ruim 52000 schepen in de verschillende havens binnen, terwijl bijna 45000 vandaar vertrokken.

De toestand van het onderwijs is er in het algemeen hoogst gunstig. Volksscholen bestaan er in grooten getale, en hier en daar voert schooldwang de anders onwillige leerlingen derwaarts. Talrijk zijn er voorts de hoogere burgerscholen, ambachts- en reaalscholen. Men vindt er 7 polytechnische scholen (te Berlijn, Hannover, Braunschweig, Dresden, München, Stuttgart en Karlsruhe), — verder 370 gymnasia en lycea, behalve eene menigte Latijnsche scholen, en 20 universiteiten (9 in Pruisen, 3 in Beieren, 1 in Saksen, 1 in Würtemberg, 2 in Baden, 1 in Hessen, 1 in de Saksische Hertogdommen, 1 in Mecklenburg en 1 in Elzas-Lotharingen). Achter de volgende universiteiten wordt door het eerste cijfer het jaar der stichting, door het tweede het aantal leeraren en door het derde het aantal studenten aangewezen in het winterhalfjaar van 1882 op 1883: Berlijn 1810, 211, 4678, — Königsberg 1544, 91, 856, — Breslau 1702, 123, 1495, — Greifswald 1456, 66, 662, — Halle 1694, 107, 1416, — Bonn 1818, 110, 973, — Marburg 1527, 78, 756, — Kiel 1665, 72, 354, — Göttingen 1737, 119, 1063, — München 1472, 141, 2229, — Erlangen 1743, 62, 568, — Würzburg 1582, 68, 1034, — Leipzig 1402, 171, 3314, — Tübingen 1477, 79, 1207, — Heidelberg 1386, 108, 698, — Freiburg 1454, 64, 551, — Gieszen 1607, 54, 447, — Jena 1558, 73, 507, — Rostock 1419, 42, 239, — en Straatsburg, vernieuwd in 1872, 104, 828. Met de académie te Münster, die in 1780 is gesticht en bij 33 leeraren 304 studenten telt, had men in genoemd winterhalfjaar aan de gezamenlijke Duitsche universiteiten 2046 leeraren en nagenoeg 25000 studenten en toehoorders. Tevens ontbreekt het er niet aan bergbouwscholen (te Berlijn, Klausthal en Freiburg), — aan land- en boschbouwscholen, — aan kunstacadémiën (te Berlijn, Düsseldorf, Dresden, Cassel en München), — aan eene marineschool (Kiel), — aan académiën van wetenschappen, — aan conservatoria voor muziek, enz.

Duitschland vormt, zooals wij reeds zeiden, sedert 1 Januari 1871 een Bondstaat, die onder den naam van het *Duitsche Rijk* door den Duitschen Keizer (den Koning van Pruisen) wordt bestuurd. Wij laten hier volgen eene:

Statistiek van het Duitsche Rijk.

Staten.	Oppervlakte in □ geogr. mijl.	Bevolking op 1 December 1871.	Bevolking op 1 December 1880.	Stemmen in den Bondsraad.	Afgevaardigden naar den Rijksdag.	Bijdrage tot de schatkist in 1883. *In marken*
Pruisen en Lauenburg.	6320,967	24691203	27279111	17	236	52249733
Beieren.	1377,78	4861402	5284778	6	48	20278807
Würtemberg.	354,288	1818541	1971118	4	17	7670015
Baden.	275,064	1461428	1570254	3	14	5359870
Saksen.	271,83	2556244	2972805	4	23	5598007
Elzas-Lotharingen.	263,185	1549459	1566061	—	—	3838381
Mecklenburg-Schwerin.	241,65	557897	577055	2	6	1124024
Hessen.	139,409	852843	936340	3	9	1794671
Oldenburg.	116,22	316641	337478	1	3	648117
Brunswijk.	67,022	311715	349367	2	3	664101
Saksen-Weimar.	66,03	286183	309557	1	3	594570
Mecklenburg-Strelitz.	49,49	96982	100269	1	1	194189
Saksen-Meiningen.	44,97	187884	207075	1	2	394767
Anhalt.	42,183	203354	232592	1	2	433477
Saksen-Coburg-Gotha.	35,772	174339	194716	1	2	370624
Saksen-Altenburg.	24,00	142122	155036	1	1	296021
Lippe-Detmold.	20,60	111153	120246	1	1	228247
Waldeck en Pyrmont.	20,359	56218	56522	1	1	111112
Schwarzburg-Rudolstadt.	17,58	75523	80296	1	1	155629
——— Sondershausen.	15,63	67191	71107	1	1	136964
Reusz, jongere lijn.	15,06	89032	101330	1	1	187495
Schaumburg Lippe.	8,05	32051	35374	1	1	67252
Hamburg.	7,442	338974	453869	1	3	788783
Lübeck.	5,21	52158	63571	1	1	115515
Reusz, oudere lijn.	4,99	45094	50782	1	1	95365
Bremen.	4,662	122565	156723	1	1	288627
	9812,443	41058196	45234061	58	381	103684369

Het geheel der gewone inkomsten over 1884—1885 is geraamd op 590 819 344 en dat der gewone uitgaven op 544 327 866 mark. Daarbij komen nog voor buitengewone uitgaven 46 491 478 mark.

De grondwet des Rijks komt hoofdzakelijk overeen met die van den voormaligen Noord-Duitschen Bond. De Bond heeft het recht van wetgeving, en de Bondswetten staan boven de landswetten. De Bondswetgeving beoogt vooral de bevordering van de gemeenschappelijke stoffelijke belangen der verschillende Staten, eenvormigheid van rechtsbedeeling, alsmede eene krachtige weerbaarheid door een gemeenschappelijk leger en eene gemeenschappelijke vloot. De wetgevende macht is bij den Bondsraad en bij den Rijksdag, die beide te Berlijn vergaderen. In den *Bondsraad* is het voorzitterschap toegekend aan de Kroon van Pruisen, en deze Staat beschikt over 17 stemmen, terwijl de overige Staten te zamen er slechts 41 hebben. Hij bestaat uit gevolmachtigden der verschillende Mogendheden en wordt geleid door den Bondskanselier. Voorts heeft de Bondsraad eene commissie voor Buitenlandsche Zaken, samengesteld uit gevolmachtigden van Beieren, Saksen en Würtemberg. De *Rijksdag* bestaat uit afgevaardigden der afzonderlijke Staten, door rechtstreeksche keuze met geheime stemming benoemd ten getale van één voor elk honderdduizendtal zielen. Tot de voornaamste politieke partijen behooren er die der R. Katholieken, ook het Centrum genaamd, die der Nationaalliberalen, die der Duitsch-conservatieven en die der Sociaaldemocraten. Deze laatste is bij de jongste verkiezingen (1884) ten koste van die der Nationaal-liberalen toegenomen in sterkte.

Het leger van het Duitsche Rijk telt op voet van vrede 18 128 officieren en ruim 427 000 man, en op voet van oorlog ruim 35 400 officieren en nagenoeg 1 456 677 man met ruim 312 000 paarden. De vloot telt (1882) 86 vaartuigen, behalve 18 brikken, alle stoomschepen met een gezamenlijk stuwvermogen van 147 225 paardenkracht. De vloot heeft eene scheepsruimte van 171 131 ton met 532 stukken en is bemand met 15 196 koppen. Voorts zijn er nog 9 stoomschepen met 17 253 paardenkracht en bestemd voor 46 stukken en 1 242 koppen in aanbouw. De Rijkskleuren zijn zwart, wit en rood.

Wat de geschiedenis betreft, raadplege men omtrent de oude Duitsche volkeren het artikel *Germanen*. Het Duitsche Rijk is ontstaan ten gevolge van de verdeeling van het Rijk van *Karel de Groote* door het verdrag van Verdun (843). *Lodewijk de Duitscher* werd er heerscher over een gebied, hetwelk toenmaals den naam droeg van Oost-Franken (843—870). Zijne zonen verdeelden het Rijk, zoodat *Lodewijk* Franken, Saksen en Thüringen, *Karloman* Beieren en *Karel* (de Dikke) Alemannië verkreeg. Laatstgemelde zwaaide na afl̈ijvigheid van zijne broeders den schepter over het geheele gebied en ook over West-Franken, doch werd in 887 afgezet en in Duitschland opgevolgd door *Arnulf*, hertog van Carinthië, een onechten zoon van *Karloman*. Met zijn zoon *Lodewijk het Kind* stierf het geslacht der *Karolingen* in Duitschland uit, en *Koenraad I* van Franken was er de eerste gekozene koning (911—918).

Het Duitsche Keizerrijk gehoorzaamde eerst aan Keizers uit het *Saksische Huis* (919—1024). Hiertoe behoorden *Hendrik I* (919—936), de stichter van een zelfstandig Duitsch Rijk. Zijn zoon *Otto I* (936—973) droeg tevens de Kroon van Lombardije. *Otto II* (973—983) en *Otto III* (983—1002) plaatsten het zwaartepunt van hunne macht in Italië, en onder *Hendrik II* (1002—1024) aanschouwen wij de opkomst der vorstelijke aristocratie.

Daarna volgden de *Frankische* of *Salische Keizers* (1064—1125). *Koenraad II* poogde de vorstelijke macht uit te breiden, vereenigde Bourgondië met het Duitsche Rijk en bevorderde de erfelijkheid der leenen. *Hendrik III*, hertog van Beieren, Schwaben en Franken, werd door een vroegen dood verhinderd in zijn plan, om Duitschland tot eenheid te brengen. *Hendrik IV* streed te vergeefs (1056—1106) tegen de geestelijke en wereldlijke aristocratie en tegen de Pauselijke hierarchie. *Hendrik V* (1106—1125) maakte een einde aan den strijd over de investituur door het Concordaat van Worms, en *Lotharius II* (1125—1137) toonde zich toegevend jegens den adel en de geestelijkheid.

Zij werden vervangen door Keizers uit het Huis *Hohenstäuffen*, namelijk door *Koenraad III* (1138—1152), die het Koninklijk gezag in zijne landen zocht te bevestigen, — door *Frederik I* (1152—1190), die zich meester maakte van Italië, — door *Hendrik VI* (1190—1197), die het plan beraamde, om de Kroon van Sicilië en van Duitschland erfelijk te maken in zijn Huis en de Kerk terug te brengen tot hare voormalige afhankelijkheid van het wereldlijk gezag, doch daarin verhinderd werd door zijn overlijden. Toen geschiedde er eene dubbele keuze, namelijk van *Philip van Schwaben* (1197—1208), een broeder van den voorgaande, en van *Otto IV* van Brunswijk (1197—1218). Beiden beoorloogden elkander, en Paus *Innocentius III* benoemde *Frederik van Sicilië*. Deze zag zich, als *Frederik II* (1212—1250) wegens zijne zucht, om in Italië heerschappij te voeren, gedrongen tot een hevigen strijd tegen de hierarchie. Inmiddels zochten de Duitsche Vorsten zich onafhankelijk te maken en oorloogden onderling. *Koenraad IV* (1250—1254) was niet bij machte om zijn gezag te handhaven, en ook *Heinrich Raspe* van Thüringen en Graaf *Willem van Holland* zagen zich tot Keizers benoemd. Zoo kwam het Keizerrijk in een staat van ontbinding.

Een nieuw tijdperk werd uit dezen toestand geboren, namelijk dat der aristocratische rijksregeling. Keizer *Rudolf van Habsburg* bemoeide zich niet met de Italiaansche en kerkelijke aangelegenheden, maar deed wet en orde heerschen in het binnenland en breidde zijn gezag uit over Oostenrijk, Stiermarken, Carinthië en Kraïn. Die landen gingen echter voor zijn opvolger *Adolf van Nassau* (1291—1298) verloren, en *Albrecht I* (1198—1308) peinsde alleen op vergrooting van zijn gebied. *Hendrik VII van Luxemburg* (1308—1313) verwierf Bohemen en zocht het Keizerlijk gezag in Italië te herstellen. Daarop volgde wederom eene dubbele keuze, namelijk van *Lodewijk IV van Beieren* (1313—1347) en van *Frederik III van Oostenrijk* (1313—1329). Paus *Johannes XXII* wilde daarover beslissen, doch de Keurvorsten kwamen in verzet, waarna *Karel*

van Moravië gekozen werd (1346). De aanhangers van *Lodewijk* kozen na zijn dood Graaf *Günther van Schwarzburg*, die echter bij verdrag afstand deed van zijne waardigheid. *Karel IV* (1349—1378) zorgde meer voor zijn erfland (Bohemen, dan voor het Rijk, en kende door de „Gouden bul (1356)" uitsluitend aan de 7 Keurvorsten van Mainz, Trier, Keulen, Bohemen, de Pfalz, Saksen en Brandenburg de bevoegdheid toe om een koning te kiezen. De traagheid van *Wenzel* (1378—1400) gaf aanleiding tot stedenverbonden aan de Rijn en in Schwaben, doch zij moesten zich onderwerpen aan het vorstelijk gezag. *Ruprecht van de Pfalz* (1400—1410) deed vruchteloozе pogingen, om den vrede in zijn Rijk te herstellen, en *Sigmund* (1410—1437), schoon den Kerkelijken twist door het Concilie van Constanz ten einde brengend, zag zich in den Hussietenoorlog gewikkeld. *Albrecht II* (1438—1439) regeerde slechts kort, en de plannen tot Kerkhervorming leden schipbreuk op de onverschilligheid van *Friedrich IV* (1440—1493). Het Weener Concordaat (1448) berooфde inmiddels de Duitsche Kerk van hare rechten en bevestigde het gezag van den Paus. *Maximiliaan* werd tot Roomsch Koning benoemd (1486), doch eene staatkundige hervorming vond bij hem geen bijval. *Maximiliaan I* (1493—1519) verkondigde op den Rijksdag te Worms den eeuwigen landvrede en verordende tot handhaving daarvan het Rijkskamergericht. Op den Rijksdag te Augsburg (1500) werd een permanent rijksbestuur benoemd, doch 2 jaar later ontbonden, omdat het eene beperking was van de Keizerlijke macht. De Beiersch-Pfalzische Successietwist (1503 en 1504) werd met geweld van wapenen beslecht. Voorts werd het Rijk op den Rijksdag te Keulen (1512) tot handhaving van den vrede in 10 districten verdeeld, waarna de Hervorming een aanvang nam (31 October 1517).

Karel V (1519—1555), de erfgenaam van de Duitsch-Habsburgsche, Bourgondische en Spaansch-Italiaansche gewesten, verbond zich, om de Rijksgrondwet te hervormen, doch werd door veelvuldige oorlogen daarin verhinderd en vertrouwde het bewind toe aan zijn broeder *Ferdinand*, die in 1531 tot Roomsch Koning gekozen was. Hij zegepraalde op het Schmalkaldisch Verbond (1557), doch zag zich door *Maurits van Saksen* gedrongen, om het Verdrag van Passau te sluiten, en hij moest voorts de bisdommen Metz, Toul en Verdun aan Frankrijk afstaan. De Augsburgsche Religievrede (1555) vergunde vrijheid van godsdienst aan de aanhangers der Augsburgsche Confessie, en *Ferdinand I* (1556—1564) wist in weerwil van allen godsdiensthaat den vrede te bewaren, alsook *Maximiliaan II* (1564—1576), onder wiens bestuur het Protestantismus zich uitbreidde in Oostenrijk en Bohemen. *Rudolf II* (1576—1612) bevorderde de oogmerken der Jezuïeten, en Protestantsche Vorsten vereenigden zich tot eene Unie (1608), terwijl de R. Katholieke zich tot eene Liga verbonden (1609). *Rudolf* echter vergunde door een majesteitsbrief aan de Bohemers vrijheid van godsdienst. De brief werd door *Matthias* (1612—1619) geschonden, waardoor de Dertigjarige Oorlog (zie aldaar) ontstond. *Ferdinand II* (1619—1637) deed in Bohemen en Duitschland het Restitutie-edict afkondigen, doch voerde een rampspoedigen strijd tegen *Gustaaf Adolf* van Zweden (1630—1632). Ook de pogingen van *Ferdinand III* (1637—1657) om den vrede te herstellen waren vruchteloos.

Door den Münsterschen Vrede (1648) werd het gezag des Keizers een ijdele vorm, en sedert 1663 bestond er een *Permanente Rijksdag* te Regensburg, waar de Vorsten door afgevaardigden vertegenwoordigd waren, terwijl het Keizerlijk bestuur zich meer en meer tot de Oostenrijksche erflanden bepaalde. *Leopold I* (1658—1705) volhardde in zijne werkeloosheid gedurende den veroveringsoorlog van Frankrijk tegen Spanje en de Nederlanden. *Friedrich Wilhelm von Brandenburg* versloeg de verbondene Franschen en Zweden bij Fehrbellin (1675), maar de nalyver der Duitsche Vorsten verhinderde hem, eenige vrucht te plukken van die zegepraal. *Lodewijk XIV* eigende zich Straatsburg toe (1681), en eerst de inval der Franschen in de Pfalz bewoog de Duitsche Vorsten tot eene samenspanning tegen Frankrijk, welke door *Willem III* van Engeland begunstigd werd. Bij den Vrede van Rijswijk (1697) verloor *Lodewijk* de veroverde landen met uitzondering van Straatsburg, doch de clausule, dat er niettemin de R. Katholieke godsdienst gehandhaafd moest worden, gaf aanleiding tot treurige geloofsvervolgingen. De macht van *Lodewijk XIV* werd door den Successie-oorlog geknakt, doch de dood van *Jozef I* (1705—1711) was oorzaak, dat het Rijk bij den Vrede van Baden (1714) geene schadeloosstelling verkreeg voor geledene verliezen, terwijl zijne voortdurende zwakheid bleek in de oorlogen tegen de Turken en tegen Frankrijk. Allengs begonnen de maîtressen en gunstelingen misbruik te maken van de absolute macht aan de Duitsche Hoven.

Door het uitsterven van den mannelijken stam van Habsburg ontstond de Oostenrijksche Successie-oorlog (1740—1748), terwijl de aanspraken van Frankrijk tot ondermijning van Oostenrijks gezag door Saksen en Beieren werden ondersteund. De Keurvorst *Karel Albert van Beieren* zag zich door den invloed van Frankrijk als *Karel VII* (1742—1745) tot Keizer gekozen. Bij den Vrede van Aken moest Oostenrijk Silezië aan Pruisen afstaan (1748), en *Maria Theresia*, de gemalin van *Frans I* (1745—1765), poogde op grond der Pragmatieke Sanctie de Oostenrijksche landen tot eenheid te brengen en de toenemende macht van Pruisen te beperken, — 't geen aanleiding gaf tot een Zevenjarigen Oorlog (1756—1763), waarin Pruisen, alleen door Engeland ondersteund, voorspoedig streed tegen Oostenrijk, Frankrijk, Rusland en het Duitsche Rijk, zoodat Oostenrijks invloed gaandeweg verminderde, terwijl die van Pruisen onder het krachtig beleid van *Frederik II* daarentegen aanmerkelijk klom. *Jozef II* (1765—1780) vermoeide zich te vergeefs, om het Keizerlijk gezag in Duitschland te herstellen, hierin vooral belemmerd door den Duitschen „Fürstenbund", in 1785 door *Frederik II* tot stand gebracht.

De Groote Fransche Omwenteling was oorzaak van een oorlog der Groote Duitsche Mogendheden tegen Frankrijk. Na den dood van Keizer *Leopold II* (1790—1792) verbond zich

Frans II (1792—1806) met *Friedrich Wilhelm II* (1786—1796) van Pruisen, om de omwenteling te onderdrukken. Pruisen sloot echter den afzonderlijken Vrede van Basel (1795) met de Fransche Republiek, en dit voorbeeld werd door de kleinere Duitsche Staten en door Oostenrijk — in den Vrede van Campo Formio — nagevolgd (1797). Op het Vredescongrès van Rastadt bleek de inwendige verdeeldheid van Duitschland, en na een tweeden vruchteloozen oorlog tegen Frankrijk zag het zich beroofd van de landen op den linker oever van de Rijn. Eindelijk werd door *Napoleon* in 1803 het Duitsche Keizerschap afgeschaft en Zuid- en West-Duitschland aan Frankrijk onderworpen. Ook een derde oorlog tegen Frankrijk had een ongunstigen afloop, en bij den Vrede van Preszburg (1805) werd het grondgebied van Beieren, Baden en Würtemberg vergroot ten koste van dat van Oostenrijk. De „Rheinbund", in 1806 opgericht, vernederde de Znid- en West-Duitsche Vorsten tot vazallen van Frankrijk, terwijl de opstand van Pruisen tegen de heerschappij van *Napoleon* aan dat Rijk bij den Vrede van Tilsit op de helft van zijn grondgebied te staan kwam en de vierde oorlog van Oostenrijk bij den Vrede van Weenen (1809) eene uitbreiding van den „Rheinbund" en eene verzwakking van Oostenrijk ten gevolge had. In 1810 werd de geheele Duitsche Noordzeekust bij Frankrijk ingelijfd, en eerst de Russisch-Duitsche Oorlog van 1811—1815 vernietigde de macht van Frankrijk, dat bij den Eersten en Tweeden Vrede van Parijs (1814 en 1815) de veroverde landen moest teruggeven.

Nu vormde zich Duitschland tot een *Statenbond*. De oprichting van den *Duitschen Bond* (8 Juni 1850) bevredigde geenszins de verwachtingen van het Duitsche volk, daar met de restanratie van het onde gezag ook de oude misbruiken terugkeerden. De beloften om vrijgeviger instellingen te vergunnen werden spaarzaam vervuld. Toch werd hier en daar eene constitutie ingevoerd, zooals in Nassau (1815), Saksen-Weimar (1816), Beieren (1818), Baden en Würtemberg (1819). De *Besluiten van Karlsbad* van 20 September 1819 verklaarden den oorlog aan den constitutioneelen geest en de *Centrale Commissie van onderzoek* te Mainz bijverde zich om elke uiting van den volkswensch te onderdrukken. De Bondsacte werd aangevuld door de Weener Slotacte van 8 Juni 1820, en de Bondsdag was na dien tijd de onwillekenrige vertegenwoordiger van de reactionaire gezindheden der Oostenrijksche Regeering (*Metternich*). De Fransche Julirevolutie (1830) wekte intusschen het sluimerend verzet, en dientengevolge verkregen Keur-Hessen, Brunswijk, Hannover en Saksen eene volksvertegenwoordiging, terwijl in andere Staten de drukperscensnur opgeheven en de wetgeving in vrijzinnigen geest herzien werd. Na 1832 werden de verleende concessiën door Bondsbesluiten wederom opgeheven, terwijl conferentiën te Weenen (1834) geen ander doel hadden dan de onderdrukking van het vertegenwoordigend bestuur. De Bondsdag werd wel ingeroepen ter bescherming van de door *Ernst August* van Hannover in 1837 willekeurig opgehevene grondwet, doch verklaarde zich onbevoegd. Den 1sten Januari 1834 werd het Pruisisch-Duitsche Tolverbond gesticht, waaraan alle Midden- en Zuid-Duitsche Staten deel namen, en de oorlogzuchtige honding van Frankrijk onder het ministerie *Thiers* (1840) prikkelde het nationaal gevoel der Duitschers. In laatstgenoemd jaar beklom *Friedrich Wilhelm IV* den Pruisischen troon, en de verzoenende richting van zijne regeering deed verwachtingen ontstaan, die echter niet werden vervuld. Terwijl in Beieren, Baden en de beide Hessen eene constitutioneele oppositie het hoofd verhief, riep de vertooning van den „Rok van Christus" te Trier de Duitsch-Katholieke beweging te voorschijn, en de „Open brief" van *Christiaan VII* van Denemarken (1847) vereenigde alle partijen in Duitschland tot een verzet tegen de Deensche verdrukkingen van Sleeswijk-Holstein. De geoctroyeerde constitutie van 3 Februari 1847 en de opening van den Vereenigden Landdag (21 April) verijdelden den langgekoesterden wensch, om eene volksvertegenwoordiging te bezitten, en eerst de Fransche Februari-omwenteling van 1848 noodzaakte de kleinere Staten tot beloften van drukpersvrijheid, rechtspraak door gezworenen, volkswapening en volksvertegenwoordiging, deed in Pruisen en Oostenrijk eene crisis ontstaan en baande den weg tot eene vurig verlangde hervorming der Bondswet. Van 31 Maart tot 3 April vereenigde zich een *Vóorparlement* te Frankfort, alwaar Sleeswijk, benevens Oost- en West-Pruisen in den Bond werden opgenomen en de vroeger vermelde latere Bondsbesluiten vernietigd. Eene *Commissie van Vijftig* werd benoemd, om de verkiezingen voor het Parlement regelmatig te doen plaats grijpen, en een *ontwerp-Bondswet*, den 26sten April door de *Commissie van Zeventien* aan de Bondsvergadering ingediend, bevatte het voorstel, om het opperbestuur op te dragen aan een erfelijken Keizer, voorts om een Hoogerhuis te vormen van de Vorsten en vertegenwoordigers der verschillende Staten en een Lagerhuis van volksafgevaardigden, — alsmede een hoogste Rijksgerecht. De Duitsche *Nationale Vergadering*, den 18den Mei geopend, koos den 29sten daaraanvolgende Hertog *Johan van Oostenrijk* tot Rijksbestunrder en vernietigde den Bondsdag door de wet van 28 Juni. Het eerste *Rijksministerie*, bestaande uit *Schmerling*, *Peucker* en *Heckscher* (12 Juli) werd den 9den Augustus aldus gewijzigd: Vorst *Leiningen* (voorzitter), *Heckscher* (met *von Gagern* en *Biegeleben* als onderstaatssecretarissen) voor Binnenlandsche Zaken, *Schmerling* (met *Bassermann* en *Würth* als onderstaatssecretarissen) voor Binnenlandsche Zaken, *Beckerath* (met *Mathy* als onderstaatssecretaris) voor Financiën, *Duckwitz* (met *Mevissen* en *Fallati* als onderstaatssecretarissen) voor Handel, *R. Mohl* (met *Wiedenmann* als onderstaatssecretaris) voor Justitie, en *Peucker* voor Oorlog. Te midden der langwijlige beraadslagingen over de grondrechten ontbrandde in den boezem der Nationale Vergadering de strijd tnsschen de constitutioneele en republikeinsche partijen, terwijl de revolutionaire gisting in Oostenrijk en Pruisen toenam. De wapenstilstand van Malmö, door Pruisen met Denemarken gesloten, bracht de hartstochten in beweging, en het beslnit, dat die wapenstilstand erkend zou

worden, ging vergezeld van den eisch, dat het Centraal Bestuur zich zou bejiveren om eene wijziging van dat verdrag te verkrijgen. Daardoor ontstond den 18den een oproer te Frankfort, hetwelk echter spoedig gedempt werd, terwijl in Baden de Republikeinsche partij *Struve* aan het hoofd plaatste. De zegepraal der contrarevolutie in Oostenrijk (31 October) en Pruisen (November) gaf getuigenis van de machteloosheid van het Parlement, waar men nu, na afkondiging der grondrechten, over eene constitutie beraadslaagde. Tengevolge van de quaestie, of men de Bondsgrondwet moest wijzigen, of Oostenrijk uitsluiten, verlieten *Schmerling* en *Würth* het Rijksministerie, en *von Gagern* verving eerstgenoemde. Zijn programma: uitsluiting van Oostenrijk uit den nieuwen Bondsstaat, maar eene vereeniging met dat Keizerrijk door middel eener afzonderlijke acte, eenheid van Duitschland als Bondstaat met een erfelijk opperbestuurder, werd den 13den Januari 1849 met 261 tegen 224 stemmen, — en het voorstel, om het opperbestuur met den titel van Keizer aan één der Regeerende Vorsten van Duitschland op te dragen, den 25sten Januari met 214 tegen 205 stemmen aangenomen. Toen barstte de strijd los tusschen de Erfkeizerlijke of de Klein-Duitsche partij en de verschillende tegen het Pruisische oppergezag gekante fractiën of de Groot-Duitsche partij met de zich hierbij voegende linkerzijde. De kleinere Duitsche Staten verklaarden zich allengs voor het Pruisische erfkeizerschap, doch de Koningrijken, met uitzondering van Pruisen, kwamen daartegen in verzet. Oostenrijk protesteerde in eene nota van 4 Februari op beslissenden toon tegen de vorming van een afzonderlijken Bondstaat en tegen elke ondergeschiktheid, hoe ook genaamd, van den Oostenrijkschen Keizer aan een centraal bestuur, door Duitsche Vorsten gehandhaafd. Ook Beieren sprak in dien geest, doch Pruisen erkende met een aantal kleine Staten de Rijkswet. Het voorstel van *Welcker*, om de Rijkswet geldig te verklaren en de Keizerskroon op te dragen aan den Koning van Pruisen, werd den 21sten Maart met 288 tegen 252 stemmen verworpen, waarna het Rijksministerie aftrad, doch den 27sten Maart werd bij eene 2de lezing der in democratischen zin gewijzigde Rijkswet de erfelijkheid van het Keizerschap aangenomen en daags daarna *Friedrich Wilhelm IV* met 290 stemmen tot Duitsch Keizer gekozen. Deze wees den 3den April de Kroon voorwaardelijk van de hand, waarna de Nationale Vergadering verklaarde, de Rijkswet te zullen handhaven, terwijl Oostenrijk zijne afgevaardigden terugriep en de Rijksbestuurder zijne betrekking nederlegde. In Dresden, in de Pfalz, aan de Beneden-Rijn en in Baden voerde ijver voor de Rijkswet tot republikeinsche woelingen, en den 10den Mei verliet *von Gagern* het Rijksministerie, waar tengevolge van Oostenrijksche intrigues *Grävell*, *Detmold*, *Merck*, *Jochmus* en Vorst *Wittgenstein* zitting namen. Den 14den Mei riep Pruisen desgelijks zijne afgevaardigden terug, waarna de achtergebleevenen der gematigde richting meerendeels huiswaarts keerden. De overigen, leden der linkerzijde, kwamen den 30sten Mei tot het besluit, om zich naar Stuttgart te begeven, waar zij, onder den naam van *Rompparlement*, den 6den Juni een Rijksregentschap kozen, bestaande uit *Raveaux*, *Vogt*, *Schüler*, *H. Simon* en *Becher* waarna zij weldra door geweld van wapenen werden niteen gejaagd.

Dat was het einde der *Nationale Vergadering*, van welke men aanvankelijk eene zegenrijke herschepping van Duitschland had verwacht. Nu werd weldra de opstand in de Pfalz en in Baden onderdrukt. Conferentiën, den 17den Mei gehouden, hadden reeds geleid tot den *Driekoningenbond* (Pruisen, Hannover en Saksen) en tot het ontwerp eener Rijkswet, welke alle Bondslanden zou omvatten, met uitzondering van Oostenrijk, waarmede men een afzonderlijk verbond zou aangaan. Alle Duitsche Vorsten werden daartoe door Prnisen (28 Mei 1849) uitgenoodigd, doch Oostenrijk, Beieren, Würtemberg, Hessen-Homburg, Luxemburg, Limburg, Holstein, Liechtenstein en Frankfort gaven een weigerend antwoord. De Erfkeizerlijke partij (*Gagern*, *Dahlmann*, *Mathy* enz.) aanvaardde op eene vergadering te Gotha het Pruisisch programma, en Pruisen sloot den 30sten September met Oostenrijk een verdrag, om eene gemeenschappelijke commissie — het *Interim* genaamd — te benoemen tot besturing der aangelegenheden van den Bond tot aan den 1sten Mei 1850, waarna de Rijksbestnurder Frankfort verliet. Tegen het voorstel van Pruisen, om een Rijksdag samen te roepen, kwamen Saksen en Hannover in verzet, voorts ook Oostenrijk en Beieren, en Hannover maakte zich zelfs los van den Driekoningenbond. Beieren, Saksen en Würtemberg leverden nu den 27sten Februari te München een nienw ontwerp van Rijkswet, vaststellende een Directorium uit Oostenrijk, Pruisen, de 4 koningrijken en de beide Hessen, en eene volksvertegenwoordiging uit de landstanden van alle Duitsche Staten, doch het werd door Pruisen verworpen. Den 20sten Maart werd te Erfurt het Vereenigingsparlement (Unionsparlement) geopend, waar men den 13den en 17den April de Rijkswet aannam, terwijl het den 29sten daaraanvolgende verdaagd werd. Een Congrès van Vereenigde Vorsten, van 9—16 Mei te Berlijn vergaderd, verklaarde de Vereeniging als wettig, doch voerde verder niets uit. Oostenrijk nam eene vijandige houding aan tegenover de Vereeniging en verlangde hare opheffing. De Bondsvergadering, den 9den Mei door den Oostenrijkschen gevolmachtigde te Frankfort geopend, verklaarde zich eene Volle Vergadering (Plenum), bekrachtigde den vrede met Denemarken en beslechtte de oneenigheid in Keur-Hessen, en de Vorsten van Oostenrijk, Beieren en Würtemberg besloten op eene Conferentie te Bregenz (12 October) om de Bondsbesluiten omtrent Keur-Hessen door eene gewapende tusschenkomst ten uitvoer te brengen, weshalve de Oostenrijksche en Beiersche executietroepen in Keur-Hessen binnentrokken, terwijl de Pruisische Cassel in bezit namen. Weldra werd de Vereeniging (Unie) ontbonden, en de Oostenrijksche politiek behaalde de overwinning op de Conferentie te Olmütz (29 en 30 November) door het besluit, dat de zaken van Keur-Hessen en Sleeswijk-Holstein door eene gemeenschappelijke beslissing

der Duitsche Regeeringen tot een goed einde zouden worden gebracht. Op de conferentiën van Ministers te Dresden (23 December) deed Oostenrijk vruchtelooze moeite, om de geheele Oostenrijksche monarchie in den Bond te doen opnemen, zoodat eindelijk in den terugkeer tot den voormaligen Bond de reactie eene volkomene zegepraal vierde. De Bondsdag verklaarde in Maart 1852 de Keur-Hessische constitutie van 1831 buiten kracht en gaf Sleeswijk-Holstein prijs aan de willekeur van Denemarken, terwijl de Duitsche vloot verwaarloosd werd.

Intusschen kwam er toenadering tusschen Oostenrijk en Pruisen, zoowel door een handels- en scheepvaartverdrag, als door een wederzijdschen waarborg tegen elken aanval en tot beveiliging der algemeene Duitsche belangen. De Bond vereenigde zich den 24sten Juli met laatstgemelde overeenkomst, terwijl Pruisen zich onttrok aan een verbond, door Oostenrijk met de Westersche Mogendheden gesloten. Het voorstel van Oostenrijk aan den Bondsdag, om het Bondsleger mobiel te maken en een opperveldheer te benoemen, werd door Pruisen afgekeurd, doch de Bondsdag besloot, om het leger op voet van oorlog te brengen (Kriegsbereitschaft), — eene demonstratie, die volgens Oostenrijk nitsluitend tegen Rusland, volgens Pruisen ook tegen de Westersche Mogendheden gericht was, weshalve er eene levendige wisseling van diplomatieke nota's tusschen Oostenrijk en Pruisen plaats greep, waaraan de Vrede van Parijs (30 Maart 1856) een einde maakte. De reactionaire richting van den Bondsdag bleek uit de wet op de drukpers van 6 Juli 1854 en uit zijne toegevendheid tegen den Würtembergschen en Hannoverschen adel. Wegens een conflict van Oostenrijk met Piémont en Frankrijk verklaarde de Bond (23 April 1859) het hoofdcontingent van het Bondsleger marschvaardig, terwijl Oostenrijk een meer beslissenden stap vorderde, maar door Pruisen werd tegengewerkt. Vandaar de verdeeldheid dier beide Mogendheden na den Vrede van Villa-Franca. Den 16den September ontstond er eene Nationale Vereeniging, welke de samenstelling van een Duitschen Bondstaat onder de leiding van Pruisen benevens eene parlementaire constitutie tot progamma had. Pruisen zocht vruchteloos van den Bondsdag de herstelling der constitutie van 1831 in Keur-Hessen te verkrijgen. Nadat den 20sten October 1860 eene grondwet was afgekondigd voor de geheele Oostenrijksche Monarchie, beklom den 2den Januari 1861 de Prins-regent als *Wilhelm I* den Pruisischen troon en zocht zich vruchteloos met Oostenrijk te verstaan over eene hervorming van het Bondsleger. Graaf *Bernstorff*, minister van Buitenlandsche Zaken in Pruisen, verklaarde zich voor een meer beperkten Bondstaat, doch vond bij de kleinere Staten, die bevreesd waren voor hunne souvereiniteit, geen bijval. Deze laatste zonden met Oostenrijk afgevaardigden uit de Kamers naar Frankfort, om over ontwerpen van rechtsbedeeling te beraadslagen. Afgevaardigden van de liberale fractiën, te Weimar vergaderd, kwamen daartegen in verzet, terwijl eene te Frankfort samengeroepene vereeniging van leden der Groot-Duitsche partij er hare goedkenring aan hechtte. Toen werd door laatstgenoemde de „Hervormingsvereeniging" gesticht als een tegenwicht tegen de „Nationale Vereeniging". Het handelsverdrag, door Pruisen in naam van het Tolverbond met Frankrijk gesloten, werd in 1862, in weêrwil van de tegenstribbeling van Oostenrijk, door den tweeden Duitschen Handelsdag te München goedgekeurd. Van 17 Augustus tot 1 September 1863 werd onder het voorzitterschap van den Keizer van Oostenrijk te Frankfort een Vorstencongrès gehouden, waaraan de Koning van Pruisen geen deel nam. Aldaar kwam het Oostenrijksche hervormingsplan ter tafel, namelijk de instelling van een Directorium (nit Oostenrijk, Pruisen, Beieren en 2 kleinere Staten), van een Bondsraad onder het voorzitterschap van Oostenrijk met eene uitgebreide volmacht voor de Buitenlandsche politiek, van een wetboek en van waarborgen voor binnenlandsche rust, en van eene door de Kamers gekozene vergadering van 300 Bondsafgevaardigden met eene beslissende medewerking bij zaken van wetgeving en met eene beperkte bevoegdheid bij aangelegenheden van financieelen aard, — een voorstel, hetwelk door de liberale leden bestreden werd, terwijl het wegens de afwezigheid van Pruisen geene bekrachtiging verwerven kon.

De inlijving van Sleeswijk in den Deenschen Staat, den 18den November 1863 door *Christiaan IX* afgekondigd, veroorzaakte eene geweldige agitatie ten gunste der Hertogdommen, en de Bondsdag besloot den 7den December tot de executie tegen Denemarken. Den 23sten December rukten de Bondstroepen (uit Saksen en Hannover) in Holstein, en toen de voorstellen van Pruisen en Oostenrijk door Denemarken werden afgewezen, verklaarden deze beide Mogendheden, dat zij voornemens waren, zelven die zaak te beslechten (zie onder Denemarken). Daarna ontstond er spanning tusschen Oostenrijk en Pruisen, daar dit laatste de Hertogdommen wenschte te annexeeren. Door de Conventie van Gastein (14 Augustus 1865) werd het voormalig gezamenlijk bestunr (condominium) verdeeld, zoodat Holstein aan de beschermheerschappij van Oostenrijk en Sleeswijk aan die van Pruisen overgelaten en Lanenburg tegen betaling van 2½ millioen Deensche rijksdaalders aan Pruisen afgestaan werd. Meer en meer kwamen de Nationale Vereeniging en de Hervormingsvereeniging in verval, en in den aanvang van 1866 ontstond er een nieuw conflict tusschen Oostenrijk en Pruisen over de Augustenburgsche kwestie in Holstein. Pruisen verhond zich met Italië, en zoowel dáar als in Oostenrijk werden de legers op den voet van oorlog gebracht, waartoe Saksen, Beieren, Würtemberg, Baden, Hessen-Darmstadt en Nassan desgelijks overgingen. Den 10den April deed Pruisen het voorstel bij den Bondsdag, om een Parlement van rechtstreeks gekozene volksafgevaardigden op te roepen; de uitnoodiging tot eene door Frankrijk ingestelde Vredesconferentie (24 Mei) werd door Pruisen, den Duitschen Bond en Italië aangenomen, maar door Oostenrijk van de hand gewezen, en toen Oostenrijk (1 Juni) de beslissing der Sleeswijk-Holsteinsche zaak aan den Bond wilde overlaten, verklaarde *von Bismarck*

zulks in eene depêche van 3 Juni als eene schennis van het tractaat van Gastein. Pruisen nam het burgerlijk bestuur in Holstein op zich, waarna de Oostenrijksche troepen onder protest het land verlieten en Oostenrijk den 11den Juni eene klacht bij den Bond inleverde tegen Pruisen, terwijl het tevens de mobielverklaring vroeg van het Bondsleger binnen 14 dagen en de benoeming van een Bondsveldheer. Dit voorstel werd met 9 tegen 6 stemmen aangenomen, waarna Pruisen verklaarde, dat het Bondsverdrag verbroken was. Het bracht nu de hoofdbeginselen van een nieuw verdrag ter tafel, stelde aan Hannover, Keur-Hessen en Saksen den eisch, om hun leger op den voet van vrede te brengen en onder waarborg van hun gebied en van hunne souvereiniteit op den grondslag dier hoofdbeginselen een nieuwen Bond met Pruisen te sluiten, terwijl het, ingeval van weigerachtigheid, met geweld van wapenen bedreigde. Genoemde Rijken verwierpen het voorstel, — de Saksische troepen vereenigden zich in Bohemen met de Oostenrijksche, en de Pruisen namen Saksen, Keur-Hessen en Hannover in bezit. Kort maar glansrijk was de veldtocht, dien Pruisen in Bohemen en Moravië tegen Oostenrijk en Saksen, en in Thüringen en de Mainstreek tegen de Bondstroepen voerde. Den 25sten Juli werden de vredesonderhandelingen te Nikolsburg geopend. Pruisen sloot een of- en defensief verbond met Würtemberg, Baden en Beieren, — voorts den vrede met Oostenrijk (te Praag den 23sten Augustus) en met Saksen (den 21sten October 1866).

Nu werd den 18den Augustus 1866 de *Noord-Duitsche Bond* gesticht. Hiertoe behoorden Pruisen, Saksen-Weimar, Oldenburg, Brunswijk, Saksen-Altenburg, Saksen-Coburg-Gotha, Anhalt, de beide Schwarzburgen, Reusz jongere lijn, Waldeck, Schaumburg-Lippe, Lippe en de Hansesteden, terwijl ook de beide Mecklenburgen, het Groot-Hertogdom Hessen voor Opper-Hessen, Reusz oudere lijn, Saksen-Meiningen, en het Koningrijk Saksen toetraden. Den 24sten Augustus werd de laatste vergadering van den ouden Bondsdag te Augsburg gehouden, en den 20sten September zagen zich Hannover, Keur-Hessen, Nassau en Frankfort aan de Main, — voorts den 24sten December Sleeswijk-Holstein door de wet vereenigd met de Pruisische monarchie. Het voorzitterschap in het Noord-Duitsche Parlement werd opgedragen aan de Kroon van Pruisen, en den 24sten Maart 1867 werd de eerste (constitueerende) Rijksdag van den Noord-Duitschen Bond geopend. Zijne grondwet, den 16den April met 230 tegen 53 stemmen vastgesteld, trad den 1sten Juli in het leven. In 1868 vergaderde voorts het Duitsche Tolparlement, en den 1sten Januari 1870 werd het Pruisische departement van Buitenlandsche Zaken naar het bestuur van den Noord-Dnitschen Bond overgebracht.

In het begin van Juli 1870 werd de candidatuur van Prins *Leopold von Hohenzollern* voor den Spaanschen troon door het Fransche Kabinet tot eene reden gemaakt van verwikkelingen met Pruisen, en toen de Koning van Pruisen den eisch, om die candidatuur voor het vervolg te verhinderen, van de hand wees, werd hem den 19den Juli door Frankrijk de oorlog verklaard. De mobielmaking van het Noord-Duitsche Bondsleger was reeds bevolen, en Beieren, Würtemberg en Baden kwamen aanstonds op als bondgenooten van Pruisen. De Koning van Pruisen aanvaardde den 2den Augustus het opperbevel over het Duitsche leger. Het eerste armeekorps vormde onder *Steinmetz* den rechter vleugel,—het tweede onder Prins *Friedrich Karl* het centrum, — en het derde onder den Kroonprins den linker vlengel. Laatstgenoemde behaalde den 4den Augustus de overwinning bij Weissenburg, en den 6den Augnstns bij Wörth op *Mac-Mahon*, en daar tevens het eerste armeekorps bij Saarbrücken en Spicheren aanmerkelijke voordeelen behaalde, trok het Fransche leger terug, dat den 14den, 16den en 18den Augustus door de 1ste en 2de Duitsche armeekorpsen bij Metz geslagen werd. Den 19den Augustus werd de Kroonprins van Saksen belast met het opperbevel over een 4de armeekorps, hetwelk den 30sten Augustns bij Beaumont de troepen van *Mac-Mahon* aan het wijken bracht. Den volgenden dag werd *Bazaine*, die, in Metz omsingeld, noordoostwaarts zocht te ontsnappen, door Prins *Friedrich Karl* naar de stad teruggedrongen. Tevens werd bij Sédan eene groote overwinning behaald op *Mac-Mahon*; bij de daar geslotene capitulatie werd *Napoleon* met 39 generaals, 2 825 officieren en 84 433 manschappen krijgsgevangen van den Koning van Pruisen, terwijl er meer dan 490 stukken veldgeschut, 150 belegeringskanonnen enz. werden buit gemaakt. Den 5den September trok Koning *Wilhelm I* binnen Rheims, den 19den werd Parijs ingesloten en den 23sten Tonl veroverd, terwijl Straatsburg zich den 28sten overgaf. Gedurig werden door de Duitschers nieuwe overwinningen behaald en andere steden ingenomen. Terwijl den 27sten October ook Metz met 173 000 man, 3 maarschalken en meer dan 6 000 officieren in hunne handen viel. Ook behaalde generaal *von Manteuffel* den 27sten November eene zegepraal bij Amiens en bezette den volgenden dag deze stad.

Nadat Baden, Hessen en Würtemberg (in November) tot den Noord-Duitschen Bond waren toegetreden, werd den 23sten November te Versailles een verdrag met Beieren gesloten, waarbij bepaald werd, dat genoemd Koningrijk vrije beschikking zou behouden over zijne eigene aangelegenheden, terwijl uit de gevolmachtigden der koningrijken Beieren, Saksen en Würtemberg onder het voortzitterschap van Beieren eene Diplomatische Commissie zou worden gevormd en een veto van het aantal der door die 3 Rijken uitgebrachte stemmen (14) voldoende zou zijn, om elke grondwetsverandering te beletten. Deze overeenkomst werd door den Noord-Duitschen Bondsraad met algemeene en door den Rijksdag met 195 tegen 32 stemmen aangenomen. Den 3den Deeember werd door den Koning van Beieren aan *Wilhelm I* de Keizerskroon opgedragen, hetwelk de goedkenring verwierf van de meeste Duitsche Vorsten.

Den 5den October was het Duitsche hoofdkwartier naar Versailles verlegd, en Orléans viel in handen der Pruisische troepen. Wederom werden er gedurig overwinningen door de Duitschers behaald, en Pfalzburg, Montmédy,

Mézières en Rocroi moesten zich overgeven. Prins *Friedrich Karl* en de Groothertog *von Mecklenburg* zegepraalden bij le Mans, en den 18den Januari 1871 werd de Koning van Pruisen te Versailles tot Duitsch Keizer verheven. Omstreeks dien tijd zag *Bourbaki* met eene armee van 86000 man zich genoodzaakt, om naar Zwitsersch grondgebied de wijk te nemen, en den 28sten Januari werd een wapenstilstand van 3 weken gesloten, waarna de Duitschers de forten om Parijs in bezit namen. Den 3den Februari deed de Keizer van Duitschland aan de buitenlandsche Mogendheden de herstelling van het Duitsche Keizerrijk aankondigen, terwijl den 16den Februari Belfort capituleerde en na verlenging van den wapenstilstand een gedeelte der Duitsche troepen den 1sten Maart Parijs binnentrok. Daarna werden de voorloopige vredesbepalingen, door *von Bismarck* en *Thiers* vastgesteld, door de Fransche Nationale Vergadering aangenomen; Frankrijk zou $^{1}/_{5}$de van Lotharingen met Metz en Thionville, benevens den Elzas, met uitzondering van Belfort, aan Duitschland afstaan en 5 milliard francs voor oorlogskosten betalen. Daarna ontruimden den 3den Maart de Duitsche troepen Parijs en den 11den Maart Versailles, waarna den 21sten Maart de Duitsche Rijksdag te Berlijn geopend werd. De herziene Rijksgrondwet vond er den 14den April na de derde lezing bijna algemeene goedkeuring. Den 10den Mei daaraanvolgende werd de vrede met Frankrijk te Frankfort aan de Main definitief gesloten volgens eene overeenkomst, uit 18 artikelen bestaande, waarin de reeds vermelde bepalingen omtrent den afstand van grondgebied en de oorlogslasten waren opgenomen. Den 6den Juni daaraanvolgende werd ook het handelsverdrag tusschen Duitschland en Frankrijk weder geldig verklaard.

Ook vermelden wij nog, dat in het Duitsche Rijk de afkondiging van de onfeilbaarheid des Pausen niet alleen aanleiding gaf tot oneenigheid tusschen de Regeering en de bisschoppen, maar ook tot eene krachtige oud-Katholieke beweging, van welke *Döllinger* (zie onder dezen naam) de hoofdleider was, terwijl er voorts door een besluit van den Rijksdag de Orde der Jezuïeten en aanverwante Orden werden verbannen.

Voorts werden door den Rijksdag onderscheidene gestrenge maatregelen genomen tegen de aanmatiging der R. Katholieke geestelijkheid, waarbij *Falk*, de Pruisische minister van Eeredienst, den Rijkskanselier *von Bismarck* getrouw ter zijde stond. De haat der clericalen tegen laatstgenoemde, als den doodvijand der R. Katholieke Kerk, klom nog door het in hechtenis nemen van wederspannige bisschoppen. Het volk werd opgeruid en een monsterverbond met de sociaaldemocraten niet versmaad. Een gevolg daarvan was de aanslag van den kuipersgezel *Kullmann* op het leven van *von Bismarck* te Kissingen den 13den Juli 1874. Tevens greep de beweging der Oud-Katholieken allengs verder om zich heen, zoodat Paus *Pius IX* in zijne toespraak een beleedigenden toon aansloeg tegen de Regeering van het Duitsche Rijk, terwijl hij den cardinaal *von Hohenlohe* niet wilde erkennen als Duitsch gezant bij den Heiligen Stoel, den Keizer zocht over te halen tot afkeuring van de kerkelijke politiek van *von Bismarck* en ten laatste de encyclica van 5 Februari 1875 nitvaardigde, waarin hij de nieuwe kerkelijke wetten als niet-geldend verklaarde, verbood daaraan te gehoorzamen en de geheele Oud-Katholieke geestelijkheid excommuniceerde. Het antwoord daarop was de broodkorfwet, waardoor aan wederspannige bisschoppen en geestelijken het staatssubsidie werd ontzegd, en de wet tot opheffing van alle geestelijke orden enz. in Pruisen.

De nieuwe verkiezingen voor den tweeden Duitschen Rijksdag van 1874 tot 1876 versterkten de gelederen den clericale afgevaardigden, maar de Nationaalliberalen behielden niettemin de meerderheid. De gelden, door Frankrijk als schadevergoeding voor den oorlog opgebracht, kwamen gedeeltelijk ten goede aan de verschillende Duitsche Staten, terwijl het overige besteed werd aan de verbetering van vestingen, aan het stichten van militaire scholen en van een fonds voor invaliden, alsmede voor dotatiën aan verdienstelijke krijgsbevelhebbers en staatslieden. De Rijkslegerwet met eene sterkte van 401553 man op voet van vrede werd in 1874 voor den tijd van zeven jaar aangenomen. De muntwet en de wet op de banken brachten eenheid en hadden hierdoor een weldadigen invloed. Ook de wetten op de rechtsbedeeling werden voor geheel Duitschland aangenomen en kwamen er den 1sten October 1879 in werking, en de Rijksrechtbank werd op dien dag te Leipzig geopend. Voorts werden maatregelen beraamd en langzamerhand ten uitvoer gebracht, om de spoorwegen in het bezit en alzoo onder het gezag des Rijks te brengen. Vooral in Pruisen zijn in 1879, 1880 en 1882 onderscheidene spoorwegen van maatschappijen door den Staat aangekocht.

De nieuwe gewesten Elzas en Lotharingen werden door de wet van 1871 een Rijksland verklaard en tot aan den 1sten Januari 1874 voorloopig bestunrd, zoodat zijne afgevaardigden eerst in laatstgenoemd jaar zitting namen in den Rijksdag. In 1871 kwam *von Möller* er aan het hoofd der 'zaken en hield te Straatsburg zijn verblijf. Het land werd in drie districten verdeeld. De schoolplicht en de gehoudenheid tot uitsluitend onderwijs in de Duitsche taal werden er in 1872 en 1873 ingevoerd. De nieuwe universiteit te Straatsburg werd den 1sten Mei 1872 geopend. Zij, die burgers wilden blijven van Frankrijk, moesten zich derwaarts begeven. Daar er, wegens den heerschenden volksgeest, vooreerst niet te denken viel aan de instelling van een Landdag, werd er den 29sten October 1874 eene soort van commissie benoemd met beraadslagende bevoegdheid over de wetgeving en de begrooting; zij bestond nit 10 afgevaardigden uit de leden van de besturen van elk der drie districten. Die commissie begon hare werkzaamheid op den 27sten Juni 1875, en deze werd uitgebreid door de Rijkswet van 5 Mei 1877, waardoor de wetgevende bevoegdheid in de Rijkslanden van den Rijksdag op die commissie overging, en door die van 4 Juli 1879, die haar het recht schonk tot het indienen van wetsontwerpen en tevens het aantal harer leden van 30 tot 58 vermeerderde. Tevens werd door die wet bepaald,

dat in de Rijkslanden een stadhouderschap met aanmerkelijke bevoegdheid, een ministerie met een staatssecretaris en vier ondersecretarissen en een staatsraad tot bekrachtiging van wetsontwerpen werden ingesteld, terwijl commissarissen met eene beraadslagende stem door den stadhonder konden afgevaardigd worden naar den Bondsraad. De generaal-veldmaarschalk *von Manteuffel* werd tot stadhouder en de onderstaatssecretaris bij de Rijkskanselarij *Herzog* tot staatssecretaris benoemd. Beiden aanvaardden den 1sten October 1879 hunne betrekkingen. De zitting der Landcommissie werd den 16den December geopend, en de officieele taal moest volgens eene Rijkswet van 1881 de Duitsche zijn, terwijl tot op dien tijd al de leden zich van de Fransche taal hadden bediend. *Herzog* werd in 1880 vervangen door den voorzitter der Rijkskanselarij *Hofmann*. Bij de verkiezingen voor den Rijksdag in 1874 werden 20 clericalen en 5 protestmannen, bij die van 1877 10 clericalen en protestmannen en 5 autonomisten, bij die van 1878 11 clericalen en protestmannen en 4 autonomisten en bij die van 1881 alleen clericalen en protestmannen gekozen. Deze laatste uitkomst was weinig geschikt om de hoop te versterken, dat Elzas-Lotharingen eerlang in het bezit zou komen van een eigen Landdag.

De gevolgen van den „Kulturkampf" openbaarden zich niet alleen op eene onaangename wijze voor de R. Katholieke Kerk, maar ook voor den Staat. Bisschoppen en geestelijken weigerden de staatswetten onvoorwaardelijk te erkennen en bleven in hunne betrekkingen werkzaam zonder zich daarom te bekrennen. De strafwet moest worden toegepast: 6 Pruisische bisschoppen werden afgezet, en van de 12 Pruisische bisschopszetels waren ten laatste slechts drie van bisschoppen voorzien. Aan de lagere geestelijken werd bij weêrspannigheid het staatssubsidie ontnomen; meer dan 1000 pastoorsplaatsen waren onvervuld en op vele R. Katholieke scholen werd het onderwijs gestaakt. Ook de hoogleeraren der R. Katholieke theologische faculteit moesten hunne betrekkingen vaarwel zeggen, en bij de toenemende verwildering van het volk vond de sociaaldemocratie een gunstig veld voor hare ontwikkeling.

Inmiddels overleed Paus *Pius* den 7den Februari 1878 en zijn opvolger, *Leo XIII*, schoon in het wezen der zaak even onhandelbaar als hij, was wat rekkelijker in den vorm, zoodat het diplomatiek verkeer, schoon niet rechtstreeks, tusschen het Keizerrijk en den H. Stoel weder geopend werd. De aangeknoopte onderhandelingen leidden echter tot geenerlei resultaat. De Pauselijke Curie verlangde van den Staat belangrijke concessiën zonder van hare zijde iets te willen toegeven; zelfs besloot zij niet tot het aanstellen van nieuwe bisschoppen in plaats der afgezette, omdat zij de bevoegdheid van hen, die het vonnis der afzetting hadden uitgesproken, niet erkende. De bisdommen Trier en Hildesheim ontvingen hunne herders eerst in 1881 en de bisdommen Breslau, Fulda, Osnabrück en Paderborn in 1882. Zie verder onder *Pruisen*.

Voorts had de Rijksregeering niet weinig te worstelen met de aanhangers der sociaaldemocratie. Na het dempen van de beweging der Commune te Parijs had de Europeesche sociaaldemocratie haren zetel van Frankrijk naar Duitschland verplaatst, totdat de amnestie van 1880 de veroordeelde communemannen veroorloofde, naar hun vaderland terug te keeren. Die partij, aanvankelijk alleen door *Bebel* en *Liebknecht* bestuurd, was in den beginne hoofdzakelijk gevestigd te Berlijn en in Saksen en later in Hamburg en Altona. In den Rijksdag van 1871 hadden slechts twee Sociaaldemocraten zitting, in dien van 1874 negen, in dien van 1877 dertien, in dien van 1878 negen en in dien van 1881 twaalf, terwijl door de verkiezingen van 1884 hnn aantal wederom aanmerkelijk is toegenomen. De Regeering wilde in 1875 door strafwetten de beweging der Sociaaldemoeraten beteugelen, maar haar voorstel werd in 1876 door den Rijksdag verworpen. De Liberalen waren van meening, dat zij alleen door redelijke overtuiging moest worden bestuurd. Inmiddels breidden de Sociaaldemocraten zich uit, en een gevolg hiervan waren de aanslagen van *Hödel* en van *Nobiling* op Keizer *Wilhelm* op den 11den Mei en den 2den Juni 1878. Na den tweeden aanslag werd de Rijksdag ontbonden en door den nieuwen Rijksdag den 19den October eene wet tegen de Socialisten met eenige wijzigingen aangenomen.

Nu trad men krachtig op tegen de vereenigingen en de dagbladen der Sociaaldemoeraten, terwijl de kleine staat van beleg werd uitgesproken over Berlijn en omstreken (later ook over Hamburg, Altona en Leipzig) en de volksmenners uit het land werden gebannen. De Keizer keerde na het gebruik der baden den 5den December terug naar Berlijn en nam de teugels van het bewind — inmiddels aan den Kroonprins tijdelijk toevertrouwd — weder in handen. Eene geheime propaganda verving nu de openlijke beweging. Uit het buitenland, vooral uit Zürich, waar de „Sozialdemokrat" gedrukt werd, en uit Londen, waar *Most* „Die Freiheit" redigeerde, drongen Sociaaldemocratische geschriften in Duitschland door. De socialistenwet werd dan ook in 1880 door den Rijksdag voor een tijdperk van drie jaren verlengd.

Om de arbeidende klasse te verzoenen, werden tevens ontwerpen van belastinghervorming aan den Rijksdag voorgelegd, terwijl de Regeering door het scheppen van nieuwe bronnen van inkomsten aan het Rijk financieele zelfstandigheid wilde bezorgen, met afschaffing van de drukkende quota der verschillende Staten. Ook zocht zij door verhooging van invoerrechten de binnenlandsche nijverheid op te beuren. Waren de liberalen ook afkeerig van het beschermend stelsel, de conservatieven vereenigden zich ten gunste van dat stelsel met het centrum, en het nieuwe tarief werd den 12den Juli 1879 aangenomen. De Rijksregeering beloofde zich voorts gouden bergen van het tabaksmonopolie, maar een voorstel hiertoe werd door den Rijksdag op den 14den Juni 1882 met 276 tegen 43 stemmen verworpen. De voorgedragen wet tot ondersteuning van werklieden bij ongevallen was door den Rijksdag den 15den Juni 1881 aangenomen in een onaannemelijken vorm, zoodat zij door den Bondsraad niet werd bekrachtigd. Zij werd in

eene gewijzigde gedaante ook aan den volgenden Rijksdag voorgelegd, maar kwam niet in behandeling. Het voorstel der Regeering, om den Prnisischen Raad voor Volkshuishoudkunde in een Duitschen te veranderen, vond bij den Rijksdag geen bijval. Voorts werd door het Rijksbestnur met den Senaat van Hamburg eene overeenkomst gesloten, volgens welke die stad op den 1sten October 1888 zou toetreden tot het Tolverbond; daarbij zon die stad voor den groothandel en den uitvoer in het bezit blijven van eene vrijhaven, terwijl haar tot het stichten van nieuwe, ten behoeve harer toetreding vereischte gebouwen eene som van 40 milliocn mark uit de Rijksschatkist werd toegekend. Met de stad Bremen werden met hetzelfde oogmerk desgelijks onderhandelingen aangeknoopt, en den 19den Juni 1882 werd de Rijksdag verdaagd tot aan den 30sten November.

De verhouding van het Duitsche Rijk tot de bnitenlandsche Staten was na de veroveringen van 1870 en 1871 zeer gunstig. Een verbond werd gesloten met Oostenrijk en zoowel door de samenkomst der beide Keizers te Ischl en Salzburg in 1871, door het ontslag van *von Beust* en de benoeming van *Andrassy* tot minister van Bnitenlandsche Zaken en door de bijeenkomst der Keizers van Duitschland, Oostenrijk en Rusland van 5 tot 11 September te Berlijn bevestigd. Ook Koning *Victor Emanuël* bezocht den Duitschen Keizer te Berlijn en ontving van dezen in 1875 een tegenbezoek te Milaan. Voorts had in 1883 eene samenkomst plaats van de Keizers van Duitschland en Rusland met den Koning van Denemarken en met *Gladstone* in het Deensche Rijk, alsmede eene van de Keizers van Dnitschland, Rusland en Oostenrijk in een kasteel op de Duitsch-Russische grenzen; ook bezocht de Koning van Spanje den Duitschen Keizer te Berlijn en ontving zelf een tegenbezoek van den Duitschen Kroonprins, die op zijne terugreis te Rome zoowel door den Koning van Italië als door den Paus met de meeste welwillendheid ontvangen werd.

De invloed van Duitschlands Rijksbestnur openbaarde zich vooral gednrende de Oostersche crisis van 1877—1878, namelijk in het verhinderen van den oorlog tusschen Rusland en Oostenrijk en tusschen Rusland en Engeland, in zijne waardige en beslissende houding op het Congrès te Berlijn en in het voorrecht van te Constantinopel de meest gezochte raadgever van den Sultan te wezen.

Rusland beschouwde echter de bepalingen van laatstgenoemd Congrès als eene vernedering en als eene benadeeling van zijne belangen. De Russische dagbladpers richtte tot Duitschland de hevigste verwijtingen, omdat het meer steun aan Oostenrijk had verleend dan aan Rusland. Het samentrekken van Russische troepen aan de Pruisische grenzen, de vijandige houding van de ministers *Gortsjakow* en *Miljoetin*, het drukke verkeer van aanzienlijke Russen met Fransche staatslieden, — dit alles wees op een Russisch-Fransch verbond tegen Duitschland. Zorgende voor de veiligheid van dit laatste, onderhandelde *von Bismarck* in September 1879 te Gastein en Weenen met Graaf *Andrassy* en diens opvolger Baron *von Haymerle* over het sluiten van een defensief verbond tusschen Duitschland en Oostenrijk-Hongarije, en het verdrag werd door de beide Keizers onderteekend. Zoodoende werd de voormalige Drie-Keizers-Bond door een Twee-Keizers-Bond vervangen, die ontzag inboezemde aan Frankrijk en Rusland.

Sedert dien tijd heerscht bij alle verwikkelingen der Oostersche kwestie, van het conflict van Montenegro af tot dat van Egypte toe, eene volkomene overeenstemming tusschen Duitschland en Oostenrijk. Na den moord, op den Russischen Keizer *Alexander II* gepleegd, toonde diens zoon *Alexander III*, in spijt van de Panslavistische partij, de grootste belangstelling in de vriendschap van den alouden bondgenoot. Zijne ontmoeting met Keizer *Wilhelm* te Dantzig den 9den September 1881 en de conferentie der Russische staatslieden met *von Bismarck* waren duidelijke teekenen van behoefte aan een vredes- en vriendschapsbond ten gunste van den geteisterden Russischen Staat. Ook Koning *Christiaan* van Denemarken, hoewel door de conferentie tusschen Duitschland en Oostenrijk van 11 October 1878 verstoken van alle hoop op het verkrijgen van Noord-Sleeswijk, bezocht in 1879 het Hof te Berlijn, hetgeen reeds vier jaar te voren geschied was door Koning *Oscar* van Zweden. De Duitsche Regeering zond voorts na het fusilleeren van den Pruisischen kapitein *Albert Schmidt*, in den slag bij Estella gevangen genomen door de Carlisten, eene nota aan het Fransche Ministerie, hetwelk de Carlisten begunstigde, en eene circulaire aan de Groote Mogendheden met het doel om de Regeering van den maarschalk *Serrano* te doen erkennen. Ook eischte zij door het nitzenden van oorlogschepen voldoening voor het vermoorden van den Duitschen consul te Saloniki (1876), voor den aanslag op den Duitschen consul te Nicaragua (1878) en voor de mishandeling en plundering ten nadeele van Duitsche schipbreukelingen aan de kust van Siberië (1881). Eindelijk werd de Belgische Regeering, die de opruling der bisschoppen tegen het Dnitsche Rijksbestuur ooglnikend toeliet, op hare internationale plichten gewezen.

Met Frankrijk werden reeds in 1871 de diplomatieke betrekkingen hersteld. Duitschland zocht elke aanleiding tot eene nieuwe botsing te vermijden zonder eenige vrees aan den dag te leggen voor eene herhaling van den strijd. Het vermoorden van twee Duitsche soldaten door Fransche bnrgers, de vrijspraak der moordenaars door de gezworenen te Melun en te Parijs en de weigering van het Fransche Bewind om de moordenaars uit te leveren, — dat alles werd door het Duitsche Rijksbestuur beantwoord met de nota van 7 December 1871, waarin met scherpe represaillemaatregelen werd gedreigd. Hoogst onbetamelijk waren voorts de aanvallen der Fransche bisschoppen in 1873 op den persoon en de regeering van den Keizer. De Fransche Regeering werd in eene nota er aan herinnerd, dat de Fransche wetsbepalingen voldoende waren om dergelijke misbruiken te straffen en dat de Fransche Regeering door het toepassen der rechtmatige straffen na te laten zich medeplichtig maakte aan het misdrijf. Het clericaal-monarchaal bestuur van den president *Mac-Mahon* scheen aan de Rijksregeering

zoo gevaarlijk voor den vrede, dat deze verklaarde, dat zij, wanneer eene nieuwe botsing onvermijdelijk bleek, niet op den aanval van Frankrijk zou wachten. De operatiën van Frankrijk in 1881 in Tunis werden daarentegen door Duitschland bevorderd. De militaire toerustingen in Frankrijk en Rusland en de revanche-ademende openbaringen van een onverzoenlijken haat tegen Duitschland brachten dit laatste in de noodzakelijkheid, om steeds de hand aan het zwaard te houden en zijn leger te versterken. In de nieuwe militaire wet, die van 1 April 1881 tot 31 Maart 1888 van kracht zou zijn, verlangde de Rijksregeering eene vermeerdering van 25 000 man op voet van vrede en van omstreeks 80 000 man op voet van oorlog. Dit wetsontwerp ontving den 16den April 1880 de goedkeuring van den Rijksdag.

De staatkundige toestand was in den aanvang van 1883 de volgende: in de buitenlandsche politiek bezit de Rijksregeering den grootsten invloed onder de Groote Mogendheden van Europa. In de binnenlandsche politiek zag zij zich in hare oeconomische bedoelingen belemmerd door den uitslag der verkiezingen in 1881, en in hare pogingen, om op het gebied der Kerk den vrede te herstellen, werd zij door de onverdraagzaamheid en de heerschzucht der Curie zoo weinig ondersteund, dat zij waarschijnlijk steun zal zoeken bij de conservatieven en gematigde liberalen, terwijl de plannen van belastinghervorming vermoedelijk vooreerst wel zullen blijven rusten. Voorts heeft de Duitsche nijverheid in de laatste jaren zich krachtig ontwikkeld.

De Rijksdag, die den 30sten November 1882 weder vergaderde, veranderde bij eene derde lezing het inschikkelijk oordeel van den 16den Juni. Het voorstel namelijk der afgevaardigden van Elzas-Lotharingen, om aan den voorzitter der Landscommissie aldaar de bevoegdheid te verleenen, om bij uitzondering aan leden dezer commissie, welke onbekend waren met de Duitsche taal, het gebruik der Fransche toe te staan, den 16den Juni bij tweede lezing met eene geringe meerderheid goedgekeurd, werd den 30sten November met 153 tegen 119 stemmen verworpen. Ook het voorstel der Sociaal-democraten om de door den Bondsraad besloten verlenging van den kleinen staat van beleg te Berlijn, Leipzig en Hamburg-Altona als ongemotiveerd af te keuren, werd den 14den December door den Rijksdag met eene groote meerderheid verworpen. Ook het voorstel van den sociaaldemocraat *Liebknecht*, om al de uitzonderingswetten, de Jezuïtenwet, de wet op de kerkelijke ambten en bedieningen, de socialistenwet en de dictatnur in Elzas-Lotharingen, op te heffen, bleef buiten beraadslaging door het aannemen van het voorstel van *Lipke* (11 Januari 1883), om met betrekking tot die zaak over te gaan tot de orde van den dag. De beraadslagingen over de begrooting, waarbij die van Oorlog nog al iets te lijden had, werden na eene tweede verdaging van den Rijksdag van 17 Februari tot 3 April, ten einde gebracht. De Regeering had twee begrootingen ingedieud, één voor 1883—1884 en eene voor 1884—1885, maar de Rijksdag weigerde den 11den December 1882 met 224 tegen 48 stemmen, de tweede in behandeling te nemen. De noodlottige overstroomingen aan de oevers van de Rijn wekten eene weldadige deelneming in Duitschland en Amerika. *Von Bismarck* maakte den 9den Januari 1883 aan den Rijksdag bekend, dat de Keizer uit de bij hem beschikbare fondsen der Rijksschatkist 600 000 mark had toegestaan. Daarvan werden gegeven aan Hessen, de Pfalz en Pruisen ieder 100 000 mark, aan den Elzas, Baden en Beieren elk 40 000 en aan Würtemberg 20 000 mark. Met betrekking tot de onderhandelingen tusschen de Rijksregeering en den Pauselijken Stoel wijzen wij op het schrijven van den Keizer van 22 December 1882 aan Paus *Leo XIII*. Dat schrijven, gecontrasigneerd door den Rijkskanselier, was een antwoord op 's Pausen brief van 3 December en gaf hoofdzakelijk de verwachting te kennen, dat de Pans de inschikkelijkheid van het Rijksbestuur door eene dergelijke tegemoetkoming zou erkennen. De Paus verklaarde in een antwoord van 30 Januari 1883 zich gedeeltelijk daartoe bereid, maar stelde tevens eischen omtrent de opheffing van staatswetten aangaande de geestelijkheid, welke een bevredigenden afloop dier onderhandelingen verijdelde.

De viering van het zilveren bruiloftsfeest van den Duitschen Kroonprins en Kroonprinses op den 25sten Januari 1883 werd gestoord door het overlijden van Prins *Karl*, 's Keizers eenigen nog in leven zijnde broeder. Den 13den October 1882 was Graaf *Hatzfeld* tot staatssecretaris van Buitenlandsche Zaken benoemd, waarna *von Radowitz* zijn opvolger werd als gezant te Constantinopel.

De buitenlandsche politiek van het Duitsche Rijk bewoog zich in 1882 hoofdzakelijk in drie richtingen, namelijk naar het Oosten, naar Rusland en naar Frankrijk. De Rijksregeering verlangde in de Egyptische kwestie niet uitsluitend eene tusschenkomst van de Westersche Mogendheden, maar van geheel Europa, doch toen deze vertraagd werd, liet zij de afzonderlijke tusschenkomst van Engeland toe, zonder deze als rechtmatig te erkennen. Bedenkelijk was voorts de vijandelijke houding van het Panslavismus tegen het Duitsche Rijk. Nagenoeg de geheele Russische pers tinteide van haat tegen de Dnitschers en eischte in de eerste plaats oorlog tegen Oostenrijk, dat de beweging der Slaven in de Herzegowina had gedempt. Men meende, dat het Duitsche Rijk door de houding van Frankrijk zich machteloos zou gevoelen. Immers hoewel de langberaamde Russisch-Fransche alliantie nog niet was tot stand gekomen, betwijfelden de Panslavisten het geen oogenblik, dat, bij het overschrijden der grenzen door de Russische troepen, *Gambetta*, die met de Panslavistische hoofden innige betrekkingen onderhield, het staatsroer weêr in handen zon nemen en door zijne krijgszuchtige houding Duitschland verhinderen om Oostenrijk te ondersteunen, of dat de Fransche heethoofd dan wellicht een aanvang zon maken met den revanche-oorlog. Deze plannen werden bij het Russisch ministerie vooral bevorderd door Graaf *Ignatiew*, belast met de portefeuille van Binnenlandsche Zaken, en bij het leger door generaal *Skobelew*, den overwinnaar der Teke-Toerkmenen. Die twee mannen, hartstochtelijke Panslavisten en dweepzieke vijanden van Duitschland, traden op als de vertegenwoordigers eener avontuurlijke politiek. In eene redevoering, den 24sten

(12den) Januari te Petersburg gehouden, verkondigde *Skobelew* zijne sympathie voor de ongelukkige Slavische broeders in de Herzegowina en Zuid-Dalmatië, mannen, die voor hun geloof en voor hunne onafhankelijkheid tegen Oostenrijk streden. Was men verbaasd over zoodanige uitingen van een generaal en adjudant-generaal van Keizer *Alexander III*; die verbazing steeg ten top, toen *Skobelew* te Parijs in eene toespraak aan de aldaar studeerende Serviërs de Duitschers openlijk als verdrukkers der Slaven brandmerkte, eene worsteling tusschen de Slaven en Teutonen onvermijdelijk noemde en de zegepraal der Slaven na een bloedigen strijd vaststelde. Die verbazing werd niet verminderd, toen *Skobelew* wel is waar op bevel van den Czaar naar Rusland terugkeerde, maar op zijne doorreis te Warschau eene nieuwe redevoering hield, waarin hij de Polen opwekte tot eene verbroedering met de Russen tegen de Duitschers als hun gemeenschappelijken vijand, waarna *Alexander III* den generaal naar Gatsjina ontbood, maar hem niet, zooals men mocht verwachten, op nonactiviteit stelde, maar weder aan het hoofd van een armeekorps plaatste te Minsk. De officieuse Russische pers deed wel is waar moeite, om den pijnlijken indruk daarvan in Duitschland te verzachten, maar de houding van *Ignatiew* wees op verwikkelingen met het Duitsche Rijk, Oostenrijk en de Porte. Intusschen benoemde de Czaar den 3den April den staatssecretaris *Giers* tot minister van Buitenlandsche Zaken en gaf den 11den Juni aan Graaf *Ignatiew* zijn ontslag, terwijl *Skobelew* den 7den Juli te Moskou op een bacchanaal overleed. Was één en ander een zwaar verlies voor de Panslavisten, de uitzichten op bestendiging van den vrede werden er door verbeterd. Toch heerschte er geene kalmte in het Duitsche Rijk, dewijl men wist, dat op de westelijke grenzen van Rusland ijverig gewerkt werd aan vestingen en militaire spoorwegen, dat de ruiterij en de artillerie werden gereorganiseerd en dat aanzienlijke korpsen ruiterij op de grenzen van Duitschland en Oostenrijk werden bijeengetrokken. In Duitschland werden dan ook maatregelen van voorzorg genomen in het versterken der vestingen en uitbreiden der garnizoenen aan de grenzen en het leggen van dubbele sporen. Op nieuw bracht de Duitsche dagbladpers onrustbarende tijdingen, maar tevens werd gewezen op den hoofdzakelijken inhond van het Duitsch-Oostenrijksch verbond van 1879, voor den tijd van vijf jaar gesloten en behelzende, dat, indien één van beide Rijken van twee zijden werd aangevallen, het andere verplicht was om bijstand te verleenen, terwijl tevens niet verboden was, dien bijstand te schenken, wanneer de aanval van slechts één zijde geschiedde. Die openbaring had een bedarenden invloed op de Russische dagbladen, zoodat zelfs de Moskousche Courant verlangde, dat Rusland zich zou aansluiten aan de Duitsche politiek. Nog van meer belang was het bezoek, door den minister *Giers* op zijne reis naar Italië den 17den November 1882 afgelegd bij *von Bismarck* te Varzin en een vertoef van vier dagen van dien minister op zijne terugreis, van 24 tot 28 Januari 1883, te Weenen. In het algemeen schijnt de Czaar geneigd te wezen tot het onderhouden van eene vriendschappelijke betrekking met Duitschland.

De verhouding van Duitschland en Frankrijk bleef in 1882 onveranderd. Duitschland volhardde in zijne teruggetrokkene positie en vervolgde kalm zijn weg zonder eenige uittarting, maar bleef den loop der Fransche politiek met aandacht volgen. Frankrijk daarentegen zag verlangend uit naar het uur der wraak, legde de grootste verbittering aan den dag jegens Duitschland, juichte in zijn hart de beleedigingen toe, waaraan de te Parijs gevestigde Duitschers waren blootgesteld, en overlaadde *Gambetta* met bijvalsbetuigingen, toen hij aan het slot eener redevoering den 26sten Januari 1882 van eene „herstelling des vaderlands" gewaagde, namelijk van eene herovering van Elzas-Lotharingen met uitbreiding der grenzen tot aan de Rijn. *Gambetta* werd als de vertegenwoordiger der revanche beschonwd en generaal *Chanzy* tot opperbevelhebber van het revancheleger bestemd. Doch *Gambetta* overleed den 31sten December 1882 en *Chanzy* den 4den Januari 1883. De dood van die beide talentvolle mannen, hoezeer ook in Frankrijk betreurd, verminderde aanmerkelijk het gevaar van een Europeeschen oorlog.

Bij de verkiezingen voor den Rijksdag op den 23sten October 1884 werden 63 Duitsch-conservatieven, 22 leden der Rijkspartij, 42 Nationaalliberalen, 27 Duitsch-vrijzinnigen, 2 Volksmenners, 89 Ultramontanen, 4 Welfen, 16 Polen, 14 Elzas-Lotharingers en 9 Sociaal-democraten gekozen en vervolgens bij de herkiezingen 36 Sociaaldemocraten, 15 Nationaalliberalen en 12 Duitsch-conservatieven, terwijl voorts het Centrum en de Welfen te zamen 110 leden tellen en de Elzassers en Polen te zamen 31. De zitting van den Rijksdag werd den 20sten November geopend met eene troonrede van den Keizer, waarin wegens de uitmuntende verstandhouding der Mogendheden het uitzicht op het dnurzaam behoud des vredes geopend werd. Inmiddels hadden ook de zittingen der Congoconferentie plaats onder voorzitterschap van *von Bismarck*, daar het Duitsche Rijksbestuur zich in den jongsten tijd ernstig bemoeit met het bevorderen der kolonisatie naar West-Afrika.

Thans blijft ons nog over, één en ander mede te deelen omtrent *Duitsche taal, letterkunde* en *kunst*. De taal is een tak van den grooten Indo-Germaanschen stam, en de wortel van dezen is het Sanskriet. Intusschen heeft zich door den loop der tijden die tak in kleinere takken verdeeld, welke zich ten laatste splitsen in verschillende tongvallen.

Hoewel de Germanen in den aanvang onzer tijdrekening volgens *Tácitus* reeds gezangen bezaten, is uit die dagen niets voor ons bewaard gebleven dan eenige namen van personen en plaatsen. De edelste der Germaansche stammen was voorts die der Gothen. Deze hadden zich niet alleen bekend gemaakt met Grieksche kunst en wetenschap, maar ook reeds in de 3de eenw het Christendom aangenomen, en hun bisschop *Ulfilas* leverde in de 4de eeuw eene vertaling van den Bijbel. Daarvan is een groot gedeelte van het Nieuwe Testament, benevens fragmenten van het Oude, tot ons gekomen en, als een onschatbaar gedenkstuk der oudheid, later bij herhaling in druk uitgegeven, onder anderen door *Gabelentz* en

Löbe (1843—1846, 2 dln). Zoowel het Gothisch als het Angelsaksisch, desgelijks een Germaansche taaltak, is thans uitgestorven, maar beide hebben belangrijke bouwstoffen geleverd voor de hedendaagsche Duitsche taal.

Van ouds onderscheidt men in het Duitsch 2 afdeelingen, namelijk het *Hoogduitsch*, dat in de zuidelijke bergstreek van Duitschland te huis behoort, harde klanken bezit en vooral met hulp van de keel en de borst gesproken wordt, namelijk het Alemannisch, Schwabisch en Beiersch, — en het *Nederduitsch* der groote Noord-Duitsche vlakte, waartoe het Neder-Saksisch, het Westfaalsch en ook het Nederlandsch en het Friesch gerekend worden. Tusschen die beide staan de Midden-Duitsche dialecten, welke in Hessen, Opper-Saksen en Franken in gebruik zijn.

Met betrekking tot de ontwikkeling der taal onderscheidt men 3 tijdperken, namelijk dat van het Oud-Hoogduitsch (800—1100), waarin de verbuigingsvormen, in vergelijking met die der oude Indo-Germaansche talen, reeds zeer vereenvoudigd zijn, vooral ook door het verdwijnen van bepaalde uitgangen voor den vocativus, de dualis en het passivum, — dat van het Middel-Hoogduitsch, waarin die vereenvoudiging is toegenomen, terwijl de eindklinkers tot *e* zijn verflauwd en het hulpwerkwoord, het lidwoord en de umlaut burgerrecht hebben verkregen (1100—1500), — en dat van het Nieuw-Hoogduitsch, hetwelk zich aansluit aan den Opper-Saksischen tongval en hoofdzakelijk zijn vorm heeft verkregen door de Bijbelvertaling van *Luther* (1521—1534). Deze taal heeft hare ontwikkeling te danken aan uitstekende schrijvers, zooals *Opitz* (1630), *Gottsched* (1730) en vooral *Lessing* en *Göthe*, terwijl de studie der Duitsche taal ongemeen is bevorderd door de gebroeders *Jacob* en *Wilhelm Grimm* (zie aldaar).

In de *Duitsche letterkunde* onderscheiden wij — wanneer wij de Gothische Bijbelvertaling van *Ulfilas* niet in rekening brengen — het eerste tijdperk van *Karel de Groote* tot aan het begin der 12de eeuw. Daartoe behooren: de „Merseburger Gedichte", — het „Wiener Schlummerlied", — het „Hildebrandslied", — de „Krist" van den monnik *Otfried*, — het „Wessobrunner Gebet", — de „Heliand", enz.

Het tweede tijdperk — dat van het Middel-Hoogduitsch genaamd — loopt van den tijd der *Hohenstauffen* tot aan het midden der 14de eeuw. Het is zeer merkwaardig, omdat genoemde Vorsten de wetenschap begunstigden en vooral ook omdat de Kruistochten juist geschikt waren, om dichterlijke gewaarwordingen op te wekken. Inzonderheid waren de minnezangers in dien tijd zeer gezien, bijvoorbeeld bij den Landgraaf *Hermann van Thüringen* († 1213) en bij *Leopold VII van Oostenrijk* († 1230). Tevens werden de heldendaden der ridders in uitgebreide gedichten verheerlijkt. Daarvan noemen wij, als verreweg de merkwaardigste, het „Nibelungenlied" en de „Gudrun" (zie onder dezen naam). Voorts vermelden wij uit dat tijdperk de sagen van *Dietrich von Bern*, „Reinhart Fuchs" van *Heinrich dem Glichesäre*, de liederen van *Dietmar von Eist* en de spreuken van *Spervogel*, — eene „Kaiserchronik", — een „Annolied", — eene geschiedenis van *Alexander de Groote*, — het „Rolandslied" — de „Eneit" van *Heinrich von Veldeke* (tusschen 1180 en 1190), — de gedichten van heer *Hartmann*, dienstman te Aue (1200), — die van heer *Wolfram von Eschenbach* († 1228), — die van meester *Gottfried von Strasburg*, — en die van meester *Konrad von Würzburg*. Tot de onderwerpen van dit tijdperk behooren hoofdzakelijk de heldendaden uit den Trojaanschen oorlog, die van *Alexander de Groote* en die van *Artus* en de ridders van de Tafelronde. Voorts vermelden wij de sage van den Heiligen Graal, welke uit Spanje of eigenlijk uit het Oosten afkomstig schijnt te wezen, maar later in Duitsche sagen, bepaaldelijk in „Lohengrin", is opgenomen, — den „Percival" van *Wolfram von Eschenbach*, — „Titurel", een fragment van denzelfden dichter, — „Tristan und Isolde" van *Gottfried von Strasburg*, — eene „Reimchronik" van *Ottokar* uit Stiermarken, — en „De arme Heinrich" van *Hartmann von Aue*. Bevallige minneliederen werden geleverd door *Walther von der Vogelweide* en *Reimar der Alte*, terwijl ons uit de zangen van *Neidhart von Reuenthal*, die het landelijk leven schildert, benevens het verkeer der ridders met de boersche schoonen, een frissche geest tegemoet waait. Tot de leerdichten van die dagen behooren: „Freidank's Bescheidenheit (1229)", een werk, dat grooten bijval vond, — de „Welsche Gast" van *Thomasin von Zerclar* uit Friaul (1216) — en „Der Edelstein" van *Boner*, terwijl ook het proza zich meer en meer ontwikkelde, zooals blijkt uit twee merkwaardige verzamelingen van wetten: „Der Sachsenspiegel (1230)" en „Der Schwabenspiegel (1276)".

Op dat tijdperk van letterkundigen bloei volgde een van stilstand, zoodat wij meer dan eene eeuw moeten overspringen voordat wij met het derde een aanvang kunnen maken. Dit strekt zich uit van den eersten tijd der Hervorming tot aan het einde der 16de eeuw. Wij vermelden in het voorbijgaan, als den nagalm der voormalige ridderromans, het „Heldenbuch" van *Kaspar von der Rhön* (1472), en den „Teurdank" van *Melchior Pfinzing* (1517), alsmede den prozaroman „Weiszkunig" van *Marx Treizsauerwein von Ehrentreiz* (1512). Tot dat tijdperk behooren de Nederlandsche „Reineke Vos", — de „Froschmeuseler" van *Georg Rollenhagen* (1542—1609), — het „Narrenschiff" van *Sebastian Brant* (1458—1521), — de dichterlijke verhalen van *Hans Sachs*, — de geestige geschriften van *Johann Fischart*, — en eene menigte volksromans. Vooral bloeiden in den tijd der Hervorming de geestelijke of stichtelijke liederen, voor kerkgezangen bestemd, terwijl ook het drama, eerst in den vorm van passiespel, zich allengs begon te ontwikkelen. Het „Alsfelder Passionspiel" werd tegen het einde der 15de eeuw geschreven, en een geestelijke, *Theoderig Scharnberg* genaamd, bewerkte in 1480 onder den titel: „Spiel von Frau Jutten" de geschiedenis van Pausin *Johanna* voor het tooneel. Hiertoe kunnen ook de „Vastenavondspelen" gerekend worden, die inzonderheid te Nürnberg door *Hans Rosenblüt* (1450) en *Hans Folz* uit Worms vervaardigd werden. De bijspelen van *Terentius* verschenen in het laatst der 15de eeuw in het Duitsch

en zoowel *Paul Rebhun* (1564—1613) als *Hans Sachs* leverden oorspronkelijke tooneelspelen, — 't geen later desgelijks geschiedde door *Jacob Ayrer*, notaris te Nürnberg (1618), en *Heinrich Julius*, hertog van *Brunswijk en Lüneburg* (1564—1613).

Intusschen is dit tijdperk merkwaardiger door zijn proza dan door zijne poëzij. Reeds lang had men voortreffelijke geschiedwerken zooals de „Elsassische Chronik" van *Jacob Twinger von Königshoven* (1346—1420) en de „Burgundische Kriege" van *Diebold Schilling* van Bern (1420). — Tot de welsprekende lieden, die als voorloopers der Hervorming optraden, behoorden de dominicaan *Johann Tauler* (8294—1361) en *Geiler von Kaisersberg* (1445—1510). Groot was bovenal de invloed, dien *Luther* door zijne Bijbelvertaling en door zijne talrijke geschriften oefende op de ontwikkeling der Duitsche letterkunde. Tevens vermelden wij de werken van *Ulrich von Hutten*, *Ulrich Zwingli*, *Albrecht Dürer*, *Johann Thurmayr*, *Sebastian Frank*, *Aegidius Tschudi* en *Götz von Berlichingen*.

Het vierde tijdperk loopt van 1600 tot 1750. Hierin had de stand der geleerden, die vooral zich toelegden op de oude letterkunde en het Latijn als voertuig hunner denkbeelden gebruikten, eer een schadelijken dan een voordeeligen invloed op de nationale letterkunde der Duitschers. Onder de schrijvers van dien tijd noemen wij den polyhistor *Daniël Morhof* uit Wismar (1639—1691) en vooral den wijsgeer en wiskundige *Gottfried Leibniz*, die wel is waar in de Fransche en Latijnsche talen schreef, maar tevens de grondslagen legde der Académie van Wetenschappen te Berlijn (1700). Verder vermelden wij *Christian Thomasius* (1655—1728), hoogleeraar in de rechten te Halle, die het eerste Duitsche maandschrift uitgaf, — *Johann Arndt* (1555—1621), den vervaardiger der „Vier Bücher vom wahren Christenthum", enz., — *Philipp Jacob Spener* (1635—1705), — en *August Hermann Francke* (1663—1727), den stichter van het beroemde weeshuis te Halle.

Tot dit tijdperk, waarin de ellenden van den Dertigjarigen Oorlog weinig geschikt waren, om de ontwikkeling der letterkunde te bevorderen, terwijl men veelal geleerdheid zocht te Parijs, Londen en Madrid, behoort de „Simplicissimus" van *Christoph von Grimmelshausen* (1625—1676), terwijl de dichtkunst bloeide in oorlogszangen, historische gedichten en vooral in fraaie kerkliederen, — bepaaldelijk die van *Luther*, *Gerhardt*, *Heermann*, *Louise Henriëtte von Brandenburg*, *Johann Rist*, *Joachim Neander*, *Gottfried Arnold* en *Wolfgang Deszler*, — van welke sommige zelfs nu nog tot stichting worden gebruikt. — Er begonnen tooneelgezelschappen te ontstaan, zooals dat van *Johann Veltheim*, hetwelk van 1669—1694 bij afwisseling optrad te Nürnberg, Breslau, Berlijn en Hamburg, en dat van *Joseph Anton Stranitzky*, in 1727 als directeur van den schouwburg te Weenen overleden. Talrijke treurspelen werden vervaardigd door *Andreas Gryphius*, *Christian Weise* (1642—1708), *Johann Georg Schoch* (1688) en *Christian Friedrich Henrici* (1700—1764).

De beoefening der dichtkunst werd in dit tijdperk bevorderd door dichtlievende genootschappen. Onder deze bekleedt dat der „Palmenorde (1670—1680)" eene belangrijke plaats. Het werd te Weimar gesticht door *Kaspar von Teutleben* en genoot de gunst der Vorsten van Saksen en Anhalt. Andere genootschappen waren: eene taalkundige vereeniging, die haren oorsprong verschuldigd was aan *Philipp von Zesen* (1643), — dat der „Gekrönte Blumenorden", door *Harsdorfer* en *Clajus* in 1644 te Nürnberg opgericht, — en een dichterlijke vriendenkring, gesticht te Leipzig in 1697 door *Mencken*. Daar men zich echter voornamelijk bejverde om de meestberoemde dichters der Oudheid en die van het buitenland slaafs na te volgen, brachten die genootschappen weinig baat aan de ontwikkeling der Duitsche letterkunde.

Weldra ontwaakte echter op dat gebied een betere geest. Deze openbaarde zich voorloopig in *Friedrich von Spee* (1592—1635), een geleerden Jezuïet, en in *Georg Rudolf Weckherlin* uit Stuttgart (1584—1651), die gernimen tijd in Engeland doorbracht en de krachtige vaderlandsche taal in nienwe kunstvormen wist te kneden, — en vooral in *Martin Opitz* (1597—1639). De herschepping der Duitsche taal, door *Luther* begonnen, werd door hem voleindigd. In zijn boek „Von der Teutschen Poeterey" bond hij de dichtkunst aan vaste regels. Hij schreef voorts: „Der Vesuvius", een beschrijvend gedicht, — „Trostgedichte in Wiederwärtigkeit des Kriegs", — „Poetische Wälder", — het zangspel „Dafne", enz. Hij was afkomstig uit Silezië, en men bestempelt zijne navolgers met den naam van „De eerste Silezische school". Hiertoe behooren *Paul Flemming*, een lyrisch dichter, — *Andréas Gryphius*, die 5 treurspelen en een aantal geestige blijspelen leverde (vooral „Die gellebte Dornrose)", — *Friedrich von Logau*, die een groot aantal puntdichten schreef, — *Simon Dach* van Memel, de dichter van „Aennchen von Tharau, — *Heinrich Albert*, — *Georg Neumark*, de zanger van „Wer nnr den lieben Gott läszt walten", — voorts *Jacob Schwieger*, een blijspeldichter, — *Rist* en van *Zesen*, vroeger reeds vermeld, — *Hans Wilmsen Laurenberg*, die verzen schreef in het Plat-Duitsch, — en *Joachim Rachel* († 1669).

Behalve de eerste Silezische dichtschool ontstond er eene tweede met *Christian Hofmann* van *Hofmannswaldau* (1618—1679) en *Daniel Kaspar von Lohenstein* (1635—1683) aan het hoofd. Eerstgenoemde was een lyrisch dichter, die tot eene belachelijke gekunsteldheid verviel, en de laatste schreef daarenboven 6 treurspelen, die zich door gezwollenheid en onkieschheid onderscheiden, alsmede een nitgebreid stuk, getiteld „Arminius und Thusnelda", hetwelk meer lof verdient. Zijne gezwollenheid behoorde intusschen tot in de 18de eeuw tot den goeden smaak en werd door velen nagevolgd, terwijl men meer en meer het Duitsch tot eene „galante taal" zocht te vormen door het met vele vreemde woorden te vermengen. Vrij zuiver waren nog de oudste historische romans van *Andréas Heinrich Bucholtz* (1607—1671), zooals: „Hercules und Valisca" enz., en van *Anton Ulrich von Braunschweig* (1633—1714), zooals: „Die Syrerin Aramena" enz. —, doch de gezwollenheid van *Lohenstein* openbaarde zich reeds krachtig in de: „Asiatische Banise, oder blutiges, doch muthiges Pegu"

van *Heinrich Anselm van Ziegler und Klipphausen* (1633—1697). Ellendiger nog waren de talrijke „galante romans", de „Robinsonniaden" en de „rooverromans". Wel werd die richting gegeeseld door *Hans Michaël Moscherosch* (1600—1669) in zijne: „Wunderliche und wahrhafte Geschichte Philander's von Sittewald", een scherp hekelschrift, en door *Johann Balthasar Schuppius*, doch hunne stemmen waren die van roependen in de woestijn. Twee dichters, *Barthold Heinrich Brokes* en *Johann Christian Günther*, deden intusschen in hunne werken reeds het ochtendrood van een beter tijdperk aanbreken.

Tot de belangrijkste wetenschappelijke prozawerken van dit tijdperk behooren de: „Spiegel der Ehren des Erzhauzes Oesterreich" door *Sigmund von Birken* (Betulius) en de „Kirchen- und Ketterhistorie" van *Gottfried Arnold*. Wij vermelden voorts de beschrijving van eene reis naar Perzië door *Olearius*, de stichtelijke werken van *Jacob Böhme* en eindelijk de redevoeringen van *Ulrich Megerle*, meer bekend onder den naam van pater *Abraham a Santa Clara*. Ook werd de Duitsche spraakkunst meer en meer een onderwerp van studie.

Het vijfde tijdperk loopt van het midden der 18de eeuw tot 1830. Tot dit tijdperk rekenen wij nog mannen, die met betrekking tot hun leeftijd gedeeltelijk tot het voorgaande behooren, doch met een nieuwen geest zijn bezield, zooals *Friedrich von Hagedorn* (1708—1754), een lyrisch dichter van gezuiverden smaak, — *Albrecht von Haller* (1708—1777), den uitstekenden physioloog, die tevens oden en liederen dichtte en het beschrijvend leerdicht: „Die Alpen" in het licht deed verschijnen, — *Johann Christoph Gottsched* (1700—1766), een man van uitgebreide kennis, die eene „Kritische Dichtkunst", eene „Redekunst" en eene „Deutsche Sprachkunst" schreef en wiens treurspel: „Der sterbende Cato" tien uitgaven beleefde, terwijl zijn heldendicht: „Hermann" minder bijval vond. *Johann Jacob Bodmer* (1698—1783) en *Johann Jacob Breitinger*, hoewel geen dichters van hoogen rang, gaven sedert 1721 het weekblad: „Die Discnrse der Maler" in het licht, terwijl allengs door *Alexander Gottlieb Baumgarten* de grondslagen gelegd werden der aesthetiek, waarop *Georg Friedrich Meier* (1718—1777), hoogleeraar te Halle, voortbouwde. Van de dichters van dien tijd noemen wij den geestigen hekeldichter en tevens uitstekenden prozaschrijver *Christian Ludwig Liscow* (1701—1760), — den gemoedelijken *Christian Fürchtegott Gellert*, die door zijne geestelijke liederen en vooral door zijne fabelen een roemrijken naam verwierf, — den geestigen brief- en hekelschrijver *Gottlieb Wilhelm Rabener*, — den tooneeldichter *Johann Elias Schlegel*, — voorts *Friedrich Wilhelm Zachariä*, die aan het komisch epos het burgerrecht in Duitschland verschafte, — *Johann Andréas Cramer*, een uitstekend prozaschrijver en den vervaardiger van geestelijke liederen, — *Abraham Gotthelf Kästner*, die scherpe puntdichten schreef, — en *Karl Christian Gärtner*, die sedert 1744 de uitgever was van de: „Beiträge zum Vergnugen des Verstandes und Witzes". Zij vormden te zamen de Saksische school, van welke *Gottsched* de stichter was.

Eene andere school was die van Halle. Hiertoe behoorden in de eerste plaats *Samuël Gotthold Lange* (1711—1781) en *Jacob Immanuël Pyra*. Hun geest ontwikkelde zich vooral in hunne volgelingen, zooals *Johann Wilhelm Ludwig Gleim*, die liederen, oden, dichterlijke brieven enz. dichtte en door een innigen vriendschapsband verbonden was met *Johann Peter Uz* en *Johann Nicolaus Götz*. Zij vormden een kring, waarin vervolgens ook *Edwald Christian von Kleist* en *Karl Wilhelm Ramler*, voorts *Christoph August Tiedge*, de dichter van „Urania", en *Salomon Gessner*, de idyllendichter, werkzaam waren.

De antieke kunst werd op eene grondige wijze behandeld door *Johann Joachim Winckelman*, door *Christian Gottlob Heyne* en anderen. Grootsch was vervolgens de indruk, dien *Klopstock* en *Wieland* maakten. Eerstgenoemde toonde in zijn „Messias", wat een dichterlijke geest vermag, wanneer hij, van godsdienstige gevoelens doordrongen en vatbaar voor het schoone der natnur en der antieke kunst, tevens het meesterschap bezit over de taal, al is ook genoemd gedicht met de oden van denzelfden dichter in onze dagen veronderd. Grooten invloed op de Duitsche letterkunde had vooral ook *Christoph Martin Wieland*, wiens „Abderiten", — „Agathon", — „Peregrinus Proteus", — en „Aristipp" nog niet vergeten zijn, terwijl hij in zijn: „Neuen Amadis" en vooral in zijn prachtigen: „Oberon" de grondslagen legde der Romantische school. Bij schreef daarenboven een aantal andere smaakvolle en geestige werken en bezorgde de uitgave van het maandschrift: „Der Teutsche Merkur (1773—1810)". Tot zijne navolgers behooren *Aloys Blumauer* enz.

Het werk van *Klopstock* en *Wieland* was slechts een eerste trap tot hoogere volkomenheid. Hiervoor zorgde *Gotthold Ephraim Lessing*, die als een onvermoeid en onbaatzuchtig navorscher der waarheid zich een onsterfelijken naam heeft gemaakt door zijne uitstekende critische beschouwingen. Reeds als dichter bezat hij groote verdiensten, maar vooral heeft hij door zijn scherp en schrander oordeel den gezonden bloei der Dnitsche letterknnde bevorderd. Wij herinneren aan: „Miss Sara Sampson (1755)", — „Emilia Galotti" — „Minna von Barnhelm", — en „Nathan der Weise", — voorts aan zijne liederen en fabelen, — maar bovenal aan zijn „Laokoon, oder über die Gränzen der Malerei und Poesie (1766)", — „Briefe antiquarischen Inhalts" (1778)". — en „Wie die Alten den Tod gebildet (1766)", — voorts aan zijne „Hamburgische Dramatnrgie (1767—1768)", — „Fragmente des wolfenbüttelschen Ungenannten", — en „Erziehung des Menschengeschlechts".

Lessing is de hoofdleider der nieuwe Dnitsche letterknnde. Tot zijne vrienden of volgelingen behoorden *Mozes Mendelssohn*, *Johann Georg Sulzer*, bekend door zijne „Theorie der schönen Künste", *Thomas Abbt*, een uitstekend prozaschrijver, de boekhandelaar *Friedrich Nicolai*, *Johann Jacob Engel* (de schrijver van „Der Philosoph für die Welt)", *Christian Garve*, *Johann Friedrich von Cronegk*, *Johann Anton Leisewitz* en bovenal *Christian Felix Weisze*, die de drama's van *Shakspere* in het Duitsch bewerkte. Onder de prozaschrijvers vermelden

wij nog den geschiedkundige *Justus Möser*, die voor het volk zijne „Patriotische Phantasien" te boek stelde, — den hoogleeraar *Johann Matthias Schröckh*, alsmede *August Ludwig Schlozer*, beiden als geschiedschrijvers bekend, den geestigen *Friedrich Karl von Moser*, — en op godsdienstig gebied den Graaf *von Zinzendorf*, — *Johann Lorenz von Mosheim*, — *Johann Friedrich Wilhelm Jerusalem*, — en *Johann Joachim Spalding*.

Te midden van eene merkwaardige gisting in het rijk der letteren, die van 1770—1790 — een tijdperk, bekend onder den naam van „Sturm-und-Drangperiode" — eene volslagene omwenteling veroorzaakte, ontstond de „Göttinger Dichterbnnd" of „Heinbnnd". — *Heinrich Christian Boie* namelijk vereenigde rondom zich een kring van stndenten en jeugdige letterknndigen, wier gewrochten in 1770 en vervolgens in den „Musenalmanach" werden opgenomen. Tot de leden van dezen kring, die inzonderheid *Klopstock* hnldigden, behoorden *Gottfried August Burger*, een rustelooze geest, door de hevigste hartstochten geslingerd, en tevens de dichter der ongeëvenaarde volksromance „Lenore", — de zachtmoedige, gevoelige *Ludwig Heinrich Christoph Hölty* en de kernachtige *Johann Heinrich Vosz*, die zich zoowel door eene keurige vertaling der gedichten van *Homérus* als door zijne „Luise", eene bekoorlijke idylle, heeft bekend gemaakt, — voorts *Johann Martin Miller*, de schrijver van sentimenteele romans (onder anderen van „Siegwart)", — en *Christian* en *Friedrich Leopold*, graven *von Stolberg*, die vaderlandlievende gezangen, benevens trenrspelen in den trant der Onden hebben geleverd, terwijl ook *Matthias Claudius*, een uitstekend dichter van volksliederen en de schrijver van den gemoedelijk-humoristischen „Wandsbecker Boten", in denzelfden geest werkzaam was. Tevens trad een schrijver op, die met alle recht de leermeester der humaniteit mag worden genoemd, namelijk de onsterfelijke *Johann Gottfried von Herder*. Hij verzamelde in zijne „Stimmen der Völker" de volksliederen van verschillende natiën, schreef zelf voortreffelijke legenden, geestelijke liederen en fabelen, maar schitterde vooral op het gebied van het proza door zijne: „Fragmente über die neuere deutsche Literatnr (1767)", — door de „Kritische Wälder (1762)", — door de „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit (1784—1791), — en door zijne „Briefe zur Beförderung der Hnmanität (1793—1777)".

Inmiddels was de tijd aangebroken, waarop een reus zich op den bodem der Duitsche letterkunde zon verheffen, om al zijne voorgangers te overschadnwen en tevens een onberekenbaren invloed te oefenen op den toenmaligen en lateren tijd. Die reus was *Johann Wolfgang von Göthe*. Eene onbekrompene opvoeding had hem in aanraking gebracht met alle vakken van menschelijke wetenschap, en zijn dichterlijke geest wist de verworvene kennis te verbruiken tot inkleeding der levendige gewaarwordingen van zijn gemoed, waarover hij tevens eene volkomene heerschappij voerde. Reeds toen hij te Leipzig studeerde, ontwikkelden zich zijne dichterlijke gaven; hij laafde zich vervolgens te Straatsburg aan de frissche bron van *Herder's* gezond oordeel en vereenigde met de studie van *Homérus*, *Ossian* en *Shakspere* die der ond-Duitsche knnst. Eerst verscheen van hem: „Götz von Berlichingen (1773)", — daarna „Das Leiden des jungen Werther (1774)", — voorts eene reeks bevallige en welluidende liederen en balladen. Hij schreef vervolgens critische opstellen in de „Frankfürter gelehrten Anzeigen", sedert 1772 door *Schlosser* uitgegeven, terwijl hij, door talrijke verstrooiingen aan het Hof te Weimar afgeleid, vele plannen maakte, maar weinig ten uitvoer bracht. Hij vond velen, die zich aan hem aansloten, maar niet krachtig genoeg waren, om de oude kluisters te verbreken en tegelijker tijd aan hoogere wetten te gehoorzamen. Van dezen onderscheidde zich echter *Friedrich Maximilian von Klinger*, en terwijl *Christian Friedrich Daniël Schubart* zijne rijke talenten slechts ten halve ontwikkelde, werd de schilder *Friedrich Müller* een nieuwe wegbereider der romantiek, en ook *Schiller* bleef bij het vervaardigen zijner eerste drie trenrspelen en leerdichten aan het woeden der „Sturm-und-Drangperiode" blootgesteld. — Behalve op het gebied der dichtknnst vertoonde zich eene geweldige omkeering op dat der godgeleerdheid in de geschriften van *Johann Kaspar Lavater*, vooral in zijne: „Physiognomische Fragmente" — en op dat van opvoeding en onderwijs in de werken van *Johann Bernard Basedow* en *Joachim Heinrich Campe*.

Vervolgens begaf zich *Göthe* naar Italië, en de studie der heerlijke Italiaansche knnst in de betooverende Italiaansche natnnr te midden van het Italiaansche volksleven leerde hem de waarde van een schoonen vorm ook in de dichtkunst op prijs stellen. Weldra verschenen zijn „Egmont", — „Iphigenia", — en „Tasso", en in 1794 sloot hij met *Schiller* het verbond eener innige vriendschap.

Friedrich von Schiller gehoorzaamde niet alleen aan den drang des tijds, maar ook aan zijn streven naar het ideale, toen hij in zijn „Räuber", — „Fiesco", — en „Cabale nnd Liebe" alle kluisters verbrak, maar tevens de grenzen van het schoone en ware overschreed. Eene ernstige bedoefening der geschiedenis en wijsbegeerte bracht hem echter weldra op den rechten weg, zooals blijkt uit zijn „Don Carlos (1787)". Toen de beide groote dichters vriendschappelijk tot elkander begonnen te naderen, baarde juist de critische wijsbegeerte van *Kant* groot opzien. *Schiller* maakte zich daarmede bekend en bracht haar in kleine opstellen in toepassing op de geschiedenis en de aesthetiek. Tevens traden *Friedrich August Wolff* en *Gottfried Hermann* op als oudheidknndigen, zoodat de kennis der klassieke oudheid in de Duitsche beschaving werd ingelijfd. *Göthe* bemoeide zich zoo welnig mogelijk met de wijsbegeerte, zonder zich hieraan te kunnen onttrekken. Toen voorts de Groote Fransche Omwenteling uitbarstte, betoonde hij zich afkeerig van deze, terwijl het meerendeel der Duitsche letterknndigen, en ook *Schiller*, alsmede de voortreffelijke natunrkundige en prozaschrijver *Johann Georg Adam Forster* (1754—1794), daaraan de schoonste verwachtingen vastknoopten. Inmiddels leverden Duitschlands twee grootste dichters de kostbaarste voortbrengselen van hun geest, —

Göthe in zijne fraaie balladen, in zijn roman: „Wilhelm Meister's Lehrjahre (1796)", — en in zijn epos: „Hermann und Dorothea", — en *Schiller* in eene reeks van heerlijke balladen en in zijne drama's: „Wallenstein (1799)", — „Maria Stuart (1800)", — „Die Jungfrau von Orleans (1801)", — „Die Braut von Messina", — en „Wilhelm Tell". Diep getroffen door den vroegtijdigen dood van *Schiller*, scheen *Göthe* allen lust tot de dichtkunst te verliezen. Toch gaf hij in 1809 de „Wahlverwantschaften" en 10 jaar later den „Westöstlichen Divan" in het licht, en hij bekroonde zijn roem als dichter met den onvolprezen „Faust". Voorts vervaardigde hij een aantal kleinere stukken en gaf zijne „Wahrheit und Dichtung" in het licht.

Geen wonder, dat die beide mannen tal van navolgers vonden, — ook daar waar zij dwaalden. „Götz von Berlichingen" en „Die Ränber" gaven aanleiding tot de vervaardiging van eene menigte ridder- en rooverromans. Tot de schrijvers daarvan behoorden *Franz Marius von Babo*, — de verdienstelijke *Johann Heinrich Daniel Zschokke* als schrijver van „Aballino", — *August Vulpius*, de vervaardiger van „Rinaldo Rinaldini", — *Christian Heinrich Spiesz*, — en *Karl Gottlob Cramer*. Op dichterlijk gebied werd *Schiller* nagevolgd door *Friedrich von Matthison* (1761—1829), — en *Johann Gaudenz von Salis-Seewis* (1762—1834), terwijl romans geschreven werden door *Johann Jakob Wilhelm Heinze* en *Johann Gottwerth Müller*. Uitstekende tooneelspelen, die grooten bijval vonden, leverden *August Wilhelm Iffland* en *August von Kotzebue*. Vooral ook mogen wij den edelen en genialen humorist *Jean Paul Friedrich Richter* niet vergeten, die, behalve in vele romans, in zijne idyllen: „Wuz", — „Die Flegeljahre", — en „Fibel" een onuitputtelijken rijkdom van humor en fantasie ten beste gaf.

In den aanvang dezer eeuw ontstond in Duitschland de romantische school, en op deze hadden 2 wijsgeeren *Johann Gottlob Fichte* en *Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling*, grooten invloed. De aanhangers dier school verwierpen alle bewondering der antieke kunst als een ellendig bijgeloof en meenden aan de poëzij een nieuwen geest te kunnen inblazen door haar op te sluiten in den dompigen kerker der middeneeuwsche legenden en sproken, in gezelschap van eene groote dosis wondergeloof en van ridderlijk wapentuig. De voornaamste voorstanders van deze richting waren de gebroeders *August Wilhelm* en *Friedrich von Schlegel* (de schrijver van „Lucinde"), en zelfs *Friedrich Schleiermacher* werd door hen medegesleept. De profeet dier school was *Friedrich von Hardenberg* (Novalis), de vervaardiger van: „Heinrich von Ofterdingen", — en haar voornaamste dichter *Ludwig Tieck*, die door zijne leerlingen schier vergood werd. Naast hen noemen wij *Clemens Brentano*, die zijne krachten aan het drama en het heldendicht heeft beproefd, — *Ernst Theodor Amadeus Hofmann*, een schrijver van spookgeschiedenissen, — *Achim von Arnim*, den schrijver van de: „Kronenwächtern", — en *Friedrich de la Motte-Fouqué*, den vervaardiger van de niet onbevallige: „Undine". De voornaamste dramatische dichter dier school is *Heinrich von Kleist*, terwijl voorts als dichters der Romantische school nog vermelding verdienen: *Joseph von Eichendorff*, — *Adalbart von Chamisso*, — *Zacharias Werner*, — *Houwald*, — *Adolff Müllner*, — en *Grillparzer*. Voorts vormt *Heinrich Steffens* den overgang van de dichters tot de wijsgeeren der Romantische school, en tot deze laatsten rekent men *Gotthilf Heinrich von Schubert*, — *Franz Xaver von Baader* en *Joseph Görres*. Daarbij voegen wij op staatkundig gebied *Lebeman*, — *Friedrich von Gentz*, — *Adam Müller*, — *Karl Ludwig von Haller*, — *Heinrich Leo*, — en *Julius Stahl*. Laatstgenoemde een voorstander der antirevolutionaire beginselen, was langen tijd de voorvechter der Jonkerpartij in Pruisen.

Niet ongunstig werkte de romantiek op de taalstudie. De grondslagen voor eene degelijke beoefening van het Duitsch werden gelegd door de gebroeders *Jakob* en *Wilhelm Grimm*, en naast hem staan *Friedrich Heinrich von der Hagen*, *Georg Friedrich Benecke*, *Karl Lachmann*, *Moritz Haupt* en *Franz Pfeiffer*, terwijl de vergelijkende taalkennis aanmerkelijk bevorderd werd door *Wilhelm von Humboldt*. Velen legden zich toe op de Oostersche taal- en letterkunde; vooral werden de fraaiste gedichten, die men daarin aantreft, op de keurigste wijze in het Duitsch overgebracht door *Friedrich Rückert*, of ook nagevolgd door *Daumer* en *Bodenstedt*. In de dagen der Fransche overheersching werden voorts vaderlandsche liederen gezongen door den vroeger vermelden *Heinrich von Kleist*, — *Theodor Körner*, — *Moritz Arndt*, — *Friedrich August von Stägemann*, en *Max von Schenkendorff* — voorts door *Ludwig Uhland*, den stichter der Schwabische dichtschool, die fraaie liederen en balladen leverde, — door *Gustav Schwab*, — door *Justinus Kerner*, — door *Eduard Mörike*, — en door *Gustav Pfizer*.

De geestdrift, door den bevrijdingsoorlog ontstaan, had echter, wegens de daarop volgende staatkundige reactie, geen duurzamen invloed op de Duitsche letterkunde. Op het gebied der romans was het desgelijks treurig gesteld, daar de verhalen van *Clauren* (eigenlijk *Karl Heun*) nog meer in trek waren dan die van *van de Velde* en *Tromlitz*. Veel beter waren echter de voortbrengselen van *Karl Spindler*, *Wilibald Alexis* (*Häring*) en *Carolina Pichler*. Op het tooneel voerden *Ernst Raupach*, *Joseph von Auffenberg* en *Karl Immermann* heerschappij, hoewel laatstgenoemde meer bijval verwierf door zijn „Münchhausen". Eindelijk vormde *August*, graaf *von Platen*, door den uitstekenden vorm zijner gedichten den overgang tot het volgende tijdperk.

Ook het proza der wetenschap was aanmerkelijk vooruitgegaan op den weg der beschaving. Tot de merkwaardigste geschiedschrijvers behoorden *Joannes von Müller*, — *Arnold Hermann Ludwig Heeren*, *Ludwig Wachler* en *Friedrich von Raumer*, — voorts *Georg Niebuhr*, de stichter der critische school, — en *Christoph Schlosser*. Als levensbeschrijver onderscheidde zich *Varnhagen von Ense* door een kenrigen stijl, als natuurbeschouwer *Alexander von Humboldt*, de schrijver van den onwaardeerbaren: „Kosmos", door zijn ruimen blik, terwijl *Schleiermacher*, *Franz Volkmar Reinhard*, *Johan Heinrich Bernhard Dräseke*

en *Claus Harms* als kanselredenaars roem verwierven. *August Böckh* en *Otfried Müller* werkten met vrucht op het gebied der oudheidkunde, terwijl *Pestalozzi* door zijne geschriften eene omwenteling deed ontstaan op dat van het onderwijs.

Het zesde tijdperk eindelijk omvat de geschiedenis der Duitsche letterkunde van 1830 tot op onzen tijd. Bij den aanvang vinden wij *Hegel* aan het hoofd eener wijsgeerige school, die zich weldra in drie richtingen verdeelde. De Ond-Hegelianen zochten hun stelsel in overeenstemming te brengen met de eischen van de theologie en van den Staat, — het centrum, vertegenwoordigd door *Karl Rosenkrantz*, volgde den weg der aesthetiek en kwam in vele opzichten overeen met de linkerzijde, die in de „Hallischen", later „Dentschen Jahrbücher" haar orgaan vond. Aan het hoofd van deze stonden *David Strausz*, de schrandere, geleerde, onmeêdoogende criticus, bekend onder anderen door zijne „Leben Jesu" en door zijn jongste boek: „Das alte und neue Glauben", *Ludwig Feuerbach*, de schrijver van: „Das Wesen des Christenthums", en *Arnold Ruge*. Van de wijsgeeren noemen wij voorts *Johann Friedrich Herbart*, die vele aanhangers telt, van welke *Hermann Lotze*, de schrijver van den: „Mikrokosmos" en van eene: „Geschichte der Aesthetik in Deutschland", wellicht de voornaamste is, — alsmede *Karl Christian Friedrich Krause*, — dan de vertegenwoordigers van het deïstisch pantheïsmus, zooals *Hermann Immanuël Fichte* en *Hermann Ulrici*. *Fichte* schreef na zijne: „Anthropologie" als vervolg eene: „Physiologie", waarin hij het somnambulismus uitvoerig behandelt als grondslag voor een bewijs van de onsterfelijkheid der ziel, terwijl hij zich daarover nog nader verklaart in zijn werk: „Die Seelenfortdauer und die Welstellnng des Menschen". Ook *Ulrici* zocht in zijne geschriften: „Gott und der Mensch" en „Gott und die Natur" het bestaan van een zelfstandigen geest en van eene buiten de wereld aanwezige Godheid te bewijzen. Eindelijk is voorzeker het bekende werk: „Die Philosophie des Unbewusten" van *E. Hartmann* het belangrijkst wijsgeerig geschrift van den jongsten tijd, terwijl wij ten slotte de psychologische studiën van *Fortlage*, en de aesthetische van *Fechner*, *Zimmermann* en *Lemcke* vermelden.

Behalve de wijsbegeerte van *Hegel* oefenden de werken van *Rahel* (de echtgenoot van *Varnhagen von Ense*) en van *Bettina von Arnim* grooten invloed op de ontwikkeling der letterkunde, terwijl de val der *Bourbons* in Frankrijk een *Ludwig Börne* opwekte, om de ellende der Duitsche toestanden bloot te leggen. Terwijl voorts *Heinrich Heine* zijne betoovernde liederen deed hooren en in het geestigste proza de Duitsche onnoozelheid geeselde, ontstond het „Jonge Duitschland", een kring van schrijvers, wier werken door een besluit van den Duitschen Bond in 1835 vogelvrij werden verklaard. Daartoe behooren *Karl Gutzkow*, een schrijver van groote talenten, die in 1839 door zijn: „Richard Savage" aan de moderne richting toegang verschafte tot het tooneel en twee romans schreef, die algemeenen bijval vonden, namelijk: „Die Ritter vom Geiste" en „Der Zauberer von Rom", voorts: „Die Söhne Pestalozzi's" en „Hohenschwangau", — *Heinrich Laube*, die desgelijks onderscheidene drama's schreef en in zijn roman: „Der Deutsche Krieg" in keurigen stijl een levendig tafereel schetste van den Dertigjarigen Oorlog, — *Theodor Mundt*, die door veelschrijverij zijne nitmuntende gaven wel wat bedorven heeft, — *Gustav Kuhne*, een sierlijk en geestig novellist, — en *Ludolf Wienbarg*, die reeds vroeg de pen heeft nedergelegd. Ook *Gustav Freytag* toonde zich in zijne eerste drama's: „Valentine" en „Waldemar" een aanhanger van het „Jonge Duitschland", maar volgde in zijne romans „Soll und Haben", „Die verlorene Handschrift" en „Die Ahnen" een nieuwen en beteren weg. *Alfred Meiszner* schildert in zijne romans: „Schwarzgelb" en „Die Kinder Gottes" Oostenrijksche toestanden en leverde voorts het verhalend gedicht: „Werinherus", terwijl in den laatsten tijd *Friedrich Spielhagen* door zijne romans: „Problematische Naturen", — „Durch Nacht zum Licht", — In Reih und Glied", — „Hammer und Amboss", enz. de algemeene gunst verwierf. Romans met een wijsgeerigen grondslag leverden *Max Ring* in: „Ein verlorenes Geschlecht", — *Robert Byr* in: „Der Kampf ums Daseyn" en *Levin Schücking* in: „Schlosz Dornegge oder der Weg zum Glück", terwijl wij *Gustav vom See* vermelden als den schrijver van de onderhoudende romans: „Arnstein" en „Falkenrode", en *Hacklander* als den vervaardiger van vele humoristische verhalen, van welke wij: „Der letzste Bombardier" en „Das geheimnisz der Stadt" opnoemen. Geschiedkundige romans werden in menigte geleverd door *Louise Muhlbach*, — voorts door *George Hesekiel*, *Emil Brachvogel*, *Ottfried Mylius*, *Heinrich Albert Opperman* en *Arthur Stahl*, en Duitschland bezit keurige novellisten in *Paul Heyse*, schrijver van: „Kinder der Welt (1873)", — *Edmond Hoever*, die ook groote romans schreef, — *Hans Hopfer*, den schrijver van: „Verdorben in Paris", enz., — *Wilhelm Jansen*, — *Karl August Dempwolff*, — en *Fanny Lewald*, schrijfster van: „Die Erlöserin". Terwijl de salonroman door den vrijheer *von Sternberg* en Gravin *Ida Hahn-Hahn* behandeld werd, leverden *Jeremias Gotthelf* (*Bitzius*), — *Robert Giseke*, — en *Berthold Auerbach* „dorpsverhalen", laatstgenoemde tevens de romans: „Auf der Höhe", en „Das Landhaus am Rhein", — *Gregor Samarow* „Schepter und Kronen", — *Rosegger* „Der Gottsucher", — *Spielhagen* „Uhlenhans", — *Raabe* „Prinzessin Fisch", — *Waldmüller* „Don Adone", — *Meiszner* „Norbert Norson", — *Fanny Lewald* „Stella" en „Treue Liebe", — *Rudolf von Gottschall* „Die Papierprinzessin", — *Max Kretzer* „Die Verkommenen" en „Der Schwarzkittel", — *Eckstein* „Prusias", — *George Taylor* „Klytia", — *Fontanes* „Schach von Wuthenow", — *Wichert* „Heinrich von Plauen" enz. Vooral ook vermelden wij *Rudolf von Gottschall*, den uitstekenden redacteur van: „Unsere Zeit", die eerst met politieke gedichten optrad, daarna in zijne: „Göttin" en in „Zeno" zich met goed gevolg aan het epos waagde, treur- en blijspelen vervaardigde en een aantal fraaie, critische beschouwingen leverde van de werken van verschillende letterkundigen. Eindelijk verwierven *Georg Ebers* door zijne Egyptische

romans en *Dahn* („Ein Kampf um Rom", „Felicitas" enz.) door zijne oud-Germaansche tafereelen en Europeeschen roem. Ook de geschriften van *Scherr*, *Lizzt*, *Schwab*, *Arnold* en *Sacher Masoch* vonden vele bewonderaars.

Ook de dichtkunst werd geenszins verwaarloosd. Zij werd door de Fransche Julirevolntie opgewekt in Oostenrijk, waar *Anastasius Grün* (Graaf *Karl Alexander von Auersperg*), *Nicolaus Lenau* (*Nimbsch von Strelenau*), *Karl Beck* (een Hongaar, die: „Still und bewegt" uitgaf), *Moritz Hartmann* en *Alfred Meiszner* (beiden nit Bohemen) hunne zangen deden hooren. In Pruisen traden *Georg Herwegh*, *Prutz* (vervaardiger van het: „Buch der Liebe") *Hoffmann von Fallersleben*, *Franz Dingelstedt* en *Ferdinand Freiligrath* als dichters op. Voorts zongen in Duitschland *Moritz* graaf *Strachnitz*, *Alfred von Salet*, (de vervaardiger van het: „Laienevangelium"), *Max Waldau* (*Georg von Hauenschild*), *Immanuël Geibel*, Koning *Maximiliaan van Beieren*, *Hermann Lingg*, *Leopold Schefer* (de dichter van het: „Laienbrevier"), *Wilhelm Jordan*, *Oskar von Redwitz* (de dichter van „Amaranth", dat eene reeks van uitgaven beleefde), *Adolf Stern* (in 1873 zijn epos: „Johannes Gutenberg" leverend), *Julius Grosze* (de schrijver van 6 deelen „Erzählende Dichtungen)", *Adolf Friedrich von Schack* (de dichter van: „Durch alle Wetter" en van „Lothar (1872)", *Hermann Kletke*, *Otto Roquette*, *Christian Friedrich von Schererberg* en *Adólf Böttger*. Vele van die dichters hebben zich bij het wapengekletter van 1870 en 1871 niet onbetuigd gelaten. Terwijl in den tegenwoordigen tijd (1885) de gedichten van *Gottfried Keller*, *Hans Hopfen*, *Julius Grosse*, *Otto Roquette*, *Herzfelder*, *Pohl*, *Scherenberg*, *Fischer*, *Zeise*, *Storck*, *Edwin Bormann*, *Sutermeister*, *Falkenau*, *Gottfried Kinkel*, *Karl Küting*, *Sturm*, *Böcker* en Prins *Emil zu Schönaich-Carolath* met graagte worden gelezen.

Voor het tooneel leverden *Friedrich Halm* (Graaf Münch-Bellinghausen) de bekende drama's: „Griseldis", — „Der Sohn der Wildnisz" — en „Der Fechter von Ravenna", en later „Iphigenia in Delphi", — „Wildfeuer", — en „Begum Somrn". Minder opgang maakten de drama's van *Julius Moser*, terwijl: „Deborah" van *Samuël Mosenthal* en „Narcisz" van *Brachvogel* algemeen werden toegejnicht. Tooneelstnkken met geestige gesprekken werden in het licht gegeven door *Karl Töpfer*, *Karl Blum*, *Feodor Wehl* enz., terwijl *Robert Hamerling*, die door zijne epische gedichten: „Ahasver in Rom" en „Der König von Sion" grooten roem verwierf, in: „Robespierre nnd Danton" een indrnkwekkend drama schiep, en in: „Teut" een humoristisch epos en in: „Die sieben Todtsünden" eene treffende — maar zeer realistische — cantate leverde. Voorts vermelden wij nog den „Raub der Sabinerinnen", „Don Juans Ende" en „Das Recht des Stärken" van *Paul Heyse*, — de „Wittwe des Agis" van *Wilhelm Jordan*, — „Brutus und Collatinns" en „Johann von Oesterreich, der Bastard" van *Albert Lindner*, — „Sophonisbé van *Emanuël Geibel*, — „Uriël Acosta", „Zopf und Schwert" en „Das Urbiid des Tartüffe" van *Gutskow*, — „Die Journalisten" van *Freytag*, — „Essex" van *Laube*, — „Catharina Howard" van *von Gottschail*, — „Die Princessin von Montpensier" en „Die Harfenschnle" van *Brachvogel*, — „Kolberg" en „Hadrian" van *Paul Heyse*, — „Die Gräfin" van *Heinrich Kruse*, — „Edda" en „Graf Hornd van *Joseph Weilen*, — „Olympias" van *Marx*, — onderscheidene stukken van *L'Arronge*, — „Väter und Söhne" van *Wildenbruch*, — „Kaiser Heinrich IV" van *Riffert*, — „Alexis" van *Kruse*, — „Nero" van *Herrig*, — „Peter Munck" van *Wichert*, — „Der Krieg der Millionen" van *Nordau*, — en „Der Kurier nach Versailles" van *Felix Dahn*.

Op het gebied van het wetenschappelijk proza schitteren *Arthur Schopenhauer*, een wijsgeer en tevens een geestig vertegenwoordiger van het pessimismus. De geschiedschrijvers konden zich niet altijd vrijwaren van een eenigszins opgeschroefden stijl; dat geldt van *Friedrich Dahlmann*, — *Johann Gustav Droysen*, — en van *Gottfried Georg Gervinus*, den schrijver van eene uitstekende: „Geschichte des 19 Jahrhunderts". Voorts hebben op dat gebied *Leopold von Ranke*, — *Georg Heinrich Pertz*, — *Theodor Mommsen*, — *Heinrich von Sybel*, — *Max Duncker*, — *Heinrich Beitzke* — enz. een onvergankelijken roem verworven.

Uitstekend is voorts de wijze, waarop talentvolle schrijvers de resultaten der natuurkundige wetenschap aan het volk hebben medegedeeld, zooals *Alexander von Humboldt* in zijne: „Ansichten der Natur" en in zijn: „Kosmos", — voorts *Lorenz Oken*, — *Karl Friedrich Burdach*, — *Justus von Liebig*, — *Bernhard Cotta*, — *Schleiden*, — *Otto Ule*, — *Hermann Burmeister*, — *Rossmässler*, — *Bohner*, — *Hartwig*, — *Masius*, — *Karl Vogt*, — *Haeckel*, — *Bernstein* en vele anderen.

De letterkundige critiek vindt er hare vertegenwoordigers in *Friedrich Fischer*, — *Moritz Carrière*, — *Adolf Zeising*, — *Rudolf von Gottschall* — en *Theodor Böttscher*, — terwijl de geschiedenis der Duitsche letterknnde door *Hillebrand*, — *Hettner*, — *Julian Schmidt*, — *Klein* („Geschichte des Dramas)", — *von Gottschall*, — *Prutz*, — *Lemke*, — *Scherer* enz. zijn behandeld. De Dnitsche journalistiek heeft door de reactie na het jaar 1848 veel geleden, doch zij bezit een aantal geïllustreerde bladen, die uitmuntend worden geredigeerd en overal in de Onde en Nieuwe Wereld lezers vinden. In het algemeen kan men zeggen, dat er leven en beweging heerschen op het gebied der hedendaagsche Duitsche letterkunde.

Eindelijk vestigen wij het oog op de *Duitsche kunst*. Het Germaansche volk was na den val van het West-Romeinsche Keizerrijk bij uitnemendheid de drager van het Christendom, en dit laatste werd door de kunst in den bouw van bedehuizen verheerlijkt. Aanvankelijk verrezen deze in Romaanschen of rondbogenstijl met vlakke zolderingen; deze ontwikkelde zich krachtig in de 11de eeuw, zooals blijkt in de hoofdkerken te Trier, Mainz, Spiers enz. Eene eeuw later ontstond de gewelvenbouw, die zich allengs tot kruisgewelven ontwikkelde, terwijl reeds in de 12de eeuw de deftige spitsbogenstijl in zwang kwam, die onder den naam van Gothischen stijl in de 13de, 14e en 15de eeuw even zoovele tijdperken beleefde, namelijk dat van den gestrengen stijl, dat van den vrijen stijl en dat van den hoogsten bloei. In dien stijl stichtte men

kerken van gebakken steen in de Noord-Duitsche vlakte, in Kolberg, Dantzig, Stralsund, Rostock, Wismar, Doberan, Brandenburg, enz. — en van gehouwen steen te Freiburg, Straatsburg, Regensburg, Praag, Kuttenberg, Meiszen, Nürnberg, Weenen en Halle, terwijl men het keurigste bouwgewrocht van dien stijl aanschouwt in den Dom te Keulen.

Ook beeldhouw- en schilderkunst dienden hoofdzakelijk tot het versieren van kerken; aanvankelijk werden de muren beschilderd, en toen de spitsbogenstijl den last van het gebouw op de pilaren van het schip deed rusten, zoodat de talrijke ramen geene plaats voor muurschilderen overlieten, werd de glasschilderkunst tot versiering aangewend. De beeldhouwkunst besteedde voorts haar kracht aan altaren, kansels enz. Inmiddels begon ook de miniatuurschilderkunst te bloeien, en menig prachtig handschrift uit den laatsten tijd der middeneeuwen geeft daarvan getuigenis.

De eerste Duitsche schilderschool bloeide te Praag in de 14de eeuw tijdens de Regeering van *Karel VI*, en tot hare bekende meesters behoorden *Kundze* en *Theodorich* van Praag en *Nikolaas Wurmser* van Straatsburg, — en eene tweede ontstond omstreeks dienzelfden tijd te Nürnberg, — terwijl van eene derde, die in het laatst der 14de en het begin der 15de te Keulen gevestigd was, *Wilhelm Herle* en *Stephan Lochner* als de voornaamste schilders bekend zijn. Eene moderne richting ontwikkelde zich echter onder den invloed der Vlaamsche school (gebroeders *van Eyck*) te Calkar en in Westfalen, terwijl de scholen in Opper-Duitschland meer zelfstandig bleven. Deze laatste bevonden zich te Ulm (*Berthold Zeitblon* en *Martin Schongauer*)en te Augsburg, aldaar gesticht door *Holbein*. Ook werd de grondslag gelegd der Frankische school, die een aanvang neemt met *Wolhgemuth* en vooral haren roem ontleent aan *Albrecht Dürer*. Naast dezen was *Hans Holbein de Jongere* de grootste schilder van Duitschland. Tot de voortreffelijkste tijdgenooten en leerlingen van *Dürer* behoorden *Hans Burgkmair*, *Hans Kulmbach*, *Hans Schäuffelin*, de beide *Behaim's*, *Glockendon*, *Altdorfer*, *Grunewald* en *Aldegrever* en de Frankische school vond in Saksen haren vertegenwoordiger in *Lucas Cranach*. De beeldhouwkunst werd te Nürnberg beoefend door *Adam Kraft*, *Veit Stoss* en *Peter Vischer*, en in Noord-Duitschland door *Brüggemann*, die een fraai altaar geleverd heeft in de kerk te Sleeswijk.

In de 16de eeuw begon uit Italië de renaissancestijl in Duitschland door te dringen, zooals wij zien in het Belvedère te Praag, in den „Otto Heinrich-Bau" van het slot te Heidelberg, in de kerk van St. Michiel te München, enz. In den renaissancestijl deed voorts *Andreas Schlüter* het Koninklijk slot te Berlijn verrijzen (1699—1706), terwijl zijn tijdgenoot *Fischer von Erlach* in denzelfden stijl te Weenen werkzaam was. Tevens erlangde er de rococostijl .begunstigers, zooals wij in den „Zwinger" te Dresden opmerken. Behalve reeds genoemden *Schlüter* onderscheidde zich *Rafael Donner* te Weenen als beeldhouwer. Tot de meestberoemde schilders behoorden in het laatst der 17de eeuw *Joachim von Sandrart*, in de 18de eeuw *Denner* en *Mengs*. Het verval der kunst in Frankrijk ten tijde van *Lodewijk XIV* werkte nadeelig op Duitschland, totdat *Winckelmann* en *Lessing* door de studie der antieken den weg wezen tot eene hervorming der kunst, welke door *Carstens*, *Koch*, *von Wächter* en *Schick* werd ingeslagen, terwijl vervolgens *Thorwaldsen* en *Schadow* op het gebied der beeldhouwkunst dezelfde richting volgden. Intusschen deed de letterkundige romantiek ook eene romantische schilderschool ontstaan met *Overbeck*, *Veit* en *Cornelius* aan het hoofd, hoewel laatstgenoemde zich langzamerhand tot de klassieke school bekeerd heeft.

Ook de bouwkunst keerde tot de antieke vormen terug, en in dit opzicht heeft zich *Schinkel* hoogst verdienstelijk gemaakt, bijgestaan door zijne leerlingen *Persius*, *Böttticher*, *Knoblauch*, *Strack*, *Stüler* enz. Daartoe werkte vooral Koning *Lodewijk I* van Beieren mede, die, met geestdrift voor de klassieke bouwkunst vervuld, in dien geest te München niet alleen eene school, maar ook een aantal prachtige gebouwen verrijzen deed, zooals het Walhalla, de Ruhmeshalle enz. Tot de voornaamste bouwkundigen dier school behoorden *Klenze*, *Gärtner*, *Ziebland* en *Ohlmüller*. De schilderkunst versierde tevens de kerken met Bijbelsche tafereelen (*Hesz*, *Koch*, *Müller* enz.), en in de Ludwigskerk te München schilderde *Cornelius*: „Het laatste oordeel", een reusachtig stuk. Daarenboven zorgde Koning *Lodewijk*, als een begunstiger der dichtkunst, dat de merkwaardigste gebeurtenissen uit de oude heldensagen, bijvoorbeeld uit het: „Nibelungenlied" door middel van fresco's aanschouwelijk werden voorgesteld. De glasschilderkunst maakte op nieuw, onder de leiding van *Ainmüller*, belangrijke vorderingen, en als beeldhouwer leverde vooral *Schwanthaler* voortreffelijke kunstwerken.

Onder de leiding van den talentvollen en werkzamen kunstenaar *Wilhelm Schadow* ontwikkelde zich in 1826 de Düsseldorfsche schilderschool, die zich in hare uiting door sentimentaliteit en humor onderscheidde en in de penseelbehandeling door correctheid van teekening, levendigheid van koloriet en pracht van carnatie. Hare schilders bepaalden zich niet zoo zeer tot historiestukken als tot tafereelen uit het gebied der poëzij, landschappen en onderwerpen van somberen aard. *Lessing*, die desgelijks in het landschap uitmuntte, leverde in 1830 zijn: „Rouwdragend vorstenpaar", *Bendemann* in 1832 zijne: „Rouwdragende Israëlieten" en *Hildebrandt* en *Hübner* behandelden onderwerpen van dichterlijken aard, terwijl *A. Schrödter* door zijn humor, en *Sohn* als portretschilder roem verwierf. Na dien tijd echter heeft deze school haar penseel meer aan de geschiedenis gewijd: *Lessing* schilderde gebeurtenissen uit den tijd der Hervorming, *Alfret Rethel* en *Emanuël Leutze* uit de ongewijde, *Deger* uit de gewijde historie, terwijl *Camphausen*, *Jordan*, *Hasenclever*, *Tidemand* als genreschilders en *Achenbach* en *Gude* als landschapschilders uitmunten. Van Düsseldorf vertrok *Bendemann* naar Dresden en schilderde hier geschiedkundige fresco's in het Koninklijk paleis. Met hem gingen ook *Hübner* en *Reinick* derwaarts, in 1846 gevolgd door *Schnorr*, die er 240 Bijbelsche tafereelen

teekende, welke in hout werden gegraveerd. Laatstgenoemde kunst bloeide er onder de leiding van *Richter* als teekenaar en van *Gaber* en *Bürkner* als graveurs, terwijl *Semper* er op het gebied der bouwkunst een edelen renaissancestijl huldigde, en *Rietschel* en *Hahnel* als beeldhouwers grooten roem verwierven. Eene eigenlijke schilderschool zocht men te Berlijn te vergeefs, doch er ontstond eene merkwaardige moderne beeldhouwerasschool, waarin zich de verschillende richtingen — de romantische en klassieke, de ideale en de reëele — vereenigden. De stichter dier school was *Rauch*, die meer dan 200 leerlingen vormde: van dezen noemen wij in de eerste plaats *Rietschel*, — voorts *Drake*, *Kisz*, *Schiefelbein*, *Schadow*, *Bläser*, *A. Wolff* en *Haagen*. In 1841 begaf zich de schilder *Cornelius* naar Berlijn, waar hij voor het ontworpen Camposanto zijne beroemde cartons vervaardigde, terwijl zijn leerling *Kaulbach* het museum met eene godsdienstig-historische reeks van fresco's versierde.

Omtrent de Duitsche kunst van den tegenwoordigen tijd valt het volgende te vermelden: op het gebied der bouwkunst vindt de richting van *Schinkel* grooten bijval, terwijl gebouwen in een zuiver antieken stijl tot de zeldzaamhedenen behooren. Met betrekking tot het stichten van kerken houden het Romaansche element en het Gothische elkander in evenwicht. *Hübsch* in Baden deed er verrijzen in den vorm der ond-Christelijke basilica, terwijl *Eisenlohr* een edelen Romaanschen stijl in overeenstemming zocht te brengen met de eischen van onzen tijd. Een uitstekend voorstander van den spitsboogstijl is *Schmidt* te Weenen, terwijl ook *Ferstl* aldaar eene kerk in dien stijl heeft gebouwd. *Hansen* ontwierp er een arsenaal in Romaanschen stijl, doch voor 't overige behoudt bij de nieuwe gebonwen de renaissance de overhand, zooals in de Beurs te Weenen (van *Ferstl*) en te Berlijn (van *Hitzig*), en laatstgenoemde kunstenaar brengt vooral ook voor woonhuizen een rijken renaissancestijl in toepassing. Voor de beeldhouwkunst verrees in 1854 te Düsseldorf eene nieuwe school met *Wittig* aan het hoofd. Die kunst hecht zich in het algemeen aan een edel idealismus, hoewel zij in den laatsten tijd, bepaaldelijk in de gewrochten van *Begas*, eenigszins tot de renaissance begint over te hellen. De monumenteele schilderkunst wordt zoowel door de grootsche gebouwen, op last van Koning *Maximiliaan* te München verrezen, als door het Rijnsch-Westfaalsch kunstgenootschap aanmerkelijk bevorderd. Andere vereenigingen zorgen voor tentoonstellingen, waar het landschap, het genre en het portret gewoonlijk de overhand hebben, terwijl te Karlsruhe in 1854 en te Weenen in 1860 nieuwe schilderscholen zijn gesticht.

De dorheid van ons beknopt overzicht der Duitsche geschiedenis, letterknnde en kunst is niet weinig vermeerderd door het groote getal daarin voorkomende eigennamen. Wij meenden echter, die niet te moeten achterhouden, omdat omtrent nagenoeg al de personen, daardoor aangeduid, nadere bijzonderheden te vinden zijn op hnnne alphabetische plaatsen.

Duivel, een naam, afkomstig van het Grieksche woord Διάβολος (lasteraar) en gelijkbeteekenend met het aan het Hebreeuwsch ontleende woord *Satan* (vijand, wederpartijder), wordt in het Oude en Nieuwe Testament, alsmede in de Christelijke godgeleerdheid gebruikt, om een boozen geest aan te duiden, die, aan het hoofd van een aantal andere booze geesten, zich onvermoeid inspant, om zich tegen God en het koningrijk Gods te verzetten. Oorspronkelijk is de leer van den Duivel vreemd aan den Mozaïschen godsdienst, welke *Jahve* (Jehova) huldigde als de bron en oorsprong van alles, die het goede gaf uit den rijkdom zijner barmhartigheid en het kwade uit den schat van zijn toorn. Intusschen werden de afgoden der Heidenen door de Israëlieten als booze geesten beschonwd, terwijl in het Oude Testament *Satan* het eerst voorkomt in de inleiding tot het dichterlijke boek *Job*, hoewel hij hier voorgesteld wordt als een dienaar der Godheid, die er vermaak in schept, de vroomheid der menschen op de proef te stellen. Voorts vindt men in het Oude Testament hier en daar melding gemaakt van booze geesten, die de stervelingen aanspoorden tot booze daden. Opmerkelijk is het, dat men in de Apocryphe boeken des Ouden Verbonds nagenoeg geen gewag vindt gemaakt van een *Duivel*, — en bij *Philo* en *Josephus* evenmin, zoodat het algemeen verspreid gevoelen, dat de latere *Satan* der Israëlieten ontleend werd aan den *Ahriman* der Perzen, niet op een degelijken grondslag schijnt te rusten. Dikwijls echter wordt in die geschriften melding gemaakt van booze geesten van ondergeschikten rang, die woeste plaatsen bewonen en somtijds in de menschen varen. Eerst in de dagen van *Jezus* werd het denkbeeld van een opperste der booze geesten door den invloed der Farizeeërs ontwikkeld. Zij plaatsten hem tegenover den Messias en beschonwden hem als de oorzaak van alle kwaad. Vooral echter breidde het geloof aan een *Duivel* zich uit onder de volgelingen van *Christus*, die het overwinnen van den *Duivel* als de grootsche taak van hunnen Meester beschonwden. Jnist de tegenstelling tusschen *Christus* en den *Satan*, tusschen het rijk des lichts en dat der dnisternis, leidde tot een dualismus, hetwelk wij vooral in het Evangelie van *Johannes* opmerken. Ook heeft *Jezus* zich in zijne Evangelieverkondiging geenszins verzet tegen het algemeene volksgeloof, dat het bestaan van een *Duivel* erkende. In de Openbaring van *Johannes* wordt de *Satan* voorgesteld als de beheerscher van het goddelooze Romeinsche Rijk, — als de *Antichrist*, die één schijnt te wezen met den wreeden *Nero*. Ja, *Satan* is de groote draak, de oude slang, welke reeds *Eva* verleid heeft, — de overste der duisternis, die, in den hemel door den aartsengel *Michaël* overwonnen, de geloovigen op aarde vervolgt en teistert, maar door *Christus* overweldigd en gedurende duizend jaren geklnisterd zal worden, waarna hij nogmaals zijne vrijheid herkrijgt, maar eindelijk voor goed in den zwavelpoel geworpen wordt.

In dezen vorm vertoonde zich het geloof aan een *Duivel* in de eerste 6 eeuwen der Christelijke Kerk; inzonderheid werd al het Heidensche — Heidensche eeredienst, wetenschap, kunst, vermaken enz. — aan den *Duivel* toegeschreven. De *Duivel* openbaarde

voorts zijne vijandige gezindheid jegens de Kerk van *Christus* door vervolgingen, ketterijen, aanspraken tot afvalligheid, ziekte, hongersnood enz. Het denkbeeld van een rijk der duisternis was oorzaak, dat men aan den *Duivel* eene zwarte kleur toekende, terwijl men allengs de onderwereld der Ouden herschiep in eene hel, door den *Duivel* en zijne booze geesten bevolkt, die er de goddeloozen op de vreeselijkste wijze martelden. Daarvan onderscheidde men sedert de 6de eeuw het vagevuur en de verblijfplaats der ongedoopte kinderen.

Reeds vroeg koesterde men het gevoelen, in de latere geschriften van het Nieuwe Testament te vinden, dat de *Duivel* en zijne ondergeschikte booze geesten oorspronkelijk goede engelen waren, die later door nijd, hoogmoed en verkeerde begeerlijkheden afvallig werden van God. De Gnostieken en de Manichaeërs beschouwden den *Duivel* als het oorspronkelijk booze, uit de eeuwige stof gesproten en met nagenoeg gelijke macht tegenover de Godheid gesteld. Die voorstelling werd echter door de Christelijke Kerk, die de oppermacht van God handhaafde, onvoorwaardelijk verworpen, — alsmede de meening van *Orígenes*, dat ook de *Duivel* ten laatste tot bekeering zou komen. *Augustinus* ontwikkelde de leer, dat de menschen geschapen waren, om de plaatsen in te nemen, die de *Duivel* en zijne booze geesten zich hadden onwaardig gemaakt. Vooral echter vertoefde die Kerkvader gaarne bij den strijd tusschen *Christus* en den *Duivel*. De verlossing der menschen werd aanvankelijk eene zegepraal van *Christus* over den *Duivel*, — zijn krnisdood een aan den *Duivel* betaald losgeld genoemd. Voorts vermelden die oude Christelijke schrijvers, hoe de *Duivel* door de menschelijke gedaante van *Christus* bedrogen werd, zoodat hij de godheid in hem niet herkende en geenszins betwijfelde, dat hij den Heiland aan zijne macht zou onderwerpen, terwijl hij niettemin gedwongen werd, hiervan af te zien. Men oordeelde, dat niet alleen de Heidenen, maar ook ongedoopte kinderen aan de macht des *Duivels* onderworpen waren, en men streed daartegen door uitdrijving des *Duivels* (zie Exorcismus).

Nog grooter uitbreiding ontving het geloof aan een *Duivel* en aan booze geesten bij de Germanen. Daarin toch herschiepen zij hunne voormalige Heidensche goden en godinnen. De naam van den *Duivel* luidde in het Gothisch *diabulus* en *diabaulus*, — in het Oud-Saksisch *diubhul*, *diubhal* en *diobol*, en in het oud-Hoogduitsch, *diuval*, *tieval* en *tiubul*, terwijl de naam *Satan* in den tijd van *Luther* weder in zwang kwam. De woonplaats van den *Duivel* was de hel, doch hij verkeerde in allerlei gedaanten onder de menschen. In menschelijken vorm was hij gewoonlijk lam en onderscheidde zich door een grijs, groen of vooral rood gewaad, door paardenhoeven of bokspooten, door een staart en door horens. Veelal vertoonde hij zich in den vorm van dieren, en de oud-Germaansche Christenen spraken niet alleen van een *Duivel*, maar ook van zijne *Moeder* (*Moér*), ja, meer en meer begon de meening te heerschen, dat men zijne ziel door middel van een met bloed onderteekend handschrift aan den *Duivel* verkoopen kon en dat toovenaars en vooral tooverkollen den *Duivel* als hun meester huldigden en met hem allerlei verfoeielijke daden bedreven. Niettemin bleef de Kerk beweren, dat de *Duivel* geen Christen tot het kwaad kon noodzaken, daar hij zelf tot eene eeuwige verdoemenis veroordeeld was, en dat men zich — vooral door den zegenrijken invloed der maagd *Maria* — aan de macht van den *Duivel* kon onttrekken.

Te midden van dat volksgeloof en van die kerkelijke voorstellingen leefde *Luther*. Vreeselijk was de strijd, dien hij voeren moest in zijn eigen hart. Hij verwierp het vagevuur, de genademiddelen der Kerk, de voorbidding van de Heiligen en van *Maria* en alles wat hij in strijd achtte met de uitspraken des Bijbels. Toch zag hij overal en op velerlei wijze tegenstand tegen het Koningrijk Gods en al die tegenstand vereenigde zich in zijne vurige verbeelding tot een reusachtig monster — den *Duivel*, zoodat door hem het dualismus in de Christelijke Kerk zich sterker openbaarde dan ooit. Wèl werd, naar zijn gevoelen, de *Duivel* met Gods hulp overwonnen, evenals *Christus* hem overwonnen had, maar hij bezat niettemin eene groote en hoogst gevaarlijke macht. Volgens *Luther* regeert buiten *Christus* de *Duivel* en bederft het werk van God in den mensch. Was voor *Johannes* Keizer *Nero* de antichrist, — voor *Luther* was zulks de Paus.

Het geloof aan een *Duivel*, van ouds diep in het volk doorgedrongen, bleef alzoo door de Hervormers gehandhaafd. De eerste, die hem bestreed, was de groote wijsgeer *Spinoza*, en deze werd uit zijne gemeente gebannen. Een tweeden aanval op den Vorst der duisternis waagde *Balthazar Bekker*, vooral om het ongerijmde der hekseuprocessen aan te wijzen, doch hij verloor zijne betrekking als predikant. Later kwamen *Christiaan Thomasius* (1702) en *Semler* (1760), beiden te Halle, tegen den *Duivel* in verzet, terwijl tevens de natuurkunde en wijsbegeerte der 18de eeuw samenspanden, om zijn alouden troon te ondermijnen. *Schleiermacher* toonde aan, dat het geloof aan een *Duivel* elken redelijken grondslag miste en beschouwde hem als een dichterlijke voorstelling van zedelijke denkbeelden, als eene verpersoonlijking van de noodlottige macht der verdorvenheid en zonde. Inmiddels heeft de kerkelijk-rechtzinnige leer van onzen tijd het geloof aan een persoonlijken *Duivel* wederom op den voorgrond geschoven, — ook in ons Vaderland, zoodat bleek uit eene brochure, door wijlen den emeritus-predikant *Visscher* tegen den hoogleeraar *van Oosterzee* gericht. Het merkwaardigste boek van den jongsten tijd over dit onderwerp is voorzeker dat van *Gustav Roskoff*: „Geschichte des Teufels (1869, 2 dln)", vertaald in het Nederlandsch door *Carpentier Altingh*.

Duiveland vormt met Schouwen het meest noordelijke der eilanden, die tot de Nederlandsche provincie Zeeland behooren. Het is door het smalle Dijkwater en de haven van Zierikzee van Schouwen, door de Oosterschelde van Noord-Beveland, door de Keeten, het Mastgat en de Zijpe van Tholen en door de Krammer van Overflakkee gescheiden, telt op 7 824 Ned. bunder omstreeks 5000 zielen, en

bevat 4 gemeenten, die met Zierikzee een kanton uitmaken. Het schijnt reeds in de 9de eeuw ingedijkt te wezen en is bekend door een scheepsstrijd, die in 1303 in zijne nabijheid plaats had tusschen *Willem* (later Graaf *Willem III* van Henegouwen) en de Vlamingen, — alsmede door een vermetelen tocht der Spanjaarden, die in 1575 door het water derwaarts waadden, om de bezetting van Zierikzee te versterken.

Duivelsbrug is de naam van eene steenen brug, die op den Alpenpas over den St. Gotthard over de Reusz is gelegd, welke aldaar met donderende watervallen door de rotsen stroomt. Zij is door naakte, steile bergwanden omgeven, en iets hooger loopt de weg door een tunnel, over een afstand van ruim 60 Ned. el in den Duivelsberg uitgehouwen. Na het doorschrijden van dien tunnel — het Urner Loch genaamd — breidt zich het bevallige Urserenthal met zijne groene weiden voor den blik des reizigers uit. De Duivelsbrug is gedurende de Revolutie-oorlogen door de Franschen gedeeltelijk verwoest, doch door de Oostenrijkers hersteld, en in 1830 heeft men er in de nabijheid der oude eene nienwe, zeer fraaie brug gebouwd. — Ook eene brug over de Sihl in het canton Schwyz, alsmede eene over de Bode in den Harz draagt den naam van Duivelsbrug.

Duivelsdrek, zie *Asa foetida*.

Duivelsnaaigaren. Deze naam wordt aan verschillende zich om andere gewassen slingerende planten gegeven; inzonderheid echter aan de *ruige linze* (Ervum hirsutum L.), alsmede aan het lastige onkruid *Campanula rapunculoïdes* of het *éenzijdig klokje*.

Duivenbode is de familienaam, die in 1578 door de regeering der stad Leiden werd toegekend aan *Willem Cornelisz.* en zijne nakomelingen. omdat hij met zijne broeders *Jan* en *Ulrich* gedurende het beleg dier stad in 1574 de gemeenschap met de Staatschen door middel van postduiven had weten te onderhouden. Hij ontving daarbij tot wapen een zilveren schild met 2 roode kruisgewijs geplaatste sleutels en 4 blauwe duiven, — alles door een eikenkrans omgeven.

Duivenkervel (Fumaria *L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Fumariaceën*; het onderscheidt zich door een 2-bladigen, afvallenden kelk en door eene aan den voet gespoorde bloemkroon met 2 helmdraden, welke leder 3 helmknoppen bezitten. De vrucht is eene éenhokkige doosvrucht zonder kleppen en met één zaadje, dat aan den wand der doosvrucht is vastgehecht. Eene inlandsche soort is de *geneeskrachtige duivenkervel* (F. officinalis *L.*) met een vertakten stengel, bolronde, ingedrukte vruchten, dubbelgevinde, zeegroene, onbehaarde bladeren, wier bladjes 3-deelig zijn met 2- of 3-spletige slippen, en met donkerroode, door schutblaadjes ondersteunde bloemtrossen. Zij bloeit den geheelen zomer door en groeit liefst in moeshoven en op bebouwden grond.

Duivenpost. Reeds in ouden tijd heeft men in het Oosten gebruik gemaakt van duiven tot het overbrengen van geschrevene berichten, en ook in Europa hield men daartoe eene bepaalde soort van duiven, welke men „briefdragers" noemde. In tijd van vrede is de dienst van zulke duiven door de telegraphie overtollig geworden, doch toen in 1870 en 1871 Parijs door de Duitschers was ingesloten, kwamen ook daar zoodanige duiven zeer te pas. Een zekere *Dragron* nam op zich een groot vel gedrukte depêches verkleind op een zeer dun en licht vlies over te brengen. Hij vertrok den 12den November 1871 met eene luchtballon uit Parijs, vanwaar tevens postduiven werden medegenomen en begaf zich naar Tours, waar hij zijne taak naar eisch volbracht. Elk vliesje bestond nit 16 vakken en elk vak uit 3 verticale kolommen, elk van 105 regels, en ieder van deze telde gemiddeld 35 letters, zoodat een geheel vliesje ongeveer 147 gewone bladzijden druks vertegenwoordigde. Zoo werden door photografische verkleining ongeveer 3000 korte berichten op één vliesje overgebracht en na overkomst bij electrisch lich door middel eener sterke vergrooting gelezen. Met 18 dergelijke in eene penneschacht geborgen vliesjes werd eene postduif belast, die daarmede 20 geogr. mijl in een uur kan afleggen.

Duivenvalk, zie *Havik*.

Duizendblad, zie *Achillea*.

Duizend-en-één nacht is de titel eener in het Oosten sedert eeuwen bekende verzameling van sprookjes en wonderverhalen. Zij werden door *Galland* in Europa bekend gemaakt en aldaar met ongemeenen bijval ontvangen. Vooral wekte daarin de levendige schildering van Oostersche zeden en gebruiken, — van de ridderlijke dapperheid der Arabieren, van hunne zucht naar avonturen, van hunne schranderheid, hunne liefde en wraakzucht, van de list der vronwen, van de huichelarij der priesters, van de morsigheid der Derwischen, van de brutaliteit der bedelaars en van de omkoopbaarheid der rechters — eene algemeene belangstelling. Met goud overladene paleizen, bekoorlijke vronwen, betooverende tuinen en kostbare gastmalen boeien den lezer en verplaatsen hem op een gebied van wonderen en verrassingen. Wat den oorsprong betreft, schijnen de bovennatuurlijke sproken nit Indië, de sentimenteele uit Perzië en de geestige uit Arabië afkomstig te wezen. De tijd, waarop die verhalen verzameld zijn, is moeielijk te bepalen. Wellicht is dat oorspronkelijk in Perzië geschied in de: „Hesâr eisâne (Duizend sproken)" van *Rosti*. De verzameling, welke wij bezitten, is intusschen in de 15de eeuw uit Egypte tot ons gekomen. Wij kennen daarvan onderscheidene nitgaven in het Arabisch onder den titel: „Alif Lila wa Lilin", en *Galland* heeft ze onder den titel: Les mille et une nuits" in 1704 in 12 deelen het eerst in het Fransch vertaald. Later zijn zij bij herhaling uitgegeven en ook in andere talen van Europa (in de onze door *Frijlink*) overgebracht. — Onder den titel: „Les mille et un jours" is vervolgens eene andere verzameling van Perzische en Arabische sproken in het licht verschenen, welke in het oorspronkelijke den naam draagt van; „Faradsch-hâd-el-Sjidach" of „Verblijden na lijden".

Duizendguldenkruid (Erythraea *L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Gentianeën*; het onderscheidt zich door een 5-spletigen kelk, eene trechter-

vormige bloemkroon met 5-lobbigen zoom, vijf meeldraden, in de bnis der bloemkroon ingeplant, en eene 2-hokkige doosvrneht. In ons Vaderland groeit *gewoon duizendguldenkruid* (E. Centaurium *L.*) met langwerpige, aan den voet rozetvormig vereenigde bladeren, een uitgerekten stengel en veelal witte, tros- of pluimvormig vereenigde bloemen. Dit kruid, dat op boschrijke zandgronden en op de dninen groeit, bezit eene eigenaardige bittere extractiefstof, *centaurine* genaamd, weshalve het in den bloeitijd verzameld wordt, om als geneesmiddel tegen zwakke spijsvertering enz te dienen.

Duizendjarig Rijk, zie *Chiliasmus*.

Duizendknoop (Polygonum) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Polygoneën*. Het onderscheidt zich door een 4- of 5-spletig of 4—5-deelig, van boven geklenrd bloemdek, 5—9 in 2 rijen geplaatste meeldraden, 2 of 3 vruchtbeginsels met even zoovele stijlen en stempels en eene door het overblijvend bloemdek omgevene noot. Het omvat éenjarige en overblijvende kruiden en half heesters, die over alle landen van den aardbodem zijn verspreid. Van de soorten noemen wij *Alpenduizendknoop* (P. alpinum *All.*), in de hoogste dalen van Zwitserland groeiende en aldaar als geneesmiddel tegen buikloop in gebruik, — *waterduizendknoop* (P. amphibinm *L.*), in geheel Europa, het noorden van Azië en Noord-Amerika te vinden, — *vogelduizendknoop* (P. avicnlare *L.*), in bijna geheel Europa groeiende, — *beemdduizendknoop* (P. Bistorta *L.*) met een zeer eenvoudigen, één-arigen stengel, eironde, golvende bladeren, stengelomvattende stengelbladeren en roode bloemen, ook in ons Vaderland aanwezig en vroeger als samentrekkend middel in gebruik, — *windeduizendknoop* (P. Convolvulus *L.*), als onkruid in geheel Europa voorkomende, — en *perzikbladige duizendknoop* (P. Persicaria *L.*) met 6-helmige bloemen en eirond-lancetvormige, dikwijls gevlekte bladeren, ook in ons Vaderland aan de wegen, in de hoven enz. te vinden. Omtrent *P. fagopyrum L.* en *P. tataricum L.* raadpiege men het artikel *Boekweit*.

Duizendpooten (De) vormen eene klasse uit de type der gelede dieren. Zij zijn ongevleugeld en hebben een lang, uit gelijkvormige ringen samengesteld lichaam en meer dan 24 paar pooten, — voorts sprieten van verschillende lengte, enkelvondige oogen, somtijds geene of tot klauwen of zuigen ingerichte monddeelen. Zij leven op donkere plaatsen, onder steenen of bladeren; sommige voeden zich met plantenstoffen, andere met insecten. Eenige zijn vergiftig. Deze orde omvat 2 familiën, die der *Millioenpooten* (Myriapoda) met het geslacht millioenpoot (Julus *L.*), waartoe de *gewone millioenpoot* (J. terrestris *L.*) behoort, — en die der *Duizendpooten* (Scolopendra), roofzuchtige, lichtschuwe, snelloopende diertjes met een plat lichaam en lichaamsringen, elk met slechts één paar pooten. Zij leven van insecten, die zij door een vergiftigen beet dooden. Daartoe behoort de *schaarduizendpoot* (Sc. forficata *L.*).

Duizendschoon, zie *Anjelier*.

Dujardin. Onder dezen naam vermelden wij:

Karel Dujardin, een Nederlandsch schilder, geboren te Amsterdam in 1640. Hij was een leerling van *Berghem* en slaagde uitstekend in het schilderen van landschappen en dieren. Reeds op jeugdigen leeftijd begaf hij zich naar Italië. Toen hij vandaar naar zijn vaderland terugkeerde, maakte hij te Lyon zulke aanmerkelijke schulden, dat hij, ter bevrediging zijner crediteuren, zich genoodzaakt zag, in het huwelijk te treden met eene rijke, maar reeds bedaagde weduwe. Hij vestigde zich met haar te Amsterdam, doch liet haar achter, toen hij zich later weder naar Rome begaf. Hier leefde hij op een grooten voet en ging vervolgens naar Venetië, waar hij den 20sten November 1678 overleed. Zijne landschappen onderscheiden zich door eene geestige en harmonieuse behandeling en door een krachtig koloriet; zij zijn zeldzaam en worden duur betaald. Ook heeft men van hem eene verzameling van 52 etsen, die eene meesterlijke losheid verraden.

Felix Dujardin, een Fransch natuurkundige, geboren te Tours den 5den April 1801. Hij werd in 1827 hoogleeraar in de meet- en scheikunde te Tours, in 1834 in de aard- en delfstofkunde te Toulonse en in 1839 in de dier- en kruidkunde te Rennes, waar hij den 8sten April 1860 overleed. Hij was de eerste, die de gevoelens van *Ehrenberg* omtrent de afgietseldiertjes grondig bestreed en aanwees, dat de Rhizopoden en Sponsen uit eene levende zelfstandigheid bestaan, die hij met den naam van sarcode bestempelde. Daardoor legde hij den grondslag voor de hedendaagsche theorie van de celienvorming en van het protoplasma. Niet minder belangrijk zijn de onderzoekingen van dien geleerde over de ingewandswormen. Voorts was hij de eerste, die aantoonde, dat de zeekwalien uit knoppen van polypen voortkomen. Hij schreef: „Histoire naturelle des infusoires (1841)", — „Histoire naturelle des helminthes (1844)", — en „Histoire natnrelle des échinodermes (1861)".

Dukdalf, een naam, aan dien van den Hertog (Duc) *van Alva* ontieend, noemt men een zwaren paal, in den bodem van eene haven of rivier geheid, waar hij dient tot vastmaken der touwen bij het verhalen van schepen. Ook drijvende droge dokken bewegen zich langs dukdaiven.

Duker (Carolus Andréas), een verdienstelijk geleerde, werd geboren in 1670 te Unna in het graafschap Mark, studeerde te Harderwijk en te Franeker in de rechten en letteren, zag zich in 1700 benoemd tot leeraar in de geschiedenis en welsprekendheid te Herborn in Nassan, in 1704 tot conrector te 's Gravenhage en in 1716 tot hoogleeraar in de geschiedenis en welsprekendheid te Utrecht. Nadat hij na het nederleggen van zijne betrekking geruimen tijd te IJselstein en te Vianen gewoond had, overleed hij te Mijdrecht in 1752. Hij heeft voortreffelijke uitgaven van „Florus (1722)" en van „Thucydides (1731)" geleverd, — voorts schreef hij: „Opuscula varia de latinitate jnrisconsultorum veterum (1711 en 1761)" en „Oratio de difficnltatibus quibusdam interpretationis grammaticae veterum scriptorum Graecorum en Latinorum (1716)".

Dukes (Leopold), een schrijver uit Preszbnrg, is thans gevestigd te Weenen en heeft

zich bekend gemaakt door zijne belangrijke geschriften over Israëlietische letterkunde. Behalve opstellen in tijdschriften schreef hij: „Ehrensäulen und Denksteine zu einem künftigen Pantheon hebr. Dichter und Dichtungen (1837)", — „Mozes ben Esra aus Granada (1839)", — „Litteraturhistorischen Mittheilungen über die ältesten hebr. Exegeten, Grammatiker und Lexikographen (met *Ewald*, 1844)", — „Rabbinische Blumenlese (1844)", — „Die Sprache der Mischna (1846)", — „Nachal Kedumim und Schire Schlomo (1853—1858)",— en „Philosophisches aus dem 10 Jahrh. (1861).

Duklapas is de naam van een bergpas in het Carpatische Woudgebergte tusschen Hongarije en Galicië, van Bartfeld noordoostwaarts naar Tarnow. De nabijgelegen *stad* Dukla telt ruim 3000 inwoners (1880), die een levendigen handel drijven in Hongaarsche wijnen.

Dulaure (Jacques Antoine), een Fransch geschiedschrijver, geboren te Clermont in Auvergne den 5den December 1755, legde zich aanvankelijk toe op de architectuur en vervolgens op de aardrijkskunde. Hij was een ijverig voorstander der groote Revolutie en werd door het departement Puy-de-Dôme in 1792 afgevaardigd naar de Nationale Conventie, waar hij tot de Girondijnen behoorde. Na den val van dezen nam hij de vlucht naar Zwitserland, waar hij door het geven van teekenlessen in zijn onderhoud voorzag. Na den 9den Thermidor in Frankrijk teruggekeerd, werd hij er lid van den Raad van Vijfhonderd en bemoeide zich voornamelijk met zaken van onderwijs. Na de oprichting van het consulaat verliet hij de staatkundige loopbaan en overleed te Parijs den 18den Augustus 1835. Van zijne geschriften noemen wij: „Description des principaux lieux de France (1788—1790, 5 dln)", — „Etrennes à la noblesse (1790)", — „Histoire civile, physique et morale de Paris (1821, 7 dln)", — „Esquisse historique des principaux événements de la revolution française, depuis la convocation des Etats-Généraux jusqu'au rétablissement de la maison des Bourbons (1823—1825, 6 dln)", — en „Les religieuses de Poitiers, épisode historique (1826)".

Dulcamara, zie *Bitterzoet*.

Dulce, markies *van Castelflorita*, een Spaansch generaal, geboren in 1806, onderscheidde zich in 1841 door de dappere verdediging van het paleis der Koningin tegen de opstandelingen te Madrid en voegde zich later bij de oproerige generaals, zooals in 1854 bij *O'Donnell*. Hij werd kapitein-generaal van Catalonië en gouverneur van Havana. In laatstgenoemde betrekking bepleitte hij bij de Regeering de hervormingsplannen der inwoners van Cuba, maar vond geen gehoor, omdat eene partij in het moederland geen afstand wilde doen van de voordeelen, door de exploitatie der Koloniën opgeleverd, zoodat hij zijn ontslag moest indienen. Toen *Gonzales Bravo* in April 1868 eerste minister werd, nam men hem en andere generaals, bij wie men neiging tot verzet vermoedde, in hechtenis en bracht hen naar de Canarische Eilanden. Twee maanden daarna ontsnapte hij, begaf zich met *Serrano* en de overige ballingen naar Cadix en nam deel aan den door *Prim*, *Serrano* en *Topete* bestnurden opstand, die den val van Koningin *Isabella* veroorzaakte. Het Voorloopig Bewind benoemde hem in October van dat jaar weder tot kapitein-generaal van Cuba, nadat de opstand er reeds was uitgebarsten. Nu meende *Dulce*, van wien men een vrijzinnig bestuur verwachtte, gestrenge maatregelen te moeten nemen. Hij hief de drukpersvrijheid en het recht van vereeniging op, schafte de gehate militaire commissiën niet af en stelde ten laatste het geheele eiland in staat van beleg. Dat was olie in het vuur; de opstand werd heviger, en tegelijkertijd was *Dulce* niet gestreng genoeg jegens de toegesnelde vrijwilligers uit Spanje. Deze gaven hem zijn ontslag en zonden hem in Juni 1869 naar Spanje terug. Hij overleed den 23sten November 1870.

Dulciet, $C_6\ H_{14}\ O_6 = C_6\ H_8\ (OH)_6$, of *Dulcose* is eene door *Laurent* beschrevene, op suiker gelijkende stof, die in eene plant op Madagascar voorkomt. De niervormige, kristallijne stukken dulciet kunnen door eene omkristallisatie gezuiverd worden en zij vertoonen zich alsdan als zeer glanzige prisma's, die slechts weinig in kokend water oplossen en in alkohol uiterst moeielijk. Het dulciet is een isomeer van manniet; het smelt bij 188°,5 C°, ontleedt bij hooger temperatuur en geeft, met salpeterzuur behandeld, slijmzuur.

Dulcigno, het Olcinium der Ouden, eene havenstad in Montenegro, behoorde tot het Turksche ejaleet Skoetari en telt 3000 inwoners, die handel drijven in olie en timmerhout. De stad heeft twee havens en eene vloot van 80 schepen. Vroeger behoorde zij aan Turkije, maar werd in 1878 door de Montenegrijnen stormenderhand ingenomen, doch ingevolge het verdrag van Berlijn weder aan de Turken teruggegeven, die haar in 1880 bij minnelijke schikking in ruil voor het gebied van Tusi afstonden aan Montenegro.

Dulcinus (Stephanus), een ketter der 13de eeuw, geboren te Novara, predikte de komst van het rijk van den Heiligen Geest, verwierp het Pausdom, dreef den spot met de kerkelijke gebruiken, voerde goederengemeenschap in en verwierf een aantal aanhangers, die naar hem *Dulcinisten* werden genoemd. Op last van Paus *Clemens V* beklom hij den brandstapel op den 18sten Juni 1307.

Dulk. Onder dezen naam vermelden wij: *Friedrich Philipp Dulk*, een Duitsch scheikundige, geboren den 22sten November 1788 te Schirwindt in Oost-Pruisen. Hij studeerde eerst in de rechten, doch wijdde zich vervolgens aan de pharmacie. In 1825 werd hij privaatdocent, later hoogleeraar te Königsberg, begaf zich in 1847 als afgevaardigde naar den Landdag en overleed den 14den December 1851. Zijne belangrijkste geschriften zijn: „Die preuszische Pharmakopöe, übersetzt und erklärt (1827—1829, 2 dln)", — „Handbuch der Chemie (1833—1834, 2 dln)", — en „Handwörterbuch der practischen Arzneimittellehre (1805—1838, 3 dln)".

Albert Friedrich Bruno Dulk, een dramatisch dichter en schrijver en een zoon van den voorgaande. Deze, geboren te Königsberg den 17den Juni 1819, studeerde er in de natuur- en geneeskunde, werd in 1842 provisor in eene apotheek, maar vestigde zich een paar jaar later in een Oost-Pruisisch stadje, waar hij het drama: „Orla" schreef. Daarop zette hij te Berlijn en te Leipzig zijne studiën voort,

maar werd uit laatstgenoemde stad verbannen, toen hij er als redenaar was opgetreden bij het graf van hen, die den 12den Augustus 1845 waren gesneuveld. Een jaar daarna promoveerde hij te Breslau, maar kon geen verlof bekomen tot het houden van voorlezingen. Aan de volksbewegingen van 1848 nam hij zoo ijverig deel, dat hij het in 1849, bij het opkomen der reactie, geraden oordeelde, Pruisen te verlaten. Hij begaf zich over Weenen naar Italië en verder van Napels naar Alexandrië, waar hij *Bogumil Goltz* aantrof. Nadat hij zich bekend had gemaakt met het Arabisch, bezocht hij in het gewaad van een Egyptischen landman de Nijl tot de eerste cataraeten, keerde naar Caïro terug en vertrok vanhier naar Arabië, waar hij in de nabijheid van den berg Sinaï in eene grot meer dan drie maanden in afzondering doorbracht, totdat in het laatst van Juli 1850 het naderen van de pest hem bewoog om naar Europa terug te keeren. Na een kort vertoef te Königsberg ging hij naar Zwitserland en vestigde er zich met zijn gezin — hij was inmiddels gehuwd — hoog boven den noordelijken oever van het Meer van Genève in eene herdershut, waar hij zich acht jaar wijdde aan wijsgeerige, geschiedkundige en kerkgeschiedkundige studiën, alsmede aan het schrijven van drama's. In 1858 vertrok hij naar Stuttgart en in 1872 naar de badplaats Undertürkheim. In den zomer van 1865 zwom hij over de Bodensee van Romanshorn naar Friedrichshafen in $6^1/_2$ uur zonder de hulp te behoeven van eene hem volgende boot, en in 1872 reisde hij in Zweedsch Lapland tot aan het meer Viri jaux (67° N. B.), waarvan hij berichten mededeelde in: „Das Ausland" en in *Westermann's* „Monatsheften". Niet alleen in zijn levensloop, maar ook in zijne geschriften openbaart zich de eigenaardige kracht en de zelfstandigheid van zijn geest. Zij schitteren vooral in zijn tweede drama: „Simson (1859)". Het merkwaardigste boek van dezen schrijver is voorzeker: „Jesus der Christ (1865)" in negen bedrijven met een naspel, een in Italië begonnen en in 1855 voltooid gedicht, eene poëtische en tevens grootsche aanvulling der werken van *Renan* en *Strauss*. Voorts schreef hij: „Konrad II (1867)", verdeeld in: „König Konrad" en „Kaiser Konrad", ieder in drie bedrijven. Minder bijval viel ten deel aan zijne blijspelen: „Das Mädchenkleeblatt" en „Die Gemsjagd". Voorts schreef hij de dramatische stukken: „Die Wände (met *O. Seemann* 1848)" en „Leo", — den tekst der opera „Enzio", — en de karakterschets „Willa". Ook bracht hij eene bewerking van de „Familie Schroffenstein" van *Kleist* te Stuttgart op het tooneel. Als prozaschrijver gaf hij: „Der Tod des Bewnstseins (1883)", — „Patriotismus und Frommigheit (1871)", — en „Thier oder Mensch (1872)", alsmede in tijdschriften eenige fragmenten van zijne: „Kritik der christlichen Religion".

Duller (Eduard), een Duitsch dichter en geschiedschrijver, geboren te Weenen den 8sten November 1809, studeerde aldaar in de wijsbegeerte en in de rechten en schreef reeds op 17-jarigen leeftijd het drama: „Meister Pilgram", hetwelk met bijval ontvangen werd. Daarop volgde het treurspel: „Der Rache Schwanenlied". Zijne vrijzinnige gevoelens noopten hem, Oostenrijk te verlaten, en hij begaf zich naar München, waar hij onder den titel: „Die Wittelsbacher (1831)" eene reeks van balladen uitgaf. Nadat hij vervolgens eenigen tijd te Trier in vriendschappelijken omgang met *Sallet* vertoefd had, ging hij in 1834 naar Frankfort en in 1836 naar Darmstadt, waar hij tot 1849 bleef en ijverig deel nam aan de Duitsch-Katholieke beweging. In laatstgenoemd jaar spoedde hij zich naar Mainz, waar hij in 1851 leeraar werd der Dnitsch-Katholieke gemeente, en overleed te Wiesbaden den 23sten Juli 1853. Hij is als journalist, dichter en geschiedschrijver krachtig werkzaam geweest, om kennis en beschaving te bevorderen en edele gevoelens bij zijne tijdgenooten op te wekken. Vooral zijne gedichten getuigen van zijne rijke verbeelding, van zijne gewijde geestdrift en van zijn meesterschap over de taal. Daartoe behooren: „Der Fürst der Liebe (1842)" en „Gesammelte Gedichte (1845)". Van zijne novellen noemen wij: „Kronen und Ketten (1835, 3 dln)", — „Loyola (1836—1837, 3 dln)", — en „Kaiser und Pabst (1838, 4 dln)". Zijn hoofdwerk is echter de „Vaterländische Geschichte (1852—1857, 5 dln)", — voorts schreef hij „Geschichte des deutschen Volks (1840; 3de druk, 1845, 2 dln, in 1861 omgewerkt door *Pierson*; 6de druk, 1877)", — „Geschichte der Jezuiten (1845; 3de druk, 1861)", — een vervolg op *Schiller's* „Geschichte de Abfalls der Vereinigten Niederlände (1841, 3 dln)", — „Die Donauländer (1839; 3de druk, 1848)", enz.

Dülmen, eene heerlijkheid van den Hertog *van Croy* in het arrondissement Koesfeld van het Pruisische district Münster in Westfalen, telt op $5^1/_2$ □ geogr. mijl 16000 inwoners. De hoofdplaats is het evenzoo genoemde stadje met het hertogelijk slot, 3 R. Katholieke kerken, een klooster der Redemptoristen en één der Barmhartige zusters. Bekend is de „Non van Dülmen", namelijk *Anna Katharina Emmerich*, een boerenmeisje, dat van hare jeugd af visioenen zag, later den sluier nam, betrekking onderhield met *Clemens Brentano* en den 9den Februari 1824 overleed.

Dulon (Rudolf), een ijveraar voor de belangen der democratie en der vrije gemeenten in Noord-Duitschland, werd geboren te Stendal den 30sten April 1807, studeerde te Halle in de godgeleerdheid en werd eerst rector te Werben en in 1836 predikant te Flossau bij Osterburg. In deze betrekking ging hij vervolgens naar Magdeburg, waar hij in vlugschriften in verzet kwam tegen het ministerie *Eichhorn*, zoodat reeds tot zijne schorsing besloten was, toen de opstand van Maart de uitvoering daarvan verhinderde. Met geestdrift nam hij deel aan de volksbeweging, en gaf: „Wider Junker und Pfaffen" en „Halte fest, Deutscher Sinn!" in het licht. In 1848 ging hij als predikant naar Bremen, schreef er zijn boek: „Vom Kampf um Völkerfreiheit" en stichtte er in 1850 de socialistisch-democratische „Tageschronik" en later „Der Wecker". In 1851 werd hij op aandringen van het Hannoversch Bewind in hechtenis genomen, schreef in de gevangenis: „Der Tag ist angebrochen", en kwam weldra op vrije voeten, dewijl hij van geenerlei overtreding kon beticht worden. Daar men hem echter wegens laatstgenoemd werk te Bremen in staat van beschuldiging stelde, nam hij de wijk naar Amerika, stichtte te

New York eene school en overleed aldaar den 13den April 1870.

Duluth, de hoofdstad van het graafschap St. Lonis in den Noord-Amerikaanschen Staat Minnesota, ligt aan het zuidwestelijk uiteinde van het Bovenmeer en aan den Mississippispoorweg en telt bij snel toenemenden bloei 8000 inwoners (1883). Zij heeft eene uitmuntende haven, onderhoudt door stoombootlijnen eene geregelde gemeenschap met de havens der groote meren en is eene belangrijke stapelplaats van graan en steenkolen. In 1881 werden er 3562284 bushels graan en 163000 Amerikaansche ton steenkolen verscheept en 2 millioen pond visch gevangen.

Dulong-Petit (De wet van) behelst eene merkwaardige betrekking tusschen de soortelijke warmte en het atoomgewicht der enkelvoudige stoffen, namelijk deze: de soortelijke warmte dier stoffen in vasten toestand, vermenigvuldigd met haar atoomgewicht, geeft nagenoeg hetzelfde product. Men heeft dit laatste met den naam van *atoomwarmte* bestempeld en het bedrag er van is gemiddeld 6,38. De atoomwarmte van zwavel en phosphorus is 5,4, die van fluorium 5, die van silicium 3,8, die van borium 2,7 en die van koolstof 1,8. Volgens onderzoekingen van *Weber* is de soortelijke warmte van koolstof, borinm en silicium zeer veranderlijk met de temperatnur en neemt ze met deze zoodanig toe, dat bij hooge temperatuur ook deze elementen bij benadering aan de wet van *Dulong* en *Petit* gehoorzamen. Deze wet is later door *Neumann* en *Regnault* tot de verbindingen uitgebreid en luidt dan aldus: de moleculairwarmte eener verbinding is gelijk aan de som der atoomwarmten van hare atomen.

Dumanoir (Philippe François Pinel), een zeer vruchtbaar Fransch tooneelschrijver, geboren den 31sten Jnli 1806 te Guadeloupe, vertrok op tienjarigen leeftijd naar Frankrijk, stndeerde te Parijs aan het collége-Bourbon in de rechten, maar wijdde zich weldra uitsluitend aan het tooneel. Het aantal door hem geleverde stukken bedraagt omstreeks 200. Vele van deze zijn bepaaldelijk geschreven voor madame *Dejazet*. Hij was directeur der Variétés. Zijn beste stnk: „L'école des agneaux" werd met eene gonden medaille door de Académie bekroond. Van zijne overige stukken noemen wij, als de meest bekende: „Les vieux péchés (1833)", — „La maitresse des langues (1838)", — „La nuit aux soufflets (1842)", — „Gentil-Bernard (1846)", — „Le code des Femmes (1846)", — „Les fanfarons du vice (1856)", — „Les femmes terribles (1858)", — „Jeanne qui plenre, et Jeanne qui rit (1860)", — „Les invalides du mariage (1862)", — en La maison sans enfants (1863)". Sommige van deze heeft hij met anderen bewerkt. Hij overleed te Pan den 16den November 1865.

Dumas. Onder dezen naam vermelden wij:

Alexandre Davy Dumas, een Fransch divisiegeneraal. Deze, geboren op San Domingo den 26sten Maart 1762, was de onechte zoon van den markies *de la Pailleterie* en van eene Negerin. Reeds in 1793 was hij door zijne dapperheid tot dien rang opgeklommen en hij aanvaardde in dat jaar het opperbevel over het leger in de Vendée, waar hij zich door zijne gematigdheid het ongenoegen der Regeering op den hals haalde. Na 1795 streed hij in Italië, ging daarna onder *Joubert* naar Tyrol en nam na den Vrede van Campo-Formio deel aan de expeditie naar Egypte. Bij den terngkeer werd hij ongelukkigerwijze naar de kust van Napels gestuurd, waar men hem mishandelde en in een vochtigen kerker wierp, zoodat hij niet langer in dienst kon blijven. Hij overleed den 26sten Februari 1806.

Alexandre Dumas, een beroemd Fransch tooneeldichter en romanschrijver. Hij was de zoon van den voorgaande, aanschouwde het levenslicht te Villers-Cotterets in Picardië den 24sten Juli 1803, genoot eene zeer gebrekkige opvoeding, werd eerst klerk bij een notaris en begaf zich in 1823 naar Parijs. Generaal *Foy*, een krijgsmakker van zijn vader, bezorgde hem den post van afschrijver op het secretariaat van den Hertog *van Orléans* (Lodewijk Philips). Hier besteedde hij zijn ledigen tijd aan dicht- en letterkundige oefeningen. In 1826 gaf hij een deel novellen in het licht en schreef met anderen eene vandeville. In 1829 werd op het théâtre français zijn: „Henri III et sa cour" opgevoerd en baarde groot opzien, zoodat de Hertog *van Orléans* reeds den volgenden dag *Dumas* tot zijn bibliothecaris benoemde. Na de Jnlirevolutie klom zijn roem door de drama's: „Charles VII chez ses grands vassanx (1821)", — „Richard Arlington (1831)", — „Antony (1831)", — „Térésa (1832)" — en „Angèla (1833)". Deze stukken waren de eerste en schitterende proeven van romantische poëzij, maar ook zeer vatbaar voor overdrijving, zoodat de daarop volgende drama's: „Catharina Howard (1824)", — „Don Juan de Marana (1836)", — en „Paul Jones (1838)" niet meer zoo uitbundig werden toegejuicht. Meer roem behaalde hij vervolgens door zijne blijspelen: „Mademoiselle de Belle-Isle (1839)", — „Le mariage sons Louis XV (1841)", — en „Les demoiselles de St. Cyr (1843)". Voorts schreef hij romans, novellen, mémoires, reisherinneringen, zedeschetsen enz., en daar deze met graagte gelezen werden, liet hij aan zijne werkzaamheid den vrijen loop. Meestal verschenen zijne voortbrengselen in dagbladen en tijdschriften, en hij ontving daarvoor verbazend hooge honoraria. Tot die stukken behooren: „Les trois mousquetaires (1844, 8 dln)", die het eerst in den „Siècle" verschenen, alwaar zij later onder den titel: „Vingt ans après" en „Le vicomte de Bragelone" tot nog 22 deelen nltdijden, — „Le comte de Monte Christo (1841—1845, 12 dln)", die in „Le Jonrnal des Débats", — en „La reine Margot (1848, 6 dln)", die in „La Presse" werd opgenomen. Deze drie werken bezorgden hem een jaarlijksch inkomen van 200000 francs.

Door het Hof begunstigd, vergezelde hij in 1846 als historiograaf den Hertog *van Montpensier* op diens huwelijksreis naar Spanje en bezocht bij die gelegenheid de kust van Afrika. Na zijn terugkeer te Parijs stichtte hij het Théâtre historique, — een eigen schouwburg, waar zijne stukken werden opgevoerd. Nu bewerkte hij zijne beste romans tot tooneelstukken en vond zooveel bijval, dat zijne stoffelijke omstandigheden, door eene weelderige levenswijze wel wat in wanorde gebracht,

eene aanmerkelijke verbetering zonden ondervonden hebben, zoo de Februari-omwenteling niet tusschen beiden gekomen was. Ook een paar dagbladondernemingen mislukten, en hij moest in 1852 de vlucht nemen naar België. Na zijn terugkeer te Parijs (1853) deed hij de dagbladen „Le Mousquetaire" en „Monte Christo" in het licht verschijnen, doch zij beantwoordden niet aan zijne verwachtingen, zoodat hij later deel nam aan de veldtochten van *Garibaldi* op Sicilië en in Napels en hier zelfs in 1860 eenigen tijd directeur der musea was. Weldra echter bevond hij zich weder te Parijs en plaatste er zich aan het hoofd van eene groote schouwburgonderneming, namelijk van het „Grand théâtre parisien" in de voorstad St. Antoine. Later hield hij „Conférences" in het „Théâtre St. Germain" en begaf zich in 1865 naar het buitenland, om die voort te zetten. Hij bezocht Weenen, Pest en Venetië, doch zijne pogingen leden schipbreuk op de onverschilligheid van het publiek. Ontmoedigd keerde hij naar Frankrijk terug en schreef: „Histoire de mes bêtes (1867)" en „Nanon ou la guerre de femmes (1867)", die weinig bijval vonden. Ten slotte stichtte hij eene fabriek van saucen. Na het leveren van een aantal artikelen in het „Petit Journal" gedurende de tentoonstelling te Hâvre verliet hij het letterkundig tooneel. Hij werd ziek, verviel tot een toestand van onnoozelheid en overleed den 9den December 1870 in het dorpje Puys bij Dieppe zonder iets te weten van de vreeselijke slagen, die zijn vaderland hadden getroffen. Zijne verzamelde werken zijn bij herhaling uitgegeven.

Alexander Dumas, een zoon van den voorgaande en desgelijks een romanschrijver en tooneeldichter. Hij werd geboren te Parijs den 28sten Juli 1824 en gaf op 17-jarigen leeftijd, bij het verlaten van het gymnasium, reeds een bundel gedichten uit. Nadat hij zijn vader op eene reis naar Spanje en Afrika vergezeld had, schreef hij: „Les aventnres de quatre femmes et d'un perroquet (1840—1847, 6 dln)", een roman, die zich door dichterlijke vinding onderscheidde. Nu volgde eene reeks van romans, zooals: „La Dame aux camélias (1848, 2 dln)", — „Le roman d'nne femme (1849, 4 dln)", — „Diane de Lys (1851, 3 dln)", — „La dame aux perles (1854, 3 dln)", enz. Deze romans bevielen ongemeen door hunne pikante beschrijving van een zeer dubbelzinnig gedeelte van Parijs, hetwelk zich uitstrekt van de Rue Breda tot aan de Porte Maillot. Ook hij herschiep zijne romans in tooneelstukken, en zijn: „Dame aux camélias (1852), waarin hij op eene roerende wijze de eer eener courtisane zoekt te handhaven, verwierf eene algemeene toejuiching. Dergelijke onderwerpen behandelde hij in: „Diane de Lys (1853)" en „Le demi-monde (1855)", — terwijl hij in „La question d'argent (1857)" den vinger legde op eene andere wondeplek der maatschappij, en in den: „ Fils naturel (1858)" een belangrijk vraagstuk der zedeleer ter sprake bracht. Ieder van deze 5 stukken werd meer dan 1 000-maal achtereen opgevoerd. „Le père prodigue (1859)" en „L'ami des femmes (1864)" maakten minder opgang. Voorts vermelden wij nog van hem: „Le supplice d'une femme (met *de Girardin*, 1865)", — „Les idées de madame Aubray (1867)", — „Le filleul de Pompignac (1869)", — „La visite de noces (1871)", — „La princesse Georges (1872)", — La femme de Claude (1873)", — „Monsieur Alphonse (1873)", — „Les Danicheff (met *Corvin*, (1876)", — „La comtesse Romani (1876)", — „L'étrangère (1877)", — „Joseph Balsamo (1878)", — en „Entr'actes (1878)". Zijne stukken zijn uit het leven gegrepen en tintelen van geestigheid; zijne taal is krachtig en bloemrijk. Intusschen zijn de tooneelspelen van dezen auteur meer geschikt om de zenuwen te prikkelen, dan om het gemoed te bevredigen. Hij gevoelt zich evenwel geroepen om op zijne wijze de maatschappij te verbeteren, zoodat zijne geschriften de dragers zijn van zijne hervormingstheorieën. Om deze bekend te maken leverde hij ook eene reeks van brochures, zooals: „Lettres sur les choses du jonr", — „L'homme-femme", — „Tue la !" — „Les femmes qui tuent et les femmes qui votent", — en „Le divorce". Zijn „Théâtre complet is in 1860—1870 in 4 deelen en in 1877 in 5 deelen uitgegeven. Den 12den Februari 1875 werd hij lid van de Fransche Académie.

Jean Baptiste Dumas, een uitstekend Fransch scheikundige. Hij werd geboren den 15den Juli 1800 te Alais, vestigde zich eerst aldaar als apotheker en legde zich toen en na 1821 te Parijs met ijver toe op de chemie. In 1823 zag hij zich benoemd tot repetitor aan de Polytechnische school, daarna tot hoogleeraar, eerst aan het athénée en vervolgens aan de Sorbonne, en in 1832 tot lid van het Instituut. Zijne geschriften over organische chemie, zijne substitntietheorie, alsmede zijne verhandelingen over atoomgewicht en zwavelaether bezorgden hem een Europeeschen naam. *Dumas* was niet alleen een uitstekend scheikundige, maar ook een schrander wijsgeer en een voortreffelijk leermeester. Onder de regeering van *Lodewijk Philips* werd hij lid van den Raad van Openbaar onderwijs. Na de omwenteling van 1848 zond het Departement dn Nord hem als afgevaardigde naar het Wetgevend Lichaam, en in 1849 aanvaardde hij de portefeuille van Landbouw en Handel, welke hij in 1851 nederlegde. Na den staatsstreek van 2 December 1851 werd hij lid van de Commission consultative, daarna senator en lid van het Conseil supérieur de l'instruction publique, waarin hij van 1861 tot 1863 de waardigheid van vice-president bekleedde, en den 17den December 1875 lid der Académie Française. Hij overleed in April 1884. Zijne lessen aan de Sorbonne zijn door *Bineau* onder den titel: „Leçons sur la philosophie chimique (1837)" in het licht gegeven. *Dumas* leverde een aantal belangrijke verhandellngen in wetenschappelijke Fransche tijdschriften en schreef een: „Traité de chimie appliquée aux arts (1828—1848, 8 dln)", zijn hoofdwerk, — benevens een: „Essai sur la statique des êtres organisés (1841; derde druk, 1844).

Matthieu, graaf *Dumas*, een Fransch generaal. Hij werd geboren te Montpellier den 23sten December 1753, trad reeds vroeg in dienst bij de kavallerie en nam als adjudant van *Rochambeau* deel aan den Noord-Amerikaanschen vrijheidsoorlog. Na zijn terugkeer zag hij zich als majoor met militaire zendin-

gen belast naar de Levant en naar Nederland en in 1788 ontving hij zijne benoeming als adviseur bij het ministerie van oorlog. Bij het uitbarsten der Omwenteling organiseerde hij met *Lafayette* de Nationale Garde te Parijs en vormde, in 1792 tot veldmaarschalk bevorderd, de eerste kompagnie rijdende artillerie in Frankrijk. Als lid der Nationale Vergadering verklaarde hij zich tegen een oorlog tegen Oostenrijk, en de groote diensten, die hij aan het ministerie van Oorlog bewees, bewaarden hem geruimen tijd voor vervolging. Na de ontbinding der Wetgevende Vergadering verliet hij Frankrijk en zocht veiligheid in Zwitserland, doch keerde na de instelling van het Directoire terug, waarna men hem in den Raad der Ouden benoemde. Wegens zijne gematigdheid zag hij zich weldra blootgesteld aan levensgevaar, zoodat hij zich eerst naar Hamburg en vervolgens naar Holstein begaf. De eerste Consul riep hem in 1800 terug en belastte hem met de organisatie van het reserveleger, waarmede *Bonaparte* de Alpen overschreed. *Dumas* werd in 1802 staatsraad, bracht in die betrekking het ontwerp in gereedheid tot stichting van het Legioen van Eer, en zag zich in 1805 benoemd tot divisie-generaal. Na den vrede ging hij met *Jozef Napoleon* naar Napels, waar hij als minister van Oorlog en als groot-maarschalk van het Koninklijk Huis werkzaam was. Voorts vergezelde hij den Koning naar Spanje en werd er adjudant-generaal van het Keizerlijk leger. *Napoleon* riep hem echter weldra terug, waarna *Dumas* den veldtocht tegen Oostenrijk bijwoonde en den 12den Juli 1809 den wapenstilstand te Znaim sloot. In 1812 was hij luitenant-generaal van het leger, werd in 1813 met de bezetting van Dresden gevangen genomen en zag zich in 1814 door *Lodewijk XVIII* tot staatsraad benoemd. Zelfs was de portefeuille van Oorlog voor hem bestemd, doch de terugkeer van *Napoleon*, hoewel hij daarin geen heil voor Frankrijk zag, drong hem, om zich te belasten met de organisatie der mobiele Nationale Garde. Na de Tweede Restauratie werd hij eerst in 1818 weder met eene betrekking bij het ministerie van Oorlog bekleed en tot staatsraad benoemd. *Decazes* plaatste hem tot tweemaal toe op de lijst der Pairs, doch zijn naam werd telkens door den Koning doorgehaald. In 1822 ontving hij zijn ontslag, doch werd in 1827 tot volksvertegenwoordiger gekozen en behoorde in 1830 tot de 221 afgevaardigden, die door hunne adressen aanleiding gaven tot de Revolutie. Na den val van *Karel X* organiseerde hij wederom met *Lafayette* de Nationale Garde te Parijs en werd tot bevelhebber van deze en in 1831 tot pair benoemd. Hij overleed den 16den October 1837. Hij schreef onder anderen: „Précis des événements militaires, ou essai historique sur les campagnes de 1799 à 1814 (1816—1826, 9 dln)", terwijl zijne „Mémoires" door zijn zoon uitgegeven zijn.

Ernst Charles Jean Baptiste Dumas, een Fransch schrijver, geboren te Parijs den 26sten Februari 1827. Hij bezocht de colléges Henri en Charlemagne en werd in 1850 secretaris van het ministerie van Koophandel. Tevens was hij secretaris van de commissie van verbetering der paardenfokkerij te St. Cloud en sedert 1851 secretaris der „Annales agronomiques". In 1852 werd hij directeur van de munt te Rome en in 1860 te Bordeaux en in 1869 waradijn in het garantiebureau te Parijs. Hij schreef: „Lois et réglements relatifs au drainage en Angleterre (1854)", — „Essai sur la fabrication des monnaies (1856)", — en „Note sur l'émission en France des monnaies decimales de bronze (1868)".

Dumbar is de naam van een schotsch geslacht, waarvan een tak in de dagen van Koningin *Elizabeth* naar de Nederlanden werd overgeplant. Daartoe behooren:

Gerhard Dumbar, een Nederlandsch geschied- en oudheidkundige. Hij werd geboren te Deventer in 1681, studeerde in de rechten, was geruimen tijd secretaris van zijne geboorteplaats en overleed aldaar den 6den April 1744. Hij had eene uitmuntende boekerij met zeldzame handschriften, welke na zijn dood verkocht werd, en gaf 2 belangrijke werken in het licht, namelijk: „Analecta seu vetera aliquot scripta inedita (1719—1722), 3 dln)", waarin onder anderen de uitvoerige: „Memoriën van Reinico Fresinga" zijn opgenomen, — en „Het kerkelijk en wereldlijk Deventer (1732, 1ste deel)", waarvan het tweede deel in 1788 is nitgegeven door zijn kleinzoon.

Gerhard Dumbar, een kleinzoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Deventer den 2den September 1748, studeerde aan het athenaeum aldaar en vervolgens te Utrecht in de rechten, en werd secretaris van zijne geboortestad. Hij ijverde voor de rechten der Overijselsche steden in zijne: „Verhandeling over het recht van overstemming ter staatsvergadering van Overijsel enz. (1783)", en werd in 1785 met 5 anderen naar Utrecht afgevaardigd, om de burgerij met de Regeering te verzoenen. In 1786 werd hij kolonel van eene bende krijgsvolk, ter beveiliging van Deventer bijeengebracht, doch daar hij tot de partij der Patriotten behoorde, ontving hij in 1787 zijn ontslag als secretaris. Het jaar 1795 riep hem weder tot staatkundige betrekkingen. Nadat hij tot oudste secretaris was aangesteld, zag hij zich eerst tot waarnemend griffier en daarna tot griffier der provincie benoemd. In 1796 werd hij lid der Nationale Conventie, waarvoor hij echter bedankte, en in 1798 legde hij ook zijne griffiersbetrekking neder, omdat hij bezwaar had tegen den van hem gevorderden eed. Weldra werd hij in hechtenis genomen en met anderen naar Hondsholredijk gebracht, doch ook eerlang ontslagen. Hij werd in 1801 lid van de Wetgevende Vergadering en overleed te 's Gravenhage den 6den Augustus 1807. Hij onderscheidde zich door groote geleerdheid, een helder oordeel en een beminnelijk karakter. Hij schreef, behalve het reeds genoemde: „Tegenwoordige staat van Overijsel (1781—1803, 4 dln)", — „Historie van het jachtrecht in de provincie Overijsel (1783)", — „Vertoog over de algemeene grondregels, welke bij het invoeren van 's Lands schattingen zijn in acht te nemen (1785 en 1790)", — het tweede deel van „Het Kerkelijk en wereldlijk Deventer (1788)", — „De oude en nieuwe constitutie der Vereenigde Staten van Amerika, uit de beste schriften ontvouwd (1796, 3 dln)", — „Verslag van onuitgegeven stukken betrekkelijk tot de historie van Overijsel (in de Verhandelingen der

Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, (1818)", enz. Hij was lid van laatstgenoemde Maatschappij, alsmede van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap en van het genootschap „Pro excolendo jure patrio" te Groningen.

Dumbarton, voorheen *Lennox* geheeten, is een graafschap in het zuiden van Schotland. Het ligt tusschen Perth, Stirling, Lanark, Renfrew en de Iersche Zee, en telt op 15 □ geogr. mijl ruim 75000 inwoners (1881). Over zijn bodem loopen takken van het Grampiangebergte, die zich in den Ben-Vorlich tot 1000 Ned. el verheffen. Het grootste gedeelte des lands is echter effen, en de heuvels zijn tot aan de toppen bebouwd. Hier ligt Loch Lomond, het schoonste meer van Schotland met eene uitgestrektheid van 2 □ geogr. mijl en door de Leven zich uitstortend in de Clyde. Langs de rivier- en meeroevers is dit graafschap zeer vruchtbaar, en de veeteelt bloeit er zoowel als de visscherij, terwijl de mijnontginning er ijzer en steenkolen oplevert.

De evenzoo genoemde *hoofdstad* ligt $3^1/_2$ geogr. mijl ten noordwesten van Glasgow aan den spoorweg en aan de Leven, telt bijna 14000 inwoners en onderscheidt zich door handel en nijverheid. Zij is door stoombootlijnen met Port Glasgow, Greenock en Glasgow verbonden. Op eene rots verheft er zich een kasteel, dat in 1551 door de troepen van *Maria Stuart* stormenderhand veroverd werd.

Duméril. Onder dezen naam vermelden wij:

André Marie Constant Duméril, een verdienstelijk Fransch dierkundige. Hij werd geboren te Amiens den 1sten Januari 1774, studeerde te Parijs in de geneeskunde, zag zich eerst benoemd tot prosector en in 1800 tot hoogleeraar in de anatomie en physiologie aan de École de médecine, nam in 1818 de lessen in de pathologie op zich en werd na den dood van *Lacépède* de plaatsvervanger van dezen aan het museum voor Natuurlijke Historie. In 1806 werd hij lid van de Académie van Wetenschappen en overleed te Parijs den 2den Augustus 1860. Tot zijne voortreffelijkste geschriften behooren: „Zoologie analytique (1806)", — „Traité élémentaire d'histoire naturelle (4de druk, 1830, in het Nederlandsch vertaald onder medewerking van *Kuyper van Waschpenning* en in 1842 uitgegeven bij *Sterk* te Breda)", — en vooral eene met *Bibron* bewerkte: „Erpetologie générale (1834—1854, 9 dln)". — Ook zijn zoon *Auguste Duméril* heeft zich bekend gemaakt als een uitstekend physioloog en overleed te Parijs den 12den November 1870. Hij schreef: „Histoire naturelle des poissons (1865—1870, 2 dln)", — en „Des modifications de la température animale sous l'influence des médicaments (1853)".

Edélestand Duméril, een Fransch geleerde, geboren in 1799 in Normandië. Hij bracht het meerendeel zijner levensjaren door te Parijs en overleed te Passy den 24sten Mei 1871. Met „La mort de Garin (1846)" voltooide hij het epos „Garin le Loherain", door *P. Paris* uitgegeven. Ook leverde hij eene uitgave van „Flore et Blanchefior (1856)", alsmede: „Poésies populaires latines antérieures au XIIe siècle (1843)" en „Poésies latines du moyen âge (1847)". Voorts vermelden wij: „Essai sur l'origine des runes (1844)", — „Des formes du mariage pendant le moyen âge (1861)", — „Etudes sur quelques points de l'archéologie et d'histoire litteraire (1862)", — „Origines latines du théâtre moderne (1849)", — „Histoire de la comédie (1864—1849, 2 dln)", — en „Essai philosophique sur la formation de la langue française (1852)".

Dumersan (Théophile Marion), een Fransch schrijver, geboren den 4den Januari 1780 op het kasteel Castelnau in Berri, ontving in 1795 eene betrekking bij het munt- en penningkabinet der bibliotheek te Parijs. Hij besteedde voorts zijn ledigen tijd aan het schrijven van tooneelstukken. Reeds op 18jarigen leeftijd zag hij zijn: „Arlequin perruquier ou les fêtes à la Titus" opgevoerd. Terwijl hij tevens zorgde voor de rangschikking van het aan hem toevertrouwde kabinet en oudheidkunndige verhandelingen in het licht gaf, vervaardigde hij een groot aantal romans, drama's, vaudevilles, enz., die een gunstig getuigenis geven van zijne gave van opmerking. Hij overleed den 13den April 1849. Van zijne wetenschappelijke werken noemen wij: „Notice des monuments exposés dans le cabinet des medailles antiques et pierres gravées de la bibliothèque du roi (1840, 13de druk)", — en van zijne letterkundige eene verzameling van: „Chansons nationales et populaires de France (1846, 3de uitgave)", — benevens de tooneelspelen: „Madame Gibou et Madame Poehet (1832)", — en „Les saltimbanques (1838)".

Dumfries is één der westelijke graafschappen van Zuid-Schotland en telt op $51^1/_2$ □ geogr. mijl omstreeks 76000 inwoners. De boden, waarop zich uitloopers der Cheviothills verheffen, is meerendeels bergachtig, vooral in het noorden. Nog geen vierde deel der oppervlakte is bebouwd. Het wordt besproeid door de Annan, de Nith en de Esk, en bezit, bij een vochtig klimaat, langs de oevers der rivieren uitmuntende bouw- en weilanden. Aan den voet van den Hartfell (800 Ned. el hoog) vindt men er in steenkolenmijnen en elders aluin, lood, kalk, gips enz. Het graafschap is verdeeld in 3 dalen, door bovenvermelde rivieren gevormd.

De evenzoo genoemde *hoofdstad*, 13 geogr. mijl ten zuidzuidoosten van Glasgow aan onderscheidene spoorwegen en aan de bevaarbare Nith gelegen, is eene levendige handelsplaats, waar ook de nijverheid bloeit, met ongeveer 17000 inwoners. Bij het altaar van de kerk der Minorieten vermoordde *Robert Bruce* den 12den Februari 1306 zijn mededinger *Comijn de Roode*, en in 1448 en 1570 werd de stad door de Engelschen in brand gestoken. In dit graafschap ligt het beruchte dorp *Gretna-Green* (zie aldaar).

Dümichen (Johannes), een verdienstelijk Duitsch oudheidkundige, geboren den 15den October 1833 te Wiszholz bij Groszglogau in Silezië, waar zijn vader predikant was, studeerde te Berlijn en te Breslau in de godgeleerdheid en letterkunde. Daarna was hij 3 jaar als huisonderwijzer werkzaam en begaf zich toen wederom naar Berlijn, waar hij zich wijdde aan de studie der Egyptische oudheden. In 1862 reisde hij naar Egypte, om er gedurende eenige jaren niet alleen dat land maar ge-

heel Nubië en een gedeelte van den Soedan te bezoeken. Met een rijken buit van voorwerpen der oudheid keerde hij in 1865 terug doch in 1868 vertrok hij op last van den Koning van Pruisen wederom derwaarts met de photographische afdeeling der expeditie, bestemd tot de waarneming van eene zonsverduistering in Azië. De resultaten van dien tocht heeft *Dümichen* in een archaeologisch-photographisch prachtwerk (1869—70, 2 dln) openbaar gemaakt. Bij de inwijding van het Suëzkanaal ging hij, op uitnoodiging van den Onderkoning van Egypte, nogmaals naar de boorden van de Nijl en vergezelde er den Kroonprins van Pruisen gedurende een tocht op die rivier. Sedert zijn terugkeer van de eerste reis naar Egypte schreef hij: „Bauurkunde der Tempelanlagen von Dendera (1855)", — „Geographische Inschriften altägyptischer Denkmäler (1865—1866, 3 dln)", — „Aitägyptische Kalenderinschriften (120 platen, 1867)", — Altägyptische tempelinschriften (1867, 2 din)", — „Die Flotte einer ägyptische Königin aus dem 17 Jahrhundert vor unserer Zeitrechnung (1868, 33 platen en tekst)", — „Historische Inschriften altägyptische Denkmäler", — en „Eine altägyptische Getreiderechnung (1870)".

Bij de stichting der Keizerlijke Universiteit te Straatsburg zag hij zich benoemd tot hoogleeraar in de Egyptiologie aldaar. In de jaren 1875 en 1876 vertoefde hij wederom in Egypte waar hij zich met opdelvingen bezig hield en een grooten schat van hieroglyphische opschriften verzamelde. Daarmede stelde hij het publiek in kennis in de volgende werken die getuigenis geven van groote geleerdheid en schrander onderzoek: „Baugeschichte und Beschreibung des Denderatempels (1877)", — „Die Oasen der Libyschen Wüste (1878)", — „Die monatlichen Opferfestlisten des groszen Theban. Festkalenders im Tempel vom Medinet-Habu (1881)", — en „Geschichte des alten Aegypten".

Dummler (Ernst Ludwig), een Duitsch geschiedkundige, geboren te Berlijn den 2den Januari 1830, studeerde te Bonn en te Berlijn in de geschiedenis, promoveerde in laatstgenoemde stad op eene dissertatie: „De Arnulfo, Francorum rege", wijdde zich nog eenigen tijd te Weenen aan de wetenschap en vestigde zich in 1855 met het geschrift: „De Bohemiae conditione Carolis imperantibus" als privaatdocent te Halle, waar hij in 1866 gewoon hoogleeraar in de geschiedenis werd. Hij is correspondeerend lid van de Zuid-Slavische Académie te Agram, van de Maatschappij van Wetenschappen te Göttingen, van de Académie te München en sedert 1871 gewoon lid van de Historische Commissie te München. Behalve onderscheidene geleerde verhandelingen en merkwaardige uitgaven in tijdschriften leverde hij: „Piligrim von Passau und das Erzbisthum Lorch (1854)",— „Ueber die ältere Geschichte der Slawen in Dalmatien (1856)", — „Sankt Gallische Denkmale aus der Karolinglischen Zeit (1856)", — „Das Formelbuch des Bischofs Salomo III von Konstanz (1857)", — „Geschichte des ostfränkischen Reichs (1862—1865, 2 dln)", met den Koninklijken prijs te Berlijn bekroond, — „Auxilius und Vulgarins (1856)", — „Gesta Berengarii imperatoris (1871)", — „Anselm der Peripatetiker (1872)", — „Ermenrici epistola ad Grimaldum archicapellanum ex codice Sancti Galli membranaceo (1873)", — en voltooide met *Wattenbach* de door *Jaffé* begonnene „Monumenta Aicuiniana (1873)".

Dumonceau (Jean Baptiste), graaf *van Bergendaal*, maarschalk van Holland, werd geboren te Brussel den 6den November 1760, legde zich te Rome toe op de schoone bouwkunst, doch voegde zich tijdens den opstand der Nederlanden tegen Oostenrijk in 1787 bij zijne ontevredene landgenooten en plaatste zich aan het hoofd der jagers van Namen (1790). Toen deze beweging na korten tijd beteugeld was, begaf hij zich naar Frankrijk, waar hij in 1792, bij het nitbarsten van den oorlog tegen Oostenrijk, een korps van Belgische vluchtelingen vormde, waarover hij als kolonel bevel voerde. Wegens zijne dapperheid bij Jemappes en in den veldtocht van 1793 werd hij weldra tot brigade-generaal bevorderd, en na den slag van Flenrus trok hij met *Pichegru* in Holland en werd er kommandant van 's Gravenhage. De Bataafsche Republiek verleende hem in 1795 den rang van luitenant-generaal In 1797 stond hij aan het hoofd eener Bataafsche divisie, welke eene landing in Ierland zou beproeven, en in 1799 hielp hij bij Bergen in Noord-Holland de Russen en Engelschen bestrijden, die aldaar onder den Hertog *van York* waren geland. In 1800 trok hij met Bataafsche troepen naar Franken en nam na den slag van Hohenlinden de citadél Mariënberg bij Würzburg in bezit. In 1805 ontving hij den last, om een leger te organiseeren en na de stichting van het koningrijk Holland ging hij als ambassadeur naar Parijs. Bij het uitbarsten van den ooriog tegen Pruisen kwam hij weder bij het Nederlandsche leger, veroverde Hamelen, trok naar Bremen en werd in 1807 bevorderd tot maarschalk van Holland. Na den veldtocht in Pommeren werd hij lid van den staatsraad, en na het verdrijven der Engelschen van Waicheren in 1800 ontving hij den titel van graaf *van Bergendaal*. Hoewel hij zich verzette tegen de inlijving van Nederland in Frankrijk, benoemde *Napoleon* hem tot graaf van het Keizerrijk en belastte hem met het kommando over de 2de militaire divisie. In 1813 streed hij dapper bij Dresden en werd er gevangen genomen, doch keerde in 1814 naar Frankrijk terng, waar *Lodewijk XVIII* hem in zijne waardigheden bevestigde. Ook *Napoleon* handhaafde hem in zijn rang na den terugkeer uit Elba. Na de Tweede Restanratie keerde echter *Dumonceau* naar zijn vaderland terug, waar hij tot lid der Tweede Kamer gekozen werd en den 29sten Decemder 1821 overleed.

Dumont. Onder dezen naam vermelden wij:

Eene *familie van boekhandelaars en boekdrukkers* te Keulen, algemeen bekend als uitgevers van de „Kölnische Zeitung", die bijkans twee eeuwen, schoon niet onverpoosd, heeft bestaan. Zij kwam in 1802 in het bezit van *Nikolaus Maria Dumont*, in 1794 regeerenden burgemeester van Keulen en afgevaardigd naar Parijs, om er de opheffing van drukkende belastingen te bewerken. Hij overleed in 1816. Reeds in 1805 echter had hij zijn aandeel in de „Kölnische Zeitung" overgedaan aan *Marcus Dumont*, geboren den 10den Januari 1784, en aan diens echtgenoot *Katharina*

Schauberg, die de thans bestaande firma *Dumont-Schauberg* in 1818 grondvestte. Het dagblad, door *Napoleon I* opgeheven, verscheen in 1814 op nieuw. Na het overlijden van *Marcus* den 24sten November 1831 werd de zaak oestuurd door *Katharina* met haar zoon *Joseph* (geboren den 21sten Juli 1811). De moeder overleed in 1845, en terwijl haar zoon *Michaël* den boekhandel overnam, bleef *Joseph* zorgen voor de uitgave van de „Kölnische Zeitung en verhief haar, als orgaan der liberale partij, tot een wereldblad. In de jaren der reactie na 1848 bleef *Joseph* bestand tegen alle bedreigingen en verlokselen en weigerde elke afvalligheid van de vrijzinnige richting. Het aantal abonnés bleef dan ook toenemen, zoodat in 1882 omstreeks 36 000 exemplaren werden gedrukt. De drukkerij werd uitgebreid en sedert 1860 heeft de redactie een eigen bureau te Berlijn en sedert 1875 zelfs eene eigen telegraafdraad naar de hoofdstad. *Joseph Dumont* overleed den 3den Maart 1861, waarna het eigendom der zaak ten deel viel aan zijne weduwe en kinderen, die haar met uitstekend gevolg hebben voortgezet.

Pierre Etienne Louis Dumont, een ijverig aanhanger der wijsbegeerte van *Bentham*. Hij werd geboren te Genève den 18den Juli 1759 en aanvaardde in 1783 de betrekking van predikant te Petersburg. Twee jaar later begaf hij zich naar Londen, waar hij zich belaatte met de opvoeding der kinderen van Lord *Shelburne*, later markies *Lansdowne*. Wegens zijne gaven van verstand en hart werd hij een vriend van den minister, die hem eene voordeelige betrekking bezorgde. In de eerste jaren der Fransche Revolutie vertoefde hij te Parijs en schreef later zijne belangrijke: „Souvenirs sur Mirabeau et sur les deux premières assemblées législatives (1832)". Hij werkte veel met *Mirabeau*, doch begaf zich na een kort vertoef te Genève in 1792 weder naar Engeland, waar hij de wijsbegeerte van *Bentham* bestudeerde, Als vrucht hiervan verschenen: „Traité de législation civile et pénale (1802, 2 din; 2de druk, 1820)", — „Theorie des peines et des récompenses (1810, 2 din; 3de druk, 1825)",— „Tactique des assemblées législatives (1815; 2de druk, 1822)", — „Traité des preuves judiciaires (1823, 2 din)", — en „De l'organisation judiciaire et de la codification (1828)". Na de Restauratie keerde hij terug naar Genève, waar hij lid werd van den Grooten Raad, en hij overleed op eene uitspanningsreis te Milaan den 30sten December 1829.

Jules Sébastien César Dumont d'Urville, een Fransch schout-bij-nacht en bekend door zijne reizen rondom de wereld. Hij werd geboren den 23sten Mei 1790 te Condé-sur-Noireau in het departement Calvados. Hij nam dienst bij de Fransche marine als scheepsvaandrig en zag zich den 31sten December 1840 bevorderd tot schout-bij-nacht. In 1818 en 1820 nam hij deel aan de expeditie naar den Griekschen Archipel en naar de Zwarte Zee. In 1822 volbracht hij onder kapitein *Duperrey* met de korvet „La Coquille" zijne eerste reis rondom de wereld, en bij eene tweede met den „Astrolabe (1826—1829)", zoowel als bij eene derde met de „Zelée (1834)" was hij zelf kommandant. Tot tweemaal toe leed hij schipbreuk, doch telkens wist hij zich door zijne beradenheid te redden. In 1830 voerde hij bevel over het schip, dat *Karel X* en zijn gezin van Cherbourg naar Engeland bracht. *Dumont d'Urville* heeft zich voorts zeer verdiensteljk gemaakt door het opsporen der expeditie van *Lapeyrouse*, door eene opmeting van groote gedeelten der kust van Nieuw-Zeeland en Nieuw-Guinea, door de ontdekking van een aantal eilanden en door zijn onderzoek van de Torres- en Cookstraat. Tevens bevorderde hij de algemeene taalkunde en de kennis der natuurlijke historie, en het Geographisch genootschap te Parijs benoemde hem tot voorzitter. De beschrijving van zijne ontdekkingsreizen gaf hij uit in de beide prachtwerken: „Voyage de l'Astrolabe (1830—1839, 12 din en atlas)" en „Voyage au pôle sud et dans l'Océanie (1841—1854, 23 din en atlas)". Met zijne echtgenoot en zijn zoon verloor hij het leven door het spoorwegongeluk tusschen Parijs en Versailles op den 8sten Mei 1842.

Augustin Alexandre Dumont, een Fransch beeldhouwer. Hij werd geboren te Parijs den 14den Augustus 1801, ontving het eerste onderwijs in de kunst van zijn vader en bezocht daarna de werkplaats van *Cartellier*. Nadat hij in 1828 den tweeden en in 1823 met het standbeeld van *Evander* den eersten prijs behaald had, begat hij zich naar Rome, waar hij 7 jaar vertoefde. Hier vervaardigde hij onderscheidene kunstgewrochten, die zeer werden geroemd, zooals: „Een jonge Faun, op de fluit spelende", — een „Alexander", — eene groep „Amor, het gemoed verontrustend", enz. In 1832 keerde hij terug naar Parijs en voltooide er: „De gerechtigheid" voor de Kamer van Afgevaardigden, — een standbeeld van *Poussin* voor de vergaderzaal der Académie, — de standbeelden van *Frans I* en *Lodewijk Philips* voor het museum te Versailles, — eene Madonna in marmer voor de kerk Notre Dame de Lorette, — eene heilige Cecilia in zandsteen voor de Madelainekerk, — en een standbeeld van den maarschalk *Bugeaud*. Grootsch is voorts zijn verguld bronzen standbeeld van den Genius der Vrijheid op de Julikolom, en in 1863 bevond zich op de Tentoonstelling zijn modél van een standbeeld van *Napoleon I*, hetwelk, door *Thiebauld* gegoten, vervolgens op de Vendômezuil werd geplaatst, maar den 16den Mei 1871 tegelijk met die zuil is omvergehaald en beschadigd, maar later gerestaureerd en den 26sten December 1875 weder op de kolom geplaatst. Ook het standbeeld van Prins *Eugène Napoleon* op het Eugèneplein is door hem gemodelleerd. In 1832 is *Dumont* benoemd tot lid van het Instituut en in 1852 tot hoogleeraar aan de Académie van Schoone Kunsten te Parijs. Hij overleed aldaar in Januari 1884.

Léon Dumont, een Fransch schrijver, geboren te Valenciennes in 1837. Hij studeerde in de rechten, reisde voortsin Midden-Europa, Italië, Algiers en Spanje en wijdde zich na zijn terugkeer op zijn landgoed St. Saulve bij Valenciennes aan de beoefening der wetenschap. Hij overleed aldaar den 7den Januari 1876. Hij was een ijverig aanhanger van het Darwinisimus en schreef: „Les causes du rire (1862)", — „Jean Paul et sa poétique (1862)", — „Le sentiment du gracieux (1863)", — „Haeckel et la théorie de l'évolution en Allemagne

(1873)", — en „Théorie scientifique de la sensibilité (1875)".

Albert Dumont, een Fransch oudheidkundige, geboren den 21sten Januari 1842 te Scey-sur-Saône in het departement Haute-Saône. Hij bezocht de école normale te Parijs, werd in 1864 naar Athene gezonden, zag zich in 1874 benoemd tot directeur der pas gestichte Fransche school te Rome, hield er voorlezingen over oudheidkunde en kunstgeschiedenis, begaf zich in 1875 als directeur der Fransche school weder naar Athene en werd in 1878 na zijn terugkeer in Frankrijk rector der académie te Grenoble, daarna te Montpellier en in 1879 hoofddirecteur der zaken van Hooger Onderwijs. Sedert 1882 is hij lid van de Académie des Inscriptions. Hij schreef: „De plumbeis apud Graecos tesseris", — „Essai sur la chronologie des archontes athéniens postérieurs à la CXXIIe olympiade (1870)", — „Inscriptions céramiques de la Grèce propre (1871)", — Peintures céramiques de la Grèce propre", — „La population de l'Attique", — „Vases peints de la Grèce propre", — „Fastes éponymiques d'Athènes (1872)", — „Essai sur l'éphébie attique (1875, 2 dln)", — „Les céramiques de la Grèce propre, vases peints (1881)", — „L'administration et la propagande prussienne en Alsace (1871)", — en „Le Balkan et l'Adriatique (1873)".

Dumortier (Charles Barthélemy), een Belgisch kruidkundige en staatsman, werd geboren te Doornik in 1797, wijdde zich aan de studie der natuurkunde, reisde in Duitschland, Engeland en Frankrijk, werd in 1829 tot lid der Provinciale Staten gekozen en schreef kort vóor het uitbarsten der omwenteling onder den naam van *Belgicus* eene reeks van brieven over den toestand des lands, waarin hij zich krachtig uitliet tegen de Nederlandsche Regeering en den Koning der Nederlanden. In September 1830 plaatste hij zich aan het hoofd der gewapende burgergarde te Doornik en in de geheele provincie Henegouwen en onderscheidde zich door moed en beradenheid. Weldra werd hij lid der Vertegenwoordiging en bestreed met den meesten ijver de 24 artikelen der Loudensche Conferentie. Vooral ook drong hij aan op de zelfstandigheid der provinciën en gemeenten, doch de wrevel, dien hij bij de verwerping zijner democratische voorstellen betoonde, deed weldra zijn staatkundigen invloed afnemen. In 1836 verwierf hij echter op nieuw eene groote populariteit door heftig te strijden tegen de 24 artikelen. Zijne hartstochtelijkheid was oorzaak, dat hij in 1847 te Doornik niet herkozen werd, doch Roulers zond hem het volgende jaar wederom naar de Kamer van Afgevaardigden, waar hij zich gedurig met heftigheid verzette tegen de liberale meerderheid. Op het gebied der kruidkunde leverde hij: „Comentationes botanicae (1822)", — eene „Florula Belgica (1827)", — en een „Sylloge Jungermannidearum Europae indigenarum (1831)". Hij werd in 1829 lid van de Académie van Wetenschappen en in 1838 lid der Koninklijke Commissie voor geschiedkunde te Brussel. Ter gelegenheid van zijn jubilé als kruidkundige is hem in 1872 door alle Belgische botanici, voorgegaan door den hoogleeraar *E. Morren* (van Luik), eene schitterende hulde gebracht. Den 5den Mei 1878 had in zijne tegenwoordigheid de plechtige inwijding plaats van een borstbeeld, te zijner eer geplaatst in den Jardin Botanique te Brussel. Hij overleed den 9den Juli daaraanvolgende.

Dumoulin (Pierre) of *Molinaeus*, een onvermoeide verdediger der Hervormde Kerk in Frankrijk, werd geboren in 1568 op het kasteel Buhy in Normandië, studeerde te Sédan en te Leiden en werd in laatstgenoemde stad hoogleeraar in de wijsbegeerte en in 1599 kapellaan bij *Catharina*, de zuster van *Hendrik IV* en de gemalin van *Hendrik*, hertog *van Bar*. Zij was het, die hem aanspoorde tot verdediging van het Evangelisch geloof, zoodat hij daarvoor strijd voerde tegen den R. Katholieken godgeleerde *de Beaulieu*, tegen den Jezuïet *Cotton*, tegen *Gontier* en anderen. *Jacobus I* riep hem naar Engeland, om een ontwerp in gereedheid te brengen tot vereeniging van alle Protestantsche Kerkgenootschappen, en hij vervaardigde tevens verweerschriften tegen *Bellarminus* en tegen den Paus. Tegen de aanvallen van den Jezuïet *Arnoux* schreef hij zijn: „Bouclier de la foi (1624)", terwijl hij desgelijks ijverde tegen de Remonstranten. In 1626 werd hij hoogleeraar in de godgeleerdheid te Sédan en hij bleef zijne aanvallen tegen de R. Katholieke Kerk met heftigheid voortzetten. Hij schreef onder anderen: „Anatomie de la messe (1636 en 1551)" — en „Dix décades de sermons (1643)". Hij overleed den 10den Maart 1658.

Dumouriez (Charles François), een Fransch generaal, geboren te Cambrai den 25sten Januari 1739, trad in 1757 in dienst bij het leger van den maarschalk *d'Estrées* en werd bij Klosterkamp krijgsgevangen gemaakt en eerst in 1761 uitgewisseld. Na den Vrede van 1763 uit den dienst ontslagen, volbracht hij eene reis door Corsica, Spanje en Portugal, en werd daarna door den minister *Choiseul* als adjudant-generaal naar Corsica gezonden. Als kolonel terugkeerend, werd hij belast met eene zending naar de Poolsche Confederatie te Bar. Voorts organiseerde hij zelf een korps, doch werd door de Russen geslagen, en daar hij zijne volmacht overschreden had, zond de minister hem zijn ontslag. Buiten weten van dezen droeg *Lodewijk XV* hem eene geheime zending op naar Zweden, maar beschermde hem niet, toen *Aiguillon* hem te Hamburg deed oppakken en naar de Bastille brengen. Eerst *Lodewyk XVI* stelde hem in vrijheid en benoemde hem in 1778 tot kommandant van Cherbourg, waar eene nieuwe haven werd gebouwd. Bij het uitbarsten der Revolutie was hij veldmaarschalk, doch hij verklaarde zich openlijk een aanhanger van hare beginselen, knoopte te Parijs betrekking aan met *Mirabeau* en de Jacobijnen en werd met een revolutionairen last afgevaardigd naar België. Nadat hij in 1796 het opperbevel gevoerd had te Nantes, verbond hij zich in 1792 met de Girondijnen en werd luitenant-generaal en in 1792 gedurende korten tijd minister van Buitenlandsche Zaken. Hij haalde *Lodewijk XVI* over, om den oorlog te verklaren aan Oostenrijk. *Dumouriez* begaf zich toen als divisiegeneraal naar het noorderleger en nam, na het aftreden van *Lafayette*, het opperbevel op zich over de armee van het centrum. Bij het

voorwaarts rukken der Verbondene Mogendheden nam hij eene vaste stelling aan bij Grandpré, maar werd door het verlies van den pas van Lacroix-aux-bois genoodzaakt om terug te trekken. Intusschen had hij de Verbondene Mogendheden verhinderd, om hunnen tocht naar Parijs voort te zetten, en toen bij Valmy de Pruisen, tengevolge van het kanonvuur van den Franschen generaal *Kellermann*, eene achterwaartsche beweging maakten, trok *Dumouriez* naar de Nederlanden, versloeg de Oostenrijkers bij Jemappes en veroverde België. Inmiddels was de Nationale Conventie achterdochtig jegens hem geworden, — en niet zonder reden. *Dumoriez* peinsde op middelen om den gevangen Koning te redden; hij reisde deswege naar Parijs, maar zag ook, dat zijne pogingen vruchteloos zouden zijn.

In 1793 rukte hij op, om zich van Holland meester te maken. Hiertoe bombardeerde hij Maastricht, doch hij leed den 18den Maart bij Neerwinden eene geduchte nederlaag, die hem door den Hertog *van Saksen-Coburg* werd toegebracht. Zelfs verstrooide zich een gedeelte van zijn leger, en daar hij nu het oogenblik van zijn val zag naderen, nam hij het besluit, om zijne troepen tegen de Nationale Conventie in het veld te brengen en de heerschappij der *Bourbons* te herstellen. Daarover onderhandelde hij met Oostenrijk en zond den minister van Oorlog, *Beurnonville*, die met 4 volksvertegenwoordigers verschenen was, om hem tot verantwoording te roepen, als gevangene naar het Oostenrijksche hoofdkwartier. Daar echter zijne troepen nagenoeg alle afvallig van hem werden, nam hij den 4den April 1793 met zijn staf de vlucht naar het Oostenrijksche leger, en de Conventie stelde eene som van 300 000 livres op zijn hoofd. Uit het gebied van den Keurvorst van Kenlen, later ook uit Engeland verbannen, zwierf hij rond in Zwitserland, Duitschland en Italië, totdat hij eerst nabij Hamburg op Deensch grondgebied en vervolgens in Engeland eene wijkplaats vond. Hier schreef hij: „Mémoires du général Dumouriez (1794)" en „La vie du général Dumouriez (1794)". Hij kwam niet in Frankrijk terug, maar overleed nabij Londen den 14den Maart 1823.

Dumreicher von Oesterreicher (Johann Friedrich, vrijheer von), een uitstekend Duitsch chirurg, geboren te Triëst den 13den Januari 1815, studeerde te Weenen en legde met den meesten ijver zich toe op de operatieve chirurgie. In 1839 werd hij kweekeling aan het instituut voor operateurs te Weenen en in 1841 assistent der kliniek aldaar. Nadat hij eenige wetenschappelijke reizen door Duitschland, Engeland en Frankrijk volbracht had, werd hij aan de universiteit te Weenen meer dan eens tijdelijk belast met het onderwijs in de heelkunde. Toen hij er zich in 1846 als privaatdocent gevestigd had, werd hij adjudant-directeur van het ziekenhuis en consulteerend chirurg van onderscheidene hospitalen, en eindelijk in 1849 gewoon hoogleeraar in de heelkunde en directeur van de chirurgische kliniek en van het operateursinstituut te Weenen. In 1866 stelde hij zich met 20 operateurs van zijne school ter beschikking van het hoofdkwartier, en na den wapenstilstand werd hem in het algemeen de zorg voor de gewonden opgedragen. Hij onderscheidde zich daarbij door zelfopofferenden ijver, en in 1869 bracht hij, onder veel tegenstribbeling, eene hervorming tot stand van den geneeskundigen dienst bij het Oostenrijksche leger. Van zijne geschriften vermelden wij, behalve een aantal verhandelingen in tijdschriften: „Zeitfragen betreffend die Universität (1865)", — „Zur Lazarethfrage (1867)", — en „Ueber die Nothwendigkeit von Reformen des Unterrichts an den medicinischen Facultäten Oesterreichs (1878)". Hij overleed den 16den November 1880 op zijn landgoed Janusjowetz in Croatië.

Düna, in het Lettisch *Daugawa* en in het Russisch *de Westelijke Dwina* genaamd, is eene der belangrijkste rivieren in het westen van Rusland en heeft bij eene lengte van 140 geogr. mijl een stroomgebied van 2 000 □ geogr. mijl. Zij ontspringt in het district Ostasjkow van het gouvernement Twer aan de westzijde van het Wolchonskiwoud, niet ver van de bronnen der Wolga, uit het meertje Dwinetz, vloeit als eene kleine beek in het dubbele meer Ochwat-Shadenje, verlaat het als een aanzienlijke stroom en kronkelt met een ruimen boog door of langs 7 gouvernementen. Op haren oever verheffen zich Welish, Ssoerash, Witebsk, Poloczk, Diszna, Drysaa, Droeja, Dünaburg, Jakobstadt, Friedrichstadt en Riga. Bij laatstgenoemde stad heeft zij eene breedte van 1 500 schreden, en 2 geogr. mijl verder stort zij bij Dünamuude zich uit in de Golf van Riga, welke tot de Oostzee behoort. Tot Welish stroomt zij zuidwaarts tusschen hooge, met bosch begroeide oevers en daarna tot aan den mond der Oella langs den zuidelijken voet van den Noord-Russischen landrug. Vervolgens doorsnijdt zij dezen, terwijl hare oevers zich 12 Ned. el boven den waterspiegel verheffen, en wentelt hare watervallen en draaistroomen over tallooze rotsblokken. Bij Dünaburg neemt haar benedenloop een aanvang, hoewel ook deze gevaarlijk is voor schepen. Zeeschepen komen niet verder dan Riga. Zij ontvangt aan den linkeroever de Loetsjössa, de Oella en de Disznа, en is door het Beresinakanaal en de Oella met de Dnjepr verbonden.

Dünaburg is eene arrondissementshoofdstad en eene sterke vesting in het Russisch gouvernement Witebksk en ligt aan de Düna, 18 geogr. mijl ten zuidoosten van Riga, in voormalig Poolsch Lijfland en aan den spoorweg naar Riga. Er zijn 4 kerken, een gymnasinm, eenige andere scholen en ruim 52 000 inwoners (1880), die zich vooral met handel en scheepvaart bezig houden. Er is een brughoofd, hetwelk als een meesterstuk van vestingbouw wordt geroemd. De stad is in 1277 door eene Lijflandsche ridderorde gesticht en in 1576 door Czaar *Iwan IV* veroverd en verwoest. Zij was voorts bij afwisseling in het bezit van Polen, Zweden en Rusland. In 1812 bestormde *Oudinot* te vergeefs de brug, doch zij werd 14 dagen later door de Pruisen en Franschen onder *Macdonald* veroverd.

Dunajewski (Julian), minister van Financiën in Oostenrijk en geboren in Galicie in 1822, studeerde te Weenen, Lemberg en Krakau in de rechten en staatswetenschappen, werd leeraar aan de universiteit te Krakau, vervolgens aan die te Preszburg en in 1860 gewoon

hoogleeraar te Lemberg, vanwaar hij in 1861 in dezelfde betrekking terugkeerde naar Krakau. In 1864 werd hij lid van den Landdag in Galicië en in 1873 van den Rijksraad, alwaar hij in onderscheidene commissiën werkzaam was en bij de beraadslagingen over de begrooting merkwaardige redevoeringen hield. Toen in 1880 Graaf *Taaffe* meer en meer stenn moest zoeken bij de fractiën der rechter zijde van het Hnis van Afgevaardigden, belastte hij *Dunajewski* met de portefenille van Financiën. Wegens zijne groote talenten is hij bij voortduring een belangrijke stenn van het ministerie.

Dünamunde, eene vesting en eigenlijk de haven van Riga, ligt in het Russische gouvernement Lijfland op den linker oever van den Dünamond en achter de Bolderaa, die uit Koerland derwaarts vloeit. Zij strekt tot verdediging van den mond der Düna, en de steenen dam, door *Catharina II* aldaar in zee gebouwd, draagt op het uiteinde een vuurtoren. Achter dien dam bevindt zich sedert 1852 eene ruime winterhaven. De plaats, hoofdzakelijk bevolkt door krijgalieden en gevangenen, is haren oorsprong verschuldigd aan de stichting van een klooster der Cisterciënsers in 1201. Zij kwam bij afwisseling in handen van de Zweden, Saksen en Russen.

Dunant (Henri), een Zwitsersch schrijver en reiziger, geboren te Genève in 1828, bevorderde zooveel mogelijk de verpleging van hen, die in den oorlog waren gewond en behoort als zoodanig tot de weldoeners der menschheid. Zijn boek: „Un sonvenir de Solferino" verkondigde dat edel doel en vond grooten bijval. Voorts schreef hij: „Fraternité et charité internationales en temps de guerre (1—7de druk, 1864)", — „L'empire romain réconstitué (1859)", — „La régence de Tnnis (1858)", — „La rénovation de l'Orient (1865)", — en „L'esclavage chez les Mnzelmans et anx Etats-Unis de l'Amérique (1863)".

Dunbar (William), de ondste en na *Burns* de beste dichter van Schotland, werd geboren omstreeks het jaar 1460 te Salton, in Lothian, studeerde te St. Andrews, werd Franciscaner monnik, begaf zich in 1490 als lid van een gezantschap naar Frankrijk, was vervolgens werkzaam in dienst van den Schotschen koning *Jacobus IV* en zag zijne moeite beloond met een pensioen van 10 pond sterling. Van zijne gedichten noemen wij: „The golden terge (gedrukt in 1508)", — „The Thistle and the Rose", — „Dance of the seven deadly sins through hell", — en „The merle and nightingale". Eene uitgave van zijne gezamenlijke werken werd in 1834 bezorgd door *David Laing* en eene van zijne gedichten in 1860 door *Paterson*.

Duncan (Adam, viscount), een beroemd Britsch admiraal, geboren den 1sten Juli 1731, trad in 1746 als midshipsman in dienst, klom spoedig op, en nam in 1761 als kommandant van de „Valiant" van 74 stnkken deel aan de expeditie naar Havana onder admiraal *Keppel*. In 1789 werd hij schout-bij-nacht, in 1793 vice-admiraal en in 1795 opperbevelhebber van het vercenigd Engelsch-Rnssisch eskader in de Noordzee. Den 11den October 1797 behaalde hij eene overwinning op de Nederlandsche vloot bij Kamperduin en nam den admiraal *de Winter* gevangen, waarna hij de benoeming tot viscount en pair en een jaargeld van 3000 pond sterling ontving. In 1799 werd hij admiraal van de Witte Vlag en overleed den 4den Augustns 1804. — Zijn zoon *Robert Dundas Duncan-Haldane*, geboren den 21sten Maart 1785, werd in 1831 tot graaf *van Camperdown* verheven en overleed den 22sten December 1859. — *Adam*, viscount *Duncan*, de ondste zoon van laatstgenoemde en geboren den 25sten Maart 1812, werd in 1837 lid van het Lagerhnis, waar hij zich aansloot bij de Whigs, en volgde zijn vader op als graaf *van Camperdown*.

Duncanus (Martinus) of *Dunck*, een ijverig bestrijder der Hervorming, werd geboren in het Keulsche stadje Kempen den 11den November 1505, studeerde te Nijmegen en te Lenven, ontving aldaar eene betrekking, alsmede de priesterwijding, legde zich met inspanning toe op de godgeleerdheid en werd in 1541 pastoor en rector te Wormer, waar hij gedurende 17jaar de talrijke Doopsgezinden bestreed. In 1551 ging hij als pastoor naar Delft en waakte hier zorgvuldig tegen de uitgave van kettersche geschriften, waardoor hij zich zoo gehaat maakte, dat zelfs een aanslag op zijn leven werd beproefd. Toen in 1572 zijn vriend *Wilhelmus Lindanus* tot bisschop van Roermond benoemd werd, volgde *Duncanus* hem op als deken van het paleis in 's Gravenhage en als lid van het Hof van Holland. Slechts 7 weken bekleedde hij die betrekking, daar de veldwinnende Hervorming hem noodzaakte, eerst naar Rotterdam en vervolgens naar Utrecht te vluchten, terwijl hij daarna beroepen werd tot pastoor in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Hier streed hij met *Jacobus Buyck*, pastoor van de Oude Kerk, voor het R. Katholieke geloof, maar gaf toch aan de Regeering den raad, om met den Prins *van Oranje* in 1578 de bekende satisfactie te sluiten. Hierover was *Buyck* zoo verstoord, dat hij tegen *Duncanus* de beschuldiging uitbracht, dat deze door zijne hnishoudster en bijzit *Margaretha* tot zulk een wangedrag werd aangespoord. Wederom moest hij voor de Hervorming de wijk nemen. Hij begaf zich naar Amersfoort, waar hij in 1579 gevangen genomen, doch onder borgtocht ontslagen werd. Hij overleed er in hoogen onderdom in het Agnietenklooster op den 16den April 1590. Van zijne talrijke geschriften noemen wij: „Anabaptisticae haereseos confutatio et vere Christiani baptismatis assertio contra Mennonis Simonis Frisii anabaptisticas blasphemias (1540)", — „Corte confutatie ende wederlegginghe van een fenynigh boek des Byenkorf der H. Roomsche Kercken (1578)", — en „Catholyke Catechismus met wederlegginghe van den Heydelbergsche of ghereformeerde catechismus (1594)".

Duncker. Onder dezen naam vermelden wij:

Karl Duncker, een verdienstelijk Dnitsch boekhandelaar, geboren te Berlijn den 25sten Maart 1781. Hij werd met *Humblot* eigenaar van den boekhandel van *Frölich* te Leipzig, en zette die zaak na den dood van *Humblot* (1828) met goed gevolg voort. In 1824 werd hij benoemd tot voorzitter der beursvereeniging te Leipzig en ontwierp daarvoor met *Perthes* een nienw reglement. Leipzig schonk hem het eereburgerschap en in 1838 werd hij door de Pruisische Regeering benoemd tot lid

eener commissie van deskundigen in zake van den boekhandel te Berlijn. Hij overleed den 15den Juli 1869.

Maximilian Wolfgang Duncker, een Duitsch geschiedschrijver en een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Berlijn in 1811, studeerde te Bonn en te Berlijn, doch werd in de zaak der „Burschenschaften" gewikkeld en tot 6 jaar vestingstraf veroordeeld. Intusschen kwam hij na 6 maanden op vrije voeten en ontving verlof, om zich te Halle als privaatdocent in de geschiedenis te vestigen. In 1842 werd hij benoemd tot buitengewoon hoogleeraar en was vervolgens werkzaam als lid van de redactie der „Allgemeine Literaturzeitung". Als lid der Duitsche Nationale Vergadering van 1848 behoorde hij tot het rechter centrum en in het Volkshuis te Erfurt en in de Kamer te Berlijn tot de oudliberalen. Daar het ministerie hem niet wilde toestaan, aan een beroep naar Kiel gehoor te geven, en evenzeer weigerde, hem tot gewoon hoogleeraar te Halle te benoemen, begaf hij zich in 1857 als hoogleeraar naar Tübingen. Spoedig echter verliet hij deze stad, om eene ambtenaarsbetrekking bij het Pruisische ministerie *Hohenzollern* te aanvaarden, en in 1861 zag hij zich benoemd tot adviseerend raadsheer van den Kroonprins en in 1867 tot directeur van het Pruisische staatsarchief. Hij slaagde er in, staatsarchieven te vestigen te Posen, Sleeswijk en Aurich en de Nassausche archieven te Idstein, de Hessische te Marburg te verzamelen en het archief van Hildesheim en Stade met dat van Hannover te vereenigen. Daarvoor werden, met uitzondering van het staatsarchief te Coblenz, óf nieuwe gebonwen gesticht óf bestaande verruimd en verbeterd. Op den 1sten Januari 1875 werd hij op zijn verzoek gepensioneerd. Hij is lid van de Académie van Wetenschappen te Berlijn, alsmede buitenlandsch lid van die te München en van het Genootschap van Wetenschappen te Göttingen. Zijn hoofdwerk is: „Geschichte des Alterthums", van welke in 1852—1857 de eerste en in 1878—1882 de vijfde druk (6 dln) in het licht verscheen. Van zijne overige geschriften noemen wij: „Origines Germanicae (1840)", — „Die Krisis der Reformation (1846)", — „Zur Geschichte der Deutschen Reichsversammlung (1849)", — „Heinrich von Gagern (1850)", — „Vier Monate auswärtiger Politik (1851)", — en „Aus der Zeit Friedrichs des Groszen und Friedrich Wilhelms III. Abhandlungen zur preuszischen Geschichte (1876)". In 1867 werd hij directeur van het Pruisische Staatsarchief, en den 1sten Januari 1867 ontving hij pensioen.

Hermann Duncker, een broeder van den voorgaande, sedert 1846 lid van den gemeenteraad en sedert 1856 syndicus van den magistraat te Berlijn. Hij was in 1848 lid der Nationale Vergadering en vertegenwoordigde van 1858 tot 1861 Berlijn in het Huis van Afgevaardigden.

Franz Gustav Duncker, een broeder van den voorgaande en geboren den 4den Juni 1822 te Berlijn. Hij studeerde aldaar in de wijsbegeerte en geschiedenis en bepaalde zich vervolgens bij den boekhandel. In 1848 nam hij deel aan de volksbeweging en was kapitein eener schutterskompagnie. In 1853 kocht hij de: „Urwählerzeitung", zond haar onder den titel „Volkszeitung" in eene nieuwe gedaante in het licht en wist haar tegen de aanvallen der reactie te beschermen. In 1859 bevorderde hij de „Bepalingen van Eisenach", was te Frankfort werkzaam bij het stichten der Nationale Duitsche Vereeniging en werd lid van haar bestuur. In 1861 werd hij de grondlegger van de Duitsche „Fortschrittspartei" en hij behoort op den Pruisischen Landdag en op den Duitschen Rijksdag tot hare invloedrijkste leden. Sedert 1861 had hij als volksvertegenwoordiger zitting in verschillende lichamen, waar hij steeds strijd voert voor de rechten en vrijheden des volks. Tevens zocht hij den arbeidenden stand op te beuren: sedert 1865 bestuurt hij de werkliedenvereeniging te Berlijn en in 1869 stichtte hij met *Schulze-Delitzsch* en *Max Hirsch* de Duitsche nijverheidsvereenigingen, om het meer en meer zich uitbreidend socialismus te beteugelen.

Duncombe (Thomas Slingsby), een radicaal Engelsch Parlementslid, geboren in 1797, diende korten tijd bij de dragonders en werd in 1826 door Hertfort afgevaardigd naar het Lagerhuis, waar hij met kracht de reformbill ondersteunde. In 1834 zag hij zich gekozen voor Finsbury, eene Londensche wijk, en hiervoor hield hij zitting tot aan zijn dood. Hij stond steeds in de voorste rij der vrijzinnigen en streed voor uitbreiding van het kiesrecht tot den werkenden stand, voor geheime stemming, voor scheiding van Kerk en Staat, voor afschaffing van de kerkelijke belasting enz., en maakte zich vooral populair toen hij met ijver te velde trok tegen den minister *Graham* wegens het openen der brieven van *Mazzini* (1844). Hij betoonde veel sympathie voor de zaak der Magyaren in Hongarije en was een bewonderaar van *Lodewijk Napoleon*, toen deze in Engeland vertoefde. In weerwil van zijne democratische gevoelens, leefde hij als een aristocraat, en zijne neiging tot het spel, de harddraverij en dergelijke kostbare uitspattingen brachten zijn vermogen niet weinig in de war. Hij overleed te Brighton den 13den November 1861. — Zijn neef *Arthur Duncombe*, een broeder van den jongeren Lord *Feversham*, werd geboren den 24sten Mei 1806 en klom in den zeedienst op tot den rang van vice-admiraal. Hij was als lid van het Parlement een voorstander der conservatieve en protectionistische beginselen en bekleedde tijdens het ministerie *Derby* (1852) korten tijd de betrekking van lord der Admiraliteit.

Dundas. Onder dezen naam vermelden wij:

James Whitley Deans-Dundas, een Britsch admiraal. Hij werd geboren den 4den December 1785, nam dienst bij de marine, onderscheidde zich bij de belegering van Alexandrië, bij de blokkade van Rochefort, bij de verdediging van Stralsund, bij de expeditie tegen Kopenhagen enz., veroverde als kommandant van het fregat „Pyramus" in 1813 den Franschen kaper „Zebra" en in 1814 de korvet „Ville de l'Orient" en bevond zich van 1815—1819 bij de vloot in de Middellandsche Zee. Met het schip „Prins-Regent" van 120 stukken zeilde hij in 1830 naar de Taag, om bij de oproerigheden in Portugal voor de belangen van Engeland te waken. Van 1834—1856 was hij te Portsmouth werkzaam, klom in 1841 op

tot schout-bij-nacht en werd in 1846 door het ministerie *Russell* tot lord der Admiraliteit benoemd, terwijl hij tevens voor Greenwich zitting nam in het Parlement. In 1848 zag hij zich belast met het opperbevel over de vloot in de Middellandsche Zee, werd in 1852 vice-admiraal en stevende naar Constantinopel, om die stad tegen de Russen te beveiligen. Nadat aan laatstgenoemden de oorlog was verklaard, bombardeerde hij in 1854 Odessa, doch nam tegen zijn zin aan den Krimoorlog deel, zoodat hij weldra het kommando nederlegde en, met het grootkruis der Bathorde versierd, over Constantinopel naar Engeland terugkeerde. Hij werd in 1857 admiraal der Blauwe en vervolgens der Witte Vlag, en overleed den 3den October 1862.

Richard Saunders Dundas, een zoon van viscount *Melville*, eerste lord der Admiraliteit. Hij werd geboren den 11den April 1802, nam dienst bij de marine, was reeds in 1824 kapitein en voerde in 1827—1828 bevel over het linieschip „Warspite" van 76 stukken, waarmede hij eene reis rondom de wereld deed. In 1840 nam hij deel aan den oorlog tegen China en in 1853 werd hij schout-bij-nacht. Als opvolger van *Napier* werd hij in 1855 opperbevelhebber der Oostzeevloot, bombardeerde Sweaborg en bracht aan de Russen aanmerkelijke schade toe. In 1856—1857 voerde hij het bevel over een eskader in het Kanaal en aan de kust van Portugal en werd den tweeden male lord der Admiraliteit en in 1865 vice-admiraal van de Blauwe Vlag. Hij overleed te Londen den 3den Juni 1861.

Dundee, eene stad in het Schotsche graafschap Forfar, na Edinburgh en Glasgow de volkrijkste des lands en na Leith en Aberdeen de belangrijkste haven aan de oostkust van Schotland, ligt aan den Dundee-Law, een heuvel ter hoogte van 125 Ned. el, aan eene baai, de Tay genaamd, en aan 4 spoorwegen. Er is eene uitstekende haven met 2 dokken. Het oude gedeelte der stad heeft nauwe, kromme, en het nieuwe rechte en breede straten, terwijl de voorsteden met fraaie villa's prijken. Op de kade verheft zich een triomfboog ter gedachtenis aan het bezoek van Koningin *Victoria* in 1844. Voorts heeft men er een prachtig stadhuis, eene beurs in Griekschen stijl, meer dan 30 kerken en kapellen, een klooster, eene Latijnsche school, een seminarium, vele andere scholen, een aantal inrichtingen van liefdadigheid en omstreeks 42000 inwoners. Dundee is de hoofdzetel van de linnenweverij en van den linnenhandel in het Vereenigd Koningrijk. Daarmede houden zich 25000 werklieden bezig. Voorheen was deze stad eene vesting en de tweede in Schotland, zoodat er onderscheidene conciliën en parlementen gehouden zijn. Onder *Eduard III* werd zij tot tweemaal toe door de Engelschen, alsmede door *Wallace* en *Bruce* ingenomen. Ook onder *Richard II* en *Eduard VI* werd zij veroverd en verbrand. Dundee was de eerste Schotsche stad, waar de Hervorming wortel vatte. In 1645 werd zij door *Montrose* belegerd en overmeesterd, en in 1651 door *Monk* bestormd en gedurende 3 dagen aan plundering ter prooi gegeven, waarbij $^1/_{10}$de der inwoners omkwam.

Dunedin, eene stad op het zuideljjk eiland van Nieuw-Zeeland, is de hoofdstad van de provincie Otago en tevens de grootste en merkwaardigste stad van geheel Nieuw-Zeeland. Zij is van Port Chalmers, hare zeehaven, 14 Ned. mijl verwijderd, maar met haar, alsmede met Christchurch en Invercargill, door spoorwegen verbonden. Zij werd in 1848 gesticht en nam snel toe na 1861, toen op eenigen afstand vandaar rijke goudvelden werden ontdekt. Thans vindt men er een levendigen handel, veel nijverheid, een ziekenhuis, eene openbare boekerij, een acclimatisatietuin, twee schouwburgen en eene universiteit. Zij heeft ruim 24000 inwoners (1881), — een cijfer, hetwelk door bijvoeging van de bevolking der voorsteden tot bijna 43000 klimt. Er zijn paardensporen door de straten gelegd en er verschijnen drie dagbladen, vijf weekbladen en vier maanschriften, onder welke laatste zich de „Illustrated New-Zealand Herald" bevindt.

Dunfermline, eene onde en vermaarde stad in het Schotsche graafschap Fife, verheft zich op eene hoogte met haar 15 kerken, stadhuis, overdekte markt, arbeidersinstituut, bouwvallen van een paleis en van eene abdij der Benedictijnen en omstreeks 15000 inwoners. Zij is één van de voornaamste zetels der linnenweverij.

Dunganen of *Doenganen* is de naam van de Turksch-Tartaarsche bewoners van noordwestelijk China en Dsongarije. Hun aantal wordt door *Palladius* geschat op 3 tot 4 millioen. Sommigen zijn van meening, dat zij afstammen van de nog altijd raadselachtige Oeigoeren, en zij zijn beljders van den Mohammedaanschen godsdienst. Zij verschillen aanmerkelijk van de Chineezen. De druk der belastingen bracht hen tot verbittering en in 1862 tot opstand. In het vruchtbare stroomgebied der Wei, waar Singan, de hoofdstad van Sjensi, zich verheft, openbaarde zich hunne woede in plundering en moord en weldra herschiepen zij er de Chineesche Koloniën en het nabijgelegen gewest der Ordo-Mongolen in eene woestenij. Alleen achter hechte muren waren de ingezetenen er veilig. Uit Sjensi breidde de opstand zich spoedig uit over het oostelijk gedeelte der provincie Kansoe en over Dsongarije. De stroopende benden werden allengs grooter en namen ook het schuim der Chineesche bevolking in zich op. Hoewel zij door de Europeanen beschreven werden als een lafhartig, met pieken gewapend rooversgebroed, waren zij een schrik voor de ingezetenen en voor de overheid. Deze laatste spande uit eigenbelang wel eens met hen samen en liet zich overhalen tot het geven van officieele berichten, dat één of ander oord niet door de Dunganen werd bedreigd. In 1862 werd Oeroemtsi in Dsongarije door de Dunganen ingenomen en de heerschappij van deze gevestigd aan beide zijden van den Thian-Sjan. In het dal der Ili werd in Januari 1863 de opstand gedempt, maar den 12den October 1864 volgde de verovering der Tartaarsche stad Koeitsja, waarna de Tarantsji zich bij de Dunganen voegden. Tegen het einde van Januari 1866 werd door middel van eene kruitmijn eene bres gemaakt in de Chineesche vesting Koeitsja, waarna de bevelhebber haar in de lucht deed springen. Intusschen hadden de oproerige Dunganen geen gemeenschap-

pelijk doel. Wel zochten die van het Ilidal een verbond te sluiten met die in Oeroemtsi, maar zij slaagden niet in hnnne pogingen. Het oproer was overal ontstaan uit plaatselijke oorzaken en zoo gebrekkig georganiseerd, dat in 1861 eene karavaan van Chobdo in West-Mongolië zich in znidoostelijke richting bewoog en ongedeerd den Kokonoor bereikte. Eerst in 1870 namen de Chineezen doortastende maatregelen; in 1871 was Sjensi van Dnnganen gezuiverd, en eene aanzienlijke legermacht werd onder generaal *Tsotsoengtang* naar Kansoe gezonden. Deze bevelhebber verkwistte een geheel jaar met het onderricht, dat hij aan de soldaten liet geven in de behandeling van het geweer. Eerst in de tweede helft van 1872 ging hij aanvallenderwijs te werk, maar leed in September zulk eene geduchte nederlaag, dat men algemeen vreesde, dat geheel noordelijk China weder door de Dunganen zon worden overstroomd. Eerst besloot de Regeering, 30000 goed geoefende soldaten onder generaal *Li* naar Kansoe te zenden, maar het bevel werd ingetrokken, omdat die tocht — 2200 Ned. mijl lang — omstreeks 200 dagen tijd zon kosten. Het dempen van den opstand werd voorts toevertrouwd aan de bezettingstroepen der binnenlandsche provinciën. Uit Peking kwam dan ook de tijding van 15 December 1873, dat het laatste vaste pnnt binnen den Chineeschen mnnr aan de Dnnganen was ontrukt. Voorts wist generaal *Tsozoengtang* door krachtige maatregelen een einde te maken aan den opstand, zoodat in 1878 de wederspannige gewesten weder onderwerpen waren aan China, met nitzondering van Koeldsja, inmiddels door de Russen in bezit genomen.

Dungeness (Kaap) noemt men het verste zuidoostpunt van Engeland aan de Pas de Calais. Deze kaap, gelegen op 50° 54′ 47″ N. B. en 20° 21′ 51″ O. L. van Ferro, is van een vuurtoren voorzien. Daar de vloedstroomen nit den Atlantischen Oceaan en de Noordzee elkander hier ontmoeten en tot stilstand brengen, breidt de kust er zich allengs zeewaarts uit. — Den naam van *Kaap Dungeness* draagt ook de zuidoostpnnt van Patagonië bij den ingang van de Straat van Magelhaens.

Dunin (Martin von), aartsbisschop van Gnesen en Posen, werd geboren den 11den November 1774 en ontving zijne opleiding achtereenvolgens aan de Jezuïetenschool te Rawa, aan het gymnasium te Bromberg en aan het Collegium Germanicum te Rome. Hij keerde in 1797 als priester terug en werd in 1808 canonicus in Gnesen en in 1824 in Posen. In 1831 tot aartsbisschop benoemd, vervoegde hij zich bij de Regeering, om eene bepaalde regeling te verkrijgen van de zaak der gemengde huwelijken, en toen hij hierop eene afwijzende beschikking ontving, verbood hij in een „Herderlijken brief" aan de priesters van zijn aartsbisdom de onvoorwaardelijke inzegening van zulke echtverbintenissen. Vruchteloos drong de Regeering er op aan, dat hij dien brief zon intrekken, zoodat zij zelf dien eindelijk als van nul en geener waarde verklaarde en den aartsbisschop voor de rechtbank riep. In 1839 ontbood de Koning hem naar Berlijn, om eene minnelijke schikking te beproeven, doch toen ook dit niet baatte, werd hij tot eene vestingstraf van 6 maanden veroordeeld en onbevoegd verklaard om eenig ambt in het koningrijk Pruisen te bekleeden. Wél werd hem de vestingstraf kwijtgescholden, doch hij bracht zich op nieuw in ongelegenheid door zonder verlof uit Berlijn naar Posen terug te keeren. *Dunin* werd nu naar Kolberg gebracht en bleef er tot in 1840, toen de Koning hem onder zekere voorwaarden vergunde, om zich naar zijn aartsbisdom te begeven. Hij gaf nn in een „Herderlijken brief" te kennen, dat men van den eisch van beloften bij gemengde huwelijken mocht afzien, maar dat men zich onthouden moest van alles, wat zulke huwelijken scheen te vergoelijken. In een lateren „Herderlijken brief (1842)" deelde hij mede, dat men bij gemengde huwelijken met den gemoedstoestand van den R. Katholieken echtgenoot of van de echtgenoot moest te rade gaan, om te beoordeelen, of men aan de zoodanigen de sacramenten al of niet zou weigeren. Hij overleed den 26sten December 1842.

Dunin-Borkowsky (Stanislaus, graaf), een Poolsch geleerde, in Mei 1787 te Koda in Galicië geboren, studeerde te Lemberg en aan de mijnacadémie te Freiberg, begaf zich naar Parijs, deed in 1815 eene wetenschappelijke reis naar Italië, waar hij op den Vesnvius het sodaliet ontdekte, en zag zich in 1818 wegens zijne analysen van delfstoffen tot correspondeerend lid benoemd van de Académie te München. Daar zijn gezondheidstoestand hem niet veroorloofde, om met de geognosie en chemie voort te gaan, schreef hij: „Ueber die Pflichten eines Bibliothecars (1829)", en gaf het handschrift van een Poolschen „Psalter" nit met het geschrift: „Zur Geschichte des ältesten polnischen Psalters (1835)", — alsmede: „Observations générales sur les rapports des différentes structures de la terre (1809)".

Dunker (Wilhelm), een verdiensteljk geoloog en palaeontoloog, geboren den 21sten Februari 1809 te Eschwege in Keur-Hessen, studeerde te Göttingen en volbracht wetenschappelijke reizen in den Harz, Saksen en Silezië. Daarop werd hij geplaatst bij den mijnbouw te Obernkirchen, daarna als leeraar aan de polytechnische school te Cassel, vervolgens als hoogleeraar aan de universiteit te Marburg en eindelijk aan die te Gieszen Behalve onderscheidene verhandelingen leverde hij: „Beiträge znr Kenntnis des norddentschen Oolithgebildes (met *Koch*, 1837)", — „Monographie der norddentschen Wealdenbildung (1846)", — „Index molluscorum Guineensinn (1853)" — en „Mollusca japonica (1861)". In 1846 stichtte hij met *Hermann von Meyer* het tijdschrift: Palaeontographica".

Dunnwald (Johann Heinrich, graaf von), Keizerlijk generaal-veldmaarschalk, geboren in 1620 onderscheidde zich in 1664 in Hongarije door zijne dapperheid, zoodat hij de gunst verwierf van *Montecuculi* en reeds in 1670 aan het hoofd stond van een regiment kurassiers. In 1674 vocht hij met ongemeenen moed bij Ensisheim; het volgende jaar werd hij bij Mühlhausen gevangen genomen, doch weldra tegen een Fransch generaal nitgewisseld. Na den voorspoedigen slag bij Salzbach werd hij in den gravenstand opgenomen, en als luitenant-veldmaarschalk hielp hij het

Turksche leger vernietigen vóor Weenen. Ook later sloeg hij de Turken bij herhaling en verdreef hen uit geheel Slavonië. In den veldtocht van 1688 was hij aanvoerder der ruiterij in het leger van den Hertog *van Lotharingen* en dekte de belegering van Belgrado. In het volgende jaar streed hij aan de Rijn tegen de Franschen en in 1691 in Hongarije weder tegen de Turken. Men vermoedde, dat hij in den slag bij Salankemen aanvankelijk niet behoorlijk zijn plicht had gedaan uit ergernis, omdat hij onder een jongeren veldheer was gesteld. Deswege voor den krijgsraad geroepen, overleed hij op zijne reis derwaarts te Essek den 31sten Augustus 1691.

Dunois en Longueville (Jean, bastaard van Orléans, graaf van), geboren den 23sten November 1402, was de onechte zoon van Hertog *Lodewijk van Orléans* (tweeden zoon van Koning *Karel V*) en van *Mariette d'Enghien*, echtgenoot van den ridder *Albret de Cany*. Hij was bestemd voor den geestelijken stand, doch trad in dienst bij den Dauphijn, die hem met aanzienlijke goederen begiftigde. Desgelijks verwierf hij de gunst des Konings en betoonde die zich waardig door in 1427 Montargis, dat door de Engelschen belegerd werd, met eene kleine bende te ontzetten. Toen laatstgenoemden Orléans omsingelden, begaf hij zich in die stad en hielp haar verdedigen totdat de *Maagd van Orléans* te hulp snelde. Na den slag van Patay (1429) veroverde hij een aantal vestingen, gaf aan zijn halven broeder, den Hertog *van Orléans*, op de edelmoedigste wijze vele familiegoederen terug en ontving het graafschop *Dunois*, waaraan hij zijn naam ontleende. In 1442 verdreef hij *Talbot* uit Dieppe en verkreeg het graafschap Longueville tot belooning. Voorts zuiverde hij een groot gedeelte van Frankrijk van de Engelschen, en *Lodewijk XI* zond hem als gouverneur naar Genua, doch beroofde hem kort daarna uit ijverzucht van al zijne waardigheden. Daarom stelde *Dunois* zich aan het hoofd van het verbond „Pour le bien public" en kreeg bij een later verdrag (1465) zijne verbeurd verklaarde bezittingen terug. Hij overleed den 24sten November 1468.

Zijne nakomelingen namen toe in aanzien en rijkdom. Reeds zijn kleinzoon *François II* werd door *Lodewijk XII* tot *hertog van Longueville* verheven, en *Karel IX* en *Lodewijk XIV* verklaarden de leden van het geslacht *Dunois* tot Prinsen van den bloede. Later werden zij ook souvereine Vorsten van *Neuchâtel* en Graven van *Valengin*. — *Henri II*, hertog *van Longueville* enz., geboren den 27sten April 1595, was een vijand van *Richelieu* en een dapper krijgsman. *Mazarin* zond hem naar Münster (1648), om over den vrede te onderhandelen, doch hij keerde weldra terug en nam deel aan de eerzuchtige plannen van zijne schoonbroeders *Condé* en *Conti*. Bij de oproerige bewegingen der Fronde bleef hij intusschen verwijderd van het tooneel van den opstand en na den Vrede van 1648 keerde hij naar het Hof terug. Wel werd hij in 1650 in hechtenis genomen, doch ras weder in vrijheid gesteld, en hij overleed den 11den Mei 1663. — Zijne tweede gemalin was de schoone en geestige *Anne Geneviève de Bourbon-Condé*. Deze stelde zich in 1649 aan het hoofd der ontevredenen en wist aanzienlijke personen voor hare partij te winnen. Gedurende de blokkade van Parijs zetelde zij op het stadhuis en aldaar beviel zij van Prins *Charles Paris*. De voorwaarden van het verdrag, den 11den Maart 1649 gesloten, waren bij haar ontworpen. Toen in 1650 de hoofdaanleggers der samenzwering, hare naaste bloedverwanten, in hechtenis werden genomen, ontvluchtte zij naar Normandië en vervolgens over Rotterdam naar het hoofdkwartier van *Turenne*. Zij vaardigde een manifest uit tegen het Hof en onderhandelde met Spanje over hulptroepen, doch zoodra de gevangenen in vrijheid gesteld werden, keerde zij terug naar Parijs. Toen tusschen haren broeder, den Prins *Condé*, en de Koningin op nieuw ongenoegen ontstond, vluchtte zij met hem naar het oproerige Bordeaux, doch kwam spoedig tot onderwerping. Door de trouweloosheid van haren begunstigden minnaar *Larochefoucauld* kwam zij tot inkeer, zeide de wereld vaarwel, deed boete en overleed den 15den April 1679. — Haar jongere zoon *Charles Paris*, hertog *van Longueville*, aanvankelijk bekend onder den naam van graaf *St. Paul*, verkreeg na den dood van zijn ouderen broeder de goederen en waardigheden van zijn geslacht. Hij onderscheidde zich in 1667 gedurende den veldtocht in de Nederlanden, in 1668 in Franche-Comté en snelde later Candia te hulp. Hij was op het punt om de Kroon van Polen te verkrijgen, toen hij den 12den Juni 1672 in de Nederlanden hij den overtocht over de Rijn den heldendood vond. Met hem nam de wettige lijn van *Dunois* een einde. — Eene onwettige zijlijn is in 1764 met den Franschen luitenant-generaal *Alexandre de Rothelin* desgelijks uitgestorven.

Dunoyer (Barthélemy Charles), een Fransch staathuishoudkundige, geboren te Carennac (departement Lot), stichtte in 1814 met *Fr. Charles Comte* het blad „Le Censeur", hetwelk de beginselen van 1789 vertegenwoordigde. Het werd wegens zijne vrijzinnige richting vervolgd en verscheen het volgende jaar — tot in 1819 — onder den titel: „La collection". Hij schreef voorts: „L'industrie et la morale considérées dans lenrs rapports avec la société (1825, 2 dln; 2de druk, 1830, onder den titel: „Nouveau traité d'économie sociale")" en „De la liberté dn travail (1845, 3 dln)", waarin hij het denkbeeld verdedigde, dat de ware bron van maatschappelijke welvaart gelegen is in de opbeuring, ontwikkeling en onafhankelijkheid der afzonderlijke staatsburgers. Na de Juli-omwenteling werd hij prefect van het departement Somme en lid van het Instituut, in 1838 staatsraad en in 1839 directeur der Koninklijke Bibliotheek, maar keerde na den staatsstreek van 2 December 1851 tot het ambteloos leven terug en overleed den 4den December 1862. Van zijne overige geschriften vermelden wij: „Esprit et méthode comparés de l'Angleterre et de la France dans les entreprises des travaux publics (1840)", — „La révolution dn 24 Février 1848 (1848)", — en de nagelatene werken: „Le second empire et une nouvelle restauration (1865, 2 dln)" en „Notices d'économie sociale (1870)".

Dunsel is eene verscheidenheid van de

gewone latuw of salade (Lactnca sativa *L.*), welke vroeg in het voorjaar gezaaid wordt en waarvan men de pas-ontwikkelde blaadjes op de wijze van kropsalade nnttigt.

Duns Scotus (Johannes), een beroemd scholastiek wijsgeer der 14de eeuw, werd volgens sommigen te Dunston in Northnmberland, volgens anderen te Dunse in Zuid-Schotland geboren. Hij trad vroegtijdig toe tot de Orde der Franciscanen en gaf te Oxford onderwijs in de godgeleerdheid en wijsbegeerte. In 1301 of 1304 begaf hij zich naar Parijs, werd er doctor in de theologie en verdedigde met zooveel ijver de onbevlekte ontvangenis van de maagd *Maria* tegen *Thomas Aquinas*, dat deze leer een geloofsartikel werd der R. Katholieke Kerk. In 1308 werd hij naar Kenlen geroepen, om er de Begharden te bestrijden, en hij overleed aldaar in den onderdom van 34, volgens anderen van 43 jaar. Hij ontwikkelde zijne stellingen met zooveel scherpzinnigheid, dat hij den eernaam van „doctor subtilis" verwierf. Hij schreef commentaren op den Bijbel en op de werken van *Aristóteles*, en vooral het: „Opus Oxoniense", een commentaar op de spreuken van *Petrus Lombardus*. Zijne voornaamste geschriften zijn door *Waddinx* (1839, 12 dln) in het licht gegeven. De strijd tusschen de Scotisten en Thomisten is nog lang voortgezet, doch had eigenlijk geene andere bron dan naijver tusschen de Franciscanen en Dominicanen.

Dunstan (De heilige), aartsbisschop van Canterbury, werd geboren in 925. Als jongeling verkeerde hij aan het Hof van Koning *Ethelstan*, doch had wegens zijne groote gaven talrijke benijders, weshalve hij zich in de monnikspij hnlde en zijne dagen doorbracht in eene niterst bekrompene cel. Koning *Edmund* riep den vromen man aan zijn Hof, en *Dunstan* verkreeg grooten invloed in geestelijke en wereldlijke zaken. Zulks nam nog toe onder *Edred*, — doch *Edwin* verbande den gestreugen zedenmeester en deed zijn klooster verwoesten. Hij nam de vlucht naar Gent, waar hij veel opzien baarde, doch toen in 957 *Edgar*, 's Konings broeder, zich van een gedeelte des lands had meester gemaakt, keerde *Dunstan* derwaarts terug en werd benoemd tot bisschop van Worcester, — later tot bisschop van Londen en vervolgens tot aartsbisschop van Canterbury. In 960 volbracht hij eene reis naar Rome, waar hij door Pans *Johannes XII* zeer welwillend ontvangen werd. Hij stichtte in Engeland 48 kloosters, zette in 975 na den dood van *Edgar* de koningskroon, tegen den wil des volks, op het hoofd van den jeugdigen *Eduard* en verhief ook, toen deze door zijne stiefmoeder was omgebracht, haar zoon *Ethelred* tot die waardigheid. Hij overleed in 988.

Düntzer (Johann Heinrich Joseph), een Duitsch letterkundige, geboren te Keulen den 12den Juli 1813, studeerde te Boun, Keulen en Berlijn in de oude letteren en oefende zich vooral in het Sanskriet. Hij schreef: „Die Lehre von der lateinischen Wortbildung (1836)", — en „Die Declination der indogermanischeu Sprachen (1839)", terwijl hij voorts de prijsverhandeling: „J. A. de Thon's Leben, Schriften und historischen Kunst (1837)" en met *Lersch*: „De versu qnem vocant Saturnio (1838)" uitgaf. In 1837 vestigde hij zich te Bonn als privaatdocent, doch werd later bibliothecaris te Keulen en verkreeg den titel van professor. Van zijne talrijke werken noemen wij voorts: „Homer nnd der epische Cyclus (1839)", — „Kritik nnd Erklärung der Horazischen Gedichte (1840—1844, 5 dln)", — een aantal uitmuntende verhandelingen over schrijvers en geschriften uit den bloeitijd der Duitsche letterkunde, vooral over *Göthe*, — „Erläuteruugen zu den deutschen Classikern (Göthe, Klopstock, Lessing, Wieland, Herder, Schiller enz.)", —„Zwei Bekehrte. Zacharias Werner und Sophie von Schardt (1873)", — „Charlotte von Stein. Ein Lebensbild", — „Charlotte von Stein und Corona Schröter. Eine Vertheidigung (1876)", — „Christoph Kanfman, der Apostel der Geniezeit und herrnhutische Arzt (1882)", — alsmede uitgaven van brieven van en aan merkwaardige personen, terwijl hij ook eeu bundel gedichten ter perse legde onder den titel: „Adeline, Liebeslieder vom Rheine (1860)"

Duo of *duët*, in het Italiaansch *duetto*, afkomstig van het Latijnsche woord, hetwelk *twee* beteekent, is de naam eener mnzikale compositie voor 2 stemmen of twee instrumenten, zoodanig gezet, dat de éene stem (of instrument) niet enkel de andere harmonisch ondersteunt (secondeert), maar dat beide zelfstandig blijven en niet aan elkauder ondergeschikt worden. Bij het zingen van een duo heeft men dus 2 verschillende stemmen, en de 2 personen, die het uitvoeren, worden door hetzelfde onderwerp op dezelfde of op verschillende wijzen aangedaan, — hetgeen zich in den zang openbaart. Deze laatste wordt in den regel door instrumentale muziek begeleid.

De woorden *duo* en *duët* worden door elkaâr gebruikt, ofschoon sommigen het eerste nitsluitend aauwendeu, waar vau instrnmentale muziek sprake is. Men vermeldt, dat de vocale duët het eerst is ingevoerd in 1600 door *Paolo Quagliati* te Rome, en dat het zich ontwikkeld heeft tegelijk met het oratorium en de opera. In het midden der 17de eeuw kwamen de *kamerduëtten* in zwang, en deze werden op meesterlijke wijze vervaardigd door *Agostino Steffani* (1655—1730). Sommige operadnëtten, bijv. dat nit de „Norma" van *Bellini*, zijn algemeen bekend en beroemd.

Duodecimaalmaat is eene zoodanige, waarvan de eenheden in 12 gelijke deelen verdeeld zijn. Als voorbeeld noemen wij de Rijnlandsche maat met eene roede van 12 voet en een voet van 12 dnim. Deze maat bezit het voordeel, dat het getal 12 wederom in 2, 3, 4 en 6 gelijke deelen kan gesplitst worden.

Duo si faciunt idem non est idem, of *als twee hetzelfde doen is zulks niet hetzelfde*, is eeu merkwaardig Latijnsch spreekwoord, hetwelk ontleend is aan de stelling, dat het gewicht eener daad verschillend is naar gelang van de personen, die ze volbrengen.

Dupanloup (Félix Antoine Philibert), een Fransch prelaat, geboren te St. Félix in Savoye den 3deu Januari 1802, studeerde te Parijs, ontving in 1825 de priesterwijding, werd in 1827 biechtvader van den Hertog *van Bordeaux*, in 1828 katechiseermeester der jonge Prinsen *van Orléans*, in 1835 eerste hulppredikar aan de kerk St. Roche te Parijs en in

1837 directeur van een seminarium. In 1841 werd hij aan de Sorbonne geplaatst als leeraar in de kanselwelsprekendheid, schreef de brochures: „Pacification réligiense", — „La souveraineté temporelle du Pape" — en „Défense de la souveraineté du Pape" in ultramontaanschen geest, en zag zich in 1849 benoemd tot bisschop van Orléans. In 1850 werd het wetsontwerp over de vrijheid van onderwijs in het Wetgevend Lichaam behandeld, en door den bijstand van *Thiers*, *Cousin*, *Montalembert* en *Parieu* behaalden er de Ultramontanen de overwinning, zoodat de kleine seminaria nagenoeg met de universiteiten werden gelijkgesteld. Als bisschop ontwikkelde *Dupanloup* een onvermoeiden ijver. Toen pater *Gaume*, vicaris-generaal te Rheims, het lezen der Heidensch-klassieke geschriften veroordeelde, sprong *Dupanloup* hiervoor in de bres, weshalve hij door den „Univers" op eene lage wijze werd aangevallen, terwijl de Fransche Académie hem daarentegen in 1854 tot lid benoemde. Met kracht verzette hij zich tegen de geschriften van *About* over Rome, en in zijne: „Lettre à un Catholique (1859)" tegen het vlugschrift „Le Pape et le Congrès", dat aan *Napoleon III* werd toegeschreven. *Dupanloup* stemde volkomen in met de beginselen, door den Paus verkondigd, en hij was de eerste Fransche bisschop, die het verwerpingsoordeel uitsprak over père *Hyacinthe*. Tevens was hij een ijverig voorstander van het Oecumenisch Concilie. Des te grooter was de algemeene verbazing, toen hij zich aansloot bij den aartsbisschop van Parijs, in zijne „Herderlijke brieven" van 10, 11 en 12 November 1869 als een openlijk tegenstander der onfeilbaarheidsleer optrad en zelfs de samenroeping van het Concilie afkeurde, hetgeen hem een heftigen aanval van den vicaris-generaal, van den bisschop van Rheims en eene onvriendelijke ontvangst van de zijde van den Paus bij de opening van het Concilie op den hals haalde. Voorts behoorde hij tot de 93 geesteljken, die den 3den Juni 1870 een protest toekenden tegen den staatsstreek der Curie. Gedurende den Duitsch-Fransehen Oorlog was hij met een krijgszuchtigen geest bezield, vooral na den aftocht van generaal *von der Tann* uit Orléans, weshalve hij na den terugkeer van dezen eenigen tijd in hechtenis gehouden werd. Na den Vrede zag hij zich gekozen tot lid der Nationale Vergadering, waar hij zich bijverde, om door eene fusie van legitimisten en Orléanisten de trooncandidatuur van den Graaf *van Chambord* te bevorderen. Toen *Littré* den 30sten December 1871 tot lid der Fransche Académie werd benoemd, nam *Dupanloup* zijn ontslag uit dat lichaam. In December 1875 zag hij zich door de monarchale meerderheid der Nationale Vergadering tot senator gekozen voor levenslang. Hij overleed den 11den October 1878 op het kasteel La Combe in het departement Isère. Zijne geschriften over het onderwijs zijn onder den titel: „De l'éducation (1855—1857)" verzameld. Voorts vermelden wij van hem: „Eléments de rhétorique sacrée (1841)", — „Le Christianisme présenté aux hommes du monde (1844, 6 dln)", — „La souveraineté pontificale selon le droit catholique et le droit européen (3de druk, 1868)", — „Histoire de N. S. Jesus Christ (1872)", — en „Oeuvres oratoires", benevens onderscheidene brochures over godsdienstige en staatkundige vraagstukken van den dag.

Dupaty (Charles Marguérite Jean Baptiste Mercier), een Fransch rechtsgeleerde, geboren te La Rochelle den 9den Mei 1746, werd later advocaat te Bordeaux en voorzitter van het Parlement aldaar. Zijne gestrenge rechtvaardigheid bezorgde hem de vijandschap van het Hof, zoodat hij in 1770 in de gevangenis geworpen en later verbannen werd. *Lodewijk XVI* riep hem echter terug en benoemde hem tot voorzitter van het Parlement te Bordeaux, doch zijne goede beginselen strookten zoo weinig met de verdorvenheid van zijne ambtgenooten, dat hij zich naar Parijs begaf, om er zich aan de wetenschap te wijden. Door eene „Mémoire" redde hij in 1786 drie onschuldige burgers van Chanmont van een vreeselijken dood. Voorts schreef hij: „Reflexions historiques sur les lois criminelles (1788)", — en „Lettres sur l'Italie en 1785 (1788, 2 dln, en 1835 3 dln)", — en overleed den 17den September 1788. — Zijn ondste zoon *Louis Charles Henri Mercier Dupaty*, geboren te Bordeaux den 29sten September 1771, studeerde in de rechten, doch wijdde zich vervolgens aan de beeldhouwkunst, weshalve hij zich naar Rome begaf. In 1816 werd hij lid van het Institnut, en in 1823 hoogleeraar aan de Ecole des beaux arts. Tot zijne merkwaardigste voortbrengselen behooren: „De gewonde Philoctetes" vóór het kasteel van Compiégne (1810), — „Ajax, de goden trotseerend (1812)", — „Orestes, door de Furiën vervolgd (1814)", — en „Venus vóór Paris" in het Luxembourg (1822). Ook vervaardigde hij het modél van een ruiterstandbeeld van *Lodewijk XIII*, hetwelk, door *Cortot* in marmer gehouwen, op de Place Royale te Parijs is geplaatst. Hij overleed den 12den November 1825. — Zijn broeder *Louis Emmanuël Félicité Charles Mercier Dupaty*, geboren den 30sten Juli 1775, diende eerst bij de marine en verwierf vervolgens als bijspeldichter grooten bijval. Wegens zijne opera: „Les valets dans l'antichambre (1808)", waarin de Regeering eene satyre meende te zien, werd hij voor korten tijd verbannen. Vermelding verdient ook zijn hekeldicht: „Les délateurs". In 1836 werd hij lid der Académie en overleed den 30sten Juli 1851.

Duperré (Victor Guy), een Fransch admiraal en minister, geboren te La Rochelle den 20sten Februari 1775, diende eerst op de handelsvloot, later bij de marine, en werd in 1796 door de Engelschen gevangen genomen, doch in 1799 uitgewisseld. In 1803 nam hij deel aan eene expeditie naar Afrika en Amerika, zag zich in 1806 benoemd tot kommandant der „Sirène" en bracht daarmede troepen naar Martinique. Bij zijn terugkeer sneden Engelsche oorlogschepen hem den weg af, doch het gelukte hem na een hevigen strijd, de haven van Lorient te bereiken. *Napoleon* benoemde hem tot kapitein, waarna hij bevelhebber werd der „Bellone", naar Isle de France stevende en zich in de Indische Zee meester maakte van de Engelsche korvet „Victor", van eenige koopvaardijschepen en van het Portugeesche fregat „Minerva". In 1810 verliet hij Isle de France met 3 schepen en maakte zich meester van 2 groote vaartuigen der Oost-Indische

Compagnie, doch vond hij zijn terugkeer het eiland door de Engelschen geblokkeerd. Hoewel hij de blokkade forceerde, moest de kolonie met den overmachtigen vijand weldra eene capitulatie sluiten. Bij zijn terugkeer in Frankrijk werd *Duperré* bevorderd tot baron en in 1811 tot schout-bij-nacht. In het begin van 1812 voerde hij het opperbevel over de Fransche en Italiaansche vloten in de Adriatische Zee. Hij was te Venetië werkzaam, om een eskader te vormen, toen de gebeurtenissen van 1813 en 1814 de ontruiming van Italië ten gevolge hadden. Gedurende de Honderd Dagen beveiligde hij Toulon tegen de Engelsch-Siciliaansche krijgsmacht. In 1818 voerde hij bevel over de vloot in de West-Indische wateren, in 1823 vóór Cadix en in 1830 vóór Algiers. Na de Juli-revolutie werd hij pair en van 1834 tot 1836 minister van Marine. Hij nam die betrekking in 1840 wederom op zich, doch iegde ze weldra wegens ongesteldheid neder en overleed te Parijs den 2den November 1846.

Dupétit-Thouars (Aristide Aubert), een verdienstelijk Fransch zee-officier, geboren te Boumois bij Saumur den 31sten Augustus 1760, was eerst officier bij het leger te lande, doch nam in 1778 dienst bij de marine. Hij onderscheidde zich zoozeer door zijne dapperheid, dat hij na den Vrede van 1783 tot kommandant van het oorlogschip „Tarleton" benoemd werd. Door eene inschrijving geholpen, rustte hij een schip uit, om *Lapeyrouse* op te sporen, maar was op dien tocht niet zeer gelukkig. Hij werd door de Portugeezen gevangen genomen, smachtte geruimen tijd te Lissabon in den kerker en ging vervolgens naar Noord-Amerika. Eerst nadat de storm der Omwenteling in Frankrijk bedaard was, keerde hij derwaarts terug. Bij de expeditie naar Egypte voerde hij bevel over een schip van 80 stukken. Hij voorspelde wat gebeuren zou, als men *Nelson's* komst op de reede van Aboekir afwachtte, en gaf den raad om terstond onder zeil te gaan. Men sloeg zijn raad in den wind, en met moed strijdende, snenvelde hij aldaar den 1sten Augustus 1798. — Zijn zoon *Abel Dupetit-Thouars*, schout-bij-nacht in Franschen dienst, geboren den 3den Augustus 1793, volbracht in 1837 tot 1839 eene reis om de wereld en bracht Taïti onder de beschermheerschappij van Frankrijk. Toen echter Koningin *Pomare* zich tegen Frankrijk verklaarde, nam hij het eiland in bezit, waarna de Engelsche consul *Pritchard* in hechtenis genomen en verwijderd werd. Dit veroorzaakte echter de terugroeping van den vlootvoogd, die vervolgens zijne reis beschreef in het werk: „Voyage autonr du monde sur la frégate La Vénus, exécuté pendant les années 1837—1839 (1841—1849, 10 dln en atlas)". Hij overleed den 17den Maart 1864.

Dupin. Onder dezen naam vermelden wij: *André Marie Jean Jacques Dupin*, bijgenaamd *de Oudere*, een Fransch staatsman en rechtsgeleerde. Hij werd geboren te Varzy in het departement Nièvre den 1sten Februari 1783, studeerde te Parijs en schreef na zijne promotie rechtsgeleerde handboeken. Na den val van *Napoleon* was hij lid eener commissie, geroepen om de wetten van het Keizerrijk in orde te brengen. In 1815 werd hij lid van het Vertegenwoordigend Lichaam en schreef: „Sur la libre défense des accusés", — een geschrift, dat nog al opzien baarde. Dientengevolge werd de verdediging van den maarschalk *Ney* aan hem en de beide *Berryer's* opgedragen. In het algemeen was hij bij voortduring de pleitbezorger van beschuldigden der liberale partij, en aan geen van dezen weigerde hij den gevraagden bijstand. Het aanbod van de betrekking van onderstaatssecretaris en van den titel van staatsraad wees hij van de hand. In 1827 werd hij op nieuw gekozen tot lid der Kamer van afgevaardigden en in 1830 was hij rapporteur van de adressen der 221 Kamerieden. Toen na de Julirevolutie het volk de overwinning behaald had, begaf hij zich naar Neuilly, om den Hertog *van Orléans* tot het aanvaarden van het bewind te bewegen. Voorts zocht hij de nationale opgewondenheid zooveel mogelijk te onderdrukken, zoodat in het begin van 1832 een oproerige volkshoop zelfs zijne woning bedreigde. In zijn geschrift: „La revolution de 1830 (1832)" poogde hij de nuttigheid der omwenteling te bewijzen, en hij verklaarde, dat de Hertog *van Orléans* tot den troon was geroepen, niet *omdat*, maar *ofschoon* hij een *Bourbon* was. De Regeering benoemde hem tot lid van den ministerraad, tot voorzitter van het Kabinet des Konings en tot procurenr-generaal bij het Hof van cassatie; ook ontving hij het grootkruis van het Legioen van Eer en werd hij lid van de Fransche Académie en van de Académie des sciences morales et politiques. Daarna schaarde *Dupin* zich aan de zijde der oppositie, zonder den weg tot verzoening af te snijden, en de Kamer van Afgevaardigden benoemde hem tot achtmaal toe tot voorzitter. Hij bekleedde die betrekking ook den 24sten Februari 1848. In de daarna benoemde Constituante was hij lid der commissie tot het ontwerpen der Grondwet en verklaarde zich tegen het stelsel van twee Kamers. Door het Wetgevend Lichaam werd hij steeds tot voorzitter gekozen en hij beleefde in die waardigheid den 2den December 1851 nogmaals eene gewelddadige ontbinding van het Parlement. Toen voorts het besluit tot verbeurdverklaring der goederen van de familie *Orléans* werd afgekondigd, verliet hij het staatkundig tooneel. Als een ijverig aanhanger van de rechten der Gallicaansche Kerk zag hij zich in den hevigen strijd gewikkeld, — doch groot was de algemeene verbazing, toen *Dupin* in 1857 goedvond, dat *Napoleon III* hem weder benoemde tot procurenr-generaal bij het Hof van Cassatie. Hij verdedigde zich met de betuiging, dat hij steeds aan Frankrijk had toebehoord, maar nooit aan eenige partij. Weldra werd hij lid van den Senaat, onderstennde de Keizerlijke politiek en overleed den 10den November 1865. Hij was een uitstekend pleitbezorger voor de balie, doch zijne talrijke geschriften hebben, volgens het algemeen gevoelen, weinig wetenschappelijke waarde. Wij noemen van hem: „Précis historique des droits romains (1809)", — „Mémoires, plaidoyers et consultations (1823, 18 dln)", — „Les libertés de l'église Gallicane (1824)",—en „Notions élémentaires sur la justice, le droit et les lois (1827)". — Ook zijn jongste broeder *Philippe Dupin* (geboren den 7den October 1795, overleden den

14den Februari 1846 was een voortreffelijk advocaat en welsprekend redenaar.

Charles, baron *Dupin*, een Fransch geleerde. Hij was een broeder van den voorgaande en werd geboren te Varzy den 6den October 1784. Na het verlaten der Polytechnische school was hij in 1803 te Boulogne als marine-ingenieur werkzaam en hielp later de académie te Corfu stichten, waar hij les gaf in de natuur- en werktuigkunde. Nadat hij in 1811 eene reis had gedaan in Italië, zond hij onderscheidene „Mémoires" aan de Académie van Wetenschappen en was medewerker aan het „Journal de l'école polytechnique". Hij verzette zich tegen het regeeringsbeleid der Restauratie, reisde in 1816 in Groot-Britanje en werd in 1818 lid der Académie van Wetenschappen en in 1819 hoogleeraar aan het Conservatoire voor kunsten en handwerken te Parijs. Na eene tweede reis naar Engeland zag hij zich benoemd tot baron en in 1828 werd hij afgevaardigd naar de Kamer van Gedeputeerden, alwaar hij in 1830 de adressen der 221 onderteekende. In 1834 was hij eenige dagen minister van Marine, werd in 1837 pair van Frankrijk en voegde zich na 1848 in de Constituante bij de rechter zijde, terwijl hij zich in het Wetgevend Lichaam in 1849 aan de zijde schaarde der Koningsgezinde meerderheid. Maakte ook de staatsstreek van 2 December een einde aan zijne politieke loopbaan, toch werd hij in 1852 alweder tot senator benoemd en overleed te Parijs den 18den Januari 1873. Hij heeft eene menigte verhandelingen en opstellen geleverd over zaken van wetenschap en nijverheid, over meetkunde, scheepvaart, volkszedeleer, koophandel enz. Als zijn hoofdwerk vermelden wij: „Voyage dans la Grande-Bretagne en 1816—1819 (1820—1824, 6 dln met atlas)". Voorts schreef hij: „Géométrie et mécanique des arts et métiers et des beaux arts (1825—1827, 3 dln)", — „Forces productives et commerciales de la France (1827, 2 dln)", — en „Force productive des nations depuis 1800 jusqu'à 1851, (1851, 4 dln)".

Duplessis (George Victor Antoine Gratet), een Fransch schrijver over kunstaangelegenheden en geboren te Chartres den 19den Maart 1834, werd in 1853 geplaatst bij het kabinet van kopergravures der Bibliothèque Nationale te Parijs en erlangde er vervolgens de betrekking van conservator. Hij schreef: „Notice sur la vie et les travaux de Gérard Audran (1858)", — „Histoire de la gravure en France (1861)", — „Essai de bibliographie des ouvrages relatifs à l'histoire de la gravure et des graveurs (1862)", — „Essai d'une bibliographie générale des beaux-arts (1866)", — „Merveilles de la gravure (1869)", — „Histoire de la gravure de portrait en France (1865)", — voorts den tekst der: „Costumes historiques (1864—1873, 2 dln)" van *Lechevallier-Chevignard*. Ook redigeerde hij deel 9—11 van den „Peintre-graveur" van *Robert Dumesnil* en leverde eene nitgave van het: „Livre des peintres et graveurs (1855; 2de druk, 1872)" van van den abbé *de Marolles* en van de „Mémoires" van *J. G. Will*.

Duplicator is een Latijnsch woord, dat *verdubbelaar* beteekent. De *duplicator van Bennet* dient om eene geringe hoeveelheid electriciteit aanmerkelijk te vermeerderen. Hij bestaat nit 3 gepolijste platen of schijven van messing en zijne werking berust, evenals bij den condensator, op de verdeeling der electriciteit, welke men tot stand brengt door deze schijven tot elkander te doen naderen waarbij de éene, waaraan eene geringe hoeveelheid electriciteit medegedeeld wordt, eene electriseering van de andere veroorzaakt.

Dupliek is het tweede antwoord, dat de gedaagde in een pleidooi geeft op de beweringen van den eischer, in zijn termijn van eisch en repliek voorgedragen. Het mondeling debat heeft deze volgorde: hij, die als eischer optreedt, pleit zijn termijn van eisch; de gedaagde pleit daarop voor antwoord, en daarna volgen re- en dupliek. Tri- en quadrupliek worden gewoonlijk door den rechter niet toegelaten.

Duployé (Emile), de nitvinder van een Fransch steisel van stenographie en geboren in 1833 te Notre Dame de Liesse (departement Aisne), was acht jaar als godsdienstleeraar werkzaam en vertrok toen met den titel van abbé naar Parijs, waar hij in 1860 met zijn broeder *Gustave* het boek: „Sténographie-Duployé ou l'art de suivre, avec l'écriture, la parole". Het hierin voorgesteld stenographisch schrift is gemakkelijk te leeren en vereischt slechts het vierde van den tijd van gewoon schrift. Hij wenscht dit gebruikt te zien door het algemeen en stichtte hiertoe een Institut sténographique des Deux Mondes, alsmede het wekelijks uitkomend tijdschrift „Le Sténographe" en een „Almanac sténographique".

Dupont. Onder dezen naam vermelden wij: *Jacques Charles Dupont*, bijgenaamd *de l'Eure*, een uitstekend Fransch staatsman, geboren den 27sten Februari 1767 te Nenbourg in Normandië. Hij werd in 1789 advocaat bij het Parlement in deze provincie, bekleedde gedurende de Revolutie en het Keizerrijk verschillende betrekkingen, werd ook lid van den Raad van Vijfhonderd en was in 1811 voorzitter van het gerechtshof te Rouen. In 1813 werd hij lid van het Wetgevend Lichaam en zag zich aldaar tot vice-president benoemd, toen *Lodewijk XVIII* na den val van *Napoleon* de leden bijeenriep. Gedurende de Honderd Dagen werd *Dupont* door het departement *Eure* naar de Kamer van Vertegenwoordigers gezonden. Als tweede vice-president ontwierp hij na den slag van Waterloo het protocol, waarin de Vergadering protesteerde tegen alle maatregelen der Verbondene Mogendheden, die de onafhankelijkheid van Frankrijk bedreigden, waarna hij tot zijn ambt te Rouen terugkeerde. Weldra zonden zijne medeburgers hem weder naar de Kamer, waarna hij in 1817 wegens zijne oppositie zijne rechterlijke betrekking verloor. In 1824 werd hij afgevaardigde voor Parijs en behoorde steeds tot de liberale minderheid. Na de omwenteling van 1830 zag hij zich belast met de portefeuille van Justitie, doch na verloop van 6 maanden nam hij zijn ontslag, evenals *Lafayette*, en plaatste zich weder op de banken der oppositie. De dood van zijn neef *Dulong*, die in 1834 door generaal *Bugeaud* in een tweegevecht werd doorschoten, trof hem zoo diep, dat hij zijn mandaat als volksvertegenwoordiger nederlegde. Later werd hij herkozen, en hij was lid der amer bij het uitbarsten der Februari-om-

wenteling in 1848. Gedurende de zitting van 24 Februari, toen de voorstanders van het Regentschap de vlucht hadden genomen, plaatste *Dupont* zich op den voorzitterszetel en wist door zijn gezag de woede des volks tot bedaren te brengen, zoodat het mogelijk werd, eene Voorloopige Regeering te benoemen, waarvan hij voorzitter werd. Door Evreux en Parijs werd hij tot lid der Constitnante gekozen; hij nam deel aan den arbeid dezer Vergadering, maar verliet daarna, onder den last der jaren gebogen, het staatkundig tooneel. Hij overleed den 3den Maart 1855 op zijn buitenverblijf Rougepierre in Normandië, en zijne staatkundige vrienden noemden hem den *Aristides* van het Fransche libcralismus. In 1881 verrees te Neubourg een gedenkteeken te zijner cer.

Pierre, graaf *Dupont*, bijgenaamd *de l'Etang*, een Fransch generaal, geboren den 14den Juli 1765 te Chabanais. Opgeleid voor de artillerie, werd hij eerst geplaatst bij het Fransche legioen van Holland en in 1791 bij de Fransche armee, waar hij als adjudant van generaal *Dillon* eene aanstelling ontving bij het noorderleger. Toen *Dillon* in April 1792 op den door *Dumouriez* bevolen terugtocht van Doornik vermoord werd, verdedigde *Dupont* zijn generaal en werd zwaar gewond. Later redde hij als stafofficier door zijne kloeke maatregelen Duinkerken, toen deze stad door *York* overrompeld werd, en ontving den rang van brigade-generaal. In 1793 nam hij zijn ontslag, om zich aan de stormen der Omwenteling te onttrekken, en werd onder het Directoire bestuurder van het topografisch bureau. Na den 18den Fructidor verloor hij zijne betrekking, doch onderscheidde zich in den slag bij Marengo. Als gouverneur van Piémont drong hij in 1800 in Toscane, waar hij een voorloopig bewind oprichtte, en versloeg de Oostenrijkers bij Pozzolo. Nadat hij in 1804 door den Keizer in den graveustand opgenomen was, nam hij deel aan den veldtocht in Duitschland en droeg in 1807 niet weinig bij tot de overwinning bij Friedland. In 1808 voerde hij bevel over eene divisie in Spanje, waar hij bij Baylen capituleerde. *Napoleon*, die hierover zeer verstoord was, deed hem in hechtenis nemen en hield hem gevangen tot in 1813. Eerst na den terugkeer der *Bourbons* trad hij weder in werkelijken dienst en aanvaarde in 1814 de portefeuille van Oorlog. Daarna kwam hij aan het hoofd eener divisie, — ook na den tweeden val van *Napoleon*. In 1815 zond het departement Charente hem naar de Kamer van Afgevaardigden, en hij hield er bijna onafgebroken zitting tot aan de Juli-omwenteling. In 1835 kwam hij op pensioen, en overleed te Parijs den 16den Februari 1838.

Pierre Dupont, een Fransch lierdichter. Hij werd geboren te Lyon den 23sten April 1821, was aanvankelijk bestemd voor den geestelijken stand, doch werd achtereenvolgens leerling bij een zijdewever, klerk bij een notaris en bediende bij een bankier. In 1839 ging hij naar Parijs en plaatste legitimistische oden in de „Gazette de France" en in de „Quotidienne". Zijn gedicht: „Les deux anges (1842)" werd door de Académie bekroond en hij kreeg eene betrekking bij den „Dictionnaire de l'Académie", waaraan hij tot in 1847 medewerkte. Toen verwierf hij door zijn lied: „Les boeufs (1846)" en door 5 andere onder den titel: „Les paysans et les paysannes" eene ongemeene populariteit. Later brachten eenige liederen met socialistische droomerijen hem in een moeielijken toestand, zoodat hij zich een half jaar verborgen hield. Men ontdekte echter zijne schuilplaats, en hij werd voor den tijd van 7 jaar naar Lambessa verbannen. Men verwierf intusschen genade voor den dichter, die zich daarna van staatkundige bemoeiingen onthield. Hij is dichter en componist te gelijk door zijn natuurlijken aanleg, en zelf zong hij zijne liederen in 1848 in de clubs, waarna zij meermalen verzameld en uitgegeven zijn onder de titels: „Cahier de chansons", — „La muse populaire" — en „Chants et chansons (1850—1854)". Hij overleed te St. Etienne den 25sten Juli 1870.

Pierre Samuel Dupont, bijgenaamd *de Nemours*, een bekend staathuishoudkundige. Hij werd geboren te Parijs den 14den December 1739, studeerde in de letteren en werd voorts een aanhanger der oeconomisch-philanthropische school van *Quesnay*. In de meening, dat alleen de landbouwers de voortbrengende klasse vormen, redigeerde hij in dien geest het blad: „Les éphémérides du Peuple" en zette zijne gevoelens stelselmatig uiteen in zijne: „Physiocratie ou constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain (1768, 2 dln)". Door de Regeering vervolgd, verliet hij zijn vaderland, doch keerde derwaarts terug, toen *Turgot* minister van Financiën werd. Deze begunstigde hem met eene ondergeschikte betrekking, welke hij na den val van dien staatsambtenaar verloor. Nu wijdde hij zich aan de beoefening der wetenschappen, totdat *Vergennes* hem opdroeg, om met den Engelschen commissaris *Hutton* te onderhandelen over de onafhankelijkheidsverklaring der Vereenigde Staten en over een handelsverdrag. Onder *Calonne* werd hij lid van den staatsraad, — later zag hij zich benoemd tot secretaris der Staten-Generaal, en vervolgens gekozen tot afgevaardigde naar de Nationale Vergadering. Hij voerde een hevigen strijd tegen de uitgifte van papieren geld, omdat dit geene innerlijke waarde heeft, en kocht zelf eene drukkerij, om een blad uit te geven tot het stuiten van den stroom der Revolutie. Om die reden werd hij als een reactionair beschouwd, zoodat hij in 1792 veiligheid moest zoeken op het land, waar hij zijne: „Philosophie de l'univers (1799, 3de druk)" opstelde. Zijne schuilplaats werd ontdekt, doch de val van *Robespierre* redde hem van de guillotine. Een jaar daarna was hij lid van den Raad der Ouden; hier verzette hij zich zóo krachtig tegen de Democratische partij, dat hij zich na den 18den Fructidor naar Noord-Amerika moest begeven. De 18de Brumaire bracht hem weder naar zijn vaderland, waar hij het bestuur op zich nam der bank van de Kamer van Koophandel en de uitbreiding der wetenschap bevorderde. In 1814 werd hij secretaris van het Voorloopig Bewind, en *Lodewijk XVIII* benoemde hem tot staatsraad. Na den terugkeer van *Napoleon* nam hij wederom de wijk naar Amerika, waar hij met zijne zonen belangrijke nijverheids-

ondernemingen aan de Delaware deed verrijzen. Hij overleed den 6den Augustus 1817. Zijne kleine geschriften zijn verzameld en uitgegeven onder den titel: „Opuscules morales et philosophiques retirées de différents journaux (1805)".

Charles Brook Dupont White, een Fransch staathuishoudkundige, geboren te Rouen den 17den December 1807. Hij studeerde te Parijs werd advocaat bij het Hof van Cassatie en zag zich in 1848 benoemd tot secretaris-generaal van het Ministerie van Justitie. Hij leverde vertalingen uit het Engelsch en schreef: „Essai sur les relations du travail avec le capital (1846)", — „L'individn et l'Etat (1856)", — „La centralisation (1860)", — „La liberté politique considérée dans ses rapports avec l'administration locale (1864)", — „De l'équilibre en Europe (1867)", — „Du progrès politique (1868)", — en „Etude sur le suffrage universel (1870)". Hij overleed te Parijs den 10den December 1878.

Düppel, een dorp in het Sleeswijksch district Sundewit (tegenover Sonderburg), is merkwaardig wegens de krijgsgebeurtenissen van den jongsten tijd. In 1848 zijn er de Dnitsche Bondstroepen door de Denen terggeworpen. De aldaar gebonwde *Düppeler Schansen* werden voorts den 13den April 1849 door de Saksische en Beiersche troepen stormenderhand veroverd en versterkt, doch na hun aftocht door de Denen gesloopt. In 1864 hadden de Denen er eene indrukwekkende sterkte gesticht, met eene frontlijn van slechts 4 000 schreden en gedekt door 10 schansen, vanwaar men het geheele terrein kon bestrijken. De beide vlengels, grenzende aan de zee, werden door de Deensche vloot en de rechter vlengel bovendien door de forten op Alsen beveiligd. De Pruisen verschenen den 11den Februari 1864 vóór deze versterkingen en veroverden ze, na eene belegering, stormenderhand op den 18den April. Daarna werden de verschanzingen wederom vernield.

Duprat (Pascal), een Fransch schrijver, geboren in 1812, werd in 1839 leeraar in de geschiedenis aan het gymnasinm te Algiers, begaf zich in 1848 naar Parijs en schreef in onderscheidene dagbladen. Na de Februarirevolutie stichte hij met *Lamennais* het blad „Le peuple constituant" en later het weekblad „La politique dn peuple", die beide slechts kort bestonden. Het departement Landes zond hem naar de Constitnante, waar hij zich bij de gematigde republikeinen voegde. Op zijn voorstel werd Parijs den 24 Jnni 1848 in staat van beleg verklaard en *Cavaignac* tot dictator benoemd. In de Vertegenwoordigende Lichamen behoorde hij voorts tot de uiterste linkerzijde, zoodat hij den 2den December 1851 in hechtenis genomen en uit Frankrijk verbannen werd. Hij vestigde zich eerst te Brussel en later te Lausanne en schreef een: „Essai sur les races anciennes et modernes de l'Afrique septentrionale (1845)", als inleiding tot een door hem ontworpen werk, getiteld: „Histoire générale des peuples de l'Afrique dn Nord". In 1871 werd hij lid van de Nationale Vergadering en voegde zich bij de uiterste linker zijde. Tevens redigeerde hij de beide dagbladen: „Le Penple Sonverain" en „Le nouveau Journal". In 1876 en 1877 vertegenwoordigde hij in de Kamer van Afgevaardigden het 17de arrondissement van Parijs, maar werd in 1881 niet herkozen. Den 12den November 1882 zag hij zich benoemd tot Fransch gezant in Chili.

Dupré. Onder dezen naam vermelden wij:

Jean Dupré, een Italiaansch beeldhouwer, geboren te Siéna den 1sten Maart 1817. Zijn onbemiddelde vader deed hem in de leer bij een knnstdraaier, en te midden van zeer belemmerende omstandigheden vormde zich *Dupré* tot een uitstekend beeldhouwer, die reeds op de Wereldtentoonstelling van 1855 eene medaille der eerste klasse verwierf. Hij bepaalde zich bij voorkeur bij onderwerpen van godsdienstigen aard. Van hem zijn de reliëfs boven de 3 portalen der façade van de kerk Sta Croce te Florence. In 1869 werd hij lid der Fransche Académie van Schoone Knnsten, doch hij overleed reeds in September van datzelfde jaar.

Jules Dupré, een Fransch schilder. Hij werd geboren te Nantes in 1812, legde zich met ijver toe op de teekenkunst en daarna op het schilderen, zoodat hij in 1831 vijf landschappen op de tentoonstelling bracht. Op die van 1867 leverde hij er twaalf, meestal landschappen nit de Pyreneeën, Picardië enz — Ook zijn broeder *Léon Victor Dupré* is een verdienstelijk landschapschilder.

Duprez (Gilbert Lonis), een Fransch tenorzanger, geboren te Parijs den 6den December 1806, bezocht eerst het Conservatoire, daarna de muziekschool van *Choron*, ging in 1825 naar Milaan, waar hij vruchteloos een engagement zocht, en zag zich kort daarna aan den schonwburg „Het Odéon" te Parijs geplaatst. Toen die schouwburg wegens geldelijke ongelegenheid gesloten werd, begaf hij zich met zijne echtgenoot — de zangeres *Duperron* — naar Italië, waar hij eerst te Venetië, vervolgens te Milaan en eindelijk te Turijn optrad. Eerst in laatstgenoemde stad viel hem eene uitbundige toejuiching ten deel, zoodat zijn tocht als zanger naar de voornaamste schouwburgen van Italië tot in 1837 een zegetocht mocht heeten. In dat jaar verbond hij zich aan de Groote Opera te Parijs en strekte haar tot sieraad tot in 1849, terwijl hij tevens van 1842 tot 1850 de betrekking vervulde van hoogleeraar in de zangkunst aan het Conservatoire. Hij stichte vervolgens eene afzonderlijke zangschool en verplaatste die in 1871 naar Brussel. Thans woont hij te Neuilly bij Parijs. In zijn besten tijd was hij een heldentenor met eene krachtige stem en eene uitstekende voordracht. Ook heeft hij zich bekend gemaakt als componist door de opera's: „Joanita", — „Jeanne d'Arc", — en „La lettre an bon Dieu", — en door het oratorinm: „Le jugement dernier", — terwijl hij in 1845 eene groote „Zangschool" heeft uitgegeven. In 1880 verschenen zijne: „Sonvenirs d'un chanteur". — Zijne dochter *Caroline*, geboren te Florence in 1832 en in 1856 gehnwd met den musicus *Amédée van den Heuvel*, is eene uitmuntende zangeres. Zij verbond zich in 1850 aan de Italiaansche opera te Parijs, zong vervolgens te Brussel en te Londen en zag zich eindelijk geplaatst aan de Groote Opera te Parijs. Zij overleed te Pau den 17den April 1875.

Dupuis. Onder dezen naam vermelden wij:

Charles François Dupuis, een uitstekend Fransch geleerde, geboren te Trie-Château bij Chaumont den 16den October 1742. Hij bezocht het Collége d'Harcourt, waar hij zulke snelle vorderingen maakte, dat hij op 24-jarigen ouderdom tot leeraar in de welsprekendheid benoemd werd aan het Collége de Lisieux. Tevens had hij zich op de rechten toegelegd, zoodat hij als advocaat op de rol werd gebracht. *Lalande* was oorzaak, dat hij zich vervolgens aan de wis- en sterrenkunde wijdde, waarna hij de mythen der oudheid door laatstgenoemde wetenschap wilde verklaren. Na onderscheidene opstellen in het „Journal des savants" schreef hij een: Mémoire sur l'origine des constellations et sur l'explication de la fable par l'astronomie (1781)". Daarna werd hij hoogleeraar in de welsprekendheid aan het Collége de France, in 1788 lid van de Académie des Inscriptions en kort daarna lid der Commissie van Onderwijs Hoewel hij den storm der Revolutie zocht te ontwijken, moest hij toch zitting nemen in de Nationale Conventie, in den Raad van Vijfhonderd en in het Wetgevend Lichaam. Groot opzien baarde hij door zijn algemeen bekend werk: „Origine de tous les cultes on religion universelle (1794, 12 dln met atlas)". Voorts schreef hij een: „Mémoire explicatif dn zodiaque chronologique et mythologique (1806)" enz. Men vermeldt, dat men hem voor den eigenlijken uitvinder moet houden van den telegraaf, en dat *Chappe* (zie aldaar) dien alleen verbeterd heeft. Hij overleed den 29sten September 1809.

J. Dupuis, een Fransch reiziger. Hij vertoefde wegens handelszaken geruimen tijd in China, verwierf er een aanzienlijk vermogen, knoopte er betrekkingen aan met invloedrijke personen en was door zijne kennis van de taal in staat om het binnenland te bezoeken. Hij stelde zich voor om een verbindingsweg op te sporen tusschen de zuidelijke provinciën van China en de zee. Hiertoe reisde hij in September 1868 eerst van Hankaoe door Sjensi, Szetsjoean en Kweitsjaoe naar Junnan, bereikte de Songkarivier (Hongkong) en zakte deze af in eene boot naar Anam. Ook in 1872 en 1873 volbracht hij merkwaardige reizen in het binnenland, welke beschreven werden in: „L'ouverture dn Fleuve Rouge et les événments dn Tongkin 1872—1873 (1879)".

Dupuis, zie *Teekenmethode*.

Dupuy de Lôme (Stanislas Charles Henri Laurent), een Fransch ingenieur, geboren den 15den October 1816 te Ploemenr bij Lorient, bezocht de Polytechnische school en trad in dienst als ingenienr der marine. In 1842 zond de Regeering hem naar Engeland, om aldaar den bouw van ijzeren schepen te bestudeeren, en hij gaf hiervan verslag in zijn: „Mémoire sur la construction des bâtiments de fer (1844)". Volgens zijne aanwijzingen werd het eerste Fransche ijzeren schip te Toulon gebonwd. Geruimen tijd was hij aldaar inspecteur der stoombooten. In 1853 werd hij hoofdingenieur en in 1857 zag hij zich geplaatst bij het departement van Marine en aanvaardde vervolgens de betrekking van inspectenr-generaal der Marine. Hij heeft zich zeer verdienstelijk gemaakt jegens de Fransche vloot; hij bouwde in 1848—1852 het eerste groote schroefstoomlinieschip „Napoleon", hetwelk zich onderscheidde door ongemeene snelheid en het modél werd van onderscheidene volgende stoombooten. Deze schepen gaven in 1854 aan de Fransche vloot een aanzienlijk overwicht op de Engelsche. Hij veranderde voorts de onde oorlogschepen in moderne stoombooten en schiep in 1859 in de „Gloire" het eerste pantserschip, hetwelk den aanvang kenmerkte van een nieuw tijdperk der marine. Hij verbeterde de werkplaatsen en scheepstimmerwerven te Marseille en leverde aan de Compagnie des Messageries impériales een nieuw modél van pakketbooten. In 1870 was hij lid van het comité tot verdediging der vestingen en gednrende de belegering van Parijs hield hij zich bezig met de vervaardiging van een voor besturing geschikten luchtballon. De Regeering opende daarvoor een crediet van 40 000 francs, maar de treurige tijdsomstandigheden vertraagden het werk, zoodat daarmede eerst in 1872 proeven werden genomen. Sedert 1877 is hij lid van den Senaat voor levenslang en behoort er tot de partij der Bonapartisten.

Dupuytren (Gnillaume, baron), een uitstekend Fransch ontleedkundige en chirurg, werd geboren den 6den October 1777 te Pierre-Buffière in Haute-Vienne, studeerde te Parijs en werd in 1795 prosector te Montpellier. In 1801 zag hij zich geplaatst als opzichter der ontleedkundige werkzaamheden te Parijs, in 1803 als tweede en in 1815 als eerste heelmeester aan het Hôtel-Dien, in 1813 als hoogleeraar in de chirurgie en in 1818 als professor in de kliniek aan het Hôtel-Dieu. Tevens benoemde de Académie hem tot lid. In 1833 werd zijne schitterende loopbaan afgesloten door een aanval van beroerte en hij overleed den 8sten Februari 1835. Hij bezat een scherpen diagnostischen blik, dien hij door de vermetelste kunstbewerkingen rechtvaardigde, terwijl hij hierbij eene ongemeene handigheid en eene onverstoorbare kalmte aan den dag legde. Ook is hij de nitvinder van verschillende instrumenten en methoden. Aan zijne dochter, gehuwd met den Graaf *de Beaumond*, liet hij een vermogen achter van 8 millioen francs. Eenige van zijne leerlingen hebben eene uitgave bezorgd van zijne: „Leçons orales de clinique chirurgicale faites à l'Hôtel-Dieu (1830—1834, 4 dln)", — en van zijn: „Traité théorique et pratique des blessures par armes de guerre (1834, 2 dln)".

Duquesne (Abraham, marquis), één van Frankrijks grootste zeehelden in de 17de eeuw, werd geboren te Dieppe in 1610 en stevende in 1637 reeds als kapitein van een oorlogschip naar Spanje. Hij bewees in den slag bij Coruña (1639), bij Taragona (1641) en elders uitstekende diensten aan zijn vaderland, doch trad gednrende de minderjarigheid van *Lodewijk XIV* in Zweedschen krijgsdienst, waar hij tot vice-admiraal bevorderd werd. Hij versloeg in 1643 de Deensche vloot bij Gothenburg en bracht aan de vereenigde Deensche en Nederlandsche vloten onderscheidene nederlagen toe, zoodat Denemarken genoodzaakt was, om den Vrede van Brömsebro (1645) te sluiten. Bij zijn terugkeer in Frankrijk (1650) vond hij de Spanjaarden gereed, om de oprocrige inwoners van Bordeaux te

oudersteunen. Aanstonds bracht hij uit eigene middelen een eskader bijeen, onderwierp Bordeaux en streed in 1672 en 1673 tegen de *Ruyter* en *Tromp* in het Kanaal en in de Noordzee. Bij den opstand van Messina tegen Spanje stevende hij naar de Middellandsche Zee, om de burgers dier stad te ondersteunen. Hier streed hij met eene betrekkelijk geringe scheepsmacht tegen de vereenigde Spaansche en Nederlandsche vloten en het gelukte hem, deze in 1676 aan de kust van Catanea eene nederlaag toe te brengen. *Lodewijk XIV* zag er intusschen bezwaar in, den Protestantschen vice-admiraal tot opperbevelhebber der vloot te bevorderen, zoodat hij hem beloonde met het kasteel Bouchet bij Etampes en met den titel van markies. Bij de opheffing van het Edict van Nantes was alleen *Duquesne* van de algemeene verbanning der Protestanten uitgesloten. Van 1681—1683 tuchtigde hij Tripolis en Algiers, — eindelijk bracht hij ook Genua tot onderwerping en overleed te Parijs den 2den Februari 1688.

Duquesnel (Amédée), een Fransch schrijver, geboren in 1802 te Lorient en bibliothecaris van St. Malo, bewoog zich op dichterlijk, geschied- en letterkundig gebied en leverde: „Chants Français (1823)", — „Napoléon au mont Tabor (1825)", — „Eliza de Rhodes (1841)", — „Histoire des lettres. Cours de littérature (1836—1844, 7 dln; 2de druk, 1845)", — en „Du travail intellectuel en France de 1815 à 1837 (1839)".

Duquesnoy (François), een Belgisch beeldhouwer, geboren te Brussel in 1594, vervaardigde reeds op jeugdigen leeftijd, onder de leiding zijns vaders, een aantal marmeren standbeelden en zette zijne studiën te Rome voort. Hier modelleerde hij onderscheidene antieke beeldhouwwerken, zooals: „Laocoon", — „Antinoüs", enz., en leverde ook oorspronkelijke kunstwerken, bijvoorbeeld eene levensgroote „Venus met Amor". Vooral slaagde hij in het bewerken van beelden van kinderen. Van hem zijn: „De heilige Suzanna" in de Lorettokerk te Rome, — een „Heilige Andréas", — en eene groep, „Apollo en Mercurius" voorstellende. De Koning van Frankrijk benoemde hem in 1642 tot Hofbeeldhouwer. Op eene reis naar Livorno werd hij ziek en hij overleed aldaar den 12den Juli 1646. — Zijn broeder *Jerôme Duquesnoy*, geboren in 1612, was desgelijks een verdienstelijk beeldhouwer. Hij leverde onder anderen een fraai mausoleum in de hoofdkerk te Gent, maar werd, beschuldigd van onnatuurlijke zonde, den 24sten October 1654 levend verbrand.

Dur, in het Fransch *majeur*, in het Italiaansch maggiore, is dat klank- of toongeslacht of die toonsoort, waarin de groote terts gebruikt wordt (zie *drieklank*). De terts is groot, als de afstand tusschen den grondtoon, *prime*, en de terts twee geheele tonen bedraagt. b. v. van *c—e*.

Duran (Agostino), een uitstekend Spaansch criticus, geboren te Madrid den 14den October 1789, bezocht het gymnasium te Bergara en studeerde te Sevilla in de wijsbegeerte en rechten. Hij maakte zich voorts bekend met de werken der buitenlandsche wijsgeeren en letterkundigen, met de geschiedenis en de staatswetenschappen en besteedde een gedeelte van zijn aanzienlijk vermogen aan het verzamelen van oud-Spaansche zeldzaamheden. In 1821 werd hij geplaatst bij de algemeene directie van onderwijs, maar verloor die betrekking in 1823, bij de restauratie van het absolutismus. Hij leefde ambteloos tot in 1834 en werd toen tot secretaris van inspectie over de boekdrukkerijen en daarna tot hoofdbibliothecaris der Koninklijke bibliotheek te Madrid benoemd. Hoewel door de Septemberrevolutie van 1840 geschorst in zijne betrekking, keerde hij in 1843 terug tot zijn ambt. In 1854 zag hij zich benoemd tot directeur der Bibliotheek, doch nam in 1855 zijn ontslag, om zich aan zijne geliefkoosde studiën te wijden, en overleed den 1sten December 1862. Zijne geschriften hebben een belangrijken invloed gehad op de Spaansche letterkunde, en reeds zijn eerste werk: „Discorzo sobre el influjo que ha tenido la critica moderna en la decadencia del teatro antiguo (1828)" heeft veel bijgedragen tot hervorming van het Spaansche tooneel. Voorts gaf hij in den: „Romancero general (1828—1832, 5 dln en 1849—1851, 2 dln)" eene verzameling van oud-Spaansche volksliederen in het licht, — alsmede eene reeks van oud-Spaansche blijspelen onder den titel: „Talia española (1834, dl 1—3)". Als dichter leverde hij: „Las tres toronjas del vergel de Amor (1856)".

Durance is de naam van eene zijrivier van de Rhône in Frankrijk. Zij ontspringt aan de westelijke helling der Cottische Alpen bij den Mont-Genèvre en bereikt hare hoofdrivier na een loop van 34 geogr. mijl bij Avignon. Zij is niet bevaarbaar en haar benedenloop veroorzaakt dikwijls geweldige overstroomingen.

Durandi (Jacopo), een Italiaansch dichter, geboren den 25sten Juli 1737 te Sant Agata in de provincie Vercelli, overleed te Turijn als president der Sardinische rekenkamer den 28sten October 1817. Van hem kennen wij: „Opere dramatiche (1766, 4 dln)", waarin zich „Armida" bevindt, die door *Anfossi* en *Haydn*, en „Annibale in Torino", die door *Paisiéllo* op muziek is gebracht, — en „Idilj e discorso intorno al genj della poesia e del canto (1808)". Ook schreef hij: „Sulla storia degli antichi popoli dell' Italia (1769)".

Durando (Giacomo), een Italiaansch staatsman, geboren te Mondovi in 1807, studeerde te Turijn in de rechten en letteren en knoopte er vriendschap aan met *Brofferio*, en beiden namen deel aan de geheime samenspanningen, die de constitutioneele vrijheid en de onafhankelijkheid van Italië beoogden. Zijne adressen aan den Koning baarden opzien. Módena, Parma en Bologna kwamen in opstand en Piémont stond gereed, om dat voorbeeld te volgen. Niettemin mislukte de toeleg; duizenden werden in hechtenis genomen, — ook *Durando*, doch deze ontsnapte in Mei 1831 naar Zwitserland en vervolgens naar België, waar hij met zijn broeder in krijgsdienst trad bij het vreemdenlegioen. Vervolgens ging hij als luitenant van het leger van Donna *Maria da Gloria* naar Portugal. Hier werd hij bij den eersten storm gewond, en toen in Spanje een strijd tusschen de Carlisten en Christino's een aanvang nam, trok hij

met de jagers van Oporto derwaarts, werd er weldra tot majoor en in 1837 tot kolonel bevorderd en keerde in 1840, na het eindigen van den oorlog, naar Portugal terug. Nadat hij hier aan den burgeroorlog had deelgenomen, ging hij dien in 1843 weder opzoeken in Spanje, waar hij tot de aanhangers van *Espartéro* behoorde,' Saragossa verdedigde tegen generaal *Concha* en na de capitulatie in ballingschap vertrok naar Frankrijk. Daar hervatte hij den draad zijner geschiedkundige studiën en schreef: „De la réunion de la péninsule Ibérique par une alliance entre les dynasties d'Espagne et Portugal"; vervolgens keerde hij terug naar Italië, waar de politie hem niet uit het oog verloor. Hier scheen in de geschriften van *Gioberti*, *Mazzini*, *d'Azeglio* en *Balbo* het morgenrood van eene betere toekomst te gloren, en *Durando* schreef eene brochure over de Italiaansche nationaliteit, waarvoor hij nauwelijks een uitgever kon vinden. Wederom begaf hij zich eerst naar Parijs en toen naar Madrid, doch keerde weldra in Italië terug, om mede te werken aan den „Risorgimento" van Graaf *Cavour*, aan de „Concordia" van *Valério* en aan de pas gestichte „Opinione". *Durando* behoort tot de eerste 4 mannen, die van *Carlo Alberto* eene constitutie verlangden. Na den opstand te Milaan in 1848 werd hij door het Voorloopig Bewind als generaal naar Caffaro gezonden, waar hij met zijne vrijwilligers de Oostenrijkers aan het wijken bracht. Toen deze laatsten echter voorwaarts rukten in Lombardije, trok hij naar Brescia en daarna naar Bergamo, dat hij te gelijk met den vijand bezette en met militaire eer verlaten kon. Eindelijk bereikte hij Piémont, waar hem het bevel over eene divisie werd opgedragen, dat hij van de hand wees, — 't geen hem later geweldig berouwde, omdat hij van meening was, dat hij de nederlaag bij Novara zou hebben verhoed. In September ging hij met Koninklijke volmacht naar Genua, maar was er niet populair, omdat men hem kende als een tegenstander van *Mazzini*, en in 1849 nam hij deel aan den slag van Novara, waar hij, op de vraag van Koning *Victor Emanuël*, verklaarde, dat het voortzetten van den oorlog eene hopelooze zaak zou zijn. Als lid van het Parlement ondersteunde hij de staatkunde van *Cavour*. Het volk was weinig gezind om deel te nemen aan den Krimoorlog, — *Cavour* evenmin, doch *Durando* plaatste zich daarvoor in de bres en behaalde de overwinning. In 1857 werd hij minister van Oorlog en Marine en in 1856 zag hij zich bevorderd tot luitenant-generaal. Na den val van *Cavour* droeg de Koning hem op, om een nieuw ministerie te vormen, en hij deed alle moeite, om *Cavour* weder in het Kabinet te brengen. In hetzelfde jaar ging hij als gezant naar Constantinopel, waar hij een voordeelig verdrag sloot met de Porte. Na zijn terugkeer in 1862 werd hij belast met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken en na de gevangenneming van *Garibaldi* bij Aspromonte richtte hij eene nota aan de Italiaansche gezanten, waarin hij eene onverwijlde oplossing verlangde van de Venetiaansche en Romeinsche quaestie. Hij verliet daarna met *Ratazzi* het ministerie en werd honorair adjudant des Konings. Later werd hij president van het Hoog Militair Gerechtshof te Rome. Hij is voorts lid van den Senaat, grootkruis der Mauritiusorde, groot-officier van het Legioen van Eer en ridder van Spaansche en Portugeesche orden.

Zijn broeder *Giovanni Durando*, Italiaansch veldmaarschalk en senator, geboren te Mondovi den 23sten Juni 1804, streed met *Giacomo* in Portugal en Spanje en klom er op tot den rang van brigade-generaal. In zijn vaderland teruggekeerd, werd hij er bij het uitbarsten van den oorlog in 1848 aan het hoofd der Pauselijke en vreemde troepen geplaatst en leed de nederlaag bij Vicenza (24 Mei). Nu verliet hij Rome en begaf zich naar Piémont, waar hij als divisie-generaal bij Novara, in de Krim, en in 1859 wederom tegen Oostenrijk deel nam aan den strijd. In 1866 onderscheidde hij zich bij Custozza, werd vervolgens voorzitter van het Hoog Militair Gerechtshof en overleed te Florence den 17den Mei 1869.

Durango, weleer een Staat, is sedert 1864 een departement van Mexico en vormt het noordelijk gedeelte der hoogvlakte van Anahuac, welke een aantal mildbesproeide dalen omvat, die voor veeteelt en landbouw uitnemend geschikt zijn. De belangrijkste rivieren zijn er de Rio Nasas, de Rio Culiacan en de Rio del Tunal. Het klimaat is er, evenals de hoogte van den bodem, zeer ongelijk, doch over het geheel gezond; de lucht is er droog behalve in den regentijd en de winter koud. De bergen bevatten er een overvloed van ertsen, die echter voor een groot deel nog onaangeroerd bleven. Dit departement telt op 2 280 □ geogr. mijl omstreeks 190 000 inwoners. De daar aanwezige Blanken zijn meerendeels nakomelingen van nijvere Spaansche landverhuizers, en de Indianen leven gedeeltelijk in dorpen, door zendelingen gesticht, gedeeltelijk in rondzwervende horden. Landbouw en veeteelt zijn er de hoofdbronnen van bestaan. Tarwe, maïs en peulvruchten willen er zeer goed groeien, maar men verbouwt er hoofdzakelijk de agave ter verkrijging van maguey voor de brandewijnstokerijen en katoen voor de fabrieken van Zacatecas en San Luis Potosi. De groote weg van Mexico naar het noorden bevordert er den handel.

De *hoofdstad* Durango, ook *Ciudade de Victoria* genoemd en 2 000 Ned. el boven den waterspiegel op eene barre hoogvlakte gelegen, werd in 1559 door *Alonzo de Pacheco* gesticht. Zij is de zetel van een bisschop, heeft onderscheidene merkwaardige gebouwen en telt 27 000 inwoners (1880).

Duranta *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Liphloemigen* (Labiatae); het onderscheidt zich door een buisvormigen, 5-tandigen kelk, eene trechtervormige bloemkroon met een 5-spletigen, ongelijken zoom en eene 2-hokkige, 2-zadige vrucht. Het telt onderscheidene sierplanten, zooals *D. Ellisii L.*, op Jamaïca groeiende, met fraaie blauwe bloemen, tot trossen vereenigd, — en *D. Plumierii L.*, uit West Indië, met sierlijke, tot hangende aren vereenigde, licht-blauwe bloemen.

Durante (Francesco), een uitstekend Ita-

liaansch toonzetter, werd geboren te Frattamaggiore in het koninkrijk Napels den 15den Maart 1684 en ontving het eerste muziekonderwijs van *Gaëtano Greco*, terwijl hij vervolgens onder de leiding kwam van *Alessandro Scarlatti*. In 1742 werd hij kapélmeester en directeur van het conservatorium Sta Maria di Loreto te Napels en overleed aldaar den 13den Augustus 1755. Tot zijne school behooren *Traëtta*, *Vinci*, *Jomelli*, *Piccinni*, *Sacchini*, *Guglielmi* en *Paëiello*. — *Durante* heeft weinig anders gecomponeerd dan kerkmuziek, en deze onderscheidt zich door verhevenheid en een zuiveren stijl.

Durantis (Wilhelmus), bijgenaamd *Speculator* (de bespiegelaar), een beroemd Fransch rechtsgeleerde, werd geboren in 1237 te Puimisson in Languedoc, studeerde te Bologna, zag zich benoemd tot hoogleeraar in het kerkelijk recht te Módena, tot auditor palatii, tot subdiaconus en kapellaan van den Paus en in 1279 tevens tot domdeken van Chartres. Hij vergezelde in 1274 Paus *Gregorius X* naar de kerkvergadering te Lyon en verkreeg onder *Nicolaus III* het wereldlijk en geestelijk stadhonderschap in het Patrimonium van St. Pieter. *Martinus IV* benoemde hem in 1281 tot geestelijk vicarius in Bologna en Romagna en later ook tot wereldlijk stadhouder, en *Durantis* stichtte er Castrum Durantis, het hedendaagsche Urbania. In 1285 werd hij bisschop van Mende in Languedoc, in 1295 stadhouder van de mark Ancona en hij overleed te Rome den 1sten November 1296. Zijn hoofdwerk is het zeer belangrijke boek: „Specnlum jndiciale", dat bij herhaling gedrukt werd.

Durazzo is de Italiaansche naam van eene stad, die door de Turken *Dratej* en door de Slawen *Doertz* wordt geheeten. Zij ligt in het Opper-Albaansche district Kajawa, in het Turksche ejaleet Skoetari, aan de noordkust van eene ruime baai der Adriatische Zee, in eene fraaie, maar ongezonde landstreek. Vroeger was zij eene aanzienlijke plaats, doch van haren bloeitijd zijn slechts reusachtige bouwvallen overgebleven, terwijl het aantal inwoners tot op 1 200 is gedaald. Zij is de zetel van een R. Katholieken aartsbisschop en drijft hoofdzakelijk handel op Triëst. — In de dagen der ondheid werd zij *Epidamnus* genoemd en was haren oorsprong verschuldigd aan kolonisten uit Corcyra, die er zich in het jaar 626 vóor Chr. vestigden. De Romeinen, die later eene volkplanting derwaarts zonden, gaven haar den naam van *Dyrrachium*. In het jaar 48 na Chr. was zij de belangrijkste wapenplaats van *Pompéjus*, die er door *Caesar* belegerd werd. Zij bereikte het toppunt van bloei in de 4de eenw als hoofdstad van de Byzantijnsche eparchie Nieuw-Epirus. In 481 werd zij door den Oost-Gothischen koning *Theodorich* en in de 10de en 11de eenw bij herhaling door de Boelgaren belegerd en eindelijk door Keizer *Michaël Ducas* als hertogdom aan *Nicephorus Bryennius* toegekend. Den 18den October 1081 versloeg in hare nabijheid de Noorman *Robert Guiscard van Apulië* Keizer *Alexius* en veroverde de stad, doch stond haar in 1085 weder af. Later werd zij door *Bohemund* belegerd en in 1185 door Koning *Willem van Sicilië* veroverd. Bij de verdeeling van het Byzantijnsche Rijk in 1205 viel zij ten deel aan Venetië, doch deze Republiek verloor haar aan de Epiroten. In 1273 werd zij door eene aardbeving verwoest, doch spoedig weder opgebouwd, en nu kwam zij in 1213 als hertogdom aan *Philippus van Tarente* en door aanhnwelijking aan het Huis van *Navarre*. *Karel III*, hertog *van Durazzo*, beklom den troon van Napels. De stad werd in 1502 door de Turken veroverd en bleef na dien tijd aan dezen onderworpen.

D'Urban of *Port Natal*, eene havenstad der Britsche kolonie Victoria in het zuidoostelijk gedeelte van Afrika, ligt op den noordelijken oever der Baai van Natal, welke door een molo beveiligd is tegen verzanding. Deze baai, op het Kerstfeest van 1497 door *Vasco de Gama* ontdekt, is de eenige haven over eene aanmerkelijke lengte der kust, welke wegens klippen en zandbanken nagenoeg ontoegankelijk is voor groote schepen. Lang bleef deze haven met haren vruchtbaren omtrek onopgemerkt. Eene Nederlandsche kolonie, aldaar in 1719 aangelegd, verdween na korten tijd. Niet beter slaagde in 1828 eene poging tot kolonisatie van den Britschen luitenant *Farewell*. Evenmin bleef de republiek Victoria, in 1830 door kapitein *Gardiner* aldaar gesticht, stand honden. Eerst toen de Nederlandsche landverhuizers uit de Kaapkolonie zich in 1835 derwaarts begaven en de binnenlanden in bezit namen, werd de aandacht der Regeering er op gevestigd, eensdeels omdat zij nu de waarde van het land leerde kennen, anderdeels omdat zij die landverhnizers verwijderd wilde houden van de kust. In 1842 stapten de Engelschen er aan land, en D'Urban ontwikkelde zich in dezelfde mate als de kolonie Natal, in 1856 van de Kaapkolonie gescheiden. Thans vindt men er ruim 5 000 inwoners, die een levendigen handel drijven in koffie, suiker, katoen, ivoor, struisvederen enz.

Durdik (Joseph), een Tsjechisch schrijver, geboren te Horitz in 1837, studeerde te Praag, werd leeraar aan het acadêmisch gymnasium aldaar, vestigde er zich in 1869 als privaatdocent aan de nniversiteit en werd er vervolgens hoogleeraar. Van zijne talrijke geschriften noemen wij: „O poesii a povaze lorda Byrona (1870)", — „Dějepisny nástin filosofie novověké (1870)", — „Psychologická rozprava o letorách (1872)", — „Kalilogie cili o vyslovnosti (1873)", — „Vseobecná aesthetika (1874—1875)", — „Poetika (1881)", — de drama's: „Stanislav a Lndmila" en „Karthaginka", — en het Dnitsche werk: „Leibniz nnd Newton (1869)".

Düren, eene arrondissementshoofdstad in het district Aken der Pruisische Rijnprovincie, is bevallig gelegen op den rechter oever van de Roer en aan de spoorwegen van Kenlen naar Herbesthal, van Neusz naar Dürin, van Düren naar Euskirchen en van Gulik naar Düren en telt ruim 17 000 inwoners (1880). Zij is de zetel van eenige rechterlijke en bestnrende lichamen, heeft vijf R. Katholieke en twee Protestantsche kerken, een R. Katholiek gymnasium, een Protestantsch reaalprogymnasium, eene hoogere burgerschool voor jongens en twee voor meisjes, een blindeninstituut, een krankzinnigengesticht, door de Provincie voor ruim $2^1/_2$ millioen mark gebonwd, een groot ziekenhuis en op het raadhnis eene boekerij van 12 000 deelen

en eene verzameling van oudheden. Voorts zijn er onderscheidene groote fabrieken. Zij droeg in den tijd der Romeinen den naam van Marcodnrum en in hare nabijheid versloeg *Civilis* in het jaar 69 na Chr. de Ubiërs. — Het arrondissement Düren telt op ruim 10 □ geogr. mijl 72 664 inwoners.

Dürer (Albrecht), een beroemd Duitsch schilder en graveur en de stichter van de nieuwere Duitsche schilderschool, werd geboren te Nürnberg den 21sten Mei 1471. Hij was de zoon van een goudsmid en ging aanvankelijk bij zijn vader in de leer. Zijne liefde tot de kunst bracht hem echter in 1485 in het atelier van *Hans Wohlgemuth*, in die dagen den voornaamsten schilder in zijne geboortestad. In 1490 ging hij op reis en vertoefde onder anderen te Basel, te Kolmar en te Straatsburg. In 1494 keerde hij echter naar Nürnberg terug en trad er op aandringen zijns vaders in het huwelijk met *Agnes*, eene dochter van den beroemden werktnigkundige *Hans Frey*, — eene vrouw die wèl een groot huwelijksgoed medebracht, maar hem door hare booze luimen het leven verbitterde. Geholpen door den raadsheer *Willibald Pirkheimer*, begaf *Dürer*, steeds door liefde tot de kunst aangespoord, zich in 1506 naar Venetië, waar hij een prachtig doek schilderde, namelijk het „Rozenkransfeest der heilige Maagd", hetwelk door Keizer *Rudolf* aangekocht en naar Praag gebracht werd, waar het zich, schoon zeer beschadigd, noch altijd bevindt in het stift Strahow. In Italië had vooral *Giovanni Bellini* grooten invloed op den Duitschen kunstenaar. Gedurende een uitstap naar Bologna vermeerderde hij zijne kennis van het perspectief, en na zijn terugkeer in het vaderland bracht vooral Keizer *Maximiliaan* hulde aan zijne kunst. In 1518 bezocht *Dürer* den Rijksdag te Augsburg en vervaardigde er de portretten van verscheidene Vorsten en aanzienlijke personen; — in de jaren 1520 en 1521 volbracht hij eene reis naar de Nederlanden, waar hij met de meeste onderscheiding bejegend werd, en in 1526 voltooide hij twee groote stukken met vier Apostelen, onder den naam van „De vier temperamenten" in de Pinacotheek te München te vinden, — stukken, die eene plaats verdienen naast de kostbaarste kunstgewrochten van lateren tijd. In de Nederlanden had hij eene verkoudheid opgedaan, welke oorzaak werd eener ziekte, die hem den 6den April 1528 ten grave sleepte.

Dürer is één van de grootste en merkwaardigste meesters der oude Duitsche school. Zonder naar het ideale te streven openbaart hij in al zijne voortbrengselen eene ongemeene verhevenheid van geest. Daarenboven is zijne teekening correct en zijn koloriet glansrijk en harmonieus. Zijne rijke en levendige verbeelding verleidde hem wel eens tot zonderlinge afwijkingen, doch men moet tevens verbaasd staan over zijne onvermoeide werkzaamheid, daar hij in betrekkelijk korten tijd eene menigte heerlijke kunstgewrochten geleverd heeft. Hij schilderde, behalve het reeds genoemde, de portretten van zijn vader en van zijn leermeester *Wohlgemuth*, beide te München aanwezig, — het portret van *Hiérónymus Holzschuher*, — dat van burgemeester *Jacob Muffel*, enz., — voorts eene „Hemelvaart van Maria", in 1674 te München door de vlammen vernietigd, — „De heilige Drievuldigheid met vele Helligen en Engelen", thans te Weenen, — „Adam en Eva", thans te Madrid, enz. — Tot zijne merkwaardigste kopergravures behooren: „St. Hiérónymus in zijne cel", — „De Melancholie en de ridder", — „De Dood en de Duivel", — „Adam en Eva in het Paradijs", — en „St. Eustachius", — en van zijne houtgravures noemen wij: „De Openbaring van Johannes (15 bladen)", — „De Groote Passie (15 bladen)", — „De Kleine Passie (37 bladen)", — „Het leven van Maria (20 bladen)", — en „De eerepoort van Keizer Maximiliaan". — Eindelijk gaf hij de volgende werken in het licht „Underweysung der Messung mit Zirckel und Richtscheyt, in Linien Ebnen und gantzen Corporen (1525 enz.)", waarin hij belangrijke wenken geeft over perspectief en schaduwleer, — „Von menschlicher Proportion u. s. w. (1528 enz.)", zijn hoofdwerk, een wetboek voor den kunstvorm, — en „Etliche Underricht zu bevestigung der Stett, Schlosz und Flecken (1527)", het eerste Duitsche boek over den vestingbouw. Door die geschriften heeft hij tevens gearbeid aan de veredeling der Duitsche taal; zij zijn voorts niet alleen in het Latijn, maar ook in onderscheidene nieuwe talen overgebracht.

Duret (Francisque Joseph), een Fransch beeldhouwer, geboren te Parijs den 19den October 1804 en een leerling van *Bosio* en *Guérin*, behaalde in 1823 den grooten prijs voor beeldhouwkunst aan de école des arts en het jaargeld voor Rome. Grooten roem verwierf hij met: „Mercurius, die van eene schildpadschaal eene lnit vervaardigt" en vooral met den „Napolitaanschen visscher, de tarantella dansende". Voorts leverde hij figuren voor het graf van *Napoleon I*, eene groep aan de fontein St. Michel, een engel *Michaël*, versieringen in het Louvre, een standbeeld van *Rachel* in de rol van Phaedra enz. In 1845 werd hij lid van het Instituut, later leeraar aan de école des arts te Parijs en overleed aldaar den 25sten Mei 1865.

D'Urfey (Tom), een Engelsch blijspeldichter, geboren te Exeter in 1630, studeerde in de rechten en schreef vervolgens opera's, tooneelspelen en gedichten en overleed den 26sten Februari 1723. Van zijne tooneelstukken noemen wij: „The siege of Memphis (1672)", — „Madam Fickle (1677)", — „The plotting sisters", — en „Bassy d'Ambois (1691)". Zijne overige gedichten en verhalen zijn bij herhaling uitgegeven.

Durham, één der meest noordelijke graafschappen van Engeland, ten noorden door de Tyne en de Derwent van Northumberland, ten zuiden door de Tees van Yorkshire gescheiden, ten westen aan Cumberland en Westmoreland en ten oosten aan de Noordzee grenzend, telt op bijna 46 □ geogr. mijl ruim 867 000 inwoners. De bodem is er in het noorden en vooral in het westen bergachtig en weinig vruchtbaar, doch in het oosten meer effen en bebouwd. In het westen verheffen er zich uitloopers van de Penninische bergketen met uitgestrekte venen en heidevelden. Hier ontspringen de Wear en de Tees — laatstgenoemde met een waterval ter hoogte van 16 Ned. el —, die door bevallige dalen

kronkelen, en, evenals de Tyne, over een aanmerkelijken afstand zelfs voor zeeschepen devaarbaar zijn. Aan de kust verrijzen steile kalkgevaarten, vanwaar men een fraai uitzicht geniet op de Noordzee. De grootste rijkdom des lands is gelegen in zijne steenkolenmijnen, die jaarlijks ongeveer 30 millioen ton opleveren, alsmede in eene belangrijke ijzerproductie (jaarlijks 6-tot 700 000 ton), terwijl er ook eene groote hoeveelheid lood (jaarlijks 5 500 tot 5 000 ton) verkregen wordt. Een uitgebreide tak van nijverheid is er vooral de vervaardiging van glas, terwijl landbouw en veeteelt er bloeien; de korthoornige Durhamkoe, die veel melk geeft, is vermaard. Gewichtig is er eindelijk de uitvoerhandel uit de havens van Snnderland, Wearmouth, Stockton, Seaham en Sonth-Shields. Ook zijn er, behalve de glasblazerijen, vele andere fabrieken en het graafschap is van spoorwegen doorsneden.

De *hoofdstad Durham* ligt aan den spoorweg op een steilen heuvel, welke aan drie zijden door de Wear is omgeven. Op den top van dien heuvel verheft zich de groote en prachtige hoofdkerk, in de jaren 1093—1220 ter eere van den heiligen *Cuthbert* gesticht en het graf van *Beda Venerabilis* binnen hare muren bevattend. Niet ver vandaar verrijst het kasteel, door *Willem de Veroveraar* gebouwd, geruimen tijd de zetel van den bischop, maar thans die van de door *Cromwell* gestichte nniversiteit. Deze ging later te niet, doch werd in 1832, hoofdzakelijk tot opleiding van geesteljken, hersteld. Daaraan grenzen een oude toren, de schatkamer en de fraaie bibliotheek. Tot de opmerkelijke openbare gebouwen behooren voorts het raadhuis, het stadhuis, en de schonwbnrg. Men vindt er eene Latijnsche school, een seminarinm en athenaeum, eene handwerkschool, een aantal fabrieken, en ongeveer 15 000 inwoners. Zij is de zetel van een Protestantschen aartsbisschop, die een jaargeld geniet van ongeveer 20 000 pond sterling en er weleer bekleed was met bnrgerlijk en strafrechtelijk gezag. Zijn voormalige titel, pfalzgraaf van Durham, is eerst in 1832 afgeschaft. De stad is door de Angelsaksen gesticht, heette aanvankelijk *Dunholm* (Dnnelmum) en had later ruimschoots haar deel van de ellenden, door de oorlogen tusschen Engeland en Schotland veroorzaakt.

Durham (John George Lambton, graaf van), een Engelsch staatsman, geboren den 12den April 1792, was de spruit van een oud geslacht, sedert de 12de eeuw in het graafschap Durham gevestigd. Hij ontving zijne opleiding aan de school te Eton, nam dienst bij de huzaren en werd in 1813 afgevaardigd naar het Lagerhuis, waar reeds zijn vroeggestorven vader de Whigpartij had ondersteund. Onafhankelijk door zijn rijkdom, begaafd met een helder verstand en een krachtigen wil, aanvaardde hij met moed zijne taak. In 1819 gaf de „Manchester massacre" hem aanleiding, om de rechten des volks met kracht te verdedigen, en tevens zocht hij door het houden van meetings het staatkundig leven in zijn graafschap te wekken. In 1821 bracht hij in het Lagerhuis een volledig ontwerp van Parlementshervorming ter sprake — en de hoofdbeginselen daarvan zijn later in eene reformbill opgenomen. Bij de ontbinding van het Kabinet Lord *Goderich* (1828) werd hij tot pair benoemd, en toen in 1830 zijn schoonvader Lord *Grey* een nieuw ministerie vormde, werd *Durham* als lord-zegelbewaarder daarin opgenomen. Hij nam in 1831 en 1832 ijverig deel aan de verdediging der reformbill, doch terwijl de Wighpartij met de invoering daarvan te vreden was, oordeelde *Durham*, dat hij moest voortgaan op den weg der hervorming. Hoewel hij de portefeuille nog behield, begaf hij zich — inmiddels tot viscount *Lambton* en graaf *van Durham* benoemd — als buitengewoon gezant naar Petersburg, waar hij wegens de gunstige gezindheid, die het Russische Hof hem betoonde, zich het ongenoegen der Radicalen op den hals haalde. Bij zijn terugkeer nam hij zijn ontslag als minister, begaf zich in 1833 gedurende de aanwezigheid van *Lodewijk Philips* te Cherbourg derwaarts op reis en vertrok in 1834 als gezant naar Parijs, om over de Oostersche quaestie te onderhandelen. In 1835 reisde hij nogmaals als gezant naar Rusland en bleef er tot 1837. Bij het uitbarsten der beweging in Canada ging hij als gouverneur-generaal en kapitein-generaal naar de Britsch-Amerikaansche koloniën, om aldaar de zaken tot een goed einde te brengen, en stapte den 21sten Mei 1838 te Quebec aan land. Hij was met eene bijkans onbeperkte volmacht bekleed, doch zijne handelingen werden door zijne staatkundige vijanden in Engeland met Argnsoogen bespied en scherp veroordeeld. In Juni had hij de leiders van den opstand voor onbepaalden tijd naar het eiland Bermuda verbannen, en Lord *Brougham* bracht in het Hoogerhuis een voorstel ter tafel, om dien maatregel, als eene overschrijding van zijne volmacht, nietig te verklaren. Het werd, na een geringen tegenstand van het ministerie, aangenomen. Dit griefde *Durham* diep: hij nam aanstonds zijn ontslag en kwam den 30sten November 1838 in Engeland, om zich voor het Hoogerhuis te verdedigen. Met een ondermijnd gestel en gekrenkt door de ondervondene miskenning verliet hij de staatkundige loopbaan en overleed den 28sten Juli 1840 te Cowes op het eiland Wight, zijn titel, zijne goederen en zijne plaats in het Hoogerhuis achterlatende aan zijn zoon *George Frederik d'Arcy Lambton*, geboren den 5den September 1828.

Düringsfeld (Ida von), eene Duitsche schrijfster, werd geboren den 12den November 1815 te Militsch in Neder-Silezië. Haar vader was officier, en wegens het afwisselend verblijf in onderscheidene kleine garnizoensteden ontving zij aanvankelijk een zeer onvoldoend onderwijs Eerst later maakte eene oudtante haar bekend met de Duitsche en Fransche letterkunde, en op haar 14de jaar vertoefde zij eenigen tijd te Breslau, waar zij Engelsch en Italiaansch leerde. Een jaar daarna kwam zij in betrekking met *Theodor Hell* (K. G. Th. Winkler), die verschillende bijdragen van hare hand in de „Abendzeitung" opnam. Zij bracht voorts eenigen tijd door te Dresden, om hare opvoeding te voltooien. Hier leerde zij *Tiedge* kennen en weldra gaf zij onder den naam *Thekla* gedichten uit (1835), waarop: „Der Stern von Andalusiën (1838)" volgde. Eene langdurige zenuwziekte belemmerde haar in haren letterkundigen arbeid en eerst in 1841

leverde zij haren roman: „Schlosz Goczyn", die in 1845 eene tweede uitgave beleefde. In laatstgenoemd jaar trad zij in het huwelijk met vrijheer *Otto von Reinsberg* en hield vervolgens met hem achtereenvolgens haar verblijf in Italië, Zwitserland, te Breslau, in Dalmatië, in België, in Frankrijk, te Praag en eindelijk te Dresden. Zij overleed te Stuttgart den 25sten October 1875, en haar echtgenoot maakte den volgenden dag een einde aan zijn leven. Zij was eene der vruchtbaarste schrijfsters van Duitschland. Van hare salon- en familieromans noemen wij: „Skizzen aus der vornehmen Welt (1842—1845, 3 dln)", — „Graf Chala (1845)", — „Esther (1854, 2 dln)", — „Clotilde (1855)", — „Milena (1863)", — en „Die Literaten (1863, 2 dln)", — van hare geschiedkundige romans: „Margaretha von Valois und ihre Zeit (1847, 3 dln)" — en „Antonio Foscarini (1850, 4 dln)". — Als dichteres leverde zij: „Für Dich (1815 en 1845)", — „Amimone (1852)", — „Böhmische Rosen (1851)" — en „Lieder aus Toscana (1855)". — Ook gaf zij een aantal reis- en landschapbeschrijvingen in het licht, waarvan wij vermelden: „Aus Dalmatien (1855—1857, 3 dln)". Gedurende haar vertoef in België schreef zij „Von der Scheide bis zur Maas (1861, 3 dln)", — en later kwam van haar: „Das Sprichwort als Kosmopolit (1863, 3 dln)" in het licht, terwijl tien jaar daarna (1873) een tweede druk van haar merkwaardig werk: „Das Buch gedenkwürdiger Frauen (1870)" is verschenen. Ook leverde zij nog: „Hochzeitsbuch (1878)", — en „Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen (1872—1875, 2 dln)". Zij heeft een sierlijken en tevens puntigen stijl, en hare gevoelige liederen onderscheiden zich tevens door zoetvloeiendheid, terwijl zij in hare romans steeds de bestaande maatschappelijke toestanden voor oogen heeft.

Durio *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Sterculiaceën*; het ontleent zijn naam aan de vruchtstekels (in het Maleisch *doeri*) en onderscheidt zich door een stompen, 5-lobbigen kelk, 4 kortere bloembladen, een groot aantal tot 5 bundels vereenigde meeldraden met gedraaide helmknoppen, een draadvormigen stijl met een ronden stempel en eene bolvormige, weeke, stekelige, 5-hokkige besvrucht met 4 of 5 in het vruchtmoes gelegene zaden. De eenige soort, *D. zibethinus L.*, die op de eilanden der Indische Zee te huis behoort, is een boom met gesteelde, afwisselende, aan den voet afgeronde, eirond-langwerpige, gaafrandige, vinnervige bladeren, die van boven glanzig en van onderen bruin-aschkleurig zijn, en met tot zijdelingsche tnilen vereenigde bloemen. De eironde vrnchten, dicht bezet met pyramidale stekels, worden zoo groot als een menschenhoofd en hebben een reuk, welke naar dien van rottende uien zweemt, waaraan echter zelfs de Europeaan spoedig gewent. Het vruchtmoes en de zaden, welke laatste de grootte hebben van duiveneieren, worden ook wel door menschen genuttigd, doch zijn zeer ongezond. Het hout van dezen boom is zeer hard en levert goede balken en masten.

Durkheim of *Dürkheim an der Hardt*, eene stad in de Beiersche Rijnpfalz, ligt aan den spoorweg van Monsheim naar Neustadt aan den oostelijken voet van den Hardt en vóór den mond van het dal der Isenach. Zij is de zetel van eene rechtbank, van een natuurkundig genootschap, hetwelk een museum en eene bibliotheek bezit, en van eene oudheidkundige vereeniging. Men heeft er eene R. Katholieke en twee Protestantsche kerken, eene synagoge, eene Latijnsche school, andere inrichtingen van onderwijs en ruim 6000 inwoners. Zij is merkwaardig wegens hare zoute bron, hare badinrichting, waaraan in 1883 eene gaanderij met ijzeren kolommen is toegevoegd, en wegens de fraaie bonwvallen van haren omtrek.

Durlach, eene stad in het Badensche arrondissement Karlsruhe, een klein uur gaans van de stad Karlsruhe aan de Pfinz en aan den voet van den Turmberg gelegen, is het vereenigingspnnt van drie spoorwegen en daarenboven door een stoomtram met Karlsruhe verbonden. Men heeft er een progymnasinm, een reaalgymnasium, op de markt een standbeeld van *Karel II*, onderscheidene fabrieken en 7474 inwoners (1880).

Duroc (Michel), hertog van Friaul, generaal van het Fransche Keizerrijk, werd geboren te Pont-à-Mousson den 24sten October 1772, ontving zijne opleiding aan de artillerieschool te Châlons, voegde zich in 1792 bij de uitgewekenen, doch keerde spoedig terug, waarna hij ter nauwernood aan den kerker ontsnapte. In 1796 zag hij zich als adjndant van generaal *Lespinasse* geplaatst bij het Italiaansche leger, waar hij door bemiddeling van *Marmont* adjudant werd van *Bonaparte*. In 1797 bij den overtocht over de Isonzo tot bataljonschef bevorderd, vergezelde hij zijn generaal naar Egypte en keerde ook met hem naar Frankrijk terug. Na den 18den Brnmaire zond de Eerste Consul hem met een diplomatischen last naar Berlijn, en gedurende de vredesonderhandelingen van Amiens naar Petersburg, Stokholm en Kopenhagen, waar hij de belangen van Frankrijk met bekwaamheid behartigde. Na zijn terugkeer werd hij divisiegeneraal en bij de troonbeklimming van *Napoleon* zag hij zich bevorderd tot grootmaarschalk van het paleis. Hij was de gunsteling des Keizers en maakte van zijn invloed op dezen een goed gebruik. Toen het Fransche leger voorwaarts rukte naar Weenen, werd *Duroc* als gezant afgevaardigd naar Berlijn. Kort vóór den slag bij Austerlitz bereikte hij het hoofdkwartier des Keizers, en toen *Oudinot* gewond werd, nam hij het bevel op zich over de grenadiers. In 1806 onderteekende hij, na den slag bij Jena, den vrede met Saksen, en in 1807 werd, na den slag bij Friedland, door zijne bemiddeling de wapenstilstand gesloten, waarna de Keizer hem tot hertog *van Friaul* verhief. Hij vergezelde *Napoleon* gedurende de volgende krijgstochten en hield zich na zijn terugkeer uit Rusland (1813) bezig met de reorganisatie der garde. Eindelijk werd hij den 22sten Mei 1813, na den slag bij Bautzen, bij Markersdorf, in de nabijheid des Keizers tegelijk met generaal *Kirchner* door denzelfden kanonskogel doodelijk getroffen. Oprecht betreurde *Napoleon* zijn getrouwen vriend.

Durutte (Joseph François, graaf), een Fransch generaal, geboren den 14den Juli 1767, trad in dienst der Republiek, werd

spoedig bevorderd en was reeds in 1803 divisie-generaal. In 1809 onderscheidde hij zich onder het opperbevel van *Eugène* in Italië en bij Raab. Daarna organiseerde hij de kustverdediging in Duitschland en was in 1812 kommandant van Berlijn. Hij woonde den veldtocht naar Rusland bij, streed dapper bij Bautzen, werd bij Groszbeeren door de Saksers in den steek gelaten, waagde bij Dennewitz moedig den aanval en vormde na den slag bij Leipzig de achterhoede, waardoor hij in de gelegenheid was om bij Freiburg nagenoeg de geheele artillerie te redden. In 1814 bracht hij Metz in staat van verdediging, en na den val van *Napoleon* liet *Lodewijk XVIII* het bevel over de 3de divisie aldaar in zijne handen. Gedurende de Honderd Dagen koos hij de zijde van *Napoleon* en streed bij Belle-Alliance. Bij de Tweede Restauratie ontving hij geene nieuwe aanstelling, zoodat hij zich te Yperen vestigde en aldaar overleed den 18den Augustus 1827.

Duruy (Victor), een Fransch geleerde, die zich vooral door bevordering van het onderwijs verdienstelijk heeft gemaakt, werd geboren te Parijs in 1811 en ontving zijne opleiding eerst aan het Collége Ste Barbe en vervolgens aan de Normaalschool. Reeds in 1833 zag hij zich benoemd tot leeraar in de geschiedenis aan het Collége te Rheims, en weinige maanden daarna tot hoogleeraar in de geschiedenis aan het Collége Henri IV (later „Napoleon") te Parijs, waarna hij eene reeks van uitmuntende leerboeken leverde, zooals: „Géographie historique de la république romaine et de l'empire (1838)", — „Géographie historique du moyen age (1839)", — „Géographie historique de la France jusqu'en 1453 (1850)", — „Histoire des Romains (1843—1844, 2 dln)", — „Etat du monde romain vers le temps de la fondation de l'empire (1853)", — „Histoire Sainte d'après la Bible (1845)", — „Histoire grecque (1851)" — en „Histoire de France (1852, 3 dln)". Voorts verschijnt van hem sedert 1853 eene „Histoire universelle". Zijn hoofdwerk is eene: „Histoire des Romains depuis les temps les plus reculés jusqu'à la fin du règne des Antonins (1870—1876, 5 dln; 2de prachtig geïllustreerde druk, 1879)". Zijne „Histoire de la Grèce ancienne (1862, 2 dln)" is door de Académie bekroond. Men zegt, dat hij *Napoleon* heeft bijgestaan bij de vervaardiging der geschiedenis van *Julius Caesar*. In 1863 zag hij zich benoemd tot minister-staatssecretaris van Openbaar Onderwijs, en in het officieel verslag, dat hij in 1865 daarvan gaf, achtte hij kosteloos onderwijs en schooldwang noodzakelijk, — een gevoelen, dat door de geestelijkheid heftig bestreden werd. Hij bekleedde die betrekking tot in 1869 en werd daarna tot senator benoemd en in 1879 tot lid der Académie des sciences politiques et morales.

Dusart (Cornelis), een Nederlandsch schilder, geboren te Haarlem in 1665 en aldaar overleden in 1704, was een leerling van *Adriaan van Ostade* en schilderde, evenals deze, tooneelen uit het landleven, kermisfeesten, drinkgelagen enz. Wegens waarheid van voorstelling en kracht van koloriet zijn de stukken van *Dusart* zeer gezocht. Men vindt er 3 — „De dorpsspeellieden", — „De vischmarkt", — en „De boerenherberg" — in het museum te Amsterdam. Ook heeft hij een aantal geestig bewerkte etsen geleverd.

Dusch. Onder dezen naam vermelden wij: *Alexander von Dusch*, een Badensch staatsman, geboren te Neustadt aan den Hardt den 27sten Januari 1789. Hij studeerde te Parijs in de wis- en natuurkunde, voltooide zijne studiën te Heidelberg en werd in Baden eerst bij het departement van Financiën en vervolgens bij dat van Buitenlandsche Zaken geplaatst. Daarna vertrok hij naar Zwitserland, eerst als gevolmachtigde en toen als ministerresident. Voorts werd hij gezant te Mainz, daarna te München en vervolgens bij den Bondsdag te Frankfort en aanvaardde in 1843 de portefeuille van Buitenlandsche Zaken in Baden. In die betrekking bleef hij tot 1849 een voorstander der vrijzinnige beginselen, doch de Meirevolutie van dat jaar gaf aanleiding tot zijn aftreden. Kort daarna werd hij door Heidelberg afgevaardigd naar de Tweede Kamer in Baden, doch legde reeds in 1851 zijn mandaat neder, waarna hij zich te Heidelberg wijdde aan de beoefening der letteren en den 27sten October 1876 overleed.

Johann Jakob Dusch, een Duitsch dichter en romanschrijver, geboren te Celle den 12den Februari 1725, studeerde te Göttingen in de theologie en in de fraaie letteren. Daarna was hij huisonderwijzer en vestigde zich vervolgens als privaatdocent te Altona, waar hij eene betrekking ontving aan het gymnasium, benevens den titel van Deensch justitieraad. Hij overleed den 18den December 1787. Als dichter heeft hij zich vooral bij het leerdicht en bij het comisch heldendicht bepaald. Van zijne prozawerken noemen wij: „Geschichte Karel Ferdiner's (1776—1780, 3 dln, ook in het Nederlandsch vertaald)", — en „Briefe zur Bildung der Geschmacks (1763—1773, 6 dln)".

Duschan (Stephanns), één der machtigste Vorsten van zijn tijd en de eerste Czaar der Serviërs uit het Huis der *Nemanjiden*, hetwelk het bewind aanvaardde in 1159, wordt ook wel *Nemanjitsj IX* genoemd. Zijn vader werd in 1334 gewurgd en *Duschan* trad na zijne troonbeklimming in het huwelijk met *Helene*, de zuster van *Alexander*, koning der Boelgaren. Hij ondernam dertig krijgstochten tegen de Grieken, breidde zijn Rijk uit en veroverde groote steden. In 1346 werd hij tot keizer gekroond, aanvaardde den titel van Czaar en alleenheerscher der Serviërs, Grieken en Boelgaren en verhief zijn zoon *Oerosj* tot koning. Hij was een ijverig voorstander der Kerk, een goed bestnurder des Rijks en een ijverig wetgever en overleed te Djewola in Albanië in December 1355.

Duschek (Franz), minister van Financiën gedurende de Hongaarsche Omwenteling, werd geboren in 1797, studeerde te Ofen, Erlau en Pest en was in 1848 vice-president van de Hongaarsche „Hofkammer". Hoewel hij niet tot de vurige omwentelingsgezinden behoorde, was hij onder *Kossuth* onderstaatssecretaris bij het departement van Financiën en werd in het ministerie *Szemere* te Debreczin zelf met de portefeuille van dit departement belast. Hij volgde in Juli 1849 het Bewind bij zijne tweede vlucht naar Szegedin,

waar hij zich door den Rijksdag een nieuw crediet deed openen van 60 millioen. Na het neêrleggen der wapenen bij Villagos (23 Augustus 1849) leverde hij eene som van ongeveer 5 millioen aan goud en zilver in de handen van den Oostenrijkschen kommandant en verliet daarna het staatkundig tooneel.

Dusommerard (Alexandre), een Fransch oudheidkundige en kunstverzamelaar, geboren in 1779, bevond zich gedurende de oorlogen der Fransche Republiek als vrijwilliger bij het leger, werd later lid van de rekenkamer en verzamelde in het hôtel Cluny, waar hij zich in 1833 gevestigd had, een grooten rijkdom van merkwaardige voorwerpen uit de middeneeuwen. Als vrucht zijner nasporingen leverde hij het prachtwerk: „Les arts au moyen âge (1839—1843, 5 dln met 110 platen)". Hij overleed den 19den Augustus 1842, en het hôtel Cluny met de daarin aanwezige voorwerpen, door den Staat aangekocht, behoort thans tot de merkwaardigheden van Parijs, welke er gewoonlijk door den reiziger worden bezocht. Na zijn dood werd zijn zoon *Edmond*, geboren den 27sten April 1827, conservator van genoemd museum.

Dussard (Hippolyte), een Fransch staathuishoudkundige, geboren te Morez in het departement Jura, werd in 1839 lid der redactie van het: „Repertoire de l'industrie étrangère" en in 1843 hoofdredacteur van het: „Journal des économistes". Voorts schreef hij: „De l'état financier de l'Angleterre et des mesures proposées par les whigs et tories (1841)", — „Exposition universelle de Londres (1851)", — en „Le crédit et la production agricole (1864)". Ook leverde hij eene vertaling der: „Principles of political economy" van *Mill*. Hij overleed te Myer den 22sten Januari 1876.

Dusseau (Petrus Johannes Valentinus), een Nederlandsch dichter, werd geboren te Culenborg den 13den April 1807, studeerde aan het Luthersch seminarium te Amsterdam en werd achtereenvolgens predikant te Winschoten en te Schiedam, waar hij den 30sten September 1853 overleed. Wij bezitten van hem, behalve leerredenen en een: „Kort begrip der kerkelijke geschiedenis (1847; 2de druk, 1848)", een aantal dichtbundels, zooals: „Gedichten voor de beschaafde jeugd (1835)", — „Dichterlijke mengelingen (1838)", — „Spiegel der deugd (1846)", — Voorjaarsbloempjes (1848)" — en „Rozenbloempjes (1851)".

Dussek (Johann Ludwig), een uitstekend pianospeler en componist, geboren te Czaslau in Bohemen, onderscheidde zich reeds vroeg als een bekwaam organist en nam die betrekking op onderscheidene plaatsen waar, — onder anderen ook te Bergen-op-Zoom. In 1784 baarde hij door zijn spel groot opzien te Berlijn en te Petersburg, vertoefde daarna eenigen tijd bij Prins *Karl von Radziwill* in Lithauen en ging in 1786 naar Parijs en vervolgens naar Italië. In 1788 begaf hij zich wederom naar Frankrijks hoofdstad, doch wegens het uitbarsten der Omwenteling nam hij de wijk naar Londen. Hier trad hij in het huwelijk, doch geraakte door den muziekhandel, dien hij met zijn schoonvader gesticht had, in zóo benarde omstandigheden, dat hij in 1800 ter sluiks Engeland verlaten moest. Hij stevende naar Hamburg, bezocht in 1802 zijn vaderland, vertoefde eerst bij Prins *Louis Ferdinand van Pruisen*, daarna bij den Prins *van Isenburg* en trad in 1806 in dienst van Prins *Talleyrand* te Parijs, in wiens huis hij den 20sten Maart 1812 overleed. Hij onderscheidde zich door eene groote vaardigheid en door eene levendige, indrukwekkende voordracht. Hij heeft voorts 76 door hem gecomponeerde stukken voor piano uitgegeven, van welke vele ook nu nog gespeeld worden.

Düsseldorf, bij ons *Dusseldorp*, de hoofdstad van een evenzoo genoemd regeeringsdistrict der Pruisische Rijnprovincie, ligt in eene fraaie dalvlakte op den rechter oever van de Rijn en telt nagenoeg 96000 inwoners (1880). Zij ontleent haren naam aan de Düsselbach, die zich hier uitstort, en is verdeeld in de Altstadt, Karlstadt, Neustadt en de ten zuiden pas aangelegde Friedrichstadt. De Neustadt werd van 1690 tot 1716 gesticht door Keurvorst *Johan Wilhelm van de Pfalz* en de Karlstadt in 1787 door Keurvorst *Theodoor*. In deze eeuw zijn onderscheidene nabij de stad gelegene dorpen als het ware door haar benaderd en in 1851 voor goed met haar vereenigd. Tot de merkwaardigste gebouwen behooren er de hoofdkerk met de praalgraven van de aloude Hertogen van *Gulik* en *Berg*, van welke vooral het marmeren mausoleum van Hertog *Johann* vermelding verdient, — de prachtige Johanneskerk, in 1875—1881 in Italiaanschen roudbogenstijl opgetrokken — en de prachtige St. Andreaskerk, te voren eene Jezuïetenkerk, — voorts het sierlijke „Ständehaus" (zie de bijgevoegde afbeelding). Ook heeft men er het bronzen ruiterstandbeeld van Keurvorst *Johan Wilhelm van de Pfalz* op het marktplein, een marmeren standbeeld van dien Keurvorst op het slotplein, — het Corneliusmonument door *Donndorf* gemodelleerd en den 24sten Juni 1879 onthuld, — en het Schadowmonument van *Wittig*, — alsmede een kabinet van oudheden en eene fraaie verzameling van natuurkundige instrumenten. Het oude slot, door het bombardement der Franschen in 1795 vreeselijk gehavend, is later hersteld en de zetel geworden der beroemde schilderacadémie. Deze laatste werd in 1767 door *Karel Theodoor* gesticht, in 1822 door *Friedrich Wilhelm III* vernienwd, en begon toen weldra te bloeien onder de leiding van *Cornelius* en *Schadow*, terwijl in 1859 *Bendemann* met het bestuur werd belast. Het museum van schilderijen, aldaar in 1690 opgericht en rijk aan stukken van *Rubens* en van andere meesters der Nederlandsche en Vlaamsche school, is in 1805 naar München verplaatst. Men heeft er intusschen nog eene verzameling van 14500 oorspronkelijke handteekeningen en 24000 kopergravures en afdrukken in gips, waaraan in 1841 eene verzameling aquarellen van de beste Italiaansche meesters is toegevoegd. Ook het stedelijk museum telt eenige goede stukken van de Düsseldorfsche school, namelijk van *Lessing*, *Achenbach*, *Knaus*, *Schirmer* enz. Behalve de schilderacadémie vindt men er een aantal andere inrichtingen van onderwijs, zooals eene school voor bouwkunst, een gymnasium, eene reaalschool enz. De stadsboekerij telt 50000 deelen. Ook heeft men er onderscheidene inrichtingen van welldadigheid. Men heeft er een kunstgenootschap voor de Rijnstreek en

Westfalen, in 1828 gesticht, en er worden gedurig groote muziekfeesten gegeven.

De nijverheid verkeert te Düsseldorf in een bloeienden toestand: men vindt er ververijen, katoen-, tabaks- en tapijtfabrieken, looierijen, wagenmakerijen enz., terwijl in de nabijheid der stad vele groenten worden verbouwd. Er bevindt zich eene vrijhaven, en hierdoor worden scheepvaart en handel ongemeen bevorderd. Voorts is de stad het vereenigingspunt van onderscheidene spoorwegen, en de stoombooten stellen haar in verband met de belangrijkste aan de Rijn gelegene steden. In 1859

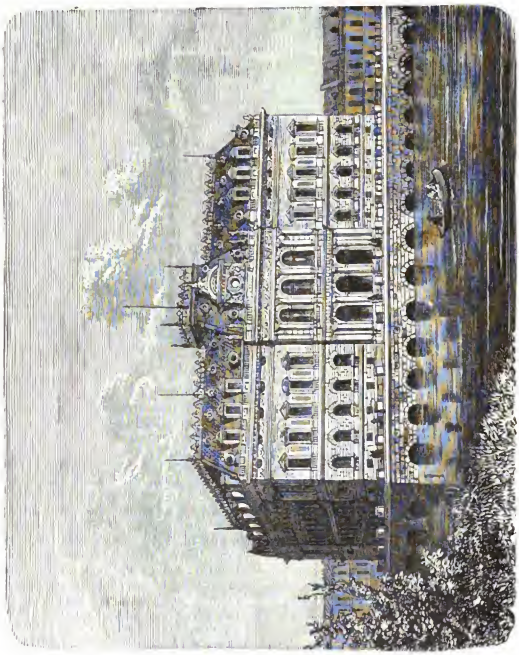

Het „Standehaus" te Düsseldorf.

is er een „Handel- und Gewerbeverein" gesticht en in 1861 eene handelsrechtbank. Ook het gezellig genot vindt er zoowel steun in de feesten en gemaskerde optochten van de kunstenaarsvereeniging „Malkasten", in 1848 gesticht, als in onderscheidene openbare uitspanningsplaatsen, bijvoorbeeld de „Golzheimer Heide", de „Geislersche en Beckersche tuinen", den „Ananasberg" en het dorp Düsselthal. „De Tuin van Jacobi", alzoo genoemd naar den wijsgeer *Friedrich Jacobi*, wiens gastvrijheid aldaar aan vele beroemde mannen, zooals *Göthe*, *Wieland* en *Herder*, eene aangename verblijfplaats bezorgde, is thans het eigendom van de vereeniging „Malkasten".

Düsseldorf is in 1288 tot stad verheven en was vervolgens de residentie van den Vorst en eene geliefkoosde woonplaats van den adel. Zoo werd zij tevens een zetel der kunst, door talrijke reizigers bezocht. Nadat de Hertogen van *Gulik*, *Berg* en *Cleef* uitgestorven waren, kwam de stad in het bezit van de Pfalzgraven *von Neuburg* en werd de verblijfplaats van Keurvorst *Johann Wilhelm*, totdat Heidelberg wederom verrezen was. In 1795 viel zij in de handen van Frankrijk, doch werd bij den Vrede van Luneville (1801) aan Beieren afgestaan. In 1806 werd zij gevoegd bij het hertogdom Berg en in 1815 verviel zij aan Pruisen. Het district Düsseldorf telde in 1880 op 100 □ geogr. mijl 1 591 000 zielen en is in 21 arrondissementen verdeeld.

Dussen (Van der) is de naam van een aanzienlijk Nederlandsch geslacht, hetwelk reeds bloeide in het midden der 13de eeuw. Van de leden noemen wij:

Jan van der Dussen, die als ridder in 1288

deel nam aan den slag bij Woeringen en gehuwd was met *Elizabeth van Polanen*.

Jan van der Dussen, heer *van Dussen en Aartswaerde*, een zoon van den voorgaande en in 1305 onder den adel van Holland opgenomen.

Arend van der Dussen, een kleinzoon van den voorgaande, desgelijks ridder, heer *van Dussen en Aartswaerde* en in 1356 beleend met de heerlijkheid *Hage*. Hij kwam in 1371 met den heer *van Brederode* en anderen *Wenceslaus van Bohemen* te hulp in den oorlog tegen *Willem*, hertog *van Gulik*, nam deel aan den slag bij Baswijler, was voorts baljuw van Zuid-Holland en trok in 1396 met *Albrecht van Beieren* naar Friesland.

Florens van der Dussen, een zoon van den voorgaande. Hij was in 1444 drossaart van het land van Arkel, in 1455—1450 slotvoogd van Loevestein, — voorts baljuw van Zuid-Holland en raadsheer van Hertog *Filips van Bourgondië*. Als krijgsman heeft hij deelgenomen aan de belegering van Geertruidenberg (1420) en aan die van Zevenbergen (1427).

Ewout van der Dussen, geboren te Delft den 31sten Juli 1574, burgemeester aldaar, lid van de Staten van Holland en West-Friesland, afgevaardigde naar de Staten-Generaal en in 1629 gecommitteerde naar het leger te velde vóór 's Hertogenbosch onder *Frederik Hendrik*. In 1618 was hij buitengewoon ambassadeur in Engeland, en ook later bekleedde hij belangrijke betrekkingen. Hij overleed te Delft den 10den December 1646.

Jacob van der Dussen, heer *van Oostbarendrecht*. Deze werd geboren te Dordrecht den 14den Maart 1670, studeerde in de rechten, reisde in Engeland, Duitschland en Italië, werd burgemeester van Dordrecht, in 1718 lid van de Staten-Generaal en overleed den 1sten November 1728.

Adriaan van der Dussen, geboren den 18den Mei 1586 en gehuwd met eene broedersdochter van *Joan van Oldenbarneveldt*. Met de zonen van laatstgenoemde nam hij deel aan den aanslag op het leven van Prins *Maurits*, doch ontsnapte naar Brussel, waarna hij tot eenwigdurende ballingschap veroordeeld werd. Hij begaf zich vervolgens naar Duitschland, werd er kolonel en krijgscommissaris in Keizerlijken dienst en overleed in 1653.

Gerard van der Dussen, geboren te Schiedam den 10den November 1636. Hij was in 1685 burgemeester van Schiedam, in 1688 kommandeur en tijdelijk schout-bij-nacht, in welke betrekking hij deel nam aan den tocht van *Willem III* naar Engeland, kruiste als werkelijk schont-bij-nacht in de Middellandsche Zee en werd in 1709 vice-admiraal van Holland en West-Friesland. Hij overleed den 17den Juli 1711.

Paulus van der Dussen, geboren den 5den September 1658. Als schout-bij-nacht bewees hij in onderscheidene zeegevechten en door het beschermen van den handel aan zijn Vaderland belangrijke diensten en overleed den 8sten October 1707.

Bruno van der Dussen, een verdienstelijk Nederlandsch staatsman. Hij werd geboren te Gouda den 9den Augustus 1660, ontving zijne eerste opleiding bij zijn oom *Hiëronymus van Beverningk*, studeerde te Leiden en werd daarna pensionaris van zijne geboorteplaats, waar hij tevens meermalen het ambt van burgemeester bekleedde. Hij werd afgevaardigd naar de vergadering tot het voeren van vredesonderhandelingen te Geertruidenberg (1710) en naar die te Utrecht, waar hij in 1716 het Barrièretractaat hielp sluiten. Op één der maaltijden, daarbij gehonden, wees de Portugeesche gevolmachtigde *d'Acunha* op een oranjeappel, zeggende: „Zulke geurige vruchten rijpen op mijne landgoederen tweemaal in het jaar!", waarop *van der Dussen* eene Stolksche kaas in de hoogte hief met de woorden: „Zulke kostbare vruchten leveren mijne landgoederen tweemaal op één dag!" Hij overleed in 1742.

Joannes van der Dussen, een verdienstelijk Nederlandsch rechtsgeleerde. Hij werd in 1775 hoogleeraar in de rechten, aan het gymnasium illustre te Zutfen en schreef eene: Commentatio historico-juridica ad diplomata quaedam Batava adhuc anecdota (1785)".

Jacob van der Dussen, een Nederlandsch dichter en letterkundige. Hij werd geboren omstreeks het jaar 1765 en overleed in 1820. Wij kennen van hem een lierdicht: „Het hoogste goed (1791)", — alsmede: „Proeve over den mensch naar het Engelsch van Pope (1797)".

Dutens (Louis), een Fransch schrijver, geboren te Tours den 15den Jannari 1730, begaf zich — vooral wegens zijn Protestantsch geloof — naar Engeland, waar hij eerst onderwijs gaf, terwijl hij later den Engelschen gezant Lord *Mackenzie* als secretaris naar Turijn vergezelde en er na diens vertrek als gevolmachtigde achterbleef. Toen hij in 1762 naar Engeland terugkeerde, verkreeg hij door de tusschenkomst van dien Lord een aanzienlijk pensioen. Vervolgens ging hij nogmaals als gevolmachtigde naar Turijn, totdat eene voordeelige praebende, door den Hertog *van Northumberland* aangeboden, hem naar Engeland deed terugkeeren. Nu reisde hij door een groot gedeelte van Europa, knoopte betrekkingen aan met de geleerdste mannen en overleed te Londen als Britsch historiograaf en als lid der Académie van Wetenschappen op den 23sten Mei 1812. Hij leverde eene uitgave der werken van *Leibniz* (1769, 6 dln) en schreef: „Recherches sur l'origine des découvertes attribnées aux modernes (1766, 2 dln)", — „Tocsin (1769)" met scherpe uitvallen tegen *Voltaire* en *Rousseau*, — „Histoire de ce qni s'est passé ponr le rétablissement d'nne régence en Angleterre (1789)", — „Considérations théologiques sur les moyens de réunir toutes les églises chrétiennes (1798)", — „Table généalogique des héros de roman", — en „Mémoires d'un voyageur qni se repose (1806, 3 dln)". — Zijn broederszoon *Joseph Michel Dutens*, geboren te Tours den 15den October 1795 en overleden den 6den Augustus 1848, heeft een goeden naam verworven als staathnishondknndige, — vooral door de uitgave van zijne: „Philosophie d'économie politique (1835, 2 din)".

Dutrieux, een Belgisch geneeskundige, geboren te Doornik den 19den Juli 1848, was eerst hoogleeraar in de oogheelkunde te Caïro, vergezelde in 1877—1879 de Belgische expeditie onder *Cambier* naar de binnenlanden van Afrika, keerde naar België terug, maar woont sedert 1880 weder te Caïro. Hij schreef:

„L'ophthalmologie égyptienne (1877)", — en „La question africaine au point de vue commercial (1880)".

Dutrochet (R. G. Joachim), een Fransch geneesheer en physioloog, geboren in 1776, woonde in 1808 en 1809 den Spaanschen veldtocht bij en wijdde zich vervolgens aan de wetenschap. Hij werd in 1831 lid van de Académie des Sciences, vestigde zich te Parijs en overleed aldaar den 4den Februari 1847. Hij schreef: „Observations sur l'ostéogénie", in 1822 door de Académie bekroond, — eene „Histoire de l'oeuf avant la ponte", — „Observations sur la structure et la génération des plumes avec des considérations générales sur la composition de la peau des animaux vertèbres", — „Recherches sur l'accroissement et la reproduction des végétaux", — „Recherches anatomiques et physiologiques sur la structure interne des végétaux et des animaux et sur leur mobilité", — „Agent immédiat du mouvement vital (1826)", — en „Nouvelles recherches sur l'endosmose et l'exosmose (1828)".

Duttlinger (Johann Georg), een Duitsch rechtsgeleerde en staatsman, geboren te Lembach in het Schwarzwald den 13den April 1783, studeerde te Freiburg en te Heidelberg, deed eene wetenschappelijke reis in Frankrijk, woonde eerst te Emmendingen, daarna te Mörsburg en vestigde zich in 1817 als privaatdocent te Freiburg, waar hij in 1818 tot gewoon en in 1820 tot buitengewoon hoogleeraar benoemd werd. Reeds op den eersten Badenschen Landdag (1819) onderscheidde hij zich als redenaar, — op den tweeden werd hij er vicepresident (1822), — en later (1825 en 1828) redde hij er de eer der oppositie. Als lid der Wetgevende Commissie ontwierp hij eene „Orde van procèsvoering", die in 1831 tot wet verheven werd. Met *Rotteck* en *Welcker* stichtte hij het dagblad „Der Freisinnige", dat in 1832 verboden werd. Nadat *Duttlinger* steeds de betrekking van vice-president ten Landsdage had waargenomen, werd hij in 1841 tot president benoemd, doch overleed reeds den 12den Augustus van dat jaar. Hij schreef: „Quellen des badischen Staatsrechts (1822)" en redigeerde met *von Weilen* en *von Kettenacker* het „Archiv für die Rechtspflege und Gesetzgebung im Groszherzogthum Baden (1820—1835)".

Duumviri of *Tweemannen* is de naam van oud-Romeinsche overheidspersonen, die met gelijke bevoegdheid over dezelfde zaak gesteld werden. Men had *Duumviri capitales* of *perduellionis*, reeds door *Tullus Hostilius* ingesteld als rechters over het *perduellio* (zie aldaar), — voorts *Duumviri municipiorum* of *coloniarum*, die in de buitensteden ongeveer hetzelfde gezag hadden als de consuls te Rome, door den stedelijken senaat op den 1sten Maart gekozen werden, de toga praetexta droegen en door 2 lictoren vergezeld gingen. Ook had men te Rome *Duumviri dividundo frumento*, door Keizer *Augustus* ingesteld, en *Duumviri navales*, die voor de vloot moesten zorgen.

Duval. Onder dezen naam vermelden wij: *Valentin Jameray Duval*, bibliothecaris van Keizer *Frans I.* Hij werd geboren in 1695 te Artonay in Champagne, oefende zich als schaapherder zonder noodzakelijkheid uit boeken, die hij zich met opoffering verschafte, in de astronomie en de geographie en werd door den Prins *van Lotharingen* in de gelegenheid gesteld, om zijne studiën te Pont-à-Mousson voort te zetten, waarna hij door Hertog *Leopold* tot bibliothecaris en tot hoogleeraar in de geschiedenis aan de ridderacadémie te Luneville benoemd werd. Later ging hij met de boekerij van den Hertog naar Florence, waarna Keizer *Frans I* hem met het opzicht belastte over de verzameling van munten en medailles te Weenen, waar hij den 13den September 1775 overleed. Zijne „Oeuvres" zijn in 1784 en in 1785 in het licht verschenen.

Amaury Pineux Duval, een Fransch oudheidkundige. Hij werd geboren te Rennes den 28sten Januari 1760, onderscheidde zich reeds in 1780 in het Parlement van Bretagne door zijne welsprekendheid, zag zich in 1785 benoemd tot secretaris van legatie te Napels, in 1792 bij de Republiek te Rome en verliet in 1797 den staatsdienst, om met eenige anderen de „Décade philosophique" uit te geven. Onder het Directoire was hij benoemd tot chef de bureau voor kunst en wetenschap bij het departement van Binnenlandsche Zaken en in 1811 werd hij lid van het Instituut. In 1815 verloor hij eerstgenoemde betrekking, en hij overleed den 12den November 1838. Zijn werk: „Des sépultures chez les anciens et les modernes" droeg de bekroning weg. Hij leverde den tekst voor het werk van *Denon*: „Monuments des arts et du dessin chez les peuples tant anciens que modernes (4 dln)", — voor het boek van *Baltard*: „Paris et ses monuments", — en voor dat van *Moisy*: „Fontaines de Paris, anciennes et nouvelles (1813)". Hij bezorgde voorts uitgaven der werken van *Montaigne* en *Scarron* en was een ijverig medewerker aan de: „Histoire littéraire de la France."

Alexandre Vincent Pineux Duval, een verdienstelijk Fransch tooneeldichter en een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te Rennes den 6den April 1767, trad in dienst der marine, nam deel aan den Amerikaanschen Oorlog, was daarna secretaris van Gedeputeerde Staten van Bretagne, later ingenieur-geograaf bij den aanleg van het Kanaal van Dieppe en wijdde zich vervolgens aan de bouwkunst. Door de stormen der Revolutie buiten betrekking geraakt, betrad hij het tooneel, streed daarna in den eersten omwentelingsoorlog en werd in de gevangenis geworpen. Na den 9den Thermidor herkreeg hij zijne vrijheid en verwierf weldra grooten roem als blijspeldichter. In 1812 werd hij lid der Fransche Académie, in 1830 conservator der bibliotheek van het Arsenaal, en hij overleed den 9den Januari 1842. Hij heeft niet minder dan 152 stukken voor het tooneel geschreven en eene verzameling van zijne werken aanschouwde reeds in 1822 in 9 deelen het licht.

Jules Duval, een Fransch staathuishoudkundige, geboren te Rhodez in 1813. Hij werd in 1836 advocaat en vertrok in 1847 naar Algiers, waar hij den „Centre algérien" redigeerde. Na zijn terugkeer in Frankrijk werd hij in 1845 mederedacteur van het „Journal des Débats" en later directeur van den „Economiste français". Hij overleed den 20sten September 1870 ten gevolge van een spoorwegongeluk te Bor-

deaux. Hij schreef o. a.: „L'Algérie (1854; 2de druk, 1859)", — „Histoire de l'émigration Européenne, Asiatique et Africaine (1852)", — „Les colonies et la politique coloniale de la France (1864)", — „Discours sur les rapports entre la géographie et l'économie politique (1864)", — en „Notre pays (1867)".

Robbert Duval, een Nederlandsch schilder. Hij werd geboren te 's Gravenhage in 1644, genoot het onderwijs van *Nicolaas Wieling* en bezocht vervolgens Rome en Venetië. Prins *Willem III* belastte hem na zijn terugkeer met het opzicht op de schilderijen, in het Kabinet van het Loo aanwezig, en zond hem naar Londen, om op Hampton-Court de cartons van *Rafaël* in orde te brengen en te plaatsen. Bij herhaling was hij deken van de Haagsche schildersvereeniging en directeur der Académie aldaar. Hij overleed in 1732 en heeft in weerwil van zijne groote talenten slechts weinig schilderijen nagelaten.

J. J. Th. Duval, een Nederlandsch geleerde. Hij schreef: „De vera mente foederis Trajectini circa gubernatores Hollandiae et Zeelandiae (1789)", in het Nederlandsch uitgegeven onder den titel: „Geschied- en staatkundige verhandeling van het recht verband der Unie van Utrecht, met betrekking tot de stadhouders van Holland en Zeeland (1790)".

Duvaua *Kunth* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Anacardiaceën;* het onderscheidt zich door een éenspletigen, blijvenden kelk, 4 bloembladen, 8 onder eene 8-tandige schijf bevestigde meeldraden, van welke de 4 langere met de bloembladen afwisselen, een kogelvormig vruchtbeginsel met 3 of 4 korte stijlen, met kopvormige stempels en eene éenzadige, bolronde steenvrucht. Het omvat altijdgroene heesters en boomen in Chili met sterk riekende bladeren en sierlijke bloemtrossen, zoodat zij in onze warme kassen niet zeldzaam zijn. Het zaad van *D. dependens Dec.* wordt in Chili gebruikt tot bereiding van een aangenamen sterken drank, *chicha* genaamd. Ook worden er de hars en een afkooksel van den bast tegen rheumatismus aangewend.

Duvaux (Yves Jules Antoine), een Fransch staatsman, geboren den 21sten Mei 1827 te Nancy, bezocht de école normale te Parijs, werd daarna leeraar in de letterkunde te Saintes en te Montpellier, vervolgens professor aan het gymnasium te Nancy, — voorts alhier lid van den gemeenteraad, toen lid van den departementsraad en zag zich in 1876 benoemd tot lid van de Kamer van Afgevaardigden, waar hij zitting nam aan de Republikeinsche rechterzijde. In 1881 werd hij herkozen, en nadat hij herhaaldelijk het woord had gevoerd over zaken van onderwijs, werd hij in het tweede ministerie *Freycinet* onderstaatssecretaris (3 Februari 1882), in het ministerie *Duclerc* minister van Onderwijs en Schoone Kunsten (8 Augustus 1882), behield deze portefeuille in het ministerie *Fallières*, maar legde haar neder bij het optreden van het ministerie *Ferry* (22 Februari 1883).

Duvenvoorde is de naam van een adellijk Nederlandsch geslacht, gesproten uit dat van *Wassenaar*, doordien aan een *Philips van Wassenaar* in 1225 onder anderen de heerlijkheid Duvenvoorde ten deel viel en hij zich daarnaar noemde. Van de leden vermelden wij:

Arent van Duvenvoorde, die in 1578 de belegering van Kampen bijwoonde, in 1593 kommandant was van Zutfen en later van Geertruidenberg en Schenkenschans. Hij was ook tegenwoordig bij de belegering van Oostende, en overleed den 4den Juli 1602.

Arent van Duvenvoorde, ridder, heer *van Duvenvoorde, Noordwijkerhout*, *het Woud* en *Sterrenburg*. Hij werd geboren in 1528, was een voorstander der Hervorming, een medeonderteekenaar van het Verbond der Edelen en werd bij vonnis van 29 April 1568 door *Alva* gebannen. Hij hielp in 1572 den Briel innemen en verscheen met volmacht van *Lumey* in de vergadering der Staten van Holland te Dordrecht. In het volgende jaar werd hij krijgscommissaris en lid der Ridderschap van Holland, werkte mede tot het ontzet van Leiden en was tegenwoordig bij de inwijding der hoogeschool aldaar. Hij was een man van grooten invloed, die veel gedaan heeft voor de onafhankelijkheid des Lands, terwijl hij tevens het plan ondersteunde om aan *Willem I* de souvereiniteit op te dragen. Hij overleed vermoedelijk in het jaar 1600.

Gijsbert van Duvenvoorde, heer *van Obdam en Hensbroek*. Hij werd geboren in 1540, behoorde tot het Verbond der Edelen, verliet in 1567 de Nederlanden en werd in 1568 door *Alva* verbannen. Hij vergezelde den Prins *van Oranje* op zijne eerste veldtochten en bekleedde vervolgens gewichtige betrekkingen. Als lid der Staten van Holland was hij, op last van *Lumey*, in 1572 één der rechters, die *Cornelis Musius* ter dood veroordeelden, en toen *Lumey* zelf in hechtenis geraakte, trok hij partij voor dezen en droeg, om zulks te toonen, gouden boeien. In 1575 werd hij door den Prins afgezonden, om de rechtszaak tegen *Jeroen Jeroenszoon* ten einde te brengen; — in 1577 was hij burgemeester te Haarlem, in 1579 commissaris-generaal van de monstering en in 1580 kastelein te Woerden. Hij overleed in laatstgenoemd jaar en was de vader van den admiraal *Jacob van Wassenaar van Obdam* (zie onder *Wassenaar*).

Jacob van Duvenvoorde, heer *van Warmond*, *Woude* en *Alkemade*. Hij werd geboren in 1509, behoorde tot het Verbond der Edelen, teekende in 1576 de Unie van Holland en Zeeland, was raadsheer in het Hof van Holland en overleed in 1577.

Jan van Duvenvoorde, een broeder van den voorgaande en geboren in 1518. Hij was burgemeester van Haarlem en kolonel der schutterij gedurende het beleg van 1572 en 1573, verdedigde de stad met beleid en moed en is na de overgave in de gevangenis van gebrek gestorven, of volgens anderen buiten Haarlem onthoofd.

Jan van Duvenvoorde, heer *van Warmond*, *Woude*, *Esseliker Woude* en *Alkemade*, geboren in 1547. Ook zijn naam prijkt op de lijst der Verbondene Edelen. Hij nam deel aan de inneming van den Briel, was in 1574 kapitein der vrijbuiters en hielp gedurende het beleg van Leiden de Boshuizensche schans op de Spanjaarden veroveren. In 1576 werd hij benoemd tot admiraal op de Haarlemsche en Leidsche meren, verving in datzelfde jaar *Treslong* als admiraal van Holland en deed

in 1577 de klokken uit den toren van Spaarnwoude omsmelten tot geschut. In 1580 wendde hij pogingen aan tot het ontzet van Delfzijl en in 1581 werkte hij mede tot de bevrijding van Steenwijk en Kuinre. Vooral maakte hij zich als staatsman verdienstelijk. Hij werd in 1579 afgevaardigd naar het Collegie der nadere Unie, alsmede na den dood van *Willem I* naar den Graaf *van Hohenlo* om dien tot volharding op te wekken. Hij nam deel aan de pogingen tot ontzet van Antwerpen en was in 1587 één van de gecommitteerden der Staten van Holland tot het rechtsgeding over de aanhangers van *Leicester* te Leiden. In 1588 werd hem een gezantschap naar Denemarken opgedragen, en bij de komst der Onoverwinnelijke Vloot blokkeerde hij met *Justinus van Nassau*, admiraal van Zeeland, de haven van Duinkerken, zoodat *Parma* niet kon uitloopen, om de Spanjaarden te helpen. Na zijn terugkeer betrok hij zijn prachtig herbouwd kasteel te Warmond, hetwelk gedurende de belegering van Leiden verwoest was, en nam het ambt waar van houtvester van Holland, waar hij tevens als lid der ridderschap was ingeschreven. In 1594 begaf hij zich nogmaals naar Denemarken aan het hoofd van een aanzienlijk gezantschap en vernieuwde er met *Christiaan IV* de vroegere overeenkomsten. In 1596 voerde hij het bevel over het Nederlandsch eskader, hetwelk ter verovering van Cadix aan de Engelsche vloot werd toegevoegd, en hij had de voldoening, dat er de vlaggen van *Duvenvoorde* en van *Holland* het eerst van de vesting wapperden. Koningin *Elizabeth* bedankte hem in een brief en *Essex*, de Engelsche vlootvoogd, sloeg hem tot ridder. In 1598 begaf hij zich als ambassadeur naar Engeland, om de Koningin tot voortzetting van den oorlog tegen Spanje aan te sporen, waarin hij naar wensch slaagde. In het volgende jaar benoemde Prins *Maurits* hem tot generaal voor het geschut, en kort vóór den slag bij Nieuwpoort had hij weder het opperbevel over de vloot. Een deel der schepen met munitie en mondbehoeften, door de galeien van *Spinola* veroverd, werd door hem hernomen, waarna hij de vijanden sloeg, zich van een aantal Spaansche galeien meester maakte en deze met zijne vloot veilig binnen Oostende bracht. In den aanvang van 1610 stond hij gereed, om aan het hoofd van een aanzienlijk gezantschap naar Engeland te vertrekken, toen hij ziek werd en den 15den April overleed. Algemeen wordt erkend, dat de opkomst der Republiek door zijne uitstekende diensten krachtig bevorderd is. — Eindelijk vermelden wij nog den veel vroeger geleefd hebbenden:

Willem van Duvenvoorde, heer *van Oosterhout* en *Donge*, die in de eerste helft der 14de eeuw leefde. Hij was schatmeester en kamerling van Graaf *Willem III van Henegouwen* en onderscheidde zich niet alleen door zijne schranderheid, maar ook door zijn rijkdom, daar hij zelfs aan *Edward*, koning van Engeland, eene aanzienlijke som kon leenen. Belangrijke stichtingen zijn aan hem haar ontstaan verschuldigd, zooals het Clarissenklooster te Brussel, het Hollandsche Huis bij Raamsdonk en het St. Anthoniegasthuis onder Oosterhout. Voorts bouwde hij het kasteel Develstein en versterkte Geertruidenberg. Hij was één van de hoofden der Hoeksche partij, en wegens zijne gehechtheid aan *Margaretha* werden in 1351 zijne goederen verbeurd verklaard en zijn Hof te 's Gravenhage tot den grond toe geslecht. Hij overleed den 12den Augustus 1353 en werd als heer van Geertruidenberg opgevolgd door zijn onechten, maar gewettigden zoon *Willem*.

Duvergier de Hauranne (Prosper), een Fransch staatsman en schrijver, was de zoon van *Jean Marie Duvergier de Hauranne*, die sedert 1815 zitting had als afgevaardigde van het Seinedepartement en onderscheidene niet onbelangrijke werken uitgaf. *Prosper*, geboren den 3den Augustus 1798, ontving eene zorgvuldige opvoeding, nagenoeg uitsluitend van zijn vader, en werd in 1824 met *Guizot* en *Remusat* medewerker aan den „Globe". Twee jaar later, na eene reis derwaarts, schreef hij eene reeks van brieven over Engeland en Ierland. Hij behoorde tot de Doctrinairen, werd in 1831 door het arrondissement Cher naar het Wetgevend Lichaam gezonden en toonde er zich een ijverig voorstander der Julimonarchie, alsmede van de zoogenaamde „gematigde politiek" van *Périer*. Zijne werkzaamheid en bekwaamheid verschaften hem weldra grooten invloed, zoodat men hem tot lid en rapporteur benoemde van onderscheidene commissiën. Onder het ministerie *Molé* (1837) behoorde hij echter tot de oppositie en schreef: „Des principes du gouvernement représentatif et de leur application". Bij den aanvang der zitting van 1839 was hij één van de voornaamste ijveraars onder hen, die adressen teekenden tot ontbinding der Kamer Gelijk de meeste leden, werd ook hij herkozen en ondersteunde aanvankelijk het ministerie van 1 Maart 1840. Hij zag zich echter zeer in zijne verwachtingen te leur gesteld, toen *Guizot* de teugels van het bewind in handen nam onder voorwaarden, die in strijd waren met de beginselen, door laatstgenoemde als mede-onderteekenaar der adressen beleden. *Duvergier de Hauranne* volhardde in zijne gevoelens en gaf hiervan getuigenis in eene reeks van artikelen, in de „Revue des Deux Mondes" geplaatst. Na een strijd van 2 jaar gelukte het hem eindelijk, de afschaffing te verkrijgen der geheime stemming. In 1846 gaf hij zijn boek: „De la réforme parlémentaire et de la réforme électorale" in het licht en nam deel aan de staatkundige banketten, die de Februarirevolutie deden ontstaan. Na deze keerde hij echter eenigermate tot de conservatieve gevoelens terug en voegde zich als afgevaardigde in de Constituante bij de Koningsgezinde minderheid. Op eene welsprekende wijze bepleitte hij er het stelsel van twee Kamers, verzette zich tegen het socialistisch gevoelen van recht op den arbeid en bestreed het crédit foncier, alsmede de verlaging der zoutbelasting. Toen hij in 1849 niet gekozen werd tot lid van het Wetgevend Lichaam, deed hij eene reis naar Italië, doch in 1850 zag hij zich derwaarts afgevaardigd, behoorde er tot de Koningsgezinde minderheid, verklaarde zich vóór eene herziening der grondwet en was een tegenstander der politiek van *Napoleon*. Bij den staatastreek van 2 December werd hij in hechtenis genomen en achtereenvolgens naar Mazas, Vincennes en Ste Pélagie gebracht.

Toen hij in Januari 1852 de vrijheid herkreeg, werd hij in ballingschap gezonden, doch ontving weldra verlof om naar zijn vaderland terug te keeren. Sedert dien tijd werkte hij aan eene: „Histoire du gouvernement parlementaire en France de 1814—1848 (1857—1872, 10 dln)". In zijne jeugd schreef hij eenige vaudevilles, zooals: „Un jaloux comme il y en a peu", — „Un mariage à Gretna-Green", — en „M. Sensible", — en later vooral eene menigte opstellen in tijdschriften en dagbladen. Hij overleed den 20sten Mei 1881. — Zijn zoon *Ernest Duvaugier de Hauranne* leverde: „Huit mois en Amérique (1865, 2 dln)", — en „La coalition libérale (1869)".

Duvernois (Clément), een Fransch schrijver en volksvertegenwoordiger, geboren te Parijs den 6den April 1836, ontving zijne opleiding te Algiers en schreef aanvankelijk in het aldaar uitkomend blad „La colonisation", en toen dit niet meer verschijnen mocht, werd hij te Parijs medewerker aan de „Presse", de „Revue d'Orient", enz. Toen Prins *Napoleon* in 1859 tot minister van Algérie benoemd was, ging *Duvernois* derwaarts om op kosten van den Prins het dagblad „L'Algérie nouvelle" te stichten. Zijne uitvallen tegen den gouverneur-generaal *Pélissier* waren echter zoo hevig, dat het blad ophield te bestaan en de redacteur tot 5 maanden gevangenisstraf veroordeeld werd. Hij begaf zich vervolgens weder naar Parijs en schreef er in den „Temps", den „Courrier du Dimanche" en de „Liberté". Dientengevolge had hij een tweegevecht met *Sarcey*, den redacteur van de „Opinion nationale", waarin laatstgenoemde zwaar gewond werd, zoodat *Duvernois* weder 2 maanden in de gevangenis moest doorbrengen. Daarna belastte hij zich met de redactie van den „Conrrier de Paris" en in 1865 volbracht hij eene reis naar Mexico. Toen *Napoleon III* in Januari 1867 zijn liberaal programma openbaar maakte, voegde *Duvernois* zich bij de Bonapartische partij en gaf daarvan getuigenis als redacteur van „L'Epoque". Vervolgens stichtte hij „Le peuple", — een dagblad, hetwelk geheel en al doortrokken was van den adem der Keizerlijke politiek. Het werd tegen niterst lagen prijs onder het volk verspreid. In 1869 veranderde het zijn titel in dien van „Le peuple français", doch men wist, dat de hoofdartikelen meerendeels afkomstig waren uit het kabinet des Keizers. *Duvernois* werd in laatstgenoemd jaar als officieel candidaat in een afgelegen district van het departement Hautes-Alpes tot volksvertegenwoordiger benoemd, veroorzaakte den 9den Augustus 1870 door zijne motie den val van het ministerie *Ollivier* en verkreeg de portefeuille van Handel en Landbouw in het nienwe Kabinet *Palikao*. Na den val van het Tweede Keizerrijk werd hij verbannen. Na dien tijd hield hij zich bezig met het stichten van financieele maatschappijen, doch zonder gewenscht gevolg. Zelfs werd hij als voorzitter der commissie van toezicht op znlk eene maatschappij van bedriegelijke handelingen beschuldigd en tot eene gevangenisstraf van twee jaren veroordeeld. Hij overleed te Parijs den 8sten Juli 1879. Hij schreef: „Le couronnement de l'édifice (1860)", — „La liberté démocratique (1860)", — „L'orléanisme et la revolntion, lettre á M. le prince Henri d'Orléans (1861)", — en „Un snicide, lettre á M. Emile de Girardin (1861)". Voorts heeft hij eene geschiedenis der expeditie naar Mexico geredigeerd onder den titel: „Histoire de l'intervention française au Mexique de 1862 à 1867 (1867)".

Duvernoy (Georges Louis), een verdienstelijk Fransch dierkundige, werd geboren te Montbéliard den 6den Augustus 1777 en overleed te Parijs den 1sten Maart 1855. Hij was een leerling en vriend van *Cuvier*, wien hij in het bewerken van de lessen over de vergelijkende ontleedkunde ter zijde stond. Hij vestigde zich als geneesheer te Montbéliard, werd in 1827 hoogleeraar in de dierkunde te Straatsburg en later aan het Collége de France te Parijs, terwijl hij er in 1850 tot hoogleeraar in de vergelijkende ontleedkunde benoemd werd. Van zijne geschriften noemen wij 5 deelen van de: „Leçons d'anatomie comparée" van *Cuvier*, terwijl hij medewerkte aan den atlas der „Reptiles" bij het werk: „Le règne animal" van genoemden schrijver. Voorts leverde hij onderscheidene belangrijke opstellen in de „Annales des sciences naturelles", — in de „Mémoires de l'Académie des Sciences", enz.

Duveyrier. Onder dezen naam vermelden wij:

Honoré Nicolas Marie Duveyrier, een welsprekend rechtsgeleerde, geboren in 1753 te Pignons in Provence. Hij omhelsde de beginselen der Groote Omwenteling en was eenigen tijd secretaris-generaal van het departement van Justitie. Gedurende het Directoire belastte hij zich met de leverantie voor de lazarets en verwierf daardoor een aanzienlijk vermogen, werd den 18den Brumaire tot tribun benoemd en onderscheidde zich door zijne trouw aan *Napoleon I*, die hem aan het hoofd plaatste van het gerechtshof te Montpellier. Na de Restauratie verloor hij die betrekking en overleed in 1839. Hij schreef het comisch heldendicht: „La cour plenière (1775)" en eene: „Histoire des premiers électeurs (1828)".

Charles Duveyrier, een Fransch schrijver en een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Parijs den 12den April 1803, bezocht het collége Henri IV, werd advocaat en schreef: „Essai sur le corps électoral selon la charte (1828)". Hij werd een ijverig aanhanger van het St. Simonismus, voorts medewerker aan den „Organisatenr" en den "Globe" en reisde in Engeland en België om propaganda te maken voor zijne leer. Wegens een artikel in den „Globe" werd hij met *Enfantin* en *Michel Chevallier* tot een jaar gevangenis veroordeeld. Daarna schreef hij voor het tooneel en leverde: „Michel Perrin (met *Melesville*, 1834)", — „Le Monomane", — „L'Ingenieur", — „La marquise de Senneterre (1837)", — „Fante de s'entendre (1838)", — „Le comité de bienfaisance (1839, met *de Wailly*)", — „Oscar ou le mari qni trompe sa femme (met *Scribe*, 1842)", — „Clifford le voleur (1835)", — „Le Toréador (1845)", — „Les Vêpres Siciliennes (met *Scribe* 1855)", enz. Daarna nam hij deel aan nijverheidsondernemingen, maar keerde weldra terug tot de jonrnalistiek. In 1848 stichtte hij met *Enfantin*, *Arlès-Dufour* enz. het blad „Le Crédit" en schreef nog: „Nécessité d'un congrès pour pacifier l'Europe (1855)", — „Pour-

quoi des propretaires à Paris (1857)", — „L'avenir et les Bonaparte (1864)", — en „La civilisation et la démocratie française (1865)". Hij overleed te Parijs den 10den November 1866.

Henri Duveyrier, een zoon van den voorgaande en een verdienstelijk reiziger in Afrika. Hij werd geboren te Parijs den 28sten Februari 1840 en genoot zijne opleiding te Lautrach in Beieren en later op eene handelsschool te Leipzig, waar hij tevens onderricht ontving in het Arabisch. Reeds vroeg had hij het voornemen opgevat, om eene wetenschappelijke reis naar Afrika te ondernemen, zoodat hij betrekking aanknoopte met den boekhandel van *Perthes* te Gotha en met *Heinrich Barth*, terwijl hij vervolgens niet alleen de studie van het Arabisch voortzette, maar zich ook met ijver op de natuurlijke historie en de natuur- en sterrenkunde toelegde. Vervolgens deed hij eene proefreis naar Laghoeat in de Sahara (1857) en schreef daarna: „Notizen über die vier berberischen Völkerschaften". Van 8 Mei 1859 tot October 1861 volbracht hij voorts een ontdekkingstocht in de Sahara en bezocht die woestijn tot aan El-Golea en Wargla, het zuiden van Tunesië, Tripolitanië en Fezzan met Ghadames en Moersoek, alsmede het gebied der Toearegs. Zijne uitgebreide kennis stelde hem in staat om eene beschrijving en kaart van het middengedeelte der Sahara te leveren. Hij wist zich voorts de toegenegenheid der inboorlingen te verschaffen, zoodat hij in de gelegenheid was, hunne zeden en gewoonten waar te nemen, terwijl hij tevens de grondslagen legde voor het verdrag van Ghadames tusschen de Fransche Regeering en de noordelijke Toearegs. Bij zijn terugkeer werd hij te Algiers door eene ernstige ziekte aangetast, zoodat hij jaren noodig had voor zijne herstelling. Een aantal reisberichten heeft hij geplaatst in de „Annales des voyages", in „Petermann's Mittheilungen", in de „Revue algérienne et coloniale", enz., doch zijn hoofdwerk is: „Exploration du Sahara (1864, 1ste deel)". Hij werd benoemd tot ridder van het Legioen van Eer en ontving de gouden medaille van het Geographisch Genootschap te Parijs. De uitgave van het 2de deel werd belemmerd door den Duitsch-Franschen oorlog. Gedurende de belegering van Parijs trok hij uit als fuselier, doch werd krijgsgevangen gemaakt (Januari 1871) en moest eenige maanden in de vesting Neisse doorbrengen. Later heeft hij in de „Algérie française" beschouwingen geplaatst over den opstand der inboorlingen in Algérie. Ook is hij uitgever van de jaarlijksche verslagen der Société géographique en met *Maunoir* van de „Anneé géographique" en mederedacteur van den „Dictionnaire de géographie universelle" van *Vivien de St. Martin* (1881—1882).

Dux noemden de Romeinen elken aanvoerder van eene kleine afdeeling troepen, vooral van eene zoodanige, die bestemd was tot bewaking der grenzen. Later noemde men een *hertog* der Germanen in het Latijn *dux* (zie onder *Hertog*).

Dux (Adolf), een Duitsch en Hongaarsch schrijver, geboren te Preszburg den 25sten October 1822, studeerde aldaar in de rechten en wijdde zich voorts aan de beoefening der letteren. Hij vertaalde gedichten van *Petőfi* in het Duitsch, alsmede het Hongaarsch treurspel: „Bánk Bán (1858)" van *Katona*, onderscheidene stukken van *Eötvös*, enz. Ook leverde hij een bundel oorspronkelijke novellen onder den titel: „Deutsch-Hungarisches (1871)". Door zijne verhandeling over het klnchtspel verwierf hij een prijs van de Kisfaludymaatschappij, tot wier leden hij behoort. Voorts schreef hij: „Für den Glanz des Hauses (1879)", — en „Aus Ungarn (1880)".

Duxbury, eene kleine plaats, in den Staat Massachusetts, $6\frac{1}{2}$ geogr. mijl van Boston gelegen, is merkwaardig als het eindpunt van den Atlantischen telegraafkabel, die Frankrijk over St. Pierre met de Vereenigde Staten verbindt. Er zijn ruim 2000 inwoners (1880).

Duyk (Anthonis) of *Duyck*, een Nederlandsch rechtsgeleerde, was de spruit van een edel geslacht, dat reeds in de 13de eeuw te Dordrecht bloeide. Hij was in 1595 fiscaal van oorlog bij het leger te velde, — later werd hij advocaat-fiscaal van de Generaliteit en in 1632 griffier van den Hove van Holland. In 1618 werd hij benoemd tot het onderzoek der zaak van *Oldenbarneveldt*, *Hogerbeets* en *Hugo de Groot* en daarna met *Laurens Sylla* en *Pieter van Leeuwen* tot fiscaal bij de rechters, gedelegeerd om over hen te vonnissen. Daarna werd hij raadsheer in den Hoogen Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland, in 1621 raadpensionaris van Holland en overleed den 29sten September 1629. Van hem bestaat een belangrijk handschrift, getiteld: „Journael van 't gene dagelykx gepasseert is in den oorloge der Staten-Generael tegen de Spangiaarden enz. 1591—1609". Het is door *Bor* en *van Meteren* gebruikt en in den laatsten tijd, op last van het Departement van Oorlog, door *Lodewijk Mulder* in het licht gegeven.

Duym (Jonkheer Jacob), een Nederlandsch dichter, geboren te Leuven omstreeks het jaar 1574, omhelsde den krijgsdienst en verdedigde als kapitein van een vendel voetknechten onder Prins *Willem I* het fort Lillo, doch werd op den Kouwensteinschen dijk bij Antwerpen gevangen genomen en op bevel van *Mondragon* naar Namen gebracht, waar hij bijna 2 jaar in den kerker sleet. Toen hij daarna tegen een hoog losgeld ontslagen werd, was zijne gezondheid zoo deerlijk verwoest, dat hij de krijgsmansloopbaan moest verlaten. Hij vestigde zich te Leiden en wijdde zich aan de beoefening der letteren. Hij schreef: „Een spiegelboek inhoudende zes spiegels, waarin veel deuchden claer aan te mercken zijn, speelswijs in dicht ghestelt (1600)", — „Een ghedenckboek, hetwelk ons leert aan al het quaet en den grooten moetwil van de Spanghiaerden en haren aanhanck ons aanghedaen te ghedenken enz. (1606)", bestaande uit 6 tooneelstukken van vaderlandschen inhoud, — en „Corte historische beschrijvinge der Nederlandschen oorloghen, van den beginne ende aanvangh aff der berocrten tot het twaalfjarigh bestand toe (1612 en 1614)", gedrukt achter het werk van *Petrus Scriverius*: „Beschrijvinge van Oud-Bataviën enz.", mede uitgegeven onder den titel van: „Saxo Grammaticus (Scriverius) Oudt Bataviën enz. Mitsgaders des Lands oude Graven enz. Beschreven door Jacob Duym (1606)".

Duyn (Van der), is de naam van een adel-

lijk Nederlandsch geslacht, gesproten uit dat van *Brederode* doordien *Diederik*, tweede zoon van *Alphert van Brederode*, in het huwelijk trad met *Machteld van Duyn*, eene dochter van *Jan van Duyn*, heer *van Bauligneux*, en daarna den geslachtanaam zijner gemalin voerde. Van de leden maakte *Wolfert van der Duyn* zich als aanhanger der Hoeksche partij in de Arkelsche oorlogen bekend en overleed in 1429, — terwijl zijn zoon *Adam van der Duyn* gewikkeld was in de samenzwering tegen *Aleid van Poelgeest* en in 1417 stierf. — Vervolgens vermelden wij:

Jacob van der Duyn, heer *van Sprang*, een verdienstelijk rechtsgeleerde. Hij werd geboren in 1527, was in 1552 hoogheemraad van Schieland, zag zich in de ridderschap van Holland opgenomen en bevond zich in 1555 tegenwoordig bij den afstand van Keizer *Karel V* als één der 4 edelen, uit Holland derwaarts afgevaardigd. Hij overleed in October 1580 zonder aan den opstand dezer gewesten te hebben deelgenomen.

Reinier van der Duyn, ridder, heer *van Zaanen*, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te Dordrecht den 12den Februari 1531, studeerde te Leiden en daarna vier jaar te Salamanca in de rechten en ging toen naar Genua en eindelijk naar Bologna, waar hij tot meester in de beide rechten bevorderd werd. Hij gaf eenigen tijd les in de rechtsgeleerdheid te Dôle en werd vervolgens raadsheer in het Hof van Holland, terwijl hij aan den Koning van Spanje en aan de R. Katholieke Kerk getrouw bleef. Hij was echter hoogst verdraagzaam jegens andersdenkenden en zag zich benoemd tot raad van den Leenhove en Leenkamer van Holland, alsmede tot raad der Admiraliteit dier provincie. Hij bracht in 1572 de charters van Holland te Utrecht in veiligheid en zorgde, dat zij in 1578 naar 's Gravenhage werden teruggezonden. Hij ontving voorts eene aanstelling tot hoogheemraad van Delfsland en in 1577 tot oppersten raad in het Rijks Kamergerecht te Spiers. *Filips II* verhief hem tot ridder, en hij overleed den 9den Januari 1593. Volgens zijn uitersten wil verrees te Zevenhuizen een gesticht voor 6 onde mannen.

Adam van der Duyn, heer *van 's Gravemoer*. Hij werd geboren in 1639, omhelsde den Hervormden godsdienst, was in 1674 kolonel en kwartiermeester-generaal, onderscheidde zich in den slag bij Neerwinden, volbracht bij de landing van *Willem III* in Engeland aan het hoofd der Nederlandsche ruiterij den gevaarlijken overtocht over de Boyne en zig zich benoemd tot opperjagermeester, tot luitenant-generaal, tot kommandant van Geertruidenberg, tot gouverneur van Bergen-op-zoom, tot meesterknaap van Holland en tot hoogheemraad van Delfsland. Hij overleed den 18den December 1693.

Voorts hebben onderscheidene leden van dit geslacht in de 18de eeuw als generaal-majoors of luitenant-generaals zich verdienstelijk gemaakt jegens het Vaderland. Ten slotte vermelden wij:

Adam François Jules Armand, graaf *van der Duyn van Maasdam*, een uitstekend bevorderaar onzer onafhankelijkheid in het jaar 1813. Hij werd geboren te Deventer den 13den April 1771, trad eerst in den krijgsdienst, werd in 1789 lid der ridderschap van Holland en begaf zich op 20-jarigen leeftijd naar de hoogeschool te Leiden, waar hij in 1791 den doctorsgraad in de beide rechten verwierf. Daarna vestigde hij zich te 's-Gravenhage, werd baljuw en dijkgraaf van Woudrichem en zag zich in 1795 geplaatst aan het Hof van de Erfprinses *van Oranje*. In 1795 vestigde hij zich te Utrecht, doch keerde in 1812 naar 's Gravenhage terug. Hier stelde hij zich met *van Hogendorp* en *van Limburg Stirum* aan het hoofd der volksbeweging, die het Fransche juk afwierp. In naam van den Prins *van Oranje* aanvaardde hij zelf het bewind en maakte dit den 21sten November 1813 aan het volk bekend. Na de Restauratie werd *van der Duyn* lid van den Raad van State en ambassadeur te Londen, in 1815 lid van de commissie tot herziening der Grondwet, curator der hoogeschool te Leiden en grootkruis der orde van den Nederlandschen Leeuw, terwijl de Koning hem in den gravenstand opnam. In 1817 werd hij gouvernenr van Zuid-Holland en bekleedde die betrekking tot aan 1844. In dat jaar vroeg hij zijn ontslag, nadat hij tot opperhofmaarschalk was benoemd. In 1848 was hij een ijverig voorstander van de herziening der Grondwet, en als lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal werkte hij daartoe mede. Hij was lid van de Maatschappij van Nederlandsche Letterknnde te Leiden, ridder-grootkruis van de Würtembersche Kroonorde en van de Alexander-Newsky-orde, en overleed te 's Gravenhage den 19den December 1848. Zijne „Gedenkschriften" zijn met die van zijn schoonbroeder, Baron *van der Capellen*, verzameld, gerangschikt en uitgegeven door Baron *C. F. Sirtema van Grovestins* (1857).

Duyse (Prndens van), een verdienstelijk Vlaamsch dichter, werd geboren te Dendermonde den 13den November 1804. Reeds op jeugdigen leeftijd wijdde hij zich aan de dichtkunst en gedurende zijn geheele leven heeft hij door een groot aantal gedichten de beoefening der Vlaamsche taal- en letterkunde bij zijne landgenooten bevorderd. De opbrengst van zijn eersten bnndel, „Tyrteus gezangen", bestemde hij voor de zaak der Grieksche onafhankelijkheid. Weinige jaren later werd zijn: „Lofdicht op de Nederlandsche taal" door het Brusselsch Genootschap Concordia bekroond. Gedurende de Belgische Omwenteling bevond hij zich aanvankelijk in Noord-Nederland en deed er in 1830 bij *Immerzeel* een bnndel „Gedichten" in het licht verschijnen. Nadat hij vervolgens tot stadsarchivaris te Gent benoemd was, onderscheidde zich zijne muze door eene ongemeene vruchtbaarheid. Bij alle buitengewone gelegenheden uitte *van Duyse* zijn gevoel in gebonden stijl, en de groote gemakkelijkheid, waarmede bij verzen schreef, verleende hem tevens de gave der improvisatie. Menige bekroning van dichtlievende genootschappen viel hem ten deel. Zijne verzen zijn in bnndels verzameld, zooals: „Vaderlandsche poëzij (1830, 3 dln)", — „Natalia (1842)", — „Gedichtjes voor kinderen", enz., of in jaarboekjes en tijdschriften verstrooid. Alsmede leverde hij een aantal belangrijke verhandelingen, vooral over onder-

werpen van geschiedkundigen aard. Hiertoe behooren de bekroonde prijsverhandelingen: „Over den Nederlandschen versbouw (1854)", — en „Over de Nederlandsche Kamers van Rhetorica (1859)". Ook werd hem kort vóór zijn dood de vijfjarige prijs voor Vlaamsche letterkunde door de Regeering toegekend. Hij overleed te Gent den 13den November 1859.

Duyst van Voorhout (Jan), een Nederlandsch staatsman, geboren te Delft in 1582, werd lid der vroedschap in zijne geboorteplaats, maar zag zich in 1618 met nog 13 anderen door Prins *Maurits* uit die betrekking ontslagen. Hij werd daartoe echter in 1626 herkozen, behartigde met ongemeenen ijver de belangen der stad en ontving de blijken van het vertrouwen zijner medeburgers in zijne benoeming tot burgemeester en tot lid van gecommitteerde raden (1650). Hij haalde zich echter den haat op den hais van Prins *Willem II*, omdat deze, bij het bezoek der Hollandsche steden, te Delft niet naar zijn genoegen ontvangen was. *Duyst van Voorhout*, op den 30sten Juli 1650 bij den Prins ontboden, werd in diens paleis in hechtenis genomen en naar Loevestein gebracht. Den 15den Augustus daaraanvolgende werd hij echter op vrije voeten gesteld onder voorwaarde, dat hij zich van de regeering onthouden zou, doch de dood van den Prins ontsloeg hem weidra van die belofte, waarna hij in zijne waardigheid werd hersteld. Hij overleed in 1666.

Eene afstammeling van hetzelfde geslacht, *Maria Duyst van Voorhout*, geboren te Delft den 22sten Januari 1662, voor de tweede maal gehuwd met *Frederik Adriaan*, baron *van Reede*, vrijheer *van Renswoude* en *Emmikhuizen*, vermaakte bij haar overlijden den 25sten April 1754 haar vermogen, ten bedrage van 1½ millioen gulden, aan het ambachtskinderenhuis te Utrecht en aan de weeshuizen te Delft en te 's Gravenhage, elk voor een derde gedeelte, zoodat weldra te Utrecht het Fundatiehnis der Vronwe van *Renswoude* verrees, waar jonge lieden van nitstekenden aanleg eene voortreffelijke opleiding ontvangen. Het eeuwfeest dezer stichting is in 1856 te Utrecht gevierd, en te dier gelegenheid werd door *van der Kellen*, op last der regenten, een groote gedenkpenning vervaardigd. Ook te Delft en te 's Gravenhage bestaan zulke gestichten.

Dwaallichten zijn volgens het algemeen gevoelen blauwachtige vlammen, die boven moerassen, poelen en kerkhoven zweven, alzoo boven plaatsen, waar organische stoffen tot verrotting overgaan. Juist omdat men ze in de nabijheid der kerkhoven waarnam, beschonwde het bijgeloof deze verschijnseien als zielen van ongedoopte kinderen, die onrustig op aarde bleven rondzwerven. Ten laatste hebben natuuronderzoekers zich beijverd, om den aard der dwaailichten op te sporen. *Bessel* ontwaarde den 2den December 1807 gedurende een donkeren nacht in eene veenstreek niet ver van Bremen een aantal blauwachtige vlammen, die zich boven den grond plotseljk vertoonden en na verloop van eenige seconden weder verdwenen. Ook *Vogel* heeft er in September 1849 tusschen Kamentz en Königsbrück en in November bij Leipzig waargenomen. Te Fontainebleau verhieven zich den 22sten December 1839 gednrende een zwak onweder kleine vlammen uit de slijkerige straatgoten en verspreidden een reuk naar phosphorus, terwijl *Filopanti* vermeidt, dat hij in 1851 bij Bologna dwaallichten heeft gezien. Zij werden er door sommigen voor vette uitwasemingen gehouden, die door afkoeling verdicht werden en vervolgens ontvlamden, — door *Volta* voor koolwaterstofgas, — door anderen voor electrische verschijnselen, — en door nog anderen voor zelfontbrandend phosphorwaterstofgas. Het is intnsschen zeer waarschijnlijk, dat vermoimd hout en lichtgevende insecten dikwijis de oorzaken van dwaallichten zijn geweest.

Dwaalster, zie *Planeet*.

Dwaraka, ook *Jigat* geheeten, eene stad aan de Arabische Zee in het landschap Okamandel, een gedeelte van het Britsch-Indische presidentschap Bombay, is vermaard wegens den aidaar aanwezigen tempel van *Krishna*. Deze verheft zich op eene hoogte aan de kust en bestaat uit drie afdeelingen, de Moendoef, de Devatsjna (Gebarra) en de Sikra of Slakkentoren. Deze laatste, in overonden Indischen stijl opgetrokken, vormt eene pyramide ter hoogte van 50 Ned. el met zeven verdiepingen. Ieder van deze is een afzonderlijke tempei en de hoogere naar alle kanten kleiner van afmetingen dan de voorafgaande lagere. Het geheei is van groenachtigen zandsteen gebouwd en de steenen zijn fraai versierd en zonder verbindingsmiddel op elkander gezet.

Dwarswal, zie *Travers*.

Dweepzucht ontstaat door eene gemoedsgesteldheid, waarbij gevoel en verbeelding aanhoudend de overhand hebben op het verstand, zoodat zij zich openbaart in een zenuwachtig najagen van onredelijke oogmerken. Dweepzucht kan op godsdienstig en staatknndig gebied in vervolgingswoede (fanatismus) ontaarden. Zij heeft in haren geprikkelden toestand geen eerbied voor de overtniging van anderen, maar wil de hare opdringen aan alien, terwijl zij niet schroomt, hiertoe geweldige of onzedelijke middelen aan te wenden. Dweepzucht grenst aan krankzinnigheid en onderscheidt zich zoowel van de sentimenteel verliefde *dweeperij*, die het beminde voorwerp in een dampkring van rozengenr en maneschijn tot een ideaal verheft, als van de *geestdrift*, die het hart met belangstelling in een waarlijk groot en verheven voorwerp vervult, zeifs aan den zwakke moed en kracht verleent en den mensch tot de edelste daden, tot de grootste zelfverioochening opwekt. Ook de dweepzucht is gereed, om het leven ten offer te brengen, doch hare zelfverloochening is, in zoover zij strekt om haar zelfzuchtig doel te bereiken, niets anders dan de grootste eigenbaat. Hare meest gewone bron is onkunde of heerschznclit.

Dwerg, zie *Mensch*.

Dwergpalm, zie *Palm*.

Dwernicki (Joseph), een Poolsch generaal, geboren te Warschau den 14den Maart 1779, streed eerst voor Frankrijk en nam in 1809 deel aan den roemrijken veidtocht van *Poniatowski* in Oost-Galicië. Hij werd daarna bevorderd tot eskadronschef en trok in 1812 met het 15de regiment uhlanen naar Rusland. Hier werd hij bij het korps van *Dombrowski*

gevoegd, dat bij Mohilew en Bobroeïsk een guerilla-oorlog voerde. Hij deed er den Russen veel afbreuk, doch na den terugtocht over de Beresina ging hij naar Warschau en werd er majoor en aanvoerder van gemeld regiment. Hij was tegenwoordig bij de gevechten bij Kalisch en Posen, werd na den slag bij Leipzig en dien bij Hanau officier van het Legioen van Eer en in 1814 kolonel. Na zijn terugkeer in Polen zag hij zich aan het hoofd geplaatst van het 2de regiment uhlanen en bij de kroning van Keizer *Nicolaas* bevorderd tot brigade-generaal. Na het uitbarsten der revolutie van 1830 werd hem door zijne landgenooten de organisatie opgedragen van de 3de divisie kavallerie, en hij was daarmede zoo spoedig gereed, dat hij reeds den 6den Februari 1831 met 2 eskadrons kavallerie, 3 bataljons infanterie en eene lichte batterij Warschau kon dekken. Den 14den daaraanvolgende vereenigde hij zich bij Stoczek met generaal *Geismar* en behaalde eene eerste zegepraal op de Russische overmacht. Op het slagveld ontving hij van den bevelhebber den last, om generaal *Creutz*, die bij Poelawy over de Weichsel was getrokken, zoo spoedig mogelijk aan te tasten. Terstond keerde hij over het zwakke ijs naar Warschau terug, vereenigde zich met de samengeraapte troepen van generaal *Sierawski*, vond de voorhoede der Russen onder Prins *Adam van Würtemberg* bij Nowaniez, versloeg haar op den 19den Februari en noodzaakte generaal *Creutz* om over de Welchsel terug te trekken. Na den slag van Grochow werd hij naar Volhynië gezonden, om er den opstand te organiseeren. Hij vond er echter weinig geestdrift, zoodat hij langs de grenzen van Galicië naar Podolië trok, waar hij meer bijval hoopte te vinden. Bij Boremel betrok hij eene vaste positie tegenover het korps van *Rüdiger*, behaalde den 19den April eenige voordeelen, doch moest voor de overmacht wijken en trok over de Styr. Hopende, dat een opstand in Podolië de Russen in den rug zou bedreigen, hield hij stand bij Mokalowka aan de grenzen van Galicië, doch werd er door *Rüdiger* ingesloten, zoodat hij alleen naar de zijde van Galicië kon ontsnappen. In de meening, dat hij in Oostenrijk vrijheid zou vinden, om naar Polen terug te keeren, begaf hij zich derwaarts. Zijn korps werd echter ontwapend en krijgsgevangen naar Hongarije gevoerd, en aan *Dwernicki* zelven Laibach als verblijfplaats aangewezen. In 1832 begaf hij zich naar Frankrijk en vertoefde bij afwisseling hier en in Engeland. Eene beoordeeling van zijn krijgsbeleid in Volhynië, in 1837 te Brussel verschenen, gaf hem aanleiding tot het schrijven van eene uitvoerige verantwoording. In 1848 keerde hij naar Galicië terug en overleed er in December 1857 te Lopatijn, een buitenverblijf van Graaf *Zamoyski*.

Dwight (Theodor Wilhelm), een verdienstelijk Amerikaansch rechtsgeleerde, geboren den 18den Juli 1822 te Catskill in den Staat New York, werd in 1858 hoogleeraar aan het Columbia-college aldaar, telde een groot aantal leerlingen en schreef o. a.: „Prisons and reformatories in the United States", terwijl hij eene nieuwe uitgave leverde van: „Ancient Law" van *Maine*.

Dwina of *Dzwina* (de Dubbele) is de naam van eene bevaarbare rivier in het noorden van Europeesch Rusland en in het algemeen in het noorden van Europa. Zij ontleent dien aan hare 2 bronrivieren, de Wytsegda en de Soesjona, na wier vereeniging bij Oestjoeg-Weliki zij in eene noordwestelijke richting zeewaarts vloeit. Zij kronkelt door lage landen en ontvangt aan hare linker zijde de Waga en aan hare rechter de Pinega. Op een afstand van 12 geogr. mijl van haren mond is zij $^1/_2$ geogr. mijl breed en tot zoover aan de werking van eb en vloed onderworpen. Bij Archangelsk wordt zij 1 geogr. mijl breed en vormt vervolgens een liman of strandmeer ter breedte van 5 geogr. mijl en met vele eilanden bezaaid, waarna dit meer zich uitstort in de Dwinabaai der Witte Zee. Zij heeft 4 monden, en de oostelijkste is als de diepste het meest voor de scheepvaart geschikt, hoewel oorlogschepen alleen bij vloed over de daarvoor gelegen baar kunnen stevenen. Zij is 216 geogr. mijl lang en haar stroomgebied beslaat eene oppervlakte van 6650 □ geogr. mijl. Zij is door het in 1807 voltooide Catharinakanaal, alsmede door het Koebenskische Kanaal met de Wolga verbonden.

Dwinglo (Bernardus), een Nederlandsch godgeleerde, in de 2de helft der 16de eeuw vermoedelijk te Delft geboren, studeerde te Leiden, omheisde de gevoelens van *Arminius* en werd in 1608 predikant te Berkel. In 1615 te Leiden beroepen, nam hij door vlugschriften ijverig deel aan de kerkelijke twisten van dien tijd en koos de zijde der Remonstranten, zoodat hij met zijn ambtgenoot *Corvinus* voor de Dordsche Synode geroepen werd. Hij stond er *Episcopius* trouw ter zijde, las in de 25ste zitting het protest der geciteerden voor en was mede-onderteekenaar van de bedenkingen tegen den Heidelbergschen Catechismus. Hij predikte in 1619 voor de Remonstranten te Dordrecht, maar werd door de Synode veroordeeld en naar Waalwijk gebracht. Hij was er secretaris van de eerste vergadering der ballingen. Weldra echter ging hij heimelijk naar Leiden, verkondigde er het Evangelie en ontkwam ter nauwernood aan den ijverigen schout *Willem de Bont*. Met kracht en moed ijverde hij voor zijne partij en predikte op onderscheidene plaatsen, zoodat er ernstige pogingen werden aangewend om hem in handen te krijgen, en in Juli 1622 waren zij te Haarlem bijna gelukt. Wèl deden voorts zijn zwager *Jacob Coorenwinder* en *Willem van Oldenbarneveldt* moeite, om hem in de samenzwering tegen Prins *Maurits* te betrekken, doch te vergeefs; hij bleef dan ook onbekend met hunne heillooze plannen. Toch behoorde hij onder de beschuldigden, en behalve de 500 gulden, voor elken Remonstrantschen predikant toegezegd, stelde men 500 gulden beschikbaar voor elk, die hem levend zou vangen. *Dwinglo* nam de wijk, eerst naar Antwerpen, toen naar Holstein en vervolgens naar Glückstadt. In 1677 keerde hij met loffelijk getuigenis van den magistraat naar het Vaderland terug en vestigde zich te Haarlem, waar hij tusschen 1650 en 1660 overleed. Van zijne talrijke geschriften noemen wij: „Chrystalijnen bril, tot versterkinge van 't schemerende gezicht der eenvoudigen enz. (1613)", — „Protest des autheurs van den Chrystalijnen

bril, tegen den gepretendeerde polyststeen enz. (1614)", — „Monster van de leere der Amsterdamsche predicanten over de voornaamste poincten enz. (1614)", — „Nulliteyteiten, mishandelinghen ende onbillycke proceduren des nationalen Synodi, gehouden binnen Dordrecht in 1618 en 1619 enz. (1618)", — „Grouwel der verwoestinghe staande in de heilighe plaatse: dat is claer ende waarachtig verhael van de voornaemste mishandelinghen, onbillijcke proceduren ende nulliteyten des nationalen Synodi enz. (1622, 2 dln)", — „Historisch verhaal van 't ghene sich toeghedragen heeft binnen Dordrecht in de jaren 1618 en 1619 enz. (1623)", — en „Verantwoordinghe van Bernardus Dwinglo, ghewezen predicant tot Leiden enz. (1624)".

Dyce (Alexander), een Engelsch letterkundige, geboren te Edinburgh den 30sten Juni 1797, oefende zich aan de hoogeschool aldaar en later te Londen vooral in de Oude talen en voltooide zijne opvoeding te Oxford. Eerst was hij predikant (curate) te Lanteglos in Cornwallis, later te Nayland in Suffolk, doch in 1827 vestigde hij zich te Londen. Weldra leverde hij: „Select translations from Quintus Smyrnaeus" en daarna uitgaven van oude Engelsche dichters en prozaschrijvers. Achtereenvolgens deed hij de werken in het licht verschijnen van *Collins*, *George Peele*, *Robert Greene*, *John Webster*, *Shirley*, *Bentley*, *Middleton*, *Skelton*, *Beaumont* en *Fletcher* en *Marlowe*, voorzien van levensberichten en uitlegkundige aanteekeningen. Voor de: „Aldine edition of the poets" van *Pickering* bezorgde hij uitgaven der gedichten van *Shakspere*, *Pope Akenside* en *Beattie*. Hij was een ijverig medelid van verschillende geleerde genootschappen te Londen en bewerkte voor de Camden-society het: „Nine day's wonder" van *Kemp* en voor de Shakspeare-society een oud treurspel, getiteld „Timon". Met *Collier*, *Halliwell* en *Wricht* stichtte hij in 1840 de Percysociety tot het uitgeven van oud-Engelsche balladen, tooneelstukken en gedichten, en voor deze bezorgde hij de uitgave der „Poems" van *Henri Wotton*, der „Angry women of Abington" van *Porter* en van eenige gedichten van *Drayton*. Eene reeks van jaren besteedde hij aan eene uitgave der: „Works of Shakspeare (1853—1858, 6 dln)", gevolgd door een tweeden druk (1866—1868, 9 dln). Hij overleed in Mei 1869.

Dyckia *Schult.* et *Mart.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Bromeliaceën*. Het onderscheidt zich door een 3-deeligen, rechtstandigen buitensten, een 3-deeligen binnensten, klokvormigen bloemdekkrans, lijnvormige, aan den voet tot een cylinder samengegroeide meeldraden met opgerichte helmknoppen en een 3-lobbig en 3-hokkig vruchtbeginsel met 3 gedraaide stempels. Het omvat kruiden, die in Brazilië groeien, van welke wij noemen *D. remotiflora*, eene fraaie, op aloë gelijkende sierplant met platte, stijve, vleezige, aan den rand gedoornde bladeren en oranjegele, ten getale van 12 tot trossen vereenigde bloemen.

Dyckmans (Joseph Laurent), een verdienstelijk Belgisch genreschilder geboren te Lier den 9den Augustus 1811, ontving zijne eerste opleiding bij *Thielman*, directeur van de Académie aldaar en werd vervolgens een leerling van *Wappers* te Antwerpen, waar hij zijne gaven op eene voortreffelijke wijze ontwikkelde. Hij is thans één der steunpilaren van de Antwerpsche schilderschool en zijne stukken, onderwerpen uit het dagelijksch leven behandelend, zijn doorgaans reeds als schetsen of althans vóór de voltooiing verkocht. In 1878 werd zijn „Blinde bedelaar" voor 33 000 francs aangekocht voor het Museum te Antwerpen. Voorts vermelden wij van hem: „Het vaderlijk onderricht", — „Het dansspel", — „De pianoles", — „De huishoudelijke rekeningen", — „De kantwerker", — „De groentenmarkt", — en „De verhalen der grootmoeder". In 1841 werd hij professor aan de Académie te Antwerpen, maar legde in 1854 die betrekking neder. Na dien tijd schilderde hij: „De spinster", — „De oude naaister", — „De oude vrouw, een haan roepend", — „De bijbellezing", — „De dame van de mode", — „Rigolette", — „De stikkende dame", — „Het bruidstoilet", — „De zeemanswedúwe", — „De moederliefde", — „Magdalena aan den voet van het Kruis", — „De verjaardag der grootmoeder", — „De biddende oude vrouw", — „De boetende Magdalena", — „De straatzangster", — „De jeugdige herderin", — „De eerstgeborene" — en „De goede tijding".

Dyer. Onder dezen naam vermelden wij:

John Dyer, een Engelsch dichter, geboren in 1700 te Aberglasslyn in Wales. Hij studeerde aanvankelijk in de rechten, legde zich daarna toe op de schilderkunst en maakte zich vervolgens door zijn: „Grongar hill", dat voortreffelijke beschrijvingen bevat, als dichter bekend. Later deed hij eene reis naar Italië, wijdde zich na zijn terugkeer aan de studie der godgeleerdheid en verkreeg allengs onderscheidene praebenden. Zijn leerdicht: „The fleece (1754)" maakte echter weinig opgang, terwijl het gedicht: „The ruins of Rome (1740)" veel meer bijval vond. Hij overleed den 24sten Juli 1758, en zijne „Poems" zijn 3 jaar later in het licht verschenen.

Thomas Henry Dyer, een Engelsch geschiedschrijver, geboren te Londen den 4den Mei 1804. Eerst bepaalde hij zich bij den koophandel en legde zich vervolgens toe op oudheidkunde, waarin hij zich door reizen op het vaste land meer en meer zocht te bekwamen. Behalve talrijke bijdragen in tijdschriften schreef hij: „Pompeii, its history, buildings and antiquities (1849, 2 dln)", — „Life of Calvin (1850)", — „History of Modern Europe, from the fall of Constantinople in 1453 to the War in the Crimea (1861—1864, 4 dln)", met een vervolgdeel in eene tweede uitgave voortgezet tot aan de herstelling van het Duitsche Rijk, — „History of the City of Rome (1865)", — „History of the kings of Rome (1868)", — „Roma Regalis, or the newest phase of an old History (1872)" — en „A plea for Livy, with critical notes on his first book (1873)".

Dyherrn (Georg, vrijheer von), een dichter en novellenschrijver, geboren te Glogan in 1847, studeerde te Breslau in de godgeleerdheid en daarna in de rechten, maar trad wegens ziekelijkheid niet op als pleitbezorger. Hij wijdde zich vervolgens aan letterkundige studiën en overleed den 27sten December 1878 te Rothenburg in Silezië, nadat hij in 1875 was overge-

gaan tot de R. Katholieke Kerk. Van zijne gedichten noemen wij: „In stiller Stund (1870)", — „Dem Kaisersohn ein Lorbeerblatt, Zeitgedichte (1871)", — „Miniaturen, Lieder zum Komponiren (1873)", — „Tang und Algen. Aus der Flut des Lebens gesammelt (1876)", — „Das Buch der Frau. Lieder für stille Stunden (1879)", — „Aus der Gesellschaft (novellen, 1880)", — en „Bilder und Skizzen (novelletten, 1880)". Ook zijne gezamenlijke werken zijn in 1880 te Breslau in het licht verschenen.

Dyhrn (Konrad, graaf von), een Duitsch staatsman, is de spruit van een oud geslacht uit Silezië. Hij werd geboren te Reesewitz in het arrondissement Oels den 24sten November 1803, bezocht de ridderacadémie te Liegnitz en de universiteit te Berlijn en vertoefde van 1827 tot 1830 in Frankrijk en Italië. Na zijn terugkeer in Silezië wijdde hij zijne krachten vooral aan de belangen van den landbouw. Hij werd lid en secretaris van het landbouwgenootschap te Oels en vice-president van de centrale landbouwvereeniging in Silezië. In 1843 zag hij er zich benoemd tot lid van den Landdag en in 1847 verkreeg hij er zitting en stem in het Heerenhuis van den Vereenigden Landdag en onderscheidde er zich door zijne vrijzinnige beginselen. Hij toonde zich een voorstander van de gelijkheid van staatkundige rechten voor Israëlieten en Christenen, van de opheffing van het zontmonopolie en van de afschaffing van een aantal misbruiken. In 1848 werd hij afgevaardigd naar de Duitsche Nationale Vergadering, en hij werkte met ijver voor de constitutioneele partij in de „Freie Blätter", welke te Oels in het licht verschenen. In 1849 zag hij zich gekozen tot lid der Eerste Kamer, waar hij zich bij de oppositie voegde, en vervolgens behoorde hij tot de Tweede Kamer, waar hij zijne stem verhief tegen het pairschap. In 1850 werd hij benoemd tot lid van het Parlement te Erfurt, en in de Pruisische Kamer (1850—1852) schaarde hij zich aan de linker zijde. Slechts zelden neemt hij het woord, doch zoo vaak hij het doet, onderscheiden zich zijne redevoeringen door duidelijkheid en geestigheid. Sedert 1854 is hij erfelijk lid van het Huis des Heeren, doch eerst in 1861 heeft hij er zitting genomen. Hij overleed den 2den December 1869. Vele jaren geleden heeft hij het treurspel: „Konradin's Tod" uitgegeven.

Dyle (De) is eene rivier in België. Zij ontspringt tusschen Flenrus en Quatrebras, kronkelt door de provincie Antwerpen, links de Lasne en rechts de Demer in zich opnemend, waarna zij zich bij Rnmpst met de Nethe vereenigt, om vervolgens onder den naam van Rupel haren loop voort te zetten.

Dynamica noemt men in de natuurkunde en toegepaste wisknnde dat gedeelte der mechanica, hetwelk de leer behandelt der krachten en der *beweging*, terwijl de *statica* (zie aldaar) zich bij het *evenwicht* der lichamen bepaalt. Daar nu de lichamen in 3 verschillende toestanden voorkomen, heeft men de dynamica in even zoo vele deelen gesplitst, namelijk in de *eigenlijke dynamica* (geodynamica) of de leer van de beweging bij de vaste lichamen, — de *hydrodynamica* of *hydraulica* (zie aldaar) of de leer van de beweging bij de vloeistoffen, — en de *aerodynamica*, *pneumatica* of de leer van de beweegkrachten der gasvormige stoffen.

In wijsgeerige beteekenis geldt *dynamismus* voor het tegenovergestelde van mechanismus (het werktuigelijke), en men verstaat onder eene dynamische werking der natuurkrachten eene zoodanige, welke nit de wetten der mechanica niet verklaard kan worden, bijvoorbeeld de verhouding der ongelijknamige magnetische polen enz., welke men van de mechanische krachten (zwaarte, electriciteit enz.) onder den naam van dynamische of dynamiden onderscheidt. Tot de dynamische krachten behooren de vormende en voortplantende krachten in de natnnr, alsmede die der ziel en die des geestes. Eene dynamische natuurbeschouwing stelt de dynamische krachten der schepping hooger dan de mechanische en ontwaart in de meest verwijderde bestanddeelen van alle lichamen eene oorspronkelijke vormende kracht, terwijl de mechanische natunrbeschonwing alles doet ontstaan door eene verbinding der atomen. De wijsgeerige stelsels van *Kant*, *Fichte* en *Hegel* huldigen het dynamismus. De onderlinge betrekking tusschen de mechanische en dynamische krachten in de natuur is grootendeels eene verborgenheid. Te vergeefs heeft zich de atomistische natuurkunde tot nu toe beijverd, om de dynamische krachten uit de mechanische af te leiden. De nieuwe scheiknnde daarentegen heeft na haar onderzoek over de assimilatie der voedingsmiddelen het vermoeden geopperd, dat er, behalve de stofwisseling door verbinding en scheiding der stoffen, eene zelfstandige herschepping van onbewerktuigde stoffen in bewerktuigde bestaat door eene dynamische contactwerking. Eene merkwaardige poging, om de dynamica van het zieleleven op eene wis- en natuurkunndige wijze te behandelen, vindt men in het werk van *Herbart*: „Statik nnd Mechanik des Geistes". De schrijver heeft zich daarin niet ten doel gesteld, de wetten der natnurkundige dynamica op den geest toe te passen, maar zoekt omgekeerd de wetten der dynamica des geestes door eerstgenoemde te verklaren door haar aan algebraïsche formules te binden.

Dynamiet is de naam van eene ontplofbare stof, in 1867 door *Nobel* te Hamburg uitgevonden. Men verkrijgt het door eene poreuze stof te laten doortrekken met *nitroglycerine*. Doorgaans bestaat het uit 75 % vaste stof, 24 % nitro-glycerine en 1 % soda. Het verdient de voorkeur boven zuivere nitroglycerine, aangezien het in het gebruik veel minder gevaarlijk is. Men onderscheidt drie hoofdsoorten: bij de eerste is het opzuigingsmiddel niet brandbaar, bij de tweede wel, bij de derde is het een mengsel van brandbare en niet brandbare stoffen.

Tot de eerste soort behoort het *kiezelguhr*- en het *cellulose*dynamiet. Het *kiezelguhr* bestaat uit de kiezelpantsers eener wiersoort, die een groot aantal stevige cellen vormen, waarin de nitroglycerine wordt opgezogen. Het heeft het nadeel, dat het bij een hevigen slag van staal op staal en steen ontploft, behalve wanneer het in bevrozen toestand verkeert. Bovendien laat het onder water een gedeelte van zijn nitroglycerine los. Het celinlosedynamiet, waarbij het opzuigingsmiddel uit zaagsel bestaat, heeft dit laatste bezwaar niet. Evenals

het *kiezelguhr*dynamiet kan men het door de vlam van een gewoon knalpraeparaat ontsteken. Tot de tweede soort behooren o. a. het *schietkatoen*dynamiet en de *springlijm*. Het opzuigingsmiddel bestaat bij het eerste uit gewoon schietkatoen. Het heeft eene veel grootere uitwerking dan het *kiezelguhr*dynamiet, maar zoowel gebruik als vervaardiging zijn niet buiten gevaar.

Lost men eene bijzondere soort van schietkatoen in nitroglycerine op, zoo verkrijgt men de springlijm. Deze is voor de sterkste stooten ongevoelig, kan alleen door de vlam van een zeer krachtig knalpraeparaat worden ontstoken en heeft eene uiterst krachtige uitwerking. Bij aanraking met een gloeiend lichaam verbrandt het, evenals het *kiezelguhr*dynamiet, zonder te ontploffen. Tot de derde soort behooren o. a. het *witte* dynamiet en het *lithofracteur*, welk laatste bestaat uit 52 % nitroglycerine, 30 % kiezelguhr, 12 % steenkoienpoeder, 4 % sodasalpeter en 2 % zwavel.

Het dynamiet heeft, evenals alle andere nitropraeparaten, het nadeel, dat het zeer snel verbrandt. Het is daarom ongeschikt om in vuurwapenen te worden gebruikt. Als vernielingsmiddel heeft het echter het buskruit met voordeel vervangen, en men kan gerust zeggen, dat niets tegen de kracht van het dynamiet bestand is. Zijne verbrijzelende werking overtreft die van het buskruit 8- tot 10-maal, zoodat dan ook eene geringe hoeveelheid voldoende is om den zwaarsten vuurmond in de lucht te doen vliegen. Voor het scheikundig proces, hetwelk bij de verbranding plaats grijpt, raadplege men het artikel *Nitroglycerine*.

In den jongsten tijd zijn vooral door de Nihilisten in Rusland en door de Fenians in Ierland dynamietbommen tot het volbrengen van hunne moordaanslagen gebezigd.

Dynamometer (De) of *krachtmeter* is een werktuig, hetwelk dient tot het meten van krachten, — vooral van de spierkracht van menschen en dieren. Veelal bestaat de dynamometer uit eene buis, waarin zich eene gewondene veer (spiraal) bevindt. In die buis is aan het éene (losse) uiteinde der veer eene staaf bevestigd, die aan het andere einde der buis door eene opening te voorschijn komt en aldaar van een oog is voorzien. Hoe grooter kracht nu op die staaf werkt, des te verder verwijdert zich de staaf uit de buis. Men kan die werking in gewicht bepalen door te zien, hoeveel pond aan dat oog gehangen moet worden, om de staaf even zoover uit de buis te trekken als de te onderzoeken kracht dit deed. Men heeft daarom op de staaf strepen aangebracht, die in de bijgevoegde cijfers het aantal kilogrammen aangeven, waarin de grootte der kracht wordt uitgedrukt. — Een ander dynamometer berust op het beginsel, dat men door eene zekere wrijving eene beweging vernietigen kan. Met dat werktuig kan men alzoo bepalen, hoeveel wrijving er aangewend moet worden, om de beweging, door de kracht veroorzaakt, te doen ophouden. Tot de nieuwste en meest gebruikelijke dynamometers behooren die van *Hefner-Alteneck* en die van *Brauer*.

Dynast, een Grieksch woord, hetwelk *machthebber* beteekent, is de stam van het gebruikelijke *dynastie*, hetzelfde als *machthebbend* of *regeerend Vorstenhuis*, — eene reeks van heerschappijvoerders uit hetzelfde geslacht.

Dyscrasie noemt de geneesheer eene verkeerde of gebrekkige menging der vochten in 's menschen lichaam, zooals die door velerlei ziekten, bijv. syphilis, schorbuut, jicht, enz., ontstaat. Ook eene onvoldoende voeding kan haar veroorzaken. Zij draagt ook wel den naam van kakochymie.

Dysenterie noemt men eene hevige ontstekingachtige aandoening van het slijmvlies van het darmkanaal, vooral van den dikken darm. Zij is daaraan te kennen, dat aanmerkelijke gedeelten van het slijmvlies wegsterven, omdat de bloedsomloop er gestremd is en dat de doode weefseldeelen in kwalijkriekende vlokken of eene gierachtige vloeistof veranderen, die bij den stoelgang worden geloosd. Op de ontbloote deelen van het darmkanaal blijven zweren achter, die met achterlating van lidteekens kunnen genezen en later wel eens eene gevaarlijke vernauwing van het darmkanaal veroorzaken. Gewoonlijk heeft dysenterie een epidemisch karakter en wordt in dat geval met den naam van *loop* bestempeld. Zij komt echter ook sporadisch voor en is dan niet besmettelijk. Gewoonlijk is zij in dit geval een gevolg van andere ongesteldheden en wordt secundaire dysenterie geheeten. Deze heeft veelal geen tijd om zich in hevige mate te ontwikkelen, daar de lijders eerlang aan de oorsponkelijke ziekte bezwijken.

Dysmenorrhoë of *colica uteri menstrualis*, zie *Stonden*.

Dysoxylon *Blume* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Meliaceën*. De beteekenis van dien Griekschen naam is *kwalijkriekend hout*. Zes soorten van dit geslacht komen als boomen voor op den Indischen Archipel, en de vruchten en andere deelen dier boomen bezitten veelal een knoflookreuk, zoodat de inlanders ze bij het bereiden van spijzen gebruiken.

Dit geslacht onderscheidt zich door een kleinen, 4-deeligen kelk en door langwerpigovaie, afstaande bloembladen, — voorts door eene korte buis, gevormd door 8—10 meeldraden. Het vruchtbeginsel is ringvormig, op eene onderstandige schijf geplaatst, 3—4-hokkig met 2 eitjes in eik hokje, — de stijl draadvormig met een schildvormig aangehechten stempe — en de vrucht eene lederachtige, 3- of ook 2—1-hokkige, 3- of 2—1-kleppige doosvrucht met één zaad in elk hokje, dat aan den binnenhoek is aangehecht, zonder zaadmantel of kiemwit, doch met groote zaadlobben. De soorten van dit geslacht hebben meestal eene stinkende, houtachtige schors, evengevinde bladeren en okselstandige bloempluimen.

Dyspepsie of gebrekkige spijsvertering is een gewoon verschijnsel bij nagenoeg alle ziekten van de maag en openbaart zich daarin, dat de genuttigde spijzen slechts langzaam en moeielijk of zelfs in het geheel niet verteerd worden. Daarbij komen allerlei onaangename gewaarwordingen, zooals drukking en pijn in de maagstreek, walging, gebrek aan eetlust, neiging tot braken enz. Somtijds is de dyspepsie slechts eene betrekkelijke kwaal, zoodat zij zich vertoont na het gebruik van bepaalde spijzen. De naaste oorzaak van de dyspepsie

is gewoonlijk eene ontstekingachtige aandoening van het slijmvlies van de maag, of maagcatharrh, zoodat deze in den regel met dyspepsie verbonden is. Intusschen komt deze ook wel voor zonder eene bepaalde ongesteldheid van de maag en hare oorzaak is dan gelegen in het feit, dat geene voldoende hoeveelheid maagsap wordt afgescheiden, of daarin, dat de bestanddeelen van het maagsap eene gewijzigde verhonding hebben verkregen, zoodat het niet geschikt is voor de spijsvertering, of ook wel daarin, dat de beweging van de maag verminderd is, zoodat de spijsbrij niet naar eisch met het maagsap wordt vermengd. Op de beide eerstgenoemde oorzaken berust de dyspepsie van vele meisjes, die aan bleeksucht en bloedarmoede lijden, en van mannen, die door uitspattingen of ook wel door zorg en kommer of overmatigen arbeid nitgepnt zijn. Ook bij reconvalescenten merkt men haar op, zoodat zij in dezen vorm doorgaans atonische dyspepsie wordt geheeten. Zij onderscheidt zich van die, welke uit de maagcatharrh voortvloeit, dat bij atonische dyspepsie geen besiagen tong, geen onaangename smaak of renk in den mond worden opgemerkt. Bij atonische dyspepsie worden specerijen en prikkelende zelfstandigheden met goed gevolg gebruikt, wat bij maagcatharrh niet het geval is. De dyspepsie, welke nit bloedarmoede ontstaat, wordt genezen door het gebruik van ijzerpraeparaten en bittere middelen, vooral van quassia. Ook goed bier en het volgens het recept van *Trommer* bereide malzextract verdienen aanbeveling bij atonische dyspepsie. Ten gevolge van eene onvoldoende afscheiding van maagsap ontstaat dyspepsie bij personen, die gewoon zijn sterk prikkelende specerijen te gebruiken en dit op eens nalaten. Alsdan komen rhabarber, ipecacuanha enz. te pas. Ook eene al te groote afscheiding van maagsap kan dyspepsie doen ontstaan, en men geneest haar in dit geval met groote giften koolznur natrinm en koolzunr magnesium.

Dyveke, *Dweeke* of *Duifje*, door de Latijnsche kroniekschrijvers *Columbula* genoemd, was de dochter van vrouw *Sigbrit Wijlms*, fruitverkoopster te Amsterdam. Laatstgenoemde vestigde zich in 1507 als herbergierster te Bergen in Noorwegen. *Dyveke* was toen 12 jaar oud en wist door hare schoonheid *Christiaan II*, koning van Noorwegen en Zweden, te boeien, zoodat zij hem als zijne minnares eerst naar Opslo en na zijne troonbeklimming (1513) zelfs naar Kopenhagen vergezelde, hoewel hij zich met *Isabella*, eene zuster van *Karel de Groote*, in den echt verbonden had. Zelfs oefende de voormalige fruitverkoopster grooten invloed op de aangelegenheden des lands. *Dyveke* bemoeide zich niet met het regeeringsbeleid, doch haalde zich niettemin den haat van den adel op den hals, en het vermoeden, dat de bloedverwanten van *Torben Oxe*, die hare liefde zocht te verwerven, haar in 1516 door middel van vergif hebben omgebracht, wordt voor zekerheid gehouden. De woede van den Koning kende geene grenzen; eerst deed hij *Faaburg*, den schatmeester, ter dood brengen, omdat deze zou gezegd hebben, dat *Dyveke* het met *Torben Oxe* gehouden had, en vervolgens, naar zijne verzekering door een nachtgezicht er toe aangespoord, ook laatstgenoemde. — *Samsöe*, een Deensch dichter, schreef tegen het einde der 18de eenw het treurspel „Dyveke", en onderscheidene Duitsche schrijvers hebben aan de geschiedenis van *Dyveke* de stof ontleend voor treurspelen en romans.

Dzialynski (Titus, graaf), een vaderlandlievend Poolsch geleerde, werd geboren in Posen in 1795, stndeerde te Berlijn en later te Parijs, bezocht daarna de polytechnische school te Praag en begaf zich vervolgens naar zijne goederen, om eene hoogst belangrijke boekerij en een merkwaardig familie-archief in orde te brengen. Hij wenschte één en ander tot grondslag te maken van eene nationale bibliotheek. Daarna bezocht hij de kloosterbibliotheken in zijn vaderland, deed reizen door Zweden, Denemarken, Bohemen, Duitschland en Frankrijk en kocht overal boeken, ja, geheele boekverzamelingen, waarmede hij zijne eigene bibliotheek verrijkte. Inmiddels was door *Raczynski* eene openbare bibliotheek in Posen gesticht, zoodat *Dzialynski* besloot, zijn boekenschat op het familiekasteel te laten rusten. Hij was lid van onderscheidene letterkundige genootschappen en gaf eene: „Geschiedenis van Koning Michaël", alsmede de: „Gedenkschriften van Kilinski", voorts eenige andere werken in het licht. Bij het nitbarsten der omwenteling van 1830, snelde hij naar Warschau, nam als vrijwilliger dienst bij het legioen van Posen en was na den slag bij Dembe adjndant van *Skrzynecki*. Na den oorlog wijdde hij zich op zijne goederen in Galicië aan den landbouw, en toen hij na verloop van 9 jaren naar zijne bezittingen in Posen kon terngkeeren, werd hij er afgevaardigde naar den Landdag en in 1848 de eenige Poolsche vertegenwoordiger naar den Rijksdag te Erfurt. Na dien tijd bemoeide hij zich nitsinitend met aangelegenheden van letterkundigen aard, deed twee belangrijke werken — „Liber geneseos illustris familiae Schidlovieciorum" en „Acta Tomiciana" — in het licht verschijnen, werd in 1859 lid van het Huis van Afgevaardigden in Pruisen en overleed den 12den April 1861.

Zijn eenige zoon *Johann Dzialynsk*, geboren in 1832 en sedert 1862 lid van het Huis van Afgevaardigden in Pruisen, nam, als het hoofd der aristocratische partij in Pruisisch Polen, in 1863 ijverig deel aan den opstand tegen de Russische heerschappij. Hij zorgde voor aanvoer van wapens en voorraad van de zijde van Pruisen, doch eene huiszoeking bracht de daarop betrekkelijke papieren in handen der Pruisische politie, zoodat hij ijlings de wijk nam naar Parijs. Hij werd vervolgens van hoogverraad tegen Pruisen beschuldigd en tegen het einde van 1864 bij verstek ter dood veroordeeld. Toen hij vervolgens voor de rechtbank verscheen, werd hij tot drijarige gevangenisstraf veroordeeld, maar ten gevolge der algemeene amnestie begenadigd. Daarna woonde hij bij afwisseling te Parijs en te Kurnik, bevorderde de Poolsche letterknnde, ondersteunde Poolsche schrijvers en overleed te Kurnik den 30sten Maart 1880.

Dzierkowski (Joseph), een Poolsch schrijver, geboren in 1806 in Galicië, was één van de voornaamste Poolsche novellisten onzer eeuw en leverde bijdragen aan nagenoeg alle Poolsche tijdschriften. Van zijne verhalen vermelden

wij: „Ponrésci z zycia towarzyskiego (1842)", — „Kuglarze (1845)", — „Obrazy z zycia i podrozy (1846)", — „Salon i ulica (1847)", — „Spierut honorowy (1848)", — „Rodzena w salonie (1853)", — „Dwaj bliznieta (1854)", — „Znadja (1854)", — „Szkice (1855)", — „Wieniec ciernowy (1855)", — „Prózniak (1856)", — „Król Dziadów (1856)", — „Skarbiec (1856)", — „Universal hetmanski (1859)", — en het drama: „Iskra poezyi (1860)". Hij overleed te Lemberg den 13den Januari 1865. Eene uitgave zijner gezamenlijke werken verscheen in 1875 in 8 deelen.

Dzierzon (Johann), een uitstekend bevorderaar van de bijenteelt, werd geboren den 16den Januari 1811 te Loffkowitz in Opper-Silezië, studeerde te Breslau in de godgeleerdheid en zag zich in 1834 tot hulpgeestelijke en een jaar daarna tot pastoor te Karlsmarkt benoemd. Hier besteedde hij zijn ledigen tijd aan de verzorging en waarneming der bijen. Nadat hij reeds in 1845 in de „Franendorfer Blättern" en in de „Bienenzeitung" één en ander over de bijenteelt had geschreven, deed hij, op aanvrage der Pruisische Regeering, eene: „Theorie und Praxis des neuen Bienenfreundes (1848, vervolg 1852)" in het licht verschijnen, weldra achtervolgd door het tijdschrift: „Der Bienenfrennd ans Schlesien" en door zijn hoofdwerk: „Rationelle Bienenzucht (1861; 2e druk, 1878)". Hij is niet alleen een grondig kenner van de natuurlijke historie der bijen, maar hij heeft zich ook verdienstelijk gemaakt door eene nieuwe, veel verbeterde inrichting der bijenstallen en door de invoering eener Italiaansche soort van bijen.

E.

E is de vijfde letter van ons alphabet en de tweede in de rij der klinkers. In het Grieksch heeft zij een korten, zwakken klank, omdat deze taal voor den langen *e*-klank de *η* bezit. Bij de Romeinen kon de *e* kort of lang wezen en zij onderging er ook geene verdubbeling. In het Gothisch vindt men nitsluitend den langen *e*-klank, doch in het oud-Hoogduitsch vertoont zich reeds de korte *e*. De klank der *e* is in de Westersche talen zeer verschillend; in het Duitsch zweeft zij tusschen *a* en *i*, — in het Fransch onderscheidt men eene opene, gesloteue en stomme *e*, — in het Engelsch wordt zij veelal uitgesproken als *i*, — en in het Nederlandsch is het verschil in uitspraak zeer uiteenloopend. Daar onderscheidt men eene scherpkorte en scherplange, eene zachtkorte en zachtlange *e*, — daar zweemt het gelnid der *e* soms naar *a* (wereld en wareld) en ook wel naar *i* (heer en heir), — daar blijft de dnbbele *e* van het enkelvoud nn eens wèl, dan weder niet verdubbeld in het meervond, alhoewel men thans in den klank niet het minste onderscheid ontwaart.

De Grieksche *ε* (epsilon) komt overeen met het Arabische cijfer 5 en *E* met 5 000. In Romeinsche hand- en opschriften kan *E* en *e* de beteekenis hebben van *Ennius, est* (is), *emeritus* (nitgediend), *evocatus* (uitgeroepen), *equus* (paard), *egregius* (voortreffelijk), enz. Op het gebied der scheiknnde is *E* het teeken van *Erbium*, — en op dat der kruid- en dierknnde beteeken *e* vóór een bijvoegelijk naamwoord veelal een verstoken zijn van datgene, hetwelk door gemeld naamwoord wordt uitgedrukt, zooals *ebracteatus* (zonder schutblaadjes), *ecalcaratus* (zonder spoor), *ecaudatus* (zonder staart), *ecirrhosus* (zonder klawieren), *edentatus* (zonder tanden) enz. Eindelijk is *e* één der grondtonen in de muziek en staat tusschen de beide hoogste lijnen der notenbalk (zie *Toonaard*).

Earl of *graaf* is een adellijke titel in Engeland en afkomstig van het Deensch *Jarl*. Bij de verovering van dat gewest door *Knoet* (1016) verving hij den Saksischen titel Eol-dorman (zie *Alderman*) en bleef onder de heerschappij der Normandiërs bestaan zonder voor het Fransche woord *comte* plaats te maken, hoewel daarvan de door de *earls* bestuurde shires (gewesten) den naam van *counties* ontvingen. Tot in het midden der 14de eenw was *earl* de hoogste adellijke titel, doch daalde eerst tot den 2den en voorts tot den 3den rang, toen *Eduard III* zijn zoon, den Zwarten Prins, tot *duke* (hertog) van Cornwallis (1356), en vervolgens *Richard II* zijn gunsteling *Robert de Vere* tot *markies* van Dnblin (1386) benoemde. Tegenwoordig is het woord *earl* enkel een titel, die geen gezag over grondgebied insluit. Ieder *earl* is tevens *viscount* (baron), en deze tweede titel wordt uit hoffelijkheid (by courtesy) aan den oudsten zoon toegekend, terwijl de jongere zonen het praedicaat *honourable* vóor den geslachtsnaam en de dochters dat van *lady* vóor den doopnaam voeren. Een *earl* wordt als *right-honourable* betiteld en is lid van het Hoogerhuis.

Earlom (Richard), een uitstekend Engelsch graveur, die vooral door zwarte kunstprenten grooten roem verworven heeft, werd geboren te Sommersetshire in 1728 en graveerde een groot aantal platen naar schilderstukken van Italiaansche en Hollandsche meesters. Tot de meest bekende behooren: „Zingarella" naar *Allegri*, — „Maria met het kind Jezus, dat een vogel in de hand houdt" naar *Barbiéri*, — „Het oordeel van Paris" en „Bacchus als jongeling" naar *Giordano*, — „De zalving van Christus", „eene Heilige Familie", „Diana, op de jacht nitrustende" enz. naar *Rubens*, — „Snzanna in het bad" naar *Rembrandt*, enz. Vooral heeft hij vele teekeningen van *Claude Lorrain* in plaat gebracht, welke in 1799 te Londen nitgegeven zijn onder den titel: „Liber veritatis, or collection of two hnndred prints after the orignal designs of *Claude Lorrain*". Op dit werk, in 2 deelen, volgde in 1804 een derde deel met 100 platen. *Earlom* overleed in 1794.

Eastlake (Charles Lock), een uitstekend

Engelsch schilder en voorzitter der Académie van schoone kunsten te Londen, werd geboren te Plymouth in 1793, vormde zich te Londen en Parijs tot schilder en zette zijne studiën voort te Venetië en te Rome, waar vooral de kunstgewrochten van *Titiaan* hem aantrokken. Zijne historische stukken vonden in zijn vaderland weinig bijval, zoodat hij zich weldra tot het genre bepaalde en in 1824 door eene reeks van roovertafereelen grooten roem verwierf, waarop meer vreedzame tooneelen uit den oogstijd volgden. Eene reis door Griekenland gaf hem aanleiding tot het schilderen van voorstellingen uit het Grieksche volksleven, bijvoorbeeld: „Eene Griekin in nationaal gewaad", — „De Grieksche vluchtelingen" enz. Voorts leverde hij: „De het der vertwijfeling", — „Een landbouwershuisgezin, door roovers overvallen", enz., welke stukken zich door een fraai koloriet onderscheiden. In 1841 werd hij naar München gezonden, om te onderzoeken, of het zaak was, de pasgebouwde vergaderzalen van het Engelsche Parlement met frescoschilderijen te versieren, en weldra nam hij met 7 andere schilders die taak op zich. Voorts bracht hij op tentoonstellingen: „Pelgrims bij het aanschouwen der Heilige Stad", — en eene „Heloïse". Later verhinderden hem zijne bezigheden als voorzitter van de Académie van Schoone Kunsten (1851) en als directeur van het Nationaal Museum (1855), om zich uitsluitend aan de behandeling van het penseel te wijden. Hij overleed den 23sten December 1865 op eene reis te Pisa in Italië. *Eastlake* was een zeer ontwikkeld kunstenaar. Hij gaf eene vertaling in het licht van de: „Farbenlehre" van *Göthe* en schreef: „Materials for a history of oil painting (1847)", terwijl zijne kleinere opstellen onder den titel: „Contributions to the litterature of fine arts (1848)" in het licht verschenen. — Zijne gade, *Elisabeth Eastlake*, geboren *Rigby*, heeft zich bekend gemaakt door hare: „Letters from the shores of the Baltic (1841)", — door „Livonian tales (1846)", — en door „History of our Lord, as exemplified in works of art (1864, 2 dln)".

Eastman (Mary H.), geboren *Henderson*, eene Amerikaansche schrijfster, trad in 1835 in het huwelijk met *Samuel Eastman*, kapitein in het leger der Vereenigde Staten, en had op verschillende plaatsen gelegenheid, om zich bekend te maken met den aard en inborst der Indianen. Dien ten gevolge schreef zij: „Dacotah, or life and legends of the Sioux (1849)", — „Romance of Indian life (1852)", — „American aboriginal Portfolio (1853)", — en „Chicora and other regions of the conquerors and the conqnered (1854)". Daarenboven schreef zij bijdragen in *Arthur's* „Home Magazine" en gaf in 1852 een roman in het licht onder den titel: „Aunt Phillis' cabin or southern life as it is", waarvan binnen weinige weken 18 000 exemplaren werden verkocht. Het is een pendant, maar in tegenovergestelden geest geschreven, van „Uncle Tom's cabin" van *Beecher Stowe*. Het standpunt van *Mary Eastman* wordt aangewezen door hare bewering, dat de slavernij door God is ingesteld.

East-Meath of eenvoudig *Meath* is de naam van een graafschap in de Iersche provincie Leinster. Het ligt tusschen de Iersche Zee, Dublin, Kildare, West-Meath, Louth en Ulster, en telt op 42⅓ □ geogr. mijl ongeveer 100 000 inwoners, van welke 90% tot het R. K. kerkgenootschap behooren. Het land is bijna overal effen en slechts hier en daar van heuvelreeksen doorsneden; het wordt besproeid door de Boyne met de Blackwater, door de Nannywater enz. en bevat, behalve het moeras Loughhail, zeer vruchtbare gronden. De inwoners houden er zich bezig met landbouw en veeteelt en brengen de voortbrengselen van deze bedrijven te Dublin ter markt. De voornaamste wegen van verkeer zijn er de Boyne, het Koningskanaal en een spoorweg van Drogheda naar Kells. De hoofdstad Trim, aan de Boyne gelegen, heeft eene Latijnsche school, eenige fabrieken en een paar duizend inwoners. Dubbel zooveel vindt men er te Navan, een vlek, dat zich bij het vereenigingspunt der Boyne en Blackwater verheft en een R. Katholiek seminarium bezit.

East-River is de naam van een waterweg in den Noord-Amerikaanschen Staat New York, die de haven van New York met de Long Island-Sound verbindt. Zij is 28 Ned. mijl lang en heeft tusschen New York en Brooklijn eene breedte van 1 200 Ned. el. De Haarlem-River en Spuyten-Duivel-Creek vereenigen haar met de Hudson en scheiden het eiland Manhattan, waarop de stad New York zich verheft, van het vaste land. Tot de eilanden der East River behooren Blackwell's Island en Ward's Island. Zij is voor de grootste schepen bevaarbaar, en het gevaar der rotsriffen van Hell Gate is er aanmerkelijk verminderd door het doen springen van Flood Rock (4 Juli 1876) en door andere wegruimingen van onderzeesche rotsen, zoodat het vaarwater, vroeger slechts 180 Ned. el breed, in 1883 eene breedte heeft verkregen van 360 Ned. el. Over de East-River is van New York naar Brooklijn eene reusachtige kettingbrug gespannen.

East Saginaw, eene belangrijke koopstad van het graafschap Saginaw in den Noord-Amerikaanschen Staat Michigan, ligt op den rechter oever van de rivier Saginaw en schuins tegenover de stad van dien naam. Zij is in 1850 gesticht, in 1859 tot stad verheven en telt nu reeds meer dan 19 000 inwoners (1880). Zij is het vereenigingspunt van drie spoorwegen en in hare haven wordt veel hout en zout verscheept. Men vindt er eene waterleiding, vele zaagmolens en zoutziederijen, de werkplaatsen van den Flint-Père-Marquettespoorweg met 500 werklieden en goede scholen. In 1882 verschenen er vijf dagbladen en even zoo vele weekbladen.

East St. Louis, eene stad in het graafschap St. Clair in den Noord-Amerikaanschen Staat Illinois, telt niet veel meer dan 9 000 inwoners, maar is merkwaardig als het vereenigingspnnt van tien spoorwegen. Zij is door middel van eene brug ter lengte van 1 963 Ned. el met de tegenover haar gelegene stad St. Louis verbonden.

Eastwick (Edward Backhouse), een Engelsch beoefenaar der Oostersche talen, tevens diplomaat en geboren den 13den Maart 1814 te Wasfield in Berkshire, studeerde te Oxford en trad als kadet der infanterie in dienst bij het Indische leger. Hier werd hij tolk voor verschillende Indische talen, in 1839 attaché

bij het gezantschap in Sindh en vertrok in 1842 met *H. Pottinger* naar Nanking om den vrede te sluiten. In 1845 zag hij zich benoemd tot hoofdleeraar in het Hindostansch en Teloegoe aan het college der Oost-Indische Compagnie te Haileybury en in 1850 tevens tot bibliothecaris aldaar. In 1859 werd hij ondersecretaris in het geheim departement van het Indisch ambt en in 1860 secretaris van legatie aan het Perzische Hof, in welke betrekking hij belangrijke zaken tot stand bracht, o. a. de overeenkomst omtrent de door Perzië naar Indië loopende telegraaflijn. In Mei 1863 keerde hij naar Engeland terug en overleed te Ventnor op het eiland Wight den 16den Juli 1883. Hij leverde: „Sindhi vocabulary (1843)", — „Hindustani grammar (1847; 2de druk, 1858)", — „Dry leaves from young Egypt (1849; 3de druk, 1851)", — eene uitgave van „Gulistan" van *Saadi* (1850)", — eene uitgave van „Prem Sagar (1851)", — van „Anvari Sohaili (1854)", — en van „Khirad Afroz (1857)", — en een „Journal of a diplomate (1854)". Ook bewerkte hij de presidentschappen Madras en Bombay voor *Murray's* „Handbook for India" en vertaalde de „Vergleichende Grammatik" van *Bopp* in het Engelsch.

Eau is een Fransch woord, hetwelk *water* beteekent. Meer in het bijzonder geeft men dien naam aan allerlei *reukwaters*, die doorgaans uit welriekende plantendeelen bereid worden. Men heeft bijvoorbeeld *eau de menthe* (pepermuntwater), *eau de fleurs de tilleuls* (lindebloesemwater), *eau de lavande* (lavendelwater) enz. Andere dergelijke reukwaters zijn genoemd naar de plaatsen, waar zij vervaardigd worden, zooals *eau de Cologne*, *eau d'Anvers*, *eau des Carmes*, *eau de Voorbourg* enz.

Van deze is het *eau de Cologne* (Keulsch water) verreweg het meest bekend. Dit werd in de 2de helft der 17de eeuw het eerst vervaardigd door een Italiaan, *Johan Paulus Feminis* genaamd. Van dezen kwam het geheim der samenstelling aan *Johann Anton Farina* „in de stad Milaan" te Keulen. Ook andere leden van dit geslacht, namelijk *Johann Maria Farina* tegenover het Julichsplein (1709) en *Johann Maria Farina* „in de stad Turijn" aldaar, (1750) legden zich toe op hetzelfde bedrijf, hetwelk thans nog door hunne nakomelingen wordt voortgezet. Het *eau de Cologne* — evenals alle welriekende eaux — is eene oplossing van gcurige, vluchtige (zoogenoemde aethérische) oliën (oranjebloesemolie, citroenolie, bergamotolie, rosmarijnolie, lavendelolie enz.) in wijngeest.

Eau de Luce is eene melkachtige oplossing van vluchtige barnsteenolie in ammoniak; het heeft een zeer sterken reuk en wordt als zenuwmiddel aangewend. — Merkwaardig is het, dat brandewijn in het Fransch den naam draagt van *eau de vie* (levenswater).

Ook heeft men *eaux* om vlekken uit stoffen te verwijderen. Hiertoe behooren:

Eau de Javelle (liquor kali hypochlorosi), eene oplossing van onderchlorigzuur kalium in water. *Javelle* bereidde het op de volgende wijze: hij nam 10 deelen chloorkalk, wreef die fijn met 300 deelen water, voegde er eene koude oplossing bij van 10 deelen ruwe potasch in 33 deelen water, roerde één en ander goed door elkaâr en filtreerde het na verloop van een half uur, waarna hij er één deel zoutzuur bijvoegde en het vocht in goed geslotene flesschen op eene donkere plaats bewaarde.

Eau de Labarraque (liquor natri hypochlorosi), desgelijks een vlekkenwater, dat ook wel onder den naam van *eau de Javelle* verkocht wordt. Om het te bereiden, wrijft men 10 deelen chloorkalk met 240 deelen water en voegt er eene oplossing bij van 10 deelen soda en 72 deelen water, terwijl men het vocht na verloop van eenige uren filtreert en in goed gekurkte flesschen op eene donkere plaats bewaart. Het wordt bij de analyse ook gebruikt als reactie op arsenik. — Men verkrijgt echter een beter vocht, wanneer men chloor in eene oplossing van koolzuur natrium leidt. Men ontwikkelt namelijk chloor uit 5 deelen bruinsteen en 10 deelen ruw zoutzuur (met een soortelijk gewicht van 1,12) in eene zacht verwarmde kolf en leidt het gas in eene koude oplossing van 15 deelen soda in 35 deelen water, totdat deze volkomen verzadigd is. Het vocht, dat eene groenachtig gele kleur heeft en sterk naar chloor riekt, moet daarna in geslotene flesschen op eene koele plaats tegen den invloed van het licht beschermd worden.

Eaux Bonnes of *Aigues Bonnes*, een vlek in het Fransche departement Basses Pyrenées en in het arrondissement Oléron, ligt aan de Valentin in een diep dal der Pyreneeën en telt slechts 750 inwoners. Het is echter merkwaardig door zijne warme wateren (11,9° — 32,8° C.), die uit de kalkrotsen ontspringen en jaarlijks door 6- tot 10 000 badgasten worden bezocht. Daarenboven worden jaarlijks 120 000 flesschen van dit water verzonden. De omtrek is rijk aan prachtige natuurtafereelen.

Eaux Chaudes of *Aigues Chaudes* is de naam van een dorp en badplaats in het Fransche departement Basses Pyrenées. Het verheft zich in eene nauwe, donkere, woeste kloof der Gave d'Ossau aan den voet van den Pic du Midi d'Ossau en ten westen van Eaux Bonnes. Beide plaatsen, te voren ontoegankelijk voor rijtuigen, zijn thans door fraaie wegen met Laruns verbonden. Men vindt te Eaux Chaudes vier warme zwavelbronnen (10,5 — 36,4° C.), die jaarlijks gemiddeld door 2 000 badgasten worden bezocht.

Ebal is de naam van een woesten rotstop, die tot het gebergte van Ephraïm behoort en zich in Palaestina ter hoogte van 800 Ned. el verheft. Hij verrijst tegenover den berg Gerizim, — en in het dal tusschen die beide ligt Nablus, het voormalige Sichem.

Ebbe en vloed noemt men het regelmatig rijzen en dalen der zee, dat in ruim één etmaal 2 keer geschiedt. De *ebbe* kenmerkt zich door eene aanvankelijk langzame, daarna snellere en eindelijk weder langzame daling van het water in den tijd van 6¼ uur. Bij den laagsten waterstand liggen uitgestrekte stranden droog, die te voren onder water bedolven waren. Daarna begint dit laatste in de eerste 3 uur met toenemende, in de laatste met telkens afnemende snelheid te rijzen, zoodat wederom na 6¼ uur de hoogste waterstand — de *vloed* — ingetreden is. Daarna neemt de eb weder een aanvang, en de uitgestrekte Oceaan zet hare reusachtige ademhaling regelmatig voort. — Het verschil van waterstand

tusschen de laagste eb en den hoogsten vloed is op verschillende tijden en plaatsen zeer ongelijk. In zeeën, die van alle kanten ingesloten zijn en slechts door nauwe straten gemeenschap hebben met den Oceaan, zooals de Middellandsche-, Oost- en Zwarte Zee, bespeurt men welnig of niets van eb en vloed. De tijd van den éénen hoogsten waterstand tot den volgenden duurt 12 uur en 25 minuten, zoodat de getijden elken dag 50 minuten later invallen en telkens na verloop van 14 dagen weder op dezelfde tijden optreden. Alzoo blijkt, dat de dagelijksche vertraging van ebbe en vloed samenvalt met die van den Maansdoorgang door den meridiaan. Hierdoor kwam reeds *Kepler* op het denkbeeld, dat de Maan in betrekking stond tot de watergetijden, doch eerst *Newton* verklaarde die verschijnselen door zijne theorie der algemeene zwaarte (gravitatie), terwijl eindelijk *Laplace* daarvan eene juiste voorstelling gaf. Om ze gemakkelijk te begrijpen, stelle men zich voor, dat de geheele Aarde, met water bedekt is. Volgens genoemde theorie van *Newton* trekken alle lichamen elkander aan in verhouding van hunne massa's en in omgekeerde reden van de vierkanten hunner afstanden. Op de waterdeeltjes der Aarde werkt dus niet alleen de aantrekkingskracht van deze laatste, maar ook die van Zon en Maan, — en wel op verschillende plaatsen met ongelijke kracht. Bevindt zich b. v. de Zon loodrecht boven een punt van den evenaar, en trekt men eene lijn door dat punt en alzoo verder door het middenpunt tot de tegenovergestelde zijde van de oppervlakte naar de Zon, dan worden de waterdeeltjes van het naar de Zon gekeerde snijpunt der aardoppervlakte sterker en die van het daartegenover gelegen punt minder sterk aangetrokken, dan het middenpunt. Daar nu de beweging der Aarde om de Zon bestaat in een onophoudelijk achterwaarts snellen, dat door de middenpuntvliedende kracht telkens verhinderd wordt, zoo is het duidelijk, dat de waterdeeltjes van het naar de Zon gekeerde punt zullen vooruitsnellen en die van het van de Zon afgekeerde punt achterblijven, zoodat op beide plaatsen eene ophooping van water ontstaat. Op die beide plaatsen heeft men dus vloed, terwijl het op 90° van daar — tusschen die beide punten — ebbe moet zijn. Wij zien alzoo, dat alle plaatsen onder denzelfden meridiaan — altoos in de onderstelling, dat de oppervlakte der Aarde geheel en al met water bedekt is — op denzelfden tijd vloed hebben, en dat de hoogte van den vloed afneemt van den evenaar naar de polen. De Maan werkt op dezelfde wijze en in weerwil van hare geringe massa $2^1/_4$ maal zoo sterk, omdat haar afstand van de Aarde veel geringer is dan die der Zon. Werken Zon en Maan in dezelfde of in tegenovergestelde richting — dus op nieuwe en volle Maan — dan heeft men *springvloed*, terwijl men de laagste vloeden of *doode tijen* heeft, wanneer de Maan 90° van de Zon verwijderd is — dus bij eerste en laatste kwartier.

De werking der Maan heeft derhalve de overhand. Men kan zich alzoo voorstellen, dat de top der groote vloedgolf naar de Maan is gericht. Doch nu draait de Aarde, om hare as, en die top verplaatst zich tegelijk, zoodat op dezelfde plek vloed en ebbe op elkander volgen, en in hetzelfde etmaal of tijdperk van éene omwenteling nogmaals, met eene vertraging, die van de vertraagde maansculminatie afhankelijk is.

Intusschen is onze onderstelling niet juist: namelijk de Aarde is niet geheel, maar slechts over $^2/_3$de van hare oppervlakte met water bedekt. De voortrollende vloedgolf wordt in haren regelmatigen gang belemmerd door uitgestrekte vaste landen en eilanden, zoodat zij hier en daar een anderen koers moet nemen en wegens haren omweg later aankomt, ja, op sommige plaatsen in enge straten tot meer dan 10-maal hare gewone hoogte wordt opgestuwd. Terwijl de hoogte aan de westkust van Ierland 4 Ned. el bedraagt, is zij in het Kanaal van Bristol 18 en somtijds 22 Ned. el. Bij Liverpool, waar de vloedgolven uit het noorden en zuiden zich vereenigen, is zij 10 Ned. el hoog en aan den mond van de Elbe gemiddeld 3 tot 4 Ned. el, schoon zij er tot 6—8 Ned. el kan klimmen. In de baai van St. Malo is die hoogte 14 en in Fundybaai (Nieuw-Schotland) 19 Ned. el. Soms dringt de vloedgolf schuimend en bruisend in den mond der rivieren en veroorzaakt er een oorverdoovend geraas, bij de Amazonenrivier met den naam van prororoca bestempeld. — Men heeft den tijd van den vollen vloed langs verschillende kusten door waarneming bepaald, en dit is voor de scheepvaart van groot belang. Aan het verschil van tijd tusschen den doorgang der Maan door den meridiaan en het invallen van den vollen vloed geeft men den naam van haventijd. Deze is voor de belangrijkste havens in elken zeemansalmanak te vinden.

Men heeft volgens aanwijzing van *Whewell* de plaatsen, waar de vloed op denzelfden tijd intreedt, door *isorrachieën* of lijnen van gelijken vloed verbonden en hieraan de voorstelling ontleend, dat de vloedgolf, uit den Grooten Oceaan door de Indische Zee rondom de Kaap de Goede Hoop voortrolleud, den Atlantischen Oceaan van het zuiden naar het noorden doorloopt, om dan zich oostwaarts langs de kust van Europa te spoeden. De jongste onderzoekingen hebben echter geleerd, dat deze theorie niet overeenstemt met de feiten. Veeleer mogen wij vermoeden, dat ieder van deze drie groote zeeën haar eigen ebbe en vloed bezit en dat daarin een gestadig opkomen en dalen der vloedgolf binnen $12^1/_2$ uur plaats grijpt. Dit komt namelijk overeen met het feit, dat de vloedgolven in den Atlantischen en Grooten Oceaan nagenoeg evenwijdig met de kusten voortloopen. Aan de kusten van Europa zijn de omstandigheden deze: de vloedgolf uit het midden van den Atlantischen Oceaan bereikt de westelijke kust van Portugal ongeveer 2 nur na den doorgang van de Maan, die van Frankrijk na 3 uur en die van Engeland en zuidwestelijk Ierland na 4 uur. Hier loopt zij aan de éene zijde door het Kanaal en bereikt Dover na 11 uur en aan de andere zijde noordwaarts naar de Orcadische Eilanden, die zij na 9 uur ontmoet. De verschijnselen van den vloed in de Noordzee, uit die twee vloedgolven ontstaande, zijn dien ten gevolge eenigszins ingewikkeld, en die in de Ierische Zee desgelijks. In de Oostzee en Middellandsche

Zee heeft men nagenoeg geen ebbe en vloed.

Ebbenhout is zeer hard, eenigszins bros, zwaar en donkerzwart van kleur, en bij het verbranden verspreidt het een eigenaardigen, niet onaangenamen reuk. Voorheen werd het ook in de geneeskunde gebruikt als een oplossend en zweetdrijvend middel, doch in den tegenwoordigen tijd verschaft het hoofdzakelijk grondstof aan kunstdraaiers. Het heeft een soortelijk gewicht van 1,33 en is door zijne hardheid en schoonen glans zeer geschikt voor meubels en muziekinstrumenten. Het zuiver zwarte zonder vlammen of aderen wordt voor het beste gehouden. De boomen, die echt ebbenhout leveren, zijn soorten van de geslachten *Diospyros* en *Maba*, tot de familie der Ebenaceën, — en van het geslacht *Aspalathus*, tot die der Vlinderbloemigen (Papilionaceën) behoorende. De soorten der eerste 2 geslachten, die ebbenhout leveren (vooral *Maba Ebenus R. Br.*), komen voor in Oost-Indië, ook in den Indischen Archipel, op Madagascar en Mauritius (vooral van *Diospyros Ebenus Retz*, zie ook onder *Dadelpruim*), terwijl laatstvermeld geslacht in Aethiopië groeit, oneven gevinde bladeren heeft en er den naam draagt van *mozzoengha*. Zijn spint is wit, doch het kernhout zwart. Daarenboven geeft men den naam van ebbenhout ook aan het hout van andere boomen, als dit min of meer donker gekleurd is. Men heeft b. v. Cretisch ebbenhout met fraaie bruine aderen op een olijfgroenen grond, — West-Indisch ebbenhout met eene groenachtig bruine kleur en van *Brya Ebenus* afstammende, — en het Braziliaansch, dat van den airipalm (Astrocaryum) komt enz. Men heeft ook onecht of kunstmatig ebbenhout, namelijk gewone houtsoorten, die door de eene of andere verfstof zwart zijn gemaakt, zoodat zij op ebbenhout gelijken, alsmede een mengsel van zaagsel en bloed, hetwelk sterk wordt samengeperst en door zijne kleur op ebbenhout gelijkt.

Ebel. Onder dezen naam vermelden wij:

Johann Gottfried Ebel, een Duitsch schrijver, geboren den 6den October 1764 te Züllichau in het Pruisische district Frankfort aan de Oder. Hij studeerde in de geneeskunde en werd eerst arts te Frankfort aan de Main en later in Zwitserland. Zijn vriend *Ollsner* bracht hem in betrekking met de Fransche omwentelingsmannen, en hij zag zich dientengevolge gedrongen, om Duitschland te verlaten. Hij begaf zich naar Parijs, werd door het Helvetisch verbond, later door Zürich tot burger benoemd, vestigde zich in laatstgenoemde stad en overleed aldaar in 1830. Hij schreef: „Anleitung auf die nützlichste und genuszvollste Art die Schweiz zu bereisen (1793)", — „Schilderung der Gebirgsvolker der Schweiz (1798—1802, 2 dln)". — „Ueber den Bau der Erde in die Alpengebirgen (1808)", — „Ideën über die Organisation des Erdkörpers und über die gewaltsamen Veränderungen seiner Oberfläche (1811)", — en „Malerische Reise durch die neuen Bergstrassen des Cantons Graubündten (1825)".

Hermann Wilhelm Ebel, een verdienstelijk Duitsch taalkundige. Hij werd geboren te Berlijn den 10den Mei 1820, studeerde in de letteren in zijne geboorteplaats en te Halle, beoefende met ijver de muziek en legde zich vooral toe op vergelijkende taalstudie. Hij werd leeraar aan een opvoedingsgesticht te Filehne en later eerst leeraar, vervolgens hoofdleeraar (1868) aan het gymnasium te Schneidemühl. In 1872 werd hij gewoon hoogleeraar in de Engelsche taal en letterkunde aan de universiteit te Berlijn en overleed in het Oostzeebad Misdroy den 19den Augustus 1875. Hij was de voornaamste vertegenwoordiger der Celtische philologie in Duitschland. Zijn hoofdwerk op dit gebied is eene nieuwe uitgave (1871) der „Grammatica Celtica" van *Zeusz*. Voorts schreef hij: „Die Lehnwörter der deutschen Sprache (1856)", — „De verbi britannici futuro ac conjunctivo (1866)", — „De Zeussii curis posttis in grammatica celtica (1869)", — alsmede vele belangrijke opstellen in tijdschriften. Ook is hij werkzaam geweest als muziekleeraar en als componist.

Ebeling. Onder dezen naam vermelden wij:

Christoph Daniël Ebeling, een Duitsch letterkundige, geboren in 1741 te Garmiszen in het district Hildesheim. Hij studeerde te Göttingen en legde zich met ijver toe op de oude en nieuwe letterkunde. In 1769 zag hij zich geplaatst als leeraar aan de handelsschool te Hamburg en deed weldra zijne: „Vermischte Aufsätze in Englischer Proza" in het licht verschijnen. Soortgelijke handboeken vervaardigde hij voor het Italiaansch, Fransch, Spaansch en Nederlandsch, en in de groote „Aardrijkskunde" van *Busscking* bewerkte hij de gedeelten, die op Portugal en de Vereenigde Staten betrekking hebben. Later kwam hij met vermelden *Busscking* aan het hoofd der handelsschool, gaf met hem de: „Handelsbibliothek" in het licht en werd er in 1794 hoogleeraar in de geschiedenis en Grieksche taal aan het gymnasium. Hij leverde artikelen in onderscheidene Duitsche tijdschriften en overleed den 30sten Juni 1817. Hij liet 2 belangrijke verzamelingen na, — éene van meer dan 9000 landkaarten, en éene van meer dan 3000 boekdeelen, die alle op Amerika betrekking hadden.

Adolf Ebeling, een Duitsch schrijver, geboren den 24sten October 1827 te Hamburg. Hij studeerde te Heidelberg, waar hij reeds in 1843 zijne eerste gedichten ter perse legde, begaf zich na voleindigden studietijd naar Bahia in Brazilië en gaf in 1849: „Bruchstücke aus der Beschreibung einer Reise nach Brasilien" in het licht. Na zijn terugkeer werd hij leeraar te Schönberg in Mecklenburg, maar vertrok in 1851 naar Parijs, waar hij sedert 1862 de betrekking bekleedde van lid der universiteit en professor aan de Keizerlijke handelsacadémie. Tevens was hij werkzaam als correspondent voor Duitsche dagbladen en zijne mededeelingen zijn gedeeltelijk verzameld in zijne: „Lebenden Bildern aus dem modernen Paris (1863—1867, 5 dln)". Bij het uitbarsten van den oorlog van 1870 begaf hij zich naar Keulen, waar hij het: „Deutsche Künstleralbum" redigeerde, en vertrok in 1874 naar Cairo, om er een leerstoel aan de militaire school en tevens eene betrekking bij het ministerie van Onderwijs te bekleeden. Sedert 1878 woont hij te Düsseldorf en behalve reeds genoemde werken leverde hij: „Jenny, die schwedische Sängerin (1850)", — „Eine Mutter im Irrenhaus (1851)", — „Vermischte Schriften (1867—1868, 2 dln)", — „Regenbogen im Osten.

Ghaselen (1868)", — „Thürine. Eine bretonische Dorfgeschichte (1871)" — en „Bilder aus Kaïro (1878, 2 dln)".

Ebenaceae is de naam van eene plantenfamilie met de volgende kenmerken: de bladeren zijn verpreid, gaafrandig, lederachtig, kort gesteeld en niet van steunblaadjes voorzien, — de bladsteel is aan den voet eenigszins geleed, — de bloemstelen zijn geleed, die welke de mannelijke bloemen dragen verdeeld, die welke de vrouwelijke bloemen dragen onverdeeld en van kleine schutbladen voorzien, — de bloemen zijn slechts zelden 2-slachtig en de planten één- of tweehuizig, — de kelk is 3- tot 6-spletig en overblijvend, — de bloemkroon éénbladig, onderstandig, eenigszins lederachtig, van buiten veelal zachtharig, aan den rand 3- tot 16-slippig en afvallend, — de meeldraden zijn op den bloembodem of op de bloemkroon ingeplant, vormen in aantal doorgaans een veelvond van de bloemkroonslippen en zijn met 2-hokkige helmknoppen voorzien, — het vruchtbeginsel is veelhokkig en telt één of twee eitjes in ieder hokje, — de stampers zijn doorgaans aan den voet samengegroeid en dragen een enkelvondigen of 2-spletigen stempel, — de vrucht is vleezig, rond of langwerpig rond, — en het zaad heeft een vliezigen rok, veel en kraakbeenachtig kiemwit, en de kiem heeft bladvormige zaadlobben. Deze familie omvat boomen en heesters met een waterachtig sap en hard, dicht hout in meer dan 70 soorten, die in de keerkringslanden — vooral in die van Azië — te vinden zijn. Vele leveren looistof, sommige zoete, eetbare, vruchten, terwijl het zaad eene vette olie bevat. Het zwarte hout van *Diospyros* en *Maba*-soorten komt onder den naam van ebbenhout in den handel.

Eber (Paul) of *Eberus*, een verdienstelijk godgeleerde uit de dagen der Hervorming, werd geboren den 8sten November 1511 te Kitzingen, studeerde te Wittenberg, werd in 1536 magister in de wijsbegeerte en begon het volgende jaar wijsgeerige en uitlegkundige lessen te honden. Hij was een vertrouwd vriend van zijn leermeester *Melanchthon*. Zijne werkzaamheid aan de universiteit te Wittenberg, waar hij sedert 1544 het hoogleeraarsambt in de Latijnsche taal bekleedde, werd door den slag bij Mühlberg afgebroken. Toch bleef hij aldaar gedurende de belegering en vatte in het winterhalfjaar van 1547 den draad zijner lessen weder op. In 1557 werd hij er leeraar in de slotkerk en hoogleeraar in het Hebreeuwsch en na den dood van *Bugenhagen* stadspastoor en algemeen superintendent. In 1559 werd hij doctor in de godgeleerdheid, en na het overlijden van *Melanchthon* de voornaamste vertegenwoordiger van diens beginselen. Hij was betrokken in alle kerkelijke onderhandelingen van dien tijd, bij de conventie van Pegau (1548), bij de twistgesprekken te Worms (1557) en bij het mondgesprek te Altenburg (1569), had veel te verduren en overleed den 10den December 1569. Hij was een ijverige en standvastige verdediger der zachtere gevoelens van *Melanchthon* tegen de meer gestrenge van *Luther*. Hij schreef eene: „Geschichte des jüd. Volks zeit der Rückkehr aus dem Babylonischen Exil (1548)", — een Latijnschen Bijbel, — en een „Unterricht nnd Bekenntnisz vom heiligen Sacrament des Leibes nnd Blutes nnseres Hern Jesu Christi (1562)", Eindelijk heeft hij ook schoone geestelijke liederen gedicht.

Eberhard was de doopnaam van verschillende Graven en Hertogen van *Würtemberg*. Van hen noemen wij:

Eberhard de Oudere (Senior), graaf van Würtemberg. Hij was een zoon van *Ulrich I*, regeerde gemeenschappelijk met zijn ouderen broeder van 1265 tot 1279 en noemde zich „Een vriend van God en een vijand van alle menschen". Toen *Rudolf van Habsburg* sommige bezittingen van hem terugvorderde, sloot hij een verbond met onderscheidene Graven, doch leed de nederlaag en moest na het verdrag van Ulm (1273) aan de eischen van zijn vijand voldoen. Bij een nieuwen opstand in 1286 werd hij nogmaals overwonnen. Ook met de volgende Keizers leefde hij in vijandschap, doch bij de koningskenze van 1308 kwam hij zeer in aanmerking. Toen hij in 1309 op den Rijksdag te Spiers heftig aangevallen werd, trok hij verstoord vandaar en kwam zelfs tegen den Koning in verzet, toen deze de Alpen wilde overschrijden. Hij werd echter van al zijne bezittingen beroofd, doch herkreeg ze eenigen tijd daarna met nitzondering van Stuttgart en Waiblingen. Hij overleed den 5den Juni 1325.

Eberhard II de Twistzieke (Rixosus), een kleinzoon van den voorgaande en een zoon van *Ulrich III*. Hij aanvaardde in 1344 tegelijk met zijn broeder *Ulrich V* het bewind, was voorspoedig in den oorlog, bestuurde eenigen tijd Lotharingen en was meermalen opperbevelhebber van het Keizerlijk leger, bepaaldelijk in den strijd tegen Zürich en Eszlingen. De rijksteden van Schwaben leverden eene aanklacht tegen hem in bij den Keizer, en laatstgenoemde vermaande hem op den Rijksdag te Nürnberg, om de rijksvestingen terug te geven. *Eberhard* echter sloot met andere Graven een verbond tegen zijne beschnldigers, doch werd bij Schondorf door den Keizer geslagen. Ook kreeg hij twist met zijn broeder en deed eindelijk in 1364 afstand van de regeering. Zijn verdere levensloop was eene aaneenschakeling van vele glansrijke overwinningen en van enkele bloedige nederlagen. Hij overleed den 14den Maart 1392.

Eberhard III de Vrijgevige, een kleinzoon van den voorgaande en een zoon van *Ulrich*, die in den slag bij Döffingen den heldendood stierf. Ook deze voerde vele oorlogen, belaste het land met schulden en overleed den 16den Mei 1417.

Eberhard IV, een zoon van den voorgaande. Door zijn huwelijk met *Henriëtte*, gravin *van Mömpelgard*, voegde hij hare belangrijke bezittingen bij het grondgebied van Würtemberg en overleed na eene tweejarige regeering den 2den Juli 1449.

Eberhard I met den Baard (Barbatus), eersten hertog van Würtemberg. Hij werd geboren den 11den December 1445, ontsloeg zich in 1459 van de voodijschap van zijn oom *Ulrich* en nam zijn land in bezit. Zijne gemalin *Barbara van Mantua* vormde den woesten man, die ook reeds een pelgrimstocht naar Jerusalem volbracht had, tot een uitmuntend regent. De ondeelbaarheid des lands werd door hem vastgesteld en door zijn eigen gezag

te beperken werd hij de grondlegger van een vertegenwoordigenden regeeringsvorm in Würtemberg. Het handhaven zijner instellingen droeg hij op aan de praelaten, de ridders en den landelijken stand. Voorts maakte hij zich verdienstelijk door het begiftigen van Stuttgart en Tübingen met stedelijke verordeningen. Hij bevorderde de kloostertucht en de wetenschap en stichtte de universiteit te Tübingen. Het volk vergoodde hem, en hij betuigde openlijk, dat hij in het eenzaamste woud in den schoot van elk zijner onderdanen gerust kon slapen. Hij had den vrede lief en droeg er als opperhoofd van den Schwabischen Bond veel toe bij, om dien te bewaren. Keizer *Maximiliaan I* verhief uit eigen beweging hem tot hertog, en hij overleed den 24sten Februari 1496 te Tübingen zonder kinderen na te laten.

Eberhard II de Jongere, een zoon van Graaf *Ulrich V* en geboren in 1447. Hij aanvaardde de regeering in 1480, maar liet haar weldra in handen van *Eberhard met den Baard*, doch veroorzaakte hierdoor vele verwikkelingen, waarna hij in 1496 laatstgenoemde in de regeering opvolgde. Hij maakte zich echter schuldig aan verregaande willekeur, zoodat Keizer *Maximiliaan I* hem vervalen verklaarde van het bewind. Hij ontving een jaargeld van 6 000 florijnen, moest het land verlaten en overleed in 1504 op het kasteel Lindenfels in het Odenwald.

Eberhard III, geboren in 1614 en een zoon van Hertog *Johann Friedrich*. Hij aanvaardde in 1633 het bewind, trok op tegen het Keizerlijk leger (1634), maar leed bij Nördlingen de nederlaag, waarna de Keizer zijn Rijk behandelde als eene veroverde provincie. *Eberhard* nam de wijk naar Straatsburg en kwam eerst weder in 1638 in het gedeeltelijk en in 1648 in het geheele bezit zijner Staten. Hij nam deel aan den oorlog tegen de Turken en aan dien van *Lodewijk XIV* tegen de Nederlanden en overleed den 3den Juli 1674.

Ook vermelden wij:

Eberhard, hertog *van Franken*, een broeder van den Oost-Frankischen of Duitschen Koning *Koenraad I*. Hij stond dezen in den strijd tegen de aanzienlijken des Rijks getrouw ter zijde, werd in 915 bij Stadtberge aan de Diemel door Hertog *Hendrik van Saksen* geslagen, bracht op verlangen van zijn stervenden broeder, die hem niet sterk genoeg oordeelde om zijne plaats te bekleeden, kroon en schepter aan zijn vijand *Hendrik van Saksen* en bevorderde diens verkiezing tot koning te Fritslar in April 919. Om die reden stond hij als hertog van Franken onder *Hendrik I* in groot aanzien. Met diens opvolger *Otto I* geraakte hij echter weldra in twist. Toen *Eberhard* wegens het eigenmachtig verwoesten van den burcht van een wederspannigen Saksischen leenman tot eene boete van 100 pond zilver en zijne lieden tot eene smadelijke straf veroordeeld waren, verbond hij zich met *Otto's* onderen broeder *Thankmar* in 938 tot een opstand, waarbij *Otto's* broeder *Hendrik* in handen viel van *Eberhard*, die echter door hem na *Thankmar's* dood op vrije voeten te stellen zonder moeite vergiffenis verwierf. In 939 ondersteunde hij weder den opstand van *Giselbert van Lotharingen*, maar werd, toen hij bij Andernach over de Rijn wilde trekken, door zijne neven *Udo* en *Koenraad* overvallen en gedood.

Eberhard is voorts de geslachtsnaam van eenige merkwaardige personen, te weten:

Christian August Gottlob Eberhard, een Duitsch dichter en prozaschrijver, geboren te Belsig in 1769. Hij studeerde te Leipzig in de godgeleerdheid, doch wijdde zich weldra uitsluitend aan de schoone kunst en aan de poëzij. In den aanvang zijner letterkundige loopbaan (1792) leverde hij eene reeks van verhalen, zooals: „List um List", — „Isop Lafleur's sämmtliche Werke" enz. Daarna vestigde hij zich te Halle en schreef: „Ferdinand Werner, der arme Flötenspieler (1802 en 1808, 2 dln)", — „Fet-Elof (1803)", — „Gesammelte Schriften (1803–1807, 4 dln)", — „Federzeichnungen von Ernst Scherzer (1803)", — en „Ischariot Krall's Lehren und Thaten (1807)". Vervolgens kwam hij aan het hoofd van den boekhandel van *Renger* te Halle, bezorgde met *Lafontaine* de uitgave van het tijdschrift „Salina (1812—1816, 8 dln)" en aanvaardde de redactie van het „Jahrbuch der häuslichen Andacht". In 1835 verkocht hij zijne boekaffaire en begaf zich naar Hambnrg. Eene reis naar Italië leverde hem stof voor het werk: „Italien, wie es mir erschienen ist (1839, 2 dln)". In 1840 hield hij zich op nieuw bezig met het schilderen in olieverf en na den brand te Hamburg vestigde hij zich te Dresden, waar hij den 13den Mei 1845 overleed. Zijn roem als letterkundige rust vooral op zijne liefelijke idylle: „Hännchen und die Küchlein (1822)", welke 19 uitgaven beleefd heeft en in onderscheidene talen — in het Nederlandsch door *A. Winkler Prins* (1840), — zelfs in het Latijn, is overgezet. Voorts dichtte hij nog: „Der erste Mensch und die Erde (1828 en 1834)". Zijne „Gesammelte Schriften" zijn in 1830 en 1831 in 20 deelen in het licht verschenen, en na dien tijd schreef hij nog: „Blicke auf Tiedge's und Elisa's Leben (1844).

Johann August Eberhard, een schrijver over wijsgeerige onderwerpen. Hij werd geboren te Halberstadt den 31sten Augustus 1733, studeerde te Halle in de godgeleerdheid, was daarna huisonderwijzer bij den vrijheer *von der Horst* en zag zich vervolgens benoemd tot conrector aan het gymnasinm en tot tweeden predikant aan de hospitaalskerk in zijne geboortestad. Weldra echter legde hij zijne betrekkingen neder en vergezelde den vader van zijn kweekeling naar Berlijn, waar hij zich aan de wetenschap wijdde en vriendschappelijk omging met *Nicolai* en *Mendelssohn*. Daar hij zich echter ongerust maakte over zijne toekomst, werd hij aldaar predikant in een werkhuis. Omstreeks dien tijd schreef hij zijne: „Neue Apologie des Sokrates (1772, 2 din; 3de druk, 1788)", — een werk, dat veel bijval vond en ook veel aanstoot gaf. Daar hij nu op eene bevordering te Berlijn niet hopen kon, werd hij in 1774 predikant te Charlottenburg, hoewel ook hier het gezag van Koning *Frederik II* alle zwarigheden uit den weg moest ruimen. In 1778 werd hij hoogleeraar in de wijsbegeerte te Halle en na de uitgave zijner: „Allgemeine Theorie des Denkens und Empfindens (1776; 2de druk, 1786)" lid der Académie van Wetenschappen, in 1805 geheimraad en in 1808 doctor in de godge-

leerdheid. Hij overleed den 6den Januari 1809. Hij was begaafd met eene groote scherpzinnigheid en schreef eene duidelijken, boeienden stijl. Met moed, maar zonder gunstig gevolg streed hij tegen de bespiegelende wijsbegeerte van *Kant* en *Fichte*. Van zijne talrijke geschriften vermelden wij: „Sittenlehre der Vernunft (1781 en 1786)", — „Vorbereitung zur natürlichen Theologie (1781)", — „Theorie der schönen Künste und Wissenschaften (1783; 3de druk, 1790)", — „Allgemeine Geschichte der Philosophie (1788; 2de druk, 1796)", — „Handbuch der Aesthetik (1803—1805, 4 dln)", — en „Versuch einer allgemeinen deutschen Synonymik (1795—1802, 5 dln)", later door anderen voortgezet. Van zijn: „Synonymisches Handwörterbuch der deutschen Sprache (1802)" is in 1882 een 13de druk verschenen.

Konrad Eberhard, een verdiensteijk beeldhouwer. Hij werd geboren te Hindelang in Algau den 25sten November 1768, wijdde zich reeds vroeg aan de beeldhouwkunst en oefende zich vervolgens te München in het atelier van *Boos* en later te Rome, werwaarts hij in 1806 op last van *Lodewijk*, kroonprins van Beieren, vertrokken was. In dien tijd vervaardigde hij: „Venus met Amor", thans in de Glyptotheek, — „Een zittenden Silenus met den jeugdigen Bacchus", — en eene „Leda". In 1816 werd hij hoogleeraar aan de Académie te München en bepaalde zich tot de Christelijke plastiek, zooals uit onderscheidene kunstwerken blijkt. Hij overleed den 13den Maart 1859. — Ook zijn broeder *Frans Eberhard*, geboren te Hindelang in 1767, was een vaardig beeldhouwer en overleed, van het licht der oogen beroofd, op den 18den December 1835.

Ebers (Georg Moritz), een nitstekend onderzoeker op het gebied der Oostersche, vooral der Egyptische oudheid, werd geboren te Berlijn den 1sten Maart 1837, studeerde te Göttingen eerst in de rechten, daarna in de letteren en legde zich te Berlijn vooral toe op de Egyptische taal- en oudheidkunde. Nadat hij van eene verlamming van één zijner voeten genezen was, bezocht hij de belangrijkste musea van Europa en vestigde zich in 1865 te Jena, waar hij voorlezingen hield over de oud-Egyptische spraakleer, geschiedenis en gedenkteekenen. In 1869 begaf hij zich op reis over Spanje en Noord-Afrika naar Egypte en keerde na eene afwezigheid van 14 maanden in Duitschland terug, waar hij in 1870 als hoogleeraar te Leipzig beroepen werd. Reeds vroeger, gedurende zijne ongesteldheid, had hij den roman geschreven: „Eine ägyptische Königstochter" (1864, 3 dln; 11de drnk, 1883), die, door *Rogge* en *Pleyte* in het Nederlandsch vertaald, een tafereel bevat van de levenswijze der oude Egyptenaren en algemeenen bijval vond. Voorts schreef hij: „Disquisitiones de dynastia vicesima sexta regum aegyptiorum (1865)", — „Die Bücher Mosis. Sächlicher Commentar zu Genesis und Exodus (1868, dl 1)", — „Durch Gozen zum Sinai (1872; 2de druk, 1881)", — „Papyrus Ebers, conserviert in der Universitätsbibliotheek zu Leipzig (1875, 2 dln)", — Uarda (1877, 3 dln; 5de druk, 1881) — Homo Sum (1—4de druk, 1878)", — „Aegypten in Wort und Bild (1878, 2 dln)" — „Die Schwestern (1880; 14de druk, 1883)", — „Der Kaiser (1881, 2 din)", — „Eine Frage, Idyll (1881)", — „Die Frau Burgemeisterin (1882)", — „Ein Wort (1883)", — en „Serapis (1884)". Ook levert hij met *H. Guthe* het geïllustreerde werk: „Palästina".

Ebersbach (Christian Heinrich), een Lutherseh godgeleerde, werd geboren te Hamburg in 1763, studeerde te Erlangen en te Jena, werd Lutherseh predikant te Bergen-op-Zoom, daarna te Amsterdam en in 1819 buitengewoon hoogleeraar aan het Lutherseh seminarinm aldaar. Nadat hij in 1839 een eervol emeritaat verkregen had, vertrok hij naar Bremen en overleed aldaar den 10den Januari 1858. Hij heeft onderscheidene „Predigten" uitgegeven, waarvan sommige in het Nederlandsch vertaald zijn, alsmede eene verzameling van Hoogduitsche kerkgezangen.

Ebersberg. Onder dezen naam vermelden wij:

Johann Sigmund Ebersberg, bijgenaamd *vader Ebersberg*, bekend door zijne geschriften voor de jeugd en door de uitgave van den „Oesterreichischen Zuschauer". Hij werd geboren den 22sten Maart 1799 te Steinabrunn in Neder-Oostenrijk, studeerde te Weenen en was vervolgens als huisonderwijzer werkzaam. In het jaar 1848 was hij een ijverig voorstander der reactie en ontving later daarvoor eene ridderorde. Hij schreef o. a.: „Der Mensch als Schöpfer und Zerstörer seines Glücks (1831)", — „Erzählungen für meine Söhne (1835, 8 dln)", — „Das Buch vom Guten und geselligen Tone (1834)", — en „Das Whistspiel (7de druk, 1873)". Hij overleed te Harnals bij Weenen den 27sten October 1854.

Karl Julius Ebersberg, een zoon van den voorgaande en geboren te Weenen in 1831. Hij trad in krijgsdienst en schreef als officier: „Wanderbuch eines soldaten (1855)", — „Am Wachtfener (1855)", — en „Zur Milares (1857)". Hij werd hoogleeraar aan de militaire académie te Wiener-Neustadt, vervaardigde eenige handboeken voor het onderwijs en overleed den 4den April 1870.

Ottokar Franz Ebersberg, een broeder van den voorgaande, als tooneeldichter bekend onder den pseudoniem *O. F. Berg*. Hij werd geboren te Weenen den 10den October 1838, schreef in 1854 zijn eerste tooneelstuk en leverde daarna nog een vijftentwintigtal, van welke onderscheidene meer dan honderdmaal en vele twintig tot zestigmaal zijn opgevoerd. Hij behandelt gaarne vraagstukken van den dag, geeselt de zwakheden en gebreken der samenleving en zoekt door een geestrijken dialoog op het effect te werken. Zijne beste stukken zijn: „Berlin, wie es weint und lacht", — „Einer von unsere Leut'", — „Die Pfarrerskôchin", — „Die alte Schachtel", — „Verlassene Kinder", — „Die Probirmamsell", — „Der letzste Nationalgardist", — „Nemesis", — „Das Mäd'l ohne Geld", — „Der deutsche Bruder", — „Ein Wort an der Reichsrath", — „Der barmherzige Bruder", — en „Ein resolute Person". Daarenboven stichtte en redigeerde hij verschillende bladen, waarin hij in tal van artikelen bot vierde aan zijn spotziek talent.

Eberswalde, tot 1877 *Neustadt-Eberswalde* genaamd, eene stad in de Pruisische provincie Brandenburg, ligt in een bevallig oord aan het Finowkanaal en aan den mond der Schwärze, alsmede aan den spoorweg van

Berlijn naar Stettin, die er een zijtak heeft naar Frankfort aan de Oder. Men heeft er twee Protestantsche kerken, eene R. Katholieke kerk, eene synagoge, sedert 1877 een gymnasium en omstreeks 12 000 inwoners. Ook vindt men er onderscheidene fabrieken en een levendigen honthandel.

Ebert. Onder dezen naam vermelden wij: *Johann Arnold Ebert*, een Duitsch dichter en tevens vertaler van onderscheidene Engelsche werken, geboren te Hamburg den 8sten Februari 1723. Hij studeerde te Leipzig aanvankelijk in de godgeleerdheid, maar bepaalde zich weldra tot de fraaie letteren, terwijl zijn omgang met *Gellert*, *Schlegel*, *Zachariä*, *Cronegk*, *Gieseke* en *Cramer* grooten invloed had op de ontwikkeling zijner dichterlijke talenten. Met laatstgenoemde twee gaf hij de tijdschriften „Jüngling" en „Bremische Beitragen" uit. In 1748 werd hij leeraar aan het Carolinum te Brunswijk, waar hij zich in 1753 tot gewoon hoogleeraar, later tot Hofraad benoemd zag. Hij overleed er den 19den Maart 1795. *Klopstock* wijdde aan hem eene ode. Hij zelf leverde eene vertaling van den „Leonidas" van *Glover* (1742) en vooral eene voortreffelijke overzetting der „Night Thought's" van *Young* (1760—1771, 4 dln; 2de druk, 1720—1795, 6 dln. Zijne verzamelde werken zijn onder den titel: „Episteln und vermischte Gedichte" in 1789 in het licht verschenen.

Friedrich Adolf Ebert, een verdienstelijk bibliograaf. Hij werd geboren den 9den Juli 1791 te Tancha bij Leipzig, studeerde alhier en te Wittenberg in de godgeleerdheid, legde zich echter vooral toe op de geschiedenis en werd in 1806 amannensis van den onderbibliothecaris van de stadsboekerij te Leipzig. Hij nam deel aan de nieuwe inrichting der universiteitsbibliotheek aldaar en zag zich achtereenvolgens benoemd tot secretaris bij de openbare Koninklijke bibliotheek te Dresden (1814), tot bibliothecaris te Wolfenbüttel (1823), tot zijne voormalige betrekking te Dresden, waar hij tevens die van bibliothecaris des Konings waarnam (1825) en tot Hofraad (1828). Hij overleed den 13den November 1834. Van zijne werken noemen wij: „Ueber öffentliche Bibliotheken (1811)", — „F. Taubmanns Leben und Verdienste (1814)", — „Torquato Tasso, nach Guinguéné dargestellt (1819)", — „Die Bildnng des Bibliothekars (1820)", — „Geschichte uud Beschreibung der königlichen öffentlichen Bibliothek zu Dresden (1822)", — „Zur Handschriftenkunde (1825–1827, 2 dln)", — „Die Kulturperioden des obersächsischen Mittelalters (1825)", — en „Ueberlieferungen zur Geschichte, Literatur und Kunst der Vor- und Mitwelt (1825—1826, 2 dln)". Voorts leverde hij onder den naam van *Günther* eene: „Darstellung des grozen Völkerschlacht bei Leipzig (1814)", — „Geschichte des Kriegs der Russen und Deutschen gegen die Franzosen (1815)", — en „Leben Napoleon Bonaparte's (1817)". Zijn hoofdwerk is echter: „Allgemeines bibliographisches Lexikon (1821—1830, 2 dln)".

Karl Egon Ebert, een Duitsch dichter. Hij werd geboren te Praag den 5den Juni 1801, studeerde aldaar in de rechten en werd in 1825 archivaris en bibliothecaris en in 1829 raad en directeur van het archief te Donaueschingen. Hij overleed te Praag den 24sten October 1882. Reeds als jongeling schreef hij ongeveer 20 drama's, doch later bepaalde hij zich hoofdzakelijk tot de lyrische poëzij. Van zijne geschriften noemen wij: „Dichtungen (1824, 2 dln; 2de druk, 1828)", — „Wlasta (1829)", een nationaal-Boheemsch heldendicht, — „Das Kloster, idyllische Erzählung in fünf Gesängen (1833)", — en de drama's „Pretislaw und Jntta (1835)" en „Czeszmir (1835)". Zijne reeks van sonetten, getiteld: „Ein Denkmal dem Fursten Karl Egon von Fürstenberg (1855)" wordt zeer geroemd. Zijne „Poetische Werke" verschenen in 1877 te Praag in 7 deelen.

Adolf Ebert, een beoefenaar der Romaansche talen en geboren te Cassel den 1sten Juni 1820i Hij studeerde te Marbnrg, Leipzig, Göttingen en Berlijn, was vervolgens werkzaam als hoogleeraar aan de universiteit te Marbnrg en werd in 1863 geroepen tot het bekleeden van den pas gestichten leerstoel der Romaansche taal en letterkunde te Leipzig. Hij schreef: „Quellenforschungen aus der Geschichte Spaniens (1849)", — „Handbuch der italienischen Nationalliteratur (1854)", — „Entwickelnngsgeschichte der französischen Tragödie, vornehmlich im 16 Jahrhundert (1856)", — „Tertullians Verhältnis zn Minncius Felix, nebst Anhang über Commodians Carmen apologeticnm (1868)", — en „Allgemeine Geschichte der literatur des Mittelalters im Abendland (1874)". Ook redigeerde hij met *Ferdinand Wolf* het „Jahrbnch für romanische und englische literatur", waarin hij o. a. schreef: „Die englischen Mysterien" en „Die ältesten italienischen Mysterien".

Eberty (Georg Friedrich Felix), een Duitsch schrijver, geboren te Berlijn den 26sten Januari 1812, studeerde aldaar en te Bonn in de rechten, bekleedde onderscheidene betrekkingen bij de magistratnur, vestigde zich in 1849 als privaatdocent te Breslau en werd er in 1854 buitengewoon hoogleeraar. Hij schreef: „Die Gestirne und die Weltgeschichte; Gedanken über Ranm, Zeit nnd Ewigkeit (1846—1847; 2de druk, 1874)", — „Versuche auf dem Gebiete des Naturrechts (1852)", — „Walter Scott. Ein Lebensbild (1860; 2de druk, 1870)" — „Lord Byron (1862)", — en „Geschichte des preuszischen Staats (1866—1873, 7 dln)".

Eberwein (Traugott Maximilian), een uitstekend vioolspeler en componist, geboren te Weimar den 27sten October 1775, bestuderde in 1792 te Frankfort aan de Main de theorie der muziek, oefende zich onder de leiding van *Schick* in het vioolspel, werd in 1797 Hofmusicus te Rudolstadt, volbracht in 1803 eene kunstreis door Italië en schreef te Rome zijne eerste kwartetten. Te Napels genoot hij het onderwijs van *Fenaroli*. In 1804 keerde hij naar Rudolstadt terug, werd in 1810 benoemd tot kamermusicns en in 1817 tot Hofkapélmeester aldaar, deed voorts nog een tocht naar Weenen en Hongarije en overleed den 2den December 1831. Hij heeft meer dan 100 compositiën geleverd, alle opera's en zangspelen. Van deze vonden vooral: „Pietro und Elvira (1818)", — „Claudina von Villa Bella (1815)", — „Der Jahrmarkt zu Plaudersweilern (1818)", — en „Das Schlachtturnier (1819)" grooten bijval. — Ook zijn jongere

broeder *Karl Eberwein*, geboren in 1784, was een verdienstelijk vioolspeler en componist, die onderscheidene opera's enz. geleverd heeft, — onder anderen: „Graf von Gleichen", en de muziek voor „Lenore" van *Bürger*. Hij werd muziekdirecteur te Weimar en overleed den 2den Maart 1868.

Ebionieten is de naam van eene Christelijke secte, die in de tweede eeuw door de Algemeene Kerk als eene ketterse verooordeeld werd. Hare leden waren van Israëlietische afkomst en handhaafden de bepalingen der Wet van *Mozes* (de besnijdenis, de sabbatsviering en de spijsgeboden), terwijl zij de gevoelens van *Paulus* omtrent de aanspraak der Heidenen op het Evangelie en mitsdien vele schriften des Nieuwen Testaments verwierpen. Hun naam is afkomstig van het Hebreeuwsche woord *ebionim*, hetwelk *behoeftigen* beteekent, — welke naam hun vermoedelijk werd toegekend door hunne tegenstanders, terwijl zij zelven zich *Nazaraeërs* noemden. Het Ebionismus schijnt tot de oudste vormen van het Christendom te behooren, doch van zijne geschiedenis weten wij weinig. Bij de Christenen uit de Joden vindt men in het midden der tweede eeuw eene gestrenge en eene meer gematigde richting. De aanhangers der eerste wilden het volbrengen van de voorschriften der Wet ook aan de Christenen uit de Heidenen opleggen, 't geen die der tweede alleen noodig oordeelden voor de Christenen van Israëlietische afkomst. Bij het toenemend gezag der Algemeene Christelijke Kerk werden laatstgemelden allengs daarin opgenomen, terwijl eerstgemelden met des te grooter hardnekkigheid aan hunne beginselen vasthielden. Zij handhaafden de Wet van *Mozes* en vooral de eenheid van het Opperwezen, zoodat zij den „Zone Davids" niet met de Algemeene Christelijke Kerk als den „Zone Gods" wilden erkennen. Zij beschouwden *Jezus* als den zoon van *Jozef* en *Maria*, op wien bij den doop de geest van God nederdaalde. Intusschen vond ook de leer der geboorte van *Jezus* uit eene maagd en die der ontvangenis door den Heiligen Geest aanhangers bij de Ebionieten, alsmede het gevoelen, dat in *Jezus* een engel of aartsengel gestalte had verkregen of de ware propheet, die reeds in het lichaam van *Adam* aanwezig en aan de aartsvaders en aan *Mozes* geopenbaard was. Deze denkbeelden schijnen zij aan de Essëërs te hebben ontleend, alsmede die omtrent de verwerping der bloedige offeranden en de onderscheiding tusschen echte en onechte bestanddeelen van het Onde Testament. Van de boeken des Nieuwen Verbonds, die eerst in het belang en volgens de zienswijze der Algemeene Christelijke Kerk na het midden der 2de eeuw tot canon zijn samengevoegd, erkenden zij slechts het Evangelie van *Matthaeus* en de Openbaring van *Johannes* als gezaghebbend, terwijl zij de leer van *Paulus* verwierpen. Het Ebionismus hield het langst stand in Rome en Klein-Azië en vooral in Palaestina en Syrië, waar de Christenen uit de Joden afgezonderd van de overige Christenen leefden. Tegen het einde der 4de eeuw kwamen zij meer in aanraking met de leden der Algemeene Christelijke Kerk. Zij waren toen in 2 partijen verdeeld, namelijk die der gewone (Phariseeuwsche) en die der Esseensche Ebonieten, welke laatsten den oever der Doode Zee bewoonden. Zij verdwenen echter in den loop der 4de en 5de eeuw uit de geschiedenis.

Eblé (Jean Baptiste, graaf), een Fransch generaal, geboren den 21sten December 1758, streed in de Nederlanden en werd in October 1793 divisie-generaal. In 1806 en 1807 nam hij deel aan den veldtocht in Pruisen, werd in 1808 minister van Oorlog in het koningrijk Westfalen en vertrok in 1810 naar Spanje en in 1812 naar Rusland. Hij deed de brug slaan over de Beresina, maar overleed te Königsberg den 21sten December 1812.

Ebner-Eschenbach (Marie, barones van), geboren gravin *Dubsky*, eene verdienstelijke schrijfster, geboren den 13den September 1830 te Zislawetz in Moravië, trad in 1848 in het huwelijk met baron *von Ebner-Eschenbach*, een uitstekend Oostenrijksch genie-officier, en woont te Weenen, waar zij in een aangenamen huiselijken kring zich wijdt aan de poëzij. Zij schreef eene reeks van drama's, van welke vooral „Maria Stuart (1860)" en „Marie Roland" met grooten bijval werden opgevoerd. Voorts leverde zij: „Die Prinzessin von Banalien, dramatisches Märchen (1872)", — „Doktor Ritter, dramatisches Gedicht (1871)", — „Erzählungen (1875)", — en „Freifrau von Bozena, Erzählung (1876)".

Eboli (Anna de Mendoça, prinses van), eene dochter van Don *Diégo Hurtado de Mendoça*, onderkoning van Peru, werd als eenige erfgename van haren vader hertogin *van Francavilla* en prinses *van Melita*. Zij werd geboren in 1535 en huwde met den bejaarden *Ruy Gomez da Sylva*, den gunsteling van *Philippus II* en door dezen tot prins *van Eboli* verheven. Zij had grooten invloed aan het Hof en was het middenpunt van vele intrigues. Het is zeker, dat Don *Carlos* (de Kroonprins) haar haatte en verachtte, dat Don *Jan van Oostenrijk*, de onechte zoon van *Karel V*, niet met haar, maar met *Maria de Mendoça* een minnehandel aanknoopte, en dat zij zoowel den Koning als den staatssecretaris *Antonio Perez* tot minnaar had. Volgens *Mignet* was hoogstwaarschijnlijk de Hertog *van Pastrana* een zoon van haar en van *Philippus II*. Bij den dood van Koningin *Elizabeth* nam haar invloed nog toe. Zij wist het voornemen van haren gemaal, om van haar te scheiden, te verijdelen, doch eene staatkundige intrigue veroorzaakte haren val. Toen Don *Jan van Oostenrijk* in de Nederlanden vertoefde, zond hij, ter bevordering van de plannen zijner eerzucht, zijn geheimen secretaris *Escovedo* naar Madrid, en toen laatstgenoemde tegengewerkt werd door *Perez*, ontdekte hij aan den Koning de betrekking van dezen met de Prinses *van Eboli*. *Philippus* nam toen zijne maatregelen, om zich van allen te ontslaan. Hij zorgde er voor, dat *Perez*, uit vrees voor het reeds gepleegde verraad, *Escovedo* om het leven bracht, en daarna, dat de bloedverwanten van dezen eene aanklacht tegen den moordenaar inleverden. *Perez* onttrok zich door de vlucht aan het dreigend gevaar, en de Prinses, die hem tot den moord en tot de vlucht had aangezet, werd in een procès gewikkeld en ging tot aan haren dood onder den last der algemeene verachting gebogen. Het karakter dier vrouw in

den „Don Carlos" van *Schiller* is enkel een gewrocht van 's dichters verbeelding.

Eboneilanden is de naam van de meest zuidelijke groep der Ralickeilanden in de Zuidzee op 178° 45′ O. L. van Greenwich. Zij bestaat uit elf op een groot ringvormig rif gelegene, lage koraaleilanden, van welke Ebon het grootst is en omstreeks 800 inwoners telt, die sedert 1862 gedeeltelijk tot het Christendom zijn bekeerd. Zij zijn schraal van lichaamsbouw en donkerder van hnid dan de overige Polynesiërs. Zij vertoeven een groot gedeelte van het jaar op de meer noordelijke eilanden om aldaar voedsel te zoeken, daar de vrnchten der Eboneilanden (kokosnoten, pandanus- en broodvrnchten) niet in voldoende hoeveelheid aldaar voorhanden zijn, om in hun onderhond te voorzien. Ook is er gebrek aan drinkwater. De huizen der Ebonieten zijn eenvoudige, lage hutten, maar zij vervaardigen zeer doelmatige en snel zeilende booten.

Ebrard (Johann Heinrich Angust), een Protestantsch godgeleerde, geboren te Erlangen den 18den Januari 1818, studeerde te Erlangen en te Berlijn en vestigde zich, nadat hij 2 jaar als huisonderwijzer was werkzaam geweest, in 1842 te Erlangen als privaatdocent, werd er in 1843 repetitor en ging in 1844 als hoogleeraar naar Zürich, vanwaar hij in 1847 als gewoon hoogleeraar in de Hervormde theologie naar Erlangen terugkeerde. In 1853 werd hij raadslid van het consistorie te Spiers, doch legde weldra die betrekking neder en hield theologische voorlezingen aan de universiteit te Erlangen. Van zijne talrijke geschriften noemen wij: „Wissenschaftliche Kritik der evangelischen Geschichte (1842, 3de druk)", — „Das Evangelinm Johannis (1845)", — verklaringen van verschillende bijbelboeken, als vervolg op *Olshausen's* „Commentar zum neuen Testament", — „Christliche Dogmatik (1851—1852, 2 dln; 2de drnk, 1863)", — „Vorlesnngen über praktische Theologie (1854)", — „Handbuch der christlichen Kirchen- und Dogmengeschichte (1865)", — „Kirchen- und Dogmengeschichte (1865–1867, 4 dln)", — „Die iro-schottische Missionskirche des 6—8 Jahrh. (1873)", — en „Apologetik (1874)", benevens eenige bundels leerredenen. Ook gaf hij de „Zuknnft der Kirche (1845—1847)" en met *Ball* en *Trevirannus* de Reformirte Kirchenzeitung (1851—1853)" in het licht. Daarenboven leverde hij (meestal onder den naam van *Gottfried Flamberg*) eene reeks van opstellen in proza en poëzij, bestemd voor uitspanningslectuur. Daartoe behooren de verhalen: „Kreuzeiche (1862)", — „Kurt Werner (1865)", — „Feilenhauer (1866)", — „Rose von Urach (1869)", — „Der goldene Becher (1871)", — „Der Vogelsteller von Eschlippthal (1871)", — „Vom treuen Knnrat (1872)". — Zijne dramatische gedichten: „Duplessis Mornay", — „Rndolf von der Pfalz (1860)", — „Hermann (1861)", — en het tooneelspel: „Stephan Klinger (1872)" verschenen onder den naam van *Christian Deutsch*, — benevens de dichtbundel: „Ein Leben in Liedern (1868; 2de drnk, 1872)" en eene vertaling van den „Fingal" van *Ossian*. Zijne jongste geschriften zijn: „Apologetik (1874—1875; 2de druk, 1878—1880)", — en „Bonifacius, der Zerstörer des columbianischen Kirchentnms auf dem Festlande (1882)".

Ebro (De), in het Latijn Ibérus, de voornaamste rivier van Spanje, ontspringt in Santander, eene provincie van Ond-Castilië, op de hoogvlakte van Reinosa, niet ver van de bron der Pisuerga, eene zijrivier van de Donro. Terwijl de overige hoofdrivieren van Spanje westwaarts vlocien naar den Atlantischen Oceaan, kronkelt zij in eene zuidoostelijke richting door Ond-Castilië, Navarre Aragon en Catalonië en stort zich uit in de Middellandsche Zee. Zij is 90 geogr. mijl lang en bevat een stroomgebied van 1200 □ geogr. mijl. Eerst snelt zij als een bergstroom door de hooggelegene noordelijke hoogvlakte van Ond-Castilië, wringt zich door de engten van Horadada en van Montes Claros en bereikt dan als eene aanzienlijke rivier het Hooge Ebrobassin, eene hoogvlakte met eene uitgebreidheid van 70 □ geogr. mijl. Nadat zij hier in tragen loop tot beneden Logroño hare wateren heeft voortgestnwd, banen deze zich nogmaals met stroomversnellingen een weg door eene bergketen, om boven Tudela hunnen tocht voort te zetten door het lagere Ebrobassin, te voren eene binnenzee, thans eene eenvormige, meerendeels dorre steppe in Neder-Aragon met eene uitgebreidheid van 360 □ geogr. mijl. Hier vormt de rivier groote eilanden, en zij verdeelt zich bij Saragossa in een aantal armen, die vooral des zomers zeer ondiep zijn. Bij Mequinenza, waar zij door den wateraanvoer der Segre in veel aanzienlijker rivier herschapen wordt, wendt zij zich plotselijk naar het zuiden, doch ziet zich gedwongen door het bergterras van Valencia om weder oostwaarts te loopen, terwijl zij vervolgens haren weg baant door dat terras, doch eerst na het verlaten van dit laatste haren kalmen loop herneemt en in breede kronkels door de bekoorlijke Hnërta de Tortosa vloeit. Bij Amposta neemt de Ebrodelta een aanvang, die zich 2 geogr. mijl in zee uitstrekt en eene barre wildernis vormt van zandvlakten en moerassen, van 2 ondiepe Ebro-armen doorsneden.

De breedte der Ebro is zeer verschillend, doch in het algemeen in verhouding tot hare lengte zeer gering, — 't geen men desgelijks verzekeren mag van hare diepte. Zeeschepen knnnen zelfs bij een hoogen waterstand niet verder komen dan tot Tortosa. Het ongelijk verval van water, de talrijke zandbanken harer bedding en het aanzienlijk waterverlies ten behoeve der besproeiing zijn de oorzaken, dat de rivier zelfs in haar benedenloop onbevaarbaar is. De grootste hoeveelheid water wordt haar ontnomen door het beroemde Keizerskanaal (Canal imperial) of het Kanaal van Aragon, door Keizer *Karel V* ontworpen. Het neemt een aanvang een unr gaans beneden Tudela, waar zich eene reusachtige sluis bevindt, overschrijdt door middel van prachtige aqnaeducten onderscheidene kloven, dalen en rivieren en eindigt bij het klooster Monte Terero nabij Saragossa, waar men het werk wegens belemmeringen van den bodem heeft gestaakt. Het dient niet alleen voor de scheepvaart, maar ook ter besproeiing.

Van Amposta loopt het San Carloskanaal zuidwaarts door de Delta naar de haven Los Alfaqnes; het is slechts kort, vormt een goeden waterweg voor zeeschepen, doch wordt

slecht onderhouden. Later echter heeft men de handen aan het werk geslagen, om dat Kanaal in orde te brengen en voorts de rivier tot aan Saragossa bevaarbaar te maken. De belangrijkste zijrivieren der Ebro zijn aan de rechterzijde de Jalon (Xalon) en Guadeloupe, en aan de linkerzijde de Aragon, de Gallego en de Segre.

Ebullioskoop is een door *Brossard-Vidal* uitgevonden instrument, om het alkoholgehalte van wijn te bepalen. Het berust op het feit, dat het kookpunt van alkoholische vloeistoffen door haar alkoholgehalte wordt bepaald. Naar mate dit laatste grooter is nadert het kookpunt meer tot dat van alkohol, namelijk 78° C.

Ebulum is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Kamperfoelieachtigen* (Caprifoliaceën). Tot zijne soorten behoort *E. humile*, meer bekend onder den naam van *Sambucus ebulus*. Zie onder *Sambucus*.

Eburine is eene stof, die door *Latry* te Parijs tot vervaardiging van allerlei voorwerpen gebezigd wordt. Men verkrijgt ze door benderenmeel en eiwit of bloed in vormen zeer sterk te persen en tevens te verhitten. Men vermeldt, dat de eburine zoo hard wordt, dat zij noch met de vijl noch op de draaibank kan bewerkt worden.

Eburonen is de naam van een Germaanschen volksstam, die in 55 vóór Chr. de Rijn overschreed en zich tusschen deze en de Maas bij Tongeren in eene moerassige en boschrijke streek vestigde. De hoofdstad was Aduatica. Onder aanvoering van *Ambiorix* vernietigden zij $1^1/_2$ legioen van *Caesar*, doch zelven werden zij daarna door de Romeinen verdreven en door de Tungri vervangen.

Ecastaphyllum *Adans.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Vlinderbloemigen* (Papilionaceën); het onderscheidt zich door een klokvormigen, 2-lippigen kelk met eene uitgeschulpte boven- en eene 3-tandige onderlip en 8 tot 10 in 2 gelijke bundels vereenigde meeldraden. Het omvat heesters uit de keerkringslanden van Amerika. Tot de soorten behoort *E. Brownii Pers.*, een groote heester of kleine boom met een stam ter hoogte van 2 of 3 Ned. el, kortgesteelde bladeren, korte bloemtrossen met vele witachtige bloemen en langronde, niervormige, bruinachtig roode, aanvankelijk zacht behaarde peulen. Deze plant groeit in Zuid-Amerika en West-Indië, en een afkooksel der bladeren gebruikt men op de Antillen tegen watervrees, waterzucht enz., terwijl de bloeiende takken braking en de jonge bloemen buikloop veroorzaken. Voorts wast in Suriname *E. Monetaria Dec.*, welke eene soort van drakenbloed oplevert.

Ecbalium is de naam, door *Richard* gegeven aan een plantengeslacht uit de familie der *Komkommergewassen* (Cucurbitaceën). Die naam beteekent *uitwerper* en werd aan deze gewassen toegekend, omdat de rijpe vrucht het zaad, hetwelk zij bevat, bij eene zachte aanraking uitspuit. De soorten, scherpbehaarde kruiden, veelal met trosvormige, okselstandige bloemen, groeien in de warme en in het warmste gedeelte der gematigde luchtstreek. De meest bekende is *E. Elaterium Rich.* (Momordica Elaterium *L.*) of de springkomkommer. Deze groeit op zand- en kalkgronden bij de Middellandsche Zee en wordt ook bij ons als eene merkwaardigheid gekweekt. Dit éénjarig gewas met een dikken, saprijken, vertakten, over de aarde uitgespreiden stengel, hartvormige, langgesteelde, ruwbehaarde, van onder wit-viltige, onregelmatig getande bladeren en vrij kleine, geelachtig groene bloemen, van welke de mannelijke tot gesteelde trossen vereenigd en de vrouwelijke afzonderlijk in de bladoksels geplaatst zijn, heeft eene langwerpige, groene, zachtstekelige, 3-hokkige en veelzadige vrucht, en deze bevat in hare hokken een slijmerig, groenachtig, zeer bitter sap, hetwelk voor vergiftig gehouden wordt en bij verdikking het *elaterium* levert, hetwelk vroeger als een zeer hevig purgeermiddel in gebruik was. Men onderscheidt in den handel 2 soorten, namelijk *E. album sive anglicum*, het in de lucht gedroogde, en *E. nigrum*, het boven vuur ingedikte sap. Het eerste bevat volgens *Braconnot*, behalve verschillende zouten van organische zuren en stikstof houdende bestanddeelen, eene exstractiefstof, de *elaterine*, welke in kleurlooze prisma's kristalliseert en van *colocynthine* niet schijnt te verschillen.

Ecbátana of *Agbatana*, afkomstig van het oud-Perzische woord *Hagmatana*, waaraan de naam *Achmata* en de nieuw-Perzische *Hamadan* is ontleend, was bij de oude Grieken de hoofdstad van Medië, op de plek van het hedendaagsche Hamadan niet ver van den berg Elwend gelegen. Daar de nieuwe stad zich op de oude verheft, heeft men er tot nu toe geene opdelvingen kunnen doen. Volgens *Heródotus* koos *Dejoces* (710—657 vóór Chr.), de stichter van het Medische Rijk, haar tot hoofdplaats en omringde haar met muren, waarvan de buitenste een omtrek had van $6^1/_4$ geogr. mijl. In den burcht binnen den zevenden muur verhieven zich de zonnetempel en het Koninklijk paleis, waarvoor men alleen ceder- en cypressenhout gebruikt had, terwijl er de zuilen en zolders met goud en zilver waren belegd. Zelfs nadat Ecbátana door *Alexander de Groote* en *Selecus* (Nicator) geplunderd was, vond *Antíochus* er daken, met zilveren platen belegd. De Vorsten der Parthen hielden er hun zomerverblijf. Ook nu nog worden te Hamadan vele Perzische oudheden gevonden. De Perzische Israëlieten beschouwen deze stad als het Suza des Bijbels, zoodat men er zelfs de graven van *Esther* en *Mordechai* aanwijst.

Eene andere stad van dien naam lag in het landschap Atropatene (Aserbeidsjan); ook daar vindt men heden ten dage hoogst merkwaardige bouwvallen.

Eccard (Johann), een uitstekend componist van geestelijke en wereldlijke liederen, werd geboren in 1553 te Mühlhausen in Thüringen, ontving onderwijs in de muziek van *Joachim von Burgk* en vervolgens te München van den beroemden *Orlando di Lasso*, met wien hij waarschijnlijk in 1571 te Parijs is geweest. In 1578 bevond hij zich in dienst van *Jacob Fugger* te Augsburg en werd vervolgens vice-kapélmeester en adjudant van den Hofkapélmeester *Riccius* te Königsberg in Pruisen. Na den dood van dezen zag hij zich benoemd tot kapélmeester, en hij ging in 1608 in deze betrekking naar Berlijn. Hij

overleed in 1611 en heeft in druk en in handschrift vele liederen nagelaten, van welke sommige ook nu nog gezongen worden.

Ecce home, in het Nederlandsch „Ziet den mensch!" zijn de woorden, door *Pilatus* (Johannes XIX) uitgesproken, toen hij *Jezus* na de geeseling voorstelde aan het volk, om het tot medelijden te bewegen. Met dien naam bestempelde men voorts op het gebied der kunst het tafereel van die gebeurtenis, namelijk *Christus* met de doornekroon om de slapen en met den purperen mantel over de schouders, somtijds alleen, somtijds ook met twee krijgsknechten. Sedert de 15de eeuw hebben de meest beroemde schilders daaraan hunne talenten gewijd.

Eccentriek of *excentriek*, afkomstig van een Latijnsch woord, hetwelk *buiten het middenpunt* of *uitmiddenpuntig* beteekent, duidt, met betrekking tot personen, iemand aan die zich van het gewone standpunt verwijdert. Hij kan excentriek wezen in zijne gevoeiens, in zijne woorden en in zijne daden. — Op het gebied der werktuigkunde is een excentriek een toestel, waardoor men eene draaiende beweging in eene rechtlijnige verandert. Hiertoe bevestigt men onbewegelijk aan eene rondraaiende as eene schijf en wel zoodanig, dat het uiteinde der as niet met het middenpunt der schijf samenvalt. Legt men nu om die schijf een lossen ring, waaraan eene stang bevestigd is, dan zal men licht inzien, dat bij het omdraaien der as de schijf dien ring met de stang op en neêr doet gaan. Hierbij is eene aanmerkelijke wrijving tusschen de schijf en den ring te overwinnen: zij is te aanzienlijker naarmate de schijf grooter is, — doch in dezelfde mate gaat ook de beweging der stang verder, natuurlijk in de ondersteiling, dat de ronddraaiende as aan de schijf bevestigd is nabij den rand van deze laatste. Zie voorts onder *Stoomwerktuig*.

Eccremocarpus *Ruiz* et *Pav.* of *hangvrucht* is de naam van een geslacht van Peruviaansche slingerplanten, tot de familie der *Bignoniaceën* behoorende. Het onderscheidt zich door tegenovergestelde, tweetallige of herhaald gevinde, rankendragende bladeren en daartegenovergestelde, neêrhangende, langgesteelde bloemtrossen met prachtig gekleurde bloemen. Deze bezitten een kiok- of buisvormigen, 5-lobbigen kelk en eene buisvormige bloemkroon met 5 omgebogene, stompe lobben aan den rand. Uit het vruchtbeginsel, door een vleezigen ring omgeven, ontwikkeit zich eene tweekleppige, éenhokkige doosvrucht met vele breedgevleugelde zaden. Tot de soorten behoort *E. scaber Ruiz* et *Pav.* met prachtige, schitterend oranjegele bloemen, eene fraaie sierplant in de warme kast, die op eene gunstige plek ook in de open lucht wil groeien. Deze plant is uitmuntend geschikt tot bekleeden van prieelen; zij begint in Juli te bloeien en men kan haar uit zaad gemakkelijk aankweeken. Ook *E. longiflorus H. B.* met gele bloemtrossen wordt daartoe veel gebruikt.

Echague (Don Rafaël), een Spaansch generaal, geboren den 13den Februari 1815 te San Sabastiano in de provincie Guipuscoa uit een geslacht van Baskischen adel, werd in den burgeroorlog van 1833 tusschen de Carlisten en Christino's kapitein en adjudant van generaal *O'Donnell* en later koionel van een regiment infanterie. Schoon oorspronkelijk tot de Christino's behoorende, helde hij aliengs over tot de gematigde partij (Moderados) en beraamde reeds in 1851 met *O'Donnell* en andere generaals, walgende van de Hofschandaien en reactiënlisten, een opstand. Nadat deze in Februari 1854 was mislukt, barstte zij uit te Madrid op den 28sten Juni van dat jaar, en kolonel *Echague* nam daaraan deel, moest aanvankelijk met *O'Donnell* terugtrekken naar Andalusië, maar versloeg den 30sten Juni de regeeringstroepen bij Vicalvaro. Geheel Spanje koos nu de zijde van den opstand, en deze eindigde met de vorming van het vrijzinnig ministerie *Espartéro*. Daarop werd hij tot generaal en onder het ministerie *O'Donnell* tot generaalmajoor bevorderd. Als zoodanig voerde hij bevel in den ooriog tegen Marokko over de 1ste divisie, welke den 12den November 1859 te Ceuta aan land stapte en het eerst handgemeen werd met de Mooren. Daar tegenwind de versterking zijne divisie verhinderde, hield hij alleen zich staande van 22 tot 25 November tegen de hevige aanvallen der vijanden bij het dorp El Serallo, weshalve Koningin *Isabella* hem tot iuitenant-generaal bevorderde. Ook onderscheidde hij zich in den slag bij Tetuan in 1860. Onder het ministerie *Gonzales-Bravo* werd hij met *Serrano*, *Dulce* en andere vrijzinnige generaals den 7den Juli 1868 in hechtenis genomen en in den kerker geworpen. Weldra echter was hij weder op vrije voeten en voerde in 1873 en 1874 meermalen het bevel over de troepen, die te velde trokken tegen de Carlisten.

Echappement, zie *Uurwerk*.

Echarpeeren noemt men in de krijgskunst het in schuine richting beschieten eener vijandelijke linie of stelling.

Echavarria (José Ignacio), markies *de Fuentesiel*, minister van Oorlog in Spanje, diende aanvankelijk bij de Koninklijke lijfwacht, en zag zich gedurende den eersten burgeroorlog geplaatst bij den generalen staf en werd in 1868 bevorderd tot initenant-generaal. Gedurende den laatsten veldtocht tegen de troepen van den Pretendent voerde hij bevel over een korps, hetweik met de troepen der generaals *Loma* en *Blanco* niet weinig bijdroeg tot een beslissend einde van den strijd. Daarna spreidde hij bij de reorganisatie van het leger eene groote bekwaamheid ten toon, zoodat zijne benoeming tot minister van Oorlog (9 December 1879) met grooten bijval werd vernomen. Den 8sten Februari 1881 legde hij de portefeuilie neder.

Echegeray (José), een Spaansch schrijver, geboren in 1832 te Madrid, is de zoon van een hoogleeraar in de Grieksche taal, bezocht er de school voor ingenieurs, werd hier vervolgens professor en leverde onderscheidene degelijke verhandelingen van wis- en natuurkundigen inhoud. De omwenteling van 1861 herschiep hem in een staatsman, redenaar en lid der Cortes, en in 1873 benoemde Koning *Amadeo* hem tot minister van Koophandel en Onderwijs. Sedert 1874 houdt hij zich uitsluitend bezig met de dramatische letterkunde en opende met het drama: „La esposa del vergador", opgevoerd te Madrid in November 1874, een schitterend tijdperk voor het Spaansch

tooneel, dat hij in 1 jaar met 23 stukken verrijkte. De voornaamste van deze zijn: „En el seno de la muerte", — „O locura o santidat", — „La muerte en los labios", — en „El gran galeato", die getuigenis geven van zijne veelomvattende fantasie, van zijn zinderlijken gloed en van zijne dramatische kracht.

Echelles (Les), een klein dorp in het departement Savoye aan de Guiers, eene zijrivier der Rhône en de grens van het departement Isère vormend, is uit een militair oogpunt belangrijk wegens zijne ligging aan den heerweg van Lyon naar Chambéry en Turijn, waar het zich verheft in eene diepe dalkom, door hooge bergen omgeven. Het ontleent zijn naam aan de ladders (échelles), waarlangs men voorheen de steile rotswanden beklimmen moest, om vandaar Savoye te bereiken. Hertog *Emanuël II* deed er in 1673 een weg door de rotsen houwen en *Napoleon I* liet er ter hoogte van 500 Ned. el een tunnel door het gesteente boren ter lengte van 300 Ned. el. Op dezen, *la Grotte* genaamd, volgt eene brug over eene diepe kloof, zoodat de weg er voor den vreedzamen reiziger geenerlei moeielijkheid oplevert, doch in tijd van oorlog gemakkelijk verdedigd kan worden.

Echelon noemt men in de tactiek eene opstelling van troepen in gesloten orde, waarbij gelijknamige afdeelingen trapsgewijs achter elkaâr zijn geplaatst, zoodanig dat de eerste door de tweede, deze weder door de derde enz. wordt overvleugeld, onverschillig of de afdeelingen op zich zelve in linie of in kolonne zijn geformeerd. Zij hebben hoofdzakelijk ten doel om met een gedeelte der linie aan te vallen, eene andere richting aan de linie te geven, de carrés zoo te plaatsen, dat zij elkander onderling kunnen ondersteunen en de kompagnieskolonnes opvolgend te doen terugtrekken. Zij huldigen in het algemeen het beginsel van opvolgend aanvallen en hebben het voordeel, dat zij steeds eene reserve in de hand van den aanvoerder laten. Ook hebben zij van wege de verschillende afstanden, waarop de afdeelingen van den vijand zijn opgesteld, minder van diens vuur te lijden, terwijl ze bovendien het uitvoeren van flankaanvallen gemakkelijker maken en het juiste aanvalspunt langer gehelm houden. Hiertegenover staat echter, dat de afdeelingen onderling vrij wel geïsoleerd zijn, dat de schok van den eersten aanvai aanmerkelijk wordt verzwakt en dat de zwakke gedeelten, flanken en rug, veel talrijker worden. Buitendien stelt men zich bij het gebruik dezer aanvalswijze steeds bloot aan de kans, dat de voorste echelons op de meer achterwaartsche worden terneggeworpen.

Echeveria *Dec.*, een plantengeslacht uit de familie der *Crassulaceën*, onderscheidt zich door een 5-deeligen kelk, 5 aan den voet vereenigde, rechtopstaande, dikke, spitse, met eene benedenwaarts dikker wordende middennerf voorziene bloembladen, korte meeldraden en 5 korte, stompe honigschubben. Het omvat halfheesters, die in Mexico en Californië groeien en waarvan sommige als sierplanten bekend zijn, zooals *E. coccinea Dec.* met fraaie, scharlakenroode, van binnen geelachtig roode bloemen, tot iange aren vereenigd, — *E. gibbiflora Dec.* met bloemen, die aan den voet wit en aan den rand licht-scharlakenrood en tot pluimen vereenigd zijn, — *E. grandifolia How.* met schoone, scharlakenroode, tot pluimen vereenigde bloemen, — en *E. racemosa Cham.* met licht-vermiljoenroode, tot trossen samengevoegde bloemen. De bij ons nog niet lang bekende *E. metallica* met hare vrij breede, tongvormige, metaalglanzende bladeren is reeds eene zeer gezochte sierplant in onze tuinen.

Echeverria (Estéban), één der meestgevierde dichters van Spaansch Amerika, werd geboren te Buénos Ayres in 1809 en overleed in ballingschap te Montevidéo in 1851. Op 20-jarigen leeftijd gaf hij reeds een bundel gedichten uit, ging vervolgens naar Frankrijk en was bij zijn terugkeer in Amerika in geestdrift onstoken door de denkbeelden van *Byron* en *Lamartine*. Zijn eerste groote gedicht: „Elvira ó la novia del Plata" werd als een onbekookt gewrocht der verbeelding met een glimlach ter zijde gelegd. Van zijne kleinere gedichten: „Consnêlos (1834)" onderscheiden vele zich door dichterlijken gloed en welluidendheid. „Cautiva" is het merkwaardigste gedicht uit zijn eerste tijdperk; hoewel het hier en daar aan „Childe Harold" en „Jocelin" herinnert, bevat het prachtige tafereelen uit de Argentijnsche Pampas. Van denzelfde aard is: „Guitarra (1842)". Gedurende zijne ballingschap schreef hij „La insurrection del sud (1849)", en onder zijne nagelatene geschriften bevond zich het gedicht: „El angel caido".

Echidna, een monster der fabelleer, was half slang en half maagd. Zij hield haar verblijf in Pisidië, Cilicië of op één der Pithyusen en verslond alles, wat naderde tot haar hol. *Typhon* was de vader en zij de moeder van *Cerberus*, van de slang van Lerna en van *Chimaera*. *Argus* doodde haar, terwijl zij sliep, doch volgens anderen was zij onsterfelijk. — Zie ook onder *Mierenegel*.

Echinacea *Moench* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Sadmgesteldbloemigen* (Compositae); het onderscheidt zich door langgestraalde bloemhoofdjes, een uit 3 rijen van lancetvormige, gewimperde schubben bestaand omwindsel, een eivormigen, met stijve stoppeltjes bezetten vruchtbodem en vierkante, dikke, omgekeerd-pyramidevormige vruchtjes. Tot de soorten behooren fraaie sierplanten met groote bloemen met purperroode stralen op naakte, éenbloemige stengels, die in Mexico te huis behooren, zooals *E. angustifolia Dec.*, die een lossen, vetten, niet al te vochtigen bodem vereischen, doch des winters tegen vorst beveiligd moeten worden.

Echinaden (Echinae) is de naam van eene groep kleine eilanden in de Ionische Zee op de kust van Acarnanië. Zij dragen thans den naam van *Curzolari-eilanden*. Hun aantal is verminderd, daar vele door het slib van de Achelous, die zich aldaar uitstort, met het vaste land verbonden zijn. *Andrea Doria* behaalde er in 1571 eene overwinning op de Turken.

Echinatus of *egelharig* beteekent in de kruidknnde, dat een orgaan aan alle kanten met stekelige borstels is bezet, zooals de doosvrucht van den doornappel (Datura).

Echinocactus en **Echinopsis**, zie *Cacteën*.

Echinodermata, zie *Stekelhuidigen*.

Echinops, zie *Distel*.

Echinospermum *Swartz* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Boragineën*; het onderscheidt zich door 4 driehoekige, aan den rand zacht-stekelige, met de achterzijde aan den stijl vastgehechte nootjes en omvat kruiden, die in Europa en Azië groeien. Daartoe behoort *E. Lappula Lehm.* met een van boven vertakten stengel ter hoogte van 3 tot 6 Ned. palm en rechtstandige bloemstelen. Deze plant groeit in Duitschland op steenachtige plaatsen, oude muren enz.

Echiquier (En) of schaakbordvormig noemt men in de krijgskunst eene opstelling van groote troepenafdeelingen in linièn, zoodanig dat de afdeelingen van de tweede linie zijn geplaatst tegenover de tusschenruimte van de eerste. De linièn kunnen van gelijke of ongelijke sterkte zijn, terwijl de samenstellende afdeelingen zich in linie of kolonne kunnen opstellen.

Echites *L.*, *Rooswinde* genoemd door *Houttuyn*, is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Apocyneën*; het onderscheidt zich door een 5-deeligen kelk, door eene schotel- of trechtervormige, 5-spletige bloemkroon, door 5 honigschubben onder het vruchtbeginsel, door 2 doosvruchten en gekroond zaad. Het omvat melksaphoudende, klimmende of slingerende heesters uit de keerkringsgewesten met een groot aantal soorten. Daarvan noemen wij: *E. carryophyllata Roxb.* met anjelierachtige bloemen en in Oost-Indië groeiende, waar men de bladeren tegen jicht aanwendt, — *E. suberecta Jacq.*, een heester op Jamaïca, welke 3 Ned. el hoog wordt, een zeer vergiftig melksap bevat en door velen als de bron van het vreeselijk woorraravergif beschouwd wordt, — *E. pubescens Buch.*, een kleinen Oost-Indischen boom, wiens bast als *Cortex Antidysentericus* tegen buikloop wordt voorgeschreven, — *E. adglutinata L.*, op St. Eustatius te vinden en met van boven aan elkaâr gekleefde stijlen, — en *E. logiflora Desf.*, een klimmenden heester in Brazilië, waar de knolvormige, sappige wortel tegen aambeien wordt aangewend. Andere soorten behooren tot de sierplanten, zooals *E. grandiflora Roth.*, enz.

Echium *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Boragineën*; het onderscheidt zich door een 5-deeligen kelk, eene klok- of trechtervormige bloemkroon met een onregelmatigen, 5-spletigen zoom en eene naakte, wijde keel, en 4 vrije op een platten, 3-hoekigen vruchtboden geplaatste nootjes. Het omvat éénjarige gewassen of overblijvende heesters en kruiden, die vooral in het midden en zuiden van Europa te vinden zijn, alsmede in Klein-Azië en in het noorden van Afrika. De meestbekende soort is *E. vulgare L.* of *slangenkop* met een opgaanden, vertakten stengel ter hoogte van ongeveer 1 Ned. el, lijnlancetvormige, stijfharige bladeren en hemelsblauwe bloemen, tot trosvormige aartjes vereenigd. Voorheen werden de wortels, het kruid en het zaad als geneesmiddelen gebruikt. Andere soorten vindt men als sierplanten in onze warme kassen, namelijk *E. candicans L.*, een heester van Madeira met licht-blauwe bloemen, — *E. creticum L.*, een éénjarig gewas uit de Levant met donkerroode bloemen, — *E. giganteum L.*, een hoogen heester van Teneriffe met licht-blauwe of witte bloemen, — *E. grandiflorum Desf.*, een zomergewas uit Barbarije, met paarse bloemen, enz.

Echo. Evenals de lichtgolven door een spiegel, zoo worden de geluidgolven door elk vast voorwerp teruggekaatst, en beide zijn daarbij aan dezelfde algemeene wetten onderworpen. Wanneer fig. 1 *AB* een muur voorstelt, en in *C* een toon wordt voortgebracht

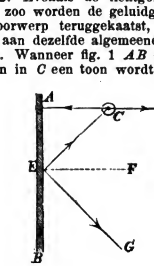

Fig. 1.

zoodat de luchtdeeltjes, die het geluid voortplanten, tot aan dien muur in beweging komen, dan zullen de geluidgolven, die langs *CA* loodrecht op dien muur vallen, in dezelfde richting worden teruggeworpen, terwijl zulke, die het punt *E* bereiken, vandaaronder den hoek FEG (gelijk aan hoek *CEF*, daar *EF* loodrecht staat *AB* in *E*) het punt G bereiken. Wanneer nu de geluidgolven, zooals die van het punt A, terugkeeren tot het punt, vanwaar zij zijn uitgegaan, dan vormen zij eene *echo* of *weêrgalm*. De voorwaarden voor het ontstaan eener echo zijn derhalve gemakkelijk vast te stellen. Er moet ten minste één terugkaatsende muur of wand aanwezig zijn, en van het punt, waar men de echo vernemen zal, moeten de geluidgolven dien wand loodrecht treffen. Is dit laatste onmogelijk, dan kan er geen echo ontstaan, — dat wil zeggen, het geluid wordt wèl teruggekaatst, maar keert niet terug naar het uitgangspunt. Voorts mag de weêrkaatsende wand niet te dicht bij dat uitgangspunt liggen en er ook niet te ver van verwijderd wezen. Het geluid heeft eene snelheid van omstreeks 333 Ned. el in één seconde. Is de wand nu half zoover van den geluidgever verwijderd, dan komt het geluid juist na verloop van één seconde tot hem terug; kan hij in dien tijd meer dan één toon voortbrengen, zoo zal hij die in het geluid der echo achtereenvolgens vernemen. Daar men nu in eene seconde gemakkelijk 4 lettergrepen kan uitspreken, zoo zal eene echo, als wij boven hebben vermeld, eene vierlettergrepige zijn. Tot het voortbrengen eener echo van één lettergreep moet de afstand van den geluidgever tot den wand ruim 40 Ned. el bedragen, zoodat het geluid voor de heen- en terugreis $^1/_4$de eener seconde behoeft. Op geringer afstand kan men geene echo waarnemen. Is de afstand daarentegen te groot, dan verliezen de geluidgolven te veel van hare kracht. De terugkaatsende wand behoeft niet altijd een hard, vast en effen voorwerp te zijn: ook de zoomen van wouden en zelfs dichte wolkenmassa's kunnen eene echo voortbrengen.

Men heeft ook veelvoudige echo's, wanneer

er onderscheidene terugkaatsende oppervlakten voorhanden zijn. Wanneer men in fig. 2 in *o* een geluid voortbrengt, wordt het in de

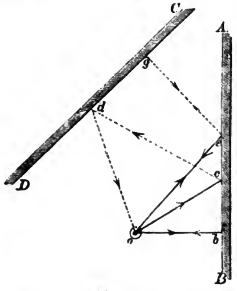

Fig. 2.

eerste plaats in *b* rechtstreeks teruggekaatst, terwijl andere geluidgolven in *c* en *e* den wand *AB* in eene schuinsche richting treffen, vanhier, in de richtingen *cd* en *eg* voortgaande door een tweeden wand *DC* worden teruggekaatst, zoodat zij van *g* langs denzelfden weg, en uit *d* langs de lijn *do* naar den geluidgever terugkeeren. Wij zien, dat deze 3 wegen van het geluid zeer verschillend van lengte zijn, en dat verschil is wel eens groot genoeg, om de echo van hetzelfde gelnid driemaal achtereen te vernemen.

Wanneer er gebogene terugkaatsende oppervlakten aanwezig zijn, zoo ontstaan hierdoor wel eens eigenaardige verschijnselen. Indien men in het middenpunt van een bol of van een gedeelte van een bol (koepel) een gelnid voortbrengt, dan keeren al de geluidgolven der echo naar dat middenpnnt terug; geschiedt het in één der brandpunten eener ellips, dan komen zij samen in het andere brandpnnt. Men heeft elliptische kerkgewelven, waar men in het éene brandpunt alles kan verstaan, wat in het andere zacht gesproken wordt, terwijl het tusschen die beide pnnten onverstaanbaar is. In éene der zalen van het Louvre te Parijs ziet men 2 vazen; wanneer men in de éene vaas fluistert, schijnt het dengene toe, die boven de andere vaas luistert, alsof het fluisterend geluid uit deze oprijst. Men heeft daarvan gebruik gemaakt — namelijk van het algemeene verschijnsel —, om zalen, tot het houden van redevoeringen, van concerten enz. bestemd, zóo te bonwen, dat het geluid der sprekers of der muzikanten duidelijk en krachtig het oor van alle toehoorders bereikt. Zoowel de vorm van den wand als die van het gewelf, alsook de kenze der plaats, vanwaar het gelnid uitgaat, kan hiertoe veel bijdragen.

Tot de merkwaardige echo's behoort die bij het grafteeken van *Metella* in de Romeinsche Campagna; zij herhaalt volgens *Gassendi* een geheelen hexámeter (zesvoetigen versregel), die in omstreeks $2^1/_2$ seconde kan worden uitgesproken, zoodat er zich het terugkaatsend lichaam op een afstand van 816 Ned. el bevinden moet. Zulk eene echo is zeldzaam, omdat de gesteldheid van den terugkaatsenden wand daarbij zoodanig wezen moet, dat de geluidgolven bij het doorloopen van znik een aanzienlijken afstand de noodige sterkte behouden. Andere berocmde echo's bevinden zich bij Rosmeath in Schotland, bij Coblenz aan de Rijn, bij de Bastei aan de Elbe en vooral op sommige plaatsen in Zwitserland (b. v. nabij den Wengernalp), waar de gerekte, weemoedige toonen van den Alpenhoorn veelvondig en op eene indrukwekkende wijze door de omringende rotswanden worden teruggekaatst. Op kleinere schaal heeft men iets dergelijks in het kasteel Simonetta te Milaan, waar de beide vleugels van het gebonw een pistoolschot tot 60-maal toe doen hooren. In ons Vaderland is vooral de echo te Mulderberg merkwaardig; zij werd beschreven door *Martinet* in zijn „Catechismus der natuur".

Volgens de fabelleer is *Echo* eene in eene rots veranderde nymf, die steeds het laatste woord herhaalt van 't geen door anderen gesproken wordt. Ook verhaalt men, dat zij bekoord werd door *Narcissus* en dat hopelooze liefde haar deed wegkwijnen, zoodat van de jengdige schoone ten laatste niets anders overbleef dan het gebeente en de stem.

Op sterrenkunndig gebied is *Echo* éene der kleine planeten. Zie *Asteroïden*.

Echtbreuk, in 't Latijn *adulterium*, ook *overspel* genaamd, is de geslachtsverbinding van een gehuwd persoon met een ander, als ware deze de echtgenoot. Bij alle natiën en in alle tijden is deze schending der huwelijkstrouw als een strafbaar feit beschonwd, dat echter der vrouw altijd veel zwaarder is toegerekend, dan den man, — zeker ook al om de veel ergere gevolgen. — Bij de volken, waar de polygamie in zwang is, kan van het bestraffen van den man deswege in het geheel geen sprake zijn. De algemeene regel, dat, hoe onbeschaafder de toestand eens volks is, des te barbaarscher de straffen zijn, blijkt ook hier waar te wezen. Bij vele wilde stammen stond en staat het den man nog vrij, zijne overspelige vronw te dooden. Bij de oude Egyptenaren sneed men der overspelige vrouw den neus, het hoogste sieraad van een schoon aangezicht, af, en de verleider werd met duizend stokslagen gestraft. De vrouw van den Hindoe, die de aan haren heerscher verschuldigde trouw schendt, wordt op eene openbare plaats door de honden verscheurd en de verleider, op een gloeiend ijzeren bed vastgemaakt, levend verbrand. De Israëlieten steenigden de echtbreekster, doch de man viel pas onder de strafwet, als hij overspel bedreef met eene gehuwde vrouw, wegens de krenking van het recht van den anderen echtgenoot. Zeer schadelijk werkte de bepaling van hnn recht, dat de man aan zijne van ontrouw verdachte vronw den zuiveringseed kon opleggen. Echtbreuk van eene slavin werd met stokslagen gestraft; onteering eener slavin door een vrij man kon met het offeren van een ram gezoend worden. Volgens *Solon's* wetgeving kon de Athener zijne overspelige vrouw of onteerde dochter als slavin verkoopen. Bij de Germanen, waar de echtbreuk, volgens *Tácitus*, zeldzaam was, mocht de man zijne aan echtbreuk schuldige vrouw naakt, met afgesneden haar, in tegenwoordig-

heid der verwanten, uit de echtelijke woning verjagen en door het gansche dorp voor zich uit zweepen. In 't Romeinsche Rijk mocht de man zijne op overspel betrapte vrouw dooden, zoomede den medeplichtige, en gelijke rechtspleging mocht de vader over de dochter en haren verleider uitoefenen; de straf op echtbreuk was de dood, later tuchthuisstraf en geldboete: — nog later werd de overspelige vrouw in een klooster gestoken. Vergeving van den man bracht groote vermindering van straf aan. De Fransche wetgeving, nog heden ten dage bij ons geldig, verklaart den moord voor „*excusable*", dien de man pleegt op zijne in de echtelijke woning op echtbreuk betrapte vrouw en haren medeplichtige. Zijne straf is dan gevangenis van één tot vijf jaar. De echtbreekster en haar medeplichtige kunnen veroordeeld worden tot gevangenisstraf van drie maanden tot twee jaren. De vervolging wegens overspel kan alleen plaats hebben op aanklacht van den man, die daartoe het recht verliest, als hij zich zelf aan strafbare echtbrenk schuldig maakt. De man kan ten allen tijde de straf, aan de vrouw opgelegd, doen eindigen door zijne toestemming, dat zijne vrouw tot hem terugkeert. De medeplichtige aan echtbreuk beloopt behalve gevangenisstraf nog eene geldboete; als bewijsmiddelen van zijne medeplichtigheid kunnen, buiten het geval van betrapping op heeterdaad, alleen dienen brieven en andere van hem afkomstige schrifturen. De man begaat pas overspel, als hij in het huis, door hem met zijne vrouw bewoond, eene bijzit onderhoudt; hij kan alleen op klachte van de vrouw vervolgd worden; — de straf, die hem wacht, bestaat slechts in eene geldboete van vijftig tot duizend gulden, zoodat, als de echtgenooten in wettelijke gemeenschap van goederen getrouwd zijn, de vrouw de helft der straf meêdraagt. Volgens ons recht is echtbrenk voor beide echtgenooten gelijkelijk eene reden tot echtscheiding. De van overspel bij vonnis overtuigde persoon kan nimmer met den medeplichtige aan dat overspel in het huwelijk treden. In Engeland kan de door echtbreuk beleedigde echtgenoot voor die beleediging schadevergoeding vorderen; volgens ons recht kan zoodanige actie niet worden toegewezen; zij berust op verouderde begrippen, overgebleven uit minder beschaafde tijden.

Echtermeijer (Ernst Theodor), een Duitsch schrijver, geboren te Liebenwerda in 1805, studeerde te Halle in de rechten en te Berlijn in de wijsbegeerte en letteren. Eerst werd hij leeraar aan het gymnasium te Zeitz en in 1831 hoofdleeraar aan het paedagogium te Halle. Tien jaar later vertrok hij naar Dresden en overleed aldaar in 1844. Hij stichtte met *Arnold Ruge* de „Hallische Jahrbücher" en den „Deutschen Musenalmanach". Met *Moritz Seyffert* gaf hij eene: „Anthologie aus neueren lateinischen Dichtern (1834, 2 dln)" in het licht, alsmede: „Carmina aliquot Goethii et Schilleri latine reddita (1833)", — voorts met *Henschel* en *Simrock*: „Quellen des Shakspeare in Novellen, Märchen und Sagen (1831, 3 dln)", — terwijl zijne: „Mustersammlung deutscher Dichter (1858, 10de druk)" grooten bijval vond.

Echtscheiding is de opheffing van den huwelijksband gedurende het leven der echtgenooten volgens de vormen, door de wet voorgeschreven. Bij de volken, waar polygamie heerscht, en bij vele andere, vooral Oostersche volken, is van de eigenlijke echtscheiding in zooverre geen sprake, daar de man zijne vrouw naar willekeur verstooten, en deze haren man op hare beurt verlaten kan: de wilsuiting van één der echtgenooten is dus voldoende, om den band des huwelijks te verbreken. Die vrijheid aan weêrszijden schijnt *Solon* in zijne wetgeving aan de Atheners verleend te hebben. In het oude Rome schijnt eerst alleen de man het recht van scheiden gehad te hebben; later werd ook de vrouw toegelaten, om eene actie tot scheiding in te stellen. In de pandecten vindt men onderscheidene gronden voor echtscheiding; sommige alleen voor den man, andere ook voor de vrouw geschreven: tot deze laatste behooorden, onder anderen, de overgang in den geestelijken stand, onderdom, onvruchtbaarheid en lichamelijke gebreken. Ook de onderlinge wilsovereenstemming (divortium bona gratia) is voor de echtscheiding voldoende. Echtbreuk is voor den man altijd eene reden; voor de vrouw slechts onder bepaalde omstandigheden. Gedurende vele eenwen na de invoering van het Christendom maakte men van de echtscheiding gebruik zonder eenigen vorm in acht te nemen. *Karel de Groote* verklaarde den huwelijksband voor onoplosbaar; de priesterschap trachtte dat beginsel in de middeneeuwen meer en meer wortel te doen schieten; in naam hield men er streng aan vast, — toch moest men wijken voor de eischen der menschelijke natnur; en dit deed men door de scheiding van tafel en bed in te voeren en toe te laten, óf — hetgeen nog onzedelijker werkte — men zocht naar allerlei spitsvondig uitgedachte redenen tot nietigverklaring van huwelijken, om de grooten der wereld te kunnen bevrijden van een huwelijksband, waarvan ze gaarne verlost wilden zijn. Sedert eeuwen is het onder de beoefenaren van het kerkelijk en van het wereldlijk recht een punt van verschil geweest, óf men de echtscheiding als volkomene oplossing van den band tusschen echtgenooten moest toelaten, dan óf men liever in hare plaats de scheiding van tafel en bed moest behouden. Voor de toelating der echtscheiding pleiten de meeste gronden; de onoplosbaarheid van het huwelijk is tegen de natuur van alle dingen, in 't bijzonder, tegen de natnur der menschen; de zedelijkheid lijdt meer door het voortbestaan van een huwelijk, dat slechts in naam bestaat, dan door de ontbinding van eene vereeniging, die geen reden van bestaan meer heeft; zulk eene heilige verbintenis als het huwelijk mag evenmin als elke andere in schijn voortdnren, waar haar doel en wezen geheel verdwenen zijn. Scheiding van tafel en bed verschilt meer in naam dan in wezen van de echtscheiding: zij is een gedeeltelijke factische opheffing van den echtband, die in de gevolgen veel schadelijker zal werken, dan de volledige oplossing.

De R. Katholieke Kerk heeft op het Concilie van Trente de onoplosbaarheid van het huwelijk, wat den band betreft, wel aangenomen — doch ten onrechte: door verscheidene leeraren van het kerkrecht is bewezen, dat de

echtscheiding niet in strijd is met de leer van het huwelijk in den Bijbel, noch met het begrip van het huwelijk als sacrament, zooals het door de Kerk zelve is vastgesteld, noch met de traditiën der Kerk, die feitelijk meermalen van het door haar zelve gestelde beginsel is afgeweken. De leer der Protestantsche en der Grieksche Kerk laten de echtscheiding toe. Als voorbeeld van de regeling der echtscheiding kan het best dienen de geschiedenis van het Fransch burgerlijk recht in deze materie, dat ook in onze wetgeving in hoofdzaak is overgenomen. Dadelijk in het begin der Fransche Revolutie werd het huwelijk voor eene burgerlijke handeling verklaard: de vraag over de toelaatbaarheid der scheiding moest dus ook door het burgerlijk recht behandeld worden Het decreet der Wetgevende Vergadering van 20–25 September 1792 bevatte de eerste nieuwe regeling; het ging uit van de twee navolgende gronden, namelijk, dat het huwelijk, ook in zijne gevolgen, slechts als een burgerlijk contract moest beschouwd worden, en dat de bevoegdheid tot scheiding voortsproot uit de begrippen van individueele vrijheid, die door een onoplosbaren band vernietigd zou worden. Dienovereenkomstig kon de scheiding plaats hebben met onderling goedvinden der partijen (*consentement mutuel*), en wèl op aanzoek van éene harer door eene eenvoudige, ongemotiveerde verklaring, dat er gebrek was aan overeenstemming van inborst en karakter (*sur la simple allégation d'incompatibilité d'humeur ou de caractère*), en wegens bepaald op te geven gronden, als krankzinnigheid, veroordeeling tot lijf- of onteerende straf, wegens misdrijf door den eenen echtgenoot tegen den anderen begaan, algemeen bekende liederlijkheid, kwaadwillige verlating, enz.

De formaliteiten, die er te vervullen waren voor de scheiding, die door den ambtenaar van den burgerlijken stand kon worden uitgesproken, legden den echtgenooten slechts geringe bezwaren in den weg tot bereiking van hun doel.

Toch schenen deze bepalingen der Nationale Conventie nog te belemmerend: bij decreet van 8 Nivôse, jaar II, maakte zij het hertrouwen en de regeling der gevolgen van het vroegere huwelijk gemakkelijker. Werkelijke scheiding gedurende meer dan een half jaar werd genoegzaam verklaard om eene echtscheiding uit te lokken.

Blijkbaar was men nu te ver gegaan, — vooral voor een volk met een karakter als het Fransche. De laatste bepalingen werden in het volgend jaar weêr ingetrokken en de wet van 1792 voortdurend van kracht verklaard, die dan ook in werking gebleven is tot de invoering van den Code Napoléon. Na breedvoerige beraadslagingen werden in deze wet de volgende hoofdbeginselen aangenomen: de echtscheiding werd formeel erkend; in den regel kan zij slechts uitgesproken worden op enkele bepaald aan te wijzen gronden, niet op gebrek aan overeenstemming van inborst en karakter; ook zonder opgave van eene bepaalde oorzaak kan de scheiding volgen, mits aan de echtgenooten voor dit geval de nakoming van zoodanige voorwaarden worde opgelegd, dat uit de vrijwillige vervulling daarvan genoegzaam blijkt, dat de samenleving als echtgenooten voor hen ondragelijk geworden is; op dezelfde gronden kunnen de echtgenooten scheiding van tafel en bed in plaats van echtscheiding vragen; het onderling goedvinden is ook hier niet voldoende. De daadzaken, waarop eene actie tot echtscheiding gebaseerd kan worden, zijn de navolgende: echtbreuk der vrouw, echtbreuk van den man, alleen in 't geval dat hij eene bijzit in de gemeenzame woning houdt; buitensporigheden, zware mishandelingen en grove beleedigingen en veroordeeling tot eene onteerende straf van één der echtgenooten. Echtscheiding op gemeenschappelijk verzoek, zonder opgave van speciale reden, werd toegelaten op grond, dat menschelijkheid, eergevoel of de onmogelijkheid van het juridisch bewijs te leveren van sommige feiten vaak, vooral voor de vrouw, een hinderpaal zouden vormen, om tot het door beiden begeerde doel te geraken. Voorwaarden voor deze scheiding zijn: dat beide echtgenooten er op aandringen en daarbij volharden; dat de man ten minste 25, de vrouw 21 jaar ond is; dat de vrouw de 45 jaren nog niet voorbij is; dat het huwelijk tenminste 2 jaar en nog geen 20 jaar voluit geduurd heeft; dat de ouders, of, bij volstrekte verhindering de grootonders, wier toestemming tot het aangaan van het huwelijk ook noodig was, op de daarvoor bepaalde termijnen telkens hunne bewilliging geven. Herhaaldelijk moeten de echtgenooten voor den rechter verschijnen, telkens met tusschenverloop van bepaalde termijnen, om hun wensch tot scheiding uit te spreken en daarbij te volharden. Gelukt het den rechter niet, om hen te verzoenen, dan wordt na zekeren tijd na de laatste verschijning de scheiding uitgesproken, en drie jaren daarna mogen de gescheidenen een nieuw huwelijk aangaan.

Na de Restauratie schafte men al deze bepalingen af; de wet van 8 Mei 1816 verbiedt elke echtscheiding; alleen scheiding van tafel en bed is toegelaten wegens bepaald aangewezen oorzaken; onderlinge overeenstemming is ook daartoe nimmer voldoende.

Sedert de Julirevolutie is er herhaalde malen op aangedrongen, om de bepalingen van den Code Napoléon weêr in te voeren: tot heden te vergeefs. Onze wetgeving volgt in hoofdzaak de beginselen van dit wetboek. De echtscheiding, hoewel heftig bestreden bij de beraadslaging over de wet door de R. Katholieke afgevaardigden, is toegelaten en daarnevens ook de scheiding van tafel en bed. Echtscheiding kan nimmer door onderlinge toestemming plaats hebben. Zijdelings kan deze bepaling ontdoken worden, doordat scheiding van tafel en bed op beider verzoek, zonder opgave van bepaalde oorzaak, mogelijk is, en eveneens, vijf jaren ná de uitspraak, de ontbinding van het huwelijk door den rechter kan worden uitgesproken. De gronden tot echtscheiding zijn alleen de volgende: overspel, kwaadwillige verlating, veroordeeling tot eene onteerende straf, na het huwelijk uitgesproken, en zware verwondingen of gevaarlijke mishandelingen tusschen de echtgenooten gepleegd. Vele termijnen en formaliteiten zijn in het proces in acht te nemen. De echtscheiding moet, in 't

algemeen, zooveel mogelijk de gevolgen van het vroeger huwelijk doen verdwijnen. Dienovereenkomstig krijgen de gescheidene partijën (of, volgens enkele wetgevingen. alleen de onschuldige partij) het recht terug, om, onder de gewone voorwaarden (soms met eenige beperkingen, vooral wat den tijd betreft, binnen welken dit geschieden kan) een nieuw huwelijk aan te gaan. De vrouw moet meestal een tijd wachten, om de zoogenaamde verwarring van bloed, *confusio sanguinis*, te voorkomen. De meeste wetten laten niet toe, dat de eens gescheiden echtgenooten, weder te zamen in het huwelijk treden; ook onze wet verbiedt dit. Er kunnen gewichtige gronden vóór, maar ook tegen dat verbod aangevoerd worden. Bij de regeling der gevolgen voor de kinderen en van de verhouding, wat de goederen aangaat, moet de rechter vooral acht slaan op de belangen van de onschuldige partij. Waar de Kerk de huwelijken sluit, dáar is ook de geestelijkheid de aangewezen rechter in scheidingszaken; waar het burgerlijk huwelijk bestaat, dáar behoort de kennisneming dezer soort van zaken aan den burgerlijken rechter. Bij ons is de arrondissementsrechtbank de eenig bevoegde rechter; scheidsmannen kunnen geene scheiding uitspreken. Zie verder *Huwelijk*.

Echtverbintenis, zie *Huwelijk*.

Ecija, eene oude, aanzienlijke en welvarende stad der Spaansche provincie Sevilla, ligt in Andalusië, 6 geogr. mijl van Cordova op 2 steenachtige heuvels en op den linker oever van de van hier af bevaarbare Xenil, eene zijrivier van de Guadalquivir. Men heeft er deftige gebouwen, zooals 6 parochiekerken, 5 kapellen, 7 nonnen-, en 13 voormalige monnikenkloosters, 2 hospitalen, een vondelingenhuis, een schouwburg enz. Men hondt haar voor het warmste plekje van Andalusië, weshalve zij den bijnaam heeft van El sarten de l'España (De braadpan van Spanje). Het aantal harer inwoners bedraagt 22500 en met die der Vega ruim 30000. Zij houden zich vooral bezig met de vervaardiging van wollen, linnen en zijden stoffen, terwijl in haren omtrek veel werk wordt gemaakt van de veeteelt en van den katoenbouw. Bij de Romeinen droeg zij den naam van *Astigis* of *Angusta firma in Baetica*.

Eck. Onder dezen naam vermelden wij:

Johan Mayr von Eck, een tegenstander van *Luther* en geboren in 1486 te Eck in Schwaben. Met ijver bestudeerde hij de geschriften der Kerkvaders, verwierf eene ongemeene vaardigheid in het redetwisten, werd doctor in de godgeleerdheid, canonicus te Eichstädt en was prokanselier te Ingolstadt, toen hij zich in 1518 tegen de stellingen van *Luther* verzette. Daar hij door zijn geschrift in een strijd met *Karlstadt* gewikkeld werd, kwam hij in hetzelfde jaar met *Luther* overeen, dat de zaak door het honden van een twistgesprek te Leipzig zou worden beslist, doch zijne ijdelheid verleidde hem, om tegelijk ook *Luther* daartoe nit te dagen. Het duurde van 27 Juni tot 17 Juli 1519. Het valt niet te ontkennen, dat daarbij de welbespraaktheid van *von Eck* — maar ook deze alleen — de algemeene bewondering wekte. Een levendig twistgeschrijf van *von Eck* met *Luther* en *Melanchthon* was het gevolg van de samenkomst. Hij verketterde de ingezetenen van Wittenberg als Lutherschen en begaf zich in 1520 naar Rome, om, door persoonlijken haat en door *Fugger* aangespoord, gestrenge maatregelen tegen hen uit te lokken. Met eene verdoemingsbul tegen *Luther* keerde hij terug, maar vond zooveel tegenstand, dat hij de wijk moest nemen naar het klooster van den H. Paulus te Leipzig. In 1530 ontmoeten wij hem op den Rijksdag te Augsburg, waar hij de merkwaardige verklaring aflegde, „dat hij de Augsburgsche Confessie wel zou kunnen weêrleggen uit de werken der Kerkvaders, maar niet uit de H. Schrift." Hij nam er ook deel aan de vervaardiging van een verweerschrift der R. Katholieken, alsmede aan de pogingen om tot eene schikking te komen. Hij overleed in 1543.

Jacobus Eck, een verdienstelijk rechtsgeleerde. Hij werd geboren te Keulen in 1693, studeerde aan onderscheiden Duitsche hoogescholen, vestigde zich in 1710 als advocaat te Cleef en zag zich in 1716 benoemd tot hoogleeraar te Hamm, in 1721 te Duisburg en in 1735 te Groningen, waar hij in 1757 overleed.

Cornelis van Eck, een Nederlandsch rechtsgeleerde, geboren te Arnhem in de 2de helft der 17de eeuw. Hij werd in 1685 hoogleeraar te Franeker en in 1693 te Utrecht en overleed aldaar den 26sten Februari 1732. Van zijne geschriften noemen wij: „Principia Juris civilis secundum ordinem Pandectorum (1689, 2 dln; later meermalen herdrukt)", — en „Theses Juris controversi (1700, desgelijks hij herhaling uitgegeven)"; ook zond hij eenige „Orationes", „Disputationes" en „Carmina" in het licht.

Cornelis Fransen van Eck, een Nederlandsch godgeleerde. Hij werd geboren te Amsterdam den 2den Maart 1764, studeerde aldaar en te Leiden in de theologie, was achtereenvolgens predikant te Hemmen en te Deventer, en aanvaardde hier in 1799 de betrekking van hoogleeraar in de godgeleerdheid, nadat hij eene dergelijke te Francker had van de hand gewezen. De senaat der Geldersche hoogeschool verleende hem in 1805 eershalve den doctorstitel, en hij aanvaardde in 1817 tevens den leerstoel der Nederlandsche taal- en letterkunde. Een beroep naar de doorluchtige school te Amsterdam meende hij niet te moeten opvolgen en hij bleef met den meesten ijver ook als predikant werkzaam. Nadat hij in den aanvang van 1830, bij de viering van het tweede eeuwfeest van het Athenaeum, te Deventer als redenaar was opgetreden, overleed hij kort daarna op den 11den Maart van genoemd jaar. *Van Eck* heeft zich ook als lid der Synode en als voorzitter van het Provinciaal kerkbestnur zeer verdienstelijk gemaakt. Hij was lid van de Maatschappij van Nederlandsche Letterknnde te Leiden, van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem en van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap. Een paar „Tientallen Leerredenen" enz. zijn van hem in het licht verschenen.

Eckardt. Onder dezen naam vermelden wij:

Ludwig Eckardt, een Oostenrijksch dichter en schrijver, geboren den 26sten Mei 1827 te Weenen. Hij studeerde in zijne geboortestad en schreef op 19-jarigen leeftijd het drama: „Thron und Hütte (1846)". Wegens deelneming

aan de Octoberrevolutie van 1848 moest hij de wijk nemen naar Zwitserland, vestigde zich als docent in de letterkunde en aesthetiek aan de universiteit te Bonn en werd professor aan de cantonnale school te Luzern, waar echter de Uitramontanen zijn ontslag wisten te bewerken. In 1862 vertrok hij als Hofbibliothecaris naar Karlsruhe en redigeerde eenige jaren daarna de demoeratische „Manheimer Zeitnng". Sedert 1867 bezoeht hij onderscheidene Duitsche steden en hield voordrachten over geschied- en letterknndige onderwerpen. Hij vestigde zich vervolgens weder te Weenen en overleed te Tetsjen den 1sten Februari 1872. Als dichter schreef hij de drama's: „Socrates (1858)", — „Friedrich Schilier (1859)", — „Palm (1860)", — „Weitburger und Patriot 1862)", — „Josefine (1863)", — voorts: „Novellen (1867)", — „Nikolaus Manuel, ein Roman aus der schweizerischer Revolutionszeit (1862)", — „Anleitung dichterische Meisterwerken zu lesen (2de druk, 1867)", — verklarende aanteekeningen op dramatische stnkken van *Schiller*, — „Vorschule der Aesthetik (1864—1865, 2 dln)", — en „Wandervorträge (1867)".

Julius Eckardt, een verdienstelijk journalist, geboren in Augustus 1836 te Wolmar in Lijfland. Hij studeerde te Petersburg, Dorpat en Berlijn in de rechten en geschiedenis, trad in het huwelijk en aanvaardde in het najaar van 1860 de betrekking van juridisch secretaris bij het Lijflandsch Evangelisch-Luthersch consistorie te Riga. In die betrekking werd hij bekend met de plannen der Regeering tot Russificatie der Oostzeeprovincieën en voegde zich bij de liberale Baltische partij. Hij was eerst medewerker aan het „Baltische Monatschrift" en vervolgens aan de „Riga'sche Zeitung" en zocht zooveel mogelijk de hervorming der grondwet van Lijfland en tevens de nauwe aaneenslniting van Lijf-, Esth- en Koerland te bevorderen. Tevens bestreed hij met geestdrift bovenvermelde Russificatie. Door de eensuur in zijne beweging belemmerd, liet hij in 1867 zijne betrekking in Lijfland varen en vertrok naar Leipzig, waar hij gedurende drie jaar met *G. Freytag* den „Grensboten" redigeerde en onderscheidene historische studiën over Russische toestanden in het licht gaf. In 1870 vestigde hij zich te Hamburg als redacteur van den „Hamburger Korrespondent" en van de „Hamburger Börsenhalle" en werd er in het voorjaar van 1874 benoemd tot secretaris van den Senaat. Voorts zag hij zich den 1sten Juli 1882 met den titel van gehelm regeeringsraad geplaatst bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken in Pruisen. Hij behoort tot de ijverigste aanhangers van het kathedersocialismus en van de Vereeniging voor sociale politiek, waarbij hij in 1874 als secretaris werkzaam was. Hij schreef: „York und Paulucci, Aktenstücke und Beiträge zur Geschichte der Konvention von Tauroggen (8855)", — „Die baltischen Provinzen Ruszlands (2de druk, 1869)", — „Baltische und Ruszische Knltnrstudien (1869)", — „Bürgerthum und Bureaukratie, vier Kapitel aus der neuesten livländischen Geschichte (1869)", — „Ruszlands ländliche Zustände seit Aufhebnng der Leibeigenschaft (1869)", — „Juri Samarins Anklage gegen die Ostseeprovinzen", — en „Inngruszisch und Altlivländisch (2de druk, 1871)". Eene bloemiezing uit zijne werken is in het Engelsch verschenen onder den titel: „Modern Russia (1868)".

Ecker (Alexander), een verdienstelijk ontleedkundige, geboren den 10den Juli 1816 te Freiburg in de Breisgan, studeerde aldaar en te Heidelberg in de natuur- en geneeskunde en begaf zich na zijne promotie naar Parijs en vervolgens naar Engeland, om er de musea en de hospitalen te bezoeken. In 1838 keerde hij naar Freiburg terug, waar hij zich oefende onder de leiding van *Rokitansky*, vestigde zich in 1839 als privaatdocent te Freiburg, aanvaardde er tevens de betrekking van assistent bij de kliniek, werd er vervolgens prosector en wijdde zich met ijver aan de beschrijvende ontleedknnde, terwijl hij tevens voorlezingen hield over pathologische anatomie. In 1841 werd hij prosector van *Tiedemann* te Heidelberg en leverde er een merkwaardig geschrift over epitheliaalkanker. In 1844 vertrok hij als hoogleeraar in de anatomie en physiologie naar Basel en in 1850 als opvolger van *Siebold* naar Freiburg, terwijl hij er in 1857 na het overlijden van *Kobelt* als hoogleeraar in de ontleedknnde optrad. Onder zijne leiding werd het nieuwe gebouw voor anatomie voltoid. Hij stichtte voorts een anthropologisch museum en vervolgens eene prachistorische en ethnographische verzameling, welke door de bemoeilingen van hem en van *Fischer* eerlang zeer belangrijk werd. Van zijne geschriften vermelden wij: „Der feinere Bau der Nebennieren (1847)", — „Das elektrische Organ der Mormyri (1858)", — „Icones physiologicae (1851—1859)", — „Die Hirnwindungen des Menschen (1869)", — en „Crania Germaniae (1863—1865)". Sedert 1866 redigeert hij met *Lindenschmit* het: „Archiv für Anthropologie".

Eckermann (Johann Peter), bekend door zijne betrekking tot *Göthe*, werd geboren in 1792 te Winsen in Hannover. Hij nam in den winter van 1813 op 1814 deel aan den krijgstocht tegen de Franschen en ontving in 1815 eene aanstelling bij de krijgskanselarij te Hannover. Hoewel hij reeds 25 jaar oud was, bezocht hij het gymnasium aldaar en ging, nadat hij in 1821 een bundel gedichten in het licht gegeven had, naar Göttingen, waar hij zich aan de studie der lettteren wijdde. In het najaar van 1822 begaf hij zich weder naar Hannover en zond het handschrift zijner: „Beiträge zur Poesie (1823)" naar *Göthe*, wien hij in 1823 te Weimar bezocht. Laatstgenoemde hield *Eckermann* als zijn secretaris bij zich, waarna deze in 1827 eershalve door den senaat der hoogeschool te Jena tot doctor benoemd werd en jaren aancen den Groot-Hertog onderwijs gafin de Duitsche en Engelsche talen. In 1830 deed hij met den zoon van *Göthe* eene reis naar Italië, en zag zich vervolgens benoemd tot Hofraad en bibliothecaris der Aartshertogin. Hij overleed te Weimar den 3den Decembe 1854. *Eckermann* heeft zich vooral bekend gemaakt door de uitgave van zijne: „Gesprächе mit Göthe (1836, dl. 1 en 2; 1848, dln 3)", welke nagenoeg in alle Europeesche talen zijn overgezet. Ook bezorgde hij met *Riemer* eene uitgave der werken van *Göthe* in 2 deelen (1837) en eene volledige uitgave der werken van dien dichter en

prozaschrijver in 40 deelen (1839—1840).

Eckernförde of *Eckernförde*, eene kleine havenstad in het hertogdom Sleeswijk, telt slechts 4 500 inwoners, doch is merkwaardig wegens eenige belangrijke gebeurtenissen. Den 7den December 1813 werden er de Denen door *Walmoden* geslagen. Den 5den April 1849 werden er in de haven het Deensche linieschip „Christiaan VIII" en het fregat „Geflon" door de Dnitsche strandbatterijen beschoten, zoodat het eerste in de lucht vloog en het laatste zich overgaf, en den 1sten Februari 1864 moesten er 3 Deensche oorlogschepen de wijk nemen voor het vuur der Pruisische getrokkene zesponders, waarna Eckernförde werd bezet. Het denkbeeld is geopperd, om de haven van Eckernförde tot het aanvangspunt te maken van een Noord- en Oostzeekanaal.

Eckersberg (Christoph Wilhelm), een Deensch historieschilder, werd geboren nabij Apenrade den 2den Januari 1783, bezocht in 1803 en vervolgens de Kunstacadémie te Kopenhagen en verwierf er den prijs in 1805 en in 1809, zoodat hij zich in staat zag gesteld, om in Italië en Frankrijk de onde meesters te bestudeeren. Zijn schilderstuk: „Mozes aan de Roode Zee (1817)" beviel ongemeen, zoodat hij lid werd der Académie en er tevens eene aanstelling ontving als professor. Daarna schilderde hij: „De dood van Baldur" volgens de Edda, alsmede een tooneel uit „Axel nnd Walburg" van *Oehlenschläger*. Ook als portret- en zeeschilder verwierf hij grooten roem, en hij overleed den 22sten Juli 1853. Eene reeks van vier tafereelen uit de Deensche geschiedenis in de troonzaal te Kopenhagen en een dergelijk tafereel in de ridderzaal te Christiansbnrg worden zeer geprezen.

Eckert (Karl Anton Florian), een Duitsch musicus, geboren te Potsdam den 7den December 1820, ontving het eerste onderwijs in de muziek van *Zelter* en *Bungenhagen* en op de viool van *Hubert Ries*. Reeds in 1831 werd de 46ste Psalm, door hem gearrangeerd voor solo, koor en orchest, in de „Singacademie" onder zijne eigene directie uitgevoerd. In 1832 volgde eene opera in 3 bedrijven, „Kätchen von Nürnberg" genaamd, die in den schouwburg te Berlijn, desgelijks onder zijne leiding, ten gehoore werd gebracht, — in 1834 het oratorinm „Ruth", — en in 1836 de opera in één bedrijf: „Der Laborant". In laatstgenoemd jaar begaf hij zich naar Leipzig, waar hij tot 1839 het onderwijs genoot van *Mendelssohn-Bartholdy*. Hij componeerde voorts het oratorium „Judith" en vertoefde achtereenvolgens te München, te Parijs en te Rome. Hier componeerde hij de opera: „Wilhelm von Oranïen", die in 1846 in den schouwburg te Berlijn werd opgevoerd. Ook ontving hij eene nitnoodiging van den Koning der Nederlanden, om haar te 's Gravenhage ten tooneele te brengen, hetgeen in 1848 geschiedde, nadat zij voorzien was van een Franschen tekst. Toen hij daarna wederom eenigen tijd te Parijs had doorgebracht, begaf hij zich naar Londen, waar hij concerten organiseerde, doch in de jaren 1850 en 1851 was hij kapélmeester aan de Italiaansche opera te Parijs. In 1852 vergezelde hij *Henriette Sontag* naar Amerika, — in 1853 werd hij kapélmeester aan de Keizerlijke opera te Weenen, — van 1861—1868 was hij werkzaam als Hofkapélmeester te Stuttgart en in 1858 aanvaardde hij eene dergelijke betrekking te Berlijn, waar hij den 14den October 1879 overleed.

Eckhard. Onder dezen naam vermelden wij:

Den trouwen Eckhard, volgens de Duitsche heldensage den voogd en opvoeder der *Harlungen*. Deze werden door zijn neef *Ermrich* gedurende zijne afwezigheid opgehangen, waarna *Eckhard* met *Dietrich von Bern* tegen den moordenaar te velde trok en hem versloeg.

Eckhard, den monnik van St. Gallen, den schrijver van het oude „Waltharilied" in Latijnsche hexámeters.

Meester Eckhard, een Dominicaner monnik, vermoedelijk te Straatsburg geboren en te Parijs opgevoed, den grondlegger der bespiegelende wijsbegeerte in Duitschland. Hij was in 1302 of 1304 provinciaal zijner Orde in Saksen, later vicaris-generaal in Bohemen, maakte zich door hervorming der kloosters verdienstelijk, maar haalde zich daardoor tevens veler vijandschap op den hals. In 1310 werd hij als provinciaal naar elders verplaatst, in 1320 was hij prior te Frankfort en werd verdacht gehonden van ketterij, en in 1327, terwijl hij te Keulen een ambteloos leven leidde, door den aartsbisschop *Heinrich* heftig beschuldigd en voor de rechtbank der Inquisitie gebracht. Hij werd dan ook door eene Pauselijke bul veroordeeld, doch dit geschiedde in 1327, één of twee jaar na den dood van *Eckhard*. Van zijne geschriften is weinig tot ons gekomen, doch uit dat weinige blijkt, dat hij een nitstekend verstand en een schrander oordeel bezat, — alsmede dat hij volkomen meester was van den vorm, zoodat hij de moeielijkste onderwerpen met eene verwonderlijke dnidelijkheid wist te behandelen.

Ook herinneren wij aan een verdienstelijken werktuigkundige van dien naam, die eene naar hem genoemde spil voor schepen nitvond, welke door kapitein *Philips* onder den naam van „Philipsspil" bij de Britsche marine is ingevoerd.

Karl Maria Eckhard, afgevaardigde naar den Duitschen Rijksdag en naar den Badenschen Landdag en geboren den 13den Maart 1822 te Engen in Opper-Baden. Hij studeerde in de rechten, werd pleitbezorger te Offenburg, nam deel aan de beweging tegen het Concordaat en zag zich in 1861 tot lid van de Tweede Kamer en op den Landdag van 1865 tot tweede vicepresident benoemd. Hij leverde er een voorstel in om het burgerlijk huwelijk verplicht te maken en herhaalde het in 1867 met een ontwerp tot regeling van het beheer der goederen van wereldlijke stichtingen. Beide voorstellen werden door den Landdag aangenomen, doch eerst in 1870 ten uitvoer gelegd. In 1867 was hij rapporteur over de alliantie tusschen Baden en Pruisen en in 1868 en 1869 nam hij deel aan de Offenburger Vergaderingen. Op den Landdag van 1869 verdedigde hij het adres der meerderheid tegen de aanvallen der Ultramontanen, was in December 1870 verslaggever over de verdragen van Versailles en verklaarde zich vóór de opheffing der departementen van Oorlog en van Buitenlandsche Zaken en der Badensche gezantschappen. In

1871 werd hij eerst vice-president der Tweede Kamer en trad in 1872 in het strijdperk voor de rechten der Oud-Katholieken. Als lid van den Rijksdag voegde hij zich in 1871 bij de nationaalliberalen. In 1870 werd hij lid van de directie der credietbank te Manheim, vestigde zich aldaar, maar kon wegens die betrekking niet weder een mandaat als volksvertegenwoordiger aannemen. Hij behoort tot de leiders der liberalen in Baden en is als uitstekend, gevat en geestrijk volksredenaar een schrik den Ultramontanen.

Eckhart (Johann Georg von), een Duitsch geschiedkundige, geboren den 7den September 1664 te Duingen in het vorstendom Kalenberg. Hij studeerde te Leipzig eerst in de theologie, daarna in de geschiedenis en letteren, werd eerst secretaris van den Saksischen minister en veldmaarschalk Graaf *Flemming*, in 1694 assistent van *Leibniz* bij diens historischen arbeid, in 1706 hoogleeraar in de geschiedenis te Helmstädt, in 1714 raad en historiograaf te Hannover en zette na den dood van *Leibniz* de uitgave voort der „Origines Guelficae" en der „Annales imperii", terwijl hij de betrekking bekleedde van bibliothecaris. In 1719 werd hij door den Keizer opgenomen in den adelstand, vluchtte in 1723 wegens schulden naar Kenlen, omhelsde er den R. Katholieken godsdienst en zag zich in 1724 door den bisschop van Würzburg tot bibliothecaris en historiograaf benoemd. Hij overleed aldaar den 9den Februari 1730. Van zijne geschriften noemen wij: „Historia studii etymologici linguae germanicae hactenus impensi (1724)", — „Corpus historicum medii aevi (1723, 2 dln)", — en „Commentarii de rebus Franciae orientalis et episcopatus Wirceburgensis (1729, 2 dln)".

Eckhel (Joseph Hilarius), een uitstekend penningkundige, geboren te Enzersfeld in Neder-Oostenrijk den 13den Januari 1737, ontving zijne opleiding van de Jezuïeten en voegde zich vervolgens bij hunne Orde. Nadat hij reeds eenigen tijd als leeraar was werkzaam geweest, zag hij zich geplaatst aan het collegie der Jezuïeten te Weenen. Hier was hij met het opzicht op het muntkabinet belast, en na eene reis in Italië werd hij er hoogleeraar in de oudheidkunde en directenr van het Keizerlijk muntkabinet en overleed er den 17den Mei 1798. Hij leverde het uitstekende werk: „Doctrina nummorum veterum (1792—1798, 8 dln)", waaraan uit zijne nalatenschap „Addenda (1826)" zijn toegevoegd.

Eckhoff (Hans Konrad Dietrich) of *Ekhof*, door zijne tijdgenooten „de Duitsche Roscius of Garrick" genoemd, werd geboren te Hamburg den 12den Augustus 1720, verliet er den dienst als klerk bij het Zweedsche commissariaat der posterijen en kwam bij een advocaat te Schwerin, die eene aanzienlijke bibliotheek bezat, vooral van tooneelstukken. Hierdoor werd het verlangen in hem opgewekt om tooneelspeler te worden en hij debuteerde in 1740 bij den troep van *Schönemann* te Lüneburg. Later was hij bij *Schuch*, toen bij *Koch* te Lübeck en kwam in 1769 bij *Seyler* in Hannover. Hij overleed als mededirecteur van den Hofschonwburg te Gotha den 16den Juni 1778. Zonder zelfs een voorbeeld te hebben ter navolging, onderscheidde hij zich door eene getrouwe nabootsing der natuur en door eene schrandere opvatting van zijne rol, zoodat hij de schepper werd van de Duitsche tooneelkunst. Hij oogstte evenzeer bijval in het blijals in het treurspel, doch schitterde vooral in de stukken van *Goldoni* en *Molière*. Zelfs wist hij zijne gebreken — zijne hooge schonders, zijne niet zeer sierlijke gestalte, zijne grove beenderen, ja, zelfs het gemis van een goed geheugen — op eene behendige wijze te verbergen. Hij was een kenner van het menschelijk hart, en daarenboven verhieven zijne levendige declamatie en zijne gepaste gebaren hem tot een dramatisch kunstenaar. Zijne oogen waren glansrijk en vol uitdrukking, en zijne stem, die zoowel den ziedenden toorn als het innigste medelijden wist weder te geven, bezat eene zeldzame welluidendheid, zoodat de meestbevoegde kunstrechters, zooala *Lessing*, *Schröder*, *Iffland*, *Engel*, *Kotzebue* euz., schier geene woorden konden vinden, om zijn heerlijk spel naar eisch te schilderen. In het treurspel blonk hij inzonderheid uit in de rol van *Odoardo*. Ook beijverde *Eckhoff* zich bij voortduring, om den schat zijner letterkundige kennis te vermeerderen en zelf leverde hij vertalingen en gedichten.

Eckmühl of *Eggmühl*, een dorp, in het district Mallersdorf en in het Beiersche arrondissement Neder-Beieren, aan de rivier de groote Laber en aan den weg van Regensburg naar Landshut gelegen, is merkwaardig wegens den aldaar geleverden veldslag van den 22sten April 1809. Nadat de linker vleugel van het Oostenrijksche leger, dat bij Regensburg was opgesteld, bij Abensberg de nederlaag had geleden, vatte Aartshertog *Karel* post bij Eckmühl en bedreigde met 4 legerkorpsen den overwinnaar in den rug, tevens hopende, dat hij zich zou kunnen meester maken van den weg naar Donauwörth, den sleutel van Beieren. *Davoust* echter hield hem den 21sten aanhondend bezig door herhaalde aanvallen en misleidde hem met de beweging van *Napoleon* naar de zijde van Landshut, waar de Oostenrijksche linker vlengel nogmaals geslagen werd. In den namiddag van den 22sten verscheen plotselijk *Napoleon*, die het vervolgen van *Hiller* tot aan de overzijde van de Inn aan *Bessières* had opgedragen, met het korps van *Lannes*, *Masséna*, de Würtembergers onder *Vandamme* en de kurassiersdivisiën *Nansouty* en *St. Sulpice*, — hij verscheen bij het dorp Eckmühl, waar de Beiersche troepen en *Davoust* reeds in het vuur waren. Het Würtembergsche korps, de voorhoede van *Napoleon* vormend, veroverde het dorp Burghausen en bezette de wouden aan weêrszijden van den weg, waardoor de ruiterij gelegenheid ontving om voorwaarts te rukken. Daarop veroverde generaal *Seidewitz* aan het hoofd van 2 Beiersche regimenten eene Oostenrijksche batterij van 16 kanonnen, die den weg naar Landshut bestreken. *Lannes* overvleugelde de Oostenrijkers aan de linker zijde, terwijl zij in het centrum aangetast en teruggedrongen werden. Bij Eckmühl hielden zij weder stand, doch de Würtembergsche infanterie nam het dorp stormenderhand in. Kort daarna werden de Oostenrijkers ook uit het bosch verjaagd, dat Regensburg dekt, en naar de vlakte gedreven. De beide Fransche

kavalleriedivisiën en de Beiersche en Würtembergsche lichte ruiterij snelden nu voorwaarts en wierpen, na een hardnekkig gevecht, de Oostenrijksche ruiterij op de vlucht. Hierdoor werd de infanterie zoodanig in verwarring gebracht, dat de Aartshertog zich genoodzaakt zag, over de Donau naar Regensburg terug te trekken. De Oostenrijkers, die bij Eckmühl met slechts 28000 man tegenover 65000 man Franschen stonden, verloren er 6000 man en 16 stukken geschut. Het verlies der Franschen was veel geringer, en *Napoleon* benoemde *Davoust*, hertog *van Auerstädt*, tot prins *van Eckmühl*. Nadat ook Regensburg ingenomen was, moest de Oostenrijksche generaal *Jellachich* München ontnrimen, zoodat de Koning van Beieren derwaarts kon terugkeeren. Tevens moest de Oostenrijksche opperbevelhebber naar Bohemen terugtrekken, terwijl de weg naar Weenen geopend was voor den vijand.

Eckstein. Onder dezen naam vermelden wij: *Friedrich August Eckstein*, een verdienstelijk letterkundige en stichter der vergaderingen van philologen. Hij werd geboren te Halle den 6den Mei 1810, studeerde aldaar en werd er in 1831 leeraar aan de Latijnsche school en in 1839 eerste leeraar aan het paedagogium, maar liet in 1842 deze betrekking varen, om zich met het rectoraat der Latijnsche school te belasten, dat hij tot 1863 waarnam. Inmiddels was hij in 1849 mededirecteur der Francke'sche stichtingen geworden en had in 1849—1859 tevens aan het staatkundig leven deelgenomen als lid van de Tweede Kamer in Pruisen, waaraan hij ook onder het bewind van den tegenwoordigen Keizer (1858—1860) als secretaris verbonden was. Sedert het najaar van 1863 bekleedt hij het rectoraat aan de Thomasschool te Leipzig, waar hij tevens benoemd werd tot buitengewoon hoogleeraar aan de universiteit en vervolgens tot directeur der philologische afdeeling van het paedagogium. Als lid van het kerkbestuur te St. Thomas werd hij in 1871 tot lid der eerste landsynode gekozen. Hij leverde schooluitgaven van onderscheidene Latijnsche schrijvers, verschillende verhandelingen, een „Nomenclator philologorum (1871)", enz.

Ernst Eckstein, een dichter en journalist, geboren te Gieszen den 6den Februari 1845. Nadat hij het gymnasium had bezocht, volbracht hij eene reis naar Italië, studeerde daarna te Gieszen en te Bonn in de letteren en begaf zich in 1868 naar Parijs, waar hij het humoristisch epos: „Schach der Königin (1870)" voltooide. Voorts schreef hij er: „Die Gespenster von Varzin (1870)", — „Der Stumme von Sevilla (1871)", — en „Pariser Silhouetten (1873; 2de druk, 1874)". In de volgende jaren bezocht hij Italië, Spanje, Frankrijk, Zwitserland, de Nederlanden, Oostenrijk enz. Te Rome bracht hij de eerste zangen op het papier van het satyrieke epos: „Venus Urania (1872)", hetwelk hij te Granada voltooide. Voorts leverde hij de merkwaardige novellen: „Margherita", — „Am Grabmal des Cestius", — en „Die Moschee von Cordoba", in 1874 tot een bundel vereenigd, — wijders een aantal geestige schetsen onder den titel: „Leichte Waare (1875)", die binnen weinige maanden werden herdrukt. Na een kort vertoef te Weenen, waar hij werkzaam was aan het feuilleton der „Nene Freie Presse" keerde hij naar Dnitschland terug, waar hij redacteur werd van de: „Deutsche Dichterhalle". Voorts vermelden wij van hem: „Aus Seknnda und Prima (1—4de druk, 1875)", — „Italiens Knnstschätze (1875)", — „Initium fidelitatis (1876; 7de druk, 1877)", — „In Moll nnd Dur (1877)", — „Ein Pessimist, Lustspiel (1877)", — „Sturmnacht, neue Novellen (1878, 2 dln)", — en „Beiträge zur Geschichte des Feuilletons (1876, 2 dln)".

Eclaireurs. Hieronder verstaat men in de tactiek enkele vooruitgeschoven manschappen of kleine troepenafdeelingen, die ten doel hebben het gevechtterrein te verkennen met het oog op de aanwezigheid van hindernissen, die den aanval knnnen belemmeren. Tevens moeten zij de bewegingen des vijands waarnemen om verrassingen te voorkomen en zijne aandacht afleiden van de bewegingen van eigen troepen.

Eclampsie noemt men een aanval van kramp, waarbij de spieren zich geweldig samentrekken. Zij komt voornamelijk voor bij zwangeren en kraamvronwen en bij kleine kinderen, en onderscheidt zich van *epilepsie* (vallende ziekte) slechts daardoor, dat de laatste gednrig terugkeert, terwijl de eclampsie zich tot één of weinige aanvallen bepaalt.

Eclecticus of *uitlezer* is de zoodanige, die uit alles het beste neemt. Daarom geeft men den naam van *eclectische wijsgeeren* aan de zoodanigen, die geen bepaald stelsel aannemen, maar uit ieder stelsel datgene, wat naar hun oordeel in overeenstemming is met de waarheid. Znlk een wijsgeer loopt alleszins gevaar, onvereenigbare stellingen met elkander te verbinden. In de dagen der Oudheid zochten de eclectische wijsgeeren de uitspraken van *Pythágoras*, *Plato* en *Aristóteles* samen te smelten, en de voornaamste vertegenwoordigers van deze richting waren *Plotinus* en *Proclus*. In lateren tijd heeft men den naam van eclectische wijsgeeren gegeven aan *Royer Collard* en *Victor Cousin* in Frankrijk, daar ook zij hunne beginselen aan verschillende stelsels ontleenden.

Eclips, zie *Verduistering*.

Eclipta *L.* of *taanbloem* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Saâmgesteldbloemigen* (Compositae). Het onderscheidt zich door veelbloemige, ongelijkslachtige bloemhoofdjes, door eene enkele rij vronwelijke straalbloempjes en buisvormige, 4-tandige schijfbloempjes, alle binnen een 2-rijig, schnbbig omwindsel op een stoppeligen vruchtbodem; de stijltjes zijn lijnvormig en naar boven fijn en gelijkmatig behaard, — de stempelwratjes duidelijk, de helmknopjes ongespoord, de vrnchtjes aan de zijden van wratjes voorzien, maar zonder haarkroon. *E. alba Hask.* is een Indisch kruid met tegenovergestelde bladeren, die als groente en ook als geneesmiddel gebruikt worden. Zij groeit op Java en ook op de West-Indische Eilanden, bepaaldelijk op Curaçao.

Ecliptica, zie *Zonneweg*.

Ecloge of *uitgekozen* noemde men bij de onde Romeinen een klein en kenrig gedicht, en nog in den tijd der Keizers gaf men dien naam aan eene verzameling of keurlezing

van gedichten van dezelfde soort, zoodat men ook de brieven en hekeldichten van *Horatius* wel eens daarmede bestempelden. Doch vooral gaf men dien aan de bucolische gedichten van *Virgilius* en *Calpurnius*. Daarom hebben ook de Italianen, Spanjaarden en Duitschers dien aan herdersdichten toegekend.

Economy is de naam van eene volkplanting op den rechter oever der Ohio in Beaver-County in den Noord-Amerikaanschen Staat Pennsylvanië. Zij werd in 1824 gesticht door de Rappisten of de aanhangers van *Georg Rapp* (zie aldaar) uit Würtemberg. Het bevallige dorp telt ongeveer 200 huizen, en de nijvere inwoners genieten eene groote mate van welvaart. Zij leven in gemeenschap van goederen en verwerpen het huwelijk. Nieuwe leden worden er na een proeftijd van 6 maanden aangenomen. Het schijnt echter, dat zij — vooral na den dood van *Rapp* — als godsdienstige secte langzamerhand van het tooneel zullen verdwijnen.

Ecorcheurs of *vilders* noemde men de roofzuchtige benden, die in de 15de eeuw een groot deel van Enropa met plundering en verwoesting bezochten. Zij ontstonden in Henegonwen bij den opstand der Nederlanders tegen den Hertog van Bonrgondië (1437) en telden meer dan 100 000 man. Zelfs beroemde bevelhebbers plaatsten zich aan hnn hoofd. Zij ontleenden hun naam aan de omstandigheid, dat zij de ongelukkige bewoners der door hen bezochte streken van alles berooften of, figuurlijk gesproken, het vel over de ooren haalden.

Ecossaise noemt men een gezelschapsdans, die door eene levendige muziek in $^2/_4$ maat begeleid wordt. Zij is, zooals haar naam aanduidt, van Schotschen oorsprong en werd in de 17de eeuw met eenige wijziging in Frankrijk ten tooneele gebracht. Te voren was zij in Frankrijk em Dnitschland op het bal in zwang, doch zij is in haren oorspronkelijken vorm verloren gegaan, zoodat zij in hare tegenwoordige gedaante tot de contredansen behoort. Daarentegen wordt de *Schotsche wals* — desgelijks op $^2/_4$ maat — veel gedanst.

Ecraseur, zie *Afbinden*.

Ecron, de meest noordoostelijke der 5 voornaamste Philistijnsche steden, lag aan de grenzen van Juda en was de zetel van den eeredienst van *Baäl-Zebub*. Zelfs ten tijde der Kruistochten vindt men haren naam nog vermeld, doch thans verheft zich op hare bouwvallen het dorp Akir.

Ecstase of *exstase*, afkomstig van een Grieksch, woord, dat een *buiten zich zelf zijn* beteekent, wordt gebruikt om een toestand van hooge geestdrift aan te dniden, waarbij men, door de indrnkken van het oogenblik overspannen, aan de overmacht der verbeelding ter prooi is. Wordt znlk een toestand dunrzaam, dan geraakt het gezond verstand op den achtergrond en de waanzinnigheid is niet ver.

Ecuador (zie de kaart, gevoegd bij het artikel *Columbia*), het Spaansche woord voor *aequator* (evenaar), is éene der drie republieken van Zuid-Amerika, welke te voren gezamenlijk de republiek Columbia vormden. Zij strekt zich van den evenaar ongeveer 2° noordwaarts en 6° zuidwaarts nit, ligt tusschen 69° en 81°20′ W. L. van Greenwich en grenst ten westen aan de Zuidzee, ten noorden aan Nieuw-Granada, ten zuiden aan Peru, ten oosten aan deze beide Staten en aan Brazilië, en telt op eene oppervlakte van 11 683 □ geogr. mijl (zonder het gebied van Mainas ten zniden van de Amazonenrivier en zonder de Galopagoseilanden, te zamen bijna 139 □ geogr. mijl) ruim 946 000 inwoners, waarbij zich 100 000 Blanken van Enropeesche afkomst en slechts weinig Negers en Kleurlingen bevinden. Hoewel de kustlijn er eene lengte heeft van 191 geogr. mijl, trekt het land daarvan een gering voordeel, omdat er zich weinig baaien en havens bevinden en geene groote rivieren er het binnenland in gemeenschap brengen met de zee. De gestelheid van den bodem is er daarentegen zeer verschillend. Het oostelijk gedeelte des lands behoort tot de lage, boschrijke, mildbesproeide vlakte der Amazonenrivier en het westelijk gedeelte is over eene niigebreidheid van 3 000 □ geogr. mijl bij uitnemendheid eene bergstreek, tot de Cordilleras behoorende. Hier vormt deze renzenketen den grooten bergknoop van Loxa met ecne gemiddelde hoogte van 2 000 en met toppen van meer dan 3 000 Ned. el. Hier verdeelt zich het gebergte in 2 noordwaarts loopende, evenwijdige ketens, die zich later in den bergknoop van Los Pastos (3 000 Ned. el hoog) in Nieuw-Granada weder vereenigen. Die beide ketens zijn ongeveer 80 geogr. mijl lang, van vulkanischen aard, woest en dor en van talrijke kloven, maar van weinig bergpassen doorsneden, met zeer steile buitenwanden en een groot lengtedal insluitend. Dit laatste, ruim 60 geogr. mijl lang, wordt door den kergknoop van Assuay, een trachietplateau met een bergpas ter hoogte van bijna 5 000 Ned. el, en door den Cerro de Tinpullo (3 000 Ned. el hoog) in 3 hoogtedalen verdeeld, namelijk dat van Cuença, dat van Riobamba en dat van Quito, welk laatste de evenzoo genoemde hoofdstad der Repnbliek draagt. Men heeft er een groot aantal sneenwtoppen (Nevadas), benevens reusachtige vulkanen, zooals de dubbele recks der vuurspuwende bergen van Quito. Op de oostelijke keten verheffen zich, zonder den daarvan verwijderden Sangai (ruim 5 000 Ned. el) te rekenen, de Tunguragua (5 000 Ned. el), de Llanganate (5 500 Ned. el), de Cotopaxi (5 000 Ned. el), de Qnilindana (4 500 Ned. el), de Sincholagua (5 000 Ned. el), de Antisana (bijna 6 000 Ned. el), de Sara Urcn (5 000 Ned el), de Imbabura (4 500 Ned. el) en de Cayambe (6 000 Ned. el), — en op de westelijke de Chimborasso (6 500 Ned. el, een ontzettend trachietgevaarte), de Carahnlarasso (ruim 4500 Ned. el), de Ilinissa (ruim 5 000 Ned. el), de Corazon (4 500 Ned. el), de Atacaso (bijna 5 000 Ned. el), de Pichincha (bijna even hoog als de voorgaande), de Casalagua (5 000 Ned. el), de Cotocachi (nagenoeg even zoo hoog), de steile Yana-Urcn (4 500 Ned. el) en de Chiles (iets hooger dan de pasgenoemde). Dikwijls woeden er aardbevingen, die er den bodem schokken en vreeselijke verwoestingen veroorzaken, zooals die van Riobamba (4 Februari 1797) en die van Quito (22 Maart 1859). Verschillende nuttige delfstoffen komen er voor, maar niet in grooten overvloed.

Uit een hydrografisch oogpunt behoort Ecuador grootendeels tot het gebied van den Atlantischen Oceaan, bepaaldelijk tot dat van de Amazonenrivier. Naar deze spoeden zich vele aanzienlijke en bevaarbare rivieren, zooals de Chinchipe, de Santiago, de Pastassa (met een prachtigen waterval), de Tigre en de Napo (de grootste des lands, 165 geogr. mijl lang en over 130 geogr. mijl bevaarbaar). Van minder belang en slechts gedeeltelijk bevaarbaar zijn de kustrivieren in het westen, zooals de Mira, de Esmeraldas, de Guayaquil en de Santiago. Ook vindt men er — vooral in het oostelijk gedeelte — een groot aantal meren.

Het klimaat is er wegens de verschillende aardrijkskundige breedte en bodemhoogte des lands zeer verschillend. De vlakten ten oosten der Andesketen, grootendeels met maagdelijke wouden, rivieren, meren en moerassen bedekt, zijn zeer vochtig en warm, vooral het dal der Amazonenrivier aan den voet van den bergknoop van Loxa, waar ter hoogte van bijna 300 Ned. el boven de oppervlakte der zee eene gemiddelde temperatuur heerscht van 29° C. Eene dergelijke luchtgesteldheid vinden wij op de moerassige kustvlakten, waar vaak geweldige donderbuien eene massa regenwater brengen. Vandaar af wordt de temperatuur bij de rijzing des bodems allengs lager, totdat zij zelfs boven de sneeuwlijn, aldaar nabij den evenaar op bijna 5 000 Ned. el gelegen, beneden het nulpunt daalt. De woeste paramo's of mesa's (hoogvlakten) op de Cordilleras onderscheiden zich door een guur klimaat, terwijl de hoogvlakten tusschen de beide Cordilleras eene gemiddelde temperatuur hebben van ongeveer 15° C. — althans te Quito. Om die reden is op deze laatste hoogvlakten de bevolking van Ecuador grootendeels gevestigd; trouwens zij vormen met hare bergen en dalen, rivieren en meren, bouwlanden en aanzienlijke steden een eigenaardig gebied der beschaving, zooals men elders onder den evenaar vruchteloos zoekt. Ook aanschouwt men er nog vele gedenkteekenen uit den tijd der *Incas*, namelijk bouwvallen van prachtige tempels, paleizen, baden en begraafplaatsen, alsmede van bruggen, wegen, waterleidingen, karavanseras, kasteelen enz. Voorts onderscheidt zich de plantengroei der hoogvlakten aanmerkelijk van dien der lager gelegene gewesten. Terwijl men in deze laatste oorspronkelijke wouden aantreft met palmen, pisangboomen, cycadeën en talrijke nuttige en fraaie houtsoorten, zijn de hoogvlakten van boomen nagenoeg verstoken. In de streek der woeste paramo's (tusschen 3 500 en 4 500 Ned. el. hoog) groeien slechts grassen en heesters, zoodat de bodem er alleen geschikt is voor de veeteelt. Intusschen zijn aan de oostzijde der Cordilleras de hellingen tot eene aanmerkelijke hoogte met een rijken plantengroei bedekt. Tot de merkwaardigste gewassen behoort er de kinaboom; de edelste soort groeit er aan de oostelijke helling van den Chimborasso. Voor 't overige komt er de flora met die van Peru en Nieuw-Granada overeen.

De Blanken zijn in Ecuador de aanzienlijkste grondbezitters, ambtenaren, groothandelaars enz. De maatschappelijk ontwikkelde Indianen vormen er de arbeidende klasse; zij spreken de Quichuataal en bezaten er vóór den tijd, waarop zij zich aan de *Incas* van Peru moesten onderwerpen, een wélingerichten Staat; de gedeeltelijk nog onafhankelijke Cayapos en Colorados ten westen der Cordillera van Quito zijn met hen vermaagschapt. Daarenboven heeft men er nog 6 verschillende Indiaansche stammen ten oosten der Andesketen, die met den naam van „Wilden" worden bestempeld. Hunne woud- en waterrijke vlakten, weleer het tooneel der werkzaamheid van zendelingen uit de Orde der Jezuïeten, bezaten in dien tijd talrijke en bloeiende volkplantingen, wier bewoners echter na den afval van Ecuador van Spanje en na het verdrijven dier geestelijken tot den vroegeren toestand van woestheid en afgoderij zijn teruggekeerd.

De voortbrengselen van den landbouw dienen er hoofdzakelijk om in eigen behoefte te voorzien. Men teelt er de belangrijkste voedselgewassen der gematigde luchtstreek, — laatstbedoelde op de hoogvlakte, waar aardappelen, quinoa, tarwe, garst, Europeesche pruimvruchten en ooftboomen zeer goed groeien. Belangrijk is er de uitvoer van kinabast, in 1869 tot een waarde van ongeveer ½ millioen dollars, — voorts van cacao, kaoetsjoek, kapok en strooihoeden. De haven van Guayaquil (zie aldaar) werd in het jaar 1869 door 125 schepen bezocht (72 Engelsche, 18 Duitsche, 10 Fransche, 6 Italiaansche, één uit Spanje en de overige uit Amerika); deze haven is verreweg de voornaamste, — die van Manta en Esmeraldas zijn tot nu toe van ondergeschikt belang; de waarde van den uitvoer uit Groot-Britanje derwaarts bedroeg in 1871 bijna 810 000 gulden Nederlandsch. Binnen 's lands ontbreekt het aan goede wegen en verdere middelen van verkeer. Zelfs de Koningsweg, uit Nieuw-Granada over de hoogvlakte heen naar Peru leidende, en de verbindingsweg tusschen Quito en Guayaquil bevinden zich hier en daar in een ellendigen toestand. In 1881 hadden de spoorwegen er eene lengte van slechts 122 Ned. mijl.

Kerkelijk is Ecuador verdeeld in het aartsbisdom Quito en de bisdommen Cuença en Guayaquil. Men heeft er 36 monniken- en 11 nonnenkloosters, en de R. Katholieke godsdienst is er die van den Staat, terwijl men zeer verdraagzaam is jegens andersdenkenden. In het hooger onderwijs is er voorzien door de universiteit te Quito en 11 colegios of hoogescholen, doch met het lager onderwijs is het er allertreurigst gesteld; de Indiaansche bevolking is er nagenoeg geheel van verstoken.

Ecuador bezit eene democratisch-republikeinsche grondwet, in 1845 vastgesteld, doch in 1852 door de Nationale Vergadering en in 1853 door de Wetgevende Macht gewijzigd. Het uitvoerend gezag is in handen van den president of, bij afwezigheid van dezen, van den vice-president. De betrekking van dezen laatste wordt volgens de wet van 1869 bekleed door den minister van Binnenlandsche Zaken. De wetgevende macht berust bij het Congrès, bestaande uit een Senaat met 18 en een Huis van Afgevaardigden met 30 leden. Het vergadert jaarlijks den 15den September zonder oproeping. De geldmiddelen van den

Staat verkeeren geenszins in een welgeordenden en bloeienden toestand; zoowel de binnenlandsche als de buitenlandsche staatsschuld is nog al aanzienlijk (omstreeks 31½ milioen gulden Nederlandsch). Het leger telde er in 1865 ruim 3 000 man (volgens anderen slechts 1 500 met een verbazend aantal officieren), — voorts eene aanmerkelijke schutterij.

Het gebied der hedendaagsche republiek *Ecuador* werd oorspronkelijk bewoond door den stam der Quitu's, die zich in de 10de eeuw onderwierpen aan *Caran-Sjyri*, den koning van het van de overzijde der zee afkomstige en aan de kust gevestigde volk der Cara's. Het koningrijk Cara of Qnito bestond omstreeks 900 jaar onder de dynastie van gemelden Vorst, doch in 1847 werd het land veroverd door den Inca *Huayna-Capac*, die het met Peru vereenigde en Quito tot zijne hoofdstad verhief. Na zijn dood in 1525 werd het door zijn zoon *Atahualpa* als een onafhankelijk Rijk bestnurd, terwijl deze Koning tevens zijn onderen broeder *Huascar*, koning van Pern, overwon en zijne verovering zelfs tot Cuzco nitstrekte. Zijn Rijk bestond slechts kort. Het was door den burgeroorlog nitgeput en werd in 1532 eene gemakkelijke prooi van den Spanjaard *Francisco Pizarro*. In 1548 stichtte *Karel V* de presidencia Quito, die tot in 1710 een afzonderlijk gedeelte van het onderkoningrijk Peru nitmaakte en daarna bij dat van Sante Fé de Bogota (Nieuw-Granada) gevoegd werd, totdat het land zijne zelfstandigheid verkreeg. De omwenteling nam een aanvang in Nieuw Granada. Reeds hadden er oproerige bewegingen plaats gevonden in 1809 en 1812, doch deze werden weldra beteugeld, en eerst de opstand, die in 1820 te Guayaquil uitbarstte, bereikte onder de leiding van *Bolivar* (zie aldaar) het verlangde doel. De beslissende overwinning der generaals *Santa Cruz* en *Sucre* op de Andes van Pichincha noodzaakte de Spanjaarden den 22sten Mei 1822 tot eene capitulatie, die den 24sten door den laatsten president van Quito, Don *Melchor de Aymeric*, bekrachtigd werd en de opstandelingen in het bezit stelde der geheele presidencia. Deze vereenigde zich met de pas verrezen repnblieken Nieuw-Granada en Venezuéla en werd als Departemiento del Ecnador door de constitutie van Cucnta (Augustus 1821) bij de Centrale republiek Colnmbia gevoegd. Als bestanddeel van deze had Ecuador veel te lijden van den burgeroorlog, en op het voorbeeld van Veneznéla stelde het in Mei 1830 op het congrès te Riobamba eene grondwet vast, waarbij Ecuador eene onafhankelijke repnbliek werd verklaard, terwijl men generaal *Juan José de Flores*, den trouwen wapenbroeder van *Bolivar*, tot president benoemde.

De geschiedenis der nieuwe Repnbliek behelst eene reeks van omwentelingen en tegenomwentelingen, alsmede van oorlogen tegen de nabnrige Staten, inzonderheid tegen Peru. De hoofdrol werd daarin vervuld door *Flores*, die als president of als opperbevelhebber van het leger zich wist staande te houden tot in 1845, maar zeer weinig rust genoot In 1834 verhief zich een opstand onder de leiding van *Vicente Rocafuérte*, en *Flores* leed bij Guayaquil de nederlaag; doch later streed hij voorspoedig en nam zijn tegenstander bij Quito gevangen. Eerst in Mei 1835 was de rust hersteld; eene Constitueerende Vergadering, in dat jaar door *Flores* geopend, schonk aan den nieuwen Staat eene betere grondwet, (welke door het Congrès van 1838 slechts weinig gewijzigd werd), waarbij men een voorzitter aan het hoofd der uitvoerende macht plaatste en de wetgevende macht opdroeg aan de 2 Kamers. *Rocafuérte* zag zich tot president gekozen, en onder zijne verstandige leiding genoten de inwoners eene zegenrijke kalmte, die in 1837 door den oorlog tusschen Chili en Peru wél bedreigd, maar niet verstoord werd. Na *Rocafuérte* werd in 1839 *Flores* met de voorzitterswaardigheid bekleed; deze hernienwde zijne eischen jegens Peru, weshalve deze Staat zich gereed maakte tot den strijd. De zaak werd echter in der minne bijgelegd. Door een besluit van den Senaat en van het Congrès te Quito werden Spaansche koopvaardijschepen in de havens der Republiek toegelaten, waarna Spanje (18 Februari 1840) een dergelijk voorrecht toestond aan de Republiek. Eindelijk kwam in November 1841 een verdrag van vrede en vriendschap tot stand tusschen Ecuador en Spanje, waarna maatregelen tot bevordering van den handel werden genomen. De herziene constitutie van 31 Maart 1843 handhaafde den vertegenwoordigenden regeeringsvorm. Inmiddels was *Flores* een paar maanden vroeger voor de derde maal tot president benoemd, doch daar hij, als het hoofd der behondende partij, het regeeringsgezag wilde uitbreiden en bevestigen, kwamen de liberalen tegen hem in verzet. Tengevolge eener omwenteling, te Guayaqnil uitgebarsten en door *Rocafuérte* geleid, zag *Flores*, na zijne nederlaag in den bnrgeroorlog, zich genoodzaakt, een verdrag te teekenen, volgens hetwelk hij met den titel van generaal en chef en met eene som van 20 000 peso's het land verliet. Intusschen werd niet *Rocafuérte*, maar een klenrling, *Vicente Roca*, tot president gekozen, en eerstgenoemde overleed van ergernis te Lima in 1847. — In Mei 1844 was de oorlog tegen Nieuw-Granada nitgebarsten, die echter wegens gebrek aan geld en soldaten weldra met den vrede van Santa Rosa de Carchi een einde nam. Een opstand in Guayaquil (1846) ten behoeve van *Flores* werd gedempt, en de poging van dezen, om met geweld van wapenen terng te keeren, door Engeland en Frankrijk verijdeld, zoodat de voorzitter *Roca* bij de opening van het Congrès in 1847 mededeeling kon doen van binnenlandsche rust, van eene vriendschappelijke betrekking met de Staten van Europa en Noord-Amerika, van het sluiten van eene overeenkomst met Engeland tot wering van den slavenhandel en van een handelsverdrag met België. Intusschen waren te Guayaquil de volksbewegingen zoo dreigend geworden, dat de vreemdelingen er zich niet langer veilig rekenden en een Britsch oorlogschip er het anker liet vallen, om de Engelschen in bescherming te nemen. Ook in Nienw-Granada, waar hij met den president *Mosquéra* in 1848 het plan beraamde, om de voormalige Staten van Columbia tot eene monarchie te vereenigen, bereikte *Flores* zijn doel niet; door den invloed van Peru en Bolivia zag *Mosquéra* zich genoodzaakt, aan zijne

bemoeiingen ten behoeve van *Flores* een einde te maken.

De tijd van het voorzitterschap van *Roca* eindigde in 1849, doch daar de beide partijen van het Congrès niet tot eenheid waren te brengen, verbleef het uitvoerend gezag voorloopig in de handen van den vice-president *Ascasubi*, terwijl de onrust voortduurde totdat het Congrès in het laatst van 1859 den candidaat der clericale partij, *Diégo Noboa*, tot voorzitter der Republiek benoemde. Hij riep de Jezuïeten terug en bereidde aan de Conservatieven, die uit Nieuw-Granada de wijk namen, eene gastvrije ontvangst. Nieuw-Granada verklaarde hem deswege den oorlog, en toen hij zijne troepen naar de grenzen zond onder bevel van generaal *José Maria Urbina*, gebruikte deze zijne macht, om den president te doen vallen. Laatstgenoemde werd door eene Junta te Guayaquil afgezet, — daarna gevangen genomen en verbannen, terwijl *Urbina* zich als voorzitter en dictator aan het hoofd plaatste van den Staat en zijn zetel te Guayaquil vestigde. Van dien tijd af tot in 1860 heerschte er de Ultrademocratische partij, en *Flores* zocht zich daarbij de verbittering der Conservatieven ten nutte te maken. In het geheim maakte hij in Centraal-Amerika en Peru toebereidselen tot den oorlog, onder voorwendsel, dat hij *Noboa* in het rechtmatig hem toekomend gezag wilde herstellen, en verscheen den 14den Maart 1862 met een eskader voor Guayaquil, doch zag zich door het verraad zijner onderhoorigen gedrongen, om naar Peru te vlnchten. De geheele aanslag diende alzoo slechts om het gezag van *Urbina* te bevestigen en de vermetelheid der Democraten aan te vuren. Op *Urbina* volgde in 1856 als voorzitter generaal *Francisco Robles*, en in hetzelfde jaar werd er het Fransch tieutallig stelsel van munt, maat en gewicht ingevoerd. In 1857 sloot Ecnador een verbond met Peru en Chili, om elkander veiligheid te verschaffen tegen vrijbuiters, doch de inwendige verdeeldheden en de oorlogen tegen de naburige Staten bleven aanhonden. Een conflict met Pern gaf aanleiding tot eene blokkade der havens van Ecuador in 1858. Generaal *Guillermo Franco*, met de verdediging van Guayaquil belast, sloot den 1sten April 1859 met den bevelhebber van het Peruviaansch eskader een verdrag, waardoor de blokkade opgeheven werd, doch de president *Robles* weigerde het te bekrachtigen, legde zijne betrekking neder en begaf zich naar Chili. De Ultrademocraten droegen hierna het bewind op aan generaal *Franco*, terwijl de Conservatieven in het district Quito een voorloopig bestuur benoemden onder het voorzitterschap van *Gabriël Garcia Moreno*, hoogleeraar in de scheikunde. Ook van dezen tweespalt zocht de grijze, maar nog steeds onvermoeide *Flores* gebruik te maken. Op uitnoodiging der Conservatieven snelde hij naar Ecuador, versloeg in Augustus 1860 generaal *Franco* bij Babahoyo en trok zegepralend binnen de muren van Gnayaqnil. Nn was de Conservatieve partij in bezit van de beide hoofdplaatsen des lands, — verkiezingen werden er nitgeschreven voor eene Nationale Conventie, die in het begin van 1861 bijeenkwam, en *Moreno* werd eenstemmig tot voorzitter gekozen, terwijl *Flores* de belangrijke betrekking verkreeg van gouvernenr van Guayaquil. Een tijdperk van rust brak aan en de oneenigheden met de naburige Republieken werden uit den weg geruimd. De nieuwe president, die zich zoowel door gelecrdheid als door degelijkheid van karakter onderscheidde en het algemeen vertrouwen bezat, verbeterde de wegen en havens en bevorderde de kolonisatie uit Enropa. Een oorlog, in 1861 tegen Nienw Granada gevoerd, viel niet gunstig uit voor Ecuador, maar werd weldra door den vrede vervangen, terwijl een tweede oorlog in 1863 desgelijks met een verdrag eindigde. In 1865 legde *Moreno* zijne waardigheid neder, nadat hij een of- en defensief verbond met Chili had voorgedragen, dat echter onder zijn opvolger *Geronimo Carrion* door het Congrès verworpen werd. Eerst den 30sten Januari 1866 trad Ecuador toe tot het verbond van Chili en Peru tegen Spanje. Nadat *Carrion* wegens verwikkelingen met het Congrès in 1867 zijne betrekking had nedergelegd, werd hij in den aanvang van 1868 opgevolgd door *Xavier Espinosa*. In Angustus van dat jaar ontstond in Ecuador eene geweldige aardbeving, die vooral in de districten Otavalo, Ibarra en Cotocachi der provincie Imbabura groote verwoestingen aanrichtte en aan 3 000 menschen het leven kostte. Den 16den Januari 1869 werd de Regeering ten val gebracht door eene omwenteling, welke in de hoofdstad Quito uitbarstte onder de leiding van den voormaligen president *Moreno*, die zich als dictator aan het hoofd van den Staat plaatste. Nadat hij een opstand te Guayaquil beteugeld had, riep hij eene Nationale Conventie bijeen, die *Carvajal* tot voorzitter koos, en bij de regelmatige presidentskenze van 1870 kwam *Moreno* weder aan het hoofd van den Staat.

Deze veranderde de grondwet, dempte met geweld van wapens een tegen hem uitgebarsten opstand, zocht vriendschappelijke betrekkingen te onderhonden met het buitenland, steunde op de clericale partij, begunstigde de Jezuïeten en poogde Ecuador te herscheppen in een theocratischen Staat. Op het Congrès van 10 Augustus 1873 verklaarde hij, dat zelfs het laatste spoor van vijandigheid jegens de Kerk uit de wetboeken moest verdwijnen en dat men de werkzaamheid der Jezuïeten moest bevorderen. De minister van Koophandel nam dan ook het beslnit, dat het openbaar maken en verspreiden van voorwerpen, die de leerstellingen en de zedeleer der Kerk kwetsten, namelijk van boeken en dagbladen, die door de Jezuïeten werden afgekeurd, gestreng zou worden gestraft. Voorts nam het Congrès het beslnit, dat jaarlijks 10 % der staatsinkomsten aan den Paus zonden worden uitbetaald als eene bijdrage van het getroowe volk, waarvoor *Pius IX* zich dankbaar betoonde door *Moreno* van den eed te ontslaan, die hem verhinderde in 1875 wederom op te treden als hoofd van den Staat. *Moreno* viel echter den 6den Angustus van dat jaar door de hand van een moordenaar, en de heerschappij van de Jezuïeten nam een einde. *Borrero*, een beschaafd en vrijzinnig man, werd tot president gekozen. Deze onderscheidde zich door zijne gematigdheid, ook jegens de Jezuïeten, en vormde de partij der Moderados. Om alle onrust te voorkomen, weigerde hij de bijeenroeping der Con-

stituerende Cortes. Dit maakte vele Liberalen van hem afvallig, zoodat hij in de armen der Ultramontanen werd gedreven, en toen in 1876 generaal *Veintimilla* te Guayaquil een pronunciamento ten gunste der liberale zaak afkondigde, vond deze tal van aanhangers. *Borrero* verloor de sympathie des volks geheel en al, toen hij tegen afstand der Galopagoseilanden de tusschenkomst van Peru inriep. De generaals *Veintimilla* en *Urbina* trokken in November 1876 naar Quito, sloegen het regeeringsleger onder *Saenz* en kwamen in December in de hoofdstad, waar *Veintimilla* tot president werd uitgeroepen. Hij deed in het najaar van 1877 de Constituerende Cortes vergaderen. Wel kwamen de Ultramontanen in opstand, maar deze werd gedempt, *Veintimilla* definitief tot president benoemd en het concordaat opgeheven (28 Juni 1878). Ten gevolge van het pronunciamento van 2 April 1882 kwam generaal *Ignolia de Veintimilla* wederom aan het hoofd der Republiek, terwijl generaal *Urbina* benoemd werd gezant in Bolivia. Doch ook het gezag van *Veintimilla* was niet van langen duur. Reeds in laatstgenoemd jaar openbaarde er zich een opstand met generaal *Alfaro* aan het hoofd. *Veintimilla* begaf zich naar Guyaquil en zocht de hoofdstad Quito, die zich nog in handen zijner aanhangers bevond, te ontzetten. Hij leed echter de nederlaag, werd eerlang zelf in Guyaquil door *Alfaro* belegerd en nam op eene oorlogstoomboot de wijk naar Lima, nadat hij zich van eene som van 320 000 dollars uit de bank van Ecuador had meester gemaakt. Na het bezwijken van Guyaquil vereenigde zich een nieuw Congrès te Ambato, en den 23sten October 1883 werd de waardigheid van president der Republiek voor een tijdperk van vier jaren opgedragen aan *Caamano* en die van vice-president aan generaal *Guerrero*.

Eczema is de naam van eene dikwijls voorkomende en veelal zeer hardnekkige huidziekte. Daarbij is de lederhuid verdikt en hieruit ontlast zich eene waterachtige vloeistof, die aan de oppervlakte verdroogt en er korsten vormt, hetgeen vergezeld gaat van eene ondragelijke jeukte. Deze huidziekte vertoont zich hoofdzakelijk in vier vormen, namelijk als *eczema simplex*, waarbij aanvankelijk kleine met eene heldere vloeistof gevulde blaasjes ontstaan, terwijl de huid rood en gezwollen is en er zich eene sterke jenkte openbaart; op deze wijze komt zij vooral voor binnen het arm- en kniegewricht); — als *eczema rubrum*, dat zich onderscheidt door het in elkaâr loopen der blaasjes, zoodat de huid het voorkomen heeft van eene ziekelijke, vochtgevende, jeukende oppervlakte van meerderen of minderen omvang; zóo ontstaat zij wel eens aan den hals en aan de vingers; — als *eczema squamosum*, dat zijn naam ontleent aan de droge schubben der schier onzichtbare blaasjes, die zich vooral op het behaarde gedeelte van het hoofd vertoonen; — en als *eczema impetiginoïdes*, een overgangsvorm tot eene etterende huidziekte, ook *crusta lactea* (melkkorst) genaamd, omdat zij het meest bij zuigelingen wordt waargenomen. Wij bestempelen deze laatste met den naam van *dauwworm*. Hierbij ontstaan kleine puistjes van de grootte van een speldeknop tot die eener erwt, welke bij het openbarsten eene kleverige vloeistof opleveren. Allengs vereenigen zij zich en vormen geelachtige korsten, die nu en dan afvallen en eene roode huid achterlaten, welke uit ronde gaatjes eene vloeistof afscheidt, die wederom korsten doet ontstaan. Deze ziekte van kinderen is meer lastig dan gevaarlijk.

Het *eczema* kan zich op alle plaatsen des lichaams vertoonen, en de oorzaken daarvan zijn zeer verschillend. Iedere prikkeling der hnid kan deze ongesteldheid veroorzaken, zooals sterke zonnehitte, hevige koude, de beet van woekerdieren enz., terwijl zij tevens in haren vochtigen toestand voor besmettelijk gehouden wordt. De behandeling is verschillend in hare verschillende tijdperken. In den beginne vindt men veelal baat bij konde omslagen of koude douches; later moet men wel eens zijne toevlucht nemen tot lanwwarme omslagen of opdrogende middelen. In zeer hardnekkige gevallen dient men te letten op een goed dieet en op eene hoogst zorgvuldige verpleging der huid. Zie voorts onder *Uitslag*.

Edam, een stadje in de Nederlandsche provincie Noord-Holland, telt omstreeks 6 000 inwoners en is beroemd wegens de nitmnntende Edammer kaas. Vermoedelijk is het in het laatst der 12de eenw gesticht, en in 1357 was het reeds eene stad. Tijdens de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten werd het in 1426 door de Kennemers verovert ten behoeve van *Jacoba van Beieren*, en in 1572 stelde het zich onder het gezag van Prins *Willem van Oranje*. Het was vroeger de hoofdplaats van een kanton, bezit 2 Hervormde kerken, waarvan éene met fraai beschilderde glazen, voorts eene R. Katholieke, eene Luthersche en eene Doopsgezinde kerk, onderscheidene fabrieken en een goede haven. — *Edam* is ook de naam van een eiland in Neêrlandsch Indië bij de noordkust van Java; het droeg ondtijds den naam van *Pooloe Damar* of *Harsboomeiland*.

Edda (Stammoeder) is de titel van 2 verschillende Oud-Noordsche werken, welke voor de dicht-, fabel- en oudheidkunde van Skandinavië hoogst merkwaardig zijn. Gemelde titel komt vermoedelijk uitsluitend toe aan de proza- of jongere Edda, ook *Snorra-Edda* geheeten, omdat de geleerde IJslander *Snorri Sturleson* tot de samenstelling van dat werk veel heeft bijgedragen. De *proza-Edda* is een handboek voor Oud-Noordsche dichters geweest, waaruit zij de godenleer en heldensagen benevens den versbouw leerden kennen. De handschriften dezer Edda bevatten in de eerste plaats onder den naam van *Gylfaginning* en *Bragaraedur* eene reeks van verhalen uit het goden- en heldentijdperk, — vervolgens de *Kenningar*, eene verzameling van dichterlijke woorden en omschrijvingen met bijgevoegde verhalen en eene lijst van synoniemen, — en eindelijk de *Bragahaettir* of eene reeks van ongeveer honderd verschillende soorten van verzen. Bij vele handschriften vindt men ook nog 3 verhandelingen van taalkundigen inhoud. Het geheel is ongetwijfeld afkomstig van onderscheidene vervaardigers, die in verschillende tijden hebben geleefd. Het werk werd in 1628 ontdekt door *Arngrim Johnson*; de eerste uitgave (enkel de hoofdzaken bevattend) werd

bezorgd door *Resenius* in 1665, de tweede (eene volledige) door *Rask* in 1818, — en eene prachtige uitgave is die eener commissie in Kopenhagen (1852 enz.).

Van dit werk onderscheidt zich de *poëtische Edda* als eene verzameling van oud-Noordsche liederen. Zij draagt ook den naam van *Saemundar Edda*, doordien bisschop *Brynjulf Svendson*, die in 1643 haar terugvond, de vervaardiging van dit boek (namelijk het bijeenbrengen dier zangen) toeschreef aan den geleerden priester *Saemundr de Wijze*, overleden in 1133. Zij bevat 39 gedichten, die de lotgevallen en daden van Goden en helden en ook wel spreuken bevatten. Zij zijn zeer verschillend van inhoud, van ouderdom en oorsprong, maar behooren tot een minder ontwikkeld tijdperk dan dat der Skalden. Van de mythologische gedichten is de „Völuspá (Voorzegging der Wigchelares)" het belangrijkst; de heldenzangen behooren meestal tot de Siegfried- en Nibelungensage en sommige tot de Helgisage, — en van de spreukgedichten is vooral Hávamál zeer merkwaardig. Bovenbedoelde commissie heeft ook eene volledige uitgave der dichterlijke Edda geleverd (1787—1728, 3 dln), — voorts verschenen er van *Rask* (1818), van *Munch* (1847), van *Lüning* (1859) en van *Möbius* (1860).

Eddystone is de naam van een rotsrif in het Engelsche Kanaal bij den mond van de Baai van Plymouth, niet ver van de kust van Cornwallis. Het rif, dat eene lengte heeft van ruim 200 Ned. el, is grootendeels onder het water bedolven en vermaard door een zeer merkwaardige vuurtoren, die *Smeaton* er in 1759 heeft doen verrijzen. Die vuurtoren werd echter allengs door de woede der golven ondermijnd, zoodat men in zijne nabijheid in 1879 een tweeden begon te bouwen, die in 1882 is voltooid.

Edel noemt men datgene, wat zich door zeldzaamheid, ongemeene nuttigheid of verhevene gezindheden onderscheidt. Men spreekt van edele metalen, zooals goud en zilver, die tegelijk zeldzaam en nuttig zijn, — van edele deelen in het samenstel van 's menschen lichaam, namelijk zoodanige, die onmogelijk gemist kunnen worden, — en van een edel karakter, hetwelk wij toekennen aan dengene, die, doordrongen van geestdrift voor het goede en schoone, de waarheid lief heeft, de dengd huldigt en zich zelven verloochent, om het heil van anderen te bevorderen. — Men spreekt ook van *edelen* en *edellieden*, maar in den zin van *adellijke personen*. — Eindelijk gewaagt men op het gebied der dicht-, schilder- en beeldhouwknnst van een *edelen stijl*. Hierin is in den regel het eenvoudige met het harmonieuse verbonden, terwijl het geheel aangename en verhevene gewaarwordingen opwekt.

Edele metalen. In het dagelijksch leven verstaat men onder dezen naam goud en zilver, maar in de wetenschap noemt men die metalen edel, welke noch bij gewone noch bij hoogere temperatuur zich gretig met de zuurstof der lucht verbinden en wier zuurstofverbindingen (oxyden) zóo onbestendig zijn, dat zij door verhitten in hnnne bestanddeelen worden gesplitst. De platinametalen hebben deze eigenschappen met goud en zilver gemeen en worden daarom ook onder de edele metalen opgenomen. Sedert de ontdekking der goudvelden van Californië heeft in het jongste twaalftal jaren eene verbazende omwenteling plaats gehad in de opdelving en het verbruik van goud en zilver. Eén en ander heeft een belangrijken invloed gehad op de waarde van het geld en op den loop van den wereldhandel.

Ongetwijfeld zijn de mijnen, waaruit in de Nijlstreek edele metalen werden gewonnen, de ondste, want reeds onder *Osiris* leverden zij goud en zilver. Vooral verkreeg men deze metalen in Centraal-Azië, waar het stroomgebied van den bovenloop der Indus en Sedledsj in Tibet ook thans nog een aanmerkelijken schat verborgen houden, — voorts aan de noordelijke helling van het Altaïgebergte en in den Oeral. Vanhier werd vooral gond naar Vóor-Azië gebracht, om er de prachtige paleizen in Assyrië en Babylon mede te versieren. Die schatten zijn later naar het Westen vervoerd. Toen de beschaving toenam in het oude Hellas, leerde men de edele metalen kennen in den Cancasus en in de rivieren van Colchis (Gouden Vlies) en eindelijk in de zilver- en goudmijnen van Europa. Intusschen is het vrij zeker, dat de edele metalen der klassieke ondheid meerendeels afkomstig waren nit Azië en Egypte en door plundering, afpersing en oorlogschatting verkregen, vooral ten gevolge van den tocht van *Alexander de Groote* naar Griekenland en later als bnit der Romeinsche legioenen bij de verovering van de schatten der *Seleuciden* en *Ptolemaeussen*, enz. In vergelijking daarvan had de opbrengst der goud- en zilvermijnen in Gallië en Hispanië weinig te beteekenen. Voorts won men edele metalen in Bohemen tot aan de 16de eeuw, in de Alpen van Salzburg, Carinthië en Tyrol tot in de 17de eeuw, en men is van meening, dat de hoeveelheid gond, bij de ontdekking van de Nienwe Wereld in Europa aanwezig, eene waarde had van slechts 420 milliocn gulden.

Later bracht de ontdekking van Amerika eene verbazende omwenteling te weeg in het bezit dier metalen. De Spaansche veroveraars hadden aan de inboorlingen van Peru en Mexico niet alleen groote hoeveelheden goud en zilver ontrooft, welke zij naar Europa zonden, maar de zilverproductie nam in Peru sedert het ontdekken der mijnen van Potosi (1545) en in Mexico sedert de invoering der amalgamatiemethode znlk eene hooge vlncht, dat groote massas van dit metaal in den handel kwamen. Ook de gondproductie breidde zich aldaar en in Nieuw-Granada aanmerkelijk nit. Eeuwen lang bleef Amerika de rijke gond- en zilvermijn en er ontstond een breede stroom van edele metalen van hot westen naar het oosten. In vergelijking daarmede zijn de schatten der ondheid van zeer geringe beteekenis. Volgens eene schatting van *Alexander von Humboldt* is van 1492 tot 1803 voor eene waarde van 14 400 millioen gulden aan edele metalen uit Amerika naar Europa gebracht. Van den aanvang der 19de eenw tot 1848 was de opbrengst der Amerikaansche mijnen aanmerkelijk verminderd, terwijl ook die der Europeesche zeer gering bleef. Daarop volgde in Juni 1848 de ontdekking der gondvelden van Californië, gevolgd in Mei 1851 door die van het gondgewest in Australië, en in de daarop volgende

dertig jaren hebben eerstgenoemde omstreeks 4½ milliard gulden aan goud en zilver, en Australië en Nieuw-Zeeland meer dan 3 milliard gulden aan goud opgeleverd.

Sedert 1848 en 1851 voorzien alzoo Amerika en Australië de geheele wereld van edele metalen, — in Noord-Amerika bepaaldelijk de tien ten westen van de Rocky Mountains gelegene Staten en Territoria Nevada, Utah, Colorado, Californië, Arizona, Montana, Idaho, Nieuw-Mexico, Oregon en Washington. Eerst won men ze uit het alluvium, terwijl men later de aderen blootlegde in den Coast Range en aan de oostelijke en westelijke helling van den Siërra Nevada. Enkele gangen in laatstgenoemd gebergte, zooals de Comstockgang en aldaar de Consolidated Virginia- en de Californiamijnen, leveren in onzen tijd de grootste hoeveelheid edele metalen. De opbrengst van den vermaarden Comstock-Load bedroeg van 1860 tot aan het einde van 1877 ongeveer 275 millioen dollars. Aanvankelijk haalde men er uit de ertsen alleen het goud en de waarde van het daarin aanwezige zilver bleef verborgen, maar in den jongsten tijd is de waarde van het gewonnen zilver er grooter dan die van het goud, zoodat hierdoor eene daling van den zilverprijs veroorzaakt werd. Voorts heeft men in Midden- en Zuid-Amerika nog onderscheidene andere gewesten, die goud en zilver opleveren. In Australië worden zij gevonden in Victoria en Nieuw-Zeeland, in Nieuw-Zuid-Wales en Queensland, — voorts in Oost-Azië en Japan, terwijl omtrent de aanwezigheid van zilver in China en Hindostan en op Bornéo nog weinig bekend is. In het westen van Azië heeft de Russische Regeering zelve mijnen ontgonnen en gedeeltelijk aan de nijverheid van particulieren overgelaten. De belangrijke goudgroeven in den Oeral (gouvernementen Perm, Orenburg en Oefa) en de goudwasscherijen in Siberië, de Kirgisensteppe en Toerkestan, alsmede bij de Amoer, leverden in de jaren 1867—1877 ieder jaar gemiddeld voor 57 millioen gulden aan goud, terwijl men hier en daar ook zilver verzamelde. In Afrika wordt sedert eeuwen goud gewonnen in drie gewesten, namelijk aan den bovenloop van de Senegal en de Djoliba, in het Nijlgewest en in Sofala, doch over de hoeveelheid hebben wij geene betrouwbare berichten. In Europa heeft men goudmijnen in Hongarije en Siebenbürgen en in Frankrijk, en zilvermijnen in Duitschland, Frankrijk, Spanje, Hongarije, Groot-Britanje en Oostenrijk. De waarde der edele metalen in Europa (met uitzondering van Rusland) in vermeld tiental jaren opgeleverd, bedroeg jaarlijks aan goud bijna 4 millioen en aan zilver bijna 25 millioen gulden.

Van de ontdekking der goudvelden in Californië en Australië tot in 1865 was van de geheele goud- en zilveropbrengst steeds drie vierde goud en één vierde zilver, maar door de aanzienlijke opbrengst der mijnen in Nevada en door den verminderden goudrijkdom van Australië is de procentsgewijze hoeveelheid zilver verdubbeld, hetwelk tot de daling van den prijs van het zilver niet weinig heeft bijgedragen.

Het is nauwelijks noodig te vermelden, waartoe goud en zilver worden gebruikt. Immers in de eerste plaats als ruilmiddel in den vorm van gemunt geld of als waarborg voor uitgegeven papier in den vorm van baren, — voorts in de nijverheid, vooral in de galvanoplastiek, in de uurwerkmakerijen, in de photographie, in de tandheelkunst, in het vervaardigen van vazen en tafelgereedschappen en vooral van sieraden, zooals oorbellen, doekspelden, armbanden enz. Met betrekking tot het geld bezigt men den gouden of den zilveren of ook wel den dubbelen standaard, hoewel dit laatste niet verkieslijk is wegens de veranderlijke waardeverhouding van goud en zilver. Deze toch was in 1867 als 1:15,57 en in 1878 als 1:17,90, hetwelk, behalve door boven reeds vermelde omstandigheden, veroorzaakt werd doordien in onderscheidene landen de gouden standaard werd aangenomen, zoodat er veel goud noodig was tot het leveren van muntstukken, terwijl men minder behoefte had aan zilver.

Edelgesteenten noemt men in het algemeen zoodanige delfstoffen, welke zich door hardheid, glans, eene fraaie kleur of kleurloosheid, onveranderlijkheid in de lucht en in de meeste gevallen door zeldzaamheid en doorzichtigheid onderscheiden, zoodat zij in trek zijn bij de juweliers. Men verdeelt de edelgesteenten in *edele* (juweelen) en in *halfedele*. Tot de eerste behooren eenige zeer zeldzame delfstoffen, zooals diamant, robijn, saffier, chrysoberyl, spinel, zirkoon, smaragd, beryl, topaas, toermalijn, granaat, pyroop, edele opaal, cordiériet, chrysoliet en turkoois, van welke sommige met eene levendige, andere met eene bevallige kleur prijken, terwijl zij min of meer doorzichtig zijn en een aanmerkelijken glans (vuur), groote hardheid en geschiktheid voor polijsting bezitten. — De halfedele zijn met al die eigenschappen in veel geringere mate bedeeld en komen veelvuldiger en in grooter hoeveelheden voor. Hiertoe rekent men vele sierlijke steenen uit de groep der kwartsen, zooals bergkristal, amethyst, aventurien, katoog, rozenkwarts, chalcedoon, agaat, carneool, chrysopraas, heliotroop, jaspis, vuuropaal, cacholong, — voorts vesuviaan, cyaniet, pistociet, adular, amazonensteen, labrador, lazuursteen, vloeispaat, barnsteen, malachiet enz. Intusschen is bovengemelde verdeeling niet volkomen juist, daar sommige steenen nu eens tot de edele, dan weder tot de halfedele worden geteld. Ook op grond der handelswaarde kan men geene scherpe grens tusschen die twee afdeelingen trekken, daar zij afhankelijk is van tal van toevallige omstandigheden, bijvoorbeeld van het slijpen, van de schoonheid en zeldzaamheid der kleur, van de zuiverheid, van de mode, enz., zoodat men dikwijls aan halfedele gesteenten de voorkeur geeft boven juweelen.

Nu men de edelgesteenten door glas zoo uitstekend kan namaken, dat de valsche bij kunstlicht nauwelijks van de echte te onderscheiden zijn, is het van groot belang, de eigenschappen van deze laatste te leeren kennen, welke de vervalscher daaraan niet geven kan. Daar de edelgesteenten bijna altijd geslepen in den handel voorkomen, zoo is het onderzoek naar hunne echtheid vaak zeer moeielijk. De kristalvorm kan zeer goed nagemaakt worden, en de vele facetten der glasedelgesteenten maken

de proef omtrent de straalbreking onzeker, terwijl men de splijting niet opsporen of de blaasbuis niet gebruiken kan zonder het edelgesteente te schenden. De glazen gesteenten kunnen voorts een dergelijken glans, kleur en doorziehtigheid bekomen als de echte. De overblijvende herkenningsmiddelen zijn dus de hardheid en het soortelijk gewicht. Daar men echter dit laatste alleen bij losse steenen waarnemen kan en loodhoudend glas vaak hetzelfde soortelijk gewicht heeft als het edelgesteente, waarop het gelijkt, zoo kan men ook hierop niet onbepaald vertronwen. Er blijft dus eigenlijk niets anders over dan de hardheid, welke op verre na zoo groot niet is bij glas als bij edelgesteenten. Men verstaat namelijk onder hardheid het vermogen van een lichaam om weêrstand te bieden aan het mechanisch indringen van een ander lichaam in zijne massa. De mineraloog onderzoekt de hardheid eener delfstof door te beproeven, met welk gesteente der hardheidschaal hij haar krassen kan. De fijnste edelgesteenten zijn de hardste zelfstandigheden; zij worden dus niet gekrast door vnnrsteen of kwarts, maar wel omgekeerd. Diamant krast alle overige delfstoffen, — robijn en saffier krassen alle met nitzondering van den diamant, — chrysoberyl, spinel en topaas alle andere met nitzondering van diamant, robijn en saffier, enz. De jnweliers gebruiken, tot bepaling der hardheid, veelal de vijl; dit is echter voor geslepene steenen niet raadzaam, omdat zij er allicht eenigszins door beschadigd worden. Dat middel is intusschen bij ongeslepene zeer aan te bevelen, en men dient daarbij te letten op den weêrstand, dien de vijl ondervindt, — op de hoeveelheid poeder, die op de vijl blijft liggen, — op het gedruisch, hetwelk door het vijlen ontstaat, — en op de afslijting der vijl. Bij geslepen gesteenten komt eene sterke en scherpe stalen naald te pas. Ook zijn de steenslijpers zeer goed in staat, om door den tijd, dien zij noodig hebben om verschillende steenen van dezelfde grootte op dezelfde schijf en met dezelfde middelen te slijpen, de hardheid te bepalen

Veel minder merkwaardig dan de physische zijn de chemische eigenschappen der edelgesteenten. Hunne bestanddeelen komen in groote massas in de natunr voor en vormen een aanmerkelijk gedeelte der aardkorst. Diamant is niets anders dan zuivere koolstof, — robijn, saffier en korund bestaan nit zuivere alunaarde, (aluminiumoxyde), — bergkristal, amethyst en opaal nit kiezelznnranhydride, — chrysoberyl uit alninaarde en beryloxyde, — spinel nit alninaarde en magnesinm, — zirkoonof hyacinth nit kiezelzuur zirkoon enz. Al die stoffen zijn langs scheikndigen weg gemakkelijk te verkrijgen; men meene echter niet, dat het gemakkelijk zou zijn, daaruit edelgesteenten te maken. Het is er mede gesteld als met een schilderstuk en de hiertoe benoodigde verfstof; al bezit men deze laatste, toch is het kunstwerk nog ver te zoeken. De moeielijkheid om nit die grondstoffen edelgesteenten te maken was daarin gelegen, dat men ze niet gekristalliseerd kon verkrijgen. Dit is echter in lateren tijd met betrekking tot sommige gesteenten gelukt. Een Fransch scheikundige, *Gaudin* genaamd, vervaardigde kunstmatig den echten korund, robijn en saffier door zuivere aluinaarde door middel der knalgasvlam te smelten, doch de kristallen waren te klein voor den handel. *Ebelmen* verkreeg in 1847, door het beginsel der smelting met dat der kristallisatie nit oplossingen te verbinden, kristallen van spinel in alle kleuren, chrysoliet, chrysoberyl, korund enz., ja, zelfs chrysoberyllen ter lengte van 6 Ned. streep. Voorts wist *Daubrée* op eene andere wijze kristallen van een groot aantal edelgesteenten te verkrijgen, namelijk van topaas, toermalijn, granaat, vesuviaan, smaragd en zirkoon. *Sainte Claire-Déville* en *Caron* eindelijk slaagden er in, kristallen te leveren van kleurloozen korund, saffier, robijn, groenen korund (het meest zeldzame edelgesteente), stanroliet, zirkoon en chrysoberyl van nog al aanmerkelijke grootte. De wetenschap heeft dns den weg aangewezen, om echte edelgesteenten kunstmatig te vervaardigen, en de nijverheid zal ongetwijfeld daarmede haar voordeel doen, vooral daar de kunstmatig verkregen robijnen en saffieren niet minder glansrijk zijn dan die, welke de natunr oplevert.

De plaatsen, waar edelgesteenten gevonden worden, zijn niet gebonden aan de aardrijkskunndige breedte of aan een bepaald klimaat. De kostbaarste treft men aan in de ondste lagen der aardkorst, — in graniet, gneis, glimmerlei enz. Sommige zijn ingesprenkeld in de massa van het gesteente, en andere—en wel de kostbaarste — liggen in nlervormige holten. Men treft ze er aan in hunne oorspronkelijke ligplaats. Veelal echter vindt men ze in de dilnviale vorming, ver van het oord, waar zij ontstonden. Zij werden door den drang van het water naar elders gevoerd en bleven door hunne hardheid voor vernietiging bewaard. Zoo komen zij voor op Ceylon, in Oost-Indië, Brazilië, Australië, Californië en de Kaap, die ons, benevens het Oeralgebergte in Siberië, de meeste edelgesteenten verschaffen. Merkwaardig is het, dat men gewoonlijk eenige soorten van edelgesteenten bij elkander aantreft, en dat zij er zieh veelal in gezelschap bevinden van gond en platina.

Men gebrnikt edelgesteenten wegens hnnne hardheid als een middel om te poliisten, om glas te snijden, om boorgaten te maken en om tot stennpnnt te dienen voor ronddraaiende assen, bijvoorbeeld in fijne nurwerken. Wegens hnnne sterke lichtbreking komen zij te pas als lenzen voor microscopen, terwijl deze eigenschappen, verbonden met kleur, glans en helderheid, ze tot goliefkoosde versiersels verheffen. Hiertoe dienden ze reeds vóór dnlzende jaren in Indië en in Egypte. Ook het gewaad van den Israëlietischen hoogepriester was, volgens het voorschrift van *Mozes*, met edelgesteenten getooid. Uit het Oosten kwamen er voorzeker door bemiddeling der handeldrijvende Phoeniciërs in Griekenland, zoodat er op gewezen wordt in de gedichten van *Homérus*. Reeds in het jaar 500 vóór Chr. vervaardigde de priester *Onomacritus* een gedicht, waarin hij de eigenschappen der verschillende edelgesteenten bezong. De Romeinen verwierven door hnnne veroveringen in verschillende gewesten eene meer nauwkeurige kennis der edelgesteenten, welke ons door *Plinius* is medegedeeld. In

zijn tijd droegen de Romeinsche Keizerinnen kostbare jnweelen en Keizer *Augustus* versierde zich als pontifex maximus met een gewaad, hetwelk van edelgesteenten vonkelde. *Galiénus* en *Heliogabalus* tooiden zelfs hnnne schoenen met edelgesteenten, en helm, schild en lans werden er mede bezaaid. Onder *Constantijn* werd ook de glans der Keizerlijke Kroon door edelgesteenten verhoogd.

Het bijgeloof der middeneeuwen schreef aan de edelgesteenten allerlei krachten toe, welke de schoonheid, de gezondheid en de welvaart bevorderen, en men bracht den stand der planeten en de wisseling der jaargetijden daarmede in verband. Zóo ontstonden de gezondheids-, maan- en zodiakaalsteenen, en zelfs werden de 12 Apostelen door even zooveel edelgesteenten voorgesteld. Ja, de weelde nam met betrekking tot de kostbaarste gesteenten zoo sterk toe, dat daartegen van regeeringswege besluiten uitgevaardigd en maatregelen genomen werden.

Om aan de ruwe edelgesteenten een sierlijken vorm en een ongemeenen glans te geven, worden zij eerst *geslepen* en *gepolijst*. Daarna worden zij *gezet* in een rand van metaal en hiermede aan voorwerpen van weelde vastgehecht. Tot het zetten van diamanten en waterheldere gesteenten gebruikt men veelal zilver, omdat daardoor de steen zich grooter vertoont, doch geklenrdo gesteenten worden doorgaans in goud gezet. Groote steenen worden dikwijls geplaatst in een kring van kleinere, en men geeft hieraan den naam van *carmoiseeren*. Zuivere en onberispelijke edelgesteenten worden *à jour* gezet, dat is zonder eene onderlaag; men kan ze dus zien van bowen en van onder, en zij komen nog fraaier uit, wanneer men den metalen ring door enkele klauwtjes vervangt. Geeft men aan een edelgesteente eene onderlaag, zoo kan men door foelie zijn glans verhoogen en zijne gebreken bedekken.

De prijs der edelgesteenten is afhankelijk van de soort, — en bij dezelfde soort van den glans, de helderheid, de zuiverheid, den vorm, de zeldzaamheid en vooral van de grootte. Door deze laatste klimt de waarde aanmerkelijk, daar onder de kostbare jnweelen groote exemplaren zelden voorkomen. Bij de halfedelgesteenten bepaalt, behalve kleur en grootte, vooral de bewerking den prijs. De waarde der edelgesteenten is in het algemeen zeer veranderlijk en staat in het nauwste verband met de mode, met de welvaart, met den vrede en vooral ook met den meerderen of minderen aanvoer. In de laatste jaren is de waarde der diamanten door den belangrijken aanvoer der edelgesteenten van de Kaap aanmerkelijk verminderd. Hetzelfde kan van de saffieren gezegd worden, terwijl de robijnen, die slechts in Indië en Ceylon gevonden worden, gestegen zijn in prijs. Die van smaragd en opaal is in de laatste jaren zeer gedaald.

Bij het koopen van edelgesteenten dient men op hunne *gebreken* en op de *echtheid* te letten. Bij ruwe steenen zijn eerstgenoemde verborgen en bij geslepene worden zij zoo veel mogelijk door het zetten bedekt. Tot de voornaamste gebreken behooren: *vcëren* of kleine strepen en reten, die den glans dof maken, — *wolken* of donkere vlekken binnen in den steen, — *zand* of witte, bruine of roode korrels, die men in onderscheidene edelgesteenten aantreft, — en *stof*, namelijk dergelijke korrels, wanneer zij zeer fijn en in groote hoeveelheid aanwezig zijn.

Men geeft *valsche* edelgesteenten voor echte, wanneer men kostbare edelgesteenten door minder kostbare vervangt. Men kiest hiertoe gesteenten, die met de kostbare edelgesteenten eene groote overeenkomst hebben en geeft pingos d'aqua (waterdroppels) of kleurlooze topazen in plaats van diamanten, — voorts gegloeide topazen voor spinel, almandien, almandienspinel, en gegloeide amethysten voor topaas, cyaniet enz. — Eene gewone vervalsching is het vervangen van edelgesteenten door glas, daar men hieraan op eene hoogst misleidende wijze het voorkomen weet te geven van echte steenen. — Eene derde soort van vervalsching geschiedt door verdnbbeling, namelijk door 2 steenen met de platte oppervlakte aan één te hechten en zóo te zetten, dat die samenvoeging voor het oog verborgen is. In plaats van één gewaanden grooten steen heeft men dan twee kleine, terwijl door die methode tevens de klenr en de glans verhoogd worden. Men heeft *halfechte* donbletten, wanneer alleen de bovenste steen echt is, — *onechte*, wanneer de bovenste steen uit bergkristal of glas en de onderste uit geklenrd glas bestaat, — en *holle*, wanneer de bovenste holgeboord bergkristal en de holte met eene geklenrde vloeistof gevnld en met een kristalblaadje dichtgemaakt is. Men neemt er de proef van door zulke steenen in warm water te werpen, waardoor de kleefstof loslaat en de doubletten nit één vallen, doch deze proef baat niet, wanneer de beide helften aanéen gesmolten zijn, — 't geen vooral in Frankrijk geschiedt. Deskundigen echter onderscheiden de holle doubletten door ze op den nagel te plaatsen en er doorheen te zien.

De namen, door de jnweliers aan de edelgesteenten toegekend, stemmen met de wetenschappelijke weinig overeen. Men richtte zich gewoonlijk naar de nitwendige eigenschappen, zonder op de scheiknndige samenstelling te letten. Daarom heeft dezelfde steen bij verschillende klenren soms verschillende namen, terwijl zeer ongelijk samengestelde steenen bij gelijke klenr denzelfden naam dragen. Znivere alninaarde, het korund der delfstofkundigen, levert ons, na den diamant, de kostbaarste edelgesteenten. Deze één delfstof noemt de jnwelier robijn (donker karmozijnrood), — Oosterschen hyacint (pnrperrood), — Oosterschen amethyst, — amethystsaffier of paarschen robijn (licht-blauw), — leukosaffier (waterhelder), — Oosterschen saffier (korenblauw), — mannelijken saffier of indigosaffier (indigo-blauw), — vrouwelijken saffier (bleek blanw), — watersaffier (nog bleeker blanw), — kattensaffier (zwart- of groenachtig blauw), — Oosterschen topaas of topaassaffier (donkergeel), — Oosterschen aquamarijn (lichtgroenachtig blauw), — Oosterschen chrysoliet (geelachtig groen), — Oosterschen smaragd (grasgroen), — stersaffier, asterien, opaliseerenden saffier, sterrensteen, — en eindelijk Oosterschen girasol of zonnesteen. Daarentegen gebrnikt men den naam robijn voor korund, toermalijn, spinel, rozenkwarts, topaas en

vloeispaat, — en den naam chrysoliet voor den eigenlijken chrysoliet, vesuviaan, chrysoberyl, saffier, toermalijn enz. — allen edelgesteenten, die in waarde en in eigenschappen hemelsbreed van elkaâr verschillen.

Omdat aanvankelijk de edelgesteenten nagenoeg alle uit het Oosten tot ons kwamen, hebben de meeste den naam van *Oostersche* verkregen, — sommige echter ten onrechte, zooals de edele opaal, die nergens in het Oosten voorkomt, en de smaragd, waarvan de schoonste in Peru gevonden worden. De Ouden verdeeiden voorts de edelgesteenten in manneijke en vrouweijke, naar gelang zij met donkere of met lichte kleuren prijkten.

De grondstof, waaruit men valsche edelgesteenten vervaardigt, is het *strass*, hetwelk bereidt wordt van 338 deelen tot poeder gewreven bergkristal, 525 deelen menie, 180 deelen gezuiverde potasch, 23 deelen borax en 1 deel arsenik, — of uit 300 deelen ijzervrij kwartszand, 562 deelen zniver loodwit, 105 deeien gezuiverde potasch, 30 deelen borax en 1 deel arsenik. De kleuring der valsche edelgesteenten geschiedt voor topaas met chloorzilver of door spiesglans met eenig goudpurper, — voor robijn met bruinsteen of goudpurper, — voor smaragd met koper- en chroomoxyde, — voor saffier met kobaltoxyde, — voor amethyst met bruinsteen, kobaltoxyde en goudpurper, — voor granaat met spiesglans, goudpurper en bruinsteen, — voor opaal met een weinig chloorzilver, — voor turkoois met tinoxyde en koperoxyde met zeer weinig kobaltoxyde en bruinsteen enz.

Edelgesteentenslijperij is de naam van eene reeks van bewerkingen, vooral kloven, facetteeren en polijsten, waardoor men aan een kostbaar mineraal — in de eerste plaats aan den diamant — een fraaien vorm geeft, zoodat het door schitterende vakken (facetten) is begrensd en alzoo de geschiktheid erlangt om tot sieraad te dienen. Door die bewerkingen komen de eigenschappen, die men bij zulk een sieraad verlangt, vooral gedaante, glans, kleur, doorschijnendheid enz., naar behooren aan den dag. De geslepene oppervlakten kunnen vlak of gebogen zijn.

Het slijpen van edelgesteenten is vooral toegepast op den *Diamant* (zie aldaar). Bijgevoegde plaat stelt ons eene reeks van vormen voor, welke aan dit edelgesteente worden gegeven (fig. 1—16). De namen dier vormen zijn in het onderschrift vermeld, en de grootteverhoudingen der brillanten en der rozen (fig. 10 en 15) aangewezen. De diamantslijper maakt het edelgesteente vast in den dop (fig. 17 en 18) door middel van een soldeersel. De dop is van een graadboog voorzien, om volgens aanwijzing van dezen den juisten hoek te slijpen, en met den dop drukt hij het edelgesteente op de ronddraaiende schijf (fig. 21 en 22), waarbij het slijpen door middel van diamantpoeder wordt volbracht. Ook bevestigt men twee diamanten aan kitstokken (fig. 19), waarna men door die beide edelgesteenten tegen elkaâr te wrijven de facetten doet te voorschijn treden. Op geheel andere wijze geschiedt de agaatslijperij, zooals in fig. 23 is voorgesteld.

Edelink (Gerard), een beroemd Nederlandsch graveur, in 1649 te Antwerpen geboren, was een leerling van *C. Galle* en *François de Poilly*. Op uitnoodiging van *Lodewijk XIV* begaf hij zich naar Parijs, en hij overleed aldaar in 1707. Hij was een nitstekend kunstenaar en leverde 420 biaden, waaronder nagenoeg geen enkel stuk voorkomt, dat zich niet boven het middelmatige verheft. Algemeen roemt men eene: „Heilige Familie" naar *Rafaël*, — „Alexanders bezoek bij de familie van Darius" naar *Lebrun*, — een „Ruitergevecht" naar *da Vinci*, — en vooral „Het kruis, door Engelen omgeven" naar *Lebrun*. — Ook zijn broeder *Jan Edelink*, geboren in 1630 en zijn zoon *Nicolaas Edelink*, gestorven in 1730, waren voortreffelijke graveurs, zonder evenwel *Gerard* te evenaren.

Edelmann (Johann Christian), een Duitsch vrijdenker, werd geboren te Weiszenfels den 9den Juni 1698, studeerde te Jena in de godgeleerdheid, vertoefde eenigen tijd bij den Graaf *von Zinzendorf* en ging vervolgens naar Berleburg, waar hij deel nam aan de bijbelvertaling van *J. Gr. Haug*. In zijn geschrift: „Unschuidige Wahrheiten" poogde hij het geringe belang der verschiilende kerkgenootschappeijke meeningen aan te wijzen. Wegens zijne gevoelens uit Neuwied, Brunswijk, Hamburg enz. verbannen, kreeg hij eindelijk verlof, om zich te Berijn te vestigen, doch onder voorwaarde van niet meer te schrijven; hij overleed aldaar den 15den Februari 1767. In 1847 hebben *Strausz* en *Bruno Bauer* eene bloemlezing uit zijne geschriften in het licht gezonden. Van zijne werken noemen wij nog: „Christus und Beilal (1741)" — en „Die Göttlichkeit der Vernunft (1742)". Hij was een warhoofd, die een mengsel opdischte van mystieke en pantheïstische denkbeelden. Het spreekt van zelf, dat hij talrijke bestrijders heeft uitgelokt.

Edelsheim (Ludwig, vrijheer von), minister van Buitenlandsche Zaken in Baden en geboren te Karlsruhe den 24sten October 1823, studeerde te Heidelberg en te Berijn, werd lid van de Eerste Kamer in Keur-Hessen, in 1863 Badensch gezant te Weenen en in 1864 tevens te Dresden. Hij stond voorts den Hertog *von Augustenburg* ter zijde en vergezeide hem naar Kiel en zag zich in 1865 belast met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken in Baden. Hij betoonde zich een voorstander van vrijzinnige beginseien en verlangde in 1866 de onzijdigverklaring der middenstaten. Ten gevolge van verwikkelingen met de Vertegenwoordiging nam hij den 24sten Juni van laatstgenoemd jaar zijn ontslag, vestigde zich te Constanz en overleed den 23sten Februari 1872.

Edelsheim-Gyulai (Leopold Wilhelm, rijksvrijheer), Oostenrijksch generaal der kavalierie, trad reeds vroeg in dienst, onderscheidde zich bij Magenta en Solferino, werd inspecteur der kavalierie en zag zich in 1875 benoemd tot kommandant van Hongarije en kommandeerend generaal te Budapest. Hij is gehuwd met eene voormalige actrice.

Eden, zie *Paradijs*.

Edentata, zie *Tandelooze Zoogdieren*.

Eder. Onder dezen naam vermelden wij: *Joseph Karl Eder*, een verdienstelijk geschiedschrijver, geboren te Kronstadt den 20sten

EDELGESTEENTENSLIJPERIJ.

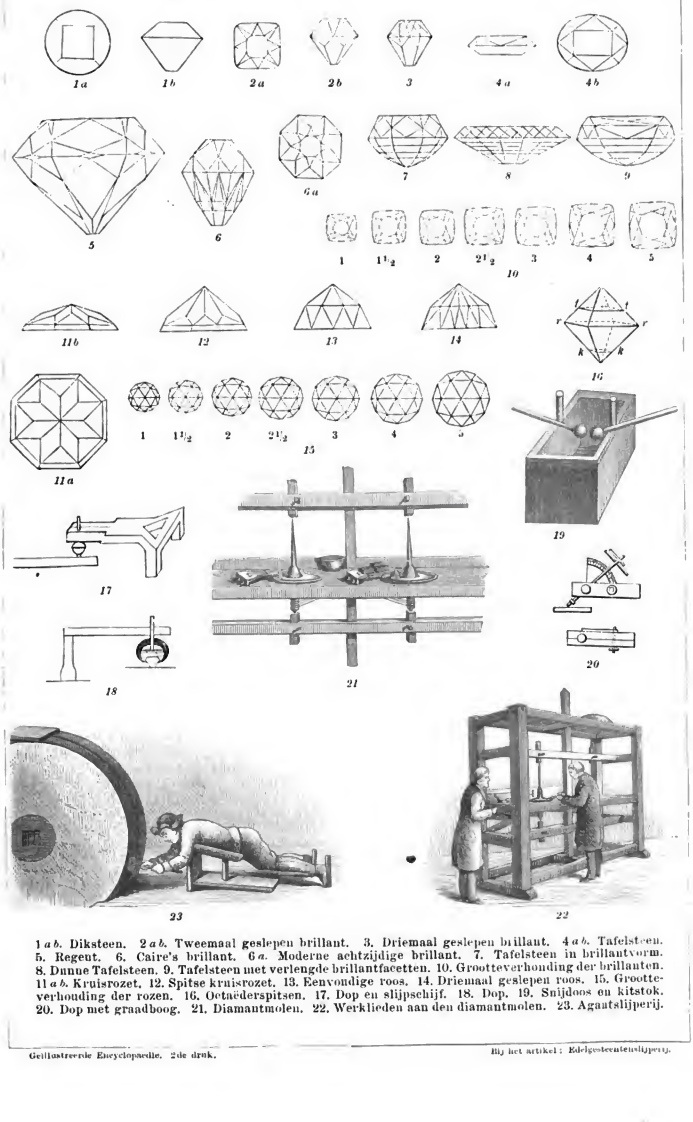

1 *a b*. Diksteen. 2 *a b*. Tweemaal geslepen brillant. 3. Driemaal geslepen brillant. 4 *a b*. Tafelsteen. 5. Regent. 6. Caire's brillant. 6 *a*. Moderne achtzijdige brillant. 7. Tafelsteen in brillantvorm. 8. Dunne Tafelsteen. 9. Tafelsteen met verlengde brillantfacetten. 10. Grootteverhouding der brillanten. 11 *a b*. Kruisrozet. 12. Spitse kruisrozet. 13. Eenvondige roos. 14. Driemaal geslepen roos. 15. Grootteverhouding der rozen. 16. Octaëderspitsen. 17. Dop en slijpschijf. 18. Dop. 19. Snijdoos en kitstok. 20. Dop met graadboog. 21. Diamantmolen. 22. Werklieden aan den diamantmolen. 23. Agaatslijperij.

Januari 1760. Hij studeerde te Pest, werd leeraar aan het gymnasium te Hermannstadt en overleed den 11den Februari 1810. Hij schreef o. a.: „Supplex libellus Valachorum (1791)", — „De initiis juribnsque primaevis Saxonum (1792)", — en „Scriptores rerum transsilvanarum (1797—1800, 2 dln)".

Joseph Maria Eder, een ervaren photochemicus, geboren te Krems aan de Donau den 6den Maart 1855. Hij studeerde te Krems en te Weenen en vestigde zich hier in 1880 als privaatdocent aan de technische hoogeschool. Hij werd er in 1882 hoogleeraar in de scheikunde en schreef: „Bestimmung der Salpetersäure (1876)", — „Untersuchung des Thees (1879)", — „Pyroxilin (1879)", — „Photometer mittels Quecksilber-Oxalat für die unsichtbaren ultravioletten Strahlen (1879)", — een bekroond werk over de photographie met chroomzonten (1879), — een opstel over de scheikundige werking van gekleurd licht(1879), — en de voortreffelijke werken: „Theorie und Praxis der Photographie mit Bromsilber-Gelatine (1882, 2de druk)" — en „Ausführliches Handbnch der Photographie (1882)".

Edessa is eene zeer oude stad in het noorden van Mesopotamië, aan de Eufraat. Hare oudste bewoners waren vermoedelijk Sabaeërs, doch eerst na de verovering der Perzische monarchie door de Grieken wordt hare geschiedenis meer bekend. Men meent, dat vooral *Seleucus* haar aanmerkelijk heeft uitgelegd. Omstreeks dien tijd verkreeg zij van eene evenzoo genoemde stad in Macedonië den naam van Edessa en vervolgens naar eene aan de godin *Atergatis* en daarna aan *Abraham* gewijde bron dien van Callirrhoë, welke laatste tot de Syrische en Arabische namen Urhoi en Roha en tot den hedendaagschen naam Orfa is verbasterd. Ten tijde van *Antiochus VII*, naar wien zij ook Antiochéa heette, vestigde er *Osrhoi-bar-Chevje* (137 vóór Chr.), waarschijnlijk een Arabier, het naar hem genoemde Osrhoensche Rijk, en zijne opvolgers droegen den naam van *Abgar*. Het Christendom vond er reeds vroeg aanhangers. De dubbelzinnige honding der Koningen van Edessa met betrekking tot de Romeinen was oorzaak, dat *Trajanus* zijn veldheer *Lysius Quietus* derwaarts zond; deze verwoestte de stad, en maakte het Rijk schatplichtig aan de Romeinen. Wèl herstelde *Hadrianus* dat Rijk, doch het bleef aan hem onderworpen, en in 216 na Chr. herschiepen de Romeinen het in een militaire kolonie met den naam Colonia Marcia Edessenorum. Inmiddels vervulde het eene belangrijke rol in de geschiedenis van het Christendom. Men vermeldt, dat in de stad Edessa 300 kloosters gevonden werden, — ook was zij de zetel van *Ephraim Syrus* en zijne school. Met geestdrift nam men er deel aan den strijd der Arianen, Monophysieten en Nestorianen, doch de uitbreiding van den Islam bracht haar in 641 onder de heerschappij der Khalifen, zoodat er het Christendom verdween en ook hare welvaart aanmerkelijk verminderde. In 1040 viel zij in de handen der Seltsjoeken, en de Byzantijnsche stadhonder, die er den vijand verdreef, verklaarde zich aldaar een onafhankelijk gebieder. Daarom viel het gedurende den eersten Kruistocht niet moeielijk aan *Boudewijn*, den broeder van *Godfried van Bouillon*, zich van Edessa meester te maken en haar tot hoofdstad van een graafschap te verheffen, hetwelk eene halve eeuw weërstand bood aan de aanvallen der Turken, doch in 1144 door dezen werd ingenomen, waarna alle kerken in moskeeën zijn veranderd. Eene poging der inwoners (1146), om den Turkschen boei te verbreken, veroorzaakte haren ondergang, want de opstandelingen werden als slaven weggevoerd. Nadat Edessa vervolgens aan verschillende Oostersche beheerschers had toebehoord, viel zij in 1737 voor goed in handen der Turken, waarna zij allengs uit hare pninhoopen verrees. Thans telt zij 30 000 inwoners, onder welke zich 5 000 Armenische Christenen en 1 000 Jacobieten bevinden. Men heeft er merkwaardige overblijfselen der oudheid, alsmede eene aan *Abraham* gewijde moskee met de reeds vermelde bron.

Edfoe, eene stad in Opper-Egypte, op den linker oever van de Nijl en door de Grieken Apollinópolis genoemd, bezat weleer een grooten tempel van *Horus* (Apollo), waarvan een aanzienlijk gedeelte thans nog bestaat en hoogst merkwaardig is wegens de talrijke opschriften, waarmede er de wanden bedekt zijn.

Edgeworth. Onder dezen naam vermelden wij:

Henry Allen de Firmont Edgeworth, biechtvader van *Lodewijk XVI*, koning van Frankrijk. Hij werd geboren in 1745 te Edgeworth in Ierland, werd in 1777 biechtvader van madame *Elizabeth*, zuster des Konings en vergezelde *Lodewijk XVI* op het schavot, waar hij de bekende woorden tot hem sprak: „Zoon van den Heiligen Lodewijk, stijg op naar den hemel!" Om aan madame *Elizabeth* in de gevangenis geestelijken troost te verschaffen, hield hij zich verborgen in de nabijheid van Parijs, nam na hare terechtstelling de wijk naar Engeland en vanhier naar *Lodewijk XVIII* te Mitau, waar hij den 22sten Mei 1807 overleed. Zijne „Mémoires (Dernières heures de Louis XVI)" zijn in 1815 en zijne „Lettres" in 1818 in het licht gegeven.

Maria Edgeworth, eene Engelsche schrijfster. Zij werd geboren in Berkshire den 1sten Januari 1767, volgde in 1782 haren vader naar Ierland en ontwikkelde haren uitstekenden aanleg onder de leiding van dezen en van twee stiefmoeders. Spoedig behaalde zij reeds grooten roem door hare: „Essays on practical education (1798)", en met haren vader schreef zij eene: „Essay on Irish bulls (1801)", terwijl zij na zijn dood (1817): „Memoirs of Richard Lovell Edgeworth, begun by himself and concluded by his daughter (1820; 2 dln)" in het licht deed verschijnen. Haar roman „Castle Rackrent (1802)", eene schets bevattende van het Iersche volksleven, baarde groot opzien. Hierop volgden: „Belinda (1803)", — „Popular tales (1804, 3 dln)", — en „Leonora (1806, 2 dln)". In 1809 verscheen de eerste serie van hare: „Tales of fashionable life (3 dln)" en in 1812 de tweede (3 dln). en de hierin voorkomende verhalen: „Ennui" en „The absentee" behooren tot hare beste voortbrengselen. In „Patronage (1814, 4 dln)" worden de gebreken en dwaasheden der aanzienlijken aan de kaak gesteld en in „Har-

rington (1817)" de vooroordeelen tegen de Israëlieten bestreden, terwijl „Ormond" zich weder op Ierschen bodem beweegt. Ook hare verhalen voor de jeugd, vooral „Rosamond (1822)" en „Harriet and Lucy (1825)", vonden grooten bijval. Haar laatste roman was: „Helen (1834, 3 dln)", die de voorgaande overtreft in gloed. In het algemeen onderscheiden zich hare werken meer door een gezond oordeel en een zuiveren stijl, dan door dichterlijke verhevenheid. Zij eindigde hare letterkundige loopbaan met het kinderwerkje „Orlandino", dat in 1847 in *Chambers* „Library for joung people" geplaatst werd, en overleed op den 21sten Mei 1849. Hare gezamenlijke geschriften zijn — hoewel ook reeds in 1825 — in 1857 in 10 deelen uitgegeven.

Edictum, een woord, overgenomen van de Romeinen, beteekent de bekendmaking van een magistraat ten tijde der Republiek, waarbij hij de regels uiteenzette, die hij bij de uitoefening van zijn ambt in acht zou nemen. In 't bijzonder is bekend het edictum van den praetor, die sedert het jaar 387 na Rome's stichting met de rechtspraak belast was, en dat weldra het *edictum perpetuum* of *voortdurend edict* genoemd werd, omdat de opvolger het van zijn voorganger placht over te nemen. Toen de Keizers de wetgevende macht aan zich getrokken hadden, werden hunne besluiten desgelijks *edicta* genoemd. Dezelfde uitdrukking vinden we later ook voor *wetten* gebezigd. Zoo heeten de wetten der Merovingsche Vorsten *Edicta*, die der Karolingische *Capitularia*. Bekend is het wetboek voor de Gothische en Romaansche bevolking van *Theodorik de Groote*, koning der Oostgothen, afgekondigd in 't jaar 500 als *Edictum Theodorici*. Het in schrift gebracht Longobardisch volkenrecht is vervat in het *Edictum Rotharii* van Koning *Rotharius*, 643 na Chr. In het Duitsche staatsrecht heeten Keizerlijke besluiten tot afkondiging eener wet ook wel *Edicten*. In de constitutioneele Staten van den nieuweren tijd wordt het woord edict niet veel meer gebruikt; enkel komt het nog wel voor in den zin van wet, besluit, toespraak of aanschrijving van den Vorst of van een ambtenaar.

Edinburgh, de hoofdstad van Schotland en tevens van het graafschap Mid-Lothian ligt op drie evenwijdige, door diepe kloven gescheidene bergruggen en bestaat uit de Oudstad op den middensten rug, weleer door den adel en thans door de lagere volksklassen bewoond, — uit den St. Leonhardshill aan de znidzijde, waar vooral de middenklasse en de ambtenaren der universiteit gevestigd zijn, — en de Nieuwstad aan de noordzijde, waar zich de huizen der aanzienlijken verheffen. Door eene onafgebrokene reeks van huizen (Leith-walk) is zij met de havenstad Leith, aan den oever der Forth, verbonden. Zij telt (in 1881) met Leith bijna 287000 inwoners en is tegelijk eene der fraaiste en der leelijkste steden. De sterk bevolkte Oudstad heeft vele morsige straten en stegen; aan het oostelijk uiteinde van éene harer hoofdstraten verheft zich Holyrood, het sombere verblijf der voormalige Schotsche Koningen, door een fraai park omgeven, en daarachter verrijst Arthur's Seat, eene rots ter hoogte van 250 Ned. el. Aan het westelijk uiteinde der Highstreet ontwaart men op een rotsgevaarte ter hoogte van 115 Ned. el het antieke Edinburgh-castle, waarbij zich het bronzen standbeeld van den Hertog *van York* bevindt. Tot de merkwaardige gebouwen der Oudstad behooren voorts de hoofdkerk van St. Aegidius met een zeer hoogen toren, de Ironchurch, in de 17de eeuw gesticht, het oude parlementsgebouw, de graafschapshal, eene navolging van het Erechtheum te Athene, het fraaie nniversiteitsgebouw, de beurs enz. In het midden van de Highstreet verheft zich het standbeeld van *Karel II.* Verder ziet men er 2 merkwaardige bruggen, die Cowgate (de Koestraat) overspannen, en fraale parken met schoone villa's. Ook de kloof die de Oudstad van de Nieuwstad scheidt, eerst een meer, vervolgens een moeras, is thans in een grooten tuin herschapen; men overschrijdt haar langs eene brug met eene lengte van 350 Ned. el, uit 3 bogen bestaande. Men heeft er het „Royal-Institution" met het standbeeld van Koningin *Victoria*, alsmede een prachtig gedenkteeken ter eere van *Walter Scott.*

De Nieuwstad, waar zich eene eenw geleden slechts weinig huizen bevonden, kan de vergelijking doorstaan met de fraaiste steden van Europa. De rechte straten, 30 Ned. el breed en 1 000 en meer Ned. el lang, snijden elkander onder rechte hoeken, en er is geen gebrek aan ruime pleinen. De schoonste straat is er de Prinsstraat met het Registerhouse (Archief) en het gedenkteeken van *Wellington.* Langs die straat bereikt men Waterloo-place, een plein, dat aan 2 zijden met zuilen is versierd, en vanhier begeeft men zich over de Waterloobrug, eene diepe kloof overschrijdend, naar Caltonhill, een rotsgevaarte ter hoogte van 100 Ned. el en met fraaie gebouwen en gedenkteekens versierd. Hier verheft zich de hoogeschool en daarnevens het standbeeld van *Robert Burns*, voorts de sterrenwacht enz. Op het St. Andrew's-plein ontwaart men het gedenkteeken van Lord *Melville* ter hoogte van 45 Ned. el en het standbeeld van Graaf *John van Hopetown*, en elders prijken er de bronzen standbeelden van *George IV* en Sir *Robert Peel*. Eene andere merkwaardige parallelstraat, Queensstreet geheeten, is door de naar haar genoemde tuinen van het noordelijk gedeelte der stad gescheiden. Verder noordwestwaarts ligt de achthoekige Moray-place, die met hare zijstraten de fraaiste huizen van Edinburgh bevat, — en verder naar het noordoosten geleidt eene prachtige brug ter lengte van 140 Ned. el met 4 bogen over een dal, besproeid door de Water of Leith, naar de voorstad Dean. Eene kostbare waterleiding voorziet de stad dagelijks van frisch water van de Pentlandheuvels; de gasverlichting en het plaveisel zijn er uitstekend. Men heeft in Edinburgh meer dan 100 kerken en kapellen, — voorts vele behoeftigen, maar ook vele instellingen van liefdadigheid. Tot deze behooren het groote hospitaal met 565 bedden, een krankzinnigengesticht, een blinden- en een doofstommeninstituut, enz. Bijgaande afbeelding stelt Edinburgh voor, gezien van Calton-Hill.

Na Londen is Edinburgh de voornaamste zetel der wetenschap in Groot-Britanje. Aan

het hoofd der scholen staat er de universiteit, in 1281 door *Jacobus I* gesticht; zij heeft 39 hoogleeraren en 3340 studenten (1882), een 7 hoogleeraren er 145 studenten, en er wordt goed onderwijs gegeven in de school op Caltonhill en aan de académie, welke in menig

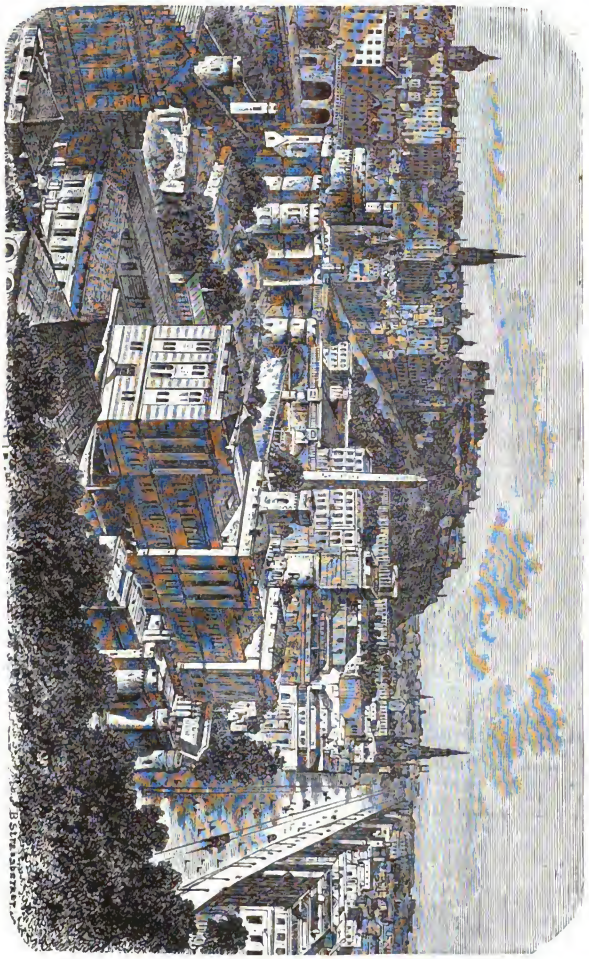

Edinburgh, van Caston Hill gezien.

belangrijk zoölogisch museum en eene boekerij met 142000 deelen. Voorts vindt men er het college der Vrije Kerk, in 1843 gesticht, met opzicht met onze gymnasia overeenkomen. Men heeft er voorts twee theologische seminaria, eene marineschool en eene militaire

académie, eene polytechnische school, eene school voor beeldende kunst enz. Het Royal-Institution bevat de gebouwen voor het Koninklijk Genootschap van Wetenschappen en voor eene Vereeniging voor Oudheidkunde, alsmede eene verzameling van beeldhouwwerk. Voorts heeft men er een museum van schilderijen, de boekerij der advocaten met 250000 deelen, de Signet-boekerij met 66000 deelen, een Genootschap voor Tuinbouw, voor Kruidkunde, voor Dierkunde, voor Delfstofkunde, voor Natuurkunde, voor Sterrenkunde, voor Schedelleer, voor Landbouw, een zestal voor Geneeskunde enz. Desgelijks is zijn het Vereenigd Koningrijk na Londen het belangrijkst gebied van den boekhandel. In 1882 waren er 104 boekdrukkerijen met eene menigte werklieden en boekbinders, terwijl er zich onder 144 boekhandelaars 44 uitgevers bevonden. Ook verschijnen er zeer vele dagbladen. Wèl bloeien er vele takken van nijverheid, doch Edinburgh is geene eigenlijke fabriek- of koopstad, al heeft men er eene beurs, onderscheidene banken, verzekeringmaatschappijen enz. Het eigenlijke handelsverkeer bepaalt zich hoofdzakelijk tot de haven van Leith. Edinburgh is door een kanaal met Glasgow verbonden en vormt het vereenigingspunt van 4 spoorwegen.

Het oudste gedeelte der stad is Edinburgh-Castle, te voren Maiden-Castle (Maagdenkasteel) genaamd, omdat de dochters van de Koningen der Picten aldaar werden opgevoed. Reeds in de 10de eeuw vindt men Dun Eaden, Edin of Edwinsburg als eene stad vermeld, doch zij begon eerst te bloeien, toen zij in 1437 de zetel der *Stuarts* en in 1456 de hoofdstad van Schotland werd. In 1215 was er voor de eerste maal en sedert 1437 geregeld het Parlement vergaderd. Zij werd in 1296 door de Engelschen, in 1313 door *Robert Bruce*, in 1650 door *Cromwell*, den 13den Juli 1696 bij capitulatie door Koning *Willem*, en den 19den September 1745 door den Pretendent ingenomen, — voorts in 1701 door brand verwoest. In 1767 verrees de Nieuwstad, en in 1771 werd deze door eene groote brug met de Ondstad verbonden.

Edinburghshire, zie *Lothian*.

Edison (Thomas A.), een Amerikaansch natuurkundige, geboren den 10den Januari 1847 te Milan in den Staat Ohio en van vaderszijde van Nederlandsche afkomst, was eerst courantenjongen aan het spoorwegstation van Michigan en Canada, werd vervolgens geplaatst bij de telegraphie en deed weldra proeven, die tot de uitvinding leidden, om langs denzelfden draad naar beide zijden gelijktijdig te telegrapheeren. Nadat hij door een aantal octrooien voldoende geldmiddelen verworven had, liet hij den telegraafdienst varen en stichtte te Menlo Park bij New York een laboratorium, waaruit na korten tijd de belangrijkste nitvindingen aan het licht kwamen. Hier vervaardigde hij den photograaf, een verbeterden telephoon, een gezangtelephoon, eene electrische schrijfpen, eene electrische stemvork om naaimachines in beweging te brengen, den aërophoon, den electromotograaf, den quadruplextoestel, de naar hem genoemde electrische lamp enz.

Vooral heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door de uitbreiding der thans meer en meer in gebruik komende gloeilampen. Tot invoering daarvan zijn er in de voornaamste steden der Oude en Nieuwe Wereld maatschappijen ontstaan. Verbazingwekkend zijn inderdaad de werkkracht, de gave van waarneming en het combinatievermogen van dezen schranderen Amerikaan, die hierdoor op den grondslag van degelijke kennis schitterende uitkomsten weet te verkrijgen. Trouwens wanneer hij zich met eene nieuwe uitvinding bezig houdt, gunt hij zich geene rust voordat het beoogde doel bereikt is.

Edlund (Erik), een verdienstelijk natnurkundige, geboren den 14den Maart 1819 in de provincie Nerike in Zweden, studeerde te Upsala in de wis- en natunrkunde en erlangde er in 1845 de doctorale waardigheid. Nadat hij er twee jaar als privaatdocent aan de nniversiteit was werkzaam geweest, ondernam hij in 1847 eene reis naar Dnitschland en Frankrijk en verkreeg na zijn terugkeer in 1850 een professoraat in de natnurkunde aan de Koninklijke Académie van Wetenschappen te Stokholm. In 1871 werd hij tevens voorzitter van de directie der technische hoogescholen in Zweden en was voorts lid van verschillende commissiën, door de Regeering ingesteld om het openbaar onderwijs in Zweden te regelen. In 1872 zag hij zich afgevaardigd naar den Rijksdag. Hij heeft zich vooral verdienstelijk gemaakt jegens de dampkringskunde. Onder zijne leiding werd in 1858 een net van meteorologische waarnemingstations gesticht en van 1859 tot 1873 legde hij 19 deelen met meteorologische waarnemingen ter perse. Voorts nam hij vele proeven omtrent den electrischen stroom en bestudeerde vooral de extra-stroomen. Ook onderzocht hij de betrekking der inductiestroomen tot het behoud van arbeidsvermogen. Bij eene uitvoerige studie over de electromotorische krachten en hare verhouding tot het verschijnsel van *Peltier*, de elgenaardige warmte, door een electrischen stroom opgewekt, wanneer zij door de aanrakingsvlakken van twee metalen gaat, voegde *Edlund* eene nieuwe theorie der electriciteit, waarin hij het gevoelen verdedigt, dat electrische stroomen niets anders zijn dan aetherstroomen. In de verhandeling: „Théorie des phénomènes électriques" en in eene reeks van andere opstellen heeft hij deze theorie op eene schrandere wijze ontwikkeld en daaruit een groot aantal verschijnselen verklaard. Ook deed hij merkwaardige proeven over de warmte, inzonderheid over de warmteontwikkeling bij de samenpersing van metalen, waardoor hij in staat was, de warmtehoeveelheid te bepalen, welke voor de uitzetting dier lichamen vereischt werd. Zijne geschriften zijn grootendeels uit de werken der Académie van Stokholm in *Poggendorff's* „Annalen" overgenomen.

Edmund. Onder dezen naam vermelden wij:

Edmund of *Eadmund de Oudere* (941—946), koning van de West-Saksen en Angel-Saksen. Hij streed tegen de Schotten en Denen en werd in 946 vermoord.

Edmund Ironside, koning van Engeland. Hij kwam in 1016 aan het bewind en voerde oorlog tegen den Deenschen Koning *Canut* of *Knoet*. Hij moest gedurig het ondersplit delven

en eindelijk een groot gedeelte van zijn gebied afstaan, zoodat hij daarvan slecht Wessex, Essex, Oost-Anglië en het land ten zuidwesten van Londen overhield. Hij werd in November 1016 vermoord.

Edom (Erez Edom, Sedeh Edon, Erez Seïr, Hor Seïr) is de naam van het zuideljk gedeelte van het Oost-Jordaansche hoogland, van de zuidpunt der Doode Zee tot aan de Aelanitische golf. Dat land, van talrijke rotskloven doorsneden, is ten noorden door een diep dal van het land der Moabieten gescheiden, daalt oostwaarts allengs af naar de Syrische steppen en grenst ten westen met de lange zandzee El Ghor aan de woestijn El Tygh. De meestbekende bergtop is de Hor. Tusschen de naakte, woeste rotsgevaarten liggen er vele vruchbare dalen met weiden, bouwlanden en wijngaarden. — De oudste bewoners des lands waren de Horieten, die door de Edomieten, afstammelingen van *Esau* of *Edom*, werden verdrongen. Reeds vroeg betoonden dezen zich vijandig jegens de met hen vermaagschapte Israëlieten. Zij werden echter door *Saul* en *David* overwonnen, en *Salomo* rustte eene handelsvloot uit in eene Edomitische haven. Bij de scheuring des Rijks verbleef Edom aan Juda; het werd onder *Joram* afvallig, maar door *Amasia* en *Josia* weder tot onderwerping gebracht. Het herhaalde den opstand ten tijde van *Achab*, doch werd later overweldigd door de Chaldeeuwen. Na den ondergang van Juda veroverden de Edomieten een gedeelte van het zuiden van Palaestina met de stad Hebron, doch zij werden vervolgens door de Maccabeeuwsche Vorsten verslagen. *Antipater*, een listige Idumaeër, werd vervolgens onder de Romeinsche heerschappij procurator des lands, en zijn zoon *Herodes de Groote* onderwierp ook Edom aan zijn gezag. Het droeg na dien tijd den naam van Idumaea tot aan de verwoesting van Jerusalem. Daarna is het met Arabië vereenigd. Men vond er de steden Cela (later Petra), Bozra (thans Besseyra), Masrek en Theman, benevens de havens Elath en Ezion-geber.

Edrisi (El), met den voornaam *Aboe Abdallah Mohammed*, één der meestberoemde Arabische aardrijkskundigen, ook de Nubische geograaf genoemd, werd geboren te Septa, het hedendaagsch Ceuta, in Afrika in 1099 en overleed tusschen 1175 en 1180. Hij vereenigde de kennis van het Oosten met die van het Westen, gelijk deze bloeide aan het Hof van *Roger II*, koning van Sicilië. Op last van dezen schreef hij een groot aardrijkskundig werk, „Noeshat-oel-Moesjtâk" genaamd, dat weleer alleen in uittreksels bekend was of in enkele gedeelten, zooals de beschrijving van Spanje, van Afrika, van Syrië enz. Thans echter is dat boek in zijn geheel in het Fransch vertaald en uitgegeven door *Jaubert* (1836—1841, 2 dln).

Eduard. Onder dezen naam vermelden wij:

Eenige *Engelsche Vorsten*, namelijk:

Eduard de Belijder of *de Heilige*, den jongeren zoon van *Ethelred II*. Hij werd geboren omstreeks het jaar 1002, beklom in 1042 den Engelschen troon, nadat hij 27 jaar als balling in Normandië geleefd had, was een zwak, maar welgezind Vorst en overleed den 5den Januari 1066.

Eduard I, koning van Engeland van 1272 tot 1307. Deze, geboren den 16den Juni 1239 en de zoon en opvolger van *Hendrik III*, was krachtig van geest en verstaald in den strijd. *Gregorius X* spoorde hem aan tot een kruistocht, en hij landde te Acca in 1271, doch wegens gebrek aan hulpmiddelen moest hij het volgende jaar naar Europa terugkeeren. Toen hij onder weg tijding kreeg van den dood zijns vaders, begaf hij zich terstond naar Frankrijk, om als een leenman van bezittingen aldaar hulde te bewijzen aan *Philippus III*, en eerst in 1274 reisde hij naar Engeland. Hier onderwierp hij na een bloedigen strijd van 10 jaren de ingezetenen van Wales. Toen in 1290 de Schotsche troon door het overlijden der kleindochter van Koning *Alexander* ontruimd werd, deed hij er met den Paus zijne aanspraak gelden op de opperleenheerschappij, doch vond daarbij goed, dat de Kroon van Schotland werd toegekend aan *Baliol*. Toen 3 jaar later een oorlog van *Eduard* tegen Frankrijk en een opstand in Wales *Baliol* deden besluiten tot eene poging om het Engelsche juk af te werpen, nam *Eduard* hem gevangen (1295) en plaatste in Schotland een Engelschen stadhouder, waardoor hij zich het ongenoegen der Schotten op den hals haalde. Wèl deed hij in 1305 den stoutmoedigen *Wallace* door beulshanden sterven, doch kort daarna verhief *Bruce* de vaan van den opstand. *Eduard* trok tegen hem te velde en overleed gedurende dien tocht op den 7den Juli 1307 te Burgh bij Carlisle. Hoewel sommigen hem, als hervormer van het rechtswezen, den naam van „Engelschen *Justinianus*" geven, onderscheidde zich zijne regeering door groote willekeur.

Eduard II, koning van Engeland van 1307 tot 1327. Deze, een zoon van den voorgaande en geboren den 25sten April 1284, was de eerste, die als kroonprins den titel voerde van *Prins van Wales*. Deze trage en genotzieke Vorst staakte den strijd tegen Schotland en riep zijn verbannen gunsteling, *Piers van Gaveston*, uit Guienne terug, zoodat de aanzienlijken gedrnig tegen hem in verzet kwamen. Eerst na het vermoorden van *Gaveston* kwam er eene verzoening tot stand, en toen ook toog hij ten strijde tegen de Schotten, maar werd den 24sten Juni 1314 bij Stirling door *Bruce* geslagen. Zelfs moest hij met dezen een wapenstilstand sluiten, die slechts weinig van een niet zeer eervollen vrede verschilde, daar de Engelsche adel zich wederom tegen hem verhief. Nauwelijks had hij dien opstand gedempt, toen zijn zwager *Karel IV*, koning van Frankrijk, twist zocht wegens de huldiging. De wanhopige Koning zond zijn oudsten zoon naar de overzijde van het Kanaal om er de gevraagde hulde te bewijzen, terwijl zijne gemalin *Isabella* in Frankrijk reeds eene voor Engeland vernederende overeenkomst met haren broeder gesloten had. Zelfs verbond zij zich met een jongeren broeder van *Eduard* en verscheen met dezen en met haren gunsteling *Roger Mortimer*, benevens een groot aantal ontevredenen, op de Engelsche kust (1326), om cr, zooals men voorgaf, 's Konings gunsteling *Despencer* te verwijderen. De Koning

werd gevangen genomen, door een Parlementsbeslnit van Jannari 1327 van de Kroon beroofd en den 27sten September daaraanvolgende op Berkeley-Castle vermoord.

Eduard III, koning van Engeland van 1327 tot 1377. Hij was de zoon van den voorgaande, werd geboren te Windsor den 13den November 1312 en stond gedurende zijne minderjarigheid onder voogdijschap van *Edmund* en na het ter dood brengen van dezen onder die van *Roger Mortimer*. Hij onttrok zich hieraan in 1330, nadat deze met Schotland een smakelijken vrede gesloten had. Door den slag van Halidonhill herstelde hij de Engelsche heerschappij in Schotland, ja, na het kinderloos overlijden van zijn oom *Karel IV* van Frankrijk, maakte hij aanspraak op de Fransche Kroon. Hoewel het Fransche Parlement haar ingevolge de Salische wet had toegekend aan *Philippus van Valois*, aanvaardde hij het wapen en den titel van koning van Frankrijk. Na langdurige onderhandelingen barstte de oorlog uit, en den 24sten Juni 1340 bracht hij *Philippus VI* in een zeeslag in het Kanaal eene vreeselijke nederlaag toe, doch zijn leger te lande moest hij wegens geldgebrek afdanken. Eerst na een wapenstilstand van eenige jaren werden de vijandelijkheden in Frankrijk geopend, en de slag bij Crecy (26 Augustus 1346), waarin de beide Vorsten persoonlijk het bevel voerden, verleende de zegepraal aan de Engelschen. Niet lang daarna versloegen deze ook den Schotschen koning *David* bij Nevilcross en namen hem gevangen, terwijl zij in het daarop volgende jaar Calais veroverden. Bij de onderhandelingen, door Pans *Clemens II* geopend, verklaarde *Eduard*, dat hij bereid was, afstand te doen van zijne aanspraak op Frankrijk, mits Frankrijk de opperleenheerschappij wilde laten varen over de goederen, door hem en zijne gemalin aldaar bezeten. Daar niet alleen *Philippus*, maar ook zijn opvolger *Jan* hiervan niets wilden hooren, greep *Eduard* weder naar de wapens. Inmiddels moest hij zelf hnis waarts keeren, om de Schotten wegens een inval te tuchtigen — 't geen hij op eene verwoestende wijze deed —, doch zijn zoon *Eduard*, bijgenaamd *de Zwarte Prins*, versloeg het Fransche leger bij *Poitiers* en nam Koning *Jan* gevangen (19 September 1356). Het Parlement bewilligde noch het ontzettend hooge losgeld voor den Koning, noch de teruggave van de voormalige bezittingen der Engelsche Koningen. Daarom trok *Eduard III* in 1359 weder met een groot leger over het Kanaal, rukte voorwaarts tot Rheims en verscheen het volgende jaar vóor Parijs, waar hij de voorsteden verwoestte. De ongunstige toestand van zijn leger drong hem echter, om naar Bretagne terng te keeren, en hij zag daarbij zooveel ellende, dat hij op zijne knieën beloofde, vrede te zullen maken. Bij het verdrag van 8 Mei 1360 deed hij afstand van de Fransche Kroon en van al zijne veroveringen, met uitzondering van Calais en Guines; daarentegen bedong hij Guienne, Poiton en het graafschap Ponthieu met volkomene souvereiniteit, benevens eene som van 3 millioen gonden kronen, als losgeld voor den Koning. Intusschen hield Koning *Jan* zich niet aan deze overeenkomst en *Karel V* evenmin, terwijl uitputting en onderdom en de ziekelijkheid van den troonopvolger *Eduard* verhinderden, om het zwaard met kracht weder op te vatten. De Engelschen volbrachten slechts strooptochten door de Fransche gewesten en verloren allengs alle versterkte plaatsen, met uitzondering van Calais, Bordeaux en Bayonne. *Eduard* stierf van spijt den 21sten Juni 1277. Hij was een eerzuchtig Vorst, die de welvaart zijner onderdanen ten offer bracht aan de uitbreiding van zijn gezag. Voorts was zijn wandel ver van onberispelijk, en men meldt, dat éene zijner minnaressen, de Gravin *van Salisbury*, aanleiding heeft gegeven tot de stichting der orde van den Kouseband.

Eduard IV, koning van Engeland van 1461 tot 1483. Hij was een zoon van *Richard*, hertog *van York*, werd den 29sten April 1441 te Rouen geboren en droeg aanvankelijk den naam van Graaf *van March*.

De zoon van den *Zwarten Prins* was onder den naam van *Richard II* zijn grootvader opgevolgd, maar verloor in 1399 de Kroon en het leven. Nu maakte zijn neef, de Hertog *van Lancaster*, als *Hendrik IV* zich meester van den troon en zorgde, dat deze bij voortduring aan zijne afstammelingen zou worden toegekend, met uitsluiting van die van zijns vaders ouderen broeder *Lionel*. Zijn zoon en kleinzoon volgden hem dan ook op onder den naam van *Hendrik V* en *Hendrik VI*. Laatstgenoemde aanvaardde de Kroon, toen hij 9 maanden ond was, en werd op 9-jarigen leeftijd te Parijs als Koning van Frankrijk gekroond. De dood van den Hertog *van Bedford*, die ten behoeve van den minderjarige met het bewind was belast, bracht op nieuw verdeeldheid in Engeland en veroorzaakte het verlies der Fransche bezittingen, met uitzondering van Calais. Als man was *Hendrik* een zwak Vorst en de speelbal van zijne gemalin. Nadat hij 30 jaar geregeerd had, deed echter *Richard van York*, een achterkleinzoon van bovenvermelden *Lionel*, met de wapens in de hand zijne aanspraak op den troon gelden en verklaarde zich protector na het gevecht bij St. Albans (Mei 1455). Zóo ontstond de vreeselijke oorlog tusschen de Huizen *York* en *Lancaster* of de oorlog der Witte en Roode Roos, die Engeland gedurende 30 jaar teisterde. *Richard* sneuvelde in den slag bij Wakefield, maar zijn zoon trok naar Londen, en werd er den 4den Mei 1361 onder den naam van *Eduard IV* als Koning uitgeroepen. Terstond plaatste hij zich aan het hoofd van zijne aanhangers en bracht het leger van *Hendrik* tusschen Towton en Saxton eene vreeselijke nederlaag toe. Daarna liet hij zich kronen en benoemde zijne broeders, *George* en *Richard*, tot Hertogen *van Clarence* en *Gloucester*, terwijl het Parlement zijne 3 voorgangers als onwettige koningen verwierp en over *Hendrik* en zijn gezin, alsook over 150 personen, het vonnis des doods uitsprak. Telkens barstte de opstand op nieuw los en onophoudelijk woedde het zwaard van den beul, totdat *Hendrik* gevangen genomen en in den Tower gebracht werd.

Intusschen wekte *Eduard* door zijn huwelijk met *Elizabeth Woodville*, eene dochter van de Hertogin *van Bedford*, en door de gunsten, die hij aan hare bloedverwanten verleende, den nijd der aanzienlijken, — vooral

van het geslacht *Nevil*, waartoe de Graaf *van Warwick*, veldheer en minister, Lord *Montague*, gouverneur der oostelijke gewesten, en *George*, aartsbisschop van York, behoorden. Nadat de Hertog *van Clarence* zich met deze partij had vereenigd en in het hnweijk was getreden met *Isabella*, eene dochter van *Warwick*, barstte de opstand los, en *Eduard* moest in November 1470 de wijk nemen naar Holland. *Hendrik VI* werd nit den Tower gehaaid en op den troon gepiaatst, terwijl een Parlementsbeslnit *Eduard* als een overweldiger (usnrpator) veroordeelde. De verdrevene keerde echter reeds in Maart 1471 terug, ondersteund door zijn zwager, den Hertog *van Bourgondië*, en bracht een leger van 50000 man bijeen, waarbij ook *Clarence* zich voegde, waarna hij aan de Roode Roos den slag bij Burnet leverde, waarin *Hendrik* gevangen genomen werd en *Warwick* en *Montague* snenvelden. Tevens waren Koningin *Margaretha* en haar zoon Prins *Eduard* met Fransche hnlptroepen geland, doch *Eduard* versloeg dit ieger den 4den Mei 1471 bij Tewkesbury en nam de beide hoofdpersonen gevangen. Prins *Eduard* werd in tegenwoordigheid des Konings neêrgesabeld en vele aanzienlijke Engelschen moesten het schavot beklimmen. Toen de Koning Londen binnentrok (22 Mei 1471), beval hij, dat de rampspoedige *Hendrik VI* moest worden omgebracht. Daar *Eduard* nu zijn troon genoeg bevestigd achtte, ging hij met een talrijk leger naar Calais, maar *Lodewijk XI* wist voor eene aanzienijke geldsom den vrede van hem te koopen. Zijne binnenlandsche staatknnde werd bestuurd door zijne hebzucht. Hij vervolgde den adel en de geesteijkheid, om zich van hunne bezittingen meester te maken. Zijn broeder, de Hertog *van Clarence*, werd van hoogverraad beschuldigd en den 18den Februari 1478 in den Tower ter dood gebracht. Weinige jaren vóór zijn dood geraakte hij weder in oorlog tegen Schotland en Engeland, en hij overleed, met wraakzuchtige plannen vervnld, op den 9den April 1483. — Zijn broeder, de Hertog *van Gloucester*, maakte zich meester van den troon en deed *Eduard's* beide zonen *Eduard* (*V*) en *Richard*, 12 en 10 jaar ond, in den Tower onder bedden smoren. Schilders en dichters — onder dezen *Delavigne* — hebben daaraan stof ontleend voor hunne kunstgewrochten.

Eduard VI, geboren den 12den October 1537 en een zoon van *Hendrik VIII* en *Johanna Seymour*. Hij beklom in 1547 den troon onder voogdijschap van zijn oom *Edmund Seymour*, hertog *van Somerset*. De jengdige Vorst was een ijverig Protestant en hij liet het geenszins ontbreken aan pogingen, om de Protestantsche Kerk in Engeland te doen zegevieren. *Somerset* werd in 1549 ten val gebracht en in 1551 terecht gesteld. Na dien tijd bleef de leiding van den Koning toevertronwd aan den Hertog *van Northumberland*, en deze overreedde den Vorst om de troonopvolging ten gnnste van *Jane Gray* te wijzigen. *Eduard* overleed den 6den Jnli 1553 voordat zijn karakter zich volkomen had ontwikkeld. Zijn testament werd door zijne zuster *Maria* vernietigd.

Eduard, prins van Wales, vorst van Aquitanië, wegens zijne wapenrusting de *Zwarte Prins* genaamd, den oudsten zoon van Koning *Eduard III* van Engeland. Hij werd geboren den 15den Juni 1330 te Woodstock, vergezelde reeds in 1346 zijn vader in den oorlog tegen Frankrijk en betoonde in den slag bij Crecy een ongemeenen moed. Later zond de Koning hem naar Gnienne. Met een leger van 60000 man in 1355 van Bordeaux oprukkende, offerde hij gedurende 2 maanden, op een tocht door het zuiden van Frankrijk, 500 steden en dorpen aan de viammen. Het volgende jaar won hij met 12000 man den slag bij Poitiers, waarin Koning *Jan* krijgsgevangen werd. *Eduard* behandelde zijn gevangene met ontzag, sloot met den Dauphijn een wapenstilstand en keerde naar Engeland terug, waar hij met geestdrift ontvangen werd. Na eenige jaren benoemde zijn vader hem tot gonvernenr der Fransche bezittingen en tot Vorst van Aqnitanië. Nu vestigde hij zijn Hof te Bordeaux en verwierf door zijn edel karakter de toegenegenheid des volks. Toen in 1366 *Peter de Wreede*, door *Hendrik van Trastamare* van den Castiliaanschen troon gestooten, naar Bayonne de wijk nam, werd hij door *Eduard* gastvrij ontvangen, ja, deze trok in 1367 met 30000 ruiters naar Castilië, om den balling weder op den troon te plaatsen. Na vruchteiooze onderhandelingen vernietigde hij den 3den April 1367 bij Navarette de veel sterkere macht van *Hendrik*; doch hij werd door *Peter* misleid, daar deze weigerde, de kosten der expeditie te dragen. Aangetast door eene uitterende ziekte, bracht hij het overschot van zijn door gebrek en hitte nagenoeg vernietigd leger naar Bordeaux terug. Om de schulden te delgen, die hij ten behoeve van *Peter* gemaakt had, schreef hij drukkende belastingen nit, weshalve de aanzienlijken hem bij den Koning van Frankrijk als opperleenheer aanklaagden. *Karel V* daagde hem voor de rechtbank, en toen *Eduard* met eene oorlogsverklaring antwoordde, deed een Fransch leger een inval in de Engelsche bezittingen en bedreigde zelfs Angonlême, waar zich de zieke Prins met zijn huisgezin bevond. Nu stond hij op ten strijd, en zijn naam baarde zoo grooten schrik, dat het Fransche leger eene schnilplaats zocht in de vestingen. Hij verscheen in een draagstoel eerst voor Limoges, dat zich laf hartig aan de Franschen had overgegeven, nam de stad in en deed er 3000 mannen, vrouwen en kinderen meêdoogenloos ombrengen, doch aan de Fransche ridders, die zich dapper verdedigd hadden, schonk hij de vrijheid. Door inspanning uitgeput en geschokt door het verlies van zijn ondsten zoon *Eduard*, keerde hij naar Engeland terug en overieed aldaar den 8sten Juni 1376.

Eduard (Karel), als kleinzoon van Koning *Jacobus II de Pretendent* genaamd en geboren den 31sten December 1720 te Rome, waar zijn vader de bescherming genoot van den Paus Als laatste spruit uit het Huis der *Stuart's* was hij er ernstig op bedacht, de Kroon te herwinnen. Ondersteund door het Romeinsche Hof, begaf hij zich in 1742 naar Parijs, waar *Lodewijk XV* eene Fransche vloot tot zijne beschikking stelde, die echter gedeeltelijk door een storm, gedeeltelijk door admiraal *Nórris* vernield werd. Met geleend geld

rustte hij nu een schip uit met 18 stukken en stapte den 27sten Junni 1745 met eenige getrouwe officieren en met 1500 geweren aan wal. De Bergschotten en vele misnoegden schaarden zich aan zijne zijde, en aan het hoofd van dat legertje veroverde hij de gewichtige stad Perth, deed zich tot regent en zijn vader tot Koning der drie Koningrijken uitroepen en trok den 19den September 1745 binnen Edinburgh, waar hij zich met een Hofstoet omringde en nit Frankrijk de belofte van ondersteuning verkreeg. Reeds den 21sten September versloeg hij bij Preston-Pans een korps van 4000 Engelschen en den 26sten veroverde hij Carlisle na eene kortstondige belegering. Daarna rukte hij voorwaarts naar Manchester en bedreigde Londen, waar hij vele aanhangers had. De Engelsche Regeering, die den vijand aanvankelijk met een blik van minachting had beschouwd, kwam nn in verlegenheid, hoewel zij de hulptroepen uit Duitschland bereids had teruggeroepen, doch reeds in de eerste dagen van 1746 werd *Eduard*, in wiens leger gebrek en verdeeldheid heerschten, door den raad van *Murray* en anderen gedrongen om terug te trekken. De slag bij Falkirk (23 Jannari) schonk hem de laatste overwinning, want toen hij den 21sten April tegen den Hertog *van Cumberland* den strijd bij Culloden waagde, leed hij eene beslissende nederlaag. Hij moest de vlucht nemen naar de woeste streken van Schotland, waar hij door den honger en door velerlei gevaren achtervolgd werd. Toen hij de kust bereikte vinchte hij in eene boot van het éene eiland naar het andere, ja, zelfs van grot tot grot, want zijne belagers doorzochten alle schnilhoeken, om de 30000 pond sterling te verdienen, welke op zijn hoofd gezet waren. Eindelijk vond hij bij Lochnanuagh, op dezelfde plek, waar hij 14 maanden te voren geland was, éen der drie Fransche fregatten, die uitgezonden waren om hem bij te staan, en na 5 maanden van vreeselijke ellende en doodsgevaar scheepte hij zich in en bereikte Morlaix in Bretagne. Door tusschenkomst van mevrouw *de Pompadour* verkreeg hij van het Fransche en Spaansche Hof een aanzienlijk jaargeld. De vrede van Aken, waarbij in een geheim artikel zijne verwijdering uit Frankrijk bedongen was, vervoerde hem in zijne verbittering tot zonderlinge uitspattingen, zoodat hij onder bedekking naar de Italiaansche grenzen werd gebracht. Hierna begaf hij zich naar Spanje, volbracht in het geheim eene reis naar Londen en hield daarna zijn verblijf te Rome bij zijn vader, na wiens dood hij zich door zijne belachelijke eischen in vele onaangenaamheden wikkelde. Om die reden begaf hij zich naar Florence, doch *Pius VI* riep hem terug. Nu gaf hij zich over aan het misbruik van sterken drank, en het hnwelijk, dat hij in 1772 met eene Prinses *von Stolberg-Gedern* gesloten had, moest in 1780 ontbonden worden. Hij overleed te Rome den 30sten Januari 1788, nadat hij 3 jaar te voren zijne onechte dochter uit Frankrijk ontboden, gewettigd en tot erfgename benoemd had. Hij werd te Frascati met koninklijke eer begraven, en zijn broeder, de cardinaal *van York*, deed daarbij den lijkdienst.

Eén *Koning van Portugal* namelijk:

Eduard, die in 1391 geboren werd en van 1433 tot 1438 regeerde. Hij was de zoon en opvolger van *João de Onechte* en een der beste Koningen van Portugal. Hij bracht regelmatigheid in het binnenlandsch bestuur, orde in het leger en deed een nienw wetboek vervaardigen. Gedurende den korten tijd van zijne regeering werd Portugal door pest en hongersnood geteisterd. Hij overleed den 9den September 1438.

Eén Hertog *van Gelder*, te weten:

Eduard, den tweeden zoon van *Reinoud II* en *Eleonora*, eene zuster van *Eduard III* van Engeland. Hij werd geboren in 1336. Na den dood zijns vaders aanvaardde zijn oudere broeder *Reinoud* het bewind, doch bij het ontstaan van den twist tusschen de *Heeckerens* en *Bronkhorsten* koos *Eduard* de partij van laatstgenoemden tegen de *Heeckerens*, aan wier hoofd zich *Reinoud* bevond. Na een vreeselijken burgeroorlog werd laatstgenoemde den 25sten Mei 1361 met zijn leger bij Tiel door *Eduard* geslagen en gevangen genomen en eerst na den dood van zijn broeder in vrijheid gesteld. *Eduard* aanvaardde nn de regeering en verwijderde de aanhangers van zijn broeder. Dezen vonden eene wijkplaats bij Hertog *Albrecht van Beieren*, ruwaard van Holland, weshalve de nieuwe Hertog dezen den oorlog verklaarde. De Rnwaard verscheen met een talrijk leger, doch zag *Eduard* niet te velde trekken, zoodat hij met een rijken buit naar Holland terugkeerde. In 1362 werd echter de vrede gesloten en tevens bepaald, dat *Eduard* met *Catharina*, de dochter van *Albrecht*, in het hnwelijk zou treden, zoodra zij meer jaren telde.

Inmiddels was *Maria*, de gemalin van den gevangen *Reinoud*, naar Brabant vertrokken, om er haren zwager, Hertog *Wenceslaus*, te hnlp te roepen. Deze deed een inval in den Bommelerwaard, doch werd door *Eduard* verdreven, waarna de vrede tot stand kwam. In 1371 bevond *Eduard* zich in Holland ter voltrekking van het voorgenomen huwelijk, doch daar er juist een oorlog uitbarstte tusschen den Hertog *van Gulik* en den Hertog *van Brabant*, snelde hij eerstgenoemde te hulp en deed hem eene glansrijke overwinning behalen. Ook *Eduard* echter verloor hierbij het leven, volgens sommigen in het strijdgewoel, volgens anderen door een zijner gunstelingen, *Herman Bier van Heeze*, die, door jaloezij of wraakzucht gedreven, hem eene doodelijke wond toebracht, toen hij na het gevecht zich van zijn helm ontdeed, om lncht te scheppen. Hij was een werkzaam en voortvarend Vorst, die den toestand des lands door een groot aantal nuttige instellingen verbeterd heeft.

Eén Prins *van Saksen-Altenburg*, namelijk:

Eduard Karl Wilhelm Christian, prins *van Saksen-Altenburg*, den jongsten zoon van Hertog *Frederik van Saksen-Hildburghausen*. Hij werd geboren te Hildburghausen den 4den Jnli 1804, vertrok in Beierschen dienst als kommandant eener divisie chevanxlegers naar Griekenland en zag zich hier benoemd tot gonverneur van Nauplia. In 1834 keerde hij naar Duitschland terug en was er in 1848 opgeklommen tot den rang van luitenant-generaal en gouverneur van München. In 1849 ging hij met eene Beiersche Brigade naar

Sleeswijk-Holstein en veroverde er de Düppeler schansen. Hij overleed te München den 16den Mei 1852.

Edwards. Onder dezen naam vermelden wij:

Richard Edwards, één der oudste Engelsche tooneelschrijvers. Hij werd geboren te Oxford in 1523 en overleed in 1566. Van zijne talrijke stukken zijn slechts 3 bewaard gebleven in eene verzameling, die onder den naam: „A paradise of dainty devices (1578)" ook andere gedichten bevat.

George Edwards, een Engelsch natuurkundige. Hij werd geboren den 3den April 1693 te Stratford in het graafschap Essex, volbracht eene reis door Holland, Frankrijk, Duitschland en Noorwegen, wijdde zich na zijn terugkeer aan de studie der natuurlijke historie en voorzag in zijn onderhoud door het vervaardigen van gekleurde teekeningen van dieren. In 1733 werd hij bibliothecaris van het Geneeskundig Genootschap te Londen en hij overleed te Plaiston den 23sten Juli 1773. Van zijne werken noemen wij: „A natural history of uncommon birds and of some other rare animals (1742—1751, 4 dln)", voortgezet in zijne „Gleanings of natural history (1758—1764, 3 dln)".

Henri Milne Edwards, een Fransch natuurkundige, geboren te Brugge den 23sten October 1800. Hij studeerde te Parijs in de geneeskunde en werd professor in de natuurlijke historie aan het lycée Henri IV, vervolgens aan het museum en zag zich in 1864 benoemd tot onderdirecteur dezer inrichting. Hij schreef: „Recherches anatomiques sur les crustacés (1828)", — „Histoire naturelle des crustacés (1834—1841, 3 dln)", — „Histoire naturelle des corallaires (1858—1860, 3 dln)", — „Leçons sur la physiologie et l'anatomie comparée de l'homme et des animaux (1857—1875, 10 dln)", — en „Recherches pour servir à l'histoire naturelle des mammifères (1861—1874, 2 dln)". Ook leverde hij de uitgave der „Histoire naturelle des non-vertèbres (1836—1845, 11 dln)" van *Lamarck*.

Henry Sutherland Edwards, een Engelsch jonrnalist en romanschrijver en geboren in 1828. Hij ontving zijne opleiding aan één der scholen van Kings College te Londen, vertoefde eenigen tijd te Parijs en bezocht in 1856 Rusland bij de kroning van Keizer *Alexander II*, waarna hij geruimen tijd te Moskon de taal en zeden der Russen bestudeerde. Hij schreef: „Russians at home, nnpolitical sketches (2de druk, 1861)" en „History of the opera, from its origin in Italy to the present time (1862, 2 dln)". In 1862 vertrok hij als correspondent van de „Times" naar Polen en leverde: „The Polish captivity (1863, 2 dln)". Na het uitbarsten van den opstand in 1863 begaf hij zich op nieuw derwaarts en bezocht zelfs Warschau in het hachelijkst tijdgewricht, maar moest op bevel der Regeering die stad binnen 24 unr verlaten. Hij reisde in de eerste plaats naar Petersburg en vervolgens naar Moskou en trok over Kiew en Volhynië naar Galicië. Daarna schreef hij: „Private history of a Polish insurrection (1865, 2 dln)". Ook in den Duitsch-Franschen Oorlog van 1870—1871 was hij in het Duitsche hoofdkwartier correspondent van de „Times". Hij trok van Saarbrücken naar Beaumont, nam er deel aan een veldslag en was getuige van de affaires bij Sédan en Straatsburg. Behalve reeds genoemde werken schreef hij: „Life of Rossini (1869)", — en eenige romans, zooals: „The three Louises (1866, 3 dln)", — „The governor's daughter (1868, 2 dln)", — „Malvina (1871, 3 dln)", — „Rossini and his school (1881)", — en „The lyrical drama. Essays on subjects, composers and executants of the modern opera (1881, 2 dln)".

Amelia Blandford Edwards, eene Engelsche romanschrijfster, geboren in 1831. Reeds in 1853 leverde zij bijdragen in verschillende tijdschriften. Voorts schreef zij: „The little marquis (1857)", — „The story of Cervantes (1862)", — „My brother's wife (1855; 2de druk, 1864)", — „The ladder of life (1856; 2de druk, 1864)", — „Hand and glove (1858; 2de druk, 1864)", — „The morals of May Fair (1858, 3 dln; 2de druk, 1863)", — „Barbara's history (1863; 2de druk, 1864)", — „Miss Carew (1865, 3 dln)", — „Half a million of money (1865, 3 dln; 2de druk, 1868)", — „Steven Lawrence, Yeoman (1868, 3 dln)", — „Debenham's vow (1869, 3 dln)", — „In the days of my yonth (1872, 3 dln)", — „Monsieur Maurice (1873, 3 dln)", — „The history of France (1858)", — „Ballads (1865)", — „Sights and stories (1862)", — „Untrodden peaks and nnfrequented valleys, a midsummer ramble in the Dolomites (1873)", — „A thousand miles up the Nile (1877)", — en „A poetry book of elder poets (1879)".

Edwardsia *Salisb.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Vlinderbloemigen* (Papilionaceae); het onderscheidt zich door een scheeven, 5-tandigen kelk, eene lange kiel, en eene rozenkransvormige, enkelvoudige, 4-vleugelige peul. Het omvat hooge heesters in Australië, waaronder zich vele sierplanten bevinden, zooals *E. grandifolia Sal.* met gevinde bladeren en gele bloemtrossen. De soorten van dit geslacht vereischen een lossen, voedzamen, met zand vermengden bodem en verdragen geene vorst.

Edzard, gesproten uit het huis *Cirksena van Greetsyhl*, leefde in het midden der 13de eeuw en trok met *Lodewijk IX* naar Palaestina. Ook zijn kleinzoon droeg dien naam, en een zijner latere afstammelingen was *Edzard I*, die in 1430 het hoofd werd van den Oost-Frieschen Bond. Zijn broeder *Ulrich*, die hem opvolgde, was de eerste Graaf van Oost-Friesland. Inzonderheid vermelden wij:

Edzard II of *de Groote*, tweeden zoon van bovengenoemden *Ulrich*. Hij werd geboren den 15den Januari 1460, stond aanvankelijk onder de voogdijschap van zijne moeder *Theda*, volbracht een tocht naar het Heilige Land, aanvaardde in 1592 het bewind en nam 2 jaar later zijn broeder *Uko* tot mederegent. Nadat hij in 1505 met Hertog *George van Saksen* de stad Groningen belegerd had, sloot hij den 17den April 1506 een verbond met de Groningers tegen de Saksische heerschappij, nam in Mei daaraanvolgende aan het hoofd van 5- of 6000 man de stad in bezit en werd er als heer gehuldigd. Hertog *George* zag zich nn genoodzaakt, een verdrag te sluiten met den Graaf *van Oost-Friesland*, waarin bepaald werd, dat deze Groningen in naam van het Heilige

Roomsche Rijk bewaren, doch de Ommelanden van wege den Hertog *van Saksen* besturen zou. Keizer *Maximiliaan*, die het erfstadhouderschap van Groningen en Friesland aan het Huis van *Saksen* had opgedragen, deed de stad in den Rijksdag en daagde haar in 1507 voor het Kamergericht te Constanz, terwijl tevens Graaf *Edzard* en de stad door Paus *Julius II* voor zijne gemachtigden te Leuven werden ontboden. De spanning nam toe en *Edzard* deed pogingen, om ook Leeuwarden aan het gezag van den Hertog *van Saksen* te ontrukken, terwijl hij gedoogde, dat zekere *Roelof van Münster* met krijgsvolk naar het slot te Koevorden trok, om het op den Bisschop van Utrecht te veroveren. Ook wilde *Edzard* geene rekening doen van zijn beheer over de Ommelanden, zoodat Hertog *George* in den aanvang van 1514 naar Groningen en Oost-Friesland trok, waar hij overal schrik en ellende verspreidde, en daarna het beleg sloeg voor de stad Groningen. *Edzard* zocht hulp bij Hertog *Karel van Gelder*, doch deze, belast met het bewind over Groningen, liet hem in den steek, zoodat *Edzard* eindelijk nog aan de Groningers den raad moest geven, om ter redding den Hertog van Gelder als hun heer te huldigen, — 't geen in 1514 geschiedde. *Edzard*, zich thans tot Oost-Friesland bepalende, verbeterde er de rechtsbedeeling en de munt, begunstigde de Hervorming en overleed te Emden den 15den Februari 1528.

Een andere *Edzard*, een zoon van *Enno*, graaf van Oost-Friesland, aanvaardde als *Edzard III* in 1540 het bewind en overleed in 1599, — en met *Karel Edzard*, geboren in 1716 en na een 10-jarig bewind overleden in 1744, is het huis *Cirksna* uitgestorven, waarna Oost-Friesland aan Pruisen verviel.

Eeckhout. Onder dezen naam vermelden wij:

Gerbrand van den Eeckhout, één der beste leerlingen van *Rembrandt*. Hij werd geboren te Amsterdam den 19den Augustus 1621 en wist de penseelbehandeling en het koloriet van zijn beroemden meester op eene uitstekende wijze na te volgen. De gelaatstrekken zijner figuren zijn vol nitdrukking, doch hij zondigt niet zelden tegen het costnum. Hij overleed den 22sten September 1674. Men vindt stukken van hem te München, te Berlijn, in Pommersfelden enz.

Jakob Joseph Eeckhout, een Nederlandsch historie-, genre- en portretschilder. Hij werd geboren te Antwerpen in 1793, was aanvankelijk goudsmid, bepaalde zich op zijn 28ste jaar bij het schilderen en verwierf weldra grooten roem. In 1839 zag hij zich benoemd tot eerste hoogleeraar aan de schilderacadémie te 's Gravenhage, en men vindt stukken van hem in nagenoeg alle mnsea in ons Vaderland, alsmede in België en in Duitschland. Ook maakte hij zich verdienstelijk door de nitgave van 2 prachtwerken, namelijk: „Collection de portraits d'artistes modernes nés dans le royanme des Pays-Bas (1822)", — en „Costumes du peuple de toutes les provinces dn royaume des Pays-Bas (1827)". Hij overleed te Parijs in 1861.

Eed. De eed is eene rechtsinstelling, die sinds eeuwen bij alle volken bestaat, waar de beginselen van een Staat zich beginnen te ontwikkelen. Het maatschappelijk verkeer eischt eene zekere mate van eerlijkheid, van goede trouw, van waarheidszin; de Staat berust daarop: bij volkomen gemis daarvan zou geene maatschappij, geen Staat knnnen bestaan. In ieder mensch zijn die neigingen ten goede in meerdere of mindere mate aanwezig; zij behooren tot den mensch, zij maken hem tot een zedelijk wezen. Het is meermalen noodig, dat de Staat tot het instandhouden en in werking brengen zijner instellingen en wetten een beroep doet op dien waarheidszin, dat zedelijk gevoel der menschen; de vormen, waarin, de wijze, waarop dat beroep geschiedt, zijn ontleend aan den godsdienst, die beleden wordt. De eed is zulk een beroep op het zedelijk gevoel, op den zin voor waarheid. Hij bestaat in eene plechtige verklaring, waarin hij, die haar aflegt, betnigt de eischen der waarheid en der zedelijkheid gestand te zullen doen. De vorm, zelfs de beteekenis der verklaring verschilt naar gelang van den godsdienst, die beleden wordt, en van den stand der beschaving, die bereikt is; de grond is overal dezelfde: zij is een beroep op het zedelijk gevoel. Wordt dat beroep te vergeefs gedaan, dat is, voldoet hij, die de verklaring aflegt, niet aan de eischen der waarheid, dan ziet men daarin eene schennis der zedelijkheid, die meestal een ook door den Staat strafbaar gesteld feit oplevert; hij pleegt het misdrijf van *meineed*. Niet overal evenwel is de meineed strafbaar voor den aardschen rechter. De oude wetgeving van Israël zag in den eed een onmiddellijk beroep op God, in den meineed eene beleediging van God, die ook door hem alleen gewroken kan worden; in laterer tijd pas werd er straf op den meineed gesteld. De Egyptenaren en de Scythen stelden de doodstraf op den meineed. Bij de Grieken was het gebruik van den eed zeer beperkt toegelaten: het bnrgerlijk recht van Athene kende hem echter als bewijsmiddel in burgerlijke zaken. Het strenge karakter van het Romeinsche volk verklaarde zich vóór het veelvuldig gebruik van den eed; schennis van den eed, voor zeer verraderlijk en laf gehouden, kwam weinig voor; in de latere tijden der Repnbliek en onder het Keizerschap, bij verfijning der beschaving en verval der goede zeden, werd de meineed minder zeldzaam, maar toch slechts met civiele gevolgen en niet crimineel gestraft. Valsch zweren bij den Keizer leverde het misdrijf van majesteitschennis (*crimen laesae majestatis*) op. Ook na de invoering van het Christendom bleef het valsch zweren straffeloos, — ook al omdat sommige Kerkvaders het gebruik van den eed geheel verwierpen. De leer van *Mohammed* predikt een zeer karig gebruik van den eed; het gewicht hangt in de eerste plaats af van zijn inhoud en daarenboven van den tijd en de plaats, waarop hij wordt afgelegd. De meineedige moet boete doen door aalmoezen, enz. Onder de Christenen bestaat er geschil van gevoelen over het al of niet geoorloofde van het gebruik van den eed. De Kerkvaders waren het hierover, zooals gezegd is, al oneens; *Luther* verklaarde de toelating van den eed niet in strijd met de bijbelleer; de Doopsgezinden en enkele andere gezindten verwerpen den eed. De wetgeving der beschaafde volken, ook de onze, huldigt dat

verschil van gevoelen door te bepalen, dat zij, wier godsdienstvoorschriften het zweren verbieden, volstaan kunnen met eene plechtige, onbeëdigde verklaring, die dezelfde kracht heeft als de beëdigde.

De Germanen met hunne strenge beginselen van eerlijkheid, openbaarheid en waarheidszin hechtten zeer groot gewicht aan den eed; zoo groot zelfs, dat zij er, naar onze tegenwoordige inzichten, een te veelvuldig en verkeerd gebruik van maakten. Zoo werd den van misdrijf beschuldigde de eed opgelegd, waarbij hij zijne onschuld aan het hem ten laste gelegde feit moest bezweren; magen, vrienden en buren kon hij in het procès meêbrengen, die zijne onschuld of het rechtmatige zijner beweringen mede met eede kondeu bevestigen, — eene handelwijze, geheel in strijd met de begrippen van rechtspleging van onzen tegenwoordigen tijd. Het gebruik van den eed kwam in de loop der middeneeuwen hoe langer hoe meer in zwang; hij diende bij allerlei gelegenheden tot verschillende doeleinden, voornamelijk ook als bewijsmiddel in het burgerlijk procès. Er vormden zich dienovereenkomstig verschillende soorten van eed, naar gelang van den persoon, aan wien en de gelegenheid, waarbij hij werd afgelegd. In strafzaken werd het bezweren hnnner onschuld aan verdachten en beklaagden opgelegd; getuigen en deskundigen werden beëdigd, opdat hunne mededeelingen geloofwaardigheid in rechten konden verkrijgen; de burgers, met de rechtspraak belast, de leden der jury, moesten, vóor zij zitting namen, met eede de verklaring bekrachtigen, dat zij naar behooren hunne taak zouden waarnemen. Eene uitgebreide rechtsleer ontstond over het gebruik van den eed; tal van vragen daaromtrent werden opgeworpen, betwist en behandeld, b. v., hoe dikwijls de leden eener jury den eed moesten afleggen, eenmaal voor hunnen geheelen zittingstijd, eenmaal voor iederen dag, dien de zitting duurde, of telkens voor elke nieuwe zaak, die door hen berecht moest worden. Ook in het staatsrecht der onderscheidene volken vinden we herhaalde malen het gebruik van den eed. Het volk zweert trouw aan den Vorst; deze verklaart onder eede, dat hij de rechten des volks zal eerbiedigen en hnnne belangen behartigen. De eed van den Vorst, dat hij de constitutie zal handhaven, behoort tot de plechtigheid der inhnldiging. Deze is éene der eerste daden na de aanvaarden der regeering en tot bevestiging daarvan; het niet afleggen van dien eed is grondwetschennis. Voorbeelden van schennis van dien eed op de constitutie zijn in de geschiedenis lang niet zeldzaam; het slagen der daarmee bedoelde revolutie is meestal de oorzaak, dat de aldus gepleegde meineed niet gestraft wordt.

Als waarborg voor plichtvervulling dient de eed op de constitutie van het volk of van zijne vertegenwoordiging, de ambtseed van ambtenaren, de eed van trouw aan het vaandel voor militairen, de eed van voogden, artsen, getuigen, deskundigen, makelaars en personen, die bij enkele gelegenheden met de waarneming van een specialen tak van staatsdienst worden belast. Het is voor niet weinigen nog eene open qnaestie van staatsrecht, of de militair ook den eed op de constitutie moet afleggen; in Pruisen o. a. werd in 1848 door de Regeering beloofd, dat die verplichting bij de grondwetsherziening daarin zon opgenomen worden; de belofte werd echter niet vervuld, vooral ook om de reden, dat de Regeering in tijden van spanning minder gereedelijk den dienst van het leger zou kunnen inroepen en minder vast op zijne hnlp vertronwen bij de betengeling van onlusten. Onze Grondwet schrijft dien eed niet voor. De officieren zweren bij ons gehoorzaamheid aan den Koning, tronw aan de wetten en onderwerping aan de krijgstucht. Ons recht erkent dus nog den eed en strafl den meineed. De zuiveringseed van beschuldigden is in het strafrecht niet meer in zwang, omdat hij geheel in strijd is met onze beginselen van strafrechtspleging (zie *Bekentenis*, *Schuld*, *Straf*). De getuigen, die in strafzaken ter terechtzitting, niet die in de instructie, gehoord worden, moeten worden beëdigd, zal hun volkomene geloofwaardigheid verleend worden; procèsverbalen van ambtenaren moeten op den ambteed worden opgemaakt, zullen zij kracht hebben als volledig bewijsmiddel. Ook in het bnrgerlijk recht en in het burgerlijk procèsrecht komt de eed dikwijls voor als plechtige bevestiging eener verklaring of handeling: zooals de eed voor getuigen, deskundigen, voogden, boedelbeheerders, bij scheepsverklaringen en het opmaken van een inventaris door hen, die in 't bezit van den boedel zijn.

In 't burgerlijk recht behoort de eed ook onder de bewijsmiddelen (zie *Bewijs*). Dit is de *gerechtelijke* eed, door éene der partijen in 't geding afgelegd tot plechtige bevestiging harer bewering omtrent eenig feit. Hij is van tweeërlei aard: de *beslissende*, *decisoire* eed, die door de éene partij aan de andere wordt opgedragen, en de *aanvullings*- of *suppletoire* eed, die door den rechter aan éene der partijen wordt opgelegd. De bepalingen omtrent beide rusten op de onderstelling, dat hij, van wien een eed wordt verlangd, door zijn godsdienstig gevoel belet zal worden met eede te bevestigen, wat niet met de waarheid in overeenstemming is, en geene zwarigheid kan maken, om te bevestigen wat waar is. De rechter legt bij vonnis elken eed op, die voor hem, in 't bijzijn der tegenpartij, of althans nadat deze behoorlijk geroepen is, in persoon — bij nitzondering door een gevolmachtigde — wordt afgelegd. De beslissende eed kan door hem, op wien de bewijslast rust, omtrent elk feit, in elken stand van 't geding aan de tegenpartij worden opgedragen, — ook tot tegenbewijs van het aan de andere zijde bewezene. Uitgesloten is hij alleen omtrent feiten, waarvoor de bekentenis geen bewijs zou opleveren, of waarover partijen geene dading zouden mogen aangaan. Het feit moet hem, dien de eed wordt opgedragen, persoonlijk aangaan, dat is, hij moet daaromtrent eene bepaalde verklaring kunnen afleggen; het moet op de beslissing van het procès van invloed knnnen zijn, en de tegenpartij moet er zich op beroepen hebben.

De partij kan den eed aannemen, weigeren of terugwijzen, dat is, opdragen aan de tegenpartij om het feit in tegenovergestelden zin te bezweren. Het feit, dat beëdigd is, wordt als bewezen, als waar, aangenomen:

de onwaarheid van het bezworen feit mag zelfs niet bewezen worden. De *suppletoire* eed wordt door den rechter aan één der partijen opgedragen, onafhankelijk van den wil en de medewerking der tegenpartij, en wel tot aanvulling van het bewijs omtrent eenig feit, dat niet geheel onbewezen is, of tot bepaling van een zeker bedrag, dat toegewezen moet worden en welks hoegrootheid op geene andere wijze kan vastgesteld worden. De rechter heeft hier ruime macht, om de omstandigheden en personen in aanmerking te nemen. Tegenbewijs tegen dezen eed is toegelaten. Zooals boven vermeld is, komt ook in ons staatsrecht het gebruik van den eed meermalen voor. De Koning en de Staten-Generaal zweren trouw aan de Grondwet en de andere wetten; ambtenaren en militairen trouw aan den Koning en aan de wetten.

Vermelding verdient nog de zoogenaamde *zuiveringseed*, afgelegd door de leden der volksprovinciale en gemeentevertegenwoordiging, waarbij zij verklaren, dat zij noch rechtstreeks, noch middellijk giften of beloften gegeven hebben of zullen geven, om tot hunne functie te geraken.

't Gebruik van den eed schijnt vooralsnog niet gemist te kunnen worden; toch is het zeer aan te bevelen, om er zoo spaarzaam mogelijk mede te zijn, omdat het veelvuldig zweren — zooals nog heden ten dage bij ons geschiedt — de kracht van en den eerbied voor den eed zeer verzwakt. De Staat lette hier op geloofsverschil, in zooverre, dat hij aan ieder burger de keuze late in den vorm en de formule van den eed. De thans bij ons als officieel aangenomen formule: „Zoo waarlijk helpe mij God almachtig" munt niet uit door duidelijkheid. Zie *Meineed*.

Wij hebben reeds gezegd, dat o. a. de Doopsgezinden den eed verwerpen. Dit geschiedt door hen op de navolgende gronden: in de eerste plaats wijzen zij er op, dat *Jezus* het afleggen van den eed uitdrukkelijk verboden heeft en één zijner discipelen — *Jacobus* — desgelijks; — voorts vinden zij het onredelijk, te eischen, dat een Christen, die naar het voorbeeld van zijn grooten Meester gehouden is, altijd de waarheid te spreken, ook nog plechtig betuigen moet, dat hij zulks doen zal, terwijl de eed van dengene, die in staat is om onwaarheid te spreken, volstrekt geen vertrouwen verdient, — en eindelijk zijn zij van meening, dat het gebruikelijk formulier van den eed in strijd is met het denkbeeld van God, dien zij zich niet voorstellen als een straffenden rechter, maar als een liefderijken vader. Voorzeker zal niemand ontkennen, dat eene algemeene afschaffing van den eed een getuigenis zou zijn van eene aanmerkelijke verhooging van het peil der zedelijke beschaving. In den jongsten tijd zijn trouwens niet alleen in ons Vaderland, maar ook in andere beschaafde landen velen opgestaan, die op grond van religieuse of atheïstische bezwaren het afleggen van den eed hebben geweigerd. Ook de grootste wijsgeeren van den nieuweren tijd, *Kant* en *Fichte*, keuren den eed af, als berustende op een verwerpelijk bijgeloof, terwijl de conservatieve partij op godsdienstig en staatkundig gebied hem wenscht te behouden. Wellicht waren de *eedsdwang*, namelijk het wetteljk voorschrift om zich van het van ouds gebruikelijk formulier te bedienen, in ons Vaderland reeds afgeschaft en door eene belofte op eer en geweten vervangen, zoo de minister *Modderman* zich in het laatst van 1881 niet tegenover de Vertegenwoordiging in conservatieve richting bewogen had.

Eeghem (Adriaan van), een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren den 14den Juni 1631 te Kortemerk op de grenzen van Vlaanderen. Hij behoorde met zijne ouders aanvankelijk tot het R. Katholieke kerkgenootschap, doch omhelsde later, nadat hij naar Aardenburg was verhuisd, de denkbeelden der Hervorming. Weldra werd hij naar Haarlem gezonden, om zich in het weven te oefenen, en aldaar den 17den Maart 1652 toegevoegd aan de Doopsgezinde gemeente. Toen hij zich vervolgens als wever te Middelburg gevestigd had, zag hij zich daar ter plaatse in 1654 tot leeraar der Doopsgezinden gekozen. In plaats van het weven nam hij tevens den boekhandel tot bedrijf en legde op 30-jarigen leeftijd zich met ijver toe op de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche talen en op de godgeleerdheid. Toen in 1655 de Utrechtsche predikanten 12 artikelen hadden overgelegd, die aan de Doopsgezinde en Remonstrantsche leeraren zouden worden voorgesteld, om te onderzoeken, of zij ook met Sociniaansche dwalingen waren besmet, weigerde *van Eeghem* die te teekenen. Vruchteloos drong de raad van Middelburg daarop aan en vorderde toen de belofte, dat hij niet meer zou prediken, waarop hij ten antwoord gaf: „Ik zal doen, wat God mij door mijn geweten leert". Toen de raad betuigde: „Wij hebben ook een geweten", verklaarde *van Eeghem*: „Naardien onze consciëntiën tegenover elkander staan, behooren wij de beslissing over te laten aan den Oppersten Rechter."

Van Eeghem werd in den dienst geschorst, doch hij wendde zich met een verzoekschrift tot de Staten van Zeeland, en daar hij bereid was tot de belofte, dat hij niets verkondigen zou, wat in strijd was met de 12 artikelen, werd hem in 1665 de vergunning verleend, om zijn leeraarsambt weder op te vatten. In 1701 zag hij zich nogmaals — en welin zake van één zijner geschriften — in moeielijkheden gewikkeld, doch deze hadden geene ernstige gevolgen. Hij overleed te Middelburg den 24sten Maart 1709. Hij schreef eene: „Verhandeling van de stemmelijke gebeden (1685)", — „Catechismus ofte onderwijzinge in den godsdienst (1687 en 1715)", — „Korte Catechismus (1689)", — „Verhandeling van de wet der nature, met twee aanhangsels (1701; met 3 aanhangsels 1730)", — en „Christelijke godgeleerdheid (1711, 4 dln)".

Eekhoff (Wopke), een verdienstelijk Nederlandsch geschied- en oudheidkundige, geboren te Leeuwarden den 2den Maart 1809, werd, na op zijn 12de jaar de lagere school te hebben veriaten, in den boekhandel opgeleid en en vestigde zich daar ter plaatse in 1839 zelf als boekhandelaar. Het jaar te voren was hij benoemd tot archivaris der stad Leeuwarden, dewijl hij, zijne neiging voor de beoefening van de Friesche geschiedenis volgende, reeds in 1828 door het Departement

Leeuwarden der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen was bekroond. Hij heeft onderscheidene historische werken en bijdragen in het licht gegeven of bewerkt. Het voornaamste daarvan is eene: „Geschiedkundige beschrijvan Leenwarden" in 2 deelen met kaarten en platen, in 1847 uitgegeven, waarop in 1851 eene: „Beknopte geschiedenis van Friesland" volgde, welke beide werken door 8 of 900 inteekenaren begunstigd werden. Verder bewerkte hij de: „Geschiedenis van de Middelzee", — van verschillende stedelijke gestichten, — van Friesland in 1813 en 1815, alsmede vier beschrijvingen van die Provincie en van Hindeloopen, benevens een groot getal levens van beroemde Friezen, onder anderen van *Menno Simons*, *Balthazar Bekker*, *F. N. van Loon*, mr. *A. van Halmael Jr.*, *P. Wierdsma*, *J. van Leeuwen*, *Foecke Sjoerds*, dr. *E. Halbertsma*, *Caspar Robles*, *J. W. Karsten*, kolonel *S. F. Klijnsma* en prof. *J. H. Regenbogen*, waarvan sommige voorkomen in de „Vrije Fries", het tijdschrift van het Friesch Genootschap, aan welks werkzaamheden hij als medebestuurder sedert 1835 ijverig deel nam, terwijl hij de uitgaaf van het plaatwerk: „Friesche oudheden" bestuurde en het provinciaal Kabinet van Ondheden hielp tot stand brengen. Als archivaris besteedde hij zijn tijd aan de beschrijving van het stedelijk archief, aan de oprichting van eene stedelijke knnstverzameling en het tot stand brengen eener stedelijke bibliotheek, waarvan hij in 1870 een nitvoerig bewerkten catálogus en later (1873) een merkwaardig verslag in 't licht gaf. Als boekhandelaar werkte hij aan de door hem uitgegeven geschriften van Friesche geleerden en vooral aan den grooten „Nienwe Atlas van Friesland", van 1849—62 op kosten der Provincie op 36 bladen gedrukt. De lijst zijner werken, te vinden in den catálogus der stedelijke boekerij, telt een 25-tal geschriften van verschillenden omvang en inhoud, benevens portefeuilles met een groot aantal kleine historische opstellen en levensschetsen. De Koning erkende zijne verdiensten door hem in 1873 te benoemen tot ridder der orde van den Gonden Leeuw van het Huis van Nassan. Voorts was hij lid van het Provinciaal Utrechtsch genootschap van Knnsten en Wetenschappen, van de Leidsche Maatschappij van Nederlandsche letterknnde enz. en overleed te Leeuwarden den 12den Februari 1880, bij uiterste beschikking zijne wetenschappelijke aanteekeningen en schriftelijke verzameling omtrent Friesland achterlatende aan het Friesch Genootschap.

Eekhoorn (Sciurus) is de naam van een dierengeslacht, hetwelk tot de met slentelbeenderen voorziene *Knaagdieren* (Glires) behoort en zich onderscheidt door vierteenige vóor- en vijfteenige achterpooten, door een langen, sterk behaarden staart en door het ontbreken van wangzakken. Het omvat vlugge, behendige dieren, die op boomen leven, eene ongemeene geschiktheid hebben om te springen en zich met zaden en noten en bij gelegenheid ook met vogeleieren voeden. Zij bonwen van mos en takken ronde, van boven bedekte nesten met eene opening voor in- en uitgang en werpen aldaar 4 tot 9 blinde jongen. De *gewone eekhoorn* (S. vulgaris) draagt eene rood-bruine, zelden zwarte, doch onder den buik witte pels, bewoont geheel Europa, een gedeelte van Azië en Noord-Amerika en ontvangt in het Noorden een grijs winterkleed. — In Noord-Amerika leeft voorts de witgeoorde eekhoorn (S. leucotus); deze is grijs of zwart van kleur en wit onder den buik en vertoont er zich wel eens in groote troepen, die eene aanmerkelijke schade berokkenen aan den landman en slechts vergoeding aanbieden in hunne voor pelswerk nitnemend geschikte hnid. — De *kleine eekhoorn* (S. plantani of nigrovittatus) van den Indischen Archipel klautert vlug bij de kokosboomen op, boort openingen in de kokosnoot, om zich met het merg te voeden, en bouwt zijn nest in de nitgeholde schaal. Hij houdt steeds in de kokospalmwonden zijn verblijf.

Behalve het geslacht Eekhoorn (Sciurus), heeft men dat van den *Vliegenden eekhoorn* (Pteromys), die door middel van vliezen, tusschen den romp en de pooten geplaatst, kleine afstanden in de lucht kan afleggen. Deze vliezen ontstaan door eene verdubbeling van de huid, vormen te zamen eene soort van valscherm, zoodat deze dieren met behulp daarvan en met een sprong van een hoogere plaats naar eene lagere zweven. De vliegende eekhoorns nestelen in holle boomen, waarin zij des daags slapen; bij nacht gaan zij uit, om voedsel te zoeken. Zij vormen volgens *Schlegel* 3 groepen; de eerste omvat de soorten van oostelijk Europa, Noord-Amerika en Azië, zonder de groote soorten van oostelijk Azië, die de tweede groep vormen, terwijl de derde groep in Afrika te vinden is.

De *eekhoornaap* (Callithrix Sciureus *L.*) is eene soort van springaap uit de Nienwe Wereld met een breed neustusschenschot, die in Gnyana te huis behoort, — en het *eekhoornbuideldier* (Petanrus Sciureus *Shav.*) behoort tot de plantenetende, klimmende buideldieren.

Eelco of *Ethelocus*, de 12de abt van het vermaarde Friesche klooster Lidlum, werd geboren omstreeks het jaar 1270. Hij behoorde tot het geslacht der *Liauckama's*, werd in 1828 abt van genoemd klooster, was in de toenmalige twisten betrokken, zoodat hij 150 gewapende knechten in dienst had, en onderscheidde zich door zijn onberispelijken levenswandel. Toen hij nn ter handhaving van de tucht in 1332 de monniken van den uithof Ter Poorte bij Boxnm ernstig bestrafte wegens hunne brasserij, verpletterden zij hem des nachts met knodslagen den schedel. *Eelco* werd later heilig verklaard.

Eelkema (Eelke Jelles), een Nederlandsch bloemenschilder, werd geboren te Leenwarden in 1788. Wegens het verlies van zijn gehoor plaatste men hem op het doofstommeninstitunt, waar hij een groot talent voor de teekenkunst aan den dag legde. Hij ontwikkelde het op zijne reizen door Frankrijk, Zwitserland, Italië en Engeland, vestigde zich eerst te Haarlem, toen te Amsterdam, waar hij blind werd, en overleed te Leeuwarden den 26sten November 1839. Zijne stukken versierden de meeste tentoonstellingen van zijn tijd, en men vindt er onder anderen in het Museum te 's Gravenhage.

Eelt (callus) noemt men eene harde, dikke, gevoellooze opperhnid, die door overvloedigen

wasdom van deze ontstaat, zoodra zij aan langdurige drukking of hitte wordt blootgesteld. De werkman heeft eelt in de handen, en wie misbruik maakt van warme stoven, aan de binnenzijde der dijen. Een eigenaardige vorm van eelt is de *likdoorn* of het *eksteroog*, bij drukking van het schoeisel aan den voet ontstaande; zuik een nitwas onderscheidt zich door een geringen omvang en door eene harde kern. Zoodra de likdoorn eene zekere hoogte bereikt, veroorzaakt hij pijn bij elke drukking, en die pijn vermeerdert bij eene vochtige luchtgesteldheid doordien het weefsel der opperhnid zeer hygroscopisch is. Zoodoende kan de likdoorn een zeer lastige weërprofeet wezen. — De likdoorn neemt niet toe in dikte, wanneer de oorzaken — drukking of warmte — ophonden.

Eem (De) is een riviertje in de Nederlandsche provincie Utrecht. Het ontspringt nit eenige beken bij Amersfoort en loopt langs deze stad naar de Zniderzee. Een paar eeuwen geleden hadden de Staten van Utrecht het plan beraamd, om het te verbreeden en tot de stad Utrecht te verlengen. De burgemeesters dier stad, *Hendrik Moreelsen* en jonker *Jacob Meijster*, waren groote voorstanders daarvan, doch het bleef wegens de aanzienlijke kosten onnitgevoerd.

Eems (De) of *Ems*, door de Romeinen *Amisia* genoemd, is eene rivier aan de noordwestelijke grenzen van Duitschland en ontspringt in de Pruisische provincie Westfalen op de Senner Heide aan de zuidwestelijke helling van het Teutobnrgerwoud, en wel in eene groeve bij den Stapelagerberg, niet ver van Hövelhof, 100 Ned. el boven de oppervlakte der zee. Zij vloeit eerst westzuidwestwaarts door de heide naar Rietberg en dan westnoordwestwaarts langs Wiedenbrück en Warendorf, waar zij voor vlotten bevaarbaar wordt, tot aan Telgte. Hier wendt zij zich noordwestwaarts naar Greven, waar zij voor schepen eenigszins bevaarbaar begint te worden, en bereikt beneden Rheine de lage vlakten der provincie Hannover. Nadat zij bij Meppen de Hase heeft opgenomen, is zij reeds 60 Ned. el breed, en bij Halte, een unr gaans boven Leer, wordt zij een zeearm met zout water en draagt er gedurende den vloed zeeschepen van aanzienlijke grootte. Zij is er tusschen dijken besloten. Bij Leerort neemt zij de wateren op der Leda en ten zuiden van Emden stort zij zich nit in de Doliart (zie aldaar). Zij is met de Noordzee verbonden door 4 gaten, weike zelfs voor zeer groote schepen nitmuntende waterwegen opleveren.

De Eems heeft een stroomgebied van slechts 250 □ geogr. mijl. Zij zwiert met tallooze kronkelingen veelal door heide-, moeras- en grasgronden. Haar loop heeft tot aan de Dollart eene lengte van 44, tot aan de Noordzee eene van 51 geogr. mijl. Haar water is gedeeltelijk troebel, gedeeltelijk brak en bevat om die reden weinig visch. Hare belangrijkste zijrivieren zijn de Hopster Aa, de Hase en de Leda; de Hase is ook met de Werre en door deze met de Weser verbonden. Tusschen Meppen en Lingen ligt het Eemskanaal, dat aan de bewoners van Lingen een weg verschaft naar de Hase. In de Nederlandsche provincie Groningen naderden de oostelijke veenkanalen allengs tot de Eems en zijn er in 1882 bij Ter Apel mede verbonden, — en bij Ihrhove is eene spoorwegbrug over die rivier gelegd. In den jongsten tijd (1883) is aan de Pruisische Regeering het plan voorgedragen, om door middel van deze rivier en door een kanaal een waterweg voor groote schepen te openen van de Rijn naar de Noordzee. Het schijnt echter, dat de vrees voor de nadeelen, die de staatsspoorwegen daarvan zullen ondervinden, haar weerhondt, om dat ontwerp ten nitvoer te brengen.

Eend (Anas). De eenden vormen eene uitgebreide groep nit de orde der *Zwemvogels* (Natatores) met talrijke soorten; zij onderscheiden zich door een platten, breeden, afgeronden en aan de randen met tanden of dwarsplaatjes gewapenden snavel, een dnnnen, maar korten en gebogen hals, korte, ver naar achteren geplaatste zwempooten, zoodat zij een waggelenden gang hebben, korte vleugels en veelal bonte, vederen, waarvan de buitenste een waterdicht opperkleed vormen over het zachte dons. Hoewel men ze vooral in konde gewesten aantreft, ontbreken zij geenszins in de warmere, doch trekken in groote scharen en met lnid geschreenw tegen den zomer naar het noorden en tegen den winter naar het zuiden. Hare broeiplaatsen bevinden zich in het noorden, en zij verlaten eerst dan dat gewest, wanneer het bevrozen water haar aldaar belet, het noodige voedsel te zoeken. Gedurende haren tocht vliegen zij hoog in de lucht in den vorm van een driehoek, wiens hoekpnnt bij afwisseling door de ondste mannetjes wordt ingenomen. Met groot geschreeuw strijken zij hier en daar neder en zijn zeer schnw, maar tevens zeer onnoozel, zoodat zij door list ge-

De wilde eend (Anas boschas).

makkelijk kunnen gevangen worden. Zij zijn zeer ervaren in het zweinmen en dniken en tevens ongemeen vraatzuchtig; zij leven van dierlijk en van plantaardig voedsel. Het nest der eenden is kunsteloos van bouw. De mannetjes strijden met woede om de wijfjes, en deze verdedigen met ijver het nest en de jongen. Het gekwaak der wijfjes klinkt veel helderder en doordringender dan dat der mannetjes, die een heesch geschreenw aanheffen.

Men heeft eene menigte soorten van eenden en men kan deze tot onderscheidene groepen vereenigen, die zich hoofdzakelijk onderscheiden door de lengte en den vorm van den snavel. Bij de grootste groep, vertegenwoordigd door onze tamme eend en door hare vermoedelijke stammoeder, de *wilde eend* (A. boschas, zie de af beelding), is de snavel bijna overal even breed en van voren van eene

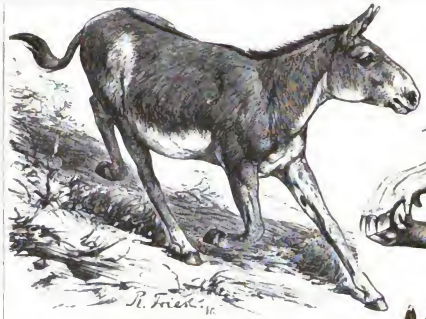

1. Dziggetai (Equus hemionus).

2. Schedel van het paard.

3. Ezel (Equus asinus).

4. Zebra (Equus zebra).

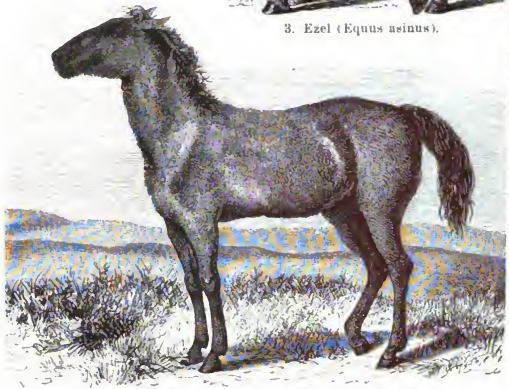

5. Tarpan (het wilde aziatische paard).

smalle punt voorzien, de kop smal en de hals dun, terwijl de pooten kort zijn. De wilde eend is kleiner, slanker, sierlijker en vlugger dan de tamme eend; zij vliegt snel, is zeer schuw en broedt zelden op onze breedte. Zeer gezocht wegens haren smaak is ook de *zomertaling* (A. querquedula *L.*), die reeds in Augustus en September herwaarts komt, daar zij den guren winter in Italië doorbrengt, en de *wintertaling* (A. crecca *L.*), die niet veel grooter is dan eene duif. Voorts vermelden wij de *bergeend* (A. tadorna *L.*), die in onze duinen broedt, — de *smient* (A. Penelope *L.*), — de *slobeend* (A. clypeata *L.*), die des winters de overzijde van de Middellandsche Zee bezoekt, — de *matereend* (A. strepera *Gessn.*), — de *muskuseend* (A. moschata), die in Amerika te huis behoort, — de *bruideend* (A. sponsa *L.*), — en de *mandarijneend* (A. galericulata *L.*).

Eéndagsvliegen, zie *Haft*.

Eendekroos (Lemna *L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Lemnaceën*. Het wordt in ons Vaderland door een 5-tal soorten vertegenwoordigd, die aan de oppervlakte van stilstaande wateren leven, en onderscheidt zich door bladachtig verbreede stengelleden zonder bladeren, die van onderen van worteltjes voorzien zijn, — door weinig in het oogloopende bloemen, die aan den rand dier stengelleden uit eene spleet voortkomen, — en door eene éenhokkige, veelzadige doosvrucht. De planten zijn éenhuizig, en doorgaans vindt men op één van deze 2 mannelijke en 1 vrouwelijke bloemen, te zamen omgeven door eene vliezige scheede. Bij elk der eerste heeft men slechts één meeldraad, bij de laatste slechts één stamper. Het eendekroos dient tot voedsel van jonge watervogels, van varkens en tot bemesting. Van de soorten noemen wij *L. trisulca L.* met lancetvormige, kruisgewijs met elkander verbondene stengelleden, — *L. minor L.* dat, als een echte kosmopoliet, overal een vaderland vindt en den Europeeschen reiziger in Indië het beeld voor den geest toovert der moerassen van zijn geboortegrond, — en *L. polyrrhiza L.* met ronde stengelleden.

Eendenkooi noemt men eene inrichting, om wilde eenden te vangen. Zij bestaat uit een ruimen vijver, door krenpelhont omgeven. Daarin zijn roep- of kwaakeenden geplaatst, die de voorbijtrekkende wilde eenden lokken. Zoodra deze zich in den vijver bevinden, verschijnt een daarop afgericht hondje, dat zich naar met netten overdekte watergangen begeeft. De onnoozele wilde eenden zwemmen uit nieuwsgierigheid evenzeer derwaarts. Nu verschijnt de kooiker, en de vreemde gasten vliegen verschrikt omhoog; hier worden zij door de netten belemmerd in hunne vlucht, en daar zij zich nu verder spoeden, geraken zij in de achter de watergangen geplaatste fuiken, waar ze door den kooiker gegrepen en meêdoogenloos om hals gebracht worden. Ook in ons Vaderland heeft men hier en daar zulke verraderlijke inrichtingen, — vooral in die te Schiermonnikoog worden vele vogels gevangen.

Eendenmossel (Anatifa Laevis *Lam.* of Lepas anatifera) is de naam van een dier, hetwelk voorheen tot de veelschalige schelpdieren werd gerekend, doch thans met de overige Rankpootigen (Cirripedia) tot de *Schaaldieren* (Crustacea) wordt gebracht. De schaal van den eendenmossel bestaat uit 4 gepaarde stukken en een ruggestuk, terwijl zijn lichaam eindigt in een vingervormigen steel, van 6 paar gelede aanhangsels voorzien. Deze aanhangsels worden buiten de schalen uitgestoken en veroorzaken door hunne bewegingen in het water den toevoer van voedsel. Dit dier ondergaat eene gedaanteverwisseling (zie onder *Cirripedia*). Het leeft in zee, heeft veel overeenkomst met de zeepokken (Balanus) en is eetbaar. Het ontleent zijn naam aan het onde sprookje, dat daaruit eene soort van eenden ontstaat.

Eendragtsland is de naam van een gedeelte der westkust van Australië en ontving dien naam van het schip „De Eendragt", dat in 1616 het eerste was, hetwelk deze streken bezocht.

Eenheid (Eene) is elk afzonderlijk voorwerp. Zij is geen getal, maar door samenvoeging van eenheden wordt een getal gevormd, terwijl eene bepaalde samenvoeging van eenheden of een bepaald getal ook weder als eene (collectieve) eenheid kan worden beschouwd. Alleen gelijksoortige eenheden kan men tot een getal samenvoegen. Beschouwt men een getal in het afgetrokkene, dan zijn de samenstellende eenheden onbenoemd. — Men spreekt voorts van eenheid in een kunstgewrocht, namelijk wanneer er geen deel ontbreekt en alle deelen met elkander in harmonie zijn. Voorheen eischten de Fransche kunstrechters in het drama eene drievoudige eenheid, namelijk van tijd, plaats en handeling. Zij werd door de onde Grieken geenszins gevorderd en wordt ook nu niet meer in acht genomen, ofschoon in dezen te groote willekenr geenszins te verdedigen is.

Eénhoevigen (Solidungula, zie de bijgevoegde plaât) neemt men eene orde der van hoeven voorziene *Zoogdieren*, welke bij ons door het paard (Equus caballus) en den ezel (E. asinus) vertegenwoordigd wordt. Hare voornaamste kenmerken zijn gelegen in het gebit en in den bouw hunner „handen en voeten". Van de dieren dezer orde is de schedel langwerpig, het voorhoofd plat en de kaak vooruitspringend. In de boven- en onderkaak bevinden zich 6 snijtanden, daarnaast eene tandelooze ruimte, waarin slechts een zeer kleine hoektand doorbreekt, en daarnaast in elke helft van iedere kaak 6 maaltanden (te zamen 24) met 4 gewondene en geëmailleerde lijnen (emailplooien) op de kauwvlakte. Van de vier pooten zijn de bovenste beenderen (opperarmbeen en dijbeen) kort en onder de huid van den romp verborgen (zie in bijgaande figuur a, b, l), hierop volgen het spaak- en het scheenbeen (k, d), ellepijp en knitbeen, voorts eene knieschijf (c), terwijl het deel, dat men bij het paard de knie noemt, niets anders is dan het polsgewricht (i). De beenderen van de middenhand en middenvoet h, e) zijn daarentegen zeer lang en sterk. De hand- en voetwortelbeenderen zijn klein en in 2 rijen geplaatst, en hierop volgt het zeer lange en zware middenbeen van den eenigen vinger en teen, gewoonlijk het hand- en voetbeen (canon) genaamd. Aan zijne bovenste niteinde ontwaart men een paar uitsteeksels, de rest der overige, niet ontwikkelde mid-

denhand- en voetbeenderen, zoogenaamde griffelbeenderen van de 2de en 4de vingers en teenen. De teen zelf bestaat uit 3 betrekkelijk kleine en korte stukken been, van welke de beide bovenste eene geleding vormen, terwijl het verbreede eindlid in een breeden, hoogen, halvemaanvormigen hoef geborgen wordt (f, g). De huid is bedekt met kort en dik haar, de lange hals met eene maan, en de korte staart met een haarbos. Tot de familie der paarden behoort, behalve de tarpan of het wilde Aziatische paard, ook de dziggetai (E. hemionus), alsmede de zebra (E. zebra). De éénhoevigen zijn gezellig levende dieren, welke gaarne in steppen en boomlooze vlakten hun verblijf houden. Het is voorts onloochenbaar, dat er in het tertiaire tijdperk meer soorten van Eénhoevigen hebben bestaan, die toen zoowel den overgang vormden tot de Dikhuidigen (Pachydermata) als tot de Herkanwers (Ruminantia).

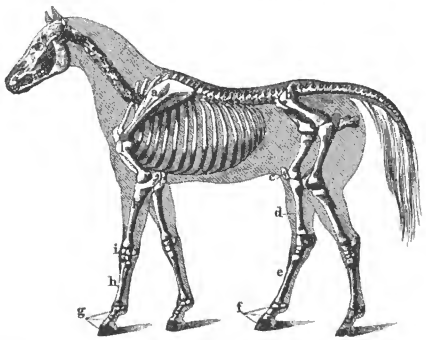

Geraamte van het paard.

Eénhoorn (De) is volgens het oude volksgeloof een dier, dat de gedaante heeft van een paard en een lange rechten hoorn op het midden van het voorhoofd draagt. In die gedaante komt het voor in het wapen van Engeland. *Aristóteles*, *Plinius* en *Aelianus* maken er melding van, hoewel zij erkennen, dat zij dit schepsel nooit gezien hebben. Sommigen meenden, dat het in Indië, anderen, dat het in Afrika te huis behoorde, en in verzamelingen van curiositeiten bewaarde men den tand van den narwal als den hoorn van den éénhoorn. Reizigers, die in den jongsten tijd Afrika doorkruist hebben, deelen intusschen mede, dat de sage van het bestaan van zulk een schepsel ook daar algemeen is verspreid. — *De Eenhoorn* is tevens de naam van een sterrenbeeld, dat zich aan beide zijden van den evenaar uitstrekt tusschen 5 u. 55 m. tot 8 u. 40 m. rechte klimming en + 11° tot — 12° declinatie. Het bestaat uit 4 sterren van de vierde grootte en 108 van geringere grootte. Daarin heeft men onderscheidene dubbelsterren en eenige prachtige sterrenhoopen. In éene van deze laatste, door *Caroline Herschel* ontdekt, kan men honderd sterren waarnemen.

Eenjarige vrijwilligers (De instelling van) heeft men in Duitschland, Oostenrijk, Italië en (onder meer bezwarende voorwaarden) ook in Frankrijk en bestaat daarin, dat jongelingen, die door schoolgetuigenis of examen het bewijs leveren van eene zekere mate van ontwikkeling, slechts één jaar aan den actieven dienst in het leger gebonden zijn en daarna in de reserve worden geplaatst. Deze instelling is voor velen een prikkel, om zich door ijverig schoolbezoek de vereischte mate van ontwikkeling en alzoo het voorrecht van den eenjarigen dienst te verschaffen.

Eénknoop (Enodium *L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de groote familie der *Grassen* (Gramineae). Het onderscheidt zich door een 2- tot 4-bloemigen kelk met ongelijke kafblaadjes, door langere, kegelvormige bloempjes, lancetvormige, spitse klepjes, bijna geknotte honingschubben, kwastvormige stempels en half gesleufde vruchten. In ons Vaderland groeit de *blauwe éénknoop* (E. coeruleum *L.*) met onbehaarde klepjes, eene uitgerekte, bijna samengedrongene, gelijkvormige pluim, rechtstandige, langwerpig-rolronde bloempjes en een halm, die nagenoeg geene knoopen heeft.

Eenvoudig noemt men datgene, hetwelk weinig of in het geheel geene bestanddeelen heeft of zich tot het volstrekt noodzakelijke bepaalt. Eenvondigheid des verstands staat ongeveer gelijk met onnoozelheid, doch eenvondigheid van zeden is eene hoogst loffelijke eigenschap. Wie deze bezit, houdt zich verwijderd van de ijdelheden en dwaze vormen der wereld en brengt zijne daden steeds in overeenstemming met zijne beginselen. De aesthetische eenvondigheid is de natuurlijke overeenstemming van alle deelen van een knnstgewrocht met het geheel. Zij bedient zich hiertoe van geene andere middelen dan de volstrekt noodige en levert niet meer dan het doel vereischt. Alle pronk, alle gezochtheid is haar vreemd. Bij de Grieksche kunstenaars was eenvoudigheid iets natuurlijks, —

bij de latere veelal iets kunstmatigs, eene vrucht van studie. Intusschen moet men eenvoudigheid vooral niet verwarren met eenvormigheid.

Eénzaadlobbige planten (Monocotyledones) vormen eene hoofdafdeeling van het plantenrijk. Daartoe behooren alle gewassen, wier hoofdwortel ontbreekt, terwijl in de plaats daarvan bijwortels of een wortelstok of een knol met zijdelingsche, enkelvondige wortelvezels aanwezig is. De stengel laat geene scheiding tusschen schors en merg waarnemen. De bladeren zijn meestal afwisselend, met een verbreeden, scheedevormenden voet vastgehecht, vandaar bijna altijd zonder bladstelen, recht- of kromnervig, enkelvondig en gaafrandig. De bloemen bestaan uit 3-tallige kransen en het bloembekleedsel is een kelk of kroonachtig bloemdek. Het zaad heeft bijna altijd kiemwit en bestaat uit eene zaadhuid, één zaadlob en eene kiem met een afgerond benedeneinde, waaruit de worteltjes te voorschijn komen, en een boveneinde, dat in *één*, het pluimpje omvattende *zaadlob* uitloopt.

Eer noemt men de persoonlijke verdienste, gelijk die door anderen wordt erkend. Een man van eer heeft door zijne gevoelens, woorden en daden aanspraak op die erkenning, welke men in hare uiting met den naam van *eerbied* of *hulde* bestempelt. Wie wegens zijne verdiensten in een zeer wijden kring gehuldigd wordt, heet men *beroemd*. Het besef van 't geen men tot handhaving zijner eer verplicht is, noemt men eergevoel, en het jagen naar eer draagt den naam van *eergierigheid* of *eerzucht*. Meer bepaald uit een juridisch oogpunt zullen wij onze aandacht vestigen op *eer*, *eerloosheid* en *eerestraffen*.

Eer, *eerloosheid*, *eerestraffen*. De eer is de achting, die iemand voor zichzelven koestert, de eerbied, dien anderen hem toedragen en betoonen als zedelijk mensch. De achting voor zichzelven kan men noemen de *innerlijke* eer; den eerbied, door anderen ons betoond, de *uiterlijke*. De eer is nauw verwant, soms zelfs vereenzelvigd, met het *recht*: *eerloosheid* heeft dikwijls de beteekenis van *rechteloosheid*. Eer, achting voor zichzelven, kan alleen bestaan bij een vrij denkend en handelend wezen, bij een persoon met een eigen wil, met zelfbewustzijn, die zich zelven verantwoordelijk stelt voor zijne gedachten en daden; slechts voor zulk een individu kunnen anderen, van gelijke beweging, eerbied koesteren. Als zoodanig is zij het grondbeginsel, waarop elke Staat, als een op het recht steunend organismus der maatschappij, berust, zoowel de republiek als de monarchie. Dat subjectief gevoel van eer kan, waar het gekrenkt wordt, slechts geheeld worden in den strijd, door het toonen van verachting zelfs van het doodsgevaar, om daardoor bijk te geven, dat niets hooger staat — zelfs niet het leven, — dan het bewustzijn, dat men een wezen is, dat de achting voor zich zelf en die van anderen hondt voor het hoogste goed. Dat is, zoo niet de oorsprong, toch de juiste opvatting van het dnël. In de vaststelling van het begrip *eer*, in verschillende tijden en bij onderscheidene volken, vinden we nog al gebreken en zelfs tegenstrijdigheden in de opvatting, wat niet te verwonderen is, omdat de woorden *eer* en *schande* iets geestelijks, iets onstoffelijks aanduiden: in elk geval mag de opvatting van 't begrip *eer* voor den spiegel worden gehonden van de zedelijke voorstellingen van een volk. Eer onderstelt altoos eene zekere mate van zedelijkheid in maatschappij en wetgeving, achting voor personen van personen en van den Staat, — vrijheid, om het goede niet alleen hoog te schatten, maar ook te verwezenlijken, — zedelijkheid en vrijheid niet alleen van binnen, in gedachten, maar ook naar buiten, in daden. Derhalve kan de ware eer slechts bestaan in vrije, constitutioneele Staten; het despotismus kan wel een zwakken steun vinden in het aankweeken van ijdelheid, valsche eerzucht en zin voor genot en praal; de theocratie moge zich trachten staande te houden door genadebetoon en zelfverheerlijking van zelfzuchtige priesters, — de ware eer eischt vrijheid van denken en handelen; zij kan alleen bestaan bij en betoond worden aan de vrije zedelijke individualiteit. Eene aantasting van die achting is eene belediging, eene *injurie* in den ruimsten zin: gebrek daaraan of geheele vernietiging daarvan is oneer, schande, *infamie*. 't Wezen en de grondslag der eer is dus de achting voor zich zelven en die, door anderen ons betoond; de zoogenaamde juridische eer berust daarop evenzeer; alleen is het begrip in de wettten scherper afgebakend en deels ruimer, deels enger opgevat, dan het hierboven omschreven is.

Deze eer is de innerlijke waardeering, de erkenning van waardigheid, waarop een rechtspersoon — dus ook eene corporatie, een volk — aanspraak heeft volgens de wet, — eene aanspraak, die hem niet ontnomen kan worden door de minachting van enkelen, maar slechts door de uitspraak van zijne medeburgers volgens de vormen de wet — meestal door den rechter. Eer en recht staan onderling in het nauwste verband, eerloos is rechteloos, en omgekeerd.

Eer onderstelt een kring van rechten en plichten; zoo spreekt men van burgereer, waarbij men denkt aan de vervulling van de rechten en plichten als burger, — van militaire eer, waarbij men het oog heeft op de waarneming der plichten en de uitoefening der rechten van den krijgsman, — van koopmanseer, — van de eer van een edelman, enz.

Aan slaven is daarom ook het bezit van eer ten allen tijde ontzegd; onderdanen van een despoot kunnen er om dezelfde reden evenmin aanspraak op maken. De eer is alzoo de ware bron der vrijheid, omdat zij is de betrouwbare richtsnoer voor getrouwe plichtvervulling; zij is het hechtste bolwerk tegen despotismus en theocratie, — het hoogste goed voor een volk naast den godsdienst, onder welken regeeringsvorm ook. Het eergevoel is eene groote kracht ten goede; het legt een band van wederkeerig belang tusschen burgers van denzelfden Staat, tusschen leden van denzelfden stand of dezelfde corporatie. Vandaar, dat de oneer, één der leden aangedaan, ook de anderen treft, — vandaar, dat reeds de volken der oudheid de goede vruchten erkenden, die de aankweeking van dat eergevoel onder de burgers door het houden van wed-

strijden van allerlei aard geeft. Slaafschheid, onderdrukking der vrijheid, wreedheid, zingenot en ijdelheid dooden dat ware eergevoel; lijfstraffen — en vooral het gebruik van den knoet — onderdrukken de ontwikkeling van dat gevoel ten sterkste. De Grieken eerden de overwinnaars in hunne spelen door hunne hoofden met kransen te sieren en hnn eerezetels in te ruimen aan den maaltijd en op de openbare plaatsen; de Romeinen schonken hem, die zich verdienstelijk jegens den Staat gemaakt had, de burgerkroon; standbeelden en gedenkteekens honden ten allen tijde en bij alle volken de gedachtenis van die mannen in eere, die zich in kennis, in kunst, in wetenschap, in dapperheid of deugd boven andere groot betoond hebben. Ridderkruizen en eereteekens mogen gehecht worden op de borst van mannen, die verdiensten hebben jegens de maatschappij, den Staat of hunne medeburgers,— eeretitels mogen hnn ter onderscheiding worden geschonken, mits, dat zij met strikte rechtvaardigheid alleen aan de werkelijke verdienste worden toegekend en niet slechts tot voldoening strekken van eene ijdele eerzucht of tot aankweeking van slaafsche onderdanigheid en vnil gunstbejag. De ware eer bloeit het wellgst in een land met eene vrije pers en eene openbare, zelfstandige, onpartijdige rechtspraak: dáar alleen kan lemand aanspraak maken op de achting van allen; dáar knnnen allen door het vestigen eener algemeene, *publieke* opinie eere geven aan hem, dien eere toekomt, en met oneer straffen hem, die door eigen wangedrag de schande op zich heeft geladen.

Het ontnemen der eer, of vermindering daarvan — geheele of gedeeltelijke eerloosheid — is het ontnemen van recht. Het kan alleen geschieden bij vonnis van den rechter; niet, dat het vonnis die eerloosheid medebrengt; zij is een gevolg van de daad, waarvoor de schnldige veroordeeld wordt; daarom moet de eerloosverklaring ook niet voor alle gevallen verplichtend gesteld worden, maar het aan het oordeel des rechters zijn overgelaten, om in elk voorkomend geval naar omstandigheden te beslissen, of er redenen bestaan, om den dader eerloos te verklaren, of niet. Hij, die geheel nit de maatschappij verstooten wordt, verliest alle rechten, dns ook de eer; dat is de oudste opvatting, zoowel bij de Romeinen als Germanen, die tot op onze dagen bewaard is gebleven in het begrip van *burgerlijken dood*,— een begrip, dat evenwel als geheel strijdig met onze opvatting van recht en volstrekt niet meer passende in onze toestanden, gelukkig uit onze wetgeving verdwenen is (zie *Burgerlijke dood*). De rechteloos- en eerloosheid is oorspronkelijk volstrekt niet van rechtswege het gevolg van de doodstraf, evenmin als de confiscatie. Zij is eene nitvinding van de despotieke Romeinsche Keizers, die aldus beletten wilden, dat de goederen des veroordeelden aan de erfgenamen vervielen, om ze aldus voor den Staat, dat is voor zich zelven, te kunnen bemachtigen.

De Fransche Code Pénal van 1810 zegt, dat de straffen, op misdaad (*crime*) gesteld, zijn óf lijfstraffen, met eerloosheid verknocht, óf blootelijk onteerende straffen. De eerste zijn: de doodstraf, de dwangarbeid — eenwigdurende of voor een tijd —, de deportatie, en tuchthnisstraf; de tweede: de kaak, de uitbanning en de ontzetting van bnrgerschapsrechten. Onder de op wanbedrijf gestelde boetstraffen (correctioneele) treffen wij aan de ontzegging voor een tijd van zekere burgerschaps-, — burgerlijke — en familierechten. De nitspraak dezer eerloosheid wordt den rechter verplichtend gesteld in de gevallen, waarin de wet deze straffen op eene daad heeft gesteld. Dit beginsel is verworpen — en terecht — door de wet van 28 Jnni 1854, die bovendien groote verandering in de straffen, vooral verzachting in 't algemeen en afschaffing der lijfstraffen, heeft aangebracht. — De doodstraf is behonden gebleven tot 1870. — Alleen de crimineele straffen zijn en blijven nog heden ten dage per se onteerend: het mag vreemd genoemd worden, dat de wetgever ook hier niet het aan 's rechters oordeel heeft overgelaten, om aan de straf al of niet onteerende gevolgen te verbinden. De rechten, die thans alle of voor een gedeelte aan correctioneel veroordeelden kunnen ontnomen worden, zijn: het kiesrecht, het recht van openbare bedieningen of ambten waar te nemen, het recht om voogd of curator over vreemden of over eigen kinderen te zijn, het recht om getuigenis onder eede in bnrgerlijke zaken afteleggen en het recht om schietgeweer en wapenen te dragen. Zie verder *Infamie*, *Injurie*.

Men spreekt voorts van een *eeredegen* of een kostbaar, van het gewoon modél afwijkend wapen, hetwelk aan dappere en verdienstelijke militairen geschonken wordt, — van een *eeregericht*, of eene rechtbank, die beslissen moet over de vraag, of partijen zich op eene eervolle wijze hebben gedragen, 't geen te voren veelal door een tweegevecht werd nitgemaakt, althans zoo men meende, — van een *eerelid* (honorair lid) van één of ander genootschap, doorgaans deelende in de rechten van gewone leden, doch vrijgesteld van contributie, — en van een *eerevoorzitter* eener vereeniging, doorgaans enkel een titel.

Eerde (Jan Rndolf van), een Nederlandsch geschied- en ondheidkundige, werd geboren te Ten Boer in Groningen den 30sten Augustus 1774. Hij studeerde te Groningen in de letteren, werd er conrector aan het gymnaslum, was als lid der commissie van toezicht met ijver voor het onderwijs werkzaam, zag zich eerst benoemd tot hoogleeraar aan de hoogeschool te Franeker, voor welke betrekking hij bedankte, en later aan die te Groningen (1808), welken post hij aanvaardde met eene redevoering: „De historiae inprimis universalis a recentioribus excultae amplitndine et praestantia". In 1816 werd hij bibliothecaris der hoogeschool en leverde in 1833 een nienwen catalogus. Ook was hij secretaris van het Instituut voor doofstommen en overleed den 10den November 1835. Hij was lid van het Koninklijk Aziatisch Genootschap te Londen, en van het Koninklijk Genootschap voor Noordsche oudheidknnde te Kopenhagen. Behalve eenige redevoeringen heeft hij niets oorspronkelijks uitgegeven.

Eerdienst is een woord, waardoor de uitwendige godsdienstvormen der Kerkgenootschappen worden aangeduid, strekkende tot vereering van het Opperwezen. Te voren be-

stonden in ons Vaderland twee *ministeriën van Eeredienst*, welke later in afdeelingen van andere departementen zijn opgelost. Daar zijn de uiteinden der (nagenoeg uitsluitend financieele) banden, welke nog altijd de Kerkgenootschappen met den Staat vereenigen.

Eerelman (Otto), een verdienstelijk Nederlandsch schilder, geboren te Groningen den 23sten Maart 1830, oefende zich onder de leiding van *H. Egenberger* en aan de Kunstacadémiën te Groningen en te Antwerpen, alsmede te Brussel en heeft vooral lof behaald als paardenschilder. In 1876 behaalde hij op de tentoonstelling van teekeningen in Arti en Amicitiae te Amsterdam de Koninlijke medaille en zijn prachtig circuspaard op die te Rotterdam in 1879 werd algemeen bewonderd.

Eerens (Dominique Jacques de), geboren te Alkmaar den 17den Maart 1781, trad 17 jaar later als soldaat in Nederlandschen dienst, klom spoedig op, nam in 1800 en 1801 deel aan de veldtochten in Duitschland en werd er op het slagveld door generaal *Dumonceau* tot luitenant bevorderd. In 1805 werd hij 1ste luitenant der garde van Koning *Lodewijk*, alsmede ridder van de orde der Unie, in 1809 luitenant-kolonel, zag zich in 1810 geplaatst in Franschen dienst bij het 1ste regiment tirailleurs der Keizerlijke garde en benoemd tot ridder van de orde der Réunie, vervolgens tot ridder van het Legioen van Eer en in 1812 tot chef van den staf van de 2de divisie infanterie van de Keizerlijke garde. Steeds nam hij deel aan den oorlog, zoodat hij van 1803 tot 1815 niet minder dan 10 veldslagen bijwoonde, waarin hij zich door menige dappere daad onderscheidde. In 1814 werd hij kolonel in Nederlandschen dienst en ontving in 1815 eene aanstelling tot generaalmajoor. In 1819 werd hij kommandant van Noord-Brabant en ridder der Militaire Willemsorde 3de klasse, in 1826 luitenant-generaal en inspecteur der infanterie, in 1829 ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en directeur-generaal van Oorlog, en in 1831 kommandeur der orde van den Nederlandschen Leeuw.

In 1834 werd *de Eerens* benoemd tot luitenant-gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië. In 1836 aanvaardde hij er het hoogste gezag en overleed op Buitenzorg den 30sten Mei 1840. Daar hij een grooten ijver aan den dag legde en welvaart en wetenschap zocht te bevorderen, wordt zijn bestuur aldaar zeer geroemd.

Ereprijs (Veronica *L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Scrophularineën*. Het is nagenoeg over de geheele aarde verspreid en onderscheidt zich door tegenovergestelde of kransgewijs geplaatste, zelden door afwisselende bladeren en door okselstandige of in trossen en aren geplaatste bloemen, welke bestaan uit een 1- tot 5-spletigen kelk met ongelijke slippen, eene radvormige, meestal blauwe bloemkroon met een 4- tot 5-lobbigen zoom, 2 lange meeldraden, een samengedrukt vruchtbeginsel en eene 2-kleppige, veelzadige doosvrucht. De inlandsche soorten komen veelal voor als onkruid en zijn in verschillende groepen verdeeld, namelijk *aar-*, *tuil-* of *trosdragende* en zulke die *alleenstaande bloemen* hebben. Tot de eerste groep behooren: *zee-ereprijs* (V. maritima *L.*) met 3- of 4-voudige, dat is tot een kransvereenigde, aan den voet eironde, lijn-lancetvormige, gesplitste, diep-dubbelgezaagde bladeren, — *langbladige ereprijs* (V. longifolia *L.*) met tegenovergestelde, 3- of 4-voudige, hartlancetvormige, puntige, dubbelgezaagde bladeren, — *aardragende ereprijs* (V. spicata *L.*) met gekartelde bladeren, — en *geneeskrachtige ereprijs* (V. officinalis *L.*) met zijdelingsche, gesteelde aren en tegenovergestelde, omgekeerd eironde bladeren; — tot de tweede: *ovaalbladige ereprijs* (V. ovalis *L.*) met ovale, stompe, kortgesteelde, zaagtandige bladeren en nederliggenden stengel, — *watereereprijs* (V. Anagallis *L.*) met lancetvormige, spitse, gezaagde, stengelomvattende bladeren, — *schildzadige ereprijs* (V. scutellata *L.*) met lijn-lancetvormige, bijna gaafrandige bladeren, — *zachtharige ereprijs* (V. Teucrium *L.*) met zijdelingsche, zeer lange trossen en eironde, gerimpelde, getande, stompe bladeren, — en *nederliggende ereprijs* (V. prostrata *L.*) met zijdelingsche bloemtrossen, lijn-lancetvormige bladeren en een nederliggenden stengel; — en tot de derde: *veldereprijs* (V. agrestis *L.*) met gesteelde, hartvormig-eironde, gezaagde bladeren, eironde kelkslippen en nederliggenden stengel, — *akkereereprijs* (V. arvensis *L.*) met bijna ongesteelde bloemen, gesteelde, hartvormig-eironde, gezaagde wortelbladeren en gekartelde stengelbladeren, lancetvormige bloembladen, ongelijke kelkslippen en eene omgekeerd hartvormige doosvrucht, — *thijmbladige ereprijs* (V. serpyllifolia *L.*) met tegenovergestelde, langwerpige, gekartelde, onbehaarde bladeren, — *klimopbladige ereprijs* (V. haederifolia *L.*) met hartvormig ronde, 5-lobbige bladeren en nederliggenden stengel, — *driebladige ereprijs* (V. triphyllos *L.*) met onverdeelde wortel- en 3-spletige stengelbladeren, — *voorjaarseereprijs* (V. verna *L.*) met bijna ongesteelde bloemen en vindeelige bladeren, — en *vreemde ereprijs* (V. peregrina *L.*) met ongesteelde bloemen en onbehaarde, stompe, gaafrandige bladeren. Eene zeer fraaie soort, uit Nieuw-Zeeland afkomstig, is *V. speciosa Cunn.*; zij draagt altijdgroene, glanzige, langwerpige bladeren en blauwe, paarse of roode, tot dichte trossen vereenigde bloemen.

Eerlijkheid komt daarin overeen met rechtvaardigheid, dat zij zich bevvert, ieder het zijne te geven en zich niets toe te eigenen, wat aan een ander toekomt, — en daarin met oprechtheid, dat zij in daden, woorden of gebaren nooit iets anders te kennen geeft, dan het hart meent. Wie op deze wijze de rechtvaardigheid en de oprechtheid betracht wordt *eerlijk* genoemd. Daar eerlijkheid zooveel omvat, is zij ongetwijfeld eene van de belangrijkste maatschappelijke deugden. Eerlijkheid in de eerste beteekenis vordert men bepaaldelijk van dienstboden, en in het algemeen van hen, aan wie wij onze belangen toevertrouwen, — eerlijkheid in de tweede beteekenis van onze vrienden en van allen, met wie wij verkeeren. Die deugd in beide beteekenissen, dus in haren vollen omvang, bij onze kinderen te ontwikkelen, is eene zaak van het hoogste gewicht. Niet eerlijk te

wezen is bovenal eene schande voor den vrijen man, die te zeer zijne waarde gevoelen moet, om zich aan oneerlijkheid schuldig te maken. Toch zijn er slechts weinigen, die zich door eene onverbiddelijke stiptheid op het punt van eerlijkheid onderscheiden, — velen toch zijn oneerlijk uit zucht tot navolging, uit onbedachtzaamheid of uit gemakzucht. Weinigen volgen het voorbeeld van den officier, die op 's lands bureau, bij hem aan huis aanwezig, een eigen inktkoker plaatste, om daaruit te stippen, wanneer hij particuliere brieven schreef.

Eerstgeboortecrecht, zie *Erfrecht*.

Eesten, zie *Bier* en *Tabak*.

Eeuw (Eene) noemt men een tijdperk van 100 jaren. Men gebruikt dat woord echter ook in de beteekenis van een onbepaald tijdperk, wanneer men spreekt van de gouden eeuw onzer letterkunde, van de eeuw van *Lodewijk XIV*, van de gouden, zilveren, koperen en ijzeren eeuw volgens *Ovidius*, enz.

Eeuwig noemt men datgene, waarbij de gewone opvolging van tijd en dus ook begin en einde is uitgesloten. In dien zin wordt dat woord gebruikt van het Opperwezen: hij is eenwig en draagt den naam van „De Eeuwige". In een meer beperkten zin wordt ook datgene eeuwig genoemd, wat wel een aanvang, maar geen einde heeft. Immers de Christen spreekt van het „eenwige leven" als een leven, dat eerst hier op aarde bij den vrome begint, doch na het sterven onophoudelijk voortduurt. Wij kunnen ons het eeuwige en het oneindige niet voorstellen, daar tijd en ruimte noodzakelijke vormen zijn van ons denkvermogen.

Efendi of *effendi*, afkomstig van het Nieuw-Grieksche woord *αὐθέντης* (heer), is in Turkije een eeretitel, die met ons „heer" overeenkomt. Hij wordt toegekend aan burgerlijke staatsambtenaren, daar militairen en Hofbeambten dien van *aga* voeren. Veelal wordt de titel achter de betrekking gevoegd. Zoo draagt de eerste lijfarts van den Sultan den naam van *hakim-efendi*, de minister van Buiteulandsche zaken dien van *reis-efendi* enz.

Effect is in het algemeen eene werking, en vooral eene verbazingwekkende werking, die door iets nieuws en ongewoons de aandacht gaande maakt. Men verhoogt het lichteffect van eene schilderij door het aanbrengen van sterke schaduwen en het effect van eene rede door tegenstellingen. Vooral kan men in een drama door verrassende combinatiën, sententieuse gezegden, — voorts bij de opvoering door de geheele mise-en-scène het effect aanmerkelijk vermeerderen. Veel schilders, dichters, redenaars, toonzetters en acteurs *werken op het effect*, dat wil zeggen, voor hen is het verrassen en verbazen van toeschouwers of toehoorders het hoogste doel. Gewoonlijk verliezen zij daarbij de grondslagen der kunst, eenvondigheid en waarheid, geheel en al uit het oog. Ook in het dagelijksch leven vindt men lieden, die door kleeding, honding, spraak of door eene zonderlinge handelwijze effect willen maken.

Effecten, zie *Staatsschuld*.

Effen (Justus van), een Nederlandsch letterkundige, die door zijn „Hollandsche Spectator" een duurzamen roem heeft verworven, werd geboren te Utrecht den 11den Februari 1684. Hij studeerde aldaar en legde zich met zooveel ijver toe op de beoefening der letteren, dat er sprake van was, om hem reeds vóór het einde van zijn studietijd tot hoogleeraar te benoemen. Hij was achtereenvolgens huisonderwijzer bij mevrouw *Bazin de Luneville*, bij *Arend van Wassenaar*, heer *van Duivenvoorde*, met wien hij als tweede gezantschapssecretaris naar Engeland ging, en eindelijk bij den jongen Graaf *van Welderen*, dien hij gedurende 3 jaar aan de academie te Leiden vergezelde. In 1719 vertrok hij met den Prins *van Hessen-Philippsthal* naar Zweden, bestuurde bij zijn terugkeer (1721) de opleiding van *Jacob Huisman*, een zoon van den directeur-generaal van Nederlandsch Indië, en vertoefde met dat jongmensch 3 jaar te Rotterdam en vervolgens evenzoo lang aan de hoogeschool te Leiden. Hier verwierf hij in 1727 den graad van meester in de rechten en begaf zich als eerste gezantschapssecretaris met zijn voormaligen kweekeling *Bernhard*, graaf *van Welderen*, naar Engeland. Hier was hij reeds vroeger benoemd tot lid der Koninklijke Maatschappij van Wetenschappen, en hij ontving er voor de vervaardiging van een Fransch leerdicht eene gonden medaille. Na zijn terugkeer woonde hij eenigen tijd te 's Gravenhage bij den Graaf *van Welderen*, schreef er zijn „Hollandsche Spectator" en verkreeg door den invloed van genoemden Graaf de betrekking van commies van 's Lands magazijnen te 's Hertogenbosch. Kort daarna begaf hij zich in het huwelijk, doch overleed reeds den 18den September 1735. Wij hebben van hem de volgende geschriften: „Le Misanthrope (1711, ook in het Nederlandsch vertaald (1742—1746), 3 dln)", — „Journal littéraire de la Haye (1713)", — „La Bagatelle", — „Journal historique, politique et galant", — „Nouveau spectateur Français", — en „Hollandsche Spectator (1731—1735, 12 dln; 2de druk, 1756)". In laatstgenoemd werk, geschoeid op de leest van *Steele's* en *Addison's* spectatoriale vertoogen, vertoont zich *van Effen* als een fijn waarnemer en als een warm voorstander van Nederlandsche nationaliteit en burgerdeugd. Met ongemeenen smaak, met fijne satire en in een voorbeeldig lossen en gemeenzamen stijl behandelt hij daarin eene groote verscheidenheid van onderwerpen, en terwijl hij zijne uitgebreide kennis op eene uitstekende wijze in toepassing brengt, vermijdt hij alle vertoon van geleerdheid. Vooral heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door het bestrijden van talrijke vooroordeelen, terwijl hij tevens door den voortreffelijken vorm zijner vertoogen niet weinig heeft bijgedragen tot de beschaving onzer taal.

Egan (Pierce), een Engelsch novellist, werd geboren te Londen in 1815. Ook zijn vader, desgelijks *Pierce Egan* genaamd, heeft zich door schetsen uit het Londensche volksleven („Life in Londen", — „Tom and Jenny", enz.), alsmede door zijne: „History of Pugilism" als schrijver bekend gemaakt. De jongere *Pierce* werd in 1834 student aan de Académie voor Schoone Kunsten te Londen, doch bepaalde zich weldra bij de beoefening der letteren. In zijne eerste romans, zooals: „Robin Hood (1840)", — „Wat Tyler (1841)", — „Tom Jones (1842)", toonde hij zich een

aanhanger der historisch-romantische school van *Walter Scott*; later echter ontleende hij zijne stof aan geruchtmakende mededeelingen der dagbladen, processen en voorvallen uit het Londensche volksleven. Zij zijn geweldig op het effect gewerkt en behooren tot het genre, dat men den naam van sensatieromans bestempelt. Slecht enkele daarvan, zooals: „Imogen", — „The poor girl", en „Fair Lilias", zijn afzonderlijk uitgegeven. De meeste toch verschenen als feuilleton in dagbladen. Eén van deze, „Home Circle" genaamd, werd van 1849 tot 1854 door *Egan* geredigeerd, en nog geruimen tijd was hij één der voornaamste medewerkers van het „London Journal". Voor die dagbladen, alsmede voor „The illustrated London News" leverde hij tevens houtgravures, terwijl ook een verhaal van zijn vader: „The Pilgrims on the Thames" door hem is geïllustreerd. Hij overleed te Londen den 6den Juli 1880.

Egbert. Onder dezen naam vermelden wij: *Egbert*, koning van Wessex. Hij kwam als laatste spruit van het Huis van *Cerdick* in 800 aan het bewind, vereenigde de verschillende Staten, door Angelen en Saksen gesticht, onder zijn schepter en overleed in 836.

Egbert I, markgraaf van Saksen, een zoon van *Ludolf*, graaf *van Brunswijk* en markgraaf *van Saksen*, en van *Geertruida*, eene dochter van *Arnoud*, graaf van Holland, Zeeland en West-Friesland. Hij was een neef van Koning *Hendrik IV* en opvolger van zijn broeder *Bruno* als heer van de graafschappen Stavoren, Ooster-, Wester- en Islego, een moederlijk erfdeel (1057). In 1062 redde hij Koning *Hendrik IV* het leven, werd in 1067 met Thüringen beleend, voerde in 1058 oorlog tegen *Floris I*, graaf *van Holland en Zeeland*, en overleed in 1068.

Egbert II, een zoon van den voorgaande. Hij werd desgelijks met Thüringen beleend, doch was een heftig tegenstander van Koning *Hendrik IV*, die hem evenwel de graafschappen Stavoren, Oostergo en Westergo toekende, die hij echter verloor, toen hij deel nam aan den opstand der Saksers. Zij vervielen toen aan het bisdom Utrecht. Hij handhaafde zich echter met geweld in het bezit van zijn leen en verzoende zich vervolgens met den Duitschen Keizer. Weldra echter kwam hij op nieuw tegen dezen in verzet, zoodat zijne Friesche goederen nogmaals aan den Bisschop werden geschonken, waarna hij in 1087 de gunst des Keizers herwon en zijne bezittingen terugkreeg. Ten derden male echter verhief hij de vaan van den opstand en maakte zich meester van geheel Friesland tusschen het Vlie en de Lauwers. Keizer *Hendrik* deed daarop een inval in *Egbert's* bezittingen in Thüringen, doch werd er in 1089 door dezen geslagen. *Egbert* werd echter reeds het volgende jaar op last van *Aleid*, 's Keizers zuster, omgebracht.

Egbert, burchtgraaf van Groningen voor den Bisschop van Utrecht. Hij was in 1223 in twist met het aanzienlijk geslacht *Gelkinge* aldaar, hetwelk hulp zocht bij *Rudolf van Koevorden*, wiens kasteel vervolgens door *Egbert* belegerd werd. De Bisschop verscheen nu om den vrede te herstellen, doch na zijn vertrek ontbrandde de twist op nieuw. De burcht van *Egbert* te Glimmen werd in 1226 door *Rudolf van Koevorden* veroverd en geslecht, nadat zijn gezin gevangen genomen en hij zelf naar Friesland gevlucht was. Nu trok hij met eene aanzienlijke macht naar Groningen, maakte zich meester van de stad en wapende zich tegen een nieuwen aanval. *Rudolf* belegerde haar, doch moest weldra het beleg opbreken. In 1231 nam *Egbert* deel aan de twisten der Fivelingoërs en Hunsingoërs en hij noodzaakte eerstgenoemden, die tot 2-maal toe Groningen insloten, om af te trekken. Hij overleed vermoedelijk in 1240.

Egbert, den tweeden zoon van den voorgaande. Nadat zijn oudere broeder *Rudolf* in 1241 in den burgerkrijg gedood was, versterkte hij zich in de vaderlijke stins en behaalde meer dan éene overwinning op de *Gelkingen*. Eindelijk sloot hij vrede met hen, maar de door deze overeenkomst gebannen ridders overrompelden de stad, waarna de Hunsingoërs en Fivelingoërs gewapend vóór Groningen verschenen. Gemeide ridders gaven zich over en *Egbert* moest zich tot gijzelaar stellen. Na zijn ontslag rukte hij echter terstond met eene gewapende bende naar de stad, doch na vele bloedige gevechten werd hij gevangen genomen en in een toren te Appingadam opgesloten. Na verloop van 6 weken zag hij zich op vrije voeten gesteld en in 1255 aanvaarde hij wederom de stedevoogdij te Groningen.

Egede (Hans), de apostel van Groenland, werd geboren in Noorwegen den 31sten Januari 1686, zag zich op 22-jarigen leeftijd benoemd tot predikant te Wogen in het stift Drontheim, doch legde in 1717 zijne betrekking neder en begaf zich naar Bergen, om vanhier naar Groenland te reizen. Hij had echter met vele moeielijkheden te worstelen, en het duurde lang voordat hij de benoodigde 10000 thaler bijeen had en op een jaargeld van 300 thaler tot zendeling naar Groenland benoemd was. Vergezeld door zijne vrouw, 2 zonen en 46 landverhuizers vertrok hij den 12den Mei 1721 met 2 schepen van Bergen en stapte den 3den Juli daaraanvolgende op Groenland aan wal (64° N.B.). Zijne zachtmoedigheid bezorgde hem het vertrouwen der inboorlingen, en na eene inspanning van jaren bracht hij het zoo ver, dat hij hun het Evangelie in hunne eigene taal kon verkondigen. Onderscheidene rampen, onder anderen eene vreeselijke pokkenepidemie in 1734, bedreigden de nieuwe volkplanting, doch het Christendom breidde er zich meer en meer uit, terwijl ook de handel allengs begon te bloeien. Dientengevolge stuurde de Deensche Regeering onderscheidene zendelingen derwaarts, om hem hulp te bieden. Toen hij alzoo zijne onderneming als welgeslaagd kon beschouwen, keerde hij naar Denemarken terug, waar hij in 1740 tot superintendent der Groenlandsche missie werd benoemd. Hij stichtte er een seminarium voor Groenlandsche zendelingen, bevorderde met den meesten ijver de belangen der kolonie en overleed den 5den November 1758. Van zijne geschriften noemen wij: „Det gamle Grönlands nye perlustration aller naturelhistorie (1741)", — en „Omstaendelig relation angaende den Grönlandske missions begyndelse og Fortsättelse (1738)". Zijne moedige echtgenoot *Gertrude Rasch*

stond hem tot aan haren dood getrouw ter zijde. — Zijn ondste zoon *Paul Egede*, geboren in 1708 en overleden in 1789, was de waardige medehelper en opvolger van zijn vader. Hij verkondigde het Evangelie in Groenland van 1734—1740. Later werd hij te Kopenhagen hoogleeraar in de godgeleerdheid, regent van het weeshuis en na den dood zijns vaders bisschop der Groenlandsche zending. Behalve eenige andere geschriften heeft hij een Groenlandsch-Deensch-Latijnsch woordenboek en eene dergelijke spraakkunst geschreven.

Egelgras (Echinochloa *L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Grassen*. Het onderscheidt zich door de stekelharige kafblaadjes en klepjes van het onderste bloempje en door een zeer klein onderste kafblaadje. Het onderste bloempje is mannelijk of onzijdig, 2-kleppig met kruidachtige klepjes (het onderste met een zeer langen borstel, het bovenste 2-spletig getand). Het bovenste bloempje is 2-slachtig met lederachtige, harde klepjes, het onderste gepunt. De honigschubben zijn bijna eirond en gaaf, en het vruchtbeginsel is nitgerand. De stempels zijn kwastvormig, en de vrucht is 2-hoornig en ongesleufd. Van de soorten noemen wij het inlandsch *hanepoot-egelgras* (E. crus galli *L.*) met overhoeksche en gepaarde aren, eironde aartjes, min of meer genaalde, stekelharige kafblaadjes en een 5-kantigen bloemstengel.

Egeling. Onder dezen naam vermelden wij: *Lucas Egeling*, een Nederlandsch godgeleerde. Hij werd geboren te Utrecht den 22sten Augustus 1764, studeerde aldaar en werd achtereenvolgens predikant te Hemmen, Vollenhoven, Hoorn en Leiden, waar hij den 21sten December 1835 overleed. Hij heeft leerredenen, vraagboekjes en stichtelijke werken in het licht gegeven. Van deze maakte vooral: „De weg der zaligheid naar het beloop des Bijbels enz. (1820, 2 dln; 10de druk, 1844)" grooten opgang. Ook schreef hij: „De nadenkende Christen, die gaarne zich zelven en anderen behouden wil (1832; 3de drnk 1840)". Hij wordt zeer geroemd als een vredelievend, weldadig en ijverig man, die zonder uitwendig vertoon de ware vroomheid in het hart droeg.

Willem Egeling, een verdienstelijk Nederlandsch geneeskundige. Hij was de oudste zoon van den voorgaande en werd geboren te Hemmen den 13den Augustus 1791. Nadat hij zijne geneeskundige studiën te Leiden voleindigd had, vestigde hij zich aan den Uithoorn, doch vertrok in 1817 naar Haarlem, waar hij in 1853 de practijk nederlegde, om zich onverdeeld te wijden aan de bestrijding van den sterken drank als volksdrank. Hij overleed den 12den Januari 1858 te Renkum bij Wageningen. *Egeling* is de stichter der Nederlandsche Vereeniging tot Afschaffing van sterken drank, en de „Volksvriend", het orgaan van deze vereeniging, heeft hij tot aan zijn dood niet alleen geredigeerd, maar bijna geheel geschreven. Hij leverde een aantal tijdschriftartikelen en een paar kleine werkjes van geneeskundigen inhoud en gaf eenige redevoeringen in het licht, op het afschaffingsgenootschap en eiders gehouden.

Egels (De) vormen eene familie uit de klasse der *Zoogdieren* (Mammalia) en nit de orde der *Insecteneters* (Insectivora). Zij onderscheiden zich door een spitsen, kegelvormigen snuit; hnn lichaam is met stekels of borsteis bezet en hnn staart kort of ontbreekt geheel en al. Van de soorten noemen wij den *gewonen egel* (Erinacens Europaens *L.*), ook wel ten onrechte *stekelvarken* (dit is een knaagdier) genaamd en in ons Vaderland in het kreupelhout dikwijls voorkomende. Dit dier kan door de sterke ontwikkeling van zijne rugspieren zich kogelvormig oprollen, waarbij het den kop en de pooten intrekt en op een met stekels gewapenden bal gelijkt. Het verschuilt zich bij dag en gaat des nachts op roof uit, zich voedende met insecten, eieren, vruchten, slangen, muizen enz. Ook kan het zeer goed zwemmen. Het bonwt in eene holte van den grond een nest met behuip van bladeren, waarin de jongen geboren worden en het dier den winter in een toestand van verstijving doorbrengt. — Eene tweede afdeeling is dien der borsteigels (Centetes), en hiertoe rekent men den *teurek* (C. ecandatus) van Madagascar.

Egelskop (Sparganium *L.*) is de naam van een plantengeslacht nit de familie der *Lischdodden* (Typhaceae). Het onderscheidt zich door éenslachtige bloemen tot kogelronde aren vereenigd, — voorts door een driebladig, kelkachtig bloemdek, en de stamper der vrouwelijke bloem gaat over in eene droge, éenzadige vrncht. In ons Vaderland groeit o. a. de *vertakte egelskop* (S. ramosum *L.*), met aan den voet 3-kantige, hooger lintvormige bladeren en een vertakten algemeenen bloemstengel, in slooten en moerassen, — de *onvertakte egelskop* (S. simplex *L.*) met dergelijke bladeren, maar een enkelvoudigen bloemstengel, — en de *drijvende egelskop* (S. natans *L.*), met nederliggende vlakke bladeren en een enkelvondigen bloemstengel, in stroomend water.

Egelvisch (Diodon). Dit visschengeslacht behoort tot de afdeeling der *Beenige visschen* (Teleostei), tot de orde der *Vastkakigen* (Plectognathi) en tot de familie der *Naaktandigen* (Gymnodonti). Het onderscheidt zich door ongedeelde kaken, stekels op de huid en doordien de rug- en aarsvin gescheiden zijn van de staartvin. De naam der visschen van dit geslacht is ontleend aan hunne stekels en aan de eigenschap, dat zij zich kunnen opblazen, zoodat zij wel eenigszins op een egel of stekelvarken gelijken. Zij hebben namelijk een keelzak, dien het dier met lucht kan opblazen, waardoor het soortelijk lichter wordt dan het water en alsdan aan de oppervlakte der zee rondrijft. Het telt in de keerkringszeeën onderscheidene soorten, van welke wij noemen *D. tigrinus L.* en *D. hystrix*.

Eger is eene arrondissementshoofdstad in het koningrijk Bohemen en ligt aan de Eger en aan den voct van het Fichtelgebergte. Zij is het vereenigingspunt van 3 spoorwegen, bezit goede inrichtingen van onderwijs, onderscheidene fabrieken en telt met de voorsteden 17000 inwoners (1880). Hare vestingwerken zijn in 1808 gesloopt en een jaar later werd zij door een zwaren brand geteisterd. — Op het stadhuis werd er den 25sten Februari 1634 *Wallenstein* vermoord, en in latere ooriogen had Eger veel te lijden. — Het arrondisse-

ment Eger telt op op bijna 8,3 □ geogr. mijl ruim 35000 inwoners.

De rivier de *Eger*, in het Latijn *Agra* genaamd, eene zijrivier der Elbe in Bohemen, ontspringt in Beieren in het Fichtelgebergte, niet ver van den Schneeberg, uit de Egerbron, stroomt, door beken versterkt, eerst door een dal, vervolgens door het vlakke Egerland en stort zich tegenover Leitmeritz in de Elbe. Zij is 27 geogr. mijl lang en zeer vischrijk, doch voor schepen onbevaarbaar.

Egéria is de naam van de nymf, die volgens de Romeinsche sage aan Koning *Numa* wetten mededeelde ten behoeve van het Romeinsche volk. Meer dan éene plaats werd aan haar gewijd. — Ook gaf men dien naam aan de 13de *asteroïde* (zie aldaar).

Egestorf (Georg), één der verdienstelijkste Duitsche nijverheidsmannen, geboren den 7den Februari 1802 te Linden bij Hannover, was de zoon van *Johann Egestorf*, die door eigen inspanning en overleg een aanzienlijk fabrikant werd. Deze laatste, geboren in het dorp Lohnde bij Hannover, was de zoon van een armen visscher, ontving eene zeer gebrekkige opleiding en leerde te Hannover het kuipershandwerk. Daarna werd hij eigenaar eener kalkbranderij, bemoeide zich in 1807 met de ontginning van steenkolenmijnen, deed onderscheidene steenbakkerijen verrijzen, opende steengroeven en dreef handel in hout, zoodat hij aan de stad Hannover, welke zich meer en meer uitbreidde, de vereischte bouwstoffen kon leveren. Later voegde hij bij die verschillende ondernemingen eene suikerraffinaderij te Bremen.

Georg Egestorf, wiens onderwijs wegens ziekelijkheid verwaarloosd was, werd te Hildesheim bij een kuiper, een vriend zijns vaders, in de leer gedaan, doch na verloop van $1^1/_2$ jaar kwam hij op het kantoor van zijn vader en leerde het boekhouden. Weldra echter peinsde hij op eigen ondernemingen. In 1831 waagde hij het, de saline Egestorfshall te ontginnen, en na het overwinnen van vele zwarigheden zag hij zijn werk met een gewenschten uitslag bekroond. Toen zijn vader in 1834 overleden was, werd hij erfgenaam van diens uitgebreide zaak en verkreeg tevens de middelen, om zijne eigene plannen ten uitvoer te brengen. In 1835 stichtte hij eene ijzergieterij met eene machinenfabriek en was er aanvankelijk werkzaam met 20 arbeiders. Eerst werden er stoomwerktuigen, stoomketels, enz. vervaardigd, doch later (1845) legde hij zich toe op den bouw van locomotieven. Tegen het einde van 1867 had hij 324 treintrekkers, 650 stoomwerktuigen, locomotieven en stoompompen, 1200 stoomketels enz. afgeleverd, en er waren 850 arbeiders werkzaam. In 1839 stichtte hij naast de fabriek eene inrichting tot het vervaardigen van scheikundige producten, vooral van soda, waar jaarlijks 10000 tolcentenaars ruwe zwavel en 25- tot 30000 tolcentenaars zont gebruikt werden, — voorts in 1856 eene ultramarijnfabriek en eene fabriek van staghoedjes, die er jaarlijks ten getale van 200 millioen werden afgeleverd. Groot was voorts zijn ijver, om het heil der werklieden te bevorderen. Hij bracht ondersteuningskassen tot stand, alsmede een gaarkenken voor het volk, een kindertuin, eene bewaarschool voor kinderen van werklieden te Linden, — stichtte er in 1863 eene school voor 80 kinderen, en overleed den 27sten Mei 1868. — De machinenfabriek werd na zijn dood aangekocht door dr. *Strousberg* te Berlijn, daarna aanmerkelijk vergroot en kwam in 1870 in het bezit van eene vennootschap te Hannover.

Egge (De) is na den ploeg het belangrijkste werktuig van den landbouw. Zij bestaat uit een stevig houten roosterwerk, met ijzeren pennen bezet, welke door het land getrokken worden om het los te maken door het verbreken en effenen der kluiten, — voorts om het onkruid te vernietigen, dat daardoor aan den grond ontrukt wordt en aan de oppervlakte verdroogt, en om den bodem te zuiveren van graswortels, stoppels enz., — alsmede om het uitgestrooide zaad onder den grond te werken. Men heeft allerlei soort van eggen; hare meest gewone gedaante is die van een kwadraat. De eggen bestaan namelijk veelal uit 3 moerbalken in de lengte, die door dwarsbalken vereenigd zijn, welke een aantal ijzeren of houten pinnen bevatten. Houten pinnen kunnen alleen dienen op lichte gronden, of om het zaad onder de bovenlaag van den akker te brengen. Bij de constructie van eggen moet steeds dit beginsel vastgehouden worden, dat elke pin of tand zijn eigen voortje dient te maken, en dat al die voortjes op gelijke afstanden van elkander moeten liggen. Gemelde tanden hebben een schuinschen stand. De beide uiterste balken zijn door eene ketting verbonden, waarvoor het trekdier gespannen wordt. Om de egge te vervoeren, keert men haar om, zoodat de tanden naar boven zijn gericht.

Het eggen geschiedt op den akker in verschillende richtingen, doch bij het in den grond brengen van het zaad en bij de rijenteelt steeds in de richting der ploegvoren. Ook bezaaide velden worden wel geëgd, om het onkruid te verwijderen en den bodem losser en voor de werking der incht meer geschikt te maken. Ook het loseggen van gras- en klaverlanden is vaak van groot belang, vooral wanneer zich mos tusschen het gras bevindt. Men bedient zich daartoe van eene zware egge met korte tanden.

Van de geschiedenis der egge is ons weinig bekend. Men vindt er eenige vermelding van, dat de Israëlieten en Egyptenaren zich van een dergelijk werktuig hebben bediend, en ook bij de Romeinen was de egge in gebruik. Hoogst waarschijnlijk hebben dezen dit belangrijk hnipmiddel voor den landbouw aan de Germanen bezorgd. In ons Vaderland is de egge sedert eeuwen in zwang, terwijl Engeland en Frankrijk — vooral *Valcourt* — ons verbeterde toestellen hebben geleverd.

Eggeling (Julius), een verdienstelijk beoefenaar van het Sanskriet en geboren den 12den Juli 1842 te Heckliingen in Anhalt, studeerde te Breslau en Berlijn, begaf zich in 1867 naar Engeland, werd er in 1869 secretaris en bibliothecaris der Royal Asiatic Society te Londen en in 1872 tevens hoogleeraar in het Sanskriet aan het University College. Sedert 1875 is hij in laatstgenoemde betrekking werkzaam te Edinburgh. Van zijne geschriften noemen wij: een commentaar op de „Rigveda-Prâtiçakhya (1869)", — eene uitgave van den

„Kâtantra (1874—1878)" en van „Vardhamâna's Tanaratnamahadadhi (1879—1880)", — „The Çatapatha-Brâhmana, translated according to the text of the Mâdhyandina School (1882)", — en „Catalogue of Buddhist Asiatic Manuscripts in the possession of the Royal Asiatic Society (1879)".

Eggenberg (Hans Ulrich, vrijheer, later prins von), geboren in 1568, streed in de Spaansche gelederen tegen de Nederlanden, omhelsde den R. Katholieken godsdienst en verkeerde aan het Hof van Aartshertog *Ferdinand II* van Stiermarken. In 1602 werd hij gouverneur van Krain, begaf zich eerst op last van Keizer *Rudolf* en toen op last van Keizer *Matthias* naar Madrid en werd in 1615 opperhofmeester van *Ferdinand*. In invloed klom hij aanmerkelijk, toen laatstgenoemde Keizer werd. Hij was nu een tegenstander van de Spaansche politiek en een begunstiger van *Wallenstein*, maar bezweek voor zijne vijanden, vertrok in vrijwillige ballingschap naar Laibach en overleed den 18den October 1634.

Egger (Emile), een Fransch geleerde, geboren te Parijs den 18den Juli 1813, onderscheidt zich vooral door eene uitgebreide kennis der Grieksche taal en letterkunde. Hij ontving zijne opleiding aan de colléges St. Louis en Henri IV, was werkzaam als leeraar aan verschillende scholen, leverde uitgaven van verschillende klassieke schrijvers, zag zijn „Examen critique des historiens anciens de la vie et du régne d'Anguste" door de Académie bekroond en werd hoogleeraar in de Grieksche letterkunde aan de Sorbonne. Hij schreef voorts: „Essai sur l'histoire de la critique chez les Grecs (1849)", waarna men hem tot lid benoemde van het Instituut, — „Mémoires de littératnre ancienne (1862)", — „Mémoires d'histoire ancienne et de philologie (1863)", die zoowel om sierlijkheid als om degelijkheid worden geroemd, — „Notions élémentaires de grammaire comparée (1852; 6de drnk, 1865)", — „Etudes historiques sur les traités publics chez les Grecs et chez les Romains (1866)", — „L'Hellénisme en France (1869, 2 dln)", — en „Le recueil des papyrus grecs dn Louvre (met *Brunet de Presle*, 1866)". Ook leverde hij vele bijdragen in tijdschriften, vooral in het „Journal des Savants", waarvan hij sedert 1871 redacteur is, en werd in 1873 lid van het Conseil Supérieur van openbaar onderwijs.

Eggers (Jakob, vrijheer von), een schrijver over krijgskundige aangelegenheden en geboren te Dorpat in 1704, oefende zich met ijver in de wiskunde, trad in Zweedschen krijgsdienst, begaf zich in 1728 naar Frankrijk en de Nederlanden en klom in Poolschen krijgsdienst vervolgens op tot den rang van kapitein. Voorts deed hij nitgestrekte reizen, trad in 1737 als kapitein in de Keur-Saksische gelederen, werd er in 1740 tot luitenant-kolonel bij het korps ingenieurs bevorderd en nam deel aan den Oostenrijkschen Successie-oorlog. In 1742 naar Zweden teruggeroepen, streed hij tegen Rusland, en in 1744 keerde hij naar Keur-Saksen terug en woonde als vrijwilliger de belegering bij van Bergen-op-Zoom, waarover hij zijn: „Journal du siége de Bergopzoom (1750)" in het licht gaf. Nn trok hij weder naar Zweden, leverde eene nieuwe uitgave van den: „Dictionnaire militaire (1751)" van *Desbois*, schreef een: „Nenes Kriegs-, Ingenienr-, Artillerie-, See- und Ritter-Lexikon (1757)", werd door den Koning van Zweden in den stand der vrijheeren opgenomen, tot kommandeur van de orde van het Zwaard benoemd en tot generaalmajoor bevorderd, en overleed te Dantzig den 12den Januari 1773.

Eggert (Willem), een rijk poorter van Amsterdam, werd waarschijnlijk in 1340 in Waterland — volgens anderen te Gent — geboren. Hij was schepen van Amsterdam en stond in hooge gunst bij *Willem VI*, hertog van Beieren, die hem tot schildknaap en tot thesaurier van Holland benoemde. *Eggert* bezat een kasteel bij de Purmermeer en werd de stichter van de stad Purmerende. Hij stond *Willem VI*, toen deze graaf van Holland was geworden, als staatsman ter zijde en zag zich, schoon niet van adel, met eerbewijzen overladen, waardoor het misnoegen der edelen gewekt werd. Hij overleed op het kasteel Purmerstein den 25sten Jnli 1417, en zijn stoffelijk overschot, naar Amsterdam gebracht, is aldaar in de Nieuwe Kerk ter aarde besteld. Eene straat nabij die kerk is naar hem *Willem-Eggert-straat* genoemd. — Zijn zoon *Jan* volgde zijn vader op als heer van Purmerende, zooals blijkt uit den giftbrief van *Jacoba van Beieren* van 1417. Later verkocht hij zijne goederen aan zijn zwager *Gerrit van Zijl* en vestigde zich te Gent.

Egil Skallagrimsön, een beroemd skalde op IJsland, leefde in de 10de eeuw. Hij was tevens een krijgsman en zeeroover en doodde in een gevecht den zoon van *Eric Blodäxe*, koning van Noorwegen. Later viel hij in handen van dezen, en hij bood aan, het leven te koopen door een voor de vnist uitgesproken lied. Dit werd hem toegestaan, en *Eric* gevoelde zich door het gezang van den skalde zoo getroffen, dat hij het doodvonnis vernietigde. Het bedoelde vers is bekend onder den titel: „Höfud lausen (Lossing van zijn hoofd)" en in eene Latijnsche vertaling, te lezen in de „Litteratnra danica antiquissima van *Wormius* (Amsterdam, 1836)". Andere dichterlijke fragmenten van dien man zijn in de „Egla-" of „Eigilssaga" bewaard gebleven.

Egilsson Sveinbjörn, een verdienstelijk IJslandsch geleerde, werd geboren den 6den Maart 1791 in het IJslandsch district Gullbringa en overleed als emeritusrector der school te Reikiavik den 17den Augustus 1852. Hij was medeoprichter van het Nordiah Oldskrift Selskab, waarvoor hij Latijnsche vertalingen van IJslandsche werken vervaardigde. Voorts leverde hij eene wélgeslaagde vertaling der gedichten van *Homérus* in het IJslandsch en bezorgde eene uitgave van de „Jongere Edda". Vooral heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door zijn: „Lexicon poeticnm antiquae linguae septentrionalis (1855)".

Eginhard of *Einhard*, de schrijver eener levensgeschiedenis van *Karel de Groote*, was van afkomst een Duitscher en aanschouwde het levenslicht in de laatste regeeringsjaren van *Pipijn* of in de eerste van *Karel de Groote*. Op jeugdigen leeftijd kwam hij aan het Hof van laatstgenoemde en genoot er het onderwijs van *Alcuinus*. Door zijne uitstekende gaven verwierf hij de gunst des Keizers, zoodat deze hem tot zijn geheimschrijver en

tot opzichter der openbare gebouwen benoemde. Tot die, welke onder zijne leiding verrezen, behooren de brug te Mainz, de Keizerlijke paleizen te Ingelheim en te Aken en de hoofdkerk in laatstgemelde stad. Steeds vergezelde hij den Keizer en verliet hem slechts eenmaal, toen hij zich op diens last naar Paus *Leo* (806) begaf. Na den dood van *Karel de Groote* schepte hij geen behagen in het woelig Hofleven van *Lodewijk*, hoewel hij ook het volkomen vertrouwen van dezen bezat. Daarom betrok hij met zijne gemalin het buitenverblijf Mühlheim in het Odenwald, werd er in 826 tot priester gewijd en stichtte er in het volgende jaar het klooster Seligenstadt (in het groothertogdom Hessen). Hij werd er abt, nadat hij met zijne echtgenoot de overeenkomst gemaakt had, om elkander als broeder en zuster te beschouwen. Zij overleed in 839 en hij zelf in 847. De twee grafsteenen bevinden zich thans in de kapél van het kasteel Erbach, daar de Graven *van Erbach* (zie aldaar) zich afstammelingen van *Eginhard* noemen. Zijn „Vita Caroli Magni", voltooid in 820, is ongetwijfeld het beste biographische werk der middeneeuwen. Het werd zelfs als schoolboek gebruikt en is dientengevolge in talrijke handschriften bewaard gebleven. De beste uitgaven zijn die van *Pertz* in de „Monumenta Germaniae historica (2 dl)", en die van *Ideler* (1839, 2 dln). Een ander belangrijk werk van *Eginhard*, getiteld: „Annales regum Francorum Pippini, Caroli Magni, Hludovici imperatoris", loopt van 741 tot 829 en bevat van 788 af het werk van *Eginhard*, terwijl het in alle opzichten de overige „Annales" der middeneeuwen overtreft. Ook deze zijn in genoemde „Monumenta" opgenomen. Voorts bestaan van hem 62 „Epistolae". Eene uitgave zijner gezamenlijke geschriften met eene Fransche vertaling is bezorgd door *Teulot* (1840—1843, 2 dln).

Volgens de overlevering was zijne gemalin *Emma* eene dochter van *Karel de Groote*. Er wordt bijgevoegd, dat er bij het ontstaan van hunne teedere betrekking gedurende eene geheime nachtelijke samenkomst der minnenden sneeuw was gevallen, die de voetstappen van den minnaar had kunnen verraden, zoodat *Emma* hem op haren rug over het binnenplein droeg. De Keizer aanschouwde toevallig door een venster dit tooneel en was verstandig genoeg om het romaneske paar door den huwelijksband te vereenigen. Dit verhaal heeft stof geleverd aan onderscheidene Duitsche dichters en prozaschrijvers, en is in het Nederlandsch behandeld door *Jacob Cats*.

Egli (Johann Jakob), een Zwitsersch aardrijkskundige, geboren den 4den Mei 1825 te Laufen, was eerst leeraar aan middelbare scholen te Flaach en Winterthur en zag zich in 1857 in die betrekking benoemd aan de reaalschool te St. Gallen. Hij promoveerde te Zürich op eene dissertatie: „Höhlen der Ebenalp" en vestigde zich met het geschrift: „Entdeckung der Nilquellen" in 1866 aan de universiteit aldaar en aan de polytechnische school als privaatdocent in de aardrijkskunde, welke hij sedert 1872 desgelijks onderwijst aan de cantonnale school. Behalve schoolboeken, zooals: „Kleine Erdkunde", — „Kleine Schweizerkunde" — en „Kleine Handelsgeographie", die onderscheidene uitgaven beleefden, schreef hij: „Neue Erdkunde (5de druk, 1875)", — „Neue Schweizerkunde (5de druk, 1872)", — „Neue Handelsgeographie (2de druk, 1872)", — „Taschenbuch Schweizerischer Geographie, Statistik, Volkswirtschaft und Kulturgeschichte (1875)", — en „Nomina geographica, Versuch einer allgemeinen geographischen onomatologie (1870—1872)". — Zijn zoon *Emil*, geboren den 9den Januari 1848 en godsdienstleeraar te Auszersihl-Zürich, is uitgever van de: „Reformationsakten des Züricher Staatsarchivs (1879)" en privaatdocent in de kerkgeschiedenis aan de universiteit te Zürich.

Egmond of *Egmondt* is de naam van een zeer oud en aanzienlijk Hollandsch geslacht. Volgens de overlevering was een zoon van den Frieschen koning *Adgillus* de stichter daarvan. Deze droeg, evenals zijn grootvader, den naam van *Radboud* en leefde omstreeks het jaar 800. Tot de voornaamste leden van dit geslacht behooren:

Berwoud, *Beroald* of *Beerwald*, negende *heer van Egmond*, de eerste, van wien geschiedkundige berichten bestaan. Hij was gehuwd met *Rosamunde*, eene dochter van den Graaf *van Vlaanderen* en sneuvelde den 1sten Mei 1114 bij Vroonen in een slag tegen de West-Friezen.

Albrecht van Egmond, een zoon van den voorgaande. Hij was een dapper krijgsman, die met zijn broeder *Dodo* de West-Friezen tot driemaal toe het land deed ruimen, zoodat Graaf *Floris* hem tot stadhouder van Holland benoemde. Hij geraakte in twist met den abt van Egmond en verloor het procès. Toen hij den 20sten Januari 1168 de West-Friezen vervolgde en zich bij Schagen te paard op het ijs waagde, zakte hij er door en werd omgebracht door eenige vijanden, die zich in eene hinderlaag verborgen hadden.

Wouter van Egmond, een zoon van den voorgaande en, als 12de heer, opvolger van zijn oom *Dodo*. Hij droeg den bijnaam van *Kwade Wouter*, omdat hij de priesters en monniken der abdij op eene heerschzuchtige wijze bejegende. Na den dood van *Dirk VII*, graaf van Holland, was hij een voorstander van Graaf *Willem I*. Deze werd door zijne tusschenkomst uit Zeeland ontboden, terwijl de Graaf *van Loon* de wijk moest nemen en zijne gemalin *Ada* op den burcht te Leiden belegerd werd. Toen later de Graaf *van Loon*, door anderen bijgestaan, zich van Holland meester maakte, liet hij het huis van *Wouter van Egmond* in brand steken. In 1205 ontstond er twist tusschen *Wouter* en heer *Frans*, abt van Egmond. Deze laatste trok met eene bende van 300 ruiters naar het kasteel van *Wouter*, om hem te dooden, doch werd verslagen door den belaagde, die daarna den molen van den abt en den stal van den Graaf van Holland aan de vlammen prijs gaf. Nu werd *Wouter* door den Graaf van Holland gevangen genomen en naar het kasteel te Heemskerk gebracht, — waarna vier broeders uit Egmond hem uit den kerker bevrijdden. Hij verfraaide toen het slot te Egmond en overleed den 13den September 1208.

Willem van Egmond, getuige en medebezegelaar van het leenverbond tusschen Graaf

Floris V en *Philippus van Frankrijk* (9 Januari 1296). Hij vervolgde de moordenaars van eerstgenoemden Vorst, belegerde het slot te Mniden en het slot Kronenburg en overleed den 26sten Maart 1304.

Arend van Egmond, ridder en *heer van IJselstein*. Hij nam deel aan de oorlogen tegen de West-Friezen, vooral in 1399, leefde in twist met de abten van Egmond, stichtte in 1390 een monnikenklooster te IJselstein, deed eene vaart graven van Egmond naar Alkmaar en overleed den 9den April 1409.

Gerrit van Egmond, een broeder van den voorgaande. Hij was ridder en baljuw van Kennemerland. Met *Jan van Heenvliet* was hij admiraal der Hollandsche vloot, die in 1398 van Enkhuizen naar Stavoren overstak, om Hertog *Albrecht* bij te staan in zijne onderneming tegen de Friezen.

Jan van Egmond, een zoon van den voorlaatste. Hij had den bijnaam van *Jan met de Bellen*, omdat hij een gordel met zilveren bellen droeg. Hij was een vijand van Graaf *Willem VI* en werd in 1412 beschuldigd, dat hij, op aanhitsing van zijn schoonvader *Jan van Arkel*, deel had genomen aan een aanslag tegen dien Vorst. Daar *Egmond* zich wilde verantwoorden, als hij vrijgeleide verkreeg, doch bij de vergunning van dit laatste wegbleef, werd al zijn goed verbeurd verklaard en hij zelf gebannen. Hij begaf zich naar het slot te IJselstein, doch dit werd door den Graaf opgeëischt en aan dezen afgestaan, waarna heer *Jan* het land moest ruimen. Na 's Graven dood (1417) maakte hij zich weder meester van IJselstein; doch *Jacoba van Beieren* nam datzelfde jaar de stad weder in; *Egmond* kon vrij aftrekken, terwijl de burgers van Utrecht verlof ontvingen, om het slot te slechten. Hij nam voorts deel aan de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, veroverde Gorinchem, maar moest die stad weldra weder afstaan aan de benden van *Jacoba*, waarbij hij gevangen genomen werd, schoon hij weldra zijne vrijheid bekwam. Toen *Reinald IV*, hertog *van Gelder*, zonder wettigen erfgenaam overleed, werd *Arnout*, de oudste zoon van *Jan van Egmond* als zijn opvolger gehuldigd. *Jan* bestnurde als ruwaard het land tot aan de meerderjarigheid van zijn zoon en onderscheidde zich in den oorlog tegen de Stichtenaars. Hij overleed den 4den Januari 1451. Zie over *Arnout* enz. het artikel *Gelder*.

Willem van Egmond, een broeder van *Jan met de Bellen*. Hij was heer van IJselstein, een aanhanger der Kabeljauwsche partij en een gunsteling van Hertog *Jan van Brabant*, die hem in 1425 tot schatmeester van Holland benoemde. *Philips van Bourgondië* verhief hem tot lid van den regeeringsraad en schonk hem ook andere eervolle bedieningen. Hij overleed in 1451.

Willem van Egmond, een zoon van den voorlaatste, geboren in 1412 of 1415. Hij was de 21ste heer *van Egmond*, voorts *heer van IJselstein*, *Leerdam*, *Schoonderwoert*, *Haastrecht* en *Baar*. Hij bood zijn neef *Adolf*, hertog *van Gelder*, bijstand, toen deze zijn vader *Arnout* gevangen nam, doch zag zich met ondankbaarheid beloond, zoodat hij weigerde *Adolf* te erkennen. Toen Gelderland in 1472 aan *Karel de Stoute* werd verpand stond hij dezen met krijgsvolk bij, om zijn gezag tegen de Geldersche steden te handhaven, en werd in 1473 stadhouder van Gelderland. Hij bleef aan het Huis van *Bourgondië* getrouw. *Maximiliaan van Oostenrijk*, die een begeerig oog op Gelderland vestigde, verhief hem tot ridder van het Gulden Vlies, doch *Egmond* overleed kort daarna op den 19den Januari 1483, beroemd wegens zijn verstand en wegens zijn krijgsbeleid.

Jan van Egmond, wegens zijn gebrekkigen gang *Manke Jan* geheeten. Hij was een zoon van den voorgaande en werd geboren in 1438 of 1441. In 1465 tot ridder geslagen, nam hij deel aan den strijd tegen *Adolf van Gelder*, werd in 1481 slotvoogd te Gorinchem en na den dood van *Joost van Lalaing* stadhouder van Holland. Reeds in 1477 was hij tot raadsheer van *Maria van Bourgondië* benoemd, en hij kweet zich zóo uitstekend van zijn plicht, dat Keizer *Maximiliaan* hem in 1486 tot graaf *van Egmond* en tot ridder van het Gulden Vlies verhief. Hij kocht voorts de heerlijkheden Purmerende en Hoogwoude, overmeesterde Leiden, Ravenswaai, Wageningen, Dordrecht en Hoorn, bevond zich te Aken, toen *Maximiliaan* er tot Roomsch koning gekroond werd, belegerde in 1486 Rotterdam en behaalde in 1490 eene belangrijke overwinning op de Hoekschen in het Gat van Bronwershaven, terwijl hij in 1492 de onlusten van het Kaas- en Broodsvolk breidelde. Als 22ste heer *van Egmond* ontving hij den adel en de afgevaardigden der Hollandsche steden op zijn prachtig slot. Inmiddels leefde hij in onmin met de bewoners der abdij, zoodat hij zelfs den prior *Arnold van Driel* deed ombrengen. Hij overleed in Augustus 1516 te Egmond en werd aldaar ter aarde besteld.

Jan, graaf *van Egmond*, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren in 1499 en verkreeg de heerlijkheden Egmond, Hoogwoude, Aartswoude en Baar. Hij werd kamerheer van Keizer *Karel V*, vergezelde dezen op zijne tochten, ontving de orde van het Gulden Vlies en overleed te Milaan den 19den April 1528. — Zijn oudste zoon *Karel* werd desgelijks kamerheer des Keizers, doch overleed te Cartagena in 1541. — Zijne dochter *Margaretha*, in 1549 in den echt verbonden met *Nicolaas van Lotharingen*, schonk dezen eene dochter, *Louize* genaamd, welke in 1575 huwde met *Hendrik III*, koning van Frankrijk.

Lamoraal, graaf *van Egmond*, tweede zoon van laatstgenoemden Graaf *Jan*. Hij werd geboren in 1522 te Hamaide, een dorp in Henegouwen en verkreeg, behalve de graafelijke waardigheid, die van prins *van Gavere* en heer van *Purmerende*, *Hoogwoude*, *Aartswoude* en *Beierland* in Holland en van *Fiennes*, *Sottegem*, *Dondes*, *Armentières* en *Auxy* in Vlaanderen. Reeds vroeg genoot hij de gunst van *Karel V*, zoodat hij in 1541 dien Vorst vergezelde op zijn rampspoedigen tocht naar Afrika. Bij Corsica leed hij schipbreuk en keerde over Italië, Bourgondië en Lotharingen naar Nederland terug. In 1544 trad hij in den echt met *Sabina van Beieren*, en de voornaamste Duitsche Vorsten bevonden zich op zijn bruiloftsfeest. In 1546 werd hij ridder van het Gulden Vlies, in 1549 bracht hij met *Philippus II* een

bezoek aan de meeste Nederlandsche steden, en in 1554 vertrok hij met dezen naar Engeland, om zijne huwelijksverbintenis met koningin *Maria* bij te wonen.

Reeds in 1546 was *Egmond* benoemd tot bevelhebber van het leger, door *Karel V* tegen de voorstanders der Hervorming bijeengebracht, en in de veldslagen bij St. Quentin (1557) en Grevelingen (1558) verwierf hij onvergankelijke lauweren. Na het sluiten van den vrede met Frankrijk vertrok hij als gijzelaar naar Parijs, om tevens in naam van zijn Vorst eene dochter van *Hendrik II* in ondertrouw op te nemen. Toen *Philippus II* uit de Nederlanden naar Spanje toog, benoemde hij *Egmond* tot stadhouder van Vlaanderen en Artois, tot lid van den Raad van State en tot bevelhebber van het Spaansche krijgsvolk. Bij het verzet der Nederlandsche edelen tegen de Inquisitie vormde deze met *Willem I van Oranje* en den Graaf *van Hoorne* een driemanschap, hetwelk zich tegen den cardinaal *Granvelle* aankantte. Door een scherp vertoog zochten zij zijne verwijdering te bewerken bij den Koning, terwijl zij de vergadering van den Raad van State niet meer bijwoonden. Zoo ver ging de haat van *Egmond* tegen *Granvelle*, dat hij dezen op allerlei wijzen bespottelijk zocht te maken — zelfs door de livrei zijner bedienden, — en te vergeefs poogde *Philippus II* hem tot andere gedachten te brengen.

Zijn krachtig verzet tegen den cardinaal kan beschouwd worden als het begin van onzen opstand tegen Spanje. Toen echter *Granvelle* in 1564 vertrokken was, nam *Egmond* weder zitting in den Raad van State en betoonde zich een ijverig aanhanger der R. Katholieke Kerk en een trouw dienaar des Konings, — ja, de Raad zond hem naar Spanje, om aan den Koning verslag te geven van den hachelijken toestand der Nederlanden. In 1565 werd hij te Madrid met de meeste onderscheiding ontvangen en met schoone beloften tevreden gesteld. Na verloop van 3 maanden kwam hij terug en zag met ergernis, hoe men hem misleid had, daar de bevelen, door *Philippus* uitgevaardigd, geheel anders luidden, dan hij op grond van 's Konings verzekeringen meende te mogen verwachten. Nu zag hij zich met eindelooze klachten overstelpt, en *Oranje* verweet hem zijn blind vertrouwen op het Spaansche Hof. Zelf was hij daarover diep verontwaardigd, zoodat hem woorden ontsnapten, die op majesteitsschennis geleken, doch hij nam geene doortastende maatregelen. Schoon een voorstander der vrijheid, zocht hij de gunst des Konings te behouden en werd niet eens, zooals zijn geheimschrijver *Casembroot*, lid van het Verbond der Edelen. Hoewel hij in het huis van *Culemborg* te Brussel met de Geuzen broederschap gedronken had, voegde hij zich aan de zijde der Landvoogdes en vervolgde de beeldstormers, toen *Oranje* en *Hoorne* het land verlieten. Zoo weifelde hij tusschen zijn belang en zijn geweten en bleef, trots de waarschuwing van den Prins *van Oranje*, de komst van *Alva* afwachten. Tot veler verbazing was hij bereid om den nieuwen eed van trouw aan Spanje af te leggen en hij bejverde zich, om den krijgshaftigen landvoogd met luister in te halen. De vriendelijke bejegening, die hij aanvankelijk van *Alva* genoot, was enkel een valstrik, want *Egmond* werd den 9den September 1567 in het Hof van *Culemborg* gevangen genomen.

Wij behoeven bij het proces tegen *Egmond* niet stil te staan. Zijn vonnis was vooraf vastgesteld, en hij beriep zich vruchteloos op zijne voorrechten als ridder van het Gulden Vlies, terwijl ook de voorspraak zijner vrienden en zijn brief aan *Philippus* zonder gevolg bleven. Nadat hij te Gent al de ellenden eener harde gevangeuschap had moeten verduren, werd hij in December 1567 van hoogverraad beschuldigd, en den 5den Juni 1568 op het schavot te Brussel onthoofd. Zijne verbeurd verklaarde goederen zijn later aan zijne kinderen teruggegeven. Met hem werd ook de Graaf *van Hoorne* ter dood gebracht, en voor die martelaren der Nederlandsche Vrijheid is voor eenige jaren een monument verrezen op de plek, waar zij sneefden.

Groot was in Nederland de verslagenheid over den dood van *Egmond*, die door zijne dapperheid, zijne ridderlijke manieren en zijne minzaamheid de algemeene achting had verworven. Doch daardoor vermeerderde de haat tegen het schrikbewind van *Alva*, zoodat het beklagenswaardig lot van zijn slachtoffer de afschudding van het Spaansche juk bevorderde.

Lamoraal van Egmond wordt beschreven als een man van meer dan gewone lengte, zich onderscheidende door een innemend voorkomen, — als ongemeen ingenomen met zich zelven, hoewel dapperheid en goed geink hem in den oorlog meer dienst bewezen, dan krijgsbeleid en schranderheid, — als zeer eerzuchtig, hoewel hij geene talenten als staatsman bezat. Zijn dood heeft de onafhankelijkheid dezer gewesten meer bevorderd, dan zijn leven zou gedaan hebben, daar hij als een ijverig zoon der Kerk en als een trouw dienaar van *Philippus II* nimmer zou hebben medegewerkt, om het gezag van Spanje's Koning in de Nederlanden te vernietigen.

Bij zijn dood waren van zijne 12 kinderen nog 11 in leven; zijne weduwe overleed in 1578.

Philips, graaf *van Egmond*, de oudste der drie zonen van den voorgaande. Hij werd geboren in 1558 en kwam na de Pacificatie van Gent weder in het bezit der vaderlijke goederen. Nadat hij eerst eenigen tijd in Duitschland vertoefd had, koos hij aanvankelijk de zijde der Staten, werd in 1576 door de Spanjaarden gevangen genomen, doch kort daarna ontslagen, en teekende in 1577 de Unie te Brussel, terwijl hij de aanstelling bevorderde van *Matthias*, aartshertog *van Oostenrijk*, die zich als landvoogd tegen de toenemende macht van den Prins *van Oranje* zou verzetten. Niet laug te voren had hij Lier ten behoeve der Staten ingenomen, en in 1579 was hij krijgsbevelhebber te Brussel. Uit geloofsijver of omdat hij aan de zegepraal der Nederlandsche vrijheid wanhoopte, verzoende hij zich met den Koning en knoopte met *Parma* onderhandelingen aan, om hem Brussel in handen te spelen. Zijn toeleg werd ontdekt, en de burgers namen hem gevangen en brachten hem op de markt, waar zij hem vroegen: „Of hij vergeten had, dat zijn vader op die plek den marteldood had ondergaan", er bijvoegende: „Graaf de steenen maar op, en gij zult zijn

bloed nog vinden". Intussehen kwam eene overeenkomst tot stand, en *Egmond* verliet met zijne aanhangers de stad. Met 1400 man begaf hij zich naar Geeraertsbergen, veroverde het en maakte zich vervolgens meester van Ninove. Hier werd hij gevangen genomen, doch in 1585 tegen *de la Noue* uitgewisseld. Nu zag hij zich benoemd tot stadhonder van Artois en ridder van het Gulden Vlies. In 1590 door den Koning met hulptroepen naar Frankrijk gezonden, snenvelde hij aldaar den 14den Maart in den slag van Ivry.

Lamoraal, graaf *van Egmond*, een broeder van den voorgaande. Hij studeerde te Kenlen, vertoefde eenigen tijd te Cleef, deed eene reis door Frankrijk, Brabant, en Henegouwen en vestigde zich op zijn kasteel te Egmond. In 1582 was hij gewikkeld in eene samenzwering tegen het leven van den Prins *van Oranje*, doch bij de ontdekking daarvan wist hij zich vrij te pleiten. Men hield hem op het kasteel te Sluis gevangen, doch op voorspraak van den Prins ontving hij de vergunning, om zich naar Frankrijk te begeven. In 1593 keerde hij in de Nederlanden terug en zocht zich in het hezit te stellen van de goederen van zijn overleden broeder. Dit wilde aanvankelijk niet gelukken, hoewel men hem minzaam ontving. Intusschen werd hem in 1595 de zuivere opbrengst dier goederen toegekend, onder voorwaarde, dat hij zich naar Frankrijk zon begeven, om tegen de Spanjaarden te strijden. Hij voldeed hieraan eerst 2 jaar later, nadat hij eenige van zijne goederen met goedkeuring der Staten verkocht had, om zijne schulden te betalen. In Frankrijk trad hij in het huwelijk met eene nicht van den Hertog *de Rohan*, maakte er groote verteringen en verscheen daarna weder in Nederland, waar hij in 1617 behoeftig en kinderloos te Brugge overleed.

Karel, graaf *van Egmond*, een broeder van den voorgaande. Deze was een ijverig aanhanger der Spanjaarden en woonde in 1593 te Brussel, waar hem door tusschenkomst der Jezuïeten de goederen zijns vaders, in Brabant en Vlaanderen gelegen, werden teruggegeven. Hij voerde dientengevolge den titel van Prins *van Gavere*, heer van *Fiennes*, *Armentières*, *Hamaide* en *Beierland*, werd ridder van het Gulden Vlies en stadhouder van Namen en overleed den 18den Januari 1620.

Procopius François, graaf *van Egmond*, een kleinzoon van den voorgaande. Hij werd geboren in 1664 of 1669, was generaal der Spaansche ruiterij en brigadier in Franschen dienst en wilde zijne aanspraak doen gelden op de heerlijkheden Gelder, Zutfen enz. Hij overleed te Fraga in Aragon den 15den September 1707 en was de laatste wettige afstammeling van den onthoofden *Lamoraal*.

Frederik van Egmond, graaf *van Buren*, heer van *IJselstein* en *Leerdam*, de tweede zoon van *Willem van Egmond*, den 21sten heer. Hij onderscheidde zich in de Friesche Geldersche en Utrechtsche oorlogen en werd in 1465 met *Arnout*, hertog *van Gelder*, door diens zoon *Adolf* gevangen genomen, waarna zijn kasteel te IJselstein en deze stad geplunderd en verwoest werden. Uit de gevangenis ontsnapt, nam hij deel aan den Geldersehen oorlog, hield zich aan de zijde van *Maximiliaan van Oostenrijk* en werd in 1478 bij Nijmegen wederom gevangen genomen en 3 jaar in hechtenis gehonden. In 1481 ondersteunde hij bisschop *David van Bourgondië* tegen de bnrgers van Utrecht en behaalde eene beslissende overwinning op die van Amersfoort. In 1483 voerde hij bevel te Wijk bij Duurstede en in 1484 versterkte hij Utrecht, dat hem ontrukt werd, waarna hij het in 1493 weder veroverde. Keizer *Maximiliaan* verhief hem tot graaf *van Buren* en *Leerdam*. In 1497 versloeg *Egmond* de Gelderschen bij Ravenswaai en deed strooptochten in den Tieler- en Bommelerwaard. Voorts hielp hij in 1500 Hertog *Albrecht* bij het belegeren van Franeker en overleed in datzelfde jaar. Hij droeg den bijnaam van *Scheele Gijs*.

Floris van Egmond, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren in 1496 en verkreeg den titel van graaf *van Buren* en *Leerdam*, — voorts na den dood zijns broeders dien van heer van *IJselstein*, *St. Maartensdijk*, *Kortgene*, *Kranendonk* en *Jaarsveld*. Hij stond in blakende gunst bij Keizer *Maximiliaan*, die hem benoemde tot luitenant-stadhonder van Holland, Zeeland, Gelderland en West-Friesland en tot kapitein-generaal van het krijgsvolk. Hij bewees in den Gelderschen Oorlog aan zijn Vorst belangrijke diensten en werd in 1505 ridder van het Gulden Vlies. In 1502 vertrok hij als kamerheer met *Philips van Bourgondië* naar Spanje en zag zich in 1504 en later geplaatst aan het hoofd der troepen. In 1506 reisde hij als admiraal der vloot nogmaals met *Philips* naar Spanje, belegerde in 1508 Utrecht te vergeefs, doch verwoestte de omstreken dier stad, verwierf er grooten buit, behaalde in 1511 bij Jutphaas eene belangrijke overwinning op *Karel*, hertog *van Gelder*, geraakte in twist met Utrecht en begaf zich vervolgens in Engelschen dienst tegen Frankrijk. Toen *Karel van Oostenrijk* in 1515 het gezag over Friesland had aanvaard, zond hij *Egmond* als stadhouder derwaarts. Deze ontving er de hulde der ingezetenen en bezwoer, dat hij de vrijheden en rechten der Friezen zou handhaven. Niettemin had hij veel moeite, om de Friezen aan zijne heerschappij te onderwerpen, daar *Groote Pier* hem het leven zeer lastig maakte. Hij deed in 1517 afstand van zijne betrekking als stadhonder en werd benoemd tot hofmeester en gouverneur van *Karel's* broeder *Ferdinand*. Desniettegenstaande vinden wij hem steeds op het oorlogstooneel, daar hij in datzelfde jaar de Gelderschen uit Holland verjoeg. In 1522 stond hij aan het hoofd van het Keizerlijk leger in Champagne en Picardië en in 1528 voerde hij het opperbevel over de troepen, door de Staten van Holland, de Brabanders en den Keizer bijeengebracht, om de invallen van *Maarten van Rossem* te keeren. Hij veroverde Hattem, Elburg en Harderwijk, doch belegerde Tiel te vergeefs. Bij de kroning van *Karel de Vijfde* stond hij aan het hoofd der ruiters, doch hij overleed, kort na de belegering van Téronane, op den 20sten October 1539. Zijn bijnaam was *Floorken Dunbier*.

Maximiliaan van Egmond, graaf *van Buren*, een zoon van den voorgaande. Zijn geboortejaar is onbekend, doch men vermeldt, dat hij in 1536 aan de stad Grave een zilveren

keteltje schonk, dat hij in Afrika veroverd had. Hij genoot de gunst van *Karel V*, die hem tot ridder sloeg van het Gulden Vlies, en hij diende dezen Vorst in 1546 in den oorlog tegen het Smalkaldisch Verbond; hij toog aan het hoofd van 30000 man voetvolk en 7000 ruiters naar Duitschland en veroverde Darmstadt en Frankfort. In 1540 werd hij kapiteln-generaal van al de Nederlanden, alsmede stadhouder van Friesland, Overijsel, Groningen en de Ommelanden. Hij maakte zich door zijn bestuur zeer bemind bij de Friezen. Toen de beroemde *Vesalius* hem zijn naderend einde had aangekondigd, kleedde hij zich in volle wapenrusting en verwachtte alzoo in zijne Hofzaal, omringd door vrienden en wapenbroeders, moedig den dood, die hem op den 23sten December 1548 wegnam. Hij bezat een grooten rijkdom en was gehuwd met *Françoise de Lannoy*. Hnnne dochter *Anna* bracht door hare echtverbintenis met Prins *Willem I* het graafschap Buren aan het geslacht van *Oranje*.

Otto van Egmond, heer *van Keenenburg*, *Maasland* en *Schiplui*, een afstammeling, van zekeren *Jan van Egmond*, den stichter van het slot Meerenstein. Hij werd uit een zijtak van het aanzienlijk geslacht van *Egmond* in 1522 geboren en in 1555 door *Phillippus II* te Brussel tot ridder geslagen. Sedert 1547 was hij raadsheer des Koning in den leenhove van Holland, heemraad van Delfland en registermeester van Holland. Hij werd door zijn Koning met gunstbewijzen overladen, doch omhelsde de partij der vrijheidsvrienden, onderteekende het Verbond der Edelen, leverde na den ongunstigen uitslag van het verzoekschrift een nader vertoog der Staten in te Brussel en onderhield briefwisseling met den Prins *van Oranje*. Hij teekende de Unie tusschen Holland en Zeeland, werd door de Staten naar den Prins te Middelburg gezonden, hielp onderscheidene maatregelen beramen, om het algemeen welzijn te bevorderen en overleed in 1585. — Zijn zoon *Jacob*, eerst bevelhebber te Dixmuiden, vervolgens gezant in Engeland, in 1592 bij Koevorden gewond en in 1600 bij Nieuwpoort tegenwoordig, overleed in 1618 op 70-jarigen ouderdom als de laatste mannelijke telg van dezen tak.

Frederik van Egmond van Meerestein, geboren in 1543. Hij werd in 1567 door *Alva* gedagvaard en in 1568 gebannen met verbenrdverklaring zijner goederen. Hij bewoonde het kasteel Meerestein te Beverwijk, onderteekende het Verbond der Edelen en overleed in 1615.

Albrecht van Egmond van Meerestein, een broeder van den voorgaande. Hij was desgelijks een onderteekenaar van het Verbond der Edelen, vertoefde met *Brederode* te Amsterdam, nam in 1567 de vlucht en werd door *Alva* gebannen. Voorts behoorde hij tot de voornaamste bevelhebbers van de vloot der Watergeuzen, met welke hij den Briel veroverde, onderhield briefwisseling met den Prins *van Oranje* en begaf zich met *Lumey* op weg, om Haarlem te ontzetten. Hier werd hij gevangen genomen, doch bevond zich weldra weder in vrijheid, waarna hij in 1573 zich benoemd zag tot krijgscommissaris. In het volgende jaar verdedigde hij met goed gevolg Gouda tegen den aanslag van *Noircarmes*. Voorts vindt men zijn naam vermeld bij de gevangenneming van *Petrus Dathenus* te Vianen, en hij overleed in 1596.

Dirk van Egmond van der Nijenburg, een afstammeling van *Willem*, den 21sten heer, uit zijn geheim huwelijk met *Margaretha van Hoogwoude*. Hij werd geboren te Egmond den 17den December 1537, was aanvankelijk een aanhanger des Konings, doch koos later openlijk de zijde van den Prins *van Oranje*. Deze en de Staten droegen gewichtige zendingen aan hem op; ook werd hij in 1573 lid van het Provinciaal Hof, in 1582 lid van den Hoogen Raad en in 1592 voorzitter van dit collegie. Hij overleed den 7den Januari 1596. Als licenciaat in de rechten en als man van veel studie hield hij na de stichting der hoogeschool te Leiden aldaar voorlezingen over rechtsgeleerde onderwerpen.

Thomas van Egmond van der Nijenburg, geboren den 7den Maart 1590. Hij was meermalen burgemeester van Alkmaar, — voorts bekleedde hij de betrekkingen van raad van State, gecommitteerde raad van Noord-Holland en afgevaardigde naar de Staten-Generaal.

Johannes Aegidius van Egmond van der Nijenburg, heer *van Egmond en Rijnegom*. Hij deed groote buitenlandsche reizen en vestigde zich te Leiden, waar men hem tot raad, vroedschap en schepen benoemde. In 1739 werd hij op voordracht der Staten van Holland als gezant naar Napels gezonden, om over een verdrag te onderhandelen. Hij overleed den 11den October 1747. Zijne aanteekeningen op de vermelde reizen zijn met die van den hoogleeraar *Johannes Heyman* uitgegeven onder den titel: „Reizen door een gedeelte van Enropa, Klein-Azië, verscheidene eilanden van den Archipel, Syrië, Palaestina of het H. Land, Egypte, den berg Sinaï enz. (1757 1758, 2 dln)." Dit werk werd kort daarna ook in het Engelsch vertaald.

Onder den naam *Egmond*, schoen, voor zoover ons bekend is, niet tot het edel geslacht behoorende, vermelden wij nog:

Nicolaas van Egmond, geboren te Egmond en door Keizer *Karel V* in 1422 benoemd tot inquisiteur in de Nederlanden. Hij legde in die betrekking zulk eene verregaande wreedheid aan den dag, dat de Keizer hem weldra van zijn ambt ontsloeg. Ook twistte hij met *Erasmus* over godsdienstige aangelegenheden.

Egmond. De plaatsen van dien naam zijn: *Egmond op den Hoeve*, een aanzienlijk kasteel der Heeren en Graven *van Egmond*. Het werd grootendeels gebouwd en met eene gracht omringd in 1307 door heer *Arnout* of *Arent* van *Egmond en IJselstein*, hoewel de grondslagen reeds gelegd waren door *Beerwald* (Beroald † 1114). Het is voltooid door *Dodo* († 1200), maar door Graaf *Lodewijk van Loon* in brand gestoken. Het werd opgebouwd door *Wouter van Egmond* († 1208), doch later zeker weder verwoest, waaarna het, gelijk wij reeds zeiden, in 1307 met nieuwen luister verrees. Het werd voorts door *Jan*, den eersten graaf *van Egmond* († 1516), vergroot en verfraaid, maar is gedurende den oorlog tegen Spanje geheel vervallen. In de voorgaande eeuw vertoonden er zich nog grootsche bouwvallen, welke allengs verdwenen zijn.

Egmond Binnen, weleer een aanzienlijk dorp

en in het bezit van eene rijke abdij, waarover later. Men meent, dat de naam afkomstig is van een tak van de Rijn, die er met een *engen mond* in zee liep.

Egmond aan Zee, niet ver van laatstgenoemd dorp. In de beide dorpen waren in den aanvang der 14de eeuw onderscheidene aanzienlijke geslachten gevestigd, namelijk die van *Renesse*, *Coevel*, *Sonneveldt*, *Raaphorst*, *Rietwijk*, *Banjaert*, enz.

Egmond (De abdij of het klooster van) werd, naar men meldt, in 889 gesticht door *Dirk I*, graaf van Holland. Het was een honten gebouw, bewoond door monniken van de Benedictijner orde. Het werd echter door de Friezen verbrand, doch vervolgens door *Dirk II* van steen opgetrokken en in een monnikenklooster herschapen. Van de abten noemen wij: *Monabold*, den eersten abt (910), — heer *Steven van Egmond*, den 5den abt († 1083), die een dief, welke hem boter ontstal, daarenboven brood schonk, — heer *Ammelijn*, den 7den abt en kapellaan van *Petronella*, gemalin van Graaf *Floris II*, doch in 1129 door den bisschop van Utrecht afgezet, — heer *Lubbert van Egmond*, 16den abt († 1263), die het voorrecht verwierf, dat de abten van Egmond, evenals de bisschoppen, een staf en een ring mochten dragen.

In 1350 ontstond er een hevige twist tusschen de abten van het klooster en de heeren *van Egmond*, daar deze laatsten zich goederen der geestelijkheid hadden toegeëigend. Hij duurde tot 1437, toen er door tusschenkomst van *Philips van Bourgondië* en op bevel van den Paus een verdrag gesloten werd, waarbij de Heeren *van Egmond* zich in het gelijk gesteld zagen. Dit veroorzaakte groote verbittering bij de kloostervoogden. De laatste abt was *Govaert van Mierlo*. In 1576 is eindelijk deze beroemde abdij, waar de Graven van Holland werden ter aarde besteld, aan de vlammen prijs gegeven. Er bestond eene uitmuntende bibliotheek van handschriften en gedrukte boeken en er waren ook vele onderkerksieraden en kostbaarheden. Zelfs de bonwvallen van het klooster zijn thans geheel en al verdwenen.

Egoïsmus, zie *Zelfzucht*.

Egressy (Gabriël), een tooneelspeler, die den bloei van den nationalen schouwburg in Hongarije aanmerkelijk bevorderd heeft, werd geboren in 1810 te Laszlofalu in het Borsoder comitaat. Gedurende zijn studietijd aan het Hervormd collegie te Miskolcz gevoelde hij reeds eene onoverwinnelijke neiging tot het tooneel, zoodat hij zich tot tweemaal toe aansloot aan een reizenden troep. Vervolgens begaf hij zich naar Weenen, waar hij zich door zijn omgang met uitstekende tooneelspelers ijverig oefende, waarna hij in 1837 eene aanstelling ontving bij den nationalen schouwburg te Pest. Spoedig oogstte hij er grooten bijval, daar hij zich door eene uitstekende voordracht onderscheidde. Voorts maakte hij zich verdienstelijk door het vertalen van onderscheidene drama's van *Shakspere* en hij vervulde de rollen van *Lear*, *Othello*, *Hamlet*, *Coriolanus* enz. op eene meesterlijke wijze. Gedurende de omwentelingsstormen van 1841 en 1849 verliet hij het tooneel, om zich aan de staatkunde te wijden. Weldra werd hij als regeeringscommissaris naar een district aan de Theisz gezonden, doch men moest hem spoedig terugroepen. Hij bepaalde zich weder bij het tooneel, maar de afloop der volksbeweging noodzaakte hem, Pest en vervolgens Hongarije te verlaten. Nadat hij een jaar in Turkije had doorgebracht, ontving hij verlof, om zich weder naar zijn vaderland te begeven, waar hij aan het nationaal tooneel te Pest verbonden bleef en den 30sten Juli 1866 overleed. — Ook zijn jongere broeder *Benjamin Egressy*, geboren in 1814, heeft zich als tooneelspeler en vooral als componist onderscheiden, terwijl hij tevens onderscheidene drama's in het Hongaarsch vertaald heeft. Deze nam desgelijks deel aan de revolutie van 1848, doch overleed kort daarna (19 Juli 1851). — Eindelijk vinden wij ook nog *Arpad Egressy* als lid van den nationalen schonwburg te Pest vermeld. Deze overleed den 1sten Februari 1869.

Eguilaz (Luis), een uitstekend Spaansch tooneeldichter van onzen tijd, werd geboren omstreeks het jaar 1830 te Jerez de la Frontera en bezocht in 1852 Madrid, waar hij zich weldra bekend maakte door een artikel over den roman „Clemencia" van *Fernan Caballero*. Door tusschenkomst van zijn vriend *Eugenio de Ochoa* gelukte het hem, zijn stuk „Verdades amargas" ten tooneele te brengen. Dit vond zoo groote toejuiching, dat hij rusteloos voortging op den ingeslagen weg. Van zijne overige stukken noemen wij: „Las querellas del rey Sabio" en vooral „La cruz del matrimonio." Hij overleed in 1878, en na zijn dood verscheen nog van hem: „El salto del Pasiego (1878)".

Egypte of *Aegypte* door de Arabieren en Turken *Masr* en door de Israëlieten *Mitzraïm* genaamd, is een landschap in het noordoosten van Afrika tusschen de Libysche woestijn en de Arabische Golf en ligt aan den benedenloop van de Nijl. In de dagen der Oudheid was het een zelfstandig gebied en in onzen tijd een onderkoningrijk, aan de opperheerschappij van Turkije onderworpen. Het strekt zich uit tusschen 24° 5′ en 31° 35′ N. B. en tusschen 46° 30′ en 52° 20′ O. L. van Ferro. De oppervlakte van eigenlijk Egypte heeft eene uitgebreidheid van 18 914 □ geogr. mijl, waarvan echter geen derde gedeelte voor cultuur geschikt en geen vierde gedeelte in cultuur gebracht is (1878). Aldaar wonen ruim $5^1/_2$ millioen zielen, waarbij men nog 34 000 ingezetenen van oasen der Libysche Woestijn moet voegen. Het geheele Egyptische gebied bestaat echter, behalve uit eigenlijk Egypte, uit Nubië, dat op 16 000 □ geogr. mijl 1 millioen inwoners en uit den Egyptischen Soedan (Kordofan en Darfoer), dat op 15 500 □ geogr. mijl bijna 11 millioen inwoners telt, te zamen bijna $17^1/_2$ millioen zielen op 50 000 □ geogr. mijl. In het jaar 1878 behoorden tot die bevolking bijna 69 000 vreemdelingen, van welke nagenoeg 43 000 in Alexandrië, bijna 16 000 in Caïro, 3 000 in Port-Saïd en 1 100 in Suëz gevestigd waren. Van deze zijn 30 000 Grieken, 15 000 Italianen, 6 000 Franschen, 4 000 Engelschen en 1 000 Duitschers. Aan beide zijden van het Nijldal (zie onder *Nijl*), hetwelk $^1/_2$ tot 2 geogr. mijl breed is en er zich van Assoean tot beneden Caïro uitstrekt, vindt men woeste, barre

hoogvlakten, namelijk op den rechter oever de steile Arabische met den Djebel Gharib (2000 Ned. el hoog) aan de Golf van Suëz, en op den linker oever de zacht glooiende Libysche hoogvlakte. Beide zijn van kloven doorsneden, waarlangs men oostwaarts de Roode Zee en westwaarts de oasen der Sahara bereikt. Drie mijl beneden Caïro neemt de groote, vlakke Delta een aanvang, die eene oppervlakte heeft van 400 □ geogr. mijl en waarin de rivier zich in 2 (voorheen in 7) armen verdeelt. Bij de kust heeft men 5 lagunen of zontwatermeren; van deze is het meer Mareotis het westelijkste en het meer Mensaleh het oostelijkste. Het dal en de Delta van de Nijl, te zamen 600 □ geogr. mijl groot, zijn wegens de overstroomingen der rivier bij uitstek vruchtbaar. Ook den bodem kan men er in 3 gewesten verdeelen: een granietgewest, van Philae tot Syéne, — een zandsteengewest, van Syéne tot Edfoe, — en een kalksteengewest, hetwelk de meest noordelijke plaats beslaat. Het klimaat is er zeer aangenaam en gelijkmatig. De gemiddelde warmtegraad is er:

	In den winter.	In de lente.	In den zomer.	In den herfst.
In Opper-Egypte.	18° C.	35° C.	40° C.	30° C.
„ Midden-Egypte.	15° „	30° „	35° „	25° „
„ Beneden-Egypte.	13° „	27° „	32° „	19° „

Regen valt er slechts zelden: in Caïro niet meer dan gemiddeld 12 maal 's jaars.

De voornaamste voortbrengselen zijn er tarwe, maïs, tabak, zuidelijke vruchten, olijven, meekrap, saffraan, suiker, katoen, indigo, rijst, petroleum en zwavel. Het dierenrijk bevat er ezels, muilezels, dromedarissen, krokodillen, flamingo's, pelikanen, ibissen, hoenders enz. In 1878 had men er 8741 paarden, 147739 koeien, 80587 ossen en buffels, 320047 schapen en geiten, 26871 kameelen en 87882 ezels en muildieren. De waarde van den uitvoer bedroeg er in 1883 omstreeks 1217 millioen Egyptische piasters (elk van 0,12½ gulden Nederlandsch) en die van den invoer ruim 732 millioen Egyptische piasters. Tot de uitvoerartikelen behooren er graan, katoen, boonen, suiker, huiden, struisvogelveder, ivoor, dadels, buffelhorens, was, koffie, wol, rozenolie, opium en peper, — en tot de invoerartikelen geweven stoffen, steenkolen, drogerijen, hars, vet, olie, koper, timmerhout, tabak, wapens, roode mutsen, barnsteen, petroleum enz. In 1872 bestond er de koopvaardijvloot uit 585 schepen, onder welke zich 30 stoombooten bevonden.

Het onderwijs is er in het algemeen zeer gebrekkig. Toch heeft men er te Caïro eene theologische hooge school met 325 leeraren en 11000 studenten. In 1878 waren er 5370 lagere scholen met 137545 leerlingen. Ook zijn er eenige scholen van middelbaar onderwijs. In Egypte verschijnen 11 dagbladen, 4 halfwekelijksche bladen en 12 weekbladen. In 1882 zijn de inkomsten en uitgaven des Rijks geraamd op ongeveer 8½ millioen pond sterling en in 1883 desgelijks, terwijl de staatsschuld er bijna 100 millioen pond sterling bedraagt (1882).

De bevolking, die weleer veel talrijker was, bestaat er vooral uit Fellah's of boeren, waarschijnlijk nakomelingen van de aloude Egyptenaren, met Arabieren vermengd, — voorts uit Arabieren (gedeeltelijk zwervende Bedoeïenen, gedeeltelijk landbouwers), uit Kopten of Jacobietische Christenen, Turken, Israëlieten, Negers, Europeanen en Zigenners. De Arabische taal is er die des lands en de Mohammedaansche godsdienst de heerschende. De nijverheid bevindt er zich op een lagen trap; er wordt suiker, katoenen stof, rozenwater en salmiak gemaakt, doch de handel neemt er gestadig toe, vooral in graan, katoen, gom en ivoor. In 1880 zijn in Alexandrië 3288 zeil- en stoomschepen binnengeloopen. Het aantal dier schepen bedroeg in dat jaar te Port-Saïd 1427, te Suëz 576 en in de overige havens 3591, waarbij de oorlogschepen niet geteld zijn. De belangrijkste steden zijn er (1882) Caïro met 368000 inwoners, — Alexandrië met 208000 inwoners, — Damiate met 34000 inwoners, — Rosette met 16000 inwoners, — Suëz met 11000 inwoners, — en Port Saïd met 5000 inwoners. De spoorwegen hebben er eene lengte van 1518 kilometer (1881), en de telegraafdraden bespannen er eene nitgestrektheid van ruim 13400 kilometer. De merkwaardigste kanalen zijn er het Zoetwaterkanaal van Sagasik naar Suëz, in 1861—1864 gegraven, en het Kanaal van Suëz, in 1871 voltooid. Dit laatste heeft eene lengte van 160 kilometer (van Port-Saïd naar Suëz) en bij eene breedte van 58 tot 100 en eene bodembreedte van 22 Ned. el eene diepte van 8 Ned. el. Van Januari tot 30 September 1872 zijn 643 stoomschepen, 63 oorlogschepen en 59 zeilschepen door dat kanaal gestevend en gedurende het jaar 1881 niet minder dan 2717 stoom- en zeilschepen met eene laadruimte van 5794401 ton. — Het leger telt er 11000 man, en de vloot bestond in 1881 uit dertien stoomschepen en eenige paketbooten. Het land is verdeeld in 9 gouvernementen en zijne hoofdstad is Caïro.

Het oppergezag is er in handen van een aan Turkije schatplichtigen Vorst, die sedert 1867 den titel draagt van „Hoogheid" of „Khedive". Die waardigheid is erfelijk in het geslacht van *Mehemed-Ali*. De Vorst heeft er eene uitgestrekte macht. Sedert 1866 bezit Egypte eene Kamer van vertegenwoordigers, die telken jare des winters vergadert en een paar maanden zitting houdt. Zij telt 75 leden, die voor een tijdperk van drie jaren worden gekozen. De tegenwoordige beheerscher, *Mehemed-Tewfik*, geboren in 1852, is de zoon van den Khedive *Ismaïl*, beklom den 8sten Augustus 1879 den troon en werd 6 dagen daarna plechtig met het gezag bekleed. Hij heeft een Staatsraad en een Kabinet met 7 ministers.

Egypte was weleer de kweekplaats eener eigenaardige beschaving, welke althans 1000 jaar onder is dan de Indische. Er woonde toen een ernstig en ontwikkeld volk, dat zich zooveel mogelijk verwijderd hield van alle vreemdelingen, eene verdeeling in kasten met den meesten ijver handhaafde en zich geheel en al voegde naar de natuurlijke gesteldheid des lands. Dit laatste blijkt vooral ook in zijn godsdienst. Het huldigde *Osiris*, de bron des levens, begiftigd met alle eigenschappen der

weldadige natnur, — voorts *Isis* of de moederlijke aarde, telken jare door *Osiris* bevrucht, — *Tefsoet*, den rooden god, het zinnebeeld der verschroeiende hitte, voor wien *Osiris* bezwijkt, totdat de overstrooming der rivier hem tot een nieuw leven wekt, — en onderscheidene andere goden, welke eveneens op bijgaande plaat zijn voorgesteld. De mensch sterft en ontwaakt, volgens de leer der Egyptenaren, evenals de natuur. Eene voorwaarde der zaligheid na den dood is echter het bewaren van het lichaam; daarom brachten zij het zoo ver in de kunst van balsemen, — daarom begroeven zij de lijken in rotsholten en die der Koningen in reusachtige pyramiden. Hunne gehcele bouwkunde (zie bijgaande plaat) draagt den stempel van het reusachtige, zooals wij zien in de bouwvallen van het honderdpoortige Theben en te Philae, waar zich de aloude vormen van tempelpaleizen met groote binnenpleinen, ruime zalen, grootsche zuilenrijen enz. aan ons oog vertoonen. De meeste bouwgewrochten, in den eigenaardigen Egyptischen stijl, zijn bedekt met hiéroglyphen of beeldschrift, hetwelk gedeeltelijk ontcijferd is en veel licht verspreidt over de geschiedenis des lands. De beeldhouw- en schilderkunst zijn er dienaressen der bouwkunst, doch van de oude Egyptische letterkunde, die weleer duizende handschriften telde, is niets bewaard gebleven.

Geen land ter wereld heeft eene zoo overoude geschiedenis. Tot de bronnen van deze behooren de vele gewrochten der bouwkunst, de opschriften en vooral de chronologische lijsten van *Manetho*. Deze loopen van *Menes* (volgens *Bunsen* 3643 en volgens *Lepsius* 3892 vóór Chr.) tot aan de tweede Perzische verovering en bevatten 30 koninklijke geslachten (Vorstenhuizen). De oudste zetel dier Vorsten was This in Opper-Egypte. *Menes* toog naar het noorden en stichtte Memphis. Zijn geslacht regeerde 253 jaar en hierop volgde een ander, dat 302 en daarna nog een ander, dat 214 jaar het bewind in handen had. Uit den tijd van laatstgemelde dynastie zijn de groote pyramiden ten zuiden van Memphis afkomstig. De 4de dynastie kwam volgens *Lepsius* in 3124 aan het bestuur, en met de volgende heeft zij de pyramiden van Gizeh gebouwd. Naast de 5de dynastie ontstond eene 6de op Elefantine. Weinig weten wij van de volgende Vorstenhuizen in Beneden-Egypte, en de 11de van deze verklaarde zich onafhankelijk te Theben in Opper-Egypte. De 12de verhief zich in 2380 tot een algemeen rijksbewind, waaronder Egypte het toppunt bereikte van macht en welvaart.

Dit tijdperk van bloei nam een einde door den inval der Semitische volkeren van Syrië in het Nijlgewest (2100). Hunne vorsten, *Hyksos* (Herderskoningen) genaamd, deden de Vorsten der 13de en 14de Egyptische dynastie waarschijnlijk bukken voor hun gezag. Die der 17de dynastie verjoegen echter de indringers en deden een nieuw tijdperk van bloei aanbreken, en onder de 18de ontstonden reusachtige bouwgewrochten, waarvan de overblijfselen nog voorhanden zijn.

De meest-beroemde dynastie is intusschen de 19de, die van 1326 tot 1183 regeerde. Daartoe behoorden *Sethos I* en *Ramses II*, te zamen door *Heródotus* met den naam van *Sesostris* bestempeld. Eerstgemelde strekte zijne veroveringen uit tot aan Assyrië en Medië, en laatstgenoemde tot in Libye en Aethlopië, en beiden verwierven een onmetelijken buit. Daarenboven brachten zij binnen 's lands groote hervormingen tot stand en vereenwigden hunne gedachtenis door grootsche gebonwen (den tempel van Karnak enz.). Volgens *Lepsius* verkeerde *Mozes* in Egypte ten tijde van *Ramses II*, terwijl onder zijn opvolger *Memphthes* (*Pheros*) de Israëlieten naar elders togen. De 20ste dynastie begint met *Ramses III*, die als veroveraar naar Azië trok. Zijne opvolgers werden afhankelijk van de aristocratie der priesters, waartoe vermoedelijk de Vorsten der 21ste dynastie behoord hebben. *Sesostris I*, de eerste koning der 22ste dynastie, veroverde Palaestina en Jerusalem, en de 24ste dynastie ontruimde den troon, toen Egypte door den Aethiopischen Vorst *Sabakon* overweldigd werd. De opvolgers van dezen vormden de 25ste dynastie (719—679). De laatste van hen, *Tarakos* genaamd, keerde uit eigen beweging naar Aethiopië terug en bracht er de Egyptische beschaving. Hierop volgde een omwentelingstijdperk — dat der dodecarchie van *Heródotus* —, doch daaraan werd een einde gemaakt door *Psammeticus I*, den stichter der 26ste dynastie (670—616).

Ten gevolge van een druk verkeer met de Grieken, voor wie men het land openstelde, ontstond er een nieuw tijdperk van bloei, hetwelk na verloop van 1½ eeuw een einde nam, daar Egypte toen door *Cambyses*, koning van Perzië, veroverd werd (525 vóór Chr.). Het bleef tot aan 405 vóór Chr. een Perzisch wingewest, herkreeg toen zijne onafhankelijkheid, totdat het in 340 nogmaals aan de Perzen, aangevoerd door *Ochus*, onderworpen werd. In 332 vóór Chr. werd het eene gemakkelijke prooi van *Alexander de Groote*, en het bleef een Macedonisch gewest, totdat in 305 *Ptolemaeus Lagi* den Egyptischen koningstroon besteeg. Onder de heerschappij der *Ptolemaeussen* werd de nationale Egyptische beschaving door de Grieksche verdrongen, en zelfs ontwikkelde zich Alexandrië tot een middenpunt van Grieksche geleerdheid. Intusschen vertoonen de tempels nit dien tijd te Dendera, Theben, Edfoe, Philae enz. nog altijd Egyptische vormen. Na den slag bij Actium (30 vóór Chr.) werd Egypte ingelijfd in het Romeinsche Rijk. Het Christendom vond er reeds aanhangers in de eerste eeuw. In Egypte ontstonden de eerste kluizenaars en monniken, en Alexandrië was het tooneel der hevigste twisten over de leer. Sedert 395 behoorde het tot het Oost-Romeinsche gebied en deelde in zijn voor- en tegenspoed, totdat het in 638 door *Amroe*, den veldheer van den Khalif *Omar*, veroverd werd.

Met de Arabische bevolking, waaraan de Kopten zich moesten onderwerpen, drong er de Mohammedaansche godsdienst door, terwijl de laatste overblijfselen van oud-Egyptische beschaving allengs verdwenen. Onder de Khalifen uit de dynastieën der *Ommajaden* en *Abbassiden* werd het land bestuurd door stadhouders, van welken sommigen zich onafhankelijk verklaarden. In 969 verhief zich de Khalif *Moizz-eddin-Illah* nit het geslacht der *Fatimiden*, maakte zich van de heerschappij meester en stichtte in 970 de stad Caïro,

EGYPTISCHE MYTHOLOGIE.

OUD-EGYPTISCHE GODEN.

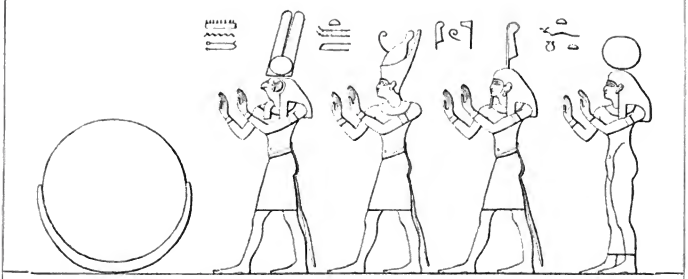

[Maanschijf.] 1. Mentoe. 2. Atmoe. 3. Sjoe. 4. Tefnoet.

5. Seb. 6. Noet. 7. Osiris. 8. Isis. 9. Set.

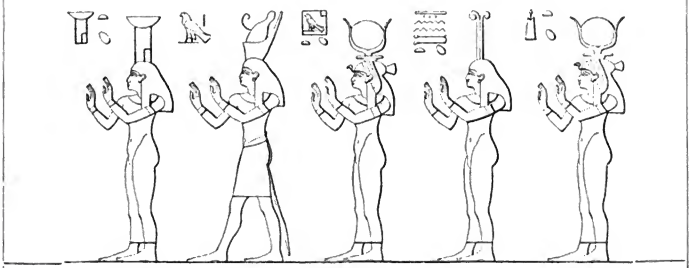

10. Nebti. 11. Hor. 12. Hathor. 13. Tennet. 14. An.

EGYPTISCHE BOUWKUNST.

1. Lotuskapiteel te Beni-Hassan.

2. Lotuskapiteel te Karnak.

3. Kapiteel te Philae.

5. Inwendig voorkomen van den tempel Medinet-Haboe te Theben.

4. Lotuskapiteel te Karnak.

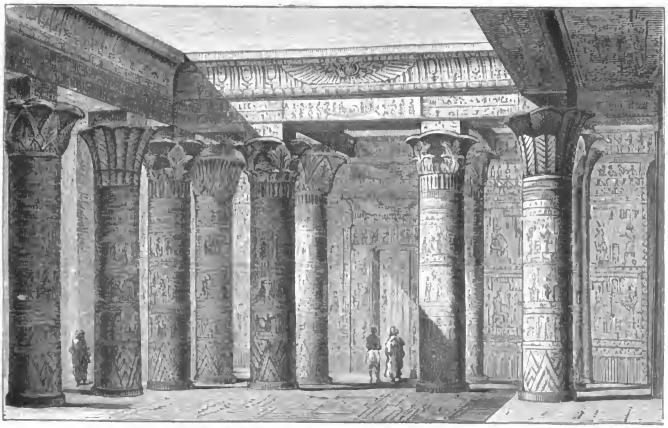

6. Binnenhof van den tempel te Philae.

doch onder zijne opvolgers zonk het land gedurig dieper. Ten tijde der Kruistochten, terwijl *Addad*, de laatste der *Fatimiden*, den schepter voerde, drongen de ridders, onder aanvoering van *Lusignan*, voorwaarts tot Caïro en *Noer-eddin*, vorst van Aleppo en Syrië, zond eenige hulpbenden derwaarts onder aanvoering van *Saladijn*, die *Addad* van den troon wierp (1171) en de grondlegger werd van de dynastie der *Ejoebiden*. Ten tijde van *Malek-el-Salek* landde *Lodewijk de Heilige* bij Damiate en behaalde er eene glansrijke overwinning, doch moest het onderspit delven voor diens opvolger *Toeran-sjach*, welke laatste door den aanvoerder der Mameloeken werd gedood (1250). Toen begon de bloedige heerschappij der Mameloeken onder gekozene sultans, die gedurende 263 jaar ten getale van 47 elkander opvolgden. De Mameloeken werden echter in 1517 door *Selim I*, sultan der Osmanen, verslagen, waarna hij het bestuur opdroeg aan 24 Bey's uit de Mameloeken onder toezicht van een Divan. In 1771 kwam *Ali*, één der Bey's in opstand tegen de Porte en deed zich door den Sjerif van Mekka tot groot-sultan van Egypte benoemen. Na zijn val (1773) werd het gezag der Porte in naam hersteld. In 1798 veroverden de Franschen onder *Bonaparte* het land, doch na zijn aftocht kwam het weder onder de heerschappij der Porte, die in 1806 *Mehemed-Ali* tot pasja en stadhouder van Egypte benoemde.

Deze deed een nieuw tijdperk voor Egypte aanbreken. Hij verwijderde de Bey's uit de Mameloeken, verhief zich tot onbeperkt beheerscher des lands en veroverde (1820—1822) Nubië, Sennaar en Kordofan. Hij schoeide het leger op Europeeschen voet, bouwde eene vloot, bevorderde den landbouw en gebruikte het Oostersche despotismus tot het volbrengen zijner hervormingsplannen. Voorts ontrukte hij in 1832 Syrië aan de Porte en verkreeg door den vrede van Kioetahia het stadhouderschap over dit gewest (1833). Het wantrouwen van den Grooten Heer jegens zijn machtigen vazal leidde tot een nieuwen oorlog, waarin het Turksche leger bij Nisib de nederlaag leed (24 Juni 1839). Het Viervoudig Verbond der Europeesche Mogendheden (1840) was intusschen een struikelblok voor de veroveringsplannen van den overwinnaar, die door Frankrijk gesteund werd, en hij onderwierp zich weder aan den Sultan, waarna een Hatti-sjerif van 13 Februari 1841, door de 5 groote Mogendheden gewaarborgd, de verhouding van Egypte tot Turkije regelde. Meêdoogenlooze afpersingen brachten er voorts de bevolking tot diepe ellende. *Mehemed-Ali*, door krankzinnigheid aangetast, werd in 1848 onder goedkeuring der Porte opgevolgd door zijn zoon *Ibrahim-Pasja*, en na den dood van dezen (10 November 1848) kwam *Abbas-Pasja*, een kleinzoon van *Mehemed-Ali*, aan het bewind. Deze verwaarloosde het leger en de vloot en liet de hervormingsplannen van zijn voorganger varen. Na zijn plotselijken dood (13 Juli 1854) werd hij vervangen door *Saïd-Pasja*, een zoon van *Mehemed-Ali*, die de welvaart des lands zocht te bevorderen, maar niet in staat was, om de geldmiddelen in overeenstemming te brengen met de behoeften. Hij werd opgevolgd door *Ismaïl-Pasja*, van wien wij reeds gesproken hebben.

Nadat, door tusschenkomst van *Napoleon III* door een verdrag met de Porte (September 1864) de quaestie der doorgraving van de landengte van Suëz tot een goed einde was gebracht, namen de werkzaamheden onder de leiding van *de Lesseps* een aanvang en werden met zooveel kracht voortgezet, dat het Kanaal omstreeks 5 jaar later kon worden opengesteld (17 November 1869).

Sedert 1867 was er sprake van eischen, door *Ismaïl-Pasja* gesteld aan de Turksche Regeering. Hij beoogde daarmede eene meerdere onafhankelijkheid en eene vermindering der jaarlijksche schatting. Toen hij echter in 1869 de voornaamste Hoven van Europa bezocht en zich daar als een onafhankelijk Vorst gedroeg, zag hij zich niet alleen genoodzaakt, om op den wenk der Porte ijlings naar Egypte terug te keeren, maar deze verderde ook van hem eene vermindering der Egyptische legermacht, uitlevering der achterladers en der gepantserde schepen aan Turkije, het ter goedkeuring aanbieden van de jaarlijksche Egyptische begroeting en het verkeer van den Onderkoning met de Europeesche Mogendheden door middel der Turksche gezanten. Toen het antwoord van den Onderkoning op die voorstellen ver van bevredigend luidde, terwijl hij vooral de laatste voorwaarde bepaaldelijk van de hand wees, besloot de Turksche Regeering, een commissaris naar Caïro te zenden, die aan *Ismaïl-Pasja* een ultimatum moest stellen. De Engelsche en Fransche diplomatie beijverde zich, om den opkomenden storm te bezweren, doch de Porte wees elke tusschenkomst van de hand, terwijl zij zich slechts liet overhalen, om eene beslissing tot na de opening van het Snëzkanaal te verschuiven. Daarbij toch verschenen de Keizerin van Frankrijk, de Keizer van Oostenrijk, de Kroonprins van Pruisen en andere vorstelijke personen, die vooraf een vereerend bezoek brachten aan den Sultan. Vervolgens waren zij met een aantal uitstekende mannen getuigen der plechtige opening van het Kanaal, hetwelk op den 17den November van Port-Saïd naar Ismaïlia en den 18den vandaar naar Suëz bevaren werd. Men deed nitstappen naar Opper-Egypte enz., en de Onderkoning beijverde zich, een uitstekend gastheer te wezen. Tevens werd op een congrès te Caïro de quaestie van het tarief enz. behandeld, alsmede die der consulaire rechtsmacht, en men was van oordeel, dat deze laatste eene doortastende hervorming noodig had.

Nauwelijks hadden de laatste genoodigden Egypte verlaten, toen *Ismaïl-Pasja* den 29sten November eene nota uit Constantinopel ontving met het alternatief van eene volkomene onderwerping aan de eischen van den Sultan of eene oorlogsverklaring. De Onderkoning gevoelde zich te zwak voor den strijd, vooral daar hij de overtuiging verkregen had, dat zelfs Frankrijk hem niet zou bijstaan, terwijl Engeland bepaaldelijk de zijde koos van zijn tegenstander. Daarom moest hij tot de verklaring overgaan, dat hij zich aan de eischen van de Porte zon onderwerpen, — ja, hij liet den firman der Turksche Regeering den 8den December plechtig te Caïro afkondigen. Daarmede nam die netelige zaak een einde, terwijl vervolgens in Februari 1870 drie ge-

pantserde fregatten tegen schadeloosstelling aan den Sultan werden overgeleverd. Daarna begaf zich zijn minister *Noebar-Pasja*, die hem ook op zijne reis door Europa vergezeld had, naar Constantinopel, om over de hervorming der consulaire rechtsmacht te onderhandelen. De commissie had het voorstel gedaan, om die op een Europeeschen voet te schoeien. De groot-vizier *Ali-Pasja* schonk daaraan zijne goedkeuring, nadat *Noebar-Pasja* het ontwerp in meer Aziatischen vorm gewijzigd had, en gaf nu aan den Egyptischen minister verlof, om daarover zelfstandig met de verschillende Mogendheden te onderhandelen. Reeds hierover was de Sultan ontevreden; doch die ontevredenheid nam toe bij het vernemen, dat zijn vazal, door de kostbare plechtigheden bij de opening van het Suëzkanaal geldeloos geworden, op het punt stond, om een nieuwe leening te sluiten. De Onderkoning verklaarde wel is waar, dat de leening ten behoeve van zijne private kas geschiedde, doch de Sultan wist zeer goed, dat er tusschen die private kas en de staatskas in Egypte weinig onderscheid bestond. Toch verbood hij de leening niet, maar deed in Mei 1870 te Parijs en te Londen verklaren, dat zij geenerlei aanspraak had op eenigen waarborg van staatswege. De groote gebeurtenissen, die vervolgens in Europa plaats grepen, hebben daarna de aandacht van Egypte afgeleid, terwijl zij tevens de oorzaak waren, dat voorloopig de vrede bewaard bleef tusschen *Ismaïl-Pasja* en zijn leenheer.

Ismaïl volbracht vervolgens met zijn zoon, den troonopvolger *Tewfik-Pasja*, eene reis naar Constantinopel, waar hij met onderscheiding bejegend werd, maar vruchteloos de vervulling zijner wenschen zocht. Dit verbeterde na het overlijden (6 September 1871) van den groot-vizier *Ali-Pasja*, zijn verklaarden vijand. Hij reisde alzoo in 1872 en vervolgens in 1873 nogmaals naar de hoofdstad van Turkije, bracht den Sultan aanzienlijke geschenken en ontving den 8sten Juni van laatstgenoemd jaar den firman, waarbij aan hem en zijn Huis onderscheidene voorrechten werden toegekend, niet alleen met betrekking tot de troonopvolging, maar ook ten opzichte van de zelfstandigheid van bestuur en rechtsbedeeling, alsmede de bevoegdheid om handelsverdragen en leeningen te sluiten, terwijl hij daarentegen de souvereiniteit van den Sultan moest erkennen en eene jaarlijksche schatting van 1 800 000 gulden betalen.

Ismaïl annexeerde in 1874 Darfoer, maar was minder voorspoedig in Abessinië, waar zijne troepen bij herhaling het onderspit moesten delven, zoodat hij in 1877 den vrede sloot. Inmiddels was ook de zaak der gemengde rechtbanken tot stand gekomen en het hooggerechtshof te Alexandrië gevestigd. De machtige minister *Noebar-Pasja* werd bij herhaling ontslagen en weder benoemd, en *Ismaïl* vervulde in 1877 bij het uitbarsten van den Turksch-Russischen Oorlog zijn plicht als vazal door het zenden van 6000 man onder het bevel van *Hassan-Pasja*.

Toen de Khedive door die omstandigheden in geldverlegenheid geraakte, verkocht hij den 25sten November 1875 zijne 176 602 aandeelen in het Suëzkanaal voor 4 millioen pond sterling aan Engeland. Tevens verzocht hij, dat de Engelsche Regeering hem een bekwaam financier zou zenden, om een onderzoek in te stellen naar de Egyptische finantiën. De heer *Cave*, daarmede belast, vond de draagkracht des lands nog groot, maar de schuldenlast slechts te torschen bij een geregeld beheer. In April 1876 werd de eerste betaling van de staatsschuld en van de private schuld van den Khedive voor den tijd van drie maanden geschorst en de stichting van eene amortisatiekas verordend. Ten gevolge van eene beslissing van het gerechtshof te Alexandrië, dat de Khedive zijn eigen schulden moest betalen, ontstond er eene verwikkeling, die een bankroet veroorzaakte. De ambtenaren ontvingen geene bezoldiging, de leveranciers geene betaling en de belastingen werden er in één jaar tweemaal geheven. Eene Engelsch-Fransche commissie, aan wie het onderzoek dezer zaak was toevertrouwd, verklaarde, dat de Khedive zich als eigenaar gedroeg van een uitgestrekt grondbezit en dat het zijn plicht was, dit terug te geven aan den Staat. Dit geschiedde in 1878 en tevens ontving *Noebar-Pasja* den last, om een half-Europeesch Kabinet te vormen. Daarin ontving *Wilson* (een Engelschman) de portefeuille van Financiën en *Blignières* (een Franschman) die van openbare werken. Maar de Khedive, aan willekeur gewoon, wilde op den duur niet afhankelijk wezen van den ministerraad. Een soldatenoproer te Cairo den 18den Februari 1879 zou het Ministerie noodzaken om af te treden. Maar alleen *Noebar* nam zijn ontslag; de vreemdelingen hielden zitting in het nieuwe Kabinet onder het voorzitterschap van den Kroonprins *Tewfik*. Toen verklaarde de Khedive den 7den April, dat de vertegenwoordigers van de geestelijkheid, van den adel en van de hoogere ambtenaren een ontwerp tot reorganisatie der Egyptische financiën hadden samengesteld, maar dat de uitvoering daarvan de verwijdering vorderde der vreemde ministers. Daarna zond hij aan *Wilson* en *Blignières* hun ontslag en vormde een nieuw Kabinet onder het voorzitterschap van *Sjerif-Pasja*. Daar zij echter zonder machtiging van hunne Regeeringen de portefeuilles niet wilden nederleggen, kwam *Ismaïl* in ernstige botsing met Engeland en Frankrijk. Voorts verscheen eene protesteerende nota van de Duitsche Rijksregeering van 17 Mei 1879 tegen het besluit van 22 April, waardoor de Khedive de verplichtingen, welke hij bij de leening op zich genomen had, op eene willekeurige wijze zocht te veranderen. De Groote Mogendheden ondersteunden dit protest, en op haar aandringen werd *Ismaïl* den 26sten Juni 1879 door den Sultan afgezet en zijn ondsten zoon *Tewfik* (geboren in 1852) tot Khedive benoemd. De onttroonde Vorst verkreeg een voldoend jaargeld en begaf zich den 1sten Juli naar Napels.

Nu wilde de Porte de vroeger verleende voorrechten intrekken, maar daartegen kwamen Engeland en Frankrijk in verzet. Deze gaven hunne toestemming enkel tot de wijziging, dat de Khedive zonder toestemming van de Porte en ook van zijne schuldeischers geen nieuwe leening mocht sluiten en dat het Egyptische leger op voet van vrede slechts 18000 man zou tellen. De nieuwe Khedive

benoemde den 21sten September een ander ministerie onder voorzitterschap van *Riaz-Pasja*. De vreemdelingen bleven er buiten, maar *Blignières* en *Baring* (een Engelschman) traden op als controleurs der Financiën met de bevoegdheid om de vergaderingen van het Kabinet bij te wonen met eene raadgevende stem. *Tewfik* bekrachtigde den 20sten Januari 1880 de begrooting, waarbij de inkomsten op 8561622 en de uitgaven op 4323030 pond sterling werden geraamd, met de bepaling, dat het batig saldo tot aflossing van schuld zou worden aangewend. Tot regeling hiervan werd eene internationale liquidatiecommissie benoemd, die daarvoor een ontwerp inleverde. Dit werd den 18den Juli 1880 door den Khedive goedgekeurd, die voorts den 23sten December daaraanvolgende een besluit onderteekende, waarbij de begrooting over 1881 met eene inkomst van 8419000 en eene uitgave van 8308000 pond, alzoo met een batig saldo van 111000 pond, werd vastgesteld. De zaken schenen alzoo in goede orde te wezen, toen plotseling den 9den September 1881 te Caïro onder de soldaten een oproer nitbarstte. Zij omringden het paleis van den Khedive, eischten het ontslag van het ministerie, het verleenen eener grondwet en de uitbreiding van het leger tot 18000 man. De Khedive gaf toe, ontsloeg het Kabinet en belastte *Sjerif-Pasja* met de benoeming van een ander bewind.

De zwakheid van den Europeeschgezinden Khedive en de panislamitische gevoeiens der bevolking, die door den Sultan en vooral door het legerhoofd *Arabi-Bey* werden onderstennd, deden de onrust en verwarring voortdnren. Laatstgenoemde begaf zich in September eigenmachtig met zijn regiment van Tel-el-Kebir naar Caïro en werd in Januari 1882 plaatsvervangend minister van Oorlog. Inmiddels was den 26sten December 1881 door den Khedive de Kamer van Notabelen geopend, waarna de ministerraad een ontwerp van grondwet indiende. De hoofdgrief der bevolking, namelijk het behond van een groot aantai ruim bezoldigde en met veel gezag bekleede ambtenaren, werd niet weggenomen. Voorts goten Engeland en Frankrijk olie in het vnur door eene collectieve nota, waarin zij verklaarden, dat zij, die den Khedive op den troon hadden geplaatst, ook zijne heerschappij zonden handhaven, — een onnoodige stap, op aandringen van den driftigen *Gambetta* gedaan. De nota werd zeer ten kwade geduid door den Snltan, die daarin eene aanranding zag van zijne sonvereiniteit, zoodat het moeite veroorzaakte, de gemoederen te bevredigen. Ook de nationale wrevel, aangewakkerd door *Arabi-Bey*, werd er door vermeerderd. Te midden van deze spanning ontving eene door den ministerraad ontworpene en door de Kamer van Notabelen aangenomene constitutie van 53 artikelen de bekrachtiging van den Khedive (7 Februari 1882), doch de leden der buitenlandsche finantieele commissie leverden daartegen protest in, omdat zij er eene verkorting in zagen van hunne bevoegdheid. *Arabi-Bey* trad op als het hoofd van het bewind en vleide de nationale partij met de schoonste vooruitzichten, zoodat de Snltan in bedenking nam, den Khedive te verwijderen, Egypte bij Turkije in te lijven en *Arabi-Bey* als wall (gouverneur) aan het hoofd van dat gewest te plaatsen. Laatstgenoemde, door den Khedive tot pasja benoemd, deed buiten weten van dezen de Kamer van Notabelen bijeenroepen, om het plan van den Snltan te ondersteunen, en hoewel de Khedive verklaarde, dat hij zich tegen de eischen van het ministerie zou verzetten, verbraken de leden der finanticele commissie alle betrekking met het Bewind en namen vele Europeanen uit Caïro de wijk naar Alexandrië. Hier verscheen weldra eene Engelsch-Fransche oorlogsvloot in de haven, om den Khedive te ondersteunen, terwijl de Porte werd aangemaand, om zich van alle tusschenkomst in Egypte te onthouden, waartegen de Turksche Regeering den 17den Mei ernstig in verzet kwam. Daar gemelde oorlogsvloot geen landingstroepen aan boord had, bracht zij niet veel schrik teweeg, terwijl het fanatismns der bevolking door *Arabi* werd aangewakkerd. De Consuls-generaai vorderden nn het ontslag van het ministerie en de verwijdering van *Arabi* als ultimatum, doch daar zij niet in het bezit waren van de macht om die eischen met geweld voldaan te krijgen, werden zij door de Egyptische Regeering in beleefde termen van de hand gewezen. Toen echter de Khedive verklaarde, dat hij de voorwaarden der Europeesche Mogendheden had aangenomen, vroeg het ministerie zijn ontslag met de verklaring, dat door die aanneming inbrenk werd gemaakt op de rechten van den Snltan. Het ontslag van *Arabi-Pasja* was met weerzin bij de bevolking ontvangen. Deze was nog altijd sterk bij het leger, en toen de Khedive met smeekingen en bedreigingen bestorind werd, hersteide hij *Arabi* weder in de betrekking van minister van Oorlog. Te vergeefs zond de Sultan *Derwisj-Pasja* aan het hoofd eener commissie van 58 leden naar Caïro, om de noodige schikkingen te maken tot het handhaven der orde. Den 11den Juni 1882 ontstond te Alexandrië een straatgevecht tusschen Europeanen en Arabieren, waarbij 50 Europeanen gedood en 80 gewond werden. Wél begaven de Khedive en *Derwisj-Pasja* zich aanstonds derwaarts, — wél werd een nieuw Kabinet benoemd, maar *Arabi-Pasja* bleef minister van Oorlog. Terwijl Engeland en Frankrijk op zijn ontslag aandrongen, ontving hij van den Sultan een goedkeurend schrijven en eene ridderorde. Hij deed dan ook de forten bij Alexandrië versterken, en toen hij dien arbeid niet wilde staken, liet admiraal *Seymour*, die 8 pantserschepen en 5 kanononeerbooten onder zijne bevelen had, den 4den Juli de stad bombardeeren. De verbitterde inwoners brachten toen omstreeks 500 Christenen om het leven. *Arabi-pasja* verliet Alexandrië, nadat hij troepen had afgezonden om den Khedive te vermoorden, welke echter, door geld omgekocht, hem op eene veilige plaats brachten. Toen voorts de Engelsche marinesoldaten aan land kwamen, vonden zij de stad verlaten en de wijk der Europeanen uitgeplunderd en grootendeels verbrand. Het bombardement werd in Europa algemeen met afkeuring vernomen.

Arabi had zich naar Kafred Daoear, een station van den spoorweg naar Caïro begeven en liet de oproeping van den Khedive, om

zich te Alexandrië te verantwoorden, onopgemerkt. Inmiddels verscheen den 17den Juli generaal *Alison* met 4000 man, waarna de Khedive *Arabi-Pasja* ontsloeg als minister van Oorlog en Marine. Deze echter begaf zich naar Caïro, belegde er eene vergadering van aanzienlijken en werd er openlijk in zijne waardigheid bevestigd. Hierdoor kwam hij rechtstreeks in opstand, en toen Engeland geene medewerking vond bij andere Mogendheden, besloot het om alleen tusschen beiden te treden en zond nieuwe troepen naar Egypte, zoodat de opperbevelhebber *Wolseley* er 28000 man onder zijne bevelen had en door 33 oorlogschepen werd ondersteund. Hij bezette eerst een gedeelte des lands en bracht vervolgens bij Tel-el-Kebir eene volslagene nederlaag toe aan het Egyptische leger onder *Arabi Pasja*, dat 20000 man geregelde troepen, 2500 man ruiterij, 60 stukken geschut en 6000 Bedoeïenen telde. De Egyptenaren verloren 3000 dooden en gewonden, al het geschut en vele gevangenen, en de Engelschen 54 dooden en 342 gewonden. Toen *Arabi* als vluchteling te Caïro verscheen, weigerde het volk hem langer te gehoorzamen; hij gaf zich den 14den September over aan zijne bestrijders, en *Wolseley* deed den volgenden dag onder het gejubel der menigte zijn intocht in Caïro. Nu was de veiligheid van het Suëzkanaal gewaarborgd, en ook elders legden de Egyptische troepen de wapens neder. De Khedive keerde, na de vorming van een nieuw ministerie onder *Sjerif-Pasja*, den 25sten September naar Caïro terug en nam het bewind wederom in handen. *Arabi-Pasja* en zijne medestanders werden wegens oproer voor de rechtbank gesteld en ter dood veroordeeld, maar de Khedive veranderde dat vonnis in eene levenslange verbanning uit Egypte, waarna zij den 27sten December 1882 met de stoomboot „Mareotis" naar Ceylon zijn gebracht. Na dien tijd zijn de onderhandelingen van Engeland en Frankrijk voor de herstelling der Egyptische financiën wederom opgevat en nog niet tot een gewenscht einde gebracht. Ten slotte heeft Engeland de regeling der Egyptische aangelegenheden voor zijne rekening genomen. Naar een ontwerp van Lord *Dufferin* is in Egypte den 29sten April 1883 eene nieuwe grondwet afgekondigd. Volgens deze is er een Raad ingesteld van 14 leden (voor elke provincie één lid) en eene Kamer van Notabelen van 44 leden (11 voor de steden en 35 voor het land). De verkiezingen hadden plaats in September en de zittingen van den Wetgevenden Raad werden den 24sten November geopend. De invoering der gewenschte hervormingen werd er echter niet weinig belemmerd door het uitbarsten der cholera, die er in 1883 omstreeks 30000 personen wegrukte. Voorts zijn te Londen door de Westersche Mogendheden in 1884 op nieuw pogingen aangewend, om de Egyptische financiën te regelen, maar de daarover gevoerde onderhandelingen hebben niet tot eene behoorlijke uitkomst geleid.

Ten slotte vermelden wij nog, dat, tijdens den opstand van *Arabi*, in Soedan een zekere *Mohammed Achmed*, zich een profeet of *Mahdi* noemend, de vaan van het panislamitisch oproer heeft opgestoken. Hij bracht Darfoer en Kordofan in beweging en joeg 6000 Egyptische soldaten over de kling (Mei 1882). De hoofdstad van Kordofan was echter in staat om weerstand te bieden, terwijl eerlang *Abd-el-kader-Pasja*, gouverneur van Chartoem, met versterking oprukte. Zijne macht was intusschen niet sterk genoeg, zoodat die hoofdstad, El Obeid, in Januari 1883 in handen viel van den *Mahdi*. Wél leed eene legerafdeeling van dezen den 29sten daaraanvolgende de nederlaag voor de Egyptische troepen onder generaal *Hicks* bij Kawa, maar toen laatstgenoemde in September van dat jaar naar die hoofdstad oprukte, werd zijn leger, 11000 man sterk, door de geweldige overmacht van den Mahdi omsingeld en in de pan gehakt. Toen begaf zich generaal *Gordon*, vroeger gouverneur-generaal van den Soedan, naar Khartoem, volbracht als door een wonder ongedeerd dezen tocht en hield er zich met moed staande. Wél kwamen er geruchten van zijn dood, doch deze werden gelogenstraft, en uit Engeland werd in 1884 eene expeditie naar Egypte gezonden onder generaal *Wolseley*, om den moedigen krijgsman te ontzetten. De expeditie was in den aanvang van 1885 reeds aanmerkelijk tot haar doel genaderd, zoodat zij dit hoogst waarschijnlijk bereiken en de rust in die oorden herstellen zal.

Eene afzonderlijke vermelding verdient nog de *Expeditie der Franschen naar Egypte* in het laatst der voorgaande eenw. Nadat de Republiek zegevierend gestreden had tegen de Verbondene Mogendheden, deed *Bonaparte* aan het Directoire den voorslag, om Egypte te veroveren tot vergoeding der verlorene koloniën; ook zou men daardoor het gezag van Groot-Britanje in Indië bedreigen. Dat plan vond bijval, en men bracht in het geheim het noodige in gereedheid, terwijl allen meenden, dat het op Engeland gemunt was. Den 20sten Mei 1798 stak de veldheer met 40000 man te Toulon in zee, terwijl de admiraal *Bruys* met 13 linieschepen en 8 fregatten de transportschepen vergezelde. Malta werd na een kort bombardement veroverd en dit eiland, benevens Gozzo en Comine, aan Frankrijk afgestaan. Daarna stevende *Bonaparte*, terwijl hij zich bijverde om aan de Britsche vloot onder *Nelson* te ontsnappen, eerst naar Candia, toen naar Alexandrië, dat stormenderhand werd ingenomen, en deed de schepen ankeren vóór Aboekir. Nu toog hij voorwaarts naar Caïro. Vruchteloos beproefden de Mameloeken onder aanvoering hunner Bey's bij herhaling een aanval, — zij werden verslagen en op de vlucht gejaagd. *Bonaparte* trok den 22sten Juli in zegeprail binnen Caïro en hield zich onverwijld bezig met eene hervorming van het bestuur des lands. Intusschen werd de Fransche vloot bij Aboekir door *Nelson* aangetast en vernietigd. Hierdoor bemoedigd, verklaarde de Porte den oorlog aan Frankrijk en gelastte den Pasja van Syrië om op te rukken naar Egypte. *Bonaparte* echter, nadat hij een oproer te Caïro gedempt had, trok rechtstreeks naar Syrië, veroverde El-Arisj, nam Jaffa stormenderhand in en wilde zich den 19den Maart van Acca meester maken. De dappere verdediging dezer vesting, onder het bevel van den Engelschen commodore *Smith*, noodzaakte hem echter tot eene gere-

gelde belegering. Tot achtmaal toe liep hij storm en teikens werd hij afgeslagen. Het Fransche leger werd tevens door hongersnood en pest geteisterd, zoodat hij den 19den Mei met zware verliezen het beleg moest opbreken en naar Egypte terugkeeren. Hier had de Kapoedan-Pasja den 15den Juli Aboekir veroverd, doch hij ieed den 25sten de nederlaag. De tijdingen nit Enropa drongen echter *Bonaparte* om Egypte te verlaten. Hij gaf het opperbevei over aan generaal *Kleber*, die op den 1sten November eene poging der Turken, om te landen, op eene schitterende wijze verijdelde, doch kort daarna, toen de Groot-vizier met een aanzienlijk leger in aantocht was en de pest nitbrak, het verdrag van El-Arisj sloot, om naar Frankrijk te knnnen terugkeeren. Daar echter de Engelschen vorderden, dat hij zich met zijne manschappen krijgsgevangen zon geven, greep hij weder naar het zwaard, behaalde den 20sten Maart 1800 bij Heliópolis eene volkomene overwinning op den Groot-vizier en maakte zich zelfs wederom meester van Caïro. Hij werd echter den 14den Jnni door een dweepzieken Turk vermoord, en het bevelhebberschap kwam in handen van *Menou*, die geene voldoende bekwaamheid bezat voor deze waardigheid. Eene Engelsche expeditie onder *Keith* en *Abercromby* landde den 8sten Maart 1801 bij Aboekir. De Franschen werden den 20sten Maart aldaar en den 9den April bij Ramanièh geslagen, waarop *Belliard* den 27sten Juni te Caïro en *Menou* den 30sten Augustus te Alexandrië capitnleerden. Daarna werd het overschot van het Fransche leger op Engelsche schepen naar Frankrijk gebracht. Alzoo heeft deze expeditie niet aan het doel beantwoord, hoewel zij belangrijke vruchten voor de wetenschap heeft opgeleverd.

Egyptische oogontsteking noemt men eene besmettelijke oogziekte, weike bestaat in eene etterende ontsteking van het slijmvlies der oogen, zoodat zij in haren kwaadaardigsten vorm blindheid veroorzaakt. Zij werd het eerst waargenomen in 1798 bij de Fransche troepen in Egypte, — vandaar haar naam. Ten onrechte evenwel meent men, dat zij vandaar naar Europa is overgebracht. Zij heerschte vervolgens in 1801 tot 1813 in Italië, in 1813 tot 1815 in het Pruisische leger, en in 1833 en 1834 bij de Belgische en Nederlandsche troepen, zoodat vele krijgalieden van het gezicht werden beroofd. Intusschen komt die oogziekte niet alleen bij soldaten voor, maar overal, waar vele menschen opeengepakt zijn en waar het ontbreekt aan zindelijkheid en frissche iucht. Het gezonde oog wordt er door aangetast, wanneer het in aanraking komt met het zieke afscheidend vocht van het zieke oog. Ook is het niet onmogelijk, dat de smetstof door middel van de stofdeeltjes des dampkrings kan worden overgebracht.

Ehrenberg. Onder dezen naam vermelden wij:

Friedrich Ehrenberg, een verdienstelijk kanseiredenaar en schrijver, geboren te Elberfeld den 6den December 1776. Hij was eerst werkzaam als predikant te Plettenberg, toen te Iserlohn, werd in 1806 Hofprediker en in 1834 opper-Hofprediker te Berlijn en overleed den 8sten December 1852. Hij schreef o. a.: „Handbnch für die ästhetische, moralische nnd religiöse Bildnng des Lebens (1807)", — „Weiblicher Sinn und weibliches Leben (1809; 4de druk, 1861, 2 dln)", — „Reden an Gebildete ans dem weiblichen Geschlecht (1804; 5de druk, 1853)", — „Andachtsbnch für Gebildete des weiblichen Geschlechts (1816, 2 dln; 7de druk, 1856)", — „Euphranor über die Liebe, (1809, 2 dln; 2de druk, 1817)", — „Der Charakter und die Bestimmung des Mannes (1808; 2de druk, 1822)", — „Bilder des Lebens (1811—1815, 3 dln, 2de druk (1831)", — „Eusebia, Blätter für häusliche Andacht (1838 2 dln)", — „Die praktische Lebensweisheit (1805—1806, 2 dln)", — en „Für Frohe nnd Tranernde (1818; 3de druk 1835)".

Christian Gottfried Ehrenberg, een nitstekend Dnitsch natuuronderzoeker. Hij werd geboren te Delitsch den 19den April 1795 en studeerde te Leipzig eerst in de godgeleerdheid en vervolgens in de medicijnen. De militaire dienstplicht bracht hem in 1816 te Berijn, waar hij zijne studie ijverig voortzette en in 1818 in de geneeskunde promoveerde. Zijn vurige wensch, om ten behoeve der natuurkundige wetenschap eene groote reis te doen, werd vervuld, toen de Académie van Wetenschappen aan hem en aan zijn vriend *Friedrich Wilhelm Hemprich* de middelen verschafte, om Egypte en de nabijgelegene landen te bezoeken. De reis duurde 6 jaar. Zijn vriend overleed den 30sten Juni 1825 te Massaoea en hij zelf keerde in het voorjaar van 1826 terug naar Berijn, waar men hem tot buitengewoon hoogleeraar en in 1827 tot lid der Académie benoemde. In 1829 vergezelde hij, tegelijk met *Gustav Rose*, *Alexander von Humboldt* op een tocht in Azië tot aan het Aitaïgebergte, waarna hij in 1842 secretaris der Académie en in 1847 gewoon hoogleeraar werd. Eene beschrijving van zijn eersten tocht gaf hij in de: „Naturgeschichtlichen Reisen in Nordafrika nnd Westasien in den Jahren 1820—1825 von Hemprich und Ehrenberg (1828)", terwijl hij tevens gewichtige bijdragen leverde tot de natnnrlijke historie dier gewesten in zijne: „Symbolae physicae", waarbij men voegen moet: „Die Korallenthiere des Rothen Meeres (1834)", — en „Die Akalephen des Rothen Meeres (1836)". Vooral verwierf hij grooten roem door zijne microscopische onderzoekingen, waardoor hij de grondlegger werd onzer kennis van de kleinste bewerktnigde wezens. Daartoe schreef hij: „Organisation, Systematik nnd geographische Verhältnisz der Infusionsthierchen (1830)", — „Zur Erkenntnisz der Organisation in der Richtung des kleinsten Raumes (1832—1834)", — en „Zusätze zur Erkenntnisz groszer Organisation im kleinsten Raume (1836)". Hierop volgde zijn prachtwerk „Die Infusionsthierchen als volkommene Organismen (1836, met 64 fraale koperen piaten)". Een nienw tijdperk voor zijn onderzoek nam een aanvang, toen hij opmerkte, dat vele jongere aardlagen, zooals kiezelgoer, polijstschiefer, bergmeel, vnnrsteenen en krijt, grootendeels bestaan uit de pantsers of schaien van Infusiediertjes. Met het oog hierop schreef hij: „Die Bildung des europäischen, libyschen und uralischen Kreidefeisens und Kreidemergels aus mikroskopischen Organismen (1839)" en „Die fossilen Infnsorien nnd die lebendige Dammerde (1837)". Zijne ontdekking, dat

Berlijn daarop gebouwd was, verwekte algemeen opzien. Zijne verhandeling „Das Leuchten des Meeres (1835)" bevat de bewijzen, dat microscopische zeedieren zulks veroorzaken. Voorts schreef hij: „Passat-, Staub- und Blutregen, ein groszes, organisches, unsichtbares Wirken und Leben in der Atmosphäre (1839)", — „Kurze Nachrichten über 273 neubeobachtete Infusorienarten (1840)", — „Verbreitung und Einflusz des mikroskopischen Lebens in Sud- und Nordamerika (1842)", benevens een groot aantal „Abhandlungen" en „Monatsberichten" voor de Berlijnsche Académie. In zijn tweede hoofdwerk: „Die Mikrogeologie (1854, met 40 platen)" geeft hij een overzicht van de verspreiding der onzichtbaar kleine organismen. Ook schreef hij: „Ueber den Grünsand (1855)", — „Ueber die rothen Erden als Speise der Guineaneger (1868)", — „Uebersicht der seit 1847 fortgesetzten Untersuchungen über das von der Atmosphäre unsichtbar getragene reiche organische Leben (1869)", — „Ueber die wachsende Kenntnis des unsichtbaren Lebens der felsbildende Bacillarien in Kalifornien (1870)", — „Nachtrag zur Uebersicht der organischen Atmosphärilien (1872)", — en „Mikrogeologische Studien über das kleinste Leben der Meerestiefgründe aller Zonen (1873)", waarop hij een vervolg leverde in 1876. Tot een geheel ander gebied behoort zijne verhandeling: „Ueber die naturwissenschaftlich und medicinisch völlig unbegründete Furcht vor körperliche Entkraftung der Völker durch fortschreitende Geistestentwickelung (1842)". Ook bestaan van hem onderscheidene Académische redevoeringen. Hij overleed te Berlijn den 27sten Juni 1876.

Ehrenbreitstein of *Thalehrenbreitstein* is de naam van een stadje in het Pruisische district Coblenz, op den rechter oever van de Rijn en aan den voet van de vesting Ehrenbreitstein gelegen. Zij is door eene lange schipbrug en sedert 1864 door eene grootsche spoorwegbrug met de stad Coblenz verbonden en telt ruim 4000 inwoners. — Boven de stad verrijst tegenover den mond der Moesel, op eene steile rots ter hoogte van 118 Ned. el boven de rivier, de grootsche vesting *Ehrenbreitstein*, door talrijke verdedigingswerken versterkt. Men vermeldt, dat het kasteel, hetwelk er zich te voren verhief, in 636 door den Frankischen koning *Dagobert* aan het aartsstift Trier werd ten geschenke gegeven, en het is zeker, dat Keizer *Hendrik II* in 1018 die schenking bevestigd heeft. Het geslacht der onde burchtheeren, vazallen van Trier, stierf uit in het begin der 13de eeuw. De aartsbischop *Hermann* of *Hellin* (1152—1169) deed het slot herstellen en versterken en voorzag het van eene waterbewaarplaats. Zijn leenman *Wilhelm*, een zoon van *Ludwig von Palatio*, bouwde op een vooruitspringend gedeelte der rots een tweeden burcht, den Hellin of Hermannstein, later Helfenstein genaamd. Het kasteel Ehrenbreitstein werd door den Keurvorst *Johann van Baden* vergroot, en men groef er ook een put (1481—1484). Eene stelselmatige versterking van Ehrenbreitstein geschiedde echter eerst in 1672 door den Keurvorst *Karl Kaspar von der Leyen*, en men beschouwde die vesting als zóo belangrijk, dat de kommandant gehouden was, den eed van trouw niet slechts af te leggen aan den leenheer, maar ook aan den Keizer. Slechts tweemaal is zij door list en hongersnood bemachtigd. In 1641 werd zij door den Keurvorst *Philipp Christoph von Sötern* in handen gespeeld van de Franschen. Laatstgenoemden bombardeerden haar in 1688. Volgens de beschikkingen van Prins *Eugenius van Savoye* werd zij in 1734 uitgelegd en versterkt. De Franschen belegerden haar van 1759 tot 1762. Zij blokkeerden de vesting ook in 1795, 1796 en 1798, doch de dappere bevelhebber *Faber* gaf haar in Januari 1799 eerst over, toen alle voorraad was opgeteerd. Tengevolge van den Vrede van Lnneville (1801) werd zij gesloopt, en de puinhoopen met de stad vervielen in 1803 als schadeloosstelling aan den Prins *van Nassau-Weilburg*. Keizer *Napoleon* was van voornemen haar weder in staat van verdediging te brengen, doch het Weener Congrès kende haar toe aan Pruisen, en na den Tweeden Vrede van Parijs moest Frankrijk 15 millioen francs betalen, om ze op te bouwen. Dit geschiedde aanvankelijk in 1816 onder de leiding van generaal *Aster*; het werk was in 1826 voltooid en kostte 10 millioen thaler. Zij is aangelegd naar het stelsel van *Montalembert* en bestaat in een hoofdfort met 2 of 3 boven elkander geplaatste verwelfde en als kazematten ingerichte batterijen. Volgens hare inrichting is zij geschikt voor een garnizoen van 13000 man, terwijl de groote magazijnen er voorraad voor 8000 man en voor 10 jaar kunnen bevatten. Alleen van de noordzijde, waar zich nog hoogere rotsgevaarten bevinden, zon zij met goed gevolg kunnen aangetast worden, doch hier wordt zij door eene dubbele rij van bolwerken beveiligd. — Ten zuiden van Ehrenbreitstein, aan de overzijde van de dalkloof, waarin de stad zich verschuilt, bevindt zich het fort Asterstein, en de beide forten strekken tot verdediging van den rechter oever van de Rijn. Op de westelijke helling verrijst de Louizatoren, in 1856 gebouwd en alzoo genoemd naar de Groothertogin van Baden, eene dochter van Koning *Wilhelm* van Pruisen.

Ehrenfeuchter (Friedrich August Edn ard), een Duitsch godgeleerde en kanselredenaar, geboren den 15den December 1814 te Leopoldshafen bij Karlsruhe, studeerde te Heidelberg en werd in 1835 godsdienstleeraar aan het lyceum te Manheim, in 1841 vicaris te Weinheim, kort daarna stadsvicaris te Karlsruhe en in 1845 buitengewoon hoogleeraar in de godgeleerdheid, académieprediker en mededirecteur van het homiletisch seminarium te Göttingen, waar hij voorts in 1849 het gewoon hoogleeraarsambt aanvaardde. Hij werd allengs benoemd tot hooge kerkelijke bedieningen, doch nam van deze zijn ontslag in 1864. Ook was hij sedert 1856 abt van Bursfelde. Hij overleed te Göttingen den 20sten Maart 1878. Zijne voorlezingen omvatten het geheele gebied der practische theologie, de algemeene dogmatiek, zedekunde, godsdienstige wijsbegeerte, het leven van *Jezus*, de encyclopaedie en de geschiedenis der nieuwere theologie. Van zijne geschriften noemen wij: „Theorie des Christlichen Cultus (1840)", — „Entwickelungsgeschichte der Menschheit, besonders in ethischer Beziehung (1845)", — en „Die praktische Theologie (1859 enz.)". Dit laatste

is zijn hoofdwerk. Voorts heeft hij onderscheidene brochures en ook bundels leerredenen in het licht gegeven.

Ehrensvärd is de naam van een Zweedsch geslacht, uit Duitschland afkomstig, waar het dien van *Scheffer* droeg. De Zweedsche stamvader *Johann Jakob Ehrensvärd* was een dapper officier onder *Karel XII* en overleed in 1731. — Zijn zoon *August*, graaf *Ehrensvärd*, heeft roem verworven als stichter der vestingwerken te Sweaborg en als schepper van de Zweedsche eilandenvloot. Gedurende den Zevenjarigen Oorlog was hij eenigen tijd opperbevelhebber, doch zag zich door de geheime staatknnde der Koningin en door andere omstandigheden in zijne beweging belemmerd. Hij werd in den gravenstand opgenomen en overleed in 1764 in Finland als veldmaarschalk. — Niet minder beroemd is *Karl August Ehrensvärd*, een zoon van laatstgenoemde. Hij werd geboren den 5den Mei 1745, diende in Pomeren onder zijn vader, legde zich toe op de kennis der Fransche marine te Brest en werd in 1788 admiraal. Hij was opperbevelhebber gedurende den eersten zeeslag te Svenssnnd (24 Augustns 1789) en had reeds een smaldeel der Rnssische vloot aan het wijken gebracht, toen de vijandelijke hoofdmacht in de Sond stevende. Zijn plan, om aanvankelijk terug te trekken, werd door *Gustaaf III* afgekeurd, zoodat hij het bevelhebberschap nederlegde. Na 's Konings dood kwam hij met den rang van generaal-admiraal aan het hoofd der marine (1792), doch daar deze betrekking hem niet beviel, nam hij zijn ontslag, om zijne overige dagen te wijden aan de natnnrwetenschap en de kunst. Evenals zijn vader, was hij een beoefenaar der teeken-, schilderen graveerkunst, en eene reis naar Italië, die hij in 1780—1782 volbracht, vervulde hem met geestdrift voor de kunstgewrochten der oudheid en ontlokte hem zoowel zijne: „Reisebeschreibung (1786, met platen)" als „Die Philosophie der schönen Künste (1786)". Hij volgde de richting van *Winckelmann* en zag de ware schoonheid uitsluitend in de voortbrengselen der oude meesters. Zijne meening werd aanvankelijk in Zweden niet begrepen, zoodat men hem voor een zonderling hield, en eerst lang na zijn dood ontwierp *Atterbom* in den „Phosphoros (1813)" van hem eene uitstekende levensschets. Hij overleed op eene reis te Orebro den 21sten Mei 1800. Zijne „Skrifter" zijn bij herhaling uitgegcven.

Ehretia *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Cordiaceën*; het onderscheidt zich door een 5-lobbigen kelk, eene trompetvormige bloemkroon met 5 eironde slippen, die in den knop dakpansgewijs geplooid zijn, en 5 elsvormige meeldraden, die eironde, tweehokkige helmknoppen dragen. Het vruchtbeginsel zit in eene ringvormige schijf, de stijl is 2-spletig, de stempels zijn eenigszins verdikt. De vrucht is óf eene sappige óf eene droge steenvrucht met twee 2-hokkige of met vier 1-hokkige steenkernen. Dit geslacht omvat heesters of kleine boomen, die in de verzengde luchtstreek worden aangetroffen. Zij dragen tegenovergestelde bladeren en de bloemen zijn tot tuilen verecnigd. *E. tenuifolia L.* is een opgaande boom ter hoogte van 7 tot 10 Ned. el; zijne bladeren zijn stomp, ovaal, gaafrandig en kort gesteeld; hij draagt groote, langwerpige bloemtuilen aan het einde der takken, — de bloempjes zijn klein, wit en sterk van geur. De bessen zijn eetbaar. Deze soort groeit in West-Indië. — *E. buxifolia Roxb.* groeit op den Indischen Archipel en op het vaste land van Tropisch Azië. Dit is een heester met wig-eivormige bladeren, in bundels geplaatst, en droge steenvruchten met 4 steenkernen. De bloemen zijn klokvormig. De wortel wordt in Indië als bloedzuiverend en antisyphilitisch geneesmiddel gebruikt.

Ehrlich (Alfred Heinrich), een schrijver en componist, geboren te Weenen in 1823, bezocht het gymnasium en wijdde zich vervolgens aan de muziek. In 1840—1844 gaf hij als klavierspeler concerten in Hongarije, Roemenië en Weenen, was in 1848 correspondent van de Angsburger „Allgemeine Zeitung", werd in 1852 Hofpianist van den Koning van Hannover, vertoefde daarna te Parijs en te Londen en vestigde zich in 1862 te Berlijn. Hij schreef de romans: „Abenteuer eines Emporkömmlings (1858, 2 dln)", — „Knnst und Handwerk (1862, 3 dln)", — „Bäder nnd Frauen (1869)", — en „Schlaglichter und Schlagschatten aus der Musikwelt (1872)". Ook leverde hij onderscheidene mnzikale compositiën.

Ei (Het) is in de wetenschap de blaasvormige kiem, waarnit zich alle dieren ontwikkelen. Wat men in het dagelijksch leven een ei noemt, namelijk dat van eene kip of van andere vogels, is in vergelijking met het eigenlijk ei een zeer samengesteld voorwerp; daarin ligt het eigenlijke ei, omsloten door eene schaal en door eiwit. Het eigenlijk ei bestaat bij de dieren uit een bolvormige dooier, bestaande uit eene korrelige, taai-vloeibare en vethoudende massa, welke het kiemblaaaje omgeeft. In den regel zijn deze eieren microscopisch klein; zelfs het menschelijk ei kan men bezwaarlijk met het ongewapend oog onderscheiden. Bij de vogels en de reptiliën is het veel grooter, namelijk wanneer men den dooier als zoodanig beschonwt. Hierbij echter bedenke men, dat men slechts eene kleine, witachtige vlek, nabij de oppervlakte van den dooier gelegen, hanentreë genaamd, als de eigenlijke kiem van het toekomstig schepsel kan aanmerken, terwijl het overig gedeelte van den doojer tot voedsel dient. Uitsluitend die vlek wordt dus door velen als het ei beschouwd.

De eieren ontstaan in de *eierstokken* (ovaria), en glijden vanhier in den eileider, waarna zij onmiddellijk *gelegd* worden (eierleggende dieren), zooals bij de vogels, visschen, insecten enz., of op eene plek aanlanden, waar zij zich in het moederdier kunnen ontwikkelen, zooals bij de zoogdieren. In dit geval komt de kiem met het moederlichaam in verband, zoodat zij door het bloed van dit laatste wordt gevoed, totdat het jonge dier geschikt is, om, schoon aanvankelijk door de moeder gezoogd, afgescheiden van het moederdier te leven. Sommige reptiliën leggen de eieren niet, maar houden deze zoolang in het lichaam, dat zij daarin „uitkomen". Zij brengen dus levende jongen voort, evenals de zoogdieren, doch die jongen staan bij hen nooit door het bloedvatenstelsel in verband met het moeder-

dier. Men noemt die reptiliën, in tegenstelling van de levendbarende zoogdieren, eierleggend-levendbarend. In het eerste geval — namelijk bij de vogels — wordt de dooier omgeven door eene laag eiwit, die zich in de eileiders afscheidt en voorts door twee eivliezen en eene uit kalkzonten gevormde schaal. Het eiwit en de dooier zijn voldoende, om aan den jongen vogel, totdat hij „nitkomt", voedsel te verschaffen, terwijl de poreusheid der schaal gelegenheid geeft tot het indringen van de voor de ademhaling noodige lucht. De eieren der reptiliën gelijken op die der vogels, doch hebben eene lederachtige, geene harde schaal. Die der amphibieën en die der vissehen heeten kuit; dit wordt doorgaans in klompen ontlast, die door een taai slijm verbonden zijn, terwijl ieder ei omgeven is door eene doorzichtige, gelelachtige stof, welke in den eileider wordt afgescheiden.

De ontwikkeling van het ei geschiedt dan alleen, wanneer het bevrucht is, namelijk wanneer het in aanraking is gekomen met het zaadvocht (de spermatozoïden) van het mannelijk individu. De bevruchting geschiedt soms reeds in den eierstok, — voorts ook in den eileider of in de baarmoeder, — of ook nadat het ei gelegd is. In het laatste geval mag het ei enkel in eene weeke zelfstandigheid gehuld zijn, omdat anders de spermatozoïden het eigenlijke ei niet zonden kunnen bereiken. Wij zien daarvan voorbeelden — namelijk van de bevruchting der eieren, nadat zij gelegd zijn — bij de kikvorschen en vissehen.

Op dien ontwikkelingsregel maken echter de eieren van bijen en van sommige vlinders eene uitzondering, daar zij ook zelfs zonder voorafgaande bevruchting tot de ontwikkeling van nienwe individuën aanleiding kunnen geven (zie *Parthenogenesis*).

Bij de planten, wier eieren of zaadknoppen in het ovarium (germen of vruchtbeginsel) zijn vastgehecht, zoodat zij aldaar tot rijpheid moeten komen, bekleedt het stuifmeel (pollen) de plaats van het mannelijk zaadvocht. Nadat het stuifmeelkorreltje op den vochtigen stempel van den stamper is aangekomen, zet zich zijn binnenste wand uit tot een langen, dunnen draad, de zoogenaamde stuifmeelbuis, die door het zoogenaamd geleidend celweefsel den stijl doordringt naar het ei, om dit te bevruchten.

Behalve de werking van het sperma heeft ieder ei voor zijne ontwikkeling een zekeren warmtegraad noodig. Deze is voor de eieren van verschillende deiren zeer verschillend; zij is namelijk veel hooger voor het vogelei, dan voor het kuit. Zoodra het ei bevrucht is, draagt dat gedeelte, waaruit het jonge dier zal ontstaan, den naam van embryo of *kiem* (zie aldaar). De wijze, waarop het groeit, zal men in het artikel *Ontwikkeling* vermeld vinden.

Alle eieren, vooral die van vogels, welke een aanmerkelijken omvang hebben en uit eiwit en dooier bestaan, alsmede de plantenzaden, dat is de uit de eitjes der planten na de bevruchting gevormde organen, verschaffen een uitstekend voedingsmiddel voor mensch en dier. Daar uit het ei en de hieraan toegevoegde stoffen een nieuw schepsel moet ontstaan, is het duidelijk, dat het ei alles bevat, wat tot instandhonding des lichaams noodig is. Wij vinden in het hoenderei stikstofhoudende (eiwit) en stikstofvrije (vet) verbindingen, alsmede de vereischte zonten zoodanig gemengd, dat zij alles opieveren, wat voor de voeding van het jonge dier vereischt wordt. Van de melk geldt hetzelfde, zoodat men rauwe eieren kan geven aan zuigelingen, die geen melk kunnen verdragen. Melk en eieren zijn daarom ook uitstekende voedingsmiddelen voor oude en zwakke lieden. Hardgekookte eieren schijnen minder gemakkelijk te verteren en daarom minder doelmatig te zijn. Daarom moet men althans de voorzichtigheid gebruiken, om harde eieren zeer fijn te maken voordat men ze nnttigt. Wie eene zwakke maag heeft, gebruike ranwe eieren met wat sniker of althans zulke, die zeer zacht gekookt zijn. Het is een vooroordeel, dat het eiwit minder goed zou wezen dan de dooler; beider voedingswaarde is bijna even groot. Het hoendereiwit bevat, evenals alle eiwitstoffen, zwavel, zoodat zich bij het rotten van eieren eene groote hoeveelheid zwavelwaterstof ontwikkelt. Om ze goed te houden, is het plaatsen der eieren op een rek — eene plank met ronde gaten, waarin de eieren worden gezet — en het geregeld omkeeren der eieren het eenvoudigste middel. Men dompelt ze ook wel in eene gomoplossing en daarna in gipspoeder of in waterglas, om de schaal luchtdicht te maken, of men legt ze in lagen in een pot, die daarna met kalkwater wordt gevnld. In het laatste geval verkrijgen zij een niet zeer aangenamen smaak.

Men zal het groote gewicht van het vogelei voor de voeding beseffen, wanneer men bedenkt, dat het de volgende bestanddeelen bevat:

In 1 000 *deelen.*	*Dooier.*	*Eiwit.*
Vitelline.	163,62. . . .	—.
Eiwit	—. . . .	117,60.
Vet.	291,58. . . .	36,03.
Extractiefstof. .	3,93	
Kleurstof	5,42. . . .	—.
Zouten.	11,62. . . .	5,33.
Water	523,83. . . .	841,04.
Chloorkalium. .	—. . . .	1,75.
Chloornatrium .	1,08. . . .	1,09.
Kali	1,24. . . .	1,68.
Natron	0,41. . . .	0,77.
Kalk	1,63. . . .	0,10.
Magnesia	0,26. . . .	0,10.
IJzeroxyde. . .	0,23. . . .	0,01.
Phosphorzuur .	6,57. . . .	0,22.
Zwavelzuur. . .	0,13. . . .	0,11.
Kiezelzuur . . .	0,07. . . .	0,02.
Koolzunr	—. . . .	0,48.

De schaal van het hoenderei bevat 89,6 – 97% koolzuur kalinm, 5,7—1% basisch-phosphorzuur magnesium en 4,7—2% dierlijke stof. Bij het broeden verliest het ei 15—16% van zijn gewicht door het verdampen van water en door de uitwisseling van gassen, daar het zwaardere koolzunr door de lichtere zuurstof vervangen wordt. Het verdampen van water door de poreuze kalkschaal is de oorzaak van het verschijnsel, dat in eene zoutoplossing van 10% een versch ei zinkt, terwijl een ei, dat 8 of meer dagen oud is, er op drijft. — Vischeieren (kuit) bezitten onderscheidene andere bestanddeelen.

Eichendorff (Joseph, vrijheer von), een

Duitsch dichter, geboren den 10den December 1788 op het landgoed Lubowitz bij Ratibor in Opper-Silezië, studeerde in de rechten te Halle en te Heidelberg, begaf zich vervolgens naar Parijs en vertoefde geruimen tijd te Weenen. Bij het uitbarsten van den oorlog van 1813 nam hij als vrijwilliger dienst bij het Pruisische leger, werd weldra officier en nam aan de veldtochten deel tot in 1815. Een jaar later werd hij referendaris bij de Koninklijke Regeering te Breslau, in 1821 regeeringsraad te Dantzig, later te Königsberg en eindelijk te Berlijn, waar hij in 1841 tot geheim regeeringsraad in het ministerie van Eeredienst benoemd werd. In 1843 nam hij zijn ontslag en vestigde zich te Neisze, waar hij den 26sten November 1857 overleed. Hij was de laatste en tevens de meestbegaafde vertegenwoordiger der Romantische school. Van zijne geschriften noemen wij de romans: „Ahnnng und Gegenwart (1815)", gevolgd door: „Krieg mit den Philistern, ein dramatisches Märchen in vier Abenteuern (1824)", — „Aus dem Leben eines Taugenichts und das Marmorbild, zwei Novellen, nebst einem Anhange von Balladen und Romanzen (1824)", — voorts: „Meierbeth's Glück und Ende, Tragödie (1828)", — „Ezzelin von Romano, Tranerspiel (1828)", — „Der letzte Held von Marienburg, Tranerspiel (1830)", — „Die Freier, Lustspiel (1833)", — „Viel Lärmen um nichts (1833)", — „Die Dichter und ihre Gesellen (1834)", — „Gedichte (1837; 3de druk 1851)" — en „Der Graf Lucanor, u. s. w. (1840; 2de druk 1843)". Ook is er eene verzameling zijner werken in het licht verschenen (1841—1843, 4 dln). Hij bezit de meeste verdiensten als lierdichter. In zijne laatste levensjaren heeft hij onderscheidene werken geleverd, die betrekking hebben op de geschiedenis der letterkunde, zooals: „Ueber die religiöse und ethische Bedeutung der nenern romantischen Poesie in Deutschland (1847)", — „Der Deutsche Roman 18 Jahrhnnderts in seinem Verhältnisz zum Christenthum (1851)", — „Zur Geschichte des Drama's (1854)" — en „Geschichte der protestantischen Literatur in Deutschland (1856, 2 dln; 2de druk 1861)", — en eindelijk de gedichten: „Julian (1853)", — „Robert nnd Guiscard (1855)", — en „Lucius (1857)".

Eichens (Friedrich Ednard), een nitstekend gravenr, geboren te Berlijn den 27sten Mei 1804, bezocht reeds in 1816 de teekenschool der Académie van Schoone Kunsten aldaar en werd in 1819 toegelaten tot de graveerschool, waar hij gedurende 7 jaar het onderricht genoot van *Buchhörn*. Nadat hij eenige Académische prijzen behaald had, aanvaardde hij eene reis door Duitschland over Parijs naar Italië. Te Parijs werkte hij onder de leiding van *Forster* en *Richomme* en vervolgens nog drie jaar aan de school voor graveurs te Parma onder die van *Toschi*. Inmiddels bezocht hij Venetië, waar hij het beroemde beeld: „De dochter van Titiaan" teekende, hetwelk zich thans in het museum te Berlijn bevindt. In 1813 begaf hij zich naar Florence, waar hij eene teekening vervaardigde naar „Het visioen van Ezechiël" door *Rafaël*, benevens de portretten van den Groot-Hertog van Toscane en van zijne gemalin. Na een kort vertoef te Rome en te Napels keerde hij over Tyrol en München terug naar Berlijn, waar hij tot professor en tot lid der Académie benoemd werd. Sedert 1833 was hij werkzaam als leeraar in het teekenen bij de nijverheidsschool en overleed te Berlijn den 5den Mei 1877. Tot zijne kunstwerken behooren, behalve de reeds genoemde: „De aanbidding der Drie Koningen" naar *Rafaël*, — „De heilige Magdalena" naar eene schilderij van *Domenichino*, — het portret van *Toschi*, — dat van *Frederik de Groote* met zijne moeder en zuster, ten behoeve eener nitgave der werken van dien monarch, — „Maria met het Kind" naar *Steinbrück*, — het portret van den Minister *von Schön*, — en het portret van Koning *Friedrich Wilhelm IV* naar eene photographie van *Biow*. In den laatsten tijd hield hij zich bezig met het graveeren der cartons van *Kaulbach* voor de munrschilderijen in het nienwe museum te Berlijn, en het laatste gewrocht van zijne graveerstift was een Christuskop naar *del Piombo*. De voortbrengselen van *Eichens* getuigen van correctheid en van eene vaste en vaardige behandeling der graveernaald. — Zijn jongere broeder *Philipp Hermann Eichens*, geboren den 13den September 1812, bezocht het atelier van *Hensel*, doch bepaalde zich vervolgens bij de lithographie. In 1835 begaf hij zich naar Parijs, waar hij onder de beste steengravenrs gerekend werd. Later volbracht hij eene reis naar Opper-Italië, ging weder naar Berlijn, waar hij zich op de etsknnst toeiegde, en hij hondt zich sedert 1849 te Parijs daarmede bezig. Zijne gravures naar onde en nienwe meesters hebben hem een goeden naam bezorgd.

Eichhoff (Friedrich Gustav), een Fransch letterkundige, geboren te Havre den 17den Angustus 1799, studeerde te Parijs in de onde talen, bepaalde zich eerlang bij het Oostersch, inzonderheid bij het Sanskriet en werd onderwijzer der kinderen van den Hertog *van Orléans* (later Koning *Lodewijk Philips*). In 1830 zag hij zich benoemd tot bibliothecaris des Konings, legde zich toe op de nienwe talen en ontving in 1842 den titel van hoogleeraar in de buitenlandsche letterknnde te Lyon, waarna hij in 1855 benoemd werd tot inspecteur-generaal aan de universiteit te Parijs. Reeds in 1847 was hij lid geworden van het Institunt en hij overleed in Mei 1875. Van zijne geschriften noemen wij: „Etudes grecques sur Virgile (1825, 3 dln)", — „Parallèle des langues de l'Europe et de l'Inde (1836)", — „Histoire de la langue et de la littérature des Slaves (1839)", — „Tableau de la littératnre dn Nord au moyen âge en Allemagne, en Angleterre et en Scandinavie (1850)", — „Légende indienne sur la vie futnre (1852)", — „Etnde snr Ninivé, Persepolis et la mythologie de l'Edda (1855)", — „Poésie héroïque des Indiens comparée à l'epopée grecque et romaine (1860)", — „Concordance des quatre Evangiles (1861)" — en „Grammaire générale indo-enropéenne (1867)". Met *Suckau* ieverde hij een: „Dictionnaire etymologique des racines allemandes (1840; 2de druk, 1855)" en schreef een groot aantal leer- en schoolboeken en vertalingen.

Eichhorn. Onder dezen naam vermelden wij:

Johann Albrecht Friedrich Eichhorn, een Pruisisch staatsman, geboren te Wertheim den

2den Maart 1779. Hij studeerde te Göttingen, kwam vervolgens in Pruisischen staatsdienst, bekleedde verschillende rechtsgeleerde betrekkingen, wijdde zich in 1813 met den meesten ijver aan de zaak der volkswapening en voegde zich als vrijwilliger bij het Silezische armeekorps tot aan de verovering van Leipzig. Toen daarna den minister *von Stein* het bewind werd toevertrouwd over de landen, door de Verbondene Mogendheden bemachtigd, opende zich voor hem een nieuwe werkkring. Hij nam deel aan dat bewind, zooals blijkt uit zijn geschrift: „Die Centralverwaltung der Verbündeten unter den Freiherr von Stein (1814)". Bij het hervatten van den oorlog in 1815 werd hij onder den minister *von Allenstein* tot dergelijke werkzaamheden geroepen, en hij maakte zich zoowel verdienstelijk door het herkrijgen van de weggevoerde kunstschatten als door de vereffening van vele partikuliere vorderingen uit Pruisen, weshalve hij tot geheim legatieraad en in 1817 tot lid van den Staatsraad benoemd werd. In die dubbele betrekking nam hij deel aan de hervorming van het Pruisische staatsrecht en hij bejverde zich vooral, om handel en verkeer in Duitschland van alle knellende banden te bevrijden. In 1831 werd hij geheim legatieraad in werkelijken dienst en directeur in het ministerie van Buitenlandsche Zaken en in 1840 minister van Eeredienst, Onderwijs enz. Als zoodanig was hij sterk gekant tegen de vrijzinnige richting op kerkelijk en wetenschappelijk gebied, waardoor de spanning der gemoederen aanmerkelijk toenam. In 1848 moest hij met het geheele ministerie aftreden. Na dien tijd had hij korten tijd zitting in het Parlement te Erfurt, doch hield zich vervolgens van het staatstooneel verwijderd. Hij overleed te Berlijn den 16den Januari 1856.

Johann Gottfried Eichhorn, een uitstekend Duitsch geleerde. Hij werd geboren den 16den October 1752 te Dörenzimmern in het vorstendom Hohenlohe-Oehringen, studeerde te Göttingen en werd rector te Ohrdruff in het hertogdom Gotha en in 1775 hoogleeraar in de Oostersche talen aan de universiteit te Jena. In 1788 ging hij in die betrekking naar Göttingen, alwaar hij tot doctor in de theologie en tot mededirecteur der Koninklijke Sociëteit van Wetenschappen benoemd werd, den titel van geheim justitieraad verkreeg en de 25sten Juni 1827 overleed. Van zijne geschriften noemen wij: „Geschichte des ostindischen Handels vor Mohammed (1775)", — „Uebersicht des ältesten Denkmale der Arabischen Geschichte (1775)", — „Algemeine Bibliothek der biblischen Literatur (1777—1786, 10 dln)", — Einleitung in das Alte Testament (1824; 5de druk, 5 dln)", — „Einleitung in das Neue Testament (1824—1827, 5 dln)", — „Einleitung in die apokryphischen Schriften des Alten Testaments (1798)", — en een „Commentarius in apocalypsin Johannis 1791, 2 dln)". Voorts schreef hij: eene „Urgeschichte (1790—1793)", — „Die hebraïschen Propheten (1816—1820, 3 dln)", — „Allgemeine geschichte der Cultur und Literatur des neuern Europa (1746—1799, 2 dln, onvoltooid gebleven)", — „Literargeschichte (1799 en 1814, 2 dln)", — „Geschichte der Literatur von ihren Anfange bis auf die neuesten Zeiten (1805—1812, 6 dln, onvoltooid gebleven)", — „Uebersicht der Französischen Revolution (1797, 2 dln)", — alsmede verzamelingen van oorkonden, — eene „Geschichte der drei letzten Jahrhunderte (6 dln; 3de druk 1817—1818)" — en „Urgeschichte des erlauchsen Hauses der Welfen (1817)",

Karl Friedrich Eichhorn, een uitstekend beoefenaar der Duitsche staats- en rechtsgeschiedenis. Deze, een zoon van den voorgaande en geboren te Jena den 20sten November 1781, studeerde te Göttingen en vestigde zich aldaar als privaatdocent. Later vertoefde hij te Wetzlar, Regensburg en Weenen en werd in 1805 gewoon hoogleeraar in de rechten te Frankfort en in 1811 aan de universiteit te Berlijn. In 1813 snelde hij te wapen, werd ritmeester en eskadronschef en verwierf het IJzeren Kruis en de Wladimirorde. Na zijn terugkeer te Berlijn ging hij voort met zijne lessen, doch aanvaardde in 1817 het hoogleeraarsambt te Göttingen. Twee jaar later werd hij er tot Hofraad benoemd, doch zag zich wegens ziekelijkheid genoodzaakt, zijne betrekking neder te leggen en zich naar een landgoed bij Tübingen te begeven. In 1832 vatte hij het hoogleeraarsambt te Berlijn weder op, werd er tevens bij het ministerie van Buitenlandsche Zaken geplaatst en zag zich voorts benoemd tot lid der Académie. Na verloop van 2 jaar deed hij afstand van zijn professoraat, doch bekleedde bij voortduring verschillende aanzienlijke staatsambten en overleed te Keulen den 4den Juli 1854. Hij schreef eene: „Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte (1808—1823, 4 dln; 5de druk, 1843—1845)", — eene „Einleitung in das Deutsche Privatrecht mit Einschlusz der Lehnrechts (1823; 5de druk 1845", — en „Grundsätze des Kirchenrechts der Katholischen und Evangelischen Religionspartei in Deutschland (1831—1833, 2 dln)". Ook redigeerde hij met *Savigny* en *Göschen*, en later met *Rudorf* het „Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft".

Eichler (August Wilhelm), een verdienstelijk kruidkundige, geboren den 22sten April 1839 te Neukirchen bij Ziegenhain in Keur-Hessen, studeerde te Marburg in de wis- en natuurkunde, promoveerde op eene dissertatie: „Zur Entwickelungsgeschichte des Blattes mit besonderer Berücksichtigung der Nebenblattbildungen" en werd in 1861 assistent van *von Martius* te München, waar hij zich tevens vestigde als privaatdocent in de botanie. In 1870 werd hij hoogleeraar in de kruidkunde te Gratz, in 1873 te Kiel en in 1878 te Berlijn, waar hij in 1880 zitting nam in de Académie van Wetenschappen. Hij hield zich vooral bezig met nasporingen omtrent de ontwikkeling der bloem en schreef: „Ueber den Blütenbau der Fumariaceen Cruciferen und Capparideen (1865)", — nam eerst deel aan de uitgave der „Flora brasiliensis" van *von Martius* en vervolgde dit werk na den dood van laatstgenoemde. Daarin leverde hij de beschrijvingen van onderscheidene nieuwe soorten en vooral keurige monographieën van Cycadeën, Coniferen, Loranthaceën en Balanophoreën. Behalve onderscheidene bijdragen in tijdschriften, zoals: „Ueber die Bedeutung der Schuppen an den Fruchtzapfen der Araukarien (1862)", — „Lathrophytum, ein neues Balanophoreen-

geschlecht aus Brazilien (1883)", — „Ueber den Blütenbau von Canna (1873)", — „Beiträge znr Frage nach der Gymnospermie der Coniferen (1873)" enz., leverde hij het merkwaardig boek: „Blütendiagramme (1875—1878, 2 din)", — alsmede „Syllabus der Vorlesungen über specielle und medicinisch-pharmacentische Botanik (2de druk, 1880)".

Eichrodt (Ludwig), een Duitsch dichter, geboren den 2den Februari 1827 te Durlach bij Karlsruhe, studeerde te Heidelberg en Freibnrg in de rechten, wijsbegeerte en geschiedenis, was op verschillende plaatsen werkzaam bij de magistratuur en werd in 1869 benoemd tot ambtsrechter te Bühl bij Baden-Baden en in 1871 tot opperambtsrechter te Lahr. Van zijne geschriften vermeiden wij: „Gedichte in allerlei Hnmoren (1853; 4de druk, 1869)", — „Schneiderbüchlein (1853)", — „Leben und Liebe. Gedichte (1856)", — „Die Pfalzgrafen. Dramatisches Gedicht (1859)", — „Dentsches Knabenbnch; Weltruhm in Reimsprüchen (1865)", — „Alboin, dramatisches Gedicht (1865)", — „Rheinschwäbisch, Gedichte in mittelbadischer Mundart (1869; 2de druk, 1873)", — „Lyrischer Kehraus (1869, 2 din)", — „Lyrische Karikatnren, Anthologie (1869)", — „Biedermeiers Liederlust (1870)", — „Melodien, Lieder (1875)", — en „Hortus deliciorum, hnmoristische Anthologie (1876—1878, 3 din)".

Eichsfeld is het noordwestelijk gedeelte der Thüringer terrassen, het oord van den bovenloop der Unstrut en der Leine. Het verheft zich binnen eene lijn, getrokken over Wanfried aan de Werra, Mühlhousen, Sondershansen, Dnderstadt, Heiligenstadt en Witzenhausen als eene eenvoudige hoogvlakte, omstreeks 400 Ned. el boven den zeespiegel met toppen, die nog 100 Ned. el hooger zijn, zooals de Struth, de Rain bij Effeldra en de Ohmbergen. Tusschen deze laatste 2 (de beide Ohmbergen) ligt de Eichsfeider Poort. Ten zuiden beslaat Opper-Eichsfeld ⅔ de der opper-vlakte en is eene schelpkalkplaat met de hoofdplaats Heiligenstadt. Beneden-Eichsfeld is vlakker en warmer, van wouden, weiden en akkers voorzien en door eene nijvere bevolking bewoond.

Het vorstendom Eichsfeld telde in 1691 op 20 □ geogr. mijl 74000 inwoners over 3 steden, even zooveel vlekken en 150 dorpen verdeeld. Bij den Vrede van Lnneville (1802) werd het aan Pruisen toegevoegd, in 1807 bij het koningrijk Westfalen ingelijfd, in 1813 door Pruisen veroverd en in 1815 gedeeltelijk aan Hannover afgestaan, zoodat het thans weder geheel aan Pruisen behoort.

Eichstädt, weleer Aichstädt, een stadje in het Beiersche district Mittelfranken, ligt in eene diepe daikloof aan de Aitmühl. Zij telt slechts 7000 inwoners, doch het arrondissement op omstreeks 11 □ geogr. mijl 30000 ingezetenen. Men heeft in gemelde stad een kasteel van het hertogelijk geslacht *Leuchtenberg* met een fraai park en een merkwaardig kabinet van Brazilianse voorwerpen, een eerwaardig raadhnis en eene kerk met prachtig beschilderde glazen. Er zijn onderscheidene inrichtingen van onderwijs, en tegenover de stad, op eene rots ter hoogte van ruim 600 Ned. el, verheft zich het voormalig kasteel Wilibaldsburg met een heerlijk uitzicht in het dal der rivier. Het was oorspronkelijk wellicht een Romeinsch kasteel, later een jachtslot en vervolgens, tot 1725, de zetel der bisschoppen, terwijl het thans nog als kazerne wordt gebruikt. — Het bisdom Eichstädt, voorheen aanzienlijk en machtig, werd in 1802 in een vorstendom herschapen en aan Beieren toegevoegd. Het kwam voorts in het bezit van *Ferdinand*, groothertog van Toscane, die het in 1805 weder aan Beieren afstond, en viel in 1807 met het landgraafschap Lenchtenberg ten deel aan *Eugène Beauharnais*, die zich dientengevolge *Prins van Eichstädt* noemde. In 1854 hield het echter op een vorstendom te wezen.

Eichstädt (Heinrich Karl Abraham), een nitstekend Duitsch latinist, geboren den 8sten Augustus 1772 te Oschatz, studeerde te Leipzig in de godgeleerdheid en in de letteren, vestigde er zich als privaatdocent en werd er in 1795 bnitengewoon hoogleeraar in de wijsbegeerte. In 1797 begaf hij zich naar Jena, om er deel te nemen aan de redactie van de „Allgemeine Literaturzeitung". In 1803 werd hij er gewoon hoogleeraar in de welsprekendheid en dichtknnst en in hetzelfde jaar stichtte hij de „Algemeine Jenaische Literaturzeitung", die zich onder zijne redactie eene reeks van jaren door grondige boekbeoordeelingen onderscheidde. In 1804 zag hij zich benoemd tot eerste bibliothecaris der universen in 1809 tot geheim Hofraad. Hij overleed den 4den Mei 1848. Hij leverde nitmuntende nitgaven van verschillende Latijnsche schrijvers, vertalingen van belangrijke werken, „Opuscula oratoria", enz.

Eichthal (Gustave d'), een Fransch schrijver, geboren te Nancy den 22sten Maart 1804, sloot zich aan bij de secte der Saint-Simonisten, vertoefde na het ontbinden van deze geruimen tijd in Griekenland en schreef na zijn terugkeer: „Les deux mondes" tot inleiding voor het werk van *Urquhart*: „La Turquie et ses ressonrces (1836)". Voorts leverde hij als medestichter en secretaris van de Société d'ethnologie de werken: „Lettre sur la race noire et la race blanche (met *Urbain*, 1839)" en „Etndes sur l'histoire primitive des races océaniennes et américaines (1845, 2 din)", — vervolgens: „Les Evangiles (1863, 2 din)", — „Les trois grands peuples méditerranéens et le christianisme (1865)" (1865)", — „De l'usage pratique de la langue grecque (1864)", — „Les origines bondhiques de la civilisation américaine (1863)", — „La sortie d'Egypte d'après les récits combinés de Pentateuque et de Manéthon (1872)", — „Mémoire sur le texte primitif dn premier récit de la création (1875)", — en „Socrate et notre temps (1881)".

Eichwald (Ednard), een verdienstelijk Duitsch natuurknndige, geboren te Mitau den 4den Juli 1795, studeerde te Berlijn in de naturr- en geneeskunde, bezocht München, Weenen, Zwitserland, Frankrijk en Engeland en vestigde zich als privatdocent te Dorpat. In 1823 werd hij benoemd tot professor in de dier- en verioskunde te Kasan en ondernam in 1825 eene reis naar de Caspische Zee en in den Cancasus tot aan de grenzen van Perzië. Na zijn terugkeer werd hij hoogleeraar in de dierkunde en vergelijkende ontleedkunde

te Wilna, vanwaar hij in 1829 de westelijke provinciën van Rusland benevens het gouvernement Cherson tot aan de Zwarte Zee bezocht. Na het opheffen van de universiteit te Wilna bleef hij er secretaris der geneeskundige Académie, doch vertrok in 1838 als hoogleeraar in de natuurlijke historie naar Petersburg. Hij volbracht vervolgens op nieuw wetenschappelijke reizen in Esthland en Finland, in het gouvernement Petersburg en in Skandinavië. Het onderwijzen der palaeontologie aan eene mijnschool te Petersburg gaf aanleiding tot zijn onderzoek nopens de voorwereldlijke overblijfselen in Rusland, en hij volbracht hiertoe voorts eene reis naar den Eifel, Tyrol, Italië, Sicilië en Algiers. Hij heeft zich op het gebied der natuurlijke historie in Rusland een onvergankelijken roem verworven en overleed te Petersburg den 10den November 1876. Tot zijne belangrijkste geschriften behooren: „Reise auf dem Kaspischen Meere und in den Kaukasus (1834—1837, 2 dln)", — „Alte Geographie des Kaspischen Meeres, des Kaukasus und des südlichen Ruszland (1833)", — „Mémoire sur les richesses minéraies des provinces occidentales de la Russie (1835)", — „Ueber das silurische Schichtensystem von Estland (1840)", — „Plantarum novarum, quas in itinere Caspico-Caucasico observavit fasciculi (1831—1832, 2 dln)", — „Fanna Caspico-Caucasica (1840, met 40 afbeeldingen)", — „Beiträge zur Infusorienknnde Ruszlands (1844, enz.)", — „Zoologia specialis (1829—1831, 3 dln)", — „Die Urwelt Ruszlands (1840—1847)", — „Lethaea rossica (1852—1861)", — „Beitrag zur Verbreitung der fossilen Thiere Ruszlands (1857)", — „Analekten aus der Paläontologie und Zoologie Ruszlands (1872)", — en „Geognostisch-paläontologische Bemerkungen über die Halbinsel Mangischlak nnd die Aleutischen Inseln (1872)". Ook heeft hij eenige leerboeken in het Russisch geschreven. In 1851 kwam hij op pensioen en werd in 1852 benoemd tot staatsraad in werkelijken dienst.

Eider (De) of *Eyder*, eene rivier van Duitschland, ontspringt 2 geogr. mijl ten zuiden van Kiel in het Holsteinsche ambt Bordesholm uit eenige kleine meren. Zij stroomt tnsschen lage oevers eerst noordwaarts door het Westen- en Flemhoedermeer, wendt zich bij Landwehr als grensrivier tusschen Holstein en Sleeswijk westwaarts over Rendsburg en Friedrichstadt, ontvangt de wateren van de Sorga en de Treen en stort na een loop van 25 geogr. mijl bij Tönningen zich in de Noordzee. Bij Friedrichstadt heeft zij eene breedte van 300, bij Tönningen van 500 schreden bij eene diepte van 4 tot 5 Ned. el. Hare bevaarbaarheid neemt een aanvang bij Rendsburg, doch ter plaatse, waar zij zich westwaarts wendt, verbindt het Sleeswijk-Holsteinsche of Eiderkanaal haar met de Oostzee bij Kiel. Dat kanaal werd in 1777—1784 gegraven, waartoe men gebruik maakte van het riviertje Levensaue. Het heeft eene diepte van 3½ Ned. el bij eene spiegelbreedte van 32 Ned. el, eene lengte van 4¼ geogr. mijl en 6 sluizen, die echter slechts betrekkelijk kleine schepen kunnen doorlaten. Als grensrivier vervult de Eider in de geschiedenis der oorlogen eene belangrijke rol.

Eidereend (Anas mollissima) of *eidergans* is de naam van een zeevogel uit het noorden, die zich onderscheidt door zijne talrijke donsvederen, waardoor hij beveiligd is tegen de konde van het klimaat en van het water. Haar snavel gelijkt op dien der ganzen, — haar lichaam is plomp, — haar hals kort, — en haar gang waggelend.

De eidereenden honden haar verblijf ver in het noorden en komen zelden verder zuidwaarts dan tot de grenzen van IJsland. Ook verwijderen zij zich niet van het strand, vliegen zeer gebrekkig, maar zijn ongemeen ervaren in het zwemmen en duiken. Rondom de eilanden ten westen van Schotland, bij IJsland, Noorwegen en Groenland broeden zij in het laatst van Mei en het begin van Juni dicht bij het strand op bepaalde plaatsen, die wegens het kostbare dons aan de eigenaars groote voordeelen opleveren. Het kunsteloos nest, van wier en mos vervaardigd, wordt met het fijnste dons bekleed, hetwelk de vogels zich nitplnkken, terwijl het *levend dons* veel meer waarde heeft dan dat van den dooden vogel, en daarna leggen zij er 5 of 6 grijsachtig-groene eieren in. Het wijfje broedt met znlk eene volharding, dat het zich zelfs bij de komst van menschen niet verwijdert van het nest, — zelfs niet als het dons en de eieren

De eidereend.

worden weggenomen. Is dit gebeurd, dan bekleedt zij het nest ten tweedenmale en bij herhaalde berooving nogmaals met haar dons, zoodat de bezitter der broedplaats zich twee oogsten van dons verschaffen kan, zonder het broeden en alzoo de vermeerdering der vogels te verhinderen. Gednrende het broeden houdt het mannetje de wacht bij het nest en verdedigt het met moed tegen de aanvallen van andere dieren. Het vergaderde dons wordt gezuiverd, sterk geperst en in kleine zakjes tot hooge prijzen verkocht. Het vleesch der eidereenden is taai en traanachtig en wordt alleen door de Eskimo's gegeten. Op IJsland wordt het dooden van eidereenden gestreng gestraft. De Groenlanders en Kamtsjadalen vervaardigen van de gelooide vellen dier vogels zeer warme onderkleederen en honden hnnne eieren voor eene lekkernij. Op het dons komen bij de eidereenden groote, van eene olieachtige stof doortrokken dekvederen voor, waar het water niet doorheen dringt. Men heeft 2 soorten van eidereenden, namelijk de *kleine* (A. mollissima), die van boven wit en van onderen zwart is en ongeveer 3 Ned. pond weegt, en de *groote* (A. spectabilis), die een grooten, vleezigen bult op den donkergelen snavel draagt. Deze laatste komt vooral voor in de Stille Zee, aan de kust

van Siberië en aan die van Noord-Amerika.

Eierland is de naam van het noordelijk gedeelte van het eiland Tessel. Het was sedert 1630 door een dijk met Tessel verbonden en werd in 1835 geheel ingedijkt. Men vindt er Coksdorp met eene meestoof. Dikwijls stranden er schepen op de gevaarlijke *Eierlandsche gronden*.

Eierlijst noemt men in de bouwkunst eene gebeeldhonwde lijst, welke eene rij van staande eieren voorstelt, welke door pijlen gescheiden zijn. Men vindt haar in een volledig kapiteel der Ionische en samengestelde Orde, waar men tusschen de voluten 3 eieren plaatst. Ook worden de kroonlijsten van de Ionische en Corinthische Orden er mede versierd.

Eierolie of het vet van den dooier verkrijgt men hoofdzakelijk uit hoendereieren. De dooier bevat ruim 29% vet of 48 Ned. wichtjes olie. Men verkrijgt deze laatste, wanneer men de eieren kookt, de dooiers van eiwit bevrijdt en in een lucht- of waterbad droogt, totdat eene kleine hoeveelheid, tusschen de vingeren gewreven, vetachtig is, daarna die massa in kleine linnen zakjes doet en eindelijk tusschen 2 warme ijzeren platen uitperst. Men handelt echter nog beter, wanneer men met aether het vet uit de dooiers uittrekt en vervolgens den aether laat verdampen. De eierolie is donker geel, dikvloeibaar en aangenaam van smaak; zij stolt bij afkoeling. Zij verschaft aan het haar en de huid eene ongemeene zachtheid; men gebruikt ze om die reden bij het looien van lammeren- en geitenvellen, waarvan men fijne glacé-handschoenen vervaardigt. Intusschen wordt zij zeer licht ransig, doch deze zwarigheid vervalt door de toepassing der methode van *Balabine* tot znivering der olie. Hiertoe verwarmt men 2 pond eierolie met 1 pond aluinoplossing van 10° B. (een soortelijk gewicht van 1,072) onder gestadig omroeren met een ijzeren spatel tot 60° C., — men onderhoudt deze warmte een half uur en verwarmt daarna die massa totdat zij begint te koken. Hierbij ontstaat een wit schnim, dat allengs bruin wordt en verdwijnt. Nu neemt men het mengsel van het vuur, en na de afkoeling scheidt men de eierolie van de aluinoplossing, waarin alle verontreinigingen opgenomen zijn. Wordt zij daarna gefiltreerd en in flesschen bewaard, dan blijft zij lang goed. Men kan de eierolie ook verzeepen, en de hierdoor verkregene zeep verleent aan de huid eene groote mate van zachtheid. Eierzeep bestaat uit 2 deelen zuivere eieroliezeep, 32 deelen dooier, 1 deel stijfsel en een weinig welriekende olie. De eierolie wordt dikwijls nagemaakt, doch men kan de valsche veelal onderscheiden van de echte. daar deze bij 8° C. reeds boterachtig wordt. Er is echter ook een mengsel van boomolie, was enz., dat bij die temperatuur reeds week wordt.

Eierplant is de naam van eenige plantensoorten, die tot het geslacht *Solanum* en tot de familie der *Solaneën* behooren. Men rangschikt ze onder eene afdeeling van Solanum, die *Melongena* wordt genoemd. Een vorm dier planten is *Solanum ovigerum Dunal*.

Eierstok noemt men bij planten en dieren dat orgaan, waarin de eieren ontstaan. Bij planten wordt het echter meer algemeen het *vruchtbeginsel* (ovarium) genoemd. De gesteldheid van dat orgaan is bij de verschillende planten en dieren zeer verschillend. Bij de planten en bij vele dieren van lageren rang blijft het ei in den eierstok; het wordt er bevrucht en min of meer ontwikkeld. Het plantenei wordt ook *zaadknop* genoemd; een rijpen zaadknop heet men zaad. Eene *vrucht*, het rijp geworden vruchtbeginsel, bestaat uit den vruchtwand met het hierin voorhanden zaad. — Bij de vrouwelijke zoogdieren vormen de eierstokken 2 klierachtige, in het bekken ter rechter- en linkerzijde van de baarmoeder gelegene organen, die van buiten door een vezelig en een glad vlies omgeven en van binnen in vakken verdeeld zijn. In die vakken liggen de Graafsche folliculi of eiblaasjes, waarin het eigenlijke ei ontstaat. Zij worden van tijd tot tijd verbroken, waarna het ei in de eileiders glijdt, om naar de baarmoeder af te dalen. Door ophooping van bloed (bij menstruatie en bronst) ontstaat eene soort van ontsteking op de plek, waar een rijp ei zich bevindt, zoodat hierdoor het breken dier vliesjes bevorderd wordt. Er blijft dan een open vliesje achter. Door het wegnemen der eierstokken wordt het wijfje onvruchtbaar gemaakt. — Ontsteking, verzwering en kanker in de eierstokken zijn geene zeldzame ziekten. De ontsteking gedurende de menstruatie strekt zich wel eens zoo ver uit, dat zij niet alleen den geheelen eierstok, maar ook het buikvlies aantast, weshalve in dat tijdperk steeds omzichtigheid is aan te bevelen. Dikwijls komt waterzucht der eierstokken voor; de Graafsche folliculi zijn dan met water gevuld en vormen te zamen een gezwel van aanmerkelijken omvang, dat wel eens openbarst, maar meestal kunstmatig geopend moet worden. Met goed gevolg heeft men in zoodanig geval de exstirpatie of de verwijdering van den geheelen eierstok toegepast.

Eifel (Eiflia) noemt men de bergstreek, tusschen de Moesel, de Rijn, de Roer en de Pruisische Rijnprovincie gelegen. Te voren behoorde zij, onder den naam van *Eifelgau*, aan het aartsbisdom Trier. Het *Eifelgeberyte*, dat aan de éene zijde met het Hooge Veen en aan de andere met den Hondsrug verbonden is, verheft zich gemiddeld slechts 500 Ned. el boven de oppervlakte der zee en draagt de sporen van vulkanische uitbarstingen en watervloeden. De Eifel is over het geheel een bar en woest gewest, doch tevens merkwaardig door zijne uitgedoofde vulkanen, keteldalen, kratermeren, minerale bronnen en fossielen. Het is doorsneden van onderscheidene riviertjes, die hier door naakte rotsen bruisen en daar weder vruchtbare dalen vormen. De voornaamste zijn de Erft, de Our, de Prüm, de Kyll, de Lieser, de Nette en de Ahr. Lei-zand-, kalksteen, dolomiet en ijzererts worden er afgewisseld door basalt-, phonoliet- en trachietgevaarten, die, door eerstgenoemde heenbrekend, kegels vormen met kraters en breede lavastroomen. Het meestberoemde meer is er de Laachersee, welke men langs het fraaie en merkwaardige Brohlthal bereikt. Niet ver van dat meer bevinden zich de groote basaltgroeven van Nieder-Mending. — Het noordelijk gedeelte dezer bergstreek heet de *Vordereifel*, het noordwestelijk de *Hohe Eifel*,

en het zuidwestelijk de *Schnee-eifel* (Schneifel). In den *Hohe Eifel* verrijzen de hoogste bergtoppen, zooals de Hohe Acht bij Adenau (775 Ned. el), de Nürburg (700 Ned. el) en de Ernstberg (iets hooger). In den Schnee-eifel verheft zich de Weiszenstein ter hoogte van 700 Ned. el. De Mitteleifel, eene bergvlakte tusschen den Schnee- en Hoheneifel, wordt met den Vordereifel ook de *Vulkanische Eifel* genoemd, en is eene steenachtige, barre, sombere landstreek met eenige armoedige dorpen, die door weinigbeschaafde, maar brave en tevredene menschen bewoond worden.

Eigenbelang is het belang, dat iemand stelt in zich zelven. Er is dus een geoorloofd en noodzakelijk eigenbelang, daar wij zonder genoemde belangstelling niet voor ons zelven — voor ons levensbehoud, voor onze ontwikkeling, voor ons geluk — zouden zorgen. Wanneer echter die zorg zóo vér gaat, dat wij onze belangen ten koste van die van anderen zoeken te bevorderen, dan vervallen wij tot eene ongeoorloofde en hoogst berispelijke *zelfzucht* (zie aldaar), welke het bijzonder belang hooger stelt dan het algemeen belang. Tegenover deze zelfzucht staat de zelfverloochening, namelijk het bevorderen van het heil van anderen ten koste van eigene voorrechten. Hierdoor wordt echter het ware eigenbelang geenszins ter zijde geschoven; immers wanneer men door zelfverloochening de bewustheid verwerft, dat men meer dan iemand het goede bevorderd heeft, en die bewustheid ons gelukkig maakt, dan is het verkrijgen hiervan een edel zelfbelang.

Eigendom. De beoefenaren van de wijsbegeerte des rechts hebben zich sinds lang bezig gehouden met de vraag naar het wezen, den oorsprong en de noodzakelijkheid van den eigendom. Niet alzoo de staathuishoudkundigen; — tot op het einde der vorige eeuw spraken ze over die vraag ternauwernood: zij namen den eigendom eenvoudig aan als feit, als bestaand maatschappelijk verschijnsel en bouwden daarop hunne redeneeringen voort, alsof er over de rechtmatigheid, de doelmatigheid en de noodzakelijkheid van dat verschijnsel geen verschil van gevoelen kon bestaan. Dit duurde voort totdat de hervormers der maatschappelijke toestanden, de communisten en socialisten, als grondslag hunner voorgenomen hervorming stelden de afschaffing — geheel of gedeeltelijk — van den eigendom, die tot dusver als onbetwistbaar was aangenomen. Naarmate hij feller werd aangevallen, zocht men met scherper redeneeringen den grondslag der maatschappelijke orde, welvaart en vrijheid tegen die aanvallen te verdedigen. Men deed onderzoek naar den oorsprong des eigendoms en beproefde de noodzakelijkheid van zijn bestaan aan te toonen. Men zocht de argumenten vóor en tegen bij de ondere juristen en philosophen en vond dáar in verschillende redeneeringen onderscheidene gronden opgegeven. In hoofdzaak komen die oudere schrijvers hierin overeen, dat in den oorspronkelijken toestand de goederen — dat is voornamelijk de grond — zonder heer waren, aan niemand toebehoorden. Namen nu eenige personen eene strook gronds in bezit, dan kon dat ingenomen deel óf het gemeenschappelijk goed van allen blijven óf aan ieder kon een deel daarvan worden toegewezen. Handelde men volgens de laatste wijze, dan ontstond de *privaat eigendom*. En dit was volgens de meeste schrijvers bijna overal het geval. De individuën namen eik voor zich bezit van de vrucht der natuur, die hen kon voeden, van de huid van 't dier, die hun tot dekking kon strekken, van de strook gronds, waarop zij hun vee konden weiden, hun graan konden verbouwen. Dat was de inbezitneming, de *occupatio*, 't begin — om het zoo te noemen — van allen eigendom. Daarmêe was de eigendom als feit voldongen, maar hoe werd het een recht? — En is de privaat eigendom een recht, dat door alle geslachten heen geëerbiedigd moet worden? — Elk individu nam voor zich op zijne bent in bezit: nitdrukkelijk of stilzwijgend — en dit meestal — kwamen zij overeen, om elkander het vrije genot en het rustig bezit der geoccupeerde zaken te waarborgen: het contract, uitdrukkelijk of stilzwijgend gesloten, waarop de Staat als organisatie der maatschappij steunt, nam in zijn inhoud als bestanddeel op de eerbiediging van elks eigendom, dien iemand zich op zekere zaken had verworven. Naast die toeëigening en die overeenkomst trad een derde grond op, voorzeker nog de gewichtigste.

De toeëigening, de in bezitneming zelve der natuurgaven eischt van den mensch reeds zekere inspanning, eenigen arbeid; doch deze is slechts het begin van de reeks der veranderingen, welke hij die natuurgeschenken doet ondergaan: m. a. w. de mensch besteedt zijn arbeid aan de natuurproducten en vermeerdert daardoor oneindige malen de waarde er van. Zonder dien arbeid is deze waarde zeer gering; aan dien arbeid hebben al de rijkdommen, waarin de menschen zich verhengen, hun ontstaan te danken. Zonder arbeid niets; door arbeid alles. De meeste schrijvers vinden dan ook ten slotte den rechtsgrond van het bestaan van den eigendom in den arbeid. Niet allen. Daar zijn er, die den grond van den eigendom geplaatst vinden in de wet: anderen, die blijven volhonden, dat gemeenschappelijk eigendom van allen aan alles de oorspronkelijke toestand in de maatschappij was, — een toestand die alleen door 't geweld der sterkeren ten nadeele der zwakkeren verkeerd is in de aanneming van den privaateigendom, — een toestand, die nog heden in 't belang van allen, in 't leven teruggeroepen en bestendigd moet worden. Deze schrijvers ontkennen den aard van den eigendom. Zij verwarren zijn wezen met de uiterlijke waarborgen, die de wet geeft, om dat wezen in stand te houden en te beschermen. De wet geeft geen eigendom, zij erkent hem slechts en regelt zijne uiterlijke vereischten. Ieder persoon heeft recht op zijn persoon, op zijne krachten, zijne eigenschappen, zijne kennis. Niemand, dan de verdediger der slavernij als rechtsinstituut, ontkent dat. Moet hij het nu ook niet zijn van de vrucht van de inspanning dier krachten? — Moet hij geen recht hebben op datgene, wat hij door zijn arbeid verworven heeft? — Wederom weinigen, die hierop ontkennend antwoorden. Is de mensch wezenlijk een individu, een rechtspersoon, dan moet men hem wel het recht toekennen op hetgeen hij door eigen inspanning en ont-

bering heeft onderworpen aan zijne macht; zonder dat geene zelfstandigheid, geene vrijheid, geen rechtskring, geene spaarzaamheid. Nu komt de wet en stelt de wijzen vast, waarop de eigendom wordt verkregen, behouden en verloren, zoodat hij in het genot en de beschikking daarover worde gehandhaafd en beschermd tegenover ieder ander, die geene betere aanspraken op dien eigendom kan laten gelden. Uit die wetsbepalingen wordt het juridisch begrip van eigendom geconstrueerd. De wet schept dus niet het begrip *eigendom*: zij erkent het als bestaande, als noodzakelijk verknocht aan den aard en het wezen van den mensch: zij omschrijft, regelt, en beperkt zoo noodig — in 't belang van allen — dat begrip en verheft alzoo den bestaanden feitelijken toestand tot een wettelijken.

Wat men zich dus ook voorstelle als rechtsgrondslag van den eigendom: den uitdrukkelijken wil van den Schepper, — de wet of eene stilzwijgende overeenkomst als oorsprong van alle rechtsbetrekkingen, — of een feitelijk bezit, op welke wijze ook verkregen, dat in het verloop van tijd tot recht is verheven — de eigendom vindt als maatschappelijk verschijnsel zijn grond en zijne reden in het wezen zelf der maatschappij. Tot vervulling zijner behoeften moet de mensch de stoffelijke gaven der natuur gebruiken: daarvoor moet hij ze zich afzonderen en toeëigenen; deze toeëigening is de eerste daad van voortbrenging: elke latere daad van vervorming en bewerking heeft hetzelfde doel: het dienstbaar maken der afgezonderde natuurgave aan de behoefte. 't Gevolg is en moet zijn: *eigendom* der toegeëigende zaak; de vervulling der behoefte door voortbrengenden arbeid is er de grondslag van. Het doet niets tot het wezen van den eigendom af, tot vervulling van welke behoefte de mensch de zich toegeëigende zaak gebruikt, noch in welken vorm hij het gebruikt, veranderd of onveranderd; noch of hij oogenblikkelijk geniet of dat genot uitstelt: noch of hij het gebruikt, om iets anders te bekomen, dat eveneens tot vervulling eener behoefte zal dienen, of tot nieuwe voortbrenging van andere zaken; noch of hij zelf het voortbrengsel geniet, of het aan anderen afstaat; noch of hij alleen het door zijn arbeid verworven heeft of de medewerking van anderen heeft te hulp geroepen, wier dienst hij door een daaraan geëvenredigden wederdienst vergeldt. Uit dit beginsel vloeit voort, dat de zaak, die reeds iemands eigendom is, niet meer door toeëigening de eigendom van een ander kan worden; wèl kan de wet in 't belang der openbare orde, op grond van algemeen heerschende rechtsbegrippen, of tot heil van de geheele maatschappij de wijze dier toeëigening regelen en haar zekere grenzen stellen; doch zulks doet zij, om dezelfde redenen, evenzeer met de beschikking en het genot van den eigendom; het beginsel wordt daardoor niet getroffen. Voor onbeperkte uitzetting zijn 's menschen behoeften vatbaar; oneindig rijk zijn de gaven der natuur, die tot hare vervulling kunnen dienen. De mensch heeft begeerte naar die vervulling, dat is voor hem de prikkel tot arbeid; daarin ligt de bron van allen maatschappelijken rijkdom. Het eigenbelang is de drang tot inspanning, tot vermeerdering van eigen rijkdom, tot bevordering der welvaart van allen. Ontneem nn den mensch het genot en de beschikking over het voortbrengsel van dien arbeid, en de veer, die het raderwerk van den maatschappelijken arbeid in beweging houdt, is verlamd. Zekerheid van genot en beschikking is noodzakelijk: — zonder die zal van sparen en kapitaalvorming geene sprake zijn. Elke inbreuk, hoe verwijderd ook op die zekerheid, schaadt de arbeidzaamheid en de spaarzaamheid. Crediet is dan evenmin mogelijk. Zonder arbeid, zonder sparen, zonder crediet gaat de maatschappij eene onvermijdelijke verarming te gemoet: algemeene armoede is dan 't noodzakelijk gevolg.

Deze beginselen, waarop naar ons inzien de eigendom berust, zijn zoo eenvoudig, zoo waar, dat het verwondering baart, hoe tegen zijn bestaan zoo'n felle strijd is losgebarsten. Vanwaar dat verschijnsel? — In het laatst der vorige eeuw vooral stonden hervormers op, die de kwalen der maatschappij wilden genezen door hare geheele of gedeeltelijke opheffing. De groote kwaal, die ze ontdekten en trachtten te heelen, was deze: de groote ongelijkheid in het lot van armen en rijken; — het feit, dat de beschaafde maatschappij in rijkdom en derhalve in welvaart vooruitging, erkennende, beweerden zij, dat die vermeerdering grootendeels, zoo niet uitsluitend, ten bate komt van de reeds meer bevoorrechten, zoodat de klove tusschen de rijken en armen steeds grooter werd, terwijl verreweg het grootste gedeelte der bevolking behoort tot de laatste klasse, die nog voortdurend in aantal toeneemt. De ongelukkige toestand der talrijke klasse van fabriekarbeiders in de groote steden en van de plattelandsbevolking in 't algemeen wekte hunne aandacht; grootendeels door edele drijfveêren bewogen, peinsden zij op middelen tot verbetering en meenden dat gevonden te hebben in de afschaffing van den privaat eigendom. Geheel nieuw was hunne beschouwingswijze niet; in de oudheid bij verschillende volken vinden we reeds sporen van dezelfde beginselen. Bij meer dan één schrijver, jnrist en wijsgeer, konden ze argumenten opdoen voor hunne leer. Die verschillende stelsels van hervorming, waarop we het oog hebben knnnen we samenvatten onder de namen *communismus* en *socialismus*. Meer of minder logisch passen zij het gemeenschappelijk beginsel, gemeenschap van alle goederen onder allen, toe en wijzigen het naar de verschillende inzichten hnnner hoofdleeraren; — in hoofdzaak zijn ze het over deze stellingen eens: de bestaande toestand deugt niet; het verkeerde van den toestand is te wijten aan het bestaan van den privaatelgendom; deze is dus schadelijk, onbillijk en onrechtmatig; hij moet vervangen worden door een meer of min consequent doorgevoerd gemeenschappelijk bezit der aardsche goederen, hetwelk aan ieder een aan zijne behoeften en krachten — zeggen sommigen — geëvenredigd genot verzekert, zonder aan lemand het indivldneel onbeperkt bezit en genot — den eigendom — van eenige zaak over te laten. 't Krachtigst ligt hnn streven uitgedrukt in deze uitspraak van één der hoofdleeraren van 't commnnismus, *Proudhon*, gestorven in 1865: „La propriété c' est le vol",

namelijk, diefstal, door den privaat-eigenaar begaan aan de gemeenschap, — aan wiens in 1840 verschenen hoofdwerk: „Qu'est ce que la propriété" de eer der grootste bestrijding te beurt viel, onder anderen in een hoofdwerk van *Thiers* „De la propriété", uitgekomen in 1849.

Hoe goed de bedoeling zij dezer wereldhervormers; hoeveel waars er zij in hunne redeneeringen; welken invloed ten goede zij op de wetenschap en de practijk hebben uitgeoefend, — hunne stelsels lijden alle aan deze kolossale fout: zij houden geene rekening met den mensch, dat wezen, dat met zijns gelijken juist de maatschappij vormt; hunne stelsels zullen alle in werking georacht kunnen worden in eene wereld die bevolkt is met eene geheel andere soort van wezens, dan de tegenwoordige menschenkinderen. Zie de verdere uitwerking dezer stelsels onder de artikels *Communismus* en *Socialismus*.

Bijzondere bestrijding van verschillende kanten, vooral van de zijde der pas-behandelde hervormers, ondervond eene soort van eigendom, namelijk, die van den grond. Terwijl zij de onvermijdelijkheid van den privaateigendom in het algemeen erkennen, omdat de goederen, welke wij door onzen arbeid voortbrengen en tot vervulling van onze behoeften verteren, door ons wel toegeëigend moeten worden, beweren zij tegelijk, dat de grond zelf nooit een voorwerp van toeëigening kan worden; vooreerst, omdat hij geen voortbrengsel van onzen arbeid is, en voorts, omdat hij nooit een voorwerp kan heeten, dat tot vervulling onzer behoeften strekt. De aarde, wél de oorsprong onzer rijkdommen, is zelve geen deel daarvan. Anderen beschouwen de aarde als eene soort van werkplaats van onderscheidene in onbepaalde mate voorhanden zijnde natuurkrachten, die te zamen als 't ware de vruchtbaarheid vormen en die evenmin het bijzonder eigendom van enkelen behooren te zijn of eigenlijk kunnen worden, als de lucht en het zonnelicht. Deze beweringen kunnen niet zonder tegenspraak en weêrlegging blijven. De eigendom van den grond berust op dezelfde beginselen, als waarop de noodzakelijkheid van allen eigendom gebaseerd is. Hij, die zich een stuk grond toeëigent, om daarvan vruchten te trekken, verwerft zich door deze toeëigening de heerschappij over natuurkrachten, die regelloos en doelloos werken, en dwingt ze door zijn arbeid, om in eene bepaalde richting werkzaam te zijn, zoodat ze vruchten voortbrengen, geschikt tot vervulling van 'smenschen behoeften. Toeëigening en arbeid zijn dus ook hier noodzakelijk — vervulling van behoeften is ook hier een onbetwistbaar doel; de grondslagen van den eigendom in 't algemeen zijn dus ook hier voor dien van den grond in 't bijzonder aanwezig. De grond der verkeerde voorstelling onzer tegenstanders zit én in het verkeerde begrip, dat zij zich gevormd hebben van het voortbrengen — dat zij opvatten als het scheppen of ten minste vormen van voorwerpen — én in de onjuiste feitelijke voorstelling, alsof we den grond in den tegenwoordigen toestand, geschikt tot bebouwing, zoo van de natnur ten geschenke hadden ontvangen, terwijl men daarbij natuurlijk geheel over het hoofd ziet, dat hij zijne deugdzaamheid voor een groot deel te danken heeft aan eene onophoudelijke besteding van arbeid en kapitaal.

De hoeveelheid der vrucht doet tot de rechtmatigheid van 't beginsel niet af; evenmin de dnur van den tijd, waarover 't genot loopt; noch of de arbeider de vruchten zelf geniet of tegen andere inruilt; noch of hij bij het verkrijgen den dienst van anderen gebruikt; ook niet of de eigenaar aan anderen dien grond afstaat als middel tot verkrijging van nieuwe vruchten. Grondeigendom is dus evenzeer gerechtvaardigd als elke andere eigendom. Zekerheid van dezen eigendom is hier vooral noodig, om aan te sporen tot arbeids- en kapitaalbesteding, omdat de vrucht van de inspanning hier veelal loopt over eene lange reeks van jaren. Anderen hebben de bezwaren tegen den eigendom in 't algemeen en tegen dien van den grond in het bijzonder teruggebracht tot bezwaren alleen tegen de erfelijkheid van den eigendom; wij verwijzen hieromtrent naar het artikel *erfrecht*. Bijzondere bedenkingen tegen den grondeigendom, ontleend aan zijn vaak onrechtmatigen oorsprong, vinden hare weêrlegging onder het artikel *verjaring*. Bijzondere grondeigendom is en blijft voorzeker het krachtigste middel, om de maatschappij zoo geregeld en ruim mogelijk te voorzien van de middelen tot vervulling der eerste levensbehoeften. Bijzondere eigendom sluit in zich het gebruik van en de beschikking over de enkele goederen door enkele personen, ieder voor zich. Het maatschappelijk verkeer eischt in 't belang van allen, dat deze beschikking en dit gebruik niet volkomen onbeperkt zijn. Evenmin als de mensch in de maatschappij naar willekeur kan handelen en spreken, evenmin kan hij volkomen naar goedvinden beschikken over en gebruik maken van hetgeen hij het zijne noemt. Vele en velerlei zijn de beperkingen, waaraan de eigendom is onderworpen. In drie klassen kan men ze splitsen: zij zijn óf gegrond in geweld en willekeur, óf in de heerschende rechtsbegrippen, óf in overwegingen van publiek belang, waarvoor het privaat belang dan wijken moet. De eerste klasse herinnert aan ruwe en onbeschaafde tijden, waarin de weldadige invloed van den Staat zich nog zwak doet gevoelen; de beide volgende klassen heeft men in de bepalingen der wetten van alle volken door alle tijden heen. Die rechtsbegrippen over den eigendom en de overwegingen van algemeen belang, die tot zijne beperking leiden, hangen van zelf te zamen met de mate van ontwikkeling en beschaving, die de maatschappij heeft weten te veroveren. 't Begrip eigendom zelf is dan ook geen absolnut voor alle tijden en volken gelijk vaststaand begrip; het heeft overal een historisch wezen, is het product eener geleidelijke ontwikkeling, die nergens afgeloopen, in minbeschaafde nog paa, in andere in 't geheel nog niet begonnen is. Over de vraag: aan wien de eigendom van den grond toekomt, bestaat in vele landen nog groot verschil van gevoelen. Talloos en zeer verscheiden van aard zijn in elken maatschappelijken toestand de beperkingen van den eigendom; bij de voortgaande ontwikkeling onzer maatschappij bestaat zelfs de strekking, om ze meer en meer te vermenigvuldigen. Vandaar de moeielijkheid

om eene passende, afgeronde definitie van den eigendom te geven. De wetgevingen — ook de onze — trachten ze te geven, maar alle lijden aan het gebrek, dat zij aan den éénen kant veel te ruim zijn, en dit aan de andere zijde verhelpen willen door beperkingen, die het eens gegeven hoofdelement grootendeels — soms schijnbaar geheel — vernietigen. Maar alle beperkingen behooren onderworpen te zijn aan deze beide voorwaarden: dat zij geene willekeurige en onrechtvaardige verkortingen behelzen, en dat zij wezenlijk slechts dienstbaar zijn aan het *algemeen* belang.

Over den zoogenaamden *intellectueelen* eigendom zie *Kopierecht* en *Nadruk*.

Art. 625 van ons Burgerlijk Wetboek omschrijft eigendom, als volgt: „eigendom is het recht, om van eene zaak het vrij genot te hebben en daarover op de volstrekte wijze te beschikken, mits men er geen gebruik van make strijdende tegen de wetten of de openbare verordeningen, daargesteld door zoodanige macht, die daartoe volgens de Grondwet de bevoegdheid heeft, en mits men aan de rechten van anderen geen hinder toebrenge; alles behoudens de onteigening ten algemeenen nutte tegen behoorlijke schadeloosstelling ingevolge de Grondwet". Men ziet, uit het herhaalde „mits" met hetgeen daarop volgt, in verband met het vooropgestelde beginsel, dat ook deze bepaling wel lijdt aan het boven opgemerkt euvel. In de taal der juristen verstaat men onder eigendom zoowel het recht zelf, als de zaak, het voorwerp er van. Het is het meest uitgebreid zakelijk recht dat de wet kent; de eigenaar heeft van zijne zaak het genot en de beschikking zoo ruim als maar mogelijk is; de beperking van zijn genot door een recht van anderen op de zaak blijft natuurlijk mogelijk, wanneer door de wet of den wil des eigenaars zulke rechten zijn toegekend; b. v. het recht van vruchtgebruik, van erfdienstbaarheid of eenig ander. Maar hij, die zulk een recht beweert, moet dat bewijzen; ieder eigendom wordt vermoed vrij te zijn.

Onze wet erkent de volgende wijzen van eigendomsverkrijging: toeëigening, natrekking, erfopvolging, verjaring, levering ten gevolge van een rechtstitel van eigendomsovergang en de voltrekking van een huwelijk.

Eigendom is het meest algemeene recht, dat iemand op eene zaak kan hebben; het vereenigt in zich alle andere zakelijke rechten, die bestaanbaar zijn. Daartoe behooren bepaaldelijk het recht van bezit, en van genot; het recht om er de vruchten en voordeelen van te trekken; het recht om er over te beschikken, en alle anderen van dat genot en die beschikking te weren, en om de zaak van hem, die haar onder zich heeft, terug te vorderen. Zie *Reclame*, *Revindicatie*.

Eigenliefde, zie *Zelfzucht*.

Eigenschap (Eene) is een onderscheidend kenmerk van een persoon of zaak. Men verdeelt de eigenschappen in *wezenlijke* (noodzakelijke), welke aan een persoon of zaak niet kunnen ontbreken zonder dat deze ophouden te zijn wat zij wezen moeten, en die wederom zijn verdeeld in *constitutieve* (oorspronkelijke), zooals het bezit der rede bij den mensch, en in *consecutieve* (afgeleide), zooals de vatbaarheid voor dwaling, — in *uitwendige* (toevallige), die bij een persoon of zaak afwezig kunnen zijn zonder dat deze ophouden te zijn wat zij wezen moeten, — in *eigenaardige*, welke bij een persoon of zaak uitsluitend voorkomen, — en in *gemeenschappelijke*, welke aan vele min of meer gelijksoortige lichamen gemeen zijn.

Eigenwaan, zie *Hoogmoed*.

Eigenzinnigheid is een gemoedstoestand, die, wanneer er bij kinderen geen acht op geslagen wordt, een zeer gevaarlijk karakter kan aannemen. Zij is, uit een psychologisch oogpunt beschouwd, een hardnekkig willen, dat uit eene heerschende begeerlijkheid voortspruit; gevoelt het kind geene begeerlijkheid, dan ontstaat er geen wil en alzoo geene eigenzinnigheid. Onderstel, dat men een gezond kind steeds na het ontvangen van voedsel in de wieg gelegd heeft, zonder het door dragen in slaap te sussen, dan zal znlk een kind ook geen verlangen gevoelen om gedragen te worden. Heeft echter de moeder bij de geringste onrust van den kleine dezen steeds uit de wieg genomen, om er meê op te trekken, dan zal het kind bij elk min-aangenaam gevoel hartstochtelijk verlangen, dat het uit de wieg genomen en gedragen worde. Hier ligt doorgaans de kiem der eigenzinnigheid. Voldoet de moeder aan dit verlangen, dan zal het kind allengs meenen, dat er onrecht geschiedt, zoo niet aanstonds al zijne behoeften worden bevredigd. Is echter de moeder verstandig genoeg, om niet toe te geven, dan zal het kind spoedig ontwaren, dat het schreien niet baat, en zijn eigen zin zal buigen onder dien der moeder. Het verwende kind meent in zijn schreien een middel te bezitten, waardoor het al zijne wenschen bevredigen kan, en het maakt van dat middel gebruik met eene hardnekkigheid, die wij met den naam van eigenzinnigheid bestempelen. Zulke kinderen groeien op tot heerschzuchtige en trotsche wezens, die eischen, dat alles voor hun wil zal bukken, zoodat zij verre blijven van de zelfopofferende, vredestichtende liefde.

Het is duidelijk, dat men bij gezonde kinderen reeds aanstonds maatregelen kan nemen, om de eigenzinnigheid te verhoeden of te vernietigen. Men kan hiertoe moeielijk algemeene regels geven, daar veelal naar omstandigheden dient gehandeld te worden. Dit echter is zeker, dat eene moeder, die over dit gewichtig deel der opvoeding niet ernstig nadenkt en ten opzichte van hare kinderen geene maatregelen neemt, om ze met liefde en tevens met kracht te leiden, allicht veel verdriet van hen beleven zal Uitmuntende middelen, om de eigenzinnigheid te vernietigen zijn voorts in de eerste plaats afleiding van de gedachten, die haar veroorzaken, en in de tweede plaats omgang met andere kinderen. Een hoogen graad van eigenzinnigheid noemt men *halsstarrigheid* of *koppigheid* Een eigenzinnig mensch is eene carricatuur van een mensch van vaste beginselen.

Eiger (De) is één van de hoogste toppen van het Berner Oberland. Hij verheft zich ten zuiden van het Grindelwalddal in de gedaante van een steilen kegel ter hoogte van 3 975 Ned. el. Hij is het eerst beklommen door *Harrington* in 1858. Men bestijgt hem doorgaans van de zijde van den Kleinen Scheldeck.

Eik (Quercus *L.*) is de naam van het merkwaardigste geslacht uit de familie der *Napjesdragers* (Cupuliferen). Het omvat een groot aantal soorten, en deze zijn meestal wondboomen, die in Zuid- en Midden-Europa, voorts in Noord-Amerika en in Azië groeien. In de bergstreek (den kouderen gordel) der Soenda-eilanden bedraagt het aantal soorten niet minder dan 44. De soorten hebben zeer verschillend loof. Dit is bij sommige altijd groen, — bij andere afvallend. De bladknoppen zijn in den regel met een groot aantal schubben bedekt en de mannelijke bloemen tot okselstandige katjes vereenigd. Het bloemdek is dunvliezig, stervormig en in een aantal slippen (4—7) gesplitst. De vrouwelijke bloemen staan alleen of vereenigd in de bladoksels; zij zijn zittend of op lange stelen geplaatst. Het bloemdek is hier met het vruchtbeginsel samengegroeid. De vrucht, eikel genaamd, is een lederachtig nootje, in een bekertje of napje van vergroeide schutbladen geplaatst. Er zijn soorten, bij welke deze vrucht eerst in den herfst van het tweede jaar tot rijpheid komt. — Van de soorten noemen wij den *gesteelden eik* (Q. pedunculata *Ehr.*), die zich onderscheidt door kortgesteelde bladeren en langgesteelde vruchten. Hij heeft aanvankelijk een onregelmatigen stam, doch verliest na verloop van eene halve eeuw zijne takken tot eene hoogte van 20 Ned. el. De schors is in de jengd groen en wordt later grijs door kurkvorming aan de oppervlakte. Hij heeft een zeer diepgaanden penwortel en eerst na verloop van 6 of 8 jaar ontstaan er zijwortels, welke eerst na 60 of 70 jaar den penwortel in dikte evenaren. De knoestige eikentakken groeien door middel van eindknoppen, en de bladeren en bloemen komen eerst laat in de lente te voorschijn. De eikels ontwikkelen zich zoodanig, dat zij tot in het midden van Juli in hunne hulsels besloten blijven en in October afvallen. Men zaait ze terstond, waarna zij in het volgende jaar reeds vroeg ontkiemen. Bij het verplanten der telgen neemt men den penwortel grootendeels weg, om de ontwikkeling der zijwortels te bevorderen. Deze eik is zeer algemeen in Europa verspreid en strekt zich in Zweden tot 60° N.B. uit, terwijl hij ook in Aziatisch Rusland niet ontbreekt. Voorts heeft men den *ongesteelden eik* (Q. sessiliflora *Sm.*), die zich onderscheidt door langer gesteelde, aan den voet wigvormig uitloopende bladeren en zeer kort gesteelde vruchten, terwijl hij iets vroeger bloeit dan de voorgaande. Van deze beide soorten komt in den regel het eikenhout, dat in Europa gebruikt wordt. De eerstgemelde soort groeit spoediger en bereikt haren vollen wasdom in 160 jaar, de andere in 200 of 250 jaar. Tusschen die twee is weinig onderscheid, doch de eerste vereischt scherper toezicht bij de kenring, daar zij aan vnnr en andere gebreken onderworpen is.

De waarde van het eikenhont is gelegen in zijne vastheid, sterkte en duurzaamheid. Wegens zijne taaie vezels draagt het zware lasten en is het langen tijd bestand tegen weêr en wind. Het splijt goed zonder veel te scheuren en laat zich fraai polijsten, zoodat men het zeer goed bewerken kan. De bast van den eik is rijk aan looistof (tannine), zoodat men in ons Vaderland op de zandgronden, waar de eik groeien wil, de mantels der bonwlanden met eiken telgen bepoot, die gemiddeld om de 7 jaren gehakt en geschild worden, waarna men de schors naar de runmolens brengt, waar zij fijn gemaakt wordt, om vervolgens tot iederbereiding te dienen (zie *Akkermaalshout*). De vrnchten van den eikeboom worden gebrand en onder den naam van *eikelkoffie* (zie aldaar) gebruikt, en vooral dienen de ranwe eikels, welke veel meel bevatten, tot het vetmesten van varkens, welke daarna de zeer gezochte „eikelhammen" opleveren. Deze vruchten bevatten volgens *Bibra* 35% zetmeel, 8% suiker, 7% eiwit, 7% looizuur, 4% vet, 2½ hars, sporen van aetherische olie, benevens wat gom, cellulose enz. *Braconnot* vond daarin een eigenaardigen vijfwaardigen alkohol $C_6H_{12}O_5 = C_1H_7(OH)_5$, dien hij met den naam van *Querciet* bestempelde.

Naar de lengte, dikte, vorm en behandeling van de gekapte boomen onderscheidt men het eikenhont in balken of bindten, roeden, klossen en stukhont of wagenschot. Dit laatste verdeelt men in eigenlijk wagenschot, pijphout, heelvathout en halfvathout, welke laatste 3 soorten tot dnigen voor fusten bestemd zijn. Het soortelijk gewicht van eikenhont is 0,92 tot 1,17, en de zwaarste soort wordt zinkhont genoemd. Het eikenhout bekleedt in Europa en Noord-Amerika eene voorname plaats bij het optrekken van alle belangrijke gebonwen, maar vooral bij het vervaardigen van schepen. Om de hiertoe benoodigde knieën en kromhonten te verkrij-

Fig. 1. *De gesteelde eik.*

gen, wordt de groei van den eik kunstmatig geleid. Ook de assen van windmolens maakt men van eikenhont, terwijl eikenhouten meubels vooral vroeger zeer in trek waren. Nederland en België ontvangen het eikenhout in vlotten uit Dnitschland en in schepen uit het noorden, terwijl Engeland uit eigen bosschen in zijne behoeften voorziet. Het geschilde eiken-

hakhout wordt op eene bepaalde lengte gekapt en in bossen gebonden en komt als brandhout in den handel.

Het eikenhout van Java groeit in de bergstreek, zoodat het moeielijk vervoerd kan worden, en men gebruikt het er om die reden zeer weinig als timmerhout. Het is sterk en grof, doch wordt door de witte mieren aangetast.

Wij geven hierbij een afbeelding van den *gesteelden eik* (fig. 1), namelijk *a* een tak met bladeren en mannelijke bloemkatjes, *b* een tak met vruchten, en *c* en *d* eene dwars en overlangs doorgesnedene vrucht (op een vierde der natuurlijke grootte). Voorts geven wij eene van den *ongesteelden eik*. (fig. 2), namelijk *a* een tak met mannelijke bloemkatjes, *b* een tak met jonge vruchten, *c* een tak met rijpe vruchten, *d* eene mannelijke bloem (2-maal vergroot), *e* en *f* helmknoppen (8-maal vergroot) en *g* eene vrouwelijke bloem (4-maal vergroot).

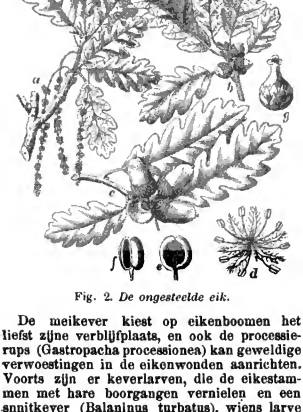

Fig. 2. *De ongesteelde eik.*

De meikever kiest op eikenboomen het liefst zijne verblijfplaats, en ook de processierups (Gastropacha processionea) kan geweldige verwoestingen in de eikenwonden aanrichten. Voorts zijn er keverlarven, die de eikestammen met hare boorgangen vernielen en een snuitkever (Balaninus turbatus), wiens larve in den eikel leeft.

Andere soorten van eikenboomen zijn: de *witharige eik* (Q. pubescens *W.*), een behaarde, ongesteelde eik, die in het zuiden van Europa op dorre plaatsen groeit, — de *Bourgondische* of *Oostenrijksche* eik, (Q. Cerris *L.*) met lederachtige bladeren, een stekeligen vruchnap, en in het zuiden van ons wereldeel te vinden, — de *roode eik* (Q. rubra *L.*), die 25 Ned. el hoog wordt, langwerpige, onbehaarde, vinlobbige bladeren draagt met getande, stekelige toppen en ongesteelde eikels met gladde napjes, — en de *witte eik* (Q. alba *L.*) met eene witte schors. De beide laatste soorten zijn in Noord-Amerika algemeen. Aldaar groeit ook de *verfeik* (Q. tinctoria *W.*), bekend door de gele kleurstof van zijne schors, die fijngeraspt onder den naam van *quercitrine*, een glucoside van de samenstelling $C_{36}H_{38}O_{20}$, in den handel komt. Men gebruikt deze stof tot het verven van katoen, zelden van wol. Door ze met zuren te behandelen, waardoor het quercitrine splitst in isodulcit, eene suikersoort, en geel quercetine van de samenstelling $C_{21}H_{16}O_{11}$, kan men verchillende schakeeringen van geel, groenachtig bruin en rood bekomen. In Zuid-Europa en Noord-Afrika vindt men voorts den *kurkeik* (Q. suber *L.*), die in zijne schors het kurk levert.

De eikeboom wordt gewoonlijk de koning der wouden genoemd. Hij is een zinnebeeld van kracht, en een krans van eikebladeren was weleer de belooning der dapperheid voor hen, die zich in de Olympische spelen onderscheidden. Vandaar ook de instelling der Luxemburgsche hnisorde van de Eikenkroon. Het eikenwond was het heilig woud der Germanen, en aan de eikenlaan is de indrukwekkende spitsbogenstijl ontleend.

Eikelenberg (Simon van), een Nederlandsch oudheidkundige, werd geboren te Alkmaar den 16den Maart 1663 en overleed aldaar den 4den November 1738. Hij schreef: „Gedaante en gesteldheid van West-Friesland vóór het jaar 1300 en tevens de ondergang van het dorp Vroone enz. (1714)", — „Alkmaar en deszelfs geschiedenissen (1739)", — en bezorgde eene Nederlandsche nitgave van de: „Kronyk van Egmond of jaarboeken der vorstelijke abten van Egmond door J. G. a. Leyden (1740)".

Eikelkoffie, een aftreksel van gebrande of gerooste eikels, werd in 1771 aanbevolen door dr. *Marx* te Hannover. Hij *gaf* tevens voorschriften om ze te bereiden en oordeelde, dat zij zeer versterkend zou zijn voor de zenuwen. Het is trouwens bekend, dat eikels een nitmuntend voedsel opleveren voor de zwijnen, zoodat men aan het spek van daarmede gemeste dieren de voorkeur geeft boven dat van met ander voedsel gemeste varkens.

Eikelzwam (Phallus *L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de groep der *Zwammen* (Fungi) en uit de familie der *Gastromyceten*. De meestbekende soorten zijn *P. impudicus L.* en *P. caninus Huds.* De eerste groeit op zand- en leemgronden, aan den zoom van wonden enz., — de laatste op rottende boomstammen, vooral op den hazelaar. Aanvankelijk zijn zij door een vleezig hulsel omsloten en eenigszins eirond, doch later bezitten zij een steel en een hoed, welke op dien der morieljes gelijkt en bedekt is met slijm, waarin zich de sporen bevinden. *Phallus impudicus* heeft in volwassen toestand een walgelijken renk, doch de meening, dat deze plant vergiftige eigenschappen bezit, is niet bevestigd.

Eikenbladroller of *groene eikenmot* (Tortrix viridana *L.*) is een insect, dat tot de familie der *Bladrollers* (Tortricida) en tot de orde der *Schubvleugeligen* (Lepidoptera) behoort. Het vlindertje bereikt eene lengte van bijna 2 Ned. duim, is groen gekleurd en legt zijne eieren aan de knoppen van eiken; de rupsen leven van de jonge bladeren en gaan in een opgerolden bladtop over tot pop.

Eikengalwesp (Cynips tinctoria *L.*) noemt men een insect uit de familie der *Gal-*

wespen en uit de orde der *Vliesvleugeligen* (Hymenoptera). Het kleine dier onderscheidt zich door een legboor, die aan den wortel den vorm van een kurkentrekker heeft, door weinig-geaderde vleugels en een ineengedrongen lichaam. Het doet door zijn steek aan de eikenbladeren de galnoten ontstaan. Behalve deze soort zijn nog tal van soorten van dit geslacht bekend, die eveneens op eikeboomen leven.

Eilers (Gerd), een Duitsch opvoedkundige, geboren te Grabstede in Oldenburg omstreeks het jaar 1790, studeerde te Heidelberg en te Göttingen, was vervolgens als leeraar werkzaam en werd in 1841 geheim regeeringsraad in het ministerie *Eichhorn*. Hij deed echter weinig om de ontwikkeling des volks te bevorderen. In 1848, bij het aftreden van genoemd ministerie, ontving hij zijn ontslag en zocht in de brochure: „Zur Beurtheilung des Ministerium Eichhorn von einem Mitgliede desselben (1849)" zijn stelsel te verdedigen. Voorts opende hij op een buitenverblijf bij Halle een opvoedingsgesticht, dat inzonderheid door den adel werd bezocht. Zijne laatste levensjaren sleet hij te Saarbrücken, waar hij den 4den Mei 1863 overleed. Hij schreef nog: „Wanderung durchs Leben (1856—1861, 6 dln)", — en „Beobachtungen und Urtheile E. L. von Asters über die politischen, kirchlichen und pädagogischen Parteibewegungen unseres Jahrhunderts (1858—1859, 2 dln)".

Eikenkroon (De orde van de) is den 29sten December 1841 ingesteld door *Willem II*, koning der Nederlanden. Zij is eene Luxemburgsche orde, waarover de Koning der Nederlanden als groothertog van Luxemburg vrijelijk beschikt, en bestaat na de reorganisatie van 5 Februari 1858 uit grootkruisen, grootofficieren, kommandeurs, officieren en ridders, alsmede uit eene medaille. Het ordeteeken is eene vierstralige ster met een groen geëmailleerd middenschild, waarop zich eene gekroonde eenden *W* bevindt, omgeven door een band met het devies: *Je maintiendrai* in een krans van eikenloof. Het lint is oranjegeel met drie donkergroene strepen.

Eiland (in het Latijn *insula*, in het Fransch *île*, in het Engelsch *island*, in het Spaansch *isla*, in het Portugeesch *ilha*, in het Deensch en Zweedsch *ö* of *holm*, in het Friesch *oge*, in het IJslandsch *ey* of *holmi*, in het Russisch *ostrow* en in het Arabisch *dsjesirek*) noemt men gewoonlijk kleine, boven den waterspiegel uitstekende gedeelen der vaste aardkorst, welke van alle zijden door water omgeven zijn. De eigenschap *klein* is intusschen zeer betrekkelijk, want niet alleen Urk, maar ook Groenland, Nieuw-Guinea, Bornéo, Sumatra en Madagascar zijn eilanden. Voorts zijn de groote vastelanden evenzeer door water omgeven, zoodat bovenstaande bepaling niet volkomen juist is. Immers door water omgevene landen noemt men dan eilanden, wanneer zij in hun natuurlijken toestand niet het kenmerk dragen van een vastland. Dit kenmerk vindt men wel degelijk in Australië of Nieuw-Holland, zoodat men dit laatste niet als een eiland beschouwt. — Eene groep eilanden draagt den naam van *archipel*. Liggen zij in eene rij, zoo heet deze eene *eilandenreeks*. Men heeft voorts *kusteilanden*, die dicht bij het vaste land, en *oceaaneilanden*, die ver vandaar gelegen zijn. De grootste eilanden hebben wij reeds genoemd en kunnen er Groot-Britanje en Ierland bijvoegen. Men schat de gezamenlijke oppervlakte van alle eilanden der aarde op 130 000 tot 160 000 □ geogr. mijl. De meeste eilanden vindt men in de Stille Zee en behooren tot Australië, zoodat men dit werelddeel ook wel Polynesië (Land der vele eilanden) heeft genoemd. Zie voorts onder *Koraaleiland* en *Schiereiland*.

Eimak of *Aimak* is de naam van een volk in Afghanistan, hetwelk met de *Hazzareh* de noordwestelijke bergstreek van den Paropamisus bewoont. Zij vormen een tak der *Tadsjik* en behooren tot de Sunnieten, hoewel zij weinig van den Koran weten; — voorts bedienen zij zich van de Perzische taal, houden zich met de veeteelt bezig en bewonen tenten van vilt. Zij voorzien voor 't overige in hunne behoeften door de jacht en door strooptochten, alsmede door eenigen ruilhandel. Hunne vrouwen verrichten al het werk in huis en op het land, trekken mede ten oorlog en zijn ongesluierd. Het aantal der *Eimak* schat men op bijna $^1/_2$ millioen.

Eindhoven, eene arrondissementshoofdstad in de Nederlandsche provincie Noord-Brabant, ligt aan de Dommel, 32 Ned. mijl ten zuid-zuidoosten van 's Hertogenbosch aan de Nederlandsche staatsspoorwegen van Venlo naar Breda en van Eindhoven naar Luik. Zij telt bijna 4000 inwoners en heeft eene arrondissementsrechtbank, een kantongerecht en onderscheidene fabrieken.

Einheriar zijn in de Germaansche mythologie de in den strijd gesneuvelde helden, die Walhalla bewonen. Uit één der 540 poorten treden 800 van hen te voorschijn, wanneer zij in den laatsten strijd de Goden te hulp snellen. Zij voeden zich met het vleesch van het zwijn sährimmer en laven zich met de mede der Goden. Bij dag trekken zij naar buiten om te vechten en den nacht brengen zij er door bij den beker. Beroemde helden worden er op eene plechtige wijze ontvangen en begroet.

Eindsnelheid noemt men de snelheid door een lichaam na het doorloopen van eene bepaalde baan verkregen, bijvoorbeeld die van een kogel bij het treffen van het doel. Bij eene eenparig versnelde beweging, waarbij de versnelling c in ledere seconde bedraagt, is dus de eindsnelheid (C) na den tijd van t seconden, indien de beginsnelheid van het lichaam a bedraagt: $C = a + ct$.

Einsiedel is de naam van een adellijk geslacht uit Saksen, waarschijnlijk gesproten uit dat der heeren *von Gnandstein*, dat reeds in de 13de eeuw bloeide. De stamboom neemt echter een aanvang met *Konrad von Einsiedel*, van wiens 4 zonen de tweede in den slag bij Anssig (16 Juni 1426) gevangen genomen werd, waarna hij eene reis deed naar het Heilige Land, 20 jaar in Turksche gevangenschap doorbracht en in 1455 terugkeerde. Zijn achterneef *Hildebrand I von Einsiedel*, geboren in 1435, overleden in 1507, bracht den 26sten Augustus 1455 het verdrag van scheiding tot stand tusschen Keurvorst *Ernst* en Hertog *Albrecht*, waardoor de beide hoofdlijnen van het Saksische Huis ontstonden. De tweede

zoon van *Hildebrand I* was onder den naam van *Heinrich Hildebrand II* een vriend van *Luther*, en van zijn 9 zonen waren 4, namelijk *Heinrich*, *Haubold*, *Hildebrand* en *Abraham* de stamvaders der lijnen *Sahlis*, *Scharfenstein*, *Gnandstein* en *Sybra*. Eerstgemelde lijn is in 1763 nitgestorven, terwijl de 3 andere nog bestaan. Genoemde *Haubold von Einsiedel*, geboren in 1521, overleden in 1592, was kanselier van Keurvorst *August* en van *Christian I* van Saksen. Door zijne kleinzonen verdeelde zich deze tak in de nog bloeiende lijnen *Scharfenstein* en *Wolkenburg*. Deze laatste telt een groot aantal beroemde mannen. Haar stichter, *Rudolf Haubold von Einsiedel* († 1654), een vriend der wetenschap, had een zoon *Hans Haubold* († 1700), die de heerlijkheid Reibersdorf en hierdoor zitting in de Saksische Eerste Kamer verkreeg. Zijn oudste zoon *Johann Georg von Einsiedel* († 1760) was Saksisch Hofmaarschalk en werd in den Rijksgravenstand opgenomen. Zijne zonen waren de stamheeren van den ouderen en jongeren grafelijken tak. Tot den eersten behoorde *Johan Georg Friedrich von Einsiedel* († 1811), die het ambt van minister bekleedde. Zijn oudste zoon *Georg von Einsiedel* († 1840) was geruimen tijd gevolmachtigde aan het Russische Hof en overleed kinderloos, waarna het leen werd toegekend aan zijns broeders zoon *Kurt Heinrich Ernst von Einsiedel* (geboren 1811), het tegenwoordig hoofd der lijn en lid der Eerste Kamer. De stichter van den tweeden tak (*Wolkenburg* en *Mückenberg*) was Graaf *Detlev Karl von Einsiedel* († 1810), Saksisch minister en geheimraad. Zijn jongste zoon, *Detlev von Einsiedel*, geboren in 1773, bekleedde onderscheidene staatsambten, werd in 1813 tot minister en staatssecretaris benoemd, vergezelde den Koning naar Leipzig, Berlijn en Preszburg, leidde de onderhandelingen op het Congrès te Weenen en verwierf meer en meer de gunst des Konings, die hem met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken en met het opzicht op de kunstverzamelingen te Dresden belastte. Ook onder diens opvolger had hij grooten invloed op de aangelegenheden des lands, doch zijn tegenstand tegen alle hervorming en zijne willekenrige handelwijze maakten hem gehaat bij het volk, zoodat hij in 1830 zijne betrekking moest nederleggen. Hij overleed op zijne goederen den 20sten Maart 1861. — Tot den niet-grafelijken tak der lijn *Scharfenstein* behoorde *Friedrich Hildebrand von Einsiedel*, geboren den 30sten April 1750. Deze rijkbegaafde man was opperhofmeester van de Groothertogin *Louize van Saksen-Weimar* en behoorde tot den dichterlijken kring van het Hof te Weimar. Op het gebied der dicht-, toon- en tooneelkunst wedijverde hij met de meest-beroemde mannen van zijn tijd, bewerkte onderscheidene stukken van *Calderon*, schreef: „Grnndlinien zn einer Theorie der Schanspielkunst (1707)", alsmede eene dichterlijke vertaling van *Terentius*, en overleed den 9den Juli 1828.

Einsiedeln, een beroemd klooster der Benedictijnen in het Zwitsersche canton Schwyz en eene der meestberoemde bedevaartplaatsen van Europa, ligt 1000 Ned. el boven den zeespiegel, is ten oosten en westen door bergreeksen ingesloten en ten zuiden langs het Alpthal en Sihlthal toegankelijk. Het klooster in een donker woud verrijzend, is gesticht tegen het midden der 9de eeuw, en werd herhaaldelijk door de vlammen vernield, doch is in 1704—1719 in Italiaanschen stijl opgetrokken. Het vormt een vierkant, dat ongeveer 140 Ned. el lang en 135 Ned. el breed is. De kerk bevindt zich in het midden van den voorgevel, en beroemd is er het beeld van *Maria van Ensiedeln*, aan welks voet zich vooral op den 14den September de geloovigen verzamelen. In de laatste drie eeuwen bedraagt het aantal bedevaartgangers er jaarlijks gemiddeld 150000. Men vindt er eene boekerij met 26000 deelen en 840 handschriften. *Rudolf van Habsburg* begiftigde er de abten met de vorstelijke waardigheid, en het klooster vierde in 1861 zijn 1000-jarig jnbilé. Het is bewoond door 60 priesters en 20 broeders van de Benedictijner Orde, en in de nabijheid bevinden er zich een seminarium en een lyceum. — Het *vlek* Einsiedeln telt ruim 7000 inwoners, die hoofdzakelijk hun bestaan vinden in de verpleging der vreemdelingen en in den handel met gewijde voorwerpen, gebedenboeken enz. Hiertoe bezigen er de gebroeders *Benziger* eene drukkerij met zeven door stoom gedrevene snelpersen, eene boekbinderij met 100 werklieden, eene steendrukkerij met 20 persen, enz.

Eiselen. Onder dezen naam vermelden wij:

Johann Friedrich Gotfried Eiselen, een verdienstelijk Duitsch staathnishoudkundige. Hij werd geboren te Rottenburg aan de Saale den 21sten September 1785, studeerde te Erlangen in de godgeleerdheid, nam deel aan den vrijheidsoorlog, vestigde zich daarna als privaatdocent in de geschiedenis en staathuishondkunde te Berlijn, werd in 1820 buitengewoon en kort daarna gewoon hoogleeraar te Breslau, in 1829 te Halle en overleed aldaar den 3den October 1865. Hij was afgevaardigde der universiteit naar het Huis der Heeren en schreef: „Grundzüge der Staatswirthschaft n. s. w. (1818)", — „Die Lehre der Volkswirthschaft in ihren allgemeinen Bedinggunen und in ihrer besondern Entwickelung (1843)", — „Handbnch des Systems der Staatswissenschaften (1828)", enz.

Ernst Wilhelm Bernhard Eiselen, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te Berlijn den 27sten September 1792, bezocht het gymnasinm aldaar en de mijnschool te Breslan, nam gedurende den vrijheidsoorlog als vrijwilliger dienst, werd door *Jahn* naar Berlijn geroepen, om onderwijs te geven in de gymnastiek, stichtte zelf eene school voor gymnastiek en heeft deze kunst door nieuwe uitvindingen, gereedschappen, benamingen enz. ongemeen bevorderd. Daarvoor leverde hij: „Die Hantelübungen (1836)", — „Turntafeln (1837)", — „Merkbüchlein für Anfänger im Turnen (1844)", — en „Ueber Anlegung von Turnplätzen und Leitnng der Turnübungen (1844)". Voorts schreef hij: „Das deutsche Hiebfechten (1818)", — „Abrisz des deutschen Stoszfechtens (1826)" enz. Hij overleed den 22sten Augustus 1846.

Eisenach (Isenacum) is de hoofdstad van het voormalig vorstendom Eisenach, thans een district van het groothertogdom Saksen-Weimar-Eisenach. Zij ligt in een bevallig oord op de plaats, waar de Nette zich uitstort in de Hörsel,

en aan den Thüringschen en den Werraspoorweg. Er zijn 18788 inwoners (1880), fraaie pleinen en onderscheidene merkwaardige gebouwen, zooals het vorstelijk slot, het raadhuis, het gymnasium en de beide nieuwe burgerscholen. Men heeft er onderscheidene inrichtingen van onderwijs, verschillende fabrieken en een levendigen handel. Niet ver van de stad verheft zich de Wartburg (zie aldaar), en vele andere fraaie plekjes in hare nabijheid worden jaarlijks door tal van reizigers bezocht. Zij behoort tot de oudste steden van Thüringen en werd in 1070 door *Lodewijk de Springer* op nieuw en dichter bij den Wartburg gebouwd. Deze laatste was geruimen tijd de zetel der Landgraven van Thüringen. Den 1sten September 1810 werd de stad geweldig beschadigd door het springen van eenige Fransche kruitwagens. — Het *district* Eisenach telt op 22 □ geogr. mijl 91000 zielen.

Eisenburg is de naam van een Hongaarsch comitaat, hetwelk begrensd wordt door Neder-Oostenrijk, Stiermarken, en het Oedenburger, Szalader en Veszprimer comitaat. Het is een vruchtbaar oord, hoewel van uitloopers der Alpen doorsneden. Er is overvloed van graan, ooft en druiven, — voorts heeft men er welige weiden en veel vee. Groote eikenwouden geven er gelegenheid tot het mesten van een belangrijk aantal zwijnen. Het telt (1880) op bijna 91½ □ geogr. mijl omstreeks 360000 inwoners, verdeeld over 3 steden, 35 vlekken en 607 dorpen. De bevolking bestaat er uit 130000 Magyaren, 107000 Duitschers, 50000 Slowaken en Kroaten enz. De hoofdplaats is de stad Steinamanger met omstreeks 11000 inwoners.

Eisenlohr (Wilhelm), een verdienstelijk Duitsch natuurkundige, geboren te Pforzheim den 1sten Januari 1799, studeerde te Heidelberg in de natuurkunde en werd reeds in 1819 hoogleeraar in de natuurkunde aan het lyceum te Manheim, terwijl hij in 1840 in die betrekking verplaatst werd naar de polytechnische school te Karlsruhe. Vooral heeft hij het stichten van nijverheidsscholen in Baden bevorderd. Hij leverde in „Poggendorff's Annalen" een belangrijk opstel over: „Die Wellenlänge der brechbarsten Lichtstralen (1855)" en schreef een: „Lehrbuch der Physik", dat in 1865 eene 9de uitgave beleefde. Hij overleed te Karlsruhe den 10den Juli 1872. — Tot dezelfde familie behoort de verdienstelijke architect *Jacob Friedrich Eisenlohr*, geboren te Lörrach den 23sten November 1805, overleden den 27sten Februari 1854. Hij ontving zijne opleiding aan de bouwkundige school te Karlsruhe, reisde in Italië en werd daarna professor aan genoemde school met den titel van „Baurath". Hij heeft de plannen ontworpen van onderscheidene spoorwegstations in Baden, eenige merkwaardige gebouwen gerestaureerd en onderscheidene geschriften in het licht gegeven, zooals: „Die Ornamentik in ihrer Anwendung auf verschiedene Baugewerke (1849—1863)", — „Mittelalterliche Bauwerke im südwestlichem Deutschland und am Rhein (1853—1857)", — „Ausgeführte oder zur Ausführung bestimmte Entwürfe vor Gebäuden verschiedener Gattung (1852—1859)", — en „Holzbauten des Schwarzwaldes (1853 enz.)".

Eisenstadt, in het Hongaarsch *Kis-Marton*, te voren eene koninklijke vrijstad in het Hongaarsch comitaat Oedenburg, ligt aan den spoorweg van Raab naar Neufeld en telde in 1880 nog geen 3000 inwoners. Zij is echter vermaard, wegens het prachtige kasteel van Vorst *Esterhazy*, dat in 1683 gebouwd en in 1805 vergroot werd. Het behoort tot de aanzienlijkste paleizen der Oostenrijksche Monarchie en is voorzien van een uitgestrekt en heerlijk park, dat zich langs de helling van het Leithagebergte verheft.

Eisinga (Eise), een vernuftige Fries, beoefenaar der sterrenkunde en de maker van het naar hem genoemde „Planetarium" te Franeker, werd geboren te Dronrijp den 21sten Februari 1744. Zijn vader was wolkammer en tevens een groot vriend van kunst en wetenschap, en de zoon genoot te Franeker van *Willem Wytses* onderwijs in de wis- en sterrenkunde. Later vestigde hij er zich als wolkammer, werd in 1787 lid van het defensiewezen aldaar en zag zich om staatkundige redenen in 1792 voor 5 jaar uit Friesland verbannen. Hij begaf zich naar Visvliet, doch keerde reeds in 1795 naar Franeker terug, waar hij zich benoemd zag tot lid van den raad, terwijl hem velerlei betrekkingen werden opgedragen, — onder anderen ook die van ontvanger van 's Lands middelen. Wellicht was zulks een gevolg van de uitgave van zijn boekje: „De Vriesche koopman, zijnde eene uitreekening van alle impositiën en binnenlandsche middelen, vervat in 's Lands lijst of placcaat enz. (1778; nieuwe druk, 1780)". Grooten roem verwierf hij echter door de vervaardiging van een planetarium. Dit bevat eene voorstelling van ons zonnestelsel met de verschillende planeten, die zich aan den zolder van het vertrek met hare natuurlijke omloopstijden rondom de Zon bewegen. Behalve een viertal koperen raderen, die hij bij een uurwerkmaker bestelde, is dat geheele kunststuk in 7 jaar door hem zelven vervaardigd. De hoogleeraar *van Swinden* betuigde den schranderen *Eisinga* zijne ongeveinsde bewondering en gaf eene beschrijving uit van het planetarium, hetwelk later door het Rijk is aangekocht. Hij werd benoemd tot broeder der orde van den Nederlandschen Leenw en overleed den 27sten Augustus 1828. — Zijn broeder *Stephanus Jeltes Eisinga* onderscheidde zich desgelijks door een zeldzamen aanleg voor de wis- en werktuigkunde, vervaardigde fraai teeken- en schrijfwerk en overleed den 27sten Januari 1814, eenige handschriften nalatende, die in de boekerij van het Friesch Genootschap werden geplaatst. Een zoon van laatstgenoemde, *Jelte* genaamd, vervaardigde een astronomisch uurwerk, nam deel aan den veldtocht naar Rusland in 1812 en overleed aan de gevolgen der verduurde vermoeienissen in het hospitaal te Kanno in Polen.

Eisleben (Islebia), eene districtshoofdstad in de Pruisische provincie Saksen, welker die van het graafschap Mansfeld, bekend als de plaats, waar *Luther* geboren werd en gestorven is, ligt 4 geogr. mijl ten westen van Halle aan den spoorweg vanhier naar Cassel. Zij telt omstreeks 18000 inwoners (1880) en bezit 4 oude kerken, een Koninklijk gymnasium, door *Luther* 2 dagen vóór zijn dood gesticht, enz. In hare nabijheid zijn belangrijke koper- en zilvermijnen. Bij herhaling is zij door de woede

van den oorlog of van de vlammen geteisterd. Ook het huis, waar de groote Hervormer het levenslicht aanschouwde, verbrandde in 1689 grootendeels, doch werd weder opgebouwd en tot eene school voor behoeftige weezen ingericht. Later is deze in eene algemeene school herschapen en met eene normaalschool verbonden. Onderscheidene reliquieën van *Luther* zijn aldaar bewaard gebleven.

Eitelberger von Edelberg (Rudolph), een uitstekend Duitsch kunstkenner, geboren te Olmütz in 1817, volbracht zijne studiën in zijne geboortestad en vervolgens te Weenen, waarna hij zich aanvankelijk bezig hield met de journalistiek. In 1847 werd hij leeraar in de kunstgeschiedenis aan de universiteit te Weenen, maar legde zijne betrekking in 1848 neder, om zich met de redactie der „Wiener Zeitung" te belasten. Hij vatte echter in 1850 zijne taak weder op en werd weldra tot professor benoemd. Bij de groote tentoonstellingen te Londen, München en Parijs was hij lid der Keizerlijke commissie, en na de tweede tentoonstelling te Londen (1862) werd hij belast met de stichting van een Oostenrijksch museum voor kunst en industrie en met de directie van deze inrichting. In 1871 zag hij zich tot Hofraad benoemd. Van zijne geschriften noemen wij: „Die Reform des Kunstunterrichts (1848)", — „Briefe über die moderne Kunst Frankreichs (1858)", — Bericht über ein archäologischen Ausflug in Ungarn (1857)", — „Das bürgerliche Wohnhaus und das wiener Zinshaus (1860)", — alsmede de prachtwerken: „Mittelalteriche Kunstdenkmale des österreichischen Kaiserstaats (1858—1860, 2 dln, met medewerking van *Heider*)", — „Die mittelalterliche Kunstdenkmale Dalmatiens (1861)", — „Cividale in Friaul und seine Monumente (1857)", — „Die Kunstdenkmäler Friauls (1859)", — „Die Kunstdenkmäler des Lombardisch-Venetianischen Königreichs (1859)", — „Ueber Spielkarten (1860)", enz. Zijne „Gesammelte knnsthistorischen Schriften" verschenen in 1879 in 2 deelen.

Eiwitstoffen. Eiwitstoffen, ook wel *proteïnestoffen* of *albuminaten* geheeten, zijn hoogst samengestelde, gemakkelijk ontleedbare en voor rotting vatbare stoffen, welke in hoofdtrekken met het gewone eiwit der eieren overeenkomen. Zij vormen een hoofdbestanddeel van het dierlijk lichaam en ontbreken in planten, vooral zaden, niet. Zij vormen een hoofdbestanddeel van vele onzer voedingsstoffen (eieren, kaas, melk, vleesch, boonen enz.). Zij bestaan uit koolstof, waterstof, zuurstof, stikstof en zwavel en wel gemiddeld uit 53% koolstof, 7% waterstof, 23% zuurstof, 15,5% stikstof en 1,5% zwavel. Zij komen in een oplosbaren en onoplosbaren toestand voor en laten zich naar de omstandigheden, waaronder zij van den oplosbaren in den onoplosbaren toestand overgaan, verdeelen in: I. De groep van het *albumine* (vogeleiwit, bloedeiwit en planteneiwit), dat stolt (coaguleert) door verhitting tot ongeveer 70°; II. De groep van het fibrine (bloedfibrine, spierfibrine, plantenfibrine of gluline). Bij de fibrine wordt de overgang in den onoplosbaren toestand daardoor veroorzaakt, dat de fibrine als onoplosbare massa bij het stollen van het bloed optreedt door dat twee oplosbare eiwitstoffen, die zich gedurende het leven niet met elkaâr verbinden, de z. g. fibrinogene en fibrinoplastische stof dan fibrine vormen; III. De groep van het *caseïne* (kaasstof der melk plantencaseïne of legumine), waarbij het coaguleeren veroorzaakt wordt door de toevoeging van een zuur of van *leb*.

Langen tijd beeft men gemeend, dat de eiwitstoffen ook phosphorus als bestanddeel zonden bevatten; latere onderzoekingen hebben echter geleerd, dat de eiwitstoffen moeielijk te verwijderen phosphaten gemengd bevatten. De onderzoekingen van *Schützenberger* hebben eenig licht omtrent den bouw van de eiwitstoffen doen opgaan, in zoover als daaruit voortvloeit, dat zij als derivaten van het urenm te beschouwen zijn, doch de ware natnur dezer belangrijke verbindingen is nog niet opgehelderd.

Ejaleet, een Arabisch woord, hetwelk *gewest* beteekent, noemt men in Turkije de groote provincièn of gouvernementen. Men heeft er in Europeesch Turkije 13, in Aziatisch Turkije 18 en in Afrika (buiten de havens aan de Roode Zee) 3. Men verdeelt een ejaleet in *livas* — voorheen *sandsjaks* — of arrondissementen, — en deze weder in *kasas* of kantons. De bestuurder van een ejaleet draagt den titel van *vali* (gouverneur-generaal), — die der livas dien van *kaimakam* (luitenant-gouverneur), — en die der kasas dien van *mudir*. Veelal wordt een pasja tot vali benoemd, weshalve men zulk een gewest ook wel met den naam van *pasjaliek* bestempelt.

Eïoeb Khan, een jongere zoon van *Emir Sjir Ali* van Afghanistan en een broeder van *Emir Jakoeb Khan*, welke laatste door de Britsche Regeering den 26sten Mei 1879 bij den Vrede van Gandamak als beheerscher van Afghanistan was erkend, maar tegen het einde van dat jaar wegens het vermoorden van een Britsch gezantschap vervallen werd verklaard van den troon, werd door zijn vader als stadhonder naar Herat gezonden. Hij was een bittere vijand der Engelschen, en daar hij over 12000 man ongeregelde ruiters en 40 stukken geschut beschikken kon, vele aanhangers had en door zijn schoonvader *Mir Baba*, khan van Badachsjan, ondersteund werd, riep hij kort voor den tijd, waarop *Abd-oer-Rhamân* als emir naar Afghanistan zou vertrekken, de bewoners van dit gewest op, om zich tegen de Engelschen te verzetten. Hij trok over Girisjk naar Candahar en bracht op den 27sten Juli 1880 aan generaal *Burrow* eene gevoelige nederlaag toe, waarna hij Candahar belegerde. Hij moest echter den 3den September het onderspit delven voor generaal *Roberts*, waarna hij de vlucht nam met achterlating van zijn geschut. In Augustus 1881 trok hij nogmaals naar Candahar en maakte zich meester van de stad, maar werd den 22sten September van dat jaar door *Abd-oer-Rhaman* geslagen, zoodat hij naar Herat de wijk moest nemen.

Ekbatana, zie *Ecbatana*.

Ekster (De) behoort tot de orde der *Zangvogels* (Oscines), tot de familie der *Raven* (Corvinae) en tot het geslacht *Ekster* (Pica), dat zich door korte en ronde vlengels, door een zeer langen staart, een krachtigen snavel en een met borstels bedekten neus onderscheidt. Men kent den ekster (Pica candata *Briss.*) aan den blauwen en groenen metaalglans der rug-

vederen, aan zijne witte schonders en witten buik, aan de witte binnenzijde der slagpennen en aan zijn langen staart. Hij vliegt vrij moeilijk, doch hij huppelt los en bevallig over den grond. Behalve tusschen de keerkringen is hij over geheel Europa en Azië verspreid. Daar schreeuwt en schatert hij den geheelen dag en zoekt larven, wormen enz., terwijl hij zich ook van muizen en kleine vogels meester maakt. Hij vergast zich aan graan en vruchten en sleept gaarne, evenals de raven, allerlei blinkende voorwerpen naar zijn nest. Daar hij steeds oorlog voert tegen de insectenetende vogels, moet hij meer nadeelig dan voordeelig genoemd worden.

De ekster (Corvus Pisa).

In Februari beginnen de eksters reeds hun nest te bouwen in de hoogste boomen, waar zij zelfs voor een schot hagel veilig zijn. Zij vervaardigen het van rijs en doornen, saamgebakken met leem en aarde, terwijl zij den wand naar de zijde van den heerschenden wind wat hooger optrekken en de opening ter zijde aanbrengen. Daarna bekleeden zij de binnenzijde met haar, vederen, wol, katoen en mos, en vervolgens worden 7—9 groenachtige, bruingestippelde eieren gelegd, waarop het wijfje 3 weken zit te broeden. Het mannetje bewaakt inmiddels hare woning en verdedigt ze tegen elken aanval. Deze vogel is ongemeen listig, kan gemakkelijk tam gemaakt worden en leert zelfs praten, evenals de raaf en de papegaai. Wij geven hierbij eene afbeelding van den ekster.

El is de naam van eene lengtemaat, die intusschen voorheen niet overal gelijk was, — 't geen voor den handel groote moeielijkheden opleverde. Om haar eene bepaalde grootte te geven — en wel eene zoodanige, die men des nood zon kunnen terugvinden —, kwam men in Frankrijk op het denkbeeld, om de eenheid van lengtemaat te ontleenen aan den omtrek der Aarde. *Mechain* en *Delambre* bepaalden na nauwkeurige meting de lengte van een meridiaan of middagcirkel en gaven aan het 40-millioenste gedeelte daarvan den naam van *mètre*. Deze werd de grondslag van een stelsel van maten en gewichten, hetwelk bij Koninklijk besluit van 29 Maart 1817 ook hier te lande is ingevoerd.

De mètre, meter of *Nederlandsche el* is verdeeld in 10 palm, 100 duim en 1 000 streep. Eene roede is 10 Ned. el, een mijl (kilometer) 1 000 Ned. el. Het vierkant welks zijde één Ned. el lang is, vormt de eenheid der vlaktemaat. De vierkante Ned. el heeft 100 □ palm, 10 000 □ duim. 1 000 000 □ streep. De kubieke Ned. el of wisse is 1 Ned. el lang, breed en diep en heeft 1 000 kub. palm, 1 000 000 kub. duim, en 1 000 000 000 kub. streep.

Eene Nederlandsche el is gelijk aan 1,45388 Amst. el, — aan 3,53190 Amst. voet, aan 3,18526 Rijnl. voet, — aan 0,513074 toise, — aan 3,078444 Fransche voet, — aan 0,84117 Parijsche el, — en aan 0,87489 Londensche el. Zie voorts onder *Maten en gewichten*.

Elaeagneën is de naam van eene tweezaadlobbige plantenfamilie, die verwant is aan de *Thymelaceën* en *Proteaceën*. Zij omvat boomen en heesters met de navolgende kenmerken: de bladeren zijn afwisselend of tegenovergesteld en aan de benedenzijde met kleine, stervormige, zilverkleurige schubben bedekt. Het bloemdek is 2-, 4- of 5-lobbig en heeft in zijn keel 4 of 8 meeldraden met 2-hokkige helmknoppen. Het vruchtbeginsel is vrij en éénhokkig en bevat een omgekeerden zaadknop, dicht bij den voet van het vruchtbeginsel geplaatst. De vrucht, door den vleezig geworden voet van het bloemdek omgeven, is éénzadig, en de kiem bevindt zich in de as van het niet zeer vleezig kiemwit. Hiertoe behooren de geslachten *Elaeagnus*, *Hippophaë*, *Shepherdia* en *Conuleum*.

Elaeagnus *L.* of *Oleaster* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Elaeagneën*. Het onderscheidt zich door een klokvormig, vierspletig, gekleurd bloemdek, 4 of 5 meeldraden, een knopvormigen stempel en eene valsche, elvormige, éénzadige steenvrucht. Het omvat kleine boomen met afwisselende bladeren en okselstandige bloemen, en groeit in de warme gewesten van Europa, Azië en Amerika. De zoogenaamde *wilde olijfboom* (E. angustifolia *L.*) wordt 5 tot 7 Ned. el hoog en zoo dik als een arm, maar vertoont zich op vele plaatsen in de gedaante van een heester. Men vindt hem aan de Middellandsche Zee en in het Oosten, terwijl men in Bohemen er kleine boomgaarden van aanlegt. De jonge takken zijn glanzig en zilverkleurig, de bloemen van buiten met zilverkleurige schubben bedekt en van binnen geel. De gele, ovale steenvrucht met zoetachtig vleesch wordt bij ons zelden rijp. Takken en bladeren leveren eene bruine kleurstof. De *Amerikaansche zilverboom* (E. argentea) bezit bruine, aanvankelijk met bronskleurige schubben bedekte, takken en elliptische, zilverkleurige bladeren.

Elaeïs *L.* of *oliepalm* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Palmen*. Het onderscheidt zich door tot afzonderlijke kolven vereenigde mannelijke en vrouwelijke, 6-bladige, papierachtige, gele bloemen, eene dubbele bloemscheede en eene oliehoudende, vezelige vrucht. Het omvat palmen met een vrij dikken, met lidteekenen bedekten, veelal nederliggenden tronk en stekelige bladstelen. Tot de soorten behoort *E. guineensis Jacq.*, van Guinea afkomstig, maar naar Brazilië en West-Indië overgebracht. Deze

boom wordt 10 Ned. el hoog, heeft bladeren ter lengte van 5 Ned. el en bezit opstaande, in 80 of 90 takken verdeelde aren met kleine bloemen, die sterk naar anijs rieken. Aan zulk eene aar, die wel eens een gewicht heeft van 20 Ned. pond, hangen 6- of 800 vruchten ter grootte van een duivenei. Deze zijn geelachtig-rood, gevlekt, naar vlooltjes riekend en zoo vol olie, dat men er deze met de vingers kan uitpersen. Zij wordt bij het bereiden van spijs, als brandstof, tot het zalven der hnid en vooral tot het vervaardigen van zeep aangewend, weshalve zij tot de belangrijkste handelsartikelen behoort. Zij heeft de gedaante van een boterachtig, geel vet, dat bij 37° C. smelt en bij eene langaanhoudende verhitting tot 100° C. wit wordt. Engeland verbruikt jaarlijks 20 millioen Ned. pond. Ook het wagensmeer der spoortreinen wordt van palmolie bereid.

Elaeocarpus *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Tiliaceën*. Het onderscheidt zich door een 4- of 5- lanceetbladigen kelk en eene 4- of 5-biadige bloemkroon met wigvormige, aan den rand in 3—5 smalle slippen verdeelde bloembladen en door 15 en meer elsvormige meeldraden, voorzien van lange, smalle helmknoppen, die zich aan den top met een gaatje openen. Het ongesteelde 3—5-hokkige vruchtbeginsel is aan den voet door eene schijf omringd en bevat in elk hokje 2—4 hangende, omgekeerde eitjes. De steenvrucht met eene wrattige schil heeft 3—5 éénzadige hokjes en is zelden éénhokkig en éénzadig. De platte, langwerpige zaadlobben vereenigen zich in de klem, die kienwit bevat, en het worteltje ligt aan de bovenzijde. Het omvat boomen en heesters met kleine, welriekende bloemen. Van de soorten vermelden wij *E. malabaricus L.* (E. Perim-Kara *Dec.*), een grooten, dikken boom op Malabar met spits-lancetvormige, getande bladeren en op olijven gelijkende vruchten, die rauw en ook ingemaakt met azijn en suiker worden genuttigd ter bevordering der spijsvertering. *E. serratus L.* is een dikke boom met spits-elliptische, onbehaarde, getande bladeren, witte bloemtrossen en blauwe, spoorrijachtige vruchten. *E. Ganitrus Roxb.* draagt vruchten met wratachtige steenkernen, waarvan halsketens, armbanden enz. vervaardigd worden, — en *E. cyaneus Sims.*, in Nieuw-Zuid-Wales groeiende, draagt trosvormige, hangende, witte bloemen en blauwe vruchten ter grootte van kersen. De boomen van dit geslacht, die in den Indischen Archipel groeien, zijn er onder den naam van *genitri*boomen bekend. Hun sappig vruchtbekleedsel is eene uitgezochte lekkernij voor den kalong (Pteropus edulis *L.*).

Elaeococca *Commers.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Euphorbiaceën*. Het onderscheidt zich door een buisvormigen, 3-spletigen kelk, 5 bloembladen, dubbel zoo lang als de kelk met eene dakpanvormige bloemkrooiing, 10—12 aan den voet vereenigde meeldraden, waarvan de 5 buitenste korter zijn, met binnenwaarts gebogen helmknoppen, van welke 2 der bovenste meestal mislukt zijn, een vruchtbeginsel met 3—5 elk een eitje bevattende hokjes en even zooveel bijna ongesteelde stempels, en eene 3- tot 5-hokkige, vezelig-vleezige vrucht. — *E. cordata L.* (Dryandra cordata *Thunb.*) is een boom met hartvormige bladeren en okselstandige aren. Hij is afkomstig uit Japan en wordt aangeplant op Mauritius, waar men uit de vruchten — zoo groot als hazelnoten — olie perst. — *E. montana Commers*, is een groote boom in de bergwonden van China en Cochin-China met bloemtrossen en spits-ovale, hartvormige bladeren, alsook met olichoudende vruchten.

Elaeodendron *Jacq.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Rhamneën*. Het onderscheidt zich door twee- en éénsiachtige bloemen met een kleinen 4- of 5-lobbigen kelk, 4 of 5 bloembladen en meeldraden, een korten stamper en eene 2- tot 5-hokkige, 1- of 2-zadige vrucht. Het omvat heesters en kleine boomen, die in de keerkringslanden groeien. Van de soorten vindt men *E. australe Vent.* uit Nieuw-Holland, — *E. orientale Jacq.* uit Madagascar, — en *E. glaucum Jacq.* uit Ceilon in onze warme kassen.

Elaeopten, zie *Aethérische oliën*.

Elaïdine $C_3H_2O_3(C_{18}H_{17}O)_3$ is het product der werking van salpeterigzuur op vette, niet-drogende olien. De oleïne wordt daarbij in elaïdine omgezet. Daarom stollen vette, niet-drogende oliën, wanneer men ze vermengt met salpeterigzuur; het tijdstip na de menging, waarop die vastwording plaats grijpt, is echter afhankelijk van de verhouding van het zuur en de olie. Eene kleine hoeveelheid salpeterigzuur kan veel oleïne in elaïdine veranderen. Salpeterigzuurkwik heeft bovendien — behalve op ricinusolie — dezelfde werking. Om zuivere elaïdine te verkrijgen, verwarmt men 1 deel salpeterzuurlood in eene retort, terwijl in den ontvanger één deel salpeterzuur (soortelijk gewicht 1,35) aanwezig is en vermengt 1 deel van het destillaat met 10 deelen olijvenolie. Na aanhoudend schudden begint de olijvenolie te stollen, en er ontstaat eene geleiachtige, weeke massa, die, na ze te hebben gewasschen met alkohol, wit wordt en na eene persing tusschen filtreerpapier uit aether om gekristalliseerd kan worden. Deze elaïdine smelt bij 32°, lost moeielijk op in alkohol, maar gemakkelijk in aether, en men kan ze met alkaliën en metaaloxyden verzeepen.

De bestanddeelen van elaïdine zijn volkomen dezelfde als die van oleïne. — Elaïdine, vermengd met de overige bestanddeelen van het vet en met andere zelfstandigheden, is het *Adeps oxygenatus sive nitricus* of het *Unguentum oxygenatum* der apotheek.

Het *elaïdinezuur* $C_{18}H_{17}O_2$, het product der werking van salpeterigzuur op oleïnezuur, verkrijgt men — hoewel niet zuiver —, wanneer men elaïdine verzeept en de zuren door een mineraalzuur uit de gevormde zeep afscheidt. Men bekomt het in zuiveren toestand, wanneer men salpeterigzuur uit stijfsel en salpeterzuur ontwikkelt en dit door oleïnezuur leidt. De gestolde kristallijne massa wordt met warm water gewasschen en in alkohol opgelost. Bij de afkoeling kristalliseert het elaïdinezuur in schubbetjes en kan het door uitpersing geheel en al gezuiverd worden. In de kaarsenfabrieken scheidt men de vloeibare vetten van de vaste door ze in ruwen toestand te persen, of ook door het uitpersen der zuren, door ont-

leding der vetten verkregen. De hierdoor verkregene oleïne of het oleïnezuur wordt, als onbruikbaar in dien toestand, door middel van salpeterigzuur in elaïdine en elaïdinezuur veranderd. Dit geschiedt volgens *Morfit* door het vetzuur, door stoom verhit en tot verwijdering van zwavelzuur met eenig soda vermengd, ten bedrage van 2000 gewichtsdeelen met 81 gewichtsdeelen salpeterzuur en 31½ gewichtsdeelen stroop zoolang te verwarmen, totdat zich roode dampen ontwikkelen, waarna men er eene oplossing van 40—50 gewichtsdeelen azijnzuur ammoniim in 4- tot 5000 gewichtsdeelen water bijvoegt. Gedurende deze bereiding en de 2 daarop volgende uren moet deze massa sterk omgeroerd worden, waarna men ze met rust laat, in flesschen doet en laat afkoelen. Zij vormt hierin eene parelkleurige, glanzige, kristallijnen stof, die bij 45° C. smelt, in alkohol en aether, maar niet in water oplost en gedeeltelijk zonder ontleding te ondergaan gedestilleerd kan worden. Blijft zij eenigen tijd op 65° C., dan onttrekt zij zuurstof aan de lucht, blijft bij afkoeling vloeibaar en wordt zelfs door eene behandeling met salpeterigzuur niet weder vast. Smelt men ze met kalimhydroxyde, dan ontwikkelt zich waterstof, en er ontstaan palmitinezuur en azijnzuur. Het elaïdinezuur is een isomeer van oleïnezuur en hnnne zouten hebben dezelfde samenstelling; zij kristalliseeren in glanzige blaadjes of slaan als eene witte zelfstandigheid neder. De elaïdine is eene uitstekende grondstof voor de vervaardiging van zeep en kaarsen. De elaïdinezeep komt sterk overeen met de talgzeep. Dikwijls behandelt men ook talg met salpeterigzuur, om oleïne in elaïdine om te zetten, ten einde hierdoor de talg harder te maken — alzoo meer geschikt te maken voor het vervaardigen van kaarsen.

Eland (Cervus alces) is de naam van een herkauwend dier, hetwelk tot de familie der *Geweidragenden* (Cervina), en tot het geslacht *Hert* (Cervus) behoort. De eland is de grootste hertensoort van Europa, en deze onderscheidt zich zoozeer door het gemis van hoektanden en door een eigenaardig gewei, dat vele dierkundigen haar tot een afzonderlijk geslacht hebben willen verheffen. Den eland mag men inderdaad aanmerken als eene carricatuur van het edelhert. Hij heeft eene dicht-behaarde, eeltachtige bovenlip, breede, schopvormige horens, een dikken hals met een langen baard, lange manen en golvend haar, dat in den zomer bruin en in den winter grijs is. Zijn plomp, gedrongen lichaam staat op hooge en geenszins fraaie pooten. Hij wordt 7 Ned. el lang en 2 Ned. el hoog, dus veel grooter dan het edelhert. In vroeger tijd bewoonde de eland overal de uitgestrekte wonden van Midden-Europa, doch thans vindt men hem er alleen langs de oostelijke en znidelijke kusten der Oostzee, van Pommeren tot in Finland, terwijl hij in Zweden tot de zeldzaamheden behoort. De Noord-Amerikaansche eland, in bijgaande figuur afgebeeld, schijnt slechts eene verscheidenheid van deze soort en geene afzonderlijke soort te wezen. De eland leeft in troepen, die door een krachtigen mannetjes-eland worden

De Amerikaansche eland (Alces americanus).

aangevoerd, en hij voedt zich vooral met den bast van loofboomen, met de knoppen van naaldboomen en met gras en riet. Hij is dus zeer schadelijk voor de bosschen. Des zomers liggen deze dieren veelal gedurende den warmsten tijd van den dag tot aan den hals in het slijk der moerassen. Niet licht laten zij zich verrassen door den jager.

Het vleesch van den eland heeft veel overeenkomst met dat der herten. Het leder is nog dichter en tevens zachter, terwijl het gewei en de beenderen ongemeen hard zijn, zoodat deze laatste als ivoor worden bewerkt. Het gewei weegt soms 20 Ned. pond, en het geheele dier wel eens 6 of 7 tolcentenaars.

Elasmotherium is de naam van een zoogdier uit het diluviale tijdperk, volgens *Fischer von Waldheim* eene plaats innemend tusschen den rhinoceros en den olifant. Eene halve onderkaak van dat dier werd in het begin dezer eeuw gevonden, alsmede later hier en daar geringe resten in Hongarije, op Sicilië, aan den Rijn en in verschil-

lende gewesten van Rusland; eerst in 1878 vond men in de Wolga een goed bewaarden schedel, 86 Ned. duim lang, met den onderkaak 56 Ned. duim hoog en 43 Ned. duim breed. Hij heeft op het voorhoofd eene halfbolvormigen beenknobbel met een omvang van meer dan 1 Ned. el en eene hoogte van 13 Ned. duim, vermoedelijk gedurende het leven voorzien van een hoorn of van twee hoornen. Van voren gelijkt de schedel op dien van een paard, maar van achteren op dien van uitgestorvene geslachten van den rhinoceros. De tanden zijn evenwel geheel anders gevormd; zij bestaan nit gewondene plooien van glazuur. Het dier had vermoedelijk eene lengte van 4 tot 5 Ned. el. De neus was smaller, maar de oogen waren grooter dan die van den rhinoceros. Het elasmotherium was voorheen over het grootste gedeelte van Europa verspreid en leefde waarschijnlijk ook in Azië, denkelijk als een tijdgenoot der menschen uit het steenen tijdperk.

Elasticiteit, zie *Veerkracht*.

Elatéa was weleer eene aanzienlijke stad in Phocis. Zij lag in eene vruchtbare vlakte, niet ver van de Cephissus, en bezat een grooten schouwburg, een beroemden tempel van *Asclepios* (Aesculapius) en een wonderdadig beeld van *Athene* (Minerva). De stad werd door *Xerxes* ingenomen, in 346 vóór Chr. na den Phocischen Oorlog volgens een besluit der Amphictyonen met de overige Phocische steden verwoest, vóór den slag bij Chaeronéa door de Atheners en Boeötiërs weder opgebouwd, in 343 vóór Chr. door de Macedoniërs veroverd, in 200 vóór Chr. door de Romeinen onder *T. Q. Flaminius* geplunderd en in den Mithridatischen Oorlog door de Romeinen tot eene vrijstad verheven. Thans zijn er slechts bouwvallen van over.

Elateriet of *veerkrachtig aardpek* is een aardhars. Het heeft eene volkomene, doorgaans schelpachtige breuk, is zeer taal, veerkrachtig, bulgzaam, week en bezit een soortelijk gewicht van 0,8 tot 1,2 en eene zwartbruine, in het rood- en geelbruin spelende kleur met een geringen vetglans. Het is aan de kanten ondoorschijnend tot ondoorzichtig, bij drukking kleverig, in het bezit van een bitumineuzen renk, zeer brandbaar met eene heldere, walmende vlam, en zet in petroleum zich uit, terwijl het eerst nadat het gesmolten is er volkomen in oplost. De bestanddeelen van elateriet uit Derbyshire zijn volgens *Henry* 52,25% koolstof, 40,10% zuurstof, 17,40% waterstof en 0,15% stikstof. *Johnston* vond daarin 84—86% koolstof en 12 of 13% waterstof. Het elateriet komt voor in bergkalk met loodglans bij Castletown in Derbyshire, — in den steenkolenzandsteen bij Montrelais en Vouvant in Frankrijk, en in de bruinkoleniagen bij Newhaven in Connecticut.

Elaterine is het werkzaam bestanddeel der vruchten van *Momordica Elaterium*. Men verkrijgt het, wanneer men het verdikte sap der vruchten met alkohol laat uittrekken en dezen daarna destilleert. Het overblijvende wordt met warm water behandeld, waarna men den witten, zijdegianzenden neêrslag met aether uitwascht. De elaterine heeft geen reuk, een zeer bitteren smaak, is in water, aether, verdunde zuren en alkaliën weinig, in alkohol zeer gemakkelijk oplosbaar, wordt door geconcentreerd zwavelzuur met eene roode kleur opgelost en werkt, bij inwendig gebruik, sterk purgeerend.

Elaterium *L.* of *Springkomkommer* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Cucurbitaceën*. Het onderscheidt zich door éénslachtige bloemen met groote, bloemkroonvormige, fijngetande kelken, bulsvormige bloemkronen met een schotelvormigen, 5-deeligen zoom, saâmgegroeide meeldraden en eene niervormige, borstelige, éénhokkige, met 2 kleppen, openspringende doosvrucht. *E. carthaginense Spr.* (Momordica elaterium *L.*) is eene éenjarige klimplant met gaffelvormige ranken en hartvormige, 5-hoekige, eenigszins getande bladeren, witte, des nachts welriekende bloemen en kleine, groene vruchten, die naar augurken rieken en in rijpen toestand bij de geringste aanraking openspringen en de zaden om zich heen werpen. Zie ook onder *Ecbalion* en *Momordica*.

Elatineae is bij *Endlicher* de naam eener plantenfamilie uit de klasse der *Guttiferen*. Zij omvat kleine, éenjarige moerasplanten met tegenovergestelde bladeren, een 3- tot 5-deeligen kelk, 3- tot 5 bloembladen, afwisselend met de kelkslippen, terwijl er even of dubbel zooveel meeldraden als bloembladen zijn. Het vruchtbeginsel is 3-hokkig, — de vrucht eene doosvrucht, terwijl de zaden verstoken zijn van kiemwit. De geslachten zijn *Elatine*, *Bergia* en *Merimea*. — Tot eerstgenoemd geslacht behooren de soorten *E. Alsinastrum* en *E. Hydropiper*, beide kleine waterplanten van Midden-Europa.

Elayl, ook *elaylgas*, *olievormend gas*, *zwaar koolwaterstofgas*, *aetherinegas*, *vinylgas* en *acetylwaterstof* genaamd, draagt thans in de scheikunde gewoonlijk den naam van *aethyleen* en heeft tot samenstelling C_2H_4. Dat gas werd in 1796 in Nederland ontdekt en ontving er den naam van *olievormend gas*, omdat het met chloorgas eene olieachtige verbinding $C_2H_4Cl_2$, de z.g. „olie der hollandsche scheikundigen" vormt. Het ontwikkelt zich echter in groote hoeveelheid bij de ontleding van bewerktuigde, waterstofrijke stoffen, wanneer men ze onderwerpt aan droge destillatie. Het komt derhalve voor in het steenkolengas en vooral in het gas, hetwelk bij droge destillatie van vet gevormd wordt. Hierbij is het evenwel vermengd met een aantal andere gassen, doch men verkrijgt het in zuiveren toestand, wanneer men geconcentreerd zwavelzuur op alkohol laat werken. Volgens de methode van *Mitscherlich* laat men wijngeestdampen, die zich uit alkohol van 80% ontwikkelen, door zwavelzuur gaan, dat tot 165° C. verhit is, en men zorgt, dat de temperatuur niet hooger klimt dan tot 170° C. De alkohol wordt dan door zwavelzuur eerst in aethylzwavelzuur omgezet en dit ondergaat bij die hooge temperatuur op nieuw eene ontleding, waardoor aethyleen en vrij zwavelzuur optreden, waarvan het laatste op nieuw aangevoerde alkohol weer kan werken. In vergelijking wordt deze reactie aldus voorgesteld:

$$C_2H_5OH + H_2SO_4 = C_2H_5SO_4H + H_2O$$

alkohol zwavelzuur aethyl- water zwavelzuur

$$C_2H_5SO_4H = C_2H_4 + H_2SO_4$$

aethylzwavelzuur aethyleen zwavelzuur.

Dit aethyleen is kleurloos, eigenaardig van reuk, ongeschikt voor de ademhaling en werkt zeer nadeelig op het lichaamsgestel. Zijn soortelijk gewicht is 0,9852. Men kan het moeilijk vloeibaar maken, want als dit bij — 75° C. geschiedt, behoeft het nog eene drukking van 4 of 5 atmospheeren, terwijl bij 1° C. eene drukking van 42½ atmospheer noodig is, om het vloeibaar te houden. Water lost ⅓ste van zijn volumen aan aethyleen op, — alkohol en aether het dubbele van hun volumen,—terpentijnolie en petroleum 2½ maal hun volumen, — olijfolie haar eigen volumen. — Aethyleen is brandbaar en verbrandt met eene lichtgevende vlam tot water en koolzuur, waarbij het zich met driemaal zijn volumen aan zuurstof verbindt, volgens de vergelijking $C_2H_4 + 3O_2 = 2CO_2 + 2H_2O$. Is het met zuurstof vermengd, dan ontploft het bij de nadering eener vlam of door eene electrische vonk met groot geweld. Maakt men het roodgloeiend, dan verliest het de helft van zijn koolstofgehalte, en de kool scheidt zich af aan den wand van het vat, waarin het gas verhit wordt, als harde korsten (retortengraphiet of gaskool), terwijl er licht koolwaterstofgas (mijngas) achterblijft. Eene analoge ontleding ontstaat bij het ontbranden van het gas, en de vlam van aethyleen is derhalve brandend gas, waarin zich kool bevindt in gloeienden toestand. Daardoor wordt de vlam lichtgevend. Hondt men een koud voorwerp in de vlam, zoo scheidt de koolstof zich daaruit af, omdat de temperatuur hierdoor zoodanig verlaagd wordt, dat de kool niet meer verbranden kan, dat is niet meer tot hare ontbrandingstemperatuur wordt verhit. Twee volumina chloorgas en 1 volumen aethyleen verbranden, als hun mengsel aangestoken wordt, met eene roode vlam $C_2H_4 + 2Cl_2 = C_2 + 4HCl$. Hierdoor ontstaat chloorwaterstof. en de koolstof van het aethyleen wordt als roet afgescheiden. Vermengt men aethyleen met een gelijk volumen chloorgas, dan ontstaat er eene olieachtige stof, het aethyleenchloride: $C_2H_4 + Cl_2 = C_2H_4Cl_2$. Opslorping van aethyleen heeft plaats door zwavelzuur, en dit laatste vormt daarmede aethylzwavelzuur. Verdunt men deze vloeistof, met water, dan verkrijgt men bij destillatie alkohol. Men heeft voorgeslagen, om op deze wijze alkohol te bereiden, zoodat men hiertoe niet langer graan zou behoeven, maar van bevoegde zijde wordt verzekerd, dat deze bereidingswijze te kostbaar is.

Het aethyleen speelt eene belangrijke rol in de geschiedenis der scheikunde, en langen tijd waren de gevoelens omtrent zijne samenstelling zeer verschillend. *Kolbe* beschouwt het als eene waterstofverbinding van vinyl (C_2H_3), alzoo als vinylwaterstof (C_2H_3H). *Liebig* en *Regnauld* noemden het acetylwaterstof en aldehydenewaterstof. Tegenwoordig wordt het beschouwd als eene verbinding van 2 groepen CH_2 en voorgesteld door de formule $CH_2 = CH_2$. De belangrijkste verbindingen van aethyleen zijn die met chloor, en men heeft hiervan 2 reeksen, van welke de éene substitutieproducten van aethyleen, — de andere verbindingen dezer substitutieproducten met chloor bevat. In de verbindingen der eerste reeks worden 1, 2, 3, 4 atomen waterstof door 1, 2, 3, 4 atomen chloor vervangen, en zoo ontstaan chlooraethyleen, bichlooraethyleen, trichlooraethyleen en perchlooraethyleen. In de tweede reeks vereenigt zich 1 molecule aethyleen met 1 molecule chloor tot aethyleenchloride, en dan kunnen desgelijks 1, 2, 3, 4 atomen waterstof door 1, 2, 3, 4 atomen chloor vervangen worden. Zoodoende ontstaat hier chlooraethylceuchloride en perchlooraethyleenchloride, — welk laatste niets anders is dan anderhalfchloorkoolstof C_2Cl_3. — Het aethyleenchloride is de olie der Hollandsche scheikundigen en wordt het best verkregen door aethyleen en chloor in eene kolf te leiden en de gevormde olie daarna te destilleeren. Het is eene aangenaam riekende, kleurlooze, zoetachtig smakende vloeistof, die bij 85° C. kookt en door chloor wordt ontleed. — Het chlooraethyleenchloride $C_2H_3Cl_3$ ontstaat voorts door de werking van chloor in het zonlicht op aethyleenchloride en kookt bij 115° C., terwijl het bichlooraethyleenchloride $C_2H_2Cl_4$ verkregen wordt door de werking van chloor op de voorgaande verbinding; het kookt bij 147° C. Door nog meer chloor ontstaat trichlooraethyleenchloride, die bij 158°,1 C. kookt. Leidt men voorts chloorgas aanhoudend door kokend aethyleenchloride of brengt men chlooraethyl met eene overmaat van chloor in eene flesch, die aan het zonlicht is blootgesteld, dan verkrijgt men perchlooraethyleenchloride of anderhalfchloorkoolstof, eene verbinding, die zich vertoont in waterheldere, broze kristallen, welke geen smaak hebben, naar kamfer rieken, bij gewone temperatuur reeds verdampen en bij 182° C. smelten en koken. Gemelde kristallen zijn onoplosbaar in water, doch oplosbaar in alkohol, aether en vette oliën. Zij worden niet aangetast door ammoniak, zwavelzuur en salpeterzuur, maar metalen, in den damp van perchlooraethyleenchloride verwarmd, geven chloormetalen, onder afscheiding van kool. Deze stof is voorheen onder den naam van *Carbonium trichloratum* meermalen tegen cholera aangewend. Van deze substitutieproducten werd de trichlooraethyleenchloride of het pentachlooraethan C_2HCl_3 vroeger als *Aether anaestheticus Arani* of *Aransche aether* als geneesmiddel gebruikt, om op bepaalde plekken des lichaams gevoelloosheid te doen ontstaan. Met bromium en iodium vormt aethyleen overeenkomstige verbindingen als met chloor. Het aethyleen bevat twee atomen waterstof minder dan het aethan C_2H_6; het kan zich dus nog met twee univalente atomen verbinden, gemakkelijk vooral met chloor, bromium, iodinm, zoutzuur, onderchlorigznur, zwavelzuur en onder bepaalde omstandigheden ook met waterstof. Om dit vermogen om zich met andere stoffen te „addeeren" noemt men het eene onverzadigde verbinding. Het is de beginterm eener geheele reeks van koolwaterstoffen, waarvan alle termen gelijksoortige eigenschappen bezitten (bijv. in hunne verhouding tegenover halogenen) en wier samenstelling algemeen wordt uitgedrukt door de formule C_nH_{2n}.

Elba, bij de Ouden *Aethalia* of *Ilva*, is de naam van een Italiaansch eiland in de Middellandsche Zee tusschen Corsica en het vaste land, van welk laatste het door het Kanaal van Piombino (2 geogr. mijl breed) gescheiden is. Het heeft eene oppervlakte van

bijna 4¼ □ geogr. mijl en is bijna geheel en al met bergen bedekt. Men onderscheidt er 3 kleine bergstelsels, — een oostelijk stelsel met de Monte Giovi en den Monte Calamita op de beide schiereilanden, — een middenste met den Monte Orello, — en een westelijk stelsel met den hoogsten top van het geheele eiland, namelijk den Monte Capanna (1 000 Ned. el), die des winters met sneeuw is bedekt. De kusten zijn er steil en rotsachtig en van talrijke baaien en kapen voorzien. Ook vindt men er vele bronnen, waaruit de bodem eene vruchtbaarmakende besproeiing ontvangt. Het klimaat is er gezond en zacht. De bergen ziet men er met geurige kruiden bewassen en de wijn-, olijven- en moerbeziëngaarden door cactus- en agaveheiningen omgeven. De belangrijkste voortbrengselen zijn er ijzererts, ijzerglans en magneetijzer, die, ten bedrage van 3 millioen tolcentenaars jaarlijks, uit de haven van Rio worden uitgevoerd. Ook bezit het eiland terpentijn, kalk en macigno, benevens marmer en graniet. De zoutlagunen leveren er jaarlijks 5 000 tolcentenaars zout en de tonijnvisscherij brengt er groote voordeelen. In het binnenland oogst men graan en nitmuntenden wijn. Het aantal bewoners (1881) is er ongeveer 24 000, en de voornaamste plaatsen zijn Porto Ferrajo (de hoofdstad), Rio Ferrajo, Porte Lungone en Piétro. Tot Elba behooren voorts de kleine, meestal door visschers bewoonde eilanden Capraja, Pianosa, Palmaola, Cervoli, Troja en Monte Cristo.

Reeds vroeg was dit eiland beroemd wegens zijn overvloed van ijzer. Aanvankelijk werd het in bezit genomen door Grieksche kolonisten en vervolgens door *Dyonisius* van Syracuse veroverd. In de 10de eenw verviel het aan Pisa, in 1200 aan Genua, daarna aan Spanje, dat het in leen gaf aan de Hertogen *van Soria* en aan de Prinsen *van Piombino*, hoewel de Groothertog van Florence Porto-Ferrajo bezat, in 1537 door *Cosimo I* gesticht, en de Koning van Sicilië Porto Lnngone. In 1736 kwam het eiland onder het gezag van Napels, terwijl het bij den Vrede van Luneville (1801) aan het nieuwe koningrijk Etrurië en na de opheffing hiervan (1803) aan Frankrijk werd afgestaan. Het vormde eerst een afzonderlijk departement, werd daarna bij het departement Middellandsche Zee gevoegd en kwam later met de nabijgelegene eilanden onder het gezag van den Groothertog van Toscane. Na den val van *Napoleon I* werd hem het eiland Elba als woonplaats aangewezen en als vorstendom met volle souvereiniteitsrechten afgestaan. Hij deed er wegen aanleggen en bracht er ook andere zegenrijke inrichtingen tot stand, maar verliet het reeds op den 26sten Februari 1815. Volgens een besluit van het Weener Congrès verviel Elba weder aan Toscane, behoorde tot de provincie Livorno en werd in 1860 een deel van het koningrijk Italië.

Elbassan of *Ilbassan*, eene stad in het Turksche ejaleet Skoetari in Albanië, ligt aan de Skoembi, is de zetel van den Grieksehen bisschop en telt drie moskeeën, eene Grieksche kerk en 10 000 inwoners, die zich vooral toeleggen op het vervaardigen van ijzeren en koperen voorwerpen.

Elbe (De), door de Romeinen *Albis* en door de Bohemers *Labe* genoemd, is éene der voornaamste rivieren van Duitschland en de eenige groote stroom, die zich van de bronnen tot den mond op het gebied van het Oostenrijksche en Duitsche Keizerrijk beweegt. De Elbe ontspringt in Bohemen, nabij de grenzen van Silezië, 1 396,6 Ned.el boven de oppervlakte der zee, nit een aantal beekjes, die zich tot 2 groote beken, de Weiszwasser en de Elbebach (Elbeseifen), vereenigen. Deze laatste valt vóór dien tijd ter hoogte van 65 Ned. el van het gebergte in den romantischen Elbgrund en bruist, met de Weiszwasser vereenigd, als een woeste bergstroom door het Elbedal. Nadat deze zich langs Josephstadt en Königingrätz voortgespoed, de Adler en de Iser en bij Melnik de Moldau (nog grooter dan de oorspronkelijke tak) opgenomen heeft, baant hij zich tusschen Lowositz en Tetschen een weg door het Boheemsche Middengebergte, voorts in Saksen door het Elbe-Zandsteengebergte (Saksisch Zwitserland), kronkelt door de fraaie dalvlakte van Dresden, die bij Meiszen weder vernauwd wordt, en bereikt daarna als een aanzienlijke stroom, ter breedte van 200 schreden, de Noord-Duitsche vlakte. Hier besproeit hij de Pruisische provinciën Saksen en Brandenburg, alsmede het hertogdom Anhalt (Koswig en Roslan), snelt langs de steden Torgau, Wittenberg, Magdebnrg. Tangermünde en Wittenberge en scheidt Hannover (Hitzacker, Blekede, Harburg en Stade) van Mecklenburg (Dömitz en Boitzenburg), Lauenbnrg, Hamburg en Holstein (Altona en Glückstadt). Boven Hamburg verdeelt zich de Elbe in onderscheidene armen, die een aantal eilanden vormen en zich eerst weder beneden genoemde stad tot éene rivier vereenigen, welke zich na een loop van 155 geogr. mijl (zoo men de Moldan als bronrivier beschouwt, 171 geogr. mijl), na het opnemen van meer dan 50 rivieren, van welke de Moldau, de Eger, de Mulde, de Saale en de Havel met de Spree de voornaamste zijn, beneden Cuxhaven met eene breedte van 2 tot 3 geogr. mijl uitstort in de Noordzee. Zij is bevaarbaar voor pramen van Melnik, — en voor groote pramen van Pirna af, en de zeeschepen stevenen met den vloed naar Hamburg. Hare bevaarbare lengte bedraagt 113 geogr. mijl en haar stroomgebied heeft eene oppervlakte van 2 616 □ geogr. mijl. In den mond der Elbe is het vaarwater niet zeer ruim en door zandbanken omzoomd.

De Elbe is zeer visehrijk. De zeevisch zwemt haar op om kuit te schieten, en de zijrivieren brengen haar veel rivierviseh. Van Dresden wordt zij stroomopwaarts bevaren door stoombooten tot Melnik en langs de Moldau tot Praag. Van ouds werd op de rivier het verkeer bemoeielijkt door de hooge tollen der oeverstaten. Eerst den 3den Juni 1819 kwam ten gevolge van het Weener Congrès eene commissie voor de scheepvaart op de Elbe tot stand, die in 1822 eene Acte voor de scheepvaart op die rivier invoerde. Later werden de bepalingen dier Acte gednrig gewijzigd, totdat eindelijk den 2den Mei 1870 door het Bondsbestnnr aan den Rijksdag een wetsontwerp op die aangelegenheid is ingeleverd, hetwelk aangenomen en den 11den Jnni daaraanvolgende als wet afgekondigd is. Volgens die wet heeft de tolheffing op de Elbe sedert

1 Juii 1870 opgehonden, terwijl aan Mecklenburg Schwerin en Anhait eene billijke schadeloosstelling is toegekend. Voorts is in laatstgenoemd jaar op eene commissievergadering te Praag vastgesteld, de rivierbedding volgens een bepaald plan te verbeteren en den stroom ook bij lagen waterstand zooveel mogelijk bevaarbaar te maken. Trouwens daaraan is van 1859—1868 door de gezamenlijke oeverstaten reeds 7 697 774 thaler besteed. Het scheepvaartverkeer op de rivier is dan ook van groot belang; het strekt zich uit over het bevaarbaar gedeelte der hoofdrivier [en over veie bevaarbare zijrivieren met hare kanaalverbindingen, die haar met andere riviersteisels in verband brengen. Znidwaarts komt men langs de Moldau tot Praag, — westwaarts langs de Saale en de Unstrut tot Thüringen en den Harz, — noordwestwaarts tot in het binneniand der Pruisische provincie Hannover, — noordoostwaarts tot Holstein, Lübeck, Stettin, Dantzig en Posen, — en zuidoostwaarts tot aan Bresiau en Opper-Silezië. Komen de voor weinige jaren gevormde kanalisatieplannen tot stand, namelijk het graven van zoodanige waterwegen tusschen de Elbe, de Weser en de Rijn (waartegen de Pruisische Regeering, uit vrees voor eene verminderde opbrengst der Staatsspoorwegen, nog altijd bezwaren oppert), — tusschen Dresden en Berijn, — tnsschen Berlijn en Hamburg, enz., en blijft men voor eene genoegzame diepte der Elbebedding zorgen, dan gaat die scheepvaartbeweging eene schoone toekomst te gemoet. Het vervoer van personen (jaarlijks gemiddeld $1^1/_4$ millioen) wordt op de Elbe bevorderd door de Saksisch-Boheemsche stoombootmaatschappij, — voorts zorgen onderscheidene stoomsleepmaatschappijen voor de vaartnigen, die handelswaren naar stroomopwaarts gelegene plaatsen brengen. In 1880 is de „Elbschiffahrts-acte" te Weenen herzien, maar nog niet in verbeterden toestand afgekondigd.

Elben (Otto), hoofdredacteur en uitgever van den „Schwäbischen Merkur" te Stuttgart en afgevaardigde naar den Land- en naar den Rijksdag, werd geboren te Stuttgart den 30sten Januari 1823, studeerde in de rechten, voibracht groote reizen, werd in 1847 lid van de redactie van bovengemeld blad, aanvaardde in 1854 de hoofdredactie en besprak alie staatkundige quaestiën in een nationaalliberalen geest. Zoo was hij ook werkzaam als volksvertegenwoordiger. Zijn voorstei om een Rijksspoorwegbestuur in te stellen, werd den 17den Mei 1873 door den Rijksdag met groote meerderheid aangenomen. Hij schreef o. a.: „Populäre Darstellung der Schwurgerichte nach den Erlebnissen in Frankreich und England (1848)" — en „Der volksthümliche deutsche Männergesang (1855)".

Elberfeld, eene der belangrijkste fabrieksteden in Duitschland, ligt aan de Wupper en zag hare bevolking, die in 1867 ruim 65 000 zielen bedroeg, in 1880 tot ruim 93 000 geklommen. In de laatste jaren zijn vooral aan de westzijde en bij het openbare Park nieuwe straten en wijken ontstaan. Men heeft er 6 000 gebouwen (60 openbare, 1 040 fabrieken, 4 400 woonhuizen enz.), waarbij zich 2 Luthersche, 2 Hervormde, eene Nederlandsch Hervormde, eene oud-Luthersche en 2 R. Katholieke kerken bevinden. Het aantal sierlijke huizen vermeerdert er van jaar tot jaar, en merkwaardig zijn er het raadhnis, het gerechtshof, het postkantoor, het stationsgebouw, het casino, het stadsziekenhuis en het weeshnis. Tot de inrichtingen van onderwijs behooren er, behalve de lagere scholen, een gymnasinm, eene reaalschool, eene provinciale nijverheidsschooi en eene teekenschool, — voorts 2 hoogere burgerscholen voor meisjes en eene normaalschool voor onderwijzeressen. Reeds op de stedelijke begrooting van 1871 vindt men ruim 60 000 thaler voor onderwijs uitgetrokken. De armenverzorging is er op eene uitstekende wijze ingericht. De nijverheid ontwikkelt er zich van jaar tot jaar, — vooral de vervaardiging van zanella, orléans en paramatta. Men schat er het aantal weefgetouwen op 6 000 en de jaarlijks hierdoor geleverde waarde op 18 millioen thaler. Voorts heeft men er fabrieken van zijden stoffen, menbelchitsen, tapijten, katoenen garens enz., voorts stoffenweverijen, knoopenfabrieken, machinenfabrieken en enveloppenfabrieken. Men bereidt er anilineverven en scheiknndige praeparaten, en eene groote katoendrukkerij hondt er honderde werklieden bezig. Men werkt er voor alle wereiddeelen en voegt zich naar de eischen der verschillende volkeren. De handelshnizen hebben er zoowel hunne vertegenwoordigers aan de Amoer, te Sjangai en Hongkong, als te Buénos Ayres Peru, Mexico en in de Vereenigde Staten. De bank heeft er in 1870 ruim $72^1/_4$ millioen thaler omgezet.

Op de plaats, waar Elberfeld zich thans uitbreidt, verhief zich in de 12de eenw een burcht der Heeren *van Elberfeld*, wier bezittingen later aan die der Heeren *van Berg* werden toegevoegd. Het heldere water van de Wupper, zeer geschikt voor het bleeken, gaf er de eerste aanleiding tot kolonisatie, en in 1532 verkregen er de inwoners een privilegie tot het bleeken van garen. Eerst in 1610 ontving Elberfeld stadsrechten. Sedert den aanvang der voorgaande eenw vervaardigt men er haifkatoenen stoffen, sedert 1760 zijde en de ververij van Turksch rood bloeit er sedert 1780. Thans hebben handel en nijverheid er eene verbazende hoogte bereikt, en de stad is door den Bergisch-Markischen spoorweg met het Europeesche spoorwegnet verbonden.

Elbeuf of *Elbeuf-sur-Seine*, eene door nijverheid bloeiende stad in het Fransche departement Seine-Inférieure, ligt bijna 3 geogr. mijl ten zuidoosten van Rouen, op den linkeroever der Seine nabij de Westbaan in een fraai dal, bezit 3 parochiekerken, eene handelsrechtbank, een vredegerecht, eene kamer van nijverheid, een oudheidkundig genootschap, eene vereeniging tot bevordering der industrie en ruim 23 000 inwoners, [terwijl het aantal werklieden in de stad en in de aangrenzende dorpen omstreeks 24 000 beloopt. De stad is vooral beroemd wegens hare lakenfabrieken, — voorts worden er sjaals enz. vervaardigd. Eén en ander houdt eene groote menigte stoomwerktuigen in beweging en bezorgt onderhond aan dnizende handwerkslieden. Zij is door stoomvaart met Ronen en door een spoorweg aan de éene zijde met Parijs en aan de andere met Ronen en Cherbourg verbonden. Reeds in de 16de eeuw en vroeger waren er talrijke laken-

wevers; na de opheffing van het edict van Nantes (1685) begaven er zich echter velen naar elders.

Elbing is eene aanzienlijke fabriek- en koopstad in de provincie West-Pruisen en in het district Dantzig. Zij ligt aan de evenzoo genoemde rivier, die door een kanaal met de Nogat of den oostelijken arm van de Weichsel verbonden is. Zij bestaat uit de Oudstad, de Nieuwstad, het Speicherеiland en onderscheidene voorsteden en telt 36 000 inwoners. Er zijn 7 Protestantsche kerken, eene R. Katholieke en eene Doopsgezinde kerk, alsmede eene synagoge. De Mariakerk, gesticht in de 14de eeuw, is een merkwaardig gebouw, en het gymnasium, in 1536 verrezen, heeft eene boekerij van 22 000 deelen. Daarenboven heeft men er eene reaalschool, onderscheidene andere inrichtingen van onderwijs, een weeshuis, een ziekenhuis enz. Belangrijk is er het Pott-Cowlefonds — afkomstig van een Engelschman *Cowle*, die zich met zijne echtgenoot (geboren *Pott*) in 1810 te Elbing vestigde en in 1821 te Dantzig overleed —, waaruit onderscheidene instellingen van weldadigheid ondersteund worden. De fabrieken leveren er hoofdzakelijk geweven stoffen, leder, spiritus, tabak, zeep, cichorei, azijn, olie en bier. Belangrijk zijn er voorts de scheepstimmerwerven en de machinenfabrieken, en de kanalisatie, welke de meren van Oost-Pruisen in verband brengt met de Elbing, doet er de binnenvaart bloeien. — De stad is ontstaan door kolonisten uit Lübeck en Bremen, die zich vestigden rondom een burcht der Duitsche ridders. Reeds vroeg werd zij in de Hanza opgenomen en ontwikkelde zich met grooten voorspoed. Deze verminderde, toen zij in 1454 onder de heerschappij van Polen kwam, doch herstelde zich, toen zij in 1772 aan Pruisen werd toegevoegd.

Het *Elbing-Oberländische Kanaal* verbindt het Drausenmeer en alzoo de stad Elbing met het Geserich- en Drewensmeer. Het is in 1845—1860 gegraven en heeft $4^{1}/_{4}$ millioen mark gekost. Het is voorzien van hoogst merkwaardige waterwerken, daar van het Oberland, waar de meren zich 103 Ned. el boven de oppervlakte der zee verheffen, vier scheeve vlakken met drie kanalen en vijf sluizen naar het Drausenmeer voeren, dat slechts 1,6 Ned el boven den zeespiegel gelegen is. Op die vlakken worden de vaartuigen door middel van machines, op wagens en langs sporen tegen de helling opgetrokken, en door het Abiszgarmeer is een dam gelegd en hierin een kanaal aangebracht. De geheele waterweg, 16 Ned. el breed en 1,3 Ned. el diep, is met de meren bijna 196 Ned. mijl lang en wordt jaarlijks door duizende schepen bevaren.

Elboers (De) is een gebergte in Perzië, dat den noordelijken zoom der hoogvlakte van Iran vormt, langs den zuidelijken oever der Caspische Zee over een afstand van 80 geogr. mijl voortloopt en zich in den Demavend tot eene hoogte van 6500 Ned. el verheft. Het bestaat nit glimmer- en talklei, marmer-, jura- en nummulietenvormingen. De hoogste bergpas, de Windiminoesser, bereikt er eene hoogte van 2900 Ned. el. Aan den smallen zoom langs de kust ontwaart men een weelderigen plantengroei, en ook op de hooger gelegene helling vindt men eene rijke flora; doch de zuidelijke bergstreek is zeer bar en voedt slechts eigenaardige planten, bijvoorbeeld *Ferula Asa foetida*. In kunstmatig besproeide dalen liggen er echter dorpen in het groen der ooftboomen, wijngaarden, populieren en platanen.

Elbroes (De) of de *Strobylos* der Ouden is de hoogste berg in den Caucasus. Hij ligt op de grenzen van Circassië en Imeretië, verheft zich op eene hoogvlakte met een trachietkegel ter hoogte van 3300 Ned. el, heeft op zijn top een kratermeer en verrijst 6000 Ned. el boven de oppervlakte der zee.

Elche, eene welvarende stad in de Spaansche provincie Alicante, in het voormalig koningrijk Valencia, $3^{1}/_{2}$ geogr. mijl ten zuiden van Alicante in eene kale heuvelstreek gelegen, is omringd door een beroemd palmenwond van 70 000 stammen, hetwelk aan dit gewest een Afrikaansch voorkomen verschaft, terwijl dat woud weder door een gordel van tarweveiden, en deze wederom door een derden van olijven- en St. Jans-broodboomen omgeven is. De welgebouwde stad telt ruim 10000 en met de bevolking der 33 dorpen harer huérta bijna 20000 inwoners. Er zijn 3 kerken, 3 kloosters, een hospitaal, eene kazerne en een bisschoppelijk paleis Men vervaardigt er ieder en drijft een voordeeligen handel in dadels en palmtakken. — Elche is het oude Ilici, Elice of Helice in het land der Contestani, bij wier belegering *Hamilcar* om het leven kwam (229 vóór Chr.).

Elchingen, eene weleer beroemde abdij der Benedictijnen in het Beiersche district Schwaben, verheft zich 2 uur gaans van Ulm op een steilen berg. Zij werd in 1128 door den Markgraaf *Konrad von Meiszen* gesticht en in 1803 aan Beieren toegekend. Zij bezat toen een gebied van ongeveer 2 □ geogr. mijl met 4000 inwoners en eene jaarlijksche inkomst van 69000 florijnen. Den 14den October 1805 werden er de Oostenrijkers door *Ney* verslagen, weshalve deze den titel verkreeg van hertog *van Elchingen*.

Elcho (Rndolf), een Duitsch schrijver, geboren den 3den Maart 1839 in de nabijheid van Coblenz, begon op 20-jarigen ouderdom een zwervend leven te leiden en bezocht Nederland en België, alsmede Frankrijk van de Ardennes tot Marseille. Hier geraakte hij in geldelijke verlegenheid, zoodat hij dienst nam als machinist op eene stoomboot. Toen hij met deze Genua bereikte, zwom hij gedurende den nacht naar den wal, trok met *Garibaldi* naar Sicilië, schaarde zich in het voorjaar van 1861 te Nola in de gelederen van het Hongaarsch legioen, maar begaf zich weldra weder naar zijn vaderland en reisde vervolgens in Engeland en Schotland. In het voorjaar van 1862 vertrok hij naar Amerika, diende als vrijwilliger in het leger, werd na de verovering van Vicksburg ziek en vertrok tot zijn herstel naar Colorado, maar keerde eerlang naar het noorden terug. In den Staat Kansas voegde hij zich bij een troep tooneelspelers en trad op in de schouwburgen te St. Louis, New Orleans, Louisville en Cincinnati, totdat hij in 1868 terugkeerde naar Duitschland. Hier werd hij geplaatst bij den schouwburg te Königsberg, maar bepaalde zich in 1871 tot de journalistiek. Eerst was hij redacteur van het liberale blad „Der Wäch-

ter" te Bielefeld en aanvaardde vervolgens de betrekking van feuilletonredacteur bij de „Volkszeitung" te Berlijn. Hij schreef: „Wilde Fahrten. Erinnerungsblätter an dem amerikanischen Bürgerkrieg (1872, 4 dln)", — „Kinder des Lichts", — „Wundervögel", — „Roxane", — „Ins Herz getroffen", — en de dramatische schriften: „Onkel Hans", — „Die Spiritisten", — „Phantome", — „Der Knrier des Zaren", — en „Am Rande des Abgrunds".

Elde (De) is eene bevaarbare zijrivier op den rechter oever van den benedenloop der Elbe in het groothertogdom Mecklenburg-Schwerin. Zij ontspringt bij den Darzermolen, $1^1/_2$ geogr. mijl ten westen van Röbel, vloeit westwaarts door onderscheidene meren en langs Parchim, — voorts zuidwestwaarts langs Grabow en verdeelt zich bij Eldena in 2 armen, de gekanaliseerde Nienwe Elde, die zich bij Dömitz uitstort, en de meer zuidwaarts gelegene Oude Elde, welke zich door Brandenburg spoedt en aan de grenzen van Mecklenburg hare bestemming bereikt. De Elde is 22 mijl lang en verbindt de Havel met de Elbe.

Eldena, een klein dorp, in het Pruisisch district Stralsund gelegen, was voorheen merkwaardig wegens eene prachtige abdij van de orde der Cisterciënsers, doch werd het later door eene landbouwacadémie, de grootste in Pruisen. Zij behoorde tot de universiteit te Greifswald, waaraan de voormalige kloostergoederen zijn ten deel gevallen. Men had er 12 leeraren, een botanischen tuin, een stuk grond, voor proeven bestemd, eene modélboerderij enz. Zij is echter in 1876 opgeheven, waarna de merkwaardige landbouwverzamelingen grootendeels naar Greifswald zijn overgebracht. Intusschen behield Eldena het Pomologisch Institnut en eene middelbare landbouwschool.

Elder (John), een verdienstelijk Engelsch ingenieur, die vooral een goeden naam heeft verworven door den bonw van compoundmachines voor stoomschepen, werd geboren te Glasgow den 8sten Maart 1824, bezocht er de nniversiteit en werd eerst directeur van het teekenbureau in de machinenfabriek der firma *Napier* en toen aandeelhouder in de scheepstimmerwerf van de firma *Randolph, Elliot en Comp.* Hij bracht de uitvinding der compoundmachine in toepassing, wist haar aanmerkelijk te verbeteren en behaalde bij eene door de Regeering uitgeschreven proefvaart in 1865 den prijs met het stoomschip „Constance". Hij overleed te Londen den 14den September 1869.

Eldik (Cornelis van), een verdienstelijk Nederlandsch geneesheer, werd geboren te Nijmegen den 5den Maart 1791, studeerde te Harderwijk en te Leiden, vestigde zich in zijne geboorteplaats, werd er in 1821 stadsgeneesheer en stichtte in 1822 met zijn vriend dr. *A. Moll* het „Praktisch tijdschrift voor de geneeskunde in al haren omvang", dat hij — later met dr. *Galama* — tot in 1849 redigeerde. In 1825 werd hij benoemd tot provinciaal leeraar in de verloskunde in Gelderland en in 1827 tot lid en secretaris der plaatselijke commissie van geneeskundig toevoorzicht te Nijmegen en tot lid der Provinciale commissie, van welke laatste hij het volgende aar desgelijks secretaris werd. In 1844 werd hij ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, en meer dan één geleerd genootschap nam hem op onder zijne leden. Hij overleed den 29sten October 1857. Behalve een aantal opstellen in vermeld tijdschrift en onderscheidene vertalingen schreef hij: „Verhandeling over de verloskundige tang (1824)", met de groote zilveren medaille bekroond, — „Receptboek voor Geneea- en heelkundigen (1825)", — „Verloskundige verhandelingen enz. (1832)" — en „Behandeling van den Aziatischen braakloop in de ziekenhuizen te Berlijn (1832)".

Eldon (John Scott, graaf van), lord-kanselier van Groot-Britanje, was de zoon van een steenkolenhandelaar. Hij werd geboren te Newcastle on Tyne den 4den Jnni 1751, studeerde te Oxford, schaakte miss *Surtees*, de dochter van een bankier te Newcastle, en trad in Schotland met haar in het hnwelijk. Nadat de toorn der familie bevredigd was, oefende hij zich te Londen in de rechtsgeleerdheid en werd in 1776 advocaat. Schoon hij niet veel naam maakte, vestigden de Lords *Thurlow* en *Weymouth* op hem hunne aandacht, zoodat hij in 1783 tot Koninklijk raadsheer benoemd werd. Ook verkreeg hij zitting in het Lagerhuis, was een ijverig Tory, werd in 1793 attorney-generaal, in 1799 lord-opperrechter, baron en pair, en in 1801 lord-kanselier, welke betrekking hij tot in 1806 bekleedde. Een jaar daarna aanvaardde hij ze nogmaals, werd in 1821 in den gravenstand opgenomen, en bleef zijn ambt waarnemen tot in 1827. Hij verzette zich steeds met kracht tegen de reformbill en tegen de emancipatie der R. Katholieken en overleed te Londen den 13den Januari 1838.

Eldorado, een Spaansch woord, „Het gouden" beteekenend, noemde men het schatrijke goudland, hetwelk volgens veler gevoelen in Zuid-Amerika moest gelegen zijn. Dat gevoelen rustte op de sprookjes der Indianen, welke door *Orellano*, een medgezel van *Pizarro*, werden verspreid. Men zocht zoolang naar het gewenschte goudland, totdat het eindelijk verwezen werd naar het gewest der verbeelding. Overdrachtelijk is *eldorado* een lusthof, een paradijs, — het ideaal van eene zaligende verblijfplaats.

Eleatische school is de naam van eene reeks van wijsgeeren, die met *Xenóphanes* een aanvang neemt, daar deze zich te Elea, eene stad in Beneden-Italië, vestigde, en *Parménides* en *Zeno* (uit Elea), benevens *Melissus* van Samos onder hare aanhangers telt. De bloeitijd dezer school dnnrde van 540 tot 460 vóor Chr. Zij onderscheidt zich van de Ionische school, welke zich tot de natuurwetenschap, en van die van *Pythágoras*, welke zich tot de wiskunde bepaalde, door zich te verheffen tot het oorspronkelijk logisch begrip van het „zijn", zoodat zij het beginsel uitsprak, dat *uit nietz* niets ontstaan kan, en dat het bestaande niet *tot niets* terngkeeren kan. Later werden de denkbeelden der Eleatische school door *Plato* omhelsd en ontwikkeld en zoowel met de leer van het hoogste goed als met die van de onbestendigheid der dingen in verband gebracht. De fragmenten van *Xenóphanes* en *Parménides* zijn verzameld door den hoogleeraar *Karsten* in zijne:

„Philosophorum veterum Graecorum reliquiae (1830—1845)".

Electra, de dochter van *Agamemnon* en *Clytemnestra*, de zuster van *Iphigenia* en *Orestes*, werd door hare moeder en *Aegisthus*, den minnaar van deze, uit het ouderlijk huis verstooten, doch redde den jeugdigen *Orestes* door hem naar *Strophius*, koning van Phocis, te zenden, die hem met zijn zoon *Pylades* deed opvoeden. Zij was hem vervolgens bij het vermoorden van *Clytemnestra* en *Aegisthus* behulpzaam. Eerst was zij tegen haar zin gehuwd met een armen Mycener, doch later trouwde zij met *Pylades* en schonk hem 2 zonen, *Medon* en *Strophius*. Hare lotgevallen zijn door de 3 groote Griekscbe treurspeldichters behandeld.

Electriciteit. Dit woord omvat eene reeks van verschijnselen, die men door middel van verschillende toestellen kan te voorschijn roepen. Het eenige verschijnsel der electriciteit, dat aan de Ouden bekend was, namelijk dat gewreven barnsteen (electron) zeer lichte voorwerpen, zooals vlierpitballetjes enz., aantrekt, gaf aanleiding tot den naam. Zij meenden, dat dit vermogen uitsluitend eigen was aan barnsteen en noemden het alzoo barnsteenkracht (electriciteit). Weldra echter bleek het, dat ook glas, zwavel, hars enz. dezelfde eigenschappen bezitten, doch de kennis der electriciteit maakte geene vorderingen voordat *Gray* in 1729 het onderscheid aanwees tusschen geleidende en niet-geleidende lichamen. Men kwam allengs tot de meening, dat er 2 electrische vloeistoffen bestonden — eene positieve en eene negatieve — en vond, dat lichamen met dezelfde electrische vloeistof elkander afstooten, terwijl lichamen met verschillende electrische vloeistoffen elkander aantrekken. Gemakshalve is het niet kwaad van 2 zulke vloeistoffen te spreken, die zich ophoopen of ook wegstroomen kunnen, maar men diene duidelijk te beseffen, dat hier geene sprake is van iets stoffelijks. Men bestempelde voorts dan ook de electriciteit met den — wel wat tegenstrijdigen — naam van *onweegbare vloeistof*.

Gelijk reeds met een enkel woord gezegd is, kan men de lichamen, met betrekking tot de electriciteit, verdeelen in *geleidende* en *niet-geleidende*. Eerstgenoemde verschaffen aan die electrische vloeistof gereedelijk den doortocht, en tot die afdeeling behooren vooral de metalen, alsmede vochtige, dierlijke en plantaardige stoffen, het water, de aarde enz. De niet-geleidende lichamen verzetten zich tegen de verspreiding der electrische vloeistof, evenals een dam tegen het voortstroomen van het water. Wordt hun die vloeistof medegedeeld, zoo bewaren ze die op de plek, waar zij haar hebben ontvangen. Tot deze afdeeling behooren hars, glas, lak, zwavel, wol, zijde, droog hout, ivoor, steen, was, getah-pertaja, kaoetsjoek, vernis, benzine, terpentijnolie en andere aetherische oliën, droge dampkringslucht, droge gassen enz. Is een geleidend lichaam van alle kanten door niet-geleidende lichamen omgeven, dan moet het de ontvangen electriciteit behouden; men noemt het in dien toestand *geïsoleerd*. Het is duidelijk dat men een geleider isoleeren kan door hem op een plankje te plaatsen, dat op glazen pooten rust. Zulk een toestel is een *isolátor*.

Al spoedig bleek het, dat wrijving alle lichamen electrisch maakt. Daarbij merkt men steeds op, dat één der lichamen (het gewrevene of het wrijvende) positief- en het andere negatief-electrisch wordt. Zijn beide geleidende lichamen en houdt men ze bij het wrijven in de hand, dan vloeit de electrische vloeistof door het lichaam naar den grond en men ontwaart geene electrische verschijnselen. Daarom meende men langen tijd, dat de geleiders niet vatbaar waren voor ontwikkeling van electrische vloeistof, en men noemde ze *anelectrische* lichamen, terwijl men de niet-geleiders met dien van *idio-electrische* (zelfelectrische) bestempelde. Dit onderscheid is verdwenen, nadat men waargenomen heeft, dat de geleiders evenzeer door wrijving electrisch worden, mits ze behoorlijk geïsoleerd zijn. Twee metalen platen worden reeds bij eene geringe wrijving electrisch, wanneer men ze niet in de hand houdt, maar ze aan glazen handvatsels bevestigt. De wijze, waarop de lichamen geëlectriseerd worden, is zeer verschillend. In de reeks: kattenvel, gepolijst glas, wol, vederen, hout, papier, zijde, schellak en matglas zijn de lichamen zóo gerangschikt dat elk van hen positief electrisch wordt, wanneer het met het volgende, en negatief, wanneer het met het voorgaande gewreven wordt. Geringe omstandigheden brengen daarin echter verandering: bijvoorbeeld witte zijde, met zwarte gewreven, wordt steeds positief en deze laatste negatief-electrisch. De voornaamste vertegenwoordiger der positieve electriciteit is gepolijst glas, — die der negatieve hars, zoodat men de positieve ook wel met den naam van glaselectriciteit en de negatieve met dien van harselectriciteit bestempelt.

Het overbrengen der electrische vloeistof van het éene lichaam op het andere geschiedt door *aanraking*, *verdeeling* of *inductie*. Voor geleiders is eene geringe aanraking voldoende, om terstond de electrische vloeistof, die op den éénen geleider verdeeld was, voor een deel op den anderen te doen overgaan. Indien echter een nietgeleider zijne electriciteit op een anderen zal overbrengen, dan moeten de aanrakingspunten zoo talrijk mogelijk wezen.

In het artikel *Blikseem*, waarnaar wij verwijzen, is voorgesteld, op welke wijze de electrische verdeeling werkt. Daaromtrent vermelden wij nog het volgende: zal er eene verdeeling plaats grijpen, dan moet zich tusschen het electrisch en niet-electrisch lichaam eene isolátor bevinden. Deze is gewoonlijk droge dampkringslucht. In dit geval wordt aan de naar het electrisch lichaam toegekeerde zijde van het niet-electrische lichaam electriciteit opgehoopt, — en wel van tegenovergestelden aard (ongelijknamige), dat is negatieve, zoo het electrische lichaam positief electrisch is, en omgekeerd, — terwijl aan de andere zijde van het niet-electrisch lichaam zich dezelfde (gelijknamige) electriciteit verzamelt als op het electrisch lichaam aanwezig is. Dit verschijnsel brengt ons tot het beslnit, dat de niet-electrische lichamen de electriciteit in onverdeelden (neutralen) toestand bezitten.

De *wijze van verdeeling* is afhankelijk van de vorm van het liehaam. Is deze langwerpig dan worden de electriciteiten aan de uit-

einden veel sterker opgehoopt dan over het eylindervormig oppervlak. Eindigt dit lichaam in eene punt, dan heeft er geene ophooping plaats, omdat de electriciteit langs die punt wegvloeit. De verdeeling kan alzoo dan alleen plaats hebben wanneer dit lichaam een geleider en het tevens geïsoleerd is. Op niet-geleiders geschiedt geene verdeeling, omdat de electrische vloeistof zich aldaar niet naar eisch bewegen kan. Bij niet-geïsoleerde geleiders verzamelt zich de ongelijknamige electriciteit wel aan het éene uiteinde, waar zich het electrisch lichaam bevindt, maar men vindt er geen spoor van de gelijknamige, daar zij van hare vrijheid gebruik maakt om zich te verspreiden. Wanneer men alzoo een geïsoleerd lichaam, waarop electriciteit door inductie ontstaan is, aanraakt, doet men enkel de gelijknamige electriciteit wegstroomen.

Verwijdert men dan het electrisch lichaam van het geïsoleerde, dan verspreidt zich de ongelijknamige electriciteit weder over het geïsoleerde lichaam. Nu kan men ook deze door aanraking verwijderen, en het lichaam keert tot den neutralen toestand terug.

De *kracht der verdeeling* wordt, behalve door den vorm van het geïsoleerde lichaam, nog bepaald door de sterkte der electrische lading van het electrisch lichaam en door den afstand van dit laatste. Hoe grooter de eerste is en hoe dichter de beide lichamen zich bij elkander bevinden, des te sterker is de graad van verdeeling. Worden zij allengs dichter bij elkander gebracht, dan vindt op een bepaalden afstand de vereeniging der beide electriciteiten plaats en dit geschiedt alsdan onder het overspringen van eene vonk.

De toestellen, die tot ontwikkeling van wrijvingselectriciteit gebruikt worden, zijn de *electriseermachine* en de *electrophoor*. Van eerstgenoemde zien wij eene afbeelding in fig. 1. Zij bestaat hoofdzakelijk uit 2 deelen, — één om de electriciteit voort te brengen en een ander om ze te bewaren. Het voortbrengend deel is de glazen schijf *P*, die zich wrijvend tusschen 2 aan verticale standers bevestigde kussens *CC* beweegt. Deze laatste, door middel van eene geleidende keten met den grond verbonden, zijn gewoonlijk met paardehaar gevuld, van leder vervaardigd en met zinkamalgama bestreken. Draait men de glazen schijf om, dan wordt daarop de neutrale vloeistof door wrijving verdeeld en behoudt de positieve electriciteit, terwijl de negatieve in het kussen en vandaar langs de keten wegvloeit. Het verzamelend gedeelte van den toestel bestaat uit 2 metalen eylinders *DD'*, wier assen onderling evenwijdig zijn en loodrecht staan op het vlak der schijf. Die beide te zamen bestempelt men met den naam van *conductor*. Deze is op glazen pooten geïsoleerd, en de beide eylinders zijn aan het achterste gedeelte bolvormig en door eene metalen dwarsstang verbonden, terwijl zij van voren omgebogen metalen stangen *SS'* dragen, voorzien van naar de glazen schijf gerichte punten, in wier onmiddellijke nabijheid die schijf zich beweegt.

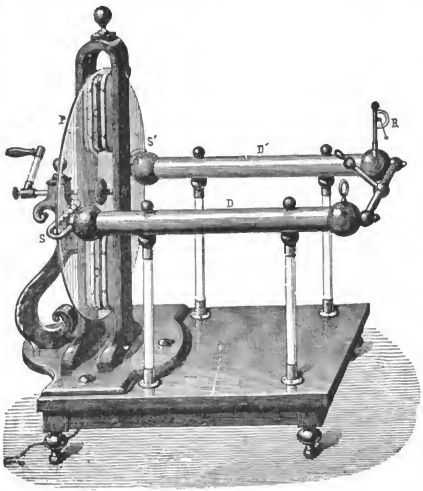

Fig. 1. De electriseermachine.

Is de schijf door wrijving positief electrisch geworden, dan werkt zij verdeelend op den conductor *DD'*. De neutrale vloeistof in den eylinder wordt ontleed, de negatieve electriciteit naar de punten getrokken en de positieve naar de bolvormige niteinden voortgestuwd. De negatieve ontwijkt langs de punten der stangen *SS'* in den vorm van een kleinen stralenbundel en verbindt zich met de positieve electriciteit der schijf. Daar de omwenteling voortduurt, ontwikkelt zich door de wrijving van het kussen bij voortduring positieve electriciteit; ook de verdeeling van de neutrale electrische vloeistof op den eylinder en het ontwijken der negatieve langs de punten blijft aanhouden, zoodat de positieve lading aan de oppervlakte van den conductor gestadig versterkt wordt, totdat voor elke machine zeker bedrag is bereikt, dat men niet kan overschrijden. — Men heeft in plaats van glazen schijven ook wel glazen eylinders, doch voor 't overige is de toestel dezelfde. De electriseermachine is uitnemend geschikt, om groote hoeveelheden wrijvingselectriciteit te ontwik-

kelen. In de voorgaande eeuw vervaardigde men zeer groote machines, en onder deze bekleedde die van *van Marum* te Haarlem eene eerste plaats. Uit den conductor van deze trok men vonken ter lengte van 2 tot bijna 3 Ned. el. Ook is later ontdekt, dat bij het leiden van stoom door eene enge buis ontwikkeling van electriciteit plaats heeft; op dit beginsel berust de electriseermachine van *Armstrong*. Zeer sterk werkt ook de inductie-electriseermachine van *Holtz*.

Tot de verrassende proeven, die men met de electriseermachine doen kan, behoort het electrisch klokkenspel (fig. 2). Aan den conductor bevestigt men met een metalen haak eene horizontale metalen staaf, aan wier uit-

Fig. 2. Electrisch klokkenspel.

einden metalen klokken T, T' door middel van metalen ketens zijn opgehangen. Eene derde klok T'' hangt in het midden aan een zijden draad en staat door middel eener keten in verband met den grond. Tusschen die klokken zijn aan zijden draden 2 metalen balletjes b, b' opgehangen. Wanneer men de schijf der electriseermachine omdraait, stroomt er positieve electriciteit naar de metalen staaf en naar de 2 klokken T, T'. De middelste klok, aan beider verdeelenden invloed blootgesteld, wordt met negatieve electriciteit geladen. De klokken T, T' trekken de balletjes b, b' aan, — deze worden hierdoor positief electrisch, alzoo afgestooten, en terstond aangetrokken door de negatieve electriciteit der klok T'', waarna zij met negatieve electriciteit geladen en alweder teruggestooten worden, zoodat zij aanhoudend tusschen de middenste en buitenste klokken heen en weer gaan en bij elke aanraking geluid geven. — Voorts vertoont men den dans van electrische vlierpitballetjes (fig. 3). Men legt deze op eene metalen plaat, die met den grond verbonden is en stulpt er eene glazen klok overheen, die van boven doorboord is door eene metalen stang, zooals in de figuur is voorgesteld. Brengt men het bovenëind der stang in verband met den conductor en de machine in beweging, dan verspreidt zich over den ondersten bol der stang positieve electriciteit. De vlierpitballetjes worden daardoor aangetrokken en vallen vervolgens weder op de plaat, waarna zij hetzelfde spel hervatten. — Om eene *flikkerbuis* (fig. 4) te maken, bedekt men eene glazen buis AB, die aan de uiteinden met metaal voorzien is, spiraalsgewijs met ruitvormige stukjes bladtin, wier punten slechts weinig van elkander verwijderd zijn.

Fig. 3. Electrische dans.

Is B met den grond verbonden en brengt men A bij een geladen conductor, dan ontstaat onder het optreden van eene vonk ontlading, en daar die vonkjes tusschen al de ruitjes overspringt, ziet men de geheele buis verlicht.

Fig. 4. De flikkerbuis.

Tot het ontwikkelen van kleine hoeveelheden electriciteit bedient men zich van den *electrophoor* (fig. 5). Deze bestaat uit een ronden harskoek en eene met een isoleerend handvatsel voorziene metalen plaat — het deksel. Wil men hier electriciteit ontwikkelen, dan wrijft men den harskoek met een kattenvel en men zet er daarna het juist slui-

tend deksel op. De negatieve electriciteit van den koek werkt verdeelend op het deksel, trekt de positieve electriciteit naar de benedenzijde en stuwt de negatieve naar de bovenzijde. Raakt men nu het deksel van boven met den vinger aan, dan verdwijnt de negatieve electriciteit door het lichaam in den

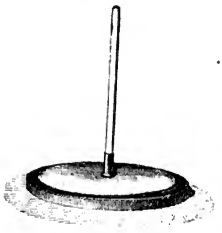

Fig. 5. De electrophoor.

grond. Licht men nu het deksel bij het glazen handvatsel op, dan vindt men op het deksel genoeg positieve electriciteit, om eene vrij groote vonk te geven. Deze proef kan eenigen tijd herhaald worden, zonder dat men den harskoek weder behoeft te wrijven. Hars is een zeer goede isolátor, die de vochtigheid der lucht zeer weinig tot zich trekt, en de electriciteit slechts langzaam verliest. Wil men aan den koek de electriciteit lang laten behouden, dan moet men het deksel er op laten liggen en alzoo de aanraking met de lucht zooveel mogelijk zoeken te verminderen. Naar het beginsel, waarop de electrophoor berust, heeft men krachtige electriseermachines vervaardigd, zooals die van *Holtz* en die van *Carré*.

Tot het ophoopen van electriciteit, op deze of gene wijze ontwikkeld, maakt men gebruik van condensatietoestellen. De eenvoudigste van deze is de *tafel van Franklin*, — eene glazen plaat, die aan beide zijden voor een deel met even groote platen' bladtin bekleed is. Verbindt men de éene bladtinplaat met den grond en de andere met den conductor eener electriseermachine, dan hoopt zich op die plaat eene groote hoeveelheid electriciteit op. Deze werkt door het glas heen verdeelend op de neutrale vloeistof op de andere bladtinplaat, waar zich negatieve electriciteit ophoopt, terwijl de positieve wegvloeit naar den grond. De negatieve electriciteit dezer plaat werkt op hare beurt aantrekkend op de positieve van de eerste bladtinplaat en van den conductor en doet dus meer electriciteit van den conductor op de bladtinplaat overgaan dan zonder deze plaat het geval zou zijn, — men condenseert daarop de electriciteit. Men kan de lading zoo groot maken, dat de vonk zich een weg baant door het glas heen. Men kan de plaat ontladen door met een ontlader

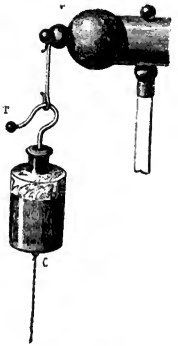

Fig. 6. De Leidsche flesch

— een halvemaansgewijs gebogen metalen draad met een isoleerend handvatsel en met metalen knoppen aan de uiteinden — de beide platen met elkaâr in verband te brengen.

De bekende *Leidsche flesch* (fig. 6), door *Musschenbroek* en *Cunaeus* te Leiden uitgevonden, is niets anders dan eene wijziging van deze glasplaat. Die flesch is van binnen en van buiten tot $^3/_4$de harer hoogte met bladtin bekleed of ook alleen van buiten, terwijl zij van binnen tot gelijke hoogte met ijzervijlsel is gevuld. Door de droge, welgeslotene kurk loopt een dikke metaaldraad tot op den bodem, zoodat hij behoorlijk in aanraking is met den binnenwand, Het bovenste uiteinde van den draad kan naar welgevallen omgebogen worden en is van een metalen bol *T* voorzien. Eindelijk wordt het niet belegde buitenste gedeelte der flesch benevens de kurk met een goed schellakvernis bedekt. De haak *C* is onnoodig, wanneer men de flesch op een niet geïsoleerd lichaam — op de tafel of op den grond — plaatst of in de hand houdt. De

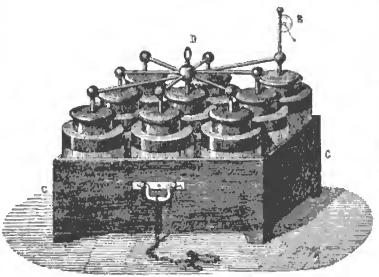

Fig 7. De electrische batterij.

flesch wordt geladen, wanneer men haar ophangt aan den conductor eener werkende electriseermachine en den haak *C* door middel van eene metalen keten met den grond verbindt. De werking is dezelfde als die der tafel van *Franklin*. Hoe

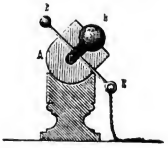

Fig. 8 De electrische mortier.

grooter de flesch is, des te sterker kan men haar laden. Ontlaadt men ze door met de éene hand het buitenbekleedsel en met de andere den knop van den metaaldraad aan te raken, dan gevoelt men den schok door de armen en door het lichaam, en die schok kan zoo sterk wezen, dat hij voor zwakke personen gevaarlijk wordt. Van eene kleine flesch en eene zwakke lading heeft men echter geen onheil te duchten. Wanneer onderscheidene personen eene keten vormen door elkanders handen vast te houden en de uiterste personen van die rij de flesch ontladen, gevoelen zij allen gelijktijdig den schok.

Door samenvoeging van onderscheidene Leidsche flesschen ontstaat de *electrische batterij* (fig. 7). De flesschen zijn geplaatst in een houten bak, wiens bodem met bladtin bekleed is, zoodat zij van buiten onderling alle verbonden zijn. Men verbindt voorts de binnenbekleedsels door de knoppen door metalen draden of stangen te vereenigen. Het metalen handvatsel *A* is voorts verbonden met den bodem van bladtin, zoodat men dezen door eene keten met den grond kan verbinden. Op den knop van éene der flesschen plaatst men gewoonlijk een quadrantelectroscoop (*B*), bestaande uit een aan een stroohalm of zeer dun metaaldraadje bevestigd kurkballetje, dat zich op de wijze van een slinger bewegen kan. Bij het laden der batterij ontvangen de staaf, waaraan het balletje bevestigd is, en dit laatste de electriciteit van het binnenste bekleedsel der flesschen, zoodat zij elkander afstooten met eene kracht, welke evenredig is aan die der lading. Het quadrant dient hierbij tot maat. Eene batterij moet men beschouwen als eene enkele Leidsche flesch, wier bekleedsel zoo groot is als de som der bekleedsels van de batterijflesschen. Vandaar de krachtige werking van zoodanige batterij.

De *werking* der electrische vonk kan mechanisch, chemisch, physisch en physiologisch wezen. De mechanische ontwaart men in het schokken of verbrijzelen van voorwerpen, welke zich op den weg dier vonk bevinden. Reeds met eene matig groote batterij kan men vonken voortbrengen, die papier en glas doorboren en hout tot splinters slaan. De physische werking der vonk is vooral gelegen in hare hooge temperatuur. Leidt men de vonk door eene luchtdicht gesloten, met lucht gevulde ruimte, zoo kan de uitzetting van deze daardoor zoo groot worden, dat de wand vaneen scheurt. Men toont dit aan door middel van den *electrischen mortier* (fig. 8, *A*). Deze is van ivoor en wordt geladen met een kogel *B*. Verbindt men nu de draden *D* en *E* met de bekleedsels eener Leidsche flesch, zoodat de vonk in de besloten ruimte *E* overspringt, dan wordt de kogel weggeslingerd. Door de bij het overspringen der vonk optredende hooge temperatuur kunnen zeer brandbare lichamen, zooals hars, terpentijnolie enz. ontstoken worden; — het doorgaan der vonk geschiedt echter in te korten tijd, om ook hout en dergelijke voorwerpen in vlam te zetten. Gaat de vonk door knalgas (een mengsel van zuurstof en waterstof), dan heeft er eene ontploffing plaats, waarbij de beide gassen zich onder vorming van water verbinden. Hierop berust het *electrisch pistool*, dat op dergelijke wijze werkt als de electrische mortier, met dit

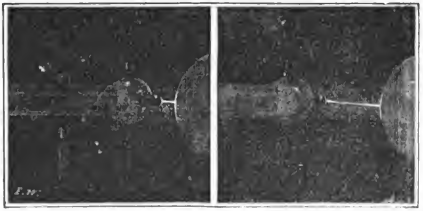

Fig. 9. Vonken bij geringe slagwijdte.

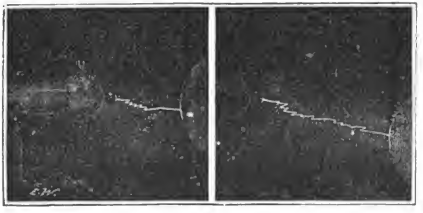

Fig. 10. Vonken bij grootere slagwijdte.

onderscheid, dat de ruimte *E* met knalgas gevuld wordt. Voorheen had men ook wel houten of kartonnen huisjes, waarin men uit eene met bladtin bekleedde wolk eene electrische vonk deed ontstaan, om de werking van den bliksem na te bootsen.

Van de scheikundige werking der electrische vonk noemen wij de vorming van *ozon* (zie aldaar). Omtrent de physiologische werking verwijzen wij naar het artikel *Electrotherapie*.

De *gedaante* der electrische vonk is afhankelijk van de lading, van den isolátor en van de ruimte, die zij doorloopt. Is deze — de slagwijdte — gering, dan vormt zij eene rechte lijn (fig. 9), — doch is die afstand groot, dan vertoont zij zich als eene gebrokene lijn (fig. 10). Ook ontstaan er wel eens vertakkingen, waardoor eene zekere hoeveelheid electriciteit zich zijwaarts uitspreidt (fig. 11). Voorts ontwaart men de electriciteit in den vorm van een lichtbundel, wanneer men den conductor laadt en zich in de nabijheid geen geleidend lichaam bevindt, waarop de vonk kan ontspringen. Deze laatste vertoont zich dan, zooals in fig. 12 is voorgesteld, in de gedaante van een bundel lichtstraaltjes, die zich in den dampkring verliezen. Iets dergelijks is het bekende St. Elmusvuur, dat zich door de werking der dampkringselectriciteit op de toppen van masten en torens, op de punten van bliksemafleiders enz. vertoont.

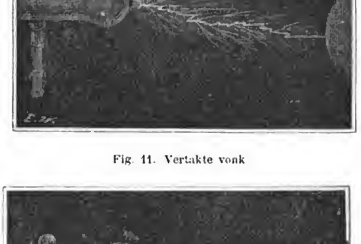

Fig. 11. Vertakte vonk

Fig. 12. Electrische lichtbundel.

Tot het voortbrengen dier verschillende werkingen is het niet altijd noodig, dat de vonk zichtbaar zij. Ook de onzichtbare electrische stroom kan dnnne geleidingsdraden zoo sterk verhitten, dat zij gloeiend worden en vervolgens smelten.

Na bovenstaande opmerkingen omtrent de verdeelings- of statische electriciteit komen wij in de tweede plaats tot de *aanrakingselectriciteit*, ook de *dynamische* en *galvanische* genaamd. Deze onderscheidt zich in aard niet van de eerstvermelde, doch er bestaat verschil in de wijze waarop zij zich verzamelen en verspreiden, en dit was oorzaak, dat men beide als verschillende werkingen beschonwde. Duideljkheidshalve nemen wij onze toevlucht tot een voorbeeld. Eene rivier, waarin geen beletsel is voor het wegstroomen van het water vervolgt op eene regelmatige wijze haren loop. Belet men dit echter op eene bepaalde plaats door een stuw of dam, dan hoopt zich daardoor het water op. Ruimt men dien dam plotseling op om dien na weinige oogenblikken te herstellen, dan spoedt zich de opgestapelde watermassa in de gedaante van eene golf met snelheid voorwaarts en dan heeft de stroom veel krachtiger werking dan de vroeger kalm daarheen vloeiende rivier. Op die wijze kan eene beek reeds te weeg brengen, wat men enkel van een breeden stroom verwachten zon.

Men kan de dynamische electriciteit met de kalme rivier, — de statische met de opgestuwde watermassa vergelijken. De eerste stroomt zonder aanmerkelijke spanning aanhoudend door de geleiders, — de laatste is krachtig als de golf, maar kort van duur. Tronwens beide ontstaan nit verschillende bronnen.

Tegen het einde der 18de eeuw ontdekte *Galvani*, hoogleeraar te Bologna, dat de dijspieren van een pas gedooden kikvorsch zich samentrokken als hij de dijzenuwen met een metalen boog aanraakte. Hij vergeleek die beweging met den schok, door de outlading eener Leidsche flesch veroorzaakt. Hij beschonwde de spier als een dierlijken condensátor van binnen met positieve en van buiten met negatieve electriciteit geladen, voorts de zennw en den boog als geleiders, die het binnenste en buitenste gedeelte der spier met elkáar in verbinding brachten. Die ontdekking baarde groot opzien. Natuurknndigen en physiologen herhaalden de proef en erkenden de juistheid der mededeeling van *Galvani*. Intusschen konden niet allen berusten in zijne verklaring. *Volta*, hoogleeraar in de natuurkunde te Pavia, was van een ander gevoelen en toonde aan, dat de bron der electriciteit niet gelegen was in de dij van den kikvorsch, maar in den metalen boog. Terwijl men hieroverstrijd voerde, ontdekte *Volta* eene reeks van verschijnselen, die een nieuw veld van onderzoek openden voor allen, die belang stelden in de verschijnselen der electriciteit, en hij kwam tot de algemeene stelling, dat zich op de aanrakingsplaats van 2 ongelijksoortige metalen eene kracht ontwikkelt, die het éene van eene positieve en het andere

van eene negatieve lading voorziet. Men kent aân die zoogenaamde *electromotorische kracht* het vermogen toe om de neutrale electrische vloeistof te ontleden. Worden de hierdoor voortgebrachte hoeveelheden vrije electriciteit afgeleid, dan blijft die kracht gestadig werkzaam. Wordt echter die stroom afgebroken, dan staakt ook die kracht hare werking, nadat zij de beide lichamen tot zekere hoogte geladen heeft doordien de electromotorische kracht dan evenwicht maakt met het streven der beide tegengestelde electriciteiten om zich met elkaâr weder te verbinden.

De lichamen, waarmede men gewoonlijk galvanische electriciteit voortbrengt, zijn zink, koper en zwavelzuur. Indien men schijven van zink, koper en van met zwavelzuur doortrokken laken, bij regelmatige afwisseling opstapelt, zooals in fig. 13 is aangewezen, waar de zinken

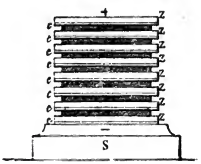

Fig. 13. Kolom van Volta.

schijven met *Z* en de koperen met *C* zijn aangeduid, dan heeft men eene bron van galvanische electriciteit. Hier werkt de met zwavelzuur bevochtigde lakensche schijf scheikundig op het koper en vooral op het zink, zoodat er 2 electromotorische krachten van verschillende sterkte geboren worden. Wij zien in de figuur, dat de bovenvlakken der zinken schijven en de benedenvlakken der koperen schijven in aanraking zijn met het zwavelzuur. De electromotorische kracht verdeelt er de 2 electriciteiten naar verschillende zijden, en hierbij ontvangt het éene lichaam eene negatief electrische en het andere een positief electrische spanning. In het gegeven geval worden dus de beide metalen negatief-, en het zwavelzuur positief-electrisch. Door de werking van zink en zwavelzuur wordt derhalve eene zekere hoeveelheid negatieve electriciteit naar beneden en eene dergelijke hoeveelheid positieve naar boven gedreven, terwijl door die van koper en zwavelzuur het omgekeerde plaats grijpt. Wij ontwaren hier alzoo 2 tegenovergestelde electrische stroomen, die elkander zonden opheffen, zoo zij even sterk waren. Doch de werking van zwavelzuur op zink is krachtiger dan die van zwavelzuur op koper, zoodat zich aan het bovenëinde der kolom positieve en aan het benedeneinde negatieve electriciteit verzamelt.

Voorheen zocht men de oorzaak van het galvanismus niet in de scheikundige verandering (oxydatie) der schijven, maar in de aanraking der ongelijksoortige stoffen (*aanrakings-* of *contacttheorie*). Later echter kwam men tot de *chemische theorie*, welke evenals de contacttheorie vele aanhangers telt. Men bouwt eene kolom, — die van *Volta* genaamd — door met zink te beginnen en met koper te eindigen (fig. 14). De negatieve electriciteit verzamelt zich dan aan de *zinkpool*, en de positieve aan de *koperpool* der kolom. Begint men met een koper- en zinkpaar en gaat men zoo voort, van boven met een zink- en koperpaar eindigend, dan vergadert zich positieve electriciteit aan het beneden- en negatieve aan het boveneinde. Om niet mis te tasten bij het bepalen der richting van den stroom, houde men in het oog, dat de positieve stroom altijd van het zink door den vochtigen geleider heen naar het koper vloeit.

Deze werking der kolom is afhankelijk van de grootte en het aantal der schijven. Immers de opwekking der electriciteit heeft plaats door aanraking en zal dus te krachtiger wezen, naarmate die aanraking vaker zich herhaalt. De electromotorische kracht vindt

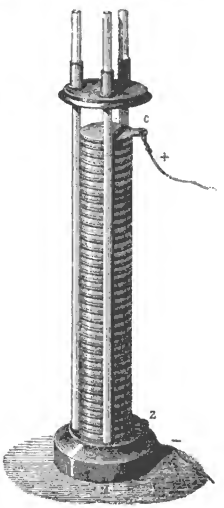

Fig. 14. Kolom van Volta.

hare maat in de spanning der electriciteit aan de oppervlakte der elkaâr aanrakende schijven. Die spanning wordt niet vermeerderd door de grootte der platen, omdat de hierdoor vermeerderde electriciteit zich over eene evenredig grootere oppervlakte moet verbreiden. Dit wordt echter anders, wanneer een aantal schijvenparen met elkander in verband wordt gebracht. Ontwikkelt zich in de onderste combinatie van zink, zuur en koper — een *element* genoemd — eene bepaalde hoeveelheid electriciteit, dan zal eene tweede combinatie eene dergelijke hoeveelheid voortbrengen. De spanning neemt dus toe tegelijk met het aantal galvanische elementen.

Daar de kolom van *Volta* in het gebruik vele moeielijkheden opleverde, werd weldra

een andere toestel uitgevonden, dien men met den naam van *trogapparaat* bestempelde (fig. 15). Deze bestaat uit een houten bak, van binnen met een isoleerend vernis bestreken en door metalen tusschenschotten in een aantal vakken verdeeld. Die tusschenschotten zijn saâmgesoldeerde koper- en zinkplaten, met de gelijknamige oppervlakten naar dezelfde zijde gekeerd. Vult men nu den trog met zwavelzuur, dan vormt ieder vak een element en het geheel eene kolom van *Volta*. Aan de uiteinden van den trog vindt men de metalen platen met de geleiders *EE'*. — Men heeft voorts *bekerapparaten* of reeksen van bekers, waarin desgelijks schijvenparen in verdund zwavelzuur gedompeld zijn. Krachtig werkt de toestel van *Wollaston*, omdat daarin de koperen plaat zoodanig is omgebogen, dat zij het zink aan beide zijden omgeeft, terwijl zij aan een isoleerend (ivoren) handvatsel zóo bevestigd zijn, dat zij elkander niet aanraken. Zulk een paar platen wordt dan in een daartoe bestemden bak geplaatst, waarna men een aantal zulke bakken met elkander verbindt. Verlangt men groote hoeveelheden electriciteit, dan bedient men zich van den *calorimotor* van *Hare*, die uit eene enkele, zeer lange koperen, en eene even zoo groote zinken plaat is samengesteld. Deze zijn spiraalsgewijs zoodanig om een houten

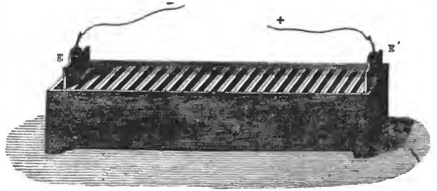

Fig. 15. Trogapparaat.

zulke toestellen, en de oorzaak hiervan is gelegen in een eigenaardig verschijnsel, dat men met den naam van *galvanische polarisatie* bestempelt. Door de werking van het zwavelzuur op het zink ontstaat waterstof. Alle vaste lichamen hebben de neiging, om gassen op hunne oppervlakte te absorbeeren, zoodat weldra eene dunne waterstoflaag het koper bedekt, al is die laag ook onmerkbaar voor onze zintuigen. Deze waterstof doet eene electromotorische kracht ontstaan, die een stroom van tegenovergestelde richting geeft en hierdoor den oorspronkelijken (primairen) stroom aanmerkelijk verzwakt. Om deze galvanische polarisatie te vermijden, heeft men toestellen bedacht, die den naam dragen van *constante ketens*, *constante cellen* of *constante elementen*. Daartoe behooren:

Het element van *Daniëll* (fig. 16). Deze bestaat uit een glazen bak *V*, waarin eerst een zinken cylinder *Z*, daarna een porenze leemen bak *D* en eindelijk een koperen cylinder *C* is geplaatst. In den leemen bak giet men eene oplossing van kopervitriool en er ombeen verdund zwavelzuur, dat alzoo den zinkcylinder aan beide zijden omgeeft. Deze laatste is

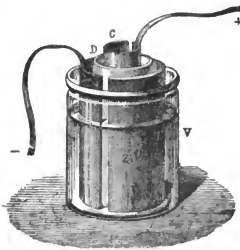

Fig. 16. Element van Daniëll

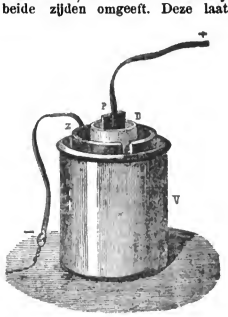

Fig. 17. Element van Grove.

cylinder gewonden, dat koper en met zink elkander afwisselen, terwijl er tusschen die beide genoegzame ruimte overblijft voor het zuur. Deze cylinder wordt daarna in een vat met verdund zwavelzuur gedompeld. Men heeft hier één enkel element met eene groote oppervlakte, — dus met veel electriciteit en weinig spanning. Door verbinding van znlke calorimotors kan men echter de spanning aanmerkelijk verhoogen.

Weldra echter verflauwt de werking van met zinkamalgama bedekt en alzoo tegen de werking van het zuur beveiligd, totdat de polen der keten met elkaâr verbonden zijn. Intusschen is het amalgama niet zoo dik en zoo dicht, dat alle werking van het zuur op het zink onmogelijk wordt. Neen, die werking begint aanstonds, zoodra de keten gesloten wordt. Het kwik dient alzoo om het zinkverbruik te voorkomen, zoolang de toestel in rust is. Bij het sluiten der keten ontmoet de waterstof den poreuzen bak, wiens poriën gevuld

zijn met verdund zwavelzuur en kopervitriool. De waterstof ontleedt deze laatste, zoodat zwavelzuur en koper gevormd worden volgens de vergelijking $CuSO_4 + H_2 = Cu + H_2SO_4$. Daar het koper een vast lichaam is, moest het ergens neêrslaan, en het wordt door den electrischen stroom in den vorm van een gelijkmatig bekleedsel om den koperen cylinder gelegd, zoodat deze gedurende het sluiten van den stroom met nieuwe lagen wordt bedekt, waardoor hij zijn geleidend vermogen behoudt, terwijl door het binden der waterstof het ontstaan van eene tegenovergestelde electromotorische kracht vermeden is. Zulk eene constante keten voldoet dus aan het oogmerk, om bij het minst mogelijk zinkverbruik een onverzwakten stroom te behouden. Toch heeft hare standvastigheid bepaalde grenzen, daar de vloeistoffen niet in denzelfden staat blijven. Immers het verdnnd zwavelzuur wordt allengs eene oplossing van zwavelzunr zink, en ook het kopervitriool wordt ontleed. Het is duidelijk, dat daardoor de stroom verzwakt wordt. Toch kan men die bezwaren tot zekere hoogte opheffen. Men kan namelijk het zwavelzuur door middel van een hevel verwijderen en door geleidelijke toevoeging van nieuw zuur gestadig ververschen en in den porenzen bak eene hoeveelheid gekristalliseerd kopervitriool werpen, die al-

Fig. 18. Element van Bunsen.

lengs oplost naarmate meer koper sulfaat ontleed en meer koper afgescheiden wordt.

De *cel van Grove* (fig. 17). Deze is in het algemeen ingericht als de voorgaande, doch in den poreuzen bak *D* bevindt zich geconcentreerd salpeterzuur en hierin eene platinaplaat (*P*). De afgescheiden waterstof onttrekt aan het salpeterzuur een gedeelte van zijne zuurstof en vormt water onder ontwikkeling van roode dampen van ondersalpeterzuur. Ook nu komt derhalve op de platinaplaat geene waterstoflaag, die den stroom zou

Fig. 19. Batterij van vijf elementen van Bunsen.

knnnen verzwakken. Deze keten is krachtiger dan de voorgaande.

De *Bunsen'sche cel* (fig. 18), die zich evenals de voorgaande door groote kracht onderscheidt. Deze is dezelfde als die van *Grove* met dit verschil, dat het platina door kool (*C*) in den vorm van eene plaat of een cylinder is vervangen. Die cylinder is aan het boveneinde *K* in koper gevat, hetwelk men door eene bedekking van lak tegen de werking van het zuur bevelligt. Hier heeft men bij het sluiten van den stroom dezelfde schelkundige werking in het zwavelzuur en salpeterzuur. De beide laatstgenoemde ketens zijn lastig wegens de ontwikkeling van ondersalpeterzuur, waarsaan echter te gemoet gekomen wordt, wanneer men den toestel in eene houten kast plaatst, op wier bodem zich poeder van gebluschte kalk bevindt, hetwelk dat gas absorbeert.

De *cel van Smee*. Bij deze vindt men geen poreuzen bak, en toch is er de galvanische polarisatie zeer gering. Zij is ongeveer ingericht als die van *Wollaston*: eene zilveren plaat is aan beide zijden omgeven door eene omgebogene zinkplaat zonder dat zij elkander aanraken. Het zilver is met eene dunne platinalaag bedekt, waartoe men haar in eene kokende oplossing van platinachloride gedompeld heeft. Ook kan men uit eene dergelijke koude oplossing het platina door den galvanischen stroom op het zilver laten neêrslaan. Hierdoor wordt de plaat ruw, en het is gebleken, dat daarop de waterstof nagenoeg niet geabsobeerd wordt, zoodat de polarisatie niet groot kan wezen. Men heeft in dit geval geene tweede vloeistof noodig.

Men kan de ketens van dezelfde soort tot eene kolom of batterij verbinden, zooals blijkt uit fig. 19, die eene vereeniging voorstelt van 5 Bunsen'sche elementen, waar de zinkcylinder met den koolcylinder van een volgend element verbonden is. De spanning neemt toe met het getal der elementen. Men kan ook al de koperen en al de zinken platen verbinden. De *wet van Ohm* leert, dat de intensiteit (sterkte) van den electrischen stroom afhankelijk is van de grootte der electromotorische kracht en van den weêrstand, dien de stroom op zijn weg te overwinnen heeft. De tegenstand vermeerdert met de lengte der geleiders en vermindert, wanneer de middellijn dier geleiders grooter genomen wordt. Is I de intensiteit, E de electromotorische kracht en W de weêrstand, dan heeft men voor de wet van *Ohm* de formule:

$$I = \frac{E}{W}.$$

Deze weerstand bestaat nit twee deelen; ten eersten uit den weerstand dien de geleider aanbiedt voor het doorgaan van den stroom, welke de polen van het element, verbindt en ten tweeden uit den weerstand in het element zelf. Stellen wij nu die weerstand in den geleider W_1,

die in het element W_2, en vereenigen wij b. v. 4 elementen met elkaâr. Dit kunnen wij doen ten eersten door ze achter elkaar te plaatsen, zoodat de zinkpool van het één element met de koperpool van een volgend is verbonden, dan wordt de electromotorische kracht wel 4 keer grooter, maar de weerstand in het element eveneens en dus de stroomsterkte $I_1 = \frac{4\ E}{W_1 + 4\ W_2}$. Verbindt men echter de 4 elementen door ze naast elkaâr te plaatsen, zoodanig dat de zinkpolen met elkaâr en eveneens de koperpolen verbonden worden, dan blijft de electromotorische kracht gelijk, maar de weerstand in het element wordt 4maal kleiner en dus de stroomsterkte $I_2 = \frac{E}{\frac{1}{4} W_2 + W_1} = \frac{4\ E}{W_2 + 4\ W_1}$. Het hangt dus af van de betrekkelijke grootte van W_1 en W_2, welke verbinding der elementen den sterksten stroom geeft. Is W_1, grooter dan W_2 dan is dus $W_2 + 4\ W_1$ grooter dan $W_1 + 4\ W_2$; is W_2, grooter dan W_1, dan is het juist omgekeerd. Het is dus duidelijk dat I_1 grooter zal zijn dan I_2 wanneer $W_1 + 4\ W_2$ kleiner is dan $W_2 + 4\ W_1$ en dit is het geval als de weerstand van den geleider, die de polen verbindt, grooter is dan die van het element. Als dit het geval is, zal het dus raadzaam zijn de elementen met de ongelijknamige polen te verbinden. Is de weerstand in den geleider echter kleiner dan die in het element, dan is het beter de elementen naast elkaâr te plaatsen en dus de gelijknamige polen te vereenigen. Is de weerstand in den geleider 100maal grooter dan die van het element, dan wordt dus $I_1 = \frac{4\ E}{100\ W_2 + 4\ W_2} = \frac{E}{26\ W_2}$ en $I_2 = \frac{4\ E}{400\ W_2 + W_2} = \frac{E}{100\frac{1}{4}\ W_2}$ en in dit geval wordt de stroomsterkte, wanneer de elementen achter elkaâr geplaatst worden, $\frac{100\frac{1}{4}}{26}$ dat is bijna 4 maal grooter, dan wanneer ze naast elkaâr staan.

Duidelijkheidshalve zullen wij de eerste combinatie met den naam van *kolom* en de laatste met dien van *batterij* bestempelen. Later zullen wij zien, voor welke oogmerken elk van deze het meest geschikt is.

De electrische stroom kan op eene zeer merkwaardige wijze werken, en op deze werkingen berusten de toestellen, die men tot het meten van den stroom gebruikt (*rheometers*).

Zoo maakt een stroom, om een stuk week ijzer geleid, dit laatste magnetisch. Ook heeft men opgemerkt, dat eene magneetnaald van hare gewone richting afwijkt, wanneer een electrische stroom in hare nabijheid verloopt. Op die verschijnselen berusten 2 rheometers, namelijk de *tangentenboussole* en de *sinusboussole*. Beide bestaan uit eene in een horizontaal vlak licht beweegbare (gevoelige) magneetnaald, en uit een grooten of kleinen geleidenden ring, die de naald omgeeft en tot stroomleider dient. Gaat de stroom er doorheen, dan wijkt de naald naar de rechter- of linkerhand af — naar gelang van de richting van den stroom. Hierdoor kan men reeds de richting van den stroom bepalen. Doch ook de kracht van den stroom kan men er mede meten, omdat de afwijking der naald daarvan afhangt. Om die reden plaatst men onder de naald een in graden verdeelden cirkel, waarop men het bedrag der afwijking kan waarnemen. De beide boussoles zijn voldoende bij vrij sterke stroomen, maar kunnen bij zwakke stroomen geen dienst bewijzen, daar deze niet in staat zijn, om de naald in beweging te brengen. In dit geval gebruikt men den *multiplicator van Schweigger* of den *galvanometer*. Deze is alzoo genoemd, omdat men daarin door een herhaald omgeven van de magneetnaald door een met zijde omsponnen (alzoo geïsoleerden) geleider, waardoor de stroom wordt geleid, de werking van dezen op die naald vermenigvuldigt (multiplieeert),— en wel zooveel maal als het aantal windingen bedraagt. Dit werktuig is in fig. 20 voorgesteld. Het geleidend koperdraad is om een toestel van ivoor AB gewikkeld, dien men door middel van den knop E om eene verticale as kan laten draaien. Bij deze beweging wordt eene dunne ivoren plaat D medegevoerd, waaraan 2 metalen klemschroeven CC bevestigd zijn. De einden van den geïsoleerden draad zijn met C en C' verbonden, en hieraan kan men de pooldraden van den stroom, wiens sterkte men meten wil, vastmaken. Een koperen toestel H is van een haak voorzien tot aanhechting van den draad, waaraan de magneetnaald wordt opgehangen, en die draad wijst op het middenpunt van een in graden verdeelden cirkel S, welke op den toestel AB rust. Het geheele werktuig is geplaatst op 3 pooten met stelschroeven V en onder eene glazen klok PP' gevrijwaard voor den invloed der luchtstroomingen. Aan den draad zijn 2 magneetnaalden opgehangen en wel zóo, dat de noordpool van de één zich steeds boven de zuidpool

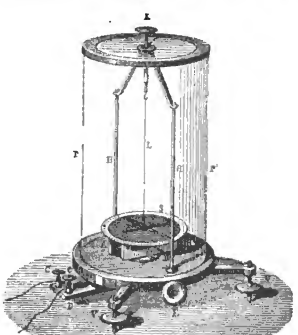

Fig. 20. Multiplicator

van de andere bevindt. Waren zij even sterk magnetisch, dan zouden zij in elke richting blijven staan, doch de éene is iets sterker magnetisch dan de andere, zoodat die dubbelnaald slechts even de kracht bezit, om eene bepaalde richting aan te wijzen, en dus ook gemakkelijk — reeds door een zeer zwakken electrischen stroom — uit die richting gebracht wordt. Men geeft aan dat naaldenpaar den naam van *astatische magneetnaald*. Zij werd door *Nobili* in den multiplicator geplaatst. De draadring omgeeft de onderste naald, terwijl de bovenste, over den cirkel zwevende, de stroomsterkte aanwijst. Eene spleet is in dien cirkel aangebracht, waardoor men de onderste naald kan brengen in de draadklos. Wil men dit werktuig gebruiken dan draait men door middel van *E* den ivoren toestel zoodanig, dat het nulpunt der cirkelverdeeling juist onder de bovenste naald ligt. Verbindt men nu de klemschroeven *CC* met de polen van een electrischen stroom, dan snelt deze door de draadwindingen herhaalde malen om de naald en doet deze afwijken.

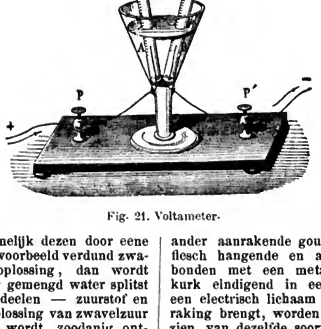

Fig. 21. Voltameter.

De inrichting van eene andere soort van rheometers berust op de scheikundige werking van den stroom. Leidt men namelijk dezen door eene geleidende vloeistof, bijvoorbeeld verdund zwavelzuur of eene zoutoplossing, dan wordt deze ontleed. Met zuur gemengd water splitst zich in zijne bestanddeelen — zuurstof en waterstof, — en eene oplossing van zwavelzuur koper (kopervitriool) wordt zoodanig ontleed, dat het koper zich aan de éene pool in metaaltoestand afscheidt. De sterkte der ontleding hangt af van de sterkte van den stroom, zoodat men deze meten kan door de hoeveelheid van het ontledingsproduct. Een hiertoe bestemd instrument draagt den naam van *Voltameter*. Men heeft 2 soorten van Voltameters. Die, welke bestemd is voor de ontleding van een met een zuur vermengd water, is afgebeeld in fig. 21. In den bodem van een glas *V* zijn platinadraden *A* en *B* vastgesmolten, en het wordt gevuld met verdund zwavelzuur, terwijl 2 desgelijks met verdund zwavelzuur gevulde glazen buizen *C* en *D* boven die platinadraden worden omgekeerd. Brengt men nu de pooldraden van een stroom in de klemschroeven *PP'*, zoodat zij met de platinadraden verbonden zijn, dan vervolgt de stroom van *A* naar *B* zijn weg door de vloeistof, die tevens ontledende, zoodat bij *A* zuurstof en bij *B* waterstof wordt afgescheiden. Daar deze gassen niet kunnen ontsnappen, verzamelen zij zich in de buisjes *C* en *D*. Deze zijn verdeeld, zoodat men ten slotte kan waarnemen, hoeveel gas ontwikkeld is of, met andere woorden, hoe sterk de stroom was. — Een Voltameter met kopervitriool is op dergelijke wijze ingericht, doch men heeft er geene buizen noodig. Men dompelt in eene oplossing van kopervitriool twee kleine platinaplaatjes, waarmede de poldraden van een electrischen stroom verbonden worden. Op die, waarbij de stroom de vloeistof verlaat, scheidt zich dan eene hoeveelheid koper af, die evenredig is aan de sterkte van den stroom. De platen worden ter bepaling van die hoeveelheid vóór en na de proef gewogen.

Tot het ontdekken van electriciteit bezigt men den *electroscoop*, bestaande uit twee van onder losse, maar met de platte vlakken elkander aanrakende goudbladstrookjes, in eene flesch hangende en aan het boveneinde verbonden met een metalen staaf, boven den kurk eindigend in een knop. Wanneer men een electrisch lichaam met dien knop in aanraking brengt, worden de beide strookjes voorzien van dezelfde soort van electriciteit en zij stooten dus elkander af. Men gebruikt voorts den electroscoop als *electrometer*, wanneer nevens die goudbladstrookjes een meettoestel is aangebracht, waarop men kan aflezen, hoe ver die beide strookjes van elkander afwijken. Bij den electroscoop van *Bohnenberger* hangt een goudbladstrookje in evenwicht tusschen de even sterke polen eener droge kolom en wordt bij de geringste electriciteitsvermeerdering door éene dezer polen aangetrokken.

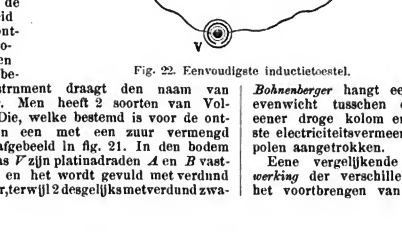

Fig. 22. Eenvoudigste inductietoestel.

Eene vergelijkende beschouwing van de *werking* der verschillende toestellen, die tot het voortbrengen van electriciteit dienen, is

voorzeker niet ongepast. Onderscheidene natuurkundigen hebben zich bejjverd, de hoeveelheid electriciteit te bepalen, die tot het ontleden van eene zekere hoeveelheid water noodig is. Die hoeveelheid werd zoowel door de electriseermachine als door eene galvanische keten voortgebracht, en hieruit is volgens *Buff* gebleken, dat voor die ontleding de volle lading vereischt wordt van eene Leidsche fleseh, die eene slagwijdte van 11 Ned. streep en eene geleidende oppervlakte van 103 215 □ Ned. el bezit. Volgens *Becquerel* en *Faraday* zou die oppervlakte zelfs bijna dubbel zoo groot moeten wezen, ja, volgens laatstgenoemde zou men eene middelmatige electriseermachine 4 810 millioen maal moeten omdraaien, om die hoeveelheid electriciteit te verkrijgen. Daarentegen is één enkel element van *Grove* of *Bunsen* voldoende, om die hoeveelheid water in weinige minuten te ontleden. Terwijl men voorts door middel eener electriseermachine gemakkelijk vonken kan voortbrengen ter lengte van 25 tot 30 Ned. duim, zou men volgens *Gassiot* althans 4 000 Grove'sche elementen moeten gebruiken, om tusschen de pooldraden eene vonkover een afstand van 1 Ned. streep te doen overspringen.

Hieruit volgt, dat de wrijvingstoestellengeringehoeveelheden electriciteit van sterke spanning, — en de galvanische toestellen groote hoeveelheden electriciteit van geringe spanning in beweging brengen.

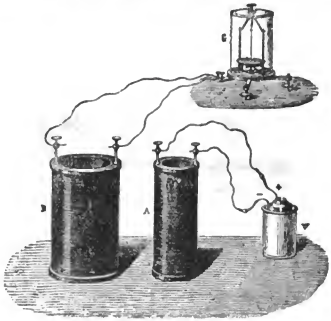

Fig. 23. Inductor- en inductiespiraal.

Na de electriseermachines en galvanische apparaten komen wij tot de *inductietoestellen* Inductieelectriciteit is eene zoodanige, die door een electrischen stroom in een nabijzijnden nentralen gesloten geleider wordt opgewekt. Hare verschijnselen zijn in 1831 vooral door *Faraday* aan het licht gebracht. Ook magneetstaven kunnen in een nabijzijnden gesloten geleider zulk een stroom doen ontstaan. Dientengevolge onderscheidt men *electrostatische inductie*, *Volta-inductie* en *magneto-inductie*. Daar de eerste van ondergeschikt belang is, bepalen wij ons tot de beide laatste, en wel in de eerste plaats tot de Volta-inductie.

AB en *CD* (fig. 22) zijn 2 evenwijdige draden, door eene isoleerende plank gescheiden. De uiteinden van *CD* zijn met een galvanometer verbonden, en tusschen die van *AB* bevindt zich een galvanisch element *V*. Zoodra de stroom door *AB* begint te vloeien, bemerkt men de afwijking der magneetnaald in den galvanometer *G*, en men ziet, dat er niet alleen een stroom loopt door *CD*, maar ook dat deze de tegenovergestelde richting volgt van dien in *AB*. Terstond daarna keert de magneetnaald na eenige schommelingen terug in den magnetischen meridiaan en blijft er in zoolang de stroom aanhoudt. Wordt deze echter afgebroken, dan wijkt zij af naar de andere zijde, waaruit blijkt, dat alsdan in *CD* een inductiestroom ontstaat van dezelfde richting als die in *AB*. Ook deze werkt slechts een oogenblik, zoodat de naald spoedig tot rust komt. Men noemt den stroom van *AB* den *inductorstroom*, den eersten van *CD* den *negatieven* en den 2den den *positieven inductiestroom*. Laat men de intensiteit van den stroom in *AB* toe- en afnemen, dan verkondigt de beweging van de naald, dat in het eerste geval een negatieve en in het tweede een positieve inductiestroom in den tweeden draad aanwezig is. Is de stroom constant, dan blijft de naald in rust.

Men kan ook nog op eene andere wijze een industiestroom doen ontstaan. Men bevestige de draden *AB* en *CD* ieder op eene afzonderlijke isoleerplank. Daarna verwijdere men plotselijk den draad *AB* van den draad *DC* en brenge dien daarna met eene snelle beweging in zijn eersten stand, steeds zorgende, dat de draden onderling evenwijdig blijven. Daarbij blijkt, dat bij de verwijdering een positieve en bij de nadering een negatieve iuductiestroom in *CD* ontstaat.

Hoewel de vorm en de ligging der draden geene verandering in die regels te weeg brengen, is het van belang, de beide draden over een aanmerkelijken afstand zoo dicht mogelijk naast elkander (natuurlijk geïsoleerd) te laten voortloopen, daar met het toenemen van den afstand de werking van den inductorstroom afneemt. Men bedekt iedere draad derhalve met eene isoleerende zelfstandigheid, om ze daarna te zamen spiraalsgewijs op te winden. Zoo verkrijgt men de *inductiespiralen*, zooals er in fig. 23 twee zijn voorgesteld. Elk van deze bestaat uit een cylinder van hout of bordpapier, door een met zijde omsponnen koperdraad (*A* en *B*) omwonden, terwijl de uiteinden in verband staan met klemschroeven, dienende, om ze met den galvanometer *G* of met een galvanisch element *V* te verbinden. In dit geval is *A* de inductor- en *B* de inductiespiraal. Daardoor kan men krachtige inductiestroomen opwekken, wanneer men *A* in *B* plaatst. Men heeft ook spiralen met een dubbelen draad, namelijk zulke, waarin de beide draden op denzelfden cylinder zijn gewonden.

Wij moeten hierbij niet vergeten, dat de inductiestroom alleen wordt opgewekt bij het sluiten en openen der keten van den inductor. Laat men den stroom in dezen rustig voortvloeien, dan is de inductiedraad werkeloos. Men moet den inductietoestel derhalve zóo inrichten, dat men den stroom van den inductor onophoudelijk afbreken en sluiten kan. Hiertoe heeft men verschillende soorten van stoomverbrekers (rheotomen) vervaardigd. Eén van deze is in fig. 24 afgebeeld. *R* is eene dikke schijf van glas, ivoor of droog hout en kan door middel van de kruk *M* worden omgedraaid. Langs den omtrek der schijf ligt een getande koperen band of ring. De tanden zijn even groot als hunne tusschenruimten. Eene veerkrachtige strook metaal loopt over het uitgetande, — eene andere *r* over het niet-uitgetande gedeelte van den ring. *A* is een spiraal, die aan de éene zijde met de strook *r'*, aan de andere met de negatieve pool van een galvanisch element in verband staat, terwijl de positieve pool verbonden is met *r*. Bij het omdraaien der schijf wordt de keten gesloten zoo vaak de strook *r'* op een tand rust, en afgebroken zoo vaak die strook over de tusschenruimte van twee tanden glijdt. De inductiestroom doet zich dus in den gesloten geleiddraad *F* van de spiraal *B* met te sneller opvolgende schokken gevoelen, naar mate de schijf *R* sneller wordt omgedraaid. De negatieve en positieve inductiestroomen zijn niet onderling volkomen gelijk. De eerste ontstaat bij het sluiten der keten van den inductor, en deze heeft dan niet aanstonds zijne volle kracht; hij ontvangt die geleidelijk en oefent alzoo eene geleidelijke werking op de inductiespiraal, terwijl deze juist door die geleidelijke ontwikkeling een negatieven stroom van aanmerkelijke spanning levert. Bij de afbreking van den stroom heeft deze echter volle kracht en brengt dus op dat ondeelbaar oogenblik een krachtigen positieven stroom voort in de inductiespiraal. Bij eene langzame werking van den inductietoestel gaat eene hiermede verbondene galvanometernaald gestadig heen en weder, doch bij eene snelle omdraaling van den rheotoom blijft zij in den magnetischen meridiaan, omdat zij zulk eene snelle beweging niet kan volgen.

Fig. 24. Rheotoom.

Omtrent de *magneto-inductie* vermelden wij het volgende: om deze naar eisch te begrijpen, moet men het oog vestigen op de verklaring van het *magnetismus* (zie aldaar), door *Ampère* gegeven. Men kan namelijk eene magneetstaaf beschouwen als een geleidend lichaam, waarin loodrecht op de lengte-as electrische stroomen voortloopen. De richting dier stroomen is zoodanig dat zij, wanneer de zuidpool van den magneet naar ons is toegekeerd, zich in de richting van de wijzer van een horloge of met de zon — van onze linkernaar de rechterhand — bewegen. Men kan dus elken magneet vergelijken met eene electrische spiraal, waar de stroom van een galvanisch element doorheen vloeit. Daarom moet ook de magneetstaaf onder bepaalde omstandigheden dergelijke verschijnselen doen ontstaan als zulk eene spiraal. *M* (fig. 25) is eene magneetstaaf en *E* de noordpool. De stroom snelt dan voorwaarts in de richting der pijlen. Doet men de staaf tot de spiraal *B* naderen, dan ontstaat er een negatieve inductiestroom, — verwijdert men haar (fig. 26), zoo komt er een positieve. Men kan in zulk een spiraal *B* een stuk week ijzer leggen en dit magnetisch maken, waarna terstond een negatieve inductiestroom wordt waargenomen, terwijl die stroom zich als een positieve vertoont, zoodra men het ijzer van zijne magneetkracht berooft. Men kan aan week ijzer bij afwisseling magneetkracht geven en ontnemen door de staaf even te laten naderen tot de pool van een magneet, en nog beter door het ijzer met een afzonderlijken draad te omwoelen, waar men een electrischen stroom doorheen leidt, daar het ijzer magnetisch blijft zoolang die stroom aanhoudt. Vandaar, dat men de werking van een inductor aanmerkelijk kan verhoogen door in zijne spiraal een stuk week ijzer te plaatsen.

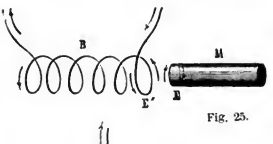

Fig. 25.

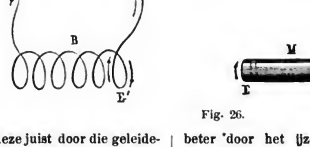

Fig. 26.

Om de verdeeling der electriciteit over eene inductiespiraal duidelijk te maken, beschouwe men eene van 10 windingen (fig. 27). De

stroom, voortgebracht door een gelijkmatig werkenden inductor, is aan het het eene uiteinde D positief en aan het andere A negatief, maar de spanning aan de beide uiteinden is gelijk. Wij kunnen die derhalve bij $B = +10$ en bij $A = -10$ stellen. Tusschen die beide uiteinden moet een punt zijn, waar de positieve spanning in de negatieve overgaat, — waar dus de spanning $= 0$ is. Het is nu gemakkelijk in te zien, dat de spanning naar

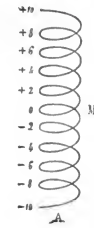

Fig. 27.

de uiteinden allengs toeneemt, zoodat de spanning vermeerdert tegelijk met het aantal windingen.

Van de verschillende *inductietoestellen* noemen wij den *Volta-inductietoestel*, waarvan wij de deelen reeds hebben leeren kennen, namelijk eene inductie- en een inductorspiraal, welke laatste een stuk week ijzer omsluit, een stoomverbreker en één of meer galvanische elementen. — Veel volkomener is de *toestel van Rhumkorff*, die in de figuren 28 en 29 is voorgesteld. De inductiespiraal S heeft eene lengte van 30 en eene middellijn van 10 tot 12 Ned. duim; zij bestaat uit 25- tot 30 000 windingen van koperdraad met eene middellijn van 1 Ned. streep. Al dit draad is met zijde omsponnen en met schellak bedekt, terwijl de afzonderlijke lagen van het draad door schellak gescheiden zijn. De uiteinden der spiraal zijn met glas gedekt, en de draden gaan hierdoor heen en zijn bevestigd aan de klemschroeven B en C (fig. 29), die op isoleerende voeten zijn geplaatst. De inductor bestaat uit een bundel dik ijzerdraad, die aan de uiteinden door platen van week ijzer gesloten is. De bundel vormt het week ijzer, dat, magnetisch wordend, de werking vermeerdert. Rondom den bundel, die eene middellijn heeft van 3 Ned. duim, woelt men een koperdraad van 2 tot $2\frac{1}{2}$ Ned. el, zoodat men ongeveer 300 windingen verkrijgt, die door lak geïsoleerd worden. Deze inductor wordt in de inductiespiraal geschoven en is van deze gescheiden door eene glazen buis, die buiten het glas der uiteinden van de inductiespiraal uitsteekt, terwijl de bundel ijzerdraden nog langer is. De uiteinden der inductorspiraal gaan door 2 houten ringen, die haar van het ijzer scheiden. Het één uiteinde is met een metalen stander D en het andere met de klemschroef F verbonden, welke laatste in verband staat met E'. Deze E' is het geel koperen stiftje van een *stoomverwisselaar* (ER E R') of commutator, waardoor men aan den stroom eene willekeurige richting kan geven, als men den schroefknop ter linkerhand omdraait. In den voorgestelden stand verbindt de stoomverwisselaar den geel koperen stander R' met de stift F, alsook met F, voorts R met E. Deze laatste stift is door eene koperen strook verbonden met de klemschroeven I en H. Eene andere koperen strook verbindt F met een koperen standertje e (fig. 28), dat zich onder de één eindplaat van den bundel ijzerdraad bevindt, maar deze niet bereikt. Juist boven zijn gladgeslepen uiteinde wordt door eene veer, die aan een geel koperen stander D bevestigd is, een dergelijk, maar nog kleiner stukje metaal o gedragen, dat, als de toestel rust, door de veer tegen het standertje e wordt gedrukt. Het bovenste gedeelte van dit stukje metaal is van ijzer zoo gevormd, dat het juist tegen het uiteinde van den ijzerdraadbundel sluit, waarvan het echter door eene kleineruimte gescheiden blijft. Deze kleine toestel werkt als stoomverbreker; het bovenste gedeelte noemt men den *hamer*, het onderste het *aanbeeld*.

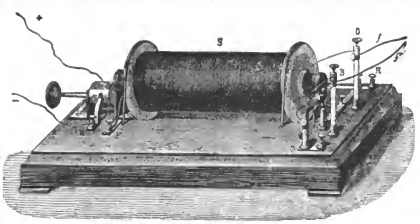

Fig. 28. Toestel van Rhumkorff.

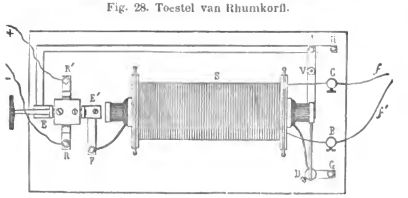

Fig. 29. Toestel van Rhumkorff.

De vlakken, waarmede hamer en aanbeeld elkander kunnen aanraken, zijn met platina bedekt.

Om den toestel te doen werken, verbindt men de positieve pool van een galvanisch element met de veer R' en de negatieve met de veer R van den stoomverwisselaar. De stroom snelt nu door R' en E', door den stander F en door den inductor en komt in D, spoedt zich door den hamer o en het aanbeeld e, die aanvankelijk op elkander liggen, naar de schroef I en keert door de strook koper, de stift E en de veer R van den commutator naar de negatieve pool van het element terug. De stroom gaat dus in de spiraal van den inductor van F naar D. Zoodra de stroom gesloten is, wordt de bundel ijzerdraad magnetisch en zijn uiteinde trekt den hamer o aan. Nu houdt de stroom op, het ijzer verliest zijne magneetkracht, de hamer valt weder op het aanbeeld en de geleiding is hersteld, zoodat de stroom weder begint en dezelfde verschijnselen zich herhalen. Daar de stroom te vaker afgebroken wordt, naarmate de hamer zich dichter bij den bundel ijzerdraad bevindt, zoo kan men dien door middel der stelschroef V hooger en lager plaatsen. Zoo vaak nu de hamer op het aanbeeld valt, ontwikkelt zich in de spiraal F onder den dubbelen invloed van den oorspronkelijken stroom en van het magnetisch ijzer een inductiestroom, terwijl bij het opstijgen van den hamer weêr een inductiestroom ontstaat. Men hoort bij het werken van den toestel het aanhoudend getik van den hamer als een voortdurend geruisch, en uit de hoogte van den toon kan men het aantal stroomverbrekingen opmaken. Deze toestel heeft eene krachtige werking; bij het gebruik van 4 Bunsensche elementen is de spanning aan de uiteinden der draden groot genoeg om eene onafgebrokene reeks van krachtige vonken te geven, die in de lucht op een afstand van 4 of 5 Ned. streep overspringen. Men heeft dien inductietoestel echter door toevoeging van andere deelen aanmerkelijk verbeterd. In de eerste plaats heeft men hem van een condensator voorzien en in de tweede plaats de inductiespiraal in eenige afdeelingen gesplitst en hierdoor het voordeel verkregen, dat de pooldraden met hunne groote spanning aan de tegenovergestelde uiteinden van den toestel zijn gebracht, zoodat er minder gevaar bestaat, dat de electriciteiten zullen overspringen.

Wanneer men de uiteinden f, f der draden met elkander in verband brengt, dan bewegen zich de positieve en negatieve stroomen achter elkander door de inductiespiraal. Beider hoeveelheid electriciteit is dezelfde, doch als men de geleiding verbreekt en die uiteinden nabij elkander brengt, dan heeft alleen de positieve stroom kracht genoeg, om door de luchtlaag heen te dringen. De vonken, die men alsdan waarneemt, zijn afkomstig van dezen stroom.

Daar alzoo het magnetismus inductiestroomen opwekt, heeft men ook *magneto-electrische inductietoestellen* vervaardigd, ook wel *rotatietoestellen* genaamd, dewijl hierbij eene draaiing vereischt wordt. Men ziet zulk een toestel afgebeeld in de figuren 30 en 31. Hij bestaat uit een sterken hoefijzermagneet B, die op eene houten plaat P bevestigd is. Twee inductierollen, van binnen van een bundel ijzerdraad voorzien, zijn tegenover de polen van een magneet draaibaar om eene horizontale as A. Genoemde rollen H, H (fig. 31) zijn twee dikke spiralen van zeer dun koperdraad. De uiteinden der ijzeren bundels zijn naar de zijde der magneten door eene dikke koperen plaat cc onderling verbonden. In het midden van deze ziet men de schroef V, dienende om den electromagneet aan eene horizontale as A (fig. 30), die tusschen de beide armen van het hoefijzer doorgaat, te bevestigen. Door middel van het rad A en eene ketting zonder eind kan men die as snel laten omwentelen, waarbij de spiralen H, H' bij afwisseling voorbij de polen van den magneet P bewogen worden. De andere uiteinden der bundels ijzerdraad zijn door eene plaat van week ijzer ff verbonden en op het midden daarvan bevindt zich een stroomverwisselaar, die aldus is ingericht: d is eene schijf van geel koper, verbonden aan eene as, die in de figuur door gestippelde lijnen wordt aangewezen. Zij draagt een houten ring b', eene door een houten omkleedsel van haar gescheidene metalen schijf t, en eindelijk een langen houten cylinder, waarop zich twee ringen g, g' bevinden, die half van metaal zijn. Deze laatste zijn van

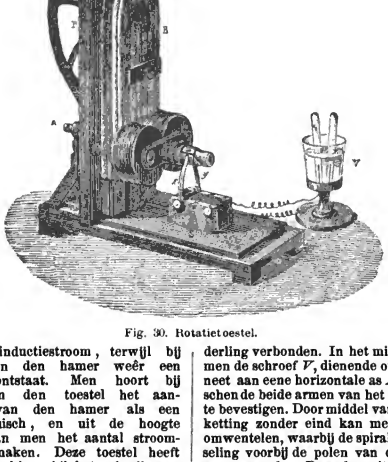

Fig. 30. Rotatietoestel.

elkaâr geïsoleerd. De ring *g* heeft een smal metalen verlengstuk, welks breeder uiteinde *a* tusschen *g* en *g'* met de metalen as in geleidend verband is gebracht. De ring *g* heeft gemeenschap met de schijf *t* en bezit een dergelijk verlengstuk, hetwelk echter niet met de metalen as verbonden is. Van de spiralen *H,H'* is de éene rechts en de andere links gewonden. Deze inrichting is oorzaak, dat bij het draaien van den toestel in de beide spiralen inductiestroomen worden opgewekt, die in beide steeds dezelfde richting hebben en nu eens van *cc* naar *ff*, dan weder van *ff* naar *cc* stroomen. De uiteinden der inductiedraden zijn aan de zijde *cc* vereenigd, in eene glazen buis door de metalen plaat *ff* gebracht en met *t* geleidend verbonden, terwijl *t* in verband staat met den halfmetalen ring *g*. De andere uiteinden zijn desgelijks vereenigd, van *ff* geïsoleerd, aan de metalen as vastgesoldeerd, welke (door *a*) met den halfmetalen ring gemeenschap heeft. Op deze wijze zijn de spiralen *H,H'* met hare gelijknamige polen verbonden. Wordt het rad omgedraaid, dan vormen de ringen *g* en *g'* de polen van den geheelen toestel, daar de metalen geleiding tot

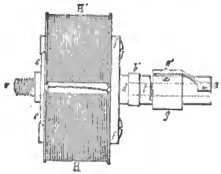

Fig. 31.

zoover voortgaat. Bij de éene helft der omdraaiing van het rad loopt de stroom van voren naar achteren en bij de andere helft van achteren naar voren door de rollen, zoodat *g* en *g'* bij afwisseling de positieve en negatieve polen zijn. Om den stroom in die richtingen ook naar buiten te doen werken, is aan den toestel een houten blokje *S* (fig. 30) aangebracht, aan welks vóór- en bovenzijde zich 2 metalen strooken bevinden, waarin metalen veeren *x* en *y* vastgeschroefd zijn, die met de ringen *g* en *g'* in verband gebracht kunnen worden. Het is duidelijk, dat de stroom afgebroken wordt zoo vaak bij het omdraaien dier ringen genoemde veeren van het metaal op het hout komen, en gesloten wordt zoodra zij weder met het metaal der ringen in aanraking zijn. Aan die strooken worden geleidingsdraden vastgemaakt, die men tot velerlei oogmerken — ook tot het ontleden van water, zooals in de figuur is voorgesteld — bezigen kan.

De inductietoestellen staan tusschen de electriseermachines en de galvanische toestellen. De eerste leveren eene kleine hoeveelheid electriciteit van eene groote spanning, — de laatste eene groote hoeveelheid electriciteit van eene geringe spanning. De inductietoestel verbindt eenigszins de spanning van de eerste met de hoeveelheid electriciteit van de laatste en stelt ons in staat, om met 30 of 40 galvanische elementen proeven te doen, waartoe wij eene zeer krachtige electriseermachine zouden noodig hebben.

Zoo komen wij tot de *thermo-electriciteit* of tot de *warmte* als vierde bron van electrische stroomen. Er zijn lichamen, die bij eene bloote verwarming reeds electrische eigenschappen vertoonen, zooals sommige kristallen, bij voorbeeld toermalijn. Dit krijgt 2 electrische polen en wordt alzoo gepolariseerd onder den invloed der warmte. Veel belangrijker echter zijn de electrische verschijnselen, die door verwarming van verschillende metalen of van één metaal worden voortgebracht. De nauwkeurige proeven van *Magnus* hebben veel licht verspreid over de verschijnselen, bij welke in *hetzelfde metaal* enkel door verwarming eene electromotorische kracht kan worden opgewekt. Dit gebeurt nooit bij een dunnen of dikken metalen draad, die overal even hard is. Bestaat er echter over zijne lengte verschil van hardheid en wordt de grens dier ongelijke gedeelten verwarmd, dan ontstaat er altijd een electrische stroom. Zulk een verschil van hardheid kan men gemakkelijk door hameren of nitgloeien van den draad te weeg brengen.

Verrassender is de electrische beweging, wanneer men *verschillende metalen* aan elkander soldeert. *Seebeck* heeft het eerst waargenomen, dat in een boog, die uit twee metalen bestaat, een thermo-electrische stroom geboren wordt, zoodra men de beide aan elkaâr gesoldeerde plaatsen tot een verschillenden warmtegraad verhit. In fig. 32 is *BB'* een prisma van bismuth, aan welks niteinden de 2-maal omgebogene plaat *Cu* is vastgesoldeerd. Men plaatst in de hierdoor omslotene ruimte eene magneetnaald en brengt dezen toestel in den magnetischen meridiaan. Verwarmt men nu de éene soldeerplaats door middel eener spirituslamp, dan ziet men de naald aanstonds afwijken, en de stroom verkrijgt eene tegenovergestelde richting, wanneer men de andere soldeerplaats verwarmt. In het voorgestelde geval loopt de stroom van het bismuth naar het koper, zooals door een pijltje is aangewezen. Men verkrijgt dergelijke stroomen van elk tweetal metalen. Verbindt men derhalve den galvanometer met twee draden van verschillend metaal en verwarmt men hnnne vereenigingplaats dan zal men steeds de magneetnaald zien afwijken. De richting van den stroom is afhankelijk van de aangewende metalen, — en ook zijne sterkte is zeer verschillend. Door de onderzoekingen *Seebeck* en *Becquerel* heeft men de volgende thermo-electrische spanningreeks gevonden: bismuth, nikkel, platina, palladium, kobalt, mangaan, zilver, lood, tin, rhodium, geel koper, koper, gond, zink, ijzer, arsenicum, antimonium. Worden uit die rij 2 nevens elkander staande metalen aan elkaâr gesoldeerd, dan gaat bij het verwarmen der soldeerplaats de stroom van het voorgaand naar het volgend metaal, terwijl de spanning grooter is naarmate de 2 metalen in die rij verder van elkander afstaan. De sterkste stroom verkrijgt men derhalve door eene verbinding van bismuth met antimonium. Hierin heeft men dus een thermo-electrisch element, en men kan een aantal van zulke elementen tot eene kolom vereenigen. Men vindt haar afgebeeld in fig. 33, waar

zij uit afwisselend met elkander verbondene stukken bismuth (*b*) en antimonium (*a*) bestaat. Zooals men ziet, zijn de evene soldeerplaatsen aan de één zijde en de onevene aan de andere gelegen. Worden deze laatste verwarmd en de andere koel gehouden, dan loopt de stroom van *M* naar *N*, en door den geleidingsdraad, den galvanometer en den geleidingsdraad weder naar *M*. De stroom neemt eene omgekeerde richting aan, wanneer men daarentegen de andere soldeerplaatsen verwarmt.

Men kan zulke saâmgesoldeerde metalen gemakshalve tot een bundel vereenigen, zooals in fig. 34 is voorgesteld, waar de evene of onevene soldeerplaatsen in *D*, de overige in *C* liggen. Zulk eene kolom wordt dan in een koperen prisma geschoven, welks wanden met een schellakvernis bestreken zijn (fig. 35), — en wel zóo, dat de uiteinden *D* en *C* er een weinig uitsteken. Boven op dat koperen omkleedsel zijn 2 geïsoleerde metalen staafjes bevestigd, die gemeenschap hebben met de uiteinden der bismuth- en antimoniumkolom en deze weder in verband brengen met een galvanometer. Om de uiteinden *C* en *D* tegen den invloed der stralende warmte te beveiligen, zijn er 2 holle prisma's van koper *T*,*T'* aangebracht, die men over de uiteinden der kolom kan schuiven. Die prisma's zijn duidelijkheidshalve in de figuur wat ter zijde geschoven; zij zijn aan de uiteinden van deksels *S*,*S'* voorzien.

Fig. 33. Thermo-electrische kolom.

De thermo-electrische kolom is zeer geschikt tot meting der warmte. Wil men weten, of een lichaam warmte uitstraalt, dan plaatst men het tegenover één der holle prisma's *S* of *S'* en brengt de geleidingsdraden in verband met een zeer gevoeligen galvanometer. Straalt dat lichaam warmte uit, dan ontwaart men bij het openen van het prismadeksel aanstonds eene afwijking der galvanometernaald. Dit werktuig is zóo gevoelig, dat men er de stralende warmte van vaste sterren, bij voorbeeld van Sirius, meê waargenomen heeft.

Al spoedig kwam men tot de overtuiging, dat de *snelheid* van den electrischen stroom verbazend groot is. *Watson* bedacht in 1748 een toestel, waardoor eene overspringende vonk hem na het doorloopen van een draad van 1872 Ned. el een schok moest toebrengen, en hij ontwaarde dezen tegelijk met de vonk, zoodat men na hem de overtuiging koesterde, dat die snelheid te groot was, om gemeten te worden. *Wheatstone* deed daaromtrent nieuwe proeven in 1834, en het gelukte hem, door middel van een vernuftig uitgedachten toestel en een langen draad eenig tijdverschil tusschen het vertrek en de aankomst van den stroom op te merken. Meer afdoende proeven werden genomen, toen men over lange telegraafdraden beschikken kon. *Walker* en *Gould* maakten gebruik van de lijn tusschen Washington en St. Louis. Men plaatste aan elk station een druktelegraaf van *Morse* (zie *Telegraphie*) en deed dezen volgens een nauwkeurig uurwerk te Was-

Fig. 32. Thermo-electrische proef.

Fig. 34. Thermo-electrische kolom.

Fig. 35. Thermo-electrische kolom met stander

hington om de seconde een streepje maken. Met een volkomen gelijkgesteld uurwerk nam

men te St. Louis dezelfde streepjes waar, zoodat de afbrekingen van den stroom volkomen met die te Washington overeenkwamen, zooals in fig. 36*a* is voorgesteld. Nu echter

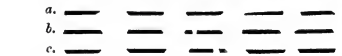

Fig. 36.

brak men te St. Louis den stroom af, terwijl hij te Washington gesloten was en eene gelijkmatige streep maakte. Hierdoor bekwam de overeenkomstige streep te St. Louis eene opene ruimte, overeenkomende met het tijddeeltje der seconde, gedurende hetwelk de afbreking plaats had, bijvoorbeeld als in 36*b*. Wanneer de stroom geen tijd noodig had, om van Washington naar St. Louis te gaan, zou de streep aldaar geheel met die te St. Louis overeenkomen. Dit was echter niet het geval, daar de streep te Washington verdeeld was als in 36*c*. Hiernit blijkt, dat de streep, te Washington ontstaan, niet aanstonds te St. Louis was aangekomen. Toen dus hier de streep op een derde der lengte werd afgebroken, was die te Washington reeds voor meer dan een derde voleindigd. Uit die gegevens kon men de snelheid van den stroom berekenen.

Hoogst vernuftig zijn ook de proeven, door *Fizeau* en *Gounelle*, ter bepaling der snelheid van den electrischen stroom, tusschen Parijs en Amiens en tusschen Parijs en Rouen genomen. Elke van deze lijnen had twee draden, die alzoo te Amiens en te Rouen verbonden konden worden, zoodat de 4 vrije draadeinden uitkwamen in een vertrek van het ministerie van Binnenlandsche Zaken te Parijs. De dubbele afstand der eerstgenoemde twee steden — en dus de lengte van den draad — was 314 kilometer, — die der laatstgemelde twee 288 kilometer. Wij onderstellen dat langs de lijn Parijs-Amiens volgens fig. 37 gewerkt wordt. Wij zien aldaar het station te Parijs, terwijl de twee draden *F*,*F* te Amiens vereenigd zijn. De verschillende draden zijn in *A*,*A'* en *C*,*C'* verbonden aan veeren, die tegen het rad *R* drukken, Dit rad van ivoor heeft op den bovenrand 36 vakken, die om het andere uit ivoor en platina bestaan, zoodat het bij de rondwenteling een stoomverbreker vormt.

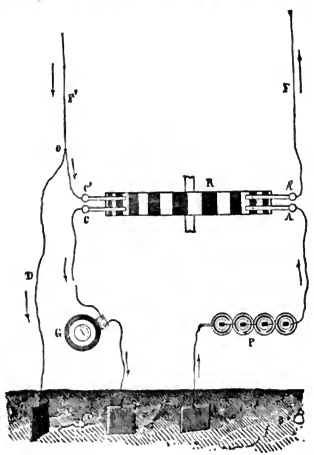

Fig. 37. Toestel tot bepaling der snelheid van den stroom.

De veeren zijn zóo gesteld, dat zij met volkomene juistheid te gelijker tijd op het ivoor en op het platina rusten. In dit laatste geval gaat de stroom uit de galvanische batterij *P* naar *A*, — voorts door het platina naar *A'*, langs *F'* naar Amiens, vandaar langs *F* terug naar *C'*, dan door het platina naar *C*, en vanhier naar den galvanometer *G* en daarna in den grond naar de negatieve pool van *P*. Bij het draaien van het rad wordt dus de geleiding telkens afgebroken, en geschiedt die omdraaiing langzaam, dan ontwaart men telkens de afwijking van den galvanometernaald. Bij snelle omdraaiing volgen echter de stroomen zoo spoedig op elkaâr, dat de naald geen tijd heeft, om na de afwijking tot de normale richting terug te keeren, en het zal zijn alsof een onafgebroken stroom door de draden liep. Is nu de snelheid van den stroom oneindig, dan zal het wezen alsof er geen tweetal stroomverbrekers op zeer verschillende afstanden, maar slechts één stroomverbreker voorhanden was. Immers dan zon de stroom bij *C* aankomen op hetzelfde oogenblik, waarop hij *A* verliet, en de tijd gedurende welken *C* en *C'* met het platina in aanraking waren, zon voldoende zijn, om aan den vollen stroom toegang te verschaffen tot den galvanometer. Heeft echter de stroom een zekeren tijd noodig om van *A'* tot *C'* te komen, dan is de geheele stroom nog niet door *C'* gegaan, als deze veer van het platina op het hout glijdt, en dat zal uit de geringere afwijking van de galvanometernaald blijken. Een gedeelte van den stroom is dus onder weg gebleven en bereikt langs *O* den grond. De proef heeft die redeneering bevestigd, en het viel niet zwaar, het rad zoo snel om te draaien, dat slechts de helft van den stroom bij de afbreking der geleiding in *C* aldaar gepasseerd was. Men zou alzoo tot eene snelheid moeten komen, waarbij tijdens de afbreking in *C* de van *A* vertrokken stroom aldaar (in *C*) nog niet was aangekomen. Zoover heeft men het echter niet gebracht. De naald komt niet op het nulpunt, maar wel op een minimum van afwijking, en daarbij kan men onderstellen, dat de stroom voor zijn weg zooveel tijd noodig heeft gehad, als de veer met het platina in aanraking is geweest, — een tijd, dien men nit de omwentelingssnelheid van het rad met juistheid berekenen kan.

Daar echter de belemmeringen, die de stroom ondervindt, zeer verschillend kunnen zijn, is de gevonden waarde der snelheid bij de verschillende natuurkundigen zeer ongelijk. Volgens *Wheatstone* bedraagt zij (door koperdraad) 60 000 geogr. mijl — volgens *Fizeau* en *Gounelle* ongeveer 25 000 geogr. mijl, en volgens *Walker* en *Gould* (door ijzerdraad) 3 400 geogr. mijl in eene seconde. Dit laatste cijfer is blijkbaar te klein. Algemeen is men van oordeel, dat de electriciteit eene snelheid heeft, overeenkomende met die van het licht, hetwelk 40 000 geogr. mijl in éene seconde doorloopt.

Men maakt gebruik van den electrischen stroom wegens zijne mechanische, chemische, physische en physiologische eigenschappen. De eerste zijn van weinig belang en de physiologische bespreken wij in het artikel *Electrotherapie*, zoodat wij ons hier tot de chemische en physische kunnen bepalen.

Wat de *scheikundige* werking van den stroom betreft, vermelden wij het volgende: Hij ontleedt de geleidende vloeistof, waar hij doorheen gaat, en de sterkte dezer ontleding is afhankelijk van die van den stroom. *Faraday* heeft met betrekking tot deze verschijnselen onderscheidene kunsttermen ingevoerd. De oppervlakte, waar de electriciteit het lichaam, dat ontleed wordt, ontmoet of verlaat, noemt hij de *electrode*, welke dus positief of negatief kan wezen. Een lichaam, hetwelk door den electrischen stroom ontleed kan worden, bestempelt hij met den naam van *electrolyt*, — en de ontleding met dien van *electrolyse*. Andere uitdrukkingen als minder in gebruik, laten wij onvermeld. — Water wordt, zooals wij reeds gezien hebben, in zijne bestanddeelen — waterstof en zuurstof — ontleed, en dit gaat gemakkelijk wanneer het geleidend vermogen van het water door toevoeging van eenig zuur of van eenige geleidende stof verhoogd is. Bij eene geconcentreerde oplossing wordt, behalve het water, ook de opgeloste stof ontleed, en bij sterke concentratie deze laatste alleen. Men kan eene vaste stof ook ontleden, wanneer men ze smelt en een electrischen stroom door de gesmolten massa leidt. Op deze wijze verkreeg *Davy* de metalen der alkaliën uit hun gesmolten hydroxyden. Zoutoplossingen worden bij electrolyse zoodanig ontleed, dat het metaal zich afscheidt aan de negatieve pool en de rest van het zuur aan de positieve, waar zij door water onder vorming van zuurstof en van zuur wordt ontleed. Bestaat de positieve pool uit een metaal, dat weinig vatbaar is voor oxydatie (zooals platina en goud), dan ontwijkt de zuurstof in den vorm van een gas, terwijl zij zich met eene pool van ijzer, zink of koper verbindt, zoodat de pool zelve allengs in het om die pool gevormde zuur opgelost wordt. Bestaat de positieve pool uit hetzelfde metaal, waarvan men de oplossing ontleden wil (bijvoorbeeld uit koper in eene oplossing van kopervitriool), dan wordt door den electrischen stroom van de positieve pool koper weggenomen, die op de negatieve neêrslaat. Hierop berust de *Galvanoplastiek* (zie aldaar).

Dikwijls zijn de verschijnselen, bij de electrolyse van oplossingen verkregen, zeer samengesteld, doordat de aan de polen afgescheiden bestanddeelen nog op de electrolyt werken en zoodoende tot de vorming van secundaire producten aanleiding geven. Bij de ontleding van kaliumsulfaat b.v. treedt aan de negatieve pool niet het metaal kalium op, maar kaliumhydroxyde en waterstof daar kalium door het water van den electrolyt in die stoffen wordt omgezet. Men heeft er wel eens aan gedacht, om door electrolyse waterstof en in deze eene uitstekende brandstof te verkrijgen. De bereiding is echter te duur wegens het aanmerkelijk zinkverbruik in den electromotor, zoodat het veel goedkooper is, steenkolen tot verwarming aan te wenden. Intusschen zou het eene hoogst belangrijke zaak zijn, zoo men door eene gemakkelijke ontleding van water op eene goedkoope wijze groote hoeveelheden waterstof bekomen kon. Wij hopen het van de toekomst.

Verrassend is de gelijkmatigheid der scheikundige ontleding in alle deelen van den stroomgeleider. Zij is zoodanig, dat *Faraday* de wet der constante chemische werking heeft vastgesteld, die vervolgens door *Daniell*, *Becquerel*, *Grove*, *Silbermann*, *Buff*, *Magnus* en anderen bevestigd werd. Zij is opgesloten in de volgende stelling: Wanneer een galvanische stroom gedurende denzelfden tijd door eene reeks van electrolyten wordt geleid, dan zijn de gewichtshoeveelheden der ontlede electrolyten evenredig met hnn verbindingsgewichten en met de sterkte van den galvanischen stroom.

Men kan metalen ook doen neêrslaan uit hnnne oplossing zonder een eigenlijken galvanischen toestel te gebruiken. Men verkrijgt het zilver nit zijne oplossing, wanneer men hierin een blank stuk koper steekt. Er ontstaat dan tusschen het koper en het opgelost zilver door middel der vloeistof van zelf eene galvanische keten, welke de vereischte scheikundige werking voortbrengt. Het koper lost op en het zilver wordt afgescheiden. Men kan echter door massief zilver geen koper afscheiden uit eene koperoplossing. Men kan namelijk de metalen in eene bepaalde volgorde rangschikken, zoodat de voorgaande steeds de volgende uit zijne oplossing doet neêrslaan, en deze electrochemische spanningreeks, het eerst door *Berzelius* openbaar gemaakt, is voor de meest gewone metalen deze: zink, tin, ijzer, lood, koper, zilver, goud, platina.

Tot de *physische* werkingen van den electrischen stroom behoort vooral het voortbrengen van warmte en licht. Elke stroom verwarmt zijn metalen geleider, doch vindt hij weinig weêrstand, dan is ook de door hem ontwikkelde warmte gering. Tegelijk met den weêrstand neemt de warmte toe. Men kan dien vermeerderen door den geleidingsdraad langer en dnnner te maken, weshalve men op bepaalde plaatsen eene hoogere temperatuur kan doen ontstaan. Plaatst men tusschen 2 dikke pooldraden eener galvanische batterij een zeer dunnen draad van een of ander metaal, zoo zal deze gloeien en smelten. Daartoe echter moet men eene groote hoeveelheid electriciteit, alzoo een groot aantal elementen beschikbaar hebben. Hiermede kan men de metalen op eene schitterende wijze doen gloeien. Ook gebruikt men dien stroom, om buskruit in boorgaten van rotsen te doen ontploffen; men

heeft namelijk blikken bussen met kruit gevuld en voorzien van een dikken geleidingsdraad, die bij het buskruit afgebroken en door een dunnen platinadraad vervangen is.

Wanneer men de geleidingsdraden van een electrischen stroom tot elkander doet naderen, ontstaat onder bepaalde omstandigheden eene vonk, — veeleer echter bij de wrijvings- dan bij de aanrakingselectriciteit. Slechts door eene vereeniging van duizende elementen kan men eene spanning verkrijgen, die sterk genoeg is om eene vonk tusschen de beide draaduiteinden te doen overspringen. Voorziet men echter die uiteinden van koolspitsen, zoo verkrijgt men een aanhoudenden stroom van licht, wanneer men die spitsen eerst met elkander in aanraking brengt, zoodat de geleiding gesloten is, en ze daarna voorzichtig een weinig van elkander verwijdert. Door den electrischen stroom worden dan kleine kooldeeltjes van de éene spits naar de andere voortgestuwd, zoodat zij eene geleidende brug vormen voor den stroom. Die deeltjes gloeien met een zeer sterk licht, met den naam van *electrisch licht* bestempeld en door *Davy* uitgevonden. Die lichtboog is glansrijker bij de polen dan in het midden en het glansrijkst aan de positieve pool. Hier ontstaat weldra een groefje, waaruit blijkt, dat er kooldeeltjes worden weggevoerd. Door het afslijten der koolspits aan de positieve pool wordt de afstand der beide koolspitsen allengs grooter en alzoo het licht flauwer. Dit weet men echter te verhoeden door een vernuftig uitgedachten regulateur. Deze bestaat daarin, dat men bij de boven elkaar geplaatste koolspitsen een electromagneet geplaatst heeft, wiens windingen doorloopen wordt door den stroom, die van de batterij naar de onderste (positieve) koolspits gaat. Deze koolspits wordt door eene veer naar boven gedrukt, doch deze tevens door een door den electromagneet aangetrokken anker werkeloos gemaakt, zoodat de koolspits op hare plaats blijft. Vermindert echter door de slijting der koolspits de stroom (wegens vermeerderden afstand der beide koolspitsen), dan werkt hij minder sterk op den electromagneet, zoodat het anker vait en de veer vrij wordt in hare werking. Zij stuwt dus de koolspits naar boven, doch bij die toenadering herkrijgt op hetzelfde oogenblik de stroom zijne kracht en door dezen ook de electromagneet, die het anker optrekt en hierdoor de veer weder werkeloos maakt, totdat de afslijting der kool op nieuw het vallen van het anker en de opschuiving van deze veroorzaakt. Geen ander kunstlicht kan zooveel licht geven. Stelt men de sterkte van het zonnelicht = 100, dan kan men met 3 rijen Bunsen'sche elementen, elke rij van 46 paar, na verloop van een uur aan de positieve pool eene lichtsterkte verkrijgen van $38^{1}/_{2}$, terwijl de sterkte van het Drummond'sche kalklicht gelijk is aan 0,685.

In den electrischen lichtboog heerscht eene hooge temperatuur. Met betrekking tot deze heeft de Fransche natuurkundige *Despretz* op groote schaal belangrijke proeven genomen. Hij had zijn toestel zóo ingericht, dat hij ze nemen kon in het luchtledige, in verschillende gassen bij geringe drukking, of ook bij een druk van onderscheidene atmospheeren. Daarenboven liet hij de zonnewarmte en eene knaligasvlam tegelijk met den electrischen lichtboog op de voorwerpen werken, die hij wilde onderzoeken. Hierdoor verkreeg hij de volgende uitkomsten: elke koolsoort, ook de diamant, werd bij zulk eene hitte graphietachtig. De diamant smolt, evenals de overige soorten van kool, en koolcylinders konden gebogen en geweld worden. Zelfs de moeielijkst smeltbare lichamen, zooals borium, silicium, magnesium, platina, titanium en wolfraamium, smolten en verdampten. Door het vluchtig worden der kool in den lichtboog verkreeg men microscopisch kleine zwarte en witte octaëders, en dezen waren zoo hard, dat men er robijnen meê krassen kon.

Het *internationaal congrès voor electriciteit*, ter gelegenheid van de tentoonstelling voor electriciteit in 1881 te Parijs vergaderd, duurde van 15 September tot 5 October en was in drie afdeelingen gesplitst, namelijk voor electriciteit in verband met natuur- en scheikunde en technologie, in verband met telegraphie, telephonie en spoorwegen en in verband met electrisch licht en overbrenging van kracht. Tevens werden er algemeene en ook openbare zittingen gehouden. Vooreerst behandelde men de maatéenheden voor het meten van electrische stroomen en kwam men tot het besluit, zich aan centimeter, gramme en seconde (C., G., S.) te houden, — de practische eenheden: Ohm (weêrstandseenheid) en Volt (eenheid der electromotorische kracht) als vroeger te bezigen, — als weêrstandseenheid (Ohm) aan te nemen eene kwikkolom met eene doorsnede van 1 □ millimeter bij eene temperatuur van 0° C., — het bepalen der hoogte dier kolom op te dragen aan eene commissie, — een stroom, die een Volt in een Ohm voortbrengt, een Ampère te noemen, — de electriciteitshoeveelheid van een Ampère een Coulomb te heeten, — en met den naam van Farad de capaciteit te bestempelen, bepaald door de voorwaarde, dat een Coulomb in een Farad een Volt oplevert.

Voorts werden behandeld: het aardmagnetismus, de dampkringselectriciteit, de grondslagen voor het vervaardigen van bliksemafleiders, de internationale meteorographische telegraafdienst, de electrophysiologie, de telegraphie, de methoden tot het bepalen der intensiteit van het electrisch licht, enz., waarna aan drie verschillende internationale commissiën bepaalde werkzaamheden werden opgedragen.

Het tweede congrès vergaderde te Parijs den 16den October 1882. Frankrijk, Duitschland, Oostenrijk-Hongarije, België, Denemarken, Spanje, Groot-Britanje, Griekenland, Italië, Luxemburg, Noorwegen, Nederland, Portugal, Rusland, Zwitserland, de Argentijnsche Republiek, Columbia, Costarica, Guatimala, Mexico, Nicaragua, San Salvador, Japan en China hadden afgevaardigden derwaarts gezonden. De commissiën brachten er hare rapporten ter tafel, en het congrès, een einde nemende op den 26sten October, werd verdaagd tot den eersten Maandag in October 1883.

Ten slotte willen wij nog iets vermelden van de *dierlijke electriciteit*. De werking der electriciteit op het levend lichaam is vooral in de laatste jaren een onderwerp van veler

1. Knop.

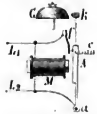

3. Electrische wekker.

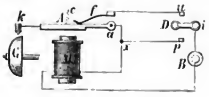

2. Electrische schel.

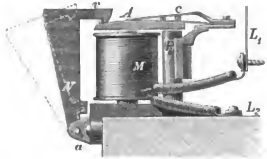

4. Valschijf.

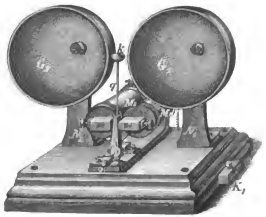

5. Schel voor afwisselende stroomen.

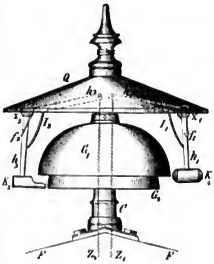

8. Electrische klok.

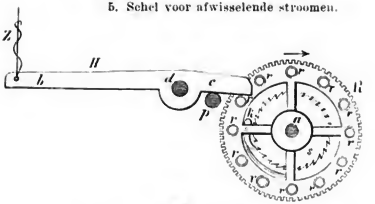

7. Electrische klok.

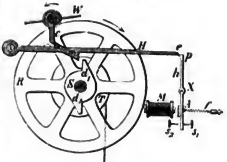

6. Electrische klok.

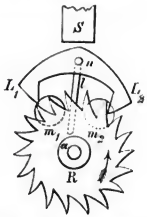

10. Electrisch uurwerk van Stöhrer.

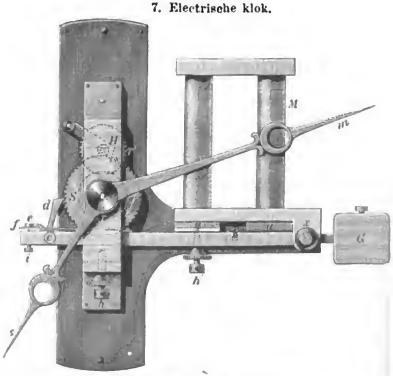

9. Spoorweguurwerk van Droz.

nasporing. Men kan er echter nog weinig over mededeelen wat als eene onbetwistbare waarheid mag worden beschonwd. Zooveel is zeker, dat in de zenuwen en spieren aanhoudend electrische bewegingen plaats grijpen. Intusschen is dat gedeelte dier stroomen, dat men op electro- en galvanometers kan overbrengen, althans bij den mensch oneindig klein. Anders is het bij sommige dieren — bijvoorbeeld bij de electrische visschen —, die een afzonderlijk orgaan bezitten, waarin de dierlijke electriciteit zich ophoopt, terwijl het dier deze lading, welke op die eener Leidsche flesch gelijkt, naar willekeur ter zijner verdediging ontladen kan.

Electriciteitstentoonstelling (Eene) werd te Parijs geopend den 10den Augustus 1881 en gesloten den 15den November daaraanvolgende. Deze eerste expositie van dien aard, met kracht bevorderd door den Franschen minister *Cochery*, wekte algemeene belangstelling. Er waren 1069 inzenders, nameliik 544 uit Frankrijk, 136 uit België, 87 uit Duitschland, 63 uit Italië, 62 uit Engeland, 36 uit Amerika, 30 uit Oostenrijk-Hongarije, 27 uit Rusland, 18 uit Spanje, 17 uit Noorwegen, 16 uit Nederland, 16 uit Zweden, 13 uit Zwitserland, 3 uit Denemarken en 1 uit Japan. Men zag er een groot aantal toestellen, die betrekking hadden op de geschiedenis der electriciteit, — voorts meetinstrumenten, electrotherapeutische toestellen, telegraaf- en telephoontoestellen, stroomwekkers, krachtoverbrengers, toestellen voor electrisch licht, electrochemische machines, toestellen voor electrische spoorwegen enz. Deze tentoonstelling eindigde met een batig saldo van 400000 francs.

Op deze tentoonstelling volgde eene te Londen, die den 15den December 1881 geopend werd en een catalogus van 456 nommers leverde, maar behalve ten opzichte van het electrisch licht weinig aan de verwachtingen beantwoordde. Van veel meer belang was de internationale electriciteitstentoonstelling te München, die van 16 September tot 15 October 1882 plaats had. Men zag er merkwaardige toestellen voor telegraphie en voor het seinen, voorts die voor telephonie van *Fein*, *Schwerd*, *Böttger* en *Nigra*, verschillende soorten van microphonen, electrotherapeutische toestellen, galvanische batterijen, accumulators van *Schulze*, *Böttcher* en *de Kabath*, electrochemische werktuigen, dynamo-electrische machines, vooral merkwaardig wegens hare toepassing op verlichting en overbrenging van kracht. De Société électrique Edison te Parijs had er drie groote dynamomachines ingezonden, van welke twee uitsluitend tot het voortbrengen van licht werden gebezigd. Voorts had *Riedinger* te Augsburg dynamo-electrische machines ingezonden uit de fabriek van *Siemens* en *Halske*, die voedsel verschaften aan een groot aantal differentiaal- en gloeilampen van verschillende stelsels (*Swan*, *Müller* en gebroeders *Siemens*). Wijders had men er gloeilampen van *Maxima*, dynamo-electrische machines van *Crompton*, machines van *Einstein*, *Fein*, *Seeligmann*, *Schwerd* en *Schüffer*, booglampen van *Schulze*, *Schwerd* en *Schmidt*, de locomotieflamp van *Sedlaczek*, de lamp van *Krizik*, de dynamo-electrische machine van *Schuckert*, die van *Marcel Desprez* voor overbrenging van kracht, eene compoundlocomobile uit de fabriek van *Ruston*, *Proctor en Co.* te Lincoln, gasmotoren van *Otto*, *Körting* enz. en den glossograaf van *Gentilli*. — In 1883 werden zelfs drie dergelijke tentoonstellingen gehouden. De eerste, welke zich hoofdzakelijk tot het electrisch licht bepaalde, werd in den aanvang van Maart in het Royal Aquarium te Londen geopend, — de volgende in het voorjaar te Königsberg in Pruisen, — en de derde den 16den Augustus van dat jaar te Weenen. Vooral deze laatste was luisterrijk. Van 10 Staten, nameliik van Oostenrijk, Hongarije, Frankrijk, Duitschland, Groot-Britanje, Italië, Denemarken, Rusland, België, Turkije en Zwitserland, waren inzendingen ten toon gesteld. *Siemens* en *Halske* hadden er een electrischen spoorweg aangelegd van de stad naar het tentoonstellingsgebouw in den Prater. Dat gebouw was verlicht door Swam'sche gloeilampen, wier licht onderhouden werd door accumulators van het systeem *Sellon* en *Volckmar*. Behalve de dynamo-electrische machines van vroegere tentoonstellers vond men er die van *Ferranti*, die van *Elphinstone* en *Vincent* enz. Merkwaardig waren voorts de sphygmophoon van *Boudet* tot het waarnemen van den polsslag, de verschillende steiseis van electrisch licht, de electrische werktuigen van de firma *Heilmann*, *Ducommun* en *Steinlen* te Mülhausen en de accumulators van *Planté*, *de Kabath*, *Sellon* en *Volckmar* en *de Caló*, aismede de electrische toestel tot het voortstuwen van schepen van de Electrical Power Storage Company te Londen.

Electrische klokken, schellen en uurwerken dienen tot het geven van seinen en worden door een galvanischen stroom in beweging gebracht. Men ziet op bijgaande plaat in fig. 1 den schelknop. Wanneer men in *m* daarop drukt, wordt de stroom, die van *a* naar *x* gaat, gesloten. In fig. 2 is eene klok afgebeeld, die slechts één slag geeft, wanneer de kruk *D* in aanraking komt met *p*, waar herhaalde (wekker-) slagen, als zij in aanraking komt met *u*. In het eerste geval veroorzaakt, bij elke sluiting der batterij *B*, de stroom, over *D*, *p*, *x* door den electromagneet *M* loopende, éene enkele aantrekking van het anker *A* en één enkel aanslaan van den klepel *k* tegen de klok *G*. Bij het afbreken van den stroom trekt de veer *c* het anker *A* van de pool van den electromagneet *M* af. In het tweede geval gaat de stroom over *D*, *u*, de veer *f*, den ankerhefboom *ka* en *x* door *M*; maar wanneer *M* het anker *A* aantrekt, dan verwijdert zich *ka* van *f* en verbreekt het den stroom, zoodat *c* nn het anker *A* weder losirekt, *ka* naar *f* brengt en den stroom op nieuw sluit, zoolang op den knop wordt gedrukt. — Ook in fig. 3 zien wij zulk een wekker, maar van anderen aard. Hier komt de ankerhefboom *ka*, zoodra het anker *A* door *M* aangetrokken wordt, met de veer *f* in aanraking en veroorzaakt eene tweede stroomsluiting over *f*, *A* en *a* naar den in de geleiding *L*, *L* ingevoegden electromagneet *M*, zoodat de door *M* gaande stroom zoo zwak wordt, dat *c* het anker *A* kan losrukken, waardoor de tweede stroomsluiting verbroken wordt. Ook dit geschiedt bij herhaling zoolang men op den knop drukt. — In fig. 4 is de valschijf afgebeeld. Hier is

slechts één been *M* van den electromagneet *M* omwonden en het andere been *E* is vrij en draagt het anker *A* met den losrukker *c*. Aan het linker uiteinde heeft *A* een haakje, waarin het haakje *v* van de valschijf *N* past, zoodat de valschijf nederdaalt en een sein geeft zoodra de magneet *M* het anker *A* aantrekt. — In fig. 5 ziet men eene schel voor afwisselende stroomen. Deze maken de polen p_1 en p_2 van den electromagneet M, M_2 bij afwisseling tot zuid- en noordpool. Het magnetisch anker *A* wordt alzoo bij afwisseling door die polen aangetrokken en de klepel *k* slaat daarbij afwisselend op de schelklokken G_1 en G_2.

De inrichting der electrische klokken ziet men voorgesteld in de figuren 6—10. In fig. 6 rust de hefboom *H*, die in *x* om eene as draaibaar is, met het prisma *e* op den neus *p* van den om de as *x* draaibaren ankerhefboom *h*, door de afrukkende veer *f* doorgaans tegen de stelschroef *s* gedrukt. Loopt nu door den electromagneet *M* een electrische stroom, dan wordt het anker *A* aangetrokken en *h* komt in aanraking met s_2, waardoor *e* losgaat van *p* en *H* nederdaalt, zoodat de op de as *u* van den windvleugel *W* zittende arm *c* door den neus *n* bij *H* losgelaten wordt en het drijfwerk door het gewicht *G*, welks snoer om den trommel *T* is gelegd, begint te loopen totdat het rad *R* eene halve omwenteling heeft volbracht. Dan namelijk werkt de duim d_2 op de aan de as *a* van het rad *R* vastgehechte schijf *S* door middel van *m* op *H* en brengt *H* zoo ver omlaag, dat *e* weder met den neus *p* in aanraking komt en het werk weder stilstaat. Het ophalen van het gewicht *G* geschiedt door een aan den trommel *T* aangebracht rad *s* (fig. 7) met den kegel *k*. Uit het rad *R* verheffen zich voorts een aantal duimen *r*, die bij het omwentelen van het rad *R* op het uiteinde *c* van den om de as *d* draaibaren slaghefboom werken, zijn uiteinde *b* doen dalen en door den draad *Z* den hamer eener klok opheffen, zoodat deze op de klok slaat, zoodra *c* van *r* afspringt. — In fig. 8 zijn twee trekdraden z_1 en z_2, twee hamers k_1 en k_2 en twee klokken G_1 en G_2.

In fig. 9 ziet men het spoorweguurwerk van *Droz*. Hier wordt het anker *b* na geregelde tusschenpoozen, bijvoorbeeld telkens na verloop van eene minuut, door den electromagneet *M* aangetrokken. Hier wordt door middel van *d* veroorzaakt, dat het minuutrad *S* telkens slechts één tand voorwaarts draait en tevens de minuutwijzer *m* éene minuut verspringt. De veer *f* werkt op den arm van den in *c* draaibaren hoekhefboom *ecd* en brengt alzoo *d* in *S*. Valt nu bij de daarop volgende stroomverbreking *b* naar beneden, dan glijdt *d* over den rug van den volgenden tand, waarna *f* tot de stelschroef *i* nadert. De kegel *H* belet het terugloopen van het rad *S*. Doorgaans wordt de beweging van *S* op het uurrad en den uurwijzer *s* overgebracht. — In het nurwerk van *Stöhrer* (fig. 10) maken de afwisselende stroomen de uiteinden m_1 en m_2 van den electromagneet om beurten tot noord- en zuidpolen, zoodat het daartusschen gelegene, door den krachtigen magneet *S* magnetisch gemaakte ijzer *l* om zijne as *n* zich gestadig heen en weêr beweegt en daarbij door L_1 en L_2 van den om *n* draaienden hefboom het rad *R*, waarop in *a* een uurwijzer is aangebracht, regelmatig doet omwentelen.

Ook heeft men nurwerken, waarbij de electriciteit gebezigd wordt, om den slinger in beweging te houden, zoodat zij er het gewicht of de veer vervangt. Zoodanig uurwerk werd reeds in 1844 ten toon gesteld door *Bain*. Later heeft *Hipp* een aanmerkelijk verbeterden toestel van dien aard geleverd.

Electrische maten. Hiervoor bezigt men, zooals in het artikel *electriciteit* reeds vermeld is, voor de lengte den centimeter, voor de massa de gramme en voor den tijd de seconde (C. G. S.). Daaruit vloeien de volgende bepalingen voort: *snelheid* van een bewogen lichaam noemt men de betrekking van den afgelegden weg tot den tijd, voor het afleggen daarvan vereischt, alzoo $C : S$ of $C S^{-1}$. Men geeft hieraan den naam van *dimensie*. Onder *versnelling* verstaat men de snelheidsvermeerdering van een bewogen lichaam in een bepaalden tijd. De dimensie der versnellingseenheid is alzoo $C S^{-1} S$ of $CS—^2$. Daar het product van massa en versnelling de maat is voor eene *kracht* zoo is $C G S^{-2}$ de dimensie der krachteenheid. Als deze of de massa van 1 gramme éene seconde werkt noemt men haar *dyne*. Het product eener kracht met de lengte van den weg, langs welken zij eene massa voortstuwt, draagt den naam van *arbeid*; de absolute eenheid van arbeid, *erg* geheeten, heeft alzoo de dimensie $C^2 G S^{-2}$ en stelt den arbeid voor, geleverd door eene dyne over de weglengte van 1 centimeter. De gebruikelijke arbeidseenheid of 1 meterkilogram bevat 98 100 000 of 981×10^5 ergs. De *levende kracht* of *bewegingsenergie* (het halve product van de massa van het bewogen lichaam met het quadraat zijner snelheid) heeft desgelijks de dimensie $C^2 G S^{-2}$ en is dus geene kracht, maar eene arbeidsgrootheid, die door ergs gemeten wordt. Daar eene warmte-eenheid, namelijk de warmte, vereischt om één Ned. pond water 1° C. te verhitten, een arbeid oplevert van 424 meterkilogram, zoo is zij desgelijks eene arbeidsgrootheid, ten bedrage van 424×10^8 ergs. *Effect* noemt men den arbeid, door eene kracht in 1 seconde geleverd; de eenheid van effect is de *erg per seconde* met de dimensie $C^2 G S^{-3}$. Het wordt bij machines gewoonlijk in paardekracht uitgedrukt; een *paardekracht* bedraagt 75 meterkilogram per seconde of 7 357 500 000 ergs per seconde.

Naar gelang men de werking van vrije electriciteiten op elkander (electrostatische werking) of de magnetische werkingen van den electrischen stroom (electromagnetische werkingen) tot basis neemt, komt men tot het *electrostatische* of tot het *electromagnetische* maatstelsel. Daar alleen dit laatste van belang is voor de practijk, zullen wij ons hierbij bepalen.

Volgens de wet van *Coulomb* werken twee magneten op elkander met eene kracht, evenredig aan het product der daarin aanwezige hoeveelheden magnetismus en omgekeerd evenredig aan erk het vierkant van hunne afstand. Noemen wij nu de *eenheid van het vrije magnetismus* (M) de hoeveelheid magnetismus, welke op eene daaraan gelijke hoeveelheid bij een afstand van een centimeter de kracht 1 uitoefent, dan

moet de kracht $M^2 : C^2$ geijk zijn aan de eenheid van kracht $C\,G\,S^{-2}$ (dyne). Zal dit mogelijk wezen, dan moeten wij aan M^2 de dimensie $C^2\,G\,S^{-2}$ en alzoo aan M (de eenheid van het vrije magnetisme, de dimensie $\sqrt{C^3\,G\,S^{-2}}$ of $C^{3/2}\,G^{1/2}\,S^{-1}$ toekennen. *Magnetisch moment* of staafmagnetismus noemt men het product van den afstand der beide polen van een magneet met het vrije magnetisme van *één* zijner polen. De eenheid van het moment wordt alzoo verkregen, wanneer men de laatstvermelde formule der magnetische eenheid met de lengte-eenheid C vermenigvuldigt, waardoor men erlangt de dimensie $C^{5/2}\,G^{1/2}\,S^{-1}$. Elke magneet beheerscht de naaste ruimte, waaraan men den naam geeft van *magnetisch veld*, en elk punt van dit veld heeft eene bepaalde *magnetische intensiteit*, waardoor op eene aldaar aanwezige magneetpool eene kracht wordt uitgeoefend, welke gelijk is aan het product dier intensiteit met het vrije magnetisme dier pool. Om aan dit product de dimensie eener kracht ($C\,G\,S^{-2}$) te geven, moet, daar de magnetische eenheid gelijk is aan $C^{1/2}\,G^{1/2}\,S^{-1}$, de eenheid der magnetische intensiteit de dimensie $C^{-1/2}\,G^{1/2}\,S^{-1}$ hebben. Alzoo heerscht op een punt de magnetische intensiteit 1, wanneer aldaar op de magnetische eenheid de kracht 1 (dyne) werkt. Ook de intensiteit van het aardmagnetisme op deze of gene plaats der oppervlakte heeft zulk eene dimensie. Een stuk draad, waar een electrische stroom doorheen vloeit, werkt op eene magneetpool met eene kracht, welke even groot is als wanneer op eene plek eene hoeveelheid magnetisme geplaatst werd, welke evenredig is aan het product van de lengte van het stuk draad en de daarin aanwezige stroomsterkte. Deze laatste is derhalve eene grootheid, welke, met eene lengte vermenigvuldigd, dezelfde dimensie verkrijgt als de magnetische eenheid, namelijk de dimensie $C^{3/2}\,G^{1/2}\,S^{-1}$; haar dimensie is derhalve $C^{3/2}\,G^{1/2}\,S^{-1} : C$ of $C^{1/2}\,G^{1/2}\,S^{-1}$. Deze eenheid van stroomsterkte zou een electrische stroom bezitten, welke door een cirkelboog met den straal van 1 centimeter en met de lengte van 1 centimer vloeit en tevens op de in het middenpunt aanwezige magnetische hoeveelheid 1 de kracht 1 (dyne) uitoefent. Volgens *Faraday* is de hoeveelheid electriciteit, welke in een bepaalden tijd door een geleider stroomt, evenredig aan het product van dien tijd met de stroomsterkte. De *eenheid der electriciteitshoeveelheid* is derhalve die hoeveelheid, welke een stroom van de intensiteit 1 in eene seconde levert, en hare dimensie $C^{1/2}\,G^{1/2}\,S^{-1} \times S$ of $C^{1/2}\,G^{1/2}$. Het warmte-effect, door een electrischen stroom voortgebracht, is volgens de wet van *Joule* evenredig aan het quadraat der stroomsterkte en aan den weêrstand. De *eenheid van den weêrstand* moet alzoo, zal haar product met het quadraat der stroomsterkte ($C\,G\,S^{-2}$) aan de dimensie van een warmte-effect ($C^2\,G\,S^{-2}$) geijkt wezen, de dimensie $C\,S^{-1}$ of die eener snelheid bezitten. De eenheid van weêrstand moet alzoo worden toegekend aan een geleider, waarin een stroom met de sterkte van 1 per seconde eene arbeidseenheid (dyne) warmte ontwikkelt. Volgens de wet van *Ohm*, dat de electromotorische kracht evenredig is aan het product van stroomsterkte en weêrstand, moet de *eenheid der electromotorische kracht* of de *electrische spanning* $C^{3/2}\,G^{1/2}\,S^{-2}$ tot dimensie hebben. *Capaciteit* van een geleider noemt men de verhouding van de daarop aanwezige hoeveelheid electriciteit tot de daardoor veroorzaakte spanning. *Eenheid van capaciteit* heeft dus tot dimensie $C^{1/2}\,G^{1/2} : C^{2/3}\,G^{1/2}\,S^{-2}$ of $C^1 — S^2$. Een boi met den straal van 1 centimeter bezit de capaciteit 1, alsook de condensator, die, met de electromotorische kracht 1 geladen, de electriciteitshoeveelheid 1 opneemt.

Intusschen zijn deze maatcijfers zoo klein, dat zij in de practijk tot verbazend groote getallen leiden. Daarom heeft men op denzelfden grondslag een internationaal electrisch maatstelsel aangenomen, waarvan wij een overzicht geven in de volgende tabel:

Eenheid	*Naam*	*Waarde in absolute eenheden.*
Van electriciteitshoeveelheid . . .	Coulomb	$10 — {}^1C^{1/2}\,G^{1/2}$.
„ stroomsterkte	Ampère	$10 — {}^1C^{1/2}\,G^{1/2}\,S — {}^1$
„ weêrstand	Ohm	$10^1\,C\,S — {}^1$
„ electromotorische kracht . . .	Volt.	$10^8\,C^{3/2}\,G^{1/2}\,S — {}^2$
„ electrische capaciteit	Farad	$10^9\,C — {}^1S^2$.

Voorts heeft men het millioenvoudig en millioenste deel deze waarden aangewezen door voorvoeging van de woorden *mega* en *micro*.

Electrische spoorweg, zie *Spoorweg*.

Electrisch licht (Het) is reeds lang bekend en wordt waargenomen, wanneer men door het afbreken van den geleiddraad de vonk tusschen de dicht bij elkander geplaatste uiteinden van dien draad laat overspringen. Om het tot verlichting te gebruiken, heeft men tusschen die uiteinden koolspitsen geplaatst, zoodat de gloeiende kooldeeltjes van de positieve naar de negatieve pool overgaan, of ook wel een dunnen platinadraad, welke gaat gloeien. Deze laatste smelt echter bij een sterken electrischen stroom, maar *Edison* heeft aangetoond, dat men dit aanmerkelijk vertragen kan door het platina van zijn gasgehaite te berooven. Daardoor verkreeg hij de uitkomst, dat hij met het vermogen van één paardekracht 8 lampen kon onderhouden, van welke ieder het lichtgevend vermogen van 16 kaarsen bezat. Hij vervaardigde zijne zoogenaamde vacuumlamp en kwam voorts tot de ontdekking, dat men veel beter kool dan platina kan gebruiken. *Reynier* te Parijs, *Werderman* te Londen en *Marcus* te Weenen gingen op dien weg voort en leverden lampen met gloeilicht. Ook *Clamond* te Parijs en *Jamin* hebben de verspreiding en verbetering van het electrisch licht bevorderd. Voorts vermelden wij de differentiaallamp van *Siemens* en *Halske* (vervaardigd door *von Hefner-Alteneck*) en die van *Brush*, de electrische lamp van *Gülcher*, de lamp van *Krizik* en *Piette* en de lampe

soleil van *Clerc* en *Bureau*. De gloeilampen van *Edison* zijn reeds algemeen in gebruik, bijv. in het Café-Krasnapolsky te Amsterdam, aan het spoorwegstation te Haarlem enz., en in het buitenland vooral te Parijs op de Place de la Concorde en de Avenue de l'Opera en in Duitschland in onderscheidene fabrieken. Ook op vuurtorens en bij groote werken, die nachtelijken arbeid vereischen, wordt het gebezigd. Daartoe dienden aanvankelijk vooral de electrische kaarsen van *Jablochkoff*, waarbij de ruimte tusschen de beide koolspitsen is aangevuld met eene isoleerende massa, bijv. glaspoeder, talk, kaoline, waar de lichtgevende boog overheen gaat. Het verbruik der kool doet die massa allengs smelten, zoodat in dezelfde mate de koolspitsen tot elkander naderen, hetgeen het reguleerend uurwerk, bij andere lampen vereischt, overbodig maakt.

Fig. 1.

Fig. 2.

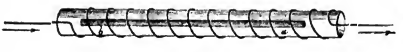

Electrobiologie is de naam, dien men gegeven heeft aan een aantal raadselachtige verschijnselen op het gebied van het zenuwleven, waarvan echter nog niet met zekerheid is uitgemaakt, in hoeverre zij in werkelijkheid bestaan. Velen althans houden die verschijnselen voor de vrucht der misleiding.

De bioloog namelijk weet, naar men meldt, sommige personen, door hen op een bepaald voorwerp aanhoudend te doen staren, in zoodanigen toestand te brengen, dat zij geheel en al aan zijn wil onderworpen zijn, — ja, zelfs datgene zien en gevoelen, wat hij door dien krachtigen wil verlangt.

Eén en ander staat in het nauwste verband met het dierlijk *magnetismus*, waarover wij ter behoorlijker plaatse zullen spreken.

Electromagnetismus. Het gewichtig verband tusschen electriciteit en magnetismus werd het eerst door *Oerstedt* aan het licht gebracht. Intusschen wist men reeds lang, dat de electriciteit op het magnetismus werkt, bijvoorbeeld dat eene bliksemvonk de polen eener magneetnaald kan omkeeren en dat men stalen naalden magnetisch kan maken door ze in de nabijheid van electrische stroomen te plaatsen, doch het verband tusschen die verschijnselen bleef onbekend. Vóór *Oerstedt* nam niemand de proef, om den reeds bekenden galvanischen stroom op eene magneetnaald te laten werken, doch bij de eerste berichten zijner waarnemingen kwamen al de natuurkundigen van Europa in opschudding, om die proeven te herhalen, en daarbij heeft vooral *Ampère* zich op eene verdienstelijke wijze onderscheiden. Hij toonde aan, dat, wanneer men een vasten en een beweegbaren draad, waar electrische stroomen doorheen gaan, in elkanders nabijheid plaatst, de beweegbare zoodanigen stand aannemt, dat beide stroomen dezelfde richting volgen. Deze proef is de grondslag der theorie van *Ampère* omtrent het magnetismus. Volgens deze beschouwt hij elke magneetstaaf als eene reeks van dicht bij elkaâr gelegene galvanische stroomen, die loodrecht staan op de as van den magneet en zoodanige richting hebben, dat zij van de linker- naar de rechterhand of in de richting van de wijzers van een horloge loopen, wanneer men zich tegenover de zuidpool der magneetstaaf bevindt.

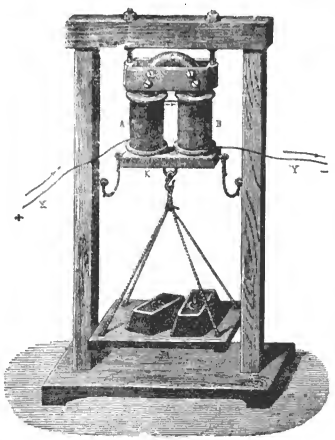

Fig. 3. Electromagneet.

Hieruit volgt aanstonds de verklaring van het verschijnsel, dat week ijzer magnetisch wordt door den invloed van den galvanischen stroom. Leidt men zulk een stroom dwars over eene week-ijzeren staaf, dan worden in deze de moleculaire stroomen (zie *Magnetismus*) zóo gewijzigd, dat zij alle eene richting verkrijgen, welke met die van den galvanischen stroom overeenkomt. Neemt men de staaf in de hand, houdt men haar recht voor zich uit en laat men er den stroom van de rechter- naar de linkerhand dwars onder doorgaan, dan moeten ook de moleculaire stroomen in de onderste helft van het ijzer dezelfde richting van de rechter- naar de linkerhand verkrijgen, — die alzoo tevens de richting is van den daardoor ontstaanden algemeenen

stroom. Men kan den geleidingsdraad ook spiraalsgewijs om het week ijzer heen buigen, waardoor de richting der hierin aanwezige stroomen dezelfde blijft. Om de werking van den stroom op de staaf te versterken, stak men deze, volgens het voorschrift van *Arago*, in eene door den geleidingsdraad omwondene glazen buis. In dit geval vertegenwoordigt elke winding der spiraal een loodrecht op de as der naald werkenden stroom, en al die stroomen ondersteunen elkander, om aan de moleculaire stroomen der staaf eene bepaalde richting te geven. Onder den invloed eener links gewonden spiraal wordt naar de zijde, waar de stroom aankomt, eene noordpool (fig. 1 *a*) te voorschijn geroepen, terwijl deze in eene rechts gewondene op de plaats ontstaat, waar de stroom de spiraal verlaat (fig. 2 *a*). Dergelijke toestellen, waardoor men ijzeren staven magnetisch kan maken, dragen den naam van *electromagneten*. In fig. 3 is er een voorgesteld, waarvan het ijzer in den vorm van een hoefijzer is omgebogen (hoefmagneet). *C* is een omgebogen massieve cylinder, door een koperen drager aan een sterk houten raam vastgemaakt. Om de armen van het hoefijzer is omsponnen (geïsoleerd) koperdraad gewonden, zoodatzij eene links gewondene spiraal zouden vormen, indien de boveneinden dier draadklossen op elkander werden geplaatst. Verbindt men nu *X* met de positieve en *Y* met de negatieve pool van de galvanische batterij, dan wordt *A* noordpool en *B* zuidpool van den magneet. Bij het afbreken van den stroom verdwijnt aanstonds het magnetismus. *K* is een stuk week ijzer, dat door den electromagneet wordt vast gehouden, zoolang de stroom door de spiraal vloeit, maar los gaat, zoodra die stroom gestuit wordt. Aan dat stuk ijzer kan men eene plank ophangen, en deze met gewichten bezwaren, om de draagkracht van den magneet te beproeven. Hieruit blijkt, dat die draagkracht afhankelijk is van de grootte van het hoefijzer, van de dikte en lengte van den koperen geleidingsdraad en van de sterkte van den stroom. De electromagneet van de Faculté des Sciences te Parijs draagt 1000 Ned. pond bij een stroom van 24 elementen.

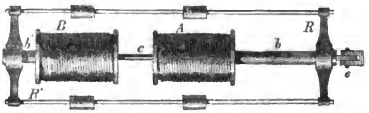

Fig. 4.

De electromagneten vervullen in vele toestellen — inzonderheid in de telegrafische — eene belangrijke rol. De pogingen, om het electromagnetismus als beweegkracht te gebruiken, zijn echter minder goed geslaagd. Wel heeft men daarvoor doelmatige werktuigen uitgevonden, doch de kosten, aan hun gebruik verbonden, zijn groot en zullen ook veel te groot blijven, zoolang men geene minder kostbare electromotoren bezit.

Eene eerste proef op dit gebied was een toestel van *Dal Negro* te Padua, waarmede hij een last van 180 Ned. wichtjes in eene minuut ter hoogte van 1 Ned. el kon opheffen, — alzoo van een werktuig van $^1/_{25,000}$ste paardekracht. Later vervaardigden *Strating* en *Becker* te Groningen een electromagnetisch wagentje en zekere *Botto* te Turijn eene machine van $^1/_{20}$ste paardekracht. Eindelijk vervaardigde *Jacobi* te Petersburg eene boot ter lengte van 8 en ter breedte van ruim $2^1/_2$ Ned. el met scheraderen en met eene machine, bestaande uit een omwentelenden magneet, die door 320 Daniell'sche elementen in beweging werd gebracht. Het vaartuig kon 12 personen bergen en bewoog zich op de Newa met eene snelheid van $^1/_4$de geogr. mijl in het uur. Later werd er eene grootere boot gebouwd met eene batterij van 64 Grove'sche elementen. Deze bezat bijna één paardekracht, en het bleek alzoo, dat men het electromagnetismus zeer goed als beweegkracht kan gebruiken, wanneer men zich niet om de

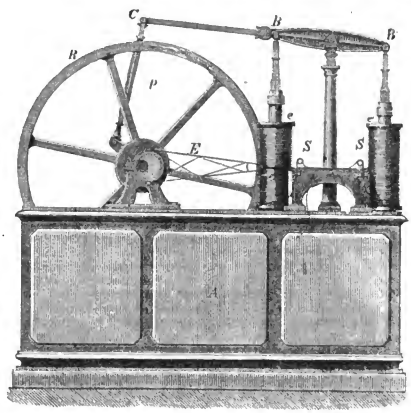

Fig. 5. Electromagnetische machine.

kosten behoeft te bekreunen. Daarenboven zijn zulke machines veel minder gevaarlijk en veel gerieflijker, dan de stoommachines.

Bij het vervaardigen van electromagnetische machines onderscheidt men 2 stelsels. Bij het éene is de oorspronkelijke beweging eene heen en weêrgaande, evenals bij de stoomwerktuigen, zoodat zij op dergelijke wijze als bij deze in eene omwentelende veranderd wordt. Bij het tweede verkrijgt men echter aanstonds eene omwentelende beweging. Het beginsel van het eerste stelsel is voorgesteld in fig. 4. *A* en *B* zijn dikke, vaststaande draadspiralen, waarin massieve ijzeren cylinders *b*,*b'* zich met het raam *R*,*R'* heen en weêr kunnen bewegen, terwijl zich bij *c* eene stang bevindt, die de kruk van een voerwiel in beweging brengt. De electrische stroom wordt zóo geleid, dat bij de beide rollen bij afwisseling doorloopt, zoodat als *A* electrisch is, de staaf *b*, en als *B* electrisch is, de staaf *b'* wordt aangetrokken. Volgens dit beginsel zijn de toestellen van den Amerikaan *Page* vervaardigd.

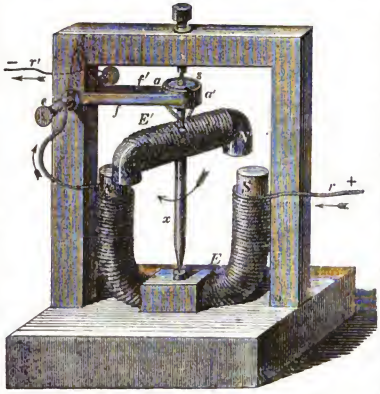

Fig. 6. Electromagnetisch werktuig met een draaienden magneet.

Naar dat beginsel is ook de machine ingericht, in fig. 5 voorgesteld. Deze heeft het voorkomen van een stoomwerktuig. In de kast *A* bevindt zich eene batterij, welke werkt op de draadspiralen, *S*, *S*, waarin zich, evenals in de voorgaande machine, 2 cylindervormige stangen *e* en *e'* op en neêr bewegen. Zij zijn verbonden met de armen van de balans *BB'*, en aan het einde van deze heeft men de stang *BC*, welke door de stang *P* vereenigd is met het voerwiel *R*, dat voorzien is van een excentriek *E*, dienende om den stroom bij afwisseling tot de draadrollen *A* en *B* toegang te verschaffen. Eene verdere verklaring zal wel overbodig zijn.

Het beginsel van het tweede stelsel, waarbij men aanstonds eene ronddraaiende beweging verkrijgt, is voorgesteld in fig. 6. Eene dikke hoefmagneet *E* is op een onderstel vastgemaakt met opwaarts gerichte polen, en een andere electromagneet *E'* beweegt zich om eene verticale as *x* met zijne polen *N S'* onmiddellijk boven de polen van den eersten. Aan de as is eene houten schijf met twee metalen halve ringen aangebracht, die door isoleerend hout van elkander gescheiden zijn. De electromagneet is met eene dikke spiraal omwoeld en deze met het éene uiteinde aan *a* en met het andere aan *a'* vastgesoldeerd. Twee stalen veeren *f*, *f'* glijden voorts over de houten schijf, zoodat de éene den halven ring *a* en de andere den halven ring *a'* aanraakt.

De electrische stroom loopt nu door *r*, vervolgens om den electromagneet, dan door *e* naar *f*, vervolgens naar den halven ring *a*, daarna door de spiraal van den beweegbaren electromagneet, en keert door den halven ring *a'*, de veer *f'* en den draad *r'* naar den electrometer terug. *N N'* zijn de noordpolen *S S'* de zuidpolen der magneten. Gelijknamige polen stooten elkander af en ongelijknamige trekken elkander aan. In den stand, waarin wij het werktuig aanschouwen, zijn de ongelijknamige polen nagenoeg met elkander vereenigd. Doch als dit plaats heeft, glijdt de veer *f* van den halven ring *a* op den halven ring *a'*, zoodat de stroom in omgekeerde richting door de draadspiraal van *E* loopt en dan de polen *S* en *N* omkeert. Deze worden dus gelijknamig met de nabijzijnde van *E* en derhalve aanstondsafgestooten, waarop weder de aantrekking der ongelijknamige volgt. Aldus blijft wegens de gedurige stroomwisseling de draalende magneet in eene aanhoudende beweging.

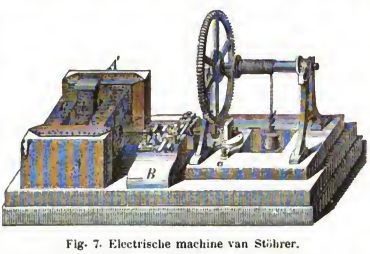

Fig. 7. Electrische machine van Stöhrer.

Het is een bezwaar bij zulke machines, dat het ijzer zijn magnetismus niet aanstonds geheel verliest, als de stroom verbroken wordt. Het is echter door *Stöhrer* opgeheven, daar deze den beweegbaren electromagneet niet tegenover een anderen electromagneet, maar

binnen eene electrische spiraal laat ronddraaien, waarbij in deze en niet in de draadgeleiding van den magneet de stroomwisseling plaats heeft. Zijn toestel is afgebeeld in fig. 7. Tusschen de 2 honten blokjes A en A' zijn twee rollen met koperdraad E en E' vastgemaakt. De draadwindingen loopen horizontaal en in dezelfde richting. Tusschen die beiden beweegt zich de electromagneet E om eene horizontale as. Die electromagneet is aan de uiteinden van vierkante ijzeren platen voorzien, en de as eindigt in een tandrad r, hetwelk ingrijpt in de tanden van een grooter rad, tusschen standers op de plank a geplaatst, terwijl op het blokje B een stroomwisselaar is aangebracht. Het laat zich verder licht begrijpen, hoe hier door stroomwisseling eene omkeering van polen en eene aanhoudende omdraaiing van den electromagneet ontstaat. Deze werkt met 5 Bunsen'sche elementen met $^1/_{100}$ste paardenkracht.

Bij het gebruik van electromagnetismus als bron van beweging is opgemerkt, dat men voor elke sterkte van den stroom eene bepaalde omwetelingsnelheid heeft, die de meeste kracht levert. Er ontstaan namelijk in de spiralen inductiestroomen, die de kracht van den gewonen stroom te meer verminderen naarmate de omdraaiing sneller is. Uit de

Fig. 8.

berekening blijkt, dat het effect van den toestel het grootst is, wanneer men de helft aanwendt der intensiteit, die de stroom bezit, als de toestel in rust is. Men kan dat bedrag door middel van den galvanometer vaststellen. Voorts is gebleken, dat de kosten van het arbeidsvermogen, door eene electromagnetische machine voortgebracht, 30- tot 50-maal zoo hoog zijn als die welke men bij het gebruik van stoom moet aanwenden.

Na 't geen wij reeds van de werking der electrische stroomen gezegd hebben, is het niet moeielijk, de aanvankelijk vermelde afwijking van de magneetnaald onder den invloed

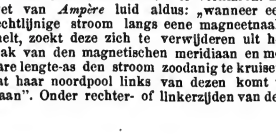

Fig. 9.

van den electrischen stroom te verklaren. De wet van *Ampère* luid aldus: „wanneer een rechtlijnige stroom langs eene magneetnaald snelt, zoekt deze zich te verwijderen uit het vlak van den magnetischen meridiaan en met hare lengte-as den stroom zoodanig te kruisen, dat haar noordpool links van dezen komt te staan". Onder rechter- of linkerzijden van den electrischen stroom verstaat men hier die zijde, welke rechts of links gelegen is van een mensch, die in de richting van den positieven stroom (zoodat deze van zijne voeten naar zijn hoofd vloeit) zoodanig zweeft, dat hij het gelaat gekeerd houdt naar de as van de magneetnaald. Zulk een man is bij de natuurkundigen van ouds bekend onder den naam van „Het mannetje van Ampére". Gaat in fig. 8 de stroom van X naar Y, dan beweegt zich

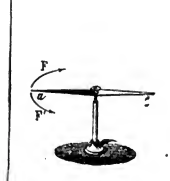

Fig. 10.

de noordpool a van de naald naar F. Doch als de stroom van Y naar X gaat, dan wijkt zij af naar F'. Loopt de draad, zooals in fig. 9, onder de magneetnaald, dan heeft men, zoo de stroom van X naar Y loopt, eene afwijking naar F, en zoo hij van Y naar X gaat, eene naar F. Brengt men den geleidingsdraad loodrecht en in het vlak van den magnetischen meridiaan (fig. 10) en gaat de stroom van X naar Y, dan beweegt zich

Fig. 11.

de naald naar F, doch loopt de stroom van Y naar X, dan gaat zij naar F'. Plaatst men den draad beneden de naald (fig. 11), dan wijkt de naald bij een klimmenden stroom af naar F, en bij een dalenden naar F'. Men ziet, dat de wet van *Ampère* doorgaat in al deze gevallen. Hieruit blijkt voorts, dat bij eene stroomgeleiding als in fig. 12 is voorgesteld in $A\ B\ C\ D\ E$ die stroomen van verschillende richting elkander in hunne werking ondersteunen. Hierop rust dan ook de inrichting

van den multiplicator van *Schweigger* (zie *Electriciteit*), die later, om hem gevoeliger te maken, door *Nobili* met eene astatische

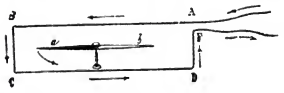

Fig. 12.

naald werd voorzien (fig. 13). Uit hetgeen wij aangetoond hebben, volgt nog, dat dit werktnig des te gevoeliger zal wezen naarmate

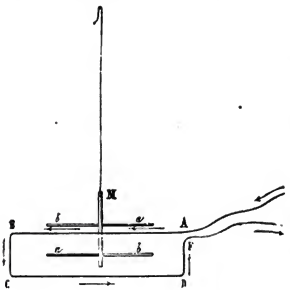

Fig. 13.

het aantal draadwindingen, die de onderste naald omgeven, grooter is.

Electro-optische verschijnselen. In 1875 ontdekte *John Kerr* eene nieuwe betrekking tusschen de electriciteit en het licht, en deze is door nieuwe onderzoekingen van *Rontgen* bevestigd. Zij bestaat daarin, dat doorzichtige, niet-geleidende lichamen, tusschen tegenovergestelde electrische poien gebracht, de eigenschap der dnbbele breking verkrijgen. In eene rechthoekige massa spiegelglas worden van twee tegenover elkander staande zijden gaten geboord en in deze geïsoleerde koperdraden geplaatst, zoodat zich tusschen de uiteinden eene korte strook helder glas bevindt. Deze massa wordt horizontaal gepiaatst en tusschen de niteinden der draden laat men gepolariseerd licht doorgaan. Het Nicol'sche prisma, hiertoe gebezigd, staat onder een hoek van 45° op de verbindingslijn dier uiteinden. Door een tweede prisma, welks as loodrecht geplaatst is op die van het eerste, wordt het licht, van dit eerste komend, uitgeblusht, zoodat het gedeelte tusschen die uiteinden zich donker vertoont. Maar worden die uiteinden verbonden met een inductietoestel of met den conductor eener electriseermachine, dan wordt dat gedeelte verlicht. Het glas werkt dus onder den invloed der electriciteit op het gepolariseerde licht als een lichaam van dubbele breking. Men weet, dat aan glas door samenpersing of uitzetting de eigenschap der dnbbele breking kan worden gegeven. In het eerste geval werkt het als een negatief éenassig en in het laatste als een positief éenassig kristal. De vergelijking met eene samengeperste glasplaat leert wijders, dat de toestand van het aan electrische werking blootgestelde glas zoodanig is als ware het in de richting van de verbindingslijn der polen samengeperst. Hars daarentegen gedraagt zich zoo alsof het in die richting was uitgezet. Niet-geleidende vloeistoffen, bijv. zwavelkoolstof, benzol, vette oliën enz., erlangen desgelijks onder den invloed der electriciteit eene dubbele breking; zij vertoonen nameiijk tusschen de poien de bovengemelde verheldering van het gezichtsveld, met dit onderscheid echter, dat daarbij die verheldering met den electrischen stroom plotselijk begint en verdwijnt, terwijl zij bij glas en andere vaste lichamen geleidelijk optreedt en ophondt. Volgens den aard der dubbele breking onderscheidt *Kerz* positieve en negatieve vloeistoffen; de eerste, zwavel, zwavelkoolstof, enmol, paraffine-olie, benzol enz., werken als glas, dat even wijdig aan de verbindingslijn der polen wordt geplaatst, en de laatste, bijv. raapolie, zeehondentraan, levertraan enz., als glas, hetwelk in de richting van die verbindingslijn wordt samengeperst.

Electrotechniek. Sedert door een wetenschappelijk onderzoek de kennis der electriciteit in voldoende mate is toegenomen, om deze natnurkracht tot technische oogmerken aan te wenden, bestaat er nagenoeg geen gebied van nijverheid, waarop de electriciteit niet wordt toegepast. Vooral komt zij te pas op dat der telegraphie (telephonie), der overbrenging van kracht en der verlichting. Inzonderheid wijzen wij op de dynamo-electrische machine, die ten behoeve van electrische spoorwegen en tot het voortbrengen van electrisch licht gebezigd wordt en thans ook in Amerika door de Western Union Telegraph Company ten behoeve van de seindraden ingevoerd is en waarschijnlijk eene besparing van 50% opleveren zal. Terwijl wij naar de artikelen *Electrisch licht* en *Spoorwegen* verwijzen, vermelden wij nog het volgende:

De *microphoon* is in de jaren 1879 en 1880 in verschillende vormen vervaardigd en voor deze octrooi genomen. Die van *Edison* en *Blake* werd algemeen gewaardeerd, maar zeer gevoelig is die van *Locht-Labye* te Luik. Hij werd door den nitvinder met den naam van *pantelephoon* bestempeld. Ook heeft men den microphoon gebezigd bij de artillerie en tot andere krijgskundige oogmerken, waartoe in 1879 in de Vereenigde Staten merkwaardige proeven zijn genomen, vooral tot bepaling van den tijd, dien de kogels van kleine vnurwapens noodig hadden om een bepaalden afstand te doorloopen. Voorts deed *Werner Siemens* belangrijke mededeelingen over electrotechnische hnipmiddelen tegen ontploffingen in mijnen en wel door het aanwenden van een electrischen aanwijzer, die het dreigend gevaar doet kennen voordat het mengsel van dampkringslucht en mijngas kan ontploffen. Iets dergelijks is reeds in 1867 voorgesteld door *Ansell* te Londen. Zijn toestel bernst op de doordringbaarheid van mijngas door dunne kaoetsjoekvliezen en bestaat uit eene door zulk een vlies afgesiotene ruimte, die gevuid is met zuivere lucht. Dringt daarin

mijugas door, dan drukt dit op het vlies, dat alsdan op een hefboom werkt, welke een electrischen stroom afbreekt en hierdoor een waarschuwend sein geeft. Later vervaardigde *Körner* te Freiburg een dergelijken toestel, welke berust op het verschijnsel der langzame verbranding van mijngas door fijn verdeeld platina. De warmte, hierdoor voortgebracht, werkt op een kwikthermometer en door de klimmende kwikkoiom wordt een stroom gesloten en alzoo een waarschuwend sein gegeven. *Siemens* deed daarop het voorstel om in plaats van den kwikthermometer thermo-electrische ketens te bezigen. Ook de metalinrgie zal vermoedelijk voordeel weten te trekkeu van de dynamo-electrische machine. Op vele plaatsen toch is het erts niet zeer rijk en de aanvoer van steenkolen kostbaar. Doch men heeft er gewoonlijk beken, rivieren, watervallen, ebbe en vloed enz. als belangrijke bronnen van kracht, wier arbeidsvermogen door middel van zuik eene machine in warmte omgezet en tot het uitsmelteu der ertsen gebruikt kan worden.

Electrotherapie (De) of de toepassing der electriciteit op de geneeskunde is betrekkelijk nog nienw. Wél heeft men van onds pogingen aangeweud, om daarmede op 's menschen lichaam te werken, doch dit geschiedde op eene zeer onbekookte wijze, zoodat men aan de eéne zijde de electriciteit als een middel tegen alie kwalen aauprees en aan de andere zijde als nutteloos verwierp. Geen wonder derhalve, dat vooral de kwakzalverij zich van dat middei meester maakte en het geheel en al in discredíet bracht. Thans echter bekleedt zij eeue plaats onder de belangrijkste geneesmiddelen, en zij is dien rang voornamelijk verschuldigd aan den arts *Duchenne* te Bonlogne in Frankrijk, die daarover het belangrijke werk uitgaf: „De l'électrisation localisée et de son application à la physiologie, à ia pathologie et à la thérapeutique (1855)". Hieruit bleek, dat de electriciteit bij bepaalde ongesteldheden en dan onder gegevene omstandigheden met goed gevolg kan worden toegepast, mits daarbij de vereischte omzichtigheid niet ontbreekt. Zij werkt in de eerste plaats op de zennwen en door deze op de beweging, het gevoel en de stofwisseling. Daarom kan zij bij verlammingen, spierkramp, gevoelloosheid, bij locale pijn, bij verslapping van de zenuwen der zintuigen, bij ziekelijke uitwassen (tot bevordering der absorbtie), bij schijndood enz. met nitstekenden nitslag gebruikt worden. Men bedieut zich daarbij van de wrijvings-, maar vooral van de aanrakingselectriciteit. Inzonderheid is deze laatste te pas gekomen, om door middel van metaaldraden, die zij doet gioeien, polypen weg te nemen van moeielijk bereikbare plaatsen (zie *Afbinden*). Men zal intusschen op het gezag der wetenschap wel willen geiooven, dat de electrogalvanische ketens van *Goldberg*, de galvanische borstels van *Imme* en dergelijke voortbrengselen der volksbedriegerij alle geneeskracht missen. Hiervan meenen sommigen te moeten uitzonderen de iu een lederen riem beslotene metalen, waarin, tot beveiliging tegen zeeziekte, door bevochtiging electrische stroomen worden opgewekt. Zij zijn te Brussei en te Batavia verkrijgbaar, en men verhaait — wat haast niet te gelooveu is — dat velen daarbij baat hebben gevonden.

Elefanta, door de inboorliugen *Gharipoer* (Grotteneiland) gebeeteu, een klein eiland, aan de westkust van Vóor-Indië in de Golf van Bombay gelegen, werd door de Europeanen aizoo genoemd naar een in de rots nitgehouwen olifant van reusachtige grootte. Deze is echter later vernield. Het eiland heeft een omtrek vau omstreeks 4 Ned. mijl en draagt een berg met twee toppen en met een vermaarden in zijne ingewanden nitgeholden rotstempel. De voornaamste ruimte van dezen is 39,5 Ned. el lang, 40 Ned. el breed en 4,5—5,3 Ned. el hoog. De zoldering wordt ondersteund door 36 zware, gebeeldhouwde, maar thans beschadigde en gedeeltelijk weggebrokkeide zuilen, die men bij het uithollen heeft lateu staan, en in het midden van den donkereu achtermuur ziet men eene 5,5 Ned. el hooge voorstelling en reliéf van de Indische Drie-eenheid. Ook de zijmren zijn met reusachtige figuren versierd en de ingang wordt door 8 groote, uit de rots gehouwene figuren bewaakt. De tijd, waarop deze tempel is gebouwd, kan niet met juistheid worden bepaald. Het eiland is éene der belangrijkste bedevaartplaatsen van de Hindoe's.

Elegie noemden de Grieken elk gedicht, dat uit eene afwisseling vau hexámeters en pentámeters bestond. De inhond is geëvenredigd aan die maat en bevat bij grooten hartstocht eeue daaraan verbondene bespiegeling. In dien geest zijn de Griekscbe en Latijnsche elegieën vervaardigd, alsmede de „Römische Elegien" van *Göthe*, eu de „Spaziergang" en „Pompeji und Herculanum" van *Schiller*. Toenemende sentimentaliteit hechtte later aan den naam elegie het denkbeeld van klaagzaug. De elegie der Ouden is echter in het moderne ieerdicht of in het lied te zoekeu.

Elementairanalyse, zie *Scheikunde*.

Elementen (beginselen of grondstoffen) is een woord, dat in verschillende beteekenissen gebruikt wordt. Men spreekt namelijk van *elementair onderwijs*, waarmede het lager onderwijs bedoeld wordt (zie *Onderwijs*). — Voorheen gaf men den naam van elementen aan de 4 als zoodanig beschouwde grondstoffen, aarde, water, incht en vuur. Thans zijn op scheikundig gebied elementen of *enkelvoudige stoffen* die, welke men niet nit ongelijksoortige bestanddeelen heeft kunnen opbouwen, noch in ongelijksoortige bestanddeeien heeft kunnen ontleden. Men kent er ruim 60. De meeste hebben in samenhangenden toestand een eigenaardigen glans en heeten *metalen*, — de overige dragen den naam van *niet-metalen* of *metalloïden*. Men heeft aan eik element een onderscheipingsteeken gegeven, bestaande uit de eerste letter of letters van zijn latijnschen naam (zie *Scheikunde*). De belangrijkste elementen zijn: zuurstof, waterstof, koolstof, stikstof, zwavel, chlorium, brominm, iodium, fluorinm, phosphorns, arsenicum, siiicium, borium, kalinm, natrium, calcium, baryum, strontium, magnesium, alnminm, ijzer, manganinm, chromium, kobalt, nikkel, zink, tiu, lood, bismuth, antimonium, koper, kwik, zilver, goud en platina. Tot de meer zeidzame behooren: beryllium, cadmium, cerium, didyminm, erbium, indium, iridium, ianthaninm, lithinm, molybdaenium

niobium, osmium, palladium, rhodium, ruthenium, selenium, tantalium, tellurium, vauadium, wolframium, yttrium en zirkonium. Vier metalen, rubidium, caesium, thallium en indium, zijn door middel der spectraalanalyse ontdekt. Licht, warmte, electriciteit en magnetismus werden vroeger ook wel met den nog al zouderlingen naam van *onweegbare elementen* (imponderabilia) bestempeld. Uit eene verbinding van twee of meer elementen zijn alle voorwerpen samengesteld. Van de niet-metalen komen zuurstof, waterstof, koolstof, stikstof, zwavel en silicium het meest voor. Zuurstof en waterstof vormen het water, — zuurstof en stikstof gemeugd de dampkringslucht, — en verbindingen van koolstof met de laatstgenoemde 3 en dikwijls ook met zwavel vormen de bestanddeelen van het lichaam vau planten en dieren. Van de metalen zijn kalium, natrium, calcium, magnesium, aluminium en ijzer het overvloedigst voorhanden. Sommige elemeuten vindt men in de natuur in vrijen toestand, zooals zwavel, koolstof (als diamant en graphiet) en onderscheidene metalen, — gewoonlijk echter zijn 2 of meer elementeu met elkaâr verbonden.

Men kau de goed bekende elemeuten in de volgeude groepeu verdeeleu:

Niet-metalen.

Waterstof, chloor, bromium, iodium, fluorium, zuurstof, zwavel, selenium, tellurium, borium, stikstof, phosphorus, arsenicum, antimonium, koolstof eu silicium.

Metalen.

I. *Lichte metalen.*

(Soortelijk gewicht kleiner dan 5.)

Alkalimetalen: kalium, uatrium, lithium, rubidium, caesium.

Aardalkalimetalen: baryum, strontium, calcium, beryilium, magnesium.

Aardachtige metalen; aluminium, zirkonium, yttrium, erbium (terbium), cerium, lauthanium, didymium.

II. *Zware metalen.*

(Soortelijk gewicht grooter dan 5.)

Onedele: mauganium, ijzer, kobalt, uikkel, uranium, chromium, zink, cadmium, indium, koper, lood, thallium, tin, titanium, tantalium, niobium, wolframium, vanadium, molybdaenium, bismuth, thorium.

Edele: kwik, zilver, goud, platina, palladium, iridium, ruthenium, rhodium, osmium.

De metalen zijn in het algemeeu goede geleiders der electriciteit eu der warmte en hebben in sameuhangenden toestand een sterken metaalglans. Deze eigenschappen outbreken aan de niet-metalen, hoewel het moeielijk is eeue scherpe grenslijn tusschen de beide groepeu te trekkeu. De niet-metaleu vormen met waterstof vluchtige of gasvormige verbindingen. De metalen uiet. De niet-metalen verbiudeu zich met zuurstof tot oxydeu die meestal zijn anhydrideu vau zuren; de metale n vormen oxyden, die zich meestal als basische anhydriden gedragen.

De volgeude tabel geeft eeu overzicht van de elementen, van hunue atoomgewichteu enz.;

NAAM.	Scheikundig teeken.	Atoomgewicht.	Waardigheid.	Volumengewicht met betrekking tot de lucht.	Volumengewicht met betrekking tot water
Aluminium	Al	27	III		$2_{,56}$
Antimouium	Sb	122	III		$6_{,71}$
Arsenicum	As	75	III	$10_{,965}$	$5_{,67}$
Baryum	Ba	137	II		$3_{,75}$
Beryllium	Be	$9_{,03}$	II		$2_{,40}$
Bismuth	Bi	210	III		$9_{,82}$
Borium	B	11	III		$2_{,68}$
Bromium	Br	80	I	$5_{,54}$	$2_{,97}$
Caesium	Cs	133	I		
Calcium	Ca	40	II		$1_{,56}$
Cerium.	Ce	138	II		
Chloor	Cl	$35_{,5}$	I	$2_{,448}$	$1_{,33}$ (vloeibaar)
Chroom	Cr	$52_{,5}$	IV		$6_{,80}$
Didymium	Di	145	IV		
Erbium	Er	169	III		
Fluorium	Fl	19	I		
Gallium	Ga	69	IV		$5_{,90}$
Goud	Au	$196_{,2}$	III		$19_{,33}$
Indium	In	$113_{,4}$	III		$7_{,36}$
Iridium	Ir	193	IV		$21_{,15}$
Iodium	J	127	I	$8_{,72}$	$4_{,95}$
Kadmium	Cd	112	II	$3_{,94}$	$8_{,60}$
Kalium	K	39	I		$0_{,86}$
Kobalt	Co	$59_{,6}$	II		$8_{,5}$
Koolstof	C	12	IV		$3_{,3}$
Koper	Cu	63	II		$8_{,8}$
Kwik	Hg	200	II	$6_{,976}$	$13_{,64}$
Lanthanium	La	139	IV		
Lithium	Li	$7_{,01}$	I		$0_{,59}$
Lood	Pb	206	II		$11_{,33}$
Magnesium	Mg	24	II		$1_{,74}$
Manganium	Mn	55	II		$8_{,0}$
Molybdaeuium	Mo	96	VI		$8_{,70}$
Natrium	Na	23	I		$0_{,97}$
Nikkel	Ni	$58_{,6}$	II		$8_{,8}$
Niobium	Nb	94	V		$6_{,27}$
Osmium	Os	199	IV		$21_{,30}$
Palladium	Pd	$106_{,2}$	II		$11_{,5}$
Phosphor	P	31	III	$4_{,35}$	$2_{,3}$
Platina	Pt	$194_{,3}$	IV		$21_{,15}$
Rhodium	Rh	$104_{,1}$	II		$12_{,10}$
Rubidium	Rb	$85_{,2}$	I		$1_{,52}$
Ruthenium	Ru	$103_{,5}$	IV		$11_{,3}$
Scandium	Sc	44			
Selenium	Se	79	II	$5_{,9080}$	$4_{,26}$
Silicium	Si	28	IV		$2_{,49}$
Stikstof	N	14	III	$0_{,9771}$	
Strontium	Sr	$87_{,6}$	II		$2_{,50}$
Tantalium	Ta	182	V		$10_{,58}$
Tellurium	Te	128?	II	$9_{,9080}$	$6_{,25}$
Thallium	Tl	204	I		$11_{,86}$
Thorium	Th	233	IV		$7_{,73}$
Tiu	Sn	118	IV		$7_{,30}$
Titanium	Ti	48	IV		
Uranium	U	240	IV		$18_{,30}$
Vanadium	V	$51_{,2}$	III		$5_{,5}$
Wolframium	W	184	IV		$19_{,3}$
Waterstof	H	1	I	$0_{,0069}$	
Yttrium	Y	$89_{,6}$	IV		
IJzer	Fe	56	II		$7_{,84}$
Zilver	Ag	$107_{,7}$	II		$10_{,60}$
Zink	Zn	$64_{,8}$	II		$7_{,15}$
Zirkouium	Zr	90	IV		$4_{,15}$
Zuurstof	O	16	II	$1_{,1056}$	
Zwavel	S	32	II		$2_{,04}$

De waardigheid (valentie) van een element is een getal, dat aangeeft, met hoeveel atomen van een éénwaardig element zich één atoom van dit element kan verbinden of die het in eene verbinding kan vervangen. Men heeft één- tot zeswaardige elementen (zie voorts onder *Scheikunde*).

Men heeft gevonden, dat, wanneer de elementen gerangschikt worden naar hunne atoomgewichten, dat dan in den regel na eene bepaalde periode van elementen dezelfde eigenschappen terugkeeren. Men beschouwt daarom de eigenschappen der elementen als eene periodische functie van hunne atoomgewichten. *Lothar Meijer* en *Mendelejeff* hebben zich hoofdzakelijk met onderzoekingen in deze richting bezig gehonden, en de laatste op grond daarvan de elementen op de volgende wijze in zijn zoogenaamd *„periodisch elementensysteem"*, dat de vroegere min of meer kunstmatige indeelingen geheel heeft verdrongen, gegroepeerd.

Rangschikking der elementen volgens het periodisch elementensysteem van *Mendelejeff*.

Rij.	Groep I R_2O	Groep II RO	Groep III R_2O_3	Groep IV R_2O_4 RH_4	Groep V R_2O_5 RH_3	GroepVI RO_3 RH_2	Groep VII R_2O_7 RH	Groep VIII RO_4
1	H: 1							
2	Li: 7	Be : 9,4	B: 11	C : 12	Ni : 14	O: 16	Fl : 19	
3	Na: 23	Mg : 24	Al : 27.3	Si : 28	P : 31	S: 32	Cl: 35,5	Fe: 56,Co : 58
4	K: 39	Ca: 40	Sc 44	Ti: 48	V: 51	Cr: 52	Mn: 55	Ni : 59
5	Cu: 63	Zn: 65	Ga : 68	——	As : 75	Se 79	Br: 80	
6	Rb : 85	Sr: 87	Yt : 88	Zr: 90	Nb :94	Mo : 96	—	Rn : 103, Rh 104
7	Ag : 108	Cd 112	In : 133	Sn 118	Sb 122	Te : 125	I : 127	Pd : 106.
8	Cs : 133	Ba : 137	La : 137	Ce : 139	Di : 145	—	——	——
9	—	—	—	—	—	—	——	——
10	—	—	Er: 170	—	Ta : 182	W 184	——	Ir.193(?),Pt:194.
11	Au : 196	Hg : 200	Tl : 204	Pb: 207	Bi : 210	—	——	Os: 195
12	—	—	—	Th: 231	—	U: 240	——	——

Aldus gerangschikt zijn de elementen, die in dezelfde groep gerangschikt staan, na aan elkaâr verwant en vertoonen analoge chemische en physische eigenschappen. De elementen der drie eerste en der laatste groep vormen met waterstof geene vinchtige verbindingen, wel die van de 4de tot 7de groep. Terwijl echter de valentie met betrekking tot zuurstof stijgt tot aan de laatste groep, neemt die met betrekking tot waterstof van groep 4 tot 7 af. Deze groepen omvatten voor het grootste deel metalloïden; de metalen zijn in hoofdzaak over de andere groepen verdeeld. *Mendelejeff* was in staat met behulp der betrekkingen, welke hij tusschen de bekende elementen gevonden had, eenige elementen, die toen nog onbekend waren, te voorspellen. Zoo voorspelde hij dat tusschen zink en arsenicum nog twee elementen voorhanden moesten zijn, waarvan 't éene met 't kleinste atoomgewicht in eigenschappen met het alnmiminm moest overeenstemmen. Dat hypotetisch element noemde hij toen „ekalnminim". Eenige jaren later ontdekte *Lecoq de Boisbaudran* in sommige zinkbiende-ertsen werkelijk een nieuw element, dat hij Gallium noemde en dat in alle eigenschappen, welke hij daaraan waarnam, met de voor het ekalumium voorspelde eigenschappen bleek overeen te stemmen.

Eene nadere studie van de betrekkingen der elementen tot eikaâr, gestennd door een juister bepaling van vele tot nog toe vrij onnauwkeurig bekende atoomgewichten, laat dus nog gewichtige resultaten verwachten.

Elementen noemt men ook de cellen van eene galvanische batterij. Voorts noemt men in de sterrenkunde elementen die grootheden, welke de plaats, de grootte, de gedaante en de loopbaan van een hemellicht bepalen. Zij zijn voor de loopbanen van planeten en kometen: de lengte van den klimmenden knoop, — de helling van het vlak, waarin zij zich bewegen, op de ecliptica, — de lengte van de groote as, — de verhouding van deze tot de kleine as, — en de lengte van het perihelium. Deze 5 elementen zijn voldoende ter bepaling van de loopbaan. Wil men echter de plaats van een hemellichaam in zijne baan op een bepaalden tijd berekenen, dan dient men het tijdstip te kennen, waarop het zich in een bekend punt dier baan bevindt.

Elemi. Onder dezen naam kent men onderscheidene weeke harsen, die een bitteren smaak en een specerijachtigen reuk hebben. Zij worden gebruikt, om bij verbranding genr te verspreiden en om vernissen, zalven enz. te bereiden. Men heeft West-Indische, Braziliaansche, Oost-Indische en Manila-elemi. Eerstgenoemde is vermoedelijk afkomstig van *Amyris Plumieri* (zie *Amyris*) en komt in den handel voor in donker-citroengele, aan de kanten groenachtig-doorschijnende, vaste stukken met een wasglans. De Braziliaansche, uit licht-gele, weeke massa's bestaande, verkrijgt men van *Icica Icicariba*, — de Oost-Indische, in de gedaante van wigvormige, in palmbladen gewikkelde, lichtgele koeken, waarschijnlijk van *Amyris elemifera L.*, die op de Moiukken groeit, — en de oorsprong van de Manila-elemi, die in bamboes verzameld wordt en dus in rolronde stukken voorkomt, is nog onbekend. Ze komt van de Philippijnen en misschien van eene onbekende plant *Icica Abilo*. De elemizalf (Unguentum Elemi) wordt gebruikt om de afscheiding van etter te bevorderen.

Eleonora. Onder dezen naam vermelden wij:

Eleonora van Guyenne, eerst koningin van

Frankrijk en vervolgens van Engeland. Zij was de dochter en erfgename van *Willem X*, laatsten hertog van Aquitanië, en werd geboren in 1122. Op haar 15de jaar huwde zij met *Lodewijk VII*, koning van Frankrijk, en vergezelde hem op een Kruistocht (1147). Hare lichtzinnigheid gaf evenwel aanleiding tot eene echtscheiding (1152), waarna zij trouwde met *Hendrik van Normandië*, die in 1154 onder den naam van *Hendrik II* koning van Engeland werd. Ook dit huwelijk was niet gelukkig: uit minnenijd deed zij ëene der hofdames door vergif om het leven brengen en zelfs spoorde zij hare zonen aan, om de wapens op te vatten tegen hunnen vader, zoodat deze haar in een klooster deed opsluiten, waar zij 16 jaren gevangen bleef. Eerst bij de troonbeklimming van haren zoon *Richard Leeuwenhart* bekwam zij de vrijheid, gedurende zijn tocht naar Palaestina het regentschap en overleed in een klooster in 1203.

Eleonora van Provence, de Heilige bijgenaamd. Zij was eene dochter van *Raimond Berengarius IV*, graaf van Provence, en de gemalin van *Hendrik II*, koning van Engeland. Zij onderscheidde zich door hare vroomheid, overleed in een klooster (1292) en werd heilig gesproken.

Eleonora van Gelderland, eene dochter van *Eduard II*, koning van Engeland. Zij werd in 1332 de tweede vrouw van *Reinoud II*, hertog van Gelder, en reeds had zij hem twee zonen geschonken, toen de roode kleur van haar gelaat oorzaak was, dat haar gemaal geloof hechtte aan de hatelijke aantijging, dat zij aan melaatschheid leed, en zich van haar verwijderd hield. Toen haar dit lang genoeg gegriefd had, verscheen zij in 1340 onverwacht met haar twee zoontjes in het midden der vergadering van ridders en staten op het Valkenhof te Nijmegen, gekleed in een dun zijden hemd en een mantel. Dezen laatste wierp zij af ontblootte het lichaam tot aan haar middel en wendde zich in roerende taal tot den Hertog, hem smeekende om te onderzoeken, of zij niet rein was van alle ongesteldheid. Beschaamd kwam *Reinoud* tot inkeer; doch hij overleefde niet lang de verzoening met zijne echtgenoot. Na zijn dood aanvaardde zij het bewind als voogdes over den onmondigen *Reinoud III*, waarna zij in 1355 overleed en te Deventer begraven werd.

Eleonora Guzman, de weduwe van Don *Juan de Velasco* en de maîtresse van *Alfonsus XI*, koning van Castilië. Zij had gedurende 20 jaar een allesvermogenden invloed op dien Vorst en schonk hem 2 zonen, van welke later één geregeerd heeft onder den naam van *Hendrik van Trastamare*. Na 's Konings dood werd zij door de Koningin *Constantia* in hechtenis genomen en in tegenwoordigheid van deze en van haren zoon *Peter de Wreede* geworgd.

Eleonora Tellez, koningin van Portugal. Deze, geboren in 1330, was eene dochter van *Martino Alfonso Tellez de Meneses* en huwde met een edelman, *d'Acunha* genaamd, doch toen Koning *Ferdinand I* haar gezien had, rustte hij niet voordat zij van haren echtgenoot gescheiden was, waarna hij met haar in het huwelijk trad en haar tot Koningin deed uitroepen (1371). Nu bezat zij eene onbeperkte macht, zoodat zij hare vijanden deed ombrengen en hare aanhangers met weldaden overladde. Haren gunsteling *Juan Axeiro*, graaf *van Ourem*, verhief zij tot de hoogste waardigheden. Schoon benoemd tot regentes, kon zij zich echter na 's Konings dood (1383) niet staande houden. Haar gunsteling werd in hare armen vermoord en zij nam de vlucht naar haren schoonzoon *Don Juan*, koning van Castilië, die haar in het klooster Tondesillas nabij Valladolid deed brengen, waar zij in 1405 overleed.

Eleonora van Castilië, koningin van Navarre, eene dochter van *Hendrik II*, koning van Castilië, en gehuwd met *Karel III*, koning van Navarre. Zij kreeg ongenoegen met haar echtgenoot en vluchtte naar Castilië, waar zij oproer verwekte tegen haar neef *Hendrik III*, die haar in het kasteel van Roa belegerde en haar vervolgens terugzond aan haren gemaal. Zij overleed in 1416.

Eleonora van Oostenrijk, eerst koningin van Portugal en later van Frankrijk. Zij was de dochter van *Philippus*, aartshertog van Oostenrijk, en van *Johanna van Castilië*, de oudste zuster van *Karel V*, huwde met *Emanuël de Groote*, koning van Portugal, die in 1521 overleed, en daarna met *Frans I*, koning van Frankrijk, die echter meer invloed toekende aan de Hertogin *d'Estampes* dan aan haar, en werd in 1547 nogmaals weduwe, waarna zij eerst de wijk nam naar de Nederlanden en vervolgens naar Spanje, waar zij in 1558 overleed.

Eleonora d'Este, zie *Tasso*.

Eleopten, zie *Aethérische olie*.

Elephantiasis of *olifantsheid* is de naam eener huidziekte, die zich onderscheidt door harde, geel- of bruinkleurige huidknobbels, door het uitvallen der haren en door eene verminderde gevoeligheid der huid. Later heeft men met dien naam ook harde, vormlooze zwellingen van eenig lichaamsdeel aangeduid. Eerstbedoelde elephantiasis, die der Grieken (E. Graecorum), is de Lazarusziekte of melaatschheid (Lepra tuberculosa). Zij heeft een slependen vorm, wordt door neêrslachtigheid voorafgegaan en openbaart zich in glimmende, koperkleurige vlekken op het gelaat. Deze verheffen zich zeer langzaam tot knobbels, die jaren lang onveranderd blijven, zich over het gelaat en het behaarde gedeelte van het hoofd uitbreiden, eindelijk tot ontsteking en verettering overgaan en bruine korsten vormen, zoodat de huid op die van den olifant gelijkt. Die knobbels ontwikkelen zich voorts ook in de mondholte en aan de ledematen. Deze ziekte, uitsluitend in warme gewesten voorkomende, is in den regel ongeneesbijk.

Een tweede ziektevorm, bij de Arabieren onder den naam van elephantiasis bekend (E. Arabum), tast slechts één der onderste ledematen en het scrotum aan. Deze ongesteldheid neemt veelal een aanvang met pijn in de lies of in de knie en met het verschijnen van eene roode streep in de gedaante van een knobbelig koord van de liesplooi tot aan de knie of den enkel. Veelal is de huid ontstoken, en het onderhuidsche weefsel wordt de zetel eener aanmerkelijke zwelling,

terwijl de nabijzijnde gewrichten verstijven en koortsen met braking te voorschijn treden. Zulk een aanval herhaalt zich na verloop van éene of meer maanden. Aanvankelijk is het aangedane deel wel dik, maar tevens week, terwijl het later hard wordt. Vervolgens ontstaan er knobbels en kloven in de hnid. Deze ongesteldheid vindt men meestal bij personen van middelbaren leeftijd; zij komt overal voor, maar heerscht vooral op de Caraïbische Eilanden en is dáar erfelijk en besmettelijk. De zwelling aan het éene been ontwaart men er reeds bij kleine kinderen, en knapen van 14 jaar lijden er aan hydrocele. Men beweert, dat deze ziekte door de Negers naar West-Indië is overgebracht. Tot de meest gebruikelijke geneesmiddelen behooren eene gelijkmatige drukking, het leggen van pappen en bloedontlasting bij hevige ontsteking.

Elephantine of *Dejesireh-Assoean*, als gelegen tegenover de stad Assoean aan het noordelijk uiteinde van de eerste cataract, is een eiland in de Nijl. Zijn ond-Egyptische naam was Ebo of Olifantenstad, zoodat het in hiëroglyphentaal door een olifant werd aangeduid. *Heródotus* vermeldt het als de grens tusschen Egypte en Ethiopië, en ook nn nog is het die der Nubische bevolking. Het was voorts merkwaardig door het bezit van een Nijlmeter (peilschaal) en van onderscheidene tempels uit den tijd der *Pharao's*. Die gebonwen zijn thans geheel verwoest; zij waren gewijd aan den ramskopdragenden *Chnoem*, den god der cataracten. Op eene aileenstaande poort van graniet vindt men er beeldhouwwerk nit den tijd van *Alexander de Groote*, het eenige, wat uit de dagen zijner heerschappij in Egypte is overgebleven.

Elephantopus *Cass.* is de naam van een plantengeslacht nit de familie der *Sadmgesteldbloemigen* (Compositae), hetwelk in het Nederlandsch den naam draagt van *olifantspoot* wegens de overeenkomst, die zijne over den grond nitgespreide wortelbladeren hebben met de voetsporen, door dat dier achtergelaten. De bloemhoofdjes, door een bnndel bladeren omgeven, bevatten 3—5 gelijkslachtige bloempjes, — het omwindsel bestaat nit 2 rijen blaadjes en is samengedrukt, de vruchtbodem naakt. De zoom der bloemkroontjes is 5-spletig, de slippen zijn gesplitst, de meeldraden glad en de stijlarmen elsvormig. Het dopvruchtje is plat, gestreept en behaard, en de haarkroon bestaat nit eene enkele rij haren. *E. scaber L.* is een overblijvend kruid met een gaffelvormigen stengel en ruwe, wigvormige, aan den voet versmalde, gekarteld-gezaagde bladeren. Het is een op Java algemeen verspreid onkruid en maakt met *Ageratum conyzoïdes L.* en *Cyperus rotundus L.* de tningronden aldaar somtijds onbruikbaar. Zijn inlandsche naam is *Tappa limang*, en de geheele plant, inzonderheid de wortel, dient er als geneesmiddel tegen ziekten der ingewanden. Ook gebruikt men op Java de bladeren als groente. *E. tomentosus*, die in West-Indië groeit, heeft wollige bladeren.

Elettaria *White* et *Maton* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Zingiberaceën*. Het onderscheidt zich door een bnisvormigen kelk met een 3-tandigen of 3-lobbigen zoom, eene verlengde en dnnne bloemkroonbnis en eene 3-hokkige, veelzadige doosvrucht, en omvat overblijvende Oost-Indische kruiden. Bij *E. Cardamomum White* (Amomum Cardamomnm *L.*) ontspringen nit den stengel 3 of 4 nagenoeg liggende bloemstelen met vrij lange bloemaren. De lobben der bloemkroonbnizen zijn groenachtig wit, de slanke lip is rood gestreept, en de vrucht, die op eene hazelnoot gelijkt en een aangenaam znren smaak heeft, is de echte of Malabaarsche cardamom. Daar deze in Azië algemeen gebruikt wordt, verbonwt men die plant in de bergstreken. — *E. Cardamomum medium R.* et *S.* heeft lancetvormige, van onder behaarde bladeren, die 6 tot 9 Ned. palm lang zijn. De vrucht wordt in September rijp en de bloemen zijn groot, rood van kleur en welriekend.

Eleusine *Gaertn.* is de naam van een plantengeslacht uit de groote familie der *Grassen* (Gramineën). Het draagt vingervormig-verbondene aren, — de bloempakjes zijn ongesteeld, éenzijdig, 2- of meerbloemig in 2 rijen, de kafjes vliezig, ongewapend, 2-nervig, en het kleinste staat aan de binnenzijde. De 2-vliezige kleppes zijn stomp; het onderste is gekield, het bovenste 2-nervig. De 2 honigschnbjes zijn 2-lobbig. Het heeft drie meeldraden, een glad vruchtbeginsel, 2 eindelingsche stijlen en een gevederden stempel met enkelvondige haartjes. *E. indica Gaertn.* heeft ingeknepen, aan den voet vertakte stengels, lijnvormige, van onderen ruwe bladeren en behaarde scheeden en 3—6-vingerige aren. Deze plant groeit in alle warme landen en is op West-Java algemeen verspreid. In Demerary wordt een afkooksel van dit gewas toegediend aan kinderen tegen stuipen. Elders is zij bekend als een goed voedergras. *E. coracana Gaertn.* heeft een opgaanden stengel en wordt als graan onder de cultnurgewassen van Britsch Indië gerekend.

Eleusis, thans het armoedige dorp *Lewsina*, was weleer eene stad in Attica, aan de golf van dien naam, tegenover het eiland Salamis en ten noordwesten van Athene in Griekenland. Zij ontleende haren roem aan den geheimen eeredienst van *Demeter* (Ceres) en *Persephone*, die men met den naam van *Eleusische mysteriën* bestempelde. Zij waren de ondste en eerwaardigste plechtigheden in Griekenland en ontleenden haren oorsprong aan een nationaal oogstfeest. De stichter en de tijd der stichting van dit laatste zijn onbekend. Waarschijnlijk is het afkomstig van de Thraciërs, die zich over het westen van Attica hadden verspreid. De plaats, waar het gevierd werd, was de ruime door *Ictinus* gebonwde tempel, die, door een dnbbelen voorhof (peribolos) omgeven, eene groote volksmenigte bevatten kon. Omtrent de mysteriën vermeldt men het volgende: „Toen *Héraclés* (Hércnles) Athene bezocht, om in die geheimenissen te worden ingewijd, mocht er nog geen vreemde Griek worden toegelaten. Om den held niet te beleedigen en zich tevens van wetschennis te onthonden, plaatste men de kleine mysteriën te Agrae, eene voorstad van Athene, en hij moest zich daarmede vergenoegen. Na dien tijd dienden deze tot voorbereiding voor de groote. Men bereidde zich voor door stichtelijke oefeningen, gewijde plechtigheden en zinnebeeldige handelingen, om de aandacht van

de wereld en hare vermaken af te leiden en de zucht naar verhevene openbaringen op te wekken. Geen oningewijde mocht, op straffe des doods, aan de heilige plechtigheden deel nemen. De inwijding geschiedde gedurende den nacht; de nieuwelingen, met myrten omkransd, moesten bij het binnentreden van den tempel hunne handen in gewijd water wasschen, en het werd luide verkondigd, dat zij alleen met reine handen, een rein gemoed en eene zuivere Grieksche taal mochten naderen. Eén jaar na de inwijding in de kleine mysteriën kon men tot de groote te Eleusis worden toegelaten. De eerste hadden plaats van den 19den tot den 21sten Anthestérion (het begin van April) en de tweede van den 16den tot den 25sten Boédromion (het begin van October). Zij bestonden hoofdzakelijk in geheimzinnige voorstellingen der geschiedenis van *Demeter* en *Persephone*, van de martelingen in den Tartarus en van de zaligheden van het Elysium, die een diepen indruk maakten en geen ander doel hadden dan het geloof aan de onsterfelijkheid, aan de straf der boozen en aan het heil der deugdzamen onder het volk te verspreiden. De ingewijden genoten de bescherming der goden en hielden zich verzekerd van de zaligheid des toekomstigen levens. Het schijnt, dat er voor 't overige geen mondeling onderwijs gegeven werd, zoodat zelfs de ingewijden van den hoogsten graad den naam van epoptae (zieners, beschouwers) droegen. Voorts was, onder zware strafbedreiging, de geheimhonding der gewijde mysteriën voorgeschreven.

Elevatie noemt men in de artillerieweteschap den hoek, dien de zielas maakt met het horizontale vlak, dat door het midden van de monding kan worden gebracht. Is deze hoek negatief, d. w. z. valt het verlengde van de ziel aan de zijde van de monding beneden genoemd vlak, zoo spreekt men van *declinatie* of *dalingshoek*. Zie verder *Geschut*. — *Elevatie* is ook bij de R. Katholieke mis de gewijde handeling, die op de consecratie volgt. Zij is het opheffen der hostie, waarbij de gemeente, bij het geluid der schel, aanbiddend nederknieit, tot driemaal toe een kruis makende.

Elevators zijn toestellen, welke dienen, om granen, knollen, aardappelen enz. in de hoogte (bijv. op eene verdieping) te brengen. Zij bestaan in beginsel doorgaans uit eene keten zonder einde, waaraan bakken tot het opnemen dier stoffen zijn vastgehecht.

Elf is de tweede eenheid der eerste hoogere orde in het tientallig stelsel; het geeft derhalve, met een enkelvondig getal vermenigvuldigd, dit iaatste dubbel weder, namelijk in de eerste en tweede orde.

Elfen zijn volgens het geloof van het Germaansche Heidendom goddelijke wezens van ondergeschikten rang, weilicht zinnebeelden van natuurkrachten. Zij leven ook nu nog in de sage en de volksoverlevering. Men steide ze voor in menschelijke gedaante en bedeeld met eene betooverende schoonheid, zoodat er menig verhaal bestaat van de verleidelijke macht der elfen over de jongelingen onder de menschen. Zij beminnen de muziek en den dans ongemeen, en de sage spreekt van hare heerlijke melodieën (alpieich). De zielen van vele afgestorvenen veranderen in elfen, en het eigenlijk gebied van deze is de lucht. De koningin van de elfen — van het Holden- of Huldra-volk — is *Holda* of *Berchta*, de gemalin van *Wodan* (Odin). *Oberon* is eigenlijk een Duitsche Albrich (Elfenvorst). Tot de elfen der lucht behooren de zalige maagden der Alpensagen, die zich in den vollen glans harer schoonheid aan den ingang van grotten vertoonen, weiluidende liederen zingen en de herders met hun vee beveiligen. Vertoornde elfen zijn er op uit, om de menschen te benadeelen en te kwellen, — en tot deze behoort de nachtmerrie (in het Duitsch *Alp*). Ook de water-, vuur-, akker- en boschgeesten zijn elfen. Men vindt deze desgelijks in het volksgeloof der Celten en Slawen, doch de kennis dezer geesten is het eerst tot ons gekomen in Engelsche balladen en Iersche volkssprookjes.

Elfsborg, eene provincie (Län) in het zuidwesten van Zweden, ook wel naar de hoofdstad *Wenersborg-Län* geheeten, bevat het landschap Dalsland en het grootste en tevens minst vruchtbare gedeelte van West-Götland. Zij ligt ten zuidoosten van het Wenermeer en grenst voor 't overige aan de provinciën Skaraborg, Jönköping, Halland en Göteborg met Bohus. Zij telt op 233,5 □ geogr. mijl omstreeks 300 000 inwoners. Het noordelijk gedeelte is vlak en het overige, vooral aan de grenzen van Jönköping-Län, boschrijk en gevuld met kleine meren, venen en moerassen. De hoogste punten verheffen er zich slechts 300 Ned. el boven de oppervlakte der zee. De meest bekende bergen zijn er de Halleen de Hunneberg ten oosten van Wenersborg en gescheiden door een fraai dal, waardoor de heerweg en de spoorweg loopen. Van de rivieren is er de Göta-elf met hare kanalen het belangrijkst. Voorts heeft men er de meren Ökern, Ören, Weselängen enz. Hier en daar zijn uitgestrekte zandvlakten, die allengs met boomen worden beplant. In de vruchtbaarste gedeelten is de landbouw het voornaamste bedrijf, maar zijne opbrengst is niet voldoende voor de behoeften der inwoners. Men verbouwt er voorai haver en aardappelen, alsmede vlas, terwijl de veeteelt er zich meer en meer ontwikkelt. In vele oorden graaft men er turf; eigenlijke mijnen zoekt men er te vergeefs, hoewel er groeven van molen- en slijpsteen gevonden worden. Men heeft er voorts eene ijzergieterij, machinenfabrieken, zaagmolens, pottebakkerijen, papierfabrieken, katoenspinnerijen enz. Ook bepaalt er zich de huiselijke nijverheid tot het weven van katoenen stoffen. Op het Wenermeer en de Göta-elf is de scheepvaart vrij druk. De wegen zijn er zeer goed, en men heeft er een tweetal spoorwegen met zijtakken. De naam der provincie is die van eene weleer belangrijke, maar in 1660 gesloopte vesting, toenmaals in de nabijheid van Göteborg gelegen. Hare tegenwoordige hoofdstad is Wenersborg met 5427 inwoners.

Elft (Clupea alosa *L.*) is de naam van een visch uit de afdeeling der *Beenige vischen* (Teleostei), uit de orde der *Weekvinnigen* (Malacopterigii), uit de groep der *Buikvinnige weekvinnigen* (M. abdominales) en uit de familie en het geslacht der *Haringen*

(Clupea), zich onderscheidende door een beschubd lichaam, eene rugvin op het midden van den rug boven de buikvinnen en een kleinen bek. De elft heeft alleen tanden op de kaken, eene uitgesneden bovenkaak en eene onregelmatige zwarte vlek achter de kieuwen. Hij wordt wel eens één Ned. el lang. Een groot gedeelte van het jaar brengt hij door in de Middellandsche Zee en in de Noordzee, om in het voorjaar de rivieren op te zwemmen, om kuit te schieten. Hij is dan zeer vet en uitnemend geschikt om gegeten te worden, daar hij zoowel in verschen als in gerookten staat veel overeenkomst heeft met zalm. In de monden der rivieren wordt hij, bepaaldelijk in April en Mei, in menigte gevangen, vooral op de Maas bij Rotterdam.

Elger (Willem den), een Nederlandsch tooneeldichter, geboren te 's Gravenhage in 1679, stndeerde in de rechten en was tevens een ijverig beoefenaar der nienwe letterknnde. Hij verdient eene eervolle plaats onder de dichters van zijn tijd. Eene ongelukkige liefde maakte echter den 4den Februari 1703 een einde aan zijn leven. Hij schreef: „Wagt me voor dat laantje, klugtspel (1698 en 1735)", — „Pyrrhus, koning van Epieren, treurspel naar het Fransch van Corneille (1698)", — „Rotterdamsche Arcadia (1699)", — „Manlius, blij-eindend treurspel naar het Fransch van madame Desjardins (1699)", — „Zinnebeelden der liefde (1703 en 1732)", — „De dood van Cyrus, treurspel naar het Fransch van Qninanlt (1716, 1717)", — „Gedichten (met de Arcadia, 1726)", — en „Twee minnebrieven (met lets vooraf over den schrijver door prof. H. W. Tydeman, 1842)".

Elgin, *Murray* of *Moray*, een graafschap aan de noordknst van Midden-Schotland, tusschen Banff, Inverness, Nairn en de Moray, eene golf der Noordzee, gelegen, telt op 25 □ geogr. mijl omstreeks 43 000 inwoners (1881). Dit gewest wordt besproeid door de Spey, de Findhorn en de Lossie, en men heeft er de meren Spynie, Findhorn enz. In het noordelijk gedeelte aanschonwt men eene afwisseling van bekoorlijke vlakten met welbebonwde of boschrijke heuvels, en de kust is met dninen bezet. Het zuideljk gedeelte is bergachtig en bezit mild besproeide dalen en nitgestrekte dennenbosschen. Slechts $^1/_2$ van den grond is er bebonwd. Landbouw, veeteelt en visscherij zijn er de voornaamste bronnen van bestaan.

De *hoofdstad* Elgin is een ond, levendig stadje, aan den spoorweg en aan de Lossie in een vruchtbaar oord gelegen. Men vindt er ruim 7000 inwoners, 5 kerken en onderscheidene inrichtingen van onderwijs en van weldadigheid, alsmede een belangrijk geologisch musenm.

Elgin en Kincardine (Thomas Bruce, graaf van), een Engelsch geleerde, die zich vermaard gemaakt heeft door de verzameling der „Elgin marbles (zie onder)", was de telg van een geslacht, dat denzelfden stamvader had als Koning *Robert Bruce* en in 1633 in Schotland de gravelijke waardigheid verkreeg. Hij werd geboren den 20sten Juli 1766 en kwam reeds op zijn 5de jaar in het bezit van de vaderlijke titels en goederen. Hij studeerde op de universiteit van St. Andrews en te Parijs en werd officier bij het Engelsche leger, waar hij in 1837 den rang van generaal bekleedde. Hij was vooral werkzaam in diplomatische betrekkingen, — eerst in 1792 bij het Oostenrijksche Hof te Brussel, daarna te Berlijn en in 1799 te Constantinopel. Bij zijn terugkeer door Frankrijk werd hij door *Napoleon I* in hechtenis gehonden en eerst in 1806 op vrije voeten gesteld. Wegens zijne willekenrige handelwijze bij het verzamelen der voortbrengselen van onde kunst, die gedeeltelijk zeer gehavend en verminkt werden, had hij menigen aanval door te staan, — vooral ook van *Byron* in den „Childe Harold". Voorts ontving hij geene nieuwe aanstelling van de Regeering, doch bleef tot aan zijn dood pair van Schotland, lid van den Geheimen Raad (Privy Council) en cnrator van het Britsch Mnseum. Hij overleed te Parijs, waar hij zich gevestigd had, den 14den November 1841.

Zijn zoon *James Bruce*, graaf *Elgin*, geboren den 23sten Juni 1811, studeerde te Oxford en was fellow in Merton-College, toen de dood van zijn onderen broeder hem den titel bezorgde van lord *Bruce*. In. 1841 werd hij lid van het Parlement, maar kort daarna legde hij wegens het overlijden van zijn vader die waardigheid neder, dewijl geen pair van Schotland zitting mag hebben in het Lagerhnis. De toenmalige minister van Koloniën *Stanley* (thans Graaf van *Derby*) benoemde hem echter in 1842 tot gonvernenr van Jamaïca. Hij deed zijn best, om de welvaart van dat eiland te bevorderen en verwierf er de algemeene achting. In 1846 aanvaardde hij de moeilijke betrekking van gonvernenr-generaal van Canada, waar het in dle dagen zeer onrustig was. Hij herstelde er aanstonds de kalmte en zag zich in 1849 voor zijne diensten met het Engelsche pairschap beloond. Onder zijn bestnur werd de eerste spoorweg in Canada gelegd, en tegelijk met den bloei van handel en nijverheid vermeerderde er de bevolking door landverhnizing uit Enropa. Eindelijk sloot hij er in 1854 het verdrag tusschen Canada en de Vereenigde Staten. Bij zijn terugkeer in Engeland werd hij met de meeste onderscheiding bejegend. Zoowel eene portefenille in het Kabinet *Palmerston* als het bewind van Australië wees hij van de hand, terwijl hij in 1857 de taak op zich nam om eene verwikkeling met China aldaar tot een goed einde te brengen. Het uitbarsten van het oproer in Indië deed hem alhier geruimen tijd vertoeven, omdat hij er de medegebrachte troepen beschikbaar moest stellen ; doch zoodra hij zich behoorlijk bewegen kon, behandelde hij de zaken in China met zooveel geestkracht en voortvarendheid, dat reeds in Juni 1858 het verdrag van Tien-Tsin gesloten werd. Nanwelijks was hij in zijn Vaderland teruggekeerd, waar hij het ambt van postmeester-generaal aanvaardde, toen hij nogmaals werd belast met eene expeditie naar China, die met den intocht in Peking en den vrede van 24 October 1860 eindigde. In 1862 werd hij onderkoning van Indië. Ook nu volbracht hij met den meesten ijver de plichten van zijne nienwe betrekking, doch het noodlottig klimaat deed hem reeds den 20sten November 1863 te Dhoeramsalla in Pendsjanb bezwijken. — Zijn broeder *Robert Bruce*, mi-

litaire gouvernenr van den Prins *van Wales*, overleed als generaal-majoor den 27sten Juni 1862, — en een andere broeder *Frederik William Bruce* werd in 1859 ambassadeur in China en in 1865 te Washington, waar hij den 19den September 1867 overleed.

Elgin Marbles is de naam der beroemde door Graaf *Elgin* (zie boven) verzamelde en in het Britsch Museum geplaatste verzameling van oud-Grieksche kunstgewrochten. Laatstgenoemde volbracht in den aanvang dezer eenw eene reis door Griekenland, waar hij opgravingen deed en de merkwaardigste overblijfselen van bouwkunst door teekenaars liet opnemen en meten. Aanvankelijk ontmoette hij tegenstand bij het Turksch bestunr te Athene, maar hij ontving weldra verlof van de Porte, om de gevondene schatten mede te nemen. Dientengevolge bracht hij eene menigte kostbare gedenkteekenen van antieke beeldhouwkunst bijeen of hij deed er afgietsels van vervaardigen, — en verzamelde daarbij een groot aantal vazen, bronzen voorwerpen, cameeën, intagliën en Griekscbe munten. Nadat hij de slotsommen zijner nasporingen in het: „Memorandum on the snbject of the Earl of Elgin's pnrsnits in Greece (1811 en 1815)" had bekend gemaakt, bracht hij in 1814 zijne geheele verzameling aan boord van schepen naar Engeland. Eén der schepen, waarin zich vele bas-reliëfs bevonden, leed schipbrenk op het eiland Cérigo, zoodat slechts weinige kisten gered werden, maar de overige bereikten hnane bestemming, waarna de geheele verzameling voor 35 000 pond sterling door den Staat aangekocht en onder den naam van „Elgin marbles" in het Britsch Museum geplaatst werd. De merkwaardigste stukken, afkomstig nit den bloeitijd der Griekscbe kunst, uit de eeuw van *Phidias* en *Praxiteles*, zijn de overblijfselen van 14 prachtige standbeelden en meer dan 60 bas-reliëfs, alle van het Parthenon te Athene, — voorts een reusachtig overblijfsel van een gedenkteeken van *Thrasyllus*, verschillende deelen van een aantal andere Atheensche gebonwen, alsmede vele vazen en een aantal opschriften. In de belangrijkste musea van Enropa vindt men afgietsels der reliëfs van het Parthenon, namelijk van den strijd met de Centauren — van den Panatheenschen optocht en van sommige groepen van standbeelden, zooals de geboorte van *Athene* (Minerva) en de strijd van *Athene* tegen *Poseidon* (Neptunus) om Attica, welke laatste twee de gevels van het gebonw versierden. Zulke afgietsels vindt men te Dresden en te Berlijn.

El Golea is de naam van een landschap in de Sahara van Algiers, 350 Ned. mijl ten zuidwesten van Wargla en even zoo ver ten noordoosten van Toeat in het departement Oran gelegen. Het strekt zich uit over eene zandige hoogvlakte (El Aredaj), 399 Ned. el boven de oppervlakte der zee verrijzend. De stad, bij de bouwvallen van het aloude Kasga zich verheffend, bestaat uit twee deelen, de bovenen de benedenstad. De huizen zijn er van leem en met palmbladen gedekt. Het aantal inwoners bedraagt er slechts 1 500, maar niettemin is El Golea eene belangrijke plaats als uitgangspunt van karavanen naar het binnenland.

El Hasa, een kustgewest in Arabië, strekt langs de Perzische Golf zich uit tot aan het schiereiland Kattar, is betrekkelijk goed van water voorzien en onderscheidt zich door vruchtbaarheid en verscheidenheid van voortbrengselen ongemeen gunstig van Midden-Arabië. Men verbouwt er dadels, indigo, katoen, graan, peulvruchten enz. De handel verkeert er echter in een kwijnenden toestand. De hoofdplaatsen El Katif en Hofoef zijn er door de Turken bezet.

Eli, een Israëlietisch hoogepriester, was de opvoeder van *Samuël*. Uit de eerste 4 hoofdstnkken van het eerste Boek van Samuël leeren wij hem kennen als een vroom en welgezind man, die gednrende 40 jaar zijne hooge waardigheid bekleedde, doch zeer zwak was jegens zijne misdadige zonen. Toen deze in een veldslag tegen de Philistijnen sneuvelden, stortte de grijze, door ouderdom van het licht der oogen beroofde hoogepriester dood ter aarde.

Elia, een Israëlietisch profeet, geboortig van Thisbe in den stam Naphthali, leefde onder de regeering van den snooden *Achab* (920 vóor Chr.). Hij was een vurig ijveraar voor den dienst van Jehova en een tegenstander der aanhangers van Baäl, die door *Achab's* Phoenicische gemaln *Jesebel* begunstigd werden. Om die reden moest hij eerst naar de Jordaan en vervolgens naar het Sidonische stadje Sarepta de wijk nemen. Later werd eene verzoening met *Achab* door de vernietiging der Baälspriesters achtervolgd, doch de haat van de Koningin dwong hem op nieuw, om zich naar Berséba in Jndaea en vandaar naar de Arabische woestijn te begeven. Na verloop van eenigen tijd keerde hij echter terng, stond aan het hoofd der Jehovapartij en smeedde eene samenzwering tegen de Koningen van Syrië en Israël, die onder zijn opvolger *Elisa* nitbarstte. Voorts ijverde hij tegen *Ahasia*, den zoon en opvolger van *Achab*, en wees hem op den naderenden dood. In hoogen ouderdom begaf hij zich met *Elisa* naar de woestijn, verdeelde, volgens de berichten, met zijn mantel de wateren der Jordaan, om deze alzoo over te trekken, en voer voor het oog van zijn leerling onder storm en onweder — op een vurigen wagen — ten hemel. De Israëlieten koesterden de meening, dat hij vóor de komst van den Messias op aarde zou terugkeeren.

Eliasberg (De St.) is één der hoogste bergtoppen van Noord-Amerika. Hij verheft zich op de grenzen van het voormalig Russisch Amerika niet ver van de Stille Zee tot eene hoogte van 5 500 Ned. el, en is van vulkanischen aard. — Ook de hoogste berg van het Griekscbe eiland Aegina draagt dien naam en heeft eene hoogte van 1 500 Ned. el.

Elie de Beaumont, zie *Beaumont*.

Eligius of *Eloy*, een verdienstelijk verkondiger van het Christendom onder de Heidenen, werd geboren in 588 te Cadillac bij Limoges in Frankrijk, waar hij een leerling werd van den beroemden muntmeester *Abbo*. Namens dezen kocht hij vele Saksers vrij, die door *Dagobert* krijgsgevangen gemaakt waren. Tegen zijn zin werd hij in 638 tot bisschop van Noyon benoemd, doch van dat oogenblik af onderscheidde hij zich door een ongemeenen

bekeeringsijver. Zijne levensbeschrijving vermeldt, dat hij alom in Vlaanderen en Antwerpen onder de Suéven, Friezen en aan de kust wonende Barbaren de afgoderij uitroeide. Daar Friesland zich in die dagen tot aan het Zwin uitstrekte, bleef hij vermoedelijk aan de zuidzijde van de Schelde. Hij overleed den 30sten November 658 of 659, en zelfs Koningin *Bathilde*, de weduwe van *Clovis II*, volgde den lijkstoet. Later werd hij heilig verklaard.

Eliminatie, zie *Vergelijkingen*.

Elink Sterk (Jacob Willem), een verdienstelijk Nederlandsch geleerde, werd geboren te Amsterdam den 7den Maart 1806, studeerde in de letteren en werd in 1828 praeceptor der Latijnsche school te Middelburg. Een jaar later promoveerde hij op eene dissertatie: „De Labdacidarum familia" en zag zich in 1833 als rector benoemd te Gorinchem en in 1843 als zoodanig te Arnhem, waar hij den 20sten December 1856 aan de klassieke wetenschap werd ontrukt. Hij was een beoefenaar der schilderkunst en der muziek, een uitstekend leidsman der jongelingschap op het gebied der Grieksche en Latijnsche taal en oudheidkunde en bovenal een man van zulveren smaak en van een levendig gevoel voor het schoone. Hij schreef: „Over den schrik en het medelijden in het Grieksche treurspel (1838)", — „Gesprek met de recensenten van het stukje „Over den schrik enz." (1839)", — „Memorie over de toepassing van art. 104 der Grondwet (1849)", — en eene „Proeve eener geschiedenis der armenbewaarscholen (1849)". Voorts gaf hij nog eenige Latijnsche opstellen en verhandelingen in het licht.

Eliot is de naam van eene Engelsche familie, die reeds in de 15de eeuw in Devonshire gevestigd was. *Richard Eliot* († 1609) ging echter naar Cornwallis en kwam er in het bezit van de voormalige abdij St. Germain, waaraan hij den naam van Port-Eliot gaf. — Zijn zoon *John Eliot*, geboren den 20sten April 1590, was lid van het Parlement en mede aan het hoofd der oppositie, weshalve hij in den Tower opgesloten en tot eene zware geldboete veroordeeld werd. Omdat hij weigerde, zich aan dit vonnis te onderwerpen, overleed hij in de gevangenis. — Zijn jongere zoon *Nicholas* was de stamvader van *Richard Eliot van Port-Eliot*, die in 1726 in het huwelijk trad met de dochter en erfgename van den staatssecretaris *Craggs* en wiens zoon *Eduard Eliot*, lid van het Parlement, in 1784 als Lord *St. Germain* tot pair benoemd werd. Deze laatste werd opgevolgd door zijn oudsten en daarna door zijn tweeden zoon. — Een zoon van dezen, *Eduard Granville*, lord *Eliot*, geboren den 29sten Augustus 1798, nam in 1824 voor Cornwallis zitting in het Parlement. Onder *Wellington* (1828—1830) was hij lord der schatkamer en in 1834 onderstaatssecretaris voor Buitenlandsche Zaken, terwijl hij in April 1835 met eene zending naar Spanje werd belast. Onder *Peel* werd hij in 1841 oppersecretaris van Ierland, en na den dood zijns vaders (19 Januari 1845) lid van het Hoogerhuis en postmeester-generaal. Na de ontbinding van genoemd ministerie (1846) vertegenwoordigde hij de partij der aanhangers van *Peel*, welke tot het Puseyïsmus overhelde, en stemde hij voor alle maatregelen, die de goede verstandhouding met Rome konden bevorderen. *Aberdeen* bekleedde hem in 1853 met de betrekking van lord-luitenant van Ierland, die hij in 1855 bij het optreden van *Palmerston* nederlegde. Daarentegen werd hij in 1857 aangesteld tot lord-steward aan het Hof, eene betrekking, die hij vervolgens met eene kleine tusschenpoos (1858—1859) bekleedde. Hij overleed te Port Clint bij Portsmouth den 7den October 1877.

Voorts vermelden wij:

Samuël Eliot, een Amerikaansch geschiedschrijver, geboren te Boston den 22sten December 1821. Hij studeerde aan het Howard College, ging vervolgens op reis en vatte in 1845 te Rome het voornemen op, om eene: „History of liberty" te schrijven. Daartoe leverde hij in 1849: „Passages from the history of liberty", waarna hij in hetzelfde jaar zijn boek: „The liberty of Rome, an historical account of the liberty of ancient nations (2 dln)" ter perse legde, waarvan in 1853 een tweede druk, verscheen onder de titels: „History of liberty"; 1ste deel: „The ancient Romans", — 2de deel: „History of the early Christians". In 1866 werd hij hoogleeraar in de geschiedenis en staatkunde aan het Trinity College te Hartford en in 1860 president van dit College. Ook schreef hij: „Manual of the United States history between the years 1492 and 1850 (1856)", — en „Early relations with the Indians (1869)".

Eliot (George), zie *Evans* (Mary Anne).

Elis, een westelijk kustlandschap van den Peloponnesus, grensde ten oosten aan Achaja, ten zuiden aan Messenië, ten noorden aan Arcadië en ten westen aan de Ionische Zee. Het was gesplitst in 3 deelen. Het zuidelijkste — Triphylia genaamd — strekte zich uit van de Neda, de grensrivier naar de zijde van Messenië, tot aan den zuidelijken oever van de Alphéus en was eene bergstreek, oorspronkelijk door de Cauconen en Menyers bewoond, doch reeds vroeg aan de bewoners der meer noordelijke streken onderworpen. Het middenste gedeelte, van den noordelijken oever der Alphéus tot het dal der Ladon was in het oosten bedekt met boschrijke terassen en in het westen met eene vruchtbare kustvlakte, Pisatis genaamd (naar de aloude stad Pisa). Hier lag op den noordelijken oever der Alphéus in een boomrijk dal van Olympia de beroemde tempel van den Olympischen *Zeus* en de plaats, waar om de vier jaar de Olympische Spelen werden gevierd. Het noordelijkste en grootste deel eindelijk droeg den naam van het Holle Elis (Koile Elis) wegens de groote en vruchtbare vlakten, die er zich langs de beide oevers van de Penens uitstrekten. Hier lag aan den zoom der bergstreek en onmiddellijk aan de Peneus de hoofdstad Elis met hare talrijke tempels en scholen. — Heden ten dage vormt Elis met Achaja een gewest (nomos) van het Koningrijk Hellas, hetwelk op 94½ □ geogr. mijl eene bevolking heeft van nagenoeg 150 000 zielen. De zetel van het bestuur van dit gewest is de stad Patras in Achaja.

Elisa is de naam van een Israëlietisch profeet, door *Elia* tot deze waardigheid geroepen. Na het heengaan van dezen trad hij op als profeet onder de regeering der Koningen *Joram* en *Jehu* (893 – 856 vóór Chr.). Zijne woonplaats

was Samaria. Hij was niet zoo gestreng als zijn leermeester en stond geruimen tijd met Koning *Joram* in goede verstandhouding, hoewel hij na de nederlaag van dezen in den strijd tegen de Syriërs tot het vermoorden van dien Vorst en tot den val van het afgodisch Huis van *Achab* medewerkte. Onder de regeering van Koning *Jehu* en diens opvolger verwijderde hij zich van het staatstooneel en overleed in 840 vóór Chr. De overlevering heeft zijne geschiedenis in eene wolk van wonderen gehuld. — Zie ook onder *Dido*.

Elisie noemt men, op het gebied der taalkunde, het wegwerpen van een doorgaans korten klinker op het einde van een woord, wanneer het daaropvolgende woord met een klinker bevindt; zoo gaat bijvoorbeeld in „de Onzienlijke" of d'Onzienlijke" de *e* door elisie verloren. Dit geschiedt in verzen ook wel met den uitgang *en*, bijvoorbeeld in „Doorklief d'onpeilbren Oceaan" in plaats van „Doorklief *den* enz."

Elite (Corps d') of *keurbende* noemde men bij het leger van de Eerste Fransche Republiek de kompagniën, die uit de dappersten van het bataljon bestonden. Zij waren bij de linietroepen de grenadiers en bij de lichte troepen de voltigeurs, en stonden bij den aanval in het voorste gelid. *Napoleon I* plaatste hen aan de vleugels der bataljons, en in hachelijke oogenblikken werden die kenrbenden bijeengebracht om iets beslissends tea uitvoer te brengen. Bij de armeeën van onzen tijd is doorgaans de lijfwacht een corps d'élite, — bij ons leger het korps grenadiers en jagers.

Elixir, een woord van onzekeren oorsprong (wellicht van *eligere* of *uitkiezen*, alzoo *iets uitgezochts*), beteekent een geneesmiddel, hetwelk door het trekken van bepaalde zelfstandigheden op alkohol verkregen wordt. Onderscheidene geheime middelen droegen weleer dien naam, zooals *E. alexipharmacum*, *E. vitae*, *E. salutis* enz. Enkele elixirs zijn in de apotheek ook nu nog in gebruik, doch langzamerhand vermindert hun aantal.

Elizabeth. Onder dezen naam vermelden wij:

Elizabeth de Heilige van Thüringen, eene uitstekende vronw uit de middeneeuwen, geboren te Preazburg in 1207. Zij was eene dochter van *Andréas II*, koning van Hongarije, en van *Geertruida*, hertogin van *Meran*. Reeds in 1211 werd zij verloofd met den elfjarigen *Lodewijk*, een zoon van *Hermann*, landgraaf *van Thüringen*, en naar den Wartburg gebracht, om er aan 's Landsgraven kunstlievend Hof hare opleiding te ontvangen. Reeds vroeg echter openbaarde zich bij haar de neiging tot het kloosterleven, zoodat men haar wilde terugbrengen naar hare onders, doch haar verloofde, die inmiddels zijn vader was opgevolgd, kwam daartegen in verzet en trad met haar in het huwelijk, toen zij den ouderdom van 14 jaren bereikt had. De echtgenooten waren door den band eener oprechte en trouwe liefde vereenigd, en terwijl *Lodewijk* zich door ridderlijke daden onderscheidde, vervaardigde zij kleederen voor de behoeftigen en voorzag dagelijks 900 menschen van voedsel, tevens voor zich zelve alle aangenaamheden en gemakken des levens versmadend. Haar biechtvader *Koenraad van Marburg* bevestigde haar in die gezindheden; hij verplichtte haar, om zich te onthouden van alle spijs, die zij zelve niet bereiden kon, en tot de belofte van gehoorzaamheid en kuischheid na den dood van haren gemaal. Deze laatste, deel nemende aan een Kruistocht, waartoe Keizer *Frederik III* hem opgeroepen had, overleed te Otranto in 1227. Met innige droefheid vernam *Elizabeth* deze tijding en moest daarenboven de smadelijkste bejegening verduren van haren zwager *Heinrich Raspe*, die de opvolger werd van haren echtgenoot. Door hem van den Wartburg verdreven, dwaalde zij onbeschermd en in het barre seizoen door de straten van Eisenach rond, waar niemand zich over haar, haren zoon *Hermann* en hare beide dochters durfde ontfermen, uit vrees voor den Landgraaf. Eindelijk verschafte de Bisschop van Bamberg, haar oom van moederszijde, haar een behoorlijk verblijf op het kasteel Bottenstein, en *Heinrich Raspe*, overtuigd van zijne verkeerde handelwijze, verzoende zich met haar, riep haar terug naar den Wartburg en herstelde haar in het bezit harer goederen. Daar zij hare overige levensdagen in kalmte wenschte door te brengen, schonk hij haar de stad Marburg met de onderhoorige dorpen, benevens een jaargeld van 500 mark zilver. In 1229 begaf zij zich derwaarts en wijdde zich nn geheel en al aan een vromen en gestrengen levenswandel en aan het oefenen van weldadigheid. Zelfs weigerde zij, op uitnoodiging van haren vader het onderlijk verblijf te bezoeken en overleed den 19den November 1231. Weldra verspreidde zich het gerucht van wonderen, door haar gebeente veroorzaakt, zoodat zij in 1235 heilig werd verklaard. Boven hare laatste rustplaats te Marburg verhief zich weldra de prachtige St. Elizabeth'skerk, terwijl zich reliquieën van haar te Breslau en te Weenen bevinden. Door hare dochter *Sophie* werd zij de stammoeder van het Vorstelijk Hnis van *Hessen*.

Elizabeth, Keurvorstin van Brandenburg, eene dochter van *Johan*, koning van Denemarken, Noorwegen en Zweden. Zij werd geboren den 10den April 1502, trad in het huwelijk met *Joachim I*, keurvorst van Brandenburg, omhelsde de Hervorming, maar werd deswege door haar gemaal met den kerker bedreigd, zoodat zij in 1528 de vlucht nam naar Keurvorst *Johann van Sakxen*. Eerst na den dood van *Joachim* (1535) keerde zij naar Brandenburg terug en overleed te Berlijn den 10den Juni 1555.

Elizabeth, koningin van Engeland. Deze, geboren den 17den September 1533, was eene dochter van *Hendrik VIII* en *Anna Boleyn*. Gedurende de regeering van hare halfzuster *Maria* werd zij als eene onwettige en Protestantsche veracht en gehaat, zoodat zij alleen door loosheid zich aan een wis verderf kon onttrekken. Zij moest in het openbaar den R. Katholieken godsdienst omhelzen en bleef te Ashridge ver verwijderd van het Hof; niettemin beschuldigde men haar van samenspanning tegen de Koningin, zoodat zij in den Tower opgesloten en later naar Woodstock verbannen werd. Toen men haar vervolgens op nieuw aanklaagde, vond zij eene voorspraak in *Philippus II* van Spanje, den gemaal van *Maria*, die wel inzag, dat na het overlijden van deze en na het uit den weg ruimen van *Elizabeth*

de Engelsche Kroon ten deel zon vallen aan *Maria Stuart*, de echtgenoot van *Frans II*, koning van Frankrijk. *Elizabeth* sleet toen hare dagen in eene soort van gevangenschap op het kasteel Hatfield, doch na den dood van *Maria* (1558) beklom zij den troon. *Philippus II* dong naar hare hand, maar zij wist dat aanzoek slepende te houden totdat haar zetel voldoende bevestigd was. Daar Paus *Paulus IV* weigerde, haar te erkennen, nam zij het besluit, om de Hervorming in Engeland in te voeren, en het Parlement voegde zich in 1559 naar haren wil, zoodat de Bisschoppelijke Kerk tot staatskerk verheven werd (zie *Anglicaansche Kerk*).

Door den vrede van Château-Cambresis (2 April 1559) maakte *Elizabeth* een einde aan den oorlog tegen Frankrijk, doch toen *Frans II* na den dood zijns vaders, in strijd met de bepalingen van dat verdrag, den titel en het wapen van den Koning van Engeland aannam, ondersteunde zij de woelingen, die in Schotland ter zake van de Hervorming waren uitgebroken. Alle huwelijksaanzoeken wees zij van de hand en verklaarde aan het Parlement, dat zij Engelands „maagdelijke Koningin (virgin queen)" wenschte te blijven. Toen verhief zij haren gunsteling *Robert Dudley* tot graaf *van Leicester* (zie aldaar) en tevens tot eerste minister. Zij bezat een mannelijk karakter, maar had tegelijkertijd de zwakheid van voor de schoonste vrouw van Europa te willen doorgaan. Daarom vervulde de terugkeer der waarlijk schoone *Maria Stuart*, die zich na den dood van *Frans II* weder naar Schotland begaf, haar met spijt en ergernis, en toen *Maria* vervolgens in het huwelijk trad met *Darnley*, die als een telg uit het Huis der *Tudors* in de eerste plaats aanspraak had op de Kroon van Engeland, ontstak zij in woede. Zij deed de bloedverwanten van *Darnley* naar den Tower brengen en hunne goederen verbeurd verklaren. Intusschen gaf de lichtzinnigheid van *Maria* weldra aanleiding tot een oproer in Schotland, en toen de bedreigde Vorstin in 1567 de wijk nam nit haar kasteel Lochleven en naar Engeland vluchtte, werd zij in hechtenis genomen onder voorwendsel, dat zij zich eerst zniveren moest van alle medeplichtigheid aan den moord van *Darnley*. Het onverstandig gedrag van *Maria*, de pogingen van *Northumberland*, *Westmoreland* en den Hertog *van Norfolk* om haar te bevrijden, de aanslag van *Babington* op het leven van *Elizabeth* en vooral de banvloek, door Paus *Pius V* over de Protestantsche Koningin uitgesproken, brachten deze tot het besluit, om hare mededingster na eene gevangenschap van 20 jaar door benishanden te doen ombrengen (8 Februari 1587). Uit vrees voor de gevolgen van deze daad liet zij intusschen den staatssecretaris *Davison* straffen wegens machtsoverschrijding en *Jacobus VI* van Schotland, den zoon van *Maria*, tevreden stellen met het uitzicht op de Engelsche Kroon.

Inmiddels maakte *Philippus II* eene aanzienlijke vloot gereed, om wraak te nemen over de ondervondene afwijzing. Doch reeds in 1578 had haar admiraal *Francis Drake* (zie onder dezen naam) de kust van Peru verwoest, en in afwachting van den oorlog vernielde hij in 1586 eene aanzienlijke vloot van Spaansche transportschepen te Cadix, terwijl tevens *Thomas Cavendish* 19 groote Spaansche koopvaarders veroverde. Den 19den Mei 1588 stak eindelijk de groote „Armada" (zie aldaar) in zee. Wèl was de Engelsche vloot betrekkelijk klein en zwak, doch vereenigd met de Nederlandsche sloeg zij den dreigenden vijand, terwijl vervolgens een vreeselijke storm het vernielingswerk voltooide. Hierdoor ontving de vijand van Engeland, de verdrukker van ons Vaderland, een gevoeligen knak, terwijl tevens de Koningin eene ongemeene populariteit verwierf. Ook door middel van troepen, aan wier hoofd zich de Graaf *van Leicester* bevond, had zij de Nederlanders reeds bijgestaan in hnnne worsteling tegen Spanje, hoewel met weinig vrucht. Haar gunsteling overleed in 1588 en werd als zoodanig door den jeugdigen Graaf *van Essex* vervangen. Toen *Hendrik IV* in 1589 de Fransche Kroon verwierf en door de R. Katholieke Ligue en door *Philippus* van Spanje ernstig bedreigd werd, onderstennde zij hem met geld en troepen en zette vervolgens den oorlog tegen Spanje voort tot aan den dood van *Philippus* (1598). Ook had zij haar deel in de wederwaardigheden des levens. Haar jeugdige gunsteling maakte misbrnik van zijn invloed en mengde zich in samenspanningen en oproeren, zoodat zij hem in 1601 deed ter dood brengen. Hierdoor verviel zij tot eene zwaarmoedigheid, die haar het leven verbitterde, en zij overleed den 24sten Maart 1603, nadat zij *Jacobus VI* van Schotland, den zoon van *Maria Stuart*, tot haren opvolger benoemd had. *Elizabeth* wordt beschreven als eene vronw van een vorstelijk voorkomen. Hoewel zij niet onedelmoedig van aard was, brachten de omstandigheden haar tot hardheid en zelfs tot wreedheid. Hare eerste opvoeding was zeer verwaarloosd en hare spaarzaamheid grensde aan gierigheid, doch zij bejverde zich nietteniin, om de ontwikkeling van kunst en wetenschap te bevorderen. Immers onder haar bestuur nam de bloeitijd der Engelsche letterkunde een aanvang.

Elizabeth, Koningin van Spanje, eene dochter van *Hendrik II* van Frankrijk en *Catarina de' Medici*. Zij was geboren te Fontainebleau den 13den April 1545, werd verloofd aan den Kroonprins Don *Carlos*, maar trouwde in 1550 met diens vader *Philippus II*. Daaraan hebben *Schiller* en *Alfieri* de stof ontleend voor een trenrspel. Zij overleed in October 1568.

Elizabeth Farnese, koningin van Spanje en eene dochter van *Odoardo II* van Parma. Zij werd geboren den 25sten October 1692 trad den 16den September 1614 in het huwelijk met *Philips V*, koning van Spanje, ontnam aan dien zwakken Vorst de teugels van het bewind, maar trok zich na zijn overlijden terug in de eenzaamheid. Hierin bracht zij een twintigtal jaren door en overleed den 11den Juli 1766.

Elizabeth, keurvorstin van de Pfalz, eene dochter van Koning *Jacobus I* van Engeland. Zij werd geboren in 1596, trad in 1613 in het huwelijk met *Frederik V* van de Pfalz en haalde dezen over om de Kroon van Bohemen aan te nemen. Na den slag aan den Witten Berg deelde zij met hare kinderen in het

ongelukkig lot van haren echtgenoot. Noch bij haren vader, noch elders verwierf zij bijstand. In 1632 werd zij weduwe, keerde na de troonbeklimming van *Karel II* naar Engeland terug en overleed te Londen den 23sten Februari 1662.

Elizabeth, Pfalzgravin aan de Rijn, abdis van Herfort, geboren te Heidelberg den 26sten December 1618. Zij was de oudste dochter van Keurvorst *Frederik V* van de Pfalz en van *Elizabeth Stuart* en werd opgevoed door hare grootmoeder *Juliane*, prinses *van Oranje*, en later te 's Gravenhage door hare moeder. Zij onderhield briefwisseling met *Anna Maria Schuurmans* en met *Descartes*, werd abdis van Herford, verschafte aldaar in 1670 eene wijkplaats aan de Labadisten en overleed den 8sten October 1680.

Elizabeth keizerin van Rusland. Deze, eene dochter van *Peter de Groote* en *Catharina I*, werd geboren in 1709, en daar zij alleen vluchtig genot najaagde, was het haar onverschillig, dat na den dood van haren neef *Peter II* de hertogin van Koerland, *Iwanowna*, zich meester maakte van het bewind en in 1740 Prins *Iwan* onder voogdij zijner moeder *Anna Karlowna* tot opvolger benoemde. Toen men er echter bij *Elizabeth* op aandrong, dat zij een echtgenoot zou nemen, van wien zij afkeerig was, gaf zij gehoor aan de verzoeking, om zich van den troon meester te maken. De leiding van den aanslag liet zij zorgeloos over aan haren genecsheer *Lestocq*, doch de geheime draden der samenzwering waren in handen van den Franschen gezant, markies *De la Chetardie*, een man, die het van belang achtte, onrust binnen de grenzen van Rusland te stoken om het te verhinderen, *Maria Theresia* in den Oostenrijkschen Successie-oorlog bij te staan. In den nacht van 5 op 6 December 1741 werd de Regentes met haren gemaal in hechtenis genomen en de jeugdige *Iwan* naar Sleutelburg gebracht. Zijne aanhangers, ter dood veroordeeld, ontvingen op het schavot genade, doch zagen zich naar Siberië verbannen. Des ochtends te 8 uur was de omwenteling voleindigd, en reeds des namiddags huldigden de troepen de nieuwe Keizerin. *De la Chetardie* en *Lestocq* werden met gunstbewijzen overladen, en de Keizerin riep meer dan 30 000 personen terug, die door *Anna* naar Siberië waren gezonden.

Intusschen was *Elizabeth* weinig geschikt voor hare taak. Zij bezat geene kennis van staatszaken en ook geen lust om er zich mede te bemoeien, maar bleef eene slavin van hare hartstochten, een speelbal van hare gunstelingen. Onwaardige personen maakten zich meester van de hoogste waardigheden en verwierven op eene slinksche wijze aanzienlijke schatten. Weidra echter kwamen de teugels van het bewind in betere handen. *Lestocq* werd verwijderd, en *Roemanzow Bestoesjew* en *Woronzow* traden als machthebbers op. Om haren troon te bevestigen, zocht *Elizabeth* zich een steun te verschaffen in Prins *Karel Peter Ulrich*, een zoon van hare oudere zuster *Anna*, hertogin *van Holstein-Gottorp*. Zij riep hem in 1742 naar Petersburg en benoemde hem onder den naam van *Peter Feodorowitsj* tot haren opvolger. De oorlog, dien zij tegen Zweden voerde, eindigde voorspoedig met den Vrede van Abo, doch tevens ontstond er eene samenzwering tegen haar, opgerokkend door de bloedverwanten van hen, die naar Siberië waren gezonden. De samenzweerders vertrouwden op den bijstand van *Maria Theresia*, doch door de onvoorzichtigheid van kolonel *Lapoesjin* kwam de geheele zaak aan het licht, en de schuldigen moesten desgelijks naar Siberië verhuizen. De beide Keizerinnen verzoenden zich, en nu kwam *Elizabeth*, in weerwil van Frankrijks tegenstribbeling, *Maria Theresia* te hulp met een leger van 37 000 man, waardoor het sluiten van den Vrede van Aken (1748) althans bespoedigd werd. Minder gunstig gestemd was zij jegens *Frederik II* van Pruisen, die een vinnig oordeel over haar geveld had, en zij verbond zich bij den aanvang van den Zevenjarigen Oorlog met Oostenrijk en Frankrijk en deed hare troepen oprukken naar Pruisen. Zij behaalden de overwinning bij Groszjägerndorf en bij Kunersdorf, deden Berlijn brandschatting betalen en veroverden Kolberg, doch brachten geene beslissing te weeg. *Elizabeth* overleed nog voor het einde van dien strijd, op den 5den Januari 1762. Zij stichtte de universiteit van Moskou en de Académie van Wetenschappen te Petersburg, en in haar karakter waren zachtmoedigheid en wreedheid op de zonderlingste wijze vermengd. Nooit heeft zij een doodvonnis onderteekend, maar aan duizenden deed zij vreeselijke lichaamsstraffen toedienen en nog andere duizenden liet zij omkomen in Siberië en Kamtsjatka. Schoon zij zeer stipt was in het voibrengen van hare kerkelijke plichten, kenden hare losbandigheid en genotzucht geene grenzen, en aan haar Hof heerschte de grootste verdorvenheid.

Elizabeth (Christine), de gemalin van *Frederik II*, koning van Pruisen. Deze, eene Prinses *van Brunswijk-Wolfenbüttel*, werd geboren te Brunswijk den 8sten November 1715 en verwierf door haar edel karakter, door hare uitmuntende eigenschappen en door de ontwikkeling van haren geest de algemeene achting. Daar *Frederik II* door zijn vader gedwongen was, om haar in 1734 te huwen, had hij zich tot aan diens overlijden van haar verwijderd gehouden, doch na zijne troonbeklimming bewees hij op een ondubbelzinnige wijze, hoe hoog hij de voortreffelijke eigenschappen zijner gemalin waardeerde. Hij schonk haar het kasteel Schönhausen, waar zij gewoonlijk den zomer sleet, en bracht haar hulde door bij zijn sterven haar jaarlijksch weduwgeld aanmerkelijk te verhoogen, als reden aanvoerend, dat zij hem gedurende den geheelen tijd zijner regeering geenerlei reden tot ontevredenheid gegeven had en dat hare onwankelbare dagood eerbied en liefde verdiende. Zij overleed den 13den Januari 1797. Haar leven was een aaneenschakeling van weldaden; de helft harer inkomsten besteedde zij aan den nood van hulpbehoevenden. In de wetenschappen stelde zij groot belang en zelve schreef zij, behalve vertalingen uit het Duitsch en Fransch: „Méditation à l'occasion du renouvellement de l'année sur les soins, que la Providence a pour les humains (1777)", — „Reflexions pour tous les jours de la semaine (1777)", — „Reflexions sur l'état des affaires

publiques en 1778, adressées aux personnes craintives (1778)" — en „La sage révolution (1779)".

Elizabeth, koningin van Pruisen, geboren den 13den November 1801. Zij was de dochter van Koning *Max van Beieren* en trad in 1823 in het huwelijk met den Kroonprins, later *Friedrich Wilhelm IV*, koning van Pruisen. Zij stemde in gevoelens volkomen overeen met haren gemaal en was zijne getrouwe verpleegster op het ziekbed. Na zijn overlijden (2 Januari 1861) bewoonde zij de kasteelen Sanssouci, Charlottenburg en Stolzenfels. Toen zij aan hare zuster, Koningin *Amalia* van Saksen, een bezoek bracht, overleed zij te Dresden den 14den December 1873.

Elizabeth, (Philippine Marie Helène van Frankrijk, madame), de zuster van *Lodewijk XVI*. Zij werd geboren te Versailles den 3den April 1764, en hoewel zij in hare jeugd opvliegend was, onderscheidde zij zich op lateren leeftijd door goedhartigheid en een deugdzamen wandel. Eene huwelijksverbintenis met Keizer *Jozef II* en later met den Hertog *van Aosta* werd wel beraamd, maar kwam niet tot stand. Zij was met den band der hartelijkste zusterliefde verbonden aan haren broeder *Lodewijk XVI*, die haar dikwijls raadpleegde en haar een fraai buitenverblijf te Montreuil ten geschenke gaf. Bij het uitbarsten der Omwenteling sneide zij naar het Koninklijk gezin, en op de misinkte vlucht was zij aan groote gevaren blootgesteid, daar men haar voor de Koningin hield. Hoe ernstig ook gewaarschuwd, vergezelde zij den Koning en zijne huisgenooten naar de Nationale Vergadering en werd den 13den Augustus 1792 naar den Temple gebracht. Hier wijdde zij zich geheel aan haren broeder en aan zijne kinderen en deelde met hen den beker des lijdens. Na de terechtstelling van den Koning en de Koningin scheen zij met hare nicht, de Hertogin *van Angoulême*, in vergetelheid te zullen leven, toen zij den 9den Mei 1794 door *Fouquier Tinville* plotselijk voor de revolutionaire rechtbank werd gedaagd, als schuldig aan de samenzwering van *Capet* tegen Frankrijk, alsook aan den diefstal der kroondiamanten. Eigenlijk bestond haar misdrijf daarin, dat zij briefwisseling onderhield met hare uitgewekene broeders. Zij werd door de Conventie veroordeeid en terstond daarna met 24 anderen geguillotineerd.

Elizabeth Charlotte, hertogin *van Orléans*. Deze, de tweede gemaiin van Hertog *Philippe I van Orléans*, den broeder van Koning *Lodewijk XIV*, werd geboren te Heidelberg den 27sten Mei 1652 en was eene dochter van *Karel Lodewijk*, kenrvorst van de Pfalz. Eerst zou zij in het huweiijk treden met den Hertog van Koerland, doch deze nam heimelijk de vlucht uit Heidelberg, daar zij klein van gestalte, trotsch van aard en forsch in hare manieren was. In 1671, nadat zij den R. Katholieken godsdienst omheld had, trouwde zij om staatknndige redenen met den Hertog *van Orléans*. Ook aan het Hof van *Lodewijk XIV* behield zij de Duitsche taal en zeden, en haar onberispelijke wandel gaf haar aanspraak op de algemeene achting. Aan de vermaken van het weelderig Hof nam zij nagenoeg geen deel, maar zij schepte behagen in de jacht, in honden en paarden en kleedde zich niet zeldeu in manisgewaad. *Lodewijk XIV* mocht haar gaarne lijden wegens hare opgeruimde geestigheid en wegens de gevatheid, waarmede zij de vleierijen der hovelingen bespottelijk maakte. Zij had een hekel aan mevrouw *de Maintenon*, die wederkeerig haar haatte. Ook kon zij den Koning niet vergeven, dat hij haar zoon, Hertog *Philippe II van Orléans*, in het huweiijk deed treden met zijne onechte dochter. Om deze te krenken zag zij de nitspattingen van haren zoon over 't hoofd. Duitsche geleerden waren haar welkom, doch aan haar Duitsch vaderland berokkende zij groote ellende, daar *Lodewijk XIV* op grond harer aanspraken de Pfalz verwoestte (1618—1623). Eindelijk liet zij zich door bemiddeling van den Paus met eene som gelds tevreden stellen. De kunstschatten der Keurvorsten van de Pfalz kwamen door haar aan het Huis *Orléans*. Na den dood van haar gemaai wilde de Koning, voorzeker op raad van mevrouw *de Maintenon*, haar in een klooster steken, doch zij bieef aan het Hof. Als wednwe schreef zij: „Fragments des lettres originales de Madame E. (1788, 2 dln)", ook onder andere titels uitgegeven. Zij schonk haren echtgenoot 13 kinderen, en onder deze bevond zich Keizer *Frans I*. In 1736 deed hij zich benoemen tot souvereine vorstin van Commercy en overleed den 24sten December 1744.

Elizabeth (Pauline Luisa), koningin van Roemenië, geboren den 29sten December 1843 en onder den pseudoniem *Carmen Sylva* bekend als eene uitstekende dichteres. Zij is eene dochter van *Herman*, prins *van Wied*, en van *Marie*, prinses *van Nassau*, en onderscheidde zich reeds vroeg door een gunstigen aanleg. In 1861 bezocht zij het Hof te Berlijn en kwam er in kennis met haar gemaal, thans Koning *Karel* van Roemenië, met wien zij den 15den November 1869 in het huweiijk trad. Zij schonk hem in 1870 eene dochter, die echter in 1874 overleed. Nn zocht zij troost in letterknndigen arbeid en leverde de gedichten: „Sappho" en „Hammerstein (1880)", — „Stürme (1881)", — „Leidens Erdengang (1882)", — „Pensées d'nne reine (1881)" — en „Rnmänische Dichtungen(1881)". Gedurende de oorlogen van 1877—1878 wijdde zij zich met geestdrift aan de verpleging der gewonden en zocht vervolgens het onderwijs in Roemenië zooveel mogeiijk te bevorderen.

Elizabeth, de hoofdstad van het graafschap Union is den Noord-Amerikaanschen Staat New Jersey, 18 Ned. mijl ten zuidoosten van New York, aan de Newarkbaai, aan de Staten-Islandsonnd en aan een paar spoorwegen gelegen, teit ruim 28 000 inwoners (1880). In hare haven, Elizabeth-port, worden groote hoeveelheden steenkolen en ijzer verscheept. Zij is regelmatig aangelegd en bezit veie fabrieken, waaronder zich ook die van naaimachines van *Singer* bevindt. — Een ander *Port Elizabeth* is de hoofdstad van een evenzoo genoemd district in de Britsche Kaapkoloniën in Znid-Afrika, aan de Algoabaai. Zij teit rnim 13 000 inwoners en is door spoorwegen verbonden met Grahamstown en met Graaf-Reinet.

Elizabethgrado of *Ielissawetgrad* is de

naam van eene door nijverheid bloeiende stad in Rusland, in het gouvernement Cherson aan aan de Ingoel gelegen. Zij telde in 1870 bijna 32000 inwoners.

Elizabethorde is de naam van eene Kerkelijke orde, die de heilige *Elizabeth*, landgravin van Thüringen, tot patrones heeft, — en van 2 wereldlijke orden. Eéne van deze laatste is in 1750 gesticht door *Elizabeth*, de gemalin van Keizer *Karel VI*, voor 20 generaals en kolonels van 30-jarigen diensttijd, en in 1771 vernieuwd door *Maria Theresia* als „Elizabeth-Theresiaansche militaire stichting" voor 21 verdienstelijke generaals zonder fortuin; de 3 klassen geven 1000, 800 en 500 gulden jaarlijks. De andere is eene Beiersche damesorde, gesticht in 1766 door Keurvorstin *Elizabeth Auguste* en bestemd voor afstammelingen van ouden adel.

Ellagzuur $C_{14}H_8O_9$ een woord, ontstaan door het omkeeren van het Fransche woord „Galle", is het oxydatieproduct van galiuszuur. Het ontstaat, wanneer men dit in de open lucht laat staan of met een zwak oxydatiemiddel behandelt, en kan, na het uitwasschen van het bezinksel, hieruit verkregen worden, wanneer men dit in kali oplost en met een zuur doet neêrslaan. Men kan het ook verkrijgen uit de bezoarsteenen of massa's, die in het darmkanaal van geiten in Perzië voorkomen. Het vertoont zich als een lichtgeel poeder, dat uit microscopische prisma's bestaat, geen smaak heeft, bij 120° C. watervrij wordt, bij een hoogeren warmtegraad verkoolt zonder te smelten en daarbij met gele naalden bedekt wordt. Het lost niet op in aether, ook niet in water en slechts weinig in wijngeest. Lost men het op in geconcentreerd zwavelzuur, zoo bezinkt het na verdunning met water onveranderd. IJzerchloride kleurt het groen en lost het na eenigen tijd op met eene donker blauwe kleur. Zijne zouten zijn geel. De normale zouten hebben tot samenstelling $C_{14}H_6M_2O_9$, waarbij M een éenwaardig metaal voorstelt. Deze zouten verbinden zich gemakkelijk met bases tot basische verbindingen.

Elleboog (De) is het uitsteeksel aan den top van de ellepijp, één der 2 beenderen van den benedenarm (zie *Arm*). De lengte van den elleboogsknobbel tot aan den top van den middensten vinger werd voorheen veelal gebruikt als lengtemaat, waarnit de vroegere el is ontstaan. Die lengte is gemiddeld 45 Ned. duim. De naam van elleboog wordt voorts gebruikt voor hoeken, die men bij sommige voorwerpen aantreft. Een gebogen weg heet men wel eens een weg met een elleboog, en eene rechthoekig gebogene buis desgelijks.

Ellenborough. Onder dezen naam vermelden wij:

Edward Law, baron *Ellenborough*, een Engelsch staatsman. Hij werd geboren den 16den November 1750 te Great-Salkeld in Cumberland, was een zoon van *Edmund Law*, bisschop van Carlisle, studeerde te Cambridge en wijdde zich te Londen aan de rechtswetenschap. Tegelijk met *Erskine* en *Scott* trad hij als pleitbezorger op en verwierf in 1785 grooten roem door zijne verdediging van *Warren Hastings*, daar *Burke, Fox en Sheridan* de raadslieden waren der tegenpartij. Het gelukte *Ellenborough* na eene inspanning van 5 jaar het Hoogerhuis van de onschuld des aangeklaagden te overtuigen, zoodat hij vrijgesproken werd. Nu zag *Ellenborough* zich in 1801 benoemd tot fiscaal-generaal, in 1802 tot opperrechter in Kings Bench en voorts tot pair met den titel van baron. Toen Lord *Granville* aan het hoofd kwam van het ministerie, nam *Ellenborough* zitting in den kabinetsraad. In het Parlement was hij een ijverig aanhanger der Torypartij. Niet lang vóór zijn dood legde hij zijne rechterlijke betrekking neder nit ergernis over de vrijspraak van *William Howe* door de jury, en overleed den 13den December 1818.

Edward Law, *viscount Southam*, graaf *van Ellenborough*, den oudsten zoon van den voorgaande. Hij werd geboren den 8sten September 1790, was een gematigd Tory en verkreeg in 1828 onder het ministerie *Wellington* de betrekking van voorzitter van den Raad van Indië, die hij echter in 1830 bij het optreden der Whigs nederlegde. In December 1834 nam hij zitting in het ministerie *Peel*, hetwelk na weinige maanden aftrad, en in 1841 zag hij zich benoemd tot gouverneur-generaal van Oost-Indië. In den aanvang van 1842 bereikte hij Calcutta, waar zich de zaken, wegens den rampspoedigen oorlog in Afghanistan, in de grootste verwarring bevonden. Hij deed de troepen weder naar Afghanistan oprukken, Kaboel innemen en verwoesten, doch verliet hierop dit gewest, daar hij het ongeraden oordeelde, de grenzen der Engelsche bezittingen nog verder uit te breiden. Zijne handelwijze en vooral eene door hem nitgevaardigde proclamatie werden in het Parlement sterk afgekeurd. De bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie riepen hem in 1844 terug, maar de Koningin benoemde hem tot viscount *Southam* en tot graaf. Niet lang daarna werd hij eerste lord der admiraliteit, doch reeds in Juni 1846 nam hij met de overige leden van het Kabinet *Peel* zijn ontslag. Na dien tijd behoorde hij in het Hoogerhuis tot de oppositie en deed in 1848 met goed gevolg zijn invloed gelden tot het verwerpen van de bill tot emancipatie der Israëlieten. Gedurende de Oostersche crisis pleitte hij met kracht vóór het doorzetten van den oorlog tegen Rusland. Bij het optreden van het ministerie *Derby* (1858) werd hij voorzitter van den Board of Control, doch zag zich weldra genoopt, zijn ontslag te nemen. In de zitting van 1863 sprak hij met warmte vóór de zaak van Polen en trok in 1864 partij voor Denemarken. Na den dood van Lord *Derby* (1869) werd hij de aanvoerder der Tories in het Hoogerhuis en overleed den 27sten December 1871. Hij liet geen afstammeling na, die de titels van viscount en graaf kon erven, doch zijne baronnie is ten deel gevallen van zijn neef *Charles Edmund Law*, ond-kolonel van het Britsche leger.

Ellerman (G. L. H.), een verdienstelijk Nederlandsch geneeskundige, werd geboren in 1817 te Ouderkerk aan den Amstel, vertrok in 1835 als kweekeling aan 's Rijks hospitaal en als student naar Utrecht, waar hij tot de académievrienden behoorde van den tegenwoordigen hoogleeraar *Donders*, werd in 1830 als

officier van gezondheid bij het leger geplaatst, promoveerde te Leiden in de geneeskunde, zag zich tot leeraar benoemd bij 's Rijks militair hospitaal en overleed den 29sten Mei 1849. Hij was mederedactenr van het „Nederlandsch lancet", waarin hij belangrijke opstellen leverde, en gaf tevens het: „Handboek der geneesmiddelleer van F. Oesterlen (1846)", benevens een daarbij behoorend: „Supplement (1847)" in het licht, waarvan 10 jaar later eene nieuwe bewerking bezorgd werd door dr. *D. J. Coster*.

Ellersche Secte is de naam der dweepzieke volgelingen van *Elias Eller*. Deze, geboren in 1690 te Ronsdorf in Bergsland en tot de Hervormde Kerk behoorende, stichtte haar in 1726. Hij was een lintwever, doch wist het zoo ver te brengen, dat hij burgemeester werd. Door het lezen der geschriften van *Böhme* en van de Openbaring van *Johannes* verviel hij tot dweeperij, noemde zich Sionsvader en zijne tweede vronw *Anna von Büchel* Sionsmoeder en zijn jongsten zoon den zone Gods. Zijne volgelingen vormden 3 klassen naar gelang zij zich in den voorhof, op den drempel of in den tempel bevonden, en hun heilig boek droeg den naam van: „De Herderstasch". Deze secte gaf zich over aan veleriei uitspattingen en telde onder hare leden een aantal gevaarlijke personen, bij welke zich de predikant *Peter Wilsingh* bevond, die in het tuchthuis te Düsseldorf overleed.

Ellesmere (Francis Egerton, graaf), een Engelschman, die zich onderscheidde door zijne liefde voor kunst en wetenschap, was de tweede zoon van den Hertog *van Sutherland*, die van zijn oom *Francis Egerton*, den laatsten Hertog *van Bridgewater*, eene kostbare verzameling van schilderijen en een aanzienlijk vermogen erfde. Lord *Francis Leveson Gower*, gelijk hij aanvankelijk genoemd werd, aanschouwde het levenslicht op den 1sten Januari 1800, genoot eene uitmuntende opvoeding en zag zich gekozen tot lid van het Parlement. Eene reis op het Vasteland boezemde hem smaak in voor de Duitsche letterkunde, en hij vertaalde den „Faust" van *Göthe* in Engelsche verzen (1824). Op staatkundig gebied behoorde hij tot de gematigd-conservatieve partij en bekleedde in het ministerie *Wellington* (1829—1830) de betrekking van secretaris voor Ierland. Na den dood zijns vaders (1833) kwam hij in het bezit van het majoraat *Bridgewater*, waarna hij den naam *Egerton* aannam. Hij ondersteunde het ministerie *Peel* en zag zich in 1846 verheven tot viscount *Brackley*, graaf *Egerton* en tot pair. Op zijn last werd het volgende jaar onder toezicht van *Barry*, den architect van het Westminsterpaleis, een aanvang gemaakt met het bonwen van het prachtig hôtel Bridgewaterhouse in het St. James-Park; het was in 1850 voltooid. Hier plaatste hij zijne kostbare kunstgewrochten en steide op bepaalde dagen zijne verzameling ter bezichtiging van het publiek. Hij nam voorts deel aan de nasporingen der „Archaelogical Society" en was één der voorzitters van de commissie tot reorganisatie van het Britsch Museum. Na eene reis naar de Middellandsche Zee gaf hij zijne: „Mediterranean Sketches (1843)" in het licht en schreef voorts, behaive eene reeks van opstellen in het „Quarterly Review (1834—1834)", een: „Guide to Nothern archaeology (1848)". Van zijne dichtwerken vermelden wij: „The pilgrimage (1856)", terwijl hij vertalingen leverde van Duitsche, Fransche en Italiaansche gedichten. Hij was voorzitter der Engelsche commissie voor de tentoonstelling te New York (8853), ontving na zijn terugkeer de orde van den Konseband en overleed den 18den Februari 1857. — Zijne titels en goederen vielen ten deel aan zijn ondsten zoon *George Granville Francis Egerton*, geboren den 15den Juni 1823, lid van het Parlement en overleden den 19den September 1862, — en daarna aan den zoon van laatstgenoemde, *Francis Charles Granville Egerton*, geboren den 5den April 1847.

Ellice-eilanden, ook *Waitapoegroep* en *Peystereilanden* genaamd, is eene verzameling van eilanden in de Stille Zee tusschen de Fiedsji- en de Gilbertseilanden. Zij zijn in 1809 door den Amerikaanschen zeeman *Peyster* ontdekt en vormen eene groep van ongeveer 250 eilanden. Nagenoeg in het midden liggen het Achilles- en het Tracy-eiland. Het zijn lage koraaleilanden, met kokos-, pandanus- en pisangboomen begroeid, en het aantal inwoners bedraagt er ongeveer 2 500. Deze laatsten tatoeëren zich, en hnnne taal komt overeen met die van de bewoners der Schippersellanden.

Ellichpoer is de naam eener stad in Britsch Indië. Zij ligt aan de Jurea, telt omstreeks 30 000 inwoners en is merkwaardig wegens de nabijheid van den belangrijken bergpas Adsjoenta, waar zich vele rotstempels met onde schilderstukken bevinden.

Elliot. Onder dezen naam vermelden wij: *George August Elliot*, lord *Heathfield*, den beroemden verdediger van Gibraltar. Hij werd geboren in 1718 te Stobs in het graafschap Roxbnrgh in Schotiand, was de teig van een ond Normandisch geslacht, studeerde te Leiden, bezocht de Fransche genieschool te La Fére, trad in 1735 in Engelschen dienst en nam als adjudant deel aan de veldtochten in Duitschland van 1740 tot 1748. Als adjndant van Koning *George II* organiseerde hij in 1729 het eerste regiment chevaux-legers, nam deel aan eene expeditie naar de Fransche knst, streed in Dnitschland, veroverde Havana, en zag zich in 1775 tot generaal in Ierland en daarna tot eersten gouvernenr van Gibraltar benoemd. Drie jaar trotseerde hij hier de vereenigde macht der Franschen en Spanjaarden en werd tot belooning na den Vrede van Versailles (1783) tot lord *Heathfield* verheven. Hij overleed te Aken den 6den Jnli 1790.

George Elliot, geboren den 1sten Angustus 1784. Hij behoorde tot hetzelfde geslacht als de voorgaande en trad reeds vroeg in dienst bij de Britsche marine. Weldra was hij kapitein, werd in 1830 secretaris der admiralitteit en vervolgens schont-bij-nacht en kommandant der vloot bij de Kaap de Goede Hoop. In 1840 voerde hij bevel over het eskader in de Chineesche wateren, veroverde het eiland Tajoesan en bereikte den mond der rivier van Peking, doch men riep hem terug, omdat hij zich door Chineesche onderhandelaars had laten bewegen, den tocht te staken. In 1847 werd hij be-

noemd tot vice-admiraal, in 1853 tot admiraal en overleed den 24sten Juni 1863.

Charles Gilbert John Elliot, een neef van den voorgaande. Hij werd geboren in 1801 en bekleedde later de betrekking van Britsch gevolmachtigde in China. Zijne handelingen vonden echter geene goedkeuring bij de Regeering, zoodat hij in 1840 ternggeroepen en in 1841 als consul naar Texas gezonden werd. In 1846 verkreeg hij de betrekking van gouverneur der Bermudaeilanden, daarna die van gouverneur van Trinidad, en vertrok, tot den rang van viceadmiraal verheven, in 1862 als gouverneur naar St. Helena. Later werd hij kommandant van den mond van de Theems en overleed den 9den September 1875.

Ebenezer Elliot, een uitstekend Engelsch volksdichter, geboren den 17den Maart 1781 te Masborough in het kerspel Rotherham. Zijn vader, een warm republikein en een ijverig dissenter, die nn en dan den kansel besteeg, was opzichter eener ijzergieterij, alwaar de zoon op 12-jarigen leeftijd als leerling werd opgenomen. Vooral het lezen van *Thomson's* „Seasons" wekte in hem de vonk der poëzij, terwijl eene boekverzameling, zijn vader door een geestelijke nagelaten, gelegenheid gaf, om zijne leergierigheid te bevredigen. Tot aan zijn 23ste jaar was hij werkzaam in de ijzergieterij en begon toen zelf een ijzerhandel. Toen hij hierin niet voorspoedig was, kwam de neiging tot de dichtkunst meer en meer boven, doch de verzen, die hij in 1823 uitgaf, baarden weinig opzien. Dit werd anders, toen hij in 1831 zijne: „Cornlaw-rhymes" in het licht deed verschijnen en daarin met eene natuurlijke, wegslepende welsprekendheid als een verdediger van de zaak der behoeftigen optrad. Tevens ging het beter met zijne zaken, zoodat hij zich een kalmen ouderdom bezorgen kon. Nadat hij de zegepraal van het vrijhandelstelsel beleefd had, werd hij ziek en overleed op zijn buitenverblijf bij Barnsley den 1sten December 1849. Behalve zijne gedichten, onder den naam van: „Poetical works (1840)" uitgegeven, schreef hij een aantal proza-opstellen in „Tait's Magazine", terwijl uit zijne nalatenschap nog: „More verse and prose (1860, 2 dln)" in het licht is verschenen.

Henry Miers Elliot, den uitstekenden geschiedschrijver over Indië en geboren in 1808 te Pimlico Lodge (Westminster). Hij studeerde te Oxford, aanvaardde te Calcutta de geringe betrekking van klerk, bekleedde eerlang hoogere ambten te Barelly en elders en werd eindelijk in 1847 secretaris in het departement van Bnitenlandsche Zaken bij het Indisch Bestnur. Als zoodanig vergezelde hij den gonverneur-generaal, Lord *Hardinge*, naar Pendjaanb en schreef daarover eene nitvoerige memorie. Ook tijdens het bewind van Lord *Dalhouse* was hij in die gewichtige betrekking werkzaam. Zijne verdiensten werden door de Kroon en door de Oost-Indische Compagnie zeer op prijs gesteld, maar hij overleed reeds in 1853 aan de Kaap de Goede Hoop, waar hij herstelling zocht voor zijne wankelende gezondheid. Hij zelf heeft slechts het eerste deel van zijn: „Snpplement to the Glossary of Indian terms (1846, nieuwe vermeerderde druk van *I. Beames*, 1869, 2 dln)" en het eerste deel van zijn: „Bibliographical Index to the historians of Mohammedan India (het eerste der „General Histories", 1849)" in het licht gegeven. De schat van bouwstoffen, door hem ten behoeve der geschiedenis van Indië verzameld, werd uit zijne nalatenschap ter perse gelegd door *I. Dowson*, onder den titel: „The history of India, as told by his own historians: The Mohammedan period (1867—1875, 6 dln)". Daarin vindt men eene vertaling van 41 der belangrijkste en zeldzaamste bronnen voor dit tijdperk der geschiedenis van Indië.

Ellips noemt men op het gebied der taal de weglating van een woord uit een volzin, zoodat men dat woord er in zijne gedachten moet bijvoegen, om aan dien volzin de vereischte volkomenheid te geven. De ellips is derhalve de tegenvoeter van de pleonasmus of van het overtollige in een volzin.

In de meetkunde is de ellips eene kromme lijn van den tweeden graad, die in zichzelve terugkeert en tot de kegelsneden behoort. De doorsnede van een rechten kegel loodrecht op den as, en dus evenwijdig aan het grondvlak, is een cirkel, zooals *ab* fig. 1.

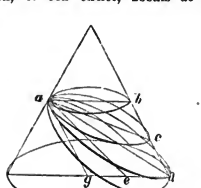

Ellips. Fig. 1.

Wordt de kegel echter niet loodrecht op de as gesneden, dan ontstaat in de eerste plaats eene ellips, voorts een hyperbool en een parabool. De doorsnijding volgens *ac* en *ad* vormt ellipsen.

De belangrijkste eigenschap der ellips bestaat daarin, dat zich binnen haren omtrek 2 punten bevinden, *brandpunten* genaamd (fig.

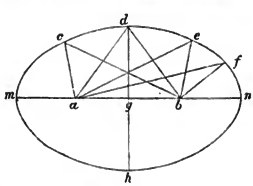

Ellips. Fig. 2.

2 *a* en *b*), welke zóo gelegen zijn, dat de som der voerstralen — lijnen, die uit een punt van den omtrek naar de brandpunten getrokken worden — altijd even groot is (dus $ac + cb = ad + db = ae + eb = af + fb$). De

rechte lijn *mn*, door de brandpunten tot aan den omtrek, noemt men de groote as der ellips, en *dh*, loodrecht door het midden der groote as gaande, is de kleine as. De afstand *ab* noemt men de excentriciteit (nitmiddenpuntigheid) en de uiteinden der groote as wijzen de toppen der ellips aan. Hoe meer de beide brandpunten tot elkander naderen, des te meer gelijkt de ellips op een cirkel, en men kan dezen beschouwen als eene ellips, wier brandpunten samenvallen. Men verkrijgt de oppervlakte van eene ellips door de lengte der halve groote as met die der halve kleine as en met het getal π te vermenigvuldigen. Minder gemakkelijk is de berekening van den omtrek der ellips, — en toch speelt deze eene belangrijke rol op het gebied der sterrenkunde, daar de loopbanen der planeten ellipsen zijn. Zonder veel moeite kan men — op grond van vermelde eigenschap der voerstralen — eene ellips beschrijven. Daartoe prikke men de uiteinden van een slappen draad op het papier vast, en beschrijve met het potlood eene lijn langs den gespannen draad. Hierdoor ontstaat eene ellips, wier groote as de lengte heeft van dien draad, terwijl de punten, waar de uiteinden zijn vastgeprikt, de brandpunten vormen.

Laat men de ellips om één harer assen wentelen, dan ontstaat een lichaam, *omwentelingsellipsoïde* of *elliptische sphaeroïde* genaamd. Wordt dit lichaam door een plat vlak loodrecht op de omwentelingsas gesneden, dan ontstaat er een cirkel, — geschiedt die snijding zoodanig, dat de as in het snijdend vlak komt te leggen, dan verkrijgt men eene *ellipsoïde*. Aan de uiteinden der omwentelingsas geeft men den naam van *polen*, en aan den cirkel, door de uiteinden der andere as beschreven, dien van *aequator* (evenaar). Onze aardbol is zulk eene omwentelingsellipsoïde. Wanneer de binnenwanden van zulk een lichaam het licht weêrkaatsen, dan kaatsen zij de stralen, die van één der brandpunten uitgaan naar het andere terug.

Deelt men het verschil der beide assen van eene ellips of van eene omwentelingsellipsoïde door de groote as, dan verkrijgt men eene breuk, die den naam draagt van *ellipticiteit*. Deze noemt men in de wiskunde aardrijkskunde de afplatting onzer planeet.

Elliptische functiën noemt men in de integraalrekening eene klasse van transcendentale grootheden. De leer dier functiën is haren tegenwoordigen vorm verschuldigd aan den beroemden *Legendre*, terwijl zij later door *Jacobi* uit Duitschland en door *Abel* uit Noorwegen ontwikkeld werd.

Ellis. Onder dezen naam vermelden wij:

William Ellis, een Engelsch zendeling en bezoeker van Polynesië, alsmede een gezaghebbend schrijver over Madagascar. Hij werd geboren in 1795 te Wisbeek, trad reeds vroeg in dienst bij de Londensche Missionary Society en vertrok in 1816 als zendeling naar de Zuidzee-eilanden, waar hij tot 1824 werkzaam bleef. Naar aanleiding daarvan schreef hij: „Narrative of a tour through Hawaï (1826)" en „Polyneslan researches (1848, 2 dln; 2de druk, 1853, 4 dln)". In 1825 keerde hij naar Engeland terug, bekleedde er tot 1841 onderscheidene betrekkingen bij het zendelinggenootschap en bewees daaraan als secretaris voor buitenlandsche aangelegenheden groote diensten. Reeds in die dagen was zijne aandacht op Madagascar gevestigd, zooals blijkt uit zijne: „History of Madagascar (1838, 2 dln)". Later bezocht hij bij herhaling dat eiland en vertoefde er van 1862 tot 1865, terwijl hij het land in alle richtingen doorreisde en medewerkte tot alle staatkundige en kerkgenootschappelijke veranderingen aldaar. Hij leverde voorts: „Three visits to Madagascar during the years 1853, 1854, 1856 (1858)" en „Madagascar revisited (1867)". Van zijne overige geschriften noemen wij: „History of the London Missionary Society (1844)", — en „The martyr church, a narrative of the introduction, progress and triumph of christianity in Madagascar (1871)". Hij overleed te Londen den 9den Juni 1872.

Alexander John Ellis, te voren *Sharpe*, een verdienstelijk Engelsch phonograaf, geboren den 14den Juni 1814 te Hoxton. Hij studeerde aan het Trinity College te Cambridge, legde ook later zich toe op de rechtsgeleerdheid en werd in 1864 fellow der Royal Society en in 1870 der Society of Antiquaries. Hij is daarenboven lid van het wijsgeerig en wiskundig genootschap te Londen. Hij schreef onderscheidene verhandelingen, en van zijne talrijke werken vermelden wij voorts: „Alphabet of nature (1845)", — „An extension of phonography to foreign languages (1848)", — „The essentials of phonetics, containing the theory of an universal alphabet (1848)", — „A plea for phonetic spelling (2de druk, 1848)", — „Romanic reading expiained to phonetic readers, printed phoneticaliy (1849)", — „Universal writing and printing (1856)", — „On early English pronunciation with especial reference to Chaucer and Shakspere (1869—1871, 3 dln)", — en „Glossic (1870)".

Ellissen (Adolf), een Duitsch letterkundige, werd geboren den 14den Maart 1815 te Gartow in het land van Lüneburg, studeerde te Göttingen in de geneeskunde, maar wijdde zich weldra aan de studie der letteren. Vooral legde hij zich toe op de Oost-Aziatische talen, bezocht eenige andere Duitsche universiteiten, volbracht in 1837 en 1838 eene reis naar Griekenland en zette daarna te München en te Göttingen zijne studiën voort. Toen verschenen zijne: „Thee- und Asphodelosblüthen (1840)", een bundel vertalingen van Chineesche en Nieuw-Grieksche gedichten, — eene vertaling van den: „Esprit des lois" van *Montesquieu* en van eene keuriezing uit de werken van *Voltaire*, — en vooral zijn uitmuntend: Versuch einer Polyglotte der Europäischen Poesie (1816)", waarin hij den ontwikkelingsgang der volkeren uit hunne gedichten wilde aanwijzen. Voorts leverde hij: „Der Alte Ritter" naar het middel-Grieksch, — „Michael Akominatos, aartsbisschop van Athene (1846)", — en eene verhandeling over „Voltaire als politischer Dichter". In 1847 werd hij aangesteld bij de bibliotheek te Göttingen, gaf verschillende werken uit, was in 1848 afgevaardigde naar het Parlement te Frankfort en schreef voorts: „Analekten zur mittel- und neugriechischen Literatur (1855—1861)". Nadat Hannover door Pruisen was geannexeerd, nam hij zitting in den Constituerenden Rijksdag en in

het Huis van Afgevaardigden in Pruisen, waar hij tot de Nationaalliberalen behoorde. Hij overleed te Göttingen den 5den November 1872.

Ellitsjpoer, eene stad in het Britsch-Indisch landschap Berar op 21° 10′ N. B. en 77° 36′ O. L. van Greenwich en aan de Purna, eene zijrivier van de Tapti, is omgeven door een zwaren muur en telt omstreeks 30 000 inwoners.

Ellora, *Elora* of *Iloer* is de naam van een Britsch-Indisch dorp in Dekan, niet ver ten noordwesten van de steden Anroengabad en Daoelatabad in het rotsachtige Ghatgebergte en tot den Staat Nizam behoorend. Het is beroemd wegens de merkwaardige tempelgrotten, die er in het nagenoeg sikkelvormig granietgebergte uitgehouwen zijn. Het aantal dier tempels bedraagt volgens *Erskine* 19; de zuidelijke zijn aan *Boeddha*, de middenste aan *Brahma* en de noordelijke aan *Djaina* gewijd. Al die tempels zijn met hunne talrijke kapellen, beelden, reliëfs, versierselen, zalen, gaanderijen, bruggen trappen, kolommen, zuilengangen, friezen, obelisken enz. uit de levende rots gehouwen. De belangrijkste van deze tempels is de *Kailâsa*. De ingang bevindt zich onder een balcon en leidt naar een voorhof ter breedte van 42 en ter diepte van 28 Ned. el, voorzien van vele zuilengangen en zijvertrekken. Vanhier komt men door een zuilengang over eene brug in eene grot ter lengte van 80 en ter breedte van 50 Ned. el, in wier midden zich een rotsblok bevindt, door 4 rijen zuilen met reusachtige olifanten gedragen. De ruimte in dat reusachtig rotsblok, het heilige der heiligen, is 33 Ned. el lang, 18 Ned. el breed van $5^1/_2$ Ned. el hoog, en daarboven is uit de rota eene pyramide gehouwen ter lengte van bijna 33 Ned. el, terwijl het bovenvlak van dezen monolieth, omgeven door eene gaanderij, door middel van bruggen met de zijgewelven verbonden is. Binnen gemelde ruimte vindt men allerlei beeldhouwwerken en ornamenten. — Intusschen zijn er nog andere tempelgrotten, die voor de beschrevene weinig behoeven onder te doen. Men is het niet eens over den tijd van haar ontstaan; doch zij schijnen niet zoo oud te wezen als die op Elefante en Salsette, omdat hier de kunst veel minder onder overlading gebukt gaat.

Ellstätter (Moritz), minister in Baden en geboren den 11den Maart 1827 te Karlsruhe, bezocht het lyceum aldaar, studeerde te Heidelberg en te Bonn in de rechten, zag zich geplaatst bij de discontobank te Berlijn, vestigde zich vervolgens te Durlach als advocaat, trad in 1864 in staatsdienst, werd raadsheer in het gerechtshof te Manheim, in 1866 adviseur bij het departement van Financiën, vervolgens chef van dat departement en in 1871 lid van den Bondsraad en rapporteur over de muntwet.

Ellwangen is de naam van een opperambtsdistrict in de Würtembergsche Jaxtprovincie en telt op nagenoeg 10 □ geogr. mijl ruim 30 000 inwoners. Zijne evenzoo genoemde *hoofdstad*, op een heuvelachtigen bodem aan de Jaxt zeer bevallig gelegen, bezit nauwelijks 4 700 zielen (1880), doch een aantal uitstekende inrichtingen van onderwijs en vele fabrieken. Zij is haren oorsprong verschuldigd aan een klooster, dat in 764 gebouwd werd op de plek, waar zich thans de fraaie stiftskerk verheft. De abdij der Benedictijnen werd in 1460 eene vorstelijke proostdij met 15 domheeren en 14 koorvicarissen. Zij was één der meestberoemde van Duitschland en telde in 1802, toen zij aan Würtemberg ten deel viel, op 7 □ geogr. mijl 23 000 inwoners. Ten noordoosten van Ellwangen verheffen zich 2 heuvels ter hoogte van 500 Ned. el boven de oppervlakte der zee. Op den éénen is in een voormalig vorstelijk slot eene landbouwschool gesticht, en op den anderen verrijst eene kerk, aan *Maria van Loreto* gewijd en telken jare door duizende bedevaartgangers bezocht.

Elm, een Zwitsersch dorp, heeft eene treurige vermaardheid verkregen door de ontzettende gebeurtenis van den 12den September 1881, toen een groot gedeelte van den Tschingel, een berg, door leisteengroeven ondermijnd, plotselijk neerstortte in het dal en er 22 woningen, 50 stallen, 4 magazijnen en 4 fabrieken onder rotsblokken en steengruis begroef, waarbij 114 menschen het leven verloren. Wat van het dorp overbleef, wordt bij voortduring met eene herhaling van zulk eene bergstorting bedreigd. Men heeft pogingen aangewend, om door een bombardement aan die neêrstorting eene meer gunstige richting te geven, maar zonder gewenscht gevolg. Men is er dus genoodzaakt, de wijk te nemen of geduldig af te wachten, wat de toekomst brengen zal.

Elmina, of *St. George d'Elmina*, was vroeger eene Nederlandsche en is sedert 1872 eene Britsche bezitting op de westkust van Afrika; zie onder *Goudkust*.

Elmusvuur (St.) is de naam van een electrisch verschijnsel, dat zich bij een sterk geëlectriseerden dampkring op hooge, vooral metalen toppen vertoont, inzonderheid op torenspitsen en masttoppen. Op de schepen werd het weleer als een heilvoorspellend teeken beschouwd en met den naam van „Castor en Pollux" bestempeld. Het heeft de gedaante van een lichtbundel en ontstaat door de uitstraling van de electriciteit, welke de electrische wolken door indnctie in die metalen toppen heeft opgewekt, zooals men dien ook waarneemt aan spitse staafjes, op den conductor eener goed-werkende electriseermachine geplaatst. Zie voorts onder *Electriciteit*.

Eloah is het enkelvond van *Elohim*, een meervondsvorm, waardoor in het Hebreeuwsch het Opperwezen wordt aangeduid. Het woord *Elohim* vindt men echter in de boeken des Ouden Verbonds ook gebruikt in de beteekenis van Engelen en van Koningen.

El Obeid, de hoofdstad van het landschap Kordofan in Nubië, ligt aan den noordwestelijken voet van het Kordofangebergte. Het is ruim gebouwd met een groot aantal armoedige verblijven en telt 30- tot 40 000 inwoners, die zich vooral bezig houden met het vervaardigen van fraai vlechtwerk van palmvezels en van sierlijke voorwerpen van zilverdraad. Ook is er een levendige handel in gom, ivoor en goud.

Elodea canadensis, zie *Waterpest*.

Eloge of *lofrede* noemt men in Frankrijk

meer bepaald eene rede, die in de Académie ter eere van een overleden lid gehonden wordt. In het vervaardigen daarvan heeft zich vooral *Fontenelle* onderscheiden, terwijl na hem onder de meestberoemde lofredenaars vooral *Thomas* (de schrijver van „Essai sur les éloges)", *Guibert*, *d'Alembert*, *Bailly*, *Laharpe*, *Condorcet* en *Cuvier* vermelding verdienen.

Elongatie noemt men bij slingerschommelingen den boog tusschen het punt, waar de slinger in rust is en het punt, waar hij van het eerstgenoemde het verst verwijderd is. Die boog is de maat van den *elongatiehoek*. — In de sterrenkunde geeft men dien naam aan den hoek, gevormd door de lijn, uit het middenpunt der Aarde naar de Zon, en eene andere uit het middenpunt der Aarde naar dat eener planeet getrokken, wanneer deze zich schijnbaar op den verste afstand van de Zon bevindt. Die hoek bedraagt bijvoorbeeld voor Venus $46^1/_2°$, zoodat deze planeet zich voor ons oog aan den hemel beweegt langs een boog van 93°. Ook geeft men den naam van elongatie aan den meerderen afstand, dien eene planeet in vergelijking met eene andere in denzelfden tijd doorloopt.

Elout is de naam van een Fransch geslacht, dat oorspronkelijk *de Hellaut* werd genoemd. *Lieven Janszoon de Hellaut* vestigde zich in het begin der 16de eeuw te Gent. *François Elout*, in 1551 aldaar geboren, vertrok als jongeling naar Vallières bij Angers, om er met één zijner neven te worden opgevoed. Hij ombeleefde de beginselen der Hervorming en zag zich na den St. Bartholomeusnacht genoodzaakt om de wijk te nemen. Nadat hij zich eerst in Vlaanderen bij de Boschgenzen had gevoegd, kwam hij weder te Gent, doch zijne goederen werden er verbeurd verklaard, en hij begaf zich naar Haarlem, waar zijne nakomelingen tot in den aanvang dezer eeuw gevestigd bleven en zich met de aanzienlijkste familiën vermaagschapten. *Cornelis Elout*, geboren den 11den Maart 1714, en *Cornelis Pieter Elout*, geboren den 31sten October 1742, werden er tot de meest begeerde waardigheden geroepen. Voorts vermelden wij:

Cornelis Theodorus Elout, een zoon van den laatstgenoemde. Hij werd geboren te Haarlem den 22sten Maart 1767, studeerde te Leiden in de rechten, werd advocaat te Amsterdam en zag zich in 1793 benoemd tot baljuw, dijkgraaf en opperstandvoogd van Tessel. Kort daarna werd hij raadsheer in het Hof van Holland en Zeeland, en in 1802 procnrenrgeneraal bij het Nationaal gerechtshof. In 1804 werd hij voorgedragen tot gouvernenr-generaal van Neêrlandsch Indië, doch de benoeming volgde niet. Nadat hij in 1805 de portefeuille van Binnenlandsche Zaken geweigerd had, vertrok hij, op last van den Raadpensionaris, als commissaris-generaal van Neêrlandsch Indië naar Java. Wegens de verwikkelingen met Engeland nam hij zijne reis over de Vereenigde Staten, doch ontving te New York, tegelijk met de tijding der troonbeklimming van *Lodewijk Napoleon*, ook het bericht, dat hij door *Daendels* vervangen was. Na zijn terugkeer werd hem de samenstelling van een crimineel wetboek opgedragen, waarop zijne benoeming volgde tot lid van den Staatsraad en tot voorzitter der derde sectie. Hij bewees aan den Koning en aan zijn Vaderland belangrijke diensten, doch na de inlijving van Nederland in het Keizerrijk verliet hij de staatkundige loopbaan en vestigde zich te 's Gravenhage, waar hij ijverig medewerkte tot het verkrijgen onzer onafhankelijkheid. Na 1813 werd hij lid der commissie tot het ontwerpen eener staatsregeling, daarna lid van den Raad van State en vervolgens lid der commissie tot herziening der Grondwet. Hij streed met kracht voor de vrijheid van drukpers, voor openbaarheid der zittingen van de Staten-Generaal en voor vernietiging van alle monopoiie met betrekking tot onze overzeesche bezittingen. Weldra werd hij benoemd tot lid van het collegie van commissarissen-generaal, belast met de taak, om onze Oost-Indische gewesten uit de handen der Engelschen over te nemen. In 1815 begaf hij zich derwaarts, volvoerde met de meeste nauwgezetheid wat hem was opgedragen, en keerde in 1819 op „De Evertsen" naar het Vaderland terug. Het schip werd lek en elf dagen verkeerden de schepelingen in levensgevaar, totdat een Amerikaansche brik hen redde en op het eiland Rodriguez in de Indische Zee aan wal zette. Na het verlaten van „De Evertsen" stak men dat schip in brand en zoo werden ook de medegebrachte goederen van *Elout* eene prooi der vlammen en der golven. In zijn Vaderland was hij inmiddels benoemd tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waarvoor hij echter bedankte, terwijl hij voorts het hem toekomend pensioen van 6000 gulden van de hand wees. Daarna ging hij als gevolmachtigde naar Londen, om de Indische aangelegenheden tot een goed einde te brengen, en zag zich in 1821 benoemd tot minister van Financiën. Later verwisselde hij zijne portefeuille met die van Nijverheid, Koloniën en Marine, en daar de handel met Java in ons Land nagenoeg vernietigd was, bevorderde hij de oprichting der Handelmaatschappij. Hij hield zich voorts in 't staathuishoudkundige aan vrijzinnige beginselen en verwachtte, dat ook de gouvernenr-generaal *van den Bosch*, op zijne voordracht in 1829 benoemd, zijn spoor zou betreden. Die hoop werd echter verijdeid, en toen de Koning verklaarde, dat de Financiën des Lands het aannemen vorderden van tegenovergestelde maatregelen, door den nieuwen gouvernenr-generaal voorgedragen, onttrok *Elout* zich aan het bestuur der Handelmaatschappij en ontving na herhaalde aanvrage zijn ontslag met den titel van minister van Staat. Steeds bleef hij ten nutte des Vaderlands werkzaam, onder anderen door het inleveren van uitgebreide versiagen van zijn beheer op Java, terwijl kunsten en wetenschappen in hem een belangstellenden vriend en een onbekrompen beschermer vonden. Hij was ridder-grootkruis der orde van den Nederlandschen Leeuw, lid van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden en directeur van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem. Deze algemeen geachte staatsman overleed te 's Gravenhage den 3den Mei 1841, nadat hij zijne laatste levensjaren bij afwisseling in de residentie en op zijn landgoed Voorlinden had doorgebracht.

Cornelis Pieter Jacob Elout, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Haarlem

den 26sten November 1795, studeerde te Leiden nam als vrijwilliger dienst bij het leger en woonde als luitenant-adjudant van den luitenant-generaal *Anthing* den veldtocht bij van 1815, waarna hij als kapitein naar Indië vertrok. Bij den opstand in Cheribon (1818) verwierf hij door zijne dapperheid de Militaire Willemsorde, nam deel aan de expeditie naar Borneo en in 1819 en 1821 aan die naar Palembang, waarna hem de derde klasse der Willemsorde werd toegekend. Tevens had hij zich met zoveel ijver toegelegd op de Maleische taal, dat hij in Indië aan het hoofd werd geplaatst van een pas opgericht departement van Binnenlandsche Zaken en zich in 1822 met verlof naar Nederland begaf, om de uitgave te bezorgen van het door hem bewerkt: „Maleisch, Nederduitsch en Fransch woordenboek en spraakkunst van W. Marsden (1824, 3 dln)". Hij werd voorts raad van Legatie te Londen en ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en kwam in 1825 in Indië terug, waar hij tot majoor bij den grooten staf bevorderd werd en zich bij verschillende gelegenheden in den oorlog onderscheidde. In 1827 zag hij zich benoemd tot resident van Riouw, dat onder zijn bestuur tot eene vrijhaven werd verklaard, in 1828 tot luitenant-kolonel en in 1830 tot resident en militair kommandant op de westkust van Sumatra. Hier bleef hij 3 jaar en werd in 1833 wegens zijne uitstekende diensten tot kolonel bevorderd, waarna hij naar Java terugkeerde, doch zich terstond belast zag met eene belangrijke expeditie naar de Lampongsche districten in het zuiden van Sumatra. Hij veroverde er de sterkte Radja-Gepeh, waarna hem in 1835 het bevel over het observatieleger in Midden-Java werd toevertrouwd. In 1837 bezocht hij Nederland met een tweejarig verlof, en keerde naar Java terug als raad van Neêrlandsch Indië en met den titel van generaal-majoor-honorair. Wegens zijne geschokte gezondheid moest hij in 1842 op nieuw naar Nederland vertrekken, en hij overleed aldaar den 3den September 1843. Eén der forten in de Padangsche Bovenlanden is te zijner eer naar zijn naam genoemd. — Zijn broeder, jonkheer *Pieter Jacob Elout van Soeterwoude*, ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en raadsheer, was vele jaren lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

El Paso del Norte, eene stad in den Mexicaanschen Staat Chihuahua, verheft zich op den rechter oever der Rio Grande en telt ongeveer 5000 inwoners. Ook is er een station (sedert 1882) van den Mexicaanschen Centraal-spoorweg en (sedert 1883) van den Southern Pacificspoorweg. Daar de stad voorts in een gezond klimaat, 1150 Ned. el boven de oppervlakte der zee en in een zeer vruchtbaar en mild besproeid oord gelegen is, verwacht men algemeen, dat zij zich spoedig en krachtig zal ontwikkelen. Hare voorstad, aan de overzijde der rivier op het grondgebied van Texas gelegen, draagt denzelfden naam, terwijl eene reeks van gehuchten, over een afstand van 16 Ned. mijl van gemelde stad langs de rivier ontstaan, ook met den naam van *El Paso* wordt bestempeld. Die gehuchten tellen ongeveer 15000 zielen.

Elpenbeen, zie *Ivoor*.

Elpenor was één der medgezellen van *Odusseus* (Ulysses). Hij werd door *Circé* in een zwijn herschapen, en toen hij zijne menschelijke gedaante herkreeg, sliep hij in een toestand van dronkenschap op het dak van het paleis dier tooveres, viel naar beneden en stierf. Op zijn graf groeide, volgens de sage, in Italië de eerste myrt.

Elphinstone. Onder dezen naam vermelden wij:

John Elphinstone, een Russisch admiraal. Hij werd geboren in het graafschap Stirlingshire omstreeks het jaar 1720, nam dienst bij de marine en stond reeds bij de expeditie naar Havana (1762) bekend als een uitstekend zee-officier. In 1769 kwam hij als vice-admiraal bij de Russische vloot, werd belast met de algemeene werkzaamheden bij de marine en ging in 1770 met twee divisiën tegen de Turken onder zeil. Na eenige kleine gevechten bij Cerigo en tusschen Hydria en Spezzia, en na de vernietiging van het Turksch eskader in de baai van Tajesme, wilde hij in de Dardanellen stevenen en, wegens zijne aan de Keizerin verpande belofte, Constantinopel in brand steken; doch de admiraal, Graaf *Orlof*, zond hem het bevel, om zich met de vloot naar Tenedos te begeven. Niettemin drong hij onder het vuur der strandbatterijen met één schip in de zee-engte door, maar leed kort daarna schipbreuk op eene zandbank bij Lemnos. Nu spoedde hij zich naar Petersburg, om tegen *Orlof* eene klacht in te dienen, doch daar hij weinig gehoor vond, keerde hij naar Engeland terug, waar hij in 1775 overleed.

George Elphinstone, visconnt *Keith*, een Britsch admiraal. Hij werd geboren in 1747, trad op 11-jarigen leeftijd in zeedienst, onderscheidde zich in den oorlog tegen Noord-Amerika en voerde in 1793 bevel vóór Tonlon, waar hij het fort Lamalgue verdedigde. In 1795 veroverde hij als schont-bij-nacht de Kaap de Goede Hoop en maakte zich in de Saldanhabaai meester van de Hollandsche vloot onder *Lucas*. Dientengevolge werd hij in 1797 tot pair van Ierland en baron *Keith* benoemd. In 1800 was hij belast met het kommando in de Middellandsche Zee, bombardeerde Genua, bracht als admiraal het leger onder *Abercrombie* naar Egypte en bewees hier belangrijke diensten. In 1804 deed hij eene verkenning langs de kust van Frankrijk, voerde tot 1807 bevel in de Oostzee en tot 1814 in het Kanaal, waar hij het vertrek van *Napoleon* naar St. Helena bespoedigde, werd verheven tot visconnt *Keith* en overleed in 1823.

Mount-Stuart Elphinstone, een Britsch staatsman, geboren in 1778. Hij was een jongere zoon van den Schotschen Lord *Elphinstone*, kwam op 18-jarigen leeftijd als kadet in dienst bij de Oost-Indische Compagnie en werd weldra attaché bij een gezantschap naar een Indisch Hof, waarna hij als admiraal van den lateren Hertog van *Wellington* dezen in den slag van Assye ter zijde stond. Toen men zich na den Vrede van Tilsit met een inval der Russen en Franschen in Indië bedreigd zag, werd *Elphinstone* naar Kaboel gezonden, en hij sloot een tractaat van bondgenootschap met de Afghanen. De voornaamste vrucht van dien tocht was

echter zijn merkwaardig boek: „Account of the kingdom of Cabul (1815; 3de druk, 1842)". In 1816 werd hij resident aan het Hof der Peisjwah, en toen dezen Engeland den oorlog verklaarden, redde hij ter nauwernood zijn leven, waarna hij deel nam aan den slag van Kirkee, die een einde maakte aan het rijk der Mahratten. In 1820 werd hij gouverneur van Bombay en bekleedde die betrekking gedurende zeven jaar op eene loffelijke wijze. Hij zorgde voor den aanleg van straten, voor de stichting van scholen en verbeterde de rechtspleging. Bij zijn vertrek werd hij door de inboorlingen als op de handen gedragen, en te zijner eer verrees het Elphinstone-college te Bombay. In Engeland hield hij zich voorts bezig met het schrijven eener: „History of India (1841, 2 dln; 5de druk 1866)", waardoor hij den naam verwierf van den „Tácitus der Indische geschiedschrijvers". Het stadhouderschap in Indië en te Canada wees hij van de hand, doch hij was altijd bereid om de Regeering met zijn raad bij te staan. Hij overleed op zijn buitenverblijf Hookward-park in Surrey den 20sten November 1859.

Elpis, zie *Asteroïden*.

Elsasser (Friedrich August), een verdienstelijk landschapschilder, werd geboren te Berlijn in 1810, genoot onderwijs aan de teekenacadémie aldaar en begaf zich in 1832 naar Italië. Meestentijds vertoefde hij te Rome, waar hij zich tevens toelegde op de muziek en op de nieuwe talen. Met levensgevaar en groote moeite volbracht hij een tocht door Calabrië, maar deed er ook de beginselen op eener borstkwaal, die hem weldra ten grave sleepte. Niettemin leverde hij eene reeks van prachtige doeken, die hem grooten roem bezorgden. Met zeldzame trouw wist hij het karakter van het zuiden, den rijken plantengroei, den helderen hemel, de bekoorlijke vérgezichten weder te geven en in een dichterlijk waas te hullen. Voorts roemt men onder de voortbrengselen van zijn penseel een gezicht op Palermo, het binnenste van een kloostergang aldaar, het Campo Santo te Pisa bij maanlicht, de Sirenengrot te Tivoli, — voorts de St. Pieterskerk (van binnen gezien), het Keizerlijk Paleis te Rome en den schouwburg te Taormina. Vruchteloos zocht hij herstelling in eene reis naar de Duitsche baden in 1842. Hij werd lid der Académie te Berlijn en ontving een jaargeld van den Koning van Pruisen, waarna hij den 1sten September 1845 te Rome overleed, een groot aantal onvoltooide stukken en schetsen achterlatende. — Ook zijn broeder *Julius Elsasser*, geboren te Berlijn in 1815 en overleden te Rome in 1859, heeft als schilder van Italiaansche landschappen grooten roem verworven.

Elsfleth is de naam van een Oldenburgsch ambt, dat op $2^{3}/_{4}$ □ geogr. mijl ruim 8000 inwoners telt. Zijne evenzoo genoemde hoofdstad ligt op den linker oever van de Weser en aan den mond der Hunte. Schoon zij slechts 2300 zielen heeft, is er veel handel en scheepvaart. Ook vindt men er eene zeevaart- en eene hoogere burgerschool, — voorts scheepstimmerwerven, eene bierbrouwerij enz. De voormalige Elsflether tol is in 1823 opgeheven. De haven is er voor groote en zwaarbeladene schepen niet diep genoeg, zoodat zij bij Brake moeten lichten.

Elsholtz (Franz von), een bekend lijfspeldichter, geboren te Berlijn den 1sten October 1791, was van vaderszijde van Hollandschen en van moederszijde van Franschen oorsprong. Hij ontving zijne opleiding te Berlijn, nam als officier deel aan den veldtocht van 1813 en werd daarna secretaris te Keulen. Hier schreef hij: „Wanderungen durch Köln und dessen Umgegend, in einer Reihe von Briefen an Sophie (1829)" en daarna: „Der neue Achilles, historische Skizze aus dem Befreiungskampfe der Griechen." Hij deed vervolgens reizen naar Engeland, Nederland en door Duitschland en in 1823 naar Italië, vanwaar hij in 1825 terugkeerde. Intusschen had zijn dramatisch stuk: „Komm her!" zich een weg gebaand naar alle schouwburgen van Duitschland, weshalve hij belast werd met de leiding van den Hofschouwburg te Gotha, waarvoor hij evenwel later uit eigen beweging bedankte. Over een blijspel: „Die Hofdame" hield hij twee jaar lang briefwisseling met *Göthe*. Op eene eerste uitgave zijner: „Schauspiele (1830)" volgde weldra eene zeer vermeerderde tweede (1835, 2 dln) en eene derde (1854, 3 din). Daarenboven schreef hij: „Ansichten und Umrisse aus der Reisemappe zweier Freunde (1830, 2 dln)", benevens de comische opera's: „Der Doppelprocesz" en „Tony der Schlitz". Van zijne hand zijn ook: „Politische Novellen (1838)". Geruimen tijd was hij voor Saksen-Coburg-Gotha legatieraad aan het Hof te München, doch in 1851 nam hij zijn ontslag en begaf zich naar zijn landgoed aan de Starnbergersee. Ter gelegenheid van het halve eeuwfeest van den slag bij Leipzig gaf hij: „Veteranenlieder (1865)" in het licht. Hij overleed te München den 22sten Januari 1872.

Elsholtzia is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Lipbloemigen* (Labiatae). Het onderscheidt zich door een 5-tandigen, met dekbladen voorzienen kelk en door eene gewimperde bloemkroon met eene onverdeelde onder- en eene 4-spletige bovenlip en met afstaande meeldraden. Van de soorten noemen wij *E. cristata W.*, een zomergewas, dat in Siberië, Taurië enz. groeit en aan den stengel ter hoogte van nagenoeg 5 Ned. palm eironde, getande bladeren en witte bloemen draagt, welke laatste zich door haren rozengeur onderscheiden.

Elsner (Johann Gottfried), een verdienstelijk Duitsch landhuishoudkundige, werd geboren te Gottesberg in Silezië den 14den Januari 1784, studeerde in de godgeleerdheid, werd huisonderwijzer en legde zich vervolgens toe op den landbouw. Hiertoe volbracht hij onderscheidene reizen, pachtte in 1822 de stadslanderijen van Münsterberg en bevorderde met den meesten ijver de teelt van merinoschapen in Beieren, Bohemen, Oostenrijk en Siebenbürgen. Hij overleed te Waldenburg den 5den Juni 1869. Van zijne geschriften noemen wij: „Meine Erfahrungen in der höhern Schafzucht (1827; 2de druk, 1835)", — „Schäferkatechismus (1830; 2de druk, 1841)", — „Die Deutsche Landwirthschaft nach ihrem jetzigen Stande dargestellt (1830—1832, 2 dln)", — „Handbuch der veredelten Schafzucht (1832)", — „Das Edelschaf in allen seinen

Beziehungen (1840)", — „Die rationelle Schafzucht (1848)", — „Die verschiedenen Phasen der deutschen Merinozucht (1857)", — „Die vaterlandische Schafzucht (2de druk, 1859)", — „Die Fortschritte der deutschen Landwirtschaft vom letzten Jahrzehnt des vorigen Jahrhunderts bis auf unsere Zeit (1866)", — en „Erlebnisse und Erfahrungen eines alten Landwirths (1865, 2 dln)".

Elsnerus (Gijsbertus Matthias), een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren te Goch den 1sten April 1698, was achtereenvolgens predikant te Heumen en Malden, te Beek en Ubbergen (later met Groesbeek), te Zalt-Bommel en te Utrecht. Hier werd hij in 1739 tot doctor in de godgeleerdheid en tot buitengewoon hoogleeraar benoemd. Hij overleed te Jutphaas den 7den Juli 1775. Tot zijne geschriften behooren: „Paulus brief aan de Romeinen geopend, ontleed, verklaard en tot zijn oogmerk toegepast (1763—1771, 4 dln)", — en „Memorie wegens de Hernhutters en hunne leer enz. (1752)".

Elster (De) is de naam van 2 rivieren in Duitschland. De *Zwarte Elster* ontspringt bij den Sibyllenstein bij Elstra in de Saksische Oberlausitz en begeeft zich kort daarna op Pruisisch grondgebied, waar zij de Röder en de Pulsnitz opneemt en bij Würdenhain zich uitstort in de Elbe. Zij is 24 geogr. mijl lang en niet bevaarbaar. — De *Witte Elster* heeft haren oorsprong in Bohemen, bezoekt het Saksische Voigtland, waar zij de Floizbach (Groote Elster) opneemt en kronkelt daarna in noordelijke richting langs Oelsnitz, Plauen, Greiz, Gera, Zeitz en Pegau naar Leipzig. Nabij laatstgenoemde stad wendt de Elster zich plotselijk westwaarts en verdeelt zich in 2 hoofdarmen, de Luppe en de eigenlijke Elster, die nagenoeg evenwijdig verder loopen, door vele zijtakken verbonden zijn en zich tusschen Halle en Merseburg in de Saale ontlasten. Op den linker oever ontvangt zij de Weida met de Anma, — op den rechter de Gölzsch, de Schnander en de Pleisze. Zij heeft eene lengte van 26 geogr. mijl, en een gedeelte der rivier — van Leipzig naar Plagwitz — is door den aanleg van een kanaal bevaarbaar gemaakt. — Aan deze rivier en niet ver van de Boheemsche grenzen ligt de badplaats *Elster*, die wegens haren bevalligen omtrek en hare wél-ingerichte hôtels door vele badgasten bezocht wordt. Hun aantal bedroeg in 1882 meer dan 5000.

Elszler (Fanny), eene uitstekende balletdanseres, werd geboren te Weenen den 23sten Juni 1810. Met hare oudere zuster *Thérèse* ontving zij aanvankelijk onderwijs in de danskunst van *Horschelt* bij een kinderballet, — later van *Aumer* en danste reeds in 1817 op het tooneel. In 1825 begaf zij zich met hare moeder en zuster naar Napels, waar zij met deze zich in de hoogere danskunst oefende onder de leiding van *Gioja*, en toen de beide zusters in 1830 te Berlijn optraden, kenden de toejuichingen geene grenzen. De geestige *Rahel* zwaaide *Fanny* buitengewonen lof toe en de mare van haren roem vloog haar vooruit naar Italië, Amerika, Engeland en Petersburg, terwijl zij tevens door hare schoonheid en beminnelijkheid alle harten veroverde. Te Parijs vroeg *Veron* in 1834 haar ten huwelijk, en *Jules Janin* verhief haar in dagbladartikelen tot in de wolken, terwijl een jeugdige Pool haar in zijne: „Lettres à une artiste (1841)" met een aureool der heiligen versierde. In 1840 deed zij eene reis naar Amerika en naar Havana, waar zij gedurende 2 jaar de hoogste geestdrift wekte. Na hare terugkomst in Europa trad zij op in Engeland, Ierland, België en Duitschland, en spoedde zich vervolgens naar Italië, waar zij te Milaan, Turijn, Rome, Venetië, Bologna en Florence nieuwe lauweren oogstte. Ook te Petersburg en te Moskou, waar zij in 1848 danste, werd zij met geschenken overladen. Daarna keerde zij terug naar Dnitschland, trad den 21sten Juni 1851 nog eenmaal op te Weenen en nam daarmede afscheid van het tooneel. Aanvankelijk vestigde zij zich te Hamburg, doch in 1854 vertrok zij weder naar Weenen. Hare bewegingen als danseres waren edel, eenvoudig en vol uitdrukking en onderscheidden zich tevens door eene voorbeeldelooze gemakkelijkheid en bevalligheid. — Ook hare zuster *Thérèse* ontwikkelde in den dans eene ongemeene kracht, stoutheid en kunstvaardigheid en trad den 20sten April 1850 in het huwelijk met Prins *Adalbert van Pruisen*. De Koning van Pruisen verhief haar tot vrijvrouwe *von Barnim*. In 1873 werd zij weduwe en overleed te Meran den 19den November 1878.

Elten, een vlek in de Pruisische Rijnprovincie, niet ver van de Nederlandsche grenzen, telt 2343 inwoners (1880) en onderscheidene fabrieken. Merkwaardig is de nabijgelegen Eltenberg, waar men vele Romeinsche oudheden gevonden heeft.

Elton (James F.), een Engelsch reiziger in Afrika en geboren den 3den Augustus 1840, trad in 1857 in dienst bij het Indische leger, nam deel aan den veldtocht der Engelschen in China en aan dien der Franschen in Mexico en bezocht in 1868—1871 de Transvaal en Natal. Hij maakte zich bekend door zijn onderzoek van den benedenloop der Limpopo (1870), werd in 1873 vice-consul in Zanzibar, in 1875 consul in Mozambique en bezocht er de kust om den slavenhandel tegen te gaan. In Juli 1877 reisde hij naar het Njassameer en ondernam van het noordelijk niteinde van dien waterplas met *Cotterill* een zeer merkwaardigen tocht over het hooge Kindigebergte. De vermoeienis was echter te groot voor zijn lichaam, en hij overleed den 13den December 1877 bij Oesecha in Oegogo. Zijn dagboek werd in 1879 door *Cotterill* uitgegeven onder den titel: „Travels and researches among the lakes and mountains of Eastern and Central Africa".

Eltville is de naam van een ambt in het Nassansche en telt op 2 □ geogr. mijl omstreeks 13000 inwoners. De evenzoo genoemde hoofdplaats ligt aan de Rijn en aan den spoorweg en heeft slechts ongeveer 3000 zielen (1880). Er zijn fraaie wijngaarden en sierlijk aangelegde buitenverblijven. Aldaar vestigde zich *Gutenberg*, nadat hij zich ten tweeden male uit Mainz verwijderd had, en stichtte er eene boekdrukkerij, welke van 1467 tot 1469 eenige zeer zeldzame werken heeft opgeleverd.

Elvas is eene stad en vesting in het district

Evora der Portugeesche provincie Alemtejo. Zij ligt niet ver van de Spaansche grenzen, op een heuvel der Toledoketen, aan eene zijrivier der Cayo, 5 uren gaans van Badajoz en telt omstreeks 11000 zielen. Men vindt er eene fraaie hoofdkerk, 7 kloosters, een schonwbnrg en eenige inrichtingen van weldadigheid, benevens eene ond-Romeinsche waterleiding, Osarcos de Amoreiro genaamd. Er wordt smokkelhandel gedreven op groote schaal. Haar vruchtbare omtrek levert veel olijvenolie, wijn, ooft en groenten. Eindelijk is zij de grootste en sterkste vesting van Portugal en wordt door 7 bastions met buitenwerken en door de beide forten Sta Lucia en Nostra Senhora da Graça verdedigd.

Elven (Tétar van). Onder dezen naam vermelden wij:

Henri Louis Tétar van Elven, geboren te Rotterdam den 11den Juli 1782. Nadat hij zijne opleiding genoten had te Weert en later te Amsterdam, werd hij geplaatst bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken en legde zich met grooten ijver toe op de stenographie of snelschrijfkunst, zoodat hij weldra belast werd met de opleiding van Nederlandsche stenographen. Hem komt de eer toe, dat hij die kunst in ons Vaderland ingevoerd en tot een hoogen trap van volkomenheid gebracht heeft. Hij ontving daarvoor echter weinig blijken van erkentelijkheid, want na de organisatie van het stenographisch bureau werd hij op wachtgeld geplaatst. Hij overleed te 's Gravenhage den 13den Mei 1856. Ook als dichter en letterkundige maakte hij zich bekend door: „De Godsdienst in drie zangen (1846)", — „Een blik in het leven van Koning Willem II (1849)", — en „De geleerde vrouw, naar Molière (1850)".

Joannes Baptist Tétar van Elven, een verdienstelijk Nederlandsch kunstschilder en graveur. Hij werd geboren den 11den Februari 1810, ontving zijne opleiding aan de Académiën van Schoone Kunsten te Antwerpen en te Brussel, behaalde bij beide meer dan éene medaille en werd in 1833 door de Huishondelijke Maatschappij te Haarlem met goud bekroond voor een door hem ingezonden op staal gegraveerd portret van Prins *Willem van Oranje*, later Koning *Willem II*, zijnde deze gravure eene eerste proeve van dien aard hier te Lande. In het volgende jaar zag hij zich benoemd tot eersten directeur van het Teekeninstituut der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen te Amsterdam en in 1836 tot lid van de Koninklijke Académie van Beeldende Kunsten aldaar. In 1865 werd hij ridder der Christusorde van Portugal en in 1872 kommandeur der orde van Isabella van Spanje.

Deze kunstenaar heeft veel gereisd in Frankrijk, Duitschland, Italië, Engeland, België en Zwitserland, en hij bleef daarbij niet in gebreke, zijn schetsboek ruim te voorzien van stof voor nitmnntende kunstgewrochten. Van deze noemen wij: „De St. Bavo te Gent", thans in het paleis van den Koning van België, — „Eene kerk te Napels", in het bezit van wijlen *Sophia*, Koningin der Nederlanden, — „Eene kerk te Florence", — „De St. Gudule te Brussel", — „De St. Janskerk te 's Hertogenbosch", enz., — voorts de portretten van *Pius IX* en van *Willem III*, koning der Nederlanden, — een „Christus aan het kruis", thans in Engeland, — „De Académie te Utrecht", — en „De Tentoonstelling te Amsterdam". Als graveur leverde hij in verschillende boekwerken 200 staalgravnres, die getuigenis geven van het talent en den ijver van dezen kunstenaar.

Paul Constantin Dominique Tétar van Elven, een Nederlandsch kunstenaar. Deze, een broeder van den voorgaande, werd geboren den 13den September 1823, ontving van zijn broeder het eerste onderwijs in het teekenen en graveeren en zette zijne studie voort aan de Académie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. Hier oefende hij zich in het graveeren onder de leiding van *Taurel*, maar vertrok in 1841 met zijne onders naar 's Hage, waar hij élève-graveur werd bij de Maatschappij van Schoone Kunsten, waar hem het onderricht ten deel viel van *Johannes de Mare*. Onder de leiding van dezen vervaardigde hij eene gravure naar eene schilderij van *Wille*, (La bonne femme de Normandië), waarvan slecht 20 proeven getrokken zijn. Toen zijn leermeester naar Parijs vertrok, besloot *van Elven*, op diens raad, zich op de schilderkunst toe te leggen. Hij volgde de lessen der Académie onder het bestunr van *I. E. I. van den Berg* en behaalde in al de vakken — het teekenen naar 't antiek en naar het levend modèl, het schilderen, compositie, anatomie en perspectief — de eerste medailles. In 1846 en 1854 werden zijne historische schilderijen door de Maatschappij „Felix Meritis" bekroond. Tevens bleef onze kunstenaar zich bij voortdnring op het historieschilderen toeleggen, terwijl hij zich door reizen naar Antwerpen, Parijs en door Duitschland daarvoor meer en meer zocht te ontwikkelen. In 1854 zag hij zich benoemd tot leeraar in het handteekenen aan de Koninklijke Académie tot opleiding van ingenieurs, en toen die inrichting ontbonden werd, ontving hij een eervol ontslag met eene dergelijke aanstelling aan de Polytechnische school te Delft.

In 1855 werd *Tétar van Elven* benoemd tot lid der Koninklijke Académie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. Trouwens onderscheidene historische schilderijen — ook met levensgroote figuren, — voorts vele genrestukken en portretten, van welke sommige zelfs door Europeesche Vorsten zijn aangekocht, werden door hem vervaardigd.

Elvenich (Peter Joseph), een verdienstelijk godgeleerde der R. Katholieke Kerk en een verdediger der leer van *Hermes*, werd geboren den 29sten Jannari 1796 te Embken in het Pruisisch district Aken, studeerde te Münster en te Bonn in de godgeleerdheid en wijsbegeerte, werd in 1821 leeraar aan het gymnasium te Coblenz, vestigde zich in 1823 als privaatdocent te Bonn, werd in 1826 buitengewoon hoogleeraar in de wijsbegeerte, zag zich in 1829 als gewoon hoogleeraar naar Breslan beroepen, en belaste er zich in 1831 tevens met de directie van het gymnasinm. Reeds in zijne: „Moralphilosophie (1830 en 1833, 2 din)" was hij als een aanhanger van *Hermes* opgetreden, en toen in 1835 en 1836 in Pauselijke decreten het verwerpingsoordeel nitgesproken werd over de „Einleitung" en de „Christkatholische Dogmatik" van dien ge-

leerde, zocht *Elvenich* in zijne: „Acta Hermesiana (1836; 2de druk 1837)" aan te toonen, dat gemeld oordeel enkel op een misverstand berustte. Zelfs deed hij in 1837 met den hoogleeraar *Braun* eene reis naar Rome, om eene revisie dier decreten te verkrijgen. Aldaar bewerkten zij de: „Meletemata theologica" en de „Acta Romana", doch de Pauselijke censor weigerde het verlof tot de uitgave. Onverrichter zake keerden zij terug en gaven in de „Acta Romana (1828)" een verslag van hunne vruchteloozo onderhandelingen. In 1838 werd *Elvenich* tevens benoemd tot bibliothecaris der Koninklijke boekerij aan de universiteit. Van zijne latere geschriften vermelden wij: „Aktenstücke zur geheimen Geschichte des Hermesianismus (1845)", — „Das Hermesianismus und Johannes Perron, sein römischer Gegner (1844, 1ste dl)" — en „Pius IX, die Hermesianer und der Erzbisschof von Geissel (1848)". Voorts schreef hij: Drei gegen Einen (1862)", — „Beiträge aus der Provinz (1862)", — „Die Wesenheit des Geistes (1857)", — „Die Beweise für das Dasein Gottes nach Cartesius (1868)", — „Der unfehlbare Pabst", — en „Der Pabst und die Wissenschaft (1875)".

Elvervelt (Hendrik van), heelmeester te Amsterdam, overleed aldaar den 7den Juli 1781. Hij wijdde zich hoofdzakelijk aan de dramatische dichtkunst, inzonderheid aan het kluchtspel. Hij vertaalde tooneelstukken uit het Fransch van *de la Font*, *Destouches*, *Regnard* enz., — uit het Deensch van *Holberg*, en uit het Duitsch van *Engel*, en leverde voorts een aantal oorspronkelijke blijspelen, zooals: „Arlequin Tamerlan (1737)", — „De gewaande Heidin of de bedrogen gelukzoeker (1746)", — „De mislukte onderneming (1747)", — „Joris en Treintje (1768)", — „Het eiland van verwarring (1765)", — „De vermakelijke tweegevechten (1767)", — „De verstandzoekster (1758)", — „Krispyn-vrijmetselaar (1772)", — „Eenige kamerspelen", enz.

Elwart (Antoine Elie), een Fransch componist en schrijver over muziek, geboren te Parijs den 18den November 1808, was koorknaap in de kerk van St. Eustache en wekte door zijne stem de opmerkzaamheid van *Reicha*, die hem door madame *de St. Ursule* in de harmonieleer deed onderwijzen. Later bezocht hij het Conservatoire, waar hij onderscheidene prijzen verwierf en onder deze in 1834 den grooten prijs, die hem vcroorloofde naar Italië te reizen. Na zijn terugkeer werd hij professor aan het Conservatoire. Hij schreef onderscheidene werken voor onderwijs, zooals: „Solfège enfantin (met *Damoua* en *Burnet*, 1831)", — de opera's: „Les Catalans (1849)", — „Les trois Jérusalem", — „La visière" enz. en onderscheidene muziekstukken van verschillenden aard. Als dichter leverde hij: „L'Harmonie musicale (1853)". Eindelijk vermelden wij van hem: „Traité de contrepoint et de fugue (1840)", — „Théorie musicale (1853)", — „Histoire de la société des concerts du conservatoire impérial de musique (1860; 2de druk, 1863)", — „Histoire des concerts populaires de musique classique (1864)", — en „Petit traité d'instrumentation (1864)".

Elymus *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de groote familie der *Grassen* (Gramineae). Het omvat overblijvende grassen met stijve halmen, die eene tweerijige of rolronde aar met meestal 2-bloemige aartjes dragen. De kafblaadjes, 2 in getal, zijn nagenoeg gelijk, doch somtijds afwezig. Het onderste kleppje is gaaf en borsteldragend, — het bovenste bijna 2-spletig getand. De honigschubben zijn eirond, gaaf en behaard, — het vruchtbeginsel is gebaard, de stempel gevederd en de vrucht gesleufd. In Midden-Europa — ook in ons Vaderland — groeit de *gemeene zandhaver* (E. arenarius *L.*) met eene rechtstandige aar, 3-bloemige, zachtharige bloempakjes en opgerolde stijve bladeren. Deze plant is het gewone bekleedsel onzer dninen en draagt er door hare sterk-verspreide wortelstokken veel toe bij om deze tegen verstuiving te beveiligen, terwijl van de bladeren fijne matten worden vervaardigd. Van dit gewas verschilt de *geknikte zandhaver* (E. genicnlatus *L.*) slechts weinig, behalve door de hangende aar. De *Europeesche zandhaver* (E. europaeus *L.*) heeft eene rechtstandige aar, 4-vondige bloempakjes, lijn-elsvormige, genaalde kafblaadjes en vlakke, onbehaarde bladeren.

Elysée (Het), voorheen het *Elysée-Bourbon*, is een oudadelijk kasteel te Parijs en verheft zich tusschen den faubourg St. Honoré en de Champs Elysées. Het werd in 1718 door den architect *Molet* voor den Graaf *d'Evreux* gebouwd en achtereenvolgens bewoond door de Markiezin *de Pompadour*, den geldman *Beaujon* de laatste Hertogin *de Bourbon* en *Murat*. In 1816 hield de Hertog *de Berri* er zijn verblijf, en zijn zoon, de Graaf *van Chambord*, had het van 1820 tot 1830 in eigendom. Daarna verviel het aan den Staat en was in 1848 tot 1852 de woning van *Lodewijk Napoleon*, den voorzitter der Republiek. Dat kasteel grenst met zijne sierlijke tninen aan de

Champs Elysées, een wandelbosch, dat door *Maria de' Medici* ten tijde van *Lodewijk XV* werd aangelegd, waarna het steeds eene druk bezochte uitspanningsplaats der Parijzenaars bleef. Aan de éene zijde grenst het aan de Seine en aan de wijk du Chaillot, en aan de andere aan de voorsteden St. Honoré en Le Poule. Midden door dien aanleg loopt een breede, eerst dalende, dan weder rijzende weg van de Place de la Concorde (achter de Tuilerieën) naar den Arc de l'Etoile, en verder naar het Bois de Boulogne, naar Neuilly enz. Langs dien weg vindt men schouwburgen, dansiokalen, het Palais de l'industrie en talrijke andere gelegenheden, om zich op allerlei wijzen te vermaken. Prachtig is ook het gezicht langs dien weg des avonds, wanneer de schier eindelooze rijen gaslantarens er eene zee van licht verspreiden.

Elysium of *Elysion* is bij *Homérus* een prachtig en rijk gezegend oord aan den westelijken zoom der Aarde, niet ver van den Oceaan, werwaarts de dapperste helden, zonder de bitterheid des doods te verduren, verplaatst werden, om er een genotvol leven te leiden.

Elz (De), eene rivier in Baden, ontspringt in het Schwarzwald, ten zuiden van Rohrhardtsberg, nabij de bron van de Brege, stroomt eerst noordwaarts door een eng dal, het Oberprechthal, dan znidwestwaarts, totdat zij het gebergte verlaat en eindelijk noordwestwaarts in de vlakte tot aan haren mond tusschen

ELZAS-LOTHARINGEN EN BEIERSCHE PALTS.

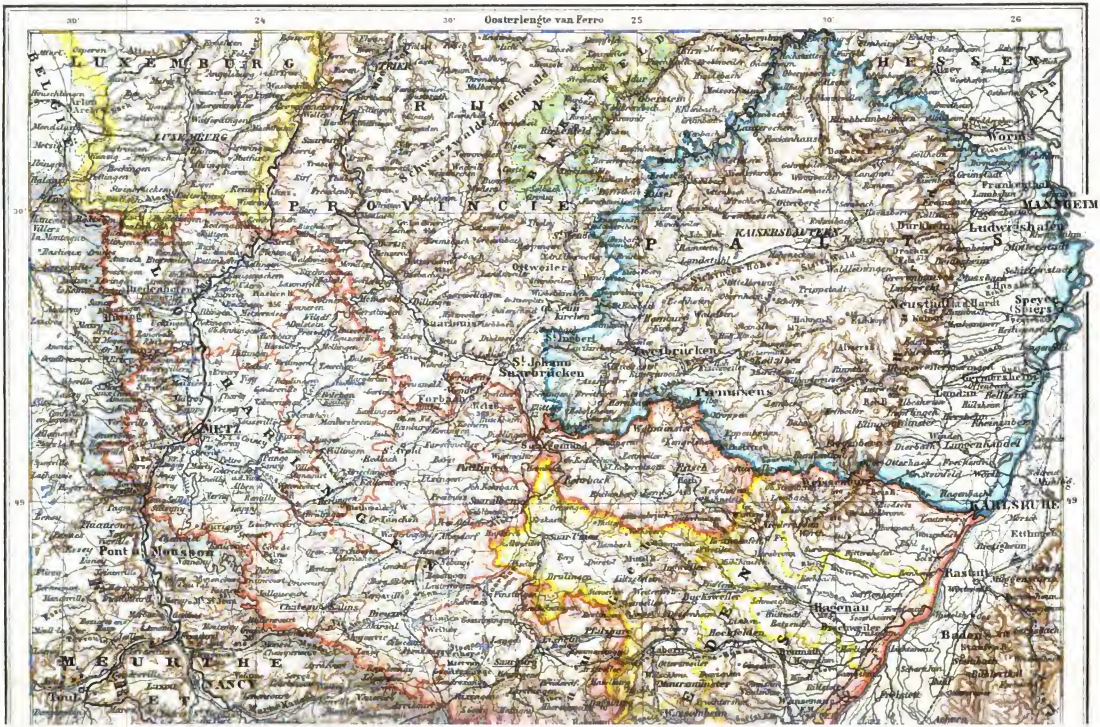

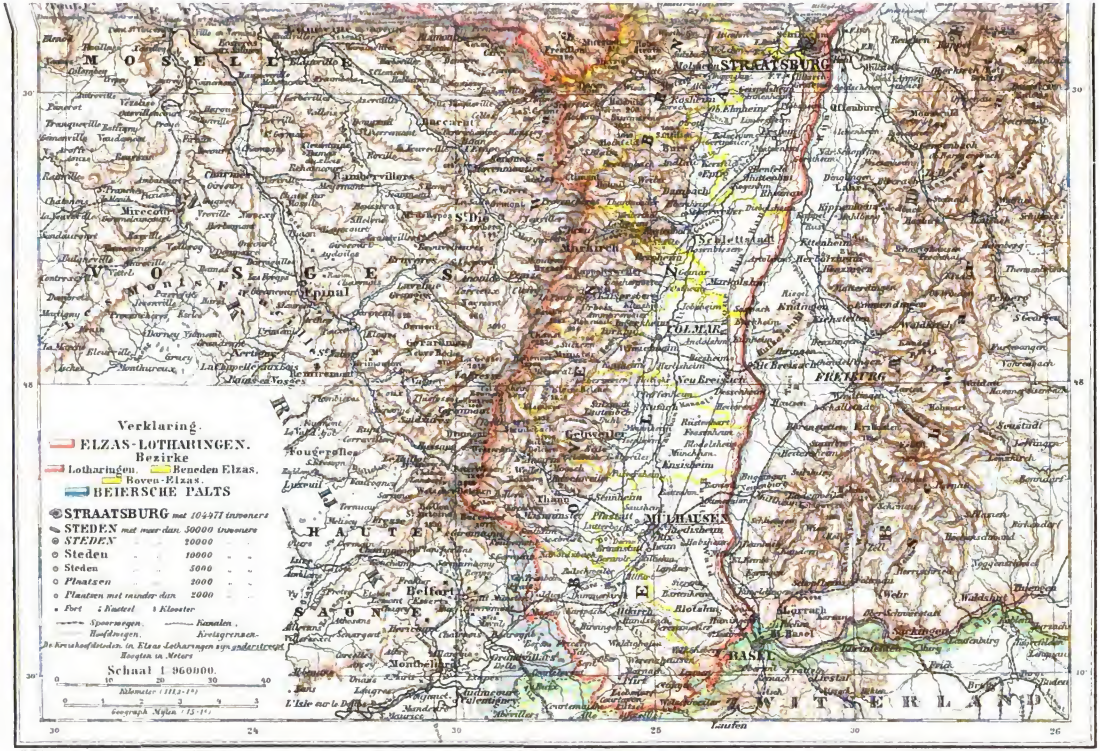

Geïllustreerde Encyclopaedie, 2de druk. Maatschappij Elsevier Rotterdam. Bij het artikel Elzas-Lotharingen

Kappel en Wiltenweier. Zij heeft eene lengte van 90 Ned. mijl en versterkt hare wateren met die van de Wilde Gntach, de Glotter en de Dreisam. Tot het verhoeden van overstroomingen in de vlakte dient het Leopoldskanaal, dat bij Riegel de Elz verlaat en bij Oberhansen zich nitstort in de Rijn.

Elzas (De), in het Fransch *Alsace* en in het Latijn *Alsatia*, is eene schoone en vruchtbare landstreek. Het bestond 15 jaar geleden (1870) uit de Fransche departementen Haut- en Bas-Rhin en telde op 157 □ geogr. mijl ruim 1 millioen inwoners. Het was ten westen door de Vogézen van Lotharingen, ten noorden door de Lauter van Rijn-Beieren, ten oosten door de Rijn van Baden gescheiden, en grensde ten zuiden aan Fransch en Zwitzersch Bonrgondië.

Dit land was ten tijde van *Caesar* bewoond door de Ranraci, Tribocci en Nemetes. Later maakten de Alemannen zich van dat gewest meester, doch reeds in 495 na Chr. moesten zij voor de Franschen het onderspit delven. De Elzas werd nu een hertogdom van Anstrasië, in 2 districten verdeeld, van welke het éene kerkelijk onder Basel en het andere onder Straatsbnrg behoorde. Na het verdrag van Verdun vormde de Elzas een bestanddeel van het Rijk van *Lotharius*, doch *Lotharius II* schonk het als een zelfstandig hertogdom aan zijn onechten zoon *Hugo*, terwijl er na dezen weder Graven regeerden. Het werd tot Alemannië gerekend, en onderscheidene grafelijke Hnizen voerden er heerschappij. In 1632 kwam het in de macht van Frankrijk, en bij den Münsterschen Vrede (1648) werd het dan ook tegen eene schadeloosstelling van 3 millioen francs grootendeels aan dat Rijk afgestaan. Wat echter nog Dnitsch was gebleven, viel in 1681 met Straatsbnrg aan Frankrijk ten deel. Eén en ander werd bij den Vrede van Rijswijk (1697) gewettigd.

Klaagden de Duitschers na dien tijd zonder ophonden over het verlies van dat echt-Duitsch gewest, hetwelk ook de Duitsche Rijn gedeeltelijk in handen bracht van den nabuur, — wij weten, dat het na den jongsten Dnitsch-Franschen oorlog met een gedeelte van Lotharingen onder den naam van *Elzas-Lotharingen* (zie de bijgevoegde kaart) weder aan Duitschland is toegevoegd. Het is thans een Duitsch Rijksland. Reeds den 14den Angustus 1870 werd door Koning *Wilhelm* een gonvernement Elzas gesticht, bestaande uit de departementen Hant- en Bas-Rhin, de arrondissementen Saarbrück en Saarburg van het Menrthedepartement en de arrondissementen Saargemünd, Metz en Diedenhofen van het Moeseldepartement, waarbij later het canton Schirmeck en een gedeelte van het canton Saale van het departement les Vosges gevoegd werden. De vredespreliminairen van Versailles (26 Februari 1871) en de Vrede van Frankfort (20 Mei 1871) hebben de grenzen van dat gebied eenigszins gewijzigd. Aan Frankrijk werd namelijk het volgende teruggegeven: In het departement Hant-Rhin: het arrondissement Belfort, de cantons Belfort, Delle, Giromagny en 21 gemeenten van het canton Fontaine (waar 8 gemeenten aan Duitschland verbleven), alsmede 3 gemeenten van het canton Altkirch, en 4 van het canton Maasmünster — in het Meurthedepartement: van het canton Saarbnrg 8 gemeenten, van het canton Vic 9 gemeenten en van het canton Salzburg 3 gemeenten, — van het Moeseldepartement: van het canton Gorze 11 gemeenten. Daarentegen zijn aan Duitschland toegevoegd: van het arrondissement Briey 7 gemeenten en eindelijk nog 12 gemeenten van de cantons Audun en Longwy. Ten slotte werden nog 3 gemeenten en een gedeelte eener derde aan Frankrijk ternggegeven. Het geheele Rijksland heeft eene oppervlakte van ruim 260 □ geogr. mijl met 1 566 670 inwoners (1880). Het is verdeeld in de drie districten Boven-Elzas, Beneden-Elzas en Lotharingen. Als stadhonder staat er de baron *von Manteuffel*, veldmaarschalk en adjudant-generaal, aan het hoofd der zaken. De constintie van het Duitsche Rijk is er geldend verklaard op den 1sten Januari 1874. Het aantal leden van den Duitschen Rijksdag bedraagt er 15, en volgens de wet van 4 Juli 1879 wordt de stadhonder er gesteund door een ministerie met een secretaris van Staat aan het hoofd. Inkomsten en uitgaven van 1884—1885 zijn er geraamd op bijna 39½ millioen mark. De staatsschnld bedraagt er ongeveer 24½ millioen francs, vermeerderd met nitgegeven papier, waarvan de jaarrente (3%) bijna 147 000 mark bedraagt.

De bodem is er zeer verschillend. Ongeveer 60 □ geogr. mijl behooren er tot het laagland, 45 tot de bergstreek, en het overige tot het gebied der hoogvlakten en heuvelen. In het zniden van den Opper-Elzas vindt men de noordelijke nitloopers van het Juragebergte met de vormingen van dien naam. Hnnne gemiddelde hoogte bedraagt echter slechts 760 Ned. el. Het oostelijk gedeelte des lands behoort tot de vlakte van de Rijn, welke zich van Basel uitstrekt tot Frankfort, Mainz en Bingen. Is de naaste zoom der rivier met weiden en wonden bedekt, de hieropvolgende onderscheidt zich door eene ongemeene vruchtbaarheid, is veilig tegen overstroomingen en wordt door beken en rivieren mild besproeid. In het noordelijk gedeelte van den Elzas vindt men veel bosch. Het Juragebergte is gescheiden door den pas van Belfort, waar tevens een kanaal de Rijn in verbinding brengt met de Rhône. Het Vogézengebergte is er de natuurlijke grens tusschen Duitschland en Frankrijk; het bestaat nit graniet en gneis, alsmede uit roodliggend, Vogézenzandsteen en vervormde gesteenten. Het is veelal met bosch begroeid, doch de graanbonw gaat er tot eene hoogte van 900 Ned. el. Op de hoogste gedeelten verheffen zich naaldboomen, op de lagere benken-, eiken- en kastanjeboomen. De merkwaardigste toppen zijn de Sudel (920 Ned. el), de Bärenkopf (1077 Ned. el), de Elzasser Belchen (1244 Ned. el), de Kratzen (1249 Ned. el), de Neuwaldkopf (1234 Ned. el), de Rothenbach (1319 Ned. el), de Lenzwasen (1303 Ned. el), de Bonhomme (1086 Ned. el) en de Roszberg (1196 Ned. el). De hoogste toppen liggen echter niet, gelijk de genoemde, op de grenzen, maar op een zijtak; hier vindt men den Wissort (1318 Ned. el). den Sulzer Belchen (1432 Ned. el) en den Hundskopf (1363 Ned. el).

De dalen van het Vogézengebergte zijn diepe kloven tusschen de met bosch bewassen

hoogten, mild besproeid, met vruchtbare weilanden bedekt en sterk bevolkt, vooral op die plaatsen, waar zij zich met de vlakten van de Rijn vereenigen. Bij den bergpas van Zabern, waar een kanaal en een spoorweg door grootsche tunnels — die van Hommartingen is 2678 Ned. el lang — de gemeenschap onderhouden, is de eindpaal van het Vogézengebergte. Nu ontmoet men eene triasvorming, hier en daar bedekt met lagen van Jurakalk, doch deze laatste vertoonen zich eerst volkomen in de nabijheid van Metz zonder eene aanmerkelijke hoogte te bereiken. Verder noordoostwaarts draagt het land den naam van de Hardt, en ook hier zijn de hoogste toppen niet veel hooger dan 500 Ned. el. In golvende vlakten strekt voorts het hoogland van Lotharingen zich uit naar het westen. Hier is de grond schraal, en vele dalen bestaan er uit moerassen en veengronden, doch het dal van de Moesel bezit een zeer vruchtbaren slibgrond.

Tot de rivieren behoort er de Rijn, die over een afstand van 26 geogr. mijl de grenzen van Baden vormt. Hare bedding is er van 300 tot 2000 Ned. el breed en door het wegsnijden van kronkelingen is zij reeds 3 geog. mijl korter gemaakt De steden en dorpen liggen er op eenigen afstand van den sterk begroeiden oever, die met allerlei wild bevolkt is. Tot de zijrivieren behooren er de Birs, de Biesig, de Ischert, de Ill, de Moder, de Saner en de Lanter. De belangrijkste rivier van den Elzas is de Ill (Alsa), die in het Juragebergte aan de grenzen van Zwitserland ontspringt en gedurende een loop van 27½ mijl niet minder dan 60 fabrieken in beweging brengt. Van Ladhof bij Kolmar af is zij bevaarbaar. Tot hare zijrivieren behooren de Doller, de Thur, de Lauch, de Fecht, de Giessen, de Andlan, de Ehn, de Breusch en de Mosig. Tot het stroomgebied van de Rijn behooren er voorts de Moesel met de Saar. Laatstgenoemde ontspringt in het noordelijk gedeelte der Vogézen als de Witte Saar, vereenigt zich in Hermelingen met de Roode Saar en bereikt na een loop van 15⅓ geogr. mijl de Pruisische Rijnprovincie, waarna zij nog een afstand van 16⅙ geogr. mijl doorloopen moet, om de Moesel te bereiken. In Lotharingen is zij geschikt voor vlotten, en eerst bij Saargemünd wordt zij bevaarbaar. Van de Moesel, die langs Metz vloeit, behooren ongeveer 11 geogr. mijl aan Duitsch Lotharingen. Men heeft er kanalen tot eene gezamenlijke lengte van niet minder dan 54 geogr. mijl. Hiertoe behooren: het Rhône-Rijn-kanaal (Canal de l'Est), in zijn geheel 43 geogr. mijl lang, van welke 17½ tot den Dnitschen Elzas behooren; het bereikt de Rijn bij Straatsburg en telt 85 sluizen, — het kanaal van Huninger, 3¼ geogr. mijl lang, — het kanaal van Kolmar, 2 geogr. mijl lang, dat te Künheim het Rhône-Rijn-kanaal met de Ill verbindt, — het Breuschkanaal van Sulzbad naar Straatsburg, 2⅓ geogr. mijl lang met 12 sluizen, — het Ill-Rijn-kanaal bij Straatsburg, — het Marne-Rijnkanaal, 42⅔ geogr. mijl lang, waarvan 13¾ mijl tot Duitschland behooren; het loopt van Vitry aan de Marne bij Mauvage, door een tunnel ter lengte van 4891 Ned. el, voorts over de Maas, langs Toul en Liverdun, stroomt nogmaals door 2 tunnels en bereikt eindelijk de Rijn, — het Saar-Kohlen-kanaal, van het Rijn-Marne-kanaal naar Saargemünd loopende, — en het Salinenkanaal, 4⅞ geogr. mijl lang en Dieuze met Saaralben verbindende.

Het klimaat van den Elzas is, evenals dat van Zuid-Duitschland, in het algemeen meer een vastelands- dan een zeeklimaat, en wegens de aangrenzende hooge bergen is het jaarlijksch aantal regendagen er aanzienlijk, — gemiddeld 137. De zomers zijn er warm; de gemiddelde temperatuur is te Kolmar des winters 3,7° C. en des zomers 21° C., — te Straatsburg des winters 1,1° C. en des zomers 18,3° C. In de bergstreek is het klimaat op verre na niet zoo zacht. De hoogte van den barometer is er gemiddeld 749½ Ned. streep. De zuidelijke en noordoostelijke winden hebben er de overhand.

Op de Vogézen is de grond schraal, de landbouw armoedig, doch de weide zeer goed. De bevolking der hooggelegene, boschrijke dalen vindt in het houthakken een belangrijk middel van bestaan en voedt zich vooral met aardappelen, melk en kaas. De heuvels ten oosten der Vogézen vormen het gebied van den wijnbouw; het is het rijkste gedeelte van den Elzas en er wonen 11- tot 24000 menschen op de □ geogr. mijl. In Sundgau, tusschen Basel, Mühlhausen, Tann en de zuidwestelijke grenzen heeft men dalen met weiden bouwlanden, terwijl men er hier en daar wijn- en ooftgaarden aantreft. Het Juragebergte is bar en droog, doch de hooge vlakte langs de Rijn is bedekt met vruchtbare bouwlanden. In den noordelijken Elzas en in Lotharingen is de veeteelt van groot belang.

Het rijk der delfstoffen levert er vele soorten van steen, onder anderen marmer, serpentijn en leisteen. De bedding van de Rijn bevat eenig gond; voorts wordt er zilver, koper, lood, zink, kobalt, arsenik, en veel ijzer gewonnen. Ook vindt men er steenzout, petroleum, steenkool, bruinkool en turf, terwijl op onderscheidene plaatsen minerale bronnen ontspringen.

De indeeling des lands is gewijzigd: in plaats van de voormalige arrondissementen en cantons heeft men er thans 27 districten, en de „sous-préfêts" zijn door „Kreisdirectoren" vervangen. In de plaats van het conseil général heeft men er den Landdag, en de 4 handelsrechtbanken hebben voor 6 nijverheidsrechtbanken plaats gemaakt. Het onderwijs werd er naar eisch georganiseerd; te Straatsburg is de universiteit hersteld, en het seminarium en de militaire school te Metz zijn aldaar gebleven. De bisdommen, te voren onder het aartsbisdom Besançon behoorende, zijn thans aan een Duitschen aartsbisschop onderworpen. Van de steden van dit Rijksland noemen wij Straatsburg met 104000, Mühlhausen met 68000, Metz met 53000, en Kolmar met 26000 inwoners, — voorts Markirch, Gebweiler, Hagenau en Schlettstadt, elk met 10- tot 13000 inwoners. Hoogst belangrijk is er de nijverheid. In de 3 voormalige departementen bevonden zich 1000 stoomwerktuigen en men gebruikte er 27 millioen tolcentenaars steenkolen. Men wint er olie, appelwijn, brandewijn, bier, suiker, papier, katoenen garen, geweven stoffen, wapens, enz.

De samensmelting van Elzas-Lotharingen

met Duitschland had eigenaardige bezwaren. Eene inlijving in Pruisen was niet wenschelijk, omdat zij, met het oog op Beieren, aanleiding zou geven tot verbrokkeling. Daarom werden deze gewesten tot een Rijksland verheven. Men herschiep de voormalige drie departementen in districten, welke wederom in 22 arrondissementen werden verdeeld. De bevolking bleef echter ongunstig gezind jegens het Duitsch bestuur. Het ontwikkelde gedeelte gaf de voorkeur aan Frankrijk uit veeljarige sympathie, en de onontwikkelde menigte liet zich door de geestelijkheid opruien tegen de nieuwe heerschappij, vooral na het invoeren van den schoolplicht (1871) en na de verwijdering van het gezag der geestelijken uit de scholen. De voorrechten, door den nieuwen toestand aangebracht, werden volstrekt niet op prijs gesteld. Op grond van het te Frankfort gesloten vredesverdrag riep de Regeering in 1872 de bevolking op, om zich te verklaren, of zij eene Fransche wilde zijn. Dit werd bevestigend beantwoord door 160 000 personen, van welke echter slechts 50 000 naar Frankrijk vertrokken. Zij, die inlandig bleven en zich toch aan den krijgsdienst wilden onttrekken, werden met gestrengheid vervolgd. De organisatie van het hooger onderwijs vond evenmin bijval als de stichting der universiteit te Straatsburg (1872), omdat het bezigen der Fransche taal afgeschaft of beperkt werd. Het verzet openbaarde zich vooral in de groote steden: te Straatsburg werd in April 1873 de burgemeester *Lauth* afgezet wegens zijne verklaring, dat hij in die stad bleef om de terugkomst der Franschen af te wachten, en acht dagen daarna moest de geheele gemeenteraad geschorst worden, omdat zij geprotesteerd had tegen dien maatregel der Regeering. Dergelijke gebeurtenissen hadden ook plaats te Metz en te Kolmar. Vele ambtenaren weigerden den eed van trouw aan den Keizer af te leggen, en de geestelijkheid was wrevelig over het sluiten der seminaria, waar men geen staatstoezicht wilde vergunnen, en over de verdrijving der Jezuïeten en andere geestelijke Orden. Tot leden van den Rijksdag werden dan ook in 1874 tien ultramontanen en vijf protestmannen gekozen. Deze leverden bij hunne verschijning op den Rijksdag (16 Februari 1874) een plechtig protest in tegen de annexatie, waarna de protestmannen verder geen deel namen aan de beraadslagingen. Het meerendeel der ultramontanen bleef de zitting bijwonen en deed velerlei klachten en grieven hooren. Het was dan ook niet mogelijk, in het Rijksland een gewestelijken Landdag in te voeren zonder het over te leveren aan de willekeur van eene clericaal-Fransche meerderheid. Intusschen verordende de Keizer den 29sten October 1874, dat tien afgevaardigden uit elk der drie districten te zamen eene beraadslagende vertegenwoordiging zouden vormen. Deze werd den 15den April 1874 gekozen, kwam dien zomer voor de eerste maal bijeen en behandelde met loffelijke gematigdheid de belangen des lands. Allengs openbaarde zich eene verzoenende gezindheid, vooral bij de beide bezoeken des Keizers, in September 1876 te Weiszenburg en Wörth en in Mei 1877 te Straatsburg en Metz, alsmede in het ontstaan van de partij der antonomisten, die het door *Schneegans* geredigeerde „Elsässer Journal" tot orgaan kozen. Die partij hechtte geenszins haar zegel aan alle maatregelen der Regeering, maar waardeerde het goede, door haar verordend, verklaarde zich bereid haar in de bevordering daarvan te ondersteunen en beoogde een bestuur van het land door het land zelf (antonomie). Bij de tweede verkiezing voor den Rijksdag in Januari 1877 verkregen de antonomisten alle zetels in den Beneden-Elzas; de ultramontanen slonken tot 6 en de protestmannen tot 4. Hun invloed was blijkbaar in de quaestie, op den Rijksdag gesteld, of het Rijksland tot een Bondstaat of tot eene Rijksprovincie zou worden georganiseerd, alsmede in de algemeene amnestie, in 1878 verleend aan allen, die zich aan den dienstplicht hadden onttrokken.

Door de Duitsche Rijkswet van 4 Juli 1879 onderging het beheer van het Rijksland eene aanmerkelijke wijziging. Daarin toch werd bepaald (§ 1), dat de Keizer zijne sonvereine bevoegdheid kon opdragen aan een stadhonder, die, zooals wij reeds vermeld hebben, gesteund wordt (§ 3) door een ministerie, hetwelk in departementen is verdeeld. Voorts is er (§ 9) een staatsraad ingesteld, bestaande (§ 10) uit den stadhouder als voorzitter, den staatssecretaris, de onderstaatssecretarissen (hoofden der departementen van algemeen bestuur), een paar leden der magistratuur en acht leden, die door den Keizer worden benoemd. Het aantal leden der vertegenwoordiging wordt (§ 12) uitgebreid tot 58, naar bepaalde verordeningen voor een tijdperk van drie jaar gekozen. Zij zijn gehonden een dergelijken eed af te leggen (§ 18) als de leden van de vertegenwoordigers der districten. De Keizer (§ 19) kan hunne vergaderingen verdagen of ontbinden. Aan den stadhouder *von Manteuffel* werd *Herzog* als staatssecretaris toegevoegd, en de antonomistische partij vond in die regeling hare wenschen in hoofdzaak bevredigd. De zitting der nieuwe vertegenwoordiging werd den 16den December 1879 geopend. De leden legden den eed af van trouw aan de grondwet en van gehoorzaamheid aan den Keizer en kozen *Jean Schlumberger* tot hun voorzitter. Op een banket, bij die gelegenheid gegeven, betuigde *von Manteuffel*, dat hij er naar streven zon, aan Elzas-Lotharingen de meest mogelijke zelfstandigheid te bezorgen, en den 1sten October 1880 werd *Herzog* door *Karl Hofmann* vervangen. Tegenover den toenemenden invloed der ultramontanen, waardoor zelfs de antonomisten werden medegesleept, gebruikte de Stadhonder de meeste inschikkelijkheid, hoewel op verre na niet alle eischen konden bevredigd worden. Intusschen achtte de Duitsche Regeering zich verplicht, gestrengere maatregelen te nemen tegen de Franschgezinde agitatie. Zij legde namelijk (1881) aan den Bondsraad een wetsontwerp voor met de volgende bepalingen: § 1. De beraadslagingen van het Vertegenwoordigend Lichaam in Elzas-Lotharingen worden in het openbaar gehouden en men is er verplicht tot het bezigen van de Duitsche taal. § 2 Leden, die deze taal niet machtig zijn, kunnen hunne redevoeringen voorlezen mits deze in het Duitsch zijn opgesteld. § 3. Deze wet treedt in werking den 1sten Maart 1883. Te voren

toch hadden de beraadslagingen plaats in geheime zittingen, waarvan geen versiag werd openbaar gemaakt, en de afgevaardigden bedienden zich van de Fransche taal. Wel is waar beweerden de protestmannen ten onrechte, dat van 57 leden slechts 12 in staat waren, om aan een debat in het Duitsch deel te nemen, daar slechts enkele afgevaardigden uit Lotharingen onervaren waren in die taal, maar de anti-Duitsche partij bezigde met opzet uitsluitend het Fransch, en de autonomisten volgden hun voorbeeld. Zelfs sommige Regeeringsambtenaren spraken Fransch. De dagbladen der protestmannen verklaarden, dat het vaststellen van deze bepalingen zelfs de schadnw zon vernietigen van het parlementarismus, door de constitutie van 4 Juli 1879 gewaarborgd. Toch werden zij door den Bondsraad en vervolgens door den Rijksdag met eene groote meerderheid aangenomen. De kloof tusschen de bevolking en de Regeering werd daardoor aanmerkelijk verbreed, zooals duidelijk bleek uit de verkiezingen van 27 October 1881, waarbij het mandaat van vertegenwoordiger meerendeels aan protestmannen ten deel viel, daar deze door de ultramontanen werden ondersteund. De inschikkelijkheid van den Stadhouder droeg alzoo geene gewenschte vruchten. Den 5den December 1881 opende hij de laatste niet-openbare zitting van het Vertegenwoordigend Lichaam, en in den avond van dien dag, bij het banket, rechtvaardigde hij in eene nitvoerige rede de taalwet, de uitsluiting der Fransche verzekeringmaatschappijen en de schorsing van het orgaan der protestmannen met de noodzakelijkheid, om aan het land het besef van zekerheid en rust te verschaffen, terwijl de leden van dat Lichaam die maatregelen der Regeering in scherpe bewoordingen afkeurden. In deze zitting werd voorts de begrooting voor 1882—1883 vastgesteld op 47 millioen mark voor inkomsten en voor nitgaven. Zij werd gesloten den 15den Februari 1882, nadat daarin, behalve andere wetsontwerpen, het besteden van 50 000 mark voor de stichting van een voorioopig gebonw voor het Vertegenwoordigend Lichaam was toegestaan. Ook werd er een voorstel goedgekenrd van den afgevaardigde *Grad*, om aan Elzas-Lotharingen eene constitutie te bezorgen, terwijl de voorstellen tot opheffing der onderwijswet van 1873 en tot invoering van het onderwijs in het Fransch in eene categorie van lagere scholen, in weerwil van het verzet der Regeering, met algemeene stemmen aangenomen. Op voorstel van *Winterer* werd aan de Regeering verzocht, dat zij pogingen zou aanwenden tot wijziging van de Rijkswet omtrent het gebruik der taal bij de beraadslagingen. Hoewel de staatssecretaris *Hofmann* dat voorstel met kracht bestreed, werd het desgelijks met algemeene stemmen aangenomen. Ook op den Dnitschen Rijksdag deden de protestmannen daaromtrent een voorstel, dat den 16den Jnni bij de tweede lezing door de meerderheid werd goedgekenrd, maar den 30sten November bij de derde lezing verworpen. Voor 't overige heerschte in 1882 in het Rijksland eene gedwongene kalmte, in het begin van 1883 afgebroken door de bewegingwekkende deelneming van deputatiën uit dat gewest aan de begrafenis van *Gambetta*. De nienwe zitting van den Landdag werd er den 15den Januari van laatstgenoemd jaar door den minister *von Hofmann* geopend en de openbare beraadslagingen hadden plaats in de Duitsche taal, terwijl de afgevaardigde *Grad* eene rede hieid in het dialect van den Elzas, om — zooals hij zeide — door allen te worden verstaan. Aan den maaltijd, den avond door *von Manteuffel* ter eere der Vertegenwoordiging gegeven, sprak hij over de qnaestie van de constitutie van den Elzas, die dan eerst tot haar volle recht zon komen, wanneer de ingezetenen zich waarlijk een deel van het Duitsche volk gevoelden. Dit was nog niet het geval, zooals dnidelijk bleek nit de verkiezing van den protestman *Antoine*. Bij de algemeene beraadslagingen over de begrooting, verklaarde daarentegen Baron *Zorn von Bulach*, dat de sympathie voor Duitschland dan eerst kon ontstaan, wanneer de constitutie van Elzas-Lotharingen tot haar volle recht was gekomen. In de volgende zitting, den 10den December 1883 met eene aanspraak van *von Hofmann* geopend, werd de financieele toestand bevredigend genoemd, terwijl voorts door *von Bulach* heftige beschnldigingen werden ingebracht tegen den Stadhouder, als den man, die veel beloofde, maar vergat zijne beloften te vervullen.

Eindelijk vermelden wij nog, dat Elzas-Lotharingen herschapen is in een sterken vestingmnur tegen de revancheplannen van Frankrijk. Door de wet van 21 Mei 1873 zijn 84 millioen mark voor den vestingbouw in de Rijksianden toegestaan. Daaraan zou elf jaar worden besteed, maar de mnnr, waarvan Metz en Straatsbnrg de sterkste pilaren zijn, is reeds binnen dien tijd voltooid. Metz moet ter bescherming dienen van Lotharingen, hetwelk tusschen het onzijdige Luxemburg en de hooge Vogézen zich naar de zijde van Frankrijk uitstrekt en alleen in het noordelijk gedeelte door den middelloop van de Moesel eenigszins door de natuur beveiligd is, terwijl het in het zuidwesten open ligt voor eene invasie. Tegen deze kan door Metz in verband met Diedenhofen en Straatsburg worden gewaakt. Metz is door vestingwerken en door een groot aantal gedetacheerde forten geweldig versterkt en Straatsbnrg desgelijks. Al die forten, van bomvrije lokalen voorzien, zijn door spoorwegen met het algemeen spoorwegnet verbonden, terwijl zij onderling gemeenschap hebben door onderaardsche telegraafdraden. De omvang dier vestingen is zoo groot geworden, dat hare berenning zonder een verbazend talrijk leger tot de onmogelijkheden behoort.

Valt het niet te ontkennen, dat het bezit van Elzas-Lotharingen voor Duitschland een waarborg is tegen de invasieplannen van Frankrijk, het is daarentegen te betreuren, dat zijne bevolking bij een Rijk is gevoegd, waartoe zij niet verlangt te behooren, en dat zijn verlies in Frankrijk het vuur der revanche levendig houdt, dat ieder oogenblik de Europeesche natiën, die het grootste belang hebben bij een dnurzamen vrede, met een verwoestenden oorlog bedreigt.

Elze (Friedrich Karl), een verdienstelijk letterknndige, geboren te Dessau den 22sten Mei 1821, stndeerde te Leipzig en Berlijn in

de onde letteren, maar bepaalde zich weldra bij de nieuwe literatuur en volbracht reizen in Engeland en Schotland. Hij leverde: „Englischer Liederschatz (5de druk, 1869)", — „Atlantis, Zeitschrift für Leben und Literatur in England und Amerika (1853—1854)", — eene critische uitgave van „Hamlet (1857)", van „Alphonsus, emperor of Germany" van *Chapman* (1867) en van het drama: „When you see me, yon knew me" van *Rowley* (1874), — voorts de biographieën: „Sir Walter Scott (1864, 2 dln)" en „Lord Byron (1870)". Hij is redacteur van het „Shakespeare-Jahrbuch" en schreef nog: „Eine Frühlingsfahrt nach Edinburgh (1860)", — „Nach Westen (1860)" — en „Abhandlung über den Englischen Hexameter (1867)". Nadat hij eene reeks van jaren werkzaam was geweest als professor aan het gymnasinm in zijne geboortestad, zag hij zich in 1875 benoemd tot hoogleeraar in de Engelsche taal te Halle.

Elzenboom (Alnus *L.*) is de naam van één der twee plantengeslachten uit de familie der *Betulaceën* of Berkachtigen. Het onderscheidt zich door de volgende kenmerken: de schubben der mannelijke katjes bevatten ieder 2 bloempjes, — het bloemdek is kelkachtig, 4-spletig en omsluit 4 meeldraden, tegenover de slippen geplaatst en van 2-hokkige helmknopjes voorzien, — en de nootjes zijn hoekig, ongevlengeld, en tusschen de hontig geworden schntbladen verborgen, zoodat de vruchtenverzameling wel wat op de kegels der Coniferen gelijkt. Van de soorten noemen wij den *gewonen elzenboom* (Alnus glutinosa *L.*) met nagenoeg ronde, stompe of aan den top ingedrukte bladeren, die in jongen toestand kleverig en aan de onderste oppervlakte bijna overal onbehaard zijn. Hij bloeit in Februari en Maart. Men vindt hem in ons werelddeel veelal op moerassige

De elzenboom (Alnus glutinosa).

gronden, waar geen ander houtgewas wil groeien. Het elzenhont is uitmuntend voor waterwerken, daar het onder water schier onveranderd blijft, doch voor 't overige heeft het als timmerhont weinig waarde. Zijn soortelijk gewicht is 0,6 tot 0,8. Als brandhont geeft het geene groote hitte, doch de kool wordt veel gebruikt voor de bereiding van buskruit, alsook door loodgieters, zilversmeden enz. In bijgaande figuur ziet men in *a* een tak met mannelijke en in *b* een met vrouwelijke bloemen, in *c* een tak met vruchten en in *d* een met bladeren, alle op $^1/_3$de der natuurlijke grootte, — voorts in *e* een schnbje der vrucht, vijfmaal vergroot, — in *f* 3 mannelijke bloemen driemaal vergroot, — en in *g* eene vronwelijke bloem, vijfmaal vergroot. — Verder vermelden wij den *grijswitten elzenboom* (B. incana), die zich van de voorgaande soort onderscheidt door eene grijze schors en spitse, van onderen grijs behaarde bladeren. Hij groeit vooral in het noorden en op de bergen en dan langs de rivieren. Zijn wit hout is een vrij goed timmerhout en uitmnntend brandhont. — Eindelijk vermelden wij den *Alpen-elzenboom* (A. viridis *DC.*), een struikgewas, in de hooggelegene streek der Alpenrozen groeiend. Hij heeft fraai-groene, omgekeerd-eivormige, fijngezaagde bladeren. De vrouwelijke en mannelijke bloemen staan op afzonderlijke takken, evenals bij den berkenboom, en de helmknoppen der vrouwelijke bloemen zijn vereenigd en door een gemeenschappelijk 6- tot 12-bladig omwindsel omgeven. De vronwelijke katjes gelijken op die van den gewonen elzenboom, doch de vruchten zijn gevleugeld. Ook zijn de knoppen nagenoeg zittend en niet gesteeld, zooals bij den gewonen elzenboom. Men vindt hem vooral in het Schwarzwald, en hij levert een zeer goed brandhont.

Elzevier of *Elsevier* is de naam van een Nederlandsch geslacht, dat zich vooral jegens de boekdrukknnst zeer verdienstelijk heeft gemaakt. Van de leden noemen wij:

Lodewijk Elzevier of *Louys d'Elzevier*. Deze werd geboren in 1540, was achtereenvolgens boekverkooper en boekbinder te Antwerpen, Wesel, Doornik en Lenven, en vestigde zich in 1580 in die betrekking te Leiden, waar hij door curatoren der hoogeschool tevens tot pedel werd benoemd. Eén der eerste werken, die bij hem in het licht verschenen, was: „J. Drusii Ebraicarum quaestionum libri duo etc. (1584)". Men verhaalt, dat hij ook boekwinkels (wellicht commissionairs) had te Delft, Yperen, Dordrecht, Frankfort, Franeker en Parijs. Hij overleed den 4den Februari 1617.

Matthys of *Matthias Elzevier*, geboren te Antwerpen in 1564. Hij was de ondste zoon van den voorgaande, werd in 1607 pedel te Leiden, doch ontving in 1616 zijn ontslag, omdat door zijne zorgeloosheid brand was ontstaan in het academiegebouw. Na den dood zijns vaders werd hij echter in zijn ambt hersteld en ontving zelfs in 1636 verlof, om het door zijn schoonzoon *Caron* te doen waarnemen. Hij overleed den 6den December 1640, en er zijn slechts 2 werken bekend, die bij hem werden nitgegeven. — Zijn broeder *Lodewijk*, geboren in 1566 of 1567, was boekhandelaar te 's Gravenhage, — zijn broeder *Gillis* desgelijks en gaf er in 1599 de: „Voyagiën van Jan Hnygens van Linschoten" in het licht, waarna hij in 1621 overleed, — zijn broeder *Joost* was boekverkooper in de „Roije gans" te Utrecht, — zijn broeder *Arnout*, geboren in 1575, wijdde

zich aan de schilderkunst en overleed te Rotterdam in 1648.

Bonaventura Elzevier, den jongsten broeder der voorgaanden. Hij werd geboren te Leiden in 1783 en had den hoogieeraar *Bonaventura Vulcanius* tot peet. Reeds in 1601 was hij boekverkooper, deed in 1606 eene reis door Italië, bezocht in 1608 Parijs, was vervolgens ouderling der Waalsche gemeente te Leiden, en overleed aldaar den 17den September 1652. Aanvankelijk had hij een compagnieschap met zijn broeder *Matthys*, doch later (1626) met diens zoon *Abraham* en werd met dezen door curatoren der Leidsche hoogeschool tot académiedrukker aangesteld. Gedurende 28 jaren hebben zij een aantal werken gedrukt, die den grondslag legden tot den roem van hun geslacht. Al dadelijk ontvingen zij van de Staten van Holland privilegie tot het drukken der: „Respublicae variae", en deze waren de voorloopers van een groot aantal kostbare en keurig uitgevoerde uitgaven van klassieke schrijvers, wier lijst te lang is, om hier eene plaats te vinden. — Genoemde *Abraham* was geboren den 4den Augustus 1652.

Isaäk Elzevier, tweeden zoon van *Matthys* en geboren te Leiden den 11den Maart 1596. Hij bezat reeds in 1616 eene eigene drukkerij en zag zich in 1626 benoemd tot académiedrukker, nadat hij de Oostersche drukkerij van *Erpenius* had overgenomen. Hij verkocht echter in laatstgemeld jaar zijne zaak aan zijn broeder *Abraham* en aan zijn oom *Bonaventura*, trad in zeedienst, was reeds in 1632 kapitein, komt in 1644 voor als kapitein-gewelditer van de admiraliteit op de Maas en overleed te Kenlen den 8sten October 1651. Het eerste voortbrengsel van zijne drukkerij was: „Opera Constantini Porphyrogenetae (1617)".

Jacob Elzevier, een broeder van den voorgaande. Hij was geboren in 1597 en werd in 1621 boekverkooper te 's Gravenhage. Later was hij rentmeester van *Floris II*, graaf *van Pallandt*, en nog later komt hij voor als kapitein in militairen dienst.

Lodewijk Elzevier, een zoon van *Joost* (bovenvermeld). Hij werd geboren te Utrecht in 1604, studeerde te Leiden in de wijsbegeerte en vestigde zich als drukker en uitgever te Amsterdam, waar de „Amores" van *Baudius* bij hem in het licht verschenen. Hij bezat voorts eene buitenplaats te 's Graveland, waar hij vermoedelijk in 1670 overleed. Hij associeerde zich in 1654 met *Daniël Elzevier*, een zoon van *Bonaventura*, en reisde veel voor de compagnieschap, — vooral in Italië. — Deze *Daniël* werd geboren in 1626, studeerde te Leiden en te Parijs, en werd na den dood zijns vaders met *Johan Elzevier* (zie onder) académiedrukker, doch vestigde zich in 1654 te Amsterdam en overleed aldaar den 13den October 1680.

Johan Elzevier, een zoon van *Abraham* (bovenvermeld). Hij werd geboren te Leiden den 22sten Februari 1622, zocht zich te Parijs in den boekhandel te bekwamen en werd in 1652 met zijn neef *Daniël* tot académiedrukker te Leiden aangesteld. Zijne drukkerij onderging in 1658 eene aanmerkelijke uitbreiding en werd voor eene der beste van zijn tijd gehouden. Hij overleed den 8sten Juni 1661.

Pieter Elzevier Pieterszoon, geboren te Rotterdam in 1643. Hij vertrok met zijne ouders naar Amsterdam, studeerde te Utrecht in de rechten, werd aldaar boekverkooper en zag er zich achtereenvolgens benoemd tot raad, schepen en thesaurier. Hij overleed in 1696 na het schrijven van onderscheidene kluchtspelen in den trant van *Bredero*, zooals: „Scheele Griet of de gestrafte wellust (1662)", — „De gestoorde vreught (1664)", — „De springende doctor (1666)", — en „De broekdragende vrouw (1666)", — alsmede van „Apolloos snaren enz. (1664)".

Daniël Elzevier, een zoon van *Johan* (bovengenoemd). Hij werd geboren te Leiden den 14den April 1648, nam als luitenant ter zee deel aan den Driedaagschen Zeeslag, begeleidde op last van *de Ruyter* den krijgsgevangen admiraal *George Askue* naar 's Gravenhage, voerde later als kapitein het bevel op de „Stavoren", die in handen der Engelschen viel, — later op de „Zeelandia", werd toen vice-admiraal en overleed te Leiden den 26sten Februari 1688.

Abraham Elzevier, een broeder van den voorgaande. Hij was geboren te Leiden den 5den Aprii 1653, stndeerde er in de rechten, werd in 1679 bevorderd tot advocaat, in 1681 in het drukkersgildeboek ingeschreven en zette na den dood zijns vaders de beroemde drukkerij voort. Hij was schepen van Leiden, doch de laatste van zijn geslacht, die zich aan de drukkunst wijdde, en overleed den 30sten Juli 1712.

Cornelis Elzevier, een Nederlandsch dichter en letterkundige. Hij werd geboren omstreeks het jaar 1700 en overleed te Amsterdam, waar hij vermoedelijk apotheker was, in de tweede helft der 18de eeuw. Van hem hebben wij: „Lier- en toezangen (1737)", — „Arkadia of vermakelijke uitspanning (1739)", — „De betrapte herder of de Roos verheerlijkt, veldzang (1744)", — „Proeve van den mensch uit het Engelsch van Pope (1744)", — „Lexicon Galeno-, Chemico-Pharmaceticum of Apothekers woordenboek enz. (1765)", — „Lofdicht op de verheffing van Prins Willem IV (1747)", — „Drie dichtproeven, benevens een proef van een Nederduitsche spraekkunst (1761)", — „Amadis en Oriane enz., treurspel", — en „Stervende Zwaen".

Izaäk Johannes Rammelman Elzevier, geboren te Amsterdam den 14den December 1770. Hij stndeerde in de rechten te Harderwijk en werd na zijne promotie secretaris aldaar. Later was hij schont van het dorp Barneveld en vervolgens zag hij zich benoemd tot directeur van Curaçao, Bonaire en Arnba. Hij overleed te Ede in Gelderland den 6den Mei 1841. — Zijn zoon *Isaäk Johan* bekleedde later de betrekking van gouverneur van Curaçao en onderhoorige eilanden, — en zijn zoon *Willem Iman Cornelis*, archivaris der stad Leiden, heeft een merkwaardig geschrift over het geslacht *Elzevier* in het licht gegeven.

De *Elzevierscke uitgaven* onderscheiden zich in den regel door eene keurige letter, door een gelijkmatigen druk en door fraai papier, en sommige, zooals die van *Virgilius*, *Terentius*, de Boeken des Onden Verbonds enz., zijn meesterstukken van fraaiheid en nauwkeurigheid. Andere uitgaven, zooals de „Pâtissier français (1855)", alsmede die van eenige Fransche dichters (Molière, Corneille enz.)

worden door boekenliefhebbers duur betaald.

In ons Vaderland bestaat sedert Maart 1880 de uitgeversmaatschappij *Elsevier*, eene naamlooze vennootschap, onder de directie van den heer *Robbers* te Rotterdam gevestigd. Het doel dezer vennootschap is: het uitgeven van boekwerken, het aankoopen en exploiteeren van fondsartikelen, zoo oorspronkelijke als vertaalde. Tot haar fonds behooren o. a. de dichtwerken van *de Génestet*, van dr *Heije*, van *van Zeggelen*, van den *Schoolmeester*, de werken van *Multatuli*, van *Perelaer*, van *Thackeray*, van *Aimard*, de dramatische werken van *Shakespere*, vertaald door *A. S. Kok*, prachtuitgaven van *Tegner's* „Frithiof's Sage" en *Hamerling's* „Amor en Psyché" enz., alsmede de „Gevillustreerde Encyclopaedie", onder hoofdredactie van *A. Winkler Prins*, waarvan thans deze tweede druk verschijnt.

Elzheimer (Adam), een verdienstelijk landschapschilder, werd geboren te Frankfort aan de Main in 1574, behoorde te Rome tot de Nederlandsche schilderschool en volgde het voetspoor van *Paul Bril*. Landschap en historie zijn intusschen bij hem nog eenigermate verbonden, en hij onderscheidt zich door een fraai koloriet. Hij overleed in 1620 in de diepste armoede.

Email, in het oud-Fransch *esmail*, in het Italiaansch *smalto*, afkomstig van het Gothische woord *smaltjan* (smelten), noemt men een glasachtige, gesmoltene massa, waarmede men metalen voorwerpen bedekt, om ze te versieren. Het hoofdbestanddeel van het email is eene zeer smeltbare kiezelzuurverbinding, die zelve kleurloos is, maar hare kleuren ontleent aan metaaloxyden. Om op email te schilderen, neemt men een ondoorzichtig, wit email, hetwelk ontstaat, wanneer men 10 deelen lood en 3 deelen tin door aanhoudend gloeien in oxyde verandert en hieraan kwarts- of vuursteenpoeder met potasch of soda toevoegt. Deze zelfstandigheden worden samen gemolten, na afkoeling fijngewreven, gesiibd, dan met een geoliied penseel op dunne gouden of koperen platen overgebracht en daarna aan het vuur blootgesteld.

De *emailkleuren*, waarmede men schildert, zijn metaaloxyden, verbonden met een glasvocht. Wanneer het schilderstuk voltooid en gedroogd is, komt het in den oven, zoodat de kleuren er ingebrand worden. Deze kunst was reeds in de 12de eeuw te Limoges in Frankrijk bekend en zij dieude vooral tot het versieren van reliquiecënkastjes; de „Emaux de Limoges" werden wereldberoemd. De voortreffelijkste kunstenaar op dat gebied was *Leonard Limosin*, en naar hem werden de emailschilderijen van dien tijd „Limosins" genaamd; voorts vermeidt men als uitstekende emailschilders *Pierre Raymond* en *Jean Courtois*, alsmede een paar kunstenaars, die zich *J. P.* en *P. C.* teekenden. In het midden der 17de eeuw bloeiden *Toutin* en de portretschiider *J. Petitot*, en de kunstwerken van dezen laatste worden nog altijd zeer duur betaald. In de 18de eenw ontstonden scholen van emailschilders te Genève, Augsburg, Nürnberg enz. In laatstgenoemde stad werden door *Georg Strauch* uitmuntende stukken geleverd, en de gebroeders *Peter* en *Amicus Huaut* uit Genève werkten later te Berlijn, terwijl *C. P. Dinglinger* portretten vervaardigde aan het Hof te Dresden. *Karel Boit*, een Zweed, bevond zich in 1700 als miniaturschilder te Weenen en later te Londen, en zijn leerling *Martin von Meytens* schilderde te Parijs, Dresden, Weeneu en Venetië. In onze dagen bloeit de emailschilderkunst op metaal nog altijd in Engeiaud en in Frankrijk. Onder de Engelsche miniatunrschilders roemt men vooral *Essex*, die op de Tentoonstelling te Londen van 1851 een uitmnnteud stuk leverde naar eene schilderij van *van Dijck*, — voorts *Bone*, *Bell* en *Harlem*, — in Frankrijk madame *Laurent*, *Horrau* en *Bonnet*. In 1827 kwam Graaf *Chabrol de Valvic* op het denkbeeld, om het email op lava te brengen, en de hiertoe aangewende pogingen zijn met den besten nitslag bekroond, — vooral later te Berlijn.

Een ander email is dat, waarmede men ijzeren keukengereedschap bedekt. Het wordt in het algemeen uit dezelfde bestanddeelen verkregen, namelijk kiezelzuur, loodoxyde, natron of kali en salpeter of borax. Znik loodhondend email is echter nadeelig voor de gezondheid, en men beijvert zich dus, om het lood geheel en al te vermijden. De hoofdbestanddeelen van loodvrij glazuur zijn zand, soda, borax, tinasch enz.

Emanatie, afkomstig van het Latijnsche woord *emanatio* (nitvloeiing), beteekent op het gebied der wijsbegeerte een voortvloeien van zaken nit een hooger beginsel. Volgens deze leer is het ontstaan van alle dingen toe te schrijven aan een overvloeien der voiheid Gods, — aan eene noodzakelijkheid en niet aan den vrijen wil van een Opperwezen. Wat uit die bron emaneert, verwijdert zich van lieverlede van zijn oorsprong en wordt hierdoor slechter, en op deze wijze ontstaat het booze. Deze leer is die der Indische fabelleer, die van *Zoroaster* en die der Neoplatonici. — In de Christelijke dogmatiek is de emanatieleer die, volgens welke de Zoon en de Heilige Geest worden voorgesteld als voortvloeiende (emaneerende) uit den Vader. — Op het gebied der natuurkunde had men voorheen de emanatietheorie van het licht, door *Newton* voorgedragen; volgens deze stroomden de lichtstralen, die als stoffelijk werden voorgesteld, uit het lichtgevend lichaam. Die theorie, later door *Euler* bestreden, is reeds lang door de nndulatietheorie (die der lichtgolven of aethertrillingen) vervangen. Zie verder onder *Licht*.

Emancipatie, afkomstig van het Latijnsche woord emancipatio (bevrijding), beteekende bij de onde Romeinen het ontslaan van een kind van het vaderlijk gezag, — voorts in het algemeen de vrijmaking van een persoon nit een toestand van afhankeiijkheid. Men spreekt in onze dagen van de emancipatie der slaven of van de opheffing der menschonteerende slavernij, — van de emancipatie der Israëlieten of van het opheffen der beperkende staatkundige bepalingen, waaronder zij in sommige Staten gebogen gaan, — en van de emancipatie der vrouwen, of van de bevrijding van deze nit den engen kring der afhankelijkheid, waarin zij als huismoeders zijn geplaatst. — Ook gewaagt men van de emancipatie van het vieesch of van de volkomene vrijheid, om de begeerlijkheden des lich-

aams in te willigen, — van de emancipatie der Kerk met betrekking tot den Staat, — en van de emancipatie der school met betrekking tot de kerkgenootschappen. Vóór 1829 sprak men in Groot-Britanje van de emancipatie der R. Katholieken of van de vernietiging der wetten, die dezen verhinderden, zitting te nemen in het Parlement.

Emanuël. Onder dezen naam vermelden wij:

Emanuël I, koning van Portugal, *de Groote* of ook *de Gelukkige* bijgenaamd. Hij werd geboren den 3den Mei 1469 en beklom in 1495 als opvolger van *João II* den troon. In Spanje had hij eene zorgvuldige opvoeding genoten, en vóór zijne kroning droeg hij den naam van Hertog *van Beja*. Na het aanvaarden van het bewind riep hij aanstonds de Cortes bijeen en hij handelde later steeds in overleg met deze. Voorts bezocht hij de verschillende gewesten, verbeterde het bestuur en voerde een wetboek in, dat zijn naam draagt. Tevens stichtte hij scholen, zond veelbelovende jonge lieden naar Frankrijk en Duitschland en verzamelde geleerden en kunstenaars aan zijn Hof. Met den meesten ijver zocht hij den godsdienst te handhaven, berispte Paus *Alexander VI* wegens zijne ongepaste levenswijze, waarschuwde *Frederik de Wijze*, keurvorst van Saksen, tegen de Kerkhervorming en deed Israëlieten en Mooren met geweld doopen. Door zijne bemoeiingen werd Portugal de eerste zeemogendheid en het middenpunt van den toenmaligen handel. Hij zond *Vasco de Gama* in zee, om rondom de Kaap de Goede Hoop te zeilen en een waterweg naar Indië te zoeken, — en *Cabral*, om de ontdekkingen van *Vasco de Gama* voort te zetten, — alsmede *Coste Real*, om de kust van Noord-Amerika te onderzoeken. Door genoemde expeditiën en die van *Albuquerque* kwam hij in het bezit van de Zuid-Afrikaansche kusten en van den Indischen Archipel en opende hierdoor een onmetelijk veld voor de scheepvaart van Portugal. Hij sloot voorts verbintenissen met Perzië, Aethiopië en China (1517), terwijl hij minder voorspoedig was bij zijne pogingen, om Marokko te veroveren. Toen hij den 13den December 1521 overleed, bevond zich Portugal in een bloeienden toestand, namelijk in het bezit van wélgeordende geldmiddelen, eene aanzienlijke vloot, sterke vestingen, rijke tuighuizen, een sterk leger, een bloeienden handel, eene ontluikende nijverheid en onmetelijke koloniën, zoodat het tijdperk van zijn bestuur de „gouden eeuw" van Portugal wordt genoemd. Hij was de eerste maal gehuwd met *Isabella*, de dochter van *Ferdinand de Katholieke*, door welke hij prins *van Castilië* werd, en vervolgens met hare zuster *Maria van Castilië*. Uit dit huwelijk sproot zijn opvolger *João*, alsmede *Isabella*, die zich vervolgens in den echt verbond met *Karel V*. Niet lang vóór zijn dood huwde hij ten derden male met *Eleonore van Oostenrijk*, eene zuster van *Karel V*.

Emanuël Philibert, hertog van Savoye en landvoogd der Nederlanden. Hij werd geboren den 8sten Juli 1528, vergezelde *Karel V* in 1545 naar Duitschland, maakte zich verdienstelijk in den oorlog tegen het Smalkaldisch Verbond en werd benoemd tot ridder van het Gulden Vlies. In 1552 spoedde hij zich weder naar Piémont en deed vruchteloozе pogingen om het land te bevrijden van de Fransche heerschappij. Daarna begaf hij zich nogmaals naar Duitschland en verwierf nieuwe lauweren bij Metz en Térouane, terwijl hij bevel voerde over het Keizerlijk leger bij de belegering van Hesdin. Na den dood zijns vaders (1553) bevond zich slechts een klein gedeelte zijner Staten in vrijheid, terwijl in 1556 *Karel V* en de Koning van Frankrijk Piémont en Savoye onderling verdeelden. Hun vrede duurde evenwel slechts kort, en *Emanuël Philibert* overladde zich met roem in den slag van St. Quentin (1857). Reeds 2 jaar te voren was hij door *Philips II* aangesteld tot landvoogd der Nederlanden; hij vergezelde dien Vorst bij zijn huwelijk met *Maria* naar Engeland en zag zich bij den Vrede van Château-Cambresis (1559) in zijne Staten hersteld. Daarna trad hij in het huwelijk met *Margaretha*, eene zuster van *Hendrik II*, koning van Frankrijk, en gaf de regeering der Nederlanden over aan *Margaretha van Oostenrijk*. Hij droeg den bijnaam van *IJseren hoofd*, doch was wegens zijne verdraagzaamheid en tevens als een voorstander der wetenschap algemeen geacht en bemind. Hij overleed den 30sten Augustus 1580.

Emanuël een zoon van *Antonio*, pretendent der Kroon van Portugal. Hij werd in Frankrijk en Engeland opgevoed, en nadat zijn vader overleden was, begaf hij zich met zijn broeder naar Nederland, om er in het leger van *Leicester* te dienen, daar de Staten hem hulp en bescherming hadden toegezegd. Zoowel zijn bevallig voorkomen als zijn rampspoedig lot wekte er groote belangstelling, — vooral bij *Emilia van Nassau*, eene dochter van Prins *Willem I*. Zij ontmoette echter tegenkanting in hare neiging, zoowel bij de Staten als bij haren vollen broeder Prins *Maurits*. Nadat zij echter nog eene vruchteloozе poging bij dezen in het leger te Breevoort gewaagd had, om hem gunstig voor dien jongeling te stemmen, keerde zij naar den Haag terug, verwijderde uit hare omgeving allen, die haar voornemen zonden kunnen verijdelen, bracht eenige vrienden als getuigen bijeen, en liet door een R. Katholieken priester — men zegt, door *Theobald Feeling* — op den 7den November 1597 haar huwelijk met *Emanuël* inzegenen. *Maurits* was bij zijne komst te 's Gravenhage niet weinig verstoord, zoodat hij zijne zuster zijn Hof te Delft liet betrekken, terwijl de Staten *Emanuël* eerst naar Schiedam en toen uit het land verwezen. De jonge echtgenoot begaf zich naar Wesel, en *Emilia*, die inmiddels tot eene zware ziekte vervallen was en verklaarde, dat zij zich wilde laten verhongeren, volgde hem derwaarts. Dáár leefden zij in bekrompene omstandigheden, maar zeer gelukkig, en zij schonk hem onderscheidene kinderen. Omstreeks 1609 kwam er door bemiddeling van *Philips Willem van Oranje* eene verzoening tot stand, en nadat zij in dat jaar te Delft was geweest, ontmoeten wij haar in 1620 met haar gemaal te 's Gravenhage. Laatstgenoemde ontving hier eene maandelijksche toelage van 500 gulden, doch daar deze te gering was, maakten zij in 1622 het plan, om gescheiden te leven, 't geen ech-

ter door tusschenkomst van Graaf *Floris van Pallandt* verhinderd werd. Na den dood van Prins *Maurits* betrokken zij het kasteel te Wichen. Later deed *Emanuël* afstand van zijn recht op den Spaanschen troon, ontving daarvoor een jaargeld van *Philips II*, verkeerde te Brussel aan het Hof der Aartshertogin *Isabella* en hertrouwde met éene harer staatdames, toen *Emilia* in 1629 overleden was. Hij zelf stierf den 22sten Juli 1638 in omstreeks 70-jarigen onderdom.

Emba of *Jemba* is de naam eener rivier in het Aziatisch-Russisch gouvernement Orenburg. Zij ontspringt op den landrug Moedsharskija-Gory uit 3 bronnen en kronkelt met tragen loop door de steppe, terwijl zij onderscheidene zijrivieren opneemt. Na een loop van ongeveer 95 geogr. mijl valt zij niet ver van den mond der Oeralrivier in een liman (strandmeer) der Caspische Zee. Zij is ongemeen vischrijk.

Embargo noemt men het beslag, dat in tijd van oorlog door eene mogendheid gelegd wordt op de koopvaardijschepen der vijandelijke partij. Het heeft aan ons Vaderland gedurende den oorlog tegen België (1830 enz.) groote schade berokkend, daar de Engelschen embargo legden op alle schepen, die onder de Nederlandsche vlag voeren en onder hun bereik kwamen. Zulk een embargo is niet veel anders dan eene voorloopige verbeurdverklaring. Het embargo wordt door de meeste schrijvers over volkenrecht ten sterkste bestreden en afgekeurd.

Embelia *Burm.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Myrsineën*. Het onderscheidt zich door een 5-deeligen kelk, eene radvormige bloemkroon met 5 meeldraden en eironde helmknoppen, en eene éenzadige bessvrucht. Het omvat vooral klimmende heesters met enkelvoudige bladeren en tot trossen vereenigde bloemen. Tot de soorten behoort *E. Ribes Burm.*, die op Ceylon en in Britsch-Indië groeit en smakelijke bessen draagt, die met suiker ingelegd en ook wel gedroogd gegeten worden.

Embla of *Elzenboom* is in de Noordsche fabelleer de eerste vrouw, de echtgenoot van *Ask* of *Askur*. De zonen van *Bor* deden haar ontstaan uit hout, hetwelk zij aan het strand der zee aantroffen.

Embleem was bij de oude Grieken een sieraad van verheven en kostbaar metaal, dat men aan velerlei voorwerpen vasthechten kon. Daar zulk een embleem doorgaans uit beelden bestond, die eene bepaalde beteekenis hadden, ontving het woord embleem de algemeene beteekenis van *zinnebeeld*.

Emblica *Gaertn.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Euphorbiaceën*. Het is in Indië onder den naam van *Boa Malacca* bekend en draagt tot bundels vergaderde bloemen, welke uit een 5—6-deeligen kelk zonder bloembladen met 3 meeldraden en 3 stampers bestaan. Het onderscheidt zich voorts door eene 3-hokkige, door een sappig bekleedsel omgevene steenvrucht. *E. officinalis Gaertn.* is een Oost-Indische boom, die 10 Ned. el hoog wordt en smalle, spitse bladeren, benevens licht-gele, okselstandige bloemen draagt. De vruchten worden gedroogd, doch ook wel ingelegd met suiker en onder den naam van „Grijze myrobalanen" naar Europa overgebracht. Zij kunnen ook, evenals de galnoten, tot het bereiden van inkt dienen.

Embryo, zie onder *Kiem* en *Vrucht*.

Embryologie of de leer der ontwikkeling van de kiem bij menschen en dieren is een van de jongste takken der levensleer of biologie. De ontwikkeling van het dierlijk lichaam uit de kiem of het ei is in al hare opvolgende tijdperken voldoende waargenomen en bekend geworden, namelijk in hare uitwendige verschijnselen, maar geenszins met betrekking tot de oorzakelijke krachten. De wetenschappelijke embryologie is het eerst beoefend en aan het licht gebracht door *Kaspar Friedrich Wolff* in zijne beroemde „Theoria generationis (1759)", — vervolgens door *Pander* en *Baer* (1828). Tot de physiologen, die zich jegens die wetenschap verdienstelijk hebben gemaakt, behooren in Duitschland: *Rathke, Bischoff, Joh. Müller, Reichert, Remak, Kölliker* en *His*, — in Frankrijk: *Corte, Prévost* en *Dumas*, — in Italië: *Rusconi*, — en in Engeland: *Wharton, Jones* en *Allen Thomson*.

Embuscade, zie *Hinderlaag*.

Emden of *Embden* is de belangrijkste zee- en koopstad in de landdrostenij Aurich van het voormalig vorstendom Oost-Friesland, gelegen in het Pruisische gewest Hannover, niet ver van de Eems, die te voren langs hare muren vloeide, terwijl zij thans door middel van een kanaal, in 1847 aangelegd, gemeenschap heeft met die rivier. Zij is eene welgebonwde stad, van grachten doorsneden, welke van 4 sluizen en meer dan 30 bruggen voorzien zijn. Tot de merkwaardigste gebouwen behooren er het stadhuis, waar zich op eene bovenzaal eene belangrijke verzameling van oude wapens en wapenrustingen bevindt, — het wees- en armenhuis en het museum, waar inzonderheid een groot aantal in barnsteen bewaard gebleven insecten de aandacht boeit. Van de 9 kerken, waartoe het bedehuis der Doopsgezinden en dat der Israëlieten behooren, is de groote Hervormde Kerk met een in 1455 gebouwd koor het merkwaardigst. Men heeft er een uitmuntend gymnasium, vele scholen voor lager onderwijs, eene zeevaartschool, eene nijverheidsschool, een doofstommeninstituut, een natuurkundig genootschap, eene vereeniging voor oudheidkunde enz. Het aantal inwoners bedroeg in 1880 rulm 13500 Tot de bronnen van bestaan behooren vooral scheepvaart, handel en visscherij, welke laatste in den jongsten tijd door eene maatschappij tot bevordering der haringvisscherij nienwen stenn heeft verkregen. Emden is door de Westbaan naar Leer en door den Oost-Friesche kustspoorweg naar Norden met het Europeesche spoorwegnet verbonden. De scheepsreederij telde er in 1881 nog 83 zeeschepen. Voorts bloeien er de scheepsbouw, de looierij, de brandewijnstokerij, benevens eenige andere takken van bestaan. Bovenvermeld kanaal, alsmede de haven, is in 1883 op kosten van den Pruisischen Staat aanmerkelijk verbeterd, zoodat sedert 1884 schepen met een diepgang van 6,5 Ned. el door de nienwe sluis, met eene kolk ter lengte van 100 en ter breedte van 15 Ned. el, de stad kunnen bereiken. Voorts is er ook de haven met zijne groote magazijnen met het spoorwegstation verbonden. Aan

vankelijk behoorde Emden tot Oost-Friesland en vervolgens stond zij van het einde der 16de tot in de eerste helft der 18de eeuw onder de beschermheerschappij van Nederland, terwijl zij bij voortduring in onceningheid verkeerde met de Graven en Vorsten van Oost-Friesland. In 1744 verviel zij met Oost-Friesland aan Pruisen, in 1806 aan Holland, in 1809 aan Frankrijk, in 1814 weder aan Pruisen, in 1815 aan Hannover en in 1866 wederom aan Pruisen. — Het arrondissement Emden, aan den mond van de Ems en aan de Noordzee gelegen, telt op omstreeks 14 □ geogr. mijl ruim 62 500 inwoners (1880).

Emdre (Samuël), een verdienstelijk Nederlandsch godgeleerde, werd omstreeks het midden der voorgaande eeuw geboren te Utrecht, studeerde aldaar, werd eerst predikant te Hoornaar, daarna te Wageningen en in 1816 emeritus. Hij overleed in datzelfde jaar in bijna 70-jarigen ouderdom. Hij was lid van het Zeeuwsch Genootschap en van het Genootschap tot verdediging van den Christelijken godsdienst en heeft meer dan 20 verschillende werken in het licht gegeven, van welke wij noemen: „Gesprekken over de waarheden van den Christelijken godsdienst (1770)", — „Catechismus der heilige godgeleerdheid (1780 en later bij herhaling)", — „Bijbelsch Huisboek enz. (1787)", — „Kerkelijke en wereldlijke geschiedenissen der tijden vóór den zondvloed (1791)", — „De geographie der Heilige Schrift enz. (1796)", — en „Opheldering van eenige stukken in den Heidelbergschen Catechismus (1803)".

Emeritus of *uitgediend* noemde men bij de onde Romeinen een soldaat, die zijn diensttijd volbracht had. Hij bevond zich niet langer in werkelijken dienst en onderscheidde zich hierdoor van de *veteranen* of onde soldaten, die nog mede ten strijde trokken. In onzen tijd en in ons Vaderland noemt men den krijgsman, die uitgediend heeft en eervol ontslagen is, *gepensioneerd*, terwijl er de uitgediende godsdienstleeraar en hoogleeraar den naam van *emeritus* dragen.

Emerson (Ralph Waldo), een uitstekend Amerikaansch wijsgeer, werd geboren te Boston den 25sten Mei 1803, studeerde aan het Harvardcollege in de godgeleerdheid, was daarna gedurende 5 jaar onderwijzer en zag zich vervolgens beroepen tot predikant bij de gemeente der Unitariërs te Boston. Zijne gevoelens over het avondmaal drongen hem echter, om die betrekking in 1832 neder te leggen. Daarop begaf hij zich gedurende een jaar naar Europa, vestigde zich na zijn terugkeer te Concord en zocht zijne denkbeelden door geschriften en voorlezingen te verspreiden. Aanvankelijk leverde hij vele bijdragen in den „North American Review" en den „Christian Examiner", terwijl hij tevens van 1842 tot 1844 uitgever was van het letterkundig tijdschrift „The Dial". Van zijne voorlezingen vermelden wij: „Man thinking (1837)", — „Literary ethics (1838)", — en „The method of natnre, and man the reformer (1841)". Tot zijne belangrijkste geschriften behooren echter: „Nature (1836)", — en „Representative men (1849)", terwijl ook zijne „Lectures on New-England reformers (1844)", — „English traits (1856)", — „The conduit of life (1860)", — „Society and solitude (1870)" — en „Letters and social aims (1875)" niet mogen worden vergeten. Hij is, zooals uit zijne werken blijkt, in vele opzichten een geestverwant van *Carlyle* en een uitstekend vertegenwoordiger van de Amerikaansche school, welke pleit voor de zelfstandigheid en vrijheid van het individu en de stelling verdedigt, dat alle menschen door de natuur gelijkelijk begiftigd zijn, zoodat er slechts gunstige omstandigheden noodig zijn, om de kiemen der edelste gaven tot ontwikkeling te brengen. De „Poems (1847)" van *Emerson* geven blijken van een groot dichterlijk talent, en al zijne werken zijn, zelfs bij de scherpzinnigste redeneeringen, met een waas van poëzij bedekt. Zijn „Parnassus, select poems (1871)" bevat veel schoons. Hij en *Longfellow* waren de Engelsche schrijvers van den jongsten tijd, wier werken het meest werden gelezen, en zijne denkbeelden zijn niet zonder invloed gebleven op sommige leiders van de republikeinsche partij in Frankrijk. Hij overleed te Concord den 27sten April 1882. In 1869 is eene herziene uitgave van zijn „Prose works complete" in twee deelen in het licht verschenen.

Emesa, eene zeer oude stad in Coele-Syrië aan de Orontes, 20 geogr. mijl ten noorden van Damascus, aan den karavanenweg van Hamah naar Aleppo, was er weleer de hoofdstad des Rijks. Later viel zij in handen der Romeinen, die er eene volkplanting vestigden. Zij was beroemd wegens den dáár aanwezigen zonnetempel, waaraan Keizer *Heliogábalus*, die te Emesa geboren werd, zijn naam ontleende, daar hij er de betrekking van hoogepriester van den Zonnegod (in het Syrisch *Elagabal*) bekleedde. In 273 na Chr. behaalde hier Keizer *Domitius Aurelianus* de zegepraal op Koningin *Zenobia*. Na den val van het Romeinsche Rijk kwam Emesa onder de heerschappij van verschillende volkeren, ten laatste onder die der Turken, welke er ook thans nog het gezag in handen hebben. Men vindt er trouwens geen enkel gedenkteeken meer van hare voormalige grootheid. Intusschen blijft zij ook nu nog eene welvarende stad, waar handel en nijverheid bloeien, de hoofdplaats van een district in het ejaleet Damascus en de woonplaats van 23 000 zielen, van welke omstreeks $^{1}/_{4}$de den Grieksch-Katholieken godsdienst belijdt, terwijl de overigen Mohammedanen zijn.

Emetica, zie *Braakmiddelen*.

Emetine is het brakingverwekkend alkaloïde in den ipecacnanhawortel (Cephaëlis Ipecacuanha). Men verkrijgt haar, wanneer men de fijngemaakte wortels eerst met aether en daarna met alkohol laat uittrekken, het vocht met water vermengt, door uitdamping concentreert, vervolgens filtreert en uit het filtraat de emetine door middel van magnesia doet neêrslaan. Men wascht haar met water, lost ze op in wijngeest en scheidt haar hieruit af door verdamping. Eindelijk lost men ze op in een znnr, ontkleurt de oplossing met kool en doet haar neêrslaan met een alkali. De emetine is een wit, in de lucht geel wordend poeder, weinig oplosbaar in koud, iets meer in warm water, nagenoeg niet in aether, maar zeer goed in wijngeest. Zij smelt reeds bij 70° C., smaakt bitter, reageert alkalisch en vormt met zuren niet-kristalliseerbare verbindingen.

In kleine hoeveelheden veroorzaakt zij braking, in grootere hoeveelheden zou het doodelijk werken, maar looizuur als tegengift knnnen dienen. De samenstelling van emetine is nog niet zeker bekend. De resultaten van verschillende onderzoekers loopen daaromtrent sterk uiteen. Zij bestaat alleen nit koolstof, waterstof, stikstof en znurstof.

Emigranten of *uitgewekenen* noemt men eene groote hoeveelheid personen, die in een bepaald tijdperk wegens godsdienstige of staatkundige aangelegenheden hnn vaderland verlaten en in afwachting van betere dagen naar elders de wijk nemen. Zij zijn dus onderscheiden van de *ballingen*, die veroordeeld zijn om zich naar elders te begeven, en van de *landverhuizers*, die zich in andere oorden wenschen te vestigen ter verbetering van hun stoffelijken toestand en geen plan hebben om terug te keeren.

Emigranten waren zij, die den Israëlietischen godsdienst beleden en in de dagen van *Ferdinand* en *Isabella* Spanje verlieten voor de bedreiging der Inqnisitie, — zij, die bij den val van het Byzantijnsche Rijk naar elders trokken, om aan de heerschappij der Turken te ontkomen, — de réfugiés, die, als aanhangers der Hervorming, zich ten tijde van *Lodewijk XIV* na de opheffing van het edict van Nantes naar de Nederlanden en naar andere Rijken begaven, — en vooral zij dragen dien naam, die zich na het nitbarsten der Groote Omwenteling van 1789 uit Frankrijk naar Duitschland begaven. Zij werden eerlang, vooral in de dagen van het Schrikbewind, door dnizendtalien gevolgd, die hnn leven in gevaar zagen. Vooral de edelen, de priesters en de monniken vloden heen en overstroomden, behalve Duitschland, ook België, Piémont, Zwitserland en ons Vaderland. Slechts weinigen waren in de gelegenheid geweest, om hnn vermogen te redden, en de meesten leefden in de uitcrste bekrompenheid. Te Coblenz bevonden zich de Prinsen van den bloede met hunne Hofhouding, ministers, ambtenaren en krijgsoversten, en het bniteniandsche Frankrijk, zooals men het noemde, onderhield betrekkingen met de vreemde Mogendheden, die de Revolutie afkeurden. Die honding verbitterde de mannen der Omwenteling en verergerde den toestand des Konings. Zelfs ontstond onder aanvoering van *Condé* een emigrantenleger, dat zich met het Pruisische leger vereenigde, om naar Frankrijk te trekken, maar aldaar de grootste verontwaardiging wekte. Dientengevolge werden in Frankrijk harde maatregelen genomen tegen de emigranten en hnnne goederen verbenrd verklaard. Het was op straffe des doods verboden, hen te ondersteunen of betrekkingen met hen te onderhonden. Dertig duizend personen werden op de emigrantenlijst geplaatst en voor altijd uit Frankrijk gebannen, hoewel velen van hen de wapens niet wilden opvatten tegen hnn vaderland. Eerst na de mislnkte pogingen om te Qniberon te landen (1795) verloren de emigranten den moed, om Frankrijk met geweld van wapenen te herwinnen. Het korps van *Condé* moest zich na den vrede van Luneville ontbinden, en de ongelnkkigen zochten een toevlnchtsoord in Rusland. Reeds onder het Directoire werden intusschen door velen pogingen aangewend, om veilig in Frankrijk terug te keeren, en de algemeene amnestie, door *Bonaparte* als eerste consul uitgevaardigd, werd door velen met blijdschap begroet. De overigen mochten eerst na den val des Keizers hun vaderland wederzien, waar zij door de *Bourbons* met waardigheden en weldaden werden overiaden. Volgens de grondwet van 1814 konden zij echter hnnne goederen en adellijke voorrechten niet herkrijgen, terwijl hnn eindelijk door eene wet van 27 April 1825 eene zekere schadevergoeding werd toegekend. De willekenrige nitdeeling van deze gaf echter aanleiding tot]haat en wrok, zoodat na de Julirevolutie door de wet van 5 Jannari 1831 aan het verleenen dier schadevergoeding een einde werd gemaakt.

Emil (Maximiliaan Leopold August Karl), prins *van Hessen*, een broeder van den in 1848 overleden Groothertog *Lodewijk II*, werd geboren te Darmstadt den 3den September 1780, trad reeds vroeg in militairen dienst, nam deel aan de oorlogen onder *Napoleon*, vooral aan dien van 1812, en genoot de gunst van den Franschen Keizer. Na den slag van Leipzig, waar hij door de Verbondene Mogendheden gevangen genomen werd, streed hij aan het hoofd der troepen van Hessen-Darmstadt tegen Frankrijk en na het sluiten van den vrede was hij ijverig werkzaam op staatkundig gebied, waar hij de aristocratisch-gonvernementeele richting vertegenwoordigde. Hij overleed te Baden-Baden den 30sten April 1856.

Emilia of *Aemilia* is van onds de naam van het gedeelte van Italië, dat zich tnsschen de Apennijnen, den midden- en benedenloop van de Po en de Adriatische Zee ten zuiden van Lombardije en Venetië en ten noorden van Toscane, Umbrië en de Marken uitstrekt. Het omvat als landschap het grootste gedeelte der voormalige hertogdommen Parma en Módena benevens de vroegere Pauselijke delegatiën der Romagna. Het gewest Emilia bestaat uit de provinciën Bologna, Ferrara, Forli, Massa en Carrara, Módena, Parma, Piacenza, Ravenna en Reggio en telde in 1871 op 444,7 □ geogr. mijl bijna 2 274 000 inwoners. Het behoort tot de meest bevolkte en best bebonwde gedeelten van het schiereiland.

Het ontleent zijn naam aan den grooten Romeinschen heerweg, de Via Aemilia, die over een afstand van 40 geogr. mijl van Piacentia (Piacenza) aan de Po zich tot aan Ariminium (Rimini) aan de Adriatische Zee uitstrekte en reeds in 187 vóor Chr. door den consnl *Marcus Aemilius Lepidus* was aangelegd. Deze werd de hoofdader van het verkeer in Opper-Italië en vormt ook nn nog het traçé van den spoorweg, die van Placenza over Parma, Reggio, Módena, Bologna, Imola, Faënza, Forli en Cesena naar Rimini loopt. Reeds in den tijd van *Constantijn de Groote* was de naam van den weg op het landschap overgebracht.

Emilius (Paulus) of *Paolo Emilio*, een Italiaansch geschiedschrijver, geboren te Rome omstreeks het jaar 1460, ombelsde den geestelijken stand, vestigde zich te Rome en was wegens zijne geleerdheid vermaard. *Lodewijk XII* riep hem naar Frankrijk, om er eene

geschiedenis des Rijks op te stellen. Dientengevolge schreef hij: „De rebus gestis Francorum libri VI (1500)", waaraan hij later eenige boeken toevoegde. Deze geschiedenis loopt van de eerste tijden der Monarchie tot aan het 5de regeeringsjaar van *Karel VIII*. Hij overleed in 1529.

Eminentie, een eeretitel, die aanvankelijk aan Keizers en Koningen werd toegekend, is thans die van aartsbisschoppen en cardinalen.

Emir, een Arabisch woord, dat *bevelhebber* beteekent, is in het noorden en in het oosten van Afrika de titel van onafhankelijke stamhoofden, alsmede die van alle erkende nakomelingen van *Mohammed*. Deze laatsten vindt men in Turkije onder alle standen des volks, en zij hebben het recht, om een groenen tuiband te dragen. Daarenboven werd die titel toegekend aan de aanvoerders van het ieger in godsdienstoorlogen en aan de leden der heerschende Vorstenhuizen in het Oosten. Dikwijls wordt de naam emir met een ander woord verbonden, om den bekleeder eener aanzienlijke waardigheid aan te duiden; zoo noemden de Khalifen zich Emir-al-Moemenin of Vorst der Geloovigen, en de eerste ministers der Khalifen en Groot-Mogols noemden zich Emir al-Omra of Vorst der Vorsten.

Emir-Beajir, sjerif van een gewest bij den Libanon, gesproten uit de familie der *Sjahab*, werd geboren in 1755, kwam in 1775 aan het Hof van zijn oom, den Emir *Yoessoef*, vorst der Droezen, smeedde in 1792 eene samenzwering tegen dezen, versloeg hem in de vlakte van Mihan en wierp zich op tot beheerscher van den Libanon, doch werd door de 3 zonen van *Yoessoef* verjaagd en verkeerde 5 jaar in ballingschap, terwijl hij inmiddels het Christendom omhelsde. Na zijn terugkeer misleidde hij de 3 broeders door gehuichelde vriendschapsbetuigingen, doch deed hen door sluipmoord om het leven brengen en handhaafde zich in het ongestoord bezit der heerschappij, totdat hij in 1819 wegens opstand tegen de Porte van zijne waardigheid werd ontzet. Door bemiddeling van *Mehemed Ali*, onderkoning van Egypte, kreeg hij genade, doch in 1840 kwam hij op nieuw tegen zijn gebieder in verzet, waarna hij gevangen genomen en verbannen werd. Op aandrang van Frankrijk en Oostenrijk ontving hij echter een jaargeld, en overleed te Broessa in 1848.

Emler (Joseph), een Boheemsch geschiedschrijver, geboren den 10den Januari 1836 te Libau, studeerde te Weenen, vestigde zich in 1861 te Praag, werd er in 1870 stedelijk archivaris en zag er zich vervolgens benoemd tot hoogleeraar aan de universiteit. Hij leverde o. a.: „Reliquiae tabularum regni Bohemiae anno MDXLI combustarum (1870—1877, 2 dln)", — „Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensen per archidioecesin (1874)", — en „Decem registra censuum bohemica (1881)",— voorts een vervolg op de „Regesta dipiomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (dl 2, 1868—1882)", alsmede onderscheidene opstellen in tijdschriften. Zelf redigeert hij het tijdschrift „Casopis" en geeft met anderen sedert 1879 in het Czechisch eene „Algemeene geschiedenis" in het licht.

Emma. Onder dezen naam vermelden wij: *Emma*, volgens de sage eene dochter van *Karel de Groote* en de beminde van den geheimschrijver *Einhard* of *Eginhard*. Het verhaal, dat zij dezen door de sneeuw droeg, opdat zijne voetstappen hunne samenkomst niet zouden verraden, is door *Cats* dichterlijk behandeld. De geschiedenis meldt echter, dat de gemalin van *Einhardt* wel is waar den naam droeg van *Imma*, maar dat deze niet eene dochter was van *Karel de Groote*. Deze heette *Bertha* en huwde met den geheimschrijver *Angilbert*. In de sage schijnt één en ander met elkaâr verward te wezen.

Emma Adélaide Wilhelmina Thérèse, Koningin der Nederlanden, eene dochter van Prins *George Victor van Waldeck en Pyrmont* en geboren den 2den Augustus 1858. Zij trad den 7den Januari 1879 in het huwelijk met *Willem III*, Koning der Nederlanden en schonk hem den 31sten Augustus 1880 eene dochter. In 1884 werd zij, in geval van afwijgheid van haren gemaal, gedurende de minderjarigheid van deze dochter tot regentes benoemd. Door hare beminnelijke eigenschappen heeft zij reeds lang de liefde verworven van het Nederlandsche volk.

Emme (De) of *Emmat* is de naam van eenige Zwitsersche rivieren. De *Groote Emme* ontspringt bij den Brienzergrat, verdwijnt in eene rotskloof, Rebloch genaamd, stroomt in eene noordwestelijke richting door het fraaie, vruchtbare, dicht bevolkte *Emmenthal*, hetwelk omstreeks 4000 inwoners telt, en stort na een loop van 10 geogr. mijl zich uit in de Aar. Van het *Emmenthal* vermelden wij nog, dat landbouw en veeteelt er bloeien, — dat de Emmenthaler kaas beroemd is en dat zijne hoofdplaats Langnau door een spoorweg met de stad Bern verbonden is. Het geheele dal met bijna 50000 inwoners (1880) behoort tot het canton Bern. — De *Kleine Emme* of *Waldemme* ontspringt in het canton Lüzern bij den Giswylerstock en valt beneden de stad Lützen in de Reusz.

Emmerik, eene stad in het arrondissement Rees van het Pruisische district Düsseldorf, op den rechter oever van de Rijn en niet ver van de Nederlandsche grenzen gelegen, telt omstreeks 9000 inwoners en heeft 2 R. Katholieke kerken, eene Evangelische en eene Doopsgezinde kerk en eene synagoge. In 1592 is er eene Jezuïtenschool gesticht, die in haren bloeitijd meer dan 2000 leerlingen telde, doch in 1811 werd opgeheven, doch sedert 1832 is er een R. Katholiek seminarium. De belangrijkste bron van bestaan is er de Rijnvaart, terwijl er ook tabaks- en chocoladefabrieken zijn. — Emmerik is eene zeer oude plaats. Reeds in 697 vindeu wij haar onder den naam van *Villa Embricensis* of *Embrica* vermeld. In 1247 werd zij door Graaf *Otto van Gelder* met muren omgeven, waarna zich handel en nijverheid sterk ontwikkelden. In 1311 werd de Rijntol naar Emmerik verlegd. Door verpanding in 1355 en 1371 en door verkoop in 1405 verviel de stad aan Cleef. In 1406 behoorde zij tot de Hanza, en men vermeldt, dat zij in de 15de eeuw 40000 inwoners telde. In 1556 werd er de Hervorming ingevoerd. Nadat zij in 1609 met Cleef aan Brandenburg was toegekend,

werd zij in 1614 door *Maurits van Nassau* bezet en ongemeen versterkt. Door *Lodewijk XIV* kregen er de R. Katholieken in 1672 hunne kloosters en kerken terug, en in 1794 werd zij door generaal *Vandamme* gebombardeerd. Sedert 1815 behoort zij aan Pruisen.

Emminghaus (A.), een Duitsch staathuishoudkundige, geboren den 22sten Augustus 1831 te Nieder-Roszla bij Apolda, studeerde te Jena in de rechten en staathuishondkunde, zag zich vervolgens geplaatst bij de departementen van Financiën en van Binnenlandsche Zaken te Weimar, werd in 1858 chef de bureau bij eene verzekeringmaatschappij te Dresden, vertrok in 1861 als redacteur van het „Bremer Handelsblatt" naar Bremen en trad op als een ijverig lid van het congrès van Dnitsche volkshuishondkundigen, waar hij tot de voorstanders van den vrijen handel behoort. Hij slaagde er in, eene maatschappij tot redding van schipbreukelingen te stichten (1865) en was daarvan de eerste secretaris. In 1866 werd hij gewoon hoogleeraar in de staathuishoudkunde aan de polytechnische school te Karlsruhe en in 1872 directeur van eene levensverzekeringmaatschappij te Gotha. Hij schreef: „Ueber Erfindnngspatentc" en „Realkreditnoth" in het „Tübinger Zeitschrift", — voorts: „Schweizerische Volkswirtschaft", — „Lehrbuch der allgemeinen Landwirtschaft (1863)", — „Allgemeine Gewerbslehre (1863)", — en „Das Armenwesen und die Armengesetzgebung in den europäischen Staaten (1870)".

Emmius (Ubbo), een uitstekend Nederlandsch geschiedschrijver, werd geboren te Griete of Grietzijl in Oost-Friesland op den 5den December 1547, genoot zijne eerste opleiding op de scholen te Emden, Bremen en Norden en begaf zich vervolgens naar de hoogeschool te Rostock, waar hij zich toelegde op de godgeleerdheid en geschiedenis, de genees- en wiskunde. Na den dood zijns vaders bleef hij 2 jaar te huis, doch ging in 1575 naar Frankrijk, reisde in Dnitschland en bleef 2 jaar te Genève, waar hij een leerling en vriend was van *Theodorus Beza*. Na zijn terugkeer (1579) zag hij zich benoemd tot rector der Latijnsche school te Norden, die door zijn uitmuntend onderwijs een hoogen trap van bloei bereikte. Toen hij echter weigerde de Angsburgsche geloofsbelijdenis te onderteekenen, verloor hij zijne betrekking, maar werd in het volgende jaar rector te Leer en 6 jaar later te Groningen. Hier bekleedde hij het rectoraat op de meest loffelijke wijze, werd te vergeefs naar Dordrecht, Leeuwarden en Emden beroepen en zag zich in 1614, bij de stichting der hoogeschool te Groningen, tot hoogleeraar in de geschiedenis en in het Grieksch aangesteld. Hij was er de eerste rector magnificus, strekte haar nog vele jaren tot sieraad, werd kort voor zijn dood benoemd tot revisor van de vertaling des Nieuwen Testaments en der Apocryphe Boeken en overleed den 9den December 1625. Hij schreef: „Rerum Frisicarum Historiae decades I—IV (1596—1616)". Nadat deze „Decades" afzonderlijk gedurende een 53-tal jaren verschenen waren, zijn zij in 1616 op nieuw in folio nitgegeven onder den titel: „Rerum Frisicarum Historia, distincta in decades sex", eene verbeterde en vermeerderde uitgave van een werk, dat hem door zijne critische behandeling der met fabelen doorwevene geschiedenis van Friesland een onsterfelijken roem heeft bezorgd. Hevig werd hij dan ook aangevallen door *Suffridus Petri* en *Bernardus Furmerius*, de ijverige verdedigers van dwaze overleveringen en sproken, en hij antwoordde hen in zijne: „Refutatio Apologetica, sive de origine et antiqnitate Frisiorum veritatis assertio, contra Suffrium Petri et Bernardnm Furmerium, hujus gentis historicos (1603)". Ook zag van hem het licht: „Een gruntiick Bericht von der Lere nnd den Geist des Ertzketters David Joris, uth sijnen Schriften und Wercken tijtlich und getrouweiick vorvated, tho warschouwen aller fromen christgelöfigen Herten (1527)", ook in het Nederiandsch vertaaid (1599), — en nadat hiertegen eene wederiegging was verschenen, gaf hij uit: „Den Davidjorischen geest en leeven en ieere breeder ende widtloopiger ontdeckt ende grondlyker verclaert tegen den vermomden, schaemtlosen D. Andreas Huygelmumzoon enz. (1603)". Belangrijker is zijn boek: „De Agro Frisiae inter Amasim et Lavicam flumina deque urbe Groningana in agro eodem et de jure utriusque syntagma (1605, 1616 en 1646)", — voorts: „De Frisia et Frisiorum Repnbiica, deque civitatibus, foris et vicis inter Fievum et Visurgim flnmina libri aliqnot (1619)", ook opgenomen in de uitgave van 1616 der „Rerum Frisicarum decades". Eindelijk vermelden wij nog: „Opns chronologicum novnm (1619)", — Chronologia rerum romanarum cnm serie consulum (1619)", — „Appendix genealogica (1620)", — „Λόγος ἐπιτάφιος Guilheimi Ludovici, comitis Nassovii (1621)", — „Guilhelmus Ludovicus comes Nassovius, seu de vita gestis et morte hujns comitis etc. (1621)", — „Vetus Graecia illustrata (1628)", — Natales Academiae illustrinm ac potentium Groningae et Ommelandiae Ordinum auspiciis (1654)", — en „Mensonis Altingii vita (1723)". Meer dan eene eeuw na zijn dood verschenen nog van hem: „Ubbonis Emmii, viri olim longe celeberrimi Historia nostri temporis. In qua duplex controversia: altera inter comitem Frisiae Orientalis et civitatem Embdanam separatim; altera inter comitem et comitatis Ordines etc. (1732)", een boek, dat in 1773 te Aurich door beulshanden verbrand werd, — en er bestaat nog van hem een handschrift: „Vindicia Juris popnii contra usurpationem iniquam comitis usqne ad annum 1608". In zijne laatste levensdagen hield hij zich bezig met het schrijven van eene geschiedenis van *Philippus van Macedonië*. Vooral genoot hij de gunst en de vriendschap van Graaf *Willem Lodewijk van Nassau*, en hij hield briefwisseling met de meestberoemde mannen van zijn tijd, zooals *Scaliger*, *Thysius*, *Henricus Altingh*, *Douza*, *Gomarus*, *Arminius*, *Daniël Heinsius*, *du Thou*, *Gruterus*, enz. Nog altijd hebben zijne geschriften eene hooge waarde.

Emo, een Nederiandsch kroniekschrijver en abt van het klooster Bloemhof te Wittewierum, leefde in het laatst der 12de en in het begin der 13de eenw. Hij was een leerling der Benedictijnen, bezocht de hoogescholen te Parijs, Oriéans en Oxford en maakte zich verdienstelijk door het afschrijven van belang-

rijke werken. Na het volbrengen zijner studiën zag hij zich bevorderd tot maglster en geplaatst aan de school te Emisia (Westeremden). Later werd hij pastoor te Huising en was wegens zijn vromen wandel en vooral ook wegens zijne uitgebreide kennis algemeen geacht. Toen in 1213 door zijn neef en naamgenoot het klooster Bloemhof te Wittewierum gesticht was, werd hij er tot abt gekozen, nadat hij in de orde der Premonstratensers was opgenomen. Niet alleen de monniken, maar ook de nonnen hield hij bezig met het afschrijven van merkwaardige geschriften, en zelf schreef hij onderscheidene werken. Het belangrijkste van deze is eene kroniek, die met het jaar 1202 een aanvang neemt en omstreeks den tijd van zijn dood (1237) eindigt. Zij behelst niet alleen de stichting van het klooster, maar ook vele bijzonderheden omtrent de Kruistochten en de oorlogen tegen de Saraceenen in Syrië. Zij is door den hoogleeraar *Matthaeus* opgenomen in het derde deel zijner „Analecta" en ook door anderen uitgegeven. Die kroniek is vervolgd door *Menco*, den derden abt, die haar tot aan zijn sterfjaar (1273) heeft voortgezet.

Emoe (Dromarius Novae Hollandiae) is de naam van een vogel, die tot de orde der *Loopvogels* (Cursores), tot de famille der *Struisvogels* en tot de afdeeling der *Casuarissen* behoort. Deze Nieuw-Hollandsche struisvogel onderscheidt zich van den Afrikaanschen door geringere grootte en door 3-teenige loopvoeten. Zijne vederen zijn los en wolachtig, zijne vleugels nagenoeg verdwenen, zijn hals en wangen naakt. Hij heeft een rechten, aan de randen zeer platten, in het midden eenigszins schuitvormigen en aan de punt afgeronden snavel. De zoolen der teenen zijn eeltig en zijne nagels kort en krom. De volwassen vogel wordt een paar Ned. el hoog, is op den rug donkerbruin met grijs gemengeld, en onder den buik wat lichter; de hals en de wangen zijn bloedrood. Het mannetje heeft gewoonlijk 3 wijfjes en broedt de 20 tot 30 eieren nit, die deze leggen. Zoowel de eieren als de vogels worden door de jagers zeer gezocht. Ook naar de dierentuinen van ons werelddeel zijn deze vogels overgebracht.

Emollientia is de Latijnsche naam van verzachtende of ontspannende geneesmiddelen, bestemd om de stijfheid der verschillende weefsels, alsmede den geprikkelden toestand der zenuwen te verzachten. Zij openbaren die werking, zoodra zij in aanraking komen met het slijmvlies van de darmen en strekken ze zelfs uit tot de bekleedselen der longen en tot de afscheidende oppervlakten van andere organen. Daarom komen ze te pas bij ontsteking en kramp, terwijl zij de werkzaamheid der afscheiding tevens bevorderen. Men verdeelt de emollientia in olieachtige, vette, slijmige enz. Ook uitwendig worden zij gebruikt in den vorm van smeersels en zalven.

Empecinado (Don Jnan Martino Diaz el), de hoofdaanvoerder der Spaansche omwenteling van 1820, werd geboren in 1775, nam in 1792 dienst bij het Spaansche leger en onderscheidde zich bij het binnenrukken der Franschen als een vaderlandlievend guerillahoofdman. Aan het hoofd van 5- of 6000 man bracht hij aan de vijanden, vooral aan de bezetting van Madrid, belangrijke nadeelen toe, zoodat het Regentschap in 1814 hem tot kolonel benoemde en de Koning zelfs tot veldmaarschalk, hem daarbij vergunnende, zijn bijnaam *el Empecinado* (de Pikman) als geslachtsnaam aan te nemen. In 1815 door den Koning naar Valladolid verbannen, omdat hij een verzoek tot herstelling der Cortes had ingeleverd, werd hij er gedurende de revolntie van 1820 kommandant. Later zag hij zich aangesteld tot gonverneur van Zamora en onderscheidde zich meermalen door beleid en moed. Na de Restauratie van 1825 nam men hem in hechtenis en werd hij veroordeeld tot de koord. In eene kool gaf men hem prijs aan den spot van het grauw, en daar hij zich tegen zijne beulen verdedigde, werd hij door de soldaten gedood.

Empedocles, een Grieksch wijsgeer uit Agrigentum in Sicilië, leefde omstreeks het jaar 450 vóór Chr. Als geneesheer, als gunsteling der goden, als bekend met de toekomst en als machthebbende over de natuur, stond hij bij zijne medeburgers in groot aanzien, zoodat zij hem zelfs de opperheerschappij aanboden, maar als een vijand van alle onderdrukking wees hij haar van de hand en voerde eene volksregeering in. Men zegt, dat hij zich in den krater van den Etna geworpen heeft, om het volk door zijn plotselijk verdwijnen te overtuigen van zijne hooge afkomst. Waarschijnlijk is dit echter evenzeer een sprookje als de mededeeling van den spotzieken *Lucanus*, dat de vulkaan de koperen sandalen van den ijdelen wijsgeer heeft uitgeworpen, om aan het volk het geloof aan de goddelijkheid van *Empédocles* te benemen. Anderen vermelden, dat hij op gevorderden leeftijd in zee is omgekomen. Hij leerde het bestaan van 4 hoofdstoffen (lucht, water, vuur en aarde), alsmede van 2 bewegende en werkende krachten, die der vriendschap (liefde), welke alles vereenigde, en die der vijandschap (van den strijd), die alles scheidde. De tegenstelling van stof en kracht deed hij alzoo duidelijk uitkomen. Het ontstaan der dingen stelde hij zich aldus voor, dat de aanvankelijke eenheid (sphaeros), door de kracht der liefde bijeen gehouden, doordrongen werd door de kracht der vijandschap, die alles scheidde en alzoo afzonderlijke voorwerpen te voorschijn riep. Het schijnt, dat hij daarbij tevens eene geleidelijke ontwikkeling van het minder volmaakte tot het meer volkomene heeft aangenomen. Intusschen zijn van het lierdicht, waarin hij dat steisel verkondigt, slechts fragmenten tot ons gekomen. Opmerkelijk is voorts zijne meening over bepaalde natuurverschijnselen, welke hij toeschrijft aan uitstroomingen, welke, van sommige voorwerpen uitgaande, doordringen in de daartoe bestemde poriën van andere, en hij oordeelde, dat men daardoor ook het ontstaan der zintuigelijke waarnemingen kon verklaren. Aan het overoude geloof aan eene zielsverhuizing gaf hij eene zedelijke beteekenis, en de gevoelens, die hij daaromtrent koesterde, kwamen met die van *Pythágoras* overeen.

Empereur van Oppyck (Constantijn I') of *Opwyck*, een nitstekend beoefenaar der Oostersche taal en letterkunde, werd geboren te Bremen in Juli 1591, studeerde te Franeker, waar hij zich bijzonder op het Oostersch toelegde,

en werd in 1617 aldaar bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid. Reeds in 1619 zag hij zich benoemd tot hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal aan de hoogeschool te Harderwijk en 8 jaar later aan die te Leiden, terwijl hem tevens werd opgedragen, om tegen de Israëlieten te schrijven, weshalve men hem „hoogleeraar der Joodsche geschilpunten" noemde. Hij overleed reeds den 1sten Juli 1648, nadat hem kort te voren ook het onderwijs in een gedeelte der godgeleerdheid was opgedragen. Hij bezorgde een uitgave van „Erpenii grammatica chaldaica, Syra et Aethiopica, Talmndis Babylonici codex Middôth (1628)" — van „Sjomari Lyra Davidis (1628)", — van „Abranielis et aliorum commentatio etc. (1631)", — van „Mosis Kimchi Introductio ad scientiam (1631)" — van „Josephi Jachiadae paraphrasis in Danielem (1635)", — van „Itinerarium D. Benjaminis a Tudela (1635)", in het Nederlandsch vertaald door *S. Keyzer* (1846), — en hij schreef: „Ciavis Talmudica, complectens formulas, loca dialectica et rhetorica priscornm Jndaeornm (1634)", — „De legibus Ebraeornm (1637)", — en „Disputationes theologicae Hardervicenae sive systema theologicnm (1626)". Genoemde werken getuigen, dat hij ongemeen ervaren was in de Rabbijnsche en Talmndische letterkunde.

Empetrum *L.* is de naam van een tweehnizig plantengeslacht nit de familie der *Empetreën*. Het onderscheidt zich door 1-slachtige, roode bloemen met een 3-bladigen kelk, 3 bloembladen, 3 meeldraden en eene bolvormige, 3- tot 9-hokkige, 3- tot 9-zadige steenvrucht. Het omvat lage heesters met verspreide of kransgewijs geplaatste, smalle bladjes en zwarte, roode en witte vruchten. Men vindt dit gewas in het noorden van Europa en Amerika. Van de soorten noemen wij: *E. nigrum L.* (bes- of kraaiheide), een kleinen, kruipenden heester, die op beide gelijkt, met smalle, donkergrijze bladeren met omgeslagen rand, roode bloemen en zwarte vruchten. Deze soort is in het noorden van ons werelddeel en ook in Midden-Enropa op de bergen, bij voorbeeld op den Brocken, te vinden, komt o. a. ook in ons Vaderland voor en dient op sommige plaatsen tot bevordering der veenvorming. Hare vruchten gelijken op vlierbessen, hebben een eenigszins zuren smaak en worden door de inwoners van noordoostelijk Azië gegeten, terwijl men er in Groenland een drank van bereidt. Die vruchten worden als een geneesmiddel tegen scorbnt aanbevolen, en voorheen vond men *Herba et Semen Empetri* als een dinreticnm in de apotheek. Worden de vruchten met alnin gekookt, dan geven zij eene kersroode klenrstof.

Emphase, afkomstig uit het Grieksch, noemt men een zekeren nadruk, die op een gezegde of op eene rede wordt gelegd, zoodat men er uit opmaken kan, dat de spreker daaraan eene gewichtige beteekenis geeft.

Emphyseem, afkomstig van een Grieksch woord, dat *inblazing* beteekent, noemt men eene zwelling, veroorzaakt door dampkringslucht of door een ander gas in het weefsel des lichaams. Men onderscheidt twee soorten: de eene ontstaat door verwonding van de longen of van de lnchtpijp, — en de andere door lnwendige, veelal onbekende oorzaken. Verwondingsemphyseem (Emphysema traumaticum) ontstaat, wanneer door het breken van éene of meer ribben of door een steek of schot het longweefsel verwond is, zoodat de ingeademde lucht door die wond in de borstkas komt, dewijl alsdan bij de uitademing die lucht in de omringende weefsels gedreven wordt. Ook kan een ander deel van den ademhalingstoestel, bijvoorbeeld de luchtpijp of het strottenhoofd, aangetast zijn, zoodat er een emphysemateuse croup ontstaat. De verschijnselen van emphyseem zijn zwelling der huid zonder pijn, zonder hitte, zonder vochtgolving of verkleuring. Deze zwelling is zacht en veerkrachtig en doet bij het betasten een knisterend geluid hooren. Bij de percnssie verkrijgt men een trommelgeluid als op eene met lucht gevulde blaas. Door zachte drukking kan men de zwelling verplaatsen. De nitgebreidheid van een emphyseem is zeer verschillend en de ziekte zelve niet altijd gevaarlijk. Intusschen dient men eerst de oorzaak van het emphyseem en daarna de overtollige lucht te verwijderen.

De tweede soort is het emphyseem zonder verwonding (E. non tranmaticnm). Dit vertoont zich in 3 vormen, namelijk als celempyseem der longen, waarbij de uiterste, blinde, zakvormige uiteinden der luchtbuisjes in de longen verwijd zijn, — als tusschenweefselemphyseem der longen, waarbij deze uiteinden hier en daar gebarsten zijn, zoodat de lucht in het verbindingsweefsel der longen is doorgedrongen, — en eindelijk als een emphyseem, dat door toevallige gasontwikkeling in de weefsels op alle lichaamsdeelen kan ontstaan. Bij den eersten vorm (E. vesiculare pulmonum) ontwaart men benauwdheid bij de ademhaling, een doorgaanden hoest, gepaard met het opgeven van slijmerige, taaie, heldere fluimen, en eigenaardige geluiden bij percnssie en auscnltatie, — bij den tweeden vorm kan men deze verschijnselen in veel hoogere mate waarnemen. De laatste vorm van emphyseem ontstaat somtijds in de slijmvliezen van de maag en de darmen, in de holten der weivliezen, en enkele malen in het hart en in de groote bloedvaten. Deze gasontwikkeling kan beschouwd worden als het begin van ontbinding.

Emphyteusis, zie *Erfpacht*.

Empirie, zie *Ervaring*.

Empis (Adolphe Dominique Josèphe Simonis), een Fransch tooneeldichter, geboren te Parijs den 29sten Maart 1795, bekleedde na de Restauratie onderscheidene betrekkingen bij het departement der civiele lijst en zag zich in 1824 benoemd tot secretaris der Koninklijke Bibliotheek en kort daarna tot chef van de eerste afdeeling in het ministerie van het Koninklijk Huis, welken post hij tot 1830 behield. Inmiddels onderscheidde hij zich als een uitstekend tooneeldichter. Van zijne stukken vermelden wij: „Lampert Symnel, ou le mannequin politique (1826)", — „Le généreux par vanité (1827)", — „La mère et la fille (met *Mazères*, 1830)", — „L'ingénue à la cour (1831)", — „Une liaison (1834)", — „La dame et la démoiselle (1838)", alle drie desgelijks met *Mazères*, — „L'agiotage, ou le métier à la mode (met *Picard*, 1835)", — „Lord Novart (1836)", — „Jnlie (1837)", — „L'héritière, ou un coup

de partie (1844)", — en „Les femmes de Henri VIII (1854; 2de druk, 1856)". Hij werd in 1847 lid der Académie, was van 1856 tot 1859 directeur der Comédie française, verkreeg den titel van inspecteur-generaal der bibliotheken, werd in 1860 kommandeur van het Legioen van Eer en overleed te Parijs den 11den December 1868.

Empleurum, zie *Buccobladeren.*

Empoli, eene stad in het district San Miniato van de Italiaansche provincie Florence en aan den spoorweg van Florence naar Livorno, die hier een zijtak uitzendt naar Siéna en Asciano, ligt op den linker oever van de Arno en telt 17487 inwoners (1881). Er zijn katoenfabrieken, looierijen, stroovlechterijen, eene pottebakkerij, eene glas- en eene macaronifabriek enz. Niet ver van de stad verheft zich de Capella Madonna dell'Ulivo, in 1480 door *Benedetto da Majano* gebonwd en met een merkwaardig altaar van *Francesco di Giovanni* versierd.

Empusa *Cohn* (Entomophthora *Fresen*) is de naam van een geslacht van *Zwammen* (Fungi) uit de familie der *Entomophthoreën*. Deze zwammen leven als woekerplanten op insecten, namelijk *E. musicae Cohn* op de kamervliegen en *E. radicans Bref.* op de rupsen van het koolwitje. Haar mycelinm ontwikkelt zich in het lichaam dier insecten en doet deze sterven.

Empyeem, afkomstig van 2 Grieksche woorden die *in* en *etter* beteekenen, noemt men in het algemeen eene etterverzameling in eenig lichaamsdeel en tegenwoordig meer bepaald eene in de borstholte. Tot de oorzaken behooren ontstekingen van het longweefsel, van het longvlies of van het borstvlies, waarbij de afgescheidene stoffen niet in den vorm van etterachtige fluimen door de luchtpijpvertakkingen opgehoest, maar in de borstholte teruggehonden worden. Tot de verschijnselen van deze ziekte behooren: benauwdheid bij de ademhaling, — bij percussie een doffe toon op de plaats, waar zich de etter bevindt, — bij auscultatie geene ademhaling aldaar, — op de grens der etterverzameling een tinnitus metallicus, — en een stemgeluid van den lijder, als hij bij dit onderzoek spreekt, hetwelk aan dat eener geit herinnert (aegophonie). Voorts is het hart naar de gezonde zijde verschoven, en de tusschenribruimten zijn aan de zieke zijde grooter dan aan de gezonde. Van de lever voelt men den scherpen rand dnidelijker en lager dan in den normalen toestand. De lijder vermagert, hoewel de ontstekingsverschijnselen afnemen; hij kan slechts op de zieke zijde liggen, daar de gezonde long anders te veel in hare verrichting belemmerd wordt, en als het empyeem een grooten omvang verkrijgt, werkt de borstkas aan de zieke zijde volstrekt niet bij de ademhaling, daar de long zich wegens het omringende vocht niet kan uitzetten. Slechts zelden eindigt deze ziekte met genezing door opslorping of doordien zich het vocht door de longen of door de borstkas een weg baant. Somtijds kan eene kunstmatige opening in de borstkas genezing brengen.

Empyréum noemden de onde wijsgeeren den vuurhemel of het hoogste gewest, waar de fijne, oprijzende vuurdeeltjes zich verzamelden en waaruit de luchtgevende verschijnselen des dampkrings te voorschijn kwamen. Christelijke schrijvers gebruikten dat woord in de beteekenis van plaats des lichts, alzoo van het verblijf der zaligen.

Ems, gewoonlijk *Bad Ems* genaamd, reeds bij de Romeinen bekend en sedert de 14de eeuw eene beroemde badplaats in Duitschland, ligt in het voormalig hertogdom Nassau in een bekoorlijk dal, door de bevaarbare Lahn besproeid, $1^1/_2$ uur gaans van Coblenz, en is door boschrijke bergen en wijngaarden omgeven. Het telt bijna 5000 zielen en een aantal warme, natronhoudende bronnen, wier temperatuur 30 tot 57° C. bedraagt. Vooral bij zenuw-, ademhalings- en leveraandoeningen worden zij met vrucht gebruikt. Het aantal badgasten bedraagt gemiddeld jaarlijks 13000. De plaats heeft eene historische vermaardheid verkregen door de afwijzing, die de indringende Fransche gezaut *Benedetti* er den 13den Juli 1870 van de zijde van den Koning van Pruisen ondervond, waarop den 19den van die maand de oorlogsverklaring van Frankrijk volgde. Ook is er den 25sten Augustus 1785 onder den naam van *Punctatie van Ems* door de Keurvorsten en Aartsbisschoppen van Mainz, Trier en Kenlen en den Aartsbisschop van Salzburg een verdrag gesloten tot handhaving van hunne rechten tegenover den Heiligen Stoel. De bepalingen daarvan behelsden, dat het bisschoppelijk gezag in zijne aloude rechten hersteld, het primaat van den Paus enkel in den geest der eerste eenwen erkend en het appél naar Rome verboden werd. Eensdeels zijn de Aartsbisschoppen niet getrouw gebleven aan de strekking van hunne overeenkomst, — anderdeels gehoorzaamden de bisschoppen liever aan den Paus, dan aan hen, en eindelijk vonden die bepalingen te Rome een geweldigen tegenstand. *Pius VI* deed haar in een afzonderlijk geschrift wederleggen (1789), zoodat zij weinig of geen invloed hebben gehad op den toestand der Kerk.

Emser (Hiérónymus), een tijdgenoot en aanvankelijk een vriend van *Luther* en later in woorden en geschriften een ijverig tegenstander van dien grooten Hervormer, werd geboren te Ulm den 26sten Maart 1477, studeerde te Tübingen en te Basel, zag zich geplaatst als kapellaan bij den cardinaal *Raimund von Queck*, reisde met dezen door een gedeelte van Italië en Duitschland, kwam in 1502 te Erfurt, waar hij bleef en académische voorlezingen hield, en begaf zich 2 jaar daarna naar Leipzig, alwaar hij secretaris werd van Hertog *Georg*. Op verlangen des Hertogs, die de heiligverklaring van *Benno von Meixen* ijverig bevorderde, schreef hij op dezen een lofdicht (1505) en reisde te dier zake in 1510 naar Rome. Na zijn terugkeer verkreeg hij eene praebende te Meiszen en eene andere te Dresden, waar hij zijn verblijf hield, en ontving de priesterwijding. Met *Luther* stond hij op vriendschappelijken voet tot aan de disputatie te Leipzig (1519), waar hij zich aan de zijde van *Eck* schaarde. Weldra trad hij ook als schrijver tegen hem op, — en wèl op eene huichelachtige en verraderlijke wijze. Nadat hij sedert 1523 vruchteloze pogingen had aangewend, om *Luther's* vertaling der Schriften des Nienwen Testaments als gebrekkig en onnauwkeurig verdacht te maken,

steide hij er zijne eigene vertaling tegenover (1527), die niets anders is dan eene naar de Vulgata en naar *Emser's* gevoelens gewijzigde van *Luther*, wien hij in de voorrede hevig aanviel. Omdat hij een bokskop in zijn wapen voerde, noemde *Luther* hem gewoonlijk *Bock-Emser*. Onder de geschriften van *Emser* heeft voorzeker zijn: „Vita Bennonis (1512)" de meeste waarde, omdat zij vermoedelijk naar eene thans niet meer bekende levensbeschrijving vervaardigd werd.

Emulsine of *synaptase* is eene elwitachtige stof, die vooral in zoete amandelen voorkomt. Zij werd ontdekt door *Robiquet*. Men verkrijgt ze, wanneer men het waterig aftreksel van amandeldeeg bij eene temperatuur van 25° C. ongeveer 12 uren laat staan, met azijnzuur de elwitachtige stof doet neêrslaan, en uit de gefiltreerde oplossing door middel van alkohol de emulsine doet bezinken. Zij is zwavelhoudend en heeft eene eigenaardige werking op de amygdaline. Deze namelijk wordt door emulsine en water ontleed in bittere-amandelolie, blauwzuur en suiker. De emulsine ondergaat daarbij zelve geene verandering; zij doet door haar invloed de amygdaline ontleden en werkt dus als een zoogenaamd ferment. Hierdoor ontstaat de eigenaardige renk eener emulsie van bittere amandelen, en men verkrijgt dezelfde uitkomst, wanneer men eene oplossing van amygdaline met eene emulsie van zoete amandelen behandelt. Op dergelijke wijze vormt de emulsine uit glycosiden druivesuiker en de daarmede verbonden stof. Men weet, dat zij, evenals de diastase, hare werking op de amygdaline verliest, indien de oplossing tot kookhitte wordt verwarmd. In gedroogden toestand verdraagt zij eene hitte van 100° C. — De fabrikanten van parfumerieën geven aan sommige praeparaten, die, met water aangemengd, eene melkachtige vloeistof opleveren en tot verfraaiing der huid dienen, desgelijks den naam van *emulsine*.

Emulsio noemt men een geneesmiddel, dat zich in de gedaante van eene melkwitte vloeistof vertoont en verkregen wordt door het wrijven of schudden van olie- of harsachtige zelfstandigheden, welke in water onoplosbaar zijn, in water en een slijmerig bindmiddel. Door den invloed van dit laatste blijven de olie- of harsbolletjes in het water zweven, evenals boterbolletjes in melk. Men neemt daartoe zaden, die eene vette olie benevens elwit, suiker en slijm bevatten, zooals amandelzaad, papaverzaad, hennepzaad enz. en wrijft deze totdat er een fijn deeg ontstaat, waaraan men eene zekere hoeveelheid water toevoegt; zoo ontstaat de bekende amandelmelk of orgeade. Of men neemt hars of eene vette olie, die men door toevoeging van suiker, eierdooier, Arabische gom enz. bij aanhoudend wrijven allengs met water verbindt. Hierdoor bekomt men eene harsemulsie, eene olieemulsie of eene wasemulsie. Bij eene emulsie voegt men dikwijls andere zelfstandigheden, die echter niet tot de geestrijke of tot de zuren mogen behooren, omdat deze haar ontbinden. De zaademulsies worden gewoonlijk gebrnikt, om prikkels weg te nemen, die reeds in het lichaam aanwezig zijn of er door een voorgeschreven geneesmiddel veroorzaakt kunnen worden. Bij ontsteking der spijsverteringswerktuigen, bij buikloop en bij een geprikkelden toestand der ademhalingswerktuigen enz. komt eene emulsie zeer te pas. Intusschen kan men van haar niet veel heil verwachten, wanneer zij niet in aanraking komt met de aangetaste deelen. Behalve in de melk heeft men eene natuurlijke emulsie van het dierlijk organismus in den *chyl* (zie aldaar), een sap, hetwelk uit eiwitstof, vet enz. bestaat en in de darmen uit de spijsbrij afgescheiden wordt.

Emydae en **Emys**, zie *Schildpadden*.

Enakim is de naam van een Kanaänitisch volk, hetwelk de verspieders uit het Israëlietische leger — althans volgens hun verhaal — aldaar aantroffen. De mannen van dat volk worden beschreven als schrikwekkende reuzen. Zij werden door *Jozua* gedeeltelijk uitgeroeid, en gedeeltelijk vestigden zij zich in de steden Gath, Gaza en Asdod.

Enállage of *heterosis* noemt men de verwisseling van eene bepaalde uitdrukking met eene meer algemeene, — of ook wel van sommige gelijkvormige rededeelen, zooals van het zelfstandig naamwoord met het bijvoegelijk, van den eigennaam met den geslachtsnaam, enz.

Enaremeer is de naam van een meer in het Russisch grootvorstendom Finland en in het noordelijk gedeelte van het gouvernement Uleaborg. Het heeft eene oppervlakte van ruim 54 □ geogr. mijl, omvat een groot aantal eilanden en is de verzamelplaats van onderscheidene rivieren, terwijl het zijne wateren door de Padsjoki uitstort in de IJszee. Aan zijn zuidelijken oever ligt het dorp Enare, door omstreeks 600 Laplandsche visschers bewoond.

Enault (Louis), een Fransch schrijver, geboren in 1824 te Isigny (departement Calvados), studeerde te Parijs in de rechten, doorreisde een groot gedeelte van Europa en van het Oosten en schreef: „Promenade en Belgique (1852)", — „La Terre-Sainte, histoire des quarante pélerins (1854)", — „Constantinople et la Turquie (1855)", — „Voyage en Laponie et en Norvège (1857)", — „Itinéraire de Paris à Cherbourg (1859)", — „De la littérature des Indrus (1860)", — „La Mediterranée, ses iles et ses bords (1862)", — „Christine (1857)", — „La vierge du Liban (1858)", — „Alba Nadèje (1859)", — „Hermine (1860)", — „Un amour en Laponie (1861)", — „Pêlemêle (1862)", — „Stella (1863)", — „Olga (1864)", — „Un drame intime (1866)", — en „Le roman d'une veuve (1867)". Ook leverde hij vertalingen van werken van *Göthe, Beecher-Stowe, Tegnèr, Dickens* enz. en bezorgde eene uitgave der: „Mémoires et correspondances de Madame d'Epinay (1854)". — Ook zijn neef *Etienne Enault*, geboren in 1819, heeft onderscheidene romans geschreven, zooals: „La vallée des pervenches (1847; 2de druk, 1856)", — „Le portefeuille du diable (1859, 3 dln)", — „Le lac des cygnes (1864)", — en „Le roman d'une Altesse (1866)".

En bloc noemt men een aantal verschillende waren, zaken of bepalingen, tot één geheel vereenigd. Bij een koop *en bloc* betaalt men voor de geheele massa goederen een bepaalden prijs zonder dat daarbij eene waardebegrooting der afzonderlijke goederen in aan-

merking komt. Zoo spreekt men ook van het aannemen of verwerpen van een wetsontwerp *en bloc*, dat is in zijn geheel zonder wijziging van één der artikels, zoodat dan ook beraadslagingen over afzonderlijke bepalingen niet te pas komen.

Encaustiek, afkomstig van een Grieksch woord, hetwelk *inbranding* beteekent, is eene antieke manier van schilderen met was, waarbij deze stof door middel van een spatel of stylus op het doek of paneel werd ingebrand. De kleuren werden met was op marmer en met gom op ivoor gebracht, en somtijds werd ook het was op de muren gepleisterd. Daarna deed men de kleuren door middel van heet gemaakte ijzers in elkaâr smelten, terwijl men tevens overgangstinten aanbracht. De encaustiek was bij de oude Grieken en Romeinen eene belangrijke kunst. Houten deuren en marmeren bouwsieraden werden op die wijze beschilderd, maar er is niets van tot ons gekomen.

Encéladus, een zoon van *Tártarus* en *de Aarde*, de grootste der hemelbestormende reuzen, werd door *Zeus* (Júpiter) ter aarde geworpen en onder den Etna bedolven. Nog altijd spuwt hij vuur van spijt en vaak doet hij door eene vruchtelooze poging, om de wanden van zijn kerker te vernietigen, den bodem van Sicilië schudden.

Enchiridion, een Grieksch woord, beduidt iets, dat men in de hand houdt, — van daar een *handboek* of een beknopt overzicht van deze of gene wetenschap.

Encina of *Enzina* (Juan del), de vader van het Spaansche drama, werd geboren in 1469 te of nabij Salamanca. Na hier te hebben gestudeerd, begaf hij zich naar Madrid, waar hij in het huis van den eersten Hertog *van Alba* werd opgenomen. Later begaf hij zich naar Rome, waar hij zich als beoefenaar van dichtkunst en muziek zoozeer onderscheidde, dat hij tot Pauselijken kapélmeester benoemd en met het priorschap van Leon beloond werd. In 1519 volbracht hij eene reis naar Jerusalem, doch keerde weldra naar Rome terug, waarna hij de laatste jaren zijns levens in zijn vaderland doorbracht en in 1534 te Salamanca overleed. Eene verzameling zijner gedichten is onder den titel van „Cancionero (1496)" bij herhaling uitgegeven. Zij wordt voorafgegaan door een opstel in proza over den Spaanschen versbouw in die dagen. Zijne lierdichten zijn geestelijke en wereldlijke liederen, welke zich door zoetvloeiendheid, bevalligheid en geestigheid onderscheiden. Het merkwaardigst echter zijn de dramatische gedichten, „Representaciones (Voorstellingen)" genoemd, die in het huis van zijn begunstiger, den Hertog, ten tooneele werden gebracht en waarin hij zelf zich met eene der rollen belastte. Hierdoor werd hij de vader van het Spaansche drama. Weldra werden zijne stukken ook elders opgevoerd, en men mag het jaar der verovering van Granada, tevens dat der ontdekking van Amerika, beschouwen als dat van het ontstaan der comedie in Spanje. Men heeft van hem ook eene beschrijving in verzen van zijne reis naar Jerusalem.

Encke (Johann Franz), een uitstekend Duitsch sterrenkundige, werd geboren te Hamburg den 23sten September 1791, studeerde te Göttingen onder de leiding van *Gauss*, nam deel aan den bevrijdingsoorlog van 1813 tot 1815, en zag zich daarna benoemd tot adjunct bij de sterrenwacht Seeberg te Gotha. Later werd hij er onderdirecteur en in 1825 vertrok hij, op aandringen van *Bessel*, als secretaris der Académie en als directeur der sterrenwacht naar Berlijn, waar hij met zijn voorganger *Bode* een jaar moest doorbrengen. Door den invloed van *Alexander von Humboldt* werd een grootere refractor aangekocht en onder het toezicht van *Schinkel* een nieuw observatorium gebouwd. Reeds te Gotha had hij gedongen naar den astronomischen prijs, door *Cotta* uitgeloofd, en hij verkreeg dien door zijn geschrift, bevattende de berekening van de loopbaan der komeet van 1689. Tevens gaf hij eene oplossing van de tegelijk gepopperde vraag in zijn boek: „Die Entfernung der Sonne (1822—1824, 2 dln)" door middel der waargenomen doorgangen van Venus in 1761 en 1766. In 1819 toonde hij aan, dat die komeet, den 26sten November 1811 door *Pons* ontdekt, den uiterst korten omloopstijd bezit van ongeveer 1 200 dagen en reeds in 1786, 1795 en 1805 was waargenomen. Door deze komeet telkens bij haren terugkeer gade te slaan moest hij tot het besluit komen, dat er, behalve de bekende storingen, nog eene oorzaak moest wezen, die den omloopstijd van deze komeet gestadig korter maakte. Zijn onderzoek over deze aangelegenheid heeft hij openbaar gemaakt in de „Abhandlungen" der Académie te Berlijn, waarin desgelijks zijne opstellen over de declinatie der magneetnaald te Berlijn en over de bepaling der geographische lengte te vinden zijn. Daarenboven redigeerde hij de „Astronomische Beobachtungen auf der Sternwarte zu Berlin (1840—1856)". Wegens zijn ziekelijken toestand verkreeg hij in 1863 pensioen, waarna hij zich met zijn gezin te Spandau vestigde en den 26sten Juli 1865 aan een vernieuwden aanval van beroerte overleed. Na zijn dood zijn de verhandelingen, door hem van 1830 tot 1865 in de „Berliner Jahrbücher" geplaatst, in 3 deelen in het licht gegeven. Ook schreef hij: „De formulis dioptricis (1845)", — „Ueber das Verhältnisz der Astronomie zu den andern Wissenschaften (1846)", — en „Ueber die hansensche Form der Störungen (1858).

Enclaves zijn kleine grondbezittingen van een Staat, welke door het grondgebied van een anderen Staat geheel en al omringd zijn. Te voren werden er in Duitschland vele gevonden, doch thans zijn zij door ruil, koop of annexatie grootendeels opgeruimd. In den omringenden Staat noemde men ze daarentegen *exclaves*.

Encomium was bij de Grieken eene soort van lierdicht, dat gezongen werd bij den feestelijken optocht van den overwinnaar in de groote nationale wedspelen. Geen enkel zoodanig gedicht is bewaard gebleven. Later bestempelde men ieder lofschrift — zelfs op dwaze en onhebbelijke dingen — met den naam van encominm. Onder deze is het „Moriae encomium (Lof der zotheid)" van onzen *Erasmus* het meest beroemd.

Encrinieten of *zeelelièn* (Crinoïdea) noemt men eene klasse der *Stekelhuidigen* (Echinodermata). De meeste soorten behooren tot de fossiele (voorwereldlijke) schepselen, en men

ziet ze in onzen tijd slechts door eenige vormen, vooral door haarsterren (Comatula) vertegenwoordigd. De haarsterren hebben een plat, klein lichaam, aan de bnikzijde tien of meer armen en zijn in het bezit van dubbele ranken; deze zijn zeer beweeglijk en geschikt om zich aan allerlei zeegewassen vast te klemmen. In jongen toestand zijn de haarsterren met het midden van den rug aan een geleden, zeer bnigzamen steel bevestigd, zoodat het lichaam eene soort van beker vormt, aan wiens rand zich de armen bevinden. Later zwemmen zij door beweging met de armen vrij rond. De gesteelde zeeleliën, reeds in oude aardlagen en in alle nienwere te vinden, zijn alzoo vertegenwoordigers der jonge haarsterren van onzen tijd. Die zeeleliën, van welke men reeds honderde soorten waargenomen en in geslachten en familiën gerangschikt heeft, zijn met een dikken wortel of voet aan de rotsen vastgehecht, en de steel bestaat nit eene menigte op elkaâr gestapelde kalkschijfjes, die wel eens met de namen *trochieten*, *entrochieten*, *bisschops-* of *Bonifaciuspenningen* bestempeld zijn. Men treft ze aan in sommige schelpkalk- en Juravormingen in zoo groote hoeveelheid, dat men aan zulke lagen den naam geeft van *entrochietenkalk*. Het lichaam met zijne armen is zeer verschillend van vorm, zoodat men daarin de kenmerken vindt om de soorten van elkaâr te onderscheiden. Sommige geslachten zijn kenmerkend — alzoo leidschelpen — voor bepaalde aardlagen, bijvoorbeeld *Encrinus liliiformis* voor de schelpkalk en het geslacht *Pentacrinus* voor den lias.

Encyanthus *Spreng.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Ericaceën*. Het onderscheidt zich door een van gekleurde stennblaadjes voorzienen, 5-spletigen, overblijvenden kelk en eene klokvormige, 5-spletige, op den bodem van 5 honigbakjes voorziene bloemkroon, door van onder breede en behaarde helmdraden, een rolronden stijl met een enkelvoudigen stempel, en eene ovale, 5-kantige, 5-hokkige, veelzadige bes. Het omvat Chineesche heesters, die op rhododendrnmsoorten gelijken, met glanzige, gesteelde, gaafrandige bladeren en fraaie, roode, neêrhangende bloemtrossen. Tot de sierplanten behooren *E. quinqueflora Lour.* met roode, van boven witte bloemen, en *E. reticulatus Lindl.* met dergelijke bloemen. Zij vereischen des winters eene warmte van 6 tot 12° C.

Encyclica, eigenlijk *littera encyclica*, is in het algemeen een rondgaande brief. Meer bepaald noemde men een brief, door den bisschop aan de geloovigen in zijn bisdom uitgevaardigd, eene encyclica, terwijl men thans daaraan den naam geeft van „herderlijken brief (epistola pastoralis)" en dien van encyclica bewaarde voor Panselijke brieven en voor bullen van algemeene strekking. Hiertoe behoort de „Encyclica" van 8 December 1864, waarin de viering van het jnbilaeum in 1865 werd afgekondigd, een schrijven, dat vooral veel opzien baarde wegens den bijgevoegden „Syllabus", die eene opnoeming en eene verdoeming van alle „hedendaagsche dwalingen" bevat.

Encyclopaedie is een samengesteld Grieksch woord, dat eene samenvatting van alle wetenschappen beteekent. De belangrijkste van deze waren in de oudheid en in de middeneenwen de zoogenaamde zeven vrije knnsten, namelijk de grammatica, de arithmetica, de geometrie, de astronomie, de muziek, de dialectica en de rhetorica. Tegenwoordig echter geeft men den naam van encyclopædie aan een boek, waarin het geheel of een bepaald deel der menschelijke wetenschap in beknopten vorm is behandeld. In het eerste geval heeft men eene *algemeene*, in het tweede eene *bijzondere encyclopædie*. Wat den vorm aangaat kan eene encyclopædie eene stelselmatige zijn, waarin men de behandelde wetenschappen op de haar toekomende plaatsen vindt gerangschikt, of eene *alphabétische*, die de gedaante heeft van een woordenboek. Voorts spreekt men van *encyclopædica* als de kunst, om de verschillende wetenschappen, in eene algemeene encyclopædie opgenomen, tot een stelselmatig geheel te rangschikken.

De behoefte aan eene encyclopædie werd waarschijnlijk reeds vroeg gevoeld. Men zegt, dat de eerste vervaardigd werd door *Speusippus*, een leerling van *Plato*. Te Rome leverde *Varro* in zijne: Rerum humanarum et divinarum antiquitates" en vooral in zijne: „Disciplinarum libri IX", — en ook *Plinius* in zijne: „Historia naturalis" zoodanige werken. In de middeneeuwen had men dergelijke geschriften in het „Satyricon" van *Marcianus Capella*, — in de „Origines" van *Isidorus*, — en in „De universo libri XX" van *Hrabanus Maurus*. Zij werden echter overtroffen door *Vincent de Beauvais*, die het geheel der toenmalige kennis zocht te vereenigen in zijn: „Speculum historiale", — „Speculum natnrale" — en „Speculum doctrinale", waaraan later een onbekende het „Specnlnm morale" toevoegde. De grondlegger der moderne encyclopædie is echter *Baco van Verulam*, die in zijn: „Organon scientiarum (1620)" en vooral in het geschrift: „De dignitate et angmentis scientiarum (1624)" eene wijsgeerige rangschikking der wetenschappen voordroeg. Zijne eerste opvolgers verznimden echter, in zijne voetstappen te treden. Wel vindt men bij enkelen eenige verbetering, zoals in den „Polyhistor 1688)" van *Morhof*, doch eerst na het verschijnen der: „Primae lineae isagoges in eruditionem universaalem (1784, 3de drnk)" van *Gesner* betrad in Duitschland *Sulzer* in zijn: „Kurzer Inbegriff aller Wissenschaften (1756)" den rechten weg. Zijne rangschikking vond algemeenen bijval en werd door velen gevolgd, bijvoorbeeld door *Reimarus* (1775), *Büsch* (1795), *Klügel* (1788), *Buhle* (1790), enz. Eene encyclopædie der wetenschappen naar de beginselen van *Kant* werd het eerst opgesteld door *Eschenburg* in zijn: „Lehrbnch der Wissenschaftskunde (1792; 3de druk, 1806)", en hierop volgden de: „Philosophische Darstellung nnd System aller Wissenschaften (1806)" van *Hefter*, — „Organismus der menschlichen Wissenschaft nnd Kunst (1809)" van *Burdach* en de „Encyklopædische Ansichten (1809)" van *Kraus*. Voorts leverde *Erhard Schmid* eene: „Allgemeine Encyclopädie und Methodologie der Wissenschaften (1811)", die in 1812 door *Schaller* tot een studieboek verwerkt werd in de: „Encyclopädie und Methodologie der Wissenschaften". Uit lateren tijd noemen

wij de: „Akademische Propädeutik (1842)" van *Kirchner*, en de: „Hodegetik (1825)" van denzelfden. Voorts verscheen er een verbazend groot aantal encyclopædiën voor afzonderlijke deelen van het groote gebied der wetenschap, namelijk voor rechtsgeleerdheid, godgeleerdheid, staat- en staathuishondkunde, geneeskunde, biographie, geographie enz.

De encyclopædische woordenboeken, voorafgegaan door het Grieksche „Lexicon" van *Suidas*, nemen een aanvang in de 2de helft der 17de eeuw. Men kan ze in 2 groepen verdeelen: de éene vormt die van kunsten en wetenschappen in het algemeen, zooals in Frankrijk die van *Furetière* (1690) en van *Thomas Corneille*, — in Engeland het „Lexicon technicum (1704)" van *Harris* en de beroemde „Cyclopædia (1728)" van *Chambers*, — en in Duitschland het „Allgemeines Lexicon der Künste und Wissenschaften (1721)" van *Jablonski*, het laatst uitgegeven in 1767. Tot de andere groep behooren vooral de woordenboeken van historischen, geographischen en biographischen inhoud. Van deze vermelden wij den: „Grand dictionnaire historique (1675; 20ste druk, 1759)" van *Morері*, en den: „Dictionaire historique et critique (1696 te Rotterdam, 2 dln, en later elders)" van *Bayle*, — voorts in Italië de: „Biblioteca universale (1708 dl 1—7, onvoltooid)" van *Coronelli*, — in Duitschland het: „Lexicon universale (1677)" van *Hoffmann*, op nieuw uitgegeven te Leiden in 1698, en het uitgebreide: „Groszes vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste (1731—1754, 64 dln en 4 supplementdeelen)", eerst door *Ludwig* en daarna door *Frankenstein*, *Longolius* en anderen bewerkt, — in Nederland het: „Nieuw en volkomen woordenboek van kunsten en wetenschappen (1769—1778, 10 dln)" van *Egbert Buys*, — het „Algemeen historisch, geographisch en genealogisch woordenboek (1724—1737, 8 dln folio)" van *Lüscius*, — het „Groot algemeen historisch, geographisch genealogisch en oordeelkundig woordenboek (1725—1733, 7 dln folio)" van *van Hoogstraten* en *Brouërius van Nidek*, — het „Tooneel der Vereenigde Nederlanden en onderhoorige landschappen, geopend in een algemeen historisch, genealogisch, geographisch en staatkundig woordenboek (1725)" van *François Halma* en vervolgd door *Brouërius van Nidek*, — het „Vaderlandsch geschied-, aardrijks-, geslachts- en staatkundig woordenboek (1780 enz. 28 dln)" van *Kok* enz.

Groot opzien baarde de „Encyclopédie ou dictionnaire raisonnée des sciences, des arts et metiers", een werk, hetwelk tot voertuig moest dienen voor de wijsgeerige denkbeelden der 18de eeuw. Het verscheen het eerst te Parijs van 1751 tot 1772 in 28 deelen in folio, waaronder 11 met koperen platen, en daarop volgde een „Supplément (Amsterdam, 1776—1778, 2 dln)" en eene „Table analytique et raisonnée des matières (1780, 2 dln)". In latere uitgaven — bijvoorbeeld die van Genève (1777; 39 dln). die van Bern en Lausanne (1778, 36 dln), die van Yverdun (1770—1780, 58 dln) — zijn de supplementartikelen ter behoorlijker plaats ingelascht. Dat werk werd met algemeenen bijval ontvangen, verzekerde aan de uitgevers *Diderot* en *d'Alembert* en hunne talrijke medewerkers, te zamen met den naam van *encyclopédisten* bestempeld, eene eervolle plaats in de geschiedenis der wijsbegeerte en was tevens oorzaak, dat na dien tijd dergelijke werken den titel ontvingen van „Encyclopædie". Later verscheen de „Encyclopédie méthodique par ordre des matières (1781—1832, 166 dln tekst en 51 dln platen)" van *Panckoucke* en *Agasse*, bestaande uit eene reeks van woordenboeken over verschillende wetenschappen. In Duitschland verscheen de „Deutsche Eneyklopädie (1778—1804, dl 1—23, onvoltooid) van *Köster* en *Roos*, en daarna (1818) de „Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste", een werk van verbazenden omvang, door de hoogleeraren *Ersch* en *Gruber* begonnen en later door *Meier* en *Hermann Brockhaus* voortgezet; het telt in zijne 3 afdeelingen (A—G 1—99; H—N 1—36; O—Z 1—25) reeds 160 deelen en is nog op verre na niet voltooid. Tot de belangrijkste Engelsche encyclopædiën rekent men de „Encyclopædia Britannica (oorspronkelijk in 1771 in 3 dln door *Smellie* uitgegeven)", waarvan in 1853—1860 de 8ste druk in 21 dln verscheen, — voorts de „Cyclopædia (1802—1819, 45 dln)" door *Rees* uitgegeven, alsmede de „Edinburgh Cyclopædia (1810—1830, 18 dln)" van *Brewster*, — de „Encyclopædia metropolitana (1818—1845, 25 dln)" van *Smadley*, — en „The illustrated Globe Encyclopædia of universal information" van *John M. Ross* (1882, 6 dln). Ook mogen wij de in Frankrijk uitgegevene „Encyclopédie théologique (1845—1860, 159 dln)" van den abbé *Migné* niet vergeten; deze is in 90 afzonderlijke woordenboeken gesplitst.

Eene uitstekende encyclopædie voor het volk verscheen in het licht onder den titel van „Conversations-Lexikon" bij *Brockhaus*, onder wiens naam wij eenige bijzonderheden hebben medegedeeld omtrent dat algemeen verspreide werk, hetwelk in 1882 enz. eene dertiende uitgave beleefde en 15 deelen telt. Vele andere encyclopædieën werden vervolgens op dergelijke leest geschoeid, zooals die van *Brüggemann* (1823—1828, 8 dln), die van *Reichenbach* (1839—1841, 10 dln), die van *Wigand* (1845—1852, 13 dln) en die van *Meyer* (1857—1860, 15 dln, 3de druk 15 dln en eenige aanvullingsdeelen), terwijl van laatstgenoemde reeds van 1840—1852 een zeer uitgebreid „Conversations-Lexikon" in het licht was verschenen in 58 lijvige deelen en 6 supplementdeelen. Ook verscheen van 1834 tot 1844 en later bij herhaling het belangrijke „Staats-Lexikon" van *Rotteck* en *Welcker*, — het „Universal-Lexikon" van *Pierer* (1857—1874, 6de druk in 19 dln), — en sedert 1870 het „Illustrirtes Conversation-Lexikon" van *Spamer* in 8 kwartodeelen en twee dergelijke supplementdeelen (2de druk, 1884). Een groot aantal Duitsche conversationslexica van meer beperkten aard (voor bepaalde vakken of voor een aangewezen kring) laten wij onvermeld.

Tot de populaire encyclopædieën behooren voorts in Engeland: de „Penny Cyclopædia (1835—1845, 27 dln)", de „National Cyclopædia (1857—1861, 12 dln; nieuwe druk, 1875, 13 dln)", de „Englisch Cyclopædia (1854—1861, 22 dln; 2de druk, 1866—1868, 23 dln)", en „Chamber's Encyclopædia (1860—1868, 10

dln; nieuwe druk 1874—1875)", — in Amerika: de „Encyclopædia Americana (1830—1847, 14 dln)" en de uitstekende „New American Cyclopædia (1858—1864, 16 dln; nieuwe druk 1873—1876)" van *Ripley* en *Dana*, — in Italië de „Nuova Encyclopedia popolare (4de druk, 1856—1865, dl 1—20 en supplement)", — in Frankrijk de „Encyclopédie des gens du monde (1833—1844, 22 dln)", de „Dictionnaire de la conversation et de la lecture (2de druk, 1852—1858, 16 dln en supplement)", en — behalve de reeds genoemde van *Diderot* — de „Encyclopédie du XIX siècle (2de druk, 1858—1860, 28 dln)", — in Spanje de „Encyclopedia moderna (1848—1861, 34 dln)" van *Melado*, — in Denemarken het „Nordisk conversations-Lexikon (1858—1864, 5 dln)" — en in Nederland: het „Algemeen noodwendig woordenboek der zamenleving (1831 enz.)", — de „Volksencyclopædie (1862 3 dln)", — „Nieuwenhuis woordenboek van kunsten en wetenschappen (1856—1866; 2de druk, 10 dln)", — „Algemeene Encyclopædie voor den beschaafden stand (1865—1868, 15 dln)", enz. Ook het verkorte „Conversations-Lexikon" van *Brockhaus* is in het Nederlandsch bij *Plantenga* in het licht verschenen.

Encyclopédisten noemt men in de eerste plaats de grondleggers van en de medewerkers aan de uitgebreide „Encyclopédie" van *Diderot* en *d'Alembert*, welke in de jaren 1751—1763 onder de leiding van eerstgemelde in het licht verscheen. Daar dat werk de toen heerschende richting der wijsbegeerte vertegenwoordigde met betrekking tot godsdienst, zedeleer en staatkunde, worden ook de aanhangers van de stellingen dier schrijvers met den naam van encyclopédisten bestempeld. Van de meestberoemde medewerkers noemen wij *Rousseau*, *Grimm*, *Dumarsais*, *Voltaire*, *von Holbach*, *Jaucourt* en *Turgot*.

Ende (Adriaan van den), een verdienstelijk Nederlandsch staatsambtenaar, werd geboren te Delft den 11den October 1768, studeerde te Leiden en te Utrecht in de godgeleerdheid en werd in 1792 beroepen te Rosendaal, waar hij één der stichters werd van het genootschap „Prodesse conamur". Nadat hij in 1794 en 1795 wegens de staatkundige gebeurtenissen met den baron *Torck*, heer van Rosendaal, uitlandig was geweest, zag hij zich beroepen te Voorschoten, en toen hij kort daarna wegens eene bloedspuwing zijn ontslag genomen had, vestigde hij zich te Delft en vervolgens te Haarlem. In 1801 zag hij zich benoemd tot adsistent van den agent van opvoeding *van der Palm* en later belast met het opstellen van een handboek voor onderwijzers op de lagere scholen. Hij werd voorts curator der Latijnsche school te Haarlem, in 1805 commissaris, later inspecteur van de zaken van het lager onderwijs, onder *Napoleon* inspecteur-generaal van de Keizerlijke universiteit, in 1809 chef de bureau bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken, in 1813 commissaris voor de zaken van openbaar onderwijs en in 1814 (na de Restauratie) commissaris voor de zaken van middelbaar en lager onderwijs bij het departement van Binnenlandsche Zaken, terwijl hem in 1817 de titel van hoofdinspecteur werd verleend. Eerst in 1832 werd hem eervol ontslag met pensioen toegekend, waarna hij het voorvaderlijk landgoed Geessink bij Warnsfeld betrok en den 28sten Juni 1846 overleed. Hij was in 1801 tot lid van Teyler's tweede genootschap en in 1803 door de directeuren daarvan tot lector in de proefondervindelijke natuurkunde benoemd. Eene hoogleeraarsbetrekking te Groningen wees hij van de hand (1804), en de Senaat te Harderwijk verleende hem in 1808 den doctorsgraad. Hij was lid van onderscheidene binnen- en buitenlandsche genootschappen en ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw. Van zijne geschriften vermelden wij: — behalve het „Handboek voor onderwijzers (1803)", — „Drie verhandelingen over den waterram (1841—1843)", — en „Geschiedkundige schets van Neêrlands schoolwetgeving (1846)".

Endeavourstraat (De) is het zuidelijk gedeelte van de Torresstraat, aan het noordoostelijk uiteinde van Australië, hetwelk tot de Britsche kolonie Queensland behoort. Iets verder zuidwaarts stort de rivier Endeavour zich uit in de Koralenzee, en wel bij de bloeiende stad Cooktown, die door eene telegraaflijn gemeenschap heeft met Sydney. De straat ontleent haren naam aan het schip „Endeavour", waarmede Cook haar bevoer.

Endemann (Wilhelm), een verdienstelijk Duitsch rechtsgeleerde, werd geboren den 24sten April 1825 te Marburg in Keur-Hessen, bezocht het gymnasium te Cassel, studeerde te Marburg en vervolgens te Heidelberg in de rechten, werd in 1846 referendaris bij het hooggerechtshof te Cassel, bekleedde daarna ook elders rechterlijke betrekkingen en zag zich in 1861 benoemd tot hoogleeraar te Jena, terwijl hij in 1867 afgevaardigd werd naar den Noord-Duitschen Rijksdag. Als lid der commissie tot verbetering van het Burgerlijk Wetboek woonde hij tot 1870 te Berlijn en keerde daarna terug naar Jena, waarna men hem in 1871 wederom tot lid van den Rijksdag verkoos. Hij had er zitting tot 1873 en werd in 1875 hoogleeraar in de rechten te Bonn. Van zijne geschriften noemen wij: „Mittheilungen und Bemerkungen über den Entwürf eines deutschen Handelsgesetzbuch (1858)", — „Die Beweislehre der Civilprozesse (1860)", — „Die Bedeutung der Wucherlehre (1866)", — „Das Deutsche Handelsrecht (3de druk, 1875)", — „Die Rechtshülfe im Norddeutschen Bunde (1869)", — „Das Recht der Actiengesellschaften und Genossenschaften (1874)", — „Studien in der romanisch-kanonistischer Wirtschafts- und Rechtslehre bis gegen Ende des 17 Jahrhunderts (1874)", — „Der deutsche Civilprozesz. Erläuterungen der Gerichtsverfassungsgesetzes und der Civilprozeszordnung (1878—1879, 3 dln)", — „Handbuch des Handels-, See- und Wechselrechts (1881—1882, dl 1—3)", — en een groot aantal opstellen in tijdschriften.

Endémische ziekte is eene zoodanige, die zich tot de bewoners van een bepaald oord uitstrekt, en staat in zoover tegenover eene *epidémische*, welke zich over het geheele volk verspreidt en er zich na tusschenpoozen vertoont. Endémisch zijn in lage vlakten, vooral op slibgronden, de tusschenpoozende koortsen, in hooggelegene, enge dalkloven de kropgezwellen en in de keerkringslanden de leverziekten of de gele koorts. De oorzaak van

zoodanige ziekten ligt gewoonlijk in den bodem, het drinkwater of de lucht, — in uitwasemingen, warmtegraad, heerschende winden en wellicht ook in verborgene magnetische of electrische stroomen, — terwijl daarbij ook de voedingsmiddelen een belangrijken invloed hebben, alsmede de kleeding, de woning en het dagelijksch bedrijf. Waar veel aardappelen gegeten worden, vindt men klierziekten, — bij het gebruik van veel visch bepaalde huidziekten en bij fabriekarbeiders longziekten. Waar de Staat zorgen wil voor de volksgezondheid, moet hij zich beijveren, om al die nadeelige invloeden zooveel mogelijk weg te nemen of te beperken. Geneeskundige plaatsbeschrijvingen hebben daarover reeds veel licht verspreid, en de wetenschap zal niet verzuimen, daarvan gebruik te maken.

Ender (Johann Nepomnk), een historie- en portretschilder, werd geboren te Weenen den 3den November 1793, bezocht er de Académie en verwierf er 4-maal achtereen den hoogsten prijs. Hij schilderde voorts portretten en altaarstukken en deed met zijn begunstiger, den Hongaarschen Graaf *Szechnyi*, in 1818 eene reis door Griekenland en Turkije. In 1820 ging hij op kosten des Keizers naar Rome. Gernimen tijd vertoefde hij te Florence en schilderde er onderscheidene cartons. Zijn „Judith" werd in 1824 voor het fraaiste stuk van de tentoonstelling te Weenen gehouden. Nadat hij het jaar 1826 te Parijs had doorgebracht, ging hij weder naar Weenen, werd er in 1829 professor aan de Académie van Schoone Kunsten en overleed den 16den Maart 1854. — Zijn tweelingsbroeder *Thomas*, een uitstekend landschapschilder, deed in 1817 met de „Austria" eene reis naar Brazilië en bracht vandaar 900 teekeningen mede. Ook hij vertoefde in 1826 te Parijs, vergezelde Prins *Metternich* naar Italië, waar hij vier jaar vertoefde, voorts Aartshertog *Johann* naar Gastein en hield zich daarna vooral bezig met het teekenen van aan de Donau gelegene landschappen, werd professor in het landschapschilderen aan de Keizerlijke Académie van Schoone Kunsten te Weenen en overleed aldaar den 28sten September 1875.

Endermatische methode (De) noemt men het aanwenden van geneesmiddelen op de van opperhuid (epidermis) ontbloote huid. Deze methode is niet nieuw, maar reeds door *Chiaventi*, *Brera*, *Carminati* enz. aanbevolen, hoewel zij eerst in nieuweren tijd meer algemeen ingang heeft gevonden. Daarmede heeft in den aanvang dezer eeuw vooral *Bally*, geneesheer aan het Hôpital de la Pitié, een aanvang gemaakt, terwijl voorts op St. Domingo calomel op die wijze tegen gele koorts werd aangewend. Ook *Orfila* en *Magendie* hebben die methode in bescherming genomen, — daarna *Lembert* en *Lesieur*, en vervolgens *Wesche*, *Lehmann*, *Richter*, *Hoffmann* en anderen. De werking der geneesmiddelen volgens die methode is eene plaatselijke en eene algemeene en leidt wel eens tot verrassende uitkomsten. Tot nu toe heeft men daarbij hoofdzakelijk gebruik gemaakt van Chininum sulphuricum en muriaticum, Morphium aceticum en sulphuricum, Muskus, Aloë, Kermes minerale, Extractum Belladonnae, Strychnine, Extractum scillae, Calomel, Flores Zinci, Kamfer, Crocus, Castoreum, enz. Thans echter is de onderhuidsche inspuiting (subcutane injectie) in zwang en heeft deze methode nagenoeg geheel en al verdrongen.

Endlicher (Stephan Ladislaus), een uitstekend kruidkundige, geboren te Preszburg den 24sten Juni 1804, stndeerde te Pest en te Weenen, en bezocht daarna in laatstgenoemde stad het bisschoppelijk seminarium, om zich aan den geestelijken stand te wijden. Reeds had hij de lagere wijding ontvangen, toen familie-omstandigheden hem van zijn plan deden afzien. Op nieuw legde hij zich met ijver toe op de natuurkunde, vooral op de botanie en op de Oostersche talen, zoodat hij in 1828 belast werd met het opmaken van den catalogus van handschriften aan de Keizerlijke bibliotheek. In 1836 werd hij custos van het kabinet van natuurlijke historie en in 1840 hoogleeraar in de kruidkunde aan de hoogeschool te Weenen. Met *Hammer-Purgstall* en *Ettinghausen* bevorderde hij de stichting der Académie van Wetenschappen (1846). IJverig nam hij voorts deel aan de beweging van het jaar 1848 en overleed door eigen toedoen den 28sten Maart 1849. Hij heeft een aantal hoogst belangrijke geschriften nagelaten. Van deze noemen wij: „Genera plantarum (1831—1841, 18 afleveringen)", dat een nieuw plantenstelsel bevat, — „Grundzüge einer neuen Theorie der Pflanzenerzengung (1838)", — „Enchiridium botanicum (1838)", — „Die Medicinalpflanzen der Oesterreichischen Pharmakopöe (1842)", — „Catalogus horti academici Vindobonensis (1842, 2 dln)", — „Grundzüge der Botanik (1843, met *Unger*)", — en „Synopsis Coniferarum (1847)". Voorts schreef hij „Anfangsgründe der chinesischen Grammatik (1845)", — „Analecta grammatica (1836)", enz.

Endogenae (binnenwaarts groeiende) zijn in het plantenstelsel van *Decandolle* zoodanige vaatplanten, wier vaatbundelweefsel in het midden van den stengel voorkomt en waarvan sommige deelen naar binnen groeien en in de bladeren overgaan. Zij omvatten onder anderen de Monocotyledoneae (Eénzaadlobbigen) van het stelsel van *de Jussieu*.

Endor, weleer eene Israëlietische stad, op het gebied van Manasse en niet ver van Gilboa gelegen, was de woonplaats der tooveres, tot welke *Saul* (1 Samuël XXVIII : 7 enz.) zich wendde, om de gebeurtenissen der toekomst te vernemen. Hier werd hem, zoo het heette, door de schim van *Samuël* het verlies van zijn Rijk en zijn nabijzijnde dood aangekondigd, — 't geen natuurlijk een noodlottigen invloed had, op den veldslag, welke daarna tegen de Philistijnen geleverd werd. *Saul* en zijne zonen sneuvelden.

Endosmose en exosmose, *in-* en *uitmondingen*, is het verschijnsel der langzame menging van verschillende, door dunne vliezen gescheidene, met elkander mengbare vloeistoffen. Zij werden het eerst waargenomen door *Dutrochet*. Wanneer namelijk twee verschillende, voor vermenging vatbare vloeistoffen, zooals water en wijngeest, door zulk een vlies van elkander gescheiden zijn (bijvoorbeeld wanneer men eene met water gevulde kalfsblaas in een bak

met wijngeest laat hangen), dan zullen zij zich door de blaas heen volgens vaste wetten met elkander vermengen, zoodat de éene vloeistof nit de blaas gaat (exosmose) en de andere er in doordringt (endosmose). Die nitwisseling hondt aan, totdat zich aan beide zijden van het vlies vloeistoffen van dezelfde samenstelling bevinden. Door de endosmose en de exosmose kan men den omloop der sappen en de voeding in het levend organismus verklaren. Het blijkt, dat in het dierlijk lichaam een gedeelte van het bloed der haarvaten door exosmose in de omringende deelen overgaat, om deze te voeden, terwijl onnutte stoffen, ult het lichaam door endosmose in den bloedstroom dringen en hiermede worden weggevoerd naar de organen, welke deze weder nit het bloed afscheiden. Ook in het leven der plant vervult de endosmose met de exosmose eene belangrijke rol, terwijl die verschijnselen onder den naam van diffusie bij de hedendaagsche snikerfabrikatie eene ruime toepassing vinden. Zie onder *Diffusie*.

Endossement is een op den wissel of ander „aan order gesteld handelspapier" gesteld schrift, waardoor de houder zijn wil te kennen geeft, dat de betaling van dat papier aan een ander zal geschieden, en hij, voor zooveel dit te pas komt, zelf hiervoor aansprakelijk wordt. Hij die overdraagt, is *endossant*; hij, aan wien overgedragen wordt, *geëndosseerde*. Behalve wissels kunnen ook orderbrieven — deze moeten zelfs aan order luiden —, assignatiën, cognossementen en bodemerijbrieven „aan order" door endossement overgedragen worden. Het endossement is dus eene wijze van overdracht van „aan order" gesteld handelspapier; wanneer de aard van het papier de „aan order" stelling toelaat, maakt deze bijvoeging het ook vatbaar voor endossement. Het is eene eigenaardige manier van overdracht met eigenaardige, door de wet geregelde gevolgen; de gewone overdracht (*cessie*) voor schuldvorderingen, in het burgerlijk wetboek voorgeschreven, heeft door de verplichte beteekening aan den schuldenaar of diens erkenning te veel bezwaren, om te knnnen voldoen aan de eischen eener overdracht van handelspapier, dat voor de circulatie bestemd is. Het endossement, dat op den wissel zelf of op zijne allonge moet geplaatst worden, heeft eene dubbele werking; het wettigt den houder en doet voor zijn voorganger eene verbintenis geboren worden. Het kan tweeërlei aard en strekking hebben: óf die van overdracht van den eigendom van den wissel, zoodat een ander schuldeischer wordt in plaats van den vorigen houder, óf die van volmacht, *endossement per procura*, waardoor de honder niet zelf eigenaar en rechthebbende wordt, maar slechts de betaling kan vragen voor een ander, die het hem heeft opgedragen. Zoo in het laatste geval het endossement zelf „aan order" is gesteld, dan kan de lasthebber den eigendom van het papier aan een derde opdragen en dezen tot rechthebbende maken, behoudens natuurlijk zijne verantwoording tegenover zijn lastgever. De endossant neemt eene verbintenis op zich, en wél soortgelijke als die van trekker en acceptant, namelijk, om alle latere houders van dat stuk, en speciaal den houder op den vervaldag, te waarborgen, dat de betaling door den acceptant zal geschieden, en bijaldien deze — geheel of gedeeltelijk — niet mocht volgen, dat hij zich voor het geheel hoofdzakelijk jegens hem daarvoor aansprakelijk stelt (zie *Wissel, Regrès*). De geëndosseerde wordt schuldeischer, en wél zóo, dat hij niet, als bij cessie, geheel in de rechten treedt van zijn voorganger, maar hij wordt geheel zelfstandig, onafhankelijk schuldeischer, alsof hij zelf de door den trekker toegezegde betalingsbelofte had ontvangen; welk recht van den geëndosseerde hierin zijne verklaring vindt, dat acceptant en trekker door het papier „aan order" te stellen eene zelfstandige verbintenis tot betaling hebben aangegaan jegens ieder, die zich als wettig honder van het stnk kan legitimeeren. De schuldeischer, die betaling vraagt, wordt pas op den vervaldag bekend.

Alleen de „aan order" gestelde wissels, die nog niet vervallen zijn, knnnen door endossement overgedragen worden; latere afstand is alleen door eene acte van cessie mogelijk. De wet erkent het endossement als middel van overdracht alleen als het op den wissel zelf — gewoonlijk op den rug (dos), vandaar de naam — of op zijne allonge is gesteld. Het kan volledig, in blanco, of onvolledig zijn. Een volledig endossement bevat, behalve des endossants handteekening, de dagteekening — antidateeren is op straf van vergoeding van kosten, schaden en interesten verboden, behoudens de aanleiding tot strafvervolging, zoo daartoe reden is —; de plaats, waar het geschiedt, gewoonlijk, en terecht, genoemd, hoewel door de wet niet gevorderd; den naam van den geëndosseerde, met of zonder bijvoeging „aan order"; de vermelding van genotene waarde of van waarde in rekening. Het blanco-endossement bestaat alleen in de naamteekening, waarboven de houder — zoo er ruimte is — desverkiezende zijn naam kan invullen; vaak wordt het gebruikt om eene borgtocht, *aval*, te vermijden; het maakt den wissel tot eene soort van papier „aan toonder", dat door overdracht van hand tot hand kan overgaan, wat vooral gemakkelijk en dienstig is voor hen, die geen lnst hebben, om door het zetten hunner naamteekening eene verbintenis op zich te nemen; het draagt den eigendom van 't stuk even goed over, als het volledige. Het onvolledig endossement — wat niet volledig noch in blanco is — wordt slechts als eene volmacht beschonwd, om het bedrag, in 't stuk vermeld, te innen, zelfs om het in rechten te vorderen. Is het „aan order" gesteld, dan kan de lasthebber, zooals gezegd is, den eigendom aan een ander weêr overdragen. Het endossement, gesteld op een stuk, dat voor overdracht in eigendom op die wijze niet meer vatbaar is, schijnt ook voor eene volmacht tot inning der schuld gehonden te moeten worden. De endossant stelt zich door zijne naamteekening tot medewisselschuldenaar; wil hij zoodanige verbintenis niet op zich nemen, dan maakt hij zich daarvan vrij door de toevoeging aan het endossement van de formule: *zonder obligo*, *zonder protest* en *zonder kosten*, eene formule waaraan door de Dultsche Handelswet die kracht nitdrukkelijk is verbonden, doch die ook, bij het stilzwijgen onzer wet, door onze

handelsmannen en juristen als zoodanige strekking hebbende wordt erkend.

Endrulat (Bernhard), een Duitsch schrijver, geboren te Berlijn den 24sten Augustus 1828, studeerde aldaar, nam in 1849 deel aan den veldtocht in Sleeswijk-Holstein, was vervolgens werkzaam te Hamburg als leeraar in de Duitsche letterkunde, gaf er in 1859 de „Blätter für Deutsche Dichtnng" in het licht en werd medewerker aan den „Hamburger Korrespondent". In 1864 begaf hij zich naar Kiel en bleef er in dienst van Hertog *Friedrich von Schleswig-Holstein* tot in het midden van 1866, waarop hij naar Hamburg terugkeerde. Van 1868 tot 1872 was hij belast met de redactie van de „Itzehoer Nachrichten" en begaf zich toen naar Straatsburg als redacteur van den „Niederrheinischen Kurier", terwijl hij tevens den „Zwischenakt" in het licht gaf. In 1876 aanvaardde hij in Pruisischen staatsdienst een ambt te Düsseldorf en werd in 1882 vereerd met den titel van staatsarchivaris en belast met het bestuur van het archief van het voormalig Rijkskamerrecht te Wetzlar. Hij leverde: „Gedichte (1857)", — „Von einem verlornen Posten (1857)", — „Das Schillerfest in Hamburg (1860)", — „Geschichten und Gestalten (1863)", — en eene vertaling van een roman van *G. Flaubert* (1874).

Endymion, een zoon van *Zeus* (Jupiter) of *Aëthlius*, was een herder of jager, volgens anderen koning van Elis. Wegens zijne braafheid vergunde *Zeus* hem, een verzoek tot hem te richten, en *Endymion* vroeg onsterfelijkheid, eene eeuwige jeugd en een altijddurenden slaap. Volgens anderen plaatste de oppergod hem in den Olympus, doch *Endymion* maakte er het Hof aan *Here* (Juno) en werd deswege veroordeeld tot een eeuwigen slaap. Nog anderen vermelden, dat *Selene*, die hem 50 dochters schonk, den beeldschoonen jongeling naar den berg Latmos in Carië voerde en in een diepen slaap dompelde, om hem alzoo ongestoord te kunnen kussen.

Enenkel (Johann), ook *Jansen der Enkel* en *Johannes Nepos* geheeten, een Duitsch dichter, woonde als domheer te Weenen en vervaardigde in 1250 eene „Weltchronik", voor wier eerste deel hij de „Weltchronik" van *Rudolf von Ems* en voor wier tweede deel hij de „Kaiserchronik" bezigde. Dit werk, in onderscheidene handschriften bewaard, is tot nu toe slechts bekend uit fragmenten. Behalve deze rijmkroniek schreef hij een „Fürstenbuch von Oesterreich", dat bij herhaling is uitgegeven, ook door *Rauch* in de „Scriptores rerum Austriacarum".

Energie zon men gevoegelijk door de woorden *kracht van karakter* (geestkracht) kunnen vertalen. Een energiek handelen is een met kracht en volharding streven naar een bepaald doel. — Op natuurkundig gebied verstaat men onder de energie van een lichaam zijn arbeidsvermogen. Deze energie kan kinetisch of potentieel zijn naar gelang zulk een lichaam zich in beweging of in rust bevindt. Kinetische energie is arbeidsvermogen van beweging; potentieele energie arbeidsvermogen van plaats. De energie hier op aarde vindt haren eigenlijken oorsprong in de warmte van de Zon.

Enfantin (Barthélemy Prosper), de hoofdvertegenwoordiger van het St. Simonismus en bekend onder den naam van père *Enfantin*, werd geboren te Parijs den 8sten Februari 1796, bezocht de polytechnische school en werd eerst handelsreiziger in Rusland, daarna commies bij een bankier en in 1825 directeur van hypotheken. Omstreeks dien tijd bracht zijn vriend *Olinde Rodrigues* hem in aanraking met *Saint-Simon*, en genoemde twee vrienden stonden aan diens sterfbed, om zijne laatste woorden te vernemen. Daarna gaven zij den „Producteur" in het licht, en *Enfantin* ontwikkelde daarin de denkbeelden van *Saint-Simon*. Na de Julirevolutie wijdde hij *Rodrigues* en *Bazard* tot pères suprêmes (opperste vaderen), doch elk van hen beleed de leer van den stichter op zijne eigene wijze. *Enfantin* volgde de wijsgeerig-sociale richting, veranderde de beginseien in leerstellingen, de school in eene Kerk en de onderwijzers in priesters. De opperhoofden werden inmiddels onderling verdeeld wegens eene zeer netelige zaak, namelijk de betrekking der leden tot de vrouwen. De staatkundige afdeeling der secte, met *Bazard* aan het hoofd, scheidde zich af van den „man des vleesches", terwijl de leden der sociale richting zich om *Enfantin* schaarden, die zich père (vader) noemen en tot eene levende wet verklaren liet, ja, het zoo dolzinnig aanlegde, dat het Saint-Simonismus belacheljk werd bij het volk en aanstoot gaf aan de Regeering. *Enfantin* werd met andere leidslieden der secte voor de rechtbank geroepen, beschuldigd van schennis der eerbaarheid en der goede zeden. Hij nam twee Saint-Simonistische priesteressen mede, die echter niet werden toegelaten, en zag zich in 1832 veroordeeld tot 2 jaar gevangenisstraf en 100 francs boete. Hierdoor geraakte het kleine genootschap in een staat van ontbinding. Toen later *Enfantin* in vrijheid gesteld was, begaf hij zich met eenige van zijne zonen naar Egypte, waar zij in dienst traden van den Staat. Hij zelf was eerst als ingenieur van den Pasja bezig met het opmaken van een plan, om de landengte van Suëz door te graven, doch keerde weldra naar Frankrijk terug, waar hij eenigen tijd doorbracht bij zijne vrienden te Grenoble. Daarna werd hij postmeester in de nabijheid van Lyon en vervolgens lid van de Wetenschappelijke Commissie te Algiers, welke aldaar de kolonisatiequaestie zou onderzoeken, waarover hij een goed boek schreef, getiteld: „La colonisation de l'Algérie (1843)". Na de Februari-omwenteling was hij redacteur van het blad „Le crédit public", hetwelk weldra verdween, en later zag hij zich aangesteld bij de spoorwegen. Getrouw aan zijne leer, voerde hij daarover nog in 1858 een openlijken strijd tegen pater *Felix*, en overleed den 31sten Augustus 1864. Van zijne geschriften noemen wij voorts: „Traité d'économie politique (1830)", — en „La religion Saint-Simonienne (1831)".

Enfield, een dorp in het Engelsche graafschap Middiesex, op den linker oever van de New, eene zijrivier van de Theems, omstreeks 2½ geogr. mijl ten noorden van Londen gelegen, telt bijna 20000 inwoners (1881). Het bezit eene Latijnsche school en een wetenschappelijk genootschap en is vermaard wegens de groote geweermakerijen

in zijne nabijheid, waar ongeveer 2500 werklieden de bekende „Enfieldgeweren" vervaardigen.

Enfieleren noemt men in de krijgskunst het in de richting der lengte beschieten van eene vijandelijke linie of stelling. Het heeft in materieele en vooral ook in moreele opzichten eene zeer groote uitwerking, zoodat eene stelling, die geënfileerd, of gelijk men ook wel zegt: in het verlengde kan worden genomen, nimmer moet worden betrokken. De versterkingskunst geeft o. a de middelen aan de hand, welke men kan aanwenden, om de uitwerking van dit vernielende vuur te verminderen. Zie voorts *Travers*.

Engadin is één der merkwaardigste dalen van Zwitserland, het grootste van het canton Graauwbunderland, en strekt zich van den Maloja noordoostwaarts uit over eene lengte van 18 of 19 uren gaans. De Inn, die in het bergmeer Piz Lunghin bij den Septimer ontspringt, besproeit dit dal en heeft hieraan den naam (Enco d'Oen) gegeven. Hooge bergketens begrenzen het, en van deze heeft het Berninagebergte toppen ter hoogte van 4000 Ned. el, terwijl het Oberhalbsteiner, het Albula- en in Beneden-Engadin het Selvrettagebergte nauwelijks 700 Ned. el lager zijn. Een uitmuntende weg over den Juliër verbindt het dal met de overige cantons, terwijl tevens een fraaie weg is aangelegd door het dal zelf en verder over den Majola naar Chiavenna en de Italiaansche meren. Nog een andere weg loopt uit het dal over een bergpas der Berninaketen naar Poschiavo en Valtellino.

Het dal is verdeeld in Boven- en Beneden-Engadin. In het eerste is het klimaat niet zoo guur als men op grond zijner hooge ligging zou verwachten. Als de sneeuw in April wegsmelt, werkt de koesterende zonnegloed er krachtig op de ontwikkeling van het plantenrijk. In het hoogste gedeelte vindt men tot aan St. Maurice slechts op omheinde plekjes eenige kweekplanten, doch verder naar beneden — van Celerina (1700 Ned. el hoog) tot Scanfs — ontwaart men reeds tuin- en landbouw, hoewel er in de geurige Alpenweiden vooral de veeteelt bloeit. De mannelijke bevolking zoekt er intusschen doorgaans welvaart in het buitenland, waar zij in banketbakkerijen, koffiehuizen enz. dienst doet, terwijl de vrouwen en dochters te huis blijven en aldaar voor de zaken zorgen. Met den verworven schat keert de inboorling van Engadin steeds terug naar zijn dal, om er de overige levensjaren te slijten. Vandaar dat de dorpen in Boven-Engadin, zooals Sils, Silvaplana, St. Manrice, Celerina, Pontresina, Samaden enz., een bevallig en tevens een stedelijk voorkomen hebben; zij werden gebouwd voor de elders vergaderde kapitalen. Beneden-Engadin doet zich geheel anders voor: de bergketens naderen er meer dan eenmaal tot elkander, zoodat er het dal zeer eng wordt, — de Inn ruischt er door eene diepe kloof, en de dorpen verheffen er zich op breede terrassen aan de noordelijke zijde van het dal. De natuur is er rijk en mild, en de linker oever der rivier draagt uitmuntende bouwlanden en boomgaarden, terwijl langs den rechter oever dichte wonden zich uitstrekken, waar het berengeslacht nog niet is uitgeroeid. Men heeft er vele geneeskrachtige bronnen, van welke die te St. Manrice en te Tharasp het meest beroemd zijn. De bevolking van geheel Engadin telt 10000 zielen. Zij is krachtig van lichaamsbouw, doch behoort door hare taal — het Ladin — en haar voorkomen — donker haar en levendige oogen — tot den Romaanschen stam. Zij belijdt, met uitzondering van die van het R. Katholieke Tharasp, bijna geheel den Protestantschen godsdienst. Voorheen stond Engadin onder de heerschappij van Oostenrijk en eerst in 1815 is het daaraan geheel en al ontrukt.

Engano, door de Maleiers *Poeloe Telondjang*, door de inboorlingen *Kepoe Taïgoeka* genoemd, is een eiland aan de Westkust van Sumatra tusschen 5°12′ en 5°35′ Z. B. Het behoort administratief tot de residentie Benkoelen, afdeeling Kroë. Het heeft eene eenigszins vierhoekige gedaante, is 5 geogr. mijl lang en $4^1/_2$ geogr. mijl breed, wegens koraalriffen en de sterke branding moeielijk te naderen, doch bezit aan de zuidoostzijde eene door 2 eilandjes beveiligde ankerplaats op 5°28′ Z.B. en 102°22′18″ O.L. van Greenwich. Ook aan de noordwestkust, bij het dorp Bariaoe op 5°18′50″ Z.B. en 102°7′10″ O.L. van Greenwich, is op 7 vadem eene uitmuntende ligplaats voor groote schepen. Het strand is er bedekt met eene menigte klapperboomen en er groeien veelerlei Oostersche vruchten. Er wordt handel gedreven in kokosnoten, waartoe reeds voor omstreeks 20 jaar de zoon van den Indischen hoofdambtenaar *Francis* zich aldaar met zijn gezin gevestigd heeft, — voorts in rotan, tonwwerk (van boombast) en tripang, welke artikelen er jaarlijks door een 10-tal prauwen worden afgehaald. Het eiland is verdeeld in 9 landschappen, en aan het hoofd van elk van deze bevindt zich een radja. De bevolking bestaat er, behalve uit enkele Europeanen, uit ongeveer 1500 inboorlingen, die geheel naakt loopen en op den laagsten trap van beschaving staan. Tot hun lof wordt vermeld, dat zij vlijtig, zindelijk, niet wreed en door goed beleid zeer wel te besturen zijn, — voorts onderling mededeelzaam, vriendschappelijk en tot bijstand bereid. Zij leven van vruchten en rauwe visch, en slechts bij feestelijke gelegenheden eten zij kippen. Men meent, dat zij tot het Maleische ras behooren; zij zijn middelmatig, maar krachtig van gestalte en donker van kleur en hebben bij gitzwart, licht gekroesd haar glinsterend witte tanden. Hunne gehuchten zijn goed omheind tegen de aanvallen van roovers en wilde zwijnen, — hunne woningen zijn rond, rusten op hooge palen en loopen van boven spits toe. Hunne taal is arm en ver van welluidend, en zij hebben geen anderen godsdienst dan een geloof aan goede en booze geesten. Men heeft er krokodillen, slangen, wilde zwijnen en veelerlei vogels. Er zijn 3 bevaarbare rivieren, en het klimaat komt overeen met dat van Batavia, Benkoelen en Padang. — Dicht onder den wal van Sumatra ligt nog het onbewoond eilandje *Klein Engano*.

Engbloem (Cynanchum *L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Asclepiadeën*. Het onderscheidt zich door een 5-spletigen kelk en eene radvormige, 5-deelige bloemkroon, wasachtige stuifmeelkolompjes en

twee stijlen met één stempel, eene schildvormige, vleezige, 5—10-lobbige uitbreiding van de helmdraden, gladde kokervruchten en recht opstaande zaadjes. In ons Vaderland ontmoet men hier en daar de *gifwerende engbloem* (C. Vincetoxicum *L.*) met eironde bladeren en witte bloemen; zij is zeer vergiftig.

Engel, afkomstig van het Grieksche woord ἄγγελος (bode), noemt men in den Bijbel een afgezant van God aan de menschen. Volgens het Oude Testament stonden de helden der Israëlietische geschiedenis, zooals *Abraham*, *Jacob*, *Mozes* enz., door middel van engelen in betrekking tot het Opperwezen, en in het Nieuwe Testament komen de engelen voor als dienaren van *Christus* en van zijn Koningrijk. Langzamerhand ontwikkelde zich de voorstelling van een uit engelen bestaanden Hofstoet des Allerhoogsten, welke den oorspronkelijken sterrennaam van „Hemeische heerscharen" ontving. Aan het hoofd dezer krachten, machten en heerschappijen stonden de 7 aartsengelen (*Michaël*, *Gabriël*, *Raphaël* enz.), terwijl ook de cherubijn en de seraphijn tot de engelen gerekend werden. Deze voorstelling bleef bij de Christenen voortduren, terwijl slechts de vraag geopperd werd, of de engelen zuiver-geestelijke wezens of met een lichthulsel omkleed waren? De vereering der engelen, op het Concilie te Laodicéa in de 4de eeuw als afgoderij verworpen, is later tegelijk met de aanroeping der Heiligen weder in gebruik gekomen en op het 2de Concilie te Nicaea (787) goedgekeurd. De scholastieke godgeleerden der middeneeuwen hielden zich ijverig bezig met den val der engelen, als dien der eerste menschen voorafgaande, en handelden daarbij over den aard, den toestand en de bezigheden der engelen. Deze werden beschreven als reine, maar geschapene, onzichtbare geesten, die zich echter zichtbaar konden vertoonen, terwijl zij, in weerwil van hunne hooge volkomenheid, vatbaar waren voor de zonde. Zij, die aan de verzoeking weêrstand boden (goede engelen), werden in het goede bevestigd, — zij, die bezweken (booze engelen), tegelijk met hun opperhoofd (den Duivel) voor eeuwig verdoemd. God beschermt door middel zijner goede engelen de Kerk en de gelooviger.

Nadat de Hervorming de vereering der engelen wederom als afgoderij veroordeeld had, kwam al spoedig in de voorstelling dier geesten eene wijziging. Het Rationalismus gaf den naam van engelen aan de zielen van gestorvene vromen, die de talrijke werelden der matelooze ruimte bewoonden, terwijl het Supranaturalismus hen nog altijd aanmerkte als hoogere wezens, die een geheimzinnigen invloed hadden op de lotgevallen der stervelingen. De oorspronkelijke Bijbelsche voorstelling van engelen, als door God gezondene verkondigers van zijne openbaring, is derhalve verloren gegaan, al valt het niet te ontkennen, dat de orthodoxie zooveel mogelijk tot dat geloof zoekt terug te keeren.

Engel. Onder dezen naam vermelden wij:

Johann Jacob Engel, een verdienstelijk Duitsch prozaschrijver. Hij werd geboren te Parchim den 11den September 1741, studeerde te Bützow en te Leipzig en werd in 1776 hoogleeraar aan het gymnasium te Berlijn en weldra lid der Académie van Wetenschappen. Vervolgens werd hij aangesteld tot leermeester van den Koninklijken Prins (later *Wilhelm III*) en in 1787 tot opperbestuurder van den schouwburg. In 1794 legde hij die betrekking neder en ging naar Schwerin, doch bij de troonbeklimming van *Wilhelm III* keerde hij op diens uitnoodiging terug naar Berlijn, maakte er zich verdienstelijk jegens de Académie en overleed in zijne geboorteplaats den 28sten Juni 1802. Van zijne geschriften noemen wij: zijn: „Philosoph für die Welt (1788, 2 dln, 1800, 3de dl)", — zijn „Fürstenspiegel (1798; 2de druk, 1802)", — zijne „Anfangsgründe einer Theorie der Dichtungsarten (1783; 2de druk, 1804)", — zijne „Lobrede anf Friedrich II (1781)", — en zijne „Ideen zu einer Mimik (1785; 2de druk, 1804)". Ook heeft hij dramatische stukken geleverd. Zijne: „Sämmtliche Schriften" zijn in 1801—1806 en in 1857 in 12 deelen in het licht verschenen.

Joseph Engel, een uitstekend ontleedknndige. Hij werd geboren te Weenen in 1816, studeerde aldaar en werd in 1840 adsistent bij de pathologisch-anatomische lessen. In 1844 vertrok hij als hoogleeraar in de ontleedknnde naar Zürich, in 1849 naar Praag en in 1054 naar Weenen, waar hem in 1856 de leerstoel der pathologische anatomie werd opgedragen. Hij is een ijverig voorstander van volkomene vrijheid van onderwijs en voor de ontleedkunde heeft hij veel gedaan. Hiervan getuigt eene reeks van belangrijke geschriften, van welke wij noemen: „Entwnrf einer pathologisch-anatomischen Propädentik (1845)", — „Specielle pathologische Anatomie (1856)", — „Lehrbuch der pathologischen Anatomie (1856, 1ste dl)", — „Untersnchungen über Schädelformen (1850)", — „Das Knochengerüste des menschlichen Antlitzes (1850)", — „Compendinm der topographischen Anatomie (1850)", — „Darstellnng der Leichenerscheinnngen (1854)", — en „Sektionsbeschreibungen (1861)". In 1874 ontving hij, na de opheffing der genees- en heelkundige Josephsacadémie een eervol emeritaat.

Ernst Engel, een uitstekend Dnitsch beoefenaar der statistiek. Hij werd geboren te Dresden den 26sten Maart 1821, bezocht de scholen aldaar en wijdde zich te Freiburg aan den mijnbonw. Daarna reisde hij in Duitschland, België en Frankrijk, vertoefde geruimen tijd te Parijs, werd in 1848 benoemd tot secretaris, later tot voorzitter der commissie tot onderzoek van de gesteldheid der werkliedeu in het koningrijk Saksen en zag zich in 1850 door het Ministerie van Binnenlandsche Zaken belast met het organiseeren der algemeene Duitsche nijverheidstentoonstelling te Leipzig. In hetzelfde jaar werd hij secretaris bij het algemeen bestunr en chef van het Bureau voor Statistiek en ontving in 1854 de benoeming tot referendaris en in 1857 tot regeeringsraad. In 1858 nam hij zijn ontslag en stichtte te Dresden eene maatschappij tot verzekering van hypotheken. Na het overlijden van *Dieterici* riep men hem naar Berlijn om er met den titel van geheim regeeringsraad als directenr van het Bureau voor Statistiek werkzaam te wezen, en hij gaf in die betrekking blijken van groote talenten. In 1863 was hij voorzitter van het internationaal congrès te Berlijn, zag zich daarop benoemd tot geheim opperregeerings-

ENGELAND EN WALES.

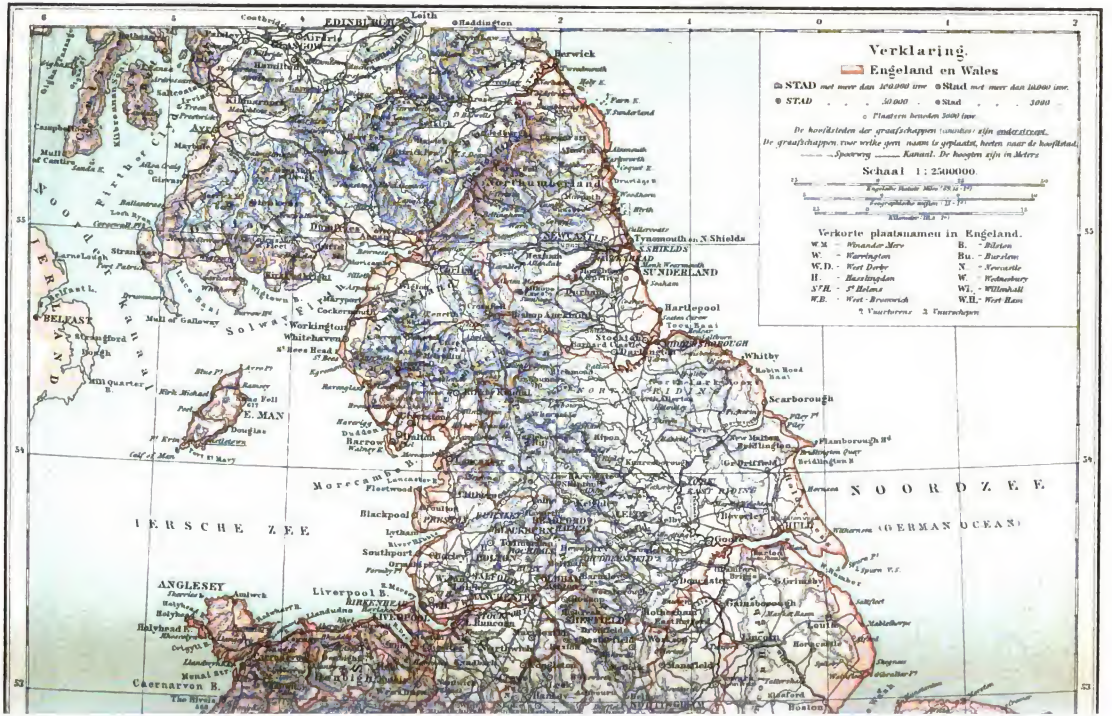
Verklaring.
Engeland en Wales
STAD met meer dan 100000 inw. Stad met meer dan 10000 inw.
STAD . . . 50000 Stad . . . 3000
Plaatsen beneden 3000 inw.
De hoofdsteden der graafschappen hebben zijn onderstreept.
De graafschappen voor welke geen naam te spellaatst, heeten naar de hoofdstad.
Spoorweg Kanaal. De hoogten zijn in Meters
Schaal 1 : 2500000
Verkorte plaatsnamen in Engeland.
W.M. = Wroxander Mere
W. = Warrington
W.D. = West Derby
H. = Hazelingden
STH. = St Helens
W.B. = West-Bromwich
B. = Bilston
Bu. = Burslem
N. = Newcastle
W. = Wednesbury
WL. = Willenhall
WH. = West Ham
Vaartcanaal Tunnelspoorweg
EDINBURGH
Leith
Berwick
NEWCASTLE
Tynemouth en N. Shields
SUNDERLAND
S. SHIELDS
Hartlepool
Whitby
Scarborough
Bridlington
YORK
Harrogate
Leeds
Wakefield
Sheffield
Doncaster
Grimsby
Lincoln
Boston
Peterborough
Ely
Cambridge
Norwich
Yarmouth
Lowestoft
Ipswich
Colchester
Harwich
Maldon
Chelmsford
Southend
Sheerness
Chatham
Rochester
Gravesend
Tilbury
Dover
Deal
Ramsgate
Margate
Canterbury
Folkestone
Hythe
Romney
Rye
Hastings
Eastbourne
Brighton
Worthing
Littlehampton
Chichester
Portsmouth
Southampton
Lymington
Bournemouth
Poole
Weymouth
Dorchester
Exeter
Plymouth
Falmouth
Penzance
Truro
Redruth
Camborne
Launceston
Bodmin
Wadebridge
Padstow
Barnstaple
Ilfracombe
Taunton
Bridgwater
Weston-super-Mare
Clevedon
Bristol
Avonmouth
Portishead
Cardiff
Penarth
Barry
Newport
Pontypool
Abergavenny
Monmouth
Chepstow
Gloucester
Cheltenham
Tewkesbury
Worcester
Malvern
Hereford
Ross
Leominster
Ludlow
Shrewsbury
Oswestry
Wrexham
Chester
Birkenhead
LIVERPOOL
Liverpool B.
Southport
Blackpool
Fleetwood
Lancaster
Morecambe B.
Barrow
Whitehaven
Workington
Cockermouth
Keswick
Penrith
Carlisle
Gretna
Dumfries
Stranraer
Portpatrick
Ayr
Kilmarnock
Glasgow
Greenock
Paisley
Hamilton
Motherwell
Coatbridge
Falkirk
Grangemouth
Stirling
Perth
Dundee
Arbroath
Montrose
Aberdeen
Peterhead
Fraserburgh
Banff
Elgin
Forres
Inverness
Nairn
Cromarty
Dingwall
Tain
Wick
Thurso
Kirkwall
Stromness
Lerwick
Fair I.
Shetland Is.
Orkney Is.
Hebrides
Skye
Mull
Iona
Oban
Fort William
Ben Nevis
Caledonian Canal
Loch Ness
Loch Lomond
Loch Katrine
Loch Leven
Loch Tay
Loch Rannoch
Loch Awe
Loch Fyne
Loch Etive
Loch Linnhe
Loch Shiel
Loch Eil
Loch Arkaig
Loch Lochy
Loch Oich
Loch Ericht
Loch Garry
Loch Quoich
Loch Hourn
Loch Alsh
Loch Carron
Loch Torridon
Loch Maree
Loch Broom
Loch Inver
Loch Eriboll
Loch Erisort
Loch Roag
Loch Seaforth
Loch Tarbert
Loch Fleet
Loch Shin
Loch Naver
Loch Stack
Loch Assynt
Loch Shiel
Loch Sunart
Loch Leven
Loch Creran
Loch Etive
Loch Awe
Loch Fyne
Loch Long
Loch Goil
Loch Striven
Loch Ryan
Loch Indaal
Loch Gruinart
Loch Swilly
Loch Foyle
Loch Larne
Loch Belfast
Loch Strangford
Loch Carlingford
Loch Neagh
Lough Erne
Lough Derg
Lough Ree
Lough Corrib
Lough Mask
Lough Conn
Lough Gill
Lough Allen
Lough Sligo
Lough Melvin
Lough Swilly
Lough Foyle
Lough Larne
Lough Belfast
Lough Strangford
Lough Carlingford
Lough Neagh
Lough Erne
Lough Derg
Lough Ree
Lough Corrib
Lough Mask
Lough Conn
Lough Gill
Lough Allen
Lough Sligo
Lough Melvin
IERSCHE ZEE
NOORDZEE
(GERMAN OCEAN)
ENGELAND
SCHOTLAND
IERLAND
E. MAN
ANGLESEY
Caernarvon B.
Holyhead
Holyhead B.
Menai Str.
Llandudno
Amlwch
Skerries
Carnsore Pt
Wicklow Head
Arklow
Kingstown
Dublin
Howth
Drogheda
Dundalk
Carlingford
Newry
Belfast
Larne
Portpatrick
Stranraer
Loch Ryan
Mull of Galloway
Whitehaven
St Bees Head
Barrow
Morecambe B.
Fleetwood
Lancaster
Blackpool
Southport
Liverpool B.
Holyhead
Caernarvon

Cardigan Baai
Bristol kanaal
ENGELSCH KANAAL (LA MANCHE)
Scilly Eilanden
Westerlengte 2 van Greenwich
5
4
3
2
1
0
1
52
51
50

raad en nam, vooral ook om redenen van gezondheid, in 1882 zijn ontslag, waarna hij zich vestigde in de nabijheid van Dresden. Hij heeft voortreffelijke artikelen geleverd in het „Jahrbuch der Statistik und Staatswissenschaft (1853)" — en in het „Zeitschrift des Statistischen Bureau (1855 en vervolgens)". Voorts noemen wij van hem de hoogst merkwaardige: „Preuszische Statistik (1861 en vervolgens)", — „Die Verluste der Deutschen Armeen an Officieren und Mannschaften im Krieg 1870—1871 (1872)", — „Der Preis der Arbeit im Preusz. Staatsdienste" en „bei der Deutschen Eisenbahnen (1874—1876)", — „Die moderne Wohnungsnot (1874)", — „Die erwerbthätigen juristischen Personen (1875)", — „Die Aufgaben des Zählwerks im J. 1880 (1879)", — „Das Zeitalter des Dampfes (1880)", — „Die tödtliche Verunglückungen in Preuszen seit 1869 (1881)", — en „Das Rechnungsbuch der Hausfrau (1881)", — voorts verslagen van verschillende Statistieke congressen, enz. Ook heeft hij in 1864 eene beschrijving gegeven van een door hem gesticht seminarium voor statistiek.

Johann Daniël Friedrich Engel, een verdienstelijk bouwkundige, geboren te Dantzig den 20sten September 1821. Hij vestigde zich in 1846 als architect te Wriezen en bepaalde zich bij landbouwarchitectuur. Hij volbracht wetenschappelijke reizen en schreef: „Der Kalksandpisébau (3de druk, 1864)", — en „Handbuch des landwirtschaftlichen Bauwesens (1851; 5de druk, 1879)". In 1857 werd hij leeraar aan de landbouwacadémie te Proskau en ontwierp plannen voor onderscheidene landbouwgestichten in Pruisen, Rusland en Oostenrijk. Na het opheffen van deze académie vestigde hij zich in 1881 te Berlijn en schreef nog: „Sammlung landwirtschaftlicher und ländlicher Bauausführungen (19 stukken, 1851—1865)", — „Ausgeführte Familienhäuser für die arbeitenden Klassen (1856)", — „Hochbaumaterialienkunde (1863)", — „Der Pferdestall (1876)", — „Der Viehstall (1871)", — „Album für ländliche, landwirtschaftliche und gärtnerische Bauausführungen (1ste—3de stuk, 1879—1881)", — en „Die Banausführung. Handbuch für Bantechniker (1881)".

Karl Engel, een verdienstelijk schrijver over muzikale onderwerpen en geboren te Thiedenwiese bij Hannover den 6den Juli 1818. Hij werd muziekonderwijzer te Londen en maakte in November 1882 door zelfmoord een einde aan zijn leven. Hij schreef o. a.: „The music of the most ancient nations (2de druk, 1870)", — „An introdnction to the study of national music (1866)", — „Reflections on chnrch music (1856)", — en „A discriptive catalogue of the musical instruments in the South Kensington Musenm (2de druk, 1873)".

Engeland (zie de bijgevoegde kaart) vormt het zuidelijk gedeelte van het eiland Britannia, hetwelk daarenboven Wales en Schotland omvat. Het is het grootste der Europeesche eilanden, werd door de Romeinen Albion geheeten en ontving zijn naam van de Angeïen, die er zich met de Jnten en Saksen in de 5de eenw onzer jaartelling meester van maakten. De zeven koningrijken, door de Angelsaksen gesticht, werden in 827 door Koning *Egbert* tot één Rijk vereenigd.

Het eigenlijke Engeland met het eiland Wight (bijna 7 □ geogr. mijl groot) en met de Scilly-eilanden (omstreeks ½ □ geogr. mijl groot) heeft eene oppervlakte van bijna 354 □ geogr. mijl, waarbij men dan het prinsdom Wales en het eiland Anglesey moet voegen. De zuidelijkste punt van Engeland is Lizard-Head (49° 58′ N. B.), de noordelijkste, bij Berwick, ligt op 55° 48′, de oostelijkste, Lowestoft-Ness, op 1° 46′ O. L. van Greenwich en de westelijkste op 5° 47′ W. L. van Greenwich. Engeland met Wales grenst ten noorden aan Schotland, ten oosten aan de Noordzee, ten zuiden aan het Kanaal en ten westen aan de Iersche Zee en het Kanaal van St. George. Langs de kusten vindt men er voortreffelijke havens. De grond is er gedeeltelijk bergachtig, gedeeltelijk vlak. De bergen bereiken er echter geene aanzienlijke hoogte; de hoogste, in het prinsdom Wales gelegen, verheffen zich tot omstreeks 1100 Ned. el. De lager gelegen vlakten vindt men er in het zuidoostelijk gedeelte. In de Cumbrische bergstreek heeft men vele meren, van welke sommige zich door eene schilderachtige schoonheid onderscheiden. De rivieren zijn er klein; de grootste van deze, de Theems, is slechts 350 Ned. mijl lang. Intusschen zijn van die rivieren meer dan 50 bevaarbaar, en alle te zamen hebben eene lengte van 3400 Ned. mijl, terwijl de lengte der gezamenlijke kanalen er 4000 Ned. mijl bedraagt.

Het klimaat van Engeland is een kustklimaat en onderscheidt zich als zoodanig door eene aanmerkelijke gelijkvormigheid in de warmteverdeeling over de verschillende jaargetijden en door vochtigheid. De gemiddelde temperatuur is te Londen in den winter — 4° C. en in den zomer + 17° C., terwijl de jaarlijksche regenhoeveelheid er gemiddeld 1067 Ned. streep bedraagt. De bodem is er in de bebouwde streken zeer vruchtbaar. Voorts heeft men er prachtige wonden, en de mijnen geven er o. a. eene groote hoeveelheid steenkolen. De flora en fanna hebben er weinig eigenaardigs.

De bevolking in Engeland en Wales beliep in het jaar 1700 ruim 5 millioen, in 1851 ruim 18 millioen, en het aantal inwoners van Engeland alleen was in 1881 ruim 24½ millioen, terwijl alsdoen in Wales ruim 1359000 en op de eilanden ruim 141000 inwoners gevonden werden. Geen land in Europa heeft op zulk eene kleine oppervlakte zoo veie volkrijke steden; men vindt er 21 met meer dan 100000 inwoners. Van deze noemen wij Londen (de hoofdstad) met 3814517, Liverpool met 552425, Birmingham met 400757, Manchester met 341508 en Leeds met 309126 ingezetenen. Van de geheele bevolking zijn er 62% in steden gevestigd, en het geheele aantal steden bedraagt er 938.

Men raadplege over de geschiedenis, de staatsregeling, de taal, de letterkunde en andere bijzonderheden het artikel *Groot-Britanje en Ierland*.

Engelbert I, bijgenaamd *de Heilige*, kenvorst van Keulen, werd geboren in 1185 en was de jongste zoon van *Engelbert I*, graaf *van Bergen*. Hij werd onderwezen onder de leiding van zijn oom *Heribert von Warden*, bezocht de school te Münster en werd reeds

in 1199 domproost en in 1216 aartsbisschop en keurvorst van Kenlen. In zijn bestuur onderscheidde hij zich door wijsheid, kracht en menschlievendheid. Met onverbiddelijke gestrengheid — in het openbaar en door veemgerechten —vervolgde hij de roofridders, herstelde de kloostertucht, deed den landbouw bloeien en vermeerderde de welvaart der steden. Toen de Keizer in 1220 naar Italië toog, benoemde hij *Engelbert* tot stadhouder en tevens tot onderwijzer van zijn zoon *Hendrik*. Hij kweet zich op eene schitterende wijze van dien last en zorgde voor de veiligheid des Rijks. Voorts bestuurde hij het graafschap Bergen voor zijn broeders dochter *Irmgard*. Toen de Dom te Keulen niet beantwoordde aan den luister van het aartsbisdom, deed hij door de bouwmeesters aldaar het plan ontwerpen tot eeu nieuw en grootsch bedehuis en stelde ten behoeve der uitvoering daarvan een jaargeld van 500 mark zilver beschikbaar. Toen hij zich deu 7den November 1225 naar Schwelm begaf, om er eene kerk in te wijdeu, werd hij overvallen door moordenaars, door zijn neef *Friedrich von Isenburg* afgezonden, en in een hollen weg om het leven gebracht. Later is hij heilig verklaard.

Van 1261—1274 werd de bisschopstoel te Keulen bekleed door *Engelbert II*, heer *van Falkenburg*. Deze leefde in gestadige vijandschap met de ingezetenen van Keulen, die zich niet aan zijne dwingelandij wilden onderwerpen, totdat hij den 16den April 1271 al de privilegiën der stad bevestigen moest. Hij verplaatste zijn zetel naar Bonn, kroonde Koning *Rudolf I* den 24sten October 1273 te Akeu en overleed te Bonn den 20sten October 1274.

Engelberts (Engelbertus Matthias), eeu Nederlandsch geschiedkundige werd geboren den 3den December 1731 te Noordlareu in de provincie Groningen, stndeerde te Leiden in de godgeleerdheid en werd eerst predikant in Kolhorn en later te Hoorn, waar hij in 1797 het emeritaat verkreeg en den 26sten Maart 1807 overleed. Vruchteloos was hij aangezocht om het hoogleeraarsambt te Harderwijk en later te Amsterdam te aanvaarden. Van zijne geschriften noemen wij: „Bespiegelingeu over de vier getijden des jaars (1769; 3de drnk, 1775)", — „Verdediging van de eer der Hollandsche natie (1763; 2de druk, 1776)" — en „De aloude staat en geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden (1784—1799, 4 dln)". Voorts werkte hij mede aan de samenstelling der „Bijvoegsels en aanmerkingen op de Vaderlandsche Historie van J. Wagenaar (1790—1796)" en der „Bijvoegsels en aanmerkingen; bestaande in noodige nalezingen (1797)", — bezorgde eene nieuwe uitgave van: „Het leven van Michiel Adriaansz. de Ruyter, door Brandt (1794)", — en leverde eene vertaling van: „De levens van beroemde veldheeren, van Cornelius Nepos (1796)". Hij beoefende voorts de teeken- en etsknnst en bezat een fraai kabinet van schilderijen. Hij was lid van het Zeeuwsch Genootschap, van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen en van de Leidsche Maatschappij van Letterknnde.

Engelbrechtsen (Cornelis), een uitstekend Nederlandsch schilder, de leermeester van *Lucas van Leyden*, werd in 1468 te Leiden geboren en overleed aldaar in 1533. Zijne gewrochten zijn meest door de beeldstormers vernield, doch men heeft op het stadhnis te Leiden nog een altaarstuk van zijne hand, den gekruisigden *Christus* tusschen de moordenaars voorstellende, terwijl men op de vleugels andere Bijbelsche tafereelen aanschonwt. Zijn talent wordt wegens rijkdom van compositie en costnum zeer geroemd.

Engelhard. Onder dezen naam vermelden wij:

Nicolaus Engelhard, een verdienstelijk godgeleerde, geboren in 1696 te Bern in Zwitserland. Hij studeerde met ijver in de godgeleerdheid, wijsbegeerte en wiskunde en werd, na zijne bevordering tot proponent, hoogleeraar in de wijsbegeerte en wiskunde te Duisburg (1723). In 1728 vertrok hij in die betrekking naar de hoogeschool te Groningen en bleef er werkzaam tot aan zijn dood, die den 10den Augustus 1765 plaats greep. Hij was één der oprichters van het genootschap „Pro excolendo jure patrio" en de eerste voorzitter Ook was hij lid van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, en van zijne geschriften noemen wij: „Institutiones Philosophiae Theoreticae (1743, 2 dln)", — „Otinm feriis Groningauis interpositum (1740, 2 dln)", — „Feriae Grouinganae varii argumenti (1736, 2 dln)", — en „Institntiones Philosophiae moralis", na zijn dood in het licht gegeven. — Tot zijne bloedverwanten behoorde vermoedelijk een latere *Nicolaus Engelhard*, raad en directeur-generaal van Neêrlandsch Indië en vervolgens gonverneur en directenr van Java's Oostkust. Hij heeft zich in 1800 bij den inval der Engelschen verdienstelijk gedragen en schreef, ter weêrlegging van de bekende „Memorie" van *Daendels*, een „Overzigt van den staat der Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen onder het bestnur van den gouverneur-generaal Herman Willem Daendels, ter betere kennis en waardéring van 's mans willekeurig en geweldd adig bewind (1816)".

Friedrich Wilhelm Engelhard, een beroemd beeldhouwer en schilder, geboren den 9den September 1813 te Grünhagen bij Lünebnrg. Hij legde zich eerst toe op het vervaardigen van snijwerk in ivoor en vertoefde daartoe zes jaar te Parijs en te Londen. Toen hij in 1837 naar zijn vaderland terugkeerde, werden zijne talenten opgemerkt door de Koningin van Hannover, die hem in de gelegenheid stelde, om zich op de polytechnische school der hoofdstad aan de beeldhouwkunst te wijden. Hij zette die studie voort te Kopenhagen onder de leiding van *Thorwaldsen* en van 1841 tot 1848 te München onder die van *Schwanthaler*. Hier beiteldc hij levensgroote Germaansche beelden. Het jaar 1848 bracht hem in de noodzakelijkheid, om de schilderknust te beoefenen; hij copiëerde stukken uit de Pinacotheek en vertrok naar Hamburg, om aldaar met portretschildereu in zijn onderhoud te voorzien. In 1854 ontwierp hij cartons voor muurschilderingen, die in de naburige kasteelen werden nitgevoerd. Reeds in 1851 had hij zijn meesterstuk, eeue Eddafries, in schets op de Tentoonstelling gebracht, en in 1855 ging hij naar Rome, waar hij onderscheidene levensgroote standbeelden en groepen in marmer schiep, zooals: „Lorelei", — „Amor

op de zwaan", — „Bacchus, den panther temmend", — „De slingeraar met den hond", — en „Het meisje met de zwaan". In 1857 begaf hij zich, op aanzoek van Koning *George V*, naar Hannover, waar hij de Eddafries in het kasteel Marienburg ten nitvoer bracht. Dit werk bestaat uit 18 tafereelen en verscheen in photographieën onder den titel: „Nordisches Heldenleben". Daarenboven leverde hij onderscheidene marmeren borstbeelden, alsmede de groepen: „Amor, den leenw temmend", — „Christus, de kinderen zegenend", — „Psyché, gereed den slapenden Amor met een doik te treffen", — en het marmeren gedenkteeken der Kenrvorstin *Sophie van Hannover*, in het park te Herrenhausen. Zijne richting komt overeen met die van zijn leermeester *Schwanthaler*, maar slechts weinig beeldhonwers evenaren hem in rijkdom van vinding.

Engelhardt. Onder dezen naam vermelden wij:

Georg von Engelhardt, een Lijfiandsch staatsman en schrijver, geboren te Riga den 23sten Augustus 1775. Hij vertoefde sedert zijn vijfde levensjaar te Petersburg, bevond zich eenigen tijd in Russischen krijgsdienst, zag zich in 1796 geplaatst bij het departement van Buitenlandsche Zaken en werd drie jaar daarna secretaris van de Malteeser Orde. *Alexander I* benoemde hem tot onderstaatssecretaris in den pas tot stand gekomen Rijksraad. *Engelhardt* toonde steeds eene levendige belangstelling in het onderwijs en werd in 1811 tot directeur van het paedagogisch institnut en in 1816 tot directeur van het lyceum te Zarskoje-Selo benoemd. Hij maakte van zijn invloed op het onderwijs op zoo vrijzinnige wijze gebruik, dat de Regeering hem in 1823 uit zijne betrekking ontsloeg. Sedert dien tijd wijdde hij zich aan de beoefening der letteren en schreef bijdragen tot: „Rusziand nnter Alexander I (1803—1811)" van *Storch* en tot de „Beiträgen zur Kenntnis des Innern von Ruszland (1822—1826, 2 dln)" van *Erdmann*, — voorts: „Russische Miscellen zur genauern Kenntnis Rnszlands und seiner Bewohner (1828—1832, 4 din)", — en „Reise langs der Nordkiiste von Siberien und anf dem Elsmeer (1839, 2 dln)". Ook was hij gernimen tijd redacteur van de Russische „Landbouwconrant". Hij overieed te Petersbnrg den 27sten Januari 1862.

Karl August Engelhardt, een Duitsch schrijver. Hij werd geboren te Dresden den 4den Februari 1768, stndeerde te Wittenberg in de godgeleerdheid, wijdde zich vervolgens uitsinitend aan de beoefening der fraaie letteren, zag zich in 1805 geplaatst bij de Koninkijke bibliotheek te Dresden, werd later archivaris bij de kanselarij en eindelijk secretaris bij het departement van Oorlog en overleed den 28sten Januari 1834. Met *Merckel* schreef hij den „Neuen Kinderfreund (1798—1814, 12 deeltjes)" en eene „Erdbeschreibnng Sachsens (1809—1811, 9 dln)", — voorts ontleende hij aan laatstgenoemd werk een: „Handbnch der Erdbeschreibung der Kursächsischen Länder (1801; 5de druk, 1823)" en eene „Vaterlandskunde (6de druk, 1832)". Ook schreef hij: „Malerische Wanderungen durch Sachsen (1794 2 dln)", — en leverde als dichter, onder den naam van *Richard Roos*: „Erzählungen (1824, 2 dln)", — „Bunte Steine (1821, 2 dln)", — en „Gedichte (1820—1823, 2 dln)".

Christian Moritz Engelhardt, een Russisch natnnronderzoeker, meer bepaald op het gebied der delfstofkunde. Hij werd geboren in 1779 te Wiese in Esthiand, stndeerde te Dorpat en te Petersburg, deed daarna een tocht door Dnitschland, Zwitserland en Frankrijk, en verbond zich vervolgens met *Parrot* tot eene wetenschappelijke ontdekkingsreis in de zuideijke en oosteljke gewesten van Rusland. In 1811 bezochten zij de Krim, daarna Taman, Moskou, Wladikawkas en de Terek van hare bronnen tot aan haren mond, bestegen den Kasbek en andere toppen van den Caucasus en verzamelden eene menigte vroeger onbekende piantensoorten. Voorts bepaalden zij het verschil van spiegelhoogte van de Zwarte en de Caspische zee op ongeveer 100 Ned. el, een bedrag, dat door eene latere opmeting van sterrenkundigen tot de helft werd verminderd. Daarna zwierf *Engelhardt* met *Karl von Raumer* door het westen van Europa en schreef zijne: „Geognostische Umrisse von Frankreich Groszbritannien, einem Theile von Deutschland und Italien (1815)", waarna hij in 1820 hoogleeraar werd te Dorpat en staatsraad in werkeijken dienst. Hij overleed aldaar den 29sten Januari (10den Februari) 1842. Ook schreef hij nog: „Umrisse einer mineralogischen Geographie von Frankreich (1815)", — „Wanderungen durch die Vogesen (1821)" — en „Zur Mineralienkunde (1813)".

Johann Georg Veit Engelhardt, een verdienstelijk beoefenaar der kerkgeschiedenis, geboren te Neustadt aan de Aisch op den 12den November 1791. Hij bezocht het gymnasinm te Baireuth en studeerde te Erlangen in de theologie. Nadat hij eenigen tijd als hnisonderwijzer was werkzaam geweest, werd hij in 1816 diaconus te Erlangen, in 1821 buitengewoon en in 1822 gewoon hoogleeraar aidaar en vervolgers académieprediker en eerste directenr van het homiletisch seminarinm. Later was hij bij herhaling universiteitsafgevaardigde naar den Landdag te München en hij overleed te Erlangen den 13den September 1855. Van zijne werken noemen wij: „Kirchengeschichtliche Abhandlnngen (1832)", — „Anslegung des speculativen Theiis des Evangeliiums Johannis durch einen deutschen mystischen Theoiogen (1839)", — „Richardt von St. Victor nnd Johannes Rnysbroek (1838)", — „Handbnch der Kirchengeschichte (1834), 4 din)", — en „Dogmengeschichte (1839, 2 din)".

Engelhardtia *Leschen.* is de naam van een piantengeslacht nit de familie der *Juglandeën* en alzoo genoemd naar *Christian Moritz Engelhardt*. Het onderscheidt zich door één- en tweehnizige pianten met bioemen, tot katjes vereenigd, door een 4- of 5-spletigen kelk, 3-spletige bloemblaadjes met 2- tot 4-maal zooveel meeldraden en eene éenzadige vrucht. Het omvat Oost-Indische boomen, die eene hoogte bereiken van 65 Ned. ei, met afwisselende, afgebroken-gevinde biaderen en okselstandige, groenachtige bloemen. *E. spicata Leschen.* is een hooge boom op de Javaansche bergen en op de Moinkken — en *E. Selanica Blume* (Hopea Selanica *Roxb.*), desgelijks aidaar groeiende, levert zeer hard hout.

Engelmakerij is de fraaiklinkende naam

van een gruwelijk bedrijf. In de groote steden, vooral te Londen en Berlijn, worden vele jonggeboren kinderen (vooral buiten huwelijk geborene) bij verpleegsters besteed, die de haar toevertrouwde kleinen door opzettelijke verwaarloozing doen sterven. Daarin bestaat de engelmakerij. In het jaar 1880 waren bijv. te Berlijn 2 853 kleine kinderen uitbesteed bij 2 752 verpleegsters. Van die kinderen werden in den loop van het jaar 807 aan de moeders teruggegeven, terwijl er 787 overleden. Zoo doen lichtzinnige moeders, geholpen door gewetenlooze moordenaressen, haar eigen kroost omkomen.

Engelmann (Wilhelm), een verdienstelijk boekhandelaar en bibliograaf, geboren te Lemgo in 1808, kwam in 1847 in het bezit van den boekhandel zijns vaders te Leipzig en breidde dien uit door de uitgave van onderscheidene wetenschappelijke werken. Voorts leverde hij catalogussen, die tot de onmisbare bibliographische handboeken worden gerekend, zooals: „Bibliotheca classicorum et graecorum et latinorum (7de druk, 1858)", — „Bibliothek der schönen Wissenschaften (1837—1845, 2 dln)", — „Bibliotheca geographica (1858)", — „Bibliotheca historico-naturalis (1846)" met twee supplementdeelen, — en „Bibliotheca zoologica (1861)" van *Carus* en *Engelmann*. Ook bewerkte hij: „Daniel Chosowicki's sämmtliche Kupferstiche (1857)" met „Nachträge und Berichtigungen (1860)". Eindelijk maakte hij zich verdienstelijk door eene nieuwe bewerking van het „Künstlerlexikon" van *Nagler*. In 1858 schonk de universiteit te Jena hem het doctorsdiploma.

Engelsburg (De), het kasteel van het middeneeuwsche en moderne Rome, was de oorspronkelijke begraafplaats van Keizer *Hadrianus* (Moles Hadriani), buiten de eigenlijke stad, op den rechter oever van de Tiber gelegen. Het geheel is een rond gebouw op een vierkant voetstuk, en een spiraalvormige gang leidt naar de rijk met marmer en voorheen met standbeelden versierde rustplaats der dooden. Reeds in den oorlog tegen de Gothen in de 6de eeuw werd het mausoleum in eene vesting herschapen, en daarbij verdwenen de standbeelden. De naam Engelsburg is ontleend, aan den aartsengel *Michaël*, dewijl zich aldaar eene kapél ter eere van dezen verheft, waar, volgens de overlevering, Paus *Gregorius de Groote* de hemelsche verschijning aanschouwde, die het ophouden van de pest aankondigde. *Crescentius* verdedigde den burcht geruimen tijd tegen *Otto III*. Paus *Alexander VI* veranderde den Engelsburg in een regelmatig versterkt kasteel en verbond dit door middel eener gaanderij met het Vaticaan. De buitenwerken zijn aangelegd door *Urbanus VIII* en de engel op den top is vervaardigd door *Verschaffelt* in den tijd van *Benedictus XIV*. Het inwendige is zeer bezienswaardig en diende in den laatsten tijd gedeeltelijk tot staatsgevangenis.

Engelsch rood is in 't algemeen ijzeroxyde, dat als roode of bruinachtig-roode water-, olie- of emailverf of ook als polijstmiddel gebruikt wordt. Het komt in den handel onder de volgende namen: *Indisch rood*, eene fijne schilderverf uit Bengalen, door het fijn maken van aldaar in den bodem aanwezig zuiver ijzeroxyde verkregen, — *Perzisch rood*, uit bloedsteen gewonnen, — *polijstrood* of *doodekop*, verkregen uit hetgeen bij het bereiden van Nordhäuser zwavelzuur in de retorten achterblijft, en onderscheiden in *goudrood* tot het polijsten van gouden en zilveren voorwerpen en *staalrood* tot het polijsten van staal, — *Napelsch*, *Fransch*, *Pruisisch* enz. *rood*, die op verschillende wijzen bereid worden en desgelijks dienen om te schilderen of te polijsten.

Engelsche ziekte (rachitis) openbaart zich wel eens bij kinderen in het tweede levensjaar door zwelling van de gewrichtseinden der onderste ledematen en vervolgens allengs door zwelling van alle of althans van de meeste beenverbindingen. De beenderen zijn door gemis aan afzetting van de tot hunne samenstelling vereischte zelfstandigheden week en buigzaam, zoodat zij door de werking der spieren krom trekken. Zelfs worden de ribben samengedrukt, zoodat het vooruitgeschoven borstbeen de bekende kippenborst vormt, en ook de wervelkolom blijft niet altijd ongedeerd. Intusschen zijn de kinderen, die hieraan lijden, levendig en goed ontwikkeld van geest en hebben, schoon voor 't overige mager, toch soms eene frissche gelaatskleur. De oorzaak wordt veelal gezocht in het gebrek aan passende voedingsmiddelen; dit is echter geenszins de eenige oorzaak, daar deze ongesteldheid ook voorkomt bij kinderen van die standen, waar de voedingsmiddelen niets te wenschen overlaten. Met meer recht kan men ze zoeken in eene onvoldoende voeding der beenderen, — als gevolg van erfelijken aanleg of van klierachtigheid van het gestel. De ziekte is slepend, en de krommingen, welke ontstaan zijn, verdwijnen niet licht weder. Men vindt haar het meest in laaggelegene, vochtige streken, zooals in Nederland, Engeland en het noorden van Frankrijk. Daarom is voor zulke kleine lijders het verhuizen naar eene meer droge, frissche lucht zeer aan te raden, — voorts het gebruik van magnesia- en kalkpraeparaten, van staalmiddelen en van levertraan. Tevens moet het dieet door een ervaren geneesheer worden voorgeschreven. Ook het gebruik van baden heeft daarbij veelal een zegenrijken invloed.

Engelsch pleister (emplastrum adhaesivum) noemt men taf van verschillende kleur, aan éene zijde bestreken met eene oplossing van vischlijm. Om het te bereiden losse men 10 deelen fijn gesneden vischlijm op in 120 deelen warm water, bestrijke met de helft dezer oplossing bij herhaling het gespannen taf, vermenge de andere helft met 40 deelen spiritus en 1 deel glycerine, strijke ook dit mengsel over het taf en bestrijke ten laatste de andere zijde van het taf met benzoëtinctuur. Een surrogaat van Engelsch pleister is *Oost-Indisch plantenpapier*, hetwelk bestaat uit zijdepapier, met vischlijm bestreken. Dat pleister lost echter op bij de geringste vochtigheid, en het pleister, dat in plaats van met vischlijm met gelatine bestreken is, verdient evenmin aanbeveling. Engelsch pleister dient tot bedekking van wonden, om elken prikkel te weren en onderscheidt zich van harsachtig hechtpleister ook daardoor, dat men het door middel van lauw water gemakkelijk kan verwijderen.

Engelsch zout of *bitterzout*, eigenlijk

zwavelzuur magnesium $MgSO_4.7H_2O$, werd in 1695 in Engeland gevonden en is er in de natuur in vrij groote hoeveelheid voorhanden. Het is een bestanddeel van het zeewater en wordt in sommige bronnen, zooals te Seidschütz en Seidlitz in Bohemen en te Epsom in Surrey (Engeland) aangetroffen. In de geneeskunde gebruikt men het als laxeermiddel.

Engelsch zweet is de naam van eene epidemie, die aanvankelijk alleen in Engeland, maar in de 2de helft der 15de eeuw en ook in de 16de eenw in bijna geheel ons werelddeel geheerscht heeft, — en wèl tot 5 maal toe. De beide eerste malen (1486 en 1507) vertoonde zij zich alleen in Engeiand, — de derde maal (1518) kwam zij daarenboven ook te Caiais, — en de 4de maal (1529) bezocht zij geheel het noorden van Enropa. Te Amsterdam, waar zij den 27sten September uitbarstte, wierp zij in 3 dagen 2000 personen op het ziekbed, en ook te Haariem, Dordrecht, Utrecht enz. vergde zij hare offers. De laatste maal verscheen zij in 1551, woedde in Engeland met verbazende hevigheid en verspreidde zich ook in andere landen, doch tastte er bijna uitsluitend Engelschen aan.

De verschijnselen dezer ziekte kwamen overeen met die der gelijktijdig elders heerschende builenpest. Als voorboden werden benauwdheid, hartklopping, een gevoel van zwakte, rheumatische pijn en een onaangename smaak waargenomen, maar de ziekte verscheen met een aanval van konde en met sterk beven; hierop volgde eene hevige hitte, kriebeling in handen en voeten, somtijds zwelling der ledematen, en in gevaarlijke gevallen eene reeks van ongunstige hersenverschijnselen, zooals ijlhoofdigheid, doffe hoofdpijn en slaperigheid, somtijds vergezeld van benauwdheid, blauwkleuring en zwelling van het gelaat, misselijkheid en braken. Na korten tijd brak het zweet nit, somtijds als eene helizame crisis, doch somtijds ook als een noodlottige voorbode van ontbinding. Door onvoorzichtige ontblooting ontstond wel eens een eigenaardige uitslag, op gierstnitslag (miliaria) gelijkend. De ziekte duurde zelden langer dan een etmaal.

Engelwortel (Archangelica officinalis *Hoffm.*), zie onder *Angelica*.

Engelzoet (Polypodinm vulgare *L.*) is de naam van eene plantensoort uit de klasse der *Varens* (Filices). Uit een kruipenden wortelstok verheffen zich vindeelige biaderen en deze dragen de vruchthoopjes in 2 rijen op hnnne slippen. Men vindt ze in ons Vaderland veeiai op en bij knotwilgen en op een beschadnwden zandgrond. De zoetachtig smakende wortelstok werd voorheen onder den naam van „engelzoet" in de apotheek gebruikt.

Engerling noemt men de larve of het masker van den meikever. Zie onder *Meikever*.

Engerth (Wilhelm, vrijheer von), een verdiensteijk ingenieur, geboren te Plesz in Prnisisch Silezië den 26sten Mei 1814, studeerde te Weenen en werd in 1840 assistent en in 1844 professor in de technologie te Gratz. Bij den aanleg van den Semmeringspoorweg bedacht hij eene daarvoor geschikte locomotief, die later ook in andere landen gebruikt werd en onder den naam van *Systeem-Engerth* bekend is. In 1853 zag hij zich geplaatst bij het ministerie van Koophandel te Weenen, werd in 1855 centraal directeur en vervolgens directenr-generaal der Oostenrijksche Staatsspoorwegen en ontving in laatstgenoemd jaar de groote gouden medaiiie en het Kruis van het Legioen van Eer wegens verbeteringen, door hem aangebracht in den bouw der locomotieven. Ook de Maatschappij van Nijverheid in Neder-Oostenrijk schonk hem hare groote gonden medaiiie. Voorts maakte hij zich hoogst verdiensteijk als lid der commissie voor de verbetering van de Donau, weshalve hij in 1869 den titel van Hofraad ontving, nadat hij reeds in 1860 den Staatsdienst met den titei van Regeeringsraad had vaarwel gezegd. Op loffelijke wijze was hij werkzaam op de Wereldtentoonstellingen te Londen en te Weenen, werd in 1874 lid voor levenslang van het Hnis der Heeren in Oostenrijk en zag zich in 1875, als ridder der IJzeren Kroon tweede klasse, in den stand der Vrijheeren opgenomen. Hij is lid van den Oostenrijkschen Rijksraad en van talrijke geleerde genootschappen en leverde belangrijke vlugschriften en artikelen in tijdschriften.

Enghien (Louis Antoine Henri de Bourbon, graaf van), eenige zoon van *Henri Louis Joseph*, prins *van Condé*, werd geboren te Chantilly den 2den Augustus 1772 en was een kweekeling van den abbé *Millot*. In 1789 verliet hij het onrustige Frankrijk en deed eene reis door Enropa, voegde zich in 1792 bij het korps emigranten, door zijn grootvader opgericht, en voerde er bevel over de voorhoede. Uit liefde jegens Prinses *Charlotte de Rohan-Rochefort* begaf hij zich naar Ettenheim in Baden, trad er in het geheim met haar in het huwelijk en leidde er een huiselijk leven. In dien tijd was *Bonaparte*, als eerste consul, aan veleriei aansiagen blootgesteld, en men oordeelde, dat de Hertog daarvan niet onkundig was, al nam hij daaraan rechtstreeks geen deel. Toch meende de Eerste Consul zekerheid te hebben uit onderschepte brieven, dat de *Bourbons* voornemens waren, zich van den troon van Frankrijk meester te maken, — dat *Pichegru*, de Hertogen *de Polignac* en anderen daartoe eene samenzwering hadden gesmeed, en dat de Hertog van *Enghien* in stilte Parijs had bezocht, — 't geen echter later bleek, eene dwaling te wezen. Door een spion was voorts aan den staatsraad *Réal*, aan wien de opsporing van het complot was opgedragen, te kennen gegeven, dat de Hertog, door generaal *Dumouriez* vergezeld, gedrig geheime reizen deed, zoodat *Bonaparte* het geraden achtte, zich van den Hertog meester te maken en zijne papieren in beslag te nemen. Tot dat einde werd generaal *Ordener* naar Straatsburg gezonden, en deze droeg er zijn last op aan den chef der gendarmerie. *Enghien* werd gewaarschnwd, en zijne gemalin bezwoer hem, om op zijne veiligheid bedacht te wezen, doch hij bieef rustig te Ettenheim. Den 14den Mei werd het huis door gewapenden omsingeld en de Hertog met zijn geheele gezin naar Straatsbnrg gebracht. Weldra zag hij zich naar Parijs en toen onmiddellijk naar Vincennes gevoerd, waar volgens een besiuit van den Consul, waartegen *Cambacères* zich aanvankelijk had verzet, eene militaire commissie den gevangene zou vonnissen. Ook *Murat*, die als gonverneur van Parijs deze commissie moest benoemen, maakte zwarig-

heden, doch te vergeefs. Aan het hoofd dier militaire rechtbank, welke aanstonds te Vincennes vergaderde, stond generaal *Hullin*, en de bevelhebber der gendarmes was *Savary*, later Hertog *van Rovigo*. De Hertog van *Enghien* was van honger en vermoeienis ingesiapen, toen men hem des nachts te 11 ure wekte, om hem voor de vierschaar te doen verschijnen, die uit 8 officieren bestond. Aanvankelijk waren deze besuitcloos, doch toen de Hertog beleed, dat hij de wapens had gedragen tegen Frankrijk en dat hij een maandgeld uit Engeland ontving, werd omstreeks te 4 uur des ochtends het doodvonnis over hem uitgesproken. Intusschen was de voorzitter *Hullin* niet ongezind, om den veroordeelde naar zijn wensch eene audiëntie bij den Eersten Consul te bezorgen, toen *Savary*, achter hem staande, verklaarde, dat de taak der commissie voibracht was, en een half uur later werd in de droge gracht van het slot het vonnis voltrokken. Kalm plaatste zich de Hertog tegenover de geladene geweren der gendarmes d'élite en met de woorden: „Eh bien mes amis!" stortte hij dood ter aarde. Volgens het getuigenis van *Fleury de Chaboulon*, kabinetssecretaris van *Bonaparte*, hadden zich de gemalin van laatstgenoemde met hare dochter *Hortense*, benevens *Cambacères* en *Berthier* bejverd, om hem het nuttelooze van den dood van *Enghien* te doen gevoelen, zoodat de Eerste Consul nog niet tot een vast besluit gekomen was, toen hij de noodlottige tijding ontving. Znik eene voortvarendheid had hij niet verwacht, daar hij *Réal* bevoien had, den Hertog in het verhoor te nemen. In zijne „Mémoires" beschuldigt *Napoleon* den staatsman *Talleyrand*, dat deze hem den brief van *Enghien* eerst na de uitvoering van het vonnis gegeven had; doch de Hertog heeft geen brief geschreven. De brochure van *Savary:* „Snr ia catastrophe de M. le duc d'Enghien (1823)", waarin hij de verantwoordelijkheid dier zaak op *Talleyrand* zocht te schuiven, lokte meer dan 20 andere geschriften uit, doch de siuwe staatsman wist zich bij *Lodewijk XVIII* te rechtvaardigen. *Dupin* heeft de bescheiden van het procès openbaar gemaakt en de onbevoegdheid der militaire commissie aangewezen, welke door generaal *Hullin* erkend werd, terwijl deze de schuld op *Savary* wierp, ais den man, die de voltrekking van het vonnis bespoedigd had. Na de Restauratie werd het stoffelijk overschot van den Hertog in de kapél te Vincennes bijgezet.

Enhalus Koenigii *Rich.* is de naam eener plantensoort uit de familie der *Hydrocharideën*, — een naam, die de beteekenis heeft van „tot de zee behoorend". Zij is eene zoutwaterpiant der Indische Zee, waar zij in baaien en op ondiepe plaatsen groeit, vooral in het oostelijk gedeelte van den Soenda-Archipel (bij Bima, Flores, enz.). De vruchten worden ranw genuttigd, de knolien gekookt of wel onder asch gebraden, en uit de bladvezels vervaardigt men in de Molukken vischnetten. De Maleirs noemen haar *Dringolaut*.

Enhuber (Karl von), een Duitsch schilder, geboren te Hof in Beieren, bezocht eerst het gymnasium, om zich voor te bereiden voor de studie aan eene universiteit, maar gevoelde zich zoozeer door de schilderkunst aangetrokken, dat hij aan haar zijne krachten wijdde. Zijne kennis van het menschelijk hart en zijne gaaf van waarneming vormden hem weldra tot een kunstenaar. Hij ontleende zijne tafereelen aan het volkaleven en wist zijne figuren tot typen te maken en daaraan tevens een bepaald karakter te geven. Zijn: „Portenkirchner Jahrmarkt", zijn: „Unterbrochene Kartenpartie", zijn: „Böse Zeitungsnachricht", zijn: „Gerichtstag" enz. vonden algemeenen bijval. Hij overleed den 6den Juli 1867.

Enk von der Burg (Michaël Leopold), een scherpzinnig wijsgeer, geboren te Weenen den 29sten Januari 1788, studeerde aldaar in de philosophie, liet zich in 1810 in den geestelijken stand opnemen en werd professor aan het gymnasium te Mölk. In zijne betrekking als leeraar miskend, verviel hij tot zwaarmoedigheid en maakte op den 22sten Juli 1843 een einde aan zijn leven. Onder gunstiger omstandigheden ware hij ongetwijfeld een uitstekend dichter geworden, maar de strijd des levens vormde hem tot een psychoioog en criticus. Hij schreef uitmuntende zieikundige romans, zooals: „Eudoxia, oder die Quellen der Seelenruhe (1824)", — „Das Bild der Nemesis (1825)", — „Ueber den Umgang mit uns selbst (1829)", — „Don Tiburzio (1831)", — „Dora:'s Tod (1833)", — „Von der Beurtheilung anderer (1835)", — „Hermes und Sophrosyne (1838)", — „Ueber die Freundschaft (1840)", — en „Ueber Bildung und Selbstbildung (1842)". Voorts leverde hij als criticus „Melpomene, oder über das tragische Interesse (1827)", — „Briefe über Göthe's Faust (1834)", — „Ueber deutsche Zeitmessung (1836)", — „Studien über Lope de Vega Carpio (1839)", — „Die Epistel des Quintus Horatius Flaccus über die Dichtkunst, für Dichter und Dichterlinge gedolmetscht (1841)", — en „Die Blumen, ein Lehrgedicht (1822)".

Enkhuizen, ook *Enckhuizen*, *Enckhusen* en in het Latijn *Enchusa* genoemd, een stadje op den oostelijken uithoek van Noord-Holland aan de Zuiderzee gelegen en thans ongeveer 6000 inwoners teliende, was voorheen eene bloeiende koopstad met 40000 zieien. Men vindt van haar gewag gemaakt in 1248, en in 1361 is er de eerste haven aangelegd, die in 1590 door de tegenwoordige vervangen werd. Haar bloeitijd valt in de 14de eeuw, en in 1572 was zij de eerste stad in Noord-Holland, die het Spaansche juk afwierp, waarna zij niet weder in handen der Spanjaarden geweest is. Bij de landing der Engelschen en Russen in 1799 werd zij door eerstgenoemden bezet. Veel ook heeft zij van watervloeden te lijden gehad, — vooral van dien van 1514, toen er 80 woningen en een groot gedeelte der vestingwerken werden weggeslagen, en bij herhaling is zij geteisterd door het springen van kruitmoiens. Eene halve eeuw geleden bloeide er de haringvisscherij, doch deze is langzamerhand geheel verdwenen. Een stoomtram naar Hoorn brengt de reizigers aldaar op den spoorweg, die zich eerlang tot Enkhuizen zal uitstrekken, waarna eene stoombootverbinding met Stavoren de reis van Amsterdam naar onze noordelijke provinciën aanmerkelijk zal bekorten. Men vindt er onderscheidene kerken, een deftig stadhuis met een door *Romein de Hooge* geschilderd behangsel, en eene hoogere burgerschool met driejarigen

cursus. Onderscheidene beroemde mannen, en onder dezen de schilder *Paulus Potter*, zijn te Enkhuizen geboren.

Enna was weleer eene zeer sterke stad in het binnenland van Sicilië, volgens de fabelieer op de plaats, waar *Perséphoné* (Proserpina) door *Pluto* geschaakt werd, weshalve zij de hoofdzetel was van den dienst van *Demêter* (Ceres). Thans verheft er zich Castro Giovanni.

Ennemoser (Joseph), een geneeskundige en wijsgeer, werd geboren den 15den November 1787 te Hintersee in Tyrol, studeerde te Innsbruck en vergezelde in 1809 *Andréas Hofer* in de betrekking van geheimschrijver. Na het eindigen van den oorlog zette hij te Erlangen en te Weenen zijne studiën voort, doch geidgebrek noodzaakte hem, die te staken, waarna hij zich met een koopman op reis begaf. Een landgenoot, dien hij te Berlijn aantrof, stelde hem in staat, om den reeds verlaten weg weder op te gaan, doch toen in 1812 de oorlog tegen Rusland uitbarstte, werd hij met eenige andere Tyroiers naar Engeland gezonden, om er steun voor een opstand te zoeken. Zoodra hij de uitkomst van *Napoleon's* tocht naar Moskou vernam, sneide hij over Zweden naar Pruisen, maar leed schipbreuk in de Oostzee, zoodat hij na een radeloos omzwerven van 14 dagen op eene schier wonderdadige wijze door loodsen te Kaimar aan de kaken des doods werd ontrukt. Op uitnoodiging van *Friedrich Wilhelm III* voegde hij zich als officier met zijne landgenooten bij het vrijkorps van *Lützow* en was gedurende de veldtochten van 1813 en 1814 aanvoerder van eene kompagnie Tyroier jagers. Bij herhaling onderscheidde hij zich, en bij de beiegering van Gulik verwierf hij het IJzeren Kruis. Na den Vrede van Parijs voleindigde hij te Berlijn zijne studiën, deed eene reis door Engeland, Nederland en Duitschland en zag zich in 1819 benoemd tot hoogleeraar in de pathologie, psychologie en anthropologie te Bonn. Uit verlangen naar zijn vaderland legde hij in 1837 zijne betrekking neder en vestigde zich als geneesheer te Innsbruck, doch het gemis van wetenschappelijke hulpmiddelen deed hem besluiten, om in 1841 naar München te gaan, waar hij eene uitgebreide practijk verkreeg, en hij overleed te Egern aan de Tegernsee den 19den September 1854. Hij was als arts een groot voorstander van het magnetismus en schreef: „Der Magnetismus in seiner geschichtlichen Entwickeiung (1819 en 1844)", zijn hoofdwerk, — voorts: „Historisch-psychologische Untersuchungen über den Ursprung und das Wesen der menschlichen Seele (1824 en 1853)", — „Anthropologische Ansichten zur bessern Kenntnisz der Menschen (1828)", — „Der Magnetismus im Verhältnisz zur Natur und Religion (1842)", — en „Anleitung zur Mesmerschen Praxis (1852)".

Ennen (Leonhard), een Duitsch geschiedschrijver, geboren den 5den Maart 1820 te Schleiden in den Eifel, werd te Münster, Bonn en Keulen opgeleid tot R. Katholiek geestelijke, was van 1845 tot 1847 vicaris te Königswinter bij het Zevengebergte, hield zich ijverig bezig met historische studiën, legde in 1854 den grondslag voor het Historisch Genootschap aan de Neder-Rijn, nam in 1848 deel aan de liberale beweging en werd deswege door zijne geestelijke overheid meermaien gestraft. In 1856 zag hij zich gekozen tot volksvertegenwoordiger, maakte zijn verblijf te Berlijn dienstbaar aan zijne geschiedkundige navorschingen en zag zich in 1857 benoemd tot directeur van het stedelijk archief te Keulen. Hij was een verklaard tegenstander van de onfeilbaarheidsleer, maar hield zich na het aannemen van deze onzijdig, zoodat hij zich niet aansloot bij de Oud-Katholieken. Hij schreef: „Geschichte der Reformation im Bereich der alten Erzdiöcese Köln (1847)", — „Joseph Clemens und die spanische Erbfolgekrieg (1851)", — „Frankreich und der Niederrhein (1856, 2 dln)", — „Zeitbilder aus der neuern Geschichte der Stadt Köln mit besonderer Beziehung auf *F. Wallraf* (1857)", — „Quellen zur Geschichte der Stadt Köln (gedeeltelijk met *Eckertz*, 1860—1875, di 1—5)", — „Geschichte der Stadt Köln (1863—1874, di 1—4)", — „Ueber den Geburtsort des Peter Paul Rubens (1863)", — en „Die Wahl des Königs Adolf von Nassau (1866)". Hij is eerelid van onderscheidene gelcerde genootschappen.

Ennes (Antonio), een Portugeesch dramaschrijver, geboren te Lissabon in 1848, studeerde aldaar en bleef er sedert 1872 werkzaam als journalist. In 1874 wekte zijn eerste drama: „Os Lazaristas" er groot opzien, en later leverde hij het tooneelspel: „Eugenia Miiton (1874)" en de drama's: „Os Trovadores (1875)", — Os saltembanco (1876)", — „A emigração (1878)", — en „Um divorcio (1879)". Dit laatste is in het Italiaansch en in het Fransch vertaald.

Ennius (Quintus), één der oudste Romeinsche dichters, werd geboren te Rudiae in Calabrië omstreeks het jaar 240 vóor Chr. Hij trad in den krijgsdienst, kwam op Sicilië met *Cato de Oudere* in aanraking en ging met dezen naar Rome, waar hij weldra bevriend was met de aanzienlijkste mannen en het burgerrecht verkreeg. Hij overleed omstreeks het jaar 169 vóor Chr. Hij was bekend met de Grieksche taai en letterkunde en leverde onderscheidene geschriften in proza en poëzij, bijvoorbeeld leerdichten, treurspelen („Medea" en „Hecuba") en blijspelen. Zijn meestberoemd werk vormden echter de „Annaies", die in 18 boeken de geheele geschiedenis van Rome beheisden. Hij was de eerste, die Latijnsche hexámeters schreef, en zijne taal, schoon nog weinig beschaafd, onderscheidt zich door kracht. Wij kennen van zijne werken alleen fragmenten, die meermalen verzameld zijn, onder anderen door *Vahlen* in zijne: „Ennianae poesis reliquiae (1854)".

Ennodius (Magnus Felix), een geleerde bisschop van Pavia, leefde omstreeks het jaar 508 na Chr., was een tijdgenoot van *Boëthius* en *Cassiodorus* en vervaardigde vele gedichten en brieven, benevens eene lofrede op *Theodoric*. Zijne gezamenlijke werken zijn in 1611 door *Sirmond* uitgegeven.

Enquête is een Fransch woord, hetweik *onderzoek* beteekent. Het recht van *enquête* is daarin gelegen, dat de volksvertegenwoordiging van een land de bevoegdheid heeft, om zelfstandig eene commissie uit haar midden te benoemen, aan wie het onderzoek van de éene of andere, voor de wetgevende macht belangrijke zaak wordt opgedragen. Dat recht

bestaat in Engeland, Frankrijk, Pruisen, Nederland enz. Dat recht stelt de vertegenwoordiging in staat, om zich omtrent deze of gene aangeiegenheid in alle bijzonderheden te vergewissen zonder dat zij op de beschieden en en mededeelingen der regeering behoeft te vertrouwen. De verslagen van zulke commissiën van enquête beslaan in de boekerij van het Engeische Parlement reeds meer dan 1 000 deelen. In ons Vaderland wordt van dat recht zelden gebruik gemaakt.

Enriquez Gomez (Antonio), eigenlijk *Enriquez Paz*, een Spaansch dichter, geboren te Segovia, was van Israëlietischen oorsprong, leefde in den aanvang der 17de eeuw en omheisde op 20-jarigen ouderdom den krijgsdienst. Deze beveiligde hem echter niet tegen de vervolgingen der Inquisitie, toen men hem verdacht hield, dat hij het geloof zijner vaderen nog aankieefde. Dientengevolge nam hij in 1636 de vlucht en vestigde zich te Amsterdam, waar hij zich bij de Israëlieten voegde, zoodat hij den 14den April 1660 te Sevilla in Spanje in beeltenis verbrand werd. Reeds toen hij er vertoefde, trad hij op als dramatisch dichter en schreef 22 blijspeien, van weike sommige met den naam van *Calderon*, en andere met den naam van *Fernando da Zárate* werden verspreid. Zij getuigen van veel vinding, doch de bewerking en de stijl laten nog ai iets te wenschen over. Van zijne geschriften in proza noemen wij: „Las academias moraies (1642, 1660, 1701)", — „La culpa dei primo peregrino (1644 en 1735)", — en „Luis dado á Dios (1645)". Eindelijk vermelden wij het gedicht „Ei siglo Pitagórico (1647 enz.)", — en het misiukte epos „El Samson Nazareno (1656)".

Ens of *Enns* is de naam eener zijrivier van de Donau in Oostenrijk. Zij ontspringt in Salzburg aan den voet van den Radstädter Tanern en bereikt Stiermarken bij den Mandlingpas. Reeds vóór dien tijd ontvangt zij eene westnoordwestelijke richting en behondt deze, een bekoorlijk lengtedal vormend, over een afstand van 14 geogr. mijl. Bij Hiefelan wendt zij zich naar het noorden en komt bij het vlek Altenmark in Opper-Oostenrijk. Hier stroomt zij langs de stad Steier en valt 3 nur gaans verder in de Donan. Zij is 27 geogr. mijl lang, wordt bij Hiefelan bevaarbaar en ontvangt de wateren der Steier en der Salza. Zij vormt beneden Steier de grens tusschen Neder- en Opper-Oostenrijk (Land *unter* der Ens en Land *ob* der Ens). — De *stad* Ens is zeer ond, schiiderachtig gelegen en telt ongeveer 4 000 inwoners. De vestingmuren zijn er gebonwd voor het losgeid, door Engeland voor *Richard Leeuwenhart* betaald.

Ens. Onder dezen naam vermelden wij:

Johannes Ens, een verdienstelijk Nederlandsch godgeleerde. Hij werd geboren te Kwadijk den 9den Mei 1682, studeerde te Leiden, werd in 1706 predikant te Beets, in 1718 hoogleeraar te Lingen en in 1720 predikant en in 1723 hoogleeraar te Utrecht. Hij was een verdediger der Coccejaansche richting en overleed den 6den Januari 1732. Van zijne geschriften noemen wij: „Bibliotheca sacra, sive diatribe de iibrorum Novi Testamenti canone (1710)", — „Aanmerkingen over Jesaïas Kapitteien XI en XII enz. (1713)", — en „Tafereel der Wereidse Vermakelijkheden".

Petrus Ens, een broeder van den voorgaande. Hij werd in het laatst der 17de eeuw desgelijks te Kwadijk geboren, studeerde te Leiden in de godgeleerdheid en werd in 1722 predikant te Oosthnizen, en in 1726 hoogleeraar te Harderwijk. Ziekte en zinsverbijstering waren oorzaak, dat hij, na vele onaangenaamheden, in 1741 zijn ontslag ontving, waarna hij zijne dagen te Zwolle in armoede zag voorbijgaan, totdat hem in 1770 door bemiddeling van Prins *Willem V* een klein pensioen werd toegekend. Van zijne geschriften noemen wij: Ordo fundamentorum punctationis indicatus (1741)", — „Chronicon Pentatenchi et libri Estherae (1742)", — „De Summa Sacrae Scripturae firmitate (1743)", — en „Over de zaligsprekingen".

Sicco Ens, wellicht tot hetzelfde geslacht behoorende. Hij werd geboren in 1779, studeerde te Franeker in de geneesknnde, vestigde zich te Leeuwarden en werd in 1810 hoogleeraar in de genees-, ontleed-, heel- en verloskunde aan de académie te Franeker. Na de opheffing der académie bleef hij er als arts wonen, aanvaarlde echter zijne vroegere betrekking aan het Rijks-athenaeum aidaar, was lid der Provinciaie en der stedelijke commissie van geneeskundig toezicht, genoot wegens knnde en karakter de algemeene achting en overleed den 12den Mei 1842. Hij schreef: „De Creatoris sapientia in conservando corpore humano conspicua (1818)", — en „De benigna et miranda Creatoris sapientia in conservando generi humano per generationem conspicua (1823)".

Enschedé. Onder dezen naam vermelden wij:

Johannes Enschedé, een spruit van het Haarlemsche geslacht, dat zich sedert het midden der voorgaande eenw jegens de drukkunst, alsook door de uitgave der „Opregte Haarlemmer Courant" jegens een groot publiek zeer verdienstelijk heeft gemaakt. Hij werd geboren te Haarlem den 5den Maart 1785 studeerde te Leiden, waar hij een hnisgenoot was van den hoogleeraar *Siegenbeek*, in de rechten en plaatste zich na zijne promotie terstond aan het hoofd der firma *Johannes Enschedé en zonen* te Haarlem, waar hij zich inzonderheid met de zorg voor gemelde conrant belastte. In 1813 werkte hij ijverig mede tot afschndding van het Fransche jnk, werd iid van den stedelijken raad, bekleedde onderscheidene rechterlijke betrekkingen — na 1827 die van auditeur-militair —, werd in 1840 benoemd tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waar hij tot de conservatieve partij behoorde, zag zich vereerd met het lidmaatschap van waterschapsbesturen, met de betrekking van curator der Latijnsche school, met den post van regent van het Proveniers- en Oude Mannenhnis, — voorts met het lidmaatschap van onderscheidene geleerde genootschappen, met de gonden medaille voor zijne firma op de Algemeene Tentoonsteiling van Nijverheid te Haarlem in 1825 en met de orde van den Nederlandschen Leeuw. Van het jaar 1813 tot 1829 voorzag hij geheel alleen in de redactie en correctie zijner courant, welke 3-maai 's weeks in het licht verscheen. In 1828 kreeg hij hulp en in 1847 ging hij er toe over, dat blad 6-maal 's weeks te doen verschijnen. Den

8sten Jannari 1856 vierde hij het 2de eeuwfeest van het bestaan dier courant. Dat zij den 22sten September 1866 en vervolgens in grooter formaat en met uitvoeriger handelsberichten verschijnen zon, strookte aanvankelijk weinig met zijne inzichten, hoewel hij later erkende, dat zijne bezwaren ongegrond waren geweest. Hij overleed in hoogen ouderdom op den 8sten October 1866.

Willem Adriaan Enschedé, een verdienstelijk Nederlandsch wiskunndige. Hij behoort tot het geslacht van den voorgaande, werd geboren te Haarlem den 20sten April 1811 en studeerde te Leiden in de wis- en natnurkunde. Nadat hij gedurende den Belgischen opstand met de Leidsche jagers uitgetrokken was, hervatte hij bij zijn terugkeer gemelde studiën, zag zijn antwoord op eene prijsvraag over het „Magnetisimus door beweging" bekroond door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen en werd kort daarna bevorderd tot doctor in de wis- en natuurkunde na het verdedigen eener,dissertatie: „De calore qui excitat tur electricitate (1834)". Een jaar later aanvaardde hij de betrekking van hoogleeraar in de wis- en natuurkunde te Franeker, waar hij wiskunde, physica en astronomie onderwees, en na de opheffing van het Athenaenm aldaar zag hij zich in 1843 eerst als buitengewoon en in 1847 als gewoon hoogleeraar geplaatst in Groningen, waar hij collegies gaf over de verschillende deelen der lagere en hoogere wiskunde, alsmede over de sterren- en dampkringskunde. *Enschedé* is versierd met de kommandeursorde der Eikenkroon. Sedert 1881 heeft hij het professoraat neêrgelegd, maar is hij nog als bibliothecaris van de bibliotheek der Rijksnniversiteit te Groningen werkzaam.

Enschedé, een stadje in het Overijselsche landschap Twenthe, aan den Overijselsch-Gelderschen spoorweg gelegen, telt ongeveer 6 000 inwoners, en is met het deze plaats geheel omringend *Lonneker* merkwaardig als een der hoofdzetels van de stoomkatoenspinnerij en weverij in ons Vaderland. Men vindt er eene industrie- en handelsschool met 5-jarigen cnrsus. Deze stad is den 7den Mei 1862 door een fellen brand bijna geheel vernield, doch veel fraaier weder opgebonwd. Door de bemiddelde nijverheidsmannen wordt er veel goeds tot stand gebracht ten behoeve van de arbeidende klasse. Niet alleen wordt er een degelijk onderwijs zooveel mogelijk bevorderd, maar ook voor gelegenheid tot uitspanning gezorgd, waarvan o. a. vooral ook het fraaie en doelmatig ingerichte Volkspark getuigt.

Enschut (Cornelis Adrianus van), een Nederlandsch rechtsgeleerde, werd geboren te Arnhem den 21sten Januari 1778, stndeerde te Harderwijk in de rechten, werd er, nadat hij 5 jaar als advocaat te Arnhem gewoond had, hoogleeraar in het natuurrecht, zag zich in die betrekking in 1815 verplaatst naar Groningen en in 1822 naar Utrecht, nam wegens ongesteldheid in 1835 zijn ontslag en overleed den 2den Angustus van dat jaar. Hij schreef: „Over de bevoegdheid der Markgenootschappen, om de markgronden te bevrijden van het weiden van vee nit de aangrenzende buurtschappen (1818)".

Entada *Linn.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Mimoseën*. Het onderscheidt zich door 2-slachtige en mannelijke bloemen, korte, 5-tandige, klokvormige kelken, 5 vrije of kort samenhangende bloembladen en 10 meeldraden met kliertragende helmknoppen; de peulen zijn recht en plat met een verdikten naad en verdeeld in éénzadige, tusschen de randen dwars openspringende leden, en de zaden schijfvormig met dikke zaadlobben. Het omvat klimmende, bijkans ongedoornde heesters met dubbelgevinde bladeren, wier toppen veelal in klawieren overgaan. De steunblaadjes zijn klein en borstelig, de bloemen wit en tot aren vereenigd, en de peulen groot. *E. pursaetha D.C.* (Mimosa Entada *Linn.*) of de veelzadige stuipboom bezit znlke dnbbelgevinde, aan den top rankdragende bladeren en in trosvormige aren gerangschikte bloemen. Hij groeit in de keerkringslanden van Azië, Afrika en Amerika, en zijne bladeren worden op Java met rijst gegeten, terwijl men de gerooste zaden aan kraamvrouwen toedient.

Enten is in het algemeen het overbrengen van eene loot op een andereu stam, ten einde haar op dezen te doen groeien. Men verkrijgt hierdoor de zekerheid, dat gemelde edele loot na voldoenden groei dezelfde gewenschte vrnchten zal voortbrengen als de stam, waaraan zij is ontleend. Het doel van het enten is derhalve veredeling van het boomgewas. Hoofdzakelijk wordt het bij planten met pitvrnchten in toepassing gebracht, terwijl bij boomen met steenvruchten meer het oculeeren in zwang is. Het enten kan op 4 verschillende wijzen geschieden, nameliik *in de kloof* of *spleet*, wanneer men een minder edelen stam ter hoogte van ongeveer $^1/_2$ Ned. el boven den grond afsnijdt en in het bovenvlak eene verticale insnijding of kloof maakt, waarin de wigvormig afgeseneden entloot wordt geplaatst, — *in den bast*, waarbij de loot, na eene verticale insnijding in den bast, tusschen dezen en het hont gestoken wordt, — door *te lasschen*, wannner men een stam en eene loot onder denzelfden scheeven hoek afsnijdt en ze daarna rechtstandig op elkander plaatst, — en door *te zuigen*, waarbij men een tak van den edelen boom door de kloof van den minder edelen stam leidt zonder den tak vooreerst af te snijden. Om bij die verschillende manieren van enten de kloven dicht te maken, gebruikt men *entwas*, hetwelk bereid wordt door 2 deelen geel was, één deel hars en één deel terpentijn op een zacht vnnr met elkaâr te laten smelten. Bij afkoeling maakt men er pijpen van. Sommigen voegen er een weinig vet of olie bij.

Entens (Barthold) *van Mentheda, jonker tot Middelstum*, *Dornema* en *Engelboort*, de spruit van een ond en aanzienlijk in Groningen gevestigd geslacht, werd geboren omstreeks het jaar 1540, studeerde te Groningen, verloor door eene lichtzinnige levenswijs een groot deel van zijn vermogen en schaarde zich, bij het verzet der Nederlanden tegen Spanje, aan de zijde der vrijheidsmannen. Hij was medeonderteekenaar van het Verbond der Edelen, werd den 10den Januari 1570 door *Alva* gebannen en zag zijne goederen verbeurd verklaard. Hij streed bij Heiligerlee, nam bij Haren zijn

broeder *Asinga* gevangen, die daarna een tronwe dienaar der Staten werd, woonde den noodlottigen slag bij Jemmingen bij en zwierf in 1569 met verlof van den Prins *van Oranje* als vrijbuiter op zee, waar hij door plundering en geweld zijn naam geducht maakte. Op Ameland werd hij echter door *Caspar Robles*, zóo onverhoeds overvallen, dat hij nagenoeg zonder kleederen en zwemmende ter nauwer nood aan de handen zijner vijanden ontsnapte. Als overste-luitenant van *Lumey* nam hij deel aan de verovering van den Briel en Dordrecht, ging op last van den Prins naar Goes, om er bij het belegeren dier plaats *Tseraets* ter zijde te staan, doch werd er met een aanzienlijk verlies afgeslagen, terwijl ook zijn aanslag op Arnemniden mislukte. Hierover vertoornd, maakte hij zich schuldig aan daden van onmenschelijke wreedheid en begaf zich naar Holland, waar hij vergeefsche pogingen aanwendde, om Haarlem en Naarden te ontzetten. Zijne buitensporige handelingen wekten groote ontevredenheid, zoodat hij in 1573 door den Prins naar Delft werd ontboden ter verantwoording, waarbij hij zich zoo heftig gedroeg, dat hij in de gevangenis geworpen werd. Intusschen stelde de Prins een groot vertronwen in zijne bekwaamheid en droeg hem in 1576 den last op, om krijgsvolk aan te werven en daarmede een inval te doen in Friesland. Zijne dapperheid werd er met voorspoed bekroond, doch gemis van geldelijke ondersteuning noodzaakte hem zijne manschappen af te danken.

De oneenigheden tusschen de Groningers en de Ommelanders in 1577 gaven den ruwen *Entens* weder gelegenheid, om te velde te trekken. Hij schaarde zich aan de zijde van laatstgenoemden, wierf krijgsvolk in Gelderland, doch werd in 1587 bij Koevorden door de Groningers aangevallen, geslagen en gevangen genomen. Door tusschenkomst der Staten behield hij het leven en werd in den aanvang van 1579 bij het sluiten van het verdrag ontslagen. In het volgende jaar was hij weder in dienst der Staten en ontving den last, om de Groningers tot toetreding tot de Unie te dwingen. Bij herhaling sloeg hij de stedelingen, waarna hem opgedragen werd, om Zutfen voor de Staten te behouden. Hij keerde vervolgens naar Drenthe terug, kreeg order om naar Muiden te trekken en bij den aanslag op 's Hertogenbosch behulpzaam te wezen, doch werd, toen men dit plan opgaf, naar Ootmarsum gezonden. Hij onderschepte brieven, die hem verwittigden van de afvalligheid van *Rennenberg*, doch het was te laat om Groningen te behonden. Hij versterkte het slot te Wedde en nam deel aan de belegering van Groningen, waar hij den 15den Mei 1580 bij den roekeloozen aanval op het Schuitendiep door een kogel doodelijk getroffen werd. *Entens* is het type van een krijgshoofd uit zijn fel bewogen tijd. Vechtende voor vrijheid en Vaderland, onderscheidde hij zich meer door dapperheid dan door beleid. Daarenboven blijkt het uit zijne daden, dat aanmatiging, overmoed, wreedheid, zorgeloosheid en zucht naar zingenot tot de meest uitkomende trekken van zijn karakter behoorden. — Van zijn broeder *Asinga* is reeds gesproken. Een ander broeder, *Wilcke* genaamd, was ridder van Jerusalem, diende onder *Lodewijk van Nassau*, en werd desgelijks door *Alva* gebannen.

Enteren noemt men in het algemeen het klimmen in het tuig van schepen, en in tijden van gevecht het aan boord klampen van een vijandelijk schip, waarbij een gedeelte der manschappen op dit laatste overgaat, ten einde het te veroveren. Om de vaartuigen vast te houden, maakt men gebruik van eene soort van werpankers, enterdreggen genaamd, terwijl het volk bij het enteren gewapend is met enterbijlen, wier ijzer in de richting van den steel met eene scherpe punt is voorzien, alsook met sabel en pistolen. Bij de verbetering van het scheepsgeschut is het enteren meer en meer in onbruik geraakt; het is tronwens eene zeer gevaarlijke manoenvre, daar de strijdende schepen wel eens losraken, waarna de enterdivisie verstoken is van elke versterking en tevens van de gelegenheid om terug te trekken, zoodat alsdan hare nederlaag en daarna ook die van het van een deel zijner bemanning beroofde schip zelden twijfelachtig blijft.

Enthusiasmus, zie *Geestdrift*.

Entlibuch, een ambt in het Zwitsersche canton Lüzern, tusschen het Emmenthal, het Berner Oberland en Unterwalden gelegen, bestaat uit een hoofddal met eenige zijdalen. Het is 11 nur gaans lang en half zoo breed, wordt door de kleine Emme en door de Entlen besproeid, is met kostbare welden en vruchtbare akkers bedekt, door hooge bergen omzoomd en telt ongeveer 20 000 inwoners, die in landbouw en veeteelt hun bestaan vinden en zich door hunne liefde tot de vrijheid en hunne bekwaamheid in het worstelen onderscheiden. — Het *dorp* Entlibuch, bij het vereenigingspunt van bovenvermelde riviertjes verrijzend, telt ruim 3000 inwoners.

Entomolieten of *insectensteenen* is de naam, door *Linnaeus* toegekend aan versteende insecten, alsmede aan fossiele schaaldieren, bijvoorbeeld aan de trilobieten. Hij gaf aan deze laatste den naam van *Entomolithus paradoxus*.

Entomologie (De) is de kennis der insecten of gekorvene dieren en vormt dus een onderdeel der dierkunde. Zij heeft een verbazenden omvang, daar het aantal der insectensoorten op 200 000 wordt geschat, maar waarschijnlijk nog veel grooter is. Krachtens de genetische methode, thans bij het beoefenen der natuurlijke historie in zwang, onderzoekt men eerst den in- en uitwendigen lichaamsbouw van het insect, daarna zijne levensverrichtingen en eindelijk zijne ontwikkelingsgeschiedenis als larve, pop en volkomen insect. Op deze grondslagen der algemeene entomologie rust de bijzondere, namelijk de stelselmatige rangschikking der insecten in grootere of kleinere afdeelingen of groepen. Naast deze zuiver wetenschappelijke entomologie (zie *Dierkunde*) staat de toegepaste, welke over de schade en het nut, door insecten aangebracht, over het nadeel, door hen aan bosschen berokkend, over de bijenteelt enz. handelt.

De groote verscheidenheid van insecten, de verbazende rijkdom en schoonheid hunner vormen, de eigenaardige levenswijs van vele dezer diertjes en de betrekkelijk geringe moeite, waarmede men een groot aantal dezer schepselen verzamelen kan, — dat alles gat aan de entomologie van ouds eene groote aan-

trekkelijkheid. De eerste, die haar op eene wetenschappelijke wijze beoefende, was *Aristóteles* (330 vóór Chr.). Bij het herleven der wetenschappen in de middeneenwen kwam zij echter het laatst aan de beurt. Op de gebrekkige mededeelingen van *Konrad Gesner* (1516—1558) volgden de nasporingen van *Malpighi* (1664), *Redi* (1686), *Swammerdam* (1670—1685), *Ray* (1705), *Linnaeus* (1735), *Reaumur* (1737), *de Geer* (1752) en *Huber* (1792). Voorai moet als grondlegger der nieuwere entomologie *Johann Christian Fabricius* (1748—1808) met lof vermeld worden. Van de latere entomoiogen noemen wij *Latreille*, *Duméril*, *Mac Ley* en *Kirby*. Van de werken over entomologie vermelden wij: „Introduction to entomology (3de druk, 1832)" van *Kirby* en *Spence*, in het Duitsch vertaald door *Oken*, — voorts *Burmeister's*: „Handbuch der Entomologie (1832–1842, 3 din)" en *Lacordaire's*: „Introduction à l'entomologie (1835—1838)". Eene „Naamlijst van Nederlandsche insecten" door den hoogleeraar *Bennet* is in 1824 door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem met gond bekroond en in de „Werken" dier Maatschappij te vinden, terwijl eene Entomologische vereeniging ten onzent steeds bezig is met het onderzoek naar dit gedeelte der Vaderlandsche fauna, hetwelk inzonderheid aan onzen ijverigen entomoloog *Snellen van Vollenhoven* veel te danken heeft.

Entozoa, zie *Ingewandswoormen*.

Entraignes (Cathérine Henriëtte de Balzac d'), markiezin van Vernenil, was de maîtresse van *Karel IX* en boezemde na den dood der schoone *Gabrielle* znlk een hartstocht in aan *Hendrik IV*, dat hij haar eene door hem onderteekende tronwbelofte wilde geven, welk stuk echter bij tijds door *Sully* verscheurd werd. Toen de Koning daarna in het huwelijk trad met *Maria de' Medici*, was zij zeer op hem vertoornd, doch om haar tevreden te stelien, schonk hij haar het markiezaat Vernenil. Niet lang daarna nam zij deel aan eene samenzwering, waarin ook haar vader en broeder als hoofdaanleggers betrokken waren. De toeleg werd echter ontdekt, en laatstgenoemde twee ontvingen het doodvonnis, doch de dochter en zuster bezorgde hun genade. Daarna verwijderde zij zich van het Hof en overleed in 1633 op 50-jarigen leeftijd. Aan *Hendrik IV* had zij een zoon geschonken, later Hertog *van Verneuil*, — en eene dochter, vervolgens gehuwd met den Hertog *d'Epernon*.

Entrechat of *kruissprong* noemt men in de danskunst een pas, waarbij de danser de beenen 2- of 3-maal over elkander slaat, terwijl het lichaam in de lucht zweeft.

Entremes is het Spaansche en *entremets* het Fransche woord voor korte kluchtspelen, die tusschen de bedrijven van een drama werden gevoegd. Vandaar de naam, welke „tusschen de maaltijden" beteekent. Reeds in de 16de eenw waren zij in zwang, en de meestberoemde Spaansche tooneeldichters, zooals *Lope de Vega* en *Calderon*, vervaardigden zelven de entremes voor hunne stukken. Daartoe rekende men ook de naspeien (nakluchten), die echter later in Spanje den naam van „sainetes" ontvingen. Deze werden in den laatsten tijd vooral vervaardigd door *Ramon de la Cruz* („Collection de sainetes", 1843) en door *Juan Ignacio Gonzales del Castillo*.

Entrepôt is een Fransch woord, hetwelk *goederenmagazijn* beteekent, doch gewoonlijk gebruikt wordt in den zin van *belastingvrij* goederenmagazijn. Men heeft openbare entrepôts (entrepôts réels) en private (entrepôts particuliers et fictifs). De eerste vindt men in aanzienlijke handelsplaatsen, bijvoorbeeld het Entrepôtdok te Amsterdam. Art. 88 der algemeene wet van 26 Augustus 1826 zegt diensaangaande: „Entrepôts zijn opslagen van goederen in daartoe aangewezene bergplaatsen. Zij onderscheiden zich in publieke, particuliere en fictieve entrepôts en zullen zijn in alle steden en plaatsen, alwaar het belang van den handel znlks vordert en die door Ons of van Onzentwege zijn of nader zullen worden bepaald. Derzelver strekking is om aan de eigenaren of geconsigneerden gedurende den tijd van 2 jaren, na den dag der lossing, of in bijzondere gevallen door ons te verleenen verlenging, de gelegenheid te laten, om dezelve tot verbijf binnen 's lands of wel ten doorvoer, zoover die niet verboden is, te bestemmen en aan te geven, tegen betaling der alsdan daartoe bestaande rechten". Men gevoelt licht het hooge belang der entrepôts voor den koopman, die er niet alleen gelegenheid vindt, om zijne goederen op te slaan, maar er tevens vrij blijft van de betaling der inkomende rechten totdat hij zijne goederen werkelijk aflevert en alzoo op zeker termijn over de waarde kan beschikken. De bewaarplaats in het publiek entrepôt wordt zoowel door de administratie als door den eigenaar gesloten, — desgelijks die van het particuliere entrepôt of van een tot wederzijdsche sluiting geschikt gekeurd particulier magazijn. Het fictief entrepôt is een opslag van goederen in een particulier pakhuis zonder sluiting van de zijde der administratie. In het entrepôtdok te Amsterdam kan het schip met de lading in entrepôt worden gesteld. Particuliere entrepôts dienen tot berging van goederen, waarop eene rijksbelasting geheven wordt, zooals wijnen en sterke dranken.

Entre-Rios is één van de gewesten der Argentijnsche Republiek (zie aldaar) in Amerika. Het omvat het zuidelijkste en kleinste gedeelte van Argentijnsch Mesopotamië of van het land tusschen de Parana en de Uruguay, welks noordelijk gedeelte door den Staat Corriëntes wordt ingenomen. Entre-Rios bezit, volgens de telling van 1882, op 1409 □ geogr. mijl ruim 188000 inwoners (in 1857 slechts 60000), die in den landbouw en vooral in de veeteelt hun bestaan vinden. Twee rivieren, de Guyaquiraro, eene zijrivier der Parana, en de Mocoretà, die zich op 30½° Z. B. in de Uruguay nitstort, vormen zijne grenzen naar de zijde van Corriëntes, terwijl de beide hoofdrivieren eene nitgestrekte delta insluiten, die bij de nit hare vereeniging voortvloeiende Rio de la Plata eindigt. Onder de rivieren van Entre-Rios is de Gnaléguay de grootste; zij stort zich uit in de Paranacito, een arm der Parana, nadat zij het land nagenoeg door midden gedeeld heeft. De heuvelreeksen (Culchillas) bereiken er nanwelijks eene hoogte van 300 Ned. el, en in de noordwestelijke wonden worden de boomen zelden hooger dan 10 Ned. el. Tot de belangrijke voorrechten be-

hooren er eene milde besproeiing, een uitmuntende bouwgrond, voortreffelijke weiden, een zacht en gezond klimaat, een gemakkelijk verkeer langs talrijke waterwegen en eene veilige ligging tusschen breede stroomen. De belangrijkste artikelen van uitvoer zijn er huiden, horens, talk en vleesch. De tegenwoordige hoofdstad is de havenplaats La Concepcion of Arroyo de China met nog geen 7 000 inwoners. Te voren was het Parana of La Bajada de Santa Fé op den oostelijken oever der Parana en de belangrijkste koopstad is er Gualeguaychu, aan de rivier van dien naam en $1^1/_2$ geogr. mijl van de Uruguay gelegen.

Entres (Joseph Otto), een verdienstelijk Duitsch beeldhouwer, geboren te Fürth in 1804, legde zich vooral toe op de vervaardiging van steenen en houten heiligenbeelden enz. Hij is een ijveraar voor de oud-Duitsche kunst, woont tegenwoordig te München en bezit een merkwaardig kabinet van Duitsche schilderijen en beeldhouwwerken. Van hem is de preekstoel in de Mariahilfkerk in de voorstad An, het reliëf van het hoofdaltaar in de Domkerk te München, het hooge honten crucifix in de Jacobskerk te Landshut enz.

Entresol noemt men eene verdieping, die door eene verdeeling der tusschen 2 verdiepingen gelegene ruimte ontstaat. Bij het bouwen van eene hooge zaal, bijvoorbeeld, kan men gemakkelijk vertrekken met de halve hoogte er naast doen verrijzen. Zulke vertrekken dragen den naam van *entresol* en worden veelal door dienstbodenkamers gebruikt.

Enveloppestelsel, zie *Contramijn.*

Envoyé, zie *Gezant.*

Enz (De) of *Ens*, eene zijrivier van de Neckar, ontspringt in Würtemberg in het Schwarzwald en ontstaat er door de samenvloeiing van 2 beken, stroomt in eene noordelijke richting langs Wildbad en verlaat bij Pforzheim het Schwarzwald. Daarna spoedt zij zich oostwaarts en valt, na een loop van 17 geogr. mijl, bij Besigheim in de Neckar. Zij is geschikt tot vervoer van vlotten en bevat veel visch, inzonderheid forellen. Het Enzthal is 12 uren gaans lang en vooral bij Wildbad zeer fraai.

Enzio of *Enzius*, koning van Sardinië, geboren te Palermo in 1225, was een onwettige zoon van Keizer *Frederik II* en van eene edele dame, *Bianca Lancia* genaamd. Hij nam deel aan de oorlogen, door zijn vader gevoerd, en onderscheidde zich zoowel door zijn gunstigen aanleg als door zijne mannelijke schoonheid. Reeds in den slag bij Cortenuova streed hij met zijn vader tegen de oproerige Lombardijers en overwon daarna zijne mededingers naar de hand der rijke *Adelasia*, de weduwe van den beheerscher van Sardinië en Corsica. Op 15-jarigen leeftijd trad hij met haar in het huwelijk en verkreeg daardoor den titel van Koning van Sardinië. Daar hij tevens tot stadhouder van Italië benoemd was, aldaar de éene plaats na de andere in bezit nam en reeds tot Ancona naderde, trof hem en zijn vader op den 11den November 1239 de banvloek van *Gregorius IX*, waarom zij zich weinig bekrennden. Den grootsten roem verwierf hij in 1241 door zijne zegepraal op de Genueesche vloot. De Paus had namelijk eene Kerkvergadering te Rome belegd, en in weêrwil van 's Keizers verbod trokken de praelaten op gemelde vloot derwaarts. *Enzio* ontmoette deze bij het eilandje Meloria, niet ver van Livorno, bracht haar op den 3den Mei 1241 eene nederlaag toe en nam 3 Pauselijke legaten en meer dan 100 aartsbisschoppen en bisschoppen gevangen. Ook maakte hij eene menigte kostbaarheden buit, zoodat hij uit spotternij de hooge geestelijken met zilveren ketens boeide, waarna hij hen naar de versterkte kasteelen in Apulië en Calabrië liet brengen. Toen hij echter aan het hoofd der inwoners van Módena tegen die van Bologna streed, geraakte hij in den slag van Fossalta (26 Mei 1249) in krijgsgevangenschap en bleef tot aan zijn dood in hechtenis. Vruchteloos zond de Keizer bij afwisseling smeekingen en bedreigingen derwaarts, — vruchteloos beloofde hij tot losgeld een zilveren ring zoo groot als de stadsmuur van Bologna, de burgers aldaar stelden eene wet vast, die den Koning voor altijd van zijne vrijheid beroofde. Ook de list zijner vrienden, om hem in een ledig wijnvat aan den kerker te ontrukken, slaagde niet, doordien eene door het spongat kronkelende lok hem verried. Nu werd hij nog nauwlettender bewaakt, en hij overleed den 15den Maart 1272. Zijne geschiedenis leverde aan *Raupach* de stof voor het treurspel: „König Enzio".

Eocene afdeeling (De) is in de geologie éene van de 3 afdeelingen van het tertiaire stelsel en wèl de onderste of oudste. De naam bestaat uit 2 Grieksche woorden, welke *morgenrood* en *nieuw* beteekenen, omdat daarin het eerst versteeningen van hedendaagsche dieren voorkomen. De beide andere, hierop volgende afdeelingen van het tertiaire stelsel heeten de *miocene* en de *pliocene*.

De eocene afdeeling bevat in Engeland: beddingen van Hampshire en het eiland Wight, bestaande uit mergel en leem en hier en daar kwartshoudenden zandsteen, — uit Bagshotzand, een los zand, zandsteen en groene zandige leem en mergel, — Londonclay, eene bruine, donkerblanwe of zwarte, taaie leem met kalkklonters, somtijds met lagen groenachtig zand, gipsmassa's en pyrieten, — Bognorbeds, onder de Londonclay gelegen en bestaande uit kalk- en kwartsknollen of uit grof verhard zand met septariën en zeeschelpen, en plastische leem en zand (zand, klei en leem met gerolde vuursteenen en zeeschelpen). Tot deze afdeeling behoort de Londensche portlandsteen. In Frankrijk splitst men deze afdeeling nog weder in *opper-*, *midden-* en *ondereocene* vorming, en tot de middenste van deze behoort de zoo belangrijke grofkalk van Parijs, waarvan er van onds nagenoeg alle gebouwen zijn opgetrokken. In de grofkalk vond *Deshayes* meer dan 1 400 soorten van voorwereldlijke schelpen, waarvan slechts 32 soorten thans nog in de keerkringszeeën leven. Daarbij zijn 200 soorten van het geslacht Cerithium, en onder deze bereikt de *reuzenschroefslak* (C. giganteum) eene lengte van 6 Ned. palm. Als leidschelp dient echter de *kegelschelp* (Conus), daar vooral *Conus deperditus* er bijna nergens ontbreekt, — 't geen intusschen met bijna evenveel recht van de *hartschelp* (Cardium) kan gezegd worden.

Eoliërs en **Eolus**, zie *Aeoliërs* en *Aeolus*.

Eon de Beaumont (Charles Geneviève Lonis Auguste André Timothée d'), bekend onder den naam van *Chevalier d'Eon*, werd geboren te Tonnerre in Bourgondië den 5den October 1728, studeerde in de rechten, maakte zich door eenige geschriften bekend bij den Prins *Conti* en zag zich, op aanbeveling van dezen, door *Lodewijk XV* belast met eene gewichtige zending naar het Russische Hof. Hier verwierf hij de gunst van Keizerin *Elizabeth*, bestuurde 5 jaar lang hare geheime briefwisseling met genoemden Koning, bracht een verbond tusschen Rusland en Frankrijk tot stand en werd benoemd tot gezantschapssecretaris te Petersburg. Hij bevorderde den val van den Russischen kanselier *Bestoesjew* en de verheffing van Graaf *Woronzow*. Na zijn terugkeer in Frankrijk droeg hij met roem de wapens en volgde daarna den Hertog *van Nivernois* als gezantschapssecretaris naar Londen. Ook hier onderhield hij eene geheime briefwisseling met zijn Vorst, en toen de Hertog naar Frankrijk terugkeerde, bleef hij te Londen, eerst als resident en daarna als minister. Een Hofkabaal bracht hem ten val; toch, schijnbaar in ongenade, zette hij de briefwisseling met *Lodewijk XV* voort. Na 's Konings dood riep men hem terug, en gelijk vroeger *Lodewijk XV*, zoo beval hem ook *Lodewijk XVI* om vrouwenkleederen te dragen en hierdoor zijn geslacht twijfelachtig te maken. Dit berokkende hem zooveel ongelegenheid, dat hij in 1783 op uitnoodiging van de baronES *de Breteuil* naar Londen terugkeerde. Bij het uitbarsten der Omwenteling spoedde hij zich naar zijn vaderland, om er zijne diensten aan te bieden. Hij werd afgewezen, zoodat hij zich genoodzaakt zag, weder naar Londen te vertrekken, doch hij werd niettemin op de lijst der uitgewekenen geplaatst. Hij verviel tot de diepste armoede, zoodat hij door lessen in de schermkunst in zijn onderhoud moest voorzien, en overleed den 21sten Mei 1810. Zijne werken zijn onder den titel: „Loisirs du chevalier d'Eon" in 1775 in 13 deelen te Amsterdam in het licht gegeven. De „Mémoires", die zijn naam dragen, zijn onecht.

Eosine (C_{20} H_6 Br_4 K_2 O_5) is de naam van eene sedert 1874 in den handel gebrachte verfstof, welke uit de kaliumverbinding van tetrabroomfluoresceïne bestaat en zich vertoont als een roodbruin poeder met een metaalachtigen weerschijn. Zij lost op in iets meer dan 2 deelen water en in 11 deelen alkohol. De waterige oplossing fluoresceert, is geelrozenrood en heeft een groenen weerschijn. Zuren veroorzaken daarin een rood-oranjekleurigen neerslag. Door azijnzuur wordt het ontleed, maar niet neêrgeslagen. Bijna alle oplosbare zouten leveren met eosine fraai roode, min of meer gele laksoorten, oplosbaar in kalkhondend water. Wol en zijde worden door eosine licht en fraai rood en rood-oranje gekleurd. Men verkrijgt de eosine uit resorcine, die bij verwarming met phtalzuuranhydride tot ongeveer 200° C. fluoresceïne (C_{20} H_{12} O_5) oplevert. Deze is donker rood, niet vluchtig, zonder ontleding niet smeltbaar, in koud water nauwelijks, in warm water zeer weinig, maar in alkohol en aether gemakkelijker oplosbaar. De geelroode alkoholische oplossing fluoresceert levendig groen. Zij kleurt wol en zijde geel met een roodachtigen glans, gedraagt zich als een zeer zwak zuur en geeft met broom substitutieproducten, van welke de tetrabroomfluoresceïne vleeschkleurige kristallen vormt. Hare roodachtig-gele alkoholische oplossing fluoresceert niet, maar het geringste spoor van een alkali doet eene geelachtig groene fluorescentie ontstaan. Zij is een vrij sterk tweebasisch zuur en doet met bijtende kali de eosine ontstaan, wier roode kristallen met blauwe en geelgroene zijden 6 moleculen kristalwater bevatten, welke zij eerst bij 120° C. verliezen. Door eosine met alkohol en aethylzwavelzuur kalium te verwarmen, verkrijgt men de kaliumverbinding van monaethyltetrabroomfluoresceïne (erythrine). Deze vormt groene, glinsterende kristallen, die moeielijk in water, maar gemakkelijk in wijngeest oplossen, en de verdunde alkoholische oplossing is rozenrood met eene geelachtig groene fluorescentie. Zij verft wol en zijde meer paars dan eosine. De fluoresceïne kan ook tot aanwijzer (indicator) dienen bij de maatanalyse. De prachtige fluorescentie harer oplossing verdwijnt bij de aanwezigheid van het geringste spoor van vrij zuur en wordt door eene geringe hoeveelheid vrij alkali weder te voorschijn geroepen. Vrij kooiznur belemmert de reactie niet, en de overgangen zijn scherp geteekend en eigenaardig.

Eötvös (Joseph, vrijheer), een Hongaarsch schrijver en staatsman, werd geboren te Ofen den 3den September 1813, ontving in de ouderlijke woning eene uitmuntende opvoeding, studeerde te Pest in de rechten, doch verliet na het voleindigen [zijner studiën weldra de rechtsgeleerde loopbaan, om zich geheel en al aan de letterkunde te wijden. Reeds in 1830 had hij een paar blijspelen en een treurspel in het licht gegeven, die algemeenen bijval vonden, en nadat hij eene reis had gedaan door Duitschland, Frankrijk, Engeland, de Nederlanden en Zwitserland, schreef hij een werk over de hervorming van het gevangeniswezen (1838), hetwelk veel opzien baarde en niet zonder gevolgen bleef. Daarop volgde zijn roman: „Kartäusi (De Karthuizer, 1838)", die onderscheidene nitgaven beleefde, en in een daartoe strekkend geschrift toonde hij zich een waardige bondgenoot van *Kossuth*, die voor dezen vurigen schrijver niet onderdeed in gloed. Toen zich de liberalen vervolgens verdeelden in mnnicipalisten en centralisten (voorstanders der foederatieve en der éene ondeelbare republiek), legde hij in de schaal van laatstgenoemden het gewicht zijner welsprekendheid, en de artikelen, die hij daarover leverde in de „Pesti Hirlap" werden in 2 bundels verzameld. Daarna schreef hij 2 groote romans, namelijk: „De dorpsnotaris (1844—1846, 3 din)" en „Hongarije in het jaar 1514 (1847—1848, 3 din)". Na de revolutie van Maart 1848 werd hij benoemd tot minister van Eeredienst en toonde zich beter berekend voor de portefeuille, dan voor de omstandigheden van dien stormachtigen tijd. Na de ontbinding van het ministerie *Bathyanyi* verliet hij het land en begaf zich naar München, waar hij zich uitsluitend met letterkundige zaken bezig hield. Hier schreef hij: „Over den invloed van de heerschende denkbeelden der 19de eenw op

den Staat (1851—1854, 2 dln)", waarin hij zocht aan te toonen, hoe de ideeën van vrijheid, gelijkheid en nationaliteit elkander beperken, waarna hij het doel van den Staat, de waarborgen der persoonlijke vrijheid, de centralisatie, de grenzen der staatsbevoegdheid en de veranderlijkheid der staatsvormen behandelde. In het Duitsch schreef hij: „Die Gleichberechtigung der Nationalitäten (1851)", en veel opschudding veroorzaakte zijn naamloos werk: „Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs (1859)", dat in korten tijd 4-maal gedrukt werd. In 1856 werd hij tweede voorzitter der Hongaarsche Académie en oogstte grooten roem door zijne Académische redevoering. De stad Ofen zond hem in 1861 naar den Landdag, en na dien tijd bemoeide hij zich weder met de staatkunde, redigeerde het weekblad „Politikai Hetilap" en schreef de brochure: „De nationaliteitsvraag", waarin hij zijne denkbeelden over den staat van zaken in Hongarije blootlegde. Geen wonder, dat zijne landgenooten in de eerste plaats het oog op hem gevestigd hielden, toen er sprake was van een afzonderlijk Hongaarsch ministerie, — en ziet, op den 18den Februari 1867 werd hij tot lid daarvan en wèl tot minister van Eeredienst en Onderwijs benoemd. Hij was in het ministerie *Andrassy* de eenige, die deel had nitgemaakt van het Bewind van April 1848. Alle omstandigheden werkten derhalve mede, om hem een grooten invloed te bezorgen. Op het gebied van Eeredienst en Onderwijs bracht zijn onvermoeide ijver veel goeds tot stand, en hij maakte zich zeer verdienstelijk door het invoeren van den schooldwang en van de neutrale gemeenteschool, terwijl hij tevens voor het onderwijs werkzaam was door de stichting van onderwijzersgenootschappen en onderwijzerskweekscholen en door de uitgave van een paedagogisch tijdschrift. Voorts ontwierp hij wetten tot reorganisatie van de universiteit te Pest, tot stichting eener hoogeschool met 3 faculteiten te Klausenburg in Siebenbürgen, tot regeling van het middelbaar onderwijs en tot oprichting van eene polytechnische school, welke wel is waar aan het Huis van Afgevaardigden ingeleverd, maar niet in behandeling genomen zijn. Als minister van Eeredienst hield hij het beginsel vast van volkomene gelijkstelling van de leden van alle bestaande kerkgenootschappen en volkomene zelfstandigheid van deze onder het oppertoezicht van den Staat. Ook de Israëlieten ontvingen vrijheid, om hunne eigene zaken te regelen, 't geen echter door het drijven der orthodoxe partij tijdelijk verhinderd werd. Zijne ontworpen religiewet, die aan alle staatsburgers volkomene vrijheid van godsdienst zou waarborgen, is desgelijks bij den Landdag blijven rusten. Ook aan andere aangelegenheden van staatkundigen aard nam hij ijverig deel, en als een uitstekend redenaar wist hij steeds door den vorm en den inhond zijner redevoeringen de hoorders te boeien. Na het overlijden van *Dessewffy* (1866) werd hij voorzitter der Hongaarsche Académie, die onder zijn bestuur eene belangrijke hervorming onderging. Deze uitstekendende staatsman ontviel aan zijn vaderland op den 3den Februari 1871, dien betreurd door allen, die hem kenden. Een gedenkteeken, te zijner eer verrezen, werd den 25sten Mei 1879 te Pest onthuld. — Zijn zoon *Roland*, geboren in 1848, is sedert 1872 hoogleeraar in de natuurkunde te Buda-Pest.

Eozoon canadense is de naam van een merkwaardig fossiel, door *Logan* ontdekt in Canada in de onderste lagen van het Laurentische stelsel. De naam (oudste schepsel van Canada) is ontleend aan de omstandigheid, dat het inderdaad het oudste organische wezen is, hetwelk men tot nu toe ontdekt heeft. Volgens de nasporingen van *Carpenter* behoort het tot de Protozoën of Vormlooze Dieren en onder deze tot de *Wortelpootigen* (Rhizopoda), wier lichaam enkel bestaat uit eene van korreltjes voorziene slijmachtige zelfstandigheid, de zoogenaamde sarcode; de schalen van Rhizopoden hebben onder anderen het witte krijt gevormd en vele van hen leven ook nu nog in alle zeeën op aanmerkelijke diepten. De sarcode van het dier is door eene groene, op serpentijn gelijkende massa vervangen. Dergelijke voorwerpen heeft men ook gevonden in het gneis der Beiersche en Zwitsersche Alpen, in den onden leisteen in Bohemen en in het Fichtelgebergte. Sommige aardkundigen hebben den bewerktnigden aard dezer voorwerpen in twijfel getrokken. Geschiedt dit ten onrechte, dan is de Eozoon een bewijs voor het gevoelen, dat de kristallijne, van fossielen verstokene gesteenten door vervorming van fossielenvoerende lagen, derhalve uit het water zijn ontstaan en dat de resten der organische wezens, te voren daarin bedolven, bij die metamorphose der gesteenten zijn verdwenen.

Daarentegen beweert *Möbius* op grond van een nauwkeurig onderzoek, waarvan de uitkomsten vermeld zijn in het belangrijk werk: „Der Bau des Eozoon canadense, nach eigenen Untersuchungen verglichen mit dem der Foraminiferen (1878, met 18 platen)", dat dit fossiel niets anders is dan een mengsel van gesteenten. Daarop heeft *Carpenter* zich aangegord tot nieuwe nasporingen, waarvan het resultaat met belangstelling wordt te gemoet gezien.

Epacrideën is de naam van eene plantenfamilie, welke veel overeenkomst heeft met die der *Ericaceën*, maar zich vooral door den vorm der heimknoppen van deze onderscheidt, hoewel *Link* ze als eene groep der Ericaceën heeft aangemerkt. Hare kenmerken zijn de volgende: de kelk is vrij, 5-deelig, overbljvend en dikwijls geklenrd, — de bloemkroon onderstandig, 5-spletig of 5-bladig en zelden tot eene gesloten kap (cystanthe) vergroeid. De 5 meeldraden zijn onder het vruchtbeginsel of aan de bloemkroon vastgehecht en wisselen af met de insnijdingen van deze. Zij dragen éenhokkige, overlangs openspringende, ongespoorde heimknoppen, en de stuifmeelkorrels zijn boirond, vrij of bij 3-talien samengevoegd. Onder het vruchtbeginsel bevindt zich eene klierachtige schijf, vaak met 5 schubbetjes bezet, en de enkelvoudige stamper is voorzien van een onverdeelden, somtijds getanden stempel. De vrucht is eene doosvrucht, eene steenvrucht of eene bes; zij is 2—10- en zelden één-hokkig. De Epacrideën zijn heesters of boomen met afwisselende, zelden tegenovergestelde, lederachtige, enkelvoudige, meest-

al gaafrandige, gesteelde of ongesteelde of halfstengelomvattende bladeren en tot aren of trossen vereenigde, zelden alleen in de bladoksels geplaatste, met schutblaadjes voorzicne, regelmatige, meestal 2-slachtige, witte, roode of blauwe bloemen, die zich door ongemeene sierlijkheid onderscheiden. Men vindt deze gewassen uitsluitend in Nieuw Holland en op de Zuidzee-eilanden, waar zij de plaats der heidegewassen innemen. Deze familie telt omstreeks 30 geslachten. Van het nut der Epacrideën is niets anders bekend, dan dat de bessen van *Lissanthe sapida Brown* tot de weinige eetbare vruchten van Nieuw-Holland behooren.

Epacris *Cav.*, het voornaamste plantengeslacht uit de familie der *Epacrideën*, onderscheidt zich door een 5-deeligen, geklenrden, door schutblaadjes ondersteunden kelk, eene buisvormige, onbehaarde bloemkroon met een 5-spletigen zoom, horizontale helmknoppen, 5 honigbakjes rondom het vruchtbeginsel en eene 5-hokkige, 5-kleppige doosvrucht. Het omvat opgaande, fraaie heesters met fijne bladeren en talrijke, okselstandige, de dunne takken aarvormig bedekkende bloemen. Van de soorten, in Nieuw-Holland groeiende, noemen wij: *E. campanulata Cav.* met sneeuwwitte, klokvormige bloemen, — *E. grandiflora Cav.* met rolronde, hangende, naar één zijde gerichte, donkerroode bloemen met eenigszins witte bloemkroonslippen, — *E. impressa Labill.* met talrijke, naar één zijde afhangende, roode bloemen met hoekige bloemkroonbuizen, — *E. nivalis Sm.* met sneeuwwitte bloemen en nagenoeg 5-kantige bloemkroonbuizen en achterwaarts gebogene slippen, — en *E. variabilis Sm.* met aanvankelijk witte, aan den voet eenigszins roode en later licht-roode en rozenroode bloemen. Deze fraaie heesters vereischen des winters eene warmte van 5—8° C.

Epacta of *bijgevoegde dagen* is het getal, hetwelk aandnidt, hoeveel dagen bij het eindigen van den laatsten dag des jaars sedert de laatste nieuwe maan verloopen zijn. Men onderscheidt de *sterrenkundige* en de *kerkelijke epacta*. De eerste wijzen nauwkeurig aan, hoeveel dagen bij den aanvang van het jaar sedert de laatste nieuwe maan zijn verloopen. Was het bijvoorbeeld nienwe maan om middernacht op den 26sten December, dan zou dat met den aanvang van den 1sten Januari daaraanvolgende jnist 5 dagen zijn geleden, en het cijfer der epacta was dan 5. Trekt men dit af van den synodischen omloopstijd der Maan, dus van 29,53 dagen, dan verkrijgt men 24,53, zoodat alsdan de eerstvolgende nienwe maan valt op den 26sten Januari, 42 minuten na den middag. Nu behoeft men hierbij slechts telkens 29,53 dagen te voegen, om de tijdstippen van al de nieuwe manen in dat jaar te vinden. Op deze wijze verkrijgt men de gemiddelde nienwe manen, als men van de onjniste onderstelling uitgaat, dat de Maan eene gelijkvormige beweging heeft. Tot het bepalen der wezenlijke tijdstippen der nienwe maan is eene andere berekening noodig.

Spreekt men echter van de epacta, dan worden doorgaans de *kerkelijke* bedoeld, waarnaar men te voren het Paaschfeest bepaalde. Hierbij wordt het verschil tusschen het burgerlijke Juliaansche jaar van 365¼ dagen en het maanjaar van 12 maansomloopen, hetwelk eigenlijk 10,89 dagen bedraagt, op 11 dagen en de synodische maand op 30 dagen berekend. Wanneer dus een gegeven jaar met eene nienwe maan aanvangt, zooals dat, hetwelk het eerste onzer tijdrekening voorafgaat, dan zijn de epacta van het volgende jaar 11, van het tweede 22, van het derde 33 of 3, van het vierde 44 of 14 enz. De bepaling der epacta hangt zamen met die van het Guldengetal (zie onder *Cyclus*).

Epaminondas, de grootste burger, staatsman en veldheer van Theben, een zoon van *Polymnis*, de telg van een aanzienlijk maar schaars met aardsche goederen bedeeld geslacht, werd geboren omstreeks het jaar 418 vóór Chr. Hij genoot als knaap naar lichaam en geest eene voortreffelijke opvoeding, vooral door het onderwijs van *Lysis*, een volgeling van *Pythágoras*, die uit Tarente de wijk had genomen naar Theben. Aan dien leermeester had hij de verhevene eigenschappen te danken, waardoor hij zich later onderscheidde, namelijk zulverheid van zeden, onomkoopbaarheid, naauwgezette waarheidsliefde en zachtmoedigheid jegens zijne tegenstanders. Van zijn eerste ooriogsfeit vinden wij gewag gemaakt in het jaar 385 vóor Chr., toen hij bij de hulptroepen diende, door Theben naar Sparta gezonden, om een aanval op Mantinéa en Arcadië te ondersteunen; daarbij werd *Epaminondas* gewond, doch redde niettemin het leven van den zwaar-gewonden *Pelopidas*. Nadat de burcht te Theben (de Kadmeia) door de Spartanen bezet was, leefde hij in afzondering, doch nam tevens ijverig deel aan de beraming en uitvoering van den vermetelen aanslag, waardoor de vijandelijke bezetting verjaagd en Theben's onafhankelijkheid hersteld werd. Daar hij nu blootgesteld was aan de vervolgingen der Spartaansche partij en voor zichzelven geene eerzuchtige bedoelingen bezat, zeide hij gedurende 8 jaren het staatkundig leven vaarwel. Eerst in 371 werd hij tot bolotarch benoemd en met andere afgevaardigden naar een vredescongrès in Sparta gezonden, waar hij zich als een uitstekend redenaar en als een vurig voorstander van de belangen zijner geboortestad onderscheidde. Toen voorts de Spartanen, onder aanvoering van Koning *Cleombrotus*, in Boeotië vielen om de Thebanen tot den vrede te dwingen, werden zij door dezen onder het uitstekend krijgsbeleid van *Epaminondas* in de vlakte van Leuctra geslagen (371). In het volgende jaar werd *Epaminodas* wederom tot bolotarch benoemd, waarna hij naar den Peloponnesus trok, in Laconië doordrong, waar zich in de voorgaande 5 eeuwen geen vijandelijk leger gewaagd had, en het geheele land onderwierp met uitzondering van de hoofdstad, die door *Agesilaus* dapper verdedigd werd. Om aan de aanmatigingen van Sparta perk te stellen, bewoog hij de inwoners van Zuid-Arcadië en van Messenië, om gezamenlijk een Staat te vormen, waarna onder zijne leiding de steden Megalopolis en Messene werden gesticht. Na zijn terugkeer te Theben eischten zijne tegenstanders, dat hij en *Pelopidas* wegens eigenmachtige verlenging van hun ambtstijd ter

dood gebracht zouden worden, doch eene schitterende vrijspraak volgde op dien eisch. Wederom tot boiotarch benoemd, ondernam hij in 368 een tweeden en in 366 een derden tocht naar den Peloponnesus, doch zonder belangrijke gevolgen. Daarna overreedde hij de Thebanen, eene vloot te bouwen, om ook ter zee, evenals te land, de opperheerschappij te verwerven, en reeds in 364 kon hij met een aanzienlijk getal schepen een tocht ondernemen naar Byzantium. Een burgertwist der Arcadiërs, die zich gedeeltelijk aan de zijde van Sparta schaarden, was oorzaak, dat de Thebanen onder de leiding van *Epaminondas* weder oprukten naar den Peloponnesus. Bij Mantinéa had een veldslag plaats tusschen 33 000 Thebanen en 22 000 Spartanen en Arcadiërs. Nog vóór dat het gevecht beslist was, werd *Epaminondas* door eene werpspies doodelijk gewond, en toen hij de tijding ontving van de zegepraal der zijnen, rukte hij, met de woorden: „Nu is het tijd om te sterven" het ijzer uit de wonde en gaf den geest.

Epaphras, een mede-arbeider van den apostel *Paulus*, was waarschijnlijk geboortig van Colossae, werd er leeraar en diaken en volgens het getuigenis der martelaarsboeken ook de eerste bisschop. Hij bezocht genoemden Apostel gedurende diens gevangenschap te Rome, bleef er ook zelf eenigen tijd in hechtenis en leed vervolgens te Colossae den marteldood.

Epaphroditus. Onder dezen naam vermelden wij:

Epaphroditus, den afgezant der Philippensen naar den gevangen *Paulus* te Rome, om hem van geld te voorzien. Hij vertoefde aldaar eenigen tijd wegens ongesteldheid, en men meent, dat hij de overbrenger geweest is van den bekenden brief aan de Philippensen. De gemeente te Philippi eerbiedigde hem als haren apostel, en zijne gedachtenis wordt in de Grieksche Kerk den 8sten of 9den December en den 29sten of 30sten Maart gevierd.

Epaphroditus van Chaeronea, een geleerd taalkundige uit den tijd van *Nero*, die nitlegkundige werken schreef op de Grieksche gedichten van *Homérus*, *Pindarus* enz. Slechts kleine fragmenten zijn er van overgebleven.

Epaphroditus, den geheimschrijver en gunsteling van *Nero*. Hij stond dezen ter zijde, toen hij zich om het leven bracht, en onderging zelf onder *Domitianus* den dood door beulshanden.

Eparchie noemt men van onds een gewest, dat door een *eparch* (bevelhebber, landvoogd) bestuurd wordt. Zij komt overeen met eene Romeinsche *provincia* of *praefectura*. Toen het Byzantijnsche Rijk in *themata* of militaire kommandementen verdeeld was, bestond het thema Thracië uit 5 eparchieën. Ook het gebied van bisschoppen en aartsbisschoppen droeg er — gelijk thans nog in Rusland — dien naam. De departementen der Grieksche gewesten (nomarchieën) worden desgelijks eparchieën geheeten, en elk van deze bestaat uit demoi of gemeenten.

Epaulement, zie *Dekken*.

Epauletten of schouderstukken, gewoonlijk van gouddraad — bij de schutterij van zilverdraad —, waren in ons Land en ook elders de onderscheidingsteekenen der officieren, en ook de épauletten zelve waren verschillend voor verschillende rangen. Die blinkende voorwerpen zouden bij de hedendaagsche verbetering der inlstheldswapenen uitstekende mikpunten vormen voor vijandelijke schutters en een groot verlies van officieren veroorzaken, zoodat zij meerendeels zijn afgeschaft en door minder in het oogloopende onderscheidingsteekenen vervangen.

Epée (Charles Michel, abbé de l'), de grondlegger van het onderwijs van doofstommen, werd geboren te Versailles den 25sten November 1742, omhelsde den geestelijken stand, doch weigerde om bij zijne wijding tot priester het gebruikelijke formulier te onderteekenen, zoodat hij niet bevoegd werd geacht om een geestelijk ambt te bekleeden Nn studeerde hij in de rechten en werd advocaat, doch dlt beroep strookte weinig met zijne neigingen. Daarom verkreeg hij door den invloed van *Bossuet* de betrekking van prediker en canonicus te Troyes, doch werd wegens zijne Jansenistische gevoelens door den aartsbisschop van Parijs van dat ambt ontzet. Nu vestigde hij zich te Parijs, en daar omstreeks dien tijd (1755) *Samuël Heinicke* te Dresden zich met doofstomme leerlingen begon bezig te houden, kwam hij op het denkbeeld, om iets dergelijks te beproeven met 2 doofstomme zusters. Zonder iets te weten van de bemoeiingen van *Pereira*, vond hij eene teekenspraak uit, geschikt om den doofstomme in de maatschappelijke gezelligheid te doen deelen. Daar zijne aanvankelijke pogingen met een goed gevolg werden bekroond, nam hij het besluit, om zich geheel en al daaraan te wijden. Op eigen kosten stichtte hij een institunt, en naar zijn oordeel waren schrift en gebaren de beste middelen tot ontwikkeling dier ongelukkigen. Intusschen bezorgde zijn medelijden met een doofstommen jongen, in lompen gekleed, dien hij in 1773 op de straat te Péronne ontmoette en in wien hij den verstooten erfenaam van de grafelijke familie *Solar* meende te ontdekken, hem veel moeite en ellende. Na het voeren van een procès werd die persoon inderdaad in zijne rechten erkend en hersteld. Niettemin werd na het overlijden van *de l'Epée* dat vonnis vernietigd, zoodat het jonge mensch weder tot de diepste armoede verviel. *Bouilly* heeft deze gebeurtenis voor het tooneel bewerkt in een stuk, getiteld: „L'abbé de l'Epée". — Eerst in 1783 werd door *Lodewijk XVI* aan *de l'Epée* eene som gelds toegekend tot onderhoud van een aantal doofstommen, maar zijn lievelingswensch, om op staatskosten en op groote schaal eene inrichting voor doofstommen te doen verrijzen, werd eerst na zijn dood vervuld. De verdienstelijke en achtenswaardige man overleed op den 29sten December 1789. Hij schreef eene: „Institution des sourds et muets (1774, 2 dln)", die later verbeterd werd uitgegeven onder den titel: „La véritable manière d'instruire les sourds et muets (1784)". In 1843 verrees te zijner eere een gedenkteeken te Versailles.

Epen (Cornelius van), een Nederlandsch godgeleerde en dichter, werd geboren te 's Gravenhage in 1797 en was achtereenvolgens predikant te 't Wond, Nieuwerkerk in Duiveland (1799), Vlissingen (1804), Blokzijl (1708), Wolvega (1809), Delfzijl (1816), Veendam (1817) en

Maastricht (1822), waar hij in 1841 emeritus werd. Hij overleed te Amsterdam den 4den November van laatstgenoemd jaar. Hij schreef: „Het betamelijk en godsdienstig gebruik van het lot in kerkelijke zaken, enz. (1811)", — „Klaagzang bij een vreeselijken storm en watervloed, die de veelvuldige rampen van Vlissingen, in den nacht tusschen den 14den en 15den van Louwmaand 1808, volmaakte", — „Bloemen op het graf van J. H. van der Palm gestrooid (1840)", — „Triomf- en krijgalied den helden der menschheid bij hunne glansrijke overwinning op Bonaparte enz. toegewijd (1816)", — „Verzameling van vertaalde en oorspronkelijke Evangelische stichtelijke gedichten (1839 en 1840)", — eene vertaling van *de Wette's* „Bijbelsche dogmatiek (1820)", — en een paar leerredenen.

Epéries, de hoofdstad van het Hongaarsche comitaat Saros, ligt op den linker oever der Tarcza en is eene der oudste, merkwaardigste en fraaiste steden van Opper-Hongarije. Zij heeft ongeveer 10 000 inwoners, die bijna allen den R. Katholieken godsdienst belijden; voorts is zij de zetel van een bisschop, en men vindt er verschillende rechtbanken, 6 kerken, 2 kloosters, een seminarium, een gymnasium en eene hoogere burgerschool. De nijvere ingezetenen voeren er een uitgebreiden handel in graan, linnen, grof laken, wijn, vee enz. De fraaiste openbare gebonwen zijn er de St. Nicolaaskerk, het comitaatsgebouw, het kapittelhuis en de schouwburg. De stad heeft ruimschoots haar deel gehad aan oorlogsellenden en ongevallen. Onder anderen richtte in 1687 de Keizerlijke generaal *Carafa* er den „Bloedraad van Epéries" op en deed er op het voornaamste plein een permanent schavot verrijzen, waarop 30 der aanzienlijkste ingezetenen op één dag het hoofd verloren.

Epernay, de hoofdplaats van een arrondissement in het Fransche departement Marne, 19 geogr. mijl ten oosten van Parijs aan de Marne gelegen, die er door eene brug met 7 wijde bogen is overspannen, verheft zich in den mond van een bekoorlijk en vruchtbaar dal tusschen de keurigste wijngaarden der Champagne en aan den spoorweg van Parijs naar Straatsburg. Er is eene rivierhaven, eene openbare boekerij met 15 000 deelen in het fraaie stadhuis, een schouwburg, een bevallig wandelpark enz. Men vindt er omstreeks 15 000 inwoners, — voorts eene rechtbank, eene handelsrechtbank en eene kamer van landbouw. Zij is de voornaamste stapelplaats der verschillende soorten van champagnewijn. In de voorstad La Folie bevinden zich de smaakvolle woningen en tuinen der aanzienlijke wijnhandelaars, en merkwaardig zijn er vooral de ruime kelders, waarin zich gemiddeld 5 millioen flesschen bevinden, meerendeels uit den omtrek tegen 3½ franc de flesch opgekocht, — een bewijs, dat het vocht, hetwelk hier te lande voor minder dan 2 gulden de flesch verkocht wordt, onmogelijk echte champagne wezen kan. Ook levert de stad fraai aardewerk (terre de champagne), terwijl er tevens onderscheidene wolfabrieken, looierijen enz. worden gevonden.

Epernon (Jean Louis de Nogaret de la Valette, hertog van), een gunsteling van *Hendrik III*, werd geboren in 1554, en zag zich voor de onwaardige diensten, welke hij aan dien Vorst bewees, met eervolle titels en bedieningen beloond. Hij werd hertog en pair, gouverneur van Metz enz. en eindelijk admiraal van Frankrijk. Hij was een der laatsten, die *Hendrik IV* als koning erkenden, doch genoot het volle vertrouwen van dezen Vorst. Hij zat in het rijtuig bij den Koning, toen deze vermoord werd, en men beschuldigde hem zelfs van medeplichtigheid. Door zijn invloed werd *Maria de' Medici* tot regentes benoemd, doch *Richelieu* bracht hem in ongenade bij *Lodewijk XIII*, waarna hij tot gouverneur van Guyenne benoemd werd en in 1642 overleed.

Epheben noemde men in het oude Griekenland jongelingen van 16 tot 18 jaar, die de gymnastische oefeningen en de scholen der wijsgeeren en redenaars bezochten en daarbij onder het opzicht stonden hunner onderwijzers. Daarna nam de staatkundige ephebie een aanvang, welke te Athene tot het 20ste en in Sparta tot het 30ste levensjaar duurde. In laatstgenoemden Staat vertoefden zij al dien tijd in afzonderlijke gebouwen (ephebeia) en waren nog niet bevoegd om de volksvergaderingen bij te wonen. Te Athene echter werden zij op hun 20ste jaar, na het afleggen van een plechtigen eed, dat zij de wapens, die zij voor het Vaderland droegen, nimmer zonden ontheiligen, in de demoi ingeschreven en verkregen hierdoor burgerlijke rechten.

Ephedra *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Cynetaceën*. De planten van dit geslacht zijn 2-huizig. De mannelijke katjes dragen 2-schubbige bloemdekken met 8 helmknoppen op één meeldraad, en de vrouwelijke bloemen staan 2 aan 2 in een 6-bladig omwindsel, hetwelk 2 nootjes omsluit. De stengel draagt in plaats van bladeren korte bladscheeden aan de knoopen. Het omvat heesters met geelachtig-groene bloemen en zoete, roode bessen, in het zuiden van Enropa, het noorden van Afrika, Siberië en Amerika groeiend. Van *E. distachya L.*, een heester die zich ter hoogte van 1 Ned. el op de rotsen van Zuid-Europa verheft, gebruikt men de vruchten en bloemkatjes onder den naam van *Amentawae marinae* als adstringeerend middel bij bloedvloeiingen, — en de takken en bloemen van *E. fragilis Desf.*, op Candia groeiende, deageljks. Van *E. monostachya L.*, een lagen heester uit het oosten en noorden van Enropa, gebruikt men de bladeren (Folia Ephedrae) tegen rheumatismus en jicht.

Ephemera, zie *Haft*.

Ephemerieden noemt men geschriften, waarin de gebenrtenissen van den dag naar tijdsorde worden medegedeeld, dus ook wel dagbladen en tijdschriften, maar meer in het bijzonder de sterrenkundige tafels, waarin de toekomstige standen van Zon, Maan en planeten, alsmede andere verschijnselen des hemels zijn aangewezen. Eerst werden er uitgegeven door *Purbach* voor de jaren 1450—1461. Veel nauwkeuriger waren die van *Regiomontanus* voor de jaren 1475—1506, — en later verschenen er van *Stöfler*, *Kepler*, *Manfredi*, enz. Tegenwoordig zijn ze te vinden in de: „Connaissance des temps", — den „Nautical almanac", — de „Effemeridi di Milano", — de

„Astronomische Jahrbücher oder Ephemeriden", — onzen „Zeemansalmanak", enz.

Ephesen (De brief aan de), onder de boeken des Nieuwen Testaments als een brief van *Paulus* opgenomen, werd, naar men meent, evenals de brief aan de Colossensen en die aan *Philémon*, in den kerker te Caesaréa opgesteld en door *Tychicus* afgezonden. Die brief is als het ware een rondgaand schrijven aan de verschillende gemeenten van Klein-Azië, aan wier hoofd zich Ephesus bevond. Daar de schrijver al die gemeenten niet uit eigen aanschouwing kende, behelst zijn brief over het geheel slechts algemeene uitspraken. Voorts openbaart zich daarin duidelijk de wensch, om de Christelijke leer en het Christelijk leven in eene zoo belangrijke stad krachtig te handhaven tegenover verschillende wijsgeerige en godsdienstige stelsels. Vandaar de philosophische kleur van den brief en de geniale voorstellingen, waartoe zich de theologie van den schrijver verheft. *De Wette* en *Bauer* hebben de echtheid van dezen brief in twijfel getrokken, doch zij is in Duitschland met kracht verdedigd, alsmede in ons Vaderland door *Niermeyer* en *Rinck* in de: Nieuwe werken van het Haagsch Genootschap".

Ephesus, in de dagen der oudheid één der 12 Ionische steden in Klein-Azië en het middenpunt van den handel aldaar, aan de bevaarbare Caystrus en niet ver van de kust gelegen, bezat eene ruime haven en een versterkt kasteel en was vooral beroemd wegens den tempel van *Artemis* (Diana) aldaar, die tot de wonderen der wereld gerekend werd. Reeds in de 6de eeuw vóór Chr. was men begonnen, dien te bouwen en eerst omstreeks het jaar 400 vóór den aanvang onzer jaartelling werd hij door *Demétrius* en *Paeonius* voltooid. Het gebouw werd geschraagd door 128 zuilen, monoliethen ter hoogte van 20 Ned. el, terwijl de meestberoemde kunstenaars van Griekenland hunne krachten aan de versiering van dien tempel hadden besteed. Nadat hij in 354 door *Heróstratus* in brand gestoken en eene prooi der vlammen geworden was, werd hij onder de leiding van *Dinócrates* prachtiger dan te voren weder opgebouwd. Eeuwen lang bleef hij de roem der stad, totdat *Nero* hem van al zijne kostbaarheden beroofde en het gebouw in 262 na Chr. door de Gothen op nieuw in brand werd gestoken. — Bij de scheuring van het Romeinsche Rijk (395) verbleef Ephesus aan het oostelijk gedeelte en kwam meer en meer in verval. In de 11de eeuw maakten zich de Turken van deze stad meester; wél werd zij hun in 1206 door *Lascaris* ontrukt, doch in 1282 nogmaals door de Turken veroverd en in 1391 voor goed ingelijfd in hun gebied. Op de plaats van het voormalig Ephesus verheft zich thans het ellendige dorp Aisaloek, en van hare voormalige grootheid is niets anders overgebleven dan eenige bouwvallen van den tempel, van het kasteel en van eene waterleiding.

In de „Handelingen der Apostelen" wordt Ephesus meermalen genoemd. *Paulus* was er 2 jaar werkzaam en schreef vandaar zijn eersten zendbrief aan de Christenen te Corinthe. Volgens de Kerkelijke overlevering heeft de apostel *Johannes* aldaar gewoond en is hij er gestorven, alsmede *Maria*, de moeder van *Jezus*. In het jaar 431 na Chr. werd er het derde oecuménische concilie gehonden tot beslechting der Nestoriaansche, — en in 449 dat tot wegruiming der Eutychiaansche twisten.

Ephéten was de naam van een aantal rechters te Athene, die vooral kennis namen van moord en onwillekeurigen manslag. Eerst bestond die rechtbank uit 50 Atheners en 50 Argiven, maar na *Draco* enkel uit 50 Atheners, van welken uit elk der 10 stammen 5 en de 51ste door het lot verkozen werden. Om verkiesbaar te zijn, moest men den ouderdom van 50 jaren bereikt hebben. Door *Solon* werd een gedeelte van hnnne rechtsbevoegdheid aan den Areópagus toegekend.

Ephialtes is in de eerste plaats de naam van den verrader uit Melos, die aan de Perzen onder Koning *Xerxes* in 480 vóór Chr. een pad wees over den berg Oeta, waarlangs zij de Grieken bij Thermópylae in den rug vielen, zoodat hij door de Amphictyonen vogelvrij verklaard en te Anticyra gedood werd, — en voorts die van een Athener, welke ten tijde van *Péricles* tot de democratische partij behoorde, zich verzette tegen het voorstel van *Cimon* om de Spartanen te ondersteunen tegen de oproerige Heloten, oorzaak was, dat de tafelen der wet van *Solon* van de Acrópolis naar de markt gebracht werden, en tot beperking der macht van den Areópagus medewerkte. Vermoedelijk werd hij door de Aristocratische partij uit den weg geruimd.

Ephoren of *opzieners* noemde men in Sparta de overheidspersonen, die volgens sommigen door *Lycurgus* en volgens anderen door *Theopompus* waren ingesteld, om voor de binnenlandsche aangelegenheden, inzonderheid voor de rechtsbedeeling, te zorgen, waartoe zij in een bepaald gebouw, het „Ephorium", vergaderden. Later hadden zij inzonderheid het opzicht op de opvoeding der jeugd. Zij werden ten getale van 5 uit het volk gekozen en bekleedden hunne betrekking slechts één jaar. Daar zij echter de bevoegdheid hadden, om volksvergaderingen te beleggen, maakten zij weldra misbruik van hunne macht en zochten die der Koningen te beperken.

Ephraëm Syrus, één van de oudste en voortreffelijkste leeraars, redenaars en hymnendichters der Syrische Kerk, werd geboren in Mesopotamië in de omstreken van Nisibis in het begin der 4de eeuw. Hij was de zoon van een afgodspriester, maar werd opgevoed door den bisschop van Nisibis en onderscheidde zich zoowel door zijne geleerdheid als door zijn gestreng-zedelijken wandel. Toen Nisibis in 363 door den Romeinschen Keizer *Jovianus* aan de Perzen werd afgestaan, vestigde hij zich eerst te Amid en woonde later bij Edessa in eene grot, waar hij zijn tijd doorbracht met gebed, overpeinzing en het opstellen van geschriften. Hij bleef er tot aan zijn dood in 378. Vooral ijverde hij tegen de afgodendienaars, de Chaldeeuwsche sterrenwichelaars en de Christelijke ketters. De Grieken en Maronieten huldigen zijne nagedachtenis op den 28sten Februari. — De geschriften van dezen man zijn gedeeltelijk in het Syrisch, gedeeltelijk in Grieksche, Latijnsche en Armenische vertalingen tot ons gekomen. Tot de eerste behoort een commentaar op den Bijbel, die zich over het geheele Oude Testament uitstrekt en

eene rijke bron vormt voor tekstcritiek. Daarenboven heeft men in eene Armenische vertaling uit de 6de eeuw zijne verklaring der „Brieven van Paulus" gevonden en in het Armenisch en Latijn naar een handschrift van 999 uitgegeven (Venetië 1836, 4 dln). De overige Syrische geschriften van *Ephraëm* zijn verzen, doch slechts eenige elegieën, gebeden en lijkzangen bezitten eenige dichterlijke waarde. In de liturgische boeken der Syriërs vindt men onderscheidene liederen, die aan hem worden toegeschreven, doch enkel in zijn trant vervaardigd zijn. Wat wij in eene Grieksche vertaling van hem bezitten, bestaat grootendeels uit leerredenen en kleine verhandelingen. Zijne gezamenlijke werken zijn het eerst in het Latijn uitgegeven door *Gerhardus Vossius* (1589—1598, 3 dln). De beste uitgave — met den Syrischen tekst — is die van *Assemani* (1732—1746, 6 dln).

Ephraïm is de naam van een naar *Jozef's* tweeden zoon genoemden Israëlietischen stam, en wèl aanvankelijk de machtigste van de 12, totdat hij in den tijd van *David* overvleugeld werd door den stam van Juda. Hierdoor ontstond een groote naijver tusschen die beide stammen, welke na den dood van *Salomo* op eene schenring uitliep. Een telg uit den stam van Ephraïm, *Jerobeam* genaamd, werd toen koning over het Rijk der Tien Stammen, hetwelk den naam „Israël" behield en zich beschonwde als de wettige, door *Saul* gestichte monarchie. Intusschen deed er de dienst der gonden kalveren het volk tot afgoderij vervallen. Ephraïm deelde voorts in het lot van het geheele Rijk, dat door de Assyriërs overweldigd werd.

Ephraïmieten noemt men eene soort van geldmunt, die gedurende den Zevenjarigen Oorlog uitgegeven werd door eene vereeniging van Israëlieten, aan wier hoofd zich een zekere *Ephraïm* bevond. *Frederik de Groote* had in 1759 het muntrecht aan die vereeniging verpacht, en deze maakte er misbruik van door eene verbazende hoeveelheid gemunt geld van zeer slecht gehalte in omloop te brengen, zoodat hierdoor de koers der goede geldstukken aanmerkelijk rees. De Vrede van Hubertusburg maakte echter een einde aan die verkeerdheid.

Epicharis densifolia *Bl.* is de naam eener soort van boomen uit de familie der *Meliaceën* en op Java groeiende. Het hout van dezen boom is geurig, fijn van vezel en wit met een rood hart. Daar het door de witte mieren verschoond wordt, is het zeer in gebruik tot vervaardiging van meubels en buffelkarren, voorts tot timmerhont in het algemeen. In het Soendaneesch heet het *maranginan*. — *E. caulijlora Bl.* bezit dezelfde eigenschappen, en beide planten vindt men er in de bergstreek.

Epicharmus, een beroemd Grieksch tooneeldichter en de vertegenwoordiger van het Dorisch-Siciliaansch blijspel, werd geboren op het eiland Cos in de 5de eenw vóór Chr. Zijn vader onderwees hem in de wijsbegeerte van *Pythágoras* en begaf zich met hem naar Megara; doch toen deze stad door *Gelo* verwoest was, vestigde zich *Epicharmus* te Syracuse, waar hij aan het Hof van Koning *Hiéro* een gastvrij onthaal en toejuiching voor zijne dichtwerken vond. Hij overleed aldaar in hoogen ouderdom. Zijne tooneelspelen, uit de Siciliaansche gebaarenspelen ontstaan, onderscheiden zich door wijsgeerige menschenkennis, geestigheid en levendigheid, en het blijkt uit de aanhalingen van Grieksche en Latijnsche schrijvers, dat zij eenwen lang algemeen gelezen werden. De fragmenten dier blijspelen zijn onder andern door *Polman Kruseman* (Haarlem, 1834) in het licht gegeven.

Epicrisis is een Grieksch woord, hetwelk *eindoordeel* beteekent, vandaar eene beslissing. Ook noemt men aldus eene wetenschappelijke beoordeeling van een ziektegeval, met betrekking tot zijn oorsprong, ontwikkeling en aard, — en eindelijk ook wel één of ander belangrijk verschijnsel, dat zich na de crisis eener ziekte vertoont.

Epictetus, een Stoïcijn, werd geboren omstreeks het jaar 50 na Chr. te Hiérápolis in Phrygië, ging als slaaf van *Epaphroditus*, den gunsteling van *Nero*, naar Rome, verkreeg er wegens zijne uitgebreide kennis de vrijheid, maar moest in 94 op bevel van *Domitianus* met alle andere wijsgeeren Italië verlaten. Nn begaf hij zich naar Nicópolis in Epirus, waar hij met grooten bijval als leeraar optrad en waarschijnlijk tot aan zijn dood vertoefde. Zelf heeft hij geene geschriften achtergelaten, maar zijne wijsbegeerte is door zijn leerling *Adrianus* voorgesteld in een „Echiridion" en in 4 boeken met „Wijsgeerige gesprekken". Van de uitgaven dezer werken noemen wij die van *Daniël Heinsius* (Leiden, 1640).

Epicurus, een Grieksch wijsgeer, geboren te Gargethus bij Athene in het jaar 341 vóór Chr., genoot aanvankelijk het onderwijs van *Pamphilus*, een volgeling van *Plato*, en bestudeerde vervolgens met grooten ijver de geschriften van *Demócritus*. Nadat hij eerst te Mytilene en te Lampsacus als leeraar was werkzaam geweest, keerde hij naar Athene terug en opende er eene school in een tuin, dien hij later aan zijne leerlingen in erfenis toewees, weshalve deze school ook den naam droeg van „Hortî Epicurel". De wijsbegeerte is, volgens hem, het streven om gelnkkig te worden; daarom maakte hij de redeneer- en natuurkunde ondergeschikt aan de zedeleer- en noemde deze de kunst om gelnkkig te leven. Het hoogste geluk was in zijn oog een volkomen kalm genot, en hierin onderscheidde hij zich van *Aristippus*, die het plaatste in de zucht om te handelen. Dat hoogste geluk is, volgens *Epicurus*, alleen langs den weg der deugd te bereiken. De waarde der dingen is uitsluitend afhankelijk van hnnne betrekking tot dat doel, daarom schatte hij het genot des geestes hooger dan dat des lichaams, — daarom stelde hij vriendschap, vredelievendheid en matigheid, alsmede lijdzaamheid in smart, op hoogen prijs. De beoogde gemoedsrust wordt vooral verstoord door onze eigene denkbeelden, — vooral door het geloof aan de macht der natuurwetten, aan den invloed der goden op de lotgevallen der menschen en aan de onsterfelijkheid. Hiertegen moet men zich wapenen door het onderzoek der natuur, en tot dat einde vernieuwde hij de atomistische leer van *Demócritus*. Uitgaande van de stelling, dat al het samengestelde uit enkelvoudige bestanddeelen bestaat, nam hij twee eeuwige beginselen aan, namelijk de atomen, die hij als ondeelbare lichamen van verschillenden vorm

voorstelde, en de ledige ruimte. Volgens hem is ook de ziel uit atomen samengesteld en sterfelijk. De kenbronnen der waarheid zijn bij hem gewaarwording en waarneming, welke door beelden der voorwerpen ontstaan en ons tot algemeene denkbeelden leiden. De goden verkeeren, volgens zijne leer, in ongestoorde rust in de ledige ruimten tusschen de lichamen van het heelal, zonder zich om de wereld te bekreunen. — *Epicurus* overleed in het jaar 270 vóór Chr., en zijne leer vond later vooral te Rome vele aanhangers, onder welke voorzeker *Lucretius* de meest uitstekende is. Nog lang na zijn dood vierden zijne leerlingen zijn verjaardag en vereenigden zich voorts den 20sten dag van elke maand tot een vroolijken maaltijd, waarvoor hun leermeester in zijn testament eene som had vastgesteld. Van zijne talrijke geschriften is nagenoeg niets bewaard gebleven. Zijne latere volgelingen gaven zich veelal over aan zingenot, en in dien zin wordt nog altijd het woord „epicurist" gebruikt.

Epicycloïde is de naam van de kromme lijn, die beschreven wordt door een willekeurig punt van het vlak eens cirkels, wanneer deze zich met zijn omtrek langs dien van een tweeden cirkel aan de buitenzijde van dezen voortbeweegt. Geschiedt die beweging langs de binnenzijde, dan draagt de lijn, beschreven door een willekeurig punt in het vlak van den bewegenden cirkel, den naam van *hypocycloïde*. Ligt het bewegend punt in den omtrek, dan heeft men eene *eigenlijke epicycloïde*. De vaste cirkel draagt den naam van basis of grondlijn en de bewegende dien van voortbrengenden cirkel. Ligt het bewegend punt buiten den omtrek van laatstgenoemde, zoo verkrijgt men eene *verlengde* epicycloïde, — ligt het er binnen, zoo bekomt men eene *verkorte*. — De epicycloïde is het eerst behandeld door den Deenschen sterrenkundige *Römer*. Zij heeft vele merkwaardige eigenschappen en deze komen ook den werktuigkundige zeer te pas bij het vervaardigen van kamraderen. Tevens is zij de brandlijn der lichtstralen, die door een cirkelvormig gebogen vlak worden teruggekaatst. — Men heeft ook *sphaerische epicycloïden*, ontstaande door de beweging van één cirkel, die om zijn middenpunt draait en tevens over den omtrek van een anderen, in een ander vlak gelegen cirkel voortrolt, terwijl hij daarmede steeds denzelfden hoek maakt.

Epicyclus of *bijcirkel* is de naam van cirkels, die men trok om volgens het wereldstelsel van *Ptolemaeus* — waarbij de Aarde als het middenpunt van het heelal werd aangenomen — de onregelmatige bewegingen der planeten te verklaren. Zij zijn door het stelsel van *Copernicus* als nutteloos in vergetelheid geraakt.

Epidaurus, eene door Cariërs gestichte en later door Doriërs bevolkte Grieksche stad, verhief zich aan de noordkust van Argolis, en tot haar gebied behoorde aanvankelijk ook het eiland Aegina. Door hare gunstige ligging en vooral door hare uitmuntende haven werd zij reeds vroeg eene belangrijke koopstad, die met de naburige steden Argos en Troezene onderscheidene volkplantingen stichtte in het zuiden van Klein-Azië. Toen echter Aegina zich van haar losrukte, zag zij hare macht aanmerkelijk verminderd, zoodat alleen een bondgenootschap met Sparta haar beveiligen kon tegen de annexeerende bedoelingen van Argos en Corinthe. Inzonderheid werd er *Asclepius* (Aesculapius) gehuldigd, die een tempel had in de stad, alsook in een bekoorlijk en boomrijk dal, 2½ uur gaans vandaar. Deze plaats werd door talrijke lijders bezocht. Trouwens men had er alles, wat men ook in onzen tijd op de meest vermaarde badplaatsen aantreft, namelijk welingerichte logementen voor vreemdelingen en velerlei gelegenheid tot uitspanning, waaronder vooral een prachtigen schouwburg, door den uitmuntenden beeldhouwer en architect *Polycletus* gesticht. De zitbanken van wit marmer zijn er thans nog aanwezig naast vele andere bouwvallen uit het verledene. Ook nu zelfs draagt het dal in den mond des volks den naam van „Het Heiligdom (*το ἱερόν*)".

Epidemie of *epidemische ziekte* noemt men zoodanige ziekte, die zich op zekeren tijd algemeen over (epi) het volk (demos) verspreidt en daarna verdwijnt, om na eene zekere tusschenpoos terug te keeren. Er bestaan weinig acute ziekten, die voorheen niet epidemisch geheerscht hebben. De oorzaak van het ontstaan der epidemie ligt, naar men zich uitdrukt, in de epidemische gesteldheid (genius epidemicus) van het oogenblik, — een fraai woord om tot bedekking van onkunde te dienen. Trouwens men is ook verder gegaan en heeft ze aan kosmische, tellurisch-atmospheerische en staatkundig-maatschappelijke oorzaken toegeschreven. Het geloof aan eene kosmische oorzaak, bijvoorbeeld aan den invloed der hemellichamen, is reeds lang als bijgeloof veroordeeld. Minder verwerpelijk is het, de oorzaak eener epidemie te zoeken in de betrekking van de Zon tot de Aarde, — alzoo in de wisseling der jaargetijden en het eigenaardige van elk jaargetijde in het bijzonder. Van grooter gewicht evenwel zijn de tellurisch-atmospheerische verschijnselen, zooals aardbevingen met eene hiermede gepaarde wijziging in de magnetische en electrische stroomen, zeevloeden, overstroomingen van rivieren, aanhondende vochtigheid, droogte of hitte, — voorts afwijkingen van de gewone gesteldheid der jaargetijden met haren invloed op het planten- en dierenrijk. Verder vermelden wij den invloed der staatkundige en maatschappelijke omstandigheden, zooals oorlog, hongersnood, schadelijke gewoonten, opvoeding, bedrijf, voeding, woning, kleeding, zeden en gebruiken. Bedenkt men, dat soms onderscheidene van deze ongunstige toestanden zich kunnen vereenigen, dan zal het niet vreemd gevonden worden, dat zij eene macht vormen, die de deur openzet voor epidemische ziekten. Eene belangrijke zaak daarbij is de besmetting; dikwijls echter ontstaat deze laatste eerst dan, wanneer reeds onderscheidene personen door de ziekte zijn aangetast. Ook verspreiden zich vele ziekten zonder dat men een overbrengen van den éénen persoon op den anderen kan aanwijzen. Men beweerde ook, dat in vele gevallen de kiemen der ziekte in de gedaante van woekerdieren (luchtinfusoriën) of microscopische zwammen door middel van den dampkring worden overgebracht. Sommige

epidemieën keeren in bepaalde landstreken regelmatig terug, zooals chólera in Indië, terwijl zij de éene keer veel boosaardiger zijn dan de andere. Het voortrukken eener epidemie door verschillende landen is vooral door de chólera — en te voren door de infinenza — bekend geworden. De dnnr eener epidemie is zeer verschillend, — gewoonlijk te korter naarmate haar aanval heviger is. Langzamerhand verdwijnt zij, hetzij uit gemis aan personen, die vatbaar zijn voor haren invloed, — hetzij door de macht van natuurlijke oorzaken, bijvoorbeeld eene frissche winterkoude, — hetzij door de maatregelen, die wetenschap en ervaring tegen haar aanwenden. Intnsschen kan eene epidemie ook endemisch (eene blijvende, nu en dan voorkomende ziekte) worden of het burgerrecht verkrijgen. De maatregelen, tegen eene epidemie te nemen, zijn van algemeenen of bijzonderen aard. Tot de algemeene behooren eene goede woning, kleeding en voeding, eene frissche lucht, eene middelmatige warmte, vooral zindelijkheid in alle opzichten en eindelijk kalmte van geest. De bijzondere maatregelen zijn verschillend naar den aard der epidemie. Men beveiligt zich tegen de natuurlijke pokken door de koepokinenting, — tegen de pest en tegen de gele koorts door eene andere landstreek op te zoeken, enz.

Epidendrum, zie *Vanilla.*

Epidermis, zie *Huid.*

Epidoot of *pistaziet* $Al_6\,Ca_4\,Si_6\,O_{25}.\,H_2\,O$ is eene doorgaans groen geklenrde delfstof, die hoofdzakelijk uit kiezelzunr, alulnaarde, ijzeroxyde en kalinmoxyde bestaat en ook wel een weinig magnesia, mangaanoxyde en water bevat. Zijn soortelijk gewicht is ongeveer $3^1/_2$ en zijne hardheid nagenoeg als die van kwarts (7). Men heeft vele verscheidenheden van epidoot, en het komt veelal voor in hoornblendehoudende gesteenten, waar het zijn ontstaan verschuldigd schijnt te wezen aan eene ontbinding der hoornblende.

Epigaea *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Ericaceën.* Het onderscheidt zich door een 5-deeligen, van 5 schntblaadjes voorzienen kelk, eene schotelvormige bloemkroon met onbehaarde helmknopjes en eene 5-hokkige doosvrucht. *E. repens L.* is eene kruipende, altijd groene plant in Amerika met witte of roodachtig witte, welriekende, schermvormig vereenigde bloemen. Men heeft daarvan eene fraaie verscheidenheid (E. repens rubiennda *Sweets*) met groote, rozenroode bloemen (zie *Aardbeziestruik* onder *Aardbezie*).

Epigonen of *nakomelingen* is bij nitnemendheid de naam van de zonen der Zeven Helden, die tegen Theben ten strijde getrokken en, met uitzondering van *Adrastus*, aldaar omgekomen zijn. Die zonen, door wraakzucht geprikkeld, ondernamen 10 jaar later onder aanvoering van *Adrastus* of *Alcmaeon* een nieuwen veldtocht tegen de Thebanen en brachten hnn eene geweldige nederiaag toe, zoodat deze in het holste van den nacht hnnne stad moesten verlaten. De namen der Epigonen zijn: *Alcmaeon* en *Amphilochus*, zonen van *Amphiaraus*, — *Aegialeus*, een zoon van *Adrastus*, — *Diómedes*, een zoon van *Tydeus*, — *Prómachus*, een zoon van *Parthenopaeus*, — *Sthénelus*, een zoon van *Capaneus*, — *Thersander*, een zoon van *Polynices* — en *Eurýalus*, een zoon van *Mecisteus*. Hunne standbeelden werden in den tempel te Delphi geplaatst en hunne dappere daden in heidendichten en treurspelen vermeld. — In de letterknnde bestempelt men met den naam van epigonen dezulken, die geen oorspronkelijken weg opgegaan, maar dien van één of ander genie gevolgd zijn. Men noemt bijvoorbeeld de mannen der hedendaagsche Duitsche letterkunde de epigonen van *Schiller* en *Göthe.*

Epigram of *puntdicht* is een naam, ontleend aan een Grieksch woord, hetwelk nicts anders dan *opschrift* beteekent. Daar men echter in een opschrift in een paar versregels gaarne iets puntigs zegt, werd het al spoedig in de beteekenis van pnntdicht gebruikt. Bij de Grieken legde men zich sterk toe op het vervaardigen van epigrammen, — bij de Romeinen deed zulks vooral *Martialis*, en onder de nienwere pnntdichtpoëten noemen wij in Frankrijk *Clement Marot*, — in Duitschland *Schiller* en *Göthe*, — in Engeland *Owen*, — en in ons Vaderland *Huyghens*, *Jeremias de Decker*, *Witzen Geysbeek* en *Staring*. De theorie van het epigram is uitstekend behandeld door *Lessing* in zijne: „Anmerkungen über das Epigramm".

Epigraphie, zie *Opschriften.*

Epilepsie, zie *Vallende ziekte.*

Epilobium, zie *Basterdwederik.*

Epiloog is in het algemeen de naam van het slot van een treurspel of van eene redevoering. Grieksche treurspeldichters hadden, behalve den *prologo* of de *voorafspraak*, ook den epiloog bij hnnne stukken en deelden daarin eenige beschouwingen mede over hetgeen ten tooneele was gevoerd. Bij eene redevoering zocht de spreker de strekking van zijn stuk in bondigen vorm in het slot samen te vatten, om alzoo den gewenschten indruk voort te brengen.

Epimedium *L.* is de naam van een plantengeslacht nit de familie der *Berberideën.* Het onderscheidt zich door een 4-bladigen, vroeg afvallenden kelk, door eene 4-bladige bloemkroon met bekervormige honignapjes en door eene veelzadige, penlvormige doosvrucht. Het omvat overblijvende kruiden, welke hier en daar als sierplanten worden gekweekt. *E. alpinum L.*, in de gebergten van Frankrijk en Italië in de schaduw groeiende, is een laag gewas met sierlijke, geel-roode, tot trossen vereenigde bloemen. De bladeren worden door de Alpenbewoners als een zweetdrijvend middel aangewend. De fraaiste soort is *E. violaceum Morren* et *Decaisne*; zij groeit in Japan en draagt rozenroode, langgespoorde bloemen.

Epiménides, een priester en dichter der Grieksche oudheid, aanschonwde het levenslicht te Cnossus op het eiland Creta in de 6de eeuw vóor Chr. De overlevering stelt hem voor als een gunsteling der goden en als een voorspeller der toekomst. Toen de Atheners, door de vijanden en door aanstekelijke ziekten geteisterd, den toorn der goden zochten te stillen, riepen zij *Epiménides* binnen hunne mnren, en deze bracht er door zijne wijsheid veel goeds tot stand. Bij zijn vertrek wees hij alle geschenken van de hand en verlangde niets anders dan een tak van den aan *Athene*

(Minerva) gewijden olijfboom. Ook vermeldt de sage, dat hij als jongeling in eene grot door den slaap overvallen werd en 40 jaar — volgens anderen nog langer — bleef sluimeren. Hij overleed in zijn vaderland in hoogen ouderdom.

Epinal, in het Latijn *Spinale*, de hoofdstad van het Fransche departement Vogezen in Lotharingen, ligt aan den spoorweg, in eene heuvelachtige streek en meer bepaald in een nauw en schilderachtig dal aan beide zijden van de Moesel. Men vindt er eene ijzeren hangbrug en eenige steenen bruggen, goede kaden, fraaie wandelingen en onderscheidene fonteinen. Op eene rots verheffen er zich de bouwvallen van een oud kasteel, en aan zijn voet ligt de kerk van St. Maurice. Men heeft er voorts onderscheidene rechtbanken, genootschappen, scholen en openbare verzamelingen van schilderijen, oudheden, enz., benevens eene boekerij. Er zijn ongeveer 14 000 inwoners, die zich met het bewerken van marmer, met het vervaardigen van scheikundige praeparaten, kant, papier enz. bezig houden en een levendigen handel drijven in graan, wijn, linnen, paarden, rundvee, planken en papier. — De stad is haren oorsprong verschuldigd aan eene abdij, die er in 980 door *Theodorich*, den eersten bisschop van Metz, gesticht werd. In 1444 verviel zij aan de Fransche Kroon en later werd zij tot hertogdom verheven. Hare voormalige vestingwerken zijn reeds lang verdwenen, en den 11den October 1870 werd zij door de Duitsche troepen van generaal *Werder* bezet.

Epinay (Louise Florence Petronelle d'), bekend door hare betrekking tot *Rousseau*, werd geboren in 1726 en was de dochter van den Franschen officier *Tardieu d' Esclavelles*, die in 1745 als brigadier in de Nederlanden overleed. Zij was schoon, beminnelijk en rijk begaafd naar den geest en trad in het huwelijk met den rijken pachter-generaal *d'Epinay*, die tot hare bloedverwanten behoorde. Terwijl deze een losbandig leven leidde, zocht zij het gezelschap van letterkundigen en wijsgeeren en kwam in 1745 ook in aanraking met *Rousseau*. Haar gemaal bezat, behalve het landgoed Epinay, het kasteel Lachevrette bij St. Denis. In het park aldaar, dicht bij het bosch van Montmorency, verheft zich een klein gebouwtje, de „Ermitage" genoemd, dat zeer in den smaak viel van *Rousseau*. Zij liet het voor hem in orde brengen en verraste hem met het voorstel, om er zijn verblijf te houden. Na lange weifeling nam hij het aan en betrok in het voorjaar van 1756 de Ermitage, die hij tot in den winter van het volgende jaar — tot aan de vredebrenk met mevrouw *d'Epinay* — bewoonde. Immers de baron *Grimm*, door *Rousseau* aan haar voorgesteld, was inmiddels haar gunsteling geworden, en deze verlangde, dat *Rousseau* haar naar Zwitserland zou begeleiden, om een misstap te bemantelen, waaraan de baron niet onschuldig was. *Rousseau* weigerde, en zijn verhuizen in den winter was hiervan het gevolg. Hij heeft die gebeurtenis in zijne „Confessions" medegedeeld. Ook mevrouw *d'Epinay* schreef: „Mémoires (1818, 3 dln)" zonder evenwel daarvan iets te vermelden. Voorts heeft men van haar: „Les conversations d'Emilie (1774, 2 dln)", — „Lettres à mon fils (1758)" — en „Moments heureux (1722)", welke beide laatste echter door sommigen voor onecht worden gehouden. Zij overleed den 17den April 1783.

Epipactis *Rich.* is de naam van een plantengeslacht nit de familie der *Orchideën*. Het onderscheidt zich door de nagenoeg gelijke, rechtopstaande bloemdekbladen, door eene ongespoorde, gelede lip met een honigdragend, den steel omvattend benedenlid en een nagenoeg 2-spletig, aan den voet 2-bultig bovenlid, een opstaanden stijl met een 4-hoekigen stempel en door een plaatvormig snaveltje op de opstaande, 2-hokkige helmknoppen met 2 stuifmeelkolmpjes. Het groeit in Midden- en Zuid-Europa, en sommige soorten worden als sierplanten gekweekt. *E. palustris Crtz.* heeft lancetvormige, stengelomvattende bladeren en hangende, sierlijke bloemen met afstaande bloemdekbladen, van welke de 3 bnitenste groen, de binnenste wit en alle soms purperrood gevlekt zijn, en met eene stompe, golvende, witte, met purperroode lijnen geteekende lip. — *E. latifolia All.*, in schaduwrijke bergstreken groeiende, heeft een stengel ter hoogte van $^1/_2$ Ned. el, die van onderen van bladscheeden en van boven van bladeren voorzien is; zij draagt groenachtig-purperroode bloemen, en haar wortel werd vroeger onder den naam van Radix Hellebori latifoliae tegen podagra gebruikt. Beide genoemde soorten en bovendien *E. microphylla Ehrh.* en *E. viridiflora Hoffm.* komen ook bij ons in 't wild voor.

Epiphanes, zie *Antiochus*.

Epiphania noemde men bij de Grieken zoodanige feesten, die ter gedachtenis van eene goddelijke verschijning werden gevierd. In die beteekenis bleef dit woord in de Christelijke Kerk. Nadat reeds de Basilidianen den dag van den 6den Januari als het doopfeest van *Christus* (eigenlijk als de vereeniging van den hemelschen *Christus* met den mensch *Jezus*) hadden gevierd, begon men tegen het einde der 3de eeuw in Egypte en elders de „Verschijning van Christus" op dienzelfden dag, doch niet enkel als doop-, maar ook als geboortedag, tot een feest te verheffen. Toen later de Grieksch-Katholieke Kerk in overeenstemming met de R. Katholieke den 25sten December als geboortedag vaststelde, werd later het Epiphaniafeest alleen behouden ter gedachtenis van den doop van *Jezus* en van de nederdaling van den Heiligen Geest. In het Westen bracht men daarmede de komst der Wijzen nit het Oosten in verband, en zoo ontstond het Driekoningenfeest. Het behoort tot de hooge feestdagen, en de daarop volgende zondagen tot aan de vasten worden „Zondagen na Epiphania" geheeten.

Epiphanius, een godgeleerd schrijver uit de 4de eeuw, geboren te Besandnce in Palaestina, werd op 16-jarigen ouderdom gedoopt en door Egyptische monniken van bekrompen geest opgevoed. In 367 zag hij zich benoemd tot bisschop van Constantia (Salamis) op Cyprus en tot aan zijn dood, die in 403 voorviel, nam hij ijverig deel aan de twisten tegen de Arianen, Semi-Arianen enz., terwijl hij tevens het sein gaf tot eene hartstochtelijke vervolging der school van *Origenes*. Hij was een welmeenend man met bekrompene denkbeelden, lichtgeloovig en dweepziek, en werd door zijne-

tijdgenooten beschouwd als een steunpilaar der rechtzinnigheid. Zijn belangrijkst geschrift is het „Panarion (Apotheek)", eene beschrijving en bestrijding van alle ketterijen, die er ten getale van 80 worden behandeld. Daarenboven schreef hij: „Over maten en gewichten", benevens een boek, „Ancoratus" getiteld. De beste uitgave zijner werken is die van *Dindorf* (1859—1863, 5 dln). — Een andere *Epiphanius*, met den bijnaam *Criticus* of *Schólasticus*, leefde in de 6de eeuw en vervaardigde met *Cassiodorus* uit de werken van *Sócrates*, *Sozómenos* en *Theodoretus* eene „Historia tripartita", in de middeneeuwen het gebruikelijke handboek der kerkgeschiedenis.

Epiphyllum *Haw.* et *Pfeiff.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Cacteën*. Het onderscheidt zich door een onbehaard, glad, van boven getand vruchtbeginsel, korte, achterwaarts gebogene kelkbladen en eene opgeblazene bloemkroonbuis met een scheeven mond en achterwaarts gebogene, korte, gekleurde slippen en talrijke, dunne, met de bloemkroonbuis samengegroeide, tot een bundel vereenigde, boven den buisrand uitstekende en den nog langeren, draadvormigen stamper omringende meeldraden. Het omvat Cactusgewassen, die uit afzonderlijke, bladvormig uitgespreide, van boven afgestompte of getande, vleezige leden bestaan, uit wier behaarde oppervlakte één of meer nieuwe leden en des winters bloemen voortspruiten. Van de soorten noemen wij *E. Altensteinii Pfeiff.*, in Brazilië groeiend, met een hontigen stam, langwerpige, lichtgroene, naar onderen smal afloopende leden, met eene lichtroode of nagenoeg witte bloemkroonbuis met een rozenrooden mond, donkerroode kelkbladen en witte meeldraden, — en *E. truncatum Haw.*, desgelijks in Brazilië te vinden, met kleinere leden.

Epirus is sedert de 5de eenw vóór Chr. de naam van een landschap in Noord-Griekenland, hetwelk ten noorden grensde aan Illyrië en Macedonië, ten oosten aan Thessalië, ten zuiden aan Aetolië, Acarnanië en de Ambracische Golf, en ten westen aan de Ionische Zee, zich uitstrekkend over eene oppervlakte van ongeveer 200 □ geogr. mijl. Langs de Ambracische Golf vindt men eene van lagunen doorsnedene vlakte, doch voor 't overige is het geheele gewest met schier ontoegankelijke gebergten bedekt, wier vereenigingspunt te vinden is in den Lacmon (2300 Ned. el hoog en thans de Metzovo genaamd), een gedeelte van de Pindusketen, die Epirus van Thessalië scheidt. Aldaar ontspringen de vijf belangrijkste rivieren van Noord-Griekenland, namelijk de Illyrische Aoos (thans de Viosa), de Macedonische Haliacmon (thans de Vistritza), de Thessalische Peneus (thans de Salamvria), de Arachthus (thans de rivier van Arta en de voornaamste van Epirus) en de Achelous (thans de Aspropotamos), die eerst door het gebied der Athamanen kronkelt en daarna de grens vormt tusschen Acarnanië en Aetolië. Tot de overige rivieren van Epirus behooren de Thyamis (thans de Kalama), de Acheron (thans de Mauropotamos) met de Cocytus (thans de Vnvos) als zijrivier, en de Oropos (thans de Luro). Van de bergen zijn er naast den Lacmon de Tymphe, de Kerannia, die zich met het voorgebergte Akrokeraunium (thans Kaap Glossa of Linguetta) in zee uitstrekt, en de Tomaros bij Dodona de voornaamste. In de dagen der oudheid werd het land bewoond door 14 stammen van Pelasgischen oorsprong, en onder deze waren de Chaonen, de Molotten en de Thesproten de machtigste. De Molotten strekten hunne heerschappij allengs zuidwaarts uit en maakten zich meester van Dodona, van het gebied der Cassopaecërs en van de Helleensche kolonie Ambracia. Eén hunner koningen, *Pyrrhus* genaamd, onderwierp geheel Epirus aan zijn gezag. Na zijn dood bleef een Bond der Volkeren van Epirus bestaan en bezat in den oorlog tusschen de Macedoniërs en Romeinen grooten invloed, doch werd aan het einde van den derden Macedonischen Oorlog vernietigd, nadat *Aemilius Paullus* Koning *Perseus* overwonnen, 70 dorpen en steden in Epirus verwoest en 150000 menschen tot slaven vernederd had. Toen werd Epirus een Romeinsch wingewest en *Octavianus* stichtte er de stad Nicópolis tot een gedenkteeken van den slag bij Actium. In de 14de eeuw onzer tijdrekening werd het land overstroomd door de Zuid-Albaneezen en in 1432 heroverd door de Turken, in wier bezit het met korte tusschenpoozen gebleven is. Die tusschenpoozen ontstonden door den opstand van *Georg Kastriota* (Scanderbeg) in de 15de en door de geweldenarij van *Ali-Pasja* van Janina in het laatst der 18de en het begin der 19de eeuw. Thans vormt Epirus het zuidelijk gedeelte der provincie Albanië met de hoofdstad Janina in het noordoosten en de twee belangrijke steden Arta en Preveza in het zuiden. Vermaard is er de bergstreek Soeli wegens de dapperheid, waarmede de Soelioten zich tegen *Ali-Pasja* verdedigd en later in den Griekschen vrijheidsoorlog gestreden hebben.

Episcopale stelsel en **Episcopus**, zie onder *Bisschop*.

Episcopius (Simon), eigenlijk *Bisschop*, een beroemd godgeleerde der Remonstrantsche Broederschap in Nederland, werd geboren te Rotterdam den 1sten of den 8sten Januari 1588, bezocht de Latijnsche school zijner geboortestad, werd er door den Raad tot alumnus (kweekeling) benoemd en stndeerde 6 jaar te Leiden, waarna hij in 1606 bevorderd werd tot meester in de vrije kunsten. Daarna legde hij zich met ijver toe op de godgeleerdheid en hij ontwikkelde in die richting zijne gaven op zóo uitstekende wijze, dat hij, door den burgemeester van Amsterdam uitgenoodigd, eene predikbeurt vervulde in de Nieuwezijdskapél op den 11den Juni 1606. Bij de kerkelijke geschillen tusschen *Arminius* en *Gomarus* koos hij de zijde van eerstgenoemde, zoodat er zwarigheid werd gemaakt, om hem tot predikant te bevorderen. Hierna ging hij naar Franeker, om de lessen van *Drusius* bij te wonen, dispnteerde er meermalen met *Sibrandus Lubbertus*, doch geraakte, na zijn terugkeer te Amsterdam in 1610, in moeielijkheden met den kerkeraad. Een beroep naar Alkmaar wees hij wegens de aldaar bestaande twisten van *Venator* en *Hillenius* van de hand, doch vertrok weldra als predikant naar Bleiswijk.

Meer en meer deed hij zich kennen als een aanhanger van *Arminius*, onderteekende de Remonstrantie en nam in 1611 deel aan de

Haagsche en in 1613 aan de Delftsche samenspreking. Nadat de Utrechtsche gemeente hem vruchteloos beroepen had, ging hij in 1612 als hoogleeraar naar Leiden. Hier had hij voortdurend onenigheden met *Festus Hommius* en ook de Amsterdamsche predikanten *Plancius* en *Trigland* berokkenden hem vele onaangenaamheden, terwijl de Staten hem niet ongenegen waren en hij ook tot een vriendschappelijk gesprek met Prins *Maurits* toegelaten werd. Bij het samenroepen der Nationale Synode in 1618 werd ook hij door de Staten derwaarts afgevaardigd. Hij voorzag echter de gebeurtenissen der toekomst en nam een roerend afscheid van zijne leerlingen. Den 6den December opende hij de onderhandelingen der Remonstranten met het houden van eene redevoering nit aller naam. Voorts trad hij meermalen voor zijne broeders op, verdedigde de zaak der Remonstranten met moed en volharding en beschaamde tegelijk zijne tegenstanders door zijne verdraagzaamheid en bezadigdheid. Hij spaarde geene moeite, om de gevoelens zijner partij te rechtvaardigen, en leverde met zeven andere predikanten bedenkingen in op den Catechismus. Niettemin werden de Remonstranten veroordeeld. Het vonnis, den 24sten April 1619 uitgesproken, werd door de Staten bekrachtigd. Wèl richtte *Episcopius* tot laatstgenoemden een ernstig woord, doch weldra zag hij zich met zijne vrienden als balling naar Waalwijk gebracht. Met voorkomendheid werd hij voorts in de zuidelijke Nederlanden ontvangen, en vooral de bisschop van 's Hertogenbosch, *Nicolaas Zoesius*, bejegende hem met groote onderscheiding. Terstond schreef *Episcopius* zijn: „Synodi Dordracaenae crudelis impietas", vertaald met den titel „Onbillyke wreetheyt der Dortsche Synode enz.", — en in datzelfde jaar zijn: „Antidotum en naerder openinghe van het eyghene ghevoelen des nationalen Synodi enz", — en ook de: „Oratie van mr. Symon Episcopius, bij hem in de Synode nationael tot Dordrecht in den aanvang haerder handelingen gedaen den 7den December 1618" is waarschijnlijk eerst tijdens zijne ballingschap in het licht verschenen.

Weldra begaf hij zich naar Antwerpen, waar hij voorzitter was van de vergadering van Remonstranten, aldaar van 3 Augustus tot 18 September gehouden. Bij de regeling der Remonstrantsche belangen werd hij met *Uytenbogaert* en *Grevinckhoven* tot buitendirecteur benoemd. Tot verdediging der Broederschap schreef hij eene: „Confessio sive declaratio sententiae pastorum, qui in foederato Belgio Remonstrantes vocantur, super praecipuis articulis religionis christianae", welke door *Uytenbogaert* vertaald en in het Nederlandsch uitgegeven werd (1621), terwijl het Latijnsche stuk eerst later verscheen. Te Antwerpen hield hij voorts gesprekken met den geleerden Jezuïet *Wading*, zooals blijkt uit het werk: „Twee brieven van den geleerden pater Wading, d'eene van den regel des geloofs, d'andere van den beeldendienst. Beantwoordt door Episcopius". Intusschen werd de vervolging der Remonstranten in ons Vaderland niet meer voortgezet, en bij de gevangenneming van den secretaris *Stochius* te Leiden vond men een brief van de hand van *Episcopius*. Die brief werd met eene voorrede aan de Staten uitgegeven door den hoogleeraar *Heinsius*, en vervolgens, met aanteekeningen verrijkt, door *Trigland*, zoodat *Episcopius* zich genoodzaakt zag tot de uitgave van zijne: „Noodige verantwoording der Remonstranten, dienende tot claere aenwijsinge van de notoire valschheden, die Heinsius gepleecht heeft in sijne voorrede. Hieruyt kan ook werden ghespeurt de ijdelheyt van de Amsterdamsche anteykeningen".

Bij het eindigen van het Twaalfjarig Bestand (1621) zocht hij met *Grevinckhoven* en *Cupus* vruchteloos eene veilige woonplaats te Keulen. Zij keerden naar Antwerpen terug en ontvingen bericht van *Uytenbogaert*, dat zij zich in Frankrijk konden vestigen, waarna *Episcopius* naar Rouen vertrok. Hier verkeerde hij met zijne vrienden *Uytenbogaert* en *Hugo de Groot* en meermalen leidde hij de godsdienstoefening in de woning van dezen staatsman te Parijs, ja, op aandrang van laatstgenoemde schreef hij aanteekeningen op de hoofdstukken VII—XII van den brief aan de Romeinen, verdedigde het recht der Christenen, om het overheidsambt te bedienen, vervaardigde eene wederlegging tegen een werk van den Jezuïet *Lessius* en gaf bij de tijding, dat zijne broeders te Amsterdam uit de kerk waren gebannen, eene brochure in het licht, getiteld: „Nietigheyt van den Calvinistischen ban ofte brief over het onrechtvaerdig bannen, waermede de Calvinistischen predicanten van Amsterdam eenighe onbesprokene Remonstrantsgezinde Christenen van haar afghesneden hebben". In 1624 schreef hij eene verhandeling over den vrijen wil, die eerst na zijn overlijden in het licht verscheen. Hij bestreed voorts de gevoelens van *Jacobus Capellus*, hoogleeraar te Sédan, en van *Johannes Camero*, hoogleeraar te Saumur, en vervaardigde zijn: „Bodecherus ineptiens", eene wederlegging der lasterlijke aantijgingen van *Nicolaus Bodecherus*.

In Augustus 1626 kwam hij weder te Rotterdam, trad er openlijk als leeraar op en schreef er onder anderen eene: „Apologia pro confessione Remonstrantinm", alsmede andere kleine geschriften, om de vrijheid hunner godsdienstige samenkomsten tegen de aanvallen van *Walaeus* te handhaven. Hij predikte voorts meermalen te Amsterdam en hield er de eerste leerrede in het nieuwe kerkgebouw op den 8sten September 1630. Schoon ten sterkste verknocht aan de Rotterdamsche gemeente, gevoelde hij zich verplicht om na de stichting der Remonstrantsche kweekschool te Amsterdam aldaar op den 28sten October 1634 het hoogleeraarsambt te aanvaarden. Hier schreef hij zijn uitmuntend boek: „Institutionum theologicarum libri quatnor" en vervaardigde onderscheidene geschriften tegen *Trigland*, *Vedelius*, *Heidanus* en de R. Katholieken, benevens een aantal leerredenen. Hij overleed op den 4den April 1643. De 87-jarige *Uytenbogaert* was bij zijne begrafenis tegenwoordig en *Barlaeus* wijdde hem een lijkzang, terwijl zijne vrienden te zijner eer een gedenkpenning deden slaan. Zijne boeken en papieren liet hij na aan *Frans van Limborch* met verzoek, dat deze met *Petrus Cupus* en *Johannes Polyander* voor de uitgave zijner geschriften zou zorgen. Van zijne „Opera Omnia" verscheen het eerste deel in 1650 en het tweede

in 1665; zijne „Leerredenen" kwamen eerst in 1693 in het licht.

Episcopius was ongetwijfeld de grootste godgeleerde van zijn tijd. In zijne geschriften paart hij grondigheid van behandeling aan helderheid van voorstelling, en eene uitgebreide kennis van alle deelen der godgeleerde wetenschap kwam hem daarbij uitnemend te stade. In zijne: „Lectiones Sacrae in Johannis epistolam I", — in zijne „Notae breves in priora capita Matthaei", — in zijne „Lectiones sacrae in Apocalypseos capita II et III", enz. heeft hij voor de Bijbelsche uitlegknnde veel gedaan. Zijne vroomheid bezorgde hem de algemeene achting, en inzonderheid heeft hij zich in een tijd van onverdraagzaamheid, hatelijkheid en verkettering hoogst gunstig onderscheiden door zijne vredelievendheid en gematigdheid.

Episode (Eene) is volgens *Aristóteles* in het Grieksche treurspel, waar het koor de hoofdzaak was, het gedeelte, dat tusschen de koren was ingelascht, — voorts gaf men in het heldendicht en in het drama dien naam aan een ingevoegd gedeelte, dat een klein geheel vormde en met zoo lossen draad met het groote geheel samenhing, dat het des noods gemist kon worden. Ook in onzen tijd wordt dat woord in de laatstgenoemde beteekenis gebruikt. Intusschen zijn bij goede dichters de episoden in den regel in zoover onmisbaar voor het groote geheel, als daarin ophelderingen omtrent dit laatste medegedeeld of verborgene motieven ontwikkeld worden. Van de meest-beroemde episoden noemen wij die van „Thersites" in de „Ilias" van *Homérus* en het verhaal der verovering van Troje in de „Aeneis" van *Virgilius*. Ook in de werken van latere dichters, zooals *Dante*, *Tasso*, *Wieland* enz., vindt men episoden, die tot de fraaiste gedeelten behooren. — Voorts bij prozaschrijvers — vooral bij het behandelen der geschiedenis — vindt men episoden, en in het dagelijksch leven bestempelt men elke afwijking van het hoofdonderwerp met dien naam.

Epistola is een Latijnsch, aan het Grieksch ontleend woord, hetwelk *brief* beteekent. Men heeft belangrijke *epistolae* of *brieven* op het gebied der dichtknnst, zooals die van *Horatius* en de „Epistolae ex Ponto" van *Ovidius*. Ook vele dichters van lateren tijd hebben „Brieven" geschreven, die vooral dán merkwaardig zijn, wanneer zoowel de aard van den briefschrijver er sterk in nitkomt als het karakter van dengene, tot wien de brieven gericht zijn. Zulke brieven zijn vooral geschikt om als hekeldichten dienst te doen.

Op het gebied van het proza zijn vooral de „Epistolae obscurorum virorum" of „Brieven van duisterlingen" vermaard. Zij vormen eene verzameling van spotbrieven, die in den aanvang der 16de eenw in ellendig monnikenlatijn en als afkomstig van geestelijken en hoogleeraren uit dien tijd werden uitgegeven, — brieven, waarin de scholastieke wijsgeeren en monniken met betrekking tot hunne leerstellingen, geschriften, zeden, zegswijzen, dwaasheden en uitspattingen op de onbarmhartigste wijs worden gegeeseld, — brieven, die de Hervorming niet weinig hebben voorbereid en in de hand gewerkt. Vermoedelijk is de titel ontleend aan dien van het boek: „Epistolae clarorum virorum ad Reuchlinum Phorcensem (1514)". Al die bovenvermelde brieven zijn gericht aan *Ortuinus Gratius*, den leider der obscurantenpartij te Keulen. Aanvankelijk hield men *Reuchlin* voor den vervaardiger, — daarna dezen met *Erasmus* en *von Hutten*. Het eerste deel, dat in 1515 (volgens titelvermelding) te Venetië bij *Minutius* (opzettelijk voor *Manutius*) verscheen, is waarschijnlijk van *Crotus Rubeanus*, en het tweede (volgens opgave in 1517 te Rome gedrukt) is vermoedelijk voor een groot deel afkomstig van *Ulrich von Hutten*. Deze brieven werden aanvankelijk door de monniken, die er eene verdediging in zagen van hunne zaak, met bijval begroet en zooveel mogelijk verspreid. Toen zij echter de satyre gevoelden, plaatste de Paus de „Epistolae" op den index, doch dit diende slechts om het debiet te vergrooten. Zij zijn dan ook bij herhaling uitgegeven, — het laatst door *Böcking* (1858). — Behalve van de „Epistolae ad familiares" van *Cicero*, zonden wij ook nog melding kunnen maken van een groot aantal verzamelingen van „Epistolae" uit lateren tijd. Wij maken hier slechts gewag van de „Epistolae ecclesiasticae et theologicae praestantium ac eruditorum virorum (3de druk, 1704)", waarin brieven voorkomen van *Arminius*, *Uytenbogaert*, *Vorstius*, *Vossius*, *Hugo Grotius*, *Episcopius*, *Barlaeus* enz., alzoo van merkwaardige mannen uit een merkwaardig tijdperk (zie voorts onder *Brief*).

Epitaphium, een woord uit het Grieksch ontleend, beteekent een *grafschrift* of ook wel eene *lijkrede*, zooals er in de dagen van *Aristides* te Athene ter eere der in den oorlog gesneuvelden gehouden werd.

Epithalamium, afkomstig van een Grieksch woord, is een bruiloftsdicht, dat in oud-Griekenland en Rome bij of vóór het vertrek der pas-gehuwden in koor gezongen werd. *Anácreon*, *Stesíchorus* en *Píndarus* hebben er vervaardigd, en het „Epithalamium Pelei et Thetidos" van *Catullus* is wereidberoemd.

Epithelium. Dit woord, het eerst gebruikt door den ontleedknndige *Ruysch*, is samengesteld uit de Grieksche woorden *ἐπί* (op) en *θηλή* (borsttepel), zoodat daardoor eigenlijk een vlies wordt aangeduid, hetwelk den borsttepel bekleedt. Men bezigt het echter, om het bekleedsel aan te duiden van nagenoeg alle organen van het dierlijk lichaam, behalve van de huid, wier bovenlaag *epidermis* (opperhuid) wordt genoemd. De kleine schnbjes, die men gemakkelijk van de droge huid kan afwrijven, zijn epidermiscellen. Men ziet zoodanig schubje in fig. 1 en wèl in *a* van boven, in *b* van ter zijde, en in *c* en *d* zooals het zich vertoont, wanneer het in kaliloog is geweekt.

Het epithelinm echter onderscheidt zich van de epidermis oppervlakkig reeds door zijne roode kleur en doordien het nimmer in een eeltachtigen toestand overgaat en steeds vochtig wordt gehouden. Is de epidermis de bovenlaag der hnid, — het epithelium is in het algemeen het bekleedsel der slijmvliezen.

Men onderscheidt 3 vormen van epithelium. De eerste en meest voorkomende is het *plaat-* of *plaveiselepithelium*, hetwelk uit soms laagsgewijs op elkaâr gelegene, soms slechts eene enkele laag vormende, rondachtig-veelhoekige

cellen bestaat. Om zich daarvan te overtuigen, behoeft men slechts met een mesje over de tong te schaven en het afschraapsel onder den microscoop te brengen. Zoodanige cellen zijn afgebeeld in fig. 4 *a*, terwijl de laagsgewijze plaatsing der epitheliumcellen is voor-

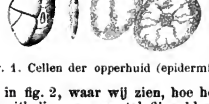

Fig. 1. Cellen der opperhuid (epidermis)

gesteld in fig. 2, waar wij zien, hoe het tandvleeschepithelium een aantal fijne bloedvaten (*a a a*) omgeeft. Plaatepithelium vindt men als bekleedsel in de bloed- en watervaten, in de weivliezen, in de eigenlijke afscheidingsbuizen der meeste klieren, in de geheele mond- en keelholte tot aan de stembanden,

Fig. 2. Tandvleeschepithelium.

in den slokdarm en in een groot gedeelte der geslachtswerktuigen, terwijl men in de pisblaas en de pisleiders een tusschenvorm aantreft tusschen plaatepithelium en den tweeden hoofdvorm, nameliik:

Cylinderepithelium, hetwelk in het algemeen bestaat uit cylinder- of kegelvormige, in de lengte naast elkander geplaatste cellen, die, evenals het plaatepithelium, in het midden van eene kern en verder van kernlichaampjes

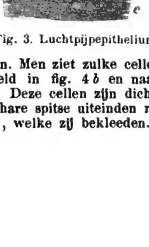

Fig. 3. Luchtpijpepithelium.

voorzien zijn. Men ziet zulke cellen afzonderlijk afgebeeld in fig. 4 *b* en naast elkander in fig. 4 *c*. Deze cellen zijn dicht bijeen geplaatst en hare spitse uiteinden rusten op de oppervlakte, welke zij bekleeden. Dit epithelium vormt steeds éene laag, en men vindt het in de maag en in de darmen, in de uitlooizingsbuizen der speeksel-, traan- en alvleeschklieren, op de binnenste vlakte der galblaas, in de mannelijke geslachtsdeelen, behalve daar waar men het plaatepithelium aantreft enz. Om dit epithelium waar te nemen, onderzoeke men het binnenbekleedsel van versche darmen. Doorgaans zijn de cellen los en kleiner dan die van het plaatepithelium, terwijl zij eene grootere hoeveelheid korrels bevatten.

Eindelijk heeft men het *trilhaar-* of *wimperepithelium*. Het komt met het voorgaande overeen, doch onderscheidt zich door een 6- tot 12-tal haartjes op het vrije uiteinde. De afzonderlijke cellen zijn afgebeeld in fig. 4 *d*, en eene ge-

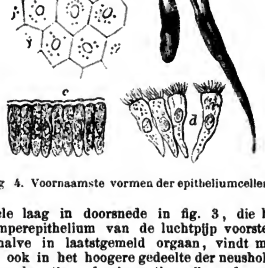

Fig. 4. Voornaamste vormen der epitheliumcellen.

heele laag in doorsnede in fig. 3, die het wimperepithelium van de luchtpijp voorstelt. Behalve in laatstgemeld orgaan, vindt men het ook in het hoogere gedeelte der neusholte. Deze haartjes of wimpertjes zijn gedurende het leven in eene gestadige beweging en geven aan de vochten, die er mede in aanraking komen, eene bepaalde richting.

Epitheton is een samengesteld Grieksch woord, dat letterlijk *bijstelling* of *toevoegsel* beteekent. Het wordt gebruikt als naam van het bijvoegelijk naamwoord, en men noemt het *epitheton necessarium* (noodzakelijk toevoegsel), wanneer het onmisbaar is om den bepaalden toestand van het daarmede verbonden zelfstandig naamwoord uit te drukken, — en *epitheton ornans* (versierend toevoegsel), wanneer het enkel tot opluistering dient. De dichtkunst maakt ook nog gebruik van *karakteristieke epitheta*, welke steeds bij den naam van denzelfden persoon gevoegd worden, zooals de *snelvoetige Achilles*, enz.

Epitome is een Grieksch woord, dat eigenlijk *afsnijding* beteekent, — vandaar verkorting, en men gebruikt het vooral als naam voor een uittreksel uit een groot werk of voor een kort begrip van de éene of andere wetenschap.

Epizoën of *ectoparasieten* noemt men de woekerdieren, welke *op* of *in* de huid van andere dieren leven. Hierdoor onderscheiden zij zich van de *entozoën* of ingewandswormen, waaronder er ook zijn, die in de spieren, hersenen, het darmkanaal, enz. hun verblijf houden. Volgens sommigen behooren de vlooien eigenlijk niet tot de epizoën, omdat zij zich niet op het dierlijk lichaam vermenigvuldigen, terwijl daarentegen de luizen er wel toe ge-

rekend worden, alsmede sommige mijten, die in de huid leven, bijvoorbeeld de schurftmijt.

Sommige insecten, bijvoorbeeld paardevliegen, zijn epizoën in den toestand van larven, en er zijn vooral vele epizoën, die zich aan de hnid of aan de kieuwen van zeedieren vasthechten. Een rankpootig schaaldier, de walvischinis genaamd, boort zich eene plaats in de dikke hnid van den walvisch.

Epizoötie (Eene) is onder de dieren iets dergelijks als eene *epidemie* onder de menschen. Eene heerschende ziekte onder ons vee, onze huisdieren, onder zijwormen, bijen enz. wordt met dien naam bestempeld.

Epkema (Ecco), een Friesch taalkundige, werd geboren den 13den October 1759 in het Friesche dorp Wirdum, ontving van zijn vader eene nitmnntende opleiding, bezocht de Latijnsche school te Harlingen, studeerde te Franeker in de letteren, verdedigde aldaar een proefschrift in 1786, werd praeceptor te Leeuwarden, in 1788 rector te Docknm, in 1789 te Enkhnizen, in 1803 te Hoorn en in 1813 te Middelbnrg, waar hij den 1sten Februari 1832 overleed. Hij was een man van groote geleerdheid en tevens van ongemeene bescheidenheid. De letterkundige genootschappen in ons Vaderland benoemden hem tot lid, het Koninklijk Nederlandsch Institnnt nam hem op onder de correspondenten, en de Senaat der Leidsche hoogeschool bevorderde hem eershalve tot doctor in de letteren. Grooten roem heeft hij verworven door een bundel Latijnsche gedichten, — voorts door zijn: „Woordenboek op de gedichten en verdere geschriften van Gijsbert Japiks (1824)". Ook hebben wij van hem eene nitgave van: „Thet Freske Riim met aanteekeningen (1835)", alsmede van eenige Grieksche en Latijnsche leerboeken.

Epo (Boëtius), een Nederlandsch letterkundige, eigenlijk *Bote Ypes*, werd geboren in het Friesche dorp Roordahniznm in 1529, studeerde te Kenlen en werd aldaar doctor in de wijsbegeerte en meester in de vrije kunsten. Voorts legde hij zich toe op de geneesknnde en ging naar Zwolle, waar hij bij de Broeders des Gemeenen Levens gedurende 2 jaar onderwijs gaf. Daarna bezocht hij Lenven, Nizza in Savoye en Parijs, overal onderwijzende en onderricht ontvangende. Te Tonlonse werd hij in 1558 doctor in de rechten en gaf er collegie over het burgerlijk recht, doch ging vervolgens weder naar Leuven en zag zich in 1562 benoemd tot hoogleeraar in de rechten te Doual, waar hij den 15den November 1599 overleed. Hij schreef een groot aantal Latijnsche werken, van welke wij noemen: „Sententiae Homericae (1555)", — „Antiqnitatum Ecclesiasticarum Syntagmata V et IV (1578, 2 dln)", — „De jnre sacro vel principiorum jnris pontificii libri III (1578, 2 dln)" — en „Oratio saturnalis, sive quodlibeta de gente Frisica, habita Duaci anno 1587 (1588)".

Epóde of *slotvers* noemden de Onden dat gedeelte van een lierdicht, hetwelk op de strophe en antistrophe (zang en tegenzang) volgt, eene eigenaardige maat heeft en uit een willekeurig aantal versregels kan bestaan. Men heeft er bij vele hymnen van *Píndarus* en in de koren der Grieksche treurspeldichters. Het 5de boek der oden van *Horatius* heeft den titel van „Epoda", doch men meent daaraan de beteekenis te moeten geven van „bijgevoegde oden", namelijk zoodanige, die na den dood des dichters aan zijne overige oden zijn toegevoegd.

Epoque noemt men in de geschiedenis een tijdstip, waarop eene nieuwe reeks van gebenrtenissen een aanvang neemt, — en in de tijdrekenkunde het beginpunt van de jaarrekening. Men spreekt ook van personen, die *époque maken*, en men wil daarmede zeggen, dat zij door merkwaardige daden of geschriften een nienw tijdperk doen geboren worden. In de sterrenkunde is de epoque de middelbare heliocentrische lengte eener planeet in hare baan op een bepaalden tijd, bijvoorbeeld in het begin der loopende eeuw, — of ook met betrekking tot een bepaald jaar de gemiddelde lengte op den middelbaren middag van 1 Januari, als het jaar een schrikkeljaar is, en van 31 October des voorgaanden jaars, wanneer het jaar geen schrikkeljaar is. De epoque behoort tot de elementen van de baan eener planeet. Ook met betrekking tot de Zon en de Maan spreekt men van de epoqne of van de middelbare (geocentrische) lengte.

Epos, zie *Heldendicht*.

Eppe, zie *Apium*.

Epureano, een Roemeensch minister, behoort tot de gematigde partij en belaste zich met het voorzitterschap van het Kabinet in een hachelijken tijd, 2 Mei 1870. De Kamers werden ontbonden, maar de nieuwe verkiezingen bezorgden aan het nienwe ministerie slechts eene zwakke en onzekere meerderheid. De nationale partij was van meening, dat zij bij het uitbarsten van den Fransch-Duitschen oorlog hare hersenschim, de stichting van een Groot-Roemenië, verwezenlijkt zon zien en was wrevelig op het bewind, omdat het geene sympathie voor Frankrijk betoonde, maar eene volkomene onzijdigheid handhaafde. Zij had plan, Prins *Karel* te verjagen, de republiek nit te roepen en eene voorloopige regeering, bestaande nit generaal *Golesco* en de Bojaren *Ivan Ghika* en *Ivan Bratiano*, te benoemen. *Epureano*, van de plannen der saâmgezworenen onderricht, kwam hen voor en deed de hoofdaanleggers in hechtenis nemen. Zij werden echter door de jnry vrijgesproken. De Kamer, den 27sten November geopend, toonde zich vjandig jegens den Prins en jegens het ministerie *Epureano*. Zij richtte tot eerstgenoemde een adres, dat een votnm van wantrouwen behelsde. Daarop nam het Kabinet den 25sten December zijn ontslag en vier dagen later vormde *Ivan Ghika*, de leider der meerderheid in de Kamer, een nieuw bewind. *Epureano* werd voorts den 11den November 1872 minister van Justitie in het Kabinet *Catergiu*, maar nam den 12den April 1873 zijn ontslag.

Eques, in het meervoud *equites* — een Latijnsch woord, dat met *equus* (paard) in een nauw verband staat —, beteekent een ruiter of ridder, die, te Rome tot de Patriciërs behoorende, te paard dienst deed bij het leger. *Rómulus* deed reeds 300 ridders uit de curiae kiezen; zij werden in 3 centnriën verdeeld, elk 30-tal noemde men eene turma en elk 10-tal had een decnrio tot aanvoerder. Tegen het einde der monarchie bestond dat korps uit 1 200 ridders, en dit breidde zich uit tot

3600, toen de helft uit Patriciërs en de andere helft uit Plebéjers gekozen werd. Tijdens de Republiek werden de ridders door de consuls en censoren voor een tijd van 5 jaar aangewezen; zij ontvingen geld tot aankoop en onderhoud van een strijdros, maar voor 't overige geene soldij. De opperbevelhebber van het geheele korps droeg den naam van tribunus celerum. De ridders genoten vele voorrechten, bijvoorbeeld eene eereplaats bij de openbare spelen. Daarenboven ontstond er in het jaar 403 vóór Chr. eene nieuwe ridderschap. Er was namelijk bij de belegering van Veji gebrek aan ruiters, en vele Romeinsche jongelingen, die den census der equites betaalden, boden zich aan, om als vrijwilligers met eigen paarden te dienen. Deze equites ontvingen soldij en genoten op verre na niet het aanzien der oude. Langzamerhand vormde de ridderschap, die aanvankelijk gekozen werd, een blijvend korps, tusschen den senaat en het volk geplaatst en den middenstand vertegenwoordigend. Als zoodanig werd zij in 123 vóór Chr. ten tijde van *Cajus Gracchus* door eene wet als tweede stand erkend. Door de sterke uitbreiding van het korps, de ongelijkslachtige bestanddeelen, waaruit het was samengesteld, en de gewoonte, om plaatsvervangers te nemen voor den werkelijken krijgsdienst, verdween het aanzien der ridders meer en meer, zoodat zij onder de Keizers als staatkundige macht zeer weinig beteekenden.

Equisetaceae of Equisetum, zie onder *Paardestaartachtigen* en *Paardestaart*.

Eranthemum *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Acanthaceën*. Het onderscheidt zich door een 5-spletigen kelk, eene schotel- of verlengd-trechtervormige bloemkroon met een 5-spletigen zoom en eene 4-zadige doosvrucht. Het omvat fraai-bloeiende heesters in Oost- en West-Indië. Van de soorten noemen wij *E. bicolor Schrank* van het eiland Luçon, een fraaien heester, $1^1/_2$ Ned. el hoog met sierlijke bloemkronen, wier lange buizen met platte, witte randlobben zijn voorzien, van welke de onderste breeder dan de andere en met eene groote donker roode vlek en met dergelijke stippen versierd is, — *E. nervosum R. Br.*, van de kust van Coromandel, dubbel zoo hoog als de voorgaande en schitterende, hemelsblauwe bloemen dragend, — en *E. strictum Colebr.*, desgelijks met sierlijke blauwe bloemen. Zij vereischen des winters eene warmte van 10—15° C. en des zomers eene milde besproeiing.

Eranthis *Salisb.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Ranunculaceën*. Het onderscheidt zich door een groen omwindsel, door een op eene bloemkroon gelijkenden, 5—8-bladigen, vroeg afvallenden, gelen kelk, kleine, honig afscheidende, tweelippige bloembladen, talrijke meeldraden en in éene rij geplaatste stampers. Tot de soorten behooren *E. hyemalis Salisb.*, een kruid, hetwelk in Nederland en in de schaduwrijke bergwouden van Zuid-Duitschland, Frankrijk en Italië in 't wild groeit en een wortel oplevert, die voorheen onder den naam van *Radix Hellebori hyemalis* (winternieswortel) in de geneeskunde werd gebruikt. *E. siberica Dec.*, in Siberië groeiende, onderscheidt zich van de voorgaande soort door 5 ovale keikbladen.

Erard (Sébastien), een beroemd pianofabrikant, werd geboren te Straatsburg den 5den April 1752. Tot aan zijn 16de jaar werkte hij bij zijn vader aan de draaibank, oefende zich tevens in de teekenkunst en begaf zich toen naar Parijs, waar hij in dienst trad bij een klaviermaker. Met een vindingrijken geest bezield, vervaardigde hij in 1780 een „clavecin mécanique", dat door zijne doelmatige inrichting groot opzien baarde. Hij wijdde zich voorts aan het vervaardigen van piano's, en wèl in de eerste plaats voor de Hertogin *de Villeroy*, die hem eene werkplaats aanwees in haar hôtel. Hij deed er dien tak van nijverheid bloeien, terwijl men te voren in Frankrijk piano's ontbood uit Engeland en Duitschland. Met zijn broeder *Baptiste* stichtte hij te Parijs eene groote fabriek, doch de drang der Omwenteling bracht hem weldra naar Londen, waar hij eene dergelijke fabriek deed verrijzen en piano's en harpen vervaardigde. Aan dit laatste instrument bezorgde hij reeds in 1796 aanmerkelijke verbeteringen, en hij zette hieraan de kroon op in 1811 door de uitvinding der pedaalharp à double mouvement. Ook verbeterde hij de vleugelinstrumenten aanmerkelijk, en deze werden in de eerste 20 jaar dezer eeuw door zijne fabrieken te Parijs en te Londen in grooten getale geleverd. Eindelijk veroorzaakte hij in 1823 door zijne volgens een geheel ander stelsel ingerichte stukken eene volslagene omwenteling op dat gebied, en de *vleugels van Erard* zijn na dien tijd en nog altijd wereldberoemd. In 1825 legde hij zich ook toe op het vervaardigen van orgels; onder anderen leverde hij één voor de kapél der Tuilerieën, waaraan hij onderscheidene vernuftige verbeteringen had aangebracht, — een orgel, dat bij de Juli-omwenteling gedeeltelijk vernield werd. Hij overleed op zijn kasteel La Muette bij Passy op den 5den Augustus 1831. — Zijn erfgenaam *Pierre Erard*, een broederszoon, geboren te Parijs omstreeks het jaar 1796, kwam vervolgens aan het hoofd der zaken en handhaafde den roem van zijn oom, doch overleed den 18den Augustus 1855, desgelijks op bovengenoemd kasteel, nadat hij eenige jaren in krankzinnigheid had doorgebracht. De fabrieken zijn echter voortdurend in bloei gebleven.

Eras (Wolfgang Hermann), een Duitsch volkshuishoudkundige, geboren den 14den April 1843 te Schönfeld bij Groszenhain, studeerde te Leipzig en te Jena in de wis- en natuurkunde en daarna te Berlijn in de rechten en staathuishoudkunde. In 1866 werd hij op aanbeveling van *Schulze-Delitzsch* hoofdredacteur van de „Rheinische Zeitung" te Wiesbaden, daarna secretaris-generaal van de „Rheinisch-Westfälischen Handels- und Gewerbeverein" en vervolgens secretaris van de Kamer van Koophandel te Bielefeld. In 1871 zag hij zich benoemd tot secretaris van de Kamer van Koophandel te Breslau en tot syndicus der beurscommissie. Hij is lid van het bestuur van het congrès van Duitsche staathuishoudkundigen en schreef: „Was steht in den Preuszischen Schulregulation? (1868)", — „Der Zwangsstaat und die Deutschen Socialisten (1868)", — „Vier Zeitfragen aus dem Gebiete der Volkswirthschaft und Gesetzgebung (1870)", — „Handelspolitische Aufgaben nach

den Krieg (1871)", — „Der Process Bebel-Liebknecht und die officielle Volkswirthschaft (1875)", — en „Aus der Praxis, volkswirthschaftliche Studien und Skizzen (1872)".

Erasistratus, een vermaard Grieksch geneesheer, leefde omstreeks het jaar 300 vóór Chr. Hij was geboortig van het eiland Ceos, een leerling van *Chrysippus* en *Theophractus*, verkeerde eenigen tijd aan het Hof van *Seleucus Nicator*, wiens zoon *Antiochus* hij van eene zielsziekte genas, vestigde zich vervolgens te Alexandrië, en begaf zich eindelijk naar Ionië, waar hij in hoogen ouderdom overleed. Men verhaalt, dat hij misdadigers levend geopend heeft, om zijne kennis van het menschelijk lichaam te volmaken, en hij werd de stichter van eene afzonderlijke geneeskundige school. Hij onderstelde in het lichaam twee strijdige beginselen, den levensgeest en het bloed, zocht de oorzaak der ziekten in overvloed van voedende stof, dien hij door een gestreng dieet poogde te bestrijden, en deed vooral met betrekking tot de hersenen en het zenuwstelsel belangrijke ontdekkingen. Van zijne talrijke geschriften kennen wij niets anders dan eenige titels en fragmenten.

Erasmus. Onder dezen naam vermelden wij:

Desiderius Erasmus, een beroemd Nederlandsch geleerde. Op zijn standbeeld te Rotterdam wordt de 28ste October 1467 opgegeven als de dag zijner geboorte. Zijne ouders — *Gerrit Elias* van Gouda en *Elizabeth*, de dochter van een geneesheer te Zevenbergen — waren niet in de gelegenheid geweest, om een wettig huwelijk aan te gaan, en toen zijn vader naar Rome was gevlucht, om aldaar in zijn onderhond te voorzien, aanschouwde hij te Rotterdam het levenslicht. De valsche tijding, dat *Elizabeth* overleden was, deed *Gerrit Elias* besluiten, om geestelijke te worden, en toen hij later in het Vaderland terugkeerde, bleef hij aan zijne gelofte getrouw. Niettemin bleef hij voor zijn zoon *Gerrit Gerritszoon*, die zijn naam naar de gewoonte der toenmalige geleerden later in dien van *Desiderius Erasmus* herschiep, met den meesten ijver zorgen. Reeds op zijn 5de jaar werd het kind te Gonda naar school gezonden, daarna als koorzanger te Utrecht geplaatst en in 1478 door zijne moeder naar de Fraterschool te Deventer gebracht. Hier werd het onderricht van voortreffelijke leermeesters aan geen onwaardige besteed, en toen *Rudolph Agricola* eens onderzoek deed naar de vorderingen der leerlingen, leî hij de hand op het hoofd van *Erasmus* met de woorden: „Vaar zoo voort, mijn zoon, dan zult gij eenmaal een groot man worden".

Met ijver legde *Erasmus* zich toe op de Grieksche en Latijnsche taal- en letterkunde, oefende zich in de redeneer-, natuur- en bovennatuurkunde en werd daarbij geholpen door zijn gelukkig geheugen. Op 13-jarigen ouderdom verloor hij zijne moeder en kort daarna ook zijn vader, waarna hebzuchtige voogden hem in een klooster wilden steken, om zich meester te maken van zijne kleine bezitting. In weerwil van zijn verzet, moest hij eerst 2 jaar doorbrengen in een geestelijk gesticht te 's Hertogenbosch, daarna in een klooster bij Delft en eindelijk in een ander bij Gonda. Hier deed hij op 19-jarigen ouderdom zijne gelofte.

Toen *Hendrik van Bergen*, bisschop van Kamerijk, zich naar Rome wilde begeven, om er zoo mogelijk den cardinaalshoed te halen, nam hij *Erasmus* mede als secretaris. Deze verliet daartoe in 1491 het klooster, waar hij reeds 5 jaar had doorgebracht. Hij had er zijne letterkundige oefeningen met ijver voortgezet, zooals blijkt uit eenige Latijnsche gedichten, aldaar vervaardigd en later te Parijs uitgegeven, en was er tevens bekend geworden met al de afschuwelijkheden van het kloosterleven, die hij later op eene geestige en tevens indrukwekkende wijze wist te schilderen.

De bisschop van Kamerijk zag zijne hoop en zijn reisplan verijdeld, en *Erasmus* vestigde zich te Parijs, vanwaar hij zijn beschermer van tijd tot tijd bezocht. Het is te vermoeden, dat deze niet voikomen tevreden was met hetgeen hij van Rome had ondervonden en dat zich iets van dien geest mededeelde aan den voormaligen secretaris. Voorts hield *Erasmus* in Frankrijk's hoofdstad zich bezig met eene verdere beoefening van het Grieksch en met het geven van onderwijs. Eén zijner leerlingen, de Graaf *van Montjoye*, nam hem mede naar Engeland, waar hij verbintenissen aanknoopte met de voornaamste geleerden; hij keerde vervolgens terug naar Parijs, deed een tocht naar Holland en begaf zich in 1506 naar Bologna, werd er doctor in de godgeleerdheid en ontving van Paus *Julius II* ontheffing van de kloostergeloften en vergunning om de monnikspij met het gewaad van een wereldlijk priester te verwisselen. Van Bologna ging hij naar Venetië, waar hij zijne „Adagia" uitgaf, en in 1509 op uitnoodiging van *Hendrik VII* naar Engeland. Te Londen maakte hij kennis met den kanselier *Thomas Morus* en schreef in diens woning zijne beroemde: „Stultitiae laus (Encomium moriae)", die de gebreken der geestelijkheid in het licht stelde en ontelbare malen herdrukt werd. Hij hield voorts te Cambridge voorlezingen over de Grieksche taal en keerde na een 5-jarig vertoef in Engeland naar zijn Vaderland terug, waar hij met onderscheiding bejegend werd. De Aartshertog — later Keizer *Karel V* —, ten wiens behoeve hij zijne: „Institutio principis Christiani" had opgesteld, drong er bij den Paus vruchteloos op aan, om *Erasmus* tot bisschop te benoemen, en koos hem vervolgens tot lid van zijn Raad met een jaargeld van 400 gulden en het verlof, om zich geheel en al aan de studie te wijden.

Nu was zijn roem gevestigd, en onderscheidene Vorsten zochten dien geleerde aan zich te verbinden. *Erasmus* echter stelde hoogen prijs op zijne vrijheid en vestigde zich te Basel in Zwitserland, om er toezicht te houden op de uitgave zijner werken bij *Frobenius*. Dáar verscheen in 1516 zijne verklaring en vertaling van het Nieuwe Testament, en het volgende jaar zijne „Omschrijving (Paraphrasis)" dier boeken. Hij was vervolgens gedrig op reis: nu eens vertoefde hij in Brabant, waar de Leuvensche hoogeschool hem de doctorale waardigheid opdroeg, dan weder in Engeland of in Frankrijk, doch hij keerde in 1521 naar Basel terug, om er veiligheid te zoeken tegen

den haat van vele monniken en godgeleerden. In 1523 begaf hij zich op reis naar Rome, om er zijn vriend Paus *Adriaan* te bezoeken, maar toen hij Constanz bereikt had, zag hij zich door zijne geschokte gezondheid genoodzaakt, om zich weder naar Basel te begeven. Aanbiedingen, om zich elders te vestigen, wees hij van de hand. Toen in 1529 de Hervorming aanbrak, kwam hij in groote ongelegenheid. De monniken, die hij bij voortduring hekelde, verklaarden, dat hij het ei gelegd had, hetwelk door *Luther* uitgebroed was. Hoewel nu *Erasmus* met laatstgenoemde den onzedelijken aflaat bestreed en hulde bracht aan de zuiverheid van *Luther's* bedoelingen, trad hij intusschen wegens verschil van inzichten als diens tegenstander op. Er volgde geene verzoening, en de groote geleerde ging verloren voor de Hervorming, die hij zelf had voorbereid. Toen deze zich ook te Basel uitbreidde, toog hij naar Freiburg. In 1535 vatte hij, op uitnooding van *Karel V* en van de Landvoogdes, het voornemen op om naar zijn Vaderland te vertrekken. Toen hij echter vooraf Basel bezocht, om er voor de uitgave zijner werken te zorgen, nam zijn ziekelijke toestand meer en meer toe. Reeds jaren was hij door den steen en de jicht geteisterd, en hij bezweek voor de macht dier kwalen op den 12den Juli 1536.

Erasmus was voorzeker één van de geleerdste mannen, die ooit geleefd hebben. Bekend met de gebreken, die in de R. K. Kerk heerschten, bestreed hij die met onvermoeiden ijver, en hij zocht tevens door woord en geschrift de leer der Kerk te hervormen. Toen echter de hervormers der Kerk, wier pogingen hij zelf had voorbereid, als de hervormers der hiérarchie optraden en zich eindelijk afscheurden van de Kerk, scheidde *Erasmus* zich van hen af, omdat hij eene vreedzame en geleidelijke hervorming van de Kerk in de Kerk verlangde. Hij wilde een herschepper der gevoelens en niet der vormen zijn, — hij wilde voorts de waarheid wel verdedigen, maar zich niet voor haar laten vervolgen en verbranden.

Zijne talrijke geschriften zijn kort na zijn dood gezamenlijk uitgegeven te Basel door *Beatus Rhenanus* in 1539. Zij beslaan 9 deelen in folio. Deze uitgave is zeer zeldzaam en werd in 1540 door eene tweede en in 1703 te Leiden door eene derde in 10 deelen gevolgd. Daarenboven bezorgde *Erasmus* uitgaven van de geschriften van onderscheidene Latijnsche en Grieksche schrijvers, zooals *Curtius*, *Suetonius*, *Cicero*, *Plinius*, *Aristóteles*, *Terentius*, *Demósthenes*, *Ptolemaeus*, *Aelius Spartianus* en *Dionysius Cato*. Ook was hij een beoefenaar der schilderkunst, doch van zijne stukken is geen enkel bewaard gebleven.

Het stoffelijk overschot van *Erasmus* werd, hoewel hij zonder de genademiddelen der R. K. Kerk gestorven was, met ongemeenen luister te Basel ter aarde besteld, en men plaatste er een gedenksteeken op zijn graf. Twee gedenkpenningen, te zijner eer geslagen, vindt men bij *van Mieris* afgebeeld. Te Rotterdam werd de nagedachtenis van den beroemden man gehuldigd door een gedenksteeken, — eerst van hout (1549), toen van steen (1557) en daarna van koper (1622). Dit laatste is eenige jaren geleden hersteld en met een nieuw ijzeren hek omringd. Engelsche, Fransche en Duitsche schrijvers hebben biographieën geleverd van dezen geleerde, doch de talrijke bronnen voor eene degelijke en uitvoerige levensgeschiedenis van onzen beroemden landgenoot wachten nog altijd op een Nederlandschen bewerker.

James Erasmus, een Nederlandsch letterkundige. Hij werd geboren te Utrecht in den aanvang der 17de eeuw, studeerde aldaar onder de leiding van *Antonius Aemilius*, was in 1634 rector te Tiel en zag zich in 1641 benoemd tot rector te Harderwijk en kort daarna tot hoogleeraar in de Grieksche taal en letterkunde aan de hooge school daar ter plaatse. Hij aanvaardde die betrekking met eene: „Oratio de dignitate artis dialectiae" en vertrok 4 jaar later als prorector naar Alkmaar, waar hij in 1658 overleed. Zijne nagelatene werken zijn uitgegeven onder den titel: „Opera posthuma: eruditi ac jucundi argumenti in usum scholarum (1663)". Zij zijn later herdrukt. Hij heeft ook een: „Fasciculus poematum" uitgegeven.

Erato, eene der 9 Muzen, bepaaldelijk die van het minnelied, — volgens anderen de Muze van de dichtkunst in het algemeen, wordt voorgesteld met eene cither in den linkerarm en een plectrum, om op de snaren te slaan, in de rechterhand. — Zie ook onder *Asteroïden*.

Eratósthenes, een geleerde uit de dagen der *Ptolemaeussen* en wegens zijne uitgebreide kennis „de Philoloog" genaamd, werd geboren in 276 vóór Chr. te Cyrène in Afrika. *Ptolemaeus Evergetes* riep hem naar Alexandrië en belastte hem met het opzicht op de groote bibliotheek. In hoogen onderdom werd hij blind en in 194 vóór Chr. bracht hij zich uit ergernis daarover door onthouding van spijs om het leven. Hij heeft te Alexandrië de schninsheid der ecliptica bepaald op 23° 57′ 15″ en eene sterrenlijst vervaardigd van 675 vaste sterren, die echter niet tot ons gekomen is. Den grootsten roem verwierf hij door het meten van den omvang der Aarde, en op het gebied der wiskunde maakte hij zich verdienstelijk door zijne werken over de verdubbeling der wortels en over de primgetallen. Van het meerendeel zijner geschriften zijn enkel fragmenten overgebleven.

Erb (Wilhelm Heinrich), een verdienstelijk geneeskundige, die zich vooral bijverd heeft, de ongesteldheden der zenuwen te onderzoeken, werd geboren in de Beiersche Pfalz den 30sten November 1840, studeerde te Heidelberg, Erlangen en München en werd assistent bij de kliniek te Heidelberg. In 1865 werd hij er privaatdocent, in 1869 buitengewoon hoogleeraar, in 1880 gewoon hoogleeraar te Leipzig en begaf zich in 1883 in die betrekking wederom naar Heidelberg. Hij schreef o. a.: „Handbnch der Krankheiten der peripheren cerebrospinalen Nerven (1874; 2de druk, 1876)", — „Handbnch der Krankheiten des Rückenmarks nnd des verlängerten Marks (1876–1878; 2de druk, 1878)", — en „Handbnch der Elektrotherapie (1882)".

Erbach is de naam van een arrondissement in de provincie Starkenburg, behoorende tot het groothertogdom Hessen. Het telt op $6^1/_2$ □ geogr. mijl ruim 23000 inwoners. — Bij de evenzoo genoemde *hoofdstad* verheft zich

het kasteel Erbach, het stamslot van het thans nog bloeiend grafelijk geslacht *Erbach*, dat zich afkomstig rekent van *Eginhard* en *Emma* (de dochter van *Karel de Groote*). In genoemd slot vindt men eene prachtige ridderzaal en een hoogst merkwaardig museum met vele ondheden.

Erbach (Het grafelijk geslacht van) stamt af, gelijk wij in het voorgaand artikel mededeelden, van *Emma*, de dochter, en *Eginhard*, den geheimschrijver van *Karel de Groote*. Het verkreeg in 1532 de rijksgrafelijke waardigheid en is sedert 1717 gesplitst in 3 lijnen, namelijk *Erbach-Fürstenau*, *Erbach-Erbach* en *Erbach-Schönberg*. Aan het hoofd der eerste bevindt zich de Oostenrijksche majoor, Graaf *Alfred von Erbach*, geboren den 6den October 1813, — aan dat der tweede Graaf *Eberhard von Erbach*, rijkraad van Beieren, geboren den 27sten November 1818, — en aan dat der derde graaf *Gustav von Erbach*, geboren den 17den Augustus 1840. Het graafschap, dat onder de 3 lijnen verdeeld is en in 1806 zijne zelfstandigheid verloor, telde op $9^1/_2$ □ geogr. mijl 33000 zielen.

Erben. Onder dezen naam vermelden wij: *Karel Jaromir Erben*, een verdienstelijk Boheemsch dichter en schrijver, geboren den 7den November 1811 te Miletina in Bohemen. Hij studeerde te Praag in de rechten en wijsbegeerte en zag in 1837 zijn blijspel: „Sládci (De bronwers)" met bijval begroet. Schoon bij de rechtbank geplaatst, stond hij *Palacky* ter zijde bij het rangschikken van het archief der Vertegenwoordiging, onderzocht de archieven des lands en werd in 1846 assistent in het Boheemsch Museum. In 1848 was hij lid der commissie uit het volk, woonde de beraadslagingen bij der afgevaardigden te Agram, redigeerde tot 1849 de „Prager Conrant" en werd in 1850 tot secretaris en archivaris van het Boheemsch Mnseum en een jaar daarna tot stadsarchivaris van Praag benoemd. Hij schreef een Boheemsch-Duitsch woordenboek en bepaalde zich vervolgens bij de oud-Boheemsche geschiedenis, letterkunde en mythologie en verzamelde volksliederen en sprookjes. Van deze heeft hij onderscheidene bnndels in het licht gezonden. Ook leverde hij nitgaven van oud-Boheemsche geschiedwerken. Eindelijk vermelden wij van hem: „Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (1855)", — eene Boheemsche encyclopaedie, — „Die Primatoren der Altstadt Prag (1858)", — en „Geschichte der Prager Bürgerlichen Scharfschützen (1860)". Hij overleed den 21sten November 1870.

Joseph Erben, een Boheemsch beoefenaar der aardrijkskunde en statistiek, geboren te Adler-Kosteletz den 28sten April 1830. Hij stndeerde te Praag, wijdde zich vooral aan bovenvermelde wetenschappen, vestigde zich in 1862 als privaatdocent aan het polytechnisch institnnt te Praag en bleef bij de splitsing daarvan in 1869 bij de technische helft. Reeds in 1865 was hij benoemd tot custos der verzameling van kaarten in het Boheemsch Mnsenm en in 1870 aanvaardde hij de betrekking van directeur van het bnrean voor statistiek te Praag. In 1872 verscheen hij op het statistiek congrès te Petersbnrg. Hij heeft onderscheidene geschriften in het Boheemsch in het licht gezonden.

Erbium is eene in 1843 door *Mosander* ontdekte enkelvoudige stof, tot de metalen behoorende. Men vindt het in het gadoliniet, dat in hoofdzaak bestaat nit de silicaten van yttrium, erbium, beryllinm, ijzer, didymium enz. Het element heeft tot teeken *Er*. Op grond van de isomorphie tusschen erbinm, yttrium en didyminm neemt men tegenwoordig erbinm aan, evenals didyminm en yttrium, als een driewaardig metaal met het atoomgewicht 170,55, Het erbiumoxyde (Er_2O_3, vroeger ErO) vertoont zich als een rood poeder, hetwelk, met zuren in aanraking gebracht, zonten levert, die zich door een zoeten smaak en eene rozenroode klenr onderscheiden. Het erbiumoxyde heeft tot nn toe alleen voor de wetenschap eenige waarde.

Ercilla y Zuniga (Don Alonzo de), een Spaansch dichter, geboren te Madrid den 7den Augustus 1533, erfde, na den vroegtijdigen dood van zijn vader *Fortunio Garcia*, van zijne moeder, die aan het Hof van *Isabella*, de gemalin van Keizer *Karel V*, verkeerde, den naam van *Zuniga*, werd page bij den Infant *Philippus* en bezocht met dezen de Nederlanden, een gedeelte van Duitschland, Italië en Engeland. Voorts nam hij deel aan een veldtocht in Chili, en de moed, waarmede de Araucanen streden, vervulde hem met zoo groote geestdrift, dat hij besloot dien oorlog tot het onderwerp te kiezen van een heldendicht. Aanstonds maakte hij een begin en somtijds moest hij zich bij gebrek aan papier met stukjes leder behelpen. Het vermoeden, dat hij oproer had helpen stichten, bracht hem voor de rechtbank, en hij bevond zich reeds op het schavot, toen zijne onschuld aan den dag kwam. Diep gekrenkt keerde hij nu naar Spanje terug en volbracht eene reis door Frankrijk, Italië, Duitschland, Bohemen en Hongarije. Voorts trad hij in 1570 te Madrid in het huwelijk, werd tot ridder van Sant-Jago benoemd en kwam daarna in dienst als kamerheer bij Keizer *Rudolf II*. Toen hij in 1580 naar Spanje's hoofdstad terugkeerde, deed hij er vergeefsche pogingen, om zich een behoorlijk bestaan te verschaffen, zoodat hij er in 1595 in de grootste armoede overleed. Zijn historisch-episch gedicht: „La Araucana" behelst hoofdzakelijk eene getronwe schets der geboortenissen en onderscheidt zich zoowel door keurigheid van taal als door echt-epische frischheid, — vooral de eerste afdeeling, die in 1569 te Madrid verscheen. De tweede volgde in 1578 en de derde in 1590. Eene der beste nitgaven is die van 1821 (Madrid) in 2 deelen.

Erckmann-Chatrian is de naam, waaronder de Fransche romandichters *Emile Erckmann* en *Alexandre Chatrian* hnnne gezamenlijk geschreven romans in het licht zenden. Eerstgenoemde werd geboren te Pfalzburg den 20sten Mei 1822, vertrok naar Parijs om in de rechten te studeeren, maar hield er zich nagenoeg nitsluitend met de letteren bezig, zoodat hij eerst na verloop van 15 jaar zijn derde examen deed. — De tweede, geboren den 18den December 1826 in het gehucht Soldatenthal der gemeente Abreschwiller bij Pfalzburg, werd bij de vaderlijke glasindustrie

geplaatst, begaf zich voorts naar de Belgische glasfabrieken, doch keerde weldra in de ouderlijke woning terug, om zich onverdeeld aan de letterkunde te wijden. Hij vond eene betrekking aan het Collége te Pfalzburg en sloot daarna het verbond der vriendschap met *Erckmann*. Sedert dien tijd werkten zij gemeenschappelijk, doch hunne eerste voortbrengselen maakten weinig opgang. Voor het feuilleton van het in 1848 gestichte dagblad „Le Démocrate du Rhin" leverden zij: „Le sacrifice d'Abraham", — „Le Bourgemaitre en bouteille", — „L'oeil invisible", — „La tresse noire", enz. Wegens eenheid in opvatting en stijl dacht aanvankelijk niemand, dat zich onder dien dubbelen naam werkelijk twee schrijvers verscholen. Tevens werkten zij voor het tooneel. Een drama: „Le chasseur des ruines" werd onder voorbehoud van eenige veranderingen, waartoe de auteurs echter niet konden besluiten, door het Théâtre Ambigu-comique te Parijs aangenomen, en een ander, „L'Alsace en 1813" te Straatsburg opgevoerd, doch weldra door den prefect verboden. De beide schrijvers zochten van den beginne af fantastische romans te leveren in den trant van *Hoffmann* of hun tijd met levendige kleuren voor te stellen. Zij schreven vele novellen, die echter te zeer op Duitsche leest geschoeid waren om te Parijs bijval te vinden. Dit maakte hen zoo moedeloos, dat *Erckmann* weder naar de rechtsgeleerdheid begon om te zien, terwijl zijn vriend *Chatrian* eene betrekking bij de spoorwegen aannam. Hun eerste groote roman: „L'illustre docteur Matheus", in den trant van *Hoffmann* geschreven en in 1859 in het licht verschenen, maakte echter opgang, en van dien tijd af klom hun roem van dag tot dag. Tot hunne belangrijkste romans behooren: „Contes fantastiques (1860)", — „Contes de la montagne (1860)", — „Maître Daniel Rock (1861)", — „Contes des bords du Rhin (1862)", — „L'Invasion ou le fou Yéglof (1862)", — „Le joueur de clarinette", — „La taverne du jambon de Mayence", — „Les amoureux de Cathérine (1863)", — „Madame Thérèse ou les volontaires de 92 (1863)", — „L'ami Fritz (1864)", — „L'histoire d'un conscrit de 1813 (1864)", — „Waterloo, suite du conscrit de 1813 (1865)", — „Histoire d'un homme du peuple (1865)", — „La maison forestière (1866)", — „Le blocus, épisode de la fin de l'empire (1867)", — „La Guerre (1868)", — „Histoire d'un paysan (1869, 4 dln)", hun hoofdwerk, bevattende eene schildering der groote Omwenteling, verdeeld in de afdeelingen: „Les Etats généraux", — „La Patrie en danger", — „L'An I de la République", — en „Le citoyen Bonaparte", door *Lodeesen* in het Nederlandsch vertaald, — „Histoire d'un sous-maitre (1871)", — „Les papiers de madame Jeannette (1871)", — „Les orateurs de mon village (1871)", — „Le bon vieux temps (1871)", — „La sentinelle perdue (1871)", — „L'histoire d'un plébiscite (1872)", — „Les deux frères (1873)", — „Le brigadier Frédéric, histoire d'un Française, chassé par les Allemands (1874)", — „Maître Gaspard Fix (1876)", — en „Contes vosgiens (1877)". Hun tooneelspel „Le juif polonais" werd in 1862 met goed succès in het Théâtre-Cluny ten tooneele gebracht.

Erdan is de pseudoniem van den Franschen journalist *Alexandre André Jacob*. Hij werd geboren in 1826 te Angles (departement Vienne), bezocht het seminarium van St. Sulpice te Parijs en trad op als een heftig tegenstander van de clericalen. Zelfs heeft men hem beschouwd als den schrijver van den beruchten roman: „Le Maudit (1865)". Wegens zijn werk: „La France mystique ou tableau des excentricités religieuses de ce temps (1855; 3de druk, 1860)" werd hij tot gevangenisstraf veroordeeld, zoodat hij de wijk nam naar Zwitserland, waar hij te Chaux-de-Fonds het dagblad „Le National Suisse" uitgaf, dat evenwel slechts twee jaar bestond. Daarop vertrok hij naar Italië en woonde eerst te Florence en vervolgens te Rome, waar hij werkzaam was als correspondent van verschillende Fransche dagbladen, en overleed te Frascati den 24sten September 1878.

Erdélyi (Johan), een Hongaarsch schrijver, geboren in 1814 te Kapos in het comitaat Ung, studeerde te Sarospatak en trad te Pest in dienst als huisonderwijzer. Zijne gedichten en verdere geschriften bezorgden hem reeds in 1839 het lidmaatschap van de Académie. In 1841 volbracht hij met zijn kweekeling eene reis door het westen en zuiden van Europa, legde vervolgens een bundel gedichten ter perse (1844), leverde op last van het Kisfaludy-genootschap, waarvan hij secretaris was, eene verzameling van Hongaarsche volksliederen en sagen (1846—1848, 3 dln), redigeerde het tijdschrift van laatstgenoemd genootschap, gaf Hongaarsche volkssprookjes (1855) in het licht, werkte aan eene algemeene geschiedenis der letterkunde (1869) en aan eene geschiedenis der wijsbegeerte in Hongarije, werd hoogleeraar te Sarospatak en overleed aldaar den 23sten Januari 1868.

Erdl (Michaël Pius), een verdienstelijk anatoom en physioloog, geboren den 5den Mei 1815, studeerde te München en vergezelde in 1836 en 1837 *Schubert* op eene reis naar het Oosten, waar hij door eene nadere bepaling van de spiegelhoogte der Roode Zee zich verdienstelijk maakte. In 1840 vestigde hij zich te München als privaatdocent, werd er het volgende jaar buitengewoon, en in 1844 gewoon hoogleeraar en overleed den 25sten Februari 1848. In de „Denkschriften" der Académie te München schreef hij grondige opstellen over den inwendigen bouw van het haar en over dien der tanden bij de gewervelde dieren, en in *Müller's* „Archiv für Physiologie" leverde hij er „Ueber den Kreislauf der Infusorien" en „Ueber die Organisation der Fangarme der Polypen". Zijn belangrijkst geschrift is: „Die Entwickelung des Menschen und des Hühnchens im Eie (1845—1846)". Eindelijk vermelden wij nog van hem: „Tafeln zur vergleichenden Anatomie des Schädels (1841)", — eene nieuwe bewerking van *Oesterreicher's* „Anatomischer Atlas (1843—1845)" — en „Leitfaden zur Kenntniss des Baues des menschlichen Leibes (1843—1845)".

Erdmann. Onder dezen naam vermelden wij:

Johann Eduard Erdmann, een Duitsch wijsgeer. Hij werd geboren den 13den Juni 1805 te Wolmar in Lijfland en studeerde te Dorpat in de godgeleerdheid. Hij zette in 1826 die

studie voort te Berlijn, keerde in 1828 naar Lijfland terug en werd er in het volgende jaar in zijne geboorteplaats pastoor-diaconus en kort daarna opperprediker. In 1832 legde hij zijne betrekking neder, bezocht te Berlijn de lessen der voornaamste hoogleeraren en vestigde er zich in 1834 als privaatdocent bij de facniteit der wijsbegeerte. In 1836 werd hij benoemd tot buitengewoon hoogleeraar te Halle, in 1839 tot gewoon hoogleeraar en bleef er met ijver werkzaam. Van zijne geschriften noemen wij: „Versnch einer wissenschaftliche Darsteilung der Geschichte der neuern Philosophie (1834—1853, 3 dln)", — „Ueber Glauben und Wissen (1837)", — „Natur und Schöpfung (1840)", — „Leib und Seele (1837; 2de druk, 1848)", — „Grundrisz der Psychologie (1840; 5de druk, 1873)", — „Grundrisz der Logik und Metaphysik (1841; 4de druk, 1864)", — „Vorlesungen über den Staat (1851)", — „Vorlesungen über academischem Leben und Studium (1858)", — „Psychologische Briefen (1851; 6de druk, 1882)" — en „Ernste Spiele (1855)".

Otto Linné Erdmann, een verdienstelijk scheikundige. Hij werd geboren den 11den April 1804 te Dresden, studeerde er in de geneeskunde, vooral zich toeleggende op de botanie, en ging vervolgens naar Leipzig, waar hij zich bij de scheikunde bepaalde, de doctorale waardigheid verkreeg en zich in 1825 als privaatdocent vestigde. Toen in 1826 het nikkel ter vervaardiging van nienw-zilver in gebruik kwam, was hij als scheikundige in den Harz in zoodanige fabriek werkzaam, doch keerde, na eenigen tijd te hebben gereisd, naar Berlijn terug en ging toen naar Leipzig, waar hij de nitkomsten zijner onderzoekingen mededeeide in het geschrift: „Ueber das Nickel (1827)". Terstond daarna werd hij buitengewoon en in 1830 gewoon hoogleeraar aidaar en zag zich tevens belast met de stichting van een laboratorium, dat in 1842 voltooid en algemeen door deskundigen geroemd werd. Hij overleed aldaar den 9den October 1869. Hij heeft vele belangrijke verhandelingen in tijdschriften geleverd en schreef voorts een: „Lehrbnrch der Chemie (1828; 5de druk, 1851)" — en „Grundrisz der Waarenknnde (1833; 6de druk, 1868)". Merkwaardig is ook zijn boek: „Ueber das Studium der Chemie (1861)". Bekend is zijn door *Kolbe* en door *Kolbe* en *Meyer* voortgezet „Journal für practische Chemie".

Erdmannsdorfer (Bernhard) een verdienstelijk Duitsch geschiedschrijver, geboren te Altenburg, studeerde te Jena en Berlijn, vertoefde eenigen tijd te Venetië, om bouwstoffen te verzamelen uit de bibliotheek van San Marco, vestigde zich in 1858 als privaatdocent te Jena, vertrok nogmaals naar Italië en begaf zich vervolgens naar Berlijn en werd er leeraar aan de militaire académie. In 1869 zag hij zich aldaar benoemd tot buitengewoon hoogleeraar, in 1871 tot gewoon hoogleeraar te Greifswald, in 1873 te Breslau en een half jaar later te Heidelberg. Hij schreef: „ De Commercio quod inter Venetos et Germaniae civitates aevo medio intercesit (1858)", — „Herzog Karl Emanuel I von Savoyen und die dentsche Kaiserswahl von 1619 (1862)", — Graf Georg Friedrich von Waldeck; ein prensz. Staatsmann im 17 Jahrh. (1869)" — en „Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg (dl 1, 4, 6, 7, 8, 1864—1883)".

Erebus, een wezen der fabeleer, was volgens deze een zoon van den *Chaos* en de vader van den Nacht, den Aether en den Dag. — Bij *Homérus* in de Erebus eene donkere plaats tusschen de oppervlakte der Aarde en de Onderwereld (Hades).

Erechtheion, in het Latijn *Erechtheum*, was een zeer oud heiligdom van *Athene* (Minerva) in de stad Athene. Het verhief zich op de Acropolis. Men vertoonde er het ondste, uit den hemel neêrgedaaid beeld der godin, den heiligen olijfboom en de graven van de vroegste beheerschers des lands, en *Athene* werd er onder den naam van *Polias* gehuldigd. Ook *Zeus* (Jupiter) en *Poseidon* (Neptunus) hadden er altaren. Het heiligdom, één der fraaiste Attische bouwgewrochten, na den Peloponnesischen Oorlog volgens het oorspronkelijk bestek hersteld, ontleende zijn naam aan *Erechtheus* (zie aidaar).

Erechtheus en **Erichthonius**, oorspronkelijk namen van dezelfden persoon, zijn later die van 2 verschiilende personen geworden. Hij was een Attisch heid, wiens geschiedenis in verband staat met die van *Athene* (Minerva) en van de eerste vestiging van bewoners in Attica. Ook *Homérus* gewaagt van een *Erechtheus*, een zoon der Aarde, die door *Athene* werd opgevoed. Volgens *Apollodorus* is *Erichthonius* de zoon van *Hephaestus* (Vulcanus) en van *Atthis* (volgens anderen van *Athene*), die hem, om hem voor de goden verborgen te houden, in eene kist legde en deze aan *Pandrosus*, de dochter van *Cecrops*, gaf met het bevel om ze nimmer te openen. De zusters van *Pandrosus* konden echter hare nieuwsgierigheid niet bedwingen; zij openden de kist en vonden er het kind, omkronkeld door eene slang. Toen *Erichthonius* den manneiijken leeftijd bereikt had, verdreef hij *Amphictyon* en stichtte het feest der Panathenaeën. Als zijne zonen worden genoemd *Erechtheus* en *Butus*, van welken de eerste met het wereldlijk en de tweede met het priesterlijk gezag te Athene werd bekleed. Toen die van Eleusis hem den oorlog aandeden, verkondigde de godspraak aan *Erechtheus*, dat hij de overwinning zon behalen, indien hij één zijner 4 dochters opofferde. Hiertoe bestemde hij *Orithyia*, de jongste, waarna de andere 3, *Procris*, *Creüsa* en *Chthonia*, zich om het leven brachten. Daarna versloeg hij zijne vijanden; *Eumolpus* snenvelde in ,het gevecht, doch ook hij zelf werd op aandringen van *Poseidon* (Neptunus) door *Zeus* (Jupiter) gedood. — Volgens *Diodorus* is *Erechtheus* een Egyptenaar, die in een tijd van hongersnood koren uit Egypte naar Attica bracht, waarna de inwoners hem nit dankbaarheid tot Koning uitriepen.

Erethismus noemt men in de geneeskunde een sterk geprikkelden toestand der zenuwen. Erethismus van de zintuigen openbaart zich in iichtschnwheid, vonkenzien, oorsuizen, afkeer van den genr van sommige zelfstandigheden, enz.

Eretria, thans als bouwval den naam dragende van Palaeo-Castro en $2^1/_2$ geogr. mijl ten zuidoosten van Chaicis gelegen, was eene

der oudste en aanzienlijkste steden van het eiland Euboea. Vermoedelijk is zij door Atheners gesticht. Weldra bereikte zij door handel en scheepvaart een hoogen trap van bloei, doch werd in den Eersten Perzischen Oorlog door de troepen van *Darius* geheel en al verwoest (490 vóór Chr.), terwijl men de inwoners als slaven wegvoerde. Sommigen van dezen keerden als vluchtelingen terug en bouwden, nabij de puinhoopen der oude stad, *Nieuw-Eretria*, dat wederom begon te bloeien. Het verbond zich met *Philippus* van Macedonië tegen de Romeinen, doch werd door dezen veroverd en geplunderd (198 vóór Chr.). De dries man *Antonius* schonk de stad aan Athene, doch Keizer *Augustus* nam haar terug, waarna ook Nieuw-Eretria in verval kwam en eindelijk verdween.

Erfdeel is dat gedeelte der nalatenschap, hetgeen volgens de bepalingen van de wet — *bij versterf*, *ab intestato* —, of volgens testament, *ex testamento* — aan den erfgenaam komt, in tegenstelling met het legaat, dat aan den legataris te beurt valt. Het erfdeel bestaat in een op éene dier beide wijzen bepaald aangewezen gedeelte der nalatenschap, waarop de erfgenaam krachtens erfrecht aanspraak heeft; bij de scheiding der nalatenschap tusschen de erfgenamen zal worden uitgemaakt, welke bepaalde goederen in ieders erfdeel vallen, terwijl de daaropvolgende verdeeling en levering der goederen ze eindelijk in zijne macht brengt en tot zijn eigendom maakt (zie *Erfstelling*, *Legaat*). Eene meer specifiek juridische beteekenis, dan erfdeel in het algemeen, heeft het *wettelijk erfdeel*, de *portio legitima*, — waardoor wordt aangeduid, niet zooals men allicht zou meenen, het deel, dat de erfgenamen bij versterf (ab intestato) bekomen volgens de bepalingen der wet, maar een bepaald deel daarvan, dat onafhankelijk van den wil des erflaters aan sommige erfgenamen is verzekerd. Zij, aan wie een wettelijk erfdeel is toegekend, de *legitimarissen*, kunnen niet geheel onterfd worden, — in geen geval, behalve waar zij door de wet zelve zijn uitgesloten (zie *Erfgenaam*). Dat deel moet hun geheel en onverkort worden nagelaten; zoo min door schenkingen bij het leven van den erflater, als door zijne uiterste wilsbeschikkingen mag daarop inbreuk worden gemaakt. De erflater kan de legitimarissen zelfs niet in het genot en beheer daarvan of in hun recht van vrije beschikking beperken of daaromtrent eenige bepaling maken, omdat niet hij, maar de wet dat erfdeel geeft, die het buiten zijne beschikking houdt en den erfgenaam de geheele vrije uitkeering daarvan verzekert. Het wettelijk erfdeel is, volgens ons recht, slechts toegekend aan de bij de wet onmiddellijk geroepen erfgenamen in de rechte linie, voor zoover zij werkelijk als zoodanig optreden, dus niet aan hen, die verworpen of als onwaardig worden uitgesloten, noch aan hen, die door verwerping of uitsluiting van anderen tot de erfopvolging geraken. Zijn er geene legitimarissen, dan heeft de erflater vrije beschikking over zijne geheele erfenis; zijn ze er wel, dan alleen over dat deel, wat er na aftrek der legitime portiën overblijft. Bestaat er geschil over het al of niet verkort zijn der legitime portie, dan moet eerst het aantal legitimarissen worden vastgesteld, daarna elks legitime portie, en het dan overblijvend deel kan bij schenking of uiterste wilsbeschikking door den erflater toegekend worden zoowel aan legitimarissen als aan vreemden. Voor wettige kinderen is dat erfdeel, zoo er maar één is, de helft van hetgeen hij bij versterf zou hebben genoten; zoo er twee zijn, twee derde, zoo er meer zijn, drie vierde. Bij plaatsvervulling komen ook hier de kinderen van een vóór-overleden kind op. Voor natuurlijke kinderen is het de helft van hun erfdeel naar de wet; de verhouding is hier onafhankelijk van hun aantal en van het bestaan van wettige kinderen. In de opgaande linie is de verhouding ook altijd dezelfde en bedraagt het wettelijk erfdeel de helft van hetgeen den bloedverwant bij versterf zou toekomen. De zijlinie heeft geen wettelijk erfdeel. De grootheid van het wettelijk erfdeel wordt aldus berekend: men bepaalt het bedrag van alles, wat de erflater heeft nagelaten: voegt daarbij 't bedrag van alles, waarover bij schenking is beschikt; men trekt daarvan het bedrag der schulden af. Het overblijvende vormt den boedel, waarover naarmate van de betrekking, maar ook van het aantal der legitimarissen het wettelijk erfdeel wordt berekend (vergelijk *Inbreng*, *Schenking*). Natuurlijk wordt den legitimaris op zijne portie toegerekend, wat hij zelf vooruit van den erflater heeft genoten. De legitimaris wordt uit den boedel het eerst voldaan: is daaraan niet genoeg, dan worden eerst de makingen bij testament pondspondsgewijze en daarna, zoo noodig, de te veroren gedane schenkingen ingekort, te beginnen bij de laatste. De actie tot inkorting komt alleen den legitimarissen toe. De aanvaarding der erfenis met hare gevolgen, in 't bijzonder de aansprakelijkheid voor de schulden, vindt de legitimarissen op dezelfde wijze als de andere erfgenamen. De door schenking vervreemde goederen, waardoor 't wettelijk erfdeel is verkort geworden, kunnen soms zelfs van derde bezitters, aan wie de begiftigde ze heeft overgedragen, gereclameerd worden.

Deze bevoegdheid berust op het rechtsbeginsel, dat de begiftigde niet meer recht kon overdragen, dan hij zelf had. De instelling van het wettelijk erfdeel is voor de rechtszekerheid en het welzijn der maatschappij aan aanmerkelijke bedenkingen onderhevig. 't Ontstaan dankt zij aan de beschouwing, dat de familieleden in rechte linie, ook wat het vermogen betreft, als 't ware eene eenheid vormen. 't Romeinsch recht sprak met het oog daarop van *sui heres*, „erfgenaam als 't ware van zijn eigen goed". De nadeelige gevolgen zijn vooral deze, dat door de toelating der actie tot inkorting de zekerheid der eigendommen, en daardoor 't geheel maatschappelijk verkeer, schade lijdt, en verder, dat er geen voldoende reden is te geven, waarom aan kinderen een deel der ouderlijke nalatenschap moet verzekerd zijn, daar er veeleer grond bestaat, om aan te nemen, dat het én voor hen zelven én voor de maatschappij beter zou zijn, als de ouders de volkomen vrije beschikking over hunne goederen behielden.

Erfdienstbaarheid, of *servituut* bestaat

daarin, dat een erf met een bijzonderen last is bezwaard ten dienste van een ander erf, waarvan men daardoor meer en beter gebruik kan maken of genot kan hebben. Het éene erf is in zoover aan, of liever ten behoeve van het andere dienstbaar; in dien zin heeten ze, in betrekking tot elkander, het *dienstbare* en het *heerschende* erf. Aan den éenen kant is de erfdienstbaarheid een last, rustende op het éene erf, welks eigenaar dien last moet dragen; aan den anderen kant staat daartegenover een recht, verbonden aan het andere erf, een recht van erfdienstbaarheid, een zakelijk recht. Last en recht zijn verbonden aan de erven: zij bestaan voor de eigenaren daarvan alleen als zoodanig. Geen persoon kan op gelijke wijze dienstbaar gemaakt worden aan een erf, noch een gelijken last op een erf worden gelegd ten behoeve van een persoon. Iets anders is het, dat eene erfdienstbaarheid wel kan gevestigd worden gedurende het leven van een persoon en dat men eene gewone verbintenis kan aangaan ten aanzien van een bepaald erf; er wordt in 't laatste geval geene erfdienstbaarheid, geen zakelijk recht, geboren. De erfdienstbaarheid bestaat met een zeker doel voor een bepaald erf, het heerschende: zij rust eveneens op een bepaald erf, het dienende, en kan in geen geval van het erf worden afgescheiden, vervreemd of bezwaard: met of zonder vermelding gaat zij met het erf over. Last en recht zijn ondeelbaar: bij verdeeling der erven blijven zij voor en op alle deelen bestaan. Voor eene erfdienstbaarheid zijn dus twee, aan verschillende eigenaren toebehoorende erven noodig, zoo gelegen, dat de last, op het éene gelegd, voor het andere eenige waarde kan hebben. De last bestaat in de verplichting om iets te dulden, of iets niet te doen; nooit in de verplichting om iets te doen. Wel kan recht van erfdienstbaarheid van verschillenden aard en omvang zijn. Onze wet noemt enkele voorbeelden en omschrijft die, omdat zij de meest voorkomende zijn; zij belet niet, dat er andere van anderen inhoud worden gevestigd. Die van *uitzicht* en van *licht* geven recht, om vensters te hebben, tot het één of ander dienstig op eene plaats, waar ze volgens de wetsbepalingen anders niet zouden behoeven geduld te worden; die van In het geheel *niet* of *niet boven zekere hoogte* te bouwen; die van *waterloop-*, *drop-* en *gootrecht*, van *inbalking* en *inankering* (zie *balkrecht*), van *vaart* op een anders water, van *voetpad*, *rijpad* of *dreef*, van *weg* en van *waterleiding* duiden door hunne namen genoegzaam aan, wat haar inhoud en strekking is. Partijen kunnen bij *titel*, dat is, bij de overeenkomst van vestiging, dien omvang regelen en bepalen. De erfdienstbaarheden zijn in een dubbel opzicht van verschillenden aard: *voortdurend* of *niet voortdurend*; *zichtbaar* of *niet zichtbaar*. Het eerste onderscheid ligt hierin of men er, wanneer de omstandigheden dit medebrengen, al of niet van zelf genot van heeft of kan hebben, zonder dat tot de uitoefening eenige werkzaamheid noodig is; het tweede daarin, of haar bestaan al of niet aan eenig uitwendig *zichtbaar merk* kenbaar is; derhalve bestaan er vier soorten en hare wijze van verkrijging verschilt. Alle, van wat aard ook, kunnen worden verkregen bij een titel, die, omdat het een zakelijk recht geldt, moet overgeschreven worden in de openbare registers, daarvoor bestemd; die titel, eene overeenkomst, een testament of een vonnis, kan ze toekennen zulver, voorwaardelijk of voor een tijd; in elk geval worden zij pas door de overschrijving gevestigd; zichtbare en tevens voortdurende erfdienstbaarheden kunnen ook door verjaring worden verkregen, de andere soorten niet. Nog kunnen ze ontstaan — en wèl alle soorten — door den overgang van één der twee aan denzelfden eigenaar behoorende erven, die onderling zoodanig tot elkander stonden, dat het éene reeds feitelijk aan het andere dienstbaar was. Andere onderscheidingen van het Romeinsche, Ond-Hollandsche en Fransche recht, als die van *huijs-* en *veldtdienstbaarheden*, zijn voor ons tegenwoordig recht zonder practisch belang. De eigenaar of gebruiker van het heerschend erf kan genot hebben van zijn recht overeenkomstig de bestemming en aard, die nader bepaald worden door den titel, het bezit of de bestaande inrichting; — voor 't overige moet hij zich houden aan de bestaande plaatselijke verordeningen en gebruiken. Hij mag natuurlijk den bestaanden toestand niet veranderen ten nadeele van het dienstbaar erf, zooals in bijzonderheden nader is aangewezen voor het *balkrecht* onder dat artikel. Wel kan hij de werken maken, die tot het genot en het behoud van zijn recht noodzakelijk zijn. De gebruiker van het dienstbaar erf mag evenmin het genot van het heerschend erf verhinderen of bemoeielijken: voor 't overige is en blijft hij volkomen heer en meester over zijn eigendom. Wordt door verandering in den toestand der erven het genot der erfdienstbaarheid gedeeltelijk of geheel onmogelijk, dan vervalt zij ook voor zoo verre. Verder gaat het recht te niet door vereeniging der beide erven in éene hand, door verjaring, afstand, verloop van den vooraf bepaalden tijd en door onteigening ten algemeene nutte van het dienstbaar erf. De thans door ons behandelde dienstbaarheden zijn de eenige door ons recht erkende; de bepalingen daaromtrent zijn grootendeels uit het Romeinsche en Fransche recht overgenomen. Slavernij, lijfeigenschap en alle andere persoonlijke dienstbaarheden, van welken aard of onder welke benaming ook bekend, worden in ons Rijk niet geduld. Heerendiensten bestaan hier dus niet; — hand- en spandiensten kunnen, waar ze bestaan en geregeld zijn, nog gevorderd worden als eene belasting in natura. Andere op den grond klevende lasten of dienstbaarheden, ontstaan in oudere tijden onder lang veranderde omstandigheden en herkomstig uit het leenrecht, de lijfeigenschap, het marktrecht, of haren oorsprong hebbende in vroeger gemeenschappelijk, onverdeeld grondbezit, zijn gelukkig verdwenen, daar zij alle nadeelig werkten op den landbouw, omdat zij verbetering en goede bebouwing van den grond tegenhielden.

Erfelijke ziekten. De invloed der ouders op het lichaamsgestel der kinderen is zóo groot, dat deze laatsten veelal ook het voorkomen en de eigenschappen der ouders overnemen en daarbij de gesteldheid der inwendige deelen, waarin vaak de aanleg sluimert tot bepaalde ziekten. Men ziet dikwijls, dat een zoon op denzelfden ouderdom door dezelfde

ziekte wordt aangetast als vroeger zijn vader. De zieke wordt alzoo niet overgeërfd, maar de aanleg tot de ziekte, die zich onder gegevene omstandigheden ontwikkelt. Daar deze veelal in gewoonten, in kleeding, huisvesting, klimaat, bedrijf enz., gelegen zijn, zullen zij doorgaans bij de kinderen evenzoo werken als zij zulks deden bij de ouders. Tot de erfelijke ziekten behooren vooral klierziekten, tering, jicht, beroerte, vallende ziekte, hysterie, hypochondrie en krankzinnigheid. Men dient een erfelijken aanleg bij tijds te bestrijden, om de ontwikkeling daarvan zooveel mogelijk te verhinderen. Wie in één of ander opzicht een ziekelijken aanleg heeft, vermijde een huwelijk met personen, die denzelfden aanleg hebben, daar het verdubbelde kwaad een dreigend gevaar is voor de kinderen. Om die reden zijn huwelijken van bloedverwanten dikwijls af te keuren. De bestendige vermenging door huwelijken in dezelfde gemeente doet de bevolking ontaarden. Vreeselijk zijn daarvan de gevolgen op de kleine, na de afschaffing der slavernij verarmde West-Indische Eilanden, waar thans geene vreemdelingen verschijnen, zoodat onderlinge echtverbintenissen er sommige kwalen bestendigen en vermeerderen.

Erfenis is het geheele vermogen van een overledene, den *erflater*, —de vereeniging van alle zoowel persoonlijke als zakelijke hem toebehoorende reehten en zaken, voor zoo verre deze kraehtens erfrecht door erfopvolging op anderen, zijne *erfgenamen*, kunnen overgaan. Zij is een complex — eene vereeniging — van rechten, geen reehtspersoon: zij zelve oefent geene rechten uit; zij is geen subject, maar een object van rechten, die uitgeoefend worden door de opvolgers van den erflater: zijne erfgenamen of den Staat. Deze opvolgers komen op het oogenblik van den dood volkomen in de plaats van den erflater, zoo veel dit maar mogelijk is: zij vertegenwoordigen hem geheel.

Natuurlijk strekt deze vertegenwoordiging zich niet uit tot die rechten, in wier uitoefening hij niet vertegenwoordigd kan worden; tot de erfenis behooren niet de rechten, die iemand heeft als man, als vader, als burger en als ambtenaar. De Romeinsche beschouwing, volgens welke eene erfenis, die niet aanvaard was door de erven — de *hereditas jacens* —, een jnridische persoon was, die den erflater representeerde, is in ons recht niet overgenomen: eene *onbeheerde* nalatenschap, dat is zoodanige erfenis, die door de bekende erfgenamen is verworpen, wordt bij ons onder het beheer van een curator gesteld, die haar beheert, vereffent en aan de rechthebbenden — den erfgenamen of den Staat — overdraagt. De erfenis behoort van het oogenblik van den dood des erflaters aan de erfgenamen, 't zij deze dadelijk bekend zijn of niet; 't zij deze zich harer dadelijk aantrekken of zich daarvan voorloopig onthouden, wellicht met het doel, om te bedenken, of zij gebruik zullen maken van het recht van *beraad*, dan wel haar terstond verwerpen, of haar zuiver of wel onder het voorrecht van boedelbeschrijving zullen aanvaarden. In allen gevalle maakt de aanvaarding de erfgenamen niet tot erfgenamen; zij zijn het van zelf krachtens de wet of volgens testament; de aanvaarding — 't zij uitdrukkelijk gedaan of stilzwijgend uit de omstandigheden afgeleid — is slechts eene bevestiging van hunne qualiteit van erfgenamen. De erfgenamen treden van rechtswege in het bezit der erfenis en zijn derhalve gerechtigd om de daartoe behoorende goederen werkelijk in het bezit te nemen. Bij geschil over het erfgenaamschap, en dus over dat recht van bezit, kan de reehter sequestratie der goederen bevelen. De erfgenaam heeft daarom ook eene rechtsvordering tot verkrijging der erfenis, de *hereditatis petitio*, tot afgifte van al, wat zich in de erfenis heeft bevonden onder welken titel ook, en al was dus de erflater van eenige zaak ook geen eigenaar, met de vruchten en inkomsten en verdere vergoeding van kosten, schaden en interessen. Die vordering kan door elk der erfgenamen, ieder voor zich, voor zijn aandeel worden ingesteld tegen allen, die de nalatenschap of iets daarvan in hun bezit hebben, 't zij deze het onder zich houden onder den titel van erfgenaam of zonder eenigen titel, zonder daartoe uit eenigen hoofde gerechtigd te zijn, en zelfs tegen hen, die er zich ter kwader trouw van hebben ontdaan. Die vordering vervalt door het verloop van een termijn van dertig jaren na het openvallen der erfenis.

Erfgenaam is hij, die optreedt in de plaats van een overledene, op wien op het oogenblik van den dood zijne nalatenschap door erfopvolging overgaat. Om erfgenaam te kunnen zijn, moet men noodzakelijk op het oogenblik van des erflaters overlijden bestaan. Hij, die beweert erfgenaam te zijn, moet dus dat feit van overleven bewijzen; komen meerdere personen bij hetzelfde ongeval of op denzelfden dag om het leven, zonder dat men kan weten, wie het eerst is gestorven, dan kan er geen sprake zijn van erfgenaamschap onder die personen, zoolang het feit van overleving van den één aan den ander niet is aangetoond. — Men kan erfgenaam zijn krachtens de wet of kraehtens testament. Men is het in beide gevallen zonder dat men kennis behoeft te dragen van den dood des erflaters en zonder dat er eenige formaliteit tot verkrijging dier qualiteit noodig is. Maar men behoeft het niet te zijn; het staat een ieder voor zich vrij, de erfenis te verwerpen, dat is uitdrukkelijk, formeel te verklaren, dat men geen erfgenaam wil zijn; het gevolg daarvan is, dat men beschouwd wordt nooit erfgenaam geweest te zijn. Als erfgenamen bij *versterf*, *ab intestato*, noemt onze wet in de eerste plaats de bloedverwanten, en wel die tot in den twaalfden graad, zoowel wettige als onwettige, hoewel niet beiden gelijkelijk tot de erfenis gerechtigd zijn; zwagerschap geeft geen grond tot erfgenaamschap. Wanneer er geene bloedverwanten in den genoemden graad zijn, die erfgenamen knnnen of willen zijn, dan treedt de langst levende echtgenoot als erfgenaam op, die op het oogenblik van des erflaters overlijden met hem gehuwd was. Bij gebreke van al dezen treedt de Staat op, aan wien de goederen nu vervallen als *bona vacantia*. Niemand is in het algemeen tegenwoordig onbevoegd of onbekwaam om als erfgenaam op te treden, zooals vroeger b. v. de vreemdeling ook hier te lande was, maar men kan wel betrekkelijk onbevoegd zijn, onwaardig om de nalatenschap

van eenen bepaalden erflater te aanvaarden. Dat is hij, die veroordeeld is ter zake dat hij den erflater heeft omgebracht of getracht heeft om te brengen, wellicht om te eerder het genot der nalatenschap te hebben; hij, die den erflater door daden heeft belet een nitersten wil te maken of te herroepen, of die dat stuk heeft verduisterd, vernietigd of vervalscht, en hij, die bij rechterlijke uitspraak is verklaard, lasterlijk tegen den erflater eene beschuldiging te hebben ingebracht van een misdrijf, waartegen eene onteerende straf is bedreigd. Om nit een nitersten wil voordeel te trekken, moet men natuurlijk den erflater overleven en tevens niet onbekwaam zijn. Volstrekt onbekwaam is niemand — vroeger de vreemdelingen, geheel of gedeeltelijk, — dan de openbare instellingen, godsdienstige gestichten, kerken, armeninrichtingen en kerkelijke gemeenten, die tot de aanneming van het hnn besproken voordeel de machtiging des Konings — de bnrgerlijke gemeenten, welke die van den raad, onder goedkenring van de Gedepnteerde Staten noodig hebben. Onwaardig, en dus betrekkelijk onbekwaam ten opzichte van een bepaalden testateur zijn zij, die boven genoemd zijn als onwaardig om erfgenamen ab intestato te zijn.

Bovendien heeft de wetgever om bepaalde redenen de bevoegdheid, om voordeel nit een nitersten wil te trekken, voor sommige personen beperkt. Zoo kan een overspeler, man of vronw, en zijn medeplichtige geen voordeel genieten nit het testament van iemand, die aan 't overspel mede schnldig was. Zoo zijn ook zij betrekkelijk onbekwaam, wier bevoordeeling de wetgever niet heeft toegelaten, om te beletten, dat zij, misbruik makende van hnnne betrekking tot den erflater, op zijne beschikking invloed zonden nitoefenen.

Om die reden zijn onbekwaam, b. v., de voogd tegenover zijn pupil, zoolang de voogdijrekening niet is afgelegd en gesloten; de onderwijzers ten opzichte van met hen samenwonende minderjarigen; de geneesheeren en geestelijken ten opzichte van patiënten, door hen in de laatste ziekte bediend, althans wanneer het testament in dit tijdvak is gemaakt. De beschikkingen ten voordeele van onwaardigen zijn nietig, ook al zijn ze besproken aan zoogenaamde tusschenpersonen, dat zijn personen, door wier tusschenkomst de onwaardige middelijk of zijdelings zon verkrijgen, wat hem rechtstreeks niet mocht worden toegezegd. Zie *Erfopvolging*, *Testament*.

Erfmaking, zie *Erfstelling*.

Erfopvolging is de opvolging in de plaats van een overledene, waardoor de nalatenschap van dezen op zijne erfgenamen overgaat. Zij heeft plaats op het oogenblik van het overlijden van den erflater, waardoor hij ophondt te bestaan, zoodat zijne erfenis openvalt en toebehoort aan hen, die op dat oogenblik daartoe geroepen worden. Zij heeft alleen door den dood plaats; geen levende kan op gelijke wijze in al zijne bezittingen en rechtsbetrekkingen door anderen worden opgevolgd, alsof hij niet meer bestond. Bij eene verklaring van vermoedelijk overlijden treden ook de vermoedelijke erfgenamen slechts voorloopig in het bezit der goederen; de gevolgen, aan het vermoeden vastgeknoopt, honden op, zoodra de zekerheid omtrent het bestaan of niet bestaan van den vermoedelijk overleden verklaarde daaraan een einde maakt. De *natuurlijke* dood geeft aanleiding tot erfopvolging de *burgerlijke* (zie aldaar) niet meer. Zij komt dus slechts te pas bij natnrlijke, *physieke*, rechtspersonen; niet bij de zoogenaamde *rechtspersonen in engeren zin*, *personae morales*, *geïngeerde personen*, zooals stichtingen, gestichten, zedelijke lichamen, enz.; ook deze kunnen ophonden te bestaan, ontbonden worden of op eenigerlei wijze te niet gaan; van erfopvolging is ten hunnen opzichte geen sprake.

Bijna alle oude en alle nienwere wetgevingen erkennen, evenals de onze, tweeërlei erfopvolging; de wettelijke, ab intestato, *bij versterf*, en de *testamentaire*, nit kracht eener niterste wilsbeschikking. De eerste komt bij ons slechts te pas voor zooverre de erflater niet over zijne nalatenschap heeft beschikt; zij geldt als regel, wanneer en voorzoover geene afwijkende beschikkingen zijn gemaakt. De testamentaire erfopvolging berust op den uitgedrukten wil van den erflater; voor die *bij versterf* wordt veelal als grond opgegeven zijne onderstelde genegenheid.

De haar betreffende wetsbepalingen zonden dan dienen, om in den regel eene beschikking van den erflater overbodig te maken, behondens zijn recht om, wanneer die onderstelling niet met zijne werkelijke bedoeling overeenstemt, daarvan af te wijken en de erfopvolging naar zijn zin te regelen. De bepalingen onzer wet laten zich evenwel niet alle nit die ondersteide genegenheid verklaren; want b. v. een grootvader kan volgens die wet de éene helft eener naiatenschap bekomen, terwijl de andere aan een bloedverwant van den twaalfden graad in de andere linie te beurt valt; de echtgenoot treedt dan eerst op als erfgenaam, wanneer in geen der beide linïën een bloedverwant tot zelfs in dien graad aanwezig is. De bepalingen omtrent het wettelijk erfdeel rusten zeker niet op die ondersteide genegenheid, daar zij zelfs boven den uitgedrukten wil des erflaters gaan. Men zoeke den grond veeleer, bij ons althans, in de familiebetrekking in het algemeen, die over 't geheel als bron van rechten en plichten door onzen wetgever is erkend en gehandhaafd. Zie *Erfrecht*.

De beide soorten van erfopvolging werken gelijk; zij zijn beide wijzen van eigendomsverkrijging; door beide gaat de nalatenschap van rechtswege, zonder verdere formaliteit, op de erfgenamen over en treden deze in alle rechten en verplichtingen van den erflater, voor zoover die niet met zijn persoon eindigen, maar op hen knnnen overgaan (zie *Erfgenaam*). Tot de erfopvolging zijn bij ons geroepen de bloedverwanten tot in den twaalfden graad — zoowel wettige, als natnurlijke, maar niet in gelijke mate —; bij ontstentenis van dezen de overgebleven echtgenoot; ontbreekt ook deze, dan treedt de Staat als rechthebbende op de goederen op. Onze wet maakt ten aanzien der erfopvolging geen onderscheid van knnne of eerstgeboorte; evenmin onderscheidt zij, wat de nalatenschap betreft, naar den verschillenden aard of de herkomst der goederen, zooals ondere rechten, ook in ons Land, dat deden; zij vraagt niet, hoe de erflater de

goederen heeft verkregen, en of ze aan hem van vaders- of van moederszijde zijn toegekomen, maar geeft aan de erfgenamen, ieder naar zijne mate, gelijkelijk recht op al wat tot de nalatenschap behoort. Waar noch bloedverwanten in de nedergaande linie, noch ouders, noch broeders of zusters, of afstammelingen van dezen erven, daar wordt de erfenis in twee gelijke deelen gesplitst voor des erflaters familie aan vaders- en die aan moederszijde; beide liniën staan dan geheel op zich zelven, en de erfopvolging in de éene is van die in de andere geheel onafhankelijk. In beide erft de naaste bloedverwant de geheele helft; eene onderverdeeling der linie in takken heeft niet meer plaats. De nedergaande linie is dus eerst aan de beurt: daarna ouders, broeders en zusters, en na deze de verdere bloedverwanten, ieder in hunne linie. Men kan in de erfopvolging meêdoen uit eigen hoofde, opkomende voor zich zelf, of bij plaatsvervulling (zie aldaar), waardoor men treedt in de plaats, dat is den graad en de rechten, van een ander, die vóór-overleden is. Zij, die uit eigen hoofde opkomen, erven bij hoofden; zijn er erven, die bij plaatsvervulling optreden, dan kan er aanleiding bestaan tot de verdeeling bij staken. Eene staak kan weêr verscheidene takken hebben, voor welke weder eene verdeeling bij staken te pas komt. De personen, tot denzelfden tak behoorende, erven bij hoofden. In de eerste plaats erven de kinderen en verdere afstammelingen in de nedergaande linie, met uitsluiting van alle anderen, zonder onderscheid van kunne of eerstgeboorte, en al zijn ze ook uit verschillende huwelijken geboren; zij erven voor gelijke deelen, bij hoofden, zoo zij uit eigen hoofde opkomen, — bij staken, als zij allen of ten deele bij plaatsvervulling optreden. Bij gebreke van nakomelingen komen de ouders en broeders en zusters op; zoowel de halve als volle broeders en zusters; zijn deze beide soorten vertegenwoordigd, of allen halve, zoowel van vaders- als van moederszijde, dan wordt hetgeen aan de gezamenlijke broeders en zusters toekomt in twee gelijke deelen verdeeld; de halve aan vaderszijde deelen in de éene; de halve aan moederszijde in de andere helft; de volle in beide. Ontbreken al de tot dus ver opgenoemde gerechtigden, dan volgt de splitsing der erfenis voor de beide liniën en worden er dus als 't ware twee nalatenschappen geschapen, waarvan de naaste bloedverwant in elke linie de verderen in graad geheel uitsluit, behoudens 't geval van plaatsvervulling.

Ook natuurlijke kinderen — mits ze erkend zijn — kunnen door erfopvolging deel krijgen aan de nalatenschap van diengene der ouders, die ze erkend heeft; en omgekeerd kunnen de ouders soms optreden als erfgenamen hunner erkende natuurlijke kinderen; hun recht om te erven is echter, in het geval dat er ook wettige afstammelingen aanwezig zijn, zeer beperkt.

Erfpacht of erfpachtrecht — het Romeinsche emphytesis — is het recht om van eene aan een ander toebehoorende, onroerende zaak het volle genot te hebben, onder verplichting om daarvoor eene jaarlijksche pacht, *canon* geheeten, te betalen. Het is een zakelijk recht van den ruimsten omvang op eens anders goed, dat door de overeenkomst van partijen geregeld kan worden en bij gebreke van die regeling door onze wet is omschreven. De erfpacht, erfelijke pacht, wordt veelal gevestigd op nog niet geheel ontgonnen gronden, ten einde die ontginning, waartoe den eigenaar de lust, de gelegenheid of het kapitaal ontbreken, te bevorderen. De jaarlijksche pacht, ook zelve erfpacht genoemd, die 't zij in geld of in voortbrengselen of vruchten van allerlei aard kan bestaan, behoort tot het wezen van het recht en strekt tot erkentenis van het recht van den eigenaar. Het recht kan worden verkregen bij een titel — eene overeenkomst of een testament —, waarvan de overschrijving in de openbare registers het recht tot zakelijk recht maakt; ook verjaring kan den eigendom van erfpachtrecht doen verkrijgen. Het kan worden gevestigd voor een bepaalden, maar ook voor een onbepaalden tijd; zelfs is de vestiging van een onopzegbaar, eeuwigdurend erfpachtrecht niet verboden. Het is niet aan den persoon van den erfpachter verbonden; het gaat op zijne erfgenamen over; het kan met hypotheek bezwaard en door de schuldeischers geëxecuteerd worden: ook kan men het recht verhuren en den met erfpacht bezwaarden grond aan een ander stuk grond dienstbaar maken — altijd natuurlijk slechts voor den tijd, dat het erfpachtrecht duurt. De eigenaar kan zich tegen dit één en ander niet verzetten en heeft ook geene aanspraak om zelf tegen den beloofden prijs het recht te naasten. Geschenken bij overgang komen hier, zooals in 't beklemrecht, niet voor. Het erfpachtrecht grenst in uitgebreidheid aan het eigendomsrecht: het geeft het volle genot van het goed — alle aan den eigendom verknochte rechten. De pachter mag natuurlijk het goed niet in waarde verminderen — verslimmeren, zegt de wet —; hij mag het verbeteren door het te ontginnen, te bebouwen en te beplanten: dit doel wordt bij het scheppen van het recht juist beoogd door partijen. Over de aanspraken van den pachter op de gebouwen en beplantingen na het eindigen van zijn recht moet de vestigingstitel beslissen. De gewone reparatiën en alle belastingen komen ten laste van den pachter; den canon betaalt hij onafhankelijk van den uitslag der oogsten; remissie hiervan krijgt hij alleen dan, als hij vijf jaren achtereen geheel van het genot van zijn recht is verstoken geweest. De eigenaar van den grond kan de vervallenverklaring van het recht des pachters vorderen wegens aanmerkelijke schade, aan het goed toegebracht, of grof misbruik er van, — welke verklaring door den pachter voorkomen kan worden door tijdig herstel of zekerheidstelling voor het vervolg, — en verder, op grond van wanbetaling der pacht gedurende vijf achtereenvolgende jaren en vruchteloos gedane aanmaning.

Indien er geene bijzondere bepalingen omtrent het eindigen van het recht gemaakt zijn, dan kan de eigenaar van den grond het doen ophouden, doch niet vroeger dan na verloop van dertig jaren, mits hij ten minste één jaar te voren aan den pachter behoorlijk bij exploit opzegging doe.

Het erfpachtrecht, zooals het hier is omschreven, kan voor de uitoefening van het

landbouwbedrijf nuttige gevolgen hebben. Het verzekert den pachter een vast, langdurig, soms altijddurend bezit van den grond onder vaste, hem vooruit bekende voorwaarden; hij heeft alzoo een sterken, aanhoudenden prikkel om verbeteringen aan de gronden aan te brengen — ook zelfs aan diegene, welke pas in eene meer verwijderde toekomst vruchten afwerpen —, waardoor de productiviteit van den bodem wordt verhoogd, en die zijn arbeid en zijne kapitaalbesteding doen gedijen tot voordeel van hemzelf, van zijn grondeigenaar en van de geheele maatschappij.

Erfrecht. Het erfrecht, als samenstel der wetten, die de erfopvolging regelen, bepaalt in hoeverre en op welke wijze de rechtsbetrekkingen van een persoon na zijn dood op andere personen overgaan en door deze zijne opvolgers kunnen worden voortgezet. De erfenis is de massa van goederen en zaken, die door erfopvolging overgaat. Erfrecht, in subjectieven zin, als recht om op te volgen, beteekent in het algemeen de bevoegdheid om te treden in de rechtsbetrekkingen van den overledene. Het recht om daarin op te treden is óf erfrecht in engeren zin, *successio in universum*, waarmede de geheele of gedeeltelijke vertegenwoordiging van den persoon des erflaters gepaard gaat — eene overname in massa van zijne rechten en verplichtingen —, óf het is slechts een treden in één of meer bijzondere rechten, *successio in singulum*, b. v. als legataris, waaraan geene vertegenwoordiging van den erflater, als rechtspersoon, verbonden is. Het erfrecht is *direct.* als de erfenis onmiddellijk van den erflater op den erfgenaam overgaat, of *indirect*, wanneer, zooals met een *fideicommis* 't geval is, de erfenis geheel of ten deele wordt verkregen onder de voorwaarde van overgave aan anderen. De bepalingen omtrent het erfrecht, in den zin van bevoegdheid om als vertegenwoordiger van een overledene op te treden, zijn behandeld onder het artikel *erfopvolging*. Het bestaan van het erfrecht zelf en de wijze, waarop het in onze beschaafde Staten heden ten dage geregeld is, zijn in den laatsten tijd aan hevige bedenkingen onderworpen geworden. Men heeft het recht van bestaan er van bestreden op gronden van dergelijken aard als die, waarop het bestaan van den eigendom is afgekeurd; zelfs waar men de gronden, waardoor de eigendom wordt gerechtvaardigd, heeft aangenomen, verwerpt men ze als onvoldoende tot staving van het erfrecht, omdat noch behoefte, noch arbeid aanspraak kan geven op hetgeen geërfd wordt, terwijl men verder evenzeer uit het oogpunt van het heil der maatschappij het erfrecht bestrijdt, omdat het de zoo verderfelijke, groote ongelijkheid van vermogens bevordert en daarmede eene grootere klove doet ontstaan tusschen armen en rijken, die hoe langer hoe meer twee tegenover elkander staande klassen van menschen zullen vormen. Twee vragen zijn er dus te beantwoorden: heeft het erfrecht recht van bestaan? — is het nuttig voor de maatschappij? — Daarna kunnen we spreken over de regeling, zoo zijn bestaan als noodzakelijk en gerechtvaardigd wordt aangenomen. De mensch is een vrij, zelfstandig individu, dat zijn eigen beginselen, zijn eigen doel, zijne eigen rechten op aarde heeft; als zoodanig heeft hij betrekkingen en rechten, waarover alleen zijn wil naar zijn eigenbelang beschikt. Maar tevens is hij een deel van de voortdurende maatschappij en is hij lid van de gemeenschap, van den Staat en van zijne familie. Als zoodanig heeft hij ook eene bestemming en rechten, maar tevens plichten, die hem gewaarborgd en aangewezen worden door de wet, die het welzijn van allen behartigt.

Deze onderscheiding ligt ten grondslag aan de verdeeling van het recht in *privaat* en *publiek* recht, — eene verdeeling, die door de wetgeving van alle beschaafde volken is aangenomen en wier verwaarloozing leidt óf tot de eenzijdige opvatting, die alle willekeur van den enkelen mensch gedoogt, óf tot de niet minder noodlottige leer, die alle privaatrecht opheft en den enkelen mensch alleen beschonwt als bestanddeel van het geheel. Die verdeeling van het recht laat zich ook herkennen in de materie van het erfrecht. De inzichten betreffende het recht veranderen naar den trap van beschaving, tot welken de maatschappij is geklommen. Zoo ook die betreffende het erfrecht. De erfelijkheid van ambten en waardigheden is bij ons verdwenen; eene erfelijke onvrijheid en dienstbaarheid, als van slaven en lijfeigenen, een erfelijk kastenstelsel bestaat hier niet meer. Evenals de zniver staatsrechtelijke betrekkingen, gaan ook de met den persoon verbondene, zooals die van man en vader, met de persoonlijkheid te niet, sinds de rechtspersoonlijkheid der getrouwde vronw en der kinderen gehandhaafd wordt en deze niet meer geteld worden in de rij der zaken, waarop men zakelijke rechten kan uitoefenen. Zoodra de volken tot eenige beschaving gekomen zijn en den eigendom erkend en aangenomen hebben, verklaart de wetgeving zich er tegen, dat, zoodra een lid der maatschappij den laatsten adem heeft uitgeblazen, al zijne rechtsbetrekkingen als 't ware uit elkander spatten en zijne goederen en rechten ter prooi vallen aan den eersten den besten, die ze door geweld of list bemachtigt.

Znik een bedrijf zou in lijnrechten strijd zijn met het doel van den Staat, onder wiens bescherming de vermogens worden verkregen en verdeeld, en inbreuk maken op den vrede, de rust en orde, die de Staat tot welzijn der maatschappij moet onderhouden; veeleer moest men dan nog aannemen, dat het vermogen, onder beschutting der staatsmacht verworven, aan den Staat verviel. Ook daarvoor is evenwel geen rechtsgrond aan te voeren, omdat het onwaar is, dat de Staat eene soort van oppereigendom van alle zaken heeft (een *eminens jus*), of dat de Staat oorspronkelijk eigenaar van alles geweest is. De eerlijkheid en het vertrouwen in de maatschappij, waarop de Staat zelf gebonwd is, eischen, dat de volgens de voorwaarden der wet geschapen rechtsbetrekkingen van een overledene overgaan op een persoon, die hem in werkelijkheid vertegenwoordigt; anders is crediet onmogelijk, de spaarzaamheid verdwenen, zorgeloosheid en verkwisting daarvoor in de plaats getreden, met vernietiging van 't kapitaal en verlamming van alle nijverheid. Wie zal nu eer optreden, om den overledene te vertegenwoordigen, dan de leden zijner familie? Hij was niet een geheel op zich zelf staand enkeling; hij behoort tot de vereeni-

ging, familie geheeten, die, behalve in de banden des bloeds, gegrond is in de gemeenschap van belangen, die ook 't vermogen raken, wier leden hebben meêgeholpen, om het bij elkaâr te brengen en te houden, terwijl de overledene zelf, met het oog op hun lot, hunne toekomst, zijne arbeidskrachten heeft ingespannen en zich ontberingen opgelegd. Een onderlinge band vereenigt hen, waaraan door den Staat ten allen tijde wederzijdsche plichten en rechten zijn vastgeknoopt; daarop berust de Romeinsche opvatting van *sui heredes* (zie *erfgenaam*), de instelling van de legitieme portie en do geheele erfopvolging ab intestato. De eenheid der familie ligt in den aard der zaak en moet door den Staat geëerbiedigd worden; door haar boeten de kinderen voor de luiheid en spilzucht der voorvaderen en trekken zij voordeel nit hunne vlijt en spaarzaamheid; de ongelijkheid der vermogens wordt zoo een natuurlijk en noodzakelijk verschijnsel, niet een kunstmatig, alleen door het erfrecht, geschapen en gehandhaafd onrecht; door de opheffing hiervan zon het niet weggenomen worden, maar integendeel één der werkzaamste prikkels tot aanwending van kapitaal en arbeid verstompt zijn tot groote schade van 't algemeen. Met de aangevoerde gronden laat zich een als 't ware noodzakelijk erfrecht der erfgenamen ab intestato verdedigen; ook het testamentair erfrecht vindt gelijken steun in de vrije, zelfstandige persoonlijkheid van den erflater. Evenzeer als de privaateigendom noodzakelijk is voor een vrijen, zelfstandigen rechtspersoon met een eigen rechtskring, even noodzakelijk is ook de vererving van zijn goed krachtens testamentaire dispositie. Eigendom van een individu sluit in zich 't recht om over de zaak, 't voorwerp van 't recht, te beschikken door ruiling, — ook door schenking. Waarom die schenking dan ook niet toe te laten met de tijdsbepaling, dat zij in werking zal treden op het oogenblik van den dood en onder voorwaarde, dat zijn wil om te schenken vóór dien tijd niet veranderd is? De mensch heeft eene hoogere bestemming, dan alleen te zorgen voor de bevrediging zijner eigene stoffelijke behoeften; hij beoogt vaak een doel, dat door hem in zijn leven niet bereikt kan worden, maar waartoe hij de hulp van anderen ook na zijn dood noodig heeft.

Wie zal hem nn verhinderen, om daartoe zelf de personen en instellingen te kiezen, aan wie hij tot dat einde zijn vermogen vermaakt? Moet de Staat zoo'n handelwijze niet bevorderen, door de testamentaire beschikking als titel van eigendomsverkrijging te handhaven? Zou hij in het tegenovergestelde geval den rechtskring der vrije persoonlijkheid niet te zeer beperken en het denken en werken der individuën niet al te eenzijdig richten op de voldoening van eigen stoffelijke behoeften? Mag de erflater nu niet den persoon aanwijzen, dien hij tot volvoering van zijn werk 't geschikst oordeelt; zou hij niet het recht mogen hebben, om door instelling tot erfgenaam iemand zijne dankbaarheid te betoonen voor bewezen diensten, en van het genot zijner goederen uit te sluiten hen, die hem daartoe onwaardig voorkwamen? Op dien grond zijn de redenen van onwaardigheid, van uitsluiting der nalatenschap, te verklaren en te rechtvaardigen; geen ander kan optreden met een beter recht op de nalatenschap, dan hij, die uit volkomen vrije beweging door den erflater is aangewezen. De economisch-politische grond voor het erfrecht — zoowel voor dat ab intestato als voor het testamentaire — is dus de zorg van den Staat, om zijne leden aan te sporen om goede, werkzame huisvaders te wezen, en de bedoeling, om hen te steunen in het verwezenlijken van hunne plannen, die én voor hen zelven en hunne familiën èn voor den Staat nuttig werken. Daarom is de erfopvolging eene wijze van eigendomsverkrijging. Maar daarom is zij — evenmin als de andere wijzen van eigendomsverkrijging — geene absolute, geene grenzenlooze: de Staat stelt ook hier paal en perk in 't belang van allen. De verkrijging moet ook hier zooveel mogelijk rusten op eene door de economie gewaardeerde verdienste. Het doel moet voor oogen gehouden worden, namelijk: de aansporing der menschen, om eerlijk, vlijtig en spaarzaam te zijn. Een onbeperkt erfrecht zou dat doel missen en aanleiding geven tot oneerlijke kulperijen om erfenissen machtig te worden; tot onrechtmatige verrijking van sommigen ten koste van andere beter rechthebbenden; tot een meer ulteenloopende ongelijkheid van vermogens. De wil van een erflater kan niet gelden boven het heil van opvolgende geslachten; dergelijke handelwijze zon het individualismus — dat door de voorstellers van de afschaffing van 't erfrecht geheel over 't hoofd wordt gezien — al te veel op den voorgrond zetten. Die strijd tusschen den wil van den enkelen individu en 't belang van allen wordt beslist in de wetsbepalingen omtrent het erfrecht.

Daar bepaalt de wet, wie tot de nalatenschap gerechtigd zijn, zoo de erflater zelf hen niet heeft aangewezen,— wie waardig en onwaardig zijn om te erven; daar verbiedt zij contracten over dat erfrecht en de instelling van fideicommissen over de hand en schrijft zij voor de testamenten nauwkeurig in acht te nemen vormen voor. De heerschende rechtsbegrippen zijn natuurlijk ook op de ontwikkeling van het erfrecht van den grootsten invloed. Ons komt het vreemd voor, dat er volken zijn, zooals op Sumatra, waar de neven de wettelijke erfgenamen zijn met uitsluiting der kinderen; dat het Engelsche recht den oudsten zoon de familiegoederen laat erven; dat het Romeinsche recht de vrouw en de agnaten uitsluit; dat in de middeneenwen rijkdommen op rijkdommen konden worden gestapeld in de doode hand. Meer opgeklaarde economische begrippen en veranderingen in de rechtstoestanden kunnen en moeten leiden tot meer doelmatige bepalingen omtrent het erfrecht. Afschaffing van 't erfrecht zou in strijd zijn met de rechten der leden van de maatschappij en met haar welzijn; onbeperkte toelating van 't erfrecht zou werkelijk even groote nadeelen aanbrengen. De taak der wetgeving is dus, het recht van den enkelen mensch te regelen in overeenstemming met de belangen van het algemeen. Zij zorge te dien einde in de eerste plaats, dat de erflater dadelijk bij zijn dood behoorlijk zij vertegenwoordigd, zoodat er onmiddellijk zekerheid heersche in de rechtsbetrekkingen, die door zijn dood zijn

afgebroken. De legitimarissen, de erfgenamen ab intestato en de testamentaire behooren allen evenzeer erfgenamen te zijn met gelijke rechten en plichten; dnidelijk en nauwkeurig moet de wet de vereischten voor 't erfgenaamschap opgeven en de redenen van uitsluiting met zorg kiezen en omschrijven. De vormen voor een testament behooren eenvoudig, weinig in getal, maar doelmatig te zijn; erfcontracten, als strijdig met den wil van vrij man, behooren verboden te zijn; processen over erfenissen en kuiperijën om eene nalatenschap worden daardoor vermeden; de rechtszekerheid wordt er door bevorderd. Het recht om fideicommissen te scheppen en goederen in de doode hand te brengen worde zooveel mogelijk ingekort; het is onrechtvaardig, dat de wil van een enkele 't nageslacht tot in de verre toekomst kan binden en dat aan de maatschappij, door de goederen aan 't verkeer te onttrekken, een blijvend nadeel worde toegebracht. Het erfrecht der verwanten in de zijlinie worde ingekort; de gronden, voor 't erfrecht aangevoerd, zullen voor hen, die den erflater zoo van verre bestaan, dikwijls niet gevonden worden.

De echtgenoot behoort naast de kinderen eene plaats in te nemen in het recht om te erven; de practijk toont het aan, dat ook bij ons het volksbewustzijn opkomt tegen de onderstelling van onzen wetgever, die hem in 't erfrecht eene plaats aanwijst na de bloedverwanten tot in den twaalfden graad. Door het heffen van successierecht is de Staat in alle nalatenschappen, die niet van 't recht zijn vrijgesteld, medegerechtigde; dat is goed te keuren. Eene hoogere belasting, naarmate de erfgenaam den erflater in verderen graad van bloedverwantschap of in 't geheel niet bestaat, kan zeer wel verdedigd worden. Wanneer het erfrecht ab intestato van zijverwanten wordt ingekort, dan treedt gemeenschappelijk de Staat van zelf te spoediger en dus te meer op, om de nalatenschap aan zich te trekken; ook dit verdient geene afkeuring. Sommige leeraren in deze materie hebben voorgesteld, om in die gevallen liever de gemeente of de instellingen van liefdadigheid of openbaar nut als rechthebbenden te laten optreden; wij voor ons knunen ons met die meening niet vereenigen. De ongelijkheid in de vermogens zou er weinig door tegengegaan worden; ongelijkheid in den druk der belastingen zou er licht uit knnnen volgen; opeenhooping van goederen in de doode hand werd er door in de hand gewerkt; een ongerechtvaardigde overvloed in inrichtingen van liefdadigheid zou op den dunr meer armoede te voorschijn roepen, dan lenigen en verdrijven.

Erfstelling — In tegenstelling met een legaat — is eene uiterste wilsbeschikking, waarbij een erflater één of meer personen tot zijne erfgenamen maakt, door hnn zijne nalatenschap of een zeker *evenredig* deel daarvan, zooals de helft of een derde, toe te kennen. Niet alle bij testament bevoordeelden zijn dus erfgenamen; alleen zij, die het zijn door eene erfstelling; de overigen zijn legatarissen. Zij zijn erfgenamen krachtens testament; hnnne erfopvolging is bij ons volkomen dezelfde als die der erfgenamen ab intestato; zij staan met dezen in rechten en plichten geheel gelijk. Niet alzoo volgens het Fransche recht; dit noemde hen *légataires universels* in tegenstelling met de *légataires particuliers;* hunne betrekking tot de nalatenschap was in de practijk minder gunstig, dan die der *héritiers*, de erven volgens de wet. Volgens ons recht volgen zij op dezelfde wijze als de wettelijken den erflater in alle rechten en verplichtingen op en treden zij, evenzeer als de legitimarissen, van rechtswege in 't bezit van de goederen der nalatenschap; ook hnn staat bij belemmering daarvan de petitio hereditatis open. Vergelijk *Erfgenaam*. Bij geschil over het erfgenaamschap kan ook door en tegen hen sequestratie van den boedel gevraagd worden. Evenals men bij versterf de geheele nalatenschap of een zeker deel daarvan kan erven, kan men ook krachtens des erflaters uitersten wil hem voor het geheel of voor een zeker deel als erfgenaam opvolgen en is dan, geheel anders dan een legataris, voor dit deel gerechtigd tot de baten der nalatenschap, door boedelscheiding te verdeelen en belast met de schulden. En gelijk bij versterf meer personen *te zamen* tot een deel der nalatenschap gerechtigd kunnen zijn, zoo ook nit kracht van een testament. Men onderscheidt erfstellingen *uit* en *over de hand*.

De eerstgenoemde zijn de tot hiertoe behandelde; krachtens haar treedt men als zuiver, onbezwaard erfgenaam op en wordt van het erfdeel onbeperkt eigenaar. Zoodanige erfstelling bestaat ook als de erflater een derde tot de erfenis roept voor 't geval, dat de eerstgenoemde erfgenaam haar niet geniet. Erfstellingen *over de hand* of *fidei commissaire substitutiën* zijn verboden; zij zijn nietig, zegt onze wet, zelfs ten aanzien van den eerstbenoemden erfgenaam of legataris. Als zoodanig wordt gequalificeerd elke beschikking, waarbij de erfgenaam of legataris belast wordt de erfenis of het legaat te bewaren en aan een derde voor het geheel of voor een gedeelte uit te keeren. Uitzonderingen op deze bepalingen zijn toegelaten. Zie *Fidei-commis*. De erflater mag wel de kinderen of verdere afstammelingen van den erfgenaam, die 't eerst benoemd is, maar haar niet geniet, voor zoovelen die bij zijn overlijden zullen bestaan, bij ondererfstelling tot de erfenis roepen. Recht van plaatsvervnlling bestaat hier overigens niet; bij vóór-overlijden van den benoemden erfgenaam vóór den erflater is de erfstelling vervallen.

Erfurt, de hoofdstad van een evenzoo genoemd district der Pruisische provincie Saksen, aan de Gera en aan den voet van het Thüringerwald gelegen, was van ouds zeer sterk en is sedert 1814 eene vesting van den eersten rang. Aan hare westelijke zijde verheffen zich 2 sterkten, de Petersberg en de Cyriakaburg. Het zuidelijk gedeelte der door een wal omsiotene ruimte bestaat grootendeels nit tuinen. Tot de pleinen behooren er het Friedrich-Wilhelmsplein bij den Dom, met een gedenkteeken van den Kenrvorst *Friedrich Karl Joseph von Mainz*, en de Vischmarkt met de Rolandszuil. Tot de 30 aldaar aanwezige kerken behoort de Dom met een breeden trap vóór den hoofdingang, alsmede de kerk van den heiligen *Severus*, voorzien van 3 torens. Het koor van eerstgenoemden is in 1349—1359 in een edelen spitsbogenstijl

gebouwd,en men vindt er merkwaardige kunstgewrochten der oudheid, benevens eene klok, die 275 tolcentenaars weegt. Van de talrijke voormalige kloosters bestaat er alleen dat der Urselinen, thans een opvoedingsgesticht, — en het Augustijner klooster, waar *Luther* aanvankelijk zijn verblijf hield, is in 1820 in eene stichting voor arme, verwaarloosde kinderen herschapen. Van de universiteit, die er weleer bloeide, is niets anders over dan de Boyneburgsche bibliotheek met 60 000 deelen en 1 000 handschriften. Men heeft er thans een gymnasium, eene kweekschool voor onderwijzers, eenige middelbare scholen enz., voorts eenige genootschappen, twee weeshuizen, een hospitaal, 2 ziekenhuizen, eene inrichting voor ooglijders en een werkhuis. Het aantal inwoners bedraagt er ruim 52 000, terwijl er zich in haar lang verleden bloeitijd niet meer dan 40 000 bevonden. De stad is vermaard wegens haren tuinbouw en hare voortreffelijke bloemkweekerijen. Voorts vindt men er fabrieken van wollen, katoenen, linnen en zijden stoffen, van chemische praeparaten, van meubels enz., alsmede onderscheidene branderijen en brouwerijen. — Volgens de sage is Erfurt in den aanvang der 5de eeuw door zekeren *Erpo* gesticht en naar dezen Erpesford genaamd. *Bonifacius* vestigde er omstreeks het jaar 740 een bisdom, dat echter weldra verdween. *Karel de Groote* verhief haar in 805 tot eene koopstad, waarna zij spoedig toenam in bloei, en in de 12de eenw behoorde zij tot de Hansa. Hoewel zij geen vrije Rijksstad was, genoot zij eene nagenoeg volkomene staatkundige onafhankelijkheid. Zij sloot in 1413 een verbond met Saksen, en te vergeefs zocht Keur-Mainz zijne aanspraken op de stad te doen gelden, totdat het met behulp van executietroepen haar in 1664 veroverde. In 1802 verviel Erfurt echter aan Pruisen, en na den slag van Jena kwam de stad in de macht der Franschen. *Napoleon* hield er in 1808 eene samenkomst met den Keizer van Rusland en met de Koningen van Saksen, Beieren, Würtemberg en Westfalen. In het najaar van 1813 gaf zij zich over aan de Pruisen, die echter de sterkte op den Petersberg eerst in den aanvang van 1814 bemachtigden. Door het Weener Congrès werd de stad weder aan Pruisen toegewezen, in 1850 hield er het Duitsche Parlement zijne zittingen (zie onder *Duitschland*) en in 1876 hield Erfurt op eene vesting te wezen. — Het *district* Erfurt telt op 73 □ geogr. mijl ongeveer 433 000 inwoners (1880).

Erfzonde (peccatum originale of hereditarium) noemt de rechtzinnig-protestantsche geloofaleer de algeheele verdorvenheid van verstand en wil, die, door *Adams* val ontstaan en door de voortplanting overgebracht, volgens haar alle menschen zonder onderscheid aankleeft, — eene verdorvenheid, waardoor de mensch van natuur onbekwaam is om iets goeds te doen, ja, geneigd om God en zijn naaste te haten, weshalve Gods toorn hem met den dood des lichaams gestraft en wellicht voor de helsche verdoemenis bestemd heeft. Men vestigde deze verschrikkelijke leer op een aantal bijbelplaatsen — 1 Mozes I: 8, 21. Galaten III: 22, V: 17, Romeinen III: 23 enz., V, 12, VIII: 5 —, die echter voor den aandachtigen lezer en bekwamen uitlegger deze leer volstrekt niet bevatten. In de oudste Kerk was deze leer, welke met tal van Evangelische uitspraken strijdt, in het geheel niet bekend, — ja, de kerkvaders, zooals *Justinus Martyr*, *Clemens Alexandrinus* en *Irenaeus*, kenden den mensch het vermogen toe, om God te leeren kennen en het goede te volbrengen. Zij verwierpen bepaald de erfelijkheid van zonde en schuld en schreven den dood niet toe aan den val van *Adam*, maar aan den aard des lichaams. Daarentegen beweerde *Origenes*, dat de vatbaarheid voor de zonde reeds bij 's menschen geboorte aanwezig was, hoewel ook hij de oorzaak der zonde niet zocht in de voortplanting, maar in de kracht der verkeerde voorbeelden. De oorzaak lag alzoo volgens hem in het misbruik van den vrijen wil, waartoe de invloed van booze machten en het overwicht der zinnelijkheid op de rede den sterveling aanspoorden. De orthodoxe leeraren der Grieksche Kerk waren van gevoelen, dat *Adam* door zijne zonde den dood berokkend had aan zich zelven en aan zijne nakomelingen, maar ook zij vonden de oorzaak der zonde in 's menschen vrijen wil en verklaarden, dat hij het vermogen bezat, om aan de zonde weêrstand te bieden. Deze denkbeelden werden door *Johannes Chrysóstomus* uitvoeriger ontwikkeld. — Anders ging het met dit leerstuk in de Latijnsche Kerk. Hier handhaafde *Tertullianus* volgens zijne leer van het traducianismus — dat namelijk bij de voortplanting de ziel der ouders in het lichaam van het kind wordt overgebracht — het gevoelen, dat tegelijk met de sterfelijkheid ook de zondigheid van *Adam* op zijne nakomelingen was overgegaan; hij nam alzoo een erfsmet in bescherming, zonder dien echter als eene wezenlijke zonde te beschouwen en zonder den mensch alle kracht ten goede te ontzeggen. Dit gevoelen werd gedeeld door *Cyprianus*, *Hilarius*, *Ambrosius* en zelfs door *Augustinus* in zijne eerste geschriften.

Juist *Augustinus* echter was het, die in zijn strijd tegen *Pelagius*, *Coelestius* en anderen de leer der erfzonde in dien strengen vorm ontwikkelde, welken wij in den aanvang van dit artikel hebben voorgesteld. Door zijn grooten invloed, door den steun der Afrikaansche Kerk, der Bisschoppen te Rome en der wereldlijke macht bracht hij het zoover, dat zijne tegenstanders, bekend onder den naam van *Pelagianen* (zie aldaar), op de synode te Carthago (412, 416, 418) als ketters veroordeeld werden, al was deze uitspraak ook in strijd met die der synoden te Jerusalem en te Diósopolis (415). Tegenover de leer van 's menschen door *Adam's* val en later door overerving verkregene verdorvenheid handhaafde *Pelagius* de onbedorvenheid der menschelijke natuur en de volkomene vrijheid van zijn wil, ook na den val van *Adam*. Eene wijziging van het gevoelen der Pelagianen was dat der *Semi-Pelagianen*, op den voorgrond gesteld door *Johannes Cassianus*, *Gennadius*, *Vincentius*, *Faustus*, *Arnobius* en anderen, die den mensch, in weerwil van zijne van *Adam* overgeërfde zwakheid, althans eenige kracht ten goede toekenden, waardoor hij Gods genade niet verdienen, maar toch verkrijgen kon. Dit

gevoelen behield in de middeneeuwen de overhand en werd als dat van *Augustinus* beschouwd. — Met betrekking tot de wijze, waarop de overerving der erfzonde plaats had, hield men zich aan het traducianismus, terwijl anderen aan eene besmetting der ziel door een bedorven lichaam, nog anderen aan eene toerekening der zonde van den eersten mensch aan alle menschen dachten. *Anselmus van Canterbury* stelde de erfzonde voor als een gemis van de vereischte rechtvaardigheid en was van meening, dat dit gemis aan alle nakomelingen van *Adam* toegerekend werd, hoewel niet in die mate alsof zij zelven gezondigd hadden. *Duns Scotus* vereenigde zich met die zienswijze, terwijl *Bonaventura* en *Thomas Aquinas* de meeningen van *Augustinus* en *Anselmus* in overeenstemming zochten te brengen. *Anselmus* koesterde het geloof, dat hij door zijne theorie de zondelooze geboorte van *Jezus* zou kunnen verklaren, en reeds in de 12de eeuw begon men te beweren, dat ook *Maria* zonder zonde ontvangen was.

De Kerkhervormers der 16de eeuw plaatsten de leer der erfzonde volgens *Augustinus* op den voorgrond, om daarmede de R. Katholieke leer van de verdienstelijkheid der goede werken en van 's menschen zelfgenoegzaamheid te bestrijden, terwijl deze Kerk in de 5de zitting van het Concilie te Trente haar zegel drukte op het Semi-Pelagianismus. Op het voetspoor van *Calvinus* volgde ook de Hervormde Kerk den door *Luther* ingeslagen weg zonder zich om de meer vrijzinnige opvatting van *Zwingli* te bekrennen. Daarentegen werd het leerstuk der erfzonde door de *Arminianen* en *Socinianen* verworpen, alsmede door de Doopsgezinden, die tevens als verdedigers van den vrijen wil optraden. De Kwakers, hoewel het woord erfzonde afkeurend, waren niettemin van meening, dat in den mensch eene kiem van zonde gelegen is, waaruit deze laatste opwast, maar dat hij toch de vatbaarheid bezit, om opgewekt te worden tot een inwendig licht. Tevens hield de geheele Protestantsche Kerk alleen *Jezus* vrij van alle erfzonde en zonde, terwijl de R. Katholieke Kerk die eigenschap ook toekende aan *Maria*, 't geen door *Pius IX* tot een Kerkelijk leerstuk verheven is. De Grieksche Kerk meende echter, dat de erfzonde wel degelijk ook in *Maria* huisvestte, maar dat zij door God bewaard werd voor de zonde, terwijl die Kerk in sommige belijdenisschriften aan den mensch een vrijen wil toekende en in andere dien loochende.

De steile leer der erfzonde volgens *Augustinus* leidde in de dagen der Hervorming tot een levendigen strijd tusschen *Luther*, die de volkomene onmacht van 's menschen wil vasthield, en *Erasmus*, die slechts eene verzwakking van dien wil door de erfzonde aannam, maar van eene opheffing van den vrijen wil niets wilde weten. Later werd een hevige twist over de erfzonde gevoerd door *Flacius* met *Victorijn Strigel*, en toen *George Calixtus* in het midden der 17de eeuw eene meer gematigde opvatting van de leer der erfzonde voorstelde, werd hij door *Abraham Calovius* en anderen geweldig aangevallen. Eerst in de 17de eeuw kwam men tot andere inzichten. *Kant* achtte de zoogenaamde erfzonde enkel eene ingeschapene neiging tot het booze, — de Rationalisten beschouwden haar, evenals te voren *Pelagius*, als eene zwakheid en traagheid in het kennen en volbrengen van het goede, — *Schleiermacher* noemde haar het booze, dat, door het oorspronkelijk overwicht der zinnelijkheid op den geest ontstaan, zich in 's menschen daden openbaarde en in eene zondige maatschappij voedsel vond, — het booze, dat door de volmaaktheid van *Christus* in beginsel overwonnen was en door de toenemende volkomenheid zijner gemeente verwijderd werd. Volgens *Hegel* is datgene, wat men met den naam van erfzonde bestempeld heeft, niets anders dan de onvermijdelijke eindigheid en beperktheid van het individu, — een slagboom des geestes, dien de mensch moet opheffen. Daarom is volgens hem bewustheid van zonde de grondslag der verzoening. Op deze min of meer duistere leer hebben *Rothe*, *Zeller* enz. voortgebouwd. Zij oordeelen, dat de mensch in bijzonderheden het booze kan overwinnen, doch dat het booze in het algemeen noodzakelijk is voor zijne ontwikkeling, terwijl anderen meenen, dat men het denkbeeld van zonde niet verder mag uitstrekken dan persoonlijke toerekenbaarheid en zedelijke verantwoordelijkheid gaan, zoodat men wel van booze neigingen, maar in geen geval van erfschuld of erfzonde mag spreken. Intusschen is het veelal zeer moeielijk te bepalen, waar de zelfbewustheid en toerekenbaarheid een aanvang nemen. Zooveel is zeker, dat in onzen tijd de vrijzinnige richting in de Protestantsche Kerk van geene erfzonde wil weten, omdat zij niet door *Christus* is verkondigd en vooral omdat zij evenzeer in strijd is met Gods rechtvaardigheid als met 's menschen zedelijke verantwoordelijkheid, — terwijl de orthodoxe richting de leer der erfzonde volgens *Augustinus* blijft handhaven.

Ergeri of **Argyro Castro**, eene stad in Turksch Albanië en wel in het ejalaet Janina niet ver van de Dryno, eene zijrivier der Vojoetza, vertoont zich uit de verte op eene schilderachtige wijze, als gebonwd op drie vooruitspringende gedeelten van den Sopotberg, welke door diepe kloven gescheiden zijn. De huizen zijn er van torens met schietgaten voorzien en men vindt er de bouwvallen eener citadél in Venetiaanschen stijl met ruime kazematten. In de stad zijn onderscheidene snuiffabrieken en zij telt omstreeks 6000 inwoners.

Ergotine en **Ergotismus**, zie *Moederkoorn*.

Erhardt (Heinrich August), een verdienstelijk Duitsch geschiedschrijver, geboren te Erfurt de 13den Februari 1793, studeerde aldaar en te Göttingen in de geneeskunde, vestigde zich als privaatdocent in zijne geboorteplaats, werd er in 1813 buitengewoon hoogleeraar, was er in 1814 geplaatst bij het militaire ziekenhuis, diende in 1815 als eerste arts bij het Pruisische leger en hield na zijn terugkeer te Erfurt tot aan de opheffing der universiteit aldaar (November 1816) academische voorlezingen. Daarna wijdde hij zich aan letter- en oudheidkundige studiën, werd er in 1821 belast met het in orde brengen van het stedelijk archief en in 1822 benoemd tot bibliothecaris van de boekerij der voormalige

universiteit. In 1824 werd hij archivaris te Magdeburg, in 1831 te Münster, bekleedde hier tevens de betrekking van directeur der Vereeniging voor Geschied- en Oudheidkunde in Westfalen en overleed den 22sten Mei 1851. Van zijne geschriften noemen wij: „De bibliothecis Erfordiae (1813—1814)". — „Ueberlieferungen zur vaterländischen Geschichte alter und neuer Zeit (1825—1828)", — „Geschichte des Aufblühens wissenschaftlicher Bildung, vornemlich in Deutschland, bis zum Anfange der Reformation (1827—1832, 3 dln)", — „Geschichte Münsters, nach den Quellen bearbeitet (1837)" — en „Regesta historiae Westphaliae (1847—1851, 2 dln)". Voorts leverde hij eene nieuwe uitgave van *Hecker's* „Lexicon medicum (1816—1827, 4 dln)" en van *Jahn's* „Answahl der wirksamsten Arzneien (4de druk, 1818, 2 dln)" en redigeerde met *Höfer* en *Medem* het „Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Alterthumskunde Westphalens (1838—1851)".

Erhartt (Lnise), eene beroemde tooneelkunstenares, geboren den 2den Februari 1844 en de dochter van een zijdefabrikant te Weenen, ontving reeds vroeg dramatisch onderwijs van mevrouw *Zeiner*, verbonden aan den Hofschonwburg aldaar en debuteerde in dien schonwburg op 15-jarigen leeftijd als *Kätchen von Heilbronn* en *Preciosa*. Het volgende jaar vertrok zij naar Dessan en sloot toen een driejarig engagement te Hannover. Voorts was zij twee jaar te Wiesbaden werkzaam en daarna te Berlijn, waar zij in de rollen van *Maria Stuart*, *Eboli*, de Prinses *de Montpensier* enz. eerlang de gunst verwierf van het publiek. Voorts behoorden *Gretchen*, *Klärchen* en *Desdemona* tot hare meest-toegejuichte rollen, — alsmede *Pompadour*, *Orsina*, *Lady Milford*, *Adelheid von Waldorf*, *Francisca von Hohenheim*, *Leonore d'Este* en *Iphigenia*. Haar prachtig voorkomen, haar tragisch gevoel en hare welluidende, omvangrijke stem bezorgden haar een schitterend succès. Sedert 1868 is zij gehuwd met den Graaf *von der Goltz*.

Erica is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Ericaceën*. Het onderscheidt zich door een 4-bladigen, blijvenden kelk, door eene 4-spletige klok- of kruikvormige bloemkroon, op eene schijf ingeplante meeldraden, 2-spletige helmknopjes, eene vliezige, 4—8-hokkige doosvrucht en door vele zaden in leder hokje. Het omvat een groot aantal soorten, die vooral aan de Kaap de Goede Hoop te huis behooren. De inlandsche zijn: de *dopheide* (E. Tetralix *L.*) met genaalde helmknopjes, aan den rand behaarde bladeren en tot schermen vereenigde bloemen, — de *gewone heide* (E. vulgaris *L.*, Callnna vulgaris *Salisb.*) met kamvormige helmknopjes, zeer korte, schnbvormige, tegen den stengel aangedrukte blaadjes en trosvormig vereenigde bloemen, — en de *aschgrauwe heide* (E. cinerea *L.*) met kamvormige helmknopjes, onbehaarde bladeren en langs de takken tot trossen vereenigde bloemen.

Vele buitenlandsche Ericasoorten, vooral van de Kaap, behooren tot de zeer gezochte sierplanten. Van deze noemen wij *E. cylindrica Andr.* met scharlakenroode bloemen, waarvan in bijgaande figuur een bloeiende tak is voorgesteld op een derde der natuurlijke grootte, — *E. aurea Andr.* met rolronde, goudgele bloemen, — *E. bicolor Andr.* met van onder donkerroode, van boven groenachtig-gele bloemen, — *E. bucciniflora Lodd.* met rolronde, lange, bleekroode bloemen met achterwaarts gebogene randslippen, — *E. coccinea L.* met gekroondknodsvormige, scharlakenroode bloemen, — *E. elata Andr.*, die zeer hoog wordt en roodachtig gele bloemen draagt, — *E. grandiflora L.* met groote, gekroond-knodsvormige, gele of goudgele bloemen, — en *E. speciosa Andr.* met lange, fraaie, donkerroode, aan den top groene bloemen met opstaanden zoom. Andere soorten hebben kegelvormige bloemkronen, zooals *E. cerinthoides L.* met purperroode bloemen, — en *E. elegans Andr.* met donkerroode, lange bloemen, die aan den top groen zijn. Sommige soorten hebben eene opgeblazene, langwerpige aan de keel samengesnoerde bloemkroon met uitgespreiden zoom, zooals *E. ampullacea Curt.* met fleschvormige, lichtroode bloemen met purperroode strepen, — *E. jasminiflora Andr.* met fleschvormige, fraai-roode bloemen, enz.

Erica cylindrica.

Tot die met eene kruikvormige, aan den voet bnikige of eirond-bolvormige en aan den mond samengesnoerde bloemkroon behooren *E. ardens Andr.* met vunrroode bloemen, — en *E. odora Andr.* met schler klokvormige, kleverige, witte, welriekende bloemen, — en van die soorten, welke eene klokvormige bloemkroon dragen, vermelden wij *E. florida Lodd.* met talrijke, knikkende, roode bloemen met diepe slenven, — en *E. incarnata Thb.* met bleekroode bloemen met krnikvormige aanhangsels.

De ultheemsche Ericasoorten vereischen een lnchtig vertrek, waar de kunstmatige warmte niet hooger is dan 6° C. Men moet haar, als het weder znlks veroorlooft, zooveel mogelijk frische lncht bezorgen. Met den aanvang van Mei plaatst men ze in de opene lncht op eene plek, die zoowel beveiligd is tegen de middagzon als tegen konde winden. Bij sterke of aanhoudende regens dient men ze door een zeil te dekken. Tegen het einde van October worden zij weder onder dak gebracht. De meeste soorten knnnen beter eenige koude verdragen dan eene overmatige kachelwarmte. Alleen

des voorjaars, wanneer zij beginnen uit te spruiten, is de vorst hoogst nadeelig. Zij tieren het weligst in een mengsel van zeer zandigen heidegrond met wat veengrond en zand. Dierlijke stof kunnen zij niet verdragen. Het verplanten in grootere potten dient bij voorkeur in April of Mei te geschieden. Voorts vereischen zij voortdurend eene matige vochtigheid. De vermenigvuldiging geschiedt door zaad en door stekken.

Ericaceën of *Heidegewassen* is de naam eener plantenfamilie, die een groot aantal fraaie en sierlijke gewassen omvat. De kenmerken dier familie zijn de volgende: de kelk is 4- of 6-spletig of -deelig, en afvallend of overblijvend, — de bloemkroon regelmatig of onregelmatig, 4- of 6-tandig, -slippig of -bladig. Er zijn even veel of dubbel zooveel meeldraden als bloemkroonslippen en zij zijn op eene schijf onder den stamper of aan den voet der bloemkroon vastgehecht. De helmknoppen bezitten 2 hokjes, die met poriën of met spleten openspringen, en onderscheiden zich veelal door spoor- of kamvormige aanhangsels en 2 aan den top geplaatste buisvormige verlengsels. Het vruchtbeginsel is in onderscheidene hokjes verdeeld, aan den voet door eene schijf met honigbakjes omringd en draagt een stijl met een knop-, beker- of schildvormigen stempel. De vrucht is eene doosvrucht, eene bes of eene steenvrucht. In het midden van het vleezig kiemwit ligt de kiem, wier worteltje zich naar de zijde van den navel uitstrekt. De bloeiwijze is zeer verschillend: namelijk aren, trossen, schermen, enz. Zij groeien hoofdzakelijk in het zuiden van Afrika, doch sommige soorten zijn over geheel Europa en een groot gedeelte van Amerika verspreid. In Azië komen zij niet zooveel voor, en in Australië schijnen zij geheel en al te ontbreken. In den regel zijn het heesters, zelden kruiden. Zij dragen altijdgroene, stijve, gaafrandige, kransvormig geplaatste of tegenovergestelde bladeren. De meeste Ericaceën zijn bitter van smaak en hebben een samentrekkend vermogen, — sommige zijn harsachtig, — nog andere narcotisch. Behalve de geslachten *Erica* en *Calluna*, behooren daartoe de geslachten *Vaccinium*, *Arbutus*, *Arctostáphylos*, *Andrómeda*, *Cassandra*, *Clethra*, enz.

Eric of *Erik*. Onder dezen naam vermelden wij in de eerste plaats eenige *Koningen van Denemarken*, te weten:

Eric II Barn (het kind), een zoon van *Eric I*, koning van Zuid-Jutland. Hij regeerde in 840 over Seeland, Schonen en Jutland, was eerst een vervolger der Christenen, werd later door *Ansgarius* bekeerd en overleed in 860.

Eric (*III*) *I Eygoth* (de Goede), vierden zoon van Koning *Svend Efridsen*. Hij werd in 1095 koning van geheel Denemarken en was een uitmuntend Vorst, die het binnenlandsch bestuur verbeterde en de zeeroverij beteugelde. Lund verhief hij tot een zelfstandig aartsbisdom voor de 3 Skandinavische Rijken en overleed op eene reis naar Jerusalem op het eiland Cyprus den 16den Juli 1103.

Eric (*IV*) *II Hatevoet* (Hazevoet) of *Emund* (de Bluffer), den jongsten zoon van den voorgaande. Hij was eerst koning van Schonen, beklom na den moord, aan zijn broeder *Harald* en diens zonen gepleegd (1134), den Deenschen troon, nam deel aan den opstand tegen *Magnus Sigurdson*, koning van Noorwegen, bestreed de roofzuchtige Wenden, bekeerde de bewoners van Rügen tot het Christendom en werd den 18den September 1137 gedood.

Eric (*V*) *III Lamm*, een zoon van *Hakon*, als voogd van den minderjarigen *Waldemar* den opvolger van den voorgaande. Hij moest de Kroon eerst gewapenderhand tegen *Olaf*, den zoon van *Harald*, verdedigen, totdat deze in den beslissenden slag bij Schonen sneuvelde. Nadat hij zijn bewind had nedergelegd, ging hij in een klooster te Odense en overleed aldaar in 1141.

Eric (*VI*) *IV Plogpenning* (Ploegpenning), een zoon van *Waldemar*. Hij werd geboren in 1216, was in 1232 mederegent zijns vaders en volgde dezen op in 1241. Hij sloot vrede met Lübeck, oorloogde tegen de Esthen en legde dientengevolge aan zijne onderdanen den „ploegpenning" op, doch ondervond weinig voorspoed en werd in 1250 door zijn broeder *Abel* van den troon gestooten en onthoofd.

Eric (*VII*) *V Glipping* (de Knipoogende), een zoon van *Christoph I*. Hij werd geboren in 1248, kwam in 1259 aan het bewind, doch werd door *Eric*, den zoon van *Abel*, die zich met de Sleeswijk-Holsteiners verbonden had, op de Lohheide overwonnen en in den kerker geworpen, waar hij 3 jaar doorbracht. Later voerde hij voorspoedige oorlogen tegen Rusland en Zweden, doch was tegen Noorwegen minder gelukkig. Hij verbeterde door wijze wetten het binnenlandsch bestuur, doch werd in 1285 door 12 Deensche edelen, onder aanvoering van Graaf *Jacob van Holland*, om het leven gebracht.

Eric (*VIII*) *VI Mensede* (bij het woord eens mans), een zoon van den voorgaande. Hij aanvaardde de regeering in 1285 onder voogdijschap van Hertog *Waldemar* van Sleeswijk. Wegens het bevorderen van den opstand in Zweden geraakte hij diep in schulden. Denemarken heeft van hem het: „Recht van Seeland (in 6 boeken)" ontvangen. Hij overleed in 1319.

Eric (*IX*) *VII de Pommeraan*, een zoon van Hertog *Wratislaw von Pommeren*. Hij werd geboren in 1382 en reeds in 1388 door *Margaretha*, koningin van Denemarken, tot haren opvolger en in 1397, krachtens het tractaat van Kalmar, tot erfgenaam der Kronen van Denemarken, Zweden en Noorwegen benoemd. Hij aanvaardde in 1412 de regeering en was een traag en vreed Vorst, die zich belaadde met den haat en de verachting des volks. Door zijne weigering, om *Hendrik*, den zoon van *Elizabeth*, hertogin van Sleeswijk, met dit hertogdom te beleenen, berokkende hij aan Denemarken een nutteloozen oorlog, die 26 jaar duurde. Door den opstand der boeren van Dalecarlië onder *Engelbrecht Engelbrechtson* verloor hij in 1436 Zweden, en toen de inwoners van Denemarken en Noorwegen ook oproerig werden, nam hij in 1439, nadat hij Rügen aan Pommeren geschonken had, met alle kleinoodiën en oorkonden des Rijks de vlucht naar het eiland Gothland, vanwaar hij de Zweden door zeeroverij zocht te teisteren. Door dezen aangevallen nam hij de wijk naar Pommeren en overleed te Rügen-

walde in 1459. Hij schreef: „De origine gentis Danorum", dat in meer dan éene verzameling van geschiedbronnen is opgenomen.

Voorts *Koningen van Zweden*, namelijk:

Eric VI Segersäll (de Zegepralende), den laatsten Heidenschen koning aldaar. Hij regeerde ook over een gedeelte van Denemarken en overleed in 993.

Eric (IX) VIII Hia Helge (de Heilige), ook wel *Bonde* en naar zijn vader *Jedvardson* genaamd. Hij werd in 1155 tot koning van Zweden gekozen, bevorderde de invoering van het Christendom, vereenigde Noorwegen door minnelijke schikking weder met Zweden, veroverde het zuidelijk gedeelte van Finland, bracht de inwoners tot het Christendom en bevrijdde de Zweedsche wet van alle overblijfselen van het Heidendom. Deze wet is later naar hem genoemd. Hij werd den 18den Mei 1161 door den Deenschen Prins *Magnus* te Upsala overvallen en onthoofd, doch later heilig gesproken en tot beschermheilige van Zweden verheven.

Eric X Knutson, een zoon van *Knut* of *Knoet* en een kleinzoon van den voorgaande. Hij alleen ontkwam aan het bloedbad, door *Sverker II* in zijn geslacht aangericht, overwon en doodde dezen in 1208 bij Gistelreen, schonk aan het land eene betere rechtsbedeeling en overleed, na een zegenrijk bestuur, in 1219.

Eric XI Ericson hin Läspe (de Stotteraar). Deze beklom in 1222 den troon, werd eenige jaren later door *Knoet Johanson* verdreven, keerde met hulp der Denen terug, doodde *Knoet* in den slag bij Sparsetta en regeerde tot in 1250. Hij overleed kinderloos.

Eric XII, een zoon van *Magnus II*. Hij werd in 1351 tengevolge van een oproer de mederegent zijns vaders, doch overleed reeds in 1360. — Van *Eric XIII de Pommeraan*, hebben wij onder de Koningen van Denemarken reeds melding gemaakt.

Eric XIV, een zoon van *Gustaaf Wasa*, dien hij in 1560 opvolgde. Hij werd geboren den 15den December 1533, hield aanvankelijk met krachtige hand de teugels van het rijksbestuur, bevorderde kunsten en wetenschappen, handel en zeevaart, breidde de Zweedsche zeemacht uit en verbeterde de rechtspleging. Eene telkens terugkeerende krankzinnigheid bracht hem echter tot velerlei gruwelen. Door de beperkingen, waaronder hij aan zijn broeder het bezit der hertogdommen vergunde, wekte hij diens misnoegen, en door den rampspoedigen Zevenjarigen Oorlog tegen Denemarken den haat des volks en eindelijk door zijn huwelijk met *Catharina Mans*, een boerenmeisje uit Madelgad, de ontevredenheid van den adel. Zelf doorstak hij met een dolk den Graaf *Niel Sture*, die wegens vermoeden van verraad in den kerker was geworpen, en hij deed diens bloedverwanten op het schavot sterven. Schoon hij later die doodvonnissen door zijn kanselier *Jöran Persson* deed bekrachtigen, vond hij nergens rust. Om den verbitterden adel te verzoenen, ontsloeg hij den kanselier en schonk hij aan zijn broeder *Johan* de vrijheid. Weldra echter genoot *Persson* weder de vroegere gunst, en in plaats van gehoor te geven aan den wensch zijner broeders, die tegen de Denen vochten, om namelijk den kanselier te verwijderen, plaatste *Eric* zich aan het hoofd van zijn leger, om tegen hen op te trekken. Na eenige rampspoedige gevechten zag hij in 1578 zijne hoofdstad in handen zijner tegenstanders, zoodat hij afstand moest doen van de regeering. Daarna beklom *Johan* den troon. Deze hield *Eric* gevangen en deed hem den 26sten Februari 1577 door vergif ombrengen. Door de zorg van *Gustaaf III* verrees boven zijn graf in den Dom te Westerås een prachtig gedenkteeken.

Erichthonius, een zoon van *Dardanus* en van *Batea*, was koning van Troas en vermaard wegens het groote aantal zijner paarden. Volgens de sage wierpen eenige van zijne 3000 merriën 120 veulens, die *Boreas* tot vader hadden. Deze veulens zweefden met zoo lichten tred over de weide, dat het gras niet eens geknakt werd, en zij konden ook over de zee loopen. — Zie voorts onder *Erechtheus*.

Ericsson. Onder dezen naam vermelden wij:

John Ericsson, een beroemd ingenieur en uitvinder der *calorische machine* (zie aldaar). Hij werd geboren in 1803 te Langbanshyttan in het kerspel Gasborn van het Zweedsche landschap Wermland en was de zoon van een mijneigenaar, die in 1811 als opziener bij de werken van het Götakanaal werd geplaatst. *John Ericsson* trad vroeg in den krijgsdienst en zag zich reeds in 1822 tot luitenant bevorderd. In 1826 begaf hij zich naar Engeland om er zijne calorische machine ten toon te stellen, doch zonder ander gevolg dan dat zijn fortuin allengs wegsmolt. Hij liet zich echter niet ontmoedigen, maar wijdde zich aan den machinenbouw, nadat hij zijn ontslag had genomen uit den Zweedschen dienst. Zich in Engeland vestigend, vervaardigde hij er in 1829 eene locomotief naar het calorisch beginsel, welke echter niet aan de verwachtingen beantwoordde. Op raad van den Amerikaanschen scheepsgezagvoerder *Stockton* vertrok hij in 1839 naar New York. Hier bouwde hij in 1841 het oorlogschip „Princeton", de eerste schroefstoomboot en bracht hierdoor eene volslagene omwenteling in den bouw der stoombooten in het algemeen. De raderkasten werden namelijk door voortstuwende schroeven vervangen. Voorts vond hij een nieuwen distantiemeter voor de zeevaart uit, en in 1852 gelukte het hem eindelijk, eene calorische machine te vervaardigen voor een schip van 2000 ton. Toch voldeed zij niet aan het oogmerk. Intusschen heeft hij haar na dien tijd aanmerkelijk verbeterd en voor pompen, zaagmolens, naaimachines enz. ingericht. Daar zijn werktuig evenwel geene besparing in tijd of steenkolen oplevert, kon het onmogelijk in gebruik komen. Later, bij het uitbarsten van den Amerikaanschen burgeroorlog, heeft *Ericsson* vooral door het bouwen van monitors grooten roem verworven.

Nils Ericsson, een broeder van den voorgaande, hoewel hij eene *s* uit den geslachtsnaam weglaat. Deze, geboren den 31sten Januari 1803, werd officier bij het korps ingenieurs, klom op tot den rang van kolonel en was sedert 1858 werkzaam als directeur en chef van den aanleg van spoorwegen in Zweden. Ook bouwde hij de nieuwe sluizen in het Trolhättakanaal, de dokken te Stokholm en

het groote kanaal tusschen de Saiman en de Golf van Finland. Hij is degene, die het Zweedsche spoorwegnet gelegd heeft. Toen hij in 1863 een eervol ontslag kreeg, werd hem tevens een aanzienlijk pensioen toegekend. Reeds in 1854 was hij in den adelstand en in 1860 in dien der vrijheeren opgenomen. Hij overleed te Stokholm den 8sten September 1870.

Eridanus is in de Grieksche fabelleer de naam van eene rivier, waarin *Phaëton* nederstortte, toen hij door den bliksem van *Zeus* getroffen werd, waarna zijne zusters, de *Heliaden*, zich in de gedaante van treurwilgen aan den oever verhieven, om er tranen te storten, die in het water tot barnsteen verstijfden. Veelal wordt de naam van *Eridanus* aan de Po toegekend. — *Eridanus* is ook de naam van een groot sterrenbeeld aan den zuidelijken hemel. Het telt volgens *Flamsteed* 69 sterren; onder deze bevindt zich éene van de eerste grootte, namelijk Acharnar, 8 van de derde en 9 van de vierde grootte. Het is in Europa meerendeels onzichtbaar.

Erie, de hoofdstad van een evenzoo genoemd graafschap in den Noord Amerikaanschen Staat Pennsylvanië en op den zuidelijken oever van het Eriemeer, heeft eene bevolking van bijna 28 000 zielen. Zij ligt aan het Erie-Beaverkanaal en aan een drietal spoorwegen, zoodat de handel er zich voorspoedig ontwikkeld heeft. De haven is er voorzien van twee vuurtorens. Hout, steenkolen, ijzer en petroleum zijn er de voornaamste artikelen van uitvoer. De stad is regelmatig aangelegd, van breede straten doorsneden, met fraaie openbare parken versierd en van eene uitmuntende waterleiding voorzien. Er verschijnen drie dag- en elf weekbladen.

Eriekanaal (Het) is de hoofdader van het kanalenstelsel van New York. Het loopt van de Hudsonrivier naar het Eriemeer en heeft eene lengte van 580 Ned. mijl. Het werd in 1825 geopend en was inzonderheid in den tijd, toen er nog geene spoorwegen waren, van groot belang. Zijn aanleg (1817—1825) heeft nagenoeg 20 millioen gulden gekost; het is later (1836—1842) aanmerkelijk breeder en dieper gemaakt en het staat met onderscheidene andere kanalen in verband. Het heeft thans eene bodembreedte van 17 en eene diepte van 2 Ned. el en is voorzien van 72 sluizen. Zijn aanleg is vooral bevorderd door den Amerikaanschen staatsman *de Witt Clinton*.

Eriemeer (Het) is het 4de en meest zuidelijke der reeks van 5 groote meren in het Noord-Amerikaansche gewest Canada. Het grenst aan Opper-Canada, waaraan zijne helft toebehoort, en aan de Staten der Unie Michigan, Ohio, Pennsylvanië en New York. Het heeft eene oppervlakte van 515 □ geogr. mijl, eene hoogte boven den zeespiegel van 170 Ned. el, en ligt 10 Ned. el lager dan het voorgaande of Huronmeer, doch 102 Ned. el hooger dan het volgende of Ontariomeer, waarmede het verbonden is door de Niagara, die wegens haren waterval eene algemeene vermaardheid bezit. Van de 5 meren heeft het Eriemeer de geringste diepte, — deze bedraagt er zelden meer dan 40 Ned. el. Op den zuidelijken oever van het meer ligt in Pennsylvanië de stad Erie, de hoofdplaats van het graafschap Pittsburg, met bijna 27 000 inwoners, en westwaarts, waar de Niagara de grenzen van Canada overschrijdt, het fort Erie, dat gedurende den oorlog tegen Engeland den 28sten Mei 1813 door de Amerikanen veroverd, doch, nadat zij er eene hardnekkige belegering doorgestaan hadden, den 5den November 1814 door hen verwoest werd. Op den oever van het meer en op het grondgebied der Vereenigde Staten verheffen zich voorts de steden Buffalo met 155 000, — Parnesville met 2 000, — Cleveland met 160 000, — Sanducky met 16 000, — Toledo met 50 000, — en Detroit met 116 000 inwoners. Op het meer behaalde den 10den September 1813 de Amerikaansche vloot onder *Perry* eene overwinning op de Engelschen onder *Barclay*, hetwelk eerstgenoemde berichtte in antieken stijl met de woorden: „We have met the ennemy and they are ours!" De slag viel voor niet ver van Amherstburg nabij den mond der Detroit, en ter eere der overwinnaars verrees te Cleveland een gedenkteeken op den 10den September 1858.

Erigena (Johannes), *Scotus* bijgenaamd, één van de geleerdste mannen der 9de eeuw, was waarschijnlijk een Ier van geboorte. Engeland en Schotland waren in die dagen zetels van geleerdheid, en men spreekt ook — schoon niet met volkomene zekerheid — van eene reis naar Griekenland, die *Erigena* volbracht, en van de kennis der Hebreeuwsche taal, die hij verworven zou hebben. *Karel de Kale* noodigde hem uit, om onderwijs te geven aan de Hofschool, en hij was er geruimen tijd werkzaam, totdat hij wegens kettersche gevoelens Frankrijk verlaten moest. *Alfred de Groote* riep hem in 877 naar Oxford, en men vermeldt, dat hij eenige jaren daarna te Malmesbury door zijne leerlingen is omgebracht. Hij nam deel aan de twisten over de praedestinatie en de transsubstantiatie, en zijne meeningen kwamen overeen met die der Nieuw-Platonische wijsgeeren te Alexandrië, zooals ten duidelijkste blijkt uit zijne vertaling der geschriften van *Dionysius Areopagita*. Hij was de verkondiger van eene soort van wijsgeerige emanatieleer. Naar zijn inzicht is God het wezen van alle dingen; in Hem liggen de verst verwijderde oorzaken, waarnit de eindige natuur voortkomt, en ten laatste keeren alle dingen tot zijn wezen terug. *Erigena* mag men alzoo beschouwen als den grondlegger eener Christelijk-godsdienstige wijsbegeerte in de middeneeuwen. In zijn voornaamste geschrift: „De divisione naturae" beweert hij, dat wijsbegeerte en ware godsdienst één zijn. Het werd onder anderen uitgegeven door *Flosz* (1853).

Erigeron *L* is de naam van een plantengeslacht nit de groote familie der *Saámgesteldbloemigen* (Compositae). Het onderscheidt zich door een omwindsel, dat uit schubsgewijs elkander bedekkende blaadjes bestaat, door een naakten, gegroefden of gestippelden bloembodem, door smalle in onderscheidene rijen geplaatste vrouwelijke straalbloemen en saámgedrukte, ongesnavelde vruchtjes, wier pluis enkel uit eene rij scherpe haartjes bestaat. De Erigeronsoorten gelijken veel op asters. De meest gewone soort in Europa is *E. acris L.* (de scherpe fijnstraal), een 2-jarig kruid met opgaanden stengel, lancet-spatelvormige bladeren en kleine, trosvormig gerangschikte bloem-

hoofdjes, wier paarskleurige straalbloempjes benedenwaarts omgekruld zijn. Het werd voorheen als *Herba Conyzae coeruleae* in de apotheek gevonden. Voorts hebben wij ook nog in ons Vaderland *E. canadensis L.* (de Canadasche fijnstraal) met stekelharigen stengel, pluimvormende bloemen en lijn-lancetvormige, stijf-gewimperde bladeren. Deze is uit Amerika afkomstig, maar groeit sedert lang bij ons als een lastig onkruid. Er zijn ook fraai-bloeiende soorten, zooals *E. alpinus L.*, met paarse straal- en goud-gele schijfbloemen; deze wordt als sierplant in de opene lucht gekweekt, — voorts *E. flabellum Nutt.* met roodachtig-lichtblauwe bloemen, eene Noord-Amerikaansche plant, — *E. pulchellum Dec.* met bleek-paarse bloemen uit Siberië, — *E. speciosum Dec.* met paars-blauwe bloemen uit Californië, enz.

Erigone was, volgens de Grieksche fabelleer, eene dochter van *Icarius* en onthaalde met haren vader bij zekere gelegenheid *Dionysus* (Bacchus) zóo uitstekend, dat hij hun een vat wijn schonk met den last, om den wijnbouw in Attica te bevorderen. Beiden begaven zich derwaarts en lieten er de herders van hunnen wijn proeven. Deze, die de daarop volgende bedwelming aan vergif toeschreven, brachten *Icarius* om het leven, waarna *Erigone* door ophanging een einde maakte aan hare dagen. *Dionysius* nam echter wraak door de jonge dochters van Athene razend te maken, zoodat zij zich desgelijks ophingen, waarna de inwoners der stad den wijngod verzoenden door de moordenaars van *Icarius* te straffen en een jaarfeest ter eere van *Erigone* in te stellen. Deze werd daarna aan den hemel verplaatst, waar zij zich als het sterrenbeeld „De Maagd" vertoont, terwijl *Icarius* er gezien wordt in „Arcturus" en zijn hond „Maera" in den „Grooten Hond". *Sophocles* heeft daaraan de stof ontleend van een treurspel, dat niet tot ons gekomen is. — Voorts is de naam *Erigone* die eener dochter van *Aegistus* en *Clytemnestra*. Toen *Orestes* ook haar wilde vermoorden, werd zij door *Artemis* (Diana) naar Attica gebracht, om er als priesteres deze godin te dienen. Volgens anderen huwde zij met *Orestes* en schonk hem *Penthilus*.

Eringer dal (Val d'Herens) is de naam van een Alpendal in het Zwitsersche canton Wallis. Het is 12 uur gaans lang, besproeid door de Borgne en opent zich tegenover Sitten in het Rhônedal. Ongeveer 3 uur vandaar verdeelt zich het dal in 2 takken, en tusschen deze verheffen zich de Pointe de Vonasson (3500 Ned. el hoog) en de Pic d'Arzinol met hunne gletscherwanden. In beide daltakken vindt men fraaie natuurtooneelen met grootsche watervallen en eene eenvoudige, gastvrije bevolking.

Erinna, eene Grieksche dichteres, was vermoedelijk eene tijdgenoot van *Sappho*, die in de 6de eeuw vóór Chr. leefde. Hoewel zij den ouderdom van slechts 19 jaar bereikte, verwierf zij grooten roem. Slechts enkele fragmenten van hare gedichten zijn bewaard gebleven.

Erinnyen, zie *Wraakgodinnen*.

Erinus *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Scrofularineën*. Het onderscheidt zich door een 5-deeligen kelk, eene buisvormige bloemkroon met 5 gelijke, 2-spletige randlnsnijdingen en eene 2-hokkige doosvrucht. Het omvat overblijvende en éenjarige kruiden uit Zuid-Europa en Zuid-Afrika. Tot de sierplanten behooren *E. alpinus L.*, eene fraaie plant met rozenroode bloemen, — *E. fragrans L.*, met van buiten bruinachtig-purperroode en van binnen witte, naar vanielje riekende, in aren geplaatste bloemen, — en *E. lychnoïdea Thb.*, met aarvormige, witte, van buiten bruine bloemen.

Eriobotrya *Lindl.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Pomaceën*. Het onderscheidt zich door een wolligen, klokvormigen, 5-tandigen kelk, door 2 langwerpige, gebaarde bloembladen, door 20—40 korte meeldraden, een kraakbeenig, 5-hokkig zaadhulsel en een vleezigen vruchtbodem. Het omvat boompjes in Indië en Peru met viltige takken, lederachtige, getande bladeren en in trossen geplaatste bloemen. *E. japonica Lindl.* is een boom, die in Japan en China in het wild groeit en er ook gekweekt wordt; hij draagt witte, welriekende bloemen en gele, peervormige, wollige, sappige vruchten, zoo groot als kersen en zeer goed smakende. De bladeren worden in China gebruikt als een adstringeerend middel bij verslapping van het darmkanaal en gedurige braking.

Eriodendron *Dec.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Malvaceën*. Het Grieksche woord beteekent *wolboom*. De bloemen zijn 2-slachtig; de kelk is klokvormig en 3—5-lobbig, en de 5 bloembladen zijn zoo lang als de kelk. De meeldraden zijn aan den voet tot eene buis samengegroeid en van boven in 5 bundels verdeeld, van welke ieder 2 of 3 helmknoppen draagt, die recht of gewonden, tweekleppig, lijnvormig en van buiten aangehecht zijn. Het vruchtbeginsel is 5-hokkig met vele in rijen geplaatste eitjes in de binnenhoeken, — de stijl draadvormig, — de stempel knopvormig of 2-lobbig. De vrucht is eene houtige, 5-hokkige, 5-kleppige doosvrucht, en de kleppen zijn aan eene 5-hoekige as dik met wol omgeven. De talrijke in wol gehulde zaden hebben een korstigen zaadrok, de kiem is door het kiemwit omringd, de zaadlobben zijn geplooid en het worteltje is achterwaarts gebogen. Het omvat boomen, die in de verzengde luchtstreek van Azië en Amerika groeien, met min of meer gedoorude stammen en handvormig samengestelde bladeren, die vóór den bloei afvallen, — voorts met gesteelde bloemen, alleenstaand of in bundels, en van buiten behaarde of wollige bloembladen. *E. anfractuosum Dec.* heeft een boven den grond aanvankelijk gedoornden stam en 5—8-tallige bladeren, wier blaadjes gaafrandig en lancetvormig zijn. Hij groeit in den geheelen Indischen Archipel en behoort tot die, welke het algemeen bekende *kapok* leveren, hetwelk tot het vullen van matrassen en kussens dient. De boom wordt op Java voor telegraafpalen aangeplant. Van *E. caribaeum Don.* worden alle deelen als geneesmiddel gebruikt, de wortel als braakmiddel en als stoelgangbevorderend, de schors bij ontsteking en huidziekte, de bladeren, bloemen, vruchten en zaden wegens hunne slijmerige bestanddeelen, de wol tot huidschroeiing (zie *Moxa*) en de asch van de wol tot bloedstelping; van *E. orientale Steud.*,

een stekeligen Oost-Indischen boom met zeventallige bladeren en trosvormige, van binnen geelachtige bloemen, wordt de wortelbast aangewend als braakmiddel en als krampstillend middel, en uit den stam vloeit eene gom, die tegen onderbuikziekte gebruikt wordt. De zoete zaden worden ranw en geroost genuttigd.

Erioglossum *Blume* is de naam van een plantengeslacht van de familie der *Sapindaceën* (Zeepboomen). Het onderscheidt zich door onregelmatige, tweeslachtige bloemen, door een 5-deeligen kelk en door 4 bloembladen, terwijl het 5de ontbreekt. De 3 meeldraden zijn op de hoekige schijf ingeplant en ongelijk van lengte. Het vruchtbeginsel is 3-lobbig en heeft één eitje op den bodem van elk hokje. De stijl is enkelvondig en draagt een flauw-3-tandigen stempel, — de vrucht is vleezig en 1—3-lobbig. Het zaad heeft een vleezigen rok, — de kiem is recht en het worteltje kort, terwijl de zaadlobben dik zijn. Van de soorten noemen wij *E. edule Bl.*, een heester met even gevinde bladeren en gaafrandige blaadjes. Hij groeit op Java, Sumatra en Bornéo en draagt er den naam van *Kelayo*. Zijne vruchten zijn eetbaar en zijne jonge bladeren worden als groente gebruikt.

Eriophorum *L.* of *wollegras* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Cyperaceën*. Het onderscheidt zich door éénbladige en éenbloemige kafbladjes, die tot veelbloemige aren vereenigd zijn en door met lange, wollige haren (het bloemdek) omgevene vruchten. Het groeit op veenachtige plaatsen op den noordelijken gematigden gordel der verschillende werelddeelen. In ons Vaderland hebben wij *schedeverend wollegras* (E. vaginatum *L.*) met en zeer gladden, harden, van boven driekantigen halm en van boven opgeblazene, buikige scheeden, met langwerpig-eironde aren en rechte woldraden, — *smalbladig wollegras* (E. angustifolium *L.*) met een bijna 3-kantigen halm, gegroefde, 3-kantige bladeren en onbehaarde bloemstelen; — deze heeft de langste wol, — *tenger wollegras* (E. gracile *Koch*) met een 3-kantigen halm, 3-kantige, bijna draadvormige bladeren, eenigszins ruwe bloemstelen en rechtstandige aren, — en *breedbladig wollegras* (E. latifolinm *Hoppe*) met grasachtige bladeren en talrijke aren op ruwe, doch onbehaarde stelen. De wol vormt eene bruikbare grondstof voor watten.

Eriphyle, eene dochter van *Talaus* en *Lysímache*, eene zuster van *Adrastus* en de gemalin van *Amphiaraus* liet zich door het halssieraad van *Harmonia*, haar door *Polynices* ter hand gesteld, omkoopen, om haar gemaal tot deelneming aan den tocht naar Theben te bewegen, terwijl door het noodlot bepaald was, dat hij aldaar zou omkomen. Zijn dood werd door haren zoon *Alcmaeon* gewroken. *Sóphocles* verwerkte deze gebeurtenis tot een treurspel, dat echter verloren gegaan is.

Eris, de *Twistgodin*, was volgens *Homérus* de vriendin en de zuster van *Ares* (Mars), en volgens *Heslodus* de dochter van den Nacht en de moeder van den Honger, Pest, Moord en Leugen. Het verhaal van den gouden twistappel, door haar op de bruiloft van *Peleus* en *Thetis* onder de genoodigden geworpen, is bekend. Zij is ongeveer dezelfde als de *Discordia* der Romeinen.

Erithalis *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Rubiaceën*. Het omvat boomvormige heesters in West-Indië. Tot de soorten behoort *E. fruticosa L.* met witte, naar jasmijnen riekende bloemen. Het hout, jasmijn- of citroenhout genaamd, is citroengeel van kleur, heeft een naar dien van citroenen zweemenden geur, is dicht en hard en wordt in spaanders gekloofd, die wegens hun harsgehalte als fakkels dienst doen. Het komt ook in den handel en wordt wegens zijne fraai-gele, bruingewolkte kleur door de schrijnwerkers in Europa veel gebruikt.

Eriwan, in het Perzisch *Rewan*, de versterkte hoofdstad van Russisch Armenië of van het gouvernement Eriwan in Trans-Caucasië, ligt ten noorden van den Ararat, 1 000 Ned. el boven den spiegel der Zwarte Zee, op de kale, door den bovenloop der Araxes besproeide hoogvlakte van Eriwan. Zij bestaat nit de eigenlijke stad met nauwe straten en ellendige huizen, en uit de citadèl, die zich niet ver vandaar op eene basaltrots verheft, maar er zeer vervallen uitziet. De stad heeft eene groote bazar en eene steenen brug over de Sanga (Zengi), die in het uitgestrekte Sewangameer (Goktsjaimeer) ontspringt en zich in de Araxes uitstort. Men heeft er tot op een afstand van 10 geogr. mijl een bewonderenswaardig besproeiingstelsel tot stand gebracht door de Sanga in een groot aantal takken te verdeelen, welke zich ongeveer 1 geogr. mijl van Eriwan tot 4 kanalen vereenigen, die de stad van water voorzien. Men vindt er ruim 15 000 inwoners, die zich met landen tuinbouw en met eenigen handel bezig houden; deze laatste is er echter aanmerkelijk verminderd. De winters zijn er zeer koud en de zomers gloeiend heet, zoodat ooft en druiven en vooral abrikozen er welig groeien. Voorheen was zij de hoofdstad van de Perzische provincie Aran en door de zijdeteelt vermaard. Zij werd gesticht door een gunsteling van *Timoer*, die er zich vestigde wegens den rijstbouw. In het begin der 16de eeuw deed de khan *Rewan* er, op bevel van den Sjach, een kastcel verrijzen en noemde dit met de stad naar zijn naam. Eene hoogeschool voor de Armenische letterkunde, aldaar in 1629 opgericht, werd reeds in 1631 naar Edsjmiâdzin verplaatst. In de oorlogen tusschen de Turken en de Perzen in de 16de eeuw vervulde Eriwan eene belangrijke rol. In 1804 leverden de Russen er onder *Zizianow* een slag aan de Perzen onder *Abbas Mirza* en belegerden in 1808 onder *Goedowitsj* het kasteel. Eriwan werd vcorts den 13den October 1827 door generaal *Paskewitsj* stormenderhand ingenomen, en deze verwierf hierdoor den eernaam *Eriwanski*. Bij den vrede van Toerkmantsjai (22 Februari 1828) werd zij met de provincie van dien naam aan Rusland afgestaan. Zij is voor dit Rijk eene belangrijke wapenplaats. Door de aardbeving van 1840 heeft zij met de nabnrige plaatsen veel geleden. — Het gonvernement Eriwan telt op 497 1/4 □ geogr, mijl omstreeks 452 000 inwoners, — meerendeels Cristenen.

Erk (Ludwig Cristian), een toonzetter, die zich vooral jegens het Duitsche volksge-

zang verdienstelijk gemaakt heeft, werd geboren te Wetzlar den 6den Januari 1807, ontving het eerste muziekonderwijs van zijn vader, die het orgel bespeelde, en vormde zich vervolgens op eene school te Offenbach onder de leiding van den kapèlmeester *André*. Reeds in Mei 1826 werd hij muziekonderwijzer aan de kweekschool te Meurs, waar hij den grondslag legde voor het feest van Rijnsche muziekonderwijzers en ook reeds als schrijver optrad. In 1835 ging hij voorts als muziekonderwijzer naar het seminarinm voor stedelijke onderwijzers te Berlijn. Hij legde zich vooral toe op de veredeling van het Duitsche volksgezang en zocht hiertoe de voorhandene bouwstoffen in een beteren vorm te brengen. Zijne verzamelingen van liederen zijn algemeen verspreid en bij herhaling uitgegeven. Daartoe behooren: „Schulliedern (1836—1837, 3de druk)", — „Liederkranz", sedert 1839 reeds 69-maal gedrukt, — „Mehrstimmige Gesänge für Männerstimmen (6de druk, 1854)", — „Deutscher Liedergarten (1855, 3de druk)", — „Sängerhain (1850)", — „Volksklänge (1863, 3de druk)", — „Sangesblüten (1854)", — „Singvögelein (1842—1867; 58ste drnk, ieder van 6000 exemplaren)", — „Dentscher Liederschatz (1858—1560)", — „Vierstimmiges Choralbnch für die evangelischen Kirchen (1863)" — en „Chorgesänge berühmter Meister der Vorzeit und Gegenwart (1860)". Zijn belangrijkst werk echter is de „Liederhorst (1853 enz)", dat den vollen en rijken schat der Duitsche liederen omsluit. Ook gaf hij in het licht: „Die deutschen Volkslieder mitihren Singweisen (1832—1845)", en schreef een: „Methodische Leitfaden für den Gesangunterricht in Volksschnlen (1834)". Te Berlijn, waar hij meer dan éene zangvereeniging gesticht heeft, is hij in 1857 tot koninklijk muziekdirecteur benoemd. In 1877 legde hij die betrekking neder.

Erka, volgens de Wilkanisage de gemalin van Koning *Etzel* en de dochter van Koning *Osantrix* van Wilkinaland, was in het land der Hunnen wegens hare schoonheid beroemd. In de oude vertalingen van dat heldenboek draagt zij den naam van vrouw *Herriche*, in den Ravennaslag dien van *Helche* en zij heeft dezen ook in het Nibelungenlied, waar zij als eene overledene wordt vermeld. In Goedroen heet zij *Herkia* en is zij de dienstmaagd van *Atli*.

Erkel (Franz), een uitstekend Hongaarsch componist, geboren in 1810 te Gyula in het comitaat Bekés, ontving het eerste muziekonderwijs van zijn vader en kwam weldra door eigen oefening zoo ver, dat hij in 1834 als muziekdirecteur bij een operagezelschap te Kaschau geplaatst werd. Daarmede ging hij vervolgens naar Ofen en in 1834 naar Pest, waar hij thans nog werkzaam is. Grooten roem verwierf hij door de nationale opera: „Hunyady László", een echt-Hongaarsch stuk, hetwelk ook nu nog met veel succès gegeven wordt. Met niet minder bijval is zijne opera: „Bátóry Maria" ontvangen. Voorts zijn onderscheidene kleinere stukken van dezen componist zeer populair. Met ongemeenen tact weet hij de hedendaagsche muziek samen te smelten met ond-Hongaarsche melodieën.

Erkenning heeft in rechten nog eene engere, meer specifieke beteekenis, dan de algemeene van *bekentenis* (zie aldaar). Zij is eene verklaring, afgelegd door iemand — zoowel man als vrouw —, dat een natuurlijk kind zijn kind is. Natuurlijke kinderen, ook onwettige genaamd, zijn de kinderen, die niet zijn geboren gedurende of ten gevolge van het huwelijk hunner ouders. Natuurlijke in engeren zin worden zij genoemd, wier ouders niet door een bestaand huwelijk of door te nauwe verwantschap verhinderd waren, om te zamen een wettig huwelijk aantegaan; anders zijn ze in overspel of bloedschande verwekt. De afstamming van natuurlijke kinderen — in den engeren zin — kan alleen blijken door eene erkenning: zij is óf vrijwillig, zoo de ouders of één hunner, die verklaring nit zich zelven hebben afgelegd, óf gedwongen, wanneer de verwantschap bij rechterlijk vonnis, is geconstateerd. Geboorte-acte en bezit van staat leveren hun voor de afstamming geen bewijs op, zooals zij dat wel doen voor wettige kinderen. Overspelige en bloedschandige kinderen kunnen niet erkend worden; voor hen bestaat geene verwantschap volgens de wet; één bewijs daarvan komt dus niet te pas. Alleen de kinderen, geboren nit ouders, die zonder dispensatie van den koning geen huwelijk konden aangaan, kunnen na bekomene dispensatie bij huwelijksacte worden erkend. De erkenning kan plaats hebben onverschillig hoe ond de erkende is; zelfs vóor zijne geboorte of na zijn dood. Zij is eene geheel persoonlijke handeling. Zelfs minderjarigen zijn daartoe bevoegd, mits zij daarbij vrij zijn van dwang, dwaling, bedrog of verleiding; zij geschiedt door hen zelven, niet door hun wettigen vertegenwoordiger; zij behoeven hun bijstand zelfs niet. De moeder is ten allen tijde er toe bevoegd; om als onder een kind te erkennen, moet men althans 19 jaar ond zijn. De erkenning kan wel plaats hebben in strijd met de werkelijkheid; zoo zij nict betwist en vernietigd wordt, blijft zij in hare volle kracht bestaan. Zij kan niet stilzwijgend geschieden; eene uitdrukkelijke verklaring bij authentieke acte is noodig, maar elke authentieke acte is daartoe ook geschikt en voldoende, b. v., de geboorte-acte van 't kind, de hnwelijksacte der onders en elke andere acte van den bnrgerlijken stand. Ieder erkent slechts voor zich; de erkenning van éen der ouders bewijst niets omtrent 't vader- of 't moederschap van de andere. Maar geene erkenning van een natnurlijk kind zal gedurende het leven van de moeder worden aangenomen, wanneer zij niet in die erkenning heeft toegestemd; geschiedt zij na het overlijden der moeder, dan heeft zij geen ander gevolg dan alleen met opzicht tot den vader.

Eene erkenning kan betwist worden door allen, die daarbij belang hebben; door den andere der onders, het erkende kind en zijne erfgenamen; door de erfgenamen van hem, die de erkenning deed; door hem, die 't zelfde kind heeft erkend, enz. De betwisting kan geschieden op grond, óf dat de erkenning in strijd is met de waarheid, óf dat zij niet voldoet aan de vereischten der wet.

Door de erkenning wordt de vroeger rechtens onbekende vader of moeder bekend, en wordt de betrekking in 't leven geroepen, waarin het kind tot zijne ouders staat en ook

tot anderen, voor zoover eene natuurlijke bloedverwantschap wordt aangenomen. Het kind komt onder de macht en voogdij van hem, die het erkende; het krijgt aanspraak op het erfgenaamschap en zelfs op een wettelijk erfdeel; het staat tegenover zijne ouders wel in soortgelijke, maar in minder bevoorrechte stelling als de wettelijke kinderen; tegenover de verwanten der ouders werkt door de erkenning erkend geworden verwantschap slechts in enkele opzichten.

De burgerlijke betrekkingen, aan de verwantschap verbonden, treden door de erkenning in het leven, zoowel voor 't vervolg als voor het verledene. Wat vroeger rechtens onbekend was, is nu bekend. De erkenning, staande huwelijk door één der echtgenooten gedaan ten voordeele van een natuurlijk kind, hetwelk hij vóór zijn huwelijk bij een ander persoon dan zijn echtgenoot verwekt heeft, kan noch aan die echtgenoot, noch aan de kinderen, uit dit huwelijk geboren, schade toebrengen. Volledig gevolg heeft in dit geval de erkenning pas na de ontbinding van dat huwelijk, zoo daaruit geene nakomelingen overblijven. Bij gebreke van vrijwillige erkenning kan een onderzoek en eene uitspraak van den rechter worden uitgelokt, vooral door 't kind zelf, dat zijn staat wil inroepen als natuurlijk kind van een bepaalden vader of moeder, maar ook door andere belanghebbenden. De uitspraak heeft 't zelfde gevolg als de vrijwillige erkenning. Zij kan slechts gevraagd worden in de gevallen, waarin ook de erkenning mogelijk zou zijn, en kan door dezelfde personen betwist worden, die de erkenning zouden kunnen tegenwerken. Het beroep op eene eens wettig gebleken natuurlijke afstamming is even onbepaald toegelaten, als die op eene wettige afstamming. Zoolang zij niet wettig is gebleken, is het onderzoek naar het vaderschap verboden; de beweerde afstamming van een nog niet als zoodanig bekenden vader mag niet aan het onderzoek en de beslissing des rechters worden onderworpen, dan alleen in het geval van verkrachting of schaking, wanneer het tijdstip, waarop het misdrijf begaan is met dat van de zwangerschap overeenstemt. Voor het onderzoek naar 't moederschap, een veel lichter op te sporen en bewijsbaar feit, bestaat geene beperking.

Erkenning van *onderhandsche* — dat is, alle niet authentieke — *geschriften* en der daaronder geplaatste handteekeningen is een essentieel bestanddeel van de bewijskracht in rechten van die stukken. Het onderhandsch geschrift of — zoo het onderteekend is — de onderhandsche acte levert ten aanzien van de onderteekenaars en hunne erfgenamen en rechtverkrijgenden eerst dan hetzelfde volledige bewijs op als authentieke geschriften, als het erkend is door dengene, tegen wien men zich daarop beroept, of dat het op eene wettige wijze voor erkend kan worden gehonden, b. v. als de tegenpartij, daartoe aangemaand, in gebreke blijft zich over het stuk uit te laten. Want hij, tegen wien men zich op een onderhandsch geschrift beroept, is verplicht zijn schrift of zijne handteekening stellig te erkennen of te ontkennen; zijne erfgenamen of rechtverkrijgenden kunnen volstaan met te verklaren, dat zij het schrift of de handteekening niet erkennen als het schrift of de handteekening van hem, dien zij vertegenwoordigen. Ontkennen of niet erkennen is hier dus niet hetzelfde. Indien het schrift of eene handteekening wordt ontkend of niet erkend, als afkomstig van hem, wien de partij het toeschrijft, dan beveelt de rechter, dat de echtheid daarvan aan een gerechtelijk onderzoek van deskundigen worde onderworpen.

Erkentelijkheid wordt doorgaans in denzelfden zin gebruikt als *dankbaarheid*. Toch ligt daarin meer het erkennen van het goede, dat men aan anderen verschuldigd is, en in dankbaarheid de uiting van dat erkennen.

Erlach, de naam van een der oudste vrijheerlijke geslachten in Zwitserland, is sedert den aanvang der 12de eeuw vooral in de jaarboeken van Bern met roem vermeld. *Ulrich von Erlach* was in 1298 de aanvoerder der Berners tegen den adel en tegen de partij van *Albrecht*. — Zijn zoon *Rudolf* won in 1339 den slag bij Lanpen, waarna hij op een edelmoedige wijze de zonen van den door hem overwonnen Graaf *von Nydau* tot zich nam, doch in 1360 door zijn schoonzoon *Jost von Rudens* vermoord werd. — *Johann Ludwig von Erlach*, geboren in 1595, overleden in 1650, was een nitstekend veldheer en staatsman, die zich in den Dertigjarigen Oorlog door zijne dapperheid onderscheidde en aan *Gustaaf Adolf* belangrijke diensten bewees. — *Hiërónymus von Erlach* was desgelijks een uitmuntend generaal, eerst in Franschen en daarna in Oostenrijkschen dienst. — *Karl Ludwig von Erlach*, geboren te Bern in 1746, was bij het uitbarsten der Omwenteling in Franschen dienst, maar bij den inval der Franschen onder *Brune* en *Schauenburg* (1798) ontving hij van de Regeering van Bern den last, om zijn vaderland te verdedigen. Schoorvoetend verkreeg hij volkomene volmacht om te handelen, doch deze werd weldra ingetrokken, en toen de vijand hem aantastte, streed hij met groote dapperheid, maar moest voor de overmacht de wijk nemen en werd bij de tijding, dat Bern veroverd was, door zijne eigene manschappen vermoord. — *Rudolph Ludwig von Erlach*, geboren te Bern in 1749, zocht als schont van Burgdorf bij den inval der Franschen Bern te redden. Hij verbond zich in 1801 met *Aloys Reding* en *Steiger* tot herstel van het oude eedgenootschap en werd in 1802, bij het nitbarsten van den opstand, tot opperbevelhebber benoemd. Toen echter *Bonaparte* bij wijze van verdrag een einde maakte aan dat verzet, keerde hij tot het ambteloos leven terug en wijdde zich aan de wetenschap. Hij overleed in 1810, en tot zijne geschriften behoort een: „Code du bonheur", opgedragen aan *Catharina II.*

Erlangen, eene stad in het Beiersche gewest Mittelfranken en aan de Redwitz gelegen, is verdeeld in de Oudstad en in de Nienwstad, welke laatste, ter eere van den markgraaf *Christiaan Ernst*, onder wiens bestnur zij door de Protestanten, ten gevolge der opheffing van het Edict van Nantes nit Frankrijk verdreven, gebonwd werd, ook wel Christian-Erlangen genoemd wordt. Langs de muren der stad loopt de spoorweg, alsmede het Ludwigs-Donau-Main-kanaal. Zoowel de

Oud- als de Nieuwstad zijn regelmatig aangelegd en hebben breede straten en ruime pleinen. Het aantal inwoners bedraagt er omstreeks 15 000; zij belijden bijna allen den Lutherschen godsdienst. Men heeft er eene universiteit, een gymnasium, eene nijverheidsschool enz. Tot de merkwaardigste gebouwen behooren die der universiteit, — voorts de schouwburg en het krankzinnigengesticht. Op het marktplein verrijst er het door *Schwanthaler* gemodelleerd standbeeld van Markgraaf *Friedrich*, den stichter der hoogeschool, en men vindt er ook een gedenkteeken van den aanleg van het *Ludwigskanaal*, waarvan het beeldhouwwerk desgelijks door *Schwanthaler* vervaardigd is. De nijverheid bloeit er ongemeen; men vindt er kousen- en handschoenenfabrieken, eene spiegel- en eene tabaksfabriek, eene katoenspinnerij, onderscheidene fabrieken van voorwerpen van hoorn, benevens een aantal brouwerijen. Het Erlanger bier is vermaard; daarvan worden jaarlijks gemiddeld 80 000 Ned. vaten uitgevoerd. De universiteit dagteekent van 1743 en telt in onzen tijd omstreeks 50 hoogleeraren en 500 studenten. Het universiteitsgebouw is het voormalig slot van den Markgraaf; men heeft er eene boekerij van 160 000 deelen en 1 000 handschriften, alsmede een aantal académische verzamelingen. Ook vindt men er in verband met de universiteit een ziekenhuis, een gesticht voor kraamvrouwen, eene snijkamer, een botanischen tuin, enz.

Erlau, in het Hongaarsch *Eger*, eene stad in het Hongaarsche comitaat Heves, ligt aan beide zijden der evenzoo genoemde rivier in een diep, door wijnbergen omgeven dal. De wijnbouw is er de voornaamste bezigheid der inwoners, want de „Erlauer" is de beste roode wijn van Hongarije. Handel en nijverheid zijn er niet onbelangrijk en worden door eene weekmarkt zeer bevorderd. Erlau bezit vier voorsteden, over het geheel nauwe, morsige straten, maar een groot aantal openbare gebouwen. Hiertoe behooren het lyceum met eene sterrenwacht, de nieuwe bisschoppelijke hoofdkerk, door aartsbisschop *Ladislaus Pijrker* in Griekschen stijl gebouwd en na de basilica te Gran de prachtigste kerk van Hongarije, het bisschoppelijk kasteel, het Franciscaner- en Minorietenklooster, de barmhartigheidskerk met een ouden Turkschen toren, eene rijk versierde Grieksche kerk en het comitaatsgebouw. Men heeft er een R. Katholiek lyceum met eene uitgezochte boekerij van omstreeks 50 000 deelen en 372 handschriften, een gymnasium, een bisschoppelijk seminarium, eene normaalen eene teekenschool en eenige gestichten van weldadigheid. Twee warme bronnen, die er nabij de rivier ontspringen, worden in het badseizoen door vele huidlijders bezocht. Er zijn ruim 20 000 inwoners (1881), die nagenoeg allen tot de R. Katholieke Kerk behooren. — Erlau is hare vermaardheid vooral verschuldigd aan een door *St. Stephanus I* gesticht bisdom, hetwelk zoo groote rijkdommen verkreeg, dat het steeds de opvoedingskosten van den vierden zoon des Konings moest betalen. Het werd in 1804 tot een aartsbisdom verheven, dat voorts nog een aantal andere comitaten met een gezamenlijk cijfer van 400 000 zielen omvat. De reeds genoemde Duitsche dichter *Ladislaus Pijrker* was er aartsbisschop van 1827 tot 1847.

Erman. Onder dezen naam vermelden wij:

Jean Pierre Erman, een beoefenaar der geschiedenis en geboren te Berlijn den 1sten Maart 1735. Hij werd leeraar aan verschillende gymnasia, lid van de Académie te Berlijn en overleed den 11den Augustus 1814. Zijn hoofdwerk is de: „Histoire des refugiés (1782—1799, 9 dln)".

Paul Erman, een verdienstelijk natuurkundige en een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Berlijn den 29sten Februari 1764, was aanvankelijk bestemd voor de studie der godgeleerdheid, maar wijdde zich vervolgens uitsluitend aan de natuurkunde, waarna hij als leeraar in die wetenschap zich geplaatst zag aan eene Fransche school en in 1791 ook aan de militaire académie. Bij de stichting der universiteit (1810) werd hij hoogleeraar in dat vak. Reeds in 1806 was hij lid der Académie geworden, en van 1810—1841 bekleedde hij er de betrekking van secretaris der wis- en natuurkundige afdeeling. Hij overleed te Berlijn den 11den October 1851. Vooral de leer van het magnetismus, van de hygrologie, van de optica en van de physiologie is veel aan hem verschuldigd, en hij werd deswege bekroond door de Académie te Parijs. Zijne belangrijke opstellen zijn meestal in wetenschappelijke tijdschriften geplaatst.

Georg Adolf Erman, een zoon van den voorgaande. Deze, desgelijks een uitstekend natuurkundige, werd geboren te Berlijn den 12den Mei 1806, studeerde er aan de universiteit, en ontwikkelde zich voorts te Königsberg onder de leiding van *Bessel*, wien hij op eene reis naar München vergezelde. In de jaren 1828—1830 volbracht hij een tocht om de wereld met het doel om nauwkeurige magnetische waarnemingen te verrichten, en hierop vestigde later *Gauss* zijne theorie van het aardmagnetismus. Gedurende het eerste gedeelte van die reis, tot aan Irkoetsk, voegde hij zich bij de magnetometrische expeditie, welke *Hansteen*, op last der Zweedsche Regeering in het westelijk gedeelte van Siberië ondernam. Den verderen tocht door Noord-Azië van den mond der Obi over Ochotsk naar Kamtsjatka, voorts vanhier te water naar de Russisch-Amerikaansche koloniën (thans tot de Vereenigde Staten behoorend), over Californië, Otaheite, rondom Kaap Hoorn en over Rio de Janeiro en vandaar naar Petersburg en Berlijn, volbracht hij alleen. Zijne: „Reise um die Erde durch Nordasien und die beiden Oceane" is gesplitst in eene historische (5 dln, 1833—1842) en in eene wetenschappelijke afdeeling (2 dln, 1835—1851, met een atlas). Het Koninklijk Geographisch Genootschap te Londen kende hem daarvoor den eersten prijs toe. Zijne opstellen over het aardmagnetismus enz. zijn in onderscheidene wetenschappelijke tijdschriften verspreid. In de jaren 1845 tot 1848 verschafte de „British Association" te Londen hem de middelen, om uit de door hem gedane waarnemingen omtrent het aardmagnetismus de resultaten volgens de theorie van *Gauss* op te maken, en deze zijn vervolgens in de „Reports" dier Associatie opgenomen. Sedert 1834 was hij hoogleeraar in de natuurkunde te Berlijn en overleed den 12den Juli 1877.

Ermeland (Warmia), een bevallig en vruchtbaar gewest in het Oost-Pruisische district Königsberg, tusschen de Frisching, de Passarge en het Frische Haff gelegen, was oorspronkelijk één der 11 landschappen van het oude Prnisen en, na door de Duitsche ridders te zijn veroverd, één der 4 bisdommen, waarin de Paus in 1243 het land der Orde verdeelde. De bisschop van Ermeland handhaafde zijne zelfstandigheid en werd in de 14de eeuw in den Rijksvorstenstand opgenomen. In 1466 kwam door den Vrede van Thorn dit gewest onder de heerschappij van Polen, en de bisschop was na dien tijd lid van den Poolschen Senaat met den titel van Prussiae regiae primas. De meest beroemde bisschoppen van Ermeland zijn *Aeneas Sylvius Piccolomini*, *Dantiscus*, *Hosius* en *Cromer*, en ook de tegenwoordige heeft in den laatsten tijd door zijn verzet tegen de Pruisische staatsverordeningen van zich doen spreken. De zetel van den bisschop was eerst Braunsburg, later Heilsberg, en thans is Frauenburg de plaats, waar het domkapittel vergadert. In 1772 werd Ermeland in het Pruisisch gebied opgenomen. Onder *Frederik de Groote* verloor de bisschop zijn vorstelijken rang en rijkdom. Ermeland telt op 76,70 □ geogr. mijl bijna 200000 inwoners.

Ermerins. Onder dezen naam vermelden wij:

Jan Willem Ermerins, een verdienstelijk Nederlandsch natuurkundige. Hij werd geboren te Zierikzee den 19den Februari 1798, gaf bij het bezoeken van het gymnasinm aldaar reeds vroeg blijken van een uitstekenden aanleg en begaf zich in 1816 naar Leiden, waar hij zich op de geneeskunde en tevens op de wis- en natuurkunde toelegde en in 1824 in beide vakken promoveerde, nadat hij voor het beantwoorden van meer dan éene Académische prijsvraag het eeregond ontvangen had. Hij vestigde zich als geneesheer te 's Gravenhage, doch werd weldra benoemd tot hoogleeraar te Franeker, waar hij in 1825 zijne lessen opende. Hij wist hier zijne taak, die door de verscheidenheid der hem opgedragen vakken zeer moeielijk was, naar behooren te volbrengen, doch maakte steeds zijne hoofdstudie van de natuurkunde. Gedurende een bezoek te Parijs knoopte hij betrekkingen aan met den beroemden *Ampère*, wiens electrodynamischen toestel hij vervolgens beschreef, en zocht ook door popnlaire voorlezingen tot verspreiding der natuurkennis mede te werken. In Mei 1835 werd hij benoemd tot hoogleeraar te Groningen, waar hem, behalve de wis- en natuurkndige vakken, aanvankelijk ook de sterrenkunde was opgedragen, 't geen aanleiding gaf tot de uitgave van zijne: „Handleiding bij de beoefening der sterrenkunde van Sir John F. W. Herschel voor lezers uit den beschaafden stand (1838 en 1840, 2 dln)". Met de studie der wisknnde was hij zeer ingenomen, en toen in 1843 de Algemeene Synode der Hervormde Kerk haar minder noodig rekende voor aanstaande godgeleerden, gaf hij daarentegen zijne „Bedenkingen (1843)" in het licht. In 1830 werd hij benoemd tot lid der eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut en na de opheffing hiervan in 1852 tot lid der Koninklijke Académie van Wetenschappen, en in de Versiagen en Mededeelingen van dit lichaam vindt men opsteilen van *Ermerins:* „Over de identiteit van licht en stralende warmte" en „Over de dagelijksche beweging van den barometer te Groningen van December 1851 tot November 1861". Dergelijke meterologische waarnemingen deed hij bij voortduring door middel van door hem uitgedachte, zelfregistreerende instrumenten. Ter plaatse zijner inwoning werkte hij voorts krachtig mede tot verbetering der brandbluschmiddelen en tot het stellen van een afficier op den Martinitoren, voor welke diensten de stedelijke raad hem een zilveren blad met het stadswapen aanbood. Voorts wijdde hij er als curator zijne trouwe zorg aan het gymnasium, dat onder zijn bestuur ongemeen bloeide. Het Zeeuwsch en Utrechtsch Genootschap en de Leidsche Maatschappij van Nederlandsche letterknnde benoemden hem tot lid, en nadat hij in 1845 een beroep naar Leiden had afgewezen, werd hij in 1846 versierd met de orde van den Nederlandschen Leeuw. Hij overleed te Groningen den 2den Maart 1869, diep betreurd door zijne talrijke vrienden, die hem wegens zijn edel karakter innig lief hadden.

Frans Zacharias Ermerins, een verdienstelijk Nederlandsch geneeskundige. Hij werd geboren te Middelburg den 8sten November 1808, studeerde te Leiden in de wis- en natuurkunde en vestigde zich als arts in zijne geboorteplaats. Hij legde zich vooral met ijver toe op de geschiedenis der geneeskunde, en na het bezoeken der Koninklijke Bibliotheek te Parijs gaf hij zijne: „Analecta Medica Graeca (1841)" in het licht, gevolgd door: „Hippocratis liber de victus ratione in morbis acntis etc. (1841)". Den 2den September 1844 aanvaardde hij het hoogleeraarsambt in de geneeskunde te Groningen, waar hem de pathologische en clinische lessen werden opgedragen, terwijl hij van tijd tot tijd de wetenschap verrijkte met de uitgave van geschriften van oud-Grieksche geneeskundigen. In 1847 verschenen zijne: „Aretaei opera quae supersnnt", en ook zijn van de „Opera Hippocratis" op kosten van de Koninklijke Académie van Wetenschappen eenige deelen door hem uitgegeven. Hij overleed den 28sten Mei 1872.

Ermrich, ook *Ermerich*, *Ermentrich*, *Emrich*, *Emdrich* en bij *Saxo Grammaticus* zelfs *Jarmericus* geheeten, was volgens de sage koning der Oost-Gothen in Apnlië en opperkoning van Rome. Hij onteerde *Odilia*, de echtgenoot van zijn maarschalk *Sibich*. Deze overreedde hem nit wraakzucht, om zijn oudsten zoon naar het land der Wilten te zenden, waar hij om het leven kwam, — om zijn tweeden zoon op een gebrekkig vaartnig naar Engeland te sturen, zoodat hij verdronk, — en om zijn derden zoon op vermoeden van een misdrijf ter dood te doen brengen. Tevens haalde *Odilia* den Koning over, om de zonen van zijn broeder *Harlung* te doen ophangen en een anderen neef, den dapperen *Dietrich van Bern*, te noodzaken, om naar het land der Hunnen de wijk te nemen. Geholpen door *Etzel* versloeg echter *Dietrich* den Koning en *Sibich* in den Ravennaslag en veroverde den troon. Daarna werd *Ermrich* door zijn bittersten vijand, den *trouwen Eckhard*, gedood.

Ernesti. Onder dezen naam vermelden wij:

Johann August Ernesti, den stichter van eene nieuwe godgeleerde en letterkundige school. Hij werd geboren den 4den Augustus 1707 te Tennstädt in Thüringen, studeerde te Wittenberg en te Leipzig in de theologie en vooral in de letteren en werd in 1731 conrector en in 1734 rector aan de Thomasschool te Leipzig. Door de uitgave van zijne: „Initia doctrinae solidioris (1836)" en van onderscheidene Griekse en Latijnsche schrijvers verwierf hij weldra grooten roem, zoodat hij in 1742 tot buitengewoon hoogleeraar in de oude letteren aan de universiteit aldaar benoemd werd. In 1756 aanvaardde hij het hoogleeraarsambt in de welsprekendheid en in 1759 daarenboven in de godgeleerdheid. Eindelijk bepaalde hij zich alleen tot dit laatste en was voorts domheer te Meiszen, lid van het consistorie te Leipzig, enz. Hij overleed den 11den September 1781. Hij heeft uitgaven geleverd van een groot aantal Griekse en Latijnsche werken der oudheid, en onder deze verdient vooral zijne voortreffelijke uitgave der geschriften van *Cicero* (1737—1739, 5 dln, en later) met een „Clavis Ciceroniana (1739, 6de druk, 1831)" eene loffelijkc vermelding. Voorts schreef hij: „Anti-Muratorius (1755)", — „Institutio interpretis Novi Testamenti (5de druk, 1806)", — „Opuscula philologico-critica (Amsterdam, 1762)", — „Opuscula oratoria etc. (Leiden, 1762)", — „Opuscula theologica (1792)", enz., terwijl hij medewerkte aan de redactie der „Neue theologische Bibliothek (1760—1769, 10 dln)" — en der „Neueste theologische Bibliotek (1773—1779, 3 dln en 6 afleveringen)", waarna wij eindelijk nog gewagen van 4 bundels leerredenen (1768—1782). Hij heeft door het bevorderen eener degelijke schriftverklaring de godgeleerde wetenschap van een groot deel harer stelselmatige klnisters bevrijd en door zijn kenrig Latijn den naam verworven van „den Deutschen *Cicero*", terwijl ook de welsprekendheid niet weinig aan hem verschuldigd is.

August Wilhelm Ernesti, een broederszoon van den voorgaande. Hij studeerde te Leipzig, werd er in 1765 hoogleeraar in de wijsbegeerte en in 1770 in de welsprekendheid, onderscheidde zich door een critischen blik, en overleed den 29sten Juli 1801. Hij bezorgde eene uitgave van *Livius* (1769, 3 dln, en later), van *Quinctilianus* (1796), van *Pomponius Mela* (1773) en van *Ammianus Marcellinus* (1773), terwijl zijne: „Opuscula oratorio-philosophica" in 1704 in het licht verschenen.

Johann Heinrich Martin Ernesti. Deze, geboren In 1754 te Mittwitz bij Kronach, werd in 1784 hoogleeraar te Coburg en overleed den 10den Mei 1836. Van zijne talrijke geschriften noemen wij een: „Encyklopädisches Handbuch einer allgemeinen Geschichte der Philosophie und Literatur (1807, 2 dln)", — en „Alterthumskunde der Griechen, Römer und Deutschen (1809—1810, 2 dln)".

Johann Christian Gottlieb Ernesti, een verdienstelijk letterkundige. Hij werd geboren te Arnstadt in Thüringen in 1756, studeerde te Leipzig en werd er in 1782 hoogleeraar in de wijsbegeerte en in 1801 in de welsprekendheid, doch overleed reeds den 5den Juni 1802. Hij heeft uitgaven geleverd van *Aesopus* (1781), *Phaedrus* (1781), *Hesychius* (1785), *Silius Italicus* (1791), enz., en schreef een: „Lexicon technologiae graecae rhetoricae (1795)", — een: „Lexicon technologiae Romanorum rhetoricae (1797)", — „Cicero's Geist und Kunst (1799—1802)", enz.

Ernestijnsche lijn is de oudere lijn van het Huis van Saksen. Zij werd gesticht door *Ernst*, keurvorst van Saksen († 1487) en bestaat thans uit de lijnen *Weimar-Eisenach*, *Coburg-Gotha*, en *Meinungen-Hildburghausen* en *Altenburg*. Zie onder *Saksen*.

Ernouf (Alfred Auguste, baron), een Fransch schrijver, geboren te Parijs den 21sten September 1817, leverde: „Nouvelles études sur la Revolution française (1852—1854, 2 dln)", — „Histoire de Waltrade, de Lothaire et de leurs descendants (1859)", — „Histoire de la dernière capitulation de Paris (1859)", — „Le général Kleber (1867)", — „Les oiseaux chanteurs des bois et des plaines (3de druk, 1872)", — „Souvenirs de l'invasion prussienne en Normandie (1872)", — „Les Français en Prusse, 1807—1808 (1872)", — „Histoire des chemins de fer français pendant la guerre francs-prussienne (1874)", — „Souvenirs d'un officier polonais (1877)", — en „Histoire de Maret, duc de Bassano (1878)". Ook voltooide hij de: „Histoire de France sous Napoléon I" van zijn schoonvader, Baron *Bignon* (1838—1850, 14 dln) en deed eene reeks van merkwaardige levensbeschrijvingen in het licht verschijnen.

Ernoul (Edmond), een Fransch minister, geboren den 5den Augustus 1829, was eerst advocaat te Poitiers, procureur-generaal en hoogleeraar in de rechten, werd den 8sten Februari 1871 door het departement Vienne afgevaardigd naar de Nationale Vergadering en behoorde er tot de uiterste rechter zijde. Den 24sten Mei 1873, toen de monarchale partijen zich vereenigden om *Thiers* te doen vallen, werd de door *Ernoul* voorgestelde orde van den dag, welke eene rechtstreeksche afkeuring van de gedragslijn van *Thiers* behelsde, met 360 tegen 344 stemmen aangenomen. Uit dankbaarheid voor dezen dienst ontving hij den 25sten Mei 1873 in het Kabinet *de Broglie* de portefeuille van Justitie. Hij begunstigde de woelingen der legitimisten ter bevordering der belangen van den Graaf *van Chambord*, maar ontving reeds den 26sten November 1873 zijn ontslag.

Ernst. Onder dezen naam vermelden wij eenige vorstelijke personen, te weten:

Ernst, keurvorst *van Saksen*, den stamheer der Ernestijnsche lijn. Hij was de zoon van Keurvorst *Frederik de Zachtmoedige* en van *Margaretha van Oostenrijk*. Als 14-jarige knaap werd hij met zijn broeder *Albert* door *Kunz von Kaufungen* en zijne medestanders van het kasteel te Altenburg weggevoerd (1455), doch gelukkig bevrijd. In 1464 werd hij opvolger zijns vaders en regeerde gedurende 21 jaar met gemelden broeder gemeenschappelijk over de Saksische landen, waarna zij, tot eene deeling overgaande, de Ernestijnsche en Albertijnsche lijnen vormden. *Ernst* verkreeg het hertogdom Saksen, voorts Thüringen met de bezittingen in Franken en Voigtland enz., terwijl aan *Albert* het land van Meiszen enz. ten deel viel. Keizer *Frederik III* beleende hem den 24sten Februari 1489 met die landen en gaf zijne goedkeuring aan de vastgestelde

erfregeling. *Ernst* bevorderde met den meesten ijver de welvaart van zijne Staten, verzette zich met kracht tegen alle onrecht en aanmatiging, en overleed te Kolditz den 26sten Augustus 1484.

Ernst, aartshertog *van Oostenrijk*. Hij was een zoon van Keizer *Maximiliaan II*, werd geboren den 15den Juni 1553, ontving zijne opvoeding aan het Spaansche Hof, ging in 1571 naar Dnitschland, werd er gonvernenr van Opper- en Neder-Oostenrijk en zag zich in 1592 door *Philippus II* benoemd tot gonverneur der Nederlanden. Den 30sten Januari 1594 deed hij zijn intocht in Brussel. Hij bekreunde zich echter weinig om de belangen van zijn Vorst, maar bracht zijne dagen door in weelde en vadsigheid. Ook schijnt het, dat hij niet schroomde om zich van alnipmoord te bedienen, daar *Michiel Renichon*, omgekocht om Prins *Maurits* te vermoorden, tot het laatst toe volhield, dat hij door den landvoogd daartoe gebracht was. *Ernst* overleed te Brussel den 21sten Februari 1595.

Ernst Casimir, graaf *van Nassau*, *Vianden*, *Dietz*, *Catzenellenbogen*, *Dillenburg* enz., een zoon van *Joan van Nassau III*, stadhonder van Gelderland, en van *Elizabeth van Luchtenberg*, werd geboren te Dillenbnrg den 22sten December 1573, vertoefde in Frankrijk en Genève, om zich in alle wetenschappelijke en ridderlijke oefeningen te volmaken, en spoedde zich naar Groningen, waar zijn ondste broeder *Willem Lodewijk* de stad van dien naam belegerde (1594). In het volgende jaar werd hij in den noodlottigen strijd aan de Lippe door de Spanjaarden gevangen genomen en naar Rijnberk gebracht, doch tegen een losgeld van 10 000 gulden op vrije voeten gesteld. De Staten schonken hem toen eene kompagnie soldaten, met welke hij de belegering van Hulst bijwoonde (1596). Voorts nam hij deel aan de belegering van Rijnberk en Lingen en vergezelde in 1598 de Prinses-weduwe *van Oranje* naar Frankrijk. Na zijn terngkeer maakte hij zich meester van het fort Philippine (1600) en werd door Prins *Maurits* in den morgen van den overwinningsdag bij Nieuwpoort met 2 regimenten voetvolk en 4 kornetten ruiterij naar het dorp Leffinghen gezonden, om er den vijand op te houden. Hier waagde hij den strijd tegen de overmacht, doch redde ter nauwernood zijn leven in het fort Albertus. Intusschen kreeg *Maurits* hierdoor tijd, om zijn leger in slagorde te stellen. In 1605 werd Graaf *Ernst* aangesteld tot gonvernenr van Rijnberk, waarna hij Lochem belegerde en veroverde (1606). Omstreeks dien tijd kwam hij door het overlijden zijns vaders in het bezit van het graafschap Dietz. Ook voerde hij met verlof der Staten in dit jaar de troepen aan, die aan *Hendrik Julius*, hertog van *Brunswijk*, werden gezonden, om hem in het bezit te stellen van zijne landen, en trad met de dochter van gemelden Hertog in het bnwelijk. Intusschen was hij tot veldmaarschalk en luitenant-gouverneur van Gelderland benoemd. In 1607 werd hij te 's Gravenhage met zijne gemalin feestelijk ontvangen en in 1610 zag hij zich tot luitenant-gouverneur van Utrecht en in 1620 tot stadhonder van Friesland benoemd.

Na het eindigen van het Twaalfjarig Bestand trok hij weder te velde, hielp in 1622 Bergen op-Zoom bemachtigen en ontrukte Steenwijk aan de Spanjaarden. In 1623 versterkte hij Emden tegen de aanslagen van *Tilly*, en *Maurits* benoemde hem, in geval van vroeger overlijden van zijn broeder *Frederik Hendrik*, tot erfgenaam van het prinsdom Oranje. Na den dood van *Maurits* werd hij tevens stadhonder van Groningen en Drenthe. In 1626 maakte hij zich meester van Oldenzaal, betengelde een oproer te Leenwarden en hielp in 1628 Grol veroveren en 's Hertogenbosch belegeren. Gedurende dat beleg deden Graaf *Hendrik van den Berg* en *Montecuculi* een inval in Gelderland, en *Ernst* werd derwaarts gezonden, om den vijand te verdrijven. Hoewel dit niet wilde gelukken, belette hij het voorwaarts dringen der vreemde legerbenden. In 1632 trok hij met *Frederik Hendrik* naar Venlo en werd inmiddels afgezonden, om zich meester te maken van Roermond. Hier werd hij den 2den Jnni bij het bezichtigen der loopgraven, jnist toen hij van zijn paard steeg, door een musketkogel in het hoofd getroffen, zoodat hij 3 nur daarna overleed. Hij onderscheidde zich door zijne dapperheid en minzaamheid, maar was veel minder verdraagzaam op godsdienstig gebied dan *Frederik Hendrik*. Hij is de stamvader van het thans in Nederland regeerend Vorstenhnis.

Ernst I de Vrome, hertog van Saksen-Gotha en Altenbnrg, den stamvader van het Hnis *Gotha*. Hij werd geboren den 24sten December 1601 op het kasteel te Altenburg. Hij was de 9de van de 10 broeders en ontving van zijne moeder eene nitmuntende opvoeding. Bij de komst van *Gustaaf Adolf* in Duitschland trad hij in Zweedschen krijgsdienst, nam deel aan de belegering van Königshofen, Schweinfurt en Würzburg en streed dapper in den slag aan de Lech, alsmede in dien bij Nürnberg en bij Lützen. Toen nu na het sneuvelen van *Gustaaf Adolf* zijn broeder *Bernhard van Saksen* opperbevelhebber werd van het Zweedsche leger, belastte deze hem met het bestunr over het hertogdom Franken. Weldra echter keerde *Ernst* naar het leger terug en hielp Landshnt stormenderhand veroveren, doch na den slag von Nördlingen (26 Angustus 1634) verliet hij het oorlogstooneel en werkte mede tot den Vrede van Praag. In het volgende jaar trad hij in het hnwelijk met de eenige dochter van den Hertog *van Altenburg* en wijdde zich geheel aan de bevordering der welvaart van zijn land. Door erfenis viel hem de helft van het vorstendom Eisenach, alsmede het land van Altenbnrg en Cobnrg ten deel. Hij overleed op den 25sten Maart 1675. Vele weldadige instellingen, die ook thans nog bestaan, zijn door hem gestieht, en hij was tevens een groot ijveraar voor de leer van *Luther* en voor eene godsdienstige opvoeding in het algemeen. Daardoor verwierf hij den bijnaam van *de Vrome*.

Ernst II, hertog *van Saksen-Gotha* en *Altenburg*. Deze, de 2de zoon van Hertog *Frederik III*, werd geboren den 30sten Januari 1745 en volgde zijn vader op in 1772. Daar hij door reizen in Holland, Engeland en Frankrijk zijn geest verrijkt en ontwikkeld had, regeerde hij met wijsheid en rechtvaardigheid. Hij verbeterde in zijn land het geldelijk beheer en de rechtspleging, stichtte armen-, werken ziekenhuizen, alsmede een toevinchtsoord

voor de wednwen en kinderen van staatsambtenaren, bonwde scholen en bevorderde kunsten en wetenschappen. Op den Seeberg deed hij een observatorium verrijzen en bewees hierdoor groote diensten aan de sterrenkunde. Hij was de eerste, die in Duitschland eene graadmeting verordende, en hij schreef eene geestige theorie van het schaakspel. De gelden, voor zaken van algemeen belang noodig, wist hij te verkrijgen door zuinigheidsmaatregelen aan zijn Hof, terwijl hij zich met standvastigheid verzette tegen het werven van krijgsvolk in zijne Staten. Hij overleed den 20sten Augustus 1804.

Ernst III, hertog *van Saksen-Coburg* en *Gotha*, een zoon van Hertog *Frans*. Hij werd geboren den 2den Januari 1780 en aanvaardde de regeering den 9den December 1806. Daar hij in den slag bij Auerstädt tegen *Napoleon* gestreden had, werd zijn land door Frankrijk in bezit genomen, doch hij kreeg het door bemiddeling van Keizer *Alexander* bij den Vrede van Tilsit terug, zoodat hij den 7den Juli 1807 naar zijne residentie Coburg terugkeerde. Hierna vertrok hij naar Parijs, waar hij vruchteloos de door *Napoleon* toegezegde schadeloosstelling zocht te verkrijgen. Vervolgens deed hij zijn best, om het welzijn van zijne landen te bevorderen en voegde zich na den volkerenslag van Leipzig bij de Verbondene Mogendheden, ontving het bevel over het 5de Duitsche armeekorps en veroverde Mainz. Op het Congrès te Weenen werd hem het vorstendom Lichtenberg toegekend, dat hij echter voor 2 milioen thaler afstond aan Pruisen, terwijl hij voorts de domeinen Wandersleben, Mühlberg en Rohrensee boven Erfurt, later Thal en eindelijk Mechtersted aankocht. Ook verkreeg hij het hertogdom Gotha, terwijl hij het kleine vorstendom Saalfeld benevens de heerlijkheid Kranichfeld aan Meiningen moest afstaan. Aan Coburg had hij een vertegenwoordigenden regeeringsvorm gegeven, doch in Gotha handhaafde hij de standen. In 1833 stichtte hij met de beide andere hertogelijke lijnen *Altenburg* en *Meiningen* de „Ernestijnsche huisorde". Deze is eene vernieuwing van de orde der „Deutsche Redlichkeit", in 1690 door *Frederik van Gotha-Altenburg* ingesteld. Zij wordt verleend als „Komthur" der eerste of tweede klasse, als grootkruis en als ridderorde, bestaat uit een achthoekig wit-geëmailleerd kruis met de beeltenis van *Ernst de Vrome* en het door een eikenkrans omgeven opschrift „Fideliter et constanter" en wordt gedragen aan een rood lint met groene randen.

Bovengemelde Hertog versierde zijne landen met fraaie gebouwen, ondersteunde kunst en wetenschap, was achtereenvolgens gehwd met *Louize van Saksen-Gotha* en met *Marie van Würtemberg* en overleed den 29sten Januari 1844.

Ernst IV August Karl Johann Leopold Alexander Eduard, hertog *van Saksen-Coburg-Gotha*. Hij is een zoon van laatstvermelde uit zijn eerste hnwelijk en werd geboren den 21sten Juni 1817. Tegelijk met zijn broeder *Albert*, later de gemaal van *Victoria*, koningin van Engeland, ontving hij eene uitmuntende opvoeding en wijdde zich bij voorkeur aan de natuurkunde en aan de muziek. Nadat hij het jaar 1836 met zijn broeder in Engeland, Frankrijk en België, had doorgebracht, begaven zich de beide Prinsen naar de universiteit te Bonn, waar *Ernst* zich hoofdzakelijk op staatswetenschap en wijsbegeerte toelegde. Daarna trad hij als ritmeester in Saksischen dienst en vond te Dresden gelegenheid voor zijne verdere vorming. Na onderscheidene reizen in Spanje Italië, Portugal en Afrika verliet hij den dienst met den rang van generaal-majoor en trad in 1842 in het huwelijk met eene dochter van den Groothertog *van Baden*. Den 29sten Januari 1844 werd hij opvolger van zijn vader en tevens het hoofd van het Cobnrgsche Huis. Zijne vrijzinnige richting kwam aan zijn volk zeer te stade, inzonderheid in de stormachtige jaren 1848 en 1849. Doortinteld van oprechte vaderlandsliefde wijdde hij zich met geestdrift aan de belangen van Duitschland. In 1849 werd onder zijne aanvoering de overwinning bij Eckernförde behaald. Nadat de plannen van het Duitsche Parlement met betrekking tot de eenheid des Rijks schipbreuk hadden geleden, voegde hij zich bij het Driekoningenverbond en woonde het Vorstencongrès te Berlijn bij, waar hij met welsprekende woorden wees op de behoeften en wenschen des volks. Bij de reactie na 1850 bewandelde hij een wèlgekozen middenweg en bejverde zich om bij bevriende Hoven voor het constitutioneel beginsel in de bres te springen. Hij was de eerste Duitsche Vorst, die met het oog op de eischen eener welbegrepen staatkunde *Napoleon* in zijne waardigheid als Keizer te Parijs kwam begroeten en hij zocht zijne vriendschappelijke betrekking tot dezen te pas te brengen ten nutte van Duitschland; zoowel te Berlijn als te Weenen had zijne bemiddeling eene heilzame werkling. Hij werd benoemd tot generaal bij de Pruisische kavallerie en was gereed om in den Italiaanschen oorlog van 1859 Oostenrijk te hulp te snellen, toen de vrede van Villa Franca gesloten werd. Vooral betoonde hij zich voorts een ijveraar voor een echt Duitschen, constitutioneelen geest, zoodat hij de oprichting van veelrlei vaderlandlievende vereenigingen bevorderde. Hij woonde in 1863 het Vorstencongrès te Frankfort bij, waar hij op gematigdheid aandrong, en was wederom de eerste, die na den dood van *Frederik VII* den Prins *von Augustenburg* als hertog van Sleeswijk-Holstein erkende. In 1866 schaarde hij zich aan de zijde van Pruisen en nam deel aan den slag bij Langensalza en aan een groot deel van den Boheemschen veldtocht, waarna hem uitgestrekte wonden in de nabijheid van Smalkalden als schadeloosstelling werden toegekend. In Januari 1869 vierde hij het gedachtenisfeest zijner 25-jarige regeering en in het volgende jaar streed hij in den roemrijken oorlog tegen Frankrijk. In zijne levenswijze is de Hertog hoogst eenvoudig en zijne vrije uren wijdt hij gaarne aan de beoefening der fraaie letteren, der natuurkunde en der muziek. Hij schreef eenige gunstig bekende opera's, namelijk: „Casilda", — „Santa Chiara", — en „Diana van Solanges", terwijl eene door hem vervaardigde „Hymne" tot het volk is doorgedrongen. Voorts hebben wij van hem het praehtwerk: „Reise des Herzogs Ernst von Sachsen-Koburg-Gotha nach Aegypten und den Ländern der Habab, Mensa und Bogos (1850)".

Ernst Friedrich Paul Georg Nicolas, hertog van *Saksen-Altenburg*, ondsten zoon van Hertog

Georg en van Prinses *Marie* van *Mecklenburg-Schwerin*. Hij werd geboren den 16den December 1826, bestudeerde te Breslau de krijgswetenschap, bezocht de universiteit te Leipzig, trad in Pruisischen dienst, doch nam in 1853 zijn ontslag en huwde met *Agnes*, prinses van *Anholt-Dessau*. Weinige maanden later werd hij de opvolger zijns vader, en het is algemeen bekend, dat onder zijn bestuur de bloei zijner Staten zich voorspoedig ontwikkeld heeft.

Ernst August, koning van Hannover. Deze, geboren den 3den Juli 1771, was de 5de zoon van Koning *George III* van Engeland en van *Sophia Charlotta*, prinses *van Mecklenburg-Schwerin*. Hij bezocht de universiteit te Göttingen en nam in 1793—1795 als chef van een regiment Hannoversche kavalierie deel aan de veldtochten in de Nederlanden. Na den Vrede van Basel keerde hij naar Engeland terug, werd er lid van het Hoogerhuis, doch maakte zich als een volbloed Tory gehaat bij het volk. In 1813 bezocht hij het hoofdkwartier der Verbondene Mogendheden, alsmede de stad Hannover, doch zijn jongere broeder, de Hertog *van Cambridge*, werd in dat Koningrijk tot stadhouder benoemd. Nu vertoefde hij bij afwisseling te Berlijn, te Londen en op zijn landgoed Kew, en trad in 1815 in het huwelijk met eene Prinses *van Mecklenburg-Strelitz*. Toen in 1837, bij het overlijden van Koning *Willem IV*, de Britsche Kroon op de vronwelijke lijn overging, viel de Hannoversche ten deel aan *Ernst August*. Hij hief de grondwet op, omdat zij niet strookte met zijne reactionaire beginselen, en octroieerde in 1840 eene andere, waarmede echter de bevolking geenszins tevreden was. In 1843 deed hij eene reis naar Engeland, waar hij in handen der Koningin den hnldigingseed aflegde en als pair in het Hoogerhnis zitting nam. Intusschen zag hij zich in 1848 gedwongen, om aan de eischen des volks gehoor te geven, zoodat de grondwet van 1840 in liberalen zin gewijzigd werd. Bij de daarop volgende reactie in Duitschland, aarzelde hij, van de nieuwe richting af te wijken, maar liet toch gaarne toe, dat de door hem begnnstigde adel zich daartegen verzette. Inmiddels overleed hij op den 18den November 1851.

Ernst (Heinrich Wilhelm), een uitstekend vioolspeler, geboren in 1814 te Brünn in Moravië, oefende zich aan het Conservatorinm te Weenen onder de leiding van *Böhm* in het vioolspel en onder die van *Seyfried* in het contrapunt, terwijl hij later ook nog het onderwijs van *Mayseder* genoot. Nadat hij reeds op 16-jarigen leeftijd zijne eerste kunstreis volbracht had, kwam hij in 1832 te Parijs, bestudeerde er de methode van *Bériot* en hervatte in 1838 zijne kunstreizen. Hij bezocht de voornaamste steden van Enropa, begaf zich in 1845 naar Engeland en vertoefde er geruimen tijd. Wegens ongesteldheid moest hij afstand doen van het vioolspel en overleed te Nizza den 10den October 1865. Hij schitterde door zijne boelende, smaakvolle voordracht en door zijne ongemeene kunstvaardigheid, terwijl hij tevens een 20-tal fraaie compositiën geschreven heeft.

Ernstvuurwerken. Hieronder verstaat men in de artilleriewetenschap alle vuurwerken, die bestemd zijn voor oorlogsgebruik, in tegenstelling met de *lustvuurwerken*, die tot opluistering van feesten dienen. Naar gelang van hnnne bestemming verdeelt men hen in *vuurwerken tot het ontsteken van ladingen*, *vuurwerken tot brandstichting* of *brandvuurwerken*, *lichtvuurwerken* en *seinvuurwerken*. De brandbare mengsels, waarmede ze gevuld worden, noemt men in het algemeen *sassen*. Het ligt in den aard der zaak, dat uithoofde van de verschillende bestemming der vuurwerken de samenstelling van de sassen niet steeds dezelfde kan zijn: nu eens wordt eene sneliere, dan weder eene langzamere verbranding gevorderd. De sassen, die dienen tot het voortdrijven van de voorwerpen, waarin ze besloten zijn, of wel tot het snel overplanten van vunr naar gemakkelijk ontplofbare stoffen, worden *drijfsassen* geheeten. Zij moeten daartoe bij de verbranding eene groote hoeveelheid gas van hooge spanning of een langen, krachtigen vuurstraal leveren. *Brandsassen* daarentegen dienen tot het ontsteken van zeer brandbare mengsels; tot het in ontploffing brengen van stoffen, als dynamiet, springijm enz., die, ofschoon door aanraking met vnnr in brand gerakende, eene bijzondere vlam vereischen om te ontploffen, voorts tot het in brand steken van gebouwen en andere dergelijke voorwerpen, die men wenscht te vernielen, waartoe eene groote, heete vlam noodig is. *Lichtsassen* zijn bestemd tot verlichting van terreingedeelten en tot het geven van seinen. Daartoe moeten zij met eene groote, sterk lichtgevende vlam verbranden, die soms eene bepaalde kleur moet hebben. Verder heeft men nog sassen, die reeds bij betrekkelijk lage temperatuur, b. v. door een slag of door wrijving, moeten ontbranden en daarom *slag-* of *wrijvingssassen* worden genoemd. Strikt genomen behooren zij echter tot de brandsassen.

Doorgaans kan het buskruit, zoowel in korrelvorm als in fijn verdeelden toestand (meelpulver), als hoofdbestanddeel der sassen dienst doen. Somtijds is het gewenscht de snelheid van verbranding bij de drijfsassen eenigszins te matigen, hetgeen men door toevoeging van *salpeterzwavel* (een mengsel van drie deelen salpeter en één deel zwavel) kan bereiken. Bij brandsassen voegt men aan het buskruit dikwijls stoffen toe als pek, hars, olie en teer, waardoor men eene groote, heete vlam verkrijgt. Bij lichtsassen wordt het hoofdbestanddeel gevormd door salpeterzwavel, die met eene heldere, witte vlam verbrandt. Wenscht men eene gekleurde vlam, zoo voegt men aan de salpeterzwavel nog metaalzouten toe, meestal chloraten of nitraten. Verbindingen van strontium kleuren de vlam rood, van barium groen en van natrium geel. De wrijvingssassen bestaan meestal uit een mengsel van kaliumchloraat en zwavelantimonium, terwijl men voor slagsassen zonten gebruikt van het knalzunr. Het meest is als zoodanig bekend het *slagkwik* ($CHgNO_2CN$), hetwelk gewoonlijk met salpeter wordt vermengd om de gevoeligheid te matigen. Een dergelijk mengsel wordt *slagkruit* genoemd.

Onder de vuurwerken tot het ontsteken van ladingen noemen wij hier de *gewone lont*, *den zunder* en de *gezwinde lont*. De gewone lont bestaat nit losgeslagen touw ter dikte van ongeveer 13 Ned. duim, dat in eene oplossing

van kaliloog gekookt is. Het verbrandt daardoor langzaam en met eene spitse kool, zonder vlam te geven. De lont is echter minder geschikt om andere vuurwerken snel en gemakkelijk te ontsteken; dit kan beter door middel van eene spuitende en krachtige vlam geschieden. Te dien einde heeft men papieren hulzen vervaardigd, welke met eene langzaam brandende sas zijn gevuld en zunders worden geheeten. Deze vuurwerken worden met eene lont ontstoken, terwijl men ze na gebruik uitdooft, door het brandende gedeelte af te snijden. De gezwinde lont dient tot het snel voortplanten van vuur naar licht ontvlambare stoffen, terwijl zij ook tot de samenstelling van andere vuurwerken wordt gebruikt. Zij bestaat uit katoendraad, waaraan door middel eener vloeistof, waarin het salpeter onoplosbaar is, meelpulver wordt gehecht, dat als drijfsas dienst doet. Ingeval men eene snellere verbranding wenscht, kan men de gezwinde lont met papier omkleeden.

Voor de ontsteking van geschut- en projectielladingen zie men *Geschut*.

Tot het in brand steken van lichte gebouwen, rieten daken enz. is meestal eene gewone buskruitvlam voldoende, zoodat daarvoor de gewone granaten gebezigd kunnen worden. Indien men echter haar brandstichtend vermogen wil vergrooten, zoo kan men aan de springlading *brandcylinders* toevoegen. Deze bestaan uit looden hulzen, die met eene sterk brandende sas zijn gevuld en zich bij het springen der granaat verspreiden. Meermalen gebruikt men echter ook projectielen, die uitsluitend ten doel hebben brand te veroorzaken en *brandkogels* worden genoemd. Zij worden gebruikt bij de gladde mortieren van 29 en 20 Ned. duim en bestaan uit een ijzeren geraamte, overtrokken met een grauw linnen zak. De sas, waarmee ze zijn gevuld, is een mengsel van buskruit, salpeter, zwavel, was en pek. Om de pogingen tot blusschen gevaarlijk te maken, zijn in de sas drie of twee gevulde *spiegelgranaten* geplaatst.

Bij dezelfde mortieren zijn *lichtkogels* in gebruik, die op overeenkomstige wijze zijn ingericht; alleen de samenstelling van de sas verschilt. Bij den mortier van 13 Ned. duim (*Coehoornmortier*) heeft men evenwel lichtkogels, die uit eene zinken bus bestaan en met eene helder lichtende sas zijn gevuld. Zij branden korter dan die van de andere mortieren, maar geven veel beter licht. In het algemeen hebben lichtkogels het nadeel, dat zij gemakkelijk door den vijand kunnen worden uitgedoofd; dat eene geringe terreinplooi de verspreiding van het licht zeer beperkt; dat zij het terrein slechts over eene kleine uitgestrektheid verlichten en in inundatiën geheel onbruikbaar zijn. Behalve de lichtkogels, worden bij de Nederlandsche artillerie ook nog *lichtfakkels*, *flambouwen* en *pekkransen* als lichtvuurwerken gebruikt. Meer en meer komt in den laatsten tijd het electrisch licht bij oorlogshandelingen in zwang; de kostbare en omslachtige hulpmiddelen evenwel zijn oorzaak, dat het nog niet veel wordt toegepast.

De seinvuurwerken zijn bestemd om van eene bepaalde gebeurtenis kennis te geven, terwijl zij ook kunnen dienen als teeken, dat eene zekere handeling moet beginnen. In eene ingesloten vesting kan zoodoende eene beperkte gemeenschap met de buitenwereld worden onderhouden. Deze vuurwerken worden, al naar dat men ze bij dag of bij nacht moet gebruiken, in *dag-* en *nachtseinen* onderscheiden.

Als seinvuurwerken zijn hier te lande *vuurpijlen* in gebruik. Deze bestaan in het algemeen uit papieren of metalen hulzen, gevuld met eene langzaam brandende drijfsas, waarin volgens de as eene diepe nitholling is aangebracht. Deze uitholling heeft ten doel het vuur dadelijk na de ontsteking over een groot oppervlak te verspreiden, waardoor eene groote hoeveelheid gas wordt gevormd, die uit de enge opening niet zoo snel kan ontsnappen als zij gevormd wordt en dus een druk in elke richting op het inwendig oppervlak van den pijl uitoefent. De drukkingen op de zijwanden houden elkander in evenwicht, doch de druk tegen het bovengedeelte wordt niet opgeheven en drijft den pijl voort, totdat alle sas verbrand is.

Men onderscheidt bij de Nederlandsche

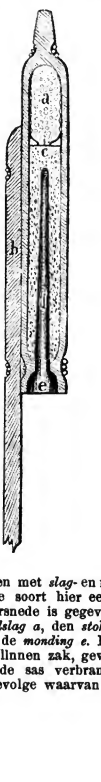

artillerie vuurpijlen met *slag-* en met *speelwerk*, van welke eerste soort hier eene teekening van de lengtedoorsnede is gegeven. Men heeft hierbij den *moordslag* *a*, den *stok* *b*, de *tering* *c*, de *ziel* *d* en de *monding* *e*. De moordslag bestaat uit een linnen zak, gevuld met buskruit. Wanneer de sas verbrand is, vat het kruit vuur, tengevolge waarvan het met een

sterken knal ontploft. Deze knal moet tot op 4000 Ned. el hoorbaar zijn.

De vunrpijlen met speelwerk komen met de hier genoemde overeen, met dien verstande evenwel, dat de moordslag is vervangen door *sascylinders*, die na het verbranden der tering vuur vatten en eene vlam van bepaalde kleur leveren. Deze cylinders worden gewoonlijk *sterren* genoemd en eerst korten tijd voor het gebruik in den pijl gedaan.

De vuurpijlen zijn reeds sedert lang bekend: vermoedelijk zijn zij afkomstig van de Chineezen en werden zij vóór de uitvinding van het geschut door de Arabieren gebruikt. Evenwel werden zij niet vóór het midden der dertiende eeuw in westelijk Europa ingevoerd; zij dienden toen, evenals soms ook nog in den tegenwoordigen tijd, hoofdzakelijk tot brandstichting. In het begin van deze eeuw hebben zij geruimen tijd veel gewicht in de schaal gelegd, toen men op voorstel van den Engelschen kolonel *Congreve* begon met aan het voreinde een kogel, granaat, granaatkartets of kartets te bevestigen. Spoedig daarna werden zij ook in Oostenrijk en later in de andere Staten van Europa ingevoerd. Door de vele verbeteringen, welke het geschutwezen na dien tijd heeft ondergaan, terwijl de vunrpijlen stationair bleven, zijn zij langzamerhand weêr op den achtergrond geraakt. Een groot nadeel van de vuurpijlen ligt in de sterke afwijkingen, waaraan zij onderhevig zijn, zoowel door atmospherische invloeden als door de onophondelijke verplaatsing, die het zwaartepunt, tengevolge van het verbranden der sas, ondergaat.

Erodium *Hérit.* of *Reigersbek* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Geraniaceën*. Het onderscheidt zich door een 5-deeligen kelk, eene 5-bladige, regelmatige bloemkroon, 10 aan den voet saâmgegroeide meeldraden, van welke slechts 5 van helmknoppen voorzien zijn (waardoor het van het geslacht *Geranium* verschilt), 5 klieren aan den voet der vrnchtbare meeldraden en spiraalsgewijs gedraaide snavels aan de vruchten. Het omvat éenjarige of overblijvende kruiden of ook wel halve heesters, die in alle wereldeelen voorkomen, en van welke sommige als geneeskrachtig beschouwd worden. Van de inlandsche soorten noemen wij den *fijnbladigen reigersbek* (E. cicutarium *L.*) met een stengel met veelbloemige bloemstelen, ongelijke bloembladen, gevinde bladeren en vinspletige blaadjes, over geheel Europa, in het noorden van Afrika en in het Oosten verspreid en in gekneusden staat als volksmiddel in gebruik op wonden en zweren, — den *welriekenden reigersbek* (E. moschatum *Hérit.*) met nederliggenden stengel, veelbloemige bloemstelen, gelijke bloembladen en gevinde bladeren, ook aan de Kaap en in Peru groeiende en voorheen als zweetdrijvend middel in gebruik, — en den *malvaachtigen reigersbek* (E. malacoïdes *L.*) met een rnigen stengel, veelbloemige bloemstelen en zachtharige, enkelvoudige, hartvormig-eironde, bijkans gelobde en gekarteIde bladeren. Tot de fraaie sierplanten behoort *E.incarnatum Hérit.* met 3-lobbige, scherpgetande bladeren en groote, vleeschkleurige, geelachtig-roodgevlekte bloemen. Deze is afkomstig van de Kaap.

Eros, in het Latijn *Amor* of *Cupido*, is bij de oude Grieken de god der liefde, in het bijzonder der zinnelijke liefde. Hij wordt door de dichters en beeldhouwers voorgesteld als de zoon en de onafscheidelijke medgezel van *Aphrodite* (Venus), vaak met *Himeros* en *Pathos* (Begeerte en Verlangen) verbonden of tegenover *Anteros* (zie aldaar) geplaatst. In de theogonie van *Hesiodus* en elders is hij één der machtigste goden, de bron der voortbrenging, alzoo der schepping, zoodat hij in sommige streken, o. a. in Thespiae in Boeotië, als de voornaamste godheid gehuldigd werd, terwijl men er om de 4 jaar feesten vierde (Erotideën) te zijner eer. Eene meer reine voorstelling van *Eros*, als het zinnebeeld der heilige vriendschap, vindt men in de wijsbegeerte van *Plato*. Daarop berusten ook de verhalen der lotgevallen van *Amor* en *Psyche*, die men het eerst in de: „Gedaanteveranderingen" van *Apulejus* aantreft.

De beeldhouwkunst heeft sedert den bloeitijd der jongere Attische school (*Scopas* en *Praxiteles*) *Eros* voorgesteld als een jeugdigen knaap, nog pas aan den kindertijd ontgroeid, met eene teedere, smachtende gelaatsuitdrukking, met vlengels aan de schouders en met boog en pijlen of met een fakkel gewapend. Zij heeft hem nn eens afzonderlijk, dan weder als den medgezel van *Aphrodite* of van *Dionysos* (Bacchus) in marmer gebeiteld. Langzamerhand echter werd hij herschapen in een balladigen, spotzieken knaap, die goden en menschen wondt en overwint. De Romeinsche knnst heeft hem vooral in reliëfs gebracht, waar dergelijke figuren in gevlengelden toestand den naam van „amoretten" en in ongevleugelden dien van „geesten (geniën)" dragen.

Erosie noemt men op het gebied der geologie eene afschuring en verandering van een gesteente door stroomend water. Wanneer dit eenwen lang aanhondend over rotsen stroomt, vormt het zich eene bedding. Is deze aanvankelijk breed, maar neemt later de stroom zijn loop door het midden dier beddlng, dan heeft men een *erosiedal*. — Ook in de heelkunde wordt dit woord gebruikt als benaming van eene zwerende oppervlakte, dle zich door onregelmatige randen als uitgevreten voordoet.

Erotici zijn eigenlijk znlke schrijvers, die over de liefde handelen. In de Grieksche letterkunde geeft men dien naam meer bepaald aan de romanschrijvers en aan den schrijver der Milésische verhalen, die alle tot het Christelijk tijdperk behooren. De voornaamste zijn: *Achilles Tatius*, *Heliodorus*, *Longus*, *Xénophon van Ephesus*, *Chariton* en *Parthenius*. Hnnne werken vindt men in de „Scriptores erotici graeci (1858—1859)" van *Hercher*.

Erotisch noemt men datgene wat op de liefde betrekking heeft. De *erotische poëzij* omvat alzoo de minnezangen van vroegeren en lateren tijd, — van *Anacreon* en *Sappho*, van den vervaardiger van het *Hoogelied*, van *Tibullus*, *Catullus* en *Horatius* af tot op onze dagen. Frasie minnezangen zijn afkomstig van de troubadours der middeneeuwen, en in Duitschland hebben vooral *Göthe*, *Wilhelm Müller* en *Rückert* het minnelied doen bloeien. Tot de schoonste, die wij in het Nederlandsch bezitten, behooren voorzeker die van *Hooft*,

terwijl later *Bellamy*, *Bilderdijk*, *S. J. van den Bergh* en anderen gedichten in dat genre hebben geleverd.

Erotomanie of *liefdeswaanzin* is eene ziekte, waarbij de geest van den lijder zich gestadig en in reine dweeperij met een geliefd voorwerp bezig houdt. Zij kan bij zeer prikkelbare gestellen in een gevaarlijk levenstijdperk door ongepaste lectuur en vooral door afzondering licht ontstaan. Daarom komt zij veelal voor in nonnenkloosters. Ter genezing is afleiding door bezigheid en verstrooiing — voorts versterking der zenuwen door inchten waterbaden — het beste middel.

Erpenius (Thomas) of *van Erpen*, een Nederlandsch geleerde werd geboren te Gorinchem den 11den September 1584. Reeds vroeg begaf hij zich naar Leiden en werd er in 1608 bevorderd tot doctor in de wijsbegeerte en tot meester in de vrije kunsten. Hij had zich vooral toegelegd op de Oostersche letterkunde en bezocht nu de hoogescholen te Londen, Cambridge, Oxford, Parijs, Saumur, Heidelberg, Genève, Milaan en Venetië, waar hij de boekerijen doorsnuffelde en betrekking aanknoopte met geleerde mannen, zooals *Bedwell* te Londen, *Causabonus* te Parijs, enz. Te Venetië deed hij zich door Turken onderwijs geven in het Turksch, Perzisch en Ethiopisch, en kcerde na eene afwezigheid van 4 jaar in 1612 te Leiden terng. Aanstonds werd hij er benoemd tot buitengewoon hoogleeraar in de Oostersche talen, behalve in het Hebreeuwsch, en hij heeft er door het uitgeven van geschriften en door het vormen van bekwame mannen voor de Oostersche letterkunde veel gedaan. Zelf stichtte hij voor eigen rekening eene drukkerij met Arabische letters, 't geen hem door curatoren nit erkentelijkheid ten deele werd vergoed. In 1618 zag hij zich benoemd tot gewoon hoogleeraar en een jaar later viel de tweede leerstoel in het Hebreeuwsch hem ten deel. Hoewel hij zich niet mengde in de kerkelijke twisten, toonde hij zich een vriend der Remonstranten, en in de kist, waarin zich de door *Erpenius* aan *Hugo de Groot* geleende boeken bevonden hadden, bereikte deze het huis van *Daatzelaar*, die met eene zuster van *Erpenius* was gehuwd

Erpenius stond steeds in hoog aanzien bij de Staten, aan wie hij als tolk bij onderhandelingen met Aziatische en Afrikaansche Vorsten groote diensten bewees. Zelfs zonden zij hem naar Frankrijk, om er *Pierre Dumoulin* en *André Rivet* tot het aanvaarden van een académischen leerstoel te Leiden te bewegen. Hij werd er in den bloei zijns levens op den 13den November 1624 door eene besmettelijke ziekte weggerukt. In de St. Pieterskerk te Leiden verrees een gedenkteeken te zijner eer, en door den invloed van Prins *Frederik Hendrik* werd aan zijne weduwe een jaargeld toegelegd van 400 gulden.

Diep was deze geleerde doorgedrongen in de kennis der Oostersche talen, en zelfs de Koning van Marokko roemde zijne brieven als voorbeelden van een zuiveren Arabischen stijl. Van zijne talrijke geschriften noemen wij: „Annotationes in Lexicon Arabicum Francisci Raphelengi (1613)", — „Grammatica Arabica (1613, en later bij herhaling)", — „Proverbiorum Arabicorum Centuriae II (1623)", — „Lokmanni fabulae etc. (1615)", — „Grammatica Ebraea generalis (1621 en later)", — „Georgii Elmacini historia Saracenica a Mahomete Pseudo prophetа etc. (1625)", — „Psalmi Davidis Syriace cum versione Latina (1625)", — en „Praecepta de lingua Graecorum communi (1651)".

Erratische steenblokken noemt men rotsklompen en gerolde steenen, die ver van hunne oorspronkelijke plaats verwijderd worden aangetroffen. Men vindt bijvoorbeeld op de helling van het Jurageberg̃te, die naar de Alpen is toegekeerd, vele rotsblokken, die van de Alpentoppen afkomstig zijn, — en in ons Vaderland, in Denemarken, Noord-Duitschland enz. eene menigte gestecnten, die van het Skandinavisch gebergte derwaarts zijn gevoerd, — hetgeen men desgelijks in Noord-Amerika waarneemt. De omvang dier rotsklompen is vaak verbazend groot. Men vindt er één bij Yverdun in Zwitserland, die 16 Ned. el lang, 13 Ned. el hoog en $6\frac{1}{2}$ Ned. el breed is. Zij zijn scherphoekig van vorm en hunne regelmatige ligging valt aanstonds in het oog. In het Jurageberg̃te vindt men ze vooral tegenover de monden van groote Alpendalen, — in ons Vaderland langs de noordelijke helling van heuvelreeksen. Men is algemeen van meening, dat in de Alpen die gevaarten vervoerd zijn door gletschers, en in het noorden van Europa desgelijks, — hier echter met dien verstande, dat de gletschers, met die klompen beladen, van de Skandinavische bergen in zee afgedaald zijn, zich hier hebben losgerukt, en daarna zuidwaarts werden voortgestuwd, totdat zij op ondiepe plaatsen of zandbanken — de tegenwoordige heuvels — schipbreuk leden, allengs wegsmolten en hunne steenvracht achterlieten. Het monument, ter eere van *Gustaaf Adolf* op het slagveld te Lützen geplaatst, is zulk een Noordsch granietblok.

Errera (Alberto), een Italiaansch staathuishoudkundige, geboren te Venetië den 21sten April 1841, werd in 1866 hoogleeraar aldaar en in 1874 redacteur van de „Perseveranza" te Milaan. Hij schreef voorts: „Storia e statistica delle industrie venete e del loro avenire (1870)", — „Le industrie nel Veneto (1868)", — „L'industria navale (1871)", — „La vita e i tempi di Daniele Manin (1872, 2 dln)", — „L'Italia industriale, studj con particulare riguardo all'adriatico superiore (1873)", — „Le nuove lstituzioni economiche nel secolo XIX (1874)", — „Rassegna bibliografica di opere di economica politica e di diritto industriale (1874)", — „Storia dell'economia politica nei secoli XVII e XVIII negli Stati della Repnblica Veneto (1877)", — „Manuale delle piccole industrie (1879)", — „Studii sull' istrusione primaria, industriale, professionale e commerciale nel Belgio (1880)", — en „Elementi di scienza sociale (1879)".

Ersch (Johann Samuël), de grondlegger der Duitsche bibliographie, geboren te Groszglogan den 23sten Jnnl 1766, wijdde zich eerst te Halle aan de godgeleerdheid, maar gevoelde zich eerlang veel meer aangetrokken door de studie der geschiedenis, der bibliographie en der aardrijkskunde. In 1786 ging hij met professor *Fabri* naar Jena, om er mede te werken aan de nitgave der „Allgemeine

politische Zeitung", terwijl hij vervolgens het „Repertorium über die allgemeinen deutschen Journale u. s. w. (1790—1792, 3 dln)" in het licht deed verschijnen. Daarop volgde zijn „Allgemeines Repertorinm der Literatur" met de „Allgemeine Literaturzeitung (1793—1809, 8 dln)", terwijl hij zich voorts bezig hield met de vervaardiging van een: „Allgemeines Schriftsteller-Lexikon der nenern Zeit", waarvoor hij zich naar Göttingen begaf. Hier echter nam hij op aanzoek van één zijner vrienden de redactie op zich van de „Neue Hamburger Zeitung". Vervolgens schreef hij: „La France littéraire (1797—1798, 3 dln met 2 supplementdeelen, 1802 en 1806)", en in 1800 werd hij te Jena bij de redactie der „Allgemeine Literaturzeitung" en bij de bibliotheek geplaatst. Drie jaar later gaf hij gehoor aan eene benoeming tot hoogleeraar in de aardrijkskunde en statistiek te Halle, waar hij in 1808 desgelijks opperbibliothecaris werd. Hier schreef hij het: „Handbuch der Deutschen Literatur seit der Mitte des 18 Jahrhunderts bis auf die neueste Zeit (1812—1814, 8 dln; nieuwe druk, 1822—1840)" en met *Gruber* de naar hen beiden genoemde: „Encyklopædie der Wissenschaften nnd Künste (1818 enz.)", die nog altijd wordt voortgezet. Voorts was hij mederedacteur van de „Allgemeine Literaturzeitung". Hij overleed te Halle den 16den Januari 1828.

Erskine (Thomas, lord), een nitstekend Engelsch advocaat, geboren den 21sten Januari 1750, was de derde zoon van een Schotschen graaf. Op 18-jarigen leeftijd verliet hij de universiteit, nam dienst bij de marine, voegde zich daarna bij het leger te lande en was onvoorzichtig genoeg om reeds op 21-jarigen onderdom in het huwelijk te treden zonder eene behoorlijke betrekking te hebben. Eerst met zijn 26ste legde hij zich toe op de rechten en in 1778 werd hij in de orde van advocaten opgenomen. Zijn eerste procès, waarbij hij kapitein *Baillie* verdedigde, won hij met glans, en weldra had hij eene uitgebreide practijk. De Prins *van Wales* benoemde hem tot zijn procureur-generaal, doch hij legde die betrekking neder, toen hij optrad als verdediger van den beruchten *Thomas Payne*. In 1800 was hij belast met de zaak van den bekenden *Hadfield*, die in zijne krankzinnigheid op den Koning geschoten had. Als lid van het Parlement (1783), als pair (1806) en als lordkanselier beantwoordde hij niet aan veler hooggespannen verwachtingen, hoewel hij zich steeds door moed en vrijzinnigheid onderscheidde. Als schrijver maakte hij zich bekend door zijn: „View of the causes and consequences of the present war (1793)", eene brochnre, die 48-maal gedrukt werd. Ook bezorgde hij eene nitgave van zijne pleitredenen in 4 deelen (1810—1811), en later schreef hij een gedicht ter eere van den landbouw, benevens den staatkundigen roman: „Armatas (1817)". Hij overleed den 17den November 1823 te Aimondale bij Edinburgh. — Zijn zoon *David Montagu*, lord *Erskine*, geboren in 1777, studeerde te Cambridge, werd lid van het Parlement, — voorts gezant te Washington, te Stuttgart en te München, en overleed den 19den November 1855.

Erslew (Thomas Hansen), een Deensch geleerde, geboren den 10den November 1803 te Randers in Jutland, vestigde zich na het voleindigen zijner studiën te Kopenhagen en werd er in 1849 directeur der archieven van het ministerie van Eeredienst. Hij heeft zich vooral verdienstelijk gemaakt door de uitgave van een uitstekend biographisch woordenboek van schrijvers onder den titel: „Aimindeligt Forfatter-Lexicon for Kongeriget Danmark med tilhörende Bilande fra 1814—1840 (1841—1853, 3 dln; vervolg (tot 1853) 1854—1868, 3 dln)". Hij overleed den 17den Maart 1870.

Ertborn. Onder dezen naam vermelden wij:

Joseph Karel Emanuël, baron *van Ertborn*, een Nederlandsch geschiedkundige. Hij werd geboren te Antwerpen den 22sten November 1778, ontving zijne opleiding te Parijs en vervolgens aan de hoogescholen te Luik en te Münster, waarna hij wegens kennis en bekwaamheid grooten lof verwierf, zoodat hij bij de stichting van het Koningrijk der Nederlanden tot lid der Rekenkamer benoemd werd. Hij overleed te 's Gravenhage den 1sten September 1823. Hij was een smaakvol beoefenaar der onde en nieuwe letterkunde en schreef: „Recherches historiqnes snr l'académie d'Anvers, les peintres, graveurs sculpteurs et architectes, qu'elle a prodnits (1806; 2de druk, 1817)" en „Geschiedkundige aanteekening aangaande de St. Lncasgilde en de Rederijkkamers, gezegd van den Oiljftak, de Violieren en de Goudsbloem (1806)". Hij was ridder van de orde van den Nederlandschen Leeuw, van de Gouden Spoor en van Malta, — voorts geheimschrijver-honorair van de Académie van Schoone Knnsten te Antwerpen, lid van de Maatschappij van Nederlandsche letterkunde te Leiden, enz.

Florentius Josephus, ridder *van Ertborn*, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te Antwerpen den 4den April 1784, ontving eene wetenschappelijke opleiding en bevorderde — vooral gedurende zijn verblijf te Rome — de schilderkunst. In 1816 werd hij lid van Gedeputeerde Staten der Provincie Antwerpen en was vele jaren burgemeester van zijne geboorteplaats. Later was hij gouvernenr van de provincie Utrecht, welke betrekking hij in 1830 nederlegde, — voorts Kamerheer des Koninga, ridder der orde van den Nederlandschen Leenw, van Malta, van de Gonden Spoor en van het Legioen van Eer. Nadat hij eenige jaren ambteloos geleefd had, overleed hij den 28sten Augustus 1840. Zijn fraai kabinet van schilderijen vermaakte hij aan de stad Antwerpen. Deze ijverige bevorderaar van kunst en wetenschap was lid van het Koninklijk Institunt en honorair lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap. Hij heeft zich veel moeite gegeven tot het opsporen en verzamelen van oorkonden en bescheiden betrekkelijk *Jacoba van Beieren*.

Erthal (Franz Ludwig, baron van), vorstbisschop van Bamberg, werd geboren den 16den September 1730 te Lohr bij Mainz. Hij werd door Keizer *Joseph II* achtereenvolgens benoemd tot geheim rijksraad, visitator van het Rijks-Kamergerecht te Wetzlar en Keizerlijk commissaris op den Rijksdag te Regensburg. In 1779 werd hij vorst-bisschop van Würzburg en daarna van Bamberg. Hij overleed te Würzburg den 14den Februari 1795, den roem van een nitstekend bestunr nalatende.

Hij schreef: „Ueber den Geist der Zeit nnd die Pflichten der Christen (1793)" en „Reden an das Landvolk (1797)".

Erts noemt men op het gebied van de metallurgie, dat is van het deel der techniek, dat zich met de bereiding der metalen bezig hondt, zulke delfstoffen, die zooveel metaal bevatten, dat dit laatste er met voordeel uit kan worden afgescheiden. Dit hangt natuurlijk grootendeels af van de waarde van het metaal. Gesteente, dat slechts 1% ijzer bevat (als oxyde, carbonaat of sulfide), noemt men geen erts, maar een gesteente met 1% goud draagt wel degelijk dien naam. Men maakt ook wèl dit onderscheid tusschen erts en metaal, dat men door eerstvermelden naam verbindingen aanduidt van metalen met znnrstof, zwavel, arsenik enz., en met laatstgemelden daarentegen metalen in gedegen toestand. Tot de ertsen behooren alzoo loodglans, zinkblende, koperkies, fahlerts, vermiljoen, roodguldigeerts, enz. Ertsen en ook gedegene metalen komen op zeer verschillende wijzen in de aardkorst voor, — somtijds ingesprenkeld in de rotamassa's, zooals goud, tinerts en magneetijzersteen, — somtijds in regelmatige lagen, evenwijdig aan de boven- 'en benedenlagen, zooals vele soorten van ijzererts, koperlei enz., — somtijds in onregelmatige blokken tusschen verschillende gesteenten, zooals wel eens het geval is met magneetijzersteen, — somtijds, als opvulling van spleten of kloven, in de gedaante van ertsgangen, zooals zilver-, koper-, lood- en kobalterts, — en somtijds in losse gruis-, zand- en kleihoopen aan de oppervlakte der aarde. Daar nit de ertsen van laatstgenoemden vorm het metaal door wasschen en slibben verkregen wordt, dragen zij in het Duitsch den naam van „Seifenlagern (zeeplagen)". Uit deze verkrijgt men vooral goud en platina, alsook tin (zie onder *Banka*).

Erts of *brons* is van ouds bij ons, evenals *χαλκὸς* bij de Grieken en *aes* bij de Romeinen, de naam van koper of althans van zulke legeeringen, waarin koper het hoofdbestanddeel uitmaakt, terwijl er tin, lood, zink of zilver in geringere hoeveelheid bijgevoegd wordt. Znlke legeeringen waren bij de Grieken reeds ten tijde van *Homérus* bekend en werden tot vervaardiging van wapens en van snijdende werktuigen gebruikt, — desgelijks bij de Egyptenaren en Romeinen. Bij de Grieken werden *Rhoïcus* en *Theodorus*, kunstenaars nit Samos (ongevoer 675 vóor Chr.), voor de uitvinders gehouden van dat erts, en het werd door de voornaamste kunstenaars tot het gieten van standbeelden gebruikt. De ertssoorten van Delos, Aegina en Corinthe waren het meest beroemd. De Romeinen bezaten reusachtige bronzen standbeelden, die zich door zuiverheid van vorm en door geringe dikte onderscheidden. Enkele overgeblevene kunstgewrochten — vooral in het museum te Napels — geven daarvan getuigenis. Ook in de middeneeuwen, maar vooral in den nieuweren tijd heeft men brons aangewend tot het vervaardigen van monnmentale kunstwerken (zie *Brons*) en vooral van voorwerpen van dagelijksch gebruik, alsmede van kanonnen, klokken, enz. De bewoners van Midden- en Noord-Europa, die zich aanvankelijk met steenen behielpen, leerden later het brons en nog later het ijzer kennen. Deze tijdperken hnnner ontwikkeling zijn diensvolgens met de namen van *steenen*, *bronzen* en *ijzeren tijdperk* bestempeld.

Eruca *Lam.* is de naam van een plantengeslacht ult de familie der *Krnisbloemigen* (Cruciferae) en door *Linnaeus* onder het geslacht *Brassica* (kool) gerangschikt, waarvan het zich echter door een platgedrukten stijl en tweerijige bladeren onderscheidt. De meest bekende soort is *E. sativa Lam.*, die nabij de Middellandsche Zee gevonden wordt en er dienst doet als groente en salade, hoewel zij een scherpen en bitteren smaak heeft. De zaden, onder den naam van Semina Erucae austriacae bekend, hebben nagenoeg dezelfde eigenschappen als mosterdzaad en worden genuttigd ter bevordering der spijsvertering.

Erucazuur of *brassinezuur* $C_{22}H_{12}O_2$ komt voor in de vette olie van mosterdzaad en ook in raapolie als glycerinaether voor. Het zuur behoort tot de reeks van het olieznur. Men verkrijgt het, wanneer men vette mosterdolie met loodglit verzeept, en aan de hierdoor ontstaande loodzeep wordt door uitkoken erucazuur lood onttrokken. Dit wordt met verdund zwavelzuur gekookt, waarbij het erucazuur zich als eene vloeibare laag aan de oppervlakte vertoont, die bij het afkoelen stolt. Deze massa wordt dan met water gewasschen en nit alkohol omgekristalliseerd, waarna men het erucaznur verkrijgt in witte, glinsterende naalden, die bij 34° C. smelten en in water niet oplossen, maar wel in alkohol en aether.

Eruptieve gesteenten of *uitbarstingsgesteenten* noemt men zoodanige, welke in gesmolten toestand door de boven hen gelegen gesteenten zijn heengedrongen, zooals lavamassa's nit de kraters van vuurspuwende bergen enz. Tot de oudere eruptieve gesteenten behooren graniet, gneis, syeniet, diabas, dioriet enz. en tot de jongere basalt, trachiet en lava.

Tot de kenmerken, waardoor de eruptieve gesteenten zich van de door het water gevormde onderscheiden, behooren: het gemis aan resten van planten en dieren (fossielen), het voorkomen in onregelmatige massa's, die zich welnig in horizontale, maar veel meer in verticale richting uitstrekken en veelal door met hetzelfde gesteente opgevulde gangen met dieper gelegen aardlagen verbonden zijn, en het bezit van eene glasachtige massa, die de verschillende gedeelten van het gesteente verbindt.

Ervaring noemt men zoodanige kennis, welke door juiste, zintnigelijke waarneming verkregen wordt. Inzonderheid geeft men dien naam aan datgene, wat omtrent de natuur op grond van wetenschappelijke waarnemingen of opzettelijk daartoe genomene proeven wordt vastgesteld. Daarom heeft men de natuurknnde met den naam van *ervaringsleer* bestempeld (zie onder *Empirie*). Zij staat derhalve tusschen de exacte wetenschappen, die op eene onverbiddelijke logica berusten, en de besplegeling, die op de vleugele.. van verbeelding en verstand in het onbekende zoekt door te dringen. Intusschen is de ervaring enkel de stof, die door het denkvermogen tot algemeene begrippen of tot een bepaald stelsel moet verwerkt worden. Bestaat dus in onzen tijd eene neiging, om alleen aan de

ervaring gezag toe te kennen en zich onder de vaan te scharen van *Auguste Comte*, den schrijver der „Philosophie positive", — zij is volgens anderen even eenzijdig als de bespiegelende wijsbegeerte van *Hegel*. De eerste leidt tot eene materialistische, de tweede tot eene ideale wereldbeschouwing. Er bestaat tronwens ook geene reden, waarom ervaring en bespiegeling elkander niet zusterlijk zouden onderstennen.

Van de ervaring onderscheidt zich de *ondervinding*, doordien deze laatste gewoonlijk betrekking heeft op feiten uit het dagelijksch leven, die meer strekken tot vermeerdering van 's menschen levenswijsheid dan tot grondslag voor eenig wetenschappelijk stelsel.

Ervum *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Vlinderbloemigen* (Papilionaceae). Het onderscheidt zich door een 5-tandigen of 5-spletigen kelk, eene vlindervormige bloemkroon, 2-broederige meeldraden (9—1), een aan de bovenzijde overlangs met een haarstreep voorzienen stijl en een knopvormigen stempel, een ongesteeid vruchtbeginsel en eene langwerpig platgedrukte, veelzadige peul. De meestbekende soort is *de linze* (E. Lens *L.*) met een klimmenden stengel, veeltallige, gevinde bladeren, waarvan de bovenste in eene rank eindigen, 1—4-bloemige bloemstelen, lichtblauwe bloemen en onbehaarde, 2-zadige peulen. Zij behoort vooral in Duitschland tot de geliefkoosde spijzen. Grootendeels bestaat de bekende Revalenta arabica uit niets anders dan uit linzenmeel. Dit plantengeslacht is ook op Java te vinden.

Erwin von Steinbach, een beroemd bouwmeester uit de middeneeuwen, aanschouwde het levenslicht te Steinbach in Baden, ontwierp het plan voor den Mnnster te Straatsburg en bestuurde den bouw — inzonderheid dien van den westelijken gevel — van den 25sten Mei 1277, toen de eerste steen gelegd werd, tot aan zijn dood op den 17den Januari 1318. In 1845 is te Steinbach te zijner eer een gedenkteeken verrezen. Door zijn zoon *Johannes* is de opbouw dier kerk voortgezet tot in 1339, en zijne dochter *Sabina* versierde het zuidelijk front met fraai beeldhouwwerk. — Een andere zoon, *Winhing* genaamd, bouwde de kerk te Haszlach en overleed aldaar in 1330.

Erwt (Pisum *L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Vlinderbloemigen* (Papilionaceae). Het onderscheidt zich door een klokvormigen, 5-spletigen kelk, eene vlindervormige bloemkroon, een behaarden, van onder van eene slenf voorzienen stijl en eene veelzadige peul. Het omvat vele klimmende planten met gevinde bladeren, die weinige paren blaadjes bezitten, wier gemeenschappelijke steel in eene verdeelde rank eindigt. De steunblaadjes zijn groot en bladachtig. Van de soorten noemen wij de *gewone erwt* (P. sativum *L.*), die met een zeegroen waas overtogen is en zeer groote, half hartvormige steunbladen, benevens 2- en 3-parige bladeren draagt. De bloemstelen zijn 2- of meerbloemig en de bloemstelen wit. — Voorts noemen wij de *velderwt* (P. arvense *L.*), welke met de voorgaande veel overeenkomst heeft en waarschijnlijk de stamsoort is. Zij draag 2-parige bladeren, éenbloemige bloemstelen roodachtig-paarse bloemen en kleine vruchten Wij geven van haar eene afbeelding op een vierde der natuurlijke grootte (*a*), — van eene bloem in natuurlijke grootte (*b*), — van een bundel meeidraden, desgelijks in natnurlijke grootte (*c*), — van eene peul op $^1/_3$de der natuurlijke grootte (*d*), — en van een zaad in natuurlijke grootte (*e*). — Men heeft van de erwt eene menigte verscheidenheden, die onder den naam van *doperwten*, *capucijners* enz. bekend zijn. Eene verscheidenheid met weeke vruchtschillen draagt den naam van *peulen*. Erwten en peulen behooren in ons Vaderland en elders tot de zeer gezochte groenten, en wegens hare voedende bestanddeelen zijn zij die onderscheiding ten volle waardig. Het erwtenstroo is voorts een uitmuntend voedsel voor het vee. De erwten zijn uit Azië afkomstig, doch werden in Zuld- en Midden-Europa algemeen verspreid.

De erwt (Pisum arvense).

Tot de vijanden der erwten behoort een kleine snuitkever, de *erwtenkever* (Bruchus pisi) genaamd. Dit klein en donkergrijs insect boort zijne eieren in de jonge peulen, en het daaruit voortkomend masker voedt zich met de erwten en spint zich eindelijk in, daarbij eene uitgeholde erwt tot verblijf kiezend. In Noord-Amerika heeft dit diertje groote verwoestingen aangericht en ook in Duitschland hier en daar —bijvoorbeeld in Saksen — veel kwaad gedaan.

Erwtenworst, een nieuw voedingsmiddel, uitgevonden door den kok *Grünberg* te Berlijn, werd op groote schaal gebruikt ten behoeve der Dnitsche troepen in den jongsten Franscb-Duitschen oorlog. Het bestaat uit 3 soorten van erwtenmeel, best rundervet, best varkensvleesch, uien en specerijen. Aanvankelijk stopte men dat mengsel in darmen, doch later in daartoe bereid papier, en men vermoedt

dat deze worst, op eene luchtige plaats bewaard, jaren lang goed kan blijven, — 't geen trouwens nog niet door de ervaring gebleken is. Haar voedend vermogen komt overeen met dat van meel uit peulvruchten. Vóór het gebruik wordt zij in water gekookt, hetzij men haar in stukken snijdt, om er soep van te bereiden, hetzij men haar in zijn geheel laat. Gedurende den oorlog werd zij te Berlijn bereid in eene staatsfabriek, die dagelijks eerst 14000 tolpond, en later 130000 tolpond en in het geheel 9—10 millioen tolpond erwtenworst leverde. Gedurende den druksten tijd waren er 2400 personen werkzaam.

Erymantische zwijn (Het), dat zich ophield bij den berg Erymanthus in Arcadië en er de bewoners des lands met schrik vervulde, werd door *Héracles* (Hércules), op bevel van *Eurysthеus*, levend gevangen. — Ook een zoon van *Apollo* droeg den naam van *Erymanthus*. Deze werd door *Aphródite* (Venus) van het gezicht beroofd, omdat hij haar in het bad had bespied.

Eryngium *L.* of *kruisdistel* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Schermbloemigen* (Umbelliferae). Het onderscheidt zich door hoofdjesvormende bloemen, een stoppeligen vruchtbodem, een eenigszins gedoornd omwindsel, een 5-bladigen kelk, eene gebogene, 5-bladige bloemkroon en stekelig geschubde vruchten. In ons Vaderland hebben wij de *zeekruisdistel* (E. maritimum *L.*) met gesteelde, niervormige wortelbladeren en gelobde, stijve, stengelomvattende stengelbladeren, ruime omwindsels, die grooter zijn dan de eironde bloemhoofdjes, een eenigszins liggenden stengel en stekels met 3 fijne puntjes, — en de *veldkruisdistel* (E. arvense *L.*) met 3-tallige bladeren en dubbelvinspletige bladjes, een pluimvormenden stengel, lijnlancetvormige omwindsels en elsvormige stekels. De wortels van deze plant werden voorheen tegen borstziekten en waterzucht gebruikt, terwijl men die van den zeekruisdistel tevens als pisdrijvend en bloedzuiverend middel aanwendde. *E. alpinum*, die in Zwitserland, Italië en Carinthië groeit, is eene fraaie sierplant.

Erysichthon, de zoon van *Triopas*, koning van Thessalië, was vermetel genoeg, een eik te vellen in het heilige woud van *Ceres*, en de godin strafte hem met een onverzadelijken honger, zoodat hij zijn eigen lichaam verslond.

Erysimum *L.* of *steenraket* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Kruisbloemigen* (Cruciferae). Het onderscheidt zich door een aangedrukten kelk, een vruchtbodem met 2 kliertjes, een knopvormigen stempel en eene behaarde, vierkante hauw. Het omvat éénen tweejarige overblijvende kruiden, die in Oostelijk en Midden-Enropa groeien en waarvan sommige tot de sierplanten gerekend worden. Tot de Nederlandsche soorten behooren de *violierachtige steenraket* (E. cheiranthoïdes *L.*) met min of meer getande bladeren, bloemstelen, die 2—3 maal langer dan de kelk zijn, en vruchtstelen 2—3 maal korter dan de hanwen, — de *roedevormige steenraket* (E. virgatum *L.*) met gaafrandige bladeren, — en de *stijve steenraket* (E. strictum *L.*) met wijdgetande bladeren. Bij de beide laatste zijn de bloemstelen niet langer dan de kelk en de vruchtstelen 8—10 maal korter dan de hauwen. Alle hebben ongesteelde, smalle, langwerpige of lijnvormige bladeren en bloeien met gele bloemen. Stengels, bladeren en hauwen zijn met haren (van 3 verschillende vormen) bedekt. Tot de sierplanten behoort *E. Perowskianum* met oranjekleurige bloemtrossen, afkomstig uit den Caucasus.

Erysipelas, zie *Roos*.

Erysiphe *Wallr.* of *meeldauwzwam* is de naam van een zwammengeslacht uit de familie der *Erysipheën* en uit de orde der *Ascomyceten*. Het omvat microscopisch kleine zwammen, die op groene planten leven. Zij vormen op de bladeren een wit bekleedsel, onder den naam van meeldauw bekend. Het mycelinm breidt van bepaalde punten zich uit in de gedaante van vlekken of samenhangende lagen en bestaat uit vrije, vertakte draden, die over het geheel los op de groene oppervlakte gelegen zijn. Hierop ontstaan de voortplantingsorganen met de sporen. Het geslacht Erysiphe is op rozenbladeren, hop, grassen, peulgewassen enz. te vinden. Dat deze zwammen zeer schadelijk zijn voor de gewassen, behoeven wij nauwelijks te zeggen.

Erythema of *erythrema* is eene ontstekingachtige roodheid der huid. Deze kan ontstaan door den invloed der zonnestralen (E. solare), alsmede door zuurdeeg met mosterd enz. Zij komt ook voor zonder bekende oorzaak op den rug van handen en voeten en vormt op de eenigszins gezwollene huid roode of blauwroode pulstjes (E. papulatum of tuberculosum). Zij gaat van eene lastige jenkte vergezeld, maar verdwijnt gewoonlijk na verloop van een paar weken. Eene geheel andere soort van ziekte is E. nodosnm, een uitslag, die gewoonlijk aan de benedendij wordt waargenomen. Aanvankelijk vertoont zich deze met vrij groote puistjes, die eerst licht- en daarna donkerrood worden. Deze uitslag gaat veelal van een algemeen ziekelijk gevoel en van koorts vergezeld en duurt doorgaans 8 tot 10 dagen, gedurende welken tijd de lijder te bed moet blijven. Gewoonlijk bezigt men in al deze gevallen koud water of loodwater, om het jeuken en branden te verminderen, terwijl men bij E. nodosum tevens op de koorts en de verminderende krachten van den patient moet letten.

Erythraea, zie *Duizendguldenkruid*.

Erythrina *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Vlinderbloemigen* (Papilionaceae). Het omvat de *Gelaboomen* van *Rumphius*, in het Nederlandsch *koraalboomen* genoemd wegens de kleur der bloemen, welke zoo vuurrood zijn, dat de oogen er van schemeren. Men vindt ze vooral in Indië, waar ze *dadap* heeten en wegens snellen groei en sterke bladontwikkeling tot beschutting van koffieplantages enz. dienen. Zij onderscheiden zich door een geknotten kelk, eene pijpvormige of 2-lippige bloemkroon met eene lang-eivormige vlag en eene achterwaarts gebogen kiel, door 10 rechte soms 2- en soms éénbroederige meeldraden, die zoo lang zijn als de vlag, door gelijkvormige helmknoppen, een gesteeld vruchtbeginsel met vele eitjes, door een rechten, gladden, aan den top eenigszins gebogen

stijl, door eene lange, niet openspringende, tusschen de zaden samengetrokkene, snoervormig uitpuilende peul, die door een drogen stijl gesnaveld is, en eironde zaden. De boomen zijn niet hoog, de stammen veelal gedoornd, de bladeren 3-tallig, de stennblandjes gesteeld en klierdragend, de bloemen tot dichte trossen vereenigd, de zaden doorgaans rood en zwart gevlamd. Van de soorten vermelden wij *E. spathacea Dec.*, alzoo genaamd naar den bloemscheede-achtigen vorm van den kelk. De sterk riekende bladeren van dezen boom worden door de Javanen, als een middel tegen hoofdpijn, gekneusd op het voorhoofd gelegd. Van andere soorten worden de bladeren bij rijst gegeten. Men telt van dit geslacht ongeveer 60 soorten, die als geneeskrachtig aanbevolen of als sierplanten aangekweekt worden. *E. Corallodendron L.* groeit op de Antillen en in Znid-Amerika en wordt er 3 tot ruim 4 Ned. el hoog, draagt scharlakenroode bloemen en zaden, bezit een geneeskrachtigen bast en dergelijke bladeren en heeft een zacht, kurkachtig hout. — E. *Cristagalli L.*, eene der prachtigste soorten, is in Brazilië te vinden en heeft donker-kersroode, tot lange trossen vereenigde bloemen, — *E. speciosa Andr.*, desgelijks met prachtige, donkerroode bloemen versierd, groeit in West-Indië, — en van *E. abyssinica Lam.* worden in Abessinië van ouds de korrels, onder den naam van karaat, tot het wegen van gond gebruikt. Deze gewassen vereischen bij ons des winters eene koele en droge standplaats, des zomers veel lncht en water, en bij warm weder de open lncht. Men vermenigvuldigt ze door stekken en door zaden.

Erythrine, ook Erythrineznur geheeten $C_{20} H_{29} O_{10}$, komt voor in de algensoorten, die in orsellefabrieken gebruikt worden. Men verkrijgt het, wanneer men *Roccella Montagnei* met kalkmelk laat trekken en het filtraat met zontznur doet neërslaan. Behandelt men de algen met waterhondend ammoniak, dan verkrijgt men eene oplossing van erythrinezuur en roccellazuur, waaruit chloorealcinm roccelznur calcium doet neërslaan. Het erythrinezuur vormt stervormig vereenigde, klenrlooze naalden, die in 240 deelen kokend water en gemakkelijker nog in wijngeest en aether oplossen. Eene oplossing in ammonia wordt in de open lncht rood. IJzerchloride geeft het eene pnrperklenr en basisch azijnznur lood doet het neërslaan. Door chloorkalk wordt het bloedrood.

Als ontledingsprodncten van erythrinezuur treden op orsellinezuur $C_8 H_8 O_4$ en erythrit $C_4 H_{10} O_4$. Men beschouwt daarom erythrinezuur ook als den orsellineznren erythritaether $C_4 H_9 O_4 (C_{13} H_{13} O_6)$.

Erythrochiton *Zucc.* is een plantengeslacht nit de familie der *Rutaceën*. Het omvat boompjes, die in de oorspronkelijke wonden van Minas Geraës in Brazilië groelen. De onvertakte stam draagt aan het niteinde lederachtige bladeren en fraaie, welriekende bloemen, die zich door een rooden kelk en eene witte bloemkroon onderscheiden. Daarenboven bevatten de bladeren eene zoete, vluchtige olie, en de specerijachtige bast wordt aldaar als een uitmuntend koortsmiddel aangeprezen.

Erythronium *L.*, is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Liliaceën*. Het onderscheidt zich door een 6-bladig, aan den voet klokvormig, van het midden af achterwaarts omgeslagen bloemdek, een rechtstandigen stamper met een 3-deeligen stempel en eene aan de binnenzijde der 3 hokken openspringende doosvrucht. Het omvat overblijvende bolgewassen in Amerika en Zuid-Enropa. Van *E. americanum Ker.*, in de wouden van Noord-Amerika te vinden en gele, aan den voet rood gestippelde bloemen dragende, worden de bollen en bladeren als braakmiddel en tegen klierziekten, ook uitwendig tegen zweren en ter bevordering van het etteren gebruikt. Datzelfde geschiedt met *E. flavum Raf.* Door het koken verliezen de bollen hunne walgingwekkende eigenschap en zijn dan zeer voedzaam. *E. dens canis L.*, in de Alpenstreken, Taurië en Siberië groelende, levert bollen, die voorheen in de apotheek te vinden waren en ook thans nog in Rusland tegen ingewandswormen, koliek en vallende ziekte gebruikt worden.

Erythrophlaeum judiciale *Proct.* is de naam van een grooten boom nit de familie der *Mimoseën*. Hij bezit uitgebreide takken, dubbel gevinde bladeren, in aarvormige trossen gerangschikte bloemen en penlen en groeit op Kaap Palmas en in Sierra Leone. Het donkerroode afireksel der schors werkt als braak- en purgeermiddel en in groote hoeveelheid als een doodelijk vergif. De schors komt als Cortex Sassy in den handel en wordt in Noord-Amerika gebruikt tegen tusschenpoozende koorts en dysenterie.

Erythroxylon is de naam van een plantengeslacht nit de familie der *Erythroxyleën*. Het onderscheidt zich door een 5-spletigen kelk, door saâmgegroeide bloembladen en meeldraden en door eene 3-hokkige, na het rijp worden éenhokkige steenvrncht. Het omvat heesters en kleine boomen, die in Brazilië, Guyana, West-Indië en op Madagascar groeien. *E. areolatum L.* is een heester of kleine boom in West-Indië en Columbia, waar de bladeren en jonge spruiten als een verkoelend en de bast als een opwekkend middel gebruikt worden, terwijl men er uit de vruchten eene pisdrijvende stroop, alsmede zalven tegen nitslag bereidt. Omtrent *E. Coca Lam.* zie onder *Coca*.

Erzeroem of *Ersiroem*, de versterkte hoofdstad van Turksch Armenië en van het ejaleet Erzeroem, dat op 2 400 □ geogr. mijl 792 000 inwoners telt, niet ver van den noordelijken arm der Enfraat, 2 000 Ned. el boven den zeespiegel op eene schrale, maar vrij goed bebonwde hoogvlakte (5 uren gaans breed en 12 lang) gelegen, is de zetel van een Britschen en Perzischen consul en van eenige Europeesche agenten. Er zijn 50 000 inwoners, van welke $^5/_6$de tot de Mohammedanen behooren. Te voren was deze stad beroemd wegens de fraaie metalen voorwerpen, die er vervaardigd werden, doch door het vertrek van vele Armeniërs naar Rusland (1829) zag zij zich van de beste werklieden beroofd. De wapens, die men er smeedt, zijn niet zoo fraai en dengdzaam als de Perzische, maar goedkooper. Nog altijd heeft men er vele goud- en zilversmeden, alsmede tapijtfabrieken en looierijen. De hoofdbron der welvaart is er de handel.

Zij ligt namelijk op het vereenigingspunt van belangrijke heerwegen, welke uit Trebizonde Trans-Caucasië, Perzië, Koerdistan, Mesopotamië en Klein-Azië derwaarts loopen, en vormt eene stapelplaats der goederen, welke naar de binnenlanden van Azië of over Trebizonde naar Europa vervoerd worden. Jaarlijks is er een doorvoer van 6 000 balen Britsche waren, die eene waarde vertegenwoordigen van 300 000 pond sterling, terwijl vandaar zijde, kasjmirwol, katoen, tabak, rijst, indigo, meekrap, rhabarber enz. naar ons werelddeel gaan. In de magazijnen vindt men er stoffen uit den Levant, juweelen, pelswerk, sjaals, tabak van Shiras, Perzische pijpenroeren enz., en de kooplieden uit Mekka brengen er de fraaiste Arabische paarden ter markt. Voorts is er een belangrijke handel in graan en meel. Verbazend groot is er het aantal lastdieren, dat er gedurig binnentrekt, en men ziet er vertegenwoordigers van allerlei natiën. De stad heeft nauwe, kromme, ongeplaveide, vuile straten, en de huizen zijn er gedeeltelijk onder den grond gebouwd. Zij bestaat uit de vesting en 4 voorsteden. Eerstgenoemde, door een hoogen muur van de voorsteden gescheiden, heeft aan de westzijde de citadel Itsjkaleh met vele merkwaardige gedenkteekenen en eene moskee van Christelijken oorsprong, — voorts 15 andere moskeeën, het serail van den opperbevelhebber, eenige karavansera's en vele sierlijke woningen van hooge ambtenaren en rijke kooplieden. In de voorsteden zijn 24 moskeeën, 2 Armenische en 2 Grieksche kerken, meer dan 30 karavansera's, 17 openbare baden en vele praalgraven. Deze stad is zeer ond; de Armeniërs noemden haar *Karin*, en de Arabieren vervormden dien naam in *Kalikalah*. Een veldheer van Keizer *Theodosius II* stichtte er in de 5de eenw de vesting Theodosiópolis ten noordwesten van de stad Arsen, en toen deze in 1049 door de Seldsjoeken verwoest werd, zoodat de overgeblevene inwoners naar gemelde vesting trokken, ontving deze den naam van Arsen-el-Roem (het Arsen der Romeinen), waaruit die van Erzeroem is ontstaan.

Dikwijls was die vesting het tooneel van den oorlog. Reeds in 1049 had zij zich tot eene rijke handelsplaats ontwikkeld, en in 1203 viel zij in de macht der Seldsjoeken, waarbij, naar men meldt, 100 kerken verwoest en 140 000 inwoners omgekomen zijn. In 1242 kwam zij in het bezit der Mongolen, en in 1517 in dat der Turken. Niettemin bleef zij de belangrijkste stad van het geheele hoogland en telde vóór den Russischen Oorlog nog 80 000 inwoners. Die oorlog (1828—1829) was beslist, toen *Paskewitsj* met zijne Russen haar veroverde, doch zij werd bij den Vrede van Adrianopel aan Turkije teruggegeven. Intusschen hadden de Russen de stad geweldig verwoest, zoodat vele Armenische gezinnen naar elders trokken, en in 1859 had zij veel van eene aardbeving te lijden.

Erz- of **Ertsgebergte** is de naam van eene bergketen, die eene groote hoeveelheid erts oplevert en zich met eene lengte van 22 geogr. mijl uitstrekt van het noordoosten naar het zuidwesten, — van de grenzen van Saksen en Bohemen of van het dal der Elbe tot aan het Fichtelgebergte. In het zuiden verrijst zij als een steile muur ter hoogte van 650—800 Ned. el, — ten westen strekt zij met breede hoogvlakten zich nit tot aan de Saale en naar de zijde van Saksen daalt zij geleidelijk af, om zich ten noordwesten in het laagland van Altenburg-Leipzig te verliezen. Wegens deze gedaante vloeien slechts korte beken zuidwaarts naar de Eger, terwijl men aan de noordzijde vele boschrijke, fraaie rivierdalen vindt, zooals de Mnlde, de Pleisze enz. Het middenpunt der bergketen in eene bergvlakte met eene gemiddelde hoogte van 1 150 Ned. el, waarop zich Gottesgabe als de hoogste stad van Duitschland ter hoogte van rnim 1 000 Ned. el boven den zeespiegel verheft. De hoogste toppen zijn de Keilberg (1250 Ned. el) en de Fichtelberg (1240 Ned. el). Toppen van omstreeks 1 000 Ned. el hoog zijn er voorts de Kiel en de Schöneck, de Groote Rammelsberg, de Auersberg, de Eisenberg en de Kahleberg bij Altenburg. Dit gebergte bestaat hoofdzakelijk nit kristallijnen leisteen en graniet, en in den eersten, vooral in gneis en glimmerlei, vindt men de meeste ertsen. Tot de uitbarstingsgesteenten behooren er porfier, groensteen en basalt. Naar de zijde van Saksen volgt op den kristallijnen leisteen de gewone leisteen met eene granwak- en eene kolenformatie, en naar de zijde van Bohemen quaderzandsteen en bruinkool.

Het gebergte is zijn naam volkomen waardig, want het levert veel zilver, en nergens elders op het vaste land van Europa vindt men tin. Voorts heeft men er veel kobalt, koper, lood, bismuth, arsenik, ijzer en uitmuntende steenkolen. Het klimaat is er in de hoogstgelegene gedeelten zeer guur, en men rekent er op een winter van 8 en een zomer van 4 maanden. Men verbonwt er veel rogge, haver en vlas, maar vooral veel aardappelen. Ook de veeteelt is er van groot belang, terwijl de talrijke en nijvere bevolking zich tevens met de vervaardiging van kant, met weverij enz. bezig hondt.

Es is de vierde toon van onze diatonisch-chromatische toonladder; tot *c* als grondtoon staat hij als kleine terts, tot *b* als zuivere quart. Als groote terts van *b*, ook *h* genaamd, heet dezelfde toon *dis*. Es is *e* een halven toon verlaagd; het teeken der verlaging is *b*. 't Verschil tusschen *es* en *dis* is slechts enharmonisch. De Franschen noemen es *mi bémol*.

Es (Antonie Hendrik Gerrit Paul van den), een verdienstelijk Nederlandsch letterkundige, geboren te Sassenheim den 2den Juni 1831, studeerde te Leiden en promoveerde in 1854 aldaar in de letteren op eene dissertatie: „Continens observationes in Lycurgi orationem contra Leocratem", werd in 1855 praeceptor aan het gymnasium te Leeuwarden, in 1861 conrector te Groningen, in 1872 rector te Utrecht en in 1882 te Amsterdam, waar hij zich in 1883 voorts benoemd zag tot buitengewoon hoogleeraar in de paedagogiek en in de Grieksche antiquiteiten aan de universiteit. Behalve onderscheidene bijdragen in tijdschriften schreef hij: Lycurgus rede tegen Leocrates verklaard (1861)", — „De jure familiarum apud Athenienses, libri tres (1865)", — „De Heliaea te Athene (1871)", — „Over de beste middelen om het doel van het gymnasiaal onderwijs te bereiken (1873)", — „Feestgave bij de viering van het

400-jarig bestaan van het gymnasium te Utrecht. (Feestrede en commentatio de Demosthenis Midiana, 1874)", — „Over de studie der Griekse antiquiteiten in de laatste jaren (1883)", — alsmede werken ten gebruike bij het onderwijs in de Griekse taal- en oudheidkunde en een Grieksch-Nederlandsch woordenboek.

Esa de Queiros (José Maria), een Portugeesch romanschrijver, geboren te Povoa de Varzim den 25sten November 1845, studeerde te Coïmbra in de rechten, redigeerde vervolgens een dagblad te Evora, reisde in Spanje, Egypte, Syrië en Palaestina en werd consul te Havana, waar hij één jaar vertoefde. Vervolgens vertrok hij in die betrekking eerst naar Newcastle en toen naar Bristol. Hij schreef: „O crime do Padre Amaso (1874; 2de druk, 1880)" en „O primo Basilio (1877)". Minder merkwaardig is „O Mandarim (1871)". Ook leverde hij met *Ramalho Ortigão*: „O mysterio da estrada de Cintra" en bewerkte de critische brochure: „As Farpas".

Esau, volgens 1 Mozes XXV : 25 de *Ruige* en ook *Edom* (de Roode) genaamd wegens het verkoopen van zijn eerstgeboorterecht voor een schotel rood linzenmoes, was volgens de Hebreeuwsche overlevering de zoon van *Izaäk* en *Rebecca*, de tweelingsbroeder van den aartsvader *Jacob* en de stamvader der Edomieten of Idumaeërs. Hij nam afgodische vrouwen ten huwelijk en leefde van de jacht en van den roof. Hoewel *Jacob* het eerstgeboorterecht verkregen en hem daarenboven van den vaderlijken zegen beroofd had, zoodat hij de wijk moest nemen naar zijn oom *Laban*, verzoende *Esau* zich met zijn broeder, toen deze na eene reeks van jaren in het land Kanaän terugkeerde.

Escalade, afkomstig van het middeneeuwsch-Latijnsche woord *scalare* (klimmen), noemt men eene beklimming van de muren of bemuurde verdedigingswerken eener vesting door middel van stormladders.

Escallonia *L. fil.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Saxifrageën* en volgens anderen uit die der *Escalloniaceën*. Het onderscheidt zich door een halfronden, vergroeiden, 5-tandigen kelk, eene 5-bladige bloemkroon en eene besvormige, 2-hokkige, vele zaden bevattende doosvrucht. Het omvat harsrijke boomen en heesters in Zuid-Amerika met altijd-groene bladeren. Sommige daarvan onderscheiden zich door geneeskrachtige eigenschappen en andere worden als sierplanten gekweekt. *E. myrtilloïdes L. fil.* is een heester, die op koude plekken der Andes van Granada tusschen de 2200 en 5000 Ned. el hoogte en in de koude streken van Chili tot aan de straat van Magheihaens groeit, waar men de speeerijachtige bladeren tot het kruiden van spijzen bezigt en de gekneusde jonge spruiten tot heeling van wonden. *E. resinosa Pers.* levert in hare jonge loten een opwekkend middel en het harde hout is geschikt tot vervaardiging van velerlei werktuigen. Ook van *E. rubra Pers.*, die in Chili groeit, worden de jonge loten als geneesmiddel aangewend.

Escarp noemt men in de versterkingskunst de van den vijand afgekeerde helling der gracht. Bij droge grachten is de escarp in den regel van bekleedingsmuren voorzien; dikwijls worden deze ook bij natte grachten aangetroffen. Zij hebben daarbij het voordeel, dat de beklimming veel moeielijker wordt gemaakt, 't geen vooral bij strenge vorst van veel gewicht is. Uit hoofde van de kosten worden zij dikwijls weggelaten. Het breschieten, waardoor altijd het moreel van den verdediger in hooge mate wordt geschokt, is alsdan niet meer mogelijk. Ten einde bij niet bekleede taluds de beklimbaarheid der escarp te verminderen, wordt deze doorgaans van ijzeren hekken, palissadeeringen of fraiseeringen voorzien.

Om bij bekleedingsmuren de kosten van den aanleg zoo gering mogelijk te maken, voorziet men ze aan de achterzijde van *contreforten*, zijnde prisma's metselwerk, welke met den eigenlijken muur, die nu veel dunner kan zijn, één geheel uitmaken; verbindt men de contreforten door gewelven, zoo verkrijgt het geheel den naam van *dechargemuur*. Maakt men voorts doorgangen in de contreforten en schietgaten in den muur, zoo ontstaat eene *gecreneleerde galerij*, die meestal *escarp-* of *contrescarpgalerij* wordt genoemd, al naar dat de voormuur tot bekleeding van de escarp of van de contrescarp dienst doet. Het bresschieten is bij deze inrichting zeer lastig. Nog moeielijker wordt dit als men de breedte van de gracht verminderd en de contrescarp verhoogt.

Dikwijls treft men ook vrijstaande muren aan, in welk geval het escarptalud de natuurlijke helling van de grondsoort heeft. Zij hebben het voordeel, dat zij bij eene hoogte van 5 Ned. el reeds stormvrijheid leveren, zoodat zij gemakkelijker aan indirect vuur kunnen worden onttrokken; dat er geen grond van den wal instort, ingeval zij worden vernield; dat zij minder kostbaar zijn en dat de bewaking tegen overrompeling minder kostbaar is. Hiertegenover staat echter, dat zij bij ongenoegzame dekking gemakkelijk te vernielen zijn, terwijl de mogelijkheid bestaat, dat de vijand, door de bressen heendringt en in een breed front de wallen beklimt. Om de voordeelen van vrijstaande en bekleedingsmuren te vereenigen, wordt meermalen het escarptalud slechts ter halver hoogte met bekleedingsmuren opgetrokken; het overige gedeelte van den muur is vrijstaande, terwijl het escarptalud daarachter de natuurlijke helling der grondsoort heeft.

Escayrac de Lauture (Graaf), een Fransch reiziger, geboren in 1822, bezocht sedert 1847 verschillende gedeelten der Afrikaansche kust, namelijk Algérië en in 1849 Kordofan en Takale, Berber en Soeakin. In 1850 te Parijs teruggekeerd, schreef hij merkwaardige reisverhalen, zooals: „Notice sur le Kordofan (1851)", — „Le Désert et le Soudan (1853)", — „Mémoire sur le Ragle ou hallucination du désert (1855)", — en „Mémoires sur le Soudan (1856)". In 1856 benoemde de Onderkoning van Egypte hem tot aanvoerder eener groote expeditie, bestemd tot het opsporen van de bronnen van de Nijl, doch zij mislukte reeds voor haar vertrek. Daarop vergezelde hij in 1860 als hoofd eener wetenschappelijke expeditie de Fransche troepen naar China, waar hij in Chineesche gevangenschap geraakte en grove mishandelingen verduurde. Daarvan gaf hij verslag in zijne

„Mémoires sur la Chine (1864)". Daarenboven schreef hij: „La guerre, l'organisation de l'armée etc. (1867)", alsmede belangrijke berichten over China in den „Moniteur" en in de werken van het Aardrijkskundig Genootschap te Parijs. Hij overleed te Fontainebleau den 18den December 1868.

Esch (Fraxinus *L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Oleaceën*, terwijl het door anderen tot eene zelfstandige familie — die der *Fraxineën* — gebracht wordt. Het bestaat grootendeels uit boomen, die in Europa en Noord-Amerika te huis behooren. Zij onderscheiden zich door tegenovergestelde, oneven-gevinde bladeren en één- of tweeslachtige bloemen, die van de gewone bloembekleedsels verstoken zijn. De mannelijke bestaan uit 2 meeldraden, de vrouwelijke uit één stamper, en de tweeslachtige uit twee meeldraden en één stamper. Zij bloeien in de lente reeds vóór de ontplooiing der bladeren, en de veelal zwarte bloemen zijn in trossen of aren geplaatst. Uit den stamper ontwikkelt zich voorts eene éenzadige vrucht met een lancetvormigen, lederachtigen vlengel. Onder de Europeesche soorten is de gewone esch (*F. excelsior L.*) de belangrijkste. Deze bekende boom, dien men in bijna geheel Europa en in een groot gedeelte van noordelijk Azië in het wild aantreft, kan in 100 jaar eene hoogte van 40 Ned. el en eene middellijn van 1½ tot 2 Ned. el bereiken en levert uitmuntend hout. Dit laatste namelijk, hetwelk een soortelijk gewicht bezit van 0,845, is wit, taai en hard, en rood als zich tevens zeer glad bewerken, zoodat wagenmakers, draaiers en schrijnwerkers het zeer op prijs stellen. Men gebruikt de schors om zwart en blauw te verven, terwijl zij vroeger ook als geneesmiddel tegen de tusschenpoozende koorts, waterzucht en wormen aanbevolen werd. De slanke jonge stammen dienden voorheen tot lansschachten, weshalve men esschenplantsoenen rondom de middeneeuwsche burchten aanlegde. Wegens zijn fraai en lommerrijk loof is de esch een sieraad der wandelperken. Tot de verscheidenheden van den gewonen esch behooren de bekende *treuresch*, — voorts de *bloedesch* (var. purpurascens), de *goudesch* (var. aurea) met eene gele schors en de *kroesbladige esch* (var. crispa), doch de merkwaardigste is de *éenbladige esch* (var. monophylla), die enkelvoudige, eivormige bladeren draagt en ook in het wild gevonden wordt. De esch groeit gaarne op een vetten, vochtigen grond, — alzoo bij voorkeur aan den oever van beken en rivieren. Esschenbladeren vormen het voornaamste voedsel der Spaansche vlieg (Lytta vesicatoria). De soorten van Znid-Europa zijn veelal te teêr voor onze noordelijke streken, terwijl de Noord-Amerikaansche ons klimaat zeer goed kunnen verdragen. Tot dit geslacht wordt ook de *manna-esch* (F. Ornus *L.*) gerekend, waarvan wij in bijgaande afbeelding een bloemtak op de halve grootte voorstellen. Deze esch onderscheidt zich van de overige soorten door het bezit van tweeslachtige bloemen met een kelk en met eene 4-bladige bloemkroon, die te gelijk met de bladeren ontluiken, eindstandige en welriekende tuilen vormend. Hij wordt ongeveer 10 Ned. el hoog en levert het manna, dat als *Manna in lacrymis*, als *Manna canellata* en als *Manna communis siciliana* in den handel komt en als laxeermiddel gebruikt wordt. Deze suikerhoudende, doch scherp smakende stof is het ingedroogde sap der schors en der jonge takken, hetwelk men, vooral op Sicilië, door insnijdingen in den stam verkrijgt. Ook komt het daaruit te voorschijn tengevolge van een steek van eene 3 Ned. duim groote cicade (cicada Orni), welke op dien boom leeft.

De manna-esch (Fraxinus Ornus).

Eschatologie of de *leer van de laatste dingen* (res novissimae) noemt men in de kerkelijke dogmatiek alles, wat betrekking heeft op het lot der menschen na den dood, — bepaaldelijk het jongste gericht met zijne gevolgen. Ook heeft men daaraan de leer van het einde der wereld toegevoegd, zoodat volgens sommigen de eschatologie 3 deelen bevat, namelijk *de opstanding*, *het laatste oordeel* en de *vervorming der aarde*, en volgens anderen 4, te weten *den dood*, *de opstanding*, *het laatste oordeel* en *het einde der wereld*, terwijl nog anderen er als 5de deel *zaligheid en verdoemenis* bijvoegden, die door eenigen nog weder afzonderlijk werden behandeld. *Schleiermacher* behandelde de eschatologie onder den naam van *profetische leerstukken*, en het Rationalismus bleef alleen de hoop der persoonlijke onsterfelijkheid vasthouden, welke wederom verworpen werd door de school van *Hegel*, die het oneindige in het eindige, het eeuwige in het tijdelijke plaatste. Latere wijsgeeren, zoozals *Fichte*, *Weisze* enz., hebben zich daarentegen beijverd, om het lichamelijk voortbestaan der individuën op nieuwe gronden vast te stellen en alzoo de eschatologische verwachtingen der geloovigen te bevestigen.

Eschenbach (Wolfram von), één der voornaamste en vruchtbaarste Duitsche dichters uit de middeneeuwen, werd geboren in de tweede helft der 12de eeuw uit een ridderlijk geslacht, hetwelk vermoedelijk aan het stadje Eschenbach in Beieren zijn naam ontleende. Zijne ridderlijke waardigheid blijkt zoowel uit zijn titel „Heer", als nit zijne ver-

zekering in den „Percival": „Seildes ambt is min art" en uit zijn wapen. Van zijne lotgevallen is weinig bekend, doch men kan uit zijne gedichten opmaken, dat hij niet de eerstgeborene was van zijn geslacht en dientengevolge over geene goederen en schatten te beschikken had. Volgens eene mededeeling in den „Wartburgkrieg" ontving hij te Maszveld bij Meiningen den ridderslag van den Graaf *von Hennenberg* en tevens ros en wapenrusting. Op zijne toehten voorzag zijn dichttalent en de mildheid der Vorsten in zijne behoeften, en in 1204 verscheen hij aan het Hof van Graaf *Herman van Thüringen*, in die dagen het brandpunt van ridderlijke wellevendheid en poëzij. Hier onderscheidde hij zich in den „Wartburgkrieg" en werd door genoemden *Herman* belast met de bewerking van het Fransche gedicht: „Willem van Oranje". *Lodewijk de Heilige*, de opvolger van *Herman*, was hem minder genegen, zoodat hij zich van het Hof van Thüringen verwijderde, waarna hij tusschen 1219 en 1225 overleed en in de kerk te Eschenbach begraven werd. Sommige plaatsen in zijne gedichten getuigen, dat hij als echtgenoot en vader gelukkig was, terwijl wij met groote verbazing zijne bekentenis vernemen, dat hij onervaren was in het lezen en schrijven.

Van de weinige liederen van *Wolfram* bestaan onderscheidene handschriften, doch volgens *Lachmann*, die er in zijn: „Wolframs und von der Hagens Minnesinger" eene oordeelkundige uitgave van geleverd heeft, is van slechts 8 de echtheid boven allen twijfel verheven. In die gedichten openbaren zich een levendig gevoel en een edele zin. Van zijne grootere stukken verdient de „Percival" in de eerste plaats onze vermelding. Het is in 1212 voltooid. Hij gaf daardoor aan het heldendicht in Duitschland eene nieuwe richting, daar de hoofdpersonen zich door hoffelijkheid onderscheiden en de liefde daarin eene belangrijke rol vervult, terwijl het geheele gedicht door helderheid van conceptie, door eene doelmatige bewerking der stof, door juiste karakterschildering en door de ethische opvatting der sage eene hooge plaats inneemt (zie onder *Percival*). Het tweede gedicht van aanmerkelijke uitgebreidheid, van *Wolfram* afkomstig — de „Willehalm von Oranze", — bevat eene episode uit het leven van *Willem van Oranje de Heilige*, welke in den eenvoudigen vorm eener legende door de *Bollandisten* volgens een handschrift der 11de eeuw in hunne „Acta Sanctorum" is opgenomen. De daden van dien *Wilhelm* zijn door *Chrétien de Troyes* en ook in den door dr. *Jonckbloet* behandelden roman: „Guillaume au court nez" geschetst. Naar die romans bewerkte *Wolfram*, op last van den Graaf *van Thüringen*, zooals wij reeds zeiden, van 1214 tot 1215 een gedeelte dier stof. *Lachmann* en *Gervinus* zijn van oordeel, dat zijn gedicht onvoltooid is gebleven, doch vermoedelijk ten onrechte, daar de 2 hoofdgebeurtenissen, namelijk de slag te Alischans (Arles) en de belegering van Oranje, een gesloten geheel vormen. Intusschen koesterde men reeds vroeg die meening, daar *Ulrich von dem Türlin* (1263—1278) een voorste gedeelte en *Ulrich von Türheim* (omstreeks 1250) een laatste gedeelte daaraan toegevoegd heeft; geen van beide zijn echter te vergelijken met het stuk van *Wolfram*. De „Willehalm" is intusschen op verre na niet zoo schoon als de „Percival", hoewel taal en versbouw beter zijn. Veel hooger staat de „Titurel", waarvan ons echter slechts twee fragmenten, één van 131 en één van 39 vierregelige coupletten bekend zijn, terwijl men dit gedicht niet verwarren moet met den nieuweren „Titurel", die voorheen desgelijks aan *Wolfram* werd toegeschreven. Men meent, dat het verhaal der „Liefde van Schlionatulander en Sigune" — reeds als eene bevallige episode in den „Percival" voorkomende — het onderwerp was van genoemd gedicht. — In *Wolfram von Eschenbach* en *Gottfried van Straszburg* bereikte de midden-Hoogduitsche dichtkunst haar toppunt, en beiden hadden eene menigte navolgers. Men ontwaart den invloed van *Wolfram* op *Wirnt van Gravenberg*, alsmede op den „Wälsche Gast (1216)" en „Friegedank's Bescheidenheid". Eindelijk werd hij zelfs een held der Duitsche sage in den „Wartburgkrieg" en den „Lohengrin (1300)". Nieuwen roem werd hem voorts bezorgd door den dichter van den „Jongeren Titurel", *Albrecht* genaamd en door *Ulrich Furterer* als *von Scharfenberg* bekend gemaakt, die in het midden der 14de eeuw leefde, zijn werk als eene voleindiging van den „Percival" aankondigde en zelfs in naam van *Wolfram* sprak, zoodat hij bij zijne tijdgenooten ingang verschafte aan de meening, dat *Wolfram* den geheelen „Titurel" gedicht en *Albrecht* enkel de versmaat gewijzigd had.

Daarna zijn eeuwen voorbijgegaan, waarin de naam van *Wolfram* nanwelijks genoemd werd. Eerst in het midden der 18de eeuw hebben vooral *Bodmer* en *Breitinger* zijne gedichten uit het stof van het verledene opgedolven. De nieuwe bewerkingen in hexámeters echter, door *Bodmer* van den „Percival" en den „Willehalm" geleverd, bevielen niet aan het publiek, en eerst in onzen tijd is door de bemoeiingen van *Lachmann*, *San Marte*, *Simrock*, *von den Hagen* enz. *Wolfram von Eschenbach* in zijne eer als dichter hersteld.

Eschenburg (Johann Joachim), een verdienstelijk Duitsch letterkundige, geboren te Hamburg den 1sten December 1743, studeerde te Leipzig en werd vervolgens hoogleeraar aan het Carolinum te Brunswijk, alwaar hij tevens tot geheim justitieraad en tot senior van het Cyriaeusstift benoemd werd en den 29sten Februari 1820 overleed. De werken van vele Engelsche schrijvers over aesthetiek, zooals van *Brown*, *Webb*, *Burney*, *Priestley* en *Hurd*, heeft hij in het Duitsch vertaald en met aanmerkingen verrijkt, terwijl hij verslagen gaf van de belangrijkste geschriften, welke de Engelsche pers verlieten, in zijn „Britisches Museum (1777—1780)" en in zijne „Annalen der Britischen Literatur (1780—1781)". Hij leverde voorts eene overzetting van al de tooneelwerken van *Shakspere*, alsmede een: „Entwurf einer Theorie und Literatur der Schönen Wissenschaften (5de druk, 1836)", — eene „Beispielsammlung zur Theorie und Literatnr der Schönen Wissenschaften (1788—1795, 5 dln)", — een „Lehrbuch der Wissenschaftskunde (7de druk, 1824)", — een „Handbnch der klassischen Literatur (8ste druk, 1837)", — „Denkmäler altdeutscher Dichtkunst (1799)", — en uitgaven der werken van *Boner*, *Burkard*, *Waldis*, enz.

Eschenmayer (Karl Adolf), een Duitsch wijsgeer en natnurkenner, werd geboren te Neuenburg in Würtemberg den 4den Juli 1768 en zag zich in 1811 tot buitengewoon en in 1818 tot gewoon hoogleeraar benoemd in de medicijnen en in de wijsbegeerte, nam in 1836 zijn ontslag en overleed den 17den November 1852. Zijne wijsbegeerte is gebouwd op die van *Kant* en *Schelling*, doch verschilde van die van laatstgenoemde doordien hij het bestaan eener onmiddelijke goddelijke openbaring erkende. Voorts heeft hij vele geschriften in het licht gegeven. Van deze vermelden wij: „Sätze aus der Naturmetaphysik (1797)", — „Versuch, die Gesetze magnetischer Erscheinungen aus Sätzen der Naturmetaphysik zu entwickein (1798)", — „Die Philosophie in ihrem Uebergange zur Nichtphiiosophie (1803)", — „Versnch, die scheinbare Magie des thicrischen Magnetismus ans physiologischen nnd psychischen Gesetzen zu erkiären (1816)", — „System der Moraiphilosophie (1818)", — „Normalrecht (1819—1820, 2 din)", — „Psychologie in drei Theilen ais empirische, reine, angewandte (1817, 2de druk. 1822)", — en „Religionsphilosophie (1818—1824, 3 din)". Niet minder merkwaardig zijn voorzeker andere werken van dien schrijver, welke voortvloeiden nit zijne neiging tot mysticismus en geloof aan geestverschijningen, terwijl zij tevens getuigenis gaven van zijn afkeer van de school van *Hegel*. Daartoe behooren: „Die Hegel'sche Religionsphilosophie verglichen mit dem chrisiichen Principe (1834)", — „Der Ischariotismus nnserer Tagen (1835)", tegen „Das Leben Jesu" van *Strausz* gericht, — „Conflict zwischen Himmel nnd Hölle, an den Dämon eines besessenen Mädchens beobachtet (1827)", — en „Charakteristik des Unglanbens, Halbglanbens und Voliglanbens (1838)". Eindelijk vermelden wij nog: „Grundrisz der Naturphilosophie (1832)", — „Grundzügen der christlichen Philosophie (1840)", — „Organon des Christenthnms (1843)", — „Sechs Perioden der chrisiichen Kirche (1851)", — en „Betrachtungen über den physischen Weltban (1852)".

Escher. Onder dezen naam vermelden wij:

Johann Heinrich Alfred Escher, een verdienstelijk Zwitsersch staatsman. Hij werd geboren te Zürich den 20sten Februari 1819, stnderde in de rechten te Zürich, Bonn en Berlijn en begaf zich vervolgens naar Parijs. Na zijn terugkeer werd hij docent aan de hoogeschool te Zürich, doch zag zich in 1844 gekozen in den Grooten Raad van het canton. Al dadelijk trad hij op met een vrijzinnig programma, waaraan hij onwrikbaar getrouw bieef. Zoowel de verbanning der Jezuïeten als de verwijdering van het conservatief bestnnr te Zürich was mede zijn werk. Een nieuw veld opende zich voor zijne bemoeiingen, toen hij in 1845 tot Lid van den Kleinen Raad en in 1849 tot lid van den Raad van onderwijs benoemd werd. De hervorming der cantonnaie school te Zürich geschiedde voorai door zijne bemiddeling. De betrekking van vice-president van den Grooten Raad verwisseide hij in 1847 met die van staatssecretaris, doch in December 1847 werd hij voorzitter van den Grooten Raad, waarna hij in 1848 in de openingsrede aandrong op wijziging der constitutie en op meer centralisatie. Hij sterkte in dat jaar het canton Tessino in den strijd tegen Oostenrijk, werd iid van den Nationalen Raad en vice-president van dat Lichaam, aismede burgemeester van Zürich, terwijl hij daarna het ambt bekleedde van voorzitter van den nieuwen Regeeringsraad. Ala zoodanig bleef hij werkzaam tot 1855, en beijverde zich, om in zijn canton de zaken van school en kerk op beteren voet te brengen. In 1849 zag hij zich voorts benoemd tot president van den Nationalen Raad en in 1854 tot vice-president van de commissie van toezicht op de polytechnische hoogeschool te Zürich. Door herkiezing bieef hij ook later in het bezit van deze betrekking, en het nageslacht zal hem met dankbaarheid gedenken ais een man, die voor de geesteljke ontwikkeling van zijn voik veel gedaan heeft.

Hans Konrad Escher von der Linth, desgelijks een verdienstelijk Zwitsersch burger. Hij werd geboren te Zürich den 24sten Augustus 1767 en was reeds eenigen tijd werkzaam geweest in de fabriek van zijn vader, toen deze hem vergunde, om de hoogeschool te Göttingen te bezoeken. Later volbracht hij eene reis naar Italië en bepaalde zich toen weder tot het vaderlijk bedrijf. Zijne medebnrgers zonden hem in 1788 naar de Landsvergadering, saâmgeroepen om eene nienwe grondwet voor het canton in gereedheid te brengen. Weldra echter, na het veroveren van Bern door de Franschen, werd de Heivetische Republiek afgekondigd, en *Escher* aanvaardde uit belangsteiling in zijn vaderland het iidmaatschap in den Wetgevenden Raad. Hier bewees hij met zijn vriend *Usteri*, lid van den Senaat, zoowel door het bevorderen van het welzijn des lands als door de uitgave van den „Schweizer Republikaner" groote diensten. In 1802 verwijderde hij zich echter van het staatkundig tooneel, om zich geheel en ai te wijden aan het *Linthkanaal* (zie aidaar). Het pian tot het graven daarvan werd in 1804 goedgekeurd en *Escher* met het voorzitterschap der commissie van nitvoering bekieed. Met den meesten ijver volbracht hij zijne belangrijke taak en zorgde tevens voor de zedelijke vorming der oeverbewoners van het nienwe kanaal. Trouwens hij genoot het voorrecht, dat zijne verdiensten erkend werden, zooais blijkt uit de toevoeging *von der Linth* aan zijn naam en nit zijne benoeming tot staatsraad te Zürich. Hij overleed aidaar den 9den Maart 1823, en een gedenkteeken te zijner eer werd bij het Linthkanaai opgericht.

Arnold Escher von der Linth, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Zürich den 8sten Juni 1807 en zag zich aidaar benoemd tot hoogleeraar in de geologie. Hij leverde belangrijke bijdragen in tijdschriften, aismede eene voortreffelijke: „Karte des Kantons Glarus (1849)", enz. Hij overleed te Zürich den 12den Juli 1872.

Escherny (François Lonis, graaf d'), een Fransch letterkundige, geboren te Nenchâtel den 24sten November 1733, bracht zijne jengd gedeeltelijk door met vrome dweeperij, gedeeltelijk met de dwaasheden der groote wereid. Op 24-jarigen ondordom beving hem plotseling de lust om te studeeren en hij spoedde zich naar het eenzame Juragebergte, waar hij zich 4 jaar op de kennis der onde talen toelegde, en keerde daarna in de wereld terug,

waar hij zich weder een 5-tal jaren afzonderde, om zich met de wiskunde en wijsbegeerte bezig te houden. Te Weenen, waar sommigen zijner bloedverwanten gevestigd waren, behoorde hij aan het Hof tot de welkome gasten en tot de vrienden van den minister *Kaunitz*. Ook te Potsdam, te Warschau en te Petersburg was hij aan het Hof zeer gezien. Later maakte hij kennis met *Rousseau* en beroemde er zich op, dat hij met dezen haspelaar nooit twist had gehad. Hij overleed den 15den Juli 1815. Tot zijne geschriften behooren: „Les lacunes de la philosophie (1783)", — „Le Moi humain ou de l'égoisme et de la vertu", — „Correspondance d'un habitant de Paris avec ses amis de Suisse et d'Angleterre sur les événements de 1789, 1790 et jusqu'au mois d'Avril 1791 (1791)", — „De l'égalité ou principes généraux sur les institutions civiles, politiques et religieuses (1796)" — en „Mélanges de littérature, d'histoire, de morale et de philosophie (1811, 3 dln)".

Eschke (Hermann Wilhelm Benjamin), een verdienstelijk Duitsch zeeschilder, geboren te Berlijn den 6den Mei 1823, bezocht het atelier van *Herbig*, om zich in het historieschilderen te oefenen, doch begaf zich weldra naar dat van den landschap- en genreschilder *Kramer*. Daarna oefende hij zich onder leiding van *Krause* en vervolgens onder die van *Lepoittevin* te Parijs. Later had hij te Berlijn een atelier, waar hij onderscheidene uitstekende leerlingen vormde. Zijne eigene zeestukken vonden vooral in Engeland vele bewonderaars, daar hij eene ongemeene vaardigheid met een zuiveren smaak verbindt. Hij leverde: „Montorgueil op Jersey en St. Aubinscastle (1860)", — „De westkust van Helgoland in den winter (1861)", — „Elisabeth-Castle met de hermitage St. Helena op Jersey (1854)", — „Shakspere's cliff bij Dover", — „Een storm in volle zee (1866)", — „St. Catharina op Jersey (1868)", enz. Vele stukken van dezen meester zijn in het bezit van den Keizer van Duitschland, en „De groote vuurtoren op het eiland Neuwerk" werd aangekocht door wijlen *Napoleon III*.

Eschricht (Daniel Friedrich), een Deensch natuurkundige, geboren te Kopenhagen den 18den Maart 1798, werd aldaar in 1830 benoemd tot hoogleeraar in de physiologie en overleed den 22sten Februari 1863. Hij schreef: „De functionibus nervorum faciei et olfactus organi (1825)", — „Handbuch der Physiologie (1823—1836, 2 dln), — „De organis quae respirationi et nutritioni foetus mammalium inserviunt (1837)", — „Untersuchungen über die nordischen Walthiere (1849)";— en „Das physische Leben (1852; 2de druk, 1856)".

Escobedo, een Mexicaansch generaal, wist na eenige voorspoedige krijgstochten Keizer *Maximiliaan*, die zich sedert 19 Februari 1867 met 5000 man te Queretaro bevond, met eene armee van 50 000 man in te sluiten, knoopte met den keizerlijken kolonel *Lopez* onderhandelingen aan, stemde toe in diens voorstel, om een gedeelte van het Republikeinsche leger in den nacht van den 14den op den 15den Mei, op welken laatstgenoemden dag de belegerden een grooten uitval zouden doen, in de stad te brengen en de kloosters La Cruz en San Francisco in de macht der indringers over te leveren, en belooïde den verrader bij het gelukken van den toeleg eene aanstelling in het Republikeinsche leger en eene geldelijke belooning van 10 000 piasters. *Escobedo* volvoerde zijn plan; de Republikeinsche troepen drongen door in de stad en weldra volgde de ruiterij en bezette het plein Las Campanas, waar *Maximiliaan* zich met generaal *Mejia* bevond. *Maximiliaan* gaf aan *Escobedo* zijn degen met de opmerking, dat hij niet langer keizer was, daar hij reeds vóór zijn vertrek uit Mexico zijne acte van troonafstand aan den achtergebleven minister *Lacanza* had ter hand gesteld. Die verklaring kon hem echter niet redden. De krijgsraad veroordeelde den 14den Juni eenstemmig den Keizer benevens de generaals *Miramon* en *Mejia* ter dood. *Escobedo* bekrachtigde den volgenden dag dit vonnis, hetwelk den 19den Juni voltrokken werd.

Eschscholtz (Johann Friedrich), een uitstekend Duitsch natuurkundige, werd geboren te Dorpat den 1sten November 1793, studeerde aldaar en volbracht met *Otto von Kotzebue* (1815—1818, 1822—1826) belangrijke ontdekkingsreizen. Met *Chamisso* verzamelde hij eene groote menigte planten en dieren en werd bij zijn terugkeer benoemd tot hoogleeraar in de geneeskunde en directeur van het Zoölogisch Kabinet te Dorpat, alwaar hij den 19den Mei 1831 overleed. Zijne nasporingen zijn geboekt in het 2de en 3de deel der: „Entdeckungsreise in die Südsee u. s. w. (1821)". Ook gaf hij een overzicht van zijne dierkundige verzameling, 2400 soorten bevattend, in *Kotzebue's*: „Neue Reise um die Welt (1830)", — en schreef daarenboven: „Ideen zur Aneinanderreihung der rückgrätigen Thiere (1819)", — „Entomographien (1823)", — „System der Akalephen (1829)", — en gaf ook een „Zoölogische Atlas (1829—1833)" uit. Naar hem genoemd is:

Eschscholtzia, een plantengeslacht uit de familie der *Papaveraceën*. Het omvat fraaie, 2-jarige gewassen met de volgende kenmerken: de bloemstelen hebben aan het uiteinde een beker- of radvormigen rand, waarop de kelk geplaatst is, die in de gedaante van eene kegelvormige muts de bloemkroon omvat. Deze bestaat uit 4 rondachtige, zeer stompe bloembladen. De stempel is 4-deelig, en de doosvrucht peulvormig, 10-ribbig, rolrond en 2-kleppig, vele bolvormige, zwarte zaden bevattend. Van de soorten noemen wij: *E. californica Cham.* met zeegroene, dubbel-gevinde bladeren en smalle, lijnvormige, diep ingesnedene blaadjes, en met prachtige, gele, aan den voet oranjekleurige bloemen, waarin zich eene menigte meeldraden met groote, goudgele, lijnvormige helmknoppen bevindt. — *E. crocea Benth.*, desgelijks eene fraaie sierplant, geljkt op de voorgaande.

Eschweiler is de naam van eene bloeiende fabriekstad in het arrondissement Aken der Pruisische Rijnprovincie en behoorde weleer tot het hertogdom Gulik. Zij ligt aan den spoorweg en aan de Inde, nog geen 2 geogr. mijl ten oostnoordoosten van Aken. Men heeft er een vredegerecht, eene kamer van nijverheid, eene rectorsschool en ruim 15 000 inwoners (1880). De voornaamste fabrieken zijn er spinnerijen, weverijen, ijzerfabrieken en brouwerijen, terwijl in haren omtrek uitmuntende steenkolen worden gedolven.

Escobar y Mendoca (Antonio), een geleerde Jezuïet, geboren te Valladolid in 1589 en overleden den 4den Juli 1669, heeft zich vermaard gemaakt als prediker en zedeleeraar. Zijn voornaamste geschrift is een: „Liber theologiae moralis (1746)".

Escoiquiz (Don Juan), een Spaansch staatsman, de telg van een oud-adellijk geslacht, werd geboren te Navarra in 1762, was eerst page bij Koning *Karel III*, doch omhelsde vervolgens den geestelijken stand, zoodat hij canonicus te Saragossa en de leermeester van den Prins *van Asturië* (later Koning Ferdinand VII) werd. Wegens verzet tegen de Regeering naar Toledo verbannen, onderhield hij er bij voortduring betrekking met den Prins *van Asturië* en spoorde dezen aan tot een opstand tegen zijn vader; ja, het schijnt dat hij met den Hertog *van Infantado* eene samenzwering beraamd heeft tegen *Karel IV* (1808). Toen in laatstgemeld jaar *Ferdinand VII* den troon beklom, werd *Escoiquiz* staatsraad. Hij spoorde den Koning aan om naar Bayonne te reizen, waar de Vorst zich overleverde in de handen van *Napoleon*, en stond hem in Frankrijk ter zijde. In December 1813 bestuurde hij de onderhandelingen tusschen *Napoleon* en *Ferdinand VII* zoodanig, dat laatstgenoemde naar Madrid kon terugkeeren. Hier viel de staatsman in ongenade en werd naar een kasteel te Murcia gebracht. Eene terugroeping baatte hem weinig, dewijl hij op nieuw naar Andalusië verbannen werd en den 19den November 1820 te Ronda overleed. Tot zijne geschriften behooren een heldendicht, dat de verovering van Mexico tot onderwerp heeft, — „Lecciones de arithmetica (1824)", — en „Tratado de los diferentes del homine en la sociedad (1826)". Ook vertaalde hij *Milton's* „Paradise lost", benevens eenige Fransche romans in het Spaansch.

Escorial (El) of *het Escuriaal* is de naam van het vermaarde klooster San Lorenzo-el-Real van de orde der Hiëronymieten, in de Spaansche provincie Madrid (voorheen Segovia), $8^1/_2$ geogr. mijl van Spanje's hoofdstad en nabij een evenzoo genoemd vlek met 2000 inwoners. Het ligt ruim 1000 Ned. el boven den zeespiegel, onderscheidt zich door uitgebreidheid en groote pracht en is zijn oorsprong verschuldigd aan eene gelofte van Koning *Philippus II* omtrent de zegepraal, bij St. Quentin bevochten. Het vormt een vierkant ter lengte van bijna 250 en ter breedte van bijna 200 Ned. el. telt 7 torens, 15 deuren, 22 binnenpleinen, 17 kruisgangen, 1110 vensters, bestaat uit 17 afdeelingen en kan tegelijkertijd dienen als kasteel en als klooster. Het Hof vertoeft er doorgaans in den herfst. Voorheen woonden er 200 monniken, doch thans staan de cellen ledig. Het geheele gebouw is opgetrokken van blauw graniet. De hoofdkerk is gebouwd naar het modèl van de St. Pieterskerk te Rome en zijn koepel verheft zich ruim 100 Ned. el boven het marmeren plaveisel; er zijn 48 altaren, 2 orgels, kostbare fresco's van beroemde schilders, en onder het hoogaltaar heeft men de begraafplaats voor de leden van het Koninklijk Huis. De koepel van dien grafkelder is van brons; men bewaart er een groot, met diamanten en andere edelgesteenten versierd crucifix en in het midden van den koepel hangt eene reusachtige vergulde lichtkroon, die bij gelegenheid eener teraardebestelling ontstoken wordt. In de muren dezer achthoekige ruimte aanschouwt men in 26 nissen even zooveel zwart marmeren doodkisten, die gedeeltelijk het stoffelijk overschot van Koningen en Koninginnen van Spanje bevatten, gedeeltelijk nog ledig zijn. Hier rusten zij van *Karel I* (Keizer *Karel V*) af tot *Ferdinand VII* toe, met uitzondering van *Ferdinand VI*, die te Madrid begraven werd. Eenige jaren geleden is het Escuriaal door een fellen brand gedeeltelijk vernield.

Het ontwerp van dit gebouw werd reeds door *Karel de Groote* gemaakt, doch eerst *Philippus II*, *III* en *IV* brachten het ten uitvoer volgens de teekening van *Bramante*. Koning *Philippus II* stichtte er eene kostbare boekerij, welke door zijne opvolgers aanmerkelijk vermeerderd werd. Er zijn vele Arabische handschriften. De catalogus werd geleverd door *Castri* in zijne: „Bibliotheca Arabico-Hispanica (1768—1770, 2 dln)". Men heeft er nog meer dan 100 schilderijen, doch de beste zijn reeds lang overgebracht naar het Koninklijk museum te Madrid. Het Koninklijk paleis vormt een zijvlengel van het geheele gebouw; het is niet zeer aanzienlijk, maar van binnen weelderig versierd. In het park verheft zich daarenboven La casa del Principe, — desgelijks een Koninklijk slot.

Escorte of *geleide* noemt men eene troepenafdeeling, bestemd ter beveiliging van een transport of van een belangrijk persoon, bijvoorbeeld een Vorst, een gezant, een hoofdofficier, een koerier enz. Ook spreekt men van een escorte bij een intocht van hooggeplaatste personen in eene stad.

Escosijnsche steen, ook *Escaussijnsche blauwe steen* en *kardsteen* genoemd, is eene soort van kalksteen, die vooral uit de groeven van Escaussines, (vandaar de naam), Soignies en Maffles in Henegouwen opgedolven wordt. De heldere, lichtblauwe kleur, de fijne korrel en de vatbaarheid voor polijsting maken hem bijzonder geschikt voor bekleeding van de gevels van gebouwen, voor stoepzerken, gangvloeren, plinten, hoeksteenen, drempels enz. Na gepolijst te zijn verkrijgt hij eene zeer donkere kleur, zoodat hij wegens zijne overeenkomst met zwart marmer zeer goed tot bekleeding van schoorsteenmantels kan dienen.

Escosura (Don Patricio de la), een Spaansch staatsman en schrijver, werd geboren te Madrid den 5den November 1807, studeerde te Valladolid en later in zijne geboorteplaats en was er, gelijk andere Spaansche dichters van nieuweren tijd, een leerling van den beroemden *Lista*, die hem zoowel in de dichtkunst als in de wiskunde onderwees. Als lid van het geheime genootschap de Numantinos moest in 1824 de wijk nemen naar Parijs, waar hij zijne wiskundige studien voortzette. Nadat hij vervolgens eenige tijd te Londen vertoefd had, keerde hij in 1826 terug naar Madrid, nam er dienst bij de artillerie en werd in 1829 officier. Omstreeks dien tijd schreef hij een blijspel: „El amante novicio", dat echter niet gedrukt werd, en in 1832 verscheen zijn geschiedkundige roman: „El conde de Candespina". Deze ondervond grooten bijval, en toen *Escosura*, van Carlistische gevoe-

lens verdacht, in 1834 naer Olvera verbannen werd, voitooide hij er zijn tweeden roman: „Ni Rey ni Roque (1835)". Intusschen had men zich overtnigd van zijne getrouwheid aan de Koningin, en generaal *Cordova* koos hem tot adjudant en secretaris. Te midden van het wapengekletter vervaardigde hij het heldendicht: „El bulto vestido de negro capuz", dat in een tijdschrift werd geplaatst. Toen *Cordova* na den opstand van San Ildefonso het bevelhebberschap nederiegde, nam ook *Escosura* zijn ontslag, om zich aan het drama te wijden. Hierop verschenen zijn: „La corte del Buon Retiro" en „Barbara Blomberg", terwijl hij tevens met de redactie was belast van: „El eco de la razon y de la justicia" en tot de werkzaamste leden behoorde van een letterkundigen kring, het „Liceo" genaamd. In 1838 kwam hij weder als ambtenaar in dienst en werd in 1839 chef der policie te Guadalaxara. Toen *Espartero* zich in 1840 meester maakte van het bewind, verdedigde *Escosura* aan het hoofd van de kweekelingen der genieschool te Guadalaxara de belangen der Regentes, doch moest de vlucht nemen naar Parijs, waar hij door letterkundigen arbeid in de behoeften van zich zelven en van de zijnen zocht te voorzien. Nagenoeg alleen schreef hij den tekst van het prachtwerk: „La España artistica y monumental", was redacteur en medearbeider van de „Revista enciclopedica", schreef een handboek over de fabelleer en maakte een aanvang met het epos: „Hernan Cortés en Cholula". In 1843 keerde hij terug naar Madrid, diende als onderstaatssecretaris het Voorloopig Bewind tot aan de meerderjarigheid der Koningin en ontving eene portefenille in het ministerie *Narvaéz*, waarmede hij aftrad. Daarna wijdde hij zich weder geheel en al aan de letterkunde en schreef eene reeks van drama's, onder welke vooral: „Las mocedades de Hernan Cortés" met groote toejuiching werd vertoond. Zijn eigenlijk gebied bleef echter de historische roman, en in 1846 verscheen van hem: „El Patriarca del Valle (2 din)". Nadat hij in 1847 eenigen tijd de betrekking van onderstaatssecretaris in het ministerie *Sotomayor* had bekleed, liep hij in 1848 over tot de Progressisten, doch stond bij de revolntie van 1854 weder aan de zijde der oppositie. In Juni 1855 ging hij als Spaansch gezant naar Lissabon, maar begaf zich in het daarop volgende jaar weder naar Madrid, waar hij in het Kabinet *Espartero* zitting nam als minister van Binnenlandsche Zaken. In 1856 verioor hij zijne portefenille door ontbinding van het ministerie, en *Escosura* vond ook nn weder troost in de beoefening der letteren. Hij gaf weidra eene: „Historia constitutional de Ingleterra (1859)" in het licht en zocht zich op die wijze voortdurend verdienstelijk te maken jegens zijn vaderland. Van 1872 tot 1874 was hij gezant bij het Duitsche Rijk te Berijn en overleed te Madrid den 22sten Januari 1878.

Escouade. Hieronder verstaat men het kleinste onderdeel van eene kompagnie. Zij telt 15 tot 20 man en wordt gecommandeerd door een korporaal.

Escudier (Léon en Marie), twee broeders, nitgevers en schrijvers, geboren — de eerste in 1808, de tweede in 1811 — te Tonlouse, gaven te Parijs het tijdschrift: „La France musicale" in het iicht en openden eene agentunr voor schrijvers en componisten. Dit geschiedde in 1845 en in het vooraígaande jaar hadden zij een: „Dictionnaire de musique (nieuwe druk, 1872)" het licht doen zien. Daarop volgden de door *Verdi* gecomponeerde libretti: „Le corsaire de Venise (1845)", — en „Les deux Foscari (1846)", — voorts: „Roosini, sa vie et ses moeurs (1854)", — „Vies et moeurs des plus célèbres cantatrices (1856)" — en „Etudes biographiques des chanteurs contemporains (2de druk, 1858, 2 dln)". *Léon Escudier* schreef alleen: „Les pirates de la littératnre et de la musiqne (1862)", — „Littérature musicale, mes souvenirs (1863)" — en „Mes souvenirs, les virtuoses (1869)".

Escury (Coliot d'). Onder dezen naam vermelden wij:

Daniël Coliot d'Escury, een afstammeling van een oud en aanzienlijk Fransch geslacht. Hij werd geboren in 1643, was heer *van Touche* en *van Laudauran* en diende als ritmeester in het Fransche leger. Na de opheffing van het Edict van Nantes nam hij met zijn vader en met zijn huisgezin de wijk, eerst naar Basel en vervolgens naar de Nederlanden. De vader vestigde zich te Nijmegen, waar hij door den Prins *van Oranje* met onderscheiding bejegend werd en in 1686 overieed. Zijn zoon *Daniël* werd kapitein bij het leger van Prins *Willem III*, trok met dezen naar Engeland, diende er als majoor in het regiment van *Schomberg*, en overleed te Dublin in 1714. — Zijn zoon *Henry*, geboren in 1682, bekleedde den rang van majoor bij het leger der Staten en overleed te Zwolie in 1733, en een zoon van dezen, *Simon Petrus* genaamd, was heer van Naaidwijk en Sliedrecht en behoorde tot het Collegie van Gecommitteerde Raden van Holland en West-Friesland, terwijl een zoon van laatstgenoemde, *Robert* geheeten en geboren in 1753, eerst luitenant was bij de Hollandsche Garde van Prins *Willem V* en daarna achtereenvolgens ontvanger-generaal van de Marine der Bataafsche Republiek, lid van het Wetgevend Lichaam (1806) en lid van het Collegie van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland (1821—1834), en den 11den Februari 1834 overieed.

Hendrik, baron *Coliot d'Escury*, heer *van Heinenoord*, een teig van hetzelfde geslacht. Hij werd geboren te Rotterdam in 1773, studeerde te Groningen in de rechten en gaf reeds vroeg proeven van nitstekenden aanleg voor de beoefening der Latijnsche dichtknnst, welke vooral bleek in een gedicht tot verheerlijking van het zilveren echtfeest van *Willem V*. De omwenteling van 1795 sloot voor hem de staatkundige loopbaan, zoodat hij zich tot aan 1815 wijdde aan de studie der letteren. In laatstgenoemd jaar werd hij curator der Leidsche hoogeschool en bewees belangrijke diensten bij de samenstelling der wet op het académisch onderwijs. Voorts werd hij door de Staten van Holland afgevaardigd naar de Tweede Kamer en door den Koning benoemd tot staatsraad, en voorts eerst tot ridder, daarna tot kommandeur van de orde van den Nederlandschen Leenw. Hij was tevens lid van de voornaamste letterknndige genootschappen van ons Vaderland en overleed te 's Gra-

venhage den 14den Mei 1845. Hij schreef: „Carmen in nuptiale sacrum, a celsissimo et serenissimo Arausionis et Nassaviae principe Gulielmo V et regia conjuge renovatum (1792)", — „Musae juveniles (1797)", — „Carmina (1300)", — „Carminum fasciculus (1817) — en „Hollands roem in Kunsten en Wetenschappen (1824—1844, 7 din)", een voor dien tijd uitstekend werk, dat echter wegens zijn overlijden onvoltooid is gebleven.

Esdré (Jan), een Nederlandsch natuurkundige, werd geboren te Curaçao den 30sten Juni 1748, studeerde met zijn broeder *Adriaan* te Leiden en werd in 1773 tegelijk met dezen aldaar bevorderd tot doctor in de wijsbegeerte en tot meester in de vrije kunsten. Zij stichtten eerst een physisch collegie te Dordrecht, doch weldra vestigde zich *Jan Esdré* te Heusden en bekleedde er de betrekking van ontvanger van convooien en licenten. Hij was lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap en zag zich benoemd tot hoogleeraar te Franeker, welke betrekking hij echter van de hand wees. Hij leverde vertalingen van belangrijke wetenschappelijke werken, en schreef onder anderen eene: „Inleiding tot de kennisse der natuurlijke wijsbegeerte of eenvoudige onderrichting van de eerste grondregels der proefondervindelijke natuurkunde (1783—1788, 6 dln)". Hij overleed te Heusden den 23sten Mei 1823. — Zijn broeder *Adriaan* is de schrijver van eene: „Korte hydrologische beschrijving van het eiland van Dordrecht".

Esdrelon, thans *Merdj-ibn-Amer*, is een effen en vruchtbaar Syrisch landschap, hetwelk, bijna 150 Ned. el boven den zeespiegel gelegen, zich in het zuidelijk gedeelte van het aloude Galilaea, van den westelijken voet van den Tabor en den Kleinen Hermon tot aan den berg Karmel en tot aan de zee uitstrekt. Het was weleer met bloeiende dorpen bezaaid; thans echter vindt men er slechts zwervende Bedoeïenen. Op den 17den April 1799 behaalden de Franschen aldaar eene overwinning op de Turken.

Eserine of *physostigmine*, een alkaloïde van de samenstelling $C_{15}H_{21}N_3O_2$ is het vergiftig bestanddeel der calabarboonen, het zaad van *Physostigma venenosum Balf.*, en vormt eene gele, amorphe massa, die bij 45° C. smelt, in alkohol en aether oplost en in de oogheelkunde gebruikt wordt.

Esgers (Johannes Nicolaas) was een Nederlandsch tooneeldichter uit de 2de helft der voorgaande eeuw. Hij schreef: „Het loon der standvastige liefde (1779)", — „De school voor burgers (1681)", — „Zacharias of de ontaarde vader (1781)", — „Tom Jones (1779)", — „De advocaat Patelijn (1779)", — „Gelukkiglijk (1779)", — „De ongehuwde (1779)", — „Incle en IJarico (1779)", — en „Zeloïde (1779)". Sommige daarvan zijn uit het Fransch vertaald.

Eskader of *smaldeel* noemt men eenige schepen met eene gemeenschappelijke bestemming onder het bevel van een vlagofficier, gewoonlijk een schout-bij-nacht. Ook aan de afdeelingen — gewoonlijk 3 — eener vloot geeft men den naam van eskaders; van deze staat het voorste onder het bevel van den vice-admiraal, het middenste onder dat van den admiraal en het achterste onder dat van den schout-bij-nacht. Bij de Britsche vloot heeft men eskaders van de roode, witte en blauwe vlag. Zijn de eskaders groot, dan worden zij weder in afdeelingen of sectiën gesplitst.

Eskadron noemt men in de krijgskunst de tactische eenheid der kavallerie. De grootte is zoodanig geregeld, dat één eskadron 120 tot 150 paarden telt. Het wordt verdeeld in vier pelotons, die alle door een luitenant worden gekommandeerd, terwijl het geheel onder de leiding staat van een ritmeester. Vier eskadrons vormen samen een regiment, twee of drie regimenten eene brigade en twee of drie brigades eene divisie. Bij eene kavalleriedivisie wordt echter altijd artillerie ingedeeld.

Eskilstuna, eene nijvere Zweedsche stad in het län Nyköping en aan de rivier van dien naam, verheft zich op de beide oevers van deze en heeft eene gewerenfabriek, onderscheidene machinenfabrieken, groote ijzer- en messenfabrieken, eene technische school en ruim 8000 inwoners. Zij is door stoomvaart met de hoofdstad en door een locaalspoorweg met het Zweedsche spoorwegnet verbonden. Genoemde rivier stroomt van het Hjelmarnaar het Mälarmeer.

Eskimo beteekent in de Algonkintaal een *mensch, die rauwen visch eet*. De Abenaki's gaven dien naam aan hunne noordelijke naburen, aan de kust van Labrador gevestigd. De Europeanen gebruiken dien om ook andere stammen van dergelijken aard aan te duiden, en thans vereenigt men al de bewoners van het Amerikaansche noordpoolland onder den naam van Eskimo's. Hiertoe behooren die van Groenland, van de kusten der Baffinsbaai, van de noord- en oostkust van Labrador, van de westkust der Hudsonsbaai, van het schiereiland Melville, alsmede van de geheele noordkust van het Amerikaansche vasteland, met die van voormalig Russisch Amerika tot aan het schiereiland Alaska. De Eskimo's van het vasteland, die zelden verder dan tot 10 geogr. mijl in het binnenland komen, zijn verdeeld in oostelijke en westelijke Eskimo's, onderling gescheiden door den 120sten lengtegraad van Ferro. In voormalig Russisch Amerika vindt men onderscheidene stammen van Eskimo's, en deze zijn verdeeld in 2 klassen, namelijk in zulke die met lederen booten de zee bevaren, en in andere, die zich op de rivieren van uitgeholde boomstammen bedienen. De Eskimo's komen intusschen in lichaamsbouw aanleg, taal en zeden sterk met elkander overeen, maar verschillen aanmerkelijk van de Roodhuiden, ja, men heeft hen zelfs als Mongolen aangemerkt, doch meer nauwkeurige nasporingen hebben doen zien, dat zij wel degelijk tot het ras der Roodhuiden behooren, hoewel zij zich geenszins met dezen vermaagschapt achten. Zij onderscheiden zich door een rond en groot hoofd, een breed, plat en welgevuld gelaat, uitstekende jukbeenderen, een kleinen, platten neus, zwart, lang en stijf haar en week vleesch, — voorts door dunne beenen, kleine handen en voeten, korte vingers en eene kille, morsige, met traan besmeerde, koperkleurige huid. Hunne gestalte is plomp en dik, maar kort. Tusschen hen en de naburige Indianen heerscht eene bittere vijandschap. De walvisch, de zeehond, het rendier en de visschen voorzien in hunne behoeften. Zij

hebben geen ander huisdier dan de hond, die hunne slede moet trekken en op de jacht te pas komt. Eene ordelijke regeering kennen zij niet; de sterkste voert er heerschappij. Op godsdienstig gebied zijn zij weinig ontwikkeld, hoewel vele Eskimo's van Groenland en Labrador sedert omstreeks eene eeuw voor het uitwendige tot het Christendom behooren.

Eski-Saara, eene stad in Europeesch Turkije, en wel in het ejaleet Adrianopel aan de zuidelijke helling van den Balkan, telt 13 moskeeën, groote pleinen, eene uitgestrekte bazar, veel tapijtfabrieken, drukbezochte minerale baden en omstreeks 20 000 inwoners.

Eski Sjeer, het *Dorylaeon* der Ouden, is eene Turksche stad in Klein-Azië met 10 000 inwoners, vermaarde warme baden en graven van Mohammedaansche heiligen. Zij was weleer eene stapelplaats van den handel en onder de Bijzantijnsche Keizers het voornaamste bolwerk tegen de Osmanen. De meerschnimgroeven van Eski Sjeer liggen 25—30 Ned. mijl ten oosten van de stad en verschaffen werk aan een groot gedeelte der ingezetenen. De Regeering verpacht die groeven aan ondernemers, die het meerschuim uit eene diepte van slechts weinige voeten opdelven, bewerken en in den handel brengen. De jaarlijksche uitvoer heeft eene waarde van 35 millioen piasters. Bij Eski Sjeer behaalden den 4den Jnli 1097 de Kruisvaarders onder *Godfried van Bouillon* eene overwinning op de Turken.

Esmarch. Onder dezen naam vermelden wij:

Heinrich Karl Esmarch, een vaderlandlievend burger uit Sleeswijk. Hij werd geboren den 4den September 1792 te Holtenau bij Kiel, kwam in 1813 in dienst van den Staat, werd in 1830 raadsheer in het hooggerechtshof van Sleeswijk en in 1844 lid der Stenden, alwaar hij zich met kracht verzette tegen de Deensche heerschappij. In 1848 bewerkte hij als lid van het Parlement te Frankfort de opneming van Sleeswijk in den Dnitschen Bond. In 1852 werd hij van zijn ambt ontzet en bnitengesloten van de amnestie, waarna hij in Pruisen als lid van het Hof van Appèl eerst in Greifswald en vervolgens in Frankfort geplaatst werd, waar hij den 15den April 1868 overleed. Hij heeft zich door vele belangrijke vlugschriften verdienstelijk gemaakt jegens zijn vadcrland.

Karl Bernhard Hiërónymus Esmarch, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Sonderburg den 3den December 1824, streed in 1848—1851 in het Sleeswijk-Holsteinsche leger, studeerde in de rechten en vestigde zich als docent in het Romeinsche recht te Göttingen. In 1855 ging hij als hoogleeraar naar Krakan en in 1857 naar Praag. Van zijne geschriften noemen wij: „Römische Rechtsgeschichte (1855—1856, 2 dln)", — en „Grundsätze des Pandektenrechts (1859—1860)". Ook heeft hij dichtwerken uitgegeven, zooals: „Der Sieg von Bornhöved (1847)", — „Der Hort der Dichtnng (1852)", — „Ans alten nnd nenen Tagen (1862)" — en „Knnd Laward (1865)".

Johann August Friedrich Esmarch, een verdienstelijk Duitsch geneesheer. Hij werd geboren den 9den Januari 1843 te Tönning in het landschap Eiderstedt, studeerde te Kiel en te Berlijn in de geneeskunde, werd vervolgens te Kiel assistent van *Langenbeck*, nam als officier van gezondheid deel aan den Sleeswijk-Holsteinschen Oorlog en geraakte in krijgsgevangenschap. Na zijne uitwisseling was hij eenigen tijd eerste geneesheer aan het lazareth te Flensburg, doch keerde na het sluiten van den wapenstilstand naar Kiel terug in zijne voormalige betrekking. Gedurende de beide volgende veldtochten was hij adjndant van *Stromeyer* en werd tot officier van gezondheid der hoogste klasse bevorderd (1850). Intusschen had hij zich gednrende den wapenstilstand als privaatdocent te Kiel gevestigd; zijne eerste voorlezing handelde over geschotene wonden. In 1851 volbracht hij eene wetenschappelijke reis, die een jaar dnnrde; hij bezocht Praag, Weenen, Parijs en Brussel. Na zijn terugkeer werd hij aanvankelijk door de Deensche Regeering in zijne betrekking als privaatdocent geschorst, doch weldra ontving hij verlof om zijne werkzaamheden voort te zetten, en in 1857 zag hij zich benoemd tot gewoon hoogleeraar te Kiel en tot directeur van het hospitaal aldaar. Gednrende den Sleeswijk-Holsteinschen Oorlog van 1864 wijdde hij zijne zorg aan het lazareth te Kiel, en in 1866 riep men hem naar Berlijn, om er als lid der lazarethcommissie in heelkunndige zaken aan de veldhospitalen werkzaam te wezen. Zijne ontwerpen tot het stichten van militaire ziekenverblijven werden echter niet ten uitvoer gebracht. Bij het uitbarsten van den Fransch-Duitschen Oorlog had hij pas eene zware ziekte doorgestaan, zoodat hij aan dien strijd niet kon deelnemen. In Juli 1870 verkreeg hij zijne benoeming tot „Generalarzt und consultirend Chirurg der Armee" en hij werkte met ijver aan de verbetering van den hospitaaldienst, terwijl hij bijstand verleende aan een groot aantal gewonde officieren. Na het eindigen van den oorlog en na eene reis in het zuiden van Europa keerde hij terug naar den academischen leerstoel te Kiel. Hij schreef: „Ueber Resectionen nach Schusswunden (1851)", — „Beiträge znr praktischen Chirurgie (1853—1860)", — „Ueber chronische Gelenkentzündungen (1866, 2de druk, 1867)", — „Der erste Verband anf dem Schlagfelde (1869; 2de druk, 1870)", — „Vorbereitnng von Reservelazarethen (1870)", — „Ueber Gelenknenrosen (1872)", — „Die Krankheiten des Mastdarms (1870)", — „Die erste Hnlfe bei Verletzningen (1875)", — en „Die Kriegschirurgische Technik", bekroond met een door Keizerin *Augusta* uitgeloofden prijs.

Esménard (Josèph Alphonse), een Fransch dichter, geboren in 1770 te Plissanne in Provence, ontving zijne opleiding te Marseille, deed daarna 3 reizen naar West-Indië en Amerika en kwam na zijn terugkeer in kennis met *Marmontel*. Hierdoor werd de smaak voor letterknnde bij hem ontwikkeld. In den aanvang der Omwenteling behoorde hij tot een clnb der *Feuillants*, na wier val hij de wijk moest nemen. Na eene vijfjarige omzwerving door Engeland, Duitschland en Italië keerde hij in 1797 naar Frankrijk terug, maar werd er wegens zijne staatknndige geschriften verbannen. De 18de Brumaire opende voor hem den weg naar het vaderland, waar hij met *Laharpe* en *Fontanes* medewerker was aan den „Mercnre de France". Daarna verge-

zelde hij den generaal *Leclerc* als secretaris naar St. Domingo, werd bij zijne terugkomst aan het ministerie van Binnenlandsche Zaken geplaatst, vertrok daarna met *Villeret Joyeuse* naar Martinique en vestigde zich eerst in 1805 voor goed te Parijs. Zijn opera: „Le triomphe de Trajan (1803)" was met veel bijval ontvangen, en in 1804 werd eene andere, „Ferdinand Cortez", door hem en *Jouy* vervaardigd, met muziek van *Spontina* ten tooneele gebracht. Zijn gedicht: „La navigation (1806)" beantwoordde echter niet aan de verwachtingen. Daar hij met de censuur der boeken en schouwburgen was belast, maakte hij zich vele vijanden, en deze stonden tegen hem op, toen hij in 1810 tot lid van het Instituut benoemd werd. Voorts zag hij zich wegens beleedigende uitdrukkingen jegens het Russische Kabinet door *Napoleon* uit Frankrijk verwezen. Nadat hij 3 maanden in Italië had doorgebracht, ontving hij verlof, om terug te keeren, doch hij overleed onderweg te Fondi, ten gevolge van het omvallen van een wagen, op den 25sten Juni 1811.

Esmeraldas, de noordelijke provincie van de Zuid-Amerikaansche republiek Ecuador, strekt van de kust tusschen de Bahia Panguapi ten noorden en de Punta Mangle ten zuiden zich nit tot aan de Cordillera van Quito. Zij is met dichte wouden bedekt en wordt door de Rio Esmeralda (Rio Perucho) besproeid. Zij telt op bijna 360 □ geogr. mijl omstreeks 10 000 inwoners, onder welke zich 1 500 Blanken bevinden. Hare hoofdstad draagt desgelijks den naam van Esmeraldas.

Esne, eene stad in Opper-Egypte, op den linker oever van de Nijl, tusschen Theben en Edfoe, telt 12 000 inwoners en is een gewichtig station der karavanen, die Darfoer en Sennaar bezoeken. Men heeft er een belangrijken handel, vooral in dromedarissen, en er worden fijne katoenen stoffen en sjaals vervaardigd. In hare nabijheid verheffen zich de grootsche bouwvallen van Latópolis waarbij zich eene sierlijke gaanderij bevindt, gedragen door 24 prachtige zuilen, het overblijfsel van een grooten tempel.

Esotérisch en **exotérisch** zijn woorden van Grieksehen oorsprong, die *inwendig* (geheim) en *uitwendig* (openbaar) beteekenen en veelal gebruikt worden om de geheime en de algemeene bekende leerstellingen van wijsgeerige of geheime genootschappen aan te duiden.

Esparcette (Onobrychis *L.*) is de naam van een plantengeslacht, hetwelk tot de familie der *Vlinderbloemigen* (Papilionaceae) behoort. Het geslacht *Onobrychis* onderscheidt zich door een 5-tandigen kelk met vrij gelijke slippen, door eene breede, in het midden uitgerande vlag, door scheeve en half pijlvormige vleugels en eene scheeve, uitstekende kiel, — voorts door tweebroederige meeldraden, enkelvondige helmknoppen en eene samengedrukte, éénzadige, niet openspringende peul met eene vaak stekeligen bovenrand. De gewone esparcette (O. sativa *Lam.*, Hedysarum Onobrychis *L.*) is een overblijvend gewas met een dikken, hontigen wortelstok. De ronde stengel is gestreept, vaak eenigszins rood, en sterk vertakt. De bladeren zijn oneven-gevind, de blaadjes lijn-lancetvormig, pnntig en van onder zijde-achtig behaard. De steunbladen zijn driehoekig en puntig, de bloemstelen onbehaard, rozenroode, dicht bij elkaâr geplaatste bloemtrossen dragende, en de bruine zaden niervormig. Voorheen werd deze plant als eene geneeskrachtige beschonwd; thans echter wordt zij hoofdzakelijk als veevoeder gebruikt. Men kan haar 3-maal 's jaars afmaaien, en dikwijls blijft zij ook des winters groen. De wortelstok schijnt 20 jaar te knnnen leven. Bijgaande figuur stelt in *a* zulk eene plant voor op $^1/_3$de der natnurlijke grootte; wij zien in *b* eene bloem, in *c* een vleugel, in *d* de kiel, alle in natnurlijke grootte, — en in *e* de peul en in *f* het zaad op de dubbele grootte.

De gewone esparcette (Hedysarum Onobrychis).

Espartero (Don Baldamero), graaf *van Luchana*, hertog *van Vittoria*, een beroemd Spaansch generaal en staatsman, werd geboren te Granatula in de provincie La Mancha in 1792. Hij was de zoon van een wagenmaker en de jongste van 9 kinderen. Wegens sukkelachtigheid zag hij zich bestemd tot den geestelijken stand, doch in 1808, bij den inval der Franschen, verliet hij het klooster en trad in dienst. Later werd hij kadet, was tegen het einde van 1811 onderofficier bij het korps ingenieurs te Cadix en zag zich in 1814 geplaatst bij een infanterieregiment te Valladolid. In Januari 1815 behoorde hij tot de expeditie, die onder aanvoering van generaal Don *Pablo Murillo* tot betengeling van een

opstand naar Znid-Amerika vertrok. Na de capitulatie van Ayachucho (zie aldaar) keerde hij met *Valdez*, *Conterac*, *Rodil*, *Alaix*, *Lopez*, *Narvaéz*, *Maroto* enz. naar Spanje terug, waar hij als brigadier in garnizoen kwam te Longroño. Hier huwde hij met de dochter van een rijken grondbezitter en werd kort daarop met zijn regiment naar het eiland Mallorca gezonden. In 1832 verklaarde hij zich een voorstander der rechten van de dochter van Koning *Ferdinand VII*, en toen na 's Vorsten dood de burgeroorlog uitbarstte, bood hij aan om met zijn regiment op te rukken naar de noordelijke provinciën. Hij werd kommandant-generaal van Biscaye en daarna luitenant-generaal, en toen *Cordova* zich in 1836 naar Madrid begaf, nam hij tijdelijk het opperbevel waar. Door zijne komst redde hij in 1836 Madrid, en zag zich bevorderd tot generaal-en-chef van het noorderleger, tot onderkoning van Navarre en tot kapitein-generaal der Baskische provinciën. Als afgevaardigde naar de Constitneerende Cortes bezwoer hij de constitntie van 1837, maar hij was ontevreden op het ministerie *Calatrava*, zoodat hij het weldra deed vallen. Toen den 12den September 1837 het leger van Don *Carlos* vóor Madrid verscheen, verwierf hij nogmaals den roem, dat hij de stad behield. Hij deed den Pretendent over de Ebro achterwaarts wijken, veroverde de hoogten van Luchana en ontzette Bilbao. Hij maakte zich voorts verdienstelijk door de tucht in het leger te herstellen. Terwijl hij allengs rees in de gunst der Koningin, vervulden zijne bloedige daden te Pampelona en elders de gemoederen met schrik. In 1838 vernietigde hij den aanslag van den Carlistischen generaal *Negri*, en zijn voorspoedige veldtocht in 1839 bezorgde hem den titel van grande en van hertog *van Vittoria*. Met groote behendigheid wist hij gebruik te maken van de verdeeldheid der Carlisten en onderhandelingen met *Maroto* aan te knoopen, waardoor het verdrag van Bergara tot stand kwam, hetwelk Don *Carlos* noodzaakte, om de wijk te nemen naar Frankrijk. Toen *Espartero* in 1840 den veldtocht tegen *Cabrera* opende, eischte hij, dat zijn secretaris en adjudant *Linage*, die kort te voren het Ministerie beleedigd had, tot generaal zon worden bevorderd, — 't geen de Regeering niet dnrfde weigeren. Intusschen hadden de zittingen der Cortes een aanvang genomen, en het ministerie, op de meerderheid vertronwend, poogde door eene wet tot beperking der gemeentelijke besturen een slag toe te brengen aan de partij van *Espartero* — die der Exaltado's. De Koningin-regentes, die zich naar Barcelona begeven had, hechtte daaraan haar zegel, in strijd met den raad van *Espartero*, en toen de beweging zich nitbreidde, ondersteunde hij deze, snelde naar Madrid, waar hij zegepralend binnentrok, en begaf zich vanhier als eerste minister met zijne ambtgenooten naar Valencia, waar de Koningin-regentes (10 October 1840) afstand deed van hare waardigheid en haar voornemen te kennen gaf, om naar Frankrijk te vertrekken. Hierna hield hij het regeeringsbeleid in handen en werd dan ook den 8sten Mei 1841 door de Cortes tot regent des lands benoemd. Hij regeerde met kracht en beleid, verzette zich tegen de aanmatigingen der geestelijkheid, hield de gemeenbestgezinde beweging, die zich vooral te Valencia openbaarde, in toom, dempte den opstand te Pampelona, verijdelde de plannen tot schaking der jengdige Koningin en tot verleiding der troepen door de generaals *Diégo Leon* en *Concha* en bedwong de Baskische provinciën. Den 15den November 1841 beteugelde hij te Barcelona den repnblikeinschen geest en keerde den 30sten November daaraanvolgende in triomf terug naar Madrid.

Van dien tijd af zocht hij de vriendschap met Engeland, zoodat het verbitterde Frankrijk de plannen bevorderde van Koningin *Christina*. Niettemin gelukte het hem, de Exaltado's voor uitspattingen te bewaren doordien hij de constitntie van 1837 handhaafde; — ook vernietigde hij door een bombardement het oproer te Barcelona (1842), doch hij bezweek voor het verbond der Progessisten en Repnblikeinen met de Moderado's (aanhangers van Koningin *Christina*). Hij zag zich genoodzaakt, zijne toestemming te geven aan de algemeene amnestie, gelijk die door het ministerie *Lopez* was voorgesteld, en daardoor werd het land blootgesteld aan de listen en lagen der terugkeerende Moderados. Toen echter het Ministerie het ontslag eischte van den secretaris *Linage*, den voorstander eener Britschgezinde staatkunde, en van generaal *Zurbano*, die zich bij de inwoners van Barcelona gehaat had gemaakt door zijne gestrengheid, gaf hij aan het Ministerie zijn afscheid en ontbond de Cortes (20 en 26 Mei 1843). Weldra verspreidde zich het door zijne tegenstanders uitgestrooide gerucht, dat hij een zeer nadeelig handelsverdrag had gesloten. Eene Junta, te Barcelona gevormd, nam het besluit, om *Espartero* van zijne waardigheid vervallen en Koningin *Isabella* meerderjarig te verklaren, waarna een voorloopig bewind, den 1sten Juli 1843 ingesteld en bestaande nit *Lopez*, *Caballero*, en *Serrano*, hem als een verrader des vaderlands het regentschap ontnam. Aan het hoofd van den opstand te Valencia bevond zich *Narvaéz*, zijn persoonlijke vijand, die nn oprukte naar Madrid, waar de troepen reeds waren omgekocht. De snelle opvolging der gebenrtenissen bracht *Espartero* in verlegenheid en op een tocht naar Barcelona liet hij door een nnttelooa weifelen den voor hem geschikten tijd voorbijgaan. Toen *Narvaéz* Madrid bereikt had, bleef hem dus niets anders over. dan zich te Cadix in te schepen en over Lissabon naar Engeland te gaan, waar hij den 19den Angustus 1843 aan wal stapte. Terwijl men hem in Engeland nog als regent huldigde, was hij den 16den Angustus te voren door een decreet van het Spaansch Bewind vervallen verklaard van al zijne titels en waardigheden. Eerst in den aanvang van 1848 schonk de Koningin hem verlof om naar zijn vaderland terug te keeren. Hier nam hij zitting in den Senaat, doch daar hij naar zijn zin geen voldoend aantal aanhangers vond, begaf hij zich weldra naar Logroño. Gedurende den Progressistischen opstand van 1854 nam de Koningin hare toevlucht tot hem en benoemde hem tot eerste minister, terwijl de Voorloopige Regeering te Saragossa hem tot opperbevelhebber van het leger aanstelde. Nu vormde hij een Kabinet, waarin generaal *O'Donnell* met de portefenille van Oorlog

belast werd, doch de splitsing der overwinnende partij in zuivere Progressisten (aanhangers van *Espartero*) en in conservatieve Progressisten maakte een ordelijk bestuur onmogelijk. Daarenboven gevoelde *Espartero* wegens ongestelheid zich niet opgewassen tegen den drang der omstandigheden, en daar *O'Donnell* zich bijverde, om door allerlei listen den minister *Escosura* uit het Kabinet te verdringen, nam *Espartero* eindelijk (14 Juli 1865) zijn ontslag, waarna hij zich weder naar Longroño begaf, om aldaar een ambteloos leven te leiden. Zelfs de gebeurtenissen van 1868 en de moeielijkheden van het oogenblik hebben hem niet kunnen bewegen, om het glibberig staatstooneel weder te betreden, ofschoon er van verschillende zijden met warmte op aangedrongen werd. Hij overleed te Logroño den 10den Januari 1879.

Espartogras (Macrochloa tenacissima *Kunth*, Stipa tenacissima *L.*), ook *sparte* genoemd, is eene plant, die tot de familie der *Grassen* (Gramineae) behoort. Zij groeit in het zuiden van Spanje en in het noorden van Afrika, en hare biesvormige, zeer buigzame, taaie, grijsachtig groene bladeren worden vooral gebezigd tot het vervaardigen van manden, matten enz. Men spint er koord en bindgaren van, en het daarvan geslagen touw wordt zeer geroemd. Het drijft op het water, zoodat het zich als kabels en trossen gemakkelijk laat uitbrengen, terwijl het ook niet afvijlt, wanneer men op een vuilen grond voor anker ligt. De landbouwers in Spanje dragen een schoeisel, *alpergates* genaamd, van dit gras. De fabriekmatige verwerking dezer stof is zoo sterk toegenomen, dat in 1871 niet minder dan 141 732 Ned. ton espartogras is ingevoerd in Groot-Britanje; het schijnt trouwens de voorkeur te verdienen boven vlas en hennep. — *Plinius* gewaagt reeds van dit gras onder den naam van *sparta*, er bij voegende, dat de Carthagers het tot onderscheidene oogmerken gebruikten.

Men vermeldt, dat in Algérië 5 millioen bunders met espartogras zijn bedekt. De Compagnie franco-algérienne, die concessie heeft verkregen tot exploitatie van 300000 Ned. bunder, is van plan een spoorweg aan te leggen ter lengte van 315 Ned. mijl, van Arzew naar Saïda, terwijl eene andere maatschappij voornemens is, ijzeren sporen te leggen van Mostaganem naar Tiaret. Eerstgenoemde maatschappij heeft voorts een waterstuw gebouwd en een waterbak, die 30 millioen kubieke Ned. el water kan bevatten. Nagenoeg de geheele oogst wordt uitgevoerd naar Engeland en naar Spanje. Sedert de tentoonstelling te Parijs in 1867 is uit Algérië uitgevoerd 400000 ton espartogras ter waarde van 50 millioen francs.

In Engeland en België is de *sparte* een belangrijk artikel, ter vervanging van of vermenging met lompen, bij het maken van papier. De fabrikanten *van Gelder* en *Zonen* te Wormerveer hebben de belangrijke resultaten hunner proefnemingen met deze stof medegedeeld in een werk, getiteld: „Een woord over nieuwe grondstoffen voor papier, met monsters van de proeven (1865)".

Espinasse. Onder dezen naam vermelden wij:

Julie Jeanne Eleonore de l'Espinasse eene hoogst bekoorlijke vrouw, die schitterende gaven des geestes met een gevoelig hart verbond. Zij was de onwettige dochter der Gravin *d'Albon*. Zij werd geboren den 19den November 1732, ontving eene zorgvuldige opvoeding, doch zag zich vervolgens door den onverwachten dood harer moeder van alle hulpmiddelen verstoken. Zij kwam toen in het huis van haren zwager *Vichy-Chamrond*, waar zij voor de kinderen zorgde, en daarna als juffrouw van gezelschap bij de markiezin *Du-Deffand*, de schoonzuster van hare moeder (1752). De beide vrouwen leefden in vrede totdat de vereerders der markiezin — waaronder zelfs *d'Alembert* — hunne hulde brachten aan de bekoorlijke *de l'Espinasse*. De markiezin verstiet haar, doch zij had reeds talrijke vrienden, die den Koning wisten te bewegen, om haar een jaargeld toe te kennen. Van dien tijd af verkeerde zij in de groote wereld, en de aanzienlijkste kringen streden om de eer harer tegenwoordigheid. Vrnchteloos dong de beroemde *d'Alembert* naar hare liefde, want zij kon hem niets anders schenken dan hare vriendschap. Hare liefde jegens den Graaf *von Mora*, een adellijken Spanjaard, maakte spoedig plaats voor die jegens den overste *Guibert*. Zij overleed den 23sten Mei 1776, en hare: „Lettres (1809, 2 dln)", waarin zij hare lotgevallen en gevoelens op eene aantrekkelijke wijze schildert, getuigen van eene buitengewone beschaving.

Esprit Charles Marie de l'Espinasse, een Fransch generaal, geboren te Saissac in het departement Aude den 2den April 1815. Hij ontving zijne opleiding aan de militaire school te St. Cyr, onderscheidde zich in Algérië, werd aanbevolen aan den president *Louis Napoleon* en joeg op diens bevel den 2den December 1851, als kolonel van het 42ste regiment, de Nationale Vergadering uiteen, dempte in Parijs elke poging tot verzet, nam gestrenge maatregelen tegen de republikeinsche partij en werd in Mei 1852 benoemd tot brigade-generaal en adjudant van *Napoleon*. Hij nam deel aan den oorlog in de Krim en belastte zich, toen de Keizer het bestuur op militairen voet wilde schoeien, in 1858 met de portefeuille van Binnenlandsche Zaken. Zijne gestrengheid wekte evenwel zoo groote ontevredenheid, dat hij weldra moest aftreden, waarna hij tot senator werd benoemd. In den Italiaanschen oorlog van 1859 voerde hij bevel over eene divisie onder *Mac Mahon* en sneuvelde den 4den Juni bij Magenta. Zie verder onder *Lespinasse*.

Espinel (Vicente), een Spaansch dichter en toonkunstenaar, geboren te Ronda den 28sten December 1551, verwisselde den vaderlijken geslachtsnaam (*Gomez*) met dien zijner grootmoeder van moederszijde, studeerde te Salamanca, omhelsde den krijgsdienst en trok als soldaat door een groot gedeelte van Spanje, Frankrijk en Italië, zooals hij vermeldt in zijne: „Relaciones de la vida y aventuras del Escudero Marcos de Obregon (1618 en het laatst 1804)". Het schijnt, dat hij toen reeds een goeden naam verworven had op het gebied der dichtkunst en muziek. Zijn tekst en compositie, ter gelegenheid van de plechtige nitvaart der gemalin van *Philippus II* te Milaan (1580), werden boven die van *Anibale Tolentino* gesteld. Rijk in ervaring, maar arm in geld

keerde hij naar zijn vaderland terug, trad in den geestelijken stand en werd kapellaan in het Koninklijk hospitaal zijner geboortestad, terwijl hij tevens een jaargeld ontving, evenals zijn vriend *Cervantes*, van den cardinaal-aartsbisschop van Toledo. Toch verkeerde hij steeds in een behoeftigen toestand, bracht de laatste jaren zijns levens door in een klooster te Madrid en overleed aldaar in 1634. Men heeft van hem een bundel gedichten, die onder anderen een groot lofdicht: „La casa de la memoria" en eene vertaling der: „Epistola ad Pisones" van *Horatius* bevat. Voorts is hij degene, die de decimen of tienregelige conpletten van 8-lettergrepige versregels — naar hem *espinelas* genoemd — heeft ingevoerd. Hij was tevens een uitstekend kunstenaar op de piano en de guitare.

Espinhaço (Serra de) of *Ruggegraatsgebergte* is de naam eener bergketen in de Braziliaansche provincie Minas Geraés. Zij is ongeveer 60 geogr. mijl van de kust verwijderd en loopt, evenwijdig aan deze, van 16° tot 21½° Z. B., waar zij in de zuidwestwaarts voortschrijdende Serra Mantiqueira haren loop vervolgt. Hare hoogste toppen zijn de Piedade (1800 Ned. el), de Itambe en de Itacolumi, beide slechts weinig lager dan eerstgenoemde. Zij bestaat hoofdzakelijk uit graniet met bovenlagen van groensteen, syeniet, overgangslei, kiezellei, dichten kalksteen en itacolumiet.

Espino (Romualdo Alvarez), een Spaansch schrijver, geboren te Sevilla in 1832, studeerde in de rechten en werd hoogleeraar in de wijsbegeerte aan het Institnto provincial de Cadiz en lid van onderscheidene geleerde genootschappen. Behalve door eenige wijsgeerige werken heeft hij als criticus grooten roem verworven. Zijn: „Ensayo historico-critico del teatro español" is hoogst belangrijk voor de geschiedenis van het Spaansche tooneel.

Espinosa (Alfonso Moreno), een Spaansch schrijver, geboren te Cebreros in de provincie Avila in 1840, heeft zich bekend gemaakt als geschied- en aardrijkskundige en als een aanhanger der wijsbegeerte van *Krause*. In 1874 werd hij hoogleeraar aan de universiteit te Salamanca en later aan het Institnto provincial de Cadiz. Hij leverde onderscheidene bundels gedichten, die met grooten bijval zijn begroet.

Espirito-Santo is eene Braziliaansche kustprovincie, ten noorden door de Rio-Macury van de voormalige, thans met Bahia vereenigde provincie Porto-Seguro, ten zuiden door de Rio-Itabapuana van de provincie Rio de Janeiro en ten westen door een gedeelte van den Serra do Mar van Minas-Geraés gescheiden. Zij wordt door de gedeeltelijk bevaarbare Rio-Doce met de Esmeraldas besproeid, bezit daarenboven nog een aantal kleinere, maar zeer vischrijke rivieren, doch telt op 814 □ geogr. mijl slechts weinig meer dan 82 000 inwoners. De hitte van het klimaat is er getemperd door de zeelucht en door de bergen en wonden, terwijl de vruchtbare bodem er uitmuntend geschikt is voor de teelt van snikerriet. In de uitgestrekte bosschen bevinden zich kostbare houtsoorten, doch aanzienlijke gedeelten des lands zijn er door de woeste Botocuden bewoond, die er landbouw en nijverheid zeer belemmeren. Op de kustvlakten verbouwt men er sniker, katoen, rijst, manioc en maïs. Een gedeelte der bevolking houdt zich bezig met de vischvangst. In de baai van Espirito-santo verheft zich op een eiland de hoofdstad Nossa Senhora da Victoria of kortweg Victoria, en in hare nabijheid het rijke klooster Nossa Senhora da Panha.

Esplanade, afkomstig van het Spaansche woord *esplanar* (effenen), noemt men een open plein vóór aanzienlijke gebonwen, en bij vestingen inzonderheid de ruimte tusschen eene stad en hare citadél. Deze moet althans eene lengte hebben van 800 schreden en door het vuur der citadél bestreken worden, om den aanval op deze te bemoeielijken. Wordt zulk een plein na het sloopen der vesting tot wandelpark aangelegd, dan blijft het veelal den naam van esplanade behonden.

Espréménil (Jean Jacqnes Duval d'), een Fransch advocaat, werd geboren te Pondichery in 1746, kwam in 1750 in Frankrijk, legde zich toe op de rechtsgeleerdheid, werd advocaat des Koninga, kocht eene plaats in het Parlement en onderscheidde zich aldaar door zijne gaven als redenaar. Weldra verwierf hij ook als rechtsgeleerde een grooten naam door zijne verdediging van den Graaf *de Lally-Tollendal*. Op eene welsprekende wijze bezwoer hij den Koning in de parlementszitting van 27 November 1787 om de gehate besluiten terug te nemen en de Rijkstanden bijeen te roepen. Daarna was hij oorzaak van het verzet van het Parlement tegen de Regeering, weshalve hij naar het eiland Margnérite verbannen werd. Later riep men hem terug, en de adel te Parijs benoemde hem tot afgevaardigde naar de Rijkstanden, alwaar hij de beginselen der monarchie met kracht verdedigde. Hoewel hij hierdoor de volksgunst verbeurde, bleef hij tot aan den tijd, waarop zijn last eindigde, te Parijs en bij het bestormen der Tuilerieën was hij bijna het slachtoffer geworden zijner vermetelheid. Na den 10den Augustus 1792 begaf hij zich naar zijn landgoed bij Havre, doch hij werd er door de agenten der Revolntie in hechtenis genomen, aan de revolutionaire rechtbank overgeleverd, den 22sten April 1794 ter dood veroordeeld en terstond daarna geguillotineerd.

Esprit is een Fransch woord, dat vrij wel overeenkomt met het Nederlandsche woord *geest*. Het staat tegenover *corps* (lichaam) doch wordt veelal gebruikt in de beteekenis van ons woord *geestigheid*. In dien zin spreekt men van een *bel-esprit*, namelijk van iemand, die in het dagelijksch gesprek zich bedient van allerlei versierselen en van vernuftige woordspelingen. Ook in geschriften, bijvoorbeeld in die van *Fontenelle* enz., openbaart zich zulk een streven. Om alle verwarring te voorkomen, heeft men dan ook aan de gelukkige beoefenaars der Fransche letterknnde in onzen tijd den naam van *beaux génies* gegeven. — Men spreekt ook van *esprit-fort*, in de 16de eenw aan *Montaigne* en *Charron* gegeven, omdat zij met de bestaande leerstellingen en vooroordeelen durfden breken. Daar echter hunne opvolgers nog verder gingen en in openbaar verzet kwamen tegen de heerschende godsdienstige gevoelens, gaf men aan *esprit-fort* (sterke geest) de beteekenis van vrijgeest. — Eindelijk vindt men wel eens de uitdrukking

esprit de corps gebrnikt, dat niets anders aanduidt dan een *geest van eensgezindheid*, zoodat zij, van wie deze woorden gebezigd worden, als 't ware één geest in één lichaam bezitten.

Espronceda (José de), een verdienstelijk Spaansch dichter, geboren in 1810 te Almendralejo in Estremadura, kwam na den bevrijdingsoorlog te Madrid, waar zich onder de leiding van *Lista* zijne dichterlijke gaven ontwikkelden. Tevens stelde hij reeds vroeg een groot belang in staatkundige aangelegenheden. Reeds als 14-jarige knaap schreef hij staatkundige gedichten en was hij lid van het geheim genootschap der Numantinos. Dientengevolge werd hij verwezen naar een klooster te Guadalaxara en hield er zich bezig met de vervaardiging van het heldendicht: „El Pelayo", dat echter onvoltooid bleef. Weldra ontving hij vergunning om terug te keeren naar Madrid, maar zijne zucht naar avonturen voerde hem naar elders. Hij ging naar Lissabon, naar Londen en eindelijk naar Parijs, waar hij deel nam aan de Juli-omwenteling van 1830. In de zonderlinge richting, die hij na de lezing der werken van *Byron* gekozen had, werd hij voortgestuwd door de aanhangers der romantische school in Frankrijk. In 1833 ging hij weder naar Spanje en werd er zelfs bij de Koninklijke lijfwacht geplaatst. Een staatknndig hekeldicht was oorzaak, dat hij wederom uit de hoofdstad en naar het stadje Cnéllar verbannen werd, waar hij zijn: „Don Sancho Saldana ó el Castellano de Cnellar (1834)", een roman in 6 deelen, schreef. Na de afkondiging der grondwet ging hij weder naar Madrid en nam er deel aan de redactie van het tijdschrift „El Siglo", maar op zoodanige wijze, dat hij op nienw de vincht moest nemen. IJverig bevorderde hij de revolntie van 1835 en 1836. Toen in September 1840 te Madrid de vaan van den opstand werd ontrold, trad hij als lnitenant in dienst bij de nationale garde. Als verdediger van een republikeinsch artikel in het tijdschrift „El Huracan" werd hij door de heerschende partij beloond met den post van gezantschapssecretaris te 's Gravenhage. In December 1841 begaf hij zich derwaarts; weldra echter werd hij ziek, zoodat hij terugkeeren moest naar Madrid, alwaar hij den 23sten Mei 1842 overleed. Zijne gedichten getuigen zoowel van zijne kunstvaardigheid als van zijne gloeiende verbeelding. Daarvan noemen wij: „El Pirata", — „El Mendigo", — „El Verdugo", — „El estudiante de Salamanca", — en „El diablo mundo".

Esquilache (Don Francisco de Borja y Aragon, principe de), graaf van *Simari*, *Mayalde* enz., een verdienstelijk Spaansch dichter en letterkundige, werd geboren in 1581, waarschijnlijk te Madrid. De waardigheid van prins verkreeg hij door zijne gemalin, eene erfprinses *van Squillace* in het koningrijk Napels, waarmede hij zich in 1602 ln den echt verbond. In hetzelfde jaar benoemde *Philippus II* hem tot kamerheer en tot ridder der orde van St. Jago en in 1614 tot onderkoning van Peru. Hij bekleedde laatstgenoemde betrekking tot in 1621, en in dien tijd veroverde Don *Diégo Baca de la Vega* het gewest Maynas en stichtte er eene stad, welke hij ter eere des Onderkonings San Francisco de Borja noemde. Na den dood van *Philippus III* keerde *Esquilache* terug naar het Hof en overleed te Madrid den 26sten October 1658. Zijne gedichten onderscheiden zich door sierlijkheid, eenvondigheid, duidelijkheid en zoetvloeiendheid, doch missen oorspronkelijkheid en hooge vlucht. Hij was één van de laatste vertegenwoordigers van den klassieken stijl der Spaansche Cinqnecentisten. Zijne leerdichten werden bij herhaling uitgegeven en sommige daarvan worden ook nu nog zeer op prijs gesteld. Minderwaarde heeft zijn heldendicht: „Napoles recuperada por el rey don Alonzo (1651 en 1685)".

Esquilinus Mons, één der zeven heuvelen van Rome, zie onder *Rome*.

Esquire, dat bij verkorting met de eerste 3 letters geschreven wordt, is afkomstig van het Normandische woord *escuier*, hetzelfde als het Latijnsche *scutifer* (schilddrager, schildknaap). Deze titel werd in Engeland oorspronkelijk gevoerd door mannen, die, zonder pair of ridder te wezen, tot een adellijk geslacht behoorden, terwijl hij ook aan burgers door Koninklijke brieven verleend werd. In onzen tijd wordt hij in Engeland toegekend aan alle staatsambtenaren van vrederechter af en daarboven, en men geeft dien beleefdheidshalve aan alle aanzienlijke personen, evenals in ons land dien van *weledelgeboren*. Wordt de titel *Esq.* achter den naam gevoegd, dan vervalt die van *Mr.* (Master), dien men anders daarvoor plaatst. Men gebruikt belde titels nooit tegelijk. — De verkorting *squire* beteekend *jonkheer*, — en in Amerika wordt die naam gegeven aan den vrederechter.

Esquirol (Jean Etienne Dominique), een uitstekend geneesheer van zielsziekten, geboren te Toulouse den 4den Jannari 1772, diende bij het militair lazareth te Narbonne, verwierf in 1805 den rang van doctor en werd in 1811 geneesheer aan de Salpétrière te Parijs. In 1817 begon hij voorlezingen te houden over de zielsziekten en hare geneeswijze, en in 1818 bewerkte hij, dat er eene commissie benoemd werd, om de misbruiken in de krankzinnigengestichten tegen te gaan. In 1823 werd hij inspecteur-generaal der universiteit en in 1825 eerste geneesheer aan de „Maison des aliénés", terwijl tevens het gesticht te Charenton onder zijn opzicht gesteld werd. Hij overleed den 12den December 1840. Hij heeft veel goeds tot stand gebracht door eene menschlievende behandeling en eene doelmatige verpleging der krankzinnigen te bevorderen. Van zijne geschriften noemen wij: „Des maladies mentales considerées sous le rapport médical-hygiénlqne et médico-légal (1838, 2 dln)".

Esquiros (Alphonse), een Fransch dichter en romanschrijver, alsmede een ijverig voorstander der repnbliek, werd geboren te Parijs in 1814, ontving zijne opleiding op eene zeer gebrekkige school en gaf in 1834 een bundeltje gedichten uit, „Les Hirondelles" getiteld, waarvan de nitgever slechts 12 exemplaren verkocht. Daarna leverde hij in „La France littéraire" studiën over *Guizot*, *Cousin*, *Thiers*, *Cuvier* en andere beroemde tijdgenooten. Eene merkwaardige studie over *Dante* verwekte algemeen opzien, en hij schreef in „La Presse" eene reeks van belangrijke opstellen over „Les sciences occultes". Eenige jaren later verscheen zijn roman: „Le magicien (1837, 2 dln)", — daarna zijn wijsgeerig-staatkundig boek: „Char-

lotte Corday (1840 en 1850)", — en vervolgens zijn werk: „L'Evangile du peuple (1840)". Dit laatste haalde hem eene geldboete van 500 francs en eene gevangenisstraf van 8 maanden op den hals. Gedurende zijn verblijf in den kerker — te St. Pélagie — maakte hij kennis met *Lamennais* en dichtte zijne: „Chants d'un prisonnier (1848)". Daarna verschenen eenige kleine socialistische boekjes, als voorloopers van zijne: „Histoire des Montagnards (1847, 2 dln)". Na de Omwenteling van 1848 werd hij lid van het Wetgevend Lichaam, waar hij tot de uiterste linkerzijde behoorde, en hij was tevens redacteur van den „Accusateur Public" en van „Le Peuple", terwijl hij met *Pelletan* eene revue uitgaf, getiteld „La République des arts". De staatsstreek van 1852 verdreef hem uit Frankrijk, en nadat hij eenige maanden in Nederland had doorgebracht, vestigde hij zich in Engeland. Hier legde hij zich met ijver toe op de kennis van land en volk en schreef daarover in de „Revne des Deux Mondes" eene reeks van hoogst belangrijke artikelen, die later verzameld zijn uitgegeven. Na de amnestie, door *Napoleon III* uitgevaardigd, keerde hij terug naar Parijs en zag er zich door de radicalen afgevaardigd naar het Wetgevend Lichaam (1879), en na den val van het Tweede Keizerrijk werd hij met den titel van administratenr-général van het departement Bouches du Rhône naar Marseille gezonden, om er de orde te helpen handhaven. Hij vond er de grootste wanorde. Eene bende oproerlingen had er zich onder den naam van garde civique met het hoogste gezag bekleed en onderscheidene personen in den kerker geworpen, *Esquiros* trad er op met kracht en beleid; hij wapende de nationale garde en ontbond het onrustigste gedeelte der garde civique. In korten tijd verwierf hij de volksgunst, vooral ook door zijne geneigdheid om eene afzonderlijke Znid-Fransche Repnbliek te vormen, met die van Noord-Frankrijk tot een bond vereenigd. Zijne ergste tegenstanders waren de clericalen en de aanhangers der Roode Republiek. De eersten vernisden hem in hun orgaan „La Gazette du Midi", zoodat hij zich eindelijk genoodzaakt zag, om dit blad op te heffen en de Jezuïeten uit Marseille te verbannen. De beide beleedigde partijen zochten zich invloed te verschaffen bij *Gambetta*, die zich gekrenkt gevoelde door de zelfstandige handelwijze van zijn prefect, en verwierven van hem, dat het besluit tot opheffing van de „Gazette du Midi" vernietigd werd. Toen echter *Esquiros* weigerde, aan dat bevel des Ministers te gehoorzamen, zond deze hem zijn ontslag en tevens *Marc Dufraisse* als opvolger. *Esquiros*, gesteund door de burgers, dwong den zendeling des Ministers de stad te verlaten. Op herhaalde klachten van den clerus benoemde *Gambetta* zekeren *Delpech* tot tweeden prefect, doch ook de zending van dezen mislukte geheel en al. Eindelijk werd door een decrect van 31 October 1870 een prefect, nit de aanhangers der Roode Republiek benoemd. Deze — *Genth* geheeten — veroorzaakte door zijne komst te Marseille een oproer onder de Nationale garde, waarbij hij gewond werd. Nu zag zich *Esquiros*, als een voorstander der scheiding van het Zuiden en Noorden, door de nationale garde benoemd tot voorzitter der ligue van het zuiden ter verdediging van het departement Bouches du Rhône en van aangrenzende departementen, doch de vaderlandlievende man verkondigde in eene proclamatie van 3 November, dat hij onherroepelijk besloten had, om zijne betrekking neder te leggen, niet willende, dat in een zoo hachelijken tijd zijn naam de leus zou wezen van een bloedigen burgeroorlog. Hij verwijderde zich nit Marseille en bepaalde zich tot letterkundige bezigheden. Weldra echter werd hij tot lid der Nationale Vergadering benoemd, vervolgens tot senator en overleed te Parijs den 10den Mei 1876. Van zijne geschriften noemen wij: „Paris, ou les sciences, les institntions et les moeurs au XIXme Siècle (1847, 2 dln)", — „De la vie future au point de vue socialiste (1850)", — „Les fastes populaires ou histoire des actes héroiques du peuple et de son influence sur les sciences, les arts, l'industrie et l'agricultnre (1851—1853, 4 dln)", — Histoire des martyrs de la liberté (1851)", — „La morale universelle, les moralistes anglais etc. (1859)", — „L'Angleterre et la vie anglaise (1859—1870, 5 dln)", — „La Neerlande et la vie hollandaise (1859, 2 dln)", — „Une vie à denx (1859)", — „Cornwall and its coasts (1865)", — „Religions life in England (1867)", — „English Seamen (1858)", — en „Le fond de la mer (1873)". Met zijne echtgenoot *Adèle*, die onderscheidene romans leverde, heeft hij ook eene: „Histoire célèbre des amants de l'antiquité (1842, 2 dln)" in het licht gegeven.

Esra of *Ezra*, een Israëlietisch wetgeleerde uit het hoogpriesterlijk geslacht, geleidde omstreeks het jaar 458 vóor Chr. eene tweede afdeeling zijner stamgenooten nit de Babylonische ballingschap naar Judaea. Hij is de vertegenwoordiger der rechtzinnige Israëlietische richting, zooals blijkt uit het boek, dat zijn naam draagt. In het boek Nehemia staat hij vermeld als de grondlegger der synagogen en als een ijveraar voor wetgeleerde scholen. Sagen van lateren tijd vermelden, dat hij de gewijde geschriften, bij de verwoesting van Jerusalem verbrand, uit zijn geheugen opgeschreven heeft, of dat hij als voorzitter eener verceniging van Israëlietische geleerden, de Groote Synagoge genaamd, voor de herstelling van den canon des Ouden Testaments heeft gezorgd. Het boek Esra is gedeeltelijk in het Chaldeeuwsch geschreven en in zijne tegenwoordige gedaante nit de 2de eenw vóor Chr. afkomstig. Het boek Nehemia wordt ook wel het tweede boek Esra genoemd, en men vindt voorts nog een 3de — eene Grieksche bewerking van het eerste — onder de Apocryphe boeken.

Essaeërs of *Essenen* is de naam eener Israëlietische secte, die omstreeks 2 eeuwen vóor den aanvang onzer jaartelling ontstond en meerendeels in afzonderlijke volkplantingen aan de westkust der Doode Zee en ook in de steden van Palaestina gevestigd was. Omtrent haren oorsprong is niets met zekerheid bekend. Waarschijnlijk ontstond zij, evenals die der Farizeeën, gedurende de heerschappij der Maccabeeuwschen Vorsten nit de partij der „Chasidin" of voorstanders van eene stipte vervulling der Wet. Doch terwijl de Farizeeën in het openbaar optraden en invloed zochten

te oefenen op het volksleven, vertoonden zich de Essaeërs meer in de gedaante van een geheim genootschap, hetwelk met bekrompen godsdienstijver zich afscheidde van de wereld. Zij verwierpen de bloedige offeranden en namen dientengevolge geen deel aan den gewonen tempeldienst. Daarentegen hielden zij met gestrengheid de vastendagen, handhaafden de sabbathswet en de voorschriften, die betrekking hadden op de reinheid des lichaams, — al die geboden met overdrevene nauwgezetheid in acht nemende. Zich onttrekkende aan de gewone godsdienstoefeningen, vormden zij een afzonderlijken eeredienst, welke vooral in baden, gebeden en offermaaltijden bestond, bij welke laatste geen vleesch gebruikt werd. Niemand werd in dat genootschap opgenomen zonder ernstige voorbereiding en een plechtigen eed. Voorts waren zij afkeerig van den eed in burgerlijke zaken, alsmede van den oorlog, terwijl zij tevens het jagen naar rijkdom ongeoorloofd rekenden en zich bij den landbouw en bij vreedzame bedrijven bepaalden. Zij leefden in gemeenschap van goederen, en de ijverigsten onder hen versmaadden ook het huwelijk, hoewel zij gaarne kinderen van anderen opnamen, om hen in hunne leer te onderwijzen. Voor 't overige weten wij weinig van hunne leerstellingen. Waarschijnlijk telden zij in de dagen van *Jezus* vele aanhangers, en het is niet onwaarschijnlijk, dat *Johannes de Dooper* met hen in verband stond. Dat het Christendom met zijne nniverseele bedoelingen uit deze bekrompene secte zou zijn ontstaan, is niet waarschijnlijk, al heeft het zich niet geheel en al aan haren invloed kunnen onttrekken, zooals blijkt uit de goederengemeenschap in de eerste Christelijke gemeente te Jerusalem. Vermoedelijk gingen de Essaeërs later tot het Christendom over zonder hunne bekrompenheid te verliezen, weshalve zij in dezen nieuwen vorm omstreeks het midden der 2de eeuw als ketters werden veroordeeld.

Essarts (Charlotte des), gravin *van Romorentin*, was eene dochter van den luitenantgeneraal *François des Essarts* en de maîtresse van Koning *Hendrik IV* van Frankrijk. Zij schonk hem 2 dochters, die later abdissen werden, en was berucht wegens haren zedeloozen wandel. Door den Koning verlaten, onderhield zij na diens dood eene betrekking met den cardinaal *de Guise*, *Lodewijk van Lotharingen*, met wien zij, naar men meldt, in 1611 in het huwelijk trad, waarna zij 3 zonen en 2 dochters ter wereld bracht. Na het overlijden van dezen werd zij de bijzit van *von Vich*, aartsbisschop van Auch, en in 1630 trouwde zij met den maarschalk *François de l'Hôspital*. Wegens hare listen bij de vredesonderhandelingen met Spanje werd zij van het Hof verbannen en stierf op een kasteel van haren echtgenoot den 8sten Juli 1651.

Essay (Proeve) is in Engeland de naam van beknopte verhandelingen over wetenschappelijke of letterkundige onderwerpen. Hoogst waarschijnlijk is hij het eerst in Engeland gebracht door Lord *Bacon* in 1597 op het voetspoor van *Montaigne* (1580). Van dien tijd af heeft eene reeks van beroemde Engelsche schrijvers „Essays" geleverd, — aanvankelijk vooral *Pope*, *Cowley*, *Dryden* en *Temple*. Een nieuwen glans ontvingen de „Essays" van *Addison* en *Steele*, die ze in den „Tatler", den „Spectator" en den „Guardian" dienstbaar maakten aan de periodieke pers. Deze — de „Essayisten" bij uitnemendheid — werden nagevolgd door *Johnson* in den „Rambler" en „Idler, door *Hawkesworth* in den „Adventurer", door *Colman* en *Thornton* in den „Connaisseur" en door *Mackenzie* in den „Mirror" en den „Lonnger". Ook *Goldsmith*, *Chesterfield*, *Walpole*, *Warton* enz. schreven „Essays". In den laatsten tijd vinden wij ze vooral in den „Edinburgh Review", den „Quarterly Review" en dergelijke tijdschriften. Zij hebben veelal den vorm eener boekbeoordeeling, waarin echter meer over het in zulk een boek behandeld onderwerp dan over het boek zelf gesproken wordt. Zulke „Essays" werden geleverd door *Sidney Smith*, *Brougham*, *Jeffrey*, *Southey*, en *Coleridge*, en vooral door *Macauley*, die in stijl, — door *de Quincey*, die in rijkdom van denkbeelden, — en door *Charles Lamb*, die in humor de overigen overtrof. Tot de nieuwste essayisten behooren *Carlyle*, *Mill*, *Senior*, *Bulwer-Lytton*, Lord *Stanhope*, Lord *Houghton*, *John Forster*, *Goldwin Smith* en *Matthew Arnold*, — en in Amerika vooral *Emerson*.

Esschekruid, zie *Dictamnus*.

Essek, zie *Eszek*.

Essen is eene bloeiende arrondissementshoofdstad in het Pruisische district Düsseldorf. Zij ligt in een vruchtbaar oord, waar de bodem tevens belangrijke delfstoffen oplevert, is het vereenigingspunt van 3 spoorwegen en telt bijna 57 000 inwoners, van welken 25 000 tot de R. Katholieke Kerk behooren. Men heeft er een gymnasium en eenige scholen van middelbaar onderwijs, benevens 5 kerken waaronder éene uit de 9de eeuw en in het bezit van eene zevenarmige bronzen lichtkroon, haar door de abdis *Mechtildis*, eene zuster van Keizer *Otto II*, in 998 geschonken. Voorts vindt men er eenige aanzienlijke gebouwen, onderscheidene instellingen van weldadigheid en eene merkwaardige waterleiding. De stad is haren bloei vooral verschuldigd aan de steenkolenmijnen in haren omtrek. In 1863 haalden 10 500 arbeiders er uit 67 groeven 45 millioen tolcentenaars steenkolen, die langs zijspoorwegen naar den hoofdspoorweg werden vervoerd. Voorts heeft men er de wereldberoemde gietstaalfabrieken van *Krupp* (zie aldaar), die reeds in 1865 omstreeks 8 000 werklieden bezig hielden en zich uitstrekten over een terrein van 700 Pruisische morgen. Daarenboven heeft men er nog andere ijzerfabrieken, en het delven van ijzererts is er desgelijks een belangrijke tak van nijverheid.

Hier ter plaatse werd in 873 door bisschop *Alfred van Hildesheim* een klooster van Benedictijner nonnen gesticht. De Abdis *Hagona*, eene zuster van Keizer *Hendrik I*, omringde haar met muren in de eerste helft der 10de eeuw. Het stift werd door groote giften zóo aanzienlijk, dat het in 1265 tot een Keizerlijk stift en de abdis tot vorstin verheven werd. Eerst waren de Graven *Berg-Altona* en *van der Mark*, later de Hertogen *van Gulik*, *Cleef* en *Berg* beschermvoogden dier stichting. In 1802 werd zij echter met een grondgebied van 3 □ geogr. mijl en 2 steden (Essen en Steele)

door Pruisen in bezit genomen, in 1806 bij het hertogdom Berg ingelijfd en in 1813 weder aan Pruisen toegekend.

Essen. Onder dezen naam vermelden wij: *Margriet*, baronesse *van Essen*, geboren baronesse *van Haeften*. Zij woonde met haren echtgenoot op het kasteel Schaffelaar bij Barneveld en overleed aldaar in 1793. Zij was eene verdienstelijke dichteres en lid van het Haagsche dichtgenootschap „Kunstliefde spaart geen vlijt". Een bundel verzen van hare hand is in 1780 voor hare vrienden gedrukt, en hiervan bestaat eene vermeerderde uitgave, desgelijks voor hare vrienden, van 1784. Ook schreef zij in proza: „Eene hand vol menschenvreugde (1781)".

Hans Hendrik, graaf *van Essen*, rijksmaarschalk van Zweden. Hij werd geboren in 1754 te Kafias in West-Gothland, behoorde tot een oud Lijflandsch geslacht, studeerde te Upsala en Göttingen en trad daarna in Zweedschen krijgsdienst. Bij een tournooi te Stokholm maakte hij door zijn voorkomen en door zijne behendigheid zulk een aangenamen indruk op *Gustaaf III*, dat deze hem in zijne nabijheid hield en met eerbewijzen overlaadde. *Van Essen* misbruikte zijn invloed nooit ten nadeele van anderen, maar onderscheidde zich steeds door zijne oprechtheid. Hij vergezelde den Koning op zijne reizen door Italië, Frankrijk en Duitschland en volgde hem in 1788 bij het begin van den oorlog tegen de Russen naar Finland. Toen de veldtocht vóór de kleine vesting Nyslot met eene teleurstelling eindigde, ging *van Essen* met den Koning naar Gothenburg, hetwelk door de Noren, onderaanvoering van Prins *Karel van Hessen*, als bondgenooten van Rusland bedreigd werd. Tot beveiliging des Vorsten bracht hij de troepen bijeen en riep de boeren in het geweer, zoodat er weldra een wapenstilstand gesloten werd. Hij bevond zich aan 's Konings zijde, toen deze op een gemaskerd bal eene doodelijke wonde ontving. Ook onder het volgend bewind bleef hij in aanzien. Hij vergezelde den Hertog *van Südermanland* en den jeugdigen Koning *Gustaaf Adolf* naar Petersburg, en werd in 1795 opperstadhouder te Stokholm en in 1800 opperbevelhebber in Pommeren. Hier verdedigde hij in 1807 gedurende 2 maanden de vesting Stralsund en sloot een eervollen wapenstilstand met den Franschen maarschalk *Mortier*. Toen de Koning, die niet over hem te vreden was, zelf zich met het opperbevel belastte, begaf hij zich naar zijne goederen. Eerst nadat die Vorst afstand had gedaan van den troon, werd *van Essen* weder in den Staatsraad geroepen. Op last van *Karel XIII* ging hij als gezant naar Parijs, om den vrede te sluiten, waardoor Zweden weder in bezit werd gesteld van Pommeren. In 1813 werd hij bevelhebber van het naar Noorwegen bestemde leger en na de vereeniging van beide Rijken stadhouder van Noorwegen, Noorweegsch veldmaarschalk en kanselier der universiteit te Christiania. Hij verwisselde echter in 1816 de betrekking van stadhonder met die van gouverneur-generaal van Schonen en overleed den 21sten Juli 1824.

Essence noemde men oorspronkelijk een aftreksel eener plantenstof, dat het voornaamste of het werkzame bestanddeel van deze bevatte. Men gaf dientengevolge dezen naam aan aethérische of vluchtige oliën. Later werd hij vooral toegekend aan in wijngeest opgeloste, welriekende stoffen, die men tot het vervaardigen van reukwateren gebruikte. Hiertoe behooren amber-, muskus- en vanille-essence. Onder den naam van Essence de Mirbane of kunstmatige bitteramandelolie komt nitrobenzol in den handel voor. Eindelijk worden daarmede ook eenige geconcentreerde praeparaten bestempeld, zooals punchessence, enz.

Essenius (Andréas), een Nederlandsch godgeleerde, geboren te Bommel in Februari 1618, studeerde te Utrecht in de theologie en werd in 1640 doctor in de wijsbegeerte en in 1645 in de godgeleerdheid. Nadat hij in 1641 als predikant was vertrokken naar Nederlangbroek, zag hij zich in 1651 beroepen te Utrecht en 2 jaar later benoemd tot hoogleeraar. Hij aanvaardde die betrekking den 8sten Februari 1654 en overleed den 18den Mei 1677. Hij nam ijverig deel aan de kerkelijke twisten van zijn tijd. Van zijne talrijke geschriften noemen wij: „Triumphus Crucis, sive fides catholica de satisfactione Jesu Christi etc. (1649 en 1665, ook in het Nederlandsch vertaald)", — „Systema theologiae dogmaticae (1659, 3 din)", — en Compendium theologiae dogmaticae (1669, 1682 en 1685)".

Essenwein (August Ottmar), een verdienstelijk Duitsch bonwkundige en hoofddirecteur van het Germaansch museum te Nürnberg, werd geboren te Karlsruhe den 2den November 1831, ontving er zijne opleiding aan het lyceum en aan de polytechnische school en vertoefde daarna geruimen tijd te Berlijn Weenen en Parijs, waar hij de ateliers der voornaamste kunstenaars bezocht. Vooral legde hij zich toe op de middeneeuwsche architectuur, en als vrucht daarvan verscheen, behalve meer dan één opstel in tijdschriften, „Norddeutschlands Backsteinbau im Mittelalter (1855)". Zijn ontwerp voor eene hoofdkerk te Rijssel ontving in 1856 eene eervolle vermelding. In laatstgenoemd jaar vertrok hij naar Weenen en vond er in 1857 eene betrekking bij de spoorwegmaatschappij. Zoowel den vrijen tijd als de gelegenheid om te reizen gebruikte hij, om zich in de beoefening der kunstgeschiedenis te volmaken, en hij bewees groote diensten aan de nijverheid door zijne talrijke en smaakvolle teekeningen voor boekbinders, wevers, goudsmeden enz. In 1864 ging hij naar Gratz en werd er een jaar later hoogleeraar in de architectunr aan de technische hoogeschool, terwijl hij in 1866 zijne tegenwoordige betrekking te Nürnberg aanvaardde. Hij is een uitstekend kunstenaar op het gebied der restauratie. Zijne ontwerpen voor altaren, glasschilderijen enz. worden zeer geroemd, — vooral ook zijne inwendige versiering van de Mariakerk te Keulen. Hij schreef voorts: „Die mittelalterliche Kunstdenkmale der Stadt Krakau (1867)". Ook bezorgde hij van den „Bilder-Atlas" van *Brockhaus* de afdeeling „Architectur".

Essequebo is het noordwestelijkste der 3 graafschappen van Britsch Guiana in Zuid-Amerika. Het ligt tusschen de monden der Essequebo en Orinoco en bezit een hoogst vruchtbaren bodem, welke met dien van Demerary en Berbice overeenkomt. Behalve de rond-

zwervende Indianen en de militairen, heeft men er omstreeks 25 000 inwoners, onder welke zich ruim 18 000 Negers en nog geen 2 000 Blanken bevinden.

De *rivier* Essequebo, de grootste van Guiana, ontspringt op 1° N. B. op de Siërra Aracay, die haar stroomgebied scheidt van dat der Amazonenrivier. Zij strwt hare donkere wateren langs ondoordringbare wouden en stort na een kronkelloop van 120 geogr. mijl op 7° N. B. met een viertal armen zich uit in den Atlantischen Oceaan. De meest bevaarbare mond is ½ geogr. mijl breed en 3½ Ned. el diep, doch wegens uitgestrekte zandbanken zeer gevaarlijk. Voorts is de rivier bevaarbaar voor kleine schooners over een afstand van 10 geogr. mijl — tot aan de kolonie Kukama-Serima, waar het granietgewest en de stroomversnellingen een aanvang nemen. De groote cataract King William IV ligt op 3° 13′ N. B., omstreeks 61 geogr. mijl van haren mond. Zij heeft een groot aantal zijrivieren, en het zou weinig moeite kosten, haar door middel van éene van deze met de Amazonenrivier in verband te brengen.

Esser, (Isaac), een verdienstelijk Nederlandsch letterkundige, geboren te Buitenzorg op Java den 13den Januari 1845, studeerde te Utrecht in de rechten, werd in 1868 leeraar aan de hoogere burgerschool te Assen en in 1871 aan die te Haarlem en vertrok in 1872 als redacteur van „De Standaard" naar Amsterdam. Onder den pseudoniem *Soera Rana* leverde hij: „Gedichten (1866)", — „Nieuwe gedichten (1870)", — „Gedachten van anderen (1870)", — „Gelukkige invallen (1871)", — „Venetië gered (naar *Otway*, 1882)", — en onderscheidene bijdragen in tijdschriften.

Essex, één van de rijkste graafschappen in het oosten van Engeland, is ten zuiden door de Theems gescheiden van Kent, ten westen door de Lea van Middlesex en Hartfort, ten noorden door de Stour van Cambridge en Suffolk, en grenst ten oosten aan de Noordzee. Het wordt besproeid door de Roding, de Cronch, de Chelmer en de Colne. De bodem is er vlak, de kust gedeeltelijk zandig, terwijl zij elders met weiland is bedekt, zooals ook de eilanden Canvey, Foulness en Mersey, terwijl meer westwaarts de grond zich tot heuvels van bijna 200 Ned. el hoog verheft. Men telt er op 77½ □ geogr. mijl bijna 576 000 inwoners (1881), die zich bezig houden met den verbouw van tarwe, hop, knollen en groenten en vooral met de veeteelt en de zuivelbereiding, — ook zijn er wol-, zijde- en katoenfabrieken, scheepstimmerwerven, reederijen, visscherij, oesterteelt, enz. Het graafschap kiest 4 afgevaardigden naar het Parlement, en de steden Colchester, Maldon en Harwich ieder 2. Voorheen was eerstgenoemde de hoofdstad, doch thans Chelmsford aan de bevaarbare Chelmer en aan den spoorweg van Norwich naar Londen. Men heeft er 7 kerken, eene beurs, eene Latijnsche school, een wijsgeerig genootschap, eene werklieden-vereeniging met een museum, veel graanhandel, onderscheidene fabrieken en nog geen 6 000 inwoners. Te Harwich en Southend vindt men zeebaden, en het fort Tilbury aan de Theems wordt als de slentel van Londen beschouwd. — Het alonde Angelsaksische koningrijk Essex (Oostsaksen, Eastseax) is in 527 gesticht, omvatte ook Hertfort en Middlesex en had Lundenwijk (Londen) tot hoofdstad. Het is later met Kent vereenigd en werd in 823 door *Egbert van Wessex* veroverd.

Essex is een adellijke titel in Engeland en werd van de 12de tot de 16de eeuw achtereenvolgens gedragen door de geslachten *Mardeville*, *Fitzpiers*, *Bohun*, en *Bourchier*. Koning *Hendrik VIII* verleende dien aan zijn gunsteling *Thomas Cromwell*, den zoon van een smid uit Putney, geboren in 1498, eerst secretaris bij den cardinaal *Wolsey*, later eerste minister des Konings. Hij bevorderde de Hervorming, hief de kloosters op, deed de relquieën en heiligenbeelden uit de kerken verwijderen, doch berokkende zich hierdoor den haat der R. Katholieken, die hem door middel der Koningin *Anna van Cleef* ten val brachten. Hij werd beschuldigd van verraad en ketterij en verloor het hoofd op het schavot den 24sten Juli 1540. — Vervolgens werd *William Parr*, de broeder van de zesde en laatste gemalin van *Hendrik VIII*, tot graaf *van Essex* en later tot markies *van Northampton* verheven, doch hij overleed in 1566 zonder wettige afstammelingen na te laten. — Eenige jaren daarna werd die titel toegekend aan de familie *Devereux*, afkomstig van één der veldheeren van *Willem de Veroveraar*. Tot die familie behoorde *William Devereux*, sheriff van het graafschap Hereford (1371), wiens achterkleinzoon *Walter Devereux* als een aanhanger van *Richard III* in den slag van Bosworth (1485) sneuvelde. Zijn zoon *John* trad in het huwelijk met de zuster en erfgename van *Henry Bourchier*, graaf *van Ewe* (Eu in Normandië) en *Essex*. Uit dit huwelijk sproot *Walter*, een dapper krijgsman, die in 1550 door *Hendrik VIII* tot viscount *Hereford* benoemd werd en in 1558 overleed. Zijn kleinzoon *Walter*, een uitstekend ridder, werd in 1572 graaf van *Essex* en begaf zich daarna als veldheer naar Ierland; hij werd echter bij de Koningin verdacht gemaakt en stierf van verdriet — volgens anderen door vergif — den 22sten September 1576. Zijn zoon en erfgenaam was *Robert Devereux* (zie het volgend artikel). Diens zoon *Robert*, geboren in 1592, werd door *Jacobus I* in het bezit gesteld der vaderlijke goederen en titels en huwde met de beruchte *Frances Howard*, eene dochter van den Graaf *van Suffolk*, die later van hem scheidde, om met *Somerset*, den gunsteling des Konings, in den echt te treden. *Essex* diende in 1620 in het leger van den Keurvorst *van de Pfalz*, voerde in 1625 bevel over eene expeditie tegen Spanje en werd door *Karel I* tot opperkamerheer bevorderd. In 1642 koos hij echter de zijde van de Parlementspartij, die hem tot opperbevelhebber benoemde. Hij overleed kinderloos in 1646. — De tegenwoordige Graven *van Essex* zijn afstammelingen van Sir *William Chapel*, alderman van Londen en in 1503 lordmayor aldaar. Deze wekte door zijn grooten rijkdom de hebzucht van *Hendrik VIII*, zoodat hij in 1515 in den Tower overleed. Sir *Giles Chapel* streed dapper bij de belegering van Terouane en Doornik en in den Sporenslag en was de overgrootvader van *Arthur Chapel*, die zich als een ijverig koningsgezinde in den burgeroorlog onderscheidde en in 1649,

niet lang na *Karel I*, werd ter dood gebracht. Zijn zoon *Arthur* werd in 1661 graaf *van Essex*, was lord-luitenant van Ierland en eerste lord van de schatkamer, doch bracht zich, aangeklaagd wegens eene samenzwering, in 1683 in den Tower om het leven. Hij was de voorvader van *Arthur Algernon Chapel*, die in 1803 geboren werd, zijn oom *George* in 1839 als 6de graaf *van Essex* opvolgde en in het Hoogerhuis tot de conservatieve partij behoort.

Essex (Robert Devereux, graaf van), bekend door zijne betrekking met Koningin *Elizabeth* van Engeland, werd geboren den 10den November 1567. Zijne moeder, de schoone *Laetitia Knolles*, trad na den dood van haren gemaal in het huwelijk met diens vijand *Leicester*. Lord *Burleigh* bracht hem in 1584 aan het Hof, waar hij een diepen indruk maakte op de Koningin, weshalve hij zijn ijverzuchtigen stiefvader vergezellen moest op den tocht naar de Nederlanden. Hij onderscheidde zich in den slag bij Zutfen, zoodat de Koningin hem tot generaal der kavallerie en tot ridder van den Kouseband benoemde. Na den dood van *Leicester* (1588) werd hij haar verklaarde gunsteling. Zij overlaadde hem met weldaden en liefkozingen, doch de fiere jongeling stelde meer prijs op de bevrediging zijner eerzucht, dan op de toegenegenheid eener bejaarde Vorstin. Tegen haren wensch begaf hij zich in 1589 met *Norris* en *Drake* naar Portugal, en in 1591 dwong hij haar, om hem aan het hoofd te plaatsen der voor *Hendrik IV* naar Frankrijk bestemde hulptroepen. Begeerig naar krijgsroem, ondernam hij, grootendeels op eigen kosten, in 1596 met admiraal *Howard* een aanslag op Cadix, die aan Engeland een rijken buit verschafte. Het volk juichte hem toe en ook de Koningin, hoewel zij wrevelig was, dat hij den bijval van het publiek hooger waardeerde dan hare liefde. Die wrevel nam toe door zijn geheim huwelijk met eene dochter van *Walsingham*. Toen hij na een mislukten krijgstocht tegen Spanje koel ontvangen werd, beantwoordde de gekrenkte veldheer die bejegening met spotternij, en deze was eene onherstelbare grief voor de ijdele Koningin. Daarenboven was *Burleigh*, zijn beschermer, overleden, en zijne vijanden waren hierdoor stontmoediger geworden. Na een heftig tooneel in den staatsraad benoemde *Elizabeth* hem, in weerwil van zijne weigering, tot gouverneur van het oproerig Ierland. Vertoornd verliet hij het Hof en besloot om zich van dien last, welken hij als eene verbanning beschouwde, zoo spoedig mogelijk te ontslaan. Weidra sloot hij een wapenstilstand met de oproerlingen, en dit werd aan het Hof aangemerkt als landverraad. Om zijne vijanden te vernietigen, snelde hij, in strijd met haar nitdrukkelijk bevel, naar Engeland, en toen zij hem tot verantwoording riep, knoopte hij verstandhouding aan met het Hof van Schotland en poogde te Londen een oproer aan te stoken. Hij werd in hechtenis genomen en ter dood veroordeeld. Geruimen tijd aarzelde *Elizabeth* het vonnis te onderteekenen, hopende, dat hij genade zou vragen. Eindelijk werd hij den 25sten Februari 1601 onthoofd. Zijne lotgevallen hebben stof geleverd aan meer dan één dichter.

Estacade. Hieronder verstaat men versperringen in riviermondingen, havens en andere wateren, die uit een militair oogpunt van gewicht zijn. Zij moeten sterk genoeg zijn om den invloed van stroom, wind en ijsgang te weêrstaan, terwijl zij bovendien tegen den schok der zwaarste schepen bestand moeten zijn. Men onderscheidt drie soorten van versperringen, namelijk *vaste* en *drijvende* versperringen en *torpedo's* of *watermijnen*. Deze laatste zullen in een afzonderlijk artikel worden behandeld.

De voornaamste vaste versperringen, tegenwoordig in gebruik, zijn *dammen*, *gezonken schepen*, *staketsels*, *Friesche ruiters* en *hellende balkramen* of *zagers*. Dammen kunnen alleen in ondiepe rivieren worden gebruikt en kosten zooveel tijd en arbeid, dat zij niet dan bij hooge uitzondering worden toegepast. Gezonken schepen sluiten evenals dammen het vaarwater voor vriend en vijand, bovendien bederven zij het voor geruimen tijd en worden daarom ook alleen dan gebruikt, wanneer men slechts over geringen tijd te beschikken heeft.

Staketsels bestaan uit rijen aaneensluitende palen; de ruimten tusschen de rijen worden met steenen opgevnld. Zij zijn veel beter tegen de aanvaring van schepen bestand dan de Friesche rniters. Deze bestaan nit een vier-, zes- of achtkantigen boom, op afstanden van 0,3 Ned. el met gaten doorboord, waardoor pnntige honten of ijzeren lansen worden gestoken. Aangezien zij op den bodem moeten staan, zoo knnnen ze alleen in ondiepe wateren worden gebruikt.

Bij de drijvende versperringen komen in de eerste plaats *kettingen* en *drijfboomen* in aanmerking. Zij bestaan nit sterke ijzeren kettingen of met elkander verbonden balken, die stevig aan den oever zijn vastgelegd en op schepen of vlotten rusten. Tegen zware oorlogschepen zijn zij niet bestand.

Evenmin is dit het geval met *Friesche ruiters*, drijvende toegepast. Zij knnnen evenwel zeer goed dienen om een verdedigingswerk tegen overrompeling van kleine schepen te vrijwaren.

Touwversperringen bestaan uit kabels, die met hnnne niteinden aan de oevers zijn bevestigd, zoodat zij niet door wind of stroom medegevoerd knnnen worden. Bij aanvaring van een schip worden zij medegesleept, winden zich om de schroeven en veroorzaken alzoo, dat deze niet meer te gebniken zijn. Hoezeer het aanleggen van deze versperringen weinig geld en tijd kost en zij derhalve verre van verwerpelijk zijn, zoo hebben zij het nadeel, dat zij door den vijand gemakkelijk kunnen worden opgeruimd en voorshands in diepe vaarwaters niet van dienst knnnen wezen.

Estampes (Anne de Pisseleu, hertogin d'), eene maîtresse van Koning *Frans I* van Frankrijk, was eene dochter van *Antoine de Meudon*. Zij werd geboren omstreeks het jaar 1508 en zag zich als Hofdame geplaatst bij de Hertogin *van Angoulême*, de moeder van *Frans I*. Daar leerde de Koning haar kennen bij zijn terugkeer uit de Spaansche gevangenschap, en zij wist hem door hare schoonheid en geestigheid zoodanig te boeien, dat zij weldra de plaats bekleedde der Gravin *de Châteaubriand*. Toen zij voor het oog der wereld in het huwelijk trad met *Jean de Brosse*, begiftigde hij haar

met het graafschap Estampes, hetwelk bij die gelegenheid tot een hertogdom verheven werd. Haar invloed op Frankrijk was hoogst verderfelijk, daar zij uit ijverzucht jegens *Diane de Poitiers*, de minnares van den Dauphijn, den Hertog *van Orléans* tegen dezen oprokkende en alzoo den Staat en het Hof in twee partijen verdeelde. Toen *Karel V* zich in 1540 te Parijs bevond, zocht zij de gunst van dezen te winnen, en door haar toedoen kwam de vrede van Crespy (1544) tot stand, die zeer nadeelig was voor Frankrijk. Na den dood des Konings werd zij naar hare goederen verbannen, waar zij de Hugenoten begunstigde en in 1576 overleed.

Estatuto real of *Koninklijk besluit* is de naam der grondwet, door de regentes van Spanje, de koningin-weduwe *Christina* met hulp van het ministerie *Martinez de la Rosa* den 10den April 1834 uitgevaardigd. Volgens deze bestond de Cortes uit twee estamentos (kamers), die der *Procéres*, waartoe de aartsbisschoppen en bisschoppen, de granden van Spanje en aanzienlijken behoorden, die voor hun leven werden benoemd, — en die der *Procuradores*, uit de hoogst aangeslagenen voor den tijd van 3 jaar gekozen. Deze grondwet werd door het militair oproer van la Granja van 13 Augustus 1836 afgeschaft.

Este, eene districtshoofdstad in de Italiaansche provincie Padua (Venetië) aan den zuidelijken voet der Euganeïsche heuvels en aan het Monselicokanaal, is de zetel van een districtscommissaris en van een prefect en bezit een gymnasium, eene technische school, een op een berg gelegen kasteel, een oudheidkundig musenm en ruim 10000 inwoners, die zich met zijdecultnur, de bereiding van salpeter en het vervaardigen van aardewerk bezig houden. Zij droeg te voren den naam van *Ateste* (Adestum), wordt reeds door *Plinius* en *Tácitus* vermeld en is de plaats, waaruit het Huis *Este* zijn oorsprong nam.

Este is de naam van een oud en beroemd Italiaansch Vorstenhuis, verdeeld in het eerste en het latere. Het eerste begint met *Azzo*, die door Koningin *Adelheid*, later de gemalin van *Otto de Groote*, uit zijne gevangenis aan het Gardameer gered en naar zijn kasteel Canossa bij Reggio gebracht werd. Het latere neemt een aanvang met *Oberto II* (een zoon van *Oberto I*), wiens kleinzoon *Azzo II* door Keizer *Hendrik III* met Rovigo, Casalmaggiore, Pontremoli en een aantal andere kleine Italiaansche heerlijkheden beleend werd. Door de zonen van *Azzo*, namelijk *Welf IV* en *Fulco I*, verdeelde zich het Huis in 2 hoofdlijnen. *Welf* werd met Beieren beleend, en van hem zijn de vorstelijke geslachten van Brunswijk en Hannover afkomstig. *Fulco I*, van wien de Hertogen van Módena en Ferrara afstamden, overleed in 1135. Gedurende de 12de, 13de en 14de eeuw is de geschiedenis der markgraven *van Este*, als opperhoofden der Gnelfen, met die der kleine Staten van Opper-Italië verbonden; zij verkregen eerst Ferrara, en daarna Módena en Reggio. Tevens onderscheidde zich het Huis *Este* door bevordering der kunst en wetenschap gedurende den bloeitijd der Italiaansche letterkunde. Dit kan reeds verzekerd worden van *Nicolaas II*, overleden in 1338, maar nog meer van *Nicolaas III*, die in 1441 stierf. Deze herstelde de universiteit te Ferrara, riep kunstenaars en geleerden aan zijn Hof en liet zijne liefde tot de wetenschap achter aan zijne zonen *Lionel* en *Borso*. Vooral eerstgenoemde onderscheidde zich door zijne uitgebreide kennis en door zijne welsprekendheid, terwijl laatstgenoemde, die daarenboven landbouw en nijverheid bevorderde, van Keizer *Frederik III* in 1452 den titel verkreeg van hertog van Módena en Reggio, waarbij Paus *Pius II* het hertogdom Ferrara voegde. Dezelfde weg werd bewandeld door *Hércules I* († 1505), die in weerwil van de ongunstige omstandigheden des tijds met hulp van zijn minister *Bojardo*, graaf van *Scandiano*, zijn Hof tot het vereeningspunt verhief der meestberoemde geleerden. Zijn zoon *Alfonsus I* († 1535) werd als veldheer en staatsman geroemd. Zijne tweede gemalin was *Lucretia Borgia* en zijn broeder de cardinaal *Hippolytus*, die uit naijver zijn onwettigen broeder *Julius* van het licht der oogen deed berooven. *Alfonsus* moest in zijn oorlog tegen de Pausen vele wederwaardigheden ondervinden. Zijn opvolger *Hércules II* († 1559), gehuwd met *Renata*, eene dochter van *Lodewijk XII*, koning van Frankrijk, verbond zich met *Karel V*. Zoowel hij als zijn broeder, de cardinaal *Hippolytus de Jongere*, bevorderden kunsten en wetenschappen, en laatstgenoemde bouwde de prachtige Villa d'Este te Tivoli. *Alfonsus II* had niet voor hem behoeven onder te doen, zoo hij niet, door eerzucht gedreven, kostbare pogingen had gewaagd, om de Kroon van Polen te verwerven, en zoo hij den dichter *Tasso* niet gedurende 7 jaar in den kerker had laten smachten. Tot 3-maal toe trad hij in het huwelijk, doch bleef kinderloos, zoodat hij zijn neef *Caesar* († 1628), den zoon van een onwettigen zoon van *Alfonsus I*, tot opvolger koos. De Keizer bevestigde dezen in de heerschappij over Módena en Reggio, doch de Paus onthield hem Ferrara. Zijn zoon *Alfonsus III* ging na den dood van zijne gemalin *Isabella van Savoye* in een klooster in Tyrol. Op hem volgde eene reeks van Vorsten, van welke niets belangrijks is te melden. Tot hen behoorde *Rinaldo* († 1737), die door zijn huwelijk met *Charlotte Felicitas van Brunswijk*, de dochter van den Hertog van Hannover, de beide lijnen van het Huis weder vereenigde, alsmede *Frans III*, aan wiens Hof *Muratori* en *Tiraboschi* vertoefden. Zijn zoon *Hércules Rinaldo III* verkreeg wel is waar door zijn huwelijk de vorstendommen Massa en Carrara, doch moest bij de nadering van het Fransche leger de wijk nemen naar Venetië en verloor door den Vrede van Campo-Formio (1797) de landen Módena en Reggio. Met hem is in 1797 de mannelijke lijn van het Huis *Este* uitgestorven. Zijne eenige dochter *Maria Beatrix Ricarda* was gehuwd met *Ferdinand*, den derden zoon van den Duitschen Keizer *Frans I*, die aanvankelijk als schadeloosstelling voor Módena het hertogdom Breisgan verkreeg en in 1806 overleed. Beider oudste zoon *Frans IV* kwam door de opheffing van het Koningrijk Italië in 1814 en 1815 in het bezit van het hertogdom Módena en na den dood zijner moeder in 1829 ook in dat van de hertogdommen Massa en Carrara. Den 21sten Januari 1846 werd hij opgevolgd door zijn zoon *Frans V*,

die tengevolge der omwentelingen van 1859 zijne Staten verliet.

Este is in den laatsten tijd de geslachtsnaam der nakomelingen van Hertog *August Frederik van Sussex* (geboren den 27sten Januari 1773) en van Lady *Murray*. Het huwelijk van den Hertog (den zesden zoon van *George III* van Engeland) met *Augusta Murray* (geboren den 27sten Januari 1768), de oudste dochter van den Schotschen Graaf *Dunmore*, had plaats gegrepen te Rome den 4den April 1793 zonder toestemming van wederzijdsche ouders. Een Anglicaansch geestelijke had de echtverbintenis voltrokken, doch er geen bewijs van afgegeven, en daar Lady *Augusta* hiermede geen vrede had, werd later te Londen het huwelijk nogmaals gesloten tusschen den heer *Augustus Frédérik* en mejuffronw *Augusta Murray*, die die zich daarbij uitgaven voor lieden nit den burgerstand. Zij schonk hem den 14den Januari 1794 een zoon, terwijl de Hertog zich te Lissabon ophield, doch een ingesteld onderzoek bracht de zaak aan het licht, en door het aartsbisschoppelijk gerechtshof werd het huwelijk nietig verklaard. De echtgenoot bleef haar niettemin getrouw, en zij schonk hem den 11den Augustus 1801 ook eene dochter, *Augusta Emma* genaamd. Eerst later ontvingen de beide kinderen den alonden naam *Este* en de moeder dien van *d'Ameland*, benevens een jaargeld van 4000 pond sterling. De zoon kwam reeds op jengdigen leeftijd in het leger, streed bij New-Orleans als adjndant van generaal *Lambert* en nam als kolonel zijn ontslag. *Willem IV* benoemde hem niet lang na het beklimmen van den troon (1830) tot ridder der Hannoversche Guelphenorde. Zelfs opende zich voor hem het vooruitzicht op een troon, doch hij overleed ongehuwd den 28sten December 1848. Zijne zuster trouwde in 1845 met Sir *Thomas Wilde*, later Lord *Truro*, die in 1855 kinderloos stierf.

Estella, eene stad in de Spaansche provincie Navarra en in het wijn en olijvenolie opleverend dal der Ega, bezit slechts 6000 inwoners, maar was vermaard als het middenpnnt der militaire positie van de Carlisten in Navarra. Deze veroverden haar den 24sten Augustus 1873 en versterkten hare vestingwerken, waarna Don *Carlos* er zijn hoofdkwartier vestigde. De repnblikeinsche troepen zochten zich van haar meester te maken (Jnni, 1874), maar werden teruggeworpen, waarbij *Concha* snenvelde. Ook een nieuwe aanval in het begin van 1875 werd vruchteloos beproefd, maar zij bezweek in 1876, waarna de Carlistische opstand een einde nam.

Esterhazy von Galantha is de naam eener onde familie van Hongaarsche magnaten; de vertegenwoordiger der hoofdlijn verkreeg zelfs de waardigheid van Duitsch Rijksvorst. Hoewel men als stamvader een nakomeling van *Attila*, een zekeren *Paul Estoras* noemt, die in 969 gedoopt werd, bestaan er omtrent dit geslacht geene andere geschiedkundige berichten, dan van 1237, toen *Peter* en *Elias*, zonen van *Salomon van Estoras*, de vaderlijke nalatenschap deelden. De eerste verkreeg Zerház en de tweede Illyésháza, zoodat zij 2 hoofdlijnen vormden, van welke de laatste in 1838 in Graaf *Stephan Illyesházy* nitstierf. De nakomelingen van *Peter* noemden zich naar hunne bezitting *Zerházy*, totdat *Frans Zerházy* (geboren in 1563, overleden in 1595), vicegespan van het comitaat Preszburg, dezen naam, ter gelegenheid van zijne benoeming tot vrijheer *van Galantha*, in dien van *Esterhazy* veranderde. *Franz* had 4 zonen, en 3 van dezen waren de stamvaders der adellijke huizen te Csesznek, te Altsohl en te Frakno (Forchtenstein). De beide eerste verkregen den 17den November 1683 de grafelijke waardigheid, en van het derde werd reeds de stichter *Nicolaus II van Esterhazy* den 10den Augustus 1626 tot erfgraaf *von Forchtenstein* verheven.

De lijn *Csesznek* is vervolgens in 2 takken verdeeld, welke beide nog bloeien.

De lijn *Altsohl* is in 3 takken gesplitst. Van deze zijn 2 nitgestorven, terwijl de overgeblevene vertegenwoordigd wordt door Graaf *Daniël van Esterhazy*, geboren den 4den Jnni 1843.

De lijn *Forchtenstein* is desgelijks verdeeld in 2 takken, een grafelijken en een vorstelijken, die beide nog bestaan. Het tegenwoordig hoofd van den grafelijken tak is *Nicolaus van Esterhazy*, geboren den 8sten Februari 1804. Zijn jongere broeder *Moritz* wijdde zich aan de diplomatie, was geruimen tijd (tot 1856) gezant te Rome en maakte den 19den Juli 1861 als minister zonder portefenille deel nit van het Kabinet *Schmerling*. Toen laatstgenoemde in 1865 zijn ontslag nam, behield *Esterhazy* in het ministerie *Belcredi* zijne betrekking. Van eene jongere lijn van den grafelijken tak is Graaf *Franz von Esterhazy* (geboren den 3den October 1820) het hoofd.

De vorstelijke lijn *von Forchtenstein* werd gesticht door *Paul VI van Esterhazy*, die zich als staatsman onderscheidde en vooral als krijgsman in de veldslagen van 1663 tot 1683, zooals in dien bij den St. Gotthard, bij het ontzet van Weenen en bij de verovering van Ofen. In 1667 werd hij generaal der kavallerie en in 1687 wegens zijne nitstekende verdiensten in den Rijksvorstenstand opgenomen. Tot zijne nakomelingen behoorde *Nicolaas van Esterhazy*, geboren den 12den December 1765. Deze bezocht reeds in zijne jengd bijna alle landen van Europa, trad vervolgens in den krijgsdienst en werd later met diplomatische zendingen belast. Hij was een ijverig bevorderaar van knnst en wetenschap en overleed te Como in Italië den 25sten November 1833. — Zijn zoon Prins *Paul Anton van Esterhazy*, geboren den 11den Maart 1787, ging in 1810 als Oostenrijksch gezant naar Dresden en in 1835 naar Londen, waar hij tot in 1838 bleef en zich door zijne bekwaamheid en door zijne kostbare kleeding en levenswijs onderscheidde. In 1842 keerde hij naar zijn vaderland terug, waar hij Obergespan werd van het comitaat Oedenburg en zich een vriend van vooruitgang betoonde. Dit bracht hem in 1848 in het ministerie *Batthyanyi*, doch hij nam tijdig zijn ontslag. In 1856 ging hij als buitengewoon gezant naar Moskon en overleed te Regensburg den 21sten Mei 1866. — Ook behoort tot de grafelijke lijn *Esterhazy-Forchtenstein:* Graaf *Moritz*, geboren in 1807, een Oostenrijksch staatsman en tot 1856 gezant te Rome. In 1861 werd hij zonder portefenille lid van het Kabinet *Schmerling* en in 1865 van het ministerie *Belcredi*. Hij behoort tot de steunpilaren der reactionair-clericale

partij. Het hoofd der vorstelijke lijn is thans zijn zoon, Prins *Nicolaas van Esterhazy*, geboren den 25sten Juni 1817. Het majoraat der vorstelijke lijn bestaat nit 29 heerlijkheden met 21 kasteelen, 60 vlekken, 414 dorpen en 207 andere bezittingen. Het bestunr daarvan is te Eisenstadt.

Est, Est, Est is de naam van een voortreffelijken muscaatwijn van den Monte Fiascone bij het meer van Bolsena. Omtrent den oorsprong van den naam vermeldt men het volgende: toen de bisschop *Johann von Fugger* voornemens was op reis te gaan, zond hij een dienstknecht vooruit met den last, om op de deur van elke herberg, waar hij goeden wijn vond, het woordje *est* (hij is) te schrijven. Te Monte Fiascone vond de dienstknecht eene nitmuntende soort en schreef dien ten gevolge: *Est, Est, Est*. De bisschop dronk daarvan zooveel, dat hij aan de gevolgen overleed en ontving van zijn dienstknecht het volgende grafschrift: „Est, est, est! propter nimium Est hic *Johannes Fugger* dominus meus mortuus est (Est, est, est, wegens al te veel Est is mijn meester *Johannes von Fugger* hier gestorven)".

Esthen is de naam van een volksstam in Europeesch Rusland. Met de Ingriërs, Karelen, Ostjaken, Permjaken, Mordwinen, Tsjeremissen, Wogoelen, Syrjaenen, Lappen en hedendaagsche Finnen behoort dit volk tot de familie der Finsche of Oeralsche volkeren en tot het ras der Mongolen. Het bewoont het eigenlijke *Esthland* (zie aldaar), alsmede het eiland Oesel met de naburige eilanden, namelijk Mön, Dagöe, Worms, Nukkö, Nargen, Wrangel enz., alsmede de noordelijke helft van Lijfland, de districten Dorpat en Pernau, en eindelijk de kusten langs de Golf van Riga en langs het meer Pelpoes. Het geheele gebied heeft eene oppervlakte van omstreeks 700 □ geogr. mijl en eene bevolking van ongeveer 800000 zielen, van welke ruim 175000 in Esthland, meer dan 400000 in een gedeelte van Lijfland, 12000 in het gonvernement Witebsk, 100000 in het gouvernement Pskow en evenzooveel in het gouvernement Petersburg wonen. Velen van hen hielden van onds zich bezig met den landbouw, maar legden zich desgelijks toe op de vischvangst, de zeevaart en de zeeroverij, totdat zij door de Denen en Zweden en vervolgens door de Duitschers onderworpen werden, waarna zij zich tot landbouw en veeteelt bepaalden. Zij genieten thans persoonlijke vrijheid, maar zijn tot heerendienst jegens de Dnitsche grondbezitters verplicht en in dorpen gevestigd, terwijl de Letten daarentegen op alleenstaande bouwhoeven zijn verstrooid. De Russen noemen hen *Tschoedi* (Vreemdelingen), de Letten *Iggaoemi* (Verdrevenen) en de Finlanders *Wirolaiset* (Vierlanders), en de *Esth* zelf bestempelt zich met den naam van *Tallopoig* (Zoon der Aarde) of *Maamees* (Man des lands). De Esthen hebben, in weerwil eener slavernij van 6 eeuwen, in weerwil hunner aanneming van het Christendom en in weerwil hunner gestadige aanraking met de Duitschers, in lichaamsbonw, taal, kleeding, woning, levenswijs, zeden en gewoonten veel eigenaardigs behouden, gelijk zij ook in een bloedigen strijd, maar vruchteloos, hunne onafhankelijkheid hebben zoeken te handhaven. Nog altijd tintelt bij hen de gloed der vrijheidsmin en zijn zij met haat jegens de Duitschers vervuld.

De Esthen zijn in het algemeen ruw en onbeschaafd; zij onderscheiden zich door valschheid en veinzerij en toonen zich onverschillig voor elke verbetering van hun toestand. Een en ander is het gevolg eener langdnrige onderdrukking. Zij zijn voorts zeer geneigd tot kleine dieverijen en tot misbruik van brandewijn. Hunne begrippen van zedelijkheid laten veel te wenschen over, doch echtbrenk komt bij hen hoogst zelden voor; trouwens wie zich hieraan schnldig maakte, werd volgens hunne oude wet verbrand. Zij zijn noch schoon noch krachtig van lichaamsbonw, hoewel de strandbewoners eene uitzondering maken op dezen regel. Hun hoofd en gelaat is klein en breed, en men vindt bij hen de kleine oogen, de forsche kaken en den kleinen mond van het Mongoolsche ras. Hnn hoofdhaar is sluik en zoo geel als vlas, en zware wenkbranwen beschadnwen hunne diepliggende, blauwe oogen. Hunne schonders zijn smal, hnnne armen lang, hunne handen breed en hnnne vingers kort. Ook hnnne beenen zijn kort en hnnne voeten klein; dit geeft hnn een waggelenden of slependen gang.

De Esthnische taal is een tak van den Finlandschen taalstam. Zij is over het algemeen welluidend door hare talrijke eindklanken op *a* en *o*, door hare vele tweeklanken en het gebruik van vele klinkers. Een domoor is in het Esthnisch een „bedelkop", een dier een „stom schepsel", enz. Gelijk het volk in 3 hoofdafdeelingen is gesplitst, zoo heeft men ook 3 dialecten, namelijk een oostelijk, westelijk en noordelijk dialect, of dat van Dorpat, Reval en Pernau. Eerstgenoemde tongval is de ondste, de tweede de rijkste en de derde slechts een mengsel der eerste twee. Het Esthnisch is éene van de zuiverste Finlandsche talen, daar zij grootendeels bewaard bleef voor Dnitschen of Russischen invloed, terwijl tevens op de volksscholen in die taal onderwezen wordt. Eene spraakknnst van het Esthnisch is geschreven onder anderen door *Ahrens* (1840). De Esthlanders hebben veel gevoel voor dichten toonkunst, en zij improviseeren verzen tegelijk met de melodie onder hunne bezigheden op den akker of aan den hniselijken haard. Ook hebben zij nog vele onde krijgsliederen, en het Esthnische volkspos: „Kalewi Poeg (De zoon van Kalewi)" telt 20 zangen en ruim 19000 verzen, die uit viervoetige trochaëen bestaan en hnnne wellnidendheid niet zoo zeer aan het rijm als aan de alliteratie en assonantie verschnldigd zijn.

De Esthen beljden bijna allen den Lntherschen godsdienst, maar het bijgeloof kent er nog eene belangrijke rol toe aan heksen, spoken enz., terwijl hunne feesten steeds blijken dragen van het voormalig Heidendom. Hnnne kleeding is bijna overal dezelfde; zij dragen lange, zwarte jassen, daaronder een wambuis van blanw of groen laken, korte lederen of linnen broeken, wollen kousen en eene soort van schoenen, „pastélen" genaamd, die voor de meer gegoeden van eene ongelooide koehnid en voor de behoeftigen van boombast vervaardigd en met een snoer aan den voet vastgebonden worden. Voorts dragen zij in den zomer een ronden hoed en in den winter eene pelsmnts.

De vrouwen kleeden zich in rijk-geplooide, gestreepte wollen onderrokken en een nauwsluitenden, zwarten bovenrok; de gehnwden hebben eene dicht aanslnitende muts en eene kuif, en de ongehnwden eene soort van hoofdbedekking, die op een jongenspet gelijkt en den naam van „pirk" draagt. Tot het toilet der vronwen behooren voorts de „preesen" of „pater", namelijk de gespen, welke dienen om het hemd dicht te honden en waaraan allerlei sieraden worden vastgehecht. Hnnne woningen zijn plomp en rnw, alsmede het huisraad. Hunne wagens zijn klein en laag en geheel en al van hont vervaardigd, en hunne ploegen wel zeer eenvondig, maar tevens hoogst doelmatig. Hun landbouwstelsel rustte vooral vroeger geheel en al op de uitroeling der bosschen door middel van vuur, daar zij op zoodanige gronden gednrende eenige jaren een overvloedigen oogst verkregen. De veeteelt is er van groot belang; voorts verbouwt men er veel vlas en aardappelen. Het voornaamste voedsel is er gepelde gerst.

De Esthen hebben dezen naam ontvangen van de overige bewoners van Enropa. Zij zijn niet, zooals velen gemeend hebben, de *Istaevones* maar de *Aestii* van *Tácitus*. In 510 na Chr. bewoonden zij, volgens *Cassiodorus*, het Barnsteenland, doch kort daarna zijn zij door de Pruisen noordwaarts gedrongen naar den oostelijken oever der Oostzee, waar zij volgens *Eginhard*, den schrijver van het leven van *Karel de Groote*, in de dagen van dezen in de nabnurschap der Slawen gevestigd waren. Toch strekte Esthland in de 9de eenw zich uit tot aan de Weichsel. Zie verder onder *Esthland*.

Esther, in het Perzisch *Sitareh* (Ster of Godin der liefde) is de Perzische naam eener Israëlietische vrouw, *Hadassa* (Myrt) genaamd, die de gemalin werd van *Ahasverus*, koning van Perzië. Zij was de nicht en pleegdochter van den Israëliet *Mordochai*, nit den stam van Benjamin, en werd wegens hare ongemeene schoonheid in den harem gebracht, waar zij weldra de plaats der verstootene Koningin *Vasthi* innam. Toen *Mordochai*, hierdoor hoogmoedig geworden, verzninde, den verschuldigden eerbied te bewijzen aan den machtigen staatsminister *Haman*, verkreeg deze van zijn Koning verlof, om al de Israëlieten in het Perzische Rijk uit te roeien. Daartoe werd door het lot (pur) de 13de der maand Adar vastgesteld. *Mordochai* echter, daarvan verwittigd, deelde aan *Esther* mede, welk gevaar haar en hare stamgenooten boven het hoofd hing, en deze wist door haren invloed op den Koning het bloedig misdrijf te verhinderen, — ja, *Ahasverus* deed *Haman* ophangen aan de galg, voor *Mordochai* bestemd, en benoemde laatstgemelde, die zich reeds vroeger door het ontdekken eener samenzwering gunstig onderscheiden had, in diens plaats tot grootvizier. De last tot nitroeiing der Israëlieten kon, als door den Koning nitgevaardigd, niet herroepen worden, doch *Ahasverus* gaf aan de aangevallenen verlof, om zich tegen hnnne vijanden te verzetten. Er greep alzoo op den 13den van Adar eene bloedige worsteling plaats, waarbij de aanvallers van Israël de nederlaag leden en 75000 dooden verloren. Tot gedachtenis aan die redding verordende *Mordochai* de jaarlijksche viering van het Purimfeest op den 14den en 15den van genoemde maand. *Esther* deed een getrouw verhaal dier gebenrtenis te boek stellen, doch dit geschrift was voorzeker iets anders dan het boek, hetwelk als dat van *Esther* in het Onde Testament werd opgenomen. Veel toch van dit laatste is aan het gebied der sage ontleend. De Koning *Ahasverus* of *Xerxes* schijnt hier dezelfde te wezen, dien wij nit de geschiedenis van Griekenland kennen; ook is de instelling van het Purimfeest twijfelachtig, daar wij het bij *Esra* en *Nehemia* niet vermeld vinden. De vervaardiging van het ons bekende boek dagteekent hoogst waarschijnlijk van den tijd der Israëlietische verdrukking onder de *Ptolemaeussen* en *Seleuciden*, en de taal is daarmede in overeenstemming. In de Septuagint en in de Vulgaat vindt men nog toevoegselen tot het boek *Esther*, welke door *Luther* onder de Apocryphe boeken zijn geplaatst.

Esthland of *Estland*, in het Latijn *Estonia*, door de Esthen *Wiroma* (Grensland) of Eesti Maa en Meie Maa (Ons land) genoemd, is de meest noordelijke der Russische Oostzeeprovinciën en ligt tusschen 58°20′ en 59°36′ N. B., en 41°12′ en 45°54′ O. L. van Ferro. Het grenst ten noorden aan de Finsche Golf, ten oosten aan het gonvernement Petersbnrg, ten zniden aan Lijfland en het meer Peipoes, en ten westen aan de Oostzee. Het heeft, met een 70-tal kleine eilanden, eene oppervlakte van bijna 370 □ geogr. mijl, alsmede bijna $6^3/_4$ □ geogr. mijl van het meer Peipoes. De bodem is er over het geheel vlak, en slechts hier en daar verrijzen eenige lage henvels, tusschen welke moerassen zich nitstrekken. De geheele noordkust verheft zich echter aanmerkelijk boven de oppervlakte der zee en vormt van Baltisjport tot Narwa een rechten rotsmnnr, waarop de golven breken. Over het geheel is de kust zandig en hier en daar met zwerf blokken bezaaid, doch men vindt er ook vette leem- en kleigronden. Groote wonden zijn er thans nog in het oostelijk. en zuidelijk gedeelte.

De kust der Finsche Golf bestaat hoofdzakelijk uit dichten kalksteen, waarin vele trilobieten en orthoceratieten voorkomen, in lagen ter dikte van 10 tot 20 Ned. el. Deze rust op een fijnkorreligen zandsteen, die zich aan de kust tot eene hoogte van 20 Ned. el verheft en een grijsachtig-groenen leisteen tot grondslag heeft. In den zandsteen vindt men geene fossielen, maar volgens *Engelhardt* wel barnsteen. De onderste kalksteenlagen bevatten dikwijls kleine korrels groenzand en zijn van den zandsteen door dnnne lagen groenzand, door bitenmineusen leisteen, door ijzerkies en door eene zeer dnnne schelpkalklaag gescheiden, en deze tusschenliggende lagen hebben hier en daar eene dikte van 2 Ned. el. Volgens *von Buch* komt de Esthlandsche kalksteen met betrekking tot de versteeningen volkomen overeen met dien van Gothland en behoort tot de overgangsvormen.

De bodem van Esthland is niet zeer mild. De oorzaak daarvan is echter niet zoozeer gelegen in zijne onvruchtbaarheid als in zijne ondoelmatige bewerking. Immers eerst sedert 25 jaren heeft de landbonw er eenigen voor-

uitgang ondervonden. Daarom zijn de grondbezittende edelen er in den regel niet rijk, en de huurboeren evenmin. Ook de burgerstand geniet er weinig welvaart, omdat de handel er nagenoeg niets beteekent. Vandaar dat er velen zijn, die het land verlaten en naar andere gewesten van Rusland trekken, waar zij meer gelegenheid vinden, om door nuttigen arbeid in hunne behoeften te voorzien. De grond wordt er besproeid, zonder de Zee en het meer Peipoes te rekenen, door 228 kleine meren en een groot aantal rivieren en beken. De voornaamste rivier is er de Narowa, en van de overige noemen wij de Purz, de Sem, de Locksa, de Iagowal en de Brigitten, die noordwaarts naar de Finsche Golf, en de Kegel en de Kanofer, die westwaarts vloeien. Er zijn onderscheidene zwavelhoudende, zoute en minerale bronnen. De lucht is er zuiver en gezond, doch het klimaat koud, daar de winter lang duurt en er bijkans altijd winden waaien, die zich niet zelden tot stormen verheffen. De gemiddelde temperatuur van het jaar is te Reval ruim 4°,1C., die van den winter — 6°, en die van den zomer 15°,5 C. Het aantal sneeuw- en regendagen bedraagt er jaarlijks gemiddeld 130.

De voortbrengselen van den grond getuigen geenszins van grooten overvloed, maar zijn voldoende voor de behoeften der inwoners. Daartoe behooren rogge, gerst, haver, een weinig tarwe, boekweit, hennep, vlas, hop en tabak, — voorts veierlei groenten. Ooftboomen vindt men er weinig, doch een overvloed van wilde bessen. Men heeft er even zooveel bouw- als weideland, en de bosschen bestaan er voornamelijk uit naaldhout, — voorts heeft men er elzen- en berkenboomen. Tot de wilde dieren behooren er de wolf, de vos, de beer, de haas en de eland, en tot de tamme het paard, het schaap, de geit, het zwijn en het rund. De veestapel is er aanzienlijk. Aan de kust houden velen zich bezig met de vischvangst. De nijverheid staat er voor 't overige op een lagen trap. De boeren weven linnen en wollen stoffen voor hunne kleeding. Op de eilanden bouwt men kleine vaartuigen, en op het vaste land bloeit de brandewijnstokerij. Fabrieken zijn er nagenoeg niet te vinden. De handel bepaalt zich vooral tot Reval, Baltisjport en Kapsal en wordt belemmerd door gebrek aan bevaarbare rivieren. De uitvoer bestaat in graan, vlas, brandewijn, gezouten visch en huiden, — de invoer in haring, zout, zuidelijke vruchten, houten voorwerpen, zijden, wollen en katoenen stoffen enz., doch nadat Kroonstadt nagenoeg den geheelen handel van dat gedeelte der Oostzee tot zich getrokken heeft, is in de havens van Esthland weinig vertier.

Het gouvernement Esthland heeft nog eenige voormalige voorrechten behouden, onder anderen de onbelemmerde vervaardiging van brandewijn. Het staat onder den gouverneur-generaal der Oostzeeprovinciën, die te Riga zijn zetel heeft, en is verdeeld in 4 districten. De 5 steden des lands zijn Reval, Wesenberg, Weiszenstein, Hapsal en Baltisjport, — voorts heeft men er 47 gemeenten met 571 landgoederen. De heerschende godsdienst is er de Lutherscbe, en de bevolking telt er ruim 335 000 zielen. Met betrekking tot de inwoners maakt men onderscheid tusschen Esthen en Esthlanders; deze laatsten zouden zich gekrenkt gevoelen, zoo zij met de eersten werden gelijk gesteld. De Esthen hebben hunne eigene taal, en de Esthlanders bedienen zich van een Duitschen tongval. In lateren tijd heeft ook het Russisch zich ingang weten te verschaffen in Esthland.

De naam Esthland (Oostland) staat reeds vermeld bij *Adam van Bremen* (1080), die het land tusschen de Düna en de Newa daarmede bestempelt. *Snorro Sturleson* noemt het *Eystland* en de bewoners *Eysten*. Dezen waren Heidenen tot in de 11de en 12de eeuw. In 1158 werden kooplieden uit Bremen door storm derwaarts geslingerd, waarna zij er zich gedeeltelijk vestigden. Aan de Noormannen was de kust van Esthland reeds vroeg bekend, zoodat zij meermalen derwaarts hunne rooftochten uitstrekten. Koning *Waldemar* van Denemarken ondernam in 1170 een glansrijken krijgstocht tegen de stontmoedige zeeroovers van Koerland, Oesel en Esthland, en *Järl I* plunderde in 1191 het oostelijk gedeelte des lands. Terwijl bisschop *Meinhard* (1192) en *Albrecht* (1198) uit Rlga oprukten om Lijfland te veroveren en met hulp der Zwaardbroeders tot bij Esthland doordrongen, werd dit laatste overweldigd door *Kanoet* of *Knoet VI*, koning van Denemarken in 1201. Hij dwong de inwoners, om het Christendom te belijden, dat er vruchteloos door *Meinhard* verkondigd was, stichtte Reval en deed er een bisdom verrijzen. *Waldemar II*, koning van Denemarken, verscheen in 1219 met 1 500 schepen voor Reval, veroverde den toenmaligen Esthenburg „Lindanisse", doopte de Heidenen, die zich nog niet tot het Christendom hadden bekeerd, verdeelde het land in leenen en schonk Oesel aan de Zwaardbroeders. Eerst in 1237 echter werd Esthland aan Denemarken toegekend. Wèl zochten de Esthen in 1043 het drukkende juk te verbrijzelen, doch zij werden onderworpen, waarna *Waldemar III* in 1347 het land verkocht aan de ridders der Duitsche Orde, die het aan Lijfland toevoegden. Nu werd er het lijfeigenschap ingevoerd, hoewel de steden door den handel begonnen te bloeien. De Esthen kwamen meermalen in opstand, doch dit verergerde hun toestand, die eindelijk weinig verschilde van dien der slavernij. Het volk zag zich tevens gewikkeid in de oorlogen en lotsverwisselingen der Duitsche Orde. Op den Vrede van 1503 volgde de Hervorming, die er door het legerhoofd *Walther von Plettenberg* begunstigd werd. In 1558 ontstond er een oorlog tegen Rusland, waarin alleen Reval met goed gevolg stand hield, en daar de Duitsche Orde meer en meer tot machteloosheid verviel, huldigden de Esthen in 1561 uit eigen beweging het gezag van Zweden. Inmiddels bleven de bloedige oorlogen tegen Rusland en Polen voortduren, en de Russen veroverden in 1577 het geheele land met uitzondering van Reval. In 1580 werd het land door de pest geteisterd, in 1581 door de Zweden overweldigd, in 1590 door de Russen en in 1600 door de Polen aangetast, totdat *Gustaaf Adolf* er in 1621 vastheid gaf aan de Zweedsche heerschappij. Gedurende zijne regeering en onder de leiding van zijn leermeester *Skythe*, dien hij tot gouverneur der

Oostzeeprovinciën benoemd had, kwam voor de Esthen veel goeds tot stand. De heerendiensten werden beperkt, de rechtspleging aanmerkelijk verbeterd en bij de stichting der universiteit te Dorpat het belang der Esthen behartigd. De opvolgers des Konings volgden het ingeslagen spoor, en had *Karel XI* langer geleefd, dan ware reeds in dien tijd de lijfeigenschap verdwenen. *Karel XII* werd door zijne veelvuldige oorlogen verhinderd, om voort te gaan op dien weg, en toen na het bezwijken van Reval geheel Esthland bij den Vrede van Nystadt in 1721 aan Czaar *Peter* van Rusland werd toegekend, was het uitzicht op vrijzinnige hervormingen verdwenen. Ja, de drukkende heerendiensten keerden terug, en ook de bevolking was machteloos en lusteloos door uitputting. Door eene ukase van 3 Juli 1783 werd Esthland in een stadhouderschap herschapen en in 5 districten verdeeld, welke verdeeling later een paar maal gewijzigd werd.

Estius (Gulielmus), een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren te Gorinchem in 1541. Hij was de telg van een adellijk geslacht, ontving zijne opleiding aan de fraterschool te Utrecht en begaf zich vervolgens naar de hoogeschool te Leuven. Hier werd hij in 1561 magister in de wijsbegeerte, gaf er 10 jaar onderwijs, werd in 1580 doctor in de godgeleerdheid en zag zich daarna benoemd tot hoogleeraar te Douai en later tot kanselier aldaar. Hij overleed den 20sten September 1613. Hij was een vroom, geleerd en welsprekend man en onderscheidde zich zoowel door zijne twistschriften tegen de Jezuïeten als door zijne vijandigheid jegens de Protestanten. Deze ging zoo ver, dat hij instemde met den lof, aan den moordenaar van Prins *Willem I* toegezwaaid. Hij schreef onder anderen: „Historia Martyrum Gorcomiensium XIX etc. (1572, 1603, 1619 en 1655)", in de „Acta sanctorum" opgenomen en ook in het Nederlandsch vertaald, — „Commentaria in IV libros sententiarum Petri Lombardi (1615, 2 dln)", — en „Annotationes in praecipua ac difficiliora sacrae scripturae loca (1621, 1628 en 1632)".

Estrées is de naam van een ond Fransch geslacht, ontleend aan een landgoed in de nabijheid van Arras. Van de leden dier familie vermelden wij: *Jean*, markies *d'Estrées*. Deze, geboren in 1486, was een uitstekend krijgsheld onder de Koningen *Frans I*, *Hendrik II*, *Frans II* en *Karel IX* en bekleedde eindelijk de waardigheid van luitenant-generaal des Konings en grootmeester der artillerie. Hij voegde zich bij de partij der Protestanten en overleed den 23sten October 1571. — Zijn zoon *Antoine d'Estrées*, de vader van *Gabrielle* (zie het volgend artikel), was desgelijks grootmeester der artillerie, maakte zich beroemd door de verdediging van Noyon en overleed tegen het einde der 16de eeuw als gouverneur van Lafère, Parijs en Isle de France. — *François Annibal d'Estrées*, de zoon van den voorgaande, geboren in 1573, werd hertog *d'Estrées* en maarschalk van Frankrijk. In zijne jeugd behoorde hij tot den geestelijken stand en was reeds in 1594 in het bezit van het bisdom Noyon. Hij trad echter in den krijgsdienst onder den naam van markies *van Coeuvres* en zag zich weldra bevorderd tot luitenant-generaal. Ten tijde van *Maria de' Medici* werd hij als gezant afgevaardigd naar de belangrijkste Hoven van Europa. In 1624 was hij bevelhebber der vereenigde troepen van Frankrijk, Venetië en Savoye, om de bewoners van Grauwbunderland in het bezit van Valtellino te handhaven. Daarna ging hij als gezant naar Italië, ontrukte Mantua aan de Keizerlijke troepen, maar moest eindelijk capituleeren. Niettemin verkreeg hij het opperbevel over het leger in Duitschland en veroverde Trier. Daarna vertrok hij als buitengewoon gezant naar Rome en bleef er tot in 1648. Toen *Lodewijk XIV* den troon beklom, werd hij gouverneur van Isle-de-France en Soissons, en overleed den 5den Mei 1670. Hij wordt als hervormer der artillerie zeer geroemd en heeft „Mémoires" achtergelaten over het regentschap van *Maria de' Medici*. — *Jean*, graaf *d'Estrées*, een zoon van den voorgaande, geboren in 1634, streed eerst in Vlaanderen, diende in 1653 roemrijk onder *Turenne* en werd luitenant-generaal. Nadat hij langer dan 10 jaar in gevangenschap had doorgebracht, benoemde de Koning hem tot bevelhebber der troepen ter zee. Als vice-admiraal tuchtigde hij de Roofstaten en streed in 1672, als bevelhebber der vereenigde Fransche en Engelsche vloot, bij Southwood-Bay tegen den admiraal *de Ruyter*, behaalde eene overwinning op admiraal *Binckes* en ontrukte in 1677 Tabago aan de Nederlanders. Tot belooning zag hij zich in 1681 tot maarschalk en in 1686 tot onderkoning in de Amerikaansche koloniën benoemd. In 1691 streed hij nogmaals voorspoedig tegen de Engelschen en werd daarna aan het hoofd gesteld van onderscheidene gewesten, — het laatst van Bretagne. Hij overleed den 17den Mei 1707. — Zijn broeder *François Annibal*, hertog *d'Estrées*, pair en maarschalk van Frankrijk, voerde de wapens in Vlaanderen en Duitschland en overleed te Rome den 30sten September 1687. — Een ander broeder, *César d'Estrées*, was cardinaal-bisschop van Laon, en nog een ander, *Jean d'Estrées*, aartsbisschop van Cambrai; beiden vervulden tevens op staatkundig gebied eene belangrijke rol. — *Victor Maria*, hertog *d'Estrées*, een zoon van Graaf *Jean*, was maarschalk van Frankrijk en grande van Spanje. Hij werd geboren in 1660, diende aanvankelijk bij het leger te lande, daarna onder zijn vader op de vloot en werd diens opvolger als admiraal en luitenant-generaal. Hij streed voorspoedig tegen de Roofstaten, tegen Engeland en Holland, voerde in 1693 bevel over de vloot aan de kust van Spanje, veroverde in 1697 Barcelona en werd door *Philippus V* aangesteld tot opperbevelhebber ter zee. In deze betrekking bewees hij dien Vorst groote diensten, zoodat *Lodewijk XIV* hem met den Franschen maarschalksstaf vereerde. In 1704 leidde hij de Fransche vloot bij Malaga ter overwinning. Na den dood zijns vaders werd hij gouverneur in de plaats van dezen, in 1715 lid van het Regentschap, in 1733 minister en overleed in 1737. — *Louis César Letellier*, hertog *d'Estrées*, maarschalk en minister van Frankrijk. Hij werd geboren in 1696, en was een zoon van *Michel Letellier de Courtanvaux* en *Marie Anne Cathérine d'Estrées*, eene dochter van Graaf *Jean*. Hij diende eerst in Spanje onder *Berwick*, daarna

als luitenant-generaal onder den maarschalk van Saksen, onderscheidde zich bij verschillende gelegenheden en verkreeg van *Lodewijk XV* behalve den maarschalksstaf het opperbevel over het groote leger in Duitschland. Nadat hij den 26sten Juli 1757 bij Harsenbeck de overwinning had behaald op den Hertog *van Cumberland*, moest hij het kommando afstaan aan den Hertog *de Richelieu*, doch na de nederlaag bij Minden in 1759 werd hem het opperbevel nogmaals toevertrouwd. Met hem is in 1771 dit aanzienlijk geslacht uitgestorven.

Estrées (Gabrielle d'), hertogin *de Beaufort*, de maîtresse van *Hendrik IV*, koning van Frankrijk, was eene dochter van *Antoine d'Estrées*. Zij werd geboren in 1671 en had ongeveer den 20-jarigen onderdom bereikt, toen zij op het vaderlijk kasteel Coeuvres den Koning door hare bekoorlijkheden betooverde. Daar zij reeds eene betrekking met den maarschalk *de Bellegarde* had aangeknoopt, gaf zij zich niet over aan den Koning voordat hij bewijzen had geleverd van eene oprechte toegenegenheid. Om haren vader te vrede te stellen, huwde hij haar nit aan *Domerval de Liancourt*, een wedunwnaar met 14 kinderen. Intusschen werd deze echt kort daarna ontbonden, daar de Koning het voornemen had opgevat, om van zijne gemalin *Margaretha van Valois* te scheiden en *Gabrielle* op den troon te plaatsen. Bij het Hof was *Gabrielle* wegens hare bescheidenheid en zachtmoedigheid zeer bemind, doch de minister *Sully* haatte haar en ried den Koning af, haar tot hertogin *de Beaufort* te verheffen. Tegen Paschen 1599, toen er reeds voorbereidselen tot de scheiding gemaakt waren, verwijderde zich *Gabrielle* in hoog zwangeren toestand, op raad van haren blechtvader, van het Hof en vertrok naar Parijs. De Koning vergezelde haar tot halfweg, doch bij het afscheid gevoelde zij zich door diepe droefheid bevangen, zoodat zij met groote beklemdheid hare kinderen aanbeval in de gunstige bescherming van den Vorst. Te Parijs nam zij haren intrek bij een vertronweling des Koninga, een Israëllet, *Zamet* genaamd. Op Groenen Donderdag werd zij er, na het eten van een oranjeappel, overvallen door geweldige stuiptrekkingen; de geneesheeren wisten geen raad, en zij overleed onder hevige pijnen reeds 2 dagen daarna, op den 10den April. Men verhaalde, dat zij aan eene beroerte gestorven was, maar niemand twijfelde aan de ware oorzaak van haren dood. *Hendrik IV* was aanvankelijk diep bedroefd, doch liet zich weldra troosten door eene andere. *Gabrielle* had den Koning 3 kinderen geschonken, *Cesar* en *Alexandre* (zie onder Vendôme), en *Henriette Cathérine*, gehuwd met den Hertog *d'Elboeuf*. De „Mémoires", die haren naam dragen, zijn vermoedelijk door één harer vrienden na haren dood vervaardigd.

Estreicher (Karl), een Poolsch letterkundige, geboren in 1827 en hoogleeraar aan de universiteit te Krakau, heeft zich door belangrijke bibliographische werken verdienstelijk gemaakt jegens de Poolsche letterkunde. Zijn voornaamste geschrift, reeds in 1863 door eene inleiding voorafgegaan, omvat de Poolsche bibliographie van 1800 tot 1862 en werd in 4 deelen nitgegeven door de Académie van Wetenschappen te Krakau (1870—1877). Daarenboven bewerkte hij de Poolsche bibliographie der 15de en 16 eeuw (1875) en leverde eene reeks van geschriften van verschillenden aard. Daartoe behooren: „Eene lijst van Poolsche tooneelstukken van 1750 tot 1781", — „Eene inhondsopgave van 136 deelen der Bibliotheka Worszawska van 1841 tot 1874 (1876)", — en „De Poolsche schouwburg (1879, 3 dln)".

Estrella (Serra da), bij de Romeinen *Mons Herminius*, een gebergte in Portugal, is het westelijk gedeelte van het Castiliaansch Scheidingsgebergte en vormt een nitgestrekten, naakten, platten bergrug, die zich in eene zuidwestelijke richting nitstrekt over een afstand van 1 geogr. mijl tusschen de rivieren Mondego en Zezere en door den Serra Gardunha in verband staat met de Jalama in Spanje. Het znidwestelijk gedeelte is het hoogst en heet de *Serra-Brava*, en het noordelijk, meer glooiend gedeelte draagt den naam van *Serra Mansa*. De eigenlijke rug of kam is $1^1/_2$ uur gaans breed, met gras en krenpelhont en van October tot Juni met sneenw bedekt. In het Midden verrijst de Malhão de Serra, geen bergtop, maar eene hoogvlakte met 4 heldere meren ter hoogte van 2 400 Ned. el. Onderscheidene toppen dragen er den naam van *Cantaros* (Kruiken) wegens het water, dat vandaar afdaalt, zoaals de Cantaro Delgado, de Cantaro Magno enz. Dit gebergte bestaat nit graniet, bedekt met zand- en kalksteen.

Estremadura. Onder dezen naam vermelden wij:

Eene *Portugeesche provincie*, in het midden des lands gelegen. Zij grenst ten noorden aan de provincie Beira, ten oosten en zuiden aan Alemtejo en ten westen aan den Atlantischen Oceaan, en telt op bijna 324 □ geogr. mijl nagenoeg 947 000 inwoners (1881). De Taag (Tajo) verdeelt dit gewest in 2 nagenoeg gelijke deelen, van welke het noordelijke, als het westelijk niteinde van het Castiliaansche Scheidingsgebergte dragend, zeer bergachtig is en door de Zezere, de Soure en de Lis besproeid wordt. Het midden van deze bergstreek bevat een overvloed van fraaie natuurtooneelen. Het znidelijk deel is doorsneden van de Zetas en de Canha, zijrivieren van de Taag en van de Sadao, die zich nitstort in den Oceaan. Hier strekken ten zuiden en znidoosten van de Taag de barre vlakten en heidevelden van Setnval zich uit, alsmede verder noordwaarts de kale hoogvlakte van Cemas de Ourem, wier bodem uit wit zand bestaat. Dergelijke woestenijen vindt men ook in het noorden bij Leiria en Pombal. De kust is op sommige plaatsen vlak en zandig, zoaals bij Lissabon, doch elders hoog en steil, inzonderheid in het zulden tusschen Kaap Espichel en Setuval. In dit gewest heerscht een uitmnntend klimaat, waar de hitte door den zeewind getemperd wordt, doch aardbevingen schokken er dikwijls den bodem. Men heeft er onderscheidene nuttige delfstoffen, vooral kopererts, doch zij zijn grootendeels nog onaangeroerd. Ontgonnen zijn er alleen de gondmijnen van Ardissa op het gebied van Almada en de ijzerertsgroeven van Pedrogao Grande in het noorden. Bij de Sadao en in de omstreken van Setuval delft men groote hoeveelheden zeezont. Ook zijn er vele minerale bronnen, en onder deze zijn

die van Torres Vedras, van Caldas da Rainha en van Gaieiras als warme bronnen het meest beroemd. De grond is er over het geheel vruchtbaarder dan in de overige gewesten, doch de bevolking zeer ongelijk verdeeld. De omstreken van Lissabon, van Setuval en de vlakten op den rechter oever van de Taag zijn bezaaid met dorpen en hoeven, en de land- en tuinbouw hebben die oorden in een paradijs herschapen, terwijl elders onafzienbare vlakten geheel en al onbewoond zijn en vruchtbare landen enkel tot weilanden dienen. Nanwelijks de helft van den grond is door den landbouw in bezit genomen. De vruchtbaarheid langs de oevers van de Taag is er ongemeen groot. Daar groeien de belangrijkste boomvruchten en groenten van Europa met eene verbazende weligheid. Beroemd zijn er de zuidelijke vruchten en de wijnsoorten, en ook de dadelpalm heeft er een nieuw vaderland gevonden. De bergen zijn er meestal van plantengroei ontbloot, met uitzondering van den boschrijken Serra de Cintra en d'Arrabida. Daarentegen vindt men de henvels nabij de kust met eikenboomen bedekt. Het grootste bosch is er het Pinhal del Rei (Pijnboomwond des Konings), door Koning *Diniz* in de 13de eeuw geplant, zich uitstrekkende over eene oppervlakte van 10 000 Nederlandsche bunders en met een hontvoorraad, die geschat wordt op eene waarde van 30 millioen francs.

De inwoners van Estremadura zijn de beschaafdste en welgemaaktste, maar door den invloed der hoofdstad tevens de lichtzinnigste van geheel Portugal; — vooral de vronwen worden er voor schoon gehouden. Landbouw en veeteelt lijden er door gebrek aan zorg en vlijt, en de nijverheid vindt er nagenoeg geene schuilplaats. Alleen te Lissabon zijn fabrieken, en ook de handel is uitsluitend aldaar en te Setuval te zoeken. De voornaamste artikelen van uitvoer zijn zout, soda en zuidelijke vruchten. Meer dan in eenig ander gewest van Portugal vindt men er goede kunstwegen, en men heeft er ook onderscheidene spoorwegen, zooals van Lissabon naar Santarem, naar Cintra, van Barreiro naar Vendas Novas en vandaar naar Setuval enz. Dit gewest is verdeeld in de 3 districten Lissabon, Santarem en Leiria.

Estremadura, eene voormalige *provincie van Spanje*. Zij grenst ten noorden aan Leon, ten oosten aan Nieuw-Castilië, ten zuiden aan Andalusië en ten westen aan Estremadura in Portugal en telde in 1877 op 75½ □ geogr. mijl ruim 739 000 inwoners. Het land is eene voortzetting der hoogvlakte van Nieuw-Castilië en wordt van 2 groote rivieren, de Taag en de Guadiana, doorsneden. Ten noorden van de Taag verheft er zich als grensmnur naar de zijde van Leon het Castiliaansche Scheidingsgebergte met den hoogen Sièrra de Gredos (6 500 Ned. el), den Siérra de Bejar (1 600 Ned. el), den Siérra de Gata (2 300 Ned. el), enz. Tusschen de Taag en de Gnadiana verrijst het gebergte van Estremadura, dat bij eene lengte van 63 eene breedte van 2 tot 12 geogr. mijl bezit, als eene met verspreide toppen gekroonde bergvlakte; van die toppen is de Siérra de Guadelupe ongeveer 1 600 en de Siérra de Montanches 1 000 Ned. el hoog. Eene andere keten van alleenstaande berggevaarten loopt langs den linker oever van de Taag, een aanvang nemende met den Sièrra de la Moheda (1 300 Ned. el hoog). Tusschen die beide ketens vindt men de middenste hoogvlakte van Estremadura. Het land ten zniden van de Guadiana, naar de zijde der Siérra-Morena, is gedeeltelijk heuvelachtig en gedeeltelijk vlak, en de rotsgevaarten bestaan er uit granwaklei, kwarsiet enz. De voornaamste rivieren, behalve de twee genoemde, zijn in dit landschap de Tintar, de Alagon, de Rio del Monte, de Salor en de Sever, die naar de Taag stroomen, en de Ruécas, de Gevora, de Guadelema, de Zuja, de Ortigas, de Guadamel, de Malachel en de Guadajira, die zich naar de Gnadiana spoeden. Het klimaat is er zeer warm en des zomers ziet men vruchteloos uit naar de verkwikking van den regen, terwijl er een sterke dauw den bodem bevochtigt en aanleiding geeft tot het ontstaan van koortsen. In November omhullen de bergkruinen er zich met sneeuw, doch het is er des winters geenszins guur. De grond is er over het geheel zeer vruchtbaar, maar wacht er op vele plaatsen op ontginning, terwijl hier en daar bij de oevers van de Taag of aan de helling van het Scheidingsgebergte groote bosschen van kurkeiken en andere loofboomen worden aangetroffen. De bevolking is er zeer ongelijk verdeeld, en dit gewest, in de dagen der Mooren ongemeen bevolkt en vruchtbaar, behoort thans met La Mancha tot de armoedigste gedeelten van Spanje. De oorzaak van dien achteruitgang ligt vooral daarin, dat het midden- en zuidelijk gedeelte van Estremadura sedert eeuwen de weide is geweest der omdolende merinoschapen, zoodat er aan landbouw niet te denken viel. Er is echter wel uitzicht, dat de spoorweg, van Madrid door Estramedura naar Lissabon loopend, na het eindigen van den jongsten burgeroorlog (1876) veel zal bijdragen tot ontwikkeling van een gewest, dat zich door eene groote vruchtbaarheid onderscheidt, te meer daar de voorrechten der herders en der eigenaars van schapen reeds opgeheven zijn. De belangrijkste voortbrengselen van den landbonw zijn er tarwe en rogge. Hier en daar wint men olijvenolie en wijn. Groot is er voorts de zwijnenteelt, en in het gebergte fokt men geiten, schapen en muildieren. De bergen omsluiten er een overvloed van metalen en andere nuttige delfstoffen. — De bewoners van Estremadura vormen een gemengd ras, afkomstig van de West-Gothen, Spanjaarden enz.; zij onderscheiden zich door hnnne deftigheid en door hunne weinige gezelligheid. Het volk is ruw, maar welwillend, eerlijk, onbaatzuchtig, gastvrij, bescheiden en dapper.

Dit landschap is sedert 1833 verdeeld in de provinciën *Badajoz* en *Caceres*, van welke de eerste de zuidelijke, kleinere, en de tweede de noordelijke, grootere helft inneemt. In 1883 telden die beide provinciën te zamen 765 091 inwoners.

Estrup (Jakob Brönnum Scavenins), een Deensch staatsman, geboren den 16den April 1825, wijdde zich aan de studie van boschcultuur en landbouw en werd reeds vroeg bezitter van uitgestrekte goederen op Seeland en Jutland. In 1856 zag hij zich benoemd tot afgevaardigde naar den Deenschen Rijksdag,

maar legde weldra om redenen van gezondheid zijn mandaat neder. In 1864 werd hij echter lid van den Rijksraad en in 1866 wederom van den Rijksdag. Van 1865 tot 1869 stond hij aan het hoofd van het departement van Binnenlandsche Zaken en in 1875 vormde hij het Kabinet, hetwelk er ook thans (1885) nog aan het hoofd der zaken staat. Hij is daarin belast met de portefeuille van Financiën.

Esz (Leander, eigenlijk Johann Heinrich van), een verdienstelijk R. Katholiek godgeleerde, geboren den 15den Februari 1772 te Warburg bij Paderborn, was achtereenvolgens pastoor te Schwalenberg en te Marburg (1812) en werd hier tevens hoogleeraar aan de universiteit en later lid van de directie van de kweekschool voor onderwijzers. In 1822 vertrok hij naar Darmstadt en in 1835 naar Alzey en overleed den 13den October 1847. Met zijn neef *Karel van Esz* leverde hij eene vertaling van het Nieuwe Testament (1807), die reeds viermaal was gedrukt, toen zij door den Pans verboden werd. Ook eene vertaling van den geheelen Bijbel mocht de goedkeuring van het Kerkelijk Opperhoofd niet verwerven. Daarenboven schreef *van Esz*: „Auszüge aus den heiligen Vätern nnd andern Lehrern der Kathoiischen Kirche über das nothwendige und nützliche Bibeilesen zur Aufmuntering der Katholiken (1808)" — en „Gedanken über Bibel nnd Bibeliesen (1816)".

Eszek, in het Latijn *Essekinum*, in het Illyrisch *Oszik* en in het Duitsch *Esseck*, is eene Koninklijke Vrijstad en vesting in Oostenrijksch Slavonië op den rechter oever der Drave, waarover aldaar eene houten brug is gelegd, die naar het Hongaarsche landschap Baranya leidt. Zij bestaat uit de eigenlijke stad, de Boven-, Beneden- en Nieuwstad, welke door eene breede esplanade gescheiden zijn. Het voornaamste plein is er het Paradeplein met de Drieviildigheidszuil, en tot de voornaamste gebouwen behooren er de groote kazerne, het raadhuis en het voormalig provinciehuis. Men heeft er eene kamer van koophandel en nijverheid, eenige kerken, een paar kloosters, een gymnasium, eene school van middelbaar onderwijs, 4 zijdefabrieken enz., benevens ongeveer 16 000 inwoners. Belangrijk is er de handel in graan, vee en huiden. — Deze stad verheft zich op de plek der Romeinsche kolonie Mursia Aelia, die door Keizer *Hadrianus* gesticht werd en, als gelegen aan het vereenigingspunt van belangrijke handelswegen, zich voorspoedig ontwikkelde en de hoofdstad werd van Beneden-Pannonië. Reeds in 325 na Chr. werd er een bisdom opgericht. *Attila* verwoestte de kolonie in 447, waarna ook het bisdom opgeheven werd. In de 6de eeuw vestigden zich aldaar de Siawonen, en toen in 1091 Slawonië werd opgenomen in het koningrijk Hongarije, bouwde men er bij het dorp, hetweik het voormalige Mnrsia vertegenwoordigde, het kasteel Oszek. In 1526 werd Eszek door de Turken ingenomen, die haar $1^1/_2$ eenw in bezit hielden en door 20 000 Christensiaven over de moerassige boorden der Drave eene stevige brug lieten slaan ter lengte van een nur gaans. Zij werd door *Nicolas Zriny* in 1664 verwoest, maar door de Turken in korten tijd hersteid. Den 29sten September 1687 kwam Eszek weder onder de heerschappij van Oostenrijk, werd in 1712 in eene vesting van den tweeden rang herschapen en in 1809 tot een Koninklijke Vrijstad verheven. Gedurende den laatsten Hongaarschen opstand werd zij door *Bathyanyi* verdedigd tegen de Keizerlijke troepen, die onder aanvoering van generaal *Freberberg* haar na eene belegering van eenige weken innamen (1849).

Eszlair (Ferdinand), een verdienstelijk Duitsch tooneelspeler, naar men meent een telg uit het adelijk geslacht van *Khevenhüller*, werd geboren te Eszek in 1772. Op 23-jarigen leeftijd betrad hij het tooneel te Innsbruck, en kort daarna begaf hij zich naar Passau, waar hij het onderwijs genoot van *Schopf*. Deze steide zijne talenten op prijs en riep hem in 1795 naar den schouwbnrg te Praag. Hoewel hij hier zeer werd toegejuicht, was zijn jaargeid niet voldoende voor hem en zijne echtgenoot, weshalve hij zich naar Augsburg en vervolgens naar Nürnberg begaf, zonder evenwel zijne omstandigheden te verbeteren. Dit werd anders, toen hij na het verlies zijner echtgenoot een tweede huwelijk sloot met de uitmnntende tooneelspeeister *Elise Müller*. Met deze ondernam hij aangename en voordeelige kunstreizen en zag zich eindelijk aan den Hofschouwburg te Karlsruhe geplaatst. In 1814 ging hij als regisseur naar Stuttgart en in 1818 al zoodanig naar München. Inmiddels liet hij zich scheiden van zijne vrouw, en toen hij zich daarna weder met eene in den echt verbond, die niet tot het tooneel behoorde, keerden de voormalige dagen van armoede terug, hoewel hij nog altijd in de voornaamste schouwburgen van Duitschiand in gastrolien optrad en steeds veel bijval oogstte. Op zuik een tocht overleed hij te Innsbruck, waar hij zijne knnstenaarsioopbaan begonnen had, op den 10den November 1840. Hij was door zijne gestaite, door zijne weilnidende, krachtige stem en door zijne levendige oogen uitnemend geschikt voor heldenrolien, doch ook in het burgerlijk tooneeispei, bijvoorbeeld in de stukken van *Iffland*, was zijn spel boven allen lof verheven.

Eszlingen, voorheen eene Vrije Rijksstad van Schwaben, ligt in de Neckarprovincie van het koningrijk Würtemberg in een vruchtbaar oord aan de Neckar. Men vindt er een gerechtshof, eene kweekschooi voor onderwijzers, eenige scholen van middelbaar onderwijs en bijna 21 000 inwoners (1880). In den omtrek is de ooft- en wijnbouw van belang, en men heeft er onderscheidene fabrieken, namelijk lakenfabrieken, garenspinnerijen, eene oude fabriek van mousseerenden Neckarwijn, enz.

Etagevuur noemt men in de krijgskunst het vuur, dat uit twee of meer vuurlijnen van verschillende hoogte op den vijand wordt afgegeven. Om dergelijk vuur mogelijk te maken, werden in vroeger tijden meestal eenige wallen achter elkander aangelegd; tegenwoordig is dit steisei nagenoeg geheel verlaten en vergenoegt men zich in den regel met het infanterievuur uit den bedekten weg met dat van het geschut op de wallen te doen samenwerken.

Etampes of *Estampes* is de hoofdstad van een arrondissement in het Fransche departement Seine-Oise, 7 geogr. mijl ten zuidwesten

van Parijs, aan den spoorweg van Orléans, aan het riviertje Etampes in het vruchtbare dal der Seine. Zij telt slechts 8 000 inwoners, doch is merkwaardig in de geschiedenis van Frankrijk. Nog staat er een toren van het onde kasteel, waar *Philippus Augustus* in de jaren 1199 tot 1202 zijne gemalin *Ingeburg* gevangen hield. *Condé* veroverde haar in 1652 waarna de Koninklijke troepen haar gedrende 8 weken vruchteloos belegerden. Toen *Frans I* zijne beminde *Anne de Pisseleu* deed huwen met *Jean de Brosse*, graaf *van Penthièvre*, schonk hij haar in 1534 het graafschap Etampes, dat hij vervolgens tot een hertogdom verhief. Na 's Konings dood werd het toegekend aan *Diane de Poitiers*, doch *Karel IX* gaf het aan *Jean de Brosse* terug, na wiens overlijden het aan de Kroon verviel. *Hendrik IV* gaf het aan *Gabrielle d'Estrées* en door deze kwam het aan haren zoon, den Hertog *César de Vendôme*, wiens nakomelingen het tot in 1712 bezaten, waarna het nogmaals tot de Kroon terugkeerde.

Etapen, bij ons ten onrechte *étappes* geheeten, in het Fransch *étapes*, noemt men op het gebied der krijgskunst plaatsen, die achter een voortrukkend leger liggen en dienen moeten, om de gemeenschap van dat leger met de basis van operatie te onderhouden. In Pruisen bleek de regeling der étapen in 1866 groote leemten en gebreken te bezitten, zoodat het bewind haar na het eindigen van den oorlog op eene grondige wijze deed herzien. Het nieuwe reglement is in den oorlog van 1870 en 1871 in werking getreden en heeft volkomen aan de goede verwachtingen beantwoord. Volgens dat reglement voerde men bij elk armeekorps eene algemeene étapeninspectie in met een generaal aan het hoofd, en daaraan waren de étapeninspectiën der afzonderlijke korpsen onderworpen; deze laatste werden bestuurd door étapenkommandanten, die óf voor de spoorwegen óf voor de gewone wegen hadden te zorgen. Iedere étapeninspectie was belast met eene bepaalde lijn met een vast beginpnnt, gewoonlijk de hoofdstad eener provincie, en met een veranderlijk eindpunt, namelijk het voortrukkend leger. Tot het personeel eener étape behoorden een chef uit den generalen staf, 3 adjndanten, een artillerie-, genie- en gendarmerie-officier, een officier van gezondheid, een anditeur, benevens een spoorweg-, post- en telegraaf-directeur, — voorts een veldspoorweg-telegraafafdeeling, eene lazarethdirectie, eene commissie voor het ziekentransport, een lazarethreservedepôt met het noodige lazarethreservepersoneel en eindelijk eene afdeeling veldgendarmerie. De algemeene étapeninspectiën zijn niet alleen bestemd, om de vermelde verbindingslijnen te onderhouden zonder dat deze de bewegingen van het leger belemmeren, maar ook om het bestunr op zich te nemen der veroverde gewesten, waartoe zij over de hiertoe gevorderde krijgsmacht moeten knnnen beschikken. — Men heeft *étapenkaarten*, die ten dienste van het leger zijn ingericht, en men vindt ook wel gewag gemaakt van *étapenconventies*, namelijk zoodanige overeenkomsten, waarbij de doortocht van troepen wordt toegestaan en de verpleging daarvan tegen billijke schadeloosstelling geregeld.

Etats-generaux of *Staten-generaal*, lichamen van vertegenwoordigers van verschillende standen of ook wel van geheel volk, vond men in Frankrijk sedert den aanvang der 14de eenw. Zij bestonden er uit afgevaardigden van den adel, van de geestelijkheid en van de steden met het land. *Philippus de Schoone* riep ook vertegenwoordigers bijeen van den derden stand, en die vergadering werd den 28sten Mei 1313 in de kerk van Nôtre Dame te Parijs geopend. De états-generaux hadden soms een grooten invloed en veranderden in 1789 in eene Nationale Vergadering, welke de Omwenteling te voorschijn riep. Zie verder onder *Staten-Generaal*.

Etawah is de naam van een district in de noordwestelijke provinciën van het Britsch-Indische Rijk. Het telt op 79 □ geogr. mijl ruim 600 000 inwoners. — De evenzoo genoemde hoofdstad, op den linker oever van de Djoemna gelegen, is, als militair station, voorzien van een fort en heeft eene bevolking van ruim 23 000 zielen.

Eteocles, een zoon van *Oedipus*, koning van Theben, en van *Jocaste*, was met zijn broeder *Polynices* de opvolger van zijn vader, doch zóo, dat zij niet tegelijk, maar om het andere jaar de teugels van het bewind in handen hadden. *Eteocles* hield zich echter niet aan deze overeenkomst. Daarom vlood *Polynices* naar *Adrastus*, koning van Argos. Deze zond *Tydeus* als onderhandelaar derwaarts, doch te vergeefs. Hierna verbonden zich zeven Vorsten, om oorlog te voeren tegen Theben, namelijk de laatstgenoemde 3 met *Capaneus*, *Hippómedon* (een zusterazoon van *Adrastus*), *Parthenopaeus* en *Amphiaraus*. Sommigen van hen sneuvelden, anderen kwamen op eene noodlottige wijze om het leven, *Eteocles* en *Polynices* doodden elkander in een tweegevecht, en alleen *Adrastus* keerde behonden in zijne Staten terug. Volgens het verhaal was de onderlinge haat der beide broeders zóo groot, dat zelfs de rook en de vlammen van den brandstapel zich verdeelden, waarop zich hunne lijken bevonden.

Etex (Antoine), een Fransch beeldhonwer, schilder en bouwknndige, geboren te Parijs den 20sten Maart 1808, behoort tot eene kunstenaarsfamilie, bezocht de atellers van *Dupaty* en *Pradier* en genoot tevens het onderwijs van *Ingrès*. In 1829 verkreeg hij door zijn „Hyacinthus, door Apollo gedood", de tweejarige toelage voor eene reis naar Italië. Daar bestudeerde hij de stukken der oude knnstenaars en bezocht vervolgens Algérië, Corsica, Spanje, Duitschland en Engeland. Zijne groote groep, „Kaïn", op de tentoonstelling van 1833 geplaatst, wekte algemeene bewondering, zoodat *Thiers*, in die dagen minister van Openbare Werken, hem de vervaardiging opdroeg van twee groepen aan den Arc de l'Etoile. De tombe van *Géricourt* bezorgde hem het kruis van het Legioen van Eer. Het jaar 1848 riep hem, den ijverigen republikein, op het tooneel der staatkunde. Ook als beeldhouwer heeft hij veel geleverd, waaronder 2 standbeelden voor de opera en een „Hero en Leander" voor het museum te Caen. Voorts vindt men kunstwerken van hem in het musenm te Versailles en in het Luxembonrg, terwijl hij onderscheidene kerken met de standbeelden van

Heiligen heeft versierd. In het salon van 1866 bewonderde men zijne hoogst bevallige groep: „Eene moeder met haar kind op den schoot". Hij heeft borstbeelden gebeiteld van vele beroemde personen, en op de Tentoonstelling van 1869 bevond zich zijn ontwerp van een gedenkteeken ter eere van *Ingrès*. Behalve den beitel en het schilder- en teekenpenseel voerde hij ook de graveerstift en de pen. Dit laatste blijkt onder anderen in zijn: „Essai sur le bean (1851)" en in zijn „Cours élémentaire de dessin (1859, 3de druk)".

Ethelbert, koning van Kent in 568–616, onderwierp bijna alle Vorsten der Heptarchie aan zijn gezag, ging in 597 met 10 000 onderdanen tot het Christendom over en maakte zich verdienstelijk door het invoeren van geschreven wetten.

Ethelred. Onder dezen naam vermelden wij twee Koningen van Engeland, te weten:

Ethelred I, een zoon van *Ethelwolf*. Hij kwam in 866 aan het bewind, streed aanvankelijk voorspoedig tegen de Denen, die zich in Oost-Anglië gevestigd en York en Nottingham veroverd hadden, doch ontving later in een gevecht tegen die indringers eene wonde, waaraan hij den 23sten April 871 overleed.

Ethelred II, den opvolger van *Eduard de Martelaar*. Hij beklom den troon in 979 en bezat geene kracht genoeg, om het volk tot rust te brengen, de verhouding van Staat en Kerk te regelen, de eerzucht van den adel te beteugelen en de krijgstucht te herstellen, weshalve hij den bijnaam ontving van de *Onhandige* (the Unready). Hij waagde eene landing te Honfleur in Normandië, maar leed de nederlaag, zoodat hij in 991 te Rouen met *Richard zonder Vrees* den vrede moest sluiten. Allengs werd zijn Rijk eene prooi der vijanden, daar hij deze niet met staal, maar met goud bediende. Daar de Koning van Noorwegen, in weerwil van den bedongen vrede, het land niet wilde verlaten, nam *Ethelred* het besluit om hem in 993 met eene vloot op de Theems den terugtocht af te snijden. Het plan werd echter door verraad aan de Denen bekend, en deze ontsnapten naar de noordelijke kusten. Hoewel *Ethelred* aan de verbondene Koningen *Olaus* van Noorwegen en *Sven* van Denemarken eene som van 16 000 pond sterling voor hun aftocht toegekend en zelfs den zoon van eerstgenoemde als eigen kind aangenomen had, drongen de beide Noordsche Vorsten voorwaarts naar het zuiden en plunderden Kent en Rochester (998). Nogmaals kocht *Ethelred* den vrede voor 24 000 pond sterling, doch de Denen maakten geene aanstalten om te vertrekken. Verontrust door een gerucht, dat de vijand van voornemen was om hem en zijne rijksgrooten te vermoorden, deed *Ethelred* in den nacht van 2 November 1002 alle Denen in zijn Rijk om het leven brengen. Hierover nam *Sven* wraak door 4 invallen, waarna *Ethelred* den vrede kocht voor 30 000 en kort daarop voor 48 000 pond sterling. Door een nieuwen inval maakte *Sven* zich meester van het geheele land, — *Ethelred* nam de wijk naar *Richard II*, hertog van Normandië, en de overwinnaar liet zich uitroepen tot Koning van geheel Engeland. Na den dood van dezen keerde *Ethelred* echter terug en verjoeg, door den dapperen *Thurkill* ondersteund, den Deenschen Koning *Kanut* of *Knoet*. Intusschen werd *Thurkill* weldra afvallig en bracht in 1016 genoemden Deenschen Vorst met eene aanzienlijke vloot en een groot leger weder naar Engeland, waar *Ethelred* het éene gewest na het andere verloor en den 23sten April 1016 overleed.

Ethelwolf, koning van Engeland, was eerst geestelijke, aanvaardde in 836 den vaderlijken troon, streed 3 jaar later zeer ongelukkig tegen de Denen, maar bracht hun in 851, nadat zij Londen en Canterbury verwoest hadden, bij Snrrey eene bloedige nederlaag toe, zoodat zij gedurende zijne regeering zich niet weder in Engeland waagden. In 855 deed hij eene reis naar Rome, en één zijner zonen maakte zich meester van het bewind. Om bij zijn terugkeer een burgeroorlog te verhoeden, vergenoegde hij zich bij zijn terugkeer met een klein gedeelte des Rijks.

Ethica, zie *Zedeleer*.

Ethnographie, zie *Volkenkunde*.

Etienne (St.), eene districtshoofdstad in het Fransche departement Loire, op eenigen afstand van de rivier van dien naam aan de Furand gelegen, is éene der nijverste steden des Rijks en het middenpunt van een aantal steenkolenmijnen. Zij heeft wegens hare onregelmatig aangelegde, nauwe straten en hare door kolendamp benevelde huizen een somber voorkomen. Er is eene handelsrechtbank, eene kamer van koophandel, een collége, eene mijnschool, een scheikundig laboratorinm, een aantal andere scholen, meer dan één museum, een schouwburg enz. Voorts vindt men er omstreeks 100 000 inwoners. Men heeft er een verbazend aantal fabrieken en weefstoelen tot vervaardiging van zijden lint, alsmede zeer vele gewerenfabrieken. Daarenboven vervaardigt men er ook andere wapens, alsmede messen, spijkers, vijlen, naalden, voorwerpen van gegoten ijzer, enz. De steenkolenmijnen leveren er jaarlijks $1\frac{1}{2}$ millioen tolcentenaars steenkolen. De stad is door een spoorweg met Lyon verbonden. De aanzienlijke productie te St. Etienne en in de omliggende dorpen geeft er tevens aanleiding tot een uitgebreiden handel.

Etienne is de geslachtsnaam eener familie van boekdrukkers, waarover wij onder *Stefanus* een en ander zullen mededeelen. Voorts vermelden wij:

Charles Guillaume Etienne, een Fransch tooneelschrijver. Hij werd geboren den 6den Januari 1778 te Chamouilly in het departement Hante Marne, begaf zich in 1796 naar Parijs, schreef er in tijdschriften, leverde tooneelspelen en werd secretaris van den Hertog *van Bassano*. Tengevolge van den bijval, waarmede zijne blijspelen ontvangen werden, zag hij zich in 1810 benoemd tot censor van het „Journal de l'empire" en werd daarna belast met het toezicht op de tijdschriften. Het feit, dat hij de stof voor: „Les denx gendres" — een stuk, hetwelk hem het lidmaatschap bezorgde van het Instituut — ontleend had aan een handschrift op de Keizerlijke bibliotheek, het blijspel bevattende, getiteld: „Conaxa ou les gendres dupés", haalde hem een procès op den hals, — en wegens eenige plaatsen in zijn blijspel: „L'intriguante" verloor hij zijne betrekking. *Napoleon* gaf hem die in 1815 terug,

maar hij werd bij den terugkeer der *Bourbons* zoowel daaruit als uit de Académie verwijderd. Nu schaarde hij zich aau de zijde der liberale oppositie, werd redacteur van den „Constitutionnel" en van de „Minerve Française", ijverde in 1820 en 1821 als afgevaardigde van het departement de la Meuse voor de vrijheid van drukpers, werd in 1829 weder in de Académie opgenomen, behoorde in 1830 tot de afgevaardigden, die door hnn protest de Juli-omwenteling te voorschijn riepen, werd in 1839 tot pair benoemd en overleed te Parijs den 13den Maart 1845. Hij heeft een groot aantal tooneelstukken nitgegeven, die met grooten bijval zijn opgevoerd, — zijne: „Lettres sur Paris" in de „Minerve Française" bevatten veel belangrijks over het tijdperk van 1815 tot 1820, en zijne: „Histoire dn théâtre français (1802, 4 dln)" is een uitmnntend boek. Zijne gezamenlijke werken zijn in 1846 in 4 deelen verschenen.

Michael Etienne, een bekwaam publicist, geboren den 21sten September 1827 te Weenen. Hij stndeerde aldaar in de letteren, vertaalde geschriften van *George Sand*, *Alexandre Dumas* en *Eugène Sue* in het Duitsch, werd medewerker aan het „Lesekabinett" van *Hartleben* en schreef in 1848: „Oesterreich und Europa. Von der Presse", alsmede hoofdartikelen in den „Wanderer" en den „Reform". In Juli 1849 werd hij wegens eene drukpersovertreding in de gevangenis geworpen. Daarna schreef hij in den „Leuchtthurm" van *Ernst Keil* en onttrok zich in 1850 door de vlucht aan verdere vervolgingen. Voorts toefde hij tot 1855 te Parijs als correspondent van Duitsche dagbladen, was medewerker aan de „Correspondance Havas" en werd, wegens zijn verzet tegen den staatsstreek, met *Moritz Hartmann* in Mazas opgesloten. Nadat hij in 1855 te Weenen was teruggekeerd, werd hij redacteur van de „Donau" en in 1856—1864 van de „Presse". Met *Max Friedlander* stichtte hij den 1sten September 1864 de „Nene Freie Presse", gaf als hoofdredacteur aan dit blad eene vrijzinnige richting en overleed den 29sten April 1879.

Etiquette noemt men het geheel der gebruikelijke beleefdheldsvormen in het maatschappelijk verkeer. Een belangrijk gedeelte daarvan is de *Hofétiquette* of de vormen, die men bij het naderen van vorstelijke personen heeft in acht te nemen. Zij is doorgaans het gestrengst bij de minstontwikkelde volkeren, omdat de monarchen daar in den regel in het bezit zijn van eene onbeperkte macht en dientengevolge als goden gediend en gehuldigd willen wezen. De slavernij der étiquette was voorheen ook aan Europeesche Vorstenhoven verbazend groot, doch is in de laatste honderd jaar aanmerkelijk verminderd. — Eene *étiquette* noemt men voorts een opschrift op fabriekvoortbrengselen of koopwaren, waardoor gewoonlijk hun aard en oorsprong worden aangednid. Het gebruik van vreemde étiquetten of fabriekmerken voor binnenlandsche goederen wordt in sommige Staten van Dnitschland met boete of gevangenis en in Groot-Britanje met de verbeurdverklaring dier goederen gestraft.

Etna (De), een hoogst merkwaardige vnnrspuwende berg op Sicilië, verheft er zich uit de zee ter hoogte van 3400 Ned. el en ligt met zijn besneeuwden top op 37° 45′ 40″ N. B. en 31° 40′ 9″ O. L. van Teneriffe. Hij heeft den vorm van een kegel en aan den voet een omvang van 20 geogr. mijl. Zijne helling is zeer glooiend, doch de top gekroond met een stellen kegel, waarin zich een trechtervormige krater bevindt met een omtrek van 30 tot 40 minuten gaans. Langs de helling vindt men hier en daar kleine kraters en ook ketelvormige dalen, die aan voormalige kraters hnn ontstaan verschuldigd zijn. Zelden toch stroomt de lava nit den hoofdkrater, maar doorgaans uit de zijden van het berggevaarte, zoodat men op dit laatste geene enkele plek als veilig kan beschouwen, hoewel het 65 steden, vlekken en dorpen met ongeveer 200000 inwoners draagt. Hiertoe behoort de fraaie stad Catánea, van lava op lava gebouwd, met 60000 inwoners.

Volgens den plantengroei onderscheidt men op den Etna 3 gordels, namelijk den *beboudeu* (regione colta), den *boschrijken* (regione silvosa) en den *besneeuwden* (regione nevosa). De eerste is één van de vruchtbaarste gewesten der aarde. Dáar groelen dadelpalmen, olijf-, vijge- en amandelboomen, — dáar heeft men nitmuntende wijngaarden, — dáar verbonwt men tarwe, gerst enz. Op den tweeden gordel verheffen zich kastanjeboomen, die wegens hunne dikke stammen wereldberoemd zijn, — voorts benken, dennen, berken enz. Op den hoogsten gordel is de bodem woest en kaal of met sneeuw bedekt. Hier heerscht zelfs in den zomer des nachts eene felle koude, en een groot deel van Italië ontvangt van den Etnatop de noodige hoeveelheid sneeuw en ijs.

In den bovensten kegel bevindt zich, zooals wij reeds zeiden, de voornaamste krater, die eene trechtervormige gedaante heeft. Zijn bodem is met lavablokken bedekt, waartusschen uit talrijke kloven zwavelwaterstofgas oprijst. Somtijds kan men onder gunstige omstandigheden in den krater afdalen, doch de damp belet er de waarnemingen. Ook wagen zich niet velen aan znlk eene gevaarlijke onderneming. Het aantal kraters langs de helling des bergs bedraagt ongeveer 80, en één van deze, de Monte Rossi bij Nicolosi, heeft eene hoogte van 150 Ned. el. Bij de nitbarsting van den 27sten Maart 1809 openden zich plotseling 12 kraters, van welke 2 onophondelijk onder een oorverdoovend gedruisch, vlammen en glociende rotsblokken uitbraakten. In 1811 ontstonden er 7 aan de oostzijde van den berg. Reeds door schrijvers der ondheid zijn uitbarstingen van den Etna vermeld, — in den laatsten tijd hadden er plaats in 1819, 1832, 1838, 1842, 1853, 1874 en 1879.

Vreeselijk was vooral de nitbarsting van het jaar 1669. Zij nam een aanvang den 11den Maart en eindigde eerst in Juli. Den 8sten Maart verhief zich een storm met aardschokken, en 3 dagen later scheurde de grond nabij Nicolosi, waarna men door de spleet de witgloeiende lava kon zien schitteren. Nog andere kloven openden zich, waaruit met geweldig geraas dikke dampen, steenen, asch en zand oprezen. Daarna zag men uit den hoofdkegel, tot op dien tijd volkomen rustig, eene dikke, zwarte rookkolom, vergezeld van rosse

vlammen en vurige bliksemstralen, opstijgen. De zuidoostzijde van den berg werd over eene lengte van 2 uur gaans opengespleten, en met deze scheur vereenigden zich 7 andere tot een ontzettenden vuurkolk, waaruit de kokende lava ter dikte van 5 en ter hoogte van 25 Ned. el opklom, om vernielend op den lager gelegen berg Monpelieri neder te dalen, dezen te omklemmen en haren verwoestenden tocht voort te zetten over de nog lager liggende bloeiende landstreek. Die vunrstroom, bestaande uit een mengsel van lava en half gesmolten rotsblokken, bewoog zich als eene halfvloeibare rivier met rook en vlammen voorwaarts, somtijds tegen belemmerende hoogten opstnivend, hier en daar als de ijsschollen van een kruienden hoofdstroom alles omverwerpend. In 14 dorpen werden de woningen van 30000 menschen, benevens een aantal van 73000 wijngaarden verwoest. Daarna steeg de lavastroom opwaarts tegen de muren van Catanea, die 20 Ned. el hoog zijn, en stortte zich als een gloeiende waterval in de stad. Vijf bolwerken, ja, zelfs eene marktplaats werden er door bedolven, en het schoonste gedeelte der stad werd eene prooi der vernietiging. Niet minder dan 17000 menschen verloren daarbij het leven. Eindelijk stuitte de stroom af op de hechte mnren van een Benedictijner klooster, wendde zich zijwaarts en stortte zich neêr in de zee, wier wateren kookten en in bruischten, het anders zoo vreedzame strand in een tooneel van vernieling herscheppende. Van zijn oorsprong af had nu de vunrstroom een weg afgelegd van 5 unr gaans; bij zijn komst op de kust was hij nog 600 Ned. el breed en 16 Ned. el dik en hij schoof zich voorwaarts in zee tot op een afstand van een kwartier uur gaans. Twee jaar later bevond zich de lava onder de verharde bovenkorst nog in een gloeienden toestand, en zelfs nog 8 jaar daarna rezen dampen uit de openingen omhoog.

Eene minder grootsche, maar toch merkwaardige uitbarsting was voorts die van 1842. Volgens den natuuronderzoeker *Gemellaro*, een ooggetuige, nam zij een aanvang op den 17den November des namiddags te 2 ure. Toen ontstonden op den bovensten gordel 15 vnurkolken, waardoor gloeiende rotsbrokken en groote hoeveelheden zand werden uitgeworpen. Tien van deze kolken waren zoo dicht bij elkaâr, dat zij te zamen weldra éene spleet vormden ter lengte van 400 en ter breedte van 50 schreden. Uit die spleet borrelde de lava omhoog en verspreidde zich met zoo groote snelheid, dat 67 personen overrompeld werden en het leven verloren, terwijl zij vervolgens door de bosschen van Aderno en Maletto een weg baande.

Wie den top van dezen berg bereiken wil, begeeft zich gewoonlijk van Catánea met de noodige gidsen en muildieren langs Nicolosi naar den Torre del Filosofo, waar volgens de sage weleer *Empedocles* gewoond heeft, naar de Casa Inglese, in 1811 door officieren van het Engelsche garnizoen grootendeels bekostigd, maar gebouwd door *Gemellaro*, hoogleeraar te Catánea, weshalve dit verblijf ook den naam draagt van „Casa di Gemellaro". Hier vindt men eenige vertrekken, benevens stalling voor de muildieren, welke er moeten achterblijven. Men behoeft daarna slechts den kegel, ter hoogte van 500 Ned. el te beklimmen, 't geen echter niet gemakkelijk valt, daar de reiziger er zoowel met scherpe lavabrokken als met eene groote massa asch en met eene aanmerkelijke steilte te worstelen heeft. Thans echter wordt zijne moeite veel beter beloond dan na het beklimmen van den Mont-Blanc. Immers hij staart aan de éene zijde in de ontzettende vuurkolk en ziet aan de andere het heerlijke, door de blauwe wateren der Middellandsche Zee omarmde Sicilië voor zich uitgespreid. Over het kalme zeevlak heen aanschouwt hij in de verte Beneden-Italië met de bergen van Calabrië en bij eene heldere lncht zelfs de kust van Afrika.

Eton of *Eaton*, een dorp in het Engelsche graafschap Bnckingham, ligt aan den spoorweg, op den linker oever van de Theems en tegenover Windsor, waarmede het door middel van eene ijzeren brug verbonden is. Het telt omstreeks 3500 inwoners (1881) en is merkwaardig wegens zijne school, Eton-College genaamd, waar vele beroemde mannen hunne opleiding hebben ontvangen. De geheele inrichting gelijkt op een klooster: de gebouwen omsluiten 2 binnenpleinen en zijn in spitsboogstijl zonder eenige versiering opgetrokken. Het aantal vrije plaatsen voor kweekelingen bedraagt er 70; deze dragen een kenmerkend zwart gewaad. De tucht is er zeer streng en de voeding eenvoudig. Behalve deze kweekelingen bevinden zich bij verschillende docenten vele leerlingen van de aanzienlijkste geslachten. Elke leerling betaald er 200 pond sterling, — terwijl er ook nog, onder toezicht, in de hnisgezinnen in en rondom Eton gevestigd zijn. Het gezamenlijk aantal was in de laatste jaren gemiddeld 600.

Etrurië of *Etruria*, in het Grieksche *Tyrrhenia*, was weleer dat gewest van Italië, hetwelk zich uitstrekte langs de Tyrrheensche Zee. Het was door de Macra van Ligurië, door de Apennijnenketen van Cispadaansch Gallië, door de Tiber van Umbrië, van het gebied der Sabijnen en Latijnen en van dat van Rome gescheiden. De naam *Tuscia* (later Toscane) werd aan dat land eerst in vervolg van tijd gegeven, terwijl men die van *Tusci* naast die van *Etrusci* reeds vroeg voor de inwoners gebruikte. De bodem is er bedekt met talrijke heuvelreeksen, die gedeeltelijk alleen staan en gedeeltelijk met de Apennijnen zijn verbonden. Tusschen die heuvelreeksen liggen vruchtbare dalen, gedeeltelijk besproeid door rivieren, van welke de Arno de voornaamste is. Ook vindt men er meren van vulkanischen oorsprong, zooals dat van Trasimene (ten westen van Perusia, thans Perugia), het Lacus Vulsiniensis (Meer van Bolsena) en het Lacus Sabatinus (Lago di Bracciano). De oudste bevolking des lands behoorde tot den stam der Umbriërs, maar zij werd door de Tyrrheners (uit Lydië afkomstig) verdrongen. De indringers werden ook zelven wederom door een vreemd volk overwonnen, en nit beider vereeniging ontstond dat der Tuscers of Etruscers. Van de Etruscische steden vermelden wij Veji, Falerii, Vulsinii (Bolsena), Clusinm (Chiusa), Perusia, Cortone, Arretium (Arezzo), Faesulae (Fiésole) in het binnenland, en Luna, Pisae, Volaterrae, Vetulonia, Populonia, Rusellae, Cosa,

Volci, Saturnia, Tarquinii en Caere aan of nabij de kust. Van deze stonden Veji, Clusium en Tarquinii elk aan het hoofd van een twaalftal andere en vormden onafhankelijke Staten, door een verbond vereenigd. Somtijds werden er bondsvergaderingen gehouden. In de afzonderlijke Staten bestond eene heerschappij der aanzienlijken (aristocratie). De Senaat was er samengesteld uit leden van bepaalde geslachten, en in de plaats van koningen had men er overheidspersonen, die na één jaar aftraden. Tegenover die aanzienlijken bevond er zich het volk in een afhankelijken toestand, en het godsdienstig geloof was er op het nauwst verbonden met het maatschappelijk leven.

Merkwaardig is de *Etruscische kunst*, die eene middenplaats bekleedt tusschen de Oud-Grieksche en de Grieksch-Romeinsche. De ondste overblijfselen dier kunst hebben veel overeenkomst met de Egyptische, Assyrische en Phoenicische, 't geen vermoedelijk zijne oplossing vindt in de handelsbetrekking der eerste bewoners met die van Klein-Azië. Door middel van de koopstad Corinthe en van de Grieksche volkplantingen in Beneden-Italië oefende er ook de Grieksche kunst haren invloed. Intusschen ontbreekt aan de Etruscische kunstgewrochten de ideale schoonheidszin der Grieken; zij onderscheiden zich door het realistisch beginsel. In de bouwkunst hebben de Etruscers nog vroeger dan de Grieken gebruik gemaakt van den wigvormigen gewelvenbouw. Opmerkelijk is voorts de bonwstijl der Etruscische grafplaatsen, van welke sommige kegelvormig, andere in de wanden der rotsen gebeiteld en nog andere onder den grond van tufsteen opgetrokken en op eene merkwaardige wijze beschilderd zijn. De Etruscische tempel verschilt zeer van den Griekschen. Het grondvlak is bijna vierkant, daar de breedte zoowat $^5/_6$de der lengte bedraagt, en die ruimte is verdeeld in een voorhof (anticum) en in de eigenlijke tempelruimte (posticum), voorts deze laatste wederom in 3 cellen voor even zoo vele goden. Ook legden de Etruscers den grondslag voor de Italiaansche bouworde der hulzen. Inzonderheid openbaarde zich de Etruscische kunst in leemen standbeelden van goden, in leemen tempelversieringen en in leemen vaten, die men later in menigte uit de begraafplaatsen opgedolven heeft. De belangrijkste van deze zijn aschvaten in den vorm van een menschenhoofd en met deksels voorzien (canopen), en vaten van ongebrande zwarte aarde, waarop uitmuntende reliëfvoorstellingen met stempels zijn afgedrukt. Den hoogsten roem verwierf echter de Etruscische kunst in de bronsgieterij, en men heeft daarvan nog kostbare overblijfselen, zooals eene Chimaera, een standbeeld van Minerva en dat eens redenaars in het museum te Florence, — de beroemde Wolvin van het Capitool en een standbeeld van *Mars* te Rome, — en een knaap met een gans te Leiden. Kleinere figuren van brons heeft men in de voornaamste musea in grooten getale. Vooral waren de Etruscers vermaard wegens het vervaardigen van sierlijke voorwerpen, zooals statiewagens, tronen, wapens, lichtkronen, schilden, bronzen spiegels en kistjes met daarop gegraveerde figuren. Ook bewerkten zij kostbare gesteenten en gonden versierselen, terwijl voorts van hunne schilder- en beeldhouwkunst eenige overblijfselen den tand des tijds getrotseerd hebben. — Van de *Etruscische taal* zijn slechts 28 woorden bekend.

Nadat Rome in den tijd der Koningen onder de heerschappij van en in bondgenootschap met de Etruscers geleefd had, ontstond in 485 vóór Chr. de oorlog tegen het machtige Veji, dat in 396 door *Camillus* ingenomen en verwoest werd, terwijl de overige Etruscers weêrstand boden aan een inval der Galliërs. Allengs werden nu de Etruscers door de Romeinen overheerd, en vooral *Sulla* en *Octavianus* deden er het eigenaardige van het volkseleven verdwijnen. Zelfs de naam van Etrurië werd in dien van Tuscië, later in dien van Toscana veranderd. Nog eenmaal echter werd de onde naam hersteld, toen het in 1801 bij den vrede van Luneville aan den Erfprins *Lodewijk van Parma* als koningrijk werd toegekend. Na zijn dood nam zijne weduwe, *Maria Louisa van Spanje*, als voogdes van haren minderjarigen zoon, de tengels van het bewind in handen, doch moest ze den 10den December 1807 neêrleggen. Daarna werd Etrurië eene Fransche provincie en in 1808 een deel van het Fransche Keizerrijk. In 1809 echter werd het land onder den naam van groothertogdom Toscana afgestaan aan *Elisa*, de zuster van *Napoleon*, die het in 1814 aan het voormalig regeerend Vorstenhuis moest teruggeven.

Etsch (De), door de Romeinen *Athesis* en door de Italianen *Adige* genaamd, is, wat hare watermassa betreft, na de Po de belangrijkste rivier van Italië. Zij ontspringt op de Malser Heide in Tyrol, kronkelt door een gedeelte van Tyrol en door de Lombardisch-Venetiaansche gewesten Verona, Padua en Rovigo en stort met onderscheidene armen zich uit in de Adriatische Zee. Zij is 52 geogr. mijl lang en bevaarbaar van haren mond tot aan Bozen. Zij treedt wel eens buiten hare oevers en richt dan groote verwoestingen aan, — hetgeen vooral geschiedde in de jaren 1721 en 1774. De voornaamste van hare zijrivieren is de Eisak.

Etsen is het maken van diepten in metalen of kalksteenen platen door middel van een verdund zuur, *etswocht* geheeten. Men bestrijkt de plaat vooraf met was of met vernis, waardoor de *etsgrond* wordt gevormd; op de plekken, waar de diepte aangebracht moet worden, neemt men den etsgrond weg met eene stalen naald, de *etsnaald* genaamd, of ook wel op breede partijen met een klein mesje. Gewoonlijk gebruikt men koperen platen; doch ook wel stalen, wanneer men een groot aantal afdrukken verlangt. Er zijn 3 manieren om op koper te etsen, namelijk de boven beschrevene, de aquatintamanier (zie onder *Aquatinta*) en het etsen in reliëf of de ectypographie. Bij de eerstgenoemde 2 wijzen worden de lijnen der teekening min of meer sterk in de plaat gebeten, — en bij de 3de worden de lichten gebeten en blijven de lijnen achter. Bij het etsen op geel en rood koper en op zilver gebruikt men verdund salpeterzuur, dat men voor staal nog wat meer verdunt, of zoutzuur — en voor het goud een mengsel van salpeter- en zoutzuur (koningswater). Voor lithographischen

steen en voor marmer komt salpeterzuur te pas.

De etser op koper schrapt zijne teekening met de etsnaald in het was of vernis, zoodat het koper in de diepten der strepen zichtbaar wordt. Is de teekening gereed, dan bedekt men ook den achterkant der plaat met vernis. Daarna legt men deze in een bak van kaoetsjoek of porselein, die met zoutzuur of verdund salpeterzuur gevuld is. Beide zuren werken alleen op die plaatsen welke door de etsnaald van den etsgrond ontdaan zijn, dus enkel op het ontbloote koper, zoodat alleen de teekening in de plaat ingebeten wordt. Wil men enkele gedeelten sterker laten inbijten, dan bedekt men na het eerste bad de overige met vernis en legt men daarna de plaat op nieuw in den bak. Door deze operatie te herhalen kan men alle schakeeringen van licht en donker verkrijgen, daar de diepst ingebeten partijen het donkerst afdrukken. Men kan ook met de zoogenaamde *droge naald* op eene ongeprepareerde plaat, dus onmiddellijk in het koper, etsen en verkrijgt dan de gewenschte schakeeringen door dieper of minder diepe insnijdingen. Verlangt men een groot aantal afdrukken van de ets te nemen, dan wordt de koperen plaat verstaald. In plaats van koperen, gebruikt men ook zinken platen, maar deze zijn bij het afdrukken aan veel sterker slijting onderhevig. Ook glas wordt door middel van vloeispaatzuur HFl geëtst, waarbij de wijze van behandeling ongeveer dezelfde is als de hierboven voor de metalen vermelde. — De uitvinder der etskunst is niet bekend. Eén der oudste bekende etsen is de Heilige Hiërónymus door *Albrecht Dürer* van 't jaar 1512. Vooral Hollandsche en Vlaamsche meesters hebben deze kunst beoefend, en onder deze heeft inzonderheid *Rembrandt* onnavolgbaar schoone etsen geleverd. In Frankrijk wordt de naam van *Callot*, in Engeland die van *Hogarth* op het gebied dier kunst met lof vermeld. Zie voorts onder *Graveerkunst*.

Etsjmiadzin is de naam van een wijdvermaard klooster, dat, van vestingwerken voorzien, zich verheft in Russisch Armenië, en wél in het gouvernement Erlwan, ruim $2^1/_2$ geogr. mijl ten westen van de stad Eriwan en 7 geogr. mijl van den Ararat, in eene barre, schier boomlooze vlakte, 900 Ned. el boven de oppervlakte der zee. Het is het middenpunt van eene afdeeling der Armenische Kerk en sedert 1441 voortdurend de zetel van haar opperhoofd (Cathólicos). De kloostermuren zijn 10 Ned. el hoog en van torens en schietgaten voorzien. Door eene gewelfde poort komt men eerst op het buitenplein, waar zich vele winkels van kooplieden en handwerkslieden bevinden, — en door eene tweede poort op het binnenplein, waar zich het klooster en de kerk van den heiligen *Gregorius* verheffen. Deze, eene kruiskerk, draagt een Byzantijnschen koepel en is van binnen, waar een indrukwekkend half-donker heerscht, overladen met goud, zilver en edelgesteenten en versierd met muurschilderijen in bloemrijken, Perzischen stijl. De tabernakel, aan *Gregorius* gewijd, staat, naar men meldt, op de plaats van een voormalig altaar van *Diana* (Artemis), hetwelk met het beeld dier godin wegzonk in den afgrond, toen de Heiland er op een lichtstraal afdaalde naar *Gregorius*. Vandaar de naam *Etsjmiadzin* (hij daalde neder). Men heeft er een schat van reliquieën, die eenmaal 's jaars op een daartoe bestemden dag aan de talrijke bedevaartgangers worden vertoond. Daaronder bevindt zich een stuk van de Ark van *Noach*, de lanspunt, waarmede de krijgsknecht *Christus* wondde, de hand van *Jacobus van Nisibis* en de hand van *Gregorius*. Ten westen van de kerk bevinden zich de vertrekken van den Cathólicos, — aan de noord- en oostzijde de cellen der overige geestelijken en aan de zuidzijde de eetzalen. Aan dit vierkant van gebouwen grenst een tweede, gevormd door de verblijfplaatsen der pelgrims. Daarnaast verheft zich een groot magazijn van allerlei waren, voor den ruilhandel bestemd. De Tartaren noemen het klooster Oatsj-Kilissa of Driekerken, omdat zij het met 2 andere kerken en kloosters uit dien omtrek verbinden. De boekerij is er minder belangrijk, dan men wel eens gemeend heeft; zij bevat slechts 635 nommers, waaronder zich vele stichtelijke en slechts weinig geschiedkundige werken bevinden. De hoogeschool, die in 1629 ter bevordering der Armenische taalkennis werd opgericht, is 2 jaar later naar dat klooster verlegd, en de daar aanwezige drukkerij voorziet de Armenische Christenen van de noodige boeken. In 1834 woonden in het klooster, behalve de Cathólicos, 14 aartsbisschoppen en bisschoppen met 50 monniken en een aantal dienstknechten; thans schat men het aantal monniken en leerlingen op 100. Aan het klooster behooren 5 dorpen benevens onderscheidene in Georgië verstrooide bezittingen. Het grootste dier dorpen is Wagarsjhabad, gelegen op de plaats van de onde, beroemde stad Valarsapata, in de 6de eeuw vóór Chr. door Koning *Erovant I* gesticht. Het klooster trekt zijne voornaamste inkomsten van de milde gaven der bedevaartgangers en van de geschenken der geloovigen. Toen de Porte en de Perzen het gezag van den Cathólicos tot verdrukking der Armenische Christenen wilden misbruiken, nam hij met de monniken, de archieven en kostbaarheden de wijk naar het grondgebied der Russen. Het Perzische Hof eischte zijne uitlevering, en de weigering daarvan had den oorlog ten gevolge van Rusland en Perzië, waarna *Paskewitsj* den 27sten April 1827 het klooster veroverde, hetwelk het volgende jaar met andere gewesten van Perzië aan Rusland werd afgestaan.

Etstoel is de naam van het voormalige hoogste gerechtshof in het landschap Drenthe, hetwelk uitspraak deed over alle gewichtige zaken van burgerlijken en lijfstraffelijken aard. De leden van dit gerechtshof, *etten* — wellicht van het oud-Germaansche woord *atto* (vader) — geheeten, droegen den titel van *edelmogende heeren* en de geheele etstoel had dien van de *loffelijke*. Hij bestond uit 36 leden, namelijk 6 uit ieder dingspil, doch daarvan namen 24 tegelijk zitting. Zij vergaderden tweemaal 's jaars te Assen op aanschrijving van den landvoogd, die voorzitter was. Van de uitspraak der etten was geen hooger beroep. In September 1791 is de Loffelijke Etstoel wegens zijne vele gebreken door de Staten van het landschap ontbonden en door een Hof van Justitie vervangen.

Ett (Kaspar), een verdiensteljk componist, werd geboren den 5den Januari 1788 te Frising aan de Ammersee in Beieren, zag zich

op zijn 9de jaar gepiaatst als koorknaap in eenc nabnrige abdij van de Benedictijner Orde, bezocht daarna een seminarium te Münchcn en besloot zich te wijden aan de kcrkelijke muziek. Als leerling en schoonzoon van *Hüber* vormde hij zich tot een nitstekend orgeispcler, werd in 1826 organist in de Hofkerk, organiseerde een voortreffelijk zangkoor en verwierf door de opvoering van een „Miserére" van *Allégri* grooten roem. Ook componeerde hij in den geest der oude meesters, en door zijne talrijke leerlingen heeft hij den smaak voor muziek gezuiverd en vercdeld. Hij heeft ongeveer 100 compositiën van verschillenden aard geschreven, was tevens een ijverig bcoefenaar der letterkunde en legde zich toe op het Latijn, Grieksch, Sanskriet enz. Hij overleed den 16den Mei 1847.

Ettanim of *γ Draconis* is eene ster van de derde grootte in het sterrenbeeld „De Draak". Zij is de zuidelijkste in den onregelmatigen vierhoek, die den kop van het dier voorsteit.

Etter (pus) is een voortbrengsel der ontsteking en kan in nagenoeg alle deelen van het dierlijk lichaam ontstaan. Ontsteking gaat steeds vergezeld van afscheiding van vocht. Bestaat dit laatste nit eene weiachtige vloeistof met eene menigte ronde cellen met eigene wanden, veel korreiige lichaampjes en meestal eene dnbbele of driednbbele kern — waarin vrije vetbolletjes, veranderde bloedlichaampjes en verwoeste deeien van het omringend weefsel drijven of zweven —, dan geeft men daaraan den naam van etter. *Goede etter* (pus laudabile) wordt zij dán genoemd, wanncer zij bijdraagt, om wonden of zweren tot genezing te brengen. Daaruit toch ontstaan de nienwe weefsels, die later het lidteeken vormen. De kenmerken van goeden etter zijn vooral genoemde celletjes en vet. De hoofdbestanddeelen van het vocht, waarin die celien drijven, zijn water, eiwit en cholestearine. Goede etter reageert alkalisch; hij is geelachtig of lichtgroen, dik, vet en kleverig. De minder goede is dunner en minder gekleurd of meer brninachtig. *Goede etter* heeft geen lncht, maar *slechte*, weefselsverwoestende *etter* (ichor) vaak een hoogst onaangenamen stank.

Etterdracht (De), *seton* en *fontanel* zijn middelen, om op knnstmatige wijze eene ettering te doen ontstaan. De seton is een lang, smal zwachteltje, dat door middel eener naald (setonnaald), gewoonlijk in den nek door de huid wordt getrokken. Dageiijks trekt men dat zwachteltje verder en knipt het van etter doortrokken gedeelte weg. Somtijds ook wordt het zwachteltje, tot vermeerdering der prikkeling, met eene zalf besmeerd. — De fontanel is minder prikkelend, maar niet minder pijnlijk. Men plaatst haar gewoonlijk op de borst of op den arm. Door middel van eene Spaanschevliegenpleister veroorzaakt men er nameiijk eene etterende wond en men hondt die door een of ander middel (gerouzalf, papier van Albespeyres enz.) open. Znlk eene etterdracht dient, om prikkeling of ontsteking af te leiden van een edeler deel en te brengen naar eene plaats, waar verzwering of ontsteking geeneriei bezwaar oplevert.

Ettergezwel (abcès) noemt men een gezwel, gevormd door de nitstorting van etter in eene besiotene ruimte. Zoodra echter znlk een gezwel kanalen bezit, waardoor zich de etter ontlast, ontvangt het den naam van *verettering* of *fistel*. Ook dan, wanneer zulk een gezwel aan de oppervlakte der huid of der vliezen geopend is, houdt het op, een ettergezwel te wezen en wordt een *zweer* genocmd. Het ettergezwel is een gevolg van voorafgegane ontsteking. Het kan overal ontstaan, behalve in de bovenste laag der opperhnid en in hare aanhangsels. Zijne grootte kan die van een gierstkorrel en ook die van een menschenhoofd wezen. Men verdeelt de ettergezwellen in 2 soorten, nameiijk in het *warme* en het *koude abcès*. Het eerste heeft een snel verloop, onderscheidt zich door hitte en pijn, alsmede — zoo het zich in de huid bevindt — door roodheid, — eindelijk door vochtgoiving bij het betasten en door zuchtige zwciiing in den omtrek. Znlk een ettergezwei breekt spoedig open. Men dient het dan ook zoo ras mogelijk tot rijpheid te brengen en knnstmatig naar buiten te openen, daar eene uitstorting naar binnen wel eens gevaarlijk zou kunnen wezen. — Koude abcèssen ontstaan vaak onverwacht en worden gewoonlijk door reeds iang bestaande slepende ontstekingen veroorzaakt. Zij gaan gewoonijk niet vergezeld met pijn en evenmin met roodheid der hnid. Dikwijls zijn zij zeer hardnekkig en willen voor geene behandeiing wijkcn. Groot zijn soms de hoeveelheden vocht, die zulke ettergezwellen kunnen bevatten, zoodat zij zeer verzwakkend werken op het gestel.

Ettingshausen. Onder dezen naam vermelden wij:

Andreas, vrijheer *von Ettingshausen*, een wis- en natuurkundige, geboren te Heidelberg den 25sten November 1796. Hij kwam met zijne ouders in 1809 te Weenen, studeerde aldaar en bezocht er vervoigens de bombardierschool. Na het sluiten van den vrede werd hij adjnnct voor wis- en natnurknnde aan de nniversiteit te Weenen, in 1819 hoogleeraar in de natnurknnde te Innsbruck en in 1821 hoogleeraar in de hoogere wiskunde te Weenen. Zijne vooriezingen, die een eigenaardig tijdperk aanwijzen aan de universiteit te Weenen, zijn in 1827 in twee deelen in het licht verschcnen. In 1834 aanvaardde hij den leerstoel der natuurkunde en werd in 1848 leeraar aan de school voor ingenieurs. In 1852 hield hij een cursus over hoogere ingenienrwctenschap aan de polytechnische school en werd in datzelfde jaar directenr van het natnurknndig institnut aan de universiteit. In 1866 ontving hij pensioen en werd in den stand der vrijheeren opgenomen. Hij was lid van de Académie van Wetenschappen te Weenen sedert hare stichting en tevens haar eerste secretaris-genemal. Hij overleed den 25sten Mei 1878. Hij schreef: „Lehrbnch der Physik (1844; 4de druk, 1860)", — „Die kombinatorische Analysis (1826)", — en „Die Principien der hcutigen Physik (1857)". Ook bewerkte hij met *Baumgartner* diens „Natnrlehre (7de druk, 1842)" en redigeerde met hem van 1826 tot 1832 het „Zeitschrift für Physik und Mathematik".

Konstant, *vrijheer von Ettingshausen*, een verdiensteiijk kruidknndige, geboren te Weenen den 16den Juni 1826. Hij studeerde in zijne geboortestad in de geneeskunde en wijdde zich, voorai op aansporing van *Endlicher*, tevens aan de kruidkunde, terwijl hij daarna,

op raad van *Haidinger*, vooral zijne aandacht vestigde op de fossiele flora. In 1850 werd hij geplaatst aan het Geologisch Instituut te Weenen en belast met de taak, om een onderzoek in te stellen naar de voorwereldlijke planten in Oostenrijk. Hiermede hield hij zich vier jaar bezig en maakte de uitkomsten van zijn arbeid openbaar in de „Abhandlungen" van genoemd Instituut en in andere wetenschappelijke tijdschriften. Tevens volbracht hij zijn voornemen om, ter verbetering van het kruidkundig stelsel, het bladskelet aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen, en hij zag zijne bemoeiingen bevorderd door de merkwaardige methode van natuurzelfdruk, gelijk die toegepast wordt in de staatsdrukkerij te Weenen. In 1854 werd hij benoemd tot hoogleeraar in de kruidkunde aan de Joseph's-academie aldaar, waarna hij zijne opsporing en beschrijving van fossiele gewassen voortzette. In 1870 vertrok hij naar de universiteit te Graz, waar hij thans werkzaam is. Van zijne geschriften noemen wij: Photographisches Album der Flora Oesterreichs (1864, met 177 photographische platen)", — „Die Blattskelete der Dicotyledonen (1861, met 95 platen in natuurzelfdruk)", — „Die Farnkräuter der Jetzwelt (1865, met 180 platen in natuurzelfdruk)", — „Physiographie der Medicinalpflanzen (1862)" — en „Physiotypia Plantarum Austriacarum (2 dln tekst en 10 dln koperen platen, 1856—1873)".

Ettmüller (Ernst Moritz Ludwig), een verdienstelijk Duitsch letterkundige, geboren den 5den October 1802 te Gersdorf bij Löbau in de Saksische Oberlansitz, ontving zijne aanvankelijke opleiding in de onderlijke woning, bezocht daarna het gymnasium te Zittau en studeerde vervolgens te Leipzig in de geneeskunde en in de Duitsche taal- en geschiedkunde. Nadat hij eenigen tijd met reizen en daarna te huis had doorgebracht, vestigde hij zich in 1830 te Jena als privaatdocent en hield voorlezingen over Midden-Hoogduitsche dichters. In 1833 werd hij hoogleeraar in de Duitsche taal- en letterkunde aan het gymnasium te Zürich, waar hij tot 1843 ook werkzaam was aan de hoogeschool, waaraan hij zich in 1863 geheel en al wijdde. Hij overleed te Unterstraaz den 15den April 1877. Hij leverde uitgaven van „Sant Oswaldes Leben (1835)", — „Ortnides mervart unde tôt (1838)", — „Hadloubes Lieder und Sprüche (1840)", — „Heinrich von Meissen des Frauenlobes Lieder, Leiche und Sprüche (1843)", — „Frawen Helchen Süne (1846)", — „Heinrichs von Veldecke Eneïde (1852)", enz. Voorts gaf hij de „Gudrunlieder (1841)" uit, alsmede van de Nederduitsche gedichten den „Theophilus (1849)", — „Dat spil van der upstandinge (1850)", — en „Wizlâwes IV des Fürsten von Rügen Lieder und Sprüche (1852)". Belangrijk is verder zijn „Lexicon Anglosaxonicum (1851)" met eene voorafgaande Angelsaksische chrestomatie (1850). Op het gebied der oud-Skandinavische letterkunde heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door de uitgave van de „Völuspâ (1831)" en door eene vertaling van de liederen der Edda van de Nibelungen (1837). Later deed hij een oud-Noordsch leerboek met eene spraakkunst en met een woordenboek in het licht verschijnen. Zijne vertaling der Eddaliederen en die van den „Beowulf" is in allitereerende regels vervat, en dezen vorm heeft hij op nieuw zoeken in te voeren in zijne oorspronkelijke gedichten: „Deutsche Stammkönige (1844)" en „Das verhängnisvollè Zahnweh oder Karl der Grosze und der heilige Goar (1852)". In een ander gedicht: „Karl der Grosze und das Frankische Jungfrauenheer (2de druk, 1847)" zocht hij de romantische poëzij in een humoristisch gewaad te steken. Voorts leverde hij nog: „Herbstabende und Winternächte. Gespräche über deutsche Dichtungen und Dichter (1865—1867)".

Etty (William), een verdienstelijk Engelsch historie- en landschapschilder, geboren te York den 10den Maart 1787, ontving zijne opleiding aan de académie te Londen en in het atelier van *Lawrence*. Zijne: „Vaart" van Cleopatra op de Cydnus" vond in 1821 grooten bijval. Daarop volgde in 1823 zijn: „Pandora" en daarna „Eene vrouw, den overwinnaar om genade voor den overwonnene smeekend". Grooten roem verwierf hij voorts in 1831 door zijn: „Judith en Holofernes (eene trilogie)". Voortreffelijk was vooral zijne carnatie, en ook als landschapschilder heeft hij veel fraais geleverd. Hij was lid der Koninklijke Académie te Londen en oprichter van het Genootschap tot bevordering van schoone kunst en overleed te York den 13den November 1849.

Etudes noemt men in de muziek zoodanige stukken, welke dienen tot ontwikkeling der technische vaardigheid van den speler. Men heeft er vooral vele voor de piano. Het doel der étude is bereikt, wanneer men daarin eene passage of figuur zóo sterk doet uitkomen, dat de leerling die in verschillende vormen leert beheerschen. De naam étude wordt echter ook wel gebruikt voor stukken, die eene bepaalde strekking hebben. Men spreekt alzoo van études voor het salon, voor het concert enz. — Op het gebied der teekenkunst geeft men aan voorbeelden, die door de leerlingen nageteekend worden, ook wel den naam van études. — Ook in de Fransche letterkunde gebruikt men den naam van „étude", om eene verhandeling over een speciaal onderwerp aan te duiden, welke zich bij beknoptheid door grondigheid kenmerkt.

Etymologicum magnum is de naam van een Grieksch woordenboek, waarin de woorden door opsoring van hnn oorsprong en samenstelling worden verklaard, en waarin men tevens een groot aantal opmerkingen aantreft van grammaticalen aard. Het geheele boek is een schitterend bewijs van de groote geleerdheid van de aloude beoefenaars der Griekse spraakkunst. Men vindt daarin voorts eene menigte geschiedkundige, mythologische en oudheidkundige bijzonderheden, die anders voor ons waren verloren gegaan, terwijl men er tevens aanhalingen in vindt uit werken, welke wij niet meer bezitten. De inhond van dat werk is blijkbaar ontleend aan de geschriften der beste Alexandrijnsche taalkundigen. De vervaardiger is onbekend, doch was vermoedelijk een Christen, die in de 10de eeuw leefde. De eerste druk is bezorgd door *Marcus Musurus* te Venetië in 1499. Later is dat woordenboek bij herhaling in het licht verschenen, — het laatst te Oxford in 1849.

Etymologie noemt men in het algemeen

de verklaring van een woord door middel der afleiding, namelijk door op te klimmen tot den wortel of het stamwoord. Intusschen heeft etymologie op het gebied der nieuwere spraakleer de beteekenis verkregen van de leer van de bestanddeelen der woorden, van de verschillende soorten van woorden, van den vorm der woorden en eindelijk van de wording der woorden uit hunne wortels door afleiding en samenstelling. De zucht, om den oorsprong der woorden — vooral der namen — op te sporen, is zoo ond als 's menschen beschaving. Reeds in de oudste oorkonden der letterkunde vindt men blijken van eene poging, om van de namen van personen en goden eene verklaring te geven. Vele fabelen zijn langs etymologischen weg ontstaan. Zelfs heeft men weleer in eigen taal de zonderlingste uitleggingen gezocht voor vreemde uitdrukkingen. Dat zoo iets ook thans nog gebeurt, blijkt uit het woord „zondvloed", dat door velen met de „zonde" in verband wordt gebracht, terwijl het niets anders beteekent dan „groote vloed (sin-finot)".

De eerste pogingen, om aan de etymologie wetenschappelijke grondslagen te geven, vindt men bij de Grieken, bijvoorbeeld bij *Plato* in den „Cratylus", — voorts bij de Alexandrijnsche beoefenaars der spraakkunst, — daarna bij de Romeinen, bepaaldelijk bij *Varro* in zijn boek: „De lingua latina". Wat zij geleverd hebben, vond meerendeels eene plaats in het: „Etymologicum magnum" (zie aldaar)", doch hunne methode was hoogst gebrekkig. Eerst het herleven van de studie der klassieke letterkunde in de 15de eeuw wekte op nieuw de zucht naar etymologische nasporingen, en vooral de Nederlandsche philologen hebben zich daarmede bezig gehouden. De vooruitgang was evenwel niet groot, dewijl men te veel hechtte aan eene toevallige overeenkomst van klank en beteekenis of omdat men daarbij een bepaald stelsel volgde. Eerst in den nieuweren tijd heeft de vergelijkende taalstudie, waarbij men de overeenkomstige woorden in de verschillende takken van een geheelen taalstam beschouwt, en alzoo ook de etymologie, een beteren vorm gekregen. In dien geest hebben *Grimm*, *Bopp*, *Pott*, *Wilhelm von Humboldt*, *Curtius*, *Benfey*, *Kuhn*, *Schleicher*, *Leo Meyer*, enz. veel voortreffelijks geleverd, hetwelk tevens tot grondslag kan dienen voor eene algemeene geschiedenis der ontwikkeling van den menschelijken geest. Tot de belangrijkste etymologische werken (behalve genoemd „Etymologicum magnum") behooren: „Etymologicon universale, or universal etymological dictionary (1800, 2 dln; 2de druk, 1811)", — en „Tripartiti seu de analogia linguarum libelli" (1820—1824, 4 dln)".

Etzel (*Azzilo*, *Etzilo*) is door klankverschuiving de naam van *Attila*, koning der Hunnen. Langs twee wegen is hij in de sage opgenomen, en wèl in de Oost-Gothische en in de Bourgondische. Vandaar dat in het Nibelungenlied, waar die beide sagenreeksen zich vereenigen, *Dietrich van Bern* en *Gunther van Bourgondië* elkander aan het Hof van Koning *Etzel* ontmoeten. Daar op dit gebied der sage de zuster van de Koningin der Bourgondiërs niet den dood van hare broeders op *Attila*, maar dien van *Siegfried* op hare broeders wreekt, zoo vertoont zich hier *Etzel*, de gemaal van *Chriemhilde*, niet als een bloedigen geesel Gods, maar in eene veel onschuldiger gedaante. In Gran en Etzelburg (Althoven), beide aan de Donau, heeft hij zijne Hofhouding; hier vindt men ten allen tijde de dapperste strijders, leenmannen, hoorigen, Christenen en Heidenen, die er, schoon tot velerlei volkeren behoorend, in vrede leven. In andere Midden-Hoogduitsche gedichten, zooals in het groote „Rosengartenlied", is *Etzel*, evenals Koning *Artus*, voorzitter bij de ridderlijke spelen, en reeds in den „Waltharius (10de eeuw)" is hij zoo welwillend, dat hij de Bourgondische gezanten op eene hoogst vredelievende wijze ontvangt en de beide gijzelaars (*Walther* en *Hildegund*) met zulk eene vaderlijke goedheid behandelt, dat hunne vlucht zich als eene zwarte ondankbaarheid vertoont. Alleen in zijne hebzucht en in zijn onmatig drinken zien wij hier nog de trekken van den ouden *Etzel*.

Etzels Hofhouding is de naam van een oud-Duitsch gedicht, hetwelk tot de „Dietrichssage" behoort, doch vermoedelijk later ontstond. De inhond van dit gedicht is deze: *Selde*, eene bevallige maagd is als kind verloofd aan een woesten jager. Zij wijst hem echter af en wekt hierdoor zijn toorn in zoo hooge mate, dat hij een eed doet, dat hij haar zal verslinden. *Selde* neemt de wijk naar het Hof van Koning *Etzel*, en deze wil, dat zij uit zijne helden een ridder kieze. Hare keus valt op *Rüdiger*, die evenwel weigert voor haar te strijden, en daarna op den vijftienjarigen *Dietrich van Bern*, die den woesteling na een gevecht van vier dagen doet sneven. Daarna keert *Selde* terug naar haar vaderland. Men vindt dit stuk in de: „Samminng aitdentscher Gedichte (1805)" van *von den Hagen* en *Primissen*.

Etzels zwaard is het zwaard van *Mars*, dat door een koeherder in den grond gevonden en aan *Attila* gebracht werd, waardoor de hoop bij hem ontwaakte, dat hij de geheele wereld veroveren zou. Men meende, dat dit zwaard in het bezit was gebleven van het Hongaarsche Vorstenhuis. Eene Koningin van Hongarije, de moeder van Koning *Salomo*, schonk het aan Hertog *Otto van Beieren*, en deze gaf het als onderpand zijner trouw aan Graaf *Dedo van de Lausitz*. Door dezen kwam het later aan *Lupold van Merseburg*, die bij een val van zijn strijdros van de punt van dat zwaard eene doodelijke wonde ontving.

Etzel. Onder dezen naam vermelden wij:

Frans August von Etzel, directeur der staatstelegraphie in Pruisen. Hij werd geboren te Bremen den 19den Juli 1783, zag zich geplaatst als leerling bij een apotheker, studeerde voorts te Berlijn in de scheikunde en in den mijnbouw, ging vervolgens naar Parijs, vergezelde in 1805 *Alexander von Humboldt* naar Napels en bezocht alleen de bergketen der Apennijnen. In 1806 ontving hij eene aanstelling bij het laboratorium voor verfstoffen ten behoeve der Koninklijke porseleinfabriek, verloor die betrekking bij den inval der Franschen, kocht eene apotheek te Berlijn, doch trad in 1810 in dienst bij de uhlanen, werd in 1812 luitenant, nam deel aan de veldtochten

van 1813 en 1814 en werd na den slag van Laon geplaatst bij den generalen staf van *Blücher*. Na de tweede verovering van Parijs werd hij plaatsmajoor van de wijk, die door de Pruisen was bezet, keerde vervolgens terug naar Berlijn, kreeg daarna eene betrekking aan het militair topografisch bureau te Coblenz en ontving in 1820 eene plaats bij den generalen staf te Berlijn en een leeraarsambt aan de militaire school. In 1832 werd hij lid van de commissie voor de telegraphie en later directeur van deze laatste, in 1846 in den adelstand opgenomen en in 1847 tot generaalmajoor bevorderd; in 1848 verkreeg hij eervol ontslag en overleed den 26sten December 1850. Van zijne geschriften noemen wij: „Erdkunde für den Untericht (1817—1822, 3 dln)", — „Gewässerkarte von Deutschland (1824, 9 bladen)", — „Atlas von hydrographischen Notizen (1828, 16 bladen, en 1829)", — „Karten und Pläne zur allgemeinen Erdkunde (1825—1842, 7 afl.)", — en „Terrainlehre (1829, 3de druk, 1850)".

Karl von Etzel, opperbouwraad te Stuttgart. Hij werd aldaar geboren in 1812, wijdde zich eerst aan de studie der godgeleerdheid, maar legde zich weldra toe op de bouwkunde. Hij bezocht Parijs, Londen en Weenen, was er eenigen tijd werkzaam als architect en werd in 1843 belast met den aanleg van spoorwegen in Würtemberg en in 1854 met het toezicht op dien van den Zwitserschen centraalspoorweg. Ook ontwierp hij den Brennerspoorweg, had het toezicht op den aanleg en overleed den 2den Mei 1875. Hij redigeerde met *Klein* de „Eisenbahnzeitung" en schreef: „Notizen über die Ausführung von Erdarbeiten in grösseren Maszstabe (1839)", — en „Brücken- und Thalübergänge Schweizerischer Eisenbahnen (1856)".

Eu, een wèlgebouwd en nijver stadje in het Fransche departement Seine Inférieure, aan de Bresle, is merkwaardig door eene fraaie hoofdkerk in spitsboogstijl, en vooral door zijn kasteel, het *Chateau d'Eu*. Men heeft er voorts eene handelsrechtbank, een vredegerecht en omstreeks 4000 inwoners die zich met het vervaardigen van kant, zeil- en wasdoek, touw enz., alsmede met de vischvangst en met den hout- linnen- en graanhandel bezig houden. Eu was in de 11de en 12de eeuw in het bezit van Graven, afkomstig uit het Normandische Vorstenhuis, en kwam daarna in handen van andere aanzienlijke geslachten. Toen in 1475 de Graven *van Saint-Pol* er het bewind voerden, werd de stad met het kasteel door *Lodewijk XI* verwoest. Beide verrezen uit hunne puinhoopen en Eu verviel door huwelijk aan *Hendrik I*, hertog *van Guise*. Na het uitsterven van dit geslacht (1675) kwam het door koop in het bezit van de Prinses *van Montpensier*, die het kasteel op eene fantastische wijze versierde. Later viel Eu ten deel aan den Hertog *van Maine* en alzoo in 1821 aan diens kleinzoon *Louis Philippe* (in 1830—1848 koning van Frankrijk), nadat het in 1793 verbenrd verklaard, in 1795 als militair hospitaal gebruikt en daarna het eigendom van Keizer *Napoleon I* geweest was. *Louis Philippe* heeft het kasteel en het park aanmerkelijk verfraaid en in een prachtig buitenverblijf herschapen. Daar ontving hij in 1843 en 1845 een bezoek van *Victoria*, koningin van Engeland. De oudste zoon van den Hertog *van Nemours* (geboren den 29sten April 1852) ontving van zijn koninklijken grootvader den titel van *graaf von Eu*. Later behoorde het kasteel aan *Napoleon III*, — thans is het in het bezit van den Graaf van Parijs, *Prins van Orléans*.

Euboea of *Euboia*, het grootste en vruchtbaarste eiland van het hedendaagsche Griekenland, ligt in de Aegeesche Zee ten zuiden van Thessalië en is hiervan gescheiden door het Kanaal van Trikeri, — voorts ten westen van Locris, Boeotië en Attica door eene smalle zeestraat, de *Euripus*, thans *Egripo*, met welken naam het volk ook het eiland zelf bestempelt, terwijl daaruit de Italiaansche naam *Negroponto* is ontstaan. Over die straat heen kan men sedert 410 vóór Chr. het eiland door middel eener brug bereiken. Het heeft eene lengte van 33 en eene afwisselende breedte van 1—7 geogr. mijl, 't geen eene oppervlakte geeft van 63 □ geogr. mijl. Het eiland is zeer bergachtig, en een drietal gebergten verdeelt het in Noord-, Midden- en Znid-Enboea. In het noorden verrijst het Galgodesgebergte met den Xeron-Oros (bij de Ouden de Telethrion) ter hoogte van 1000 Ned. el. In de middenste groep klimt de Delphi (Dirphys) tot eene hoogte van 1700 Ned. el en in de zuidelijke de Ocha — thans de St. Eliasberg — tot eene hoogte van 1400 Ned. el. In de middenste vormt leisteen en in de 2 andere glimmerlei de hoogste toppen, terwijl het eigenlijk gebergte uit kalksteen bestaat. Hier en daar vindt men uitgestrekte marmerlagen, vooral eene blanwachtig grijze soort, die als marmer van Carystus beroemd was bij de Ouden. Aan de oostkust, bij Kumi, vindt men eene bruinkolenbedding en ten noorden, bij Aedepsos warme geneeskrachtige bronnen. Uitmuntende weilanden en groote dennenwouden bedekken er de helling van het gebergte in het noordelijk gedeelte, terwijl zich in het midden uitgestrekte wonden van kastanjeboomen verheffen en de bergen in het zuiden nagenoeg kaal zijn. Het klimaat is er zeer gezond en de bodem der dalen mild besproeid en zeer vruchtbaar. De belangrijkste voortbrengselen des lands zijn katoen, olijvenolie, wijn, tarwe, ooft, citroenen, zijde en honig.

Aanvankelijk was het eiland in het noorden bewoond door de Thessalische Histiaeërs, in het midden door de Abanten en Kureten, en in het zuiden door de Dryopers. Later kwamen er volkplantingen uit Attica en men rekende de bewoners tot den Ionischen stam. Eerst werd het door koningen beheerscht en later in eene repnbliek herschapen. De steden verkregen er allengs eene volkomene zelfstandigheid, en vele van deze begonnen te bloeien, inzonderheid Chalcis en Erétria, die talrijke volkplantingen nitzonden naar het zuiden van Italië, Sicilië en het schiereiland van Thracië (Chalcidice). *Péricles* bracht het geheele eiland onder het gezag van Athene. In den laatsten tijd van den Peloponnesischen Oorlog voegden de eilanders zich bij Boeotië, maar moesten zich weldra onderwerpen aan *Philippus van Macedonië*. Na den val der Macedonische heerschappij kwamen zij onder het gezag der Romeinen en vormden in naam een vrijen Staat,

totdat *Vespasianus* het eiland toevoegde aan het wingewest Achaja. Later was het een deel van het Byzantijnsche Rijk; het werd in 1204 door de Venetianen veroverd, somtijds door eigene Hertogen bestuurd en in 1470 aan de Turken onderworpen. Na de stichting van het koningrijk Hellas vormt het met de eilanden Skyros, Skiathos, Skopelos en Halonesos een district (nomos), dat op ongeveer $77^1/_2$ □ geogr. mijl ruim 95000 inwoners telt (1879). Zij is verdeeld in 4 districten en heeft Chalcis aan de Euripus tot hoofdstad.

Eubúlides, een Grieksch wijsgeer uit Miléte, was een leerling van *Euclides* van Megara en heeft zich bekend gemaakt door eenige vernuftige sophismen, bijvoorbeeld door deze: *Epimenides* zegt, dat alle Cretensers lengenaars zijn. Nu is *Epimenides* zelf een Cretenser. Derhalve is hij een leugenaar en zijn alle Cretensers waarheidlievende lieden. Doch dan is *Epimenides* als Cretenser ook waarheidlievend, en wij mogen aannemen, dat alle Cretensers leugenaars zijn. — Ook zeide hij: „Wat gij niet verloren hebt bezit gij, — gij hebt geene horens verloren, derhalve hebt gij horens". Men vermeldt, dat zelfs *Demósthenes* tot zijne leerlingen behoorde.

Eubulus. Onder dezen naam vermelden wij:

Eubulus de Anaphlistiër, één der invloedrijkste staatsmannen van Athene in de dagen van *Demósthenes*. Als een tegenstander van den naam hij *Aeschines* (zie aldaar) in bescherming. Vooral echter bemoeide hij zich met de geldelijke aangelegenheden van den Staat. Jagende naar de volksgunst, dreef hij door, dat de overblijvende penningen der schatkist gebruikt zouden worden, om aan behoeftige burgers vrijen toegang te verschaffen tot den schonwburg. Als lid van het gezantschap afgevaardigde naar *Philippus van Macedonië*, genoot hij de gunst van dezen en bevorderde te Athene diens belangen, zonder evenwel zijn aanzien bij de ontaarde volksmenigte te verliezen. Hij overleed in 330 vóór Chr. en van zijne redevoeringen, welke met die van *Demósthenes* en *Aeschines*, gelijk gesteld werden, is niets tot ons gekomen.

Eubulus, een zoon van *Euphranor*. Hij leefde omstreeks het jaar 370 vóór Chr. en was in dien tijd met *Antíphanes* en *Alexis* één der voornaamste comedieschrijvers. Volgens *Suidas* vervaardigde hij er 104, waarvan slechts fragmenten, inzonderheid bij *Athenaeus*, bewaard gebleven zijn. Hij ontleende zijne stof aan de fabelleer en aan de treurspelen, die hij parodieerde. Zijne taal is zuiver en vloeiend en zijn versbouw onberispelijk. Men meent, dat zijne werken door andere dichters niet weinig geplunderd zijn.

Eucalyptus *Hérit.* is de naam van een plantengeslacht nit de familie der *Myrtaceën*; het onderscheidt zich door eene tolvormige kelkbnis met tot een afvallend deksel vergroeide slippen, eene met den kelk vergroeide bloemkroon en vrije, in de kelkbnis ingeplante meeldraden. Het vruchtbeginsel is vrij, 4-hokkig, met vele eitjes, de stijl rond en de stempel stomp. De 3- of 4-hokkige, veelzadige, aan het einde zich openende doosvrucht is in de kelkbuis besloten. Het omvat boomen en heesters met afwisselende, soms tegenovergestelde, meestal rechtnervige bladeren; de bloemen zijn doorgaans tot schermen vereenigd en verheffen zich op korte, okselstandige of zijdelingsche bloemstelen, en de stammen bevatten veel hars, die door de schors naar buiten dringt. De meeste soorten groeien in Nieuw-Holland en slechts 3 op de Molukken en op Timor. *E. resinifera Sm.* levert door indampen van zijn sap eene soort van kinogom, en *E. mannifera Mad.* scheidt nit zijne bladeren eene zoete zelfstandigheid af, die veel overeenkomst heeft met manna en minder onaangenaam van smaak is. Andere soorten bevatten veel looistof. *E. robusta Sm.* is een der grootste boomen van Nieuw-Holland; hij bereikt eene hoogte van 60 Ned. el, en zijn stam van hard, rood hout, dat evenals mahoniehout kan gebruikt worden, heeft wel eens een omvang van 12 Ned. el. In nieuweren tijd zijn de bladeren van *E. globulus Labill.* (zie bijgaande afbeelding) als koortswerend middel in gebrnik genomen.

Eucharidium *Fisch* et *Meyer* is de naam van een plantengeslacht nit de familie der *Onagrarieën*. De eenige soort, *E. concinnum Fisch* et *Meyer*, groeit in Nienw-Californië als een zomergewas met een opgaanden, ronden, onbehaarden, van onder af vertakten stengel ter hoogte van $^1/_2$ Ned. el. De bladeren zijn gesteeld, onbehaard, eirond, spits en gaafrandig, — de bloemen alleenstaand, okselstandig en fraai; de kelkbuis is pnrperrood met korte, achterwaarts gebogene slippen, de bloemkroon aan den kelk bevestigd en rozenrood, terwijl de stompe, 3-lippige bloembladen aan den top tusschen de nerven 2 purperroode vlekken dragen.

Eucharis *Pl.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Amaryllideën*. Het omvat altijdgroene boigewassen met breede, elliptische of eivormige, langgesteelde bladeren en slanke bloemstelen, die onderscheidene groote, witte, welriekende bloemen dragen. Het klein aantal soorten behoort te huis in Zuid-Amerika. Daartoe behooren: *E. amazonica hort.*, — *E. candida Schlim.* — en *E. grandi- flora Pl.* et *Lindley*, alle fraaie bolgewassen, die ook in Europa worden gekweekt.

Eucharistie noemde men in de oude Christelijke Kerk het dankgebed, hetwelk bij het avondmaal de consecratie van het brood en den wijn vooraging. Later gaf men dien naam aan de geheele avondmaalsviering of aan den monstrans met de hostie. Ook de groene Donderdag, als de dag der instelling van dat gedachtenisfeest, wordt door onde Christelijke schrijvers wel eens zoo genoemd.

Euchologion is de naam van het belangrijkste rituaalboek der Grieksche Kerk. Het bevat de beide misliturgieën van *Chryséstomus* en *Basilius*, de „Missa praesanctificatorum", avondgebeden, formnlieren voor het bedienen der overige sacramenten en nog een aantal gebeden. Het is sedert 1526 meermalen nitgegeven te Venetië, maar het best door *Jacobus Goar* te Parijs in het Grieksch en Latijn in 1645.

Euchresta *Benn.* is de naam van een plantengeslacht nit de familie der *Vlinderbloemigen* (Papilionaceae). Het onderscheidt zich door een

klokvormigen, 5-tandigen kelk, waarvan de achterste twee tandjes kleiner zijn, door eene lijnvormige vlag en door langgenagelde vleugels en kielblaadjes. De meeldraden zijn 2-broederig (9 en 1). Het vruchtbeginsel is gesteeld en bevat 2 eitjes, de stijl is draadvormig, de stempel spits. De langgesteelde peul is ovaalvleezig, niet openbarstend, éénzadig, het zaad hangend, en de kiem zonder kiemwit. De

1000 Ned. el, bepaaldelijk in de bosschen van den Gedeh en den Pangorango tot eene hoogte van 1600 Ned. el. Dit gewas is zeer bitter, en de inlanders geven daaraan eene belangrijke plaats onder hunne geneesmiddelen, ja, zij houden het voor een algemeen voorbehoedmiddel tegen alle ziekten.

Euchroïet of *prismatisch smaragdmalachiet* is een zeldzaam voorkomend, waterhondend,

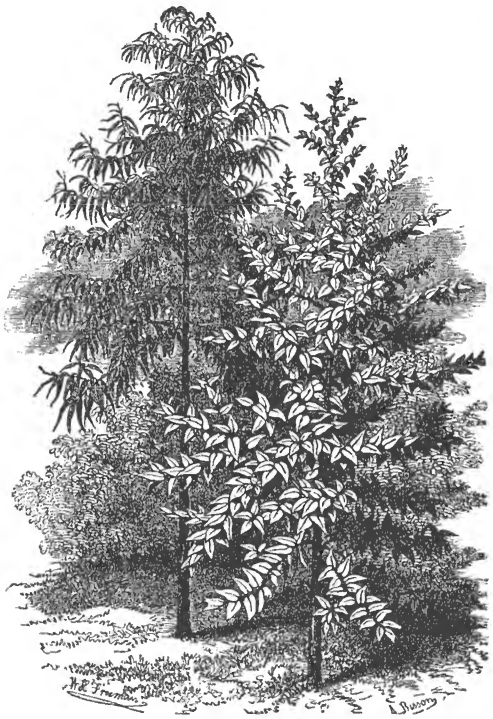

Eucalyptus globulus.

zaadlobben zijn dik-vleezig en omsluiten het aan de as schuins gelegen worteltje. Tot de soorten behoort *E. Horsfieldii Benn.*, een kleine heester met oneven gevinde bladeren en de blaadjes aan 1 of 2 paren tot een oneven getal. Hij draagt witte bloemen tot eindelingsche, dunne trossen vereenigd, en de peul is niet grooter dan eene wilde pruim. Hij groeit op de bergen van Java, vooral ter hoogte van

arsenikzuur koper 4 CuO. $As_2 O_5$. 7aq, hetwelk tot nu toe alleen in de kopermijnen van Libethen in Hongarije gevonden werd, waar men het aantreft in korte rhombische zuilen met afgestompte zijkanten. Het is bladerig van breuk en ontleent zijn naam aan zijne fraaie smaragdgroene kleur. Het heeft een glasglans, en zijne hardheid ligt tusschen die van kalk en vloeispaat, terwijl

zijne scheikundige samenstelling overeenkomt met die van oliveniet, waarvan het alleen in watergehalte verschilt. Het smelt voor de blaasbuis en kleurt daarbij de buitenste vlam blanwachtig-groen. Op houtskool smelt het en wordt er tot arsenikkoper gereduceerd, en in ammonia lost het op met eene blauwe kleur. Het bestaat uit 34,2% arsenikzuur, 47,1% koperoxyde en 18,9% water.

Euclides. Onder dezen naam vermelden wij:

Euclides, den eersten archont te Athene in 403 vóór Chr. na het verdrijven der Dertig Tyrannen. Onder zijn bewind had eene algemeene herziening der wetten plaats en werd het Ionisch alphabet ingevoerd.

Euclides van Megara, een Grieksch wijsgeer en den stichter van de school van Megara. Men meldt, dat hij afkomstig was uit Gela op Sicilie. Hij leefde ten tijde van den Peloponnesischen Oorlog, maar van zijne lotgevallen is zeer weinig bekend. Aanvankelijk was hij een aanhanger der Eleatische school, doch later van *Sócrates*. Daar de Megarensers op straffe des doods het bezoeken van Athene aan hnnne medeburgers verboden hadden, sloop hij er des nachts in vrouwengewaad binnen de muren, was er ook tegenwoordig bij den dood van *Sócrates* en verzamelde te Megara diens verstrooide leerlingen. Zijn hoofdbeginsel was de „eenheid van het goede". Het goede was in zijn oog het werkelijk bestaande, en hij loochende, dat er iets wezenlijks gevonden werd, hetwelk tegenover het goede stond. Zijne school werd eerst de „eristische" en later de „dialectische" genaamd. Hij verwierp alle gevolgtrekkingen door inductie, en evenzeer ieder bewijs uit analogie, omdat, bijaldien er overeenkomst tusschen twee zaken bestond, die toch eerst bewezen moest worden. Van zijne geschriften is niets bewaard gebleven.

Euclides de wiskunstenaar. Ook van de lotgevallen van dezen is weinig bekend. Volgens sommigen was hij afkomstig uit Gela en volgens anderen uit Tyrus. Hij oefende zich te Athene in de wijsbegeerte van *Plato* en verkeerde in 306 voor Chr. te Alexandrië aan het Hof van *Ptolamaeus Lagi*, wiens gunst hij in hooge mate bezat. Hij was niet alleen in het bezit van al de wiskunndige kennis van zijn tijd, maar hij wist die ook op een wetenschappelijken grondslag te rangschikken, hare waarheden uit een klein getal axioma's af te leiden en haar als een samenhangend stelsel met onnavolgbare bondigheid, julstheid en helderheid mede te deelen, zoodat hij de grondlegger is der wiskundige wetenschap. *Archimedes*, *Apollonius van Perga*, *Ptolamaeus* en *Boëthius* hebben ijverig gebruik gemaakt van zijne geschriften, en ook in de middeneeuwen was zijn gezag zeer groot. Zijne werken werden in het Arabisch en nit deze taal in het Latijn overgezet, en ook nu nog zijn zij hier en daar, bijv. in Engeland, als leerboeken in gebruik. Vele van zijne geschriften zijn verloren geraakt, en onder deze één over de analytische geometrie in 4 boeken, hetwelk zeer geprezen wordt. Wij kennen van hem de „Stoichela" of „Beginselen der zuivere wiskunde" in 15 boeken, van welke vermoedelijk de laatste 2 door *Hypsicles*, een Alexandrijnsch wiskunndige (160 voor Chr.), vervaardigd zijn. Dit werk is de grondslag geworden van alle latere leerboeken over de meetkunde. De hedendaagsche tekst wordt toegeschreven aan *Theon*, een wiskundige, die in het jaar 390 na Chr. leefde; ook meent men, dat deze er veel heeft bijgevoegd. Voorts heeft men aanteekeningen op het eerste boek van *Proclus* uit Lycië, die omstreeks het jaar 450 na Chr. bloeide. Van de 2 boeken van *Boëthius* is het éene niets anders dan eene vertaling van het werk van *Euclides*. Reeds in de 12de eeuw is het geschrift van dezen gedeeltelijk uit het Arabisch in het Latijn vertaald. De eerste nitgave in druk is die van *Grynaeus*, welke in 1533 te Basel verscheen, en de beste die van *August* (1826—1829, 2 dln). Een ander werk van *Euclides*, „Data" genaamd, wordt door de wiskundigen van onzen tijd zeer geroemd; het bevat 95 geometrische theorema's, als inleiding in de analytische geometrie en werd nitgegeven door *Wurm* in 1825. Nog een ander werk, „Phaenomena" getiteld, behelst de geometrische verklaring van den op- en ondergang der hemellichamen en verscheen door de zorg van *Hunt*. Daarenboven schreef *Euclides* „Beginselen der optica", hoewel de echtheid van dit werk door sommigen betwijfeld wordt, benevens „Beginselen der toonkunst", door *Pena* in het licht gegeven (1557). Zijn werk „De divisionibus" handelt over de verdeeling der vlakken en zijn boek over de „Kegelsneden" is niet tot ons gekomen. Eindelijk bezitten wij fragmenten uit zijn geschrift „De levi et ponderoso" en uit het werk „Porismata," hetwelk 3 boeken telde. Een gedicht uit de Grieksche anthologie schijnt niet door hem vervaardigd, maar tot hem gericht te wezen. De beste uitgaven zijner gezamenlijke werken zijn die van *Gregory* (1703) en van *Peyrard* (1814—1815).

Eucomis *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Liliacëen*. Het onderscheidt zich door een 6-deelig, afstaand, blijvend bloemdek, door aan den voet van een honignapje voorziene helmdraden en door eivormige zaden. Het omvat bolgewassen, die aan de Kaap de Goede Hoop groeien en als sierplanten zeer in trek zijn, vooral *E. purpureocaulis Dryand.* met groote, breede, spatelvormige, plat op den grond liggende bladeren en groene, in dichte trossen geplaatste bloemen met purperroode, groengerande schutbladjes. Deze en meer andere soorten moeten in de warme kas bij ons door den winter gebracht worden.

Eucrosia *Ker.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Amaryllideën*. De ecnige soort, *E. bicolor Ker.*, is een bolgewas en groeit in Zuid-Amerika. De eironde bol draagt eenige gesteelde, langwerpige, groene bladeren en een ronden, groenen bloemsteel met eene samengestelde bloemschijf. De bloemen zijn gesteeld, fraai, purperrood en geel met groene punten en de meeldraden zeer lang. Zij wordt behandeld als de bekende Amaryllissoorten.

Eudaimonismus of *eudémonismus* noemt men het gevoelen van hen, welke in de gelukzaligheid het hoogste doel zien van 's menschen willen en handelen, dus ook den maatstaf van het goede en booze, terwijl zij

haar verheffen tot den beweeggrond en het hoogste beginsel der zedeleer. Eene *eudaimonistische zedeleer* is derhalve eene zoodanige, welke op dit beginsel is gebouwd, terwijl men aan hem, die dit gevoelen omhelst, den naam geeft van *eudaimonist*. Daar het begrip van gelukzaligheid of van eene aangename bevrediging van alle wenschen en begeerten wegens de verscheidenheid van deze laatste zeer onbepaald is, heeft zich het eudaimonismus in zeer verschillende vormen vertoond. Doorgaans onderscheidt men een grof en een fijn eudaimonismus, naar gelang men het geluk zoekt in het genot der zinnen of in dat des geestes. Ook de godsdienstige zedeleer is eudaimonistisch, wanneer zij den mensch aanspoort tot deugd om den wille der toekomstige zaligheid. Tegenover het eudaimonismus staat het beginsel van alle degelijke zedeleer, dat de bevrediging van den wil aan dezen wil volstrekt geene waarde geeft, en dat men, om het onderscheid tusschen het goede en kwade vast te stellen, niet datgene tot maatstaf nemen, wat den wil bevredigt, maar van een hooger standpunt den wil zelven beoordeelen moet. Wanneer men dit niet vasthoudt, bezoedelt men de zuivere zedeleer en men komt in het practische leven tot dergelijke uitkomsten als de Stoïcijnen en de Epicuristen. De eersten toch verhieven de deugd tot genot, en de laatsten het genot tot deugd. Hoe uiteenloopend hunne beginselen en daden ook waren, toch stonden zij niet ver van het eudaimonismus.

Eudiometer, afkomstig van 2 Grieksche woorden, die *goed* en *meten* beteekenen, is de naam van een werktuig, hetwelk gebruikt wordt, om den deugdelijken toestand der dampkringslucht te onderzoeken. Die deugdelijkheid of liever hare geschiktheid voor de ademhaling is gelegen in haar zuurstofgehalte. *Eudiometrie* noemt men voorts dat gedeelte der scheikunde, hetwelk zich met het onderzoek van de lucht of van andere gassen bezig houdt.

Toen men de samenstelling der lucht nog niet kende, had men toch reeds de opmerking gemaakt, dat zij bij de ademhaling en verbranding verbruikt werd. Eerst *Lavoisier* ontdekte in 1775, dat de dampkringslucht uit zuurstof en stikstof bestaat, waarna door hem, *Scheele* en anderen de lucht zoo nauwkeurig mogelijk werd onderzocht. Eerst *Cavendish* bereikte hierin eene gewenschte nauwkeurigheid en vond, dat 100 volumina lucht steeds 20,84 (volgens latere onderzoekingen 20,95) volumina zuurstof bevatten. Zulke proeven werden genomen door middel van eene glazen buis, waarin men eene bepaalde hoeveelheid dampkringslucht in aanraking bracht met stoffen, die de zuurstof binden, zoodat alleen de stikstof overblijft. De hiertoe gebruikte, behoorlijk verdeelde buis draagt den naam van eudiometer. Als zuurstofopnemende stof bekleedt waterstof den eersten rang en phosphorus den tweeden. *Volta* heeft van de eerste gebruik gemaakt, zoodat men een waterstofeudiometer ook wel een *Volta-eudiometer* noemt. Dit werktuig is eene glazen buis, waarin men waterstof met dampkringslucht vermengt. Door middel van platinadraden doet men eene electrische vonk in dit mengsel overspringen. Het gevolg hiervan is, dat de waterstof zich met de zuurstof der dampkringslucht aanstonds tot water verbindt, waarna de stikstof achterblijft. Men moet er voor zorgen dat steeds eene overmaat van waterstof wordt gebruikt, opdat alle zuurstof gelegenheid vinde zich met de waterstof te verbinden. Er blijft dan echter een mengsel van stikstof en van de overmaat van waterstof over. Na de ontploffing is het volumen van 't gasmengsel sterk afgenomen doordien waterstof en zuurstof zich met elkaâr verbonden hebben tot vloeibaar water. Aangezien wij het volumen, door het water ingenomen, kunnen verwaarloozen met betrekking tot dat der gassen, waaruit het is ontstaan en zuurstof en waterstof bij haar vereeniging tot water zich verbinden in de volumenverhouding 1 en 2, kan men dus $^1/_3$ van het door de ontploffing verdwenen gasvolumen als zuurstof in rekening brengen en door aftrekking van dit van het gebezigd luchtvolumen het daarin bevatte stikstofvolumen vinden. Bij nauwkeurige analysen zuivert men eerst de lucht van koolzuur en waterdamp of men verzadigt haar met dezen, om dien later in rekening te brengen.

Eudes (Emile François Désiré), lid der Commune te Parijs, werd geboren te Roncey in 1844, was aanvankelijk werkzaam in ondergeschikte betrekkingen in eene apotheek en in eene boekdrukkerij, werd later stenograaf en eindelijk uitgever van het dagblad: „La libre pensée". Hij behoorde tot de radicale partij, was ingewijd in de plannen van *Blanqui*, nam den 14den Augustus 1870 deel aan den aanval op de kazerne der brandweer van La Villette, maar werd voor den krijgsraad gebracht en ter dood veroordeeld. De revolutie van 4 September redde hem het leven. Gedurende de belegering van Parijs was hij medewerker aan het blad van *Blanqui*: „La Patrie en danger", werd chef van een bataljon der nationale garde, maar verloor die betrekking, toen hij deel nam aan den opstand van den 31sten October, en vluchtte na de capitulatie van Parijs naar Brussel. In Maart keerde hij terug naar Parijs, stelde zich ter beschikking van het Centraal Comité, werd den 23sten Maart tot lid van dat lichaam, den 26sten Maart tot lid der Commune en daarna met *Duval* en *Bergeret* tot generaal benoemd. Hij voerde dan ook het bevel over één der drie kolonnes, die met het geroep: „à Versailles! à Versailles!" een uitval deden. *Eudes* rukte met *Bergeret* tusschen de forten Montrouge, Vanvres en Issy voortwaarts om de hoogten van Chantillon, Clamart en Meudon te veroveren, maar moest voor de troepen van Versailles terugtrekken. Daarna was hij eerlang kommandant van één der zuideljke forten, inspecteur-generaal van den linker oever der Seine en kommandant van de 2de reservebrigade, waarvan het hoofdkwartier gevestigd was in het paleis van het Legioen van Eer. Den 10den Mei werd hij lid van de delegatie van openbare veiligheid en onderteekende als zoodanig de laatste proclamatie der Commune, waarin bevel werd gegeven tot het fusilleeren der gijzelaars en tot het in brand steken der openbare gebouwen. Toen de troepen uit Versailles den 23sten Mei oprukten naar de Tuilerieën, ontsnapte hij naar Zwitserland en stichtte hier met andere

communards het dagblad „La Revanche", dat echter in Januari 1872 door de Regeering van Zwitserland verboden werd. De krijgsraad van Versailles veroordeelde hem wegens deelneming aan moord- en brandstichtingsplannen bij verstek tot dood.

Eudo. Onder dezen naam vermelden wij: *Eudo* of *Eudes*, hertog van Aquitanië sedert 688. Hij ondersteunde *Chilperic II* tegen *Karel Martel*, maar leed in 718 de nederlaag bij Soissons, waarna hij *Chilperic* aan hem overleverde. In 721 tastte hij de Mooren aan, die Toulouse belegerden, en noodzaakte hen tot den terugtocht. Daarentegen moest hij in 732 het onderspit delven aan de Dordogne voor den Khalif *Abd oer Rhaman*, zoodat hij de wijk nam naar zijn voormaligen tegenstander *Karel Martel*, met wien hij de Arabieren bij Tours en Poitiers op de vlucht joeg. Na dien tijd bleef hij een bondgenoot der Franken en overleed in 735. Zijne zonen *Hunold* en *Hatton* verdeelden onderling de heerschappij over Aquitanië.

Eudo de Dappere, graaf *van Parijs* en hertog *van Francia*. Deze onderscheidde zich in 885 bij de verdediging van Parijs tegen de Noormannen en werd deswege na het overlijden van *Karel de Dikke* in 888 tot koning gekroond. Hij versloeg de terugkeerende Noormannen bij Montfaucon en bracht de wederspannige vazallen tot onderwerping. Daar er eene partij ontstond, die *Karel de Eenvoudige* begunstigde, stond hij aan dezen de landen af tusschen de Rijn en de Seine en overleed in 898.

Eudo III, een zoon van *Hugo III*. Hij was sedert 1190 bekleed met het regentschap in Bourgondië, ondernam een kruistocht tegen de Albigenzen, vergezelde Koning *Philippus Augustus* in den oorlog in Vlaanderen en voerde in den slag bij Bovines (1214) het bevel over den rechter vleugel. Daarop maakte hij toebereidselen tot een Kruistocht naar Egypte, maar overleed inmiddels te Lyon den 6den Juli 1218.

Eudoxia. Onder dezen vrouwennaam vermelden wij:

Elia Eudoxia, eene dochter van den Galliër *Bauto*, één der dapperste generaals van Keizer *Theodosius*. Zij werd in 395 de gemalin van den Oost-Romeinschen Keizer *Arcadius*, beklom door de medewerking van den later op haar aandringen ter dood gebrachten eunuch *Eutropius* den troon en beheerschte met dezen na het overlijden van *Rufinus*, haren zwakken gemaal. Toen zij den patriarch *Johannes Chrysóstomus*, voor wien zij bevreesd was, in ballingschap zond, begon het volk te Constantinopel zoo luide te morren, dat zij hem terugriep, hoewel zij later den gestrengen zedemeester weder uit hare nabijheid verwijderde. Zij overleed in 408.

Licinia Eudoxia, eene dochter van *Theodosius II*. Zij huwde met *Valentinianus III*, en toen deze in 455 vermoord was, zag zij zich gedwongen, om met zijn moordenaar *Maximus* in den echt te treden. Daarom riep zij *Genserik*, den koning der Wandalen, naar Italië. Deze bracht *Maximus* eene nederlaag toe, doch ook *Eudoxia* met hare dochters *Eudoxia* en *Placidia* werden door den overwinnaar weggevoerd naar Afrika, waar zij eene zevenjarige gevangenschap verduurde. Zij overleed echter te Constantinopel, en ook hare dochter en naamgenoot, die uit dwang *Hunerik*, den zoon van *Genserik*, tot echtgenoot had genomen, vluchtte naar Constantinopel, om aldaar te sterven.

Eudoxia Makrembolitissa, eene dochter van Keizer *Constantijn VIII*. Zij was gehuwd met *Constantinus Ducas* (1059—1067) en na den dood van laatstgenoemde met den Kroonpretendent *Diógenes Romanus*. Na den val van dezen werd zij met haren zoon *Michaël VI* in een klooster gestoken. Hier wijdde zij zich aan de beoefening der wetenschap, doch van hare geschriften is slechts weinig bewaard gebleven.

Eudoxia Fedorowna, czarin van Rusland. Zij was de dochter van den bojaar *Feodoor Lapoesjin* en trad in 1719 in het huwelijk met Czaar *Peter de Groote*. Zij schonk hem een zoon, *Alexis Petrowitsj* genaamd, doch de laster van *Lefort* was oorzaak, dat zij naar het klooster Sleutelburg verbannen werd. *Peter* deed wel is waar in 1727 eenige vertrekken in het Keizerlijk paleis te Moskou voor haar in gereedheid brengen, doch zij gaf de voorkeur aan de eenzaamheid van het klooster, waar zij in 1731 overleed.

Eudoxius, een beroemd kerkvader uit Arabissus in Klein-Armenië, was de zoon van *Caesarius*, een martelaar ten tijde van Keizer *Maximianus*, een leerling van *Lucianus* en eerst bisschop te Germanicia, later te Antiochië, waar hij als een ijverig Ariaan de verschillende partijen tot vrede zocht te brengen, en in 360 te Constantinopel. Zijne aanhangers — de Endoxianen — erkenden wél de gelijkvormigheid van den Zoon Gods met den Vader, maar lieten de gelijkheid van wezen rusten. Ten tijde van *Valens* echter spoorde hij zijn Keizerlijken leerling aan tot het vervolgen der Homoousianen en der Semiarianen. Hij overleed te Nicaea in 370. Zijne geschriften zijn verdwenen met uitzondering van eenige fragmenten uit zijne redevoering over het „Vleesch worden van Gods woord". — Ook een anderen *Eudoxius* vinden wij vermeld, een heilige, die ten tijde van *Trajanus* bevel voerde over 11000 man en met hen tot het Christendom overging. Hij is later heilig verklaard, en zijn gedenkdag valt op den 6den September.

Eudoxus uit Cnidus, een verdienstelijk sterrenkundige en tevens een ijverig beoefenaar der wisknnde, overleed in 348 vóór Chr. Hij bevorderde de wetenschap door het uitvinden van nienwe stellingen, vooral op het gebied der stereometrie, der kromme lijnen en der analytische geometrie, alsmede door zijne sterrenkundige waarnemingen. *Diógenes Laërtius* deelt mede, dat hij een wetboek vervaardigd heeft voor zijne geboortestad, dat hij in de meetknnst het onderwijs genoten heeft van *Archytas*, in de geneesknnde dat van *Philistion* van Sicilië en in de wijsbegeerte dat van *Plato*, — voorts dat hij ten behoeve zijner vorming met den geneesheer *Chrysippus* eene reis heeft gedaan naar Egypte, waar hij zich in betrekking stelde met de priesters. Ten opzichte van zijne gevoelens vernemen wij uit de „Zedeleer" van *Aristóteles*, dat hij het genot als het hoogste goed beschonwde, omdat het door alle schepselen begeerd werd. Men meent voorts, dat zeer belangrijke stellingen,

bijvoorbeeld, dat de pyramide het derde deel is van een prisma, en de kegel het derde gedeelte van een cylinder met hetzelfde grondvlak en dezelfde hoogte, van hem afkomstig zijn, terwijl hij de leer van *Plato* omtrent de snijding van lichamen ontwikkelde. Zonder sterrenkundige werktuigen te bezitten, legde hij den grondslag voor eene wetenschappelijke beoefening der sterrenkunde, en ook de tijdrekening heeft hij aanmerkelijk verbeterd. Van zijne geschriften is voor ons niets anders bewaard gebleven dan enkele aanhalingen.

Euémerus of *Euhémerus* is de naam van een Grieksch wijsgeer der Cyrenaïsche school, vermoedelijk een leerling van *Theodorus*. Evenals deze droeg hij den naam van „de Godloochenaar" en schreef eene gewijde geschiedenis, waarin hij het veelgodendom verklaarde als eene vergadering van uitstekende menschen. Dat boek is verloren gegaan, doch *Ennius* heeft daarvan eene Latijnsche vertaling geleverd, van welke wij nog fragmenten bezitten.

Eufraat, zie *Euphraat*.

Euganeïsche Heuvels (De), ook *Montes Isolati* of *Montes Paduani* genaamd, vormen eene henvelreeks in het Lombardisch-Venetiaansch gedeelte van Italië ten zuidwesten van Padua. Evenals de Bericische Bergen, die zich ter hoogte van 400 Ned. el verheffen, zijn zij door vulkanische kracht opgestnwd, zoodat zij met schilderachtige trachietkegels uit de lage vlakte oprijzen en aan beide zijden door bevaarbare kanalen omzoomd zijn. Die heuvelreeks loopt van het oosten naar het westen en heeft eene lengte van 4 geogr. mijl bij eene breedte van $2^{3}/_{10}$ geogr. mijl Haar hoogste top, de Monte-Venda, met eene volstrekte hoogte van ongeveer 600 Ned. el, verschaft een heerlijk uitzicht en torscht de schilderachtige bouwvallen van een klooster. Men vindt er aan den voet der heuvelstreek warme zwavelbronnen, de „Terme Padovane" genoemd, wier geneeskracht reeds vóór eenwen vermaard was.

Eugeenolie, zie *Kruidnagelolie*.

Eugène of voluit *Eugène Rose de Beauharnais*, hertog *van Leuchtenberg*, prins *van Eichstädt*, een zoon van den generaal vicomte *Alexandre de Beauharnais* en van *Josephine Tascher de la Pagerie*, later keizerin van Frankrijk, werd geboren den 3den September 1781, vergezelde zijn vader in 1794 naar het Rijnleger en ging na diens dood met generaal *Hoche* in de Vendée, terwijl zijne moeder door het Schikbewind in den kerker werd geworpen. Nadat deze in 1796 door *Barras* in vrijheid gesteld en met *Bonaparte* in het huwelijk getreden was, ontving *Eugène* eene militaire opleiding, ging met laatstgenoemden veldheer naar Italië en vervolgens naar Egypte en klom weldra op tot den rang van divisie-generaal. *Napoleon* benoemde hem in 1805 tot prins en tot onderkoning van Italië. Hij voerde nu het bevel over het Fransch-Italiaansche leger en werd na het eindigen van den Oostenrijkschen Oorlog tot *Prins van Venetië* verheven. In 1806 trad hij in het huwelijk met Prinses *Augusta Amalia van Beieren* en werd in 1807 door den Keizer als zoon aangenomen en tot erfelijk vorst van Italië verklaard. Gedurende den Oostenrijkschen Oorlog van 1809 drong hij met 70000 man diep in Oostenrijk en Hongarije door, won den veldslag bij Raab en droeg niet weinig bij tot de zegepraal bij Wagram. Toen de Keizer van *Joséphine* gescheiden was, benoemde hij in 1810 *Eugène* tot opvolger van den Groothertog van Frankfort. Gedurende den tocht naar Rusland en vooral bij den terugtocht als opperbevelhebber, alsmede in den slag bij Lützen spreidde hij groote veldheerstalenten ten toon en verkreeg na den wapenstilstand het opperbevel over het leger in Italië. Zijne geringe strijdmacht en de tronweloosheid van den Koning van Napels noodzaakten hem echter, om enkel eene verdedigende houding aan te nemen, en hij trok in 1814 van de Etsch achter de Mincio terug. Na den val van *Napoleon* leverde hij, tengevolge van eene overeenkomst met den Oostenrijkschen generaal *Bellegarde*, Lombardije in handen van Oostenrijk en begaf zich naar Parijs in de hoop, dat hem Genua als groothertogdom zou worden toegekend. Hij zag die verwachting verijdeld, wees den maarschalksstaf, hem door *Lodewijk XVIII* aangeboden, van de hand en ging naar München. De Koning van Beieren benoemde hem in 1817 tot hertog van *Leuchtenberg* met den titel van Koninklijke Hoogheid, beleende hem met het prinsdom *Eichstädt* en bepaalde, dat zijne nakomelingen, ingeval van nitsterven der Beiersche lijn, recht hadden op den troon. Hij overleed te München den 21sten Februari 1824. In 1830 verrees aldaar te zijner eer een gedenkteeken in de Michaëlskerk, en later ook te Parijs.

Eugenia *Mich.* is de naam van een tropisch plantengeslacht, waarvan de meeste soorten in het geslacht *Jambosa Rumph.* zijn overgegaan, terwijl zij bij *Lindley* den ouden naam hebben behouden. De naam *roosappel*, te voren aan de Engeniasoorten gegeven, behoort aan de Jamboes. Het geslacht *Eugenia* behoort tot de familie der *Myrtaceën*; de kelk is geheel of gedeeltelijk met het vruchtbeginsel vergroeid, zoodat de bovenstandige schijf met haar kelkzoom zichtbaar is. De kelkbuis is kort, omgekeerdkegelvormig en bolvormig uitloopend, de zoom diep ingesneden en 4- (zelden 5-)lobbig, en de slippen zijn afvallend. Het heeft 4 of 5 onder het bloeien afstaande bloembladen en talrijke in de overblijvende kelkkeel (die eene bovenstandige schijf vormt) ingeplante meeldraden, — voorts een 2-hokkig, met de kelkbuis vergroeid vrnchtbeginsel met veel eitjes aan de 2-lobbige, een tusschenschotvormende zaaddragers. De vrucht is eene éénhokkige bes met één of twee, zelden met meer zaden. Deze zijn dik, — de kiem is zonder kiemwit en de zaadlobben zijn dik en gekronkeld. Het omvat boomen der verzengde luchtstreek, die zich voorts onderscheiden door gestippelde, doorschijnende, gaafrandige, ten getale van 2 of 3 tegenovergestelde bladeren, door verschillende bloeiwijzen en kleine bessen. *E. uniflora L.* heeft zijdelingsche, éenbloemige steeltjes, is uit Znid-Amerika ingevoerd in Indië en wordt thans dáar algemeen gevonden; zij draagt rooskleurige en welriekende vruchten. De bessen van *E. Pimenta Dec.* (Myrtus Pimenta *L.*) komen onder den naam van *Jamaicapeper* of *piment* in den handel en zijn als *Semina Pimenti* ook in de apotheek bekend.

Zij worden onrijp afgeplukt en gedroogd, zoodat zij er rimpelig uitzien, en als specerij gebruikt. Zij bevatten eene vlnchtige olie, die uit eene indifferente koolwaterstof en een eigenaardig zuur — pimentzuur — bestaat, hetwelk met alkaliën kristalliseerbare zouten vormt. Deze boom wordt 10 Ned. el hoog en draagt tegenovergestelde, gesteelde, langwerpige bladeren en eindstandige bloemtuilen. — De *E. Pimenta Dec.* is intusschen door *Lindley* tot een afzonderlijk geslacht *Pimenta* verheven, hetwelk 2 soorten telt. Beide zijn inheemsch op de West-Indische Eilanden. Van de aromatische bladeren wordt de *bay-rum* gestookt en de op peperkorrels gelijkende zaden dragen den naam van *all spice*.

Eugenia is de naam der 45ste *Asteroïde* (zie aldaar).

Eugénie of eigenlijk *Eugénie Maria de Montijo*, keizerin van Frankrijk, geboren den 5den Mei 1826 te Granada in Andalnsië, is de tweede dochter van den Graaf *de Montijo*, hertog *van Peneranda* en van *Maria Manuëla Kirkpatrick van Closeburn*. Van vaderszijde is zij afkomstig van het oud-adellijk geslacht *Porto-Carréro*, dat in de 14de eeuw nit Genua naar Estremadnra trok en door huwelijken bij zijn naam dien van *Guzman*, *Cordova*, *La Cerda* en *Leira* durfde voegen, terwijl het met de drievoudige waardigheid van grande der eerste klasse (*Teba*, *Banos* en *Mora*) werd bekleed. Van moederszijde behoort zij tot eene R. Katholieke Schotsche familie, die na den val der *Stuarts* de wijk nam naar Spanje. *Eugénie* ontving hare opvoeding in Engeland en Frankrijk en volbracht met hare moeder vele reizen, waarbij zij den naam voerde van gravin *van Theba*. In 1851 wekte zij in het Elisée bij de feesten van den President der Republiek door hare schoonheid veel opzien, en toen *Napoleon* zich tot Keizer opwierp, nam hij haar tot gemalin. Het huwelijk werd voltrokken den 30sten Jannari 1853. De gemeenteraad van Parijs bestemde bij die gelegenheid eene som van 600 000 francs tot het aankoopen van een sieraad voor den bruidskorf, doch volgens haar wensch werd dat geld gebruikt tot het stichten eener nijverheidsschool voor behoeftige meisjes. Als Keizerin vestigde zij zich met haren Hofstoet in de Tuilerieën, doch bracht een groot gedeelte van den zomer door te Fontainebleau, St. Cloud, Compiègne en op de badplaats Biaritz. Den 18den Maart 1856 schonk zij den Keizer een zoon, die den titel ontving van Keizerlijken Prins (Prince impérial). Toen de Keizer gedurende den Italiaansehen veldtocht (1859) ten strijde trok, voerde zij het bewind als regentes, en in 1865 bij de reis van *Napoleon* naar Algiers desgelijks. Het laatst geschiedde zulks in 1870, toen haar echtgenoot zich den 23sten Jnli naar het leger begaf. Toen deze te Sédan gevangen genomen en te Parijs van den troon vervallen verklaard werd, nam zij den 4den September de vlucht over België naar Engeland, waar zich later haar gemaal bij haar voegde, met wien zij het kasteel Chislehurst bewoonde. Na den dood van *Napoleon III* vertoefde zij er nog eenigen tijd, en begaf zich in den zomer van 1873 met haren zoon (later in Znid-Afrika omgekomen) naar het kasteel Arenenberg in Zwitserland. Zij was in hare jeugd eene schoone en weelderige, doch smaakvolle vronw, die zich vervolgens bij voorkeur wijdde aan de letterkunde en de schoone kunsten, zich evenzeer door een kloek verstand als door een weldadigen zin onderscheidde, maar zich bovenal eene getrouwe dochter betoonde der R. Katholieke Kerk. In 1880 bezocht zij de plek, waar haar zoon gesneuveld was. Voorts houdt zij onder den naam van Gravin *de Pierrefonds* doorgaans haar verblijf op Chislehurst.

Eugenius. Onder dezen naam vermelden wij in de eerste plaats:

Vier *Pausen*, te weten: *Eugenius I*, gekozen in 652, doch eerst in 654 erkend. Hij overleed 3 jaar daarna zonder belangrijken invloed te hebben geoefend op het kerkelijk leven van zijn tijd. Toch had gedurende zijn bewind het Concilie van Toledo plaats, hetwelk zeer bevorderlijk was voor de ontwikkeling der hierarchie. — *Eugenius II*, die van 824 tot 827 regeerde en de souvereiniteit des Keizers over den Heiligen Stoel moest erkennen. Bij den strijd over de beelden verklaarde hij zich vóor de besluiten van het Concilie van Parijs van den 1sten November 825. — *Eugenius III*, die van 1145 tot 1153 den Pauselijken zetel bekleedde. Hij was afkomstig uit Pisa, had *Bernhard van Clairvaux* tot leermeester en zag zich benoemd tot abt van het Cistercienser klooster van den heiligen *Anastasius* te Rome. In zijn tijd deden de *Hohenstaufen* hunne rechten op Italië gelden, en *Eugenius* werd gedwongen door het volk, om Rome te verlaten. Hij begaf zich naar Dnitschland en Frankrijk en werd overal op eene eervolle wijze ontvangen. Koning *Roger* van Sicilië herstelde hem op zijn zetel, doch hij moest wederom voor de Romeinsche republikeinen de wijk nemen, zoodat hij na dien tijd meestal te Segni woonde. De heilige *Bernard* richtte tot hem een vermanend schrijven (De consideratione libri V), waarin hij hem opwekte, om den door hem ingeslagen wereldlijken weg te verlaten. In zijn tijd valt de Tweede Kruistocht, door den Duitschen Keizer *Koenraad III* en Koning *Lodewijk* van Frankrijk ondernomen. — *Eugenius IV*, die van 1431 tot 1447 het bewind in handen had. Hij was geboortig van Venetië, droeg te voren den naam van *Gabriel Condolmière* en werd in 1408 bisschop van Siena en cardinaal. In zijn tijd verhief zich de zucht naar hervorming, die zich in de Concilièn te Constanz en te Basel zeer sterk deed gevoelen. Wegens zijn verzet tegen het Concilie te Basel werd hij van de Pauselijke waardigheid ontzet en Hertog *Amadeus VIII* van Savoye in zijne plaats benoemd. Frankrijk en Duitschland schenen dien stap te billijken, daar in eerstgemeld Rijk *Karel VII* de besluiten van Basel met eenige wijziging ten nitvoer legde door de Pragmatieke Sanctie (1438), terwijl zulks in Duitschland geschiedde door de „Acceptationsurknnde" van 26 Maart 1429, ofschoon zich de Kenvorsten vóor de onzijdigheid der Duitsche Kerk verklaard hadden. De nieuwe Paus, onder den naam van *Felix V* optredende, werd echter niet algemeen erkend, en *Eugenius* zou wellicht de overwinning behaald hebben op zijne tegenstanders, zoo hij de vernietiging der besluiten van Basel niet had willen doordrijven. Zijne bemoeiingen gaven aanleiding tot eene verga-

dering der Keurvorsten te Frankfort aan de Main (1446), alwaar zij besloten, om gestrenge maatregelen te nemen tegen *Eugenius*. Keizer *Frederik III* was echter hiermede niet ingenomen en bewerkte door de dipiomatieke schranderheid van zijn geheimschrijver *Aeneas Sylvius*, dat de Rijksvorsten in eene nieuwe samenkomst te Frankfort hunne eischen matigden. Intusschen teekende *Eugenius* een plechtig protest aan tegen alle inbreuk op de rechten van den Paus en overleed den 7den Februari 1447.

Voorts vermelden wij:

Frans Eugenius van Savoye, die onder den naam van Prins *Eugenius* eene Europeesche vermaardheid verwierf. Hij werd geboren te Parijs den 18den October 1663 en was de jongste der 5 zonen van Prins *Eugenius Maurits* van *Savoye-Carignan*, graaf *van Soissons*, en van *Olympia Mancini*, eene nicht van den cardinaal *Mazarin*. Wrevel over de bejegening zijner moeder, die aanvankelijk de gunst genoot van *Lodewijk XIV*, doch later door hem in een proces gewikkeld werd, hetwelk haar noodzaakte om de wijk te nemen naar Brussel, en over de bedoeiing des Koonings, om den jongsten Prins tot het omhelzen van den geestelijken stand te dwingen, bewoog hem Frankrijk vaarwel te zeggen. Hij begaf zich naar Oostenrijk, werwaarts zijn oudere broeder *Lodewijk Julius* reeds vertrokken was, kwam er in 1683, toen de Turken oprukten, om Weenen te belegeren, en in een ruitergevecht, waarin zijn broeder sneuvelde, ontmoette hij voor de eerste maal den vijand. Zijne dapperheid hielp de hoofdstad ontzetten en de Turken verjagen. Nu werd hij tot aanvoerder van een regiment dragonders benoemd, volgde het Keizerlijk leger naar Hongarije, streed tegen de Ongeloovigen en nam deel aan de verovering van Ofen. Hier werd hij door een pijl aan de rechterhand gekwetst, doch veel gevaarlijker was de wond, die hem 2 jaar later bij de belegering van Belgrado aan de knie door een musketkogel werd toegebracht. Na zijne herstelling werd hij in 1669 vóór Mainz ten derden male gewond. Inmiddels klom hij spoedig op, werd in 1690 bevorderd tot generaal der Oostenrijksche kavallerie en ontving het opperbevel over de Oostenrijksche troepen, die zich naar Piémont begaven, om aldaar met het leger van Hertog *Victor Amadeus van Savoye* tegen Frankrijk te vechten. Vóór zijne komst verloor laatstgenoemde den slag bij Staffarda tegen *Catinat*, en alleen door de ijverige pogingen van Prins *Eugenius* was hij in de gelegenheid, om in geregelde orde terug te trekken. Gedurende 6 jaar streed nn *Eugenius* in Italië tegen de Franschen. In 1692 viel hij met het leger der Bondgenooten in het zuiden van Frankrijk en vervulde hierdoor de gelofte, bij zijn vertrek uit het vaderland afgelegd, dat hij alleen met de wapens in de hand en als vijand dien grond weder betreden zou. Niettemin werd hij in 1696 afvallig van zijne partij, schaarde zich aan de zijde van Frankrijk en verliet Italië, waarna de oorlog een einde nam.—Reeds 4 jaar te voren was hij tot veldmaarschalk benoemd, en nu verkreeg hij het opperbevel over het Keizerlijk leger, dat in het zuiden van Hongarije tegen de Turken te velde trok. Sedert 4 jaar was die oorlog zonder veel voorspoed gevoerd, doch *Eugenius* tastte den vijand aan, toen hij den 11den September 1697 over de Theisz wilde rukken, en bracht hem eene geweidige nederlaag toe. Hierna deed hij een strooptocht in Bosnië en ontving overal de hulde der Christelijke bevolking. Dat hij na zijn terugkeer in hechtenis zou zijn genomen, omdat hij in strijd met het bevel des Keizers den slag gewaagd had, is een ongegrond verhaal. Door den Vrede van Carlowicz eindigde de oorlog tegen de Turken, en hierdoor was de Keizer in staat gesteld, om bij het uitbarsten van den Spaanschen Successieoorlog zijne geheele krijgsmacht tegen Frankrijk te velde te brengen. *Eugenius* werd als opperbevelhebber naar Italië gezonden en voibracht den beroemden overtocht over de Alpen van Zuid-Tyrol. Bij Carpi en Chiari behaalde hij de overwinning op de Franschen, doch zij bleef in den slag van Luzzara onbeslist. De belangen van zijn leger werden echter te Weenen op eene ergerlijke wijze verwaarioosd, zoodat hij zich in 1702 zelf derwaarts begaf. Hij vond er den Keizer in de grootste ongelegenheid, zoowel door het zegepralend voorwaarts rukken van het Fransch-Beiersche leger, als door den opstand van *Frans Rakoczy* in Hongarije. Nu werd *Eugenius* aanstonds benoemd tot voorzitter van den Hofkrijgsraad, en hij ijlde naar Preszbnrg, om er maatregelen te nemen tot demping van het oproer. Vervolgens aanvaardde hij het opperbevel over het Keizerlijk leger in Duitschland en bezorgde met *Marlborough* op den 13den Augustus 1704 bij Höchstadt aan de Franschen en Beieren eene volkomene nederlaag. Daarop snelde hij weder naar Italië, waar hij aanvankelijk in den slag bij Cassano wel geene voordeelen bevocht, maar later door zijn zegepraal bij Turijn op den 7den September 1706 de Franschen voor goed uit het land verdreef. *Eugenius* werd tot rijksveldmaarschalk, tot Keizerlijk luitenant-generaal en tot stadhouder van Milaan benoemd, en trok in 1707 wederom naar het zuiden van Frankrijk, waar hij echter Toulon vruchteloos zocht te veroveren. Des te voorspoediger streed hij in het volgende jaar in de Nederlanden, waar hij met *Marlborough* de overwinning behaalde bij Oudenaarde en bij Malplaquet en zich meester maakte van eene reeks van belangrijke vestingen. Eerst Engelands afvalligheid van het Bondgenootschap, welke zelfs de reis van *Eugenius* naar Londen niet verhoeden kon, en de hierdoor veroorzaakte vermindering zijner strijdmacht, deed de ooriogskans keeren. Hij kon niet verhinderen, dat de Nederlanders bij Denain geslagen werden en dat onderscheidene vestingen weder in de macht van den vijand kwamen. De Vrede van Utrecht dwong ook Keizer *Karel VI* om vrede te sluiten, en deze kwam vooral door de diplomatische schranderheid van *Eugenius* in 1714 te Rastadt tot stand. Toen in 1716 de oorlog tegen de Forte nogmaals uitbarstte, behaalde hij de overwinning bij Peterwardein en veroverde Temeswar. In het volgende jaar won hij den slag bij Belgrado en maakte zich meester van deze vesting. De herinnering aan dien bloedigen strijd leeft ook nu nog in een volkslied. Na het sluiten van den Vrede van Passarowitz keerde *Eugenius* naar Weenen terug en

behoorde er onder de voornaamste raadgevers van den Keizer. Tevens bevorderde hij door het stichten van gebouwen, door zijne voortreffelijke kunstverzamelingen en door zijn omgang met wetenschappelijke mannen de kunsten en wetenschappen. Nog eenmaal trok hij ten strijde, namelijk in 1734, toen er wegens de Poolsche troonopvolging op nieuw een oorlog uitbarstte tusschen den Keizer en Frankrijk. Zijne strijdmacht was echter zoo gering, dat men het reeds als een groot voordeel beschouwde, dat de Franschen zich met de verovering van Philipsburg moesten vergenoegen. Na zijn terugkeer in het najaar van 1734 werd op zijn raad de vrede gesloten. In den volgenden winter begon hij te snkkelen en den 21sten April 1736 werd hij dood op zijn bed gevonden. — In hem verloor Oostenrijk zijn dappersten veldheer en voortreffelijksten staatsman, die zich tevens door een dengdzamen wandel en een edel karakter onderscheidde.

Friedrich Karl Paul Ludwig Eugenius, hertog *van Würtemberg*, generaal der infanterie in Russischen dienst. Hij was een zoon van Hertog *Eugenius Friedrich Heinrich van Würtemberg* († 1822), generaal bij het Pruisische leger, en werd geboren te Oels den 8sten Januari 1788. Reeds in 1796 werd hij door zijn oom Czaar *Paul* benoemd tot kolonel en in 1798 tot generaal. Hij ging in 1800 naar Petersburg, waar de Keizer, die, naar men meent, hem de hand zijner dochter *Catharina* had toegedacht, hem met weldaden overlaadde. Toen echter de Czaar 6 weken daarna overleed, keerde Prins *Eugenius* naar de ouderlijke woning terug, studeerde te Erlangen en begaf zich daarna volgens den wensch van zijn oom, den Keurvorst van Würtemberg, naar Stuttgart, om zich aan de studie van den krijgsdienst te wijden. Vruchteloos zocht *Napoleon*, die hem aldaar in 1805 ontmoette, den jongeling aan zijn dienst te verbinden. In 1806 vergezelde deze zijn vader, die bevelhebber was van het reservekorps, en eerst na het einde van November begaf hij zich naar het Russische leger, waar hij aan generaal *Benningsen* werd toegevoegd. Na het sluiten van den Vrede voerde hij bevel over eene brigade, nam in 1810 deel aan den veldtocht in Turkije en kommandeerde in 1812 de 4de divisie. Wegens zijn krijgsbeleid bij Smolensk werd hij bevorderd tot luitenant-generaal, waarna hij zich bij verschillende gelegenheden op eene schitterende wijze onderscheidde. In den slag bij Lützen bevond hij zich eerst bij de reserve. Hij werd te laat naar Elsdorf gezonden, om er iets beslissends tot stand te brengen, maar hij bood er toch weêrstand tot aan den avond. In den slag bij Bantzen verdedigde hij den 20sten Mei de stad en deed den volgenden dag *Macdonald* afdeinzen, terwijl hij den 22sten bij den terugtocht op eigen verantwoordelijkheid stand hield op den Töpferberg bij Reichenbach, om aan het leger een veiligen aftocht te bezorgen. Na den wapenstilstand, toen het Boheemsche leger voorwaarts rukte naar Dresden, hield hij gedurende den slag den terugweg bij Pirna bezet en werd hier door *Vandamme* aangetast. Hij hield laatstgenoemde echter bezig bij Kulm en redde het leger, hoewel hij, uit eerbied voor den Keizer, tot kort vóór zijn dood hierover een diep stilzwijgen bewaarde. In den slag bij Leipzig voerde hij den 16den October bevel over éene der 4 aanvalkolonnes en streed bij Wachau, in weerwil van vreeselijke verliezen, met heldhaftige volharding, — den 18den bij Probstheida desgelijks. Ook in den veldtocht van 1814 behaalde hij nieuwe lauweren, zoowel bij Bar en Arcis-sur-Aube, als inzonderheid bij Parijs, zoodat hij tot generaal der infanterie benoemd werd. Gedurig kwamen zijne veldheerstalenten aan den dag, en hij werd door de troepen vergood. Toch onthield kleingeestige naijver hem steeds een zelfstandig kommando. In den oorlog tegen de Turken in 1828 stond hij onder de bevelen van *Diebitsj*. Zoodra de vrede hem vrijstelde van den werkelijken dienst, begaf hij zich naar het vaderlijk kasteel Karlsruhe in Silezië, waar hij den 16den September 1857 overleed. Hij schreef: „Erinnerungen aus dem Feldzuge des Jahres 1812 in Russland (1846)", — en „Mémoires", die eerst in 1863 na zijn dood door generaal *von Hobe* werden uitgegeven.

Eugubinische tafelen is de naam van zeven koperen platen, wier opschriften een hoogst merkwaardig overblijfsel der Umbrische taal bevatten. De letterteekens zijn op vijf daarvan de Umbrische, die weinig verschillen van de Etruscische, en op twee de Latijnsche, en de inhoud bestaat uit voorschriften bij offeranden en uit gebedsformulieren. Zij zijn afkomstig uit de 3de en 4de eeuw vóór Chr. en werden in 1444 gevonden in den Kerkelijken Staat te Gubbio, — het oude Iguvium of Eugubium. Verschillende geleerden hebben daarvan eene beschrijving en verklaring gelevered; onder dezen vermelden wij *Aufrecht* en *Kirchhoff* in hunne: „Umbrische Sprachdenkmäler (1849—1857, 2 dln)".

Eulenberg (Hermann), een verdienstelijk geneeskundige, geboren den 20sten Juli 1814 te Mülheim aan de Rijn, studeerde te Bonn en te Berlijn en schreef aldaar zijne belangrijke dissertatie „De tela elastica". Na het afleggen van het staatsexamen vertrok hij naar Oostenrijk, Engeland en Frankrijk, hoofdzakelijk om de lessen te hooren van *Rokitansky* te Weenen en de hospitalen te bezoeken. Daarna vestigde hij zich als arts te Lennep en vervolgens (1846) als privaatdocent te Bonn. In 1850 werd hij „Medicinalrath" te Coblenz en schreef: „Zur pathologischen Anatomie des Kretinismus (1857)". Ook stichtte hij met *Erlenmeyer* het „Korrespondenzblatt der Deutschen Gesellschaft für Psychiatrie und gerichtliche Medicin". In 1860 werd hij „Regierungs- und Medicinalrath" te Kenlen en schreef: „Lehre von den schädlichen und giftigen Gasen (1865)", — voorts in 1870 adviseur bij het ministerie van Eeredienst omtrent zaken van hygiëne, in 1871 lid der wetenschappelijke Commissie, daarvoor ingesteld, en in 1874 „geheimer Obermedicinalrath". Hij leverde nog: „Das Medicinalwesen in Preuszen (1874)" — en „Handbuch der Gewerbshygiene (1876)". Ook aanvaardde hij in 1871 de redactie van het: „Vierteljahrsschrift für gerichtliche Medicin und öffentliches Sanitätswesen", terwijl hij zich voorts onledig hield met de uitgave van een: „Handbuch des öffentlichen Gesundheitswesens (1881—1882, 2 dln)".

Eulenburg is de naam van een Pruisisch grafelijk geslacht, hetwelk afstamt van de

Landgraven van Thüringen. In de 14de eeuw begaf zich de jongste zoon van den Landgraaf *Albrecht*, namelijk *Heinrich*, vrijheer *tot Eulenburg* enz., naar Bohemen en stond er de Duitsche Orde bij in haren oorlog tegen de Heidenen in Pruisen, waarna hij in het huwelijk trad met eene dochter van den Hertog *von Glogau* en in 1380 overleed. Zijn kleinzoon *Botho Wenzeslaus*, vrijheer *tot Eulenburg*, was de eerste van dat geslacht, die goederen verwierf in Pruisen. Wegens zijne dappere verdediging van het kasteel te Marienburg tegen de Polen (1445) zag hij zich beleend met Gallingen en Lenneburg, die ook thans nog in het bezit zijn der familie. In 1786 werd *Ernst Christoph*, vrijheer *tot Eulenburg*, in den gravenstand opgenomen, en een kleinzoon van dezen was *Botho Heinrich*, graaf *tot Eulenburg*, geboren den 27sten October 1804, van 1845—1851 lid van het Huis van Afgevaardigden in Pruisen en vervolgens, voorzitter der regeering te Marienwerder. Hij overleed den 17den April 1879. — Zijn volle neef *Friedrich Albrecht*, graaf *tot Eulenburg*, geboren den 29sten Januari 1815, bekleedde aanvankelijk hooge staatsambten in zijn vaderland, werd daarna consul-generaal te Antwerpen en zag zich in 1859, bij het zenden van een buitengewoon gezantschap naar China, Japan en Siam, aan het hoofd gesteld der expeditie, naar de Oost-Aziatische wateren bestemd. De schepen vertrokken uit Pruisische havens, doch *Eulenburg* begaf zich met de overige leden van het gezantschap over Suéz en Ceylon naar Singapore, alwaar hij den 2den Augustus 1860 aankwam. In September bereikte hij Jeddo en zocht er met de Japansche regeering een vriendschaps-, handels- en zeevaartverdrag te sluiten, hetwelk hem den 24sten Januari 1861 gelukte, waarna hij met het Pruisisch eskader naar China zeilde, om aldaar eene dergelijke overeenkomst tot stand te brengen. Daarna keerde hij naar zijn vaderland terug, waar hij den 9den December 1862 de portefeuille van Binnenlandsche Zaken aanvaardde in het ministerie *Bismarck* en haar tot 1878 behield. Hij was een ijverig voorstander der staatkunde van den Rijkskanselier, zoodat hij aanvankelijk met de liberale oppositie niet weinig te worstelen had, en genoot het volkomen vertrouwen van zijn Koning. Ook zijn loffelijk streven, om aan de provinciën een meer zelfstandig beheer te bezorgen, mogen wij niet onvermeld laten. Hij overleed te Schöneberg bij Berlijn den 2den Juni 1881.

Botho, graaf *tot Eulenburg*, een zoon van *Botho Heinrich* (zie boven) en geboren den 31sten Juli 1831, studeerde te Königsberg en te Bonn in de rechten, was eerst werkzaam bij de magistratuur, toen bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken in Pruisen, werd in 1869 regeeringspresident te Wiesbaden, in 1872 districtspresident te Metz, in 1872 opperpresident in Hannover, in 1878 minister van Binnenlandsche Zaken, kwam wegens zijne meer vrijzinnige gevoelens in botsing met den Rijkskanselier en vroeg zijn ontslag, dat hij den 27sten Februari 1881 ontving, waarna hij benoemd werd tot opperpresident van de provincie Hessen-Nassau. Ook als gevolmachtigde van Pruisen in den Bondsraad heeft hij zich — inzonderheid door zijne maatregelen tegen de eischen der Sociaaldemocraten — zeer verdienstelijk gemaakt.

Eulenburg (Albert), een verdienstelijk geneeskundige, geboren te Berlijn den 10den Augustus 1840, studeerde te Bonn en te Berlijn en verwierf in 1861 den prijs der geneeskundige faculteit te Berlijn door zijn antwoord op eene prijsvraag: „Ueber den Zusammenhang von Gehirnrhämorrhagien mit Herzhypertrophie und Erkrankung der Hirnarterien (geplaatst in *Virchow's* „Archiv", dl 24)". Daarna werd hij assistent in het ziekenhuis te Greifswald, vestigde er zich tevens als privaatdocent en schreef: „Die hypodermatische Injektion der Arzneimittel (1865; 3de druk, 1875)". In de oorlogen van 1864, 1866 en 1870 was hij als arts werkzaam. In 1866 vertrok hij als privaatdocent naar Berlijn, werd ook daar assistent en wijdde er zich aan de studie der ziekten van het zenuwgestel. Hij schreef er: „Pathologie des Sympathicus (met *Guttmann*, 1873)" en „Lehrbuch der funktionellen Nervenkrankheiten (1871)", waarvan in 1878 eene tweede uitgave verscheen onder den titel: „Lehrbuch der Nervenkrankheiten." In 1874 zag hij zich benoemd tot hoogleeraar in de pharmacie en tot directeur van het pharmacologisch instituut te Greifswald, waar hij, gesteund door 90 medewerkers, een aanvang maakte met de vernieuwde uitgave van eene „Realencyklopädie der gesammten Heilkunde."

Euler (Leonhard), een beroemd wiskundige, geboren te Basel den 15den April 1707, ontving het eerste onderwijs van zijn vader en vervolgens aan de hoogeschool zijner geboorteplaats dat van *Jan Bernoulli*, terwijl hij met *Daniël* en *Nicolaas Bernoulli* eene vriendschappelijke betrekking onderhield. Op 19-jarigen leeftijd ontving hij een accessit op eene prijsvraag der Académie van Wetenschappen te Parijs en in 1730 ging hij als hoogleeraar in de natuurkunde naar Petersburg. Hij leverde een groot aantal wiskundige verhandelingen in de werken der Académie te Petersburg, en door die te Parijs, welke hem in 1755 tot buitenlandsch lid benoemde, werd hem tot 10-maal toe een eereprijs toegekend. In 1741 vertrok hij, op uitnoodiging van *Frederik de Groote* naar Berlijn, om er als leeraar in de wiskunde aan de Académie van Wetenschappen op te treden, doch keerde in 1766 naar Petersburg terug en overleed aldaar als directeur van de mathematische klasse der Académie op den 7den September 1783. Hij bezat een beminnelijk en opgerulmd karakter en onderscheidde zich in het gezellige leven door zijne geestigheid. Zijn werkkring te Petersburg was oorzaak, dat hij zijne aandacht vooral vestigde op de toepassing der wiskunde op den scheepsbouw, en zóo ontstond het boek: „Théorie complète de la construction et de la manoeuvre des vaisseaux (1773)". Voorts zocht hij de gewichtigste vragen omtrent den bouw van het zonnestelsel langs wiskundigen weg op te lossen, en op het gebied der bespiegelende wijsbegeerte was hij een ijverig strijder tegen de vrijgeesten van zijn tijd, terwijl hij in zijne: „Lettres à une princesse d'Allemagne sur quelques sujets de physique et de philosophie (1768—1772, 3 dln)" tegen het stelsel van *Leibniz* te velde trok. Voor 't overige noemen wij van zijne

talrijke geschriften als de voornaamste: „Theoria motuum planetarum et cometarum (1744)", — „Introductio in analysin infinitorum (1748, 2 dln)", — „Institutiones calculi differentialis (1755, 2 dln, en later)", zijn hoofdwerk, — „Mechanica sive motus scientia analytice exposita (1736—1742, 2 dln)", — „Anleitung zur Algebra (1771, 2 dln, en 1801)", — „Dioptrica (1769—1771, 3 dln)", — „Opuscula analytica (1783—1785, 2 dln)", — voorts zijne „Correspondance (1843, 2 dln)" en eene verzameling van „Commentationes arithmeticae (1849, 2 dln)". — Zijn zoon *Johann Albert*, geboren den 8sten December 1734 te Petersburg, was desgelijks hoogleeraar aldaar en heeft zich door onderscheidene wetenschappelijke geschriften bekend gemaakt.

Eulogie noemden *Archélaus* en *Carnéades*, volgelingen van *Plato*, de waarschijnlijkheid, doch in de Christelijke Kerk beteekent dat woord de gebeden en zegensprekingen, die bij de viering van het Heilig Avondmaal plaats hebben. Men gebruikte dat woord ook voor het avondmaal zelf, daar men wat er overbleef van brood en wijn aan afwezigen (zieken en gevangenen) toezond en met dien naam bestempelde. Zoo ook noemden de geestelijken die gewijde teekenen, wanneer zij elkander deze, als zinnebeelden van onderlinge gemeenschap en vriendschap, toezonden. De zegensprekingen, door het woord enlogie bedoeld, waren oorzaak, dat men het tevens van andere kerkelijke handelingen bezigde. Ook de lagere wijding van kerkelijke personen noemde men eulogie, en de voornaamste plechtigheid in de Griekse Kerk heet *eulogium*.

Eúmenes. Onder dezen naam vermelden wij:

Eúmenes, uit Cardia in Thracië, één der voornaamste staatsambtenaren en krijgsmakkers van *Alexander de Groote*. Hij werd reeds op 20-jarigen leeftijd secretaris van *Philippus van Macedonië*, welke betrekking hij ook bij *Alexander* bleef waarnemen. Deze maakte van zijne talenten vooral gebruik bij staatkundige onderhandelingen. Na den dood van laatstgenoemden Vorst verkreeg *Eúmenes* door de gunst van *Perdiccas* het stadhonderschap over Cappadocië en Paphlagonië en was vervolgens de getrouwe raadgever van zijn begunstiger, terwijl hij, toen deze oorlog voerde tegen *Ptolemaeus* van Egypte, diens Klein-Aziatische bezittingen tegen *Antípater* en *Cratérus* beveiligde. Op zijne aansporing verliet *Perdiccas* de dochter van *Antípater* en huwde met *Cleopatra*, koningin-wednwe van Epirus en eene zuster van *Alexander*. Toen *Antípater* daarop tegen *Perdiccas* te velde trok, zond deze hem *Eúmenes* tegemoet en rukte zelf wederom ten strijde tegen *Ptolemaeus*. Hoewel *Neoptólemus*, de bevelhebber van den phalanx van *Eúmenes*, tot den vijand overliep, leed deze laatste toch tot 2-maal toe de nederlaag. *Eúmenes* wist de wankelende trouw van zijn leger door strooptochten in Klein-Azië te bevestigen. Na den moord, aan *Perdiccas* gepleegd, werd hij vogelvrij verklaard, waarop hij zich naar Cappadocië begaf. *Antígonus* achtervolgde hem, en *Eúmenes* verloor door het verraad van *Apollónides*, den aanvoerder der ruiters, een veldslag, waarop hij zich met eenige getrouwen in het hechte berg kasteel Nora wierp, hetwelk hij een jaar langverdedigde, totdat *Antígonus* een eervol verdrag met hem sloot. Daarna verbond hij zich met *Polysperchon* en met andere Koningen tegen *Antígonus* en nam het opperbevel over de Argyraspiden in Cilicië op zich. Om zich vrijen toegang tot de zee te verschaffen, veroverde hij een groot gedeelte van Phoenicië. Door *Antígonus* in de engte gebracht, richtte hij te vergeefs tot *Seleucus* en *Python* de uitnoodiging, om zich te vereenigen, ja, laatstgenoemden vorderden zelfs van de Argyraspiden, dat zij hem zouden uitleveren. *Eúmenes* ontsnapte echter over de Eufraat naar Susa, wist hier de landvoogden van verschillende gewesten aan zijn belang te verbinden en verzamelde in korten tijd een groot leger, waarmede hij *Antígonus* op nieuw het hoofd kon bieden. Wederom evenwel bracht hem de naijver zijner onderbevelhebbers in verlegenheid. *Antígonus* verbond zich met *Seleucus* en *Python* en drong in Susiana door, doch leed bij het oversteken der rivier eene geweldige nederlaag. Niettemin kwam hij in het volgende jaar met nog grooter leger terug. *Eúmenes* was ziek, maar behaalde de overwinning. Daar echter de Argyraspiden weigerden den vluchtenden vijand te vervolgen, kwam deze in het strijdperk terug en verkreeg van de Macedonische veteranen de uitlevering van *Eúmenes*. Deze werd door zijn voormaligen vriend *Antígonus* tot den hongerdood veroordeeld, doch eenige Macedoniërs deden hem uit medelijden reeds den derden dag sneven.

Eúmenes II, tot den zonden zoon van *Attalus I*, koning van Pergamus. Hij was een trouwe bondgenoot der Romeinen, wees om hunnentwille eene nadere verbintenis met *Antíochus de Groote*, koning van Syrië, van de hand, en hielp hun de overwinning bevechten bij Magnesia. Uit dankbaarheid schonk de Senaat hem alle landen, welke *Antíochus* aan deze zijde van den Taurus bezeten had, met uitzondering van Lycië en Carië, en verhief hem daardoor tot één der machtigste Koningen van Azië. Kort daarna werd *Eúmenes* in den oorlog betrokken tegen *Prusias*, koning van Bithynië. Na het herstel van den vrede zag hij zich aangevallen door *Pharnaces*, koning van Pontus, dien hij echter door zijne overwinningen tot het siniten van den vrede dwong. Op eene terugreis van Rome, waar hij de plannen van *Perseus* van Macedonië ontsluierd had, ontkwam hij nauwelijks aan de dolken van door dezen gehuurde sluipmoordenaars. In den Tweeden Macedonischen Oorlog stond *Eúmenes* aanvankelijk aan de zijde van zijne oude vrienden; doch plotselijk riep hij zijne hulptroepen terug en liet zich door *Perseus* overhalen, om de onzijdigheid te bewaren. Te vergeefs poogde hij door eene nieuwe reis naar Rome de verbenrde gunst zijner weldoeners te herwinnen. Hij versloeg voorts de Galliërs, die van zijne verwikkeling met Rome gebruik maakten, om in zijn land te vallen, doch bleef door zijn dood (150 vóór Chr.) voor vijandelijkheden van de zijde der Romeinen bewaard. Hij was grootendeels de stichter van de aanzienlijke boekerij te Pérgamus, welke later naar Alexandrië werd overgebracht.

Eumenideia is de Grieksche naam van een plechtig feest, hetwelk jaarlijks te Athene ter eere der *Eumeniden* gevierd werd. Omtrent

deze laatsten raadplege men het woord *Wraakgodinnen*.

Eumenius, één der meestberoemde Romeinsche redenaars uit den Christelijken tijd, was van Grieksche afkomst en werd geboren te Augustodunum (Autun) in Gallië omstreeks het jaar 250. Hij was geheimschrijver aan het Hof van *Constantius Chlorus*, daarna bestuurder eener school in zijne geboorteplaats en overleed in 311. Wij bezitten van hem vier redevoeringen, die bij herhaling zijn nitgegeven.

Eumolpus, een beroemd zanger der oudheid, wordt een Thraciër en wél een zoon van *Poseidon* (Neptunus) en *Chione* genoemd. Men verhaalt, dat hij naar Attica toog, met de inwoners van Eleusis oorlog voerde tegen Koning *Erechtheus* en de Eleusische Mysteriën stichtte. — Een andere *Eumolpus* was een zoon van *Musaeus* en een leerling van *Orpheus*, — nog een andere een zoon van *Philammon*, den leermeester van *Héraclés* (Hércules), — en eindelijk nog een andere was een afstammeling van *Triptólemus*. — De naam van *Eumolpus* wordt vermeld als die van één der alonde priesterlijke zangers, die door het stichten van godsdienstige instellingen beschaving brachten aan de ruwe bewoners van Hellas. Aan den stichter der Eleusische geheimenissen ontleenden de leden van een aanzienlijk geslacht te Athene den naam van *Eumolpiden*. Uit dezen werden de priesters van *Démeter* (Ceres) gekozen.

Eunapius, een Grieksch wijsgeer uit de 4de eenw na Chr., werd geboren te Sardes in Lycië, alwaar hij, na een langdnrig vertoef in Athene en Egypte, als geneesheer werkzaam was. Hij behoorde tot de ijverige tegenstanders van het Christendom en schreef eene reeks van levensberichten van wijsgeeren en sophisten, die, in weerwil van hun gezwollen stijl en van hnnne vijandigheid jegens de Christelijke Kerk, niet onbelangrijk zijn. Zij werden uitgegeven te Amsterdam door *Boissonade* (1822) en elders. Daarenboven bestaan er fragmenten uit andere werken van dezen schrijver.

Eunomia is de naam van eene der *Asteroïden* (zie aldaar).

Eunomius, het hoofd der gestrenge Arianen, leefde in de 2de helft der 4de eeuw. Hij was geboortig uit Dacora in Cappadocië, een leerling van *Aëtius* en tot wijsgeer gevormd. Hij genoot wegens zijn karakter de algemeene achting, en *Eudoxius*, bisschop van Antiochië, benoemde hem eerst tot zijn diaconus en in 360 tot bisschop van Cyzicus. Vanhier verbannen wegens zijn verzet tegen het Formulier van Eenigheid, door Keizer *Constantius* vastgesteld, begaf hij zich eerst naar Constantinopel en vervolgens naar Chaleedon. *Theodosius de Groote* verbande hem naar Halmyris in Neder-Moesië aan de Donau. De Barbaren verjoegen hem vandaar, en hij keerde eindelijk naar Dacora terug, waar hij in 304 in hoogen ouderdom overleed.

Eunuchen of gesnedenen noemt men mannelijke of liever onmannelijke personen, die geheel of gedeeltelijk van hunne voortplantingswerktuigen beroofd zijn. Men heeft er van ouds in het Oosten, waar zij dienst doen als bewakers der harems. Trouwens hun naam beteekent *bedbewaarders*. — Aan het Byzantijnsche Hof vervulden zij eene belangrijke rol; — dikwijls waren zij de gunstelingen der Keizers, en het ambt van „Eunuchos" had er veel overeenkomst met dat van den hedendaagschen kamerheer. Thans is de gewoonte, om eunuchen te houden, alleen bij de Mohammedanen in zwang; hun opperhoofd aan het Turksche Hof draagt den naam van *Kislar-aga* (zie voorts onder *Ontmanning*).

Eunus, het opperhoofd der Siciliaansche slaven bij hun eersten opstand (134—132 vóór Chr.), werd geboren te Apamea in Syrië en vervolgens als slaaf verkocht en naar Enna op Sicilië gebracht. Hier werd hij door de oproerige slaven tot koning uitgeroepen, waarna hij den naam van *Antiochus* aannam, Enna veroverde, onderscheidene Romeinsche legers versloeg en aan het hoofd van 70 000 man Taurominium tot zijne wapenplaats maakte. Eindelijk in Enna belegerd door de consuls *C. Calpurnius Piso* en *P. Cupilius Lupus*, sloeg hij zich met 600 man door de vijandelijke gelederen heen en nam de wijk naar eene steile rots. Hier echter viel hij in de handen der Romeinen, die hem medevoerden, om luister bij te zetten aan den triomf. Hij overleed in den kerker.

Eupatoria is de naam van eene stad met eene haven aan de westkust van de Krim, aan de baai van Calamita. Zij ligt in de nabijheid van een zout meer en telt 14 000 inwoners, meerendeels Tartaren. Haar naam is afkomstig van dien van *Mithridates Eupator*, den bekenden tegenstander der Romeinen, doch later droeg zij den naam van Pompejópolis. De Tartaren noemden haar na de verovering van den Taurischen Chersonesus *Guzlow*, en zij heeft dien naam in den mond van het volk behouden, hoewel de Russen haar wederom Eupatoria noemen. In den laatsten tijd is de stad gedurende den Krimoorlog meer bekend geworden. In hare nabijheid zijn van 14 tot 18 September 1854 de troepen der Verbondene Mogendheden ontscheept. De stad gaf zich over zonder tegenstand te bieden en werd in Februari 1855 door Turksche soldaten onder bevel van *Omar-Pasja* bezet, die haar eerst na den Vrede van Parijs hebben ontruimd.

Eupatorium *Tourn.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Saâmgesteldbloemigen* (Compositae); het draagt in het Nederlandsch den naam van *boeltjes-*, *koninginne-* of *leverkruid* en onderscheidt zich door veelbloemige (3—100), tweeslachtige bloemhoofdjes, een platten, naakten bloembodem, een schnbbig omwindsel, regelmatige, 4-tandige bloempjes met de helmknoppen in de keel, nitstekende stijlarmen en hoekige, gestreepte dopvruchtjes met eene ruwe haarkroon. Het omvat belangrijke soorten, alle heesters, die meest in Amerika, maar ook in Indië voorkomen. *E. Ayapana Vent.* heeft klimmende, onbehaarde stengels met tegenovergestelde, ongesteelde, lancetvormige, gespitste, drienervige, onbehaarde, gaafrandige bladeren, uit eenige weinige bloemhoofdjes gevormde bloemtuilen, veelbloemige hoofdjes en een omwindsel, waarvan de buitenste kransen uit 1 tot 3 rijen gelijke, smalle, roodgepunte en aan den rug behaarde blaadjes bestaan. Deze plant is een zweetdrijvend geneesmiddel en wordt op de Soenda-eilanden onder den naam van *Ayapana* door de inboorlingen tegen slangenbeet gebruikt. — Het

welriekend leverkruid (E. odorata *L.*) groeit in de West op het eiland St. Eustatius en andere Caraïbische Eilanden. In Enropa heeft men alleen *E. cannabinum L.*, die op vochtige plaatsen — aan den rand van rivieren en beken — groeit en één Ned. el hoog wordt. De bladeren dezer plant gelijken op die van hennep en de vleeschroode bnisbloempjes der bloemhoofdjes zijn tot vrij groote bloemschermen vereenigd. Zij was vroeger onder den naam van *Herba Cannabinae aquaticae* in de apotheek te vinden en kwam in kleine giften bij tusschenpoozende koorts, — in grootere als braak- en purgeermiddel te pas. Ook bevat zij eene eigenaardige extractiefstof, *eupatorine* genaamd. Als sierplanten vermelden wij *E. ageratoïdes L. fil.*, — *E. album L.*, — *E. altissimum L.*, — en *E. aromaticum L.*, alle Noord-Amerikaansche planten met witte bloemtnilen.

Eupen, in het Fransch *Néaux*, is de naam van eene arrondissementshoofdstad in het district Aken der Pruisische Rijnprovincie. Zij is eene nijvere fabriekplaats en ligt in een fraai dal nabij de Belgische grenzen, 2 geogr. mijl ten zuiden van Aken aan den spoorweg en telt omstreeks 15000 inwoners (1880). Men vervaardigt er laken, kasimir, bukskin, wasdoek, waskaarsen enz. Er bestaat eene kamer van koophandel benevens eene landbouwvereeniging. Zij is hare opkomst hoofdzakelijk verschnldigd aan Fransche réfugiés, die in het toenmalig vlek, tot het hertogdom Limburg behoorende, eene wijkplaats zochten. Onder de Fransche heerschappij behoorde zij tot het departement Onrthe, doch bij den Vrede van Parijs in 1814 werd zij toegewezen aan Pruisen. — Het arrondissement van dien naam telt op $13^1/_5$ □ geogr. mijl ongeveer 25000 inwoners.

Euphemismus is eene zachte of aangename uitdrnkking voor eene harde of onaangename zaak. De meeste menschen hebben een afschnw van den dood, en men gebrnikt in plaats van het akelige „sterven" de nitdrnkkingen „overlijden", — „verscheiden", — „heengaan", — „tot zijne vaderen verzameld worden" — en dergelijke enphemismen meer. Vooral waren enphemismen in zwang aan het Hof van Koningin *Elizabeth* van Engeland.

Euphorbia *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Euphorbiaceën* (Wolfsmelkachtigen). Het zijn éenhnizige planten met éenslachtige bloemen zonder bloemblaadjes in een tolvormig, aan den rand 4—5-deelig, van bniten van klieren voorzien omwindsel. Die bloemen zijn tot aren vereenigd; de manneljke zijn éenhelmig, talrijk en gesteeld en van schntblaadjes voorzien, — de vrouweljke met een zeer klein en onvolkomen kelkje alleenstaand en langgesteeld. Het vruchtbeginsel is 3-hokkig met één eitje in ieder hokje en met 3 stijlen, die zelden tot één enkelen met een 3-deeligen top zijn samengegroeid. De vrucht is eene 3-hokkige doosvrucht, die in rijpen toestand in 3 stnkken (kluisjes) uiteenvalt, waarna ieder stuk in 2 helften veerkrachtig openspringt. — Dit geslacht is zeer uitgebreid en omvat boomen, heesters en kruiden. Men vindt er onder, die bladerloos zijn en veel overeenkomst hebben met eene cactusplant. Andere hebben afwisselende, zelden tegenovergestelde bladeren, doorgaans van steunbladen voorzien, en de aren zijn dikwijls kransvormig gerangschikt. Eene menigte soorten is van ouds tot geneesknndige doeleinden gebezigd. Veelal bevatten zij een bijtend en vergiftig melksap. Wij noemen *E. aleppica L.*, een zomergewas, dat in het zniden van Europa en in het Oosten groeit en in de Levant tot purgeermiddel dient, — *E. antiquorum L.*, die op eene cactusplant gelijkt en in Egypte, Arabië en Indië tot eene hoogte van 2 tot 4 Ned. el opschiet en waarvan het sap, met meel vermengd, ook als purgeermiddel wordt aangewend, — *E. apios L.*, die in Griekenland en op de Griekesche Eilanden voorkomt, — *E. canariensis L.* afkomstig van de Canarische Eilanden, — *E. corollata L.*, een Noord-Amerikaanschen heester met een brakingwekkend vermogen, — *E. Cyparissias L.*, op droge grasgronden en zonnige heuvels in Midden-Europa groeiend; behalve deze zijn ten onzent nog 11 Euphorbiasoorten inheemsch. — Van de reeds genoemde *E. antiquorum L.*, eene gedoornde soort, die ook op Java voorkomt en aldaar den naam draagt van *kajoe soesoe*, alsmede van *E. officinarum L.*, komt de gomhars, welke den naam van *Euphorbium* draagt. Men vindt haar in den handel in kleine, holle, gevorkte, renkelooze stukjes, die, wanneer men ze kauwt, eerst nagenoeg geen smaak hebben, maar eene schier onuitstaanbaar scherpe aandoening in mond en keel achterlaten. Andere soorten verschaffen aan de inboorlingen van Brazilië en Aethiopië een doodelijk pijlgif. Met het sap van *E. tiurcalli L.*, die, schoon ongedoornd, op Java veelal tot heggen gebruikt wordt, kan men wratten wegmaken, — en *E. thymifolia Lam.* alsmede *E. pilucifera L.* dienen in Oost- en West-Indië tot geneesmiddelen voor kinderen. Van de fraaiste sierplanten van dit geslacht vermelden wij eindelijk *E. pulcherrima Herb.* in Mexico met scharlakenroode bloemtrossen en *E. splendens Lodd.* van Madagascar met scharlakenroode bloemschermen.

Euphorbiaceae *R. Brown* is de naam eener plantenfamilie nit de afdeeling der *Tweezaadlobbigen* (Dycotyledoneae). Zij draagt in het Nederlandsch den naam van *Wolfsmelkachtigen* en omvat krniden, heesters en boomen met een scherp, melksap en met doorgaans enkelvoudige bladeren met kleine, soms stekelvormige of doorgaans ontbrekende steunbladjes. De bloemen zijn éenslachtig. De kelk is 4 tot 6-spletig of deelig, slechts zelden 2- of veelbladig, terwijl bij somtijds geheel en al ontbreekt. Dikwijls ontbrcken de bloembladen, — en soms zijn er even zooveel als de kelkslippen, terwijl zij hicrmede afwisselen. Somtijds zijn zij in grooten getale op eene onderstandige schijf ingeplant, somtijds ook vervangen door schnbjes of klieren. De meeldraden zijn vrij of vereenigd, nu eens in aantal of in dnbbelen getale van de kelkslippen, — dan weder onbepaald, en zij dragen de helmknoppen binnen- of buitenwaarts. Het vruchtbeginsel is meestal 3-, zelden 2-hokkig met enkelvondige of gepaarde, omgekeerde eitjes aan den binnenhoek der hokjes of aan een asstandigen zaaddrager, die in de stijlen uitloopt, vastgehecht. De stijlen zijn even talrijk

als de hokjes, vrij of vereenigd. De vrucht is meest altijd eene doosvrucht, zelden eene bes, dikwijls 3-, zelden 2- of veelhokkig. De hokjes zijn gesloten en afvallend van eene overblijvende as, of ook 2-kleppig, en zelden hokverbrekend openspringend. De zaden zijn enkelvoudig of gepaard, hangend, door een korstigen zaadrok omhuld en hebben een wratachtig gezwollen navel. De kiem is langwerpig, het kiemwit vleezig; de zaadlobben zijn plat of bol, soms bladachtig, en het worteltje is bovenstandig. Ook in ons Vaderland heeft men onderscheidene soorten van het geslacht Euphorbia, daarvan komen *E. helioscopia*, *E. palustris*, *E. Peplus*, en *E. Cyparissias* het menigvuldigst voor.

De geslachten en soorten (deze ten getale van 2500) van die uitgebreide plantenfamilie vindt men intusschen vooral in de Amerikaansche keerkringsgewesten, somtijds in de gedaante van groote boomen, somtijds ook in die van heesters, doch veelal in die van zeer onaanzienlijke kruiden. Het sap van een groot aantal dezer planten is vergiftig. Van sommige Crotonsoorten is de bast specerij-achtig (Cascarilla) en van andere soorten zijn de bloemen prikkelend voor de maag, terwijl nog andere (Phyllanthus, Mercurialis enz.) op de nieren werken. De zaden van *Hura* en *Croton Tiglium* zijn zeer drastisch, terwijl die van *Ricinus* eene zacht purgeerende olie leveren, die o. a. bij gele koorts zeer heilzaam werkt en onder den naam van wonderolie algemeen bekend is. Enkele soorten dragen eetbare vruchten (Cicca) of bevatten in den wortel een goed voedsel (manihot), terwijl onderscheidene soorten (Siphonia enz.) het kaoetsjoek leveren. Door *Jussieu*, *Bartling* en anderen worden de Euphorbiaceën verdeeld in 6 groepen, namelijk de Buxinaceën, de Phyllantheën, de Crotoneën, de Acalyphaceën, de Sapieën en de Euphorbiaceën. In nieuweren tijd zijn zij in 10 groepen gerangschikt.

Euphorbium, zie onder *Euphorbia*.

Euphoria *Juss.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Sapindaceën*. Het onderscheidt zich door een 4—6-deeligen kelk, eene 4— 6-bladige, ook wel eens ontbrekende bloemkroon met dubbel zooveel kringvormig geplaatste meeldraden en eene 6-hokkige, éenzadige, vleezige vrucht. Het omvat Oost-Indische boomen met even-gevinde, afwisselende bladeren zonder steunbladen, met tot trosvormige aren samengevoegde bloemen en eetbare vruchten. *E. Nephelium Dec.* is een kleine boom, die op Malacca en de Soendaeilanden groeit en wiens vruchten, van buiten met een lederachtig bekleedsel en zachte, priemvormige stekels voorzien, een aangenamen, zuren smaak hebben. Zij worden versch en gedroogd gegeten en ook bij ontsteking en galkoorts als verkoelend middel gebruikt. *E. Litchi Desf.* is een boom uit China, die in het zuiden van Azië overal wordt aangekweekt, daar de eironde, bij rijpheid donkerroode vruchten een aangenaam en verkoelend ooft opleveren. Ook *E. Longan Lam.*, een boom, die in het zuiden van Azië, inzonderheid in China, ter hoogte van 12 Ned. el groeit, draagt eetbare vruchten, welke zoo groot zijn als kersen. (Zie voorts onder *Nephelium*).

Euphraat (De) of liever *Eufraat*, in het Grieksch en Latijn *Euphrátes* en in de Oostersche talen *Frat*, *Phrat* of *Forát* genoemd, is de grootste rivier van Vóor-Azië en vormt er met de Tigris een uitgebreid riviersteIsel. Zij ontspringt in het binnenland van Armenië uit 2 bronrivieren, die, westzuidwestwaarts vloeiend, zich in den omtrek van Maaden vereenigen. Van deze is de *West-Frat* (in het Turksch *Karasoe*), die nabij Erzeroem stroomt, de eigenlijke Eufraat, hoewel zij door de *Oost-Frat* (in het Turksch *Moerádsoe*) in grootte overtroffen wordt. Niet lang na die vereeniging wendt de Eufraat zich zuidwaarts, baant bij Samsat (het oude Samósata) een weg door het Taurusgebergte, over een afstand van 20 geogr. mijl met 300 stroomversnellingen voorwaarts kronkelend, bereikt bij Bir de lage vlakte, scheidt Mesopotamië en Syrië van de Syrisch-Arabische woestijn en zet haren weg voort in eene zuidoostelijke richting. Niet ver van Bagdad nadert zij de Tigris zelfs tot ongeveer 3 geogr. mijl, stroomt over een afstand van 20 geogr. mijl evenwijdig met haar voort, om zich daarna van deze te verwijderen en zich eindelijk bij Korna met haar te vereenigen. De vereenigde stroom ontvangt den naam van *Sjat-el-Arab* (Arabierenstroom) en stort met vele armen zich uit dicht bij Bassora, na een loop van 80 geogr. mijl, in de Perzische Golf. Door een kanaal is deze rivier met de Karoen, die van het Perzisch Gebergte afdaalt, verbonden. Hare geheele lengte is 373 geogr. mijl, en de oppervlakte van haar stroomgebied is met dat van de Tigris 12230 □ geogr. mijl groot. Hare wateren zijn troebel, maar gezond en goed van smaak, en hare overstroomingen strekken ten zegen voor hare oevers. Zij is met uitmuntende visch bevolkt, en langs hare oevers vindt men overvloed van hout, steenkolen en jodenlijm. Ofschoon zij ruimschoots van water voorzien is, wordt zij wegens talrijke belemmeringen — zandbanken in den beneden- en stroomversnellingen in den bovenloop — slechts bij gedeelten voor de scheepvaart gebruikt, en de poginger, in 1835—1837 door de Engelschen onder de leiding van den kolonel *Chesney* aangewend, om haar bevaarbaar te maken voor stoombooten en daarlangs alzoo een waterweg te openen van Indië naar de Middellandsche Zee, zijn vruchteloos geweest. Tusschen Roemkala en Bir nadert de rivier tot op een afstand van ongeveer 20 geogr. mijl tot de Middellandsche Zee en wèl tot de Baai van Alexandrette. Hier dachten de Engelschen een kanaal te graven (1836), en later waren zij van plan (1856), om van de Baai van Antiochië langs de Orontes en over Aleppo een spoorweg en eene telegraaflijn aan te leggen, dewijl langs eerstgenoemden de afstand van Londen naar Bombay 240 geogr. mijl korter zou wezen dan over Suëz. Sedert eenige jaren heeft de Eufraat boven Hillah, niet ver van de bouwvallen van Babylon, eene meer westelijk gelegene bedding opgezocht, waar zij zich in groote meren en moerassen verliest, terwijl de waterstand bij Hillah en Diwanah van jaar tot jaar lager wordt.

Euphrasia *L.*, zie *Oogentroost*.

Euphrosyne, éene der drie *Gratiën*, alsmede éene der *Asteroïden* (zie aldaar).

Eupion, een door *Reichenbach* ontdekt

product van droge destillatie van organische zelfstandigheden, ontstaat onder dezelfde omstandigheden als paraffine. Men verkrijgt het in de aanzienlijkste hoeveelheid uit gerectificeerde dierlijke olie of uit de destillatieproducten van raapolie, die men allengs met kleine hoeveelheden vitrioololie, tot op een vierde van haar bedrag, onder sterk omschudden vermengt. De lichtgele vloeistof, die nu boven de roode verbinding staat, wordt met een gelijk gewicht vitrioololie en een weinig salpeter tot op $^3/_4$de door destillatie verwijderd, — en deze bewerking wordt met dezelfde hoeveelheid vitrioololie, maar zonder salpeter herhaald. Door een herhaald wasschen met kaliloog en water, — voorts door voorzichtige destillatie en eindelijk door het behandelen van het destillaat met kallum, totdat dit laatste niet meer gekleurd wordt, maakt men het volkomen zuiver. Het eupion is bij een gewonen warmtegraad eene kleurlooze vloeistof, dunvloeibaar, niet vettig op 't gevoel, maar minder zacht dan water, heeft een aangenamen reuk, geen smaak en een soortelijk gewicht van 0,74. Het is vluchtig en verdampt allengs in de lucht zonder eenig spoor achter te laten, maakt eene olievlek op het papier, die echter weder verdwijnt, en kookt bij 169° C. Bij eene gewone temperatunr is het niet brandbaar, maar als het kookt of door middel eener pit verbrandt het met eene glansrijke vlam, die geen walm geeft. Het is tegenover de meeste andere zelfstandigheden even zoo indifferent als paraffine; het wordt namelijk noch door zuurstof, noch door salpeterzuur, zwavelzuur enz. veranderd of opgelost. In water is het in het geheel niet en in alkohol moeielijk oplosbaar; gemakkelijker echter in absoluten aether, vluchtige en vette oliën. Vaste vetten, naphtaline, kamfer, was en paraffine lost het op in aanmerkelijke hoeveelheden, — hars slechts gedeeltelijk, maar kaoetsjoek bij genoegzame hitte volkomen. Deze oplossing wordt in de lucht geheel en al droog. Het eupion is een mengsel van koolwaterstoffen, en onder deze is anylwaterstof C_5H_{12} één der hoofdbestanddeelen.

Eúpolis was een blijspeldichter der oude Attische school. Hij werd geboren omstreeks het jaar 445 en leefde te Athene. Daar hij in een zijner stukken *Alcibiades* had aangevallen, werd hij, volgens het verhaal, door dezen op den tocht naar Sicilië verdronken, terwijl volgens anderen de veldheer hem slechts eenige malen onder de golven deed dompelen. Van zijne stukken zijn slechts fragmenten overgebleven. Zij werden zeer geroemd wegens de zuivere taal, de verhevene gedachten en de geestigheid van den schrijver, en het schijnt, dat deze zich vooral bejiverd heeft, om het afschaffen van oude zeden en gewoonten tegen te gaan.

Euraciër, eene verkorting van *Europa-Asiër*, is de naam, dien men in Britsch-Indië geeft aan afstammelingen van een Europeeschen vader en eene Indische moeder. Men vindt er vooral velen in de groote steden des lands. Gewoonlijk ontvangen zij eene Europeesche opvoeding en leeren zeer goed Engelsch, hoewel men hen aan de uitspraak wel onderscheiden kan. De jonge meisjes, schoon wat donker van tint, zijn in den regel zeer schoon, en velen huwen met officieren en burgerlijke ambtenaren. De jongens worden veelal ambtenaren of zien zich op een koopmanskantoor geplaatst. In die betrekkingen voldoen zij zeer goed, maar rijkdom en aanzien maken hen buitensporig en hoogmoedig. Bij de Europeanen zijn zij gewoonlijk weinig in tel, en de inboorlingen noemen hen *tzjitzji*.

Eure (De), eene linker zijrivier der Seine in het noordwestelijk gedeelte van Frankrijk, ontspringt in het departement Orne, loopt langs Chartres, Nogent-le-Roi, Anet, Ivry, Pacy en Lonviers en eindigt haren loop van ongeveer 30 geogr. mijl nabij Pont-de l'Arche boven Rouen. Haar laatste derdedeel is bevaarbaar, en zij ontvangt aan de rechter zijde de Vègre, en aan de linker de Blaise, de Avre en de Iton.

Het *departement Eure*, in het oostelijk gedeelte van Normandië gelegen, telt op ruim 108 □ geogr. mijl omstreeks 364 000 inwoners (1881). Het heeft een vruchtbaren bodem met enkele heuvelreeksen en met de schilderachtige, steile, boschrijke oevers van de Seine. Al de rivieren van dit departement, zooals de Andelle, de Epte, de Eure enz., storten zich uit in laatstgenoemde hoofdrivier. In het algemeen rust er eene dunne laag klei op een ondergrond van kalksteen, krijt, vuursteen en tuf. Langs de Seine is de bodem hier en daar zanderig en zelfs onvruchtbaar, doch over het geheel heeft de landbouw in Frankrijk nergens elders zulk een trap van volkomenheid bereikt. De bouwgronden beslaan er $68^1/_2$ □ mijl. In goede jaren verbouwt men er 2 millioen Ned. mud (hectoliter) tarwe, voorts rogge, gerst, haver, hennep, vlas, peulvruchten, enz. De opbrengst der moestninen en boomgaarden is er zeer groot, en jaarlijks maakt men er gemiddeld 470 000 Ned. vat (hectoliter) cider en poiré. De wijnbergen aan de Seine geven voorts jaarlijks 2 200 Ned. vat wijn, terwijl uitgestrekte welden er aan de veeteelt worden dienstbaar gemaakt. De bosschen beslaan er 11 □ geogr. mijl en er is veel wild, terwijl de visscher in de rivieren niet vruchteloos zijne netten uitwerpt. Men heeft er voorts ijzer- en steengroeven, en onder de koude geneeskrachtige bronnen is die van Vieux-Conches het meest beroemd. Ook de fabriekenijverheid is er van groot belang; zij strekt zich uit tot verschillende voorwerpen van ijzer, tot glas, papier, wollen stoffen, garen, band, enz., en men berekent, dat 30 000 werklieden er jaarlijks eene waarde prodnceeren van 35 millioen francs. Een levendige handel, die door spoor- en waterwegen bevorderd wordt, is daarvan het gevolg. Het departement is in 5 arrondissementen verdeeld en heeft Evreux tot hoofdstad.

Het *Departement Eure-et-Loire*, ten zuiden van het voorgaande gelegen, is samengesteld uit gedeelten van Orléannais, Maine en Isle de France en telt op ruim $106^1/_2$ □ geogr. mijl omstreeks 280 000 inwoners (1881). Het is in het westen en noordwesten bedekt met golvende heuvelen met vele dalen, bronnen en beken, en in het oostelijke gedeelte daarentegen liggen onafzienbare, slecht besproeide, maar over het geheel zeer vruchtbare vlakten. Slechts kleine gedeelten worden er door de Eure met de Vègre, Blaise en Avre, — door

de Hnine, — en door de Loire met de Connie en de Ozanne besproeid. Nergens vindt men er natuurlijke of kunstmatige waterwegen. Het klimaat is er zacht en de lucht zuiver. De bodem bestaat er gedeeltelijk uit een mengsel van klei en zand of kiezel en gedeeltelijk — vooral in het westen — uit heidevelden en barre zandvlakten. De heuvels bestaan er uit zandsteen en vuursteen of uit vuursteen en mergel. Dit departement staat aan het hoofd der landbouwende gewesten in Frankrijk en levert eene groote hoeveelheid graan. De bouwlanden beslaan er 75 □ geogr. mijl en $^2/_3$den des lands vormen er de graanschuur van Parijs. Men oogst er vooral tarwe, doch ook rogge, gort, haver, aardappelen, hennep, vlas enz. Voorts is er de bodem zeer geschikt voor mangelwortels, meloenen en uien. De wijnbouw heeft er niet veel te beteekenen, terwijl de welden er veel vee voeden en de bosschen er eene uitgestrektheid hebben van 10 □ geogr. mijl. IJzer is er slechts weinig, doch veel bouwsteen en potklei, en de fabriekwijverheid houdt er zich bezig met het vervaardigen van laken en andere wollen stoffen, papier en spijkers, — ook zijn er katoenspinnerijen, looierijen en pottebakkerijen. Er is een levendige handel, bepaaldelijk met het veelbehoevende Parijs. Het departement is in 4 arrondissementen verdeeld en heeft Chartres tot hoofdstad.

Eurípides, de jongste der 3 groote Attische treurspeldichters, een zoon van *Mnesarchus* en *Cleito*, gesproten uit het Attische demos Phlya, werd geboren in het jaar 485 vóór Chr. Nadat hij zich, ingevolge een door zijn vader verkeerd begrepen orakel, aanvankelijk op de athletiek (worstelkunst) en daarna op het schilderen toegelegd had, wijdde hij zich aan de wijsbegeerte en welsprekendheid. Hij hoorde de lessen van de meest beroemde mannen van zijn tijd, van *Prodicus* en *Protágoras* en vooral van *Anaxágoras*, wiens wijsgeerige denkbeelden hij zelfs in zijne treurspelen heeft opgenomen. Hij was voorts een vriend van *Sócrates*, hoewel deze 17 jaar ouder was dan hij, en de omgang met dezen heeft ongetwijfeld een aanmerkelijken invloed gehad op zijne godsdienstige gevoelens. In den regel hield hij zich verwijderd van alle staatszaken en wijdde zich in eenzame kalmte aan de beoefening der wetenschap en der poëzij. Hij was één van de eerste Atheners, die eene boekverzameling aanlegde, zoodat de blijspeldichters, vooral *Aristóphanes*, hem voorstelden als een kluizenaar, die zich onder boeken begroef. Het karakter van *Eurípides* wordt beschreven als somber en gestreng, en meermalen openbaart zich in zijne geschriften een afkeer van de vrouwen, waarvan, naar de Atheners verzekerden, zijne eigene twee echtgenooten *Melíto* en *Choerile* de oorzaak waren. Men meent, dat hij op zijn 18de jaar reeds treurspelen schreef, doch eerst in 456 vóór Chr. bracht hij zijn eerste stuk: „De Peliaden" ten tooneele en eerst in 442 verwierf hij den hoogsten prijs. In lateren tijd — omstreeks 408 — gaf hij gehoor aan eene uitnoodiging van *Archelaus*, koning van Macedonië, en begaf zich naar diens Hof te Pella. Hier stond hij bij dien Vorst in blakende gunst en vervaardigde er althans nog twee drama's, namelijk „Archelaus" en „Bacchae", en overleed — volgens een zeer twijfelachtig verhaal door de honden verscheurd — tegen het einde van 407. *Archelaus* plaatste te zijner eer te Methnsa een prachtig gedenkteeken, en ook de inwoners van Athene deden hier ter plaatse een cenotaphium met een eervol opschrift verrijzen, om hierdoor hulde te brengen aan den grooten dichter. Later plaatste *Lycurgus* zijn standbeeld met die van *Aeschylus* en *Sóphocles* in den schonwburg van Attica's hoofdplaats.

Eurípides heeft niet minder dan 92 treurspelen vervaardigd, en van deze waren in latere eeuwen nog 78 — waaronder 3 van twijfelachtige echtheid — aanwezig, en wij bezitten daarvan, behalve fragmenten van sommige andere, een getal van 19, te weten: „Alcestis", — „Andrómache", — „Bacchae", — „Hécabe (Hecuba)", — „Hélena", — „Electra", — „Heracleidae", — „De razende Heraclés", — „Hicetides", — „Hippolytus", — „Iphigenia in Tauris", — „Iphigenia in Aulis", — „Ion", — „Médea", — „Orestes", — „Rhesos (voorzeker niet van hem afkomstig)", — „Troades", — en „Phoenissae". Deze stukken hebben eene zeer verschillende waarde, weshalve ook het oordeel over den schrijver zeer verschillend is. In elk geval pleegt men onrecht, wanneer men bij het beoordeelen zijner stukken die van zijne twee beroemde voorgangers tot maatstaf neemt. *Eurípides* heeft namelijk opzettelijk het standpunt van die beide mannen verlaten, om op te treden als de vertegenwoordiger der belangrijke omwenteling, die de Grieksche geest sedert den Peloponnesischen Oorlog had ondergaan, waarbij de aloude sleur met betrekking tot geloof en zeden werd losgelaten. Hij maakt wel is waar gebruik van de fabelleer, maar hij schroomt er niet voor, de personen tot het peil van zijn dagelijksch leven te doen afdalen. Hierdoor verliest het treurspel den stempel van het grootsche, van het ideale, maar het wint tevens in realiteit en wordt een spiegel van het maatschappelijk verkeer. *Eurípides* is de eerste, die treurspelen geleverd heeft met eene verwikkeling, en zijne kracht bestaat vooral in het schilderen van hartstochten. Zijne zwakheid ligt daarentegen in de compositie, daar in vele van zijne stukken de eenheid van handeling ontbreekt. Zij bestaan alzoo nit eene reeks van gebrekkig verbonden tooneelen, die stuk voor stuk meesterlijk behandeld zijn, maar geen goed geheel vormen. In het begin van elk stnk plaatst hij eene voorafspraak, waarin de loop van het geheele treurspel wordt medegedeeld, en de ontwikkeling der handeling is dikwijls door wijsgeerige nitweidingen afgebroken. Het ontwarren van den knoop geschiedt veelal door een denx ex máchina, — door de plotselijke en wonderdadige tussehenkomst van de één of andere godheid. Ook de verhonding van het koor is bij hem aanmerkelijk gewijzigd, daar het meer eene ondergeschikte rol vervult en meer tot sieraad dient, dan een wezenlijk bestanddeel van het stnk uitmaakt. Daarentegen doet de dichter nu en dan dezen of genen tooneelspeler vrij lange liederen voordragen. — Tot de beste uitgaven der gezamenlijke werken van *Eurípides* behooren die

van *Kirchhoff* (1855, 2 dln) en die van *Nauck* (1852, 2 din, 2de druk).

Euripus is de naam van het smalle zeekanaal tusschen het eiland Euboea en den vasten wal van Griekenland. Het smalste gedeelte van het kanaal lag bij Chalcis en werd hier door eene brug overspannen. Het was gevormd door twee vooruitspringende gebergten en men had die engte nog verengd door indijking, terwijl op de dijken oorlogstorens waren geplaatst. Later tronwens gaf men aan elk door knnst vervaardigd kanaal den naam van Euripus, — zelfs aan dat, hetwelk zich te Rome in den Circus Maximus bevond en de zitplaatsen der toeschonwers afscheidde van het strijdperk.

Europa, het kleinste der 3 werelddeelen, welke de Oude Wereld vormen, kan beschouwd worden als een schiereiland van Azië en heeft, mede volgens de nieuwste opmetingen en de berekeningen van *Strelbitzky* (in zijn werk „La superficie de l'Europe", 1882), eene oppervlakte van 180 000 □ geogr. mijl. Het is besloten tusschen het Oeralgebergte, de Oeralrivier en de Caspische Zee, — de Noordelijke IJszee en den Atlantischen Oceaan en de Middellandsche Zee. De uiterste punten van dit werelddeel vallen samen met den mond der Kara (83° O. L. van Ferro), met Kaap La Roca (8° O. L. van Ferro), de Noordkaap (71½ N. B.) en Kaap Tarifa (36° N. B.). De grootste lengte van het znidwesten naar het noordoosten bedraagt 750, de grootste breedte 522 en de geringste breedte 50 geogr. mijl. Door bijvoeging der eilanden, IJsland en Spitsbergen ingesloten, verkrijgt Europa eene oppervlakte van 183 400 □ geogr. mijl, waarvan bijna 91 000 □ geogr. mijl tot Rusland behoort. Het is door de smalle straten van de Bosporus en de Hellespont van Azië en door die van Gibraltar van Afrika gescheiden, zoodat het eene hoogst eigenaardige ligging heeft als middenpunt van het landhalfrond, terwijl het tevens door den Atlantischen Oceaan op het nauwst verbonden is met het groote watergebied. Het heeft zoowel een vastelandsklimaat in het oosten als een zeeklimaat in het westen, terwijl het in het zuiden eene mengeling van beide bezit, en het is om die reden het uitverkoren wereldeel voor de ontwikkeling der menschheid, waartoe zijne betrekkelijk lange kustlijn en zijne talrijke schiereilanden niet weinig medewerken. Tusschen de lijnen, getrokken van den mond der Kara en van dien der Oeralrivier naar den binnenhoek der Golf van Biscaye is een driehoekig vastland besloten met eene oppervlakte van 128 000 □ geogr. mijl en bniten die lijnen liggen de schiereilanden met eene oppervlakte van 52 000 □ geogr. mijl, terwijl de kustlijn eene lengte heeft van 85 000 geogr. mijl. De Oceaan dringt er landwaarts in de Witte Zee, in de Oostzee door het Kattegat en het Skagerak, in de Noordzee, in het Kanaal en in de Golf van Biscaye, — voorts in de Middellandsche Zee met de Ligurische, Tyrrheensche, Adriatische, Ionische en Aegeesche Zee, — en eindelijk door de Zee van Marmora in de Zwarte Zee en de Zee van Azow. Tusschen deze gedeelten der Zee liggen de Taurische, Osmaansche (Turksch-Grieksche), Istrische, Italiaansche, Hespérische (Spaansch-Portugeesche) Schiereilanden, — voorts dat van Bretagne, Noord-Holland, Jutland, Skandinavië, Lapland en het schiereiland Kanin. Die kustverdeeling is in de IJszee niet van groot belang; zij is breed en indrukwekkend in den Atlantischen Oceaan en het weldadigst voor de menschheid in de Middellandsche Zee, zoodat aan de kust van deze de wieg stond der beschaving. Van de eilanden heeft slechts IJsland, als station tusschen Europa en Groenland, eene afgezonderde ligging. De overige bevinden zich nagenoeg alle in groepen in de nabijheid van het vasteland, zooals de Griecksche, de Siciliaansche, de Britsche en de Deensche eilandengroep.

De *bodem* van Europa onderscheidt zich bij eene oppervlakkige beschonwing door weinig afwisseling. Immers wanneer men over het continentaal gedeelte eene lijn trekt van de mond van de Dnjestr naar dien van de Rijn, dan vindt men aan de één zijde van die lijn — naar het noordoosten — een uitgestrekt laagland, en ten zuiden daarvan — naar het zuidwesten — eene bergstreek. Intusschen vindt men in het eerste gedeelte nog afwisseling genoeg in heuvels en landruggen en in de verschillende grondgesteldheid, — en in het tweede gedeelte in kleinere vlakten en belangrijke rivierdalen. Het groote Sarmatische laagland ten noordoosten van de Dnjestr en Weichsel heeft eene uitgebreidheid van 80 600 □ geogr. mijl, en al de lage landen van het continentaal gedeelte eene van 97 000 □ geogr. mijl. Op de schiereilanden hebben in het algemeen de gebergten de overhand, zoodat het laagland er slechts een vierde der oppervlakte inneemt en alzoo eene uitgebreidheid bezit van 10 000 □ geogr. mijl, meerendeels op de noordelijke schiereilanden gelegen. Op de eilanden behoort ⅛de der oppervlakte tot het hoogland, — en men vindt dit laatste vooral in het noordelijk gedeelte van den Atlantischen Oceaan. Uit één en ander volgt, dat Europa 120 000 □ geogr. mijl laagland en 63 400 □ mijl bergland bezit. Het groote laagland van Oost-Europa bestaat ten zuiden van de Oeralketen in onmiddelijk verband met de Aziatische steppen, zoodat zich hier, ten noorden der Caspische Zee, de groote heerweg bevindt, waarlangs de Aziatische horden westwaarts drongen, om de Europeesche beschaving te bedreigen en nieuw bloed te leveren aan de dáar aanwezige rassen. Dat laagland grenst met de onherbergzame tundra's aan de IJszee, strekt zich zuidwaarts uit tot aan den voet van den Caucasus, omgordelt de noordelijke kusten der Zwarte Zee en is van verschillende heuvelreeksen en hoogvlakten doorsneden. In weerwil van die uitgebreidheid behoort Oostelijk Europa tot slechts één Staat, namelijk tot Rusland. Tusschen de Weichsel en de Rijn wordt de Sarmatische laagvlakte op minder breede schaal in de Germaansche voortgezet. Deze loopt van het oosten naar het westen langs de kust der Oost- en Noordzee in de gedaante van zandvlakten, heidevelden en veengronden, terwijl zij eindelijk bij de Noordzee beneden het hoogwaterpeil van deze afdaalt. Ten znidwesten van den Rijnmond vormen de vruchtbare Vlaamsche laaglanden den overgang tot het westelijke Fransche laagland, hetwelk over de hoogere stre-

ken van Picardië afdaalt tot het laaggelegene gewest, dat het Fransche Middengebergte van den Atlantischen Oceaan en van de bergstreek van Bretagne scheidt, om zijne grens te vinden bij de Pyrenecën. Terwijl alzoo het Zuid-Europeesche bergland door een nitgestrekten gordel van laagland omgeven is, zien wij dat bergland wederom door de lage landen van de Donau en door de dalvlakten van de March en van de Oder in het oosten, en door de vlakte van de Rhône en van de Rijn in het westen in 4 afzonderlijke bergstreken gesplitst. Tusschen de vlakten van de Beneden-Rhône en de Hongaarsche vlakte van de Donau, alsmede tusschen de vlakte van Lombardije en die van de Donau in Zuid-Duitschland verheffen zich de *Alpen* (zie aldaar) met eene uitgebreidheid van bijna 4000 □ geogr. mijl. Ten noorden der vlakte van de Boven-Donau, tusschen de dalen van de Rijn aan de éene en die van de March en de Oder aan de andere zijde vindt men het *Duitsche Middengebergte* met een grondslag van 5000 □ geogr. mijl (zie *Duitschland*). Ten oosten van de Alpen, door den middelloop van de Donau met de Hongaarsche laaglanden daarvan gescheiden, verrijst op eene nitgebreidheid van 3000 □ geogr. mijl het *Carpatische Middengebergte*, — en ten westen van de Rhône en de Rijn rust op eene oppervlakte van 3700 □ geogr. mijl het *Fransche Middengebergte* (zie *Frankrijk*). Tot de gebergten der schiereilanden behooren het *Taurische Kustgebergte* in de Krim, hetwelk echter, evenals de *Monts Arrées* in Bretagne, geene aanmerkelijke hoogte bereikt, — het gebergte van het *Grieksch-Turksche* schiereiland, hetwelk zich zuidwaarts in verschillende takken verdeelt, — de keten der *Apennijnen* (zie aldaar), welke ten zuiden in zee verdwijnt, om weder op te duiken op de noordkust van Sicilië, terwijl daartoe ook de bergen van Corsica en Sardinië behooren, — de *Sierra Nevada* in Spanje (zie aldaar), — en de aanzienlijke *Alpenketen van Skandinavië* (zie aldaar). Op de eilanden van Groot-Britanje verrijzen desgelijks onderscheidene bergketens, die vooral in Schotland eene aanmerkelijke hoogte bereiken. De groote veranderingen van land in water en omgekeerd, gelijk deze door de werking der vnlkanische krachten zijn tot stand gebracht, behooren er tot den vóórhistorischen tijd. Uitgedoofde vulkanen vindt men er in menigte in het zniden van Italië, in Auvergne, in het noorden van Hongarije, in Midden-Duitschland en in het zniden van Schotland, doch tot de werkende behooren in onzen tijd alleen die der Liparische Eilanden, de Etna op Sicilië, de Vesuvius in Italië en de vuurspnwende bergen in IJsland, van welke de Hecla de voornaamste is.

De *besproeiing* van Enropa kan bij zulk eene afwisselende gesteldheid van den bodem niet anders dan hoogst weldadig wezen, namelijk eene zoodanige, die het midden houdt tusschen overvloed van en gebrek aan water. De rivieren stroomen er naar verschillende hemelstreken en hebben wegens haar groot aantal gemiddeld een klein stroomgebied, terwijl zij nergens hare wateren met onteugelbare kracht verheffen, maar als wegen voor een levendig handelsverkeer de algemeene welvaart bevorderen, — vooral ook omdat vele door kanalen onderling verbonden zijn. Het gebied der Noordelijke IJszee heeft eene oppervlakte van 20000 □ geogr. mijl, — dat van den Atlantischen Oceaan eene van 54000, — dat van de Middellandsche en Zwarte Zee eene van 56000, — en dat van de Caspische Zee eene van 30000 □ geogr. mijl. De belangrijkste rivieren, welke noordwaarts stroomen, zijn de Petsjora, de Mesen, de Dwina en de Onega, die zich alle in limans of meervormige monden uitstorten en van haar is de voorlaatste — 160 geogr. mijl lang — de grootste. Naar de Oostzee stroomen de rivieren van znidoostelijk Skandinavië, zooals de Torneä, de Angermanna en de Dal-elf, — voorts die welke aan de meren van Finland tot afvoerkanalen dienen, vervolgens de Newa, dan de Düna, de Niemen, de Pregel, de Weichsel en de Oder, van welke de laatstgenoemde vier bij den mond haffen vormen, terwijl de Weichsel — 130 geogr. mijl lang — van haar de voornaamste is. Naar de Noordzee spoeden zich de Elbe, de Weser, de Rijn, de Maas en de Schelde, van welke de laatste drie eene delta vormen, terwijl de Rijn, als „Grootvorst van Europa's stroomen", eene lengte heeft van 150 geogr. mijl. Naar het Kanaal en den Atlantischen Oceaan begeven zich de Seine, de Loire, de Garonne, de Dnéro, de Taag, de Guadiana en de Guadalquivir; de gewichtigste van deze is de Loire met eene lengte van 130 geogr. mijl. Van de voornaamste drie rivieren der Middellandsche Zee — de Ebro, de Rhône en de Po — onderscheiden zich de laatstgemelde twee door delta's en de Rhône door eene lengte van 109 geogr. mijl. In de Zwarte Zee stort de Donan zich uit, eene delta vormend, — voorts de Dnjestr, de Dnjepr, en de Don, die bij den mond strandmeren (limans) vinden. Eerstgenoemde — de Donau — heeft eene lengte van 365 geogr. mijl en een stroomgebied van 14400 □ geogr. mijl. De Caspische Zee ontvangt de wateren van de grootste rivier van Europa, namelijk de Wolga, die meer dan 60 monden bezit en 430 geogr. mijl lang is. In Rusland is het stroomgebied der Caspische Zee met dat der IJszee en der Oostzee door middel van de Wolga, de Dwina en de Newa met hulp van kanalen verbonden, en desgelijks dat der Zwarte Zee met dat der Oostzee door middel van de Dnjepr, de Düna, de Niemen en de Weichsel. — In Midden-Europa verbindt het Main-Donan-kanaal de Rijn met de Donan en alzoo de Noordzee met de Zwarte Zee. In Frankrijk vereenigen onderscheidene kanalen het Rhônegebied met dat van de Rijn, de Seine, de Schelde en de Loire, en alzoo de Leenwengolf (Golfe du Lion) met de Noordzee, het Kanaal en den Atlantischen Oceaan, — 't geen desgelijks geschiedt door het Canal du Midi. In Zweden loopt het Gotakanaal van de Oostzee naar de Noordzee, en vooral ook in Groot-Britanje vindt men een belangrijk net van kanalen. Daar de Caspische Zee zich in de Aziatische steppen uitstrekt, zien wij den vorm der Europeesche binnenmeren bepaaldelijk in het Neusiedleren het Plattenmeer in Hongarije, terwijl daarentegen het aantal riviermeren in Europa zeer groot is. Deze laatste vormen vooral 2 groote groepen: éene langs de kust der Oostzee met

het Ladogameer, dat 300, — en eene andere aan den voet der Zwitsersche Alpen met het Meer van Genève, dat 25 □ geogr. mijl groot is. De moerassen en poelen van Europa zijn voor een groot gedeelte in vruchtbaar land herschapen; hoofdzakelijk bieden die der Tundra tusschen de Petsjora en de Dwina nog weêrstand aan de beschaving.

Omtrent het *klimaat* en de *voortbrengselen* vermelden wij het volgende: het klimaat, verwijderd van de uitersten, die Noord-Siberië en het binnenland van Afrika aanbieden, is in het algemeen gunstig voor de beschaving. De warmte vermindert er van het zuiden naar het noorden, van het westen naar het oosten en tevens bij toenemende hoogte boven de oppervlakte der zee. De lijn eener gemiddelde jaarlijksche temperatuur van 0° C. loopt over de Noordkaap en tevens over het veel zuidelijker gelegen Torneâ, — die van 10° C. over Londen, maar ook over Krakau, Odessa en Astrakan, — die van 15° C. over Bayonne, maar ook over Ancona, Durazzo en Larissa, terwijl die van 20° C. de zuidkust van Portugal aanraakt, zonder zich verder over Europa uit te strekken. Welk eene rol de invloed der zee vervult, blijkt uit eene vergelijking van den warmtegraad te Edinburgh en te Kasan. Beide steden liggen nagenoeg op dezelfde breedte (55°58′ en 55°48′); niettemin heeft Edinburgh eene gemiddelde wintertemperatuur van + 3,4° C. en Kasan van — 12,2° C., voorts Edinburgh eene zomerwarmte van + 14° C. en Kasan eene van + 18,3° C. De gevolgen, met betrekking tot de voortbrengselen van den grond, zijn echter niet zóo groot, als men oppervlakkig zou vermoeden, daar de grootere zomerwarmte ruimschoots opweegt tegen de meerdere winterkoude. In den zomer toch moeten de gewassen groeien en rijpen. De uitgebreidheid van het sneenwgewest is in Europa niet groot. Het neemt in het verre noorden een aanvang ter hoogte van 700 Ned. el, — wordt op den Etna, die 3 500 Ned. el hoog is, maar even gevonden, en neemt op de Siérra Nevada een aanvang ter hoogte van 3 550 Ned. el. — Bijna geheel Europa ligt op het gebied van afwisselende sneenw en regen, en alleen in de zuidwestelijke deelen is eerstgenoemde, behalve in het hooggebergte, een zeldzaam verschijnsel, zoodat men bijkans overal eene regelmatige afwisseling der jaargetijden aantreft. Hoe verder men noord- en oostwaarts in ons wereldeel voortgaat, des te grooter is het verschil der seizoenen, en dit veroorzaakt in de ontwikkeling der bewerktuigde natuur en in de levenswijze der menschen in Noord- en Znid-Europa een aanmerkelijk onderscheid. — De jaarlijksche hoeveelheid regen is betrekkelijk het grootst in de bergstreek en in de nabijheid van den Oceaan, — dus vooral in het noordwesten, alsmede in het zniden, behalve op de barre hoogvlakten van Spanje. In het noorden valt de regen vaker, en het meest in den zomer, — in het zuiden zeldzamer maar met meer geweld, en het meest in den herfst en in den winter. In het zuiden en westen van Europa hebben de lauwe zuide- en westewinden, in het oosten de noordwestelijke en de oostelijke winden de overhand. Aan de kust van Zuid-Europa is de afwisseling van land- en zeewind veel meer merkbaar, dan aan die van Noord-Europa en draagt er veel toe bij, om de hitte van den dag te matigen. De lucht is in het zuiden helderder dan in het noorden; doch de ongezonde warme winden (sirocco enz.), die er heerschen, zijn daarentegen in het noorden onbekend.

Een merkwaardig getuigenis omtrent het klimaat ontwaren wij in het *plantenrijk*. De verspreiding en het voorkomen der gewassen ziet men het duidelijkst bij een tocht van het noorden naar het zuiden. De noordelijkste kusten van Lapland en het stroomgebied der Petsjora vormen den gordel der mossen en bessen, hier en daar afgewisseld door Alpenplanten, maar verstoken van boomen en graangewassen. De znidwaarts hieraan grenzende gordel loopt tot aan eene lijn, die men trekken kan uit het midden van Schotland over Drontheim en Petersburg naar de bronnen van de Tobol; hier vindt men berken en pijnboomen, terwijl er gerst en haver verbouwd worden. De derde gordel strekt zich zuidwaarts uit tot aan de noordelijke grenzen van het gebied van den wijnstok. Die grenslijn neemt een aanvang bij Vannes (ten noordwesten van Nantes), klimt noordwestwaarts naar het dal van de Rijn bij Keulen, strekt zich uit in het dal van de Main, van de Werra en van de Saale, bereikt haar meest noordelijk gelegen punt bij Freienwalde en wendt zich daarna zuidoostwaarts naar de Carpathen, naar den benedenloop van de Dnjepr, de Don en de Wolga en verlaat Europa ten noorden van Astrakan. Gemelde gordel, waarop Groot-Britanje, het noordwestelijk gedeelte van Frankrijk, de Nederlanden, België, Noord-Duitschland, Zuid-Skandinavië, Polen en Midden-Rusland gelegen zijn, onderscheidt zich door uitgestrekte naaldhoutbosschen in de vlakten en door loofboomen met afvallende bladeren, vooral eiken- en beukenboomen, in het zuidelijk gedeelte. Hier verbouwt men rogge, gerst, haver, tarwe, aardappelen, boekweit, vlas, hennep enz. De volgende gordel grenst ten zuiden aan de Pyreneeën, aan den znidelijken voet der Alpen, aan de noordwestelijke helling der Dalmatische Alpen en aan de zuidelijke kust van Thracië, zoodat hij bijna geheel Frankrijk, Zwitserland, Zuid-Duitschland, de landen van het Carpathisch Gebergte, het noorden van Turkije en het zuiden van Rusland draagt. Hier behooren de kastanjeboom en de eik te huis, terwijl de naaldboomen er eene wijkplaats zoeken op het gebergte. Kostelijke wijngaarden strekken er zich uit, de hop wordt er gekweekt, de tarwe verkrijgt er de overhand op de andere graangewassen en maïs, rijst en zelfs katoen willen er groeien. De zuidelijkste gordel van Europa is eindelijk die der altijd groene loofboomen. Hij strekt zich uit over de znidelijke schiereilanden van dit werelddeel. Daar tiert, naast den kurkeik en den steeneik, de myrthe, de Italiaansche pijnboom, de cyprès en de plataan; hier vindt men voorts den dwergpalm, de cactus- en de aloëplant, den olijf- en oranjeboom, den wijnstok, den amandel- en den granaatboom, den perzik- en den vijgeboom. Ook hier groeien tarwe, maïs, rijst en katoen. De plantengroei bezit voorts in het zuiden veel grooter verscheidenheid dan in het noorden, terwijl er wegens

den minder veelvuldigen zomerregen de trotsche wouden en uitgestrekte weiden ontbreken. Eindelijk maken wij de opmerking, dat de bewoner van het zuiden een dergelijken plantengroei zal aantreffen als wij boven beschreven hebben, doch in omgekeerde orde, wanneer hij des zomers één zijner begroeide maar met sneeuw gekroonde berggevaarten beklimt.

Het *dierenrijk* in Europa levert op de verschillende plaatsen weinig verschil van soorten, tenzij men juist het verste zuiden tegenover het verste noorden stelt. Het aantal wilde dieren is er door de toenemende beschaving aanmerkelijk verminderd. De ijsbeer vindt men er alleen diep in het noorden, terwijl de bruine beer, de wolf, de wilde kat en de lynx er hoofdzakelijk de uitgestrekte wouden der Sarmatische vlakte of de eenzame bergstreek bewonen. De eland en de oeros zijn er slechts in enkele bosschen overgebleven, — door de uitroeiing van deze worden ook de herten zeldzamer, en de gems en de steenbok houden nog slechts op hooge Alpentoppen hun verblijf. De baviaan is er alleen op de rotsen van Gibraltar, de sjakal alleen in Dalmatië te vinden, terwijl de marmot de Alpen bewoont en de zeehond zich bepaalt tot de Noordzee en het noorden van den Atlantischen Oceaan. De walvisch eindelijk waagt zich niet in het zuiden. Het ras der vogels is intusschen minder aan bepaalde plaatsen gebonden. Toch vindt men den flamingo, den pelikaan en den koningsadelaar alleen in het zuiden, terwijl de goudadelaar zijne hoogere breedte zelden verlaat. Het geslacht der gieren is in het zuiden beter vertegenwoordigd dan in het noorden, terwijl de eidereend zich ophoudt boven den 55sten breedtegraad. De zwaan drijft er op de wateren van het noorden, terwijl ook de groote sneeuwuil vruchteloos in het zuiden wordt gezocht. Groot is echter in Europa het aantal trekvogels, die bij het nijpen der noordsche winterkoude een warmer gewest in het zuiden opzoeken. Schildpadden vindt men in de Middellandsche Zee en landschildpadden op de zuidelijke schiereilanden van Europa. Van de visschen behooren haring en kabeljauw tot het noorden van ons werelddeel; de steur komt vooral voor in de rivieren van Rusland, de sardijn in het westen en zuiden, de tonijn in het zuiden van Europa. Van de insecten noemen wij den groenen sprinkhaan, eene plaag van Zuid-Europa, terwijl de zijdeworm daar het noodige voedsel vindt en de honigbij schier overal is verspreid. — Groot is er vervolgens het aantal huisdieren. Paarden, runderen, schapen, zwijnen, geiten mist men alleen in het verre noorden, waar zij door het rendier en den overal verspreiden hond worden vervangen. Daarbij komen in het zuiden nog buffels, ja, zelfs kameelen, terwijl er tevens vele ezels en muildieren worden gevonden.

De voortbrengselen van het rijk der *delfstoffen* zijn er wel is waar niet aan het klimaat gebonden, doch ook geenszins toevallig verspreid; de kostbaarste zijn echter op verre na niet in zoo grooten overvloed voorhanden als de nuttigste. Men vindt er goud in het Oeralgebergte, in de Carpathen en in de bedding van de Rijn, — platina alleen in het Oeralgebergte, — zilver vooral in dit laatste, alsmede in de Carpathen, het Erzgebergte en in Zweden, — kwikzilver in Adria (Illyrië) en bij Almaden (in Spanje), — tin vooral in Engeland, — zink hoofdzakelijk in Engeland en Duitschland, — lood in Engeland, Spanje, Hongarije en Duitschland, — koper in Engeland, Zweden, Noorwegen, Rusland en Hongarije, — ijzer vooral in Engeland, Zweden (het beste), Rusland, Oostenrijk en Pruisen, — steenkolen voornamelijk in Engeland, België, Frankrijk en Duitschland, — steenzout in Galicië, — bronzout in Duitschland, — en zeezout in Portugal, — en de meestberoemde minerale wateren in Duitschland.

Omtrent de *volkeren* van Europa merken wij op, dat zij binnen staatkundige grenzen leven, welke niet altijd met de natuurlijke samenvallen. Eigenlijk zou men de Canarische Eilanden, Madeira en de Açoren, tot Spanje en Portugal behoorend, niet tot ons werelddeel moeten rekenen. Ook het gebied van Spitsbergen, van het Jan-Mayen- en van het Bereneiland moet men aftrekken van dat van Europa, zoodat dit laatste eene uitgestrektheid verkrijgt van 180 000 □ geogr. mijl. Op dat gebied leven ruim 325½ millioen menschen, zoodat het betrekkelijk het meest bevolkte werelddeel is. Die bevolking is er echter op eene zeer ongelijke wijze verdeeld. Zij is het schraalst in het noorden en oosten, het dichtst in het westen en zuiden en in sommige gedeelten van Midden-Europa. Eene groote verscheidenheid ontdekken wij er voorts met betrekking tot de volksstammen en talen. Het Indo-Germaansche ras heeft nagenoeg het geheele wereldddeel in beslag genomen. Daartoe behooren: 1 De Grieksch-Latijnsche volken (de Grieken en de Romanen, namelijk de Walachen, de Italianen, de Romanen van Grauwbunderland, de Franschen, de Spanjaarden en de Portugeezen), van welke de Pelasgische tak het eerst uit Azië naar Griekenland toog, waar hij thans nog bloeit, — 2. De Celtische tak, waarvan overblijfselen te vinden zijn in de Schotsche Hooglanden, Ierland en Bretagne, — 3. De Germaansche tak, tegenwoordig verdeeld in 5 groepen, namelijk: Duitschers, Friezen, Hollanders en Vlamingers, Engelschen, en Skandinaviërs (Zweden, Noren, Denen en IJslanders), voorzeker de belangrijkste in Europa en op den geheelen aardbodem, — 4. De Slawische tak, uit het oosten in Europa doorgedrongen en thans het midden houdend tusschen Aziatische ruwheid en Europeesche beschaving, — 5. De Albaneezen, een overblijfsel van voormalige Illyrische volkeren, — 6. De Armeniërs, aan den benedenloop van de Don, in Siebenbürgen, Walachije en Moldavië wonend. Voorts heeft men nog in Europa de Finnen aan de boorden van de Oostzee enz., terwijl het laatste uit Azië naar Europa getrokken volk dat der Osmanen is, hetwelk eigenlijk in ons werelddeel niet te huis behoort. Eindelijk vermelden wij nog eenige kleinere takken, namelijk dien der Basken in Spanje, eenige Turksch-Tartaarsche aan de Wolga, dien der Samojeden in het noordwesten van Europa, de bewoners van Malta, en ten slotte de Israëlleten, die nagenoeg in alle Rijken verstrooid zijn. Van al die inwoners van Europa behooren tot den Romaanschen tak 94 millioen, tot den Germaanschen 85, tot dien der Slawen 83, tot dien

der Finnen 9, tot dien der Celten 8, tot dien der Semieten 4, tot dien der Letten 3, tot dien der Albaneezen 2 en tot dien der Osmanen desgelijks 2.

Wanneer men echter met meer nauwkeurigheid acht geeft op de inwoners van Europa, dan blijkt het, dat zij 60 verschillende volkeren vormen met 53 in verschillende tongvallen verdeelde talen. Men kan ze intusschen samenvatten in 3 groepen, namelijk, de Romaansche, de Germaansche en de Slawische. Bij de eerste heeft het R. Katholicismus, —bij de tweede het Protestantismus, — en bij de derde het Grieksch-Katholicismus den boventoon. Wèl is Skandinavië Protestant en Rusland Grieksch-Katholiek, — wèl vindt men bij de volkeren van Zuid-Europa — althans in het westen — den R. Katholieken godsdienst als den algemeen heerschenden, — doch in Midden-Europa zijn de belijders van de R. Katholieke en Protestantsche godsdiensten veelal vermengd. Ook vermelden wij, dat in het zuidoosten van ons werelddeel Mohammedanen en in het hooge noorden zelfs nog Heidenen gevestigd zijn. Van de geheele bevolking behooren 48% tot de R. Katholieke, 23% tot de Grieksch-Katholieke, 22% tot de Protestantsche Kerk, $2^1/_2$% tot de aanhangers van Mohammed, $1^1/_2$% tot de Israëlieten en de overigen tot geene der genoemde secten. Het is evenwel duidelijk, dat de beschaving er rust op een Christelijken grondslag.

Niet op eenmaal — niet zonder een geweldigen strijd — kon ons werelddeel den hoogen trap van ontwikkeling bereiken, waarop het zich thans bevindt. Het is voorzeker uit het Oosten bevolkt, en wel het eerst door de Pelasgers, die de grondleggers geweest zijn der Grieksche beschaving. Als mededingers der zeevarende Phoniciërs zochten de Grieken hun gezag uit te breiden langs de Middellandsche Zee, doch op den bloeitijd hunner macht (400 vóór Chr.) volgde weldra de vernietiging dier macht door *Alexander de Groote*, den stichter van het Macedonische Rijk (336 vóór Chr.). Terwijl deze met zijne heerschappij in Azië die in het zuiden van Europa zocht te verbinden, beijverden zich de Romeinen, om Italië te onderwerpen, verkregen door de verovering van Carthago de overhand in het zuiden van ons werelddeel, ja, strekten weldra (30 vóór Chr.) hun gezag uit van den Atlantischen Oceaan tot aan de Eufraat en van de Rijn en de Donau tot aan de woestijnen van Afrika. Onder de Keizers deed de weelde echter dat Rijk meer en meer zinken. De inval der Aziatische Hunnen in 375 na Chr. gaf aanleiding tot groote volksverhuizingen, en de lekke staatshulk van het Romeinsche Rijk werd door de goiven van den breeden menschenstroom in stukken geslagen. Het West-Romeinsche Rijk werd in 476 door *Odoacer*, aanvoerder der Herulers en Rugiërs, ten val gebracht, terwijl het Oost-Romeinsche met Constantinopel als hoofdstad nog tien eeuwen later een ellendig leven voortsleepte. Op de bouwvallen van het West-Romeinsche Rijk breidde de Germaansche heerschappij zich uit, vooral door het gebied der Oost-Gothen, dat zich van Italië noordoostwaarts tot aan de Donau uitstrekte, op wier linker oever de Longobarden en Gepiden hunne zetels gevestigd hadden, — voorts door dat der West-Gothen, die zich over nagenoeg geheel Spanje en over het zuiden van Frankrijk uitbreidden, terwijl zich daarnaast het Rijk der Suéven in het noordwesten van Spanje, — dat der Franken en Bourgondiërs, en in het noorden van Afrika dat der Wandalen verhief. Toen de groote volksbeweging in het westen tot stilstand kwam, bleef zij in het oosten nog voortduren. Hier drongen de Slawen door tot in het midden van Dnitschland, — de Finnen verschenen in het noorden, — de Turken trokken in het zuidoosten over de Oeralrivier, de Avaren westwaarts voor zich uit schuivende, — de Boelgaren naderden tot de noordoostelijke grenzen van het Oost-Romeinsche rijk, — en de Hnnnen trokken na den dood van *Attila* weder naar de steppen van den Pontus.

Het volgende tijdperk van de ontwikkeling der Europeesche Staten nam een aanvang in den tijd van *Karel de Groote*. De West- en Oost-Gothen hielden op, zelfstandige volkeren te wezen, en in Spanje openden de Mooren bij de stichting van het emiraat Cordova nieuwe bronnen van beschaving. *Karel de Groote* zwaaide den schepter over het groote Rijk der Franken en bevorderde de verspreiding van den Christelijken godsdienst onder de Germanen. De Noormannen van Skandinavië ontwikkelden hunne macht en volbrachten veroveringstochten naar het zuiden, terwijl uit de heptarchie der Angelsaksen het koningrijk Engeland ontstond. Tot de Slawische volkeren behoorden in dien tijd de Poolsche Lechen, alsmede de Chasaren, gevestigd aan den benedenloop van de Wolga. De Boelgaren werden aan den middeloop van de Donau en aan de Theisz door de Magyaren verdreven, en de grenzen van het Byzantijnsche Rijksgebied door de Slawen en Avaren gedurig gewijzigd.

Omstreeks het jaar 1000 waren al weder belangrijke veranderingen voorgevallen op het gebied der Europeesche Staten. In Spanje verhieven zich het koningrijk Leon en het graafschap Castilië, maar de heerschappij der Mooren duurde nog voort. Frankrijk en Bourgondië, twee koningrijken, hadden niet veel te beteekenen tegenover het Duitsche Keizerrijk, dat het middenpunt begon te vormen der geschiedenis van Europa. Het vereenigd koningrijk Noorwegen strekte zich uit tot aan de Witte Zee. Het Rijk der Chasaren neigde ten ondergang, doch met groote snelheid ontwikkelde zich het Russisch-Slawische van het Ladogameer tot aan den Caucasus. De voortgestuwde Boelgaren wierpen zich met de Wallachen op een groot gedeelte van het Oost-Romeinsche Rijk, en de Turksche volken naderden langs den noordelijken oever der Zwarte Zee tot Constantinopel. De Europeesche bevolking werd met de grootste gevaren bedreigd. De bewoners van het noorden en oosten van Europa waren nog altijd Heidenen, — de Noormannen maakten zich meester van het westelijk gedeelte, — de voorschriften van den Koran waren in het zuidwesten van kracht, en de Keizers van het verdeelde Duitsche Rijk zochten zich meester te maken van de heerschappij der wereld. In dien stand van zaken vermocht de ijzeren wilskracht van *Gregorius VII* het

oppergezag van den Paus te stichten, en zijne opvolgers riepen de Vorsten te wapen om deel te nemen aan de Kruistochten, die een hoogst belangrijken invloed hadden op de gesteldheid van Europa. Gedurende de Kruistochten, dus van het einde der 11de tot dat der 13de eeuw, ontstonden er nieuwe Staten, terwijl andere hun aanzien verloren. Portugal werd als koningrijk van Spanje gescheiden, — Aragon en Castilië zochten de Mooren te verjagen, en de macht van Sicilië strekte zich zelfs nit over het vasteland. Het westelijk gedeelte van Frankrijk werd geruimen tijd een leengoed der Engelsche Koningen, en het oude Bourgondië afhankelijk van het Duitsche Rijk, hetwelk onder de *Hohenstaufen* eene aanmerkelijke uitgestrektheid verkreeg. Ook Denemarken nam toe in macht, — Zweden vergrootte zijn gebied naar de zijde van Finland, — Hongarije zocht nieuwe grenzen aan de Adriatische Zee, — Venetië en Genua verhieven zich tot bloeiende gemeenebesten, — Polen kwam meer en meer tot zelfstandigheid, — een nieuw Walachisch-Boelgaarsch Rijk ontstond tusschen den Balkan en de Donau, — en het verdeelde Russische Rijk was niet in staat, om den inval der Mongolen tegen te houden. Nadat tegen het einde der 13de eeuw het Huis van Oostenrijk zijne zelfstandigheid en in het begin der 14de eeuw Zwitserland zijne onafhankelijkheid verkregen had, begon de Pauselijke macht meer en meer te dalen (ballingschap in Avignon), terwijl Engeland en Frankrijk onderling in een bloedigen oorlog waren gewikkeld. Tegen het einde der 14de eeuw werden de drie Skandinavische Rijken gedurende korten tijd vereenigd. — De Nederlandsche gewesten, vooral de zuidelijke, ontwikkelden zich voorspoedig, — Polen bereikten onder *Jagello* het toppunt van glans, — en in het zuiden werd door de Portugeezen de Islam naar Afrika verbannen en ook in Spanje naar de zuidelijke grenzen teruggeworpen; doch terwijl de Halve Maan in het westen van Europa onderging, verrees zij schitterend in het Oosten, waar de Turken in 1453 zich meester maakten van het Oost-Romeinsche Rijk.

Met de zestiende eeuw — na de uitvinding der boekdrukkunst en na de ontdekking van een waterweg naar Oost-Indië en van Amerika — opende zich voor Europa een nieuw tijdperk. De Middellandsch Zee hield op, het uitsluitend middenpunt der beschaving te zijn, want de volken van West-Europa zonden hunne schepen in zee, en Spanje en Portugal werden mogendheden van den eersten rang. Daarbij kwam de Hervorming, die een worstelperk ontsloot voor den denkenden en nasporenden geest en alzoo vooral in Germaansch Europa een hefboom werd der wetenschap. Hierdoor werd de algemeene vooruitgang — ook die op staatkundig gebied — niet weinig gebaat. Er was strijd tusschen R. Katholieke en Protestansche deelen van Europa, en daarin ontwikkelde vooral Oostenrijk eene verbazende kracht. Frankrijk, door *Karel V* vernederd, begon zich op te heffen, — Engeland streefde met kracht en tevens met goed gevolg naar de ontwikkeling der nijverheid en naar de heerschappij op zee, — de Vereenigde Nederlanden ontrukten zich na een langdurigen en bloedigen strijd aan het gezag van Spanje en verwierven, tegelijk met de gemeenebestelijke vrijheid, zooals zij toen begrepen werd, de vrijheid van godsdienst, terwijl reeds vroeger (1481) de Moskovietische Vorsten in het oosten van ons werelddeel het juk der Mongolen hadden afgeworpen, om de grondslagen te leggen van den Russischen Staat. In de 16de eeuw zien wij Portugal van Spanje gescheiden, de Mooren verjaagd en de verschillende koningrijken vereenigd, terwijl het zijne heerschappij uitstrekte over Napels en Milaan. Frankrijk bevestigde zijn rijksgebied, nadat het de Engelschen voor goed verdreven had, en het Bourgondisch Rijk was in puin gestort. Het Zwitsersch Eedgenootschap kwam tot zijn hedendaagschen toestand, terwijl in Italië de Kerkelijke Staat zich ontwikkelde. In Noord-Italië verhieven zich onderscheidene hertogdommen, en Engeland maakte zich meester van Ierland; Schotland bleef echter zijne onafhankelijkheid nog bewaren. In Skandinavië bleven Noorwegen en Denemarken vereenigd, terwijl Zweden zijn gebied meer en meer uitbreidde naar het noorden. In het oosten van ons werelddeel werden de grenzen van Polen, Lithauen en Moskou gedurig verlegd, doch dit laatste kreeg allengs de opperheerschappij in handen. Aan de Golf van Riga stichtten de Zwaardridders een onafhankelijk Rijk, terwijl Pruisen ten deel viel aan het Huis *Brandenburg*. Aan de boorden der Zwarte Zee verrees het khanaat „De Krim", en de Osmaansche heerschers verspreidden hunne volgelingen over het Grieksche Schiereiland, drongen door tot in het hart van Hongarije en overweldigden Siebenbürgen, Walachije en Moldavië, terwijl het overig gedeelte van Hongarije in erfbezit werd toegewezen aan het Huis van *Habsburg*, dat zich vooral in de 17de eeuw onderscheidde door zijne macht. Intusschen werd de Dertigjarige Oorlog de oorzaak van belangrijke veranderingen, totdat bij den Vrede van Münster (1648) de grenzen der Europeesche Rijken geregeld werden, — eene regeling, welke stand hield tot aan de Groote Fransche Omwenteling. Tot de gewichtigste wijzigingen in den toestand van Europa behoort de vereeniging van Schotland met Engeland en Ierland, — voorts de opkomst van Zweden door beslissende overwinningen in Denemarken, Duitschland, Rusland en Polen, — in Duitschland de toenemende macht van het Huis van *Hohenzollern* tegenover dat van *Habsburg* in Oostenrijk, — de uitbreiding van Polen door het verworven bezit van Koerland en Lithauen, — en eindelijk het terugwerpen der Osmanen naar den zuidoosthoek van ons wereldddeel. In de 18de eeuw kwam Europa nog duidelijker tot zijne tegenwoordige gedaante. De groote Spaansche monarchie spatte uiteen, en de *Bourbons* bekleedden den troon van Spanje, Sicilië en Parma, — *Frederik de Groote* verhief Pruisen tot een koningrijk, — bij het dalen van Zwedens macht ontwikkelde zich Rusland tot een Keizerrijk, dat met Pruisen en Oostenrijk Polen van de kaart van Europa deed verdwijnen,— en de Porte moest zijn gezag in Hongarije laten varen. Eindelijk barstte de Omwenteling van 1789 in Frankrijk los, die de verguisde rechten handhaafde van den burgerstand, maar weldra door overdrijving tot bandeloosheid

verviel, en op de hierdoor veroorzaakte puinhoopen verhief zich het gezag van *Napoleon*. Door zijne voorspoedige oorlogen veranderde hij bij den Vrede van Luneville (1801), van Preszburg (1805), van Tilsit (1807) en van Weenen (1809) de grenzen der Europeesche Rijken, ja, deed sommige ophonden te bestaan. Zijne grootheid bereikte hare toppunt in 1810, begon te zinken in 1812, na den tocht naar Rusland, en verdween in 1813 en 1814,en vruchteloos waagde hij in 1815 nog eene poging, om haar te herkrijgen. De Europeesche Mogendheden, tegen den overheerscher verbonden, herstelden op het Congrès te Weenen (1815) nagenoeg de oude grenzen en namen het besluit, om het evenwicht van ons werelddeel te handhaven.

De eerste schokken, die dit evenwicht onderging, ontwaren wij in de stichting van het koningrijk Griekenland (1827) en in die van het koningrijk België (1830), — voorts in den vermeerderden invloed van Rusland wegens de in 1829 verworvene beschermheerschappij over alle belijders van den Grieksch-Katholieken Godsdienst en bepaaldelijk wegens de beschermheerschappij over de Donauvorstendommen. Vruchteloos stond Polen op (1830—1831),om zijne onafhankelijkheid te herwinnen, en zelfs werd Krakau in 1847 ingelijfd bij Oostenrijk. Doch nadat in den staat der hertogdommen van Noord-Italië eene vreedzame wijziging had plaats gehad, ontstond de algemeene vrijheidsbeweging der Europeesche volken in 1848. In Frankrijk geboren, verspreidde zij zich vooral over Duitschland, Oostenrijk en Italië, en terwijl zij hier geweldige tooneelen en bloedige worstelingen te voorschijn riep, veroorzaakte zij in Nederland eene rustige herziening der Grondwet. Aanvankelijk, toen de mannen van het behoud gedurende den storm zich schuil hielden, hadden de vrijheidszonen de overhand, — doch toen eerstgenoemden, na het uitwoeden van den orkaan, vellig konden optreden, verzinnden zij niet, hunne groote macht aan te wenden tot verijdeling der bedoeling van gemelde beweging. Zelfs in Frankrijk werd de Republiek door het Keizerrijk vervangen (1852), — in Duitschland en Oostenrijk keerden de voormalige toestanden terug, doch in Italië was men een stap nader gekomen tot de eenheid, — in ons Land had men bepaald veel gewonnen,— en in geheel Europa waren de vrienden van den voornitgang tot de bewustheid gekomen van hun invloed. Inmiddels breidde Pruisen zijne macht uit, en vooral ontstond er eene gewichtige verandering in Italië, waar de zucht naar eenheid in 1859 en 1860 de tronen van Toscane, Módena, Parma en Napels omverwierp, Lombardije aan Oostenrijk ontrukte, het gebied van den Kerkelijken Staat tot op een derde deed inkrimpen en Savoie met het grootste gedeelte van Nizza aan Frankrijk toevoegde. Terwijl alzoo het koningrijk Italië ontstond, was reeds vroeger door den Vrede van Parijs (1856) de staat van zaken in het oosten van Europa aanmerkelijk veranderd. De geweldenarij van Rusland ten opzichte van Turkije was door drie westersche Mogendheden (Frankrijk, Engeland en Piémont) met kracht te keer gegaan, en na den val van Sebastopol had Rusland een gedeelte van Bessarabië en de beschermheerschappij over de Donanvorstendommen verloren en Kars in Armenië aan de Turken teruggegeven. Voorts werden in 1861 Moldavië en Walachije onder den naam van Roemenië en onder het bestunr van één Vorst vereenigd, die schatplichtig bleef aan de Porte. In 1862 werd de Ionische Republiek ingelijfd bij Griekenland, en terwijl de opstand in Polen (1863 en 1864) spoedig gedempt werd, gelukte het in 1864, in den Duitsch-Deenschen Oorlog, aan het Oostenrijksch-Prnisische leger, Lauenburg, Holstein en Sleeswijk van Denemarken te scheiden, waarna in 1865 het hertogdom Lauenburg aan Pruisen ten deel viel. Merkwaardig was voorts in 1866 de oorlog van Prnisen tegen Oostenrijk (zie Dnitschland), waarna het koningrijk Hannover en eenige andere Duitsche Staten of gedeelten daarvan met het koningrijk Prnisen werden vereenigd, waarop, met ontbinding van den onden Duitschen Bond, een Noord-Duitsche Bond tot stand kwam — en vooral de oorlog van Pruisen tegen Frankrijk (1870 en 1871), waarna dit laatste, door eene reeks van nederlagen getroffen, behalve eene oorlogsschatting van 5 milliards francs, nagenoeg den geheelen Elzas en een gedeelte van Lotharingen aan den overwinnaar moest afstaan, terwijl tevens de grijze Koning van Pruisen tot Keizer van Duitschland (eene vereeniging van den Noord-Duitschen Bond met den Zuidelijke Staten, behalve de Oostenrijksch-Duitsche landen, Luxemburg, Limburg en Liechtenstein) werd gekroond. Hierdoor is het voormalig evenwicht van Enropa in een overwicht van het Dnitsche Keizerrijk veranderd. Merkwaardig is eindelijk het bezetten van den Kerkelijken Staat door de troepen van den Koning van Italië (Sept. 1870), waarna de Paus, schoon door waarborgen van onschendbaarheid en onafhankelijkheid als kerkelijk opperhoofd geëerbiedigd, zijn wereldlijk gezag moest missen. De toestand van ons werelddeel mag bij het uitgebreid verkeer, bij de toenemende welvaart, bij de veldwinnende beschaving een hoogst gunstige genaamd worden, indien de volkeren zich langs den weg des vredes op de baan van den voorultgang blijven bewegen en er in slagen, de staatsvrijheid buiten den invloed der Kerk te honden. Bijzonderheden omtrent de Staten en groote steden van Europa zijn ter behoorlijke plaats in dit werk te vinden. Van de Rijken geven wij het volgend beknopt overzicht:

I. Noord-Europa.

1. Het koningrijk Noorwegen (6 799 □ geogr. mijl met ruim $1^{3}/_{4}$ millioen inwoners, 1875),— 2. Het koningrijk Zweden (8 026 □ geogr. mijl met $4^{1}/_{2}$ millioen inwoners, 1882), — 3. Het koningrijk Denemarken (2 588 □ geogr. mijl met bijna 2 millioen inwoners, 1880).

II. West-Enropa.

4. Het koningrijk Groot-Britanje en Ierland (5 738 □ geogr. mijl met bijna $35^{1}/_{4}$ millioen inwoners, 1881), — 5. Het koningrijk der Nederlanden (641 □ geogr. mijl met ruim 4 225 000 inwoners, 1883), — 6. Het koningrijk België (535 □ geogr. mijl met ruim $5^{1}/_{2}$ millioen inwoners, 1881), — 7. De Republiek Frankrijk (9 622 □ geogr. mijl met ruim $37^{1}/_{2}$ millioen inwoners, 1881).

III. Midden-Europa.

8. Het keizerrijk Duitschland (9 812 □ geogr.

mijl met 45 millioen inwoners, 1881), — 9. De Oostenrijksch-Hongaarsche Monarchie (11 762 □ geogr. mijl met bijna 38 millioen inwoners, 1880), — 10. Het Zwitsersche eedgenootschap (740 □ geogr. mijl met 2 846 000 inwoners, 1880), — 11. Het hertogdom Luxemburg (47 □ geogr. mijl met bijna 210 000 inwoners, 1880), — 12. Het prinsdom Liechtenstein (3 □ geogr. mijl met ongeveer 9 000 inwoners, 1880).

IV. Zuid-Europa.

13. De Republiek Andorra (9 □ geogr. mijl met 6 000 inwoners), — 14. Het koningrijk Spanje met de Canarische Eilanden (9 200 □ geogr. mijl met 16½ millioen inwoners, 1878), — 15. Het koningrijk Portugal met de Açoren en Madeira (1 692 □ geogr. mijl met 4½ millioen inwoners, 1881), — 16. Het vorstendom Monaco (½ □ geogr. mijl met 10 000 inwoners, 1883), — 17. Het koningrijk Italië (5 380 □ geogr. mijl met 28½ millioen inwoners, 1881), — 18. De Republiek San Marino (1 □ geogr. mijl met 8 000 inwoners), — 19. Het koningrijk Griekenland (952 □ geogr. mijl met bijna 2 millioen inwoners, 1879), — 20. Europeesch Turkije (6 758 □ geogr. mijl met 6½ millioen inwoners, 1879), — 21. Het vorstendom Montenegro (166 □ geogr. mijl met 236 000 inwoners, 1879), — 23. Het vorstendom Servië (900 □ geogr. mijl met ruim 1¾ millioen inwoners, 1882), — 23. Het koningrijk Roemenië (2 355 □ geogr. mijl met ruim 5½ millioen inwoners, 1878).

V. Oost-Europa.

24. Het keizerrijk Rusland met Polen en Finland (bijna 100 000 □ geogr. mijl met nagenoeg 83 millioen inwoners, 1880).

Tot de Groote Mogendheden van Europa rekent men Rusland, Groot-Britanje, Frankrijk, Oostenrijk en Duitschland, waarbij thans ook Italië gevoegd moet worden. Ten slotte vermelden wij nog dat de bezittingen der Europeesche Staten in andere werelddeelen eene uitgebreidheid hebben van 783 000 □ geogr. mijl en eene bevolking van 234 millioen zielen, zoodat het *gezag* van ons werelddeel zich uitstrekt over ⅖de van het land onzer aarde en over de helft van het menschelijk geslacht.

Europa, eene dochter van *Agenor*, koning van Phoenicië, en van *Telephassa*, de zuster van *Cadmus*, ontving van eene dienstmaagd van *Here* (Juno) een schoonheidsmiddel, hetwelk aan laatstgenoemde was ontvreemd. Hierdoor verwierf zij de liefde van *Zeus* (Júpiter), die, om haar weg te voeren, zich veranderde in een witten stier en zich aan den oever der zee vertoonde, waar de maagd met hare gezellinnen wandelde. Zij vond dat dier zoo fraai en zoo mak, dat zij zich op zijn rug waagde, waarna het aanstonds zeewaarts snelde en met haar naar Creta zwom. Hier verwisselde hij zijne gedaante met die van een schoonen jongeling. Zij schonk hem *Minos*, *Sarpedon* en *Rhadamanthus* en trad later in het huwelijk met *Astérius*, koning van Creta, die genoemd drietal als zijne kinderen aannam. — Ook één der dochters van *Océanus* en *Tethys* droeg den naam van *Europa*. — Zie voorts onder *Asteroïden*.

Eurotas (De), één der voornaamste rivieren van den Peloponnesus (Griekenland), stroomt door Laconië en ontving zijn naam van Koning *Eurotas*, die volgens het verhaal haar benedenloop tusschen dijken besloten heeft. Men vermeldt voorts, dat deze rivier zich bij het Arcadische vlek Asea in eene kloof stort, om elders op 2 plaatsen als de Alpheus en de Eurotas weder te voorschijn te treden. Uit een nauwkeurig onderzoek is echter gebleken, dat zij in Laconië door eene samenvloeiing van onderscheidene beken ontstaat. Haar stroomgebied wordt ten oosten begrensd door het Thornax- en ten westen door het Taygetusgebergte. Eerst vloeit zij door eene enge vallei en beneden Sparta door eene breede dalvlakte, — voorts door eene bergketen en daarna door lage weilanden, en stort zich uit in zee tusschen Gothion, de haven van Sparta, en Acraea (Basilipótama). Zij is niet bevaarbaar.

Euryale *Salisb.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Nymphaeaceën*; het onderscheidt zich door een 4-spletigen kelk, op het vruchtbeginsel bevestigde bloembladen en meeldraden en eene veelhokkige bes. Het omvat Oost-Indische waterplanten, van welke wij noemen *E. ferox Salisb.*, een omvangrijk gewas zonder stengel, met een dikken, vleezigen, eetbaren wortel en met blauwachtig paarse bloemen op lange, gedoornde stelen. Zij drijft op de meren en vijvers in Oost-Indië en draagt eene bes ter grootte van een ganzenei, waarin zich ongeveer 20 meelhoudende zaadkorrels bevinden, welke aldaar eene geliefkoosde spijs opleveren. Als sierplant vereischt hare aankweeking groote zorg. Men doet het zaad in eene flesch met water, hetwelk men om de 4 dagen ververscht en men onderhoudt daarbij eene temperatuur van 12—15° C., die men in Maart verhoogt. Hebben zich de eerste worteltjes en bladjes gevormd, dan legt men elk zaad afzonderlijk op een met tuinaarde gevulden pot en plaatst dezen in een ruimen bak onder de oppervlakte van het water. Is het aantal bladjes tot 5 of 6 geklommen, dan geeft men aan de plant een grooteren pot en aan elken pot een afzonderlijken waterbak. Het verplanten kan, zoo lang men geene bloemknoppen opmerkt, 3- of 4-maal geschieden. Men neme liefst ondiepe, wijde bloempotten en een ruimen waterbak, dewijl de bladeren alsdan eene middellijn verkrijgen van bijna ½ Ned. el.

Euryalus. Onder dezen naam vermelden wij:

Euryalus, den zoon van den Argiver *Mecisteus*. Hij nam deel aan den oorlog der Epigonen tegen Theben, was in den Trojaanschen Oorlog onder *Diomedes* aanvoerder van eene bende Argivers en werd bij de lijkspelen van *Patroclus* door *Epeus* overwonnen.

Euryalus, den zoon van *Opheltes*. Hij was een Trojaansch jongeling, die *Aeneas* naar Italië vergezelde. Toen *Nisus*, de zoon van *Aeneas*, door de Rutulers was omsingeld, sloop hij met *Nisus* door de gelederen van den vijand, terwijl deze in slaap gedompeld was. Voorspoedig volbrachten zij deze hachelijke onderneming, doch ontmoetten daarna eene bende van 200 ruiters, zoodat zij na een fellen strijd voor de overmacht bezweken.

Eurybia *Cass.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Saâmgesteldbloemigen* (Compositae). Het onderscheidt zich

door kleine bloemhoofdjes, door een kleinen, platten, slechts even gewelfden vruchtbodem, een langwerpig, dakpansgewijs omwindsel met papierachtige, hontige schubben en omgekeerd-eivormige of langwerpig-rolronde, hoekig-gestreepte of gevlengelde, enkel aan den top fijn behaarde vruchten. Het omvat Nieuw-Hollandsche meest overblijvende, doorgaans afwisselende, lederachtige bladeren, en met bloemen met gele schijf- en witte, paarse of vleeschkleurige straalbloempjes. Van de sierplanten noemen wij *E. argophylla Cass.* met kleine, groenachtig witte bloemen in aarvormige trossen, — *E. glandulosa Dec.* van van Diemensland met gesteelde, tot schermvormige trossen vereenigde bloemen, — en *E. lirata Dec.* met witte bloemen in aarvormige trossen.

Eurybiades, de bevelhebber der Spartaansche vloot in den Tweeden Perzischen Oorlog (480 vóór Chr.), wilde, toen *Xerxes* door de bergengte van Thermópylae was gedrongen, uit vrees voor de Perzische overmacht naar den Peloponnesus zeilen. Toen *Themistocles* zich hiertegen verzette, hief *Eurybiades* den stok omhoog, maar werd ontwapend door het kalme woord: „Sla maar toe, doch hoor tevens naar mij!" Trouwens hij liet zich bewegen, om de vloot bij Sálamis vereenigd te houden, en na het behalen der overwinning werd hem de olijfkrans toegekend.

Eurydice is de naam van eene dryade, de gemalin van *Orpheus*, die, door *Aristaeus* vervolgd, gebeten werd door eene slang, waarop zij trapte, en dien ten gevolge stierf. — Voorts werd deze naam gegeven aan eene dochter van *Lacedaemon*, de gemalin van *Acrisius*, — aan de dochter van *Adrastus*, de gemalin van *Ilos* en de moeder van *Laómedon*, — aan eene dochter van *Clymenus*, de gemalin van *Nestor*, — en aan de gemalin van *Creon*, koning van Theben. — Zie ook onder *Asteróïden*.

Eurynome, de dochter van *Oceanus* en de moeder der *Gratiën*, die *Zeus* (Júpiter) tot vader hadden, bewees gastvrijheid aan *Hephaestus* (Vulcanus), toen deze door *Here* (Juno) van den Olympus verbannen was. — Ook *Diana* werd in een gedeelte van Arcadië met dien naam bestempeld. — Zie ook onder *Asteróïden*.

Eurystheus, een zoon van *Sthelenus* en van *Nicippe* (eene dochter van *Pelops*), was een kleinzoon van *Perseus*, koning van Mycene. Daar *Zeus* (Júpiter) gezworen had, dat de eerste nakomeling van *Perseus* over de lateren zou heerschen, bespoedigde *Here* (Juno) zijne geboorte. Daarom bezat hij de macht, om aan den later geboren *Héraclés* (Hércules) de bekende 12 werken op te leggen, terwijl hij zich tevens van het vaderlijk gebied van dezen, van Tirynthus, meester maakte. Hij had echter zooveel vrees voor dien held, dat hij dezen nooit veroorloofde in de stad Mycene te komen, maar hem door zijn heraut *Copreus* bekend maakte met zijne bevelen. Na den dood van *Héraclés* noodzaakte hij de kinderen van dezen, om de wijk te nemen naar Athene. Toen hij vervolgens hunne uitlevering eischte, ontstond er een oorlog met laatstgenoemde stad, waarin al zijne kinderen sneuvelden, terwijl hij zelf gedurende zijne vlucht door *Hyllus* werd gedood. — Volgens anderen werd hij door *Jolaus* gevangen genomen en nitgeleverd aan *Alcmene*, de moeder van *Héraclés*, die hem van 't licht der oogen beroofde.

Eurythmie is een Grieksch woord, hetwelk eene volkomene evenredigheid of eene zuivere maat in de beweging aanduidt. Zij komt dus te pas in den dans, in de muziek en inzonderheid in het vormen van volzinnen. De eurythmie eischt, dat elke volzin wellnidend zij van klank en streelend van toonval, — zij zoekt daaruit het hortende en stootende te verbannen. — Ook geeft men wel eens den naam van eurythmie aan eene behoorlijke overeenstemming der deelen bij de vorming van een geheel.

Eurytus, een zoon van *Melaneus* en *Stratónice*, was koning van Oechalia in Euboea en de vader van de schoone *Jole*. In zijn overmoed daagde hij *Apollo* uit tot een wedstrijd in het boogschieten en werd door dezen gedood. Volgens anderen was hij de leermeester van *Héraclés* in die kunst, en hij stelde zijne dochter *Jole* als prijs voor dengene, die hem en zijne zonen in het behandelen van den boog overtrof. *Héraclés* behaalde echter de overwinning, maar de Koning weigerde hem zijne dochter te geven, waarna de overwinnaar Oechalia veroverde, zich van *Jole* meester maakte en den vader doodde.

Eusébius. Onder dezen naam vermelden wij:

Eusébius Pámphili, bisschop van Caesaréa in Palaestina, een beroemd kerkvader der 4de eeuw, die zich vooral vormde door het bestudeeren der werken van *Orijenes*, grooten invloed had op de toenmalige gesteldheid van Kerk en Staat en zich vooral verdienstelijk maakte door het schrijven eener geschiedenis der Christelijke Kerk, weshalve hij ook wel de „Vader der Kerkgeschiedenis" genoemd wordt. Vermoedelijk werd hij geboren in Palaestina omstreeks het jaar 270 na Chr. Op eene reis naar Antiochië kwam hij in betrekking met den vermaarden schriftverklaarder *Dorotheus* en later vinden wij hem geplaatst als onderwijzer aan de school van den presbyter *Pámphilus*, met wien hij zoo bevriend werd, dat de latere geschiedschrijvers hem met den naam van *Eusébius Pámphili* (*Eusébius* den vriend van *Pámphilus*) bestempelen. Wegens de vervolging der Christenen onder *Diocletianus*, waarvan ook *Pámphilus* het slachtoffer werd, nam *Eusébius* eerst de wijk naar Tyrus en vervolgens naar Egypte. Waarschijnlijk werd hij in 313 tot bisschop van Caesaréa gekozen, in welke betrekking hij zich onderscheidde door zijne zorg voor de gemeente, door zijne geleerde geschriften over de verschillende boeken des Bijbels en eindelijk door zijne vredelievende pogingen, om den Ariaanschen strijd tot een goed einde te brengen. Hoewel hij zich geenszins vereenigen kon met de gevolgtrekkingen, die de Arianen maakten uit het verschil in wezen tusschen den Vader en den Zoon, en evenmin met de hardnekkigheid, waarmede de rechtzinnigen de gelijkheid van wezen dier beide Goddelijke personen vasthielden, onderteekende hij op het Concilie van Nicaea, om den wille des vredes, het formuller der orthodoxen, maar verzette zich niettemin tegen het gevoelen der rechtzinnige ijveraars, bepaaldelijk tegen *Eustatius* en

Marcellus en zelfs, naar men meent, tegen *Athanasius*. Zijne houding in deze zaak stemt volkomen overeen met zijne nitspraak, dat de eendracht in de Kerk niet verstoord mag worden wegens een onbeslist vraagstuk, dat tevens voor geene beslissing vatbaar is. Hij overleed tusschen 337 en 340. Zijn opvolger te Caesaréa, *Acacius*, leverde eene (voor ons verlorene) levensbeschrijving van *Eusebius*. Eerst in 787 werd door het zevende Oecumenisch Concilie het vonnis der veroordeeling over hem uitgesproken, 't geen echter in lateren tijd de Kerk niet als geldig beschouwde. Als schrijver heeft hij grooten roem verworven. Zijn „Chronicon" was gesplitst in 2 deelen, van welke het eerste eene schets der wereldgeschiedenis behelsde tot aan het jaar 325 na Chr., gerangschikt volgens de landen en volkeren, terwijl hij in het tweede een tabellarisch overzicht gaf van deze geschiedenis, door *Hiëronymus* voortgezet tot 378 en geruimen tijd enkel in diens vrije Latijnsche bewerking bekend. In 1792 werd daarvan eene Armenische vertaling ontdekt, die onder anderen door *Angelo Mai* in 1833 is uitgegeven. In zijne nog aanwezige 15 boeken, „Praeparatio evangelica" getiteld, wijst hij op het ontoereikende van het Hellenismus voor het godsdienstig leven en tevens op den Israelietischen godsdienst als eene voorbereiding voor den Christelijken. Van de 20 boeken zijner „Demonstratio evangelica", waarin hij de waarheid van het Christendom zoekt te bewijzen, zijn slechts 10 tot ons gekomen, en in zijne „Theophania", waarvan wij eene Syrische vertaling bezitten, geeft hij een overzicht van laatstgenoemde 2 werken. Ook zijn van hem: „Eclogae propheticae" of eene aanwijzing der plaatsen uit het Oude Testament, die op den Messias betrekking hebben, nog voorhanden. Zijn belangrijkst geschrift is echter de „Kerkgeschiedenis", geschreven tusschen 324 en 326. Hij heeft bij het opstellen daarvan gebruik gemaakt van archieven, kerkelijke boekerijen, bibliotheken van geleerden, overleveringen, gevraagde inlichtingen en eigene ervaringen, en het draagt, hoeveel ook hier en daar aan de critiek en aan eene volkomene onpartijdigheid ontbreken moog, over het geheel den stempel van goede trouw en geloofwaardigheid. Het bestaat uit 10 boeken, loopt tot aan het jaar 325, werd door *Sócrates*, *Sozomenus*, *Theodoretus* en *Evagrius* vervolgd, en in het Latijn vertaald en tot aan 395 voortgezet door *Rufinus*. Het is bij herhaling uitgegeven, — nog in 1839 door *Closz*. Van zijne overige geschiedkundige werken, die nog aanwezig zijn, noemen wij: „Het leven van Constantijn (in 4 boeken)", — eene „Lofrede op Constantijn", — en eene verhandeling over de „Martelaars van Palaestina". Zijne leerstellige en uitlegkundige werken zijn minder belangrijk. Intusschen vindt men ook daarin uittreksels uit geschriften, die reeds lang zijn verloren gegaan.

Eusébius van Emésa, een Grieksch kerkvader der 4de eenw. Hij werd geboren te Edessa, ontving zijn opleiding te Caesarèa en in Antiochië en behoorde tot de leerlingen van *Eusébius Pámphili* en tot de vrienden van *Eusébius van Nicomedië*. Hij was een schrander en geleerd uitlegger der gewijde schrift in den geest der Antiocheensche school en een vijand van alle kerkelijke spitsvondigheden. Te vergeefs bood de Synode te Antiochië hem in 341 den zetel aan van patriarch van Alexandrië, maar hij aanvaardde het bestuur over het kleine bisdom van Emésa. Weldra echter nam hij zijn ontslag, omdat het volk hem als een toovenaar beschouwde. Nu begaf hij zich naar Antiochië, waar hij de leermeester werd van *Diodorus van Tharsus* en in 360 overleed. Van zijne talrijke uitlegkundige en leerstellige werken en van zijne vele verweerschriften zijn slechts fragmenten bewaard gebleven. — Men moet hem niet verwarren met zekeren *Eusébius van Alexandrië*, van wien 21 homilieën tot ons zijn gekomen; deze toch werden blijkbaar in de 5de of 6de eeuw opgesteld.

Eusébius van Nicomedië, patriarch van Constantinopel en den opvoeder van Keizer *Julius*, met wien hij vermaagschapt was. Hij werd eerst bisschop van Berytus en daarna van Nicomedië. Hij was een vriend van eene gezonde uitlegkunde en van eene eenvoudige dogmatiek, zoodat hij op de Synode te Nicaea optrad als de verdediger van *Arius*, den vriend zijner jengd, en zich later met *Eusébius* van Caesaréa aan het hoofd stelde eener middenpartij, die den naam van *Eusébianen* ontving. Onder *Constantijn de Groote* leefde hij eenigen tijd in ballingschap, doch weldra kon hij terugkeeren en verkreeg, in strijd met de voorschriften der Kerk, door eene machtspreuk des Keizers het bisdom in de hoofdstad (338). Hij was voorzitter van de Synode van Antiochië (341), waar het Semi-Arianismus voor de Kerk in het Oosten geldig werd verklaard. Kort daarna echter overleed deze schrandere, geleerde, gematigde en werkzame Kerkvorst.

Eustachio (Bartolommëo), een beroemd Italiaansch arts en ontleedkundige, geboren te San-Severino in de mark Ancona, volgens anderen bij Salerno of in Calabrië studeerde te Rome, waar hij later, doch steeds in bekrompene omstandigheden, als geneesheer en tevens als lijfarts van den Paus en als hoogleeraar werkzaam was, en overleed in 1574. Bijna alle deelen der ontleedkundige wetenschap heeft hij door zijne juiste opmerkingen verrijkt. Naar hem is het verbindingskanaal tusschen het inwendig oor en het achterste gedeelte der mondholte „Tnba Eustachiana (Eustachiaansche buis)" genoemd, terwijl zijn naam ook is toegekend aan de „Valvula Eustachii", een klapvlies der holle ader. Voortreffelijk zijn vooral zijne: „Tabulae anatomicae", in 1552 geteekend en in 1714 door *Lancisi* uitgegeven. Belangrijke geschriften van dien geleerde werden onder den titel van: „Opuscula anatomica" in het licht gezonden door *Boerhaave* (Leiden 1707 en Delft 1736).

Eustathius. Onder dezen naam vermelden wij:

Eustathius, een kerkvader der 4de eeuw en bisschop van Antiochië. Hij is vooral bekend wegens den ijver, waarmede hij de besluiten van het Concilie van Nicaea handhaafde. Toen namelijk in 330 de partij der Semi-Arianen met *Eusébius* van Nicomedië aan het hoofd de overhand behield aan het Hof van *Constantijn*, zoodat eenige tegenstanders van het Concilie van Nicaea uit de ballingschap teruggeroepen werden, wilde hij met dezen geenerlei gemeenschap onderhouden. Hij werd om die reden in 331 verdreven en door *Meletius* vervangen.

Intusschen wilde een gedeelte der gemeente te Antiochië dezen niet erkennen en vormde onder den presbyter *Paulinus* de partij der *Eustathianen*. De scheuring, hierdoor ontstaan, werd eerst in den aanvang der 5de eeuw geheeld, dus lang na den dood van *Eustathius*, welke in 360 voorviel.

Eustathius, een monnik van Pontus. Hij werd in 355 bisschop van Sebaste in Armenië, bevorderde het kloosterleven in Pontus, Paphlagonië en Armenië, en was hierbij met zoo overdreven ijver bezield, dat hij met zijn vriend *Aërius* wegens eene onvoorwaardelijke verwerping van het huwelijk door de Synode te Gangra in Paphlagonië, tusschen de jaren 362 en 370 gehouden, veroordeeld werd. Zijne aanhangers, de *Eustathianen*, kenrden alle gewijde plechtigheden onwettig, wanneer zij door gehuwde priesters verricht werden, overreedden de vrouwen om hunne mannen te verlaten, hnlden zich in een eigenaardig monnikagewaad en beschouwden, naar men meent, den sabbath als een vastendag.

Eustathius, den beroemden Griekschen uitlegger der geschriften van *Homérus* en van den geograaf *Dionysius*. Hij was aanvankelijk diaconus en onderwijzer in de rhetorica in zijne geboortestad Constantinopel en werd in 1155 bisschop van Thessalonica, waar hij in 1198 overleed. Was zijne godsdienstige ontwikkeling ook zeer gering, des te grooter was zijne kennis van de oude klassieke schrijvers en de omvang zijner geleerdheid, zooals duidelijk blijkt uit zijne nitlegkundige werken, vooral met betrekking tot de gedichten van *Homérus*. Zij zijn dan ook bij herhaling uitgegeven. Van zijne nitlegging der hymnen van *Pindarus* is alleen het: „Proemium (de Inleiding)" tot ons gekomen. — Een andere *Eustathius*, ook *Emathius* genaamd, leefde in de 6de en volgens anderen in de 12de eeuw en is de laatste Griekscbe minnedichter. Hij vervaardigde een weinigbeteekenenden roman, waarin de minnarijen van *Hysminias* en *Hismina* worden beschreven. Deze is uitgegeven door *Hercher* in zijne: „Scriptores erotici graeci (1859, 2 dln)".

Eustatius (Sint) is de naam van één der aan Nederland behoorende Caraïbische Eilanden, gelegen in eene rechte lijn tusschen het Engelsche eiland St. Christoffel of St. Kitts en het Nederlandsche Saba, op 17°30′ N. B. en 63°5 W. L. van Greenwich. Het heeft eene uitgebreidheid van 0,52 □ geogr. mijl; het eenig bewoonbare gedeelte wordt ingenomen door de zacht glooiende hellingen van een in het zuidoostelijk deel gelegen, ongeveer 1 150 meters hoogen, nitgebranden vulkaan, terwijl het noordwestelijk gedeelte bestaat nit eene groep onregelmatige heuvelen van pyrogenetische formatie, van welke de 650 meters hooge Seinberg, de hoogste is. De ankerplaats bevindt zich aan de westzijde van het eiland, en de landingsplaats is aan een strand, hetwelk aan die zijde den steilen rotswand der kust omzoomt, alwaar zich nog de bouwvallen verheffen van de ruime pakhnizen, waaruit eenmaal de benedenstad bestond. Vandaar voeren twee of drie wegen, in de „cliff" uitgehouwen, naar het meer dan honderd meters hooger gelegen bovendorp, vroeger de stad, hetwelk nog slechts eenige honten woningen, eene vervallen Protestantsche kerk, eene kapél der Methodisten, de beide laatste van steen, en een R. Katholiek kerkje bevat.

In den vollen noordoostpassaat gelegen, is het luchtgestel van het eiland zeer zuiver en gezond; de temperatuur van de lncht rijst en daalt er met de Zon tusschen de 26° en 31° C. in de orkaanmaanden, d. i. in den warmsten tijd van het jaar, welke gerekend wordt van de volle maan in Juli tot de volle maan in October, en de nachten zijn er doorgaans verkwikkend, zoodat de kolonisten er voorheen betrekkelijk een krachtvollen en hoogen ouderdom bereikten; doch sedert het begin dezer eeuw hebben zich de uit Afrika aangebrachte *elephanthiasis Arabum* en *hydrocele* onder de door emigratie steeds verminderende bevolking meer en meer verbreid en zijn onder de weinige overgeblevenen erfelijk geworden, weshalve het eiland in den laatsten tijd ten onrechte den naam van minder gezond heeft verkregen. Orkanen en aardbevingen zijn er zeldzaam en weinig verwoestend. Drinkwater is er niet dan hetgeen in regenbakken van de daken wordt opgevangen en enkele putten op de plantages opleveren tot drenking van het vee. De losse, meerendeels uit vnurbergasch en verweerden pnimsteen (Pumex Cineraria) bestaande grond is weinig geschikt tot den aanplant van snikerriet of andere keerkringsproducten voor de Europeesche markt, zoodat het als landbouwende kolonie geen de minste waarde bezit.

De kolonie wordt bestuurd door een gezaghebber, die onder de bevelen staat van den gouverneur van Curaçao, en er is eene militaire bezetting van dertig man met een luitenant tot kommandant. De getalsterkte der bevolking op den laatsten December 1882 was 2 247 Blanken en Kleurlingen. De kosten van het bestuur in het jaar 1884 zijn geraamd op 32 960 gulden, waartoe door de bevolking werd bijgedragen de som van 8 100 gulden. — De eenige middelen van bestaan zijn er de producten van den landbouw, over het jaar 1862 bestaande uit 250 000 Ned. pond of vierduizend picols natte suiker, dus minder dan het $^1/_5$ deel van hetgeen eene suikerfabriek van 400 bonws grond op Java tegenwoordig voortbrengt, — benevens wat rum en stroop en 100 000 pond yams (Dioscorea) en bataten (Batatas edulis *Choisy*). In 1863 werd er de emancipatie der slaven afgekondigd, sedert welken tijd er geen officieele berichten betreffende de producten verschenen zijn. De veestapel bestond in het laatst van 1870 uit 75 paarden, 50 ezels, 5 mnilezels, 170 runderen, 500 schapen, 600 kabriten en 300 zwijnen. — Wat het katoen, de tabak, de indigo en de koffie aangaat, welke het eiland volgens de hedendaagsche schoolboeken zon opleveren, dit is een verdichtsel nit de dagen der West-Indische Compagnie, toen het om tastbare reden van het grootste belang was, die producten der omliggende vreemde volkplantingen, te St. Enstatius in Hollandsche bodems overgescheept, voor als van dat eiland afkomstig te doen doorgaan.

De eenige noemenswaardige delfstof, die het eiland bevat, is eene trasspecie of puzzolaanaarde, waarin bruikbare slakken van molensteen voorkomen. Het dierenrijk levert

er weinig belangwekkends; de armoedige huizen wemelen van kakkerlakken (Blatta) en wandluizen (Cimex lectuarius *L.*) en het stof der wegen krielt van zandvlooien (Pulex penetrans); rupsen en kapellen zijn er talrijk en daaronder zeer fraaie, zooals de Chrysippus, de Plexippus enz.; van eetbare schelpdieren heeft men er Patella's, Turbo's en Chitons; er wordt eenige goede visch gevangen, waaronder de koningsvisch (Coryphaens) en jacopeper (Perca guttata), doch ook vele zijn vergiftig. Onder de weinige vogels vindt men snippen (Scolopax) en het keerkringsduifje (Columba montana); de eenige zoogdieren zijn er huis- en veldratten, en hiermede is het voornaamste van de plaatselijke fanna opgenoemd. Moeielijker echter is het, in weinige woorden een voldoenden indruk te geven van de weelde, die er het plantenrijk ten toon spreidt. De palmen worden er wel is waar door slechts eenige weinige aangeplante kokosboomen vertegenwoordigd, terwijl zich nergens éene dier reusachtige grassoorten (de *Bamboe*) der meer zuideljk gelegen landstreken vertoont, doch gansche wouden van vruchtboomen en ander hontgewas bekleeden er den steilen kegel en bedekken den bodem van den 120 meters diepen krater van den ouden vulkaan, terwijl de vlakten rondom zijn voet versierd zijn met maagdepalm (Vinca rosea) en Cassiasoorten, de wegen omboord zijn met eene dichten rand van bloeiende Agave's, Bignonia's, Lantana's, Volkameria's, Caesalpinia's enz., omslingerd met guirlandes van Passiflora's, Bannisteria's, Arums, Clitoria's, Convolvuli en Ipomoea's zonder tal, en de lucht na een regenachtigen nacht vervuld is met de genren van Plumiera's, Oleanders (Nerium), het welriekend leverkruid (Enpatorium odoratum), Mirabilis, Pancratium's, enz.

Dit kleine eiland, zonder de minste waarde dan die van zijne centrale ligging, bereikte in de laatste helft der 18de eenw zulk een trap van rijkdom, dat het wijd en zijd den naam van „de gouden rots" verkreeg. In November 1493 door *Columbus* ontdekt, werd het eerst in 1639 door de Zeeuwen in bezit genomen, die er voor den handel zulk een goed gebruik van maakten, dat het gedurende geheel het overige van de 17de eenw een twistappel was tusschen ons, de Franschen en de Engelschen, hetwelk echter niet verhinderde, dat de Hollandsche ondernemingsgeest het gaandeweg tot de stapelplaats maakte van geheel West-Indië, waar de producten van de Engelsche, Fransche en Spaansche Antillen tegen Hollandsche fabriekgoederen werden ingeruild. Deze handel nam vooral toe in die tijden, toen het Moederland in de oorlogen van genoemde natiën, zijne onzijdigheid wist te bewaren, totdat eindelijk de kooplieden op dit eiland zelf niet schroomden de in 1775 tot opstand gedreven Britsche onderdanen in Noord-Amerika, die van alles verstoken waren, zoowel van kleeding en schoeisel als van geschut en geweren, van kruid en munitie te voorzien. De gevolgen hiervan waren noodlottig voor Holland en meer nog voor St. Enstatius. De gouverneur *Johannes de Graaf* werd door den Engelschen gezant Sir *Joseph Yorke* bij de Hooge Regeering in den Haag aangeklaagd wegens de formeele erkenning van de vlag der oproerige onderdanen van den Koning van Groot-Britanje (November 1776), wegens de vergnnning, dat aan hen krijgsbehoeften werden verkocht, en wegens het toelaten, dat Engelsche vaartuigen onder het geschnt van het fort door Amerikaansche kapers werden genomen. Naar Holland opontboden, verdedigde zich de Gonvernenr en werd vrijgesproken en in zijne betrekking bevestigd, waarop de Engelsche Regeering antwoordde door de oorlogsverklaring van 20 December 1780 en het veroveren van het in weerloozen staat verkeerende St. Eustatius, alsmede van een hondertal rijkgeladen koopvaarders op den 3den Februari 1781 door eene vloot van zeventien linieschepen en 2 000 man troepen.

Werkte deze gebeurtenis verderfelijk op het bestaan der kolonie, daar de bevolking bij die gelegenheid, in weerwil der capitulatie, door den Engelschen admiraal Sir *George Brydges Rodney* en generaal *John Vaughan* van haar goud en zilver, koopmanschappen enz. ten bedrage van twee millioen vijf honderd duizend pond sterling (30 millioen gulden) werd beroofd, — het was slechts de werking van een vreeselijken orkaan, in de hoogste mate verwoestend, maar van korten dnnr. Reeds in November van datzelfde jaar werden de Engelschen door den markies *de Bouillé* met een paar regimenten Ieren onder bevel van *Arthur Dillon* en diens broeder *Theobald* uit St. Enstatius verdreven, waardoor de kolonisten gelegenheid kregen, hnnne handelsondernemingen te hervatten, zoodat zij, wier getalsterkte in 1787 tot 7 600 zielen was aangegroeid in 1795 reeds weder een aanmerkelijken graad van voorspoed hadden bereikt, toen zij zich eene ramp op den hals haalden, waarbij de plnndering van *Rodney* onbeduidend te noemen was. Dit was het inroepen van de Fransche Sansculottes van *Victor Hugues*, om het eiland tegen de toen zoozeer gevreesde Engelschen te beschermen. Zij kwamen, en de verbroederiug had plaats tegen eene maandelijksche contribntie van 20 000 gulden, voeding en kleeding van de krijgsmacht en een militair despotismus, hetwelk de eerlang tot wanhoop gedreven bevolking bij gansche scharen het eiland deed verlaten, zelfs met verlies harer bezittingen, daar deze volgens de Fransche wet op het emigreeren verbenrd werden verklaard. Het destijds (4—15 April 1795) aangevangen tijdperk van ongehoorde plnndering, knevelarij en geweld eindigde na 6 jaar, nadat de woonhuizen, uit gebrek aan koopers, tot brandhout waren gesloopt, op den 16den April 1801, den dag, waarop de Fransche rooverbende de uitgezogen kolonie verliet, bij welke gelegenheid zij zelfs het geschnt van de forten met zich voerde, opdat het, zooals zij schriftelijk verklaarde, niet in handen zou vallen van de vijanden der Bataven. Vijf dagen later was het eiland vreedzaam in handen der Engelschen, werd weder, Bataafsch in November 1802, ging over aan de Engelschen in Februari 1810 en kwam weder voor het laatst den 1sten Februari 1816 aan ons terug.

De ondergang der kolonie, voltooid door de Franschen, was onherstelbaar. De zetel van haren handel had zich verplaatst naar St. Thomas; de Engelschen en de Franschen hadden

eindelijk de verlichte handelspolitiek van de Hollandsche West-Indische Compagnie op hunne kolonie toegepast; Spanje had zijn gezag op het vaste land van Amerika verloren, en Porto-Rico zoowel als Cuba vonden in St. Thomas, wat vroeger St. Eustatius voor hen geweest was, en voor dit ongelukkig eiland bleef niets over dan voortdurende verarming en verval. In haren nitersten nood zocht de kolonie eenige verademing in het toelaten van door kapers (eigenlijk zeeroovers) gemaakte prijzen, doch ook dit schandelijk middel eindigde in 1829, en tot op den huidigen dag werden de uitzichten der rampzalige kolonisten allengs donkerder, zonder een enkelen straal van hoop. In al dien tijd stond de kolonie in geene de minste betrekking, behalve de administratieve, tot Nederland en vervreemde van ons zoo geheel, dat niets dan de vlag en het gezicht van eenige militairen aan de natie doet denken, waartoe zij behoort, terwijl reeds vele jaren geleden slechts enkele kolonisten zich konden herinneren, dat hunne vaderen Nederlandsch verstonden.

Daar het nu alleen natiën zijn, die vrije volkplantingen kunnen stichten, terwijl het vermogen van gouvernementen, om zulke volkplantingen te doen bloeien, van een zuiver negatieven aard is, zoo rest den Eustatianen slechts de hoop, dat óf hun eiland hoe spoediger hoe beter worde overgedaan aan eene mogendheid, wier ingezetenen nog lust gevoelen zich met kolonisatie bezig te houden, óf wel dat de Nederlandsche Regeering tegen billijke vergoeding aan de eigenaars, zich van allen vasten eigendom op het eiland meester make, om het in te richten tot eene strafkolonie of verblijfplaats voor de bevolking der crimineele gevangenissen in Nederland, — eene bestemming, waartoe het van al onze overzeesche bezittingen verreweg het meest geschikt schijnt.

Eusum is de naam van een adellijk geslacht, uit Friesland afkomstig, doch later in Groningerland gevestigd. De geschiedenis vermeldt een *Onne van Eusum*, heer van Middelstum, die aldaar een zwaren toren deed bonwen, en een anderen *Onne*, die als zeekapitein in 1586 door de Oost-Friezen gevangen genomen en later tegen *Henricus Paulinus* uitgewisseld werd. Voorts vermelden wij:

Wigbold van Eusum, heer *van Nijenoord*, die zich zeer verdienstelijk maakte in den oorlog tegen Spanje. Na het verraad van *Rennenberg* (1580) ontving hij verlof van Gedeputeerde Staten van Groningen, om op kosten der Ommelanden 6 vendels soldaten te werven. Hij trok er mede naar Winsum en kwam bij Warfum en Onderdendam bij herhaling in strijd met de bezetting van Groningen, welke hij uit die plaatsen verdreef. In het volgende jaar ontzette hij den overste *Norrits*, die bij Blokzijl belegerd werd, doch hij trok aanstonds terug, om de Groningers te verjagen, die zijne schans te Winsum omsingeld hielden. Hij belegerde voorts Adnarderzijl, maar de soldaten van *Rennenberg* brachten hem hier de nederlaag toe, daar de Friesche boeren bij de nadering van laatstgenoemde de vlucht namen. Nu toog hij met het overschot van zijn volk naar Winsum, doch zag zich genoodzaakt, om zoowel deze plaats als Warfum aan den Spaanschen luitenant *Juan Baptista Taxis* bij capitulatie over te geven. Hierop ging hij met zijne manschappen naar Friesland, en ontving in 1852 den last, om zich te Oldeboorn te verschansen. Hier bood hij niet alleen weerstand aan *Verdugo*, maar deed ook door uitvallen den vijand veel afbreuk. In 1583 werd aan hem en aan *Asinga Entes* de last opgedragen, om wederom 6 vendels krijgsvolk te werven. Daarmede veroverde en bezette hij Oterdum, welke plaats hij vervolgens hardnekkig tegen de Spaansche belegeraars verdedigde. Hij overleed na eene langdurige sukkeling in 1584 gedurende dat beleg en werd in de kerk te Oterdum ter aarde besteld.

Caspar van Eusum, een zoon van den voorgaande. Ook deze was heer *van Nijenoord* en een voorstander van Nederlands onafhankelijkheid. Hij nam in 1592 deel aan de belegering van Steenwijk en verwierf grooten roem door de heldhaftige verdediging van Koevorden, dat van September 1593 tot April 1594 door *Verdugo* ingesloten, maar door Prins *Maurits* ontzet werd. Vruchteloos waren bedreigingen en beloften aan den dapperen *van Eusum* verspild. *Verdugo* bood hem honderdduizend gulden en den rang van overste-luitenant, zoo hij de vesting wilde overgeven, doch de moedige verdediger gaf ten antwoord, dat hij voor geen geld een verrader van zijn vaderland wilde worden. Hij ontving Prins *Maurits* binnen Koevorden, was in 1600 bevelhebber over 800 man, waarmede hij eene sterkte bij Groningen bezet hield, bekleedde daarna 24 jaar de betrekking van gouverneur van Drenthe en overleed in 1639.

Eutaxia *R. Brown* is de naam van een plantengeslacht nit de familie der *Vlinderbloemigen* (Papilionaceae); het onderscheidt zich door een 2-lippigen kelk, een meer breeden dan langen kiel, een haakvormigen stamper en een knopvormigen stempel, — voorts door eene buikige, meestal éénzadige peul en eeltig zaad. Het omvat heesters in Nieuw-Holland, waaronder zich fraaie sierplanten bevinden, onder anderen *E. myrtifolia Brown* met vele schoone, geelachtig-bruine bloemen.

Euterpe, eene dochter van *Zeus* (Jupiter) en *Mnemosyne*, éene der 9 muzen, is inzonderheid de muze der lyrische poëzij. Zie ook onder *Asteroïden*. — *Euterpe Mart.* is voorts de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Palmen*; het onderscheidt zich door éénhuizige, op dezelfde bloemkolf geplaatste, 3-bladige bloemen met 6 of meer meeldraden, terwijl de stamper der vronwelijke bloemen 2 stempels heeft en eene éénzadige bes oplevert. Het omvat palmbomen in Brazilië, West-Indië en op de Molukken met een slanken, hoogen, geringden stam, kamvormig-gevinde bladeren en witte, glanzige bloemen. De belangrijkste soorten zijn *E. caribaea Spreng.*, éen der hoogste palmboomen van de Caraïbische eilanden, met smalle, spitse, onbehaarde bladeren en langwerpige besvruchten; hij wordt meer dan 30 Ned. el hoog en levert in de jonge bladspruiten de palmkool, — *E. oleracea Mart.*, in de vochtige wouden van Brazilië groeiend, met een slanken, heen en weer gebogen stam ter hoogte van 40 Ned. el met kamvormig gevinde bladeren en ronde, paarse bessen met schraal vleesch; ook van dezen boom

worden de jonge bladeren als groente gegeten, — en *E. edulis Mart.*, met een dnnnen stam, die 30 Ned. el hoog wordt en kamvormig gevinde bladeren en olijfgroene vruchten draagt, wier fijngewreven moes aan den oever der Amazonenrivier voor eene uitgezochte lekkernij gehouden wordt.

Euthanasia is een samengesteld Grieksch woord, dat „wèl sterven" beteekent. Gewoonlijk dnidt men daarmede aan de kunst, om den onvermijdelijken overgang tot den dood zoo gemakkelijk mogelijk te maken.

Euthymius Zigabenus of *Zigadénus*, een geleerde monnik der Grieksche Kerk, leefde te Constantinopel in den aanvang der 12de eeuw en onderscheidde zich zoowel door eene schrandere uitlegging der Gewijde Schrift als door zijne bekwaamheid op dogmatisch en polemisch gebied. Men heeft van hem een commentaar op de Psalmen, die bij de werken van *Theophylactus* in 1754 is nitgegeven, alsmede een op de vier Evangeliën, die in 1792 door *Matthaei* is in het licht gezonden. Belangrijk voor de geschiedenis der ketters is zijne: „Panóplia (Wapenzaal) van het rechtzinnig geloof". Van de 24 afdeelingen van dit werk zijn echter zoowel in de Grieksche uitgave van *Gregoras* (1711) als in de Latijnsche van *Zinus* (1555) onderscheidene om leerstellige redenen weggelaten. De afdeeling „De Bogumilis" werd in 1842 in het Grieksch en Latijn door *Gieseler* in het licht gezonden.

Eutin, schoon slechts ruim 4400 inwoners tellende (1880), is merkwaardig als de hoofdstad van het vorstendom Oldenburg, hetwelk tot het groothertogdom Oldenburg behoort. Zij ligt in eene bevallige landstreek tusschen het Groote en Kleine Meer van Eutin en aan den spoorweg, die haar met Neumünster en Kiel verbindt. Landbouw, veeteelt en handel zijn er de voornaamste bronnen van bestaan. Tot de merkwaardige gebonwen behooren er de oude Michaëliskerk, gesticht vóor 1155, het raadhnis, eene fraaie school en een groot kasteel van den Groothertog, omgeven door een wél aangelegd park. Dit kasteel werd reeds in de 13de eeuw opgetrokken, is in 1689 gedeeltelijk afgebrand, door den toenmaligen bisschop weder opgebonwd en later door den Groothertog aanmerkelijk verfraaid. Men heeft er een gymnasium, eene school van middelbaar onderwijs, 2 meisjesscholen, enz. Ook is er eene openbare boekerij met 20000 deelen. Deze stad heette in de middeneeuwen *Utin*, in het Latijn *Utina* en werd gesticht bij de invoering van het Christendom in het land der Wenden. Aanvankelijk was zij onderworpen aan de Graven van Holstein, na de Hervorming aan de Protestantsche vorst-bisschoppen van Lübeck onder de beschermheerschappij van Denemarken, en in 1803 kwam het bisdom Lübeck aan Oldenburg, waarbij de stad in 1829 werd ingelijfd.

Euting (Julius), een ijverig beoefenaar der Oostersche letteren en geboren te Stuttgart den 11den Juli 1839, studeerde te Tnbingen, Parijs, Londen en Oxford, werd geplaatst eerst aan de staats- en daarna aan de universiteitsbibliotheek te Tübingen en zag zich in 1871 benoemd tot bibliothecaris te Straatsbnrg en in 1880 tot professor-honorair aldaar. Hij volbracht wetenschappelijke reizen naar Constantinopel, de kust van Klein-Azië, Griekenland, Denemarken, Zweden, Noorwegen, Italië, Sicilië, Tunis, het eiland Sardinië, Sicilië en nogmaals naar Turkije en hij heeft een groot aantal Semietische oudheden en opschriften verzameld en aan de universiteit te Straatsburg toegezegd. Hij leverde: „Qolasta (1867)", — „Punische Steine (1871)", — „Erläuterung einer zweiten Opferverordnung ans Karthago (1874)", — „Sechs phönikische Inschriften aus Idalion (1875)", — „Katalog der kaiserlichen Universitäts- und Landesbibliothek zu Straszburg (1877)", — „Karte vom Odilienberg (3de druk, 1881)", — en „Beschreibnng der Stadt Straszbnrg und des Münsters (1881)". Sedert 1877 is hij president van de Vogesenclnb.

Eutropius was een Romeinsch geschiedschrijver, van wien wij weinig anders weten, dan dat hij Keizerlijk geheimschrijver was, onder *Julianus* tegen de Perzen ten strijde trok, onder *Valens* nog leefde en in 370 na Chr. overleed. Zijn „Breviarium historiae Romanae", waarin hij eene schets geeft van de geschiedenis van Rome van de stichting der stad tot aan den dood van *Jovianus*, onderscheidt zich door zuiverheid van taal en schijnt voor schoolgebruik bestemd te wezen, waartoe dit boek ook thans nog gebezigd wordt. Men heeft daarvan onderscheidene uitgaven, waaronder die van *Haverkamp* (Leiden 1729) en van *Verheyk* (Leiden 1762 en 1779).

Eutyches, archimandriet te Constantinopel in de 5de eeuw, was een ijverig verdediger van de leerstellige gevoelens van *Cyrillus van Alexandrië* en van de Alexandrijnsche school. De leer van deze was, dat de Godmensch na de vereeniging der beide naturen slechts éene natuur — die van den vleeschgeworden logos — bezat, en leidde volgens hem tot de gevolgtrekking, dat het lichaam van *Christus* niet gelijksoortig was aan dat der overige menschen. Wegens dit gevoelen werd in 448 op eene Synode te Constantinopel eene klacht tegen hem ingeleverd en hij zelf door zijn bisschop *Flavianus* afgezet. Hiervoor echter vond hij vergoeding in de gunst van den minister *Chrysaphrius*, in de vriendschap van *Dioscurus*, bisschop van Alexandrië, en in den aanhang, dien hij vond bij de Egyptische monniken. Op een Concilie, in 449 onder zijn voorzitterschap te Ephesns gehonden, werd door *Dioscurus*, bijgestaan door gewapende monniken, de vrijspraak van *Eutyches*, de veroordeeling van *Flavianus* en de kerkelijke bekrachtiging der Alexandrijnsche leer van de éene natuur doorgedreven. Zijne zegepraal was echter niet van langen duur. Reeds in 451 werden te Chalcedon de besluiten van de vergadering te Ephesns door de tegenpartij nietig verklaard, de Synode van *Dioscurus* met den naam van „Roovers ynode" gebrandmerkt, het Eutychianismus voor ketterij verklaard en tevens vastgesteld, dat de beide naturen in *Christus* zonder vermenging of verandering vereenigd waren. Toch bleef de partij van *Eutyches* onder den naam van *Monophysieten* (voorstanders van éene natuur) als eene afzonderlijke partij in Armenië, Egypte en Aethiopië bestaan.

Eva was volgens het Hebreeuwsche scheppingsverhaal de vrouw van den eersten man,

en alzoo de stammoeder van het menschelijk geslacht. Zie verder onder *Adam*.

Evágoras of *Euagoras*, een zoon van *Nicocles* en beheersher van Cyprus, wordt door de Ouden voorgesteld als het toonbeeld van een goed koning. Hij was een afstammeling van *Teucer*, den zoon van *Télamon* en den stichter van de stad Sálamis op Cyprus. Daar één zijner voorvaderen door een Phoenicischen indringer van den troon gestooten was, leefde hij ambteloos te Sálamis, doch na een opstand moest hij de wijk nemen naar Cilicië. In 410 vóor Chr. keerde hij echter terug, verjoeg den tyran en nam den hem toekomenden troon in bezit. Door bemiddeling van *Conon* werd hij door *Artaxerxes* in zijne waardigheid erkend en allengs bracht hij het geheele eiland onder zijne heerschappij. Met *Conon*, die na den slag bij Aegospotamos met het overschot zijner vloot te Sálamis redding zocht, sloot hij een vriendschapsverbond, waarin ook Athene werd opgenomen. Toen de Perzen hem bij herhaling lastig vielen, verklaarde hij hun den oorlog, en, geholpen door *Achoris*, koning van Egypte, en door de Atheners, streed hij met grooten voorspoed. Aan den Vrede van Antalcidas, waarbij de Grieken de opperheerschappij der Perzen over Cyprus erkenden, wilde hij zich niet onderwerpen, maar zette den oorlog voort. Door de Perzische overmacht aangevallen, verdedigde hij zich, ondersteund door zijne bondgenooten, met ongemeene volharding, doch zag zich door de belegering van Sálamis eindelijk genoodzaakt, om aan Perzië alle steden op Cyprus, behalve laatstgenoemde, af te staan en zelf schatting te betalen. Niet lang na het sluiten van den vrede werd hij vermoord (374 vóor Chr.); de lijkrede, door den beroemden *Isócrates* bij die gelegenheid uitgesproken, is bewaard gebleven.

Evagrius, een verdienstelijk beoefenaar der kerkgeschiedenis, werd geboren omstreeks het jaar 536 te Epiphania in Coelesyrië en trad op als pleitbezorger in Antiochië. Door zijne verdediging van den patriarch *Gregorius* verwierf hij zoo grooten roem, dat hij door Keizer *Mauricius* tot stadspraefect benoemd werd. Hij leverde eene voortzetting der kerkgeschiedenis van *Sócrates* en *Theodoretus*, en wel een zestal boeken, loopende van 431 tot 594. Deze zijn, voor zoover zijne rechtzinnigheid en zijn geloof aan wonderen zulks veroorloofden, met groote nauwgezetheid en onpartijdigheid geschreven.

Evander, in het Grieksch *Euandros*, was volgens de sage reeds ongeveer 60 jaar vóor den aanvang van den Trojaanschen Oorlog uit Arcadië naar Italië getrokken en had, aldaar gastvrij door *Faunus* bejegend, op de plek, waar later Rome zich verhief, aan den voet van den Palatijnschen henvel eene volkplanting gesticht. Hij was bekend met het letterschrift, met de muziek en met verschillende godsdiensten. Bij den Aventijnschen heuvel werd hem een altaar gewijd.

Evangelie, eigenlijk *evangelion*, in het Latijn *evangelium*, is een Grieksch woord, hetwelk *blijde boodschap* beteekent. In de Christelijke Kerk geeft men van ouds dien naam aan de heugelijke tijding der komst van den Verlosser, alsook aan de voorrechten, door Hem verkondigd, en eindelijk aan de geschriften, waarin de leer en de lotgevallen van *Jezus* zijn opgeteekend. In de dogmatiek is het evangelie de mededeeling van Gods genade in *Christus*, in tegenoverstelling van de gestrenge vooreschriften der Wet, terwijl beide onder den naam van „Gods woord" worden samengevoegd. In de dagen der Hervorming was het evangelie de alleen door het geloof te verkrijgen vergiffenis van zonden op grond van de „verdienste" of het „plaatsvervangend lijden en sterven" van *Christus*, en ook bij de moderne orthodoxie blijft die beteekenis bestaan. De vrijzinnige godgeleerden daarentegen hechten aan dat woord den eenvoudigen zin der „wel-aangename verkondiging van de grenzeloose liefde Gods", gelijk die op eene treffende wijze is geschied door den Grooten Leeraar van Nazareth. Ook heeft men den naam van *evangelie* wel eens gegeven aan afdeelingen der geschiedenis van *Jezus*, welke op zon- en feestdagen door een godsdienstleeraar of geestelijke bij de openbare godsdienstoefening worden voorgelezen of gezongen (zie ook onder *Pericopen*). — Men geeft den naam van *evangelisten* aan de schrijvers der Vier Evangeliën, welke de eerste boeken zijn van het Nieuwe Testament, — en ook aan reizende verkondigers van het Christendom, die van ouds en ook nog heden ten dage op verschillende plaatsen door hunne prediking het Koningrijk Gods zoeken uit te breiden.

Na het midden der 2de eeuw begon men de schriftelijke berichten omtrent de leer en het leven van *Christus*, gelijk die bij verschillende gemeenten aanwezig waren, van elkander te onderscheiden en men sprak van het evangelie volgens *Matthaeus*, *Marcus*, *Lucas*, *de Hebraeën* enz., waarna men weldra die geschriften zelve met den naam van *evangeliën* bestempelde. In den beginne had men een groot aantal evangeliën, waaronder ook zulke, die door de drijvers van bepaalde kerkelijke partijën naar hnnne leerstellige gevoelens waren verdicht. Tegen het einde der 2de eenw echter werden daaruit de vier Evangeliën volgens *Matthaeus*, *Marcus*, *Lucas* en *Johannes* gekozen en met kerkelijk gezag bekleed. Men verwierp de overige evangeliën als apocryf, hoewel sommige daarvan, zooals dat volgens de Hebreën en het Petrusevangelie, nog geruimen tijd bij vele gemeenten in gebruik bleven. De vier kerkelijk erkende (canonische) Evangeliën werden voorts niet alleen aangemerkt als volkomen geloofwaardig, maar ook als opgesteld door de schrijvers, waarnaar zij genoemd zijn. Een gezet onderzoek naar den oorsprong en het onderling verband dezer Evangeliën geschiedde echter eerst in den nieuweren tijd. De merkwaardige overeenkomst der eerste drie (synoptische) Evangeliën gaf daartoe eene gereede aanleiding. Eene eerste wetenschappelijke nasporing van dien aard gaf *Eichhorn* in 1804 in zijne beroemde: „Einleitung ins Neue Testament". Hij leidde de drie Evangeliën af van één oorspronkelijk evangelie, dat, wellicht terwijl het zich in verschillenden toestand bevond, door de drie schrijvers als bron was gebruikt. Anderen gingen verder in hnnne onderstellingen en waren van meening, dat de Evangelisten aan vier of nog meer verschillende werken hunne stof hadden ontleend. Volgens het gevoelen

van *Schleiermacher* was het oorspronkelijk evangelie op een groot aantal kleine blaadjes geschreven, die door de drie evangelisten in verschillende volgorde zijn gebruikt. Grooter bijval echter vond de overleveringshypothese van *Gieseler*. Deze beweerde, dat onze Evangeliën zijn ontstaan uit overleveringen, die in den loop der tijden een vasten vorm hadden verkregen, hoewel hij hierdoor niet kon verklaren, waarom de berichten in die Evangeliën op de éene plaats woordelijk overeenkwamen en op de andere aanmerkelijk verschilden. Niettemin was die onderstelling een uitstekende grondslag voor *Strausz*, die in zijn: „Leben Jesu (1835)" de bron der evangelische verhalen meende te vinden in de mythenscheppende gemeente. Toen echter het aannemen van een oorspronkelijk evangelie evenmin als dat der overlevering tot voldoende uitkomsten leidde, bleef de onderstelling nog over, dat de éene evangelist den ander als bron had gebezigd, zoodat het eigenaardige, dat bij den jongeren schrijver gevonden werd, er door dezen was bijgevoegd. In 1838 beschouwde *Wilke* het Evangelie van *Marcus*, hetwelk te voren als een uittreksel uit de beide andere aangemerkt werd, als de bron, waaruit *Matthaeus* en *Lucas* hadden geput. *Bruno Bauer* (1841—1842) hield vervolgens staande, dat de evangelische geschiedenis geenszins gesproten was uit de mythische overleveringen der gemeente, maar uit de scheppende verbeelding van *Marcus*, wiens geschrift door de andere twee gewijde schrijvers op eene eigendunkelijke wijze was gebruikt.

Tegen zulk eene mishandeling der Evangeliën trad weldra *Baur* in het strijdperk, die het weinig bevredigende aanwees van het negatieve standpunt van *Strausz* en de vervorming der evangelische stof niet verklaarde uit een stortvloed van mythen, ook niet uit de willekeur van één enkelen, maar uit den algemeenen geest en de richting der apostolische eenw. Dit geschiedde in zijne: „Kritische Untersuchungen über die Kanonischen Evangelien (1847)". Met betrekking tot de overeenkomst der Evangeliën hield hij vast aan het gevoelen van *Griesbach*, dat men het Evangelie van *Marcus* als een uittreksel moest beschouwen uit de beide andere. Tevens was hij van oordeel, dat de schrijvers der twee andere hoogst waarschijnlijk verschillende bronnen hadden gebruikt, namelijk *Matthaeus* het Evangelie naar de *Hebreën*, en *Lucas* dat naar *Marcion*. Voorts bepaalde hij zich bij het Evangelie van *Johannes*, welks echtheid reeds door *Bretschneider* was in twijfel getrokken, en wees aan, dat men dit Evangelie niet kon aanmerken als een historisch gedenkstuk, maar als een opzettelijk vervaardigd partijschrift, waarin een dun historisch kleed enkel dienen moest, om bepaalde leerstellingen te bedekken en daaraan ingang te verschaffen, zoodat het onmogelijk van *Johannes* afkomstig kon wezen. Eindelijk vond hij in het algemeen in *Matthaeus* eene Israëlietisch-Christelijke en in *Lucas* eene Paulinische richting.

Deze onderzoekingen van *Baur* openden een nieuw tijdperk voor de evangelische critiek en werden door talrijke geschriften van hem en zijne leerlingen — allen in denzelfden geest — achtervolgd. In weerwil van veel tegenspraak werd het onbetwistbaar, dat leerstellige gevoelens en doordrijvend partijbelang wel degelijk grooten invloed hadden gehad op het schrijven der Evangeliën in hunnen tegenwoordigen toestand. Die invloed strekte zich niet alleen uit tot de leer, maar ook tot het geschiedkundig gedeelte en tot de geheele kleur der Evangeliën. Niettemin werd het strekking-aantoonend karakter van de Evangeliën aanvankelijk zeer overdreven voorgesteld. Zelfs in het Evangelie van *Johannes* vindt men eigenaardige historische herinneringen, welke niet aan de drie overige zijn ontleend. Voorts is eene meer Israëlietische kleur niet altijd een teeken van meer geloofwaardigheid, daar deze kleur afkomstig kan wezen van oude, ver van onpartijdige Israëlietisch-Christelijke berichtgevers. Intusschen bleef de zoogenaamde „Tendenzkritiek", zoolang zij niet door tekstcritiek en historische critiek vervangen was, aanleiding geven tot velerlei dwalingen, zooals blijkt uit de bewering van *Baur*, *Ritschl* en anderen, dat het Evangelie van *Marcion* onder zou zijn dan dat van *Lucas*. Er kwam nog bij, dat het gevoelen van *Griesbach*, hetwelk desgelijks door *de Wette*, *Bleek*, *Anger* enz. gehandhaafd werd, vele bezwaren opleverde. Reeds *H. Weisze* had in zijne: „Evangelische Geschichte (1838)" beweerd, dat ons Evangelie van *Matthaeus* uit een tweetal bronnen is geput, namelijk uit eene „Verzameling van redevoeringen" van den apostel *Matthaeus*, van welke de kerkvader *Papias* gewag maakt, en uit het Evangelie van *Marcus*. Dit gevoelen vond in den beginne geen weêrklank, doch werd later aangegrepen als een wapen tegen de „Tendenzkritiek". Bepaaldelijk poogde *Ewald* in eene reeks van geschriften eene voorstelling te geven van die „Verzameling" en van het Evangelie van *Marcus* in hun oorspronkelijken toestand en tevens de overige vermoedelijke bronnen der synoptici langs litterarisch-historischen weg aan te wijzen. De weinig wetenschappelijke wijze, waarop hij zijn doel zocht te bereiken, was echter geenszins in staat om de onderstelling van twee hoofdbronnen, waaruit de Evangeliën gesproten zouden zijn, terneêr te werpen. Behalve behoudende godgeleerden, zooals *Meyer*, zochten ook vrijzinnige, zooals *Tobler*, *Freytag*, *Reusz*, *B. Weisz* en anderen, langs dien weg tot bevredigende resultaten te komen, en *Köstlin* in zijn: „Ursprung und Composition der Synoptischen Evangeliën (1853)" deed moeite, om een middenpad te bewandelen tusschen *Baur* en *Ewald*. Grondig is gemelde hypothese behandeld door *Holtzmann* in zijn geschrift: „Die synoptischen Evangelien (1863)", in wiens gevoelens ook *Schenkel* in zijn: „Charakterbild Jesu (1864)" deelt, terwijl *Weizsäcker* in zijne: „Evangelische Geschichte (1864)" haar aanmerkelijk wijzigt. Het blijft bij deze theorie steeds eene groote zwarigheid, dat de vele blijken, hoe het tegenwoordig Evangelie van *Marcus* eene bewerking is van een anderen tekst, ons nopen tot het aannemen van een oorspronkelijk Marcusevangelie, terwijl dit dan ook even zoo goed een oorspronkelijk Matthaeusevangelie zon kunnen zijn, en men ook niet in staat is om met zekerheid iets te beslissen aangaande den oorspronkelijken toestand der vermelde „Verzameling van redevoeringen". Eene poging van *Volkmar* in

zijn boek: „Die Religion Jesu (1857)", om de onderstellingen van *Bruno Bauer* op nieuw aan te bevelen met die wijziging, dat men hier niet te doen heeft met eene eigendunkelijke nitvinding van *Marcus*, maar met eene met bepaalde bedoelingen vervaardigde bewerking van het epos van *Marcus*, vond volstrekt geen bijval. Voorts had reeds *Hilgenfeld* na een diepzinnig onderzoek der apocryfe evangeliën de meening van *Baur* bevestigd, dat het Evangelie van *Matthaeus* het oudste is, en haar ontwikkeld door in dat Evangelie zoowel een oorspronkelijk Israëlietisch-Christelijk stuk als eene meer algemeen-godsdienstige bewerking aan te wijzen, terwijl hij voorts het Evangelie van *Marcus* als jonger beschouwde dan dat van *Matthaeus*, en het Evangelie van *Lucas* als jonger dan dat van *Marcus*. Volgens hem moest het evangelie naar de Hebreën dat oorspronkelijk stuk zijn. Dat het Evangelie van *Matthaeus* het oudste is, wordt ook beweerd door *Strauss* in zijn: „Leben Jesu für das deutsche Volk (1864)" en door *Baur*. Men zie voorts: „De vier Evangeliën, chronologisch gerangschikt, of het leven van Jezus Christus naar volgorde der gebeurtenissen (1873)" van *G. W. Stemler*.

Zooveel echter is zeker, dat de *Marcus*hypothese alle zwarigheden niet uit den weg ruimt, zelfs niet bij de onderstelling, dat er eene verzameling van redevoeringen van de hand van *Matthaeus* heeft bestaan, terwijl men ook niet kan ontkennen, dat de geschiedkundige volgorde der evangelische verhalen bij *Marcus* het zuiverst is bewaard. Niet onwaarschijnlijk is het derhalve, dat er inderdaad een oorspronkelijk Israëlietisch-Christelijk stuk (een oorspronkelijk Matthaensevangelie) heeft bestaan en dat er voorts verzamelingen van uitspraken van *Jezus* in omloop zijn geweest, en dat de tegenwoordige Evangeliën van *Matthaeus* en *Marcus* daarnaar werden bewerkt of daaruit samengesteld. Het Evangelie van *Lucas* schijnt bepaald het jongste te wezen, al heeft ook dat van *Matthaeus* eerst in de 2de eeuw zijn tegenwoordigen vorm verkregen. Het Evangelie van *Marcus* draagt het duidelijkst den stempel van de individualiteit des schrijvers, en het vermoeden ligt voor de hand, dat niet alleen de schrijver van het derde Evangelie, maar ook de laatste bewerker van het eerste het gekend hebben. In elk geval is geen der tegenwoordige Evangeliën van de hand van één der Apostelen, al is het ook volgens velen te denken, dat sommige gedeelten aan de gedenkschriften of aanteekeningen der tijdgenooten van *Jezus* zijn ontleend. Niettemin wordt door anderen op degelijke gronden beweerd, dat ook de redevoeringen en gelijkenissen van *Jezus* geruimen tijd op den adem eener veranderlijke overlevering hebben gezweefd voordat zij op schrift eene duurzame gedaante verkregen, zoodat het met betrekking tot sommige gelijkenissen en vooral tot sommige voorspellingen wel altijd hoogst moeielijk zal blijven, te bepalen, in hoever zij werkelijk van *Jezus* afkomstig zijn. Het minst nog van alle kunnen de redevoeringen en verhalen, die het Vierde Evangelie bevat, den toets der historische critiek doorstaan; de meest ervarene bijbelnitleggers van den ongsten tijd hebben onbetwistbare bewijzen bijgebracht, dat *Johannes* met geene mogelijkheid daarvan de schrijver kan zijn, en hun gevoelen vindt bij de meeste wetenschappelijke godgeleerden grooten bijval (zie voorts onder *Bijbel*).

Evangelisch noemt men in het algemeen datgene, wat in overeenstemming is met de blijde boodschap des heils, in de boeken des Nieuwen Testaments vervat. Men spreekt in ons Vaderland van eene *evangelische richting* en bedoelt daarmede eene zoodanige, die het midden houdt tusschen de *orthodoxe* en de *moderne*, eene richting van godgeleerden, die den Bijbel aannemen als de kenbron der waarheid met betrekking tot 's menschen geloof en leven, zonder evenwel nit den Bijbel de stellingen der steil-orthodoxen af te leiden.

Men spreekt voorts van eene *Evangelische Conferentie* in Duitschland. Deze is in 1845 vooral door *Snethlage* en *Grüneisen* in het leven geroepen en bestaat uit afgevaardigden der hoogste kerkbesturen uit de verschillende Protestantsche Staten aldaar. Zij kwam in 1846 het eerst bijeen te Berlijn, om kerkgenootschappelijke belangen te bespreken en den band, die de Protestantsche kerkgenootschappen der verschillende Staten omsluit, nauwer dicht te halen. Die Conferentie heeft niet alleen in 1852 het „Allgemein Kirchenblatt für das evangelische Deutschland" gesticht, maar ook een voortreffelijk gezangboek met 150 uitgezochte liederen, alsmede het daarbij behoorend koraalboek geleverd. Deze Conferentie vergadert telkens na 2 jaar, en het verslag van die vergadering wordt geplaatst in genoemd „Kirchenblatt".

In Engeland en Amerika heeft men voorts een *Evangelisch Verbond* (Evangelical Alliance) of eene vereeniging van Protestantsche gemeenten en kerkgenootschappen tot bevordering van het Protestantismus en tot gemeenschappelijke verwering tegen de aanvallen van het R. Katholicismus. De eerste stoot tot stichting van dat Verbond werd gegeven door de Vrije Schotsche Kerk, die hare medeprotestanten opriep om zich te wapenen tegen de aanmatigingen van de R. Katholieke Kerk en van het Puseyismus. Reeds in 1843 waren te Londen en te Dublin vergaderingen gehouden, om de stichting van znlk een Verbond te bespreken, en in 1845 had de eerste voorbereidende vergadering plaats te Liverpool. Men stelde er eene geloofsbelijdenis op van 9 stellingen, waardoor sommige secten, zooals de Kwakers en de Plymonthbroeders, werden uitgesloten. Daarna hield men de eerste algemeene vergadering te Londen van 19 Augustus tot 2 September 1846. Te dier plaatse bevonden zich 921 Christelijke mannen uit alle oorden der wereld, en men koos er den baronet Sir *Culling Eardley* tot voorzitter. Daar werd verkondigd, dat men enkel een vredelievend en algemeen verbond van Christenen wilde stichten, die elkander zouden ondersteunen bij gemeenschappelijk gevaar. Niettemin moest ieder lid zich vereenigen met de 9 stellingen, waarvan wij boven melding hebben gemaakt en die te zamen een document vormen onder den titel: „Societatis evangelicae constitutionis et statutorum expositio brevis". Deze stellingen zijn de volgende: 1. De goddelijke ingeving, het gezag en de genoegzaamheid der Heilige

Schrift. — 2. Het recht en de plicht van eigen oordeel bij de nitiegging der Heilige Schrift.— 3. De eenheid Gods en de drievoudigheid der in Hem aanwezige personen. — 4. De volslagene verdorvenheid der menscheljke natnur ten gevolge van den val onzer eerste onders.— 5. De menschwording van Gods Zoon, zijn verlossingswerk ten behoeve der zondige menschheid en zijn middelaarsambt als Voorspraak en Koning. — 6. De rechtvaardiging van den zondaar nitsinitend door het geloof. — 8. De goddelijke insteiling van het Christelijk leeraarsambt en de verplichting om den doop toe te dienen en het avondmaal bij te wonen.— 9. De onsterfelijkheid der ziel, de opstanding des vleesches en het laatste oordeel door onzen Heer *Jezus Christus* met de zaligheid voor de rechtvaardigen en de eeuwige verdoemenis voor de onrechtvaardigen. — Uit die stellingen blijkt voldoende, dat het Evangelisch Verbond geenszins rekenen kan op de toetreding van alle Protestantsche Christenen. Men bepaalde voorts op de eerste vergadering, dat Engeland, de Vereenigde Staten, Britsch Noord-Amerika, Frankrijk met België, Noorden Znid-Duitschland met Zwitserland, en West-Indië even zoovele afdeelingen zouden vormen, en dat men om de 7 jaar eene algemeene vergadering zou honden. Eene volgende had plaats in 1855 te Parijs tijdens de Tentoonstelling, — 2 jaar later kwamen de leden bijeen te Berlijn, waar zich 1 754 afgevaardigden bevonden, — in 1861 te Genève, terwijl in 1869 Amsterdam, in 1873 New York en in 1879 Basel de plaats der samenkomst is geweest. Het orgaan van de Britsche afdeeling van het Evangelisch verbond is het tijdschrift: „Evangelical Christendom, its state and prospects", hetwelk te Londen wordt uitgegeven.

Evans. Onder dezen naam vermelden wij:

Oliver Evans, een verdienstelijk Noord-Amerikaansch werktnigkundige en den nitvinder der stoomwerktuigen met hooge drukking. Hij werd geboren in 1755 nabij Philadelphia, kwam als zoon van behoeftige ouders bij een wagenmaker in de leer en leverde weldra een verbeterd spinwerktuig en een verbeterden moien, die beide uitmuntend voldeden. Reeds in 1785 zocht hij van de Regeering van Pennsylvanië octrooi te verkrijgen tot het vervaardigen van stoomwagens, doch men had weinig vertronwen op zijne onderneming. Weldra wekte hij de algemeene verbazing door twee nienwe uitvindingen, nameljk door het ontwikkelen van stoomkracht en door de toepassing van deze op van plaats veranderende werktuigen (locomotieven), waardoor hij aan de nitvindingen van *Newcomen* en *Watt* eene veel hoogere waarde gaf. Toen hij alzoo in 1797 bij de Regeering van Maryland om octrooi voor een stoomwagen vroeg, verkreeg hij wel is waar 't geen hij veriangde, maar vond geen kapitalist, die de eer der uitvinding met hem wilde deelen, zoodat *Evans* zijn geheele vermogen besteedde aan het vervaardigen van zulk een wagen, waarmede hij de juistheid zijner denkbeelden bewees. Deze echter vonden eerst ingang, toen *Trevithick* en anderen in Engeland machines van hooge drukking vervaardigden. In 1804 noemde het Congrès der Vereenigde Staten hem een „Weldoener des Vaderlands" en verlengde zijn octrooi tot aan 1825. Een noodlottige brand legde echter zijne kostbare fabriek in asch, en hij zelf overleed 4 dagen later, op den 15den Maart 1811. Hij schreef een: „Guide or manual for millwrights (1793; 3de druk, 1818)", — en een „Guide for mechanical engineers (1805)".

Sir George de Lacy Evans, een Britsch generaal en lid van het Parlement. Hij werd geboren in 1787 te Moig in Ierland, ontving zijne opieiding op de militaire school te High-Wycombe, trad eerst in dienst bij de Oost-Indische Compagnie en werd daarna luitenant bij een regiment dragonders. Gedurende den veldtocht in Spanje verwierf hij door zijne wetenschappelijke kennis de gnnst van den Hertog *van Wellington*. Als officier van den generalen staf onderscheidde hij zich in 1813 en 1814 in Noord-Amerika, werd bij zijn terugkeer in 1815 majoor en zag zich wegens de diensten, die hij als adjudant van generaal *Ponsonby* in den slag bij Waterloo bewezen had, tot kolonel bevorderd. Toen hij vervolgens nonactief werd, waagde hij zich op het gebied der staatknnde, voegde zich bij de Radicalen en werd in 1831 door Rye en in 1833 door Westminster afgevaardigd naar het Parlement. In 1835 aanvaardde hij als luitenant-generaal het opperbevel over het legioen, dat ter ondersteuning van de Constitutioneelen in Spanje voor de Spaansche Regeering geworven werd. Hij behaalde er onderscheidene overwinningen, bestormde in 1837 de stad Irun, keerde naar Engeland terug, werd er wederom door Westminster naar het Parlement gezonden en ontving de Bathorde benevens den rang van kolonel in Britschen dienst, — voorts in 1854 dien van luitenant-generaal, waarna hij in den Krim-oorlog bevel voerde over de 2de divisie en bij de Alma en bij Inkerman zich door groote dapperheid onderscheidde. Wel moest hij in 1855 zich wegens ziekte naar Engeland inschepen, maar hij ontving er de dankbetuiging van het Parlement. Tot 1865 bleef hij als Parlementslid ijverig werkzaam en overleed te Londen den 9den Januari 1870. — Zijn broeder was generaal-majoor in Engelsch-Indië en overleed aldaar in 1848.

Mary Anne Evans, eene nitstekende Engelsche schrijfster, die zich onder den naam van *George Eliot* heeft bekend gemaakt. Zij was de dochter van een timmerman in het noorden van Engeland en werd geboren te Griff bij Nnneaton in Warwickshire den 22sten November 1820. Zij ontving hare eerste opleiding op eene bijzondere school te Coventry, leerde er vervolgens Grieksch, Latijn, Duitsch, Fransch, Italiaansch en Hebreenwsch en leverde in 1846 eene vertaling van het „Leben Jesu" van *Strausz*. Sedert 1849 reisde zij op het vasteland en vestigde zich in 1851 op aanzoek van dr. *Chapman*, uitgever van den „Westminster Review", te Londen, om aan de redactie van dat tijdschrift deel te nemen. Ook vertaalde zij: „Das Wesen des Christenthnms" van *Feuerbach* (1854). De kring, waarin zij vroeger verkeerd had, verschafte haar voorts stof tot schetsen uit het leven van Engelsche geestelijken (Scenes of clerical life, 1854), waarin echte godsdienstigheid zich paarde aan eene edele verdraagzaamheid, en een dichterlijk gevoel aan eene zeldzame gave van opmerking. Haar volgende roman: „Adam Bede (1859, 3 din

ook in het Nederlandsch vertaald)" bezorgde haar onder de schrijfsters een hoogen rang. Daarna verschenen: „The mill of the Floss (1860, 3 dln)", — „Silas Marner, the weaver of Raveloe (1861, 3 dln)", een meesterstuk van eenvoudigheid, — „Romola (1863, 3 dln)", waarin zij in krachtige trekken eene schets levert uit den tijd van *Savonarola*, — „Felix Holt, the Radical (1866, 3 dln)", — „Middle March (1872)", tafereelen uit het landleven bevattend, — „The Italians (1875)", — „Daniel Deronda (1876, 4 dln)", — en „Impressions of Theophrastus (7879)". Voorts gaf zij onderscheidene gedichten in het licht, zooals: „The Spanish gipsy (1866)", — „Agatha (1869)", — „The legend of Jubal (1843)", — en „Armgart, a dramatic poem (1871)". Veelal zijn deze dichterlijke verhalen vervat in rijmlooze, vijfvoetige jamben, en ook in die voortbrengselen openbaart zich haar benijdenswaardig talent als dichteres. Den 30sten November 1878 stierf *George Henry Lewes* (zie aldaar), met wien zij sedert jaren in de nauwste betrekking leefde zonder met hem gehuwd te wezen, daar de echtgenoot van *Lewes* nog in leven was en zich in een krankzinnigengesticht bevond. Den 6den Mei 1880 trad zij in het huwelijk met haren ouden vriend *John Wolter Cross*, maar overleed reeds den 22sten December van dat jaar. Eene levensgeschiedenis dezer schrijfster met twee portretten en een facsimile is in 1885 door haren echtgenoot in het licht gegeven.

Evansville, de hoofdstad van het graafschap Vanderburg in den Noord-Amerikaansche Staat Indiana, is gunstig gelegen in eene bevolkte landstreek aan de Ohio en aan den mond van de Wabash en van het Eriekanaal. Tevens is zij het vereenigingspunt van onderscheidene spoorwegen en niet alleen de voornaamste fabriek- en handelsplaats van dien Staat, maar zelfs tusschen Louisville en Cairo de aanzienlijkste stad aan de Ohio. Zij werd in 1813 gesticht, heeft 30 kerken, een fraai gerechtshof, een nieuw operagebouw, eene hoogeschool, vele openbare scholen, verschillende genootschappen en 23000 inwoners, voor de helft Duitsche landverhuizers. Men heeft er ijzergieterijen, wolkammerijen, zeepziederijen, bierbrouwerijen enz. en in hare nabijheid bevindt zich een prachtig park met eene zoute bron en een badhuis.

Evectie (De) of opheffing der Maan wordt veroorzaakt door de Zon, en is gelegen in eene wijziging van de exentriciteit van de loopbaan van eerstgenoemd hemellichaam. Zij is het grootst, wanneer de groote as der maansloopbaan samenvalt met de lijn, die de schijngestalte van nieuwe en volle maan vereenigt, en het kleinst, wanneer gemelde as samenvalt met de verbindingslijn der kwartierstanden.

Evelyn (John), een Engelsch geleerde, geboren den 31sten October 1620 te Wolton in Surreyshire, studeerde in de rechten, diende in 1641 in Holland bij een Engelsch regiment, deed in 1644 eene reis door een groot gedeelte van Europa en wijdde zich in Italië aan de studie der oudheidkennis en der kunst. Na zijn terugkeer in 1647 vestigde hij zich te Deptford in Kent en gebruikte na den dood van *Cromwell* zijne pen en zijn invloed ten gunste van *Karel II*, die hem beloonde met zijn vertrouwen. Bij de stichting van het Koninklijk Genootschap werd hij één der eerste leden, en na de Revolutie zag hij zich bekleed met de betrekking van penningmeester aan het hospitaal te Greenwich. Hij overleed den 27sten Februari 1706. Hij was een theoretisch en practisch beoefenaar der kunst, bezat eene belangrijke verzameling van schilderijen en deed onderscheidene door hem geteekende landschappen graveeren. Van zijne geschriften noemen wij: „Sculptura (1662)", eene geschiedenis der graveerkunst, — „Silva", eene verhandeling over de boomen in Engeland, — „Terra (1675)", — en „Memoirs (1818)".

Evenwicht. Eenige krachten zijn onderling in evenwicht, wanneer zij op een lichaam werken en geene verandering veroorzaken in den toestand, waarin dit lichaam verkeert, hetzij dit lichaam in rust is of zich beweegt. Evenwicht en rust zijn derhalve woorden van verschillende beteekenis, al worden zij wel eens voor elkander gebruikt. Het gedeelte der mechanica, hetwelk handelt over de onderlinge betrekking dier krachten en de voorwaarden van haar onderling evenwicht, draagt den naam van *statica*.

Een lichaam is in evenwicht, wanneer het onder de werking der zwaartekracht alleen niet van plaats verandert, bijvoorbeeld wanneer het zoodanig aan een punt is opgehangen, dat het ophangpunt en zwaartepunt zich in dezelfde verticaal bevinden, — of wanneer een lichaam ondersteund wordt en de verticaal, door het zwaartepunt gaande, binnen den veelhoek der steunpunten op het steunvlak valt.

Men onderscheidt 3 soorten van evenwicht, namelijk een *standvastig evenwicht*, wanneer een lichaam, een weinig uit zijn stand gebracht, tot dezen tracht terug te keeren; men ziet daarvan een voorbeeld in den kegel, dien men met zijn grondvlak op eene horizontale tafel plaatst, — het *onstandvastig evenwicht*, indien een lichaam, uit zijn stand gebracht, niet tot dien stand terugkeert, maar losgelaten zich verder uit den evenwichtstand verwijdert, zooals het geval is met een kegel, die met zijn top op eene horizontale tafel rust, — en het *onverschillig evenwicht*, ingeval een lichaam, nit zijn stand gebracht, in den alsdan verkregen stand blijft, bijvoorbeeld, wanneer men een kegel met zijne ronde oppervlakte op eene tafel legt. In het algemeen verkeert een lichaam in één van deze drie toestanden van evenwicht, en wel naar gelang door eene storende kracht het zwaartepunt met betrekking tot het steunpunt rijst, daalt of op dezelfde plaats blijft.

Over het evenwicht der vloeistoffen handelt de *hydrostatica*.

Evenwijdig noemt men twee in hetzelfde platte vlak in dezelfde richting voortloopende lijnen, die, hoe ver ook verlengd, steeds denzelfden afstand behouden en elkaâr nimmer snijden. Denkt men door zulk een tweetal lijnen een vlak, dan begrenzen zij eene strook die overal dezelfde breedte heeft. Men zegt ook wel van zulke lijnen, dat zij elkander in het oneindige snijden. Wordt zulk een paar evenwijdige lijnen door eene derde lijn gesneden, dan heeft men de merkwaardige eigenschap, dat de *overeenkomstige hoeken*, de *verwisselende binnenhoeken* en de *verwisselende buitenhoeken* twee aan twee onderling gelijk.

zijn. Ook zullen 2 vlakken onderling evenwijdig zijn, wanneer zij steeds denzelfden onderlingen afstand bewaren. De lijn, die dezen afstand aanduidt, staat loodrecht op de beide vlakken. Het is duidelijk, dat de snijding van zulk een stel van 2 vlakken door een derde vlak dezelfde eigenschappen met betrekking tot de gevormde tweevlakkenhoeken vertoont, als wij van de evenwijdige lijnen vermeld hebben.

Ever, zie *Zwijn*.

Everardi (Nicolaus) of *Nicolaas Everaerts*, een uitstekend Nederlandsch rechtsgeleerde, werd geboren te Grijpskerke op Walcheren in 1463. Zijn eigenlijke naam was *Klaas Evertszoon*, en zijn vader, schoon landman of schipper van beroep, behoorde tot een edel geslacht uit Beieren. *Nicolaas* studeerde te Leuven in de rechten, gaf er na zijne promotie eenigen tijd openbaar onderwijs, werd in 1498 te Brussel officiaal van *Hendrik de Berges*, aartsbisschop van Kamerrijk, daarna deken der collegiale kerk van St. Gudula te Anderlecht en vervolgens van St. Gudula te Brussel. Later zag hij zich benoemd tot lid van den Grooten Raad te Mechelen en in 1509 tot voorzitter van het hoogste gerechtshof in Holland en Zeeland. Gedurende 18 jaar bekleedde hij met ijver deze betrekking, doch was bij den inval der Gelderschen in den Haag gedrongen tot de vlucht. Toen *Karel V* als prins zich te Dordrecht als graaf van Holland wilde gehuldigd zien, maakte hij zulks door den mond van *Everardi* plechtig bekend aan de Staten. Genoemde Vorst plaatste hem in 1528 als voorzitter bij den Grooten Raad te Mechelen, waar hij den 9den Augustus 1532 overleed.

Na het verlaten van den geestelijken stand was *Everardi* gehuwd; hij had 6 zonen, en van drie van dezen zullen wij onder de namen *Grudius* (*Nicolaas*), *Janus Secundus* en *Nicolaï* (Adriaan Marius) eenige bijzonderheden mededeelen. Van zijne geschriften vermelden wij: „Topica juris, sive loci argumentorum legales (1516 en later bij herhaling)", — en „Consilia sive responsa juris (1554 en later)". Hij was één der grootste rechtsgeleerden van zijn tijd en onderscheidde zich tevens door een edel karakter; ook door *Erasmus* wordt hem lof toegekend. — Zijn broederszoon, desgelijks *Nicolaus Everardi* genaamd en evenzeer een uitstekend rechtsgeleerde, was raadsheer van de Hertogen *Willem* en *Albrecht van Beieren* te München en later van *Karel V*, werd in 1535 raadsheer in 's Rijks Kamergerecht te Spiers en in 1542 hoogleeraar in de rechten te Ingolstadt, waar hij in 1570 overleed. Hij schreef onder anderen eene: „Isagoge in jurisprudentiam", — en „De testibus et fide instrumentorum, eorumque prodnctione (1618 en 1688)". — Ook zijne zonen en velen zijner kleinzonen waren uitmuntende rechtsgeleerden, en de ondste van eerstgenoemden is gedurende 28 jaar desgelijks hoogleeraar geweest te Ingolstadt.

Everdingen. Drie broeders, die dezen geslachtsnaam droegen, hebben als schilders grooten roem verworven. Zij waren:

Caspar van Everdingen, geboren te Alkmaar in 1606 en één der beste leerlingen van *Jan van Bronkhorst*. Hij bezat eene levendige verbeelding, een krachtig koloriet en een meesterlijk penseel. Hij muntte vooral uit als historie- en portretschilder. Op de deuren van het orgel te Alkmaar penseelde hij: „De zegepraal van David op Goliath" en hij leverde er ook een doelenstuk met levensgroote figuren. Voorts heeft men van hem in het Mauritshuis te 's Gravenhage: „De portretten van de familieleden van den raadpensionaris Steijn", onder de voorstelling van Diógenes, op de markt te Haarlem menschen zoekende", — en in het Museum Boymans te Rotterdam was, althans vóór den brand, van hem een vrouwenportret. Hij heeft ook teekeningen geleverd in breeden Italiaanschen stijl. Deze kunstenaar overleed te Alkmaar in 1679.

Albert van Everdingen, geboren te Alkmaar in 1625. Hij genoot onderwijs in de schilderkunst van *Roeland*, *Savery* en *Pieter Mowijn* en munte vooral uit in het landschap, zoodat zijne stukken als juweelen der Hollandsche kunst hoog worden gewaardeerd. Voorts vervaardigde hij voortreffelijke teekeningen bij de uitgave van „Reintje de Vos" van *Hendrik van Alkmaar*. Men vindt van hem een landschap in het Trippenhuis te Amsterdam. Hij overleed in November 1675.

Jan van Everdingen, geboren te Alkmaar in 1725. Hij studeerde in de rechten, werd pleitbezorger in zijne geboorteplaats, verwierf een groot vermogen en beoefende uit liefhebberij de schilderkunst. Hij overleed vermoedelijk in 1765.

Everest (Monnt), in de taal der Hindoe's de *Gaurisankar*, is volgens de nieuwste opmetingen de hoogste top van het Himalayagebergte en tevens van de geheele Aarde. Zijne hoogte is omstreeks 9000 Ned. el. Hij ligt in de Salpoeketen op 86°58 O. L. van Greenwich tusschen den Gossaithan (7700 Ned. el) en de Kintajinjoenga (8500 Ned. el) en werd in 1856 gemeten door den Britschen kolonel *Waugh*. Zijn naam is ontleend aan dien van den voormaligen chef van den generalen staf in Britsch-Indië.

Everett. Onder dezen naam vermelden wij:

Alexander Hill Everett, een Amerikaansch staatsman. Hij werd geboren den 19den Maart 1792 te Boston in den staat Massachusetts en studeerde in zijne geboorteplaats en op het Howard-college te Cambridge in de rechten. Daarna was hij werkzaam op het bureau van den president *John Quincy Adams*, wien hij in 1809 als gezantschapssecretaris naar Petersburg vergezelde. In den zomer van 1812 keerde hij over Engeland terug, maar vertrok in 1815 weder in dezelfde betrekking naar 's Gravenhage, waar hij van 1818 tot 1824 als zaakgelastigde vertoefde. In 1825 werd hij gezant in Spanje en bleef aldaar tot 1829. Zijne bevindingen met betrekking tot de Europeesche politiek legde hij neder in het naamloos uitgegeven geschrift: „Europe or a general survey of the present situation of the principal powers with conjectnres on their fnture prospects (1822)". Hij stelt daarin den toestand van Europa voor als een strijd der Vorsten tegen de volkeren,— als een strijd tusschen de zucht naar het behoud der willekeurige heerschappij en die naar het verkrijgen van staatknndige vrijheid, — en hij betwijfelt het niet, dat bij den vooruitgang der beschaving de volkeren de overwinning zullen behalen. Daarna

schreef hij het merkwaardig boek: „America or a general survey of the political situation of the several powers of the western continent (1827)", terwijl hij inmiddels met zijn naam zijne: „New ideas on population, with remarks on the theories of Malthus and Godwin (1823 en 1826)" in het licht gaf, waarin hij aantoont, dat de voedingsmiddelen tegelijk met de bevolking vermeerderen of verminderen. Na zijn terugkeer kocht hij de „North AmericanReview" en redigeerde dit tijdschrift tot in 1836. Nadat hij tegen het einde van *Jackson's* presidentschap zich bij de Democratische partij gevoegd had, werd hij weder met diplomatische zendingen belast: in 1841 ging hij tweemaal naar Havana en in 1845 naar China, waar hij den 29sten Mei 1847 overleed.

Edward Everett, een jongeren broeder van den voorgaande. Hij werd geboren den 11den April 1794 te Dorchester in Massachusetts, studeerde in de theologie en werd op zijn 20ste jaar predikant te Boston. Hier verwierf hij zoo grooten roem, dat men hem tot hoogleeraar in de Grieksche taal benoemde aan de universiteit te Cambridge. Om zich hiertoe voor te bereiden, ging hij in 1815 naar Europa, vertoefde 2 jaar te Göttingen, begaf zich vervolgens naar Parijs en daarna naar Engeland, waar hij *Scott*, *Byron*, *Campbell*, *Mackintosh* en andere uitstekende mannen leerde kennen. Nadat hij vervolgens Italië, Griekenland en Turkije bezocht had, keerde hij in het laatst van 1820 naar zijn vaderland terug, om er bovenvermeide betrekking te aanvaarden. Tevens belastte hij zich met de redactie van den „North American Review", die onder zijne leiding eene groote mate van populariteit verkreeg. In 1824 zag hij zich gekozen tot lid van het Congrès, waar hij 10 jaar lang tot de partij der Whigs behoorde. In 1836 werd hij benoemd tot gouverneur van Massachusetts en bekleedde dat ambt tot 1840. Nadat *Harrison* den presidentszetel had ingenomen, werd *Everett* door den staatssecretaris *Webster* in 1841 met eene zending naar Engeland belast, en hij bleef aldaar tot in 1845. Na zijn terugkeer werd hij voorzitter van het Howard-college, na den dood van *Webster* (1852) staatssecretaris en daarna senator. Hij vestigde zich in 1853 te Washington, doch nam reeds in 1854 wegens ziekelijkheid zijn ontslag. Als men eene korte tusschenpoos in 1860 nitzondert, toen hij de candidatnur aanvaardde van het vice-presidentschap, leefde hij na dat ontslag uitslnitend voor de beoefening der wetenschap. Voorts werkte hij mede tot den aankoop van Mount Vernon, het bnitenverblijf van *Washington*, door overal redevoeringen te honden over dien grooten staatsman, waardoor hij meer dan 100000 dollars voor gemeld doel bijeenbracht. Hij kwam hierdoor in groot aanzien bij het volk en overleed te Boston den 15den Januari 1865.

Everlasting of *everlest* is een vijfknoopig atlasweefsel, waarin op de rechte zijde de ketting vlot ligt. De kettingdraden zijn 2- of 3-draads getweernd, de inslagdraden enkel kamgaren. Men bezigt deze meestal zwartgeverfde wollen stof vooral tot dameslaarsjes, tot het overtrekken der zittingen van stoelen, canapés, enz.

Evers. Onder dezen naam vermelden wij:

Carel Joseph, baron *Evers*, een Nederlandsch krijgsman, geboren den 8sten Mei 1773. Hij trad reeds vroeg in dienst, werd geplaatst bij het Fransche ieger, onderscheidde zich bij verschillende geiegenheden door zijne dapperheid en werd met spoed bevorderd, zoodat hij den 31sten Maart 1812 den rang verkreeg van brigade-generaal. Als zoodanig nam hij deel aan den tocht naar Rusland en maakte zich zóo verdienstelijk, dat *Napoleon* hem den rang toekende van baron van het Keizerrijk. In 1813 werd hij te Königsberg krijgsgevangen gemaakt en na het verkrijgen zijner vrijheid in 1814 door Koning *Willem I* tot luitenant-generaal bevorderd. Nadat hij eenigen tijd aan het hoofd had gestaan der reservekavallerie, zag hij zich belast met het bevel in het 6de militair kommando en hij overleed in die betrekking den 9den Augustus 1818. Hij was officier van het Legioen van Eer, ridder der orde van den Heiligen Lodewijk en van de orde der beide Siciliën, alsmede kommandeur van de Militaire Willemsorde.

Everhardus Evers, een verdienstelijk Nederlandsch ingenieur. Hij werd geboren te Beerta den 17den November 1775, zag zich in 1795 aangesteld tot buitengewoon ingenieur en werd luitenant-ingenieur gedurende den veldtocht in Noord-Holland. Als kapitein in Franschen dienst nam hij deel aan de voornaamste krijgstochten en veldslagen tot aan den val van *Napoleon*, en werd vervolgens majoor-ingenieur bij het Nederlandsche ieger. Daarna doorliep hij de hoogere rangen bij het wapen der genie, werd in 1831 als directeur der 2de fortificatiedirectie bevorderd tot generaal-majoor en kwam in 1840 op pensioen. Reeds in 1825 was hij versierd met de Militaire Willemsorde, en hij overleed den 29sten September 1840.

Eversdijk, vroeger *Everinge*, is de naam van een aanzienlijk Zeeuwsch geslacht. Daartoe behoorden:

Cornelis Fransz. Eversdijk, een verdienstelijk beoefenaar der wis-, stel- en rekenkunde. Hij was geboren te Goes den 20sten Mei 1586, werd lid der regeering in zijne geboorteplaats en in 1635 afgevaardigde naar de Rekenkamer van Zeeland, welke laatste betrekking hij bekleedde tot aan zijn dood (19 December 1666). Hij schreef: „Traktaat van de wijnroede (1618)", — „Pachttafelen enz. (1649)", — „Tafelen van interest enz. (1652)", — „Tafelen van den wannemate (1655)", — „De dnbbele groote arithmetica van Jan Coutreels enz. (1658)", — „Beknopte landmeetkunst", — en „Pasteboeck van den broode enz. (1663)".

Wilhelmus Eversdijk, een Nederlandsch godgeleerde. Hij was een neef van den voorgaande en werd geboren te Ellewoutsdijk den 25sten December 1653. Na te Utrecht te hebben gestudeerd, werd hij achtereenvolgens predikant te Wemeldihgen, Oostzaan, 's Hertogenbosch en Rotterdam, en nam hier met veel ijver en grooten toeloop den predikdienst waar van 1686 tot 1727. Hij heeft eenige leerredenen in het licht gegeven en overleed den 11den Juli 1729.

Nicolaas Mattheus Eversdijk, een ijveraar voor de vrijheid en lid der stadsregeering te Goes. In 1692, ter gelegenheid van het benoemen van nieuwe rentmeesters, ontstond er twist tusschen de verschillende staatkundige partijen

en het gevolg daarvan was, dat de Stadhouder eenig krijgsvolk derwaarts zond. *Eversdijk* echter, die toen één der burgemeesters was, deed, gesteund door den raad, de poorten sluiten, waarna er eenige vijandelijkheden voorvielen. Op naderen last van den Stadhouder trokken echter de soldaten er binnen, en nu werd *Eversdijk* met anderen gevangen genomen en voor de rechtbank van hunne tegenstanders gesteld. Deze veroordeelden hen om met het zwaard boven het hoofd gestraft en verbannen te worden met verbeurdverklaring hunner goederen, — een vonnis, dat door den Stadhouder in eenvoudige verbanning veranderd werd. Toen *Eversdijk* bij zijne uitleiding uit de stad des nachts de markt bereikte, kon hij van aandoening niet spreken, maar hief de handen omhoog, als wilde hij den hemel aanroepen tot getuige voor de rechtvaardigheid zijner zaak. Met snikken en tranen bracht het volk hem naar het vaartuig, hetwelk hem naar Bergen-op-Zoom moest voeren. Weldra echter kreeg hij van den Prins verlof, om naar Goes terug te keeren, waar hij in zijne eer hersteld en weder lid der regeering werd.

Eversmann (Ednard Friedrich), een verdienstelijk natuurkundige en reiziger, geboren den 23sten Januari 1794 te Hagen in Westfalen, studeerde te Marburg, Berlijn, Halle en Dorpat. In 1818 trad hij als arts in dienst bij de gewerenfabriek te Slatoust in den Oeral, nam in 1820 deel aan eene zending onder de leiding van den staatsraad *Negri* naar Boekharije, die hij in eene: „Reise von Orenburg nach Buchara (1823)" beschreef, was tegenwoordig in 1825 bij de oorlogsexpeditie langs de Caspische Zee en werd in 1828 gewoon hoogleeraar in de dier- en kruidkunde te Kasan. Voorts ondernam hij wetenschappelijke reizen naar Astrakan (1829), naar den Caucasus (1830) en naar Saratow (1834). Hij heeft de kennis der fauna van Rusland met de beschrijving van honderde nieuwe soorten van dieren verrijkt en merkwaardige opstellen geleverd in het: „Bulletin de la Société Impériale de Naturalistes de Moscou". In 1844 bezocht hij Duitschland, Frankrijk en Italië, en overleed als staatsraad in werkelijken dienst te Kasan den 14den (26sten) April 1860.

Everts. Onder dezen naam vermelden wij:

Hendrikus Petrus Everts, een Nederlandsch krijgsman, geboren te Rotterdam den 10den Mei 1777. Nadat hij reeds als officier bij het Fransche leger had gediend, kwam hij in 1795 in dienst als kapitein bij de Bataafsche Republiek en weldra als aide de camp bij den generalen staf. Hij streed in Noord-Holland en Duitschland, woonde den tocht naar Rusland bij, werd met spoed bevorderd, zag zich in 1814 geplaatst als luitenant-kolonel bij het Nederlandsche leger en werd in 1820 kolonel, voorts in 1825 generaal-majoor en provinciale komandant van Groningen en Drenthe. Hij nam deel aan den Tiendaagschen Veldtocht en werd gepensioneerd in 1839. Hij was ridder der orde van het Legioen van Eer en van de Militaire Willemsorde.

Jonkheer *Jacob Nicolaas Everts*, desgelijks een Nederlandsch krijgsman. Hij werd geboren te Twello den 11den Februari 1785, nam in 1802 vrijwillig dienst bij de Bataafsche infanterie en werd 3 jaar later luitenant bij de jagers, waarna bij de veldtochten van *Napoleon* in Duitschland bijwoonde. Koning *Lodewijk* plaatste hem in 1807 als 1ste luitenant bij de garde, en 2 jaar later werd hij bevorderd tot kapitein, alsmede tot ridder van de orde der Unie. In Franschen dienst werd hij voorts kapitein bij de oude garde, streed in Spanje en in Saksen, verwierf eerst het ridderkruis, daarna het officierskruis van het Legioen van Eer en werd in het laatst van 1815 als majoor geplaatst bij het Nederlandsche leger. Bij de omwenteling van 1830 was hij kommandant van het 2de bataljon jagers met den rang van luitenant-kolonel en wegens zijne belangrijke diensten in den Tiendaagschen Veldtocht werd hij eerst tot ridder der Militaire Willemsorde 4de klasse en daarna tot ridder der orde 3de klasse benoemd. In 1836 werd hij kolonel en kommandant van het regiment grenadiers, in 1841 generaal-majoor en kommandant eener brigade, en hij overleed den 2den October 1846. Door Koning *Willem II* was hij opgenomen in den Nederlandschen adelstand en versierd met de orde van den Nederlandschen Leenw en met de kommandeursorde van de Eikenkroon, — voorts was hij kommandeur van het Legioen van Eer en ridder der St. Stanislausorde 1ste klasse.

Evertsen is de naam van een Zeeuwsch geslacht, dat een aantal beroemde Nederlandsche zeehelden heeft opgeleverd. Wij vermelden:

Johan Evertsen, die, nadat hij vele jaren de zee gebouwd had, in 1600 door Prins *Maurits* tot kapitein benoemd werd en door het vermeesteren van vijandelijke schepen aan den lande groote diensten bewijs. In 1603 werd hij belast met het bewaken der Zeeuwsche kust en in 1605 onderscheidde hij zich onder admiraal *Honthain* in den strijd tegen met krijgsvolk bemande schepen, uit Spanje naar de Nederlanden bestemd. Een jaar later verwierf hij onder dien bevelhebber nienwen roem, hoewel hij na het behalen van groote voordeelen genoodzaakt was te wijken. Na dien tijd zag hij zich voornamelijk belast met het begeleiden van koopvaardijschepen; ook vergezelde hij in 1607 de afgezanten van den Staat naar Engeland. Na het sluiten van het Twaalfjarig Bestand kwam hij op nonactiviteit met de halve jaarwedde, doch reeds in 1614 werd hij op zijn dringend verzoek weder opgeroepen tot den werkelijken dienst. Aan het hoofd van een smaldeel vertrok hij naar de Middellandsche Zee, om de koopvaardijvloot tegen zeeroovers te beschermen. In 1616 raakte hij slaags met een Franschen kaper, dien hij de vlag deed strijken, en in 1617 veroverde hij weder een Fransch kaperschip, echter met het noodlottig gevolg, dat hij den 28sten Juli door een musketkogel doodelijk getroffen werd. Hij had zeven zonen, van welken wij vijf zullen vermelden. Drie van hen werden op verzoek der weduwe door de admiraliteit geplaatst op schepen van den Staat.

Johan Evertsen, tweeden zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Vlissingen in Januari 1600 en reeds vroeg tot den zeedienst opgeleid. In 1622 was hij kapitein, nam eenige jaren later deel aan de zeeslagen bij La Rochelle, deed in 1626 onder *Laurens Real* een

tocht naar het westen, veroverde een vijandelijk schip en werd in 1628 kommandeur met een dubbel jaargeld. Hij begeleidde voorts de door *Piet Hein* veroverde Zilvervloot naar ons Vaderland, kreeg in 1631 den last om 's Lands kusten te bewaken en was tegenwoordig bij het behalen der overwinning onder *Hollare* op den 12den September van dat jaar. Nadat hij vijf jaar gekruist had, behaalde hij in 1636 eene belangrijke zegepraal op *Jacques Collaert*, vlootvoogd nit Duinkerken, waarna aan hem en zijne onderbevelhebbers door de Staten van Zeeland eene gouden keten met een gedenkpenning geschonken werd. Ook maakte hij zich verdienstelijk door het ontdekken en verijdelen van het voornemen om Vlissingen in de macht der Spanjaarden te brengen, zoodat hij in 1637 tot vice-admiraal van Zeelard benoemd werd.

In 1639 voerde hij bevel over één der smaldeelen onder *Tromp*, bestemd om de Spaansche vloot onder *Antonio d'Oquendo* voor Duins aan te tasten. Roemrijk was de overwinning na een geweldigen strijd, die zich het hevigst vertoonde, waar *Evertsen* streed tegen den admiraal van Portugal en niet eindigde voordat het vijandelijk schip met zijne 80 stukken in de lucht vloog. Daarmede was de slag beslist en *Evertsen* zag zich beloond met de helft van den buit, die aan *Tromp* was toegekend, en met eene gonden keten en gedenkpenning ter waarde van 600 gulden.

In 1644 werkte hij mede tot de verovering van Sas van Gent door Prins *Frederik Hendrik;* in 1645 nam hij deel aan het beleg van Hulst, en toen genoemde Prins in 1646 een aanslag ondernam op Antwerpen, veroverde hij de schans het Boerengat, waarna de Koning van Frankrijk hem versierde met de orde van St. Michiel. Na de Vrede van Münster bleef hij als vice-admiraal aan het hoofd der Zeeuwsche vloot. Vooral behaalde hij grooten roem in den oorlog tegen Engeland. Bij 4 geweldige zeeslagen stond hij *Tromp* en *de Ruyter* getrouw ter zijde, en toen *Tromp* in 1653 gesneuveld was, noodzaakte hem de ontredderde toestand van zijn schip, om door den vijand heen te slaan en eene veilige haven te zoeken. Ware dit niet gebeurd, dan zouden de Algemeene Staten hem met het opperbevel bekleed hebben, hetwelk nu ten deel viel aan *Witte Cornelisz de Witte*. Toch erkenden de Staten van Zeeland zijne groote verdiensten, door hem in eene zilveren doos een rentebrief van 600 gulden aan te bieden, die geldig bleef voor zijne afstammelingen.

Na het eindigen van den oorlog tegen Engeland (1654) genoot hij 5 jaar rust, maar in 1659 koumandeerde hij het Zeenwsch eskader, afgezonden om Denemarken tegen Zweden bij te staan. In 1664 zag hij zich benoemd tot luitenant-admiraal van Zeeland, doch in weerwil van zijne dapperheid werd de onspoed der Nederlandsche vloot in den Tweeden Engelschen Oorlog aan hem geweten, zoodat hij zelfs op zijn tocht van Hellevoetsluis naar 's Gravenhage in den Briel op de schandelijkste wijze mishandeld werd door het grauw, dat den 65-jarigen held met slijk en steenen vervolgde en in de haven wierp, zoodat hij ter nauwernood het leven behield. Te 's Gravenhage werd hij als een gevangene bejegend en vervolgens naar Teasel gezonden, om rekenschap te geven van zijne daden. Hij deed dit op zoodanige wijze, dat men zijn gedrag goedkeurde en hem op vrije voeten stelde, waarna hij in 1665, ontboden in de vergadering der Staten van Zeeland, bij monde van den Raadpensionaris eene dankbetuiging ontving voor zijne getrouwe diensten. Daar men in Holland echter op hem vertoornd bleef, was het voorstel hem welkom, om zijne waardigheid van luitenant-admiraal over te dragen aan zijn broeder *Cornelis*. Hij ontving een meest eervol ontslag, behield zijn titel, had het bevel over een binnenschip en werd belast met het toezicht op de uitrusting der vloot, waarmede de Nederlanders in 1666 in den Vierdaagschen Zeeslag een onvergankelijken roem behaalden. Toen hij vernam, dat zijn broeder *Cornelis* daarbij gesneuveld was, begaf hij zich naar de vergadering der Staten van Zeeland met het aanbod om de plaats van zijn broeder in te nemen, „wenschende", zooals hij zeide „zijn leven, de bestemde tijd daartoe gekomen zijnde, voor het Gemeenebest te mogen opofferen, gelijk zijn vader, één van zijne zonen en vier van zijne broeders allen het gelnk gehad hadden, in onderscheidene gevechten tegen den vijand op het bed van eer te sterven".

Aan zijn wensch werd voldaan. In zijn voormaligen rang hersteld, kreeg hij het bevel over een gedeelte der vloot en zitting in den krijgsraad. Weldra stak hij in zee en ontmoette de Engelsche vloot op den 14den Augustus 1666. Aan het hoofd van zijn smaldeel deed *Evertsen* een geweldigen aanval op den vijand, handhaafde gedurende 3 uren de eer der Nederlandsche vlag en werd toen door een ijzeren bout getroffen, die hem bewusteloos deed nederzinken. Zoo bleef hij bewaard voor het grievend gevoel der nederlaag en overleed den volgenden ochtend te vijf uur. Het lijk werd naar Middelburg gevoerd en aldaar ter aarde besteld.

Evert Evertsen, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te Vlissingen den 15den September 1603, zag zich reeds in 1619 tot scheepsgezagvoerder bevorderd, deed verschillende kruistochten, veroverde eenige schepen, en sneuvelde voor Grevelingen den 31sten December 1625.

Pieter Evertsen, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te Vlissingen den 7den Mei 1606, ontving in 1625 van Prins *Maurits* een lastbrief als kapitein van den commissievaarder „de Engel", streed daarmede op de hoogte van Calais tegen een oorlogschip uit Duinkerken en sneuvelde den 13den Mei van laatstgenoemd jaar.

Geleyn Evertsen, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te Vlissingen den 18den October 1607, voer van zijn 11de jaar af ter zee, en sneuvelde op den 3den Mei 1627 op de hoogte van Lissabon in een gevecht tegen een Portugeesch galjoen.

Cornelis Evertsen, den jongsten broeder van den voorgaande en ter onderscheiding van zijn neef en zoon *de Oude* genaamd. Hij werd geboren te Vlissingen den 4den Juli 1610, vergezelde zijn broeder *Johan* naar zee en werd op 18-jarigen leeftijd door dezen aangesteld tot tweeden bevelhebber op zijn schip, zoodat

hij deel nam aan de krijgsbedrijven, die wij in het eerste gedeelte der levensgeschiedenis van *Johan* hebben vermeld, waarna hij in 1636 door *Frederik Hendrik* benoemd werd tot bevelhebber van het oorlogschip „Zeeland". Na verscheidene gevechten tegen de Duinkerkers bijgewoond en tot 2-maal toe zijn schip door storm verloren te hebben, streed hij in 1639 roemrijk in den slag bij Duins, veroverde het galjoen „St. Steven" en was vervolgens tot aan den Münsterschen Vrede steeds in zee tot beveiliging onzer koopvaarders. In 3 jaar tijds veroverde hij 6 schepen.

Bij het begin van den oorlog tegen Engeland werd hij uitgezonden om tegen de kapers te kruisen. Daarna bracht hij de afgevaardigden van den Staat naar Engeland, voegde zich na zijn terugkeer bij de vloot van *Tromp* en werd in 1642 benoemd tot schout-bij-nacht à la suite. Hij woonde den zeeslag tegen *Blake* bij, bewees in den Driedaagschen Zeeslag (1653) vooral groote diensten aan de koopvaardijvloot, doch zag in een later gevecht zijn schip zoo gehavend, dat het zonk, zoodat hij als krijgsgevangene naar Engeland werd opgebracht. Na verloop van 3 maanden kreeg hij echter de vrijheid terug en werd in 1654 bevorderd tot werkelijk schout-bij-nacht. Nadat hij eenige jaren voor de veiligheid der koopvaardijvloot gewaakt had, woonde hij onder bevel van zijn broeder *Johan* de expeditie tegen Zweden bij en werkte niet weinig mede tot de verovering van Kartemunde en Nyborg, zoodat *Frederik III*, koning van Denemarken, hem eene gouden keten met een gedenkpenning schonk. In de jaren 1661—1663 tuchtigde hij, onder het opperbevel van *de Ruyter*, de Barbarijsche zeeroovers en bevrijdde bij het sluiten van den vrede met Algiërs een vijftigtal Zeeuwen uit de slavernij. In 1664 werd hij vice-admiraal en in 1665 woonde hij den ongelukkigen zeeslag tegen de Engelschen bij, toen het schip van den luitenant-admiraal *Wassenaar* in de lucht vloog. Wegens betoonde dapperheid werd hij benoemd tot lid van den krijgsraad, die over de lafhartigen moest oordeelen, waarna hij — gelijk wij vroeger gemeld hebben — in 1665 de opvolger werd van zijn broeder *Johan* als luitenant-admiraal van Zeeland. In het volgende jaar echter, gedurende den Vierdaagschen Zeeslag, werd hij op den 11den Juli met een zwaren kogel door midden geschoten. Nadat hij te Middelburg was begraven, werd aanstonds het plan gemaakt, om een praalgraf te zijner eere te doen verrijzen, hetwelk na het sneuvelen van zijn broeder *Johan* ook aan dezen is gewijd, „opdat" gelijk de Notulen der Staten van Zeeland vermelden „zij te zamen in marmer zouden worden uitgehouwen en aldus hunne nagedachtenis en daden aan de nakomelingen tot opwekking en navolging mochten worden overgelate.." Dit gedenkteeken is vervaardigd door *Rombout Verhulst* en in de Oude kerk geplaatst, waarna het in 1818 met het stoffelijk overschot dier helden door de zorg van het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen naar de Nieuwe kerk is overgebracht.

Johan Evertsen de Jonge, oudsten zoon van *Johan Evertsen*. Hij werd geboren te Vlissingen den 15den September 1624, vergezelde zijn vader reeds vroeg naar zee en was op zijn 10de jaar krijgsgevangen te Duinkerken. Na zijn terugkeer werd hij in 1643 onderbevelhebber en in 1646 scheepskapitein. Op den 22sten September 1649 sneuvelde hij in een gevecht tegen een Turkschen zeeroover nabij de Vlaamsche Eilanden en werd op Fernambuco begraven.

Cornelis Evertsen de Jonge, tweeden zoon van *Johan Evertsen*. Hij werd geboren te Vlissingen den 16den April 1628, werd in 1652 benoemd tot kapitein ter zee en woonde de zeeslagen bij van 1652 en 1653. In laatstgemeld jaar, toen *Tromp* sneuvelde, werd hij zwaar gekwetst. In 1661 veroverde hij een Portngeesch oorlogschip en ontving van de Admiraliteit eene gouden keten met een gedenkpenning. Hij vergezelde voorts zijn oom *Cornelis Evertsen de Oude* en *de Ruyter* in 1663 op hun tocht naar Algiers en streed dapper in den ongelukkigen zeeslag van 1665. In dat jaar werd hij schout-bij-nacht; — voorts verwierf hij nieuwen roem in den Vierdaagschen Zeeslag en werd lid van den krijgsraad. In 1666 werd hij vice-admiraal van Zeeland, veroverde met den vice-admiraal *Sweers* het Engelsche oorlogschip „The Royal Charles" van 56 stukken, bevorderde in het volgende jaar den tocht naar Chattam en kruiste vervolgens tot betengeling van de Afrikaansche zeeroovers. In de jaren 1672—1674 streed hij tegen de Vereenigde Fransche en Engelsche vloten en werd in 1675 aangesteld tot kommandant van Vlissingen en majoor van het fort Rammekes. In 1674 vergezelde hij *de Ruyter* naar Martiniqne en in 1676 was hij opperbevelhebber van het eskader, hetwelk tot ondersteuning van Denemarken naar de Oostzee vertrok. Eindelijk werd hij in 1678 belast met het opperbevel over de vloot, bestemd om, vereenigd met de Spaansche zeemacht, Messina te veroveren. Reeds voordat hij Cadix bereikte, geraakte hij slaags met 6 Fransche oorlogschepen en behield de overhand. Na zijn terugkeer in het Vaderland overleed hij te Vlissingen den 20sten September 1679.

Johan Wilhelm Evertsen, een kleinzoon van den voorgaande. Hij werd geboren in 1698, was in 1726 kapitein bij de Fransche garde, klom op tot grootmajoor van 's Hertogenbosch en overleed te Vlissingen in 1745.

Johan Evertsen, heer *van Lodijke*, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te 's Gravenhage den 9den April 1728 en trad vroeg in zeedienst onder de Admiraliteit van de Maas. Na onderscheidene reizen werd hij door Prins *Willem IV* in 1751 tot kapitein bevorderd en verkreeg in 1756 het bevel over „De Gorcum" van 46 stukken, om eene koopvaardijvloot naar Frankrijk te begeleiden. Onder weg ontmoette hij 3 Engelsche oorlogsbodems, die de schepen wenschten te onderzoeken, en het daarbij door *Evertsen* betoonde beleid voorkwam een oorlog, zoodat hij daarvoor den dank inoogstte der Regeering. Hij ontving daarna het bevel over een aanzienlijker schip, bleef in dienst tot 1758 en overleed te Voorburg den 13den Jannari 1778. Hij was de laatste manneljke afstammeling van den luitenant-admiraal *Johan Evertsen*.

Cornelis Evertsen de Jongste. Deze, de tweede zoon van den luitenant-admiraal *Cor-*

nelis Evertsen de Oude, werd geboren te Vlissingen den 16den November 1642. Hij vergezelde reeds jong zijn vader op zee en werd in 1665 kapitein van een kaper. Als zoodanig voerde hij in dat jaar bevel over de Zeeuwsche schepen „De Eendracht" van 32 en „De Jonge Leenw" van 22 stukken, toen hij in het midden van April door 3 groote Engelsche schepen werd aangevallen. Hij moest voor de overmacht bukken en zou de brandende lont in het kruit hebben geworpen, zoo zijn volk hem niet had tegengehouden. Door de Engelschen krijgsgevangen gemaakt, werd hij voor den opperbevelhebber, den Hertog *van York*, gebracht, en toen deze hem aanwees, dat een kogel door zijn hoed was gegaan, gaf *Evertsen* ten antwoord: „Ik wenschte dat de kogel mijn hoofd had doorboord". Zijne fierheid boezemde den Koning van Engeland zoo veel eerbied in, dat deze hem 50 gouden Jacobsssen schonk en hem onmiddelijk op vrije voeten stelde. Hij woonde voorts de zeeslagen bij, waarin zijn vader en zijn oom *Jan* den heldendood stierven, bevorderde den tocht naar Chatham, hielp de Smirnasche koopvaardijvloot veilig te huis brengen en was tegenwoordig bij het gevecht van 7 Januari 1672. Nu vertrok hij met den titel van kommandeur en met 5 fregatten naar West-Indië, waar hij, met *Binckes* vereenigd, zich door dappere daden onderscheidde. Na zijn terugkeer kon hij verzekeren, dat hij 80 vijandelijke schepen vernield of veroverd had. De Staten van Zeeland riepen hem echter ter verantwoording en de Raadpensionaris vond termen, om hem in zijne betrekking te schorsen. Dit griefde hem zeer, doch hij werd niettemin in 1675 tot kommandeur en schoutbij-nacht van Zeeland, in 1679 tot vice-admiraal en tot kommandeur der stad Vlissingen en in 1684 tot luitenant-admiraal van Zeeland bevorderd. Hij nam deel aan de bestrijding der Duinkerkers, bracht in 1688 de Oost-Indische koopvaarders veilig naar het Vaderland en voerde in dat jaar het bevel over de voorhoede der vloot, die Prins *Willem III* naar Engeland overbracht, alsmede in 1690 over die der Britsch-Nederlandsche vloot, bestemd om Frankrijk te bestrijden. Hoewel de slag van Bevesier in eene nederlaag eindigde, omdat de Britsche vlootvoogd *Herbert*, earl *of Torrington*, ons aan de overmacht ter prooi liet, streed *Evertsen* met ongemeene volharding en redde door zijn beleid onze vloot van een schier onvermijdelijken ondergang. Hij gaf namelijk het sein, om met staande zeilen te ankeren, waarna de Fransche schepen, door wind en stroom voortgestuwd, zich weldra op een aanmerkelijken afstand bevonden. Schoon door den vijand vervolgd, bracht hij zijne gehavende vloot in den mond der Theems in veiligheid, en terwijl *Torrington* gestraft werd wegens zijne schandelijke handelwijs, ontving *Evertsen* den rechtmatigen lof en de dankbetuigingen van de Koningin van Engeland (bij afwezigheid des Konings) en van de Statenvan Zeeland.

Na dien tijd is hij niet weder als vlootvoogd werkzaam geweest. Hij bleef als luitenant-admiraal zitting houden in de Admiraliteit van Zeeland, en overleed te Middelburg in in 1706. Zijn stoffelijk overschot werd bijgezet in het praalgraf van zijn vader en van zijn oom. Hij was een man van een oploopend karakter, die bij janmaat den naam droeg van *Keesje de Duivel*.

Evert Evertsen, derden zoon van den luitenant-admiraal *Cornelis Evertsen de Oude*. Hij werd geboren te Vlissingen den 30sten October of April 1644, vergezelde zijn vader reeds vroeg op zee, was in 1665 tweede schipper en werd in den noodlottigen zeeslag in Juni van dat jaar vreeselijk gewond. In 1666 kweet hij zich als kapitein dapper in den Vierdaagschen Zeeslag. In 1667 kreeg hij op aanbeveling van zijn neef *Johan Evertsen* het bevel over een hoeker, zeilde met eenige schepen naar Suriname en verloor door een vijandelijk schot één zijner beenen, zoodat hij den laatsten December van genoemd jaar overleed.

Carel Evertsen, vierden zoon van den luitenant-admiraal *Cornelis Evertsen de Oude*. Hij werd geboren te Vlissingen den 20sten Mei 1646 en was de eerste van zijn geslacht, die te land diende. Als luitenant bij de mariniers nam hij deel aan den slag bij Senef (1674) en aneuvelde den 11den April 1677 in den slag bij Mont-Cassel.

Geleyn Evertsen, achtsten zoon van den luitenant-admiraal *Cornelis Evertsen de Oude*. Hij werd geboren den 22sten Januari 1655, trad op zijn 11de jaar in zeedienst onder de leiding van zijn neef den vice-admiraal *Cornelis Evertsen*, dien hij gewoonlijk zijn „zeevader" noemde, voer ter koop- en ter kaapvaart en nam deel aan den zeeslag van Solesbaai en aan 3 groote zeeslagen van 1673. In het volgende jaar vergezelde hij *de Ruyter* naar de Caraïbische Eilanden, kreeg bij Martinique een kogel in den rug, werd in 1679 kapitein, hielp als schont-bij-nacht Prins *Willem III* zijne expeditie naar Engeland volbrengen en streed tegen de Franschen in 1689 en 1690. In laatstgemeld jaar diende hij onder den vice-admiraal *van Almonde*, zeilde met hem naar Spanje en naar de Middellandsche Zee ter bescherming der koopvaarders, bracht het zijne toe tot handhaving van onzen roem op zee, bevond zich in 1693 met 's Lands vloot in het Kanaal, hielp in 1695 Barcelona ontzetten en Patmos beschieten, werd in 1695 vice-admiraal en stevende in 1700 met *Almonde* naar de Sond. Bij het uitbarsten van den Successie-oorlog was hij met de bewaking der kusten belast en in 1703 ging hij de laatste maal naar zee. De Staten van Zeeland benoemden hem in 1707 tot opvolger van zijn broeder *Cornelis* in de waardigheid van luitenant-admiraal. Hij behoefde echter niet in werkelijken dienst te treden en overleed op zijne buitenplaats „Zeerust" bij Middelburg op den 25sten Juli 1721. Zijn lijk is in den grafkelder zijner familie bijgezet.

Herman Evertsen, negenden zoon van den luitenant-admiraal *Cornelis Evertsen de Oude*. Hij werd geboren te Vlissingen den 28sten October 1657, nam dienst bij het leger te lande en was in 1726 opgeklommen tot den rang van kolonel. Hij heeft onderscheidene veldtochten bijgewoond en overleed te Vlissingen den 5den September 1730.

Cornelis Evertsen, een zoon van den voor-

gaande. Hij werd geboren te Vlissingen den 4den October 1690. Schoon bestemd voor eene burgerlijke betrekking, voegde hij zich als vrijwilliger bij de marine, doch werd op aandrang zijner bloedverwanten een jaar later bij het leger te lande geplaatst. Weldra was hij luitenant, hielp in 1709 Douai belegeren, werd gevangen genomen en uitgewisseld, en kiom op tot kolonel (1739) en tot brigadier van het voetvolk van Staat (1742). Hij nam deel aan den veldtocht van 1744, moest, in Doornik belegerd, zich overgeven, trok in 1745 aan het hoofd van 6000 man naar Engeland, om den Koning tegen den Pretendent bij te staan en hielp in 1747 Axel verdedigen. In laatstgenoemd jaar zag hij zich bevorderd tot luitenant-generaal, ontving het bevel over de troepen op Walcheren en overleed te Vlissingen den 8sten Januari 1773. — Zijn kleinzoon *Cornelis Cromstrien Evertsen*, schepen en raad der stad Middelburg en overleden in 1818, was het laatste mannelijke oor van het roemrnchtig heidengeslacht der *Evertsen*.

Evertz (Ulbe Arend), een verdienstelijk Nederlandsche rechtsgeleerde en geschiedkundige, werd geboren te Joure in Friesland den 6den Augustus 1799. Met betrekking tot zijne vorming was hij veel verschuldigd aan zijn plaatsgenoot *Petrus Johannes Romar*, vroeger conrector der Latijnsche scholen te Franeker en later griffier van het vredegerecht in het kanton Akkrum. In 1815 vertrok hij naar het athenaeum te Franeker en verwierf in 1818 te Leiden den graad van candidaat in de letteren. Nadat hij te Franeker eene „Disputatio de Homeri auctoritate apud jureconsuitos Romanos" verdedigd had, begaf hij zich in 1819 naar Leiden, waar hij weldra candidaat in de rechten werd. Zijne ziekelijkheid, waarmede hij van jongs af te worstelen had, nam intusschen zoo sterk toe, dat hij in 1820 in schier hopeloozen toestand naar de vaderlijke woning terugkeerde. Toen zich echter eenige beterschap openbaarde, zette hij te huis zijne rechtsgeleerde studiën voort en verkreeg den 22sten Juni 1822 te Groningen den graad van doctor in de rechten na het verdedigen eener: „Disputatio Juridica inauguralis de morte civili". Nu werd hij op de roi van advocaten te Leeuwarden ingeschreven, doch zag zich reeds in hetzelfde jaar benoemd tot rechter en in 1838 tot president der arrondissementsrechtbank te Heerenveen, in 1849 tot raadsheer in het Provinciaal Gerechtshof in Friesland en in 1849 tot lid van den Hoogen Raad der Nederlanden; hij overleed te 's Gravenhage den 26sten Maart 1860.

Niet alleen als rechterlijk ambtenaar, maar ook in andere betrekkingen is *Evertz* met ijver werkzaam geweest. Van 1835 tot 1850 was hij schoolopziener in het 6de district der provincie Friesland, — voorts was hij lid van de Provinciale Commissie van onderwijs, aismede gedurende eenige jaren lid van de Algemeene Synodale Commissie te 's Gravenhage en van verschillende kerkelijke bestnren in Friesland. Hij behoorde tot de oprichters van het Provinciaal Friesch Genootschap ter beoefening der Friesche geschied-, oudheid- en taalkunde, hieid er onderscheidene belangrijke voorziezingen en was gernimen tijd voorzitter van die vereeniging. Met *G. H. M. Delprat* bezorgde hij de uitgave der: „Mémoires" van *Sicco van Goslinga*, — met *H. Amersfoordt* van het: „Verhaal van de verrichtingen der Jezuïeten in Friesland" — verwierf in 1832 het eeregoud voor zijn antwoord op eene door het Stolpiaansch Legaat uitgeschrevene prijsvraag en leverde een aantal opstelien in „De vrije Fries", den „Frieschen Volksalmanak", enz. Hij was lid van het Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, van de Leidsche Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, van het genootschap Pro excolendo jure patrio, enz., aismede ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, maar bovenal wegens zijne uitgebreide kennis, zijne zachtmoedigheid en zijne gezelligheid algemeen bemind.

Evia acida *Bl.*, een vruchtboom nit de familie der *Anacardiaceën*, groeit op de Soendaeilanden, voorts op de Molnkken, de Philippijnsche Eilanden en in West-Indië, werwaarts hij is overgeplant. Zijne vrnchten dragen in de West den naam van „pommes de cythère" en in de Oost leveren zij onder den naam van „Kedon-dong" een belangrijk bestanddeel voor de bereiding van het door de inlanders zoo geliefkoosd „roedjak".

Evictie, zie *Uitwinning*.

Evidentie, afkomstig van een Latijnsch woord, hetwelk men met het niet zwer weilnidende Nederlandsche *baarblijkelijkheid* zou knnnen vertalen, beteekent de hoogste zekerheid, die men aan eene bewering geven kan.

Evilmerodach, koning van Babylon, werd in 571 vóor Chr. de opvoiger van zijn vader *Nebucadnesar*. Hij bevrijdde toen *Joakim*, koning van Juda, uit eene 37-jarige gevangenschap, doch was ook door zijne wiilekenrige heerschappij oorzaak, dat zijn zwager *Nirijlissar* hem 2 jaar later door sluipmoord om het leven bracht.

Evocatie, een Latijnsch woord, beteekent oproeping, opvordering. De *evocatio sacrorum* was een bij de Romeinen heerschend gebrnik, om de schutsgoden cener belegerde stad door de priesters onder zekere formaliteiten op te roepen tot het verlaten van hun tegenwoordigen zetel en tot overgang naar hunne zijde, waardoor zij den vijand van de bescherming hnnner goden trachtten te berooven. De *evocatio rei* is eene op buitengewone wijze uitgebrachte dagvaarding van een beschuldigde, dien men niet kan vatten, en die volgens onze wet tegenwoordig in burgerlijke, correctioneele en politiezaken bij verstek wordt veroordeeld en in crimineele weêrspannig aan de wet wordt verklaard.

Evocatie is verder de oproeping van een burger voor een buitenlandschen rechter. In de middeneeuwen konden de Paus en de Keizer met de Duitsche Rijkstanden eene rechtsmacht uitoefenen, krachtens welke zij de onderdanen der tot het Duitsche Rijk behoorende landen voor hunne gerechten riepen. Langzamerhand hebben de onderdanen zich aan die rechtspraak weten te onttrekken door het bedingen van het *privilegium de non evocando*, waardoor zij verzekerd waren, dat hunne rechtszaken, althans in de eerste instantie, behandeid werden voor hunnen eigenen,

binnenlandschen rechter, — een privilegie, waardoor hun voorzeker eene meer billijke, eerlijke en verstandige rechtsbedeeling werd gewaarborgd. Onze Grondwet huldigt nog hetzelfde privilegie in de bepaling, dat niemand tegen zijn wil kan worden afgetrokken van den rechter, dien de wet hem aanwijst. Zie *Dagvaarding* en *Rechterlijke organisatie*.

Evolutie, afkomstig van een Latijnsch woord, hetwelk *ontwikkeling* beteekent, noemt men in de tactiek de beweging van troepen in gesloten orde, die op het gevechts- of op het exercitieveld eene verandering van plaats of formatie ten doel hebben. Men onderscheidt haar in vier hoofdsoorten, namelijk: bewegingen in linie, overgangen van de linie in de kolonne, bewegingen in kolonne en overgangen van de éene kolonne in de andere en ten slotte overgangen van de kolonne in de linie. Eveneens verstaat men in het zeewezen onder evolutiën veranderingen van plaats of van formatie, hetzij ze dienen tot oefening, hetzij ze in den werkelijken strijd te pas komen. — In de meetkunde noemt men evolutie het veranderen eener kromme lijn in eene rechte van dezelfde lengte, of van een krom vlak in een plat vlak van dezelfde uitgebreidheid. De oorspronkelijke figuur heet daarbij de *evolutie*, de andere de *evolvente*. Als men langs den omtrek van een cirkel eene onbepaalde rechte lijn laat voortbewegen, die steeds raaklijn blijft, dan zal eindelijk daarop de lengte van den cirkel tusschen het eerste en laatste raakpunt liggen. Men kan gemelde raaklijn beschouwen als eene epicycloïde met eene middellijn van oneindige lengte.

Evolutietheorie, zie *Voortplanting*.

Evonymus, zie *Kardinaalmuts*.

Evora, eene cidade en hoofdstad van een evenzoo genoemd district, alsmede van de geheele provincie Alemtejo in Portugal, tevens de zetel van een aartsbisschop, ligt aan den spoorweg op een van boven platten heuvel in eene uitgebreidde vlakte, waar korenvelden met wijn- en olijfgaarden afwisselen, terwijl zij van alle zijden door bergen begrensd is. Wegens hare talrijke kerken en andere openbare gebouwen heeft zij een schilderachtig voorkomen. Zij telt 12 000 inwoners (1870) en is door nieuwe, maar nog niet voltooide vestingwerken omringd, terwijl zich op het hoogste punt een ond kasteel ter harer verdediging verheft. Intusschen zijn er de straten eng, krom en vuil en de huizen veelal hoog en in spitsboogstijl opgetrokken. Voorheen bestond er eene universiteit, welke echter in de 18de eeuw tegelijk met de Orde der Jezuïeten is opgeheven; toch is er nog een collége, alwaar een theologisch seminarium. Van de 13 voormalige monnikenkloosters liggen de meeste in puin, terwijl de overige tot andere doeleinden gebezigd worden, — er bestaan echter nog 8 nonnenkloosters. Tot de merkwaardige gebouwen behooren er de prachtige aartsbisschoppelijke hoofdkerk, de kerk van het Augustijner klooster Nossa Senhora de Graça met een kunstig plat gewelf, het Franciscaner klooster met zijne grafkapel (Casa dos ossos) en de door *Sertorius* gebouwde Romeinsche waterleiding. Voorts heeft men er overblijfselen van een tempel van *Diana*, en vóór de stad verheft zich het prachtig Karthuiser klooster Scala Coeli. De oudheden, die men aldaar en te Beja heeft opgedolven, zijn er in een museum bij elkander gevoegd. Men heeft er voorts eene kavalleriekazerne, een groot gesticht voor adellijke dames enz., en er wordt jaarlijks eene druk bezochte markt gehouden. Het aartsbisdom, in 1540 gesticht, bevat 3 bisdommen en strekt zich uit over de provinciën Alemtejo en Algarvië. — Evora is het oude Ebura, hetwelk als Romeinsch municipium Liberalitas Julia heette. Later was het een bisdom der Gothen. De stad, door Koning *Sisebet* in 617 versterkt, werd in 712 door de Mooren veroverd en Jabura genoemd, doch is door eene in 1162 gestichte Christelijke ridderorde aan de handen der Ongeloovigen ontrukt. — Drie geogr. mijl vandaar ligt de stad *Ecoramonte*, die nog geen 4600 inwoners telt, doch bekend is, omdat Dom *Miguël* aldaar den 26sten Mei 1834 afstand deed van den Portugeeschen troon.

Evreux, de hoofdstad van het Fransche departement Eure, 14 geogr. mijl ten westnoordwesten van Parijs, aan den spoorweg naar Caen en Cherbourg en aan de Iton, eene zijrivier der Eure, gelegen, verheft zich in een bekoorlijk en vruchtbaar dal nabij een fraai bosch, is de zetel van een bisschop en van eenige rechtbanken, voorts van een lyceum, van een paar seminaria, van eenige genootschappen voor kunst, wetenschap en nijverheid en telt ruim 146 000 inwoners. Ook is er eene boekerij met 18 000 deelen. Er worden vele geweven stoffen vervaardigd en zij is tevens eene marktplaats van specerijen, graan, enz. Tot de merkwaardigste gebouwen behooren er de hoofdkerk met 23 kapellen, de kerk der abdij van den heiligen *Taurinus* en het paleis der prefectuur. Van het voorheen in hare nabijheid gelegen kasteel Navarra, in 1330 door *Johanna van Navarra* gesticht en in 1686 door den architect *Mansard* vernieuwd, is weinig meer te zien. — Te *Vieil-Evreux*, omstreeks 1½ uur gaans zuidoostwaarts, vindt men vele overblijfselen uit den tijd der Romeinen, namelijk van een grooten schouwburg, van een paleis, van eene waterleiding enz., die weleer, naar men meent, aan de stad Mediolanum Aulercorum toebehoorden. — Ook Evrenx is zeer oud; het werd aanvankelijk Ebnrovices genoemd en had in de middeneeuwen en in den strijd der Hugenooten veel te verduren. Hertog *Richard I* van Normandië schonk tegen het einde der 10de eeuw Evreux aan zijn zoon *Robert*, tevens een zoon van de bevallige *Gonnor*. Het verviel in de 12de eeuw aan het Huis *Montfort*, dat het bij koop overdroeg aan *Philippus Augustus*, koning van Frankrijk. *Philippus IV* schonk het aan zijn broeder, Prins *Lodewijk*, en verhief het tot eene pairie. Graaf *Philippus van Evreux* kreeg de stad met *Johanna*, de eenige dochter van Koning *Lodewijk X*, ten huwelijk, en Koning *Karel III* van Navarre verwisselde het graafschap Evreux en andere bezittingen tegen het hertogdom Nemours. Hierdoor kwam het aan *Karel VI*, koning van Frankrijk. *Karel VII* schonk het in 1426 aan *John Stuart*, graaf *Darnley*, na wiens overlijden het verviel aan de Kroon, en *Karel IX* vereerde het als pairiehertogdom aan zijn broeder, den Hertog van *Alençon*, na

wiens dood het nogmaals tot de Kroon terugkeerde. In 1651 werd het als schadeloosstelling voor Sédan aan den Hertog *van Bouillon* toegekend, terwijl eindelijk *Napoleon I* het kasteel als verblijfplaats eerst aanwees aan Koning *Ferdinand VII* van Spanje en later aan Keizerin *Josephine*.

Ewald. Onder dezen naam vermelden wij:

Georg Heinrich August von Ewald, een uitstekend beoefenaar der Oostersche talen en een verdiensteljk uitlegger des Bijbels. Hij werd geboren te Göttingen den 16den November 1803, bezocht er het gymnasium en de universiteit en deed als student reeds zijn geschrift: „Die Composition der Genesis(1823)" in het licht verschijnen. Nadat hij eerst aan een gymnasinm te Wolfenbüttel was werkzaam geweest, zag hij zich in 1831 benoemd tot hoogleeraar te Göttingen. Op verschillende tijden begaf hij zich naar Berlijn, naar Parijs en naar Italië, om er onderzoek te doen naar handschriften, en toen hij in 1837, als een der zeven Göttingsche hoogleeraren, die tegen de opheffing der Grondwet in Hannover protesteerd en, van zijne betrekking beroofd werd, volbracht hij eene wetenschappelijke reis naar Engeland. In 1838 ging hij als hoogleeraar naar Tübingen en werd er in 1851 met adeidom begiftigd. Hier gaf hij onderscheidene strijdschriften tegen *Baur*, *Vischer* enz. in het licht. In 1848 keerde hij naar Göttingen terug, waar zijn merkwaardig boek: „Ueber meinen Weggang von der Universität Tübingen, mit anderen Zeitbetrachtungen (1848)" in het licht verscheen. Van zijne geschriften noemen wij: „Kritische Grammatik der hebräischen Sprache (1827)", later tot een „Ausführliches Lehrbnch" omgewerkt en tot 7-maal toe uitgegeven, — zijne „Geschichte des Volkes Israel (1860—1867, 7 din, 3de druk)", — en „Die Alterthümer des Volkes Israel (1866, 3de druk)", — voorts zijne „Dichter des Alten Bundes (1866—1867, 3 din)", — „Ueber das 4 Esrabnch (1863)", — „Sieben Sendschreiben des Neuen Bnndes (1871)", — „Das Sendschreiben der Hebräer (1870)", — en „Die Lehren von Gott oder Theologie des Aiten nnd Nenen Bnndes (1871)". *Ewald* heeft ijverig medegewerkt tot regeling der kerkelijke zaken in Hannover en tot de stichting van het „Deutsche Protestantenverein". Met kracht verzette hij zich in 1866 tegen de inlijving van Hannover in Pruisen en betoonde hierbij eene zoo groote hardnekkigheid, dat hij met de justitie in aanraking kwam en van zijn hoogleeraarsambt ontzet werd, hoewel men hem zijne jaarwedde liet behouden. Vooral na dien tijd heeft hij vele vlugschriften in het licht gezonden, zooals: „Die drei Uebel in Europa (1869)", — „Die zwei Wegen in Deutschland (1869)", — „Lob des Königs und des Voiks (1869)", — „Meine Worte an die Prenszen (1870)", — „Ueber meine zweite Amtsentsetzung in Göttingen (1870)" — en „Fragen zur Wiederherstellung Dentschiands (1870)". In de stad Hannover werd hij tot tweemaal toe afgevaardigd naar den Dnitschen Rijksdag, waar zijne onbekendheid met het parlementair en staatkundig leven gedurig den lachlust gaande maakte. Bij sioot zich niet aan bij eene bepaalde partij, maar stemde gewoonlijk met de Ultramontanen en ook wel met de Sociaiisten. Over het geheei leidde deze geleerde een eenzaam leven en bek laagde zich diep over den treurigen toestand der maatschappij, waarin hij, de lofredenaar van den voormaligen Dnitschen Bond, niet meer te hnis was. Hij overieed te Gottingen den 4den Mei 1875.

Johannes Ewald, een verdiensteljk Deensch dichter. Hij werd geboren te Kopenhagen den 18den November 1743, bezocht er de universiteit en werd er door de daden van *Frederik de Groote* zoozeer tot krijgsroem geprikkeid, dat hij met zijn broeder zich in stilte naar Hamburg begaf en zich daar aanbevelingsbrieven bij het Pruisische oorlogsbestnnr wist te verschaffen. De beide jongelingen gingen naar Magdeburg, maar werden niet, zooals zij verlangden, bij de hnzaren, maar bij de infanterie geplaatst. Dit verdroot *Johannes Ewald* zoozeer, dat hij tot de Oostenrijkers overiep en bij hen tamboer werd. Weldra was hij onderofficier en nam deel aan verschillende veldslagen. Zijne familie kocht hem echter los van den dienst, en nn wijdde hij zich te Kopenhagen aan de godgeleerdheid. Een ongeiukkige hartstocht deed hem intusschen ook op dien weg stilstaan. Een meisje, dat hij innig lief had, trad in het huweljk met een ander, en nu verviel hij tot eene diepe zwaarmoedigheid. Hij bepaalde zich tot de stndie der letterkunde, en de „Messias" van *Klopstock* werd zijne geliefkoosde lectuur. Zelf dichte hij: „De tempel des heils", — alsmede eene: „Rouwcantate bij den dood van *Frederik V* (1766)". Als lyrisch drama wekte „Adam en Eva" veel opzien, en in 1770 schreef hij „Rolf Krage", een drama in proza. Voortreffeljk is zijn gedicht: „De dood van Balder (1773)", — en vooral: „De visschers (1778)". Van de Regeering genoot hij slechts geringen onderstand, en hij was gedwongen, om door vervaardiging van gelegenheidsgedichten het noodige te verwerven, — 't geen hem verveorde tot een iosbandig ieven. Hij zag zich door al zijne bloedverwanten, zelfs door zijne moeder verlaten, werd door eene weidadige vrouw verpleegd en overleed te Kopenhagen den 17den Maart 1781. Zijne gezamenlijke werken zijn in 1840—1851 in 8 deelen door *Liebenberg* in het licht gegeven.

Johan von Ewald, een Deensch generaal. Hij werd geboren te Cassel den 30sten Maart 1744, ging in Engelschen dienst in 1776 aan het hoofd van Hessische troepen naar Amerika, onderscheidde zich aidaar in den oorlog en schreef: „Ueber den kleinen Krieg (1785)". In 1788 trad hij in Deenschen dienst, was in 1801 kommandant van Hambnrg en in 1806 generaal, beschermde in het volgende jaar Kopenhagen tegen de aanvallen der Engelschen en werd toen gonverneur van Kiel. In 1809 werd hij lnitenant-generaal en daarna belast met het kommando in Holstein. Eene gevaarijke ziekte noodzaakte hem in 1813 zijn beveihebberschap neder te leggen en hij overieed bij Kiei den 25sten Juni van dat jaar.

Herman Frederik Ewald, een Deensch schrijver, geboren te Kopenhagen den 13den December 1821. Hij was vele jaren werkzaam als landmeter in Noord-Sleeswijk (tot 1864)

en vestigde zich vervolgens te Kopenhagen. Zijn eerste verhaal: „Valdemar Krones Ungdomshistorie (1860; 3de druk, 1871)" werd met grooten bijval ontvangen. Daarop volgden: „Familie Nordby (1862; 2de druk, 1872)", — „Johannes Falk (1865; 2de druk, 1870)", — „Agathe (1873)", — „Svenskerne paa Kronborg (1867; 3de druk, 1873)", — „Den skotske Kvinde paa Tjele (1871; 2de druk, 1872)" — en „Niels Brahe (1877)". Al deze romans worden als voortreffelijke werken geroemd.

Ewerbeck (Franz), een verdienstelijk architect, geboren den 15den April 1839 te Brake in Lippe-Ditmold, bezocht de polytechnische school te Hannover en de Académie van Schoone Bouwkunst te Berlijn, was in Duitschland en Nederland werkzaam bij den aanleg van spoorwegen en werd in 1870 professor in de architectuur aan de technische hoogeschool te Aken. Hij stichtte er een nieuw chemisch laboratorium en behaalde met zijn ontwerp voor het raadhuis te Dortmund den derden, — met dat voor het tentoonstellingsgebouw te Düsseldorf den tweeden, — met dat voor de uitlegging der stad te Aken den tweeden — en met dat voor het stationsgebouw aldaar den eersten prijs. Dezen behaalde hij ook te zamen met *Neumeister* met dat voor het raadhuis te Wiesbaden. Hij volbracht voorts wetenschappelijke reizen in Italië, Frankrijk, België en Nederland en schreef: „Die Renaissance in Belgien und Holland (1883)".

Ewerlöf (Frans Anton), een Zweedsch staathuishoudkundige, geboren te Dalarö den 30sten September 1799, studeerde te Lund, was eerst in rechterlijke betrekkingen werkzaam, werd in 1825 secretaris van den Stadhouder van Noorwegen en bewees belangrijke diensten, toen Prins *Oscar* aldaar de betrekking van onderkoning bekleedde. Nadat hij veel gereisd had in het buitenland, zag hij zich benoemd tot Zweedsch en Noorweegsch consul-generaal te Kopenhagen en werkte er ijverig mede tot de beslissing der quaestie van den Sondtol. Voorts leverde hij onderscheidene geschriften, van welke wij noemen: „En blick på handels- och penningställningen i Sverige", — „Bihang till förenämde skrift", — „Om landtmanna-förhallandena i Danmark (1854)", — „Om de Svenska ständernas ombildning (1847)", — „Dansktyska frågan (1864)" — en „La Myriade". Nadat hij zich steeds beijverd had, om de goede verstandhouding tusschen Zweden en Denemarken te bevorderen, legde hij in 1881 zijne betrekking neder en overleed te Kopenhagen in 1883.

Ewijck (Van). Onder dezen naam vermelden wij:

Willem van Ewijck, de zoon van een lid der Admiraliteit van Amsterdam. Hij werd geboren in 1645, trad in zeedienst en bewees als scheepsbevelhebber onder *de Ruyter* belangrijke diensten aan zijn Vaderland. In 1683 werd hij benoemd tot buitengewoon kapitein en in 1685 met *Arnold Manard*, elk met een oorlogschip van 40 stukken, naar Spanje en Portugal gezonden, om de koopvaardijvloot te beschermen. Toen zij op den 3den Mei een Fransch smaldeel ontmoetten, zagen zij zich genoodzaakt, voor de overmacht te bukken. Des avonds echter zocht *Ewijck* met zijn schip te ontsnappen. Dit gelukte hem in den beginne, doch hij zag zich weldra achtervolgd door een Fransch schip van 62 stukken. *Ewijck* gaf het de volle laag, doch nu ontstond er een hevig gevecht, waarin hij den heldendood stierf. — Ook zijne beide zonen *Herman* en *Jan Christiaan* dienden op zee. Laatstgenoemde was kapitein onder Czaar *Peter de Groote* en vloog op den 15den Juni 1715 met een schip van 64 stukken in de lucht.

Daniël Jacob van Ewijck, heer *van Oostbroek* en *de Bilt*, afkomstig van hetzelfde geslacht. Hij werd geboren te Utrecht den 13den November 1786, studeerde aldaar en werd er in 1809 doctor in de natuurlijke wijsbegeerte en in 1810 in de beide rechten. Na aanvankelijk eenige ondergeschikte rechterlijke betrekkingen te hebben bekleed, werd hij in 1815 secretaris van curatoren der Utrechtsche hoogeschool en vertrok in 1817 naar 's Gravenhage als secretaris-generaal van het departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Van 1818 tot 1824 was hij onder den minister *Falck* eerste ambtenaar bij het ministerie van Publiek Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën, terwijl hij vervolgens werkzaam was bij het departement van Binnenlandsche Zaken als administrateur voor onderwijs, kunsten en wetenschappen. In 1832 zag hij zich benoemd tot gouverneur van Drenthe en nam die betrekking waar tot 1839, waarna hij als zoodanig en tevens met den titel van staatsraad in buitengewonen dienst naar Noord-Holland overgeplaatst en in 1855 wegens ongesteldheid eervol ontslagen werd. Hij was ridder — later kommandeur der orde van den Nederlandschen Leeuw, groot-officier van het Legioen van Eer en ridder-grootkruis van de Eikenkroon, voorts curator eerst van de Leidsche, daarna van de Utrechtsche hoogeschool, en overleed den 15den December 1858.

Ewijk (Hendrik), een Nederlandsch waterbouwkundige, geboren te Delft den 16den Januari 1772, was eerst op een notariskantoor werkzaam en legde zich met grooten ijver toe op verschillende wetenschappen. Bij de omwenteling van 1795 bekwam hij eene betrekking bij het finantiewezen, en in 1800 plaatste hij in het „Magazijn voor critische wijsbegeerte" het stuk: „Eene korte verklaring van *Kant's* critiek der zuivere rede". Toen vervolgens onze Republiek in een Koningrijk herschapen was en *Twent van Raaphorst* als directeur-generaal met het toezicht op de dijken, rivieren enz. werd bekleed, zag *Ewijk* zich benoemd tot chef de bureau bij de generale directie van den waterstaat in het Koningrijk Holland. Na de omwenteling van 1813 werd hij als commissaris bij de afdeeling van den waterstaat geplaatst, in 1825 tot administrateur benoemd en in 1829 met de ridderorde van den Nederlandschen Leeuw versierd. Na 1831 werd hij raad-adviseur voor den waterstaat en bevorderde als zoodanig de droogmaking van den Zuidplas en van de Haarlemmer Meer, waarna hij op 25-jarigen leeftijd eervol ontslagen en tot staatsraad in buitengewonen dienst benoemd werd. Steeds bleef hij zich met belangstelling wijden aan de wetenschap en overleed den 5den Fe-

bruari 1859. Van de door hem bewerkte geschriften noemen wij: „De Condorcet, schets van een historisch tafereel der vorderingen van 's menschen geest (1802)", — „Proeve over den geest en invloed der Kerkhervorming van Luther, door Charles Villers (1805)", — „C. A. G. Goede, Reis door Engeland, Wales, Ierland en Schotland (1807, 3 dln)", — „Geschiedenis van het leven en de regeering van Paus Leo X, door William Roscoe enz. (1808, 4 dln)", — „Geschiedkundig verslag der dijkbreuken en overstroomingen langs de rivieren in het Koningrijk Holland enz. (1809, 2 dln)" — en „Pigeon, over de manier van procedeeren (1811—1812)".

Exacte wetenschappen noemt men zoodanige, bij wier behandeling men niet volstaan kan met waarschijnlijkheden, zooals bijvoorbeeld bij die der geschiedenis, waarbij de kennis vaak uit onzekere bronnen wordt geput, maar die op den vasten grondslag van onbetwistbare bewijzen steunen, zooals de wiskunde. Waar men dus van exacte wetenschappen spreekt, bedoelt men deze in de eerste plaats, en vervolgens die, welke op dezelfde methode van onderzoek steunen, namelijk de sterrenkunde, natuurkunde, scheikunde, physiologie enz., in één woord de geheele natuurwetenschap.

Exaltatie (verheffing) noemt men het opklimmen van het gevoel of van den wil tot eene hartstocht. Zij kan alzoo leiden tot eene geestdrift, die den mensch in staat stelt tot al wat goed is en groot, maar bij overdrijving wordt zij eene zielsziekte en kan zelfs in razernij overgaan. Dengene, wiens gevoel zoo sterk is opgewonden, dat het zich aan de leiding van het koele verstand onttrekt en in gebaren en woorden te voorschijn treedt, noemen wij *geëxalteerd*.

Examen is een Latijnsch woord, hetwelk *onderzoek* beteekent. Het wordt trouwens ook gebruikt van een onderzoek naar de bekwaamheid, de vorderingen of de kennis van bepaalde personen, die gehouden zijn om ter verkrijging van zekere voorrechten zich aan zulk een onderzoek te onderwerpen.

Exantheem, zie *Uitslag*.

Exarch was de titel van den Byzantijnschen opperbevelhebber en stadhouder in Italië. Die titel werd het eerst aanvaard in 567 na Chr. door *Flavius Longinus*, en zijn gebied verkreeg daarbij den naam van exarchaat. Op hem volgden 16 andere exarchen. Hun zetel was te Ravenna, doch ook deze viel, nadat hun exarchaat langzamerhand kleiner was geworden, in 728 in het bezit van *Liutprand*, koning der Longobarden. In 752 maakte *Aistulf* een opvolger van den voorgaande, voor goed een einde aan de Byzantijnsche heerschappij te Ravenna, doch 3 jaar later moest hij het exarchaat afstaan aan den Frankischen Koning *Pipijn de Korte*, die het patriciaat over dit gewest opdroeg aan Paus *Stefanus II.* — In de Christelijke Kerk had men weleer ook den titel van exarch voor zoodanigen bisschop, aan wien andere bisschoppen onderworpen waren. Men had weleer een exarch te Alexandrië, te Antiochië, te Ephesus, te Caesaréa en te Constantinopel. Later echter hebben zij dezen titel met dien van patriarch verwisseld.

Exarticulatie noemt men het wegnemen van eenig lid des lichaams in het gewricht, terwijl bij amputatie — althans van de ledematen — het betrokken been of de beenderen doorgezaagd worden.

Excavator of *uitholler* noemt men een werktuig, dat tegelijk op eene kraan en op een elevator (zie aldaar) geljjkt. Het wordt door stoom in beweging gebracht en dient om bij ontgravingen groote hoeveelheden aarde te verplaatsen. Dit werktuig bestaat uit een emmer of uit een geopend paar bakken, die bij den grond tot elkander naderen en daarbij de aarde grijpen, waarna zulk een emmer of bak door het draaien der kraan boven een vaar- of voertuig wordt gebracht en hierin den opgenomen last laat vallen. De excavator wordt met goed gevolg gebruikt bij de doorgraving der Landengte van Panama.

Excellentie, afkomstig van een Latijnsch woord, hetwelk *voortreffelijkheid* beteekent, is een titel, die het eerst gevoerd werd door de Longobardische en later door de Frankische Koningen, alsmede door de Duitsche Keizers. Daarop werd hij aangenomen door de Italiaansche Vorsten, terwijl zij hem met dien van *altezza* verwisselden, zoodra de Fransche gezant te Rome zich *eccellenza* deed noemen. Later kende men in het algemeen dezen titel toe aan gezanten, terwijl hij vervolgens overging op burgerlijke ambtenaren van hoogen rang, zooals staatsraden, ministers enz. In Frankrijk werd hij in 1830 en 1848 als ministerstitel afgeschaft, doch dit duurde slechts korten tijd. In Engeland worden de koloniale en provinciale gouverneurs en de lord-luitenant van Ierland „his excellency" genoemd, — en in Italië is de titel van „eccellenza" voor aanzienlijke personen zeer algemeen.

Excentriciteit en **Excentriek**, zie *Excentriciteit* en *Excentriek*.

Exceptie. In rechten is bij ons de exceptie het middel van verdediging in het proces, berustende op het ontbreken van hoedanigheid bij één der partijen — den eischer of den verweerder —, en verder op alle zoodanige gronden, welke, den aangevoerden grondslag der vordering in zijne waarde latende, niettemin de toewijzing van den eisch moeten beletten. Die gronden kunnen ontleend zijn aan voorschriften van rechtspleging, of aan voorschriften van materieel recht, en in dit laatste geval zoowel onderstellen een eigen recht des verweerders, als het gevolg zijn van feiten, welke het ontstaan van het door den eischer beweerde recht verhinderen of het reeds ontstane recht deden te niet gaan. De verdediging, op de aangeduide gronden gevoerd, is dan eene *exceptieve* te noemen, terwijl, in tegenstelling daarmede, de verdediging *ten principale* de tegenspraak omvat tegen den grondslag der vordering door ontkenning van zijn feitelijk of rechtelijk element, behalve de bestrijding van de tot den grondslag der vordering behoorende hoedanigheid van eischer of gedaagde. De exceptie, dat eischer of gedaagde de hem toegeschreven hoedanigheid, b. v. van voogd, erfgenaam enz., mist, heet de *disqualificatoire* of exceptie van *non-qualificatie*. 't Betwiste feit in dit geval behoort tot den grondslag van de

actie, tot de feiten, die onmiddellijk het recht doen ontstaan; het bewijs van de feiten berust hier dus op den eischer. Overigens hebben de meeste exceptiën tegenover de verdediging ten principale dit gemeen, dat zij middelen zijn van zelfstandige verdediging en aan denzelfden regel van bewijslast zijn onderworpen, als de verdediging ten principale. De verweerder, die eene exceptie opwerpt, moet dus de daaraan ten gronde liggende feiten bewijzen; hij wordt, voor zoover die exceptie betreft, eischer. *Reus excipiendo fit actor*, zie *Bewijs*. De door gedaagde voorgedragen exceptie kan door den eischer weder op gelijke wijze worden bestreden, als gene zijne vordering tegensprak, de voordracht van den eischer weêr door den verweerder. Dit geschiedt in ons procesrecht door de acten van *re-* en *dupliek*, welke, na de conclusiën van eisch en van antwoord uitgebracht, de weêrlegging en tegenspraak der van over en weêr gedane sustenuën behelzen. De exceptiën worden onderscheiden, naarmate zij óf de wijze van procedeeren óf het recht, waarover geprocedeerd wordt, betreffen. De eerste vloeien voort uit voorschriften van rechtspieging, het zoogenaamde formeele recht, de andere uit de bepalingen van het materieele recht. Deze onderscheiding valt samen met eene andere, driedelige, die onmiddellijk ontleend is aan het gevolg en de strekking der exceptiën, gelijk de benamingen *declinatoire*, *dilatoire* en *peremtoire* reeds te kennen geven. De aan het procès ontleende *declinatoire* zijn de zoodanige, waarbij alleen wordt beweerd, dat de rechter, voor wien, of zooals de zaak voor hem is gebracht, niet bevoegd is, en daarvan dus geene kennis behoort te nemen. De gronden dezer soort zijn: *a.* onbevoegdheid des rechters ten aanzien van den persoon des gedaagden, of ten aanzien der vordering, *incompetentia ratione personae* of *ratione materiae*; *b. aanhangig geding* (*litispendentie*), dat wil zeggen, dat over dezelfde zaak tusschen dezelfde partijen voor denzelfden of eenen anderen rechter een geding wordt gevoerd; *c. verknochtheid* (*connexiteit*), wanneer de beslissing in een ander reeds aanhangig geding de beslissing, die thans bij nieuwe actie gevraagd wordt, van zelf insluit en dus dit nieuwe procès overbodig maakt; *d. nietigheid van dagvaarding*; *e. uitsluiting van appèl*, *cassatie* enz. doordat de zaak daarvoor in 't geheel niet, of althans nu niet meer vatbaar is. — De naam *declinatoir* komt in onze wetgeving niet voor: wel worden al de opgenoemde exceptiën door onze wet behandeld en wordt van elke bepaald, wanneer zij moet worden voorgesteld. Alle zijn gegrond op regelen van rechtspleging; alle moeten worden voorgesteld vóór alle andere weeren, d. i. verdedegingsmiddelen; de strekking van alle is, dat de rechter zich onthoude van de kennisneming der vordering zelve. De exceptiën, welke het recht zelf, waarover geprocedeerd wordt, betreffen en die ontleend zijn aan, en gegrond op bepalingen van materieel recht, zijn óf *dilatoire* óf *peremtoire*. *Dilatoire* (opschortende) zijn, overeenkomstig hare benaming, de zoodanige, waardoor beweerd wordt, dat het geëischte vooralsnog niet kan worden toegewezen, hetzij omdat de tijd of de voorwaarde, waaraan 't beweerde recht verbonden is, nog niet vervuld is, hetzij omdat vooraf eenige andere proceduren moeten worden begonnen of ten einde gebracht. Hiertoe behoort b. v. de exceptie van uitwinning, door den aangesproken borg voorgesteld, dat de schuldeischer eerst den hoofdschuldenaar moet uitwinnen. *Peremtoire* (vernietigende) exceptiën zijn de zoodanige, welke de toewijzing van den eisch geheel of gedeeltelijk voor altijd beletten; zij hebben tot grond óf een eigen recht des gedaagden óf eene betrekkelijke ontkenning van des eischers recht óf ontstentenis van eene bewecrde hoedanigheid. Op grond van het één of ander wordt beweerd, dat de eisch niet kan worden toegewezen. Eene tweede onderscheiding is die in *persoonlijke* en *onpersoonlijke* exceptiën; de laatstgenoemde kunnen door een ieder worden aangewend, tegen wien de vordering, waartegen zij gegeven zijn, wordt ingesteld, en aan ieder tegengeworpen, welke die vordering instelt: de laatste hebben eene meer beperkte werking en zijn aan één of meer bepaalde personen verbonden.

De algemeene werking is regel. Bij de vraag, of de exceptie tegen en aan erfgenamen of bijzondere opvolgers overgaat, is de beslissing afhankelijk van de vatbaarheid voor overgang van het recht, dat door de exceptie gehandhaafd wordt. De borg, die betaald heeft, kan b. v. de exceptie van minderjarigheid, welke de hoofdschuldenaar tegen de vordering kan inbrengen, niet opwerpen. De grond van iedere exceptie is het recht, tot welks handhaving of bescherming zij strekt. Zoo kan een recht tegelijkertijd door eene rechtsvordering, actie, en door eene exceptie beschermd zijn. Van de laatste zal echter alleen gebruik kunnen gemaakt worden, als er van eene andere zijde eene rechtsvordering is ingesteld. Het onderscheid tusschen eene actie en eene exceptie bestaat ook hierin, dat de eerste een zelfstandig middel is tot het aanvangen van een rechtstrijd; hij, die alleen de exceptie heeft, kan daartoe nimmer het initiatief nemen. De exceptie kan ook het eenige verdedigingsmiddel zijn: b. v. de *exceptio rei judicatae* (van *gewijsde zaak*), waardoor gedaagde beweert, dat het geschil over dezelfde zaak tusschen dezelfde partijen reeds door eene rechterlijke uitspraak is beslist. De strekking der exceptie is altijd eene tijdelijke of definitieve, geheele of gedeeltelijke afwijzing van den eischer. Die afwijzing van den eischer op grond eener exceptie pleegt in de practijk geformuleerd te worden in eene *niet ontvankelijk verklaring* van den eischer in, misschien beter *met* zijnen eisch, — *non recevable* zeggen de Franschen, in tegenstelling van de *ontzegging* daarvan, welke gevraagd en uitgesproken wordt bij gegronde tegenspraak ten principale. Evenais bij de rechtsvordering, wordt ook bij het voorstellen der exceptie vereischt, dat zoodanige feiten worden aangevoerd, aan welke de wet het met de exceptie bedoeide rechtsgevolg verbindt. Dit is het gevolg van de zelfstandigheid van dit verdedigingsmiddel tegenover den grondslag van den eisch. Uitzondering hierop maakt alleen de exceptie van non-qualificatie, zooals boven is verklaard.

De exceptie, in den zin van het recht om daarmeê eene actie te bestrijden, kan met het

bestaan der rechtsvordering zelve reeds aanwezig zijn of eerst naderhand opkomen. De wet omschrijft duidelijk en breedvoerig, hoe, wanneer en in welke volgorde zij door den gedaagde kunnen of moeten worden opgeworpen. Het niet in acht nemen der voorgeschreven volgorde werkt vernietigend op het bestaan van sommige — vooral op die, welke haren inhoud aan de regelen van rechtspleging ontleenen. Zij heeten in dat geval *„gedekt"*. — Andere exceptiën, aan het materieel recht ontleend, gaan soms te niet met de actie, waardoor 't recht gesteund wordt, b. v. door verjaring; soms overleven zij die actie en kan hij, wien zij ten dienste staat, daarvan ten allen tijde gebruik maken, zoolang hij niet vrijwillig van die bevoegdheid afstand heeft gedaan.

Excerpt, afkomstig van een Latijnsch woord, hetwelk *uitlezen* beteekent, is de naam van een uittreksel uit één of ander geschrift.

Exchequer, in het Fransch *échequier*, is een naam, die eigenlijk *schaakbord* beteekent, maar gebruikt wordt van het schatkamergerecht (court of exchequer) in Groot-Britanje. Vermoedelijk is hij ontleend aan den ruitvormig ingelegden vloer der zittingszaal. Het vormt de hoogste rechtbank voor schatkistaangelegenheden, en de Engelsche minister van Financiën heeft den titel van „chancellor of the exchequer (kanselier der schatkist)". Men heeft er *exchequerbills* of schatkistbilletten, die daarin van de Nederlandsche verschillen, dat zij, zoolang zij in omloop zijn, dagelijks eene rente geven van $1^1/_2$—$2^1/_2$ pence van elke 100 pond sterling. Telken jare wordt er een gedeelte van opgevraagd en verzilverd. Intusschen kan men er ook *exchequer-bonds* bekomen, die in de eerste 10 jaren $2^3/_4$ % en in de 30 volgende $2^1/_2$ % opleveren. Deze vinden echter niet veel aftrek.

Exclusiva zijn middelen van uitsluiting, waardoor de rechtbebbende verhinderd wordt, om een recht, dat hij anders had, uit te oefenen, te handhaven en te beschermen. Als zoodanig werken de exceptiën; en natuurlijk is hetzelfde gevolg verbonden aan alle bedingen, waarbij de rechthebbende, volgens de wet of het contract, geheel of gedeeltelijk, voor altijd of voor eene wijle van het recht zelf of van de uitoefening daarvan heeft afgezien.

Excoecaria *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Wolfsmelkachtigen* (Euphorbiaceën). Het omvat boomen en heesters, die in de keerkringslanden van Azië en Amerika groeien. Deze dragen onbehaarde, gekartelde of gezaagde, zelden gaafrandige, afwisselende bladeren en okselstandige bloemaren. De bloemen zijn één- of tweeslachtig, de planten één- of tweehuizig, — de vrouwelijke bloemen veelal alleenstaand aan den voet der mannelijke aren, — en de schutblaadjes zijn voorzien van 2 klieren. De kelk der mannelijke bloemen bestaat uit 3 vrije of vereenigde bladen, waarmede 3 meeldraden afwisselen, of er zijn 2—4 meeldraden, met een onvruchtbaar vruchtbeginsel samengegroeid, en de helmknoppen zijn hangend en tweehokkig. De kelk der vrouwelijke bloem is 3-spletig, het vruchtbeginsel 3-hokkig met één eitje in ieder hokje, en de stijl 3-deelig, terwijl de doosvrucht uit 3 tweekleppige hokjes bestaat. De belangrijkste soort is *E. Agallocha L.*, een boom uit Vóor-Indië, de Soenda-eilanden, Timor, de Molukken enz. met gesteelde, kortgespitste, flauwgetande, onbehaarde bladeren, ongesteelde mannelijke bloemaren, tot trossen vereenigde vrouwelijke bloemen en eene bolvormige doosvrucht, die kleiner is dan eene erwt. Het melksap is zeer scherp en vergiftig en maakt blind, wanneer het in de oogen komt, zooals door den inlandschen naam *mata boeta* wordt aangeduid. De schors wordt als purgeer- en braakmiddel gebezigd, en uit het hout, ook wel „aloë-" of „arendshout" genaamd, eene olieachtige zelfstandigheid gestookt. Deze laatste gebruikt men uitwendig tegen huiduitslag.

Excommunicatie, zie *Ban.*

Excoriatie, zie *Ontvelling.*

Excrementen, zie *Uitwerpselen.*

Excussie is uitdrijving, uitzetting, uitwinning. Vergelijk *Uitwinning* en *Borgtocht.*

Executie, executieve macht, executief procès. *Executie* beteekent uitvoering van een vonnis, van een bevel van éene der staatsmachten, enz., en *executieve macht* is de bevoegdheid, om dergelijk vonnis of bevel ten uitvoer te brengen, of ook wel de Staatsmacht, die met de uitvoering is belast; *executief procès* is het procès, waarbij de zwarigheden, die zich bij de excutie voordoen, beslist en opgelost worden. De rechterlijke en administratieve machten in den Staat moeten, om den weêrstand te overwinnen, die aan de uitvoering van hare vonnissen en beslissingen geboden wordt, met de bevoegdheid toegerust zijn, om dien weêrstand des noods mechanisch uit den weg te ruimen. Die bevoegdheid ontleenen zij, evenals hare ambtsbevoegdheid in 't algemeen, aan den Souverein, die ook dit deel van zijne slechts door de wet beperkte macht van uitvoering aan zijne ambtenaren overdraagt. Daarom wordt er recht gesproken „In naam des Konings", en wordt elke daad ter uitvoering van eene wet, een wettig besluit of een vonnis, waarbij tegen den wil van hem, dien het aangaat, inbreuk wordt gemaakt op de vrijheid van zijn persoon of op de onschendbaarheid van zijne goederen, verricht in dienzelfden naam en met aanhaling dier sacramenteele formule (zie *Arrest, Beslag, Grosse, Vonnis*). De wet regelt de wijze van uitvoering, geeft de middelen van uitvoering aan de hand en bepaalt het gebruik er van. De omvang der executieve macht moet door de wet aangegeven worden worden tot bescherming van de vrijheid van persoon en goederen der ingezetenen; hoe ruimer die macht is, des te grooter gevaar bestaat er voor de geboorte van willekeur en despotismus. Te nauwe grenzen moet de wet ook niet stellen: dan wordt de werkzaamheid der uitvoerende macht verlamd en treedt de willekeur van de overtreders der wet, die met de Staatsmachten spotten, in de plaats van orde, rust en veiligheid. De uitvoerders der wet moeten eene zekere speelruimte hebben, die hun toelaat om naar gelang van omstandigheden hunne macht te ontwikkelen en te gebruiken; veranderde toestanden in 't publiek en 't privaat leven stellen aan den omvang en 't gebruik dier macht ook andere eischen.

De kracht der middelen, welke de uitvoerende macht in 't algemeen en de politie in 't bijzonder noodig heeft, zal doorgaans in omgekeerde verhonding staan met de mate van achting, die de ingezetenen voor de wet koesteren, en met het vertronwen, dat de Staatsmachten den burgers hebben weten in te boezemen. De ware vrijheidsliefde baart zin voor orde en rust, gehoorzaamheid aan de Staatswetten; op haar berust ten slotte de uitvoerende macht der Staatsambtenaren; zij is tevens voor de ingezetenen de beste waarborg tegen allen last, alle willekeur, alle misbruik van die macht. In geen land maakt de formule „In naam des Konings", door den man der wet uitgesproken, sterker indruk dan in Engeland; in tijd van nood is dáar de aanstelling door een dienaar der openbare macht tot „buitengewoon constaple" voldoende, om een burger in de gelederen dier macht op te nemen, ten einde oogenblikkelijk meê te werken tot herstel der openbare rust, waar die verstoord dreigt te worden. Ongelukkig staat het er voor met de vrijheid der ingezetenen van een land, waar de Vorst groote staande legers er op na moet houden, om de nakoming der wetten, de handhaving van vrede en rust binnenslands des noods door het geweld van wapens te verzekeren.

De verschillende takken van Staatsbestuur maken natuurlijk verschillende soorten of afdeelingen van ambtenaren noodig om de voorschriften der wet ten uitvoer te brengen. Aan 't hoofd van allen staat bij ons de Koning. De Staat moet de stoffelijke middelen tot bereiking van zijn doel grootendeels putten uit de belasting; een noodzakelijk bestanddeel der staatszorg is derhalve de tijdige invordering dier belasting. Strenge wetsbepalingen, die de hoegrootheid, den tijd van betaling en den vorm van invordering van het verschuldigde bepalen, kunnen en moeten hier zoo weinig mogelijk aan het goedvinden der ambtenaren worden overgelaten. Maar aan den anderen kant mogen traagheid, onverschilligheid en onwil der ingezetenen ook zoo weinig mogelijk ten nadeele der schatkist doen verloren gaan. Daarom heeft de schatkist het recht van *parate executie* — welk recht om dergelijke redenen ook aan sommige andere Staatsmachten, b. v. aan polderbesturen, is toegestaan —, dat is, de vordering van het wegens belasting verschuldigde behoeft niet eerst door de rechterlijke macht onderzocht en geconstateerd te worden, ten einde daarna in het vonnis aan den Staat eenen executorialen titel te verschaffen; de Staat zelf schept zich tegen den onwilligen betaler znlk een titel door een dwangbevel tegen hem nit te vaardigen, welks executoriale kracht door den wanbetaler wel kan worden geschorst, door er oppositie tegen te doen, en aldus de vordering toch aan 't oordeel des rechters te onderwerpen, maar die toch deze heilzame werking behoudt, dat hij den schuldenaar zooveel mogelijk belet, om het onderpand der executie, zijne bezittingen, weêrloos te maken. De voltrekking der strafvonnissen geschiedt door de justitie onder het toezicht van het Openbaar Ministerie. De uitvoering der bevelen van de administratieve macht is aan een afzonderlijk korps van ambtenaren opgedragen; tot datzelfde doel staat de politie haar ook ten dienste, in tijd van nood bijgestaan door het burgerlijke — schutterij — of militaire leger. De justitie gebruikt ook de politie en het leger om aan hare bevelen klem bij te zetten. Waar het privaatrecht van een burger miskend en de uitoefening er van belemmerd of verhinderd wordt, dáar kan ook executie te pas komen, ten einde dat recht, des vereischt met materieel geweld, te doen erkennen door en te handhaven tegen hem, die zich aan die miskenning, belemmering of verhindering schnldig maakt. In een welgeordenden Staat kan niet aan ieder individu op zich zelf de handhaving en herstelling zijner rechten worden overgelaten; bij inbreuken op het recht moet de Staat tusschen beiden treden, om den schuldige te straffen, den onwillige tot erkenning te dwingen. De uitoefening van executoriale macht, die niet aan den Staat ontleend werd, is *eigen berechting*, die de maatschappij terugbrengt tot den toestand, waarin 't recht van den sterkste het hoogste recht is. Daarom vervolgt alleen de Staat tot straf in de gevallen en volgens de vormen, in de wetboeken van strafrecht en van strafvordering omschreven. Het feit, dat geene strafbare daad, maar toch burgerlijk onrecht daarstelt, moet aan het oordeel der rechterlijke of der administratieve macht onderworpen worden. Het burgerlijk wetboek en de staatswetten bepalen de rechten der ingezetenen; de burgerlijke rechtsvordering geeft de wijze aan van handhaving en van herstel van geschonden rechten. Bij het vonnis beslist de rechter door toewijzing van den eisch, welk recht de schuldeischer heeft, terwijl het aan hem zelven overgelaten wordt, om met de middelen en met inachtneming der vormen, die de wet aan de hand geeft, zijnen schuldenaar tot zijn recht te dwingen.

De zorg voor de executie van burgerlijke vonnissen is aan den particulier, den overwinnaar in 't procès, overgelaten. Maar tot beveiliging der schuldenaren zijn vele, in de practijk dikwijls zeer kostbare, vormen voorgeschreven, wier nakoming door strenge bepalingen gewaarborgd wordt. Bepaalde ambtenaren, *deurwaarders*, worden met de executie belast. De middelen van executie zijn *inbeslagneming* der goederen en *lijfdwang* tegen den persoon des schuldenaars. Zie *Beslag*, *Lijfdwang*. Geene executie is mogelijk zonder executorialen titel, dat is, een stuk, krachtens 't welk één der middelen van executie kan gebezigd worden. Behalve de bovengemelde dwangschriften, zijn het vonnissen en authentieke acten, waarvan ter executie *grossen* worden afgegeven, aan 't hoofd waarvan, op straffe van nietigheid, de sacramenteele formule „In naam des Konings" niet mag ontbreken. Doen zich bij de executie van civiele vonnissen zwarigheden op — 't zij dat de geëxecuteerde meent, dat er op straffe van nietigheid voorgeschreven vormen verzuimd zijn, of dat hij bezwaren heeft tegen de betaling der gevorderde schuld door dat er eene verandering in den rechtstoestand heeft plaats gevonden sinds de dagvaarding —, dan wordt dit procès, eene soort van executief procès, voor den rechter gebracht, die ook van de zaak ten principale kennis heeft genomen. Nog kan een procès op eene andere wijze door een procès gevolgd

worden — ook een executieprocès. Wanneer de schuldeischer namelijk tegen den schuldenaar als accessoir aan de hoofdvordering een on bepaalden eisch tot vergoeding van kosten, schaden en interesten heeft ingesteld — nader op te maken bij staat, zooals dat genoemd wordt — en deze hem is toegewezen, dan is natuurlijk, zoo partijen 't oneens zijn, nog eene beslissing van den rechter noodig, om het juiste bedrag dier vergoeding vast te stellen. Bij den aanvang van 't hoofdgeding kan 't bedrag der schade meestal onmogelijk beraamd worden; eene onbepaalde vordering tot schadevergoeding kan niet geëxecuteerd worden, — daarom is dit na-procès noodig, om de toegewezen vordering voor executie vatbaar te maken (zie *Grosse*, *Notaris*, *Titel*).

Exegése is afkomstig van een Grieksch woord, dat (evenals het Latijnsche *interpretatio*) de beteekenis heeft van *uitlegging* of *verklaring*. Gewoonlijk wordt het gebruikt van eene uitlegging van de Gewijde Schrift, terwijl zij, die zich daarmede bezig houden, den naam van *exegeten* dragen. Deze toch stellen zich tot taak, om met juistheid de denkbeelden weêr te geven, die de gewijde schrijvers met de door hen gebruikte woorden hebben willen uitdrukken. Hiertoe dient men de taal, waarvan zoodanige schrijvers zich bedienden, met de meeste nauwgezetheid te kennen, om uit hunne woorden, in verband met het voorafgaande en volgende, hunne bedoeling op te maken. Men geeft hieraan den naam van eene *grammatisch-philologische* verklaring. — In de tweede plaats moet men de voorwerpen en gebeurtenissen, door hunne uitspraken aangeduid, door middel der oudheidkunde en der geschiedenis toelichten. Dit noemt men de *historisch-antiquarische* verklaring. — In de derde plaats eindelijk behoort men doorgedrongen te wezen in den stijl en den gedachtengang der schrijvers, alsmede in hunne schrijfwijze en richting. Voegt men dit alles bij elkaâr, dan verkrijgt men datgene, wat doorgaans eene *grammatisch-historische* uitlegging genoemd wordt. Let men uitsluitend op de denkbeelden, in een geschrift vervat, dan wordt de uitlegging eene *dogmatische* of leerstellige. Men zoekt ook wel naar een verborgen zin, dien men te recht of ten onrechte in eene uitspraak vervat waant, en geeft aan zulk eene verklaring den naam van *allegorische*, terwijl de *practische* uitlegging zich alleen bemoeit met eene toepassing van het geschrevene op het leven. Zelfs spreekt men van eene *zedekundige* schriftverklaring, wanneer men den behandelden inhoud tot bevordering der zedelijkheid aanwendt. Wordt eenig geschrift doorloopend verklaard, zoo geeft men aan die verklaring den naam van *commentaar*, en eene verzameling van opheldéringen, die enkel op de moeielijkste plaatsen betrekking hebben, noemt men *scholiën*. Voorts heeft men nog de omschrijving van den inhoud, *paraphrase* geheeten, benevens de nauwkeurige overbrenging der volzinnen of de *vertaling*. Eene wetenschappelijke voorstelling van de regels en hulpmiddelen, die men bij de schriftverklaring in het oog houden en gebruiken moet, draagt den naam van *hermeneutiek* (zie aldaar).

In de oudste Christelijke Kerk was vooral de allegorische schriftverklaring in zwang, doch aan *Origenes* komt de verdienste toe, dat hij onderscheid maakte tusschen de letterlijke, zedekundige en geheimzinnige beteekenis der uitspraken des Bijbels en alzoo de grondslagen legde voor eene meer gezonde exegése. Naast zijne school verwierf ook de Syrische — eene historisch-exegétische — vele aanhangers. Tot deze behoorden *Ephraïm Syrus*, *Johannes Chrysóstómus*, *Theodorus Mopsvestenus* enz. Daar men de geleerdheid van *Origenes* en van de Syrische school op hoogen prijs stelde, behield de methode van schriftverklaring, door die mannen aangewezen, zelfs te midden der kerkelijke twisten de overhand, ja, de invloed van eerstgenoemde was zoo groot, dat zelfs de voornaamste schriftverklaarders van het Westen in de 4de en 5de eeuw, waaronder ook *Hiëronymus*, in zijne voetstappen traden. Bij de ontwikkeling der hiérarchie en de verstijving der kerkleer veranderde evenwel de exegése in eene overlevering van de gevoelens en stellingen der vaderen. Daar men nu alleen gezag toekende aan zoodanige schriftverklaring, welke uit de geschriften der Kerkvaders kon aangewezen worden — eene richting, die in het Oosten in *Epiphánius*, in het Westen in *Augustinus* haren vertegenwoordiger vond —, zoengoegde men zich met zoogenaamde „Catenae (Ketens)", namelijk reeksen van verklaringen van eenig Bijbelboek, gelijk die door de Kerkvaders gegeven waren. Zij werden aanvankelijk geleverd door *Procopius* (520) in het Oosten en door *Primasius* (550) in het Westen, en men schreef er tot in de 12de en 13de eeuw, — 't geen vooral geschiedde door *Cassiodorus*, *Isodorus*, *Beda*, *Strabo* enz. Als taalkundige uitleggers onderscheiden zich in dien tijd *Claudius van Turijn* en de monnik *Christian Druthmar*. Wèl werd door geleerde Rabbijnen veel goeds geschreven met betrekking tot de exegése van het Oude Testament, doch de Christelijke godgeleerden, die zich aan den tekst der Vulgata gebonden rekenden, bleven bij de uitlegging der Kerkvaders staan. Eerst in de 12de, 13de en 14de eeuw vindt men bij eenige scholastieken de neiging om tot den grammatisch-historischen weg terug te keeren, namelijk bij *Abailard*, *Bernard van Clairvaux*, *Thomas Aquinas* en *Nicolaus van Syra*. Bij dezen echter ontwaart men tevens het streven, om zich bij voorkeur bezig te houden met de moeielijkste gedeelten der Heilige Schrift en daarin een viervoudigen zin te leggen, namelijk den *woordelijken* zin, die het feit vermeldt, — den *allegorischen* zin, die het geloof bepaalt, — den *zedekundigen* zin, die op onzen wandel betrekking heeft, — en den *hartverheffenden* (anagogischen) zin, die ons tot iets hoogers opvoert.

Bij de herleving der wetenschappen in de 15de eeuw ging ook de exegése een beter tijdperk te gemoet, zooals weldra bleek uit geschriften van *Laurentius Valla*, *Erasmus*, *Jacob Faber* enz. Vooral had de Hervorming in de 16de eeuw een zegenrijken invloed op de schriftverklaring. De hermeneutische regels werden herzien door *Matthias Flacius*, terwijl de kennis der hulpwetenschappen aanmerkelijk bevorderd werd door *Glasius* en *Buxtorf*.

In de Protestantsche en in de R. Katholieke Kerk beide traden nu geleerde uitlegkundigen op. Van de Luthersche noemen wij *Luther*, *Melanchthon*, *Brenz*, *Camerarius*, *Strigel*, *Chemnitz* en *Calovius*, — van de Gereformeerde *Zwingli*, *Calvijn*, *Oecolampodius*, *Bucer*, *Beza*, *Bullinger*, *Pellicanus*, *Drusius*, *Grotius* en *Clericus*, en onder de R. Katholieke voorai *Sarpi*. Intusschen bracht de toenemende rechtzinnigheid, welke geene nieuwe schriftverklaring verlangde, weldra weder stilstand op het gebied der exegése; doch des te grooter was haar vooruitgang in de 18de eeuw, toen mannen als *Ernesti*, *Semler*, enz. de eigenlijke grondslagen gelegd hebben der grammatisch-historische exegése, terwijl zij daarbij gebruik maakten van 't geen *Wetstein* en *Kennicot* reeds geleverd hadden, en voorts *Wolf*, *Michaëlis*, *Eichhorn*, *Vater*, enz. niet weinig medewerkten, om door hunne kennis van de taal en van de oudheid het grootsche gebouw eener betere exegése te doen verrijzen. De lexicographie van het Oude Testament werd bevorderd door *Gesenius*, die van de Nieuwe door *Wahl*, *Bretschneider* en *Grimm*. De kennis van de taal des Nieuwen Testaments werd aanmerkelijk uitgebreid door *Winer*, *Buttman* en *Lipsius*, — die van de beteekenis der uitspraken des Ouden Testaments door *Rosenmüller*, *Hirzel*, *Gesenius*, *Ewald*, *Tuch*, *Umbreit* *de Wette*, *Knobel*, *Hitzig* en *Olshausen* in hunne commentaren, — terwijl commentaren op het Nieuwe Testament geleverd werden door *Fritsche*, *Lücke*, *Paulus*, *de Wette*, *Meyer*, *Lünemann*, *Theile*, *Rückert*, *Bleek* en *Holtzmann*. Het nieuwste tijdperk voor de exegése is geopend door den grooten criticus der Tübinger school, door *Friedrich Chistian Baur* (zie aldaar). Deze heeft aangewezen, hoe men den inhond der Bijbelboeken verklaren moet uit het eigenaardig standpunt van hunne schrijvers. De uitkomsten van het onderzoek in die richting zijn te vinden in een groot aantal verhandelingen en monographieën van *Baur*, *Schwegler*, *Zeller*, *Köstlin*, *Hilgenfeld*, *Volkmar*, *Holsten*, enz. Hunne exegése, gebouwd op de grondslagen der grammatisch-historische interpretatie, staat tegenover zoodanige verklaring der Gewijde Schrift die het symbolisch leerstelsel als richtsnoer beschouwt. In dit opzicht zijn de uitieggers der Protestantsche orthodoxie volkomen eenstemmig met de schriftverklaarders der R. Katholieke Kerk. Toch bestaan er nog veie vertegenwoordigers van deze richting, welke ook de allegorische schriftverklaring geenszins over het hoofd ziet.

In ons Vaderland hebben zich in vroegeren tijd vooral *Erasmus* en *Hugo de Groot*, later *van der Palm* en *Kuenen* als schriftverklaarders verdienstelijk gemaakt. Naast hen zouden wij nog eene reeks van landgenooten kunnen noemen, die zich bijverd hebben, om licht te verspreiden over verschillende boeken des Bijbels. In het algemeen merken wij voorts op, dat men uit den aard der zake veel grooter gewicht hechtte aan de exegése in die dagen, toen nagenoeg alie Christenen de uitspraken des Bijbels beschouwden ais letterlijk door God ingegeven, dan in onzen tijd, die bij velen twijfel heeft opgewekt omtrent de echtheid, de ongeschondenheid en de eeuw der vervaardiging van verschillende deelen der Gewijde Schrift. De voormalige exegése van den inhoud is grootendeels vervangen door critische beschouwingen omtrent den oorsprong der verschiilende boeken en omtrent het vertrouwen, dat ze dientengevolge verdienen.

Exelmans (Remy Joseph Isidore, graaf), maarschalk en pair van Frankrijk, werd geboren te Bar-le-duc den 13den November 1775, trad op 16-jarigen leeftijd ais vrijwilliger in dienst, onderscheidde zich in 1799 onder *Championnet* bij de verovering van Napels en was in den oorlog tegen Oostenrijk adjudant van *Murat*. Na den slag bij Eylau (1807) werd hij benoemd tot brigade-generaal, volgde in 1808 *Murat* naar Spanje, werd er gevangen genomen en naar Engeland gebracht, doch kwam in 1811 weder op vrije voeten, waarna hij zich aanstonds naar Napels begaf, aiwaar *Murat* hem de betrekking opdroeg van grootstalmeester. Bij het Fransche leger teruggekeerd, werd hij tegen het einde van 1811 generaal-majoor van de chasseurs-à-cheval der garde en bij den tocht naar Rusland generaal-majoor bij de garde-grenadière. In 1813 voerde hij het bevel over eene divisie van het 2de kavalleriekorps (Sebastiani), in 1814 over het geheele korps, schaarde zich aan de zijde der *Bourbons*, maar voegde zich bij den terugkeer van *Napoleon* aanstonds wederom bij den Keizer, die hem het bevel opdroeg over het 2de armeekorps. Dit iaatste nam geen deel aan den veldslag bij Waterloo, maar werd onder *Grouchy* door *Thielemann* bij Wavre werkeloos gehouden; daarentegen bracht hij den 1sten Juii aan twee regimenten Pruisische huzaren onder generaal *Sohr* bij Versailles eene nederlaag toe. Na de Tweede Restauratie werd hij verbannen en hij woonde in België en in Nassau, totdat de Julirevolutie van 1830 hem in zijne waardigheden herstelde. Ais pair van Frankrijk schonk hij zijn volkomen bijval aan de harde woorden, bij het procès van *Armand Carrel* door dezen dagbladschrijver over de rechters van den maarschalk *Ney* uitgesproken, en verwierf hierdoor eene groote mate van populariteit. Na de revolutie van 1848 was hij een ijverig aanhanger van *Napoleon III*, die hem in 1849 tot groot-kanselier van het Legioen van Eer en in 1851 tot maarschaik van Frankrijk benoemde. Hij overleed te Parijs den 21sten Juli 1852.

Exemtie beteekent *bevrijding*, *onttrekking*, en wèi in het canonieke recht de onttrekking van een kiooster aan de rechtspraak van een lageren geestelijken rechter, b. v. een bisschop, en tegelijkertijd de onmiddeiijke onderwerping aan de hoogere rechtspraak van den Paus.

Ook in het burgerlijk recht van den tegenwoordigen tijd kent men exemtiën van personen en zaken van de rechtspraak door den gewonen rechter. De Vorst, de leden van het Vorstelijk Huis, de Staat, sommige hooge Staatsambtenaren, de Volksvertegenwoordigers staan in veie zaken — sommigen zoowel in strafals in burgerlijke zaken — terecht voor den hoogsten of een hoogeren rechter, met voorbijgang van den gewonen rechter, die anders voor de behandeling der zaak zou zijn aangewezen. Zoo worden ook sommige zaken van den gewonen rechter geëximeerd: in de landen,

waar rechtbanken van koophandel bestaan, worden de handelszaken bij nitsluiting voor deze behandeld; zoo de militaire zaken voor den militairen rechter; de schutterijzaken voor den schuttersraad, kwestiën den adeldom betreffende voor den raad van adel; overtredingen in de materie van het bosch-, of bergwerk of jachtwezen voor een afzonderlijk daarvoor aangestelden rechter, en dergelijke meer. Veelvuldige exemtiën van den gewonen rechter zijn niet aanbevelenswaardig; de juistheid, de eenheid en alzoo de zekerheid der rechtspraak gaan er door verloren.

Exequatur, zie *Consul*.

Exerceeren noemt men in de krijgswetenschap het oefenen van de troepen in het gebruik hunner wapenen en in het volbrengen van verschillende bewegingen. Het heeft plaats op een vlakken hodem en houdt geene rekening met het terrein. Soms evenwel wordt hierop gelet, met name dan, wanneer men de troepen in tactische vormen en bewegingen wil oefenen. Doorgaans wordt hierbij eene gevechtsveronderstelling aangenomen, maar toch blijft het hoofddoel steeds: het oefenen van de manschappen en de toepassing der reglementen. Deze soort van exercitiën vormt dus een overgang tusschen de eigenlijke exercitiën en de *manoevres*, die ten doel hebben den aanvoerder en de verdere officieren te bekwamen. Het exerceeren vormt den grondslag voor de leiding der troepen in het gevecht en is als zoodanig van veel meer gewicht, dan men bij oppervlakkige beschouwing wel zou denken. Niet alleen geeft het den manschappen vaardigheid in het gebruik der wapens en in het voltrekken van dikwijls zeer samengestelde bewegingen, maar het is ook van het hoogste belang voor de discipline. Bij de Spartanen, die als de beste soldaten van Griekenland bekend stonden, werd het exerceeren veelvoudig beoefend, evenals later bij de Romeinen. In de middeneeuwen, toen van eene hepaalde leiding in het gevecht geen sprake kon zijn, kende men het exerceeren hoegenaamd niet; een ieder moest maar zorgen zich zelven in den wapenhandel te bekwamen. Later, vooral na de invoering der staande legers, kwam het exerceeren weder tot zijn recht. De eerste Vorsten, van welken men weet, dat zij hnnne troepen exercitiën lieten uitvoeren, waren *Karel de Stoute* en *Lodewijk XI* van Frankrijk. De voornaamste legeraanvoerders van den nieuweren tijd, h. v. *Gustaaf Adolf*, *Frederik de Groote* en *Napoleon*, waren eveneens voorstanders van een veelvuldig en gestreng exerceeren.

Exeter, een parlementshourough en hischopszetel, voorts de hoofdstad van het Engelsche graafschap Devon, ligt aan den spoorweg en aan de bevaarbare Ex of Exe, ongeveer 2 geogr. mijl van haren mond, waarmede zij zich uitstort in het Kanaal. Zij ligt hoog, was voorheen eene sterke vesting, heeft in het oudste gedeelte nauwe straten, maar vooral in de voorsteden fraaie pleinen en telt (1881) bijna 38000 inwoners. Het merkwaardigste gebouw is er voorzeker de St. Pieterskerk met 2 torens, een welluidend klokkenspel en een beroemd orgel. Voorts heeft men er nog 25 andere kerken en kapellen, een bisschoppelijk paleis, een nieuw gerechtshof, een schouwburg, enz. Tot de inrichtingen van onderwijs behooren er een bisschoppelijk seminarium, eene Latijnsche school en eene handwerkschool, eene polytechnische school en een paar kunstgenootschappen. Men heeft er een groot dok, hetwelk door een scheepvaartkanaal met den benedenloop der Ex verbonden is. Handel, scheepsreederij, groote hierbronwerijen, ijzergieterijen, looierijen en papierfabrieken vormen er de belangrijkste bronnen van hestaan. Deze stad is het *Isca Dumnoniorum* der Romeinen, het *Caer-Isk* der Briten en het *Exanceaster* der Angelsaksen. Men ziet er nog de bouwvallen der hooggelegene vesting Rougemont, welcer het verblijf der Koningen van Wessex.

Exhaustor of *aspirator* is de naam van eene inrichting, die in eene gasfabriek tusschen den condensor en den zuiveringstoestel geplaatst wordt en ten doel heeft het gas uit de retorten te pompen en daardoor de drukking in de retorten te verminderen en alzoo de ontleding van het gas door eene te langdurige aanraking met de heete wanden der retorten gedeeltelijk te voorkomen. Zie voorts onder *Gas*.

Exilium of **Exsilium**, zie *Verbanning*.

Exmissie is *uitzetting*, *verdrijving*, *verwijdering* uit het bezit eener zaak; ook *uitgifte* van effecten, papiergeld en handelspapier, — zie *Bezit*.

Exmouth (Edward Pellew, viscount), een Britsch zeeman, geboren te Dover den 19den April 1757, trad in 1770 in zeedienst en streed in 1777, op het Champlainmeer in Noord-Amerika. Met generaal *Burgoyne* gevangen genomen, zag hij zich echter op zijn woord van eer in vrijheid gesteld, klom weldra op tot kapitein, werd in 1794 belast met het bevel over een eskader en blokkeerde in 1799 Rochefort bij de tweede rampspoedige expeditie der Fransche Koningsgezinden. In 1801 klom hij op tot kolonel hij de marine en werd een jaar later afgevaardigd naar het Parlement. In 1804 werd hij schout-bij-nacht der witte vlag en ontving het opperbevel over de Britsche vloot in Oost-Indië, waar hij de Deensche bezittingen veroverde. In 1810 hield hij als vice-admiraal de Schelde gesloten en werd in 1814 met den titel van lord *Exmouth van Canonteign* tot pair verheven. Als kommandant der Engelsche vloot in de Middellandsche Zee hevorderde hij na *Napoleon's* terugkeer van Elba de herstelling van den troon der *Bourbons*. In 1816 verwierf hij, zonder geweld van wapenen, van de Barbarijsche Staten de vrijheid der Christenslaven, den vrede met Sardinië en Napels, de vrijverklaring der Ionische Eilanden en de belofte, om zich van alle zeerooverij te onthouden. Toen Algiers deze belofte schond, keerde hij, vergezeld van een Nederlandsch smaldeel onder den vice-admiraal *van der Capellen*, derwaarts terug, ging in het gezicht der hatterij ten anker en noodzaakte door het hombardement van 27 Augustus 1816 den Dey tot vernieuwing van het gesloten verdrag, waarna zijn Koning hem tot visconnt verhief. In 1817 werd hij benoemd tot kommandant der haven van Plymouth, doch legde die voordeelige hetrekking na verloop van 3

jaar neder. Toen vestigde hij zich op zijn buitenverblijf en overleed aldaar den 23sten Jannari 1833.

Exner. Onder dezen naam vermelden wij:

Frans Exner, een Dnitsch wijsgeer, geboren te Weenen den 28sten Augustus 1802. Hij studeerde in zijne geboorteplaats in de wijsbegeerte en te Pavia in de rechten, werd in 1827 benoemd tot hoogleeraar te Weenen, in 1831 te Praag en keerde in 1848 in die betrekking naar Weenen terug. In laatstgenoemd jaar werd hij „Minsterialrath" bij het departement van Eeredienst en Openbaar Onderwijs. Reeds vroeger werd hij lid en in 1846 vaste secretaris van het Boheemsch Genootschap van Wetenschappen en in 1848 werkend lid van de Keizerlijke Académie te Weenen, terwijl hij door zijne voordrachten en geschriften de studie der wijsbegeerte aanmerkelijk bevorderde. Hij heeft veel geschreven, maar van 't geen hij leverde, mogen inhoud en vorm voortreffelijk genoemd worden. Van zijne verhandelingen noemen wij: „Ueber die Stellnng der Studirenden an der Universität (1837)", — „Die Psychologie der Hegel'schen Schule (1842—1844, 2 stukken)", — „Ueber Nominalismus und Realismns (1841)", — „Ueber Leibniz' Universalwissenschaft (1844)", — en „Ueber die Lehre von der Einheit des Denkens und Seins (1845)". Hij was een aanhanger der wijsbegeerte van *Herbart* en overleed den 19den Jnni 1853 als ministerieel gevolmachtigde in het Lombardisch-Venetiaansch Koningrijk.

Wilhelm Franz Exner, een nitstekend technoloog, geboren den 9den April 1840 te Gänserndorf in Neder-Oostenrijk. Hij stndeerde op de polytechnische school te Weenen en werd eerst leeraar aan de reaalschool te Elbogen in Bohemen, van 1865—1868 aan de hoogere reaalschool te Krems, daarna aan eene académie voor boschcnltuur te Mariabrunn en zag zich in 1875 benoemd tot hoogleeraar te Weenen, waar hij van 1881 tot 1882 het rectoraat bekleedde. Hij ijverde met kracht voor het technisch onderwijs en was op verschillende wereldtentoonstellingen op eene loffelijke wijze werkzaam. In 1881 verhief hem de Keizer tot Hofraad en in 1882 werd hij gekozen tot lid van de Kamer van Afgevaardigden. Hij schreef: „Werkzenge und Machinen zur Holzbearbeitung (1878, 3 dln)", — „Das Holz als Rohstoff fur das Kunstgewerbe (1869)", — „Die Tapeten-end Bnntpapierindnstrie (1868)", — „Kunsttischlerei (1870)", — „Der Aussteller nnd die Ausstellnngen (1873)", — „Studiën nber das Rotbnchenholz (1875)", — „Holzhandel nnd Holzindnstrie der Ostseeländer (met *G. Marchet*, 1876)", — „Das Biegen des Holzes (1877)", — „Das moderne Transportwesen in Dienste der Land- und Forstwirtschaft (1877)", — „Die Handsägen und Sägemachinen (1881)".

Exodus, zie *Mozes* (Boeken van).

Exorcismus, letterlijk *uitzwering*, beteekent in de Oud-christelijke Kerk eene *bezwering*, die ten doel had, den boozen geest *uit* de menschen te bannen. Znlk eene bezwering was in den aanvang onzer tijdrekening bij de Israëlieten en Heidenen in gebruik, en gelijk wij vermeld vinden, dat *Christus* zelf den boozen geest uit bezetenen verwijderd heeft, zoo was het aanvankelijk bij de Christenen de gewoonte, om onder aanroeping van den naam des Heilands de bezetenen op dergelijke wijze te genezen. Het ambt van *exorcist* of *duivelbanner* was daarom eene in de Kerk erkende bediening. Zelfs in den nienweren tijd heeft men groote waarde gehecht aan het exorcismus, en in de 17de eenw ontstonden er tusschen de R. Katholieke en Lntherische geestelijken vaak hevige twisten over de vraag, wie van hen het meest ervaren waren in de duivelbannerij. Nog altijd is het exorcismus eene belangrijke aangelegenheid bij het bedienen van den doop. Sedert de 5de eenw werd tegelijk met de leer der erfzonde het gevoelen algemeen, dat de mensch bij zijne geboorte in de macht des Dnivels is, zoodat het exorcismus algemeen in toepassing gebracht werd bij den doop der kinderen van Christenen. Het staat in nauw verband met de *abrenunciatio* of verloochening des Duivels, waartoe de doopeling of de doopheffers zich moesten verbinden. Evenals de R. Katholieke Kerk, zoo handhaafde ook *Luther* (in den Kleinen Catechismus) het exorcismus met de abrennnciatie, welke bij de Calvinisten werden afgeschaft. Eene dergelijke afschaffing in de Lnthersche Kerk was in het oog der gestrenge volgelingen van *Luther* een gevaarlijk cryptocalvinismus (een geheim aanhangen der leer van *Calvijn*), zoodat zij, bijvoorbeeld in Saksen, eene hevige opschudding verwekte. Niettemin hebben onderscheidene Lntherscbe godgeleerden, zooals *Heszhusius*, *Chemnitz*, *Gerhard*, *Quenstedt* en *Hollaz* het exorcismns onnoodig verklaard, zoodat het in den loop der 18de eenw nit de mode kwam. Intnsschen hebben in den laatsten tijd vele rechtzinnige Lntherscbe leeraren het exorcismus weder aanbevolen, en het Lnthersche Kerkbestnur heeft tot nu toe de abrennnciatio behouden. In de R. Katholieke Kerk is het exorcismus nog steeds in gebruik.

Exosmose, zie *Diffusie* en *Endosmose*.

Exostemma *Humb.* et *Bonpl.* is de naam van een plantengeslacht nit de familie der *Rubiaceën*. Het onderscheidt zich door een 5-tandigen kelkzoom, eene bnis-trechtervormige bloemkroon met een 5-deeligen zoom en lijnvormige slippen, met 5 boven de buis nitstekende helmdraden, en door eene met den kelk gekroonde, 2-hokkige doosvrucht. Het omvat meerendeels West-Indische of Znid-Amerikaansche boomen en heesters, wier bast ook wel als onechte kinabast in den handel gebracht wordt. Van de soorten noemen wij: *E. angustifolium Roem.* et *Schult.*, een boompje, dat op rotsige oevers te Haïti groeit, 3 tot 5 Ned. el hoog wordt en den bast van St. Domingo (Cortex Chinae angustifoliae) levert, — *E. australe St. Hil.*, welks bast in de wouden van Brazilië gezocht en als *Quina do Mato* tegen koorts gebruikt wordt, — *E. brachycarpum Roem.* et *Schult.*, in de bergwonden van Jamaïca eene hoogte bereikend van 6 Ned. el, met een geschenrden, sappigen bitter smakenden bast, — *E. corymbiferum Roem.* et *Schult.*, op de Zuidzee-eilanden te vinden en desgelijks als surrogaat voor kinabast in zwang, — en eindelijk vooral *E. floribundum Willd.*, die zich op de Antillen en de Caraïbische Ei-

landen wel eens verheft tot eene hoogte van 25 Ned. el. Zijn bast is als kinabast van St. Lucia in gebruik.

Exostosis is een Grieksch woord, hetwelk *beenuitwas* beteekent, alzoo eene zickelijke vermeerdering van de zelfstandigheid der beenderen over een geheel been of op eene bepaalde plek. Zij wordt het meest waargenomen aan de beenderen der ledematen, aan het sleutelbeen, aan de onderkaak en aan de schedelbeenderen, — zelden aan het borstbeen of aan de ribben, en nog zeldzamer aan de sponsachtige uiteinden der gewrichten, aan de wervelbeenderen of aan de gewrichten van handen en voeten. Het meest vertoont zich exostosis bij de tanden. Zij is in gedaante en omvang zeer verschillend en kan, naar gelang van haren zetel, min of meer pijnlijk en lastig zijn. Op de huid heeft zij geen belangrijken invloed, maar des te meer op de spieren, die door haar wel eens uit den natuurlijken stand gewrongen en in hare werking belemmerd worden. Door drukking op de vaten kan zij aneurysmata enz., — door hare drukking op de zennwen zelfs verlamming veroorzaken. Exostosis van het bekken kan de pisloozing, ja, zelfs den stoelgang belemmeren of zeer moeielijk maken en vooral bij eene verlossing groote bezwaren opleveren. Openbaart zij zich aan de binnenzijde der ribben, zoo kan zij nadeelig werken op de ademhaling. Men onderscheidt 2 soorten van exostosis, naarmate het beennitwas nit eene vaste massa bestaat (E. solida, vera) of nit plaatjes met tussehenrnimten (E. cavernosa, spuria). De eerste soort levert been zoo hard als ivoor en soortelijk zwaarder dan de overige beenderen. Deze soort ontstaat veelal nit plaatselijke, — de tweede soort nit algemeene oorzaken. Het verloop dezer ziekte is gewoonlijk zeer langzaam. Men heeft er voorbeelden van, dat deze nitwassen — de hardste het meest — zelve ziekelijk worden en afvallen, waarna eene volkomene genezing volgt. Het schijnt wel, dat voor exostosis bij bepaalde familiën een eigenaardige aanleg bestaat. De behandeling dier ziekte is moeielijk, vaak vruchteloos, dikwijls gevaarlijk. Bij haar ontstaan moet alle drukking, alle aanleiding tot ontsteking zorgvuldig vermeden worden, en waar zij zich ontwikkeld heeft, kan dikwijls eene operatie hnlp verleenen.

Exotische gewassen noemt men in het algemeen zoodanige, die buiten ons werelddeel groeien, en meer bepaald zulke, die in de keerkringsgewesten te hnis behooren en bij ons in de warme kassen gekweekt worden, zooals palmen, cycadeën, tropische standelkruiden en aronskelken, bananen, boomvarens, enz.

Expansie, zie *Uitzetting*.

Expansiestelsel, zie *Geschut*.

Expectorantia is de naam, dien men geeft aan geneesmiddelen, die het ophoesten bevorderen, ten einde sijm, enz. nit de ademhalingswerktuigen te verwijderen. Hiertoe behooren o. a. ehioor- en ammoniakdampen, die door inhalatie naar de longen gevoerd worden, om daar een prikkel en alzoo hoest te veroorzaken, — voorts middelen, die het niezen en zelfs braking bevorderen, en eindelijk prikkelende zelfstandigheden, die het nitdrijvend vermogen der ademhalingswerktnigen verhoogen. Tot de meest gebruikelijke expectorantia behooren: Cortex Radicis Ipecacnanhae, Snlphnr anratnm antimonii, Kermes minerale, Vinnm stibiatum, Radix Polygalae Senegae, Radix Helenii, Liehen Islandicus, enz.

Expeditie noemt men in de krijgsknnst eene overzeesche krijgsonderneming. In den oorlog, die uitslnitend te lande gevoerd wordt, verstaat men onder expeditiën de ondernemingen van grootere of kleinere troepenafdeelingen, die haar eigen oorlogstooneel en object hebben en zich in hoofdzaak door de geringere getalsterkte der troep van een eigenlijken veldtocht onderscheiden.

Experiment, zie *Proef*.

Exploratie is de benaming van het onderzoek, dat de geneesheer instelt bij den lijder, om den aard en de zitplaats eener ziekte te ontdekken. Hij bedient zich bij het onderzoeken van uitwendige gebreken, zooals gezwellen enz., van zijne vingers, — bij borstaandoeningen van de percnssie en auscultatie, — bij andere ongesteldheden van keel- oor- en oogspiegels, — voorts van eene sonde of katheter, van den troiquart of de aeupnnetnurnaald. Ook roept hij den reuk, — en zelfs wel eens den smaak te hnlp, waarbij tevens de microscoop en scheiknndige reagentia bijstand knnnen verleenen. Op deze wijze zoekt hij tot eene bevredigende diagnosis (ziektekennis) te komen, ten einde de beste middelen tot genezing te kunnen kiezen.

Explosie, zie *Ontploffing*.

Exponent noemt men in de wisknnde een getal of grootheid, aanduidende hoe vaak een ander getal of eene andere grootheid met zich zelf vermenigvuidigd moet worden. Men schrijft den exponent bij laatstgenoemd getal (of grootheid) bovenaan en tevens aan de rechterhand. Zoo is $3^2 = 3 \times 3$, en $3^3 = 3 \times 3 \times 3$, desgelijks $a^1 = aaaa$. De kleine eijfers 2, 3 en 4 zijn hier de exponenten. Is de exponent = 1, zoo wordt hierdoor de grootheid zelve aangegeven: $a = 3$ of $a^1 = 3$. De exponent kan echter ook een gebroken getal zijn, en alsdan is bovenstaande verklaring niet voldoende (zie onder *Machtsverheffing*). Een gebroken exponent is de aandniding van eene niet volvoerde worteltrekking. Geheele en gebrokene exponenten kunnen ook negatief wezen; doch zij leveren geene moeielijkheid op, wanneer men let op hunnen oorsprong. Immers wanneer men van de breuk $\frac{a^1}{a^7}$ teller en noemer eerst deelt door a^1, zoo verkrijgt men $\frac{1}{a^6}$, — bij eene deeling van twee machten op elkaâr trekt men den exponent van den noemer af van dien van den teller en geeft dan de uitkomst aan dit getal als exponent; dit doet men ook dan nog als de exponent van den noemer grooter is dan die van den teller; dns kan $\frac{a^4}{a^7}$ ook worden voorgesteld door $a^{4-7} = a^{-3}$, — dns kan men $\frac{1}{a^3}$ ook schrijven a^{-3}. — Eindelijk heeft men nog $\frac{a^m}{a^m} = 1$; alsook

$\frac{a^m}{a^m} = a^{m-m} = a^0$; derhalve is $a^0 = 1$.

Exportatie, zie *Uitvoer*.

Expromissio is een contract, eene overeenkomst, waardoor de verbintenis van den hoofdschuldenaar zonder of zelfs tegen zijn wil wordt opgeheven, doordat een derde, de *expromissor* of *expromittent*, zich in zijne plaats jegens den schuldeischer verbindt. Zij is dus eene soort van schuldvernienwing (zie aldaar). Zij is onderschciden van de *delegatie*, omdat hier de medewerking van den schuldenaar noodig is, en van de *borgtocht* — die toch ook wel expromissio genoemd wordt —, omdat, al wordt de borg solidair verbonden onder afstand van alle exceptiën, toch ook nog de hoofddebiteur verbonden blijft.

Expropriatie, zie *Onteigening*.

Exsecratio is eene vervloeking, eene bezwering, een eed, waarbij men den toorn der Goden en de vreeselijkste onheilen over zich inroept voor het geval, dat men zekere belofte niet nakomt, zekere daad doet of naalaat.

Exstirpatie is een Latijnsch woord het welk een *uitroeien met wortel en al* beteekent. Het wordt voornamelijk gebruikt voor het wegnemen van ziekelijke vormingen, zooals kankergezwellen, polypen, enz. Zij is derhalve eene chirurgische kunstbewerking, die daarin van de amputatie verschilt, dat door deze een geheel lichaamsdeel en door de exstirpatie alleen de zickelijke uitwas weggenomen wordt. Intusschen wordt het woord exstirpatie ook gebruikt van het wegnemen van het oog. Over het exstirpeeren van gezwellen handelt vooral *Dieffenbach* in zijne: „Operative Chirurgie."

Exstirpator is de naam van een landbouwwerktuig, hetwelk ook wel met dien van *wroeter* of *bovengrondwoeler* bestempeld wordt. Men heeft er met 5, 7, 9, 11 of 13 scharen, van welke echter de 7-scharige de voorkeur schijnt te verdienen, omdat hij op niet al te zware gronden door 2 paarden getrokken en door één man bestuurd kan worden. Men kan hem met veel voordeel gebruiken in plaats van den ploeg, wanneer het er slechts op aankomt, de bovenlaag van den grond om te woelen en los te maken, die van onkruid te zuiveren of er poedervormige meststof doorheen te werken. Vooral is de exstirpator aan te bevelen, waar de grond des najaars diep omgeploegd, maar in het voorjaar te sterk ineengezakt is; men heeft dan geen tijd om het ploegen te herhalen, en de egge werkt niet krachtig genoeg, terwijl men met den exstirpator in betrekkelijk korten tijd den bodem weêr los kan maken. Hij kan ook nitmnntende diensten bewijzen bij het schenren van stoppelvelden, alsmede bij het vernietigen van onkruid, — vooral van zoodanig onkrnid, dat met wortelstokken overblijft. Eindelijk kan men dat werktuig gebruiken om het zaad in den grond te brengen, — vooral dáar, waar men gewoon is, uit de hand te zaaien.

Exsudaat noemt men in het dierlijk lichaam elk voortbrengsel, dat door nitzweeting ontstaat. De vorming van een exsudaat is het gevolg van ontsteking en berust op natuurkundige wetten. Zijne oorzaak is gelegen in de veranderde verhouding der verschillende vochten binnen en buiten de bloed- en watervaten. Men onderscheidt de exsudaten in waterige, bloederige, eiwithondende, vloeibare en vaste. Niet altijd ontstaan zij door ontsteking, maar ook wel door de dunheid of poreusheid der vaatwanden en door de neiging der vochten om met de buiten hunne vaten aanwezige vloeistoffen verbindingen aan te gaan. Als voorbeelden van exsudaten noemen wij etterbuilen, ophoopingen bij gewrichtsontsteking, schijnvliezen, stoffen die de ziekelijke samengroeiing van deelen veroorzaken, blaren van Spaanschevliegenpleister, enz.

Extempore noemt men eene rede of een gedicht, dat voor de vuist, alzoo zonder voorbereiding, en wel naar aanleiding van de omstandigheden van het oogenblik (extempore) nitgesproken wordt. Zie voorts onder *Improvisatie*.

Extensieve en intensieve landbouw onderscheiden zich daardoor, dat de eerste zooveel mogelijk gebruik maakt van de voordeelen, door de natnur verschaft, en de tweede van de hulpmiddelen der ervaring en der wetenschap, om de voortbrenging van den bodem te onderhouden of te vermeerderen. Wie op een vruchtbaar oord telkens nieuwe gronden aanbreekt, als de oude zijn uitgeput, drijft extensieven landbouw, maar deze is intentief, wanneer men door doelmatige bewerking de vruchtbaarheid zijner gebruikte gronden herstelt.

Exterritorialiteit. De moderne Staat is in zijne werking in het algemeen beperkt tot de grenzen van zijn grondgebied, zijn territoir. Allen, die zich 't zij voortdurend of tijdelijk op dat gebied bevinden, zijn aan de wetten van dat land gebonden: de op dit algemeen beginsel vroeger talrijk voorkomende uitzonderingen — in den vorm van privilegiën, immuniteiten, exemtiën en asylrechten — zijn meer en meer verdwenen en thans tot twee ingekort. namelijk: de politieke en strafrechtelijke onverantwoordelijkheid van den regeerenden Vorst, en de bijzondere verhonding tot 's lands wetten van sommige personen, die om hunne betrekking tot andere Staten aan de werking dier landswetten niet zijn onderworpen. De verhonding tot de wetten van deze laatste personen wordt geregeld door het volkenrecht: het privilegie, dat zij genieten, om niet onder de landswet te staan, wordt aangeduid door het woord exterritorialiteit. De personen, die het voorrecht van exterritorialiteit genieten, zijn de regeerende Vorsten, en zij, door wier bemiddeling het diplomatiek verkeer onderhonden wordt.

Voor het in het leven roepen van zulk een exceptioneelen rechtstoestand bestaat de meeste grond, als de ingezetenen van meer beschaafde Staten gezonden worden, om diplomatieke betrekkingen aan te knoopen en te onderhonden met Staten van mindere beschaving: het is voor hunne personen en voor de vervulling van hun ambt minder wenschelijk, dat zij het offer knnnen worden van willekeur of barbaarschheid, waartoe de slecht ingerichte wetgeving en rechtspraak allicht aan-

leiding zonden kunnen geven. Daaruit is de nitbreiding te verklaren, die de schrijvers over volkenrecht in de 17de en 18de eenw aan het recht van exterritorialiteit gaven.

Nu in onzen tijd bij de meeste beschaafde volken wetgeving en rechtspleging beter ingericht en meer en meer op gelijke leest geschoeid worden, bestaat er alleszins reden, om, bij die grootere gelijkheid van toestanden, dat voorrecht te beperken en den rechtsregel in vollen omvang te laten werken, dat allen, die zich op het territoir van den Staat bevinden, aan zijne wetten onderworpen zijn. Het recht van exterritorialiteit komt in de eerste plaats den regeerenden Vorst, den souverein van eene vreemde mogendheid toe, die met toestemming van een Landsvorst — en deze wordt altijd vermoed te bestaan, zoolang zij niet nitdrukkelijk geweigerd of ingetrokken is — het gebied van den Staat betreedt. Hij vertegenwoordigt den vreemden Staat; hij is en blijft souverein en wordt geen onderdaan, die onder 't bereik valt van de wetten en de organen van den Staat. Zijn gevolg en de goederen ten dienste van zijn persoon deelen ter wille van hem hetzelfde voorrecht. Een regent, die geen ambtenaar van den Staat is, heeft het ook: niet de president eener repnbliek, de troonopvolger en de Koningin, vrouw van den regeerenden Vorst, evenmin als de Vorst, die afstand van den troon gedaan heeft, of die zich vrijwillig in werkelijken krijgsdienst heeft begeven, of die het aan zijnen rang verbonden pairschap in een vreemden Staat waarneemt. Ook het aannemen van den eeretitel van opperbevelhebber van een regiment, waarmede de regeerende Vorsten elkander plegen te vereeren, maakt den titularis niet tot onderdaan van hem, die den titel schonk. Voor de onroerende goederen, ook al behooren zij aan een regeerenden Vorst, blijft de algemeene rechtsregel gelden, dat zij onderworpen zijn aan de wetten der plaats, waar zij zijn gelegen. De gezanten, wier persoon door de onde volken voor heilig werd gehouden, genieten 't voorrecht der exterritorialiteit ter wille van den Staat of den Vorst, dien zij vertegenwoordigen; waarbij nog de overweging komt, dat zij tot behoorlijke plichtvervulling de grootst mogelijke vrijheid en onafhankelijkheid moeten genieten. Zij vertegenwoordigen de belangen van het land; meermalen zullen zij stappen moeten doen, die het Hof, waaraan zij geaccrediteerd zijn, minder aangenaam vindt; bij voortduring vertoeven zij op vreemd grondgebied; — om al deze redenen is het recht van exterritorialiteit voor hen het nitgebreidst in theorie en practijk behandeld en toegelaten. Alle soorten van gezanten genieten het, zoowel de eigenlijke ambassadeurs, als de ministers-residenten en de chargés d'affaires — ook die ad interim. Consuls hebben dat voorrecht alleen, als zij diplomatieke macht bezitten, wat gewoonlijk niet het geval is. Daarom hebben de Staten er geen bezwaar in, dat een onderdaan van het eigen land consul eener vreemde natie is, terwijl zij hem de waarneming van het gezantschap — onder welken naam ook — zouden verbieden. Het personeel der ambassade, de familie van den gezant, zelfs het dienstdoend personeel — ten minste voor zooveel de vreemde onderdanen betreft — zijn ook exterritoriaal. Ook het huis, door den gezant in eigendom bewoond, en de goederen, die hij in zijn dienst gebruikt, deelen in dat voorrecht. In 't strafrechtelijk wordt het steeds in grooteren omvang gehandhaafd, dan in het burgerlijk proces. In 't burgerlijk recht is voor willekeur, plagerij en belemmering in de ambtsvervulling ook minder gevaar te wachten. De gezant betaalt geene algemeene en plaatselijke belasting van roerende goederen, wel van de hem of zijn Staat toebehoorende onroerende bezittingen. Vrijheid van tollen, in- en uitgaande rechten heeft hij meestal tot een bepaald maximum, waarvan de vaststelling noodzakelijk geworden is door het grove misbruik, dat van de vroegere algeheele vrijstelling gemaakt werd. Het recht van asyl van een gezantschap bestaat niet meer; ook oefent de gezant hoegenaamd geene rechtspleging meer nit over het personeel der ambassade. Alleen de fungeerende gezant, die geaccrediteerd is, bezit de exterritorialiteit; niet de doorreizende of hij, die op nonactiviteit is, en dat alleen in het Rijk, waar hij geplaatst is, niet op het terrein van eene andere Mogendheid. Het voorrecht dunrt totdat zij, na het overgeven van hnnne brieven van terugroeping, over de landgrenzen getrokken zijn. Vreemde troepen, die in krijgsorde, onder 't bevel hnnner opperhoofden, over vreemd grondgebied trekken, — 't zij ze dit doen krachtens vergunning voor eene enkele maal verleend, of op grond van een bij overeenkomst gevestigd recht, het zoogenaamde *droit-d'étappes*, — worden ook niet met onderdanen gelijkgesteld; zij zijn en blijven exterritoriaal. Met vreemde oorlogschepen is dit eveneens het geval — niet met koopvaardijschepen. Vergunning om binnen' te loopen wordt voor hen ondersteld, totdat deze uitdrukkelijk wordt ingetrokken. Een oorlogschip blijft een deel van den bodem van den Staat, waartoe het behoort: alleen is het onderworpen aan de havenreglementen en aan de bepalingen, de eigenlijke scheepvaart betreffende.

Extersteenen noemt men eene merkwaardige reeks van zandsteenrotsen, tot den bergkam „De Egge" en alzoo tot het Teutoburger Wond behoorend. Zij ligt in Lippe-Detmold, niet ver van Horn, en bestaat uit 13 loodrecht oprijzende steenblokken ter hoogte van ruim 30 Ned. el, die als rensachtige tanden zich nit den aardbodem verheffen. In de meeste vindt men grotten. De noordelijkste steen heeft de grootste hoogte en breedte en van binnen eene grot, die 12 Ned. el lang, $3^1/_2$ Ned. el breed en ongeveer 3 Ned. el hoog en van bniten met oud-Duitsch beeldhouwwerk (de val van Adam en Eva, de afneming van Christus van het kruis, Christus met de vaan der overwinning, enz.) versierd is. Op den tweeden steenklomp, dien men van den 3den door middel eener brug bereiken kan, is eene vierhoekige kapél met een altaar uitgehouwen. Op den top van den vierden verheft zich een reusachtige rotsklomp, gereed om neêr te storten, doch reeds eeuwen lang in denzelfden stand. De laatste beide steengevaarten vormen als het ware poortkolommen, tusschen welke de weg naar Paderborn is aangelegd. De hoogste gesteenten heeft men door trappen beklimbaar

gemaakt, en zij verschaffen aan den reiziger een fraai uitzicht. Ook is er een bosch met wandelpaden en een vijver aangelegd, terwijl de vreemdeling er in de nabijgelegene woning van den boschwachter het noodige vinden kan. — Men vindt van de Exstersteenen reeds gewag gemaakt in 1093, toen ze door aankoop het eigendom werden van het Benedictijnerklooster Abbinghof. De kapellen en beeldhouwwerken zijn vermoedelijk op last der abten vervaardigd. Vóór den tijd der Hervorming werd er in de kapél dienst gedaan en trokken vele bedevaartgangers derwaarts; één en ander hield echter op, toen die gesteenten later in het bezit kwamen van den Graaf *von Lippe*.

Extract, afkomstig van het Latijnsche woord, hetwelk *uittrekzel* beteekent, is de naam van eene of andere stof, die men verkrijgt, wanneer men plantaardige zelfstandigheden in eenig vocht laat nittrekken en daarna dit vocht door verdamping concentreert of liever tot eene dikvloeibaarheid brengt, welke den naam draagt van *extractconsistentie*, — ofook wanneer men uit planten geperst sap tot die concentratie indampt. De extracten bevatten dus alleen zoodanige organische bestanddeelen, welke in het plantensap of in het bijgevoegde vocht oplosbaar waren en zich niet door verdamping konden verwijderen. Daar echter vele stoffen, die men verlangt, vluchtig van aard zijn, is het ver van onverschillig, bij welken warmtegraad men het extract bereid heeft. Naar gelang men water, wijn of wijngeest als oplossende zelfstandigheden gebruikt, heeft men water-, wijn- of wijngeesthondende extracten (extracta aqnosa, vinosa, spirituosa). Somtijds wordt ook aether gebruikt.

De extracten, die men uit vruchtsappen door verdamping bereidt, dragen den naam van vruchtmoes (Pulpa) of gelei (Rob). Men onderscheidt voorts naar gelang der zelfstandigheden, waaraan zij ontleend zijn, bittere, klenrende en looistof hondende extracten. Ook heeft men vaste en vloeibare extracten, alsmede zoodanige, die langs den warmen, en andere, die langs den konden weg bereid zijn. Om de begeerde zelfstandigheid uit de plantendeelen te trekken, maakt men veelal gebruik van de luchtpers van *Beal* of *Römershausen*, terwijl de nitdamping geschiedt bij afsluiting der dampkringslncht, omdat anders aan de oppervlakte der oplossing een vlies ontstaat.

Met den naam *extractiefstof* bedoelde men voorheen de eigenaardige plantenzelfstandigheid, die, naar men meende, het belangrijkste bestanddeel van het extract nitmaakte. Later sprak men van klenrende, looistof houdende, bijtende, narcotische, harsachtige, gomhoudende. bittere en zoete extractiefstoffen.

Extincteur is de naam van eene brandspnit, die door de drukking van saâmgeperste gassen water geeft. Hij werd nitgevonden door *Charlier* en *Vignon* te Parijs in 1863. Zij vulden een gesloten bak met water, waarin dubbelkoolzuurnatrium was opgelost. Bij toevoeging van wijnsteenzuur ontwikkelde zich daaruit koolzuur, dat, in het ontwijken belet, sterk genoeg op het water drukte, om dit met een krachtigen straal uit te werpen. Het bleek echter, dat de werking van dien toestel aanmerkelijk zwakker werd, wanneer men hem eenigen tijd bewaarde. Dit bezwaar werd in 1873 door *Dick en Comp.* weggenomen door de koolzuurontwikkeling eerst bij het gebruik van den extincteur te doen plaats grijpen, waartoe zij zwavelzuur bezigden. Nog beter was de inrichting van *Raydt* te Hannover, die in 1880 vloeibaar koolzuur in het water leidde. Al die instrumenten hebben echter het gebrek, dat zij ophouden dienst te doen zoodra de watervoorraad verbruikt is. Daaraan zochten *Witte en Bach* te gemoet te komen in 1879 door den extincteur met een stoombrandspuit te verbinden en alzoo een bluschtoestel te leveren, die door weinig personen kan worden aan het werk gehouden en bij het eerste uitbarsten van brand het dreigend gevaar kan afwenden.

Extravasaat noemt men eigenlijk het gevolg van ontsnappen of doorbreken van vloeistoffen, die zich in het levende lichaam bevinden, door de gekwetste wanden der holten of kanalen, waarin zij opgesloten zijn, bijvoorbeeld van de gal door de wanden der galblaas, of van drekstoffen door de wanden der darmen. In meer beperkten zin gaf men dien naam aan eene uitstorting van bloed uit verwonde vaatwanden. Het onderscheidt zich van het *exsudaat* (zie aldaar), doordien hierbij de wanden ongedeerd blijven, zoodat er slechts een gedeelte van het bloed, namelijk kleine bloedbolletjes, doorheen dringen kan. Daarentegen bevat een extravasaat het bloed in zijn natuurlijken toestand. Het extravasaat gaat naar buiten en vertoont zich daar als eene bloedontlasting, of dringt door de weefsels (sngillatio), of komt onder de hnid, of ontlast zich in de fijne kanalen of kleine holten der organen, of eindelijk, als eene uitstorting van bloed, in de grootere holten. Het verandert vervolgens door stremming, door oplossing, door vervorming in etter, enz.

Exulceratie, zie *Verzweering*.

Exuma-eilanden (De) vormen eene groep van kleine eilanden, die tot den Bahama-archipel behooren. Zij strekken zich uit van den Kreeftskeerkring ten zniden tot aan den 24sten graad N. B. en liggen tusschen 75° 30′ en 77° W. L. van Greenwich. De voornaamste zijn Great- en Little-Exuma en zij hebben gezamenlijk op eene nitgebreidheid van 5 □ geogr. mijl omstreeks 2 300 inwoners. Landbouw en zontwinning zijn er de belangrijkste bronnen van bestaan. Jaarlijks wordt er eene groote hoeveelheid zout uitgevoerd.

Exultet (Jam angelica turba) is de naam van het gezang, dat in de Griekse Kerk in den avond vóór Paschen bij het wijden der Paaschkaarsen wordt aangeheven. Volgens de overlevering is het afkomstig van *Augustinus* en werd het door hem als diaken na het Sacramentum Gallicnm gezongen. Ook nu nog is de zanger een diaken, die optreedt als de vertegenwoordiger der vronwen, welke bij de opstanding van *Christus* het meeste geloof betoonden.

Exutorium noemt men eene kunstmatig aangebrachte en onderhoudene ettering aan de oppervlakte des lichaams. Dit geschiedt door insnijdingen in de huid en het daarin plaatsen van vreemde lichamen, door prikkelende en ettervoortbrengende vloeistoffen of vaste zelfstandigheden, zooals geconcentreerde zuren, kali, kwik, ammonia, Spaansche vliegen, wolfsmelk- en daphnésoorten, mosterd- en saba-

dillazaad, stinkende gouwe, aanraking met een gloeiend ijzer, de moxa, enz. Sommige veroorzaken blaren, andere eene brandkoorts. In den regel wordt het exutorium als een afleidend middel aangewend.

Eyb (Albrecht von), een Duitsch schrijver, geboren te Sommersdorf in Franken den 24sten Augustus 1420, studeerde te Padua, werd in 1449 domheer te Bamberg, later te Eichstädt en te Würzburg en overleed den 24sten Juli 1475. Hij heeft zich als schrijver bekend gemaakt door zijn geestig boek: „Ob einem Manne sy zu nehmen ein Eilichs Weib oder nicht (1472 en bij later herhaling)". Voorts schreef hij een: „Spiegel der Sitten (1511)", — „Schimpf und Ernst durch alle Welthandel (1550)", — en „Margareta poetica, epistolaris et oratoria (1472 enz.)".

Eybler (Joseph von), een verdienstelijk componist, werd geboren den 8sten Februari 1764 te Schwechat bij Weenen en oefende zich onder de leiding van den beroemden contrapuntist *Albrechtsberger* van 1777 tot 1779. Nadat de school van dezen opgeheven was, woonde hij de rechtsgeleerde lessen bij, gaf onderwijs in de muziek en wijdde zich voorts aan de compositie, waarbij hem de vaderlijke raad van *Haydn* zeer te stade kwam. Hij maakte kennis met *Mozart* en kreeg door dezen inzage in de werken van *Händel*. Nu bepaalde hij zich nitsluitend tot de kerkmuziek, werd in 1792 belast met de directie van een kerkelijk koor en wekte weldra de algemeene bewondering door zijne verhevene missen. Op verzoek van Keizerin *Theresia* schreef hij een plechtig „Requiem" en werd door haar in 1801 tot Keizerlijk muziekonderwijzer en in 1804 tot Hof-vice-kapélmeester benoemd. Zijn groot oratorium: „Die vier letzten Dinge" werd in 1810 voor de eerste maal opgevoerd. In 1824 werd hij eerste Hof-kapélmeester, doch moest in 1838 wegens een aanval van beroerte zijn ontslag nemen, waarna Keizer *Franz* hem in den adelstand opnam. Hij overleed den 29sten Juli 1846. Men heeft van hem vele sonaten, duetten, trio's, kwartetten, de opera: „Das Zauberschwert", omstreeks 100 liederen, 2 oratoria, 28 missen, 7 Te Deum's, een Tantum ergo, een groot Requiem, 34 graduale's, 26 offertoria, enz.

Eyck (Hubrecht en Jan van), twee broeders, waren met hunne zuster *Margeretha* de roem der oud-Nederlandsche schilderschool. Zij werden geboren te Eyck, een dorp in Limburg, dat na het ontstaan van Maaseyk den naam van Aldeneyck ontvangen heeft. Intusschen wordt *Jan van Eyck* naar zijne latere woonplaats ook wel eens *Jan van Brugge* genaamd. Het geboortejaar van *Hubrecht* is niet met juistheid bekend, maar men meent dat hij in 1425 in niet veel meer dan 40-jarigen ouderdom overleden is. Hij schijnt onderricht in het schilderen te hebben genoten van zijn vader en werd zelf de leermeester van *Jan* en *Margeretha*. Laatstgenoemde wijdde zich geheel en al aan de kunst en bleef bij hare broeders. Omstreeks 1520 vestigde zich dit drietal te Gent en vervaardigde er een groot altaarstuk, door den rijken burger *Jodocus Vijts* voor de St. Bavokerk bestemd. Het bestond uit 12 paneelen, 7 in de bovenste en 5 in de onderste afdeeling, en bevatte meer dan 300 figuren. Onderscheidene van die paneelen zijn aan de stad Gent ontrooid; zelfs bevinden zich daarvan 6 in het museum te Berlijn. Eene copie van het geheel vindt men te Londen; ook zijn er op last van *Philips II* van Spanje copieën van vervaardigd door *Michiel de Coxie*, welke te Berlijn en elders berusten. *Hubrecht van Eyck* overleed in 1426 voordat het reuzenwerk voltooid was, hetwelk in 1432 werd ten toon gesteld. *Jan van Eyck* keerde daarna terug naar Brugge, waar hij aan het glansrijk Hof van *Philips de Goede* volgens sommigen als kamerdienaar en volgens anderen als geheimraad verbonden was. Reeds gedurende zijn leven is hij gehuldigd als de uitvinder van het schilderen met olieverf. Al heeft men hem deze eer betwist, toch is het zeker, dat hij de eerste is geweest, die van deze uitvinding het rechte gebruik wist te maken. In elk geval is hij de grondlegger van de school der Vlaamsche koloristen.

Tevens hebben de gebroeders *van Eyck* eene nieuwe richting gegeven aan de oud-Vlaamsche school. Hunne voorgangers leverden op kerkelijk gebied slechts aan de overlevering ontleende typen. *Hubrecht* en *Jan van Eyck* daarentegen ontleenden hnnne figuren aan het werkelijke leven, en zonder het ideale te miskennen huldigden zij de realiteit. Zij schilderden ook niet meer op een goudgrond, zooals andere kunstenaars, maar leverden landschappelijke achtergronden of naar den eisch der perspectief geschetste vertrekken, terwijl men bij hen in het naakt reeds eene neiging opmerkt tot ontleedkundige nauwkeurigheid. Tevens is hun koloriet zoo levendig en doorschijnend, dat zij hierin nanwelijks geëvenaard worden door de beroemde Venetiaansche school, die zich onmiddellijk na hen ontwikkelde. Hunne beginselen vonden grooten bijval, en hnnne werkplaats telde eerlang een groot aantal leerlingen, van welke wij noemen: *Gerard van der Meir*, *Justus van Gent*, *Rogier van Brugge* en *Antonello van Messina*, terwijl voorts *Lucas van Leyden*, *Hemling*, *Cranach*, *Durer* en *Holbein* het voetspoor der gebroeders *van Eyck* volgden. In het Trippenhuis te Amsterdam vindt men van laatstgenoemde kunstenaars een Gothischen tempel met eene menigte vreemd gekleede figuren, — Maria met het kind Jezus, — en de aanbidding der Wijzen uit het Oosten.

Margaretha van Eyck, die zich inzonderheid op het miniatnurschilderen ten behoeve van handschriften had toegelegd, is reeds vóór haren broeder *Hubrecht* overleden, en van hare kunstwerken is niets tot ons gekomen. *Jan van Eyck* is nog in het gevolg eener ambassade naar Portugal geweest, om voor zijn Vorst de hand te vragen van *Isabella*, eene dochter van *João I*. Hij overleed te Brugge, vermoedelijk in Juli 1448. In 1834 is aldaar te zijner eer een standbeeld verrezen.

Eycken (Johan Baptist van), een Belgisch historieschilder, werd geboren te Brussel in 1817, verwierf in 1835 den eersten grootren prijs der Académie aldaar, reisde in 1837—1839 door Frankrijk, Italië en Duitschland en legde zich hoofdzakelijk toe op het frescoschilderen, waarna hij hoogleeraar werd aan de Koninklijke Académie van Schoone Kunsten te Brussel. Hij bevorderde er met ijver de monnmentale schilderkunst, doch toen hij gereed stond om

naar voltoolde cartons 3 groote stukken in de kerk van Nôtre Dame de la Chapelle te schilderen, overleed hij den 19den December 1853. In gemelde kerk vindt men van hem 14 voortreffelijke tafereelen uit de lijdensgeschiedenis van *Jezus*.

Eyckens (Pieter), een Nederlandsch historieschilder, werd geboren te Antwerpen omstreeks het jaar 1650 en bestudeerde er de stukken van de Vlaamsche en Italiaansche meesters. Zijne schilderijen onderscheiden zich door eene correcte teekening, door eene sierlijke draperie, eene juiste uitdrukking en een natuurlijk koloriet. Hij werd er in 1689 tot directeur der Académie benoemd.

Eye (Johan Lndolf August von), een Duitsch schrijver over kunst en geboren den 24sten Mei 1825 te Fürstenau, studeerde te Göttingen en Berlijn, werd hnisonderwijzer op het kasteel Vösendorf bij Weenen en zag zich in 1853 benoemd tot directeur der verzamelingen van kunst en ondheden aan het Germaansch Museum te Nürnberg. Hij schreef er: „Kunst nnd Leben der Vorzeit (1854, 3 dln; 3de druk, 1868)", — „Galerie der Meisterwerke altdeutscher Holzschneideknst (1857)", — „Deutschland vor dreihundert Jahren in Leben nnd Kunst ans seinen eigenen Bildern dargestellt (1857)", — „Leben nnd Werken Albrecht Dürers (1860)", — „Eine Menschenseele, Spiegelbild aus dem 18 Jahrhundert (1863)", — „Wesen nnd Werth des Daseins (1870)", — „Kulturgeschichte (1875, bij den „Bilder Atlas")" — en „Das Reich des Schönen (1878)". In 1874 werd hem een professoraat aangeboden te Rio, zoodat hij eene reis derwaarts ondernam, maar in 1875 aanvaardde hij een beroep naar Dresden. In 1881 bracht hij intusschen nogmaals een bezoek aan de overzijde van den Atlantischen Oceaan.

Eyk. Onder dezen naam vermelden wij:

Jan van Eyk, een Nederlandsch godgeleerde en dichter. Hij werd geboren te Amsterdam den 7den Augustus 1757, studeerde te Utrecht en werd eerst predikant te Voorthuizen en daarna te Loosduinen, waar hij den 7den Februari 1822 overleed. Van zijne talrijke geschriften noemen wij: „Liederen voor den landman (1796, 3 stukjes)", — „Ledige uren, besteed tot nnttige overdenkingen (1797, 3 stukjes)", — „Liederen voor dorp- en stedelingen (1801)", — „Liederen voor allerlei soort van Godsvereerders (1807)", — „De vrengd van het verloste Nederland, eene cantate (1814)", — en „De Bijbel in 't klein voor kinderen".

Petrus Godofredus Sprenger van Eyk, desgelijks een Nederlandsch godgeleerde. Hij werd geboren te Schiedam in 1751, studeerde te Leiden en te Utrecht en was achtereenvolgens predikant te Vnnrsche, Bergschenhoek, Sliedrecht en Rotterdam, alwaar hij den 25sten Juni 1806 overleed. Hij was een uitstekend leeraar en schreef een: „Eenvondig onderwijs in de godsdienstleer enz. (1802)".

Jacobus Petrus Sprenger van Eyk, mede een Nederlandsch godgeleerde. Hij was een zoon van den voorgaande en werd geboren te Bergschenhoek den 8sten November 1777. Nadat hij het gymnasinm te Rotterdam en de hoogeschool te Utrecht bezocht had, waar hij zich op de theologie toelegde, werd hij achtereenvolgens predikant te Zegveld, Kethel, Vlaardingen en Rotterdam, was hier 30 jaar werkzaam en overleed den 4den Augustus 1859. Eerst op zijn 38ste jaar is hij als schrijver opgetreden, en een dozijn verschillende werken benevens meer dan 30 opstellen in het tijdschrift „De Fakkel" geven getuigenis van zijne onvermoeide werkzaamheid. Hij schreef voorts: „De geschiedenis van Samuël naar den Bijbel, een Christelijk huisboek (1815)", — „Jona, eene belangrijke Bijbelsche geschiedenis opgeheldend, (1818)", — „Tafereelen nit het boek Esther, enz. (1838)", — „De geschiedenis van Ruth, zedekundig behandeld (1841)", — „De Martelaars der Protestantsche Kerken van Hongarije in de 17de eenw (1845)", — „Ganganelli in zijn leven en karakter geschetst (1848)", — en „Handleiding tot de kennis der Vaderlandsche spreekwoorden enz., met nalezingen en vervolgen (1835—1841, 5 dln)". In „De Fakkel", een tijdschrift, dat hij van 1825 tot 1839 in het licht deed verschijnen, leverde hij onder anderen eene reeks van fraaie reisherinneringen. Nadat hij in 1847 afscheid had genomen van zijne gemeente te Rotterdam, vestigde hij zich in het bevallig Oosterbeek, waar hij de laatste jaren van zijn nuttig en werkzaam leven doorbracht. Hij was lid van de Maatschappij van Nederlandsche Letterknnde te Leiden.

Simon Speyert van der Eyk, een Nederlandsch wis- en natuurkundige. Hij werd geboren in den Briel den 26sten Maart 1771, studeerde te Leiden, promoveerde er in de natuurlijke wijsbegeerte en zag er zich in 1796 benoemd tot lector in de natuurkunde en hoogere wiskunde, en reeds in het volgende jaar tot buitengewoon en in 1799 tot gewoon hoogleeraar in die vakken. Hij bekleedde er meermalen de rectorale waardigheid, onderscheidde zich als Latijnsch dichter, bevorderde met ijver de belangen der hoogeschool, ontving in 1835 wegens lichaamszwakte een eervol ontslag en overleed te Leiden den 20sten September 1837. Hij was lid van het Genootschap voor Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam en van het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen en schreef, behalve Latijnsche redevoeringen en verhandelingen, benevens opstellen in tijdschriften: „Institutiones physicae in usnm eruditorum (1800)", — „Verhandeling over de beginselen der differentiaal- en integraalrekening (1803)", — en „Verhandeling over het electro-magnetismns (1823)".

Eyken (Johann Albrecht van), een Nederlandsch componist en orgelkunstenaar, geboren te Amersfoort den 26sten April 1822 en een leerling van het conservatorinm te Leipzig en van den Hoforganist *Johann Schneider* te Dresden, zag zich benoemd tot organist te Amsterdam, tot leeraar in het orgelspel aan de muziekschool te Rotterdam en tot organist te Elberfeld, waar hij den 24sten September 1868 overleed. Hij schreef de muziek voor het drama „Lucifer", koren voor mannenstemmen, voorspelen voor het orgel, sonates enz.

Eylau of *Eilau* is de naam van 2 steden in de Pruisische provincie Pruisen. De éene is *Deutsch-Eylau*, die nog geen 4 000 inwoners telt en zich verheft aan het znidelijke niteinde van het Geserichmeer; — de andere, *Preussisch-Eylau* genaamd, de hoofdstad van een district, dat op bijna 22 □ geogr. mijl 53 000 zielen telt, ligt 5 geogr. mijl ten zuiden van

Königsberg. Deze stad desgelijks met eene bevolking van nog geen 4 000 zielen, is merkwaardig wegens den naar haar genoemden veldslag, die er voorviel op den 8sten Februari 1807. Het Russische leger onder *Bennigsen* had er zich den 7den op de heuvels ten noorden van Eylau in slagorde geplaatst, en des namiddags dwong *Napoleon* de Russische achterhoede voorwaarts naar de stad, die des avonds ontruimd werd. *Davoust*, om den vijand heentrekkende, bereikte tegelijkertijd met zijne voorhoede den weg naar Königsberg, eene mijl ver van Eylau, terwijl *Ney* zich op dergelijken afstand van de stad bij Orschen bevond. Het Pruisische korps onder *Lestocq* was nog 2 mijl van Eylau verwijderd, en *Bennigsen* wilde Königsberg niet aan de Franschen prijs geven zonder een slag te wagen. *Napoleon* was slechts bevreesd, dat de Russen zouden terugtrekken, en juichte, toen hij op den 8sten bij het aanbreken van den dag opmerkte, dat zij stand hielden. Nu nam hij zijne maatregelen. *Soult* kommandeerde den linkervleugel met het door hem bezette Eylau achter zich. Aan zijne rechterzijde bevond zich *Augereau*, en naast dezen de divisie *St. Hilaire*, terwijl de reservekavallerie onder *Murat* zich achter hem bevond, en de garde onder *Bessières* als reserve bij het kerkhof stond. Het Fransche leger telde 80 000 man, en dat der Russen 58 000. Van dit laatste stond de rechtervleugel onder *Toetsjkow* bij Schmoditten, het centrum onder *Sacken* dwars over den weg naar Domnau, terwijl de linker vleugel onder *Ostermann-Tolstoy* zich uitstrekte tot aan het Kreegebergte, en talrijke reserven onder *Doctorow* en Prins *Galizin* zich achter het centrum bevonden. De artilleriekorpsen waren vóór de beide fronten verdeeld, doch de Russische waren sterker dan de Fransche. Volgens het plan van *Napoleon* moest *Davoust* de linker flank in den rug, en *St. Hilaire* den linker vleugel aantasten, terwijl *Augereau* en de reservekavallerie, voor-uitrukkend tegen het centrum, den aanval zouden ondersteunen door zich met alle kracht op den rechter vleugel te werpen, waarbij *Napoleon* op de komst van *Ney* rekende. De late komst van *Davoust* en het wegblijven van *Ney* deden echter het plan gedeeltelijk mislukken. Bij het aanbreken van den dageraad opende *Bennigsen* den slag met kanonvuur van zijn rechter vleugel, dat door de Franschen beantwoord werd. Terwijl het geschutgedonder toenam, bemerkte *Bennigsen* de aanvallende beweging van *Soult* en deed een gedeelte van den rechter vleugel voorwaarts rukken, en de Franschen werden naar Eylau teruggeworpen. Om deze stad te behouden, ontving *St. Hilaire* bevel om eene oostwaartsche beweging te maken, waarbij hij door *Augereau*, voorts wellicht door *Davoust*, ondersteund zou worden. Toen de troepen opmarcheerden, bracht eene sneeuwbui hen uit de aangewezen richting en vóór het centrum der Russen, waar zij van de artillerie veel te lijden hadden. *Augereau* werd met de bajonet aangetast, teruggedrongen en door de reservekavallerie onder *Galizin* vervolgd, terwijl *St. Hilaire* met een aanzienlijk verlies naar de rechter zijde aftrok. Nu verscheen *Murat* met de reservekavallerie, om den vervolgenden vijand tegen te houden, en er ontstond een ruitergevecht, dat de beide tegenstanders uitputte. Intusschen werd *Bennigsen* hierdoor belet, eenig voordeel te doen met de door *Augereau* geledene nederlaag. Het was ruim 10 uur geworden, en de strijd werd met vreeselijk kanonvuur voortgezet. Ongeveer op den middag viel *Davoust* in de linker flank van de Russen en veroverde, door *St. Hilaire* ondersteund, het dorp Serpallen, waarna hij voortrukte naar het Kreegebergte en dit met 30 stukken bezette. De linker vleugel der Russen was aan het wijken gebracht; *Davoust* omsingelde hem meer en meer, veroverde eenige dorpen, waardoor hij den vijand den terugtocht afsneed en bedreigde zelfs de gemeenschap met Königsberg. Te 3 ure verscheen *Lestocq* met zijn Pruisisch korps en bewaarde de Russen voor eene volkomene nederlaag. *Ney* had hem reeds op zijn tocht derwaarts zóo geweldig gehavend, dat hij slechts met een gedeelte zijner manschappen (5 500) het slagveld bereiken kon. Hier werd hij aanstonds tot hulp naar den linker vleugel gezonden; wél heroverde hij eenige dorpen, doch kon het Kreegebergte niet bemachtigen. Op den anderen vleugel werd alleen het kanonvuur voortgezet. *Ney* was bij het vervolgen van het vluchtende gedeelte van het korps van *Lestocq* in eene verkeerde richting voortgetrokken en bemerkte eerst laat zijne dwaling. Nog diep in den avond deed hij een vruchteloozen aanval op Schmoditten. De bloedige slag bleef onbeslist, en de beide partijen schreven zich de overwinning toe. De geweldige verliezen van het Russische leger verboden echter het hervatten van den slag, zoodat het des nachts aftrok naar Königsberg; *Lestocq* marcheerde over Domnau naar Altenburg, om den weg naar Rusland open te houden. *Napoleon* daarentegen behield het slagveld, daar het korps van *Ney* en de garde nog weinig geleden hadden, en noemde zich om die reden met eenig recht overwinnaar. Het verlies was bij elk der strijdende legers ongeveer 18 000 man. *Napoleon* verliet Eylau den 16den Februari, om achter de Passarge de winterkwartieren te betrekken.

Eylert (Kulemann Friedrich), bisschop der Evangelische Kerk in Pruisen en Hofprediker te Potsdam, werd geboren den 5den April 1770 te Hamm in de Mark. Nadat hij te Halle zijne godgeleerde studiën voleindigd en daarna eenigen tijd het leeraarsambt in zijne geboorteplaats waargenomen had, werd hij Hof-, garde- en garnizoensprediker te Potsdam, waar hij op eene loffelijke wijze zijn plicht vervulde, zoodat hij na het overlijden van den bisschop *Sack* tot diens opvolger, — voorts tot lid van den staatsraad en van het ministerie van Kerkelijke Aangelegenheden benoemd werd. Hij overleed den 3den Februari 1853. Van zijne geschriften noemen wij: „Betrachtungen über die lehrreiche Wahrheiten des Christenthums bei der letzten Trennung von der Unserigen (1848, 5de druk)", — „Homillien über die Parabeln Jesu (1819, 2de druk)", — en „Predigten über Bedürfnisse unseres Herzens und Verhältnisse unseres Lebens (1813)", — terwijl hij met *Hanstein* en *Dräseke* het „Neuestes Magasin von Fest-, Gelegenheits- und andern Predigten u. s. w." in het licht deed verschijnen. Ook schreef hij: „Charakterzüge und historische Fragmente aus dem Leben

des Königs von Preuszen, Friedrich Wilhelm's II (1842—1846, 3 dln, bij herhaling uitgegeven)".

Eymeric (Nicolao), een beroemd geestelijke, geboren in 1320 te Gerona in Catalonië, werd in 1334 lid van de Orde der Dominicanen en in 1356 inquisiteur-generaal en kapellaan van Paus *Gregorius XI*. Hij volgde Paus *Clemens VII* naar Avignon, begaf zich vervolgens naar Catalonië, waar hij zich door zijne onverdraagzaamheid vele vijanden maakte, keerde daarna terug naar Avignon, waar hij de gunst genoot van laatstgenoemden Paus en van zijn opvolger *Benedictus XIII*, en overleed te Gerona in 1399. Hij is de steller van het: „Directorium inquisitorium" — een bekend stuk uit de geschiedenis der Inquisitie.

Eynard (Jean Gabriël), een bankier uit Genève, een ijverig vriend der Nieuw-Grieken en de afstammeling van een adellijk geslacht, dat onder *Lodewijk XIV* uit Frankrijk de wijk genomen had naar Zwitserland, doch later derwaarts terugkeerde, werd geboren te Lyon in 1775. Toen de Nationale Conventie in 1793 deze stad belegerde, behoorde hij tot hare verdedigers, zoodat hij na haren val haastig de wijk moest nemen. Met zijn vader, die door den loop der omstandigheden zijn geheele vermogen verloren had, begaf hij zich naar Zwitserland, en *Jean Gabriël* stichtte nu met zijn broeder een handelshuis te Genua onder de firma „Gebroeders Eynard en Schmidt". Uit de eerste winsten betaalde hij de schuldeischers van zijn vader. Gedurende de belegering van Genua in 1800 hielp hij onder *Massena* die stad verdedigen en in 1801 bracht hij te Livorno voor den toenmaligen Koning van Etrurië eene leening tot stand, die hem veel voordeel opleverde. Daarna vestigde hij eene zaak te Florence en was bij de hervorming der Toscaansche financiën de raadsman der Koningin, terwijl ook de Groothertogin *Elisa*, de zuster van *Napoleon*, zich wegens geldzaken bij hem vervoegde. Op die wijze was hij in de gelegenheid om op eene eerlijke wijze een groot vermogen te verwerven. In 1810 keerde hij naar Zwitserland terug en woonde te Genève en te Beaulieu. Na den val van *Napoleon* zag hij zich gekozen tot lid van het Wetgevend Lichaam te Genève, terwijl hij tevens de betrekking bekleedde van luitenant-kolonel. Als secretaris der afgevaardigden uit Genève begaf hij zich naar het Congrès te Weenen, regelde vervolgens de financiën van den Groothertog *Leopold van Toscane* en bezocht ook het Congrès te Aken. Als een vriend van Graaf *Capo d'Istria* werd hij een ijveraar voor de zaak der Grieksche vrijheid, zoodat hij als bankier het sluiten van leeningen ten behoeve van Griekenland bevorderde en zich daarbij aanzienlijke opofferingen getroostte. Daarenboven stelde hij zich aan het hoofd van alle vereenigingen, die ten gunste van Griekenlands vrijheid werden gevormd, en men beweert, dat door zijn invloed de drie Groote Mogendheden tot het besluit zijn gekomen om de beschermheerschappij over Griekenland te aanvaarden. Ook de belangen van Zwitserland heeft hij niet weinig bevorderd, — vooral in de jaren 1835 en 1838, toen het in spanning geraakte met Frankrijk. Te Genève stichtte hij grootsche gebouwen, om aan kunstenaars gelegenheid te geven tot ontwikkeling van hunne talenten, en in zijne laatste levensjaren deed hij er het prachtige Museum voor de Société des Beaux Arts verrijzen. Hij onderscheidde zich voorts door zijne godsdienstigheid en weldadigheid en overleed den 15den Februari 1863 op zijn kasteel te Genève, een vermogen van 60 millioen francs nalatende.

Eynde (van den). Onder dezen naam vermelden wij:

Jacob van den Eynde, een Nederlandsch staatsman. Hij werd geboren te Delft, studeerde in de rechten en was eerst pensionaris van het Vrije van Brugge en daarna, als opvolger van zijn vader, pensionaris van Delft, waarop hij in 1560 advocaat van Holland werd. Hoewel hij aan den Koning van Spanje getrouw bleef, ijverde hij voor het gezag der Staten. Zijn verzet tegen de aanmatiging van Spanje, zijne pogingen om het Spaansche krijgsvolk te verwijderen en de hooge ambten aan inboorlingen op te dragen en het opstellen van een verzoekschrift, door de Staten in 1566 aan de Landvoogdes ingediend, — dit alles berokkende hem den haat van *Alva* en *Vargas*. Hij werd bij den Bloedraad aangeklaagd en door *Bossu*, bij wien hij ten avondmaal genoodigd was, op eene verraderlijke wijze in hechtenis genomen. Zonder afscheid te kunnen nemen van zijne betrekkingen, bracht men hem den 20sten Maart 1568 naar Brussel en later naar Vilvoorden, waar hij in 1570 in den kerker van verdriet overleed.

Jacob van den Eynde, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Delft, was althans van 1600—1625 gouverneur van Woerden en beoefende inzonderheid de Latijnsche dichtkunst, zooals uit een door hem nagelaten handschrift blijkt.

Jacob van den Eynde, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Delft in 1575, diende onder Prins *Maurits*, en werd door zijn huwelijk met *Clara van Raaphorst* bezitter van de heerlijkheid Haamstede op Schouwen. Dáar schreef hij de twee boeken zijner onvoltooide Kroniek van Zeeland, in het licht verschenen onder den titel: „Chronici Zeelandiae libri duo auctore Jacobo Eyndio, domino Haemstedae etc. (1834)". Zij zijn door *Smallegange* vertaald en in zijne: „Kroniek van Zeeland" opgenomen. Ook maakte *van den Eynde* door zijne „Poemata (1611)" zich bekend als Latijnsch dichter en schreef: „De saltationibus veterum". Hij overleed den 11den September 1614.

Eynden (van). Onder dezen naam vermelden wij:

Frans van Eynden, een Nederlandsch schilder. Hij werd geboren te Nijmegen in 1694 en overleed aldaar in 1742. Hij genoot het onderwijs in de schilderkunst van *Romburgh* en *Elias van Nijmegen*, hielp laatstgenoemde bij het beschilderen van kamerwanden en zolderingen te Rotterdam, en schilderde vervolgens herderstafereelen in den trant van *Huysum*. Ook bestaan van hem nog fraaie teekeningen, en hij heeft eene verhandeling over het glasschilderen geschreven.

Jacobus van Eynden, desgelijks een Nederlandsch schilder en een neef van den voorgaande. Hij werd geboren te Nijmegen in 1733, ontving onderwijs in de schilderkunst van zijn vader, die desgelijks den naam van *Jacobus* droeg, en leverde vooral fraaie tee-

keningen in waterverf. Voorts was hij een uitstekend kenner van oudheden en munten en overleed in 1824.

Roeland van Eynden, een Nederlandsch kunstenaar en een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te Nijmegen in 1747 en onderscheidde zich niet zoozeer door zijne schilderstukken als door zijne geschriften. Deze laatste zijn: eene door Teylers Genootschap met gond bekroonde „Verhandeling over den nationalen smaak der Hollandsche school in de teeken- en schilderkunst", — eene door hem vertaalde „Levensgeschiedenis van Correggio", — „Nadere bijzonderheden omtrent de gebroeders van Eyck" en over de „Uitvinding der olieverf", — en eene „Geschiedenis der Vaderlandsche schilderkunst, sedert de helft der 18de eeuw (1816—1840, 4 dln)", door hem bewerkt met *Adriaan van der Willigen*. Hij was ambtenaar, eerst te Tiel en later te Dordrecht, waar hij in 1819 overleed, — ook was hij correspondeerend lid van het voormalig Koninklijk Instituut. Hij heeft welgelijkende portretten en fraaie gezichten in de manier van prentteekeningen vervaardigd.

Eynhoedts (Rombont), een schilder en graveur, geboren te Antwerpen in 1605, heeft uitstekende etsen naar *Rubens* geleverd en muntte vooral uit door eene gelukkige verdeeling van licht en bruin.

Eyre (Edward John), een verdienstelijk ontdekkingsreiziger in Australië en geboren te Yorkshire in 1815, begaf zich in 1833 naar Sydney en kocht grond aan den benedenloop der Murray, waar hij als tusschenpersoon van den handel der inboorlingen met Europeanen werkzaam was. Hij is de eerste, die over de Vincentgolf tot aan de Spencergolf reisde en het Torrens- en Eyremeer bezocht. Hij trok in 1839 langs de Spencergolf noordwaarts over de Broughtonrivier tot aan de noordpunt en dan noordoostwaarts tot aan de Flindersketen, vanwaar hij het Torrensmeer aanschouwde, reisde door den bergstreek naar het zuidoosten en bereikte de Murray, welke hij volgde tot aan haren mond. In Augustus van dat jaar trok hij langs de zuidkust van de Spencergolf tot aan Kaap Bell en vervolgens naar de Gawlerbergen. In 1840 ondernam hij een nieuwen tocht, weder van de Flindersketen noordwaarts, bereikte tot tweemaal toe het Torrensmeer, alsmede het Eyremeer, hetwelk hij toen voor een noordelijk gedeelte van eerstgenoemd meer hield. Op de terugreis trok hij langs de Spencergolf naar de Streaky-en Fowlerbaai en poogde vandaar in het binnenland van Znid-Australië door te dringen, maar moest wegens gebrek aan water dit voornemen laten varen en besloot in 1841 tot de moeilijke reis langs de zuidkust tot aan Perth in West-Australië. Na verbazend veel inspanning en ontbering en als door een wonder behonden gebleven, bereikte hij de volkplantingen aan den King George's Sound. *Eyre* was in 1846—1853 plaatsvervangend gonvernenr van Nieuw-Zeeland en vervolgens van 1862—1866 van Jamaïca. Hij schreef een: „Journal of expeditions of discovery into Central Australia (1845)".

Eyremeer (Het) of *Lake Eyre*, een meer in het binnenland van Znid-Australië, ligt tusschen 27° 50′ en 29° 30′ Z. B. en tusschen 136° 52′ en 137° 56′ O. L. van Greenwich en heeft eene oppervlakte van 170 tot 180 □ geogr. mijl. Bij hoogen waterstand vormt het een uitgebreiden waterplas met onderscheidene basien in het zuidelijk gedeelte. In het droge jaargetijde verdwijnt het water en het meer verandert eerst in een slijkpoel en daarna in eene leemvlakte met zoutdeelen. De watervogels nemen de vlucht en de ledige bedding vertoont zich als eene levenlooze woestenij. Dit meer werd den 14den Augustus 1840 door *Edward John Eyre*, een Engelschman, ontdekt en naar hem genoemd. Later is het door *Babbage* (1858), *Stuart* (1859) en vooral door *Warburton* (1866) onderzocht. Aan de oostzijde stort zich de Cooper-Creek er in uit, aan de westzijde de Neale en aan de zuidzijde de Chambers-Creek. De landen in den omtrek van dat meer zijn in het algemeen bar en onvruchtbaar.

Eysinga is de naam van een aanzienlijk Friesch geslacht, hetwelk reeds in 1439 vermeld wordt. Van de merkwaardigsteleden noemen wij:

Ritske van Eysinga. Deze behoorde in 1566 tot het Verbond der Edelen, werd te vergeefs door *Alva* ingedaagd en overleed te Leer in Oost-Friesland den 9den Mei 1573.

Focke van Eysinga, een broeder van den voorgaande. Hij behoorde mede tot het Verbond der Edelen en werd desgelijks vruchteloos ingedaagd en toen in ballingschap verwezen. Hij was in 1563 substitunt-grietman van Baarderadeel.

Frans van Eysinga, een broeder van den voorgaande en desgelijks opgenomen in het Verbond der Edelen. Hij verliet in 1567 het Vaderland, werd verbannen en vestigde zich tijdelijk te Londen. Na zijn terugkeer (1578) werd hij raadsheer en later (1602) voorzitter van het Hof van Friesland, in welke betrekking hij zoowel door zijne bekwaamheid als door zijne vrijheidsmin en rechtvaardigheid de algemeene achting verwierf. Hij overleed te Wirdum in Mei 1603.

Tjalling van Eysinga, een broeder van den voorgaande. Hij was raadsheer in het Hof van Friesland tot 1568, toen hij door *Alva* verbannen werd met verbenrdverklaring zijner goederen. Met ijver diende hij Graaf *Lodewijk van Nassau*, maar moest na den slag bij Jemmingen de wijk nemen naar Wesel, waar hij in 1569 (volgens anderen in 1572) overleed.

Frans van Eysinga, een zoon van *Edo* en een kleinzoon van *Frans* (bovenvermeld). Hij was reeds vroeg kapitein van een Friesch regiment, werd in 1622 grietman van Tietjerksteradeel en zag zich op last van het Hof in 1549 wegens eene twijfelachtige rekening tusschen hem en eenige ingezetenen zijner grietenij in den kerker geworpen, waaruit het Collegie van Gedepnteerden hem ontsloeg. Van 1622 tot 1656 was hij lid der Staten van Friesland. In laatstgemeld jaar droeg hij zijn grietmanschap over aan zijn schoonzoon, woonde op Eysingastate te Oenkerk en overleed den 3den September 1661.

Ritske van Eysinga, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren in 1603, was grietman van Kollumerland en lid der Provinciale Staten van Friesland en overleed den 19den December 1652.

Juw of *Julius van Eysinga*, tweeden zoon

van eerstvermelden *Frans*. Hij diende onder de Prinsen *Maurits* en *Frederik Hendrik*, onderscheidde zich door zijne dapperheid en overieed den 4den Mei 1631.

Pieter van Eysinga, een zoon van *Tjalling* (bovenvermeld). Hij werd in 1602 grietman van Rauwerderahem en woonde op Jongama-State onder Rauwerd. Hij was vele jaren lid der Staten en der Gedeputeerde Staten, en hield de redevoering, toen na het overijden van *Willem Lodewijk* het stadhouderschap aan *Ernst Casimir* opgedragen werd. Hij overleed den 16den Januari 1645 in tachtigjarigen ouderdom. — Zijn oudste zoon *Aedo* was lid der Staten en grietman van Leeuwarderadeel en stierf den 30sten December 1636. — Ook zijne twee andere zonen *Frans* en *Hessel Roorda* waren als grietman van Leeuwarderadeel enz. werkzaam.

Tjalling van Eysinga, een zoon van den vroeger genoemden *Tjalling*. Hij was grietman van Medaldumadeel, woonde op Heringastate te Marsum en overieed den 31sten Augustus 1603. Hij schreef: „Commentarii breves in institutiones Juris civilis (1594)".

Tjalling van Eysinga, een zoon van den voorgaande. Hij was grietman van Menaldumadeel, curator der Friesche hoogeschool en in belangrijke commissiën werkzaam en overleed in 1653.

Frans Julius Johan Heringa van Eysinga, een kleinzoon van vermelden *Frans*. Hij was in 1714 kapitein in krijgsdienst en werd in dat zelfde jaar grietman van Rauwerderahem en in 1728 lid van Gedeputeerde Staten. Hij overleed den 17den Februari 1730.

Tjalling Aedo Johan Heringa van Eysinga, een zoon van den voorgaande. Ook hij was grietman van Rauwerderahem en lid van Gedeputeerde Staten en overleed den 5den Juli 1768 in 47-jarigen onderdom.

Schelte Hessel Roorda van Eysinga, een broeder van den voorgaande. Hij werd in 1750 grietman van Haskerland, was lid van Gedeputeerde Staten, woonde op Heremastate te Joure en overieed in 1790 in den ouderdom van 68 jaar.

Frans Julius Johan van Eysinga, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren den 15den Juni 1752, was achtereenvolgens grietman van Doniawerstal, lid der Admiraliteit te Harlingen, lid van Gedeputeerde Staten, lid van den algemeenen Raad van het departement Friesland, lid der Provinciale Staten, en eindelijk nogmaals grietman van Doniawerstal. Hij was lid der Ridderschap en overleed te Leeuwarden den 3den Augustus 1828.

Schelte Hessel Roorda van Eysinga, oudsten zoon van den voorgaande. Hij werd geboren den 4den October 1780, bekleedde de betrekkingen van Baljuw van Utingeradeel en Haskerland, raad van het arrondissement Sneek en maire van Langweer, grietman van Doniawerstal, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, lid der Ridderschap, en overleed den 27sten Augustus 1829 op Osingastate te Langweer. Hij was versierd met de orde van den Nederlandschen Leeuw.

Tjalling Aedo Johan van Eysinga, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren den 6den December 1790, was lid der Ridderschap, gedurende eenige jaren lid der Provinciale Staten en werd in 1816 grietman van Rauwerderahem. Hij nam in 1830 zijn eervol ontslag, woonde nog eenigen tijd op Jongamastate te Rauwerd en overleed ongehuwd te Leeuwarden den 10den Mei 1858.

Idsert Frans van Eysinga, jongsten broeder van laatstgenoemde. Hij werd geboren den 24sten Juni 1794, was lid der Provinciale Staten van Friesland en grietman van Hennaarderadeel en overleed op het Burmaniahuis te Leeuwarden den 13den December 1870.

Frans Julius Johan van Eysinga, oudsten zoon van den voorgaande en geboren den 31sten December 1818. Hij studeerde en promoveerde in de rechten, werd raadsheer in het gerechtshof te Leeuwarden, in 1850 lid der Provinciale Staten van Friesland, — voorts afgevaardigd naar de Eerste Kamer der Staten-Generaal en bekleedt sedert April 1880 het voorzitterschap van dat Staatslichaam. In 1846 zag hij zich benoemd tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en werd in 1881 versierd met het kommandeurskruis dier orde.

Idsert Frans van Humalda van Eysinga, oudsten zoon van den voorgaande en geboren den 26sten Januari 1843. Hij is lid der Gedeputeerde Staten van Friesland, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en sedert April 1884 lid van den Raad van State.

Sytze Roorda van Eysinga, geboren te Sneek en gedurende 24 jaar predikant te Kuinre en te Westzaan. Daarna begaf hij zich in 1818 in die betrekking naar Batavia, waar hij tevens als schoolopziener en als visitator der kerken en scholen van Makassar en de Molukksche Eilanden werkzaam was. Op zijn terugtocht in 1830 overleed hij nabij St. Helena en werd aldaar ter aarde besteld. Zijne „Reizen en Lotgevallen" zijn door zijn zoon uitgegeven. Hij was lid van het Indisch Genootschap te Batavia.

Philippus Pieter Roorda van Eysinga, een zoon van den voorgaande. Deze uitstekende Nederlandsche geleerde werd geboren te Kuinre den 1sten December 1796, oefende zich in de oude en nieuwe talen, trad in krijgsdienst en nam als tweede luitenant deel aan den slag bij Waterloo. Schoon hij weldra tot 1ste luitenant bevorderd werd, ging hij over in Oost-Indischen dienst en vertrok in 1819 naar Batavia. Aanstonds legde hij zich met ijver toe op het Maleisch, verwisselde den militairen dienst met den civielen, zag zich geplaatst op het bureau van den transiateur *Kool*, genoot onderricht in het Maleisch van uitstekende meesters en maakte, onder de leiding van den beroemden *Abd-er-Rahman*, zich tevens bekend met het Perzisch, Arabisch en Hindostansch.

In 1820 volbracht hij met dr. *Blume* eene reis door Java en werd in 1822 eerste commies bij het departement van Inlandsche Zaken waar hij met het beheer der archieven was belast. Hij gaf eene vertaling in het licht der levensbeschrijving van Sultan *Ibrahim*, waarbij hij ook den tekst leverde met Arabische en Italiaansche letters, waarna hij de Maleische geschiedenis van *Isma Jatim* in het licht deed verschijnen. In hetzelfde jaar (1822) werd hij ambtenaar van Palembang, en tijdens eene afwezigheid van den gouverneur-generaal beheerde hij het departement van Inlandsche Zaken. Van Regeeringswege werd hem voorts de vervaardiging opgedragen van een Maleisch-

Nederlandsch woordenboek, dat in 1825 van de pers kwam. In dat jaar werd hij kapitein-adjudant der schutterij te Batavia en zag zich met talrijke bezigheden overstelpt. Niettemin vervaardigde hij eene Javaansche spraakkunst en ontwierp een Nederlandsch-Javaansch woordenboek, werd tot translateur benoemd en zette tevens de studie van het Arabisch voort, zoodat hij weldra eenige Arabische geschriften vertaalde en een aanvang maakte met eene vertolking van den Koran. Tegelijk legde hij zich bij voortduring toe op het Maleisch en Javaansch en opende, op verzoek van den Gouverneur-generaal, een collegie in de Oostersche talen te Batavia. In 1827 werd hij hoofdcommies bij de algemeene secretarie, gaf een Maleisch handschrift met de vertaling uit en zette een vroeger begonnen gedicht voort, getiteld: „Neêrlands roem in Oost-Indië".

In 1828 werd hij als secretaris der residentie Bantam met de afdeeling Inlandsche Zaken belast, doch zijne gezondheid was door aanhoudenden arbeid geschokt, en daar de uitgave zijner Javaansche spraakkunst, woordenboeken enz. zijne tegenwoordigheid in het Moederland vorderde, vroeg hij een tweejarig verlof en kwam in den zomer van 1830 op de reede van Helvoet. In October daaraanvolgende vestigde hij zich te Kampen en werd door den Senaat der Leidsche academie eershalve tot doctor, door den Koning tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en door de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden tot lid benoemd. Toen men voorts aan de militaire académie te Breda eene inrichting verbond voor taal-, land- en volkenkunde voor Oost-Indië, zag hij er zich geplaatst als hoogleeraar in die vakken (1826). Meer en meer maakte zich echter het verlangen van hem meester, om naar het paradijs van Insulinde terug te keeren. In 1843 vertrok hij met zijn huisgezin weder derwaarts en hield zich 4 jaar bezig met de hem opgedragen taak, om een volledig: „Maleisch-Nederduitsch woordenboek" samen te stellen. Nadat hij in 1846 eene merkwaardige reis door de Vorstenlanden volbracht had, keerde hij in het laatst van 1848 in het genot van zijn volle pensioen naar het Vaderland terug. Hier vestigde hij zich eerst te Leiden, waar hij een begin maakte met zijn: „Algemeen Nederduitsch-Maleisch woordenboek, in de Hof-, volks- en lage taal", hetwelk hij te Utrecht voltooide, werwaarts hij zich in 1854 begeven had. Deze rijkbegaafde en ongemeen werkzame geleerde overleed in laatstgenoemde stad op den 14den October 1856. Hij heeft eene lange reeks van geschriften in het licht gegeven. Sommige van deze hebben wij reeds vermeld, en van de overige noemen wij: „Het kasteel van Antwerpen, en vroegere krijgstooneelen, in zangen (1833)", — „De cardinaal de Richelieu, treurspel (1836)", — „Hamlet, treurspel van William Shakspere (1836)", — „Aardrijksbeschrijving van Nederlandsch Indië (1839)" — „Raden Mantri, eene romance naar een Indisch handschrift (1838)", — „Gids ter beoefening van het Maleisch (1839)", — „Maleische spraakkunst, chrestomatie en woordenboek (1839)", — „Handboek der land- en volkenkunde enz. van Nederlandsch Indië (1841—1850, 3 dln)", — en Nederlandsche vertaling in 69 zangen van het Javaansche heldendicht: „Brata Ioedha (1849)", terwijl bij zijn overlijden nog vele andere voor de pers gereed lagen.

Ida Catharina Wilhelmina Roorda van Eysinga, eene dochter van den voorgaande en eene verdienstelijke Nederlandsche schrijfster. Zij werd geboren te Breda den 5den Februari 1838, vertrok in 1843 met haren vader naar Oost-Indië en legde reeds vroeg eene groote mate van leergierigheid aan den dag, welke door haren vader werd aangemoedigd en bevredigd. Toen zij op 11-jarigen leeftijd in het Vaderland was teruggekeerd, zette zij hare studie voort op het instituut van den heer *Malan* te Leiden. Nog nauwelijks had zij deze school verlaten, toen zij een „Vocabulaire" uitgaf van de meestgebruikelijke zelfstandige naamwoorden in het Nederlandsch, Fransch, Engelsch en Hoogduitsch (1854), een schoolboek, dat met bijval ontvangen werd. Hierdoor aangemoedigd, ging zij over tot de samenstelling van het: „Aardrijksknndig woordenboek van Neêrlandsch Indië", — een hoogst belangrijk werk, dat, verrijkt met statistieke bijdragen van mr. *van Alphen* en met bibliographische toevoegselen en eene voorrede van den hoogleeraar *Veth*, in 3 zware deelen van 1861 tot 1869 bij *P. N. van Kampen* in het licht verscheen. Het is, op enkele artikelen na, geheel van de hand der onvermoeide schrijfster, die er 12 jaar aan besteedde, en het is eene miskenning van die zeldzame volharding, dat genoemd werk doorgaans „Het woordenboek van professor *Veth*" genoemd wordt, terwijl laatstgenoemde meermalen ten onrechte is hard gevallen wegens onjuistheden, die in dit werk voorkomen.

De schrijfster trad in 1867 te 's Gravenhage in het huwelijk met *M. H. Th. van den Bergh van Eysinga*, die door zijn geschrift: „Bijdrage tot de bevolkingstatistiek" getoond heeft, een waardig lid te wezen van de Vereeniging voor de Statistiek in Nederland. Hoewel moederlijke zorgen aan zijne echtgenoot weinig tijd gunnen voor letterkundigen arbeid, houdt zij zich sedert gerulmen tijd bezig met de samenstelling van een „Dichterlijk Album", hetwelk stukken van Nederlandsche beoefenaars der poëzij bevat van de vroegste tijden af tot op onze dagen, met opgave van den tijd van geboorte en overlijden.

Eyssonius. Onder dezen naam vermelden wij:

Henricus Eyssonius, een verdienstelijk Nederlandsche geneeskundige. Hij werd geboren te Groningen, promoveerde er in 1658 in de medicijnen en zag er zich in 1660 benoemd tot gewoon hoogleeraar in de geneeskunde, terwijl hij 4 jaar later ook met het onderwijs in de natuurkunde belast werd. Op zijn aandringen werd er een nieuw theatrum anatomicum gebouwd. Hij schreef: „Tractatus anatomicus et medicus de ossibus infantis cognoscendis, conservandis et curandis etc. (1659)", — en „Collegium anatomicum etc. (1662)". Hij overleed in 1696.

Rudolphus Eyssonius, een zoon van den voorgaande. Hij was geboren te Groningen den 1sten Februari 1655 en werd er in 1696 hoogleeraar in de ontleed- en scheikunde, later tevens in de geneeskunde. Hij schreef: „Silvae virgilianae prodromus, de arboribus

giandiferis (1695)", — Syntagma medicum minus (1670)", — en „De fago (1700)."

Henricus Eyssonius, een zoon van den voorgaande. Hij was achtereenvolgens predikant te Amerstol, 's Gravendeel en Bonda en overleed den 4den Januari 1749. Hij schreef onderscheidene dichterlijke werken, van welke wij noemen: „Bijbelsche Historien", — „Waarheden Christi", — „De gemetamorphoseerde predikant of zijne wonderlijke bekeering (1724)" — en „Wetjnige waarheid (1732)".

Eystein. Onder dezen naam vinden wij twee Koningen van Noorwegen vermeld, namelijk in de eerste plaats een zoon van *Magnus III*. Hij werd geboren in 1088, verdeelde na den dood zijns vaders (1103) met zijne halve broeders *Sigurd I* en *Olaus IV* het land, behield het noordelijk gedeelte, bevorderde kunsten en wetenschappen, stichtte vele kerken, verbeterde de wetgeving en overleed in 1122. In de tweede plaats noemen wij den zoon van *Herald IV*. Hij werd in Schotland geboren in 1142 en verkreeg desgelijks het derde deel van het koningrijk. Hij deed onderscheidene rooftochten, leefde in onmin met zijne broeders en werd in 1157 door *Simon Skalpr* vermoord.

Eytelwein (Johann Albert), een verdienstelijk burgerlijk ingenieur, werd geboren te Frankfort aan de Main den 31sten December 1764. Reeds als 15-jarige knaap nam hij dienst bij de Pruisische artillerie en bejverde zich, om grondige kennis te verkrijgen van de theorie. Toen hij als luitenant zijn ontslag nam, werd hij aangesteld tot inspecteur der dijken aan de Oder en in 1794 bevorderd tot opperbouwraad. Allengs klom hij op in rang, nam in 1830 zijn ontslag en overleed den 18den Augustus 1848. Hij was lid van de Académie van Wetenschappen te Berlijn, en hij heeft op het gebied van den waterbouw hoogst belangrijke diensten bewezen. Van zijne geschriften noemen wij het voortreffelijke werk: „Practische Anweisung zur Construction der Faschinenwerke an Flüssen und Strömen (1800)", — voorts schreef hij: „Practische Anleitung zur Wasserbaukunst (1802—1808; 2de druk, 1809)", — „Handbuch der Mechanik fester Körper und der Hydraulik (1801; 3de druk, 1842)", — Handbuch der Statik fester Körper (1808, 3 dln)", — en Grundlehren der höhern Analysis (1824 2 dln.)"

Eyth. Onder dezen naam vermelden wij:

Eduard Eyth, een Duitsch schrijver en dichter, geboren te Heilbronn in 1809. Hij bezocht het theologisch seminarium te Maulbronn en vervolgens het theologisch stift te Tübingen, waarna hij in 1841 hoogleeraar werd aan het theologisch seminarium te Schönthal. Hij schreef: „Griechische Gedichte (1831)", — „Klassiker und Bibel in den niederen Gelehrtenschulen (1838—1840)", — „Harfenklänge aus dem Alten Bunde (1838)", — „Gedichte (1843, 2de druk 1851)", — „Mnemonische Geschichtstafeln (1844—1846)", — en leverde voorts een dichterlijke vertaling van „Koning Oedipus" van *Sóphocles*.

Max Eyth, een verdienstelijk ingenieur, werktuigkundige en schrijver, geboren den 6den Mei 1836 te Kirchheim. Hij studeerde aan de poiytechnische scholen te Karlsruhe en Stuttgart in de werktuigkunde, was van 1858 tot 1860 ingenieur in eene machinenfabriek te Berg bij Stuttgart, vertrok in 1861 naar Londen, trad als ingenieur in dienst in de groote machinenfabriek van *Fowler* te Leeds, waar hij zich vooral met het vervaardigen van landbouwwerktuigen bezig hield, en vertegenwoordigde die firma op de tentoonstelling van 1862 te Londen. Hij begaf zich in 1863 naar Egypte, om toezicht te houden op de invoering van den stoomploeg, en werd er, met vergunning van het Huis *Fowler*, hoofdingenieur van Prins *Halim-Pasja*. In 1866 liet hij die betrekking varen en was vervolgens werkzaam tot invoering van genoemden ploeg in Noord-Amerika, West-Indië, Oostenrijk-Hongarije, Rusland en Roemenië en leidde alzoo een zwervend leven, door hem beschreven in zijn voortreffelijk: „Wanderbuch eines Ingenieurs. In Briefen (1871—1876, 4 dln)". Voorts schreef hij: „Das Agrikulturmachinenwesen in Aegypten (1867)", — „Steamcable towing (1868)", — „Volkmar, historisch-romantisches Gedicht (3de druk, 1876)", — en „Novellen, nebst einen Anhang von Gedichten (1871)".

Ezechiël, een Israëlietisch profeet, was de zoon van den priester *Busi* en werd in 598 vóór Chr. als jongeling met *Jojakin*, koning van Juda, op last van *Nabucadnezar*, naar Mesopotamië gebracht. Hier woonde hij te midden zijner gevangene stamgenooten aan den oever der Chaboras, om in 594 als profeet op te treden. Zijne uitspraken, voorzoover die in het Oude Testament zijn bewaard gebleven, kan men in 3 afdeelingen splitsen. De eerste (Hoofdstuk I—XXIV), vervaardigd voordat Jerusalem door *Nebucadnezar* veroverd was, verkondigt aan Juda den ondergang wegens zijne afvalligheid, — de tweede (Hoofdstuk XXV—XXXII) bedreigt de naburige volken, die over den val van Juda juichen, — en de derde (XXXIII—XLVIII), opgesteld na de vernietiging van het Rijk van Juda, voorspelt aan Israël zijne verlossing en de stichting van een nieuw Jerusalem. De uitspraken van *Ezechiël* onderscheiden zich, in vergelijking met die der oudere zieners, niet zoozeer door grootsche beelden en profetische verhevenheid als door meer koele redeneering. De tekst is voor belangrijke verbeteringen vatbaar, en één der beste commentaren op dit boek is die van *Hitzich* (1847).

Ezel (De) behoort tot de orde der *Eénhoevige zoogdieren* (Soldungula), welke zich door het bezit van slechts één teen aan elke ledemaat onderscheiden, waarvan de laatste geleding is omsloten door een grooten hoef. De soort, welke den naam van ezel draagt, onderscheidt zich van het paard, waarmede hij tot hetzelfde geslacht behoort, daarin, dat zij alleen aan de voorpooten wratten heeft, een dikkeren kop, en alleen aan de punt van den staart lange haren en door het bezit van betrekkelijk lange oorschelpen. De ezelin werpt na eene dracht van 11 maanden gewoonlijk één, doch ook wel eens 2 veulens. Onze *tamme ezel* (Equus Asinus) is waarschijnlijk, evenals het paard, uit Midden-Azië afkomstig en later naar Amerika overgebracht. *Wilde ezels* vindt men alleen op den gematigden gordel van Azië en in een

groot gedeelte van Afrika. Die van Azië zijn zoo groot als kleine paarden; hun kop is kleiner, hunne ooren zijn korter dan die onzer tamme ezels; zij hebben eene streep over den rug, maar geene dwarsstreep over de schonders. Zij vormen één van twee soorten en dragen verschillende namen. De Kirghizen noemen hen *koelaw*, — de Mongolen *dsiggetai*, — en de bewoners van Tibet *kiang*. Meer noordelijk heeft men dezelfde soort, welke bij de dierkundigen den naam draagt van *Equus hemionus*. — In Afrika komen 3 soorten voor, namelijk de *zebra*, de *dauw* en de *quagga*. De eerste (Equus Zebra) is grooter dan onze tamme ezel, licht van kleur met zwarte dwarsstrepen en woont er in de gebergten der zuidelijke streken. Hij is zeer schuw en wordt niet gemakkelijk gevangen. — De *dauw* (Equus Burchellii) heeft veel overeenkomst met den *zebra*, doch zijne strepen zijn minder scherp geteekend. Hij leeft in troepen in de vlakten van Zuid-Afrika. — De *quagga* (Equus Quagga) eindelijk is donkerder van kleur dan de voorgaande 2 soorten en de strepen zijn veel minder duidelijk. Deze dieren leven in troepen ten zuiden van de Vaalrivier, waar zij in goede verstandhouding met de struisvogels omdolen. Beide partijen hebben daarbij belang. De struisvogels bemerken door hun scherpen blik spoedig gevaar, 't geen voor den quagga van groot gewicht is, en vinden tot loon voor hunne diensten op de uitwerpselen van dien ezel groote kevers, waarop zij zeer gesteld zijn. Zie de plaat bij het artikel *Éénhoevigen*.

De ezels zijn van aard vlugge, gehoorzame, snelloopende dieren, doch door verwaarloozing en mishandeling en misschien ook voor een deel door den invloed van het klimaat werden zij in ons werelddeel in domme, luie, koppige schepselen veranderd. Vooral de Egyptische ezels worden zeer geroemd. In het algemeen verkeeren de ezels het liefst in steenachtige, dorre landstreken, daar zij zich bij voorkeur met stekelige gewassen, zooals distels, cactusplanten enz., voeden. In grooten getale zijn zij naar Java overgebracht, doch aldaar spoedig gestorven, terwijl zij zich op Bonaire, Curaçao enz. sterk vermenigvuldigen. In de wildernis is de ezel ontembaar en aan verscheurende dieren in woestheid gelijk.

De muilezel stamt af van den ezelhengst en de paardmerrie.

Ezelsfeest (Het) werd van de 9de tot de 15de eeuw in een groot gedeelte van Europa, vooral in Frankrijk, Italië en Spanje, gevierd. Dit bestond daarin, dat men een als ezel vermomden priester naar de kerk geleidde, om er de mis te lezen, waarbij het gebalk van een ezel werd nagebootst. Dit feest had plaats omstreeks Kerstmis en in Juni, en het heeft zeer lang stand gehonden, omdat het vergezeld ging van volksfeesten.

Ezelshoofd noemt men een deel van het scheepstuig. Het is een groot vierkant, van voren afgerond blok met 2 gaten. Het één is vierkant of achtkant, loopt niet geheel door of is met eene koperen plaat gesloten en wordt over den top van den mast gelegd, en het andere is rond en dient om de steng door te laten. Het ezelshoofd in omsloten door een ijzeren band en voorzien van oogbonten. Ook aan den boegspriet vindt men zulk een ezelshoofd, hier verticaal geplaatst en *schild* genaamd. Men brengt er het kluifhout doorheen.

Ezelsrug noemt men bij metselwerken eene schuinsche vlechting of een kopje, waarmede de bovenvlakken van sommige muurwerken gedekt worden.

Ezeltjes is de naam van twee sterren van de vierde grootte in het sterrenbeeld „de Kreeft". Men onderscheidt ze in het noorder- (γ) en het zuider- (δ) ezeltje, en zij bevinden zich onder en boven het lichtwolkje, dat den naam van „Kribbe" draagt. De naam is afkomstig uit den tijd, toen de Zon zich aldaar in het keerpunt bevond. Immers men zeide, dat de ezels van den Zonnewagen aldaar aan de Kribbe werden gevoederd.

Ezonstad, oorspronkelijk *Waerden*, is de naam van eene voormalige Friesche stad aan de Lauwers op de plaats, waar zich thans de sluis Ezumazijl bevindt. Vermoedelijk werd zij in 335 door *Odilbald*, hertog van Friesland, gesticht. In 805 op den St. Thomasdag ontstond er een geweldige watervloed, die hare wallen wegsleepte en 35 huizen vernielde, zoodat er 500 menschen om het leven kwamen. In 808 landden er de Noormannen en staken de stad in brand, zoodat er slechts 24 woningen gespaard bleven. Toch wordt Ezonstad in 858 nog vermeld als eene aanzienlijke plaats, die echter allengs is weggespoeld. In 1422 stond er nog een kasteel, vermoedelijk in 1398 door Hertog *Albrecht van Beieren* gesticht en door wallen en grachten omgeven. Het was eenigen tijd de wijkplaats voor Schieringer vruibuiters en zeeroovers, totdat de Vetkoopers, bijgestaan door de Lübeckers en Hamburgers, haar veroverden en sloopten.

Ezra, zie *Esra*.

Ezzelino da Romano, ook *Ezzelino de Derde* genaamd, het hoofd der Ghibellijnen in Italië ten tijde van Keizer *Frederik II*, was een zoon van een monnik, *Ezzelino* geheeten, en eene spruit uit een ridderlijk Duitsch geslacht, hetwelk door *Koenraad II* met de burchten Onara en Romano begiftigd was en zich in Italië spoedig verhief in macht en aanzien. Hij werd geboren den 26sten April 1194 te Onara in de mark Treviso, bezat alle roemrijke eigenschappen, waardoor zijn geslacht zich onderscheidde, maar bezoedelde die later door groote hartstochten en ondeugden en door eene verregaande wreedheid. Reeds vroeg nam hij deel aan de familietwisten met het Huis *Este*, *Bonifacio* enz., verhief zich tot podesta van Verona en schaarde zich in den oorlog tegen Lombardije aan de zijde van Keizer *Frederik II*. Tot belooning ontving hij 's Keizers onwettige dochter *Selvaggia* ten huwelijk en werd in 1236 opperstadhouder te Padua. Nu vatte hij het voornemen op, om de grondslagen te leggen van een onafhankelijk gezag. Hij maakte zich meester van Vicenza, Verona, Feltre, Bassano, Belluno en geheel noordelijk Italië. Wie zich tegen hem verzette, werd in de gevangenis geworpen, gepijnigd, vermінkt en op eene gruwelijke wijze om het leven gebracht. Hij noemde zich den „Geesel Gods" en deed de edelste geslachten te Padua en Verona tot den laatsten man uitroeien. De geringste argwaan, ja, zelfs een uitmunten door rijkdom, afkomst, wetenschap of kunst

was voldoende, om iemand in den kerker of op het schavot te brengen. Niettemin betoonde hij aan Keizer *Frederik*, wiens bescherming hij noodig had, steeds eerbied en trouw, terwijl hij later ook diens zoon *Koenraad* in den oorlog tegen Italië ijverig ondersteunde. Aanslagen op zijn leven werden door zijne waakzaamheid, — samenspanningen tegen zijne macht door zijne dapperheid verijdeld, en te vergeefs slingerde in 1252 *Innocentius* hem den banvloek naar het hoofd. Toen hij het eindelijk in 1256 waagde, Mantua aan te tasten, gevoelden zijne vijanden, dat zij hem vóór den val dier stad moesten vernietigen of zich buigen onder zijne heerschappij. Een leger met den aartsbisschop *Philippus Fontana* van Ravenna aan het hoofd trok tegen hem te velde, en derwaarts begaven zich nu de vluchtelingen der geteisterde steden. De bondgenooten veroverden Padua en bleven er meester, terwijl zij daarentegen den slag bij Torricella verloren (1 September 1258). De podesta van Mantua, aartsbisschop *Philippus*, en vele benden, die aan het zwaard ontsnapten, werden gevangen genomen, en *Ezzelino* overweldigde vervolgens Brescia. Zoo klom zijne macht en tevens liet hij zich tot gedurig vreeselijker gruwelen vervoeren. Toen hij echter, gestennd door de verfoeide adelspartij te Milaan, de verovering van Opper-Italië wilde doorzetten, kreeg hij nienwe tegenstanders. *Palavicino* en *Boso da Dovera*, voorheen zijne bondgenooten, kwamen bij Soncino aan de Ogiio tegen hem in verzet, — de markgraaf *Este* plaatste zich bij Macaria, en *Martino della Torre* trok naar Cassano aan de Adda, alwaar hij Milaan beveiligde en tevens in de gelegenheid was, de anderen te hnlp te komen. *Ezzelino* overschreed de Adda en zon Milaan bereikt hebben zonder dat *Torre* er iets van bemerkt had, indien inwoners van Bergamo hem niet onderricht hadden van dien tocht. Nn deed *Torre* hem achterwaarts wijken. Vruchteloos zocht *Ezzelino* de brug van Cassano — de eenige plaats, waar hij over de rivier kon trekken — stormenderhand te veroveren; hij werd bij die gelegenheid zwaar gewond. Wèl bracht hij zijn leger door eene waadbare plaats, die niet door zijne vijanden was opgemerkt, op den linker oever der Adda, maar toen in het beslissend oogenblik de bewoners van Brescia afvallig werden en hij zelfs den terugtocht naar Bergamo afgesneden zag, geraakte hij na dapperen tegenstand, door een strijdknods aan het hoofd getroffen, den 16den September 1259 in krijgsgevangenschap. Hier versmaadde hij alle geneesmiddelen en alle voedsel en rukte zelfs op den 11den dag na het gevecht het verband van zijne wonden, om zijn uiteinde te bespoedigen. Zoo stierf *Ezzelino*, die zich gedurende eene reeks van jaren aan de grootste gruwelen had schuldig gemaakt. Drie Pausen hadden den banvloek over hem uitgesproken, en op zijn bevel stierven meer dan 50 000 menschen door benishanden of in den kerker. Zijn lijk werd in eene kist van marmer te Soncino in ongewijde aarde bijgezet. — Ook zijn broeder *Alberich* moest een jaar later (25 Augustus 1260), door gebrek gedwongen, zijn kasteel overgeven, en werd, nadat men zijne zonen en dochters op de walgelijkste wijze gehoond en deze in zijne tegenwoordigheid onder de vreeselijkste folteringen gedood had, aan den staart van een ros gebonden en voortgesleurd totdat hij het bestierf. Hij was de laatste van zijn geslacht.

F.

F is de zesde letter van ons alphabeth en de vierde in de rij der medeklinkers. Zij behoort tot de afdeeling der lipletters, doch ontbreekt in het alphabet der Phoeniciërs en was bij de Latijnen, die haar aan ons hebben bezorgd, oorspronkelijk slechts eene zachte aanblazing, de zoogenaamde *digamma Aeolicum* (Aeolische dnbbelgamma), zooals ook blijkt uit de gedaante dezer letter, namelijk die van 2 gamma's (ΓΓ). Later nam haar geluid toe in hardheid en begon op dat der Grieksche Φ te gelijken, terwijl men aan de voormalige zachte aanblazing eene als medeklinker beschonwde *U* (*V*) tot teeken gaf. Door vele Duitschers worden de letters *F* en *V* nagenoeg op dezelfde wijze uitgesproken, — bij de Franschen is de klank der *F* veel harder dan die der *V*, welke laatste bij hen naar de *W* zweemt, — en in ons Vaderland is het onderscheid dnidelijk genoeg te hooren, behalve in Friesland, waar de *V* even scherp wordt nitgesproken als de *F*. Men doet laatstgenoemde letter hooren bij het samentrekken der lippen, terwijl men de lucht uitblaast. De klank der *V* daarentegen vereischt een openen der lippen.

Als cijfer beduidt *F* bij de Romeinen 40, en $\overline{F}$ 40 000. Bij verkorting wordt zij gebruikt van de woorden *filius*, *fecit* enz. Met betrekking tot boeken beteekent fo (folio) eene bladzijde of het formaat. Op het kompas van een Engelsch zaknurwerk geeft *F* het woord *faster* (sneller) te kennen, — op een thermometer den naam van *Fahrenheit*, en in de scheikunde dien van *fluorium*. In de muziek is *f* een der grondtoonen en staat in de bovenste lijn van den notenbalk (zie *Toonaard*).

Fa is de vierde toon van onze tegenwoordige toonladder. De oudere toonzetters verstaan onder *fa* den bovensten halven toon van de opwaarts in de toonladder op elkander volgende halve toonen; de benedenliggende heet dan *mi*. In de toonladder van *C*-dur zijn het dus *e*, *f*, en *h*, *c*; in die van *F*-dur, *a*, *b*, en *e*, *f*.

Faassen (Pieter Jacobus), zich noemende *Rosier Faassen*, een verdiensteljk tooneelkunstenaar, geboren te 's Gravenhage den 9den September 1833, vertaalde een groot aantal tooneelstukken uit het Fransch en Hoogduitsch en schreef voorts: „Het leven van Cesar (blijspel, 1865)", — „De werkstaking (tooneelspel, 1872)", — „De hond van den tuinman (tooneelspel, 1873)", — „De koopman in oudheden (blijspel, 1873)", — en „De militaire Willemsorde (dramatische schets, 1873)", enz.

Fabel (Eene) noemt men in het algemeen een verdicht verhaal, — en meer bepaald eene dichtsoort, die in allegorischen vorm eene ernstige les of eene belangrijke waarheid verkondigt. De naam is afkomstig van het

Latijnsche woord *fabulari* of *favellare* (spreken, verhalen). De fabel ontleent haren vorm doorgaans aan de natuur, — aan dieren, planten en zelfs aan levenlooze voorwerpen, die veelal denkende en sprekende worden voorgesteld, en in dien vorm bevat zij regelen van levenswijsheid. De fabeldichter mag zich dus vrij bewegen op het gebied der wonderen en onmogelijkheden, mits hij daarbij zijn doel voor oogen houde en de wetten eener edele eenvoudigheid niet miskenne. Ook is het hem geoorloofd, gebruik te maken van scherts en satire, of om op het gevoel te werken. Duidelijk en krachtig moet de toepassing — de moraal van de fabel — wezen.

De fabel is zeer oud. Men vindt haar reeds in het boek der Richteren (IX: 8—15), waar *Jotham* onderscheidene boomen sprekende invoert. Bekend zijn voorts de Arabische fabelen van *Lockman*, de Grieksche van *Aesopus*, en de Latijnsche van *Phaedrus*. Tot de voornaamste fabeldichters van lateren tijd behooren *Gay* in Engeland, *Yriarte* in Spanje, *Gellert* in Duitschland, *Krylow* in Rusland en *Lafontaine* in Frankrijk. Ons Vaderland heeft geene uitstekende fabeldichters voortgebracht; vermoedelijk ontbreekt ons de levendigheid van verbeelding, welke deze dichtsoort vordert.

Men geeft den naam van *fabelleer* ook wel aan de godenleer der Grieken, Romeinen, Skandinaviërs, enz., — zie onder *Mythologie*.

Faber. Vele merkwaardige mannen binnen en buiten de grenzen van ons Vaderland droegen dezen geslachtsnaam. Van de *Nederlanders* noemen wij:

Jacobus Faber, een verdienstelijk Latijnsch dichter. Hij werd geboren te Deventer in 1472, was er onderwijzer bij de Broeders van het Gemeene Leven en overleed aldaar in 1503. Hij schreef: „Panegyricus in triumphum Christi etc. (1499)", — Carmen Panegyricon de admiranda Dei genetricis Mariae semper virginis et serenitate et humilitate" — en „Catonis disticha etc. (1601)".

Petrus Faber, een uitstekend godgeleerde. Hij werd geboren te Nijmegen omstreeks het jaar 1479, studeerde te Parijs in de godgeleerdheid en wijsbegeerte en werd er in 1517 tot doctor bevorderd. Hij behoorde tot de Orde der Dominicanen en zag zich bij zijne terugkomst afgevaardigd naar Rome, waar hij den 8sten Augustus 1515 — vermoedelijk door vergif — overleed. Hij schreef een „Supplementum ad tertiam partem D. Thomae Aquinatis".

Timaeus Faber, een verdienstelijk rechtsgeleerde. Hij heette eigenlijk *Tjomme Riemers* en werd geboren te Leeuwarden in 1578. In 1597 begaf hij zich naar de Hoogeschool te Franeker en werd er in 1603 doctor in de beide rechten. Nadat hij zich als advocaat gevestigd had te Leeuwarden, werd hij in 1607 benoemd tot hoogleeraar te Franeker. Toen hij voorts in 1614 voor een beroep naar Groningen bedankt had, overleed hij te Franeker den 18den September 1623. Hij schreef: „Annotationum liber unus, quo varia juris civilis loca explicantur et conciliantur (1608)", — „Disputationes anniversariae ad quatuor libros institutionum imperialium (1609 en 1612, en later bij herhaling)", — en „Quaestionum illustrium etc. diatyposis (1615)".

Frederik Christiaan Faber, in het hertogdom Nassau geboren, doch in Juli 1760 benoemd tot buitengewoon hoogleeraar in de Oostersche talen te Franeker, alwaar hij den 21sten Januari 1761 aan de tering bezweek.

Abraham Faber, hoogleeraar in de geschiedenis en oude letteren aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam. Reeds in 1656 gaf hij lessen aan die inrichting, doch werd eerst den 30sten October 1670 tot hoogleeraar benoemd. Hij overleed aldaar den 4den April 1690.

Johan Faber, de vader, een graveur in mezzo tinto. Hij vertrok in 1687 naar Engeland, waar hij vooral portretten graveerde. — Zijn zoon, ook *Johan Faber* genaamd, in 1684 in Nederland geboren, is desgelijks tot aan zijn dood in Engeland werkzaam geweest, waar hij uitmuntende portretten van vorstelijke personen heeft gegraveerd.

Van de *buitenlanders* vermelden wij:

Anton Faber, eigenlijk *Favre*. Hij werd geboren te Bourg-en-Bresse in Frankrijk den 4den October 1557, studeerde te Parijs en te Turijn en werd in 1581 rechter in zijne geboortestad, waar de Hertog van Savoye bewindvoerder was. Later ging hij naar Chambéry, was er voorzitter van het hooggerechtshof, en overleed den 1sten Maart 1624. Tot zijne werken behooren: „Codex Fabrianus (1661)", eene verzameling van gewijsden, — „Rationalia in pandectas (1659—1663, 3 dln)", — „De erroribus pragmaticorum et interpretum juris (1658, 2 dln)", — en „Conjecturarum juris civilis libri XX (1661)".

Jacob Faber, eigenlijk *Jacques le Fèvre*, een Fransch godgeleerde. Hij werd geboren in 1440 te Estaples, zoodat hij den bijnaam verkreeg van *Stapulensis*. In 1523 aanvaardde hij de betrekking van groot-vicaris van den bisschop van Meaux, doch ontving wegens te vrijzinnige gevoelens zijn ontslag. Nu begaf hij zich naar het Hof van *Margaretha van Navarre*, alwaar hij in 1537 overleed. Hij schreef onder anderen verklaringen van sommige geschriften van *Aristóteles* en vertaalde verschillende boeken des Bijbels.

Basilius Faber, een Duitsch letterkundige. Hij werd geboren te Sorau in 1520, studeerde te Wittenberg en was eerst rector te Nordhausen en vervolgens te Erfurt, waar hij in 1576 overleed. Zijn „Thesaurus eruditionis scholasticae (1671)" is later door *Gesner* en het laatst door *Leich* uitgegeven. Ook was hij de grondlegger der „Magdeburger Centurien", terwijl hij geschriften van *Luther* uit het Latijn in het Duitsch vertaalde, om hierdoor de Hervorming te bevorderen.

Gotthilf Theodor von Faber, een verdienstelijk schrijver, geboren te Riga den 4den (15den) Februari 1766. Hij nam dienst onder *Lafayette*, streed onder *Dumouriez*, werd in 1793 krijgsgevangen bij de Oostenrijkers, wist te ontsnappen, ontving onder het Directoire eene burgerlijke betrekking en werd professor in de Fransche taal en letterkunde te Keulen. Hier redigeerde hij met professor *Reinhard* den „Beobachter im Rheindepartement". In 1805 begaf hij zich naar Petersburg en schreef er: „Notices sur l'intérieur de la France (1807)" en „Observations sur l'armée française des derniers temps à partir de 1792 jusqu' en 1807 (1808)". Later leverde hij: „Bagatelles. Promenades d'un desoeuvré

dans la ville de St. Pétersbourg (1811, 2 dln)", werd in 1813 door de Russische Regeering belast met de stichting van het dagblad: „Observateur impérial" en gaf zijne „Beiträge zur Charakteristik der französischen Staatsverfassung und Staatsverwaltnng während der Epoche Bonapartes (1815)" in het licht. Hij werd voorts in 1816 toegevoegd aan het Russisch gezantschap bij den Dnitschen Bond te Frankfort aan de Main, in 1818 benoemd tot staatsraad in werkelijken dienst, maar nam in 1840 zijn ontslag, vestigde zich bij Luzern en schreef er zijn belangrijk werk: „Le comte J. Capodistrias (1842)". Hij overleed te Parijs den 28sten November 1847.

Frederik Faber, een uitstekend beoefenaar der natuurlijke historie. Hij werd geboren in 1795 te Odense op Fünen en overleed in 1828 als auditeur militair te Hörsens in Jutland. In 1819 tot 1821 reisde hij op IJsland en schreef: „Prodromus der isländischen Ornithologie (1822)", — „Ornithologiske Notitser som Bidrag til Danmarks Fauna (1824)", — „Ueber das Leben der hochnordischen Vögel Islands (1825—1826, 2 dln)", — en „Naturgeschichte der Fische Islands (1829)".

Johann Lothar von Faber, een uitstekend Duitsch nijverheidsman. Hij werd geboren den 12den Junl 1817 te Steln, een dorp bij Nürnberg, waar zijn overgrootvader in 1761 eene kleine potloodenfabriek stichtte. Bij den dood van laatstgenoemde viel de fabriek ten deel aan zijn zoon *Anton Wilhelm Faber* (thans nog de naam der firma) en in 1800 aan diens zoon *Georg Leonhard*, den vader van *Johann Lothar*. Deze laatste begaf zich in 1836 naar Parijs, om zijne kennis op het groote gebied der nijverheid te verrijken, doch toen hij er 3 jaar vertoefd had, riep de dood zijns vaders hem naar Dnitschland terug, waar hij zich in 1839 aan het hoofd plaatste der fabriek. Hier waren toen 20 arbeiders werkzaam en de jaarlijksche omzet bedroeg ongeveer 12 000 gulden. De nieuwe bestuurder gaf eene grootere uitbreiding aan deze inrichting; hij riep in 1840 een jongeren broeder bij zich, om deel te nemen in de zaak, en legde zich nu vooral toe op het vervaardigen van beste potlooden, die weldra bij de kunstenaars zeer in trek waren. Om zich los te maken van den Nürnbergschen handel, deed hij zelf reizen naar de voornaamste steden van Europa en knoopte overal betrekkingen aan, terwijl hij tevens zijn fabrikaat nog aanmerkelijk verbeterde. Om zich ook in Amerika debiet te verschaffen, stichtte hij in 1849 te New York een magazijn, dat hij onder het beheer plaatste van zijn jongsten broeder *Eberhard Faber*, die eerst te Berlijn en te Erlangen in de rechten gestudeerd en daarna te Stein de noodige handelskennis verworven had, — terwijl hij voorts een huis te Parijs en een depôt te Londen vestigde. De Faberpotlooden behaalden op alle nijverheidstentoonstellingen den hoogsten prijs, en de fabriek nam nog hoogere vlncht, toen *Faber*, die te voren enkel graphiet van Borrowdale in Cumberland verwerkte, in 1856 eene overeenkomst sloot met den Rnssischen koopman *Aliberť*, die in het Sajaansche gebergte in het zuiden van Oost-Siberië rijke graphietbeddingen ontdekt had en zich verbond, om de hieruit opgedolven grondstof uitsluitend aan de fabriek te Stein te leveren. Na onvermoeide proefnemingen verscheen *Faber* in 1861 met zijne „crayons polygrades en graphite de Sibérie" op de wereldmarkt en verdrong daarmede het Engelsch fabrikaat. Na dien tijd werd zijne fabriek, welke in 1861 haar eenwfeest vierde, als de voornaamste beschonwd voor het vak van potlooden. Later heeft *Faber* bij zijne beroemde fabriek ook eene van leien en griffels gevoegd. Laatstgemelde bevindt zich te Geroldsgrün bij Kronach. De eigenaar ls ln 1864 benoemd tot rijksraad der Beiersche Kroon.

Fabiana *Ruiz* et *Pav.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Solaneën*. Het onderscheidt zich door een 5-spletigen kelk, eene trechtervormige bloemkroon met eene lange buis en met een geplooiden, omgekrulden rand, door 2 korte en 2 lange meeldraden en eene 2-kleppige, veelzadige doosvrucht. Het omvat heesters, die in Chili en Brazilië groelen. Van de soorten noemen wij *F. imbricata Ruiz* et *Pav.* uit Chili, een sierlijken heester met kleine, eironde, schubvormige, dakpansgewijs geplaatste bladeren en fraaie witte, aan den top der takken dicht bij elkander staande bloemen. Hij verelscht eene warmte van 4—6° C. en wordt door stekken vermenigvuldigd.

Fabianus (St.), ook *Fabius* en *Flavianus* genaamd, was bisschop te Rome van 235 tot 250 en behoorde tot de martelaars ten tijde der vervolging onder *Decius*. Hij was een voortreffelijk kerkvorst, en van hem wordt vermeld, dat hij Rome ln 6 diaconaten verdeeld, Keizer *Philippus* met zijn zoon gedoopt, 4 conciliën te Rome gehonden en verkondigers des geloofs naar Gallië gezonden heeft. Zijn geschrift over den ketter *Privatus* is verloren gegaan. De verordeningen, die zijn naam dragen en door *Gratianus* gedeeltelijk opgenomen zijn, beschonwt men als onecht. Tegelijk met hem heeft *St. Sebastianus* den marteldood geleden; beider gedenkdag valt op den 20sten Januari.

Fabius. Deze naam werd gevoerd door één van de aanzienlijkste geslachten der Patriciërs in het oude Rome. Het beschonwde *Héraclés* (Hércnles) als zijn stamvader, daar de zoon van dezen en van de dochter van *Evander* een dergelijken naam droeg. Dat deze familie althans zeer oud is, blijkt uit het verhaal, dat de aanhangers van *Remus* met den naam van *Fabiussen* en die van *Romulus* met dien van *Quinctiliussen* werden bestempeld. Tijdens de stichting der Republiek behoorde de *Gens fabia* tot de aanzienlijkste en invloedrijkste Romeinsche geslachten. Van 485—479 vóor Chr. bekleedde aanhondend een *Fabius* de waardigheid van consul, en in den oorlog tegen de Vejl (479) trokken 306 *Fabiussen* met 4 000 cliënten den vijand tegemoet. Het schijnt, dat dit geslacht eerst onder de Keizers uitgestorven is. Tot de merkwaardigste leden behoorden:

Quintus Fabius Vibulanus, die in 485 vóor Chr. consul was. Hij streed voorspoedig tegen de Volscers en Aequers, maar haalde zich het misnoegen des volks op den hals doordien hij den buit niet onder de soldaten verdeelde, maar ten voordeele der schatkist verkocht.

In 482 werd hij op nieuw tot consul gekozen, bestreed de Aequers, en sneuvelde in 480.

Caeso Faber Vibulanus, een broeder van den voorgaande. Hij was een man van gestrenge, aristocratische beginselen, werd in 484 vóór Chr. tegelijk met *L. Aemilius Mamercus* consul en verzette zich met kracht tegen de pogingen der volkstribunnen, om geldigheid toe te kennen aan de akkerwet van *Cassius*. Bij het uitbarsten van een oorlog tegen de Volsces ontving hij het opperbevel over een leger tot bescherming der bondgenooten, doch redde later *Aemilius*, die door den vijand was ingesloten, door zijne beste troepen derwaarts te zenden. In 481 werd hij wederom tot Consul gekozen, joeg de Aequers en Veji met zijne ruiterij op de vlucht, maar gaf aan het voetvolk, dat hem niet genegen was, vrnchteloos het bevel, om den vijand te vervolgen. In den veldslag tegen de Veji en de Etruscers (480) streed hij met ongemeene dapperheid en droeg zorg voor de gewonde Plebéjers, zoodat hij in 479 op nieuw met de waardigheid van consul werd bekleed. Om eene verzoening van het volk met de Patriciërs tot stand te brengen, deed hij aan den Senaat het voorstel, om de staatsgronden gelijkmatig onder de burgers te verdeelen, maar vond bij dat lichaam geen gehoor. Hij bevond zich bij de 306 *Fabiussen*, die in den oorlog tegen de Veji, in eene hinderlaag gelokt, omgekomen zijn, terwijl de consul *T. Menenius*, die zich aan het hoofd van een leger niet ver van daar bevond, niets deed om hen te redden, weshalve hij tot eene zware boete veroordeeld werd.

Marcus Fabius Vibulanus, een broeder van den voorgaande. Hij was aanvankelijk een ijverig verdediger van de voorrechten der Patriciërs en werd in 483 vóor Chr de eerste maal tot consul benoemd. In 480 viel hem op nieuw die eer te beurt, en hij besliste door zijne dapperheid den bloedigen slag tegen de Veji, waarin zijn broeder *Quintus* viel en de *Fabiussen* een onsterfelijken roem verwierven, maar uit smart over den dood van zijn broeder en van den consul *Manlius* wees hij den hem aangeboden triomf van de hand. Hierdoor en door zijne zorg voor de gewonde Plebéjers verwierf hij de algemeene achting, en hij stelde na dien tijd zich steeds in de bres voor de rechten des volks.

Quintus Fabius Vibulanus, een zoon van den voorgaande. Men verhaalt, dat van al de *Fabiussen* hij alleen aan de algemeene slachting, door de Veji onder zijne manneljke bloedverwanten aangericht, ontsnapte. In 467 vóor Chr. was hij consul tegelijk met *T. Aemilius Mamercus* en verzette zich tegen de akkerwet. In 465 werd hij op nieuw met die waardigheid bekleed, en bracht aan de Aequers eene nederlaag toe aan de Algidus. In 459 zag hij zich nogmaals tot consul gekozen en overwon de Volscers en Aequers, waarvoor hij met een triomf beloond werd. In 450 behoorde hij tot de Tienmannen, die op aansporing van *Appius* hun ambtstijd wederrechtelijk verlengden. Na den val van het Tienmanschap werd vermoedelijk ook *Fabius* van zijne bezittingen beroofd en in ballingschap gezonden.

Marcus Fabius Ambustus. Deze was consul in 370 vóor Chr. en werd vervolgens nog 2-maal tot die waardigheid benoemd. Hij voerde zeer voorspoedige oorlogen en werd zelfs tot dictator verheven.

Quintus Fabius Maximus Rullianus (*Rullus*), een zoon van den voorgaande. Ook deze onderscheidde zich door zijne krijgsbedrijven tegen de Etruscers en Samnieten, werd in 331 vóor Chr. aedilis curulis en was 6 jaar later magister equitum (aanvoerder der ruiterij) onder den dictator *M. Papirius Cursor*. Daar hij in strijd met de bevelen van laatstgenoemde slag geleverd had aan de Samnieten, werd hij, hoewel de overwinning behaald hebbende, door den dictator ter dood veroordeeld, zoodat de vereenigde smeekingen van zijn grijzen vader, van den Senaat en van het volk nauwelijks in staat waren, den bevelhebber tot vernietiging van dat vonnis te bewegen. Toen hij in 322 met *L. Fulvius Curvus* consul was, behaalde hij eene overwinning op de Samnieten en Apuliërs, maar in 315 leed hij als dictator tegen de Sammieten eene nederlaag, zoodat de Romeinen hunne bezittingen in Campanië enz. verloren. Gedurende zijn tweede consulschap (310) versloeg hij de Etruscers, die Sutrinm belegerden, en vervolgens — na een stouten tocht over het gebergte — nogmaals bij Perusia, maakte zich meester van hunne legerplaatsen en noodzaakte de 3 Staten Arretium, Cortona en Perusia een dertigjarigen wapenstilstand te sluiten. Daar eene nederlaag, door zijn ambtgenoot *Marcius* in Samnium geleden, de benoeming van een dictator onvermijdelijk maakte, koos hij daarvoor zijn vijand *Papirius Cursor*, daar deze naar zijn oordeel de meeste geschiktheid bezat voor die betrekking. Voorts behaalde hij overwinningen op de Umbriërs en Etruscers, zoodat hij in triomf Rome binnentrok en ten derden male consul werd. Daarna onderwierp hij de Marsers, Peligners en Umbriërs aan het gezag der Romeinen en versloeg het volgende jaar, als proconsul, de Samnieten. In 304 werd hij censor en bracht aanmerkelijke wijzigingen in het binnenlandsch bestuur, weshalve hij den bijnaam van *Maximus* ontving. Toen hij in 297 voor de 4de maal tot consul gekozen was, trok hij met zijn ambtgenoot *P. Decius Mus* naar Samnium, waar hij 23 veldteekens veroverde. In 295 werd hem het consulschap voor de 5de maal opgedragen, waarna hij naar het land der Galliërs toog, die zich met de Samnieten verbonden hadden en een leger telden van 140 000 man voetvolk en 46 000 ruiters. Op den rechter vleugel stond *Fabius* tegenover de Samnieten, — op den linker vleugel *Decius* tegenover de Galliërs. De eerste bewaarde den geheelen dag eene verdedigende houding om den onstuimigen moed van den vijand wat af te koelen, terwijl de woeste aanval van zijn ambtgenoot aanvankelijk gelukte, maar bij de onverwachte verschijning der Gallische oorlogswagens door eene vlucht achtervolgd werd. *Decius* wijdde zich echter ter dood en herstelde hierdoor het evenwicht, waarna *Fabius* zulk een hevigen aanval deed op de Samnieten, dat zij in overhaasting de wijk namen. Vervolgens viel hij de Galliërs met zooveel kracht in den rug, dat hij eene schitterende overwinning behaalde. Men ver-

meldt, dat hij den ouderdom van 100 jaren bereikt heeft.

Quintus Fabius Maximus Gurges, een zoon van den voorgaande. Hij was consul in 292 en verloor een veldslag tegen de Samnieten, welken smaad hij echter aanstonds uitwischte door den vijandelijken bevelhebber *C. Pontius* gevangen te nemen, zoodat hem zelfs een triomf werd toegekend. Later werd hij nog tweemaal consul, — eerst in 276, in welk jaar hij eene overwinning behaalde op de Samnieten, Lucaniërs en Bruttiërs, en daarna in 265, toen hij naar Volsinii trok, om de weder spannige cliënten te beteugelen. Hij snenvelde bij de belegerlng van laatstgenoemde stad.

Quintus Fabius Maximus Verrucosus of *Ovicula Cunctator*, een zoon van den voorgaande en één der meest beroemde leden van zijn roemrijk geslacht. Eene wrat op de lip bezorgde hem den bijnaam van *Verrucosus*, en zijn zachtmoedig voorkomen dien van *Ovicula* (Schaapje). Hij werd 5-maal tot consul en 2-maal tot dictator gekozen en was een geruimen tijd princeps Senatus (voorzitter van den Senaat). Reeds gedurende zijn eerste consulschap overwon hij de Liguriërs. In 230 werd hij censor en 2 jaar later op nieuw consul. Bij het nitbarsten van den Tweeden Punischen Oorlog maakten de overwinningen van *Hannibal* aan de Ticinus en aan de Trebia hem niet moedeloos, maar van den beginne af, hoewel vruchteloos, gaf hij den raad, elken veldslag met znik een gevaarlijken tegenstander te vermijden. Eerst na de vreeselijke nederlaag aan het Meer van Trasimene gevoelde men, dat zijn oordeel juist was, en hij werd tot prodictator benoemd. Nadat hij zijne troepen bij Tibur vereenigd had, spoorde hij de bewoners van het platte land aan, om met hnnne have de wijk te nemen naar de vestingen, terwijl hij den strijd vermeed en een waakzaam oog hield op al de bewegingen van *Hannibal*. Hij bleef ln de nabijheid van dezen, hield de hoogten bezet, beroofde hem zooveel mogelijk van alle levensmiddelen en zocht hem allengs te omsingelen. Dit gelukte hem inderdaad, toen *Hannibal* aftrok uit Campanië, doch laatstgenoemde redde zich door eene list, namelijk door gedurende den nacht ossen met brandende takken aan de horens naar het Romeinsche leger te jagen en hierdoor verwarring te stichten. Hoe zegenrijk het beleid van *Fabius* ook wezen mocht, het strookte weinig met de strijdlustige wenschen van zijne soldaten, die hem spottenderwijze *Cunctator* (den Draler) noemden, en volstrekt niet met de voortvarendheid van *M. Minucius Rufus*, den aanvoerder der ruiterij. Zelfs te Rome was men misnoegd over zijne werkeloosheid, en daar de ruiterhoofdman gedurende de afwezigheid van den dictator eenige voordeelen behaald had, werd er goedgevonden, aan beiden hetzelfde gezag toe te kennen. *Fabius* berustte daarin met zijne gewone kalmte, maar vond niet goed, dat *Minucius* en hij bij afwisseling het oppergezag in handen zonden hebben; hij verdeelde het leger, om althans de helft te redden. Zooals te voorzien was, liet *Minucius* zich weldra verlokken tot een veldslag, waarin hij eene geweldige nederlaag zou geleden hebben, indien *Fabius* hem niet ware bijgesprongen. *Minucius* was verstandig genoeg, om zich aanstonds weder onder het opperbevel van den dictator te plaatsen. De ambtstijd van *Fabius* was echter weldra afgelooopen; hij legde het dictatorschap neder, en de nederlaag bij Cannae was hiervan het gevolg. Toen de tijding van deze ramp tot Rome doordrong, behield *Fabius* zijne bezadigdheid en nam maatregelen om de stad tegen elken aanval te beveiligen, en te midden van de ongunstige omstandigheden der jaren 215 en 214 was hij als consul werkzaam. In laatstgenoemd jaar had hij *M. Claudius Marcellus* tot ambtgenoot, door de Romeinen hun zwaard geheeten, terwijl zij *Fabius* hun schild noemden. Ook nn bleef laatstgenoemde in den oorlog getrouw aan zijn voormalig stelsel. Toen hij in 209 voor de 5de maal consul was, verwierf hij een triomf door de herovering van Tarente, waarbij hij evenwel geene blijken gaf van zijne gewone zachtmoedigheid. Na dien tijd was vooral de Senaat het tooneel zijner werkzaamheid. Daar verzette hij zich met kracht tegen de plannen van *Scipio*, om den oorlog naar Afrika over te brengen, doch zijne pogingen waren vruchteloos. Hij overleed in 204.

Quintus Fabius Pictor, één der oudste Romeinsche kronickschrijvers. Hij voerde den naam van *Pictor* (Schilder) als een afstammeling van dien *Fabius*, welke zich bij het versieren van den tempel van *Salus* als schilder onderscheiden had (203), en leefde ten tijde van den Tweeden Punischen Oorlog. Zoowel in dezen als in den Gallischen Oorlog bevond hij zich bij het leger cn bekleedde in 219 de betrekking van proquaestor. Na den rampspoedigen slag bij Cannae (216) werd hij naar Delphi gezonden, om het orakel te raadplegen over het zoenoffer, dat wegens de geschondene kuischheid van twee Vestaalsche maagden moest gebracht worden, en bij die gelegenheid heeft hij zich vermoedelijk bekend gemaakt met de Grieksche beschaving en letterknnde. Zijne in het Grieksch geschreven Romeinsche geschiedenis liep van de aankomst van *Aeneas* in Italië tot aan den tijd van den schrijver en strekte tot bron aan *Livius* en aan *Dionysius Halicarnassensis*; slechts weinig beteekenende fragmenten zijn er van tot ons gekomen.

Ook eene Nederlandsche familie draagt den geslachtsnaam van *Fabius*. Van de leden noemen wij:

Jan Fabius, een verdienstelijk rechtsgeleerde. Hij werd geboren te Amsterdam den 11den Februari 1776, studeerde te Utrecht, vestigde zich als advocaat te Amsterdam, werd er notaris, vervolgens lid der crimineele rechtbank en eindelijk raadsheer in het Provinciaal Hof van Noord-Holland. Hij overleed aldaar den 11den November 1850. Hij onderscheidde zich vooral ook door zijne bekwaamheid als letterknndige en zag zich vereerd met de Griecksche orde van den Verlosser en met de orde van den Nederlandschen Leeuw.

Jan Christiaan Fabius, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te Amsterdam den 25sten November 1783, studeerde te Utrecht ln de godgeleerdheid en was achtereenvolgens predikant te Lisse, te Leerdam, te Delft en eindelijk te Amsterdam, alwaar

hij den 18den Maart 1852 als emeritus overleed. Hij was een uitstekend letterkundige en een verdraagzaam godgeleerde, heeft vele voortreffelijke opstellen in tijdschriften geleverd en was lid van de Maatschappij van Nederlandsche letterkunde te Leiden.

Evert Fabius, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Delft in 1810, studeerde te Amsterdam en te Utrecht en promoveerde hier in 1836 met de kap tot doctor in de geneeskunde. Daarna deed hij eene reis door België en Frankrijk en vestigde zich in 1837 als geneesheer te Amsterdam, waar hij reeds in 1843 overleed. Hij heeft eenige belangrijke opstellen in Nederlandsche en Fransche tijdschriften geplaatst.

Gerhardus Fabius, een broeder van den voorgaande, tevens een verdienstelijk vice-admiraal in Nederlandschen dienst. Hij werd geboren te Lisse den 14den December 1806, bezocht de Kweekschool voor Zeevaart te Amsterdam, deed van 1821—1823 als kajuitwachter en daarna als licht matroos drie reizen met eene koopvaardijbrik naar Havanna en werd in 1824 geplaatst als bnitengewoon adelborst bij de Nederlandsche Marine. Met snelheid doorliep hij de verschillende rangen, zag zich in 1867 bevorderd tot vice-admiraal en 2 jaar later gepensioneerd, waarna hij in 1873 door de conservatieve kiezers van het kiesdistrict Amsterdam werd afgevaardigd naar de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waar hij vruchteloos ijverde tegen de afschaffing der lijfstraffen bij de Marine, maar werd bij de periodieke aftreding in 1877 niet herkozen. Voorts was hij werkzaam als lid van het hoofdbestuur van de Vereeniging tot afschaffing van den sterken drank en van dat van het Nederlandsch Bijbel- en Zendeling-Genootschap. Hij is gevestigd te 's Gravenhage.

Opmerkelijk is het, dat deze verdienstelijke zee-officier, nadat hij reeds tot den rang van luitenant ter zee 2de klasse opgeklommen was, onderscheidene reizen naar Batavia volbracht heeft als gezagvoerder van het Nederlandsche koopvaardijschip „Christina Agatha". Lang is voorts de lijst der oorlogschepen, alle nagenoeg stoomvaartuigen, waarop *Fabius* bevel gevoerd heeft. Daarmede heeft hij de Nederlandsche vlag in alle werelddeelen vertoond. In 1864 werd hij bekleed met de betrekking van directeur of kommandant der Marine te Amsterdam en van 1866 tot 1867 met die van kommandant van Z. M. zeemacht en chef van het Departement van Marine in Neerlandsch Indië.

Trouwens *Fabius* heeft vele en belangrijke diensten aan den lande bewezen. Gedurende den oorlog tegen België kommandeerde hij achtereenvolgens meer dan éene kanonneerboot en beschermde voorts buiten het Kanaal onze koopvaardijvloot tegen de bedreiging der Engelschen. Later was hij adjndant van den kommandant van onze zeemacht in Oost-Indië bezocht tot 3-maal toe Japan, om een tractaat tot stand te brengen, en stevende in 1862 naar Venezuéla, om er voldoening te erlangen voor eene beleediging, onze vlag aangedaan, nadat hij vroeger aan de eerste expeditie naar Bali deelgenomen en verschillende kruistochten tegen de zeeroovers in de Oost-Indische wateren volbracht had.

Hij plaatste onderscheidene opstellen in tijdschriften en dagbladen, werd lid van het Bataafsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en zag zich versierd met de Militaire Willemsorde en met de orde van den Nederlandschen Leeuw, waarnaast het Metalen Kruis en dat van 40-jarigen officiersdienst niet ontbreken. Voorts is hij grootkruis der orde van den Heiligen Stanislaus (Rusland), kommandenr van de orde van St. Mauritius en Lazarus (Italië), officier van de orde van den Verlosser (Griekenland), kommandeur der orde van den Medjidié (Turkije) en van de orde van Nichan Istikar (Tunis). Japan schonk hem twee eeresabels, en hij ontving voorts tal van eervolle vermeldingen, benevens onderscheidene medailles en andere eerbliken voor het redden van schipbreukelingen.

Zijn broeder *Henri Fabius*, een verdienstelijk geneeskundige, geboren te Amsterdam den 7den April 1817, vestigde zich in zijne geboorteplaats en is lid van onderscheidene geleerde genootschappen.

Fabliaux, een woord van dergelijken oorsprong als *fabel*, is in de ond-Fransche letterkunde de naam van kleine verhalen of gesprekken, die de omstandigheden of gebeurtenissen van den dag tot onderwerp hadden. De verhaler of dichter werd *fableor* genoemd, om hem te onderscheiden van den *chanteor* (zanger), die tot zingen geschikte gedichten voordroeg. Tot het gebied van den fableor behoorden, behalve de fablianx, ook nog de „romans d'avonture", de „contes", wier vervaardiger *conteor* werd geheeten, en de „dits" of sprenken, wier opsteller tevens *diseor* genoemd werd. Van laatstgenoemde dichtsoorten onderscheidden zich evenwel de fabliaux door het kenmerk, dat zij zich bewogen binnen de werkelijkheid van het dagelijksch leven, zoodat zij als eene parodie van het epos beschonwd konden worden. Zij waren geheel en al in overeenstemming met het karakter van het Fransche volk en traden te voorschijn als een verzet tegen het ideale, tegen de verbeelding, tegen de aanmatiging van kerk en ridderschap. Daarin werden geestelijkheid en adel over den hekel gehaald, en niet zelden dreef daarin de spotzucht haar spel met kerkelijke leerstellingen en gebruiken. Zelfs wanneer men de stof ontleende aan de klassieke ondheid, kleedde men de figuren in het gewaad van den tijd der vervaardigers. Eén van de vruchtbaarste fableors uit den tijd van *Lodewijk XI* en *Philippus III* was *Rutebeuf*, een echte Parijzenaar en voorlooper van *Villon*, *Lafontaine* en *Voltaire*; zijne werken zijn in 1837 door *Jubinal* in 2 deelen uitgegeven. Belangrijke verzamelingen van fablianx en contes werden bezorgd door *Barbazan* (1456 en 1808, 4 dln), *Méon* (1823, 2 dln), *Jubinal* (1832—1843, 2 dln), *Legrand d'Aussy* (1781, 5 dln, nieuwe uitgave van *Renouard*, 1829 in 5 dln), en *de Montaiglon* (1872 enz.).

Fabre. Onder dezen naam vermelden wij: *François Xavier Pascal Fabre*, een verdienstelijk Fransch historieschilder, geboren te Montpellier den 1sten April 1766 en aldaar overleden den 16den Maart 1837. Hij behoorde tot de school van *David* en wist correctheid van teekening met ongemeene bevalligheid te

verbinden. Geruimen tijd vertoefde hij in Italië en werd in 1826 professor aan de académie te Florence. Later keerde hij terug naar zijne geboortestad en vermaakte haar zijne belangrijke kunstverzameling. In 1828 werd hij met den titel van baron begiftigd. Van zijne stukken noemen wij: „De gewonde Philoctetes" in het Louvre en „De dood van Abel" in het museum te Montpellier.

Marie Joseph Victorin Fabre, een Fransch letterkundige, geboren te Jaujac (departement Ardèche) den 19den Juli 1785. In 1803 begaf hij zich naar Parijs en schreef: „Eloge de Boileau (1805)", — „Discours en vers sur les voyages (1807)", — „Eloge de Pierre Corneille (1808)", — „Eloge de la Bruyère (1810)", — en „Tableau de la littérature au XVIIIe siècle (1810)". In 1810 tot 1811 en in 1823 hield hij aan het Athénée te Parijs voorlezingen over de grondslagen der burgerlijke maatschappij, stichtte in 1829 „La Tribune" en overleed te Parijs den 29sten Mei 1831. Zijne gezamenlijke werken zijn uitgegeven door *Sabatier* (1844—1845, 4 dln).

Jean Raymond Auguste Fabre, een broeder van den voorgaande en desgelijks een geacht letterkundige. Hij werd geboren den 24sten Juni 1792 te Jaujac, vestigde zich te Parijs en schreef er het episch gedicht: „La Calédonie", benevens de geschiedkundige werken: „Histoire du siège de Missolonghi (1826)" en „La révolution de 1830 et le véritable parti républicain (1833, 2 dln)". Tot 1831 behoorde hij tot de medewerkers aan de „Tribune" en overleed den 29sten Mei 1839.

Ferdinand Fabre, een Fransch schrijver, geboren in 1830 te Bédarieux (departement Hérault). Hij zag zich geplaatst op het kantoor van een notaris te Parijs en leverde een bundel gedichten onder den titel: „Fenilles de lierre (1853)". Vervolgens keerde hij terug naar zijne geboorteplaats en schreef den roman: „Les Conrbezon (1862)", door de Académie bekroond. Daarop volgden: „Julien Savignac (1863)", — „Madémoiselle de Malavielle (1865)", — „L'abbé Tigrane, candidat à la papante (1873)", — „Le marquis de Pierrerue (1874, 2 dln)", — „Barnabé (1875)", — „La petite mère (1878, 4 dln)", — „Le roman d'un peintre (1878)", — „L'Hospitalière, drame rustique en cinq journées", — „Le chevrier (1880)" — en „Mon oncle Célestin, moeurs cléricales (1881)". Vooral vindt men in zijne romans merkwaardige schetsen en karakterteekeningen nit den kring der Fransche geestelijkheid.

Fabre d'Eglantine (Philippe Français Nazaire), een Fransch dichter en één van de mannen der Groote Omwenteling, werd geboren te Carcassonne den 21sten December 1755. Schoon wegens den behoeftigen toestand zijner ouders van eene degelijke opvoeding verstoken, bezorgde zijn gunstige aanleg hem als jongeling bij de Jenx floraux (Bloemspelen) te Toulouse den prijs der wilde roos (églantine), zoodat hij dezen naam bij den zijnen voegde. Zijne lichtzinnigheid bracht hem op het tooneel, doch daar hij als acteur de grenzen der middelmatigheid niet overschrijden kon, begaf hij zich op 30-jarigen onderdom naar Parijs, om er zich aan de dicht- en letterkunde te wijden. Zijne eerste pogingen waren evenwel niet bevredigend voor zijne eerzucht. Hij schreef sedert 1787 onderscheidene blijspelen, die niet bevielen, totdat in 1790 zijne comedie: „Le Philinthe de Molière" den gewenschten bijval verwierf. Hierop volgden „L'intrigue épistolaire", — „Convalescent de qualité" enz., die wel is waar niet veel beteekenen, maar toch getuigenis geven van zijn talent. Bij het uitbarsten der Revolutie spoorde eerzucht hem aan, om zich te verbinden met *Desmoulins*, *Lacroix* en *Danton*, en toen laatstgenoemde na de gebeurtenissen van 10 Augustus 1792 zich met de portefeuille van Justitie belastte, werd *Fabre d'Eglantine* secretaris-generaal. Als afgevaardigde naar Parijs werd hij lid der Conventie, stemde er vóór den dood des Konings en zag zich vervolgens benoemd tot lid van het Comité du Salut Public. Zijne gaven als staatkundig redenaar waren gering. Schoon men hem verdacht hield van laaghartige geldspeculatie, leverde hij bij de Nationale Conventie eene aanklacht in tegen de woekeraars en droeg het wetsontwerp van het maximum voor. Als rapporteur over de invoering van den repnblikeinschen kalender gaf hij blijken van verregaande onwetendheid. Wellicht om zich te zuiveren van de tegen hem ingebrachte beschuldigingen, liet hij zich den 24sten October 1794 gebruiken als getuige tegen de Girondijnen en betichte hen op eene bespotteljke wijze van het ontvreemden van hnisraad des Konings. Toen hij echter daarna met de partij van *Danton* in verzet kwam tegen de Jacobijnen, werd hij door toedoen van *Hébert* in hechtenis genomen. Den 13den Jannari 1794 werd hij openlijk beschnldigd van vervalsching van documenten, van verduistering van staatsgelden en van verstandhouding met *Pitt*, zoodat hij den 5den April daaraanvolgende met *Danton* het schavot moest beklimmen. Hij onderging den dood, met moed, nadat hij met gebocide handen zijn onnitgegevene gedichten onder het volk had verdeeld. Zijne comedie „Les préceptenrs" werd in 1798 met ongemeene geestdrift begroet, en zijne: „Oeuvres posthumes mêlées" zijn in 1801 in 2 deelen in het licht verschenen.

Fabretti (Rafaël), een uitstekend Italiaansch oudheidkundige, werd geboren in 1618 te Urbino in den Kerkelijken Staat. Het lezen van de geschriften der Oudheid bracht hem tot de stndie der kunst. Hij zag zich belast met eene staatkundige zending naar Spanje. Na zijn terugkeer benoemde Paus *Alexander VII* hem tot schatmeester en vervolgens tot pleitbezorger van het gezantschap te Madrid. Toen hij zich later weder naar Rome begaf, vond hij er in den cardinaal *Gasparo Carpegna*, later *Alexander VIII*, een machtigen beschermer. *Innocentius XII* benoemde hem tot eerste opzichter van het archief in den Engelsburg, waarna *Fabretti* zijn vrijen tijd besteedde aan oudheidkunndige nasporingen. Hij schreef merkwaardige verhandelingen: „De aquaeductibus veteris Romae (1680 en 1688)" en „De columna Trajani (1683 en 1690)", waarover hij in twistgeschrijf geraakte met *Gronovius*, zijn naam daarbij verbergende onder dien van *Jasithous*. Voorts deed hij ook nog andere belangrijke nasporingen en beschreef de schatten, die hij uit de catacomben te Rome had

opgedolven, in zijne: „Inscriptionum antiquarum, quae in aedibus paternis asservantur, explicatio (1699 en 1702)". Hij overleed den 7den Januari 1710, en zijne rijke verzameling van oudheden bevindt zich in het voormalig hertogelijk paleis te Urbino.

Fabriano, eene nijvere stad in de Italiaansche provincie Ancona, in een bekoorlijk dal der Apennijnen aan de Giano en aan den spoorweg van Ancona naar Foligno en verder naar Rome gelegen, telt ruim 17000 inwoners (1881) en bezit vermaarde papiermolens en buskruitfabrieken. Voorts heeft men er eene verzameling van beeldsnijwerk in ivoor, toebehoorend aan den marchese *Possenti*, alsmede een klein museum van schilderijen. In het laatst der 14de eeuw bestond hier eene schilderschool, aan wier hoofd zich *Gentile da Fabriano* (zie hieronder) bevond.

Fabriano (Gentile da), een Italiaansch schilder uit den aanvang der 15de eenw, werd geboren te Fabriano in de mark Ancona. Van zijn vader ontving hij onderwijs in de wisen natuurkunde, en zijn eerste leermeester in de kunst was waarschijnlijk *Allegretto di Nuzio*. Weldra echter begaf hij zich naar *Fiésole* te Florence. Tot zijne eerste stukken behoort een frescobeeld der Madonna in den Dom te Orviéto. Daarna schilderde hij eene: „Aanbidding der Koningen" voor Sta Trinita te Florence, — een stuk, hetwelk er zich thans in het Museum bevindt en zich door levendigheid van conceptie en door sierlijkheid van uitvoering onderscheidt. Tot dien tijd behoort ook eene „Madonna met Heiligen", thans in het Museum te Berlijn. In de volgende jaren leverde hij schilderijen aan de kerken te Siéna, Perugia, Gubbio en Fabriano, doch daarvan is niets tot ons gekomen. Daarna begaf hij zich naar Venetië, waar hij onderscheidene gebouwen met zijne kunstgewrochten versierde, — onder anderen de groote raadzaal in het paleis van den Doge, waar hij den bloedigen zeeslag tusschen de Republiek en Keizer *Barbarossa* zoo prachtig schilderde, dat de Senaat hem de toga der Patriciërs schonk, benevens voor levenslang dagelijks een ducaat. Ook dit stuk is reeds lang verdwenen. Zijn roem was intusschen doorgedrongen tot Rome, en Paus *Martinus V* riep hem en *Vittore Pisanello* derwaarts, om de kerk van San Giovanni-Laterano te versieren. Hier schilderde *Fabriano* tafereelen, uit het leven van *Johannes de Dooper*, vijf Profeten, en het beeld van Paus *Martinus V*, omstuwd door 10 cardinalen. *Rogier van Brugge* zag hem in 1450 bezig met dien arbeid, doch hij overleed nog vóór de voltooiing, volgens sommigen op 80-jarigen leeftijd.

Fabricatiemunten zijn handelsmunten, negotiepenningen, die op bestelling en voor rekening van particulieren worden aangemunt. Bij ons behoort tot deze soort van munt de ducaat (zie *Munt*).

Fabrice (Georg Friedrich Alfred von), minister van Oorlog in het koningrijk Saksen, werd geboren te Quesnoy-sur-Deule den 23sten Mei 1818, nam als ritmeester deel aan den oorlog in Sleeswijk-Holstein (1849), was in 1864 chef van den generalen staf bij de executietroepen in Holstein, bekleedde ook in den oorlog van 1866 die betrekking, en werd daarna luitenant-generaal en minister van Oorlog. Bij het uitbarsten van den Duitsch-Franschen oorlog in 1870 werd hij gouverneur-generaal van het gewest, door het 12de armeekorps bezet, daarna te Versailles en bleef na het sluiten van den Vrede als vertegenwoordiger van den Rijkskanselier tot in Juni 1871 in Frankrijk, om daarna in Saksen weder als hoofd van het departement van Oorlog werkzaam te wezen. In 1873 werd hij bevorderd tot generaal der kavallerie. Met ongemeenen ijver was hij sedert dien tijd werkzaam tot verbetering van het leger en vooral ook van de kazerneering. Hiervan kunnen de gebouwen te Albertstadt bij Dresden getuigenis geven.

Fabricius. Onder dezen naam vermelden wij:

Cajus Fabricius Luscinus, de spruit van een oud-Romeinschen stam en een man, die later door de Romeinen geprezen werd als een voorbeeld van rechtschapenheid en eenvoudigheid van zeden. Als consul bracht hij in 282 ontzet aan de stad Thurii, welke door de Lucaners en Bruttiërs belegerd werd; hij zegepraalde op deze en op de Samnieten en legde bij het verdeelen van den buit eene zeldzame onbaatzuchtigheid aan den dag. Nadat *Pyrrhus* in 280 bij Heraclea eene overwinning behaald had op de Romeinen, werd hij naar dien Koning gezonden, om over de uitwisseling van gevangenen te onderhandelen. Hij wees het goud van de hand, hetwelk *Pyrrhus* hem aanbood, indien hij den vrede tot stand wilde brengen, en desgelijks het aanzoek, om in dienst des Konings hooge waardigheden te bekleeden, en zijne standvastigheid zelfs bij bedreigingen was oorzaak, dat genoemde Vorst de gevangenen zonder losgeld ontsloeg. Toen hij in 278 ten 2den male het consulschap bekleedde, versmaadde hij het aanbod van den verraderlijken geneesheer van *Pyrrhus*, om dezen door vergif om het leven te brengen, ja, hij leverde dien booswicht uit aan den Vorst, die uit dankbaarheid op nieuw de Romeinsche gevangenen in vrijheid stelde. Terwijl *Pyrrhus* op Sicilië vertoefde, onderwierp *Fabricius* de volkeren van Beneden-Italië. In 275 bekleedde hij het ambt van censor. Als een bewijs voor de eenvoudigheid van die dagen wordt aangevoerd, dat hij *Publius Cornelius Rufinus* als een verkwister uit den Senaat verwijderde, omdat hij zilveren tafelgereedschap bezat ten bedrage van 10 pond. *Fabricius* overleed in armoede; de Senaat schonk eene huwelijksgift aan zijne dochter, en om hem hulde te bewijzen, werd voor hem en zijne nakomelingen eene begraafplaats bestemd binnen de muren der stad.

Georg Fabricius, eigenlijk *Goldschmid*, een Duitsch geleerde en dichter. Hij werd geboren den 23sten April 1506 te Chemnitz, waar zijn vader goudsmid was, studeerde te Leipzig en ging als hofmeester met zekeren heer *von Werthern* naar Rome, waar hij zich met oudheidkundige studiën bezig hield. Nadat hij vervolgens eenigen tijd als privaatdocent te Straatsburg vertoefd had, werd hij rector der school te Meiszen en overleed aldaar den 13den Juli 1571. Hij was een nitstekend en nauwgezet leermeester en genoot in ruime mate de liefde van zijne leerlingen. In zijne vrije uren hield hij zich bezig met natnurlijke historie, met muziek en vooral met dichtkunst,

weshalve hij door Keizer *Maximiliaan II* als dichter gelanwerd en in den adelstand opgenomen werd. Tot zijne geschriften behoort een berijmd verhaal van zijne reis naar Rome. Voorts gaf hij eene voor dien tijd nitmuntende uitgave van *Horatius* in het licht en schreef: „Res Misnicae (1569)", — en „Res Germaniae et Saxoniae memorabiles (1609)".

Hiëronimus Fabricius, naar zijne geboorteplaats in den Kerkelijken Staat *ab Aquapendente* genaamd. Deze, een uitstekend ontleed- en heelkundige, werd geboren in 1537 en stndeerde te Padua onder *Falopia*, wiens opvolger hij werd in 1562. Op zijn aandringen werd er eene nieuwe snijkamer gebouwd, en een groot aantal ontdekkingen en opmerkingen op het gebied der ontleed- en heelknnde heeft hem een beroemden naam bezorgd. De eerste uitgave zijner: „Opera chirurgica" verscheen te Padua in 1717, en de hoogleeraar *Albinus* te Leiden heeft in 1737 zijne: „Opera physiologica et anatomica" in het licht doen verschijnen.

Johann Albert Fabricius, een beroemd Duitsch geleerde. Hij werd geboren te Leipzig den 11den November 1668, studeerde aldaar in de wijsbegeerte, artsenijmengknnde en godgeleerdheid en overleed als hoogleeraar aan het gymnasinm te Hamburg den 30sten April 1736. Hij begaf zich op elk gebied der wetenschap, bezat eene verwonderlijke belezenheid en wist dien schat op eene uitstekende wijze te gebruiken. Daarvan getuigen zijne „Bibliotheca Graeca (1705—1708, 14 dln)", op nienw uitgegeven en voortgezet door *Harless* (1790—1809, 12 dln) en later (1838) met een register voorzien, — en zijne „Bibliotheca Latina (1697; 5de druk, in 3 dln 1721, en op nieuw uitgegeven door *Ernesti*, 3 dln, 1773—1774)", — zijne „Bibliotheca mediae et infimae aetatis (1734, 5 dln)", later vervolgd en door *Mansi* (1754, 6 dln) op nieuw bewerkt, — zijne „Bibliotheca ecclesiastica (1718)", — en zijne „Bibliographia antiquaria (1713 en 1760)". Voorts leverde hij nitgaven van *Sextus Empiricus* en van *Dio Cassius*, alsmede van een „Codex pseudepigraphus Veteris Testamenti (1713—1722, 2 dln)".

Johann Christian Fabricius, een uitstekend entomoloog der 18de eeuw. Hij werd geboren te Tondern den 7den Januari 1743 en stndeerde te Kopenhagen, Leiden, Edinburgh, Freiburg (in Saksen) en Upsala, waar hij de lessen van *Linnaeus* bijwoonde. Laatstgenoemde bracht hem op het denkbeeld, om de insecten te rangschikken naar de organen van den mond. *Fabricius* werd in 1775 leeraar in de natnnrlijke historie aan de nniversiteit te Kiel, waar hij den 3den Maart overleed. Door zijn stelsel van rangschikking heeft hij den weg aangewezen, dien men later op het gebied der entomologie bleef volgen. Zijne belangrijkste geschriften zijn: „Systema entomologiae (1775, omgewerkt in 1792—1794, 4 dln) met een „Supplementum (1797)", — en „Philosophia entomologica (1778)".

Arent Meynerts Fabricius, een Nederlandsch rechtsgeleerde. Hij werd geboren in 1547, bekleedde de betrekkiug van raad, burgemeester en schepen te Haarlem, was van 1600—1624 gecommitteerde in het Collegie der Staten van Holland en West-Friesland, woonde van wege de Staten-Generaal de belegering van Oostende bij en zag zich daarvoor beloond met een zilveren beker en eene lijfrente van 100 gnlden. In 1618 behoorde hij tot de rechters, die *Oldenbarneveldt*, *Hoogerbeets* en *de Groot* moesten vonnissen; hij stemde echter niet vóor de doodstraf en welgerde de som van 2400 gulden, aan elk der leden van die rechtbank toegekend. Hij overleed te Haarlem den 19den December 1624. — Ook *Willem* en *Albert Fabricius* hebben in het laatst der 17de en het begin der 18de eeuw te Haarlem aanzienlijke betrekkingen bekleed.

Franciscus Fabricius, een Latijnsch dichter. Hij werd geboren te Roermond omstreeks het jaar 1570, legde zich op de geneesknnde toe, vestigde zich als arts eerst te Deventer en daarna te Aken en overleed in 1572 of 1575. Hij schreef: „Thermae aqnenses sive de balneorum naturalium natnra et facultatibus (1546 en later bij herhaling)", — „Divi Gregorii Nazianzeni tragoedia Christus patiens, latino carmine reddita (1550)", — en „Consilia de arthridite (1592)".

Guilielmus Fabricius of *Smith*, een Nederlandsch godgeleerde. Hij werd geboren te Nijmegen omstreeks het jaar 1553, studeerde te Lenven, werd er hoogleeraar in de godgeleerdheid en wijsbegeerte, censor der boeken en bewaarder der académische voorrechten. Hij overleed den 7den Maart 1628 en schonk zijne nalatenschap aan het Collegie tot het stichten van beurzen. Hij schreef: „D. Leonis Magni in Dominicam passionem enarratio jnxta ordinem Evangelicae narrationis (1600)", — en „Confutatio censurae quorundam Theologorum Parisiensinm etc. (1627)".

Franciscus Fabricius, een Nederlandsch godgeleerde. Hij werd geboren te Amsterdam den 10den April 1663, stndeerde te Leiden, was achtereenvolgens predikant te Velzen en te Leiden en zag zich alhier in 1705 benoemd tot hoogleeraar in de godgeleerdheid en vervolgens in de kanselwelsprekendheid. Hij bekleedde tot viermaal toe de waardigheid van rector magnificus en overleed den 27sten Juli 1738. Behalve onderscheidene Nederlandsche redevoeringen en leerredenen gaf hij een groot aantal Latijnsche geschriften in het licht, die onder den titel van: „Opera omnia philologica, theologica, exegetica et oratoria" in 1717 en 1737 in 5 kwartodeelen zijn uitgegeven.

Fabriek (Eene) noemt men gewoonlijk eene nijverheidsinrichting van aanmerkelijken omvang, waar gelegenheid bestaat tot productie op groote schaal. De kenmerken eener fabriek zijn, dat men er gewoonlijk niet werkt op bestelling ('t geen echter in wapenfabrieken veelal wel geschiedt), maar voor de wereldmarkt, — dat er vele werklieden bezig zijn, — dat er verdeeling van den arbeid plaats heeft, — en dat men er doorgaans gebruik maakt van werktuigen, die door paarden, wind, water of stoom in beweging worden gebracht. Moeielijk echter kan men eene nanwkeurige bepaling geven van dat woord, dewijl ieder handwerksman, die betrekkelijk veel voortbrengt, zich fabrikant kan noemen. Ieder knnstproduct vereischt eene reeks van verschillende bewerkingen, en terwijl nn de handwerksman deze alle volbrengt, zien wij, dat in de fabriek elke bewerking

aan een afzonderlijk persoon of aan een bepaald werktuig wordt toevertrouwd. Dit laatste heeft veel vóór: in de ee ste plaats verhoedt men daardoor tijdverlies, dat onvermijdelijk is, wanneer dezelfde arbeider zich voor eene nieuwe bewerking moet gereed maken, — en in de tweede plaats, verkrijgt een werkman, die steeds dezelfde bewerking volbrengt, hierin eene ongemeene vaardigheid, terwijl het tevens aanleiding geeft tot verbetering van de noodige werktuigen. Eén en ander is oorzaak, dat op die wijze de voortbrengselen beter en goedkooper zijn en sneller worden afgeleverd. Daarenboven heeft men in eene fabriek gewoonlijk gelegenheid tot het vervaardigen van bijproducten, die wel eens zeer winstgevend zijn.

Genoemde voordeelen, aan eene fabriek verbonden, leiden tot eene meer goedkoope productie dan het handwerk leveren kan, terwijl tevens nog winsten verkregen worden door den inkoop der grondstoffen op geschikte tijden en bij groote hoeveelheden, alsmede door specnlatie bij den verkoop. De fabrikant, die groote zaken doet, is voorts bij machte, om zich van de beste werktuigen, werklieden, deskundigen, boekhouders enz. te voorzien. Het spreekt van zelf, dat de eenvoudigste voorwerpen het meest geschikt zijn voor eene fabriekmatige productie, omdat men hierbij zich het best van werktuigen bedienen kan. Znlke voorwerpen zijn garens, geweven stoffen, naalden, spelden, enz. Van samengestelde voorwerpen leveren de fabrieken de voornaamste bestanddeelen, die vervolgens door het personeel van den fabrikant in elkaâr worden gezet of aan anderen afgeleverd, die zich nitsluitend met de samenstelling bezig houden. Een voorbeeld van deze laatsten heeft men in de nurwerkmakers. Waar echter in de verschillende afgeleverde stukken eene zekere verscheidenheid gevorderd wordt, is de fabrieknijverheid minder doelmatig. Deze vervaardigt onder anderen slechts zelden kleederen en schoenen.

De plaats, waar men eene fabriek doet verrijzen, is ver van onverschillig. Zij dient zich te verheffen in de nabijheid van eene niet te onaanzienlijke bevolking, opdat zij zich tegen een niet al te overdreven dagloon van een voldoend aantal werklieden kan voorzien, — het is van belang, dat zij de noodige grondstof of althans de vereischte brandstof niet uit de verte behoeft te halen, — en zij dient gelegen te zijn aan land- en waterwegen, opdat zij hare voortbrengselen gemakkelijk en goedkoop op de beste markten kan brengen. De fabrikant heeft voorts veel belang bij de welwillendheid zijner werklieden. Deze toch zijn voor hem onmisbaar, en als een goede geest onder hen heerscht, zal het werk met ijver en belangstelling worden volbracht. Ontevredenheid brengt hen tot werkstaking (zie aldaar). Deze is voorzeker het nadeeligst voor de werklieden zelven, doordien zij, als hunne vereenigingskassen uitgeput zijn, onder alle voorwaarden tot het werk moeten terugkeeren, indien zij niet tot de grootste armoede en ellende willen vervallen; maar ook de fabrikant ondervindt er licht groote nadeelen van, vooral wanneer hij zijne voortbrengselen op een bepaalden tijd in gereedheid moet hebben. Het is intusschen steeds in 't welbegrepen belang van elken fabrikant, den werkman een behoorlijk loon te geven, voldoende om in de bescheiden behoeften van hem en zijn huisgezin te voorzien; onderhandsche uitbesteding, alsmede toekenning van eenig aandeel in de winsten of gratificatiën naar gelang van zijne diensten mag daarbij als zeer aanbevelenswaardig gelden.

Men heeft wel eens de vraag geopperd, of men de verbazende ontwikkeling der fabrieknijverheid in onze dagen als een zegen, dan wel als eene ramp moet beschonwen? Daartoe was aanleiding, want die ontwikkeling heeft inderdaad hare schaduwzijde. Toen de tegenwoordige fabriekproducten uit de hand vervaardigd werden, geschiedde zulks door bazen met een klein aantal gezellen en leerlingen. Elk van dezen kende geen hooger wensch, dan eenmaal zelf baas te worden, en hij beijverde zich met alle kracht om naar dat doel te streven. Als hij zoover gekomen was, trad hij in het huwelijk en werd een rustig en welgezeten hoofd van een burgerhuisgezin. Welk een ommekeer in dien staat van zaken heeft de fabrieknijverheid veroorzaakt! Tegenover den éénen eigenaar der fabriek, tevens bezitter van een aanzienlijk kapitaal, staan honderden arbeiders, die zeer goed weten, dat zij de hoogte van hunnen meester nimmer kunnen bereiken. Hun dagloon is even voldoende, daarom weten zij gewoonlijk niet van besparing. Ofschoon zij daglooners zijn en blijven, treden zij vroeg in het huwelijk en nemen dikwijls hunne vrouwen en later hunne kinderen mede naar den arbeid in de fabriek. Dat hierdoor de huiselijkheid, de zedelijkheid, de goede opvoeding der kinderen niet bevorderd wordt, is zoo duidelijk als de dag. Er komt nog bij, dat in critieke tijden, wanneer de fabrieken weinig werken of geheel stilstaan, den fabriekarbeider het brood ontnomen wordt, terwijl werkstakingen, veelal door onrusttstokers en woelgeesten veroorzaakt, ook den welgezinden werkman medeslepen naar den afgrond der ellende. En deze kan in groote fabriekssteden vreeselijk wezen.

Intusschen moet men niet vergeten, dat reeds veel gedaan wordt, om die gebreken te verhelpen. Er zijn hier en daar wettelijke bepalingen gemaakt omtrent den arbeid van kinderen in fabrieken, en ook in ons Vaderland is (1873) een wetsontwerp tot dat oogmerk ingeleverd door één van de leden der Staten-Generaal. Er zijn arbeidersvereenigingen opgericht, wier leden elkander ondersteunen. Sommige fabrikanten hebben scholen voor de kinderen hunner arbeiders aan hunne nijverheidsinrichtingen verbonden, — andere geven aan hnnne werklieden een evenredig deel in de winst van de fabriek. Er zijn hulp- en spaarkassen, voorschotbanken, woningen, broodbakkerijen en coöperatieve winkels ten behoeven der arbeiders verrezen en velerlei maatregelen genomen tot ontwikkeling van hunnen geest. Dat alles werpt een weldadig licht op de donkere zijde der fabrieknijverheid.

Letten wij er op, hoe weldadig deze is voor het algemeen. Vele goederen zijn — onverminderd de verhooging van prijs der grondstoffen door meerder aftrek — daardoor aanmerkelijk goedkooper geworden, en dit is juist van groot belang voor de klasse der

arbeiders, die hierdoor in de gelegenheid worden gesteld, om zich genoegens des levens te verschaffen, die weleer de gezeten burger nauwelijks bekomen kon. Voorts is door de fabrieken, in weerwil van de talrijke werktuigen, het werk aanzienlijk vermeerderd, zoodat dnizenden er hunne krachtsinspanning tegen een billijk loon kunnen verwisselen. Het oprichten van fabrieken bij aandeelen maakt voorts vele kleine kapitalen vruchtbaar. Ook is het niet volkomen waar, dat een werkman aan eene fabriek steeds in denzelfden toestand blijft; wanneer hij uitmunt door bekwaamheid, ijver en schranderheid, is ook dáar bevordering zeer goed mogelijk. De fabrieknijverheid heeft voorts in hare voorspoedige ontwikkeling een hoogst gunstigen invloed op handel en zeevaart. Zij zoekt in 's menschen behoeften op de goedkoopste wijze te voorzien, en wanneer zij hiertoe bij voorkeur werktuigen aanwendt, zoo ontslaat zij hierdoor de werklieden van een machinalen arbeid, welke niets bijdraagt tot ontwikkeling des geestes.

Het fabriekwezen moge dus eene schaduwzijde hebben, — zijne lichtzijde is glansrijk.

Fabriekmerken zijn merken of teekens, waarmede de fabrikanten hunne afgewerkte producten of de emballage, waarin deze verzonden worden, zooals kisten, balen, zakken enz., voorzien, ter onderscheiding van andere soortgelijke waren. Zij worden òf van regeeringswege òf door de producenten zelven aangebracht. Van regeeringswege geschiedt het merken òf gedwongen òf vrijwillig op verzoek der fabrikanten. Vroeger was het, vooral bij fabriekwaren, zeer in zwang, om de nijverheid te reglementeeren. Men meende haar aan te moedigen door haar aan reglementen en voorschriften omtrent den aard en de deugdelijkheid harer voortbrengselen te binden, alsof niet de verbruikers zelven 't best weten, welke en hoedanige zaken zij begeeren, en de voortbrengers welke en hoedanige zij 't best kunnen slijten (zie *Beschermend stelsel* onder *Mercantilismus* en *Prohibitief stelsel*). Tegenwoordig geschiedt dit weinig meer. Hier te Lande is het in stand gehonden tot 1845 voor de meekrapbereiding en tot 1857 voor het haringkaken. Iets anders dan het geven van stellige voorschriften omtrent de bereiding der voortbrengselen is het *keuren* en *merken* van koopwaren op openbaar gezag, dat nuttig kan zijn. Zoo worden levensmiddelen gekeurd in 't belang der volksgezondheid, — zooals brood, vleesch, melk. Andere voorwerpen worden gekeurd en gemerkt, om den kooper voor bedrog te vrijwaren in gevallen, waarin het hemzelven bijzonder moeielijk zou zijn, de deugdelijkheid der waren te toetsen, zooals gond, zilver en geneesmiddelen. In den groothandel komt het keuren en merken van regeeringswege — samen of afzonderlijk — voor, om den buitenlandschen kooper eenige zekerheid te geven omtrent de herkomst, de hoedanigheid of de soort van het te koop aangeboden artikel, b. v. de keuring van tabak en meel in Noord-Amerika, van hennep in Rusland; facultatieve kenring en merking van Hollandsche haring bij ons krachtens de wet van 13 Juni 1857 en van Friesche boter, bestemd voor de markt van Londen. De keuring en merking is dan gedwongen of vrij. Hoe nuttig en noodzakelijk zij kunnen zijn, altijd is er nog al eenig bezwaar aan verbonden. Bedrog wordt er door in de hand gewerkt, 't zij door oneerlijkheid of achteloosheid der ambtenaren, met het toezicht belast, 't zij door kunstgrepen van de particuliere handelaren. De Friesche boter heeft veel van haren goeden naam op de Engelsche markt verloren, doordat de met echte Friesche boter gemerkte vaten, ledig teruggezonden, weêr ter markt werden gebracht, gevuld met een mengsel van veel mindere qualiteit. Het is goed te keuren, dat ieder fabrikant desverkiezende een bepaald merk voor zijne goederen aanneemt, waaraan de koopers de waar kunnen herkennen. Dat merk moet als eene soort van eigendom door den Staat beschermd worden; het moet een ander niet vrijstaan, datzelfde merk aan te nemen of na te maken. Onze wetgeving verleende tot voor korten tijd die bescherming in onvoldoende mate. Wel bedreigde de Code Pénal straf tegen de overtreding van alle reglementen of verordeningen van openbaar beheer of bestuur betrekkelijk de voortbrengselen van handwerken of fabrieken, die naar het buitenland uitgevoerd worden, en welke ten doel hebben, zekerheid wegens de dengdelijkheid, de maat en de soort van 't werk te geven — uit deze bepaling spreekt de geest van 't verouderd beschermend stelsel —, maar de reglementen zelve ontbraken bijna geheel, zoodat de straf niet toegepast kon worden. Eene Fransche wet van 22 Germinal an 11 (12 April 1803), hier te Lande ook executoir verklaard, schreef voor, dat elk fabrikant het merk zijner waren moest deponeeren ter griffie der rechtbank van koophandel, onder wiens ressort hij behoorde, opdat het aannemen en namaken door anderen gecontrôleerd en gestraft kon worden. Die rechtbanken bestonden bij ons niet: het dépot kon dus geene plaats hebben, en zoo bleef de weg open voor de talrijke en schandelijke bedriegerijen met merken, die in den groot- en in den kleinhandel tot eene gewoonte werden, met het rechtsgevoel der natie in strijd waren en tot nadeel strekten van koopers en verkoopers. Die gebrekkige toestand is echter thans door de wet op de fabriekmerken van 25 Mei 1880 aanmerkelijk verbeterd.

Fabrieknijverheid, zie *Nijverheid*.

Fabriekscholen zijn scholen van lager onderwijs, doorgaans door eigenaars van groote fabrieken ten behoeve van de kinderen hunner werklieden gesticht. Het zou te wenschen wezen, dat zij onnoodig waren, namelijk dat genoemde kinderen door hunne ouders althans tot aan den 12-jarigen leeftijd naar de gewone scholen van lager onderwijs werden gezonden. Omtrent die aangelegenheid zijn in Engeland, Frankrijk en Duitschland wetteljke bepalingen gemaakt. Men meene echter niet, dat de fabriekscholen voor het gemis aan onderwijs eene voldoende vergoeding opleveren. Immers men kan nagaan, dat kinderen, die zich gedurende den dag vele uren moeten inspannen, om lichamelijken arbeid te verrichten, weinig opgewektheid hebben, om met inspanning des geestes naar den onderwijzer te luisteren. Bij sommigen is zelfs het vermoeden opgekomen, dat fabrikanten de oprichting van zulke scho-

len wel eens hebben bevorderd, om een wapen te hebben tegen de beschuldiging, dat zij uit winstbejag misbruik maken van den kostbaren leertijd der jongd. Geschieden echter znlke pogingen der fabrikanten enkel met het doel om de ontwikkeling der fabriekskinderen te bevorderen, dan mogen wij haar in hooge mate weidadig noemen. Het is bekend dat ook in Nederland, bepaaldelijk in Twente, zoodanige scholen bestaan.

Fabriekwetgeving (De) strekt zich nit over de werktijden in de fabrieken met betrekking tot vrouwen en kinderen. In Engeland, waar men hare verordeningen reeds aantreft in het begin van deze eeuw, bepaalt zij volgens de wet van 27 Mei 1878, dat kinderen eerst na het bereiken van den 10-jarigen leeftijd tot den arbeid op de fabrieken mogen toegelaten worden en dat de werktijd dageljks van 10- tot 14-jarige kinderen slechts 5—5½ uur of om den anderen dag slechts 10—10½ uur mag bedragen. Personen van 13 tot 18 jaar en vronwen mogen dageljks slechts 10 uren en des zaterdags slechts 6 uren werken.

In Duitschland mogen volgens de verordening van 1869 en het besluit van 17 Juli 1871 kinderen beneden 12 jaar niet in fabrieken werkzaam wezen, — gedurenden den leeftijd van 12 tot 14 jaar nooit langer dan 6 uren daags (bij een schoolbezoek van 3 uren), en gedurende dien van 14 tot 18 jaar niet langer dan 10 nren.

In Frankrijk werd in 1841 eene wet vastgesteld, volgens welke kinderen beneden 8 jaar niet in fabrieken mogen werken, maar volgens de wet van 19 Mei 1874 is die leeftijd bepaald op 12 jaar. Deze kan op 10 jaar verminderd worden, maar de dageljksche werktijd mag dan niet langer zijn dan 6 nnr. Nachtelijke arbeid is tot aan 16-jarigen leeftijd verboden. In Oostenrijk mogen volgens de verordening van 1850 kinderen beneden 10 jaar niet in fabrieken arbeiden en kinderen van 10 tot 12 jaar alleen onder bepaalde voorwaarden en bij het ontvangen van onderwijs. Tot aan het 14de levensjaar mag de dageljksche dnur van den arbeid niet langer zijn dan 10 uren, voor kinderen van 14 tot 16 jaar niet langer dan 12 uren.

In België heeft men nagenoeg geene fabriekwetten. In Zwitserland geldt de bepaling, dat de arbeidstijd, ook voor volwassen personen, niet langer mag dnren dan 11 uren en daags vóor zon- en feestdagen niet langer dan 10 uur.

In Nederland eindelijk is de fabriekarbeid van kinderen beneden den 12-jarigen leeftijd verboden, terwijl het aan de gemeentebesturen is overgelaten, dat verbod ook tot den veldarbeid nit te strekken.

Fabris (Giuseppe), een Italiaansch beeldhouwer en directenr der Pauselijke musea te Rome, werd geboren te Padua in 1800, ontwikkelde zich onder de leiding van *Canova* en werd lid der académie van San Luca te Rome. Tot zijne meestbekende kunstgewrochten behooren een „Milo van Croton, die, met de handen in eene boomspleet geklemd, door de leeuwen verscheurd wordt", — een „Venus en Amor" in het mnsenm van Prins *Esterhazy*, — een „Hector en Andromache" in dat van Graaf *Mellerio* te Milaan, — het mansolenm van den cardinaal *Fontana* te Rome. — het monument van *Tasso*, — en „Alexander en Roxane", in het bezit van de Keizerin van Oostenrijk.

Fabritius (Karl), een geschiedschrijver uit Siebenbürgen en aldaar geboren te Schöszburg in 1826, stndeerde te Leipzig, belastte zich met de redactie van den „Siebenbürgischen Boten" en werd in 1850 professor aan het gymnasium te Schöszberg, in 1855 hnlppriester aldaar en in 1865 pastoor te Apolda. Hij legde in 1879 zijne betrekking neder, vestigde zich te Buda-Pest, was jaren aaneen afgevaardigde naar den Hongaarschen Rijksdag en overleed in 1882. Hij leverde niet minder dan 57 historische geschriften. Belangrijk vooral is zijne uitgave van het „Urkundenbnch" en zijne ievensbeschrijving van *Markus Pempflinger*, lid van de Hongaarsche Académie van Wetenschappen.

Fabroni (Angelo), een Italiaansch biograaf, geboren den 7den Februari 1732 te Marradi in Toscane, ontving zijne opleiding te Faënza en te Rome, werd in 1773 de leermeester der zonen van *Leopold*, groothertog van Toscane, volbracht onderscheidene reizen in het buitenland en overleed als proveditore der académie te Pisa den 22sten September 1803. Hij schreef „Vitae Italorum doctrina excellentium, qui seculis XVII et XVIII floruerunt (1778—1805, 20 dln)", — „Laurentii Medicei vita (1724, 2 dln)", — „Vita Cosmi Medicei (1788—1782, 2 din)", — „Vita Leonis V (1797)", — „Vita Fr. Petrarchae (1799)", — en „Elogi di Dante Alighiëri (1806)".

Fabvier (Charles Nicolas, baron), een Fransch generaal, heeft zich vooral bekend gemaakt als een vriend der Grieken. Hij werd geboren te Pont-à-Mousson in Lotharingen, bezocht de polytechnische schoi te Parijs en trad in 1804 in dienst bij een artillerieregiment, dat in Duitschland ooriog voerde. Met andere officieren werd hij in 1807 naar Turkije gezonden, om Constantinopel tegen de aanvallen der Engeischen te versterken, en in datzelfde jaar vergezelde hij generaal *Gardanne* naar Perzië, waar hij te Ispahan onder bezwarende omstandigheden een artillerieiark oprichtte. Op zijne terugreis door Rusland nam hij dienst in het Poolsche leger, doch na den intocht van *Napoleon* in Weenen zag hij zich als kapitein bij de Keizerlijke garde geplaatst. In 1811 ging hij als adjndant van den Hertog *van Ragusa* naar Spanje, en deze zond hem na den slag van Salamanca met depêches aan *Napoleon* naar Rnsland. Hier streed hij aan de Moskwa, ontving er zware wonden en werd op het slagveld door den Keizer tot eskadronschef benoemd. Gedurende den veidtocht in Saksen (1813) werd hij kolonel bij den generalen staf en baron, en na den Volkerenslag bij Leipzig chef van den staf bij de verzamelde overblijfseien der 11 armeekorpsen. Met koionei *Denis* onderteekende hij in 1814 de capitniatie van Parijs. Gednrende de Honderd Dagen koos hij de zijde van *Napoleon*, weshalve hij na de Tweede Restauratie zijn ontslag ontving. In 1817 werd hij weder als chef van den staf onder den Hertog van *Ragusa* naar Lyon gezonden, om er de bewegingen der ultra-royalisten te beteugelen, en toen

men hem hierover hard viel, gaf hij zijne brochure „Lyon en 1817 (1818)" in het licht. *Canuel* beschuldigde hem van beleedigende uitdrukkingen, zoodat hij veroordeeld werd en weder zijn ontslag ontving. Na de oproerigheden in Parijs in Augustus 1820 werd hij bij het Hof der Pairs aangeklaagd wegens hoogverraad, doch vrijgesproken, en in 1822 beticht van het feit, dat hij 4 onderofficieren had bijgestaan, om nit de gevangenis te ontsnappen, — 't geen men echter niet bewijzen kon. Daarna verliet hij Frankrijk, deed eene reis door Spanje en bood den Grieken zijne diensten aan. In Griekenland maakte hij zich zeer verdienstelijk door geregelde troepen te vormen en eene behoorlijke krijgstncht in te voeren bij het leger. Daar het wantrouwen en de naijver der Grieksche bevelhebbers zijne pogingen met ondank beloonden, nam hij in 1828 zijn ontslag. In den herfst van dat jaar vergezelde hij wel is waar de Fransche expeditie naar Morea, maar keerde eerlang naar Frankrijk terug, waar hij als kolonel bij het leger geplaatst werd. Hij nam met geestdrift deel aan de Jnlirevolntie van 1830 en zag zich benoemd tot chef van den generalen staf der nationale garde te Parijs. Intusschen was hij weinig tevreden met den loop der zaken en nam in 1831 zijn ontslag, waarna hij zich met den rang van veldmaarschalk naar zijne geboorteplaats begaf. Na de omwenteling van 1848 werd hij door het Voorloopig Bewind als ambassadenr naar Constantinopel gezonden, doch in 1849 door het Departement Menrthe afgevaardigd naar het Wetgevend Lichaam, alwaar hij zich aan de zijde der Conservatieven schaarde. In hetzelfde jaar echter trad hij in Deenschen dienst en belastte zich met het opperbevel in den oorlog tegen Sleeswijk-Holstein. Hij ondersteunde wel is waar de Napoleontische partij, doch met den staatsstreek van 1851 eindigde zijne staatkundige loopbaan, en hij overleed te Parijs den 16den September 1855. Hij schreef onder anderen een: „Journal des opérations dn 6me corps pendant la campagne de 1814 en France (1819)".

Façade, afkomstig van het Latijnsche woord *facies* (aangezicht), noemt men de bnitenzijde van een gebonw. Daar echter van de meeste gebonwen slechts éene bultenzijde in het gezicht komt, geeft men doorgaans jnist aan deze den naam van façade. Het spreekt van zelf, dat vooral deze de kenmerken moet dragen van den stijl, waarin het geheele gebonw, waartoe zij behoort, is opgetrokken.

Faccini (Piëtro), een verdienstelijk Italiaansch schilder en gravenr nit de school van *Annibale Carracci*, werd geboren te Bologna in 1562, stichtte zelf eene school, die evenwel slechts korten tijd bestond, en overleed in 1602. Zijne carnatie is zeer frisch, maar zijne teekening draagt blijken van eene gebrekkige ontleedknndige kennis. Tot zijne beste stnkken behooren: „De Beschermheilige van Bologna" in de kerk van S. Francesco aldaar, — en „Het hnwelijk der heilige Catharina" in het musenm te Dresden. Voorts leverde hij uitmnntende gravures.

Facciolato (Jacopo), een Italiaansch letterkundige, geboren te Torreglia den 4den Jannari 1682, werd reeds in 1704 hoogleeraar in de godgeleerdheid, in 1705 in de wijsbegeerte, in 1707 praefect van het seminarium en directenr-generaal der lessen, in 1723 tweede en in 1733 eerste hoogleeraar in de redeneerknnde te Padna. In 1740 nam hij op zich, de geschiedenis der nniversiteit aldaar, reeds door *Pappadopoli* aargevangen, te voltooien, en hij overleed den 27sten Augustus 1769. Inzonderheid bevorderde hij de stndie der Oude taal- en letterkunde en leverde met dat oogmerk eene nienwe uitgave van den „Calepinns" of het „Lexicon nndecim linguarnm (1718, 2 dln; 7de druk, 1723)" van den monnik *Ambrosius van Calepio*, — alsmede, met hulp van *Forcellini*, eene van het „Lexicon Ciceronianum (1724)" van *Nizoli*. Ook werkte hij mede aan den „Thesaurus totius latinitatis" van *Forcellini* en aan eene door zijne leerlingen bezorgde uitgave van het Grieksch-Latijnsch lexicon van *Schrevelius*. Zijne Latijnsche redevoeringen, in 3 bundels uitgegeven (1723, 1744, 1767), onderscheiden zich door eene klassieke sierlijkheid. Eindelijk vermelden wij nog zijne Latijnsche brieven (1765), benevens een aantal antwoorden, — deze laatste onder den titel: „Clarorum Germanorum etc. ad Facciolatum epistolae ex antographis (1843)".

Facen noemt men In de versterkingskunst de beide liniën van eene verdedigbare of actieve dekking, die samen een uitspringenden hoek vormen en tot bestrijking van het voorgelegen terrein zijn bestemd.

Facetten noemt men de veelhoeken, die door het afslijpen van eene bolvormige oppervlakte verkregen worden (zie onder *Diamant*). Ook de veelhoeken, die op het hoornvlies van het samengesteld oog der insecten worden waargenomen, bestempelt men met dien naam.

Fachingen, vermaard wegens het aldaar aanwezige bronwater, is een dorp in het hertogdom Nassau, in een aangenaam oord op den linker oever van de Lahn en aan den spoorweg, niet ver van Dietz gelegen. Het telt nog geen 1000 inwoners. Het bekende *Fachinger water*, in 1745 ontdekt, wordt uit eene hoofdbron en 4 andere bronnen geschept en behoort tot de sterkste alkalisch-salinische wateren van Duitschland. Het heeft eene temperatunr van 10° C., een aangenamen, frisschen smaak, bevat veel koolznur en blijft in kruiken zeer goed. Znlke kruiken worden er jaarlijks ten getale van omstreeks $1/2$ millioen verzonden. Vooral wordt het gebruikt tegen ophooping van slijm in de bnikslngewanden, alsmede met wijn en suiker tot eene verkwikking na eene bultengewone inspanning. Wegens zijn ijzergehalte is het echter voor dnnrzaam gebruik minder aan te bevelen dan *Selterswater*, daar het allengs nadeelig op de spijsverteering werkt.

Facius (Friedrich Wilhelm), een verdienstelijk steen- en stempelsnijder, werd geboren te Greisz in 1764, vervaardigde vele fraaie medailles en onder andere de beelden van den Groothertog *Karl August* van Saksen-Weimar en van *Göthe*. Ook is hij de nitvinder van eene wijze om de stempels zoodanig te harden, dat zij niet veel gevaar loopen van springen. Hij werd benoemd tot hoogleeraar en Hofmedailleur te Weimar en overleed den 4den Mei 1843. — Ook zijne dochter *Angelica*

eene leerling van *Rauch* te Berlijn, heeft uitstekende gemmen, borstbeelden in gips, basreliëfs enz. geleverd. Voorts was zij mede belast met de versiering van de „Dichterzaal" in het vorstelijk kasteel te Weimar.

Facsimilé, eene samenkoppeling van 2 Latijnsche woorden, die *maak gelijk* beteekenen, is de naam eener volkomen juiste nabootsing van een oorspronkelijk handschrift. Men heeft facsimilé's van handteekeningen, oude of nieuwe handschriften, enz. Om ze te vervaardigen, neemt men zijne toevlucht tot de koper, steen- en houtgraveerkunst, en in den laatsten tijd vooral ook tot de photographie.

Factoren zijn getallen, die met elkander vermenigvuldigd moeten worden. Hunne verbinding geschiedt bij cijfers door de teekens $\times$ of . , zoodat men schrijft $5 \times 3 = 5.3 = 15$; doch bij letters zonder eenig verbindingsteeken; voor a $\times$ b schrijft men altijd ab. Het is duidelijk, dat men elk deelbaar getal in factoren kan ontbinden, daar deze, met elkander vermenigvuldigd, dat getal weder opleveren. De factoren zelve kunnen deelbaar of ondeelbaar zijn: immers $2 \times 15 = 30$, en hierbij heeft men den deelbaren factor 15, want $2 \times 3 \times 5$ is ingelijks $= 30$. Een product van gelijke factoren wijst men aan door boven den factor een exponent te plaatsen (zie onder *Exponent*). — Ook was voorheen de *factor* na den *prins* of *keizer* (eerevoorzitter) de eerste persoon in eene rederijkerskamer, — de man, die namens deze in rijm het woord moest voeren.

Factor of *factoor* — meervoud *factores* —, ook *agent*, *zaakwaarnemer* geheeten, is voorts iemand, die door den chef van een handelshuis wordt aangesteld, om op eene andere plaats dan waar de zaak van den principaal gevestigd is, de zaak zelfstandig te leiden en te behartigen; of ook wel op de plaats, waar de principaal zelf verblijf houdt, voor het geval, dat deze verhinderd is of de zaken alleen niet kan afdoen. In 't laatste geval heet hij ook disponent of procurist. Hij moet zich natuurlijk aan zijne volmacht houden; deze is in den regel echter zóo ruim, dat hij meestal naar goedvinden kan handelen in 't belang van de zaak van zijn principaal. Hij administreert zelf de aan zijn beheer toevertrouwde goederen, — anders dan de *agent*, die gewoonlijk slechts op monsters verkoopt. Hij mag meestal ook zaken voor eigen rekening doen, — anders dan de *makelaar*. Zijne belooning bestaat in een vast jaargeld of in een aandeel in de winst. De factor in eene fabriek is de opzichter of meesterknecht. De *cornfactors* in Engeland zijn huizen in den graan- of zaadhandel, die voor rekening van buitenlandsche huizen granen en zaden verkoopen, die hun geconsigneerd worden tegen eene procentsgewijs berekende commissie. De onderteekening van een stuk, de zaken van den principaal betreffende, door den factor wordt in den regel voorafgegaan door de letters p. p., pr. pr., pr. proc., dat is *per procura*, ten teeken, dat hij in qualiteit in de zaak werkzaam is.

Factorij noemt men eene stapelplaats of magazijn van koopwaren, door Europeesche koopliedeu gesticht in een vreemd werelddeel, waar de rechtszekerheid veel te wenschen overlaat. Daarom gelijken zij doorgaans tevens op forten, waar niet alleen de goederen, maar ook de agenten en verdere ambtenaren in veiligheid zijn tegen de aanvallen van buiten. Reeds in de 13de, 14de en 15de eeuw bezat de Hansa zoodanige inrichtingen. Duitsche kooplieden hadden weleer te Bergen en te Nowgorod geheele wijken in bezit en te Londen en te Antwerpen gemeenschappelijke magazijnen. Eigenlijke factorijen zijn echter vooral in Azië, Afrika en Amerika door bevoorrechte handelmaatschappijen gesticht, en zij ontwikkelden zich vaak tot bloeiende koloniën. Eenige factorijen te Soerate (1612) en te Madras (1640) waren de kiemen van het Britsch-Indische Rijk. In China werd de ruilhandel tusschen de inboorlingen en vreemde koopvaarders tot aan 1842 uitsluitend door de groote Europeesche factorijen te Canton, — en in Japan sedert 1609 door de Nederlandsche factorij op Decima bevorderd. Voorts hadden de Nederlanders tot voor korten tijd eeuwenoude factorijen op de Westkust van Afrika, welke thans aan Groot-Britanje zijn overgedragen. De Britsche Hundsonsbaaicompagnie zorgt op haar uitgestrekt gebied voor haren handel en haar gezag door middel van factors (chief factors), die er heerschappij voeren in de forten. — Intusschen geven de Engelschen sedert het einde der vorige eeuw den naam van factorijen (factories) aan groote nijverheidsinrichtingen, waar het beginsel der verdeeling van den arbeid in toepassing gebracht wordt.

Factuur is eene door den commissionair aan zijn committent gezonden rekening, waarin voorkomt in de eerste plaats eene nauwkeurige omschrijving der waar zelve door opgave der merken, der wijze van verpakking, van het brutogewicht, de tarra en het nettogewicht; verder de inkoopprijs en de door de ontvangst, bewaring, verpakking en verzending veroorzaakte kosten enz.; de berekening der provisie of commissie die van de inkoopsom met de onkosten genomen wordt en gewoonlijk 1, 2 tot 5 procent bedraagt. Zij is dus eene *inkooprekening* van den commissionair, om het even of deze de goederen van een derde heeft gekocht, dan of hij ze van zijn eigen goederenvoorraad heeft afgenomen. Meer in 't algemeen noemt men ook wel factuur de rekening, die door den verkooper aan den kooper gezonden wordt over de leverantie van verkochte goederen. De factuur wordt den kooper of committent tegelijk met de afzending van het goed per post toegezonden, terwijl een ander exemplaar bij de goederen zelve gevoegd wordt. De verzonden facturen zijn door den verzender gewoonlijk vooraf gecopieerd in het *factuurboek*.

Faculteit, zie *Universiteit*.

Fadejew (Ratislaw Andrejewitsj), een Russisch generaal en schrijver, geboren in 1824, diende 15 jaar in den Caucasus en werd in 1864 generaal-majoor. Hij schreef: „Zestig jaren uit den Caucasischen oorlog (1860)", — „Brieven uit den Caucasus (1865)", — „De Russische krijgsmacht (1868)", — „Mijn gevoelen over het Oostersche vraagstuk (1870)" — en „Brieven over de tegenwoordige gesteldheid van Rusland (1881)", die in Rusland bij herhaling werden uitgegeven. Hoewel een voorstander van vrijzinnige instellingen, treedt hij daarin op als een ijverig

verdediger van de Slawenpartij en van het absolutismus van den Czaar. Het is bekend, dat de Oostersche crisis van 1875 vooral door zijne bemoeiingen bevorderd werd.

Faënza, bij de Romeinen *Faventia*, eene Italiaansche stad en de zetel van een bisschop, ligt in de provincie Ravenna aan de Lamone, aan het kanaal Zanelli, dat haar met de Po verbindt, en aan den spoorweg van Bologna naar Ancona. Zij is regelmatig gebouwd, door muren omgeven en telt binnen deze 18000, doch als gemeente dubbel zooveel zielen (1881). Het voornaamste plein, door zuilengangen omgeven, is het vereenigingspunt van vier voorname straten en versierd met eene fontein, met den Dom, met het stadhuis en met den schouwburg. Eenige kerken zijn er zeer bezienswaardig, hetzij wegens bouworde, hetzij wegens schilderijen. Deze stad is de hoofdplaats van het even zoo genoemd arrondissement; er bestaat een Koninklijk lyceum, een museum van schilderijen, eene boekerij met 26000 deelen, een gemeentelijk gymnasium en eene technische school. Zij is vooral beroemd wegens hare voormalige majolicafabrieken (zie *Aardewerk* en *Fayence*). Hare omstreken zijn zeer vruchtbaar en leveren veel wijn en vlas.

Faes (Pieter van der), doorgaans *Lely* genaamd, een Nederlandsch schilder, waarschijnlijk geboren te Soest bij Amersfoort in 1618, was een leerling van *Grebber* te Haarlem en had weldra aanmerkelijke vorderingen gemaakt, zoodat hij reeds op 25-jarigen leeftijd als portretschilder grooten roem bezat. Prins *Willem III* nam hem mede naar Engeland, om er het portret van zijne bruid te vervaardigen, waarna *Karel I* hem tot Hofschilder benoemde. Meer dan iemand slaagde hij er in om *van Dyck* te evenaren. Na 's Konings dood kwam hij in dienst van *Oromwell* en daarna van *Karel II*, die hem tot ridder en kamerheer benoemde. Hij verdiende veel geld en bezat eene belangrijke verzameling van schilderijen, die na zijn dood eene groote som opbracht. Hij overleed te Londen in 1680, en op zijn graf in de kerk van Covent-garden verrees een gedenkteeken te zijner eer. Hij heeft ook historiestukken geschilderd, doch zijne kunstgewrochten komen zelden voor.

Faesi (Johann Ulrich), een verdienstelijk Zwitsersch letterkundige, geboren den 24sten December 1796 te Josephsberg in Galicië, ontving zijne opleiding aan het Carolinum te Zürich en aan de hoogescholen te Leipzig en Berlijn en werd in 1823 professor in het Hebreeuwsch en in 1831 in de onde talen aan het gymnasium te Zürich. In 1833 zag hij er zich tot rector benoemd en overleed den 8sten Mei 1865. Hij leverde o. a. eene vertaling van de „Odyssee" en van de „Ilias".

Faessen (Jan) was één van de vier matrozen, die den 26sten Februari 1623 aan Prins *Maurits van Oranje* den aanslag van *Oldenbarnevelt's* jongsten zoon en van eenige anderen op het leven van dien Vorst bekend maakten. Aan hem en 3 zijner makkers was opgedragen, om wapens naar 's Gravenhage te vervoeren. Dit wekte zijn argwaan, en hij begaf zich met de overigen naar den Prins, om dezen met die omstandigheid bekend te maken, — 't geen aanleidlng gaf tot het ontdekken der samenzwering. *Jan Faessen* en zijne vrienden ontvingen eene aanzienlijke belooning en werden bij den zeedienst bevorderd. De Nederlandsche schrijver dr. *Lodewijk Mulder* heeft daaraan de stof ontleend voor een roman.

Fafnir, volgens de Noordsche fabelleer een zoon van den toovenaar *Hreidmar*, geraakte met dezen na den dood van *Ottur* over het zoengeld in twist en bracht hem om het leven. Toen voorts zijn broeder *Reigin*, die hem geholpen had, een deel van het goed begeerde, joeg hij hem op de vlucht en begaf zich met zijn schat naar de Gnytaheide, waar hij dien in de gedaante van een draak bewaakte. *Reigin*, die in het paleis van Koning *Hialfrek* den dapperen *Sigurd* onderwees, smeedde voor dezen een nitmuntend zwaard en droeg hem op, om zich van het goud van *Fafnir* meester te maken. *Sigurd* ging met hem naar de Gnytaheide, verborg zich in een sloot en doorstak vanhier den draak, die over hem heenkroop, om in de Roode Zee zijn dorst te lessen. *Reigin* dronk het bloed van *Fafnir* en gelastte *Sigurd*, om het hart van den draak voor hem te braden. Laatstgenoemde deed het, maar nnttigde zelf het gebraad, waarna hij de taal der vogels verstond. Na dien tijd noemen de dichters het gond *Fafnir's lager*, terwijl *Sigurd* den bijnaam ontving van *Fafnir's bana* of Fafnirsdooder.

Fagan (Barthelemy Christophe), een Fransch blijspeldichter, werd geboren in Parijs in 1702, bracht een groot deel van zijn leven in herbergen door en schreef eenige blijspelen, die nog lang na zijn dood werden toegejuicht. Daartoe behooren: „La pnpille", — „Les originaux", — „Le rendez-vous", — „Le marié sans le savoir", — en „Le marquis auteur". Ook gaf hij „Nonvelles observations an sujet des condamnations prononcées contre les comédiens (1751)" in het licht. Hij overleed den 23sten April 1755.

Fagara *L.* (Elaphrium *Jacq.*) is de naam van een plantengeslacht van de familie der *Burseraceën*. Het onderscheidt zich door een 4-deeligen kelk, eene 4-deelige bloemkroon, meeldraden, die langer zijn dan de bloembladen, en een 2-kleppig vruchtnisel met één zaad. Van de soorten noemen wij: *F. octandra L.* (E. tomentosum *Jacq.*) met een gladden stam, 8 meeldraden, gevinde, aan beide zijden wollige bladeren met gewiekte bladstelen, kleine, gele, tot trossen vereenigde bloemen met witte kelken en een vruchtbeginsel met 2 stempels zonder stijl. De vrucht ligt in rood vruchtvleesch en heeft de groote eener erwt. Deze boom, bij *Houttuyn* „wollige zadelboom" en door de Engelschen „gum-tree (gomboom)" genaamd, levert de hars, die in den handel *tacamahac* geheeten wordt.

Fage (Nicolas Raymond la), een beroemd Fransch teekenaar, geboren te Isle de l'Albigerois in 1656 en overleden te Lyon in 1684, bestudeerde de gravures van *Primaticcio* en teekende met de pen onderscheidene historiestukken. Hij verwierf te Toulouse, waar hij zich gevestigd had, de algemeene bewondering, en later te Parijs en te Rome desgelijks. Intusschen leidde hij een losbandig leven, doch betaalde de rekeningen der kasteleins door op de keerzijde teekeningen te maken. Naar zijne teekeningen zijn gravures vervaar-

digd door beroemde kunstenaars, en men heeft een: „Recueil de 183 pièces d'après les dessins de la Fage, gravé par Andran, Simonean etc. (1689)".

Fagel is de naam van een aanzienlijk Nederlandsch geslacht, hetwelk een aantal verdienstelijke mannen heeft opgeleverd. Van hen noemen wij:

Franciscus Fagel, schepen en griffier van Brugge, in 1582, gecommitteerde ter Staten-Generaal te Antwerpen.

François Fagel, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Amsterdam den 30sten Mei 1585, was lid van den Hoogen Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland en overleed den 2den Maart 1644.

Henric Fagel, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren den 13den Juni 1617, was eerst raadsheer in den leenhove van Brabant en in 1672 griffier der Staten-Generaal; hij werd algemeen geroemd als een man van groote bekwaamheid en overleed den 11den Februari 1690 (volgens anderen den 12den Februari 1700).

François Fagel, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren den 3den Juni 1618 en was eerst lid, later voorzitter van den Hoogen Raad. Hij overleed den 12den November 1680. — Zijn broeder *Nicolaas*, geboren den 21sten Juli 1620, was postmeester-generaal van Gelderland en overleed in December 1695.

Gaspar Fagel, een zoon van laatstgenoemden *François*. Hij werd geboren te 's Gravenhage in 1629, studeerde te Utrecht, werd in 1563 pensionaris van Haarlem, in 1570 griffier der Staten-Generaal en in 1674 als raadpensonaris de opvolger van *Johan de Witt*, grootzegelbewaarder en stadhonder van de leenen van Holland en hoogheemraad van Rijnland. Hij overleed te 's Gravenhage den 16den December 1688.

Het leven van dezen beroemden staatsman staat in het nanwste verband met de geschiedenis van ons Vaderland. Aanvankelijk een voorstanders van het Eeuwig Edict, waarbij de Vorsten *van Oranje* vervallen waren verklaard van het stadhouderschap, begunstigde hij later de verheffing van den Prins, leidde hem in ter Staten-Vergadering en stond hem vervolgens als raadsman tronw ter zijde. Reeds bij het leven van *de Witt* had hij blijken gegeven van moed en standvastigheid in het rampjaar 1672, daar hij bij de neerslachtigheid van laatstgenoemden staatsman betuigde, „dat het slechts aankwam op cordaatheid en kloeke resolntie, daar Holland en Zeeland alles bezaten, wat tot een langen, dapperen tegenweer noodig was". Hij verzette zich met kracht tegen het gevoelen van velen, die tot elken prijs vrede wilden maken met Frankrijk, en hij zeide tegen één van het gezantschap, hetwelk volmacht had om daarover te onderhandelen: „Het staat n vrij, uw vaderland te verkoopen, maar het zal n veel moeite kosten, om dit aan den kooper over te leveren". Op denzelfden dag, toen de gebroeders *de Witt* vermoord werden, zag hij zich tot raadpensionaris benoemd. Door zijn beleid bracht hij het zoo ver, dat Nederland bestand was tegen de aanvallen van Frankrijk en Engeland, terwijl hij zorgde voor de verheffing van *Willem III* en later den tocht van dezen naar Engeland bevorderde. Hij was de steller van het manifest, hetwelk de Vorst bij die gelegenheid openbaar maakte. Kort daarna, 15 December 1638, stierf hij en *Willem III* betuigde: „Nu heeft de Staat zijn getrouwsten dienaar en ik mijn besten vriend verloren". Het oordeel over zijn karakter is intusschen zeer verschillend. Dit echter is zeker, dat hij zich niet alleen onderscheidde door moed en standvastigheid, zooals wij reeds zeiden, maar ook door onbaatzuchtigheid en trouw, door ongemeenen ijver en zeldzame nederigheid. Hij was een man, die in zijne gewichtige betrekking door zijne groote talenten een belangrijken invloed had op de aangelegenheden van Nederland, ja, op die van geheel Europa.

Benjamin Fagel, heer *van ter Meer*, een broeder van den voorgaande. Deze werd in 1674 benoemd tot raadsheer in het Hof van Holland en overleed een 10den Juli 1705. — Zijn zoon *François* († 1718) was schepen en raad te Haarlem, gecommitteerde in de admiraliteit, en gedepnteerde ter Staten-Generaal, — en zijn kleinzoon *François Benjamin*, kinderloos overleden in 1784, was baljuw en stadhouder der leenen van Brederode, raad en burgemeester van Haarlem.

François Fagel, een zoon van *Henric Fagel*. Hij werd geboren den 20sten December 1659, was als tweede griffier bij zijn vader werkzaam en werd in 1700 diens opvolger als eerste griffier der Algemeene Staten. Eene reeks van jaren was hij door zijne omzichtigheid en schranderheid de steun van onze machtige Republiek, ontving eerst in 1744 een eervol ontslag en overleed in 1746. — Zijn broeder *Cornelis Gerrit*, geboren den 20sten September 1663, was raadsheer in het Hof van Holland en commissaris-politiek op de Synodale vergaderingen in Noord-Holland.

Henric Fagel, een zoon van *Cornelis Gerrit*. Hij werd geboren in 1706 en was in 1744 de opvolger van zijn oom *François* in de betrekking van griffier der Algemeene Staten. Hij was een man van grooten invloed en een ijveraar voor het Huis van *Oranje*, zoodat vooral ook hij in 1747 de verheffing bevorderde van *Willem IV*. Zeer deelde hij in de gunst van dezen Vorst, voorts in die van Prinses *Anna* en vervolgens in die van *Willem V*. Te midden der staatsonlusten wist hij zich met schranderheid staande te houden, en toen zijn zoon hem ontviel, wist hij te bewerken, dat zijn kleinzoon tot tweede griffier benoemd werd. Voorst was hij een voorstander der wetenschap, vermeerderde de uitgebreide boekerij van zijn geslacht en overleed den 19den November 1790.

François Fagel, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren den 11den September 1740, studeerde te Leiden in de rechten, alsmede in de letteren, deed wetenschappelijke reizen door Zwitserland, Italië, Frankrijk en Engeland, onderscheidde zich zoowel door buitengewone talenten als door de beminnelijkste eigenschappen, werd als tweede griffier bij zijn vader geplaatst, doch overleed reeds den 28sten Augustus 1773.

Hendrik, baron *Fagel*, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren in Maart 1765,

studeerde te Leiden in de rechten, onderscheidde zich door zijne bekwaamheid, werd in 1787 als tweede griffier aan zijn grootvader toegevoegd en volgde dezen op in 1790. Hij was alzoo sedert 1672 de zesde van zijn geslacht, die dit gewichtig ambt bekleedde. In 1794 werd hij met *van de Spiegel* gemachtigd, om een verbond te sluiten met Engeland en Pruisen, en vervolgens ging hij als buitengewoon gezant naar Engeland. Na de weldra volgende Omwenteling werden zijne goederen in beslag genomen, totdat hij zich in persoon zou verantwoord hebben, doch hij bleef getrouw aan het Vorstenhuis *van Oranje* en keerde eerst met *Willem I* naar Nederland terug. Deze verhief hem in den adelstand en zond hem in 1813 als ambassadeur naar Engeland. In 1824 keerde hij naar 's Gravenhage terug en overleed aldaar den 22sten Maart 1838. Hij was grootkruis van de orde van den Nederlandschen Leeuw, lid der Ridderschap van Holland en ridder van de Guelphenorde.

Jacob, baron *Fagel*, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren in November 1767, studeerde te Leiden in de rechten en werd in 1793 gevolmachtigd minister van Hnnne Hoog-Mogenden aan het Deensche Hof. In 1795 teruggeroepen, leefde hij tot in 1813 ambteloos, doch werd in dit jaar met generaal *de Perponcher* naar Engeland gezonden, om den Prins *van Oranje* tot het aanvaarden van het bewind over de Nederlanden uit te noodigen. Later zag hij zich benoemd tot lid van den staatsraad, voorts tot kommandeur van de orde van den Nederlandschen Leeuw. Hij overleed te Genève den 21sten April 1835. — Zijn zoon *François Hendrik Robert René*, kamerheer des Konings, is de laatste mannelijke telg van dit beroemd geslacht.

François Willem, baron *Fagel*, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren den 4den October 1768, trad in zeedienst, streed onder het kommando van den toenmaligen kapitein *van Kinsbergen* bij Doggersbank (1781) en klom op tot den rang van kapitein. Hij kwam in 1817 op pensioen, was ridder der Militaire Willemsorde 3de klasse en overleed te 's Gravenhage den 15den Februari 1856.

Robert, baron *Fagel*, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te 's Gravenhage den 10den Maart 1771, trad reeds vroeg in dienst en vergezelde in 1795 den Prins *van Oranje* naar Engeland, werd in 1814 kolonel-adjndant van den Souvereinen Vorst, daarna initenant-generaal en eindelijk minister aan het Fransche Hof. Hij bekleedde deze betrekking tot in 1854 en overleed te Parijs den 26sten December 1756. Hij was lid der Ridderschap van Holland, generaal der infanterie, kommandeur der Militaire Willemsorde, grootkruis van den Nederlandschen Leeuw en van de Eikenkroon, van den Rooden Adelaar van Pruisen en van de Leopoldsorde van Oostenrijk, alsmede grootofficier van het Legioen van Eer.

Willem Jacob, baron *Fagel*, een broeder van den voorgaande Hij werd geboren te 's Gravenhage in Januari 1774, trad aanvankelijk in den zeedienst, doch werd later minister-resident van Koning *Willem I* aan het Hof van Portugal. Hij was ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en overleed te Lissabon den 17den November 1822.

François Nicolaas, baron *Fagel*, een zoon van *Nicolaas Fagel*, vroeger genoemd. Hij was geboren te Nijmegen in 1645, werd opgeleid tot den krijgsdienst, onderscheidde zich als vaandrig bij de belegering van Maastricht door de Franschen en werd weldra kapitein. Voorts zag hij zich achtereenvolgens bevorderd tot luitenant-kolonel, kolonel en brigadier, behaalde nieuwe lauweren in den slag bij Fleurus (1690) en bij de verdediging van Bergen (1691) en werd door Koning *Willem* benoemd tot generaal-Majoor. Bij de belegering van Namen trof hem een musketkogel, die naderhand onder het schonderblad werd weggesneden. Kort daarna bevorderd tot luitenant-generaal, droeg hij bij tot de redding van Nijmegen en nam deel aan de belegering van Bonn en aan den slag bij Ekeren, waar hij zijne soldaten, bij gebrek aan kogels, de knoopen van den rok op de geweren deed laden. In 1704 en 1705 voerde hij als veldmaarschalk het bevel over de Nederlandsche en Engelsche hulptroepen in Portugal. Hij veroverde Valencia de Alcantara stormenderhand, doch gebrek aan medewerking dwong hem, het beleg van Badajoz op te breken. Hij verzocht zijn ontslag, keerde in 1705 naar Nederland terug, droeg bij tot de verovering van Oostende en nam deel aan de gevechten bij Wijnendaal en bij Ramelies, aan den slag bij Malplaqnet, aan de verovering van Doornik en aan het beleg van Bethune. Vooral behaalde hij grooten roem door de overmeestering van Bouhain (1711) en eindigde zijne krijgsmansloopbaan in 1712 door het innemen van Quesnoy. Na den Vrede van Utrecht werd hij gouvernenr van Sluis en overleed aldaar den 23sten Februari 1718. Hij wordt geroemd als een schrander en dapper veldheer, die zich zoowel onderscheidde door minzame zorg voor zijne soldaten als door liefde tot zijn Vaderland.

Fagiuoli (Giambattista), een Italiaansch dichter, geboren te Florence den 24sten Juni 1660, werd lid van het gemeentebestuur aldaar en overleed den 12den Juli 1742. Zijne gedichten, meerendeels van boertigen inhond, verschenen onder den titel van „Rime piacevoli" (1710 en later). Zijne „Commedie (1734—1736, 17 dln)" bevatten 22 blijspelen, die zich door losheid van dialoog en zuiverheid van taal onderscheiden.

Fagne (La) of *Het Veen*, een Belgisch gewest, beslaat het zuidwestelijk gedeelte der provincie Namen en het zuidoostelijk gedeelte van Henegouwen tusschen de Maas en de Sambre. Men heeft er uitgestrekte heidevelden en moerassen, maar ook onderscheidene steden, zooals Chimay, Marlënburg, Philippeville enz.

Fagot. De fagot is een houten blaasinstrument van langwerpigen vorm, zonder belangrijke kromming, van boven met een pijpje voorzien. Het is de bas van de hoboë, en zijn omvang is ruim en gaat chromatisch van de contra B tot de eensgestreepte ♭, dat is vier octaaf. De klankkleur van het instrument is niet glansrijk en frisch; toch levert het in de diepte een fraai basgelnid tegen de klarinet, den horen, en andere houten blaasinstrumen-

ten. Vooral *Beethoven*, *Mendelssohn* en *Meyerbeer* wisten er schoone effecten mede te voorschijn te brengen. In een goed bezet, groot orchest vindt men twee fagots, — in het klein orchest slechts één.

Fahlcrantz. Onder dezen naam vermelden wij:

Karl Johann Fahlcrantz, een beroemd Zweedsch landschapschilder. Hij werd geboren den 29sten November 1774 in de gemeente Stora-Tuna in de provincie Falun, waar zijn vader predikant was, en legde zonder leermeester zich met ijver toe op de kunst. Hij bepaalde zich bij het landschap van zijn geboortegrond, reisde door Zweden, Denemarken en Noorwegen, maar bleef onbekend met Italië. Reeds in het begin dezer eeuw was zijn naam beroemd, en in 1815 werd hem de titel van professor toegekend. Hij overleed den 1sten Januari 1861. Zijne beste stukken zijn in het bezit van den Koning van Zweden.

Christian Erik Fahlcrantz, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren den 30sten Augustus 1790, zag zich in 1829 benoemd tot hoogleeraar in de theologie te Upsala, in 1849 tot bisschop te Westeräs en maakte zich tevens bekend als dichter. Van zijne gedichten noemen wij: „Noak's ark (1825—1826)" en het episch gedicht „Ansgarius (1846)" in 14 zangen. Voorts schreef hij eene „Levensgeschiedenis van Almquist (1845—1846, 2 dln)", — „Evangeliska Alliansen (1847—1848, 2 dln)", — en „Row förr och nu (1858—1861, 5 dln)". Ook redigeerde hij van 1839—1852 met *Knös* en *Almquist* het „Ecclesiastik Tidskrift". Zelf heeft hij eene uitgave bezorgd van zijne verzamelde geschriften (1863—1865, 5 dln). Hij was lid der Zweedsche Académie en overleed in Augustus 1866.

Axel Magnus Fahlcrantz, een derden broeder. Hij werd geboren in 1780 en overleed te Stokholm in October 1854. Hij was lid der Académie en Hofbeeldhouwer en heeft vooral door zijn ornamentaal beeldwerk grooten roem verworven.

Fahlerts, ook *tetraëdriet*, *zwarterts* en *grauw guldigerts* genaamd, is eene delfstof, die tot de koperertsen behoort en nevens cuprosulfide de zwavelverbindingen van ijzer, zink, lood, kwik, zilver, antimonium en arsenicum bevat. Het kristalliseert in het regelmatige stelsel, vooral in den vorm van den tetraëder. Zijne kleur is donkergroen tot zwart, zijn poeder zwart en bij zinkbevattende verscheidenheden donker kersrood. Zijn soortelijk gewicht is 5 en zijne hardheid die van kalkspaat. Men vindt het vooral in ertsgangen; zoo althans komt het voor in den Harz, bij Dillenburg, Saalfeld, in Tyrol, Hongarije enz.

Fahne (Athon), een Duitsch schrijver, geboren te Münster den 28sten Februari 1805, bezocht het gymnasium aldaar, legde zich vervolgens toe op de handelswetenschappen, toen op de geneeskunde en de wijsbegeerte, en eindelijk op de rechtsgeleerdheid. Nadat hij zich hiermede te Bonn had bezig gehouden, begaf hij zich naar Berlijn en schreef er zijn: „System der Philosophie", alsmede een Latijnsch compendium der rechtsgeleerde wetenschap. Weldra werd hij in rechterlijke betrekking te Coblenz geplaatst en tevens medearbeider aan verschillende tijdschriften. Later woonde hij achtereenvolgens te Düsseldorf, Velbert en Bensberg, en verschafte zich een onbepaald verlof, om tijd te hebben voor de uitvoering van zijne letterkundige plannen. Met groote opofferingen verzamelde hij de bronnen voor eene geschiedenis van de aanzienlijkste geslachten te Keulen en voor eene topographische beschrijving dier stad, terwijl hij voorts op reis ging naar Frankrijk, het zuiden van Duitschland, Zwitserland, Nederland en België, om zijne verzameling zoo volledig mogelijk te maken. Na zijn terugkeer betrok hij er het kasteel Roland en schreef er verschillende werken, zoodat hij zich benoemd zag tot lid van onderscheidene geleerde genootschappen. Hij overleed op zijne villa Fahnenberg bij Düsseldorf den 12den Januari 1883. Van zijne zeer talrijke geschriften noemen wij: „Bilder aus Frankreich (1831)", — „Das Fenster- und Lichtrecht nach römischem, gemeindeutschem, preuszischem und französischem Rechte", — „Die Düsseldorfer Malerschule in den Jahren 1834, 1835 und 1836", — „Diplomatische Beiträge zur Geschichte der kölnischen, jülichschen und bergischen Geschlechter in Stammtafeln, Wappen, Siegeln und Urkunden (1848, 2 dln)".

Fahrenheit (Gabriël Daniël), een verdienstelijk Duitsch natuurkundige, die inzonderheid den thermometer verbeterd heeft, werd geboren te Dantzig den 14den Mei 1686. Hij was aanvankelijk bestemd voor den handelsstand, maar zijne neiging spoorde hem aan tot beoefening der natuurkundige wetenschappen. Nadat hij eene reis had gedaan door Duitschland en Engeland, vestigde hij zich in Holland en hield zich hier bezig met het vervaardigen van thermometers en barometers. Om eerstgenoemden te vullen, gebruikte hij aanvankelijk wijngeest, later kwik, en dit laatste bezorgde aan zijne instrumenten eene groote mate van nauwkenrigheid. De felle koude, in den winter van 1709 te Dantzig waargenomen, nam hij aan als den uitersten koudegraad van zijne thermomcterschaal, tevens die van een mengsel van sneeuw en zout. Hij ontdekte intusschen later, dat water tot aanmerkelijk onder zijn vriespunt kan worden afgekoeld zonder te stollen. Het kookpunt van water (80° bij *Réaumur* en 100° bij *Celsius*) stelde hij bij den 212den graad van zijne schaal, en het vriespunt (het nulpunt bij *Réaumur* en *Celsius*) op 32°. Ook vervaardigde hij een areometer, die later tot grondslag diende voor die van *Tralles*, *Nicholson* en *Charles*. Hij overleed den 16den September 1736, terwijl hij zich bezig hield met den bouw van een werktuig tot drooglegging van ondergeloopen landen. Men vindt onderscheidene verhandelingen van hem in de „Philosophical Transactions".

Faidherbe (Lonis Léon César), een Fransch generaal, geboren te Rijssel den 3den Juni 1818, bezocht in 1838 de polytechnische school te Parijs, in 1850 de artillerie- en genieschool te Metz en werd vervolgens geplaatst als onderofficier bij het korps ingenieurs. Hij diende in Algérië, daarna op Guadeloupe, vervolgens weder in Algérië, werd allengs bevorderd tot kapitein en in 1852 als onderdirecteur der genie naar de Senegal gezonden. In 1854 veroverde hij aan het hoofd van 600 man de vesting Dimnar, welke door 2000 Mooren verdedigd

werd, en klom toen op tot kommandant van een bataljon en tot gouverneur dier kolonie. Tot aan 1861 breidde hij er door voorspoedige ondernemingen de heerschappij van Frankrijk aanmerkelijk uit en begaf zich toen tot herstel zijner gezondheid naar zijn vaderland. Hier vroeg hij zijn ontslag uit de gouverneursbetrekking en ging op nieuw naar Algérië, waar hij als kolonel geplaatst werd. Daar echter de zaken in Senegambië onder het beheer van zijn onervaren opvolger veel te wenschen overlieten, zond de Regeering hem wederom derwaarts. Hij bleef er tot in Juli 1865 en ging toen als kommandant eener onderdivisie naar Bona in de Aigerijnsche provincie Constantine, nadat hij reeds in 1863 bevorderd was tot brigade-generaal. Hier vertoefde hij in een toestand van vergetelheid, totdat *Gambetta* hem in November 1870 naar Frankrijk riep en hem, tot divisie-generaal verheven, belastte met het kommando over het noorderleger in plaats van generaal *Farre*, die bij Amiens de nederlaag had geleden. *Faidherbe* verscheen den 5den December in zijn hoofdkwartier te Rijssel, waar hij met eene tronwens veel te gezwollene proclamatie het bevel aanvaardde. Hij beijverde zich in de eerste plaats om zijne wanordelijke troepen te reorganiseeren en te versterken. Toen hij omstreeks 70 000 man onder zijne bevelen had, maakte hij aanstalten om Parijs te ontzetten. Met de kern van zijn leger rukte hij voorwaarts tot op $11/_2$ geogr. mijl ten noordoosten van Amiens en betrok er eene zeer gunstige stelling, die door eene talrijke artillerie verdedigd werd. Hier werd hij den 23sten December door generaal *von Manteuffel* aangetast en uit al zijne positiën verdreven, waarbij hij meer dan 1 000 man gevangenen verloor. Daar laatstgenoemde generaal slechts 2 divisiën onder zijne beveien had en dus in getalsterkte voor *Faidherbe* moest onderdoen, zocht deze, die gedrnig versche troepen in het veld kon brengen, zijn terugtocht door aanvallen te dekken, doch moest teikens afdeinzen. Onophoudelijk vervolgd, trok hij tot achter Arras naar de vaste positie van La Scarpe achterwaarts. Het Duitsche leger bereikte den 25sten December Bapaume en zond vanhier een aanmerkelijk deel der manschappen naar Peronne, om deze plaats in te sluiten. Dit bracht *Faidherbe* in den waan, dat de vijand nu niet langer in staat zou wezen, om hem weêrstand te bieden, zoodat hij het plan vormde, om zijne poging tot het ontzet van Parijs te hervatten. Hij deed derhalve den 2den Jannari 1871 een aanval op de 30ste Pruisische brigade, doch te vergeefs. Den volgenden dag poogde hij met 2 legerkorpsen de hoofdmacht der Duitschers bij Bapaume te overweldigen, doch zag zich gedwongen, om na zware verliezen naar Arras en Douay de wijk te nemen. Den 10den Januari bezweek Perronne, zoodat er nieuwe troepen beschikbaar kwamen, en generaal *Goeben*, die het kommando over de eerste Duitsche armee van generaal *Manteuffel* overgenomen had, gebrnikte ze aanstonds tot versterking en maakte voorbereidselen tot een beslissenden slag. Toen *Faidherbe* kort daarna zijne pogingen herhaalde, werd hij den 17den Jannari bij Beauvais aangevallen en den 19den geslagen. Hij verloor 11 000 man aan ongedeerde gevangenen en 6 kanonnen, terwijl het verlies der Dnitschers 94 officieren en 3 000 dooden beliep. Deze laatsten hadden met nauwelijks 35 000 man aan 65 000 Franschen het hoofd geboden. Het leger van *Faidherbe* werd verstrooid, en hij moest veiligheid zoeken in Rijssel. De capitulatie van Parijs en de daarop volgende wapenstilstand beveiligden hem voor verdere nederlagen.

Toen in Februari 1870 eene Nationale Vergadering gekozen werd, zag hij, als een ijverig republikein en een aanhanger van *Gambetta*, zich door Parijs derwaarts afgevaardigd, maar toen zijn beschermer het gezag verloor, achtte hij het raadzaam zijn mandaat neder te leggen. Na het sluiten van den vrede ontving hij den last, om zijn leger af te danken en den 27sten April 1871 kwam hij op pensioen. Zijn opvolger in het kommando te Rijssel was generaal *Fénélon*. Bij nieuwe keuzen voor de Nationale Vergadering werd hij op 3 plaatsen benoemd, doch hij aanvaardde het mandaat voor zijne geboortestad. Hij legde het echter kort daarna neder. *Faidherbe* heeft zich in den jongsten oorlog onderscheiden door groote activiteit en zich tevens verdiensteijk gemaakt op letterknndig gebied. Hij leverde bijdragen voor het „Builetin" van het Geographisch Genootschap te Parijs, — in 1860 en later bezorgde hij te St. Louis aan de Senegal het „Annuaire du Sénégal", — ook schreef hij een „Chapitre de Géographie sur le Nord-Ouest de l'Afrique (1864)" en een „Essai snr la langue Poul (1875)". Gedurende zijn laatste vertoef in Algérië gaf hij eene „Collection complète des inscriptions numidiques" in het licht, — en zijn laatste oorlogsbeleid zocht hij te rechtvaardigen door zijn: „Campagne de l'armée du Nord (1871)". Hierin echter bevinden zich onnauwkeurigheden, welke wederlegd werden door generaal *von Goeben* in de „Allgemeine Militär-Zeitung" en door *Seton* in de „Notes on the operations of the North-German troops in Lorraine and Piccardy (1872)".

Faido, de hoofdplaats van het district Leventina in het Zwitsersche canton Tessino, ligt 707 Ned. el boven de oppervlakte der zee en 19 Ned. mijl ten noordwesten van Biasca aan den grooten weg over den St. Gotthard. Men heeft er eene fraaie kerk, een Capucijner klooster en een deftig rechthuis (pretorio). Zij telt slechts 1 326 inwoners (1880), maar is merkwaardig wegens de indrukwekkende natuur van haren omtrek.

Faille (Baart de la) is de naam van een aanzienlijk Nederlandsch gesiacht, dat onderscheidene gelecrde mannen heeft opgeleverd. Het bloeide reeds in het begin der 15de eeuw in Italië, waarna zijne afstammelingen zich in België hebben gevestigd. Een tak, zich aansluitende aan de voorstanders der Hervorming, verhief zich weldra in de noordelijke gewesten. Tot dien tak behoorden:

Jacob Baart de la Faille, geboren te 's Gravenhage den 20sten Juni 1757. Hij was een zoon van *Jacob Baart de la Faille*, meester in de vrije kunsten, doctor in de wijsbegeerte, lector in de wis- en natnurkunde te 's Gravenhage, leeraar aan de stichting der vrouwe van *Renswoude*, enz.

Laatstgenoemde belastte zich met het onderwijs van zijn zoon en wèl met zoo goede

gevolgen, dat deze op 17-jarigen ouderdom tot meester in de vrije kunsten en doctor in de wijsbegeerte werd gepromoveerd. De jonge doctor oefende zich nog eenigen tijd te Utrecht, deed eene reis naar Parijs, werd in 1777 lid van het Utrechtsch Genootschap en zag zich benoemd tot opvolger van zijn vader, die inmiddels overleden was. In 1790 werd hij geroepen, om te Groningen *Brugmans* op te volgen als hoogleeraar in de wis- en natuurkunde. Ruim 32 jaar was hij met den meesten ijver in die betrekking werkzaam; tot het laatst toe leefde hij voor de wetenschap en overleed den 1sten April 1823. Hij voltooide een werk van zijn vader, getiteld: „Verhandeling over de rekenkunsten (1778)", — en gaf 2 redevoeringen in het licht, namelijk: „De vero felicitatis sensu" — en „De artibus ac disciplinis a juventute commnicandis ad salutem communem adjuvandam aptissimis."

Jacob Baart de la Faille, een verdienstelijk Nederlandsch geneeskundige. Hij was een zoon van den voorgaande, werd geboren te Groningen den 25sten Juni 1765 en studeerde in zijne geboortestad, waar hij in 1812 tot doctor in de wis- en natuurkunde en in 1817 tot doctor in de geneeskunde bevorderd werd. Na zich te Groningen als arts te hebben gevestigd, zag hij er zich in 1832 benoemd tot hoogleeraar in de verloskunde, ziekteleer en gerechtelijke geneeskunde, terwijl hij later het voorlaatste vak met de clinische lessen aan het nosocomium verwisselde. Behalve zijne 2 dissertatie's, verschenen zijne oratie's bij het aanvaarden van zijn ambt en bij de overdracht van het rectoraat (1841) in het licht. Ook werd hij in 1841 versierd met de orde van den Nederlandschen Leeuw. Hij overleed den 19den Mei 1857, diep betreurd door zijne talrijke vrienden, die hem achting toedroegen wegens zijne uitgebreide kennis en hem lief hadden wegens zijne echte humaniteit en zijn aangenamen en geestigen omgang.

Faillissement, in het dagelijksch leven ook *bankroet* geheeten — van het Italiaansche *banco rotto* (gebroken bank) —, is eene rechtsinstelling, dienende om, wanneer een koopman zijne betaling staakt, in het belang der gezamenlijke crediteuren te zorgen, dat allen — ieder naar zijn recht — zooveel mogelijk voldoening erlangen. Voor niet-kooplieden bestaat eene andere, dergelijke instelling, *de staat van kennelijk onvermogen*, in 't Fransch *état de déconfiture* genaamd. Als middel van executie voor alle schuldeischers tegelijk van de geheele massa des boedels behoort de instelling tot het formeele, het procesrecht; vele met haar in verband staande voorschriften, die van invloed zijn op den rechtstoestand van den gefailleerden schuldenaar — den failliet — behooren tot het materieele privaatrecht. Alleen de koopman, die *ophoudt te betalen*, komt met zijn vermogen in dien rechtstoestand, en wél door eene beschikking van den rechter, — bij ons de arrondissementsrechtbank. Ieder koopman kan failliet worden verklaard, zelfs na zijn overlijden; ook eene vennootschap, die als zoodanig koopman is. Ophouden te betalen is de eenige, maar ook de voldoende aanleiding; het niet voldoen aan eene geldschuld, om 't even aan welke oorzaak die te wijten is: of de koopman tijdelijk of meer duurzaam in verval van zaken is geraakt, of onwil, of onvermogen de reden der niet betaling is. Het faillissement onderstelt een ongunstigen financieelen toestand, maar stelt dien niet tot criterium; het is mogelijk, dat bij de vereffening van den boedel de baten de schulden nog overtreffen. De rechter beoordeelt het feitelijk element, het *niet betalen*, naar de omstandigheden en spreekt dan, zoo hij het geconstateerd vindt, het faillissement uit, door welk vonnis de nieuwe rechtstoestand in het leven wordt geroepen. De algemeene gevolgen van het faillissement zijn, dat de koopman de beschikking en het beheer over zijn boedel verliest; dat hij de goederen dus niet meer aan zijne crediteuren kan onttrekken en den één niet boven den ander bevoordeelen, en dat sommige handelingen, tot nadeel der crediteuren strekkende, met het oog op, of althans kort vóór 't faillissement verricht, nietig zijn of nietig verklaard kunnen worden; dat er één of meer curators worden aangesteld, die, onder des rechters toezicht, den boedel in 't belang van de schuldeischers en van den schuldenaar administreeren en, zoo noodig, vereffenen; en dat de gefailleerde een accoord kan aanbieden, dat, zoo het aangenomen en gehomologeerd wordt, de schuldeischers verplicht, om zich met eene gedeeltelijke betaling tevreden te stellen. De faillietverklaring heeft plaats op eigen aangifte van den schuldenaar — waartoe hij verplicht is binnen drie dagen na de staking van zijne betaling —, op verzoek van één of meer der schuldeischers of op aanvraag van het Openbaar Ministerie: in de beide laatste gevallen wordt de schuldenaar opgeroepen, ten einde op de vordering gehoord te worden. Tegen het vonnis van faillietverklaring is aan de verschillende belanghebbenden het rechtsmiddel van appél of verzet toegekend. Het vonnis behelst, behalve de eigenlijke faillietverklaring, den dag, waarop het faillissement is aangevangen, dat is den dag, waarop de aangifte is gedaan of het verzoek of requisitoir ingediend, de benoeming van een rechter-commissaris en van één of meer curators. De verzegeling van den boedel en de inbewaringstelling van den gefailleerde kan tevens gelast worden. Het vonnis treedt dadelijk na de uitspraak in werking; het appél en het verzet missen hier de schorsende kracht. Een uittreksel uit het vonnis, behelzende de voor derden noodige opgaven, wordt door de zorg van den curator gepubliceerd door aanplakking en plaatsing in één of meer dagbladen. De gefailleerde verliest het beheer zijner goederen; hij kan ze niet meer vervreemden, verpanden, bezwaren en aansprakelijk stellen voor nieuwe verbintenissen; maar zijne persoonlijke rechtstoestand ondergaat geene verandering. Hij wordt niet gelijk een onder curateele gestelde: hij behoudt zijne bevoegdheid om rechtshandelingen aantegaan en in rechten op te treden: hij blijft man, vader en voogd, tenzij hij uit de voogdij wordt ontzet. Alleen zijn de goederen van zijn boedel niet meer het onderpand, waaraan gedurende 't faillissement de door hem aan te gane verbintenissen nog verhaald kunnen worden; deze worden als 't ware tegelijk, in massa, door de curators ten behoeve

van al de schuldeischers geëxecuteerd. Na de faillietverklaring kan tegen den schuldenaar geen vonnis van lijfsdwang worden ten uitvoer gelegd, noch door gijzeling, noch door eene aanbeveling daarin; hij is onbevoegd tot betaling; het aanwenden van dit middel van executie zou dus nutteloos zijn. Na de insolventverklaring is het weêr toegelaten; werd het reeds toegepast, dan wordt hij door 't faillissement daarvan niet bevrijd. De curator moet, na beëdigd te zijn, een inventaris opmaken van den failliten boedel; tot dien boedel behoort al wat de gefailleerde bezit onder welken titel ook, actief zoowel als passief. In dien boedel valt al hetgeen den gefailleerde uit eenigerlei hoofde te beurt valt door erfenis, schenking of legaat. De schulden met de daaraan verbonden voorrechten, als pand, hypotheek enz., blijven bestaan en worden nader vastgesteld door de *verificatie* (zie aldaar). Beweert iemand eigenaar te zijn van eene in den boedel gevondene zaak of daarop een recht van terugvordering te hebben, dan moet hij gebruik maken van de *revindicatie* (zie aldaar) of van het recht van reclame. De curator maakt vervolgens eene belans op van het actief en passief des boedels; int de schuldvorderingen, tot den boedel behoorende; neemt de boeken, papieren en bescheiden over; zorgt voor de belangen van de schuldeischers en van den schuldenaar, en vertegenwoordigt dezen laatste in rechten overal, waar het aanspraken den boedel betreffende geldt, — alles onder toezicht, en soms met bepaald gevorderde machtiging van den rechter-commissaris of ook wel van de geheele rechtbank. Hij roept de crediteuren op tot het bijwonen der vergaderingen tot verificatie der schuldvorderingen en neemt een gewichtig aandeel aan die werkzaamheid (zie *Verificatie*). Na de verificatie kan de gefailleerde een accoord aanbieden aan zijne crediteuren, waarbij hij hun voorstelt, om met de gedeeltelijke betaling van hunne vorderingen zich te vreden te stellen en hem voor 't geheele bedrag finaal te kwiteeren. Zij, die bevoorrechte schulden hebben, nemen aan de beraadslaging en stemming over dat accoord geen deel, tenzij zij van hun voorrecht ten behoeve van den boedel afstand doen. Het accoord is aangenomen, wanneer twee derden der schuldeischers, drie vierden van het bedrag der schuldvorderingen vertegenwoordigende, of drie vierden der schuldeischers, wier schuldvorderingen twee derde uitmaken van het geheele bedrag, zich vóór het aanbod verklaren. Het accoord is niet verbindend, dan nadat het door de rechtbank is gehomologeerd, welke homologatie — goedkeuring of bekrachtiging — door haar niet wordt verleend of geweigerd, dan nadat aan de schuldeischers gelegenheid is gegeven om daartegen verzet te doen. Het verzet wordt door denzelfden rechter behandeld en beoordeeld. Na de homologatie doet de curator ten overstaan van den rechter-commissaris rekening aan den gefailleerde; hij wordt ontslagen en het faillissement is daarmede geëindigd. Komt er geen accoord tot stand, dan verklaart de rechtbank den boedel insolvent en gelast den curator om tot de vereffening daarvan over te gaan. Deze maakt nu alle roerende en onroerende goederen tot geld; de inschulden worden ingevorderd en de noodige handelingen en overeenkomsten door hem verricht en gesloten. Is hij daarmede gereed, en bestaat er geen gegrond vooruitzicht, dat er nog eenige bate van den boedel zal inkomen, dan levert hij den rechter-commissaris de bonwstoffen voor het opmaken van de *rangregeling*, die, eerst voorloopig opgemaakt, ter griffie der rechtbank ter inzage van belanghebbenden wordt neêrgelegd en daarna, zoo er geen door de rechtbank gegrond bevonden verzet tegen gedaan wordt, in eene definitieve wordt veranderd (zie *Rangregeling*). De curator legt in overeenstemming met die rangregeling daarna rekening en verantwoording af voor den rechter-commissaris en doet nitbetaling van de voorhanden penningen aan de crediteuren, elk naar zijn recht en de hoegrootheid zijner vordering. De preferente crediteuren worden 't eerst uit de opbrengst voldaan, en wêl ten volle; de concurrente deelen het overige ponds-pondsgewijze (zie *Preferentie*). De behandeling van het faillissement is hiermede afgeloopen; de curator krijgt zijn ontslag van den rechter-commissaris. Heropening van het faillissement is mogelijk, zoolang alle crediteuren niet ten volle voldaan zijn en de gefailleerde naderhand goederen in eigendom krijgt, die de moeite en kosten van executie op deze wijze waard schijnen. De gefailleerde blijft, hoewel de behandeling is afgeloopen, in staat van faillissement, tot dat hij is gerehabiliteerd (zie *Rehabilitatie*). Faillissement of bankroet is nog geen bankbreuk.

Het faillissement is eene instelling van burgerlijk recht; de gefailleerde als zoodanig is niet strafbaar; hij kan niet veroordeeld worden volgens de strafwet. Bankbreukig wordt hij slechts in bepaalde, door de wet aangewezen gevallen, waarin blijkt van ongehoorzaamheid in het opvolgen van sommige voorschriften, door de wet aan den koopman gegeven, b. v. de verplichting tot boekhouden, van verregaande lichtzinnigheid of achteloosheid, of van bedriegelijke verkorting van de rechten der crediteuren. Bankbreuk is een misdrijf, dat óf correctioneel óf crimineel gestraft wordt, naarmate het feit naar de wet te kwalificeeren is als *eenvoudige* of als *bedriegelijke* bankbreuk. Het onderwerp wordt bij ons geregeld door de wet van 10 Mei 1837 Stbl. N° 21.

Failly (Charles Achille de), een Fransch generaal, geboren den 21sten Januari 1810 te Rozoy-sur-Serre in het departement Aisne, bezocht de militaire school te Parijs en werd in 1820 als onderofficier geplaatst. In 1830 ging hij naar Afrika, waar hij zich bij de verovering van Algiers onderscheidde en weldra tot luitenant bevorderd werd. In 1837 werd hij kapitein, in 1831 kapitein-adjudant-majoor bij het 7de bataljon jagers, en vervolgens ordonnans-officier van *Louis Philippe*, — voorts in 1843 bataljonschef en in 1848 kolonel en kommandant van de militaire school te Toulouse. Later ging hij als kolonel wederom naar Algiers en werd officier van het Legioen van Eer. Bij het uitbarsten van den Krimoorlog zag hij zich benoemd tot brigadegeneraal, woonde den slag aan de Alma bij en ging als plaatskommandant naar Constantinopel, alwaar hij bleef tot den 5den December 1854. Daarna keerde hij terug naar de

Krim en onderscheidde zich zoowel bij de bestorming der „Witte vestingwerken" van Sebastopol als 3 dagen later bij den aanval op den Redan. Zijn moedig gedrag aan de Tajernaja, waar een paard onder hem werd doodgeschoten, was oorzaak, dat zijn naam afzonderlijk in eene dagorder werd vermeld. Als bevelhebber van de brigrade der garde-voltigeurs nam hij deel aan de bestorming van den Malakof en werd benoemd tot divisie-generaal, waarna hij Eupatoria bezette. Na zijn terugkeer in Frankrijk riep de Keizer hem in zijne nabijheid en verleende hem in 1857 het kommandeurskruis van het Legioen van Eer. In 1859 nam hij deel aan den oorlog in Italië, streed bij Solferino dapper tegen de overmacht en werd door den Keizer benoemd tot groot-officier van het Legioen van Eer. Later wijdde hij zijne krachten aan de organisatie van het Fransche leger en aan de invoering der Chassepôtgeweren, waarna hij in 1867 naar Rome gezonden werd, om het Pauselijk gebied tegen den aanval van *Garibaldi* te beveiligen. Het Chassepôtgeweer deed volgens zijn rapport „wonderen" in het gevecht van Mentana (4 November 1867). Daar hij in hooge mate de gunst des Keizers bezat, verkreeg hij bij het uitbarsten van den Duitsch-Franschen Oorlog het bevel over het 5de armeekorps. Zijn hoofdkwartier was te Bitsch en vandaar kon hij gemakkelijk het korps van *Mac-Mahon* en dat van *Frossard* bij Saarbrücken ondersteunen. Na den slag bij Wörth versterkte hij zich met de vluchtende troepen van den Hertog *van Magenta*, trok terug naar Châlons en vormde de voorhoede van het nieuwe leger van *Mac-Mahon*, hetwelk door de Ardennen trok, om *Bazaine* in Metz te ontzetten. *Failly* werd den 30sten Augustus 1870 door het 4de Pruisische armeekorps overvallen en op de vlucht gejaagd. Door dit verlies werd *Mac-Mahon* opgehouden, en hierdoor kreeg een ander deel van het Duitsche leger tijd, om de Franschen van de andere zijde in sluiten, zoodat zij zich te Sédan moesten overgeven. Wegens zijne werkeloosheid en onvoorzichtigheid, die gedurig oorzaken waren van nieuwe overrompelingen, werden gegronde beschuldigingen tegen hem ingebracht, — daarom schreef hij gedurende zijne gevangenschap: „Marches et opérations du 5me corps (1871)".

Fain (Agathon Jean Frédéric, baron), eerste geheimschrijver van *Napoleon I*, werd geboren te Parijs den 11den Januari 1778. Reeds vroeg werd hij geplaatst aan de bureaux der Nationale Vergadering en zag zich in 1793 benoemd tot secretaris der Militaire Commissie uit de Nationale Conventie en in 1796 tot afdeelingschef van het archief. Nadat hij vervolgens staatssecretaris geworden was, kwam hij in 1806 als archiefsecretaris in het geheime kabinet des Keizers en werd in 1807 requestmeester, in 1809 baron en in 1813 geheimschrijver des Keizers, dien hij op al zijne tochten vergezelde tot aan den afstand te Fontainebleau. De Restauratie beroofde hem van zijn bestuur van het archief, doch bij den terugkeer van *Napoleon* aanvaardde hij zijne voormalige betrekking. De Tweede Restauratie maakte hem nogmaals ambteloos, doch in 1830 werd hij eerste kabinetssecretaris van *Lodewijk Philips* en in 1832 intendant-generaal der civiele lijst, staatsraad en groot-officier van het Legioen van Eer. Hij overleed den 14den September 1836. Hij heeft zeer merkwaardige geschriften in het licht gegeven, namelijk: „Manuscrit de l'an 1814, trouvé dans les voitures impériales, prises à Waterloo (1823)", — „Manuscrit de l'an 1813, contenant le précis des événements de cette année (1824—1825, 2 dln)", — „Manuscrit de l'an 1802 (1827, 2 dln)", — en „Manuscrit de l'an trois (1794—1795), contenant les premières transactions de l'Europe avec la république française et le tableau des derniers événements du régime conventionel pour servir à l'histoire de cette époque (1823)".

Faira, *Fair* of *Faro* is de naam van een Schotsch eiland in de straat tusschen de Orkney- en de Shetlandeilanden. De steile kust verheft er zich aan het noordwestelijk uiteinde in den Ward Hill tot eene hoogte van 230 Ned. el. In het zuiden vindt men er eene vrij groote bebouwde vlakte, doch het aantal zielen bedraagt op Faira nauwelijks 300. Het eiland is uit een geschiedkundig oogpunt belangrijk wegens de schipbreuk, die het overschot der Spaansche Armada er in 1588 geleden heeft.

Fairbairn (Sir William), een uitstekend Engelsch werktuigkundige, die van eenvoudig werkman een vermogend fabriekeigenaar werd, was de zoon van behoeftige ouders en aanschouwde het levenslicht te Kelso (Schotland) den 19den Februari 1789. Nadat hij als daglooner op verschillende plaatsen in Engeland was werkzaam geweest, vestigde hij zich als vervaardiger van werktuigen te Manchester, wist verbeteringen aan te brengen aan spinmachines en waterraderen en begon in 1830 ijzeren schepen te bouwen. In 1835 bracht hij te Millwall bij Londen eene werf in gereedheid, waar tot 1849 niet minder dan 120 ijzeren schepen van stapel liepen. Voorts bemoeide hij zich met de vervaardiging van ijzeren bruggen, nam in 1847—1849 met *Robert Stephenson* deel aan den bouw der Britanniabrug en overleed in Moor-Park bij Farnham (Surrey) den 18den Augustus 1874. Hij was lid van de Royal Society te Londen, van het Fransche Instituut en van de Koninklijke Académie te Turyn, — voorts sedert 1861 lid van de British Association for the advancement of science en sedert 1869 baronet. Hij schreef: „Application of iron to building purposes (1854)", — „On cast and wought iron for building purposes (1864; 4de druk, 1870)", — „A treating of iron ship building, its history and progress (1865)", — „Account on the construction of the Britannia tubular bridge (1849)", — „Construction of boilers and boiler explosions (1851)", — „A treatise on mills and mill-work (1861—1863; 3de druk, 1871)", — „Iron, its history, properties and processes of manufacture (1861; 3de druk, 1869)", — en „Useful information of engineers (3 stukken, 1856—1866)", benevens belangrijke verhandelingen in tijdschriften.

Fairfax, (Thomas, lord), generaal der Engelsche parlementstroepen in den burgeroorlog onder *Karel I*, werd geboren te Denton in het graafschap York in Januari 1611. Hij studeerde te Cambridge, diende vervolgens onder Lord *Vere* als vrijwilliger in Holland en toonde zich na zijne terugkomst zóo afkeerig

van *Karel I*, dat hij bij het uitbarsten van den burgerkrijg door het Parlement benoemd werd tot generaal der ruiterij. Weldra onderscheidde hij zich zoozeer door zijne dapperheid, schranderheid en voortvarendheid, dat aan hem, in de plaats van Graaf *Essex*, het opperbevel werd toevertrouwd, waarna hij echter geheel en al onder den allesbeheerschenden invloed kwam van *Cromwell*. Als luitenant-generaal zegepraalde hij in den slag bij Naseby (14 Juni 1645), veroverde al het land ten westen van Londen, trok daarna zuidwaarts, omsingelde Exeter en dwong Oxford tot de overgave. De Koning ontsnapte naar Schotland, doch had nu ook in Engeland geen leger en geene enkele vesting meer. Toen *Fairfax* Londen was binnengetrokken, zag hij zich door het Parlement belast met het overbrengen van het geld, dat het Schotsche leger voor de uitlevering des Konings ontvangen zon. Die uitlevering geschiedde den 30sten Januari 1647. *Fairfax* bejegende den Vorst met de meeste achting en werd vervolgens benoemd tot generaal van het leger, welken titel hij behield, toen een deel zijner troepen afgedankt en een ander deel naar Ierland gezonden werd. Daar *Cromwell* de soldaten, die over dezen maatregel misnoegd waren, tot opstand tegen het Parlement aanspoorde, wilde *Fairfax* zijne betrekking nederleggen, doch de overige bevelhebbers wisten hem tot andere gedachten te brengen, zoodat hij zelfs instemde met de maatregelen, die men nam om het Parlement te vernietigen. In strijd met zijn last trok hij binnen Londen. Zoodra hij evenwel vernam, dat de Koning naar elders gebracht was, snelde hij naar Cambridge, om hem te zoeken. Daarne toch zon hij den Koning gered hebben, maar *Cromwell* was meester van de omstandigheden. Na den dood van *Karel I* werd *Fairfax* bevelhebber der troepen in Engeland en Ierland, doch bij de expeditie naar Schotland, waar men zich vóór *Karel II* verklaard had, weigerde hij het opperbevel te aanvaarden, weshalve *Cromwell* zich daarmede belastte. Thans wenschtte *Fairfax* niets vuriger dan den terugkeer van het Koninklijk Huis op den troon van Engeland, en om dit oogmerk te bereiken, bracht hij na den dood van den Protector (1658) zelfs een leger bijeen. Het graafschap York koos hem tot Parlementslid, en in 1660 bevond hij zich aan het hoofd der afgevaardigden, die naar 's Gravenhage werden gezonden, om *Karel II* tot het opvatten der teugels van het bewind te bewegen. Na de ontbinding van het Parlement begaf hij zich naar zijne goederen en overleed den 12den Februari 1671. Hij heeft onder anderen ook „Memoirs" achtergelaten, en zijne „Correspondence" is in 1848 en 1849 in 4 deelen uitgegeven door *Robert Belt*.

De familie *Fairfax* ging later naar Noord-Amerika en vestigde zich in Virginia. De tegenwoordige (tiende) Lord *Fairfax* woont te Woodburne in Maryland. — Tot dezelfde familie behoort ook *Eduard Fairfax*, een onechte zoon van Sir *Thomas Fairfax* van Denton en overleden in 1731. Hij heeft eene uitstekende Engelsche vertaling geleverd van *Tasso's* „Gerusalemme liberata (1700; laatste druk 1883)".

Fair Head of *Benmore Head* is de naam van een voorgebergte aan de noordkust van het Iersche graafschap Antrim, het noordoostelijkste punt van Ierland. Het is een rensachtig kalkgevaarte, dat zich ter hoogte van 175 Ned. el steil uit het water verheft met basaltzuilen, van welke sommige 65 Ned. el hoog zijn. In zijne nabijheid verheft zich de „Giants causeway (De Renzendam)", die desgelijks uit basaltzuilen bestaat. Binnen dat voorgebergte heeft men uitgestrekte steenkolenbeddingen, en het uitzicht van den top van Fair Head is verrukkelijk.

Fait accompli of *volbrachte zaak* is eene diplomatische uitdrukking van den laatsten tijd. Men geeft daarmede een voldongen feit te kennen, hetwelk niet te veranderen is, bijvoorbeeld een vroeger vastgesteld besluit of eene bepaalde handeling, waardoor een gewenscht beslnit of eene gewenschte handeling onmogelijk wordt.

Faithorn (William), een Engelsch teekenaar en graveur, werd geboren te Londen in 1620 en overleed aldaar in 1691. Zijn leermeester was *Peake*. Vier jaar was hij onder diens leiding werkzaam, doch werd toen in den burgeroorlog door de opstandelingen gevangen genomen. In den kerker graveerde hij portretten. Daar hij na het herkrijgen zijner vrijheid den eed aan *Cromwell* weigerde, moest hij in ballingschap vertrekken naar Frankrijk, waar hij de bescherming genoot van *Marolles* en *Nanteuil*. In 1690 keerde hij naar Londen terug, zorgde door een kunsthandel voor zijn bestaan en legde zich voorts toe op het graveeren. Hij heeft een groot aantal kenrige knnstgewrochten geleverd en hij schreef ook eene: „Sculptura historico-technica or the history and art of engraving (1622)". — Zijn zoon *William*, die door eene lichtzinnige levenswijs zijn vader veel verdriet veroorzaakte, was een gelukkig beoefenaar der zwarte kunst.

Faizabad, *Faisabad* of *Fyzabad* is de naam eener divisie van het gewest Oude in het Britsch-Indisch presidentschap Bengalen. Zij omvat de drie districten Faizabad, Bahraich en Gonda en telt op 335 □ geogr. mijl 3 384 130 zielen. Het district heeft op ongeveer 80 □ geogr. mijl 1 441 028 inwoners. Zij grenst ten noorden aan Nepal, ten westen aan de divisiën Sitapoer en Luknow, ten zuiden aan de divisiën Rai Bareli en Allahabad en ten oosten aan Benares. Faizabad bestaat in het algemeen uit lage landen, mild besproeid door zijrivieren van de Ghaghra, van welke de Rabti de voornaamste is. — De *stad* Faizabad, op den rechter oever der Ghaghra gelegen en in 1730 gesticht, telde in 1775 meer dan 100 000 inwoners, welk cijfer in 1871 tot omstreeks 38 000 was gedaald.

Fakir is de naam van Indische bedelmonnikken, die van aalmoezen leven en zich allerlei wreede lichaamskwellingen opleggen. De meesten zijn onwetend, onbeschaafd, vuil en zedeloos. Er bestaan onderscheidene klassen van Fakirs, en zij worden, in weerwil van hunne bekende ondeugden, gewoonlijk door het volk met eerbied bejegend.

Fakkel of *flambouw* is de naam van een knnstmatig licht, hetwelk met eene sterke vlam brandt, doorgaans walmt en gewoonlijk niet anders dan in de open lucht gebruikt wordt. Men heeft *houtfakkels*, die uit kien-

hont of harsachtig dennenhout bestaan, — *wasfakkels*, die uit vier vereenigde waskaarsen zijn samengesteld, — en *pekfakkels* of eigenlijke flambouwen van nitgepluisd touw of dennenhont, in gesmoiten pek gedoopt. Men bevestigt den fakkel veelal in een *fakkelhouder* van blik, voorzien van een honten steel.

Reeds in de dagen der oudheid bediende men zich van fakkels bij huwelijks- en begrafenisplechtigheden, — voorts tot lichtsein bij den aanvang van een veldslag, alsmede op schepen. Ter eere van sommige godinnen werden te Athene *fakkelfeesten* gehonden, terwijl men de goden van het vuur, zooals *Hephaestus* (Vulcanus), *Prometheus* enz., huldigde met een *fakkelloop*; de mededingers namelijk beijverden zich om met een brandenden fakkel, aan hnn schild vastgehecht, het eerst een bepaald doel te bereiken. Dikwijls waren er *fakkeldansen* mede verbonden, reeds in zwang aan het Hof van *Constantijn de Groote* en zelfs nu nog bij eike trouwplechtigheid aan het Hof te Berijn. Bij zulk eene gelegenheid honden de jonggehuwden met de Vorstelijke familie en de hooge staatsambtenaren paarsgewijs een optocht door de zaai en dragen daarbij waskaarsen. — Ook in de oude Christelijke Kerk waren fakkeloptochten in gebruik, inzonderheid op den avond vóor het Paaschfeest, ten teeken, dat te midden van den diepsten rouw het licht der Christelijke hoop nog niet was nitgebiuscht. Ook nu nog worden kerkelijke optochten met waskaarsen gehouden, terwijl men in ons Land de fakkels of flambonwen nagenoeg alleen gebruikt bij maskerades en serenades, welke bij avond in de open lucht plaats hebben.

Fakkeldistel, zie *Cereus*.

Falaise is de naam van eene onde stad, de hoofdplaats van een arrondissement in het Fransche departement Calvados in Normandië. Zij ligt aan de Ante en aan een zijtak van den westerspoorweg, $4^1/_2$ geogr. mijl van Caen, en teit bijna 9000 inwoners. Men heeft er eene rechtbank van eersten aanleg, eene handelsrechtbank, eene openbare boekerij, onderscheidene merkwaardige kerken en de bouwvallen van het kasteel, waar *Willem de Veroveraar* geboren werd. Dáar vindt men sedert October 1851 zijn bronzen standbeeld. Falaise bezit belangrijke ververijen, katoenweverijen en kousenfabrieken, waar meer dan 4000 werklieden bezigheid vinden. Er wordt van 10 tot 25 Augustus eene groote jaarmarkt gehouden.

Falaises noemt men de steile zeekusten in het oostelijk gedeelte van Normandië. Ongeveer 20 Ned. mijl ten zuiden van de monden der Somme nemen de duinen en moerassen een einde. Bij het dorp Ault (Departement Somme) rijst de kust steil omhoog. Met eene flauwe kromming wendt zij zich zuidwestwaarts en vormt een tweeden krijtmunr ter hoogte van 104 en meer Ned. el. Deze is de falaise der Landes Caux, waarin de rivieren hier en daar diepe kloven hebben gegraven, die er tot havens en zeebaden dienen, zooals te Tréport aan de Bresie, te Dieppe aan de Arques, te St. Valéry-en-Canx en te Entrétat. Op dien munr zijn onderscheidene vnnrtorens geplaatst.

Falaja's noemt men in Abessinië de Israëlieten, die er zich van onds in de bergstreek van Samen en Bellesa gevestigd hebben en er tot aan het begin der 17de eenw onder eigen Koningen en Koningingen hunne onafhankelijkheid handhaafden. Later zijn zij vandaar verjaagd en gedwongen, om in de verstrooiing onder hnnne vijanden te leven. Thans bevinden zij zich in de gewesten Dembea, Kwoeara, Woggera, Tsjelga en Godjam, waar men hunne dorpen aan een rooden pot van aardewerk op hnnne bedehnizen gemakkelijk herkennen kan. Zij noemen zich *Falasyan* of *Verbannenen*, zijn volgens hnnne bewering afkomstig uit Jerusalem en houden zich voor afstammelingen van *Levi*. In hnn eeredienst en zeden is veel, wat aan het Oude Testament herinnert, doch in hnn voorkomen is het eigenaardige van den Israëliet niet meer te vinden. Zij houden zich met nanwgezetheid aan de viering van den sabbath en onderscheiden zich door zedelijkheid, zindelijkheid en arbeidzaamheid. Zij voorzien in hnn onderhoud door middel van den landbouw en van vele andere bedrijven, maar bemoeien zich niet met den handel. Men schat hnn aantal op $^1/_4$ millioen.

Falcaria *Host.* is de naam van een plantengeslacht nit de familie der *Schermbloemigen* (Umbelliferae). Het onderscheidt zich door een veelbladig omwindsel, door een 5-tandigen kelk, witte, uitgerande bloembladen en oliehoudende vruchten. Het omvat meerendeels overblijvende kruiden met gevinde bladeren, in Oost-Indië en Silberië groeiende. De meest bekende soort is *F. Rivini Host.* (*Sium Falcaria L.*), die in Enropa en Azië aan de wegen groeit. Voorheen behoorde *Herba Falcariae* tot de geneesmiddelen en thans nog gebrnlken landbonwers het uitgeperste sap, om de wonden van hunne hulsdieren te genezen.

Falcidia lex is eene door den volkstribuun *Falcidius* in het jaar 40 vóor Chr. voorgestelde Romeinsche wet, waarbij het den erflater verboden werd, om meer dan drie vierden van zijne nalatenschap aan legaten weg te schenken. Een vierde, de quarta Falcidia, bleef als wettelijk erfdeel den erfgenaam bij de wet voorbehouden.

De schulden en begrafeniskosten werden eerst van den boedel afgetrokken en daarna de *quarta pars* bepaald, welk deel aan den wettelijken erfgenaam, of, zoo er meer waren, aan allen te zamen, pro rata parte, naar evenredigheid, verbleef.

Falck. Onder dezen naam vermelden wij: *Iman Willem Falck*, een Nederlandsch staatsman. Zijn geslacht was afkomstig van Oost-Friesland en hij zelf de zoon van *Frans Willem Falck*, doctor in de rechten, koopman en fiscaal op Ceyion, gezant aan het Hof van Candia enz. *Iman Willem* werd geboren op Ceylon den 23sten Maart (of Augustus) 1736, studeerde te Utrecht in de rechten en ging in 1756 als onderkoopman naar Batavia, alwaar hij eerst secretaris werd van den gouverneur-generaal *Mossel* en vervolgens van de Indische Regeering. In 1765 zag hij zich benoemd tot gouverneur en directeur van Ceylon en voerde er langdurige oorlogen, totdat hij in 1767 met den Keizer van Candia een voordeeligen vrede sloot. Hij bezocht voorts Trinconomale en bouwde er belangrijke vestingwerken. In 1767 werd hij buitengewoon

en in 1770 gewoon raad van Neêrlandsch Indië, ja, in 1781 werd hem zelfs de betrekking van directenr-generaal opgedragen, waarvoor hij echter bedankte. In 1782 was hij nog gouvernenr van Ceylon, en hij overleed te Colombo den 6den Februari 1785.

Anton Reinhardt Falck, afkomstig uit hetzelfde geslacht. Hij werd geboren te Utrecht den 19den Maart 1777, stndeerde te Amsterdam en te Leiden, promoveerde in 1799 in de rechten, bezocht eenige Duitsche hoogescholen, werd te Amsterdam lid van de stedelijke regeering en ging in 1802 als gezantschapssecretaris naar Madrid. De gevolmachtigde *Meijnders* liet het beheer der zaken aan hem over, doch toen hij in 1805 terggeroepen werd, volgde ook *Falck* hem weldra naar het Vaderland. Hier verliet hij aanvankelijk de staatkunndige loopbaan, doch aanvaarde weldra de betrekking van secretaris van Bnitenlandsche Zaken en vervolgens die van secretaris bij het ministerie van Marine en Koloniën. Na den afstand van Koning *Lodewijk* keerde hij echter tot het ambteloos leven terug en wijdde zich aan de stndie der letteren. Dit maakte hem verdacht bij de Keizerlijke spionnen, zoodat *Falck* het land verliet en eene reis deed door Duitschland, Denemarken en Zweden. Toen hij in 1812 in Nederland terngkwam, zag hij zich benoemd tot kapitein eener afdeeling bij de Nationale garde te Amsterdam, en toen het Keizerrijk in 1813 ten val neigde, werkte hij krachtig mede tot bevrijding van zijn geboortegrond. Nadat hij eerst het secretariaat vervuld had bij het Voorloopig Bewind, werd hij Secretaris van Staat en ging in 1819 als buitengewoon gezant naar Weenen, ôm de onderhandelingen omtrent Luxembnrg tot een goed einde te brengen. Bereids vóor dien tijd was hij benoemd tot minister van Openbaar Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën en maakte zich in die betrekking verdienstelijk jegens de wetenschap. Reeds in 1818 had hij in België de oprichting bevorderd der hoogescholen te Gent, Lnik en Leuven, alsmede de herstelling der Académie van Wetenschappen en Fraaie Letteren.

In 1824 werd hij benoemd tot bnitengewoon gezant naar Engeland, om aldaar met den ambassadeur *Fagel* de onderhandelingen over Indië te hervatten. Na het sluiten van het verdrag keerde hij terug, doch ging later als opvolger van *Fagel* wederom derwaarts. Hij sloot er belangrijke overeenkomsten, doch moest ontwaren, dat *Willem I* weinig vertronwen stelde in zijne raadgevingen. Na de Belgische omwenteling van 1830 was hij een ijveraar voor de scheiding van Nederland en België, maar deed vruchtelooze pogingen, om den Koning tot zijne meening over te halen. Zelfs werd hij in 1832 teruggeroepen. Met den titel van minister van Staat vestigde hij zich op het huis ter Noot bij 's Gravenhage, waar hij in de beoefening der wetenschap eene aangename nitspanning vond. Na het sluiten van den Vrede met België (1839) werd hij echter vertegenwoordiger van den Koning der Nederlanden te Brussel en overleed aldaar den 16den Maart 1843. Hij stelde er zooveel prijs op, te behooren tot de Patriciërs van Amsterdam, dat hij steeds weigerde, in den adelstand te worden opgenomen. Zijne verdiensten als eerlijk en schrander staatsman, als smaakvol geleerde en als ijverig bevorderaar van knnst en wetenschap zijn algemeen erkend. Behalve zijne dissertatie „De Matrimonio", gaf hij uit: „Idée der ontwikkeling van 's menschen zedelijken aanleg, in de geschiedenis opgespoord", — „Over het misinkken van alle wijsgeerige proeven eener théodicée", — „Over den invloed der beschaving van de Nederlandsche Natie op de verlichting van de Noordsche volken (1813)", — en „Eenige letterknndige berichten wegens Denemarken, enz." in de „Gedenkschriften" van de derde klasse van het Nederlandsch Institunt. Merkwaardig zijn vooral zijne „Brieven", loopende van 1795 tot 1843; zij zijn in 1857 in het licht gegeven.

Niels Niclas Falck, een beoefenaar van het staatsrecht in Sleeswijk-Holstein. Hij werd geboren te Emmerlef bij Tondern den 25sten November 1784, stndeerde eerst in de godgeleerdheid en wijsbegeerte, doch bepaalde zich later als hnisonderwijzer bij Graaf *von Moltke* op Nütschan tot de rechtsgeleerdheid. Nadat hij in 1809 het ambtsexamen had afgelegd, werd hij geplaatst op het bnrean der kanselarij in Sleeswijk-Holstein. Wegens zijne grondige kennis der theorie van het recht werd hij in 1814 benoemd tot hoogleeraar te Kiel, waar hij op eene hoogst verdienstelijke wijze werkzaam bleef tot aan zijn dood. Hij schreef onder anderen eene rechtsgeleerde „Encyklopædie (4de druk, 1830)", — „Handbuch des Schlesw.-Holst. Privatrechts (1825—1840, 2 dln)" — en „Das Herzogthum Schleswig in seinem gegenwärtigen Verhältnisse zu Dänemark und zu dem Herzogthum Holstein (1816)". Hij ijverde voor de herstelling der grondwet en werd in 1835—1836 door de universiteit en door de Regeering tot lid der provinciale standen benoemd, waar men hem tot voorzitter koos. Hoewel hij zich in het algemeen aansloot aan de liberale partij, deinsde hij voor alle doortastende maatregelen terug, zoodat hij zijne populariteit meer en meer verloor. Dit had vooral plaats, toen na de troonbeklimming van *Christiaan VIII* de successievraag opgeworpen werd. Als de grondigste kenner van het staatsrecht van zijn vaderland en zonder eenigen twijfel te voeden omtrent de rechten der hertogdommen, kwam hij in 1846 met 8 andere hoogleeraren nit Kiel in het geschrift: „Das Staats- und Erbrecht des Herzogthums Schleswig" in verzet tegen den „Offenen brief", doch toen in 1848 de storm losbarstte, hield hij zich schnil. Hij was mede lid van de Constitneerende Vergadering, maar kreeg geene zitting in de Vergadering, welke volgens de grondwet van 1848 gekozen werd. Immers hij was naar de rechterzijde overgeloopen en gaf zelfs een „Wochenblatt" uit, waarin hij de Democratie, doch eigenlijk de vaderlandlievende pogingen van zijne landgenooten bestreed. Hij stierf den 5den Mei 1850.

Falcke (Georg Friedrich, vrijheer von), een Hannoversch staatsman, geboren te Hannover den 7den Augustus 1786. Hij studeerde te Göttingen, bekleedde achtereenvolgens onderscheidene belangrijke staatsbetrekkingen en werd in 1828 benoemd tot geheim Kabinetsraad bij het ministerie van Buitenlandsche Zaken te Hannover. In het daarop volgende jaar ging hij als gevolmachtigde naar Weenen,

hielp in 1831 de grondwet in Hannover tot stand brengen en werd er in 1833 tot lid der Eerste Kamer benoemd. Toen vervolgens Koning *Ernst August* den troon beklom, behoorde hij tot hen, die aan dezen Vorst verklaarden, dat zij hem aan de grondwet gebonden rekenden. Hoewel de Koning van eene andere meening was, benoemde hij *von Falcke* tot raadsheer bij het ministerie van Buitenlandsche Zaken en schonk hem zijn volkomen vertrouwen. Laatstgenoemde werkte mede aan het nieuwe ontwerp tot eene grondwet, kwam in 1844 aan het hoofd van het ministerie van Buitenlandsche Zaken, werd in 1845 bevorderd tot geheimraad met den titel van excellentie, begaf zich in 1848 naar zijne goederen te Osnabrück en overleed aldaar den 20sten September 1850.

Falckenstein. Onder dezen naam vermelden wij:

Johann Heinrich von Falckenstein, een verdienstelijk Duitsch geschiedschrijver. Hij werd geboren te Erfurt den 6den October 1682, bezocht eenige Duitsche en Nederlandsche hoogescholen, zag zich in 1715 geplaatst als onderdirecteur aan de ridderacadémie te Erlangen, waar hij voorlezingen hield over rechtsgeleerdheid, wapenkunde en geslachtsrekenkunde, omhelsde in 1718 den R. Katholieken godsdienst en werd door den Bisschop van Eichstädt benoemd tot geschiedschrijver des lands met den rang van Hofraad en kamerjonker, trad in 1730 als Hofraad in dienst van den Markgraaf *von Brandenburch-Ansbach* en woonde van 1736—1740 te Erfurt, waar hij bouwstoffen verzamelde voor zijne Kroniek van Thüringen. Hij overleed te Schabach den 3den Februari 1760. Van zijne belangrijkste geschriften noemen wij: „Antiquitates Nordgravienses (1733, 3 dln)", — „Deliciae topogeographicae Norimbergenses (1733 en 1775)", — „Antiquitates et memorabilia Nordgraviae veteris (1734—1743, 3 dln)", — „Thüringische Chronica (1737—1739, 2 dln)", — „Civitatis Erfortensis historica critica et diplomatica (1739—1740, 2 dln)", — Chronicon Suabacense (1740 en 1756)", — „Antiquitates et memorabilia Marchiae Brandenburgicae (1751—1752, 2 dln)" — en „Vollständige Geschichte des Herzogthums Bayern (1763 en 1773, 4 dln)".

Ernst Friedrich Eduard Vogel van Falckenstein, een Pruisisch generaal der infanterie. Hij werd geboren den 5denJanuari 1797 en onderscheidde zich in 1864 als kommandeerend generaal en vervolgens als chef van den staf, vooral gedurende zijn tocht door Jutland. Grooten roem echter verwierf hij als chef van het Mainleger in 1866. Na den Vrede bleef hij nog eenigen tijd met het opperbevel belast en vestigde zich daarna op het ridderkasteel Dolzig, hetwelk hij voor de hem toegekende dotatie had aangekocht. De Duitsch-Fransche oorlog van 1870 deed hem de wapens weder opvatten. Hij werd benoemd tot gouverneur-generaal der Duitsche kustgewesten, daar men op zijne schranderheid en voortvarendheid vertrouwde bij eene mogelijke landing der Franschen. Aanstonds vestigde hij zich te Hannover en nam met meesterlijk beleid alle gepaste maatregelen. Hij versperde de havens en riviermonden, organiseerde eene vrijwillige kustwacht en regelde de gemeenschap langs de kusten der Noord- een Oostzee zóo uitstekend, dat de vijandelijke vlootvoogden zelfs geene poging waagden, om er aan wal te stappen. Zijn geheele bestuur getuigde van eene ongemeene veerkracht, en na het eindigen van den oorlog werd hij met de orde van den Zwarten Adelaar vereerd. Hij werd den 27sten December 1873 gepensioneerd, waarna hij zijn landgoed Dolzig betrok.

Falcone (Aniello), een uitstekend Italiaansch schilder, die vooral oorlogstafereelen op het doek bracht, werd geboren te Napels in 1600 en overleed aldaar in 1665. Tegelijk met *Salvator Rosa* oefende hij zich aanvankelijk onder de leiding van *Spagnoletto*, doch stichtte weldra zelf eene académie, die door velen bezocht werd. Hij bezat een hartstochtelijk karakter en nam deel aan den opstand van *Masaniello;* ja, met zijne talrijke leerlingen en aanhangers vormde hij eene geduchte bende, die de heerschappij der Spanjaarden ernstig bedreigde. Toen echter het oproer kort daarna bezweek onder den druk der overmacht, nam *Falcone* de wijk naar Frankrijk. Zijne stukken onderscheiden zich door gloed en leven, door correctheid van teekening en door een fraai koloriet; zij zijn zeer zeldzaam.

Falconer. Onder dezen naam vermelden wij:

William Falconer, een Schotsch dichter. Hij werd geboren te Edinburgh den 11den Februari 1732 en wekte als kajuitsjongen op een koopvaardijschip de belangstelling van *Campbell*, den vervaardiger van de „Lexiphanes", die voor zijn onderwijs zorg droeg. Hij schreef zijn eerste gedicht in 1751 op den dood van *Frederik*, prins *van Wales*. Als matroos aan boord van de „Britannia" leed hij schipbreuk in de Middellandsche Zee en schilderde in „The shipwreck", een gedicht in 3 zangen, de gevaren van het zeeleven. Eene ode aan den Hertog van *York* bezorgde hem eene betrekking bij de marine, en uit dankbaarheid schreef hij onder den naam van *Theophilus Thorn* een staatkundig hekeldicht: „The demagogue", gericht tegen *Wilkes* en *Churchill*. Zijn beste werk is een: „Universal marine dictionary (1762 en 1815)". Hij leed nogmaals schipbreuk in het Engelsche Kanaal, en overleed aan boord van het fregat „Aurora", vermoedelijk in de Straat van Mozambique, in December 1759.

Hugh Falconer, een Engelsch palaeontoloog. Hij werd geboren te Forres in Schotland den 29sten Februari 1808, studeerde te Aberdeen en werd meester in de vrije kunsten. Daarna legde hij zich te Edinburgh toe op de plant- en dierkunde. Nadat hij in 1819 tot doctor in de geneeskunde bevorderd was, kwam hij als arts in dienst van de Oost-Indische Compagnie, begaf zich eerst naar Calcutta en werd vervolgens naar Mirat gezonden. In 1832 zag hij zich belast met het opzicht op den botanischen tuin Sjaharanpoer aan den voet van het Himalayagebergte. Vanhier deed hij zijne tochten door de omliggende bergstreek en ontdekte er de overblijfselen van een vroeger onbekenden fossielen plantengroei. Door *Cautley*, *Baker*, *Durand* en anderen ondersteund en aangemoedigd, zette hij zijne nasporingen voort, en reeds in 1837 ontving hij voor zijne opstellen, die in de „Asiatic Researches" en

in de „Geological Transactions" waren opgenomen, de gouden medaille van het Geologisch Genootschap te Londen. Omstreeks dien tijd bezocht hij, op last der Oost-Indische Compagnie, onderscheidene gewesten van Indië om er de theecultuur aan te bevelen. Voorts ging hij met het gevolg van Sir *Alexander Burnes* naar Pesjawoer en Kasjmir, ontdekte er de Asa-foetida-plant en kwam met een schat van verzamelde voorwerpen terug. Om zijne gezondheid te herstellen, ging hij in 1842 weder met verlof naar Engeland, waar hij zijne verzamelingen afstond aan Kew en aan het Britsch Museum, terwijl hij tevens een aanvang maakte met het geschrift: „Fauna antiqua Siwaiensis", dat echter in den aanvang is blijven steken. Intusschen werden zijne verdiensten door onderscheidene geleerde genootschappen erkend. In 1848 begaf hij zich weder naar Indië, waar hij de betrekking bekleedde van directeur van den botanischen tuin en hoogleeraar in de kruidkunde te Calcutta. Hier bracht hij de verwaarloosde palaeontologische verzameling in orde, bevorderde de aanplanting der kinaboomen en schreef merkwaardige rapporten over de cultuur van het teakhout. In 1855 nam hij zijn ontslag en maakte op nieuw plannen tot voltooiing, van zijne: „Fauna Siwaiensis", waartoe hij de voornaamste musea van Europa bezocht. Dit gaf echter aanleiding tot opstellen van anderen aard, en in de laatste jaren van zijn leven hield hij zich vooral bezig met het onderzoek naar de palaeontologische overblijfselen in holen en grotten. In het laatst van 1864 onderzocht hij de holen in de nabijheid van Gibraltar en overleed, niet lang na zijn terugkeer in Engeland, op den 31sten Januari 1865. Zijne wetenschappelijke nalatenschap is onder den titel van: „Palaeontological memoirs and notes (2 dln)" door *Murchison* in het licht gegeven.

Falconet is de naam van een stuk geschut, hetwelk in de 16de eeuw gebruikt werd. Het was $1\frac{1}{2}$ Ned. el lang, 650 Ned. pond zwaar en werd geladen met looden kogels van $1\frac{1}{2}$ Ned. pond of met ijzeren kogels van het halve gewicht van eerstgemelden.

Falconet (Etienne Menrice), een beroemd Fransch beeldhouwer, geboren in 1716 in Piëmont, verkeerde in behoeftige omstandigheden en moest als schrijnwerkersleerling te Parijs allerlei honten voorwerpen vervaardigen, totdat hij op 17-jarigen leeftijd door zijne gemodelleerde leemen voorwerpen, waarmede hij zich in zijne vrije uren en zelfs des nachts bezig hield, de opmerkzaamheid boeide van den beeldhouwer *Lemoine*. Deze nam hem op in zijne werkplaats, en *Falconet* maakte zulke verbazende vorderingen, dat hij na verloop van 6 jaar een standbeeld van „Miio van Crotone" leverde, dat algemeen bewonderd werd. Daarenboven had hij zich bekend gemaakt met de Latijnsche en Italiaansche talen en met de kunstgewrochten der klassieke oudheid. In 1745 werd hij lid der Académie en in 1766 gaf hij gehoor aan eene uitnoodiging van Keizerin *Catharina*, om een metalen standbeeld van *Peter de Groote* te gieten, waarin hij uitmuntend slaagde. Dewijl hij later de gunst dier Vorstin verloor, keerde hij in 1788 terug naar Parijs, waar hij benoemd werd tot directeur der Koninklijke schilderacadémie. Na dien tijd hield hij zich hoofdzakelijk bezig met letterkundige werkzaamheden en overleed den 4den Januari 1791. Tot zijne geschriften behooren: „Réflections sur la sculpture (1768)" — en „Observations sur la statue de Marc Aurèle (1771)". Zijne „Oeuvres littéraires" zijn in 1781 en 1782 in 6 deelen uitgegeven.

Falconetto (Giovanni Maria) of *Falconetta*, een Italiaansch schilder en bouwkundige, geboren te Verona in 1458, was een leerling van *Milozzo*, deed te Padua het paleis *Cornaro*, de kerk der Dominicanen, prachtige poorten en de bekende rotonde, — voorts te Usopo het paleis van den Graaf van *Savorgnano* enz. verrijzen en stichtte ook te Verona en te Venetië onderscheidene sierlijke gebouwen. Van een aantal schilderstukken van dezen meester bestaan gravures. Hij overleed in 1534.

Falême (De) of de *Tenê* is eene belangrijke zijrivier van de Senegal in het noordwestelijk gedeelte van Afrika. Zij ontspringt in het koningrijk Foeta-Djalilo, ten noordwesten van Timbo en ten zuiden van de bron der Gambia, stroomt aanvankelijk noordoostwaarts, daarna noordwestwaarts en stort zich uit boven Bakel in de Senegal, op den linker oever en ter plaatse waar deze de bergstreek verlaat, om door de kustvlakte haren loop voort te zetten.

Falerii, eene voormalige stad in Etrurië, was op eene rotsachtige hoogte gelegen. De kerk van Sta Maria di Falari bij Civita Castellana, niet ver van de Tiber, is naar haar genoemd. De alonde bewoners *Falisci* genaamd, behoorden tot de geduchtste vijanden der Romeinen. Wèl sloot *Camillus* in 394 vóór Chr. met hen een verbond, doch zij kwamen meermalen in opstand. Ten laatste echter werden zij met geheel Etrurië aan de Romeinen onderworpen. Ook in 241 vóór Chr. maakten zij oproer, doch de verwoesting van hun kasteel was daarvan het gevolg. De inwoners gingen eene nieuwe stad stichten in de vlakte en noemden haar Aeqnum Faliscum, terwijl de Romeinen op de puiats der verwoesting eene volkplanting vestigden, die wegens den beroemden dienst van *Juno* den naam ontving van Junonia Faliscorum. Men vervaardigde er weleer voortreffelijk linnen, en ook de witte stieren uit Falerii waren zeer gezocht.

Falerner wijn is eene wijnsoort, die op het gebied van Falernum — den *Ager Falernus* — groeide en weleer zeer gezocht was. Dat gebied was gelegen in den noordwesthoek van Campanië, aan den voet van den Massicus, tusschen de rivieren Savo en Voiturnus. Die wijn was licht-geel van kleur en zeer vurig; aanvankelijk hard en ongezond, werd hij eerst gedronken als hij 15 jaar oud was. De Romeinsche dichters — vooral *Horatius* — verheffen hem hemelhoog. Om hem te temperen, vermengde men hem met den zoeten wijn van Chios of ook wel met honig. Volgens eene sage, door *Silius Itálicus* vermeld, gaf *Bacchus* den eersten wijnstok, die zulk edel nat opleverde, ten geschenke aan zekeren *Falernus*, om dezen voor de aan hem bewezen gastvrijheid te beloonen. Ook thans verbouwt men in die streken den Vino Falerno, doch deze is zeer middelmatig van dengd.

Faliéri (Marino), de meestberoemde van

de 3 dogen van Venetië, die dezen geslachtsnaam droegen, werd geboren in 1278 en stond in 1346 aan het hoofd van de troepen der Republiek bij de belegering van Zara in Dalmatië. Hier behaalde hij eene schitterende overwinning op den Koning van Hongarije en ging vervolgens als gezant naar Genua en Rome. In 1354 werd hij doge, en onder zijn bestuur overweldigden de Genueezen in de baai van Sapienza bij Modone de Venetiaansche vloot en namen tevens haren aanvoerder *Pisani* gevangen. Het einde van zijne regeering was tragisch. Verontwaardigd over de geringe straf, waartoe een patriciër, *Michele Steno* genaamd, wegens eene beleediging, der gemalin van den doge aangedaan, veroordeeld werd, besloot hij, wraak te nemen op de geheele aristocratie, waarop hij van ouds fel gebeten was. Hij werd het hoofd eener samenzwering, die ten doel had, op den 15den April 1355 al de senatoren om het leven te brengen en de macht van den Senaat te vernietigen. In den daaraan voorafgaanden avond echter werden de samengezworenen plotselijk in hechtenis genomen en den 17den April 1355 door benilshanden gedood. *Byron* en *Delavigne* hebben daaraan de stof ontleend voor treurspelen.

Falk. Onder dezen naam vermelden wij: *Jeremias Falk* of *Falck*, een verdienstelijk teekenaar en graveur. Hij werd geboren te Dantzig in 1629 en overleed aldaar in 1709. Hij begaf zich eerst naar Parijs, waar hij werkte onder de leiding van *Chaveau*, en vervolgens naar Nederland, waar hij etsen en gravnres vervaardigde voor de verzameling van *Reynst*. Later vertoefde hij aan het Hof in Zweden en in Denemarken en sleet zijne laatste levensjaren in Dantzig. Hij heeft een aantal portretten gegraveerd en ook gravures geleverd naar schilderijen van *Guercino*, *Caravaggio*, *Sciavone*, *Tintoretto*, *Bloemaert*, enz. Ook heeft hij een werk met platen ten behoeve van gondsmeden uitgegeven; het is opgesteld in de Latijnsche taal en zeer zeldzaam.

Johannes Daniël Falk, een verdienstelijk Duitsch schrijver. Hij werd geboren te Dantzig den 28sten October 1768 en onderscheidde zich reeds vroeg door eene ongemeene leergierigheid, welke hij moeielijk bevredigen kon, daar zijn vader, een behoeftige pruikenmaker, hem aan den handenarbeid zette, toen hij nog nauweljks kon lezen en schrijven. Toch slaagde hij er in, zich de werken te verschaffen van *Gellert*, *Wieland*, *Lessing*, enz. Om zijn toestand te verbeteren, liep hij weg met het voornemen, om de zee te bevaren, doch toen hij eenige dagen langs het strand had omgezworven zonder zijn doel te bereiken, zag hij zich genoodzaakt, om naar de vaderlijke woning terug te keeren. Eindelijk kreeg hij van zijn vader verlof, om te studeeren, zoodat hij op 16-jarigen leeftijd het gymnasium zijner geboortestad bezocht en zich vervolgens naar Halle begaf. In 1793 vestigde hij zich als privaatdocent te Weimar en maakte er zich in 1804 bij de komst der Franschen zóo verdienstelijk, dat de Groothertog hem tot legatieraad benoemde. Nog grootere verdiensten verwierf hij in 1813 door het stichten van het „Genootschap der vrienden in nood", hetwelk zich ten doel stelde, om verlatene en verwaarloosde kinderen voort te helpen tot het aanleeren van eenig nuttig handwerk. Door zijne rusteloze bemoeiingen kwam eene school tot stand, welke in 1829 door den Groothertog in een opvoedingsgesticht voor verwaarloosde kinderen herschapen werd. Het draagt den naam van „Gesticht van Falk". Hij overleed den 14den Februari 1826. Als schrijver trad hij het eerst op met hekeldichten, welke door *Wieland* zeer geroemd werden. „Der Mensch und die Helden; zwei satyrische Gedichte (1798)" — en „Die Gräber von Bern und die Gebete (1799)" zijn ongemeen geestig. De volgende vonden minder bijval, hoewel de zeven jaargangen van zijn: „Taschenbuch für Freunde der Scherzes und der Satyren (1797—1803)" veel goeds bevatten en zijn „Prometheus (1803)" door velen geroemd werd. Zijn boek: „Leben, wunderbaren Reisen nnd Irrfahrten des Johannes von der Ostsee (1805)" bleef onvoltooid. Van 1806 en 1807 gaf hij het jaarboek: „Grotesken, Satiren und Naivetäten" in het licht. Daarna verschenen zijne „Oceaniden (1812)", — en zijn „Classisches Theater der Engländer und Französen (1812)". Het derde eeuwfeest der Hervorming vierde hij met 2 schoone gedichten, getiteld: „Falck's Liebe, Leben und Leiden in Gott (1817)"; — voorts verschenen zijne „Auserlesene Schriften (1818, 3 dln)", — en na zijn dood een „Volksspiegel zur Lehre und Warnung (1826)", benevens eene nieuwe verzameling zijner „Satirische Werke (1826, 7 dln)", — en eindelijk: „Goethe aus näherm persönlichen Umgange dargestellt (1832; 3de druk, 1856)".

Paul Ludwig Adalbert Falk, voormalig minister in Prnisen en geboren den 10den Augustus 1827 te Metschkau in Silezië. Hij studeerde te Breslau, bekleedde verschillende betrekkingen bij de Pruisische magistratuur, zag zich in 1867 benoemd tot afgevaardigde naar den Noord-Duitschen Rijksdag en werd in 1868 geheim „Justizrath" en referendaris bij het departement van Justitie. Nadat hij met ijver aan de verbetering der rechtsbedeeling was werkzaam geweest, ontving hij in Februari 1871 de benoeming tot gevolmachtigde bij den Bondsraad en tot geheim „Oberjustizrath" en den 22sten Januari 1872 die tot minister van Eeredienst, Onderwijs en Geneeskunde. Hij zorgde, dat het toezicht op het onderwijs aan den Staat verbleef en verbeterde zoowel het onderwijsprogramma als de tractementen der onderwijzers. In 1877 had hij eene wet op het onderwijs in gereedheid, die echter wegens de hooge kosten bestreden werd door den minister van Financiën en niet in behandeling kwam. Voorts wist hij bij het uitbarsten van den cultuurstrijd de wetten te doen aannemen, waardoor de grenzen van het staatsgezag met betrekking tot de Kerk werden afgebakend, alsmede die tot invoering van het burgerlijk huwelijk. De heftige tegenstand der R. Katholieken en de Pauselijke Bul van 5 Februari 1875, die de Meiwetten krachteloos verklaarde, brachten hem tot het inleveren der broodkorfwet, tot de kloosterwet, waarbij de geestelijke orden en congregatiën werden opgeheven, tot de wet op het beheer der kerkelijke goederen enz. Ook de Protestantsche Kerk bracht hij binnen bepaalde grenzen, maar wekte daardoor

ook de verbittering der orthodoxe partij. Deze wist gehoor te vinden bij den Koning en legde den Minister telkens struikelblokken in den weg, zoodat deze in 1878 zijn ontslag vroeg, doch te vergeefs. Toen echter na den dood van Paus *Pius IX* zijn opvolger *Leo XIII* onderhandelingen aanknoopte met de Pruisische Regeering en de Rijkskanselier schikkingen maakte met het centrum, wilde *Falk* de portefeuille niet langer behouden. Nadat hij de gelegenheid had aangegrepen om in het Hnis van Afgevaardigden zijn bestuur in twee welsprekende redeneeringen (11 December 1878 en 15 Januari 1879) te verdedigen, vroeg hij in Juni 1879 zijn ontslag en ontving dit op den 14den Juli daaraanvolgende. Tot loon zijner uitstekende diensten werd hij bij die gelegenheid opgenomen in den erfelijken adelstand, dien hij echter niet voor zich zelven, maar voor zijn zoon aannam. Hij bleef echter lid van den Rijksdag en van het Huis van Afgevaardigden, verzette er zich met kracht tegen de verzwakking der Meiwetten en werd in Januari 1882 benoemd tot president van het gerechtshof te Ham. Daardoor nam zijne parlementaire loopbaan een einde.

Max Falk, een Hongaarsch staatsman en dagbladschrijver. Hij werd geboren te Pest den 7den October 1828, ontving zijne opleiding aan de polytechnische schooi te Weenen en trad reeds vroeg als schrijver op. Te Weenen behoorde hij tot de medewerkers aan den „Studentenkurier" en aan den „Freimütige" en vervolgens aan de „Oesterreichische Zeitung" en aan den „Wanderer". Voorts leverde hij artikelen in den „Pesti Naplo", waardoor hij het staatkundig leven bij het volk wakker hield. In 1851 werd hij ambtenaar bij de spaarkas te Weenen en werkte mede tot de uitgave der „Allgemeine Weitkunde" van *Galetti* (1858). Wegens zijn schrijven in den „Wanderer" werd hij tot eene gevangenisstraf van drie maanden veroordeeld, maar in 1866 en 1867 hield hij bij Keizerin *Elizabeth* dagelijks lezingen over Hongaarsche geschiedenis en letterkunde. Voorts schreef hij: „Die Krönnng des Königs von Ungarn"; — „Die Fürstliche Familie Esterházy", — „Der Ungarische Historiker Ladislaus Szalay", — en „Graf Stephan Szechényi und seine Zeit". Tegen het laatst van 1867 werd hij hoofdredacteur van den „Pester Lloyd" en verhief dezen tot één der voornaamste dagbladen van Enropa. In 1869 werd hij lid van den Hongaarschen Rijksdag en behoorde er met *Déak*, *Eötvös*, *Andrassy* enz. tot de mannen eener gematigd liberale richting. Sedert 1863 is hij lid der Hongaarsche Académie van Wetenschappen.

Falke. Onder dezen naam vermelden wij:

Jacob Falke, een verdienstelijk beoefenaar der geschiedenis van beschaving en kunst. Hij werd geboren te Ratzeburg den 21sten Juni 1825, studeerde te Göttingen in de letteren en in de geschiedenis, werd leeraar aan het gymnasium te Hildesheim en zag zich daarna geplaatst als huisonderwijzer in de woning van Prins *Wilhelm von Solms-Braunfels* te Düsseldorf, waar hij bleef tot in 1853. Dáar werd hij vooral aangetrokken door de kunst en hare geschiedenis. Later ging hij naar Weenen, en in 1855 werd hij conservator aan het Germaansch Museum te Nürnberg. In den nazomer van 1858 keerde hij naar Weenen terug en aanvaardde er de betrekking van bibliothecaris van den Vorst *von Liechtenstein*, terwijl hij in Maart 1865 tevens die van custos en in 1873 die van vice-president aan het Keizerlijk Museum van kunst en industrie ontving. Hij schreef: „Die Deutsche Trachten- und Modenwelt (1858)", nadat hij reeds vroeger het werk van *Eye*: „Kunst und Leben der Vorzeit (1855—1859, 3 dln)" en „Galerie der Meisterwerke altdeutscher Holzschneidekunst (1857—1861)" was begonnen uit te geven. Ook werkte hij mede aan het: „Zeitschrift für deutsche Culturgeschichte", hetwelk door zijn broeder *Johannes* werd geredigeerd. Eindelijk noemen wij nog van hem: „Zur Costümgeschichte des Mittelalters (1861)", — „Die ritterliche Gesellschaft im Zeitalter der Frauencultus (1863)", — „Geschichte des modernen Geschmacks (1866)", — „Die Kunstindustrie der Gegenwart (1868)", — „Die Kunst im Hause (5de druk, 1883)", — „Die Kunstindustrie anf der Wiener Weltausstellung (1873)", — „Geschichte des Fürstlichen Hauses Liechtenstein (1868—1882, 3 dln)", — „Hellas und Rom (1881)" — en „Kostümgeschichte der Kulturvölker (1882)".

Johannes Friedrich Gottlieb Falke, een Duitsch geschiedschrijver. Hij is een broeder van den voorgaande en werd geboren te Ratzeburg den 20sten April 1853. Hoewel hij naar Erlangen ging, om zich op de letteren en de godgeleerdheid toe te leggen, bepaalde hij zich nagenoeg nitsluitend bij de geschiedenis en bij de Duitsche taal en letterkunde. In 1848 werd hij huisonderwijzer bij den bekenden natuuronderzoeker en reiziger *von Martius* te München en vond er voldoende geiegenheid, om zijne geschiedkundige studiën voort te zetten. Na verloop van 5 jaar keerde hij naar zijne geboorteplaats terug, en in 1855 werd hij eerst secretaris aan het Germaansch Museum te Nürnberg, voorts in 1859 conservator der verzameiing van handschriften aldaar. Met *Johannes Müller* en zijn broeder *Jacob* bezorgde hij vervolgens de uitgave van een „Zeitschrift für deutsche Culturgeschichte" en schreef nog: „Geschichte des deutschen Handels (1859—1860, 2 dln)" — en „Die Hansa als dentsche See- und Handelsmacht (1862)". In Mei 1862 ging hij als secretaris van het staatsarchief naar Dresden en bepaalde zich na dien tijd hoofdzakelijk bij de geschiedenis van Saksen. Merkwaardig is in dat opzicht zijne verhandeling: „Erwerbung der Voigtlande durch Kurfürst August". Voorts leverde hij: „Geschichte des deutschen Zollwesens (1869)", en overleed te Dresden den 1sten Maart 1876.

Johann Ernst Ludwig Falke, een verdienstelijk veeartsenijkundige en geboren den 20sten April 1805 te Rudolstadt, waar hij zich in 1827 vestigde. In 1847 werd hij tot leeraar in de veeartsenijkunde aan de landbouwschool te Jena en in 1849 tot buitengewoon hoogleeraar aan de universiteit in die stad benoemd. Hij overleed er den 24sten September 1880. Van zijne geschriften vermelden wij: „Lehrbuch über den Hufbeschlag und die Hufkrankheiten (1848; 2de druk, 1860)", — „Lehrbuch der gesammten Thierarzneiwissenschaft (1855, 3 dln)", — „Der Milzbrand und die Hundswut

(1861)" — en „Die Influenza der Pferden (1862)".

Falkenhayn (Julius, graaf von), minister van Landbouw in Oostenrijk en geboren den 20sten Februari 1829, nam eerst dienst bij het leger, liet als ritmeester de krijgsmansloopbaan varen en zag zich weldra gekozen tot lid van den Landdag. Hij behoorde er tot de conservatieve R. Katholieke partij. In 1876 schreef hij: „Materiale zu Studien über das österreichische Budget" en in 1879 een vlugschrift met scherpe aanvallen tegen de moderne staathuishoudkunde onder den titel: „Das Jahrzehnt des ersten Ausgleiche 1868—1877". Voorts werd hij als candidaat der clericalen tot lid van het Huis van Afgevaardigden benoemd en den 12den Augustus 1879 met de portefeuille van Landbouw in het Kabinet *Taaffe* belast.

Falkenstein (Johann Paul, vrijheer von), Saksisch minister, geboren te Pegau den 15den Juni 1801, studeerde te Leipzig, werd er in 1833 hoogleeraar en hield er rechtsgeleerde collegies, welke zeer geroemd en druk bezocht werden. In 1827 ging hij als Hof- en Justitieraad naar Dresden en had er in de volgende onrustige jaren gelegenheid in overvloed, om met zijne talenten te wockeren. In 1834, bij de oprichting van ministeriecle departementen, zag hij zich als geheim regeeringsraad bij het departement van Binnenlandsche Zaken geplaatst en eenige maanden later als districtscommissaris te Leipzig. In die verschillende betrekkingen verwierf hij door zijne bekwaamheid, werkzaamheid en bezadigdheid het algemeen vertrouwen. Vooral ook heeft hij in zijn vaderland den aanleg van spoorwegen ongemeen bevorderd. In 1844 werd hij minister van Binnenlandsche Zaken en wist in de drukkende jaren 1846 en 1847 den nood van velen op eene uitstekende wijze te lenigen. Ontwerpen tot vrijzinnige wetten had hij in gereedheid, toen hij ten gevolge der woelingen van Maart 1848 zijn ontslag nam. Twee jaar later begaf hij zich echter weder in staatsdienst en den 1sten Februari 1853 aanvaardde hij de portefeuille van Eeredienst en Openbaar Onderwijs. Ook op dit gebied heeft hij, vooral met betrekking tot het hooger onderwijs, veel goeds tot stand gebracht. Bij zijn optreden als minister telde de universiteit 77 hoogleeraren en 768 studenten, terwijl er in den zomer van 1871 meer dan 1800 studenten de lessen van 103 hoogleeraren bijwoonden. Toen de Koning in het hachelijk jaar 1866 het land verliet, bleef *von Falkenstein* aan het hoofd der regeeringscommissie achter en toonde in die moeielijke betrekking zijne gewone bekwaamheid. Bij den terugkeer des Konings werd hij voorzitter van het ministerie. In het voorjaar van 1871 riep hij er voor de eerste maal eene Lutherse Synode bijeen, nadat vooraf de kerkelijke toestand eene belangrijke herschepping had ondergaan. In den zomer van dat jaar vroeg en verkreeg hij wegens gevorderden leeftijd zijn ontslag. De algemeene achting, die men hem toedroeg, was oorzaak, dat men dit besluit ernstig betreurde. De Koning gaf een nieuw blijk van vertrouwen op den afgetreden staatsman door hem te bevestigen in zijn ambt als kanselier der ridderorden, en de universiteit te Leipzig, die hem reeds in 1836 benoemd had tot doctor in de wijsbegeerte, schonk hem bij het herdenken van haar 450-jarig bestaan tevens het doctoraat in de godgeleerdheid. Eindelijk werd hij den 1sten October 1871 belast met de directie van het Huis des Konings. Hij overleed te Dresden den 13den Januari 1882.

Karl Konstantin Falckenstein, een verdienstelijk schrijver, geboren te Solothurn den 12den November 1801. Hij ontving zijne opleiding aan het collegie der Jezuïeten in zijne geboorteplaats en verder aan de universiteiten te Genève en te Weenen. Nadat hij eenigen tijd als huisonderwijzer was werkzaam geweest, werd hij in 1825 secretaris en in 1834 opperbibliothecaris aan de boekerij te Dresden. Wegens zielsziekte ontving hij in 1852 pensioen en overleed te Pirna den 18den Januari 1855. Hij schreef. „Thaddäus Kosciuszko (2de druk, 1834)", — „Geschichte der geographischen Entdeckungsreisen (1828—1829, 6 dln)", — „Beschreibung der Bibliothek zu Dresden (1839)" — en „Geschichte der Buchdruckerkunst (2de druk, 1856)".

Falkirk, eene stad in het Schotsche graafschap Stirling, ligt aan den spoorweg en aan het Forth- en Clyde-kanaal, vanwaar hier een zijkanaal uitgaat naar Edinburgh, dat ruim 5 geogr. mijl vandaar gelegen is. Zij verheft zich met eene lange hoofdstraat in een vruchtbaar oord, maar is voor 't overige onregelmatig gebouwd. Er wordt een lid naar het Parlement afgevaardigd. Men vindt er een flink stadhuis, eene teekenschool, eene vereeniging voor tuinbouw en ruim 13 000 inwoners (1881), — voorts zijn er 12 beroemde veemarkten, waar jaarlijks ongeveer 60 000 ossen en kalveren verkocht worden. De ingezetenen vinden er hun bestaan in ijzergieterijen, looierijen en vele fabrieken, alsmede in een belangrijken handel in graan, katoen, leder, enz. Grangemouth, een vlek van nog geen 2 000 inwoners en gelegen aan den spoorweg, den mond van het Clydekanaal en het riviertje Carron, wordt als de haven van Falkirk beschouwd. In de nabijheid dezer stad heeft men talrijke ijzerhutten en steenkolenmijnen. — Bij Falkirk werden in 1298 de Schotten onder *Wallace* door Koning *Eduard I* geslagen, — ook werd er in 1746 door den pretendent *Karel Eduard* eene nederlaag toegebracht aan de Koninklijke troepen onder generaal *Hawley*.

Falklandseilanden (De), door de Franschen *Les Malouines* en door de Spanjaarden *Las Malvinas* genaamd, vormen een archipel in den Atlantischen Oceaan op een afstand van 54 geogr. mijl van Patagonië. Zij liggen tusschen 51 en 53° Z. B. en 40—44° W. L. van Ferro, bestaan uit 2 groote eilanden, Oost- en West-Falkland, door de Falklandsond gescheiden, en 200 kleine en zijn in het bezit van Engeland. De oppervlakte wordt door sommigen geschat op 223, door anderen op 357 en door nog anderen op 610 □ geogr. mijl. Oost-Falkland, hetwelk eene lengte van $20^{1}/_{2}$ en eene grootste breedte van $11^{1}/_{2}$ geogr. mijl heeft, bestaat eigenlijk uit eene reeks van schiereilanden en wordt doorsneden van eene rotsketen van kwartsgesteente, die zich in den Mont-Usborne verheft tot eene hoogte van 750 Ned. el. Nog 2 andere ketens loopen daaraan evenwijdig, en de ontoegankelijkheid

dier streken wordt niet weinig vermeerderd door moerassen en veengronden. — Op West-Falkland ziet men desgelijks kwartsgevaarten, die eene hoogte bereiken van 600 Ned. el. Hier heeft men echter vruchtbare vlakten. De kleinere eilanden zijn meestal bergachtig en enkel aan de kust voor cultuur geschikt. Rondom deze eilandengroep strekt eene sargassobank — *Sea-weed* der Engelsche kaarten — zich uit. De beide grootste eilanden bezitten vele inhammen met uitmuntende havens, waar de schepen, voor zeehonden- en walvischvangst bestemd, eene veilige aanlegplaats vinden. Het klimaat is er zeer gezond en de thermometer daalt er des winters 1° onder 0° C. en rijst er des zomers tot bijna 19° C. Het regent er dikwijls, maar de buien zijn niet zwaar. De lucht is er echter stormachtig en de heerschende westewinden komen er zelden tot stilte, zoodat de boomgroei er nagenoeg niets beteekent. De venen leveren er intusschen een overvloed van brandstof, terwijl er ook steenkolen voorhanden zijn. De vlakten zijn er begroeid met eene lange, grove grassoort, die afgeweid of afgebrand en dan door kort, fijn gras of door klaver vervangen wordt. Onder de planten, die er in het wild groeien, vindt men eene theeplant met kleine, wélsmakende bessen, znring, spinazie en uitmuntende selderij. De tarwe wordt er zelden rijp, terwijl gerst, haver en Europeesche groenten er met goed gevolg verbouwd worden. Het eenig inlandsch viervoetig dier is er de warrah of de gondvos, dien men op West-Falkland aantreft. Watervogels heeft men er in verbazende menigte, terwijl er, met uitzondering van spinnen en vliegen, geene insecten en in het geheel geene kruipende dieren gevonden worden. Rundvee is er uit de La Platagewesten ingevoerd en heeft er zich sterk vermenigvuldigd. Runderen en paarden zwerven er rond in groote kudden, en op Eagle-Island zijn wilde zwijnen. Het zoete water bevat er vele forellen, en in de baaien vindt men er een overvloed van zeevisch. De zeehonden zijn er sterk in aantal verminderd, doch de gewone zwarte walvisch vertoont zich nog dikwijls aan de westkust van West-Falkland.

Deze eilanden zijn het eerst gezien den 12den Augustus 1592 door den Engelschen zeeman *John Davis*, doch werden eigenlijk ontdekt den 2den Februari 1594 door *Richard Hawkins*, die het westelijk eiland naar Koningin *Elizabeth* van Engeland met den naam van Hawkins' Maidenland bestempelde. Een ander Engelschman, *Strong*, die ze in 1689 bezocht, gaf aan die groep haren tegenwoordigen naam ter eere van zijn begunstiger, Lord *Falkland*. Gedurende den Spaanschen Successie-oorlog gaven Fransche schepelingen uit St. Malo daaraan den naam van Malouinen, en de eerste volkplanting, namelijk Port-Louis, werd er door de Franschen onder de leiding van *Bougainville* in 1764 op de oostkust van Oost-Falkland gesticht. Daarna vestigden de Engelschen er in 1766 de kolonie Port-Egmont op de minder gunstig gelegene noordwestkust van West-Falkland. De Spanjaarden maakten aanspraak op het bezit van den geheelen archipel. Zij kwamen door koop in bezit van Port-Louis, overmeesterden Port-Egmont en brachten in 1771 uit Buénos-Ayres volkplantingen naar die eilanden. Intusschen zorgde Engeland, dat het in 1772 erkend werd als de rechtmatige bezitter van Port-Egmont, hoewel men 2 jaar later die kolonie, als te kostbaar, ophief. Ook de Spanjaarden verslapten in hun vroegeren ijver voor de volkplantingen en zonden slechts misdadigers uit Amerika derwaarts, terwijl zij den naam van Port-Louis in dien van Puérto de Soledad (Woestijnhaven) veranderden. Men bekreunde zich niet meer om de Falklandseilanden, en in den aanvang der 19de eeuw bevonden zich op de beide grootste eilanden alleen wilde paarden en runderen, terwijl Britsche koopvaarders en walvischvangers nu en dan die groep bezochten. In 1820 echter ontstond te Buénos-Ayres onder de leiding van *Vernet* eene vereeniging tot kolonisatie der Falklandseilanden; deze stichtte, vooral uit Duitschers, eene nieuwe volkplanting te Port-Louis, die, na vele moeielijkheden, na verloop van 5 jaar begon te bloeien. De kolonie ontwikkelde zich hoogst voorspoedig, toen *Vernet* in 1831 twist kreeg met Noord-Amerikaansche robbenslagers, waarvan het gevolg was, dat een Noord-Amerikaansch oorlogschip Port-Lonis bombardeerde en vernielde en de inwoners als gevangenen naar Buénos-Ayres bracht. De Falklandseilanden werden daarna in 1833, ingevolge voormalige rechten, weder door de Engelschen bezet, doch eerst in 1840 besloot de Britsche Regeering, om eene nienwe kolonisatie te beproeven. In de eerste plaats werd de exploitatie van het rundvee op Oost-Falkland voor den tijd van 6 jaar tegen betaling van 60 000 pond sterling vergund aan zekeren *Lafone*, een koopman te Buénos-Ayres. In 1852 werd dit recht toegekend aan de Falklandscompagnie, welke door hare uitgebreide zaken niet weinig medewerkte tot den bloei der kolonie. Ook was het eene aanmerkelijke verbetering, dat in 1850 de zetel der Regeering van Port-Louis naar het gunstiger gelegen Port-Stanley achter Kaap Pembroke werd overgebracht; hier toch is eene zeer goede haven en eene ruime, veilige binnenhaven, die 22 linieschepen kan bergen. Deze kolonie, op de grenzen van den Atlantischen Oceaan en de Zuidzee gelegen, is van groot belang, als toevluchtsoord, als steenkolendepôt en als magazijn van levensmiddelen voor de koopvaardij. Zij telt omstreeks 1 550 zielen (1880) en wordt door een gouverneur bestuurd. In 1880 was er de waarde van den invoer 34 000 en die van den uitvoer (hniden, horens, beenderen, wol, zeehondenvellen, traan enz.) 89 000 pond sterling. Jaarlijks komen er 30 tot 40 schepen binnen.

Falköping, eene stad in het zuiden van Zweden, in de provincie (län) Mariestad, ten westen van het Wetternmeer aan den spoorweg van Göteborg naar Stokholm (met een zijtak naar Oskarshamm) gelegen, telt slechts 2 575 inwoners (1880), maar is merkwaardig wegens den slag van 24 September 1389. De Noorwegers namelijk riepen de Deensche Koningin *Margaretha* tot den troon, door het overlijden van haren zoon *Olof* ontruimd. Daartegen kwam *Albrecht*, koning van Zweden, in verzet. In bovenvermelden slag moesten de Zweden voor de vereenigde Noren en Denen het onderspit delven. Daarop werd Koningin *Margaretha*

regentes van Zweden, en in 1397 kwam de Unie van Kalmar tot stand.

Fallati (Johannes), een Duitsch staathuishoudkundige, werd geboren te Hamburg den 15den Maart 1809, studeerde te Tübingen en Heidelberg in de rechten en zag zich in 1837 tot privaatdocent en in 1842 tot hoogleeraar te Tübingen benoemd. In 1848 vergaderde op zijn aandringen te Jena het hervormingscongrès der Duitsche universiteiten, waarbij hij echter niet tegenwoordig kon zijn, daar hij tot de leden der Nationale Vergadering te Frankfort en der Würtembergsche Vertegenwoordiging behoorde en tevens de betrekking bekleedde van onderstaatssecretaris voor den handel in het Rijksministerie. Hij ijverde onvermoeid voor de verbetering van vele binnenlandsche aangelegenheden. Hij trad af met het ministerie *von Gagern* en nam zijn ontslag als lid der Nationale Vergadering op den 24sten Mei 1849, nadat zijn voorstel tot verdaging der Vergadering verworpen was. Weldra keerde hij terug naar zijn leerstoel te Tübingen en werd er in 1850 benoemd tot opperbibliothecaris der universiteit. Hij overleed op eene reis te Amsterdam den 5den October 1855. Hij schreef eene: „Einleitung in die Wissenschaft der Statistik (1842)" en een aantal verhandelingen in het: „Zeitschrift für gesammte Staatswirtschaft".

Fallières (Clément Armand), een Fransch staatsman, geboren den 6den November 1841 te Mézin (departement Lot-et-Garonne), studeerde in de rechten en was tot 1873 maire van de stad Nérac. In 1876 was hij lid van de Kamer van Afgevaardigden, voegde zich bij de republikeinsche linkerzijde en behoorde in 1877 tot de vereenigde partijen, die het Kabinet *de Broglie* ten val brachten. In Mei 1880 werd hij onderstaatssecretaris in het ministerie van Binnenlandsche Zaken en kwam den 7den Augustus 1882 in het Kabinet *Duclerc* aan het hoofd van dit departement. Voorts trad hij op als minister van Buitenlandsche Zaken aan het hoofd van een ministerie, meerendeels bestaande uit leden van laatstgenoemd Kabinet, maar viel reeds den volgenden dag (30 Januari 1883) in de Kamer van Afgevaardigden in flauwte en nam in Februari met het geheele bewind zijn ontslag. In November van dat jaar aanvaardde hij echter de portefeuille van Onderwijs in het Kabinet *Ferry* (zie onder *Frankrijk*).

Fallmerayer (Philipp Jakob), een Duitsch geschiedschrijver en reiziger, geboren den 10den December 1791 te Tschötsch bij Brixen, was de zoon van een behoeftigen landman, kwam door de hulp van anderen op eene school te Brixen, maar verliet in 1809 heimelijk deze inrichting en begaf zich naar Salzburg. Hier legde hij zich toe op de godgeleerdheid en op de geschiedenis. Daarna bezocht hij de universiteit te Landshut, waar hij eerst in de rechten studeerde, doch zich weldra bij de letteren en geschiedenis bepaalde. In den zomer van 1813 nam hij als onderofficier dienst en streed bij Hanau en elders. Na den Eersten Vrede van Parijs bleef hij bij het occupatieleger op den linker oever van de Rijn, doch bij het hervatten van den oorlog zag hij zich geplaatst bij den generalen staf. Toen hij na het sluiten van den Tweeden Vrede te Landau kwam, ontwaakte de voormalige lust tot studie. Nadat hij in 1818 zijn ontslag had genomen nit den dienst, werd hij eerst leeraar aan het gymnasium te Augsburg, daarna aan het progymnasium te Landshut en in 1826 hoogleeraar aan het lyceum aldaar. In 1831 vergezelde hij den Russischen generaal, Graaf *Ostermann-Tolstoy*, op eene reis naar het Oosten, bezocht Egypte, Palaestina, Syrië, Cyprus en Rhodus, vertoefde geruimen tijd te Constantinopel en keerde over Griekenland en Napels naar zijn vaderland terug. Hier was zijne betrekking reeds vervuld. Wel werd hij in 1835 lid van de Académie van Wetenschappen te München, maar hij vroeg er vruchteloos verlof om voorlezingen te houden aan de universiteit. Hij kon zich in het algemeen weinig vereenigen met den geest van zijn tijd, zoodat hij in 1836 München verliet en eene reis deed door het zuiden van Frankrijk en voorts naar Florence, Rome en Pisa, waarna hij 4 jaar doorbracht te Genève bij Graaf *Ostermann-Tolstoy*. In 1840 ging hij nogmaals naar het Oosten; hij trok langs de Donau naar de Zwarte Zee, naar Trebisonde en Constantinopel en bezocht vervolgens den berg Athos, Macedonië, Thessalië en een groot gedeelte van Grieken land. Hij leverde schetsen van die tochten in de „Allgemeine Zeitung" en in zijne „Fragmenten aus dem Orient (1845, 2 dln)". Hij volbracht juist eene derde reis over Constantinopel, Broessa en den Olympus naar Palaestina, Syrië en Klein-Azië, toen de onlusten van het jaar 1848 hem terugriepen naar zijn vaderland. München zond hem naar het Parlement te Frankfort, waar hij plaats nam in het linker centrum. Zelfs volgde hij het Parlement later naar Stuttgart, zoodat hij den leerstoel verloor, die hem kort te voren te München was toegekend. Nu werd hij door de politie opgespoord, zoodat hij zich als een staatkundig balling in Appenzell en St. Gallen vestigde, totdat de amnestie van 1850 hem veroorlooffde, om naar Duitschland terug te keeren. Meestal vertoefde hij te München en hij overleed aldaar plotseliĳk in den nacht van den 25sten op den 26sten April 1861. Van zijne werken noemen wij nog: „Geschichte des Kaiserthums Trapezunt (1831)", — „Geschichte des Halbinsel Morea im Mittelalter (1830—1836, 2 dln)", — „Das albanesische Element in Griechenland (1857—1860, 3 afdeelingen)" — en „Denkschriften". Zijne „Gesammelte Werke" zijn in 1861 in 3 deelen uitgegeven.

Fallopia (Gabriële) of *Falopia*, een beroemd ontleedkundige, werd geboren te Módena in 1523, studeerde te Ferrara onder *Brasavola* en te Padua onder *Vesalius* en werd later hoogleeraar in de ontleedkunde eerst te Ferrara, toen te Pisa en eindelijk te Padua. Hij overleed den 9den October 1562. Hij verrijkte de ontleedkundige wetenschap door onderscheidene ontdekkingen, en zijn naam werd toegekend aan de Fallopiaansche buizen enz. Hij schreef: „Observationes anatomicae (1561 en later)", — en zijne voorlezingen verschenen na zijn dood onder den titel: „Opera genuina omnia, tam practica quam theoretica, in tres tomos distributa (1594 enz.)".

Falloux (Alfred Frédéric Pierre, vicomte de), een Fransch schrijver en staatsman, ge-

boren den 7den Mei 1811 te Angers en de teig van eene handelsfamilie, die wegens hare koningsgezinde gevoelens in den adelstand was opgenomen, wijdde zich met goed gevolg aan de beoefening der wetenschap en schreef eene: „Histoire de Louis XVI (1840; 2de druk, 1843)" en eene „Histoire de Pie V (1844, 2 dln; 3de druk, 1859)". Wegens zijne legitimistische gezindheden werd hij door de kiezers van het departement Maine-Loire in 1846 afgevaardigd naar de Kamer van Gedeputeerden, waar hij aan de rechterzijde plaats nam en voor de vrijheid van onderwijs ijverde. Na de Februari-omwenteling van 1848 behoorde hij tot de eersten, die het Voorloopig Bewind erkenden als een wettig bestuur, en in een rondgaand schrijven aan zijne landgenooten in de Vendée wekte hij allen op, om zijn voorbeeld te volgen. Als afgevaardigde naar de Constitueerende Vergadering ontwikkelde hij op de uiterste rechterzijde eene ongemeene stoutmoedigheid in het bestrijden van alle democratische beginseien. Toen *Lodewijk Napoleon* den presidentazetel beklommen had, werd *Falloux* belast met de portefeuille van Onderwijs, en hij leverde het ontwerp eener schoolwet, die een overwegenden invloed verzekerde aan de geestelijkheid. Tien maanden bleef hij werkzaam in die betrekking en nam toen weder zitting in het Wetgevend Lichaam. Hier stond hij voortdurend *Montalembert* ter zijde, en deze twee voorstanders der reactie waren steeds de mikpunten der linkerzijde. Toen echter de staatsstreek beraamd werd, vonden *Lodewijk Napoleon* en *Montalembert* geen bijval bij *Falloux*. Na den 2den December 1851 begaf hij zich naar zijne goederen te Anjou en wijdde er zich aan den landbouw. In 1856 werd hij lid der Fransche Académie, en van zijne geschriften vermelden wij nog: „Madame Swetchine, sa vie et ses oeuvres (1859, 2 dln)", — „Dix ans d'agriculture (1863)", — „La convention du 15 Septembre (1864)", — „Itinéraire de Turin à Rome (1865)", — „Questions monarchiques, lettre à M. Laurentie (1873)", — „Augustin Cochin (1875)" — en „Lettres inédites de Mme Swetchine (1866)".

Eén zijner broeders is domheer in de St. Pieterskerk te Rome, heeft zich aldaar gevestigd en bezit den bekenden zweetdoek der heilige *Veronica* met de afbeelding van *Christus*. Hij heeft zelfs de echtheid van dien doek door het bijbrengen van talrijke documenten zoeken te staven.

Fall-River, eene belangrijke havenstad van het graafschap Bristol in den Noord-Amerikaanschen Staat Massachusetts, aan de Mount-Hopebaai, een noordoostelijken arm van de Narraganettbaai, op den oostelijken oever van de Taunton-River, telt bijna 50 000 inwoners (1880). Zij is door spoorwegen met Old Colony, Providence-Warren en New-Bedford en door stoombootlijnen met New York, Providence en Newport verbonden. Hare ruime haven is toegankelijk voor de grootste schepen. Er zijn 18 kerken, — voorts heeft men er goede scholen, eene boekerij met nagenoeg 13 000 deelen, een klooster enz. Vooral onderscheidt zij zich door de nijverheid harer ingezetenen, welke ongemeen bevorderd wordt door de Fall-River, welke niet alleen goed drinkwater, maar ook de vereischte beweegkracht levert. Men heeft er machinen-, spijker- en rijtuigfabrieken en meer dan 40 katoenspinnerijen, welke laatste een kapitaal vertegenwoordigen van ruim 15 milliioen dollars.

Falmouth, eene Engelsche stad, vanwaar men een lid afvaardigt naar het Parlement, ligt aan de zuidkust van het graafschap Cornwall, aan den spoorweg en aan eene baai, die één der beste havens van Engeland vormt (Falmouth-Harbour). Hier liggen onderscheidene oorlogschepen, wachtschepen, enz. De mond der haven wordt gedekt door de vesting Pendennis-Castle en door het fort Mawes (Maudits), — beide door *Hendrik VIII* gebouwd. *Karel II* verhief Lord *Berkley* tot graaf, en in 1673 *Georg Fitzroy* tot burchtgraaf van Falmouth, en ook later droegen aanzienlijke Engelschen dien titel. Men heeft er slechts ruim 4 000 inwoners (1881), — voorts zijn er 7 kerken, eene synagoge, een polytechnisch genootschap, eene handwerksschool en een athenaeum. Men heeft er eene vaart van pakketbooten op West-Indië, Noord- en Zuid-Amerika, Spanje, Portugal en de havens der Middellandsche Zee. De voormalige stoombootvaart heeft zich echter grootendeels naar Southampton verplaatst. Er behooren 132 schepen te huis.

Falsen. Onder dezen naam vermelden wij: *Enevold van Falsen*, een Deensch dichter. Hij werd geboren te Kopenhagen in 1755, bekleedde er onderscheidene rechterlijke betrekkingen en leverde eenige tooneelspelen, zooals: „Dragedukken", — „De snorrige Factere", — Ida af Tokkenburg", — „Forladen Datter", — en „Pebersvine", welke nog steeds met bijval worden opgevoerd. Ook vervaardigde hij krijgsliederen en het vaderlandlievend geschrift „Budstikken".

Christian Magnus Falsen, een Noorsch staatsman en geschiedschrijver. Deze, een zoon van den voorgaande, werd geboren te Opslo bij Christiania den 17den September 1782, studeerde te Kopenhagen in de rechten, vestigde er zich als advocaat en werd in 1808 landrechter van Follouw bij Christiania. In die betrekking werkte hij niet weinig mede tot de stichting van eene universiteit in Noorwegen. Als afgevaardigde naar de Constitueerende Rijksvergadering te Eidsvold huldigde hij vrijzinnige beginselen en deed uit eigen beweging afstand van zijn adeldom. Als ambtman van Nordre-Bergenhuus woonde hij de Storthings bij van 1815 en 1822, waar hij optrad als een nitstekend redenaar en als een voorstander der grondwet. Niettemin ondersteunde hij later de pogingen der Zweedsche Regeering, om de grondwet te wijzigen en een absoluut veto te waarborgen aan de Kroon. In 1824 werd hij tot stiftsambtman te Bergen en in 1827 tot justitiarius in het Hooggerechtshof te Christiania benoemd. Hij overleed aldaar den 13den Januari 1830. Zijn voornaamste geschrift is: „Norges Historie (1823—1824, 4 dln)". — Zijn jongere broeder *Karel*, stiftsambtman van Christianstad, onderscheidde zich desgelijks in de Storthing als een vrijzinnig redenaar en een uitstekend voorzitter. Hij overleed den 14den April 1852.

Falset *of faucet* is de keelstem, die door de zangers gebruikt wordt daar, waar de toonhoogte buiten het bereik van hun borst-

geluid ligt. Vooral de tenorzanger maakt dikwijls gebruik van den falset. 't Geluid is scherper en scheller dan het borstgeluid. De moeielijkheid voor den zanger ligt in het maken van een geleidelijken en onmerkbaren overgang van de éene stem tot de andere.

Falso Bordone, van het Italiaansche *Bordone*, dat is *pelgrimsstaf*, beduidt eene valsche, onechte, grond- of benedenstem en, in 't bijzonder, eene muzikale compositie, waarin alle stemmen unisoon zijn, dat is dezelfde noten zingen, terwijl de bas voortdurend een octaaf lager zingt. Nog bestempelt men met dien naam verschillende soorten van veronderde wijzen van compositie van kerkgezang.

Falstaff (John), de trouwe makker van den losbandigen Prins *Hendrik van Wales*, later Koning *Hendrik V* van Engeland († 1421), is de zonderlingste dramatische persoonlijkheid, welke *Shakspere* in zijn „Henry the IV" en, op verlangen van Koningin *Elizabeth*, in zijne „Merry wives of Windsor geschetst heeft. Hij is een held onder de deugnieten, maar tevens zoo vermakelijk, zoo gemoedelijk, zoo schrander, dat men zich nooit genoeg over hem verbazen kan. Hij is soldaat, maar evenzeer een lafhartige als een uitbundige zwetser, en kent geen beter leven dan een goed leven, terwijl zijne losbandigheid hem ook op gevorderden leeftijd niet verlaat en hij hoofdzakelijk bedacht is op zwelgen en nitslapen. Onder het masker van onnoozelheid verbergt hij eene ongemeene listigheid, doch hij weet aanstonds bij te draaien, zoodra zijne streken hem met gevaar bedreigen. Hij is een gemeen sujet, maar toch geestig, en men bemerkt, dat hij eene goede opvoeding genoten en betere dagen gekend heeft. Hij heeft een zwaarlijvig voorkomen, en *Hendrik IV* noemt hem een vleeschklomp. Hij behoort tot de meest oorspronkelijke scheppingen van Engelands grooten tooneeldichter.

Falster is de naam van een Deensch eiland in de Oostzee. Het ligt ten zuiden van Seeland en is door de Grönsund van Möen en door de Guldborgsund van Laaland gescheiden. Met laatstgenoemden vormt Falster het ambt Maribo, en met het eiland Hasselö en een 5-tal zeer kleine holmen bezit het eene oppervlakte van 8½ □ geogr. mijl. Zijn bodem is laag, doch draagt eene heuvelreeks, die zich ter hoogte van 60 Ned. el verheft, — voorts is het ongemeen vruchtbaar, zoodat het geheele eiland op een bekoorlijken tuin gelijkt. Het aantal inwoners is 30000 (1880); deze houden zich voornamelijk bezig met landbouw en veeteelt. De hoofdstad Nykjöbing ligt aan de Guldborgsund, bloeit door scheepvaart en nijverheid, bezit een kasteel en eene hoofdkerk en telt ruim 4500 zielen. Het eiland is sedert de 16de eeuw een Koninklijk domein en was het weduwgoed van onderscheidene Vorstinnen, die er in de hoofdstad haar verblijf hielden.

Falun, de hoofdstad van het Zweedsche gewest Dalarna, Dalecarlië (zie aldaar) of Falulän, ligt in een dal tusschen de meren Warpan en Runn in eene woeste, rotsachtige landstreek en is de zetel van den gouverneur. Er zijn omstreeks 7400 inwoners (1881). Voorts heeft men er een gymnaslum, eene mijnschool met een laboratorium en verschillende wetenschappelijke musea. Hier bevindt zich de kopermijn, die de rijkste was van geheel Zweden en door *Gustaaf Adolf* de schatkamer des lands werd genoemd. Deze mijn (Stora kopperberget), ten westen van de stad gelegen, is een open afgrond, in 1687 ontstaan door het instorten van onderscheidene onderaardsche mijnen. Zij heeft eene lengte van 400, eene breedte van 220 en eene diepte van 100 Ned. el, zoodat de mijnwerkers er bij het daglicht hunnen arbeid kunnen volbrengen. Nabij den bodem bevinden zich ingangen tot veel dieper gelegen mijnen. Behalve de merkwaardige machines, die door water in beweging worden gebracht, heeft men er nog een aantal beziens-waardige zaken, zooals eene in rotsen uitgehouwen raadzaal, een vertrek, waar het mijngerecht zitting houdt, eene kerk, eene boekerij en een mineralogisch kabinet. Sedert 1716 zijn deze mijnen in het bezit eener groote vereeniging van deelhebbers, die te zamen 1200 aandeelen vertegenwoordigen, hoewel onder dat bezit ook eenige ijzermijnen en 60 of 70 ijzersmelterijen begrepen zijn. De opbrengst in koper was voorheen veel aanzienlijker dan heden ten dage, en men haalt tegenwoordig meer van dat metaal uit den Atvidaberg in Oost-Gothland. Falun leverde in 1650 eene hoeveelheid van 65000 tolcentenaars koper en in 1881 eene van slechts 14736 tolcentenaars, behalve ruim 4 Ned. pond goud en 1079 Ned pond zilver. Daarenboven wordt er lood, zwavel en vitriool gewonnen. Het koper wordt te Avesta, 8 geogr. mijl ten zuidoosten van Falun aan de Dalelf gelegen, gezuiverd en geplet. — De stad Falun is regelmatig aangelegd; er zijn lange, breede straten, die elkander onder rechte hoeken snijden, 6 pleinen en 2 kerken, doch de lage huizen zien er bewalmd uit. Het klimaat wordt er geroemd als zeer gezond. — Men vindt ook melding gemaakt van *brillanten van Falun*. Deze bestaan uit eene legeering van 19 deelen lood en 29 deelen tin. Dit mengsel smelt spoedig, en wanneer men er bij het verstijven een hollen, met facetten voorzienen glazen vorm op drukt, zoodat het in dien vorm vast wordt, dan verkrijgt het de gedaante van een geslepen steen en onderscheidt zich tevens door een levendigen glans.

Fama, in het Grieksch *Φήμη*, is de naam der godin van het gerucht. Zij komt reeds voor bij de oudste dichters. *Sophocles* noemt haar een kind der Hoop en *Virgilius* de jongste dochter der Aarde, de zuster van *Enceladus* en *Coeus*. De Aarde bracht haar voort, om zich op de Goden te wreken wegens de nederlaag van hare zonen, de Giganten (reuzen); immers *Fama* zou overal heentrekken, om de niet altijd kiesche geschiedenissen der Goden rucht baar te maken. *Ovidius* beschrijft haar verblijf; het heeft duizend deuren en vensters en is opgetrokken van klankgevend metaal.

Famagusta of *Famagosta*, bij de Syriërs *Magusa*, weleer eene stad op de oostkust van het eiland Cyprus in eene zeer ongezonde streek, is thans een vervallen plaatsje met eene verzande haven en een klein aantal inwoners, die handel drijven met Syrië en Egypte. In zijne nabijheid liggen de bouwvallen van het door *Heraclius* verwoeste Salamis, voorheen de voornaamste stad van het geheele

eiland. Eerst onder de Byzantijnsche Keizers begon Famagusta te bloeien, bepaaldelijk wegens hare uitmuntende haven. *Richard Leeuwenhart* veroverde de stad in 1191, en *Lusignan* werd er tot koning van Cyprus gekroond. Later viel zij in handen der Genueezen (1272) en daarna in die der Venetianen, die haar versterkten en tot een bolwerk deden strekken tegen den aartsvijand van het Christendom. Een vierkant van zware muren, met 13 torens gekroond, werd om de stad opgetrokken en de mond der haven met een kasteel en een bastion gedekt. In 1570 verdedigde een Venetiaan, *Bragadino* genaamd, haar langer dan 11 maanden tegen de Turksche overmacht, doch zij kwam den 9den Augustus 1571 in het bezit van deze en is na dien tijd met het geheele eiland onderworpen gebleven aan de Porte. *Tavernier*, de bekende reiziger, vond er reeds in de 16de eeuw de haven verzand en de kerken in moskeeën herschapen. Toen *Hasselquist* in 1751 de stad bezocht, was slechts de helft der ruimte bewoond, en na dien tijd kwam zij meer en meer in verval. Nadat Cyprus in het bezit van Engeland is gekomen, gaat echter de stad eene betere toekomst te gemoet. Reeds is een begin gemaakt met de uitbaggering van de haven en met de verbetering der kaden. Men zie de afbeelding van Famagusta bij het artikel *Cyprus*.

Famatina (Siérra), een meridiaangebergte in de Argentijnsche Republiek tusschen 27°35′ en 30°30′ Z.B., draagt toppen, die de sneeuwlijn (2900 tot 4870 Ned. el) overschrijden en bereikt in den Nevado de Famatina (in den Staat La Rioja) eene hoogte van 6024 Ned. el. Ten noordoosten van dezen berg verheft zich het dorp Famatina in een meerendeels onvruchtbaar dal. Het gebergte bestaat hoofdzakelijk uit graniet, porfier en vervormd leigesteente. Men verkrijgt er, vooral aan de oostelijke helling, zilver, goud, koper, bismuth enz. De rijkste zilvermijn is er die van Santo Domingo en de rijkste goudmijn die van Mexicana.

Fames, in het Grieksch Λιμός, is de verpersoonlijking van den honger of van den hongersnood. Zij is volgens *Hesiodus* eene dochter van *Eris* en houdt volgens *Virgilius* bij de poort van den Tártarus en volgens *Ovidius* in Scythië haar verblijf. Zij wordt voorgesteld als een afschuwelijk monster met stoppelig haar, holle oogen en een bleek gelaat.

Familie. De individu, de enkele mensch, blijft in de wereld niet geheel alleen en op zich zelf staan. Hij bezit den lust tot vereeniging met andere wezens van zijne soort; hij wenscht zijne bestemming te vervullen, om zijne soort in stand te houden en aan de behoefte te voldoen, om, door de vestiging van een eigen gezin, zijn kroost met de hem ingeschapene ouderliefde te verplegen. De vereeniging van twee individuën door het huwelijk — voor hoe lang, of hoe kort, en onder welke voorwaarden en formaliteiten ook gesloten — is de grondslag van het gezin, van de familie in de engere beteekenis van het woord. Daartoe behoort het kroost, dat uit het huwelijk voortkomt, en veelal worden ook zij er toe gebracht, die voor vast — 't zij voor langer of korter tijd — in dien kring worden opgenomen, ook al zijn zij daarnaa niet door den band des bloeds verbonden. In ruimeren zin omvat de familie hen, die door bloedverwantschap of zwagerschap tot elkander in betrekking staan (zie *Bloedverwantschap*, *Zwagerschap*). De bijeenvoeging en vereeniging der gezinnen vormt den stam; uit den stam of uit de vereeniging van stammen groeit een volk. De eerste band, die den pasgeboren mensch aan zijne medemenschen bindt, is die der familie; zijne opneming in het gezin doet voor de leden er van een kring van wederkeerige rechten en plichten geboren worden. Dit geldt voor alle volken en in alle tijden. Tot instandhouding en uitoefening dier rechten en plichten is er behoefte aan gezag, dat uit den aard der zaak hier opgedragen wordt aan het hoofd van het gezin, den man der vrouw, den vader der kinderen. Inmiddels ontwikkelt zich bij de vermeerdering der gezinnen de Staat in de jonge maatschappij, die nieuwe betrekkingen voor zijne leden schept en meer rechten en plichten te voorschijn roept. In betrekking tot den Staat is de mensch *burger*: tegenover de leden zijner familie blijft hij vader, man, broeder of zoon. De Staat eerbiedigt de familiebetrekkingen en bekrachtigt de daaruit voortvloeiende rechten en plichten, omdat in het huisgezin en in het familieleven de grondslag van het bestaan der geheele maatschappij is gelegen. Hij regelt die betrekkingen nader door bepalingen omtrent het huwelijk, de ouderlijke macht, de voogdij, het onderwijs en de opvoeding der kinderen, de bloedverwantschap, de afstamming en hunne rechtsgevolgen. De Staat neemt het familieleven niet weg: hij wijzigt en vormt het alleen, naarmate de behoeften der zich ontwikkelende maatschappij zulks vorderen. Hoewel in hoofdzaak overeenstemmend, zijn toch de vorm en de ontwikkeling van het familieleven, en de invloed, dien de Staat daarop verworven heeft, bij de onderscheidene volken zeer verschillend. Bij de barbaarsche volken is de ontwikkeling van het familieleven zeer gering: we vinden er weinige sporen van huiselijke heerschappij en tucht. Toch bestaan er reeds bij de oude volken bepalingen omtrent de ouderlijke macht en de opvoeding en het onderwijs der kinderen. De heerschappij van het hoofd der familie over de leden van het gezin — soms van de familie — is overal niet even uitgebreid. Nergens is die macht grooter, de willekeur sterker, de invloed van den Staat op het familiewezen geringer, dan in China. De hoofden der familiën oefenen eene nitgebreide macht nit, ook op den gang der Staatszaken: aan het belang van enkele familiën is dat van den Staat vaak ondergeschikt; van den toestand van zulk een land mag gezegd worden, dat de *familieheerschappij* aldaar den boventoon voert. Bij de oude Israëlieten was het familieleven ook zeer sterk ontwikkeld, en de familieheerschappij — zooals reeds blijkt uit het ons medegedeelde betreffende het leven der aartsvaders — zeer groot. Het *eerstgeboorterecht* was bij hen bekend. Adoptie en legitimatie waren in zwang bij de Grieken en Romeinen. In het oude Rome was het hoofd der familie (*paterfamilias*) meester — in den beginne zelfs over leven en dood —

over al de burgerlijke rechten van hen, die er toe behoorden. Hij oefende de vaderlijke macht (*patria potestas*) uit in den ruimsten zin. De kinderen — zelfs de volwassen zonen en dochters — hadden geen eigen vermogen: als vergunning werd hun toegestaan — in de tijden van overgang — om eenige verdiende goederen te bezitten en te beheeren onder den naam van *peculium*. In betrekking tot den Staat stond de zoon met den vader gelijk: hij was *cives* (burger) en oefende als zoodanig de burgerschapsrechten uit. De dochter hield op lid der familie te zijn door haar huwelijk: zij ging in die van haren man over. De zoon werd van de patria potestas ontslagen door de emancipatie en trad daarna pas op als *caput*, een persoon, die zelfstandig was en in het volle genot van zijne burgerlijke rechten. De Germaansche volken kennen de patria potestas van de Romeinen niet: bij hen bestaat alleen het *mundium*, een toevoorzicht op den persoon en de bezittingen van den minderjarige, 't welk den plicht in zich sloot van verzorging naar lichaam en geest en het recht, om, voor zooveel daarvoor noodig was, heerschappij uit te oefenen over zijn persoon. Dit was zoowel het karakter van de vaderlijke macht als van de voogdij. De meeste wetgevingen van de volken van onzen tijd omtrent het familierecht in het algemeen en in 't bijzonder omtrent de vaderlijke of liever ouderlijke macht zijn geschoeid op de leest van de Fransche Wetgeving van *Napoleon I.* Ook de onze. De uitspraak der Fransche juristen: „La puissance paternelle n'a pas lieu dans la France" heeft de beteekenis, dat de Fransche Wetgeving in deze materie meer het Germaansche dan het Romeinsche beginsel heeft gevolgd. Onze Wet legt aan het kind, van welken ouderdom ook, de verplichting op, om eerbied en ontzag te hebben voor zijne ouders. Hij blijft onder hunne macht tot aan zijne meerderjarigheid. De ouderlijke macht wordt gedurende het leven der beide ouders uitgeoefend door den vader; wanneer hij daartoe buiten staat is, door de moeder. Het minderjarig kind mag zonder toestemming van zijn vader de ouderlijke woning niet verlaten, en kan zonder zijne toestemming — in 't algemeen — geen huwelijk aangaan. De ouders zijn verplicht, hunne minderjarige kinderen op te voeden en te onderhouden, maar niet om hun, door kapitaalvoorschot, huwelijksuitzet of op andere wijze een gevestigden staat of stand te bezorgen. Deze wijze van verzorging en opvoeding blijft aan het beleid en den goeden wil der ouders overgelaten. Tuchtiging — zelfs lichamelijke — schijnt geoorloofd, zoolang zij de grenzen, aan haar als doelmatig middel tot opvoeding gesteld, niet overschrijdt Als middel van tuchtiging kan met verlof van den rechter ook dienen de opsluiting voor een tijd in een verbeterhuis. De vader — of bij gebreke van hem, de moeder — vertegenwoordigt het minderjarig kind in en buiten rechten, beheert zijne goederen en heeft daarvan het vruchtgenot. Dit genot houdt in het algemeen op, wanneer het kind den leeftijd van twintig jaren heeft bereikt. Minderjarigen, wier beide ouders niet meer in leven zijn, komen onder *voogdij* (zie aldaar). Het is en blijft ten allen tijde eene vraag van practisch staatsbeleid, in hoeverre de Staat mag en moet ingrijpen in de taak der ouders om hunne kinderen op te voeden. Vooral wat betreft het misbruik, dat de ouders dikwijls maken, om de jeugdige arbeidskracht ten hunnen voordeele aan te wenden, en waar het geldt den plicht om hen te laten onderwijzen, is en blijft die vraag druk besproken. Meer en meer wint de overtuiging veld in de beschaafde maatschappij, dat zoodanig misbruik moet beteugeld en zooveel mogelijk gekeerd worden, en dat de Staat van de ouders kan en moet eischen, dat zij zorgen, dat hun kroost behoorlijk lager onderwijs geniete. Aan die overtuiging danken in Pruisen en elders de wetten op het toezicht van den arbeid van fabriekskinderen en op de leerplichtigheid haar ontstaan. In ons Vaderland zijn de denkbeelden over de leerplichtigheid zeer verschillend. Terwijl velen van dien maatregel, zoo hij werd ingevoerd, het grootste heil verwachten, zijn er anderen, die daarin eene inbreuk zien op het recht der ouders en alle mogelijke middelen tot wering van het schoolverzuim wenschen uitgeput te zien, voordat men tot het uiterste van dwang overgaat.

Van *natuurlijke familiën* spreekt men voorts in de *Delfstof- Dier-* en *Plantenkunde* (zie aldaar).

Familiebescheiden of papieren, door onze wet *huiselijke* papieren genaamd, zijn stukken, tot eene bepaalde familie behoorende of betrekking hebbende, waarin aanteekeningen gemaakt zijn betreffende voorvallen, die in het gezin van eenig belang zijn, als de geboorte, het huwelijk, den dood van zijne leden, of feiten, die van invoed zijn op den vermogenstoestand der familie. Ook brieven, boeken, registers, acten, documenten en andere oorkonden kunnen daartoe gebracht worden; zelfs *authentieke* acten kunnen er toe behooren. Behalve natuurlijk aan de laatste soort, kent de wet hnn geene bewijskracht toe ten voordeele van hem, die ze geschreven heeft, zijne rechtsvoorgangers of opvolgers. Zij strekken tot bewijs tegen hem, ingeval de stukken melding maken van eene ontvangene betaling, en voor 't geval dat de aanteekening geschied is, om een gebrek in den titel aan te vullen ten behoeve van hem, ten wiens voordeele zij eene verbintenis aanduiden. De rechter mag op zulke stukken overigens zoodanig acht slaan, als hij zal vermeenen te behooren.

Familie- of hoofdgeld is eene zuiver persoonlijke belasting, die gelijkelijk over alle burgers of meer bepaald over zekere standen of klassen wordt omgeslagen, zonder verschil van vermogen in aanmerking te nemen. In Frankrijk bestaat nog eene zoodanige belasting, *contribution personelle* genaamd, zijnde het equivalent van drie dagen arbeids ten behoeve van den Staat, te berekenen door het *conseil général* in elk departement naar de plaatselijke omstandigheden op een bedrag van tusschen 50 en 150 centimes. In Pruisen had de in 1811 ter vervanging van den gemaalaccijns ten platten lande ingevoerde *Klassensteuer*, ad $\frac{1}{2}$ thaler per hoofd, oorspronkelijk hetzelfde karakter. Van gelijken aard was het vroeger in Holland geheven *koffie-* en *theegeld*, waarbij

de ingezetenen hooger of lager belast waren, naarmate zij overeenkomstig hun stand, vermogen of andere belastingen in eene hoogere of lagere klasse gerekend werden te behooren. Deze soort van belastinghefting is vervonderd. Zie *Belasting*.

Familieraad. Deze is eene instelling van het Fransche recht, en wel eene vergadering van bloedverwanten en aangehuwden van een minderjarigen persoon, — zooveel mogelijk van vaders- en van moederszijde genomen —, die een oppertoezicht uitoefent over de belangen van den minderjarige, die onder voogdij staat. De vrederechter van de woonplaats van den minderjarige had mede zitting in den raad als voorzitter; hij nam deel aan de beraadslagingen en bracht, bij verschil van gevoelen, mede zijne stem uit. De beslissing werd door den raad genomen bij meerderheid van stemmen. De raad behandelde en besliste de belangen van den minderjarige in alle gevallen, waarin het den voogd niet vrijstond, om op zich zelf eenige handeling voor zijn pupil te verrichten. Wanneer de ouders en grootouders ontbraken, had de minderjarige tot het aangaan van een huwelijk de toestemming van den raad noodig. Verscheidene handelingen, voor den persoon of het vermogen van den pupil van aanbelang, konden door den voogd niet ten uitvoer worden gebracht dan met voorafgaande goedkeuring van den raad. De instelling berustte op het beginsel van de eenheid der familie — in ruimeren zin — en op de onderstelling, dat de zorg voor het heil van den minderjarige, die zijn natuurlijken beschermer in één zijner ouders of beiden had verloren, aan geene betere handen kon worden toevertrouwd, dan aan die zijner naaste verwanten. Door de medewerking van den rechter te vorderen maakt de wetgever echter op zijn eigen beginsel inbreuk; eene inconsequentie, die slechts daardoor verklaard kan worden, dat men die belangen toch niet geheel bij den raad alleen vertrouwd achtte. De practijk heeft de verwachting der theorie, die voor het invoeren en behoud dier raden sprak, dan ook beschaamd: de ondervinding heeft geleerd, dat baatzucht, vijandschap en onverschilligheid leidden tot jammerlijke verwaarloozing der teederste belangen. De rechter was vaak onmachtig om het kwaad te keeren, omdat zijne stem niet meer gold, dan die zijner medeleden van den raad. Ook dit verschijnsel kwam onzen wetgever minder gepast voor: het strijdt met het karakter en de waardigheid van een magistraatspersoon, dat hij als ambtenaar van den Staat samenzit in één raad met particulieren, die zijn invloed ten eenenmale onschadelijk kunnen maken: de raad had dikwijls recht te spreken over teedere en gewichtige belangen, en hij mistte de eerste voorwaarde, voor een goeden rechter gesteld, namelijk *onpartijdigheid*. De instelling scheen bovendien ook in strijd met de bepaling van onze Grondwet, die zegt, dat in ons Land recht gesproken wordt alleen door *rechters*, die de wet aanwijst. Onze wetgever verwierp op deze gronden de instelling der familieraden. Hij achtte de belangen ook niet genoegzaam gewaarborgd door ze alleen aan de verwanten toe te vertrouwen; het kwam, hem ook niet eigenaardig voor, om over zooveel zaken, die diep in het familieleven grijpen alleen den rechter, die toch altoos een vreemde in die zaken is, te laten oordeelen en beslissen. Daarom voerde hij een gemengd stelsel in. Zoo vaak er gewichtige belangen, den persoon of de goederen betreffende van een minderjarige, wiens beide ouders niet meer in leven zijn, behandeld moeten worden, dan heeft de voogd de toestemming van den rechter, — de arrondissementsrechtbank of den kantonrechter — dikwijls bepaald noodig. Alvorens deze op het verzoek van den voogd om die toestemming beschikt, is hij verplicht den toezienden voogd en de naaste bloedverwanten van den minderjarige te hooren; hij vraagt en verkrijgt aldus de noodige inlichtingen, die hem in staat stellen, om met juistheid naar gelang van omstandigheden eene beslissing te geven. De vereeniging van verwanten, die thans voor den rechter geroepen worden, om van advies en inlichtingen te dienen, kunnen we nu nog wel een familieraad noemen, maar het eigenlijk karakter als beslissend, rechtsprekend lichaam heeft zij verloren: zij is nu slechts *raadgevend*, evenals de scheepsraad aan boord van koopvaardijschepen. Zie *Voogdij*.

Familieverdrag. Onder dezen naam verstaat men eene overeenkomst, door de leden eener familie aangegaan, waarbij zij een hoofd der familie aanstellen, bepalingen maken omtrent het beheer, de behandeling en de onvervreemdbaarheid van zekere tot die familie behoorende goederen, *familiegoederen* genaamd, — omtrent de erfenissen, welke in die familie openvallen, de erfopvolging daarin en omtrent de huwelijken, welke in die familie zullen gesloten worden, en verder over alle voorvallen, die op het uitwendig aanzien, den staat der familie van invloed kunnen zijn. Het doel dier verdragen was, om den invloed en de macht van het geslacht zooveel mogelijk op den duur te verzekeren en achteruitgang in aanzien en staat door versnippering van de goederen en vermaagschapping met minder aanzienlijke geslachten te voorkomen. Dergelijke contracten zijn onder onze wetgeving niet meer mogelijk. Het eigendomsrecht sluit wel de bevoegdheid in zich, om bepalingen te maken over het beheer en de vervreemding van eigen goederen, maar een beding, waarbij eenig goed onvervreemdbaar wordt verklaard, is, zelfs in een testament, nietig. Overeenkomsten over eene erfenis, die nog niet is opengevallen, zijn nietig: de regeling van de erfenis van een ander is door de vrijheid van testament maken onmogelijk; fideicommissen zijn over 't geheel verboden: bedingen, die inbreuk maken op de nitoefening der onderlijke macht en de vrijheid van den wil der aanstaande echtgenooten, zijn eveneens onbestaanbaar.

Familisten, *Familia caritatis* of *Liefdebroeders* is de naam eener mystieke godsdienstige secte, welke in de 2de helft der 16de eenw door zekeren *Hendrik Nicolaï* uit Münster gesticht werd en in Engeland en Nederland vele aanhangers vond. De stichter was geen man van wetenschap, maar een vriend van den bekenden *David Joris*. Hij verklaarde, dat alle leerstellingen hem onverschillig waren, en alle kerkelijke plechtigheden desgelijks, en

zocht den waren godsdienst alleen in de liefde, die den mensch tot eenheid brengt met God. Zijn beginsel was derhalve geenszins verwerpelijk. Men verhaalt van hem, dat hij gezegd heeft: „*Mozes* heeft de hoop verkondigd en *Christus* het geloof, maar ik, die desgelijks een buitengewoon godsgezant ben, verkondig u de liefde". De geschriften van *Nicolaï* zijn in het Nederlandsch opgesteld en in het Engelsch vertaald, doch werden in 1580 op last van Koningin *Elizabeth* verbrand. De geheele secte is langzamerhand verdwenen; wellicht heeft zij zich in ons Vaderland meerendeels opgelost in die der Doopsgezinden.

Famine (Port-) of *Hongerhaven* ligt aan de Straat van Magelhaens op 53° 38′ 15″ Z.B. De Spaansche kapitein *Pedro Sarmiento de Gamboa* stichtte er in 1584 de kolonie San Felipe. Van de 300 kolonisten stierven 298 den hongerdood. Eén der overblijvenden werd in 1587 aan boord genomen door *Cavendish* en deze noemde de plaats Port-Famine. In 1843 werd er door de Chileenen een fort gebouwd en eene strafkolonie aangelegd, maar deze, welke 915 zielen telde, is later naar Punta-Arenas verplaatst.

Faminzin (Alexander Sergiewitsj), een Russisch componist, geboren te Kaloega den 5den November 1841, studeerde te Petersburg in de natuurkunde, maar bepaalde zich weldra bij de muziek en vertoefde, om deze te beoefenen, van 1862 tot 1865 te Leipzig. In 1866 werd hij professor aan het conservatoire te Petersburg en in 1870 secretaris van het Russisch muziekgenootschap. Hij componeerde onderscheidene stukken, leverde de opera „Sardanapalus" en vertaalde onderscheidene geschriften over muziek in het Russisch.

Fámulus is een Latijnsch woord, dat *dienstknecht* beteekent. Men gaf dien naam in de middeneeuwen aan leenhoorige, afhankelijke dienstmannen en vervolgens ook aan onadellijke schildknapen. Thans nog wordt hij aan de Duitsche académiën gedragen door de handlangers der hoogleeraren, alsmede door de assistenten van geneesheeren.

Fämund (Het meer) ligt in het gebergte van Noorwegen en grootendeels in het ambt Hedemarken, niet ver van Röraas. Het is 58 Ned. mijl lang en heeft eene oppervlakte van bijna 4 □ geogr. mijl. De waterspiegel verheft zich 670 Ned. el boven dien der zee, en de oevers zijn schraal bevolkt. In de bosschen van zijn omtrek vindt men den eland.

Fán, ook *M'Fán*, *Pahuins*, *M'pangwie* en *Osjeba* geheeten, een volk uit de westelijke keerkringslanden van Afrika, ten oosten en noordoosten van de Fransche bezittingen aan de Gaboen, tusschen den evenaar en 2° N.B. gevestigd, onderscheidt zich door eigenaardige kenmerken. Het heeft noch de trekken noch de donkere huidkleur van de Negers; ook is het haar niet kroes of wollig, maar daalt bij de vrouwen dikwijls af op den nek. Eerst in den aanvang dezer eeuw is dat volk uit het oostelijke binnenland naar de kust getrokken, en wel in twee afdeelingen, die zeer verschillende tongvallen bezigen. De eigenlijke Fán overschreden in 1837 de rivier Ogowé en bereikten in 1878 de Rhemboé, terwijl de M'Fán Mbatschi zich reeds bij den mond van de Gaboen bevinden.

Fanagoria, door de Russen *Jaman*, door de Grieken *Tamatarcha*, door de Italianen *Materca* en door de inboorlingen *Mintana* genoemd, is een Europeesch-Russisch schiereiland in het gewest der Tsjernomorische Kozakken. Het ligt tusschen de Zee van Azof en de Zwarte Zee en is van het schiereiland Kersj door de straat van Taman en door de zee-engte van Jenikalé gescheiden. De kusten zijn er steil, hoog en ruw, de binnenlanden heuvelachtig en van boomen ontbloot, maar voor 't overige vruchtbaar en gedeeltelijk van vulkanischen oorsprong. De belangrijkste voortbrengselen zijn er zout en naphtha. Het geheele schiereiland, hetwelk onder de heerschappij der Chazaren den naam droeg van Toma-Tarhan, is in 1783 in bezit genomen door de Russen. — De evenzoo genoemde arrondissementshoofdstad is eene vesting, heeft eene haven, die slechts voor kleine schepen toegankelijk is, doch een vrij aanzienlijken handel in zout, honig, was, huiden, wol, wollen stoffen, vilt enz. Het aantal inwoners bedraagt nog geen 5000, — meerendeels Kozakken of Tsjerkessen, die men echter niet verwarren moet met de Tsjerkessen van den Cancasus. De stad is gebouwd op de puinhoopen van Phanagoria en komt onder den naam van Tome het eerst voor onder *Justinianus II* (703 na Chr.). Later heette zij Tamatarcha of Tmoetarakan. In de 11de eeuw was zij de zetel van Russische Vorsten en van Grieksche bisschoppen en sedert 1349 de verblijfplaats van een R. Katholieken aartsbisschop. De stad bloeide in de dagen, toen de Venetianen en Genueezen er handel dreven, doch kwam onder de heerschappij der Turken in verval.

Fanal, een Fransch woord, beteekent een vuurtoren, eene scheepslantaarn, inzonderheid de groote aan den achtersteven van het vaartuig, — voorts elk vuursignaal, dat door gewapende troepen gegeven wordt, alsmede bij dag rooksignalen door middel van deze of gene brandstof, die veel rook ontwikkelt, zoo als mos, vochtige bladeren, nat stroo, enz.

Fanarioten noemt men de Grieksche bewoners van het Fanar of Fanal, eene wijk van Constantinopel, die van een aldaar aanwezigen vuurtoren haren naam ontleent. Meer bepaald wordt door dien naam eene reeks van aristocratische Grieksche geslachten aangewezen, die bij de verovering van Constantinopel gespaard werden door den woesten vijand. Later vereenigde zich om die geslachten een kring van uitstekende Grieken, die zich allengs aanzien wisten te verschaffen bij de Turken. Immers sedert het midden der 17de eeuw werden uit de Fanarioten de dragomans of vertalers van de Porte gekozen, alsmede tot aan het uitbarsten der Grieksche omwenteling (1822) de hospodars van Moldavië en Walachije. Hierdoor verwierven zij een belangrijken invloed op de staatkunndige aangelegenheden van Turkije en zij volgden steeds een vast staatkundig steisel. De Fanarioten hebben ongetwijfeld veel bijgedragen, om door het stichten van scholen enz. beschaving en kennis onder de Turken te bevorderen, alsmede om de lasten der Turken te verlichten; zij werden echter daarbij minder geleid door vaderlandsliefde, dan wel door eerzucht en eigenbelang, zoodat men hen beschouwen kan

als eene afzonderlijke kaste, die zich onder de heerschappij der Turksche zeden op eene eigenaardige wijze ontwikkelt. Bij het uitbarsten van den Griekschen vrijheidsoorlog was hunne geestdrift niet groot. Ook weet men, dat zij zich in Moldavië en Walachije schuldig maakten aan velerlei knevelarijen. In onzen tijd hebben zij hun staatkundigen invloed geheel en al verloren.

Fanatismus is de naam, dien men geeft aan een dweepzieken godsdienstijver, die in vervolgingswoede jegens andersdenkenden ontaardt. Ook spreekt men wel eens van staatkundig fanatismus, waarmede men den haat bedoelt, dien eene dweepzieke staatkundige partij jegens andere partijen koestert. Dikwijls staan beide soorten van fanatismus in het nauwste verband.

Fandango is de naam van den oudsten en meest gevierden nationalen dans der Spanjaarden. Hij wordt steeds gedanst door één paar bij de muziek van de guitarre of ook wel van een tambourijn, terwijl de dansenden door middel van castagnetten en de in een kring gezeten toeschouwers door handgeklap de maat aangeven. De melodie van den fandango is eigenaardig, eentonig en slepend. Hij behoort eigenlijk te huis in Andalusië, en men zingt er geïmproviseerde „coplas (coupletten)" bij; ook heeft men er de gewoonte, dat de danseres na het eindigen van den dans den kring rondgaat, om van elk der omstanders eene vluchtige omhelzing te ontvangen. De dans zelf bestaat uit bevallige lichaamsbewegingen en is eigenlijk niets anders dan een gebarenspel, dat op eene kunstelooze wijze de verschillende trappen van vreugde en smart, van liefde en hartstocht uitdrukt. De dansenden houden elkander niet vast, maar bevinden zich tegenover elkander: de danser beweegt zich rondom de danseres, terwijl deze zich omdraait. Op zijn meest raken zij elkander nu en dan aan met de vingertoppen. Inzonderheid in Andalusië is de fandango in den smaak en vooral des zondagavonds wordt hij overal in de dorpen gedanst. In beschaafde kringen is hij niet in gebruik, en met eenige wijzigingen heeft men hem onder den naam van *bolêro* op het tooneel gebracht.

Fanfani (Piëtro), een uitstekend Italiaansch letterkundige en schrijver, geboren in 1817 te Pistoja in Toscane, studeerde in zijne geboortestad in de letteren en wijdde zich vervolgens aan de beoefening der geneeskunde. Daar hij echter meer neiging gevoelde tot de fraaie letteren, geraakte hij in onmin met zijn vader, die hem eene betrekking als schrijver bezorgde bij een militair ambtenaar. Nog geen 2 jaar later overleed zijn vader, en *Fanfani* keerde aanvankelijk tot de studie der geneeskunde, later tot die der letteren terug. Negen jaar later (1843) stichtte hij te Pistoja het letterkundig tijdschrift: „Ricordi Filologici", hetwelk grooten bijval vond. Het werd echter reeds het volgende jaar gestaakt, omdat de redacteur als vrijwilliger deel nam aan den oorlog der Lombardijers tegen Oostenrijk. Hij werd echter gevangen genomen en eerst naar Mantua en vervolgens naar Theresiënatadt in Bohemen gebracht. Zoodra hij op vrije voeten was gesteld, verkreeg hij door bemiddeling van zijn vriend *Gioberti* eene betrekking bij het ministerie van Onderwijs te Turijn. Later riep *Franchini* hem naar Florence, alwaar hij bij het Toscaansche ministerie eene eervolle plaats bekleedde, en in 1859 werd hij er tot bibliothecaris benoemd. Sedert 1875 bestreed hij met ongemeenen ijver de echtheid der kroniek van *Dino Compagni* en overleed te Florence den 4den Maart 1879. Hij schreef: „Vocabolario della lingua italiana (1856)", — „I deporti filologici (1858 en 1871)", — „Osservazioni sui primi fascicoli della quinta impressione dei vocabolario della Crusca (1849)", — „Vocabolario deil' uso toscano (1863, 2 din)", —„Vocabolario della pronunzia toscana (1863)", — „Lettre precettive di eccellenti scrittori (1871)", — „Voci e maniere del parlar fiorentino (1870)", — „La Paolina; novella in lingua fiorentina italiana (2de druk, 1868)", — „Una Bamboia; romanzo per le bambine (1869)", — „Cecco d'Ascoli; racconto storico del secolo XVI (1870)", enz. Voorts gaf hij in het licht: „Etruria, studj di filologia, di litteratura, di pubblica istruzione e di belle arti (1851—1852, 2 din)", — „Il Borghini. Giornale di filologia e di lettere italiana (1863—1865, 3 din)", — „Commento alla Divina Commedia etc. (1866, 3 din, en later)", — en „Studj ed osservazioni sulle opere di Dante (1873)." Hij was in 1876 één der stichters van de „Rivista internazionale" te Florence.

Fanfare noemt men een klein muziekstuk, als krijgsmuziek voor trompetten en pauken gezet. Omdat het schel en luid klinkt, wordt een grootspreker wel eens een *fanfaron* genoemd en binfferij met den naam van *fanfaronnade* bestempeld. — Eene fanfare is ook het signaal tot den galop, hetwelk bij eene kavalleriе-attaque door de trompet gegeven wordt. — Bij feestelijke gelegenheden worden de aanwezigen ook wel door eene hoornfanfare tot stilte uitgenoodigd, zoodra iemand het woord zal voeren.

Fanningeilanden is de naam van eene kleine groep van koraaleilanden in Centraal Polynesië. Zij werden in 1798 door den Amerikaan *Fanning* ontdekt en hun middenpunt ligt op 3°48' N.B. en 179°76'56" O.L. van Ferro. Thans worden de eilanden tusschen Christmas en Palmyra met dien naam bestempeld. Sommige van deze zijn bewoond, en op het eiland Fanning hebben de Engelschen in 1861 de kolonie English Harbour gesticht.

Fano, door de Romeinen *Fanum Fortunae*, later *Colonia Julia Fanestris* genoemd, eene havenstad en bisschopszetel in de Italiaansche provincie Urbino en Pesaro, aan den spoorweg van Bologna naar Ancona en schilderachtig aan de Adriatische Zee en aan den mond van een tak der Metauro gelegen, is goed gebouwd, door muren en grachten omringd, bezit eenige kerken met fraaie schilderijen, onderscheidene kloosters, een lyceum, een gymnasium, eene technische school, eene openbare bibliotheek, een prachtigen schouwburg, de overblijfselen van een Romeinschen triomfboog en eenige andere oudheden. Er zijn ongeveer 20 000 inwoners, die handel drijven in zijde en graan.

Fanöe, een Deensch eiland aan de zuidwestkust van Jutland en ten noordwesten van de stad Ribe, heeft eene oppervlakte van 1 □ geogr. mijl, een zandigen bodem met heiden weidegrond en 2 dorpen met ongeveer

3 200 inwoners (1880), die door visscherij, scheepvaart en veeteelt in hun onderhoud voorzien.

Fantasie, zie *Verbeelding*.

Fanti of *Fantijnen* is de naam van een Negerstam op de kust van Guinea, de Goudkust genaamd. Hij is afkomstig van den stam der Ashantijnen en voerde weleer heerschappij op de Goudkust, doch is er later door de Ashantijnen overwonnen en grootendeels uitgeroeid. Thans wonen zij er onder hunne opperhoofden in kleine gemeenten langs het strand, terwijl zij allen staatknndigen invloed verloren hebben. Zij zijn kleiner van gestalte, maar donkerder van huidkleur dan de overige bewoners van Guinea, en tevens zwaarmoedig van aard, lui en bijgeloovig. Schoon zij sedert vele jaren in betrekking staan tot de Europeanen, inzonderheid tot de Engelschen, terwijl de Nederlanders met hunne vijanden, de Ashantijnen, verbonden waren, hebben zij geenerlei vordering gemaakt in beschaving. Tot de belangrijkste plaatsen behooren er Yankoemasi, Abrah (de voormalige hoofdstad), Commendah, Annamaboe en Winnebah. In den oorlog, dien Engeland op de kust van Guinea voerde, behoorden de Fanti tot de hulptroepen van het Britsche leger; zij staan echter als soldaten niet hoog aangeschreven.

Fanti (Manfredo), een Italiaansch generaal, werd geboren te Capri op het grondgebied van Módena den 24sten Februari 1806, bezocht de militaire school van zijn vaderland en zag zich geplaatst bij de genie. In 1831 nam hij deel aan de revolutionaire beweging, die ten doel had, den Hertog van Módena en de Oostenrijkers uit Opper-Italië te verdrijven. Na het rampspoedig gevecht bij Rimini (25 Maart) ging hij met zijne medestanders naar Ancona, waar hij zich inscheepte; doch hij viel in de handen der Oostenrijkers, die hem naar Kufatein brachten. Door tusschenkomst van Frankrijk herkreeg hij weldra zijne vrijheid en begaf zich naar Lyon, waar hij als genie-officier bij den vestingbouw werd geplaatst. In 1835 trad hij in Spaanschen dienst en streed dapper tegen de Carlisten. Allengs klom hij op tot kolonel en werd toegevoegd aan den generalen staf. Toen in 1848 de omwenteling in Italië uitbarstte, keerde hij naar zijn Vaderland terug en werd bij het Lombardisch Bewind geplaatst als één der chefs bij het departement van Oorlog. Toen Koning *Karel Albert* Milaan verliet, beschermde hij dezen tegen de woede des volks, en die Vorst benoemde hem tot generaal bij het Sardinische leger. Gedurende den veldtocht van 1849 voerde hij bevel over eene brigade onder het oppergezag van generaal *Ramorino*, en toen deze ter verantwoording geroepen werd, nam *Fanti* het kommando op zich over het geheele korps. Na de nederlaag bij Novara bleef hij bij het Sardinische leger, maar werd non-actief. Hij trad echter weder in werkelijken dienst, toen hij aan het hoofd eener brigade naar de Krim vertrok, terwijl hij zich na zijn terugkeer afgevaardigd zag naar de Sardinische Kamer. In den Oorlog van 1859 werd hij bevorderd tot luitenant-generaal en voerde bevel over eene Piémonteesche divisie, aan wier hoofd hij, in verband met *Cialdini*, de Oostenrijkers moest verontrusten, om den flankmarsch der Franschen naar Novara bedekt te houden. Den 30sten Mei trok hij over de Sesia, verjoeg den vijand uit Confienza en deed den volgenden dag generaal *Weigl* bij een aanval afdeinzen. In den slag van Magenta behoorde hij tot het Fransche korps onder *Mac-Mahon*, doch nam geen aandeel aan den strijd. Iets dergelijks had plaats bij den slag van Solferino wegens de gebrekkige verdeeling der Piémonteesche strijdmacht. In October van dat jaar werd hem door de Staten van Midden-Italië (Toscane, Parma, Módena en Romagna) het opperbevel over hun gezamenlijk leger aangeboden. Hij aanvaardde het en was er met ijver werkzaam. Nadat Graaf *Cavour* in 1860 weder aan het hoofd der zaken gekomen was, werd hij in het nieuwe Kabinet belast met de portefeuille van Oorlog en Marine, waarop zijne benoeming tot senator volgde. In die betrekking bevorderde hij de expeditie naar den Kerkelijken Staat en ontwikkelde eene verbazende werkzaamheid ter organisatie van het Italiaansche leger. De Koning benoemde hem tot generaal, doch toen *Ricasoli* na den dood van *Cavour* een nieuw Kabinet vormde, legde *Fanti* zijne betrekking neder. Daarna werd hij belast met het kommando over het 5de militaire departement te Florence, waar hij den 5den April 1865 overleed. Hij was een dapper en bekwaam militair, die zich tevens door zijne vaderlandlievende gezindheden onderscheidde.

Fantôme noemt men een kunstmatig vronwelijk bekken, dat bij het onderwijs in de verloskunde gebruikt wordt.

Fantuzzi (Antonio), een Italiaansch houten kopergraveur, werd geboren omstreeks het jaar 1508 te Trente. Hij was een leerling van *Parmesano* en *Hugo de Carpi*, en nadat hij aan eerstgenoemde vele hont- en kopergravures en ook teekeningen ontvreemd had, vestigde hij zich in Frankrijk onder den naam van *Antonio da Trento* en overleed er in 1550.

Fanum noemden de Romeinen elke plaats, die door den Pontifex aan de Goden was gewijd, zelfs dan, wanneer er zich geen tempel verhief. Ook de tempel zelf droeg bij hen dien naam.

Fârâbî (Aboe Nasr Mohammed ben Mohammed ben Tarchân al), een uitstekend Arabisch wijsgeer, alzoo genoemd naar de stad Fârâb in Trans-Oxanië, waar hij tegen het einde der 9de eeuw geboren werd, onderscheidde zich door een grooten rijkdom van oorspronkelijke denkbeelden. Reeds vroeg had hij zich naar Bagdad begeven, in die dagen het brandpunt van kunst en wetenschap, en was er opgetreden als leeraar in de wijsbegeerte. Later vertrok hij naar Aleppo en vervolgens naar Damascus, waar hij in 950 overleed. Hij heeft een groot aantal geschriften nagelaten, meerendeels van wijsgeerigen aard. Het hoofddoel der wijsbegeerte is volgens hem de kennis van het oorspronkelijk wezen (ens primum), dat zelf de bron is van al het bestaande, en hare practische taak, voor den mensch den weg te banen om tot gelijkvormigheid aan dat oorspronkelijk wezen op te klimmen. Van zijne werken noemen wij: „Ichsâ al-'ulum (Opsomming der wetenschappen)", — het zedekundig boek „Al-sira alfâdhila (De goede levenswandel)", — en „Sijâsat al-madîna (Leerboek der

staatknnde)". Dit laatste is tevens een leerboek der theoretische en practische wijsbegeerte. Eindelijk heeft hij veel geschreven over muziek, waarin hij ongemeen ervaren was.

Faraday, een beroemd Engelsch scheien natuurkundige, was de zoon van een behoeftigen smid. Hij werd geboren den 21sten September 1791 te Newington in Surrey en kwam als leerling bij een boekbinder te Londen. In zijne vrije uren vervaardigde hij eene electriseermachine en dergelijke zaken. Toen zijn meester die voorwerpen liet zien aan zekeren *Dance*, een lid van het Royal Institution, bezorgde deze aan *Faraday* den toegang tot de voorlezingen van Sir *Humphrey Davy*. De jeugdige toehoorder hield getrouwelijk aanteekeningen van de lessen van dien uitstekenden natuurkenner, voegde er zijne opmerkingen bij en zond hem dit handschrift met een beschelden brief, waarin hij den wensch openbaarde, om in het laboratorinm te worden geplaatst. *Davy* was verrast door de jniste opmerkingen van *Faraday* en stelde genoeg vertronwen in den aanleg en den ijver van dien jongeling, om hem tot zijn assistent te benoemen. Tegen het einde van 1813 vergezelde hij *Davy* op eene reis naar het vaste land en keerde eerst in 1815 tot de werkzaamheden van het laboratorium terug. In 1820 trad hij op als schrijver en verwierf weldra een beroemden naam door zijne ontdekkingen op het gebied der natuur- en scheikunde. Daartoe behooren vooral zijne proeven over de legeering van staal met edele metalen, — over de omzetting van sommige gassen, zooals koolzunr, chloor enz., in vloeistoffen, — het vormen van verschillende verbindingen van kool- en waterstof, die bij eene gelijke samenstelling met olievormend gas zich toch door verschillende eigenschappen hiervan onderscheiden, — en de vervaardiging van eene soort van glas uit klezelzuur, boorzuur en loodoxyde, welke bijzonder geschikt is voor optische instrumenten. Ook zijn boek over scheikundige handgrepen vond grooten bijval. Vooral echter wekte hij groot opzien door zijne handelwijze, om electrische verschijnselen voort te brengen door middel van den magneet. Hij leverde vervolgens eene reeks van uitmuntende verhandelingen (Experimental researches, 3 dln, 1855) over het verband van alle electrische verschijnselen, en vereenigde zich met *Armstrong*, om de ontdekking der electriciteitsontwikkeling met behulp van stoom dienstbaar te maken aan de wetenschap. In 1846 wist hij door proeven den invloed aan te toonen van den electrischen stroom op de beweging van het licht, en hield voorts in de Royal Society een aantal voorlezingen, waarin hij het denkbeeld toelichtte, dat licht, warmte en electriciteit slechts verschillende vormen zijn, waarin dezelfde natuurkracht zich vertoont. In het algemeen bezat hij de benijdenswaardige gave, om de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek duidelijk te maken voor een zeer gemengd gehoor. Zijne voorlezingen zijn gedrukt onder de titels: „Lectures on the non metallic elements (1853)", — „Lectures on various forces of matter (1862, 3de druk)", — en „Lectnres on light and ventilation (1843). In 1833 werd hij hoogleeraar aan het Royal Institution en van 1829 tot 1842 was hij werkzaam als lector aan de militaire académie te Woolwich. Hij overleed te Hamptoncourt den 24sten Augustus 1867.

Faradayíne is de naam van een vinchtig prodnct der destillatie van kaoetsjoek. Zij kookt reeds bij 33° C., is kleurloos, vervliegt bij eene sterke ontwikkeling van koude, is geschikt ter oplossing van zwavel, phosphorus en kaoetsjoek, verbindt zich met chloor en zontzuur en wordt door zwavelzuur bij verwarming onder het vormen van zwaveligzuur ontleed. Haar soortelijk gewicht is 0,65.

Faradismus is de naam, die wel eens gegeven wordt aan inductie-electriciteit (zie onder *Electriciteit*). De toepassing van deze in de geneeskunde noemt men ook wel *Faradisatie*.

Farâfra (Springbronnen) is de naam der kleinste van de vijf Egyptische oasen in de Libysche woestijn, ongeveer vijf dagreizen ten noordwesten van de oase Dachel en 8 tot 10 dagreizen ten westen van Sioet in het Nijldal. Zij ligt 85 Ned. el boven de oppervlakte der zee en telt volgens *Rohlfs* 320 inwoners.

Farakabad, een district van de divisie Agra in het Britsch-Indisch luitenant-gouverneurschap der Noordwestprovinciën, telt op omstreeks 80 □ geogr. mijl bijna 920000 inwoners (1872). Het grenst ten noorden aan het district Itah, ten oosten aan de divisie Sitapoer, en ten westen en zniden aan de districten Itawa, Minpoeri en Cawnpore. — De evenzoo genoemde *hoofdstad* van het district ligt op 27°24′ N.B. en 88°4′ O.L. van Greenwich op den rechter oever van de Ganges omstreeks 200 Ned. el boven de oppervlakte der zee en telt bijna 80000 zielen. Zij is aan de rivier, welke er nog 320 Ned. mijl hooger en benedenwaarts tot aan haren mond bevaren wordt, zeer gunstig gelegen. Men heeft er breede, zindelijke straten en ruime pleinen, hetwelk zeer bevorderlijk is voor de gezondheid. De handel is er van belang en uit den vruchtbaren omtrek der stad worden allerlei levensmiddelen tegen geringen prijs aangevoerd.

Farao is de naam of liever de titel, die in de boeken des Ouden Verbonds wordt toegekend aan de Koningen van Egypte. Hij is volgens sommigen afkomstig van het Egyptische woord *ph'ra* (de zoon) en volgens anderen van *ph'uro* (de Koning). Bij *Heródotus* draagt Koning *Menephthes*, onder wien de Israëlieten waarschijnlijk uit Egypte trokken, den naam van *Pheros*.

Farce, zie *Klucht*.

Farel (Wilhelm), een ijverig voorstander der Zwitsersche Hervorming, geboren in 1489 te Gap in Danphiné, kwam door zijn omgang met den geleerden *Faber Stapulensis* reeds vroeg tot andere godsdienstige denkbeelden dan de toenmaals heerschende. Hij werd uit Frankrijk verdreven, en nadat hij te Basel, Straatsburg en elders als leeraar was opgetreden, bracht hij in 1530 de Hervorming te Neuchâtel. Weldra echter werd Genève het middenpunt zijner werkzaamheid. Hier verdedigde hij in Mei 1535 de Hervormde leer op zóo schitterende wijze, dat niet alleen aan de Hervormde gemeente het houden van openbare godsdienstoefeningen toegestaan, maar

ook door den Raad de Hervorming aangenomen werd. Zeer verdienstelijk maakte hij zich voorts jegens de zaak der Hervorming door *Calvijn*, die op eene reis Genève bezocht, te overreden om er te blijven. Met dezen bevond hij zich in 1536 te Lausanne, waar ten gevolge van een twistgesprek de Waadlanders de nieuwe leer aannamen. Wegens zijn strijd tegen de zedeloosheid der inwoners van Genève en wegens zijn ijveren voor eene gestrenge kerkelijke tucht werd hij in 1538 verbannen. Hij begaf zich naar Neuchâtel en bleef aldaar tot aan zijn dood in 1565. Inmiddels deed hij gedurig reizen, om de Hervorming uit te breiden. Ook bevond hij zich in October 1553 bij de terechtstelling van *Servetus*; hij geleidde dezen naar de gerechtsplaats en zeide bij diens laatste woorden: „Ziet welk eene macht de duivel heeft over een mensch, dien hij beheerscht". De geschriften van *Farel* zijn niet zeer belangrijk; zijne kracht was gelegen in de gloeiende improvisatie, waarmede hij de R. Katholieke Kerk bestreed en allen tot het aannemen der Hervorming opwekte. Toch meent men, dat zijn overdreven ijver meer na- dan voordeel gedaan heeft aan de zaak der waarheid.

Farera is de naam van een fraai dal in het Zwitsersche canton Grauwbunderland. Het neemt een aanvang bij den mond van het dal van Schams en strekt zich uit in den vorm eener enge kloof over een afstand van 4 uren gaans. Men vindt er velerlei merkwaardige delfstoffen, vooral zilverhoudenden loodglans en ijzerglimmer. De Averserbach vormt er 3 watervallen: één der fraaiste van deze is bij het dorp Farera te vinden.

Farewell (Kaap) is een voorgebergte aan de zuidpunt van Groenland. Het ligt op 59°49′ N. B.

Faria y Sousa. Onder dezen naam vermelden wij:

Manoël Faria y Sousa, een geschiedschrijver en leerdichter. Hij werd geboren den 18den Maart 1590 te Souto in Portugal uit een oud geslacht en bezocht reeds vroeg de universiteit te Braga, waar hij zulke uitstekende vorderingen maakte in de taal- en letterkunde, dat de bisschop van Oporto den 14jarigen jongeling aan zijn dienst verbond en voor zijne verdere ontwikkeling zorgde. Liefde tot eene bevallige maagd ontvonkte het dichtvuur in zijn hart; hij bezong haar onder den naam van *Albania* en huwde met haar in 1613. Hij begaf zich voorts naar Madrid, doch daar zich hier geene gelegenheid aanbood, om vooruit te komen, keerde hij naar Portugal terug. In 1631 bezocht hij Rome en wekte door zijne uitgebreide kennis de verwondering van Paus *Urbanus XIII* en van vele geleerden. Daarna vestigde hij zich te Madrid, waar hij zich wijdde aan de beoefening der wetenschappen en den 3den Juni 1649 overleed. Van zijne werken, in de Spaansche taal opgesteld, vermelden wij: „Discursos morales y politicos (1623—1626, 2 dln)", — „Commentarios sobre la Lusiada (1638, 2 dln)", — „Epitome de las historias Portuguesas (1628 en 1739)", — „Asia Portuguesa (1666—1675, 3 dln)", — „Europa Portuguesa (1678—1680, 2de drnk)" — en „Africa Portuguesa (1681)". Van zijne gedichten, getiteld „Fuente de Aganipe, rimas varias" zijn 4 deelen in het licht verschenen (1644—1646). Ook deze zijn meerendeels in het Spaansch geschreven, hoewel zich daarbij 200 sonetten en 12 andere stukjes in het Portugeesch bevinden. Door deze, die van groote dichterlijke gaven getuigen, en door een drietal verhandelingen over de dichtkunst had hij grooten invloed op de Portugeesche poëzij.

Manoël Severius de Faria y Sousa, een Portugeesch geschied- en oudheidkundige. Hij werd geboren te Lissabon in 1583, zag zich bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid en bekleedde de betrekking van cantor en canonicus te Evora, alwaar hij den 16den December 1655 overleed. Hij schreef: „Varios discursos politicos", die eigenlijk het 3de deel vormen van zijne „Noticias de Portugal (1614; 3de druk, 1791)". Hierin vindt men eene merkwaardige levensbeschrijving van *Camoëns*. Ook was hij één der schranderste penningkundigen van zijn tijd.

Faribault, de hoofdstad van het graafschap Rice in den Noord-Amerikaanschen Staat Minnesota, aan het vereenigingspunt van de Cannon en de Straight-River en aan den spoorweg van Chicago over Milwankee naar St. Paul, telt ruim 5400 inwoners (1880), bezit onderscheidene scholen van middelbaar onderwijs, een doofstommen- en een blindeninstituut, eene openbare boekerij en een klooster. Zij is het middenpunt van eene vruchtbare, landbouwende streek. In 1882 waren er zeven groote korenmolens, benevens onderscheidene fabrieken.

Faridpoer, een district der divisie Dakka in het Britsch-Indisch Initenant-gouverneurschap der Lower Provinces, telt op eene uitgebreidheid van ruim 100 □ geogr. mijl ruim $1\frac{1}{2}$ millioen zielen. Het grenst ten noorden en oosten aan de districten Dakka en Maimensing, ten zuiden aan het district Bakargandaj en ten westen aan het district Djessore. Het bestaat in het zuiden en noorden nagenoeg geheel nit lage, moerassige alluviale gronden, gedurig aan overstrooming blootgesteld, maar bezit in de hooger gelegen noordelijke en noordwestelijke deelen een zeer vruchtbaren bodem. Het geheele district is door de Ganges en hare armen mild besproeid. Men verbouwt er snikerriet, katoen, indigo, oliegewassen, rijst enz., en de bevolking bestaat er uit Mohammedanen, Hindoe's en eenige duizenden R. Katholieke Christenen van Portugeeschen oorsprong. — De evenzoo genoemde *hoofdstad* ligt op 23°36′ N.B. en 89°50′ O.L. van Greenwich, op den rechter oever van de Ganges en telt nog geen 9000 inwoners.

Farina, zie *Eau*, bepaaldelijk *Eau de Cologne.*

Farina (Salvatore), een Italiaansch romanschrijver, geboren te Sorso in de Sardinische provincie Sassari den 10den Januari 1846, studeerde te Pavia en te Turijn in de rechten, maar wijdde zich eerlang aan de beoefening der fraaie letteren. Zijne verhalen vonden zoo grooten bijval, dat zijne landgenooten hem den „Italiaanschen Dickens" noemden. Van zijne talrijke voortbrengselen noemen wij: „Due amori (1869)", — „Un segreto (1869)", — „Il romanzo di un vedovo (1872)", — „Fiamma vagabonda (1872)", — „Fante di picco (1874)",

— „Amore bendato (1875)", — „Capelli biondi (1876; 3de druk, 1882)", — „Dalla spuma del mare (1876; 3de druk, 1882)", — „Un tiranno ai bagni di mare (1877)", — „Il tesoro di Donnina (1877; 2de druk, 1878)", — „Racconti e scene (1878)", — „Oro nascosto: scene della vita borghese (1878)", — „Mio figlio (een cyclus van vier novellen, 1879—1880)", — „Il marito di Lanrina (1881)" — en „L'Intermezzo e la pagina nera (1881)". Ook redigeert hij het letterkundig gedeelte der „Gazetta musicale" en geeft de „Rivista minima" in het licht.

Farinati (Paolo), een Italiaansch historieschilder en graveur, geboren te Verona in 1524, was eerst een leerling van *Giolfino* en *Badile*, later van *Titiaan* en *Giorgione*, en overleed in zijne geboorteplaats in 1606. Zijne teekening is niet zeer correct en zijn koloriet ver van levendig, maar hij munt uit door zijne prachtige compositie, welke getuigenis geeft van eene rijke verbeelding. Hij was een voorlooper van *Paolo Veronese*, en tot zijne voornaamste stukken behooren: „De wonderbare spijziging" en „De doop van Christus", beide te Verona. — Zijn zoon en leerling *Horazio* overtrof hem in correctheid van teekening en werkte voor 't overige in de manier van zijn vader, zoodat men beider kunstwerken nauwelijks onderscheiden kan.

Farinelli (Carlo), zie *Broschi*.

Farini (Luigi Carlo), een Italiaansch staatsman en schrijver, geboren te Russi in Romagna den 22sten October 1812, studeerde te Bologna in de geneeskunde en was vervolgens als arts werkzaam te Ravenna en in zijne geboorteplaats. Door zijne deelneming aan de staatkundige bewegingen van 1841 wekte hij kwade vermoedens bij de Pauselijke politie en ontving in 1843 van generaal *Amat* bevel, om het land te verlaten. Hij begaf zich naar Toscan en — toen hem ook hier eene verblijfplaats ontzegd werd — vervolgens naar Parijs. Weldra echter, door heimwee naar Italië bevangen, keerde hij derwaarts terug en toefde bij afwisseling te Lucca en te Florence, waar hij omgang had met de hervormingsgezinde partij. Nadat *Pius IX* den Pauselijken stoel beklommen had, maakte hij gebruik van de amnestie en vestigde zich te Osimo als geneesheer, en toen in 1848 een hervormingsgezind ministerie te Rome het bewind aanvaardde, werd hij geplaatst als onderstaatssecretaris bij *Gaetano Recchi*, minister van Binnenlandsche Zaken. Bij het aftreden van dit ministerie, legde hij evenwel zijne betrekking neder, waarna de Paus hem belastte met eene vertrouwelijke zending naar Koning *Karel Albert*. Na de nederlaag van het Italiaansche leger en het sluiten van den wapenstilstand van Milaan keerde hij naar Rome terug en werd er door zijne geboorteplaats afgevaardigd naar het Parlement. Onder *Pellegrino Rossi* werd hij weder geplaatst bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken en belast met de aangelegenheden van volksgezondheid en gevangenissen, — en ook na het vermoorden van laatstgenoemden staatsman behield hij zijne betrekking. Eerst toen de gemeenebestgezinden de overhand behielden, begaf hij, de voorstander van den constitutioneelen regeringsvorm, zich naar Toscane. Nadat Rome door de Franschen ingenomen was, keerde hij terug naar zijne voormalige betrekking, doch werd weldra door de dweepzieke priesterpartij verwijderd. Nu vestigde hij zich te Turijn en gaf er, op raad van *d'Azeglio*, het satyrieke blad „La Frusta" in het licht. Voorts was hij medewerker aan den „Resorgimento" en gaf in 1850 zijne: „Storia dello stato Romano dal anno 1814 al 1850" in het licht, waarin hij de revolutionaire partij evenmin spaarde als de reactionaire. De Koning van Sardinië benoemde hem in 1850 tot minister van Openbaar onderwijs, doch na verloop van 9 maanden deed hij afstand van zijne portefeuille. De Koning voegde hem daarna bij de gezondheidscommissie, en *Farini* ondersteunde in het Parlement met den meesten ijver de staatkunde van Graaf *Cavour*. Hiertoe stichtte hij het dagblad „Il Piemonte" en schreef een vervolg op de „Geschiedenis van Italië" van *Botta*. Gedurende de gebeurtenissen van 1869 begaf hij zich als agent van *Cavour* naar Parma en Módena en werd er na den Vrede van Villafranca tot dictator gekozen. Hij zorgde er voor de invoering der Sardinische wetten en nam alle voorbereidende maatregelen voor de annexatie. Zijne vijanden beschuldigden hem van hoogmoed en ijdelheid, alsmede van toegevendheid jegens de aanhangers van *Mazzini* en jegens het volk. Na de annexatie belastte *Cavour* hem met de portefeuille van Binnenlandsche Zaken, die hij echter in Juni 1861, bij het optreden van *Ricasoli*, nederlegde. Daarna werd hem eene zending naar Duitschland toevertrouwd, waarschijnlijk om aldaar het erkennen van het koningrijk Italië te bevorderen. Na het aftreden van het ministerie *Ratazzi* in December 1862 werd hij onder zeer moeielijke omstandigheden als eerste minister het hoofd van een nieuw Kabinet. Met kracht zocht hij de staatkunde van *Cavour* te handhaven, maar sterke inspanning des geestes bracht hem in Maart 1863 tot eene onherstelbare krankzinnigheid. Hij overleed te Qnarto bij Genna den 1sten Augnstus 1866.

Farley (James Lewis), een Engelsch jonrnalist en schrijver, geboren den 9den November 1823 te Dublin, studeerde aldaar aan het Trinity-college, legde zich toe op de rechtsgeleerdheid, maar bepaalde zich later bij den handel, zoodat hij na den Krimoorlog eene betrekking aanvaardde bij de Ottomannische Bank te Beiroet en in 1860 boekhonder werd bij de Turksche Staatsbank te Constantinopel. Tevens leverde hij artikelen aan dagbladen en werd in 1870 Turksch consul te Bristol. Hij schreef voorts: „Two years'travel in Syria (1858)", — „The massacres in Syria (1861)", — „The resonrses of Turkey (1862)", — „Banking in Turkey (1866)", — „Turkey, its rise, progress and present condition (1866)", — „Modern Turkey (1872)", — „Turks and Christians. A solution of the Eastern Question (1876)", — „Egypt, Cyprus and Asiatic Turkey (1878)", — en „New Bnlgaria (1880)".

Farm noemt men in Engeland eene gehnnrde hoeve met hare gronden en gebouwen. Men meent, dat die naam afkomstig is van het Angelsaksische woord *fearme* of *feorme*, dat *levensmiddelen* beteekent; immers de pachters betaalden aanvankelijk de verschuldigde hnnr in voortbrengselen van den bodem, — eerst na de 12de eeuw in geld. Aan den pachter

en ook wel aan den landbonwer in het algemeen geeft men er den naam van *farmer*. In Amerika is deze een landbouwer, die zelf eigenaar is van den grond, dien hij bebonwt.

Farmings-Island is de naam van een eiland, dat ten noorden van de Sandwicheilanden in de Stille Zee gelegen is op 40° 49′ N. B. en 159° 20′ W. L. van Greenwich. Het is den 8sten Februari 1861 eene bezitting der Britsche Kroon verklaard.

Farnabe (Thomas) of *Farnabius*, een Engelsch taalkundige, geboren te Londen in 1575, studeerde te Oxford, voegde zich in Spanje bij de Orde der Jezuïten, die hij echter weldra verliet, vergezelde *Francis Drake* en *John Hawkins* in 1595 op hunne reizen, diende in de Nederlanden als soldaat, zwierf onder een aangenomen naam overal rond, en vestigde zich eindelijk te Martock in het graafschap Somerset, alwaar hij eene Latijnsche school stichtte. In 1636 betrok hij een klein landgoed bij Londen. Beschuldigd van deelneming aan een opstand ten gunste van *Karel I*, werd hij in de gevangenis geworpen en overleed aldaar den 12den Juni 1647. Men heeft van hem goede uitgaven van onderscheidene Latijnsche schrijvers.

Farnese is de naam van een vorstelijk Italiaansch geslacht, waarvan reeds melding gemaakt wordt in het midden der 13de eenw. Het evenzoo genoemde kasteel ligt ten zuiden van het Meer van Bolsena. Dit geslacht schonk aan de Kerk en aan de Florentijnsche Republiek onderscheidene dappere krijgslieden. Tot dezen behoorde *Piétro Farnese*, aanvoerder van het Florentijnsche leger tegen Pisa en overleden in 1363. De grootheid van dit geslacht dagteekent vooral van *Alessandro Farnese*, die onder den naam van *Paulus III* den Pauselijken zetel beklom. Deze verhief zijn onechten zoon, *Piétro Luigi*, tot hertog *van Castro en Ronciglione* en in 1545 tot hertog *van Parma en Piacenza*. De gewelddadigheid en de losbandige levenswijs van *Piétro Luigi* veroorzaakten eene samenzwering van onderscheidene edelen, die gestennd werden door *Ferrante Gonzaga*, stadhonder van *Karel V* te Milaan. De Hertog werd het slachtoffer dier samenspanning op den 10den September 1547, en *Gonzaga* nam in naam des Keizers Piacenza in bezit. — Voorts vermelden wij *Ottavio Farnese*, een zoon van *Piétro Luigi* en geboren in 1520. Bij den dood zijns vaders bevond hij zich bij *Paulus III* te Perugia. Wèl betoonde Parma zich bereid om hem te ontvangen, doch hij was te zwak om Piacenza aan te tasten, zoodat hij met *Gonzaga* eene overeenkomst moet sluiten. Paus *Julius III* herstelde hem in het bezit van laatstgenoemd gebied en benoemde hem zelfs tot gonfalonière (vaandeldrager) der Kerk, doch door een verbond, hetwelk hij sloot met *Hendrik II* van Frankrijk, haalde hij zich het ongenoegen op den hals van den Paus en van den Keizer. Na verloop van 2 jaar echter werd de goede verstandhouding hersteld. Zijne gemalin *Margaretha van Parma* bewerkte zijne verzoening met het Huis *van Oostenrijk*, waarna hij gedurende 30 jaar een ongestoorden vrede genoot en in 1585 overleed. — Hij werd opgevolgd door zijn ondsten zoon *Alessandro Farnese*, geboren in 1546. Deze, voor den krijgsdienst opgevoed, streed onder het opperbevel van zijn oom Don *Jan van Oostenrijk* in 1574 bij Lepanto tegen de Turken en volgde daarna als luitenant-generaal zijne moeder naar de Nederlanden, waar hij den 31sten Jannari 1578 bij Gembloux de zegepraal op de Genzen hielp bevechten. Hij werd vervolgens de opvolger van Don *Jan* als landvoogd der Nederlandsche gewesten, bekleedde die betrekking gednrende 7 jaar, behaalde daarin eene reeks van roemrijke overwinningen en onderscheldde zich door schranderheid en moed, vooral bij de belegering van Ondenaarde en hij die van Antwerpen. Hij werd ridder van het Gulden Vlies, doch diep krenkte hem het mislukken van de expeditie der Armada, waarna ook zijne aanslagen op Bergen-op-Zoom en Tholen schipbruk leden. *Philips II* riep hem dientengevolge naar Spanje, en na zijn terugkeer in de Nederlanden werd hij belast met het opperbevel over de troepen, bestemd om hijstand te hieden aan de R. Katholieken in Frankrijk. Aldaar noodzaakte hij *Hendrik IV* om het beleg van Parijs op te breken. Hij kreeg echter weinig ondersteuning, zoodat hij voor de overmacht van dien Vorst de wijk moest nemen. Nadat hij bij Candebec een schot in den arm ontvangen had, begaf hij zich naar Spa ter herstelling zijner gezondheid, voorts naar Brussel en eindelijk naar Utrecht, waar hij — volgens veler vermoeden ten gevolge van vergif, hem op last van *Philips II* toegediend — den 3den December 1592 overleed. Hij was tevens een slnw staatsman, die den hand verschenrde, welke de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden vereenigde. Ook verzekert men, dat hij *Balthasar Gerards* heeft aangespoord om Prins *Willem I* te vermoorden. — Hij werd opgevolgd door zijn oudsten zoon *Ranuzio I Farnese*, geboren in 1569 en overleden in 1622. Deze was een ruw, somber en hebzuchtig Vorst. De adel was terecht misnoegd over zijn bestnnr, maar hij maakte daarvan gebruik, om de hoofden der aanzienlijkste geslachten van eene samenzwering te hetichten, hen op het schavot te brengen en hnnne goederen zich toe te eigenen (1612). — Zijn zoon en opvolger *Odoardo Farnese*, geboren den 23sten April 1612 en overleden den 12den September 1646, bezat groote talenten en onderscheidde zich door zijne welsprekendheid, maar vooral door hoogmoed en eigenliefde. Hartstochtelijk beminde hij den krijgsdienst, hoewel zijne zwaarlijvigheid hem hiervoor weinig geschiktheid verleende. Hij voerde oorlog tegen Paus *Urbanus VII*, omdat deze beslag gelegd had op het hertogdom Castro. — De laatste afstammelingen van dit geslacht, namelijk, *Ranuzio II*, *Francesco* en *Antonio* (overleden den 20sten Januari 1731), verdienen nauwelijks eene vermelding. Na den dood van laatstgenoemde verviel het hertogdom Parma aan Don *Carlos*, den zoon van *Philippus II* van Spanje en van *Elizabeth Farnese* (zie onder *Parma*).

De naam *Farnese* staat in verhand met beroemde knnstgewrochten. Het paleis Farnese, door *Paulus III* reeds vóór het aanvaarden der Pauselijke waardigheid naar het ontwerp van *Antonio da Sangallo* gestícht, vormt een gelijkzijdig vierkant aan het Farnesepleln te Rome. Het werd voltooid door *Michele Angelo*

en *Giacomo della Porta*. Het behoort tot de fraaiste paleizen te Rome. Na het uitsterven van het geslacht *Farnese* verviel het aan *Karel III*, koning van Napels, en in 1861 werd het betrokken door den verjaagden Vorst *Frans II*. De antieke beelden, welcer de roem van dit paleis, bevinden zich thans meest in het museum te Napels. Hoogst merkwaardig is de gaanderij met de fresco's van *Annibale Carracci*, het belangrijkste kunstwerk van dezen beroemden schilder, voorstellingen bevattende van den triomf van *Bacchus* en *Ariadne*, van de offerande van *Pan*, van *Aurora* en *Cephalus*, van de schaking van *Ganymédes*, van *Luna* en *Endymion* enz. — Voorts heeft men de *Farnesina*, eene fraaie, door *Peruzzi* ten behoeve van *Agostino Chigi* gebouwde villa in Trastevere, desgelijks het eigendom van den voormaligen Koning van Napels. Zij is beroemd door de fresco's van *Rafaël*. Aan het gewelf der groote zaal aanschouwt men de geschiedenis van *Psyché* en in eene andere zaal eene *Galathéa*, door Tritons en Nymphen omstnwd. Voorts heeft men er fresco's van *Peruzzi*, *del Piombo* en *Sodoma*, alsmede een uitmuntenden met krijt geteekenden kop van *Michele Angelo*. — De *Farnesische tuinen* op den Palatijnschen heuvel, waar zich weleer de paleizen van *Tiberius*, *Caligula* en de *Flaviussen* verhieven, zijn eenige jaren geleden door *Napoleon III* aangekocht, — en de overleden Keizer heeft er merkwaardige opgravingen laten doen.

Onder de vroeger vermelde antieke beelden, afkomstig van het geslacht *Farnese*, maar sedert 1786 in het museum te Napels geplaatst, heeft men er 2, die nog altijd den naam dragen van den voormaligen bezitter. Men vindt er namelijk in de eerste plaats den *Stier van Farnese*, eene reusachtige groep in marmer, het werk van *Apollonius* en van *Tauriscus* van Tralles in Klein-Azië, kunstenaars, die vermoedelijk tot de school van *Rhodus* behoorden en in de 3de eenw vóór Chr. leefden. Zij stelt voor, hoe *Zethus* en *Amphion* eene zekere *Dirce* wegens mishandeling, hunne moeder aangedaan, aan de horens van een wilden stier binden. Reeds *Plinius* maakt er gewag van, dat deze groep naar Rome werd overgebracht, waar zij eerst de boekerij van *Asinius Pollio* en vervolgens de baden van *Caracalla* versierde. In 1546 werd zij teruggevonden en hersteld. Het andere kunstgewrocht, desgelijks bij de baden van *Caracalla* opgedolven, is de *Hércules van Farnese*, een reusachtig marmeren standbeeld, door *Glycon* naar een kunstwerk van *Lysippus* vervaardigd. Het geeft de voorstelling van een vermoeiden held, die, op de knods gelennd, een oogenblik uitrust: zijne spieren en aderen zijn nog gezwollen en het ter aarde geneigd gelaat vertoont eene uitdrukking van droefgeestigheid. De éene hand rust op den rug en houdt een appel der *Hesperiden* omvat.

Farnworth, eene stad in het Engelsche graafschap Lancaster, ligt aan den spoorweg van Manchester over Bolton naar Preston, telt ruim 20000 inwoners (1880) en bezit groote fabrieken.

Faro, *pharo* of *pharao* is de naam van een hazardspel, afkomstig van een koning uit het kaartspel, die alzoo geheeten werd. Men speelt het met een vol spel van 52 kaarten. Eén der spelers is *bankier*, en de overigen zijn pointeurs. Elke pointeur heeft een blad vóor zich, waarop zich 13 kaarten — van aas tot koning — bevinden. De bankier legt zijne kas — de bank — op tafel en bepaalt den laagsten inzet (point), van welken de pointeurs tot het bedrag der geheele bank knnnen opklimmen. Dit laatste wordt door de woorden „Va banque!" aangednid. Hierop meleert de bankier zijne kaarten, laat afnemen en doet zien, welke de onderste is. Nu zetten de pointeurs eene som op eene der op hnn blad aanwezige kaarten, — en de bankier keert achtereenvolgens de bovenste 2 kaarten van zijn spel om en legt ze op de tafel. De eerste van die kaarten is voor den bankier, en de tweede voor de pointeurs, — dat wil zeggen, de bankier wint al de geldsommen, gezet op dergelijke kaarten als de eerste zonder onderscheid van kleur, terwijl de pointeurs het bedrag winnen, door hen gezet op dergelijke kaarten als de tweede. Is de 2de kaart eene dergelijke kaart als de eerste, dan is het halve bedrag voor den bankier, en ook de eerste kaart van het laatste tweetal is ten voordeele van den bankier. Men kan het afnemen van 2 kaarten — de *coup* — 26 maal herhalen, en men geeft aan dat 26-tal afnemingen den naam van *taille*. Deze is de algemeene loop van het farospel, dat echter niet overal op dezelfde wijze gespeeld wordt. — Er bestaat ook eene zeer vermaarde Belgische biersoort, die den naam van *faro* draagt.

Faro is de naam van de hoofdstad der Portugeesche provincie Algarve. Zij is de zetel van een bisschop, telt 8500 inwoners (1878) en ligt ten westnoordwesten van de znidpunt des Koningrijks aan de helling van een heuvel, op den achtergrond van eene door moerassige en zandige eilanden omgeven baai, waarin de Rio Fermoso zich uitstort. De stad heeft een bevallig en nog al nienw voorkomen, daar zij in 1596 door de Engelschen verbrand en in 1755 door eene aardbeving gedeeltelijk verwoest en telkens weder opgebonwd werd. Met uitzondering evenwel van de Praça da Rainha, een fraai plein bij de haven, alsmede van de hierop uitloopende Rua da Rainha en eenige andere straten, die tot de schoonste gedeelten behooren, zijn de huizen er onaanzienlijk en veelal, naar Moorsche wijze, van tralievensters voorzien. Op het hoogste punt verheft zich het onde kasteel, een indrukwekkend gebonw. Men heeft er onderscheidene kerken, een klooster, een theologisch seminarinm en eene militaire school. De haven is ruim, maar wegens verzanding moeielijk te genaken; toch wordt er een levendige handel gedreven met zuidelijke vruchten. — Het *district* Faro telt op 88 □ geogr. mijl bijna 200000 inwoners (1878).

Faro di Messina, is de naam van eene zeeëngte tusschen Napels en Sicilië. Zij loopt van *Capo di Peloro* aan de kust van Sicilië tot aan *Capo dell Armi* aan de kust van Napels. De eigenlijke Straat van Messina echter is gelegen tusschen deze stad en Capo di Peloro en wegens hare maalstroomen (de Charybdis) berucht. Volgens deze Straat onderscheidde men het *Regno di quà del Faro* (het koningrijk Napels, aan deze zijde der Straat) en het *Regno di là del Faro* (het Rijk aan de overzijde of het eiland Sicilië). De

Straat ontleent haren naam aan een grooten vuurtoren, *Faro grande* of *Laterna di Messina* geheeten en aldaar in 1555 naar het ontwerp van *Montorsoli* verrezen.

Faroër (De) of *Schapeneilanden*, eene eilandengroep in den Atlantischen Oceaan en tot de Kroon van Denemarken behoorend, liggen 70 geogr. mijl ten zuidoosten van IJsland en 40 geogr. mijl ten noordwesten van de Shetlandseilanden en vormen 22 rotsachtige eilanden, van welke 17 bewoond zijn. Zij bezitten eene oppervlakte van 24 □ geogr. mijl en eene bevolking van omstreeks 15 000 inwoners (1880). De bergen zijn er zeer steil en verheffen zich tot eene hoogte van 300 tot 350 Ned. el. Het grootste eiland is Strömö ($^1/_2$ □ geogr. mijl en 3 500 inwoners); hier verrijst de Skalingefjeld, — hier ligt de hoofdplaats Thorshavn, en hier vindt men eene goede haven, Westmanshavn genaamd. Andere merkwaardige eilanden zijn Oesterö (6 □ geogr. mijl en 2 200 inwoners) met den Slattaretind (840 Ned. el hoog) en de haven Kongshavn, — Syderö en Vaagö (elk 3 □ geogr. mijl), — Sandö en Bordö (elk 2 □ geogr. mijl), alle met steile oevers en diep ingesneden baaien. Het klimaat is er — tusschen $61^1/_4$ en $62^1/_4$° N.B. — zeer gematigd, maar tevens zoo vochtig, dat men er tegen één helderen dag 3 mistige dagen heeft. De winter is er zelfs zoo zacht, dat ook dan de paarden en schapen in de welde blijven, de sneeuw er zelden langer dan 8 dagen blijft liggen, en de fjorden er bijna nooit dichtvriezen. Warme zeestroomen zijn hiervan de oorzaak. De gemiddelde zomerwarmte is er echter ook slechts 10° C. De bodem is er steenachtig; daar, waar een kleed van teelaarde hem bedekt, is hij zeer vruchtbaar en levert gerst, mangelwortels en aardappelen. Men vindt er 583 soorten van planten, en onder deze 270 zichtbaar bloeiende. Stormen verhinderen er den groei der boomen, doch men vindt er voldoende brandstof in turf, steenkolen, drijfhout en wier. Het vee is er klein, maar de paarden zijn zeer sterk en loopen snel. Merkwaardig is er de Vogelsberg of de kloof bij Westmans, namelijk 25 vogelklippen in eene haven, die door rotsen ter hoogte van 300 Ned. el omgeven is. Duizende zeevogels fladderen er rond en doen er in die sombere kloof hun gekrijsch hooren. — De inwoners dezer eilanden zijn krachtige, brave, dienstvaardige lieden en tevens hoogst eenvondig in hunne levenswijze. Zij spreken een Noorschen tongval, doch in de school en de kerk is er het Deensch in gebruik. De belangrijkste bronnen van bestaan zijn er de veeteelt, de vischerij, het vangen van vogelen en het verzamelen van dons. Het schaakbord verschaft er eene geliefkoosde nitspanning aan mannen en vrouwen. Volgens de wet van 15 April 1854 hebben deze eilanden een eigen bestuur van 18 leden, aan wier hoofd zich de ambtman en de proost bevinden. Zij zijn ondergeschikt aan den stiftsambtman van Kopenhagen en aan den bisschop van Seeland. Niettemin hebben zij te Thorshavn een ambtman, een landvoogd, die tevens hoofd is der politie en openbaar aanklager, een sörenskriver (gezworen schrijver) en 6 sysselmannen voor even zoovele eilanden. De eenige stad dier eilandengroep is Thorshavn op Strömö met ongeveer 1 000 inwoners, eene goed versterkte haven en eene middelbare school. De Faröer, aanvankelijk *Färejjar* genaamd, werden in de 9de eeuw door de Noren in bezit genomen en kwamen in 1830 aan de Kroon van Denemarken.

Farquhar (George), een Engelsch tooneeldichter, geboren in 1678 te Londonderry in Ierland, studeerde te Dublin en volgde daarna zijne neiging tot het tooneel, eerst als acteur, totdat hij één van zijne medespelers eene gevaarlijke wond toebracht, en daarna als tooneelschrijver. De beste van zijne 8 blijspelen zijn: „The constant couple (1700)", — „The inconstant" — en „The recruiting officer", — en het allerbeste is „The beaux' stratagem", dat welnige dagen vóór zijn dood met grooten bijval werd opgevoerd. Hij overleed den 22sten Mei 1707. Zijne stukken onderscheiden zich door comische kracht, door eene gelukkige vinding en door eene gemakkelijke dialoog. Daarentegen ontbreekt er juistheid van karakterteekening, en ook de kieschheid laat te wenschen over. Zijne gezamenlijke werken beleefden in 1772 eene 10de uitgave, en zijne blijspelen zijn in 1849 op nieuw uitgegeven door *Leigh Hunt*.

Farragut (David Glasgow), een Noord-Amerikaansch admiraal, geboren den 17den December 1801 bij Knoxville in den Staat Tenessee, kwam reeds op 9-jarigen leeftijd in dienst bij de marine, nam deel aan het gevecht bij Valparaiso en werd in 1820 luitenant. Eenigen tijd was hij werkzaam in eene betrekking aan de oorlogshaven te Norfolk in Virginia, werd daarna kommandant van de kanonneerboot „Natchez" en verwisselde die vervolgens met een grooteren bodem. Nadat hij in 1854 tot kommandant van de oorlogshaven Mare-Island in Californië en in het volgende jaar tot kapitein benoemd was, werd hij in 1858 met het bevel over de „Brooklijn" belast. Toen de burgeroorlog uitbarstte, was hij kapitein in de haven te Norfolk. De Geconfedereerden maakten zich van haar meester, en *Farragut* stelde zich ter beschikking van de Noordelijken. Deze belastten hem met het opperbevel eener expeditie naar New Orleans. Met eene vloot van 5 stoomkorvetten, 16 kanonneerbooten, 21 mortierschepen en een groot aantal transportvaartuigen stak hij in Februari 1862 in zee. Hij ontzette fort Pickens, veroverde Pensacola (eene haven van Florida) en opende den 18den April het bombardement tegen de forten Jackson en St. Phillipp. In weerwil van het vuur der batterijen forceerde hij den 26sten April met 5 korvetten en 9 kanonneerbooten de vaart naar New Orleans, hetwelk dientengevolge weldra door de landingstroepen werd bezet. Daarna maakte hij zich gereed, om de vaart op de Boven-Mississippi, die door de Geconfedereerden versperd was, weder vrij te maken. Dit gelukte hem, doordien hij, van de landzijde ondersteund door de generaals *Grant* en *Banks*, de forten Vicksburg en Port-Hudson overweldigde. Zijn schitterendst feit was het veroveren van Mobile. Hoewel de haven goed versterkt, van torpedo's voorzien en door een talrijk garnizoen verdedigd werd, voer hij met 9 honten schroeffregatten, 10 kanonneerbooten en 8

gepantserde schepen, te zamen 231 stukken tellende, de haven binnen en wist zich met slechts 4000 man landingstroepen meester te maken van de stad. Dientengevolge benoemde het Congrès hem tot admiraal. Toen hij in de jaren 1867—1868 met een eskader de voornaamste havens van Europa bezocht, werd hij overal met de meeste onderscheiding bejegend. Na zijn terugkeer in de Vereenigde Staten maakte eene hartziekte den 14den Augustus 1870 een einde aan zijn leven.

Farre (Jean Joseph), een Fransch generaal en minister van Oorlog, geboren den 5den Mei 1816 te Valence (departement Drôme), ontving zijne opleiding aan de polytechnische school, trad in dienst bij de genie, was bij het uitbarsten van den oorlog tegen Duitschland kolonel, werd chef van den staf onder *Bourbaki* en vervolgens onder *Faidherbe*, zag zich in 1875 tot divisie-generaal benoemd en aanvaarde den 23sten September 1880 de portefeuille van Oorlog. Hij ontwikkelde in die betrekking eene ongemeene werkzaamheid en zocht alle vijanden der Republiek zooveel mogelijk uit invloedrijke bedieningen te verwijderen. Bij het nemen van voorbereidende maatregelen tot een veldtocht tegen Tunesië beantwoordde hij echter niet aan de wenschen der Vertegenwoordiging, zoodat hij den 10den November 1881 zijn ontslag nam.

Fars of *Farsistan*, het oude *Parsis*, een gewest van Perzië, grenst ten zuidwesten aan de Perzische Golf, ten noordwesten aan de provinciën Choesistan en Irak-Adajemi, ten noordoosten aan Koehistan, ten oosten aan Kerman en ten zuiden aan de bezittingen van den Imam van Mascate. Het is door de natuur in een aantal afzonderlijke deelen gesplitst. Langs de Perzische Golf strekt het zandige en leemige kustland zich uit, waar zich, behalve hier en daar eene groep palmboomen, geen spoor van plantengroei vertoont, zoodat het den naam draagt van *Desjtistan* (Woestland) of *Germesir* (Warmoord). Daarachter begint de bodem te rijzen, zoodat men weldra *Tengistan* (het Land der bergpassen), daarna *Serdesir* (het Konde land) en eindelijk de hoogvlakte van Perzië bereikt. De terrassen zijn door hooge, vaak ontoegankelijke bergketens gescheiden, waar slechts amandelen tamarindeboschjes den boomgroei vertegenwoordigen. De hoogvlakten, tusschen de bergketens gelegen, zijn 4 tot 24 geogr. mijl lang, doch zelden meer dan 2 geogr. mijl breed. Zij zijn veelal bevallig en vruchtbaar, met grazige weiden getooid en hier en daar mild besproeid. Het meest-beroemde dal is dat van Sjabbevan, hetwelk door Arabische en Perzische dichters als een paradijs wordt geprezen. De bodem is er over eene uitgestrektheid van vele mijlen met een tapijt van narcissen bedekt en de helling der bergen met bosschen bekleed, die met wijn- en ooftgaarden afwisselen. De voornaamste rivieren zijn er de Sefidrood en de Prestaf. De kleinere rivieren zijn gedeeltelijk met naphtha of met zwavel vermengd. Op de hoogvlakte is de Koer, ook Bendemir genaamd, de belangrijkste rivier. Hare wateren worden gedeeltelijk tot besproeiing aangewend, terwijl het overblijvend gedeelte zich uitstort in het zoute meer Bachtegan. Een dergelijk meer, hoewel kleiner en Maloejah genaamd, ligt ten zuidoosten van Shiraz. Het klimaat is er, naar gelang der hoogte van den bodem, zeer verschillend. Omtrent het aantal inwoners bestaan geene voldoende opgaven; het land is intusschen zeer schaars bevolkt. Dat aantal wordt gewoonlijk geraamd op een millioen, onder welke dan ook de ingezetenen der provincie Choesistan en Laristan begrepen zijn. De bewoners der steden behooren tot de Iraniërs en de landelijke herders zijn verdeeld in Mamazeni's ten getale van 10- of 12000 en in Koegheloe's ten getale van 30000. Eerstgenoemden zijn tusschen Shiraz en de kust en laatstgemelden ten noorden van hen gevestigd. Op de terrassen wonen oorlogzuchtige stammen. Vele kleine plaatsen bestaan er uit het kasteel van een stamhoofd en eenige woningen van vazallen. De voornaamste steden des lands zijn Shiraz en de haven Aboesjir. Andere, die te voren zeer bloeiden, zooals Firoezabad, Darabgerd, Soerma, Fasa enz., zijn thans in verval.

Fars was weleer het middenpunt van het Perzische Rijk, zoodat men er nog vele overblijfselen aantreft van voormalige grootheid, zooals de bouwvallen van Persépolis (bij Istachar), die bij Moerghab, die van Sjachpoer enz. Dit land is de wieg der oude Perzen, en het eigenlijke vaderland van *Cyrus*. Zie voorts onder *Perzië*.

Farsâneilanden (De) is de naam van eene eilandengroep in de Roode Zee aan de kust van Yemen tegenover Kaap Dajesan tusschen 16° 30′ en 17° N. B. Het bestaat uit de twee grootere eilanden Farsan-Kebir en Farsan-Seghir, door een aantal kleinere eilanden en koraalriffen omstuwd. Op de grootere eilanden zijn vele schildpadden en dadelpalmen, en de parelvisscherij vormt er een belangrijken tak van bestaan.

Faroekhabad is de naam van eene stad in het noordwestelijk gedeelte van het Britsch-Indische Rijk. Zij heeft breede straten en ruime pleinen, is met een aarden wal versterkt, drijft een aanzienlijken handel en telt 60000 inwoners. Het evenzoo genoemde district, waarvan zij de hoofdstad is, heeft op 100 □ geogr. mijl ruim een millioen zielen.

Fasa, *Faesa* of *Baesa* is de naam van eene oude door muren en grachten omgevene stad in de Perzische provincie Farsistan. Zij ligt ten zuidoosten van Shiraz aan den voet eener woeste bergketen, maar tevens in eene wèlbebouwde vlakte tusschen boomgaarden, rozenboschjes, cypressen- en platanengroepen. Zij heeft intusschen een armoedig voorkomen, is in lengte en breedte ongeveer gelijk aan Shiraz en telt 18000 inwoners, die kostbare zijden en met goud gestikte stoffen leveren. In de tuinen vindt men er de vruchten der koude en warme landen.

Fasano, eene stad in de Italiaansche provincie Bari, niet ver van de Adriatische Zee, is een station aan den spoorweg van Bologna naar Otranto en telt bijna 18000 zielen (1881). Tusschen deze stad en het nabijgelegen Monopoli verheffen zich de bouwvallen der stad Egnatia (Gnatia), thans Anazzo geheeten, waar vele antieke vazen en sieraden worden opgedolven. Hier was weleer het uiteinde der Via Appia.

Fasant of *fesant* is de naam van een vogelgeslacht (Phasianus *L.*) van de orde der *Hoenderachtige Vogels* (Gallinae). Het omvat slanke, sierlijke vogels met een gladden of gekuifden kop, die gedeeltelijk naakt is, en met een staart, die uit 16 of 18 splts toeloopende, dakpansgewijs elkander dekkende staartvederen bestaat. De mannetjes dragen aan de pooten sporen, welke bij de wijfjes ontbreken. Ook zijn eerstgenoemde fraai gekleurd, terwijl de wijfjes donkere vederen dragen. Zij bewonen in troepen — eenige hennen met een haan — doorgaans den zoom der wonden, vliegen zelden, en loopen met opgerichten hals, terwijl zij insecten en slakken zoeken. Het vaderland dezer vogels is het vasteland van Azië. De *zilverfasant* (Ph. nycthemerus *L.*) is bijna éene Ned. el lang, en ruim de helft dezer lengte wordt door den staart ingenomen. De omtrek der oogen is rood en met wratten bezet; hij is van onderen zwart of glinsterend donkerblauw en van boven wit van kleur met fijne zwarte strepen langs de randen der vederen, en de lancetvormige borstvederen zijn aan de benedenzijde zwart, aan de bovenzijde wit. De snavel is lichtgeel, en de pooten zijn rood. Het wijfje is van boven geelachtig bruin en van onderen grijsachtig bruin met donkere, gebrokene dwarslijnen. Deze vogel is uit China afkomstig. — De *goudfasant* (Ph. pictus *L.*, zie bijgaande figuur) is éene Ned. el lang, en $\frac{2}{3}$de dier lengte komt voor rekening van den staart. De keel en de wangen zijn bruinachtig-vleeschkleurig. Hij is fraai geel, draagt eene kuif en eene oranjekleurige kraag met halfcirkelvormige, indigoblauwe dwarslijnen. De rugvederen zijn schitterend groen met donkere randen; de benedenzijde en de dekvederen van den staart zijn vuurrood, de staart zelf is lichtbruin met zwarte dwarsstrepen, en een donkergroenen kop en een hals met een paarsen weêrschijn, terwijl de borst en de zijden van den buik schitterend rood, de vleugels geelachtig bruin en de dekvederen roodachtig bruin zijn met purperen randen. De staart heeft eene dergelijke kleur met zwarte dwarsstrepen, en de pooten zijn grijsachtig bruin. Het wijfje is grijsachtig bruin en draagt zwartachtige vederen met lichte randen, — voorts witte vederen aan den hals en de borst. Deze soort vindt men in Midden-Azië tot aan den Cancasus, alsmede in het oosten en zuiden van Europa, voorts in Bohemen en Thüringen, aan de Donau en aan de Rijn en zon bij den Argonautentocht uit Colchis zijn ingevoerd. Het vleesch dezer vogels houdt men voor eene keurige spijs. Ook in Midden-Europa vindt men deze vogels in opzettelijk daartoe aangelegde of bestemde parken, fasantentuinen genaamd. Bij voorkenr neemt men daartoe een uitgestrektheid grond, die uit bosch, weide en bouwland bestaat. Ook de eieren van deze vogels worden zeer op prijs gesteld; zij zijn zoo groot als hoenderereleren en lichtgeel van kleur. De zachte, tot bundels vereenigde vederen worden tot het afstoffen van schilderijen gebruikt.

De goudfasant.

Fasanteneiland is de naam van een eiland bij den mond der Bidassoa, aan de grenzen van Frankrijk en Spanje. Het is merkwaardig wegens den aldaar in 1659 gesloten Vrede — dien der Pyreneeën. — Andere Fasanteneilanden behooren tot de delta der Rioni (Phasis) in de Zwarte Zee, — alzoo tot Aziatisch Rusland. De vruchtbare bodem is er bedekt met citroen-, granaat- en vijgeboomen, die met groote troepen fasanten bevolkt zijn. Men vindt er overblijfselen van onde gebouwen, die tot den tijd der Pelasgers schijnen te behooren.

Fasces of *bijlbundel* noemden de Romeinen een bundel staven, uit wier midden eene bijl uitstak. Zij waren het zinnebeeldig teeken der heerschappij over dood en leven en werden gedragen door lictoren, die ten getale van 12 vóór den Koning en van 6 in de dagen der Repnbliek vóór de consuls en praetoren nitgingen, terwijl zij na den val der Repnbliek ook de Keizers vergezelden. Te Rome moesten, van den tijd van *Valerius Publicola* af, de bijlen uit de bundels verwijderd worden, gelijk hij ook de eerste was, die in de volksvergadering de bnndels ter aarde deed zinken, om de oppermacht des volks te erkennen. Alleen de dictator, die door 24 lictoren werd voorafgegaan, behield de bijlen.

Fasch (Karl Friedrich Christian), een nitstekend toonknnstenaar en componist, geboren te Zerbst den 18den November 1736, ontwikkelde reeds vroeg zijn muzikalen aanleg onder de leiding van *Härtel* te Strelitz. Hij werdt in 1756 geplaatst bij de kapèl van *Frederik II* en overleed te Berlijn den 3den Augustus 1800. In zijne werken openbaart hij eene grondige kennis der muziek, en zijn zestienstemmige Kyrie en Gloria overtreffen alles van dien aard, wat vóor hem geleverd werd. Het is daarom zeer te betreuren, dat *Fasch*, die in alles naar de hoogste volkomenheid streefde, het grootste gedeelte zijner compositiën vóor zijn dood ten vure verwees. Hij is de stichter van de zangacadémie te Berlijn.

Fascia, een Latijnsch woord, hetwelk *band* beteekent, is de naam van een gedeelte van het toilet, in de klassieke oudheid in gebruik. Een witte band werd door den lauwer-

krans of om de koningskroon gestrengeld. De senatoren te Rome droegen dubbele purperen banden om de toga. Men omwond de dijen met dijbanden (fasciae crurales), terwijl bij de kleeding der vrouwen de borstband (fascia pectoralis) eene belangrijke rol vervulde. Hij werd onder de chitoon of de tunica gedragen om stenn te geven aan den boezem. — Ook gaf men den naam van fascia aan eene bandvormige vlag, die men van den achtersteven van een schip liet wapperen, — en eindelijk is fascia in de ontleedkunde de naam voor eene bindweefselplaat.

Fascinen noemt men in de versterkingsknust cylindervormige bnndels rijshont, die eene lengte hebben van 2—6 Ned.el en eene dikte van 0,31 Ned. el. Zij worden vervaardigd op fascinebanken en omsnoerd met ijzeren banden. Bij gebrek aan ijzerdraad kan men deze banden ook nit rijshout doen bestaan; zij zijn alsdan echter bij lange na niet zoo stevig en duurzaam. Fascinen worden in den oorlog veelvnldig gebruikt, voornamelijk ter bekleeding van talnds, die men onder steilere helling dan de natnnrlijke van de grondsoort wil opzetten. Dergelijke *bekleedings*fascinen worden stevig verankerd en onderling door middel van piketpalen verbonden.

Verder gebruikt men fascinen tot het bekronen van sappen en van mjntrechters, in welk geval men spreekt van *bekronings*fascinen. Voorts knnnen zij van dienst zijn bij het aanleggen en herstellen van gedekte onderkomens, in welk geval zij op de bovendekken daarvan in twee of drie lagen worden neërgelegd en daarna van eene behoorlijke gronddekking worden voorzien. Tevens worden zij gebezigd om op een drassen bodem eene geschntsopstelling voor artillerie mogelijk te maken, alsmede tot het herstellen van wegen, waarin de vijand conpnres heeft gemaakt. Men noemt ze alsdan *zink-* of *water*fascinen; deze bevatten van binnen eene zekere hoeveelheid steenen om het gewicht te vergrooten. *Worsten* noemt men fascinen, die eenigszins grootere afmetingen hebben dan de gewone. Zij komen ook in den burgerlijken waterbonw te pas, doch heeten dan *wiepen* en zijn van onbepaalde lengte.

Fashion is een Engelsch woord, dat wij eenigszins door ons *fatsoen* knnnen wedergeven. Het beteekent eene reeks van manieren en gebruiken, waaraan de aristocratische samenleving zich houdt, hoe lastig zij ook wezen moge. Geboorte, rang of rijkdom zijn niet voldoende om *fashionable* te wezen. Hiertoe wordt enkel een zeker oppervlakkig vernis vereischt, — eene zekere wijze van zich te kleeden, van te spreken, van zich te bewegen enz., welke in overeenstemming is met den maatstaf van het oogenblik, dien men voor fashion gesteld heeft. Fashion heeft alzoo met zedelijkheid, met geleerdheid, met genialiteit niets te maken.

Fassadal (Het) is de naam van een hoog Alpendal in Tyrol in het district van Trente. Het vormt het hoogste gedeelte van het dal der Avisio, eene zijrivier van de Etsch. Het bevat eene groote verscheidenheid van delfstoffen, en de hoofdplaats van dit dal is *Vigo di Fassa*, dat ter hoogte van 1 350 Ned. el boven de oppervlakte der zee gelegen is en 800 inwoners telt. In het geheele dal zijn er nnim 4 400 (1880).

Fassel (Hirsch B.), een verdienstelijk Israëlietisch schrijver, geboren te Boskowitz in Moravië in 1801, was rabbijn te Prosznitz en schreef: „Das mosaisch-rabbinische Civilrecht (1852—1854, 5 dln)", — „Das mosaisch-rabbinische Gerichtsverfahren (1858)", — „Die mosaisch-rabbinische Tugend- nnd Rechtslehre (1858)" — en „Das mosaisch-rabbinische Strafrecht nnd strafrechtliche Gerichtsverfahren (1870)".

Fastenrath (Johann), een Duitsch-Spaansch dichter en schrijver, geboren den 3den Mei 1839 te Remscheid, stndeerde te Bonn, Heidelberg, München, Parijs en Berijn in de rechten en letteren, bekleedde anderhalf jaar eene betrekking bij de rechtbank te Keulen en reisde in 1862 in Italië en in 1862 in Spanje. In laatstgenoemd jaar bewerkte hij het bijspel: „Recept tegen schoonmoeders" van den Spaanschen dichter Don *Manuel Juan Diana* voor het Duitsche tooneel, schreef Duitsche verzen in Spaanschen trant en behandelde de fraaiste legenden en overleveringen van het Spaansche Schiereiland. Hij deed znlks in de werken: „Ein Spanischen Romanzenstrausz (1866)", — „Klänge aus Andalusien (1866)", — „Die Wunder Sevillas (1867)", — „Hesperische Blüten (1869)", — en „Immortellen aus Toledo (1869)". In 1869 vertoefde hij weder vier maanden in Spanje en schreef: „Das Bnch meiner spanischen Frennde (1870, 2 din)" met oorspronkelijke en nit het Spaansch vertaalde gedichten, — voorts: „Den dentschen Helden von 1870. Kriegs- und Siegeslieder (1870)", — „Pasionarias de nn aleman-español (1872)" — en „La Walhalla y las glorias de Alemania (1872)". In 1879 vertrok hij wederom naar Spanje, waar hij lid was geworden van verschillende académiën en eerebnrger van Sevilla, woonde in 1881 te Madrid de Calderonfeesten bij en beschreef die in zijn werk: „Calderon in Spanien (1882)". Eindelijk vertaalde hij onderscheidene Spaansche dicht- en prozawerken en gaf een bnndel verzen in het licht onder den titel: „Von Hochzeit zu Hochzeit, Lieder aus sonnigen Tagen (1883)".

Fasti of *fasti calendares* was de naam van een Romeinschen kalender of almanak. Daarin waren de dagen des jaars door de 12 maanden heen in 8-tallen van dagen (nnndinae) verdeeld en de afzonderlijke dagen door letters — van *A* tot *H* — aangednid. Ook de Kalendae, Nonae en Idus waren er in te vinden, alsmede de rechtsdagen (dies fasti) en znlke, waarop geen recht gesproken werd (dies nefasti), deze laatste aangednid door de letters *F* en *N*, — voorts de dagen der Comitia door de letter *C*. Ook de feesten en spelen, op bepaalde dagen vastgesteld, waren daarin niet vergeten. Aanvankelijk werden zij door de Patriciërs geheim gehouden, doch in 304 vóor Chr. bracht de aedilis *Cnejus Flavius* de fasti ter kennis van het volk, waarna zij op steen gegriffeld en in het openbaar ten toon gesteld werden. Uit den tijd van *Augustus*, nadat *Caesar* den kalender in orde gebracht had, zijn de *fasti Maffeani*, die weleer, in marmer gegraveerd, in het palazzo Maffei te Rome bewaard werden, doch thans verdwenen zijn, zoodat wij ze alleen kennen nit een

afschrift van *Pighius*. Van andere fasti zijn brokstukken bewaard gebleven. Hiertoe behooren de Fasti Praenestini, desgelijks uit den tijd van *Augustus*. Van *Ovidius* bezitten we, een gedicht, dat den titel van „Fasti" draagt.

Geheel iets anders waren de *Fasti consulares* of *Fasti magistratuum*; deze behelsden de namen der hoogste staatsambtenaren in een bepaald jaar. Ook zoodanige zijn te Rome opgedolven, en daar men ze op het Capitool bewaarde, zijn zij ook *Fasti Capitolini* genoemd. — Eindelijk had men nog *Fasti triomphales*, te weten naamlijsten van triomphatoren naar tijdsorde gerangschikt, met opgaven van het overwonnen volk en van den dag van den triomf.

Van veel lateren tijd zijn de *Fasti Limburgenses*, namelijk een fragment eener kroniek van Limburg van 1336 tot 1402. Vermoedelijk is zij door den stadsschrijver *Tillmann*, die in 1400 overleed, tot aan het jaar 1399 vervolgd, door *I. Gensbein* omstreeks 1470 afgeschreven en vermeerderd, en voortgezet door *G. Emmel* († 1538) en door *A. Emmel* († 1500). Zij is wegens vele oude rijmen en mededeelingen van oud-Duitsche dichters, alsook wegens de daarin beschrevene kleederdracht van die dagen zeer belangrijk. Zij is uitgegeven door *J. E. Faust* in 1617 en later bij herhaling.

Fatalismus, zie *Fatum*.

Fata morgana, zie *Luchtspiegeling*.

Fathipoer, een district der divisie Allahabad in het Britsch-Indisch Inlitenant-gouverneurschap der Noordwestprovinciën met eene bevolking van bijna 664 000 zielen op omstreeks 75 □ geogr. mijl, ligt op het stroomgebied van de Ganges en grenst ten noorden aan deze laatste, ten zuiden aan de Djamna, ten westen aan Cawnpore en ten oosten aan Allahabad. Het land is vruchtbaar, goed bebouwd en met steden en dorpen bedekt. — De evenzoo genoemde *hoofdstad*, zich verheffend op 25°57' N.B. en 80°54 O.L. van Greenwich, heeft eene nijvere bevolking van ruim 20 000 zielen.

Fatiko is de naam van eene nieuwe Egyptische volkplanting in het Afrikaansche keerkringsland. Zij ligt 240 Ned. mijl ten zuiden van Lado en 70 Ned. mijl ten oost-noordoosten van de noordpunt van het meer Mwoetan op 3° 2' N. B. en 1076 Ned. el boven de oppervlakte der zee. De mild besproeide grond bezit er eene verwonderlijke vruchtbaarheid en de luchtgesteidheid is er frisch en aangenaam.

Fatimiden is de naam van een Arabisch Vorstenhuis, dat omstreeks het jaar 260 in Afrika heerschappij voerde. De stichter was *Aboe-Abd-Allah-Hasan*, een zendeling der Ismaïliden, die *Ismaïl*, een achterkleinzoon van *Ali* in de zevende lijn en zijne nakomelingen als de eenig ware imans of geestelijke opperhoofden erkennen. De stichter verwierf onder de Berbers vele aanhangers voor *Obeid-Allah-Ibn-Mohammed*, volgens zijn zeggen een kleinzoon van gemelden *Ismaïl*, die een afstammeling was van *Fatimé*, de echtgenoot van *Ali* en de dochter van den Profeet. Het gelukte hem alzoo, met hulp der Berbers het geslacht der *Aghlabiden*, hetwelk te Kairawan nabij het hedendaagsche Tunis heerschappij voerde, ten val te brengen (909). Daarna bevrijdde hij *Obeid-Allah* uit den kerker en stelde hem aan zijne aanhangers voor als den langverwachten Messias. *Obeid-Allah* verplaatste zijn zetel naar de door hem gestichte vesting Mahdyeh, veroverde Tripolis en het eiland Sicilië en strekte zijne heerschappij westwaarts uit tot aan Fez. Onder zijn achterkleinzoon *Almoeiz* (969 en 970) werd Egypte door diens veldheer *Djaoehar* veroverd. Twee jaar later koos hij dat land tot zijn verblijf en deed de lijken zijner vaderen overbrengen naar de door hem gestichte stad Kahirah, waarna hij een groot gedeelte van Syrië en Palaestina veroverde. De *Fatimiden* deden zich ook later geruimen tijd gelden, doch lieten vervolgens hunne heerschappij over aan de viziers. Het westelijk gedeelte van Afrika rukte zich los en de Seldsjoeken en Kruisvaarders verdrongen hen uit Syrië en Palaestina. De *Fatimiden* zorgden, als afstammelingen van *Ali*, voor de verspreiding der Sjiïetische leerstellingen en stichtten zendelingshuizen en scholen, waarin de Ismaïlietische gevoelens aangekweekt werden; deze gevoelens waren in strijd met die der Sunnieten en later wegens de allegorische verklaring van den Koran in strijd met de beginselen van den Mohammedaanschen godsdienst, zoodat zij uitliepen op een mystisch pantheïsmus of, zooals onder Khalif *Alhakim*, op het geloot aan een persoonlijken God. Na den dood van *Aladhid*, den laatste der *Fatimiden*, nam *Salah Eddin* (Saladin), de stichter van de dynastie der *Ejoebieten*, Egypte in bezit, hetwelk door zijn oom *Sjirkoeh*, op last van *Noereddin*, reeds vele jaren te voren veroverd was.

Fatra is de naam van eene bergketen der Carpathen in Hongarije, die zich tusschen het Neutra- en Tatragebergte van den mond der Arva (in de Waag) zuidwaarts uitstrekt en hier door een bergknoop met het Liptauer Gebergte verbonden is. Haar merkwaardigste toppen zijn de Groote Fatra (1 800 Ned. el hoog), de Thuroczer Krivan (iets lager) en de Czerna Kamen (1 400 Ned. el hoog). Het gebergte bestaat uit trachiet, porfier, basalt en dergelijke gesteenten; het bezit een grooten rijkdom van edele metalen en is zeer boschrijk.

Fatsia *Dne.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Araliaceën*. Daartoe behoort de fraaie Japansche sierplant *F.* (vroeger *Aralia*) *japonica*, een laag boompje of weinig vertakte heester met groote, handvormige, 7- of 9-lobbige eerst viltige en daarna onbehaarde bladeren met eene middellijn van 22 Ned. duim. Deze worden gedragen door bladstelen ter lengte van 30 tot 45 Ned. duim en vertoonen zich steeds in het gunstigste licht. Deze soort draagt ook den naam van *Aralia Sieboldi*.

Fatsisio, een Japansch eiland ten zuiden van Nipon, van alle kanten door hooge, steile kusten omringd, is het verbanningsoord der aanzienlijke Japanneezen, die er kostbare zijden stoffen moeten vervaardigen.

Fatum of *Noodlot* is eigenlijk de blinde, onvermijdelijk vooraf beschikte regeling van alle gebeurtenissen, zoodat het geloof aan een fatum in lijnrechten strijd is met het geloof aan 's menschen vrijheid. Toch werd het geloof aan een Fatum reeds in ouden tijd gekoesterd, daar men opmerkte, dat enkele personen niet in staat waren, om den loop der

gebeurtenissen te dwingen of zich daartegen te verzetten. De Grieken stelden het Noodlot voor als eene onbegrijpelijke, huiveringwekkende natuurkracht, waaraan zelfs de Goden onderworpen waren. Daarbij werd echter zelden het begrip van Fatum in zijne volle zuiverheid vastgehouden, maar gewoonlijk verwisseld met een natuurlijken loop der dingen of ook met eene redematige, noodzakelijke regeling van alles wat bestaat, terwijl het ook wel vereenzelvigd werd met de kerkelijke voorbeschikking. Dit laatste geschiedt zoowel door het fatalismus of de noodlotsleer der Mohammedanen als door de praedestinatie- of voorbeschikkingsleer van *Augustinus*, volgens welke laatste de mensch in zijn denken, spreken en handelen een vooraf bepaalden weg opgaat en op dien weg al de lotsverwisselingen ondervindt, die te voren door een goddelijk raadsbesluit zijn vastgesteld.

Fauche-Borel (Louis), een bekwaam agent der *Bourbons* gedurende de Groote Fransche Omwenteling, werd geboren te Neuchâtel in 1762. Aanvankelijk was hij werkzaam in den boekhandel van zijn vader en kwam op zijne reizen in aanraking met vele geleerde mannen, waardoor zijne eerzucht sterk geprikkeld werd. Toen hij zich bij den aanvang der Revolutie te Parijs bevond, waar hem een ellendig schotschrift ten nadeele der Koningin ter uitgave werd aangeboden, zond hij het haar toe. De vriendelijke woorden, die hij tot loon zijner welwillendheid ontving, troffen hem zoo diep, dat hij het besluit nam, om zijn leven aan het Vorstelijk gezin te wijden.

Hij begon met het drukken en verspreiden van de manifesten der Prinsen en der uitgewekenen. Hierdoor werd hij bekend bij het Hof, en men bediende zich van zijne tusschenkomst, om met *Pichegru* in onderhandeling te treden, weshalve hij zich als boekhandelaar te Straatsburg vestigde. Hier werd hij wel is waar op last van het Directoire in hechtenis genomen, doch ook spoedig weder op vrije voeten gesteld, daar men geene verdachte papieren bij hem kon vinden. Met te grooter stoutmoedigheid ging hij nu voort op den ingeslagen weg, en hij verspreidde in 1797 de proclamatie, waarin *Lodewijk XVIII* eene constitutie beloofde aan het Fransche volk. Toen *Pichegru* de wijk had genomen naar Engeland, trad hij zelfs in onderhandeling met *Barras* omtrent de herstelling van den troon der *Bourbons*, en als gevolmachtigde van *Lodewijk XVIII* deed hij onderscheidene reizen naar bevriende Hoven, totdat de 18de Brumaire al zijne plannen vernietigde. *Pichegru* zond hem inmiddels weder naar Frankrijk, om er zich in betrekking te stellen met generaal *Moreau*; dit gelukte, maar hij zag weldra zijne pogingen verijdeld doordien hij plotseling werd gevangen genomen. Na verloop van 18 maanden herkreeg hij, op voorspraak van den Pruisischen gezant, zijne vrijheid, doch onder voorwaarde, dat hij buiten de grenzen van Frankrijk moest blijven. Niettemin verspreidde hij na de troonbeklimming van *Napoleon* het manifest van *Lodewijk XVIII* aan het Fransche volk. Na den slag van Austerlitz werd eene commissie naar Berlijn gezonden, om hem in hechtenis te nemen, doch met hulp eener aanzienlijke dame ontsnapte hij naar Engeland. Omstreeks dien tijd geraakte hij in een langdurigen strijd met *Perlet*, een anderen agent der *Bourbons*. De wakkere *Fauche-Borel* had voldoende bewijzen in handen, dat *Perlet* een geheime spion van *Napoleon* was; niemand echter kon zulks gelooven, en zelfs tot in 1816 toe werden daarover vlugschriften gewisseld. De markies *de Puisaye* wierp zelfs op *Fauche-Borel* den smet van verraad, waarvan deze zich echter spoedig zuiverde. In 1814 verliet hij Engeland en trok met de Verbondene Mogendheden binnen Parijs. Na den terugkeer van *Napoleon* werd hij uit Weenen met eene zending belast naar *Lodewijk XVIII* te Gent, doch zijne buitengewone gestepenheid maakte hem bij den Franschen minister *Blacas* zoo verdacht, dat hij te Brussel in de gevangenis geworpen en eerst door de bemoeiing van den Pruisischen gezant, Graaf *Goltz*, op vrije voeten gesteld werd. Hierna ging hij geruimen tijd naar Engeland en later als Pruisisch consul-generaal naar Nenchâtel, doch zijne geboorteplaats was weinig ingenomen met zijne komst. De *Bourbons*, voor wie hij alles had ten offer gebracht, bejegenden hem voorts met groote ondankbaarheid; eerst *Karel X* verleende hem een jaargeld van 5 000 francs. In zijne laatste levensjaren hield hij zich bezig met den landbouw en overleed den 4den September 1823 ten gevolge van een noodlottigen val uit een raam. Zijne „Mémoires" zijn in 1830 in 4 deelen, uitgegeven.

Faucher. Onder dezen naam vermelden wij:

Leon Faucher, een Fransch dagbladschrijver en staathuishoudkundige, geboren te Limoges den 8sten September 1803. Hij was van Israëlietische afkomst en ontving zijne opleiding aan het collége te Toulon. Later begaf hij zich naar Parijs, waar hij zich op de letter- en oudheidkunde toelegde en bijdragen schreef voor de jaarboeken van een Archaeologisch Instituut. Eindelijk bepaalde hij zich bij de journalistiek en de staathuishoudkunde. Hij werd achtervolgens hoofdredacteur van den „Temps", den „Courier Français" en den „Constitutionnel" terwijl hij onderscheidene staathuishoudkundige geschriften in het licht deed verschijnen. Door den invloed van *Thiers* werd hij te Rheims tot afgevaardigde naar de Kamer van Gedeputeerden benoemd. Hij was er een behendig, maar geen welsprekend redenaar, toonde er zich een voorstander van het vrije verkeer en plaatste in de „Revue des Deux Mondes" en in den „Siècle" eene reeks van opstellen, die veel opzien baarden. Na de revolutie van 1848 zag hij zich gekozen in het Constitueerend en later in het Wetgevend Lichaam, waar hij met de meerderheid stemde, en na den 10den December, waarop *Lodewijk Napoleon* tot voorzitter van de Fransche Republiek benoemd werd, belastte *Faucher* zich eerst met de portefeuille van Openbare Werken en later met die van Binnenlandsche Zaken. Hij had echter in het Wetgevend Lichaam zulke geweldige aanvallen te verduren, dat hij in Mei 1849 zijn ontslag nam. Den 26sten October 1851, kort vóór den staatstreek, verliet hij het staatkundig tooneel en weigerde bepaald zijn steun aan de politiek van *Lodewijk Napoleon*. Hij overleed te Marseille den 14den December 1854. Zijne staathuishoudkundige opstellen zijn verzameld in de „Mélanges d'économie politique

et de finance (1856, 2 dln)", — voorts schreef hij „Recherches sur l'or et sur l'argent etc. (1843)" — en „Etudes sur l'Angleterre (1845 en 1856)".

Julius Faucher, een Duitsch staathuishoudkundige en voorstander van den vrijen handel. Hij werd geboren te Berlijn den 13den Juni 1820 en studeerde aldaar in de staathuishoudkunde en wijsbegeerte. In 1846 belastte hij zich met de redactie der: „Börsennachrichten der Ostsee", die te Stettin werden uitgegeven, vertegenwoordigde in 1848 op het Tolparlement te Frankfort den handel van Stettin, maar vertrok weldra naar Berlijn, waar hij de „Abendpost", het eerste Duitsche orgaan van den vrijen handel, stichtte. Voorts vormde hij met *H. Beta*, *E. Wiss*, *J. Prince-Smith*, *C. Noback* en anderen eene vereeniging tot bevordering van den vrijen handel, waaruit later het Berlijnsch Staathuishoudkundig Genootschap ontstond. Nadat onder het ministerie *Manteuffel-Westphalen* in 1850 de „Abendpost" vernietigd was, vertrok *Faucher* naar Engeland en werd er in 1856 lid der redactie van den „Morning Star", doch keerde in 1861 naar Duitschland terug, om daar met alle kracht te strijden voor de burgerlijke vrijheid. Als lid van den Pruisischen Landdag voegde hij zich bij de „Fortschrittspartei" en nam deel aan het verzet tegen de reorganisatie van het leger. In 1863 stichtte hij met de nog overgebleven medewerkers van de „Abendpost" het „Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft, Kulturgeschichte und Politik". Nadat hij medegewerkt had tot het tot stand brengen der nationaalliberale partij, werd hij benoemd tot lid van het Huis van Afgevaardigden in Pruisen en had er zitting tot 1870. Gedurende den Duitsch-Franschen oorlog vergezelde hij het Duitsche leger als berichtgever voor het „Daily News" te Londen. Later bezocht hij wederom Engeland, alsmede de baden aan de Middellandsche Zee en schreef: Ein Winter in Italien, Griechenland und Konstantinopel (1876, 2 dln)", — „Vergleichende Kulturbilder aus den vier europäischer Millionenstädten (1877)", — en „Streifzüge durch die Kusten und Inseln des Archipels und Ionischen Meers (1878)". Hij overleed te Rome den 12den Juni 1878.

Faucigny, in het Italiaansch *Fossigni*, is de naam van een landschap in Savoye. Het omvat het dal der Arve, ligt ten noorden van de Montblancketen en is één der hoogste gewesten van Europa. Het is dus koud en vochtig; ook ontbreekt het er niet aan moerassen, waaruit talrijke beken ontspringen, die de dalen vruchtbaar maken. De belangrijkste plaatsen zijn er Bonneville, Sallanches, St. Gervais, Chamounix en Cluses. Tot 1861 was Fancigny eene provincie van het koningrijk Sardinië, welke op bijna 40 □ geogr. mijl ruim 100000 inwoners telde, en thans behoort het tot de Fransche departement Haute Savoie.

Faucilles (Monts) of het *Sikkelgebergte* is eene bergketen in het Fransche departement Vosges. Zij staat aan de westzijde in verband met de hoogvlakte van Langres en scheidt het stroomgebied van de Maas van dat der Saône. Hare hoogste toppen zijn niet hooger dan 600 Ned. el en bestaan uit trias en kalk.

Faugère (Armand Prosper), een Fransch geleerde, geboren te Bergerac (departement Dordogne) den 10den Februari 1810, werd directeur van het archief en van de kanselarij van het ministerie van Buitenlandsche Zaken en maakte zich vooral bekende door de wetenschappelijke uitgave der „Pensées, fragments et lettres" van *Pascal*. Voorts leverde hij eene uitgave der „Ecrits inédits (1880 enz.)" van *Saint-Simon* en gaf een aantal geschriften in het licht over natuurlijke historie en staatkunde.

Faujas de Saint-Fond (Barthélemy), een uitstekend Fransch aardkundige, werd geboren te Montélimart den 17den Mei 1741. Hij volbracht onderscheidene reizen door Europa en Noord-Amerika en gaf onderwijs aan het Museum voor natuurlijke historie te Parijs. Hij heeft zich bekend gemaakt door zijne wetenschappelijke nasporingen omtrens de vuurspuwende bergen, — en in ons Vaderland vooral door zijne beschrijving van den St. Pietersberg bij Maastricht. Hij overleed op zijn buitenverblijf Saind-Fond in Dauphiné den 18den Juli 1819. Van zijne geschriften noemen wij: „Mémoires snr les bois de cerf fossiles (1775)", — „Recherches sur les volcans éteints du Vivarais et du Velay (1778)", — „Histoire naturelle du Dauphiné (1781)", — „Minéralogie des volcans (1784)", — „Voyage en Angletterre, en Ecosse et aux iles Hébrides (1797, 2 dln)", — „Histoire naturelle de la montagne de Maastricht (1789, ook in het Nederlandsch vertaald)", — „Essai de géologie (1803, 3 dln)" — en „Histoire naturelle des roches de trapp."

Faucelius (Hermannus), ook *Faukeel*, *Fauckel* of *Foekel* genoemd, een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren, te Brugge omstreeks het jaar 1560. Hij studeerde aan de pas opgerichte doorluchtige school te Gent en vervolgens aan de hoogeschool te Leiden, waar hij zich vooral op de Oostersche talen toelegde. In 1585 vertrok hij als predikant naar de Hervormde gemeente te Keulen, waar hij veel smaad en verdrukking te verduren had. Vruchteloos echter beriep hem in 1594 de gemeente te Middelburg, en toen hij 4 jaar later een beroep ontving naar die te Amsterdam, achtte hij zich jegens Middelburg verplicht, om ook daarvoor te bedanken. Hij was echter bereid om te komen, toen Middelburg in 1599 zich nogmaals tot hem wendde. Gedurende 25 jaar was hij met ijver in Zeelands hoofdstad werkzaam. Hij werd lid der Synode in 1618 en 1619, en schoon hij aan de zijde der Contra-Remonstranten stond, onderscheidde hij zich door verdraagzaamheid en inschikkelijkheid. Hij werd benoemd in de commissie tot vertaling van het Nieuwe Testament en tot plaatsvervanger van de overzetters van het Oude Testament. In 1621 was hij geroepen, om uitspraak te doen over leerstellige twisten. Ook was hem door de Synode opgedragen het vergelijken van de verschillende geloofscatechisatieboekjes. Hij schreef: „Het nieuwe Testament onses Heeren Jesu Christi, wt den Grieckschen overgheset enz. (1617)", — „Kort begrip der Christelijke relige (1608)", — „Babel, dat is, Verwerringhe der Wederdooperen onder malkanderen enz. (1621)", — „Bruiloftslied ter eeren van Jezus Christus, over den XLV Psalm in 48 predicatiën (1628)", — en „Jesuah Jehovae, of de zaligheid des Heeren (1633)".

Ook de boeken des Ouden Testaments heeft hij uit het Hebreeuwsch vertaald, en deze vertaling, eigenhandig door hem geschreven, berust in 2 foliodeelen op de consistoriekamer te Middelburg, waaraan volgens zijne uiterste wilsstrekking zijne boekerij ten deel viel. Hij overleed den 7den Mei 1625.

Faulhorn (De) is een gebergte in Zwitserland. Het verheft zich in het Berner Oberland ten zuiden van het Brienzer meer, waarin de Gieszbach, die met onderscheidene watervallen van zijne helling afdaalt, zich nederstort. Op den top van den Faulhorn bevindt zich eene herberg, en het heerlijk uitzicht, dat men er geniet, lokt jaarlijks duizende reizigers derwaarts. Hij is bijna 2700 Ned. el hoog, en het vrije voorkomen zijner verweerde gesteenten heeft aanleiding gegeven tot zijn naam (Rotberg).

Faulmann (Karl), stenograaf en schrijver, geboren te Halle den 24sten Juni 1835, legde zich toe op de boekdrukkunst en tevens op de talen. In 1855 werd hij naar Weenen ontboden, om aan de Keizerlijke drukkerij mede te werken tot het vervaardigen van stenographische typen. Daarna bleef hij te Weenen werkzaam als leeraar in de stenographie en zag zich in 1868 benoemd tot examinator in dat vak. Zijn boek: „Gabelsbergers stenographisches Lehrgebäude" beleefde meer dan 20 uitgaven, en zijne „Stenographische Unterrichtsbriefe (1877)" zijn nog belangrijker. In 1864 leverde hij op eigen kosten nieuwe en betere typen, welke vervolgens door de Staatsdrukkerij werden aangekocht. Van 1866 tot 1875 bewerkte hij een eigenaardig stenographisch stelsel, hetwelk hij verklaarde in zijne: „Anleitung zur phonetischen stenographie (1883)". Voorts werd hem eene herziening opgedragen van de: „Schriftzeichen des gesamten Erdkreises" van *Auersch*, welke aanleiding gaf tot de uitgave van zijn: „Buch der Schrift (1878)", dat weldra werd herdrukt. Eindelijk schreef hij eene: „Illustrirte geschichte der Schrift (1880)", — „Illustrirte Kulturgeschichte (1881)", — en „Illustrirte Geschichte der Buchdruckerknust (1882)".

Faunen of *Saters* zijn de veld- of boschgoden der onde Grieken en Romeinen. Zij werden voorgesteld met een krommen neus, steile ooren, geitenstaarten en somtijds met bokspooten. Men onderscheidt 3 soorten van Faunen of Saters: de eerste soort komt in schoonheid van lichaam overeen met *Dionysus* (Bacchus). Hierbij zijn er echter, die bokkenstaarten of bokkenooren hebben en die in eene drinkschaal schenken of op de fluit blazen. De tweede soort heeft meer een dierlijken vorm, namelijk borstelige haren, een zinnelijk voorkomen, een platten neus en uitstekende jukbeenderen. Tot de 3de soort eindelijk behooren de Agipans (Bokspans), die de beenen en voeten van bokken hebben en in het algemeen sterk op dieren gelijken. Men vindt beelden van zulke Faunen of Saters in de voornaamste musea van Europa.

Fauna noemt men de som van de gezamenlijke dieren, die in het een of ander land of in een bepaald werelddeel te huis behooren. De Fauna van Nederland b. v. omvat dus de aanwijzing en beschrijving van al de dieren, die in ons Vaderland gevonden worden.

Faunus, één der oudste Koningen van Latium, was een zoon van *Picus* en een kleinzoon van *Saturnus*. Hij had de nymph *Marcia* tot vrouw en *Latinus* tot zoon. Hij maakte zijne onderdanen bekend met den landbouw en de veeteelt en werd na zijn dood geheuldigd als de God der wouden en der herders. De feesten, te zijner eer gevierd, heetten „fannalia" en vielen op den 5den December. Daarenboven komt hij voor als een voorspeller der toekomst onder den naam van *Fatuus*, terwijl zijne gemalin den naam droeg van *Fauna* of *Fatua*. Onderscheidene heiligdommen, aan hem gewijd, verhieven zich te Rome en in den omtrek dier stad. — Als den God der wouden en der herders vindt men hem terug in de *Faunen* (zie aldaar).

Faure. Onder dezen naam vermelden wij: *Charles Faure*, een Fransch geestelijke, vermaard in de geschiedenis der R. Katholieke Kerk. Hij werd geboren in 1594 te Luciennes in het Fransche departement Seine-et-Oise. Reeds vroeg onderscheidde hij zich door uitgebreide kennis en door gestrengheid van zeden. Hij werd opgenomen in de Orde der Reguliere kanunnikken en heeft als generaal zijner Orde veel bijgedragen, om de verslapte tucht in de kloosters te herstellen. Hij overleed den 4den November 1644.

Jean Faure, geheimschrijver van *François Ego de Latour d'Auvergne*, markgraaf van Bergen-op-Zoom en later baljuw van Standdaarbuiten en ontvanger van eenige polders. Hij overleed in 1760 en was de schrijver van eene: „Histoire abregée de la ville de Bergen-op-Zoom etc. (1761)".

Rembt Hugo Tobias Pieter Liebrecht Alexander van Boneval Faure een verdienstelijk Nederlandsch rechtsgeleerde. Hij werd geboren te Groningen den 25sten Januari 1826, bezocht de hooge school zijner geboorteplaats, zag zijn antwoord op eene aldaar uitgeschrevene prijsvraag met gond bekroond en zich in 1848 bevorderd tot doctor in de rechten. Nadat hij 2 jaar te Groningen als advocaat gepractiseerd had, aanvaardde hij eene betrekking aan het departement van Financiën te 's Gravenhage, alwaar hij in 1853 opklom tot den rang van referendaris. Intusschen bleef hij met ijver de rechtsgeleerdheid beoefenen, zooals blijkt uit onderscheidene opstellen, geplaatst in de „Nienwe Bijdragen voor rechtsgeleerdheid en wetgeving". In 1856 werd hij tot buitengewoon en in 1858 tot gewoon hoogleeraar te Groningen benoemd, en een jaar daarna vertrok hij in die betrekking naar Leiden. Hij schreef: „Het Nederlandsch Burgerlijk procesrecht (1870 enz.)" en redigeerde de „Nienwe Bijdragen voor rechtsgeleerdheid en wetgeving". Ook is hij verslerd met de orde van den Nederlandschen Leeuw en behoort tot de ijverigste leden en redenaars van den Protestantenbond.

Fauriel (Clande Charles), een Fransch letter- en geschiedkundige, geboren te St. Etienne in het departement Loire den 21sten October 1772, was in 1793 onderofficier en in 1794 secretaris van *Dugommier*. Hij bleef echter niet lang bij het leger en was korten tijd werkzaam op het bureau van het stedelijk bestuur zijner geboorteplaats. Van 1799 tot 1802 was hij secretaris van *Fouché*. Lust tot wetenschappelijke studiën behield echter de

overhand op zijne eerzucht, en hij verliet weldra den dienst, om zich onverdeeld aan de beoefening der letterkunde te kunnen wijden. Hij legde zich toe op het Sanskriet, het Arabisch, het Grieksch enz. en stond in den uitgezochten kring zijner vrienden bekend als een man, wiens kennis en welwillendheid onuitputtelijk waren. Tot dien kring behoorden *Canabis*, mevrouw *de Staël*, *Manzoni*, *Destutt de Tracy*, *Guizot*, enz. Na de Julirevolutie van 1830 was hij nauwelijks te bewegen om een hoogleeraarsambt aan de Sorbonne te aanvaarden, en tot aan zijn dood toe bewees hij door al zijne daden, dat hij uitsluitend het belang der wetenschap behartigde. Hij overleed te Parijs den 15den Juli 1844. Hij schreef het voortreffelijk werk: „Histoire de la Gaule méridionale sous la domination des conquérants germains (1836, 4 dln)", — voorts eene „Histoire de la croisade contre les hérétiques albigeois (1837)", — eene „Histoire de la poésie provençale (1843, 3 dln)", — eene verhandeling „Sur l'origine de l'épopée du moyen âge (1833)", — en „Dante et l'origine de la langue et de la littérature italienne (1854, 2 dln)". In 1836 werd hij lid der Académie; ook plaatste hij opstellen in het „Journal des Savants" en elders.

Faussebraie noemt men op het gebied der krijgskunde een lagen aarden wal, aan den voet van den vestingwal tusschen dezen en de gracht opgeworpen. Zij was het eerst in de Nederlanden in gebruik, en men onderscheidt eene zoodanige, die door een onderweg, alsmede eene andere, die door eene smalle gracht van den hoofdwal gescheiden is (*geattacheerde* en *gedetacheerde* faussebraie). Thans echter is de faussebraie algemeen door verdedigbare kazematten vervangen.

Faust (Doctor Johann), volgens de sage een berucht toovenaar of duivelskunstenaar en dikwijls verward met den boekdrukker *Faust* of *Fust*, werd geboren te Knittlingen in Würtemberg of volgens anderen te Roda bij Weimar. Hij leefde in de 2de helft der 15de en in den aanvang der 16de eeuw en bestudeerde, naar men meldt, te Krakau de tooverkunst, waarin hij later ook zijn leerling of handlanger *Wagner* onderrichtte. Nadat hij de rijke erfenis, hem van een oom ten deel gevallen, verkwist had, maakte hij met den Duivel een contract voor den tijd van 24 jaar. Laatstgenoemde stelde nu een geest, *Mephistópheles* genaamd, tot zijne beschikking, zoodat *Faust* overal heenreisde, een vroolijk leven leidde en allen door zijne wonderen verbaasde, totdat hij in het dorp Rimlich bij Wittenberg des nachts tusschen 12 en 1 uur door zijne zwarte Majesteit op eene vreeselijke wijze werd omgebracht. Twijfelde men voorheen, of *Faust* wel ooit bestaan heeft, — thans is men algemeen van gevoelen, dat er zulk een man geleefd heeft, die door behendigheid, schranderheid en goochelarij zijne tijdgenooten in den waan wist te brengen, dat hij met booze geesten in verband stond. Het gerucht, dat van hem uitging, was oorzaak, dat vele tooverkunsten der overlevering aan hem werden toegeschreven. Het verhaal van de door hem verrichte wonderen schonk vermaak aan het volk, terwijl zijn noodlottig uiteinde tot eene waarschuwing verstrekte, om zich toch nooit met tooverij in te laten. De sage van *Faust* werd het eerst behandeld in de volksboeken. Het ondste van deze verscheen te Frankfort aan de Main in 1587 en later bij herhaling; het werd in alle beschaafde talen overgezet. Vervolgens verschenen er omwerkingen van dit volksboek onder verschillende titels. Ook de dichtkunst vond in de geschiedenis van *Faust* eene geschikte stof, en vooral de tooneeldichters hebben daarvan gebruik gemaakt, — inzonderheid voor het marionettenspel en de poppekast. Dat alles werd echter ver overtroffen door het beroemde dramatische gedicht van *Göthe*, dat in 1790 eerst onder den titel: „Faust, ein Trauerspiel" en in 1808 omgewerkt onder dien van „Faust, eine Tragödie" verscheen, en waaraan na zijn dood in 1833 een tweede deel werd toegevoegd. Daarenboven is die stof behandeld door *Lessing*, *Müller*, *Klinger*, *von Soden*, *Schink*, *Klingemann*, *Grabbe*, *Lenau*, *Braun von Braunstein*, *Beckstein*, enz. Ook de beeldende kunst heeft zich van die stof meester gemaakt. Twee schilderijen, daaraan ontleend, vindt men in Auerbach's Kelder te Leipzig. *Rembrandt* leverde eene fraaie gravure, eene geestverschijning in de kamer van *Faust* voorstellend, — voorts werd die sage geïllustreerd door *von Sichem*, *Cornelius*, *Kaulbach* en *Retzsch*.

Van de Nederlandsche volksboeken, waarin deze sage behandeld wordt, noemen wij: „Waarachtige historie van Faustus (Emmerik (1592)", — „De historie van dr. J. Faustus (1677)", — „Historie van Jan Faustus, grooten toovenaar en zwarten kunstenaar (Amsterdam 1728)", — en „De historie van dr. J. Faustus (Delft 1617)". — Het tooverboek, waarmede *Faust* de helsche machten aan zijn wil onderwierp, draagt den naam van „Fausts Höllenzwang". Het is, naar men verhaalt, door *Faust* zelven opgesteld en door zijn famulus *Wagner* uitgegeven.

Fausta (Flavia Maxima), de dochter van Keizer *Maximianus*, was de tweede gemalin van *Constantijn de Groote* en de moeder van *Constans*, *Constantius* en *Constantinus*. Men legt haar ten laste, dat zij door eene valsche beschuldiging de oorzaak geweest is van den dood van *Crispus*, den voorzoon van haren gemaal, om alzoo voor hare eigene kinderen den weg te banen naar den troon. Door anderen wordt zij daarentegen zeer geroemd.

Faustina. Onder dezen naam vermelden wij:

Annia Galeria Faustina, de gemalin van Keizer *Antoninus Pius*. Voorts was *Marcus Aurelius* de zoon van haren broeder. Zij ontving, toen haar echtgenoot het bewind aanvaardde, den titel van *Augusta*.

Annia Faustina, de dochter van de voorgaande en van *Antoninus Pius*. Zij werd de gemalin van *Marcus Aurelius* en was evenzeer berucht wegens hare schoonheid als wegens hare zedeloosheid. Van de zijde van haren echtgenoot ondervond zij de grootste toegevendheid; hij schonk eereambten aan hare minnaars en zorgde, dat de Senaat haar na haren dood eene godin verklaarde, waarna men haar tempels wijdde, waar zij als *Juno*, *Ceres* en *Venus* gehuldigd werd.

Faustinus, keizer van Haïti, zie *Soulouque*.

Faustmann (Martin), een bekwaam boschbouwkundige, geboren den 19den Februari 1822 te Gieszen, studeerde aldaar en werd eerlang bij den boschbouw te Babenhausen geplaatst, waar hij den 1sten Februari 1876 overleed. Hij is de uitvinder van den spiegelhypsometer, dienende tot het meten van de hoogte van boomen en schreef hoogst belangrijke opstellen in de „Allgemeine Forst- und Jagdzeitung".

Fäustle (Johann Nepomuk von), staatsraad en minister van Justitie in Beieren en geboren den 21sten December 1828, studeerde en promoveerde te München, bekleedde onderscheidene betrekkingen bij de magistratuur en belaste zich in Augustus 1871 met de portefeuille van Justitie in Beieren. Hij werkte ijverig mede tot verbetering van de rechtsbedeeling in zijn vaderland en handhaafde tevens de rechten van de Kroon en van den Staat. Van 1875—1881 was hij tevens lid van de Kamer van Afgevaardigden in Beieren.

Faustus von Regii, een beroemd vertegenwoordiger van het semipelagianismus en geboren in Britannië omstreeks het jaar 400, was achtervolgens zaakwaarnemer, monnik in het klooster Lerinum, abt aldaar en bisschop van Regii. Wegens een geschrift tegen de Arianen, werd hij door *Eurich*, koning der West-Gothen, verbannen. Na den dood van dezen kwam hij terug en overleed in 493. Op de Synode te Arles (475) kwam hij krachtig in verzet tegen de leer van *Augustinus* omtrent de voorbeschikking en de gebondenheid van 's menschen will. Hij schreef: „De gratia Dei et humanae mentis libero arbitrio", — „De creaturis, quod illis incorporei nihil insit", — en „De spiritu sancto".

Favara is de naam eener stad in de Siciliaansche provincie Girgenti. Zij ligt in het midden van het zwaveldistrict; niet minder dan 4- of 5000 arbeiders zijn in hare nabijheid in de zwavelgroeven werkzaam. Zij telt ongeveer 16000 zielen (1881).

Favart (Charles Simon), een Fransch opera- en blijspeldichter, werd geboren te Parijs den 13den November 1710. Nadat hij op jengdigen leeftijd door zijn gedicht: „La France délivrée par la Pucelle d'Orléans" in de Jeux floraux den eereprijs verworven had, koos hij de letterkundige loopbaan en schreef blijspelen voor de kleinere schouwburgen, — vooral voor de Opera Comique te Parijs. In 1745 trad hij in het huwelijk met eene zangeres van laatstgenoemden schouwburg, met *Marie Justine Benedicte Duronceray*, geboren te Avignon den 15den Juni 1727 en zelve schrijfster van eenige tooneelstukken, onder anderen van „Annette et Lubin". Zij was de eerste, die landmeisjes enz. niet in het gewaad van Hofdames, maar in hare eigenaardige kleeding deed optreden. Nadat de Opera Comique in 1745 was opgeheven, vergezelde *Favart* als tooneeldirecteur den maarschalk *van Saksen* op zijne veldtochten in Vlaanderen. Zijne vrouw, die weinig geneigdheid betoonde, om zich naar de wenschen van den Maarschalk te voegen, werd door dezen in een klooster gestoken, waar zij gerulmen tijd bleef opgesloten. Eindelijk keerde zij met haren man naar Parijs terug, waar zij geplaatst werd bij de Italiaansche opera, terwijl *Favart* bij voortduring opera's schreef, waarbij hij wel eens door zijne vrouw en door den abbé *Voisenon* geholpen werd. Tot zijne beste stukken behooren: „Le coq du village", — „La fille mal gardée" — en „Ninette à la cour", — en zijn voortreffelijkst blijspel is: „L'Anglais à Bordeaux". Zijne echtgenoot overleed den 22sten April 1772 en hij zelf den 12den Mei 1792. Beider gezamenlijke werken zijn in het licht verschenen onder den titel: „Théâtre de monsieur et madame *Favart* (1763—1772, 10 dln)". — Ook hun zoon *Charles Nicolas Favart*, geboren in 1749 en overleden in 1806, heeft eenige goede stukken geschreven, maar meer roem verworven als zanger aan het Théâtre Italien.

Favauge. Onder dezen naam vermelden wij: *Clément Alexandre de Favauge*, een verdienstelijk Nederlandsch krijgsman. Hij werd geboren te Maastricht den 20sten Juli 1774, trad als kadet in dienst bij de infanterie in 1786 en ging in 1791 als luitenant over in Franschen dienst. Na 1795 werd hij als kapitein geplaatst bij het Bataafsche leger, streed in Duitschland, werd in 1799 in Noord-Holland gewond, bevond zich later met de Bataafsche legerafdeeling in Oostenrijk, zag zich in 1806 geplaatst bij de garde van Koning *Lodewijk*, en ging een paar jaar later als luitenant-kolonel naar het leger in Zeeland. Na de inlijving van ons Vaderland in het Fransche Keizerrijk nam hij als majoor in 1812 deel aan den veldtocht naar Rusland, streed in 1813 in Duitschland en kwam na de omwenteling van dat jaar als luitenant-kolonel bij het Nederlandsche leger, werd in 1820 kolonel en in 1825 generaal-majoor en was achtereenvolgens provinciaal kommandant in Zeeland, Noord-Brabant en Antwerpen. Bij het uitbarsten der Belgische onlusten was hij bij den tocht naar Brussel (September 1830) aanvoerder eener kolonne, en tot 2-maal toe werd een paard onder hem doodgeschoten. Tijdens de belegering van de citadél van Antwerpen had hij er het bevel over de infanterie en deelde vervolgens in de krijgsgevangenschap der bezetting. Na zijne terugkomst zag hij zich belast met het provinciaal kommandement van Utrecht, ontving in 1840 zijn pensioen met den rang van luitenant-generaal en overleed te Zutfen den 1sten Februari 1858. Hij was ridder van de orde der Unie, officier van het Legioen van Eer, ridder der 4de en 3de klasse en kommandeur der Militaire Willemsorde en ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw.

Henri David Théodore de Favauge, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te Maastricht den 1sten December 1782, trad in 1795 als kadet in dienst bij het Bataafsche leger, en kwam in 1810 als luitenant bij de garde van *Napoleon* en klom weldra op tot luitenant-kolonel. Hij nam deel aan den tocht naar Rusland en werd bij Krasnoi gewond, streed in 1813 in Duitschland, werd benoemd tot ridder van het Legioen van Eer en ontving bij Dresden een schot in de heup. Na de herstelling van Nederland werd hij er als majoor bij het leger geplaatst, klom spoedig op, was nog vóór den Tiendaagschen Veldtocht generaal-majoor en kreeg in 1838 het bevel over de 3de divisie infanterie. Hij werd in 1842 bevorderd tot luitenant-generaal,

in 1845 gepensioneerd en overleed te Utrecht den 9den Juni 1855. Hij was ridder van de 4de en 3de klasse der Militaire Willemsorde en van de orde van den Nederlandschen Leeuw.

Favé (Ildephonse), een Fransch generaal en krijgskundig schrijver, geboren te Dreux den 12den Februari 1812, had reeds in 1836 ter gelegenheid van den aanslag te Straatsburg betrekking aangeknoopt met *Napoleon III* en stond later in hooge gunst bij dien Keizer. Hij schreef: „Nouveau système d'artillerie de campagne de Louis Napoléon Bonaparte (1850)" en later het 2de en 3de deel der „Etudes sur le passé et l'avenir de l'artillerie", waarvan het eerste deel in 1846 door *Napoleon* in het licht was gezonden. Voorts vermelden wij van hem: „Nouveau système de défense des places fortes (1841)", — „Histoire et tactique des trois armes (1845)", — „Histoire de l'artillerie (1845)", — „Des nouvelles carabines et de leur emploi (1847)", — en „Cours d'art militaire (1877)". In 1850 werd hij adjudant van *Napoleon*, voerde in 1870—1871 bevel over de veldartillerie te Parijs, hield na het sluiten van den Vrede voorlezingen aan de polytechnische school en werd in 1876 lid van de Académie van Wetenschappen te Parijs.

Faversham, eene havenstad in het Engelsche graafschap Kent tegenover het eiland Sheppey en 14 Ned. mijl ten noordwesten van Canterbury, ligt aan den spoorweg van Londen naar Dover, die er een zijtak uitzendt naar Margate, en telt ruim 8600 inwoners (1881). De haven is er toegankelijk voor schepen van 150 ton. In 1877 kwamen er, behalve de kustvaarders, 8688 schepen binnen, en de handelsvloot dezer stad bestond toen uit 239 vaartuigen. In hare nabijheid bevinden zich groote buskruitfabricken.

Favolius (Hngo), een verdienstelijk beoefenaar der Latijnsche letterkunde, werd geboren te Middelburg den 12den Augustus 1523, studeerde te Padua in de wijsbegeerte en geneeskunde, bezocht in 1545 Venetië en Rome en ontmoette in laatstgenoemde stad een vroegeren schoolmakker, *Matthens Lauriuus*, in dien tijd secretaris bij dem ambassadeur *Veltwijk*, door *Karel V* naar de Porte gezonden. *Favolius* ging met hem naar Constantinopel, bezocht eenige Grieksche eilanden, en keerde over Calabrië en Venetië naar de Nederlanden terug, waarna hij stadsgeneesheer te Antwerpen werd, alwaar hij den 10den Augustus 1585 overleed. Hij gaf eene reisbeschrijving uit naar Constantinopel in Latijnsche verzen, getiteld: „Hodoeporicon Byzantinum libris III (1565)", — en schreef: „Carmen Heroicum dc classica ad Naupactum contra Turcos victoria per Ioannem Austriacum (1572)", — „Enchiridion theatri orbis terrarum, carmine illustratnm (1585)", — en „Acrosticha duo etc. (1570)".

Favonius (Marcus), een tijdgenoot van *Cicero* en een tegenstander der Driemannen, verzette zich in 57 vóor Chr. tegen het voorstel van *Cicero*, om aan *Pompéjus* het oppertoezicht op den graanvoorraad op te dragen, en desgelijks tegen het wetsontwerp van *Trebonius*, om aan de consuls *Pompéjus* en *Crassus* de provinciën Spanje en Syrië voor den tijd van 5 jaar toe te staan en het stadhouderschap van *Caesar* in Gallië desgelijks 5 jaar te verlengen. In 53 werd hij aedilis en in 50 praetor. Bij het uitbarsten van den burgeroorlog koos hij de zijde van *Pompéjus*, daar hij een afkeer had van *Caesar*, en hij ware met 8 cohorten bij de rivier Haliacmon in Macedonië vernietigd geworden, indien *Metellus Scipio* hem niet te hulp was gekomen. Na de nederlaag van *Pompéjus* keerde hij naar Italië terug, ontving vergiffenis en leidde een ambteloos leven. Na het vermoorden van *Caesar* voegde hij zich bij de partij van *Brutus* en *Cassius*, doch werd bij Philippi gevangen genomen en ter dood gebracht.

Favorinus een Grieksch en Latijnsch schrijver, geboren te Arelate in het zuidelijk gedeelte van Gallië, leefde in den aanvang der 2de eeuw na Chr. en verwierf door zijne uitgebreide letterkundige kennis zoo grooten roem, dat hij geruimen tijd tot de gunstelingen behoorde van Keizer *Hadrianus*. Als wijsgeer huldigde hij de sceptische school, en zijne vermaardheid als redenaar was zóo groot, dat men te Athene zelfs standbeelden te zijner eer oprichtte. *Herodus Atticus* werd erfgenaam van zijne boekerij, en zijn voortreffelijkste leerling was *Alexander van Seleucia*, ook *Peloplato* genaamd. Hij heeft een aantal geschriften nagelaten, waarvan men fragmenten aantreft bij *Gellius* en elders.

Favras (Thomas Mahy, marquis de), een slachtoffer der staatkunde, geboren te Blois den 26sten Maart 1744, nam dienst bij het Fransche leger en was bij het uitbarsten der Omwenteling hoofdofficier bij de Zwitsersche garde van den Graaf *van Provence* (Lodewijk XVIII). Hij was gehuwd met Prinses *Caroline*, eene dochter van den Vorst *van Anhalt-Hernburg-Schaumburg*, en dit hooge huwelijk, in verband met zijne eerzucht, was oorzaak, dat hij bij den aanvang der Revolutie plannen beraamde, om zijn vaderland en zichzelven te redden. Hij maakte financieele berekeningen, wilde een volksleger tegen het buitenland op de been brengen en nam eindelijk het besluit, om den Koning en zijn gezag te handhaven, en wel door een aantal kloekmoedige mannen bijeen te roepen, die in staat waren, om den Vorst en zijn Hof tegen elken aanval te beveiligen. Weldra echter was hij door spionnen omringd, die hem in zijn voornemen ondersteunden, maar tevens bij het Bewind de beschuldiging inbrachten, dat hij een leger van 30000 man wilde werven, Parijs door hongersnood dwingen, *Lafayette* en den maire *Bailly* vermoorden en den Koning naar elders brengen. Om de noodige hulpmiddelen te bekomen, vervoegde *Favras* zich bij den Graaf *van Provence*, die vermoedelijk eene aanzienlijke som ter zijner beschikking stelde. Toen *Favras* den 24sten December 1789 een gedeelte dier som wilde ontvangen, werd hij met zijne echtgenoot plotseling gevat, terwijl een adjndant van *Lafayette* zijne papieren in beslag nam. Nn ontstond er een ingewikkeld proces, hetwelk aanvankelijk eene voor *Favras* gunstige wending scheen te nemen, maar door velerlei listen en lagen onder de bedreigingen der volkswoede eene noodlottige uitkomst had. Hij werd den 18den Februari 1790 wegens staatsverraad tot de koord veroordeeld, en men voltrok dit vonnis den volgenden avond

bij fakkellicht op het Grèveplein te midden van het gewoel en de verwenschingen eener tallooze menigte. Hij stierf met de grootste standvastigheid, hoewel hij tot het laatste oogenblik hoop voedde op de tusschenkomst van het Hof; doch zelfs de Graaf *van Provence* durfde geene poging wagen om hem te redden. Nadat het offer gevallen was, gevoelde men het verkeerde van dit gruwelstuk, en de éene partij zocht de schuld op de andere te schuiven. Zijne echtgenoot werd kort daarna weder op vrije voeten gesteld.

Favre. Onder dezen naam vermelden wij: *Gabriel Claude Jules Favre*, een Fransch rechtsgeleerde en staatsman, geboren te Lyon den 21sten Maart 1808. Hij had bij het uitbarsten der Julirevolutie jnist zijne rechtsgeleerde studiën voleindigd, werd advocaat in zijne geboortestad en onderscheidde zich door zijne republikeinsche gevoelens. In 1845 ging hij naar Parijs, om er de beschuldigden te verdedigen, die wegens politieke overtredingen waren aangeklaagd, en na dien tijd behoorde hij tot de meestberoemde leden der balie aldaar. Bij de Februari-omwenteling van 1841 werd hij benoemd tot secretaris-generaal van het ministerie van Binnenlandsche Zaken en men was algemeen van oordeel, dat hij *Ledru-Rollin* bevestigde in zijne radicale gezindheden. Men hield hem voor den vervaardiger van de bernchte circnlaire, die de regelen bevatte, waaraan de buitengewone commissarissen zich bij het gebruik hunner onbeperkte macht in de provinciën hadden te houden, alsmede van het 15de Bnlletin de la République, dat in stijl en inhoud aan het Schrikbewind herinnert. Als vertegenwoordiger van het departement Loire nam hij ijverig deel aan de werkzaamheden der Constituante en stemde nu eens met de linker-, dan weder met de rechterzijde. Na de verkiezing van 12 December kwam hij meer en meer in verzet tegen *Lodewijk Napoleon*. Het Rhônedepartement zond hem naar het Wetgevend Lichaam, en hij werd er één van de leiders der Democratische partij, ja, na de vlncht van *Ledru-Rollin* (13 Juni 1859) het hoofd der Bergpartij. De staatsstreek van 2 December 1851 verwijderde hem voor langen tijd van het staatkundig tooneel. In 1858 echter werd hij te Parijs gekozen tot Lid van het Wetgevend Lichaam, en in 1864 te Lyon, en hij voerde er het woord over de belangrijkste aangelegenheden des lands. Hij behoorde er tot de partij der „Onverzoenlijken", die, aanvankelijk klein, van jaar tot jaar aangroeide, en geeselde bij elke gelegenheid de schijnbaar vredelievende en vrijzinnige, maar eigenlijk oorlogzuchtige en despotieke staatknnde des Keizers. Zoo deed hij met *Thiers* bij de expeditie naar Mexico, — in 1868 bij de nienwe drukperswet, die door velen als een stap voorwaarts op den weg der vrijzinnigheid werd begroet, — en bij het valsche constitutionalismus van het ministerie *Ollivier*. In Juli 1870 was hij één der weinigen, die den oorlog tegen Duitschland afkeurden en ontrieden. Toch liep hij als staatsman aan den leiband der omstandigheden. Immers na den val van Sédan was hij belast met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken. Nog in den nacht van 3 op 4 September, nadat de maarschalk *Palikao* aan het Wetgevend Lichaam mededeeling had gedaan van de capitulatie van Sédan en van de gevangenneming des Keizers, deed hij het voorstel, om den Keizer en zijn geslacht vervallen te verklaren van den troon, nit de leden van het Wetgevend Lichaam een Bewind te benoemen en den oorlog tot het niterste door te zetten. In dien geest ging hij voort, toen hij na de revolutie van 4 September lid van het Voorloopig Bewind en met het bestuur der Buitenlandsche Zaken belast werd. In zijne circulaires van den 6den en 17den September zocht hij de schuld en dus ook de geheele verantwoordelijkheid van den oorlog op Pruisen te werpen. Geen voet gronds, geen steen van de vestingen wilde hij afstaan, en hij gebood de Dnitschers op hoogen toon het gebied der Republiek te verlaten. Geen wonder alzoo, dat de gesprekken, den 19den tot den 20sten September door *Favre* met *von Bismarck* op het kasteel Ferrières bij Lagny gevoerd, tot geencrlei uitkomst leidden. De onnauwkeurigheden in het rapport, dat hij daaromtrent aan het Voorloopig Bewind inleverde, werden weldra door den Rijkskanselier op scherpen toon aangewezen. Hoewel Frankrijk de éene nederlaag na de andcre leed, protesteerde *Favre* zelfs den 18den October nog tegen het vermoeden, dat men den Elzas en een gedeelte van Lotharingen zou willen afstaan. Toen echter Parijs belegerd werd en alle hoop op ontzet verdween, moest hij zich wel naar Versailles begeven, waar hij den 28sten Januari de capitulatie van Parijs en den wapenstilstand met *von Bismark* sloot. Nadat hij voorts in onderscheidene departementen tot lid der Nationale Vergadering benoemd was, belastte *Thiers* hem met de portefenille van Buitenlandsche Zaken. Met laatstgenoemde nam hij deel aan de vredesonderhandelingen te Versailles, waarna hij den 26sten Februari 1871 de preliminairen en den 10den Mei daaraanvolgende het definitieve vredesverdrag te Frankfort aan de Main onderteekende. Ook nadat *Thiers* tot voorzitter der Fransche Republiek gekozen was, behield hij aanvankelijk zijne betrekking, doch nam tegen het einde van Juli zijn ontslag, waarna hij vervangen werd door *Charles de Rémusat*. Hij heeft eene schets van zijne diplomatieke werkzaamheden gegeven in zijn geschrift: „Rome et la République Française (1871)". Hij werd in 1876 lid van den Senaat en overleed te Parijs den 20sten Januari 1880. — *Favre* was een uitstekend redenaar, vol gloed en leven. Men miatte wel is waar bij hem eene zekere sierlijkheid en bevalligheid, die men bij het fraaie koloriet van een schilder mag vergelijken, doch dit werd ruimschoots opgewogen door de gemakkelijkheid, waarmede hij het woord voerde, en door de behendigheid, waarmede hij het wapen der scherpzinnige redeneering wist te gebruiken. Tot zijne jongste geschriften behooren behalve het reeds genoemde: „Rome et la Répnbliqne Française (1871)", — „Le Gouvernement de la défense nationale (1872—1875, 3 dln.)", — en „Conférences et discours littéraires (1873)".

Louis Favre, een verdienstelijk Fransch ingenieur. Als zoon van een timmerman voor het bedrijf van zijn vader bestemd, ontwikkelde hij zich tot een bekwaam spoorwegingenieur

en was werkzaam aan verschillende groote lijnen, zooals te Charenton, aan de tunnels van den spoorweg van d'Angré, aan den tunnel van Credo en Creusot, aan dien van den Mont Cenis, aan den spoorweg van Lausanne naar Freiburg, aan dien van Chagny naar Nevers en aan de waterleiding te Parijs. Hij behaalde in 1872 den prijs met zijn ontwerp tot het boren van den tunnel door den St. Gotthard en verbond zich om dat werk in den tijd van acht jaar te volbrengen. Met beleid en moed wist hij alle daaraan verbondene zwarigheden te boven te komen, maar overleed, nog voordat de doorboring had plaats gehad, in dien tunnel den 19den Juli 1879.

Fawcett (Henry), een Engelsch staat- en staathuishoudkundige, geboren te Salisbury in 1833, ontving zijne opleiding te Cambridge, werd blind door een ongeval op de jacht, maar zette niettemin met ijver zijne studiën voort. Nadat hij talrijke bijdragen over staathuishoudkunde in tijdschriften geleverd had, verscheen zijn: „Manual of political economy (1863; 5de druk, 1876)", waarna hij zich benoemd zag tot hoogleeraar te Cambridge. In 1865 werd hij lid van het Parlement, waar hij hoog werd geschat om zijne uitgebreide kennis, zijn onpartijdig oordeel en zijne wegslepende welsprekendheid. Hij behoorde er tot de kleine partij der radicalen, die gewoonlijk zich vereenigden met de liberalen, hoewel hij meermalen de voorgedragene maatregelen van het ministerie *Gladstone* bestreed, vooral ook de toegevendheid, die bij de onderwijswet betoond werd aan de clericalen. Voorts vestigde hij hoofdzakelijk zijne aandacht op Britsch-Indië. In 1868 werd zijn mandaat vernieuwd, maar hij verloor het in 1874. Kort daarna evenwel werd hij elders herkozen en ijverde in 1876 tegen de politiek van het conservatieve Kabinet. In het tweede ministerie *Gladstone* (1880) aanvaardde hij de betrekking van postmeester-generaal en maakte zich verdienstelijk door het invoeren van onderscheidene verbeteringen, bijv. die van de pakketpost. Van zijne geschriften vermelden wij nog: „Pauperism, its causes and remedies (1871)", — „Essays and lectures on social and political subjects (1872)", — „Speeches on some current political questions (1873)" — en „Free trade and protection (1878; 4de druk, 1881)".

Fawkes (Guy), de man van het buskruitverraad in Engeland, werd geboren in Yorkshire in 1570. Hij behoorde tot eene Protestantsche familie, maar ging reeds vroeg over tot de R. Katholieke Kerk en diende onder de Spanjaarden in de Nederlanden. Als een dweepzieke ijveraar voor zijn godsdienst smeedde hij bij zijn terugkeer in Engeland eene samenzwering en nam de taak op zich, om bij de opening van het Parlement (5 November 1605) den Koning, de ministers en de vertegenwoordigers door middel van buskruit in de lucht te laten vliegen. Door één zijner rotgezellen verraden, werd *Fawkes* met de lont in de hand betrapt, in hechtenis genomen, op de pijnbank gebracht en gedood. Tot gedachtenis van dat feit werd nog tot in den jongsten tijd op alle belangrijke plaatsen van Engeland telken jare op den 5den November eene stroopop — het beeld van *Fawkes* — door de straten gedragen en eindelijk verbrand onder het zingen van het lied: „Pray remember — The fifth of November, — The gunpowder treason and plot, etc."

Fay. Onder dezen naam vermelden wij:

Andreas Fay, een Hongaarsch dichter en prozaschrijver. Hij werd geboren den 30sten Mei 1786 te Kohary in het comitaat Zemplin, studeerde in de rechten en vestigde zich als advocaat te Pest. Wegens zijne wankelende gezondheid en vooral ook op aansporing van *Kazinczy* bepaalde hij zich bij de beoefening der letteren. Op een zeer middelmatigen dichtbundel: „Bokreta (Bloemtuil)" genaamd, volgde na een stilstand van 10 jaar in 1818 een „Fris Bokreta (Nienwe bloemtuil)", die hem als dichter beroemd maakte. Zijne „Mesèk (Fabelen)" werden in 1820 met nog grooteren bijval ontvangen, — en onderscheidene zijner tooneelstukken genoten de eer der opvoering. Zijne humoristische romans en de verhalen, die hij in tijdschriften plaatste, werden met groote toejuiching ontvangen. Het staatkundig leven, dat in 1825 in Hongarije begon te ontwaken, vergde inmiddels ook de belangstelling van *Fay*. Tot aan het optreden van *Kossuth* (1840) was hij in het comitaat Pest, hetwelk hij in 1835 ook op den Rijksdag vertegenwoordigde, de woordvoerder der oppositie. Later stond hij in de schaduw van glansrijker talenten, doch bleef een ijverig bevorderaar van alle vrijzinnige instellingen en nationale belangen. Hij hielp den Hongaarschen schouwburg stichten te Ofen en eene spaarkas te Pest en was voorzitter van onderscheidene vereenigingen, die de welvaart en de ontwikkeling des volks beoogden. Meer dan één belangrijk geschrift over zoodanige aangelegenheden getuigde van zijn ijver, en eene uitgave zijner gezamenlijke werken is in 1843—1844 in 8 deelen in het licht verschenen. De gebeurtenissen van 1848 en 1849 bezielden hem op nieuw met diehterlijken gloed, zoodat hij onderscheidene humoristische romanen en verhalen in het licht gaf. Hij overleed den 25sten Juli 1864, en de directie der spaarkas te Pest huldigde zijne nagedachtenis door eene som van 20000 florijnen vast te stellen, waarvan de renten jaarlijks zulien worden toegekend aan den vervaardiger van het beste letterkundige werk.

Joseph Fay, een Duitsch schilder. Hij werd geboren te Keulen in 1813, legde zich te Düsseldorf en te Parijs op het historieschilderen toe en bracht in 1840 zijn „Simson en Delila" op de tentoonstelling. Later verwierf hij grooten roem door zijne freseoschilderijen in de zaal van het stadhuis te Elberfeld, waar hij de oudste geschiedenis der Duitschers tot aan den Hermanslag heeft voorgesteld. Zijne compositie getuigt van eene levendige verbeelding en zijne uitvoering van eene ongemeene kunstvaardigheid. Voorts leverde hij „Romeo en Julia", — „Gretchen in de gevangenis", enz. Hij overleed te Düsseldorf den 27sten Juli 1875.

Theodor Sedgwick Fay, een Amerikaansch schrijver, geboren te New York den 10den Februari 1807. Hij was eerst pleitbezorger, toen redacteur van den „New York Mirror" en van 1837 tot 1853 gezantschapssecretaris te Berlijn. In laatstgenoemd jaar werd hij minister-resident te Bern en bleef er tot 1861. Vervolgens woonde hij bij afwisseling te Berlijn

en te Moskou en hield zich hoofdzakelijk bezig met het bewerken van geographische leerboeken en atlanten.

Charles Alexandre Fay, een Fransch generaal, geboren den 23sten September 1526 te St. Jean Pied de Port (departement Basses Pyrenées), ontving zijne eerste opleiding te Pondichery, vervolgens aan de militaire school te St. Cyr, werd als luitenant bij den generalen staf geplaatst, hield zich bezig met opmetingen in Algérië, nam deel aan den Krimoorlog en reisde in 1868 en 1869 op last der Regeering in Duitschland, om verslag te geven van de militaire gesteldheid van den Noord-Duitschen Bond. In den Duitsch-Franschen Oorlog was hij luitenant-kolonel bij den staf van *Bazaine*, geraakte na de capitulatie van Metz in krijgsgevangenschap en werd na het sluiten van den Vrede bevorderd tot kolonel. Als zoodanig organiseerde hij in 1874 in Frankrijk den grooten generalen staf en klom in 1879 op tot den rang van brigade-generaal en souschef van den generalen staf. Hij schreef: „Souvenirs de la gnerre de Crimée (1867)", — „Etnde sur la guerre en Allemagne en 1866", — „Etude sur les opérations en Bohême en 1866", — „De la loi militaire (1870)", — „Journal d'un officier de l'armée du Rhin (1871)", — en „Projet d'organisation et de mobilisation de l'armée française à propos d'un ordre inédit de mobilisation de l'armée prussienne (1873)".

Fayal, zie *Azoren*.

Fayd'herbe (Lucas), een verdienstelijk Belgisch beeldhonwer, geboren te Mechelen in 1617, kwam vervolgens in aanraking met *Rubens*, die hem naar zijne teekeningen onderscheidene figuren liet vervaardigen, welke vervolgens in het bezit kwamen van den Kenrvorst van de Pfalz. *Fayd'herbe* was desgelijks een goed bonwmeester: de Kerk der Lieve Vrouwe van Hanswijk is naar zijn ontwerp gebouwd, en onder het koepeldak bevonden er zich twee fraaie bas-reliëfs van zijne hand, voorstellende: „De aanbidding der herders" en „De kruisdraging". Hij overleed in zijne geboorteplaats in 1691, en men vindt van hem in België een groot aantal standbeelden, basreliëfs, praalgraven, enz., zooals het standbeeld van den heiligen *Josef* en het praalgraf van den aartsbisschop *Crusen* in de St. Romboutskerk te Mechelen, — de borstbeelden van den heiligen *Augustinus* en van den heiligen *Ambrosius* in de kerk van de Lieve Vrouwe van Hanswijk aldaar, — de beelden van de heilige Maagd en van Christus in de Bagijnenkerk, enz. Voorts bouwde hij nog de kerk der abdij van Everbode, — de St. Michielskerk te Lenven, — de St. Pieterskerk te Mechelen, — de kerk der proostdij van Leliëndal, enz.

Faye (Auguste Etienne Albans), een verdienstelijk Fransch sterrenknndige, geboren te Bénoit-du-Sanit den 1sten October 1814, werd eerst adjnnct aan de sterrenwacht te Parijs en daarna hoogleeraar in de sterrenknnde aan de polytechnische school. Sedert 1846 is hij lid van de Académie te Parijs en hij behoort tot de leden van het Bnreau des longitudes. Hij heeft belangrijke waarnemingen ingesteld omtrent den natunrlijken toestand van de Zon en ontdekte den 22sten November 1843 de naar hem genoemde komeet, die wegens den korten omloopstijd van 7,4 jaren groote belangstelling wekte bij de beoefenaars der astronomie.

Fayence, zie *Aardewerk*.

Fayetteville, de hoofdstad van het graafschap Cumberland in den Noord-Amerikaanschen Staat Carolina, op den rechter oever der tot dáar bevaarbare Cape-Fear-River en aan den Westerspoorweg, telt nog geen 4 000 inwoners, maar is de stapelplaats van een aanzienlijken hout-, pek- en terpentijnhandel. Men vindt er voorts onderscheidene katoenfabrieken, zeven kerken, twee banken enz. Zij is in 1762 gesticht.

Fayoem is de naam eener Egyptische provincie, eenige dagreizen boven Caïro gelegen, door de Libysche woestijn omgeven en slechts door eene enge vallei met het Nijldal verbonden. Deze oase in het barre zandgewest heeft eene lengte van 8 en eene breedte van 6 geogr. mijl, en haar laagste punt ligt ongeveer 30 Ned. el lager dan de naastbij gelegen oever van de Nijl. Te voren was zij onvruchtbaar en verstoken van water, met uitzondering van een groot zont meer, doch thans is zij het vruchtbaarste gewest van geheel Egypte, waar, behalve de gewone voedergewassen, ook rozen tot vervaardiging van rozenolie, abrikozen, vijgen, druiven, olijven, dadels, rijst enz. groeien. Deze verandering werd door eene grootsche onderneming van de *Farao's* der twaalfde dynastie van *Manetho* omstreeks 3 000 jaar vóor den aanvang onzer tijdrekening tot stand gebracht door het graven van het Jozefskanaal, dat het Nijlwater derwaarts voerde. Door het hoogere gedeelte van Fayoem van het lagere door dammen af te scheiden, vormde men een groot meer, Plom-en-Mêre (Meer van het Overstroomingswater), door de Grieken Moeris genaamd. Uit dit meer geschiedde de besproeiing, welke door middel van sluizen geregeld werd. Later zijn die dammen vernield, en het water stroomde naar het laagste gedeelte der oase, waar het een nieuw meer, Birket-el-Keroen, vormde, terwijl de bedding van het oude droog liep en door den landbonw in beslag genomen werd. Aan dit meer ontleende het geheele gewest den naam van Piom, waarvan de Arabieren Fayoem gemaakt hebben. Op den oostelijken oever van dit meer en wél bij den mond van het kanaal bevond zich weleer het beroemde Labyrint (zie *Doolhof*), en aan de overzijde bereikte men de hoofdstad der provincie, eerst Crocodilópolis, daarna Arsinoë geheeten. Op hare pninhoopen verheft zich thans Medînet-el-Fayoem, ook nn nog de hoofdplaats van dit gewest, dat in 77 dorpen en 27 bunrtschappen bijna 150 000 inwoners telt.

Fazy (James), een Zwitsersch staatsman en partijhoofd, geboren den 12den Mei 1794 en afkomstig uit eene familie van Fransche uitgewekenen, studeerde te Parijs in de rechten en staatswetenschappen en was reeds vroeg medewerker in dagbladen van vrijzinnige richting. Als hoofdredacteur van de „Révolntion" onderteekende hij den 27sten Juli 1830 het bekende protest der dagbladschrijvers tegen de Juni-ordonantiën, en toen na de troonbeklimming van *Lodewijk Philips* vervolgingen tegen de democratische dagbladpers werden

ingesteld, keerde hij terug naar zijn vaderland. Hier was hij weldra de leider der oppositie en stichtte in de „Europe Centrale" een blad, hetwelk men als het orgaan van het „Jonge Europa" kon aanmerken. Ook stond hij in betrekking met *Mazzini* en andere hoofden der liberale propaganda. Nadat hij in 1841 tot lid van den Grooten Raad te Genève gekozen was, trad hij openlijk op als een voorstander van algemeen stemrecht en stichtte, tot verspreiding zijner denkbeelden, de „Revue de Genève", die later den naam ontving van „La Nation Suisse". Toen de weifelachtige staatkunde van den staatsraad te Genève ten opzichte der Jezuïeten- en Sonderbundsquaestie in October 1846 aanleiding gaf tot eene revolatie, plaatste *Fazy* zich aan het hoofd van het Voorloopig Bewind en bracht met hulp der Radicalen eene democratische grondwet tot stand. Daarna had hij als lid van den Staatsraad en van den Grooten Raad een invloed op de zaken der Republiek, als niemand na *Calvijn* en vóór dezen ooit bezeten had. Hij maakte zich verdienstelijk door uitlegging en verfraaiing der stad, en ook als afgevaardigde naar de Bondsvergadering kwam hij met kracht op voor zijne beginselen. Bij herhaling verzette hij zich tegen den eisch der Bondsregeering, om politieke vluchtelingen uit Genève te verbannen, zoodat de reactionaire pers in Europa hem voorstelde als den beschermer der volksmenners en revolutiemannen. Niettemin werd de oppositie tegen *Fazy*, als vertegenwoordiger der democratische gevoelens, allengs sterker en droeg de zegepraal weg bij de verkiezingen in het najaar van 1853. Doch reeds in 1855 kwam hij met zijne staatkundige vrienden weder aan het bewind en genoot geruimen tijd meer dan ooit de gunst des volks, zelfs der R. Katholieken. De oppositie rustte echter niet en smeedde nit sommige partijdige handelingen van *Fazy* telkens nieuwe wapens; — vooral was zij verontwaardigd, toen laatstgenoemde, in strijd met de wet, de speelbank van den Cercle d'étrangers in zijn huis duldde. Ook verweert men hem eene vriendschappelijke gezindheid jegens het Fransche Keizerrijk, hoewel hij zich in 1860 bij de annexatie van Savoye aan de zijde schaarde der Patriotten te Genève, die gemeld gebied wenschten toegevoegd te zien aan Zwitserland. In het voorjaar van 1861 werd hij door één zijner tegenstanders op straat grievend beleedigd. De aanrander werd gestraft, doch de rechtbank wilde niet erkennen, wat *Fazy* eischte, namelijk dat zijne eer als staatsambtenaar geschonden was. Hierop nam hij met zijne 6 ambtgenooten aanstonds zijn ontslag, maar zij werden allen herkozen. Toch groeide de kracht der oppositiemannen (independenten) zoodanig, dat hij in 1862 niet herkozen werd als staatsraad. Eene poging der Radicalen, om hem den 21sten Augustus 1864 bij de vervulling der vacature van een afgetreden lid in den staatsraad te brengen, mislukte en werd daags daarna achtervolgd door eene botsing van gewapenden in de wijk St. Gervais. De oppositie beweerde, dat *Fazy* de oorzaak was dier demonstratie, ja, *Fazy* werd voor den rechter geroepen en men gaf zelfs bevel om hem in hechtenis te nemen. Hieraan onttrok hij zich door de vlucht naar Ferney. Daar de rechtbank echter bij nader onderzoek geene reden vond, om hem in staat van beschuldiging te stellen, keerde hij terug naar Genève, waar hij weder zitting nam in den Grooten Raad en werkzaam bleef voor zijne partij. Schoon deze staatsman wel degelijk zijne zwakke zijde had, moet men erkennen, dat hij voor het welzijn van Genève veel heeft gedaan. Voorts schreef hij romans en drama's, alsmede een belangrijk: „Essai d'un précis de l'histoire de la république de Genève (1838)", — alsmede „De l'intelligence collective des societés". Hij overleed te Genève den 5den November 1878.

Fea (Carlo Dominico Francesco Ignatio), een Italiaansch priester, godgeleerde, rechtsgeleerde, letter- en oudheidkundige en kunstkenner, werd geboren den 4den Juni 1753 te Pigna bij Nizza, studeerde te Nizza en te Rome en erlangde in laatstgenoemde stad de priesterwijding en de doctorale waardigheid. In 1798 geraakte hij in staatkundige verwikkelingen, zoodat hij bij het oprukken der Franschen naar Florence de wijk moest nemen, terwijl hij bij zijn terugkeer door de Napolitanen, die Rome bezet hielden, als een Jacobijn in hechtenis genomen, maar spoedig weder op vrije voeten gesteld werd. Daarna zag hij zich benoemd tot commissario delle antichità en tot bibliothecaris van Prins *Chigi*. In die betrekking bestnurde hij met veel beleid en goed gevolg onderscheidene opdelvingen te Rome en overleed aldaar den 18den Maart 1854. Van zijne geschriften noemen wij: „Miscellanea filologica, critica e antiquaria (1790)", — „L'integrità del Panteone di Marco Agrippa (1801)", — „Conclusioni per l'integrità del Panteone di Marco Agrippa (1807 en 1820)", — „Frammenti di fasti consolari (1820)", — „Descrizione di Roma e dei contorni con vedute (1822, 3 dln, — ook in 1823)", — voorts eene vertaling van de „Geschichte der Kunst" van *Winckelmann*, — en eene uitgave van *Horatius*.

Fearn (John), een Engelsch wijsgeer, geboren omstreeks het jaar 1767, ging als zeeman reeds vroeg naar Oost-Indië. Een wijsgeerig boek van *Locke* wekte in hem den lust tot philosophische bespiegelingen. In zijne geschriften: „An essay on human consciousness (1811)", — „A review of the first principles (1813)", — „First lines of the human mind (1820)", — en „Anti-Tooke or an analysis of language (1824—1827, 2 dln)" zocht hij aan de wijsbegeerte toegang te verschaffen tot het volk. Hij overleed te Londen den 3den December 1837.

Fearnly (Thomas), een verdienstelijk Noorsch landschapschilder, werd geboren den 27sten December 1802 te Frederikshal en opgevoed bij een oom te Christiania. Eerst bereidde hij zich voor tot den krijgsdienst, daarna tot den handel en hieraan wijdde hij zich tot aan den 18-jarigen ouderdom. Inmiddels had hij zijne oefeningen op de teekenschool voortgezet, en toen hij hier den eersten prijs verwierf en tevens verdrietelijkheden in het koopmansvak ondervond, begaf hij zich naar Kopenhagen, waar hij de schilderacadémie bezocht. Reeds na korten tijd trok hij de aandacht tot zich van *Oscar*, den kroonprins van Zweden, zoodat deze hem een schilder-

stuk — een gezicht op Kopenhagen — bestelde. Dientengevolge vestigde hij later 5 jaar in Stokholm zijne woonstede en volbracht in dien tijd reizen door Zweden en Noorwegen. In 1828 begaf hij zich naar Dresden, waar hij $1^1/_2$ en vervolgens naar München, waar hij 2 jaar bleef. Grooten roem verwierf hij door zijne Noorsche landschappen, die in Parijs, Engeland en Christiania werden geplaatst. In 1832 ging hij naar Rome, en de eerste schilderij, welke hij aldaar vervaardigde, werd door *Thorwaldsen* aangekocht. Voorts schilderde hij een paar fraaie landschappen uit Tyrol, deed eenige tochten door Beneden-Italië, toefde met *Ole Bull* een winter te Rome en toog toen weder noordwaarts. In Zwitserland bestudeerde hij vooral de gletschers, zooals blijkt nit zijne prachtige schilderij, den Grindelwaldgletscher voorstellende. Vervolgens keerde hij na eene achtjarige uitlandigheid over Parijs en Londen naar zijn geboortegrond terug; doch in hetzelfde jaar (1836) ging hij nogmaals naar Engeland, om er in de noordelijke graafschappen schetsen te verzamelen, die hij den volgenden winter op het doek bracht. Wederom deed hij eene reis door Duitschland en Zwitserland en bleef 2 winters in Noorwegen ijverig werkzaam. Daarna trad hij in het huwelijk en begaf zich in 1840 naar Amsterdam, waar het hem echter zoo slecht beviel, dat hij reeds in den herfst van dat jaar met blijdschap naar München trok. Nauwelijks echter had hij er de noodige maatregelen genomen voor een duurzaam vertoef, toen hij den 16den Januari 1843 overleed. Deze voortreffelijke kunstenaar onderscheidde zich door eene uitvoerige en sierlijke penseelsbehandeling en door een harmonisch koloriet.

Febronius (Justinus), zie *Hontheim* (Johann Nicolas von).

Februari, in het Nederlandsch *Sprokkelmaand*, de tweede maand des jaars, heeft in de schrikkeljaren 29 en in de overige jaren 28 dagen. Bij de Romeinen telde zij aanvankelijk steeds 29 dagen; toen echter de achtste maand des jaars den naam van Angustus ontving, werd aan *Februari* een dag ontnomen en aan Angustus toegevoegd, opdat deze niet minder dagen mocht tellen dan Julius, namelijk 31. Februari ontleent haren naam aan den ond-Italiaanschen god *Februus*, — en wèl wegens de Februalia- of Lupercaliafeesten, die van den 18den tot den 28sten Februari als reinigingsfeesten te Rome gevierd werden.

Fécamp, te voren *Fescan* of *Fescamp*, eene zeestad in het Fransche departement Seine Inferieure, 6 geogr. mijl ten noordnoordoosten van Havre de Grâce, aan den spoorweg en den mond der kustrivier Fécamp bij het Kanaal gelegen, is omringd door barre henvels en bezit eene ruime en veilige reede, benevens eene haven. Het stadje heeft een onderwetsch en somber voorkomen. De merkwaardigste gebonwen zijn er de fraaie kerk van Nôtre-Dame, de onde Drievuldigheidsabdij en de badhuizen aan zee. Men heeft er eene handelsrechtbank, een vredegerecht, eene hydrographische school, eene bibliotheek, een schouwburg, alsmede eenige instellingen van weldadigheid en ruim 13000 inwoners, die zich bezig houden met visscherij, scheepsbouw, handel en fabriekarbeid. Men telt er 100 visschersvaartuigen, en zij is de voornaamste Fransche plaats, waar schepen voor kabeljauw-, haring- en makreelenvangst worden nitgerust, terwijl er een levendige handel bestaat in koloniale waren. Fécamp, in het Latijn *Fiscarium* of *Fiscanum*, schijnt zijn oorsprong verschuldigd te wezen aan een beroemd nonnenklooster, dat in 664 gesticht, in 841 door de Noormannen verwoest, maar in 988 door Hertog *Richard van Normandië* weder opgebouwd werd. Het klooster bleef bestaan tot in de 18de eeuw. De stad was reeds in de 13de eeuw vermaard door de haringvisscherij en werd gedurende de oorlogen in Frankrijk meer dan eenmaal verwoest.

Fechner (Gustav Theodor), een verdienstelijk natuurkundige, dichter en wijsgeerig schrijver, geboren den 19den April 1801 te Grosz-Sahrchen bij Muskau in de Niederlausitz, studeerde te Leipzig in de medicijnen, doch legde zich weldra uitsluitend toe op de natuurkundige wetenschap en vestigde zich als privaatdocent aan genoemde hoogeschool, waar hij in 1834 tot gewoon hoogleeraar in de natuurkunde benoemd werd. In dien tijd wijdde hij zich vooral aan een nauwkeurig onderzoek van het galvanismus, en de uitkomsten daarvan plaatste hij in de „Annalen" van *Poggendorff* en in zijn werk: „Maszbestimmungen über die galvanische Kette (1831)", alsmede in het 3de deel van het door hem bewerkte leerboek der natuurknnde van *Biot*. Ook hield hij zich bezig met de verschijnselen van het licht en vertaalde het schelkundig leerboek van *Thénard*, terwijl hij het door hem gestichte „Pharmacentische Centralblatt" redigeerde en de uitgave bezorgde van het „Repertorinm der Experimentalphysik (1832, 3 dln)", — van het „Repertorium der nenen Entdecknngen in der unorganischen Chemie (1833, 3 dln)", en van het „Repertorinm der neuen Entdecknngen in der organischen Chemie (1834, 2 dln)", — en van het „Hauslexikon (1834—1838, 8 dln)". Ook leverde hij vroeger onder den naam van dr. *Mises* de „Stapelia mixta (1824)", eene verzamelnng van humoristische opstellen, — voorts: „Beweis dass der Mond aus Iodine besteht (1821 en 1832)" — en „Panegyricus der jetzigen Medicin und Naturgeschichte (1822)". Later volgden: „Vergleichende Anatomie der Engel (1825)", — „Schützmittel für die Cholera (1832)" — en „Vier Paradoxa (1846)". Op dichterlijk gebied begaf hij zich door zijn „Bnchlein vom Leben nach den Tode (1836)", — Räthselbnchlein (3de druk, 1865)", — en „Gedichte (1842)". Hij werd in 1839 belemmerd in zijne werkzaamheden door hoofdpijn en eene oogziekte, welke laatste echter in 1843 verdween, doch eene groote gevoeligheid der oogen achterliet. Hij bepaalde zich nu hoofdzakelijk bij de natuurkunde, anthropologie en aesthetiek, en schreef: „Ueber das höchste Gnt (1846)", — „Nanna, oder über das Seelenleben der Pflanzen (1846)", — „Zend-Avesta, oder über die Dinge des Himmels und des Jenseits (1851, 3 din)", — „Professor Schleiden und der Mond (1856)", — Ueber die Sektenfrage (1861)", — „Die drei Motive und Gründe des Glaubens (1863)", — „Elnige Ideen zur Schöpfungs- und Entwickelnngsgeschichte der Organismen (1873)", — „Erinnerungen an die letzten Tage der Od-

lehre (1875)", — „Vorschule der Aesthetik (1876, 2 dln)", — „Die Tagesansicht gegenüber der Nachtansicht (1879)", — In Sachen der Psychophysik (1877)", — en „Revision der Hauptpunkte der Psychophysik (1882)". Zijne humoristische geschriften zijn in 1875 gezamenlijk uitgegeven onder den titel: „Kleine Schriften von Dr. Mises". Intusschen liet hij de exacte wetenschappen geenszins varen, zooals blijkt uit zijne verhandelingen in de werken van het Koninklijk Saksisch Genootschap van Wetenschappen, — uit zijne: „Physikalische und philosophische Atomenlehre (2de druk, 1864)", en uit zijn hoofdwerk: „Elemente der Psychophysik (1860, 2 dln)". In laatstgenoemd werk is de betrekking van lichaam en ziel naar de methode der exacte wetenschappen behandeld.

Feder (Johann Georg Heinrich), een Duitsch wijsgeer, geboren den 15den Mei 1740 in het dorp Schornweisach op het gebied van Baireuth, studeerde te Erlangen in de godgeleerdheid en opvoedkunde, werd in 1765 hoogleeraar in de metaphysica en de Oostersche talen aan het gymnasinm te Coburg, in 1768 hoogleeraar in de wijsbegeerte te Göttingen en in 1782 directenr van het instituut voor pages en Hofraad te Hannover, alwaar hij den 21sten Februari 1821 overleed. Van zijne geschriften noemen wij: „Grundrisz der philosophischen Wissenschaften (2de drnk, 1769)", — „Untersuchungen über den menschlichen Willen (2de druk, 1785—1792, 4 dln)", — „Institutiones logicae et metaphysicae (4de drnk, 1797)" — en „Ueber Raum und Causalität (1787)". Zijne levensbeschrijving, door hem zelven opgesteld, werd in 1825 door zijn zoon uitgegeven. Ook bezorgde hij met *Meiners* de uitgave der „Philosophische Bibliothek (1788, 4 dln)". Hij behoorde tot de electrische school, en zonder aan de wijsgeerige wetenschap zelve groote diensten te bewijzen, heeft hij zich toch bejverd, om haar toe te passen tot opheldering der belangrijkste aangelegenheden, tot verrijking van het verstand en tot veredeling van het schoonheidsgevoel.

Federici (Camillo), een uitstekend Italiaansch blijspeldichter en de grondlegger eener nieuwe dramatische school, heette eigenlijk *Giovanni Battista Viassolo* of volgens anderen *Ogeri*. Geboren in 1755 te Poggiolo di Garessio in de provincie Mondovi, ontving hij zijne opleiding te Ceva en te Turijn, studeerde in de rechten en werd in 1784 rechter te Govon, een vlek in de provincie Asti. Koning *Victor Amadéus III* leerde hem aldaar kennen en benoemde hem tot rechter te Moncalièri, een stadje nabij Turijn. Uit liefde jegens eene tooneelkunstenares, *Camilla Ricci* genaamd, nam hij echter zijn ontslag en voegde zich bij een tooneelgezelschap. Hij werd nu door zijne onders verstooten en noemde zich *Federici*, eene verkorting van „Fedele alla Ricci (getrouw aan Ricci)". Hij overleed te Turijn in Februari 1803. Tot zijne beste blijspelen behooren: „L'avviso ai mariti", — „Lo scultore e il cieco", — en „Enrico IV al passo della Marna". Zijne „Opere teatrali" zijn in 10 of 5 deelen bij herhaling uitgegeven.

Fedi (Pio), een verdienstelijk Italiaansch beeldhouwer, geboren te Viterbo in 1815, kwam eerst in de leer bij een goudsmid te Florence, legde zich daarna toe op de graveerkunst en vertrok in 1838 naar Weenen, waar hij zich oefende in het Belvedere en aan de Académie. Wegens eene oogziekte bepaalde hij zich vervolgens bij het beeldhonwen en zette te Rome zijne studiën voort. Vanhier zond hij onderscheidene kunstgewrochten naar Florence en toen hij in 1846 hier was teruggekeerd, ontving hij van groothertog *Leopold II* de opdracht, om voor de nissen aan de buitenzijde der Uffizii de standbeelden te vervaardigen van den beeldhouwer *Nicolo Pisano* en van den geneesheer *Andrea Cisalpini*. In 1849 voltooide hij op last van denzelfden Vorst de groep: „Pia dei Tolommei en Nello della Pietra" naar *Dante*. Voor eene Russische dame beitelde hij in 1852 een beschermengel als grafmonnment en in 1856 voor den marchese *da Torrigiani* eene groep van voorvaderen. Ook leverde hij: „Amor, znigende aan de borsten der Hoop", doch veel fraaier is de marmeren groep: „Pyrrhus, die Polyxena voortsleurt over het lijk van *Polydorus*, en de smeekende *Hecuba*", den 14den December 1867 in de Loggia dei Lanzi geplaatst. Zij prijkt er bij den „Roof der Sabijnsche maagden" van *Giovanni da Bologna*.

Fedtsjenko (Alexis Panlowitsj), een Russisch natuuronderzoeker en reiziger, geboren te Irkoetsk den 2den Februari 1844, studeerde te Moskou en legde zich vooral toe op de dieren- de aardkunde. In 1868 tot 1871 reisde hij in Turkestan en aan den benedenloop der Sir-Darja en begaf zich vervolgens naar Samarkand. Voorts bezocht hij Khokand en zwierf er rond in streken, te voren door geen reiziger uit Europa bezocht, maar de onveiligheid des lands noopte hem tot den terugkeer. Om zijne bevindingen openbaar te maken, vestigde hij zich te Leipzig, maar kwam den 15den September 1873 bij het beklimmen van den Mont Blanc om het leven. De uitgave van zijne: „Reizen in Turkestan (1874)" wordt zoowel te Petersburg als te Berlijn bezorgd.

Feeën zijn vronwelijke geesten der Romaansche en Celtische volksoverleveringen en spelen hierin eene belangrijke rol. Daartoe behooren de onde 3 Romaansche Schikgodinnen, waarvan de Feeën (in 't Latijn *Fata*, in 't Provençaalsch *Fada*, in 't Fransch *Fée*) haren naam ontleenen. Met deze verwarde men de 3 Celtische *Matres* of moederlijke beschermgodinnen, waarnaast men de oud-Germaansche of Skandinavische *Nornen* kan plaatsen. In de tweede plaats rekende men tot de Feeën een aanzienlijk aantal vronwelijke geesten, die in wonden, grotten en aan rivieren wonen. Zij zijn liefhebsters van den dans en dikwijls zag men ze bezig met de wasch. Als koningin der Feeën wordt in de 13de eenw eene zekere *Domina Habundia* (Dame Abonde) genoemd. In Frankrijk heette men deze Feeën ook *Divesses, Dames blanches, Bonnes dames* en *Bonnes et franches pucelles*. Eindelijk gat men in de derde plaats den naam van Feeën aan vronwen uit de menschen, en deze hadden dan veel overeenkomst met de heksen. Het is niet vreemd, dat zulke denkbeeldige wezens rijke stof hebben geleverd aan de dichters. Men vindt de Feeën reeds in de Bretonsche „Lays" en in de Fransche „Fabliaux", —

voorts in den „Lancelot au lac", — den „Ysaie le Triste" en de „Melusine". Ook de Italiaansche dichters der 15de en 16de eeuw hebben gebruik gemaakt van het geloof aan Feeën. Van hen ontieenden de Franschen hunne „Contes de fées", die tot aan de Groote Revolutie veel bijval genoten. Men vindt hiervan eene verzameling in: „Le cabinet des fées ou collection des contes de fées (1785—1799, 41 dln)". Wat men wel eens over den Spaansch-Arabischen en Perzischen oorsprong der feeënverhalen heeft medegedeeld, is van allen grond ontbloot.

Feestdagen noemt men dagen, die plechtig worden gevierd, omdat zij belangrijke gebeurtenissen in herinnering brengen, welke betrekking hebben op den godsdienst. Van onds hadden daarop blijde volksfeesten plaats, verbonden met optochten, offeranden, feestelijke spelen, maaltijden enz. Talrijk waren vooral de feestdagen bij de Grieken en Romeinen, en zij werden met grooten luister gevierd. Ook de Egyptenaren verheerlijkten de gedachtenis der komst van *Osiris*, het geboortefeest van *Hippócrates*, enz., en de Perzen vierden het feest van *Mithras*. Met vasten en reinigingen zocht men zich gewoonlijk voor te bereiden voor die plechtigheden. Ook de Israëlieten hebben groote feesten, zooals het Paasch-, Pinkster- en Loofhuttenfeest. Voor hen is de Sabbath een wekelijksche feestdag, en bij de Mohammedanen geldt als zoodanig de Vrijdag. Laatstgenoemden vieren voorts het Beiram- en het Ramadanfeest. In de Christelijke Kerk ontstond eene lange reeks van feestdagen ter herinnering aan de belangrijkste gebeurtenissen in den levensloop van *Christus* en in de geschiedenis der Christelijke Kerk. Men verdeelt ze op zeer verschillende wijzen. Vooreerst in *wekelijksche* en *jaarlijksche:* tot de eerste behooren de Zondagen, en tot de laatste de *groote* feesten, zooals Paschen, Pinkster en Kerstmis, en de *kleine*, zooals het Nieuwjaarsfeest, de gedenkdagen der Apostelen enz. Ook spreekt men van *beweegbare* feestdagen, die zich naar den veranderlijken tijd van het Paaschfeest regelen, — en van *onbeweegbare*, die steeds op denzelfden datum vallen, zooals het Kerstfeest, het Nieuwjaarsfeest, enz., — alsmede van *gewone*, die telkenjare op gezette tijden terugkomen, en *buitengewone*, die van overheidswege worden verordend. Ook heeft men *heele* of *halve* feestdagen, naar mate de geheele of de halve dag er mede gemoeid is, — en eindelijk *algemeene* en *bijzondere*, te weten zulke, die door de geheele Christenheid, of zulke, die door bepaalde kerkgenootschappen gevierd worden. De avond vóór den feestdag draagt den naam van *vieravond*.

Het aantal feestdagen was in de eerste eeuw na het ontstaan der Christelijke Kerk nog zeer gering. De Christenen uit de Israëlieten behielden hunne voormalige feestdagen, maar gaven hieraan eene Christelijke kleur. Men bleef den Sabbath heilig houden, maar daarnaast vierde men reeds in de eerste eeuw den Zondag. In het midden der 2de eeuw begon het Paaschfeest tot de algemeene feesten te behooren, — daarbij kwam tegen het einde dier eeuw het Epiphaniafeest, — en in het midden der 4de eeuw het Kerstfeest. Na dien tijd hield de Sabbathsviering bij de Christenen op. Toen vervolgens de Kerk over den Staat begon te heerschen, werden alle uitspanningen op den Zondag meer en meer verboden, en sedert *Justinianus* stonden op de feestdagen alle werkzaamheden stil. Men hield dan liefdemaaltijden en de armen werden door de rijken van het noodige voorzien.

Allengs ontwikkelde zich in de Christelijke Kerk een 3-vondige cyclus van feestdagen, die zich als het ware groepeerden om het Kerstfeest, het Paaschfeest en het Pinksterfeest. Daardoor werd de geheele geschiedenis van *Jezus* van zijne komst in de wereld tot aan zijne verheerlijking voorgesteld. Tusschen die groote feesten plaatste men de gedenkdagen der Apostelen, der Martelaren en der Heiligen, terwijl in de 5de en 6de eeuw vele feesten in zwang kwamen, die betrekking hadden op *Maria*. Daar de vereering der Heiligen zóo sterk toenam, dat men aan hen en somtijds aan 2 of 3 van hen al de vrije dagen moest wijden, begon men in den aanvang der 9de eeuw het Allerheiligenfeest te vieren, om alzoo geen enkelen Heilige over te slaan, en daarop volgde het Allerzielenfeest. In de 12de eeuw ontstond het feest der Onbevlekte Ontvangenis, in de 13de eeuw het Rozenkransfeest, in de 14de eeuw het feest der Kruisvinding, enz., zoodat eindelijk in de 16de eeuw de heilt der dagen des jaars in gewichtige feestdagen herschapen was. Door de Kerkhervorming werden vele Kerkelijke feestdagen afgeschaft, en de Protestanten behielden het Kerst-, Paasch-, Hemelvaart- en Pinksterfeest, den goeden Vrijdag en den Nieuwjaarsdag. In de 18de eeuw heeft men intusschen ook bij de R. Katholieken het aantal feestdagen aanmerkelijk ingekort, doordien de minder belangrijke op de daarop volgende Zondagen werden verlegd. In Frankrijk werden gedurende de Revolutie — tot aan 1793 — alle Kerkelijke feestdagen afgeschaft.

Geven de Kerkelijke feestdagen gelegenheid, om de aandacht bij godsdienstige belangen te bepalen, het is evenzeer waar, dat een overtollig aantal feestdagen hoogst nadeelig werkt op de welvaart der arbeidende bevolking en dat de gedwongen ledigheid van zulke dagen maar al te dikwijls aanleiding geeft tot losbandigheid. Voor hen, die zich hieraan overgeven, ware het beter, zoo men hun tevens gelegenheid gaf, om nuttigen arbeid te verrichten.

Behalve Kerkelijke feestdagen hebben de volken hunne gedenkdagen, die betrekking hebben op zegenrijke of roemrijke feiten uit hunne geschiedenis, — en men viert desgelijks feestdagen in den huiselijken kring, bij voorbeeld verjaringsfeesten, enz.

Feesten. De zorg voor betamelijke volksfeesten behoort naar veler oordeel mede tot de staatszorg; niet zooals in Rome, om door volksfeesten de gedachten van het volk van meer wezenlijke belangen af te leiden en door vermaak de gunst der menigte te koopen, maar door bijvoorbeeld roemrijke volksdaden in het gehengen te roepen, nationale bedrijven aan te wakkeren, ruwe en verouderde vermaken te veredelen, enz.

Fehling (Hermann), een verdienstelijk scheikundige, geboren te Lübeck den 9den Juni 1811, oefende zich in het laboratorium

van den ervaren scheikundige *Kindt* en besloot zich nitsinitend aan de chemie te wijden. Bij een broeder van laatstgenoemde te Bremen zette hij zijne studiën voort en begaf zich in 1835 naar de universiteit te Heidelberg, waar hij in 1837 promoveerde. Daarop bezocht hij het laboratorium van *Liebig* te Gieszen en werd er assistent, — en daarna dat van *Dumas* en dat der Koninklijke munt te Parijs. In 1839 werd hij hoogleeraar in de scheikunde aan de polytechnische school te Stuttgart en eerst voor korten tijd legde hij, door ongesteldheid gedrongen, deze betrekking neder. Hij had als hoogleeraar een hoogst gunstigen invloed op de ontwikkeling der nijverheid in Würtemberg. Zijne onderzoekingen bepaalden zich vooral tot de technische scheikunde. De bepaling van suikergehalte met de naar hem genoemde oplossing is nog altijd bij de scheikundigen in gebruik. Hij schreef onderscheidene gedeelten van het: „Lehrbuch der organischen Chemie von *Kolbe*" en redigeert sedert 1871 de nienwe uitgave van het „Handwörterbnch für Chemie".

Fehmarn, zie *Femern*.

Fehrbellin, een Pruisisch stadje, in het district Potsdam, 7 geogr. mijl ten noordwesten van Berlijn gelegen, telt ruim 2 000 inwoners en is merkwaardig door de beslissende zegepraal, welke de Groote Kenrvorst *Friedrich Wilhelm* aldaar den 18den Juni 1675 op de Zweden onder *Wrangel* behaalde. In 1800 is er op het slagveld een gedenkteeken verrezen, in 1857 gevolgd door een tweede, en den 18den Juni 1875, het tweede eenwgetijde na den slag, werd door den Duitschen Kroonprins de eerste steen gelegd tot een derde monnment, hetwelk den 2den September 1879 is onthuld. Het bestaat uit eene met eene Victoria gekroonde zuil op een achtkantig voetstuk. Aan de voorzijde is in eene nis het borstbeeld van den Grooten Keurvorst geplaatst.

Feijo (Diégo Antonio), regent van Brazilië, geboren te Itoe in de Brazilianse provincie San-Paolo, wijdde zich op het bisschoppelijk seminarium aan de studie der godgeleerdheid, werd priester en onderscheidde zich door zijne welsprekendheid als kanselredenaar. In 1821 door de provincie San-Paolo naar de Cortesvergadering te Lissabon afgevaardigd, zocht hij er door heimelijke bemoeiingen de onafhankelijkheid van zijn vaderland te verwerven. Na den afval van Brazilië (1822) hield hij zich eerst te Lissabon schnil, vluchtte toen naar Londen en keerde in 1823 naar zijn vaderland terug. Zijne Democratische gevoelens maakten hem aldaar verdacht, doch hij werd er in 1826 lid van de eerste Wetgevende Vergadering en trad op als een invloedrijk leider zijner partij. Hij werkte mede tot den val van Dom *Pedro* en werd na de revolutie van 7 April 1831 minister van Jnstitie en zoo niet in naam, dan toch in werkelijkheid voorzitter van den ministerraad. Met krachtige hand bedwong hij nu den mede door hem zelven verwekten storm der omwenteling doordien hij het oproerig leger wegzond en eene nationale garde organiseerde. Hij voerde eene zeldzame heerschappij over de Kamer van Vertegenwoordigers, doch toen zij een door hem verlangd crediet beperkte, nam hij in 1832 zijn ontslag als minister. In 1833 werd hij echter tot lid van den Senaat gekozen, in 1834 door de Regeering tot bisschop van Marianna benoemd en in 1834 als eerste regent van Brazilië voor den tijd van 4 jaar aan het hoofd van den Senaat geplaatst. Weldra evenwel had hij te worstelen met eene hevige oppositie, welke hier en daar tot een oproer oversloeg, toen hij in 1836 de persdelicten, vroeger door gezworenen behandeld, naar eene door de Regeering ingestelde rechtbank verwees. Dientengevolge legde hij in 1837 zijne betrekking neder, nadat hij den senator Dom *Pedro Araujo de Lima* tot Rijksminister benoemd had, waarna hij in zijne geboorteplaats een ambteloos leven leidde. Toch stelde hij zich in 1842 aan het hoofd van een opstand in San-Paolo en moest, nadat deze gedempt was, als beschuldigde voor de vergadering van Senatoren verschijnen.

Feilitzsch (Max, vrijheer von), Koninklijk kamerheer, staatsraad en minister van Binnenlandsche Zaken in Beieren, werd geboren te Trogen, trad na voleindigde studiën in Beierschen staatsdienst en bekleedde weldra aanzienlijke betrekkingen. Eerst was hij geplaatst bij het ministerie van Koophandel, werd toen assessor te Neustadt aan de Saale, voorts secretaris van het departement van Binnenlandsche Zaken, regeerings- en opperregeeringsraad, regeeringspresident in Opper-Beieren en in 1884 minister van Binnenlandsche Zaken. Hoewel hij wegens zijne conservatieve gevoelens een liberalen voorganger verving, kan men hem niet beschuldigen van het nemen van illiberale maatregelen.

Fein. Onder dezen naam vermelden wij: *Georg Fein*, een ijverig strijder voor de democratische beginselen. Hij werd geboren te Helmstädt den 8sten Juni 1803, studeerde in de rechten te Göttingen, Berlijn en Heidelberg, doch bepaalde zich vooral bij staatsrechtelijke en staathnishondkunndige zaken. Gedurende een lang vertoef te München en na 1827, op zijne reizen door Duitschland en de Nederlanden, waarna hij bij herhaling zijn verblijf koos te Berlijn en te Brunswijk, ontwikkelde zich zijne vrijzinnige staatkundige richting. Hij nam deel aan de redactie van de „Deutsche Tribnne", welke hij na het in hechtenisnemen van *Wirth* alleen voorzette, totdat hij in 1842 uit Beieren verbannen werd. Datzelfde lot onderging hij in het groothertogdom Hessen en daarna ook in Hanan. Zelfs in Brunswijk ontkwam hij door een verhaast vertrek ter nanwernood aan de gevangenis. Nu ging hij naar Zwitserland, waar hij te Zürich gedurende een half jaar de „Züricher Zeitung" redigeerde. Wegens zijn ijveren voor de door hem gestichte Duitsche werkliedenvereeniging haalde hij zich eene gevangenschap op den hals en hij werd overgebracht van het éene canton naar het andere, totdat hij als balling uit Zwitserland vertrekken moest. Nu woonde hij gedurende den winter van 1836 op 1837 onder een vreemden naam te Parijs, totdat hij aldaar werd opgespoord en zich genoodzaakt zag, de wijk te nemen naar Engeland. Na verloop van een half jaar vertrok hij uit Londen naar Christiania in Noorwegen, vanwaar hij tot aan 1844 onderscheidene reizen ondernam en zelfs Frankrijk en Zwitserland wederom bezocht. Hij nam deel aan den tocht der ge-

wapende benden (Freischaaren) naar Luzern in December 1844 en Maart 1845, werd gevangen genomen en naar Piémont en vervolgens naar Weenen gebracht en eindelijk, op zijne belofte, dat hij in de eerste 3 jaren niet zon terugkeeren, ingescheept naar New York. Te Philadelphia en Cincinnati hield hij voorlezingen over de ontwikkeling van het burgerlijk leven in Duitschland en over de kerkgeschiedenis. Na de omwenteling van 1848 keerde hij terug en werd te Bremen door de Democratische vereeniging afgevaardigd naar het Democratisch Congrès te Berlijn. Hierna vestigde hij zich in Baselland, waar hij zich in 1852 te Liestal aan het hoofd plaatste van een opvoedingsgesticht. Hij overleed te Diessenhofen den 18den Januari 1869.

Eduard Fein, een broeder van den voorgaande en een verdienstelijk beoefenaar van het Romeinsche recht. Hij werd geboren te Brunswijk den 22sten September 1813, studeerde te Heidelberg in de rechten en werd in 1834 advocaat in zijne geboorteplaats, doch begaf zich in 1839 naar Berlijn en vervolgens naar Heidelberg, waar hij zich voor een académischen leerstoel voorbereidde. In laatstgenoemde stad vestigde hij zich als privaatdocent en werd in 1843 hoogleeraar in het Romeinsche recht te Zürich. Hier schreef hij: „Chrestomathie der Beweisstellen zu Pnchta's Pandecten (1845)" en zag zich in dezelfde betrekking overgeplaatst naar Jena en vervolgens naar Tübingen. Hij overleed bij Eisleben den 28sten October 1858. Zijn hoofdwerk is: „Das Recht der Codicille (1841—1853)".

Feistmantel (Rudolf, ridder von), een verdienstelijk beoefenaar der boschcultuur en geboren te Ottakring bij Weenen den 22sten Juli 1805, bezocht de universiteit te Weenen en de boschbouwacadémie te Mariabrunn. In 1838 werd hij bergraad en hoogleeraar in de boschcultuur aan de boschbouwacadémie te Schemnitz in Hongarije, maar moest in 1847 om redenen van gezondheid deze betrekking neêrleggen. Hij werd voorts bij het ministerie van Financiën geplaatst, in 1869 gepensioneerd en overleed te Weenen den 7den Februari 1871. Hij schreef: „Die Forstwissenschaft nach ihren ganzen Umfange und mit besonderer Rücksicht auf die Oesterreichischen Staaten systematisch dargestellt (1835—1837, 4 stukken)", — „Allgemeine Waldbestandtafeln (1854; 2de druk, 1876)", en „Die politische Oekonomie mit Rücksicht auf das forstliche Bedürfnis (1856)".

Feitama (Sybrand), die in zijn tijd onder de Nederlandsche dichters gerekend werd en ontegenzeggelijk grooten — wij zeggen niet gunstigen — invloed had op de dichtkunst zijner dagen, werd geboren te Amsterdam, den 10den December 1694. Hij genoot eene uitmuntende opleiding en was aanvankelijk bestemd tot predikant. Wegens zijne zwakke gezondheid wijdde hij zich echter aan den handel, doch zeide ook dezen vaarwel, om zich bij de dicht- en teekenkunst te bepalen. Hij schreef: „Télémachus, vertaald in Nederduitsche verzen (1733 en 1763)", — „Tooneelpoëzij (1835, 2 din)", — „Hendrik de Groote, vertaald uit het Fransch van Voltaire (1743 en 1753)", — en „Nagelaten dichtwerken (1764, 3 din)". Hij verwierf door zijn werk grooten roem, daar het van eene ongemeene zucht tot beschaven en verbeteren getuigde; doch daardoor ging ook alle poëzij verloren. Zijne talrijke navolgers onderscheidden zich door angstvallige nauwgezetheid op benzelachtige kleinigheden en door eene dorre vitterij met betrekking tot den vorm. *Feitama* overleed den 3den Juni 1758.

Feith. Onder dezen naam vermelden wij: *Rhijnvis Feith*, een Nederlandsch dichter, geboren te Zwolle den 7den Februari 1753. Hij ontving zijne eerste opleiding in zijne geboortestad en op het gymnasinm te Harderwijk, en stndeerde vervolgens te Leiden, waar hij in 1770 promoveerde in de rechten. In 1780 werd hij burgemeester van Zwolle en daarna ontvanger van convooien en licenten, terwijl hij zich op zijn buitengoed Boschwijk hoofdzakelijk met de letteren en dichtknnst bezig hield. Hij was een edel, gevoelvol, godsdienstig en vaderlandslievend dichter, terwijl hij tevens als prozaschrijver uitmnntte. Hij overleed den 8sten Februari 1824, en een gedenksteeken, door den beeldhonwer *Gabriël* vervaardigd, werd in 1825 te zijner eer op het nienw-aangelegde kerkhof te Zwolle geplaatst. Van zijne talrijke werken, waarvan ook eene gezamenlijke uitgave in 11 deelen in 1824 en in 13 deelen in 1825 verschenen is, noemen wij: „Vergankelijkheid van het heelal en voortreffelijkheid van het verstand (1777)", — „Verhandeling over het Heldendicht (1782, met gond bekroond)", — „Fanny, een fragment (1783; 3de druk, 1826)", — „Julia (1783; 2de druk 1792)", — „Brieven over verschillende onderwerpen (1784, 6 din; 2de druk, 1793), — „Thirsa of de zege van den godsdienst, treurspel (1784; 4de druk, 1822)", — „Dagboek mijner goede werken, enz. (1785; 4de druk 1833)", — „Lofdicht op de Rnyter (1785, met gond bekroond)", — „Ferdinand en Constantia (1785)", — „Lady Johanna Gray, treurspel (1791)", — „Het Graf, in vier zangen (1792, 2de druk, ook in het Hoogduitsch en Fransch vertaald)", — „Bijdragen ter bevordering der schoone knnsten en wetenschappen (1793—1796, 3 dln, met *Jacobus Kantelaar*)", — „Ines de Castro, trenrspel (1783)", — „Mucius Cordus, of de veriossing van Rome, treurspel (1795)", — „Oden en gedichten (1796—1814, 3 dln)", — „De onderdom in zes zangen (1802; 2de druk, 1819)", — voorts een aantal andere dichtstnkken, benevens verhandelingen, met gond en zilver bekroond. Zijne dicht- en prozawerken lijden in het algemeen aan eene overdrevene sentimentaliteit, weike in zijn tijd — tevens dien van „Werther en Charlotte" — grooten bijval vond, maar weinig geschikt is om den lezer van onze dagen te boeien. Hij was ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en lid van meest alle geleerde genootschappen en maatschappijen in ons Vaderland.

Hendrikus Octavius Feith, een verdienstelijk Nederlandsch rechtsgeleerde. Hij was een zoon van den voorgaande en werd geboren te Zwolle den 19den November 1778. Na zijne studiën te Groningen te hebben volbracht, bekleedde hij in de evenzoo genoemde provincie rechterlijke betrekkingen, doch vestigde zich weldra als advocaat in zijne studiestad, alwaar hij in 1838 benoemd werd tot lid van het Provinciaal gerechtshof. Daarenboven werd

hij curator der Latijnsche scholen, lid van den raad der stad Groningen, lid der Provinciale Staten en archivaris der Provincie, terwijl hij in 1846 curator werd der Académie en in 1848 lid van de dubbele Kamer der Staten-Generaal tot herziening der Grondwet. Voorts was hij bekleed met kerkelijke betrekkingen en gedurende vele jaren met het voorzitterschap van het hoofdbestuur van het Instituut voor Doofstommen. Hij wordt zeer geroemd, niet alleen wegens zijne uitgebreide kennis, zijne werkzaamheid en welsprekendheid, maar ook om zijne minzaamheid en zijne belangstelling in het heil van anderen. Hij was ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en overleed te Groningen den 27sten Maart 1849. Behalve een groot aantal redevoeringen (veelal met oudheid- en geschiedkundige aanteekeningen), memoriën en vlugschriften, schreef hij: „Het Groninger beklemrecht enz. (1828 en 1837, 2 dln)", — „Geschiedkundig betoog, dat de Priesteren reeds vóor de 15de eeuw in de Friesche landen tusschen het Vlie en de Weser, zooals overal elders, leefden in ongehuwden staat (1840)", — „De stem eens staatsburgers over de gewijzigde Grondwet (1848)", — „Handboekje over het beklemrecht, ten dienste van eigenaren en beklemde meijers (1848)", — De académie van Groningen; hare grondslagen en rechten en de gevolgen, die uit hare opheffing zouden voortvloeien", na zijn dood uitgegeven door zijn zoon mr. *H. O. Feith*, archivaris te Groningen.

Hendrik Octavius Feith, een zoon van den voorgaande. Deze verdiensteljke geschied- en ondheidkunndige, geboren te Groningen den 9den December 1813, stndeerde aldaar in de rechten en promoveerde in 1838 met eene dissertatie „De gildis Groningauis". Zich in zijne geboortestad als advocaat vestigend, was hij er tevens van 1839 tot 1841 werkzaam bij het archief, totdat hij in laatstgenoemd jaar, na het overlijden zijns vaders, tot archivaris benoemd werd. In 1848 werd hij lid der Provinciale Staten, totdat de nieuwe Provinciale wet die betrekking onvereenigbaar stelde met zijn ambt. Van 1860 tot 1863 was hij plaatsvervangend lid der arrondissementsrechtbank, werd in 1859 lid van den gemeenteraad en in 1862 wethonder, en behoorde vele jaren tot de plaatselijke commissie van toezicht op het Lager Onderwijs. Behalve genoemde dissertatie schreef hij: „Oldermansboek, met aanteekeningen (1850)", — „Het regt der stad Groningen op het klooster Ter Apel (1851)", — „Alphabetisch en chronologisch register op het Archief (1853—1858, 6 din)" met een „Eerste vervolg (1865 en 1866, 2 din)", — „Het montregt der Ommelanden (1857)", — „Lettres de Gustave Adolphe (1860)", — „Werken van Johan Rengers ten Post (1852, 3 dln)", — in de werken van het historisch Genootschap te Utrecht de „Kronijk van Emo en Menko (met dr. *G. Acker Strating*, 1866)" en de „Kronijk van Eggerik Egges Phebens (1867)", — in het genootschap Pro excolendo jnre patrio „Warfsconstitutiën en oordeelen (1863)" en het „Ordelboek van den Etstoel van Drenthe (1818)", — voorts vele opstellen in den „Groninger Volksalmanak", in „Nijhoff's Bijdragen" en in de „Bijdragen voor Geschied- en Oudheidknnde", welker redactie aan *Feith*, *Stratingh* en *Boeles* werd toevertrouwd. Deze geleerde werd voorts benoemd tot lid van het Classicaal en Provinciaal Kerkbestnur, van de Algemeene Synodale Commissie en van de Negen om de Synode te adviseeren over een modus vivendi tusschen de verschillende richtingen en over eene organisatie van het bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk. Hij is lid van de Leidsche Maatschappij van Letterkunde, — van het Friesch, — Historisch (Utrecht), — en Koninklijk oudheidknndig (Amsterdam) genootschap, — en van de vereeniging tot beoefening van Overijselsch recht en geschiedenis te Zwolle. In 1860 ontving hij de gouden medaille van verdiensten van den Koning van Zweden en Noorwegen en werd in 1861 benoemd tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw.

Feizi, eigenlijk *Sjeich Aboe 'l Feiz*, een Perzisch dichter uit Indië en geboren te Agar in 1547, werd op 20-jarigen leeftijd aan het Hof van den Mogolkeizer *Akbar* de onderwijzer van diens zoon *Moerad* en tevens Hofpoëet. Een jongere broeder van *Feizi* klom er op tot de waardigheid van minister. *Feizi* zelf heeft als dichter grooten roem verworven door zijn „Divan (Dichtverzameling)", die 9 000 dubbelrijmen bevat. Ook andere geschriften, alsmede vertalingen nit het Sanskriet, heeft hij geleverd.

Fejér (Georg), een Hongaarsch geschiedschrijver, geboren te Keszthély in het comitaat Zala den 23sten April 1766, studeerde te Pest en te Preszburg, werd hoogleeraar eerst te Stuhlweiszenbnrg en toen te Pest, vervolgens domheer van Groszwardein, in 1824 bibliothecaris te Pest en overleed aldaar den 2den Juli 1851. Hij heeft veel geschreven en zich vooral door de uitgave van zijn: „Codex diplomaticus Hnngariae (1829—1844)" verdiensteljk gemaakt. Volgens zijn testament viel aan het landbonwinstituut in zijne geboorteplaats eene som van 60 000 Oostenrijksche gulden ten deel.

Feki-orde is de naam van eene Japansche orde of vereeniging. Zij is niet van geesteljken aard, maar werd in 1150 gesticht door zekeren *Feki*. Deze was blind en verzamelde een groot aantal blinden om zich heen, waarna hij, bijgestaan door *Kakekigo*, „het Oog der orde", hnnne gemeenschappelijke levenswijs naar bepaalde regelen inrichtte. Toen na den dood van den rijken *Feki* de Keizer verlangde, dat *Kakekigo* in zijn dienst zou treden, rnkte deze zich de oogen uit en zond ze aan zijn gebieder. Getroffen door deze heldhaftige daad, erkende de Keizer de blindenvereeniging als eene wereldlijke orde en plaatste zich zelven en zijne opvolgers als „Oog der orde" aan haar hoofd. De leden scheren de kruin niet, dragen wereldlijke kleederen en zoeken vooral door het beoefenen der muziek — aan het Hof en bij feestelijke gelegenheden — in hnn onderhoud te voorzien. Zij zijn over het geheele Rijk verstrooid, maar hun generaal (*Osiokf*) woont te Miako. Deze wordt bijgestaan door 10 raadsleden (Sim-Ra), die macht hebben over leven en dood. De ondergeschikte bestuurders in de provinciën heeten *Kengio*, en aan de gewone blinden geeft men den naam van *Moekwan*. Deze zijn in 4 *quans* of standen verdeeld. Hnn onderscheidingsteeken is een gouden schild met één open oog en 2 gesloten oogen.

Felber Tauern is de naam van een hoog

gebergte in Tyrol, tusschen den Groszglockner en den Venediger, en met een zeer ongemakkelijken weg van Lienz in Tyrol naar Mittersill in het land van Salzburg. Op dat gebergte ligt het Felber Meer, waaruit de Felberbach ontspringt, die door het Felberdal vloeit, een fraaien waterval vormt en zich uitstort in de Inn.

Feldbausch (Felix Sebastian), een verdiensteijk Duitsch opvoedkundige, geboren te Manheim den 25sten November 1795, ontving zijne opleiding aan het lyceum aldaar en vervolgens te Rastadt, studeerde te Heidelberg in de letteren en ontving reeds in 1820 eene betrekking aan het gymnasium te Donaueschingen en een jaar daarna aan het lyceum te Rastadt. In 1844 werd hij directeur van het lyceum te Heideiberg en in 1850 lid van den „Oberstudienrath" te Karlsruhe met den titel van geheim Hofraad. In 1862 nam hij zijn ontslag en overleed den 1sten Februari 1868. Hij schreef: „Griechische Grammatik (1823; 5de druk, 1862)", — „Lateinische Grammatik (7de druk, 1865)", — „Kleines lateinisches Wörterbuch (3de druk, 1848)",— en „Griechische Chrestomathie (8ste druk, 1865)". Voorts vermeiden wij zijne „Deutsche Metrik nach Beispielen aus classischen Dichtern (1841)" en zeer goede uitgaven van *Nepos*, van den „Metamorphoseon" van *Ovidius* en van de „Epistolae" van *Horatius*.

Feldberg. Onder dezen naam vermelden wij:

Den hoogsten top van het *Schwarzwald*, ongeveer 1500 Ned. el hoog. Hij ligt aan den zuidwestelijken zoom van het gebergte bij de bronnen der Dreisam en der Wutach en vormt het centraalpunt van het geheele gebergte. Hij draagt een 6-tal dalen, en oostwaarts ligt aan zijn voet (ter hoogte van 1000 Ned. el) de hoogvlakte met den weg uit het Hölienthal naar Lenzkirch. Ook is hij door eenige meren — de Kleine Feldsee, de Titisee en de Schluchsee — omgeven. Van den top, wiens beklimming geene geringe inspanning vordert, heeft men een heerlijk uitzicht op de Alpen alsmede op de bergen en dalen van het Schwarzwaid.

Den *Grooten* en *Kleinen Feldberg*, de beide hoogste toppen van het Taunusgebergte. De top van eerstgenoemden, tot Hessen-Homburg behoorend, bereikt eene hoogte van 900 Ned. el, en is slechts door eene vallei gescheiden van den Kieinen Feldberg, weike omstreeks 50 Ned. el iager is. De top des bergs is bedekt met heidegewas en veenmos, en aan zijne noordoostelijke zijde verheft zich de Brunehildsteen, vanwaar men een ruim uitzicht heeft.

Felder. Onder dezen naam vermelden wij: *Cajetan*, vrijheer *von Felder*, burgemeester van Weenen en aldaar geboren den 19den September 1814. Hij bezocht er de universiteit, reisde in verschiiende landen van Europa, bekleedde aanzienlijke betrekkingen en werd lid van den Landdag en van den gemeenteraad zijner geboortepiaats en in 1868 burgemeester aldaar. Voorts werd hij in 1869 lid van het Huis der Heeren, zag zich in 1878, nadat hij ais burgemeester was afgetreden, opgenomen in den stand der vrijheeren en werd in 1880 benoemd tot landmaarschalk van Neder-Oostenrijk. Hij heeft veel voor Weenen gedaan, is er lid van de Keizerlijke Académie van Wetenschappen en leverde met zijn begaafden, maar helaas! vroeg gestorven zoon *Rudolf* belangrijke opstellen op het gebied der entomologie, o. a. in het prachtwerk: „Reise der kais.-österr. Fregatte Novara um die Erde (1865—1875)". Voorts schreef hij: „Die Gemeindeverwaltung der Reichshaupt- und Residenzstadt Wien in den J. 1867—1870 (2de druk, 1872, door twee deelen achtervoigd)".

Frans Michaël Felder, een Oostenrijksch schrijver, geboren den 13den Mei 1839 te Schoppernau in het Bregenzerwald. Hij leverde: „Nümmamüliers und das Schwarzakaspeln. Ein Lebensbild aus dem Bregenzerwalde (1863)", — „Sonderlinge. Bregenzerwälder Lebens- und Charakterbiider aus neuester Zeit (1867, 2 dln)", — en „Reich und arm. Eine Geschichte aus den Bregenzerwalde (1868)". Vervoigd door de ultramontaansche geestelijkheid, moest hij in 1867 naar elders trekken, maar kwam weidra terug en overleed den 26sten April 1869.

Feldmann (Leopold), een Duitsch bijspeldichter, geboren te München den 22sten Mei 1302, was een zoon van Israëlietische ouders en werd eerst leerling bij een zadelmaker en daarna bij een schoenmaker. Wegens een gedicht, dat hij in de geiapte schoenen van een aardig meisje stak, kreeg hij ongenoegen met zijn patroon, zoodat hij den winkel vaarwel zeide en aan het leeren ging. Reeds in 1817 schreef hij een tooneeispel: „Der falsche Eid", hetwelk de eer der opvoering genoot. Weldra werd hij als leerling in eene handelszaak te Pappenheim geplaatst en 3 jaar later te München. Hier schreef hij humoristische opstellen in dagbladen en vond zooveel bijval, dat hij het besluit nam, om zich geheel en ai aan de beoefening der letterkunde te wijden. In 1835 verschenen zijne: „Höllenlieder", en in hetzelfde jaar werd zijn bijispel: „Der Sohn auf Reisen" met bijval vertoond. Daarna ging hij voor een tijd van 5 jaar op reis, vertoefde geruimen tijd in Griekenland en schreef „Reisebilder" voor het tijdschrift „Europa" en correspondentie-artikeien voor de „Literatur-Zeitung". In 1850 zag hij zich benoemd tot dramaturg bij den nationalen schouwburg te Weenen en bekleedde die betrekking tot 1854. Hij overieed aldaar den 26sten Maart 1882. Zijne talrijke bliispelen behooren tot de beste van onzen tijd; zij zijn in het licht verschenen onder den titel: „Deutsche Originaliustspiele (1844—1852, 6 dln, — en vervolg 1855—1857, 2 dln)".

Felipe (San) of *San Felipe de Jativa* is eene stad en voormalige vesting in de Spaansche provincie Valencia. Zij iigt aan den spoorweg naar Aimansa in een schilderachtig oord aan de heiiing van een kaikgebergte, hetwelk een paar halfverwoeste kastelen draagt. Zij is eene fraaie, regeimatig gebouwde stad, bezit eene merkwaardige hoofdkerk met 3 andere kerken, 9 kloosters, een schouwburg, een circus voor stierengevechten, eenige inrichtingen van onderwijs enz. Het aantal inwoners bedraagt ongeveer 17000.

Féletz (Charles Marie Dorimond de), een Fransch journaiist, geboren den 3den Januari 1767 te Gumond (departement Corrèze),

studeerde in de godgeleerdheid, werd gedurende de Revolutie tot deportatie veroordeeld, ontsnapte en kwam in 1801 weder te Parijs. Hier schreef hij geestige feniletons in het „Journal des Débats" en in den „Mercure de France", werd inspecteur van de Académie, in 1827 lid van dit lichaam en overleed den 11den Februari 1850. Eene bloemlezing uit gemeld feniletón is uitgegeven onder den titel: „Mélanges de philisophie, d'histoire et de littérature (14 dln)."

Felix. Onder dezen naam vermelden wij:

Felix (Antonius Clandius), een Romeinscheu landvoogd in Palaestina in den aanvang onzer tijdrekening. Hij was een vrijgelaten slaaf van Keizer *Claudius* en gehuwd met *Drusilla*, eene kleindochter van *Antonius* en *Cleopatra*, en daarna met de evenzoo genoemde dochter van *Herodes Agrippa*. Volgens *Tácitus* kenmerkte hij zich door wreedheid en laagheid. Naar hem werd, volgens de Handelingen der Apostelen, *Paulus* gebracht door den veldheer *Claudius Lysias*. Hoewel getroffen door de welsprekende Evangelieverkondiging van dien gevangene, kon hij er niet toe besluiten hem op vrije voeten te stellen. Zelf werd hij door de inwoners van Caesaréa aangeklaagd bij *Nero*, en het gelukte zijn broeder *Pallas*, een gunsteling des Keizers, ter nauwernood, zijn val te verhoeden.

Felix, een martelaar en met zijne lotgenoot *Regula* een beschermheilige der stad Zürich.

Een vijftal *Pausen*, namelijk: *Felix I* (269—274), die volgens het algemeen gevoelen onder *Aurelianus* den marteldood onderging, — *Felix II*, die na het verdrijven van *Liberius* (355), een volgeling van *Athanasius*, door de Ariaansche partij op den Heiligen Stoel werd geplaatst, maar in 358 weder afstand moest doen van zijne waardigheid, — *Felix III* (483—492), een ijverigen tegenstander der Monophysieten, die den vrede in de Kerk zocht te herstellen, maar door de veroordeeling van *Acasius* juist de eerste scheuring veroorzaakte van de Latijnsche en Grieksche Kerk, — *Felix IV* (526—538), door Koning *Theodorik de Groote* tot opperbisschop benoemd, — en *Felix V*, te voren *Amadeus VIII*, hertog *van Savoye*; hij werd in 1439 door de Kerkvergadering te Basel tot Paus gekozen, doch vervolgens door velen verlaten, zoodat hij verplicht was in 1449 zijne waardigheid neder te leggen, om als vicaris-generaal in Savoye, Basel enz. werkzaam te wezen.

Felix, zie *Rachel*.

Fell (Spoorwegstelsel van) noemt men eene wijze, om spoorwegen tegen hellingen te bouwen. Zij is voorgeslagen door den Engelschen ingenieur *Fell* ten behoeve van een spoorweg over den Mont-Cenis, totdat de tunnel door dien berg in gereedheid zou wezen. De lengte van dien weg — tusschen St. Michel en Susa — is 75 000 Ned. el, een afstand, die met de diligence in 9 en des winters in sleden in 11 uren werd afgelegd, en de gemiddelde klimming 1 op 25,6. Bij deze was dus eene aanmerkelijke wrijving der spoorraderen noodig, om den trein vooruit te doen rollen. Hij wist die wrijving te verkrijgen door het plaatsen van een 3de spoor tusschen de 2 gewone sporen en daarmede horizontale raderen in verband te brengen. *Fell* ontving vergunning om dien spoorweg te bouwen. Deze werd den 15den Juni 1868 geopend en aanvankelijk bediend met 12 locomotieven, 19 personen- en 99 goederenwagens. Gemelde horizontale drijfraderen worden door eene veer, die de machinist regelen kan, tegen het middenspoor gedrukt. Hoewel men door middel van gaanderijen enz. zooveel mogelijk tegen sneeuwvallen enz. gewaakt had, stond deze spoorweg des winters meermalen stil. — Ook in Brazilië bij de stad Novo Fribnrgo werd in 1870 een spoorweg naar het stelsel van *Fell* over den Siérra gelegd.

Fellah, een Arabisch woord, dat *ploeger* of *boer* beteekent, is de naam, die in Egypte door de stedelingen met eene zekere minachting gegeven wordt aan de landlieden, welke er eigenlijk de kern — en in aantal $^3/_4$de — der bevolking uitmaken. Hun voorkomen getuigt van hunne afstamming van de oude Egyptenaren uit den tijd der *Farao's*, doch zij hebben in de 7de eeuw den Islam en de Arabische taal aangenomen, terwijl tevens de verdrukking, die zij moesten verduren, een ongunstigen invloed gehad heeft op hun karakter. Zij hebben een hoog, krachtig, beenig en gespierd lichaam, een rond gelaat, een laag voorhoofd, groote, langwerpige, zwarte oogen, uitstekende jukbeenderen, een grooten mond met dikke lippen en fraaie tanden, een langronden schedel en een gelaatshoek van 80—75°. Hun hals is kort en dik en hunne borst gewelfd, — hunne schouders zijn breed, hunne handen en voeten betrekkelijk klein, hunne armen en beenen wèlgemaakt. Hun haar en baard is zwart en een weinig gekroesd, hunne huidkleur min of meer bruin. De vrouwen zijn blanker en teederder van vorm. Tot de slechte eigenschappen der Fellah's behooren gierigheid, slnwheid en trouweloosheid. Hun godsdienst bestaat in een werktuigelijk opzeggen van gebeden. Daarentegen koesteren zij eene ongemeene gehechtheid aan hunne bloedverwanten en aan hunne geboorteplaats, eene groote volharding in den arbeid en eene uitstekende dapperheid in den oorlog. De dorpen der Fellah's, die zich langs de Nijl en langs de zijkanalen van deze rivier verheffen, bestaan uit ellendige, vuile, leemen hutten, die nanwe straten vormen, terwijl zich slechts het verblijf van het dorpshoofd en de moskee boven die lage woningen verheffen.

Fellata is de naam, die door de Kanori in Bornoe gegeven wordt aan den meestontwikkelden Afrikaanschen Negerstam. De Haoesaamannen noemen hen *Fellani*, — de Mandingo's *Foelbe* (in het enkelvoud *Poelbo*) of *Foela*, — en de Arabieren *Foellan*, terwijl zij ook onder de namen *Poela*, *Feldan* en *Fellatin* voorkomen. De beteekenis dier namen is lichtbruinrood", terwijl *Wolof* of *Jolof* „zwart" beduidt. Vermoedelijk wonden zij aanvankelijk in Senegal, vanwaar zij hunne veroveringen hebben uitgebreid. Volgens *Barth* zijn zij de Pyrrhi Aethiopes van *Ptolemaeus* en vormden zij de bevolking van het groote Ghánatarijk. Reeds in de 16de eeuw waren zij aan de oostzijde van de Koeara (Niger) machtig genoeg, om eene belangrijke rol te vervullen, en in het begin van de 17de eeuw hadden zij onderscheidene volkplantingen in Baghirmi. De stam bleef echter lang machte-

loos wegens zijne overmatige verstrooiing, en eerst in 1802 zag hij een nieuw tijdperk aanbreken, toen de iman en hervormer *Othman van Baoeo*, beheerscher van het land der Gober, het voornemen opvatte, om zich onafhankelijk te maken van het gezag der Feilata. Aanvankelijk streed hij niet voorspoedig, maar door zijne liederen wist hij den strijdlust zijner aanhangers zoo te prikkelen, dat hij weldra in staat was, op de bonwvallen der Staten van Haoessa een nieuw koningrijk te doen verrijzen. Bij zijn dood (1816) viel de oostelijke helft van zijn gebied, namelijk Sócoto, ten deel aan zijn zoon *Mohammed Bello*, en het westelijk gedeelte met de hoofdstad Gando aan zijn zoon *Abd-Allahi*. Na dien tijd hebben de Fellata ook het Rijk Massina aan den bovenloop van de Niger veroverd, zoodat hnn geheele gebied eene nitgestrektheid heeft van bijna 15 000 □ geogr. mijl. Langs de zuideijke grenzen van het oostelijk gedeelte vloeit de Benoeë, eene zijrivier van de Niger; doch slechts in naam behoort daartoe ook Foembina of Adamaoea. Verder westwaarts hebben zij zich zelfs aan de overzijde van dien stroom nitgebreid. De plaatsen Gandiko en Djiboe (Siboe) op haren linker oever behooren wel is waar tot het koningrijk Korórofa, maar zijn door de Fellata gesticht, en het geheele Rijk van Hamarroea, aan de beide oevers gelegen, is aan hen onderworpen.

Ofschoon men aan de Fellata een betrekkelijk hoogen trap van ontwikkeling niet ontzeggen kan, bevinden er zich nijverheid en handel nog in hunne kindsheid, en ook hunne staatsregeling is zeer gebrekkig. Zij vormen overal eene invloedrijke aristocratie, welke aanspraak maakt op grondbezit en staatsambten, maar aan de inboorlingen de geiegenheid overlaat, om door handei in hnn onderhond te voorzien. Daar zij vele kleinere stammen in hnn hoofdstam hebben opgenomen, is hun voorkomen en de kleur hnnner huid zeer verschillend. Deze laatste is intusschen steeds koperkleurig en hnn hoofdhaar niet sterk gekroesd. Men schat hnn aantal op 6 tot 8 millioen.

Fellenberg (Philipp Emannël von), een Zwitsersch geleerde, die zich vooral met betrekking tot het onderwijs zeer verdienstelijk heeft gemaakt, werd geboren te Bern uit een aanzienlijk geslacht op den 27sten Jnni 1771. Hij studeerde te Tübingen in de rechten, reisde door de omliggende landen, begaf zich in 1795 naar Parijs, doch keerde weldra in zijn Vaderiand terng, waar hij zich vestigde op het buitenverblijf Hofwijl bij Bern. Daarna overreedde hij *Pestalozzi*, om zijne school van Burgdorf naar het kasteel Bnchsee nabij Hofwijl te verplaatsen. Beide mannen, schoon met ijver voor het onderwijs bezieid, kwamen intusschen te weinig met elkander overeen, om verbonden te blijven. *Pestalozzi* ging naar Iffer ten in het canton Waadt, en *Fellenberg* deed moeite om door voorbeeld en geschrift den landbonw op te benren, terwijl hij eene school voor verwaarloosde kinderen, aismede eene kweekschool voor onderwijzers stichtte. Nogmaals deed hij eene vruchtelooze poging, om met *Pestalozzi* samen te werken, doch hij had het voorrecht, dat de hooge waarde van zijne opvoedingsgestichten erkend werd, zoodat zelfs Vorsten ze kwamen bezoeken. In 1833 werd hij tot landamman van Bern gekozen en hij overleed den 21sten November 1844. Hij schreef: „Landwirthschaftiiche Blätter von Hofwiji (1808—1817)", — en „Der dreimonatliche Bildungskorb (1833)".

Feller (Frans Xaver von), een R. Katholiek godgeleerde en een vruchtbaar schrijver, werd geboren te Brussel den 18den Augustus 1735, trad in 1754 in de Orde der Jezuïeten en werd in 1770 eerst te Nivelle en later te Lnik geestelijk redenaar zijner Orde. Nadat deze was opgeheven (1773), hield hij zich bezig met letterknndige werkzaamheden, voibracht onderscheidene reizen, en was in 1786—1789 een ijverig tegenstander der hervormingsplannen van *Jozef II*. Daarna vertoefde hij aan het Hof van den vorstbisschop *von Freysing* en overleed te Regensburg den 23sten Mei 1802. Het „Jonrnai historique et littéraire" is bijna geheel en al door hem geschreven (1774—1794, 70 dln). Onderscheidene werken zond hij in het licht onder den naam van *Flézier de Reval*. Van zijne geschriften noemen wij nog: „Dictionnaire historique et littéraire (1781, 8 din)", — en „Conrs de morale chrétienne et de littérature religieuse (1824, 5 din)".

Fellows, een Engelsch woord, hetwelk *makkers* of *medeleden* beteekent, noemt men de bestunrders der geleerde genootschappen aan de Engelsche nniversiteiten te Oxford en Cambridge. Hun aantal is naar den aard der vereenigingen verschillend, — het kan 10 of 12 en ook wel 70—100 zijn. De inkomsten van znlk een genootschap worden, na aftrek der noodzakelijke kosten, naar onderdomsrang onder hen verdeeld, en zoodanig aandeel is niet kleiner dan 25 pond sterling, terwijl het daarentegen veel meer kan wezen. Daarenboven bekleeden sommigen van hen ambten, waaraan zekere voordeelen verbonden zijn. Zij wonen in de collegiegebonwen en hebben er vrije tafei, maar zij behoeven er slechts kort hnn verblijf te honden. Znlk een *fellowship* behondt men ievenslang, tenzij men in het hnwelijk treedt, grondeigendom verkrijgt, dat meer opbrengt, of eene predikants- of hoogleeraarsbetrekking aanvaardt. Eén der fellows is prorector en vertegenwoordigt den hoofdbestunrder (*Head* of *Master*). Ook te Dublin en te Dnrham heeft men fellows, en zelfs te Eton bestaat eene vereeniging van 7 feilows, die met het bestunr van de goederen dier inrichting belast zijn. Deze behouden ook bij een huwelijk hunne betrekking. Eindelijk dragen de werkende leden van alle geleerde genootschappen in Engeland den naam van fellows.

Fellows (Sir Charles), een Engelsch ondheidknndige, geboren te Nottingham in 1799 en aldaar overieden den 8sten November 1860, verwierf eene Enropeesche vermaardheid door zijne ontdekkingen in Klein-Azië, inzonderheid in Lycië. Hij schreef: „Jonrnal written during an excursion in Asia Minor (1839)", — „An acconnt of discoveries in Lycia (1841)", — „The Xanthian marbles (1843)", — „The inscribed monnments at Xanthus (1843)", — „Lycia, Caria, Lydia, illustrated by G. Scharf (1847)", — „Acconnt of the Ionic Trophy Monnment excavated at Xanthus (1848)", — „Travels and researches in Asia Minor (1852)"

— en „Coins of ancient Lycia before the reign of Alexander (1855)".

Felonie, van het Latijnsche woord *felonia*, zooals men wil, afgeleid van het Hoogduitsche *fehlen*, dat is *in gebreke zijn*, *missen*, beteekent in het leenrecht de schending van trouw, door den leenman aan zijn leenheer en wederkeerig door dezen aan genen verschuldigd. De schendingen van de ergste soort werden gestraft aan de zijde van den leenman met het verlies van zijn leen, en aan de zijde van den leenheer met verbeurte van zijn leenheerschap over het in leen uitgegeven goed. In het Engelsche strafrecht beteekent *felonie* tegenwoordig nog een misdrijf van de zwaarste soort, ongeveer gelijkstaande met het Fransche *crime*, bij ons *misdaad*, waarop vroeger in zeer vele, thans in minder gevallen, de doodstraf, met verlies van al het onroerend en roerend goed, was gesteld. Eene soort van felony is de treason — *high* (hoog) en *petit* (klein) hoogverraad. Tegenover felony staan de *misdemeanors*, strafbare daden, die met lichtere straffen bedreigd zijn, als geldboete en gevangenisstraf, gelijkstaande met de Fransche *délits*, onze *wanbedrijven*, die slechts correctioneel strafbaar zijn.

Felsberg is de naam van een merkwaardig syenietgevaarte, dat zich in het Odenwald ten oosten van den Melibocus ter hoogte van 5 - of 600 Ned. el verheft. Vanhier ontwaart men naar de zuid- en znidoostzijde tallooze reusachtige syenietblokken, zoodat men aan dit gedeelte den naam van *Felsenmeer* (Rotszenee) gegeven heeft. Tot de merkwaardige steenen van dien omtrek behooren de „Reuzenzuil", het „Reuzenaltaar" en het „Schip".

Felsietporfier of *veldsteenporfier*, zie onder *Porfier*.

Felsing (Georg Jacob), Hofgraveur en professor te Darmstadt, een uitstekend Duitsch kunstenaar, werd in 1802 te Darmstadt geboren. Nadat hij onderwijs in de graveerkunst ontvangen had van zijn vader, ging hij op 20-jarigen leeftijd op kosten van den Groot-Hertog naar Milaan en vervolgens naar Florence, waar hij eene gravure vervaardigde naar de schilderij van *Carlo Dolce* „Christus op den Olijfberg". Deze bezorgde hem den hoogsten prijs van de Académie te Milaan. Daarna vervaardigde hij eene teekening van de beroemde „Madonna di San-Francesco" van *Sarto* en begon te Rome aan eene gravure naar dit stuk. Zijn verblijf in laatstgenoemde stad en te Napels maakte hij echter hoofdzakelijk dienstbaar aan de beschouwing der kunstverzamelingen en der natuur. Deze bracht hem tot eene losse behandeling der graveerstift, terwijl zijn omgang met *Toschi* te Parma hem behoedde voor het gevaar, om den strengen stijl te verlaten. De Académie te Florence benoemde hem tot hoogleeraar. In 1832 keerde *Felsing* naar Darmstadt terug, en zijn eerste werk was eene gravure naar den „Vioolspeler" van *Rafaël* uit de gaanderij-Sciarra te Rome. Daarop volgde „Het meisje aan den waterput" van *Bendemann*. Hij volbracht wetenschappelijke reizen naar Parijs en München, knoopte er betrekkingen aan met de voornaamste kunstenaars en graveerde na zijne terugkomst eene „Heilige Familie" naar *Overbeck*. Daarna wijdde hij zijne talenten aan stukken der Düsseldorfsche school, — aan „De heilige Genoveva" van *Steinbrück*, — aan „Moses als vondeling" van *Köhler*, — aan „De heilige Catharina" van *Mücke*, — en aan „De Loreley" van *Sohn*. Hij werd lid van de kunstacademiën te Milaan, te Berlijn en te Petersburg en één der 10 buitenlandsche leden-kunstenaars van het Instituut te Parijs en overleed te Darmstadt den 9den Juni 1883. — Zijn broeder *Johann Heinrich Felsing*, desgelijks in de graveerkunst ervaren, was in het bezit eener drukkerij van hontgravures te Darmstadt en heeft aan deze kunst eene zeldzame volkomenheid weten te geven. Hij overleed aldaar den 30sten Maart 1875.

Feltre, eene stad in de Italiaansche provincie Belluno, ligt aan de Colmeda, eene zijrivier der Piave, in eene vruchtbare landstreek, waar veel wijn en olijvenolie verkregen wordt en de zijdeteelt bloeit. Men heeft er eene hoofdkerk met fraaie schilderijen, eenige andere kerken, een gymnasium, een seminarium, een weeshuis, vele zijdespinnerijen en bleekerijen, een levendigen handel en ruim 12 500 inwoners (1881).

Femern of *Femarn* ook wel *Fehmern* of *Fehmarn* gespeld, een eiland, tot het hertogdom Sleeswijk behoorend, ligt aan den noordoostelijken hoek van Holstein, waarvan het gescheiden is door de Fehmarnsund, welke eene breedte heeft van ongeveer 1 500 Ned. el. Het heeft geene goede havens, maar een effen, vruchtbaren en goed bebouwden bodem, die veel graan en erwten oplevert. Er zijn op ruim 3 □ geogr. mijl omstreeks 10 000 inwoners, die zich vooral bezig houden met landbouw, visscherij en zeevaart, alsmede met een uitgebreiden handel in wollen kousen. De hoofdplaats van dit eiland is Burg of Borg. In zijne nabijheid behaalde de Deensch-Nederlandsche vloot onder *Bjelke* en *Wassenaar* den 30sten April 1659 eene overwinning op de Zweedsche zeemacht. In den Dnitsch-Deenschen oorlog van 1854 werd het eiland in den nacht van den 14den op den 15den Maart door de Pruisen aan de Denen ontrukt.

Femmesz (Jan Cornelis), een Fries, heeft zich vermaard gemaakt door zijne weddingschap met zekeren *Thomas Thomasz.*, dat hij een jaar in eenzaamheid zon doorbrengen op eene zandbank aan de Noordzee tusschen Ameland en Terschelling. Den 11den Juni 1610 trok hij derwaarts, bonwde er een houten huisje, dat hij door middel van een vijzel naar believen in de hoogte kon brengen, en kwam een jaar daarna in welstand terug.

Fenacolius (Johannes) of *van der Vennecool*, een Nederlandsch geleerde, geboren in 1577, studeerde te Leiden in de theologie, leverde Nederlandsche vertalingen van geschriften van *Julius Caesar*, *Tácitus*, *Polybius*, *Augustinus* enz. en overleed in 1645, nadat hij achtereenvolgens de betrekkingen had bekleed van conrector te Delft en van predikant te 't Woud en te Maassluis.

Fendi (Peter), een beroemd historie- en genreschilder, teekenaar en graveur, geboren te Weenen den 4den September 1796, was een zoon van behoeftige ouders. Hij bezocht echter de kunstacadémie zijner geboortestad, werd teekenaar bij het Keizerlijk kabinet van oudheden, ging in 1821 naar Venetië en verwierf

door zijne schilderij, „De grot van Corgnole" voorstellend, de gouden medaille. Bijna alle gouden en zilveren munten in gemeld kabinet heeft hij afgeteekend en gegraveerd. Voorts schilderde hij portretten van beroemde penningkundigen, benevens tafereelen uit de geschiedenis van zijn vaderland, vormde vele leerlingen en overleed den 21sten Augustus 1842. Tot zijne fraaiste stukken behooren: „Aartshertog Ferdinand en Philippine Welser", — „Eginhard en Emma", — een „Meisje bij het postkantoor", — en „De ring der trouw".

Fénélon (François de Salignac de Lamothe), een beroemd Fransch schrijver en één der edelste mannen van zijn tijd, werd geboren op het kasteel Fénélon in het tegenwoordige departement Dordogne op den 6den Augustus 1651 en was de telg van een oud en aanzienlijk geslacht. Hij onderscheiddde zich reeds vroeg door een zachtmoedigen inborst, groote levendigheid van geest en een teederen lichaamsbouw. Zijn oom, de markies *de Fénélon*, deed den jongeling onder zijne leiding te Cahors onderwijzen. *Fénélon* maakte er snelle vorderingen en kwam vervolgens op het seminarium van St. Sulpice te Parijs. Op 24-jarigen ouderdom werd hij tot priester gewijd, en 3 jaar later belastte de aartsbisschop van Parijs hem met het toezicht op de R. Katholieken, die te voren tot het kerkgenootschap der Protestanten hadden behoord. In deze betrekking spreidde hij zoo uitstekende gaven den toon, dat de Koning hem tot bestuurder benoemde eener zending in de provincie Saintonge, om er de Hugenoten tot bekeering te brengen. *Fénélon* weigerde echter dien post te aanvaarden voordat de Koning zijne dragonders teruggeroepen had, en daarna verkreeg hij door zijne eenvondige welsprekendheid en door zijne zachte zeden den gehoopten invloed. Om hem hiervoor te beloonen en tevens om te doen blijken, dat zijn boek: „De l'éducation des filles (1687)" op prijs gesteld werd, belastte *Lodewijk XIV* hem in 1689 met de opvoeding zijner kleinzonen, de Hertogen *van Bourgogne, Berri* en *Anjou*. De bemoeiingen van *Fénélon* hadden een weldadigen invloed op den geest van eerstgenoemde, — den toekomstigen Koning, die echter weldra door den dood werd weggerukt. In 1693 werd *Fénélon* lid der Académie en in 1695 aartsbisschop van Cambray. Zijn godgeleerde strijd over het quietismus met zijn voormaligen leermeester *Bossuet* had ten gevolge, dat Paus *Innocentius XII* zijne leerstellingen in de „Explication des maximes des Saints (1697)" veroordeelde en *Lodewijk XIV* hem naar zijn bisdom verwees. Het was in dien tijd, dat hij aan genoemden Vorst onverbloemd de waarheid verkondigde in een brief, die eerst in 1825 in druk verschenen is. Inmiddels zorgde hij als een waardig bisschop voor zijne onderhoorigen, hield zich ijverig bezig met de studie der wijsbegeerte en overleed den 7den Januari 1715. Het Fransche volk heeft in 1819 gelden bijeengebracht, om hem in 1826 te Cambray een gedenkteeken te stichten. Het blijkt uit zijne geschriften, dat *Fénélon* diep was doorgedrongen in den geest der beste schrijvers van vroegeren en lateren tijd. Aan eene levendige voorstelling paart hij een edelen, vloeienden stijl. Van zijn voortreffelijkst werk: „Les aventures de Télémaque", waarin hij de beelden schetst van een wijzen opvoeder en een volgzamen kweekeling, werd de uitgave verboden nog vóór het afgedrukt was, omdat de Koning het als eene satyre beschouwde op zijne regeering. Kwaadwilligen zagen in *Calypso* de Markiezin *de Montespan*, in *Eucharis* de Hertogin *de Fontanges*, in *Antiope* de Hertogin *de Bourgogne;* in *Protesilaus* meenden zij *Louvois* te herkennen en in *Sésostris* zelfs *Lodewijk XIV*. De schrijver was ver van znlk eene bedoeling verwijderd, en lieden van kennis en smaak bewonderden het werk als een meesterstnk, waarin aan Vorsten op eene aangename wijze belangrijke lessen werden gegeven. Eerst na den dood van *Fénélon* verscheen „Télémaque" in het licht, en dit boek is na dien tijd ontelbare malen herdrukt en in alle beschaafde talen overgezet. De „Oenvres de Fénélon (1821—1824, 22 dln)" zijn bezorgd door *Bausset*, en zijne „Correspondance" werd in 11 dln in het licht gezonden door *Caron* (1827— 1829).

Fenians is de naam van Iersch-Amerikaansche omwentelingsmannen, die Ierland willen ontrukken aan de Britsche heerschappij en tot de laatste schakels behooren van de lange keten der Iersche samenzweringen tegen Engeland. Zij zijn de vertegenwoordigers van de alonde verdeeldheid der Celten en Saksen (Germanen), en deze is gevoed door een verkeerd Engelsch bestuur, alsmede door de ontevredenheid van het R. Katholieke Ierland op het Protestantsche Engeland, — eene ontevredenheid, die door den ijver van *O'Connell* niet weinig is aangewakkerd. Het Fenianismns heeft deze eigenaardigheden, dat het in Amerika is ontstaan en eene revolntionaire strekking bezit. Zijn Amerikaansche oorsprong is af te leiden nit den Ierschen hongersnood (1845—1847), die honderddnizende Ieren naar de Vereenigde Staten dreef. Hier vermeerderde hnn aantal aanmerkelijk, en toen de oorlog tusschen het Noorden en Zuiden nitbarstte, namen velen van hen daaraan deel. De gezindheid der Engelsche pers, om het Zuiden te ondersteunen, het uitrusten van kaperschepen der Zuidelijken in Engelsche havens enz., — dat alles scheen een oorlog tusschen Engeland en de Vereenigde Staten onvermijdelijk te maken. Zoo iets was jnist naar den wensch der patriotten van het Jonge Ierland. Wanneer men op de medewerking der Iersch-Amerikaansche soldaten en der Iersch-Amerikaansche bevolking kon rekenen, dan zou men, in geval van zoodanigen oorlog, met goed gevolg de vaan van den opstand in de Iersche gewesten knnnen ontrollen. Deze omstandigheden bevorderden de ontwikkeling van de samenzwering der Fenians tegen het einde van 1861.

De naam *Fenian* is aan de geschiedenis van Ierland ontleend. Bij de Onde Ieren bestond eene kaste van krijgslieden, en één harer meestberoemde aanvoerders was *Fioni* of *Finn*, die tegen het einde der 2de eeuw vele heldendaden verrichtte. Naar hem noemde men later de Iersche krijgslieden *Finna* of *Finn's mannen*, en die naam is in het Engelsche woord *Fenian* herschapen. De broederschap der Fenians was dus eene vereeniging van gewapende helden; haar voornaamste stichter

was in Amerika *John O'Mahoney* en in Ierland *James Stephens*. Vooral in de Vereenigde Staten was zij spoedig georganiseerd. Het bestuur der broederschap werd opgedragen aan eene centrale commissie te New York met een raad van 5 leden. In elken Amerikaanschen Staat bevond zich een bestuurder, en ieder Staat was weder in arrondissementen en subarrondissementen (circles en subcircles) verdeeld. Haar doel was de bevrijding van Ierland en de stichting van eene Iersche Republiek. De Fenians waren verdeeld in 4 klassen, namelijk in oversten, dat is zulken, die er in slaagden een bataljon van eenige honderde manschappen bijeen te brengen, — in kapiteins, die aan het hoofd stonden van althans 100 man, — in sergeants, die 10 tot 20 man aanbrachten, — en in gemeene soldaten, die na het afleggen van den eed der Fenians in het leger van de Iersche Republiek werden ingelijfd. Volgens een dergelijk plan zou ook de broederschap in Ierland georganiseerd worden; doch men had hier met veel meer zwarigheden te worstelen. Toch is het bekend, dat reeds in den aanvang van 1862 samenkomsten van Fenians in het westen van Ierland gehouden zijn. In het voorjaar van 1863 ging *John Luby*, een van de aanvoerders der broederschap in Ierland, als afgezant naar Amerika, waar hij onder geleide van *O'Mahoney* en anderen de divisie van generaal *Corcoran*, den aanvoerder van het Iersche legioen in het leger aan de Potomac, bezocht en voldoende blijken ontving van belangstelling in de Iersche zaak. In het najaar van 1863 had het fenianismus er zoo groote vorderingen gemaakt, dat *O'Mahoney* te Chicago een congrès van opperhoofden kon samenroepen. Daar werd de Iersche Republiek in eene geheime zitting afgekondigd, terwijl men er *James Stephens* erkende als het hoofd der Fenians in Europa en de Amerikaansche broeders opwekte, om hem te ondersteunen. Eenige weken daarna verscheen te Dublin het dagblad „The Irish People" als het orgaan der Fenians. Het baarde echter niet veel opzien, vooral daar de redactie zich zorgvuldig hield binnen de perken der wet. Intusschen verzinnde men niet, voorbereidselen te maken. Het bureau van gemeld dagblad was het hoofdkwartier der samenzwering, en de zendelingen der Fenians doorkruisten het geheele land. Geld en wapens verwachtte men uit Amerika. Men begreep echter zeer goed, dat men noch op de geestelijkheid, noch op den gezeten middenstand zou kunnen rekenen, zoodat de handwerkslieden, de fabriekarbeiders en de behoeftige landbewoners de omwenteling tot stand moesten brengen. Zulke menschen konden geene hulpmiddelen leveren. In Amerika was het geheel anders; vele Ieren genoten er welvaart en waren bereid, zich opofferingen te getroosten ten behoeve des vaderlands, en toen *James Stephens* in 1864 Amerika bezocht had, keerde hij met aanzienlijke sommen naar Ierland terug. Rusteloos en in het verborgen zocht men het doel te bereiken: men voorzag zich van allerlei wapenen, vooral pieken, en men oefende zich des nachts in den wapenhandel op afgelegene plaatsen. Ook in Amerika bleef men niet werkeloos. In 1865 werd te Chicago een tweede congrès gehouden; het Fenianismus telde zijne aanhangers in alle Staten der Unie, en het eindigen van den Amerikaanschen Oorlog was eene oorzaak, om de voorbereidselen van het Fenianismus te bespoedigen.

Inmiddels was tegelijk met de werkzaamheid der Fenians ook de waakzaamheid der Britsche Regeering toegenomen, en voordat de broederschap gereed was, om hare taak te voleindigen, zag zij al hare verwachtingen verijdeld. In den nacht van den 15den September 1865 bezette de politie het geboow van den „Irish People", legde beslag op de drukkerij, nam den uitgever *Luby* en den redacteur *O'Leary*, benevens andere hoofden der broederschap in hechtenis en kwam in het bezit van papieren, die al de bijzonderheden der samenspanning behelsden. Dientengevolge werden ook elders onderscheidene personen gevat, de garnizoenen gewaarschuwd en Cork en Dublin in staat van beleg verklaard, terwijl linieschepen, fregatten en kanonneerbooten de havens en kusten bewaakten. De Fenians waren overrompeld, en nergens werd de rust gestoord. De Amerikaansche zendelingen, die daarvan onkundig waren gebleven, vielen in handen der Regeering en aanzienlijke geldsommen desgelijks. In October 1865 kwam ook *Stephens* in hechtenis, die onder een geleenden naam een prachtig buitenverblijf bij Dublin bewoonde. Van hare aanvoerders beroofd en niet eens door de Iersche bevolking met sympathie begroet, verdween de broederschap der Fenians in Ierland.

Daarmede was echter de samenzwering nog geenszins vernietigd. In Amerika bleef men steeds met geestdrift bezield voor de Iersche Republiek. *Stephens* ontsnapte uit de gevangenis, — er werd nogmaals een congrès samengeroepen te New York en men benoemde er *O'Mahoney* tot voorzitter van het toekomstig gemeenebest. Deze nu vestigde zich in een prachtig gebouw te New York en benoemde zelfs een ministerie, waarna hij eene belasting uitschreef, die zijne schatkist van het noodige geld voorzag. Oneenigheden, in den boezem der broederschap ontstaan, werden door *Stephens*, die inmiddels Amerika bereikt had, bijgelegd, en daar men steeds hoopte op een oorlog tusschen Engeland en de Vereenigde Staten, stelde men vast, dat *O'Mahoney* Canada zou bedreigen, terwijl *Stephens* belast werd met de taak, om den inval der Fenians in Ierland te bevorderen.

Gedurende den winter van 1865 op 1866 hield men zich bezig met de uitvoering dier plannen. In het voorjaar werden wapens uit Amerika aangevoerd naar Ierland, en Amerikaansche zendelingen slopen er overal rond. In Maart vermeerderde hun aantal op eene dreigende wijze. Doch nu schorste de Engelsche Regeering de habeas-corpus-acte, zoodat de gevangenneming van verdachte personen zeer gemakkelijk werd, en de hoofden van den opstand verdwenen of werden in den kerker geworpen, zoodat de omwenteling wederom mislukte.

Met de onderneming tegen Canada ging het niet veel beter. Wèl vereenigden zich tegen den zomer eenige benden Fenians ten gezamenlijken getale van 4- of 5000 man, om in Canada te vallen, doch zij vonden geene sympathie bij de Amerikaansche Regeering

terwijl generaal *Meade* hen verhinderde, de grenzen van het Engelsche grondgebied te overschrijden en de vrijwilligers uit Canada tegelijk met de Engelsche troepen behoorlijk op hunne hoede waren. In eenige gevechten werden honderde Fenians gedood en gewond, en de overigen namen de vlucht, zoodat deze vijfdaagsche veldtocht reeds een einde had genomen, toen het bericht van zijn aanvang ons werelddeel bereikte.

Zoo zagen de Fenians hunne plannen mislukken. Geen wonder: hunne strijdkrachten waren te klein met betrekking tot de grootte van hunne onderneming en zij vonden geen steun bij de Amerikaansche Regeering. Aan een vernieuwden inval in Canada werd niet gedacht. Ook verklaarde zich *Stephens* bij het houden eener vergadering te New York in 1866 tegen het in opstand brengen van Ierland. Immers Engeland had krachtige maatregelen genomen om dien te dempen, zoodat men voor 's hands diende te wachten. In weerwil van dien raad nam men het besluit, om nogmaals en terstond pogingen aan te wenden tot herstel van Ierlands onafhankelijkheid. Vijftig leden der broederschap, waarbij zich de latere verrader *Massey* bevond, alsmede de krijgsoversten *Halyin*, *Burke*, *Macafferty*, *Kelly*, *Deasy*, enz., begaven zich naar Ierland om er eene nieuwe samenzwering in het leven te roepen Men maakte het plan, om met Fenians, die te Liverpool en Manchester geworven waren, in de eerste plaats de citadel van Chester en de daar aanwezige wapenen te veroveren, daarna de spoorwegen en telegraafijnen te vernietigen en met den behaalden buit naar Ierland te snellen, om er bij Dublin en elders het vuur van den opstand te ontsteken. Doch de bedoelde aanval op Chester werd 's avonds te voren door verraad aan de Engelsche Regeering bekend gemaakt en mislukte geheel en al. Ook een vervroegde opstand te Kerry, in het westen van Ierland, leidde tot niets. Intusschen hadden de Fenians geenerlei verlies van wapens of manschappen geleden, zoodat zij meenden, 3 weken later een slag te kunnen slaan. Op den 5den Maart 1867 kwamen de Iersche Fenians op 3 plaatsen in opstand, doch deze was reeds na verloop van 3 dagen geheel en al gedempt. Het aantal opstandelingen beliep niet meer dan 2- of 3000 man, die geene andere heldendaden verrichtten, dan dat zij op ettelijke plaatsen spoorwegen en telegraafdraden vernielden, wapens wegroofden en eenige bureaux van politie en eenige woningen van kustbewakers in brand staken. Hunne benden, die zich hier en daar vertoonden, waren in een volgend uur ontbonden en verdwenen, zoodat de Britsche troepen nergens een vijand aantroffen. — Voorts verscheen in April van laatstgenoemd jaar eene Amerikaansche stoomboot met 40 of 50 Fenians vóór de Iersche kust: deze stapten eindelijk nabij Waterford aan land, om er de republiek uit te roepen, doch bevonden zich eenige uren daarna reeds in de handen der politie.

Door deze tegenspoeden was de kracht der samenzwering gebroken, — vooral ook omdat hare hoofden zich grootendeels in de gevangenis bevonden. Intusschen bleef het Fenianisme voortwoelen; het poogde kwaad te stoken onder de talrijke Ieren in de fabriek- en handelsteden en zocht den burgeroorlog op Engelands bodem over te brengen. Zoodoende vernederde zich het Fenianisme van eene politieke partij tot eene roofzieke oproerbende. Tot 2 maal toe trad het op eene gewelddadige wijze te voorschijn. In de eerste plaats tot bevrijding van *Kelly* en *Deasy*, twee aanvoerders, die te Manchester zich in de gevangenis bevonden. Zij ontsnapten na eene worsteling, waarin een sergeant der politie gedood werd, terwijl onderscheiden politie-agenten wonden ontvingen. Vele aanvallers echter werden gegrepen en de 3 belhamels op den 23sten November te Manchester ter dood gebracht. In de tweede plaats waagden zij eene poging, om 2 andere aanvoerders, *Burke* en *Casey*, uit den kerker te Londen te verlossen. Hiertoe deden de Fenians één der gevangenismuren met een aantal nabijgelegen huizen in de lucht vliegen. Dit gruwelijk bedrijf verschafte echter geene vrijheid aan de gevangenen, maar was oorzaak, dat 40 of 50 personen gedood werden. De aanleggers werden intusschen gevat en met den dood gestraft.

Schoon de beweging der Fenians niet in staat was, Ierland los te scheuren van Groot-Britanje, toch kan men niet ontkennen, dat zij gunstige gevolgen heeft gehad voor het „Groene Erin". Immers de Britsche Regeering heeft zich gehaast, om door verschillende besluiten in 1869 en 1870 de voornaamste grieven der Iersche bevolking weg te nemen. Hierdoor werd althans voor 's hands de rust in Ierland hersteld, — en wèl zoozeer zelfs, dat de Regeering geen bezwaar maakte om in 1870 eene gedeeltelijke en in 1871 eene nagenoeg algemeene amnestie te verleenen aan de gevangene Fenians. Ook de uitzichten der Amerikaansche Fenians zijn door de vredelievende schikkingen van Groot-Britanje en de Vereenigde Staten geheel en al verdwenen.

De opkomst der Home-rulers-Liga, welke eene volkomene scheiding van Engeland en Ierland bedoelt, schonk echter aan de Fenians een nieuw leven. Dit openbaarde zich in 1879 in het vermoorden van den Graaf *van Leitrim*. In 1879 stichtte de Fenian *Michaël Davitt* de Landliga. De broederschap der Fenians was voorts reeds vroeger in Engeland geheel gereorganiseerd. Aan haar hoofd bevonden zich zeven mannen, die het Supreme Council vormden. Bij den aanvang van 1880 telde zij in Ierland 36000, in Engeland 8500 en in Schotland 3000 leden. Toen voorts in October 1881 de werkzaamheid der Landliga door het in hechtenis nemen van *Parnell* was beperkt, nam de Opperste Raad der Fenians zijne toevlucht tot een nieuw complot, hetwelk onder den naam van Iersche onoverwinnelijken (Irish invincibles) tot stand kwam en den politieken moord tot devies voerde. Dit complot (assassination-society) bracht den 6den Mei 1882 mr. *Burke* en Lord *Frederick Cavendish*, staatssecretaris voor Ierland, in het Phoenixpark te Dublin om het leven. Andere moordaanslagen mislukten en in het begin van 1883 vielen de aanvoerders dier moordenaarsclub, gedeeltelijk door het verraad van één der medeleden, in handen der politie. Daarop ontstond in Amerika een nieuw complot der Fenians, hetwelk de voornaamste gebouwen in Engeland door middel van nitroglycerine in de lucht wilde doen

vliegen. Men beproefde dit, doch te vergeefs, in April 1883 aan één der openbare gebouwen te Londen, doch eene fabriek te Birmingham, waar men ontplofbare stoffen vervaardigde, werd ontdekt en de Amerikaansche zendelingen, aan wier hoofd zich dr. *Galaghan* bevond, kwamen in hechtenis. De pogingen, in 1885 aangewend, om het Parlementsgebouw en den Tower door middel van dynamiet te verwoesten, worden dien ten gevolge ook aan de Fenians toegeschreven.

Fenn (George Manville), een Engelsch romanschrijver, geboren te Londen den 3den Januari 1831, bepaalde zich bij de journalistiek en werd eerst medewerker en toen redacteur van „Cassel's Magazine" en van „Once a Week". Eerst in 1866 leverde hij afzonderlijk: „Featherland" en na dien tijd schreef hij telken jare één of meer romans. Van deze wordt „Eli's children (1882)" voor den belangrijksten gehouden. Daarna gaf hij: „Middy and Ensign (1883)" in het licht.

Fenner von Fenneberg. Onder dezen naam vermelden wij:

Johann Heinrich Christoph Matthaeus Fenner von Fenneberg, badarts te Schwalbach, die onderscheidene merkwaardige geschriften over badaangelegenheden nitgegeven heeft. Hij werd geboren te Kirchhain in Keur-Hessen den 25sten December 1774 en overleed den 16den December 1849. Van zijne werken noemen wij: „Schwalbach und seine Heilquellen (1834, 3de druk)", — „Zur Geschichte Schwalbachs (1836)", — „Ueber den innerlichen Gebrauch der kohlensauren Stahlwasser von Langenschwalbach (1840)", — „Ueber die Bäder in Schwalbach (1839)", — „Schwalbach et ses environs (1836)", — „Schlangenbad und sein Heilwerth (1840)", — „Ueber Nachkuren (1826)", — en „Selters und seine Heilkräfte (1834)". Voorts leverde hij een „Journal fur die Bäder und Gesundbrunnen Deutschlands (1799)", — een „Tachenbuch für Gesundbrunnen und Bäder (1816—1818, 3 dln)", — en met *Döring* en anderen „Jahrbücher der Heilquellen Deutschlands (1821—1822, 2 dln)". Eindelijk heeft hij ook poëzij in het licht gegeven.

Daniël Fenner von Fenneberg, den aanvoerder van den opstand in de Pfalz in 1849. Hij werd geboren te Trente en was de zoon van een luitenant-veldmaarschalk in Oostenrijkschen dienst. Nadat hij de militaire académie bezocht had, kwam hij in 1837 als kadet in dienst, doch nam in 1843 als officier zijn ontslag, omdat zijn geschrift: „Oesterreich und seine Armee (1847)" niet behaagde aan zijne chefs. Hij begaf zich naar Zuid-Duitschland, maar keerde in 1848 terug naar Weenen. Hier voegde hij zich bij de opstandelingen, ontsnapte bij de inneming der stad aan de Keizerlijke troepen en werd in Mei 1849 aanvoerder van het volksleger in de Pfalz. Na een mislukten aanval op Landau verloor hij zijne betrekking en begaf zich, door den loop der gebeurtenissen gedrongen, naar Zwitserland. Toen men hem ook uit Zürich verbande, ging hij naar Noord-Amerika, waar hij in 1851 te New York het Duitsche weekblad „Atlantis" in het licht gaf. In 1855 zag hij er zich geplaatst als translateur, doch werd 3 jaar later wegens krankzinnigheid naar een gesticht vervoerd en overleed den 15den Februari 1863. Hij schreef: „Geschichte der wiener Oktobertage (1849)" — en „Zur Geschichte der Reinländischen Revolution (1850)".

Fennekol (Frederik Willem), een Nederlandsch staatsman, geboren in 1761 te Elmina op de kust van Guinea, behoorde in 1795 tot de provisioneele representanten van Holland, vervolgens tot de leden van het Comité voor Oost-Indische Zaken en onderscheidde zich in die betrekkingen door ijver en kennis. Na zijn ontslag uit gemeld Comité bekleedde hij den post van ontvanger, doch weigerde dien waar te nemen onder Koning *Lodewijk* en onder *Napoleon*. In 1813 zag hij zich geplaatst bij het departement van Koloniën, doch werd weldra gepensioneerd, hield zich voorts bezig met wijsgeerige en staatkundige bespiegelingen en overleed den 23sten Januari 1837. Hij schreef eene: „Proeve over de kust van Guinea enz. (1831)".

Fényes (Alexius), een Hongaarsch beoefenaar der aardrijkskunde en statistiek, werd geboren den 7den Juli 1807 te Csok-aly in het comitaat Bihar, studeerde te Debreczin, Groszwardein en Preszburg, werd in 1829 advocaat en verscheen in 1820 als afgevaardigde op den Rijksdag te Preszburg. Daarna wijdde hij zich vooral aan de aardrijkskunde van zijn vaderland, aan de statistiek en de staathuishoudkunde, en vestigde zich na het volbrengen van verschillende reizen in 1836 te Pest, waar hij in onderscheidene betrekkingen, vooral ook als redacteur van tijdschriften, nuttig werkzaam was. Hij schreef voorts eene belangrijke aardrijkskunde van Hongarije en aangrenzende landen, welke in 1839 en 1840 in 6 deelen in het licht verscheen. Daarmede verwierf hij den Académischen prijs van 200 ducaten. Ook zijne: „Statistiek van Hongarije (1843—1843, 3 dln)" werd met grooten bijval ontvangen, en van beide werken leverde hij in 1874 een uittreksel in 2 deelen. Van zijn hoofdwerk: „Het Hongaarsche Rijk, enz.", waaraan hij vele jaren arbeidde, verscheen slechts het eerste deel (1848). In 1848 werd hij chef van de afdeeling statistiek bij het Hongaarsche ministerie van Binnenlandsche Zaken en in 1849 voorzitter van den krijgsraad te Pest. Daarna betrok hij zijn buitenverblijf te Gödöllö, woonde nu en dan te Pest en overleed den 23sten Juli 1876. Hij mag beschouwd worden als de grondlegger der aardrijkskunde in Hongarije.

Feo (Francesco), een beroemd componist, geboren te Napels in 1699, oefende zich aldaar onder de leiding van *Doménico Gizzi* in de toonkunst en ontving daarna te Rome onderricht van *Pitoni* in het contrapunt. Zijne eerste opera, „Ipermnestra" getiteld, werd met algemeenen bijval ontvangen, en daarop volgden van 1728 tot 1731 de opera's: „Arianna", — „Andromacca", — en „Arsace". In 1740 keerde hij naar Napels terug en kwam er aan het hoofd der door *Gizzi* gestichte zangschool. Hij heeft voorts onderscheidene psalmen en missen gecomponeerd, alsmede het oratorium: „La distruzione dell' esercito dei Cananei", enz. Hij bezit een verheven stijl en onderscheidt zich door gloed en kracht.

Feodoor is de naam van 3 Russische Czaren, te weten:

Feodoor I, den zoon van *Iwan de Wreede*.

Hij werd geboren den 11den Mei 1557 en regeerde van den 18den Mei 1585 tot aan den 7den Jannari 1598. Hij was zwak van lichaam en geest en liet het bewind bijna geheel en al over aan zijn zwager *Boris Godoenow*, die zijne taak met groot beleid volbracht. Met dezen *Feodoor* nam de dynastie van *Rurik* een einde, daar *Godoenow* hem opvolgde, nadat hij *Demetrius*, den broeder van *Feodoor*, had laten ombrengen.

Feodoor II, den zoon van *Boris Godoenow*. Hij regeerde slechts korten tijd en werd den 10den Juni 1605 vermoord. De eerste valsche *Demetrius* was zijn opvolger.

Feodoor III, den oudsten zoon van den Czaar *Alexei*. Hij werd geboren in Mei 1661, had de teugels van het bewind in handen van den 29sten Januari 1676 tot aan den 27sten April 1682 en streed met afwisselend krijgsgeluk tegen de Polen en de Turken. Hij vernietigde de aanspraak van den adel op erfelijke waardigheden door de geslachtsregisters openlijk te doen verbranden. In 1680 stichtte hij de eerste Russische hoogeschool in een klooster te Moskou. Hij overleed in den bloei des levens, nadat hij zijn halfbroeder *Peter* tot zijn opvolger had verklaard.

Feodoor Iwanowitsj, een uitstekend kunstenaar, werd geboren omstreeks het jaar 1765 in een horde Kalmukken nabij de grenzen van Rusland en China. Hier kwam hij in Russische gevangenschap, zag zich naar Petersburg gebracht en genoot er de bescherming van Keizerin *Catharina*, die hem zijn naam schonk. Later echter liet zij Prinses *Amalia van Baden* voor zijne verdere opleiding zorgen. Na het bezoeken van eenige scholen bepaalde hij zich tot de schilderkunst, ging vervolgens naar Italië en bleef 7 jaar te Rome, waar zijn talenten zich voorspoedig ontwikkelden. Voorts vergezelde hij Lord *Elgin* naar Griekenland en naar Londen, om hier het opzicht te honden over het graveeren der platen, voor het werk van *Elgin* bestemd. Nadat hij er 3 jaar vertoefd had, ging hij naar Karlsruhe, alwaar de Groothertog *Karl Friedrich* hem tot Hofschilder benoemde. Hij bekleedde die betrekking tot aan zijn dood in 1821. Door het bestudeeren van de stukken der oude meesters had hij zich een gestrengen, grootschen stijl eigen gemaakt, en hij munnte vooral uit in het chiaroscuro. Tot zijne voornaamste stukken behoort een altaarstuk met de opstanding van Christus. Ook heeft hij fraaie gravures nagelaten.

Feodosia of *Kaffa*, in het Tartaarsch *Kefé*, eene handelsstad, arrondissementshoofdstad en bisschopszetel, ligt in het Russische gouvernement Taurië aan de zuidoostkust van het schiereiland de Krim, aan eene baai van de Zwarte Zee en aan de helling van een berg. Zij is fraai en goed bebouwd, heeft 5 kerken, een quarantainegebouw, eene openbare boekerij, een museum van oudheden, een botanischen tuin, zeebaden, eenige fabrieken enz., benevens ongeveer 9 000 inwoners, die zich bezig houden met de vervaardiging van brandewijn, zeep, tapijten, enz. De ruime en diepe haven wordt beschonwd als de beste van de Krim na die van Sebastopol. Daardoor alsmede door karavanen wordt de handel aanmerkelijk bevorderd. Tot de voornaamste uitvoerartikelen behooren er graan, huiden en wol. Buiten de stad hebben de Zigeuners hunne hutten opgeslagen, en men vindt er ook eenige Tartaarsche dorpen, voorts de Duitsche volksplantingen Heilbron, Zürichthal enz. De naam dezer stad is ontleend aan dien der oud-Grieksche koionie Theodosia of Thendosia, die eene levendige handelsbetrekking onderhield met Athene en graan, staven, timmerhout, huiden en honig derwaarts voerde. Deze werd in het midden van de tweede eenw onzer jaartelling verwoest en vervangen door het ondere Capha. In de nabijheid dezer plaats ontstond in 1266 het nienwe Capha of Caffa, eene koopstad en vesting, die den 4den Juli 1465 in handen van den Turkschen Sultan *Mohammed II* viel en toen 100 000 inwoners telde. In 1770 werd zij door den Russischen generaal *Dolgoroeki* stormenderhand ingenomen en in 1774 afgestaan aan den Khan der Tartaren, die haar tot zijne residentie verhief. In 1783 echter moest de Khan zijn geheele gebied aan Rusland opdragen, — en deze opdracht werd bevestigd door den Vrede van Jassy (1792). Na dien tijd ging de welvaart der stad allengs achteruit, hoewel zij in 1798 eene vrijhaven werd. In de jongste jaren is zij weder voornitgegaan, zonder evenwel met de naburige Kertaj te kunnen wedijveren. Gedurende het badseizoen houden vele aanzienlijken uit Simferópol er hun verblijf. De *Zeengte van Feodosia* ligt tusschen de Zwarte Zee en de Zee van Azow, maar wordt gewoonlijk de Straat van Kertsj of Jenikalé geheeten.

Ferdinand is een naam van onzekeren oorsprong. Hij werd gedragen door vele Vorsten, — in de eerste plaats door *Keizers van Duitschland*, te weten:

Ferdinand I, een zoon van den aartshertog *Philippus van Oostenrijk* en van *Johanna*, eene dochter van *Ferdinand de Katholieke*. Hij was een jongere broeder van Keizer *Karel V* en werd geboren den 10den Maart 1503 te Alcala de Henares in Nieuw-Castilië. Na den dood zijns vaders werd hij onder het toezicht van zijn grootvader van moederszijde opgevoed, en na het overlijden van zijn grootvader *Maximiliaan I* vielen hem de Oostenrijksche landen ten deel, terwijl zijn broeder *Karel* hem belastte met de leiding der Duitsche aangelegenheden. Hij trad in het huwelijk met *Anna*, eene dochter van *Ladislaus*, koning van Hongarije en Bohemen, en verkreeg hierdoor heerschappij over deze landen. In Hongarije kwam evenwel *Zapolya* tegen hem in verzet en diens bondgenoot, Sultan *Soliman*, bedreigde Weenen, doch werd tot den terugtocht gedwongen doordien *Andréas Doria* de Dardanellen blokkeerde. Bij den Vrede van Groszwardein verkreeg *Zapolya* den koningstitel met een gedeelte van Hongarije voor levenslang, terwijl aan zijne mannelijke erfgenamen het overstendom Siebenbürgen werd toegekend. Na zijn dood echter maakte zijne weduwe, gestennd door den Sultan, aanspraak op de geheele heerschappij van *Zapolya* ten behoeve van zijn zoon, zoodat *Ferdinand* er niet in slaagde, het rustig bezit van Hongarije te verwerven. In Bohemen vond hij tegenstand bij de aanhangers der Hervorming, doch na den slag van Mühl-

berg (1547) nam hij eene bloedige wraak. Inmiddels had hij in 1530 de Duitsche koningskroon verkregen, en sedert dien tijd bestuurde hij, als vertegenwoordiger van zijn broeder, de meeste Rijksdagen. In 1556 zag hij zich gekozen tot Roomsch-Duitsch Keizer en deed pogingen om de godsdienstwisten uit den weg te ruimen, doch oogstte hiervoor geene dankbaarheid. Door regeling van de munt en van den Rijkshofraad maakte hij zich verdienstelijk jegens Duitschland. Nadat hij gezorgd had, dat zijn zoon *Maximiliaan II* in 1562 tot Roomsch Koning gekozen werd, verdeelde hij zijne landen onder zijne 3 zonen en overleed den 15den Juli 1564. Hij onderscheidde zich door zijne zachtmoedigheid en rechtvaardigheid, en daar hij een voorstander der wetenschap was, zocht hij den omgang met de geleerdste mannen van zijn tijd. Zijne gemalin schonk hem 15 kinderen, van welke echter slechts 3 zonen en 3 dochters hem overleefden.

Ferdinand II, een kleinzoon van den voorgaande en een zoon van *Karel*, aartshertog van Carinthië en Stiermarken, en van *Maria van Beieren*. Hij was geboren te Grätz den 9den Juli 1578 en na den dood zijns vaders werd zijne opvoeding door zijne moeder toevertrouwd aan de Jezuïeten, die hem zulk een afkeer van het Protestantismus inboezemden, dat hij te Loretto voor het altaar eene plechtige gelofte aflegde, dat hij tot elken prijs in zijne Staten den R. Katholieken godsdienst tot den heerschenden zou verheffen. Nadat hij in zijne erflanden Stiermarken, Carinthië en Kraïn het Protestantismus uitgeroeid had, zocht hij iets dergelijks te volbrengen in Oostenrijk en Bohemen, daar hij nog bij het leven van den kinderloozen Keizer *Matthias* tot koning van Bohemen (1617) en van Hongarije (1618) was benoemd, doch hij werd daardoor de oorzaak van den Dertigjarigen Oorlog. Toen hij na den dood van *Matthias* (1619) tot koning van Bohemen gekroond was, zocht hij vruchteloos met de opstandelingen te onderhandelen. In hetzelfde jaar kozen de Keurvorsten hem eenstemmig tot keizer van Duitschland, en hij sloot daarna met Hertog *Maximiliaan van Beieren* een verdrag tot bescherming van het Keizerlijk Huis en van de R. Katholieke Kerk. De Bohemers echter verklaarden hem, den vijand van gewetensvrijheid, vervallen van den troon en schonken dien in 1619 aan den jongen, hervormden Keurvorst van de Pfalz, *Frederik V*, die echter in den slag bij den Witten Berg (1620) door *Maximiliaan* overwonnen werd. Gedurende 3 maanden schortte *Ferdinand* zijne wraak op, doch daarna nam eene vreeselijke geloofsvervolging een aanvang, uitgezonderd in Hongarije en in een gedeelte van Silezië. Tevens bejverde hij zich, om, gesteund door *Philippus IV*, koning van Spanje, de macht van het Huis van *Habsburg* uit te breiden. Hij deed den Keurvorst van de Pfalz in den rijksban en droeg diens waardigheid op aan den Hertog *Maximiliaan van Beieren*. Voorts beroofde hij de Hertogen *van Mecklenburg*, die Koning *Christiaan IV* van Denemarken hadden bijgestaan, van hunne bezittingen en schonk die aan *Wallenstein*. Daarentegen leed zijn plan, om zich van den handel op de Oostzee meester te maken, schipbreuk op de belegering van Stralsund. Reeds waande hij zich zeker van het overwicht zijner heerschappij in Europa, toen de tusschenkomst van *Gustaaf Adolf* van Zweden, de dood van *Wallenstein* en het vijandig verzet van Frankrijk hem gevoelige slagen toebrachten. Hij overleed te Weenen den 15den Februari 1637.

Ferdinand III, den zoon en opvolger van den voorgaande. Geboren te Grätz den 11den Juli 1608, werd hij in 1625 tot koning van Hongarije benoemd en zag zich na den dood van *Wallenstein* (1634) belast met het opperbevel over het Keizerlijk leger, bijgestaan door de generaals *Gallas* en *Piccolomini*. Hij veroverde Donauwörth en Regensburg, behaalde in 1634 de overwinning bij Nördlingen en verjoeg de Zweden uit Zuid-Duitschland. Na den dood zijns vaders beklom hij den Duitschen keizerstroon en zocht vredesonderhandelingen aan te knoopen, die in 1648 door den vrede van Münster werden gevolgd. Hij overleed den 2den April 1657. Hij was een voorstander van kunsten en wetenschappen, — inzonderheid van de toonkunst. Zijn zoon, die hem onder den naam van *Ferdinand IV* zou opvolgen, is vóór hem gestorven.

Eén *Keizer van Oostenrijk*, namelijk:

Karl Leopold Joseph Frans Marcellin Ferdinand I, oudsten zoon van Keizer *Frans I* en van *Maria Theresia*. Hij werd geboren te Weenen den 19den April 1793, was reeds in zijne jeugd zwak van lichaam en legde zich vooral toe op de kennis van landbouw en nijverheid. Eerst in 1829 en vervolgens woonde hij de zittingen van den Staatsraad bij en zag hij zich door den Keizer met bepaalde werkzaamheden belast. Ook de Kroon van Hongarije, die hij in 1830 te Preszburg aanvaardde gaf hem geene grootere zelfstandigheid. Een geschenk van 50 000 ducaten, dat hij naar oud gebruik bij die gelegenheid ontving, besteedde hij aan de ondersteuning van verarmde Hongaarsche gemeenten en aan de stichting der hoogeschool te Pest. Hij ontsnapte aan den moordaanslag van *Frans Reindl* en beklom den 2den Maart 1835 den keizerlijken troon. Ook toen hij tot koning van Bohemen werd gekroond, besteedde hij het gebruikelijk geschenk tot weldadige oogmerken, en toen hij de Kroon van Lombardije ontving (1838), schonk hij algemeene amnestie aan alle staatkundige overtreders in de Italiaansche gewesten. Onder zijn bestuur ontwikkelde zich de Oostenrijksche industrie zeer voorspoedig en er werden wegen en spoorwegen aangelegd. De opstand in Galicië werd achtervolgd door de inlijving van het gebied van Krakau in het Oostenrijksche Keizerrijk. Toen het voorjaar van 1848 onrustige bewegingen bracht, gaf hij aan *Metternich* zijn ontslag, benoemde een verantwoordelijk ministerie en verleende eene grondwet aan het volk. Daar in Mei de onrust te Weenen toenam, begaf hij zich met zijn Hof naar Innsbruck en keerde eerst in Augustus daaraanvolgende in zijne hoofdstad terug. Gedurende den Octoberopstand aldaar ging hij naar Olmütz en gevoelde zich door de omstandigheden des tijds gedrongen, om den 2den December 1848 afstand te doen van den troon ten behoeve van zijn neef *Frans Joseph*. Na dien tijd vertoefde hij meestal te Praag,

waar hij op het Hradschin den 29sten Juni 1875 overleed.

Koningen van Napels, te weten:

Ferdinand I, onechten zoon van *Alfonsus V* van Aragon. Het Parlement te Napels gaf hem in 1443 den titel van prins *van Calabrië* en benoemde hem tot troonopvolger. In 1445 huwde hij met *Isabella van Chiaramonte*, eene dochter van Graaf *Tristan van Copertino*. Na den dood zijns vaders maakte hij zich meester van Napels, werd door Paus *Pius II* daarmede beleend, doch verloor aan den pretendent, den Hertog *van Calabrië*, het geheele Rijk met uitzondering van zijne hoofdstad (1460). Bijgestaan door Milaan en door den Paus, maakte hij zich het volgende jaar weêr meester van eenige vestingen, bracht zijn tegenstander in 1462 eene nederlaag toe en nam 2 jaar later den Hertog *van Sessa* op eene verraderlijke wijze gevangen. Daarna deed hij, naar men meent, den Prins *van Tarente* door vergif om het leven brengen en maakte zich door een testament, dat vermoedelijk valsch was, van diens bezittingen meester, waarna hij zich door een huwelijk van zijne onwettige dochter met een neef van Paus *Sixtus V* in nauwe betrekking stelde tot het Hof te Rome en een belangrijken invloed verkreeg op de aangelegenheden van Italië. Na den dood van *Lorenzo de' Medici* achtte hij zich verzekerd van de opperheerschappij in Italië, toen Hertog *Lodewijk de Moor* zich verbond met *Karel VIII*, koning van Frankrijk, om de rechten van het Huis *van Anjou* te doen gelden op den troon van Napels. Terwijl hij zich bejverde, gemeld bondgenootschap te vernietigen, werd hij verrast door den dood op den 25sten Januari 1494.

Ferdinand II, een zoon van *Alfonsus II* en een kleinzoon van den voorgaande. Hij werd geboren den 26sten Juli 1469 en voerde aanvankelijk den titel van Prins *van Capua*, — na de troonbeklimming dien van Prins *van Calabrië*, en werd in 1495 de opvolger van zijn vader. Muiterij in het leger noodzaakte hem tot de vlucht naar het eiland Ischia, terwijl het geheele vasteland ontrukt werd aan zijne heerschappij. Zoodra echter *Karel VIII* Napels verlaten had, maakte *Ferdinand* zich meester van Reggio en drong door in Calabrië. Hoewel hij te Seminara het onderspit moest delven, rukte hij voort naar Valenza en vanhier naar Sicilië, vanwaar hij met 80 schepen naar Salerno terugkeerde en, door de bewoners des lands geholpen, de Franschen versloeg en binnen Napels trok. Ook Capua, Aversa en de meeste steden van Campanië onderwierpen zich aan zijne heerschappij, zoodat eindelijk in 1496 de vijand moest aftrekken. Nu trad hij in het huwelijk met *Johanna*, eene dochter van *Ferdinand I*, en overleed kort daarna den 7den October 1496.

Ferdinand I, koning der beide Siciliën, een zoon van *Karel III*, koning van Spanje, en van Prinses *Amalia van Saksen*. Hij werd geboren den 12den Januari 1751, ontving weinig voedsel voor zijn geest, maar wijdde zich des te ijveriger aan gymnastische oefeningen. Gestennd door eene groote schaar van ellendige handlangers, maakte hij zich aan vele misdaden schuldig. Toen zijn vader in 1759 den troon van Spanje beklom, werd hij in diens plaats koning van Napels, waar hem gedurende zijne minderjarigheid een regentschap, met den markies *Tanucci* aan het hoofd, ter zijde stond. Toen hij in 1767 meerderjarig was geworden, veranderde hij het regentschap in een ministerie en verbande de Jezuïeten, en terwijl hij zich aan zijne lage hartstochten overgaf, bestuurde zijne schoone en schrandere gemalin *Maria Carolina*, eene dochter van Keizerin *Maria Theresia*, de zaken des Rijks. Zij bewerkte, dat *Tanucci* ontslagen werd, — dat men ophield tienden en belastingen te betalen aan den Heiligen Stoel, — dat het onderwijs verbeterd, de académie van Herculanum vernieuwd, eene militaire académie opgericht, het gezag der baronnen beperkt en eene handelsrechtbank ingesteld werd, — en dat er handelsverdragen tot stand kwamen met Sardinië, Genua, Rusland, enz. Onder het beheer van den minister *Acton* onttrok Napels zich aan den invloed van Spanje en sloot zich meer en meer aan bij Oostenrijk en Engeland, zoodat het ook in 1793 deel nam aan de coalitie tegen Frankrijk. Hoewel de overwinningen van het Republikeinsche leger in Italië hem noodzaakten, om vrede te sluiten, zette *Ferdinand* zijne vijandelijkheden tegen Frankrijk voort en verbond zich met Oostenrijk, Rusland en Groot-Britanje, zoodat weldra een Fransch leger onder bevel van generaal *Championnet* binnen Napels trok en er, na de vlucht des Konings naar Palermo, de Parthenopeesche Republiek werd afgekondigd (1799). Weldra echter kwamen de Koningsgezinden in opstand en overmeesterden de hoofdstad, zoodat *Ferdinand* in 1800 derwaarts terugkeerde. Hoewel de onschendbaarheid des Rijks in een verdrag tusschen den Eersten Consul en Spanje gewaarborgd was, moest Napels bij den vrede met Frankrijk vreemde troepen opnemen, terwijl het bij het onzijdigheidverdrag van 1805 beloofde om het landen van jegens Frankrijk vijandige soldaten te verhinderen. Toen niettemin kort daarna 12 000 Russen bij Napels aan wal stapten, deed *Napoleon* het land bezetten, waarna *Ferdinand* in 1806 wederom de wijk nam naar Sicilië, den Kroonprins als zijn plaatsvervanger achterlatend. Toen vervolgens *Joseph Bonaparte* tot koning der beide Siciliën benoemd was, handhaafde *Ferdinand* op Sicilië, met bijstand van Engeland, zijn gezag, doch stond in 1809 wegens verwikkelingen met het Engelsche Kabinet zijn troon tijdelijk af aan zijn zoon *Frans*. In 1811 aanvaardde hij echter weder het bewind, en toen het Congrès te Weenen hem in zijne rechten herstelde, vereenigde hij in 1816 het vasteland met het eiland Sicilië tot één geheel. In 1817 verliet het Oostenrijksche leger zijne Staten, en in 1818 sloot hij een concordaat met den Paus. Na de revolutie van 1820 moest hij de grondwet van 1812 bezweren, doch hij hief ze het volgende jaar met hulp van Oostenrijk weder op en nam gestrenge maatregelen tegen alle vrijzinnige bewegingen. Hij overleed den 4den Januari 1825.

Ferdinand II, een kleinzoon van den voorgaande en een zoon van *Frans I* en van *Isabella Maria van Spanje*. Hij was geboren den 12den Januari 1810, verkreeg in 1830 de heerschappij over een volk, dat door de heersch-

zucht van edelen en priesters en door de verkwistingen van het Hof geteisterd en uitgemergeld was, en toonde zich aanvankelijk geneigd tot heilzame hervormingen. Hij verleende aanstonds amnestie, verbeterde de financiën, voerde bezuinigingen in, gaf aan gehate ambtenaren hun ontslag, bevorderde vrijheid van handel en deed veel ten behoeve van de welvaart der ingezetenen. Wie echter de stichting van een constitutioneelen Staat of kerkelijke hervormingen van hem verwacht hadden, zagen zich bedrogen. Hij leende bij voorkeur het oor aan monniken, reactionnairen en vertegenwoordigers van absolutistische Kabinetten. Slechts in een sterk leger zag hij veiligheid voor zijn troon, zoodat hij er eene kostbare krijgsmacht op na hield. In 1837 werd Sicilië eene provincie van Napels. Nu volgden samenzweringen en oproerigheden elkander op, — spionnen verhinderden de uiting van elke vrije gedachte, — en moord, roof en brandstichting herschiepen het heerlijke land in eene woestenij. Toen in Januari 1848 Sicilië in opstand kwam, zag hij zich genoodzaakt, eenige hervormingen in te voeren, zijne ministers te ontslaan en zelfs aan den strijd in Opper-Italië tegen Oostenrijk deel te nemen, terwijl hij tevens eene grondwet moest uitvaardigen voor de beide deelen des Rijks. De Sicilianen wantrouwden intusschen de gezindheden des Konings en verklaarden hem en zijn Huis in 1848 vervallen van den troon van Sicilië. In het begin van 1848 riep hij volgens de grondwet de Kamers bijeen, doch zond ze ras weder naar huis. Na het overmeesteren van Sicilië (1849) en na de algemeene reactie in Italië, haastte hij zich de grondwet op te heffen, terwijl zij, die tot hare invoering hadden medegewerkt, aan bloedige vervolgingen blootstonden. Toen in 1856 Frankrijk en Engeland hem den raad gaven om, ter bevordering van de rust van Italië, een anderen staatkundigen weg te volgen, wees hij alle bemoeiing met zijne zaken op zóo beslissenden toon van de hand, dat die Mogendheden de diplomatieke betrekkingen met hem afbraken. De aanslag van *Agesilao Milano* bevestigde hem in zijne gevoelens, en hij overleed den 23sten Mei 1859, waarna zijn koningrijk ten deel viel aan zijn zoon *Frans II*, doch reeds overrijp was om zich met de overige landen van Italië tot één Rijk onder het Huis *van Savoye* te vereenigen. Hij is eerst gehuwd geweest met *Christina Maria van Sardinië*, die hem den Kroonprins *Frans* schonk, en vervolgens met *Therese*, eene dochter van *Karel*, aartshertog *van Oostenrijk*; met deze laatste had hij 9 zonen en 4 dochters.

Koningen van Portugal, namelijk:

Ferdinand I de Vriendelijke, een zoon van *Peter I de Wreede*. Hij werd geboren den 27sten Januari 1340 en aanvaardde de regeering in 1367. Zijn oorlog tegen Castilië had voor hem een ongelukkigen afloop, en ook zijne verbintenis met *Eleonora Tellez* was oorzaak van veel onrust en ellende. Zijn verbond met Engeland tegen Castilië werd verraden, zoodat *Hendrik*, koning van Castilië, een inval deed in Portugal en er onderscheidene steden en zelfs de benedenstad van Lissabon veroverde, weshalve *Ferdinand* een zeer onvoordeeligen vrede moest sluiten (1373). Huiselijke onaangenaamheden en vrees voor de misnoegde edelen, waren oorzaak, dat hij afzag van zijn voornemen om de Mooren te bestrijden, waarna hij in 1381 weder met Castilië moest oorlogen. Reeds waren zijne schepen en zijn leger te lande geslagen, Almeida veroverd en Lissabon bedreigd, toen eindelijk de lang verwachte Engelsche vloot verscheen. Hierover verblijd, onderwierp *Ferdinand* zich gewillig aan de bevelen van Paus *Urbanus VI*; weldra echter maakten zich de beschermers schuldig aan roof en moord, totdat de komst eener vloot van 80 schepen de Portugeezen en Engelschen weder verzoende. *Ferdinand* vlnchtte naar Santarem, en de oorlog eindigde met een verdrag, dat voor Portugal zeer vernederend luidde en waarbij was vastgesteld, dat de Kroonprinses *Beatrix* met *Ferdinand*, den jongeren zoon van den Koning van Castilië, in het huwelijk zou treden. Nauwelijks echter hadden de Engelschen zich ingescheept, toen *Ferdinand* zijne gehoorzaamheid aan Paus *Urbanus* opzeide en zich een aanhanger van *Clemens VII* verklaarde. Ja, hij sloot nog nauwer verbintenis met Castilië doordien hij Koning *Hendrik* bewoog, om zelf de voor zijn zoon bestemde bruid ten hnwelijk te nemen. Hij overleed den 22sten of 29sten October 1383 en werd door *Beatrix* opgevolgd.

Ferdinand August Frans Anton II, oudsten zoon van den Hertog *Ferdinand van Saksen-Coburg-Gotha-Kohary*. Hij werd geboren te Weenen den 9den April 1816 en trad 20 jaar later in het huwelijk met *Maria II da Gloria*, koningin van Portugal, weduwe van den Hertog *van Leuchtenberg*. Hij verkreeg daardoor den titel van Hertog *van Braganza* en van „Koninklijke hoogheid", terwijl hem na de geboorte van zijn oudsten zoon ingevolge de grondwet die van koning ten deel viel. Na den dood zijner gemalin (1853) werd hij regent des lands tot aan de meerderjarigheid van den Kroonprins (1855). Door zijn schrander en omzichtig bestuur wist hij de aanvankelijke vooroordeelen des volks uit den weg te ruimen en zich algemeen bemind te maken.

Koningen van Spanje, te weten:

Ferdinand I de Groote, koning van Castilië. Hij was de tweede zoon van *Sancho Garcia*, koning van Navarre. Toen *Bermudez*, koning van Leon, hem aanviel, versloeg hij dezen en maakte zich meester van diens Rijk, hetwelk aan zijne gemalin *Sancha* in erf bezit werd toegewezen (1037). Bij herhaling trok hij met een zegevierend leger naar Portugal, veroverde Coïmbra, bracht den Moorschen Koning van Toledo de nederlaag toe en maakte zoowel hem als den Koning van Saragossa schatplichtig. In het jaar 1050 dreef hij door, dat op eene vergadering van bisschoppen eene reeks van verordeningen ten behoeve der kerkelijke tucht werd vastgesteld. Hij versloeg zijn broeder *Garcia IV*, koning van Navarre, die met Moorsche hulptroepen in Castilië viel, in 1054 bij Burgos, en laatstgenoemde sneuvelde in dien slag. Terwijl voorts de Mooren den Koning van Sevilla beoorloogden, behaalde *Sancho*, de oudste zoon van *Ferdinand*, de overwinning op *Ramiro*, koning van Aragon. Daarna verdeelde *Ferdinand* het Rijk onder zijne 3 zonen, zoodat aan *Sancho* Castilië, aan *Alfonsus* Leon en Asturië, en aan *Garcia* Ga-

licië en Portugal ten deel vielen, waarna hij nogmaals tegen de Mooren te velde trok en den 28sten December 1065 overleed.

Ferdinand I, koning van Leon (*Ferdinand II* als koning van Spanje). Hij was een jonger zoon van *Alfonsus VII*, koning van Castilië, en werd in 1157 opvolger van zijn vader als koning van Leon, Asturië en Galicië, terwijl zijn oudere broeder *Sancho III* de Kroon van Castilië verkreeg. Hij veroverde in 1166 Alcantara, Albuquerque en Elvas, behaalde in 1168 eene overwinning op *Alfonsus*, koning van Portugal, en versloeg *Aboe-Jacoeb*, koning van Marocco, die in 1173 Ciudad Rodrigo ingesloten hield. In 1177 zegepraalde hij bij Argannal nogmaals op de Portugeezen, en met laatstgenoemden streed hij voorspoedig tegen Marocco. Hij overleed den 28sten Januari 1188.

Ferdinand II de Heilige, koning van Castilië (*Ferdinand III* als koning van Spanje). Hij was een zoon van *Alfonsus IX*, koning van Leon, werd geboren in 1199, en zag zich in 1217, in plaats van zijne moeder *Berengaria*, op den troon van Castilië verheven. Nadat hij meer dan één oproer van wederspannige vazallen gedempt had, overwon hij in 1224 den Moorschen Koning van Sevilla, veroverde Quesada, versloeg in het volgende jaar den Koning van Baëza en maakte na den dood van dien Vorst (1227) zich meester van laatstgenoemde stad. De dood zijns vaders bezorgde hem de heerschappij van Leon, dat hij weldra met Castilië tot een onbreekbaar koningrijk vereenigde. Hij ontrukte aan de Mooren allengs het geheele koningrijk Murcia, met uitzondering van de steden Mula, Lorca en Cartagena, noodzaakte door de belegering van Jaen den Koning van Granada, hem eene jaarlijksche schatting van 50 000 dubloenen te betalen, en bouwde eene vloot, waarmede hij, na eene langdurige belegering, Sevilla bemachtigde (1248). Nadat hij voorts Beneden-Andalusië veroverd had en op het punt stond, om een krijgstocht naar Afrika te ondernemen, overleed hij den 30sten Mei 1252. Hij stichtte den Raad van Castilië, onderscheidene bisdommen, den Dom te Toledo, verplaatste de universiteit van Palencia naar Salamanca, verbeterde de rechtspleging door den „Codex de las Partidas", welke door zijn zoon voltooid is, en werd in 1671 door Paus *Clemens X* heilig verklaard.

Ferdinand III, koning van Castilië (*Ferdinand IV* als koning van Spanje), den oudsten zoon van Koning *Sancho IV*. Hij werd geboren den 6den December 1285 en beklom na den dood zijns vaders den troon van Castilië en Leon. Hij streed voorspoedig tegen Portugal en Aragon en overleed den 17den September 1312. Men verhaalt, dat hij 2 broeders, van moord beticht, zonder vorm van proces van de muren der stad naar beneden heeft laten werpen, en dat deze hem binnen 30 dagen voor den rechterstoel daagden van God, — alsmede dat hij in den nacht vóór den aftoop van dien termijn overleed. Hij draagt deswege den bijnaam van *de Gedaagde*.

Ferdinand I de Rechtvaardige, koning van Aragon, tweeden zoon van Koning *Jan I van Castilië*. Hij werd geboren den 27sten November 1380, ontving als 6-jarige knaap het graafschap Majorca, in 1390 ook Lara en Pennafiel, wees na den dood van zijn broeder *Hendrik* de Kroon van de hand en oefende met de Koningin de voogdijschap over zijn neef *Jan II*. In 1407 streed hij voorspoedig tegen de Mooren, veroverde in 1410 Antequera en andere naburige vestingen en verkreeg van zijne tijdgenooten den naam van *Ferdinand van Antequera*. Na den dood van Koning *Martinus* van Aragon, versloeg hij den Pretendent, den Graaf *van Urgelo*, die door een Engelsch leger ondersteund werd, en ontving in 1414 te Saragossa de koningskroon. Te midden zijner groote plannen overleed hij te Igualada den 2den April 1416. Zijne vroomheid, rechtvaardigheid en schranderheid verhieven hem tot één der voortreffelijkste Vorsten van Aragon.

Ferdinand II de Katholieke, koning van Aragon (*Ferdinand V* als koning der Verecnigde Spaansche gewesten), den eenigen zoon van Koning *Jan II* van Aragon. Hij werd geboren te Soz den 10den Maart 1452, in 1466 tot mederegent van Aragon en in 1468 tot koning van Sicilië verheven en huwde in 1469 met *Isabella*, erfprinses van Castilië. Na den dood van zijn schoonbroeder *Hendrik IV* aanvaardde hij in 1474 met zijne gemalin den troon der voornaamste twee Spaansche koningrijken, terwijl met betrekking tot Castilië de koninklijke beslissing aan *Isabella* verbleef. Beroemde staatslieden, zooals *Mendoza*, *Ximenes*, *Gonzalo de Cordova* enz. en een voorspoedige samenloop van omstandigheden waren oorzaken van Spanjes's ongemeenen bloei onder zijn bestuur. *Ferdinand* en *Isabella* zochten het koninklijk gezag door beperking van dat van den adel te bevestigen en tevens het grondgebied der vazallen in bezittingen der Kroon te herscheppen, terwijl zij inzonderheid zorgden voor eene betere rechtspleging. De vereeniging van drie grootmeesterschappen met de Kroon vermeerderde het inkomen der schatkist, en ook op de kerkelijke waardigheden en goederen deed „de Katholieke" zijn invloed gelden. Eene merkwaardige instelling van dien tijd is de Inquisitie, die in strijd met de wenschen der zachtmoedige *Isabella* door *Mendoza* ontworpen werd en in 1481 te Sevilla haar eerste auto-da-fé volvoerde. Een strooptocht van den markies *van Cadix* opende in 1481 de vijandelijkheden tegen Granada, welke stad in 1492 in handen viel van de Katholieke Majesteiten. De onverdraagzaamheid van het Hof dwong de meeste Mohammedanen en ongeveer $\frac{1}{2}$ millioen Israëlieten, om het land te verlaten. Sedert *Columbus* de Nieuwe Wereld ontdekt had, was deze aan Spanje onderworpen, dat heerschappij voerde over den geheelen Atlantischen Oceaan. Door deel te nemen aan de Ligue van Cambray en aan de Heilige Ligue verkreeg *Ferdinand* de aan Venetië tot pand gegevene havens van Apulië en Spaansch Navarre, terwijl *Ximenes* belangrijke voordeelen behaalde in Afrika. *Ferdinand* was echter niet gelukkig in zijn huiselijk leven. Na den dood van zijne kinderen, met uitzondering van zijne jongste dochter *Johanna*, die in 1495 in het huwelijk trad met *Philips de Schoone*, graaf van Holland en Zeeland en een zoon van *Maximiliaan I*, keizer van Oostenrijk, verloor hij in 1505 zijne gemalin, zoodat de Regeering van Castilië aan *Johanna* of eigenlijk aan genoemden *Philippus* ten deel

viel. Hierdoor ontstemd, trad *Ferdinand* in het huwelijk met de Gravin *Germaine de Foix*, eene zustersdochter van den Koning van Frankrijk; daar *Philips* intusschen in 1506 overleed en diens echtgenoot krankzinnig werd, keerde het bewind over Castilië tot *Ferdinand* terug. Hij overleed te Madrigalejo den 27sten Januari 1516.

Ferdinand VI de Wijze, koning van Spanje. Hij was de derde zoon van koning *Philippus V* en van *Gabrielle van Savoye*, werd geboren den 23sten September 1712, zag zich in 1724 erkend als prins van Asturië en beklom in 1746 na den dood zijns vaders den troon. Bij het aanvaarden van het bewind schonk hij eene algemeene amnestie, verbeterde de geldmiddelen, verlaagde de belastingen, bevorderde de nijverheid en verordende gestrenge maatregelen tegen de roofstaten. Hij nam de hoogescholen te Barcelona en te Sevilla in bescherming en stichtte eene nieuwe te Valladolid, alsmede eene académie voor schilder-, bouw- en beeldhouwkunst te Madrid. Hij werd daarbij ondersteund door den minister *Ensenada*, wiens opvolger, de Ier *Richard Wall*, een minder gunstigen invloed had op *Ferdinand*. Na den dood zijner gemalin *Maria Barbara* (1758) begaf zich de Koning naar Villa Viciosa, waar zijne zwaarmoedigheid in onnoozelheid ontaardde en hij den 10den Augustus 1759 kinderloos overleed.

Ferdinand VII, koning van Spanje, een zoon van Koning *Karel V* en van *Maria Louiza van Parma*. Hij werd geboren den 14den October 1784 en verwierf op 4-jarigen ouderdom den rang van prins van Astnrië. De opvoeding, die hij van zijne ouders en van zijn leermeester, den Hertog *van Alcudia*, ontving, was juist geschikt, om hem te verbitteren. In 1801 trad hij in het huwelijk met de beminnelijke *Antoinette Therese*, eene dochter van *Ferdinand I*, den lateren koning der beide Siciliën, doch deze overleed reeds in 1806; volgens sommigen waren de beleedigingen harer schoonmoeder, volgens anderen was vergif de oorzaak van haren dood. Gedeeltelijk uit haat jegens den Hertog *van Alcudia*, gedeeltelijk uit vrees, dat zijne ouders hem van de troonopvolging zouden uitsluiten, knoopte *Ferdinand* betrekkingen aan met *Beauharnais*, ambassadeur van Frankrijk te Madrid, en gaf zelfs in een brief aan *Napoleon* van 11 October 1807 den wensch te kennen, om eene dochter van *Lucien Bonaparte* tot gemalin te nemen. Zijn plan werd echter ontdekt en de Prins den 28sten October daaraanvolgende in het Escuriaal in hechtenis genomen en een verrader des vaderlands verklaard. Hierdoor ontstond den 8sten Maart de revoltie van Aranjuéz, waarbij de Hertog *van Alcudia* zijn behoud te danken had aan de tusschenkomst van den Prins. Daarop legde de Koning de Kroon neder, zich hiertoe gedwongen verklarend, en *Ferdinand* kwam in zijne plaats. *Napoleon* gaf voor, dat hij *Ferdinand* als koning zou erkennen, maar noodigde hem uit, om zich naar Bayonne te begeven, ten einde aldaar te onderhandelen. Hier echter verklaarde de Keizer hem vervallen van den troon, dien hij toewees aan zijn eigen geslacht. Daar *Ferdinand* tevens door zijne onders met eene aanklacht bedreigd werd, als had hij zich op eene onwettige wijze van het gezag meester gemaakt, deed hij onvoorwaardelijk afstand van den troon, nadat hij eerst aan de Junta te Madrid onbeperkte volmacht had gegeven, om de Cortes bijeen te roepen en oorlog te voeren tegen Frankrijk. Tot schadeloosstelling verkreeg hij een jaargeld van 600 000 francs uit de Fransche schatkist en het kasteel met de parken van Navarre. Niettemin werd hij naar Valençay verwezen en hier gestreng bewaakt. Eerst tegen het einde van 1813 was *Napoleon* gezind om hem in zijne rechten te herstellen, en op grond van het verdrag van 11 December keerde *Ferdinand* in Maart 1814 naar Spanje terug. Hier verscheurde hij aanstonds de constitutie van 1812, bevorderde op eene bloedige wijze eene kerkelijke en staatkundige reactie, doch werd door den opstand in 1820 genoodzaakt, gemelde constitutie te herstellen. Hij bezwoer tot driemaal toe die grondwet, welke de Inquisitie en de pijnbank afschafte, de Jezuïeten verbande, de kloosters ophief en de drukpers van hare banden ontsloeg, maar telkens ook koesterde hij het voornemen, om dien eed zoo spoedig mogelijk te breken. Door de gewapende tusschenkomst van Frankrijk werd in 1823 het absolutismus in Spanje hersteld. Tot 4-maal toe trad hij in het huwelijk, en eerst zijne laatste gemalin, *Maria Christina*, eene dochter van *Frans I*, koning der beide Siciliën, schonk hem eene dochter, die later als *Isabella II* koningin van Spanje werd, maar zich in 1868 verdreven zag door de revolutie. *Maria Christina* haalde *Ferdinand* over om de Salische wet op te heffen; dientengevolge verzamelde zijn broeder *Don Carlos* een aantal aanhangers en deed een burgeroorlog onstaan, welke onder den nieuwen kroonpretendent, die in 1873 optrad, nog eenigen tijd voortduurde (zie *Carlos*). *Ferdinand* overleed den 29sten September 1833.

Eén *Vorst van Anhalt*, namelijk:

Ferdinand Friedrich, vorst *van Anhalt*, oudsten zoon van *Friedrich Erdman van Anhalt-Plesz*. Hij werd geboren den 25sten Juni 1769, trad in Pruisischen dienst, klom op tot den rang van generaal-majoor en onderscheidde zich bij de veldtochten aan de Rijn (1792—1794). Na den dood zijns vaders woonde hij te Plesz en volbracht onderscheidene reizen. Bij den slag van Jena drong hij vechtend door de vijandelijke gelederen; zijne stoute onderneming, om het belegerde Breslau te ontzetten, leed schipbreuk en hij moest terugtrekken naar Bohemen, waar hij door de Oostenrijkers ontwapend werd. Kort daarna nam hij zijn ontslag, deed eene reis naar de Nederlanden en Frankrijk en vestigde zich te Plesz. Later kwam hij in het bezit van het hertogdom Anhalt-Köthen, ging in 1825 over tot de R. Katholieke Kerk en overleed den 23sten Augustus 1830.

Eén *Keurvorst van Beieren*, te weten:

Ferdinand Maria, een zoon van *Maximiliaan I*. Hij werd geboren den 31sten October 1636, in 1650 tot mederegent benoemd, het volgende jaar de opvolger van zijn vader en overleed den 26sten Mei 1679.

Eén *Hertog van Brunswijk*, namelijk:

Ferdinand Albrecht II, een zoon van *Ferdinand Albrecht I* van Brunswijk-Bevern. Hij werd geboren den 29sten Mei 1680, zag zich

in 1687 benoemd tot opvolger van zijn vader in Bevern, ontving eene voortreffelijke opvoeding en streed in den Spaanschen Successieoorlog bij het Keizerlijk leger in Schwaben. Hij klom spoedig op en was in 1713 luitenant-veldmaarschalk. Onder Prins *Eugenius* streed hij legen de Turken, werd stadhouder te Komorn en onderscheidde zich bij Peterwardein, bij de belegering van Temesvar en bij Belgrado. In 1723 werd hij veldmaarschalk, in 1727 rijksveldtuigmeester-generaal en in 1733 rijksgeneraalveldmaarschalk. In 1735 benoemd tot Hertog van Brunswijk, overleed hij reeds den 2den September van dat jaar.

Groothertogen van Toscane, namelijk:

Ferdinand I, den vierden zoon van *Cosimo I*. Geboren in 1549, werd hij in 1562 cardinaal en verkreeg grooten invloed aan het Pauselijk Hof. Na het overlijden van zijn broeder *Frans* (1587) belastte hij zich met het beheer van het Groothertogdom, zocht den handel op te beuren, ondersteunde *Hendrik IV*, koning van Frankrijk tegen de Ligue, verjoeg de Turken uit Bona en overleed den 7den Februari 1609.

Ferdinand II, een zoon van *Cosimo II* en een kleinzoon van den voorgaande. Hij werd geboren in 1610, beklom in 1621 den vaderlijken troon onder voogdijschap van zijne moeder en grootmoeder, nam in 1628 zelf de teugels van het bewind in handen, werd echter afhankelijk van Spanje en overleed den 24sten Mei 1670. Wegens zijn beminnelijk karakter werd zijn dood algemeen betreurd.

Ferdinand III of eigenlijk *Ferdinand Joseph Jan Baptist*, tweeden zoon van *Leopold*. Hij werd geboren den 6den Mei 1769 en ontving onder de leiding van den markies *Manfredini* eene voortreffelijke opvoeding. Toen na den dood van *Joseph II* zijn vader Keizer werd, aanvaardde hij den 2den Juli 1790 de regeering van het Groothertogdom, bevorderde er handel, kunst en wetenschap en verbeterde de wetgeving. In 1723 werd hij door de bedreigingen van Rusland en Engeland genoodzaakt om met hen tegen Frankrijk samen te spannen, doch hij veranderde van richting, toen de Franschen binnendrongen in Piémont. Met hen sloot hij vrede den 9den Februari 1797, zocht den staat van onzijdigheid te handhaven, maar trad vervolgens, om de plannen van Frankrijk te verijdelen, in onderhandeling met het Hof te Weenen. Weldra trokken Fransche troepen naar Florence en noodzaakten *Ferdinand*, de wijk te nemen naar Oostenrijk. Bij den Vrede van Luneville (1801) moest hij afstand doen van zijn Groothertogdom en kreeg het keurvorstendom Salzburg in de plaats, hetwelk echter bij den Vrede van Preszburg (1805) aan Oostenrijk en Beieren werd toegevoegd. Nu ontving hij Würzburg als schadeloosstelling, hetwelk tot een groothertogdom verheven werd. *Napoleon* was hem zeer genegen. Na den Vrede van Parijs (30 Mei 1814) kreeg hij Toscane terug met nog meer grondgebied, maar moest nog eenmaal zijne residentie verlaten, toen *Murat* in 1815 aldaar een inval deed, om er de onafhankelijkheid van Italië te veroveren. Weldra echter keerde hij derwaarts terug en overleed den 17den Juni 1824.

Ferdinand IV, oudsten zoon van *Leopold II* en van *Maria Antonia* van Napels. Hij werd geboren den 10den Juli 1835, genoot eene vrijzinnige opleiding, doch legde sedert het bezetten des lands door Oostenrijk in 1848 eene groote neiging tot den krijgsdienst aan den dag. Hij was echter niet te bewegen, om in den Italiaanschen Oorlog van 1859 tegen Oostenrijk te velde te trekken, zoodat te Florence eene omwenteling uitbarstte, die het groothertogelijk Huis noodzaakte, om naar Weenen de wijk te nemen. Wel deed *Leopold II* nu afstand van zijne waardighcid ten behoeve van zijn zoon, doch deze kon enkel protest indicnen tegen de Piémonteesche heerschappij. Hij vestigde zich vervolgens op eene villa aan de Bodensee, niet ver van Lindau.

Eén *Landgraaf van Hessen-Homburg*, namelijk:

Ferdinand Heinrich Friedrich, geboren den 26sten April 1783. Hij was de jongste zoon van den Landgraaf *Friedrich Ludwig* († 1820), werd generaal der kavallerie bij het Oostenrijksche leger en kwam in 1848 door den dood zijns broeders aan het bewind. Hij riep in 1849 eene constituante bijeen, waarna hij in 1850 eene grondwet afkondigde, die echter reeds in 1852 weder ingetrokken werd. Hij overleed den 24sten Maart 1860, weshalve het landgraafschap ten deel viel aan het groothertogdom Hessen-Darmstadt, doch in den nazomer van gemeld jaar door Pruisen werd geännexeerd.

Eén *Aartshertog van Oostenrijk*, te weten:

Ferdinand, den tweeden zoon van Keizer *Ferdinand I* en den broeder van Keizer *Maximiliaan II*. Hij werd geboren te Linz den 14den Juni 1529, zag zich met het beheer van Bohemen belast en was opperbevelhebber in den oorlog tegen de Turken in Hongarije (1556). In 1550 trad hij in 't geheim in het huwelijk met *Philippine Welser*, de dochter van een patriciër in Augsburg. Zij schonk hem onderscheidene kinderen. Na den dood zijns vaders was hij stadhouder in Tyrol, terwijl zijne verbintenis gewettigd werd. Hij overleed den 14den Januari 1595.

Eén *Prins van Brunswijk* namelijk:

Ferdinand, één der meestberoemde Pruisische veldheeren in den Zevenjarigen Oorlog. Hij was de vierde zoon van Hertog *Ferdinand Albrecht II*, aanschouwde het levenslicht op den 11den Januari 1721, trad in Pruisischen dienst en woonde als vrijwilliger den veldtocht in Silezië bij (1741), waar hij in verschillende veldslagen aan de zijde van den Koning streed. Na den vrede werd hij bevorderd tot generaal-majoor der infanterie, en bij het uitbarsten van den Tweeden Silezischen Oorlog was hij weder de krijgsmakker des Konings. Hij onderscheidde zich bij verschillende gelegenheden en werd in 1750 tot luitenant-generaal en in 1752 tot gouverneur der vesting Peitz benoemd. In 1755 ging hij in die betrekking naar Magdeburg. Bij den aanvang van den Zevenjarigen Oorlog was hij aanvoerder van éene der drie Pruisische legerafdeelingen, die oprukten naar Saksen; hij bereikte Leipzig en trok weldra naar Bohemen, waar hij bij Lobositz bevel voerde over den rechter vleugel. Hij droeg voorts veel bij tot de overwinning bij Praag (1757) en bestuurde eenigen tijd de belegering van deze

stad. Bij Roszbach voerde hij wederom het bevel over den rechter vleugel en hij werd daarna opperbevelhebber van het leger in Westfalen, dat hij met zulk een goeden geest wist te bezielen, dat het een zegevierenden strijd voerde tegen de Fransche troepen. Nadat hij in December 1757 den Hertog *de Richelieu* naar Celle teruggeworpen en Harburg en Lüneburg ingenomen had, verjoeg hij laatstgenoemde uit verschillende Duitsche landen en zegepraalde bij Crefeld en Minden. Het was hem wel is waar niet mogelijk te beletten, dat de Franschen in 1760 hunne vroegere stellingen weder innamen, doch hij hield hen het volgende jaar tegen door hunne nederlaag bij Bellinghausen. Hij opende den veldtocht van 1762 met de overrompeling van Wilhelmsthal en werd na het sluiten van den vrede veldmaarschalk, stadhouder van Magdeburg en chef van een regiment voetvolk in Pruisischen dienst. Wegens eenig ongenoegen met den Koning nam hij in 1766 zijn ontslag, onderscheidde zich door zijne weldadigheid en vooral door het verleenen van ondersteuning aan kunstenaars en overleed den 3den Juli 1792.

Andere *merkwaardige mannen* van dien naam zijn:

Ferdinand Karel Joseph van Este, een Oostenrijksch veldmaarschalk en gouvernenr-generaal van Galicië en Siebenbürgen. Hij was de tweede zoon van Aartshertog *Ferdinand Karel Anton Joseph* en werd geboren den 25sten April 1781. Reeds in den oorlog tegen Frankrijk (1805) verkreeg hij het opperbevel van het 3de Oostenrijksche armeekorps, maar werd bij Günzburg door den maarschalk *Ney* geslagen, waarna hij met een gedeelte zijner troepen naar Oettingen ontsnapte. Bij Gunzenhansen aan de Altmühl werd hij echter ingehaald door de kavallerie van *Murat*, zoodat zijne infanterie en zijn zwaar geschut in handen vielen van den vijand. Eindelijk bereikten de Franschen hem nogmaals bij Eschenau, zoodat hij ten slotte den 22sten October met nog geen 1500 man te Eger aankwam. Hierna verkreeg hij het opperbevel over de Keizerlijke troepen in Bohemen, organiseerde den landstorm, leverde aan het Beiersche leger onderscheidene voorspoedige veldslagen en dekte den rechter vleugel van het leger der Bondgenooten tot aan den slag bij Austerlitz. De Vrede van Preszburg maakte een einde aan dezen veldtocht. In 1809 trok hij als opperbevelhebber van het 7de armeecorps met 35000 man over de Pilica in het hertogdom Warschau, zocht vruchteloos de Polen tot een opstand tegen *Napoleon* aan te sporen en ondervond bij Rascyn van *Poniatowski* een hardnekkigen tegenstand. Laatstgemelde veldheer liet echter Warschau in zijne handen, terwijl hij om de Oostenrijkers zocht te trekken, en toen *Dombrowski* de Bzura overschreden had, zagen zich de Oostenrijkers genoodzaakt Warschau te ontruimen en, door *Poniatowski* bedreigd, ook Galicië en Krakau. In het jaar 1815 aanvaardde hij het opperbevel over de Oostenrijksche reserve en trok met 2 afdeelingen bij Luneville over de Rijn, — in 1816 werd hij kommandant van Hongarije, — in 1830 van Galicië en Siebenbürgen, — en nadat hij in 1846 zijne betrekking had neêrgelegd, overleed hij den 5den November 1850.

Ferdinand de Heilige of *de Standvastige*, zesden zoon van Koning *João I* van Portugal. Hij werd geboren den 29sten September 1402 en onderscheidde zich reeds in zijne jeugd door zijne godsdienstigheid en zijn vasten wil. In 1437 ging hij met zijn broeder *Hendrik* naar Afrika om Tanger te belegeren, maar de Portugeezen waren weldra genoodzaakt, om met de Mooren vrede te sluiten onder voorwaarde, dat aan dezen Ceuta zou worden teruggegeven, waarna *Ferdinand* als gijzelaar achterbleef. Daar echter *Hendrik* weigerde aan deze voorwaarde te voldoen, werd *Ferdinand* uitgeleverd aan den Sultan van Fez, die hem als een slaaf behandelde. *Ferdinand* droeg zijn vreeselijk lot met de grootste standvastigheid totdat hij den 5den Juni 1443 bezweek. Hij werd in 1470 heilig verklaard, terwijl in het volgende jaar zijn stoffelijk overschot vervoerd werd naar Portugal.

Ferdinand de Cardinaal-infan, derden zoon van *Philippus III* van Spanje. Hij werd geboren in 1609 zag zich in 1629 belast met het bestuur van het aartsbisdom Toledo, ontving kort daarna den cardinaalshoed en zon in 1633 een leger naar Duitschland brengen. Hij zond echter de helft der manschappen onder het bevel van den Hertog *van Feria* uit Italië derwaarts, terwijl hij de andere helft door wervingen voltallig zocht te maken, en bracht eene verzoening tot stand tusschen de Genneezen en den Hertog *van Savoye*. In September 1834 vereenigde hij zich met het leger van den Koning van Hongarije, woonde den slag bij Nördlingen bij en ging in 1635 naar de Nederlanden. Hier stelde hij perk aan het vooruitrukken van het Fransch-Nederlandsche leger, trok in 1636 over de Fransche grenzen, noodzaakte la Capelle tot de overgave, versloeg een ander Fransch leger, en drong voorwaarts naar Corbie. Terwijl hij vóor de mnren dezer vesting 10 dagen toefde, bracht *Richelieu* een leger te velde, hetwelk den Infant noodzaakte, om zich met eenige vaste plaatsen te vergenoegen, doch met het leger het land te ruimen. In het volgende jaar poogde hij vruchteloos Breda te ontzetten, hetwelk door den Prins *van Oranje* belegerd werd, doch in 1638 behaalde hij eene glansrijke overwinning bij Calloo, versloeg den Graaf *van Nassau* in een bloedig gevecht en bewerkte dat de belegering werd opgebroken. In de jaren 1639 en 1640 moest hij zich tot een verdedigenden oorlog bepalen, en hij overleed te Brussel den 9den November 1641.

Ferdinand Georg August, hertog *van Saksen-Coburg-Gotha-Kohary*, tweeden zoon van Hertog *Frans van Saksen-Coburg*. Hij werd geboren den 28sten Maart 1785, trad in Oostenrijkschen dienst en werd luitenant-veldmaarschalk en chef van een regiment huzaren. Hij trad in 1816 in het huwelijk met de schatrijke Prinses *Maria Antonia Gabriëlla van Kohary*, omheisde met haar in 1818 den R. Katholieken godsdienst, verkreeg in 1827 het bnrgerrecht in Hongarije en overleed te Weenen den 27sten Augustus 1851. — Zijn zoon *Ferdinand* is vermeld onder de Koningen van Portugal.

Ferdinand Wilhelm, hertog *van Würtemberg-Neustadt*, een zoon van Hertog *Friedrich van Würtemberg*. Hij werd geboren den 12den September 1659, trad aanvankelijk in Deenschen

krijgsdienst en streed vervolgens van 1681 tot 1687 in het Keizerlijk leger, vooral tegen de Turken. Nadat hij in 1690 bevel had gevoerd over de Deensche hulptroepen van *Willem III* in Ierland, waar hij veel tot onderwerping van dit eiland bijdroeg, trok hij in 1692 met Deensche hulpbenden naar de Nederlanden, om tegen de Franschen te vechten, en onderscheidde zich vooral bij Steenkerken (1692) en bij Neerwinden (1693). Hij werd er tot generaal der Nederlandsche infanterie en tot kolonel der Koninklijke lijfwacht bevorderd, verdjdelde in 1695 door de verdediging van Nieuwpoort de aanslagen der Franschen en hielp in het volgende jaar Namen veroveren. Na het sluiten van den Vrede werd hij gouverneur van Sluis en van geheel het Nederlandsche gedeelte van Vlaanderen en ontdekte in 1696 eene wijdvertakte samenzwering tegen Koning *Willem III*. In 1698 voerde hij als generaal-veldmaarschalk het bevel over het Poolsch-Saksische leger in Ukraine en streed in 1700 in Holstein tegen de Zweden. Hij overleed te Sluis den 7den Juni 1701.

Ferdinandea, een voormalig eiland der Middellandsche Zee, ook met andere namen (*Julia*, *Graham*, enz.) bestempeld, ontstond in 1831 op een afstand van ongeveer 8 geogr. mijl van Sciacca, op de zuidwestelijke kust van Sicilië gelegen, — en wel na herhaalde aardschokken en ten gevolge van eene onderzeesche vulkanische uitbarsting op eene plek, die te voren eene diepte had van 6- tot 700 vadem. Die opstuwing deed eene verbazende watermassa gedurende 10 minuten tot eene hoogte van omstreeks 30 Ned. el opruzen. Op den 13den Juli van genoemd jaar bemerkte men nit de verte eene rookkolom en des avonds eene vuurzuil. De Duitsche geoloog *Friedrich Hoffman*, die toevallig Sicilië bereisde, begaf zich terstond derwaarts, zocht het tooneel dier uitbarsting te naderen tot op een afstand van $^1/_4$ uur gaans en leverde daarvan eene uitmuntende beschrijving. Na het eindigen der uitbarsting was door de uitgeworpene slakken een eiland ontstaan, dat zich meer dan 60 Ned. el boven de oppervlakte der zee verhief en reeds in het midden van Augustus toegankelijk werd. Engeland nam het aanstonds in bezit; doch de golven bespoelden de losse slakken met zooveel kracht, dat in December van gemeld jaar het geheele eiland reeds verdwenen was. Zelfs geene bank, die aan de scheepvaart eenige hinderuis in den weg legt, is er overgebleven, hoewel zich de uitbarsting in Mei 1833 en later, schoon met mindere hevigheid, herhaald heeft.

Ferdinandsorde (De) of de *Orde van den Heiligen Ferdinand* werd door Koning *Ferdinand IV* van Sicilië gesticht op den 1sten April 1800 tot gedachtenis aan zijn terugkeer in zijn Rijk. Zij telt 3 klassen, namelijk grootkruizen, kommandeurs en ridders. Het teeken is eene ster, uit 6 gonden stralenbundels en 6 zilveren leliën bestaande, gedekt met eene koningskroon; aan de voorzijde ziet men de beeltenis van den Heiligen *Ferdinand*, omgeven door een blauwen band met het opschrift: „Fidei et merito", terwijl men op de keerzijde de woorden leest: „Ferd. IV inst. a. 1800." De orde wordt gedragen aan een blauw lint met roode randen.

Ferdoesi (Hassan Ben Sherifsha), een naam, die *Paradijsbewoner* beteekent, werd gedragen door een beroemden Perzischen dichter, welke in de 11de eeuw bloeide. Hij was geboren te Foes in Khorassan en kwam in zijne jeugd in het bezit eener verzameling van geschiedkundige overleveringen, waardoor zijne keunis van de vaderlandsche geschiedenis vermeerderd en zijn aanleg tot poëzij ontwikkeld werk. Koniug *Mahmoed* stelde desgelijks belang in dat „Boek der voorvadereu" eu wenschte daarvan eene dichterlijke behandeling te bezitten. Zeven Hofdichters werden naar de hoofdstad Gaszna opgeroepen, en de bekwaamste van heu, *Ansari* genaamd, zag zich met die taak belast, toen *Ferdoesi* in het eenvoudig gewaad van een landbouwer zich aanmeldde en zulke schitterende proeven leverde van zijn talent, dat *Ansari* hem aanbeval aan den Koning. Deze was over het werk van den jongeling zoo tevreden, dat hij hem een verblijf aanwees in zijn paleis en voor elk paar verzen een goudstuk beloofde. Na verloop van 30 jaar was het „Boek der Koningen (Sjach Nameh)" voltooid, en de dichter koesterde het voornemen om met den verdienden prijs een gebouw ten openbare nutte te stichten. Op aandringeu van den groot-vizier, die even gierig als afgunstig was, zond de Koning hem echter 60 000 zilverstukken in plaats van even zoovele goudstukken. *Ferdoesi*, die zich in het bad bevond, verdeelde in diepe verontwaardiging aanstonds die som tusschen den brenger, deu eigenaar der badinrichting en deu koopman in ververschingeu, — begaf zich naar huis, waar hij de schoone dichtregels, aan het hoofd van het boek ter eere van *Mahmoed* geplaatst, vernietigde en door een bijtend hekeldicht verving, waarna hij naar zijne geboorteplaats terngkeerde. De Koning gevoelde weldra zijn ongelijk en zond de 60 000 goudstukken derwaarts, doch toen de karavaan de woonplaats des dichters naderde, kwam haar de lijkstaatsie van dezen te gemoet.

Het boek „Sjach-Nameh" bevat een dichterlijk verhaal der geschiedenis van Perzië, van *Noesjirvan* tot aan *Jezdegerdes*, alzoo van het begin der VIde eeuw tot aan het midden der VIIde. Het mnnt zoowel uit door belangrijkheid van inhond als door dichterlijke schoonheid.

Ferghana is de naam van eene provincie in het Aziatisch-Russisch generaal-gouvernement Toerkestan. Zij werd in 1876 gevormd van het voormalig khanaat Khokand. Zij is het dal van den bovenloop der Syr Darja en tusschen bergketens van den Thian-Sjan gelegen. Er verrijzen rotsgevaarten ter hoogte vau 5 000 tot 5 500 Ned. el. Men vindt er kiezel- en zontwoestenijen, maar ook ongemeen vruchtbare gronden, waar ooft- en landbouw en veeteelt in een bloeienden toestand verkeeren. De provincie heeft eene uitgebreidheid van 1 320 □ geogr. mijl en eene bevolking van ongeveer 800 000 zielen (1882), meestal Sarten en Tadsjiks, voorts Oesbeken, Tartaren, Kirgisen enz., maar alleu beijden den Mohammedaanschen godsdienst. De voornaamste steden zijn er: Andidsjan met 43 000, Khokand met 35 000, Marghilan met 26 000 en Namangan met 16 000 inwouers. De voornaamste uitvoerartikelen zijn er ruwe zijde, bewerkt ijzer en gedrooade

vruchten. Ferghana is het noordelijk gedeelte van het land, hetwelk bij de oude Grieken den naam droeg van Sogdiana.

Ferguson. Onder dezen naam vermelden wij:

James Ferguson, een verdienstelijk Engelsch werktuig- en sterrenkundige. Hij werd geboren in 1710 te Keith in het Schotsche graafschap Banff, hoedde in zijne jeugd de schapen, wijdde zich vervolgens aan de beoefening der wetenschap en begaf zich in 1743 naar Londen, waar hij sterrenkundige tafels in het licht deed verschijnen en voorlezingen hield over natuurkunde. Koning *George III* bevond zich onder zijne toehoorders en verleende hem een jaargeld van 50 pond sterling. *Ferguson* overleed den 16den November 1776. Tot zijne belangrijkste werken behooren: „Astronomy explained upon Sir Isaac Newton's principles (1756 en later, ook in het Duitsch vertaald)", — „Lectures on subjects of mechanics, hydrostatics, pneumatics and optics (1760 en later)", — en „Select mechanical exercises (1773)".

Adam Ferguson, een beroemd Engelsch geschiedschrijver en wijsgeer. Hij werd geboren in 1714 te Logierait in het Schotsche graafschap Perth, wijdde zich te St. Andrews en te Edinburgh aan de studie der natuurkunde, wijsbegeerte en godgeleerdheid, werd eerst veldprediker, daarna onderwijzer der zonen van Lord *Bute*, vervolgens hoogleeraar te Edinburgh, bezocht toen als geleider van den jongen Lord *Chesterfield* het vasteland en begaf zich eindelijk in 1778 als secretaris met eene staatscommissie naar Amerika. Nadat hij in 1784 zijn hoogleeraarsambt had nedergelegd, bezocht hij Italië, vestigde zich daarna te St. Andrews en overleed aldaar den 22sten Februari 1816. Hij schreef: „Essay on the history of civil society (1767)", — „Institutes of moral philosophy (1769)", — „Observations on civil and political liberty (1776)", — „History of the progress and termination of the roman republic (1783 en later)", — en „Principies of moral and politicai science (1792)".

Robert Ferguson of *Fergusson*, een Schotsch dichter. Hij werd geboren den 5den September 1751 te Edinburgh, studeerde aldaar en te St. Andrews in de godgeleerdheid en daarna in de rechten, moest zich geruimen tijd op eene kommerlijke wijze behelpen, gaf zich over aan dronkenschap en overleed in een krankzinnigengesticht den 16den October 1744. In het Engelsch schreef hij slechts een paar goede gedichten, maar zijne Schotsche stukken tintelen van poëtischen gloed. Zijne verzamelde gedichten zijn bij herhaling uitgegeven.

Fergusson. Onder dezen naam vermelden wij:

James Fergusson, een Britsch architect en schrijver, geboren in 1808 te Ayr in Schotland. Hij bezocht de hoogeschool te Edinburgh, vertrok in 1829 naar Indië, waar hij deelgenoot werd in een aanzienlijk handelshuis, wijdde zich vervolgens aan de studie der bouwkunde en schreef: „Illustrations of the rock-cuttemples of India (1845)", — „Picturesque illustrations of ancient architecture in Hindostan (1847)", — „Essay on the ancient topography of Jerusalem (1847)", — „Essay on a new system of fortification (1849)", — „The palaces of Nineveh and Persepolis restored (1851)", — „Handbook of architecture (1855, 2 din; 3de druk, 1875)", — „The mausoleum of Halicarnassus restored in confirmity with the recently discovered remains (1862)", — „History of architecture in all countries from the earliest times to the present day (1862—1867, 3 dln; 2de druk, 1874)", — „Tree- and serpent-worship or illustrations of mythology and art in India (1868; 2de druk, 1873)" — en „Rude stone monuments in all countries, their age ans uses (1872)". Sedert 1859 is hij lid der commissie tot versterking der kust van Groot-Britanje.

William Fergusson, een verdienstelijk Schotsch heelkundige, geboren te Prestonpans den 20sten Maart 1808. Hij studeerde te Edinburgh in de geneeskunde en werd in 1840 professor aan Kings College te Londen, voorts lijfchirurgijn der Koningin. Zijn: „Systeme of practical surgery" werd meermalen gedrukt. Hij overleed te Londen den 10den Februari 1877.

Feriae noemden den Romeinen zuike dagen, die uitsluitend aan godsdienstige plechtigheden — offeranden, feestmalen, enz. — waren gewijd. Men verdeelde ze in zoodanige, die op bepaalde gesiachten betrekking hadden (Feriae privatae), zooals verjaardagen enz., — en in zoodanige, die door den Staat waren voorgeschreven (Feriae publicae). Deze laatste werden weder gesplitst in *vaste*, *beweegbare* en *buitengewone*. Later werd de naam overgenomen in den R. Katholieken kalender, waarin de maandag *feria secunda*, de dingsdag *feria tertia* genaamd werd, om den Christen indachtig te maken, dat eike dag voor hem een godsdienstige feestdag moet wezen. Nog later werd de naam *feriae* gegeven aan jaarmarkten, alsmede aan vacantiën van scholen, rechtbanken, enz.

Ferman of *Firman*, een Perzisch woord, hetwelk *bevel* beteekent, noemt men in Turkije een beveischrift, dat op last van den Sultan is uitgevaardigd, bijvoorbeeld een reispas.

Fermanagh is de naam van een graafschap der Iersche provincie Ulster. Het is gedeeltelijk viak en gedeeltelijk met bergen, heuvels en bosschen bedekt. Het Lough Earn of Meer Earn, na de Neagh het grootste en na de Killarney het fraaiste meer in Ierland, deelt het in 2 helften. Het is 7 geogr. mijl lang, heeft schoone, vruchtbare, met buitenverblijven en hoeven versierde boorden en eilanden en stort door middel der Erne zich uit in de Donegalbaai. Fermanagh heeft eene oppervlakte van 33½ □ geogr. mijl, en hiervan is 14% bouwland, 9% klaver- en hooiland, 40% groenland, 1½% bosch en 10% water. De grond is er over het geheel vrij vruchtbaar, en men verbouwt er haver, gerst, tarwe vlas en aardappelen. In de bergstreek bloeit er de veefokkerij en men weeft er veel linnen. De bevolking, in 1841 nog 156500 zielen bedragende, was in 1881 verminderd tot 84633. De hoofdstad is Enniskilien.

Fermat (Pierre de), een uitstekend Fransch wiskundige, werd geboren in 1601 te Beaumont-de-Lomagne bij Montauban en legde reeds in zijne jeugd met zijn vriend *Pascal* de grondslagen der later door hem uitgegevene waarschijnlijkheidsrekening. Hij hield zich vervolgens bezig met het opsporen van de

eigenschappen der getallen en maakte vele merkwaardige ontdekkingen bekend. Ook berekende hij de parabool op veel eenvoudiger wijze dan *Archimédes*. Zijne methode, om de grootste en kleinste ordinaten der kromme lijnen te vinden, komt geheel en al overeen met die der toenmaals nog onbekende differentiaalrekening. Tevens was hij ongemeen bedreven in de oude en nieuwe talen en bezat eene algemeene kennis. Voorts voerde hij een hevigen strijd tegen *Descartes*, wiens meet- en doorzichtkunde hij afkeurde, terwijl daarentegen *Descartes* de theorie der maxima en minima van *Fermat* verwierp. Laatstgenoemde overleed den 12den Januari 1660 als lid van het Parlement te Toulouse, en zijne verzamelde werken verschenen na zijn dood in 2 deelen in het licht.

Fermate, in 't Italiaansch *fermata*, namelijk, *halt*, *rustpunt*, is in de muziek de benaming van een oogenblikkelijken stilstand in de rhythmische maatbeweging, die in het notenschrift aangegeven wordt door een halven boog met een punt er onder (⌒), in het Italiaansch *corona*, in 't Fransch *coronne*, en bij ons gewoonlijk *orgelpunt*, Fransch *point d'orgue* genaamd. De fermate is wel te onderscheiden van het afbreken der beweging door panzen, die aan het einde of midden in eene rhythmische periode aangebracht zijn: want in dit geval gaat de beweging toch door, terwijl bij den stilstand, die door de fermate wordt aangegeven, de beweging in de ruimte gewoonlijk ook ophoudt. Zulk een plotseling afbreken der rhythmische beweging past volkomen bij het karakter der muziek, vooral waar deze ten doel heeft, om zekere toestanden te schilderen, daar ook vele gewaarwordingen der ziel gepaard gaan met een meer of min plotseling ophouden van de beweging, bijvoorbeeld bij schrik, bewondering, afmatting, vervoering. De toonzetter heeft de bedoeling met het gebruik der *fermate*, om het hoogste toppunt van den hartstocht aan te geven. Soms staat de fermate boven één, zelden meer noten, soms boven eene pauze; soms wordt zij voorbereid door een *rallentando*, een langzaam afnemen der beweging, soms treedt zij geheel onvoorbereid in, zelfs na een dadelijk voorafgaand *accelerando*, een versnellen der beweging. In elk geval dient zij om het gewenschte effect te verhoogen. Zij wordt zoowel voor instrumentale als voor vocale muziek geschreven. Ook wordt zij nog wel versterkt door een *diminuendo* en *crescendo*, 't zij achtereenvolgens te zamen of één van beide alleen aangebracht. Soms nog worden versieringen — zelfs zeer uitgebreide — aan de fermate toegevoegd, die meest aan eene solostem zijn opgedragen, en welke eene *cadans* vormen. Aan het einde van eene periode of van een stuk noemt men haar *finaal-* of *slotcadans*.

Fermentatie, zie *Gisting*.

Fermo is de naam der niet onaanzienlijke hoofdstad van een evenzoo genoemd arrondissement in de Italiaansche provincie Ascoli, welke te voren tot den Kerkelijken Staat behoorde. Zij ligt aan den grooten weg van Ancona naar Napels en aan de helling van een steil rotsgevaarte met een prachtig uitzicht op de Adriatische Zee, aan wier oever zich de kleine haven Porto di San Giorgio bevindt. De stad is de zetel van een aartsbisschop en van een onderprefect; er is eene hoofdkerk, benevens eene bisschoppelijke kerk, terwijl men er 7 andere kerken heeft, vele kloosters, een lyceum, een gymnasium, eene openbare boekerij, een fraaien schouwburg en ruim 18000 inwoners, die zich vooral bezig houden met den graan- en wolhandel. In hare nabijheid liggen de bouwvallen van het oude Firmum Picenum, dat in 264 vóór Chr. eene Romeinsche kolonie werd.

Fermor (William, graaf van), een Russisch generaal, geboren te Pleskow in 1704, was de telg van een Engelschen stam, onderscheidde zich in Russischen dienst in den oorlog tegen de Turken en werd in 1758 door Keizerin *Elizabeth* benoemd tot opperbevelhebber van het Russische leger. Hij veroverde Thorn en Elbing, rukte voorwaarts tot aan de Oder en belegerde Küstrin, toen *Frederik* hem bij Zorndorf aantastte. Daar de Russen hier in hunne stellingen bleven, roemde *Fermor* in de zegepraal en werd door de Keizerin in den gravenstand opgenomen. Weldra echter moest hij terugtrekken naar Polen, waarna hij het opperbevel afstond aan Graaf *Soltikow* en zich met een ondergeschikt kommandement vergenoegde. Hij overleed in 1771.

Fern (De), een bergpas in het noordelijk gedeelte van Tyrol, verbindt het dal der Lech met dat der Inn en scheidt de Algauer van de Noord-Tyroolsche Alpen. Langs de kronkelingen van den grooten weg bereikt men den pas ter hoogte van 1210 Ned. el boven de oppervlakte der zee, en daarnaast verheffen zich rotsgevaarten ter hoogte van 2356 en 2469 Ned. el. Het voornemen bestaat om over dien pas een spoorweg te leggen, ten einde de lijn Lindau-München met den Arlbergspoorweg te verbinden.

Fernambuco of *Pernambuco* is eene Braziliaansche provincie, die op 1500 □ geogr. mijl ½ millioen zielen telt. Men oogst er veel suiker, katoen, oranje-appelen, tabak en vooral Brazilië- of Fernambukhout, hetwelk eene gele verfstof oplevert. De stad Fernambuco die ruim 60000 zielen telt, ligt op 342°31′ Oosterlengte van Ferro en op 8°13′ zuiderbreedte. De Nederlanders hebben haar in 1630 veroverd. — Het *Fernambukhout* of *roodhout*, dat tot verven van katoen, wol en zijde gebruikt wordt en vooral in de binnenlanden van Brazilië groeit, is afkomstig van *Caesalpinia echinata Lam.* Het wordt gewoonlijk in blokken aangevoerd, die uitwendig roodbruin en van binnen lichtrood zijn. Wegens zijne hardheid en zijne fijne vezels kan het fraai gepolitoerd worden.

Fernandez (Prospero), president der republiek Costarica en geboren te San José den 18den Juli 1834, bezocht de universiteit te Guatimala en trad in 1852 in zijne geboortestad in krijgsdienst. Reeds het volgende jaar trok hij met het leger naar Nicaragua, om strijd te voeren tegen *William Walker*, die, door de Vereenigde Staten ondersteund, de Staten van Centraal Amerika bedreigde. Toch moest laatstgenoemde op de slagvelden van Santa Rosa y Rivas en San Jacinto het onderspit delven. Daarbij betoonde *Fernandez* eene ongemeene dapperheid en klom gedurende

dien strijd op tot den rang van divisie-generaal. Eenigen tijd was hij gouverneur van de provincie Alajuela en werd in 1881 opperbevelhebber van het leger der Republiek, waarna hij den 10den Augustus 1882 met nagenoeg algemeene stemmen tot president werd benoemd. Terstond werd eene algemeene politieke amnestie door hem afgekondigd, terwijl hij voorts belangrijke hervormingen invoerde en een einde maakte aan het nepotismus, dat steeds heerschappij had gevoerd in de Republiek.

Fernandez de los Rios (Angelo), een verdienstelijk Spaansch letterkundige, geboren den 27sten Juli 1821 te Madrid, studeerde aldaar in de rechten, zag zich bij herhaling tot volksvertegenwoordiger gekozen, maar moest in 1866 zijn vaderland verlaten, zoodat hij tot aan de verwijdering van Koning *Isabella* (1868) als balling in Frankrijk vertoefde. Daarna keerde hij in Spanje terug tot de politieke loopbaan en zag zich in 1869 tot senator benoemd. Vervolgens was hij Spaansch gezant te Lissabon, maar moest in 1876 bij de troonbeklimming van *Alfonsus* zich weder naar Frankrijk begeven, waar hij in 1879 overleed. Hij is de stichter van onderscheidene Spaansche dagbladen, zooals: „Los Novedades", — „La Soberania nacional", — „Los Lnccesos", — en „El Agricultor español", — en van zijne geschriften zijn dat over de Spaansche *Bourbons* en „Mi mision in Portugal" de belangrijkste.

Fernandez Guerra y Orbe (Aureliano), een Spaansch schrijver, geboren te Granada den 16den Juni 1816, studeerde in de rechten en onderscheidde zich door dramatische voortbrengselen. Hij werkte samen met *Tamayo* en *Cañete* en leverde o. a.: „La hya de Cervantes" en „El niño perdido". Zijne lierdichten zijn zoetvloeiend en geestig, en op wetenschappelijk gebied verwierf hij grooten roem door zijn boek: „Don Juan Ruiz de Alarcon y Mendoza", bekroond door de Spaansche Académie, die hem in 1872 onder hare leden opnam. Voorts vermelden wij van hem: „La vida y los obras de F. de la Torre (1857)", — „Sobre la conjuracion de Venezia en 1618 (1856)", — „El Fuero de Avilés (1870)", — „Cantabria (1878)", — „Don Rodrigo y la Cava (1877; 2de druk, 1882)", — en „Cervantes esclavo y cantor del San Sacramento (1882)". Hij bekleedt te Madrid eene aanzienlijke betrekking bij het ministerie. — Zijn broeder *Luis*, den 11den April 1818 te Granada geboren, schreef de drama's: „Merecer para alcanzar", — „El peluquero de su alteza", — en „La novia de encargo". Ook bezorgde hij eene uitgave der tooneelspelen van *Moreto*.

Fernandez y Gonzalez (Manuël), één der verdienstelijkste Spaansche dichters van onzen tijd, geboren te Granada omstreeks het jaar 1830, gaf in 1850 een bundel „Poesias" in het licht, die in 1858 door zijne „Poesias varias" gevolgd werd. De stof zijner treurspelen is veelal aan de geschiedenis van Spanje ontleend, en zijne „Dramas fantasticas" tintelen van geest en humor. Tot zijne meest-bekende stukken behooren: „Con poche y sin contrato (1844)", — „El Cid (1858)", — en „Aventuras imperiales (1864)". Zijne prozawerken omvatten legenden, sproken en overleveringen. Men vindt b. v. in „Allah Akbar (1849)", — „Los Alcazares in España (1856)", — en „La Alhambra (1863)" verhalen uit den tijd der Moorsche heerschappij. „La leyenda de Madrid (1882)" bevat een grooten rijkdom van volkssagen. Eindelijk schreef hij eene lange reeks van romans, van welke „Dona Isabel la Catolica (1857)" één der eerste en „Las cuatro barras de sangre (1883)" één der laatste was.

Fernando da Noronha is de naam van een bergachtig eiland in het zuidelijk gedeelte van den Atlantischen Oceaan, ongeveer 48 geogr. mijl ten noordoosten van het verste oostpunt van Brazilië, op 3°58′ Z. B. Het heeft een omtrek van 4 geogr. mijl en 2 veilige havens. Het klimaat is er gezond en de bodem zeer vruchtbaar, wanneer namelijk de regen niet uitblijft. Het dorp Remedios, eene Braziliaansche strafkolonie, telt er met de bezetting van het nabijgelegen fort 2000 inwoners. In de gevangenis vindt men er 13- tot 1500 personen, die in de plantaadjes moeten arbeiden.

Fernan Po, in het Portugeesch *Fernão Poo*, gewoonlijk maar ten onrechte *Fernan do Po* of *Fernando del Po* genaamd, is het noordelijkste van de 5 eilanden in de baai van Biafra aan de kust van Guinea. Het heeft eene oppervlakte van omstreeks 26 □ geogr. mijl, is van vulkanischen aard, zeer bergachtig en draagt een kratertop, Clarencepeak genaamd, die zich ter hoogte van ruim 3000 Ned. el verheft. Gedeeltelijk evenwel is de bodem er zeer vruchtbaar, met bosch bewassen en door talrijke beken besproeid. Het is in 1472 door de Portugeezen ontdekt en *Ilha Formosa* genaamd, doch in 1778 aan Spanje afgestaan en in 1827 door de Engelschen bezet, die er op de noordkust aan eene ruime baai de kolonie Clarencetown deden verrijzen. In 1841 kwam Engeland in het volle bezit van het eiland, doch gaf het in 1856 aan Spanje terug. Onder de Britsche heerschappij diende het tot bewaking van de slavenkust en van de Nigerdelta, alsmede tot station voor handel en zeevaart, en tot uitgangspunt van ontdekkingsreizigers naar de binnenlanden van Afrika. Men heeft er 20000 inwoners, gedeeltelijk kleurlingen van Portugeezen, gedeeltelijk kleurlingen van vrijgemaakte Negers en eenige Europeanen, maar meerendeels inboorlingen van het Negerras of Boebis, een gevaarlijk, vuil volk, dat echter uitmuntende yamswortels, palmolie en schcepstimmerhout levert en een aantal groote dorpen bewoont. Vooral de vijandelijke houding van deze Negers en meer nog het voor Europeanen ongunstige klimaat beletten er de opkomst der Europeesche volkplanting.

Fernau (Karl) is de psendoniem van *Sebastian Franz von Dazenberger* (zie aldaar).

Fernbach (Franz Xaver), uitvinder van eene soort van encaustische wijze van schilderen, geboren in 1793 te Waldkirch in de Breisgau, schilderde aanvankelijk wijzerplaten voor nnrwerken, bezocht daarna de académie te München en legde zich vervolgens te Landshut en te München en vervolgens op de polytechnische school te Weenen ijverig toe op de studie der delfstof-, schei- en natuurkunde. De door hem uitgevondene methode werd het eerst in toepassing gebracht door *Schnorr* bij het schilderen van historiestukken in het Koninklijk kasteel te München. *Fernbach* schreef: „Ueber Kenntniss und Behandlung der Oelfarben

(1835)", — „Lehr- und Handbnch der Oelmalerei (1843)", — benevens een leerboek over gemelde encaustische methode, — en overleed als conservator te München den 27sten Februari 1851.

Ferney of *Fernex*, een vlek met ruim 1 000 inwoners, ligt in het Fransche departement Ain aan de Zwitsersche grenzen, was ten tijde der vervolgingen wegens den godsdienst in Frankrijk het toevluchtsoord van vele Protestanten, en werd vooral vermaard als verblijfplaats van *Voltaire*. Toen hij er ging wonen, poogde hij het gehucht, dat toen nanwelijks 50 zielen telde, tot eene stad te verheffen. Hij zorgde, dat bekwame nurwerkmakers uit Genève zich aldaar vestigden, en de talrijke vreemdelingen, die er den dichter en wijsgeer bezochten, gaven aan de plaats zooveel vertier, dat er in 1775 ongeveer 1 200 inwoners waren. Na *Voltaire's* dood verminderde echter hun aantal. Zijne slaapkamer op het door hem bewoonde kasteel is in denzelfden toestand gebleven als bij zijn leven, zoodat jaarlijks nog altijd vele reizigers derwaarts trekken. Ook zijn er steeds een paar honderd werklieden met het vervaardigen van unrwerken bezig.

Fernkorn (Anton Dominik), een beroemd Duitsch beeldhonwer en bronsgieter, geboren te Erfurt den 17den Mei 1813, bepaalde zich eerst laat bij de beoefening der kunst. Hij oefende zich in het beeldhonwen en bezocht gedurende 2 jaar de metaalgieterij van *Stiglmayer* te München. Tevens (1836—1840) maakte hij gebruik van de Académie en van het atelier van *Schwanthaler*. In 1840 begaf hij zich naar Weenen, waar weldra de Graaf *de Montenuovo* hem belastte met de vervaardiging van een groot ruiterstandbeeld, het gevecht van *St. Joris* met den draak voorstellende. Dit werd onder zijne leiding gegoten en bezorgde hem grooten roem. Van Regeeringswege werd nn eene metaalgieterij onder zijn bestunr geplaatst, en hij leverde weldra zijn meest beroemd stuk, nameljk het grootsche ruiterstandbeeld van den overwinnaar van Aspern, Aartshertog *Karel*, hetwelk den 22sten Mei 1860 onthuld werd en den genialen maker het kruis der Leopoldsorde bezorgde. Later vervaardigde hij eene buste van *Radetzky*, alsmede een standbeeld van Prins *Eugenius*, dat in October 1865 onthuld werd. Voorts zag hij zich belast met het ontwerpen van een gedenkteeken voor *Maria Theresia*, terwijl hij ook bezig was met een standbeeld van *Jellasjisj* enz. Eene zielsziekte maakte in 1866 een einde aan het knnstenaarsleven van dezen man, die nn zijne dagen in een krankzinnigengesticht doorbrengt.

Fernow (Karl Ludwig), een verdienstelijk Duitsch schrijver, geboren te Blumenhagen in de Ukermark den 19den November 1763, werd aanvankelijk leerling bij een notaris en daarna bij een apotheker. Weldra ging hij naar Lübeck en wijdde zich aan de schilder- en dichtkunst. De liefde bracht hem naar Weimar, doch hij zag zich bedrogen in zijne hoop en begaf zich naar Jena, waar hij *Baggesen* leerde kennen, die hem met zich nam naar Italië. Bij den terugkeer van laatstgenoemde stelden Baron *Herbert* en de Graaf *von Burgstall* hem in staat om zich in 1794 naar Rome te begeven, waar hij de theorie en de geschiedenis der kunst, alsmede de Italiaansche taal- en letterknnde bestudeerde. Toen hij niet langer op toelagen rekenen kon, voorzag hij door voorlezingen in zijn onderhond, trad met eene Romeinsche dame in het huwelijk, keerde in 1802 naar Duitschland terug en werd er buitengewoon hoogleeraar te Jena, vervolgens bibliothecaris bij de Hertogin-weduwe *Amalia* en overleed den 4den December 1808. Van zijne geschriften vermelden wij: „Leben des Knnstlers Carstens (1806)", — Ariosto's Lebenslanf", — eene verhandeling „Uber den Bildhauer Canova und dessen Werke (1806)", — „Francesco Petrarca (1818)" — en vooral zijne „Römische Studien (1806—1808, 3 dln)".

Ferolia *Aubl.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Rosaceën*. Het onderscheidt zich door eene 5-bladige bloemkroon met een 5-apletigen kelk, door 14 of 15 meeldraden en door een droge, rimpelige, 2-hokkige, 2-zadige noot. De eenige soort is *F. guianensis Aubl.* (*variegata Lam.*), een boom, die in Guiana en op de Antillen groeit, 15 Ned. el hoog wordt en langwerpig ronde, kortgesteelde, gaafrandige, van boven groene, van onder bleeke bladeren draagt en groenachtige vruchten met zeer harde kernen oplevert. De schors bevat melksap, en het harde, zware, geel- en roodgeviekte hout (atlas- of satijnhout) vormt een belangrijk handelsartikel.

Feronia is de naam van eene Oud-Italiaansche godin, vermoedelijk van Sabijnschen oorsprong, maar ook door de Etruscers en Romeinen in den kring hunner godheden opgenomen. Waarschijnlijk was zij, evenals *Prosërpina*, eene godin der onderwereld; onder de tempels, aan haar gewijd, bezat die, welke zich aan den voet van den berg Soracte bevond, de meeste vermaardheid.

Feronia *Corr.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Aurantiacëen*. Het omvat slechts éene soort, nameljk *F. elephantum Corr.*, een grooten boom, in Indië, Ceylon enz. groeiende, met hard en zwaar, maar niet zeer dunrzaam hout, gevinde bladeren, fraaie witte bloemtrossen en appelvormige vruchten met eene harde, ruwe, houtige schors en witachtig vleesch met vele zaden. De bladeren rieken naar anijs en het vleesch is eetbaar. Beide worden in de geneeskunde gebruikt. Uit den stam vloeit eene gom, welke in groote, onregelmatige klompen als Feroniagom of echte Oost-Indische gom in den handel komt. Deze is doorzichtig, topaasskleurig en glanzig, lost gemakkelijk en volkomen op in water, kleeft sterk en is voor het teekenen met waterverf boven Arabische gom te verkiezen.

Feronière (La belle), de vrouw van zekeren ijzerkooper of advocaat *Feron*, werd met goedvinden van haren echtgenoot de maitresse van *Frans I*, koning van Frankrijk (1538). Toen *Feron* daarvan spijt gevoelde, zorgde hij, dat die vronw met eene syphilitische ziekte werd besmet, welke vervolgens den Koning gedurende 8 jaar teisterde, zoodat ten slotte alle 3 de slachtoffers werden van misdrijf en wraakzucht. Men meent, dat zekere metalen voorhoofdversierselen van dames naar haar „feronières" genoemd zijn.

Ferrand. Onder dezen naam vermelden wij: *Antoine François Claude*, graaf *Ferrand*, een Fransch staatsman en geschiedschrijver. Hij werd geboren te Parijs den 4den Juli

1751, onderscheidde zich vóór de Revolutie als parlementslid te Parijs, verliet Frankrijk in September 1789, vestigde zich in 1794 te Regensburg, keerde in 1800 naar Frankrijk terug en wijdde zich aan de beoefening der geschiedenis. Na den intocht der Verbondene Mogendheden in Parijs toonde hij zich een ijverig voorstander der *Bourbons* en werd in 1814 pair, minister van Staat en directeur-generaal der posterijen. Hij verloor laatstgenoemde betrekking bij de terugkomst van *Napoleon* en bleef er ook na de Tweede Restauratie van beroofd. Daarentegen werd hij lid van het comité tot het ontwerpen eener grondwet, alsmede in 1816 van de Académie. Gedurende de ziekte van *Malouet* was hij tijdelijk lid van het ministerie. Hij overleed den 17den Januari 1825. Van zijne werken noemen wij: „L'esprit de l'histoire (1802, 4 dln; 1826, 6de druk)", — „Théorie des révolutions rapprochées des principaux événements, qui en ont été l'origine (1817, 5 dln)", — „Histoire des trois démembrations de la Pologne (1820, 3 dln)" — en „Testament politique (1830)".

J. H. Ferrand, een uitstekend Nederlandsch waterbouwkundige. Hij begon zijne loopbaan bij den Waterstaat in 1808 en werd na afgelegd examen als landmeter ter beschikking gesteld van den directeur van den Waterstaat, die hem belastte met de opmeting der Nieuwkoopsche en Zevenhovensche plassen. In 1811 werd hij als ingenieur 2de klasse geplaatst bij het korps voor bruggen en wegen en bevorderde tot 1814 onder *Brunings* de droogmaking van gemelde plassen. Daarna werd hij arrondissementsingenieur in Drenthe en in 1816 als ingenieur 1ste klasse naar Zeeland gezonden, waar onder zijn beheer in 1818 en 1819 de zeesluis het nieuwe Sas van Goes gebouwd en het oude Sas vernieuwd werd. In 1825 was hij belast met den dienst van hoofdingenieur in de provincie Henegouwen, en ontving in 1829 eene definitieve benoeming tot hoofdingenieur. Als zoodanig was hij werkzaam aan de verbetering der afwateringskanalen en vaarten in Friesland en deed onderzoek naar de ontworpene afsluiting van het Reitdiep in Groningen. In 1834 ging hij als hoofdingenieur naar Gelderland, werd in 1849 inspecteur van den Waterstaat, schreef in 1850 een uitmuntend rapport over de rivierverbetering, ontving in 1858 op zijn verzoek een eervol ontslag en overleed den 21sten September 1866. Hij was kommandeur van de orde van den Nederlandschen Leeuw en van de Eikenkroon.

Ferrara was voorheen de meest noordelijke legatie van den Kerkelijken Staat, na 1850 eene delegatie van de legatie Romagna en vormt thans eene provincie van het koningrijk Italië, welke op 47½ □ geogr. mijl ongeveer 231 000 inwoners telt (1881). Zij beslaat een gedeelte van de delta der Po; het land is er dientengevolge vlak, vol poelen en moerassen, doorsneden van kanalen en rivieren, ongezond, maar zeer vruchtbaar. Weleer vormde zij een zelfstandig hertogdom, hetwelk door den Paus aan het Huis *Este* in leen was gegeven. Toen echter de kinderlooze Hertog *Alfonsus II* zijn neef *Caesar* tot opvolger benoemde, voegde Paus *Clemens VIII* Ferrara bij de Kerkelijken Staat (1598). In 1797 werd dit gewest met de Cisalpijnsche Republiek en vervolgens met het koningrijk Italië vereenigd. In 1814 viel het weder ten deel aan den Paus met uitzondering van een gedeelte ten noorden der Po, hetwelk door het Weener Congrès aan Oostenrijk werd toegekend. — De *hoofdstad* Ferrara is de zetel van een cardinaal-aartsbisschop; zij ligt in eene moerassige vlakte aan de Po di Volano en aan den spoorweg van Florence over Bologna naar Ponte-Lagoscuro, is door muren en vestingwerken omgeven en bezit ruime doch doodsche straten en onderscheidene prachtige paleizen. Weleer toch was zij eene bloeiende koopstad, en de meest gevierde dichters en kunstenaars verkeerden er aan het Hertogelijk Hof. Toen telde zij 100 000 en thans ongeveer 76 000 inwoners (1881). Tot de openbare pleinen behoort er de Piazza Grande met het standbeeld van *Ariosto*. Merkwaardig is er voorts het aloude slot der Hertogen, later het verblijf van den Pauselijken legaat, — voorts het paleis Ercolevilla, — en onder de kerken de hoofdkerk van San-Paolo, benevens onderscheidene andere, — alle met prachtige schilderstukken van oude Italiaansche meesters, zooals *Dossi*, *Garofalo*, *Cosimo Tura*, *Lorenzo Costa*, *Tiziaan*, enz. In de kerk van San Giorgio werd in 1438 in tegenwoordigheid van den Griekschen Keizer *Johannes Palaeólogus* door Paus *Eugenius IV* een concilie geopend. Er bevindt zich eene fraaie verzamelling van schilderijen in het Palazzo-Villa. De eenvoudige woning van *Ariosto* is in 1811 het eigendom der stad geworden, en die van den dichter *Guarini* is nog altijd in het bezit van zijn geslacht. Herinneringen aan *Savonarola* zoekt men er niet te vergeefs; tusschen den Dom en het kasteel verheft zich het gedenkteeken (van *Galetti*), in 1875 te zijner eer verrezen. In het St. Anna-hospitaal bevindt zich voorts eene cel, waarin volgens de overlevering *Tasso* op bevel van *Alfonsus II* gedurende 7 jaar werd gevangen gehouden. Tot de universiteit, eigenlijk slechts eene hoogeschool voor geneeskunde en rechtsgeleerdheid, behooren een botanische tuin, een physisch kabinet en eene kostbare bibliotheek met 100 000 boekdeelen en 1100 handschriften. Ook heeft men er een theologisch seminarium, onderscheidene andere inrichtingen van onderwijs eene Accademia Ariostea, 2 schouwburgen, enz.

Ferrara (Francesco), een Italiaansch staathuishoudkundige, geboren te Palermo in December 1810, bevond zich in 1834 aan het hoofd van het bureau voor statistiek in Sicilië en stichtte een „Giornale di statistica". Later nam hij deel aan de vaderlandlievende volksbeweging, werd in 1848 lid van het Voorloopig Bewind te Palermo en moest eerlang de wijk nemen naar Piémont. Hier schreef hij: „Importanza dell' economia politica", werd hoogleeraar in de staathuishoudkunde en zag zich van 10 April tot 4 Juli bekleed met de waardigheid van minister van Financiën in het Kabinet *Ratazzi*. Voorts was hij lid van de Kamer en vervolgens van den Senaat en leverde eene: „Biblioteca dell' Economista (1850—1868, in 2 reeksen, elk van 13 deelen)". Thans is hij directeur van de handelsacadémie te Venetië.

Ferrari. Onder dezen naam vermelden wij:

Gaudenzio Ferrari, een uitstekend schilder der Milaneesche school. Hij werd geboren te Valduggia op het gebied van Milaan in 1484 en overleed in 1549. Vermoedelijk heeft hij zich gevormd onder de leiding van *Perugino* en *Rafaël*. Hij vereenigde de verschillende richtingen van zijne leermeesters met iets oorspronkelijks. Zijne kleuren zijn diep en helder, maar niet altijd harmonisch, — zijne teekening is correct, vooral in de voorstelling van het verkorte (raccourci). Hij was een zeer vruchtbaar schilder en heeft vooral vele fresco's vervaardigd, wier koloriet nauwelijks voor dat van *Luini* behoeft onder te doen. De meeste stukken van dezen meester bevinden zich in Lombardije. In het Brera te Milaan ziet men onder anderen den „Marteldood der heilige Catharina". Zijn belangrijkst kunstwerk vormen de fresco's te Varallo, die den „Dood van *Christus*" voorstellen. Te Vercelli heeft men in het refectorium van San Paolo een „Avondmaal", hetwelk aan dat van *Leonardo da Vinci* herinnert, terwijl hij ook den koepel van de kerk te Saronno versierd heeft. Zijn meestberoemde leerling is *Andrea Solario*.

Bartolommeo Ferrari, een Italiaansch beeldhouwer, geboren te Venetië den 13den Juli 1780. Hij behoorde tot een aanzienlijk geslacht uit Ferrara en had tot leermeester zijn oom *Toretti*, onder wiens leiding ook *Canova* zich eenigen tijd oefende. *Ferrari* leverde onderscheidene marmeren standbeelden en gedenkteekenen, alsmede verschillende kunstgewrochten in hout en in brons. Hij overleed den 8sten Februari 1844. — Zijn zoon *Luigi*, geboren te Venetië in 1810, behoort tot de vermaarste beeldhouwers van Italië. Van hem heeft men eene „Lotusplukkende nymf" en eene „Melancolie", beide zittende figuren, — eene fraaie „Madonna della Concezione", — een gedenkteeken ter eere van *Marco Polo*, — eene „Danseres", — een „Knaap met een hond", — een „Lezend kind", — eene „Najade" — en onderscheidene praalgraven.

Giuseppe Ferrari, een Italiaansch wijsgeer. Hij werd geboren te Milaan in 1811, studeerde te Pavia in de rechten en was weldra medewerker aan onderscheidene staatkundige dagbladen. De gezamenlijke werken van *Vico* werden door hem in het licht gegeven. In 1837 ging hij naar Frankrijk, schreef in de „Revue des Deux Mondes" een artikel over Italiaansche letterkunde en werd in 1840 hoogleeraar te Rochefort. Daarna gaf hij zijne geschriften: „De l'erreur" en „De religiosis Campanellae opinionibus" in het licht en ging als professor naar Straatsburg, waar de Ultramontanen hem van communistische gevoelens beschuldigden, zoodat *Villemain* hem zijn ontslag zond. Tot zijne rechtvaardiging gaf hij „Idées sur la politique de Platon et d'Aristote (1842)" in het licht, weshalve hij eindelijk voor zijn ambt beschikbaar gesteld werd. In 1847 verscheen zijn hoofdwerk: „Essai sur le principe et les limites de la philosophie de l'histoire". Na de Februari-omwenteling van 1848 herstelde *Carnot* hem in zijne betrekking, doch hij ging weldra naar Bourges, waar hij aan dezelfde aanvallen was blootgesteld en geschorst werd. In 1859 werd hij lid van het Parlement in Plémont, waar hij zich tegen het annexatiestelsel van *Cavour* verzette, en na dien tijd behield hij steeds zijn mandaat. Hij overleed te Rome den 1sten Juli 1876. Behalve genoemde werken schreef hij nog: „Machiavel, juge des révolutions de notre temps (1849)", — „Les philosophes salariés (1849)", — „La federazione repubblicana (1851)", — „La filosofia della revoluzione (1851)", — „L'Italia dopo il colpo di Stato (1852)", — „Histoire des révolutions d'Italië on Guelfes et Gibelins (1856—1858, 2 dln)", — „L'annexion des Deux-Siciles (1860)", — „Histoire de la raison d'état (1860)", — „La Chine et l'Europe, leur histoire et leur traditions comparées (1867)", — „Storia della revolutione d'Italia (1871)", — — „Teoria dei periodi politici (1874)", — benevens een aantal opstellen in de „Revue des Deux Mondes" en in de „Revue indépendante".

Paolo Ferrari, een verdienstelijk Italiaansch blijspeldichter, geboren te Módena den 5den April 1822. Hij studeerde aldaar in de rechten, maar wijdde zich eerlang aan het drama en is sedert 1860 hoogleeraar aan de académie te Milaan. Hij schreef o. a.: „Bartolomeo Calzolajo", — „L'anima forte", — „Lo scetticismo", — „Goldoni e le sne sedici commedie", — „Parini e la sartia", — „Il Tartnfo moderno", — „Dante a Verona", — „La medicina d'una ragazza ammalata", — „Gli nomini seri (1869)", — „L'attrice cameriera (1871)", — „Nessnn va al campo (1871)", — „Cause ed effetti (1872)", — „Il dnello", — „Il suicidio", — „Gli amici rivali", — „Le due dame", — „Il ridicolo (1878)", — „Il perdono (1870)", — en „L'Antonietta (1880)". Zijne „Opere drammatiche" zijn in 1877—1880 in 14 deelen in het licht verschenen.

Eugenio Ferrari, een Italiaansch letterkundige, geboren te Arezzo den 22sten Februari 1832. Hij studeerde te Pisa, werd in 1853 hoogleeraar aan het lyceum te Florence, vervolgens ambtenaar bij het ministerie van Onderwijs en later professor aan de universiteit te Padna. Hij leverde zeer verdienstelijke uitgaven van geschriften van *Sóphocles*, *Xenophon* enz.

Ferraris (Joseph, graaf von), een Oostenrijksch veldmaarschalk, geboren te Luneville den 23sten April 1726, was de telg van een Piémonteeschen stam, die in de 17de eeuw naar Lotharingen werd overgeplant. Hij diende als edelknaap aan het Hof der weduwe van Keizer *Joseph I* en verwierf in den Oostenrijkschen Successie-oorlog den rang van kapitein, onderscheidde zich voorts in den Zevenjarigen oorlog en werd in 1761 generaal-majoor, waarna hij in 1767 als directeur-generaal der artillerie de uitgave bezorgde van eene voortreffelijke kaart der Nederlanden in 25 bladen. In 1773 werd hij luitenant-veldmaarschalk en in 1784 veldtnigmeester, nam deel aan den oorlog tegen het revolutionaire Frankrijk, verkreeg in 1793 zijn ontslag, werd daarna vice-president van den Hofkrijgsraad, in 1807 veldmaarschalk en overleed te Weenen dan 1sten April 1814.

Ferrazzi (Giuseppe Jacopo), een Italiaansch schrijver, geboren te Cartigliano bij Bassano den 20sten Maart 1813, studeerde aan het seminarium te Vicenza, verkreeg in 1835 de priesterwijding en werd leeraar aan het gymnasium te Bassano. Schoon wegens zijne vaderlandlievende gevoelens door *Radetzky* uit die betrekking verwijderd, werd hij, nadat de eenheid van Italië was afgekondigd, professor

en inspecteur van onderwijs te Bassano. Hij schreef: „Di Bassano e dei Bassanesi illustri (1847)", — „Elogio storico di M. Zaccaria Briesto, arcivescovo di Udine (1852)", — „Degli instituti di beneficenza della città di Bassano (1854)", — „Del debito di fare il proprio testamento in perfetta serenità di mente (1854 en later)", — „Antologia italiana (1858—1859, 2 dln)", — „Bibliografia Petrarchesca (1877)", — Torquato Tasso (1880)", — „Bibliografia Ariostesca (1882)", — en het voortreffelijk „Mannale Dantesco (1864—1877, 5 dln)".

Ferré (Théophile Charles), lid der Commune te Parijs en geboren in 1845, hield zich reeds vroeg bezig met staatkundige bemoeiingen, schreef artikels in kleine dagbladen en hield redevoeringen in openbare vergaderingen, zoodat hij meermalen tot gevangenisstraf werd veroordeeld. Gedurende de belegering van Parijs stelde hij in de clubs de meest radicale maatregelen voor en nam deel aan de revolutionaire woelingen der sociaaldemocraten op 31 October en 1 November 1870. Na het oproer van 1871 werd *Ferré*, die aan het vermoorden der generaals *Lecomte* en *Thomas* deelgenomen had, tot lid der Commune gekozen en was er achtervolgens secretaris, lid van het comité du salut public, plaatsvervanger van den openbaren aanklager en commissaris van politie. In de laatste dagen der Commune gaf hij meermalen bevel om gevangenen bij troepen ter dood te brengen. Zelfs deed hij den 27sten Mei tuchthuisboeven van wapens voorzien, om een groot aantal gevangenen en onder dezen 70 gendarmes te dooden. Men vermeldt voorts, dat hij het politiebureau en het gebouw van het departement van Financiën in brand gestoken heeft. Den 14den Juli 1871 werd hij in hechtenis genomen, door den krijgsraad eenstemmig ter dood veroordeeld en den 28sten November gefusilleerd.

Ferreira. Onder dezen naam vermelden wij: *Antonio Ferreira*, een uitstekend Portugeesch dichter. Hij werd geboren te Lissabon in 1528, studeerde te Coïmbra in de rechten en bekleedde zich voorts om de meest beroemde dichtstukken der Oudheid in het Portugeesch over te zetten. Met *Sa de Miranda* werd hij de grondlegger der klassieke Portugeesche dichtschool van Coïmbra, leverde proeven van verschillende dichtsoorten, hield ook voorlezingen over rechtsgeleerde onderwerpen, zag zich tot eene rechterlijke betrekking in zijne geboortestad beroepen, daarna tot kamerheer des Konings benoemd en overleed in 1569. Van zijne werken vermelden wij: de „Poemas lusitanos", door zijn zoon nitgegeven, — het trenrspel „Ines de Castro" — en zijne blijspelen „Comedia do Bristo" en „Comedia do Cioso". Eene nieuwe nitgave van zijne gezamenlijke werken verscheen in 1771 in 2 dcelen.

José Ferreira Borges, een Portugeesch staatsman en schrijver. Hij was geboren te Oporto in 1786, werd advocaat en zag zich tot rechterlijke betrekkingen benoemd in zijne geboortestad. Hij nam deel aan de samenspanning, die den val van het regentschap tengevolge had, alsmede aan de omwenteling van 1820, werd in 1821 afgevaardigd naar de Cortes, aldaar tot secretaris bevorderd en vervolgens tot staatsraad, nam in 1823 na de opheffing der constitutie de vlucht naar Engeland, keerde onder het bewind van Dom *Pedro* terug, moest in 1829 nogmaals de wijk nemen voor Dom *Miguël*, begaf zich na de restauratie van Dom *Pedro* weder naar zijn vaderland en was er tot in 1836 voorzitter der rechtbank van koophandel. Hij overleed den 14den November 1838. Hij schreef een „Repertorinm" van wetten en besluiten der wijncompagnie in 20deelen,—voorts: „Institutiones de medicina forensi (1832)"— en een „Codex commercial", waaraan Dom *Pedro* kracht van wet heeft gegeven.

Jorge Ferreira de Vasconcellos, één der ondste dramatische dichters van Portugal. Hij werd geboren te Coïmbra of te Monte mór o Velho, zag zich geplaatst aan het departement van Financiën en Koloniën en overleed in 1585. Van zijne werken noemen wij: „Comedia Eufrosina (1560)", — „Comedia Ulyssipo (1616 en 1787)", — en „Comedia Aulegrafia (1619 en 1787)".

Ferrer (Don Joaquin Maria de), een Spaansch staatsman, geboren den 8sten December 1777 te Pasage in Guipuzcoa, ging in 1795 als deelgenoot in eene handelazaak naar Buénos Ayres, doch keerde bij het nitbarsten van den oorlog tegen Frankrijk (1808) naar zijn vaderland terug. Op last der Junta van Sevilla begaf hij zich wegens geldzaken nogmaals naar Buénos Ayres en vandaar naar Lima. In 1815 kwam hij weder te Madrid en werd lid van het bestuur der bank van San Carlos. Na het herstel der constitntie (1820) werd hij in 1822 afgevaardigde des volks en zelfs voorzitter der Cortes te Sevilla en te Cadix, waar hij tot de Exaltados behoorde, maar vluchtte na de verovering van Cadix door de Franschen naar Engeland en vestigde zich vervolgens te Parijs, waar hij uitgaven bezorgde van onde Spaansche geschriften. Na de algemeene amnestie van 1832 begaf hij zich naar San Sebastiano en werd in 1834 procureur bij de Cortes, waar hij het ministerie *Mendizabal* ondersteunde. Weldra was hij kamerheer en werkte mede tot den val van het ministerie *Isturiz*. Als lid der constitutioneele Cortes schaarde hij zich aan de zijde der Regeering en was een hevig tegenstander van het ministerie *Bardaji*. Onder de grondwet van 1837 werd hij lid van den Senaat en een bestrijder van het ministerie *Ofalia*. In 1838 ging hij naar het zniden van Frankrijk, doch keerde weldra terug, nam in 1840 deel aan de Septemberrevolutie tegen *Maria Christina* en werd in het eerste ministerie *Espartero* vice-president van Buitenlandsche Zaken, terwijl hij tevens tijdelijk met de portefeuille van Financiën was belast. Bij de ministerieele crisis van 1842 verliet hij echter het staatknndig tooneel.

Ferréras (Juan de), een Spaansch geschiedschrijver, geboren te Labaneza in 1652, was de zoon van adellijke doch onbemiddelde onders, werd door zijn oom opgevoed en studeerde te Salamanca in de godgeleerdheid. Als priester verwierf hij grooten roem door zijne welsprekendheid, zag zich met spoed bevorderd en bekleedde eindelijk eene betrekking bij de Inquisitie. De bisschoppelijke waardigheid wees hij van de hand en werd bibliothecaris van *Philippus V*. Hij overleed in 1735, nadat hij zich zeer verdiensteljk had gemaakt door zijne: „Historia de España (1702—1727, 16 dln)".

Ferretti (Jacopo), een Italiaansch librettodichter, geboren te Rome den 6den Juli 1784 en aldaar overleden in 1852, was voor de rechtsgeleerde loopbaan bestemd, maar hield zich tevens bezig met letterkundige oefeningen. Hij stichtte te Rome een gabinetto letterario ten behoeve van jeugdige schrijvers en behandelde in de jaren 1812—1813 de Italiaansche taal en letterknnde aan het Collegio Romano. In 1814 werd hij geplaatst bij het zont- en tabaksmonopolie. Van zijne 40 libretti, op verzoek van *Rossini*, *Donizetti*, *Pacini*, *Ricci*, *Rossi* enz. vervaardigd, vermelden wij slechts de voornaamste, te weten: „La Cenerentola", — „Matilde di Schabran", — „Olivo e Pasquale", — „Il Furiczo", — „Il Torquato", — Furio Camillo", — „Il nnovo Figaro", — „Bartolommeo dalla Cavalla", — „Gli Esposti", — „Chi dura vince", — „I Pirati", — „L'Orfanella di Ginevra", — en „La figlia di Figaro". Zij onderscheiden zich door een flinken versbonw, eene vernuftige vinding en vooral door een onuitputtelijken hnmor. *Ferretti* was één der stichters van de Accademia Tiberina en lid van onderscheidene geleerde genootschappen. Hij bekleedde eenigen tijd de waardigheid van president der Arcadia en was bemind als improvisator, gevreesd als criticus. Ook leverde hij een bundel luimige gedichten, waarin hij op geestige wijze wist te hekelen.

Ferricyan (ferridcyan) en *ferrocyan* zijn volgens *Liebig* de radicalen, die uit cyan en ijzer bestaan en zich o. a. met kalinm tot rood en geel bloedloogzont verbinden. Het radicaal ferrocyan (FeC_3N_6) vormt met 4 atomen K geel, — het radicaal ferridcyan (FeC_6N_6) met 3 atomen K rood bloedloogzuur. Met 4 en 3 atomen waterstof in de plaats van kalinm verbonden, geven zij zuren, welke met de halogeenwaterstofznren overeenkomen, nameljk *ferrocyanwaterstofzuur* en *ferricyanwaterstofzuur*. Zie voorts onder *Berlijnsch blauw*, *Bloedloogzout* en *Cyan*.

Ferrières, een dorpje met nog geen 1 000 inwoners in het Fransche departement Seine et Marne, is merkwaardig wegens het aldaar aanwezig kasteel van den Baron *Rothschild*, hetwelk tot de prachtigste buitenverblijven van Frankrijk behoort. Het is door den bekenden Engelschen architect *Paxton* in renaissancestijl opgetrokken en bevat 80 vertrekken, eene zaal die 40 Ned. el lang en 20 Ned. el hoog is, eene boekerij met 8 000 deelen en eene menigte knnstgewrochten. Ongemeen fraai is er voorts het ruime park met zijne sierlijke waterwerken, boomgroepen en marmeren beelden. In 1858 kwam er *Napoleon III* ter jacht, en in den Duitsch-Franschen Oorlog betrok de Koning van Pruisen er eenigen tijd het hoofdkwartier.

Ferrigni (Piero Francesco Leopoldo Coccolnto), bekend onder de pseudoniem van *Yorick*, werd geboren te Livorno den 15den November 1836, studeerde te Siéna in de rechten, nam in 1859 deel aan de staatkundige beweging in Italië, werd secretaris bij het departement van Oorlog, zag zich belast met verschillende zendingen en vestigde zich in 1864 als advocaat te Florence. Hij behoort er tot de meest geliefde feuilletonschrijvers. Sedert 1868 levert hij bijdragen in de „Gazetta del Popolo", in de „Nazione", in de „Fanfulla" enz. Van zijn vlugschrift over de meelbelasting werden 750 000 exemplaren verkocht. Voorts schreef hij: „Viaggio attraverso l'Esposizione italiana del 1861 (1861)", — „Cronache dei bagni di mare", — „Fra quadri e statne (1872)", — „La festa dei fiori (1874)", — „Vedi Napoli e poi (1877)", — „Su e gin per Firenze (1877)", — La verita intorno al progetto di legge per la tassa sui teatri (1879)", — „Passeggiate (1879)" — en „Climatologia Viennese (1881)".

Ferro, in het Spaansch *Hiérro*, is het westelijkste en onder de bewoonde het kleinste der Canarische Eilanden; het telt op $2^1/_2$ □ geogr. mijl omstreeks 5 000 inwoners. Het vertoont zich als eene rotsmassa, die ter hoogte van 1 000 Ned. el boven de oppervlakte der zee verrijst en is schaars van water voorzien, maar toch vrnchtbaar. De hoofdplaats is er het vlek Valverde; ook is het eiland vermaard op het gebied der aardrijkskunde, daar volgens een beslnit van *Lodewijk XIII* (1630) de sterrenkundigen van dien tijd den eersten of liever den laatsten meridiaan door het westpunt van het eiland (Punta de la Dehesa) hebben gelegd. Hij bevindt zich 20° ten westen van den meridiaan der sterrenwacht van Parijs en 17° 39′ 51″ ten westen van dien der sterrenwacht van Greenwich. De Noord-Amerikanen leggen den 0-meridiaan door het observatorium te Washington, dat zich 59° 23′ 12″ ten westen van dien van Ferro bevindt. Schoon op onze zeekaarten de lengte van Greenwich is aangegeven, ontmoet men op vele schoolkaarten nog die van *Ferro*, 't geen het gemak van het aardrijkskunndig onderwijs niet bevordert.

Ferrocyan ($Fe\,C_6\,N_6$) is een vierwaardig radicaal, hetwelk in vrijen toestand niet voorkomt, maar eene groote reeks van verbindingen vormt, van welke het ferrocyankalinm (geel bloedloogzont) $K_4\,Fe\,(CN)_6$ en het ferridferrocyan (Berlijnsch blanw) ($Fe\,C_6\,N_6)_3$ de meest bekende zijn. Als vierwaardig radicaal verbindt het zich met vier atomen van éénwaardige of met twee atomen van tweewaardige elementen. Zoo ontstaat ferrocyankalium ($Fe\,C_6\,N_6$) K_4 en ferrocyanzink ($Fe\,C_6\,N_6$) Zn_2. Men bereidt alle ferrocyanverbindingen uit geel bloedloogzout, hetwelk fabriekmatig verkregen wordt uit potasch, ijzervijlsel en stikstofhoudende organische stoffen.

Ferrol (El), eene stad in de Spaansche provincie La Coruña in Galicië, ligt op eene landtong op den noordelijken oever der Baai van Ferrol, zoodat men haar uit zee niet zien kan. Zij is éene der voornaamste drie oorlogshavens van Spanje en telt ongeveer 24 000 inwoners. Vóór 1752 was zij een gering visschersdorp, maar ontwikkelde zich daarna tot eene schoone, regelmatig aangelegde stad met fraaie omstreken. De ruime, vierkante haven wordt verdedigd door de forten Palma en San-Felipe; er is uitmnntende ankergrond, tegen golfslag beschnt, daar de havenmond zoo nauw is, dat er niet meer dan één linieschip tegelijk kan binnenloopen. Ook is het niet mogelijk, haar bij elke windrichting te verlaten. Men vindt hier de grootste arsenalen en scheepstimmerwerven van Spanje; er kunnen tegelijk 15 linieschepen op stapel gezet worden. Voor den handel is echter de haven van weinig belang. Met het arsenaal is eene school voor machinisten verbonden, en men heeft er ook een observatorinm voor de marine. Tot de

belangrijkste bronnen van bestaan behooren er touwslagerijen, zeilmakerijen en looierijen.

Ferrucci (Andrea), een beroemd Italiaansch beeldhouwer, geboren te Fiesole in 1465, legde zich met ijver toe op de kunst en werd in 1490 naar Napels ontboden, waar hem door *Ferdinand I* verschillende werkzaamheden werden opgedragen. In 1493 was hij te Florence beoordeelaar van de ingeleverde modellen voor de façade van den Dom en in 1495 was hij aldaar werkzaam in Santa Annunziata. Voorts leverde hij een doopfont met een altaar te Pistoja en een marmeren altaarblad in den Dom te Fiesole. Een dergelijk kunstgewrocht als het laatstgenoemde bevindt zich in het Kensington-museum te Londen. In 1508 trad hij in dienst van het bouwgenootschap te Florence, was van 1512 tot 1514 opperbouwmeester van den Dom en vervaardigde het levensgroote standbeeld van *Marsilio Ficino* in den Dom te Florence. Voorts heeft men van hem in Frascati een marmeren altaar, in Volterra twee fraaie marmeren engelen en in Santa Felicità en in de Assunta te Fiesole prachtige crucifixen van hout. Het praalgraf van *Antonio Vespucci* in Santa Maria Novella mocht hij niet voltooien. Hij overleed te Florence den 30sten Juni 1526.

Ferry (Jules François Camille), een Fransch staatsman en rechtsgeleerde, geboren te St. Dié (departement Vosges) den 5den April 1832, werd in 1854 advocaat te Parijs, in 1865 lid der redactie van den „Temps", schreef in dit dagblad scherpe artikelen over het slechte beheer van den gemeenteraad te Parijs en gaf eene opzienbarende brochure in het licht over de „Comptes fantastiques d'Hausmann". In 1869 werd hij lid van het Wetgevend Lichaam, behoorde er tot de oppositie en eischte de ontbinding eener vergadering, die, onder de pressie der officieele candidaturen gekozen, niet langer de meerderheid der bevolking vertegenwoordigde. Den 4den September 1870 werd hij lid van de Regeering der Nationale Verdediging, daags daarna secretaris van dit lichaam en zag zich den 6den September belast met het bestuur van het Seinedepartement. Bij den opstand der Sociaaldemocraten (31 October) werd hij gevangen genomen, maar door de nationale garde op vrije voeten gesteld en den 15den November in plaats van *Arago* tot chef der mairie centrale benoemd. Den 24sten Mei 1871 ontving hij van *Thiers* de betrekking van prefect van het departement Seine, maar legde haar reeds na verloop van tien dagen neder. Als lid der Nationale Vergadering voegde hij zich bij de linkerzijde en werd den 15den Mei 1872 tot gezant te Athene benoemd. Reeds het volgende jaar nam hij zijn ontslag, werd in 1876 lid van de Kamer van Afgevaardigden, waar hij zich bij het linker centrum voegde, en belastte zich den 4den Februari 1879 in het ministerie *Waddington* met de portefeuille van Onderwijs. Hij bracht eene reeks van wetsontwerpen ter tafel, die door de Kamer aangenomen, maar door den Senaat verworpen werden. Zijn invloed op de republikeinsche partij was echter op den duur niet groot genoeg om staande te blijven, zoodat hij in November 1881 door *Gambetta* vervangen werd. Na den val van dezen aanvaardde hij den 30sten Jannari 1882 de portefeuille van Onderwijs en den 21sten Februari 1883 het voorzitterschap van het Ministerie.

Ferry de Bellemare (Eugène Louis Gabriel de), bekend onder den pseudoniem *Gabriel Ferry*, een verdienstelijk Fransch schrijver, geboren te Grenoble in November 1809, volbracht groote reizen en kwam op een tocht naar Californië bij het verbranden van het schip „Amazone" den 5den Januari 1852 om het leven. Hij plaatste onderscheidene bijdragen in de: „Revue des Deux Mondes". Wij vermelden: „Le coureur des bois", — „La chasse aux Cosaques",—„Costal l'Indien",—„Scènes de la vie militaire au Mexique"—en „Les sqatters".

Fersen, (Hars Axel, graaf) een Zweedsch veldmaarschalk, stamde af van een Lijfiandsch geslacht, dat onder de regeering van *Christina*, *Karel X* en *Karel XI* van Zweden een aantal merkwaardige mannen opgeleverd had. Hij werd geboren te Stokholm omstreeks het jaar 1755, voltooide zijne studiën onder de leiding zijns vaders en begaf zich vervolgens naar Frankrijk, waar hij kolonel werd van het régiment royal Snédois. Daarna diende hij in Amerika en volbracht eene reis door Engeland en Italië. Bij het nitbarsten der Fransche Revolutie toonde hij zich ongemeen gehecht aan het Koninklijk Huis; hij bestuurde de vlucht naar Varennes en bracht, als koetsier verkleed, het Vorstelijk gezin buiten Parijs, waarna hij zich gedrongen zag Frankrijk te verlaten, vertoefde achtervolgens te Weenen, Dresden en Berlijn, en begaf zich toen naar Zweden, waar de Koning hem tot grootmeester van zijn Hnis, daarna tot kanselier der universiteit te Upsala en toen tot maarschalk des Rijks benoemde. Het volk haatte hem echter, en die haat nam toe bij den plotselingen dood van den Kroonprins *Karel August*, den aangenomen zoon van *Karel XIII*. Het gerucht verspreidde zich namelijk, dat *Fersen*, zijne zuster (de Gravin *Piper*) en andere aanzienlijken niet onschuldig waren aan dat onverwacht overlijden. Ja, toen het lijk den 20sten Juni naar Stokholm vervoerd werd, wierp men met steenen naar den wagen van *Fersen*, zoodat deze genoodzaakt was in een nabijzijnd huis eene wijkplaats te zoeken. Generaal *Silfversparre* zocht hem te redden door de belofte, dat hij den maarschalk als gevangene naar het raadhuis zou brengen. Vruchteloos echter waren zijne pogingen. Het werpen met steenen hield niet op, en toen *Fersen* er de trappen bestegen had, werd hij door het grauw naar beneden geworpen, vermoord en gehoond. Bij een nader onderzoek kwam echter zijne onschuld duidelijk aan den dag.

Ferstel (Heinrich, vrijheer von) een uitstekend Duitsch architect, geboren te Weenen den 7den Juli 1828, genoot eene zorgvuldige opvoeding en wijdde zich vervolgens op de Académie aan de beoefening der schoone bouwkunst. Hij behaalde er de eerste prijzen en bezocht in 1851 het atelier van zijn oom *Stache*, die met het bouwen van talrijke buitenverblijven en hoeven voor den Boheemschen adel was belast. Later bezocht *Ferstel* Duitschland, België, Nederland en Engeland, doch van eene reistoelage der Regeering, in 1854 verkregen, maakte hij eerst later gebruik, omdat hij eerst wilde mededingen naar den prijs, door Aartshertog *Ferdinand Max* uitgeloofd voor eene kerk. Na het inleveren van

zijn ontwerp, begaf hij zich naar Italië en ontving te Napels het bericht, dat zijn ontwerp het beste was geoordeeld. Verheugd keerde hij nu terug, om den opbouw te besturen. In 1856 werd de eerste steen gelegd en het werk, dat in 1873 voltooid zou zijn, rustig voortgezet. Die kerk is echter eerst ingewijd den 24sten April 1879. Inmiddels werd ook zijn ontwerp voor eene wisselbank bekroond, en terwijl die beide belangrijke gebouwen begonnen te verrijzen, ontstond onder zijn opzicht eene reeks van woonhuizen en villa's te Brünn en te Weenen, waarbij zich ook het paleis van den aartshertog *Lodewijk Victor* bevindt, alsmede meer dan éene kerk. Ook zijn ontwerp voor een gebouw der Hongaarsche Académie verwierf den eersten prijs. In 1864 werd *Ferstel* opgenomen in het collegie van curatoren van het Oostenrijksch Museum voor kunst en industrie en in 1866 benoemd tot hoogleeraar in de bouwkunst aan het polytechnisch instituut. Later werkte hij aan planneu voor gebouwen voor het Huis der Heeren en dat der Volksvertegenwoordigers, doch trok zich weldra terug met een ernstig protest tegen de bepalingen der Jury. In den laatsten tijd zag hij zich belast met het bouwen van een museum voor kunst en industrie, en zijn raad werd ook ingewonnen met betrekking tot het bouwen eener universiteit. Hiervoor had hij reeds in 1870 te Rome schetsen vervaardigd. Daarbij behoort verder een chemisch laboratorium, eene inrichting voor meteorologie(beide in 1871 in aanbouw gekomen), een gebouw voor anatomische en physiologische lessen en eene sterrenwacht.Op last der Regeering bevond hij zich bij de tentoonstellingen te Londen, te Parijs en te München en verwierf op de voorlaatste éene der drie uitgeloofde gouden medailles. Kort daarna zag hij zich versierd met de orde van de IJzeren Kroon en met de ridderlijke waardigheid. In 1872 werd hij vrijheer en opperbonwraad, bemoeide zich voorts met de stichting van het universiteitsgebouw te Weenen, van het winterpaleis van Aartshertog *Ludwig Victor* te Kleisheim bij Salzburg (1880—1881), van het zomerpaleis van Prins *Johann Liechtenstein*, van het paleis van den Oostenrijkschen Lloyd (1880—1883) en overleed te Grinzing bij Weeeen den 14den Juni 1883. Bij dezen kunstenaar was eene rijke en gelukkige conceptie verbonden met een fijn gevoel voor het schoone en met eene zeldzame practische bekwaamheid.

Ferula *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Schermbloemigen* (Umbelliferae); de meeste soorten groeien aan de Middellandsche Zee, in Azië en Noord-Amerika en bezitten in hare wortelstokken en stengels eigenaardige gomharsen. Het omvat grootendeels hoog opschietende kruiden met zeer samengesteide 3- tot 4-voudig gevinde bladeren en aar- of schermvormig gerangschikte bloemen, die zich door een getanden kelk en spitse, doorgaans geie bloembladen onderscheiden. De vrucht is samengedrukt, breed gerand en geribd. Tot de soorten behoort de bekende *F. Asa foetida L.*, de moederplant van den duivelsdrek. De beste soort van deze kwalijkriekende gomhars komt uit Perzië en China. Intusschen is gebieken, dat ook andere schermbloemige gewassen in Azië, zooals *Narthex Asa foetida Falc.* in Tibet en *Scorodosma persicum Bunge* gemeid melksap opleveren. *Ferula Asa foetida* wordt 2 Ned. el hoog en heeft een spilvormigen, vleezigen wortel, die een wit melksap bevat, hetwelk in de lucht stremt en dit stremsel is de Asa foetida der apotheek, van welke eene hoeveelheid van $^1/_2$ Ned. pond uit elke plant gewonnen wordt. Deze draagt langgesteelde, groote, vindeelige wortelbiaderen en bieek-gele bloemen. Zij groeit op dorre, steenachtige plaatsen, en het ingedikte melksap wordt van het midden van Mei tot aan het midden van Juli verzameld, nadat men de wortelbiaderen heeft weggesneden. Veie menschen houden zich daarmede bezig. Doch de plant zelve wordt, als zij nog jong is, door de bevoiking als eene keurige lekkernij genuttigd; de stengei en de bladeren, met boter gestoofd, hebben intusschen een geweldig sterken reuk, zoodat alleen zij, welke er aan gewoon zijn, dien knnnen verdragen. Eene andere Perzische soort, *F. erubescens Boiss.* of *Galbanum officinale* levert eene soort van gomhars, die bekend is onder den naam van *galbanum*. Deze heeft een sterk vertakten, roodachtigen stengel, viervoudiggevinde bladeren, bloemschermen zonder omwindsel, gele bloemen en langwerpig ronde vruchten. Zij groeit op eene hoogte van 1300—2600 Ned. el.

Ferulazuur komt voor in de Asa foetida. Het staat in nauwe betrekking met het z. g. koffiezuur en tot vaniliine, heeft tot samenstelling $C_{10}H_{10}O_4$ smelt bij 169° C. en lost in kokend water gemakkelijk op. Het zuur is éenbasisch. Uit de Asa foetida wordt het verkregen door de alkoholische oplossing daarvan met loodacetaat neër te slaan en het neërslag door zwavelzuur te ontleden.

Ferwerda (Abraham), een verdienstelijk Nederlandsch boekhandelaar en uitgever der voorgaande eenw, vestigde zich omstreeks het jaar 1740 als zoodanig te Leeuwarden. Onderscheidene Friesche geleerden, zooals *Hamerster*, *van Burmania*, *Swartte*, *Reen*, *Blom*, *van Boelens* en anderen belastten hem met de uitgave hnnner werken, — voorts leverde hij een nienwen druk van de Kroniek van *Occo Scharlensis*, eene kleine nitgave van het Nieuwe Testament, alsmede eene nitgave van den geheelen Bijbel, benevens een nieuwen druk in 3 foliodeelen van de „Concordantie" van *Trommius*. Den 29sten Juli 1752 maakte hij voorts een aanvang met de nitgave van de „Leeuwarder Courant", die voorloopig alleen zaterdags verscheen en waarvoor hij octrooi ontving van den Lande tegen eene nitkeering van *f* 1000 jaars. Reeds in 1757 deed hij haar ook des Woensdags verschijnen. Voorts gaf hij werken nit van dr. *Idema*, *Haanstra*, *Wijngaarden*, *Wytse Foppes* en *Buma*, het „Staatsrecht" van *Idzinga*, „De Geuzen" van *van Haren*, onderscheidene geschriften van *Knoop* en inzonderheid drie belangrijke werken, waarvan hij zelf redacteur was, namelijk: „Adellijk en aanzienlijk wapenboek van de Zeven Provinciën, waarbij gevoegd zijn een groot aantal genealogieën van voorname en aanzienlijke familiën (1760—1781, 2 din f° met gekleurde wapens)", waarvan een nieuwe druk door *Jacobus Kok* begonnen, maar slechts tot de letter E voortgezet is, — dan „Ho-

nigbij", eene bloemlezing uit de werken van Nederlandsche dichters (7 dln) en prozaschrijvers (3 dln), — en eindelijk eene „Algemeene naamlijst van Boeken", welke destijds in den handel waren, bevat in 24 deeltjes. Ook schreef hij nog een „Register van alle rare en zeldzaam voorkomende Latijnsche boeken in folio met en zonder prijzen, gedrukt in het jaar 1500 of in de veertiende eeuw", — „Friesland en deszelfs gantsche gelegenheid in een geographisch woordenboek, behelzende eene uitvoerige beschrijving der Friesche dorpen, bnurten, staten enz. (1736 en 1749)", — en „Afbeeldingen en levensbeschrijving van voorname Hervormers met 23 portretten (1755)". Hij overleed in Juli 1783.

Fes of *Fez* noemt men de hoofdbedekking van mannen en vrouwen in Griekenland, Turkije en andere landen. Zij is een rond kapje zonder klep, rood of wit van kleur en met een blauw-zijden, zilveren of gouden kwast versierd. De Grieken dragen eenvoudig de fes, doch de Turken slingeren er den tulband omheen. De vrouwen geven de voorkeur aan de witte fes en versieren deze met doeken, franjes of sluiers. Toch tooien zich de vrouwen der Grieksche Eilanden met de roode fes, met gouddraad gestikt. In Turkije behoort de eenvoudige roode fes tot het gewaad der staatsambtenaren en is sedert 1826 ingevoerd bij het leger. De rang der burgerlijke en militaire ambtenaren blijkt uit de kostbaarheid der hoofdbedekking. Deze ontleent haren naam aan de stad Fez, waar men ze van ouds vervaardigt. Later kwamen die van Tunis in den smaak. In den laatsten tijd maakt men ze echter voornamelijk in Frankrijk, Oostenrijk en Duitschland.

Fes is in de muziek *f*, door eene *b*-mol een halven toon verlaagd, of de vijfde diatonisch-chromatische toon van ons tegenwoordig toonsysteem. Hij verschilt van *e* alleen enharmonisch: in het systeem zelf, zoowel op de instrumenten als in den zang, is de toon dezelfde. Alleen het voorafgaand en volgend harmonisch verband der accoorden is de leiddraad voor den toonzetter of hij *e* of *fes* moet schrijven.

Fesca (Friedrich Ernst), een Duitsch vioolspeler en componist, geboren te Magdeburg den 15den Februari 1789, speelde reeds op 11-jarigen leeftijd voor het publiek, legde zich onder de leiding van bekwame meesters met ijver toe op de muziek, zag zich geplaatst bij het schonwburgorchest te Leipzig en daarna te Oldenburg en eindelijk als obligaatspeler te Cassel. Hier bracht hij aangename dagen door, vond er bijval voor zijne composities, maar ondervond er ook in 1810 en 1811 de eerste aanvallen eener ziekte, die hem aan de kunst zon ontrukken. Nadat hij door de vernietiging van het koningrijk Westfalen zijne betrekking te Cassel verloren had, begaf hij zich in 1814 naar Weenen en werd vervolgens directeur der kapèl te Karlsruhe. Hoewel door eene ongesteldheid geknakt, ging hij ijverig voort met het vervaardigen van muziekstukken, waartoe de opera's: „Cantemira" en „Omar und Laila" behooren, alsmede onderscheidene psalmen, onvertures, symphonieën quartetten en qnintetten. Eindelijk bezweek hij aan longtering op den 24sten Mei 1826. — Zijn zoon *Alexander Ernst*, geboren te Karlsruhe den 21sten Mei 1820, ontving eene muziekale opleiding te Berlijn en bracht in 1838 zijne opera „Mariette" te Karlsruhe ten tooneele. Daarna deed hij kunstreizen als pianospeler, — vervaardigde in 1841 de opera: „Die Franzosen in Spanien" en overleed te Brunswijk den 22sten Februari 1849.

Fescenninen of *Fescenninische verzen*, vermoedelijk alzoo genoemd naar de Etrurische stad Fescennium, behooren tot de oud-Italiaansche volkspoëzij. Zij bestonden uit beurtzangen, die bij bruiloften en dergelijke gelegenheden werden aangeheven, doch ontaardden weldra in onkiesche geestigheden, zoodat *licentia fescennina* eene Romeinsche spreekwijs werd.

Fesch (Joseph), cardinaal en aartsbisschop van Lyon, was de halfbroeder der moeder van *Napoleon I.* Hij werd geboren te Ajaccio den 3den Januari 1763, wijdde zich aan den geestelijken stand, maar zeide dien vaarwel bij het uitbarsten der Revolntie, waarna hij krijgscommissaris werd onder generaal *Montesquiou*. Deze betrekking bekleedde hij ook in Italië, toen zijn neef er opperbevelhebber was. Nadat *Bonaparte* in 1801 het concordaat met *Pius VII* gesloten had, keerde *Fesch* terug tot den geestelijken stand en werd eerst aartsbisschop te Lyon en daarna cardinaal. Hij ging voorts als Fransch gezant naar Rome en wist zich zeer aangenaam te maken bij den Heiligen Stoel, vergezelde in 1804 den Paus naar Parijs om er aan de kroning van *Napoleon* luister bij te zetten, werd grootaalmoezenier van het Keizerrijk, graaf en senator en in 1806 door den Vorst-primaat van den Rijnbond, *von Dalberg*, gekozen tot coadjntor en opvolger. In 1809 wilde *Napoleon* hem aan het hoofd plaatsen van het aartsbisdom Parijs, doch hij wees die waardigheid van de hand, omdat hij niet instemde met 's Keizers houding met betrekking tot den Heiligen Stoel. In 1810 was hij voorzitter van een nationaal concilie der geestelijkheid te Parijs, en de denkbeelden, die hij daar ontwikkelde, berokkenden hem de ongenade van *Napoleon*. Hij verloor zijne waardigheid, en door de benoeming van Prins *Eugène* tot groothertog van Frankfort ontviel hem het uitzicht op het primaat. Intusschen leidde hij in eene soort van ballingschap op den bisschopszetel te Lyon eene schitterende levenswijze. Bij het naderen der Oostenrijkers in 1814 nam hij met zijne zuster *Laetitia*, de moeder des Keizers, de wijk naar Rome, waar de Paus hem met open armen ontving. Bij de terugkomst van *Napoleon* ging hij naar Frankrijk en werd er onder de pairs opgenomen, doch na den slag bij Waterloo moest hij weder naar Italië trekken. De koningsgezinde geestelijkheid hoonde hem nn in vlugschriften op eene onverdiende wijze. Intusschen weigerde hij, naar het verlangen der *Bourbons* zijn bisschopsstaf neder te leggen, en eerst in 1825, toen eene Pauselijke breve hem het uitoefenen der geestelijke bediening verbood, deed hij afstand van zijn ambt. In 1837 werden er pogingen aangewend, om hem daarin te herstellen, maar zij leden schipbreuk op den onwil der Fransche Regeering. Met zijne zuster bleef hij tot aan zijn dood toe op het innigst verbonden. Hij overleed den 13den Mei 1839. Zijne beroemde

verzameling van schilderijen is te Rome verkocht en zijne briefwisseling met *Napoleon* door *Du Casse* uitgegeven (1855, 2 dln).

Fessan, *Fezzân* of *Fesân*, voorheen *Phazania*, de zuidelijkste der vijf provinciën (liwas) van het Turksche regentschap Tripolis in Noord-Afrika en tevens de eenige, wier kalmakam den titel voert van pasja, is eene oase, die zich van de bron Mesjroe tot aan de stad Bondsjem (van 24° tot 30°43′ N. B. en over bijna 7 lengtegraden) uitstrekt zoodat zij eene oppervlakte heeft van 7400 □ geogr. mijl, waarop zij in 98 dorpen ongeveer 43000 zielen telt, welke tot 10565 Fessaansche en 1025 Arabische familiën behooren. De provincie is verdeeld in 16 districten en in de noordelijkste van deze is Bondsjem, in de zuidelijkste Gatron (Gertroen) de hoofdplaats. In het noorden vindt men gedeeltelijk de barre hoogvlakte Hammâda, die ten zniden verbonden is met de Djebel-Soedah of Zwarte Bergen, welke zich ter hoogte van 650 Ned. el verheffen. Deze bergen, uit zandsteen bestaande, zijn met koepelvormige toppen gekroond en omsniten onvruchtbare dalkommen. Oostwaarts zijn die bergen verbonden met den Zwarten Haroetsj, den Mons Ater van *Plinius*, alwaar zich belangrijke zwavelgroeven bevinden. Meer zuidwaarts strekt de daaraan evenwijdige Witte Haroetsj zich uit in de woestijn. Ten zniden van den Djebel-Soedah vindt men eene woeste, waterlooze vlakte, welke doorloopt tot aan de bronnen Omm-el-Abid, terwijl verder de hoogvlakte van Moerzoek zich verheft. De bodem dier vlakten en woestijnen bestaat uit geelachtig-rood zand en zandsteen, die gips en steenzout bedekken, benevens dolomiet- en kalklagen. Behalve zout vindt men er ook soda, aluin, salpeter en zwavel. Het fijne zand vult gewoonlijk ook de diepten der dalen, en slechts waar deze eenig vocht ontvangen, verrijzen groepen palmboomen in de nabijheid der dorpen en met moeite wat graan en groente. De vruchtbaarste streek is er de Wadi-el-Gharbi (het Westdal), ten noordwesten van Moerzoek, met uitgestrekte dadelwonden en graanlanden. Oostwaarts, naar de zijde van Sebsja, heeft men de Wadi-el-Sjerki (het Oostdal), en ten noorden dier beide Wadi's ligt eene vreeselijke woestijn met talrijke natronmeren. De grootste diepte van deze is 8 Ned.el, en men vindt daarin den kleinen rooden Fessanworm, die met dadeldeeg genuttigd wordt. Het kleinste meer, het Tronameer genaamd, is verpacht en levert jaarlijks 7000 tolcentenaars wormen.

Het klimaat van Fessan is zeer ongunstig. De zomerwarmte klimt er vaak tot 56° C., en zelfs de inboorlingen knnnen den drogen woestijnwind nauwelijks verdragen, terwijl er des winters vaak een noordewind waait, dien wij zelfs guur zouden noemen. Het regent er zelden, en ook onweders komen er niet dikwijls op, maar stormen woeden er gedurig. Behalve een heester (tamarix) en een gedoornd vlinderbloemig gewas (in het Arabisch *agoel*), waarmede de kameelen zich voeden, zijn er geene in het wild groeiende planten. In den winter worden er gerst en tarwe verbouwd en in den zomer maïs, waarvan de vruchtkolven half-rijp afgeplukt en geroost gegeten worden. Onder de weinige boomen, die bij Moerzoek groeien, is een cornoeljeboom, die de hoogte van 25 Ned. el bereikt, de merkwaardigste. De steenachtige heliingen der vermelde Wadi's zijn versierd met de gomacacia. De inwoners leven er van de vrucht der dadelpalmen, en van deze vindt men bij Moerzoek 37 verscheidenheden. In sommige streken worden uitmuntende watermeloenen, granaat- en vijgeboomen aangekweekt. Tot de huisdieren behooren er vooral paarden en kameelen, — en tot de wilde dieren luipaarden, wilde katten, hyéna's, sjakals, springratten, stekelzwijnen en struisvogels. Deze laatste houdt men te Sokna en elders in stallen, om hen 3-maal in 2 jaar van hunne kostbaarste vederen te berooven.

De inwoners vormen een bruin, gemengd ras, hetwelk veel overeenkomst heeft met dat der Negers. Over het geheel bezitten zij een welgebonwd lichaam. Over het westelijk gedeelte hebben zich de Toearegs verbreid. De bevolking houdt zich bezig met landen tuinbouw en met het bevredigen van hare eigene behoeften. Intusschen is er de belangrijke karavaanhandel tusschen de kust en het binnenland, die te Fessan een station vindt, eene belangrijke bron van welvaart, — vooral te Moerzoek, den zetel van den Pasja, waar de Karavanen van Tunis, Tripolis en Ghadames, van Caïro en van Bornoe, enz. zich vereenigen. — Moerzoek is door een aarden wal omgeven, van breede straten en huizen zonder verdieping voorzien; aldaar vindt men tevens een groot kasteel van den Pasja met 90 vertrekken. Er zijn 2700 vrije inwoners, 650 slaven en 240 Turksche soldaten. De ingezetenen worden beschreven als zeer baatzuchtig, onverschillig en ongastvrij, maar ingenomen met muziek en dans. De lagere klassen zijn zeer ijverig en leveren goede voorwerpen van leder en ijzer, alsmede eene grove geweven stof. Eenige blanke geslachten, Mameloeken genaamd, vormen er den adel. De som, die de handel er jaarlijks oplevert, wordt door *Vogel* geschat op 21000 pond sterling. De belangrijkste handelsartikelen zijn er senna, zink, barnsteen en vooral slaven. De dadelpalmen leveren er ieder jaar 6000 kameellasten dadels. Behalve Moerzoek heeft men er Traghan, de voormalige hoofdplaats, met 1000 inwoners en tapijtweverijen, — Sebsja, 18 geogr. mijl ten noordoosten van Moerzoek, eene districtshoofdplaats met 400 zielen, — Sokna, in het midden tusschen Moerzoek en Tripolis, door bergen omsloten en 2500 inwoners bevattend, — en Djerma, tusschen de beide Wadi's, het onde Gerama, de hoofdplaats van de Garamantes, een handelsvolk in Phazania. Men heeft er nog overblijfselen uit den tijd der Romeinen. In de 7de eeuw werd Fessan veroverd door de Arabieren, die er den Islam invoerden, en het werd in de middeneenwen onder Arabische opperheerschappij door eigen Vorsten bestuurd, welke later schatplichtig waren aan den Pasja van Tripolis. In 1811 echter werd het geslacht der inlandsche Vorsten uitgeroeld door den Bey *Mohammed-el-Mokny*, die in naam van den Pasja van Tripolis het land in bezit nam.

Fessenden (William Pitt), een Noord-Amerikaansch staatsman, geboren te Boscawen in New Hampshire den 16den October 1806, studeerde aan het Bowdoin-college en werd

pleitbezorger, eerst te Bridgton in Maine en vervolgens te Portland. Hij werd lid van het Wetgevend Lichaam in Maine en zag zich meermalen afgevaardigd naar het Congrès. In 1854 nam hij zitting in den Senaat en werd in Juli 1864 minister van Financiën. In het volgende jaar legde hij de portefeuille neder, maakte zich als lid van den Senaat zeer verdienstelijk en overleed te Portland den 8sten September 1869.

Festetits de Tolna is de naam van een grafelijk geslacht in Hongarije. Daartoe behoorden:

Graaf *Georg I*, een ijverig begunstiger der wetenschap en geboren in 1754. Hij diende eerst in het leger en hield zich vervolgens bezig met het beheer van zijne uitgestrekte bezittingen. Te Keszthely aan het Plattenmeer stichtte hij eene landbouwschool en onderscheidene andere inrichtingen van onderwijs, verzamelde eene groote boekerij en eene menigte munten en penningen en overleed aldaar den 2den April 1819.

Graaf *Georg II*, een kleinzoon van den voorgaande. Hij werd minister van het Huis des Konings, Hongaarsch opperhofmeester en overleed te Weenen den 13den Februari 1883.

Festoenen noemt men kransen van levende of door de kunst nagebootste twijgen, bladeren, bloemen en vruchten. Reeds vroeg werden tempels en altaren bij feestelijke gelegenheden daarmede versierd. De bouw- en beeldhonwkunst brachten dergelijke festoenen in steen, om Ionische en Corinthische zuilen, vazen, altaren, muren van gebouwen, lijsten enz. daarmede op te lnisteren. Vooral *Giovanni van Udine*, een leerling van *Rafaël*, heeft zich onderscheiden door het ontwerpen en vervaardigen van prachtige festoenen. Hoogst merkwaardig en smaakvol zijn voorts die van den beeldhonwer *Quellinus* in het Koninklijk paleis te Amsterdam. Ook bij het aanbrengen van festoenen is echter de wansmaak niet uitgebleven, daar zij dikwijls met sterrenkundige werktuigen, muziekinstrumenten enz. overladen worden. Een reusachtig festoen is de fries van de Madelainekerk te Parijs.

Festuca, zie *Zwenkgras*.

Festus. Onder dezen naam vermelden wij:

Marcus Porcius Festus, Romeinsch procurator van Palaestina in de jaren 60—62 na Chr. Hij was de opvolger van *Felix*, en wij weten uit de „Handelingen der Apostelen (XXVI–XXVII)", dat hij *Paulus* in het verhoor nam en dezen, die zich op den Keizer beriep, van Caesaréa naar Rome deed brengen.

Sextus Pompéjus Festus, een Romeinsch taalkundige. Men weet niet met juistheid, wanneer hij geleefd heeft, doch men bezit van hem een nittreksel uit de werken van den beroemden taalkundige *Verrius Flaccus*, die onder *Augustus* bloeide. Dat uittreksel, in 20 boeken alphabetisch gerangschikt, draagt den titel: „De verborum significatione" en werd in de 2de helft der 8ste eeuw door zekeren priester *Paulus* nogmaals verkort. Toch is het oorspronkelijk werk van *Festus* voor de helft bewaard gebleven en bevindt zich onder den naam van „Codex Festi Farnesianus" thans te Napels. Het is de eerste maal in 1471 en het laatst door *K. O. Müller* in 1839 uitgegeven.

Feszler. Onder dien naam vermelden wij:

Ignaz Aurelius Feszler, bekend door zijne veelvuldige lotsverwisselingen en door zijne ijverige bemoeiingen als geestelijke en vrijmetselaar. Hij werd geboren den 18den Mei 1756 te Czurendorf in Neder-Hongarije, ontving van zijne nauwgezette, Roomsch-Katholieke moeder eene zeer godsdienstige opvoeding, bezocht de scholen te Preszburg, en trad in 1773 in de Orde der Capucijnen. Hij vertoefde in verschillende kloosters te Ofen, Groszwardein en Schwechat en zag zich in 1781 verplaatst naar een klooster te Weenen, vanwaar hij in het geheim aan Keizer *Joseph* een brief deed toekomen, de ongerechtigheden behelzende, welke aldaar voorvielen. Dit had een gestreng onderzoek ten gevolge, maar berokkende tevens aan *Feszler* den geweldigen haat der geestelijkheid. Eindelijk verkreeg hij door een decreet des Keizers zijn ontslag uit de Orde en werd in 1784 eerst lector en daarna hoogleeraar in de Grieksche talen en in de uitlegkunde des Ouden Testaments te Lemberg. Toen hij in 1787 zijn treurspel „Sidney" ten tooneele voerde, klaagden zijne vijanden hem aan als een oproermaker en noodzaakten hem, zijn ambt neder te leggen en in 1788 de wijk te nemen naar Silezië. Hier werd hij door den boekhandelaar *Korn* te Breslau gastvrij ontvangen en daarna geplaatst bij den Erfprins *von Carolath*, die hem vervolgens met het onderwijs van zijne zonen belastte. In 1791 omhelsde *Feszler* den Protestantschen godsdienst en in 1796 begaf hij zich naar Berlijn, waar hij het Humaniteitsgenootschap stichtte, terwijl hem tevens de herziening van het rituaal der Loge Royal-York werd opgedragen. Weldra werd hij benoemd tot consulent voor de pas-verkregene Poolsche gewesten. In 1802 verliet hij de Orde der Vrijmetselaars, en nadat hij tengevolge van den slag bij Jena zijne betrekking verloren had, vestigde hij zich eerst te Niederschönhausen bij Berlijn en daarna te Buckow en leefde er in bekrompene omstandigheden, totdat hij beroepen werd als hoogleeraar aan de Alexander-Newsky-Académie te Petersburg. Ook dit ambt verloor hij weldra, daar men in zijne wijsgeerige lessen sporen van atheïsmus meende te ontdekken. Hierop werd hij benoemd tot lid der wetgevende commissie en in 1811 naar Wolsk in het gouvernement Saratow gezonden, om er de philanthropische ontwerpen van *Slowin* ten uitvoer te brengen. In 1815 verloor hij zijn jaargeld als lid der commissie, maar het werd hem in 1817 met aanvulling van het achterstallige weder verleend. Nu begaf hij zich naar Sarepta, den hoofdzetel der Hernhutters in die streken, en beijverde zich, naar men meent, om door bemiddeling van die secte de richting van het Jezuïetismus en van de R. Katholieke hiérarchie in de Protestantsche Kerk over te brengen. Daarvan althans beschuldigde hem de pastoor *Limmer* te Saratow in een geschrift: „Meine Verfolgung in Rusziand", hetwelk aan *Feszler* en den staatsraad *Pesarovius* tegenschriften ontlokte. De mystieke gevoelens van *Feszler* vonden bij de aanzienlijken te Petersburg vele aanhangers, zoodat het hem gelukte, in 1819 de betrekking te bekomen van superintendent en consistoriaalpresident der Evangelische gemeente te Saratow. Hij verloor ze, toen in 1839 dat consistorie ontbonden werd, maar

werd toen generaal-superintendent der Lutherse gemeente te Petersburg, waar hij den 15den December 1839 overleed. Hij heeft eene menigte geschriften uitgegeven, waaronder voorzeker zijne: „Geschichte der Ungarn und deren Landsassen (1812—1825, 10 dln)" het belangrijkst is. Ook schreef hij een aantal geschiedkundige romans („Marc-Aurel", — „Aristides und Themistocles", — Matthias Corvinus", — Attila", enz.) en eene merkwaardige autobiographie, getiteld: „Rückblicke auf meine 70-jährige Pilgerschaft (1826; 2de druk, 1858)".

Joseph Feszler, bisschop van St. Pölten, geboren den 2den December 1813 te Lochau in Vorarlberg. Hij bezocht het seminarium te Brixen, ontving in 1837 de wijding, werd leeraar aan laatstgemeld seminarium en zag zich in 1852 benoemd tot professor in de kerkgeschiedenis aan de universiteit te Weenen. In 1861—1862 was hij te Rome werkzaam als lid der Congregatie voor de aangelegenheden der Oostersche Kerken, werd eerst bisschop in Partibus en in 1864 bisschop van St. Pölten. Bij het Vaticaansch Concilie was hij secretaris-generaal. Hij overleed den 25sten April 1872. Van zijne geschriften vermelden wij: „Die wahre und die falsche Unfehlbarkeit der Päbste (1871)", — „Institutiones patrologicae (1850—1852, 2 dln)", — en „Sammlung vermischter Schriften (1874)".

Feth-Ali-Sjach, koning van Perzië, geboren in 1752, heette eigenlijk *Baba-Khan* en was stadhouder van Shiras, toen het overlijden van zijn koninklijken oom hem tot den troon van Perzië riep. Nadat hij eene reeks van pretendenten overwonnen had, zag hij de rust van zijn Rijk wederom bedreigd door den strijd van het Engelsche en Russische Kabinet om den overwegenden invloed aan zijn Hof. Engeland sloot een verdrag met Perzië, terwijl de Russen, die ten behoeve van den Koning van Georgië de wapens hadden opgevat, door de krijgsbenden van *Feth-Ali* werden geslagen. Deze gunstige toestand veranderde echter in 1806 door het verbond tusschen Engeland en Rusland, zoodat de Sjach zich gedrongen gevoelde, de hulp van *Napoleon* in te roepen. Door den Vrede van Tilsit werden de onderhandelingen echter afgebroken, en Engeland wist door rijke geschenken de aanzienlijken van het Perzische Hof aan zijne zijde te brengen. De Sjach beschouwde Engeland als een machtigen bondgenoot tegen Rusland, en Engeland zag in Perzië den voormuur zijner Indische gewesten tegen de ondernemingen van Rusland. Perzië echter verloor in den oorlog tegen den Czaar zijne bezittingen bij de Caspische Zee, geheel Daghestan en zijne rechten op Georgië, Mingrelië enz. Wél is waar had de zaak geen bepaald ongunstigen afloop voor de zelfstandigheid van Perzië, doch weldra barstte de oorlog op nieuw uit, en het moest weder onderscheidene provinciën aan Rusland afstaan. De dood van *Alexander* (1825) scheen den Sjach eene gunstige gelegenheid aan te bieden om het verlorene te herwinnen. Algemeen kwamen de veroverde Perzische gewesten in opstand, maar eene schitterende zegepraal van generaal *Paskewitsj* op *Abbas Mirza*, den Perzischen Kroonprins, maakte daaraan een einde. Vruchteloos zocht Engeland den vrede tot stand te brengen; de Russische generaal rukte voorwaarts tot Taebris, en *Feth-Ali* moest den vrede koopen door den afstand van de gewesten Aserbeidsjan, Eriwan en den linker oever der Araxes, alsmede door eene oorlogsbelasting van 20 milloen roebels. De weigering van den Sjach, om aan de gestelde voorwaarden te voldoen, indien het Russische leger niet onmiddellijk achter de Araxes terugtrok, deed de vijandelijkheden op nieuw ontbranden, zoodat Perzië in 1828 ook nog de khanaten Eriwan en Nasjitsjewan moest missen en zijne staatkundige onafhankelijkheid zag verdwijnen. *Feth-Ali* overleed in 1834. Hij wordt voorgesteld als een mild en edelmoedig Vorst en als een vriend der wetenschap, die zelf de dichtkunst beoefende. Hij werd opgevolgd door *Mohammed-Mirza*.

Fetiales of *feciales* is de naam van een priestercollegie bij de oude Romeinen, hetwelk tot handhaving van het volkenrecht volgens sommigen door *Numa Pompilius*, volgens anderen door *Ancus Marcius* was ingesteld. Het bestond uit 20 voor levenslang uit de aanzienlijkste geslachten gekozene leden, en deze beslisten over vrede en oorlog, over verdragen en overeenkomsten en zorgden, dat de formaliteiten bij oorlogsverklaringen enz. naar eisch in acht genomen werden. Gevoelden zich namelijk de Romeinen door een ander volk beleedigd, dan zonden zij gewoonlijk 4 fetiales als herauten derwaarts, om voldoening te vragen. De eerste van hen heette *pater patratus*, en een ander, die de door den consul of praetor vergaarde heilige kruiden droeg, welke het gezantschap onschendbaar maakten, noemde men *verbenarius*. Werd er bedenktijd gevraagd, dan kwamen de fetiales na verloop van 10 dagen terug, — weigerde men de gevraagde voldoening, dan verklaarden die gezanten na 30 of 40 dagen den oorlog. Na hun terugkeer te Rome verkondigde het geheele collegie aan den Senaat, dat alles geschied was, wat plicht en recht vorderden, waarna de Senatoren vóór vrede of oorlog stemden. Was de meerderheid vóór oorlog, dan begaf zich één der fetiales naar de vijandelijke grenzen, deed er in tegenwoordigheid van althans drie volwassen personen de oorlogsverklaring en slingerde een aan de spits in het vuur verkoolden en in bloed gedoopten speer over de landpalen. Toen de Romeinen later in verre gewesten oorlog voerden, kon men al die formaliteiten niet in acht nemen, maar men handhaafde toch de zinnebeeldige handelwijze. Bij den tempel van *Bellona* moest namelijk een gevangen krijgsman van *Pyrrhus* een stuk gronds koopen, hetwelk tot een *ager hostilis* (vijandig land) werd gewijd. Aan zijne grenzen verrees de *columna bellica* (de oorlogszuil), en daar deed men de oorlogsverklaring, terwijl voorts vandaar de speer in den ager hostilis geworpen werd. Het sluiten van den vrede geschiedde door bovenvermelde twee fetiales, die dan kransen van gewijde kruiden droegen en van heilige kiezelsteenen van het Capitool voorzien waren. Hiermede velde de pater patratus het offerzwijn en zwoer, dat zijn volk bij het breken der trouw evenzoo sterven zon. Ook het elschen en het doen van uitlevering (deditio) gebeurde door de fetiales.

Fétis (François Joseph), een verdienstelijk geschiedschrijver over muziek, werd geboren

den 25sten Maart 1784 te Bergen in de Belgische provincie Henegouwen. Zijn vader onderwees hem zoo grondig, dat hij reeds op zijn 10de jaar de betrekking van organist in zijne geboortestad bekleeden kon. In 1800 bezocht hij het conservatoire te Parijs, waar hij zich onder de leiding van uitstekende meesters toelegde op de theorie der kunst. Na een langdurigen tocht in den vreemde keerde hij naar Parijs terug en bepaalde zich vooral bij de geschiedenis der muziek, waartoe het huwelijk met eene rijke dame hem de hulpmiddelen aanbood. Toen echter in 1811 het vermogen zijner vronw buiten zijne schuld verloren ging, begaf hij zich naar het land, werd in 1813 organist en professor aan de muziekschool te Douay, in 1818 professor aan het conservatoire te Parijs, alwaar hij de „Revue musicale" stichtte, en ging in 1833 naar Brussel, waar hij kapélmeester des Konings en directeur van het conservatoire werd en den 26sten Maart 1871 overleed. Zijn werk: „Over de verdiensten der Nederlanders jegens de muziek" werd in ons Vaderland bekroond, doch zijn belangrijkst geschrift is voorzeker de: „Biographie universelle de musiciens et bibliographie générale de la musique (1835—1844, 8 dln; 2de druk, 1863)". Zijne geschiedkundige studiën brachten hem op het denkbeeld, om historische concerten te geven, 't geen weldra navolging vond. Zijne compositiën hadden minder grooten bijval, hoewel zijne opera „L'amant et le mari" 130- en „La vieille" 160-maal is opgevoerd. Eindelijk gaf hij met *Moscheles* eene: „Méthode desméthodes de piano" in het licht.

Fetisjismus of *fetichismus* noemt men de verecring van een fetisj. Die naam is afkomstig van het Portugeesche woord *feitiçao* (tooverij). Een fetisj is ieder voorwerp, waaraan men eenige toeverkracht toeschrijft, b. v. steenen, gesneden figuren, deelen van planten en dieren, enz. In het algemeen komt fetisjismus overeen met geloof aan toovermiddelen, doch onderscheidt zich tevens daardoor, dat het tooverkrachtig voorwerp niet beschonwd wordt als eene bemiddeling tusschen de wereld der menschen en het gebied der hoogere machten, maar als de booze geest of de afgod zelf. Het fetisjismus is de laagste trap van afgoderij, en de fetisjdienaars slaan of verbrijzelen zelfs den fetisj, die niet beantwoordt aan hunne wenschen. Deze afgoderij vindt men bij onderscheidene Negerstammen in de binnenlanden van Afrika.

Fetlar is één der noordoostelijkste Shetlandseilanden. Het is door de Colgravesound van het eiland Yell gescheiden, heeft bij eene lengte van 1 eene breedte van $^3/_4$ geogr. mijl, is vruchtbaar, levert koper, ijzer en tin, bezit minerale bronnen en telt ongeveer 800 inwoners.

Feuchtersleben (Ernst, vrijheer von), een uitstekend geneesheer, dichter en denker, geboren te Weenen den 29sten April 1806, ontving zijne opleiding aan de ridderacadémie en studeerde vervolgens in de geneeskunde aan de universiteit zijner geboortestad. In 1833 verwierf hij de doctorale waardigheid, werd in 1845 deken der medische faculteit te Weenen, in 1847 vice-directeur der geneesen heelkundige lessen, in 1848 onderstaatssecretaris bij het ministerie van Onderwijs, welke betrekking hij echter weldra nederlegde, en overleed den 3den September 1849. Hij schreef: „Ueber das Hippocratische erste Buch von der Diätetik (1835)", — „Ueber die Gewiszheit und Würde der Heilkunst (1839)", — en een uitmuntend „Lehrbnch der ärztlichen Seelenknnde (1845)". Voorts gaf hij getuigenis van zijne gave om den ernst der wetenschap in een bevallig kleed te hullen in zijn boekje: „Zur Diätetik der Seele (1838)", waarvan in 1883 de 45ste uitgave verscheen. Ook heeft hij onderscheidene dichtbundels uitgegeven, en zijn lied: „Es ist bestimmt in Gottes Rath, u. s. w." is algemeen bekend. Als lid der Académie van Wetenschappen deed hij wijsgeerige verhandelingen in hare werken opnemen. Zijne verzamelde geschriften zijn in 1851—1853 in 7 deelen verschenen.

Feudum, zie *Leen*.

Feuerbach (Paul Johann Anselm, ridder von), een beroemd Duitsch beoefenaar van het strafrecht, werd geboren te Jena den 14den November 1775, ontving zijne opleiding aan het gymnasium te Frankfort en studeerde te Jena in de rechten en in de wijsbegeerte. Nadat hij zijn „Anti-Hobbes (1798)" en zijne „Untersuchungen über das Verbrechen des Hochverraths (1798)" in het licht had gegeven, bepaalde hij zich bij de studie van het strafrecht, hield in 1799 académische voorlezingen te Jena en werd er reeds in 1801 gewoon hoogleeraar. In die betrekking ging hij in 1802 naar Kiel, in 1804 naar Landshnt en in 1805 als geheim referendaris bij het departement van Justitie naar München. Hier werd hij in 1808 tot geheimraad benoemd, vertrok in 1814 als tweede voorzitter van het hof van appèl naar Bamberg en in 1817 als eerste voorzitter van zoodanige rechtbank naar Ansbach. Hij overleed op eene badreis te Frankfort aan de Main op den 29sten Mei 1833. Hij is de grondlegger eener nieuwe theorie van het strafrecht, namelijk van de theorie van den afschrik. Nadat hij voor deze in zijne: „Revision der Grundsätze nnd Grundbegriffe des peinlichen Rechts (1799)" en in de door hem, *Grolman* en *von Almendingen* uitgegevene: „Bibliothek für die peinlichen Rechtswissenschaft" den weg gebaand had, schreef hij zijn beroemd: „Lehrbuch des gemeinen, in Deutschland geltenden peinlichen Rechts (1801)", dat in 1847 de 14de uitgave beleefde. Van zijne overige geschriften vermelden wij: „Strafgesetzbuch für das Königreich Bayern (1813)", — „Betrachtungen über das Geschwörenengericht (1812)", — en zijn geschriften, waarin hij zich vóor de openbaarheid en de mondelijke behandeling der rechtszaken verklaarde, — „Merkwürdige Criminalfälle (1808—1811, 2 dln)", — „Actenmäszige Darstelling merkwürdiger Verbrecher (1828—1829, 2 dln; 3de druk, 1839)", — „Ueber deutsche Freiheit nnd Vertretung deutscher Völker durch Landstände (1814)", — „K. Hauser, ein Beispiel des Verbrechens am Seelenleben (1832)", — en „Kleine Schriften vermischten Inhalts (1833)". — Merkwaardig is voorts zijne levensgeschiedenis, door zijn zoon *Ludwig* in twee deelen uitgegeven.

Feuerbach liet 5 zonen achter, die niet onvermeld mogen blijven. De oudste, *Anselm*, geboren den 2den September 1799 en overleden den 8sten September 1841, was hoogleeraar in de fraaie letteren te Freiburg. Als oudheid-

kundige verwierf hij grooten roem door zijn geschrift: „Der vaticanische Apollo (1838 en 1855)", terwijl ook zijne „Nachgelassenen Schriften (1853, 4 dln)" veel belangrijks bevatten. — De tweede zoon *Karl Wilhelm*, geboren den 30sten Mei 1800, overleden den 12den Maart 1834, was professor in de wiskunde aan het gymnasium te Erlangen en legde in zijne geschriften: „Eigenschaften einiger merkwürdiger Punkte des geradlinigen Dreiecks (1822)" en „Grundrisz zu analytischen Untersuchungen der dreieckigen Pyramide (1827)" groote talenten aan den dag. — De derde zoon, *Eduard August*, geboren den 1sten Januari 1803 en overleden den 25sten April 1843, was hoogleeraar te Erlangen en schreef het belangrijke werk: „Die lex Salica und ihren verschiedenen Recensionen (1831)". — De vijfde zoon, *Friedrich Heinrich*, geboren den 29sten September 1806, wijdde zich geruimen tijd aan de beoefening der Oostersche talen en daarna aan die der nieuwere. Hij leverde vertalingen uit het Sanskriet, Italiaansch en Spaansch en schreef: „Theanthropos (1838)", — „Religion der Zukunft (1843—1847)", — en „Gedanken und Thatsachen (1862)". Uitvoeriger melding maken wij van den vierden zoon, namelijk van:

Ludwig Andreas Feuerbach, één der meestberoemde Duitsche wijsgeeren van den jongsten tijd. Hij werd geboren te Landshut den 28sten Juli 1804, ontving zijne opleiding in zijne geboortestad en studeerde te Heidelberg in de godgeleerdheid. Om *Hegel* te hooren, ging hij in 1824 naar Berlijn en wijdde zich in 1825 uitsluitend aan de wijsbegeerte. In 1828 vestigde hij zich als privaatdocent te Erlangen met het geschrift: „De ratione una, universali, infinita". Na verloop van eenige jaren hield hij echter geene voorlezingen meer, om zich geheel en al bij het schrijven te bepalen. Reeds in zijn geschrift: „Gedanken über Tod und Unsterblichkeit (1830)" deed hij zich kennen als een zelfstandigen denker. Daarna leverde hij eenige werken van geschiedkundigen aard, zooals: „Geschichte der neuern Philosophie von Verulam bis Spinoza (1833)", — „Darstellung, Entwickelung und Kritik der Leibniz'schen Philosophie (1837)" — en „Pierre Bayle, nach seinen für die Geschichte der Philosophie und Menschheit interessantesten Momenten (1838)". Vervolgens schreef hij: „Ueber Philosophie und Christenthum u. s. w. (1839)", — „Das Wesen des Christenthums (1841; 2de druk, 1843)", — „Grundsätze der Philosophie der Zukunft (1843)" — en „Das Wesen der Religion (1845)". Deze en andere geschriften van zijne hand werden vervolgens opgenomen in zijne: „Sämmtlichen Werken (1845—1857, 9 dln)". Daar volgens *Feuerbach* de theologie zich oplost in de anthropologie en de godsdienst in de psychologie, voorts de absolute geest in het eindige en subjectieve, zoo moest hij van de godgeleerden de beschuldiging van atheïsmus en van onderscheidene wijsgeeren harde aanvallen verduren. Hij overleed den 13den September 1872.

Feuillants was de naam eener broederschap der Cisterciënsers, welke in 1577 door *Jean de la Barrière* werd gesticht. Het klooster dezer broederschap te Parijs werd in 1790 de vergaderplaats eener staatkundige club, wier leden dientengevolge *Feuillants* genoemd werden. Zij ontstond, toen de Jacobijnen tot uitersten begonnen over te slaan, en droeg aanvankelijk den naam van „Het genootschap van 1789". De leden kwamen in verzet tegen de Ultra's en waren bewonderaars van de grondwet. Tot dat genootschap behoordcn vele gematigde mannen, en onder dezen *Lafayette*, *Sieyès* en *Larochefoucauld*. Hnn weêrstand prikkelde echter de woeste tegenpartij, en toen den 27sten Januari 1791 de Graaf *Clermont-Tonnerre* tot president der Feuillants gekozen was, ontstond er den 28sten Maart een volksoploop, die het klooster binnendrong en de aanwezige leden verdreef.

Feuillea *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Komkommergewassen* (Cucurbitaceae). Het omvat 2-hnizige planten met een 5-deeligen, omgeslagen kelk en eene dergelijke bloemkroon, en met eene ronde, 3-hokkige, half door den kelk omringde komkommervrucht, die eene menigte schijfvormige zaden bevat. De soorten zijn rankenvormende en voortkruipende heesters met gelobde bladeren en kleine, okselstandige bloemen. Zij groeien in West-Indië en Zuid-Amerika. *F. cordifolia L.* draagt eene ovaal-bolvormige vrucht met ronde zaden, die veel olie bevatten, bitter van smaak zijn en spoedig braking veroorzaken, weshalve zij soms bij vergiftiging goede diensten doen. *F. trilobata L.* groeit in Zuid-Amerika, vooral in Brazilië, en men gebruikt de olie, die uit het zaad wordt geperst, tegen jicht en rhenmatiek.

Feuillet (Octave), een Fransch roman- en tooneeldichter, geboren te St. Lo (departement Manche) den 11den Augustus 1812, ontving zijne opleiding te Parijs en trad onder den naam van *Désiré Hazard* het eerst als schrijver op met den roman: „Le grand vieillard", die in het feuilleton van den „National (1845)" werd opgenomen. Daarop volgden talrijke tooneelstukken, in de „Scénes et comédies" en de „Scénes et proverbes (1853—1855, 5 dln)" verzameld. Vooral heeft hij het spreekwoordspel (le proverbe) meesterlijk behandeld. Tot zijne best-geslaagde stukken behooren: „Le pour et le contre", — „Dalila (1857)", — „Un jenne homme panvre (1858)", — „Rédcmption (1860)", — „La belle an bois dormant (1865)", — „Julie (1869)", — „Le sphinx (1874)", — en „Un roman parisien (1862)", — en tot zijne sierlijkste novellen: „Rédemption (1849)", — „Le roman d'un jeune homme pauvre (1858)", — „Sybille (1863)", — „Monsienr de Camors (1867)", — „Julia de Trécoeur (1872)", — „Un mariage dans le monde (1875)", — „Les amours de Philippe (1877)", — „Le Journal d'une femme (1879)", — en „Histoire d'une Parisienne (1881)". Ook is hij een ijverig medewerker in de „Revue des Deux Mondes." Hij is te Parijs het troetelkind der vronwen, die hem een zetel bezorgd hebben in de Fransche Académie. De moraal van zijne stukken is doorgaans eene vermaning tot kalmte en beradenheid. Zijn stijl wordt wel eens gemanierd, doch zijne samenspraken zijn veelal sierlijk en geestig. Hij weet daarin den toon der groote wereld uitstekend aan te slaan.

Feuillet de Conches (Félix Sébastien, baron), een Fransch schrijver, geboren te Parijs den 4den December 1798, bekleedde

sedert 1820 eene betrekking bij het ministerie van Buitenlandsche Zaken en zag zich onder het Tweede Keizerrijk tot ceremoniemeester en binnenleider van gezantschappen benoemd. Hij overleed in November 1873. Van zijne geschriften vermelden wij: „Méditations métaphysiques et correspondance de Malebranche avec Dortous de Mairan (1848)", — „Léopold Robert, sa vie, ses oeuvres et sa correspondance (1835 en later)", — „Contes d'un vieil enfant (1859)", — „Causeries d'un curieux (1861—1867, 4 dln)", — „Lettres inédites de Montaigne (1863)", — en „Louis XVI, Marie-Antoinette et Mme Elisabeth, lettres et documents inédits (1864—1873, 6 dln)". Men heeft echter aangetoond, dat bij de geleverde brieven, inzonderheid bij die van *Marie-Antoinette*, zich onderscheidene ondergeschovene bevinden.

Feuilleton is een Fransch woord, hetwelk *blaadje* beteekent, en men gaf dien naam aanvankelijk aan een blaadje met belletristische opstellen, verslagen, mededeelingen, enz., hetwelk bij een groot staatkundig blad gevoegd werd, om ook aan de lezers, die niet van staatkunde hielden, eenig genot en aan de staatkundigen eenige verpoozing te verschaffen. Later heeft men die verhalen, novellen enz. in het groote blad zelf — aan den voet der bladzijden — opgenomen, doch de plaats, die zij er beslaan, heet nog altijd het *feuilleton*. In dit laatste plaatst men beoordeelingen van geschriften, tooneelvoorstellingen en kunstwerken, beschouwingen van maatschappelijken aard en zelfs vervolgstukken van uitgebreide romans. De inhond van een feuilleton dient bovenal boeiend, afwisselend en levendig te wezen. Vele romans van *Victor Hugo, Eugène Sue, Charles Dickens* en in ons Vaderland van *Cremer, Koopmans van Boekeren* enz. zijn het eerst opgenomen in de feuilletons van dagbladen.

Féval (Paul Henri Corentin), een Fransch romanschrijver, geboren te Rennes den 27sten September 1817, studeerde in zijne geboortestad in de rechten, maar verliet na het verliezen van het eerste proces voor goed de pleitzaal en werd in 1838 commies bij een bankier. Weldra echter besloot hij, zich aan de beoefening der letteren te wijden. Eenige artikels in den „Nonvelliste" vonden bijval. Daarna schreef hij een aantal vaudevilles en eindelijk bezorgde zijn verhaal: „Le club des Phoques" in de „Revue de Paris" van 1841 en de roman: „Les chevaliers du firmament" hem zooveel toejuiching, dat de meest gelezene dagbladen hem om bijdragen verzochten voor het feuilleton. Toen verscheen „Le loup blanc" in den „Courrier Français" van 1843, en dit stuk was oorzaak, dat eenige speculanten hem de vervaardiging opdroegen van: „Les mystères de Londres (1844, 11 dln)", mits hij die onderteekende met den Engelschen naam van *Francis Trollope*; dit werk beleefde in korten tijd 20 uitgaven. Daarna verscheen van hem in „L'Epoque" de roman: „Le fils du Diable (1847)", — in het „Journal des Débats" eerst: „La quittance de minuit" en daarna: „Les amours de Paris". Na de Februariomwenteling van 1848 zocht hij dagbladen te stichten, waarin hij echter niet gelukkig slaagde. Ook zijne tooneelstukken vonden niet veel bijval, met uitzondering van „Le fils du diable", dat 120 maal achtereen werd opgevoerd. Voorts schreef hij eene: „Histoire des tribunaux secrets (1851, 8 dln)", terwijl ook eene: „Histoire des ministres" en eene: „Histoire du gonvernement parlementaire" van hem aangekondigd werden. Eindelijk leverde hij aan de „Presse" den eindeloos uitgesponnen roman: „Madame Gil Blas, ou mémoires d'une femme de notre temps", — voor den „Siècle" schreef hij: „Le Bossu", — en voor den „Pays" de: „Errants du nuit", alsmede de: „Compagnons de Silence". De laatste 4 romans werden tegelijker tijd door hem bezorgd. Voorts leverde hij: „Annette Laïs (1864)", — „Roger Bontemps (1864)", — „Coeur d'acier (1866, 2 dln)", — „La duchesse de Nemours (1865)", — „Les gens de la noce (1865)", — „La cavalière (1866)", — „La cosaque. Le roman de minuit (1866)", — „Les drames de la mort (1866)", — „L'hôtel Carnavalet (1866)", — „La fille de l'émigré (1856)", — „Le mari embeaumé (1866)", — „Les Revenants (1867)", — „L'avaleur de sabres (1868)", — „Les demoiselles de Champmas (1869)", — „Le quai de la feraille (1869)", — „Le compagnon du trésor (1872)", — „Le dernier vivant (1873)", — „Le chevalier de Kéramour (1874)", — „Chateau pauvre (1877)", — „Les étapes d'une conversion (1877)" — en „Les merveilles du mont Saint-Michel (1879)".

Feydeau (Erneste), een Fransch schrijver, geboren te Parijs den 16den Maart 1821, gaf in 1844 een bundel gedichten in het licht, getiteld: „Les Nationales", deed vervolgens goede zaken aan de beurs en wijdde zich daarna aan oudheidkundige nasporingen, terwijl hij in 1856 en later opstellen schreef in verschillende dagbladen. In 1858 maakte hij zijn naam beroemd door een roman, „Fanny" getiteld, die binnen 10 maanden tot 16-maal toe gedrukt werd. Hierop volgden de romans: „Daniel (1859)", — „Cathérine Overmeire (1860)", — en „Un débnt à l'opera (1863)". Voorts schreef hij het drama in 4 bedrijven: „Monsieur de Saint-Bertrand (1865)", dat echter spoedig in vergetelheid geraakte, — alsmede: „Histoire générale des usages funèbres et des sépultures des penples anciens (1868, 3 dln met 100 koperen platen)". Eindelijk werd hij in 1865 belast met de redactie van het dagblad „L'Epoque". Wijders vermelden wij van hem: „Les quatre saisons, études d'après nature (1862)", — „Le secret du bonheur, étude (1864, 2 dln)", — „La comtesse de Chalis, ou les moeurs du jour (1867)", — „L'Allemagne en 1871. Impressions de voyage (1872)", — en „Théophile Gautier. Souvenirs intimes (1874)". Hij overleed te Parijs den 29sten October 1873.

Feyenoord is de naam van het tegenover Rotterdam gelegen gedeelte van het eiland IJselmonde, dat van het overige deel vroeger was afgescheiden door het Zwanengat, doch tegenwoordig afgescheiden is door de Spoorweghaven en het Spuikanaal. Het noordelijk gedeelte van Feyenoord is het Noordereiland, hetwelk is ontstaan door het graven van de Koningshaven, die het groote scheepvaartwater hier ter plaatse vormt. De Staatsspoorweg loopt over Feyenoord met eene beweegbare brug over de Koningshaven en eene vaste over de Maas. Rotterdam heeft een weinig benedenwaarts van deze bruggen ook bruggen gebouwd, en wel eene vaste over de Maas en eene met 2 draaibare vakken over de Ko-

ningshaven. Feyenoord ligt in de Gemeente Rotterdam en behoort bijna geheel in eigendom aan de Gemeente. Dit is ook het geval met de handelsterreinen en inrichtingen tusschen de Spoorweghaven en den Staatsspoorweg, die volgens de eischen des tijds ingericht zijn. Daarop wordt een hydraulische kolentip voor zeeschepen gebouwd, tot heden de eenige op het vasteland. De westelijke helft der Spoorweghaven behoort bij het goederenstation der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen. Eindelijk bevindt zich op Feyenoord, bezuiden de Koningshaven de scheepswerf en de machinenfabriek der Nederlandsche Stoombootmaatschappij, eene der grootste en beste van Enropa, met meer dan dnizend werklieden.

Feyjoo y Montenegro (Francesco Benito Jerónimo), een beroemd Spaansch volksleeraar, geboren den 8sten Oetober 1676 te Cardamiro, een dorp in het bisdom Orense, trad op 14-jarigen leeftijd in de Orde der Benedietijnen en bezocht vervolgens de nniversiteit te Oviédo, waar hij in alle facnlteiten den graad van doctor verwierf. De roem van zijne geleerdheid en van zijn voorbeeldigen wandel bezorgde hem waardigheden, die hij niet eens verlangde: hij werd hoogleeraar in de godgeleerdheid te Oviédo, abt van het Benedictijner klooster aldaar, generaal zijner Orde en honorair raadsheer van *Ferdinand VI.* Het doel van zijn streven was en bleef echter de verlichting des volks. Hij gevoelde, dat de ontwikkeling zijner landgenooten door gebrek aan onderwijs en door talrijke vooroordeelen belemmerd werd, zoodat hij zich met kracht aangordde, om nuttige kennis te verspreiden en het bijgeloof te bestrijden.

Fez, eigenlijk *Fès* of *Fâs* is een sultanaat, hetwelk zich nitstrekt over de belangrijkste provincie van het Keizerrijk Marocco (zie aldaar). Het ligt aan den noordwestelijken voet van het Atlasgebergte en telt op 5540 □ geogr. mijl ongeveer 3 millioen inwoners, die uit Berbers, Mooren, Arabieren, Negers, Israëlieten en eenige Europeanen bestaan. Het sultanaat is verdeeld in 14 districten. — De hoofdstad *Fez*, de tweede residentie van den Sultan, is in 806 door *Edris II* gestieht en werd in de middeneeuwen, toen zij de hoofdstad was van het Rijk van Marocco, als de prachtigste stad van het uitgestrekte gebied der Mohammedanen beschouwd. Zij telde toen 90000 hnizen, 785 moskeeën en was beroemd wegens hare sierlijke gebouwen, scholen en wetenschappelijke inrichtingen. Toen echter in de 16de eeuw de Keizer zijn zetel naar elders verplaatste, begon zij te kwijnen, zoodat zij nu slechts eene schadnw vertoont van hare voormalige grootheid. Intusschen blijft zij nog altijd de aanzienlijkste stad des Rijks. Zij ligt in een fraai en vruchtbaar dal, door een krans van hooge bergen omringd, tusschen bloemtuinen, granaat- en citroengaarden. Eene zijrivier van de Seboe verdeelt haar in Ond- en Nieuw-Fez. Nog telt zij 100000 inwoners en 130, volgens sommigen 360 moskeeën, waaronder die van *Edris* met zijn praalgraf en met eene groote boekerij (5000 handschriften) de prachtigste en tevens eene onschendbare vrijplaats is. Er zijn zeven drukbezochte openbare scholen. Het onde paleis der Snltans is groot, maar in een vervallen toestand. Voor 't overige gelijkt Fez met zijne talrijke baden, karavansera's, bazars en gaarkeukens op alle Mohammedaansche steden, hoewel de vele herbergen en winkels haar hier en daar een meer Enropeesch voorkomen geven. De straten zijn er eng, krom en ongeplaveid, de huizen hoog en de bovenverdiepingen naar de straatzijde nitgebouwd. De afzonderlijke wijken zijn door muren gescheiden, — de stadsmuur is in verval, en aan de uiteinden der stad verheffen zich twee weinigbeteekenende forten. Men drijft er een nitgebreiden karavaanhandel met de nabnrige Rijken, zelfs met Timboektoe; ook vervaardigt men er mantels, gordels, zijden doeken en uitmuntend leder, alsmede roode wollen mutsen en andere hoofdbedekscls, welke onder den naam van *Fez* bekend zijn, fraaie tapijten enz. Onderscheidene beken voorzien de stad van goed drinkwater en brengen vele molens in beweging. Zij staat onder het gezag van een Pasja met omstreeks 5000 soldaten. Uit de omstreken verkrijgen de inwoners honig en was; vleesch, gevogelte en brood zijn er zeer goedkoop. — Andere steden van dit snltanaat zijn Mekínes, Tetoean, Tanger, Teza of Theza, Kassr-el-kebir, Salé en Nieuw-Salé of Rebât.

Fiacre is de Fransche naam van een hnurrijtuig, dat in groote steden op eene bepaalde plaats staat, bespannen en gereed om elk, die zulks verlangt, tegen een bepaalden prijs naar één of ander gedeelte der stad te brengen. De naam is afkomstig van *St. Fiacrius*, een zoon van *Eugenius IV*, koning van Schotland. Die heilige, een ijveraar voor het kluizenaarsleven, begaf zich naar Frankrijk en ontving er van den bisschop van Meaux een stnk land in het woud van Fordille, alwaar hij zijn leven in eenzaamheid doorbracht en omstreeks het jaar 600 overleed. Te Parijs werd aan hem eene kapél gewijd, en de tuinlieden kozen hem tot beschermheilige. Zijne beeltenis diende tot uithangbord van eene herberg in de straat St. Antoine te Parijs, alwaar in den tijd van *Lodewijk XIV* het eerst huurrijtnigen te bekomen waren. Dientengevolge bestempelde men de wagens zelve met den naam van dezen heilige.

Fiamingo of *de Vlaming* is een bijnaam, dien de Italianen toekenden aan verschillende Nederlandsche knnstenaars, bijvoorbeeld aan *Calcaert*, *Duquesnoy*, *Johannes van Calcar*, *Michel Coxie*, *Godfried Schalken*, *Gerard Honthorst*, *Johan van Schoorl*, enz.

Fiasco is een Italiaansch woord, dat *flesch* beteekent. *Fiasco maken* is dus hetzelfde als het Nederlandsche *op de flesch gaan.*

Fibiger (Ilia), eene Deensche schrijfster, werd geboren den 5den October 1817 en overleed den 10den Juni 1867. Zij schreef het blijspel: „Modsaetninger", het drama: Sorg of Tröst" en een aantal verhalen en gedichten. — Ook hare zuster *Mathilde*, geboren in 1830 en overleden in 1876, is als schrijfster opgetreden, bepaaldelijk ter verdediging van de emancipatie der vronwen.

Fibrine of *vezelstof* is de naam van eene groep van stoffen, die met albnmine (eiwitstof) en caseïne (kaasstof) de belangrijke groep, der eiwitstoffen of zoogenaamde proteïneverbindingen vormt. Zij bestaat, evenals laatstgenoemde twee, uit koolstof, waterstof, stik-

stof en zuurstof, en bovendien uit zwavel. Men heeft volgens *Liebig* twee vormen van fibrine, namelijk bloedfibrine en vleeschfibrine (syntonine). Eerstgenoemde is vloeibaar zoolang het bloed zich in de aderen bevindt, maar stremt, zoodra dit laatste het lichaam verlaat. De gestolde, vochtige, van de roode bloedlichaampjes bevrijden fibrine is eene witte, draderige massa, die in gedroogden toestand geel en bros en bij het wrijven zeer electrisch wordt. Zij lost niet op in water, maar zwelt er terstond in op. Het hoofdbestanddeel der vleeschfibrine lost echter op in water, waaraan men een duizendste deel zontzuur heeft toegevoegd. Bij het koken van vleesch met water tot bereiding van bouillon wordt de fibrine niet opgelost; het bekende vleeschextract van *Liebig* is zijne voedingswaarde alzoo niet verschuldigd aan de fibrine. De oplosbaarheid van fibrine in zeer verdund zontzuur geeft echter een middel aan de hand, om van het vleesch eene voedzame vleeschoplossing te bereiden.

Fibroïne is het hoofdbestanddeel (66%) van zuivere zijde en komt sterk overeen met mucine. Zij moet tot de eiwitachtige stoffen gerekend worden, maar onderscheidt zich van deze door een geringer stikstofgehalte en door het ontbreken van zwavel. Haar samenstelling wordt uitgedrukt door de formule $C_{15}H_{23}N_3O_6$. Zij is onoplosbaar in water, alkohol en aether en wordt slechts weinig aangetast door koude verdunde zuren en alkaliën. Kookt men ze met een mengsel van één volnmen zwavelzuur en vier volumina water, dan lost zij op, en deze oplossing bevat eene aanmerkelijke hoeveelheid tyrosine, benevens leucine en glycocol.

Fibola was bij de oude Grieken en Romeinen de naam van eene min of meer versierde broche, waarmede het gewaad op den schouder of op de borst vastgehecht werd.

Ficaria, zie *Speenkruid.*

Fichte. Onder dezen naam vermelden wij: *Johann Gottlieb Fichte*, één der vermaardste Duitsche wijsgeeren. Hij werd geboren te Rammenau bij Bischofswerda in de Opper-Lausitz den 19den Mei 1762 en studeerde te Jena, Leipzig en Wittenberg. Daarna was hij eenige jaren huisonderwijzer te Zürich, waar hij eene vriendschappelijke betrekking aanknoopte met *Pestalozzi*, en begaf zich vervolgens naar Königsberg. Zijn „Versuch einer Kritik aller Offenbarung (1792)" baarde groot opzien en bezorgde hem in 1793 de benoeming tot gewoon hoogleeraar in de wijsbegeerte te Jena. Hier vormde hij onder den naam van „Wissenschaftslehre" een wijsgeerig stelsel, waarin hij de kiemen van het idealismus, in de wijsbegeerte van *Kant* opgesloten, tot ontwikkeling bracht en de grondslagen legde voor de wijsgeerige stelsels van *Schelling* en *Hegel*. Een artikel in het „Philosophisches Journal", getiteld: „Ueber den Grund unseres Glaubens an eine göttliche Weltregierung", haalde hem de beschuldiging van atheïsmus op den hals, doch het onderzoek zou geene nadeelige gevolgen voor hem gehad hebben, zoo hij de bedreiging niet had uitgesproken, dat hij zijne betrekking zou nederleggen. Dientengevolge ontving hij in 1799 zijn ontslag, maar verdedigde zich tevens in zijne: „Appellation gegen die Anklage des Atheismus (1799)". Hij begaf zich naar Pruisen, waar hij gastvrij ontvangen werd, en na het vertoef van eenige jaren te Berlijn zag hij zich benoemd tot hoogleeraar in de wijsbegeerte te Erlangen, met vergunning om de wintermaanden in Berlijn door te brengen. Gedurende den oorlog tegen Frankrijk ging hij naar Königsberg, waar hij voorlezingen hield, doch keerde weldra terug naar Berlijn, waar hij in 1810 als hoogleeraar geplaatst werd aan de pas-opgerichte universiteit. *Fichte* was niet alleen een schrander en scherpzinnig wijsgeer, maar ook een edel mensch, die zelfs in hachelijke omstandigheden den moed bezat, om het goede te bevorderen. Zelfs toen in 1808 Berlijn door Fransche troepen was bezet, hield hij er zijne bezielende en vaderlandlievende: „Reden an die Deutsche Nation (1808 en 1859)". Ook in 1813 sprak hij redevoeringen uit over den waren strijd, die eerst na zijn dood zijn uitgegeven (1815). Hij overleed aan de hospitaalkoorts den 27sten Januari 1814.

Met betrekking tot de wetenschappelijke werkzaamheden van *Fichte* onderscheidt men twee tijdperken, van welke het eerste tot de voorgaande eeuw behoort. De belangrijkste geschriften, die hij daarin leverde, zijn: „Ueber den Begriff der Wissenschaftslehre (1794 en 1798)", — „Grundlage der gesammten Wissenschaftslehre (1794 en 1802)", — „Grundriss des Eigenthümlichen der Wissenschaftslehre (1795 en 1802)", — „Ueber die Bestimmung des Menschen (1800 en 1838)", — „Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten (1794)", — „Grundlage des Naturrechts (1796—1797, 2 dln)", — en „System der Sittenlehre (1798)". Het gronddenkbeeld van het in deze werken verdedigd idealismus is de uitsluitende realiteit van de zich zelve en het niet-ik bepalende ikheid. In dat *ik* is echter niet alleen het menschelijke, het eindige, maar ook de „absolute sub-objectiviteit", de eenwige, algemeene rede begrepen. Het *ik* is het scheppend beginsel, dat in het geschapene zijne oneindige werkzaamheid openbaart, maar tegenovergesteld is aan het *niet-ik* of het gebied der voorwerpen. Het *ik*, bepaald door het niet-ik, is het *ik* der bespiegeling en alzoo het voorwerp der theoretische wetenschap; maar het *ik*, dat het niet-ik bepaalt, is het *ik* der handeling en dus het voorwerp der practische wetenschap. Vrijheid, volkomene onafhankelijkheid is bij *Fichte* eene eerste voorwaarde der zedewet, — en zelfstandige werkzaamheid vereischt een gebied van voorwerpen. De vrijheid is bij *Fichte*, evenals bij *Kant*, een ingeschapen en oorspronkelijk recht. In het algemeen is datgene, wat wij gewoonlijk de wereld noemen, volgens *Fichte* slechts een gewrocht van het *ik*; het bestaat door, voor en in het *ik*. Dit gronddenkbeeld van het sub-objectieve, als het beginsel van ons weten en als de oorzaak van alle betrekkelijke tegenstellingen in de wereld, was de slotsom der bespiegeling van dezen wijsgeer in het eerste tijdperk. Ook *Schelling* en *Hegel* zijn daarvan uitgegaan, al hebben zij daarop ook andere stelsels gebouwd.

Ook in het tweede tijdperk bleef *Fichte* zijn theoretisch gronddenkbeeld vasthouden, maar hij bracht het tevens in verband met het practisch denkbeeld van het *absolute zijn*, van een oorspronkelijk goddelijk leven, zich openbarend in de zedelijke handelingen van vrije wezens.

Dat oorspronkelijk leven is God-zelf, terwijl het beginsel van het weten (van de subobjectiviteit) slechts een onmisbaar middel is, om dat goddelijk leven door bespiegeling, gevoel en denken te leeren kennen. Dit stelsel komt aan den dag in zijne: „Anweisung zum seligen Leben oder Religionslehre, (1806 en 1828)", — voorts in meer wetenschappelijken vorm in zijne voorlezingen over: „Die Thatsachen des Bewustseins (1817)", — in zijne „Nachgelassenen Werken (1834—1835, 3 dln)", — en in „Die Wissenschaftslehre in allgemeinen Umrisze (1810)". Opmerkelijk zijn voorts zijne voorlezingen over „Die Staatslehre, oder über das Verhältniss des Urstaats zum Vernunftreiche (1820)".

De wijsbegeerte van *Fichte* heeft een grooten invloed gehad, daar de stelsels der latere Duitsche wijsgeeren van naam in het zijne wortelen. Tot zijne school behooren in de eerste plaats *Schad*, *Mehmel*, *Cramer*, *Schmidt* en *Michaëlis*, — voorts *Fichte* (de zoon), *Weisze*, *Chalybäus*, *Wirth*, *Ulrici*, *Carrière*, *Fischer*, *Schmidt*, *Sengler*, *Rothe*, enz. Zijne gezamenlijke werken zijn in 8 deelen uitgegeven.

Immanuël Hermann von Fichte, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Jena den 18den Juli 1797, studeerde te Berlijn in de letteren, doch wijdde zich weldra aan de wijsbegeerte, — vooral aan de geschiedenis van deze. Daar de voorlezingen van *Hegel* een onaangenamen indruk op hem maakten, zeide hij de academie vaarwel, om zich bij het onderwijs te bepalen, — eerst te Saarbrücken en vervolgens als professor aan het gymnasium te Düsseldorf. Zijne wijsgeerige geschriften bezorgden hem eene benoeming tot buitengewoon hoogleeraar in de wijsbegeerte te Bonn, waar hij in 1839 tot gewoon hoogleeraar bevorderd werd. In 1842 ging hij in die betrekking naar Tübingen. In 1863 keerde hij tot het ambteloos leven terug en vestigde zich te Stuttgart, waar hij den 8sten Augustus 1879 overleed. Van zijne geschriften noemen wij: „Sätze der Vorschule zur Theologie (1826)", — „Beiträge zur Charakteristik der neuern Philosophie (1829)", in 1841 omgewerkt uitgegeven, — „Das Erkennen als Selbsterkennen (1833)", — „Die Ontologie (1836)" — en „Die speculative Theologie oder allgemeine Religionslehre (1846)", welke laatste 3 zijne „Grundzüge zum Systeme der Philosophie" vormen. Voorts heeft men van hem: „Religion und Philosophie in ihrem gegenseitigen Verhältnisz (1834)", — „Die Idee der Persönlichkeit und der individuellen Fortdauer (1834)", — „Ueber die Bedingungen eines speculativen Theismus (1835)", enz., terwijl hij eene menigte opstellen plaatste in het door hem uitgegeven „Zeitschrift für Philosophie und speculative Theologie (1837—1848, 20 dln)". In 1847 sprak hij in eene vergadering van wijsgeeren te Gotha „Ueber die Philosophie der Zukunft" en in 1844 schreef hij „Grundzüge zur Entwickelung der künftigen Deutschen Reichsverfassung (1848)". Zijne wijsgeerige richting staat tegenover die van *Hegel*. Bij hem lost het eindige zich niet op in het oneindige, maar bestaat in eene wereld van onvergankelijke nomaden (oorspronkelijke wezens), terwijl hij de godheid als een eenwigen, transcendenten geest, als het oorspronkelijk *ik* of als de absolute persoonlijkheid beschonwt. Het wezen der godheid openbaart zich volgens hem in de daden van het zedelijk leven, en het hoogste denkbeeld, hetwelk wij ons van Gods persoonlijkheid kunnen vormen, is de liefde. Wij kunnen slechts liefhebben door de kracht der liefde Gods, gelijk ook ons bewustzijn wortelt in het oorspronkelijk bewustzijn des Allerhoogsten. Dat stelsel ligt ten grondslag aan zijn hoogst merkwaardig boek: „System der Ethik", welks eerste deel (1850) de philosophische beschonwing van recht, Staat en zeden in Frankrijk, Duitschland en Engeland bevat van het midden der 18de eenw tot op onzen tijd, terwijl het tweede in zijne eerste afdeeling (1851) de algemeene zedekundige begrippen met de dengden- en plichtenleer en in zijne tweede afdeeling de leer van het recht en van de zedelijke en godsdienstige gemeenschap behelst. Voorts schreef hij eene „Anthropologie, neubegründet auf naturwissenschaftlichen Wege für Naturforscher, Seelenärzte und wissenschaftlich Gebildete überhaupt (1856 en 1860)", — eene „Psychologie als Lehre vom bewusszten Geiste des Menschen oder Entwickelungsgeschichte des Bewusztseins (1864; 2de druk, 1864)", — „Die Seelenfortdaner nnd die Weltstellnng des Menschen (1867)", — „Vermischte Schriften zur Philosophie, Theologie und Ethik (1869, 2 dln)", — „Die theistische Weltansicht und ihre Berechtigung (1873)", — „Fragen und Bedenken über die nächste Fortbildnng deutscher Speculation (1876)", — „Der neuere Spiritualismns, sein Werth und seine Täuschnngen (1878)", — en „Spiritualistische Memorabilien (1879)".

Fichtelgebergte (Het), één der belangrijkste gebergten van Duitschland, is ongeveer in het midden des Rijks en in het Beiersche district Oberfranken gelegen en strekt zich wigvormig van het noorden uit over de Zuid-Duitsche hoogvlakte tusschen de Frankische Jura ten Westen en het Bohemerwoud ten oosten, terwijl het eene oppervlakte van 10 tot 16 en de aanliggende hoogvlakte eene van 42 □ geogr. mijl bedekt. Het vormt voorts eene merkwaardige waterscheiding, daar het de bronnen draagt van de Main, de Saksische Saale, de Eger en de Raab, die zich naar de Rijn, de Elbe en de Donau spoeden. Toch vindt men er geen eigenlijken bergknoop, terwijl het alleen in het noordwesten door het Frankenwald met het Thüringerwald, maar niet ten zuidwesten met de Frankische Jura verbonden is, en in het zuidoosten met het Bohemerwond en in het noordoosten met het Saksische Erzgebergte wel tot eenzelfde hoogland vereenigd, maar toch ook door diepe dalen er van gescheiden is. Het vertoont zich als eene hooge massa, meer als een berg dan als een gebergte, weshalve het ook veelal Fichtelberg genoemd wordt. Toch kan men het splitsen in 3 deelen, namelijk eene centraalgroep en 2 hiermede verbondene bergketens. De eerste bestaat nit graniet, gneis en glimmerlei en is door overgangen watervormingen omgeven, terwijl zij in den Schneeberg en den Ochsenkopf hare aanzienlijkste hoogte — die van ruim 1 000 Ned. el — bereikt. De andere 2 deelen zijn

de Waldsteiner bergketen, noordoostwaarts tot aan de Boheemsche grenzen voortloopend en gekroond met den Waldstein en den Kornberg — beide ongeveer 850 Ned el hoog, — en de Weiszenstein bergketen, die zich zuidoostwaarts uitstrekt, met den Weiszenstein (850 Ned. el hoog) en den dubbelgetopten Kossein (950 Ned. el hoog). Tusschen die beide bergketens vindt men eene golvende vlakte, en uit de hoogvlakten ten zuiden en znidwesten van het Fichtelgebergte verheffen zich onderscheidene allcenstaande basaltkegels. De toppen van het Fichtelgebergte daarentegen hebben een koepelvormige gedaante en zijn gedeeltelijk met sparren (Fichten) dicht begroeid, maar ook gedeeltelijk geheel en al bebouwd. Deze bergstreek heeft eene bevolking van omstreeks 140 000 zielen. In de hoogstgelegene streken is er de lucht koel en gezond, en men heeft er hier en daar wat haver, maar hout in overvloed, alsmede ijzer, vitriool, zwavel, koper, lood en vele soorten van marmer. Voorts bestaan er vele ijzermijnen, ijzersmelterijen en kolenbranderijen. Het is van groote wegen en ook van een spoorweg doorsneden. Er zijn niet veel reizigers, die het Fichtelgebergte bezoeken, omdat zij door zijn somber voorkomen worden afgeschrikt; de merkwaardigste punten zijn er Alexandersbad en de zandsteendoolhof van den Louiseburg.

Er verheft zich ook een *Fichtelberg* bij Wiesenthal in het Saksische Erzgebergte. Deze is het hoogste punt van het koningrijk Saksen en verrijst tot eene hoogte van ruim 1 200 Ned. el.

Fichtner (Karl Albrecht), een verdienstelijk Duitsch tooneelspeler, geboren te Coburg den 7den Juni 1805, behoorde reeds in zijne jeugd met zijne ouders tot een kleinen troep, waarmede hij rondzwierf in Zwitserland en den Elzas. Als knaap trad hij op in kleine rollen, bezocht voorts het gymnasium te Freiburg in de Breisgau en keerde in 1820 terug tot het tooneel. Hij werd lid van het tooneelgezelschap van *Köhler*, doch begaf zich in 1822 naar Weenen, waar een engagement hem in de gelegenheid stelde, om zijne talenten te ontwikkelen. Bereids in 1824 verkreeg hij eene aanstelling bij het „Burgtheater", waar hij de eerste maal optrad in den „Herbsttag" van *Iffland*. Na dien tijd bleef hij steeds aan dien Hofschouwburg verbonden, totdat hij den 31sten Januari 1865 na een 40-jarigen dienst afscheid nam van het publiek. Ook zijne echtgenoot, *Elisabeth Koberwein*, geboren te Weenen in 1809, was met veel bijval sedert 1822 aan den Keizerlijken Schouwburg werkzaam.

Fick. Onder dezen naam vermelden wij: *Adolf Fick*, een uitstekend Duitsch physioloog, geboren te Cassel in 1829. Hij studeerde in de geneeskunde en vestigde zich in 1852 te Zürich, waar hij in 1856 buitengewoon en vervolgens gewoon hoogleeraar werd. In 1868 ging hij in die betrekking naar Würzburg. Van zijne geschriften noemen wij: „Die medicinische Physik (1857 en 1866)", — „Compendium der Physiologie des Menschen mit Einschluss der Entwickelungsgeschichte (1860)", — „Anatomie und Physiologie der Sinne (1862)", — „Die Naturkräfte in ihrer Wechselbeziehung (1869)", — „Mechanische Arbeit und Wärmeentwickelung bei der Muskelthätigkeit (1882)", — „Ursache und Wirkung. Ein erkenntnistheoretischer Versuch (1882)" — en „Philosophisches Versuch über die Wahrscheinlichkeiten (1883)".

August Fick, een verdienstelijk beoefenaar der Indo-Germaansche talen en geboren te Petershagen bij Minden den 5den Mei 1833. Hij studeerde te Göttingen in de letteren en werd er in 1858 leeraar aan het paedagogisch seminarium en in 1866 opperleeraar. Zijne benoeming tot assessor van het Koninklijk Genootschap van Wetenschappen te Göttingen, het doctoraat eershalve van de universiteit te Dorpat en een prijs van de *Bopp*stichting verkreeg hij door zijn: „Wörterbuch der indogermanischen Grundsprache (1868)", dat niet alleen van belang is voor de vergelijkende taalkunde, maar ook voor de geschiedkunde. *Benfey* voegde er eene voorrede bij, waarin hij aantoonde, dat men het oorspronkelijk vaderland der Indogermanen niet moet zoeken in Azië, maar in Europa. In twee volgende uitgaven werd het boek uitgebreid tot een: „Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen". Voorts schreef hij: „Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europa's (1873)", — „Die griechischen personennamen (1874)" en talrijke opstellen in tijdschriften. Sedert 1876 is hij te Göttingen werkzaam als buitengewoon hoogleeraar in de vergelijkende taalstudie.

Ficker. Onder dezen naam vermelden wij: *Adolf Ficker*, een verdienstelijk beoefenaar der statistiek en geboren te Olmütz den 13den Juni 1816. Hij studeerde te Weenen in de geschiedenis en letteren, was vervolgens eerst werkzaam aan het lyceum te Laibach en toen aan het gymnasium te Czernowitz, en werd in 1853 geplaatst te Weenen als secretaris bij de directie voor administratieve statistiek, in 1864 als directeur van deze met den titel van „Sektionschef". Hij overleed te Weenen in Maart 1880. Van zijne geschriften noemen wij: „Darstellung der Landwirtschaft und Montanindustrie der Bukowina (1854)", — „Die Bevölkerung der Osterreichischen Monarchie (1869)", — „Die Bevölkerung Böhmens (1864)", — „Die Völkerstämme der österreich-ungarischen Monarchie (1869)", — „Geschichte, Organisation und Statistik des österreichischen Unterrichtswesens (1871, 2 dln)", — en „Jahresberichte des Unterrichtsministeriums 1870—1872 (1871—1873)". Ook deed hij het „Statistische Monatschrift (1875 enz.)" in het licht verschijnen.

Julius Ficker, een verdienstelijk geschiedkundige en rechtsgeleerde, geboren den 30sten April 1826 te Paderborn. Hij studeerde te Bonn, Münster, Berlijn en Frankfort aan de Main, promoveerde te Bonn op eene dissertatie: „De Henrici VI imperatoris conatu electiciam regum in imp. R. G. successionem in hereditariam mutandi", vestigde er zich als privaatdocent, maar vertrok reeds in 1852 als gewoon hoogleeraar in de geschiedenis naar Innsbruck. In 1863 werd hij er lid der rechtsgeleerde faculteit, nam in 1866 als vrijwilliger deel aan den Oostenrijksch-Italiaanschen Oorlog en ontving in 1879 op zijn aanzoek het emeritaat. Hij is lid van de Académie te Weenen en buitenlandsch lid van die te München. Van zijne geschriften vermelden wij: „Rainald von Dassel, Reichs-

kanzler und Erzbischof von Köln (1850)", — „Engelbert der Heilige, Erzbischof von Köln und Reichsverweser (1853)", — „Die Ueberreste des deutschen Reichsarchivs zu Pisa", — „Ueber die Entstehungszeit des Sachsenspiegels und die Ableitung des Schwabenspiegels aus dem Deutschenspiegel (1859)", — „Vom Reichsfürstenstande (1861)", — „Das deutsche Kaiserreich in seinen universalen und nationalen Beziehungen (1861)", — „Dentsches Königthum und Kaiserthum (1862)", — „Vom Heerschilde (1892)", — „Zur Genealogie der Handschriften des Schwabenspiegels (1862)", — „Die Reichshofbeamtoten der Staufischen Periode (1862)", — „Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens (1868—1874, 4 dln)", — „Ueber das Eigenthum des Reichs am Reichskirchengute (1872)", — „Beiträge zur Urkundenlehre (1877—1878, 2 dln)", — „Die Münsterischen Chroniken der Mittelalters (1851)", — „Godefredi Viterbiensis carmen de gestis Friderici primi imperatoris in Italia (1853)", — Urkunden zur Geschichte des Römerzugs Ludwigs des Bayern (1865)", — „Acta Imperii selecta (1870)" — en „Die Regesten des Kaiserreichs von 1198—1272 (1879)".

Fickler (Joseph), een opgewonden volksmenner in Baden, geboren te Constanz in Maart 1808, legde zich aanvankelijk toe op den handel, doch stichtte in 1830 een vrijzinnig weekblad, waarna hij tot lid van den stedelijken raad werd benoemd. Met groot talent redigeerde hij in 1836 en later de „Seeblätter" en bij het uitbarsten der omwenteling van 1848 was hij de eerste, die het waagde het woord „republiek" uit te spreken. Met *Struve* deed hij in het Vóor-Parlement het voorstel, om in Baden het volk te laten beslissen tusschen republiek en monarchie. Daar men meende, dat hij in betrekking stond met het Voorloopig Bewind in Frankrijk, werd hij te Karlsruhe in hechtenis genomen, maar weldra vrijgesproken. Door eene volksvergadering tot vertegenwoordiger gekozen, onderscheidde hij zich door zijne uitmuntende gaven en verzette zich zoowel tegen het terrorismus der partij van *Struve* als tegen de halfheid van die van *Brentano*. Den 1sten Juni 1849 zag hij zich gekozen tot lid van het Voorloopig Bewind in Baden, doch 2 dagen later werd hij reeds te Stuttgart als een zendeling der revolutie in den kerker geworpen. Tegen eene borgstelling van 1 000 gulden herkreeg hij zijne vrijheid, waarna hij eerst naar Zwitserland de wijk nam en daarna zich in Noord-Amerika vestigde. Na de nederlaag der Geconfedereerden keerde hij terug naar Constanz en overleed aldaar den 26sten November 1865.

Fico del inferno (helsche vijg) noemt men in Zuid-Amerika de *West-Indische klepheul* (Argemone Mexicana L.). Deze plant is als onkruid over geheel West-Indië verspreid. Men meent, dat zij geneeskrachtige eigenschappen bezit. Het fijne, zwarte zaad is oliehoudend, en de plant draagt op Suriname den naam van *Maccaï*.

Ficquelmont (Karl Ludwig, graaf von), een Oostenrijksch generaal en staatsman, geboren den 23sten Maart 1777 op het onderlijk kasteel Dieuze bij Nancy, was afkomstig uit een Oostenrijkschgezind adellijk geslacht in Lotharingen. Hij trad in Oostenrijkschen dienst en was reeds in 1805 majoor en adjudant des Keizers. In 1809 werd hij kolonel en chef van den generalen staf en vergezelde daarna den Hertog van Módena naar Turkije. In 1811 en 1812 voerde hij onder *Wellington* in Spanje bevel over 3 regimenten kavallerie. Als adjudant-generaal van het Italiaansche leger onder den veldmaarschalk *Bellegarde* verkreeg hij in 1813 den rang van generaal-majoor en sloot in 1815 de capitulatie van Lyon. Wegens zijne bekwaamheid als staatsman benoemde Keizer *Frans* hem tot geheimraad en belastte hem met buitengewone zendingen, zooals in 1816 naar Zweden en in 1820 naar Toscane en Lucca. In 1821 vergezelde hij den veldmaarschalk *Frimont* naar Napels en bleef er als gevolmachtigde. In 1829 ging hij als buitengewoon gezant naar Petersburg, genoot weldra de gunst van Keizer *Nicolaas* en was er een uitstekend vertegenwoordiger van de staatkunde van *Metternich*. Toen deze in 1839 op den Johannisberg toefde, werd *Ficquelmont* naar Weenen geroepen en tijdelijk met het bestuur der Buitenlandsche Zaken belast, waarop in 1840 zijne benoeming tot minister van Staat volgde. In die betrekking ijverde hij voor grootsche en vrijzinnige maatregelen, maar vond bij den Rijkskanselier en den Keizer geen gehoor. Wederom werd hij met belangrijke staatkundige zendingen belast en bij het uitbarsten der omwenteling van 1848 ging hij als voorzitter van den Hofkrijgsraad naar Weenen, waarna hij de portefeuille van Buitenlandsche Zaken aanvaardde in het eerste verantwoordelijke ministerie, — en wel juist toen het binnen- en buitenland in opstand en het Keizerlijk bestuur nagenoeg van alle gezag verstoken was. Zijn gewichtigst bedrijf in die dagen was zijne oorlogsverklaring aan Sardinië. Toen *Kolowrat* als eerste minister aftrad, werd hij voorloopig voorzitter van het ministerie, dat de grondwet van 25 April uitvaardigde. Als aanhanger der partij van *Metternich* en als vriend der Russen verdacht gemaakt, moest hij echter, door volksdemonstraties gedrongen, de portefeuille nederleggen. Na dien tijd leefde hij ambteloos bij afwisseling te Weenen en te Venetië en overleed hier ter plaatse den 7den April 1857. Zijn huis was bij voortduring de verzamelplaats gebleven van hooge militaire en burgerlijke waardigheidsbekleeders, en zijn invloed bleef steeds groot. Hij schreef: „Aufklärungen über die Zeit vom 20 Mars bis zum 4 Mai 1848 (2de druk, 1850)", — „Deutschland, Oesterreich und Preuszen (1851)", — „Ueber das Gesetz der Sonveränetät (1852)", — „Lord Palmerston, England und der Continent (dl 1, 1852)", — „Ruszlands Politik und die Fürstenthümer (1854)" — en „Die Gewissensfrage". Zijn belangrijkst werk echter — een overzicht van zijne staatkundige loopbaan enz. — is ongedrukt gebleven.

Fictie beteekent *verdichting*, in rechten meer bijzonder het op grond van een wetsvoorschrift aannemen van een feit, dat in werkelijkheid niet bestaat, en aan welk feit gevolgen verbonden worden, die eigenlijk slechts aan het werkelijk voorhanden geval geknoopt konden worden. De fictie neemt iets als werkelijk bestaand aan, wat in de werkelijkheid niet bestaat, zooals de *praesumtie*

(het *vermoeden*, zie aldaar) op grond van de waarschijnlijkheid een feit als bewezen aanneemt, dat in waarheid nog niet bewezen is. Het strenge oud-Romeinsche burgerlijk recht, het eigenlijke *jus civile*, nam dikwijls zijne toevlucht tot het invoeren van fictie's om de als 't ware verstijfde oorspronkelijke vormen te wijzigen naar den eisch der nieuwgeboren rechtstoestanden, die door het recht geregeld moesten worden. Het burgerlijk recht werd aldus gewijzigd en aangevuld vooral door de latere hulp van de rechtspraak der praetores. Fictie's zijn verzinsels; zij nemen datgene als waar aan, wat niet waar is. Niet altijd evenwel wordt het woord gebruikt in dien strengen, afkeurenswaardigen zin. Zoo spreekt men ook in ons recht van *rechtspersonen*, in tegenstelling van *natuurlijke* personen, en wil daarmede aanwijzen, alle zoodanige levenlooze wezens, die een vermogen bezitten en dus handelende in de wereld optreden, als instellingen, stichtingen enz. van allerlei aard en strekking. Zij zijn werkelijk personen, geene physieke, levende, maar toch rechtspersonen; de naam *gefingeerde* personen wijst ons alleen daarop, dat men hun ontstaan, hun handelen en tenietgaan zooveel mogelijk gelijkstellen wil met de geboorte, het leven en den dood van menschen.

Ficus (vijg) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Moerbezieachtigen* (Moreae). Het onderscheidt zich vooral door zijne bloeiwijze. Deze is een vleezige, peervormige, gesloten bloemkoek, wiens binnenste oppervlakte bezet is met talrijke kleine, éénslachtige bloempjes. Van deze is het bloemdek 3-, 5- of meerdeelig. De korte meeldraden der manneljke bloemen zijn 2 of meer — zelden één — in getal; zij staan tegenover de bloemdekslippen en dragen 2-hokkige helmknoppen. Het vruchtbeginsel is één-, zelden tweehokkig en heeft een zijdelingschen stijl, die in één schuinsch of in 2 ongelijke tepeltjes uitloopt en hol is. De kleine nootjes worden door het vleezig en saprijk bloemdek ingesloten en vormen alzoo den brij-achtigen inhoud van den bloemkoek, die later zelf vleezig wordt. Hierbij ontstaat veelal suiker.

Dit geslacht telt meer dan 100 soorten, hoewel men sommige tot nieuwe geslachten gebracht heeft, zooals *Covellia Gasp.*, *Urostigma Miq.* Bij dit laatste heeft men *F. Benjamina L.* en *F. religiosa L.* gevoegd. Al die soorten zijn boomen of heesters; eenige bereiken een hoogen ouderdom, — en er zijn er ook, die uit stam en takken luchtwortels voortbrengen, welke naar den grond afdalen en weêr nieuwe stammen doen ontstaan, zoodat een enkele boom in den loop van jaren een geheel wond vormt. Zij behooren tot de keerkringsgewassen van Azië en Afrika, hoewel sommige soorten, naar de gematigde gewesten overgebracht, aldaar inheemsch geworden zijn.

F. Carica L. of de gewone vijgeboom is een heester met hartvormige, 3- tot 5-lobbige, van boven ruwe bladeren. Hij is uit het Oosten afkomstig en groeit ook in het zuiden van ons werelddeel in het wild. De vijgen komen gedroogd in den handel en leveren een gezond en heilzaam voedsel. De beste groeien bij Genna, in Savoye, bij Malaga en ook elders in Spanje. Hier heeft men 2 verscheidenheden, namelijk de *vroege vijgen* (brehas) en de *eigenlijke vijgen* (higos). De eerste zijn reeds in Juli rijp, zeer dun van omkleedsel, van buiten paars en van binnen purperrood en worden alleen in verschen toestand gegeten, — de andere, die later rijp worden, zijn meerendeels voor verzending bestemd. Merkwaardig is de *caprificatie* der vijgen, dat is, men zorgt, dat de vijgen door eene kleine galwesp (Cynips psenes *L.*) gestoken worden, waarna zij aanzienlijk in grootte toenemen en vroeger rijp worden. — Een aantal Indische Ficussoorten leveren kaoetajoek, — van sommige gelijkt het melksap op koemelk (F. Saussnreana *Dec.*), van andere is het zeer vergiftig (F. toxicaria *L.*, ook op Java). Van het hout van F. sycomorus vervaardigde men in Egypte de dnurzame doodkisten der mummies, en de ruwe bladeren van *F. politoria Lam.* worden door de Javaansche schrijnwerkers gebruikt tot het gladmaken van meubels (zie voorts *Broodvruchtplanten*).

Fideicommis (Het) is in het Romeinsche recht eene soort van erfstelling, waarbij de erflater niet rechtstreeks maar middellijk door tusschenkomst van den erfgenaam, een derde met het geheel of een gedeelte zijner nalatenschap bevoordeelt. Hij verzoekt zijn erfgenaam om die overdracht te doen: de instelling van den erfgenaam, de *heredis institutio*, geschiedt in stellige bewoordingen. Dat verzoek wordt gedaan in het vertrouwen, dat de erfgenaam daaraan zal voldoen: hij draagt het aan zijne trouw op: *fidei committit*. Ook het onderwerp zelf der erfstelling heet fideicommis. Het omvat de geheele nalatenschap of een bepaald, evenredig deel er van, of één of meer bepaald aangewezen zaken; het kan nagelaten worden zoowel in een testament als door hem, die *ab intestato*, zonder te testeeren, eene nalatenschap nalaat. Vóór den tijd van Keizer *Augustus* hadden de fideicommissen eigenlijk geene rechtskracht; den erfgenaam stond het geheel vrij, om aan het verzoek al of niet te voldoen. Men maakte er vooral gebruik van in de navolgende gevallen: als men iemand bevoordeelen wilde, die onbekwaam was, om uit een testament iets te genieten, b. v. een gedeporteerde, een ongehuwden man, enz.; als men in den vreemde stierf, waar men geen testament kon maken, volgens de vormen van het recht geldig; of als men er op gesteld was, dat de erfgenaam na verloop van zekeren tijd de erfenis aan een derde overdroeg. Onder *Augustus* werden zij aan wettelijke erfstellingen volkomen gelijk gesteld; een praetor werd belast met de rechtspraak in de geschillen, waartoe de fideicommissen aanleiding mochten geven. De bij het testament ingestelde erfgenaam bleef volgens het strenge burgerlijk recht erfgenaam: de actiën ten voordeele en tegen de nalatenschap konden tegen en door hem alleen ingesteld worden, ook al had hij krachtens een fideicommis de geheele nalatenschap overgedragen. Een senaatsbesluit onder Keizer *Nero*, onder het consulaat van *Trebellius*, *Senatusconsultum Trebellianum*, verruimde hier de enge grenzen van het burgerlijk recht om aan de billijkheid tegemoet te komen, door te bepalen, dat alle actiën voortaan zouden overgaan op en tegen hem, aan wien de erfenis krachtens fideicommis werd over-

gedragen. Een later senatusconsult onder *Vespasianus*, toen *Pegasius* consul was, kende den erfgenaam de bevoegdheid toe, om een vierde gedeelte der erfenis voor zich te behouden, ook al beschikte het fideicommis over het geheel, evenals de *lex Falcidia* den erfgenaam toestond, om gelijk deel van een boedel voor zich te nemen, die voor meer dan drie vierde met legaten was bezwaard. Later werd de bepaling van het laatste senatusconsult in den inhoud van het eerste opgenomen. De erfgenaam, die met de nitkeering van het geheel of van een deel belast wordt, heet *heres fiduciarius*,— hij, aan wien de nitkeering geschiedt, *fideicommissarius*. Ook aan dezen kan wederom de last worden opgelegd, om het geheel of een deel der erfenis aan een derde over te dragen, zonder dat hij het recht heeft het vierde deel, de *quarta Trebelliana*, voor zich te behonden.

In dit laatste geval bestaat er eene fideicommissaire substitutie. De fideicommissen in het Germaansche recht hebben met die van het Romeinsche niet veel meer gemeen, dan den naam: zij hebben eenen anderen oorsprong en eene andere beteekenis. Zij ontstonden onder de heerschappij van het leenrecht in de middeneenwen. Zij werden ingesteld bij testament of familieverdrag — zie aldaar — en hadden ten onderwerp één of meer bepaalde goederen — meestal landhoeven, kasteelen of andere onroerende bezittingen —, die tot zoogenaamde *familiegoederen* werden bestemd. De erfopvolging voor alle volgende geslachten betreffende die goederen werd in den stichtingstitel, het testament of de overeenkomst, geregeld; de geheele of gedeeltelijke vervreemding of bezwaring er van werd verboden of althans beperkt. Het doel dier instellingen was, om die bezittingen in eene bepaalde familie te behonden en deze alzoo voor verarming te behoeden en haar in macht en aanzien voortdnrend te doen bloeien. De wetgevingen der middeneenwen tot op onzen tijd bekrachtigden de bestaande gewoonte, door de fideicommissen en fideicommissaire snbstitntiën van kracht te verklaren, hnn ontstaan, hnn wezen, hnnne vereischten en gevolgen te regelen. Onder den naam van *majoraten* en *stamgoederen* bestonden overal in Europa zulke instellingen tot aan de invoering van het Fransche recht onder *Napoleon*. De bepalingen van ons wetboek op dit terrein zijn grootendeels overgenomen uit den Code Napoléon: andere wetgevingen hebben ze ook meer of min volledig voor hnnne volken van kracht verklaard. Ons Burgerlijk Wetboek zegt: de erfstellingen over de hand of fideicommissaire snbstitntiën zijn verboden. — Over *erfstelling over* en *uit de hand* vergelijk *Erfstelling*. — Diensvolgens is, zelfs ten aanzien van den benoemden erfgenaam of legataris, *nietig* en *van onwaarde* elke beschikking, waarbij hij belast wordt, de erfenis of het legaat te bewaren en aan een derde voor het geheel of voor een gedeelte uit te keeren. *Bewaren* en *aan een derde uit te keeren* zijn dus de beide kenmerken van znik eene verbondene erfstelling. Deze bepaling verbiedt de vestiging van fideicommissen in de toekomst; een Keizerlijk decreet van *Napoleon* van 4 Juli 1811, hier te lande excntoir verklaard, trof de bestaande instellingen met gelijk lot door te bepalen, dat de substitutie, vóor het in werking treden van den Code ingevoerd, nog alleen van kracht zal blijven ten voordeele van hem, die bij de invoering van dat wetboek het eerst geroepen was, om als gesubstitneerde op te treden, mits hij op dat tijdstip der invoering reeds was geboren; voor 't vervolg werd de erfopvolging in de fideicommissaire goederen door het gemeene recht beheerscht. Zoo waren de fideicommissen voor goed de wereld nit. Op den regel van het verbod bestaan bij ons twee, ook reeds in het ond-Hollandsch recht bekende nitzonderingen. Vooreerst is toegelaten eene fideicommissaire snbsitutie ten behoeve van kleinkinderen en van broeders- of zusterskinderen, en ten tweede eene zoodanige, waarbij de erfgenaam belast wordt, om hetgeen hij onvervreemd of onverteerd van eene erfenis of van een legaat zal nalaten, aan een derde nit te keeren, het zoogenaamde *fideicommissum residui*. De opheffing en het verbod der fideicommissen worden gerechtvaardigd door den economischen regel, dat de goederen niet aan het verkeer onttrokken mogen worden. Het belang van den eigenaar bij het bezwaarde goed is vaak zoo gering, dat hij weinig of geene moeite doet, om het te verbeteren of zelfs naar behooren te exploiteeren; de prodnctie lijdt dus klaarblijkelijk door znlke instellingen. De opeenhooping van vermogen in enkele handen had dus plaats ten koste van de welvaart van het algemeen. Om gelijke redenen heeft onze wetgever de bepaling, waarbij eene erfenis of een legaat, voor 't geheel of voor een deel, onvervreemdbaar wordt verklaard, als „*niet geschreven*" beschouwd.

Fidenae is de naam van eene voormalige Romeinsche stad in het land der Sabijnen, gelegen op den afstand van eene geogr. mijl ten noordoosten van Rome tusschen de Tiber en de Anio. De inwoners streden meermalen met de Veji tegen Rome, doch werden in 435 vóor Chr. door den Romeinschen dictator *Aulus Servilius* overwonnen. Daarna veranderde de stad allengs in een vlek, doch wij vinden van haar toch nog vermeld, dat er ten tijde van *Tiberius* een honten theater instortte, waarbij 50000 menschen het leven verloren.

Fides, de godin der tronw, had te Rome onderscheidene tempels, en hare priesters omwoelden gedurende den dienst hoofd en handen met witte doeken. Hare zinnebeelden zijn op munten 2 in elkaâr geslagene handen, tusschen welke zich somtijds korenaren, maankoppen en Mercnriusstaven bevinden.

Fidsji-eilanden (De) of *Fidji-eilanden*, ook wel *Viti-* of *Witi-archipel* genaamd, gelegen ten noordoosten van Nieuw-Caledonië, tusschen de Nieuwe Hebriden en de Vriendschapseilanden (15°47 tot 21°4′ Z.B. en 176°51′ W.L. tot 175°38 O.L. van Greenwich), vormen de belangrijkste en vruchtbaarste eilanden van Polynesië. Zij bestaan nit 6 groepen, die te zamen 2 groote en 153 kleinere eilanden tellen, en op nagenoeg 385 □ geogr. mijl eene bevolking hebben van ruim 127000 zielen, namelijk 2293 Blanken en 124999 inboorlingen Omstreeks 80 dier eilanden zijn bewoond. Gemelde twee groote eilanden zijn Viti-Levoe (ruim 210 □ geogr. mijl met 40000 inwoners) en Vanoea-Levoe (bijna 117 □ geogr. mijl

met 40 000 inwoners). Dan volgen naar rang van nitgebreidheid Tavioeni of Voena (10 □ geogr. mijl met 7000 inwoners), Kanavoe (bijna 10 □ geogr. mijl met 13 500 inwoners), Angaoe ($2^1/_4$ □ geogr. mijl met 1 300 inwoners), Ovaloe ($2^1/_2$ □ geogr. mijl met 8000 inwoners) en Goro ($2^1/_3$ □ geogr. mijl met 2000 inwoners). De grootere eilanden zijn bergachtig en de Pickering-Peak op Viti-Levoe verheft zich ter hoogte van 1 600 Ned. el. Onderscheidene toppen getuigen er van een vulkanischen oorsprong. De kleine eilanden daarentegen zijn zeer laag en rusten vermoedelijk op koraalrotsen. In het algemeen is de geheele archipel door koraalriffen omgeven, die er bij ongunstig weder eene landing hoogst moeielijk maken. Het klimaat is er zeer warm, maar niet ongezond, de bodem vruchtbaar en de plantengroei zeer weelderig. Men vindt er de gewone voortbrengselen der Zuidzee-eilanden in groote verscheidenheid en daarenboven vele eigenaardige gewassen. Er zijn 2 variëteiten van broodboomen, die met bananen, kokosen sagopalmen, yams, bataten, arrowroot enz. een overvloed van voedsel opleveren. Daarenboven verbonwt men er suikerriet, katoen, tabak, moerbeziën, koffie, rijst, maïs en indigo. Het beroemde sandelhoutbosch op Viti-Levoe, dat voorheen vracht bezorgde aan vele Europeesche schepen, is geheel verdwenen. Daarentegen zijn er nog andere belangrijke houtsoorten voorhanden, en het ontbreekt er ook niet aan weiland. Men heeft er zwijnen, honden, kippen en andere gevogelte, schildpadden, vleermuizen, ratten enz. Kokosolie, trepang, en schildpad zijn er de belangrijkste uitvoerartikels.

De bewoners van dezen archipel vormen door taal en lichaamsbonw een middenras tusschen de oostelijke en westelijke familie der Maleisch-Polynesische volkeren. Zij staan als het ware tusschen de Papoea's en de Maleiers; zij zijn grooter van gestalte en donkerder van kleur dan de inboorlingen der naburige eilanden en zeer ooriogzuchtig. Hnn kroes haar zoeken zij reeds vroeg te ontkronkelen en bezemvormig nit te spreiden. Het ontbreekt hnn geenszins aan schranderheid en knnstvaardigheid, maar zij zijn gehnld in de duisternis van afgoderij en bijgeloof en behooren tot de menscheneters. Daarom heeft men aan die eilanden ook wel den naam van *Cannibal-Islands* gegeven. Roof en moord hebben er in de laatste 50 jaar op sommige plaatsen de bevolking tot de helft verminderd. Intusschen doen de pogingen der Wesleyaansche zendelingen de woeste gewoonten der inboorlingen meer en meer verdwijnen. In den laatsten tijd heeft althans $^1/_6$de der bevolking met den Koning en zijn Hof het Christendom aangenomen. Ieder bewoond eiland heeft zijn eigen opperhoofd, maar de beheerscher van den geheelen archipel is *Thakombaoe*, die als Koning der Fidsji-eilanden op Mbaoe of Baoe zetelt.

Deze eilandengroep werd den 6den Februari 1643 door *Tasman* ontdekt, in 1773 door *Cook* en in 1789 en 1792 door *Bligh* bezocht. Eerst *Dumont d'Urville* (1827), *Wilkes* (1840), het hoofd eener Noord-Amerikaansche expeditie, en in lateren tijd ook *Berthold Seeman* hebben meer nauwkenrige berichten omtrent dien archipel medegedeeld. Om aan eene tuchtiging te ontsnappen, waarmede de Vereenigde Staten hem bedreigden, heeft de Koning in 1858 zijne heerschappij aan de Kroon van Engeland opgedragen. Ook de zendelingen en kooplieden zagen verlangend uit naar de Britsche bescherming, vooral om perk te stellen aan den invloed der Franschen op Tahiti en in Nieuw-Caledonië. Den 24sten December 1858 legde *Thakombaoe* het gezag neder in de handen van den Britschen consul *Pritchard*, doch de Britsche Regeering wees het van de hand op raad van den gouvernenr van Nienw-Zuid-Wales en van kolonel *Smythe*, om belangrijke kosten, alsmede botsingen met de inboorlingen en met andere zeevarende mogendheden te vermijden. Het bleek echter, dat de aldaar gevestigde Engelschen behoefte hadden aan degelijke bescherming, zoodat de Fidsji-eilanden den 30sten September 1874 eene kolonie der Britsche Kroon werden verklaard. De zetel der regeering is gevestigd te Soeva, eene havenplaats aan de zuidkust van Viti-Levoe. *Thakombaoe* overleed den 1sten Februari 1883 op het eiland Levoeka. — De kolonisten van Qneensland verschaffen zich van de Fidsjieilanden hunne koeli's. Deze verbinden zich voor een tijd van 3 jaar en worden daarna teruggebracht. In de warme gewesten van Australië verrichten zij meer werk en kosten minder dan Engelsche veldarbeiders.

Field (John), een nitstekend pianospeler, geboren te Dublin in 1782, ontving reeds vroeg onderwijs in de mnziek van zijn grootvader en later van *Muzio Clementi* te Londen. Laatstgenoemde nam zijn leerling mede op zijne kunstreizen, en *Field* oogstte overal grooten roem. Nadat hij eenigen tijd bij afwisseling te Petersburg en te Moskou vertoefd had, vestigde hij zich in laatstgenoemde stad, waar zijne concerten en lessen veel bijval vonden. In 1832 volbracht hij eene kunstreis door Engeland, Frankrijk en Italië. Eene ongesteldheid verlengde zijn verblijf te Napels; eindelijk ging hij in 1835 met eene Russische familie naar Rusland terug en overleed den 11den Januari 1839. Hij onderscheidde zich door eene gevoelvolle voordracht, en de door hem gecomponeerde „Nottnrno's" waren geruimen tijd zeer in trek.

Fielding (Henry), een voortreffelijk Engelsch romanschrijver, geboren den 22sten April 1707 op Sharpham-Park in Somersetshire, behoorde tot het geslacht der Graven van *Denbigh*, die van de *Habsburgers* afstammen. Hij bezocht de school te Eton en de hoogeschool te Leiden, waar hij in de rechten studeerde, en keerde vervolgens terug naar Londen, waar hij tooneelstukken schreef. Zijne eerste 2 stukken „Love in several masks" en „The Temple beau" vonden veel bijval, doch van zijne latere 28 bijspelen zijn, behalve „Tom Thumb", slechts „The mock doctor" en „The intriguing chambermaid" eenigszins bekend gebleven. Eerst door het schrijven van zijn roman: „Joseph Andrews (1742)" verwierf hij roem op het gebied der Engelsche letterkunde, en die roem klom door het nitgeven van zijne: „History of Jonathan Wild", — „Tom Jones (1750)", een type van uitstekenden, maar niet altijd kiesehen humor — en „Amelia (1762)". Zijn levensloop was eene reeks van wisselingen; losbandigheid maakte hem arm en ar-

moede vlijtig. Achtereenvolgens was hij werkzaam als tooneeldichter, als directeur van een schouwburg, als landbouwer, als zaakwaarnemer, als dagbladschrijver en eindelijk als rechter in zaken van politie, en uit zijne rijke ervaring ontleende hij de stof en de inkleeding van zijne romans, welke dientengevolge eene blijvende waarde hebben. Tot herstel zijner gezondheid begaf hij zich naar Portugal, schreef onder weg een: „Voyage to Lisbon (1755)" en overleed te Lissabou den 8sten October 1754. Zijne gezamenlijke werken zijn bij herhaling uitgegeven.

Fields (James), een Noord-Amerikaansch dichter en essayist, geboren in 1820 te Portsmouth in New Hampshire, bestuurde geruimen tijd de vermaarde uitgeverszaak van *Ticknor & Zn* te Boston, waar de werken der voornaamste dichters van Amerika in het licht verschenen, en overleed aldaar den 24sten April 1881. Hij schreef: „Poems (1849 en 1853, 2 dln)"; — „Ballads and other verses (1881)"; — „Underbrush (1877; 2de druk, 1881)" — en „Yesterdays with authors (1873)".

Fierant noemt men dien koopman, die in persoon de waren opkoopt ter plaatse, waar zij voortgebracht of ter markt aangevoerd worden, om ze eveneens in persoon op de verkoopmarkt weêr van de hand te doen.

Fiéschi (Josefo Marco), berucht door zijn moordaanslag op *Lodewijk Philips*, koning van Frankrijk, werd geboren op Corsica den 3den December 1790. Hij trad in 1808 in dienst, werd in 1813 bij de troepen van den Koning van Napels geplaatst, ontving in 1814 zijn ontslag, keerde naar Corsica terug en voegde zich bij de soldaten, die *Joachim Murat* naar Calabrië vergezelden. Dáar werd hij gevangen genomen en ter dood veroordeeld, maar ontving genade als Fransch onderdaan. Wederom begaf hij zich naar Corsica, maar werd er weldra wegens diefstal en vervalsching in geschrift tot eene 10-jarige gevangenisstraf veroordeeld. Na dien tijd was hij van 1826—1830 werkzaam in lakenfabrieken. Vervolgens trok hij naar Parijs, waar hij met het opzicht over een molen belast werd. Dáar leefde hij met eene vrouw, *Laurence Petit*, wednwe *Lassave* genaamd, die hij in de gevangenis had leeren kennen, was tevens in dienst als spion bij de geheime politie en voorzag verder door allerlei hulpmiddelen in zijn onderhoud. Deze laatste brachten hem echter in aanraking met de politie, zoodat hij zijne betrekking als spion verloor. Voorts werd hij door zijne bijzit verlaten en ontving ook als molenopzichter zijn ontslag. Eene dwaze begeerte om zijn naam te vereeuwigen bracht hem op het denkbeeld, om een aanslag op het leven van den Koning te wagen. Hij ontwierp het plan tot eene „machine infernale (helsch werktuig)" met 22 geweerloopen en toonde zijne schets aan *Pierre Morey*, een vijand der Regeering. Deze bracht hem in betrekking met den specerijhandelaar *Théodore Florentin Pepin*, een voormalig lid van de „Société des droits de l'homme", en genoemde 3 personen maakteu alles gereed, om het plan ten uitvoer te brengen. Door *Pepin* met geld en door *Morey* met raad bijgestaan, vervaardigde *Fiéschi* het werktuig en plaatste het, terwijl *Morey* het hielp laden. Op den dag der uitvoering belastte zich een 4de medeplichtige, de lampenmaker *Victor Boireau*, met de taak, om op het boulevard vóor de woning van *Fiéschi* heen en weêr te rijden, om aan de machine eene behoorlijke richting te bezorgen. Den 28sten Juli 1835, den dag eener revue, werd de aanslag volvoerd, doch deze mislukte. De oorzaak van 's Konings redding was de aanwezigheid van den directeur der gobelins, *Ladvocat*. Deze had aan *Fiéschi* meermalen diensten bewezen, en laatstgenoemde zag zijn weldoener eenige oogenblikken voordat het werktuig moest losbarsten juist tegenover zijn venster aan het hoofd van eene afdeeling der Nationale Garde. Nu wilde *Fiéschi* aan zijn werktuig eene andere richting geven of zijn opzet laten varen, toen *Ladvocat* juist eene zijwaartsche beweging kommandeerde, die hem buiten het bereik bracht van het schot. Op dat oogenblik verscheen de Koning met de Prinsen, en *Fiéschi* brandde los zonder zijn werktuig weder in de eerste richting te brengen. Na den geweldigen knal was de straat met dooden en gewonden bedekt. De maarschalk *Mortier*, naast den Koning rijdende, stortte levenloos ter aarde. De Koning, schoon een schampschot langs het voorhoofd ontvangend, reed verder uaar de revue, en de Prinsen bleven ongedeerd, hoewel hnnne paarden gewond werden. Van de 21 personen, die zwaar gewond waren, bleven 11 op de plaats dood en 7 stierven later. *Fiéschi*, hoewel door het springen van eenige geweerloopen in het aangezicht gewond, zocht aan de achterzijde van het huis door het raam en langs een touw te ontkomen, maar werd door een schildwacht gegrepen. Weldra bevonden zich ook zijne medeplichtigen in hechtenis. *Fiéschi*, *Morey* en *Pepin* werden ter dood veroordeeld en ondergingen hun vonnis op den 16den Februari 1836, terwijl *Boireau* tot eene 20-jarige tuchthuisstraf werd verwezen.

Fiésco (Giovanni Luigi), eigenlijk *de Fiéschi*, graaf *van Lavagna*, geboren uit een aanzienlijk geslacht te Genua in 1524 of 1525, kwam door den dood zijns vaders reeds vroeg in het bezit van een aanzienlijk vermogen. Uit ijverzucht tegen de invloedrijke familie *Doria*, inzonderheid jegens *Giannettino Doria*, den neef van den beroemden doge *Andréa Doria*, en bij het woeden der Keizerlijke en der Franschgezinde partijen besloot hij met zijne broeders *Geronimo* en *Ottoboni* en met zijne vrienden den ondergang der *Doria's* te bewerkeu. De nacht van 1 op 2 Januari 1547 was bestemd tot uitvoering van zijn plan. De neef van den doge werd doorstoken, doch de doge ontsnapte. *Fiésco* had zich terstond naar de haven op de galeien begeven, maar bij het omslaan van eene boot viel hij in het water en verdronk. Toen dit ongeval den volgenden ochtend bekend werd, legde het volk de wapens ueder, die het om zijnentwil had opgevat, en de samenzwering nam een einde met het verleenen van vergiffenis aan de schuldigen. Later echter bracht *Andréa Doria* het zoover, dat het besluit van schuldvergiffenis nietig werd verklaard, waarna de goederen der *Fiésco's* in beslag genomen en zij zelven voor altijd uit Genua verbannen werden. De gemalin van *Fiésco* was *Eleonora Cybo*, de zuster van den eersten Prins *van Massa-Carrara*.

Zij begaf zich na den mislukten aanslag en na den dood van haren echtgenoot naar Massa, waar zij later in het huwelijk trad met den Toscaanschen generaal *Chiappi Vitelli*, die aan de zijde der Spanjaarden in de Nederlanden streed en in 1576 bij Zierikzee sneuvelde. *Schiller* heeft aan de samenzwering van *Fiésco* de stof ontleend voor een treurspel.

Fiésole, eene oude stad in het koningrijk Italië, $^{3}/_{4}$ geogr. mijl ten noordoosten van Florence en met deze stad door eene reeks van villa's verbonden, ligt op eene kegelvormige hoogte, telt bijna 14 000 inwoners (1881), doch is merkwaardig door het heerlijk uitzicht, dat men hier geniet op Florence en op de oevers der Arno. Men vindt er voorts overblijfselen van een oud-Romeinsch amphitheater. Zij is het voormalig *Faesulae*, vermoedelijk één der 12 bondsteden van Etrurië. Men kent haar als de wapenplaats van *Catilina*. In 406 na Chr. versloeg *Stilicho* er 200 000 Wandalen, Alanen, Suéven en Bourgondiërs onder *Radagijs*. In 539 werd zij belegerd door *Belisarius* en in 1010 verwoest door de inwoners van Florence.

Fiésole (Fra Giovanni da), de kloosternaam van *Santi-Tosini*, die later den bijnaam ontving van *Angelico* of *il Beato*, een beroemd Italiaansch schilder en hersteller der kunst, werd geboren in 1387 te Mugello bij Florence. In 1407 werd hij Dominicaner monnik en oefende zich in het schilderen, om de koorboeken te kunnen versieren. Die aanvankelijke richting bleef ook later zichtbaar in het gebruiken van verguldsel, in de behandeling der kleuren en in de zorgvuldige uitvoering van kleine versierselen. Nadat hij voor zijn eigen klooster groote fresco's en ook stukken voor andere kloosters geschilderd had, werd hij door *Cosimo de' Medici* belast met de versiering van het klooster San Marco en van de kerk Sta Annnnziata. Hierdoor verwierf hij zoo grooten roem, dat Paus *Nicolaas V* hem naar Rome ontbood, om er in het Vaticaan de kapél van den heiligen *Laurentius* met voorstellingen uit diens levensgeschiedenis te beschilderen. De schilder onderwierp zich steeds met de meeste nauwgezetheid aan de regelen van zijne Orde en hij nam geen werk voor andere kloosters of voor bepaalde personen op zich zonder verlof van zijne overheid. De waardigheid van aartsbischop van Florence, die hem door den Paus werd aangeboden, wees hij van de hand. Hij overleed te Rome in 1454 en werd wegens zijne vroomheid en zijn onberispelijken wandel heilig verklaard. Tronwens voor hem was het doel der kunst niet enkel het voortbrengen van het schoone, maar vooral het verwekken van heilige gezindheden. Zijne stukken, alle aan de gewijde geschiedenis ontleend, vindt men te Rome, te Florence en in het Louvre te Parijs. Sommige daarvan zijn door gravures algemeen bekend geworden. Hij wordt vooral in eere gehonden door de Romantische school. Beroemd is vooral een altaarblad, de „Kroning van Maria" voorstellend en in het Louvre aanwezig.

Fiévée (Joseph), een Fransch schrijver, geboren te Parijs den 10den April 1767, was vóór de Groote Omwenteling boekdrukker, maar wekte weldra de aandacht door zijne welsprekendheid en verwierf als president van het Théâtre Français een aanmerkelijken invloed. Gedurende de Omwenteling trad hij op met het vlugschrift: „Snr la nécessité d'nne religion (1795)" en na den 9den Thermidor behoorde hij tot de heftigste tegenstanders der Nationale Conventie. Toen hij na den 18den Fructidor veroordeeld was tot deportatie naar Cayenne, nam hij de vlucht, maar werd in hechtenis genomen en moest een jaar in den Temple doorbrengen. Nadat hij op last van den Eersten Consul eene reis naar Londen had volbracht, schreef hij de: „Lettres sur l'Angleterre et réflexions sur la philosophie (1802)", werd in 1805 censor en redacteur van het „Jonrnal de l'empire" en zag zich vervolgens benoemd tot prefect van het departement Nièvre. Later huldigde hij de Restauratie, voegde zich echter, nadat hij in 1818 wegens zijne „Correspondance politique et administrative (1817)" drie maanden in de gevangenis had doorgebracht, bij de oppositie en werd medewerker aan het „Jonrnal des Débats" en aan den „National". Hij leverde ook nog: „Correspondance et relations de J. F. avec Bonaparte (1837)", — de romans: „La dot de Suzette" en „Frédéric", — en overleed den 7den Mei 1839.

Fife is één van de meestbevolkte en rijkste graafschappen van Schotland. Het ligt aan de kust der Noordzee tusschen de Forth- en de Clydebaai, grenst ten westen aan de graafschappen Perth, Kinross en Clackmannan, en telt op ruim 24 □ geogr. mijl omstreeks 172 000 inwoners (1881). Het behoort grootendeels tot de Schotsche Laaglanden. Slechts het noordwestelijk gedeelte is eene afwisseling van bergen en hervels, van welke de West-Lomond zich ter hoogte van 500 Ned. el verheft; voor 't overige is er de bodem veelal moerassig en onvruchtbaar. Het zuidoostelijk gedeelte daarentegen is over het geheel vlak en voor bebouwing geschikt, — alsmede de boorden van de Eden of de zoogenaamde „How of Fife". Behalve gemelde rivier stroomen er de Orr, de Leven en de Kenty naar de Noordzee. Omstreeks 68% van de grond is in dit graafschap bebouwd. Men oogst er tarwe en gerst, maar vooral haver, knollen, aardappelen en boonen. Oorspronkelijk wonden zoekt men er te vergeefs, maar er zijn vele bosschen geplant van essche-, iepe-, denne- en kastanjeboomen. Belangrijk is er voorts de veeteelt, alsmede de rivier- en de zeevisscherij. Het runderenras van Fife is vermaard; het onderscheidt zich door zijne zwart-grijze kleur en door korte, rechtstandige horens. Ook veredelt men er het paarden- en schapenras. Voorts leveren de mijnen er ijzer, steenkolen, kalksteen en marmer, terwijl er hier en daar edelgesteenten gevonden worden. Men weeft er veel linnen stoffen, en het tafellinnen van Dunfermline is zeer in trek. Talrijk zijn er dientengevolge de garenfabrieken, en men vervaardigd er tevens laken enz. In sommige havenplaatsen bloeit er de scheepsbouw. Het graafschap zendt één afgevaardigde naar het Parlement, en 12 steden en dorpen benoemen er 3. De hoofdstad is Cupar aan de Eden en de Lady, alsmede aan den spoorweg. De volkrijkste stad is er Kirkcaldy; zij telt 15 000 inwoners en onderscheidene fabrieken. In rang op deze stad volgt Dunfermline.

De *Graven van Fife* behooren tot eene onde

Schotsche familie. Hun stamvader is *Macduff*, die door *Kenneth II* tot loon zijner dapperheid, in den oorlog tegen de Picten betoond, tot Thane van Fife verheven werd. De merkwaardigste leden van dit geslacht zijn: *Macduff*, graaf *van Fife*, door den wettigen Koning *Lonmore*, dien hij tegen *Macbeth* verdedigde, in 1061 tot graaf benoemd, — en *James Duff*, graaf *van Fife*, viscount *Macduff*, pair van Engeland. Deze in 1776 geboren, woonde het Congrès te Rastadt bij, werd belast met diplomatische zendingen naar de Hoven te Berlijn en te Weenen en streed in Spanje tegen de Franschen. Wegens zijne dapperheid benoemden de Cortes hem tot generaal-majoor, waarna hem later in Engeland de waardigheden van pair en van opperkamerheer werden opgedragen.

Figaro is eene dramatische figuur, die omstreeks het jaar 1785 het eerst door *Beaumarchais* in den „Barbier de Seville" en in het „Mariage de Figaro" ten tooneele is gevoerd. Deze stukken, waarin de sinwe *Figaro* eerst als barbier en vervolgens als kamerdienaar de hoofdrol speelt, werden in Frankrijks hoofdstad met grooten bijval ontvangen. *Mozart*, *Paëriello* en *Rossini* hebben er beroemde opera's op gegrond. Sedert dien tijd geeft men aan den naam *Figaro* de beteekenis van een listig en behendig mensch.

Figig is de naam van eene oase in de Sahara van Marokko. Zij ligt op 32°18′54″ N.B. en 23°26′54″ O.L. van Ferro, ongeveer 10 dagreizen van Oran en 6 van Tafilet. Het tiental dorpen dezer oase is door een muur met torens omringd en van hare 10- tot 15000 bewoners bevinden zich 4000 in de hoofdplaats Senâga.

Figline di Val d'Arno, eene stad in de Italiaansche provincie Florence, ligt op den linker oever der Arno en aan den spoorweg van Florence naar Rome en telt omstreeks 10000 inwoners (1881). Er wordt olijvenolie en wijn gewonnen, men vervaardigt er strooihoeden en de zijdeteelt is er van veel belang. Ook worden in het Arnodal in hare nabijheid vele voorwerpen opgedolven uit overonden tijd.

Figuéras is eene stad en vesting in de Spaansche provincie Gerona in Catalonië, 5 geogr. mijl van Gerona en 3 van de Fransche grenzen. Zij ligt aan den grooten weg naar Frankrijk in eene breede dalvlakte met ooften olijfgaarden. Er zijn nanwe, donkere straten, 2 kloosters, eene fraaie hoofdkerk, enz., benevens ruim 1700 inwoners. De groote citadél (Castillo de San-Fernando), op eene hoogte gelegen, is in het midden der 18de eenw onder *Ferdinand VI* gebonwd en kan eene bezetting van 16000 man met 500 paarden en de noodige levensmiddelen bevatten. Zij wordt voor de sterkste vesting van Spanje gehouden, doch werd in de oorlogen tegen de Franschen bij herhaling nu eens door dezen, dan weder door de Spanjaarden veroverd.

Figueras y Moracas (Estanislao), een Spaansch staatsman, geboren den 13den November 1819 te Barcelona, studeerde te Cervera, Tarragona, Barcelona en Valencia, voegde zich in 1837 bij de Progressisten en sloot in 1840 zich aan bij de Repnblikeinen. Tijdens de heerschappij der Moderados moest hij Madrid verlaten, doch keerde in 1848 derwaarts terug, om de stichting der Republiek te bevorderen, maar toen hij hierin niet slaagde, vestigde hij zich te Tarragona als advocaat. In 1850 werd hij lid der Cortes en vormde er met *Orense*, *Lozano* en *Jaen* de eerste kern eener repnblikeinsche partij, nam deel aan republikeinsche samenzweringen en werd den 12den Mei 1867 op last van maarschalk *Narváez* in de gevangenis geworpen. Na de verwijdering van Koningin *Isabella* (1868) werd hij lid van de Revolutionaire Junta, alcalde van een district en wederom lid der Cortes. Ook onder Koning *Amadeo* bleef hij ijveren voor de Republiek. Bij de instelling van een republikeinsch uitvoerend bewind (12 Februari 1873) zag hij zich benoemd tot eerste-minister, kwam meermalen in botsing met de radicalen, maar dreef door, dat de Cortes ontbonden en constituecrende Cortes samengeroepen zonden worden. Bij de opening van deze eischte hij eene volkomene scheiding van Kerk en Staat. Den 7den Juni legde hij het uitvoerend gezag in de handen van de nieuwe Cortes neder en deed den 8sten Juni het voorstel tot afkondiging van de Foederatieve Repnbliek, waartoe met 210 tegen 2 stemmen besloten werd. Daags daarna besloten de Cortes, aan het ministerie *Figueras* een votum van vertrouwen te verleenen en zijne leden in hunne betrekkingen te bevestigen. *Figueras* en zijne ambtgenooten verklaarden zich bereid, de portefeuilles te behouden, maar stonden reeds den 10den Juni wegens verschil van gevoelen over financieele aangelegenheden voor eene nieuwe crisis, zoodat zij den 11den Juni aftraden en door het ministerie *Pi y Margall* werden vervangen. *Figueras* vertrok daarop naar het buitenland. Hij overleed te Madrid den 11den November 1882.

Figuéroa (Francesco de), één der meestberoemde Spaansche dichters der 16de eenw, geboren omstreeks het jaar 1540 te Alcala de Henares, bezocht de universiteit zijner geboorteplaats en begaf zich voorts als krijgsman met het Spaansche leger naar Italië, waar hij zich met zooveel ijver op de dichtkunst toelegde, dat hij den lauwerkrans en den bijnaam „De goddelijke" verwierf. Daar hij wegens zijn letterkundigen roem en zijn beschaafden omgang voor één der uitstekendste mannen van zijn tijd gehonden werd, ontving hij van Don *Carlos van Aragon*, eersten hertog *van Terranova*, de nitnoodiging, om hem in 1579 naar Vlaanderen te vergezellen. Vermoedelijk heeft hij dáar slechts korten tijd vertoefd. De laatste jaren van zijn leven bracht hij door in zijne geboortestad en hij overleed aldaar omstreeks het jaar 1620. Uit overmaat van zedigheid deed hij kort vóor zijn dood al zijne gedichten verbranden. Intusschen waren er afschriften van sommige in het bezit zijner vrienden gebleven en deze werden het eerst openbaar gemaakt door Don *Luis Tribaldos de Toledo* in 1625. Later werden zij bij herhaling gedrukt. Zij bestaan nit sonetten, canzonen, elegieën en het beroemde herdersdicht „Tirsi". Hij dichtte even gemakkelijk in het Italiaansch als in het Spaansch. — Nog vinden wij vermeld *Oristoval Juarez de Figuéroa*, Spaansch dichter, die in het laatst der 16de eenw te Valladolid geboren werd. Hij leverde eene vertaling van den „Pastor fido" van *Guarini*, — den herderroman: „La constante Amarilis, prosas y

versos (1609; 3de druk, 1781)" — en het geschiedkundig werk: „Hechos del marques Don Garcia Hnrtado de Mendoza (1613)", een verhaal van den oorlog tegen de Araucanen bevattend.

Figuerola (Laureano), minister van Financiën in Spanje en geboren den 4den Juli 1816, stond van 1841 tot 1847 aan het hoofd der normaalschool in Barcelona, was er hoogleeraar in de staathuishoudkunde, werd in 1854 lid der Cortes, verdedigde er het beginsel van den vrijen handel en zag zich benoemd tot hoogleeraar in het handelsrecht aan de universiteit te Madrid. In 1856 nam hij deel aan het Congrès te Brussel en werd in October 1868 minister van Financiën in het Kabinet *Serrano*. Wegens de benarde geldelijke omstandigheden des lands had hij met groote moeielijkheden te worstelen. Het te kort bedroeg meer dan 2490 millioen realen, en op eene door hem uitgeschrevene leening van 2 milliard realen werd voor slechts 50 millioen geteekend. In 1869 stond hij voor korten tijd de portefeuille af aan *Ardanaz*, doch aanvaardde haar weder den 1sten November. Ook in 1870 stond hij aan het hoofd van het departement van Financiën, maar maakte geen deel uit van het Kabinet, in 1871 door *Amadeo* benoemd.

Figuier (Louis), een Fransch geleerde, geboren te Montpellier den 15den Februari 1819, stndeerde en promoveerde aldaar, begaf zich in 1842 naar Parijs, verkreeg in 1846 een professoraat te Parijs, werd in 1850 leeraar in de natnnrwetenschap te Toulouse en is sedert 1853 hoogleeraar aan de école de pharmacie te Parijs. Eenigen tijd was hij ook redacteur van de wetenschappelijke feuilletons van „La Presse" en „La France". Van zijne talrijke geschriften vermelden wij: „Exposition et histoire des principales découvertes scientifiques modernes (6de druk, 1861, 4 dln)", — „L'alchimie et les alchimistes (3de druk, 1860)", — „Histoire du merveilleux dans les temps modernes (3de druk, 1870, 4 dln)", — „La photographie au salon (1859)", — „Les eaux de Paris (1872, 2de druk)", — „Le savant du foyer (1861)", — „La terre avant le déluge (6de druk, 1872)", — „La terre et les mers (5de druk, 1874)", — „Histoire des plantes (1854)", — „La vie et les mœnrs des animaux (1865)", — „Vie des savants illustres depnis l'antiquité jusqn'au XIX siècle (1866)", — „Zoophytes et mollusques (1865)", — „Les insectes (1866)", — „Les merveilles de la science (1866—1867, 2 dln)", — „Les oiseaux (3de druk, 1875)", — „Les poissons (1868)", — „Les mammifères (1868)", — „L'homme primitif (1869)", — „Les races hnmaines (1872)" — en „Les merveilles de l'industrie (1875, 4 dln)". Ook levert hij sedert 1856 jaarlijks: „L'année scientifique et industrielle". — Zijne echtgenoot *Juliette Figuier*, geboren *Bouscaren*, aanschouwde het levenslicht te Montpellier in 1829 en schreef o. a.: „Nouvelles langnedociennes (1860)", — „Les sœnrs de lait (1861)", — „Le gardien de la Camargue (1862)", — „La prédicante des Cévennes (1864)", — het drama „Le presbytère", — het tooneelspel „Gntenberg", — de bijspelen „Les pelotons de Clairette", — „La vie brûlée", — „Le pied-à-terre"; — „Les pilnles de M. Brancola" — en „L'Italie d'après nature (1868)".

Figuraalgezang. De oorspronkelijke, ruwe vorm van zingen, waarbij éénstemmig eene melodie ten gehoore werd gebracht, bestaande uit' noten van onbepaalden dnur, dus zonder tact of maatverdeeling, werd in de 12de eeuw, vooral door de werken van *Franco van Keulen*, ontwikkeld tot een tweestemmig gezang, waarbij aan de verschillende noten verschil in dnur werd toegekend. De tweede stem, de *discant*, diende tot begeleiding van de eerste: zij gaf een deel der melodie, tot figuren omgearbeid, vaak terug, en zoo ontstond het *contrapunt*. Deze nieuwe wijze van bearbeiding der zangmuziek noemde men *menswraal-* of *figuraalgezang*. In den nieuweren tijd verstaat men gewoonlijk onder dit woord die soort van muziek of gezang, waarin de melodie sterk versierd is met figuren, of waarin tegenover eene eenvoudige uit enkele noten bestaande melodie het accompagnement van een instrument de figuren aanbrengt; het tegenovergesteld van figuraalgezang is dan het door eenvoud en plechtigheid zich kenmerkende *koraal* en de eenvoudige melodie voor één solostem met even eenvoudige begeleiding.

Figuranten noemt men in het ballet de personen, die groepsgewijs dansen en als het ware tot achtergrond dienen van de solodansers, — voorts in tooneelstukken zulke personen, die niet behoeven te spreken, maar enkel dienen, om de groepen aan te vullen.

Figuur (figura) noemt men de uitwendige gedaante, welke men bij elke begrensde ruimte opmerkt, zoowel bij vlakken als bij lichamen. De figuren der danskunst noemt men de lijnen waarlangs de dansers zich bewegen. De beeldende kunst gebruikt het woord figuur gewoonlijk van de menschelijke gestalten.

In oneigenlijken zin spreekt men van *redekunstige* (rhetorische) figuren, en men bedoelt daarmede sommige taalvormen, waarin een redenaar of spreker zijne denkeelden en gewaarwordingen mededeelt. Zinnebeeldige of figurnrlijke uitdrukkingen vindt men in elke taal. Trouwens zij zijn eene behoefte voor dengene, die de voorstellingen eener levendige verbeelding, de gewaarwordingen van een bewogen gemoed aanschouwelijk en tastbaar wil maken voor zijne hoorders Zij zijn echter in de onderscheidene talen zeer verschillend en dragen niet weinig bij tot het eigenaardige van den stijl. Gewoonlijk verdeelt men ze in znlke, die het hoofddenkbeeld van den zin onaangeroerd laten, maar dit doen uitkomen door eene wijziging der bijzaken, — en in zoodanige, die het hoofddenkbeeld door een gewrocht der verbeelding vervangen. De figuren van eerstgenoemde soort zijn gedeeltelijk van taalkundigen aard en omvatten het epitheton, de emphasis, de herhaling, de ellips, het asyndeton, het polysyndeton, de annominatie, de allitteratie en het onomatopepoiën, en bestaan gedeeltelijk in eene wijziging van den gedachtengang in de vraag, de apostrophe, den uitroep, het voorbeeld, de gelijkenis, de vergelijking, de periphrase, de antithesis, de epanorthosis, de gradatie, de hyperbool, enz. De figunr der tweede soort noemt men gewoonlijk tropen of onverdrachtelijke zegswijzen. Hiertoe behooren de metonymie, de synecdoche, de metaphoor, de personificatie, de allegorie,

enz. Reeds de ouden maakten onderscheid tusschen figuren van de nitdrukking (van den vorm) en van de gedachte (van den inhond), hoewel beide moeielijk te scheiden zijn. Later verdeelde men de figuren naar het doel des redenaars in overtnigende en hartstochtwekkende (demonstratieve en pathetische). De leer der redeknnstige figuren bij de Grieken werd behandeld door *Hermógenes*, *Herodianus* en *Tibérius*, en bij de Romeinen door *Rutilius Lupus*, *Aquila Romanus* en *Julius Rufinianus*. Eene volledige verzameling van Grieksche en Latijnsche figuren werd geleverd door *Ernesti* in zijn: „Lexicon technologicnm graecae et latinae rhetoricae (1795—1797, 2 dln)".

Eene figunr in de muziek is eene groep van tonen, die om een hoofdtoon of tnsschen den éénen hoofdtoon en den anderen geplaatst is. Het aantal en de verscheidenheid der figuren is oneindig. Eenige der hoofdfiguren worden om haar bijzonder karakter veelal door de toonzetter gebrnikt tot versiering en tot verhooging van het gewenschte effect. De smaak van het publiek — de mode — bepaalt mede het gebruik van deze of gene soort van figuur. De meest bekende figuren van *rhytmischen* aard zijn: de triolen, qnintolen en septimolen, het tremolo, staccato, legato en de syncope; van *melodischen* aard de voorslag, dubbelvoorslag, dnbbelslag, en triller; van *harmonischen* aard: het arpeggio. De figuren worden óf door den componist aangebracht óf door hem, die het mnziekstnk voordraagt, uit eigen beweging in de melodie ingeweven.

Fijne (Passchier de), een Nederlandsch godgeleerde, geboren te Leiden den 31sten Jannari 1588, was aanvankelijk bestemd tot het vak der lakenbereiding, doch openbaarde weldra grooten lust in de studie der godgeleerdheid. Nadat hij — vooral ook onder de leiding van den Remonstrantschgezinden predikant *Adriaan van der Borre* — in zijne geboortestad zich daaraan gewijd had, werd hij predikant te Jaarsveld, waar hij rust genoot tot in 1619. Toen werd hij wegens Remonstrantsche gevoelens in moeielijkheden gewikkeld. Hij weigerde aan de Synode te Leiden de onderteekening der geloofsregels en der acte van stilstand, waarna hij van zijn dienst ontzet en naar 's Gravenhage opgeroepen werd. Hij bleef intusschen in het land en predikte hier en daar in het geheim onder allerlei vermommingen, vooral te Zoetermeer, Bleiswijk, Zevenhnizen en Gonda. In 1621 toefde hij te Leiden, in 1622 te Gouda, in 1623 te Kampen en te Dokkum, en bij het honden eener leerrede te Rotterdam ontsnapte hij ter nanwernood aan de handen van den schont *Dullaert*. Onder Prins *Frederik Henderik* verminderde de hevigheid der Remonstantenvervolging, en *Paschier* predikte te 's Gravenhage, vestigde zich in 1629 te Leiden en verkondigde zijne beginselen in de dorpen rondom deze stad. Meermalen werd hij door den schont *Bondt* met gevaar bedreigd, doch telkens ontkwam hij aan diens handen. Ook begaf hij zich naar Brielle, waar men zijne tegenwoordigheid verlangde, vervolgens naar Rotterdam en in 1633 als vast predikant naar Haarlem, waar hij eindelijk de voormalige rust zag terugkeeren. Met ijver behartigde hij de belangen der Remonstrantsche Broederschap, deed tot 1659 geregeld dienst, doch werd in 1660 wegens verzwakking zijner oogen door een hnlppredikant bijgestaan. Hij overleed in 1667. Hij heeft eene lange reeks van „Tractaten" in het licht gegeven, die verzameld en bij herhaling gedrukt zijn.

Fijnheid, zie *Metaal*, *Munt*.

Fijnje. Onder dezen naam vermelden wij:

Wybo Fijnje, een Nederlandsch staatsman. Deze, een zoon van Doopsgezinde ouders, werd geboren te Zwolle den 24sten Jannari 1750, verwierf den graad van meester in de vrije kunsten en doctor in de wijsbegeerte en werd voorts opgeleid tot predikant. Nadat hij eenigen tijd den predikdienst waargenomen had bij de Doopsgezinde gemeente te Deventer, nam hij zijn ontslag, om zich te wijden aan de staatknndige gebenrtenissen van zijn tijd. Hij schreef de „Delftsche historische Conrant", werd in 1787 secretaris van de Geconstitueerden te Delft en behoorde er tot de ijverigste Patriotten. Bij de komst der Pruisen nam hij de vlncht en bleef van 1787 tot 1795 in ballingschap. Na de omwenteling van laatstgenoemd jaar werd hij lid van het bestnur der Oost-Indische Zaken en voorzitter van het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Repnbliek. Bij de omwenteling van 1798 ontkwam hij met *Vreede* aan het gevaar van door *Daendels* gevangen genomen te worden, maar zond uit zijne ballingschap aan het toenmalig Bestnnr een geschrift, waarin hij zich bereid verklaarde, om zich te verantwoorden jegens het volk, dat hem zoo langen tijd zijn vertrouwen had geschonken. Inmiddels keerde hij naar 's Gravenhage terug en werd aldaar in hechtenis genomen. Terwijl men er nog over beraadslaagde, door welken rechter hij gehoord zon worden, werd er door de bemoeiing van den Franschen gezant eene algemeene amnestie verleend, waarin ook *Fijnje* deelde, zoodat hij terstond ontslagen werd. Na dien tijd bekommerde hij zich niet om staatszaken, maar hield zich bezig met de beoefening der letteren en der wisknnde. Onder het bestnnr van den raadpensionaris *Schimmelpenninck* en van Koning *Lodewijk Bonaparte* was hij directeur der Staats- en Koninklijke Conrant en overleed in die betrekking te Amsterdam op den 2den October 1809. Hij was een bekwaam en werkzaam man en schreef een „Beknopt tijdrekenknndig begrip der algemeene geschiedenis (1783)".

H. F. Fijnje of *Fijnje van Salverda*, een zoon van den voorgaande. Deze, de ondste en eerste élève bij het korps ingenieurs van den Nederlandschen Waterstaat, werd in 1814 kadet en in 1817 aspirant-ingenieur van den Waterstaat en der Publieke Werken en zag zich toegevoegd aan den hoofdingenieur van het 8ste district (Groningen en Drenthe). Hier hield hij zich bezig met het ontwerpen van wegen, met een plan om de spilsluizen te Groningen door schniven te knnnen openen en dicht maken, om het Reitdiep af te sniten, om den Finsterwolderpolder in te dijken, enz. Nadat hij in 1819 naar Arnhem verplaatst was, werd hij in 1824 ingenieur 2de klasse en belast met den rijksdienst in Luxemburg, terwijl hij vervolgens naar Gelderland terugkeerde en er zich wijdde aan het opnemen en peilen van de Neder-Rijn en de Lek, als-

mede aan het herstellen der rivierdoorbraken van 1827. Hij bracht rapporten uit over verschillende onderwerpen, werd in 1830 naar Utrecht verplaatst, in 1834 tot ingenieur 1ste klasse benoemd, bemoeide zich met onderscheidene waterwerken en diende in 1840 een ontwerp in tot verbetering der waterloozing van al de polders bij Nijmegen en in het land van Waal en Maas. De uitvoering werd in 1843 door eene commissie beproefd en wèl door middel van het stelsel van *Fijnje*, namelijk met eene dubbelwerkende persbuis tot opvoer van water nit de polders. De uitkomst voldeed dáár en elders aan het oogmerk. In 1841 onderscheidde hij zich bij de riviercorrespondentie door bij Tiel den dijk door eene noodkeering te redden, — 't geen hem de orde bezorgde van den Nederlandschen Leeuw.

In 1844 zag *Fijnje* zijne verhandeling over het droogmaken van de Haarlemmermeer — bepaaldelijk over de werktuigen tot uitpompen van het water — door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem met goud bekroond. In 1845 werd hij geraadpleegd over den aanleg van een kanaal in Hongarije, waarover hij, na een behoorlijk onderzoek op de plaats zelve, een belangrijk rapport uitbracht. Desgelijks riep men zijn bijstand in tot verbetering van de Theisz. Ook werd in 1847 zijn advies ingewonnen door burgemeester en wethouders van Nijmegen over den aanleg van eene haven aan de Waal.

In 1849, na het schrijven eener brochure over den toestand van Nederland in betrekking tot zijn handel, landbouw en nijverheid, werd deze werkzame man belast met den dienst van hoofdingenieur in de provincie Utrecht en vervolgens definitief als zoodanig benoemd in het 6de district (Noord-Brabant), waar hij zich bemoeide met den aanleg van een uitwateringskanaal van Grave naar de Amer. In 1852 werd hij hoofdingenieur 1ste klasse, en in 1856 behaalde hij bij de Hollansche Maatschappij van Wetenschappen nogmaals de gonden medaille door zijn ontwerp van verbetering der waterloozing der Singellanden, waarna hij in 1857 tot inspecteur en in 1866 tot hoofdinspecteur van den Waterstaat benoemd werd. Hij is lid van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen, van het Bataafsch Genootschap van proefondervindelijke natuurkunde, van het Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en sedert 1813 van het Wiskundig Genootschap „Een onvermoeide arbeid komt alles te boven", dat hem in 1870 tot buitengewoon lid van verdienste benoemde. Voorts is hij nog ridder van den Rooden Adelaar 3de klasse.

Fijnstraal, zie *Erigeron*.

Fijt (panaritium, onychia, paronychia) of vingerlidontsteking is eene ongesteldheid, die zich openbaart in pijn, hitte, roodheid, zwelling en spanning van het aangedane vingerlid. Men onderscheidt vier verschillende graden van fijt. Bij den eersten is de ontsteking onmiddellijk onder de opperhuid gelegen; de pijn is niet hevig en gaat spoedig over in de afscheiding eener etterachtige stof. Bij den tweeden ligt de ontsteking dieper onder de huid en zetelt meestal aan den top van den vinger; de pijn is hevig en te heviger naarmate de huid dikker is. Bij den derden graad is de ontsteking in de peesscheeden van den vinger; de pijn en de zwelling verspreiden zich over de hand en den arm, en er ontstaan veelal koortsen. De etter tast niet zelden het beenvlies en het been aan, en dan heeft men fijt van den 4den graad, waarbij beenvlies en been ontstoken zijn. Hierbij is veelal de zwelling het geringst, doch de pijn het hevigst.

De oorzaken van fijt zijn soms onbekend; veelal ontstaat zij door verwonding met naalden en spelden, door splinters, kneuzing, verbranding, enz. De meeste beterschap geven — althans bij de laatste 2 graden — diepe insnijdingen, — het verwijderen van splinters, zoo er aanwezig zijn, — en het aanwenden van warme pappen.

Filangiéri. Onder dezen naam vermelden wij:

Gaëtano Filangiéri, een uitstekend Italiaansch schrijver en wijsgeer. Hij werd geboren te Napels den 18den Augustus 1752 uit een ond, van de Noormannen afstammend geslacht en was de derde zoon van Prins *Caesare d'Arianello* en van *Mariana di Montalto*, hertogin *van Fragnito*. Op zijn 14de jaar trad hij in krijgsdienst, maar nam weldra zijn ontslag, wijdde zich aan de beoefening der wetenschap en werd advocaat. Zijne uitgebreide kennis en zijne meer dan gewone welsprekendheid bezorgden hem grooten bijval, en de verdediging der hervormingen, welke *Tanucci*, eerste minister van Napels, wilde invoeren, verschafte hem de gunst van dezen staatsman. Weldra bekleedde *Filangiéri* aanzienlijke waardigheden aan het Hof, doch hij bleef getrouw aan zijne geliefkoosde studiën. Zijne denkbeelden omtrent de wetgeving legde hij neder in het uitmuntend werk: „La scienza della legislazione (1781—1788, 8 dln, en later bij herhaling, voorzien van aanteekeningen van *Benjamin Constant*)". Dit geschrift baarde in geheel Enropa groot opzien, en de schrijver werd op zijn 28ste jaar onder de meestberoemde rechtsgeleerden gerekend. De hooge adel en de geestelijkheid wisten echter, na het verschijnen van het vierde deel, een beslnit uit te lokken (6 December 1784), waarbij zijn boek een oproerstichtend en goddeloos geschrift werd verklaard. *Filangiéri* werd hierdoor niet afgeschrikt, maar zette zijn arbeid voort, en Koning *Ferdinand VI* benoemde hem in 1787 tot financieraad. Hij overleed echter reeds den 11sten Juli 1788, niet zonder veler vermoeden, dat hem van wege den minister *Acton* vergif zon zijn toegediend.

Carlo Filangiéri, prins *van Satriano* en hertog *van Taormina*, den oudsten zoon van den voorgaande. Hij werd geboren den 10den Mei 1784 te La Cava bij Salerno, koesterde van jong af den wensch, om zich aan den krijgsdienst te wijden en legde zich hoofdzakelijk toe op de wiskunde. In 1799 begaf hij zich naar Frankrijk en werd er op last van den Eersten Consul op de militaire school geplaatst, waar hij het tweede jaar den eersten prijs voor de exacte wetenschappen verwierf en tot officier benoemd werd bij de 33ste halve brigade. Met dit korps volbracht hij zijne eerste 5 veldtochten en streed hij Austerlitz. In 1806 bij het Napolitaansche leger geplaatst, nam hij als kapitein van den generalen staf onder

Masséna deel aan de belegering van Gaéta en streed in Calabrië tegen de Engelschen en Sicilianen. In 1808 volgde hij Koning *Joseph* naar Spanje, waar hij diende onder *Soult* en bij *Napoleon*. Een dnël met den Corsicaanschen generaal *Franceschi*, die zich beleedigende uitdrukkingen veroorloofd had omtrent de Napolitanen, was oorzaak, dat hij naar zijn vaderland verwezen werd, waar *Joachim Murat* hem bij zich hield zoolang hij koning bleef. Met dezen Vorst nam hij deel aan de groote veldtochten, rukte met hem voorwaarts tot Moskou en was maréchal de camp en adjndantgeneraal, toen *Murat* den noodlottigen strijd tegen Oostenrijk aanvaardde. Het uitstekend plan van *Filangiéri*, den 19den Maart in een krijgsraad te Ancona voorgesteld, namelijk om Venetië door middel der vloot te overrompelen, terwijl *Murat* met de beschikbare troepen met versnelden marsch over de Po moest trekken, voordat het Keizerlijk leger zich vereenigen kon, werd door de generaals *Carascosa* en *Coletta* afgekeurd en verworpen. Terstond daarna nam de veldtocht een aanvang met een aanval op Cesena, om den 20sten Mei met de overeenkomst van Casalanza te eindigen. Den 4den April werd *Filangiéri* bij den overtocht over de door *Bianchi* verdedigde brug over de Panaro en bij het aanvoeren der stormkolonne tegen de sterk verschanste positie des vijands de enkel verpletterd, zoodat zijn éene voet later verlamd bleef. Op het slagveld zag hij zich benoemd tot luitenant-generaal en bleef ook na den val van *Murat* in dienst als inspecteur-generaal der infanterie, zonder evenwel, zooals zijne overige strijdmakkers uit den tijd van *Napoleon*, het vertronwen der Regeering te genieten. In 1821 volbracht hij onder *Carascosa* een veldtocht in de Abruzzen, en na dien tijd bleef hij tot 1848 buiten dienst, terwijl hij zich bezig hield met wetenschappelijke studien, reizen en het bestunr der ijzerfabrieken van Satriano. Toen in den zomer van laatstgenoemd jaar *Ferdinand II* tot eene expeditie naar Sicilië besloot, werd *Filangiéri* door de openbare meening aangewezen als de eenige persoon, die deze zaak tot een goed einde zou knnnen brengen. Hij werd dan ook den 29sten Angustus benoemd tot kommandant der land- en zeemacht, stak van Reggio over de zeeëngte en veroverde den 7den September Messina na een strijd van 48 nren. Daarna werd het voortzetten der expeditie — buiten zijn toedoen — opgeschort tot aan het volgende voorjaar, en toen alle pogingen tot verzoening tusschen den Koning en het Bestunr van Sicilië schipbreuk leden, verliet hij den 30sten Maart 1849 Messina en trok den 15den Mei daaraanvolgende Palermo binnen. Het gevecht bij Taormina en de verovering van Catanea waren de belangrijkste gebenrtenissen van dezen veldtocht. Den 9den October werd hij tot stadhouder van het eiland benoemd, en in weerwil van vele tegenwerking gelukte het hem, een bestunr tot stand te brengen, dat een bezadigden middenweg bewandelde en een gunstigen invloed had op de welvaart der bevolking. Doch de richting, door *Ferdinand II* sedert 1848 gevolgd, en de hierdoor ontstaande tweespalt tuschen *Filangiéri* en den eersten minister *Cassisi* gaven aanleiding, dat eerstgenoemde in Januari 1852 zijne betrekking nederlegde. De Koning overleed den 21sten Mei 1859, en *Frans II* belastte *Filangiéri* met het voorzitterschap in den ministerraad en met de portefeuille van Oorlog. Weldra echter moest Napels bezwijken voor den eenheidbevorderenden invloed van Piémont. Den 16den Maart 1860 nam *Filangiéri* zijn ontslag, en den 10den Mei daaraanvolgende landde *Garibaldi* bij Marsala. Aanstonds werd door dezen dictator de dotatie van *Filangiéri* op Sicilië verbeurd verklaard. Laatstgenoemde begaf zich na den val van het Napolitaansche Vorstenhuis naar Toscane en overleed te Portico den 14den October 1867.

Filet is een Fransch woord, dat *net* (vischnet) beteekent. Het is de naam van fijn knoopwerk, tot de dameshandwerken behoorende, — voorts in de boekdrukkunst die van dikke lijnen, welke op titels en tot afscheiding van hoofdstukken te pas komen, aan weerskanten dnn of puntig afloopen, meest op nompareille corpus gegoten zijn en van 1½ tot 28 medianen opklimmen, — daarna bij de boekbinderij die van lijnvormige versieringen op den rug der banden, welke met filetstempels worden aangebracht, — en eindelijk in de Fransche kookknnst strooken pikant toebereid vleesch (filet de boenf, filet de vean), welke in de gaarkeukens te Parijs niet te versmaden zijn.

Filiaal is een woord, dat gebruikt wordt van eene betrekking, welke overeenkomt met die van een kind tot zijne moeder. Men bezigt het veelal van instellingen en corporaties en spreekt b. v. van *filiaalbank*, *filiaalgemeente*, *filiaalschool*, enz.

Eene *filiaalbank* is eene bij- of hulpbank, die niet op zich zelf staat en voor eigen rekening zaken doet en winsten behaalt, maar die opgericht is en onderhonden wordt door eene hoofdbank ter uitbreiding van hare zaken. De Nederlandsche Bank heeft znlk eene filiaalinstelling in de Bijbank te Rotterdam, in hare agentschappen in de provinciale hoofdsteden, en in de correspondentschappen op de aanzienlijkste handelsplaatsen in de provinciën, — alles volgens het voorschrift der Bankwet van 22 December 1863. Eene bloeiende handelsinrichting of etablissement vestigt tot ruimere krachtsontwikkeling ook meermalen dergelijke filiaalinstelllngen op andere plaatsen, dan waar het hoofdkantoor van het handelshnis is geplaatst.

Filicaja (Vincenzo da), een Italiaansch dichter, geboren te Florence den 30sten December 1642, bezong reeds vroeg in canzonen zijne beminde, die hem door den dood ontrukt werd. Daarna trad hij in het huwelijk met *Anna*, eene dochter van den senator *Capponi*. Op zijn buitenverblijf vervaardigde hij vele gedichten, die hij aanvankelijk slechts aan eenige vertrouwde vrienden mededeelde, doch zijne „Oden" op de overwinning op de Turken, in 1684 te Florence gedrnkt, bezorgden hem grooten roem, zonder echter zijne nog al bekrompene omstandigheden te verbeteren. Weldra echter benoemde *Christina*, koningin van Zweden, hem tot lid van de door haar te Rome gestichte Académie. Later droeg de Groothertog van Florence hem de betrekking op van senator en van gonvernementssecretaris, eerst te Volterra en later te Pisa. Op gevorderden

leeftijd werd hij in rouw gedompeld door het verlies van eenigen zijner kinderen, waarna hij zich vooral bij godsdienstige onderwerpen bepaalde. Hij hield zich bezig met eene uitgave zijner gezamenlijke werken, toen de dood hem op den 24sten September 1707 verraste. Zij zijn toen door zijn zoon *Scipio* en vervolgens bij herhaling onder den titel „Poesie Toscane" in het licht gezonden.

Filigrainwerk of *goud-* en *zilverdraadwerk*, vroeger — ook in ons Vaderland voor de oorijzerknoppen enz. — in zwang, bestaat uit zeer dun goud- of zilverdraad, dat tot allerlei smaakvolle figuren gebogen en dooreengestrengeld en daarna vastgesoldeerd wordt. Kunstzin, goede smaak en kunstvaardigheid zijn dus onmisbare eigenschappen van den goud- en zilverdraadwerker. Vooral te Florence werd weleer uitmuntend draadwerk vervaardigd.

Filipepi (Alessandro), een Italiaansch schilder, geboren te Florence in 1449, kwam eerst in de leer bij den goudsmid *Botticelli*, zoodat hij veelal *Sandro Boticelli* werd genoemd, en wijdde zich vervolgens onder de leiding van *Fra Filippo Lippi* aan de schilderkunst. Uit zijne jeugdige dagen is afkomstig eene Madonna met het Kind en twee engelen, aanwezig in de Uffizi te Florence, en in 1478 was hij reeds een beroemd kunstenaar, daar men hem toen belastte met de taak om de portretten der deelnemers aan de samenzwering der *Pazzi* op de wanden van het Palazzo Publico te schilderen. In 1480 schilderde hij te Ognisanti al fresco een heiligen *Augustinus*. Voorts leverde hij eene „Fortitudo" in de handelszaal te Florence en werd in dat jaar door *Sixtus IV* naar Rome geroepen, om met anderen de wanden der Sixtijnsche kapél met tafereelen uit het Oude en Nieuwe Testament te versieren. Weldra keerde hij naar Florence terug, leverde eene reeks van kunstgewrochten en overleed den 17den Mei 1510. Men vindt er in de musea onderscheidene stukken van dezen meester, — voorts in het Louvre te Parijs twee Madonna's en eene Venus, te München eene Pietà, te Berlijn twee Madonna's, eene Venus, eene Boodschap aan Maria, eene Venus en het portret van *Lucrezia Tornabuoni* en op Hamilton-House bij Glasgow eene Hemelvaart van Maria. Ook leverde hij een twintigtal teekeningen bij de „Divina commedia" van *Dante*.

Filippi. Onder dezen naam vermelden wij: *Bastiano Filippi*, ook wel *Bastianino* en *Gratella* geheeten, een beroemd schilder uit de school van Ferrara en geboren in 1532, overleed aldaar in 1602. Hij was een leerling van *Michele Angelo* en zijn voortreffelijkst kunstgewrocht is „Het laatste oordeel" in de hoofdkerk te Ferrara.

Filippo de Filippi, een Italiaansch reiziger en natuuronderzoeker, geboren te Milaan in 1814. Hij werd hoogleeraar in de zoölogie te Turijn, volbracht eene reis naar Perzië, waarvan hij verslag gaf in zijne: „Nota di un viaggio in Persia pei 1862 (1865), en overleed als directeur der natnurkundige commissie den 9den Februari 1867 te Hongkong op eene reis rondom de wereld met de „Magenta".

Filippo Lippi, een verdienstelijk Italiaansch schilder, geboren te Florence in 1412, ontvluchtte op 17-jarigen leeftijd uit een klooster, doch viel weldra gedurende eene pleiziervaart in de handen van zeeroovers, die hem in Barbarije als slaaf verkochten. Reeds had hij er 1½ jaar doorgebracht, toen hij zijn meester zoo juist gelijkend op den muur portretteerde, dat deze hem de vrijheid schonk. Wat verder van zijn levensloop verhaald wordt, is niet veel anders dan een roman vol liefdesavonturen, zoodat alleen de drang van zijn begunstiger *Cosimo de' Medici* in staat was om hem naar palet en penseel te doen omzien. Hij sterf plotseljk — naar men vermeldt — aan vergif, dat hem door een bloedverwant van zijne minnares *Lucretia Buti* werd toegediend. Aanvankelijk had hij zich gevormd naar de schilderstukken van *Masaccio*, later volgde hij den weg van zijn zinneljken aard, die hem evenzeer tot bevalligheid en teederheid als tot onkuischheid vervoerde. Zijn belangrijkst kunstgewrocht vormen de fresco's in den Dom te Prato, de geschiedenis van den heiligen *Stephanus*, van *Johannes de Dooper* en van andere heiligen voorstellend. Eene fraaie Madonna, het op bloemen rustend Kind aanbiddend, bevindt zich in het Museum te Berlijn. Ook heeft men stukken van zijne hand in de kunstverzamelingen te Parijs, te München enz.

Zijn zoon *Filippino Lippi*, geboren in 1460 en overleden in 1505, genoot het onderwijs van *Sandro Botticelli*, een leerling van zijn vader. Hij werd één der voortreffelijkste historieschilders van zijn tijd en vergezelde zijn leermeester naar Rome, om hem bij het beschilderen der Sixtijnsche kapél behulpzaam te wezen. Ook versierde hij in de kerk van Sta Maria-sopra-Minerva de kapél-Carafa. Na zijn terugkeer uit Rome schilderde hij in de kerk van Sta Maria Novella de geschiedenis van de apostelen *Johannes* en *Philippus*. Zijn fraaiste schilderstuk bevindt zich in de Badia te Florence; het geeft eene voorstelling van den heiligen *Bernardus*, die tegen den avond vóór zijn klooster door een bezoek van de Heilige Maagd met een stoet van engelen wordt verrast. Ook te Berlijn heeft men onderscheidene stukken van dezen kunstenaar.

Filippus, zie *Philippus*.

Filix, zie *Varens*.

Fillmore (Millard), 13de president der Vereenigde Staten van Noord-Amerika, geboren te Summer-Hill in het County Cayuga in den Staat New York den 7den Januari 1800, was de zoon van een kleinen landbouwer en werd op zijn 15de jaar te Livingston-county bij een kleermaker en vervolgens in zijne geboorteplaats bij een wolkammer in de leer gedaan. Eene openbare boekerij opende hier voor hem de gelegenheid om zich te ontwikkelen. Toen hij 19 jaar oud was, kwam hij in kennis met den rechter *Wood*, en deze gaf hem niet alleen den raad, maar ook de noodige hulpmiddelen, om in de rechten te studeeren. Na verloop van 2 jaar, gedurende welke hij tevens lessen gaf, om zijn begunstiger niet te zeer tot last te wezen, ging hij naar Buffalo, waar hij zijne studie voortzette, en in 1823 werd hij door het gerechtshof te New York als advocaat toegelaten. Hij vestigde zich eerst te Aurora en later te Buffalo, verwierf weldra grooten roem als pleitbezorger en werd in 1828 lid van het Wetgevend Lichaam. In 1833 zag hij

zich door New York afgevaardigd naar het Congrès, waar hij wel is waar tot de minderheid behoorde, maar grooten invloed verkreeg. In 1836 en 1841 werd hij herkozen en daarna tot lid benoemd van het financieel regeeringscomité. Bij eene volgende verkiezing wees hij de candidatuur van de hand, om voor zijne zaken te kunnen zorgen, en vergaderde gedurende eene 5-jarige practijk een voldoend vermogen. Nadat hij in 1837 de belangrijke betrekking van controleur der geldmiddelen in den Staat New York aanvaard had, werd hij in 1848, als candidaat der Whigs, gekozen tot vice-president der Repnbliek, waarna de plotselijke dood van den president *Taylor* (1850) hem op den voorzitterszetel plaatste. De Repnbliek bevond zich alstoen in een hachelijken toestand; terwijl de strijd tusschen het Noorden en Zuiden zich begon te openbaren, rees de vraag omtrent de beschikking over de landen, in den Mexicaanschen oorlog verkregen. Het Zniden wilde er de slavernij invoeren en het Noorden deze verbieden. Eerstgenoemde partij had in *Calhoun* en anderen vastberaden leiders, terwijl laatstgenoemde alle leiding miste, nadat *Webster* afvallig was geworden van zijne vroegere gevoelens. *Fillmore*, die *Webster* tot eerste minister benoemd had, liet zich tot halve maatregelen verleiden en strooide hierdoor de zaden uit van den lateren burgeroorlog. Volgens het noodlottig compromis van 18 September 1850 werd Californië als een zelfstandige Staat in de Unie opgenomen, doch Nieuw-Mexico en Utah als territoriën toegelaten, zonder hierbij eene bepaling te maken over de slavenquaestie. Daarenboven bekrachtigde het compromis de uitleverings- en vervolgingswet met betrekking tot de voortvlnchtige slaven.

Het bestunr van *Fillmore* onderscheidde zich, evenals hij zelf, door uitwendige deftigheid, maar was afkeerig van doortastende maatregelen, zoodat de beslissing over belangrijke zaken eigenlijk door de slavenhonders genomen werd. Toch gunden dezen hem niet eens de eer der herkiezing, zoodat hij den 4den Maart 1853 den voorzitterszetel verlaten moest. Daarna volbracht hij eene reis naar Europa, keerde in 1856 naar Amerika terug en stelde er zich nagenoeg zonder gevolg candidaat voor het presidentschap. Na deze nederlaag, vestigde hij zich te Buffalo, doch gaf gedurende den burgeroorlog geenerlei blijk van sympathie voor de zaak der Noordelijke Staten. Hij overleed te Buffalo den 8sten Maart 1874.

Filon (Charles Auguste Desiré), een Fransch geschiedkundige, geboren te Parijs in 1800, bezocht het collége-Bonrbon en legde zich toe op de rechtsgeleerdheid en de geschiedenis. Nadat hij als leeraar in de historie aan verschillende scholen was werkzaam geweest, zag hij zich in 1840 geplaatst aan de école normale te Parijs, in 1853 als deken en hoogleeraar in de geschiedcnis te Douay en in 1858 als inspecteur der académie te Parijs. Hij schreef: „Histoire comparée de France et d'Angleterre (1832)", — Histoire de l'Enrope au XV siècle (1838, 2 dln)", — „De la diplomatie française sous Louis XIV (1843)", — „Du pouvoir spirituel dans ses rapports avec l'état (1844, door de Académie bekroond)", — „Histoire de l'Italie méridionale jusqu'à la conquête romaine (1849)", — „Histoire du sénat romain (1850)", — „Histoire de la démocratie athénienne (1854)", — „L'alliance anglaise au XVIII siècle (1860)", — „Eléments de rhétorique française (1826; 8ste druk, 1865)", — „Nouvelles narrations françaises (1828; 12de druk, 1874)", — en „Histoire de l'Europe au XVII siècle". — Ook zijne beide zonen, *François Gabriel*, geboren in 1835, en *Pierre Marie*, geboren in 1848, hebben geschiedkundige werken in het licht gegeven.

Filtreeren is eene bewerking, welke dient om troebele vloeistoffen helder te maken, met andere woorden, om vaste stoffen, welke in vloeistoffen zweven, van deze te scheiden. Hiertoe gebruikt men verschillende middelen, die alle daarin overeenkomen, dat zij het gebruik onderstellen van vaste, poreuse stoffen, waarop de doorsijpelende vloeistof de daarin zwevende stoffen achterlaat. Het spreekt van zelf, dat die poreuse stoffen niet oplosbaar moeten wezen in de vloeistof, die er door gefiltreerd worden. Men gebruikt er ook wel in den vorm van poeder, dat in lagen gelegd wordt in een vat met doorbooden bodem. Zulke filtreertoestellen van hout, zink of steen bezigt men veelal tot het zuiveren van drinkwater, en de daarin geplaatste lagen bestaan hoofdzakelijk uit dierlijke kool, hontskool, ijzerspons en zand. Beenzwart wordt vooral veel gebruikt voor de filtreertoestellen der suikerraffinaderijen, daar het alle geklenrde organische stoffen opneemt en tevens sommige kwaljkriekende zelfstandigheden absorbeert. Daar echter het beenzwart phosphorzuur calcinm, uit de beenderen afkomstig, ten bedrage van ruim 90% bevat, dat in zuren oplost, heeft men in den jongsten tijd kunstmatige filtreerkool vervaardigd. Intusschen kan men voor waterfiltreertoestellen ook zeer goed lagen van hontskool, grof zand en kiezel gebruiken, waarbij dit laatste de onderste plaats inneemt.

Wil men vloeistoffen, van mechanische bijmengselen zniveren, dan gebruikt men vilt en meestal filtreerpapier. Goed filtreerpapier is geschikt, om vloeistoffen spoedig helder te maken. Bij slijmerige vloeistoffen kan men het moeielijk gebruiken, omdat daardoor de poriën weldra verstopt worden en de doorsijpeling der vloeistof eene belemmering ondervindt. Men plaatst het dunne, ongelijmde filtreerpapier in een glazen, porseleinen of metalen

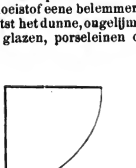

Fig. 1.

trechter; doch de metalen mag dan alleen gebezigd worden, wanneer hij niet door het vocht wordt aangetast. Zulk een trechter is in fig. 3 voorgesteld; de hoek bij den steel moet 60° bedragen, omdat daarbij het papier het best tegen

den trechter aansluit. Het cirkelvormige gesneden papier vouwt men tot een rechten hoek (fig. 1.). Zoo verkrijgt men vier lagen papier, van welke men de bovenste oplicht, zoodat het geheel den vorm erlangt van een peperhuis, dat men in den trechter steekt. Men gebruikt het filtreerpapier ook wel in geplooiden of gevonwen vorm, omdat het daarin grooter oppervlakte aanbiedt aan het vocht. Op welke wijze

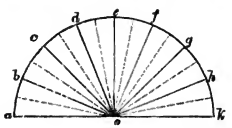

Fig. 2.

men aan het filtreerpapier die plooien geeft, blijkt voldoende uit de figuren 2 en 3. Men vonwt namelijk een cirkelvormig stuk dnbbel, zoodat het een halven cirkel vormt, waarna men het nog viermaal vonwt, zoodat de afdeelingen 8 gelijke cirkelsectoren nitmaken. Daarna deelt men die sectoren weder doormidden, en wel door *k* op *h* te leggen, waardoor de sector *h o k* in 2 kleinere wordt gesplitst. Zoo gaat men voort naar *g* en *f* tot *e*, waarna men bij *a* begint en langs *b*, *c* en *d* tot *e* voortgaat, daarbij zorgende dat de kanten dezer plooien in de tegenovergestelde richting loopen van de eerstgevormde. Het papier, dat alzoo de gedaante verkrijgt van een waaier, wordt nn nogmaals sterk samengeperst en daarna voorzichtig geopend en in

Fig. 3.

den trechter gelegd, zooals is afgebeeld in fig. 3.

Het is van belang het filtreerpapier vóór het gebruik met water te bevochtigen en eerst daarna de vloeistof, die men filtreeren wil, er op te gieten. Daardoor toch zet het papier uit en worden de poriën nauwer. Giet men de troebele vloeistof op het droge papier, dan dringen licht de vaste stoffen, die bij de filtratie op het papier moeten achterblijven, in de nog te wijde poriën en belemmeren het doorsijpelen. In het algemeen dient men vloeistoffen, voor filtratie bestemd, eerst wat te laten bezinken, opdat overmaat van vaste bestanddeelen het filtreeren niet onmogelijk make. Ook tot hnishondelijk gebruik, bijvoorbeeld tot filtreeren van koffie of tot het reinigen van troebelen wijn, kan men filtreerpapier gebruiken. Scheikundigen geven de voorkenr aan filtreerpapier, dat een juisten graad van poreusheid en een klein aschgehalte bezit. Znlk papier wordt vooral vervaardigd te Fahlun en te Lesebo in Zweden, — zeer goed papier ook in den laatsten tijd door de firma *Schleicher & Schüll* in Düren (Rijn-Pruisen). — Aan de stof, door welke men filtreert, geeft men den naam van *filter*. — Men heeft ook eene fijnkorrelige zandsteensoort, die den naam van *filtreersteen* draagt, omdat deze het water doorlaat. Wanneer men zulk een uitgeholden steen in een bak met water plaatst en uit de holte eene buis met eene kraan door het water en den wand van dien bak heenleidt, dan heeft men eene nitmnntende filtreermachine voor reiniging van drinkwater. Deze kan ook gemakkelijk schoongemaakt worden. *Witt* liet het vnile Theemswater loopen door een filter van fijn zand, grof zand, schelpen, fijn en grof kiezelzand, maar bevond, dat een filter, bestaande nit stukken houtskool ter grootte van eene erwt veel beter voldeed. Nog krachtiger werkt dierlijke kool. Het onderzoek van den hoogleeraar *Gunning* naar het zuiverend vermogen van magnetic carbide, bestaande nit een mengsel van ijzeroxydule, ijzeroxyde en zand, leverde geene bevredigende uitkomsten, en de filters van *Stöner*, uit bruinsteen en kool bestaande, zijn niet veel beter. Tot nn toe heeft men geene filters vervaardigd, die volkomen zuiver water leveren. Zeewater kan niet door filtratie, maar alleen door destillatie drinkbaar worden gemaakt.

Finale is het slot, de slottoon of het slotaccoord van een muziekstuk. In meer uitgebreide beteekenis dnidt men met dit woord gewoonlijk het laatste gedeelte of de laatste periode van een uitgebreid toonwerk aan, b. v. van eene symphonie of van eene opera. In de opera heeft zelfs vaak elke acte hare finale. De bewerking der finale is voor den componist een zeer moeielijk deel van zijne taak. Hij moet in het kort den hoofdinhond van het geheele toonwerk — of van het afgewerkte deel — teruggeven, de indrukken, die de hoorders van de voorgedragen gedeelten ontvangen hebben, moeten worden hernieuwd en verlevendigd, de bijzondere toestanden, handelingen en gevoelens der opgetreden personen als 't ware weêr aangestipt worden; vandaar eene snel afwisselende, treffende opeenvolging van tempo's, melodieën, modulatiën en toonsoorten, die de geestdrift, den hartstocht, die de toonkunstenaar wenschte te voorschijn te roepen, ten top moeten voeren. Bekend zijn de schoone finale's van *Mozart's* opera's, vooral van den „Don Juan."

Financiën, afgeleid van het Latijnsche *finis*, *finatio*, — eigenlijk *einde* — welken naam men in de middeneeuwen gaf aan elke som, die op een bepaalden dag aan de schatkist moest betaald worden — in Engeland heet nog eene geldboete *fine* —, omvatten de middelen, de geldsommen, die in de hnishonding van Staat worden ontvangen en nitgegeven. Al wat in theorie en practijk betrekking heeft

op dat deel der staatszorg: alle staatsinstellingen, collegiën en ambtenaren, die met de ontvangst, het beheer en de besteding dier middelen belast of daarbij betrokken zijn, vat men te zamen onder den naam van het *financiewezen*, de *staatshuishouding* in engeren zin, vroeger in Duitschland, omdat de schatkist *Kammer* genoemd werd, *Kameralwesen* geheeten. Zooals bij de behandeling van den oorsprong der *belastingen* is opgemerkt, werd in den beginne, bij de nog zeer geringe werkzaamheid van de staatsmachine, de hulp van de burgers ingeroepen in den vorm van persoonlijke diensten, zooals bijvoorbeeld dienst in het leger, het waarnemen om beurten van ambten en bedieningen, en zoo voorts. Voor zoover de voor den zich uitbreidenden staatsdienst benoodigde gelden niet meer uit de privaatkas van den Vorst konden bestreden worden, werd later de gewoonte ingevoerd, om die middelen van de burgers te vorderen in den vorm van geld, in plaats van diensten in persoon. De werkkring van den Staat breidde zich meer en meer uit; de behoefte aan stoffelijke middelen, waarmeê hij zijne taak moest volvoeren werd dringender en steeds meer eischend: verschillende bronnen, waaruit de middelen konden worden gepuit, werden opgespoord en de financieele nood leidde er zelfs vaak toe, om ze, eens gevonden, op de meest vreemdsoortige wijze te exploiteeren, ten einde tot voorziening in dien nood te geraken. De middelen tot voorziening in de behoeften der staatshuishonding werden bijeengehaald op de meest verschillende wijzen, zonder bepaald systeem: als ze maar verkregen werden, dan was men tevreden en voor het oogenblik geholpen: men had er geen begrip van en lette er dus niet veel op, dat de wijze van heffing en de bron, waaruit men putte, van grooten invloed kunnen zijn op de meerdere of mindere welvaart van het volk. Zooals in elke huishonding, zoo komt het er ook in de huishouding van den Staat op aan, dat men in de eerste plaats er op bedacht is, om het vereischte bedrag der middelen bijeen te brengen; vervolgens, dat men met zuinigheid en vlijt de voorhanden middelen op de meest doelmatige en productieve wijze weet te besteden: in zoover bestaat er overeenstemming in het beheer van de financiën van den Staat en in die van elk ander organismus van eenigen omvang, b. v. eene credietinstelling. Maar tot het financieel beheer van den Staat behoort meer; kennis der staathuishondkunde en der practische en theoretische staatkunde, in 't bijzonder vertrouwdheid met den aard en het karakter van de natie, van hare bronnen van bestaan, de speciale oorzaken van haren voor- of achteruitgang, van de oorzaken, die hare welvaart kunnen bevorderen of belemmeren — in 't algemeen zekere politieke takt is daarvoor tevens onmisbaar. Men lette vaak te veel op die overeenstemming, zonder dat verschil in het oog te houden, wanneer men financieele specialiteiten, die hunne kennis verworven en geëxploiteerd hadden bij het beheer eener bank of andere credietinstelling, aan het hoofd stelde van het beheer der staatsfinanciën. Door zekere spitsvondige loosheid en sommige practische grepen mocht het hun soms wel gelukken eene tijdelijke ruimte van middelen aan de schatkist te bezorgen, meestal tot dekking van ontstane te korten; zelden was het resultaat van hunne bemoeiingen, dat met en door het toenemen van de welvaart der natie 's lands financiën zich mochten verheugen in een duurzamen bloei.

De Staat moet de middelen, voor zijn bestaan noodig, halen van de burgers; — deze bezitten natuurlijk juist zooveel minder, als de Staat hun ontneemt. Het maakt geen verschil, of dit direct geschiedt door het heffen van belastingen of indirect door het aangaan van schniden of het in werking brengen van ondernemingen van nijverheid, als de exploitatie van mijnen, bergwerken en andere domeinen — welk bedrijf even goed aan particulieren kan worden overgelaten. De werkzaamheid van den Staat berust op het nut van de geheele maatschappij: hij neemt eene taak op zich, die door geen ander zoo goed kan volvoerd worden, en daarin ligt de rechtsgrond van zijne bevoegdheid, om zich de noodige middelen te verschaffen. Maar hierin ligt ook de noodzakelijkheid opgesloten om zich tot dat strikt noodige te beperken; iedere penning, die van den burger geëischt wordt boven dat strikt noodige bedrag, is onrechtvaardig genomen. Dit beginsel leidt tot meer dan een practisch verschil in de financieele huishouding van den Staat en die van een particulier of van eene particuliere corporatie.

Voor beide is het wenscheljk, zelfs noodig, dat er over een zeker tijdsverloop, b. v. een jaar, eene *begrooting* van de inkomsten en uitgaven gemaakt worde. De particulier moet de tering naar de nering zetten en is derhalve genoodzaakt, zijne uitgaven naar het bedrag zijner inkomsten te regelen. Niet alzoo de Staat. Voor den Staat behoort eerst vastgesteld te worden, welke uitgaven noodzakelijk zijn, en dit hangt natuurlijk af van den omvang der bemoeiingen, welke men tot zijne taak brengt, en daarna gaat men over tot het vaststellen der wijze, waarop de vereischte middelen kunnen verkregen worden. Een verder gevolg van het nitgesproken beginsel is, dat, hoe voortreffelijk het èn voor den particulier èn voor het algemeen moge zijn, dat elk bnrger zich uit zijne meerdere inkomsten boven zijne uitgaven een zeker kapitaal vorme, dit voor den Staat niet alleen geen plicht, maar zelfs geen recht is; de Staat mag zich boven zijne inkomsten geene bezittingen verschaffen, dan deznlke, die voor den goeden gang van den staatsdienst onontbeerlijk zijn. Wat hier plicht en recht is voor den burger, is voor den Staat onrecht.

De aanschaffing, 't beheer en 't onderhond van zekere bezittingen knnnen voor dezen dienst vereischt worden; de Staat kan als eigenaar dezer goederen in geheel privaatrechtelijke betrekking komen met zijne ingezetenen, b. v. als medeëigenaar, als eigenaar van een naburig erf, als kooper, hnnrder enz.; in al deze verhondingen staat hij met den particnlier op éene lijn: geschil over rechten en plichten in deze materie behooren door den gewonen rechter beslist te worden. Waar de Staat als publiekrechtelijk lichaam bijdragen eischt, dáar staat de beoordeeling van de rechtmatigheid der heffing alleen aan hem; met inachtneming van de regelen der wet stelt hij in

elk geval de hoegrootheid vast, en slechts, als uiterste middel van verzet kan het den schuldplichtige verooroloofd worden, om zijne bezwaren tegen de heffing door den rechter te laten beoordeelen. De wijze van heffing der middelen is ook van het hoogste belang. 't Is niet voldoend, dat er tijdelijk veel in de schatkist komt, onverschillig hoe; de hoofdregels, door *Adam Smith* voor een goed belastingstelsel gesteld, toonen duidelijk aan, dat het niet altijd waar is, dat al wat de bnrgers missen ten voordeele van den fiscus komt, en dat vermeerdering van lasten gelijk staat met evenredige vermeerdering van Staatsinkomsten, of, zooals men dat wel pleegt uit te drukken, dat in belastingzaken twee maal twee geen vier is. Verderfelijk voor de welvaart is de leer, dat eene zekere ruimte in de staatsfinanciën in elk geval ten voordeele van de maatschappij komt, omdat de geheven sommen toch ook weêr verteerd en aldus onder de burgers verdeeld worden; de bestrijding dier theorie vindt men onder de artikelen: *Kapitaal*, *Weelde* en *Vertering*. In deze eeuw pas is er ontstaan eene eigenlijke wetenschap der financiën, in 't Hoogduitsch *Finanzwissenschaft*, die, voortbouwende op de fondamenten van de staathuishoudkunde en van het staatsrecht, een juist inzicht geeft omtrent het verband der onderdeelen van het financiewezen, als muntwezen, domeinen, belastingen, papiergeld, staatleeningen enz., welke onderwerpen vroeger slechts stuksgewijze uit een bepaald, practisch, eenzijdig standpunt behandeld en verklaard waren, zonder genoegzaam acht te geven op hun onderlingen samenhang en nauwe verwantschap met de algemeene ontwikkeling der welvaart. De met het financiewezen in betrekking staande staatsinstellingen bevorderen niet zelve een of ander doel in den staatswerkkring, zooals b. v. de justitie en het leger; zij werken indirect daaraan mede door aan de andere staatsorganen de middelen tot uitvoering te verschaffen, evenals de voedingsorganen in het lichaam de andere organen in staat stellen hunne functiën behoorlijk te vervullen. De financieele kracht van een Staat bepaalt dus grootendeels den omvang en de intensiteit der werkzaamheid van de overige staatsinstellingen. In den modernen Staat behoort het geheele financiewezen bij de wet geregeld te zijn: orde, juistheid, openbaarheid en nanwgezetheid zijn hoofddeugden van elk financieel stelsel. Daarom schrijft ook onze Grondwet de regeling bij de wet voor van de hoofdonderwerpen van het financiewezen; de belastingen, het muntwezen, de begrooting, staatsleeningen, de rekening en verantwoording der inkomsten en uitgaven moeten door eene wet worden vastgesteld. Het innen, het beheer en het uitgeven der staatsfinanciën behoort tot de taak der uitvoerende macht in den Staat; in de constintioneele Staten berust die macht — zooals bij ons — bij den Koning. Hij heeft het opperbestuur over 's lands geldmiddelen. Om het veelomvattende van dit werk is er eene afzonderlijke afdeeling van landsbestuur mede belast; er bestaat een ministerie van financiën, met een Minister van dien naam aan het hoofd, die door zijne ambtenaren voor de naleving der financieele wetten waakt en in alles den bloei der financiën bevordert. Het hoogste administratief financieele collegie in onzen Staat is de Rekenkamer, die met den Minister samenwerkt en op zijne handelingen toeziet. Op de staatsbegrooting komt een afzonderlijk hoofdstuk voor, getiteld „Financiën". De zelfstandige onderdeelen van den Staat met een eigen werkkring, namelijk, de provinciën, gemeenten en waterschapsbesturen, hebben hunne eigene financiën, hun eigen beheer en hunne daarop betrekkelijke instellingen; juist dit is de hoofdkarakteertrek van hunne autonomie en het kenmerk van hunnen publiekrechtelijken aard.

Finckenstein (Karl Wilhelm, graaf Finck von), Pruisisch minister, geboren den 11den Februari 1714, studeerde te Genève, reisde in Frankrijk en de Nederlanden, zag zich in 1735 benoemd tot raad van legatie in Pruisischen dienst en vertrok als gezant naar Stokholm, waar hij tot in 1740 vertoefde. Ook aan het Hof van Denemarken en dat van Rusland was hij in die betrekking werkzaam en werd voorts in 1749 als minister naar Berlijn geroepen. Hij behoorde tot de vertronwde raadslieden van *Frederik de Groote*. Van 1760 tot 1763 bestuurde hij de Buitenlandsche Zaken. Nadat hij langer dan eene halve eeuw den ministerspost had bekleed, stierf hij op den 3den Januari 1800.

Findlater and Seafield (James, graaf van), een man, die zich jegens zijne tijdgenooten zeer verdienstelijk gemaakt heeft, werd geboren in 1749 op het onderlijk kasteel te Cullen aan de grenzen der Schotsche *Hooglanden*. Het grootste gedeelte zijner jengd bracht hij door op het vasteland, voornamelijk aan de Hoven te Parijs, Weenen, Berlijn en Brussel, vertoefde daarna geruimen tijd in Engeland en Schotland en woonde in 1790 bij afwisseling te Frankfort, Hamburg, Altenburg en Dresden, alwaar hij den 5den October 1811 overleed. Volgens zijne beschikking werd hij bij de kerk in het dorp Loschwitz bij Dresden begraven. Zijne landeigendommen in en bij Dresden vermaakte hij aan de familie *Fischer* aldaar en zijne uitgezochte boekerij werd aangekocht door Graaf *Thun* in Tetschen. Met een zonderling karakter verbond hij veel schranderheid, kennis en smaak, en in zijne woning vond men steeds een uitgezochten kring van talentvolle mannen en vrouwen uit elken stand. Uitgewekenen onderstennde hij op eene onbekrompene wijze. Te Teplitz stichtte hij met Graaf *Clam* een armenhuis, en zoowel daar als te Carlsbad droeg hij veel bij tot verfraaiing der plaats. De dankbare bewoners van Carlsbad deden daarom te zijner eer eene obelisk verrijzen op één der toppen van den Waldrücken. De door hem aangelegde en naar hem genoemde wijnberg bij Dresden, die een prachtig uitzicht verschaft, werd door Prins *Albrecht van Pruisen* aangekocht en in een vorstelijk buitenverblijf herschapen. Bij zijn dood is de titel van *Findlater* uitgestorven, doch die van graaf *Seafield* overgegaan op *Lewis Alexander Grant*, die met hem tot het geslacht der *Ogilvies* behoorde, doch reeds in 1840 door zijn broeder *Francis* opgevolgd werd, wiens zoon, geboren in 1815, thans de 7de graaf *van Seafield* is.

Findöe, een eiland aan de kust van Noorwegen, behoort tot het ambt Stavanger, is $^1/_2$ □ geogr. mijl groot en telt 1 500 inwoners.

Men heeft er het gedenkteeken en het graf van den Noordschen held *Thorfinn*.

Finelli (Carlo), een verdienstelijk Italiaansch beeldhouwer, geboren in 1720 te Carrara en een leerling van de Académie aldaar, verwierf op 23-jarigen leeftijd de gonden medaille en behaalde ook te Florence een prijs. Hij werd lid der Académie van San Luca te Rome en leverde voor het Quirinaal: „De triomftocht van Trajanus" en voor de kerk Gran Madre di Dio te Turijn: „Het leven van de Heilige Maagd" in reliëf. Voorts beitelde hij: „Amor en Psyche", — „Amor met een vlinder", — „Venus, uit eene schelp oprijzend", — „De drie Horen", — en „De aartsengel Michaël, zegepralend op Satan". Hij stichtte eene school te Avenza en overleed te Rome in 1852.

Fingal (Fin Mac Coul), volgens de Ierseh-Schotsche overlevering de vader van *Ossian* (zie aldaar), leefde in de 3de eeuw na Chr. en was koning van Morven (Morbhein), een gewest van het oude Caledonië. Men verhaalt, dat hij zijn zetel had te Selma en dat deze plaats gelegen was in het dal Glenco in Argyleshire. Overal vindt men in Schotland — en ook hier en daar in Ierland — bonwvallen, die zijn naam dragen. Ook de *Fingalsgrot* op het eiland Staffa is naar hem genoemd. Deze grot bezit wanden van basaltzuilen, die het gewelf dragen, en zijn bodem is ter hoogte van 6 tot 3 Ned. el onder zeewater bedolven. De diepte der grot is 120 Ned. el; zij is bij den ingang 17 Ned. el breed en aan het einde 6 Ned. el, terwijl hare hoogte dáar 36 en hier 23 Ned. el bedraagt.

Fingoe (De) is de naam van een tak van den Kafferstam in Zuid-Afrika. Zij gelijken wegens lichaamsbouw en gekroesd haar op de overige Kaffers, maar hunne huid is veel donkerder van kleur en zij zijn veel meer geneigd tot den arbeid. Oorspronkelijk woonden zij in Natal, maar werden er door de Zoeloe-Kaffers onderworpen en gedeeltelijk nitgeroeld. De overigen zochten eene wijkplaats bij den Amacossastam, doch zagen er zich veroordeeld tot slavernij, waaruit zij bevrijd werden door den inval der Britsche troepen in 1837 in het land der Amacossa. Na dien tijd wonen zij ten getale van 15 000 op Britsch gebied, waar zij in de steden aan de kust als sjouwerlieden en in het binnenland als herders en houthakkers nitmuntende diensten bewijzen. In den oorlog der Engelschen tegen den Amacossastam (1851), waren zij tronwe bondgenooten van hunne bevrijders.

Finiguèrra (Maso, eigenlijk Tommaso di), een beroemd beeldhouwer en kunstenaar in het bewerken van gond, aan wien sommigen zelfs de nitvinding van het graveeren in koper toeschrijven, woonde te Florence omstreeks het midden der 15de eenw en was een leerling van *Lorenzo Ghiberti*, onder wiens leiding hij waarschijnlijk heeft medegewerkt tot de vervaardiging van de tweede bronzen denr van het baptisterium van *Joannes de Dooper* te Florence (1425—1445). Hij onderscheidde zich vooral door zijne bedrevenheid in het niëllowerk. Eene metalen plaat, door hem bewerkt voor het altaar in de Johanneskerk in zijne geboortoplaats en de kroning der maagd *Maria* voorstellende, draagt het jaartal 1452 en bevindt zich thans in het museum te Florence. Men zegt, dat men toevallig op het denkbeeld is gekomen, om van znlke niëllioplaten afdrukken op linnen te nemen, en dat *Finiguèrra*, door die methode toe te passen op papier, de nitvinder werd van den koperdruk. Er bevindt zich inderdaad een afdruk van vermelde plaat op papier in het kabinet van gravures te Parijs. Ook heeft men van die plaat zwavelafgietsels, die eene hooge waarde bezitten. Voorts bewaart men in het museum te Florence aquarelteekeningen van dien meester.

Finistère, een woord, afkomstig van *Finis terræ* (einde der Aarde), is de naam van een departement in het meest westelijk gedeelte van Frankrijk. Het is een gewest van het voormalig Basse-Bretagne en telt op 122 □ geogr. mijl ruim 681 000 inwoners (1881). Twee schilderachtige granietketens, de Montagnes d'Arrée, wier hoogste toppen slechts tot 400 Ned. el verrijzen, doorloopen het land van het oosten naar het westen. De kust is er bijna overal hoog en steil en van talrijke eilandjes, kapen en baaien voorzien. De voornaamste rivieren zijn er de Aulne, de Landernau, de Odet en de Elle. De eerste is door een kanaal met de Blavet verbonden en vormt een gedeelte van de groote scheepvaartlijn van Brest naar Nantes. Ook zijn er onderscheidene meren en poelen. Het klimaat is er onder den invloed van den Atlantischen Oceaan zeer zacht, zoodat er vele planten groeien, die te Parijs des winters zonden sterven. Wegens het te geringe bedrag der zomerwarmte komt er echter de drnif niet tot volkomene rijpheid en aan de zuidelijke hellingen van het Arrégebergte zelfs niet altijd de maïs. De lncht is er vochtig en de heerschende westewinden brengen er vele regen- en onweërsbuien. De grond is er zeer verschillend, maar wegens verwaarloozing van den landbouw niet zeer mild. Men oogst er veel tarwe, rogge, boekweit, haver, gerst, aardappelen, vlas, hennep en peulvrnchten, — eindelijk hier en daar groenten en ooft. Het bouwland beslaat er slechts 52¹/₄ □ geogr. mijl. Uitgestrekter echter zijn er de weiden en hooilanden en sommige van deze worden jaarlijks 3 maal gemaaid. Onafzienbare velden leveren er verder niets anders op dan helde en brem, terwijl de bosschen er 5²/₄ □ geogr. mijl beslaan. Tot de belangrijkste bronnen van bestaan behooren er de veeteelt, de paardenfokkerij en het mesten van zwijnen. De runderen zijn er echter klein, de paarden zeer sterk en de schapen grof van wol. Boter en honig behooren er tot de nitvoerartikelen. Ook is de visscherij er van belang en het departement bezit eene schat van delfstoffen. De zilverhoudende loodmijnen van Huelgoat en Poullaonnen in het arrondissement Châteanlin, te voren de rijkste van geheel Frankrijk, toen zij jaarlijks 800 000 Ned. pond lood en 1 500 Ned. pond zilver opleverden, worden sedert 1869 niet meer geëxploiteerd. Nog altijd heeft men er ijzer, zink, bismnth, steenkolen, potklei enz., alsmede graniet, porfier, serpentijn, leisteen enz. en eindelijk onderscheidene minerale bronnen. De fabriekn̄verheid daarentegen is er van weinig beteekenis, ofschoon men er linnen, zeildoek, touw, papier, aardewerk, waskaarsen, wollen stoffen, olie, zeep enz. vervaardigt. Na den mijnbouw is er de vis-

scherij een belangrijke tak van nijverheid, daar zij op 1 300 vaartuigen aan 7 000 personen werk levert. Ook doen onderscheidene goede havens, wegen en kanalen er den handel bloeien. Het departement is in 5 arrondissementen, 43 kantons en 281 gemeenten verdeeld en onderworpen aan het geestelijk gezag van den bisschop van Quimper. Deze plaats is de hoofdstad van het departement.

Den naam van *Kaap Finisterre* draagt het voorgebergte aan de noordwestpunt van Spanje in de Galicische provincie Coruña. Het heette bij de ouden *Promontorium Nerium*. In hare nabijheid zijn 2 merkwaardige zeeslagen voorgevallen van de Engelschen — eerst onder *Anson* en *Warren* tegen de Fransche vloot onder *Jonquière* en *Saint-Geórge* (14 Juni 1747) en later onder *Robert Calder* tegen de vereenigde Fransche en Spaansche vloot onder *Villeneuve* en *Gravina* (22 Juli 1805).

Fink. Onder dien naam vermelden wij:

Friedrich August von Fink, generaal onder *Frederik II* van Pruisen, geboren te Strelitz in Mecklenburg. Hij trad eerst in Oostenrijkschen, daarna in Russischen dienst en werd in 1743 majoor en vleugel-adjudant bij *Frederik de Groote*, waartoe zijne bedrevenheid op de fluit niet weinig bijdroeg. Weldra klom hij op en werd in 1759 bevorderd tot luitenant-generaal. In gemeld jaar werd hij belast met de verdediging van Saksen. Toen Dresden ten gevolge van 's Konings nederlaag bij Kunnersdorf in handen van den vijand gevallen was, ontving *Fink* van den Koning, die oprukte om Dresden te heroveren, het bevel om den vijand bij Maxen niet ver van Pirna den terugtocht aftesnijden. De generaal begaf zich naar het hoofdkwartier, om den Koning opmerkzaam te maken, op de zwakheid van zijn korps, doch te vergeefs. Het bevel werd herhaald en *Fink* gehoorzaamde. Hij werd echter den 20sten November bij Maxen van alle kanten aangetast en moest, na het verrichten van wonderen van dapperheid, zich met het overschot zijner troepen overgeven. Hij werd op zijn woord van eer ontslagen, doch na het eindigen van den oorlog tot 2-jarige vestingstraf veroordeeld. Toen hij in 1764 de vrijheid herkreeg, trad hij als generaal in dienst bij den Koning van Denemarken, maar de ergernis over het onrechtvaardig vonnis had hem zoo diep gekrenkt, dat hij den 24sten Februari 1766 overleed.

Gottfried Wilhelm Fink met den pseudoniem *Gustav Edinhard*, een verdienstelijk schrijver en componist, geboren te Stadtsulza aan de Ilm den 7den Maart 1783, studeerde te Leipzig in de theologie en hield zich tevens ijverig bezig met muziek en dichtkunst. Van 1811 tot 1816 was hij werkzaam als hulpprediker bij de Hervormde gemeente te Leipzig, opende in 1821 eene inrichting van onderwijs, die hij tot 1829 bestuurde, redigeerde van 1827 tot 1842 de „Allgemeine musikalische Zeitung", werd er in 1841 privaatdocent in de muziekwetenschap aan de nniversiteit en overleed den 27sten Augustus 1846. Hij leverde o. a.: „Musikalische Hausschatz der Dentschen (1843; 8ste druk, 1860)", eene verzameling van 1 000 liederen, — „Die deutsche Liedertafel (1846; nienwe druk, 1863)", eene verzameling van 100 vierstemmige liederen, — „Musikalische Grammatik (2de druk, 1839)", — „Wesen und Geschichte der Oper (1838)", — „System der musikalischen Harmonielehre (1842)", — „Hausliche Andachten (1814)", — „Geschichte nnd Wesenheit der Religionen (1843)", — en „Musikalische Kompositionslehre (1847)".

Finkenwerder, een eiland in de Noorder-Elbe, ten zuidwesten van Hamburg, gedeeltelijk tot Hamburg en gedeeltelijk tot de Pruisische provincie Hannover behoorend, is omgeven door een dijk ter hoogte van 6 Ned. el, bezit eene scheepstimmerwerf en telt 3 000 inwoners.

Finland, in het Finsch *Suomenmaa* (Moerasland) is de naam van een grootvorstendom, dat sedert den Vrede van Frederikshavn (1809) met het keizerrijk Rusland vereenigd is, maar eene eigene constitutie bezit. In 1811 werd het Län van Wiborg, dat sedert 1731 in Rusland was ingelijfd, met Finland vereenigd, zoodat het eene oppervlakte verkreeg van 6 844 □ geogr. mijl, waarop in 1880 ruim 2 060 000 zielen gevestigd waren. Meer dan eenig land ter wereld is het mild besproeid en de meren en poelen beslaan er een derde deel der uitgebreidheid. Het gebied van landbouw en veeteelt is er voorts gering in vergelijking met dat der bosschen, der heuvels en zandruggen en der met struikgewas bedekte vlakten. Door het geheele land loopt de Maanselkae (de Zandrug), eene reeks van zandige hoogten, terwijl men slechts bergen heeft in Lapland, waar de Peldoivi zich verheft ter hoogte van ruim 700 Ned. el. Genoemde Zandrug zendt onderscheidene takken zuidwaarts, die Finland van een 5-vondig riviergebied voorzien, namelijk het noordelijke met het meer Enari en de hier ontspringende rivier Patsjoki, welke zich in de Ijzee uitstort, — het oost-Bothnische met het meer Uleå en een 3-tal rivieren, — het zuidwestelijke met het meer Pyhäjärvi, dat met een aantal andere meren en door de Koemo-elf met de Bothnische Golf verbonden is, — het middenste met het groote Päyännemeer, dat zich door de Kymmene-elf in de Finsche golf uitstort, — en het oostelijke met het meer Enonvest, dat in verband staat met het bekende Saimameer, welk laatste langs den Imatrawaterval (35 Ned. el hoog) zich vereenigt met het Ladogameer. Om dit stroomgebied in verband te brengen met de Finsche Golf, werd in 1844 een begin gemaakt met het graven van het Saimakanaal tusschen Wilmanstrand en Wiborg; het is in 1856 voltooid.

Men heeft er 34 steden, van welke 20 aan de Bothnische en Finsche Golf gelegen zijn. Het belangrijkst middel van bestaan is er echter de landbouw; er wordt veel graan verbouwd, de veeteelt is er aanzienlijk, en boter, wol, teer en hont behooren er tot de artikelen van uitvoer, terwijl voorts jacht en visscherij er bevredigende winsten opleveren. Ook heeft men er een aantal ijzermijnen, zaagmolens en fabrieken, en men telde er reeds in 1880 niet minder dan 1 574 koopvaardijschepen en 131 stoombooten, alsmede ruim 1 100 kustvaartuigen, die aan duizende zeelieden een bestaan verschaffen. Langs de kust verheffen zich 14 vuurtorens, en er zijn op 97 stations 740 loodsen.

Het land is verdeeld in 8 provinciën, namelijk:

Nyland (234 □ geogr. mijl en 203 000 inwoners), Abo en Björneborg (488 □ geogr. mijl en 344 000 inwoners), Tawastehuus (343 □ geogr. mijl en 221 000 inwoners), Wiborg (779 □ geogr. mijl en 302 000 inwoners), St. Michiel (431 □ geogr. mijl en 167 000 inwoners), Koeöpio (800 □ geogr. mijl en 256 000 inwoners), Wasa (757 □ geogr. mijl en 358 000 inwoners), en Uleåborg (3 012 □ geogr. mijl en 207 000 inwoners). Ongeveer 14% der inwoners gebruiken de Zweedsche, 85% de Finsche en 1% de Russische of Duitsche taal. Tot de voornaamste steden behooren er Helsingfors (de hoofdstad) met 32 000, Abo met 21 000 Wiborg met 13 000, Uleåborg en Björneborg elk met 7 000, Tammerfors met 5 600, en Koeöpio met 6 300 zielen. De staatsinkomsten van Finland bedroegen in 1882 bijna $36^1/_3$, de staatsuitgaven ruim 35 millioen mark, terwijl de staatsschuld berekend werd op bijna $61^1/_2$ millioen mark. Deze laatste is vooral ontstaan voor den aanleg van spoorwegen, die er thans eene lengte hebben van 1 170 Ned. mijl (1882). De eerste spoorweg, die tusschen Helsingfors en Tawastehuus, werd in 1862 geopend, en die van Helsingfors naar Petersburg is in 1870 voltooid. De Landdag van 1882 heeft besloten, het spoorwegnet uit te breiden. Ook heeft men er een belangrijk net van telegraafkantoren, waarlangs reeds in 1870 ruim 160 000 telegrammen werden verzonden. Door 120 postkantoren werden er in 1881 ruim $14^1/_2$ millioen brieven, kruisbanden enz. bezorgd.

Wegens het koude klimaat wordt de oogst er wel eens door felle of late vorst vernietigd, waardoor misgewas en hongersnood ontstaan, die besmettelijke ziekten en eene aanzienlijke vermeerdering der sterfgevallen veroorzaken. Dit geschiedde onder anderen in het jaar 1867; de gevolgen daarvan hebben zich nog lang doen gevoelen.

Een belangrijk verschijnsel in Finland is de ontwikkeling van het volksonderwijs. Nadat reeds in 1864 te Iyvaeskylae eene kweekschool voor onderwijzers geopend was, kwam men in 1871 tot het besluit, om er te Ekenaes eene voor onderwijzeressen en te Ny-Carleby nog eene voor onderwijzers te stichten. De volksvertegenwoordigers hebben daarvoor aanzienlijke sommen toegestaan, en ook het volk getroost zich daarvoor gaarne belangrijke opofferingen, zoodat er in de laatste 6 jaren meer dan 200 nieuwe volksscholen verrezen zijn. De universiteit, die er sedert 1740 te Abo bestond, is in 1827 onder den naam van Alexandersuniversiteit naar Helsingfors verplaatst. Voorts heeft men er in de voornaamste steden vele inrichtingen van middelbaar onderwijs. Ook vindt men er een Genootschap voor Finsche Geschiedenis en Oudheidkunde, benevens eene Landbouwvereeniging.

Omtreat het Rijksbestuur hebben wij het volgende op te merken: de Zweedsche grondwet van 1772, de Vereenigings- en veiligheidsacte van 1789 en de Landdagsverordening van 1869 zijn er van kracht. De wetgevende macht wordt er door den Keizer uitgeoefend met den Grootvorst en de Standen. Deze laatste bestaan uit vertegenwoordigers van den adel, de geestelijkheid, de burgers en de landbouwers. Deze vertegenwoordigers vereenigen zich althans om de 5 jaar te Helsingfors tot een Landdag en blijven 4 maanden werkzaam, waarna hunne vergadering door den Grootvorst gesloten kan worden, al hebben zij ook de zaken niet ten einde gebracht. De voorstellen van den Grootvorst komen steeds het eerst in behandeling. De eerste Stand is die van de ridders en van den adel, en bij dezen regelt de ridderschapsverordening van 1869 de wijze van vertegenwoordiging. In laatstgenoemd jaar is voorts het aantal leden der overige standen uitgebreid. Behalve de geestelijken worden ook de leeraren der universiteit en die der openbare scholen door 8 afgevaardigden vertegenwoordigd. Tot den Burgerstand behooren thans ook de scheepsreeders en nijverheidsmannen, terwijl behalve de eigenlijke boeren ook de grondbezitters en pachters van Kroondomeinen tot den Landelijken stand gerekend worden. Zoodra 2 Standen het vorderen, vereenigen zich alle 4 in hetzelfde lokaal, om over gemeenschappelijke belangen te handelen. De leden van den Senaat van Finland hebben er toegang. In zaken, die op de grondwet en op het vaststellen van belastingen betrekking hebben, is de toestemming noodig der 4 Standen, — in andere kan de meerderheid van 3 Standen volstaan. Ontbreekt zulk eene eenstemmigheid of vereischte meerderheid, dan wordt het voorstel teruggezonden aan de commissie, die er vooraf over beraadslaagd heeft; aan deze wordt een aantal leden uit elken Stand toegevoegd, en deze breede commissie beslist door hare stemming over het ontwerp.

Van 1809 tot 1863 waren de Standen niet samengeroepen, doch op de Landdagen in 1863—1864 en 1867 zijn belangrijke hervormingen ingevoerd. Hiertoe behooren de wet op de Evangelische Kerk, de drukperswet, de bepaling, dat iedere landelijke gemeente besluiten kan nemen omtrent hare eigene aangelegenheden, de onteigeningswet, nieuwe handelsverordeningen enz., terwijl het uitzicht geopend werd op eene betere controle der geldmiddelen en op het initiatief tot het voordragen van wetten.

De Finnen vormen oorspronkelijk een beschaafd volk, dat van het Altaïgebergte over de Oeralketen naar de Witte Zee is getrokken. *Tácitus* noemt hen *Fenni* en *Ptolomaeus* gaf hun den naam van *Phinnae*, terwijl zij zelven zich met dien van *Siomen* of *Suomalainen* (Moerasbewoners) bestempelden. Wellicht behoorden zij tot de Scythen, die van de Slawische Sarmaten aanmerkelijk verschilden. In den tijd van *Cyrus* bewoonden zij den oever der Caspische Zee en de boorden van de Oxus en Jaxartes als een herdersvolk, dat zich eerst later op den landbouw toelegde. De groote volksverhuizingen deden hen omstreeks den aanvang onzer tijdrekening vertrekken naar het gewest, waar de groote en kleine Wolga zich vereenigen, en 4 eeuwen later naar hunne tegenwoordige woonplaats. Evenals de Esthen, een tak der Finnen, zich onderwerpen moesten aan verschillende volkeren, zoo werden ook de Finnen beurtelings dienstbaar aan de Noren, Zweden en Russen. In alouden tijd vormden zij echter een zelfstandig Rijk, en sommigen van hunne Koningen worden door *Saxo Grammáticus* genoemd. In hunne

gewoonten geleken zij op de Wilten en gerui-men tijd maakten zij zich als zeeroovers en geweldenaars gevreesd bij hunne naburen. Vooral hadden de Zweden veel van hen te lijden, doch het gelukte eindelijk den Zweedschen Koning *Erik de Heilige*, hen in 1157 te onderwerpen, er het Christendom in te voeren en er een bisschop te plaatsen. Weldra echter werd laatstgenoemde door de Finnen vermoord, waarna een aanval der Zweden afgeslagen en de door hem gestichte stad Abo door de Russen van Nowogorod verwoest werd. Een kruisleger, door den Paus naar Nowogorod gezonden, werd in 1240 aan de Newa door *Alexander Newski* vernietigd, doch dit schrikte de Zweden niet af van eene bekeering en onderwerping der Finnen. In 1249 landde er *Birger Magnusson*, een zwager van den Koning van Zweden, en deed tegenover het eiland Aland het kasteel Tawasteborg — later Tawastehnus — verrijzen, waarna hij de bekeering der overwonnenen door middel van het zwaard tot stand bracht. *Torkel Knoetson*, de voogd van *Birger II*, zette dat werk voort en stichtte Wiborg (1293). De republiek Nowogorod zond weldra schepen en krijgsbenden derwaarts, die in 1318 Abo vernielden en in 1322 Wiborg innamen. Niet lang daarna werd echter Finland door Rusland aan Zweden afgestaan. Het verkreeg nu den naam van hertogdom en nam in 1363 en later door zijne afgevaardigden deel aan de verkiezing der Zweedsche Koningen. In 1348 ontstond er weder een oorlog tegen Rusland, welke 3 jaren duurde, en toen *Erik*, die van zijn vader *Magnus* Finland als leen ontvangen had, van den troon gestooten werd, verklaarden de Finnen zich onafhankelijk, maar werden spoedig weder onderworpen. In 1495, toen *Sten Sture de Oude* er het bewind in handen had, deed *Iwan Wasiljewitsj* er een inval met 60 000 man en eerst in 1504 kwam aan dien oorlog een einde door een 20-jarig bestand, hetwelk tot 1564 verlengd werd. Ook *Iwan II de Verschrikkelijke* voerde er strijd, doch met ongunstig gevolg. In 1528 werd er de Hervorming ingevoerd; — bij de binnenlandsche onlusten, die Rusland teisterden, maakten de Zweden zich nog meester van de gewesten, tusschen hun eigen land en Finland gelegen, terwijl onder *Gustaaf Adolf*, *Karel XI* en *Karel XII* Finland bezocht werd door hongersnood en pest.

Peter de Groote echter streed — voorai in den slag bij Poeltawa — zoo voorspoedig tegen de Zweden, dat hem onderscheidene Zweedsche gewesten met een gedeelte van Finland werden afgestaan. Toen eindelijk Zweden in 1808 niet wilde toetreden tot het continentaalstelsel volgens den eisch van Frankrijk en Rusland, trokken de Russische troepen naar Finland en veroverden Abo. De ongevallen aan de zijde van Zweden volgden elkander op, zoodat de Russen zich van geheel Finland meester maakten en *Alexander I* er op den Landdag den 29sten Maart 1809 als Grootvorst gehuldigd werd, terwijl hij van zijne zijde beloofde, de wetten en voorrechten der ingezetenen te zullen handhaven. Eindelijk werd den 5den September daaraanvolgende bij den Vrede van Frederikshavn Finland door Zweden aan Rusland afgestaan, waarna in 1810 de grenzen en in 1817 de handelsbetrekkingen geregeld werden. De Finnen zijn hunne beschaving, waardoor zij zich gunstig van een groot deel der Russen onderscheiden, aan de Zweden verschuldigd; voorts is hun het voorrecht te beurt gevallen, dat zij onder hunne aloude wetten en onder meer vrijzinnige instellingen bij voortduring een afzonderlijk groothertogdom mogen vormen. Toch schijnt de Russische Regeering er niet veel sympathie te vinden.

De Finnen zijn in het algemeen krachtig van lichaamsbouw, middelmatig van lengte, hoekig van schedel en plat van aangezicht. Daarbij hebben zij uitstekende jukbeenderen, en hun hoofdhaar, dat bij de kinderen eene zeer lichte kleur heeft, wordt later bruin en vormt golvende lokken. Hun baard is dun, hunne oogen zijn donkergrijs en hunne gelaatskleur heeft eene vale of geelachtige tint. Zelfs de edelste geslachten onder hen onderscheiden zich door deze kenmerken. De eigenlijke Finnen zijn vriendelijk, gastvrij, dapper en standvastig; ook ontbreekt het hun niet aan dichterlijken aanleg, en vele geleerde mannen hebben zich toegeeigend op hunne taal en letterkunde.

Tot nu toe hebben wij gesproken van de eigenlijke *Finnen* of de bewoners van het groothertogdom Finland. In het algemeen echter geeft men den naam van Finnen aan éene der 4 takken van den Scytischen of Tartaarschen stam. Deze tak bestaat volgens *Castren* weder uit 4 familiën, namelijk de Toengoesische, de Turksche, de Samojeedsche en de Oeralisch-Finsche. Deze laatste heeft zich uitgebreid over het noordwesten van Azië en het noorden van Europa en omvat 4 groepen, te weten de *Oegrische Finnen* (Ostjaken, Wogoelen en Magyaren), de *Boelgaarsche Finnen* (Tsjeremissen, Mordwinen en Tsjoewasjen), de *Permsche Finnen* (de Permiërs, Syrjaenen en Wotjaeken) en de *Baltische Finnen*, welke laatsten nog weder verdeeid zijn in *eigenlijke Finnen* (bewoners van het hertogdom Finland), *Esthen* (bewoners van Esthland en Lijfland en van eenige nabijgelegene Russische gouvernementen), *Tsjoeden* (bewoners van de gouvernementen Olonez en Nowogorod), *Woten* (in het gouvernement Petersburg), een klein aantal *Lijftanders* (in het noorden van Koerland) en *Lappen* (in het gouvernement Archangel en in het noorden van Finland, Zweden en Noorwegen). De eigenlijke Finnen zijn nog weêr gesplitst in *Tawasters* en *Carêliërs*.

De *Finsche taal* is het meest ontwikkelde lid van den Baltischen stam en behoort tot de agglutineerende talen. Zij is krachtig en welluidend. Zij bezit niet alleen de klinkers van de Nederlandsche taal met de klankveranderingen (Umlaute) der Duitsche, maar ook 3 dubbele klinkers en 12 tweeklanken, terwijl geene enkele Finsche lettergreep met meer dan één medeklinker begint of met meer dan 3 sluit. Harde (*a*, *o*, *u*,) en zachte klinkers komen nooit voor in hetzelfde woord, en de klemtoon valt altijd op de eerste — een geringer klemtoon op ieder onevene lettergreep. Bij de verbuiging heeft deze taal niet minder dan 15 naamvallen, waarbij nog andere verbuigingsvormen komen, om oorzaak, ruimte, tijd enz. aan te duiden. Daarentegen vindt men bij het zelfstandig naamwoord der Fin-

nen geen onderscheid van geslacht. Het bezittelijk voornaamwoord wordt er aan toegevoegd. Verbazend is vooral de rijkdom van vormen bij de vervoeging der werkwoorden. Bij deze vindt men onder anderen een vijftal vormen van verschillende beteekenis voor de onbepaalde wijs. Deze laatste en het zelfstandig naamwoord worden trouwens bij voorkeur gebruikt, en dit geeft aan den stijl eene eigenaardige kleur. Bijwoorden en voorzetsels (hier achterzetsels) zijn vormen van naamvallen. Men onderscheidt 3 tongvallen der Finsche taal. *Europaeus* en *Ahlmann* hebben in 1865 een Zweedsch-Finsch woordenboek, en eerstgenoemde heeft in 1849 eene Finsche spraakkunst geleverd.

Tot de *Finsche letterkunde* behoort in de eerste plaats een schat van volksliederen (runot). Bij de dichtmaat komt, evenals bij de Grieken en Romeinen, de quantiteit in aanmerking; eindrijmen zijn zeldzaam, doch de aliiteratie (het stafrijm) is er regel. Voorts vindt men daarin het Oostersch parallelisme of herhaling van dezelfde gedachte met andere woorden. Deze volksliederen werden door zangers (runolainen) volgens eene eentonige melodie onder begeleiding der kanteie (eene soort van harp) voorgedragen. *Lönnrot* heeft zich verdienstelijk gemaakt door de liederen te verzamelen, tot een geheel samen te voegen en onder den naam van „Kalewala" in 1835 en sterk vermeerderd in 1849 als een nationaal heldendicht uit te geven. Ook gaf hij „Kanteletar (1840, 3 din)", eene verzameling van 593 lyrische gedichten en 50 oude balladen in het licht, — voorts eene verzameling van 7077 spreekwoorden, benevens eene van 2188 raadsels.

Het eerste prozawerk in de Finsche taal werd in 1544 te Abo gedrukt. Het was vervaardigd door bisschop *Agricola*, die ook het Nieuwe Testament en een gedeelte van het Oude in het Finsch vertaalde. Een volledige Finsche Bijbel verscheen echter eerst in 1642. Later verschenen er onderscheidene stichtelijke werken, doch eerst nadat Finland aan Rusland onderworpen werd, begon men meer belang te stellen in de Finsche letterkunde. Hierop had vooral het „Finsk Literatur Sälskap" een gunstigen invloed. Tot de mannen, die in de Finsche taal schrijven, behooren de geschiedschrijver *Koskinen*, de dichter *Oksanen* (Ahlquist), *Suomio* (Krohn), *Kivi*, *Savotala* en *Kiljander*, en in 1865 verschenen er 15 dag- en weekbladen in de Finsche taal.

Eindelijk maken wij melding van de *Finsche Golf*. Deze is het gedeelte der Oostzee, dat ten noorden aan Finland en ten zuiden aan Esthland en Ingermanland (gouvernement Petersburg) grenst. Zij heeft eene lengte van 50 en eene breedte van $2^1/_2$—17 geogr. mijl. De vaart is er wegens vele ondiepten en zandbanken, vooral tusschen Kroonstad en Petersburg, en wegens de talrijke granietklippen en eilanden langs de Finsche kust zeer gevaarlijk. Daarbij komen nog des voorjaars de ijsmassa's, die vooral uit de Newa derwaarts drijven. Het eiland Hogland verrijst er als een reusachtig rotsgevaarte uit de diepte der baren, omstuwd door de eilanden Lavensaari, Penisaari, Seskär, Groot- en Klein-Titters, en het laatste dier eilanden is Kroonstad. De handel op Petersburg brengt er jaarlijks duizende schepen uit alle landen van Europa en ook uit Amerika. Voorts heeft men er een aantal andere koopsteden: Hapsai, Baltischport, Reval en Koenda in Esthland,—Narva in Ingermaniand, — en Wiborg, Frederikshavn, Lowisa, Borga, Helsingfors en Eknaes in Finland. Bijna al die steden hebben uitmuntende havens en deze — vooral de oorlogshaven Reval, Kroonstad en Sweaborg — worden door sterke forten verdedigd. Talrijke stoombooten verbinden er de havens onderling of met die van andere gewesten.

Finlay (Georg), een Engelsch geschiedkundige, geboren te Glasgow omstreeks het jaar 1800, studeerde aan de universiteit aldaar en werd weggesleept door de geestdrift van Lord *Byron* voor de onafhankelijkheid der Grieken. Met den grooten dichter door een innigen vriendschapsband vereenigd, vestigde hij zich na den oorlog te Athene en bleef er tot aan zijn dood correspondent van de „Times" en medewerker aan het „Athenaeum". De onteigening van zijn tuin, vanwaar men een prachtig uitzicht had op de Acrópolis, was oorzaak van eene botsing tusschen Griekenland en Engeland. *Finlay* verwierf grooten roem door zijne kennis van de kunst en de oudheden van Griekeniand, bleef een ijverig voorstander der Grieksche vrijheid en overleed te Athene den 1sten Februari 1875. Van zijne talrijke geschriften vermelden wij: „Remarks on the topography of Oropia and Diacria (1838)", — „On the site of the holy sepuichre (1847)", — „Greece under the Romains, from its conquest by the Romains until the extinction of the Roman Empire in the East (1844)",— „The history of Greece from its conquest by the Crusaders to its conquest by the Turks, and of the Empire of Trebizond 1204—1461 (1851)", — History of the Byzantine and Greek Empires from 716—1453 (1853—1854, 2 din)", — „The history of Greece under the Othoman and Venetian domination (1856)",— en „History of the Greek revolution (1861, 2 din)".

Finmarken, het noordelijkste gedeelte van Noorwegen en tevens van Europa, is een ambt van Noorsch Lapiand en bestaat uit eene smalle kustvlakte, die, met lage, schoon met ijs en sneeuw gekroonde bergtoppen bedekt, met steile, door talrijke baaien ingesnedene, door eilanden omgevene rotswanden aan de IJszee grenst. Tot die baaien behooren de Alten-, Porsanger-, Tana- en Warangerfjord, terwijl de Alten en de Tana er de belangrijkste rivieren zijn. Het kiimaat is er zeer koud, doch onder den invloed van den Oceaan niet zoo koud als elders op dezelfde breedte. Op het woeste eiland Magerö verheft er zich de Noordkaap op 71°10′15″ N. B. Hier is de Zon van het midden van November tot aan het einde van Januari onzichtbaar en daalt van het midden van Mei tot aan het einde van Juli niet onder den horizon. De gemiddelde warmte van den korten zomer is hier ruim 6° C. Eerst in Augustus verdwijnt er de sneeuw geheel en al, waarna de bloemen ontluiken en geweldige muggenzwermen door den dampkring gonzen. Erger dan de koude van den winter, gemiddeld 5° C. onder 0, zijn er in dat seizoen de geweldige stormen. De

eenige viervoetige dieren op Magerö zijn het rendier en de hermelijn. Beren en wolven, die in Finmarken in overvloed voorhanden zijn, kunnen het breede water niet overtrekken. Schrijdt men verder noordwaarts, dan verdwijnt de plantengroei meer en meer, doch de veengronden voorzien er in gebrek aan hout. Alleen op beschutte plekjes kan men er wat zomerrogge, gerst, aardappelen en groenten verbouwen. Runderen en schapen vinden er een voldoend voedsel in het gras aan de helling der rotsen. De voornaamste rijkdom der inwoners bestaat er echter in rendieren. De vischvangst, het verzamelen van eiderdons en eene rijke kopermijn te Kaasfjord leveren er belangrijke winsten.

De bevolking bestaat er in het noordelijk gedeelte hoofdzakelijk uit Lappen en bedroeg in 1878 op 1 859 □ geogr. mijl bijna 26 300 zielen. Het ambt telt 5 voogdijen, namelijk Senjen en Tromsö, Alten, Hammerfest, Tana en Waranger, doch de laatste vier vormen het eigenlijke Finmarken. Behalve Magerö behooren tot het ambt onderscheidene rotsachtige kusteilanden, zooals Sörö, Seiland, Stierö, Arnö, Kaagö, Wannenö, Kingdalsö, Hwalö, Tromsö, Senjen en Hindö. Er zijn 5 koopsteden, namelijk Hammerfest, de noordelijkste stad der aarde, — Tromsö, de residentie van den ambtman en van den bisschop, op een evenzoo genoemd eiland zeer fraai gelegen, met 3 000 inwoners, 3 scholen, een seminarium, eene boekdrukkerij, veel fabrieken en eene aanzienlijken handel, — Wardö op het evenzoo genoemd eiland, de oostelijkste stad van Noorwegen met 1 400 inwoners,— Wadsö aan de Warangerfjord met 1 800 inwoners, — en Altengaard aan de Altenfjord met een meteorologisch en magnetisch observatorium. Hierbij ligt de kleine havenplaats Elvebakken, waar des zomers vele schepen binnenvallen, om gedroogde visch tegen andere handelswaren te ruilen. Ook Talvik, 14 geogr. mijl van Hammerfest, heeft eene goede haven.

Finow (De), eene rivier in de Pruisische provincie Brandenburg, ontspringt bij Biesenthal in het arrondissement Oberbarnim, stroomt door het Liepe-Oderberger Meer en stort zich uit in de Oder. Haar benedenloop is gekanaliseerd en draagt den naam van Finowkanaal. Dit laatste, 52 Ned. mijl lang en in 1744—1746 gegraven, is een belangrijke waterweg tusschen Stettin en Berlijn en werd meermalen verbeterd.

Finsch (Friedrich Hermann Otto), een verdienstelijk zoöloog, geboren te Warmbrunn den 8sten Augustus 1839, was eerst voor den handel bestemd, maar greep weldra de gelegenheid aan tot eene wetenschappelijke reis naar Hongarije en Turkije. Hij bezocht den Kleinen Balkan, was eenigen tijd huisonderwijzer te Roestajoek, keerde na verloop van drie jaren in zijn vaderland terug, werd in 1861 assistent bij het museum voor natuurlijke historie te Leiden en zag zich in 1864 benoemd tot directeur van het kabinet voor natuurlijke historie en ethnologie te Bremen. Hij reisde in Duitschland, Engeland, Italië, Frankrijk en Skandinavië en in 1872 met *Lindemann* in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Behalve onderscheidene opstellen in tijdschriften leverde hij: „Monographie der Papegaien (1867—1869, 2 dln)", — „Ornithologie Central-Polynesiens (1867)",— „Die Vögel Ostafrika's (1870)", de laatste twee werken met *Hartlaub*, — en „Nenguinea nnd seine Bewohner (1865)". Voorts redigeerde hij het wetenschappelijk gedeelte van het verslag der Vereeniging voor de Dnitsche Noordpoolvaart te Bremen.

Finsteraarhorn (De), de hoogste berg der Berner Alpen in Zwitserland, verheft zich ongeveer 4 300 Ned. el boven de oppervlakte der zee. Zijn spitse top, ook „de Naald" genoemd, bestaat uit hoornblende en de berg zelf, eene reusachtige pyramide, uit kristallijnen leisteen en gneis. De top is zóo smal en de wanden zijn zóo steil, dat de sneeuw er vrnchteloos eene rustplaats zoekt. De eerste pogingen om hem te beklimmen werden gewaagd in 1812 door de gebroeders *Meijer* uit Anrau, doch het gelnkte hnn niet den top te bereiken. Deze werd in 1861 bestegen door dr. *Roth* uit Bern, 4 dagen later door 3 Engelschen en in 1862 zelfs door de 18-jarige Lady *Walker* in gezelschap van haren vader en haren broeder.

Finstermünz is de naam van een vermaarden bergpas in Tyrol, in het district Nanders, ter plaatse waar de Inn nit het dal Engadin komt en het gebied van Tyrol bereikt. Het strekt met zijne onde rotsvestingen en nienw aangelegde forten tot dekking van de grenzen des lands en bepaaldelijk van den weg, die er van Innsbruck naar het Etschdal loopt. De Inn, hier 850 Ned. el boven de oppervlakte der zee gelegen, dringt er schuimend en kokend door de dalkloof en eene brng ligt er over de rivier, waaruit een zware toren tot steun en tevens tot verdediging dier brug oprijst. Aan de éene zijde van den bergpas heeft men eene gaanderij van zware balken, waarover de steenen, door regenvlagen losgerukt, in den afgrond rollen. De antieke toren, de reusachtige rotsgevaarten en de woeste stroom vereenigen zich, om aan deze bergpoort een romantisch voorkomen te geven. Ook in de krijgsgeschiedenis der middeneeuwen vervulde zij eene belangrijke rol. In 1017 werd zij door Hertog *Welf van Beieren* veroverd en in Maart 1799 hadden er bloedige gevechten plaats tusschen de Franschen onder *Lecourbe* en de Oostenrijkers onder *Bellegarde*.

Fioravanti (Valentino), een Italiaansch componist der oudere school, geboren te Rome in 1770 (volgens anderen in 1768 of in 1764), ontving zijne opleiding aan het conservatorinm te Napels, hoofdzakelijk onder de leiding van *Sala*. Zijne eerste opera „Con i matti il savio lo perde, ovvero le pazzie a vicenda" werd in 1791 te Florence opgevoerd en achtervolgd door 50 opera's, meestal van comischen aard, die veel bijval vonden. Van deze noemen wij: „Le cantatrice villane" en „I virtuozi ambulanti". In het begin dezer eenw was hij eenigen tijd intendant aan de opera te Lissabon en in 1816 benoemde de Paus hem tot kapélmeester in de Pieterskerk. Nu componeerde hij uitsluitend kerkelijke muziek, zooals een „Miserere" voor 3 vronwenstemmen, een „Stabat Mater", een „Dies irae" enz., en overleed op eene reis te Capua den 16den Juni 1837.

Fiore (Colantonio del), een Italiaansch schilder, geboren in 1352 en een leerling van *Franciscone*, bloeide in den tijd van *van Eyck* en overleed in 1442 of 1444. Hij was na eenwen één der eersten, die het schilderen op een gondgrond afkeurden en het perspectief, de ontleedkunde bij de voorstelling van het naakt en de harmonie met licht en bruin behoorlijk in acht zochten te nemen. Zijn leerling *Antonello van Messina* maakte zich bij *van Eyck* bekend met het schilderen met olieverf en bracht zulks het eerst in toepassing in Italië. Van *Fiore* vindt men nog stukken te Napels.

Fiore della Neve is de pseudoniem van *van Loghem* (zie aldaar).

Fiorelli (Giuseppe), een uitstekend Italiaansch oudheidkundige, geboren te Napels den 8sten Juni 1823, werd reeds in 1845 belast met het toezicht op de opgravingen te Pompeji en in 1849 om staatkundige redenen uit die betrekking ontslagen. Na de stichting van het koningrijk Italië werd hem in 1860 het opzicht toevertrouwd over de oudheden in de zuidelijke provinciën des Rijks, terwijl hij tevens aan de universiteit te Napels tot hoogleeraar in de ondheidkunde werd benoemd. In 1862 ontving hij eene aanstelling als directeur van het nationaal museum te Napels, terwijl hem tevens het bestuur over de opgravingen in het zuiden des lands werd opgedragen. Sedert 1865 is hij senator van het koningrijk Italië. Behalve eenige penningkundige werken schreef hij: „Notizia dei vasi dipinti rinvennti a Cuma dal conte di Siracusa (1853)", — Inscriptionum obscurarum apographa", — „Giornale degli scavi di Pompei", — „Pompeianarum antiquitatum historia (1823, 2 dln)", — „Catalogo del Museo Nazionale di Napoli", — „Relazione delle scoperte archeologiche fatte in Italia dal 1846 al 1866 (1868), — „Gli scavi di Pompeji (1875)". Voorts stichtte hij te Pompeji eene archaeologische school, waar de zoodanigen, die zich na het verlaten der universiteit op de ondheidkunde willen toeleggen, eene uitstekende leiding ontvangen en tevens het toezicht houden op de opdelvingen.

Fiorentino. Onder dezen naam vermelden wij:

Pier Angelo Fiorentino, een Italiaansch en Fransch schrijver, geboren te Napels in 1816. Hij ontving zijne opleiding aan het collegie der Jezuïeten aldaar en stichtte reeds in 1831 met *Vincenzo Torelli* het letterkundig tijdschrift: „Omnibus", dat zich in een lang leven mocht verblijden. Voorts schreef hij eenige novellen, het gedicht: „Sergianni Caracciolo", het geschiedkundig verhaal: „Corradino" en zijne: „Sere d'antunno". Zijn eerste drama: „La Fornarina" werd eerst uitgefloten, maar vond later te Turijn grooten bijval. In 1840 vertrok hij naar Parijs, doch keerde weldra naar Napels terug, waar in 1845 zijn drama: „Il medico di Parma" werd opgevoerd. In 1846 begaf hij zich op nieuw naar Frankrijks hoofdstad, waar hij in kennis kwam met *Alexandre Dumas*. De door dezen uitgegeven romans: „Corricolo", — „Le Speronare", — „Adamo Calabrese", — „Giovanni da Napoli" — en „Nisida" zijn nit de pen gevloeid van *Fiorentino*. Hij werd voorts medewerker aan den „Corsaire" en zag zich belast met de zorg voor het feuilleton van den „Constitutionnel" en vervolgens voor dat van den „Moniteur". Letterkundige middelmatigheden werden gekwetst door zijne scherpe critiek en men tergde hem van verschillende kanten, totdat hij aan *Amedée Achard* in een tweegevecht eene doodelijke wonde toebracht. Hij overleed te Parijs den 31sten Mei 1866. Ook heeft hij eene nitmuntende Fransche vertaling van de „Divina Commedia" geleverd.

Francesco Fiorentino, een Italiaansch wijsgeer, geboren in 1835 te Nicastro in Calabrië. Schoon bestemd voor den geestelijken stand, bepaalde hij zich bij de wijsbegeerte. Hij bestudeerde de stelsels der Duitsche wijsgeeren en gaf onderwijs aan het lyceum te Spoleto, daarna aan de hoogescholen te Bologna en te Napels en is thans werkzaam aan die te Pisa. Hij maakte zich bekend door zijn: „Saggio di storia della filosofia greca" en vooral door zijn uitvoerig werk: „La filosofia contemporanea in Italia (1876)". Ook zag hij zich tot volksvertegenwoordiger gekozen en behoort in het Parlement tot de rechter zijde.

Fiorillo (Johann Dominicus), een Duitsch schrijver over de geschiedenis der kunst, geboren te Hamburg den 13den October 1748, wijdde zich te Baireuth en sedert 1761 te Rome en te Bologna aan de schilderkunst en was een leerling der school van *Battoni*. Later bepaalde hij zich hoofdzakelijk bij de geschiedenis der kunst. In 1781 ging hij naar Göttingen, waar hij onderwijs gaf in de teeken- en schilderkunst, in 1784 het opzicht kreeg op de kopergravures der bibliotheek en in 1813 zich benoemd zag tot buitengewoon hoogleeraar bij de faculteit der wijsbegeerte. Hij overleed aldaar den 10den September 1821. Hij heeft zeer belangrijke werken geschreven, van welke wij noemen: „Geschichte der zeichnenden Künste von ihrer Wiederanfiebung bis in die neuesten Zeiten (1798—1808, 5 dln)", — „Kleine Schriften artistischen Inhalts (1803—1806, 2 dln)", — en „Geschichte der zeichnenden Künste in Deutschland und der Vereinigten Niederlanden (1815—1817, 2 dln)".

Fioringras of *Struisgras*, zie *Agrostis*.

Fircks (Theodor von), als schrijver bekend onder den naam van *Schédo Ferroti* en geboren den 7den April 1812 te Hazenpot in Koerland, verwijderde zich reeds vroeg uit den Russischen staatsdienst, waarin hij tot den rang van staatsraad was opgeklommen, om zich onverdeeld aan letterkundigen arbeid te wijden. Hij schreef: „Etudes sur l'avenir de la Russie (1858)", — „Le patrimoine du peuple (1872)", — „Lettres sur les chemins de fer en Russie (1858)" — en „Lettres sur l'instruction populaire en Russie (1869)". Hij overleed te Dresden den 22sten October 1872.

Firdûsi, zie *Ferdoesi*.

Firisjtah, een verdienstelijk Indisch geschiedkundige, die geschriften heeft nagelaten in het Perzisch, heette eigenlijk *Mohammed Kâsim Hindoesjah* en leefde in de tweede helft der 16de eeuw. Zijne kroniek der Indische geschiedenis, getiteld: „Goelsjan-i-Ibrâhimi" of „Nanrasnâmen" bestaat uit twaalf boeken en bevat een onpartijdig relaas van al de Mohammedaansche Vorstenhuizen in Indië, van de eerste *Ghasnewiden* af tot aan zijn tijd toe. De

Perzische tekst van dit belangrijk werk is in 1831 te Bombay in steendruk in het licht verschenen, en eene Engelsche vertaling daarvan werd geleverd door *John Briggs* onder den titel: „History of the rise of the Muhammedan power in India till 1612 (1829, 4 din)".

Firma. Onder dit woord verstaat men ten eerste één der drie bij onze wet bekende soorten van vennootschappen van koophandel, — en ten tweede *den naam zelven*, onder welken die vennootschap of ook wel een enkel individu handelend optreedt, om daden van koophandel als zijn beroep nit te oefenen. De vennootschap *onder firma* is de benaming der vennootschap, die eene vereeniging vormt van twee of meer personen, met het doel, om onder een gemeenschappelijken naam, *de firma*, en onder aansprakelijkheid van allen en van ieder voor het geheel voor alle verbintenissen jegens derden eenig handelsbedrijf nit te oefenen. Zij wordt aldus genoemd naar haar eigenaardig vereischte, de firma — *la raison sociale* zeide de Fransche Code de Commerce —, die de eigennaam is, waaronder de vereeniging optreedt en werkt. Elke dergelijke vennootschap moet eene zoodanige firma voeren. Zij behoort tot haar wezen en doet haar in haar bijzonder karakter en de daaraan verbonden eigenaardige gevolgen kennen. De Franschen noemen haar *société en nom collectif*, de Duitschers *offene Handelsgesellschaft*. De firma wordt door de vennooten bepaald. Zij bestaat nit één of meer namen van één of meer vennooten, met of zonder eene bij- of voorvoeging, die op het bestaan eener maat- of vennootschap wijst, als *en C'*., d. i. *en Compagnie* of *en Zoon* of *Gebroeders* enz. Zij kan zelfs bestaan in den naam van iemand, die geheel vreemd is aan de maatschap, of van iemand, die te voren daarin deel heeft gehad of de zaak onder dien naam vroeger heeft gedreven. Onze wet behelst hieromtrent geene verbodsbepalingen en oefent op het aannemen van firma's geene contrôle uit. Beter evenwel komt ons de regeling der Duitsche wetgeving voor, die verbiedt, dat eene reeds bestaande firma door een ander koopman — individn of vennootschap — wordt overgenomen, — dat de naam van in de firma niet betrokken personen in de firma wordt gevoegd, — en die voorschrijft, dat de aangenomen firma met de door haar tot teekening aangenomen naam of namen neêrgelegd worde ter griffie van een daarvoor aangewezen rechtscollegie. De eenige bepaling, die onze wet omtrent dit onderwerp heeft, is deze: dat de firma van eene *ontbondene* vennootschap, hetzij uit kracht der overeenkomst, hetzij indien de gewezen vennoot, wiens naam in de firma voorkwam, daarin uitdrukkelijk toestemt, of, bij overlijden, zijne erfgenamen zich daartegen niet verzetten, door één of meer personen kan worden aangehonden, welke ten bijlke daarvan eene acte moeten nitbrengen, die op de hierna te melden wijze moet worden gepubliceerd. De naam van hem, die van *firmant* vennoot en commandite wordt, mag ook in de firma behouden blijven. Uit de firma blijkt dus niet, wie en óf iemand lid der vennootschap is. — De firma heeft eene eigene persoonlijkheid met een eigen naam, eene eigene woonplaats — haar hoofdkantoor — en een eigen vermogen; zij kan op zich zelve in rechten optreden en failliet worden verklaard. De beschikking over de belangen der vennootschap behoort in 't algemeen aan de gezamenlijke vennooten; ieder vennoot voor zich heeft de bevoegdheid om voor en namens haar handelend op te treden — de vennootschap aan derden en derden aan de vennootschap te verbinden — voor zooverre sommigen hnnner niet bepaaldelijk bij de overeenkomst van oprichting van het beheer en bestnnr zijn uitgesloten, of deze bevoegdheid van allen of van enkelen hunner op bijzondere wijze is beperkt. Natuurlijk geldt dit slechts voor dien kring van werkzaamheden, waarvoor de maatschap is opgericht. Wat één der vennooten binnen den kring zijner bevoegdheid heeft gedaan, geldt als door de vennootschap zelve verricht, zoo hij namelijk op haren naam heeft gehandeld. In dit geval zal gewoonlijk met de firma onderteekend worden, 't geen evenwel geen bepaald vereischte voor de geldigheid der handeling is ook ten aanzien der vennootschap. In de circulaire, waarbij aan de handelsbetrekkingen mededeeling wordt gedaan van de oprichting der firma, komt in den regel ook de vermelding voor der handteekening, waarmede de haar betreffende zaken bekrachtigd zullen worden.

Het meest kenmerkend onderscheid tusschen deze en elke andere vennootschap is dit, dat de leden eener firma, ieder hoofdelijk, voor het geheel met hnn geheele vermogen aansprakelijk zijn tegenover derden voor de schulden der vennootschap. Onderling zijn ze het ieder voor hun aandeel. Deze solidaire aansprakelijkheid is vooral in 't belang van de derden, met wie namens de vennootschap is gehandeld, maar ook in dat der vennootschap, die jnist door die bepaling een veel ruimer crediet kan krijgen, dan waarover zij anders zou knnnen beschikken. Zij is gegrond in de van ouds bestaande en erkende behoefte des handels en levert geene bezwaren op voor de vennooten, omdat zij haar vooraf kennen en zich nn zooveel mogelijk zeker zullen nemen, om zich niet te associeeren met onsolide personen zonder althans de noodige voorzorgsmaatregelen te nemen. De vennootschap moet volgens onze wet worden aangegaan bij eene onderhandsche of authentieke acte, zonder dat evenwel het gemis daarvan nietigheid medebrengt of dat gemis aan derden kan worden tegengeworpen tot staving der bewering, dat er geene firma bestaan zon. Die acte behelst natuurlijk alles, wat op de betrekking der vennooten onderling en op die tegenover derden van invloed is. Zij wordt op dubbele wijze openbaar gemaakt, door inschrijving — in haar geheel of bij uittreksel — in een daarvoor bestemd register der arrondissementsrechtbank of van het kantongerecht der plaats, waar de maatschap is gevestigd, en door plaatsing — bij nittreksel — in de Staatscourant en in de nienwsbladen van de plaats der vestiging. Van het ingeschrevene in dat register kan een ieder inzage en afschrift bekomen. Het gepubliceerde nittreksel behoort alles te bevatten, wat voor derden van belang is te weten, zoozals den naam, het beroep en de woonplaats van al de firmanten; de firma zelve en den omvang van haren werkkring, speciaal de aanwijzing van den tak of de takken van handel, waartoe zij zich bepalen

zal; de aanwijzing der venuooteu, die van het bestuur, het beheer en de teekening zijn uitgesloten; het tijdstip van het begin en van het einde der maatschap, voor zoover daaromtrent iets bepaald is, en in het algemeen, alle bepalingen, die van invloed kunnen zijn op de rechten van hen, die met de vennootschap in aanraking komen. Het gevolg van het verzuim der openbaarmaking of van eene onvolledige publicatie is, dat de beperkingen, die uiet gepubliceerd zijn, voor de derden geacht worden uiet te bestaan, zoodat het er dau voor gehouden wordt, dat de vennootschap algemeen is voor alle takken vau handel, voor eeu onbepaalden tijd en dat niemand van het beheer enz. is uitgesloten. Het staat un dus geheel aau het goedvinden der deelgenooten, wat eu wanneer zij publiceeren wiilen. Gelijke publicatie moet plaats hebbeu — en aan het ualaten er van is eeu gelijk gevolg verbonden —, zoo de vennootschap outbonden wordt vóor den bij de acte bepaalden tijd; zoo zij eindigt door den wil der veunooteu of van enkelen hunner, — zoo er eenige veraudering in de oorspronkelijke overeenkomst wordt gemaakt, die de rechten van derden raakt, — zoo zij wordt voortgezet nà het tijdstip, waarop zij auders zou eindigen, — eu zoo eene geëindigde veunootschap door eeu deei der venuooten wordt voortgezet. Na het eindigen der vennootschap volgt hare liquidatie, in den regel door de bestuurders en op uaam en onder de firma van de outbouden maatschap. Als de vereffening is afgeloopen, kau ieder deelgenoot scheiding eu deeiing vragen der nog tusschen hen bestaaude gemeeuschap van bezittingeu. Zie *Vennootschap*.

Firmament, zie *Uitspansel*.

Firman, zie *Ferman*.

Firmenich (Johannes Matthias), eeu Duitsch dichter en taalkundige, geboren te Keulen deu 5den Juli 1808, maakte reeds als schoolknaap gedichteu in Keulschen tongval, alsmede een paar bijspeieu „De Köllschen eu Paries" en „Dä Bävva uu et Hänneschen om Göözenich". Nadat hij zijne studiën te Bonu en te München voleiudigd had, reisde hij eenigen tijd in Duitschiaud, Italië, Frankrijk euz. en vertoefde 2 jaar te Rome, waar hij veel omgiug met *Thorwaldsen*, *Horace Vernet*, *Koch*, *Reinhart* en *Cornelius*. Daarna onderhield hij te Weenen vriendschappelijk verkeer met den Graaf *von Auersperg* (Anastasius Grün) eu ontwierp er zijn treurspel „Ciotilda Moutalvi", dat hij, nadat hem het verbiijf te Weeneu outzegd was, te München voltooide eu te Düsseldorf ten tooneele bracht. Daarna verscheen zijn bijspel: Nach hundert Jahren, oder die emancipirten Frauen", beneveus het voorspel: „Die Studeutinnen". In 1839 vestigde hij zich te Berijn en gaf er de *Τραγούδια Ρωμαϊκὰ* of de „Nieuw-Grieksche volksliederen" in het licht. Van zijne eigene gedichten in de Duitsche, Nieuw-Grieksche, Engelsche en andere talen is nog geene volledige uitgave verschenen, — sommige echter zijn op muziek gebracht. Vooral heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door zijn boekwerk: „Germanieus Völkerstimmen (1843—1855, dl 1—3)", eeue rijke verzameling van sagen, liederen enz. in verschiilende Duitsche tongvalien. Hij is gehuwd met eeue nicht van deu commercieraad *Richartz* te Keulen, en nadat hij het aanzieulijk vermogen van dezen geërfd heeft, noemt hij zich *Firmenich-Richartz*.

Firmian (Karl Joseph, graaf von), een verdienstelijk Oostenrijksch staatsman, geboren te Deutschmetz in Tyrol den 6den Augustus 1716, outving zijne opleiding te Erthal, Innsbruck eu Salzburg, voorts aan de hoogeschooi te Leiden en begaf zich vervolgens ter outwikkeling van zijne kunstsmaak naar Frankrijk eu Italië. Na de troonbeklimming vau *Frans I* keerde hij naar zijn vaderland terug, om zich aan deu staatsdienst te wijden. *Maria Theresia* zond hem als gemachtigde naar Napels eu vervolgens naar Lombardije. Hier opeude zich een ruim veld voor zijne talenten. Hij zocht er liefde tot de wetenschap op te wekkeu en vooroordeelen nit te roeien, terwijl hij bibiiotheken oprichtte en zich beijverde, om de boekerij te Pavia te herstelien. Vooral maakte hij in 1759 zich verdienstelijk jegens Milaan. Op eeue oubekrompene wijze ondersteunde hij geleerden eu kunstenaars en overleed den 20steu Juli 1782, eene keurige boekerij van 40 000 deelen benevens eene kosthare knustverzameiing achterlatende. — Zijn oom *Leopold Anton*, graaf *van Firmian*, geboren den 27sten Mei 1679, was aartsbisschop van Salzburg en heeft zich berucht gemaakt door zijne hardvochtige vervolging der Protestanten, die hij in den winter van 1731 op 1732 teu getale van 40 000 uit zijn aartsbisdom verdreef, terwijl hij hun teveus procès aandeed als oproermakers, zoodat hij zich hunne verbeurd verklaarde goederen kon toeëigenen. Hij overieed een 22sten October 1744. — De laatste mannelijke telg vau dezen stam was *Karl Leopold Max*, graaf *von Firmian*, vorst-aartsbisschop, van Weenen geboren in 1760 en overleden deu 26sten November 1831.

Firn noemt meu in het hooggebergte sneeuw, die er sedert jareu is opgetast, gedurig grofkorreliger wordt en door te smeiten eu weêr te bevriezeu in hooggelegeue daien eu laugs berghellingen allengs in gletschers verandert. In sommige Alpenstreken wordeu ook de met sneeuw en ijs bedekte toppen „Firner" of „Ferner" genaamd.

Fis is F, door eeu kruis een halven toon verhoogd, of de zevende toou vau onze diatonisch-chromatische toonladder van het modern toonsysteem, wanneer hij als terts van *d*, of als zuivere quint van *b* gebruikt wordt. Als kleine terts van *es*, of kleine sexte van *b* heet hij *ges*, waarvan *fis* dus slechts enharmonisch onderscheiden is. *Fis-dur* en *Fis-mol* zijn twee van de vierentwintig in ous toonsysteem bekende toonsoorten, waarvan *f Fis* de groudtoon of *tonika* is. Zie *Dur* en *Mol*.

Fiscaal of *advocaat-fiscaal* is de onde titel van deu ambtenaar, die het Openbaar Miuisterie waarnam bij het voormaiig Hof van Holland. Zijne functiën komen overeen met die vau onzen tegenwoordigen procureurgeneraal; voornameiijk was hij belast met de vervolging van crimineele misdrijven, hoewel hij niet ambtshalve, uit zich zelf, daartoe bevoegd was, maar slechts op last van het Hof daartoe mocht overgaan. Ook bij andere

gerechtshoven in het oud-Hollandsch recht vindt men *fiscalen*.

Nog andere ambtenaren bij onderscheidene collegiën droegen denzelfden naam; zoo vindt men o. a. een fiscaal van de Generaliteit, die tegelijk als zoodanig bij den hoogen krijgsraad fungeerde; een *fiscaal* voor 't collegie van *Gecommitteerde Raden* van de Staten van Holland en West-Friesland, wiens bestunr betrekking had tot de zaken, rakende de Gemeenelandsmiddelen, en een fiscaal bij ieder der Admiraliteitscollegiën. De laatstgenoemden waren ambtenaren, die de rechten van den Souverein in de collegiën, waarbij zij geplaatst waren, moesten handhaven; zij hadden zitting in de collegiën met eene prae-adviseerende stem, weshalve zij ook *advocaat* of *raad* genoemd werden. Tegenwoordig heet nog de ambtenaar van het O. M. bij het Hoog Militair Gerechtshof *advocaat-fiscaal*.

Fischart (Johann), genaamd *Muntzer*, één der merkwaardigste Duitsche schrijvers, die er in het gebruiken der taal en als hekelschrijver zijn meester nog niet gevonden heeft, werd tusschen 1545 en 1550 te Mainz geboren. Van zijne levensgeschiedenis weten wij weinig meer, dan dat hij door zijn peet *C. Scheid* te Worms onderwezen werd en zich voorts toelegde op de rechtsgeleerdheid. Intusschen geven zijne geschriften getuigenis van zijne groote belezenheid en uitgebreide kennis. In 1570 deed hij eene reis naar Engeland, woonde achtervolgens te Frankfort en te Straatsburg en werd in 1582 advocaat bij het Rijkskamergerecht te Spiers en in 1585 ambtman te Forbach, alwaar hij vermoedelijk tegen het einde van 1589 overleed. Zijne talrijke werken (ongeveer 80) zijn van 1578 tot 1590 gedeeltelijk onder zijn eigen naam, gedeeltelijk onder verschillende pseudoniemen (Huldrich Elloposkleros, Jesnwalt, Pickhart, enz.) in het licht verschenen. De oorspronkelijke drukken zijn echter zeer zeldzaam geworden. Intusschen zijn de beste dier geschriften naar die van buitenlandsche schrijvers bewerkt, doch deze bewerking is doorgaans zoo vrij, dat men ze als iets oorspronkelijks kan beschonwen. Hiertoe behooren in de eerste plaats: „Aller Praktik Grosznutter (1572)" naar de „Prognostication pantagrueline" van *Rabelais*, — „Affenthenrlich Ranpengehörliche Geschichtklitterung u. s. w. (1575)", ook naar *Rabelais*, — „Podagrammisch Trostbüchlein (1577)", — „Binenkorb des Heyl. Römischen Imenschwarms (1579)" naar het Nederlandsch van *van Marnix*, — en „Der Heilige Brotkorb (1580)" naar *Calvijn*. In deze hekelschriften geeselt hij op de koddigste wijze nu eens het zedebederf der geestelijkheid, dan weder de dwaasheden der sterrenwichelarij, soms de verwaandheid der geleerden of ook de verkeerdheden van het maatschappelijk leven. Daarbij behoort het hoogst koddige oorspronkelijke geschrift: „Flöhatz, Weibertratz (1574)". Eenvondiger en in rijm is zijn verhaal: „Das glückhafft Schiff von Zürich (1576)". Ernstig zijn voorts zijne „Psalmen nnd geistliche Lieder (1576)". Daarin heeft deze schrijver groote verdiensten, dat hij te midden der koddigste tafereelen steeds eene warme belangstelling openbaarde in de zedelijke grondslagen der maatschappij, in godsdienst, dengd en huiselijk leven. Hij bezat voorts een kostbaren schat van ervaring en levenswijsheid, zoodat hij zich nooit in ijdele bespiegelingen verliest, maar met krachtige trekken schetst, wat hij zelf gezien en ondervonden heeft. Verwonderlijk is eindelijk zijn nitstekend talent, om de taal naar zijn wil te smeden, te kneden en naar den gang zijner denkbeelden te dwingen, zoodat hij steeds den vorm in overeenstemming bracht met den inhond. Het meerendeel zijner werken is te vinden op de Koninklijke bibliotheek te Berlijn.

Fischbach (Friedrich), een verdienstelijk ornamentist, geboren te Aken den 10den Februari 1839, bezocht de teekenschool te Berlijn, was vervolgens als decorateur werkzaam te Weenen, werd in 1865 correspondent en teekenaar van het Oostenrijksch museum voor kunst en industrie en bevond zich in 1867 als berichtgever der Oostenrijksche Regeering op de Wereldtentoonstelling te Parijs, waarna hij eene Oostenrijksche ridderorde ontving. Hij verkreeg er tevens als inzender eene eervolle vermelding en in 1873 op die te Weenen eene medaille. Sedert 1870 is hij werkzaam aan de académie te Hanau, bezocht in 1873 op last van den minister van Koophandel Italië, werd in 1881 directenr van de school voor kunst en nijverheid te St. Gallen en schreef: „Albnm für Stickerei (4de druk, 1870)", — „Sudslawische Ornamente (1872)", — „Die Ornamente der Hansindustrie Ungarns (1876)", — „Ornamente der Gewebe (1874—1875)", — „Stilistische Flachornamente(1867)", — „Albnm für Wohnungsdekoration (1872—1875)", — „Photographienalbum mit Ornamenten (1874)", — „Die Tapetendekoration (1874)", — „Vier Plafondrosetten in vier Farben (1873)", — „Lampenschirme (1875)", — „Elementarzeichenvorlagen (1875)" — en „Muster für Buntstickerei (1878)".

Fischer. Onder dezen naam vermelden wij:

Friedrich Christoph Jonathan Fischer, een verdienstelijk Dnitsch schrijver. Hij werd geboren te Stuttgart, den 12den Februari 1759, studeerde te Tübingen, begaf zich in 1775 naar Weenen en werd er het volgende jaar secretaris bij het Badensche gezantschap, — eene betrekking, die hij in 1778 nederlegde. Daarna zag hij zich benoemd tot secretaris van legatie voor het hertogdom Zweibrücken te München en ging in 1779 als hoogleeraar in het staats- en leenrecht naar Halle, waar hij den 30sten September 1797 overleed. Hij schreef eene: „Geschichte der Dentschen Erbfolge (1778, 2 dln)", — „Die Erbvolgsgeschichte unter Seitenverwanten in Dentschland (1782)", — „Die Erbfolgsgeschichte des Herzogthnms Baiern (1778—1780, 2 dln)", — „Probenächte der Dentschen Bauernmädchen (1780)", — „Geschichte des Despotismus in Dentschland (1780)" — en „Geschichte des Dentschen Handels (1791—1794, 4 dln)".

Johann Berhard Fischer von Erlach, een uitstekend bouwkunstenaar der 17de eeuw. Hij werd geboren te Praag (volgens anderen te Weenen) in 1650, oefende zich te Rome onder *Bernini* en deed na zijn terugkeer te Weenen aldaar het kasteel Schönbrnnn verrijzen. Daarna vervaardigde hij vele ontwerpen van kerken en andere openbare gebonwen en van paleizen, die door zijn zoon werden

opgetrokken. Tot de gebouwen, die Weenen aan hem verschuldigd is, behooren voorts de kerk van San Carlo Borromeo, de Pieterskerk, het paleis van Prins *Eugenius*, het gebouw der munt, het paleis-Batthyanyi, het paleis-Trantson, enz. Hij overleed, met eerbewijzen overladen, den 5den April 1723. — Zijn zoon, *Joseph Emanuël Fischer von Erbach*, geboren omstreeks het jaar 1680, bracht de ontwerpen van zijn vader ten uitvoer en vervaardigde in 1727 een stoomwerktuig ten behoeve der waterwerken in de Schwarzenbergsche tuinen. *Karel II* verhief hem tot vrijheer. Zijne kerken en gedenkteekenen zijn in rococostijl gebouwd, maar zijne paleizen hebben een schilderachtig voorkomen. Hij overleed na 1740.

Ferdinand August Fischer, een verdienstelijk beeldhouwer en stempelsnijder. Hij werd geboren te Berlijn den 17den Februari 1805, was aanvankelijk goudsmid en wijdde zich eerst laat aan de kunst. Hij oefende zich aan de académie te Berlijn onder de leiding van den beroemden *Schadow* en daarna in het atelier van den niet minder uitstekenden *Rauch*. Hier maakte hij aanmerkelijke vorderingen, zooals blijkt uit zijne „Romeinsche waterdraagster", die door den Koning van Pruisen werd aangekocht. Hij zag zich weldra geplaatst als leeraar aan de académie te Berlijn en belast met de taak, om het Belle-Allianceplein met een 4-tal groepen te versieren, die de 4 Mogendheden (Nassau, Engeland, Brunswijk en Pruisen), welke aan den slag bij Belle-Alliance deelnamen, moesten voorstellen. Reeds in 1850 waren de modellen der eerste 2 in gereedheid en vonden algemeenen bijval, doch de uitvoering werd door veierlei omstandigheden verhinderd. Zijn talent openbaarde zich intusschen het meest in klein werk, — in modellen, van welke wij de uitstekende medaille ter gedachtenis van *Rauch* vermelden, in vazen, schilden, candelabres, enz. Hij overleed den 2den April 1866.

Karl Philip Fischer, een verdienstelijk wijsgeer, geboren den 5den Maart 1807 te Herrenberg in Würtemberg. Hij werd achtervolgens privaatdocent en buitengewoon hoogleeraar in de wijsbegeerte te Tübingen en in 1841 gewoon hoogleeraar te Erlangen en behoort met *Chr. H. Weisze* en *J. H. Fichte* tot de nieuwere school der Deïsten. Van zijne geschriften noemen wij: „Die Freiheit des Willens (1833)", — „Wissenschaft der Metaphysik (1834)", — „Idee der Gottheit (1839)", — „Spekulative Charakteristik und Kritik des Hegel'schen Systems (1845)", — „Die spekulative Dogmatik des Dr. Strausz (1841—1842, 2 stukken)", — „Grundzüge des Systems des Philosophie (1845—1855, 3 dln)", — „Ueber die Unwahrheit des Sensualismus und Materialismus (1855)", — „Ueber die Unmöglichkeit den Naturalismus zum ergänzenden Theil der Wissenschaft zu machen (1854)" — en „Zur hundertjährigen Gebnrtsfeier Baaders (1865)".

Johann Georg Fischer, een Duitsch dichter, geboren den 25sten October 1816 te Groszsüszen (Würtemberg). Hij werd eerst onderwijzer aan eene volksschool, maar begaf zich vervolgens naar de hoogeschool te Tübingen, om in de wijsbegeerte en letteren te studeeren. Daarna werd hij directeur van de reaalschool te Ulm en werd in 1857 professor aan de handelsschool te Stuttgart en in 1860 aan de hoogere reaalschool aldaar. Hij leverde: „Gedichte (1854; 2de druk, 1858)", — „Neue Gedichte (1865)", — „Den deutschen Frauen (1869)", — „Aus frischer Luft (1872; 2de druk, 1873)", — „Nene Lieder (1876)", — en den liederenbundel „Merlin". Voorts schreef hij met *F. Löwe*: „Drei Kameraden (1870)" en bezorgde de tekstherziening der prachtuitgave van *Schillers* werken (bij *Hallberger*, 1877). Van zijne drama's vermelden wij: „Saul (1862)", — „Friedrich II von Hohenstaufen (1865)", — „Florian Geyer (1866)" — en „Kaiser Maximilian von Mexiko (1868)". Ook verscheen van zijne hand: „Aus dem Leben der Vögel (1863)".

Heinrich Fischer, een verdienstelijk dier- en delfstofkundige, geboren te Freiburg in de Breisgan den 19den December 1817. Hij studeerde aldaar, te Karlsruhe en te Weenen en vestigde zich in 1846 als privaatdocent in zijne geboortestad. Voorts was hij assistent bij het zoölogisch museum en wijdde zich tevens aan de geneeskundige praktijk. In 1853 gaf hij zijne: „Orthoptera Europaea (met 18 platen)" in het licht en werd in 1854 buitengewoon en in 1859 gewoon hoogleeraar in de delfstofkunde te Freiburg. Hij schreef voorts: „Clavis der Silicate (1864)", — „Chronolog. Ueberblick über die allmählige Einführung der Mikroskopie in das Studinm der Mineralogie, Petrographie und Paläontologie (1868)", — „Kritische mikroskopisch-mineralogische Studien (1862)" met vervolgen (1871 en 1873), — en „Nephrit und Jadeit, nach ihren mineralogischen Eigenschaften, sowie nach ihrer nrgeschichtlichen nnd ethnographischen Bedentnng (1875)". In den jongsten tijd hield hij zich ijverig bezig met een microscopisch onderzoek der steenkolen.

Ernst Kuno Berthold Fischer, een Duitsch wijsgeer. Hij werd geboren den 23sten Juli 1824 te Sandewalde in Silezië, studeerde te Leipzig en te Halle in de godgeleerdheid en wijsbegeerte, werd in 1848 hnisonderwijzer te Pforzheim en vestigde zich in 1850 als privaatdocent te Heidelberg. Hier vonden zijne voorlezingen grooten bijval, doch in 1853 werd hem van Regeeringswege verboden, die te houden. Deze maatregel baarde groot opzien, maar werd in een naamloos opstel in de Darmstadter „Kirchenzeitnng" verdedigd. Men wist echter, dat het afkomstig was van den hoogleeraar *Schenkel*, en *Fischer* schreef daarop: „Das Interdict meiner Vorlesungen (1854)" en „Apologie meiner Lehre", waarin hij tevens eene karakterschets ontwierp van zijn tegenstander. *Fischer* voorzag vervolgens met *Gervinus* en *Strausz* te Heidelberg door wetenschappelijken arbeid in zijne behoeften. In 1855 zocht hij zich te Berlijn als privaatdocent te vestigen, 't geen hem aanvankelijk geweigerd, doch in 1866 toegestaan werd. In hetzelfde jaar ging hij als hoogleeraar naar Jena, waar zijne lessen een ongemeenen bijval en grooten toeloop verwekten, waarna hij in 1862 door den Groothertog van Weimar tot geheim Hofraad benoemd werd. In den winter van 1865—1866 vergezelde hij den Groothertog naar Italië en Silezië, wees in 1870 een beroep naar Weenen van de hand, maar aanvaardde in 1872 een professoraat te Heidelberg. Hij is

lid van de Accademia dei Lincei te Rome. Hij behoort tot de school van *Hegel* en schreef: „Diotima. Die Idee des Schönen (1849)", — „Die Logik und Metaphysik oder Wissenschaftslehre (1852)", — en zijn hoofdwerk: „Geschichte der neuern Philosophie (1852—1860, dl 1—4; 2de druk, 1867)", waarin hij de leerstellingen van *Carterius*, *Spinoza*, *Leibniz* en *Kant* op eene meesterlijke wijze ontwikkelt. Voorts leverde hij nog: „Franz Baco von Verulam (1856)", — „Schiller. Drei Vorlesungen (1868)", — „Kant's Leben und die Grundlagen seiner Lehre. Drei Vorträge (1860)", — „Johann Gottlieb Fichte" — en „Die beiden Kantischen Schulen in Jena (te zamen in 1862)", — „Lessing's Nathan der Weise (1864)", — „Baruch Spinoza's Leben und Charakter (1865)", — „Shakespere's Charakterentwicklung Richard's III (1865)", — „Ueber die Entstehung und die Entwickelungsformen des Witzes (1861)", — „Francis Bacon und seine Nachfolger (1875)" — en „Goethe's Faust. Ueber die Entstehung und Composition des Gedichtes (1878)". Vele van zijne geschriften behooren naar vorm en inhoud tot de beste wijsgeerige werken in Duitschland.

Alexander Fischer, een dichter, geboren den 11den (23sten) Augustus 1812 te Petersburg. Hij studeerde te Berlijn en te Leipzig in de philosophie en sloot vriendschap met *Adolf Bottger*, die hem aanspoorde tot het vertalen der drama's van *Shakspere*. Van die vertaling verschenen 11 afleveringen (1836). Met *Ernst Willkomm* redigeerde hij de „Jahrbücher für Drama, Dramaturgie und Theater"; voorts leverde hij het treurspel „Mas Aniello (1839)" en de vertaling van een paar stukken van *Sheridan*. In 1842 verhuisde hij naar Freiberg in Saksen, waar hij de ballade: „Kaiser Max und Albrecht Dürer" vervaardigde en het treurspel Nausikaa (1854)" voltooide. Waanzinnig geworden, verbrandde hij zijn treurspel „Napoleon" en bracht zich den 1sten April 1843 door zelfmoord om het leven.

Fischhof (Adolf), een Oostenrijksch schrijver, geboren in Alt-Ofen den 8sten December 1816, studeerde in de geneeskunde en werd geplaatst als tweede arts in het algemeen ziekenhuis te Weenen. In 1848 gaf de redevoering, den 13den Maart door hem gehouden, de eerste aanleiding tot de revolutie. Hij werd voorzitter van het veiligheidscomité te Weenen, voorts afgevaardigde naar den Constitueerenden Rijksdag en „Ministerialrath". Na de ontbinding van genoemden Rijksdag werd hij beschuldigd van oproermakerij en hoogverraad, in hechtenis genomen, maar vrijgesproken. Voorts schreef hij: „Zur Lösing der ungarischen Frage (1861)", — „Ein Blick anf die Lage Oesterreichs (1866)", — „Oesterreich und die Bürgschaften seines Bestandes (1869)", — en „Zur Reduktion der kontinentalen Heere (1875)", waarin hij aandringt op eene algemeene ontwapening. In 1882 wendde hij vruchteloze pogingen aan, om eene liberale Duitsche volkspartij te vormen.

Fiscus, een Latijnsch woord, dat *korf* beteekent, is eigenlijk de privaatkas van den Vorst, hoewel men er ook wel de schatkist van het land onder verstaat. De Romeinsche Keizers hadden, afgescheiden van de eigenlijke schatkist (*aerarium*), die in den tempel van *Saturnus* bewaard en door den Senaat beheerd werd, eene afzonderlijke kas gevormd tot hun privaat gebruik en onder een afzonderlijk bestuur. Daarin vloeiden inkomsten van allerlei aard, die eigenlijk tot de staatsinkomsten behoorden. De schattingen, door de onderworpen provinciën op te brengen, werden deels in de schatkist, deels in den fiscus gestort, zoodat deze verdeeld werden in provinciën van den Staat en van den Keizer. Confiscatiën en geldboeten leverden mede aanmerkelijke baten voor den fiscus op. 't Bestnur van den fiscus, ook zelf aldus genaamd, wist het dezen toekomend deel hoe langer hoe meer te vergrooten, zoodat het aerarinm meer en meer in den fiscus opging. De fiscus zelf werd tot een zedelijk lichaam, eene rechtspersoonlijkheid, verheven met bestuursregelen en rechtsmacht; het recht van den fiscus werd een exceptioneel recht, vruchtbaar en sterk door eene menigte privilegiën, die gegrond werden door den wil der despoten en in de algemeene rechtsleer erkend en opgenomen door slaafsche juristen — zeer ten nadeele van de algemeenen rechtszekerheid en van de welvaart der ingezetenen. Het despotismus van het leenrecht in de middeneeuwen nam de instelling van den fiscus van de Romeinsche Keizers over en breidde zijne rechten in meer dan één opzicht zelfs nit. Hij was en bleef altijd een recht van den Sonverein als zoodanig, wel te onderscheiden van zijn privaat vermogen (*patrimonium principis*); maar verder ging de onderscheiding van privaat en publiek recht ook niet; zelfs werd het bestuur van den fiscus — omdat deze aandeel kreeg in de verbeurdverklaringen en boeten — belast met de vervolging ambtshalve van misdrijven en met het voeren van onderhandelingen met de beschuldigden over het afkoopen van den straf. Tot op onzen tijd bleef eenigermate in verschillende landen de door het despotismus ingevoerde verwarring tusschen publiek- en privaatrecht, van aerarinm en fiscus bestaan; het moderne staatsrecht herstelde die dwaling en voerde op nieuw eene strenge afscheiding in tnsschen de financiën van den Vorst en die van den Staat. De civiele lijst is eene instelling van den nienweren tijd. Zooals gezegd is, minder juist noemt men 's lands schatkist nog wel *fiscus* en spreekt men in dien zin van het fiscaal bestnur, van fiscaal recht en van fiscale procedures.

Uit herinnering aan de onaangename behandeling, waaraan vaak zij blootgesteld waren, die met den fiscus in aanraking kwamen, bedoelt men nog heden met het woord *fiscaliteit* die wijze van behandeling van de belastingschuldigen, waarbij de ambtenaren van de schatkist hnn best doen, om maar zoo veel mogelijk van de schuldplichtigen aftehalen, dikwijls zelfs zonder te letten op de bezwaren, die deze ter goeder trouw tegen de schnld zelve of de wijze van heffen meenen te kunnen aanvoeren. Bij wezenlijken twijfel handelen zij, alsof deze in 't geheel niet bestaat; zij maken van de overmacht van den Staat gebruik, om als 't ware datgene afte persen, wat hnn — en vaak te recht — niet vrijwillig gegeven wordt. De financieele wetten moeten streng en strikt rechtvaardig uitgevoerd worden; maar even ongeoorlooft als

het is, dat door het uit onverschilligheid toegelaten bedrog van enkelen het algemeen worde benadeeld, even afkeurenswaardig is het, dat de ambtenaren van den Staat zich schuldig maken aan fiscaliteit.

Fish (Hamilton), minister der Vereenigde Staten van Noord-Amerika, geboren in 1809 in den Staat New York, stndeerde in de rechten, werd achtervolgens lid der Wetgevende Macht in New York, afgevaardigde naar het Congrès, gonvernenr van New York en lid van den Senaat der Vereenigde Staten, maar keerde in 1857 tot het ambteloos leven terug. Den 11den Maart 1869 werd hij door den president *Grant* benoemd tot staatssecretaris of minister van Buitenlandsche Zaken en hij behandelde in 1871 en 1872 met Engeland de Alabamakwestie, welke vervolgens door het scheidsgerecht te Genève werd beslist. Hij bekleedde die betrekking tot in Maart 1877.

Fisher (John), R. Katholiek bisschop van Rochester en martelaar zijner getrouwheid aan de voorschriften der Kerk, werd geboren omstreeks het jaar 1455 te Beverley in het graafschap York, studeerde te Cambridge en werd vervolgens biechtvader der Gravin *Margaretha van Richmond*, de moeder van *Hendrik VII*. Hij werd eerst kanselier der universiteit te Cambridge en in 1504 bisschop van Rochester. Ook *Hendrik VIII* was hem zeer genegen en won zijn raad in bij de ververvaardiging der „Adversio VII sacramentorum adversus M. Lntherum". Daar hij echter ter zake van 's Konings echtscheiding de zijde koos der Koningin, werd hij tot gevangenisstraf voor onbepaalden tijd veroordeeld, doch herkreeg zijne vrijheid tegen betaling van 300 pond. Toen hij niettemin in zijn tegenstand volhardde en den Koning niet als opperhoofd der Kerk wilde erkennen, deed *Hendrik VIII* hem in 1534 weder in hechtenis nemen en in den Tower opsluiten. Paus *Paulus III* benoemde hem tot cardinaal, doch dit verbitterde den Koning, die hem nn wegens majesteitsschennis ter dood liet veroordeelen. *Fisher* stierf op het schavot den 22sten Juni 1535. Zijne geleerdheid, eenvoudigheid en standvastigheid worden zeer geroemd, en zijne verzamelde geschriften zijn in 1597 te Würzburg uitgegeven.

Fistel (Een) is eene onnatuurlijke opening, gang of kanaal, waarlangs zich stoffen, welke zich in eene bepaalde lichaamsholte bevinden, b. v. etter, drekstof, nrine enz., geruimen tijd naar buiten of in eene andere holte ontlasten. Een fistel kan ontstaan doordien een aanwezig afvoerkanaal door verwonding eene tweede opening verkrijgt, waardoor zich eene vloeistof uitstort (weefselfistel), of ook doordien bij eene verstopping van het natuurlijk kanaal de hierdoor opgehoopte stof (drekstof) een nienwen uitweg baant, of eindelijk doordien eene ziekelijk prodnct (etter) zich door eene bnis ontlast. Een fistelkanaal, door de voordurende stofontlasting open gehouden, wordt met een gevoelloos slijmvlies bekleed, zoodat een fistel in den regel geen pijn veroorzaakt. Zulk een kanaal kan verschillend van lengte, enkelvondig of vertakt wezen en ook eindigen in een blinden zak. Men noemt de fistels doorgaans naar de vloeistof, die er uit ontlast wordt (gal-, speeksel-, traanfistel), doch ook wel naar de lichaamsdeelen, waar hij zich bevindt. Om een fistel te genezen, moet men de oorzaak — b. v. het ziekelijke been bij beenbederf — wegnemen. Natuurlijke openingen, die gesloten zijn, moeten weder geopend worden. Men kan het kanaal sniten door het aan de binnenzijde over zijne geheele lengte te prikkelen en die prikkeling te onderhonden, totdat de wanden aan elkaâr groeien.

Fitchburg, eene nijvere koopstad van het graafschap Worcester in den Noord-Amerikaanschen Staat Massachusetts, aan de Nashnarivier, 165 Ned. mijl ten west-noordwesten van Boston, is in het vereenigingspnnt van drie spoorwegen en telt ongeveer 13 000 inwoners. Men heeft er 10 kerken, een stadhuis, goede scholen, eene hoogere burgerschool, eene openbare bibliotheek en onderscheidene fabrieken.

Fitger (Arthur), een verdienstelijk schilder en dichter, geboren den 4den October 1840 te Delmenhorst in het land van Oldenburg, bezocht de schilderacadémie te München, vervolgens die te Antwerpen en Parijs, vertoefde in de jaren 1863—1865 te Rome, voorts bij afwisseling te Weenen en te Berlijn en vestigde zich in 1869 te Bremen. Zijne schilderstukken zijn meerendeels van decoratieven en monumentalen aard. Voorts leverde hij voor de Rembertikerk te Bremen: „De verloren zoon" en „De barmhartige Samaritaan", en schilderde: „Het ontwaken van Barbarossa" en in 1875 de mnrntafereelen in den Raadhuiskelder. Van zijne gedichten vermelden wij de trenrspelen: „Adalbert von Bremen (2de druk, 1875)" en „Die Hexe (1875)", — den bundel gedichten: „Fahrendes Volk", — een aantal feestspelen voor de kunstenaarsvereeniging te Bremen, — en „Bangeschichte des Domes in Bremen (1878)".

Fittig (Rndolf), een verdienstelijk scheikunndige, geboren den 6den December 1835 te Hamburg, studeerde te Göttingen, werd er in 1860 privaatdocent, in 1866 buitengewoon hoogleeraar, vertrok in 1870 als gewoon hoogleeraar naar Tübingen en is sedert 1876 in die betrekking werkzaam te Straatsburg. Zijn voornaamste geschrift is: „Grundrisz der Chemie (1ste dl „Unorganische Chemie, 2de druk, 1875; 2de dl „Organische Chemie, 10de druk, 1877)".

Fitting (Hermann Heinrich), een uitstekend rechtsgeleerde, geboren te Manchenheim (Rijnpfalz) den 27sten Augustus 1831, studeerde te Würzburg, Heidelberg en Erlangen in de rechten, promoveerde in 1852 op eene dissertatie: „Ueber den Begriff von Haupt- und Gegenbeweis und verwandte Fragen (1853)", was daarna eenigen tijd als pleitbezorger werkzaam, begaf zich voor zijne verdere ontwikkeling in 1855 naar Parijs en vestigde zich in 1856 met het geschrift: „Ueber den Begriff der Rückziehnng" als privaatdocent te Heidelberg. In 1857 werd hij buitengewoon en in 1858 gewoon hoogleeraar te Basel en in 1862 te Halle. Hij schreef voorts: „Die Natur der Korrealobligationen (1859)", — „Ueber das Alter der Schriften römischer Juristen von Hadrian bis Alexander (1860)", — „Znr Geschichte des Soldatentestaments (1866)", — „Ueber die sogenannte Turiner-Institntionen, glosse und den sogenannten Brachylogus (1870)", — „Das castrense Pecn-

lium in seiner geschichtlichen Entwicklung und hentigen gemeinrechtlichen Giltung (1871)", — „Glosse zu den exceptiones legum romanarum des Petrus (1874)", — „Zur Geschichte der Rechtswissenschaft am Anfang des Mittelalters (1875)", — „Jnristischen Schriften der früheren Mittelalters (1877)",— „Der Reichs-Civilprozesz. Lehrbuch des bürgerlichen Verfahrens nach der Civilprozeszordnung für das Deutsche Reich und den ergänzenden Reichsgesetzen (1878; 5de druk, 1880)", — en „Zur Einführung in die Reichs-Gerichsverfassung und der Reichs-Civilprozesz (1879)". Ook was hij van 1864 tot 1877 mederedacteur van het: „Archiv für civilistischen Praxis".

Fitz is een Normandisch woord — hetzelfde als het Fransche *fils* —, hetwelk, evenals *mac* bij de Schotten, *O* bij de Ieren en *ben* bij de Oosterlingen, de beteekenis heeft van *zoon*. Veelal is het met een stamnaam verbonden, om een teig van dien stam aan te duiden. Later werd het gebruikt voor onwettige zonen van Koningen en Prinsen, zooals in *Fitzroy Fitzjames* en *Fitzclarence*.

Fitzgerald. Onder dezen naam vermelden wij:

Lord *Eduard Fitzgerald*, een Iersch volksleider, geboren op het kasteel Carton bij Dublin den 15 October 1763. Hij werd in Frankrijk opgevoed, trad in Britschen dienst en onderscheidde zich in den Amerikaanschen oorlog. Na zijn terugkeer was hij ijverig werkzaam als lid van het Iersche Parlement en verzette zich met kracht tegen de maatregelen, die het Engelsche Bewind met betrekking tot zijn vaderland wilde nemen. Toen hij voorts in het huwelijk trad met *Pamela*, de onechte dochter van *Philippe Egalité*, kwam hij in verdenking van democratische gevoelens, zoodat zijn naam op de lijst der officieren werd doorgehaald. Hierdoor kwam zijn opzet tot rijpheid, om Ierland tot een zelfstandig Rijk te verheffen, waartoe Frankrijk hem hulp had toegezegd. Aanvankelijk ging alles voorspoedig, totdat de hoofden der samenzwering op eene vergadering plotselijk in hechtenis werden genomen. *Fitzgerald* ontsnapte en hield, vermomd rondzwervende, de draden der samenspanning in handen, doch werd nogmaals verraden en den 4den Juli 1798 onthoofd.

Perry Hethrington Fitzgerald, een Engelsch schrijver, geboren in 1834 te Fane Valley (graafschap Lonth). Hij studeerde te Lancaster en Dublin in de rechten en is thans rijksadvocaat. Van zijne talrijke romans, die meerendeels in tijdschriften werden geplaatst, vermelden wij: „Never forgotten (1865 en later)", — „The second Mrs. Tillotson (1866; 2de druk, 1868)", — „The dear girl (1868)", — „Fatal zero", — „The Doctors mixture", — „The Bridge of Sighs", — „Bella Donna", — „Mildrington the barrister", — „Seventy-five Brookstreet (1867; 2de druk, 1868)", — „Beauty Talbot (1870)", — „Jenny Bell (1866)", — „Polly", — „The sword of Damocles", — „Reverend Alfred Hobluch and his curacles (1869)", — „The woman with the yellow hair", — „The Night Mail (1862)", — „Diana Gay (1868)", — „Fairy Alice (1865)", — „Two fair daughters (1871)", — „The middle-aged lover (1873)" — en „The parvenu family (1876, 3 dln)". Voorts schreef hij: „The life of L. Sterne (1864, 2 dln)", — „The English essayists Charl. Lamb and Charl. Dickens (1864)", — „A famous forgery (1866)", — „Charles Lamb (1866)", — „Charles Townshand (1866)", — „The life of Garrick (1868, 2 dln)", — „The Kembles (1871, 2 dln)", — „Life and adventures of Alex. Dumas (1873, 2 dln)", — „Proverbs and commediettas (1870)", — „Principles of comedy and dramatic effect (1870)", — „The romance of the English stage (1874, 2 dln)" — en „The great canal at Snez (1876, 2 dln)".

Fitzherbert (Mary Anne), heimelijk gehuwd met den Prins *van Wales*, later *George IV*, koning van Engeland, werd geboren den 26sten Juli 1755. Haar vader, *William Smythe* van Fonge Castle, uit eene oude R. Katholieke familie gesproten, gaf haar in 1775 ten huwelijk aan *Edward Weld* van Lulworth-Castle, een oom van den cardinaal *Weld*, na wiens dood zij zich in den echt verbond met *Thomas Fitzherbert*, die in 1780 overleed. In het bezit van een vorstelijk vermogen, leidde zij te Londen eene schitterende levenswijs en leerde er den Prins *van Wales* kennen, die zijn huwelijk met haar door een R. Katholieken priester liet inzegenen. Daar deze verbintenis niet volgens de wetten des lands gesloten en evenmin door eene Koninklijke toestemming bezegeld was, moest men haar in Engeland als onwettig aanmerken, en de Prins zorgde, dat zijn vriend *Fox* haar in 1787 in het Parlement openlijk als zoodanig beschonwde. Het huwelijk van *George* met Prinses *Carolina van Brunswijk* vernietigde den band, die door de ontrouw van den Prins reeds aanmerkelijk verzwakt was. Zij bleef echter hare plaats behouden in den aristocratischen kring, al werd zij ook in schotschriften op eene scherpe wijze aangevallen. Ook behield zij een prachtig paleis in Park Lane en een jaargeld van 10000 pond sterling, waarvoor de Prins haar afgekocht had, en overleed den 27sten Maart 1837.

Fitzinger (Leopold Joseph Franz Johann), een verdienstelijk dierkundige, geboren te Weenen den 13den April 1802, studeerde in de natuurkunde en schreef: „Neue klassifikation der Reptilien nach ihren natürlichen Verwantschaften (1826)" — en „Wissenschaftlich populäre Naturgeschichte der Säugethiere (1855—1861, 5 dln)". Inmiddels was hij er geplaatst bij het kabinet voor natuurlijke historie en belastte zich in 1863 met de directie van den Zoölogischen tuin te München en in 1865 met den Zoölogischen tuin te Pest. In 1866 liet hij deze betrekking varen, bleef tot 1873 te Pest en woonde na dien tijd te Hietzing bij Weenen. Hij schreef nog: „Verzuch einer Erklärung der ersten oder ursprünglichen Entstehung der organischen Körper nnd ihrer Mannigfaltigkeit (1872)" en „Die Darwinsche Theorie bei Bengalischer Beleuchtnng (1873)".

Fitzjames. Onder dezen naam vermelden wij, behalve de Hertogen van *Berwick* (zie aldaar):

Edouard, hertog *van Fitzjames*, een moedig voorstander der *Bourbons* in Frankrijk. Hij werd geboren te Versailles in 1776, verliet Frankrijk in 1782, trad in dienst bij het leger

der uitgewekenen onder *Condé* en ging vervolgens naar Engeland. Ten tijde van het Consulaat keerde hij naar zijn vaderland terug, doch trad er eerst tegen het einde van het Keizerrijk in dienst bij de Nationale Garde te Parijs. Na de eerste Restauratie werd hij kolonel, pair, adjudant en kamerheer. De terugkomst des Keizers verdreef hem nogmaals uit Frankrijk, doch na de tweede Restauratie trad hij op als een ijverig verdediger van het monarchale beginsel. Toch zwoer hij na de Julirevolutie als pair den eed van trouw aan *Louis Philippe* Later was hij gewikkeld in de intrigues van de Hertogin *van Berri*, zoodat hij een korten tijd in den kerker moest doorbrengen. In 1834 legde hij zijne waardigheid als pair neder en stelde zich te Toulouse met goed gevolg candidaat voor het lidmaatschap der Kamer van Gedeputeerden, waar hij na *Berryer* de voortreffelijkste woordvoerder der Legitimisten was. Hij overleed in November 1838.

Fitzpatrick (William John), een Iersch geschiedschrijver, geboren den 31sten Augustus 1830, ontving zijne opleiding te Clongowes Wood en werd vrederechter in het graafschap Dublin. Hij schreef: „The life, times and contemporaries of Lord Cloncurry (1855)", — „Lord Edw. Fitzgerald and his betrayers or a note on the Cornwallis papers (1859)", — „Lady Morgan, her career, literary and personal (1860)", — „The life, times and correspondance of dr. Doyle, bishop of Kildare (1861, 2 dln)", — „Memoirs of Richard Whateley, archbishop of Dublin (1864, 2 din)", — „The sham squire and the informers of 1798 (1ste—3de druk, 1866)", — „Ireland before the union, with the unpublished diary of John Scott, Earl of Clonmel, 1774—1798 (1867; 5de druk, 1869)", — „Irish wits and worthies (1873)" — en „Life of Charles Lever (1879)".

Fitz-Roy (Robert), een Engelsch zeeman, was van vaderszijde een kleinzoon van den Hertog van *Grafton*, eerste minister van *George III*, en van moederszijde een neef van Lord *Castlereagh*. Hij werd geboren den 5den Juli 1804 en nam in 1819 dienst bij de marine, diende in de Middellandsche Zee en in de wateren van Zuid-Amerika en werd luitenant in 1824. In November 1828 werd hij met kapitein *Ring* uitgezonden, om de kust van Patagonië op te nemen en hij deed zulks op zoo uitstekende wijze, dat hij in 1831 benoemd werd tot chef van eene nieuwe expeditie, welke bestemd was naar de eilanden der Zuidzee en tot het doen van lengtehepalingen om den aardbol. Op deze reis, die tot 1836 duurde, was hij vergezeld van den heroemden natuuronderzoeker *Charles Darwin*. Zijne zeetochten beschreef *Fitz-Roy* in het werk „Narrative of the surveying voyages of H. M. S. Adventure and Beagle (1839, 2 dln; 2de druk, 1848)". Inmiddels was hij tot kapitein opgeklommen en liet zich door Durham kiezen tot parlementslid. Doch reeds in 1843 legde hij die betrekking neder, om als gouverneur naar Nieuw-Zeeland te vertrekken. Hij bekleedde dit ambt tot in 1846, schreef „Remarks on New-Zealand (1846)" en wijdde zich vervolgens aan de studie der meteorologie. Tot directeur eener meteorologische inrichting benoemd, leverde hij jaarlijks „Meteorological observations" en daarboven een „Weatherbook, a manual of practical meteorology (1862). Hij was de eerste, die op het denkbeeld kwam, om de telegraaf te gebruiken tot aankondiging van naderende stormen, en zijne stormsignalen hebben menigen zeeman gewaarschuwd en gered. Volgens ouderdom van rang werd hij in 1863 vice-admiraal der Britsche marine en bracht in eene vlaag van zwaarmoedigheid zich zelven om het leven op zijn huitenverblijf Norwood in Surrey den 30sten April 1865.

Fitzwilliam is de naam van een Engelsch geslacht, hetwelk afstamt van *William Fitz Godric*, een neef van Koning *Eduard de Belijder*. Een zoon van dien stamvader, *William Fitzwilliam* genaamd, vergezelde den Hertog van Normandië naar Engeland en streed bij Hastings. Eén zijner nazaten werd door *Hendrik VIII* benoemd tot graaf *van Southampton*, maar overleed in 1543 zonder een mannelijk oor na te laten. — Tot eene jongere lijn behoorden Sir *William Fitzwilliam*, die van 1560 tot 1594 tot 5-maal toe lord-deputy van Ierland was en het vertrouwen van Koningin *Elizabeth* genoot. Hij overleed in 1599. Zijn evenzoo genoemde kleinzoon werd tot Lord *van Lifford* in Ierland benoemd en was de grootvader van *William*, die in 1716 den titel verkreeg van viscount *Milton* en graaf *Fitzwilliam*. — *William*, de derde graaf, werd in 1742 ook pair van Engeland en huwde 2 jaar later met *Anna Wentworth*, eene zuster van den laatsten Markies *van Buckingham*, zoodat dit geslacht den naam aannam van *Wentworth-Fitzwilliam*. — Hij werd opgevolgd door zijn zoon *William*, geboren den 30sten Mei 1748, het toonbeeld van een vrijzinnigen aristocraat. Hij werd opgevoed op de school te Eton, waar hij *Fox* leerde kennen, studeerde te Cambridge, reisde daarna op het vasteland en nam in 1769 zitting in het Hoogerhuis. Gedurende den Amerikaanschen oorlog was hij een bestrijder der Regeering, doch toen zijn oom *Buckingham* in 1782 kanselier der schatkamer werd, wilde hij geen deel uitmaken van het ministerie. Na den dood van dezen erfde hij een groot vermogen. Ook onder *Pitt* behoorde hij tot de oppositie, doch na de Groote Revolutie in Frankrijk en de terechtstelling des Konings aldaar rukte hij met een aantal Whigs zich los van *Fox*, om zich aan de zijde der Regeering te scharen. Hij werd in 1794 voorzitter van het Privy Council en ging in den aanvang van 1795 als onderkoning naar Ierland, doch werd reeds na verloop van 3 maanden teruggeroepen, omdat hij zijne sympathie hetnigd had voor eene door *Grattan* ingeleverde hill tot emancipatie der R. Katholieken. *Fitzwilliam* rechtvaardigde zijne houding in het Parlement, doch zijne spanning met het ministerie of eigenlijk met *George III* nam zoodanig toe, dat hem zelfs de waardigheid van lord-luitenant van een district van Yorkshire eenigen tijd ontnomen werd. Na den dood van *Pitt* werd hij nogmaals voorzitter van het Privy Council, eene betrekking, die hij tot in Maart 1807 bekleedde, daar de weigering des Konings, om de emancipatie der R. Katholieken in te willigen, zijne aftreding en die van het geheele ministerie *Grenville* veroorzaakte. Na

die tijd nam *Fitzwilliam* weinig deel aan de openbare aangelegenheden. Toch werd hij in 1819 nogmaals als lord-luitenant van bovenbedoeld district geschorst, omdat hij in eene openbare vergadering (meeting) de handelwijze der Regeering bij de volksbewegingen te Manchester in krachtige bewoordingen had afgekeurd. Hij overleed den 8sten Februari 1833. — Zijn zoon *Charles William Wentworth-Fitzwilliam*, geboren den 4den Mei 1786, eerst lord *Milton* genaamd, nam reeds op 21-jarigen leeftijd zitting in het Lagerhuis en verwierf er weldra een naam als redenaar. Hij nam deel aan het onderzoek, in 1809 ingesteld tegen den Hertog *van York*, hetwelk het ontslag van dezen als opperbevelhebber van het leger ten gevolge had. Toen de Hertog in 1811 in dien rang hersteld werd, droeg Lord *Milton* een votum van afkeuring voor, hetwelk echter afgestemd werd. Dientengevolge had hij groote moeite, om zijne plaats in het Lagerhuis te behouden, — ja, zijne uitgaven hiervoor beliepen 50 000 pond sterling. Hij ondersteunde in 1829 de bill tot emancipatie der R. Katholieken, werd in 1831 voor Northampton gekozen en bevorderde de aanneming der reformbill. Nadat hij na den dood zijns vader zitting had genomen in het Hoogerhuis, stemde hij in 1846 vóór de afschaffing der graanwetten, doch met de uitdrukkelijke verklaring, dat hij dien maatregel niet in zijn geheelen omvang goedkeurde. Oischoon hij zich doorgaans aan de zijde der Whigs bevond, verkoos hij geene portefeuille aan te nemen en kwam ook meermalen in verzet tegen de staatkunde van Lord *Palmerston*. Als een vriend der wetenschap bevorderde hij de stichting van de universiteit te Londen en van het Britsch Genootschap. Ook bezorgde hij met dr. *Richard Bourke* de uitgave der werken en brieven van *Edmund Burke* (1826—1844, 20 dln). Hij overleed op Wentworthhouse den 4den October 1857. — De tegenwoordige Graaf is *William Thomas Spencer Wentworth-Fitzwilliam*, een zoon van den voorgaande en ridder van de orde van den Kouseband, geboren den 12den October 1815.

Fiume, eene Koninklijk-Hongaarsche vrijen vrijhavenstad, aan het uiteinde der schilderachtige Golf van Quarnéro gelegen, voorheen *Tersattica Vitopolis* of ook *Fanum Scti Viti ad flumen*, in het Duitsch *St. Veit am Flaum* en in het Slawisch *Rieka* genaamd, was reeds in de dagen der oudheid éene der aanzienlijkste plaatsen van Liburnië. Ten tijde der Romeinsche Keizers was zij eene bloeiende stad, daarna een leen van den patriarch van Aquileja, vervolgens van de Graven *van Duino* en van de Heeren *van Görz*, totdat in 1471 Keizer *Frederik III* haar toevoegde aan de bezittingen van het Huis *van Habsburg*. In 1776 werd zij door *Maria Theresia* als een corpus separatum (afzonderlijk lichaam) met Hongarije vereenigd, en die toestand duurde voort totdat zij in 1809 door de Franschen werd bezet. In 1814 verviel de stad weder aan Oostenrijk, doch werd in 1822 aan Hongarije teruggegeven. Na de volksbewegingen van 1848 en 1849 voegde men *Fiume* bij het krooland Croatië, doch sedert 1870 bevindt zich de stad met haar gebied onder het gezag van het Hongaarsch bewind. Zij is als zoodanig de zetel van een Koninklijken gouverneur, tevens belast met het voorzitterschap der Commissie voor Zeezaken. Men vindt er eene goede haven en eene quarantaine-inrichting, eene rechtbank van eersten aanleg, eene handels- en marinerechtbank en consuls van de voornaamste handeldrijvende mogendheden. Het aantal inwoners bedroeg er in 1880 nagenoeg 21 000, van welke 15 000 in de stad en 6000 op haar grondgebied gevestigd zijn. De inwoners zijn bijna allen leden der R. Katholieke Kerk. Tot de inrichtingen van onderwijs behooren er een Koninklijk en een Croatisch gymnasium, 2 stadsscholen van middelbaar onderwijs, 2 lagere scholen en 2 opvoedingsgestichten voor meisjes. Voorts heeft men er eene in 1856 verrezene zeevaartschool met omstreeks 130 leerlingen. Tot de merkwaardigste kerken behooren er de Dom van Maria-Hemelvaart met een nieuwen voorgevel, in den trant van het Pantheon te Rome opgetrokken, en de St. Veltskerk, welke op de kerk van Maria della Salute te Venetië gelijkt. Van de overige belangrijke openbare gebouwen noemen wij het gouvernementsgebouw, een fraaien schouwburg, die 1600 personen kan bevatten, het casino patriotico en de smaakvolle zeevaartschool. Vermeldenswaardig is ook een goed bewaard gebleven Romeinsche triomfboog, ter eere van Keizer *Claudius II*, een zoon van *Germanicus*, verrezen. Voorts zijn er onderscheidene inrichtingen van weldadigheid.

In weerwil van de nabijheid van Triëst, hebben handel en nijverheid zich te Fiume voorspoedig ontwikkeld, en de Hongaarsche Regeering getroostte zich hiervoor belangrijke offers. Twee spoorwegen brengen Fiume met het groote Europeesche spoorwegnet in verbinding. Ook is er eene Kamer van Koophandel en Nijverheid, eene onderlinge verzekeringmaatschappij tegen zeegevaar, eene filiaalinrichting der Weener Bank en eene Banca fiumana. Eene groote papierfabriek aldaar verzendt jaarlijks meer dan 30 000 tolcentenaars papier naar verschillende landen, zelfs naar Engeland. De Koninklijke tabaksfabriek houdt er meer dan 2000 personen bezig en levert jaarlijks 65 millioen sigaren. In de fabriek van werktuigen aldaar worden de beste stoommachines voor oorlogsvaartuigen, alsmede torpedo's vervaardigd, en een watermolen geeft er verbazende hoeveelheden meel ter verzending naar de Levant en zelfs naar Brazilië, terwijl er voorts nog andere fabrieken gevonden worden. Een hoogst belangrijke tak van nijverheid is er vervolgens de scheepsbouw. Eene menigte scheepstimmerwerven ligt er aan den oever der zee, en er worden jaarlijks 20 tot 30 zeilschepen gebouwd. Er behooren 186 schepen voor de groote vaart te huis, en jaarlijks vallen er meer dan 2000 schepen binnen Er zijn 3 havens, Porto Canale Fiumara, Porto Nuovo, van welke eerstgenoemde 130 kleine vaartuigen en laatstgenoemde 40 groote schepen en 150 kustvaarders bevatten kan, en eene petróleumhaven. De voorlaatste heeft 14 millioen Oostenrijksche guldens gekost. De omtrek van Fiume is steenachtig, maar men heeft er wijngaarden, die eene uitmuntende wijnsoort

opleveren. Het klimaat is er zeer zacht, zoodat magnolia's, myrten, laurieren enz. er den winter verduren en kastanjeboomen de heuvels versieren. Eindelijk bloeit er de visscherij; er worden jaarlijks duizende thonijnen gevangen, en men heeft er eene kleine soort van zeekreeften, scampi (Astacus norvegicus), die alleen in de golf van Quarnéro voorkomen.

Fivelgo of *Fivelingo* is de naam van één der kwartieren, waarin ten tijde der Republiek de Nederlandsche provincie Groningen verdeeld was. Het ontleende zijn naam aan de Fivel, die, ontspringende in de venen van Dunrawold, zich bij Wittewierum in 2 takken verdeelde, van welke de noordelijke omstreeks het jaar 1238 verzand is, terwijl de zuidelijke in het Damsterdiep gedeeltelijk is overgebleven. *Fivelgo* wordt reeds in de 10de eeuw een graafschap genoemd en bevatte toen waarschijnlijk ook een gedeelte van het Oldambt. Het hedendaagsche Fivelgo grenst ten noorden en oosten aan de Wester-Eems, ten zuiden aan het Oldambt en ten westen aan Hunsingo, en bevat de steden Appingadam en Delfzijl, benevens omstreeks een 40-tal dorpen. Het heeft door den watervloed van 12 November 1686 en vooral van 26 December 1717 veel geleden.

Fix, afkomstig van het Latijnsche woord *fixus* (vast), werd door de vroegere scheikundigen in tegenstelling van *vluchtig* gebruikt. Ook gaven zij aan koolzuur wegens zijn aanzienlijk soortelijk gewicht den naam van *fixe lucht*. — Eene *idée fixe* is een vastgewortelde waan, die zich door geene overreding, door geen gezag laat uitroeien en alzoo eene soort van krankzinnigheid uitmaakt. Zij, die daaraan lijden, kan men van het opgevatte denkbeeld niet afbrengen, terwijl zij over aangelegenheden, die daarmede niet in betrekking staan, soms zeer goed oordeelen en spreken.

Fix (Theodore), een Fransch staathuishoudkundige, geboren te Solothurn in 1800, werd geplaatst bij het kadaster in Frankrijk, en vestigde zich in 1830 te Parijs, waar hij zich belastte met de redactie van het aardrijkskundig gedeelte van het „Bulletin universel des sciences". In 1833 stichte hij de „Revue mensuelle d'économie politique", van welke hij in 1836 een vijftal deelen had uitgegeven, en in 1840 zag hij zijne verhandeling over het Duitsche tolverbond door de Académie des sciences morales et politiques bekroond. Daarna werd hem het schrijven opgedragen van het staathuishoudkundig gedeelte van het „Rapport sur les progrès des sciences sociales depuis 1789", terwijl het „Journal des économistes", de „Revue nouvelle" en de „Constitutionnel" hem onder hunne medearbeiders telden. Hij overleed den 31sten Juli 1846. — Zijn broeder *Theobald*, leeraar aan het Collége Henri IV en aan de Polytechnische school te Parijs, bezorgde met *Hase* en *Sinner* eene nieuwe uitgave van den „Thesaurus linguae Graecae" van *Stéphanus* en van de werken van onderscheidene klassieke schrijvers. Voorts leverde hij met *Sinner* eene uitgave der werken van *Chrysóstomus* in 13 deelen, — alsmede „Euripidis Fabulae (1844)", — „Fables de Babrius (1847)", — „Dictionnaire Français-Allemand" en „Dictionnaire Allemand-Français (1875)". In 1855 werd hij bibliothecaris van den Staatsraad en overleed te Parijs den 21sten September 1874.

Fixa vincta. Hieronder verstaat men al die voorwerpen, die aan een onroerend goed verbonden zijn, en wel zoodanig, dat zij aard-, paal-, nagel- of wortelvast zijn, zoodat zij zelve ook tot de onroerende goederen gebracht worden. Zie *Immobilia*.

Fixmillner (Placidus), een Duitsch sterrenkundige, geboren den 28sten Mei 1721 te Achleuthen in Opper-Oostenrijk, studeerde te Salzburg en werd in 1745 hoogleeraar in het Kerkelijk recht aan de ridderschool te Kremsmünster. Wegens zijne astronomische kennis werd aldaar in 1747 eene sterrenwacht voor hem opgebouwd, en zijne waarnemingen van Mercurius hebben later *Lalande* in staat gesteld, om nauwkeurige tafels van die planeet te vervaardigen. Hij was de eerste, die de loopbaan van Uranus berekende, en hij bewees de waarheid van het vermoeden van *Bode*, dat de door *Flamsteed* in 1699 waargenomen en daarna verdwenen ster 34 van het sterrenbeeld de Stier laatstgemelde planeet was geweest. Hij overleed den 24sten Augustus 1791. Van zijne geschriften vermelden wij: „Meridianus specnlae astronomicae (1765)", — „Decennium astronomicnm ab anno 1765—1775 (1876)" — en „Acta astronomica Cremissamensia (1776—1791)."

Fizeau (Hippolyte Louis), een Fransch natuurkundige, geboren te Parijs den 23sten September 1819, bekleedt er sedert 1863 de betrekking van inspecteur de physique aan de Ecole polytechnique. Met *Foucault* nam hij optische proeven en toen *Arago* blind was geworden, zette hij diens onderzoek voort over de snelheid van het licht. Met *Gounelle* bepaalde hij zich voorts bij de snelheid der electriciteit en vestigde zijne aandacht op de photographie. Zijne talrijke verhandelingen zijn opgenomen in wetenschappelijke tijdschriften.

Field of *fjäll* is de naam van woeste bergvlakten op het Skandinavische Schiereiland, waarboven zich hier en daar bergtoppen (tinde) verheffen. Sommige bergen, zooals de Sylt-fjeld, de Jadnemfjeld, zijn er naar genoemd.

Fjord noemt men in Noorwegen eene smalle insnijding der zee in het rotsachtige strand. Van deze zijn de Drontheimerfjord (20 geogr. mijl lang), de Sognefjord (32 geogr. mijl lang), de Stavangerfjord enz. door steile rotswanden ter hoogte van 1000 Ned. el omgeven, — en de schilderachtige Christianiafjord (18 geogr. mijl lang) is de merkwaardigste.

Flauwte of *onmacht* noemt men een plotselijk wegzinken der krachten, waarbij de pols nagenoeg ophondt te kloppen, terwijl van de ademhaling bij oppervlakkige waarneming niets bespeurd wordt. De persoon, die in flauwte is gevallen, gelijkt op een doode; zijne lippen zijn blauw, zijne oogen ingevallen, zijn gelaat is bleek en verwrongen, zijn bewustzijn geheel of gedeeltelijk verdwenen, en hij heeft althans geen vermogen, om zijn bewustzijn te kennen te geven. Zulk een toestand nadert gewoonlijk met oorsuizing, duizeligheid, hoofdpijn en misselijkheid, en eindigt, nadat hij kort of lang, van 5 minuten tot een uur, gednurd heeft, met zenuwtrekkingen en met een ruim, koud zweet op het voorhoofd. De oorzaak van flauwte is veelal

eene ongewone gemoedsaandoening, ontstaande door het zien van iets vreeselijks of walging-wekkends, door schrik en angst, door overspanning en nitputting van kracht, ook wel door bloedverlies of pijn. Tot de beste geneesmiddelen bij deze ongesteldheid behooren kond water, Hoffmansdroppels, spiritus nitri dulcis en azijn.

Flacus (Cajus Valerius), een Latijnsch dichter, leefde in de 2de helft der eerste eeuw onzer jaartelling en overleed op jeugdigen leeftijd te Padua. Van zijn heldendicht: „Argonantica" zijn 7 boeken en een gedeelte van het 8ste bewaard gebleven. Zij zijn uitgegeven in 1474 te Leiden met noten van *Heinsius* en met eene voorrede van *Burman*. *Flaccus* was een zeer verdiensteijk navolger van *Virgilius*.

Flaccus (Horatius), zie *Horatius*.

Flachat (Eugène), een verdiensteijk ingenieur, geboren te Nimes den 16den April 1802, nam van 1823 tot 1830 met zijn halfbroeder *Stephan* deel aan den bouw van het kanaal van Havre naar Parijs en vertrok vervolgens naar Engeland, waar hij zich wijdde aan den aanleg van dokken. Na zijn terugkeer stichtte hij werkplaatsen te Abbainville, Inssey en Vierzon, bepaalde zich bij den spoorwegbouw en ontwierp met anderen de plannen voor de lijn naar St. Germain. In 1844 bestuurde hij den aanleg van den luchtdrukspoorweg van Pecq en bouwde met anderen den Zuiderspoorweg. In 1857 was hij ingenieur en chef van den Oosterspoorweg en werd daarop raadgevend ingenieur van dezen en van den Zuiderspoorweg. Hij stichtte in 1841 de Vereeniging van ingenieurs, in 1844 de Conferentie van spoorwegingenieurs en in 1848 het Genootschap van civiele ingenieurs, was meermalen voorzitter van deze vereenigingen en overleed te Arcachon den 18den Juni 1878. Van zijne talrijke geschriften noemen wij: „Etablissements commerciaux, docks de Londres, entrepôts de Paris, projets de docks à Marseille (1836)", —. „Le guide du mécanicien, constructeur et conducteur de locomotives (1840)", — „Traité de la fabrication du fer et de la fonte (1842—1846, 3 din)", — „Mémoire sur les travaux de l'isthme de Suez (1865)" — en „Navigation à vapeur transocéanienne (1866, 2 din)".

Flacius (Matthias), eigenlijk *Vlacich*, een uitstekend godgeleerde uit de dagen der Hervorming, geboren te Albona in Illyrië in 1520, was reeds vroeg van evangelische beginselen doordrongen, studeerde te Basel, Tübingen en Wittenberg, en omhelsde, door den invloed van *Luther* bewogen, na een moeielijken strijd de leer van 's menschen verdorvenheid door de erfzonde, welke na dien tijd de grondslag was van zijn godgeleerd stelsel. In 1544 werd hij hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal te Wittenberg, doch het Leipziger Interim verdreef hem vandaar (1548). Hij begaf zich naar Magdeburg, richtte zijne aanvallen tegen *Melanchthon* en zijne aanhangers en was de vertegenwoordiger van de gestreng-Luthersche partij. Als zoodanig werd hij door Hertog *Johann Friedrich* in 1588 benoemd tot hoogleeraar aan de pas-gestichte universiteit te Jena. Zijne hartstochtelijke twistgierigheid was echter den Hertog eene ergernis, zoodat hij in 1562 zijn ontslag ontving. Daarna toefde hij achtervolgens te Regensburg, Antwerpen, Frankfort aan de Main en Straatsburg zonder ergens eene duurzame verblijfplaats te vinden, en overleed in 55-jarigen ouderdom te Frankfort aan de Main in een hospitaal. Eerst was hij als een godsman vereerd en later werd hij wegens zijne leer, dat de erfzonde tot het wezen van den gevallen mensch behoort, zelfs door zijne trouwste aanhangers verlaten. Toch was zij geene andere dan die van *Luther*. Voorts heeft hij zich verdiensteijk gemaakt als medewerker aan de „Magdeburger Centuriën", als schrijver van een „Catálogus testium veritatis (1556)" en van een „Clavis scripturae sacrae (1567)", alsmede door de uitgave van een Bijbelsch woordenboek met verhandelingen over de grondbeginselen der schriftverklaring.

Flacourtia *Commers.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Flacourtiaceën*, aizoo genoemd naar *Etienne de Flacourt*, die in de 17de eeuw eene „Histoire de l'île de Madagascar" geschreven heeft. Het onderscheidt zich door 1- of 2-siachtige bloemen, een 5-deelig, gekleurd bloemdek met 12 tot 50 meeldraden met tusschengevoegde schubjes en niervormige helmknoppen, door vronwelijke bloemen, waarvan het vruchtbeginsel één- of schijnbaar veelhokkig en door eene klierachtige schijf omringd is, terwijl de stijlen ontbreken en de 3- tot 10-deelige stempels ongesteeld zijn, en door eene ronde, éénhokkige bes. Het omvat aitijdgroene boomen en heesters, die in warme gewesten groeien en welsmakende vruchten dragen. In den Indischen Archipel komen 6 soorten voor met eetbare vruchten, bekend onder den naam van *roekam*. — *F. Jangomas Gmel.*, meeldraadbloemen en stamperbloemen op verschillende planten dragende, is een vrij hooge boom met uitgespreide takken; men vindt hem in Oost-Indië en China en hij bezit bruinachtigroode, zoete vruchten. *F. Rumontchi Hér.* groeit op Madagascar en draagt paarsroode vruchten, die op pruimen gelijken. *F. Sepiaria Roxb.*, een gedoornde heester, is in Oost-Indië algemeen, dient er tot omheining en levert sappige, znre vruchten, terwijl *F. sapida Roxb.*, *F. inermis Roxb.* en *F. Roekam Zoll.* desgelijks aldaar te vinden zijn.

Flacourtiaceae *L. C. Richard* is de naam van eene tweezaadlobbige plantenfamilie, die boomen en heesters omvat met enkelvoudige, afwisselende bladeren zonder of met zeer kleine stennbladen en okselstandige, één- of tweeslachtige bloemen. Het bloemdek is 4- of 5-, zelden 3- of 6-biadig of 4- 7- of 12-deelig, en in den knop dakpanvormig, zelden klepvormig. De meeldraden zijn doorgaans in een onbepaald getal aanwezig en onderstandig op eene kliierachtige schijf of op het bloemdek ingeplant, de heimdraden smal en de helmknoppen 2-hokkig. Het vruchtbeginsel is éenhokkig, somtijds schijnbaar veelhokkig en heeft wandstandige zaaddragers en 2 of meer eitjes. De stijl is eindelingsch, gaaf of verdeeld en heeft stompe of knopvormige stempels. De zaden zijn veel of weinig, naakt of van een zaadrok voorzien; het kiemwit is overvloedig en vleezig, de kiem doorgaans in de as der veelal bladachtige zaadlobben gelegen. De gewassen, welke tot deze familie behooren, groeien in warme landen. De zaden

van sommige soorten leveren verfstoffen; van andere zijn de vruchten eetbaar.

Flagellanten of *Geeselaars* is de naam eener broederschap der 13de eeuw, die geen volkomen vertrouwen stelde in de genademiddelen der Kerk en om die reden het beslnit nam, om door zelfkastijding vergiffenis van zonden te verwerven. De kluizenaar *Rainer* te Perugia wordt voor haar stichter gehouden (1260). Weldra vond hij aanhangers in alle steden van Italië; ouden en jongen, aanzienlijken en geringen trokken door de straten, geeselden zich ten bloede en vermaanden allen tot boete. Door priesters aangevoerd, begaven zij zich soms bij duizenden naar andere landen, om aalmoezen te verzamelen. In 1261 overschreden zij met talrijke scharen de Alpen en verwierven in Duitschland, Bohemen en Polen vele navolgers. Toch vond de broederschap afkeuring bij de Vorsten en bij de hooge geestelijkheid. De schaamtelooze naaktheld der Flagellanten bij het zich toedienen der geeseling kwetste de zedelijkheid, en de zwervende troepen, die door het afpersen van aalmoezen den vrede der burgers verstoorden, gaven zich over aan allerlei uitspattingen. Daarom werden zij in Polen en Bohemen over de grenzen gejaagd. Toen echter in 1349 eene vreeselijke ziekte, de Zwarte Dood genaamd, Europa ontvolkte, vertoonden zich weder Geeselaars in Duitschland en aangrenzende landen en gaven voor, dat zij brieven uit den hemel hadden ontvangen, terwijl zij door hnnne boetedoeningen en liederen het volk zochten op te winden. Nn werden zij van wege de Kerk vervolgd, en zelfs nog in 1414 moesten 91 Flagellanten tegelijk te Sangerhausen in Thüringen den brandstapel beklimmen. Omstreeks het einde der 14de eeuw ontstonden ook elders vereenigingen van boetelingen, doch deze waren onafhankelijk van de Flagellanten. De Kerkvergadering te Constanz nam gestrenge maatregelen tegen de Geeselaars, zoodat zij na dien tijd in vergetelheid geraakten, — hoewel men meent, dat er nog altijd leden dier Orde bestaan.

Flagellaria *L.* is de naam van een plantengeslacht nit de familie der éénzaadlobbige *Flagellariaceën*. Het onderscheidt zich door een 6-deelig, gekleurd, afstaand en overblijvend bloemdek en eene pruimvormige, 3-hokkige bes. Van de soorten noemen wij *F. indica L.* of wilden rotang, die in Oost-Indië groeit. Deze plant heeft lange, lancetvormige stengelbladen, die in ranken eindigen, en touwvormige stengels ter dikte van een vinger. Deze krnipen over de heesters heen en klimmen tegen hooge boomen op. Het onderste gedeelte dier stengels is nog al hontig, recht en stijf, zoodat men er wandelstokken van snijden kan, en het bovenste gedeelte, in dnnne reepen gespleten, levert eene uitmuntende grondstof op voor vlechtwerk. De bladeren zijn buisvormig, afwisselend, bruin en van eene rank voorzien, welke zich overal vasthecht. De bloemtrossen gelijken op die van den liguster, doch zijn grooter, en de vruchten, die van een grooten, bruinen steen voorzien zijn, gelijken op peperkorrels. De gekanwde bladeren worden op wonden gelegd.

Flageolet is eene kleine fluit à bec, dat is, met een voorroertje of mondstukje, — het kleinste fluitinstrument, dat er bestaat, en gewoonlijk uit ivoor vervaardigd. Reeds in 1580 moet het zijn uitgevonden, maar in 1802 werd het aanmerkelijk verbeterd door den instrumentmaker *William Bainbridge* te Londen. Ook noemt men aldus eene manuaal- of labiaalstem op het orgel, die door eene kleine uit fijn Engelsch tin vervaardigde pijp — *vogelpijp* geheeten — den flageolettoon nabootst. Flageolettoon noemt men ook een toon van een bijzonder karakter, in kleur en klank zeer van den gewonen toon verschillend, die op de strijkinstrumenten, als de vlool, de violoncel en zelfs op de contrabas, kan worden voortgebracht door eene bijzondere wijze van strijken en knijpen van de snaren, waarbij deze zich door onderscheidene buigingen en afwijkingen in deelen gaan verdeelen. De groote meesters op de strijkinstrumenten hebben in den laatsten tijd veel werk gemaakt van het flageolettonenspel, vooral *Paganini* op de vlool. Bij een overmatig gebruik er van gaat het schoone effect, dat er mede behaald kan worden, geheel verloren.

Flahault de la Billarderie (Augnste Charles Joseph, graaf de), een Fransch generaal en staatsman, geboren den 21sten April 1785, was de telg van een adellijken stam uit Picardië. Zijn vader, een ijverig koningsgezinde, moest tijdens de Groote Revolutie op het schavot sterven. De jonge *Flahault* vond met zijne moeder eene wijkplaats in Engeland, waar deze onder den naam van *Souza* schreef en hierdoor in de behoeften van haar zelve en van haar zoon voorzag. Nadat beiden vervolgens eenigen tijd ln Duitschland hadden doorgebracht, keerden zij in 1798 terug naar Parijs, waar *Flahault* dienst nam bij de ruiterij, waarmede hij onder het bevel van *Napoleon* in Italië streed. In 1800 nam hij deel aan den veldtocht in Portugal, werd adjudant van *Murat* en onderscheidde zich zoowel bij Austerlitz als in Spanje. Na den slag bij Wagram werd hij kolonel en adjudant van *Berthier*, — voorts baron van het Keizerrijk. In den oorlog tegen Rusland in 1812 streed hij dapper bij Mohilew en werd in het volgende jaar brigade-generaal en na den terugkeer van *Napoleon* adjndant van dezen. Zijn onverschrokken gedrag bij Leipzig bezorgde hem den rang van divisie-generaal en graaf. Bij de eerste Restauratie wees hij alle aanbiedingen der *Bourbons* van de hand en plaatste zich bij den terugkeer van *Napoleon* weder aan diens zijde. De Keizer zond hem met belangrijke depêches naar Weenen, doch *Flahault* werd te Stuttgart in hechtenis genomen en keerde onverrichter zake terug naar Parijs, waar *Napoleon* hem tot pair benoemde. Vervolgens streed hij bij Waterloo, en de invloed van *Talleyrand* was oorzaak, dat hij bij de Tweede Restauratie niet ult Frankrijk verbannen werd. Hij begaf zich eenigen tijd naar Zwitserland en daarna naar Engeland, waar hij met de dochter van den rijken Lord *Keith* in het huwelijk trad. Slechts nu en dan bezocht hij Parijs, doch na de Jnliirevolntie nam hij zitting in de Kamer der Pairs en was in 1831 gedurende een half jaar gezant te Berlijn. Daarna woonde hij de belegering der citadél van Antwerpen bij en werd ln 1831 benoemd tot gezant aan het Hof te

Weenen. Hij bekleedde die betrekking tot aan den val van *Louis Philippe*, doch werd vervolgens door het Voorloopig Bewind als generaal gepensioneerd. Na den staatsstreek van 2 December 1851 steide hij zich ter beschikking van *Lodewijk Napoleon* en werd lid der consultatieve commissie en in 1853 senator. Het volgende jaar werd hij mede belast met de uitgave der briefwisseling van *Napoleon I.* Hij overleed te Parijs den 2den December 1870. Zijne vroegere betrekking met Koningin *Hortense* schonk het leven aan den Graaf *de Morny*.

Flamberg, in het oud-Fransch *flamberge*, vermoedelijk afkomstig van het Franschewoord *flanc* (zijde) en van het Duitsche *bergen* (beveiligen) is de naam, die men in de middeneeuwen gaf aan een lang en breed ridderzwaard. Sommigen meenden, dat hij in verband stond met *flamme* (viam) en bezigden derhalve dit woord bij voorkeur van een golfvormig gesmeed en alzoo op eene vlam gelijkend zwaard.

Flambouwen zijn lichtvuurwerken, dienende tot verlichting van sommige werkzaamheden in vestingen en in forten of wel tot hetzelfde doel bij den dienst te velde. De laatstgenoemde soort is langer dan de eerste.

Zij bestaan uit 5—7 einden losgedraaide lont, die in een mengsel van sterkbrandende stoffen (12 deelen hars en 1 deel Venetiaansche terpentijn) worden gedoopt. Dit mengsel verstijft spoedig, waardoor de flambouw vast wordt, waarna ze met kardoespapier wordt omplakt. De brandtijd bedraagt ongeveer $^1/_2$ tot $1^1/_2$ uur.

Flamen noemde men in het onde Rome den bepaalden priester van deze of gene godheid. Als teeken zijner waardigheid droeg hij eene kegelvormige muts (apex), aan wier top zich eene dunne, met een wolien draad omwonden roede bevond. Er waren 2 klassen van flamines, namelijk *Patricische* en *Plebéjische*. Tot de eersten behoorden de priester van *Jupiter* (flamen Dialis), van *Mars* (flamen Martialis) en van *Quirinus* (flamen Quirinalis), die reeds ten tijde van *Numa* tot die waardigheden waren geroepen. Zij genoten de eervolle onderscheiding van het gebruik der selia curulis. Daarenboven had de flamen Dialis zijn lictor, zijne offerknapen en zijne afzonderlijke woning, die als eene vrijplaats (asylum) beschouwd werd. Ook was hij lid van den Senaat en ontheven van de verplichting om ooit een eed af te leggen. Toch moest hij zich onderwerpen aan sommige beperkingen: het was hem niet veroorloofd, een paard te bestijgen of een nacht buiten de stad te blijven; voorts als zijne gemalin, die den naam droeg van *Flaminica* en met hem voor den offerdienst moest zorgen, overleed, was hij gehouden, zijn ambt neder te leggen. — Het aantal flamines uit de Plebéjers bedroeg 12.

Flamingo (De) behoort tot de *Zwemvogels* (Natatores). Hij onderscheidt zich door een sterken snavel, die in het midden naar beneden omgebogen is, door lange pooten, door een langen hals en door teenen, die door een geheel zwemvlies verbonden zijn. De soorten van dit geslacht hebben op gevorderden leeftijd eene roode kleur. Eéne van deze, de gewone flamingo (Phoenicopterus antiquorum), komt ook in ons wereiddeel voor, namelijk in het zuidelijk gedeelte, — voorts aan de kust van Afrika, aan die der Caspische Zee en in Oost-Indië. Hij bereikt eene hoogte van bijna 2 Ned. el, doch dan zijn de pooten ook 7 of 8 Ned. palm lang. Hij heeft eene rozenroode kleur, doch de voorste slagpennen zijn zwart. Hij bouwt het kegelvormig nest van klei of slik, zit daarop ijverig te broeden en voedt zich met in het water levende weekdieren. De oude Romeinen rekenden het vleesch en vooral de tongen der jonge vogels tot de lekkernijen. Hier en daar wordt de flamingo tam gemaakt, en hij leeft dan op goeden voet met het overig pluimgedierte. — In Amerika komt de roode flamingo (Ph. ruber *L.*) voor; eene andere soort (Ph. ignipalliatus) heeft men daarenboven in Zuid-Amerika, en nog eene andere (Ph. minor) aan de Kaap de Goede Hoop.

Flaminia via, eene beroemde straat in het onde Rome, strekte zich uit van de triomfpoort in den Mnur van *Servius* tot aan de Flaminiapoort In den Muur van *Aurelianus* en draagt thans den naam van het Corso. — Voorts noemde men alzoo een Italiaanschen heerweg, door den veldheer *Flaminius* gebouwd. Deze liep van Rome door Etrurië en Umbrië naar Arimimum; hij is later door *Augustus* en vervolgens door Paus *Julius III* weder in orde gebracht.

Flamininus (Titus Qninctius), een Romeinsch Patriciër, geboren omstreeks het jaar 226 voor Chr., werd in 198 consul, versioeg *Philippus de Jongere*, koning van Macedonië, meermalen in Thessalië en veroverde Boeotië, waarna hij in 196 bij de Isthmische speleu de Grieken vrij verklaarde. Hij overwon voorts den beheerscher van Sparta en verwierf bij zijn terugkeer te Rome in 194 een triomf van 3 dagen. In 191 begaf hij zich nogmaals naar Griekenland, werd in 189 censor, en ging in 183 als afgevaardigde naar Koning *Prusias* van Bithynië, om de uitlevering van *Hannibal* te vorderen. Zijn levensloop is beschreven door *Plutarchus*.

Flaminius is de naam van een Plebéjisch geslacht in het oude Rome. Beroemd was vooral *Cajus Flaminius*, die als tribuun in 232 vóór Chr. zijn voorstel doordreef, om tegen den wil van den Senaat het vroeger op de Sennonische Galliërs veroverde land onder de Romeinsche burgers te verdeelen, — een maatregel, die het uitbarsten van den grooten Gallischen oorlog (225—222) veroorzaakte. Tegen den wensch der aanzienlijken werd *Flaminius*, nadat hij in 227 de pasverworvene provincie Sicilië als praetor met roem had bestnurd, in 223 met *Publius Furius* tot consul gekozen, en hij opende den brief van den Senaat, waarin hij het bevel ontving van te bedanken, eerst nadat hij de Insubrische Galiërs aan de Adda overwonnen had. Als censor met *Cajus Aemilius Papus* bonwde hij den naar hem genoemden circus, waaraan later ook de negende wijk van Rome haren naam ontleende, en zorgde tevens voor den aanleg der *Flaminia via* (zie aldaar). In het 2de jaar van den Tweeden Punischen Oorlog wederom tot consul gekozen, vertraagde hij, door de aanzienlijken tegengewerkt, de plechtigheden zijner ambtsaanvaarding totdat hij het leger bij Ariminum (Rimini) bereikt

had, trok daarmede *Hannibal* te gemoet en liet zich bij het meer van Trasimene tot een veldslag verlokken, waarin hij den heldendood stierf.

Flammarion (Camille), een Fransch sterrenkundige, geboren den 25sten Februari 1842 te Montigny le Roi (departement Haute Marne), was bestemd voor den geestelijken stand en bezocht de seminaria te Langres en te Parijs, maar werd in 1858 geplaatst als leerling aan de sterrenwacht te Parijs. In 1863 werd hij redacteur van het weekblad „Cosmos" en in 1865 van het wetenschappelijk feuilleton van den „Siècle". Voorts hield hij populaire voorlezingen over sterrenkunde en schreef o. a.: „La pluralité des mondes habités (1862; 21ste druk, 1874)", — „Les mondes imaginaires et les mondes réels (1864; 13de druk, 1875)", — „Dieu dans la nature (1866; 11de druk, 1874)", — „Les merveilles célestes (1865; 5de druk, 1875)", — „Contemplations scientifiques (1868)", — „Voyages aériens (1868)", — „Etudes et lectures sur l'astronomie (1866—1877, 7 dln)", — „Histoire du ciel (1872)", — „L'atmosphère; description des grands phénomènes de la nature (1872)", — „Vie de Copernic et histoire de la découverte du système du monde (1872)", — „Récits de l'infini, histoire d'une âme (1873)", — „Les terres du ciel (1876; 2de druk, 1877)", — en „Astronomie populaire (1880)", bekroond met den prix-Monthyon.

Flamsteed (John), een beroemd Engelsch sterrenkundige, geboren te Derby den 19den Augustus 1646, wijdde zich reeds vroeg met ijver aan de astronomie en begaf zich vervolgens naar Londen, waar hij in kennis kwam met *Newton* en *Halley* en in 1676 door Koning *Karel II* tot bestuurder van de nieuwe sterrenwacht (Flamsteed-house) te Greenwich benoemd werd. Hier deed hij vele en nauwkeurige waarnemingen tot aan zijn dood op den 31sten December 1719. Alleen het uitdrukkelijk bevel van Koningin *Anna* kon hem bewegen de uitkomsten van zijn arbeid openbaar te maken onder den titel: „Historia coelestis britannica (1712, 2 dln)", — een werk, dat na zijn dood in betere gedaante door *Halley* uitgegeven werd (1725, 3 dln). Zijne plaatsbepaling van 3000 sterren werd later door *Herschel* herzien en aanmerkelijk verbeterd. Na zijn dood verscheen ook zijn belangrijke „Atlas coelestis (1729)" met 25, later met 28 kaarten.

Flandin (Eugène Napoleon), een Fransch schilder en oudheidkundige, geboren den 15den Augustus 1809 te Napels, oefende zich aanvankelijk zonder leermeester in het teekenen en schilderen, en na eene reis door Italië leverde hij in 1836 op de tentoonstelling te Parijs 2 Italiaansche stadsgezichten. Daarna volbracht hij eene reis naar Algiers en behoorde vervolgens onder de kunstenaars, die den Franschen gezant *de Sercey* naar Perzië vergezelden. Na verloop van 2 jaar kwam hij terug te Parijs, waar eene daartoe benoemde commissie een gunstig verslag inleverde van zijn arbeid. De minister nam het besluit, om dezen openbaar te maken, doch nauwelijks was hij hiermede begonnen, toen de Académie des Inscriptions hem bij de Regeering aanbeval tot het volbrengen van eene nieuwe taak. Hij ging in 1842 met den consul *Botta* naar Ninivé, om er de Assyrische bouwvallen in teekening te brengen en de opgravingen te bevorderen. Na zijn terugkeer verwierven zijne verrichtingen op nieuw de goedkeuring der Académie, en de Kamers verleenden de gelden, benoodigd voor de uitgave van zijn werk. Dientengevolge verschenen zijn „Voyage en Perse (1843—1854, 6 dln met koperen platen)" en zijne „Monuments de Ninivé (1846—1850, 5 dln met 400 koperen platen)". Een derde prachtwerk, „L'Orient (1856—1864)", omvat in 3 f°-deelen Azië tot aan de Perzische Golf en is versierd met 150 steendrukplaten, door den auteur zelven vervaardigd.

Flandrin (Jean Hippolyte), een Fransch schilder, geboren te Lyon den 23sten Maart 1809, ontving zijne opleiding aan de teekenschool in zijne geboorteplaats en werd in 1829 eene leerling van *Ingres* te Parijs. In 1832 verwierf hij den eersten prijs voor het schilderen en de hiermede verbonden toelage voor een 5-jarig verblijf te Rome. Zijne stukken, die hij vandaar overzond, wekten groote verwachtingen en verschaften hem vele begunstigers, zoodat hem bij zijn terugkeer te Parijs weldra belangrijke werkzaamheden werden opgedragen. De stedelijke raad aldaar belastte hem met de versiering der kapel van St. Jean in de kerk van St. Séverin, hetwelk in olieverf op steen geschiedde. Vooral bleek zijn talent in de versiering van het koor der kerk van St. Gemain-des-Prés en van het middenschip der kerk van St. Vincent-de-Paul. Ook andere bedehuizen werden aan zijne zorg toevertrouwd. In de gewrochten van *Flandrin* openbaart zich zoowel een zuivere smaak als een echt godsdienstig gemoed, en als kunstenaar onderscheidt hij zich voorts door zijne ideale richting, door de harmonie der vormen en kleuren, door een eenvoudigen en gestrengen stijl. Voorts heeft hij onderscheidene uitstekende portretten geleverd. In 1853 werd hij lid van het Instituut, en hij stierf op eene reis te Rome den 21sten Maart 1864.

Flanel is eene van kunstwol (lompenwol) vervaardigde, effene of gekeperde, slechts weinig gevolde, op de rechterzijde eenmaal geruwde, eenmaal of in het geheel niet geschoren stof. De ketting van dit weefsel bestaat dikwijls uit kamgaren, of ook wel uit katoenen garen of floretzijde, — de inslag altijd uit kaardgaren. Eene fijngekeperde Engelsche soort draagt den naam van *swanskin* (zwanenvacht); iets dergelijks, maar veel grover, is het *baai*. Men gebruikt het flanel ongekleurd en gekleurd tot voering, maar vooral tot onderkleederen, die wegens de absorbsie van de uitwaseming der huid zonder deze te sterk af te koelen onmiddellijk op het lichaam gedragen worden. Om die reden is het een eerste verelschte van flanel, dat het zeer zacht zij en geene onaangename prikkeling wekke.

Flank noemt men in de versterkingskunst of den vestingbouw eene linie, welke bestemd is om eene andere van ter zijde te verdedigen of — bij werken, die van achter open zijn — eene ruimte van ter zijde te dekken. Bij eene versterking met bastions grenzen de flanken onmiddellijk aan den middenwal (courtine),

om de gracht, vóór dezen en vóór de faces der naburige bastions gelegen, te bestrijken. Daar de bastions nit de torens der voormalige muren ontstaan zijn, plaatste men aanvankelijk de flanken loodrecht op de courtine, later echter loodrecht op het verlengde der face van een naastgelegen bastion. Om het geschut op de flanken beter te beveiligen tegen eene enfilade der vijanden, heeft men ze dikwijls als het ware naar de binnenruimte van het bastion teruggetrokken of gebogen, en men heeft ook wel eens onderscheidene flanken van toenemende hoogte achter elkander gelegd, om des te beter de gracht te kunnen bestrijken. Deze bedoelingen worden echter beter bereikt door de thans gebruikelijke gekasematteerde flanken. — In de algemeene krijgskunde beteekenen flanken de zijden van eene afdeeling of korps; zij vormen gewoonlijk de zwakste punten, zoodat het evenzeer van belang is deze door het terrein of door voldoende troepen te versterken, als om op die van den vijand den aanval te ondernemen. Krijgslieden, die den naam van *flankeurs* dragen, honden steeds hnnne aandacht op de flanken van den vijand gevestigd, om op de hoogte te blijven van zijne bewegingen en een onverhoedschen aanval te voorkomen.

Flassan (Gaetan Raxis, graaf de), een Fransch dagbladschrijver, geboren te Bedouin in 1760, was afkomstig van een Grieksch geslacht, waaraan Paus *Paulus III* in 1536 de heerlijkheid Flassan in het graafschap Venaissin schonk, en verkreeg van *Pius VI*, die hem zeer genegen was, eene aanzienlijke praebende. In 1787 ging hij naar Parijs en bezocht er de militaire school, terwijl hij na de Groote Revolutie het land verliet en in dienst trad bij het korps van *Condé*. Toen dit laatste ontbonden werd, ging hij naar Italië en vertoefde eerst te Florence en later te Venetië. Nadat vervolgens het Schrikbewind gevallen was, keerde hij terug naar Parijs, koos de diplomatische loopbaan en werd chef der eerste afdeeling bij het ministerie van Buitenlandsche Zaken, doch nam weldra zijn ontslag. Op vermoeden van verstandhouding met de uitgewekenen wilde men hem gevangen nemen, doch hij ontkwam aan het gevaar door den commissaris van politie en de soldaten in zijne kamer op te sluiten. Daarna verborg hij zich te Marseille en keerde eerst na den 18den Brumaire naar Parijs terug, waar hij zijne: „Histoire générale de la diplomatie française depuis la fondation de la monarchie jusqn'au 10 août 1792 (2de druk, 1811, 7 din)" in het licht gaf. Later werd hij benoemd tot hoogleeraar in de geschiedenis aan de militaire school te St. Germain-en-Laye en in 1814 vergezelde hij als historiograaf van het departement van Buitenlandsche Zaken het Fransche gezantschap naar het Congrès te Weenen. Tegen de belofte, dat hij eene na den val van *Napoleon* door hem aangekondigde geschiedenis der Fransche diplomatie gedurende de Revolntie ongedrukt zon laten, ontving hij een belangrijk jaargeld. Later betoonde hij eene groote belangstelling in de zaken van Griekenland. Van zijne overige geschriften vermelden wij: „De la colonisation de St. Domingue (1803)", — „Des Bonrbons de Naples (1811)", — „De la restauration politique de l'Europe et de la France (1814)", — „De la neutralité de Belgique (1831)", — en „Solution de la question d'Orient (1840)". Zijn hoofdwerk is echter: „Histoire du Congrès de Vienne (1822, 3 din)". Na de Julirevolutie trok hij zich geheel terug van het tooneel der openbare aangelegenheden en overleed den 20sten Maart 1854.

Flathe (Heinrich Theodor), een verdienstelijk geschiedkundige, geboren in 1827 te Tanneberg (koninkrijk Saksen), studeerde te Leipzig in de letteren en geschiedenis, werd in 1850 leeraar aan het gymnasinm te Planen en is sedert 1866 hoogleeraar te Meiszen. Hij schreef: „Geschichte des phokischen Krieges (1854)", — „Die Vorzeit des Sächsischen Volkes in Schilderungen aus den Quellenschriftsteilern (1860)", — „Die Mark Meiszen (1857)", — „Die Verhandlungen über die den Kurfürsten Friedrich August III von Sachsen angebotene Thronfolge in Polen (1870)", — „Allgemeine Weitgeschichte (1876)", — „Sankt Afra. Geschichte der Kgl. Sächs. Fürstenschule zu Meiszen (1879)", — en bewerkte: „Vaterlandsknnde für Schule und Haus (10de druk, 1869)" van *K. A. Engelhardt*, — „Geschichte von Sachsen (4de druk, 1870)" van *E. A. F. Mohr* — en „Geschichte des Kurstaats nnd Königreichs Sachsen (1867—1873, 3 din)" van *C. W. Böttiger*.

Flatheads of *Flathoofden*, ook *Salish* genoemd, is de naam van een Indiaanschen stam, die in Noord-Amerika ten westen van het Rotsgebergte, aan den bovenloop van de Columbiarivier in Nieuw-Caledonië (Britsch Noord-Amerika), doch grootendeels ten zuiden van de Britsche grenzen gevestigd is. Zij schijnen vermaagschapt te wezen met de Nez percés, hunne westelijke naburen, en leiden een zwervend leven; hnnne taal is weinig bekend, en zelfs hun aantal behoort tot de verborgenheden. In den laatsten tijd zijn echter onderscheidene Wesleyaansche zendelingen derwaarts getrokken.

Flaubert (Gustave), een Fransch romanschrijver, geboren te Ronen omstreeks het jaar 1821, studeerde aanvankelijk in de geneeskunde, maar legde zich inzonderheid toe op de dichtkunst, waarbij hij *Byron* en *Victor Hugo* tot modellen koos. Weldra echter verwijderde hij zich van de Romantische school, om eene realistische richting te volgen. Hij schetste tafereelen uit het dagelijksch leven, en wegens zijn roman: „Madame Bovary (1857, 2 din)" werd hij van kwetsing der zedelijkheid voor het gerecht beschuldigd, doch vrijgesproken. Maar niet alleen hierdoor baarde zijn boek groot opzien; het bevat inderdaad levendige schetsen in een keurigen, schilderachtigen stijl. Omstreeks dien tijd volbracht hij eene reis naar Tunis en vergaderde hier de bouwstof voor den geschied- en oudheidkundigen roman: „Salammbô (1862)", die desgelijks met bijval ontvangen werd. Hierin schildert hij den opstand der hunrbenden tegen het aloude Carthago, en de voorstelling van de stad met hare paleizen en verdere gebouwen en van de inwoners met hunne kleedij, gastmalen en gewoonten getuigt van de rijke verbeelding van den auteur. Intusschen dienen de daarin optredende personen alleen tot ledepoppen voor het geschied- en oudheidkundig gewaad, terwijl de opgeschroefde

stijl op den duur vermoeiend wordt voor den lezer. Voorts schreef hij: „L'éducation sentimentale. Histoire d'un jeune homme (1869; 2de druk, 1873)", — „Le candidat (1874)", — „Tentation de Saint Antoine (1874)" — en „Trois contes (1877)". Hij overleed op zijn landgoed Croisset bij Rouen den 7den Mei 1880. Na zijn dood verscheen nog zijn roman: „Bouvard et Pécuchet".

Flaveanwaterstof is eene gele, gekristalliseerde verbinding, die ontstaat uit de verbinding van zwavelwaterstof en cyangas. Hare samenstelling wordt uitgedrukt door de formule $C_2N_2.H_2S$.

Flaveria *Juss.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Saâmgesteldbloemigen* (Compositae). Het onderscheidt zich door een onbehaarden bloembodem, door een 3- of 4-bladig omwindsel en door ovale, gestreepte vruchten zonder zaadpluis. Het omvat 'kruiden met onbehaarde stengels, tegenovergestelde bladeren en gele bloemen. Men heeft overblijvende en éenjarige, soorten in Mexico, West-Indië en Peru. *F Contrayerva Perr.* (Milleria Contrayerva *Cav.*, Eupatorium Chilense *Molin.*) is eene éenjarige plant uit de warme gewesten van Amerika, met opgaanden stengel, lancetvormige, gezaagde, naar onderen smal afloopende, van 3 hoofdnerven voorziene bladeren en dichte, schijfvormige bloemhoofdjes. Deze plant wordt er in sommige gevallen door de inwoners als een tegengif beschouwd, en de bloemen leveren eene gele verfstof.

Flavine. De bast van den *ververseik* (Quercus tinctoria *L.*), van de opperhuid ontdaan en daarna gemalen, levert een geel poeder, dat onder den naam van *quercitron* als gele verfstof in den handel komt. Het fijnste gedeelte van dat poeder bevat, behalve 3 tot 6% looizuur die men door loodsuiker kan neêrslaan, eene gele kleurstof, *quercitrine* $C_{36}H_{38}O_{20}$ genaamd, die zich bij behandeling met verdunde zuren in een suikersoort isoduliciet en *quercetine* $C_{24}H_{16}O_{11}$, een geel in water moeilijk oplosbaar poeder, ontleedt, dat gewoonlijk *flavine* (geelstof, van *flavus* of *geel*) genoemd wordt. *Quercitrine* en *Quercetine* worden beide door ijzerchloride groen gekleurd.

Flavine heet men ook eene base, die in licht-gele naalden kristalliseert en door *Laurent* en *Chancel* verkregen werd uit binitrobenzophenon $C_{13}H_8(NO_2)_2O$ door behandeling met zwavelwaterstof. Deze flavine of diamidobenzophenon $C_{13}H_8(NH_2)_2O$ lost moeielijk op in water, maar zeer goed in alkohol en aether en vormt kristallijne zouten. Zelf vormt het kleurlooze naalden, die bij 165° smelten.

Flavius is de naam van een oud-Romeinsch geslacht. Daartoe behoorden:

Cnejus Flavius, een zoon van *Ancus*, waarschijnlijk van Sabijnschen stam. Hij was secretaris van *Appius Claudius* te Rome en bracht als zoodanig een verslag in gereedheid van de Legis actiones, vermeld onder den naam van „Jus Flavianum", alsmede van de „dies fasti en nefasti," zoodat deze ook ter kennis kwamen der Plebéjers. Het volk benoemde hem om die reden tot aedilis curulis (504 vóór Chr.).

Cajus Flavius Fimbria, die zich in den burgeroorlog tusschen *Sulla* en *Marius*, als tegenstander van eerstgenoemde, berucht maakte door zijne vermetelheid en wreedheid. Hij werd den consul *L. Valerius Flaccus*, dien men naar Azië zond, om *Sulla* als opperbevelhebber te ontslaan, als legaat toegevoegd, maar kreeg te Byzantium ongenoegen met eerstgenoemde, die hem derhalve van het legaatschap beroofde. *Flavius* zon op wraak en wist een oproer te doen ontstaan, dat aan den consul het leven kostte. Nu maakte *Flavius* zich meester van het opperbevel, zegepraalde meermalen op *Mithridates*, omsingelde hem in Pintana en zou zich van hem meester gemaakt hebben, indien *Lucullus* hem slechts met eene vloot ondersteund had. Daarna woedde hij tegen allen, die de zijde van *Sulla* gekozen hadden, overweldigde Ilium door verraad en verwoeste deze stad op eene barbaarsche wijze. Toen echter *Sulla* in 94 vóór Chr. naar Azië trok en vrede sloot met *Mithridates*, werd *Flavius* bij Thyatira ingesloten. Te vergeefs deed hij pogingen om te onderhandelen of zich door sluipmoord van zijn tegenstander te ontdoen. Zijn leger werd afvallig; hij moest naar Pérgamus vluchten en snenvelde hier in den tempel van *Asclepias* (Aesculapius), nadat hij zich zelven reeds eene wond had toegebracht.

Flavius, een broeder van *Hermann* of *Arminius*, vorst der Cheruskers. Hij diende in het Romeinsche leger onder *Tiberius* en *Germanicus*. Hij had aan de Weser met zijn broeder eene samenkomst, die bijna met een tweegevecht geëindigd was. — Een zoon van *Flavius*, *Italicus* genaamd, wordt desgelijks als vorst der Cheruskers vermeld.

Flavius Josephus, zie *Josephus*, — *Flavius Vespasianus*, zie *Vespasianus*, — *Flavius Vespasianus Titus*, zie *Titus*, en *Flavius Vopiscus*, zie *Vopiscus*.

Flaxman (John), een beroemd Engelsch beeldhouwer, geboren te York den 6den Juli 1755, bezocht op 15-jarigen leeftijd de Koninklijke Académie, maar werkte niet in het atelier van dezen of genen meester. In 1782 trad hij in het huwelijk met *Anna Denman*, die weldra een weldadigen invloed oefende op zijne werkzaamheden. Met haar begaf hij zich in 1787 naar Rome, waar hij eerlang de opmerkzaamheid der kunstvrienden boelde. In 1794 keerde hij naar Londen terug, verwierf er grooten roem en werd er in 1810 lid der Koninklijke Académie en hoogleeraar in de beeldhouwkunst aan die inrichting. Nadat hij in 1820 zijne echtgenoot door den dood verloren had, zeide hij het gewoel der wereld vaarwel en overleed den 7den December 1826. Beroemd zijn zijne schetsen bij de „Odyssee" en bij de „Ilias" van *Homérus*, — voorts zijne teekeningen bij de werken van *Dante* en zijne platen bij de treurspelen van *Aeschylus*. Men ontwaart in de meeste kunstgewrochten van zijne hand eene ongemeene verhevenheid en een zuiveren, edelen stijl. Hij was één der eersten, die op het voetspoor van *Winckelmann* doordrongen in den geest der klassieke kunst. Fraai is vooral zijn bas-reliëf ter gedachtenis van den dichter *Collins* in de kerk te Chichester, — voorts de aartsengel Michaël, Satan overwinnende, — het Schild van Achilles, — Psyché, — Apollo als herder, — een aantal borstbeelden, — en het ge-

denkteeken van Lord *Mansfield* en dat van de familie *Baring* te Micheidean in Hampshire. Als eene merkwaardigheid wordt gemeld, dat Flaxman uit de overeenkomst van den schedel van *Bonaparte* met dien van Keizer *Augustus* de rol voorspelde, die eerstgenoemde als overheerscher vervullen zou.

Flèche (La), de hoofdstad van een arrondissement in het Fransche departement Sarthe (Anjou), $5^1/_2$ geogr. mijl ten zuid-zuidwesten van Le Mans op den linker oever der Loire in een fraai dal gelegen, is over het geheel goed gebouwd. Men heeft er eene rechtbank van eersten aanleg, eene kamer van landbouw en eene militaire school. Ook verheft er zich het fraaie, in 1603 door *Hendrik IV* gebouwde kasteel met een prachtig park, kostbare schilderijen en eene bibliotheek met 20000 deelen. Het aantal inwoners van La-Flèche bedraagt ruim 7400; zij verbouwen groenten, wijn, ooft en graan, — ook heeft men er fabrieken en een levendigen handel.

Flechier (Esprit), een uitstekend Fransch kanselredenaar en schrijver, geboren den 10den Juni 1632 te Pernes in het graafschap Venaissin, ontving eene wetenschappelijke opleiding en werd opgenomen in de Orde der Jezuïeten, die hij echter weldra verliet, om zich naar Parijs te begeven, waar hij als kanselredenaar grooten roem verwierf. Zijne lijkredenen op *Bossuet* en *Turenne* zijn meesterstukken van welsprekendheid. In 1673 werd hij lid der Académie en in 1687 bisschop van Nimes. Hij overleed te Montpellier den 16den Februari 1710. Door hem is de Académie te Nimes gesticht. Behalve zijne „Oraisons funèbres (1681 en later)" vermelden wij zijn: „Histoire de Théodose le Grand (1673)", — „La vie du cardinal Ximenès (1693 en later)" — en „Panégyriques des saints (1690, 3 din)". Zijne „Oeuvres complètes" verschenen in 1782 in 10 din. Volgens bevoegde beoordeelaars overtreft hij *Bossuet* in zuiverheid van stijl, doch evenaart hem niet in rijkdom van denkbeelden en wegslepende kracht.

Fleck. Onder dezen naam vermelden wij:

Johann Friedrich Ferdinand Fleck, een uitstekend Duitsch tooneelspeler, geboren te Breslau den 12den Januari 1757. Hij bezocht de universiteit te Halle, om in de theologie te studeeren, doch zag zich door den dood zijns vaders van voldoende hulpmiddelen beroofd, zoodat hij het besluit nam, om tooneelspeler te worden. Reeds bij zijn eerste optreden te Leipzig werd hij met bijval begroet. In 1769 ging hij naar Hamburg en in 1783 werd hij als gast te Berlijn zoozeer toegejuicht, dat hij er aanstonds een engagement kon sluiten. In 1786 zag hij er zich geplaatst bij den Nationalen Schouwburg, werd er in 1790 regisseur en was wegens de ziekeiijkheid van professor *Engel* doorgaans met de directie belast. Hij was als het ware geboren voor de karakters en den hartstocht der stukken van *Shakspere*. De zonderlinge overgangen, de vreemde tusschenpoozen, het verhevene en het naïve, daarin nedergelegd, gaf hij op eene hoogst natuurlijke wijze terug, zoodat *Tieck* erkende, dat hij de drama's van *Shakspere* eerst door dien acteur had leeren begrijpen. Men zegt, dat hij in sommige rollen, bijvoorbeeld in die van *King Lear*, zelfs den beroemden *Schröder* overtrof. Schitterend was zijn spel in de rollen van *Shylock*, *Götz*, *Otto von Wittelsbach*, *Tancred*, *Essex*, *Ethelwolf*, Dom *Pedro* (in „Inès de Castro"), enz. Ook buitengewone rollen vervulde hij op eene uitstekende wijze. Hij volgde steeds de inspiratie van het oogenblik, zoodat door ongunstige omstandigheden zijn spel soms mat en flauw was, terwijl hij kort te voren — wegens betere stemming — allen betooverd had. Hij overleed te Berlijn den 20sten December 1801, nadat hij ook zijne echtgenoot en 2 dochters tot uitstekende tooneelkunstenaressen gevormd had.

Eduard Fleck, een Duitsch rechtsgeleerde, geboren den 5den September 1804 te Pforten in de Niederlausitz. Hij studeerde te Halle en te Berlijn, was in 1826 auscultator in Pruisischen dienst en werd vervolgens „Oberlandesgerichtsassessor" en auditeur militair te Magdeburg, in 1831 plaatsvervanger en in 1835 lid in het Hoog militair gerechtshof te Berlijn. Tevens was hij werkzaam aan het ministerie van Oorlog, nam deel aan het samenstellen van militaire wetten en verordeningen en bekleedde gedurende eene reeks van jaren den leerstoel voor krijgsrecht aan de militaire académie te Berlijn. In 1849 was hij bij het Rijksministerie van Oorlog, Justitie en Marine te Frankfort aan de Main als Pruisisch afgevaardigde belast met de bewerking van onderscheidene wetten en voorschriften, en werd in 1850 lid van het Volkshuis in het Parlement te Erfurt en later lid van het Huis van Afgevaardigden. In 1872 zag hij zich benoemd tot lid van het Huis der Heeren in Pruisen. Hij redigeerde de laatste deelen der verzameling van militaire wetten in Pruisen. Van zijne overige geschriften vermelden wij: „Erläuterungen zu den (älteren) preuszischen Kriegsartikeln (1839—1850)", — „Strafverfahren der preuszischen Militärgerichte (1840, 1845)", — „Erläuterungen zu den preuszischen ehrengerichtlichen Verordnungen von 1843 (1848, 1858, 1865)" — en „Kommentar über das preuszische Militärstrafgesetzbuch (1852; laatste druk, 1870, 2 dln)".

Fleischer. Onder dezen naam vermelden wij:

Heinrich Leberecht Fleischer, een uitstekend beoefenaar der Oostersche talen, geboren te Schandau aan de Elbe den 21sten Februari 1801. Hij bezocht in 1814 en later het gymnasium te Bautzen en ging in 1819 naar Leipzig, om zich toe te leggen op de godgeleerdheid. Reeds te voren had hij zijne krachten aan de Oostersche talen gewijd. Hij zette die studie te Leipzig voort en ging in 1824 naar Parijs, om er het mondelijk onderwijs van *Sacy* te genieten en van de handschriften der Koninklijke boekerij gebruik te maken. Onder de leiding van *Caussin de Perceval* oefende hij zich in het Arabisch en zocht tevens den omgang der jonge Egyptenaren, die door *Mehemed-Ali* naar Parijs waren gezonden. In 1828 keerde hij naar zijn vaderland terug en ontving eene aanstelling aan de school te Dresden. Reeds was hij in 1835 op het punt, om naar Petersburg te vertrekken, waar hem het professoraat in het Perzisch aan de universiteit, benevens de be-

trekking van adjunct voor Oostersche ondheden en letterkunde was aangeboden, toen hij te Leipzig tot opvolger van *Rosenmüller* werd benoemd. Hij begaf zich derwaarts en bleef aan Leipzig getrouw, zelfs toen men hem naar Berlijn riep, om een professoraat in het Arabisch, Perzisch en Turksch te aanvaarden. *Fleischer* wordt voor den uitstekendsten beoefenaar van het Arabisch in Duitschland gehouden. Van zijne werken noemen wij de uitgave van *Aboelfeda's* „Historia ante-islamica", — van den Commentaar op den Koran door *Beidhawi*, — van „Ali's hundert Sprüche arabisch und persisch paraphrasirt von Watwat (1837)", — voorts de vertaling der „Gonden halsbanden" van *Samachsjari*, die hem in een letterknndigen strijd wikkelde met *Hammer-Purgstal*, — het vervolg der oorspronkelijke uitgave van „Duizend en één nacht", — de uitgave van catálogussen van Oostersche handschriften in de Koninklijke bibliotheek te Dresden en in de stadsbibliotheek te Leipzig, — en „Grammatik der lebenden persischen Sprache (1875)". Tot het „Nenhebr. und chaldäisches Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim (1875, 3 dln)" van *Levy* leverde hij vele bijdragen, alsmede tot de 8ste en 9de uitgave van het „Hebr. und chaldäisches Handwörterbuch (1878 en 1883)" van *Gesenius*. Hij is lid van het Saksisch Genootschap van Wetenschappen en heeft vele opstellen geleverd in het „Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft".

Emil Fleischer, een verdienstelijk scheikundige, geboren te Schwedt aan de Oder den 11den Juni 1843. Hij studeerde te Breslau en te Heidelberg, bepaalde zich voorts bij het fabriekwezen en ontdekte met zijn vader eene methode om suiker te winnen uit den onkristalliseerbaren afval der fabrikatie van beetwortelsuiker. Naar die methode werd eerlang in twee groote fabrieken in Rusland en Duitschland gewerkt. Hoogst belangrijk is voorts de door hem nitgevonden hydromotor. Zijn belangrijkst geschrift is: „Die Maszanalyse (1867 en later)". Hij woont bij afwisseling te Kiel en te Dresden. — Zijn broeder *Richard*, geboren te Breslau den 7den Mei 1849, studeerde desgelijks te Breslau en te Heidelberg in de natuurkunde, maar bepaalde zich later bij de studie der letteren. Sedert 1877 redigeert hij de: „Deutsche Revue der Gegenwart" en woont thans te Dresden. — Beider broeder *Philipp Ernst*, geboren te Breslau den 21sten Mei 1850, is een verdienstelijk genreschilder. Hij bezocht de kunstacadémie te Dresden en te Berlijn en ging vervolgens geruimen tijd naar Italië, waarna hij München tot zijne verblijfplaats koos. Gravures van onderscheidene van zijne stukken zijn in tijdschriften opgenomen.

Moritz Fleischer, een nitstekend beoefenaar der landbouwscheikunde en geboren te Cleef den 2den Januari 1843. Hij studeerde te Berlijn en te Greifswald en promoveerde in 1867 op eene dissertatie: „Ueber das Totallylsnlfür und Totallylsulfid", zag zich in 1869 geplaatst als tweede scheikundige aan het landbouwproefstation Hohenheim, nam deel aan den oorlog tegen Frankrijk en werd daarna assistent aan het proefstation Weende—Göttingen. Van 1875—1877 was hij werkzaam als directenr van het proefstation der Rijn-Pruisische Landbonwvereeniging te Bonn en werd in 1877 lid van de Koninklijke Pruisische Veencommissie met de opdracht om het veenproefstation te Bremen in orde te brengen en te bestnren. Hij maakte zich in die betrekking zeer verdienstelijk en schreef o. a.: „Die Thätigkeit der Zentralmoorkommission in den Jahren 1876—1879 (1882)". Ook is hij redacteur van het: „Zentralblatt für Agrikulturchemie".

Fleischmann (Wilhelm), een verdienstelijk beoefenaar der landbouwscheiknnde, geboren te Erlangen den 31sten December 1837, studeerde te Würzburg, Erlangen en München, promoveerde in 1861 te Tübingen en werd in 1863 leeraar aan de reaalschool te Memmingen, waar hij zich tevens belastte met het bestuur van het landbouwproefstation. In 1867 werd hij rector van de reaalschool te Lindau en regelde er van 1867 tot 1872 de wetenschappelijke werkzaamheden aan de Alpenproefstations, gaf van 1869 tot 1874 theoretisch onderwijs aan de school voor kaasbereiding te Sonthofen in Algäu en trok als wandelleeraar voor den landbouw door Vorarlberg. Gedurende negen jaren was hij voorzitter van de landbouwvereeniging te Lindau. Nadat hij voorts veel gereisd had in Zwitserland, Oostenrijk, Noord-Duitschland, Denemarken, Zweden, Finland en Rusland, werd hij in 1876 nitgenoodigd, om in Mecklenburg-Schwerin een proefstation voor melkerij te stichten, en in 1882 werd hij tot professor benoemd. Van zijne geschriften noemen wij: „Landwirtschaftliche Wandervorträge (1871)", — „Das Swartzsche Ausrahmungsverfahren und dessen Bedentung für die Magersennerei (2de druk, 1874)", — „Das Molkereiwesen (1876)" — en „Der gegenwärtige Stand der grözern milchwirthschaftlichen Unternehmungen und der Molkereischnlen in Deutschland (1882)".

Flemming. Onder dezen naam vermelden wij:

Jacob Heinrich, graaf *von Flemming*, minister en veldmaarschalk in Keur-Saksen, geboren den 3den Maart 1667. Hij was de telg van een Nederlandschen, naar Pommeren overgeplanten stam, die reeds onderscheidene veldheeren en staatslieden had opgeleverd. Na het voleindigen zijner studiën ging hij in 1688 naar Engeland, en trad daarna eerst in Brandenburgschen en vervolgens in Saksischen dienst als adjndant-generaal van den Keurvorst *George*. Keurvorst *Friedrich August* verhief hem tot veldmaarschalk, en *Flemming*, in 1697 naar Warschau gezonden, bezorgde aan dien Vorst de Kroon van Polen. Hij onderscheidde zich voorts in den oorlog tegen de Zweden en veroverde in 1699 de vesting Dünamünde bij Riga. Toen later de Saksische troepen achterwaarts moesten trekken en *Karel XII* als overwinnaar de nitlevering van *Flemming* eischte, ging deze naar Brandenburg, doch hij kon weldra naar Dresden terugkeeren. Zoodra de voorspoed aan *Karel XII* den rug toekeerde, deed *Flemming* moeite, om aan den Keurvorst *van Saksen* het bezit van Lijfland te bezorgen en Pruisen tot een oorlog tegen Zweden te bewegen, doch te vergeefs. Ook in Polen leden zijne plannen, om 's Konings macht uit te breiden, schipbreuk. Hij

overleed te Weenen den 30sten April 1728 en wordt geroemd als een man, die zich wèl door overmatige eerzucht liet leiden, maar tevens groote dapperheid met onvermoeide werkzaamheid verbond.

Paul Flemming, één van de nitstekendste Duitsche dichters der 17de eeuw. Hij werd geboren den 5den October 1609 te Hartenstein, ontving zijne eerste opleiding in de ouderlijke woning, bezocht daarna de school te Meiszen en ging vervolgens naar de universiteit te Leipzig, om in de geneesknnde te studeeren. De onrust van den Dertigjarigen Oorlog bewoog hem, om naar Holstein te trekken, en toen Hertog *Friedrich von Gottorp* het voornemen opvatte, om een gezantschap naar zijn zwager, Czaar *Michaël Fedorowitsj* te zenden, verkreeg *Flemming* eene plaats in het gevolg van den gezant. In 1635 keerde hij behouden terug en ontving toen verlof, om met een gezantschap naar Perzië te reizen; hij ging in datzelfde jaar onder zeil en bereikte op den terugtocht Moskon in 1639. Nadat hij zich te Reval met de dochter van een aanzienlijk koopman verloofd had, vatte hij het voornemen op, om zich te Hamburg als geneesheer te vestigen. Hij begaf zich in 1640 naar Leiden en promoveerde aldaar in de medicijnen, doch overleed reeds kort na zijn terugkeer te Hamburg den 2den April van hetzelfde jaar. *Flemming* bekleedt onder Duitschlands lierdichters der 17de eenw den eersten rang. Hij behoorde tot de Silezische dichtschool en overtrof zelfs *Opitz* in kracht en schoonheid van nitdrukking, in levendigheid van gevoel en in rijkdom van verbeelding. Hoewel men bij *Flemming* de ruwheid van zijn tijd aantreft, bevatten toch zijne: „Weltliche und geistliche Poemata (1842)" een schat van fraaie liederen, vooral van welluidende minnezangen. In zijne gedichten van langeren adem, waarin hij zijne reisavonturen bezingt, vindt men hier en daar voortreffelijke gedeelten. Van zijne: „Deutsche Gedichten" heeft *Lappenberg* in 1866 eene voortreffelijke uitgave in twee deelen bezorgd.

Flensburg, de volkrijkste stad en de aanzienlijkste handelsplaats van het hertogdom Sleeswijk, ligt aan den spoorweg van Altona naar Kiel, welke hier een zijtak uitzendt naar Noordschleswigsche Weiche, $4^1/_2$ geogr. mijl ten noorden van de stad Sleeswijk op den achtergrond van de Flensburger Föhrde, eene baai der Oostzee, en aan den voet van eenige heuvels, die de haven tegen alle winden beveiligen. Men heeft er een hof van appél, een Protestantschen bisschop en (in 1880) bijna 31 000 inwoners, van welke 21 000 tot het Evangelisch-Luthersche Kerkgenootschap behooren. Bij de 4 aanwezige kerken kwam in 1865 nog eene R. Katholieke. Van de overige gebouwen zijn het raadhuis, de beurs en het hospitaal van den H. Geest merkwaardig te noemen. Ook heeft men er een gymnasium, eene middelbare school en eene zeevaartschool. De belangrijkste bronnen van bestaan zijn er handel, scheepvaart en nijverheid. Kleine stoombooten onderhouden er in de baai de gemeenschap met Sonderburg op Alsen; — ook is Flensburg door stoombooten met Stettin en andere steden der Oostzee verbonden. Voorts bloeit er de zeevisscherij, alsmede de oestervangst. Tot de fabrieken behooren er een rijstmolen, eene palmoliefabriek, eene stoomsteenbakkerij, drie ijzergieterijen, onderscheidene bierbrouwerijen, eenige glasblazerijen, tabakskerverijen, sigarenmakerijen, zeepziederijen, eene stoomhoutzagerij, eene fabriek voor houtbewerking en eenige scheepstimmerwerven. — Het *arrondissement* Flensburg is bijna $18^1/_2$ □ geogr. mijl groot en telt ruim 71 000 zielen (1880).

Flesch (Eene) noemt men een vat, geschikt om de éene of andere vloeistof te bewaren, vooral water, bier, wijn, olie, azijn, sterke dranken en likeuren enz. Gewoonlijk is eene flesch vervaardigd van groen of kleurloos glas. Het lichaam der flesschen vernauwt zich langzamerhand of ook wel met een hoek tot een hals, die met een kurk gesloten kan worden. De basis eener flesch is veelal kegelvormig nitgehold, en men geeft aan die kegelvormige holte den naam van *ziel*. Eene gewone wijnflesch kan in ons land 8 Ned. maatjes vocht bevatten. Men heeft er ook, die grooter of kleiner zijn. Omtrent het vervaardigen van flesschen raadplege men het artikel *Glasblazerij*.

Flésche noemt men in de versterkingskunst twee liniën van eene actieve dekking, welke samen een uitspringenden hoek vormen. De lijn, die dezen hoek middendoordeelt wordt *kapitaal* genoemd, terwijl de hoek zelf den naam van *saillant* draagt.

De eigenschappen van eene flésche staan in nauw verband met de grootte van den saillant. Kleine saillanten vcroorzaken eene groote onbestrekene ruimte. Daarentegen laten zij meer vnur zijwaarts toe en zijn derhalve voor den vijand minder gemakkelijk te omtrekken.

Fleurus, een vlek aan de Sambre in de Belgische provincie Henegouwen en in het district Charleroi, telt nog geen 4 000 zielen, maar is merkwaardig door de veldslagen van 20 Augustus 1622, toen Hertog *Christiaan van Brunswijk* en Graaf *Ernst van Mansfeld* zich met zware verliezen door het leger der Spanjaarden onder generaal *Cordova* heensloegen, om zich met de Hollanders te vereenigen, — van den 1sten Jnli 1690, toen de Franschen onder den maarschalk van *Luxembourg* de overwinning behaalden op de Verbondene Mogendheden onder den Prins *van Waldeck*, — en eindelijk van den 26sten Juni 1794 tusschen het leger der Fransche Repnbliek onder *Jourdan* en de Oostenrijkers onder Prins *Josias van Saksen Coburg*, waardoor niet alleen het bedreigde Parijs in veiligheid gesteld, maar ook Nederland aan de Franschen prijs gegeven werd. De voorposten van het leger der Bondgenooten waren na den val van Landreey reeds genaderd tot Péronne en geene vesting verbinderde hen, om naar Parijs te trekken. Toen bewoog zich *Pichegru* met het noorderleger om den rechter vleugel der Verbondene Mogendheden heen en bedreigde Vlaanderen, terwijl *Charbonnier* met het leger der Ardennes den linker vleugel terugwierp, en *Jourdan* met het Moeselleger nit Lnxemburg oprukte. Bij Doornik hernamen de Bondgenooten echter eene vaste positie, en *Pichegru*, die hen daaruit wilde verdrijven, werd door de Oostenrijkers afgeslagen. Terstond begaven zich het Sambre- en het Maasleger, vereenigd met de armee der Ardennes, onder het bevel van *Jourdan* over de Sambre en deden een

aanval op Charleroi, dat zich den 25sten Juni 1794 overgaf. Om deze stad, wier veroveriug onbekend gebleven was, bij te staan en eene poging te wagen tot bevrijding der Nederlanden, rukte de Prins *van Coburg* den 26sten Juni van Nivelles derwaarts. Hierdoor ontstond dieuzelfden dag de slag van Fleurus, die in het begin, toen de Prins den generaal *Jourdan* aantastte, terwijl generaal *Devay* met een aanzienlijk korps eene positie aanuam vóor Doornik, recht gaf op de schoonste verwachtingen. Reeds was de Erfprins *van Oranje* met den rechter vleugel zegepralend voortgerukt tot aan Marchienne-au-Pont, — reeds had de linker vleugel onder *Beaulieu* bij zijn aanval op de brug van Auveloy en op de redoutes van Fleurus 20 kanonnen veroverd, toen beiden tegen den avond het bevel ontvingen, om terug te trekken, daar de Prins *van Coburg* bij het vernemen der capitulatie van Charleroi zoo verschrikt was geworden, dat hij de bijkans verworven zegepraal liet ontglippen en de hoop opgaf om Nederland te redden. Reeds den 10den Juli trokken de Franschen in Brussel. — Den 16den Juni 1815 viel niet ver van Fleurus (bij Ligny) een bloedige veldslag voor tusschen de Pruisen en Franschen en deze laatsten staken na den slag bij Waterloo Fleurus in brand.

Fleury. Onder dezen naam vermelden wij:

André Hercule de Fleury, cardinaal en eerste minister van *Lodewijk XV*. Hij werd geboren te Lodève in Languedoc den 22sten Juni 1653, studeerde aan het collége der Jezuïeten, daarna aan het collége Harcourt te Parijs en werd kanunnik te Montpellier en doctor der Sorbonne. Aan het Hof van *Lodewijk XIV* verwierf hij door zijn innemend voorkomen en zijn geestigen omgang de algemeene gunst, zoodat de Koningin en later ook de Koning hem tot almoezenier benoemden. In 1698 verhief *Lodewijk XIV* hem tot bisschop van Fréjus en belastte hem met de opvoeding van zijn kleinzoon, later *Lodewijk XV*. In den hachelijken tijd van het Regentschap behield *Fleury* de toegenegenheid van den Hertog *van Orléans*. Deze, bemerkende hoezeer de jeugdige Koning gehecht was aan zijn leermeester, begiftigde laatstgenoemde met éene der hoogste geestelijke waardigheden in Frankrijk, — met het aartsbisdom Rheims, doch de benoemde wees het van de hand, omdat hij zijn kweekeling niet wilde verlaten. In 1726 werd hij cardinaal, en niet lang daarna plaatste *Lodewijk XV* hem aan het hoofd van het ministerie. Wel was hij toen reeds 73 jaar oud, maar hij bestuurde met beleid en voorspoed de aangelegenheden des lands. De oorlog wegens het Poolsche koningschap tegen *Karel VI* en het Dnitsche Rijk, in 1733 begonnen, eindigde in 1736 met een roemrijken vrede, die Lotharingen aan Frankrijk toevoegde. In 1740 werd hij door de gebroeders *Belle-isle* overreed, om deel te nemen aan den Oostenrijkschen Successie-oorlog, daar zij hem voorspiegelden, dat hij zonder groote moeite de legermacht van Oostenrijk zou kunnen vernietigen. Hij overleed echter vóor den afloop van dien strijd op den 29sten Januari 1743. Toen *Fleury* zich met het bestuur der zaken belastte, bevond Frankrijk zich in een hachelijken toestand. De financiën waren in wanorde, de handel kwijnde, het crediet was vernietigd, het Hof in minachting, de Kerk verdeeld, de bedorvenheid algemeen en de verarmde, uitgeputte natie door een buitenlandschen vijand bedreigd. *Fleury* was niet zoo trotsch als *Richelieu* en niet zoo listig als *Mazarin*, maar zocht de wonden van het oogenblik te helsemeu. Zijn hoofddoel was het behoud des vredes. Gedurende zijn bewind bewerkte Frankrijk den vrede tusschen den Keizer van Dnitschland en den Koning van Spanje, tusschen de Porte, Oostenrijk en Rusland, en meermaleu werden pogingeu aangewend, om ook eene verzoening tusschen Engeland en Spanje tot stand te brengen.

Claude Fleury, bekend als opvolger van onderscheidene Koninklijke Prinsen in Frankrijk en als een ijverig beoefenaar der kerkgeschiedenis. Hij werd geboren te Parijs deu 6den December 1640, ontving zijne opleiding aan het collége der Jezuïeten te Clermont, studeerde in de rechten en werd in 1658 advocaat bij het gerechtshof van het Parlement. Weldra echter trad hij in den geestelijken stand en belastte zich in 1672 met het onderwijs der jonge Prinsen *de Conti*, die tegelijk met den Danphijn werden opgevoed. Later droeg *Lodewijk XIV* hem de vorming op van zijn onechten zoou, den Graaf *van Vermandois*, en eenige jaren na den dood van dezen (1686) werd *Fleury* tweede hofmeester van de Prinsen *van Bourgogne*, *Anjou* en *Berri*, alsmede abt van het Cisterciënser klooster Loc-Dieu. *Fleury* deelde met *Fénélon* de zorg voor het onderwijs der Prinsen en wijdde zijne vrije uren aan het schrijven van eenige belangrijke werken, die hem een zetel in de Académie bezorgden. Toen de opvoeding der Prinsen voltooid was, beloonde *Lodewijk XIV* hem met het priorschap van Argentenil. *Lodewijk XV* benoemde hem wegens de gematigdheid, die hij in den strijd tusschen de Molinisten en Jansenisten betoond had, tot zijn biechtvader, doch wegens zijn hoogen leeftijd legde hij die betrekking eeu jaar vóor zijn dood neder en overleed den 14deu Juli 1723. Hij wordt geroemd als een geleerd, bescheiden, welwillend en rechtschapen man. Van zijne werken noemen wij: „Moeurs des Israélites (1681)", — „Moeurs des Chrétiens (1662; nieuwe druk, 1802, 3 dln)", — „Traité du choix et de la méthode des études (1687 en later)", — „Institutiou au droit ecclésiastique (1687, 2 dln)", — en eene uitstekende „Histoire ecclésiastique (1691—1720, 20 dln)", welke tot 1415 loopt, doch door *Fabre* (1726—1740, 26 dln) en door *Alexandre Lacroix* tot 1778 werd voortgezet. Er bestaat eene Latijnsche vertaling van dat werk met de vervolgen in 85 deelen. Na deu dood van *Fleury* verschenen nog zijne: „Discours sur les libertés de l'eglise gallicane (1724 en later)".

Edouard, baron *Fleury de Chaboulon*, kabinetssecretaris van *Napoleon I* na zijn terugkeer van Elba. Hij werd geboren in 1782 en was reeds op 15-jarigen leeftijd aanvoerder van een bataljon der Nationale garde. Den 5den October 1795 trok hij met een troep Parijzenaars op tegeu de Nationale Conventie, werd in hechtenis genomen en behield het leveu, omdat men medelijden had met zijne jeugdige roekeloosheid. De miuister *Fermont*

plaatste hem bij het departement van Financiën, en zijne eerlijkheid bewaarde de schatkist voor schandelijke rooverij. Als auditeur van den Staatsraad was hij voorts werkzaam bij het bestuur der domeinen en maakte zich vervolgens verdienstelijk als sous-préfect in het departement der Meurthe. Toen de Verbondene Mogendheden naar Frankrijk oprukten, vervoegde hij zich als auditeur bij *Napoleon*, die hem eenige zendingen alsmede de préfectuur te Rheims opdroeg. Hier deed hij volgens ontvangen bevel de stormklok luiden en het volk te wapen roepen, hoewel de vijandelijke aanvoerder gedreigd had, elken ambtenaar vogelvrij te zullen verklaren, die het waagde, het volk van wapens te voorzien. Niettemin deed *Fleury* nog krachtige proclamatiën verspreiden op het oogenblik, toen de Russen Rheims stormenderhand innamen. Om zich aan de nasporingen des vijands te onttrekken, hield hij zich schuil in de stad, totdat de komst van *Napoleon* hem redding verschafte. Na de Restauratie begaf hij zich naar Italië, doch gedurende de Honderd Dagen keerde hij naar Frankrijk terug, werd kabinetssecretaris van *Napoleon* en zag zich met eene zending naar Basel belast. Na den afstand van den Keizer ging hij naar Londen, waar hij het belangrijke werk schreef: „Mémoires pour servir á l'histoire du retour et du règne de Napoléon en 1815". Later keerde hij naar Frankrijk terug, werd lid van de Kamer van Gedeputeerden en overleed den 28sten September 1835.

Emile Félix Fleury, een Fransch generaal. Hij werd geboren te Parijs den 23sten December 1815, ontving zijne opleiding aan het collége-Rollin, verloor in korten tijd zijn vermogen en kwam in 1837 in dienst bij het korps der spahi's in Algérië. Daarmede nam hij deel aan 11 veldtochten en werd 3-maal gewond en evenzoo vaak in de dagorders eervol vermeld. Zijne dapperheid bezorgde hem tevens eene snelle bevordering, zoodat hij in 1848 als eskadronschef naar Frankrijk terugkeerde, waar hij met geestdrift de zaak van *Napoleon* omhelsde en door dezen tot ordonnansofficier benoemd werd. In 1851 nam hij deel aan de expeditie in Kabylië en werd er door een kogel aan het hoofd zwaar gewond. Na zijne genezing werd hij in het nieuwe Keizerrijk kommandant van het regiment der guides en in 1861 en 1862 adjudant des Keizers, eerste stalmeester der Kroon en directeur-generaal der Keizerlijke stoeterijen. In 1865 werd hij senator en in 1866 groot-stalmeester, terwijl hij meermalen met staatkundige zendingen belast werd. Toen tegen het einde van 1866 Venetië in het koningrijk Italië werd ingelijfd, begaf hij zich naar Koning *Victor Emanuël* te Florence en in 1869 als gezant naar Petersburg. Hij werd officier van het Legioen van Eer in 1849, groot-officier in 1856, brigade-generaal in 1860 en divisie-generaal in 1863, terwijl de Czaar hem in 1864 het grootkruis der St. Anna-orde met brillanten verleende. Gedurende den oorlog van 1870 had hij geen kommando, daar hij aan het Russische Hof vertoefde, en sedert den val van het jongste Keizerrijk leeft hij ambteloos in Frankrijk.

Flevo is de naam van een meer, waarvan de Romeinsche schrijver *Pomponius Mela* gewag maakt. Het was volgens hem gelegen met een daarin aanwezig eiland, hetwelk desgelijks Flevo genoemd werd, aan den rechter arm van de Rijn, ten noorden van het land der Bataviëren, — derhalve op de plaats, waar zich thans de Zuiderzee bevindt. Andere berichten vermelden, dat zich ter plaatse van de tegenwoordige wateren tusschen Stavoren, Enkhuizen en de eilanden Texsel, Vlieland en Ter Schelling bij den aanvang onzer tijdrekening lage landen bevonden, zoodat wij gemeld meer hebben te zoeken in den omtrek van Urk, waar het de wateren ontving van de IJsel en van de Vecht. Zie voorts onder *Zuiderzee*.

Flexie is een aan het Latijn ontleende naam van *Verbuiging* en *Vervoeging* (zie aldaar).

Flibustiërs is de naam van zeeroovers, die in de 2de helft der 17de eeuw de West-Indische wateren onveilig maakten en waarschijnlijk hunnen naam ontleenden aan de lichte vaartuigen — *fly-boats* of *vlieebooten* — waarvan zij zich bedienden. Zij vormden eene bende vrijbuiters, die hoofdzakelijk uit Franschen bestonden, zich in 1625 van het eiland St. Christoffel meester maakten en op Spaansche koopvaarders loerden, maar in 1630 dit eiland verlieten, om zich in het noordwestelijk gedeelte van St. Domingo en op de nabijgelegene Schildpaddeneilanden te vestigen, waarna zij den naam ontvingen van *Buccaniers* (zie aldaar).

Fliedner (Theodor), de grondlegger van onderscheidene weldadige inrichtingen, werd geboren den 21sten Januari 1803 te Epstein in het land van Nassau, studeerde te Gieszen en Göttingen en vervolgens op het seminarium te Herborn en werd aanvankelijk huisonderwijzer en in 1822 predikant bij de behoeftige Evangelische gemeente te Kaiserswerth. Om een fonds te verzamelen voor de kerk, de school en de armen, volbracht hij eene reis door Nederland en Engeland, overal liefdegaven inzamelend. Getroffen door de zegenrijke werkzaamheid van vele vereenigingen in Engeland, stichtte hij bij zijne terugkomst het „Rheinisch Westfälisch Gefängnisz verein" te Düsseldorf en in 1833 een asyl voor ontslagene vrouwelijke veroordeelden in zijne pastorie, — daarna eene bewaarschool (de eerste in Duitschland) te Düsseldorf, — en te Kaiserswerth eerst eene breischool en daarna eene bewaarschool (1836), benevens een seminarium voor bewaarschool-onderwijzeressen. Het meest heeft hij zich echter bekend gemaakt door de vernieuwing van het aloude ambt van diakonessen in de Evangelische Kerk. Nadat hij daartoe in 1836 eerst eene vereeniging had in het leven geroepen, opende hij den 13den October van dat jaar de eerste inrichting voor diakonessen te Kaiserswerth, alwaar vervolgens vele zusters voor verpleging en voor onderwijs op bewaarscholen opgeleid zijn. Daarmede verbond hij een ziekenhuis, hetwelk thans 170 bedden telt, een seminarium voor onderwijzeressen, een weeshuis voor meisjes, een gesticht voor krankzinnige vrouwen en eindelijk eene diakonessenschool (1864). Het diakonessenhuis te Kaiserswerth werd de moeder van vele andere en genoot weldra zoo groote achting, dat men zelfs in andere werelddeelen daaruit diakonessen verlangde. *Fliedner* zelf bracht in 1849 vier zusters naar Pittsburg in Noord-Amerika

en in 1851 een dergelijk aantal naar Jerusalem, waar hij een hospitaal en een opvoedingsgesticht deed verrijzen. Daarna ontstonden, als telgen van zijn diakonessengesticht, hospitalen te Constantinopel (1852), te Alexandrië 1857), opvoedingsgestichten te Smyrna (1853) en te Boekarest (1859) en een weeshuis te Beiroet (1849), terwijl door zijn invloed op talrijke plaatsen in Duitschland en ook te Florence dergelijke inrichtingen werden te voorschijn geroepen. In de jaren 1856 en 1857 deed hij nogmaals eene reis naar het Oosten, zette in weerwil van den ongunstigen toestand zijner gezondheid zijn werk met ijver voort en overleed den 4den October 1864. Tegen het einde van dit jaar waren op meer dan 100 stations 430 zusters werkzaam, — in de groote gebouwen te Kaiserswerth werden dagelijks 500 tot 540 personen gespijzigd, en terwijl het kapitaal der stichting op 580 000 thaler geschat werd, eischten hare behoeften eene jaarlijksche som van 60 000 thaler. In 1883 was het aantal stations geklommen tot 187 met ongeveer 650 zusters, en het geheel dezer inrichtingen vereischt thans eene jaarlijksche uitgave van 600 000 mark. — De geschriften van *Fliedner* zijn meest van stichtelijken en opvoedkundigen aard. Daarvan vermelden wij het „Buch der Märtyrer (3 dln met een supplement)". Zijne weduwe, *Karoline Bertheau*, eene leerling van *Amalie Sieveking* te Hamburg, stond hem sedert 1843 getrouw ter zijde, maar moest zich wegens gevorderden leeftijd in 1883 aan het bestuur der zaken onttrekken. Zijn schoonzoon, de predikant *Disselhoff*, zijn oudste zoon *Georg* en zijne tweede dochter zijn thans belast met het beheer dier inrichtingen, bij welke jaarlijks meer dan 500 000 zieken en hulpbehoevenden stenn en troost vinden. — Zijn zoon *Fritz Fliedner*, geboren te Kaiserswerth den 10den Juni 1845, studeerde te Halle en is sedert 1870 evangelisch predikant te Madrid. Ook hij wist in Spanje verschillende stichtingen tot stand te brengen en is redacteur van den „Amyo de la infancia" en van de „Revista cristiana".

Flinders (Matthew), een Engelsch ontdekkingsreiziger in Australië en geboren in 1780 te Donington in Lincolnshire, deed reeds in 1795 met den geneesheer *Bass* een ontdekkingstocht langs de zuidoostkust ten zuiden van Port Jackson, bezocht in Februari 1798 onverzeld de eilanden aan den oostelijken mond der Bassstraat, voleindigde in October met *Bass* de ontdekking van die Straat en voer rondom Van Diemensland. In 1801 deed hij met den nitstekenden geleerde *Robert Brown* op last der Regeering eene nieuwe ontdekkingsreis, bezocht de znidknst van Australië bij Kaap Leeuwin, voorts in Juli 1802 de oostkust van Port Stephens tot aan Kaap Palmerston, stevende door de Torresstraat en onderzocht de knst der Golf van Carpentaria. Wegens den onzeewaardigen toestand van zijn schip moest hij naar Sydney en Europa terugkeeren en leed schipbreuk. Op een volgenden tocht werd hij door de Franschen gevangen genomen. Hij overleed te Londen den 19den Juli 1814, een „Voyage to Terra Australia (2 dln)" nalatende.

Flines. Onder dezen naam vermelden wij:

Gilbert de Flines, een Nederlandsch dichter. Hij werd geboren te Amsterdam den 19den Februari 1690 en overleed te Londen den 25sten December 1749. Van hem heeft men „Bijgedichten op de zinnebeelden, getrok ken uit Q. Horatius Flaccus, naar de geestrijke vinding van Otto Vaenius (1711)", — en het blijspel „De ontrouwe voedster (1710)".

Hendrik de Flines, een verdienstelijk Nederlandsch dichter en teekenaar. Afkomstig van het geslacht van den voorgaande, werd hij geboren den 24sten October 1760, behoorde tot de 40 stichters van de maatschappij Felix Meritis en overleefde allen. In 1808 behaalde hij voor de 3de maal den eereprijs bij de stads teekenacadémie te Amsterdam, die hem vervolgens tot haren secretaris koos, en bij de oprichting der Koninklijke Académie van Beeldende Kunsten te Amsterdam werd hij er secretaris van den Raad van Bestuur, welke betrekking hij waarnam tot aan zijn dood. Dichtstukken van hem zijn te vinden in de „Kleine Dichterlijke Handschriften". Hij overleed te Amsterdam den 29sten April 1832.

Quirijn de Flines, tot hetzelfde geslacht behoorende. Hij was een ijverig beoefenaar der letteren en schreef: „Loisirs littéraires (1ste bnndel 1801, 2de 1809)", — „Scheeps- en Zeemanswoordenboek, enz. (1806 en 1820)", — „Proeven van Hollandsche of Nederduitsche Synonyma (1810)", — „Pleidooien ten behoeve der personen, beschuldigd van deel genomen te hebben aan de onrustige bewegingen van 11 April 1811 te Amsterdam (1814)", — „De vorsteljke voorouders van den Prins van Oranje en Nassau en van H. D. gemalin (1814)" — „Brussel en deszelfs inwoners in 1817 (1817)", enz. Ook van hem vindt men dichtstukken in de „Kleine Dichterlijke Handschriften".

Flink (Govert) of *Flinck*, een uitstekend Nederlandsch schilder, werd geboren te Cleef den 25sten Januari 1614. Zijne bemiddelde ouders wenschten hem voor den manufactnurhandel op te leiden, doch *Govert* besteedde al zijn tijd aan de beoefening der teekenknnst, zoodat zijn patroon, bij wien hij den handel zou leeren, hem wegzond. Grievend was dit voor zijn vader, die alle schilders als losbollen beschonwde. Gelnkkig moest *Lambert Jacobs*, Doopsgezind leeraar te Leeuwarden en een verdienstelijk beoefenaar der schilderkunst, te Cleef eene predikbeurt waarnemen, en de oude heer *Flink* kwam door het hooren van dien man van zijn vooroordeel terug. *Govert* ging nu als leerling met *Jacobs* naar Leenwarden en begaf zich vervolgens met zijn medeleerling *Jacob Backer* naar Amsterdam, om er onder de leiding van *Rembrandt* zich verder te ontwikkelen. Weldra schilderde hij stnkken, welke voor het werk van zijn beroemden meester konden doorgaan, terwijl hij na den dood van dezen zich meer beijverde om den stijl der Italianen na te volgen. Hij vervaardigde een groot aantal voortreffelijke schilderijen, zoodat hij binnen en buiten 's Lands gunst en roem verwierf, leefde op een onbekrompen voet, bouwde eene rnime schilderzaal, ontving van den Keurvorst *van Brandenburg* diens afbeeldsel ten geschenke, met diamanten omzet, en genoot de vriendschap van *Johan Maurits van Nassau*. Door burgemeesters van Amsterdam werd hem de ver-

vaardiging opgedragen van 8 groote stukken voor de groote zaal van het stadhuis en van 4 kleinere, om in de bogen geplaatst te worden, en de schetsen waren gereed, toen de dood hem den 4den Februari 1660 wegnam. Men vindt van hem op het Paleis te Amsterdam: „Izaäk zegent Jacob", — „Een schuttersfeest na het sluiten van den Münsterschen Vrede", — „De gezanten van Rome, rijke geschenken brengende aan Marcus Curius" — en „Salomo's gebed om wijsheid". Door hem geschilderde portretten vindt men in het Museum Boymans te Rotterdam, alsmede afbeeldingen van eenige Vorsten van *Nassau* op eene groote schilderij op het Hof te Leeuwarden, — voorts doeken van zijn hand te München, Dresden Berlijn en Parijs. Zijne stukken onderscheiden zich door een harmonieus koloriet en eene zorgvuldige nitvoering.

Flinsch (Ferdinand), geboren te Blankenberg den 12den Augustus 1792, is de stichter van de aanzienlijke papierfabrieken en papiermagazijnen, die ook thans nog de sieraden zijn der Hoogduitsche industrie. Op zijne geboorteplaats had zijn vader een kleinen papiermolen. *Ferdinand*, die eerst te Schleiz en vervolgens te Leipzig voor den handel werd opgeleid, kwam op het denkbeeld, om in laatstgenoemde stad een groot papiermagazijn op te richten. Hij deed dit den 20sten April 1819 met zijn broeder *Heinrich* (geboren den 21sten Maart 1802) en ondervond daarbij grooten voorspoed, zoodat ook zijn broeder *Friedrich August* (geboren den 28sten Augustus 1799) tot de zaak toetrad. Weldra zag hij zich genoodzaakt, om ook elders kleinere magazijnen te doen verrijzen, terwijl hij in 1827 een tweede hoofdmagazijn opende te Offenbach, hetwelk later naar Frankfort aan de Main verplaatst werd. Voorts kocht hij eene papierfabriek te Penig, bouwde er eene te Blankenberg en verbeterde door uitmuntende werktuigen en grondstoffen de hoedanigheid van het papier. Hij overleed den 11den November 1849, maar de door hem gestichte zaak, waaraan later eene lettergieterij is toegevoegd, vierde in 1869 het gouden feest van haar bestaan.

Flint is het kleinste en noordoostelijkste graafschap van het Engelsche prinsdom Wales. Het bestaat uit 2 door Denbighshire gescheidene deelen en telt op ruim $13^1/_2$ □ geogr. mijl ruim 80 000 inwoners (1881), die 2 leden afvaardigen naar het Parlement. Dit graafschap is het minst bergachtige gedeelte van Wales en bezit in zijnen bodem eene bekoorlijke afwisseling van steenachtige heuvels en vruchtbare dalen. De belangrijkste rivieren zijn er de bevaarbare Dee in het oosten met de Allan, en de Clwyd in het westen. De lage landen dragen er korenvelden, weiden en wouden. Vooral vindt men er een grooten rijkdom van delfstoffen. De steenkolenbeddingen langs de Dee hebben eene dikte van 6 Ned. palm tot 5 Ned. el. Te voren waren er vele ijzersmelterijen, die echter door de mededinging van Schotland aanmerkelijk verminderd zijn. Daarentegen delft men er koper, vitriool, lood, galmei, blende en eenig zilver. Ook heeft men er katoenfabrieken, pottebakkerijen en zoutpannen. De hoofdstad is Mold met ruim 4 000 inwoners, fraai gelegen aan de Allen en aan den spoorweg. De voormalige hoofdstad Flint met ruim 5 000 zielen ligt aan de Dee en bezit drukbezochte zeebaden, benevens eene haven voor kleine schepen. Weleer was zij eene vesting, en op eene rots verheffen er zich de bouwvallen van den burcht, waar *Richard II* gevangen zat en in 1399 de Kroon afstond aan *Hendrik IV*. Men heeft voorts in dit graafschap de stadjes Holywell, St. Asaph en Hawarden. — *Flint* is ook de naam van de hoofdstad van het graafschap Genesee in den Noord-Amerikaanschen Staat Michigan. Zij is gesticht in 1830, ligt aan de Flintrivier en aan den spoorweg, telt ruim 8000 inwoners, is fraai gebouwd, bloeit door handel en nijverheid en heeft acht kerken en eene hoogere burgerschool, waarvan de stichting 150 000 dollars heeft gekost.

Flintglas bestaat uit eene verbinding van kiezelzuur, kali en loodoxyde. Terwijl de eerste 2 zelfstandigheden, door groote hitte vloeibaar gemaakt, zich gemakkelijk tot eene gelijksoortige massa vereenigen, levert het loodoxyde wegens zijn aanmerkelijk soortelijk gewicht bij de vermenging groote moeielijkheden op, zoodat het niet gemakkelijk is, groote en goede stukken flintglas te vervaardigen. Dit glas is voor de natuur- en sterrenkunde van veel belang, omdat men alleen daarmede en met glas, dat geen lood bevat (*crownglas*, zie aldaar), kijkers met een objectief, dat geene kleurschifting veroorzaakt — achromatische kijkers —, vervaardigen kan. Vroeger kon men alleen uit Engeland groote stukken flintglas bekomen, totdat *Fraunhofer* te München nog grootere en betere leverde, doch zijne kunst is met hem ten grave gedaald. Vruchteloos schreef nu de Fransche Académie in 1766 en 1786 prijsvragen nit over de vervaardiging van flintglas, en ook een prijs van 1 000 pond sterling, door de Koninklijke Académie te Londen uitgeloofd, bleef zonder gevolg. Het beste flintglas komt thans uit Zwitserland en Frankrijk. Voor de bereiding gebruikt men op 100 dln zand 100—106 dln menie, 20—43 dln potasch en 0—5 dln loodnitraat, die in een oven worden samengesmolten. Zie voorts onder *Glas*.

Flockenius (Henricus), een Nederlandsch godgeleerde, geboren te Bremen den 3den October 1602, studeerde te Leiden, was aanvankelijk achtervolgens predikant te Bremen en te Emden en werd in 1650 hoogleeraar te Harderwijk, vanwaar hij in 1655 weder naar Bremen vertrok als predikant en als hoogleeraar aan het gymnasium. Hij bekleedde de beide betrekkingen tot aan zijn overlijden op den 24sten September 1680. Behalve eenige „Orationes" deed hij in het licht verschijnen: „Theologiae Catholicae prolegomena, etc. (1664)". Zijne „Opera theologica" zijn in 1655 uitgegeven.

Flocon (Ferdinand), een Fransch journalist, geboren te Parijs in November 1800, leverde eerst: „Ballades allemandes (1827)" en eenige romans, kwam als stenograaf in dienst van den „Courrier Français" en werd vervolgens één der hoofdredacteuren van dit blad. Reeds onder de Restauratie behoorde hij tot de mannen der oppositie en nam met geestdrift deel aan de Juli-omwenteling en in 1845 aan de stichting van de ultrademocra-

tische „Réforme". Na de Februari-omwenteling werd hij secretaris van het Voorloopig Bewind, daarna minister van Koophandel en vertegenwoordiger van het Seinedepartement in de Constituante. In 1849 zag hij zich niet herkozen in het Wetgevend Lichaam, vertrok naar den Elzas en deed te Kolmar een democratisch dagblad in het licht verschijnen, totdat de gebeurtenissen van 2 December 1851 hem noodzaakten de wijk te nemen naar het buitenland. Hij vestigde zich te Zürich, schreef er: „La Snisse illustrée" en overleed te Lausanne den 15den Mei 1866.

Flögel (Karl Friedrich), een verdienstelijk Duitsch letterkundige, geboren den 3den December 1729 te Janer in Silezië, ontving zijne opleiding aan het gymnasium te Breslau en studeerde te Halle in de godgeleerdheid. Nadat hij eenigen tijd privaatonderwijs gegeven had te Janer, werd hij in 1761 leeraar aan het gymnasium te Breslau, vervolgens prorector en in 1773 rector der school te Janer. Het volgende jaar echter ging hij als hoogleeraar in de wijsbegeerte naar de ridderacadémie te Liegnitz en overleed aldaar den 9den December 1788. Van zijne geschriften noemen wij: „Geschichte des menschlichen Verstandes (1765; 3de druk, 1776)", — „Geschichte des gegenwärtigen Znstandes der schönen Literatnr in Deutschland (1771)", — „Geschichte der Komischen Literatur (1784—1787, 4 dln)", — „Geschichte des Groteskkomischen (1788 en 1862)", — „Geschichte der Hofnarren (1785)" — en „Geschichte des Bnrlesken (1794)".

Floh (Jacob Hendrik), een verdienstelijk Nederlandsch schrijver, geboren te Crefeld in 1758, studeerde te Amsterdam en werd in 1788 beroepen als predikant bij de Doopsgezinde gemeente te Enschedé. Zijne levendige belangstelling in de staatkundige bewegingen van zijn tijd en zijn eerlijk, oprecht karakter waren oorzaak, dat hij in 1796 als volksvertegenwoordiger werd afgevaardigd naar de Nationale Vergadering der Bataafsche Repnbliek te 's Gravenhage. Hij was er één der verdienstelijkste en werkzaamste leden, zoodat hij zich weldra benoemd zag tot secretaris bij de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen Volks. Toch begonnen hem de politieke harrewarrerijen weldra te vervelen, zoodat hij zijne aanzienlijke betrekking nederlegde en naar Enschedé terugkeerde, waarmen hem met groote blijdschap ontving. In 1800 werd hij er schoolopziener van het derde district en secretaris der provinciale commissie van onderwijs. Bij herhaling werd hij naar elders beroepen, maar hij bleef te Enschedé en overleed aldaar den 25sten Maart 1830. Hij was een werkzaam man, aan wien het onderwijs in Nederland veel verschnldigd is. Voorts onderscheidde hij zich op godsdienstig en staatkundig gebied door zijne vrijzinnige denkwijze. Reeds in de vorige eeuw was hij een voorstander van het beginsel, dat ook aan Israëlieten het burgerrecht moest worden toegekend, terwijl hij in 1796 tot de commissie van volksvertegenwoordigers behoorde, die het besluit nam, om Kerk en Staat van elkander te scheiden. Van zijne geschriften vermelden wij: „Proeve eener beredeneerde verklaring der geschiedenis van ' tHeilands verzoeking in de woestijn (1790) — „Vertrouwelijke gesprekken over verlichting, vrijheid, gelijkheid (1795)", — „Onderrichtingen, raadgevingen en wenken voor schoolonderwijzers (1808 en 1821)", — „Gesprekken over de pokken en inënting van dezelve (1811)", — „Iets over de ondoelmatigheid der voornaamste weeshuizen in het voormalig koninkrijk Holland (1811)", — „Handleiding tot het oprichten en instandhonden van industrieschoolen (1813)", — „Volksgeink is zonder volksdeugd onbestaanbaar (1823)", — terwijl 2 van zijne verhandelingen door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, éene door de Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem en éene door de Maatschappij van Landbouw te Amsterdam met goud werden bekroond.

Floquet. Onder dezen naam vermelden wij: *Pierre Amable Floquet*, een Fransch geleerde en geschiedkundige, geboren den 9den Juli 1797 te Rouen. Hij stndeerde te Caen in de rechten, vestigde zich in zijne geboortestad, schreef: „Anecdotes normandes" en werd in 1839 correspondeerend lid van de Académie des Inscriptions. Hij schreef: „Histoire dn parlement de Normandie (1840—1843, 7 dln)", die door de Académie met den grand prix-Gobert werd bekroond, — „Etudes snr la vie de Bossnet (1855, 3 dln)", desgelijks bekroond, — en „Bossuet, précepteur du Danphin (1864)". Ook leverde hij eene uitgave der: „Oenvres inédites de Bossnet (1828)". Hij overleed te Formentin (departement Calvados) den 6den Augustus 1881.

Charles Thomas Floquet, een Fransch staatsman, geboren te St. Jean de Lnc den 5den October 1828. Hij stndeerde in de rechten, vestigde zich te Parijs en trad als pleitbezorger op in onderscheidene staatkundige processen, bijv. in 1869 in dat tegen *Pierre Bonaparte*. Ook nam hij deel aan de redactie van radicale dagbladen. Na den val van het Keizerrijk zag hij zich den 5den September 1870 benoemd tot adjunct van den maire van Parijs, *Etienne Arago*, maar begunstigde de commnne, zoodat hij na den 31sten October zijn ambt moest nederleggen. Den 8sten Februari 1871 werd hij te Parijs tot lid der Nationale Vergadering gekozen en deed pogingen om tusschen de opstandelingen te Parijs en de Regeering te Versailles den vrede tot stand te brengen. Dientengevolge beschnldigde men hem van geheime verstandhonding met de communemannen en na het nederleggen van zijn mandaat werd hij in hechtenis genomen en tot het einde van Jnni gevangen gehonden. In 1872 werd hij tot lid van den gemeenteraad van Parijs en in 1876 tot lid der Kamer van Afgevaardigden gekozen. waar hij plaats nam aan de linker zijde en eerlang als een voortreffelijk redenaar grooten invloed verkreeg. Reeds in 1876 deed hij het voorstel tot opheffing van den staat van beleg en tot eene algemeene amnestie. In Januari 1882 werd hij prefect van de Seine, doch reeds in October van dat jaar aanvaardde hij weêr een mandaat als volksvertegenwoordiger, zoodat hij zijn ontslag nam als prefect. In Januari 1883 deed hij het voorstel, om aan al de leden der Vorstenhuizen, die over Frankrijk geregeerd hebben, het verblijf op Fransch grondgebied te ontzeggen, maar het werd niet aangenomen.

Flora, bij de Romeinen de godin der bloe-

men en in het algemeen die der lengte, was dezelfde als *Chloris* der Grieken en had haren tempel nabij den Circus Maximus. Hare feesten, *floralia* genaamd, werden ingesteld in het jaar 516 na de stichting van Rome en van den 28sten April tot den 1sten Mei vooral des nachts bij fakkellicht op zeer zinnelijke wijze gevierd. Op munten en gedenkpenningen ziet men de Godin met bloemenkransen getooid. — Op het gebied der *kruidkunde* geeft men den naam van *flora* van eene bepaalde streek in eene bepaalde periode aan het gezamenlijk aantal der aldaar in dien tijd in het wild groeiende planten. Op de kennis van de verschillende flora's berust de plantengeographie of de leer van de verspreiding der gewassen over de aarde — Zie ook onder *Asteroïden*.

Floreen. Eén van de merkwaardigste belastingstelsels, in vroegeren tijd in een deel van ons Vaderland geheven, is het nog in Friesland bekende floreenstelsel. 't Is oorspronkelijk eene belasting op de verponding, onze grondbelasting. Zij werd geïnd door den rentmeester der domeinen van de grietslieden en magistraten in evenredigheid van de huurwaarde. Men vorderde in 1498 van alle renten den 100sten penning, in 1504 3 stuiver van den gondgulden. De geheele huurwaarde bedroeg + 122 000 floreen (+ f 180 000) met uitzondering van het Bildt. De belasting over deze waarde bedroeg + 14 000 floreen (f 20 000).

In 1504 kwam in deze belasting verandering. Toen sloot Hertog *George van Saksen* (zie onder *George met den Baard*) eene overeenkomst met de Heerschappen tot afkoop van het leenstelsel, waarbij zij zouden betalen in eens af zonder eenigen anderen last of druk den 21sten penning der huren. In 1514 kwam de Hertog zelf in Friesland. Zijn oorlog tegen de Groningers en *Edzard* van Oostfriesland was in vollen gang en *George* in groot geldgebrek. Daarom wilde hij, dat óf de Heeren hun 21sten penning zouden afkoopen óf afdienen.

Onder conditie, dat men van den 21sten penning voor nn en altijd vrij zou zijn en dezelfde rechten houden, die men in 1504 verkregen had, zouden de Heerschappen 3 maanden lang 500 knechten te velde brengen op eigen kosten. Bij den overgang van Friesland aan *Karel V* bezegelde deze dit driedubbel privilegie (vrij van 't leenstelsel, vrij van alle vroegere belasting, vrij van den 21sten penning) eerst in 1515 te Brussel, later in 1524 te Mechelen.

De korting door dit privilegie der Heerschappen beliep ongeveer f 1600 à f 1700 op de f 20 000. Toch had de Keizer gaarne ook die gelden terug en gelastte b.v. in 1545 den procureur-generaal van het Hof van Friesland, alle geprivilegieerden te dagvaarden tot de betaling.

Behalve dien 21sten penning had men nog de jaartaux, namelijk de grondbelasting van den souverein als domein. Nog komen er in de geheele 16de eenw extraheffingen voor. In 1580 ziet men deze als gewone belastingen jaarlijks steeds hooger stijgen.

Die belastingen ontmoet men, in tegenstelling, niet in de domeinrekeningen, maar in de rekeningen van den ontvanger-generaal der provincie.

Niemand was vrij. Men noemde ze omslag op de floreenrente. In 1621 eindigde het Twaalfjarig Bestand. Bij het hervatten van den strijd tegen Spanje moest Friesland aanzienlijk bijdragen in de algemeene oorlogskosten. De Friesche Staten decreteerden daarom in 1622 een omslag van 14 stuiver gewoon en 3 stuiver buitengewoon op de floreenrente iedere 2 maanden, alzoo 5 gl. 2 stuiver van iedere floreenrente (hunr). Eene tevens opengestelde leening van f 300 000 mislukte. De nood klom. In 1623 werden daarom door de Provinciale Staten eene menigte kloostergoederen verkocht en nog op het eind van dat jaar werd er eene gedwongen geldleening binnen 14 dagen van 7% uitgeschreven, op te brengen door alle ambtdragende personen in de provincie. Nog had men gedecreteerd, dat de jaartaux binnen een half jaar tegen de verdubbeling van 20-maal de som *moest* worden afgekocht. Dit ging echter niet vlot. Eerst in 1774 was de laatste belasting afgekocht en voldaan en wel door de laatste achterstallige grietenijen Lemsterland en Gaasterland. Hiermede was de herinnering aan den vrijdom van 1515 ook verdwenen.

Maar nevens die Saksische gewone landsheerlijke belasting van 3 stuiver per floreen huurwaarde (volgens den aanbreng = omslag van 1511) waren al in het begin der 16de eeuw buitengewone, in 1580 tot tweede, gewone verklaarde, taux of thins gekomen. Die belasting steeg eindelijk onmatig, zoo zelfs dat zij eindelijk op f 6—6 per floreen kwam. Tot in 1806 werd nog altijd de landsgrondbelasting of floreen op den omslag van 1511 geheven tusschen de gemeenten onderling in dezelfde verhouding tot 1832 en is eerst in 1832 33, toen het Nederlandsch kadaster het Saksisch-Friesch kadaster van 1511 verving geheel ter zijde gelegd.

Niet te verwarren met deze floreenbelasting is de thans nog in Friesland bestaande dijksfloreen in sommige gemeenten van Friesland. Oorspronkelijk moesten de dijken worden onderhouden door de ingezetenen met hand- en spandiensten.

In 1718 ordonneerden de Staten, dat het onderhond zou worden verdeeld in perken. Bij die verdeeling en de daarop volgende schatting van ieders aandeel in het onderhoud dier dijken, waarin tevens de oude slaperdijken werden betrokken, werd de naam floreen als eenheid aangenomen en bepaald, op hoeveel floreen iedere roede zeedijk zou worden gesteld. De onderdeelen van den floreen werden op het voetspoor van den onden aanbreng van 1511 op 28 stuiver van 16 penningen gebracht. De oude landsfloreen als rijksgrondbelasting heeft dus slechts den naam gemeen met deze dijksbelasting. In 1864 werd bepaald, dat deze dijksfloreen zou worden vervangen door eene belasting op het kadastraal inkomen, maar tevens dat gedurende 20 jaar nog een omslag floreen zou worden geheven tot vereffening en kapitalisatie.

Ten opzichte van de kerkelijke floreen en de rechten der Hervormde floreenplichtigen op de administratie der kerkelijke en benificiaire goederen bij de Nederlandsch-Hervormde gemeenten werd door de bepalingen van het Kon. Besl. van 1866 (Stbl. no. 10) groote verandering gebracht. Door dat Kon.

Besl. werden de door het Staatsgezag voor het beheer der kerkgoederen aangewezen collegiën opgeheven. Omtrent de geschiedenis vermelden wij het volgende: van ouds hadden de schotschietende eigenaren in alle dorpsaangelegenheden stemrecht, niet alleen in burgerlijke, maar ook in kerkelijke zaken. Dit strekte zich ook uit tot het verkiezen van predikanten. Tot 1795 bleef die toestand voortduren. Het was eene zuiver publiekrechtelijke rechtsbetrekking. Vóór 1795 maakten de kosten van den eeredienst en het beheer der kerkelijke goederen een tak uit van Staatszorg; Kerk en Staat toch waren nog één, nog niet gescheiden. 't Gevolg daarvan was, dat zij, die ook in andere staatszaken recht van stem hadden, tevens stemgerechtigd waren, waar het 't beheer der kerkgoederen betrof.

In de zestiende eeuw bestonden de geestelijke bezittingen in Friesland uit goederen, behoorende tot de pastoriebeneficie, in vacaire goederen, patroonsgoederen (bezittingen behoorende tot het kerkgebouw), prebendegoederen, in kosteriegoederen en goederen, behoorende tot een vrij leen. Blijkens een bevelschrift van de Landvoogdes *Maria* van 25 Augustus 1542 werden zulke goederen geacht bezeten te worden en van ouds gedestineerd te zijn tot hulp en stenn der Kerk en van den godsdienst en geadministreerd te worden door kerkvoogden, pastoors en andere benificianten, altijd onder des landheers oppertoezicht. In 1580 werd eene staatsresolutie uitgevaardigd, waarbij de inkomsten der beneficiale goederen werden bestemd voor het onderhoud van schoolmeesters, predikanten en behoeftigen. Bij art. 18 van diezelfde resolutie werden de kerken in Friesland aangewezen, om ingericht te worden voor den Hervormden eeredienst. Hieronder werden ook begrepen de patroonsgoederen. Alle bovengenoemde goederen zouden dus voortaan in den vorm van stichtingen of universitates bonorum ten behoeve van de godsdienstige doeleinden der gemeenten strekken. De bestemming der vroegere kerkelijke goederen werd dus in overeenstemming gebracht met den verouderden godsdienstvorm der inwoners en ook zeer definitief tot onderhoud van schoolmeesters en behoeftigen. Bij landsordonnantie van 1716 werd het onderhond der armen gezegd te zijn een tak van staatszorg, terwijl de publicatie van 21 Mei 1799 verklaarde — onder de in 1795 uitgesproken scheiding van Kerk en Staat —, dat de schoolmeesters voortaan tot de burgerlijke ambtenaren zouden behooren. Nu had verder *Karel V* bij plakkaat van 30 October 1539 toegestaan, dat alle inwoners van het kersspel, parochie of dorp, waaronder één der bovenaangehaalde beneficiën gelegen was, wanneer zoodanige beneficiën (b. v. een vicarie, pastorie enz.) opengevallen waren, mits de inwoners schotschietende huizen of ploeggangen gebruikten, een nieuwen pastoor, vicaris enz. zouden kunnen kiezen met uitzondering van alle anderen. Hieruit blijkt, dat in Friesland bij burgerlijke en kerkelijke stemmingen de maatstaf van gegoedheid in belast grondbezit werd toegepast, terwijl niet vergeten moet worden, dat in dit bedoeld plakkaat kerspel, parochie en dorp *één* begrip uitdrukken. Bij de invoering van den Hervormden godsdienst bleef de maatstaf van kiesbevoegdheid (het grondbezit) bestaan, maar werd dit stemrecht alleen toegekend aan Gereformeerden en zoowel in kerkelijke als in burgerlijke zaken. De Staatsresolutie van 1645 op het kiezen van predikanten bepaalde uitdrukkelijk, dat de kiesbevoegden moesten zijn lidmaten en voorstanders der Hervormde gemeente met uitsluiting van Mennonieten en dezelver meijers en kosters. Later in 1681 en 1748 werd aan Lutherschen en Mennisten recht gegeven in burgerlijke zaken stem uit te brengen tot het kiezen van politieke officieren en volmachten ten Landsdage. Uitdrukkelijk zeggen in 1778 Gedeputeerde Staten van Friesland, dat onder de politieke officieren geen schoolmeesters begrepen zijn.

Intusschen moet niet uit het oog verloren worden, dat de werkelijke waarheid was, dat alleen de Gereformeerde ingezetenen, wanneer zij in de termen vielen van klesgerechtigden te zijn, met uitsluiting van alle andere ingezetenen niet enkel in kerkelijke, maar ook in de dorpsgrietenij en gewestelijke aangelegenheden beslisten, totdat in 1673 *ook andere Protestanten* dit stemrecht, voor zoover het politieke zaken betrof, verkregen.

Zuiver treedt uit die inrichting in de eerste plaats te voorschijn, dat elke vertegenwoordiging vastgeknoopt was aan den bodem, waarult de te vertegenwoordigen gemeente territorlaal was gevormd, en in de tweede plaats, dat na 1795 het stemrecht in kerkelijke zaken speciaal gelegen was in het belijden van den Hervormden godsdienst.

Vóór 1795 was het beheer der kerkelijke goederen een tak van Staatszorg. Den 11den Mei 1795 werd het oude stemrecht door de Representanten van het Friesche volk opgeheven. In 1804 werd eene publicatie afgekondigd door het Departementaal Bestuur van Friesland, waarbij de floreenplichtigen tot den Hervormden godsdienst behoorende, het recht van benoeming van kerkvoogden en het toezicht op het door dezen te voeren beheer kregen. Dit recht was niet meer het oude politieke recht van vroeger.

Tot 1866 bleef deze toestand ongeveer gelijk. Het provinciaal reglement van Friesland van 12 December 1823 op het beheer der fondsen en der kosten van den eeredienst toch bracht geene verandering in de thans feitelijke domineering der floreenplichtigen. Maar bij Koninklijk Besluit van 9 Februari 1866 (Stbl. n° 10) kwam verandering. In art. 5 van dat K. B. werd bepaald, dat ten opzichte van het beheer van kerkelijke goederen of van het toezicht daarop een algemeen collegie van toezicht zou worden in het leven geroepen, terwijl art. 10 zegt, dat de tot nu toe vigeerende provinciale reglementen op de administratie der kerkelijke fondsen enz. worden afgeschaft. Art. 11 zegt: „Na verloop van 3 jaar, na dit Kon. Besl., vervallen de provinciale reglementen op de administratie der kerkelijke fondsen en op de kosten van den eeredienst bij de Hervormde gemeenten en alle andere op dat beheer betrekking hebbende besluiten of reglementen".

Sinds dat jaar dus is het recht van floreenplichtigen, om de goederen der kerk te beheeren en de predikanten te benoemen, in één woord, alle kerkelijke beheer te voeren nietig geworden en is ook dit veronderde

overblijfsel uit den tijd onzer vaderen ten grave gedaald.

Florence, in het Latijn *Florentia*, in het Oud-Italiaansch *Fiorenza*, thans *Firenze*, was tot aan 1859 de hoofdstad van Toscane en van 1865 tot 1 Juli 1871 die van het koningrijk Italië. Zij telde in 1861 bijna 112 000 en als hoofdstad des Koningrijks in 1870 ongeveer 167 000 inwoners, terwijl dit aantal thans (1881) 169 004 bedraagt. Zij ligt op 43°46′ N. B. en 28°57′ O. L. van Ferro in een bevallig oord aan de Arno, die hier tusschen prachtige kaden besloten en 100 tot 130 schreden breed is, de stad in 2 deelen splitsende. Vier steenen bruggen zijn binnen de stad over de rivier gelegd, en van deze is de door *Ammanati* (1567—1570) gebouwde de schoonste; twee kettingbruggen bevorderen voorts boven en beneden de stad het verkeer in de voorsteden. Zij telt met de voorsteden bijna 12 000 huizen, en de tegenwoordige ringmuur, in den aanvang der 14de eeuw voltooid, heeft 9 poorten. Twee citadellen verdedigen de stad. Een groot deel der straten is zeer nauw, doch vele daarvan werden in de laatste jaren aanmerkelijk verbreed. De zindelijkheid, schoon beter dan te Rome en te Napels, laat er veel te wenschen over. Tot de fraaiste straten behooren er de Via Calzajoli tusschen het Domplein en de Piazza del Granduca, — de Via Larga, thans Via Cavour, met prachtige paleizen, — de kaden langs de Arno, — de Via Maggio, — de Via della Scala, — en de Via Tornabuoni. Men ziet er hier en daar schoone paleizen naast elkaâr in nauwe straten. Het plaveisel bestaat er uit platen van krijtzandsteen (macigno). Er zijn 18 openbare pleinen; van deze is de Piazza Maria Antonia (thans dell' Independenza) het grootste, — en de Piazza del Granduca (thans della Signoria) met het Palazzo Vecchio en de Loggia dei Lanzi het merkwaardigste. Hier vindt men een standbeeld van „David" door *Michele Angelo*, en van „Héraclés (Hércules), Cacus doodend", door *Bandinelli*, voorts eene groote fontein met een reusachtig beeld van „Neptunus" van *Ammanati* en bronzen figuren van *Giambologna*, enz. De Piazza della Santissima Annnnziata is van 3 zijden door znilengangen omgeven en met 2 fraaie fonteinen en het ruiterstandbeeld van *Ferdinand I* versierd. Op het plein Sta Maria Novella, waar 2 obeliaken verrijzen, werden tot aan 1813 daags vóór het feest van Johannes de Dooper wedrennen met wagen, paarden en paardenmenners in Romeinsch gewaad gehouden. Voorts zijn het Domplein, het plein van Sta Croce met een in 1865 opgericht monument voor *Dante*, het plein del Carmine en dat van Sto Spirito het merkwaardigst.

Men vindt er een groot aantal ruime paleizen, in gestrengen stijl gebouwd, met onversierde gevels en vaak uit groote, ruwbekapte steenen (rustica) opgetrokken. Treedt men binnen de poort, dan bereikt men gewoonlijk een vierkant, door zuilengangen omgeven plein, vanwaar men zich langs veelal steile trappen naar de woonkamers begeeft. De gecreneleerde tinnen, de met ijzer beslagene poorten en de dikte der muren, die wel eens 2 Ned. el beloopt, alsmede de torens, die zich daarboven verheffen, — dat alles herinnert aan de partijtwisten der middeneeuwen, toen de woning van den edelman tevens eene vesting moest zijn. Het aanzienlijkste paleis is het Palazzo Pitti, dat in den gestrengen stijl der 15de eenw gebouwd is. Zijn front heeft eene lengte van meer dan 100 schreden. Het werd ten behoeve van *Luca Pitti*, die er zijn geheele vermogen in versmelten zag, door *Filippo Brunelleschi* begonnen, doch eerst in 1837 voltooid. Het bevat in zijn 900 vertrekken een verbazenden rijkdom van kunstwerken, vooral van schilderijen; men heeft er in 5 groote en vele kleine zalen kostbare doeken der grootste meesters, zooals de „Madonna della Sedia", de „Madonna Velata" en de „Madonna del Grandnca van *Rafaël*, — voorts stukken van *Titiaan, Perugino, Fra Bartolommeo, Andrea del Sarto, Guido Reni, Salvator Rosa*, enz. Ook prijkt er eene „Venus" van *Canova*. In den grooten en fraaien Giardino-Boboli vindt men eene menigte standbeelden, die echter meerendeels tot het tijdperk van verval behooren. In het Palazzo Vecchio, van 1865 tot 1871 de zetel van het ministerie van Buitenlandsche Zaken, aanschonwt men de Zaal der Vijfhonderd, éene der grootste van Enropa. Daarenboven zijn er vele kunstgewrochten en het is gekroond met een rijzigen toren ter hoogte van ruim 100 Ned. el. Tegenover dit aloud verblijf der Signoria ontwaart men de Loggia dei Lanzi (Zaal der landsknechten) met vele prachtige beeldhouwwerken, zooals de „Judith" van *Donatello*, — „De roof der Sabijnschemaagden" van *Giambologna*, — den „Perseus" van *Cellini*, — „Menelans met het lijk van Patrocles" enz. Aan het Palazzo Vecchio grenzen de Uffizj, een grootsch gebonw, door *Vasari* op last van *Cosimo I* gesticht; daarin bevinden zich in evenwijdige vleugels, door zuilengangen onderstennd, de bibliotheek van *Magliabecchi*, het gerechtshof en het archief, en op eene hoogere verdieping in 2 gaanderijen, die meer dan 100 schreden lang zijn, en in 22 zalen de Galleria degli Uffizj met eene hoogst kostbare kunstverzameling. Hier heeft men schilderijen, gravures, beeldhonw- en mozaïekwerk, bronzen voorwerpen, vazen, munten en gemmen. Merkwaardig is er vooral de Tribnne, een achthoekig vertrek, waarin men de Venus de' Medici, den Appollino, den Worstelaar, den Faun, op pauken slaande, stukken van *Rafaël*, schilderijen van *Titiaan, Correggio, Rubens, Michele Angelo, Paolo Veronèse, Andrea del Sarto* enz. aantreft. In de zaal van Niobé ontwaart men het beeld dezer vrouw met de daarbij behoorende beelden, eene groep, die in de 16de eeuw te Rome werd opgedolven. Hoogst merkwaardig en eenig in hare soort is er voorts eene verzameling van 400 portretten van beroemde meesters, meerendeels door hen zelven geschilderd. Ook bevindt er zich eene verbazend rijke verzameling van handteekeningen. Eene derde knnstverzameling vindt men er in de Académie op het Marcusplein, bestaande in een groot aantal naar tijdsorde gerangschikte schilderijen van Florentijnsche meesters der oude school. Van de overige paleizen noemen wij het Palazzo-Strozzi, — het Palazzo-Riccardi, voorheen de woning van de *Medici* der oudere lijn, in 1865 in gebruik genomen ten behoeve van het ministerie van Binnenlandsche Zaken, — het Palazzo-Bargello of het kasteel van

den Podesta, ook al in een gerechtshof en gevangenis herschapen, doch thans gerestanreerd en in een museum van voorwerpen uit de middeneeuwen veranderd, — het Palazzo-Gandolfini, naar het ontwerp van *Rafaël* gebonwd, — het Palazzo-Corsini, Capponi, Gondi, Rucellai enz. Het Palazzo-Corsi aan de Arnokade bevat eene belangrijke verzameling van schilderijen, en van de andere aanzienlijke woningen is nagenoeg geene enkele geheel en al van knnstgewrochten verstoken.

Onder de 170 kerken en kapellen komt de eerste plaats toe aan den reusachtigen Dom, gewijd aan Sta Maria del Fiore; zijn schip en koor zijn tegen het einde der 13de eeuw door *Arnolfo di Lapo* op de plek der oude kerk van Sta Reparata gebonwd. Anderhalve eeuw later werd hij door *Brunelleschi* met een dubbelen koepel gekroond. De Dom is 160 Ned. el lang en de bnitenste spits van den koepel 125 Ned. el hoog. De alleenstaande, vierkante klokkentoren, door velen voor het fraaiste gebonw der stad gehouden, is door *Giotto* en *Gaddi* in de 14de eeuw opgetrokken, met beelden en reliëfs versierd en 95 Ned. el hoog. De Dom en de toren zijn met veelkleurig marmer bekleed; de façade van den Dom is echter nog niet afgewerkt, maar zal naar het plan van *de Fabris* worden voltooid. Deze tempel is van binnen eenvoudig en indrukwekkend. Tegenover den Dom verheft zich het vierhoekig, van binnen met fraai mozaïek versierde baptisterium (San Giovanni) met de beroemde bronzen denren van *Ghiberti* en *Andrea Pisano;* deze doopkapél is in de 12de eenw gebonwd. Merkwaardige kerken zijn er voorts die van Sta Maria Novella in Toscaansch-Gothischen stijl met eene marmeren façade en met vele fresco's der beroemdste Florentijnsche meesters, — van Sto Spirito, gebonwd door *Brunelleschi* in den stijl der basiliken, — van Sta Croce, het pantheon van Florence, een indrukwekkend gebouw van *Arnolfo di Lapo* met praalgraven van *Dante, Michele Angelo, Galiléi, Macchiavelli* en andere beroemde burgers der stad, terwijl er voor eenigen tijd uitstekende fresco's van *Giotto* ontdekt zijn, — van Santissima Annunziata, van lateren tijd, maar met vele knnstwerken getooid, — van San Lorenzo, naar het ontwerp van *Brunelleschi* verrezen, met veel beeldhouwwerken en met 2 kapellen, van welke de éene een paar fraaie grafmonumenten der ondere *Medici* van *Michele Angelo* bevat, terwijl zich in de andere rijk met fraaie gesteenten versierde praalgraven der Groothertogen bevinden, — van San Michele, eerst een graanmagazijn, doch door *Orcagna* in eene kerk veranderd, met prachtige ramen in spitsboogstijl, 12 standbeelden en groepen van *Donatello, Verocchio* enz., een beroemden tabernakel van *Orcagna* enz. Niet ver van de stad verheft zich de merkwaardige basilica San Miniato al Monte, in de 12de eeuw herrezen, doch te zeer gerestaureerd en in een Camposanto (begraafplaats) veranderd. Van de talrijke kloosters, die in 1865 meerendeels door het rijksbestnur in beslag werden genomen, noemen wij die van Sta Maria Novella, Sta Croce en San Marco. Dit laatste bevat fraaie fresco's van *Fiésole* en is door de gedachtenis van *Savonaróla* geheiligd.

Onder de wetenschappelijke verzamelingen moet in de eerste plaats het museum voor natnurlijke historie worden vermeld. Behalve opgezette dieren, vooral vogels, vindt men er uitstekende waspraeparaten voor anatomie en zoötomie en zeifs vele in was geboetseerde planten, — voorts eene sterrenwacht, een botanischen tuin enz. Hier worden voorlezingen gehonden over alle deelen der natnnrkundige wetenschap, welke kosteloos voor ieder toegankelijk zijn. Men ziet er in de Galiléitribune alle werktuigen en voorwerpen vereenigd, die aan dezen nitstekenden geleerde herinneren. Van de universiteit, die in 1438 te Florence gesticht werd, is alleen de theologische faculteit overgebleven. Tot de belangrijkste schoien behooren er voorts het lyceum, het gymnasium, het conservatorinm voor mnziek en de académie van beeldende kunst. Van de 5 openbare boekerijen zijn 3 dagelijks geopend, namelijk de Bibliotheca Laurentiana of die der *Medici* met meer dan 7000 handschriften en vele gedrukte werken uit de 15de eeuw, de Biblioteca Magliabecchiana met 100000 boekdeelen en 8000 handschriften, en de Biblioteca Marucelliana met 40000 deelen. De twee andere zijn de Biblioteca Palatina, het eigendom van Groothertog *Leopold* en na de omwenteling in het Paiazzo Pitti achtergebleven, en de Biblioteca Riccardiana (26000 deelen en 4000 handschriften), bepaaldelijk bestemd voor de Accademia della Crusca, doch ook toegankelijk voor het pnbliek. Het nitgebreide Staatsarchief, door samenvooging der vroegere archieven, namelijk van de diplomatie, van de Repnbliek, van de *Medici*, van de opgeheven kloosters enz., in de Uffici bijeengebracht, bevat onwaardeerbare schatten voor den geschiedschrijver. Tot de geleerde genootschappen en knnstvereenigingen behooren er, behalve reeds genoemde Accademia della Crusca (zie aldaar), de Accademia dei Georgofili, aan den landbonw gewijd, een genootschap tot bevordering der belangen van het tooneel, de Società promotrice delle belle arti, welke jaarlijks tentoonstellingen houdt van schilderijen en beeldhonwwerken, de Knnstacadémie voor dames, in het laatst van 1871 geopend onder het bestunr van mevrouw *Fries*, eene Zwitsersche schilderes, en de Società filarmonica. Van de 12 schouwbnrgen zijn er gedurende het carnaval alle en gedurende het overig gedeelte des jaars de meeste geopend; zij worden drnk bezocht. Voorts vindt men er onderscheidene inrichtingen van weldadigheid, zooals het groote hospitaal van Sta Maria Nuova, reeds in de 13de eeuw gesticht, 3 andere hospitalen, een krankzinnigengesticht, een vondelingenhuis, een blindeninstitnnt en de merkwaardige instelling „La Confraternità della misericordia".

Florence werd waarschijnlijk ulet lang vóor den aanvang onzer tijdrekening door inwoners van Fiésole gesticht, onder de Lombardische en Frankische heerschappij gewoonlijk door Markgraven en Hertogen van Lucca bestuurd en begon te bloeien in het begin der 11de eenw na de verwoesting van Fiésole en vooral na den dood der Markgravin *Mathilda*. Ten tijde der Frankische Keizers en der *Hohenstaufen* was zij reeds eene machtige stad, die hare poorten voor de Keizers durfde sluiten. Gednrende den partijtwist der Guelfen en

Ghibellijnen hadden eerstgenoemden er gewoonlijk de overhand; ja, zij werd beschouwd als de banierdraagster der Guelfen in Toscane tegenover de Ghibellijnsche steden Pisa en Siéna en tegenover Keizer *Hendrik VII.* Te midden dier oorlogen zagen er de inwoners door handel en nijverheid, door ijver en zelfopofferende vaderlandsliefde den rijkdom en de macht der stad toenemen. De éene Toskaansche stad na de andere onderwierp zich vrijwillig of gedwongen aan het gezag der Republiek aan de Arno. Hare macht breidde zich uit, toen na den dood van *Conradijn* die der Ghibellijnen verdween en de bloei van Pisa verminderde. Eindelijk, door voortdurende burgertwisten afgemat, kwam zij onder het bewind der *Medici* (zie aldaar), een geslacht van rijke kooplieden. *Cosimo* (Cosmus) *de Oudere* en *Lorenzo il Magnifico* heerschten zonder titel door den invloed van geld en schranderheid en bewaarden de republikeinsche vormen. De nijverheid begon er te verminderen, doch er bestond een aanzienlijke geldhandel, zoodat in de voornaamste steden van Europa Florentijnsche banken verrezen. In 1527 werden de *Medici* voor de derde maal verdreven, doch door Keizer *Karel V* en Paus *Clemens VII* (Giulio Medici) met geweld van wapenen na eene langdurige belegering weder aan het hoofd der zaken geplaatst, waarna men *Alexander Medici* tot hertog van Florence uitriep (1531). Zijn opvolger *Cosimo I* voegde er Siéna bij en noemde zich groothertog van Toscane (1569), waarna de hoofdstad in de lotgevallen deelde van dien Staat (zie *Toscane*). In 1799 werd zij door de Franschen bezet, in 1800 tot hoofdstad van het koningrijk Etrurië verheven en tegen het einde van 1807 in het Fransche Keizerrijk ingelijfd, waarna zij in 1814 weder de hoofdstad werd van het Groothertogdom, in 1849 korten tijd onderworpen was aan een Voorloopig Bewind, in 1859 aan Piémont toegevoegd en later met het koningrijk Italië vereenigd werd. Nadat de zetel der Regeering in 1871 naar Rome verplaatst werd, heeft Florence veel van haren uitwendigen luister verloren, doch zij blijft nog altijd de plaats, waar kunst en wetenschap hoog gewaardeerd worden. De tegenwoordige inwoners der stad zijn vroolijk en beschaafd, matig en vriendelijk, genot- en kunstlievend, maar het ontbreekt hun aan ondernemingsgeest, aan volharding, aan degelijke kennis. Van dit laatste gebrek is het voormalig gemis van goed volksonderwijs de oorzaak. Hunne vroegere zucht naar onafhankelijkheid is onder het ontzennend bewind der *Medici* vernietigd. Ook de nijverheid bloeit er niet gelijk weleer. Keurig blijven nog altijd de aldaar vervaardige voorwerpen van marmer, albast en mozaïek. Voorts trekt de stad groote voordeelen van de talrijke vreemdelingen, die in het vooren najaar derwaarts trekken. Merkwaardig is eindelijk Florence wegens de vele beroemde mannen, die zij heeft opgeleverd, van welken wij noemen: *Dante, Boccaccio, Michele Angelo, Macchiavelli, Amerigo Vespucci, Benvenuto Cellini, Giotto, Andrea del Sarto, Ghiberti* en *Brunelleschi.*

De stad ligt aan den Arnospoorweg, die over Pisa naar Livorno loopt, en is door drie spoorwegen (over Arezzo, Siéna en Grosseto) met Rome verbonden. Een andere spoorweg brengt haar over Pistoja met Bologna en nog eene andere over Pisa met Genua in gemeenschap.

Florentijnsch Concilie (Het) werd door Paus *Eugenius IV*, als tegenstander van het voor hem ongunstige Concilie van Basel, eerst te Ferrara den 8sten Januari 1438 geopend en in 1439 wegens de pest naar Florence verlegd. Het is merkwaardig wegens de pogingen, die er aangewend werden, om de Grieksch K. Kerk met de Latijnsch K. te vereenigen. De Grieksche Keizer *Johannes VI Palaeólogus* was er met 700 aanzienlijke geestelijken tegenwoordig en liet, door *Johannes*, patriarch van Constantinopel, ondersteund, niets onbeproefd, om die vereeniging tot stand te brengen. Na langdurige twisten over de mededeeling van den Heiligen geest door den Vader en ook door den Zoon, over de verschillende kerkgebruiken met betrekking tot geznurd of ongeznurd brood en tot het gebed voor de afgestorvenen, alsmede over het primaat van den Pans, werd op den 6den Juli 1439 het door den Paus opgestelde vereenigingsformulier in 5 oorspronkelijke exemplaren onderteekend, volgens hetwelk in de Grieksche Kerk alles onveranderd zou blijven, terwijl de eenheid erkend werd. In Griekenland was echter de verontwaardiging over deze overeenkomst zóo groot, dat vele bisschoppen zich genoodzaakt zagen, om tegen hunne eigene handteekening verzet aan te teekenen, terwijl de Keizer, door de Turken bedreigd, vruchteloozo moeite deed, om de eenheid te handhaven. Na het vertrek der Grieksche geestelijken uit Florence duurde het Concilie nog 7 jaar, doch het werd, gedrende de laatste 2 jaar naar Rome verplaatst. Men heeft over de handelingen van dit Concilie een geschrift van *Robert Creyghton*, getiteld: „Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos", uitgegeven te 's Gravenhage in 1660.

Florentijnsche flesch noemt men eene flesch met een wijden hals en mond, aan wier bodem eene S-vormige buis is verbonden, die bijna tot aan den hals der flesch reikt. Zij dient om 2 vloeistoffen van een destillaat, welke zich niet met elkander vermengen, van elkander te scheiden. Immers de zwaardere vloeistof, die zich op den bodem bevindt, wordt door de lichtere gedrukt, door de buis opgestuwd en alzoo verwijderd. Zulk eene flesch komt te pas bij het destilleeren van vluchtige oliën. Geschiedt zulks op groote schaal, dan is de Florentijnsche flesch van koper, — anders van glas.

Florentijnsch lak, ook *karmijnlak* enz. genoemd, is eene verbinding van aluminiumhydroxyde met de roode kleurstof der cochenille, vermengd met overmaat van aluminiumhydroxyde, om aan de kleur meer vastheid te geven en verschillende schakeeringen te verkrijgen. Om het te maken, vermengt men versch neêrgeslagen alnminiumhydroxyde met een afkooksel van cochenille, waarna het gekleurde product gewasschen wordt. Ook kookt men wel cochenille met evenveel aluin, voegt er daarna nog 2 deelen aluin bij, waarna men door koolzuur kalium of natrium een neêrslag doet ontstaan. Voorts wordt er ook wel iets van eene tinoplossing bijgevoegd. Het Florentijnsch lak

kwam weleer nit Florence in den handel, doch wordt thans desgelijks te Berlijn, Weenen, Nürnberg en elders bereid. Echt Florentijnsch lak moet licht, zacht en gemakkelijk tot poeder te wrijven zijn. Het dient tot schilderverf.

Flores, een eiland van den Oost-Indischen Archipel en tot de Nederlandsche bezittingen (onderhoorigheden van Timor) behoorende, ligt tusschen 8°5′ en 9°1′ Z.B. en 119°44′ en 123°1′ O. L. van Greenwich, grenst ten zuiden aan den Indischen Oceaan, ten noorden aan de Soendazee, ten westen aan Straat Moio en ten oosten aan eene straat, die in het noorden Straat Flores, in het midden het Gat van Larantoeka en in het zuiden Straat Lobetóbi genoemd wordt. Het telt op 300 □ geogr. mijl ongeveer 250 000 inwoners. Over het geheele eiland loopt eene bergketen met vulkanische toppen, zooals de Goenong Rokka of Omboeoe Soro (2 000 Ned. ei hoog), de Goenong Keo of Omboeoe Romba (2 760 Ned. el hoog), de Piek van Endeh, de Goenong Api, de Goenong Lobetóbi (2 170 Ned. ei hoog, een zeer werkzame vulkaan), de Goenong Iiimandiri of Piek van Larantoeka (1 600 Ned. el hoog) enz. Die bergketen vormt aan de noordkust een aantal voorgebergten met daartusschen gelegen baaien, zoo als de baai van Rioeng, de Gomonbaai enz. Voorts heeft men aan de zuidkust de Mangrove- en de Alligatorbaai, de baai van Nanga-Lilin, die van Nanga-Ramo, die van Borro, die van Nanca Till, die van Keo en die van Endeh of Aloso.

Tot de vele, maar schaars bevaarbare rivieren behooren er de Wai-Mede, de Rivier van Rio en de IJzerrivier, ook de Rivier van Potta genoemd. De belangrijkste voortbrengselen des lands zijn rijst, gierst, aard- en peuivruchten, indigo, katoen, tamarinde, tabak, kaneel, sapan- en sandelhout, pisang-, lontar- en kokosvruchten. Het dierenrijk levert er paarden, buffels, varkens, schapen, geiten en veel vogeinestjes, — het rijk der delfstoffen eenig ijzer en stofgond.

Het eiland is verdeeld in Westelijk, Midden- en Oostelijk Flores. Het eerste, ook Mangerai of Raja genaamd, telt 5 kleine Staten, wier Vorsten den titel van Daloe voeren, terwijl het geheel onderhoorig is aan den Sultan van Bima. De inboorlingen, overeenkomende met de Dajaks op Bornéo, zijn onbeschaafd, vreedzaam, schuw en bijgeloovig; zij honden zich bezig met den landbouw, alsmede met het inzamelen van kaneel, was enz., om die te verruilen, ten einde de schatting aan vermelden Suitan te kunnen voldoen. — Midden-Flores is nagenoeg onbekend; het wordt, naar men meent, bewoond door 3 stammen, welke met de Papoea's vermaagschapt zijn. — Op Oostelijk Flores heeft men een groot aantal Heidensche stammen, welke door Oudsten bestuurd worden en in den landbouw hun bestaan vinden. Zij worden onderdrukt door de Boegineezen, die zich aan de kust gevestigd hebben. De belangrijkste kolonie is er het Staatje Endeh, bij de baai van dien naam gelegen; aan het hoofd der bevolking staan er een Radja en eenige opperhoofden, die door contract met het Nederlandsch Gonvernement verbonden zijn. Eene andere volkplanting is er Geliting, die bestuurd wordt door een Mankasaarschen Sjach-Bandar (Handelshoofd), aangesteld door den Radja van Larantoeka onder goedkeuring van den Nederlandschen gezaghebber.

In den noordoosthoek van Flores heeft men het Rijk van Larantoeka met het hieraan onderworpene Sika. Het is bevolkt door Zwarte Portngeezen en staat onder het bestuur van een Radja, die zich, nadat dit gewest in 1859 door Portugal aan Nederland is afgestaan, door eene overeenkomst met het Nederiandsch Gouvernement verbonden heeft. In de hoofdstad Larantoeka, waar een belangrijke handel met de Boegineezen en Timoreezen gedreven wordt, wonen de Radja en de Nederlandsche gezagvoerder der Solореilanden. Rondom Flores liggen vele onbewoonde eilanden, van welke wij noemen: het Westeiland aan den znidelijken ingang van Straat Moio, het Toreneiland, Aloso in de baai van Endeh, Gili-Bodo, Palowé (Roesa-Radja), West- en Oost-Doffer en Groot- en Klein-Bastaard.

Flores antimonii, ook *Flores stibii* geheeten, of met antimoniumznur antimoniumoxyde verontreinigd antimoninmoxyde, verkrijgt men, wanneer men antimoninm in een schuins geplaatsten, niet luchtdicht gesloten kroes verhit. Hierbij verbrandt het metaal, terwijl het oxyde zich aan de wanden van den smeltkroes vasthecht, waarna men het gemakkelijk verzamelen kan. Voorheen werden Flores antimonii of Flores stibii als een geneeskrachtig middel gebruikt.

Flores benzoës, zie *Benzoëzuur*.

Florescu (Johan Emmannël), een Roemeensch generaal en staatsman, geboren in 1819 te Rimnic, bezocht de militaire school te Parijs. Als kolonel nam hij in 1854 deel aan den Oosterschen Oorlog onder het bevel van de Russische generaals *Lüders* en *Dannenberg*. Als generaal was hij meermalen onder Prins *Cuza* en onder *Karel I* minister van Oorlog — het laatst van 1871 tot 1876 in het conservatieve ministerie *Lascar Cartargi*. Met dit bewind in staat van beschnldiging gesteld, kon hij in den Russisch-Tnrksehen Oorlog van 1877—1878 niet optreden. De aankiacht werd echter ingetrokken, en sedert dien tijd is hij lid van den Senaat en één van de ieiders der conservatieve partij. Hij heeft den toestand van het leger in Roemenië aanmerkelijk verbeterd.

Flores salis ammoniaci martialis of *ijzersalmiak* verkrijgt men door sublimatie van een mengsel van salmiak en ijzervijlsei. Eerst snblimeert daaruit nagenoeg znivere salmiak, doch later, onder ontwikkeling van ammonia en waterstof, een salmiak, dat aliengs grootere hoeveeiheden ijzerchloride bevat, zoodat het sublimaat uit korsten bestaat, die van buiten wit zijn en naar de binnenzijde langzamerhand donkergeel worden. Beter nog is het, een mengsel van salmiak en ijzerchloride te sublimeeren. Tegenwoordig vermengt men eene oplossing van ijzerchloride met salmiak en dampt deze tot droog toe nit. Het laatste praeparaat is thans in de geneeskunde in gebruik.

Flores sulphuris of *Bloem van zwavel*, zie onder *Zwavel*.

Flores zinci, ook *Lana philosophorum* en *Zincum oxydatum album via sicca paratum* (langs

den drogen weg bereid wit zinkoxyde) geheeten, verkrijgt men, wanneer men een smeitkroes met zink zoo sterk in een windoven verhit, dat het daarin aanwezige zinkmetaal met eene heldere vlam verbrandt. Hierdoor verkrijgt men een wit praeparaat, waarin nog onverbrand metaal bevat is, waarvan het door slibben en herhaald gloeien gezuiverd moet worden.

Floret noemt men het spinsel, waarvan de zijdewormen hunne cocons beginnen te maken, voordat zij den draad spinnen, die afgehaspeld kunnen worden. Het floret wordt gekamd en gesponnen en tot het weven van grove zijden stoffen gebruikt. — Men geeft den naam van *floret* ook aan een degen, wiens punt van een knop voorzien is, omdat hij bij het onderwijs in de schermkunst gebezigd wordt.

Florez. Onder dezen naam vermelden wij:

Henriquez Florez, een Spaansch geschied- en oudheidkundige. Hij werd geboren te Valladolid den 14den Februari 1701, voegde zich bij de Orde der Augustijnen, was hoogleeraar aan de universiteit te Alcala en overleed te Madrid den 30sten Augustus 1773. Nadat hij in 1732—1738 een voliedigen cursus der theologie in 5 kwartodeelen uitgegeven had, bepaalde hij zich bij de Spaansche geschiedenis en vooral ook bij de numismatiek en schreef: „Clave historical (1743 en later)", — „España sagrada, teatro geografico-historico de la igiesia de España (1747—1773, 29 dln)", een werk, dat door anderen tot op onzen tijd werd vervolgd, — „Medallas de las colonias, municipios y pnéblos antignos de España (1754—1758, 2 dln, supplement in 1773)", — „Memorias de las reynas catolicas etc. (1761 en 1790 2 dln)", — „La Cantabria etc. (1768)" — en „Relacion del viejo literario de Ambrosio Morales (1765)".

Don Juan José Florez of *Flores*, een Zuid-Amerikaansch krijgsoverste en staatsman, geboren in 1801 te Puérto-Caballo in Venezuéla. Reeds vroeg omheisde hij den krijgsdienst en onderscheidde zich in den Zuid-Amerikaanschen vrijheidsoorlog, zoodat hij in 1821 benoemd werd tot adjudant-generaal en in 1823 tot civiel en militair bevelhebber in Pasto. Daarna werd hij opperbevelhebber in Ecuador, vervolgens brigade-generaal, dempte in 1827 het militair oproer te Lima en eindigde aan het hoofd van een Columbiaansch leger in 1828 den oorlog tegen Peru door de overwinning bij Tarqui, waarna *Bolivar* hem tot luitenant-generaal en opperbevelhebber van Zuid Colnmbia verhief. Nadat zich in 1830 Columbia in de repnblieken Nieuw-Granada, Venezuéla en Ecuador verdeeld had, werd *Florez* van 1830—1835, in 1839 en van 1843—1851 president van Ecuador. Tengevolge van de revolntie van Guayaqnil ging hij buiten 's lands, vertoefde in Engeland en Spanje, op Jamaïca en in Peru en deed vruchtelooze pogingen, om zich aanhang te verschaffen, ten einde met geweld van wapenen naar Ecuador terug te keeren. Het gelnkte hem eindelijk in 1860 generaal *Franco*, die er zich aan het hoofd der zaken bevond, te overwinnen en in zegepraal Guayaquil binnen te trekken. Na dien tijd vervulde hij eene belangrijke rol in de staatkundige verwikkelingen van Ecuador en overleed te Gnayquil den 1sten October 1864.

Don Alvaro Florez Estrada, een Spaansch staathuishondkundige. Hij werd geboren in 1769 te Pola de Somiédo in Asturië, studeerde te Oviédo en Valladolid in de rechtsgeleerdheid en zag zich in 1808 benoemd tot procureur-generaal van Asturië. Hij was één der eersten, die *Napoleon I* openlijk den oorlog durfden verklaren en trad op als staatkundig schrijver met de werken: „Introdnccion a la historia de la guerra de la independencia" en „Paralelo del clero protestanto y del clero catolico". Voorts verdedigde hij de rechten des volks tegen den terugkeerenden Koning *Ferdinand VII* in zijne: „Representacion à Fernando VII en ei anno de 1818 haciendoie vertodos sus estravios", een boek, dat in de meeste Europeesche talen werd overgezet. Tevens redigeerde hij het dagblad: „Ei tribuno del pnéblo" en moest in 1823 de wijk nemen naar Frankrijk, waar hij zijn beroemden: „Curso de economia politica (5de druk, 1843, 3 dln)" schreef. Hij overleed in 1853.

Berancio Florez, generaal en president in Uruguay. Hij nam in 1853 als kolonel deel aan eene omwenteling, waardoor de president *Giro* ten val gebracht en hij den 13den Januari 1854 in diens plaats benoemd werd. Daardoor zegepraalde de partij der Colorados (Liberalen) over die der Blancos (Conservatieven). Onderlinge verdeeldheid der Colorados en de komst van zijn tegenstander, den voormaligen president *Oribe*, in de haven van Montevideo noodzaakten hem den 28sten Augustus 1855 de stad te verlaten en zich met zijne troepen in hare nabijheid te versterken. Door tusschenkomst van vreemde gezanten kwam daarop tusschen *Florez* en de Kamers eene schikking tot stand, waarna hij den 9den Februari afstand deed van de waardigheid van president. In 1858 moest hij de wijk nemen naar Buenos Ayres. Dâar werd hij tot brigade-generaal benoemd, landde in Aprii 1863 bij Colonia del Sacramento met ongeveer 30 personen, werd er door talrijke Colorados versterkt, rukte voorwaarts tot dicht bij Montevideo, vaardigde eene proclamatie uit aan de bevolking, maar zag zich bedrogen in zijne verwachting, dat de stedelingen te zijnen gunste zouden opstaan. Er werden onderhandelingen aangeknoopt met Brazilië en de Argentijnsche Republiek, waarna *Florez* vorderde, dat de president *Aguirre* zijn ministerie zou ontslaan en vervangen door vrienden van Brazilië en van de Argentijnsche Republiek. Dit werd door *Aguirre* van de hand gewezen, zoodat een oorlog uitbarstte tusschen Brazilië en Uruguay, waarvan *Florez* gebruik maakte om het gezag te herkrijgen. Nadat hij in 1864 de stad La Florida en de havensteden Salto en Paysandu stormenderhand had ingenomen, legde *Aguirre* het presidiaat neder, waarmede toen de senator *Villalba* ten behoeve van den vrede zich belastte. Den 20sten Februari 1865 kwam tusschen de gevolmachtigden van Uruguay aan de éene zijde en generaal *Florez* en den Brazilianschen admiraal *Tamandare* aan de andere zijde een verdrag tot stand, waarna *Florez* den 23sten Februari met zijne troepen zegevierend te Montevideo binnentrok en den titel aannam van voorloopig gouverneur der

Repnbliek. Hij benoemde uitsluitend Colorados tot leden van het ministerie, verwijderde alle officieren van de partij der Blancos uit het leger en riep de Jezuïeten terug. Met Brazilië en de Argentijnsche Repnbliek werd den 4den Mei 1865 een verbond gesloten, om gezamenlijk een veldtocht tegen Paraguay te ondernemen, om den president *Lopez* van zijn gezag te berooven. *Florez* zelf belastte zich met een kommando en onderscheidde zich in verschillende gevechten. Hoewel hij zich na zijn terugkeer te Montevideo zachtmoedig en inschikkelijk betoonde jegens de partij der Blancos, werd hij den 19den Februari 1868 op zijn tocht naar het regeeringspaleis vermoord. De Senaat benoemde zijn broeder, Don *Manuel*, voorloopig tot president, doch deze overleed plotselijk den 22sten Februari 1868 en tegelijk met dezen bezweken onderscheidene aanhangers van *Florez*, zoodat het vermoeden van vergiftiging voor de hand lag.

Florian (Jean Pierre Claris de), een Fransch schrijver, geboren den 6den Maart 1755 op het kasteel Florian in Languedoc, genoot na den vroegen dood zijner moeder zijne opleiding te Montpellier onder het toezicht van zijn schranderen en beschaafden grootvader, gevoelde zich ongemeen aangetrokken door het natuurschoon van zijne geboortestreek, kwam daarna in een opvoedingsgesticht te St. Hippolyte, vertoefde eenigen tijd bij *Voltaire* te Ferney en trad daarop als page in dienst bij den Hertog *de Penthièvre*. Later bezocht hij de militaire school te Bapaume, zag zich aan het hoofd geplaatst van eene kompagnie ruiters te Maubeuge en zou er gehnwd zijn, zoo de middelen zijns vaders het vereoorloofd hadden. Daar zijn wensch onvervuld moest blijven, nam hij zijn ontslag en trad als kamerjonker weder in dienst van den Hertog *de Penthièvre*. Van dien tijd af wijdde hij zich aan de dichtkunst, woonde bij afwisseling te Parijs en op de kasteelen van zijn beschermer en legde zich tevens toe op de Spansche taal- en letterkunde. In 1788 werd hij lid der Académie, doch in de dagen van het Schrikbewind wierp men hem in de gevangenis; hij herkreeg na den 9den Thermidor zijne vrijheid, maar overleed reeds den 13den September 1794 te Sceaux. Zijne prozawerken onderscheiden zich door een fraaien, bloemrijken stijl. Zijne „Galatée (1784)" en „Estelle" bevatten tafereelen uit het herdersleven. Verhevene gevoelens openbaart hij in zijn bekroond dichtstuk: „Voltaire et le serf du Mont Jura (1782)". Zijne „Fables" moeten alleen voor die van *Lafontaine* onderdoen, en zijne blijspelen: „Les deux billets", — „Le bon ménage", — „Le bon père", — „La bonne mère", — „Le bon fils", — „Myrtil et Chloé", — „Jeannot et Colin", — „Les jumeaux", — „L'enfant d'Arlequin perdu et retrouvé", — en „Arlequin maître de maison" tintelen van vroolijkheid en geestigheid. Ook zijne riddergeschiedenissen, zooals „Gonzalve de Cordone", zijne „Nouvelles" en zijn „Numa Pompilius" zijn aangenaam om te lezen. Zijn „Guillaume Tell" schreef hij in de gevangenis. Zijne „Oeuvres complètes (1715—1807, 24 din)" werden gevolgd door zijne „Oeuvres inédites (1825)".

Florianus, een heilige en martelaar, geboren omstreeks het jaar 190 in Neder-Oostenrijk, diende onder den stadhouder *Aquilinus* in het Romeinsche leger en werd gedurende eene vervolging der Christenen onder *Diocletianus* op last van eerstgenoemde wegens zijne standvastigheid in het Christelijk geloof niet ver van Lorch in de Enns verdronken. In den nacht na zijn dood verscheen *Florianus* aan eene vrome vrouw en gelastte haar, zijn lijk te doen begraven op de plek, waar zich thans het groote klooster der Augustijner koorheeren bij Linz verheft. Later werd zijn gebeente overgebracht naar Rome en aldaar bij dat van *Stéphanus* en *Laurentius* ter aarde besteld. Toen *Casimir*, koning van Polen, en *Gedron*, bisschop van Krakau, in 1183 den Pans om reliqnieën verzochten, zond deze eenige overblijfselen van den heiligen *Florianus*, waarna deze de beschermheilige van Polen werd. Gewoonlijk wordt hij voorgesteld als een krijgsman, die bezig is met een emmer water vnnr te blusschen, wesbalve hij vooral in brandgevaar aangeroepen wordt. Zijn gedenkdag valt op den 4den Augustus. — Bovengemeld Augustijner klooster werd, naar men verhaalt, in 455 door den heiligen *Severinus* gesticht. Er is eene prachtige kerk met een groot orgel, eene geweldig zware klok (154 tolcentenaars), eene boekerij van 40 000 deelen, eene rijke verzameling van mnnten en penningen en een fraaie tuin.

Florianus (M. Annius), een broeder van den Romeinschen Keizer *Tácitus*, was praefect der lijfwacht, wierp na den dood van laatstgenoemde (April 276) in de gewesten van de Pontus zich op tot Keizer en erlangde de heerschappij over de Romeinsche landen tot aan den Taurus in Klein-Azië. Toen echter het Syrische leger zijn gevierden bevelhebber *M. Aurelius Probus* tot Keizer nitriep en *Florianus* tegen hem te velde trok, werd deze in Juli 276 bij Tarsus door zijne onderbevelhebbers omgebracht.

Florida, de zuidelijkste der Vereenigde Staten van Noord-Amerika, bestaat oostwaarts uit een evenzoo genoemd schiereiland, dat bij eene breedte van 20 tot 30 eene lengte van 90 geogr. mijl bezit, zich tot aan de Straat van Florida uitstrekt en tusschen den Atlantischen Oceaan en de Golf van Mexico gelegen is. Voorts grenst Florida ten noorden aan Georgia en Alabama en ten westen aan Alabama, en heeft eene oppervlakte van 2 979½ □ geogr. mijl, terwijl zijn effen bodem zich nergens hooger verheft dan tot 100 Ned. el boven den spiegel der zee. Langs beide kusten vindt men strandmeren. Aan de oostkust zijn de havens meestal uitsluitend voor kleine schepen toegankelijk, doch aan de westkust dringen onderscheidene baaien diep in het land, zooals de Gullivan-, Charlotte-, Tampa- en Wakasassebaai, alsmede aan de noordkust van de Mexikaansche Golf de Appalacheebaai. De rivieren zijn eraanzienlijker dan men in die lage landstreek zou verwachten; sommige verdwijnen plotselijk in den bodem, — andere komen als breede stroomen daaruit op eens te voorschijn. De voornaamste rivieren zijn er de St. Maryrivier aan de grenzen van Georgia en de St. John, die van het zuiden naar het noorden stroomt, het St. Georgemeer vormt en zich uitstort in den Atlantischen Oceaan. Aan de westkust vormen de

Carlos, de Tampa, de Suwanee, de Appalachee, de Appalachicola, de St. Joseph, de St. Andrews, de Choctawhatchee, de Pensacola en de Perdido goede havens. Laatstgenoemde stroomt aan de grenzen van Alabama, en de Appalachicola verdeelt den Staat in Oost- en West-Florida. Van de znidoostpunt van het schiereiland (Kaap Florida) strekt zich door de Straat van Florida ter lengte van 44 geogr. mijl de reeks der Floridaklippen (Keys) nit, die den handelsweg van Florida naar de Bahama-eilanden en Cuba zeer gevaarlijk maken, vooral omdat er dikwijls hevige stormen woeden en men er tevens met sterke stroomen, door den Golfstroom veroorzaakt, te worstelen heeft. Het belangrijkste van deze eilanden is Key-West met eene evenzoo genoemde hoofdstad, welke 10 000 inwoners telt, en met eene uitmnntende haven, waar zich steeds ervaren loodsen bevinden.

De gronden van Florida worden in vier klassen verdeeld: in *High-Hammocks*, die met eike-, magnolia- en lanrierboomen, begroeid en uitmuntend voor kolonisatie geschikt zijn, terwijl de Low-Hammocks veel van overstroomingen te lijden hebben, maar daarna een besten grond voor den verbouw van suikerriet opleveren, — in *Savannen* of groengronden langs de oevers der rivieren, welke nitstekend bouwland verschaffen, — in de nitgestrekte *Pine-barrens* of dennenwonden, waar de ontginning veel moeite kost, — en in de *Swamps* of moerassen, die zich vooral in het znidelijk gedeelte van den Staat bevinden. Hier heeft men de uitgestrekte waterwoestenij der Everglades (300 □ geogr. mijl) met duizende lage eilanden, die grootendeels van water overdolven, maar ook maanden lang droog zijn en zonder veel moeite in bouw- en weiland herschapen kunnen worden. Het klimaat heeft er een tropisch karakter. Men heeft er prachtige wouden met eike- en sparreboomen, en katoen, sniker, rijst, maïs, cacao, ananassen, bananen, dadels, enz. behooren er tot de voortbrengselen des lands, dat zich overal door eene rijke flora onderscheidt. In het dierenrijk behooren er de beer en de jaguar tot de gevaarlijkste roofdieren, terwijl alligators er alle rivieren bewonen.

Deze Staat, door de natuur ongemeen begunstigd, bevindt zich betrekkelijk nog op een lagen trap van ontwikkeling. Intusschen was het aantal bewoners, dat in 1830 nog geen 35 000 beliep, in 1880 tot 270 000 geklommen. Daaronder bevinden zich 142 000 Blanken, namenlijk Spanjaarden, Anglo-Amerikanen, Ieren, Duitschers, enz. Voor het onderwijs is er nog weinig geschied; er zijn echter eenige belangrijke spoorwegen aangelegd en er bestaat een gegrond vooruitzicht, dat tegelijk met het handelsverkeer ook kennis en beschaving aanmerkelijk zullen toenemen. Reeds was het aantal scholen, dat 444 bedroeg in 1873, in 1880 ongeveer verdubbeld en het aantal schoolgaande kinderen in dien tijd van 16 258 tot 43 304 geklommen. Er verschenen in 1882 niet minder dan 46 dag- en weekbladen. De spoorwegen hadden er in 1881 eene lengte van 1 240 Ned. mijl en in 1880 behoorden er 70 stoomvaartuigen en 323 zeilschepen te huis. In dat jaar bedroeg de staatsschuld er ruim 2½ millioen dollars.

Florida is ontdekt door *Ponce de Leon*, een medgezel van *Columbus*, in 1512 op Palmzondag (Pasqua Florida, van daar de naam). Het werd voorts in 1539 door *Hernandez de Soto* veroverd, en zijne eerste kolonisten waren Spanjaarden, die er in 1465 St. Augustine en in 1696 Pensacola deden verrijzen. De pogingen der Franschen uit Lonisiana, om er volkplantingen te stichten, leden schipbreuk. Bij den Vrede van Fontainebleau stond Spanje Florida tot aan de Mississippi aan Engeland af, hetwelk het gedeelte ten westen der Appalachicola met den naam van West-Florida bestempelde, doch kreeg in 1713 bij den Vrede van Versailles de beide Florida's terug. Toen *Napoleon* Louisiana, dat in 1801 aan Frankrijk was afgestaan, in 1803 aan de Vereenigde Staten verkocht had, begon weldra de twist over de grensscheiding. President *Madison* gaf in 1810 last, om West-Florida tot aan de Perdido in bezit te nemen. Den 22sten Februari verkocht *Ferdinand VII* de beide Florida's voor 5 millioen dollars aan de Unie, welke het land in 1821 bezette, waarna het in 1845 als een zelfstandige Staat erkend werd. Zijne grondwet is van 1839. De gouverneur wordt voor 4, elk der 19 senatoren voor 2 en elk der 40 volksvertegenwoordigers voor één jaar benoemd. Florida zendt slechts één vertegenwoordiger en 2 senatoren naar het Congrès te Washington. In 1861 sloot Florida zich aan bij de Zuidelijke Staten, doch had geen belangrijken invloed op den loop der gebeurtenissen en keerde in 1865 tot de Unie terug.

De hoofdstad *Tallahassee*, op de noordkust der Appalacheebaai gelegen en door een spoorweg met de haven Port-Léon verbonden, telt tusschen de 2- en 3000 inwoners. Ook de steden Appalachicola met eene belangrijke katoenmarkt, Pensacola, de gewichtigste oorlogshaven der Unie aan de Golf van Mexico, St. Augustine, aan de oostkust gelegen en wegens haar gunstig klimaat het Noord-Amerikaansche Nizza genaamd, en Jacksonville, aan de St. John met een uitgebreiden houthandel, hebben eene dergelijke bevolking.

Florida-Blanca (Don Josefo Monino, graaf van), eerste minister van Koning *Karel III* van Spanje, een man van groote talenten, werd geboren te Murcia in 1728, studeerde te Salamanca en onderscheidde zich weldra zoozeer, dat hij als gezant naar Rome bij *Clemens XIV* afgevaardigd werd, waar hij bij moeielijke aangelegenheden, vooral bij de opheffing van de Orde der Jezuïeten en bij de verkiezing van *Pius VI*, veel bekwaamheid aan den dag legde. Toen in Spanje *Grimaldi* aftrad als minister van Buitenlandsche Zaken, werd op diens eigene aanbeveling *Monino* zijn opvolger en tevens graaf *van Florida-Blanca*. Deze werd daarenboven belast met de portefeuille van Justitie en met het oppertoezicht op de posterijen, groote wegen en magazijnen. Hij zorgde voor goede wegen, bevorderde de postwagendiensten, verbeterde de politie en toonde zich een voorstander van kunst en wetenschap. Voorts bevestigde hij in 1785 de goede verstandhouding tusschen Spanje en Portugal door een dubbel huwelijk. Intusschen hadden de oorlogsondernemingen, waartoe hij zijn Vorst aanspoorde, zooals de aanval op Algiers (1777) en de belegering van Gibraltar, een

ongunstigen afloop. Kort vóór den dood van *Karel III*, in October 1788, deed hij aan dezen rekenschap van zijn bestuur en verlangde zijn ontslag. De Koning keurde het eerste goed, doch weigerde het laatste. Eerst onder *Karel IV* slaagden de vijanden van *Florida-Blanca* er in, om hem ten val te brengen (1792). Men bracht hem naar de citadél van Pampelona, maar hij werd weldra in vrijheid gesteld en naar zijne goederen verbannen. Later werd hij lid van de Cortes en overleed den 20sten November 1808.

Florideën of *Purperwieren* is de naam van eene orde onder de klasse der *Wieren* of *Algen* (zie aldaar). Zij omvat zeegewassen, waarvan het loof vastzittend, meestal struikachtig vertakt, fijn verdeeld, kraakbeenachtig en licht rood of violet gekleurd is. Zij hebben karmozijnroode sporen, die in knop- of doosvruchtvormige kiemhuisjes (Cystocarpiën) besloten en op verschillende wijzen over de vertakkingen van de deelen dezer gewassen zijn meestal rozenrood, zeer hard, geleed of vertakt; — *Delesseriaceën* met vliezige, half bolvormige, geslotene kiemhuisjes met vele sporen (men ziet in bijgaande figuur in *a* zulk een kiemhuisje, in *b* de doorsnede van een kiemhuisje, in *c* een sporendragenden draad, alle sterk vergroot, in *d* een aantal groepen van zoogenaamde vierlingscellen (tetrasporen), die ook als voortplantingsorgaan dienst doen, maar nooit door de samenwerking van twee gesiachten optreden, in *e* eenige van deze sterk vergroot, en in *f Delesseria sinuosa Laur.* op $^1/_3$de der natuurlijke grootte); — *Rhodymeniceën* met lederachtige kiemhuisjes; — en *Cryptonemiaceën* met bolvormige, in het loof verscholen kiemhuisjes, die zich als zwellingen voordoen.

Tot de Purperwieren behoort voorts het geslacht *Sphaerococcus L.* of *Kogelwier* en tot dit laatste het bekende *Ierssche mos* of carragheen (S. crispus *Ag.*, ook Chondrus crispus *Lyngb.*

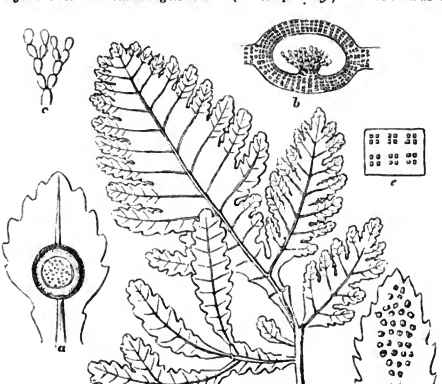

Delesseria sinuosa.

het loof verspreid zijn. Deze sporen treden op na de werking van de spermatozoïden, welke trilharen missen, op eene cel (de zoogenaamde trichogyne) der vrouwelijke geslachtsorganen, aan wier voet de cystocarpiën in den regel voorkomen. Men vindt ze in groote verscheidenheid van geslachten en soorten in alle zeeën, vooral echter in de warmere gewesten. Hunne celwanden bestaan uit eene eigenaardige stof, die bij het koken in eene zachte, slijmerige massa verandert. Voorts bevatten zij iodinm, hetwelk zij uit het zeewater opnemen. *Harvey* verdeelt ze naar den aard der kiemhuisjes in de volgende zes groepen: *Rhodomeleën* met uitwendig zichtbare, peervormige, veelal van boven geopende kiemhuisjes; zij zijn rood of roodbrnin van kleur; — *Laurentiaceën*, die op de voorgaande gelijken, maar roos- of purperkleurig zijn; — *Ceramiaceën* met besvormige kiemhuisjes zonder regelmatige opening; en Fucus crispus genaamd). Het groeit aan de kusten der Noordzee, vooral bij Ierland. Tot gelei verkookt, levert het een uitmuntend middel tegen borstkwalen. De eetbare vogelnestjes van Hirundo esculenta *L.*, die op de Soenda-Eilanden verzameld worden — eene dure lekkernij voor de Chineezen —, bestaan, naar men vermeldt, hoofdzakelijk uit het kraakbeenig en geleiachtig weefsel van S. cartilagineus *Bg.* Aan de oevers van den Indischen Oceaan worden Plocaria candida en P. tenax, mede tot de Purperwieren behoorende, in groote hoeveelheid verzameld, tot gelei gekookt, tot stangen gevormd en onder den naam van *Agar-Agar* (zie aldaar) verkocht. Men kookt die stangen, welke daarbij oplossen en tot het bereiden van poddingen en geleien dienen.

Florijn, in het Latijn *florenus*, in het Italiaansch *fiorino*, in het Fransch en Engelsch *florin*, is de naam van eene gonden munt,

die in de 11de eeuw te Florence (Fiorenza) geslagen werd. Zij had de grootte van een ducaat en droeg aan de éene zijde het beeld van *Johannes de Dooper*. Weldra had men er ook in andere landen, bijvoorbeeld onder *Lodewijk VI* en *VII* in Frankrijk (florin d'or en florin de St. George). Daaruit is de goudgulden der middeneeuwen en de latere gulden ontstaan, die men nog met eene *f*, de eerste letter van het woord florijn, aanduidt. De onde naam is bewaard gebleven in den Toscaanschen, met eene lelie gestempelden florino van het jaar 1826 met eene waarde van $1^2/_3$ lire, alsmede in den Engelschen florin van 1849 ter waarde van 2 shillings, dus 120 cents Nederlandsch, zoodat hij ongeveer met die van den Oostenrijkschen florijn overeenstemt.

Florijn (Jacob), een verdienstelijk Nederlandsch wiskundige, geboren den 3den Maart 1751 te Deventer, genoot het onderwijs van *Pibo Steenstra* te Amsterdam, maakte zich bekend met onderscheidene nieuwe talen en werd in 1771 examinator der zee-officieren bij de Admiraliteit van de Maas te Rotterdam, voorts in 1795 examinator-generaal der zee-officieren te 's Gravenhage, waar hij ook lid was van den gemeenteraad. In 1808 werd hij lid van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, vertrok in 1809 naar Amsterdam en overleed aldaar den 13den Februari 1818. Hij schreef: „Grondbeginselen der hoogere meetkunde, bevattende de voornaamste eigenschappen der kegelsneden en van eenige andere kromme lijnen (1794)", — „De arithmetica of rekenkunst op den koophandel toegepast (1830)", — „Onderricht in het boekhouden, en in de wijze van het aanleggen der drie hoofdboeken (1839)", — en leverde, behalve een aantal verhandelingen, eene verbeterde uitgave van de „Zeemans Tafelen" van *Cornelis Douwes*.

Florimo (Francesco), een verdienstelijk Italiaansch beoefenaar der muziek, werd geboren te San Giorgio Morgato bij Reggio den 1sten Januari 1800. Hij ontving zijne opleiding aan de Koninklijke muziekschool te Napels en werd er in 1826 bibliothecaris. Uitstekend zorgde hij voor de uitbreiding der boekerij. Van zijne geschriften noemen wij: „Cenno storico sulla scuola musicale di Napoli (1869—1871, 2 dln)", — „Riccardo Wagner ed i Wagneristi (1876)", — en „Trasporto delle ceneri di Bellini a Catania". Als componist leverde hij onderscheidene kerkelijke liederen en orcheststukken, en zijn: „Metodo di canto" behoort tot de leerboeken van het conservatoire te Napels.

Floris. Onder dezen naam vermelden wij: Vijf *Graven van Holland*, namelijk:

Floris I, den opvolger van zijn onderen broeder *Dirk IV*, die in 1049 kinderloos overleed. Bij het aanvaarden van het bewind was het graafschap in oorlog met alle naburige vorsten en bisschoppen, inzonderheid met den bisschop van Utrecht, die, door zijne bondgenooten gesteund, met een legor oprukte naar Dordrecht. *Floris* deed echter nabij de stad kullen graven en deze met rijs en zoden bedekken. De vijanden stortten daarin neder, en de verwarring bezorgde aan den Graaf de overwinning. Na verloop van 3 jaren keerden zij terng, doch nu bracht *Floris* hun tusschen Maas en Waal eene geweldige nederlaag toe (18 Juni 1061). Na den strijd viel hij bij Neder-Hemert onder een boom in slaap en werd er door *Herman I*, graaf *van Cuyck*, overvallen en vermoord. Hij was gehuwd met *Geertruid*, eene dochter van den Hertog *van Saksen*.

Floris II, een kleinzoon van den voorgaande en wegens zijne zwaarlijvigheid *de Vette* bijgenaamd. Hij kwam in 1091 aan het bewind en mocht zich verheugen in een zeer rustig regeeringstijdperk, waarin alle woelgeesten naar Palaestina trokken, om tegen de Ongeloovigen te vechten. Zelfs met den Bisschop van Utrecht leefde hij in vrede. Hij bevestigde en vermeerderde de voorrechten van zijne onderdanen, overleed reeds in 1122 en werd, evenals zijn grootvader, te Egmond met vorstelijken luister bijgezet. Hij was gehuwd met *Petronella*, eene dochter van *Dirk*, hertog van Opper-Lotharingen, en eene zuster van *Lotharius*, hertog van Saksen, die later keizer werd.

Floris III, een kleinzoon van den voorgaande. Hij was de oudste zoon van Graaf *Dirk VI* en van *Sophia*, eene dochter van *Otto*, pfalzgraaf van de Rijn. Hij werd onder zeer gunstige omstandigheden graaf van Holland in 1157 en ontving de hulde der West-Friezen en Drechterlanders in 1161. Nadat hij echter het volgende jaar in het huwelijk was getreden met *Ada*, de zuster van *Milcolombus IV*, koning van Schotland, mengde hij zich in den oorlog tusschen *Godfried*, bisschop van Utrecht, en den Hertog *van Gelderland*. Daarna trok hij op tegen *Philips*, graaf *van Vlaanderen*, werd gevangen genomen en eerst na 3 jaar op vernederende voorwaarden op vrije voeten gesteld, en moest vernemen, dat de Kennemers gedurende zijne afwezigheid het dorp Schagen verbrand en het meerendeel der inwoners vermoord hadden. De West-Friezen plunderden hierop Alkmaar, en *Floris* trok aanstonds tegen hen te velde. Eene kleine nederlaag, den 22sten Januari 1169 door eenige roekeloozo jonge ridders geleden, deed hem echter terngkeeren, terwijl de verdere vijandelijkheden belemmerd werden door den grooten watervloed van 1170. Na het overlijden van den Bisschop van Utrecht werd *Boudewijn*, een broeder van Graaf *Floris*, tot die geestelijke waardigheid gekozen, en de beide broeders ondernamen in 1179 een kruistocht tegen de Friezen. In 1180 viel de Graaf met eene aanzienlijke macht in West-Friesland en onderwierp er in 1182 de bewoners van Wieringen en Tessel. In 1184 volbracht hij een tocht naar het Heilige Land en werd na zijn terngkeer betrokken in een twist tusschen Utrecht en Gelderland, die echter door bemiddeling van Keizer *Frederik* spoedig was bijgelegd. Met dezen toog hij, bij het vernemen der verovering van Jerusalem, nogmaals naar Palaestina, nam deel aan de bemachtiging van Iconium, de hoofdstad van Lycaonië, en overleed aan de pest te Antiochië den 1sten Augustus 1190.

Floris IV, den zoon van Graaf *Willem I* en van *Ada*, eene dochter van den Graaf *van Gelder*. In 1223 aanvaardde hij op 13-jarigen leeftijd onder de voogdij van zijn moederlijken oom, den Graaf *van Gelder*, het bewind en was weldra gewikkeld in den oorlog der Gelderschen tegen den bisschop van Utrecht *Otto*

van der Lippe, die echter door tusschenkomst van den Paus spoedig een einde nam. Naderhand had hij nogmaals ongenoegen met dien Bisschop, doch stond hem in 1226 en 1227 bij in den strijd tegen *Rudolf van Coevorden*, terwijl hij tevens zorgde, dat zijn bloedverwant *Willibrand* hem opvolgde op den bisschopszetel. Nadat hij zich in 1230 naar Friesland aan de andere zijde van het Vlie begeven had, om daar te worden gehuldigd, liep de heerschappij der Hollandsche Graven in Friesland ten einde in 1234. In laatstgenoemd jaar nam *Floris* deel aan een kruistocht tegen de Stadingers, die als ketters werden beschonwd, omdat zij in verzet kwamen tegen de kneverlarijen der geestelijkheid. Men verhaalt, dat hij daarvoor 300 schepen uitrustte en veel toebracht tot de overwinning, den 24sten Juli 1234 op de Stadingers behaald. De jeugdige Gravin *van Clermont* begeerde den dapperen Graaf te zien en overreedde haren echtgenoot, om een steekspel nit te schrijven te Corbie in Beanvais. Daar werd *Floris IV* om het leven gebracht, waarna men zijn lijk naar Rijnsburg voerde. Hij was gehuwd met *Machteld*, eene dochter van *Hendrik*, hertog *van Brabant*.

Floris V, een zoon van *Willem II*, Roomsch koning en graaf van Holland, en van *Elizabeth van Brunswijk*. Hij werd geboren in 1255 en was slechts $1^1/_2$ jaar oud, toen zijn vader bij Hoogwonde snenvelde. Dadelijk werd hij door de edelen en het volk als graaf erkend en onder het toezicht gesteld van zijn oom *Floris de Voogd*, die aanstonds de onde geschillen bijlegde met *Margaretha*, gravin *van Vlaanderen*. Na den dood van laatstgemelden *Floris* kwam hij onder de voogdij van zijne moei *Aleid*, en, toen hierover ongenoegen ontstond, tevens onder die van *Hendrik III de Zachtmoedige*, hertog van Brabant. Deze keerde echter terug naar zijn land, waarna voor korten tijd *Otto van Gelder* belast werd met eene medevoogdijschap, die men ten slotte opdroeg aan *Nicolaas van Cats*.

Omstreeks het jaar 1268 trad *Floris* in het huwelijk met *Beatrix*, eene dochter van *Guy*, graaf van Vlaanderen, aanvaardde op 18-jarigen ouderdom het bewind en trok in 1272 te velde tegen de West-Friezen, om den dood zijns vaders te wreken. Die tocht mislukte, doch werd in 1282 met beter gevolg herhaald. Alstoen sloeg hij hen tot 4-maal toe. In 1285 werd hij betrokken in een twist tusschen den Bisschop van Utrecht en de heeren *Gijsbrecht van Amstel* en *Herman van Woerden*; hij nam daaraan deel, om den hoogmoed van den Hollandschen adel te fnuiken en tevens invloed te bekomen op de zaken van het Bisdom. Voorts ondersteunde hij *Jan I*, hertog van Brabant, bij zijn twist met *Reinoud*, graaf van Gelder, en werd door eerstgenoemde ontheven van de leenhulde, die de Hollandsche Graven sedert 1203 verschuldigd waren aan de Hertogen van Brabant. In 1288 voerde *Floris* nogmaals oorlog tegen de West-Friezen, die hij nn geheel en al onderwierp, waarna hij het gebeente van zijn vader te Hoogwonde deed opgraven en te Middelburg ter aarde bestellen. Terstond daarna moest hij te velde trekken tegen *Guy*, graaf van Vlaanderen, die door een aantal Zeeuwsche edelen ondersteund werd. Hollands Graaf werd in 1290 door list te Biervliet gevangen genomen en kon niet dan op ongunstige voorwaarden zijne vrijheid herkrijgen. Wegens het kinderloos overlijden van *Alexander III*, koning van Schotland, begaf hij zich derwaarts, om er zijne rechten op den troon te doen gelden, doch daar de omstandigheden hem niet gunstig waren, deed hij voor eene aanzienlijke som afstand van zijne aanspraken. Voorts — echter nog vóór den geheelen afloop der zaak — toog hij naar Friesland en veroverde Stavoren, waarna hij weder te velde trok tegen Vlaanderen en eene volkome overwinning behaalde (27 October 1295).

Eduard, koning van Engeland, was in schijn vriendschappelijk jegens *Floris*, doch had steeds geweigerd, hem bij te staan in den strijd tegen Vlaanderen. Nu echter vroeg hij de hand eener dochter van *Guy* voor zijn zoon, waarna de Engelsche wolstapel, die groote voordeelen opleverde, van Dordrecht naar Brugge en Mechelen werd verplaatst. *Floris*, hierdoor gekrenkt, sloot in den aanvang van 1296 een verbond met Frankrijk, en dit gaf aanleiding tot de samenzwering, die den Graaf het leven kostte. Immers vele edelen waren daarover misnoegd, en *Jan van Cuyck* (zie onder dezen naam) meende daarenboven redenen te hebben tot ontevredenheid. Gereedelijk vonden zij aanhang, omdat *Floris* inzonderheid de belangen des volks tegenover die van den adel behartigde. De saâmgezworenen vormden het plan, om den Graaf op te lichten en naar Engeland te brengen. *Floris*, geen kwaad vermoedende, bevond zich met hen te Utrecht, waar *Gijsbrecht van Amstel* hem tot eene vogeljacht uitnoodigde. Zoodra echter de Graaf zich in het veld bevond, grepen zij de teugels van zijn paard en brachten hem naar het slot te Muiden, waar hij 4 dagen in den kerker bleef, terwijl men naar gelegenheid uitzag, om hem naar Engeland op te zenden. Toen deze zich niet opdeed, bond men hem vast op een paard, om hem voorloopig naar Brabant te brengen. Nn echter kwamen de Naardingers en Gooilanders op, om hun beminden Graaf te bevrijden. Zoodra echter *Gerard van Velzen* zulks bemerkte, bracht hij den gevangene vreeselijke wonden toe, zoodat deze weldra den laatsten adem uitblies. De moordenaars namen de wijk naar het slot Kronenburg en werden er door de samenstroomende menigte belegerd. *Herman van Woerden* en *Gijsbrecht van Amstel* ontsnapten, maar *Gerard van Velzen*, *Willem van Zaanden* en anderen werden de slachtoffers der volkswraak.

Deze Graaf heeft veel gedaan tot opbeuring van den burgerstand, weshalve hij „der keerlen God" of de afgod der dorpers genoemd werd. Voorts beschermde hij kunsten en wetenschappen en onderscheidde zich door een ridderlijken aard. Hij is echter niet vrij te pleiten van eene verregaande losbandigheid, daar de geschiedenis een 20-tal zijner onwettige kinderen vermeldt.

Tot het *geslacht* der Hollandsche Graven behoorden voorts:

Floris de Zwarte, een zoon van graaf *Floris II*. Hij was algemeen bemind om zijne vriendelijkheid, dapperheid en edelmoedigheid. Daar hij geene aanspraak had op het bewind

over het graafschap, ondersteunde hij de West-Friezen en werd er als heer gehuldigd, waardoor hij de toegenegenheid verbeurde van zijne moeder en van zijn onderen broeder. Niet lang echter erkenden de West-Friezen hem als hun heer. Daarenboven weigerde *Herman*, heer *van Anansperg*, hem de hand van zijne nicht *Hadewig van Rechem*, en hierdoor ontstond eene dreigende veete. *Floris* maakte zich te Utrecht gereed ten strijde, doch werd niet ver van daar, te Abstede, op de jacht verraderlijk vermoord (1133).

Floris de Voogd, van wien melding is gemaakt onder *Floris V*. Hij was een zoon van Graaf *Floris IV* en bekleedde gedurende de afwezigheid van Graaf *Willem II*, die zich als Roomsch koning dikwijls in Duitschland bevond, het stadhouderschap in Holland en Zeeland, waar hij ten behoeve der ingezetenen veel goeds tot stand bracht. Dat hij eenigen tijd voogd was van zijn neef *Floris V*, hebben wij reeds vermeld. Op een tournooi te Antwerpen ontving hij eene wond en overleed dien ten gevolge op den 25sten Maart 1258.

Voorts vermelden wij nog onder den naam van *Floris*.

Floris van Wevelickhoven of *Wevelinckhoven*, den 50sten bisschop van Utrecht. Te voren was hij kanunnik van Kenlen en bisschop van Münster geweest en werd in 1378 door Paus *Urbanus IV* op den Stichtschen bisschopszetel geplaatst, waar hij *Jan van Arkel* opvolgde. Daar laatstgenoemde Utrecht aanvankelijk nog bezet hield, om de inkomsten van dat bisdom te blijven genieten, kon *Floris* zich er eerst vestigen in 1379. Dadelijk bracht hij belangrijke hervormingen tot stand: hij strafte de woelzieke en roofgierige edelen, — verwoestte te Eerde het kasteel van ridder *Evert van Essen* en nog 3 andere rooverskasteelen, — dwong *Reinoud van Vianen*, door den tegenpaus *Clemens VII* in zijne plaats benoemd, om hiervan afstand te doen, — en onderwierp *Gijsbert van Abcoude*, *Splinter van Loenesloot*, en *Henderik van Montfoort*. In 1391 vatte hij met goed gevolg de wapens op tegen ridder *Evert van Ulft* en zag zich weidra in het ongestoord bezit van het geheele Sticht. Niet lang echter genoot hij dat voorrecht, daar hij den 4den April 1393 op het kasteel Hardenberg in Overijsel overleed. Hij wordt zeer geroemd om zijne uitgebreide kennis, maar vooral ook om zijne vroomheid en eerlijkheid.

Frans Floris of eigenlijk *Frans de Vriend*, een uitstekend Nederlandsch schilder. Hij werd geboren te Antwerpen in 1520 en overleed aldaar in 1570. Aanvankelijk legde hij zich toe op de beeldhouwknnst, doch later onder de leiding van *Lambert Lombardus* te Luik op het schilderen, begaf zich naar Italië, waar hij de werken van *Michele Angelo* en *Rafaël* bestudeerde, en werd door *Vasari* gerekend onder de beste Nederlandsche meesters van dien tijd. Zijn roem vergezelde hem bij zijn terugkeer en hij ontving weidra den naam van den *Nederlandschen Rafaël*. Zijne kennis en schranderheid bezorgden hem vele vrienden en begunstigers, zooals den Prins *van Oranje* en de Graven *van Egmond* en *Hoorne*. Schoon hij veel geld verdiende, geraakte hij door zijne lichtzinnige en onmatige levenswijs dikwijls in moeielijkheden. Groot was voorts het aantal zijner leerlingen. Zijne ongemeene kunstvaardigheid bleek vooral in het schilderen van triomfbogen en dergelijke versierselen. Het aantal zijner afgewerkte schilderstukken is niet groot. In het museum te Brussel vindt men van hem: „Het laatste oordeel", — „De twistende echtgenooten" — en „Eene vrouw, haar kind in de wieg liefkozende"; — in het museum te Antwerpen: „De val der Engelen", — „De aanbidding der herders", — „St. Lucas voor zijn schilderezel", — en „Het portret van een kanunnik"; — in het museum te Weenen: „Adam en Eva in het Paradijs", — en „De val der eerste menschen", benevens een paar portretten.

Foecke Floris, leeraar der Doopsgezinden te Surhnisterveen, vanwaar hij in 1688 vertrok naar de Waterlandsche gemeente te Zaandam-Oostzijde. Reeds in Friesland was hij beticht van Sociniaansche gevoelens en in laatstgenoemd jaar werd die beschuldiging herhaald door de Hervormde Synode te Amsterdam, waarna de Baljuw van Kennemerland hem gelastte, om uit zijn rechtsgebied te vertrekken. Daarop kwamen de leeraars der naburige Doopsgezinde gemeenten bijeen, deden *Floris* eene rekkelijke geloofsbeijdenis afleggen en bewerkten daardoor bij Prins *Willem III*, dat hij tot in 1692 zijne prediking ongehinderd kon voortzetten. In dit jaar stond hij wederom aan vervolgingen bloot, zoodat hij in overleg met den kerkeraad eenigen tijd geen dienst deed, maar dezen eerst in Maart 1693 weder opvatte. Hij schreef: „Bescherming der waerheyt Gods of schriftnyriycke verantwoording, gedaan op het boek van Eigersma, geintytuleert: De Rechtsinnige Leere van het Sacrament des H. Doops (1687)", een boek, dat op laat van Gedepnteerde Staten van Friesland in tegenwoordigheid van den hoogleeraar *van der Waeyen* enz. verbrand werd, — „Leerregel des Bibels, ingestelt tot onderwijs der jonge jeugt enz. (1690)", — en „Afdeeling der H. Bibelwetten, of der geheele H. Schriftwijze (1696)".

Floris en Blanchefloer is de naam der Nederlandsche bewerking van een ond-Franschen, dichterlijken roman (Fleur et Blanchefleur, Roos en Lelie). De Nederlandsche bewerker van dit stuk is *Diederik van Assenede*, die in de 13de eeuw leefde. De inhond is deze: *Floris*, een Moorsche Koningszoon in Spanje, wordt opgevoed met *Blanchefloer*, eene op een rooftocht gevangene Christin. De beide kinderen hebben elkander innig lief, en de Koning, hierover vertoornd, verkoopt *Blanchefloer* als slavin, waarna zij in den harem van den Emir van Babylon wordt overgebracht. Men maakt *Floris* wijs, dat zij gestorven is, doch de jongeling komt achter de waarheid en gaat *Blanchefloer* zoeken. Hij ontdekt haar verblijf, koopt den poortwachter om en wordt in eene mand en onder rozen verborgen in het vrouwenverblijf gebracht, waar *Blanchefloer* hem geruimen tijd verborgen houdt. Eindelijk worden zij ontdekt en ter dood veroordeeld. *Floris* beschuldigt zich zelven, oordeelt, dat hijalleen den dood verdiend heeft en wil den ring zijner moeder, die veiligheid verschafte tegen den dood, aan zijne beminde geven; zij echter wil dien niet aanvaarden en werpt hem weg, toen *Floris* weigert hem terug te nemen.

Toen de Emir dat vernam, deed hij beiden in zijne tegenwoordigheid verschijnen, en nu ontstond er een edele en roerende wedstrijd tusschen de gelieven, daar de één voor den ander wilde sterven, waardoor de Emir zóo getroffen werd, dat hij het zwaard, waarmede hij één van beiden had willen dooden, uit de hand liet vallen en hun vergiffenis schonk. Ten slotte werden *Floris* en *Blanchefloer* vereenigd, waarnaar zij naar Spanje terugkeerden en den troon erfden. *Floris* omhelsde ter liefde van *Blanchefloer* het Christendom, en beider dochter, *Berthe au grand pied*, was de moeder van *Karel de Groote*, koning van Frankrijk. Wij voegen hierbij de woorden van dr. *Jonckbloet*: „Dit gedicht behoort tot de liefelijkste verschijnselen op letterkundig gebied. Die aantrekkelijkheid ligt deels in wat de uitgever van het werk, *Hoffmann von Fallersleben*, noemde „de wonderliefelijke, uit louter bloemengeur en lichtstralen geweven stof"; maar stellig ook daarin, dat de dichter ons niet binnen den kring van konventioneele voorstellingen houdt, maar menschelijken hartstocht tracht te schilderen, terwijl nog in menigerlei opzicht de moderne geest ons hier begint tegen te waaien".

Deze sage was reeds in het begin der 13de eenw in het zuiden van Frankrijk bekend en zij werd in verschillende talen — reeds omstreeks 1210 door *Konrad Flecke* in het Hoogduitsch — overgebracht. Behalve de dichterlijke bewerking van *van Assenede* hebben wij daarvan in het Nederlandsch een volksroman in proza, getiteld: „De histori van Floris en Blancefleur, dewelke, nadat ze lang gescheiden waren en vele perykelen geleden hadden, tot den huwelijken staat kwamen. Zeer plaizant en vermaaklijk om te leezen". Dit boek, met eene Gothische letter gedrukt, is bij herhaling nitgegeven (te Groningen bij *Greydanus*, te Amsterdam bij *Koene*, enz.).

Florisz (Pieter) of *Florissen* (Floriszoon), een dapper Nederlandsch vice-admiraal, geboren te Hoorn, waarschijnlijk tusschen 1605 en 1610, voerde in 1652 als schout-bij-nacht onder *Tromp* het bevel over 12 schepen der Admiraliteit, om de koopvaarders door het Kanaal te brengen en tegen Engelsche kapers te beveiligen. In een gevecht tegen *Blake* (10 December) betoonde hij grooten moed, en bleef bij de poging van *Tromp*, om de Engelschen op de Theems te bestoken, met 13 oorlogschepen achter, om voor de koopvaardijvloot te zorgen. Toen hij in het begin van het volgende jaar, weder met *Tromp*, een aantal rijkbeladen koopvaardijschepen naar het Vaderland wilde brengen, geraakte hij den 28sten Februari op de hoogte van Portland slaags met een sterk Engelsch eskader en verwierf nieuwe lauweren in den Driedaagschen Slag. Zijn schip werd schier reddeloos geschoten, doch de Staten schonken hem eene gouden keten met een eerepenning van hetzelfde metaal. Hij nam verder deel aan de zeeslagen van 12 Juli, 8 en 10 Augustus van dat jaar, en toen bij laatstgemeld treffen de luitenant-admiraal *Tromp* den heldendood stierf, was men het aan het beleid van *Florisz* verschuldigd, dat de vloot bij haar vechtend wijken behouden bleef. Op den 11den November 1653 werd hij tot vice-admiraal benoemd.

Ook na den Vrede met Engeland (1654) werd hij voortdurend nitgezonden ter bescherming der vloot. In 1657 vertrok hij om die reden naar de Oostzee en tevens om Dantzig te ontzetten, dat door den Koning van Zweden belegerd werd. In hetzelfde jaar ging hij onder het opperbevel van den luitenant-admiraal *van Wassenaer* naar de Sond, om den Koning van Denemarken tegen de Zweden bij te staan, voerde het gezag over het eskader van het Noorderkwartier, bood in den slag op den 8sten November aan de Zweedsche zeemacht onder admiraal *Wrangel* moedig het hoofd, noodzaakte den vijand, die reeds zijn schip besprong, tot 2-maal toe om te wijken, doch werd daarbij doodelijk gewond, zoodat hij het voorrecht miste, de Zweden te zien afdeinzen en met *van Wassenaer* in zegepraal Kopenhagen binnen te zeilen. Het lijk werd op last van den Koning van Denemarken gebalsemd en in eene prachtige kist met een vereerend opschrift naar Nederland gevoerd en te Hoorn ter aarde besteld. De Staten schonken aan zijne weduwe 3000 gulden tot het stichten van een praalgraf, dat door *Campfort* ontworpen en vervaardigd, maar door den brand van 1838 vernield werd. Zijne wapenrusting is er nog aanwezig.

Florus (Lucius Annaeus), een Romeinsch geschiedschrijver uit de 1ste of 2de eeuw na Chr., was geboortig uit Spanje of Gallië en schreef een: „Epitome rerum Romanarum", de geschiedenis van Rome bevattend van de stichting der stad tot aan het sluiten van den tempel van *Janus* ten tijde van *Augustus*. Dat werk, in dichterlijken stijl geschreven en in 4 boeken verdeeld, is het eerst uitgegeven te Parijs in 1470 en later bij herhaling, — onder anderen ook door *Graevius* te Utrecht in 1683 en door *Jahn* in 1852.

Flotow (Friedrich von), een verdienstelijk Duitsch operacomponist, geboren den 26sten April 1812 op Tentendorf in Mecklenburg-Schwerin en bestemd voor de diplomatische loopbaan, wijdde zich op zijn 16ste jaar aan de muziek en beoefende haar onder de leiding van *Reicha* te Parijs. De Juli-omwenteling van 1830 verdreef hem uit Frankrijks hoofdstad, doch weldra keerde hij derwaarts terug en schreef de opera's: „Pierre et Catherine", — „Rob Roy", — en „La duchesse de Guise", die evenwel slechts door dilettanten werden opgevoerd. Eerst in 1839 leverde hij voor den openbaren schouwburg met *Pilati* de opera: „Le naufrage de la Méduse". Hierop volgde in 1840: „Le Forestier" en in 1843: „L'esclave de Camoëns", benevens een door hem met *Burgmüller* en *Deldevez* vervaardigd ballet, getiteld: „Lady Henriette". In Duitschland verwierf hij grooten roem door de opera's: „Stradella" en „Martha of de markt te Richmond", die zich door frischheid, keurige melodie en schitterende instrumentatie onderscheiden. Deze opera's zijn ook in ons Vaderland en elders met grooten bijval opgevoerd en schijnen meer in den smaak te vallen, dan onderscheidene andere, die hij later schreef. Voorts heeft men van dezen kunstenaar een aantal verschillende composities. In 1855 werd hij kamerheer en intendant van den Hofschouwburg te Schwerin, doch in 1863 legde hij die betrekking neder en begaf zich op nieuw naar

Parijs. Hij overleed te Darmstadt den 24sten Januari 1883.

Flottwell (Eduard Heinrich), een Pruisisch staatsman, geboren te Insterburg in de provincie Pruisen, den 23sten Juli 1786, studeerde te Königsberg in de rechten, bekleedde weldra verschillende rechterlijke betrekkingen en was in 1830 bij het uitbarsten der Poolsche omwenteling opperpresident der provincie Posen, eene betrekking die hij op eene vrijgevige wijze waarnam tot in 1841, toen hij in dezelfde betrekking naar Magdeburg in Saksen verplaatst werd. Bij de troonbeklimming van *Friedrich Wilhelm IV* zag hij zich benoemd tot geheimraad in werkelijken dienst met den titel van excellentie. Van 1844 tot 1846 was hij minister van Financiën, waarna hij belast werd met het bestuur der provincie Westfalen. In 1841 door een kiesdistrict der provincie Saksen naar de Nationale Vergadering afgevaardigd, voegde hij zich bij de uiterste rechterzijde (Café Milano) en werd in 1849 door een kiesdistrict der provincie Posen benoemd tot lid der Eerste Kamer te Berlijn. Nadat hij voorloopig opperpresident in de provincie Pruisen geweest was, zag hij zich met die waardigheid bekleed in de provincie Brandenburg. In 1858 werd hij minister van Binnenlandsche Zaken en betoonde als zoodanig groote geestkracht. In het volgende jaar keerde hij als opperbestunrder naar Brandenburg terug, werd in 1862 gepensioneerd en overleed te Berlijn den 24sten Mei 1865. — Zijn zoon *Adalbert*, geboren den 8den Februari 1829 te Marienwerder, studeerde in de rechten, was in rechterlijke betrekkingen werkzaam, werd in 1867 ambtenaar bij het Pruisisch ministerie van Binnenlandsche Zaken, belastte zich in 1868 met het beheer van het vorstendom Waldeck, zag zich in 1872 benoemd tot minister in Lippe-Detmold, keerde in 1875 als regeeringspresident van Marienwerder terug in Pruisischen dienst, werd lid van den Rijksdag en vertrok in 1880 als districtspresident van Lotharingen naar Metz. Hij nam echter in September 1883 zijn ontslag, omdat hij zich met de politiek van den stadhouder *von Manteuffel* niet vereenigen kon, en werd directeur van de Silezische „Bodenkreditaktienbank".

Flourens. Onder dezen naam vermelden wij:

Marie Jean Pierre Flourens, een beroemd geneeskundige en physioloog en tevens pair van Frankrijk. Geboren den 15den April 1795 te Maureilhan (departement Hérault), werd hij op 19-jarigen leeftijd tot doctor bevorderd, ging vervolgens naar Parijs en knoopte er betrekking aan met de meest-beroemde vertegenwoordigers der wetenschap. Zijne eerste wetenschappelijke geschriften verschenen in 1819. In 1821 hield hij aan het Athenée te Parijs eene reeks van physiologische voorlezingen en zond aan de Académie des Sciences eenige „Mémoires", die veel belangstelling wekten. Voorts behoorde hij tot de medewerkers aan de „Revue encyclopédique" en van de „Dictionaire classique de l'histoire natnrelle" van *d'Orbigny*. In 1828 werd hij lid der afdeeling „Economie rurale" van de Académie van Wetenschappen en twee jaar later riep men hem, op aanbeveling van *Cuvier*, tot den leerstoel der vergelijkende ontleedkunde aan den Jardin des Plantes. In 1832 werd hij buitengewoon hoogleeraar aan het Museum en in 1833 opvolger van *Dulong* als aanblijvend secretaris van de Académie van Wetenschappen. In 1840 werd hij lid der Académie en in 1841 zag hij zich door het arrondissement Béziers afgevaardigd naar de Kamer van Gedeputeerden, waar hij plaats nam aan de linker zijde. *Louis Philippe* benoemde hem tot pair van Frankrijk, doch hij bleef steeds — zelfs in 1848 — zijn hoogleeraarsambt bekleeden. Achtervolgens werd hij officier, kommandeur en groot-officier der orde van het Legioen van Eer en overleed te Montgeron bij Parijs den 6den December 1867. Van zijne geschriften vermelden wij: „Note sur la délimitation de l'effet croisé dans le système nerveux (1823)", — „Mémoire sur les fonctions spéciales des diverses parties, qui composent la masse cérébrale (1823)", — „Recherches sur les propriétés et les fonctions du grand sympathique (1823)", — „Recherches sur les effets de la coëxistence de la réplétion de l'estomac avec les blessures de l'encéphale (1823)", — „Recherches physiques touchant l'action déterminée on spécifique de certaines substances sur certaines parties du cerveau (1823)", — „Recherches sur les conditions fondamentales de l'audition et sur les diverses causes de surdité (1824)", — „Recherches expérimentales sur les propriétés et les fonctions du système nerveux dans les animaux vertèbres (1824)", — „Expériences sur le système nerveux, faisant suite aux recherches expérimentales (1825)". Daarop volgden onderscheidene „Mémoires". Hij was de eerste, die proefondervindelijk aanwees, dat de stof gestadig verandert, terwijl vorm en kracht blijven bestaan. Voorts gaf hij uit: „Cours de physiologie comparée (1855)", — „Analyse raisonnée des travaux de George Cuvier (1841)", — „Buffon, histoire de ses travaux et de ses idées (1844 en later)", — „De l'instinct et de l'intelligence des animaux (1841)", — „Examen de la phrénologie (1842 en 1845)", — „Fontenelle, ou de la philosophie moderne relativement anx sciences physiques (1847)", — „Histoire de la déconverte de la circulation du sang (1854)", — „De la longévité on de la quantité de vie sur le globe (1854)", — „De la vie et de l'intelligence (1858)", — „Examen du livre de M. Darwin (1864)", — en „De l'unité de composition et du débat entre Cuvier et Geoffroy Saint-Hilaire (1865)". Ook bezorgde hij eene nieuwe uitgave der „Oeuvres de Buffon", terwijl hij onderscheidene opstellen leverde in het „Journal des savants".

Gustave Flourens, een aanvoerder der Sociaal-democraten. Hij was een zoon van den voorgaande, aanschouwde het levenslicht te Parijs in 1838, bezocht het lycée Louis le Grand en verliet in 1862 het ouderlijk huis, om zich bij de Poolsche opstandelingen te voegen. Toen hij echter te Krakan vernam, dat de opstand uitging van de aristocratie, keerde hij aanstonds terug. In 1863, gedurende de ongesteldheid van zijn vader, bekleedde hij diens plaats aan het Collége de France en hield er eene reeks van voorlezingen over de menschenrassen. Ook gaf hij een aantal vlugschriften uit, die, evenals zijne voorlezingen, zoodanig doorweven waren van atheïstische stellingen, dat de Regee-

ring zich verplicht achtte, hem als hoogleeraar te ontslaan. Gekrenkt door deze behandeling, ging hij in 1864 naar Londen en vervolgens naar België, waar hij te Brussel en te Luik voorlezingen hield. Hij was zoowel schrijver als redenaar, doch zijne opstellen zijn bijna uitsluitend in de roodrepublikeinsche bladen te vinden, bijvoorbeeld in „La rive gauche" en „L'espiègle". Omstreeks dien tijd barstte de omwenteling op Candia uit en *Flourens* begaf zich derwaarts. Een jaar lang streed hij in de gebergten van dat eiland en werd eindelijk door de opstandelingen als hun afgevaardigde naar Athene gezonden, waar het Grieksche ministerie, op verzoek van den Franschen gezant, hem in hechtenis nam en naar Marseille deed brengen. Hier werd hij in vrijheid gesteld, doch het was zijn eerste werk, naar Athene terug te keeren, waar de politie het hem echter zoo moeielijk maakte, dat hij eerlang het land verliet. Nu stevende hij naar Napels, waar hij het dagblad: „Il Populo d'Italia" stichtte, ten einde daarin het clericale despotismus van het ministerie *Menabrea* aan te tasten. Het blad werd in beslag genomen en *Flourens* gevat, op een schip gebracht en naar Frankrijk gezonden. Hier bevond hij zich in 1868 te Parijs en nam er levendig deel aan den strijd der verkiezingen, zoodat hij in 1869 eene gevangenisstraf van 4 maanden moest ondergaan. Na het herkrijgen zijner vrijheid, daagde hij *Paul de Cassagnac* uit, die als redacteur van den „Pays" hem beleedigd had. Het tweegevecht liep ongunstig af voor *Flourens*, daar de wonden, die hij ontving, maanden lang zijn leven bedreigden. In November van laatstgenoemd jaar, toen de algemeene verkiezingen plaats hadden, verklaarde hij zich op nieuw een onverzoenlijken vijand van het Keizerrijk. Hij verbond zich met *Rochefort*, schreef opstellen in diens dagblad „La Marseillaise" en was tegenwoordig bij de begrafenis van *Victor Noir*, bij welke gelegenheid hij een commissaris van politie aanrandde, die gekomen was, om eene door hem belegde vergadering te Belleville te beletten; hij sleepte hem door de barricaden, die zijne aanhangers aldaar hadden doen verrijzen. Wegens deze poging tot oproer nam hij de wijk naar België en ging voorts naar Londen, waar hij anti-Bonapartistische vergaderingen hield. Na de gebeurtenissen van 4 September 1870 keerde *Flourens*, die zich in Zwitserland bevond, naar Frankrijk terug en diende te Parijs bij de Nationale garde. Toen voorts de stad door het Duitsche leger was ingesloten, werd hij met *Rochefort* door de Regeering tot voorzitter der barricadencommissie benoemd. Weldra echter betoonde hij zich jegens de leden der Regeering, zijne voormalige staatkundige vrienden, even vijandig, als voorheen jegens *Napoleon III*. Gedurende het beleg stond hij aan het hoofd van elken opstand; vooral nam hij deel aan dien van den 31sten October 1870. Meermalen werd hij veroordeeld, eindelijk in den kerker geworpen en tot tweemaal toe door zijne vrienden bevrijd. Toen na de gebeurtenissen van 8 Maart 1871 de Socialisten zich meester gemaakt hadden van Parijs, werd *Flourens* als generaal aan het hoofd geplaatst van een legioen uit de mannen van Montmartre en Belleville, terwijl hij tevens lid was der Commune. Met zijn legioen nam hij deel aan den grooten uitval der oproerlingen naar de zijde van Versailles op den 4den April 1871. *Flourens* en zijn adjudant *Cypriani* werden bij die gelegenheid in een huis te Châtillon door eene afdeeling gendarmerie overrompeld. Nadat de generaal met een revolver op zijne aanvallers gevuurd had, maakte een sabelhouw ver zijn hoofd een einde aan zijn onrustig leven.

Flückiger (Friedrich Angust), een verdienstelijk pharmacognost, geboren den 15den Mei 1828 te Langenthal (canton Bern), ontving zijne opleiding te Burgdorf, Berlijn, Heidelberg en Parijs, werd apotheker en drogist te Burgdorf en vertrok in 1860 naar Bern als docent in de pharmacie, voorzitter der Zwitsersche apothekersvereeniging en redacteur van de „Pharmacopoea helvetica". Sedert 1873 is hij hoogleeraar in de pharmacie te Straatsburg. Van zijne geschriften vermelden wij: „Lehrbnch der pharmakognosie (1867)", — „Grundlagen der pharmaceutischen Waarenkunde (1873)", — „Pharmacographia. A history of drugs of vegetable origin (1874; 2de druk, 1879, met *Hanbury*)", — „Pharmaceutische Chemie (1878)", — en „Die Chinarinden (1883)".

Flüe (Nicolas Löwenbrugger, genaamd van der), een Zwitsersch heilige, als kluizenaar bekend onder den naam van *broeder Klaus*, werd geboren in 1417 te Saxeln in Unterwalden ob dem Walde. Hij nam deel aan onderscheidene krijgstochten en onderscheidde zich zoowel door dapperheid als door menschlievendheid en vooral door een onberispelijken wandel. Later was hij als landraad van zijn canton op eene zegenrijke wijze werkzaam, terwijl hij de aangebodene waardigheid van landamman van de hand wees. Van der jeugd af geneigd tot godsdienstige bespiegelingen, nam hij op 50-jarigen leeftijd, als vader van 10 kinderen, met goedkeuring van zijne echtgenoot het besluit, om kluizenaar te worden, waartoe hij zich naar eene woeste plek nabij zijne geboorteplaats begaf. Hier sleet hij den tijd met gebeden en vrome overpeinzingen, terwijl men zelfs van hem verhaalde, dat hij geen ander voedsel genoot, dan eenmaal in elke maand het brood en den wijn van het avondmaal. Wie raad en troost noodig had, begaf zich naar den vromen kluizenaar, en deze werd zelfs de redder van zijn vaderland. Nijver zaaide verdeeldheid en wantrouwen onder de acht cantons van het Bedgenootschap. Men meende, dat de buit, in den slag bij Nancy verkregen, niet eerlijk verdeeld was. De aristocratische steden spanden samen en wilden Freiburg en Solothurn in haar verbond opnemen, doch de kleinere democratische cantons kwamen daartegen in verzet. Op eene dagvaart, in 1481 te Stans gehouden, ontbrandde de hartstocht der partijen zóo hevig, dat eene oplossing van den Bond onvermijdelijk scheen. Toen verscheen plotseliik *broeder Klaus* in de vergadering der afgevaardigden. De groote eerbied, dien men voor hem koesterde, zijn eerwaardig en indrukwekkend voorkomen, maar vooral zijne krachtige redevoering, waarin hij de gevaren schetste der voorgenomene ontbinding, terwijl hij heu tot eensgezindheid vermaande, — dat alles trof de vergadering zóo

diep, dat terstond eene grondwet vastgesteld — die van 22 December 1481, — alle twisten bijgelegd, Freiburg en Solothurn in den Bond opgenomen en de vrijheid en vrede van Zwitserland gered werden. Gezegend door zijne medeburgers, keerde nu *broeder Klaus* naar zijne wildernis terug, waar hij bij voortdurend lessen van wijsheid en deugd uitdeelde en den 22sten Mei 1487 overleed. Geheel Unterwalden vergezelde zijn stoffelijk overschot naar de begraafplaats, alle eedgenooten droegen rouw over zijn dood, zelfs vreemde Vorsten huldigden zijne gedachtenis en Paus *Clemens* nam in 1671 hem op onder de Heiligen.

Flügel. Onder dezen naam vermelden wij: *Gustav Lebrecht Flügel*, een uitstekend beoefenaar der Oostersche letterkunde. Hij werd geboren te Bantzen den 18den Februari 1802, bezocht er het gymnasinm en studeerde te Leipzig in de godgeleerdheid en de letteren. Vooral legde hij zich toe op het Hebreeuwsch en de overige Semietische talen, en nadat hij een 3-tal jaren zijne diensten had verleend aan den Graaf *van Lippe-Biesterfeld-Weizenfeld*, begaf hij zich in 1827 naar Weenen, om er gebruik te maken van de Oostersche handschriften der Bibliotheek. Hier gaf hij, op aansporing van *Purgstall*, eene Arabische bloemlezing in het licht, bezocht vervolgens Berlijn, Wolfenbüttel, Göttingen, Hannover, Cassel en andere académiesteden en ging eindelijk naar Parijs, waar hij onder de leiding van *Sacy* zijne oefeningen voortzette. Na zijn terugkeer in 1822 werd hij hoogleeraar te Meissen, maar moest wegens ongesteldheid in 1840 afstand doen van zijne betrekking. In 1851 gaf hij gehoor aan eene uitnoodiging uit Weenen, om er een catálogus van de Oostersche handschriften der Hofbibliotheek te vervaardigen. Het belangrijkst werk van *Flügel* is de uitgave van het groot encyclopaedisch-bibliographisch woordenboek van *Hadeji-Chalfa* met eene Latijnsche vertaling en met noten (1835—1858, 7 dln)", gedrukt te Londen voor rekening van het Oriental Translating Committee. Veel aftrek vond ook eene stereotype uitgave bij *Tauchnitz* van den Koran. Hierop volgden de „Concordantiae Corani Arabicae (1842)" en eene uitgave der „Definitiones" van *Ali-ben-Mohammed-Dejordsjani* (1845). Van zijne overige werken noemen wij: „Geschichte der Araber (1832—1840 en 1864, 3 dln)", — „Al-Kindi, genannt der Philosoph der Araber (1857)", — en den nitmuntenden „Katalog der arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaizerlichen Hofbibliothek in Wien (1865—1867, 3 dln)". Hij overleed den 5den Juli 1870, en na zijn dood verscheen nog de uitgave van den „Kitâb-al-Fihirst" als de vrucht van een veeljarigen arbeid.

Johann Gottfried Flügel, een uitstekend Engelsch lexicograaf. Hij werd geboren te Barby den 22sten November 1788, voorts voor den handel opgeleid en ging in 1810 naar Noord-Amerika, waar hij zich met ijver toelegde op de kennis der Engelsche taal. Bij zijn terugkeer in 1819 vestigde hij zich te Leipzig, waar hij in 1824 lector werd in de Engelsche taal aan de universiteit en in 1838 consul der Vereenigde Staten. Hij heeft het letterkundig verkeer tusschen de Oude en Nieuwe Wereld aanmerkelijk bevorderd, vooral sedert het jaar 1848, waarin hij correspondent werd van de Smithsonian Institution, en overleed den 24sten Juni 1855. Zijn letterkundige roem rust vooral op zijn: „Volständiges Englisch-Deutsches und Deutsch-Englisches Wörterbuch (1830; 3de druk, 1848, 2 dln)", dat zich door grondigheid, volledigheid en bruikbaarheid onderscheidt en ook in Engeland en Amerika hoog wordt gewaardeerd. Voorts schreef hij, behalve eene: „Volständige englische Sprachlehre (1824—1826, 2 dln)", een „Triglotte, oder kanfmännisches Wörterbnch in drei Sprachen: deutsch, englisch und französisch (1840 en 1853, 3 dln)", — en een „Kleines kanfmännisches Wörterbuch (1843, 3 dln)". — Een „Praktisches Handbuch der englischen Handelscorrespondenz (1857; 8ste druk, 1865)" — en „A series of commercial letters (1822; 5de druk, 1866)" werden bewerkt door zijn zoon *Felix Alfred Flügel*, geboren den 18den December 1820, die zich desgelijks onderscheidt als een uitstekend beoefenaar der Engelsche taal.

Flüggen (Gisbert), een Duitsch genreschilder, geboren te Kenlen den 9den Februari 1811, moest als knaap op eene fabriek werken, totdat eene erfenis hem in staat stelde, aan zijne neiging gehoor te geven. Hij wijdde zich aan de kunst, ging in 1835 naar München en zond er zijne stukken naar de tentoonstellingen. Op zijne doeken schetst hij de zwakheden en hartstochten, het lief en leed van onzen tijd. Zij zijn niet alleen in Europa, maar ook in Amerika verspreid. Als aanhanger der Düsseldorfsche schilderschool zorgt hij met groote nanwkeurigheid voor de bijzaken, zooals huisraad, kleeding enz. Van zijne stukken noemen wij: „De overrompelde dienstknecht (thans in Petersburg)", — „De wijnproef", — „De verloving", — „De morgenkus" — en „De opening van het testament". Tot zijne beste doeken behooren: „De beursspeculanten" — en „De laatste oogenblikken van Friedrich August, koning van Saksen", — alsmede „De antichambre van een Vorst". Dit was zijn jongste stuk; voordat hij daaraan de laatste hand kon leggen, overleed hij op den 3den September 1859.

Fluit (De) is zeker één der oudste, zoo niet het allerondste der muziekinstrumenten, omdat zij in haren oorspronkelijken, ruwen vorm het gemakkelijkst in de natuur zelve ontdekt kon worden. Oorspronkelijk was zij niet anders dan een aan 't éene einde afgesloten riet, dat, aan het opene einde aangeblazen, een schellen toon van zich gaf. Daaruit ontstond de zoogenaamde herders- of panfluit, sinds *Mozart's* „Zauberflöte" ook Pappagenofluit genaamd. Geen instrument heeft zulk eene rijke geschiedenis, als de fluit; bij alle volken der oudheid vinden we haar vermeld en geroemd, dienstdoende bij alle feesten en plechtigheden. De begeerte om haar te volmaken, ten einde haar meer en meer te doen evenaren aan de menschelijke stem, deed er de liefhebbers voortdurend op bedacht zijn, om verbeteringen er aan toe te brengen; zelfs werden er openlijke prijzen op gesteld voor hem, die zulk eene verbetering had uitgevonden. Eéne der eerste was het inboren van toongaten,— eerst 3, later 5, toen 7 — die met de vingers gesloten konden worden. Vervolgens kreeg men enkele en dubbele finiten, dat is met één

en met twee roeren. In den beginne werd zij van boven aangeblazen en recht vooruit in den mond gehonden, later werd er een mondstuk op gemaakt, de zoogenaamde flûte à bec; nog later blaast men er in door een aan de zijde ingeboord gat, aan welke houding zij den naam van *dwarsfluit* ontleent. Bij de onde Egyptenaren vindt men reeds eene fluit met zeven toongaten; om de verstverwijderde, die met de vingers niet bereikt konden worden, desgevorderd te kunnen bedekken, werd een band over de lengte van het roer heengelegd, boven aan het roer aan een knop bevestigd, zoodat de opening en sluiting van alle gaten gemakkelijk ten nitvoer kon gebracht worden; dit instrument geleek veel op de latere schalmei (van *calamus* of *riet*). Bij de onde Grieken was de fluit in zeer verschillende vormen in gebruik en onder verscheidene namen bekend. De fluit, in haren tegenwoordigen vorm, bestond eerst uit één enkel stnk roer van hard hont, beuken- of ebbenhout, met 6 toongaten boven er in. In Frankrijk voegde men het toongat onder er aan toe, en 't gebruik van eene klep, die met den pink der rechterhand bestunrd kon worden. Tegenwoordig bestaat zij nit 3 stukken: het *kopstuk*, waarin zich het mondgat voor het aanblazen bevindt, het *middenstuk*, waarin drie toongaten geboord zijn, en het *voet-* of *staartstuk*, waarin zich bovendien beneden een toongat met eene klep bevindt. Om de vereischte gelijkheid en zniverheid van toon te verkrijgen en om het instrument lager of hooger te kunnen stemmen, is door *Chwasz* in 1726 eene beweegbare *prop* of *propschroef* in het mondstuk ingebracht, die veel tot de volmaking van de fluit heeft bijgedragen. Het gebruik van verschillende middenstukken van onderscheidene lengte, waarmede men vroeger 't zelfde doel had pogen te bereiken, kon nu vervallen. Menigvnldige en merkwaardige verbeteringen zijn in den laatsten tijd aan het instrument toegevoegd door den beroemden fluitist *Theobald Böhm* in München, die zelf eene fabriek van fluiten er op nahield. Hij maakte ze vooral uit cocoshont. De gewone fluit, D-fluit geheeten, heeft een omvang van tonen van den diatonisch-chromatischen ladder tot de driegestreepte *a*. Behalve deze zijn er heden nog acht soorten bekend, voorzien van één tot vijftien kleppen, doch van de gewone D-fluit alleen verschillende in omvang van tonen en uitwendigen vorm, meer dan in gelnid en karakter. Het is bekend, dat *Frederik de Groote* een groot beminnaar van de fluit was en zich veel moeite gegeven heeft, om het instrument tot hoogere volmaking te brengen.

Fluoresceïne is eene in 1871 door *A. Baeyer* ontdekte stof, welke thans in aanzienlijke hoeveelheid fabriekmatig wordt bereid tot het verkrijgen van kleurstoffen. Men verkrijgt ze door verwarming van een mengsel van 5 deelen phtalznuranhydride met 7 deelen resorcine in een oliebad tot 195—200° C. De reactie heeft plaats volgens de vergelijking:

$$C_8H_4O_3 + 2(C_6H_6O_2) = C_{20}H_{12}O_5 + 2H_2O$$

Phtalznur- Resorcine. Fluoresceïne. Water.
anhydride.

De reactie is na eenige uren afgeloopen; de vaste massa wordt daarop fijn gemaakt, met water nitgekookt, in verdunde natronloog opgelost, met zwavelznur wederom neêrgeslagen en verder gezuiverd. De neêrgeslagen fluoresceïne is in drogen toestand een geelachtig rood en de nit alkohol omgekristalliseerde een donkerrood, fijn kristallijn poeder. In koud water lost dit nagenoeg niet op en in warm water slechts weinig met eene gele kleur. De versch neergeslagen fluoresceïne lost gemakkelijk op in alkohol, aether en hontgeest. Deze oplossingen hebben bij doorvallend licht eene geelroode en bij opvallend licht eene prachtige, groene kleur. Wegens deze eigenschap heeft die zelfstandigheid den naam van fluoresceïne ontvangen. Zij verft wol en zijde zonder bijtmiddel echt geel met eene roodachtige tint. De fluoresceïne is een zwak zuur en hare verbindingen met alkaliën vertoonen in oplossing desgelijks een groenen weerschijn. De geconcentreerde oplossingen zijn rood en de verdunde geel met sterk geelgroene fluorescentie. Bij het verwarmen van fluoresceïne in natronloog met zinkstof wordt de vloeistof kleurloos, omdat hierbij door reductie nit de fluoresceïne fluorescine ontstaat, een kleurloos lichaam, dat eenigen tijd aan de lucht blootgesteld of door oxydatiemiddelen weder in fluoresceïne verandert. Uit deze worden onderscheidene fraaie verfstoffen bereid, zooals eosine, erythrine (primerose), lutécienne, nopaline, coccine, pyrosine, mandarine enz. De eosine komt in verschillende vormen voor. De gewone eosine is het kalium- of natrinmzont van de tetrabroomfluoresceïne, alzoo eene fluoresceïne, waarin vier atomen waterstof door vier atomen bromium vervangen zijn ($C_{20}H_6K_2Br_4O_5$). Zij lost in water op met eene prachtige, rozenroode kleur en is bij opvallend licht helder geel. Eosine met een blauwen weerschijn is het natriumzout der tetraiodofluoresceïne. De belangrijkste der overige nit fluoresceïne bereide verfstoffen zijn: erythrine, volgens *Baeyer* een zont van den zuren methyl- of aethylaether der eosine, in den handel ook onder andere namen bekend; zij lost op in alkohol van 50% onder toevoeging van eenig soda en geeft op de weefsels fraaier en rooder schakeeringen dan gewone eosine, — en lutécienne, een mengsel van bibroomnitrofluoresceïne met bi- of tetranitrofluoresceïne. Mengsels van broomnitrofluoresceïne $C_{20}H_6Br_2(NO_2)_2O_5$ en binitronaphtal in verschillende verhoudingen worden als verfstoffen onder de namen keizersrood, napoline, scharlakenrood en hortensia verkocht. Coccine is een mengsel van broomnitrofluoresceïne met aurantia (het ammoniumzont van hexanitrodiphenylomine). Pyrosine is een ioodsnbstitutieproduct van fluoresceïne, en mandarine de aethylaether van diioodfluoresceïne.

Fluorium (**F** of **Fl.**) is eene enkelvondige stof, die tot de halogenen of zoutvormers behoort. Zijn atoomgewicht is 19. Men heeft dit scheikundig element tot nu toe niet met voldoende zekerheid in vrijen toestand verkregen, maar uit de overeenkomst tusschen de chloorverbindingen en die, waarin men het element fluorium aanneemt, zijne eigenschappen afgeleid. Fluoriumverbindingen komen in de natuur veel verspreid voor, doch nergens in groote hoeveelheden. De meest algemeene is het vloeispaat, eene verbinding van

fluorinm met het metaal calcium, waarmede het fluorcalcium $CaFl_2$ vormt. Daarenboven vindt men fluorium in kryoliet $AlNa_3Fl_6$, topaas, wagneriet en in eenige veldspaat- en micasoorten, alsmede in geringe hoeveelheid in teelaarde, — voorts in de beenderen, in het glazuur der tanden, in urine, bloed, melk en kiezelhondende stengels van sommige Grassen en Paardestaarten. Vooral *Fremy* heeft pogingen aangewend, om fluorium uit zijne verbindingen te scheiden. Door electrolyse van fluorkalium verkreeg hij een gas, dat platina aantaste en water onder vorming van vloeispaatzuur of fluorwaterstofzuur ontleedde. Het fluorinm komt, wat zijne scheikundige eigenschappen betreft, sterk overeen met chloor. De belangrijkste verbindingen van fluorium zijn *vloeispaat* (zie aldaar) en *fluorwaterstofzuur* HFl. Wanneer men het eerste overgiet met een sterk zuur, b.v. zwavelzuur, dan ontwikkelen zich dampen, die het glas mat maken, en daarvan heeft *Schwankhard* te Nürnberg reeds in 1670 gebruik gemaakt. Later merkte men op, dat deze dampen uit een eigenaardig zuur, het *fluorwaterstofzuur* of *vloeispaatzuur*, bestaan, en dit gaf aanleiding tot de ontdekking van het fluorium. In water opgelost vormt het eene zeer bijtende vloeistof, die, als het gasvormige zuur zelf, op de huid booze zweren doet ontstaan. Zijne belangrijkste eigenschap is, dat het, zooals wij reeds gezegd hebben, glas (silicaat van een alkali en een aardalkalimetaal) aantast, doordien het glas, d. i. het silicaat, omzet in zouten van het kiezelfluorwaterstofzuur H_2SiFl_6. Men kan het daarom niet in glazen flesschen bewaren; deze moeten daartoe van vloeispaat, van platina of van getah-pertsja vervaardigd zijn. Om er mede op glas te etsen, bedekt men dit laatste met was of met een vernis, waarin men de teekening of de letters griffelt, die men op het glas wenscht aan te brengen, en men legt daarna het glas op een bak, waarin zich uit een brij van fijngewreven vloeispaat en zwavelzuur het vloeispaatzuur ontwikkelt. *Bromeis* en *Böttger* hebben langs dien weg platen gereed gemaakt voor de drukkerij, en aan deze handelwijze den naam gegeven van *hyalographie*. Wegens zijne eigenschap, om silicaten te ontleden, is het vloeispaatzuur in de analytische scheikunde een belangrijk middel, om silicaten in oplosbare verbindingen om te zetten. De gasvormige fluorwaterstof neveilt aan de lncht en lost in water gemakkelijk op. Het zuur, met constant kookpunt en grootste dichtheid 1,15, heeft eene samenstelling, die overeenkomt met de formule $HFl.2H_2O$.

Fluorescentie noemt men een eigenaardigen lichtglans, die bij sommige stoffen wordt waargenomen, zoolang zij aan het licht zijn blootgesteld, en daarin bestaat dat zij onder den invloed van het licht zelf lichtgevend worden en daarbij eene andere kleur vertoonen als haar onder gewone omstandigheden toekomt. Weekt men de schors van den kastanjeboom in water, zoo verkrijgt men eene geelachtige vloeistof, die, in een glas gegoten en van boven gezien, zich door eene blauwe kleur onderscheidt. Gedroogde planten, in aether gelegd, leveren eene groenachtige oplossing van bladgroen (chlorophyl), die onder dezelfde omstandigheden eene levendige bloedroode kleur vertoont. Dergelijke verschijnselen ontwaart men ook bij petroleum en bij sommige vaste lichamen, zooals bij het geelachtig-groen uranium, alsmede bij het vloeispaat of fluorcalcinm, waaraan dit verschijnsel zijn naam ontleent. Het vertoont zich bij gewoon daglicht, doch veel sterker, wanneer men door een brandglas een bundel zonnestralen op de oppervlakte van het fluoresceerend lichaam concentreert, of wanneer men dit laatste in eene donkere kamer plaatst, waar het door een lichtstraal getroffen wordt, die door eene met een kobaltblauwglas gesloteue vensteropening dringt. Verschillende lichtbronnen hebben ongelijken invloed; het krachtigst werken het zonlicht, het electrisch licht en het magnesiumlicht. De verschijnselen der fluorescentie zijn het eerst nauwkeurig onderzocht door *Stokes* in Engeland.

Fluweel is de naam van zachtharige katoenen of zijden stoffen, die voortgebracht worden door eene tweede ketting, die in het weefgetouw boven de ketting van het grondweefsel gespannen wordt en haar afzonderlijken boom heeft. De grondketting vormt met den inslag het lijnwaadachtig of gekeperd weefsel (glad of gekeperd fluweel), evenals het manchester. Uit de tweede ketting, ook haarketting (poilketting) genaamd, worden door eene eigenaardige bewerking bij het weven kleine, overeind staande lussen of mazen (noppen) gemaakt, wier rijen dwars over de stof loopen en, aan de toppen doorgesneden, het haar leveren. Hieruit volgt, dat de haarketting zich veel sterker inweeft dan de grondketting en derhalve ook veel ($1^1/_2$- tot 5-maal) langer geschoren moet worden. *Fulp* (felp) en *pluis* (peluche) onderscheiden zich van het gewone fluweel alleen door de meerdere lengte van het haar.

Fluxierekening. Toen *Leibniz* in de tweede helft der 17de eenw de differentiaal- en integraalrekening uitvond, om daarmede vraagstukken der mechanica op te lossen, kwam *Newton* tot eene andere rekenwijze, die in hare bedoeling van eerstgenoemde niet verschilt. Toch bestaat er onderscheid van methode. *Leibniz* bediende zich van *oneindig kleine grootheden*, maar *Newton* van *eindige grootheden*, waaraan hij den naam gaf van *fluxiën*. Daar echter de regels en beschouwingen der differentiaalrekening veel eenvoudiger zijn, kwam deze weldra algemeen in gebruik, terwijl nagenoeg uitsluitend Engelsche wiskundigen — voorzeker om hulde te brengen aan hun geleerden landgenoot — zich thans nog van de fluxierekening bedienen.

Flygare-Carlèn, zie *Carlèn* (Emilia).

F mol is ėene der 24 toonsoorten van ons modern toonsysteem met den grondtoon (tonika) F, en waarin de tonen h, e, a en d door eene *mol* een halven toon verlaagd worden en alzoo *b*, *es*, *as* en *des* zijn.

Fo, eigenlijk dezelfde als *Boeddha* (zie aldaar), is in China de naam van den stichter van een godsdienst, die er door vele ingezetenen beleden wordt. Men verhaalt van hem, dat hij een Koningszoon was en omstreeks 1000 jaar vóor den aanvang onzer jaartelling geboren werd; — dat het eerste, wat hij sprak, de verzekering behelsde, dat niemand in den hemel en op aarde de aanbidding waardig

was dan hij-alleen, — dat hij van zijn 19de tot zijn 30ste jaar zich afzonderde in de woestijn, aldaar goddelijke openbaringen ontving en vervolgens, openlijk optredend, wonderen deed en leerlingen aannam, die zijn leer over China verspreidden, — en eindelijk, dat hij, op 80-jarigen leeftijd zijn einde voelende naderen, aan 10 zijner tronwste aanhangers mededeelde, dat het beginsel van alle dingen gelegen is in een iedig, een niets, waaruit alles is voortgekomen en waartoe alles wederkeert. Voorts is de overlevering omtrent *Fo* met een groot aantal dwaasheden opgesierd, bijvoorbeeld dat hij 8 000 maal geboren is, telkens in de gedaante van een ander dier, weshalve het één der 5 hoofdgeboden van het Foïsmus is, dat de mensch geene dieren mag dooden. De 4 andere verbieden het stelen, de onkuischheid, het onwaarheid spreken en het drinken van wijn. Voorts worden zijne belijders krachtig aangespoord tot weldadigheid, vooral jegens de priesters of bonzen. Volgens hnnne leer is *Fo* geboren om de menschen te redden: hij heeft voor hunne zonden geboet en voor hen eene zegenrijke wedergeboorte verworven, bestaande in eene zielsverhnizing, die eene beloonlng is voor den brave en eene straf voor den booze, totdat 's menschen wezen zich oplost in het hoogste wezen.

In de geheime leer van *Fo*, voor de ingewijden bestemd, worden de beschonwlngen over het „niets" breeder ontwikkeld. Deze leiden tot eene vaststelling der eenswezendheid van alles, behondens het verschil van uitwendige vormen en bepalende eigenschappen. Het grondwezen van alles is eene znivere zelfstandigheid zonder verstand, macht, wil of dengd, en het is de hoogste gelukzaligheid, zich hierin op te lossen. Hiertoe komt men door een volkomen quiëtismus, nameljk door zich in onverstoorbare rnst om niets te bekommeren.

De zuivere leer van *Confucius* (zie aldaar) strijdt nog altijd vruchteloos tegen de bijgeloovige dwaasheden van het Foïsmus. Dit laatste is in China algemeen verspreid en wordt beteden door den Keizer en zijn Hnis en door alle hooge ambtenaren. De talrijke priesters van dezen godsdienst hullen zich in een geel gewaad en wonen ongehnwd in of bij de tempels of in kloosters. Ook honden zij optochten of processiën en maken bij hnnne gebeden gebruik van een uit koralen gevormden rozenkrans.

Fock (Otto), een Duitsch geschiedkundige, geboren den 29sten April 1819 te Schwarbe op het eiland Rügen, studeerde te Bonn en te Berijn en vestigde zich in 1843 als privaatdocent te Kiel, waar hij tot 1848 voorlezingen hield over kerkelijke geschiedenis. Hij schreef: „Der Socinianismus nach seiner Stellnng in der gesammtentwickelnng des christlichen Geistes (1847, 2 dln)". In 1848 werd hij redacteur van de „Norddeutsche freie Presse" en zag zich gekozen tot afgevaardigde naar den Sleeswijk-Holsteinschen Landdag. Na de restanratie der Deensche heerschappij in Holstein verliet hij Kiel en woonde eerst bij zijn broeder in Schwarbe en later te Stralsnnd, waar hij zich bezig hield met letterknndigen arbeid. Hij leverde: „Schleswig-Holsteinischen Erinnerungen, besonders aus den Jahren 1848—1851 (1862)" — en „Rügen-Pommerschen Geschichten (1861—1872, 6 dln)". Hij overleed den 25sten October 1872.

Focke (Hendrik Charles), een Nederlandsch geleerde, geboren te Paramaribo den 16den Augustus 1802, studeerde te Utrecht in de rechten en keerde naar Suriname terug, waar hij achtervolgens de betrekkingen bekleedde van anditenr-militair en president van het College van Kleine Zaken en den 29sten Jnni 1856 overleed. Hij was om zijne nitgebreide kennis en om zijne minzaamheid en rechtschapenheid, algemeen geacht en bemind en onderscheidde zich als een gelnkkig beoefenaar der letterknnde en der knldknnde. Met eenige anderen was hij de stichter van het tijdschrift „West-Indië", waarin hij belangrijke opstellen leverde: „Over de Arrowakken en hnnne taal", — „Over de Surinaamsche vanlle"— en „Over de Surinaamsche negermnziek". Voorts werden onderscheidene botanische bijdragen van hem geplaatst in de werken van het Koninklijk Nederlandsch Institnut en van de Académie van Wetenschappen, die hem tot correspondeerend lid benoemde. Ook schreef hij een: „Neger-Engelsch en Nederdnitsch woordenboek (1855)". Een eenvoudig, maar fraai gedenkteeken, op het kerkhof de Nieuwe Oranjetnin te Paramaribo op zijn graf geplaatst, werd den 29sten Jnni 1858 plechtig onthuld.

Fockema (Daam), een Friesch rechtsgeleerde en geschiedkundige, geboren te Dokknm den 6den Jnni 1771, studeerde te Groningen in de rechten en vestigde zich eerst in zijne geboorteplaats, doch vervolgens eerst als advocaat en toen na afgelegd examen als notaris te Leenwarden. In dien woeligen tijd onderscheidde hij zich door voorzichtigheid en gematigdheid. In 1798 werd hij griffier en een jaar daarna lid van het departementaal bestnnr van de Eems en in 1802 raadsheer in het hof van Friesland. In 1807 benoemde Koning *Lodewijk* hem tot lid der commissie, belast met de organisatie der rechterlijke macht, en beioonde zijne belangrijke diensten met de ridderorde der Unie, die hij echter aflegde na de inijving van ons Vaderland in het Keizerrijk. Rechterlijke betrekkingen, hem door *Napoleon* aangeboden, wees hij van de hand. Niettemin werd hij bij Keizerlijk decreet van 15 September 1811 in die van notaris bevestigd, waarna hij lid en voorzitter werd der Kamer van Notarissen. Voorts zag hij zich in 1817 benoemd tot lid van den gemeenteraad van Leenwarden, daarna tot lid der Provinciale Staten en in 1822 tot lid van de Tweede Kamer der Staten-generaal. Hij was in die verschillende betrekkingen met moed en ijver werkzaam tot in 1834. Toen trok hij zich terug van het gewoel des staatkundigen levens, om zich rustig aan de beoefening der letterknnde te wijden, en overleed den 31sten Juli 1855. Hij was ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, een ijverig lid van het Friesch Genootschap voor Geschied-, Ondheiden Taalknnde, lid van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, enz. en schreef, behalve een aantal verhandelingen in „De Vrije Fries": „Iets betrekkelijk de afscheiding van het zuiden en het noorden van de Nederlanden (1830)", — „Herinnerin-

gen bij opkomende gedachten naar aanleiding van de tegenwoordige omstandigheden (1832)", — „Proeven betrekkelijk de staathuishouding van Nederland (1834)", — „Proeven van taal- en geschiedkunde, met eene bijdrage over de Friesche Kronijk van Ocko van Scharl en anderen (1836)", — en „Schetsen van de Friesche geschiedenis in het algemeen en wegens het strafrecht in het bijzonder (1840—1817, 3 dln, doch niet voltooid)".

Fockenbroch (Willem Godschalk van), geboren te Amsterdam in de eerste helft der 17de eeuw, legde zich toe op de geneeskunde, vestigde zich te Amsterdam, doch weerde door zijn lichtzinnig levensgedrag allen voorspoed, zoodat hij in 1666 naar de kust van Guinea vertrok, alwaar hij als fiscaal overleed. Op het kasteel St. George del Mina vermaakte hij zich met het vervaardigen van gedichten, die wel geestig en vloeiend van vorm, doch wat den inhoud betreft met de ergerlijkste onkiesheid bezoedeld zijn. Zijn blijspel: „De Min in het Lazarushuis" vond veel bijval. Een aantal zijner verzen, waarbij zich „Typhon of de Reuzenstrijd" bevindt, zijn vereenigd in den bundel, getiteld: „Thalia of de geurige zanggodin (1696 en later)", terwijl hij ook „De herderszangen van Virgilius Maro (1666)" en „Eneas in zijn zondagspak" uitgaf. Al de werken" van dezen dichter zijn nitgegeven door *Abraham Bogaert* in 2 deelen in 1709, en van het eerste deel is in 1723 een 2de druk verschenen.

Fodor (Carl Anton), een Nederlandsch toonkunstenaar, geboren te Venlo in 1775, ontving van jongs af onderwijs in de muziek en ging op zijn 13de jaar naar Parijs, om aldaar zijne studiën voort te zetten. Vervolgens vertoefde hij eenigen tijd in Rusland, keerde in 1795 naar Nederland terug en vestigde zich te Amsterdam, waar hij een groot aantal leerlingen had. Gedurende 25 jaar was hij orchestmeester bij de maatschappij Felix Meritis, en hij behoorde tot de oprichters van Eruditio musica. Hij was een uitstekend klavierspeler en hij heeft vele stnkken voor dat instrument gecomponeerd, alsmede het Nederlandsche zangspel „Numa Pompilius". Hij was lid van het Koninklijk Nederlandsch Institnut en van andere vereenigingen en overleed op den 22sten Februari 1846.

Fodor (Musenm). *Karel Joseph Fodor*, koopman te Amsterdam en aldaar overleden den 24sten December 1860, had gedurende zijn leven eene keurige verzameling van schilderijen uit de moderne school en van teekeningen, etsen en prenten uit deze en de onde school bijeengebracht. Hij vermaakte die, vrij van successierechten, aan de stad zijner inwoning en voegde daarbij het door hem bewoonde huis benevens het pakhnis daarnaast, opdat deze tot eene kunstgalerij zouden worden verbonwd en in verband gebracht met de beide kunstzalen, die hij daarachter had doen verrijzen, er bij bepalende, dat dit museum voor een matig entreegeld zou te bezichtigen zijn en dat de opbrengst daarvan zou ten deel vallen aan de algemeene armen. Voor de kosten van den verbouw en voor de inrichting werden gelden uit zijne nalatenschap aangewezen, terwijl de zorg voor de geheele zaak was toevertrouwd aan *A. J. Lamme*, directeur ven het Museum Boymans te Rotterdam. Door laatstgenoemde werd de architect *Outshoorn* belast met de uitvoering van den wensch van den overledene.

Het Museum Fodor behoort tot de merkwaardigheden van Amsterdam. Het is op de werkdagen — uitgezonderd Dinsdags — van 's ochtends 10 tot 's namiddags 4 uur tegen betaling van 10 cents de persoon te bezichtigen, — voorts des zondags tegen betaling van 25 cents. Men vindt er een aantal prachtige stukken van de Hollandsche en Vlaamsche, — van de Fransche, — en van de Duitsche school, zooals van *de Beveren* (het portret van den stichter enz.), *Bosboom*, *Louis Gallait*, *Hilverdink*, *Nicaise de Keyser*, de gebroeders *Koekkoek*, *Madou*, *Johan Hendrik Louis Meyer*, *van Os*, *Pieneman*, *Rochussen*, *Ary Scheffer* (de Christus Consolator), *Schelfhout*, *Schotel*, *Verboeckhoven*, *Verveer*, *Waldorp* enz. — van *Rosa Bonheur*, *Decamps*, *Gudin*, *Meissonier* enz. — en van *Achenbach*, *Calame Pettencofen* enz., — te zamen 161 stuks, die er naar de eischen des tijds zijn gerangschikt en geplaatst. Niet minder merkwaardig zijner de teekeningen van oude meesters, zooals van *Jan Asselijn*, *Ludolf Backhuizen*, *Nicolaas Berchem*, *Aelbert Cuyp*, *Gerard Dou*, *Anthony van Dyck* (5 stuks), *Alart van Everdingen*, *Jan van Huysum*, *Karel du Jardin*, *Jan Luyken*, *Frans van Mieris*, *Adriaan van Ostade*, *Paulus Potter*, *Rembrandt van Rijn* (20 stuks), *Petrus Paulus Rubens* (5 stuks), *Jacob van Ruisdael*, *Cornelis Saftleven*, *Jan Steen*, *David Teniers*, *Cornelis Troost*, *Adriaan en Willem van de Velde*, *Philip Wouwerman* enz., — te zamen 273 stuks. Hierop volgen nog teekeningen van lateren tijd ten getale van 877, voortbrengselen der meestberoemde meesters van 1700 tot op onzen tijd en eindelijk een groot aantal gravnres.

Foe (Daniël de), zie *Defoe*.

Foead-Pasja, (Mehemed) een Turksch staatsman, geboren te Constantinopel in 1814, heeft in 1860 en in 1861 met grootebekwaamheid de onlnsten op den Libanon en te Damascus beteugeld en hierdoor in het binnen- en bnitenland een goeden naam verworven. Sultan *Abdoel-Azis* benoemde hem in 1862 tot groot-vizier. De verwachting echter, dat hij belangrijke hervormingen zou invoeren, werd niet vervuld. In een oorlog tegen de Montenegrijnen behaalde hij eenige voordeelen, terwijl hij zich daarentegen genoodzaakt zag, aan Servië een paar vestingen, wederrechtelijk door Turkije in bezit gehouden, af te staan. Op financieel gebied voerde hij eenige verbetering in door het intrekken van papiergeld, maar het verkwisten der Staatsinkomsten, zoodat deze door de uitgaven ver worden overschreden, wist hij niet te beperken. Ook in het binnenlandsch bestuur — in het benoemen der ambtenaren — bracht hij geene verandering. Hoe willekeurig toch de Sultan zijne dienaren bejegent, ondervond hij zelf in 1863, toen hij zonder reden afgezet en met de portefeuille van Oorlog belast werd. Toen echter eenige maanden later de Sultan in den Poolschen opstand een grond meende te vinden voor aangename verwachtingen, riep hij *Foead-Pasja* weder aan het hoofd van het bewind. Laatstgenoemde doorgrondde echter den staat

van zaken en wachtte zich wél, Rusland te krenken. Daarna hield hij in een tijdperk van rust de teugels van het bewind in handen. In plaats echter van den geldelijken toestand van Turkije te verbeteren, stapelde hij schulden op schulden, vernietigde het crediet der Porte en bracht daarna eene conversie tot stand met reductie der rente van 6 tot 5%. Zijne populariteit was daardoor verdwenen, en toen de Sultan hem in 1866 onthief van al zijne waardigheden, scheen niemand eenig medelijden te hebben met den gevallen staatsman. Deze leidde nu een ambteloos en rustig leven, totdat er nieuwe stormen opstaken en de Porte bedreigden. De zucht naar onafhankelijkheid, die men bij den Onderkoning van Egypte opmerkte, en de opstand der Christenen op Creta, in verband met eenig ongenoegen met Griekenland, — dat alles was oorzaak dat de Sultan hem in 1867 tot minister van Buitenlandsche Zaken en zijn vriend *Ali-Pasja* tot groot-vizier benoemde. Met bewonderingswaardige behendigheid bestnnrde hij in een gevaarlijk vaarwater het schip van Staat. De Onderkoning moest zich onderwerpen, en ook de onlusten op Creta werden, in weerwil der symphatie van het Christelijk Europa voor zijne bewoners, weldra beteugeld. Voorts gaf hij blijken van een uitstekend beleid, toen hij inmiddels den Sultan aanried, om — tegen alle Turksche gewoonten — de voornaamste Hoven van Enropa te bezoeken. *Foead-Pasja* genoot niet lang de goede gevolgen van zijn uitstekend bestuur. In 1868 werd hij aangetast door eene langdurige en gevaarlijke ziekte. In den herfst van dat jaar begaf hij zich op raad der geneesheeren naar Italië en overleed te Nizza den 11den Februari 1869. Hij was levendig van geest, schrander van oordeel en een fijn opmerker en wist zich aan Turksche vooroordeelen op eene uitstekende wijze te onttrekken. Zijne grondige kennis van het Fransch, dat hij evenzoo vloeiend sprak als zijne moedertaal en waaraan hij eene Oostersche tint wist te geven, en zijn edel voorkomen verschaften hem een hoogen rang onder de diplomaten. Intusschen was het hem veelal meer te doen, om de ongelegenheden van het oogenblik uit den weg te ruimen, dan om degelijke grondslagen te leggen voor eene duurzame verbetering van Turkije's deerniswaardige gesteldheid. — Denzelfden naam draagt een Turksch generaal, een Tsjerkés van geboorte, die eene uitstekende militaire opleiding ontving, in 1877 aan het hoofd werd geplaatst van een detachement kavallerie, den 4den December van dat jaar eene nederlaag toebracht aan de Russen en de bijzondere gunst verwierf van de Porte. Den 1sten Maart 1879 werd hij door zijn vijand, den opperbevelhebber *Osman-Pasja*, uit den dienst ontslagen. Te vergeefs beschuldigde hij laatstgenoemde van omkoopbaarheid en verduistering van gelden, maar werd toch in September in zijn rang hersteld en tot kommandant van het 4de armeekorps te Erzeroem benoemd. In 1882 begaf hij zich met eene belangrijke zending naar Weenen, doch beantwoordde weinig aan de verwachtingen, zoodat hij in November van dat jaar in hechtenis genomen werd. Na eene afdoende verdediging werd hij weder op vrije voeten gesteld en behield zijn rang, doch had het vertrouwen van de Porte verloren.

Foederalitie, Foederalismus, Foederalisten, Foederatief stelsel, zie *Bond, Confoederatie, Statenbond.*

Foelie noemt men het vleezige, vertakte hulsel, eigenlijk den zaadrok van de notemuskaat (Myristica moschata). Zij komt in den handel voor in den vorm van enkele of dubbele, platte, aan het éene uiteinde onregelmatig ingenedene, onbehaarde, brosse plaatjes, die eene rood- of bruin- of ook wel goudgele kleur hebben en naar notemuskaat rieken en smaken. Men onderscheidt *bruine, blanke* en *korte foelie*, en van deze komt eerstgenoemde het meest voor. Op 100 pond notemuskaatvruchten rekent men 13½ pond foelie. De handel in dit artikel wordt vooral gedreven door Nederlanders en Engelschen. De verpakking naar Engeland geschiedt doorgaans in korven, kisten of vaten van althans 150 Ned. pond, en naar ons Vaderland veelal in vaatjes van 30 of 60 Ned. pond. Eene levendige kleur wordt als een bewijs van goede kwaliteit beschouwd. Foelie bevat volgens *Henry* eene kleurlooze, vluchtige olie, eene vette olie, zetmeel en plantenvezels. Zij wordt vooral verbouwd op de Molukken en op de Soendaeilanden.

Geheel iets anders is de *spiegelfoelie*, een naam, afkomstig van *stannifolium* of bladtin, waarmede men voorheen de achterzijde der spiegels belegde. Die naam wordt echter thans gebruikt voor het *amalgama* (zie aldaar), hetwelk tot hetzelfde einde dient. Om foelie op een spiegel te brengen, spreidt men eene plaat bladtin uit over eene effen steenen tafel en bedekt haar met eene laag kwik. Door de aanraking dier beide metalen ontstaat aanstonds een vast amalgama, en er blijft kwik over. Hierop legt men het spiegelglas met de gepolijste zijde, zoodat deze als het ware op het kwik drijft. Men belegt het glas met flanel en bezwaart het meer en meer met gewichten, zoodat het overtollig kwik wordt weggeperst, terwijl men den spiegel in een hellenden stand brengt, om het wegvloeien te bevorderen. Deze bewerking duurt 3 of 4 weken. Blijft er nu nog kwik over, dan wordt het door verdamping verwijderd. Het amalgama heeft zich daarna aan het glas gehecht, en de spiegel is gereed. — Met den naam van foelie bestempelt men voorts gekleurde blaadjes metaal of papier, die onder doorschijnende voorwerpen, bijvoorbeeld onder edelgesteenten, gelegd worden, om daaraan glans of kleur te geven

Foeniculum, zie *Venkel.*

Foerster (Wilhelm), een uitstekend Duitsch sterrenkundige, geboren te Grünberg in Silezië den 16den December 1832, studeerde eerst te Berlijn in de wis- en natuurkunde en begaf zich vervolgens naar Bonn, om zich onder de leiding van *Argelander* aan de astronomie te wijden. Nadat hij 1854 met eene dissertatie „De altitndine poli Bonnensi" gepromoveerd was, werd hij in het daarop volgende jaar adsistent bij de sterrenwacht te Berlijn en was er tot 1862 onafgebroken bezig met waarnemingen en berekeningen. Inmiddels had hij er zich tevens als privaatdocent gevestigd en zag zich in 1863 tot eerste adsistent bevorderd, terwijl men hem in 1863

tot hoogleeraar aan de universiteit benoemde, voorts in 1865, na eene tijdelijke waarneming van 2 jaar, als opvolger van den hoogleeraar *Encke* tot directeur der sterrenwacht. Sedert dien tijd zorgde hij voor de uitgave van het Berlijnsch „Astronomisches Jahrbuch", werd lid der commissie voor de Europeesche graadmeting, secretaris van het sterrenkundig genootschap, lid van de commissie voor maten en gewichten, enz. Zijne wetenschappelijke opstellen vindt men hoofdzakelijk in de „Astronomische Nachrichten" en in het „Astronomisches Jahrbuch"; ook heeft hij eenige voorlezingen over sterrenkundige onderwerpen in het licht gezonden.

Foeselolie noemt men in het algemeen de hoogere alkoholen, welke bij de alkoholische gisting ontstaan en aan den wijngeest een onaangenamen reuk en smaak geven. Zij ontstaan nevens aethylalkohol en koolzuur onder den invloed van het ferment biergist uit druivesuiker, tegelijk met geringe hoeveelheden barnsteenzuur en glycerine. De foeselolie heeft niet altijd dezelfde samenstelling; men heeft aardappelfoeselolie, graanfoeselolie, wijnfoeselolie, suikerbietfoeselolie, enz. Eerstgenoemde ontstaat bij de gisting van druivesuiker, die uit aardappelen verkregen is, en geeft aan den aardappelbrandewijn een onaangenamen reuk. De foeselolie bestaat in hoofdzaak uit propylalkohol C_3H_7OH, isobutylalcohol C_4H_9OH en vooral amylalcohol $C_5H_{11}OH$. Het *ontfoeselen* berust daarop, dat men den wijngeest van foeselolie bevrijdt, hetzij door den alkohol lang met houtskool te laten staan, hetzij door eene gedeeltelijke oxydatie der foeselolie, zoodat zich valeriaanzuur vormt, dat, met wijngeest verbonden, aangenamer riekt. Minder onaangenaam van reuk is de graanfoeselolie. De wijnfoeselolie bestaat eigenlijk uit oenantzuren aether. Waarschijnlijk zijn samengestelde aethers van eenige dezer alcoholen in vele vruchten aanwezig en veroorzaken daarvan den aangenamen reuk. Perenolie is de azijnsure aether van gistingsamylalkohol. Ananasolie is de boterzure aether van aethylalkohol. Appelolie is de amylaether van het door oxydatie van gistingsamylalkohol ontstane valeriaanzuur. Deze verbindingen worden voor de bereiding van welriekende stoffen veel gebezigd (zie onder *Alkohol*).

Foesijama, zie *Fusijama*.

Foetus noemt men in het moederlichaam de door de natuurlijke eibekleedsels omhulde vrucht. Zie onder *Vrucht*.

Fogaras, een district in het zuiden van Siebenbürgen, tot Hongarije behoorende, telt op bijna 33 □ geogr. mijl één vlek en 70 dorpen, te zamen met ongeveer 85 000 inwoners. De bodem is er bergachtig en het klimaat gezond, maar koel, dus niet zeer gunstig voor den landbouw. De voornaamste bron van bestaan is er de veeteelt; handel en nijverheid zijn er van weinig belang. De hoofdplaats is er het vlek Fogaras met 5307 inwoners, 5 kerken, een klooster der Franciscanen en een gebouw voor het districtsbestuur. Van groot strategisch gewicht is er het kasteel, dat reeds in den aanvang der 14de eeuw gebouwd en in 1610 door *Bethlen Gabor* hersteld werd en tot verdediging des lands dient bij aanvallen van de zijde van Walachije. Aldaar verloor *Bem* den 13den Juli 1849 den slag tegen de Russische generaals *Engelhardt* en *Lüders*.

Fogarassy (Johann), een Hongaarsch taalkundige en rechtgeleerde, geboren in 1801 te Käsmark in het comitaat Abaujvar, studeerde te Sarospatak in de rechten, werd in 1829 advocaat, voorts in 1848 raadslid in het Hongaarsch ministerie van Financiën en zag zich gedurende de revolutie benoemd tot lid van het districtsbestuur te Pest, maar verloor deze betrekking bij de herstelling van het Oostenrijksch gezag. Van zijne geschriften (in de Hongaarsche taal) vermelden wij: „Latijnsch-Hongaarsch woordenboek voor Hongaarsche rechts- en staatswetenschap (2de druk, 1835)", — „Grondbeginselen van het Hongaarsch privaatrecht (1839)", — „Hongaarsch handels- en wisselrecht (1840)", — „De Hongaarsche bank (1848)",—„Hongaarsch-Duitsch woordenboek (1836, 2 dln)", — „Handelswoordenboek (1845, 2 dln)", — „Metaphysica der Hongaarsche taal (1834)", — en „Geest der Hongaarsche taal (1845)". Ook was hij medewerker aan het groote woordenboek der Académie, dat in 1874 werd voltooid en waarvoor hij in eene plechtige zitting van dat lichaam in Mei 1875 eene gouden medaille ontving.

Fogazzaro (Antonio), een Italiaansch dichter, geboren in 1842 te Vicenza, genoot reeds in zijne jeugd het onderwijs van den Venetiaanschen dichter *Zanella* en studeerde voorts te Turijn in de rechten. Nadat hij eenige gelegenheidsgedichten had uitgegeven, vond zijn dichterlijk verhaal: „Miranda (1874)" grooten bijval; het werd in 1882 door *Meinhardt* in het Duitsch vertaald. Nog meer roem behaalde hij met een bundel lierdichten, „Vasolda (1876)" getiteld, waarin hij diepte en gevoel met keurigheid van taal verbindt. Ook leverde hij den roman: „Malombra (1881)", waarin hij een boeiend tafereel schetst van het gezellig leven in den maatschappelijken kring, waartoe hij zelf behoort. Eindelijk vermelden wij van hem het verhaal: „Un pensiero di Ermes Torranza (1882)".

Fogelberg (Benedict Erland), een uitstekend Zweedsch beeldhouwer, geboren den 8sten Augustus 1786 te Gothenburg, kwam te Stokholm eerst in de leer bij een bronsgieter, doch bezocht er weldra de kunstacadémie. Met ijver legde hij zich toe op de geschiedenis, ondheidkunde en ontleedkunde en werd een volgeling van *Sergell*. Zijne onderwerpen ontleende hij aanvankelijk aan de Noordsche mythologie. Op zijn 34ste jaar ging hij, na een kort vertoef bij *Bosio* te Parijs, naar Rome, waar hij zich aangetrokken gevoelde door de bevallige figuren der Grieksche fabelleer. Naar het museum te Stokholm zond hij: „Een zegevierende Amor", — „Eene Venus met den appel", — en „Een citherspelende Apollo", die alle door Koning *Karel Johan XIV* waren aangekocht. Een „Paris, die den appel uitreikt", eene „Venus, die den appel ontvangt" en een „Mercurius" zijn naar Zweden gegaan. Zijne schoonste groep was echter zijn laatste kunstgewrocht, „Amor en Psyche bij hunne hereeniging" voorstellend. Op last des Koningen werden de godengestalten van *Odin*, *Thor* en

Balder, door dien kunstenaar ontworpen, in marmer uitgevoerd. Voor het marktplein te Gothenborg leverde hij een standbeeld van *Gustaaf Adolf*, voor Stokholm het ruiterstandbeeld van *Karel Johan XIV*, alsmede het standbeeld van *Birger Jarl*, den stichter der stad. In al die kunstwerken openbaart zich zijne zucht naar eenvondigheid en waarheid. Deze waardige volgeling van *Thorwaldsen* bezocht in 1854 zijn vaderland, doch overieed op de terugreis te Triëst den 21sten December van laatstgenoemd jaar.

Foggia, éene der Napolitiaansche provinciën van het koningrijk Italië, werd te voren *Capitanata* genaamd (zie aldaar). De evenzoo genoemde *hoofdstad*, aan het riviertje Cervara, in eene uitgebreide vlakte, op het vereenigingspunt der wegen van Napels, Manfredonia, Brindisi en Pescara verrijzend en door een spoorweg met Ancona en voorts met noordelijk Italië verbonden, heeft een goed voorkomen, eenige bezienswaardige kerken en oudheden, groote graanmagazijnen, een schouwburg en 40 000 zielen (1881), die een belangrijken handel drijven in wijn, olie, wol, graan en vee.

Foglar (Ludwig Stephan), een Oostenrijksch dichter, geboren te Weenen den 24sten December 1820, studeerde aldaar in de wijsbegeerte, maar bepaalde zich later bij den handel en trad in dienst van de Oostenrijksche Donaustoomvaartmaatschappij. Hij reisde in Duitschland, Italië, Frankrijk en Turkije en knoopte betrekkingen aan met onderscheidene dichters. Van zijne poëtische voortbrengselen noemen wij: „Cypressen (1842; 2de druk, 1845)", — „Strahlen und Schatten (1846)", — „Ein Stück Leben (1847)", — „Freiheit-Brevier (1848)", — „Geschichten und Sagen (1848)", — „Nenere Gedichte (1859)", — „Stili und bewegt (1860)", — „Schilier-Legenden (1859)", — „Donausagen (1860)", — „Reliquien eines Honved (1861)", — „Minnehof (1864)", — „Frendvoll und Leidvoll (1867)", — „St. Velociped (1869)", — en „Beethoven-Legenden (1870)". Voorts schreef hij: „Erzählungen und Novellen (1858; nieuwe reeks, 1859)", — en het drama „Verworfene Schauspiele (1847)".

Fohi is de naam van een halffabelachtigen Chineeschen held, die wellicht geleefd heeft, schoon men den tijd, waarin hij bloeide, nóch met juistheid kan bepalen (3468—2952 vóór Chr.), terwijl de sage zijn levensloop met tallooze wonderen heeft opgesierd. Zijn geboorte en lichaamsbonw waren geheel anders dan die van den gewonen mensch. Zijne regeering volgde op de heerschappij des hemels; hij is de uitvinder van kunsten en wetenschappen en de eerste wetgever der volken. Volgens de overleveringen zijn de Chineezen hunne wapens, hunne muziekinstrumenten, hun letterschrift, hun kalender, de invoering van het huwelijk en het voorschrift, om offeranden te brengen aan de geesten des Hemels, aan hem verschnldigd. Voorts regelde hij den loop der rivieren, omringde de steden met muren en onderwees de menschen in allerlei bedrijven. Het belangrijkste eindelijk was, dat hij door het benoemen van ambtenaren een ordelijk rijksbestuur instelde.

Föhn of *föhnwind* noemt men in de bergstreek van Zwitserland, bepaaldelijk in het dal van Altorf en in het canton Uri, een zoelen, vochtigen wind, dien men als eene voortzetting van den sirocco beschouwt. De föhn wordt gewoonlijk aangekondigd door een nevelachtigen, warmen, kalmen dampkring. Dan verheft zich in de hoogere gewesten der lucht een noordewind, die weidra voor den uit het zuiden aanrukkenden föhn wijken moet. De dieren worden onrustig, en ook de menschen gevoelen eene zekere neerslachtigheid. In den zomer verwelken de bloemen, doch in de lente gaan de knoppen open, ontwikkelt zich het groen en smeit de sneeuw. De föhn kan, wat dnur en hevigheid betreft, zeer ongelijk wezen. Nadat hij opgehouden heeft, begint het doorgaans te regenen.

Föhr, één der grootste Noordzee-eilanden aan de westkust van Sleeswijk en van deze alsmede van de zuidpunt van het eiland Syit nanweliiks één geogr. mijl verwijderd, vormt een langrond, dat op $1^1/_3$ □ geogr. mijl bijna 4 260 inwoners telt. Het is verdeeld in Osterland-Föhr, dat steeds tot Sleeswijk, en in Westerland-Föhr, dat vroeger tot Jutland behoorde, maar in 1864 door Denemarken aan Sleeswijk afgestaan is. De zuideijke helft van het eiland bestaat nit hoog en zandig, doch vruchtbaar geestland, doch de noordeijke uit slibgrond, die door hooge dijken beveiligd wordt. De dorpen liggen bijna alle op de grenzen dier beide grondsoorten. De inwoners zijn Friezen, die hunne onde kleederdracht en gewoonten behouden hebben; velen van hen zijn kloeke zeelieden, die ter koopvaardij varen. — anderen leggen zich toe op de visscherij en nog anderen op het vangen van wilde eenden. Gedurende de afwezigheid der mannen zorgen de vrouwen voor den landbouw en de veeteelt. Aan de zuidoostkust ligt de badplaats Wijk, geheel en al in Nederlandschen trant gebonwd, met ruim 1 000 inwoners en 52 eigen schepen. Sedert 1833 vaart eene stoomboot tusschen Föhr en Cuxhaven.

Foix, de hoofdstad van het Fransche departement Ariège, alsmede van het voormalige graafschap en later van het gouvernement Foix (75 □ geogr. mijl groot), is aan den voet der Pyreneeën en aan den oever der Ariège zeer schilderachtig gelegen en door een spoorweg met Toniouse verbonden. Er zijn omstreeks 6 000 inwoners, die in ijzermeiterijen, hoogovens, bierbrouwerijen, looierijen, alsmede in den handel in staal- en ijzerwaren hun onderhoud vinden. Voorts is er een collége, eene kweekschool voor onderwijzers, eene bibliotheek enz.

Het geslacht der *Graven van Foix* is zeer ond. *Roger van Foix* erfde van zijn vader *Bernard*, een jongeren zoon van *Roger I*, graaf *van Carcassonne*, een gedeelte des lands en verkreeg in het midden der 11de eeuw ook het overige en noemde zich graaf. — *Raymond Bernard van Foix*, een dapper krijgsman, vergezelde in 1190 Koning *Philippus Augustus* naar Palaestina, doch werd later van ketterij beticht, waarna de Graaf *van Montfoort* zich meester maakte van zijne goederen. Gestennd door den Graaf *van Toulouse*, zocht hij zich daartegen te verzetten en sneuvelde in 1223 na de verovering van Mirepoix. — Zijn zoon *Roger Bernard* zette den oorlog voort, onderwierp zich aan het gezag van den Paus, werd echter in 1237 nogmaals in den ban gedaan,

en stierf als een boeteling in 1240. — *Gaston II van Foix* hielp den Koning van Frankrijk strijden tegen de Engelschen, ontving tot belooning een gedeelte van het graafschap Lautrec en een jaarwedde in 1343 bij de belegering van Algesiras. — Zijn zoon *Gaston III*, wegens zijne schoonheid *Phébus* genaamd, streed desgelijks tegen de Engelschen, werd gouverneur van Languedoc en Gascogne, verstiet zijne gemalin *Agnes*, eene dochter van *Philips III*, koning van Navarre, trok in 1356 ten kruistocht tegen de ongeloovigen in Pruisen, bevrijdde in 1358 de Koninklijke familie uit de handen der Jacquerie, streed tegen den Graaf *van Armagnac* om het bezit van Béarn, nam zijn tegenstander in den slag van Launac gevangen en versloeg, toen *Karel VI* hem het bestuur over Langnedoc ontnemen wilde, den tegen hem uitgezonden Hertog *van Berri*. Meenende, dat zijn zoon hem door vergif van kant wilde maken, deed hij dezen onder misbandelingen den hongerdood sterven. Hij vervaardigde een gedicht over de jacht: „Miroir de Phébus (1620 en later)" en overleed in 1391 zonder manneljke nakomelingen achter te laten. — De Koning schonk nu het graafschap aan *Matthieu van Foix*, een achterkleinzoon van Graaf *Roger I*. Hij stierf in 1398, waarna *Archambauld de Grailly*, gehuwd met de zuster van *Matthieu*, zich met geweld van het gebied des overledenen meester maakte, in 1401 in het bezit daarvan bevestigd werd, voor zich en zijne nakomelingen den naam van graaf *van Foix* aannam en in 1412 overleed. — Zijn zoon *Jean* werd door *Karel VI* tot kapitein-generaal van 2 Fransche gewesten benoemd, waarover de Dauphijn zeer ontevreden was. Nadat deze echter den troon beklommen had, verzoende hij zich met den Graaf en schonk hem het bevelhebberschap over het leger. *Jean* overleed in 1436. — Zijn zoon *Gaston IV* bewees *Karel VII* groote diensten in den oorlog tegen de Engelschen. In 1455 benoemde zijn schoonvader *Jan II*, koning van Navarre, hem tot opvolger, terwijl de Koning van Frankrijk hem tot pair verhief en met Roussillon en Cerdagne begiftigde. Bij zijn dood in 1472 nam zijne gemalin *Eléonore* het koningrijk Navarre in bezit, terwijl zijn kleinzoon *François Phébus*, graaf *van Foix*, onder het voogdijschap zijner moeder *Madelaine*, Foix en Bigorre verkreeg. In 1479 werd hij de opvolger zijner grootmoeder op den troon van Navarre, maar overleed kort daarna, waarop *Madeleine* hare dochter *Cathérine* dien deed beklimmen. Laatstgenoemde trad in het huwelijk met *d'Albret*, die zich zelven en zijne gemalin nanwelijks in het bezit van dat koningrijk kon handhaven, omdat *Gaston van Foix*, hertog *van Némours*, wiens vader een jongere zoon was van *Gaston IV*, zijne rechten deed gelden. Toen deze in den slag van Ravenna gesnenveld was (1512), wilde *Lodewijk XII* Navarre opdragen aan *Germaine*, eene zuster van *Gaston*, doch het Parlement te Parijs besliste, dat na den dood van *Catherine* en *d'Albret* de Kroon van Navarre zou ten deel vallen aan hnn zoon *Hendrik*. De dochter van dezen, *Jeanne d'Albret* genaamd, trad in het huwelijk met *Anton van Bourbon*, hertog *van Vendôme*, en werd de moeder van *Hendrik IV* koning van Frankrijk.

Fokian of „Gelukkige volkplanting" is de naam eener provincie in het zuidoosten van China, juist tegenover het eiland Formosa en tusschen de hiernaar genoemde straat en het Tajnlinggebergte gelegen. Zij telt op 2 152 □ geogr. mijl omstreeks 28 millioen inwoners. Het land is in het westen eene bergstreek, maar voor 't overige met zorgvuldig bebouwde terrassen bedekt en door onderscheidene rivieren besproeid, zoodat zij voor éene van de rijkste provinciën van het Hemelsche Rijk wordt gehouden. Er wordt veel thee verbouwd en de scheepvaart is er een belangrijk middel van bestaan.

Fokke. Onder dezen naam vermelden wij:

Simon Fokke, een verdienstelijk teekenaar en graveur, geboren te Amsterdam den 1sten September 1712. Hij genoot het onderwijs van *Jan Caspers Philips*, maar volgde vooral den lossen trant van *Luiken*. Men heeft van hem eene menigte prenten, van welke sommige fraai geëtst zijn. Voorts vervaardigde hij teekeningen in den stijl van *van Berchem*, die eene misleidende overeenkomst hebben met de stukken van dezen meester. Hij overleed den 10den April 1784, en zijne keurige verzameling van schilderijen, beeldwerken, teekeningen en prenten, die daarna verkocht werd, vereischte een catálogus van 2 deelen.

Jan Fokke, een zoon van den voorgaande. Hij ontving onderwijs in de graveerkunst, doch legde zich bij voorkeur toe op de beoefening der fraaie letteren en der Vaderlandsche geschiedenis. Hij vervolgde het „Vaderlandsch Woordenboek" van *Kok* van het 20ste deel tot het einde en schreef nog 3 deelen bijvoegsels. Voorts hebben wij van hem: „Margaretha van Henegouwen, gravin van Holland en Zeeland, treurspel (1775)", — „Wolfaart van Borselen, treurspel (1780)", — „Ferdinand en Leonore of de gedwarsboomde, doch zegevierende liefde, tooneelspel (1791)", — „Geschiedenis van de 18de eenw (6 dln)", — „Geschiedkundige beschrijving van het stadhuis te Amsterdam (1808)" — en „Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden voor de jeugd (25 dln)". Eindelijk gaf hij vele gelegenheidsgedichten uit. Hij overleed in 1812.

Arend Fokke Simonsz., alzoo genaamd ter onderscheiding van zijn grootvader. Hij was een broeder van den voorgaande en werd geboren te Amsterdam den 2den Juli 1755. Ook hij werd in de graveerkunst onderwezen, doch toonde meer lust tot de beoefening der letteren. Eerst als leerling geplaatst bij den Boekhandelaar *Steven van Esveldt*, kwam hij in 1778 zelf aan het hoofd eener zaak en maakte zich verdienstelijk door het uitgeven van goede werken. Inmiddels legde hij zich met goed gevolg toe op het Hebreenwsch, Arabisch, Latijn, Grieksch, Fransch, Hoogduitsch, Engelsch, Italiaansch en Spaansch, en besloot in 1794 den boekhandel vaarwel te zeggen, waarna hij in 1795 aan de secretarie te Amsterdam geplaatst werd. Hier had hij veel werk, maar altijd wist hij nog uren te vinden, om aan de beoefening der letteren te besteden, terwijl hij als werkend lid van vele maatschappijen en genootschappen gedurig als spreker optrad en hierbij een ongemeen bijval genoot. In 1804 verliet hij de stad en betrok eene woning buiten de Utrechtsche poort, waarna hij

een letterkundig gezelschap oprichtte, dat wekelijks vergaderde. Zijne omstandigheden noodzaakten hem echter, om in 1810 naar de stad terug te keeren, en eene straat, in wier nabijheid hij toen woonde, is thans naar hem *Fokke Simonsstraat* genoemd. Inmiddels wekten de letterlievende bijeenkomsten de achterdocht der Fransche politie, zoodat *Fokke* in hechtenis werd genomen. Hierdoor, alsmede door zijne ziekelijkheid en door den achteruitgang zijner geldelijke zaken, werd zijn dood verhaast. Hij overleed in hoogst bekrompene omstandigheden op den 15den November 1812. Hij heeft zich als wijsgeer, geleerde en dichter verdienstelijk gemaakt, en zijne boertige geschriften — *van Kampen* noemt ze „carricaturen der geschiedenis en letterkunde, doch vol geest, kunde en luim" — werden in zijn tijd algemeen toegejuicht. Van de lange reeks, waarbij zich zeer uitgebreide bevinden, zullen wij slechts weinige noemen, te weten: „Zede- en dichtlievende mengelingen (1783)", — „De zwarte kater, een sprookje van den ouden en hedendaagschen tijd (1787 en 1841)", — „Het toekomend jaar driednizend, eene mijmering (1793)", — „Phosphorides, in boertige vertoogen (1801)", — „De moderne Helicon (1802)", — „Katechismus der wetenschappen, schoone kunsten en fraaie letteren (1804, 11 dln)", — „Boertige reis door Europa (1806, 7 dln, en 1826, 4 dln)", — „Dorus, of het wonderkind, eene nosokomische geestvrucht (1808, 2 stukken)", — „Leven van Lucifer den Grooten (1819 en later)", — „Proeve van een ironisch-komisch woordenboek (1821, tot 3-maal toe uitgegeven)", — en „De Narrensteinsche couranten, of verzameling van ernst en boert, (1822)". Eene volledige verzameling van zijne werken is uitgegeven in 1833 tot 1835 in 12 deelen. — Zijne zuster *Catharina Elizabeth Fokke*, geboren in 1727, was de 3de vrouw van den beroemden tooneelspeler *Jan Punt* en volgens het getuigenis van *Simon Stijl* zelve eene uitstekende kunstenares, die in 1775 het tooneel verliet.

Fokker. Onder dezen naam vermelden wij: *Johan Pieter Fokker*, een Nederlandsch sterrenkundige, geboren in 1755. Hij was doctor in de wijsbegeerte en werd in 1782 lector in de wis-, natuur- en sterrenkunde te Middelburg. In 1798 was hij lid van het eerste Uitvoerend Bewind en in 1809 lid eener commissie te 's Gravenhage tot regeling van de maten en gewichten. Hij was lid van het Zeeuwsch Genootschap van kunsten en wetenschappen, alsmede van de eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut. Hij overleed te Axel den 30sten October 1831. Hij schreef eene „Redevoering ten betooge, dat de nuttigheid van de leer van de onsterfelijkheid der ziel zich niet slechts bepaalt tot de zedeknnde (1815)", — en in de werken van het Instituut leverde hij een groot aantal verhandelingen en verslagen van sterrenkundigen inhoud.

Gerrit Adriaan Fokker, een verdienstelijk en vrijzinnig Nederlandsch staathuishoudkundige. Hij werd geboren te Middelburg den 17den December 1811, studeerde en promoveerde in de rechten, werd in 1849 lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en zag zich voorts benoemd tot lid van Gedeputeerde Staten van Zeeland. Hij overleed den 24sten Augustus 1878 en schreef o. a.: „Het spaarbankwezen in Europa, in 't bijzonder met het oog op Nederland beschouwd (1853)", — „Geschiedenis der lotertjen in de Nederlanden. Een bijdrage tot de kennis van de zeden en gewoonten der Nederlanders in de XV, XVI en XVII eeuwen (1862)" — en „De Lombard en de Bank van Leening te Middelburg (1872)". Hij was ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en lid van verschillende geleerde genootschappen.

Foksjani, de hoofdstad van een district in het koningrijk Roemenië, 22 geogr. mijl ten N. N. O. van Boekharest en 10 geogr. mijl W. N. W. van Galatz aan beide zijden van de Milkow, de grensrivier tusschen Moldavië en Walachije gelegen, en grootendeels tot het eerste, voor 't overige tot het laatste behoorend, telt meer dan 20 000 inwoners, bezit een gymnasium en eene kweekschool voor onderwijzers en drijft een aanzienlijken handel. In hare nabijheid groeit de beste wijn van geheel Moldavië. Zoowel in 1789 tegen de Russen en Oostenrijkers als in 1822 tegen de Grieken leden de Turken hier eene nederlaag, waarna zij in 1822 de stad in brand staken.

Folard (Jean Charles de), een beroemd schrijver over krijgskundige onderwerpen, werd geboren, te Avignon den 13den Februari 1669, verliet heimelijk het ouderlijk huis, trad in Franschen dienst, nam deel aan den veldtocht van 1688, streed van 1701 tot 1714 als adjudant-generaal van den Hertog *van Vendôme*, onderscheidde zich vooral bij Cassano (1703), bij de belegering van Módena, bij den aanval op het eiland Kadzand en bij Malplaquet (1709) en werd door de Oostenrijkers krijgsgevangen gemaakt. Na zijne nitwisseling werd hij kommandant van Bourbourg, woonde in 1714 een veldtocht naar Malta bij en trad daarna in Zweedschen dienst. Na den dood van *Karel XII* keerde hij echter naar Frankrijk terug en werd er benoemd tot veldmaarschalk. Vervolgens trok hij in 1719 naar Spanje, liet daarna de wapens rusten en overleed den 23sten Maart 1752. Zijn hoofdwerk is: „Commentaires sur Polybe (1727—1730, 6 dln, Amsterdam 1729 enz.). Voorts schreef hij: „Nonvelles découvertes sur la gnerre (1729)". *Frederik de Groote* vervaardigde een uittreksel uit zijne werken onder den titel: „Esprit de Folard (1761)".

Folengo (Teofilo), een vermaard Italiaansch dichter, bekend onder den pseudoniem *Merlino Coccajo*, werd geboren den 8sten November 1491 nabij Mantua. Hij werd Benedictijner monnik, maar zijne liefde jegens *Girolama Dieda* bewoog hem in 1515 het klooster te ontvluchten en de monnikspij af te leggen. Daarna doolde hij eenige jaren rond, gaf zijn epos „Orlandino" in het licht, keerde in 1526 boetvaardig naar zijn klooster terug en schreef in 1527 het zonderlinge boek: „Chaos del Triperuno". Vervolgens begaf hij zich naar een Napolitaansch klooster en vervaardigde er het stichtelijk gedicht: „L'umanità del Figlinol di Dio". In 1533 vertrok hij naar Sicilië, waar hij abt werd van het klooster Santa Maria della Clambra, vervolgens naar Palermo en leverde het gedicht: „La Pinta". Zijne laatste

levensjaren bracht hij door in het klooster Santa Croce di Campese bij Padua en overleed aldaar den 9den December 1544. Van zijne maccaronische gedichten verscheen eene uitgave te Amsterdam in 1692.

Foley (John Henry), een uitstekend Engelsch beeldhouwer, geboren te Dnblin den 24sten Mei 1818, werd in 1834 een leerling der Académie te Londen en zond in 1839 zijn eerste stuk naar de tentoonstelling. Reeds in het volgende jaar bezorgde zijne smaakvolle marmeren groep „Ino en Bacchus" hem grooten roem. Zijn standbeeld van „Egeria" geeft blijken van eene ijverige studie der antieke kunst. Hij leverde voorts het modél van een bronzen standbeeld van *Oliver Goldsmith*, bestemd voor den tnin van Trinity-College te Dnblin, terwijl men hem te Londen de vervaardiging opdroeg van een marmeren standbeeld van Sir *Charles Barry*, den architect der Parlementsgebouwen. Voor Calcntta leverde hij het kolossale ruiterstandbeeld van Viscount *Hardinge*, voorts dat van generaal *Outram*, het eerste in eene rustige en het tweede in eene levendige houding. Daarna ontwierp hij een standbeeld van Prins *Albert* voor Birmingham en een van het Parlementalid *Fielden*. Sedert 1858 was hij lid van de Koninklijke Académie te Londen en overleed aldaar den 24sten Augustus 1874.

Foligno of *Fuligno* is een stadje en bisschopszetel in de Italiaansche provincie Perugia (Umbrië). Zij ligt in het bekoorlijke en vruchtbare dal der wegen, die van Florence over Perugia, van Fano en van Ancona naar Rome leiden. Zij heeft regelmatige straten en aanzienlijke gebonwen, zooals het paleis Barnabò, den schonwbnrg, het stadhnis met eene verzameling antieke grafsteenen, de hoofdkerk met een koepel van *Bramante*, enz. Er is een gymnasium en eene technische school, en het aantal inwoners der gemeente bedraagt bijna 23 000, van welke de kleinste helft binnen de muren van het stadje woont (1881). Zijdeteelt en handel in zijde en papier vormen er belangrijke bronnen van bestaan. In de kerk San-Niccolo bevinden er zich eenige knnstgewrochten van *Niccolo Alunno*, doch de „Madonna di Fuligno" van *Rafaël*, die er vroeger bewonderd werd, prijkt thans in het Vaticaan te Rome. De stad is het aloude *Fulginia* en heeft in de jaren 1739, 1831, 1853 en 1854 veel geleden door aardbevingen.

Folkestone, eene kleine, maar belangrijke zeestad in het Engelsche graafschap Kent, ligt ruim 3 geogr. mijl ten zuidwesten van Canterbury in een dal met een prachtigen spoorwegviadnct en is zelf op een glooienden bodem gebouwd. Men heeft er zeven kerken, een letterknndig genootschap, onderscheidene scholen, een standbeeld van *Harvey* (den 6den Augustus 1881 onthnld) en eene uitmnntende haven. Tweemaal daags vertrekken vanhier stoomschepen naar Boulogne en vele bnitenlandsche handelsvaartuigen bezoeken er de haven. Er zijn ongeveer 19 000 inwoners (1881). Nabij de stad ligt de zeebadplaats Sandgate.

Follen (August, later Adolf Ludwig), ook *Follenius* geheeten, een Duitsch dichter en schrijver, geboren te Gieszen den 21sten Jannari 1794, studeerde 2 jaar in de godgeleerdheid en werd daarna huisonderwijzer te Steinfurt in de Wetterau. In 1814 nam hij dienst bij het Hessische korps vrijwillige jagers en trok naar Frankrijk. Na zijn terugkeer studeerde hij te Heidelberg in de rechten en belastte zich te Elberfeld met de redactie der „Allgemeine Zeitung". Wegens het bevorderen van volksbewegingen werd hij naar Berlijn gebracht en eerst na 2 jaar (1821) weder in vrijheid gesteld. Daarna ging hij naar Zwitserland, werd er eerst geplaatst aan het hoofd der cantonnale school in Aaran en vestigde zich daarna in het canton Zürich, waar hij zich tot lid van den Grooten Raad gekozen zag. Ook hier werd hij van communistische woelingen beschnldigd, maar volkomen vrijgesproken. In 1845 wilde hij naar Heidelberg verhuizen, maar kon hiertoe geen verlof bekomen van de regeering in Baden, waarna hij in 1847 het kasteel Liebenfels in Thorgau kocht en zich met den landbonw bezig hield, maar het in 1854 ook weder verkocht en naar Bern vertrok, waar hij den 26sten December 1855 overleed. Hij is de vervaardiger van verscheidene fraaie liederen, die in de „Freie Stimmen frischer Jugend (1838)" zijn opgenomen. Voorts leverde hij nitmnntende dichterlijke vertalingen uit het Grieksch, Latijn en Italiaansch, terwijl zijn: „Bildersaal dentscher Dichtung (1827 en 1847, 2 dln)" grooten bijval vond. Verder noemen wij: „Malegys und Vivian" en eene voortreffelijke bewerking van het eerste gedeelte der „Nibelnngen (1842)". Na zijn dood werd zijn romantisch heldendicht: „Tristan's Aeltern (1857, in 20 zangen)" uitgegeven. — Zijn broeder *Karel Follen*, geboren den 3den September 1795, had aanvankelijk een dergelijken levensloop, doch vestigde zich in 1818 als privaatdocent te Gieszen. Hij dichtte staatkundige liederen, werd deswege vervolgd, ging eerst naar Jena, toen naar Chur in Zwitserland en werd daarna aangesteld bij de universiteit te Basel. Toen hij op aandrang van Prnisen deze stad verlaten moest, begaf hij zich in 1824 naar Noord-Amerika, vond er te New York, Cambridge en Lexington een werkkring als leeraar in het Romeinsche recht en in de Duitsche taal en letterknnde en verloor het leven bij het verbranden van eene stoomboot, waarmede hij den 13den Januari 1831 van New York naar Boston vertrokken was.

Folliot de Crenneville (Franz, graaf), een Oostenrijksch lnitenant-veldmaarschalk en eerste adjndant-generaal van den Keizer en van het leger, de telg van een ond-adellijk geslacht, werd geboren te Oedenburg den 22sten Maart 1815 en ontving zijne opleiding aan eene militaire school en later aan het institnnt voor Marine te Venetië. Reeds in 1831 werd hij onderofficier bij het korps Keizerlijke jagers en in 1837 was hij kapitein. In 1841 werd hij tevens dienstdoend kamerheer bij Keizer *Ferdinand*, terwijl hij opklom tot kolonel. In 1848, van de kamerheersbetrekking ontheven, werd hij kommandant van een bataljon grenadiers, waarmede hij in 1849 den veldtocht tegen Piémont bijwoonde. In 1850 tot generaal-majoor bevorderd, ging hij in 1855, belast met eene diplomatische zending, naar Parijs en nam vervolgens het opperbevel op zich over de Oostenrijksche troepen in Parma. In 1857 werd hij lnitenant-veldmaarschalk en

streed in 1859 tegen de Piémonteezen en Franschen.

Foltz (Philipp), een uitstekend Duitsch schilder, geboren te Bingen den 11den Mei 1805, bezocht het gymnasium te Mainz, maar wijdde zich weldra aan de kunst. Na grondig onderricht te hebben ontvangen van zijn kunstlievenden vader, ging hij in 1825 naar München en werkte er onder de leiding van *Cornelius* aan de fresco's der Glyptotheek. Later schilderde hij met *Schilchen* eenige tafereelen uit de geschiedenis van Beieren, alsmede een aantal allegorische figuren. In het nieuwe kasteel versierde hij, bijgestaan door *Wilhelm Lindenschmitt*, de studeerkamer des Koning met 23 voorstellingen uit de balladen en drama's van *Schiller*, waarna hij zonder hulp van anderen de eetkamer der Koningin beschilderde met 33 tafereelen uit de gedichten van *Bürger*. Tot zijne eerste en beste stukken behooren: „Eene Soeliotische vrouw, de wacht houdend", — „De herderin, op den jongen wachtend", — en „Grieksche vrouwen, gewonden verplegend op het slagveld". In 1837 ging hij naar Rome, waar hij eene „Heilige familie" schilderde, alsmede den „Graaf van Habsburg", en „Des Sangers Fluch (naar *Uhland*)", welk laatste stuk voor het museum te Keulen werd aangekocht. In 1839 keerde hij naar Duitschland terug en schilderde veldslagen, jachten en eene „Bedevaart in het gebergte". Later versierde hij de badkamer van Koning *Maximiliaan II* en tooide het paleis Schönborn met overleveringen uit de Rijnstreek, terwijl hij er de plafonds opluisterde met de Vier tijden van den dag en met de Goden van Griekenland, aan de menschen mededeelend wat goed en schoon, aangenaam en streelend is. Voorts schilderde hij: „Frederik I Barbarossa en Hendrik de Leeuw", — „Eene vrouw met een kind", — „Eene Madonna", enz. *Foltz* heeft als professor van de Académie te München een aantal uitmuntende leerlingen gevormd, kwam in 1875 op pensioen en overleed te München den 5den Augustus 1877. — Zijn broeder *Ludwig Foltz*, een verdienstelijk architect en beeldhouwer, geboren te Bingen den 23sten Maart 1809, begaf zich op 16-jarigen leeftijd naar Straatsburg, keerde na verloop van drie jaren naar zijne geboortеplaats terug en zag zich belast met de restauratie van het kasteel Rheineck. Hij bezocht voorts de Académie te München en het atelier van *Schwanthaler*, waarna hij, op last der Regeering, zich bezig hield met de restauratie van den burcht Egg bij Deggendorf. Daarna werd hij leeraar te Regensburg en vervolgens professor aan de polytechnische school te München, reisde in Italië en elders, deed onderscheidene gebouwen verrijzen, leverde heiligenbeelden voor de Lieve Vrouwekerk te München en overleed aldaar den 10den November 1867.

Folz (Hans), een oud-Duitsche meesterzanger, omstreeks het jaar 1450 te Worms geboren, was van 1480 tot 1490 barbier te Nürnberg. Hij schreef een groot aantal gedichten, die gedeeltelijk in de verzameling van „Fastnachtsspiele (1853, 3 dln)" van *A. Keller* opgenomen zijn. De voortbrengselen van *Folz* zijn van onbeschaafdheid en onkiesch niet vrij te pleiten.

Fomahaut of *Fomahaud* (Mond van den Visch) is de naam eener ster van de eerste grootte in den mond van den Zuidervisch. Zij verheft zich slechts weinig boven onzen horizon, waar men haar opsporen kan door eene lijn, die door Wega in de Lier en Altair in den Arend loopt, naar den horizon te verlengen. Nabij deze, iets oostelijker, bevindt zich Fomahaut.

Fondament, zie *Fondeering*.

Fond du Lac, eene stad in den Noord-Amerikaanschen Staat Wisconsin en aan het zuidelijk uiteinde van het Winnebagomeer, bloeit door een uitgebreiden handel in hout en in voortbrengselen van den landbouw. Zij is door de Fox-River, welke door stoombooten bevaren wordt, verbonden met de Greenbay van het Michiganmeer en telt omstreeks 13000 inwoners.

Fondeering, afkomstig van het Fransche woord *fonder* (bouwen), noemt men een kunstmatigen grondslag of bodem, waarop gebouwen, bruggen, viaducten, sluizen, enz. worden opgetrokken. Zij dient om aan zoodanig kunstwerk de behoorlijke vastheid te geven. In twee gevallen kan zij dus onnoodig wezen: vooreerst wanneer de natuurlijke bodem, zooals met steen- en kiezelgrond het geval is, zóo vast geoordeeld wordt, dat hij het daarop te stichten gebouw gemakkelijk kan dragen, — en in de tweede plaats, wanneer het gebouw zóo licht is, dat het geene fondeering behoeft. Op vast zand, op zuivere leem- en kleigronden zal men voor lichte gebouwen geene fondeering noodig hebben, mits de fondeeringsleuven met zorg worden uitgegraven en de grond, waarop men den muur wil doen verrijzen, niet worde omgeroerd. Wenscht men op mindere diepte met het metselwerk te beginnen, dan worden die sleuven ook wel geslempt, dat is met wit zand en water aangevuld, hetwelk bij bezinking en bezakking een vrij vasten grondslag oplevert. Toch zal men op een zandgrond voor zware gebouwen tot fondeering een houten vloer op liggend roosterwerk moeten stellen. Onmisbaar is eene kunstmatige fondeering op wel- of loopzand, alsmede op slappe klei-, veen- en derriegronden. Zij bestaat er uit in den grond gehelde palen, door een roosterwerk vereenigd, of ook uit eene betonfondeering, — deze laatste bepaaldelijk op plaatsen, waar het afdammen en drooghouden van den grondslag moeielijkheden oplevert.

Tusschen de fondeeringen den beganen grond komt alsdan het *fondament*, hetwelk, met zorg gemetseld, eene meerdere breedte (empâtement) moet hebben dan de daarop te plaatsen muur. De meerdere breedte wordt door versnijdingen van een halven steen versmald. De breedte der fondamentsleuven moet zoodanig zijn, dat de metselaars zich aan weêrszijden van den muur vrijelijk kunnen bewegen. Neemt het fondament op aanmerkelijke diepte een aanvang, zoo kan men eene belangrijke besparing aanbrengen door bogen op pijlers, penanten of onderheide klippen te plaatsen. De gedaante en dikte dezer welven is verschillend. In elk geval zorge men inzonderheid, dat de hoekpenanten bestand zijn tegen de zijdelingsche drukking der bogen; men kan ze daartoe van contreforten voorzien.

Is eene kunstmatige fondeering onnoodig,

dan legt men de eerste steenlaag in zand, waarop de volgende — bij werken, die niet aan water blootgesteld zijn — in basterdtras worden gemetseld. De dagzijden van het metselwerk worden bij elke afgewerkte versnijding met dezelfde specie met de kwast volgestreken. Bevindt zich het fondament op zijne hoogte en is de specie genoegzaam versteend, zoo kan men de sleuven aanvullen.

Bij het gebruik van hout voor de fondeering, namelijk heipalen, roosterwerk enz., zorge men dat dit alles beneden het laagste zomerpeil blijve; dan alleen verkrijgt het hout eene gelijkmatige vochtigheid, die onmisbaar is voor zijne duurzaamheid. In sommige streken van ons Vaderland — vooral in de Zaanstreek en bij Amsterdam — veroorzaakt de fondeering wegens den slappen bodem groote kosten. Om met het oog op de fondeering den grond te onderzoeken, bedient men zich van een *viristerijzer* of *proefstang*, eene ronde ijzeren staaf ter lengte van ongeveer 4 Ned. el, of liever, bij den aanleg van zware gebonwen, van de grondboor.

Fondi, eene stad in de Italiaansche provincie Caserta en in het arrondissement Gaëta, ligt in eene vruchtbare, maar ongezonde landstreek, ten noordoosten van Floracina en van het vischrijke Lago di Fondi. Zij heeft een morsig voorkomen, is van de oude Via Appia doorsneden, door een munr omringd, bezit eene hoofdkerk in spitsboogstijl, een onden burcht, weleer bewoond door de schoonste vrouw van Italië, *Julia Gonzaga*, de echtgenoot van *Vespasiano Colonna* en in 't geheim eene volgeling van *Luther*, en een voormalig Dominicaner klooster met de cel van *St. Thomas van Aquino*. Zij telt ongeveer 7000 inwoners. In onden tijd heette zij Fnndi en verwierf reeds vroeg het Romeinsche burgerrecht.

Fondsen. De inkomsten van zedelijke lichamen, stichtingen enz. worden fondsen genoemd, evenals men in 't algemeen spreekt van het fonds, waaruit dit of dat wordt gedaan. Het fonds van een uitgever noemt men de werken die hij uitgeeft en die zijn eigendom zijn.

't Is dikwijls moeielijk te beslissen, in hoever legaten en schenkingen, aan zedelijke lichamen met een bepaald doel gegeven, als stichtingen rechtspersoonlijkheid bezitten. Onze wetgeving neemt als beginsel aan, dat de Staat de bescherming op zich neemt over alle tot de openbare zedelijke lichamen behoorende goederen.

Vroeger had men het bestuur der wees- of momboirkamers, welke tal van fondsen en stichtingen onder haar beheer hadden. Bij de wet van 5 Maart 1852 is aan eene algemeene commissie van liquidatie het voorloopig beheer dier fondsen opgedragen. De wet van 20 Angustus 1859 droeg de administratie op aan 't ministerie van financiën om jaarlijks den Koning verslag uit te brengen en dit verslag aan de Staten-Generaal mede te deelen. Dit ministerieel beheer is slechts een opperbestuur, daar toch bij tal van stichtingen brievenbewindvoerders zijn aangewezen. Het K. B. van 13 November 1859 (Stbl. 109) maakte dientengevolge tal van bepalingen noodig.

Eene bijzondere soort van fondsen of stichtingen zijn de stndiebeurzen, in Friesland en elders, bekend onder den naam van leenen. De meeste van deze zijn van zeer oude dagteekening. De laatste regeling van deze stndiebeurzen is van 1873. Bij tal van die leenen zijn langzamerhand inkruipsels gekomen of is de gewoonte in plaats van de geschreven oorkonden getreden, dikwijls omdat de stichtingsbrief weg is geraakt.

Evenals in Nederland kent men in België deze beursstichtingen. Uit enkele knnnen ook Noord-Nederlanders trekken, evenals omgekeerd ook Belgen uit enkele Noord-Nederlandsche stndiebenrzen genot knnnen hebben.

Tusschen beide Regeeringen zijn ter regeling dezer aangelegenheid tal van onderhandelingen gevoerd.

Nog heeft men uit het vroeger gildewezen afkomstige fondsen. De staatsregeling van 1798 schafte in art. 53 de gilden af. De Hooge Raad heeft bij arrest van 20 Nov. 1863 beslist dat de fondsen van de voormalige gilden door de gemeentebesturen niet op hnn naam op het grootboek mochten worden overgebracht, maar dat de fondsen door bijzondere commissarissen ten behoeve der armen moesten worden geadministreerd.

Fonnesbech (Christen Andreas), een Deensch staatsman, geboren te Kopenhagen den 7den Juli 1817, studeerde in de rechten en legde zich voorts met ijver toe op den landbonw. In 1858 werd hij lid van den Rijksdag, verkreeg er vele aanhangers, die met hem gematigde gevoelens huldigden, en belastte zich in 1865 met de portefeuille van Financiën. Vijf jaar daarna werd hij minister van Binnenlandsche Zaken in het ministerie *Holstein-Holsteinborg* en werkte mede tot het vaststellen van vele belangrijke wetten. In 1874 vormde hij zelf een Kabinet, maar moest reeds het volgende jaar voor de oppositie der beide Kamers aftreden en overleed den 17den Mei 1880.

Fontainebleau, eene stad en arrondissementshoofdplaats in het Fransche departement Seine-Marne, 8 geogr. mijl ten zuidznidoosten van Parijs, aan den spoorweg naar Lyon en niet ver van de Seine, is de zetel van eene rechtbank van eersten aanleg, van eene Kamer van Landbonw, van een tuinbouwvereeniging enz. en telt 12000 inwoners, die zich vooral met den wijn- en ooftbouw bezig honden. Tot de fraaie gebonwen behooren er het stadhuis en het paleis van jnstitie. Merkwaardig is er vooral het vorstelijk slot met een bosch, dat op eene uitgestrektheid van 3 □ geogr. mijl de schilderachtigste partijen aanbiedt. Het kasteel, door 3 tninen omgeven, is reeds vóór de 12de eeuw gebonwd. *Lodewijk VII* en *Philippus Augustus* bleiden er hun verblijf. Het werd door *Lodewijk IX* vergroot en door *Frans I*, die er in 1599 *Karel V* op eene weelderige wijze ontving, vernieuwd en verfraaid. Bijna al zijne opvolgers hebben zich beijverd, den luister van dit gebonw te vergrooten; *Hendrik IV* besteedde daaraan nagenoeg $2^1/_2$ millioen francs. Het vertegenwoordigt trouwens ook den stijl van alle eeuwen. Nadat het gedurende de Groote Revolntie geplnnderd was, legde *Napoleon I* zes millioen francs ten koste aan zijne herstelling en even zooveel aan het meublement. *Lodewijk Philips* deed de schilderstukken weder in orde brengen en de vertrekken restaureeren in den smaak

der 16de eenw. — Ook zijn aan dat gebouw vele geschiedkundige herinneringen verbonden. Daar overleden *Philippus VI* en *Hendrik III*, en *Lodewijk XIII* aanschouwde er het levenslicht. In de 17de eeuw woonde er *Christina van Zweden*, die in de Galerie des Cerfs *Monaldeschi* liet ter dood brengen (10 November 1657). Onder *Lodewijk XIV* hield er madame *de Montespan* — onder *Lodewyk XV* madame *Dubarri* haar verblijf. Hier deed in 1814 *Napoleon I* afstand van den troon, waarna hij het den 20sten Maart 1815 weder betrok. Men vindt er eene bibliotheek van 30000 deelen.

Fontan (Louis Marie), een Fransch dagblad- en tooneelschrijver, geboren te Lorient den 4den December 1801, onderscheidde zich door zijne heftige oppositie tegen de regeering der *Bourbons*. Eerst was hij ambtenaar bij de Marine en later werd hij te Parijs mede-arbeider aan het „Album" en de „Tabiettes". Zijn vingschrift „Le mouton enragé" bracht hem in aanraking met de politie. Wél nam hij eerst de wijk, doch weldra leverde hij zich vrijwillig in hare handen en smachtte in de gevangenis tot aan de Julirevolutie. Na dien tijd wijdde hij zich aan den tooneelarbeid en zijne „Gilette de Narbonne" gaf hem onder de tooneeldichters eene eervolle plaats. Hij overleed den 10den October 1839.

Fontana is de geslachtsnaam van onderscheidene Italiaansche kunstenaars. De meestberoemde van hen is de bouwmeester *Domenico Fontana*, geboren te Mili aan het meer van Lugano in 1543. Op 20-jarigen leeftijd ging hij naar Rome, waar hij de kunstgewrochten van oude en nieuwe meesters vlijtig bestudeerde. Daarna werd hij architect in dienst van den cardinaal *di Montalto* en zag zich belast met het bouwen van eene kapél in de kerk van Sta Maria Maggiore en van een paleis. Eindelijk ontbrak het den cardinaal aan geld, en de opbouw zon gestaakt zijn, zoo *Fontana* niet uit eigene middelen in het noodige voorzien had. Toen zijn begunstiger echter onder den naam van *Sixtus V* den Pauselijken Stoel verwierf, zag de bouwmeester zich voor zijne hulpvaardigheid ruimschoots beloond. Toen werd hem de stichting opgedragen van het Lateraanpaleis en van de zijgaanderij der Basilica, van het nieuwere gedeelte van het Vaticaan,|waar zich de woonvertrekken van den Paus bevinden, van de Vaticaansche bibliotheek, van een gedeelte van het Quirinaalpaleis, van de groote fontein te Termini, enz. Hij was een navolger van *Michele Angelo*, zoodat hij de bevalligheid mist der Venetiaansche bouwmeesters van zijn tijd, terwijl daarentegen zijne gebouwen zich kenmerken door grootschheid van aanleg. Voorts moest hij op bevel van den Paus de groote obelisk, die onder puin bedolven was, op het plein vóor de St. Pieterskerk oprichten, — 't geen in 1586 geschiedde. Later heeft hij nog 3 andere obelisken op hunne voetstukken geplaatst, en de wijze, waarop hij de groote obelisk behandeld had, beschreef hij in zijn werkje: „Del modo tenuto nei trasportare l'obelisco Vaticano e delle fabbriche di Sisto V (1590)". Ook onder *Clemens VIII* voltooide hij onderscheidene gebouwen, totdat men hem beschuldigde van verduistering van gelden, voor den openbaren dienst bestemd. Hij ontving zijn ontslag en werd tot ingenieur benoemd te Napels. Hier bouwde hij kanalen, wegen en een paleis, ontwierp er het plan tot den aanleg eener haven en overleed in 1607. — Zijn broeder *Giovanni* (geboren in 1540, overieden in 1614) was ongemeen ervaren in de waterbouwkunde. Hij is de stichter van de Fontana Paola op den Janiculus te Rome.

Carlo Fontana, geboren bij Como in 1614, een leerling van *Bernini*, was architect van den Paus, deed vele kerken verrijzen in den smaak van zijn meester en overleed in 1714.— *Prospero Fontana* (geboren te Bologna in 1812) heeft als schilder alleen wegens zijn koloriet eenigen lof verdiend. Hij overleed in 1597. Zijne dochter *Lavinia* (geboren in 1542, overleden in 1614) wordt als schilderes zeer geprezen. — Tegelijk met *Prospero* leefde te Urbino de porceleinschilder *Orazio Fontana*.

Fontane (Theodor), een verdienstelijk Duitsch dichter, geboren te Neuruppin den 30sten December 1819, vertrok in 1840 naar Leipzig om zich op de scheikunde toe te leggen. Weldra echter reisde hij naar Engeland en vervolgens naar Berlijn, om zich aan de letterkunde te wijden. In 1849 verschenen zijne eerste verzen onder den titel: „Von der schönen Rosamunde (2de druk, 1853)". In 1852 ging hij wederom en in 1855 nogmaals naar Engeland, keerde in 1859 naar Duitschland terug en was er van 1860 tot 1870 lid der redactie van de „Nene Preuszische Zeitung". Toen hij bij het uitbarsten van den Duitsch-Franschen Oorlog het leger volgde, werd hij te Domrémy gevangen genomen, naar het eiland Oiéron gebracht, maar op last van *Gambetta* op vrije voeten gesteld. Daarna schreef hij in de „Vossische Zeitnng" tooneelcritiek en was in 1876 korten tijd eerste secretaris van de Académie van Schoone Knnsten te Berlijn. Hij onderscheidt zich door eene levendige behandeling van zijn onderwerp en schreef: „Männer und Helden (1850)", — „Gedichte (1851; 2de druk, 1875)", — „Argo (met *Kugler*, 1854)", — „Ein Sommer in London (1854)", — „Ans England (1860)", — „Jenseit des Tweed (1860)", — „Balladen (1860)", — „Wanderungen durch die Mark Brandenburg (1861, 4 dln; 4de druk, 1883)", — „Der Krieg gegen Oesterreich (1870)", — „Kriegsgefangen (1871)", — „Aus den Tagen der Occupation (1872)", — „Der Krieg gegen Frankreich (1876, 2 dln)", — „Vor dem Sturm (1878)", — „Grete Minck (1880)", — „Eilernklipp (1881)", — „L'Adultera (1882)" — en „Schach von Wuthenow (1883)".

Fontanél noemt men eene kunstmatig gevormde, etterdragende, open gehoudene opening in de huid, welke als afleidend geneesmiddel moet dienen. Hiertoe maakt men door middel van eene blaartrekkende pleister, van een bijtmiddel, een mes of een gloeiend ijzer eene wonde in de huid, waarna men deze wederom met eene blaartrekkende pleister, met garonzalf, met papier van Albespeyres enz. open houdt. Men legt er voorts eene hechtpleister over en verbindt haar eenmaai daags. Veelal wordt eene fontanél op den arm geplaatst. In vroegeren tijd maakte men veel gebruik van de fontanél, doch de hedendaagsche physiologen beweren, dat zij in de meeste gevallen nutteloos en dikwijls zeer schadelijk is. —

Den naam van *fontanél* geeft men ook aan de weeke plaatsen van het hoofd van het pasgeboren kind, waar de schedelnaden zich vereenigen. Men onderscheidt de voorste of *groote* en de achterste of *kleine fontanél* en 2 *zijfontanellen*.

Fontanes (Louis, markies de), een Fransch dichter en staatsman, geboren te Niort den 6den Maart 1757 en afstammende van eene onde Protestantsche familie in Languedoc, begaf zich na het voleindigen zijner studiën naar Parijs, waar hij door zijne gedichten: „Le cri de mon coeur (1778)" en „Le verger (1788 en 1793)", aismede door eene vertaling van *Pope's* „Essay on man" en door „Le jour des morts dans une campagne" naar *Gray* algemeen opzien baarde. Bij het uitbarsten der Revolutie was hij mede-arbeider aan onderscheidene dagbladen, bijvoorbeeld aan den „Mercure Français" en den „Modérateur". Tot zijne traaiste stukken van dien tijd rekent men een adres ten gunste der stad Lyon, overgereikt aan de Nationale Conventie op den 20sten December 1793, alsmede eene ioftede op *Washington*. Na den 9den Thermidor (1794) werd hij hoogleeraar aan de Centraalschool en in 1795 lid van het Instituut. Na den 18den Fructidor in den ban gedaan, nam hij de vlucht naar Hamburg en vervolgens naar Londen, waar hij in *Chateaubriand* een belangstellenden vriend vond. Na den 18den Brumaire keerde hij naar zijn vaderland terug en werd er eerst lid en in 1804 voorzitter van het Wetgevend Lichaam. Tevens schreef hij weder in verschillende dagbladen, werd op nieuw opgenomen in het Instituut en zag zich henoemd tot grootmeester der Universiteit. Hij heeft echter wegens de tallooze hindernissen, waarmede hij te kampen had, weinig voor het volksonderwijs kunnen doen. Daarentegen wekte hij de algemeene bewondering door de vaardigheid, waarmede hij op eene welsprekende wijze den Keizer wist te prijzen zonder tot laffe vleierij te vervallen. Schitterend is in dit opzicht de rede, door hem als voorzitter van het Wetgevend Lichaam bij de kroning van *Napoleon* gehouden. De Republiikeinsche partij kon hem echter nooit vergeven, dat hij de burgers van Frankrijk reeds onder het consulaat met den naam van onderdanen (sujets) bestempeld had. In 1810 werd hij lid van den Senaat, waar hij wederom geiegenheid had, zijne gaven als redenaar ten toon te spreiden. Ook bij de Restauratie behield hij zijne waardigheden, ja, *Lodewijk XVIII* benoemde hem tot pair, tot markies en later tot vice-president der Académie. Hij werd voorts president van de „Société des bonnes lettres", die zich ten doel stelde, de verspreiding van vrijzinnige denkbeelden tegen te werken. Hij overieed den 17den Maart 1821. Zijn gedicht: „La Gréce sauvée" bieef onvoltooid Doch zijne gezamenlijke werken zijn in 1837 in 2 deelen door *Sainte-Beuve* uitgegeven.

Fontanges (Marie Angeiique de Scoraiile de Roussiile, hertogin de), de maitres van *Lodewijk XIV*, geboren in 1661, was de telg van een aanzienlijk, maar verarmd geslacht en werd op haar 17de jaar als Hofdame bij de Koningin-Moeder geplaatst. Zij schitterde meer door schoonheid dan door gaven des geestes, doch *Lodewijk* begon de luimen van madame *de Montespan* moede te worden. 's Konings hartstocht maakte zij dienstbaar aan haren hoogmoed en hare spilzucht. Schatten strooide zij uit en tevens werd zij de toongeefster op het gebied der mode, terwijl zij de gunst des Vorsten voor hare gunstelingen in beslag nam. Toen op eene jachtpartij de wind haar kapsel in wanorde bracht, vlocht zij een krans van bladeren om haar hoofd en weldra was dit sieraad onder den naam van *fontanges* in geheel Europa in den smaak. De Koning verhief haar tot hertogin, maar zij had niet lang genot van hare zedelooze weelde; zij overleed na hare bevalling op den 28sten Juli 1681.

Fontein. Men heeft natuurlijke en kunstmatige fonteinen. Wanneer het water op een berg in den bodem zinkt en dan langs eene voor water ondoordringbare laag naar den voet van den berg stroomt en hier eene naar boven gekeerde opening vindt, dan stijgt hieruit, ten gevolge der drukking van de waterkolom, een waterstraal op. Hieraan geeft men den naam van fontein. Eene kunstmatige fontein verkrijgt men door nit een hooger geplaatsten vergaderbak pijpen of buizen naar deze of gene plek te leiden en ze hier eene opwaartsche richting te geven. Vult men dien bak met water en laat men dit door die pijpen of buizen naar gemeide plek stroomen, dan zal zich ook hier een verticale waterstraal vertoonen. Op sommige Geiderscbe buitenplaatsen heeft men de

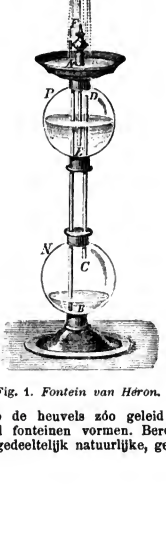

Fig. 1. *Fontein van Héron.*

beekjes op de heuvels zóo geleid, dat zij in het dal fonteinen vormen. Beroemd zijn voorts de gedeeltelijk natuurlijke, gedeeltelijk

kunstmatige waterwerken van het kasteel van Versailles in Frankrijk, van het slot Wilhelmshöhe bij Cassel, van de Villa-Pallavicini bij Genua, enz.

Merkwaardig is op natuurkundig gebied de *fontein van Héron*, in bijgaande figuur voorgesteld. Deze berust op de drukking van saâmgeperste lucht. Het water, dat door de langste der 3 buizen uit den bak *A* den bak *N* bereikt, dwingt er een gedeelte der lucht, om door *C D* naar den bol *P* te ontwijken. Hierdoor wordt de luchtdrukking in *P* zoo groot, dat het water door de buis *EF* met een straal te voorschijn komt. — Iets anders is de *intermitteerende fontein* (fig 2). Het water vloeit door de pijpen *A B* uit den bak *C D*, zooiang de aan beide einden opene buis *pP* in gemeenschap blijft met de buitenlucht. Is deze echter door het stijgen van het water in den bak *M N* verbroken, dan duurt het uitvloeien slechts zóo lang totdat het verschil

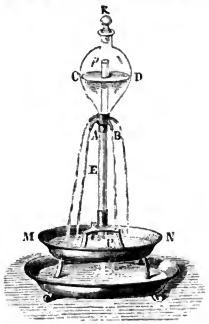

Fig. 2. *Intermittéerende fontein.*

van de drukking der buitenlucht en de lucht in *p* evenwicht hondt met de drukking van de waterkolom boven *B*. Intusschen is in den bodem van den bak *M N* eene dunne buis aangebracht, waaruit het water kan wegioopen, schoon in veel mindere hoeveelheid, dan de buizen *A* en *B* aanvoeren. De afvoer langs die buis gaat voort, terwijl *A* en *B* niet werken, zoodat weldra het ondereinde der buis *p P* weder in gemeenschap komt met de buitenlucht, waarna *A* en *B* weder beginnen te vloeien.

Fontein is de naam van een deftig geslacht. Daartoe behooren:

Pieter Fontein, geboren te Harlingen in 1701. Hij stndeerde te Leiden, legde zich met ijver toe op de letteren, en werd in 1732 leeraar bij de Doopsgezinde gemeente te Rotterdam en in 1739 bij die van den Toren en het Lam te Amsterdam. Hij stond in vriendschappelijke betrekking en onderhield briefwisseling met de gelecrdste mannen van zijn tijd, vermaakte zijne uitgebreide en keurige bibliotheek benevens eene aanzienlijke geldsom aan het seminarium der Doopsgezinden en overleed den 8sten Augustus 1788.

Freerk Dirks Fontein, een vlijtig beoefenaar der Friesche geschied- en ondheidknnde. Hij werd geboren te Harlingen den 31sten December 1777. Schoon voor den handel opgeleid, wijdde hij zijne vrije uren aan de studie, verzamelde vele merkwaardige stukken tot opheldering der geschiedenis van Friesland, was één der oprichters van het Friesch Genootschap, zag zich in 1829 benoemd tot lid van de Maatschappij van Letterkunde te Leiden en overleed den 28sten Februari 1843, eene hoogst belangrijke boekerij nalatende.

Fonteyn (Bernardus), een Amsterdamsch geneesheer uit de 17de eenw, heeft zich bekend gemaakt door eenige dramatische stukken, zooals: „Mr. Suilemans soete vriagi (1633)", — „Tranquilli de Mont (1643)", — „Fortunatus beurs en wenschhoedt (1643)", — „Fortunatus soonen op- en ondergangh (1643), — en „Romilius en Pelagia (1644)".

Fontenay. Er zijn 34 plaatsen in Frankrijk, welke dezen naam dragen. De belangrijkste is *Fontenay-le-Comte*, gedurende de Groote Omwenteling *Fontenay-le-Peuple* genoemd. Zij is tegenwoordig eene arrondissementshoofdplaats in het departement Vendée, verheft zich amphitheatersgewijs op de beide oevers van de rivier Vendée, heeft eenige merkwaardige gebouwen en telt ruim 8 000 inwoners. Ook vindt men er een gedenkteeken ter eere van generaal *Belliard*. Er is een belangrijke handel, vooral in wijn.

Fontenelle (Bernard le Bovier, te voren Bonvier), een verdienstelijk Fransch schrijver, geboren te Ronen den 11den Februari 1657, was een neef van *Corneille* en studeerde op de Jezuïetenschool zijner geboortestad zóo ijverig, dat hij op 13-jarigen leeftijd reeds een Académischen prijs verwierf voor een Latijnsch gedicht. Op 16-jarigen onderdom had hij zijne rechtsgeleerde stndiën voleindigd, doch na het verliezen van zijn eerste procès begaf hij zich naar Parijs, om er zich aan de letterknnde te wijden. Hierdoor verkreeg hij roem en geld, werd lid van verschillende geleerde genootschappen en bekleedde van 1699 tot 1741 de betrekking van vasten secretaris der Académie van Wetenschappen, nadat hij de waardigheid van voorzitter had van de hand gewezen. Hij overleed in hoogen ouderdom te Parijs den 9den Januari 1757, tot de omstanders op kalmen toon de woorden richtende: „Mes amis, je sens une certaine difficulté d'être". Zijne talrijke geschriften, in zijn tijd bewonderd en bewierookt, zijn thans meerendeels vergeten. Hij dichtte eenige opera's, zooals: „Psyché" en „Bellérophon", — het herderspel „Endymion", — en eenige treurspelen, zooals „Brutus", „Aspar" en „Idalia" benevens eenige blijspelen, fabels en herdersdichten. Van zijne prozawerken vermelden wij: „Lettres du chevalier d'Her**", — „Dialogues des Morts", — en zijn veel geïezene „Entretiens snr la pluralité des mondes (1686, en later bij herhaling". Belangrijk is nog altijd zijne „Histoire dn théâtre français jusqu'á Pierre Corneille", en groote lof wordt toegekend aan zijne redactie van de „Mémoires de l'Académie des Sciences" en aan zijne „Eloges" van gestorven leden. Zijne „Oeuvres complètes" zijn meermalen uitgegeven.

Fonvielle (Wilfrid de), een Fransch geleerde en schrijver, geboren te Parijs in 1828,

studeerde in de wis- en natuurkunde, was gernimen tijd leeraar in de wiskunde en heeft zich door eene populaire behandeling der wetenschap verdienstelijk gemaakt. Gedurende de belegering van Parijs in 1871 verliet hij de stad met een luchtballon, begaf zich naar Londen en ijverde er voor de Republiek. Van zijne geschriften vermelden wij: „Le souverain (1853)", — „L'insurrection de l'Inde (1857)", — „L'entrevue de Varsovie (1860)", — „La croisade en Syrie (1860)", — „L'homme fossile, étude de philosophie géologique (1865)", — „Les merveilles du monde invisible (1865; 4de druk, 1874)", — „Eclairs et tonnerres (1866; 3de druk, 1874)", — „Astronomie moderne (1868)", — „Les dernières causeries de H. Rochefort, annotées, commentées et réfutées (1871)", — „Plaidoyer en faveur de Paris (1871)", — „La terreur ou la commune de Paris en 1871 (1871)", — „Les ballons pendant le siége de Paris (1871)", — „La physique des miracles (1872)", — „Aventures aériennes et expériences mémorables des grands aéronautes (1876)" — en „La conquête du pôle Nord (1877)".

Foote (Samuël), als Engelsch blijspeldichter „de moderne *Aristóphanes*" genaamd, geboren in 1719 te Truro in Cornwallis, wijdde zich te Londen aan de rechtsgeleerdheid, verkwistte zijn vermogen en betrad in 1744 in de rol van *Othello* met veel bijval het tooneel. In 1747 nam hij het bestuur op zich van den Haymarketschouwburg, schreef blijspelen en wist op het tooneel de houding en gebaren van levende notabiliteiten zoo treffend na te bootsen, dat zijn schouwburg op last der politie gesloten werd. Na 1752 speelde hij bij afwisseling te Londen en te Dublin. Hoewel hij een been verloor, bleef hij tooneelspeler en schiep rollen, die voor hemzelven het meest geschikt waren. Diep gekrenkt over den laster van een ontslagen dienstknecht, wilde hij naar het zuiden van Frankrijk reizen, doch overleed te Dover den 21sten October 1777. Vele koddige anecdoten van hem zijn geboekt in de „Memoirs of Samuel Foote" van *Clarke*. Zijne verzamelde dramatische werken zijn meer dan eenmaal uitgegeven, doch van zijne stukken is alleen „The mayor of Garrat" op het repertoire gebleven.

Foppe (Hendrik Johannes), een Nederlandsch dichter, geboren te Amsterdam in 1796 en voor den wijnhandel opgeleid, leverde bij herhaling blijken van zijne dichterlijke gaven. In 1824 gaf hij een dichtbundel uit, getiteld: „Ernst en Boert", en hij overleed reeds den 8sten Maart 1826. Van hem is het bekende wiegelied: „'t Wordt duister, mijn Roosjen", enz.

Foppens (Johannes Franciscus), een Nederlandsch geleerde, geboren te Brussel in 1682, was hoogleeraar in de wijsbegeerte te Leuven, kanunnik te Brugge en aartsdiaken te Mechelen. Hij leverde eene voortzetting der letterkundige geschiedenis van *Valerius Andreas*, wiens werk hij met dat van *Le Mire* en van *Sweertius* in het zijne opnam, waarna hij aan het geheel den titel schonk van „Bibliotheca Belgica (1739, 2 dln)". Hierin zijn vele levensberichten van geleerden verzameld, zoodat het voor onze letterkundige geschiedenis steeds belangrijk blijft. Voorts bezorgde hij eene verbeterde uitgave van „Miraei opera diplomatica et historica (1723 en later, 4 dln)" en schreef eene „Batavia sacra", alsmede eene geschiedenis der bisdommen van Antwerpen en 's Hertogenbosch. Hij overleed den 16den Juli 1761.

Forbach, eene arrondissementshoofdstad in Duitsch Lotharingen, was tot in de helft van 1870 de hoofdplaats van een canton in het Fransche departement de la Moselle. Zij ligt aan eene zijrivier der Rosselle en aan den spoorweg van Saarbrücken naar Metz en telt ruim 7000 inwoners. In hare nabijheid zijn rijke steenkolenmijnen. — Het arrondissement *Forbach* heeft op ruim 13 □ geogr. mijl bijna 65 000 zielen.

Forbes. Onder dezen naam vermelden wij:

Edward Forbes, een Engelsch natuurkundige en den grondlegger der zoögeologie, geboren den 12den Februari 1815 op het eiland Man. Hij was eerst tot geestelijke en daarna tot kunstenaar bestemd, maar begaf zich naar Edinburgh, waar hij zich als student in de geneeskunde liet inschrijven, terwijl hij zich met allen ijver wijdde aan de natuurkundige wetenschap. Op een tocht naar Noorwegen in 1833 deed hij waarnemingen omtrent de gletschers en maakte ze openbaar in zijne: „Notes of a natural history tour in Norway". Na een bezoek aan de Middellandsche Zee schreef hij zijne verhandeling: „On the mollusca of Algiers and Bongia", waarop de „Malacologia Monensis" volgde, namelijk eene beschrijving der weekdieren die zich in de wateren van het eiland Man bevinden. Uitgebreider is zijn boek: „History of the British starfishes (1841)" met door hem zelven vervaardigde afbeeldingen. Hij was de eerste, die op aanmerkelijke diepten der zee het sleepnet gebruikte, en hierdoor kwam men tot de wetenschap, dat men in zee evenzeer op verschillende diepten onderscheidene gordels van planten en dieren vindt, als te lande op onderscheidene hoogten. In 1841 begaf hij zich naar de kust van Klein-Azië en de vrucht daarvan was zijn: „Report on the mollusca and radiata of the Aegean Sea", alsmede het door hem en zijn reisgenoot *Spratt* opgestelde werk: „Travels in Lycia, Milyas and the Cibyratis (1847, 2 dln)". Gedurende zijne afwezigheid was hij tot hoogleeraar in de kruidkunde aan Kings-college benoemd, en weldra werd hij hoogleeraar in de natuurlijke historie aan de Koninklijke mijnschool en in 1846 palaeontoloog bij het Geologisch Museum te Londen. Hij was de ziel van het geologisch onderzoek van Engelands bodem, dat onder de leiding van *de la Bèche* plaats had, en schreef in de daarbij behoorende „Memoirs" nitmuntende verhandelingen over de flora en fauna der Britsche Eilanden. Daarenboven vervaardigde hij eene geologische en palaeontologische kaart van Groot-Britanje en van de geheele aarde. Eene „Zoology of the European Seas" verscheen eerst na zijn dood. Nadat hij in 1852 tot president van het Geologisch Genootschap te Londen gekozen was, zag hij zich benoemd tot hoogleeraar in de natuurlijke historie aan de universiteit te Edinburgh, alwaar hij den 18den November 1854 overleed.

James David Forbes, geboren te Edinburgh

den 20sten April 1809, hoogleeraar in de natuurkunde aldaar, die zich bekend gemaakt heeft door zijne studiën over de gletschervorming, medegedeeld in zijne: „Travels through the Alps of Savoy (1843)", — „Norway and its glaciers" — en „Papers on the theory of glaciers (1859)", — alsmede door zijne: „Experiments on the temperature of the earth (1846)". Hij overleed te Edinburgh den 31sten December 1868.

David Forbes, een Engelsch reiziger, geboren in 1827. Hij werd ingenieur, reisde eenige jaren in Peru en Bolivia en overleed als secretaris van het Geologisch Genootschap in Engeland den 5den December 1876. Hij schreef: „On the relation of the silurian and metamorphic rocks of the south of Norway (1855)", — „On the geology of Bolivia and Southern Peru (1861)" — en „On the Aymara Indians".

Archibald Forbes, een Engelsch journalist. Hij begaf zich in 1878 op aanzoek van het „Daily News" naar Cyprus, om een degelijk verslag te leveren van het klimaat en de gesteldheid van dit eiland, — voorts in den herfst van dat jaar, bij het nitbarsten van den oorlog in Afghanistan, naar Azië, vergezelde het Britsche leger en schreef merkwaardige oorlogsberichten, waarin hij de politiek van den onderkoning, Lord *Lytton*, bestreed. Vooral zijn opstel: „Simple words of the Afghan question", in de „Times" opgenomen, baarde groot opzien en gaf zelfs aanleiding tot levendige woordenwisselingen in het Parlement. Den daarop volgenden winter volbracht *Forbes* eene reis in Birma en ging er zelfs ten gehoore bij den bloeddorstigen Koning *Thibau*. Na het eindigen van den oorlog in Azië vertrok hij naar het zuiden van Afrika, om er den Zoeloe-oorlog bij te wonen. Hij schreef voorts: „Drawn from life (1870)", — „My experiences of the war between France and Germany (1871)", — „Soldiering and scribbling, a series of sketches (1872)", — „The war of correspondence of the Daily News in the Russo-Turkish war (1878, 2 dln)" — en „Glimpses through the cannon-smoke (1880)". Deze laatste zijn tafereelen nit den Zoeloe-oorlog.

Forbiger (Albert), een ervaren letterkundige, geboren den 2den November 1798 te Leipzig, stndeerde aldaar, werd er eerst leeraar aan de Nikolaïschool, daarna conrector, vestigde zich in 1863 na verkregen emeritaat te Dresden en overleed er den 11den Maart 1878. Hij schreef o. a.: „Aufgaben znr Bildnng des lateinischen Stils (1832; 6de druk, 1868)", — „Dentsch-lateinisches Handwörterbnch (1856)", — „Handbuch der alten Geographie (1842—1848, 3 dln)", — „Rom im Zeitalter der Antonine (1871—1874, 3 dln)" — en „Griechenland im Zeitalter des Perikles (1876—1878, 2 dln)". Ook leverde hij uitgaven van verschillende Latijnsche schrijvers.

Forbin (Lonis Nicolas Philippe Anguste, graaf de), een Fransch schrijver en schilder, geboren den 19den Angustus 1777 op het kasteel La Roqne d'Antheron in het departement Bouches du Rhône, werd gedwongen om dienst te doen bij de nationale garde en nam deel aan de belegering van Toulon. Daarna oefende hij zich te Parijs onder *David* in de schilderkunst, diende voorts bij de kavallerie en ging naar Italië. Na zijn terugkeer woonde hij onderscheidene veldtochten bij, wijdde zich van 1809 tot 1814 te Rome aan de kunst, werd lid der Académie te Parijs en directeur der kunstverzamelingen des Konings, bracht in 1815 de overblijfselen in orde van het door de Gealliëerden geledigde Museum, volbracht in 1817 eene reis in Griekenland, Syrië en Egypte en zag zich in 1821 belast met het oppertoezicht op al de kunstgewrochten in de departementen. Daarna ordende hij het Nationaal Museum voor stukken van Fransche kunstenaars in het Luxemborg, benevens het museum te Versailles, en overleed te Parijs den 28sten Februari 1841. Van hem is het zangspel: „Sterne ou le voyage sentimental", — de roman „Charles Barimore (1810; 4de druk, 1823)", — „Voyage dans le Levant en 1817 et 1818 (1819)", — „Souvenirs de la Sicile (1823)" — en „Un mois à Venise (1824—1825)". Van zijne schilderijen noemen wij: „De vervovering van het Alhambra", — „De dood van Koning Andréas van Hongarije", — „Het inwendige van het klooster Alcobassa in Portugal", — „De non in den kerker der Inquisitie" — en „De dood van Plinius bij de nitbarsting van den Vesuvius".

Forbonnais (François Véron de), een Fransch staathnishoudknndige, geboren te Le Mans den 3den October 1722, werd in 1756 inspecteur-generaal van de mnnt en in 1759 eerste ambtenaar bij *Silhouette*, minister van Financiën. Die bekwame man, die door wijziging van het belastingstelsel vele misbruiken wilde afschaffen, had deswege veel te lijden en werd zelfs naar zijne goederen verbannen. Hij overleed den 19den September 1800. Zijne voornaamste geschriften zijn: „Eléments du commerce (1754, 2 dln)", — „Recherches et considérations sur les finances de France depuis 1595 jnsqn'en 1721 (1752, 6 dln)", — „Principes et observations économiques (1767, 2 dln)", — en „Analyse des principes sur la circulation des denrées (1800)".

Forçade (Eugène), een Fransch schrijver, geboren in 1820 te Marseille, stichtte aldaar in 1837 den „Sémaphore", dien hij tot 1840 redigeerde, terwijl hij tevens eene betrekking bekleedde bij de bank. In laatstgenoemd jaar vertrok hij naar Parijs, schreef er een artikel over het recht van huiszoeking in de „Revue indépendante" en werd een ijverig medewerker in de „Revue des Denx Mondes". In 1845 stichtte hij de „Revne Nouvelle", die in 1847 ophield te bestaan, en in 1851 den „Messager de l'Assemblée", die den 2den December bezwijken moest. De wijze, waarop hij den staatsstreek in dat tijdschrift vermeld had, haalde hem eene gevangenisstraf van drie maanden op den hals. In 1856 belastte hij zich met de redactie der „Semaine financière" en gaf daarin getuigenis van ongemeene bekwaamheid op financieel gebied. In 1868 werd hij krankzinnig, maar verliet hersteld het gesticht te Trouville in 1869. Daarna vestigde hij zich te Billancourt bij Parijs en overleed den 6den November van laatstgenoemd jaar. Van zijne geschriften vermelden wij nog: „Etndes historiques (1853)", en „Histoire des causes de la gnerre en Orient (1854)".

Forcade-Laroquette (Jean Louis Victor Adolphe de), een Fransch financier en een

halfbroeder van den maarschalk *Saint-Arnaud*, werd geboren te Parijs omstreeks het jaar 1820, studeerde aldaar in de rechten en werd er in 1841 advocaat bij het gerechtshof. Hij verwierf weldra eene groote practijk, zag zich in 1846 door de Universiteit te Parijs tot doctor in de rechten benoemd, en een Keizerlijk decreet schonk hem in 1852 de betrekking van requestmeester bij den Staatsraad en daarna die van regeeringscommissaris bij de sectie voor administratieve quaestiën. In 1857 werd hij directeur-generaal der Keizerlijke bosschen en 2 jaar later van de douanen en indirecte belastingen met den titel van buitengewoon requestmeester en staatsraad. In 1860 ontving hij de portefeuille van Financiën en gedroeg zich als een werktuig des Keizers, om misbruik te maken van het crediet, ten einde geld te verkrijgen, zoodat de vlottende staatsschuld spoedig tot eene hoogte klom, die zelfs voor *Napoleon* schrikbarend begon te worden. Toen *Fould* hierover geraadpleegd werd, vermaande deze den Keizer ernstig, om het buitengewoon en supplementair crediet niet langer te laten misbruiken en over de gelden der schatkist niet te beschikken zonder goedkeuring der Kamers. Dientengevolge werd *Forcade-Laroquette* in 1861 tot senator en *Fould* tot minister van Financiën benoemd. Aan den nieuwen senator werden nu belangrijke zendingen opgedragen, zooals in 1863 naar Algérië, en daarna nam hij zitting als vice-president van den Staatsraad. In 1867 zag hij zich in het ministerie *Rouher* belast met de portefeuille van Landbouw, Openbare Werken en Handel, en in deze betrekking opende hij eene internationale tentoonstelling voor zeevaart en visscherij te Havre (1868). Later ontving hij de portefeuille van Binnenlandsche Zaken, en men verwachtte van hem — doch te vergeefs — meer vrijzinnige bepalingen omtrent de drukpersen verbetering van de wet op de verkiezingen. In 1869 nam hij met zijne ambtgenooten zijn ontslag, doch behield hij de Kabinetsverandering zijne portefeuille. In gemeld jaar gaf hij in het Wetgevend Lichaam blijken, dat hij zich voegen zou naar eene meer liberale politiek; doch toen *Ollivier* in Januari 1870 een nieuw Kabinet vormde, keerde hij tot het ambteloos leven terug. Bij den val van het Tweede Keizerrijk werd ballingschap zijn lot, ja, er werd zelfs een bevel uitgevaardigd om hem in hechtenis te nemen en wegens zijn vroeger financieel beheer tot verantwoording te roepen. Hij begaf zich toen naar het buitenland, keerde eerst na het einde van den Fransch-Duitschen Oorlog terug, zocht toen vruchteloos een mandaat van volksvertegenwoordiger te verkrijgen, wikkelde zich in geldelijke ondernemingen, die hem in groote ongelegenheid brachten, en onttrok zich daaraan door zelfmoord op den 16den Augustus 1874.

Forceeren (Het) van een vaarwater bestaat in het doorstoomen daarvan en het met eene beslissende overmacht aanvallen van de daarachter opgesteide tegenpartij. De aanvaller moet daartoe met alle bijzonderheden van het vaarwater nauwkeurig bekend zijn, kennis dragen van de ligging der versperringen en knstversterkingen van den verdediger enz. Hij behoort derhalve aan den eigenlijken aanval eene verkenning te doen voorafgaan, waarbij dan de versperringen, zoo mogelijk, onschadelijk worden gemaakt. Gedrenede het doorstoomen, dat zoo snel mogelijk moet geschieden, wordt op de kustversterkingen gevuurd; de schepen worden daardoor in rook gehuld en gedeeltelijk aan het oog van den verdediger onttrokken. Ingeval de doortocht geiukt en men op de vijandelijke scheepsmacht stuit, zoo wordt deze onmiddellijk aangevallen.

Men kan het forceeren van een vaarwater beletten door het ophouden of vernielen der vijandelijke schepen. Hiertoe wordt zwaar geschut vereischt, dat zoo gedekt mogelijk moet worden opgesteld. Maar vooral zijn versperringen, zooals torpedo's, onontbeerlijk, daar de Amerikaansche burgeroorlog duideliik heeft geleerd, dat forten op zich zelf onvoldoende zijn om het forceeren van een vaarwater te beletten, maar dat zulks onmogelijk gemaakt kan worden door de vloot des aanvaliers door goed ingerichte versperringen onder het vuur van zwaar bewapende kustbatterijen op te houden.

Forcellini (Egidio), een uitstekend Italiaansch letterkundige, geboren den 25sten Augustus 1688 te Fener op het gebied van Treviso, bezocht het seminarium te Padua en maakte weldra zulke goede vorderingen, dat zijn leermeester *Facciolati* (zie aldaar) hem met lexicographischen arbeid belaste. Nadat hij van 1715 tot 1718 eene revisie van het woordenboek van *Calepinus* voltooid had, vatte hij het voornemen op, om een volledig woordenboek der Latijnsche taal te bewerken. Hij maakte daarmede een aanvang in 1718 en voleindigde, met hulp van *Facciolati*, zijne taak in 1753. Het herzien en overschrijven vereischte nog 8 jaar, zoodat aan dit reuzenwerk 43 jaren besteed werden. *Forcellini* zag het woordenboek niet geheel gedrukt, maar overleed te Padua den 4den April 1768. Hij was in 1724 tot 1731 rector van het seminarinm van Ceneda en later tot 1853 biechtvader in het seminarium te Padua geweest. Zijn „Totius latinitatis lexicon (1771, 4 dln)" is de grondslag geworden van alle latere Latijnsche woordenboeken. Bij de tweede uitgave (1805) werd een supplement uit de nalatenschap van *Cognolato* en in 1816 een „Appendix" van *Furlanetto* gevoegd, welke laatste eene verbeterde uitgave van het geheele werk bezorgde (1828—1831, 4 dln). In Duitschland, Engeland en Italië (1859 en 1860) zijn later andere, vermeerderde uitgaven van dat lexicon verschenen.

Forchhammer (Peter Wilhelm), een verdiensteiijk oudheidkundige, geboren te Husum in 1803, studeerde te Kiel in de wijsbegeerte en letteren, werd er eerst privaatdocent en in 1837 hoogleeraar en bleef er vervolgens in die betrekking werkzaam. In 1830 deed hij eene wetenschappelijke reis door Italië en Griekenland en in 1838 eene tweede naar Griekenland en Klein-Azië, waarna hij over Egypte en Rome terugkeerde. Dien ten gevolge schreef hij: „Hellenika (1837)", — „Topographie von Athen (1841)", — „Beschreibung der Ebene von Troja (1850)", — „Tropographia Thebarum heptapylarum (1854)", — „Halkyonia", — alsmede „Ueber die Reinheit der Baukunst (1856)", — „Die Athener und So-

crates, oder die Gesetzlichen und der Revolutionär (1837)". Voorts gaf hij onderscheidene redevoeringen uit, terwijl hij door kleine geschriften veel licht heeft verspreid over de wijsbegeerte van *Aristóteles*. Voorts schreef hij: „Dadnchos (1875)", — „Argonauten (1878)", — „Gigantomachie am Pergameuischen Zeusaltar (1881)", — „Wanderungen der Inachostochter Io (1881)", — „Erechtheion (1879)", — en „Die Gründung Roms (1878)". In 1868 — 1870 was hij lid van het Huis van Afgevaardigden in Pruisen en in 1871—1873 lid van den Duitschen Rijksdag. — Zijn oudere broeder *Johann Georg Forchhammer*, geboren te Husum den 26sten Juli 1794 en sedert 1835 hoogleeraar in de delfstofkunde te Kopenhagen, schreef onder anderen: „Kristallographie (1833)", — „Denmarks geognostiske Forhold (1835)" — en „Bidrag til Skildringen of Denmarks geographiske Forhold (1837)", — en overleed den 13den December 1865.

Forckenbeck (Max von), een uitstekend lid der Nationaalliberale partij in Pruisen en vele jaren voorzitter van het Huis van Afgevaardigden aldaar, werd geboren te Münster den 21sten October 1821, bezocht er het gymnasium, studeerde van 1839 tot 1842 eerst te Gieszen en daarna te Berlijn in de rechten en werd daarna geplaatst bij de rechtbank te Glogan. In 1848 was hij voorzitter van eene democratisch-constitutioneele vereeniging en na de ontbinding der Nationale Vergadering in 1849 kwam hij als voorzitter aan het hoofd der liberale kiescommissie in Silezië. Op uitnoodiging van het ministerie *Manteuffel* vertrok hij als advocaat en notaris naar Mohrungen in Oost-Pruisen, was er vele jaren lid van den gemeenteraad en werd er in 1858 tot lid van het Huis van Afgevaardigden gekozen. Hij bleef na dien tijd voor verschillende kiesdistricten die betrekking bekleeden. Desgelijks werd hij lid van den Duitschen Rijksdag en van het Tolparlement. In 1861 hielp hij de Duitsche „Fortschrittspartei", in 1865 de Nationaalliberale partij vormen, en in laatstgenoemd jaar werd hij voorzitter van het Huis van Afgevaardigden. Inzonderheid worden zijne rapporten geroemd, die hij als lid van commissiën heeft uitgebracht, en op den Duitschen Rijksdag heeft hij zich vooral laten hooren over de militaire regeling en over de schulden van den Bond. In 1873 is hij tot opperburgemeester van Breslau benoemd en in Februari 1874 gekozen tot voorzitter van den Duitschen Rijksdag.

Als voorzitter legde hij eene ongemeene bekwaamheid aan den dag en verwierf het vertrouwen der partijen. Ook zag hij zich in November 1878 benoemd tot opperburgemeester van Berlijn. Niettemin hield hij den 17den Mei 1879 in de gemeenteraadsvergadering te Berlijn eene rede, waarin hij zich krachtig verzette tegen de politiek van *von Bismarck*, bepaaldelijk tegen de graanrechten. Dien ten gevolge had hij hevige aanvallen te verduren van de conservatieve partij, zoodat hij den 20sten Mei het voorzitterschap van den Rijksdag nederlegde. Bij de splitsing van den linkervleugel der Nationaalliberale partij den 30sten Augustus 1880 behoorde *Forckenbeck* tot de secessionisten. Als opperburgemeester van Berlijn maakte hij zich vooral door het handhaven der gemeentelijke zelfstandigheid zeer verdienstelijk.

Ford (John), een Engelsch tooneeldichter, geboren in April 1586 te Islington in Devonshire, trad in 1606 als schrijver op met den treurzang: „Fame's Memorial". Van zijne lotgevallen is weinig bekend; zelfs zijn sterfjaar vinden wij niet vermeld. Tot zijne beste stukken behooren: „'t Is pity she 's a whore", — „The broken hearth", — „Love's sacrifice", — „The witch of Edmonton", — „The sun's darling" — en „The chronicle Historie of Perkin Warbeck". Zijne „Dramatic works" zijn in 1811 in 2 deelen door *H. Weber* uitgegeven.

Foreest is de geslachtsnaam eener aanzienlijke Noord-Hollandsche familie. Daartoe behooren:

Nanning van Foreest, een Nederlandsch staatsman. Hij werd geboren te Alkmaar in 1519, studeerde te Leuven, werd secretaris van zijne geboortestad en was een ijverig voorstander der Hervorming, weshalve hij in 1568 door Alva met verbeurdverklaring zijner goederen verbannen werd. Later bekleedde gij er de betrekking van pensionaris en bewees in 1573 tijdens het beleg aan de stad belaugrijke diensten. Des daags streed hij op de wallen en des nachts hield hij aanteekeningen van de gebeurtenissen en beraamde nieuwe plannen tegen den vijand. De aanteekeningen zijn in het licht verschenen onder den titel: „Narratio brevis obsidionis Alcmariae (1574)" en meermalen herdrukt. *Foreest* werd in 1575 afgevaardigd naar Breda, om er over den vrede te onderhandelen, werkte mede tot de Unie van Holland en Zeeland, bevond zich in 1576 op de groote vergadering te Middelburg en werd met *Paulus Buys* en *Dirk de Bije* afgevaardigd naar de Vergadering der Algemeene Staten te Brussel. In 1581 werd hij bekleed met den last, om aan *Willem I* de grafelijkheid op te dragen, en in het daaropvolgende jaar werd hij lid van den Hoogen Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland. Hij overleed in 1592.

Pieter van Foreest, meer bekend als *Petrus Forestus*, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te Alkmaar in 1522, studeerde te Leuven in de geneeskunde, verwierf den doctorshoed te Bologna, bezocht de hoogescholen te Rome, Padua en Parijs en vestigde zich te Bordeaux, doch keerde weldra naar zijne geboorteplaats terug. Later woonde hij te Delft en wees eene hoogleeraarbetrekking te Leiden van de hand. Wegens zijne uitstekende bekwaamheid noemde men hem den *Nederlandschen Hippócrates*. Na het vermoorden van Prins *Willem I* werd hij met *Cornelius Busennius* door de Staten geroepen tot de lijkschouwing. Hij overleed in 1597 en schreef onder anderen: „De incerto ac fallaci urinae judicio etc. (1589)", — „Observationum et curationum medicuallum sive medicinae theoreticae et practicae libri XXXII (1589—1619 en later)", — en „Observationum et curationum chirurgicarum libri quinque; accesserunt de incerto ac fallaci urinae judicio adversus uromantes et uroscopos libri tres (1610). Libri quatuor posteriores (1611)". Zijne verzamelde werken zijn het laatst in het licht verschenen te Rostock in 1653.

Nanning van Foreest, jongste zoon van

den voorlaatste. Hij werd geboren in 1578 te Alkmaar en was er in 1603 reeds raad en secretaris. In 1626 werd hij raad en rekenmeester van de Domeinen van Holland en West-Friesland, in 1629 gecommitteerde der Staten in het leger voor 's Hertogenbosch; in 1636 stond hij op het drietal voor het ambt van raadpensionaris, doch bedankte bij voorraad, en in 1666 werd hij door de Staten mede belast met de opvoeding van *Willem III*. Hij overleed te Alkmaar in 1668 of 1670.

Jacob van Foreest, een broederszoon van *Pieter*. Hij was vele jaren secretaris van Gecommitteerde Raden van Noord-Holland, en lid van de Nationale Synode, gehouden te Dordrecht in 1578 en te Middelburg in 1581. Bij de eerste was hij vermoedelijk secretaris, daar de Synodale Acten door hem geschreven zijn.

Jan van Foreest, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Alkmaar in 1584, vestigde zich te Hoorn en werd opvolger van zijn vader als secretaris van Gecommitteerde Raden van Noord-Holland. In 1636 werd hij burgemeester te Hoorn, in 1638 lid van den Hoogen Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland, en *Lodewijk XIII*, koning van Frankrijk, schonk hem de orde van St. Michiel. Hij overleed den 28sten October 1651, achterlatende: „Merita Principis Auriacae in Belgas, sive crudelitas Hispana, quam princeps ille a Foederatis Belgis avertit (1620)", — „Idyllia Graeca", — en „Hispanus redux, sive exitus induciarum Belgicarum ad Foederatos Belgas (1622)".

Cornelis van Foreest, heer van Schoorl en Camp, vroedschap der stad Alkmaar. Hij was lid der Nationale Vergadering in 1797 en speelde aldaar eene belangrijke rol, — alsmede voorzitter der algemeene vergadering van de beide Kamers in 1800. Hij behoorde niet tot de vrienden van het Huis van Oranje, en Prinses *Wilhelmina*, gemalin van *Willem V*, beschuldigde hem van medeplichtigheid aan den aanslag, in 1787 tegen haar gesmeed. Hij schreef: „De staatsregeling des Bataafschen volks in eene alphabetische orde gebracht (1799)".

Foreland is de naam van 2 kapen aan de zuidoostkust van Engeland bij het Nauw van Calais, te weten *North-Foreland* aan de noordpunt van het graafschap Kent en *South-Foreland* ten noordoosten van Dover, — beide met vuurtorens. Aldaar had den 11den Juni 1666 de vierdaagsche zeeslag plaats, waarin *de Ruyter* eene glansrijke overwinning behaalde op den Engelschen admiraal *Monk*.

Forellen is de naam van eenige soorten van visschen, die tot de familie der *Zalmen* (Salmonidi) behooren. Gewoonlijk onderscheidt men: de *zalmforel* (Salmo trutta), 1 Ned. el lang, die in Engeland, Ierland, Frankrijk en Noord-Duitschland tegen de rivieren opzwemt om kuit te schieten. Deze draagt zwarte, ronde vlekken met lichtere kringen aan de rugzijde en aan de zijden. Zij heeft 14 stralen in de aarsvin en hondt, wat grootte betreft, het midden tusschen den zalm en de beekforel. — Voorts de *meer-* of *grondforel* (Salmo lacustris), de *salmon-trout* der Engelschen en de *truite saumonée* der Franschen. Deze wordt gewoonlijk 4 Ned. pond zwaar, is zilverglanzig, op den rug blauwachtig-zwart en geteekend met eenige onregelmatige zwarte vlekken, met eenig wit omgeven, waartusschen roode stippels zijn uitgestrooid. Zij leeft in de meesteren van Zwitserland, vooral in dat van Constanz, hondt zich des winters in de diepte en zwemt vervolgens tegen den stroom de Rijn op. Het roode vleesch wordt bij het koken goudgeel en is zeer smakelijk. — Eindelijk de gewone of *beekforel* (Salmo fario), de kleinste, 30 duim lang, in Frankrijk bekend onder den naam van *truite*, in Engeland onder dien van *trout*. Deze leeft in alle bergstroomen en bergbeken van Europa, wordt ongeveer 3 Ned. palm lang, heeft een donker olijfgroenen rug met zwarte vlekken zonder witten zoom, groenachtig-gele zijden, is onder de zijstreep gondglanzig en rood gestippeld en onder den bnik wit, terwijl de buik- en aarsvinnen donkerrood zijn. Bij sommige heeft de goud-, bij andere de zilverkleur de overhand, en naar gelang daarvan noemt men ze *goud-* of *zilverforellen*. Zij zwemmen vlug en kunnen over allerlei hindernissen heenspringen. In Engeland worden zij in grooten getale met den hengel gevangen.

Forey (Louis Elie Frédéric), maarschalk van Frankrijk, geboren te Parijs den 10den Januari 1804, ontving zijne opleiding aan het collége te Dijon en aan de militaire school te St. Cyr, waarna hij zich in 1824 als luitenant geplaatst zag en in 1830 naar Algiers vertrok. In 1835 was hij kapitein en in het daaropvolgende jaar onderscheidde hij zich bij de eerste expeditie naar Constantine. In 1839 drong hij met zijne kompagnie het eerst door de Portes de Fer, werd in 1840 tot bataljonschef bevorderd en verkreeg het kommando over het 6de bataljon jagers te voet. In 1844 was hij kolonel en in 1848 legde hij repnblikeinsche gevoelens aan den dag, zoodat hem het bevel werd opgedragen over eene brigade van het leger te Parijs. Later evenwel ondersteunde hij *Lodewijk Napoleon* bij den staatsstreek, werd in 1852 divisie-generaal, ging vervolgens naar de Krim en streed dapper vóór Sebastopol. Toch kon hij het niet vinden met den opperbevelhebber *Canrobert*, en toen het lasterlijk gerucht in omloop werd gebracht, dat hij inverstandhouding stond met de Russen, terwijl men op zijne republikeinsche gezindheden wees, drong hij in 1855 aan op zijne terugroeping en werd benoemd tot bevelhebber van de provincie Oran in Algérië. Vóór zijn vertrek derwaarts echter werd hem in 1857 het kommando opgedragen over de 1ste divisie van het leger te Parijs. In den oorlog in Italië kwam hij aan het hoofd van de 1ste divisie van het 1ste armeekorps aldaar en leverde er reeds spoedig bij Montebello en Casteggio een bloedig gevecht aan de Oostenrijkers onder *Stadion*. Ook nam hij deel aan het gevecht bij Marignano en aan den slag bij Solferino en werd na den vrede tot senator benoemd. In 1861, in het kamp van Châlons, deed hij eene nieuwe, door hem uitgevondene infanteriemanoenvre ten uitvoer brengen, welke veel bijval vond, en in 1862 ging hij als opperbevelhebber der Fransche troepen naar Mexico. Hij veroverde er Pnébla en vervolgens de hoofdstad, waarna hij den maarschalksstaf ontving. Tevens echter werd hij teruggeroepen, en kwam tegen het laatst van 1863 weder in Frankrijk, waar hij tot chef

van het 3de armeekorps benoemd werd. In 1867 zag hij zich bekleed met het opperbevel te Châlons. Als senator verlangde hij in 1866, dat de Regeering op nieuw troepen naar Mexico zou zenden. Later echter leefde hij buiten dienst nabij Nancy, en eene gedeeltelijke verlamming belette hem, in 1870 en 1871 aan den oorlog tegen Duitschland deel te nemen. Hij overleed te Parijs den 20sten Juni 1872 en werd in het Hôtel des Invalides begraven.

Forezgebergte (Het) is eene bergketen, die zich uitstrekt tusschen de Loire en de Allier langs de grenzen der departementen Loire en Puy de Dôme, met steile wanden, vooral naar het westen, en met kale of boomrijke toppen. De hoogste van deze, 1 650 Ned. el hoog, is de St. Pierre sur Haute bij Montbrisson en bij de bronnen der Ance. Meer noordwaarts, bij de bronnen der Bèbre en bij den Puy de Montonselle (1 400 Ned. el hoog) verdeelt zich de keten in 2 takken. De westelijke eindigt in de boschrijke heuvels van Moulins, — en de oostelijke, den naam van Madelainegebergte ontvangend, verliest zich in de vlakten van Bourbonnais. Het Forezgebergte bestaat uit oorspronkelijke gesteenten; de kam tusschen vroeger vermelde toppen is graniet. Overal vindt men er bekoorlijke dalen met vruchtbare weiden en schilderachtige landschappen. De weg van Clermont naar Lyon loopt er over heen ter hoogte van 900 Ned. el.

Forfar of *Angus* is een rijk en bloeiend graafschap van Midden-Schotland, ligt aan de Noordzee en telt op bijna 42 □ geogr. mijl ruim 266 000 inwoners (1881). Men verdeelt het in 4 verschillende gewesten. Het noordelijk gewest, ongeveer de helft van het graafschap beslaande, is overdekt met takken van het Gramplangebergte, die in fraaie terrassen tot aan de grenzen van Aberdeen verrijzen en hier en daar met veen en heide bedekt, elders van vruchtbare dalen doorsneden zijn. Graniet, gneis en glimmerlei zijn er de voornaamste gesteenten. Evenwijdig aan de Gram piantakken vindt men verder zuidwaarts het zandsteengewest der Sidlaw-Hills, gedeeltelijk met kegelvormige toppen gekroond, van welke sommige geheel bebouwd zijn. Tusschen die berg- en heuvelstreek ligt een gedeelte van het uitgestrekte Strathmoredal, een golvend, welbesproeid, maar niet bijzonder vruchtbaar landschap, — en tusschen de Sidlaw-Hills, de Golf der Tay en de Zee heeft men een vierde gewest, namelijk eene vruchtbare kustvlakte met eene uitgebreidheid van ongeveer 10 □ geogr. mijl. De aanzienlijkste rivieren zijn er de Noord- en Zuid-Esk en de Isla. Vele kleine meren zijn er ten behoeve van den landbouw drooggemaakt. Het klimaat is er in de dalen zacht, doch op de hoogten vochtig en kil. Het bouwland beslaat er 39% van den grond en levert veel tarwe, aardappelen en suikerwortelen; ook is er veel vee. Het rijk der delfstoffen verschaft er slechts kalk, steenen en porseleinaarde. Vlasscherij, scheepvaart en handel zijn er van veel belang. Ook heeft men er talrijke vlasfabrieken en linnenweverijen. — De *hoofdstad* Forfar ligt in het Strathmoredal aan den spoorweg, bij een klein meer, is goed gebouwd, bezit eene Latijnsche school enz. en telt ongeveer 13 000 inwoners. Andere merkwaardige steden, alle door spoorwegen onderling verbonden, zijn er Dundee, Arbroath, Montrose en Brechin.

Forgach (Anton, graaf), een Hongaarsch staatsman, geboren den 6den Maart 1819, is de telg van een oud en aanzienlijk Hongaarsch geslacht. Reeds in 1838 trad hij, na voleindiging zijner studiën, in staatsdienst en vergaderde op dat gebied een schat van nuttige kennis. Daar hij met de Hongaarsche beweging van 1848 niet ingenomen was, nam hij zijn ontslag, doch zag zich weldra benoemd tot districtscommissaris te Preszburg. In 1851 werd hij districtsobergespan van het stadhouderschap Kaschau en bekleedde er te midden der staatkundige hartstochten eene moeielijke betrekking. In 1853 ging hij als vice-president van het stadhouderschap naar Praag, en in 1860 als afdeelingschef naar het ministerie. Kort daarna echter werd hij stadhouder van Moravië en Silezië, daarna van Praag en ontwikkelde hier eene ongemeene werkzaamheid. In 1861 benoemde de Keizer hem tot Hongaarsch Hofkanselier en hij bekleedde dat ambt bijna 3 jaar. Hij beijverde zich, de zelfstandigheid van Hongarije te handhaven en tevens in dat land kalmte bewaren. In 1864 keerde hij terug tot het ambteloos leven, doch werd in 1865 benoemd tot obergespan van het comitaat Neograd, waar hij uitgestrekte goederen bezit. Eenige jaren daarna legde hij die betrekking neder en werd gekozen tot afgevaardigde naar den Rijksdag. Voorts is hij kamerheer en geheimraad en behoort tot de oud-conservatieve partij.

Fockel (Johann Nikolaus), een verdienstelijk componist en schrijver over de geschiedenis der muziek, geboren den 22sten Februari 1749 te Meeder bij Coburg, ging op 17-jarigen leeftijd naar Schwerin en verwierf door zang en harpspel de gunst der Hertogelijke familie. Daarna studeerde hij 2 jaar in de rechten en wijdde zich voorts uitsluitend aan de toonkunst. In 1779 werd hij muziekdirecteur aan de universiteit te Göttingen, waar hij den 17den Maart 1818 overleed. Hij componeerde onderscheidene muziekstukken, maar heeft zich vooral bekend gemaakt door de geschriften: „Allgemeine Literatur der musik (1792)", — „Ueber Sebastian Bach's Leben (1802)", — inzonderheid echter door het onvoltooid gebleven werk: „Allgemeine Geschichte der Musik (1788—1801, 2 dln)".

Forli, het oude *Forum Livii*, voorheen eene provincie van den Kerkelijken Staat, thans van Italië, welke op 24 □ geogr. mijl in 1881 ongeveer 251 000 zielen telde, ligt aan den spoorweg tusschen Bologna en Rimini en tusschen de rivieren Ronco en Montone. Men heeft er een technisch instituut en eene middelbare school voor technologie, een gymnasium, eene kweekschool voor onderwijzers, eene openbare boekerij en ruim 16 000 inwoners, terwijl de gemeente er bijna 41 000 telt (1882). De stad heeft een goed voorkomen, de markt behoort tot de fraaiste pleinen van Italië, in de hoofdkerk vindt men een door *Carlo Cignano* beschilderden koepel en het graf van *Torricelli* en in de kerk van San-Girolamo het praalgraf van Koning *Manfred*. Men verhaalt dat deze stad in 207 vóór Chr. door den consul *Marcus Livius Salinator* is gesticht. In de midden-

eeuwen vormde zij eene republiek, doch onderwierp zich in 1509 aan Paus *Julius II* en werd in 1860 door Piémont geannexeerd.

Formamide, Formiaten en **Formias,** zie *Mierenzuur.*

Formatie (Geologische), zie *Vorming.*

Formeel, afkomstig van het Latijnsche woord *forma* (gedaante), noemt men datgene, wat op den vorm betrekking heeft. Het *formeele* staat dus tegenover het *materieele,* dat betrekking heeft op de stof, op den inhoud. *Formeele beginselen* zijn zulke die den vorm van ons kennen, denken en handelen bepalen. *Formeel recht* is de algemeene bevoegdheid van ieder redelijk wezen, om met vrijheid werkzaam te wezen, terwijl het *materieel recht* bij die werkzaamheid steeds eene bepaalde stof of een bepaald voorwerp onderstelt. *Formeele waarheid* is eene zoodanige, die met de wetten der logica overeenstemt, en met den naam van *formeele wetenschappen* bestempelt men de redeneer- en wiskunde, omdat zij de leer bevatten van de verhondingen der begrippen en grootheden, zonder zich om stof of inhoud te bekrennen. — *Formalismus* noemt men de handelwijze van hen, die, hetzij in de wetenschappen, hetzij in het maatschappelijk leven, aan bepaalde vormen — uitwendige, bijkomende omstandigheden — meer hechten dan aan de zaak zelve. — *Formaliteiten* noemt men door voorschriften bepaalde handelingen, welke men volbrengen moet, om aan eene zaak, waarop zij betrekking hebben, rechtsgeldigheid te verschaffen. Zulke formaliteiten zijn doorgaans noodig, om bepaalde waarborgen op te leveren; — waar zij gemist kunnen worden, is echter hare afschaffing zeer wenschelijk, daar menigeen zich van zijn goed recht verstoken zag, omdat aan sommige formaliteiten niet voldaan was of niet voldaan kon worden. Voorts onde gebruiken, die bij plechtige gelegenheden plaats hebben, bestempelt men veelal met den naam van formaliteiten. — Ook het houten geraamte, waarover gewelven gemetseld worden, noemt men een *formeel.*

Formenters, weleer *Ophiusa* genaamd, een Spaansch eiland in de Middellandsche Zee, behoort tot de groep der Pithyusen, ligt ten zuiden van Iviça, heeft eene oppervlakte van 2 □ geogr. mijl en eene langwerpige, in het midden ingesnoerde gedaante, alsmede bergen, bosschen, weiden en bronnen en telt nog geen 2 000 inwoners, die er in verstrooide hnizen leven (zie ook onder *Balearen*).

Formey (Johann Heinrich Samuel), een Duitsch schrijver, geboren te Berlijn den 31sten Mei 1711, stamde af van Fransche uitgewekenen, wijdde zich aan de godgeleerdheid en was reeds vóór zijn 20ste jaar leeraar der Fransche Hervormde gemeente te Brandenburg, doch werd er in 1737 hoogleeraar aan het gymnasium. In weerwil van zijn ziekelijk gestel heeft hij een groot aantal werken in het licht gegeven. In 1733 en later schreef hij met *Beausobre* en vervolgens met *Mauclerc* de „Bibliothèque germanique (25 dln)" en daarna de „Nouvelle bibliothèque germanique (25 dln)" Met *Pérard* redigeerde hij een „Journal littéraire de l'Allemagne (3 dln)", — voorts het blad „Minerve et Mercure" — en na de troonbeklimming van *Frederik II* eene staatkundige courant, waarvoor de Koning zelf de meeste bouwstoffen leverde. Bij de nieuwe organisatie der Académie benoemde men hem op voorstel van *Maupertuis* tot secretaris en historiograaf en in 1748 tot vasten secretaris. *Frederik II* schatte hem zeer hoog. De werken van *Formey* hebben in het algemeen eene Christelijke strekking: hij schreef over kerkgeschiedenis, natuurkunde, opvoeding (in den „Ante-Emil"), enz. Voorts leverde hij memoriën, verhandelingen, „Elementa philosophiae Wolfianae (1746)", 46 lofredenen, eene „Encyclopédie portative", enz. In 1778 werd hij secretaris bij Prinses *Henriëtte Marie* en in 1788 directenr der Académische klasse voor wijsbegeerte. Hij overleed den 7den Maart 1797.

Formosa, door de Chineezen *Thaiwan* genoemd, is een eiland in de Chineesche Zee. Het ligt ten zuidoosten van China tusschen 21°53′30″ en 25°18′ N. B., is door het Foe-Kiankanaal van dit Rijk gescheiden en heeft eene oppervlakte van 704 □ geogr. mijl. Over zijn bodem loopt de vulkanische bergketen Ta-sjan van het noorden naar het zuiden, verheft zich in den Mount-Morrisson 3 352 Ned. el en verdeelt het in twee helften, van welke de oostelijke nagenoeg geheel en al onbekend is. De bodem, welke gedurig door aardbevingen wordt geschokt, is voor 't overige mild besproeid en zeer vruchtbaar en levert rijst, maïs, gierst, arumwortels, groenten, bataten, watermeloenen, kastanjes, druiven, ananassen, arekanoten, suiker, oranje-appelen, kamfer, thee en belangrijke hontsoorten. Voorts bevat hij steenkolen en zwavel. In de bosschen vindt men er veel wild. — De westelijke helft staat onder de heerschappij der Chineezen, die er zich in 1683 van meester gemaakt hebben. In 1621 hadden de Japaneezen er zich gevestigd, die het veld moesten ruimen voor de Nederlanders, doch deze werden in 1662 verdreven door Chineesche zeeroovers, — bij welke gelegenheid de predikant *Antonius Hambroek* (zie aldaar) den dood der zelfopoffering stierf.

Oorspronkelijk woonde ook op de westelijke helft, gelijk thans op de oostelijke, een stam met eene zwarte, getatoueerde huid, doch werd er door de Chineesche landverhuizers allengs geheel verdrongen. De taal dier inboorlingen schijnt van Maleischen oorsprong te wezen, terwijl zij, wat hun lichaam betreft, meer op Australische Negers gelijken. De bevolking van het westelijk gedeelte, onder een Chineeschen stadhouder gesteld, schijnt ruim 3 millioen te bedragen. De hoofdstad is *Thaiwan* of *Thaiwan-foe,* die sedert 1868 volgens het verdrag van Tien-Tsin tot de vrijhavens behoort; doch slechts kleine vaartuigen kunnen haar bereiken langs bet kanaal, dat haar met de reede verbindt. Enimer is echter het kanaal bij het fort Zeelandia, in 1634 door de Nederlanders gesticht, maar thans vervallen, ruim 1 geogr. mijl ten noordwesten der hoofdstad gelegen. Die hoofdstad, in 1725 verrezen, telt 70 000 inwoners, gelijkt op alle Chineesche steden, heeft geplaveide straten en is goed voorzien van Chineesche handelsartikelen. De noordelijkste haven is Tamsoey aan de rivier van dien naam; deze plaats telt echter slechts 6 000 inwoners, terwijl men er 4 uur gaans

verder aan denzelfden stroom de stad Banka aantreft met 4 000 inwoners. Eene andere noordelijke haven is Kelong. In het zuiden heeft men, behalve de reeds vermelde hoofdstad, de haven Takao met een smallen mond tusschen 2 rotsen, den Apenberg en den Saracceenenkop. Ook hier is de plaats van weinig beteekenis, terwijl de volkrijke stad Petau er meer in het binnenland ligt. Men kan in een draagstoel den weg van de zuidelijke haven naar de noordelijke in 9 tot 11 dagen afleggen. De voornaamste uitvoerartikels zijn er thee en steenkolen, en het belangrijkst invoerartikel is er opium. Voorts wordt er veel rijst uitgevoerd, een gewas, dat men op dien vruchtbaren bodem in één jaar 3-maal kan oogsten. Men erkent algemeen, dat dit eiland een hoogst belangrijk punt is voor den Europeesch-Aziatischen handel. In 1872 werden er Japansche schipbreukelingen door woeste inboorlingen vermoord, zoodat de Japansche Regeering in 1876 eene vloot derwaarts zond, om hen te tuchtigen. De schepen verlieten den 9den April Jokohama met 15 000 man landingstroepen en behaalden er den 30sten April eenige voordeelen. De Japanners ontruimden voorts het eiland, nadat zij den 31sten October van dat jaar een vrij voordeelig vredesverdrag hadden gesloten. Ook gedurende den tegenwoordigen door Frankrijk tegen China gevoerden oorlog heeft Formosa in 1884 veel geleden.

Formosus (Paus), te voren bisschop van Porto in den Kerkelijken Staat, was onder Paus *Nicolaus I* zendeling bij de Boelgaren, werd door *Johannes VIII* (IX) van zijn bisdom beroofd, maar door *Martinus II* in zijne waardigheid hersteld en beklom in 891 den Heiligen Stoel. Daar de Romeinsche diaconus *Sergius* hem als tegenpaus bedreigde en hij tevens te strijden had tegen de Hertogen *Guido van Spoleto* en *Berengarius van Friaul*, riep hij den Duitschen Koning *Arnulf* te hulp en kroonde dezen tot Keizer, terwijl hij tevens het gezag van den Pauselijken Stoel wist te handhaven. Hij overleed den 4den April 896, en men verhaalt, dat *Stephanus IV*, zijn tweede opvolger, die een aanhanger van *Guido* was, het lijk van *Formosus* heeft doen opgraven, om het met smaad en hoon in de Tiber te werpen.

Formule (Eene) noemt men in de wiskunde eene algemeene, in letters gegevene uitdrukking voor de waarde eener grootheid. Daar iedere letter eene bepaalde beteekenis heeft, ziet men, van welke gegevens, door die letters aangednid, zoodanige waarde afhangt, terwijl men door het in cijfers bepalen dier gegevens eene bepaalde waarde verkrijgt. Is x bijvoorbeeld een willekeurig geheel getal, dan stelt men door de formule $2x$ alle getallen voor, die door 2 deelbaar zijn, dus alle evene getallen, terwijl men de onevene voorstelt door de formule $2x + 1$. Is verder n een geheel getal, dan worden door $15n + 7$ alle getallen voorgesteld, die door 3 gedeeld 1, en door 5 gedeeld 2 tot rest geven. Vooral in de analytische geometrie, in de mechanica enz. zijn formules in gebruik. — Ook de natuurkunde heeft hare formules, en bovenal de chemie. Deze laatste wijzen door de teekens der enkelvoudige stoffen en daarbij gevoegde cijfers aan, uit welke elementen een lichaam is samengesteld en hoeveelatomen van elk element in een molecuul van dat lichaam voorhanden zijn (zie onder *Scheikunde*).

Formulier noemt men een opstel of voorschrift, waaraan men zich in bepaalde gevallen bij het nitdrukken zijner denkbeelden, zoo mondelijk als in geschrift, te houden heeft. Er bestaan bijvoorbeeld formulieren voor de eedsaflegging (zie *Eed*) en voor vele andere verrichtingen in het maatschappelijk en godsdienstig leven (doopformulier, trouwformulier gebedsformulier enz.). Ook geeft men den naam van formulier aan een geschrift, dat de opvatting der Christelijke waarheid in één of ander kerkgenootschap uitdrukt; men noemt dit een *geloofsformulier*. Formulieren voor kerkelijke verrichtingen dragen ook wel den naam van *liturgische*. Over die, welke in de Nederlandsche Hervormde Kerk in gebruik zijn, bestaat eene merkwaardige verhandeling van *Mensinga* in het elfde deel der „Nieuwe werken van het Haagsche Genootschap ter verdediging van den Christelijken godsdienst."

Het *Formulier van Eenigheid* (Formula Concordiae), het laatste symbolische boek der Luthersche Kerk, ontstond door de bemoeiing van Keurvorst *August van Saksen*, om de oneenigheden uit den weg te ruimen, die na den dood van *Luther* waren ontstaan, doordien Keur-Saksen de gematigde richting van *Melanchthon* volgde, en Neder-Saksen en Würtemberg zich aan de gestrenge Lutherse leer hielden. Genoemden Keurvorst belegde eerst te Torgau in 1567 eene vergadering van godgeleerden, waaraan *Jakob Andreae* uit Tübingen, *Martin Chemnitz* uit Brunswijk, *David Chytraeus*, *Andreas Musculus* en *Christoph Cornerus* (Körner) uit Frankfort aan de Oder, benevens 12 theologen uit Keur-Saksen deel namen. Hier werd het „Torganer Buch" opgesteld, doch door dezelfde mannen met *Nicolaus Selnekker* uit Leipzig in 1576 te Klosterbergen bij Magdebnrg omgewerkt en met den naam van „Bergsche Buch" of „Formnlier van Eenigheid" bestempeld. Dit werd kerkelijk erkent in Keur-Saksen, Keur-Brandenburg, 20 hertogdommen, 24 graafschappen en 35 rijkssteden, maar verworpen in Hessen, Zweibrücken, Anhalt, Pommeren, Holstein, Denemarken, Zweden, Nürnberg, Straatsbnrg, enz. De Keurvorst, wien deze zaak 80 000 thaler kostte, liet dit formulier drukken en in 1580 tegelijk met de vroegere symbolische boeken der Protestantsche Kerk te Dresden in het licht verschijnen. Dat stuk is in het Dnitsch opgesteld, maar werd later door *Osiander* in het Latijn vertaald. Het is gesplitst in 2 hoofddeelen, — tekst en commentaar. Het eerste, doorgaans „Epitome" geheeten, bevat een overzicht der regels, waarnaar geschillen omtrent de leer beslist moeten worden. Daarna volgen in 11 artikels de beoordeeling en beslechting der godsdienstige oneenigheden onder de Lutherschen. Eerst wordt de twistvraag voorgesteld, daarna de rechtzinnige opvatting in de „affirmativa" aangewezen en eindelijk de verwerpelijke leer in de „negativa" afgekeurd en veroordeeld. Het tweede gedeelte, „Declaratio" genoemd, behandelt de artikels in onderling verband en is eigenlijk het „Torgauer Buch", waaraan *Andreae* het „Epitome"

ontleend heeft. Het belangrijkste tegenschrift van de zijde der R. Katholieken is dat van *Bellarminus*, getiteld: „Judicium de libro, quem Lutherani vocant concordiae (1726)".

Formylgroep is de naam der verbindingen, die het éénwaardig radicaal formyl (CHO) bevatten, dat, met andere atomen of atoomgroepen verbonden, de formylverbindingen vormt. De structuur van het radicaal wordt aangegeven door $C{=}O$ (met H en X), waarin X het atoom of de atoomgroep voorstelt, die zich met de formylgroep heeft verbonden.

Fornarina, zie *Rafaël*.

Fornerod (Constant), een Zwitsersch staatsman, geboren in 1820 te Avenches in het canton Waadt, studeerde te Lausanne, Tübingen en Heidelberg in de rechten, beoefende vooral de staathuishoudkunde, toefde daarna eenigen tijd te Parijs en nam in 1844 en 1845 levendig deel aan de staatkundige bewegingen in zijn vaderland, zoodat de liberale partij hem tot secretaris der Regeering, voorts tot lid en later tot voorzitter van den Staatsraad benoemde. In 1853 afgevaardigd naar den Raad der Zwitsersche Standen, onderscheidde hij zich door vastheid van karakter, welsprekendheid en ijver, zoodat men er hem in 1855 tot voorzitter, ja, in 1857 en 1860 tot president van den Bondsraad koos, waarna hij echter later de betrekking van vice-president vervulde. In 1866 zag hij zich op nieuw tot voorzitter van den Bondsraad benoemd, maar nam in November 1867 zijn ontslag, om zich te belasten met de directie van het Crédit foncier te Genève. Vervolgens vestigde hij zich te Parijs en werd als directeur in zulke verkeerde handelingen gewikkeld, dat hij in 1874 een vonnis van drie jaar gevangenisstraf te zijnen laste kreeg.

Forrest. Onder dezen naam vermelden wij twee broeders, ontdekkingsreizigers in Australië, namelijk:

John Forrest, geboren in 1847 te Bunbury aan de zuidkust van West-Australië. Hij werd reeds in 1864 aldaar bij het kadaster geplaatst en bevindt zich thans als inspecting surveyor aan het hoofd dier instelling. In April 1869 ondernam hij op last der Regeering eene reis in het binnenland van Australië uit Perth in eene noordoostelijke richting, om de expeditie van *Leichhardt* op te zoeken, en trok voorwaarts tot 123° O.L. van Greenwich tusschen 28 en 29° Z.B. Toen hij na verloop van vijf maanden terugkeerde, bracht hij geenerlei bericht mede omtrent den verdwenen reiziger, maar wel de zekerheid, dat het woeste, met struikgewas begroeide en door zilte moerassen afgewisselde land zich onder den 29sten breedtegraad althans tot den 123sten lengtegraad uitstrekte. Zijn verslag werd in 1870 opgenomen in de werken van het Geographisch Genootschap te Londen. Nadat *Forrest* in 1870 een tweeden tocht langs de zuidelijke kust naar Zuid-Australië ondernomen had, vertrok hij in April 1874 met 5 man en 20 paarden van de Championbaai langs de Murchisonrivier van het westen naar het oosten door het vaste land. Zijne onderneming gelukte en na eene moeielijke reis van zes maanden bereikte hij den 30sten September de telegraaflijn bij het Peakestation (26° Z.B.) en keerde over Adelaïde naar West-Australië terug.

Alexander Forrest, geboren te Bunbury den 22sten September 1849. Hij vergezelde zijn broeder op verschillende tochten en ondernam ook alleen belangrijke reizen. Met *Monger* trok hij in 1871 van Perth oostwaarts, eerst door streken, die reeds door *Lefroy* (1863), *Hunt* (1864) en anderen waren bezocht, maar vervolgens door andere tot aan 125° O.L. van Greenwich en 31° Z.B. In 1879 bestuurde hij eene expeditie tot het onderzoek van Tasmania in Noordwest-Australië. Van Kingssound (123° O.L.) begaf hij zich langs de nog onbekende Fitzroyrivier over een afstand van 250 Engelsche mijl naar een tafelberg en vond er uitgestrekte en vruchtbare grasvlakten. De expeditie trok toen voorwaarts over de grenzen van Alexandraland, voorts door mild besproeide weilanden, over eene breede rivier en bereikte, na het doorworstelen van groote bezwaren, ten zuiden van het Catherinestation de telegraaflijn. Door dit onderzoek bleek, dat aldaar omstreeks 1470 □ geogr. mijl uitmuntend land te vinden is, zeer geschikt voor kolonisatie. Het is dan ook onder den naam van district Kimberley aan landbouwers toegewezen. *Forrest* schreef een „Journal of expedition from the Grey to Port Darwin (1880)".

Forsell (Karl), een Zweedsch krijgsman en één der saâmgezworenen tegen *Gustaaf IV* werd geboren den 18den Maart 1783 te Frälsegarden in West-Gothland, studeerde te Karlsberg, diende als kadet en officier ter zee en te land en werd vervolgens geplaatst aan het bureau voor zeekaarten, terwijl hij zich tevens met het landmeten bezig hield. In 1809 behoorde hij tot de saâmgezworenen, die eene verandering in de regeering tot stand brachten, werd terstond door *Adlersparre* bij zijn staf geplaatst en nam later als adjudant van den Kroonprins in 1813 en 1814 deel aan de veldtochten in Dnitschland en Noorwegen. Na het sluiten van den vrede bewerkte hij eene prachtige kaart van Skandinavië in 9 bladen, werd in 1817 in den adelstand opgenomen en woonde de Rijksdagen getrouw bij. Hij ontwierp de plannen tot versterking van Stokholm en tot eene stoombootvaart tusschen deze stad en Westeräs en zag zich in 1824 benoemd tot chef van het topographisch bureau. Hij overleed te Stokholm den 25sten October 1848. Van zijne geschriften noemen wij: „Statistik öfver Sverige (1831; 4de druk. 1844—1845, 2 dln)", — „Sockenstatistik öfver Sverige (1834)", — en „Statistica tabeller (1830)".

Forsete of *Forseti* (Vergetelheid), eene godheid der Noordsche fabelleer, een zoon van *Baldur* en *Nanna*, is de god des vredes, der eendracht, der verdraagzaamheid en der vriendschap. Hij verzoent de bitterste vijanden. Zijn prachtig, op gouden zuilen rustend paleis is met zilver gedekt en heet *Glitnir*. Daar verheft zich zijn troon, de rechtvaardigste rechterstoel der wereld. Volgens *Alcuinus* stond weleer een tempel van Forsete op Helgoland, hetwelk daardoor den naam „Heilig land" ontving. Deze tempel is door *Ludger* verwoest.

Forskal (Peter), een Zweedsch kruidkundige, geboren in 1736 te Tegelsmora in Upland, studeerde te Göttingen, ging als hoogleeraar naar Kopenhagen en vergezelde, op aanbe-

veling van *Linnaeus*, het door den Koning van Denemarken uitgezonden gezelschap van eenige natuurkundigen naar Arabië. Hier werd hij door de pest aangetast en overleed te Djerim den 11den Juli 1763. Uit zijne nalatenschap verschenen door de zorg van *Niebuhr*: „Descriptiones animallium etc., quae in itinere orientali observavit P. Forskal (1775)", — „Flora aegyptiaco-arabica (1775)" — en „Icones rerum memorabilium, quas in itinere orientali depingere curavit Forskal (1776)".

Forst is een Duitsch woord, hetwelk wij niet willen overslaan, omdat het eene voor onze oostelijke nabureu hoogst belangrijke zaak aanduidt, waarvoor wij in onze taal geen afzonderlijken naam hebben. Wanneer wij van een *bosch* spreken, dan bedoelen wij eene aanmerkelijke verzameling van boomen die in het wild groeien of verpleegd worden, die er van ouds geweest zijn of later geplant werden. Is zulk een bosch groot of willen wij daaraan eene dichterlijke benaming geven, dan noemen wij het een *woud*. Daarmede komt het Duitsche woord *Wald* overeen. Maar wie in Duitschland het woord *Forst* gebruiken, bedoelen daarmede een bosch, dat naar behooren aangelegd is, naar de eischen der wetenschap door deskundigen onderhouden en gekweekt wordt en zoodanige behandeling ondergaat, dat het aan den eigenaar op den duur de meest mogelijke voordeelen oplevert. Men heeft er *Forstreviere* of bepaalde, met boomen bezette stukken grond, terwijl eenige van deze een *Forstbezirk*, eene *Forstinspection* of een *Forstamt* uitmaken. Het stelselmatig gerangschikt geheel der kennis, die men tot eene doelmatige behandeling van zulke cultuurbosschen noodig heeft, draagt den naam van *Forstwissenschaft*. Deze onderricht ons tevens omtrent den invloed der bosschen op de vochtigheid des dampkrings en op het klimaat in het algemeen, op de besproeiing van den bodem, op den waterstand der rivieren, op de gezondheid en de welvaart der ingezeteuen des lands, enz. Zij schrijft, wat de boschcuituur betreft, regels voor omtrent de aanplanting met de daarbij behoorende bewerking van den grond, — omtrent de verzorging en het vellen der boomen, — omtrent de beveiliging van het gewas tegen elken schadelijken invloed, — omtrent het gebruik van het hout, en omtrent zijne veredeling. Men spreekt voorts van het *Forstrecht* als één der heerlijke rechten, en van *Forstvergehen* of overtredingen van met betrekking tot zulke bosschen gestelde wetten.

Tot verkrijging der kennis, die men voor de boschcultuur behoeft, dienen de *Forstacademiën*. Scholen werden tot dat einde reeds opgericht in het midden der voorgaande eeuw in den Harz en elders. Wegens hare uitsluitend practische of theoretische richting bleken zij echter onvoldoende te wezen. Daarom stichtte Hertog *Karel van Würtemberg* in 1783 eene school voor theorie en practijk te Hohenheim, die weldra door dergelijke te Kiel (1785), te Freiburg in de Breisgau (1787), te Dreisziguacker (1801), te Mariabrunn (1814), te Tharand (1816), enz. gevolgd werden. De wis- en natnurkunndige wetenschappen werden er mede verbonden, en men heeft tegenwoordig forstacadémiën te Neustadt Eberswalde, te Mariabrunn bij Weenen, te Aussee in Moravië, en te Eisenach, — voorts vereenigd met landbouwscholen te Tharand en te Hohenheim, en met polytechnische scholen te Karlsruhe en te Brunswijk. Te Gieszen is er eene met de universiteit verbonden. Frankrijk heeft zulk eene school te Nancy, Rusland te Moskou en bij Petersburg, Zweden te Stokholm, Finland te Evois, en Spanje te Villaviciosa.

Förstemann (Ernst Wilhelm), een Duitsch taalkundige, geboren te Dantzig in 1822, legde zich aan de universiteiten te Berlijn en te Halle met ijver toe op de kennis der Germaansche talen en begaf zich vervolgens naar zijne geboorteplaats, waar hij als huisonderwijzer en hulpleeraar aan het gymuasinm werkzaam was. Naar aanleiding eener prijsvraag van de Académie te Berlijn schreef hij het: „Altdeutsche Namenbuch (1856—1859, 2 dln)", waarvan in 1871 eene tweede uitgave verscheen. Nadat hij reeds vroeger tot leeraar aan het lyceum te Wernigerode benoemd was, schreef hij voorts een aantal taalkundige opstellen in het „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung" van *Kuhn* en in het tijdschrift „Germania". Voorts verscheen zijn boek: „Die Deutsche Ortsnamen (1863)", waarna hij in 1866 benoemd werd tot opperbibliothecaris aan de Koninklijke boekerij te Dresden. Ook vermelden wij van hem: „Die gräfliche Stolberg'sche Bibliothek zu Wernigerode (1866)" en „Ueber Einrichtung nnd Verwaltung von Schulbibliotheken (1865)". Eindelijk heeft hij eene nitvoerige geschiedenis van den Germaanschen taalstam geschreven onder den titel: „Geschichte des dentschen Sprachstamms (1874 enz.)" en eene uitgave bezorgd van het Dresdensche „Mayahandschrift (1880)".

Forsten (Rudolph), een verdienstelijk Nederlandsch geneeskundige, geboren te Wiidervank op den 26sten Juli 1751, bepaalde zich aanvankelijk tot den krijgsdienst, maar vertiet dezen weldra, om eerst het gymnasium te Zwolle en daarna de académie te Groningen te bezoeken. Hij stndeerde er onder *Camper* in de geneeskunde, vertrok met dezen in 1771 naar Leideu, promoveerde er bij het eeuwfeest met de kap en werd in 1775 tot hoogleeraar in de geneeskunde te Harderwijk benoemd. Hij onderscheidde er zich zoowel door zijne geleerdheid als door zijne welsprekendheid en was er op eene loffelijke wijze werkzaam tot aan zijn dood, welke voorviel op den 17den April 1807. Behalve een paar dissertaties en oraties schreef hij: „Waarneming wegens eene bijzondere besmetting der kinderziekte (1780)", — „De veepest, welke zich in het quartier van Nijmegen geopenbaard heeft enz. (1798)", — en „Kort verslag nopens den uitsiag der ingeënte, vergeleken met de natuurlijke kinderziekte (1800)". Zijn kleinzoon *Eltio Alegondus*, geboren te Middelburg den 12den Juli 1811, zag eene académische prijsverhandeling met goud bekroond, werd iid der natuurkundige commisaie, die in 1838 naar Indiën vertrok, en overleed op Amboina in Jannari 1843.

Forster is de naam eener kostelijke Pfalzer wijnsoort, die in het Beiersche Hardtgebergte in de omstreken van het dorp Forst verbouwd

wordt. Dit laatste ligt in een dal, door hooge bergen omgeven, en grenst aan Deidesheim en Wachenheim. De wijnbergen hebben er eene hooge waarde, en vooral de *Forster Traminer*, dien zij opleveren, is wereldberoemd.

Forster. Onder dezen naam vermelden wij: *François Forster*, een verdienstelijk Fransch graveur. Hij werd geboren te Locle bij Neufchâtel op den 22sten Augustus 1790, ging in 1805 naar Parijs, ontving er onderwijs van den schilder *Langlois* en bezocht tevens de schilder- en graveerschool. Hij bepaalde zich tot de graveernaald en behaalde in 1814 den eersten grooten prijs. Toen de Koning van Pruisen, die zich juist te Parijs bevond, hem eene gouden medaille en een jaargeld van 1500 francs voor 2 jaar verleende, vroeg hij met goed gevolg een dergelijk voorrecht voor zijn landgenoot *Leopold Robert* en vertrok met dezen naar Rome. Hier vervaardigde hij gravures naar historiestukken van oude meesters en keerde vervolgens naar Frankrijk terug, waar hij uitmuntende kunstwerken leverde, in 1844 tot lid der Académie van Beeldende Kunsten werd benoemd en den 27sten Juni 1872 overleed. Met grooten lof vermeldt men zijne: „Vierge au basrelief" naar *Leonardo da Vinci*, — de „Vierge de la maison d'Orléans", — „De Drie Gratiën", — de twee portretten van *Rafaël*, — „De beminde van Titiaan", — „Aeneas en Dido", — „Anrora en Cephalus" naar *Guérin*" — en eene „Heilige Cecilia" naar *Delaroche*.

Johann Reinhold Forster, een reiziger en natuurkenner. Hij werd geboren den 22sten October 1729 te Dirschau bij Dantzig, behoorde tot het geslacht der Lords *Forester* in Schotland, studeerde te Berlijn en te Halle in de godgeleerdheid en werd predikant te Nassenhuben. Bij voortduring echter legde hij zich toe op wiskunde, wijsbegeerte, land- en volkerenkunde en oude talen. Met blijdschap aanvaardde hij de hem opgedragen taak, om onderzoek te doen naar den toestand der kolonie Saratow in Aziatisch Rusland, vertrok in 1765 met zijn zoon *Georg* derwaarts en ontdekte er vele verkeerdheden. Bij zijne komst te Petersburg ontving hij van *Catharina II* den last, om met andere geleerden een wetboek voor die volkplanting te vervaardigen, doch verwachtte vruchteloos eene schadeloosstelling voor zijne moeite, waarna hij zich naar Londen begaf, uit nood zijne verzamelingen verkocht en door vertalen in zijn onderhond voorzag. Nadat hij meer dan éene leeraarsbetrekking in Amerika had afgeslagen, werd hij hoogleeraar in de natuurlijke historie en in het Fransch en Duitsch te Warrington in Lancashire. Weldra echter legde hij die betrekking neder en leefde ambteloos in vrij gunstige omstandigheden, totdat hem in 1772 het aanbod gedaan werd, om als natuurkundige kapitein *Cook* op zijne ontdekkingsreizen te vergezellen. Deze hielden 3 jaar aan en werden door zijn zoon nitvoerig beschreven. Zelf gaf hij later zijne: „Observations made during a voyage round the world (1778)" in het licht. Wèl benoemde de universiteit te Oxford hem tot doctor, doch ook nu ontving hij voor 't overige geenerlei belooning, zoodat hij in schulden en deswege zelfs in hechtenis geraakte, waaruit Hertog *Ferdinand van Brunswijk* hem bevrijdde. In 1780 werd hij hoogleeraar in de natuurlijke historie te Halle en overleed aldaar den 9den December 1798. Zijne onbeschroomde waarheidsliefde berokkende hem vele moeielijkheden, terwijl zoowel zijne neiging tot het spel als de lust, om zijne belangrijke verzamelingen uit te breiden, hem gedurig in geldverlegenheid brachten. Hij sprak en schreef 17 levende en doode talen en onderscheidde zich door dienstvaardigheid en opgeruimdheid. Van zijne geschriften vermelden wij nog: „De bysso antiquorum (1776)", — en zijne „Zoologia indica (1781)".

Johann Georg Adam Forster, oudsten zoon van den voorgaande. Deze uitstekende Duitsche schrijver werd geboren te Nassenhuben den 26sten November 1754, ging op 11-jarigen leeftijd met zijn vader naar Saratow, zette te Petersburg zijne studiën voort, kwam te Londen op een kantoor en volgde zijn vader naar Warrington, waar hij onderscheidene boeken in het Engelsch vertaalde en op eene naburige school onderwijs gaf in het Fransch en Duitsch. Voorts nam hij deel aan de reis om de wereld en begaf zich eerst naar Parijs, waar hij kennis maakte met *Buffon*, en toen naar Holland. Zes jaar was hij vervolgens leeraar aan de ridderacadémie te Cassel en ging in 1784 als hoogleeraar in de natuurlijke historie naar Wilna, en toen Keizerin *Catharina* in 1787 eenige geleerden met eene reis om de wereld belastte, werd hij er aan toegevoegd als historiograaf. Daar intusschen wegens den oorlog tegen de Turken van deze reis niets kwam, ging hij naar Göttingen, en de Keurvorst van Mainz benoemde hem in 1788 tot eerste bibliothecaris en tot professor. Met ijver bekleedde hij deze betrekking, totdat de Franschen in 1792 te Mainz kwamen. *Forster* werd toen als een ijverig voorstander der Revolutie door zijne republikeinschgezinde stadgenooten afgevaardigd naar Parijs, om bij de Nationale Conventie eene vereeniging van Mainz met Frankrijk tot stand te brengen. Nadat echter de Prnsen deze stad weder veroverd hadden, verloor hij al zijne boeken en handschriften, scheidde van eene geliefde echtgenoot, eene dochter van den hoogleeraar *Heyne*, welke daarna met zijne goedkeuring met zijn vriend *Huber* in het huwelijk trad, en nam het beslnit, om zich naar Indië te begeven. Daarom legde hij zich toe op de Oostersche talen, doch bezweek, uitgeput door rampspoed en vermoeienis, te Parijs op den 11den Januari 1794. *Forster* behoort tot de klassieke schrijvers van Duitschland, en zijn proza onderscheidt zich zoowel door den gemakkelijken stijl der Franschen als door de degelijkheid der Engelschen. Behalve een groot aantal vertalingen schreef hij: „Reise um die Welt in die Jahren 1772—1775 (1784, 3 dln)", — „Kleine Schriften, ein Beitrag zur Länder- und Völkerkunde, Naturgeschichte nnd Philosophie des Lebens (1789—1797, 6 dln)", — en „Ansichten vom Niederrhein, Flandern, Holland, England nnd Frankreich im April, Mai nnd Juni 1790 (1791—1794, 3 dln)". Ook heeft hij de „Sakontala" nit de „Kalidasa" in het Duitsch overgebracht. Zijne voormalige echtgenoot, *Therese Huber*, heeft zijn „Briefwechsel, nebst Nachrichten von seinem leben

(1828—1829, 2 dln)", — en zijne dochter zijne „Sämmtliche Schriften (1843—1844, 9 dln)" met eene karakterschets van haren vader door *Gervinus* uitgegeven.

John Forster, een Engelsch schrijver, geboren in 1812 te Newcastle. Hij studeerde in de rechten, maar wijdde zich reeds vroeg aan de beoefening der letteren. Sedert 1837 leverde hij bijdragen in den „Examiner", redigeerde dezen van 1848 tot 1858 en verhief hem tot een veelgelezen liberaal blad. Daarenboven was hij medewerker aan de „Edinburgh Review",de „Quarterly Review" en de „Foreign Quarterly Review", welke laatste hij desgelijks eenige jaren redigeerde. Toen *Dickens* de redactie van het „Daily News" nederlegde, werd hij opgevolgd door *Forster*, doch slechts voor den tijd van één jaar. In 1855 werd *Forster* tot secretaris der Lunacy commission en in 1861 tot commissioner in Lunacy benoemd en overleed te Londen den 1sten Februari 1876. Hij schreef: „Statesmen of the commonwealth in England (1831—1840, 7 dln)", — „The life and times of Oliver Goldsmith (1848; 3de druk, 1871)", — „Arrest of the five members by Charles the first (1860)", — „The debates on the grand remonstrance (1860)", — „Biographical essays (3de druk, 1860)", — „Sir John Elliot (1864, 2 dln; 2de druk, 1871)", — „Walter Savage Landor (1869, 2 dln)", — en „The life of Charles Dickens (1871, 2 dln; 9de druk, 1872)".

William Edward Forster, een Engelsch staatsman, geboren den 11den Juli 1818 te Bradpole. Hij werd in 1861 lid van het Parlement, waar hij zich bij de Whigs voegde; was onder *Palmerston* secretaris van den Board of Control, in 1865—1866 in het Kabinet *Russell* onderstaatssecretaris voor Koloniën, werd in November 1868 in het Kabinet *Gladstone* vicepresident van eene afdeeling van het privy conncil, verloor in Februari 1874 bij het aftreden van *Gladstone* die betrekking, maar werd in April 1880 onder het tweede ministerie *Gladstone* oppersecretaris voor Ierland. Den 1sten Mei 1882 echter legde hij die betrekking neder, omdat hij zich niet vereenigen kon met de maatregelen der Regeering.

Förster. Onder dezen naam vermelden wij:

Ernst Joachim Förster, een verdienstelijk Duitsch schrijver over kunst. Hij werd geboren den 8sten April 1800 te Münchengoszerstädt aan de Saale, studeerde te Jena en te Berlijn in de godgeleerdheid, doch bepaalde zich in 1822 bij de schilderkunst en oefende zich onder de leiding van *Cornelius* te München. Weldra was hij werkzaam aan de fresco's in de Aula te Bonn en aan die der Glyptotheek enz. te München. Tevens vermeerderde hij zijne kennis van de geschiedenis der kunst, zoowel door een herhaald verblijf in Italië als door reizen door Frankrijk, Engeland, België en Duitschland. Hij schreef: „Beiträgen zur nenern Kunstgeschichte (1835)", — „Briefe über Malerei (1838)" — „München, ein Handbnch für Fremde und Einheimische (1838; 7de druk, 1854)", — Handbnch für Reisende in Italien (1840; 8ste druk, 1865)", — „Handbnch für Reisende in Dentschland (1847; 2de druk, 1852)", — alsmede zijne „Denkmale der Dentschen Bauknnst nnd Malerei (1855—1865 dl. 1—9)" — en „Vorschule zur Knnstgeschichte (1862)". Eindelijk vermelden wij nog: „Leben nnd Werke des Fra Giovanni Angelico de Fiésole (1859)", — eene vertaling van het bekende werk van *Vasari* onder den titel: „Leben der ausgezeichnesten Maler, Bildhaner nnd Banmeister (1843—1849, 6 dln)", — eenige geschriften over *Jean Paul*, — een bnndel „Gedichte (1854)", — „Vermischte Schriften (1863)" — „Reise nach Belgien, Paris und Burgund (1864)", — „Rafael, sein Leben nnd seine Werke (1867—1868, 2 dln)", — „Peter Cornelius (1874, 2 dln)", — „Geschichte der italienischen Knnst (1869—1878, 5 dln)" — en „Denkmale italienischer Malerei (1869—1882, 4 dln)". Sedert 1859 is hij voorzitter der „Schillerstiftung" te München en lid van het bestunr der „Dentsche Schillerstiftung".

Friedrich Förster, een broeder van den voorgaande. Deze, een beoefenaar der geschiedenis, werd geboren te Münchengoszerstädt den 24sten September 1795, studeerde te Jena in de godgeerdheid, legde zich voorts inzonderheid toe op de ondheldknnde en knnstgeschiedenis en vertoefde geruimen tijd te Dresden, om sich aan de stndie der daar aanwezige knnstgewrochten te wijden. In 1813 nam hij met zijn vriend *Körner* dienst bij het jagerkorps van *Lützow* en wist, evenals zijn strijdgenoot, door zijne opgewondene krijgsliederen geestdrift te wekken voor de bevrijdlng van zijn vaderland. Bij herhaling werd hij gewond, verwierf het IJzeren Kruis en de orde van St. George en zag zich benoemd tot officier. Te Parijs bevorderde hij de teruggave der gerooide kunstschatten, ontving vervolgens eene benoeming aan de militaire school te Berlijn, doch werd in 1817 wegens democratische gevoelens ontslagen. In 1821 nam hij de redactie op zich van het „Nene Berliner Monatschrift", van 1823 tot 1826 die van de „Vossische Zeitung" deed vervolgens met zijn broeder *Ernst* eene knnstreis naar Italië en ontving na zijn terugkeer eene aanstelling bij het museum te Berlijn met den titel van Hofraad. Hij overleed aldaar den 8sten November 1868. Van zijne geschriften vermelden wij: Beiträge zur nenern Kriegsgeschichte (1816)", — „Der Feldmarschall Blücher nnd seine Umgebnngen (1821)", — „Friedrich des Grözen Jngendjahre, Bildnng und Geist (1822)", — „Grundzüge der Geschichte des preuszischen Staats (1818, 2 dln)", — „Handbnch der Geschichte, Geographie nnd Statistik des preuszischen Reichs (1820—1822, 3 dln)", — „Albrecht von Wallenstein (1834)", — „Wallenstein's Procesz (1844)", — „Geschichte Friedrich Wilhem's I, Königs von Preuszen (1834—1835, 3 dln)", — „Die Höfe nnd Kabinette Europa's im 18 Jahrhundert (1836—1839, 3 dln)", — alsmede eene reeks van popnlaire geschiedkundige werken, zoals: „Leben nnd Thaten Friedrich's des Grözen (1842, 2de druk)", — „Christoph Columbus (1846, 3 dln, 2de druk)", — „Friedrich Wilhelm der Grosze Kurfürst (1855, 4de druk)", — „Friedrich der Grosse geschildert als Mensch, Regent und Feldherr (1860, 4de druk)", — „Nenere und neneste preuszische Geschichte (1857—1861, 2 dln, 4de druk)", — „Geschichte der Befreiungskriege 1813, 1814 und

1815 (1865, 3 dln, 7de druk)", — „Gedichte (1838, 3 dln)" — en het drama „Gustav Adolf (1832)".

Heinrich Förster, vorstbisschop van Breslau. Hij werd geboren te Groszglogau den 18den November 1800, studeerde te Breslau en ontving in 1825 zijne wijding als priester, waarna hij eerst kapellaan werd te Liegnitz en daarna pastoor te Landshut. In 1837 ging hij als domheer naar Breslau en verwierf grooten roem door zijne welsprekendheid. Hij betoonde zich bij de kerkelijke bewegingen en in de Nationale Vergadering van 1848 een ijverig strijder voor de R. Katholieke Kerk, werd in 1853 bisschop van Breslau en overleed den 20sten October 1881. Hij schreef: „Lebensbild Diepenbrocks (1859, 2de druk)", — „Homilien anf die Sonntage des Katholischen Kirchenjahres (1851, 2 dln, 3de druk)", — „Der Ruf der Kirche in die Gegenwart (1852 3 dln, 3de druk)", — „Die christliche Familie (1854, 2de druk)" — en „Predigten auf die Sonntage des Katholischen Kirchenjahrs (1857, 2 dln, 4de drnk)". — Zijne „Kanselvorträge" zijn in 1857 ook gezamenlijk in 6 deelen in het licht verschenen.

Karl August Förster, een Duitsch dichter en vertaler. Hij werd geboren te Naumburg den 3den April 1784, studeerde te Leipzig in de godgeleerdheid, vertoefde als huisonderwijzer te Dresden, werd aldaar eerst als adjunct, toen als tweede en in 1828 als eerste hoogleeraar geplaatst aan de kadettenschool en overleed aldaar den 18den December 1841. Zijne vrije ure wijdde hij vooral aan de dichtkunst en aan de Italiaansche letterkunde. Na eerst één en ander zonder zijn naam te hebben uitgegeven, leverde hij van 1818 tot 1829 eene vertaling der gedichten van *Petrarca*, waarvan in 1851 eene derde uitgave verscheen, — en in 1821 van uitgelezene gedichten van *Tasso* (2de drnk, 1844), — voorts: „Rafael, Kunst und Künstlerleben (1827)", — „Sammlung auserlesener Gedichte für Gedächtniszund Redeübungen (1820; 5de druk 1854)", — „Abrisz der allgemeinen Literaturgeschichte (1827—1833; dl 1—4 afd. 1)", — en eene vertaling der „Vita nuova" van *Dante*. Eene „Bibliothek deutscher Dichter des 17 Jahrhunderts" sloot hij in 1838 met het 14de deel. — Zijne echtgenoot *Luise Förster*, eene zuster van *Friedrich* en *Ernst Förster*, bezorgde eene uitgave van zijne „Gedichte" en schreef zelve onder den pseudoniem *Ludwig Kreus*: „Der Wiedererweckte (1862, 2 dln)", terwijl beider dochter *Marie*, geboren te Dresden den 9den Maart 1817 en aldaar overleden den 28sten April 1857, zich desgelijks als schrijfster en dichteres heeft bekend gemaakt. Zij schreef: „Die Geschwister (1856)" — en „Briefe ans Sudruszland (1856)", terwijl hare „Gedichte" kort vóór haren dood zijn uitgegeven. Ook heeft zij eenige Engelsche werken in het Duitsch vertaald.

Wilhelm Förster, een verdienstelijk sterrenkundige, geboren te Grünberg (Silezië) den 16den December 1832. Hij studeerde te Berlijn en Bonn, werd in 1855 assistent aan de sterrenwacht te Berlijn, vestigde er zich tevens in 1857 als privaatdocent, werd in 1860 eerste assistent, in 1863 buitengewoon hoogleeraar en in 1865 directenr van de sterrenwacht. Daarenboven werd hij in 1868 directeur der commissie voor den ijk, nam tot 1868 deel aan de Europeesche graadmeting en was tot 1869 secretaris van het Sterrenkundig Genootschap. Behalve onderscheidene opstellen, in tijdschriften geplaatst, leverde hij: „Populären Mittheilungen zum astronomischen Theile des kgl. preusz. Normalkalenders", — „Die veränderl. Tafeln des astronom. und chronolog. Theils des kgl. preusz. Normalkalenders", — „Sammlung wissenschaftlicher Vorträge (1876)", — en „Sammlung populärer astronom. Mittheilungen (1878)".

Forsyth. Onder dezen naam vermelden wij:

Sir Thomas Douglas Forsyth, een Engelsch ambtenaar en reiziger, geboren te Liverpool in 1817. Hij trad in 1848 in dienst in Indië en was er werkzaam in Pendsjaub. Nadat hij door het sluiten van een handelstractaat met Kasjmir blijken had gegeven van diplomatieke bekwaamheid, ontving hij in 1870 van Lord *Mayo*, onderkoning van Indië, den last om als Indo-Britsch gezant handelsbetrekkingen aan te knoopen te Kasjgar. Vergezeld van *R. C. Shaw* en dr. *Henderson* trok hij den 7den Juli van Leh derwaarts en reisde over den Tsjanglang- en Sandsjoepas naar Jarkand, maar moest vanhier, vermoedelijk op aandringen van Rusland, terugkeeren. Onderweg doorzocht hij het bronnengebied van de Karakasj en kwam den 12den October 1870 weder te Leh. Beter slaagde eene volgende zending, namelijk om den beheerscher van Kasjgar de tijding te brengen, dat hij door het Britsch Bestuur als Khan werd erkend. Hij begaf zich in Juli 1873 op reis en daar hij tevens het Tarymbekken met zijn randgebergte zou onderzoeken, zag hij zich door wetenschappelijke mannen vergezeld. Hij trok over het Karakorumen het Kuen-Lungebergte en bereikte den 3den December Jangi-Hissar, de residentie van den Khan, in de nabijheid van Kasjgar, welke stad hij den 26sten December bezocht. Den 2den Februari 1874 werd een handelsverdrag met den Khan gesloten, en den 17den Juni van dat jaar kwam *Forsyth* weder te Leh. Nadat hij met eene ridderorde was versierd, aanvaardde hij in 1875 een gezantschap naar Mandelay, om naar aanleiding van het vermoorden van *Margary* in Yün-nan (1875) met de Regeering van Birma te onderhandelen, maar zijne zending had geenszins het gewenschte gevolg. Hij schreef: „Copy or extracts of correspondance relating to the mission of M. Douglas Forsyth to Yarkand (1871)", — „Lahore to Yarkand (1873)", — „Report of a mission to Yarkand in 1873 under command of Sir T. D. Forsyth (1875)", — en „Kashmir and Kashgar (1875)".

William Forsyth, een Engelsch rechtsgeleerde, geboren te Greenock in 1812. Hij studeerde aan het Trinity College te Cambridge, werd in 1839 advocaat en bekleedt sedert 1857 eene rechterlijke betrekking. Van zijne geschriften noemen wij: „On the law of composition with creditors (1841)", — „Hortensius, an historical essay on the duties of an advocate (1849; 2de druk, 1874)", — „On the law relating to the custody of infants (1850)", — „History of trial by jury (1852)", — „Cases and opinions of constitutional law (1869)", — „Napoleon at St. Helena and Sir Hudson Lowe (1853, 3

dln)", — „Life of Cicero (1864, 2 dln; 2de druk, 1867)", — „Mary Antoinette in the Conciergerie (1867)", — „The novels and novelists of the eighteenth centnry, in illustration of the manners and morals of the age (1871)", — „Essays, critical and narrative (1874)", — „Rome and its ruins (1866)", — „The slavonic provinces south of the Danube (1876)", — „Idylis and Lyrics (1872)", — en het drama „Hannibal in Italy (1872)".

Fort noemt men in de duurzame versterkingskunst verdedigingswerken, die zich van eene eigenlijke vesting onderscheiden doordien zij van geringeren omvang zijn en alleen eene militaire bezetting, geene burgerbevolking hebben. Zij dienen dus uitsluitend tot militaire doeleinden en worden naar den aard hunner bestemming in vier hoofdsoorten onderscheiden, t. w.: *gedetacheerde forten*, *tusschenposten*, *dijkposten* en *sperforten*.

Gedetacheerde forten vormen de hoofdsteunpunten van eene verschanste linie, of wel zij dienen om eene depôtvesting voor bombardement te vrijwaren. In het laatste geval plaatst men ze dikwijls onder het werkzame vuur der vesting en noemt ze alsdan *voorwerken*. Ook moeten onder deze soort van forten worden gerangschikt *citadellen*, die als reduit van eene vesting dienen en voorts ten doel kunnen hebben het in toom houden van eene oproerige burgerij.

Tusschenposten zijn kleinere werken dan gedetacheerde forten, maar liggen met deze op éene lijn. Zij hebben ten doel het terrein tot de naastliggende werken onder vuur te houden en vereischen alzoo geene zware bewapening.

Dijkposten dienen voor de zuiver plaatselijke verdediging van eene accès in eene inundatie. Men verstaat hieronder echter ook wel de stennpnnten in eene innndatielinie, die de roi vervulien van gedetacheerde forten en tevens sperfort zijn.

Sperforten zijn gelegen aan spoorwegen, bij scheidingspnnten van rivieren, die als innndatiebron dienen en bij belangrijke innndatiesluizen. Zij zijn dns meestal geheel zelfstandig en uitsinitend tot plaatselijke verdediging bestemd, weshalve men ze dan ook nooit grooter maakt, dan voor de bewapening en bezetting uitdrukkelijk wordt vereischt. Zij verkeeren in zooverre in eene andere gesteldheid dan de dijkposten, dat zij van alle kanten knnnen worden aangevallen en ingesloten.

Fort de France, ook *Fort Libre*, *Fort Desaix* en *Fort Royal* genaamd, is eene havenstad en vesting aan de westzijde van het West-Indische eiland Martinique. Het verrijst aan eene prachtige baai, wordt door het fort Bourbon (1 200 voet hoog) en andere vestingwerken beveiligd, onderscheidt zich door fraaie straten en wandelperken en telt 12 000 inwoners. Deze plaats is de zetel van het bestnnr der Koloniën.

Forteguerri (Nicolaas), een Italiaansch dichter, vooral bekend door het komisch heldendicht „Ricciardetto", werd geboren te Pistoja in 1674, ontving aldaar zijne opleiding, koos den geestelijken stand en begaf zich naar Rome. Aan het Hof van *Clemens XI* wijdde hij zich echter veel meer aan de fraaie letteren en aan de dichtknnst, dan aan herderlijke werkzaamheden. Hij overleed aldaar den 17den Februari 1735. In gemeld heldendicht, waarin hij de verdorven zeden der geestelijkheid belachelijk maakt, koos hij één der Heemskinderen, *Richardet*, tot zijn held. Stuksgewijs las hij het voor aan den Paus en 2 jaar na zijn dood verscheen het met de Grieksch-Italiaansche omzetting van zijn naam — *Carteromaco* — in het licht. Ook heeft hij nog andere gedichten uitgegeven.

Forteman (Magnus) is een merkwaardig persoon in de geschiedenis van Friesland. Hij staat namelijk vermeld als de eerste potestaat van dat gewest en werd door de ingezetenen onder goedkenring van *Karel de Groote* in 809 tot die betrekking gekozen. Hij voerde bevel over de Friezen bij hun tocht naar Rome, werd in den strijd tegen de Saracenen gewond en overleed te Fondi in Italië. Zijn lijk werd vervolgens naar Rome gebracht en hij zelf heilig verklaard. Hij behoort echter tot het fabelachtig tijdperk der Friesche historie.

Fortepiano, zie *Piano*.

Fortescue is de naam van een aanzienlijk Engelsch geslacht, afkomstig, naar men meldt, van zekeren *Richard le Fort*, die *Willem de Veroveraar* op zijn tocht naar Engeland vergezelde en hem in den slag bij Hastings dekte met zijn schild, weshalve hij den naam ontving van *Fort-escu* (Sterk-schild) en het familiedevies „Forte scutum salns dncum (Een sterk schild is het behond der aanvoerders)". Tot dat geslacht behooren: Sir *John Fortescue*, één der dapperste veldheeren van *Hendrik V*; — zijn zoon Sir *John Fortescue*, een rechtsgeleerde, in 1461 opperrechter der Kinga-Bench, een aanhanger van het Huis van *Lancaster*; hij vlood in 1461 met Koningin *Margaretha* naar het vaste land, schreef voor Prins *Eduard van Wales* de beroemde verhandeling: „De laudibus legum Angline", keerde in 1471 met dien Prins in Engeland terug, doch onderwierp zich, nadat deze vermoord was, aan het Huis van *York*, waarna hij in 1485 overleed, achterlatende het geschrift: „Te difference between absointe and limited monarchy"; — zijn kleinzoon *John*, van wiens jongeren broeder *William* de Iersche Lords *Clermont* afstammen en zelf de voorvader van *Hugh Fortescue*, die in 1721 als baron *Clinton* pair van Engeland en in 1746 graaf *Clinton* en baron *Fortescue* werd, waarna hij als eerste en laatste Graaf *Clinton* den 3den Mei 1751 overleed, en de baronnie aan zijn half broeder *Matthew* († 10 Juli 1785) ten deel viel; — *Hugh*, een zoon van laatstgemelde en in 1789 tot visconnt *Ebrington* en graaf *Fortescue* benoemd, doch den 16den Jnni, 1841 overleden; — *Hugh*, tweede Graaf *Fortescue*, geboren 13 Februari 1783, achtervolgens lid van het Lager- en van het Hoogerhnis, lord-luitenant van Ierland en lord-steward van het Koninklijk Huis en overleden den 14den September 1861, eene levensbeschrijving van Lord *King* nalatende; — en *Hugh*, derde graaf *Fortescue*, een zoon van den voorgaande, geboren den 4den April 1818, achtervolgens lid van het Lagerhnis en pair, een ijveraar voor de belangen der lagere volksklasse en schrijver van eenige opstellen en vlugschriften over onderwerpen van staatkundigen en philanthropischen aard. — Zijn oudste zoon, *Hugh*, viscount *Ebrington*, geboren den

16den April 1854, zag zich in 1880 gekozen tot lid van het Lagerhnis.

Forth (De) is eene belangrijke Schotsche rivier, onder den naam van Duchray ontspringend aan de oostelijke helling van den Ben-Lomond in het graafschap Stirling. Zij vloeit hier alsmede in Perth- en Clackmannanshire oostzuidoostwaarts, is sterk gekronkeld en 17 geogr. mijl lang, ontvangt door de Theith het overtollige water van eenige meren en stort zich bij Kincardine uit in eene naar haar genoemde baai, de *Firth of Forth*, die, door bevallige henvels omgeven, aan schepen eene vellige reede, maar geene enkele goede haven aanbiedt.

Fortificatie, zie *Versterkingskunst*.

Fortis (Abbé Giovanni Battista, genoemd Alberto), een Italiaansch natuurkundige, geboren te Padna den 11den November 1741, werd op 16-jarigen leeftijd opgenomen in de Orde der Angustijnen, doch verliet haar eerlang, om zich aan de studie der letteren te wijden. Hij schreef: „Saggio d'osservazioni sopra l'isola de Cherso ed Osero (1771)" en „Viaggio in Dalmazia (1774, 2 dln)". Na het overlijden van zijne moeder werd hij bezitter van een aanzienlijk vermogen, reisde in Italië, begaf zich bij het uitbarsten der Fransehen Revolutie naar Parijs en werd in 1801 bibliothecaris te Bologna, waar hij in 1803 overleed. Van zijne overige geschriften vermelden wij nog: „Lettere geografico-fisiche sulla Calabria e sulla Puglia (1874)", — „Del nitro minerale (1787)" — en „Mémoires pour servir à l'histoire naturelle et principalement à l'orycfographie de l'Italie (1802, 2 dln)".

Fortlage (Arnold Rndolf Karl), een Duitsch wijsgeer, geboren te Osnabrück in 1806, studeerde te Göttingen en te Berlijn in de godgeleerdheid, doch bepaalde zich weldra tot de wijsbegeerte, wier beoefening hij te München onder de leiding van *Schelling* voortzette. In 1829 werd hij privaatdocent te Heidelberg en meende door zijn terugkeer tot de critiek van *Kant* een vast standpunt te verkrijgen. Hiervan gaf hij getuigenis in zijne geschriften: „Ueber die Denkweise der ältesten Philosophen (1829)", — „Die Lücken des Hegelschen Systems (1832)", — „Philosophische Meditationen über Plato's Symposion (1835)", — „Aurelii Augustini doctrina de tempore (1836)" — en „Darstellnng und Kritik der Beweise für das Dasein Gottes (1840)". Voorts schreef hij: „Vorlesnngen über die Geschichte der Poesie (1838)" en werd vervolgens, toen *Schelling* zich naar Berlijn begaf, privaatdocent aldaar. Hij schreef er: „Hundert Thesen zur Psychologie (1843)" en zag zich in 1847 benoemd tot hoogleeraar te Jena. Voorts hebben wij van hem: „Genetische Geschichte der Philosophie seit Kant (1852)", — „System der Psychologie als empyrische Wissenschaft aus der Beobachtung des innern Sinnes (1855, 2 dln)", — „Gesänge christlicher Vorzeit (1844)", — „Das musikalische System der Griechen (1847)", — „Genetiseche Geschichte der Philosophie seit Kant (1852)", — „System der Psychologie (1855, 2 dln)", — „Acht psychologische Vorträge (1869, 2de drnk 1871)", — „Sechs philosophische Vorträge (1869)", — „Vier psychologische Vorträge (1874)", — „Friedrich Rückert nnd seine Werke (1867)" — en „Beiträge zur Psychologie als Wissenschaft aus Spekulation und Erfahrung (1875)". Hij overleed te Jena den 8sten November 1881 en nit zijne nalatenschap verscheen nog: „Das Menschheitsideal der Moralität nach den Christenthnm (in de „Jahrbücher für protestantische Theologie)".

Fortschrittspartei of *partij van vooruitgang* is de naam van eene aanzienlijke partij in het Hnis van Afgevaardigden in Pruisen en in den Dnitschen Rijksdag. Zij ontstond in 1861 en had *Waldeck* tot hoofdaanvoerder. Na den oorlog van 1866 neigde een gedeelte dezer partij tot onderstenning van de politiek van *von Bismarck* en na dien van 1870—1871 schaarde zij zich aan de zijde van dezen tegenover de ultramontanen of de Centrumpartij. Bij de behandeling van de Oorlogsbegrooting en vooral ook in 1879 bij die van de sociale hervormingsplannen van den Rijkskanselier ontstond er verdeeldheid bij de Fortschrittspartei, zoodat eene nienwe partij — die der Nationaalliberalen — ontstond. Het aantal harer leden in den Rijksdag in 1883 beliep 61, maar is door de verkiezingen van 1884, welke bijzonder gnnstig was voor de Sociallsten, aanmerkelijk verminderd.

Ook in andere Duitsche Parlementen heeft men eene Fortschrittspartei, die zich echter naar gelang der omstandigheden door andere eigenschappen onderscheidt. Gewoonlijk vormt zij er eene partij van liberale elementen, die zich vooral kenmerkt door haar strijd tegen de ultramontanen.

Fortoul (Hippolyte Nicolas Honoré), een Fransch schrijver en minister, geboren den 13den Augustus 1811 te Digne in het departement Basses Alpes, was een tegenstander der Romantische school, schreef onder den titel: „Grandeur de la vie privée (1838 2 dln)", een paar kleine romans, benevens het belangrijke werk: „De l'art en Allemagne (1841, 2 dln)", was medewerker aan de „Encyclopédie nonvelle" en werd hoogleeraar in de geschiedenis der letterkunde, eerst te Toulouse (1845) en toen te Aix (1846). Na de Februari-omwenteling werd hij lid van de Constituecrende en daarna van de Wetgevende Vergadering, voegde zich bij de partij van *Napoleon*, werd eerst minister van Marine, daarna van Eeredienst en Onderwijs, in 1854 senator en overleed te Ems den 7den Jnli 1856.

Fortuna, in het Grieksch *Túxy*, is de godin van het toeval en volgens *Hesiodus* eene dochter van *Océanus*, terwijl *Pindarus* haar eene zuster noemt der Schikgodinnen en haar de bescherming der steden toekent. Zij is het tegenovergestelde van het *Fatum* (zie aldaar), dewijl zij zonder wet of regel handelt. Men had tempels voor haar gebouwd te Smyrna en elders, terwijl zij bij de Romeinen onder verschillende namen gehuldigd werd. Tot hare attributen behooren het roer, de hoorn des overvloeds, een bal, maar vooral een rad. — Zie ook onder *Asteroïden*.

Fortunatus is de held van een ouden, onderhoudenden volksroman, die vermoedelijk in de 16de of 17de eenw nit het Spaansch in het Hoogdnitsch en Nederlandsch is overgebracht. Hij heeft in onze taal den titel van: „Eene nienwe historie van Fortunatus borse en van zijnen wenschhoed. Zeer genengelijk en plaisant om te lezen, leerende hoe een jong

gezel hem heuselijk houden zal in handel en wandel, met woorden en werken, bij hooge en lage personen. Dezen allerlaatsten druk van nieuws overgezien en met nienwe figuren daarop passende, verbeterd. Nooit voor dezen zoo gedrukt (Amsterdam bij S. en W. Koene, 1796)". Daarin wordt de geschiedenis verhaald van een jongeling van Cyprus, die na velerlei wederwaardigheden van vronw *Fortuna* eene beurs ontving, waarin hij bij elken greep 10 goudstukken vond. Nu ging hij aan het reizen door Duitschland, Engeland, Ierland, Venetië en Constantinopel en keerde eindelijk naar Cyprus terug, waar hij met de dochter des Konings huwde, die hem 2 zonen schonk, *Ampedo* en *Andolosia*. Na verloop van 12 jaar ging hij op nieuw op reis, kwam in Perzië, waar de Sondan hem een hoed toonde, die zijn drager of draagster terstond derwaarts bracht, waar hij of zij wezen wilde. *Fortunatus* zei, dat zulk een hoed wel zwaar zou zijn, waarna de ander, om hem van het tegendeel te overtuigen, hem dien op het hoofd zette. Terstond wenschte *Fortunatus*, dat hij op zijne galei mocht wezen, die zeilreê lag, — en alzoo geschiedde. Weder begaf hij zich naa Cyprus, waar hij weldra overleed, nadat hij aan *Andolosia* de beurs en aan *Ampedo* den wenschhoed gegeven had. Eerstgenoemde, door eene vronw bedrogen, had weldra zijne beurs verloren en leende nn van zijn broeder den wenschhoed, die ook niet lang in zijn bezit was. Hij kreeg echter beide schatten terug en stelde aan zijn broeder den wenschhoed weder ter hand. Hij werd voorts overvallen en van zijne benrs beroofd door 2 Engelsche Graven. Toen *Ampedo* die mannen niet kon opsporen, verbrandde hij van spijt den wenschhoed, — en *Andolosia* werd door zijne belagers omgebracht, waarna de benrs geen goud meer opleverde. Ten slotte kwam het misdrijf dier beide Graven aan den dag, waarna zij werden geradbraakt. De moraal van het boek is, dat de gaven der fortuin den mensch niet gelnkkig maken. De oudste Duitsche druk van dit volksboek is van 1502, — voorts heeft men eene Fransche uitgave van 1670, eene Italiaansche van 1676, alsmede eene Engelsche, Deensche, Zweedsche, enz. Verschillende dichters van lateren tijd hebben aan die geschiedenis de stof voor drama's ontleend.

Fortune (Robert), een Engelschman, bekend door zijne botanische reizen, werd geboren in 1813 in de nabijheid van Berwick en legde zich met zoo goed gevolg toe op den tuinbouw, dat hij weldra bij den botanischen tuin te Edinburgh en vervolgens in den tuin der Horticultural Society te Chiswick geplaatst werd. Op last van deze laatste begaf hij zich naar China, doorkruiste er verschillende gewesten, en schreef: „Three years wanderings in the northern provinces of China (1847, 2 dln)". Hierin vindt men levendige tafereelen van het landschap, vooral met betrekking tot de flora, opmerkingen over den landbouw aldaar en belangrijke opheldeningen over de cultunr en de bereiding van thee, katoen, enz. Niet weinig echter vermeerderde hij zijne kennis omtrent China op eene tweede reis, in 1848 ondernomen met het doel om de beste theestruiken op te sporen ten behoeve der thee-aanplantingen van de Oost-Indische Compagnie in het Himalayagebergte. In Chineesch gewaad en met geschoren hoofd reisde hij van Sjang-hai langs de Tsientang stroomopwaarts naar het Boheagebergte, bezocht Hokooe, de stapelpl aats van den handel in zwarte thee, en keerde over eene hooge bergketen, die de provinciën Kiangh: en Foe-kien scheidt, terug naar de zeekust. Hij beschreef dien tocht in zijn: „Journey to the tea-countries of China (1851, 3 dln)". In 1853—1856 trok hij wederom derwaarts en gaf verslag van zijne bevindingen in zijn: „Residence among the Chinese; inland, on the coast and at sea (1857)". Nanwelijks bevond hij zich weder in zijn vaderland, toen het bewind der Vereenigde Staten hem uitnoodigde, om op nieuw naar China te trekken en er zaden van de theestruik en van andere gewassen te verzamelen. Hij voldeed aan die nitnoodiging en bezocht tevens Japan, waarna zijn boek: „Japan and China (1853)" in het licht verscheen. Op aanzoek van datzelfde bewind vertrok hij in 1857 wederom naar China, om er zaden van de theestruik en van andere planten te verzamelen. Voorts ondernam hij in 1860 eene reis voor Japan vanwaar hij eerst in 1863 terugkeerde, en schreef: Jedo and Peking (1863)". Hij overleed in het begin van 1880.

Fortuny (Mariano), een beroemd Spaansch schilder, geboren den 11den Juni 1839 te Rëus in Catalonië, ontving zijne opleiding aan de kunstacadémie te Barcelona, schilderde naar het leven en verwierf eerlang een prijs en een jaargeld voor eene reis naar Rome, waar hij in 1856 aankwam. Hij vergezelde voorts generaal *Prim* in den oorlog tegen Marocco (1859—1860), waar het kleurenrijke landschap hem eene gewenschte stof voor studie opleverde. Voordat hij naar Rome terugkeerde, bezocht hij Parijs en Madrid, en toen hij tegen het einde van 1866 weder te Rome kwam, bracht hij een aantal bestellingen mede van den kunsthandelaar *Goupil* te Parijs. Hij leverde deze af in 1869 en verwierf daardoor eene Europeesche vermaardheid. Zijn fraaiste stuk is „De bruiloft" in de Vicaria te Madrid, terwijl wij tevens zijne „Maroccaansche slangenbezweerders" vermelden. Behalve historiestukken voor kerken, leverde hij meesterlijke aquarelen penteekeningen. Schoon hij gedurig Spanje bezocht, bleef hij te Rome gevestigd en overleed aldaar den 21sten October 1874. Hij was een oorspronkelijk kunstenaar, die zich onderscheidde door eene eigenaardige compositie en door een gloeiend koloriet. Zijne stukken worden tegen goud opgewogen; voor zijne aquarel: „De Arabier in het gebed" betaalde men 20000 francs.

Fort Wayne, ook *Summit City* geheeten, de hoofdstad van het graafschap Allen in den Noord-Amerikaanschen Staat Indiana, aan het vereenigingspunt der rivieren St. Joseph en Mary, die de Manmee vormen, alsmede aan het Wabash- en Eriekanaal en aan het kruispunt van belangrijke spoorwegen, verheft zich op de plaats van een evenzoo genoemd fort, in 1794 tot verdediging tegen de Indianen verrezen, en is thans eene bloeiende plaats met omstreeks 20000 inwoners. Men heeft er een college (Concordia college) en eene académie voor het vronwelijk geslacht (Methodical female

college), — alsmede een bisschop der R. Katholieke Kerk.

Forum was bij de Romeinen de naam van het *marktplein*. Het oorspronkelijk Forum te Rome, thans het Campo Vaccino, is een kunstmatig geëffend plein in het midden der stad, waar het een langwerpig vierkant vormde, dat zich uitstrekte van het noordwesten naar het zuidoosten — van den voet van den Capitolijnschen heuvel, waar zich de boog van *Septimius Severus* verheft, tot aan den boog van *Titus* over eene lengte van 200 met eene breedte van 60 tot 37 Ned. el. Het was in twee helften verdeeld, namelijk het Comitium, bestemd voor rechtszaken, en het eigenlijke Forum, hetwelk voor handel, volksvergaderingen en gevechten van gladiatoren gebezigd werd. De eerste helft was door tempels en openbare gebouwen, — de tweede door steenen gaanderijen en winkels omgeven. Later zijn deze gaanderijen door prachtige gebouwen vervangen, welke voor de rechtspraak of voor den handel moesten dienen. Op het Comitium en op het Forum verhieven zich onderscheidene gedenkteekenen, — op het laatste onder anderen de Columna rostrata van *Duilius*. Aan het Comitium, waar zich de rechtzaal van den praetor urbanus bevond, grensde de vergaderplaats van den Senaat. Aan het éene uiteinde van het Forum, bij den Clivus Capitolinus, verhief zich de tempel van *Saturnus*, alsmede de schatkamer (Aerarium) en het staatsarchief (Tabularium). Aan de noordzijde van het plein bevonden zich vóór de Basilica argentaria 3 doorgangen of passages (Jani), en in den middensten (Janus medius) werd beurs gehouden. De grenzen tusschen het Forum en Comitium waren aangewezen door de Rostra of de redenaarstribune. — Na *Julius Caesar* en *Augustus* verloor het Forum Romanum zijn voormaligen invloed op het staatkundig leven des volks, hoewel men dit plein bij voortduring verfraaide. Veel prachtiger evenwel waren de fora, die na *Julius Caesar* door verschillende Keizers gebouwd werden en niet zoo zeer in open pleinen als in tempels, zalen en zuilengangen bestonden, zooals dat van *Julius Caesar*, van *Augustus*, van *Domitianus* en van *Trajanus*, die ten noorden van het oude Forum eene reeks van grootsche gebouwen vormden. Ook waren er in het tijdperk der Romeinsche heerschappij onderscheidene plaatsen binnen en buiten de grenzen van Italië, die den naam van *Forum* droegen, zooals *Forum Hadriani* (het tegenwoordige Voorburg) enz. — Elke rechtbank wordt in onzen tijd nog wel eens overdrachtelijk *forum* genoemd.

Foscari (Francisco), de telg van een oud Venetiaansch geslacht, werd in 1515 procurator van St. Marcus en in 1533 doge van Venetië. Hij voerde oorlog tegen de Hertogen van Milaan en onderwierp Brescia, Bergamo, Cremona, Ravenna enz. aan het gezag der Republiek. Nadat hij gedurende 34 jaar belangrijke diensten aan zijn vaderland bewezen had, zag hij zich op 84-jarigen leeftijd van verraad beschuldigd en van zijne waardigheid ontzet. Hierdoor werd hij zóo geschokt, dat hij kort daarna overleed. — Bekend is het gedicht van *Byron*: „The two Foscari".

Foscarini is de naam van een aanzienlijk Venetiaansch geslacht. Hiertoe behooren *Michele Foscarini*, een Venetiaansch raadsheer, geboren in 1632 en overleden in 1692, die een vervolg heeft geschreven op de „Geschiedenis van Venetië" van *Nani*, — en *Marco Foscarini*, een verdienstelijk letterkundige, geboren in 1695. Deze werd belast met belangrijke zendingen, onderscheidde zich door kennis en welsprekendheid, werd directeur der boekerij van St. Marcus en zag zich eindelijk in 1762 tot doge gekozen. Hij regeerde slechts 10 maanden en schreef onder anderen: „Della letteratura Veneziana libri otto (1752)", — en „Ragionamente della nobilta Veneziana(1826)".

Foscolo (Niccolo Ugo), een uitstekend Italiaansch dichter, den 26sten Januari 1777 op Zante uit een Venetiaansch geslacht geboren, wijdde zich al vroeg aan de wedergeboorte van Italië. Dat bleek reeds, toen hij op 20-jarigen leeftijd optrad met zijn treurspel: „Tieste", — voorts in zijne: „Ultime lettere di Jacobo Ortis (1802)". Te Lyon, werwaarts hij zich als lid der Consulta begeven had, onderscheidde hij zich door zijne stoutmoedige „Orazione a Bonaparte (1829)". Voorts hield hij te Pavia letterkundige voorlezingen en ging in 1805 met het Fransche leger naar Boulogna. Toen *Eugène* hem wegens zijn treurspel „Ajace" uit Milaan verbande, begaf hij zich naar Florence, waar hij zijne hoop op de herstelling van Italië nog krachtiger openbaarde in het treurspel „Ricciarda", dat in 1820 te Londen in het licht verscheen. Als adjudant van generaal *Pino* zocht hij de nationale garde voor zijne denkbeelden te winnen, doch wekte hierdoor het misnoegen der Regeering, zoodat hij de wijk moest nemen. Hij begaf zich eerst naar Zwitserland, en in 1817 naar Londen, waar hij den 14den September 1827 overleed. Met *Monti* had hij een aanvang gemaakt eener vertaling der „Ilias" in versi sciolti, — voorts schreef hij te Pavia eene vertaling van het gedicht van *Callimachus* „Berenice's hoofdhaar". Te Londen nam hij de bezorging op zich eener critische uitgave der 4 groote Italiaansche dichters, maar ziekte en smart verhinderden hem, die taak te voleindigen. Toch kwam hij met *Dante* zoover klaar, dat *Rolandi* het handschrift kocht voor 400 pond sterling, waarna zijne fraai geïllustreerde uitgave der „Divina commedia" verscheen. Eindelijk vermelden wij zijne: „Lezioni di eloquenza (1830)", — zijne „Discorsi storici e letterarj (1843)" zijn, — „Saggio snpra Petrarca (1824)", — en zijn „Epistolario (1854, 3 dln)", uitgegeven door *Orlandini* en *Mayer*. In 1871 is zijn stoffelijk overschot plechtstatig uit Engeland naar Florence gebracht.

Fossano, eene stad en bisschopszetel in de Italiaansche provincie Coni, ligt aan den spoorweg tusschen Turijn en Coni en aan de Stura, die zelve in de Tanaro en door deze in de Po zich ontlast. Zij verheft zich op een heuvel en is door oude wallen met wandelperken omringd. Men vindt er een antiek kasteel, rechte, breede straten met bogengangen en fraaie huizen, eene hoofdkerk en 9 andere kerken, eene académie voor kunsten en wetenschappen, eene veeartsenijschool, eene muziekacadémie en een schouwburg. De gemeente telt ruim 18000, de eigenlijke stad 12000 zielen, die een

belangrijken handel drijven in zijde, hennep, graan en vee.

Fossielen, zie *Versteeningen.*

Fossombrone (Forum Sempronii), eene stad en bisschopszetel in de Italiaansche provincie Urbino en Pesaro, ligt aan den weg van Fano naar Rome (Via Flaminia) in een bekoorlijk dal aan de Metauro. Er zijn bijna 5000 (in de gemeente ruim 9000) inwoners (1881), die zich met uitstekend gevolg vooral met de zijdeteelt bezig houden. Men vindt er een gymnasium, eene technische school, eene merkwaardige hoofdkerk met oude opschriften, een oud kasteel, de bouwvallen van een theater en den boog eener brug uit den tijd der Romeinen. Deze brachten er in 207 vóór Chr. eene nederlaag toe aan *Hasdrubal.* Later werd de stad door de Gothen verwoest, doch zij is op eene meer geschikte plek herrezen.

Fosz (Heinrich Hermann), een Noorsch dichter, geboren te Bergen den 17den September 1790, werd eerst voor den handel opgeleid, doch trad in 1808 in militairen dienst en verdedigde in 1810 op uitstekende wijze op het eiland Langeland eenige strandbatterijen tegen de Engelschen. In 1813 werd hij leeraar aan eene school voor middelbaar onderwijs te Bergen, in 1827 afgevaardigde naar de Storthing voor zijne geboortestad, in 1832 bataljonschef te Christiania en in 1845 lid van den Staatsraad van Noorwegen en belast met de portefeuille van Marine. Ongesteldheid noodzaakte hem in 1849, die betrekking neêr te leggen, en hij overleed te Christiania den 21sten September 1853. Zijne uren van uitspanning besteedde hij aan de dichtknnst. Met *Rein* en *Falsen* bezorgde hij de uitgave van den „Noorschen spectator" en met *Sagen* leverde hij eene beschrijving van de stad Bergen. Ook vertaalde hij de „Frithiofsaga" van *Tegnér* in het Noorsch en schreef het gedicht „Tidsnornerne (Teekenen des tijds)".

Fothergill (Jessie), eene Engelsche romanschrijfster, geboren den 7den Juni 1851 te Manchester, woont in hare geboorteplaats, heeft in het binnen- en buitenland een schat van opmerkingen verzameld en onderscheidt zich door eene uitstekende gave van waarneming. Zij schreef: „Heally, a romance (1875)", — „Aldyth (1877)", — „The first violin (1878)", — „Probation (1879)", — „The Wellfields (1880)", — „Kith and kin (1881)", — en een aantal kleine verhalen.

Foucart (Paul), een Fransch geleerde en lid van het Instituut, geboren te Parijs den 15den Maart 1836, ontving zijne opleiding aan de Ecole française d'Athènes. De vrucht zijner studiën in Griekenland was het boek, door hem met *Wescher* geschreven: „Inscriptions recueillies à Delphes (1863)". Daarop volgden: Mémoire sur l'affranchissement des esclaves par forme de vente à nne divinité (1867)", — „Mémoire sur les ruines et l'histoire de Delphes (1868)" — en „Des associations religieuses chez les Grecs (1873)". In 1868 werd hij professor aan het Lycée Charlemagne, in 1870 aan het Lycée Bonaparte en sedert 1874 hield hij voorlezingen aan het Collége de France over opschriften en Grieksche ondheden. In 1878 werd hij lid van de Académie des Inscriptions en in datzelfde jaar directeur der Ecole française d'Athènes.

Foucault (Jean Bernard Léon), een Fransch natuurknndige, geboren te Parijs den 18den September 1819, stndeerde aanvankelijk in de geneeskunde, maar legde zich inzonderheid toe op de natuurkunde en werd adsistent bij *Donné* en *Fizeau,* — voorts in 1845 redacteur van het wetenschappelijk gedeelte van het „Journal des Debats" en legde zich tevens met ijver toe op de natuurkundige wetenschap. Zijne onvermoeide proefnemingen brachten hem tot de uitvinding van een „Appareil illuminateur" of een toestel tot het verwekken van electrisch licht, alsmede tot die van een electro-magnetischen regulator. Inzonderheid heeft hij een wereldberoemden naam verworven door de naar hem genoemde *slingerproef,* welke een zichtbaar bewijs verschaft voor de omwenteling der Aarde om hare as. Hij bevestigde een slinger van ijzerdraad, aan het onderste uiteinde van een zwaren metalen bol voorzien, aan den zolder, bracht dien nit den verticalen stand door hem met een dnnnen draad aan den wand te bevestigen en verbrak daarna dezen draad door verbranding, zoodat de slinger zich zonder eenigen schok in een bepaald slingervlak bewoog. De beweging der Aarde had daarop geen invloed en het bleek, dat de slinger zich geleidelijk ging bewegen in eene andere richting dan de daaronder gestelde kompasroos eerst aanwees. Daar het slingervlak onveranderd bleef, moest men de oorzaak zoeken in een veranderden stand dier kompasroos en het werd door berekening duidelijk, dat die verandering in overeenstemming was met de omwenteling der Aarde, waaraan die kompasroos was verbonden. Het duidelijkst is zulks op eene der polen onzer Aarde. Bevestigde men dáar den slinger in het veriengde der aardas, dan zou het slingervlak juist in 24 nur alle richtingen der kompasroos doorloopen, terwijl daarentegen onder den evenaar geene verandering van slingervlak met betrekking tot de richting der kompasroos plaats heeft. Tusschen de pooi en den evenaar bedraagt de afwijking in één uur te Petersburg bijna 13°, te Amsterdam ongeveer 12°, te Rome nagenoeg 10°, te Calcutta $5^3/_4$°. Men heeft die proeven op een groot aantal plaatsen, zooals in den Dom te Spiers (door *Schwerd*), in den Dom te Keulen (door *Grothe*) enz. met groote zorg en steeds met hetzelfde gevolg herhaald. *Foucault* werd in 1865 lid der Académie en overleed te Parijs den 12den Februari 1868. Zijne opstellen zijn geplaatst in de „Comptes rendus" en in de „Bibliothèque d'instruction populaire".

Fouché (Joseph), Hertog *van Otranto,* de zoon van een scheepsgezagvoerder, werd geboren bij Nantes den 29sten Mei 1763 en was bij het uitbarsten der Groote Revolutie ieeraar in de wijsbegeerte in laatstgenoemde stad. Het departement Loire Inférienre zond hem naar de Nationale Conventie, waar hij vóor den dood des Konings stemde. In 1793 vergezelde hij de commissarissen uit het Comité du Salnt Public naar Lyon, doch het schijnt, dat hij de aidaar gepleegde gruweleu niet bevorderd heeft. Na zijn terugkeer haalde hij zich den haat van *Robespierre* op den hals, waarna hij tot den val van dezen medewerkte Intusschen werden ook tegen hem, als voormalig lid van het Schrikbewind, hevige aanklachten ingediend. In 1795 verwijderde men

hem uit de Nationale Conventie en hij leidde daarna een ambteloos leven. In 1798 zond *Barras* hem als afgezant naar de Cis-Alpijnsche Repubiiek te Milaan, waar hij met generaal *Brune* het tooneel van den 18den Fructidor zocht te herhalen, weshalve men beiden terugriep. In 1790 kwam *Fouché* weder te Parijs en werd belast met eene zending naar de Bataafsche Repubiiek, doch zag zich kort daarna benoemd tot minister van Politie. In die betrekking ontwikkelde hij eene ongemeene werkzaamheid en schranderheid, zoodat hij een belangrijken invloed verkreeg op het binnenlandsch staatsbeleid in Frankrijk. Na den 18den Brumaire (de verheffing van *Napoleon*) organiseerde hij het gezag der politie; op zijn raad werd voorts eene algemeene amnestie uitgevaardigd, en hij toonde zich veel ijveriger in het verhoeden dan in het bestraffen van misdaden. Dit maakte hem echter verdacht bij den Eersten Consul, die hem door zijne handlangers liet bespieden en hem in 1802 onverwacht uit zijne betrekking ontsloeg. Hoe jnist *Fouché* oordeelde over de gebeurtenissen van dien tijd, blijkt nit zijn gezegde omtrent de terechtstelling van den Hertog *van Enghien*: „C'est plus qu'un crime, c'est nne faute". Reeds in het midden van 1804 kwam hij weder aan het hoofd der politie en vooral gedurende de veelvuldige afwezigheid des Keizers had hij eene uitgestrekte macht. *Napoleon* had hem reeds in den graventstand opgenomen, doch verleende hem daarna den hertogstitel met uitgestrekte goederen. Niettemin bestreed hij steeds de overdreven plannen van dien Veroveraar, zoodat deze hem in 1810 nogmaals dwong, om afstand te doen van zijne betrekking en naar zijne goederen te gaan. Gednrende den veldtocht van 1813 riep *Napoleon* hem echter naar Dresden en zond hem vanhier eerst als gonverneur der Illyrische Provinciën en na den Slag by Leipzig naar Rome en Napels, om het oog te honden op *Murat*. Na den afstand van *Napoleon* gaf *Fouché* dezen den raad, om Enropa te verlaten. Bij de *Bourbons* drong hij aan op eene vergevensgezinde en verzoenende staatkunde, en toen men hiervan niets wilde weten, begaf hij zich naar zijne goederen. Zoodra het bericht der landing van *Napoleon* Parijs bereikte, wilden de *Bourbons* hem belasten met de portefeuille van Politie, en daar hij een weigerend antwoord gaf, werd order gegeven tot zijne inhechtenisneming, waaraan hij echter ontsnapte. Bij de komst van *Napoleon* te Parijs gaf hij dezen den raad om afstand te doen van de Keizerlijke waardigheid en zich als generalissimus aan het hoofd te stellen der Republiek, werd weder minister van Politie, maar bedroog zich niet omtrent den vermoedelijken loop der zaken. Na den slag bij Waterloo bevorderde hij den tweeden afstand des Keizers en spoorde hem aan om de wijk te nemen naar de Vereenigde Staten. Hij plaatste zich aan het hoofd van het Voorloopig Bewind, bezorgde de capitulatie van Parijs en bestuurde den aftocht van het leger achter de Loire. *Lodewijk XVIII* belastte hem op nieuw met de portefeuille van Politie, doch toen hij de *Bourbons* bezwoer, gematigdheid te gebruiken, haalde hij zich den fellen haat der Ultraroyalisten op den hals. Na langdurigen tegenstand onderteekende hij den 24sten Juli, om aan verdere vervolging een einde te maken, de verbanning van 57 personen. Wegens zijne valsche positie legde hij in September 1815 zijne betrekking neder en ging als Fransch gezant naar Dresden. Toen echter het verbanningsdecreet van 12 Januari 1816 tegen de koningsmoorders en dus ook tegen hem uitgevaardigd werd, nam hij de wijk naar Praag, vervolgens naar Linz en eindelijk naar Triëst, waar hij den 26sten December 1820 overleed, een groot vermogen achterlatende. De „Mémoires de Fonché, duc d'Otranto (1828—1829, 4 dln)" zijn door *Beauchamp* uit echte bescheiden opgesteld.

Foucher (Paul), een Fransch schrijver, geboren den 21sten April 1810 te Parijs, was eerst ambtenaar bij het ministerie en bepaalde zich vervolgens bij letterknndigen arbeid. Zijn drama: „Yseult-Raimbanld (1830)" vond geen bijval en hij leverde eene reeks van verhalen, zooals: „Saynètes (1831)", — „La misère dans l'amonr (1832)", — Tout ou rien (1834)" enz., die van den invloed van zijn zwager *Victor Hugo* getuigen. Daarna schreef hij omstreeks 70 tooneelstukken, van welke wij noemen: „Caravage (1834)", — „Le comte de Mansfeld (1841)", — „Les deux perles (1844)", — Redgauntlet (1844)", — „Notre dame de Paris (1850)", — La bonne aventure (1854)", — en „Manrice de Saxe (1857)". Ook leverde hij romans, zooals: „La vie de plaisir (1860)" en libretti voor opera's en was geruimen tijd hoofdcorrespondent te Parijs van de „Independance belge". Hij overleed te Parijs den 24sten Jannari 1875.

Foucher de Careil (Louis Alexandre, graaf), een schrijver over wijsgeerige onderwerpen en geboren te Parijs den 1sten Mei 1826, studeerde er met ijver aan de universiteit, vermeerderde zijne kennis door te gaan reizen en hield zich na zijn terugkeer bezig met de behandeling van staatkundige vraagstukken. De democratische partij benoemde hem tot lid van den generalen raad van Calvados, maar vruchteloos verlangde hij in 1869 een mandaat voor het Wetgevend Lichaam. Hij werd echter in 1876 senator en in 1883 gezant der Fransche Republiek te Weenen. Hij is een grondig kenner der wijsbegeerte van *Leibniz* en werkt sedert jaren aan eene volledige nitgave der geschriften van dien wijsgeer. Van deze „Oenvres de Leibniz" zijn reeds een aantal deelen in het licht verschenen, en daarbij behoort ook zijne door de Académie bekroonde: „Mémoire sur la philosophie de Leibniz". Hij schreef voorts: „Lettres et opuscules inédits de Leibniz (1854)", — „Nouvelles lettres et opuscules de Leibniz (1857)", — „Lettres de Leibniz, Bossnet, Pellisson etc. (1859)", — „Réfutation inédite de Spinoza par Leibniz (1854)", — „Descartes et la princesse Palatine (1862)", — „Hegel et Schopenhauer (1862)", — „Goethe et son oeuvre (1865)", — en „Descartes, la princesse Elisabeth et la reine Christine d'après des lettres inédites (1879)".

Foudras (Louis Auguste Théodore, marquis de), een Fransch schrijver, geboren den 29sten October 1800 te Falkenburg in Pruisen en overleden te Châlons-sur-Saône den 10den Juli 1872, leverde een groot aantal romans, van

welke wij noemen: „Les gentilhommes d'autrefois (1844, 2 dln)", — „Les chevaliers du lansquenet (1847, 10 din)", — „Les vivcurs d'antrefois (met *Montepin*, 1848, 4 dln)", — en „Un caprice de grande dame (1850, 3 dln)".

Fougas, zie *Hindernissen*.

Fougères, eene stad en arrondissementshoofdplaats in het Fransche departement Ille-et-Vilaine, op een henvel aan de rivier de Nançon en aan den spoorweg schilderachtig gelegen, telt omstreeks 12000 inwoners. Men heeft er eene rechtbank, eene kamer van koophandel en landbouw, een collége, een paar kerken in spitsboogstijl en prachtige ruïnen van een kasteel uit de 12de eeuw. Er zijn onderscheidene fabrieken en het nabijgelegen Bosch van Fengères heeft eene oppervlakte van 1600 Ned. bunder.

Foulard is eene zijden stof, die voor zaken halsdoeken en ook wel voor kleedjes gebruikt wordt. Zij heeft eene ketting van ongetweernde, ruwe, eendraads zijde en een inslag van garen uit floret- of floszijde, zelden ook van ongetweernde zijde, desgelijks eendraads. Het ruwe weefsel wordt afgekookt, gezengd, geverfd en gedrukt.

Fould (Achille), een Fransch staatsman, geboren den 17den November 1800, was de zoon van een rijken Israëlietischen bankier, legde zich bij zijn vader op de behandeling van geldzaken toe, maar wijdde zich tevens aan de schoone kunsten, weshalve hij reizen deed naar Italië en naar het Oosten, en stond later met zijn broeder *Benoît* aan het hoofd van een bankiershuis onder de firma *F. Oppenheim & Comp.* Ten tijde van *Louis Philippe*, die omtrent geldelijke aangelegenheden zijn raad inwon, werd hij lid van het algemeen Handelscollége, — in 1842 zag hij zich gekozen tot lid der Kamer van Afgevaardigden, waar hij tot de ijverige voorstanders van het ministerie *Guizot* behoorde, — na de revolutie van 1848 werd hij lid der Constituante, — en na eene aanvankelijke nederlaag in 1849 lid van het Wetgevend Lichaam, waarna *Napoleon* hem belastte met de portefeuille van Financiën. In 1851 legde hij haar neder, aanvaardde ze na den staatsstreek nog gedurende korten tijd, doch nam na de verbeurdverklaring der goederen van het Huis van *Orléans* zijn ontslag. Weldra werd hij senator, doch keerde ook spoedig naar de ministertafel terug, waar hij de financieele zaken in Napoleontischen geest bevorderde. Men meent, dat het plan van het beruchte „Crédit mobilier" van hem afkomstig is, alsmede dat van „nationale leeningen" om het staatscredict tot eene volkszaak te maken. In 1857 werd hij lid der Académie van Schoone Kunsten, in 1858 lid van den Geheimen Raad, doch in 1860 legde hij zijne portefeuille neder. In het volgende jaar zond hij aan *Napoleon* eene „Mémoire" over den hachelijken financieelen toestand des lands en gaf hem den raad, om geene buitengewone credieten toe te staan zonder medewerking van het Wetgevend Lichaam. Daarop werd hij in 1861 weder aan het hoofd der financiën geplaatst en bleef deze besturen tot in 1867, waarna hij tot het ambteloos leven terugkeerde. Hij overleed te Tarbes den 5den October van dat jaar.

Foulon (Jean François), een slachtoffer der volkswoede gedurende de Groote Fransche Omwenteling, werd geboren te Saumur in 1715, trad in staatsdienst, was gedurende den Zevenjarigen Oorlog intendant bij het leger en zag zich vervolgens tot staatsraad benoemd. Als ambtenaar had hij zich gehaat gemaakt door hardvochtigheid en geldzucht, en toen *Lodewijk XVI* hem als opvolger van *Necker* met het bestuur der Financiën belastte, kwam de openbare meening met kracht tegen hem in verzet. Met zijn schoonzoon *Berthier de Sauvigny* nam hij de vlucht uit Parijs, maar werd te Vitry aangehouden. Omdat men verhaalde, dat hij in tijd van hongersnood gezegd had: „Het canaille moet maar hooi leeren vreten!" bond men hem een bundel hooi op den rug, plaatste een distelstruik in zijne hand en legde een krans van brandnetels om zijn hals, waarna men hem naar Parijs op het stadhuis bracht. Het woedende volk wilde hem worgen, maar het gelukte *Lafayette*, schoon met gevaar van zijn eigen leven, den moord aanvankelijk te verhinderen, onder belofte, dat het proces naar behooren zou worden gevoerd. Toen men echter *Foulon* den 22sten Juli 1789 naar de gevangenis wilde brengen, werd hij door het volk aan de nationale garde ontrukt en aan een lantaarnpaal opgehangen. Terwijl men zijn hoofd op een piek door de straten droeg, bracht een andere volkshoop *Berthier* naar het stadhuis, en toen deze, door de smadelijke behandeling vertoornd, naar een wapen greep, om zich met geweld te bevrijden, werd hij naar buiten gesleept en desgelijks aan een lantaarnpaal opgeknoopt.

Fouqué. Onder dezen naam vermelden wij: *Heinrich August*, vrijheer *de la Motte Fouqué*, een Pruisisch generaal, geboren te 's Gravenhage in 1698. Hij behoorde tot eene familie van Fransche uitgewekenen, werd in 1706 page bij Prins *Leopold van Anhalt-Dessau* en trad in 1715 in Pruisischen dienst om deel te nemen aan den veldtocht tegen *Karel XII*. In 1729 was hij kapitein en bezat het vertrouwen van den Kroonprins, later *Frederik II*. Onaangenaamheden met zijn chef bewogen hem, om in 1738 als majoor zijn ontslag te vragen en dienst te nemen in Denemarken, doch zoodra *Frederik II* den troon beklommen had, riep deze *Fouqué* terug en benoemde hem tot kommandant van een regiment. In die betrekking streed hij in Silezië, werd bevorderd tot luitenant-generaal en onderscheidde zich in den Zevenjarigen Oorlog. Toen *Frederik II* in 1749 naar Saksen trok, werd *Fouqué* belast met de verdediging van den pas bij Landshut. Zijn korps bestond uit 13000 man, tegenover dat van *Loudon*, hetwelk 40000 man telde. Laatstgenoemde wist *Fouqué* uit zijne sterke stelling te lokken. De Koning, schoon aanvankelijk daarmede tevreden, zond hem bevel, om die weder in te nemen, doch eer het zoover was, zag *Fouqué* zich den 23sten Juni 1760 door de vijandelijke overmacht aangetast en geslagen. Het grootste gedeelte zijner troepen bleef op het slagveld, de overigen vielen in 's vijands handen. Onder dezen was ook de zwaar gewonde *Fouqué*, wiens leven door de zeldzame tronw van zijn knecht *Trautschke* werd gered. De Koning vergeleek dezen strijd met dien van Thermópylé. De hierop volgende veroveving van Glatz kostte aan *Fouqué* zijn geheele

vermogen. Daar hij zich heftig had uitgelaten over de behandeling der Pruisische krijgsgevangenen, werd hij niet uitgewisseld, maar eerst na den Vrede op vrije voeten gesteld. De Koning riep hem naar Sanssouci en schonk hem de verdiende hulde. *Fouqué* trad echter niet weder in dienst, maar werd domproost te Brandenburg en overleed den 2den Mei 1774.

Friedrich Heinrich Karl, vrijheer *de la Motte Fouqué*, een Duitsch dichter. Hij was een kleinzoon van den voorgaande, werd geboren te Brandenburg den 12den Februari 1777, nam als luitenant deel aan den veldtocht van 1792 en wijdde zich vervolgens aan het buitenleven en aan de poëzij, waarna hij in 1813 de afhankelijkheid van zijn vaderland hielp bevechten, als majoor zijn ontslag nam en bij afwisseling te Parijs en op een buitengoed bij Rathenow, later te Halle zijn verblijf hield. Hij overleed te Berlijn den 23sten Januari 1843. Aanvankelijk dichtte hij onder den naam van *Pellegrin*, vertaalde de „Numancia" van *Cervantes* en schreef deu roman „Alwin (1808, 2 dln)", — de „Historie des edeln Ritters Galmy und einer schönen Herzogin aus Bretagne (1806, 2 dln)", — benevens eenige tooneelspelen. Voorts vermelden wij van hem het dramatisch gedicht: „Sigurd der Schlangentodter (1809)", — de tooneelspelen: „Eginhard und Emma (1811)" en „Alboin, der Longobardenkönig (1813)", — den ridderroman: „Der Zanberring (1813, 3 dln)", — het algemeen bekende sprookje: „Undine (1811; 13de druk, 1864)", — het romantische heldendicht: „Corona", — „Die Fahrten Thiodolfs (1815, 2 dln)", — „Sangers Liebe (1816)", — „Altsächsische Bildersaal (1817—1819, 4 dln)", — het geschiedkundig epos: „Bertrand du Guesclin (1821, 3 dln)", — „Der Verfolgte (1821, 3 dln)", — „Der Sängerkrieg anf den Wartburg (1828)", — zijne eigene „Lebensgeschichte (1840)", — „Abfall und Bnaze oder die Seelenspiegel (1844)" — en „Gedichte (1816—1827, 5 dln)". Zelf bezorgde hij eene uitgave zijner „Auserwählte Werke (1841, 12 dln)". Hij behoort tot de romantische school en onderscheidt zich door eene rijke verbeelding en een krachtigen dichttrant. — Zijne tweede echtgenoot, *Karoline von Briest* (geboren in 1773, overleden den 21sten Juli 1831), heeft zich door hare geschriften: „Briefe über Zweck und Richtung weiblicher Bildung (1811)", en door hare: „Briefe über die griechische Mythologie (1812)" enz. als schrijfster bekend gemaakt, — en ook van zijne derde vrouw, *Albertine Tode*, verscheen onder anderen de romau: „Reinhold (1865, 2 dln)".

Fouquières (Jacob) of *Fouquier*, een Nederlandsch landschapschilder, geboren te Antwerpen in 1580, was een leerling van *de Momper*, *Breughel* en *Rubens*, schilderde aan het Hof van den Keurvorst van de Pfalz, bezocht Napels en Rome en kwam in 1621 te Parijs, waar hij met *Vouet* op last van *Lodewijk XIII* de groote steden van Frankrijk tusschen de vensters der groote gaanderij van het Louvre schilderde. Hij volbracht zijne taak zoo goed, dat hij in den adelstand opgenomen werd. Hij overleed in 1659. Zijne stukken in olieverf en fresco geven getuigenis van eene getrouwe stndie der natuur. Zijne kleuren zijn frisch, maar zijne landschappen wel wat groen-Naar onderscheidene van deze zijn door hem zelven of door anderen gravnres vervaardigd.

Fouquier-Tinville (Antoine Qnentin), de beruchte openbare aanklager ten tijde der Groote Fransche Revolutie, werd geboren in 1747 te Herouel, een dorp in het departement Aisne. Zijne ouders, tot den landbouwenden stand behoorende, zonden hem naar eene school te St. Quentin en kochten daarna voor hem eene procureursbetrekking. Hij moest deze nederleggen wegens een baukroet, begaf zich in dienst der geheime politie en onderscheidde zich reeds bij den aanvang der Omwenteling door zijn democratisch cynismus. *Danton* bracht hem in kennis met *Robespierre*, en deze benoemde hem tot openlijk aanklager (procnreur-generaal) bij de revolntionaire rechtbank. Verstoken van alle beschaving, menschlievendheid en gewcten, volbracht hij onder het masker van onomkoopbaarheid de bloedige bevelen vau het Comité du Salnt Public, en het moorden was weldra zijn lust. Wanneer men hem somtijds op verwisseling vau personen opmerkzaam maakte, gaf hij teu antwoord: „Het doet er niet toe; van daag of morgen moeten zij toch sterven". Hij zond spionuen naar de gevangenis, die hij later als getuigeu voor de rechtbank riep. Eén der gezworenen, *Montané* genaamd, werd zelfs door hem aangeklaagd, omdat die man bij de veroordeeling van *Charlotte Corday* eenig medelijden had betoond met de Girondijnen. Hij deed aau de Conventie het voorstel, om een schavot in de rechtszaal te doen optimmeren, dat echter zelfs door *Collot d'Herbois* met afschuw verworpen werd. Nadat hij over de hoofden van alle partijen het vonnis des doods had uitgesproken, verwees hij met evenveel ijver *Robespierre* en *Danton* tot de guillottine. Na hnnne terechtstelling verscheen hij in de Natiouale Conventie, om haar met die daad van gerechtigheid geluk te wenscheu. Toen echter bracht *Fréron* ook tegen hem eene beschuldiging in. *Fouquier-Tinville* poogde zich te rechtvaardigen, en toen dit niet gelukte, stelde hij zich vrijwillig ter beschikking der rechters. Eerst na verloop vau 10 maanden eindigde zijn procès. Hoewel hij alle schuld op *Robespierre* zocht te schuiven, werd hij als een gewetenloos rechter ter dood veroordeeld en op den 7den Mei 1795 geguillotineerd. Hij stierf volgens sommigen als eeu lafaard, — 't geen echter door *Carlyle* wordt tegengesproken.

Fourcroy (Antoine François de), een Fransch scheikundige, geboren te Parijs den 15den Juni 1755, studeerde in zijne geboortestad, hield er voorlezingen over scheikunde en natunrlijke historie en werd in 1784 hoogleeraar in de chemie aan den Jardin des Plantes. Hij was eeu ijverig medewerker aan de lijst der nieuwe scheikundige benamingen en volbracht met *Vauquelin* een aantal chemische analysen. In 1792 bevorderde hij als lid der Nationale Conventie de eenheid van maat en gewicht, en nadat hij vervolgens ook in andere staatkundige betrekkingen was werkzaam geweest, keerde hij in 1798 tot zijn wetenschappelijken leerstoel terug. Na den 18den Brumaire benoemde *Bonaparte* hem tot lid vau deu Staatsraad en belastte hem in 1801 met de leiding van het openbaar onderwijs.

Met grooten ijver deed hij op daartoe geschikte plaatsen uitmuntende scholen — vooral polytechnische scholen, onderwijzersk weekscholen, rechtsgeleerde en geneeskundige scholen — verrijzen, en de Keizer schonk hem 200 000 francs en nam hem op in den gravenstand. Hij overleed den 16den December 1809. Van zijne geschriften noemen wij: „Leçons d'histoire naturelle et de chemie (1781, 2 dln, en later bij herhaling)", — „La médecine éclairée par les sciences physiques (1791, 3 dln; 3de druk, 1806)", — en „Tableaux synoptiques de chemie (1800)".

Fourcroya *Vent.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Amaryllideën*. Voorheen rekende men het tot het geslacht Agave. Van de soorten noemen wij *F. gigantea Vent.* met stekelige, 2 Ned. el lange, ruim 1 Ned. palm breede, kransvormig geplaatste bladeren en een 10 Ned. el hoogen, sterk vertakten steel met duizende hangende, bleekgroene bloemen, — en *F. cubensis Haw.*, eene kleinere soort, desgelijks met stekelige bladeren. Men gebruikt de bladen wortelvezels als touw, den stengel tot brandstof, de stekels tot spijkers, en het sap, dat zich na het wegbreken van eenige middenbladeren vergadert, levert na de gisting een bedwelmenden drank.

Fourichon (Martin), een Fransch admiraal en minister van Marine, geboren den 10den Januari 1809 te St. Malo, begaf zich in zeedienst en was in 1853 schout-bij-nacht. Daarna werd hij generaal-majoor der marine te Brest en kommandant der vloot in de Middellandsche Zee. In 1864 was hij voorzitter van het marinecomité en den 31sten Maart 1870 kommandant van het oefeningseskader, — voorts bij het uitbarsten van den Duitsch-Franschen Oorlog bevelhebber van het tweede eskader, bestemd naar de Noordzee. Den 9den Augustus verliet hij daarmede Cherbourg, maar keerde reeds den 12den September derwaarts terug zonder iets anders te hebben uitgericht dan het handhaven der blokkade aan de Duitsche kust der Noordzee. Te Cherbourg vernam hij den val van het Keizerrijk en zijne benoeming tot minister van Marine, zoodat hij zich eerst naar Parijs en vervolgens naar Tours begaf. Na de komst van *Gambetta* aldaar moest hij zich voegen naar den wil van dezen en onderteekende de beruchte verbanningsbesluiten. Den 8sten Februari 1871 werd hij tot lid van de Nationale Vergadering gekozen en nam er plaats in het rechter centrum, terwijl hij in het eerste ministerie *Thiers* zijne portefeuille moest overdragen aan admiraal *Pothuau*. In 1876 werd hij senator en den 9den Maart weder minister van Marine in het Kabinet *Dufaure*. Hij nam deze betrekking waar tot aan den 16den Mei 1877.

Fourier noemt men een onderofficier, die bepaaldelijk belast is, om de manschappen te voorzien van levensmiddelen en kleeding en daaromtrent de administratie te helpen voeren. Hij draagt de onderofficiersstrepen op den bovenarm.

Fourier. Onder dezen naam vermelden wij: *Jean Baptiste Joseph*, baron *Fourier*, een dienstelijk Fransch wiskundige. Hij werd geboren te Auxerre den 21sten Maart 1768, was de zoon van een kleermaker, bezocht er de militaire school en verkreeg hier reeds op zijn 18de jaar eene leeraarsbetrekking. Daarna kwam hij eerst aan de normaalschool, vervolgens aan de polytechnische school te Parijs en trok met generaal *Bonaparte* naar Egypte. Hier bewees hij belangrijke diensten; hij was secretaris van het „Institut d'Egypte" en medearbeider aan de „Description d'Egypte". Na zijn terugkeer werd hij prefect van het departement Isère en behield dien post tot in 1815, terwijl hij in 1808 den titel ontving van baron. Hij bracht de drooglegging tot stand der moerassen in Bourgoin bij Lyon. Na den terugkeer van *Napoleon* van Elba hield hij zich aan de zijde des Koning s, maar werd evenwel door den Keizer benoemd tot prefect van het Rhônedepartement, doch kort daarna ontslagen. Nn vestigde hij zich te Parijs en wijdde zich geheel en al aan de studie. In 1815 werd hij lid, later vaste secretaris van de Académie van Wetenschappen. Hij overleed den 16den Mei 1830. Grooten roem heeft hij verworven door zijne: „Théorie analytique de la chaleur, (1822)"; — ook schreef hij eene: „Mémoire sur les températures du globe terrestre et des espaces planétaires (1827), — alsmede eene „Analyse des équations déterminées (1831)", die onvoltooid bleef, doch na zijn dood door *Navier* uitgegeven werd.

Français Marie Charles Fourier, een Fransch socialist en den grondlegger van het naar hem genoemde sociale stelsel. Hij werd geboren den 7den April 1772 te Besançon, bezocht het collége aldaar en onderscheidde zich door ijver en eergierigheid, terwijl hij deze niet naar wensch bevredigen kon, daar zijn vader hem voor den lakenhandel wilde opleiden. De spijt, dien hij hierover gevoelde, schijnt de eerste oorzaak te wezen van zijn verzet tegen allen maatschappelijken dwang. Te Rouen, Marseille en Lyon bekleedde hij ondergeschikte betrekkingen bij den handel, doch wist door nauwgezette plichtsbetrachting de gunst zijner patroons te verwerven. Inmiddels peinsde hij op eene leer, die het bestaande maatschappelijke stelsel zou vervormen of vervangen. In misleiding en monopolie meende hij de kenmerken te zien van het hedendaagsche handelsverkeer, en die beide moesten vernietigd worden. Het breedvoerigst heeft hij zijn stelsel ontwikkeld in het „Traité de l'association domestique-agricole (1822)", een verwonderlijk werk, dat bij vele dwaasheden veel goeds bevat. Hij vond dan ook een niet overgroot aantal aanhangers, die zijne leer verkondigden. Hij overleed den 10den October 1837 met zulk een volkomen vertrouwen op de deugdelijkheid zijner denkbeelden, dat hij jaren aaneen dagelijks op hetzelfde uur hulswaarts keerde met de vaste hoop, dat hij er een tot zijn stelsel bekeerden millionair zou vinden, bereid om nitvoering te geven aan de door hem voorgestelde herschepping der maatschappij.

Het *Fouriérismus* of het stelsel van *Fourier* gaat nit van 's menschen eenheid met het heelal, alsmede van het bestaan van een onsterfelijken geest en van eene tot in het oneindige zich zelve herscheppende stof. Het heelal is in zijn oog eene scheppende associatie, waaraan alle zonnen en planeten deel nemen. Onze Aarde verkeert nog in hare kindsheid; zij zal zich gedurende 40 000 jaren ontwikkelen en dan

langzamerhand verouderen. Voor haar is het scheppende en verzorgende wezen de menschheid, en in deze heeft ieder mensch zijne bepaalde waarde. Hij onderstelt voorts eene harmonie der hartstochten, daar hij deze beschouwt als de drijfveeren van alle werkzaamheid. Door eenzijdige ontwikkeling der hartstochten is de harmonie verbroken en het kwaad in de wereld gekomen, dat zich openbaart in een berustenden godsdienst, in eene verdeelde wetenschap, in eene onrechtvaardig straffende wetgeving en in eene dwangzieke staatkunde, die de meerderheid tegen de minderheid in het harnas jaagt. Het groote probleem der menschheid is de herstelling der harmonie. Deze kan alleen plaats grijpen door ontwikkeling van alle in den mensch aanwezige kiemen van neigingen en hartstochten, alsmede door eene groepeering der individnën voor de verschillende soorten van werkzaamheid naar gelang van hunne vatbaarheid. Daarom eischt de moderne sociale wetenschap in de eerste plaats de kennis der neigingen en hartstochten, en deze zijn door *Fourier* op eene eigenaardige, maar gedeeltelijk zeer willekeurige wijze verdeeld.

Volgens deze beginselen wil hij de weinig samenhangende gemeenten en de eenigszins alleenstaande huisgezinnen vervangen door de groote huishouding, door hem *phalanx* genaamd, die 1200 tot 1800 personen telt van elken ouderdom en van beide geslachten, en in plaats van de verstrooide woningen onzer dorpen wil hij gemeenschappelijke gebonwen of *phalanstères* doen verrijzen. Een phalanx op het land heeft eene behoorlijke uitgestrektheid gronds ter zijner beschikking. De eigendom van dien grond is verdeeld in actiën, die voor overdracht en voor overgang bij versterf vatbaar zijn, en ieder lid van den phalanx is daarenboven eigenaar van de door hem in de vereeniging gebrachte of verworvene goederen. Hierin nu bestaat het aanmerkelijk verschil tusschen het stelsel van *Fourier* en het communismus (zie aldaar), daar dit laatste den persoonlijken eigendom, althans wat den bodem betreft, wil opheffen. Den phalanx wil hij voorts verdeeld zien in *klassenreeksen* voor huishonding, landbonw, fabriekwezen, opvoeding, wetenschap, kunst, enz., en deze weder in *ordenreeksen*, bijvoorbeeld de klassen voor landbonw in de orden boschbouw, akkerbonw en tuinbonw, — en eindelijk de ordenreeksen weder in *reeksen*, bijvoorbeeld de orde voor tuinbonw in de zorg voor de verschillende soorten van ooft. Langs dien weg komt men eindelijk tot de verschillende soorten of verscheidenheden van den arbeid, die door de elementen der vereeniging, door groepen van 7 tot 9 leden, worden volbracht. Op deze wijze kunnen alle verscheidenheden van smaak en karakter bevrediging en eene gepaste werkzaamheid vinden, daar elk lid zich uit vrije keuze bij verschillende groepen kan aansluiten en alle nur of alle twee unr van de éene groep tot de andere overgaan. Hierdoor zon elke vatbaarheid gelegenheid erlangen om zich te ontwikkelen, terwijl de gestadige afwisseling van werkzaamheden de gezondheid des lichaams, de veerkracht des geestes en de opgeruimdheid des gemoeds bevorderen zou. Ieder zou voorts deel hebben aan het verbruik volgens zijne neigingen, doch in verband met en in evenredigheid van zijn kapitaal, zijn arbeid en zijn talent. Daar verder de sociale mensch zoo spoedig mogelijk in een socialen toestand moet geplaatst worden, dient men ook de kinderen, zoowel meisjes als jongens, tot aan hnn 12de of 14de jaar op dergelijke wijze als de volwassenen in klassen te verdeelen en aan het werk te zetten. Het bestuur van zulk een phalanx zou eindelijk worden toevertrouwd aan de oudsten, die bij de verkiezing althans 7/8ste der stemmen op zich vereenigden. *Fourier* was er volkomen van overtnigd, dat de oprichting van slechts één phalanx voldoende zou wezen, om de voordeelen van zijn stelsel aan het licht te brengen, zoodat alsdan terstond alle volkeren zich in dergelijke phalanxen zonden splitsen, waarna het hoofdbewind in handen zon komen van een centraal bestuur, door hem *omniarchaat* genaamd. Inmiddels is de eerste practische proef, door zijne aanhangers te Condésur-Vêgres bij Versailles genomen, geheel en al mislukt, en ook met eene nieuwe onderneming in de voormalige abdij Citeaux en met eene volkplanting in Brazilië ging het niet beter.

Fourier doorzag met schranderen blik vele gebreken der hedendaagsche maatschappij en wist op eene geniale wijze onderscheidene behoeften van het volksleven aan te duiden. Intusschen was hij van het gewicht van enkele waarheden zoozeer doordrongen, dat hij elken inval, die daarop betrekking had, als eene hemelsche ingeving beschonwde en hierdoor tot de zonderlingste droomen en hersenschimmen verviel. Zijne leerlingen, zooals *Considérant*, die eene „Destinée sociale" in het licht gaf, *Pompery*, die eene „Théorie de l'association et de l'unité universelle de C. Fourier (1841)" schreef, *Lemoyn*, die in zijne „Association par phalange agricole et industrielle (1844)" eene uitvoerige beschrijving gaf der inrichting van den phalanx, *Hennequin*, *Jules Lechevalier*, *Transen* enz., hebben de dwalingen van hun meester gedeeltelijk vermeden en zijne leer vrijgepleit van de beschuldiging van materialismus, ongodsdienstigheid en vernietiging van alle huiselijke banden. Men kan zeggen, dat daardoor de leer van *Fourier* eene geheel andere gedaante en eene veel meer practische strekking heeft verkregen. Om haar te verspreiden, zijn onderscheidene maandschriften en weekbladen uitgegeven, zooals: „Le nouveau monde", — „Le phalanstère on la reforme sociale", — en „La phalange", welke in 1843 in het dagblad „La démocratie pacifique" veranderd werd. Om de verhouding te begrijpen van het Fourierismus tot andere socialistische scholen, raadplege men de artikelen *Communismus* en *Socialismus*.

Fourageeren noemt men in de tactiek het bijeenbrengen van levensmiddelen voor de troepen. Het heeft alleen plaats in dringende gevallen en bij onwilligheid der ingezetenen; vooral in het eigen land zal het zooveel mogelijk worden vermeden.

Men onderscheidt de fourageeringen in *droge* en *groene*, al naar mate de levensmiddelen uit de woningen der ingezetenen worden weggehaald of wel van het veld worden afgemaaid. De verrichtingen worden door eene verkenning

voorafgegaan; eerst daarna gaat de bedekking op marsch en neemt opstelling overeenkomstig de beginselen, bij de dekkingsgevechten aangegeven (zie aldaar).

Het aanbrengen van de levensmiddelen geschiedt in den regel door de inwoners zelven. Overeenkomstig de beginselen van het oorlogsrecht, dat het particnlier eigendom eerbiedigt, moet het gefonrageerde onmiddelijk betaald worden. Ingevai dit niet mogelijk is, worden de noodige schuldbewijzen of bons afgegeven, die later in mindering van de oorlogskosten worden gebracht.

Fournel (Victor François), een Fransch schrijver, geboren den 8sten Februari 1829 te Cheppy bij Varennes (departement Meuse), leverde eene bijdrage in de „Revue de Paris", voorts in andere tijdschriften en in het dagblad „Le Français". Een gedeelte daarvan werd verzameld onder den titel: „Esquisses et croqnis parisiens (1876—1878, 2 dln)". Van zijne geschriften noemen wij: „Du rôle des conps de baton dans les relations sociales et en particnlier dans l'histoire littéraire (1858)", — „Cnriosités théâtrales anciennes et modernes, françaises et étrangéres (1859)", — „La littérature indépendante et les écrivains oubliés, essais de critique et d'érudition sur le XVIIe siècle (1862; 2de druk, 1866)", — „Les contemporains de Molière (1863—1876, 4 din)", — „Ce qn'on voit dans les rues de Paris (1858)", — „Tablean dn vienx Paris, les spectacles populaires et les artistes des rues (1863)", — „Paris nonveau et Paris futnr (1865; 2de druk 1867)", — „Paris et ses ruines en mai 1871 (1874)" — en „Les rues dn vieux Paris (1879)".

Fournet (Victor), een verdienstelijk Fransch geoioog, geboren den 15den Mei 1801 te Straatsburg, ontving zijne opleiding aan de école des mines en werd daarop directenr van mijnen in den Beneden-Elzas en later bij den Puy de Dôme. Daarna zag hij zich benoemd tot professor in de aard- en delfstofkunde bij de philosophische faculteit te Lyon, waar hij den 8sten Januari 1869 overleed. Hij leverde belangrijke geschriften over ertsgangen en metamorphische gesteenten, — voorts over de steenkolenvorming en gaf eene uitvoerige „Géologie Lyonnaise" in het licht.

Fournier. Onder dezen naam vermelden wij: *Marc Jean Louis Fournier*, doorgaans *Marc-Fournier* geheeten, een Fransch tooneeldichter, geboren te Genève in 1818. Hij studeerde aldaar en begaf zich in 1838 naar Parijs, waar hij als medewerker optrad aan verschillende tijdschriften. In 1847 werd hij lid der redactie van „La Presse" en kort daarop van „La Liberté". Later bepaalde hij zich bij het schrijven van tooneelstukken en werd in 1851 directenr van den schouwburg der Porte St. Martin. In 1868 ging hij bankroet en schreef vervolgens weder in dagbladen. Van zijne stukken noemen wij: „Les libertins de Genève (1843)", — „Le pardon de Bretagne (1849)", — „Les nuits de la Seine (1852)", — „Les chercheurs d'or dn Sacramento (met *Duplessis*)", — „Pailasse (met *Dennery*)", — „Manon Lescant (met *Decourcelle*)", alle in de jaren 1849 tot 1854. Voorts schreef hij: „Russie, Allemagne et France, révélations snr la politique russe (1844)", — den roman: „Madame de Tencin (1847, 2 dln, met *de Mirécourt*)", — en „La marche triomphale (1855, in verzen)".

Edouard Fournier, een Fransch schrijver, geboren te Orléans den 15den Juni 1819 en overleden te Parijs den 10den Mei 1880. Hij schreef gedeeltelijk alleen, gedeeltelijk met anderen de tooneelstukken: „Christian et Marguérite", — „Le roman dn village", — „Corneille à la butte Saint-Roch", — „La filie de Molière" — en „Racine à Uzès, — „de operateksten: „Les deux espagnols", — „Le chapeau dn roi", — „La charmeuse" — en het drama „Gutenberg". Voorts leverde hij: „La musique chez le peuple ou l'opéra national, son passé et son avenir (1847)", — „Sonvenirs historiqnes et littéraires du Loiret (1847)", — „Essai historique sur l'orthographe (1849)", — „Essai sur l'art lyriqne an théâtre (1849, met *Kreutzer*)", — „Histoire des hôtelleries et des cabarets (1850, 2 dln, met *F. Michel*)", — „Histoire de l'imprimerie et de la librairie (1854)", — „Un prétendent portugais au XII siècle (1854)", — „Paris démoli, mosaïques de ruines (1853; 2de druk, 1855)", — „Les lanternes, histoire de l'ancien éclairage de Paris (1854)", — L'esprit des antres (1855; 4de druk, 1861)", — „L'esprit dans l'histoire, recherches et cnriosités sur les mots historiques (1856; 3de druk, 1867)", — „Le vieux-neuf, histoire ancienne des découvertes modernes (1859, 2 dln)", — „Enigmes des rues de Paris (1860)", — Histoire dn Pont-nenf (1861, 2 din)", — „Le jen de paume, son histoire et sa description (1862)", — „Le roman de Molière (1863)", — „L'art de la reliure en France aux derniers siècles (1864)", — Chroniques et légendes des rues de Paris (1864)", — „La comédie de la Brnyère (1866, 2 dln)", — „Le théâtre français an XII et XIII siècle (1871)", — „Les Prussiens chez nous (1872)", — en „Le théâtre français avant la Renaissance (1873)". Daarenboven gaf hij: „Variétés historiques et littéraires (9 dln)" in het licht en was medewerker aan de „Histoire des villes de France", aan de „Encyclopédie du XIX siècle" enz. Ook was hij medewerker aan verschillende dagbiaden.

Hugues Marie Henri Fournier, een Fransch staatsman, geboren den 29aten Juli 1821 te Parijs. Hij zag zich in 1844 geplaatst bij het archief van het departement van Buitenlandsche Zaken, werd in 1848 attaché bij het gezantschap te Karlsruhe, in 1851 gezantschapssecretaris te Petersbnrg, voorts te Hannover, 's Gravenhage, Frankfort aan de Main en Madrid en vertrok in 1862 als gevolmachtigd minister naar Stokholm en in 1872 naar Rome. Wegens eene botsing met *Bourgoing*, Fransch gezant bij den Helligen Stoel, kwam hij in 1873 op wachtgeld. In 1877 werd hij als Fransch gezant naar Constantinopel gezonden en bleef aldaar tot 1880. In 1879 werd hij door het departement Indre et Loire tot lid van den Senaat gekozen, waar hij tot de linker zijde behoort.

Fourtou (Oscar Bardy de), een Fransch staatsman, geboren den 3den Januari 1836 te Ribérac (departement Dordogne), werd advocaat in zijne geboortepiaats, later sonsprefect aldaar en in 1871 lid van de Nationale Vergadering, waar hij plaats nam in het rechter centrum. In December 1872 belastte hij zich onder *Thiers* met de portefeuille van Openbare Werken, den

18den Mei 1874 met die van Onderwijs, maar nam bij den val van *Thiers* met het geheele Kabinet zijn ontslag. Ook behoorde hij in laatstgemelde betrekking van 26 November 1873 tot 16 Mei 1874 tot het Kabinet *de Broglie*, werd den 22sten Mei in het Kabinet *Cissey* minister van Binnenlandsche Zaken, maar legde reeds den 19den Juli daaraanvolgende de portefeuille neder. Bij de verkiezingen in October 1876 werd hij tot afgevaardigde gekozen en in Mei 1877 belastte hij zich in het Kabinet-*de Broglie* wederom met de portefeuille van Binnenlandsche Zaken. In die betrekking was hij ijverig werkzaam in anti-republikeinschen geest, verwijderde een groot aantal prefecten en hooge ambtenaren, verbood het colporteeren van republikeinschgezinde dagbladen, zocht door verspreiding van het goedkoope „Bulletin des Communes" invloed te oefenen op het volk, maar leed niettemin bij de verkiezing van Afgevaardigden (14 October 1877) en van generale raden (4 November) zulk eene geduchte nederlaag, dat het geheele Kabinet moest aftreden. Hij zelf was echter te Ribérac herkozen en nadat deze verkiezing door de Kamers onwettig was verklaard wegens ambtsmisbruik en omkooperij, kwam hij den 2den Februari 1879 toch weder in het bezit van een mandaat.

Fox. Onder dezen naam vermelden wij:

Nittert Fox, gewoonlijk *jonker Fox* genaamd, in het laatst der 15de eeuw kolonel in dienst van Hertog *Albrecht van Saksen*. Op verzoek der Schieringers, die door de Groningers overwonnen waren, werd hij in 1496 met krijgsvolk naar Friesland gezonden, waar hij al aanstonds eene volkomene zegepraal behaalde, maar zwaar gewond werd. Tot herstelling vertoefde hij eenige tijd te Sneek, waar men hem tegen betaling van 8000 Rijnsche guldens in 1497 de stad en het land deed ruimen. In datzelfde jaar echter kwam hij terug, maakte zich meester van eenige steden en vertrok op nieuw. De Hertog zond hem echter in 1498 nogmaals derwaarts, om de Groningers aan te vallen. Hij behaalde eenige overwinningen, maar werd toen voor 2300 Rijnsche guldens afgekocht. Nauwelijks echter hadden de Groningers hierdoor de handen ruim gekregen, of zij vereenigden zich met de Leenwarders, om tegen den Jonker op te trekken. Nog vóór zij evenwel slaags raakten, keerden de Groningers naar hunne haardsteden terug, en de Friezen zagen zich genoodzaakt om *Albrecht van Saksen* als hun beschermheer te huldigen. *Fox* werd toen bevelhebber van Friesland en hield te Leeuwarden zijn verblijf.

Hertog *Albrecht* wenschte echter ook heerschappij te voeren over Groningen en de Ommelanden, zoodat hij zich met *Edzard*, graaf van Oost-Friesland verbond, om de Groningers aan te vallen. Den 22sten Juli 1499 kwam ook *Fox* met eene uitgelezene bende te Kropswolde en begaf zich vandaar naar Kolham. Hier werd hij door de Groningers aangevallen en verslagen. Zwaar gewond en op zijne knieën gezegen, spoorde hij de zijnen aan tot strijden, en daar hij zich niet wilde overgeven, werd hij met het zwaard in de hand gedood. Het gehucht Foxhol, gelegen ter plaatse waar hij sneuvelde, ontleent van hem dien naam.

George Fox, den stichter van het kerkgenootschap der *Kwakers* (zie aldaar). Hij werd geboren in 1624 in het dorp Drayton in het Engelsche graafschap Leicester en was de zoon van een Presbyteriaanschen wever. Aanvankelijk werd hij leerling bij een schoenmaker en wolkooper en met het hoeden der schapen belast. De eenzaamheid, zijn diep gevoel en de godsdienstwisten van die dagen brachten hem weldra tot de overtuiging, dat al het uitwendige eigenlijk geeneriei waarde heeft, maar dat de mensch alleen zalig kan worden door den geest Gods of den geest van Christus in zijn binnenste. In 1647 maakte hij een aanvang met het verkondigen van den godsdienst des geestes, — en hij deed het met een moed, die zelfs voor *Cromwell* niet sidderde, met een ijver, die zelfs in pijn en banden niet verminderde. Hij stichtte eene gemeente onder den naam van „Genootschap der Vrienden", deed eene reis naar Nederland, Duitschland en Noord-Amerika, om leden te winnen, en gaf met medewerking van mannen als *Barclay*, *Keith* en *Penn* aan zijne leer een steïselmatigen vorm. Hij overleed den 16den Januari 1691, en eerst na zijn dood begon de secte der Kwakers te bloeien. Van hem bestaat: „Historical account of the life, travells and sufferings of George Fox (1694)".

Charles James Fox, één der grootste Britsche staatslieden en een uitstekend redenaar. Hij werd geboren den 24sten Januari 1740 en was van moederszijde een achterkleinzoon van Koning *Karel II*. Zijn vader *Henry Fox*, eerste Lord *Holland* en staatssecretaris onder *George II*, zocht hem voor de staatkundige loopbaan te ontwikkelen, maar verleende hem tevens eene groote mate van vrijheid, zoodat *Charles James* de slaaf werd van hevige hartstochten, inzonderheid van de neiging tot het spel. Nadat hij te Eton en te Oxford op de loffelijkste wijze zijne studiën voleindigd had, begaf hij zich op reis naar het vasteland, werd vervolgens, nog voordat hij den hiervoor vereischten leeftijd bereikt had, afgevaardigd naar het Lagerhuis en spreidde hier onder innemende vormen groote talenten ten toon. Aanvankelijk voegde hij zich aan de zijde der Tories en werd dien ten gevolge tot lord der Admiraliteit en later tot lord der Schatkist benoemd. Te bekrompen was echter die staatkunde voor zijn veelomvattenden geest. Hij kwam in betrekking met *Burke* en met de Whigs, en zijne politieke denkwijze onderging eene belangrijke verandering. Reeds in 1774, terstond na den dood zijns vaders, voegde hij zich in het Lagerhuis bij de oppositie en verloor hierdoor zijne betrekking als lord der Schatkist. Hierdoor gevoelde hij zich zóo gekrenkt, dat hij tot allerlei uitspattingen verviel, zijn erfgoed verkwistte, zich in schulden stak en de achting zijner medeburgers verloor. De loop der zaken in Amerika werkte echter krachtig op zijn vaderlandlievend gemoed en plaatste zijne talenten als staatsman in een schitterend licht. Steunende op het Britsche recht en op de Britsche grondwet, verhief hij in het Lagerhuis zijne stem tegen de bekrompene politiek van het ministerie en verdedigde met kracht het recht der Koloniën, om zelve hare belastingen vast te stellen. Hij drong voorts aan op een spoedigen vrede, als het eenige redmiddel voor het bedreigde moederland. Toen het ministerie

North eindelijk in 1782 voor het ministerie *Rockingham* en *Shelburne* plaats maakte, werd *Fox* tot staatssecretaris benoemd, doch daar het hem niet gelukte, met de Amerikanen vrede te sluiten, legde hij zijne betrekking neder en werd vervangen door den jongen *Pitt*, met wien hij over de belangrijkste vraagstukken een hevigen strijd voerde. Nadat hij de verstrooide krachten der oppositie vereenigd en zich zelfs met *North* verbonden had, bracht hij in 1783 nogmaals het ministerie ten val. *Portland* en *North* vormden met hem een nieuw Kabinet, en de vrede werd aanstonds gesloten op dezelfde grondslagen, die men tegen *Shelburne* bestreden had. Steeds bereid, om zijne populariteit op te offeren aan zijne grootsche ontwerpen, bracht hij de India-bill in het Parlement, om de grove misbruiken der Oost-Indische Compagnie te keer te gaan en het bewind over de Oost-Indische Koloniën in handen van de Regeering te plaatsen. Dit stoute plan verkreeg in het Lagerhuis de meerderheid, doch werd door 's Konings invloed in het Hoogerhuis verworpen, waarna *Pitt* aan het hoofd der zaken kwam en het Lagerhnis ontbonden werd. De openbare meening was nu zoodanig tegen hem ingenomen, dat in 1784 slechts het geld der Whigs hem eene plaats in het Lagerhuis bezorgde. Niettemin bereidde hij zich met *Burke* en andere bekwame mannen tot eene oppositie, die in de parlementaire geschiedenis haar gelijke niet heeft. In 1787 kwam *Fox* met het voorstel, om de slavernij der Negers af te schaffen, en bewees terstond, dat zulk een maatregel een 'gunstigen invloed zon hebben op de Britsche Koloniën. Ook gelukte het hem, den oorlog af te wenden, dien *Pitt* wegens het in bezit nemen van Otsjakow tegen Rusland wilde voeren. In de Fransche Omwenteling begroette hij, zonder zich door de anarchie op een dwaalspoor te laten voeren, den vooruitgang der staatknndige ontwikkeling en onderscheidde zich hierin van *Burke*, die aan het democratisch beginsel der Revolntie een fellen haat toedroeg. *Fox* zag in dit verschil van gevoelen eene kiem van verdeeldheid voor zijne partij en deed al het mogelijke om deze te verhoeden. Toch openbaarde zij zich onder de Whigs in 1790 bij de behandelling der Quebec-bill. Nadat *Burke* zijn vriend vruchteloos bezworen had, de zijde der Fransche Revolutie te verlaten, voegde hij zich met het meerendeel der Whigs aan de zijde van het ministerie. Dien ten gevolge werd het voorstel van *Fox*, om tot afwending van alle oorlogsgevaar met de Nationale Conventie in onderhandeling te treden, met eene groote meerderheid verworpen. *Fox* achtte het echter, in het belang der volksvrijheid, zijn plicht om in zijne gevoelens te volharden en trad van 1792 tot 1797, nagenoeg alleen staande, in het strijdperk tegen de indrukwekkende meerderheid van het Lagerhuis. Hoe geringer het aantal zijner vrienden werd, des te hooger klom zijne geestkracht. Meer en meer helde hij over tot de Democratie en begon te peinzen op eene hervorming van het Parlement, doch omstreeks het jaar 1797, toen hij bemerkte, dat zijn tegenstand kracht bezorgde aan zijne vijanden, begaf hij zich naar zijn buitenverblijf St. Anns-Hill, wijdde zich aan de letterkunde en leidde er een ingetogen leven. Na den Vrede van Amiens deed hij, ter opsporing van geschiedknndige bronnen, eene reis naar Frankrijk, waar hij met onderscheiding ontvangen werd. Bij zijn terugkeer was het ministerie *Addington* op het punt om den oorlog te hervatten. *Fox* rekende op eene vereeniging van de gematigden van beide partijen en naderde zelfs tot *Pitt*. Hierdoor kwam in 1804 het ministerie *Addington* ten val, doch de Koning verzette zich tegen de opneming van *Fox* in het ministerie *Pitt*. Nn plaatste eerstgenoemde zich weder op de banken der oppositie en poogde vruchteloos *Pitt* terug te honden van een verbond met de Europeesche Mogendheden. Toen eindelijk *Pitt* bezweek uit verdriet over de uitkomst zijner politiek, zag de Koning zich genoodzaakt, om *Fox* met *Grenville* aan het bewind te roepen. Zijn groote mededinger had hem een ontzettenden schuldenlast, oorlog en groote verwarring achtergelaten, doch voordat hij aan het sluiten van den vrede kon denken, stierf hij op den 14den September 1806. Hij was eenvondig en bescheiden van aard en zeer beminnelijk in zijn omgang. Met schroom betrad hij de tribune, maar zoodra hij zich in zijn onderwerp verdiepte, ontwaakte zijne welsprekendheid met verbazende kracht. Zijn: „History of the early part of the reign of James II, with an introductory chapter (1808)" is eigenlijk eene verdediging der revolutie van 1688. Zijne „Speeches in the Honse of Commons (1815)" zijn in 6 deelen in het licht verschenen. Ook werden zijne „Memorials and correspondence (1853—1857, 4 dln)" nitgegeven. Zijne vrienden deden te zijner eer in 1816 een standbeeld op het Bloomsbnry-Square en in 1818 een gedenkteeken in Westminster-abbey verrijzen.

Foy (Maximilien Sebastien), een Fransch generaal, geboren te Ham den 3den Februari 1775, bezocht de artillerieschool te Lafére, was bij het uitbarsten van den oorlog van 1792 artillerie-officier, nam deel aan den veldtocht, maar werd in 1794 in hechtenis genomen, omdat hij een afkenrend oordeel had uitgesproken over *Lebon*, lid der Nationale Conventie. Door den 9den Thermidor gered, streed hij onder *Moreau* en werd door *Desaix* aanbevolen aan generaal *Bonaparte*, en deze wenschte hem als adjndant mede te nemen naar Egypte, doch *Foy* wees dit aanbod van de hand. Daarna diende hij in 1798 in Zwitserland onder *Schaumburg*, in 1799 onder *Masséna*, bij wien hij werkzaam was als adjndant-generaal en chef de brigade, en in 1800 bij *Lecourbe* in het korps van *Moreau*. Als kolonel was hij in de ongunstige zaak van *Moreau* betrokken, doch de consul *Bonaparte* liet hem niet in hechtenis nemen, maar vergunde hem te dienen bij het leger in Holland, werwaarts hij de wijk genomen had. Intusschen moest hij lang wachten op den rang van generaal. In 1805 trok hij te velde onder *Marmont*, werd in 1807 als artillerie-officier naar Sultan *Selim III* gezonden en onderscheidde zich bij den val van dezen onder het opperbevel van generaal *Sebastiani* door de verdediging der Dardanellen. Na zijn terugkeer kommandeerde hij als generaal van 1808 tot 1814 eenige legerafdeelingen in Spanje en Portugal. *Masséna* zond hem in 1809, ter rechtvaardiging van zijn krijgsbeleid, naar den

Keizer, en deze benoemde *Foy* tot divisie-generaal. Na den slag vanSalamanca (21 Juli 1812) nam hij in plaats van *Marmont* het opperbevel op zich over het geslagen leger, onderscheidde zich door beleid en moed en verliet het ieger eerst den 27sten Februari 1814, nadat hij gevaarlijk gewond was. *Lodewijk XVIII* benoemde hem in 1814 tot inspecteur-generaal der 4de en 16de militaire divisie. Bij den veldtocht van 1815 was hij aanvoerder eener divisie en werd in den slag bij Waterloo voor de 15de maal gewond. Na de Tweede Restauratie leidde hij een ambteloos leven en schreef eene geschiedenis van den oorlog in Spanje. In 1819 werd hij inspecteur-generaal der 2de en 16de militaire divisie en afgevaardigde naar het Parlement voor het departement Aisne. Hij openbaarde hier zijne vrijzinnige gevoelens, schitterde door zijne talenten als redenaar en overleed den 28sten November 1825. Van hem zijn verschenen: „Histoire de la guerre de la péninsule sous Napoléon (1827, 4 din)", — en „Discours du général Foy (1826, 2 dln)".

Foyatier (Denis), een uitstekend Fransch beeldhouwer, geboren te Lucière in 1793, oefende zich onder de leiding van *Marin* te Lyon, waar hij in 1816 den prijs voor beeldhouwkunde verwierf en bezocht in 1817 de Koninklijke school voor schoone kunsten te Parijs, terwijl hij zich hier ter plaatse vestigde. In 1819 kreeg hij door zijn standbeeld: „Een Fann" de gonden medaille en dien ten gevolge de opdracht, om een groot standbeeld van den heiligen *Marcus* voor de hoofdkerk te Arras te vervaardigen. Van zijne kunstgewrochten noemen wij voorts: „Het standbeeld van Spartacus (in den tuin der Tuilerieën)", — „De buste van Lonise Labey (La belle Cordière)" in het museum te Lyon, — een standbeeld van „Het Geloof" in Nôtre Dame de Lorette", — basreliëfs aan den Arc de l'Etoile, — en een gedeelte der versiering van de Madelainekerk te Parijs. Hij overleed den 18den November 1863.

Foyer, een Fransch woord, hetwelk *brandpunt* beteekent, is tevens de naam eener schouwburgzaal, waar de toeschouwers zich tusschen de bedrijven met gezellige samenspreking of met het gebruik van ververschingen kunnen verpoozen. Te Parijs is het foyer eene schitterende gezeischapszaal, waar heeren en dames in kenrig toiiet verschijnen, om hunne denkbeelden te uiten over hetgeen zij gezien en gehoord hebben. Te Londen, waar ook de foyers niet ontbreken, staat de gedachtenwisseling minder op den voorgrond, en in ons Vaderland is het foyer bestemd voor schouwburgbezoekers, die er in de panze eene verkwikking gebruiken.

Fraas. Onder dezen naam vermelden wij: *Karl Nicolaus Fraas*, een verdienstelijk Duitsch landhuishoudkundige, geboren te Stettelsdorf bij Bamberg den 8sten September 1810. Hij studeerde te München in de natuur- en geneeskunde en legde zich vooral toe op de botanie. In 1835 werd hij inspecteur van den Koninklijken tuin te Athene en werd er in 1836 hoogleeraar in de kruidkunde aan de universiteit. Na zijn terugkeer in Beieren (1842) was hij werkzaam aan de landbouwen nijverheidschool te Freising en zag zich in 1845 benoemd tot inspecteur en hoogleeraar der chemie en technologie aan de landbouwschool te Schleiszheim. In 1847 ging hij als hoogleeraar in de landbonwkunde naar de universiteit te München en werd er tevens belast met het bestuur der veeartsenijschool. Hij schreef in het Nieuw-Grieksch de „Στοιχεῖα τῆς Βοτανικῆς (1835)" en na zijn terugkeer: „Synopsis florae classicae (1845)", alsmede: „Klima und Pflanzenwelt in der Zeit, ein Beitrag znr Geschichte beider (1847)". Daarna bepaalde hij zich bij den landbouw en aanverwante vakken en gaf in het licht: „Historisch-encyklopädische Grundrisz der Landwirthschaftslehre (1848)", — „Geschichte der Landwirthschaft (1851)", — „Die Schule des Landbaues (1852, 2de druk)", — „Baierns Rinderrassen (1853)", — „Die künstliche Fischerzeugung (1854, 2de druk)", — „Die Natur der Landwirtschaft (1857, 2 dln)", — „Buch der Natur für Landwirthe oder landwirthschaftlicher Naturkunde (1860)", — „Ackerbaukrisen und ihre Hellmittel (1866)", — „Geschichte der Landbau- und Forstwissenschaft (1866)" — en „Wnrzelleben der Kulturpflanzen (1870)". Hij bejjvert zich bij voortdnring om de nitkomsten der natuurkundige wetenschap dienstbaar te maken aan den landbouw, om den landbonwenden stand te bevrijden van onknnde en vooroordeel, terwijl hij eindelijk met *Meijer* te Heufeld in Beieren eene groote fabriek van knnstmest heeft doen verrijzen.

Oskar Fraas, een verdienstelijk beoefenaar der geologie en palaeontologie en geboren te Lorch (Würtemberg) den 17den Januari 1824. Hij stndeerde te Tübingen in de godgeleerdheid en tevens in de geologie, werd in 1845 hulpprediker en vertrok in 1847 met een jaargeld van den Staat naar Parijs, waar hij aan de Sorbonne zich hoofdzakelijk toelegde op de aardknnde, waarna hij met wetenschappelijke bedoelingen haif Frankrijk doorreisde. Na zijn terugkeer werd hij hnipprediker te Lentkirch en vervolgens predikant te Lauffen. Hij deed belangrijke ontdekkingen op het gebied der paiaeontologie en werd in 1854 professor in de aard- en delfstofknnde te Stuttgart. Hier bracht hij eene voortreffelijke verzameling van delfstoffen bijeen en hield sedert 1859 zich bezig met de geognostische beschrijving des lands. In 1864 aanvaardde hij eene reis naar Egypte, Arabië en Syrië en schreef: „Ans dem Orient (1867)". Voorts leverde hij onloochenbare bewijzen, dat ook in Duitschland de mensch tegelijk met het rendier en den holenbeer heeft geleefd. In 1875 onderzocht hij op nitnoodiging van *Roestem-Pasja*, gonverneur-generaal van den Libanon, dit gebergte en schreef: „Drei Monate am Libanon (2de druk, 1876)" en „Geologische Beobachtungen am Libanon (1878)". Voorts vermelden wij van hem: „Die nutzbaren Mineralien Würtembergs (1860)", — „Vor der Sintflnt (1866)", — „Fanna von Steinheim, mit rücksicht anf die miocänen Säugethier- nnd Vögelreste (1870)", — „Hohentwiel. Beschreibung und Geschichte (1879, met anderen)", — „Wandtafeln zur Geologie und Prähistorie (2de druk, 1880)", — en „Wandtafeln znr Prähistorie, die Steinzeit darsteilend (1880)".

Fra Bartolommeo, zie *Porta* (Baccio della).

Frac, in het Engelsch *frock*, afkomstig van het Midden-Latijnsche woord *froccus* of *floccus*, een kleed van grove stof, is de naam van het smakelooze kleedingstuk, dat de hedendaagsche mode aan de mannen van aanzienlijken stand voorschrijft bij het afleggen van deftige bezoeken, op partijen en bij alle plechtige gelegenheden. Nadat de modegodin tegen het einde der 17de eeuw haren zetel uit Spanje naar Frankrijk verplaatst had, ontving zulk een feestgewaad onder de benamingen *justaucorps*, *habit à la Française* enz. verschillende gedaanten en kwam in onderscheidene kleuren met en zonder versierselen in zwang, totdat in 1785 de Engelsche *frock* en daarmede de naam *frac* in beschaafd Europa algemeen werd en tot in onzen tijd toe in de gedaante van den zwarten rok zijne heerschappij behield. Ondoelmatiger en bespottelijker kleedingstuk is voorzeker ook moeielijk te bedenken. Immers het doet tot verwarming weinig nut, is van voren open en kort, en dekt het achterdeel van 's menschen lichaam met een paar losse slippen. Vele koningen der schepping echter, die niet weinig te berispen hebben aan het toilet der vrouwen, staren bij het gebruik van dat kleedingstuk met bewondering op hun beeld in den spiegel, hetwelk door het cylindervormig hoofddeksel nog zonderlinger wordt. Ook hebben zij zonder die uitwassen van menschelijke modedwaasheid geen toegang tot een aanzienlijk gezelschap.

Fracastorius (Hiëronymus), een verdienstelijk Latijnsch dichter, wijsgeer, geneeskundige, en sterrenkundige, geboren te Verona in 1483, was op zijn 19de jaar reeds hoogleeraar in de logica te Padua, doch moest wegens den oorlog na 7 jaar die betrekking nederleggen. Daarna begaf hij zich eenigen tijd naar de hoogeschool van Portunone in Friaul, doch keerde vervolgens naar Verona terug, waar hij een buitenverblijf bewoonde en zich aan de geneeskundige practijk wijdde. Paus *Paulus III* benoemde hem tot archidiaconus en tot eerste geneesheer van het Concilie te Trente. *Fracastorius* overleed in 1553. Zijn gedicht: „Syphilis sive morbus gallicus" wordt zeer geroemd en zijne gezamenlijke werken zijn bij herhaling uitgegeven.

Fraccaroli (Innocenzo), een verdienstelijk beeldhouwer, geboren in 1805 te Castel-Rotto bij Verona, studeerde eerst aan de kunstacadémie te Venetië en vervolgens aan die te Milaan, waar hij in 1828 eene medaille behaalde. Daarna oefende hij zich gedurende vijf jaar te Rome, woonde toen weder te Milaan en werd in 1842 professor aan de Académie te Florence. Tevens werd hij lid van de Académie te Venetië en te Milaan en in 1863 correspondeerend lid van het Fransche Instituut. Later was hij wederom te Milaan gevestigd, waar hij in April 1882 overleed. Van zijne kunstgewrochten vermelden wij: „De kindermoord te Bethlehem (1847)", eene groote marmeren groep, thans in het Belvedère te Weenen geplaatst, — het monnment van *Carlo Emmanuele II* in de koninklijke kapél te Turijn, — het standbeeld van Graaf *Verri* in het Brera te Milaan, — „Eva vóór den zondeval", — „De gewonde Achilles", — „Daedalus en Icarus", — en groote borstbeelden van *Christus*, van de maagd *Maria* en van de *Venezia*.

Fra Diavolo of *Broeder de Duivel* is de bijnaam van *Michele Pezza*, die in 1760 in Calabrië geboren werd. Volgens sommigen was hij eerst monnik en droeg als zoodanig den naam van *Fra Angelo* (Broeder de Engel), maar werd later hoofdman eener rooverbende, die de omstreken van Intri in Terra di Lavoro onveilig maakte, weshalve hij in contumaciam ter dood veroordeeld werd. Daar hij zich bij het oprukken der Franschen naar Napels aan de zijde der Koningsgezinden schaarde, ontving hij vergiffenis en werd tot kolonel benoemd, waarop hij met zijne bende deel nam aan den oorlog en in 1806 aan de Franschen groote nadeelen toebracht. Weldra echter werd hij verjaagd, zoodat hij zich naar Calabrië begaf, waar hij onder de leiding van den commodore *Sidney Smith* tegen de Franschen optrok. Hij werd echter bij San Severino gevangen genomen en te Napels opgehangen. De beroemde opera van *Auber* heeft met zijne geschiedenis niet anders gemeen als den naam.

Fragaria, zie *Aardbezie*.

Fragment of *brokstuk* noemt men een gedeelte van één of ander werk en in het bijzonder een overgebleven gedeelte van een geschrift der oudheid, dat verloren gegaan is. Men heeft onderscheidene verzamelingen van fragmenten van oude Grieksche en Latijnsche schrijvers. Daarvan noemen wij de „Fragmenta comicorum graecorum" van *Meineke* (1839—1857, 5 dln), — de „Fragmenta historicorum graecorum" van *Karl* en *Theodor Müller* (1841—1851, 4 dln), — de „Tragicorum veterum fragmenta" van *Vossius* (1720), enz. — Hoogst merkwaardig zijn voorts de:

Wolfenbuttelsche fragmenten. Deze werden door *Lessing* uitgegeven in zijne verzameling: „Zur geschichte und Literatur, aus den Schätzen der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel (1774—1778)". Deze fragmenten zijn met groote scherpzinnigheid geschreven, maar getuigen tevens van eene hevige vijandschap tegen den godsdienst, dien men met den naam van geopenbaarde bestempelt. Deze fragmenten, die eene verbazende opschudding veroorzaakten, werden later gevolgd door opstellen van dezelfden schrijver, namelijk: „Vom Zweck Jesu und seiner Jünger" en „Uebrige noch ungedruckte Werke des Wolfenbüttelschen Fragmentisten". Geruimen tijd was men in het onzekere omtrent den schrijver, totdat het overtuigend bleek, dat die geschriften afkomstig zijn van *H. S. Reimarus* (zie aldaar).

Frähn (Christian Martin), een beoefenaar der Oostersche letteren, der penningkunde en der geschiedenis, werd geboren den 4den Juni 1782 te Rostock, oefende er zich in de Oostersche talen, ging als leeraar naar Zwitserland, keerde vervolgens terug naar zijne geboortestad en werd in 1807 benoemd tot hoogleeraar in het Oostersch te Kasan. In 1815 werd hij gewoon lid van de Keizerlijke Académie van Wetenschappen, bestunrder en eerste bibliothecaris van het Aziatisch museum en staatsraad te Petersburg, maakte zich door het verzamelen van handschriften en munten zeer verdienstelijk en overleed aldaar den 16den Augustus 1851. Hij schreef: „Recensio nummorum Muhamedanorum academiae impe-

rialis scientiarum Petropolitanae (1826)", waarvan het tweede deel in de „Opuscnlorum posthumorum pars prima (1855)" te vinden is, — „Sammlung kleiner Abhandlungen, die mohammedanische Numismatik betreffend (1833)" met eene „Neue Sammlung (1844)", — en „Topographisches Uebersicht der Ausgrabungen vom altem arabischen Gelde in Russland (1841)". Ook handelde hij over de geschiedenis van Rusland In: „Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Ruszen älterer Zeit (1823)".

Fraikin (Charles Auguste), een uitstekend Belgisch beeldhouwer, geboren te Herenthals den 14den Juni 1819, bezocht reeds op zijn 13de jaar de schilderacadémie te Brussel, doch bepaalde zich na den dood zijns vaders bij de geneeskunde en vestigde zich als arts in de nabijheid van zijne geboortestad. Intusschen wijdde hij zijne vrije uren aan de kunst. Uit een gegoten blok gips bijvoorbeeld vervaardigde hij met mes en vijl zijn eigen levensgroot borstbeeld. Later bezocht hij op nieuw de Académie te Brussel en ging er wonen, nadat hij door zijn standbeeld van „Venus met de duif" grooten roem verworven had. Hij vervaardigde er onder anderen elf standbeelden tot versiering van het stadhnis en een „Gevangen Amor" voor het museum. In 1846 en 1847 vertoefde hij in Italië en na zijn terugkeer voltooide hij zijne „Psyche, Amor te hulp roepend", waarna hij met de Leopoldsorde versierd werd, nadat hij reeds vroeger tot lid der Académie was benoemd. Tot zijne schoonste kunstgewrochten behooren het praalgraf voor de overledene Koningin van België, waarvan de vervaardiging hem was opgedragen door de stad Ostende, en de bronzen groep, in 1864 op het stadhuisplein te Brussel onthuld en de Graven *Egmond* en *Hoorn* voorstellende.

Fraknoi (Wilhelm), een verdienstelijk Hongaarsch geschiedkundige, geboren den 17den Februari 1843 te Hermény in het comitaat Neutra, studeerde te Thyrnau, Gran en Pest en behaalde op 17-jarigen leeftijd een Academieprijs met het (Hongaarsche) geschrift: „Schets van den beschavingstoestand der Magyaren onder de Hertogen (1861)" en kort daarna een tweeden met zijne verhandeling: „Over den oorsprong en de historische ontwikkeling der waardigheden van Paladijn en Opperlandrechter (1863)". Later schreef hij: „Peter Pázmán en zijn tijd (1868—1869, 2 dln)", — „Het onderwijs in het vaderland en in het buitenland in de 16de eenw (1873)", — „Geschiedenis van Hongarije (1873—1874)", — „Geschiedenis der Hongaarsche Landdagen (1874—1875, 2 dln)", — en eene monographie over den ontwikkellngstoestand van Hongarije voor den slag bij Mohacs. Hij heeft veel gereisd en is sedert Mei 1875 bibliothecaris van het nationaal museum te Buda-Pest.

Framboos (De), een struikachtig gewas, komt in vele landen van Enropa, ook in ons Vaderland, in het wild voor. Deze heester, de *Rubus Idaeus* van *Linnaeus*, behoort tot de familie der *Rosaceën*. Men heeft er met roode en met gele vruchten. Hij onderscheidt zich van andere Rubussoorten door bladeren, die van onderen wit en viltig zijn, door dunne, korte, stekelige borstels aan de stelen der trosvormig gerangschikte bloemen, door uitgespreide kelk- en opstaande bloembladeren en door regelmatig gevormde, zoete, genrige vruchten. Door cultuur heeft men een aantal verscheidenheden der framboos verkregen. Zij put den grond sterk uit, zoodat zij om de 3 jaar verplant of anders krachtig gemest moet worden. De stammen, die uit den wortel opschieten, dragen het volgende jaar vrucht, waarna zij verdorren, zoodat men deze alsdan wegsnijdt. Ook topt men de nienwe stammen, om de vertakking te bevorderen. Daar uit denzelfden tronk onderscheidene nieuwe stammen jaarlijks te voorschijn komen, kan men eenige van deze wegnemen en verplanten. De vrucht bevat sniker, slijm, plantenzuren, vlnchtige olie en (namelijk de roode framboos) eene roode kleurstof. Voor hnishoudelijk gebruik laat men ze trekken op brandewijn of men bereidt frambozenazijn en frambozenstroop. Veelal echter worden de frambozen versch gegeten met of zonder suiker.

Framea of *Framee* is de naam van een wapen der oude Germanen, dat ook bij de Batavieren in gebruik was. Het wordt door *Tácitus* vermeld en was vermoedelijk eene korte spies, zoowel tot stooten als tot werpen bestemd. Het is niet onmogelijk, dat de woorden *framea* en *priem* met elkander in verband staan.

Franc is de naam eener Fransche zilveren munt, die ten tijde van *Hendrik III* de testons verving en verdeeld werd in 20 sous (stnivers). Sedert 1795 is de franc in Frankrijk, sedert 1850 in Zwitserland de mnnteenheid. In Frankrijk heeft men zilveren stnkken van $^1/_5$de, $^1/_2$de, $^1/_2$de, 1, 2 en 5 francs en gouden stukken van 10 en 20 francs. De franc wordt voorts verdeeld in 100 centimes. In het koninqrijk Sardinië had men te voren den franc onder den naam van lira nnova, en in 1861 is het Fransche muntstelsel ingevoerd in geheel Italië.

Française, zie *Contredans*.

Francavilla, eene stad in de Italiaansche provincie Lecce (Apulië), ligt ten zuidwesten van Brindisi tusschen eenige meren. Men vindt er eene fraaie kerk, katoen- en zijdespinnerijen, een bloeienden handel in wijn en olijvenolie en omstreeks 20 000 inwoners. Zij is in 1734 geweldig geteisterd door eene aardbeving.

France (Jacques Anatole), een Fransch schrijver, geboren te Parijs in 1844, ontving zijne opleidlng aan het Collége Stanislas en was daarop werkzaam in den boekhandel van zijn vader. In 1873 gaf hij zijne: „Poëmes dorés" in het licht en in 1876: „Les Noces corinthiennes". Hij werd vervolgens bibliothecaris van den Senaat en medewerker aan den „Temps" en leverde het hnmoristisch verhaal: „Iocaste et le chat maigre (1879)", — voorts: „Le crime de Sylvestre Bonnard", — „La bûche de Noël (1881)" — en „Jean Servien". Zijne geschriften onderscheiden zich door een kenrigen stijl en zijne bevallige, hnmoristische tafereelen vonden grooten bijval.

Francesca (Piétro della) of *Piétro Borghése*, een Italiaansch schilder geboren omstreeks het jaar 1398 te Borgo San-Sepolcro

stond, naar men verhaalt, in groot aanzien ten Hove van *Guidobaldo Feltra* van Urbino. De schilderkunst is veel aan hem verschuldigd met betrekking tot het lichteffect, de werking der spieren en de draperie. Tot zijne meestberoemde kunstgewrochten behooren: „De opstanding van Christus", eene muurschilderij in den Monte di Pietà te San-Sepolcro, — een „Heilige Lodewijk" in de rechtszaal aldaar, — eene „Geeseling van Christus" in de sacristij van den Dom te Urbino, — en de legende der „Kruisvinding" te Arezzo. Ook te Ferrara en te Rome worden stukken van dezen meester gevonden. Gedurende zijne laatste levensjaren was hij blind; hij overleed in zijne geboorteplaats omstreeks het jaar 1484.

Francesca. Onder dezen naam vermelden wij:

Francesca da Rimini, eene Italiaansche vrouw uit de 13de eenw. Zij was de dochter van *Guido van Polenta*, heer van Ravenna, en werd door dezen, tot bekrachtiging eener verzoening tusschen de geslachten *Polenta* en *Rimini*, tegen haar zin ten huwelijk gegeven aan den afschuwelijken *Gianciotto Malatesta da Rimini* en door dezen, wegens hare liefde jegens zijn halfbroeder *Paolo*, tegelijk met laatstgenoemde vermoord. Reeds *Dante* heeft in zijn „Inferno" het tragisch niteinde van *Francesca* bezongen, en zoowel *Silvio Pellico* als *Paul Heyse* heeft aan hare lotgevallen de stof ontleend tot een treurspel.

Santa Francesca Romana, eene heilige, geboren te Rome in 1384. Zij wijdde zich reeds vroeg aan vrome overpeinzingen en Christelijke werken en werd tegen haren zin in den echt verbonden met *Laurentius de' Ponziani*. Ook na haar huwelijk verpleegde zij de kranken in de hospitalen, werd echter in 1425 in eene geestelijke orde opgenomen en stichtte in 1433 de congregatie der Oblaten in den Torre de' Specchi aan den voet van het Capitool. Na den dood van haar gemaal (1436) tot opperbestuurderes der Congregatie gekozen, overleed zij den 9den Maart 1440 en werd den 29sten Mei 1608 door Paus *Paulus V* heilig verklaard.

Franche-Comté, het voormalige vrijgraafschap Bourgondië, omvatte als Fransch gewest de hedendaagsche departementen Doubs (met uitzondering van het weleer tot Würtemberg behoorende Montbéliard), Jura en Opper-Saône, die op 186 □ geogr. mijl bijna één millioen inwoners tellen. Men heeft er hellingen van het Jurageberg te en uitloopers der Vogeezen en in het algemeen eene gelnkkige vereeniging van hoog- en laaggelegen landen, die eene groote verscheidenheid van voortbrengselen opleveren. Ten tijde van *Caesar* woonden er de Celtische Sequaners en na de onderwerping van dezen werd het land aan de Romeinsch-Gallische provincie Belgica Prima toegevoegd. Later vormde het echter met het westelijk gedeelte van Zwitserland het afzonderlijk gewest Provincia Maxima Sequanorum, ook wel Germanica Tertia genaamd. In de 5de eeuw werd het met Bourgondië vereenigd en door *Chlodwig's* opvolger ingelijfd in het Frankische Rijk. Het scheen op nieuw tot zelfstandigheid te komen, toen *Rudolf*, graaf der Alemannen, in 887 het Rijk Burgundia Transjurana stichtte. Keizer *Lotharius de Saks* nam Klein-Bourgondië of westelijk Zwitserland er af en gaf het aan *Koenraad van Zähringen*, terwijl Franche Comté door eene erfdochter, *Beatrix* genaamd, in 1156 ten huwelijk werd gebracht aan Keizer *Frederik Barbarossa*, die Besançon tot eene vrije rijksstad verhief. In 1200 verviel het land, wederom door een huwelijk, aan *Otto II van Méran*, die daarover een langdurigen strijd voerde tegen de Graven *van Chalons*, welke laatsten eindelijk in het bezit kwamen van het graafschap Bourgondië. Door een huwelijk van *Philippus V* kwam Franche-Comté in 1316 aan de Fransche Kroon, maar bij den dood van dien Vorst werd het weder afgestaan aan *Otto IV van Bourgondië*. In 1316 werd het toegekend aan *Margaretha van Vlaanderen* en later geraakte het in het bezit van *Karel de Stoute*, voorts na den dood van dezen (1477) in dat van zijne dochter *Maria* en alzoo van haren echtgenoot *Maximiliaan van Oostenrijk*. Zoo kwam het onder het bewind van Keizer *Karel V* en stond gedurende den Dertigjarigen Oorlog bloot aan de aanvallen der Franschen. Eindelijk werd het met het graafschap Charolais bij den Vrede van Nijmegen (1678), met uitzondering van Montbéliard, dat eerst in 1793 van Duitschland is losgemaakt, aan Frankrijk afgestaan.

Francheville (Pierre), ook *Franqueville* en *Francavilla* genaamd, een Fransch beeldhouwer, geboren te Cambray in 1549, verliet op 16-jarigen onderdom het vaderlijk huis en begaf zich, door neiging tot de kunst gedreven, eerst naar Parijs en vervolgens naar Innsbruck, waar hij in Aartshertog *Ferdinand* een beschermer vond, die hem in staat stelde, zijne oefeningen onder de leiding van *Giovanni da Bologna* voort te zetten. Aanvankelijk hielp hij zijn leermeester, maar arbeidde vervolgens zelfstandig en verwierf door zijne 4 standbeelden der Evangelisten voor den Dom te Genua en door zijne allegorische figuren voor de kapél-Niccolini te Florence grooten roem. In 1601 begaf hij zich op uitnoodiging van *Hendrik IV* naar Frankrijk en werd er eerste beeldhouwer der Konings, waarna hij talrijke standbeelden en vazen leverde voor de Koninklijke tuinen. Ook vervaardigde hij in 1604 het ruiterstandbeeld van *Hendrik IV* en in 1612 zijn „David met het hoofd van Goliath", thans in het Louvre. Voorts leverde hij voor het koperen gedenkteeken van laatstgenoemden Vorst de 4 hoekfiguren. Hij overleed te Parijs in 1615.

Franchi. Onder dezen naam vermelden wij:

Alessandro Franchi, cardinaal-staatssecretaris, geboren te Rome den 25sten Juni 1819, verwierf door zijne talenten de gunst van zijn ambtsvoorganger *Lambruschini*, zag zich als secretaris-corrector bij het secretariaat voor kerkelijke aangelegenheden geplaatst, door *Pius IX* in 1846 tot kamerheer verheven en vertrok in 1848 naar Keizer *Ferdinand* van Oostenrijk, om dezen tot vrijwilligen afstand zijner Italiaansche gewesten te bewegen, wat evenwel niet gelukte. In 1853 werd hij gezant te Madrid en in 1856 aartsbisschop van Saloniki in partibus infidelinm en nuntius te Florence, waar hij zooveel mogelijk de politiek van *Cavour* bestreed. Na den val van het Groothertogdom (1859) keerde hij terug naar

Rome en werd staatssecretaris voor kerkelijke zaken. In 1868 ging hij nogmaals naar Madrid als nuntius, zocht het verdrijven van *Isabella* te verhinderen en protesteerde tegen de politiek van het nieuwe bewind. Nadat de Paus hem in 1869 had teruggeroepen, hield hij zich bezig met voorbereidende maatregelen voor het Vaticaansch Concilië. Toen in 1871 de scheuring in de Armenische Kerk plaats had, aanvaardde hij eene zending naar Constantinopel, om den Sultan gunstig te stemmen voor het Vaticaan. Hij bereikte zijn doel bij den grootvizier *Ali-Pasja*, maar de dood van dezen verhinderde de uitvoering der vastgestelde maatregelen. Den 22sten December 1873 werd hij tot cardinaal benoemd en in 1874 tot prefect der propaganda. Na het overlijden van *Pius IX* bevorderde hij den 20sten Februari 1878 de verkiezing van *Leo XIII* en werd door dezen tot staatssecretaris benoemd. Daar de ervaring hem leerde, dat de stijfzinnigheid der Roomsche Curie slechte gevolgen had bij de buitenlandsche Mogendheden, begon hij eene meer gematigde en toegevende politiek te volgen. Hij overleed den 30sten Juli 1878.

Ausonio Franchi, een Italiaansch wijsgeer, geboren te Pegli bij Genua den 24sten Februari 1821. Eigenlijk heette hij *Cristoforo Bonavino*, omhelsde den geestelijken stand en was als priester algemeen geacht. Toen echter twijfelingen bij hem oprezen, liet hij zijn geestelijk ambt varen, bestreed de scholastiek en de orthodoxie en noemde zich wegens zijne vrijzinnige denkwijze *Ausonio Franchi*. Hij aanvaardde den strijd tegen de godgeleerden met de werken: „Il razionalismo del popolo (1856; 3de druk, 1864)" en „La religione del secolo XIX (1853; 2de druk, 1859)". Voorts schreef hij: „La filosofia delle scuole italiane (1852; 2de druk, 1862)" met een „Appendice (1853; 2de druk, 1866)" en stichtte het dagblad: „La ragione (1854—1857)", waarin hij met vrijmoedigheid zijne denkbeelden openbaarde. Niet alleen legde de Italiaansche Regeering hem geene hindernissen in den weg, maar benoemde hem tot hoogleeraar in de wijsbegeerte en geschiedenis aan de académie te Pavia en in 1863 aan de Accademia scientifico-letteraria te Milaan. Hier schreef hij: „Lettere su la storia della filosofia moderna (1863, 2 dln)", — „Prolusione al corso di filosofia nell'accademia scientifico-letteraria di Milano (1868)", — „Sulla teoria del giudizio (1870, 2 dln)", — „Saggi di critica e polemica (1870, 3 dln)", — „Nuovi elementi di grammatica generale applicati alla lingua italiana (1866; 2de druk, 1874)", — en „La caduta del principato ecclesiastico e la restanrazione dell'imperio germanico (1871)".

Francia (José Caspar Rodriguez), dictator van Paraguay, geboren te Assuncion in 1763, studeerde eerst in de godgeleerdheid en vervolgens in de rechten en vestigde zich als pleitbezorger in zijne geboorteplaats. Wegens zijne bekwaamheid en geestkracht werd hij er weldra tot alcalde benoemd, en toen Paraguay zich in 1811 losrukte van de Spaansche heerschappij, werd hij secretaris der door het Congrès benoemde Junta. In 1813 zag hij zich met *Fulgentio Yegros* voor den tijd van 2 jaar tot consul benoemd en met het hoogste gezag bekleed. Intusschen wilde hij dit niet deelen met een man, in wien hij geen vertrouwen stelde. Toen in 1841 het Congrès weder vergaderd was, stelde hij derhalve de benoeming van een dictator voor. Door welsprekendheid en vreesaanjaging wist hij de meerderheid aan zijne zijde te krijgen en werd voor den tijd van 3 jaar tot dictator gekozen. Tot nog toe onderscheidde hij zich door eene onberispelijke levenswijze, legde zich met ijver toe op de geschiedenis, aardrijkskunde, wiskunde, Fransche letterkunde en krijgskunst en werd in 1817 voor levenslang tot dictator aangesteld. Nauwelijks echter had hij dit doel bereikt, toen hij zich aan de grootste dwingelandij overgaf. Hij liet zijne tegenstanders in hechtenis nemen en vormde zich eene lijfwacht van wreede handlangers. Toen er onrustige bewegingen ontstonden, nam hij het besluit, dat het land naar de eischen eener zuivere democratie zou geregeerd worden en dat een Congrès van duizend leden, uit alle standen gekozen, de tengels van het bewind zonde voeren. Toen echter de leden van het Congrès eenige dagen in de hoofdstad hadden doorgebracht, verzochten zij hem dringend, het hoogste gezag weder te aanvaarden en hen te ontslaan. *Francia* gaf daaraan gehoor en zijn schrikbewind vertoonde zich nu nog vreeselijker dan te voren. Zijne gestrengheid openbaarde zich vooral jegens de Spanjaarden, die hij zonder verschooning ter dood liet brengen. Jegens de geestelijkheid en vooral jegens de monniken koesterde hij een ingeworteldeu haat, en deze ging over in verachting van den R. Katholieken godsdienst. Voorts bevorderde hij landbouw en nijverheid door maatregelen, die dikwijls niet waren vrij te pleiten van willekeur. Natuurlijk moest zulk eene geweldenarij aanleiding geven tot samenzweringen. Eéne van deze werd in 1820 ontdekt en door de terechtstelling van vele medeplichtigen onderdrukt. Vreemdelingen behandelde hij met welwillendheid, zoolang zij zich niet schuldig maakten aan de schennis van zijn staatsmonopolie, namelijk den verbonw van thee. Hij zocht overal de grenzen te versperren sedert in de zuidelijke Republieken regeeringsvormen waren ingevoerd, die hij meer vreesde dan hare voormalige vijandelijkheden. Nadat hij het land aan zijne bevelen onderworpen had, scheen hij in 1824 vrijzinniger gevoelens te koesteren, doch bij elken aanval van zwartgalligheid verooriloofde hij zich handelingen, die naar den tijd van het Schrikbewind riekten. Zelf leefde hij hoogst eenvondig en ingetogen met een viertal slaven en was niet zuinig voor zich zelven, maar hoogst nauwgezet met betrekking tot de geldmiddelen des lands. Dit laatste, dat in welvaart toenam, gewende zich aan zijne dwingelandij, en hierdoor werd het mogelijk, dat hij zijn stelsel handhaafde tot aan zijn dood. Hij overleed den 20sten September 1840.

Francillon (Robert Edward), een Engelsch schrijver, geboren te Glouchester in 1841, studeerde te Cambridge in de rechten, oefende zich verder aan Gray's Inn te Londen en werd in 1867 redacteur van het „Law Magazine", terwijl hij ook bijdragen leverde in „Blackwood's" en „The Gentleman's Magazine". In 1868 verscheen in eerstgenoemd tijdschrift: „Grace Owen's engagement" en later leverde hij de verhalen: „Earls Dene (1870)", — „Pearl

and emerald (1872)", — „Zelda's fortune (1873)", — „Olympia (1874, 3 din; 2de druk, 1878)", — „A dog and his shadow (1876)", — „Strange waters (1878)" — en „Queen Cophetua (1880)". Uit de „Globe" eindelijk verzamelde hij een bundel schetsen uit het maatschappelijk leven te Londen onder den titel: „National characteristics and Flora and Fauna of London (1872)".

Franciscanen, ook *Minorieten* of *Minderbroeders* (Fratres minores) geheeten, noemen zich al de leden der geestelijke Orde, die door den heiligen *Franciscus* (zie aldaar) *van Assisi* gesticht werd. Men bestempelde hen ook met den naam van *Barrevoeters*, *Serafijnsche broeders* en *Grijze broeders*. De Orde wenschte zich te onderscheiden door armoede, door zorg voor de evangelieverkondiging en voor de zielen der geloovigen, alsmede door verwerping van alle schoolsche geleerdheid. Daarom verbood de stichter der Orde aan de leden, eenigen eigendom te bezitten, en verplichtte hen volgens de door den Paus goedgekeurde regelen (1209 en 1215), om te bedelen, te prediken en aan den Paus onvoorwaardelijk te gehoorzamen. Daarentegen genoten zij de voorrechten der bedelorden, zoodat zij van aalmoezen konden leven, als predikers, biechtvaders en missionarissen optreden en Pauselijke aflaten verkoopen, die aan hunne Moederkerk, die van Onze Lieve Vrouw der Engelen, Portiuncula genaamd, in overvloed werden geschonken. Daar voorts de Franciscanen ontheven waren van het bisschoppelijk gezag en slechts aan hunne eigene oversten en den Paus hadden te gehoorzamen, verkregen zij eerlang vele aanhangers en een grooten invloed. Na korten tijd telde de Orde duizende kloosters, uit geringe middelen ontstaan, maar met aanzienlijke rijkdommen begiftigd. De noodzakelijkheid, om den roem der Orde op te houden, alsmede de zucht, om haar zoo veel mogelijk uit te breiden, matigde de gestrengheid der ordensregelen, en ook geleerdheid werd geduld. Wetenschappelijke mannen, zooals *Bonaventura*, *Alexander van Hales*, *Duns Scotus*, *Roger Bacon*, *Nicolaus de Lyra*, *Wilhelmus Occam* enz., rechtvaardigen door hunne verdienste jegens de wijsbegeerte het feit, dat leden van de Orde der Franciscanen tot académische leerstoelen werden geroepen. Steunende op de bewijsgronden door *Duns Scotus* geleverd, bekleedden de Franciscanen, als verdedigers van de onbevlekte ontvangenis der maagd *Maria*, eene belangrijke plaats tegenover de Dominicanen, en hieruit ontstond de langdurige strijd tusschen de Scotisten en de Thomisten, — een strijd, die tot vóór weinige jaren aanhield. De Franciscanen deelden met hunne mededingers, de Dominicanen, als raads- en leidslieden der Vorsten van de 13de tot aan de 16de eeuw, de heerschappij over de Christelijke volkeren, en toen zij later door de Jezuïeten verdrongen werden, wisten zij door eene schrandere verdraagzaamheid, meer nog dan de Dominicanen, hun voormalig gezag te handhaven. Vele leden der Orde werden tot de hoogste kerkelijke waardigheden bevorderd; tot haar behoorden ook de Pausen *Nicolaus IV*, *Alexander V*, *Sixtus IV* en *V* en *Clemens XIV*. IJveraars voor de gestrengheid van den oorspronkelijken regel der Orde beschouwden echter hare grootheid en geleerdheid als eene afdwaling en vormden dientengevolge in de 13de en 14de eeuw afzonderlijke broederschappen, die onder den naam van Spirituales of Zeloti tot dweeperij vervielen en zelfs in verzet kwamen tegen den Pauselijken Stoel, zoodat zij ten deele uit de Kerk werden verbannen, waarna de overigen zich vereenigden met de broederschap der Soccolanti (Sandalendragers), in 1363 door *Paolucci* bij Foligni in Italië gesticht. Deze broederschap werd door den Paus op het concilie te Constanz (1455) onder den naam van *Observanten* erkend en behield onder *Leo X* (1517) de overhand. Sedert dien tijd is de generaal der Observanten tevens generaal der geheele Orde, en de superior der Conventualen aan hem ondergeschikt. Bij de Observanten ontstonden in de 16de en 17de eeuw nieuwe bepalingen met betrekking tot de armoede en de zelfkastijding, waarna zij zich in reguliere, gestrenge en gestrengste Observanten verdeelden. De reguliere Observanten dragen in Frankrijk den naam van *Cordeliers* en elders, zooals in Italië, Zwitserland en Amerika, dien van *Soccolanti* of *Observantijnen*. Tot de gestrenge Observanten behooren in Spanje, Portugal en Amerika de *Barrevoeters*, in Italië de *Riformati* en de *Collettani*, en in Frankrijk de *Recollecten*. Tot de gestrengste Observanten behooren de *Alcantarijnen* in Spanje en Italië. Al die takken van Observanten vormen onder hunnen generaal 2 familiën, namelijk de *Cismontaansche* in Italië, Opper-Duitschland, Hongarije, Polen, Palaestina en Syrië, — en de *Ultramontaansche* in Spanje, Portugal, Amerika, Azië, Afrika en de eilanden. Ook het Heilige Graf te Jerusalem bevindt zich onder het opzicht der Observanten. — De veel zwakkere broederschap der Conventualen telde nog ten tijde der Fransche Omwenteling in 100 kloosters ongeveer 15 000 monniken; thans vindt men er alleen nog in Zuid-Duitschland, Zwitserland en Italië. Alle afdeelingen der Franciscaner Orde dragen eene donkerbruine of grijze wollen pij met een koord om het lichaam, waaraan een touw met knoopen ter zelfkastijding is vastgehecht, alsmede ronde, korte kappen en sandalen. Eene lange puntige kap en een lange baard zijn de eenige kenmerken, waardoor zich de Capucijnen van de Franciscanen onderscheiden. De Capucijnen, voor 't overige met de strenge Observanten nagenoeg geheel en al overeenkomende, hebben hun zelfstandig bestaan te danken aan *Matthaeus van Bassi*, gehoorzamen sedert 1619 aan een eigen generaal en verkregen vooral door hunne zendingen naar Amerika en Afrika zoo grooten aanhang, dat zij in de 18de eeuw in meer dan 1 700 kloosters over de 25 000 leden telden. Deze Orde bestaat nog in Italië en Spanje, in Oostenrijk en Beieren. In 1212 ontstond de nonnenorde der *Clarissen*, die in 1224 den regel ontving van den heiligen *Franciscus* en daarna in onderscheidene afdeelingen werd gesplitst. Eindelijk stichtte genoemde heilige in 1221 de wereldlijke orde der *Trinitariërs*, waartoe zoowel vrouwen als mannen behoorden, die slechts weinige voorschriften hadden op te volgen en alleen den gordel der Minorieten droegen; die Orde was reeds in de 13de eeuw zeer talrijk, terwijl zij

later zich voor een groot deel verbond met de Spirituales of Fratricelli en met de Begharden en met dezen in handen viel der Inqnisitie. Uit haar ontstond in 1287 de reguliere monnikkenorde der *Minorieten van de Boete*, die in Frankrijk naar een dorp bij Parijs *Picpus* genoemd werden, zich bij de Observanten schaarden, maar thans verdwenen zijn. Het geheele getal der Franciscanen bedroeg in de 18de eeuw 150 000 monniken, die in 9000 kloosters woonden. Sedert de Groote Fransche Revolutie is hun aantal op 1/10 de verminderd, daar de Orde in Frankrijk, Duitschland, Spanje, Portugal en Opper-Italië ophield te bestaan, in de Oostenrijksche Staten geruimen tijd geene nieuwelingen aannam en ten tijde van *Murat* te Napels vele kloosters verloor. Thans heeft de Orde hare meeste leden in Amerika en in de Europeesche Koloniën, en in ons werelddeel in Portugal, Spanje, Frankrijk, Italië, Zwitserland, Oostenrijk en Beieren. — De geestelijke zusters dezer Orde zijn evenzoo verspreid als de monniken en hebben evenzeer eene derde Orde, wier leden Sorores tertiae regulae genaamd worden. Het inwendig bestuur der Franciscanen is nagenoeg gelijk aan dat der Dominicanen, met dit verschil echter, dat de opperbestuurder der Orde *minister-generaal* en die van een klooster *guardiaan* heet.

Francisca *Pohl* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Solaneën*, hetwelk Braziliaansche heesters omvat; van de soorten noemen wij *F. uniflora Pohl* (Brunsfelsia uniflora *Don*), een heester, die een paar Ned. el hoog wordt. Al zijne deelen zijn bitter van smaak, en men houdt den wortel voor een uitmuntend geneesmiddel tegen slangenbeet, alsmede tegen onderscheidene huidziekten.

Franciscus van Assisi (De heilige), de stichter van de Orde der Franciscanen, geboren (zooals de legende vermeldt) met een kruis op den schouder in 1184 te Assisi bij Spoleto, ontving den naam van *Franciscus* wegens zijne vaardigheid in het spreken der Fransche taal. Hij was de zoon van een rijken koopman en genoot de aangenaamheden van zijn stand, totdat een droom hem uit zijne bedwelming deed ontwaken. Hij meende een aantal wapenen te zien, die met een kruis gemerkt waren. Op de vraag naar hunne bestemming kreeg hij ten antwoord: „Voor hem en zijne strijders!" Gehoorzaam aan dezen wenk, wilde hij dienst nemen in Apulië, maar nieuwe visioenen brachten hem op een anderen weg. Eene vermaning, om het instortend huis des Heeren op te bouwen, begreep hij zóo, dat hij eene bouwvallige kapèl van den heiligen *Dominicus* moest herstellen, en hij ontvreemdde aan zijn vader kostbare rollen laken om daarvoor te zorgen. Zijn vertoornde vader verstiet hem, en hij leefde twee jaar als kluizenaar, totdat hij te Portiuncula bij Assisi dat gedeelte der Gewijde Schrift hoorde voorlezen, hetwelk de nitzending der Jongeren bevat. Toen verkocht hij alles wat hij had, hulde zich in eene bruine pij, snoerde een koord om zijn middel en verbond zich met 8 geestverwanten tot een apostolischen handel en wandel. Reeds was het aantal zijner aanhangers aanzienlijk, toen hij in 1206 tot Paus *Innocentius III* naderde met het verzoek om den door hem ontworpen regel te bekrachtigen. Hoewel de Heilige Vader het eerst later toestond, begon de Orde der *Franciscanen* (zie aldaar) of die der Minorieten (Minderen in het Koningrijk Gods) krachtig te werken. Uit Assisi trokken de broeders door het land, predikend en allen tot boete opwekkend. Weldra kwam er eene tweede en derde Orde bij, — voorts eene van vronwen, welke dien regel aannamen, en van broeders en zusters, die, schoon in hunne maatschappelijke betrekkingen volhardend, afstand deden van alle aardsgezindheid. *Franciscus* zelf begaf zich naar Egypte om den Sultan te bekeeren of den marteldood te sterven, maar hij slaagde noch in het één, noch in het ander. Na zijn terugkeer in Italië leefde hij weder als kluizenaar op den Alverno, waar hij zijn lichaam door gestrenge kastijdingen folterde, maar zijn hart van zaligheid doordrongen gevoelde van de liefde des Verlossers. Hier had hij volgens de legende een visioen, waarin hij een gekruisigden seraf aanschonwde, weshalve zijne Orde ook den naam van Serafijnsche verkreeg. Hij overleed te Assisi den 4den October 1226, en bij zijn dood vond men aan zijn lijk de lidteekenen der wonden van *Christus*, welke hij, naar men later berichtte, 2 jaar lang op het levend lichaam gedragen had. Ook vermeldt de legende onderscheidene wonderen van dien Heilige, en zijne levensbeschrijvers doen nitkomen, hoe hij zich tot in de geringste bijzonderheden gevormd had naar het voorbeeld van *Christus*. Van zijne achtergelatene geschriften, die meermalen werden gedrukt, zijn zijne brieven het merkwaardigst. Zijne levensgeschiedenis werd op last van *Gregorius IX* opgesteld door één zijner medgezellen, *Thomas de Celano*, den vervaardiger de hymne „Dies irae". De geleerde *Hase* schreef in 1856: „Franz von Assisi, ein Heiligenbild", door *G. W. Stemler* in het Nederlandsch overgebracht (1857).

Franciscus van Paula, de stichter van de Orde der Minimen (Minsten in het Koningrijk Gods), geboren te Paula in Calabrië in 1416 en bestemd voor den geestelijken stand, kwam op zijn 12de jaar in een klooster der Franciscanen, waar hij zich aan de zwaarste kastijdingen onderwierp. Wèl verlangden zijne ouders, dat hij tot hen terugkeeren zon, maar hij wilde liever naar Assisi trekken en vandaar naar de graven der Apostelen te Rome. Toen hij op 14-jarigen leeftijd terugkwam, deed hij afstand van zijn erfdeel en woonde als kluizenaar in eene grot. Op 20-jarigen ouderdom vond hij wegens zijne vroomheid reeds vele aanhangers, die zich in zijne nabijheid in spelonken vestigden. De aartsbischop van Cosenza schonk hem intusschen verlof om een klooster en eene kerk te bouwen, die in 1436 verrezen. De nieuwe Orde werd door *Sixtus IV* in 1474 onder den naam van „Hermieten van den heiligen Franciscus" erkend, doch door *Alexander IV* in 1492 met dien van „Minimen" bestempeld. Bij de gewone 3 geloften voegde *Franciscus* eene vierde, namelijk die der onthouding van vleesch, eieren en melk, uitgezonderd in ziekte. Hij zelf onderwierp zich aan een nog veel ge-

strengeren regel. Het gerucht der door hem verrichtte wonderen was oorzaak, dat *Lodewijk XI* van Frankrijk, die zijn einde voelde naderen, hem tot zich riep, doch er was een bevel van *Sixtus IV* noodig, om *Franciscus* te bewegen, naar Frankrijk te gaan, waar hij met Koninklijke eer ontvangen werd. Hij kon het leven van den Monarch niet verlengen, doch droeg niet weinig bij tot diens kalm verscheiden. *Karel VIII* raadpleegde hem bij gewichtige aangelegenheden en deed hem een klooster bouwen te Plessis-les-Tours en een ander te Amboise, terwijl voorts *Lodewijk XII* hem overhaalde om in Frankrijk te blijven. *Franciscus* overleed den 3den April 1507 en werd in 1513 zalig, in 1518 heilig verklaard.

Francius (Petrus), een Nederlandsch letterkundige, geboren te Amsterdam den 19den Augustus 1645, genoot aldaar op de Latijnsche school het onderwijs van den geleerden *Hadrianus Junius*, studeerde te Leiden, bezocht Engeland, Frankrijk en Italië en werd te Angers bevorderd tot doctor in de beide rechten. Nadat hij voorts betrekkingen had aangeknoopt met de meestberoemde geleerden, zag hij zich bij zijne terugkomst in zijne geboorteplaats benoemd tot hoogleeraar in de geschiedenis en welsprekendheid aan het athenaeum illustre aldaar (1674). In 1686 werd hij belast met het onderwijs in de Grieksche taal, bedankte in 1692 voor een beroep naar Leiden en overleed op zijn verjaardag in 1704. Hij was een uitstekend redenaar, een keurig dichter in de Latijnsche, Grieksche en Nederlandsche talen en een man van groote geleerdheid. Hij wordt als zoodanig geroemd door *Graevius*, *Burman*, *Perizonius*, *Cuperus*, *Broekhuizen* enz., en onderscheidene Vorsten begiftigden hem wegens zijne groote talenten met gouden ketens, eerepenningen enz. Van zijne geschriften noemen wij: „Lof- en lijkrede op Maria Stuart, gemalin van Koning William (1677)", — „Epicedium in funere herois invicti Michaelis Adriani Ruteri (1677)", — „Poemata (1682 en 1697)", — en vooral zijn „Specimen primum et alterum eloquentiae exterioris etc. (1696—1700, 2 dln; 2de druk, 1715)". Voorts heeft hij een aantal „Orationes" in het licht gegeven.

Franck. Onder dezen naam vermelden wij:

Sebastiaan Franck, een uitstekend prozaschrijver der 16de eeuw, geboren te Donauwörth en volgens anderen te Woerden in het jaar 1500. Hij omhelsde aanvankelijk de Hervorming, doch kwam later wegens zijne dweepzieke gevoelens tegen de Hervormers in verzet, waarna hij zich bij de Wederdoopers voegde. Nadat hij eenige jaren bij afwisseling gewoond had te Nürnberg, Straatsburg en Ulm, waar hij eene boekdrukkerij stichtte en veel omging met *Schwenkfeld*, begaf hij zich naar Basel, waar hij eene dergelijke zaak overnam en in 1545 overleed. Van zijne geschriften, die in een kernachtigen, geestigen stijl en in het Duitsch geschreven zijn, vermelden wij de volgende vertalingen in het Nederlandsch: „Chronica, Tytboeck en Gheschietbibel van aenbegin tot in dit teghenwoordig 1546 jaer verlengt, enz. (1558 en 1583)", — „Die gülde Arcke, waarin de keern en de beste hoofdspraeken der Heilige Schrift, der ouder Leeraers ende Vaders der Kercken, ook der verlichte Heidenen en der Philosophen (1660)", — en „Paradoxa ducenta octoginta. Dat is CCLXXX wonderreden ende recht als raetselen, nit de heilige schrift, die voor alle vleesch ongeloofelijc ende onwaer syn, enz."

Adolphe Franck, een Fransch wijsgeer, geboren den 9den October 1809 te Liscourt (departement Meurthe). Hij studeerde te Nancy en te Toulouse, zag zich in 1840 geplaatst als professor in de wijsbegeerte aan het Collége Charlemagne te Parijs, werd in 1844 lid van het Instituut en hoogleeraar in de Oude talen aan het Collége de France, verkreeg er in 1852 den leerstoel voor het natuur- en volkenrecht en was sedert 1850 werkzaam als lid van de hoofdcommissie van onderwijs. Van zijne geschriften vermelden wij: „Esquisses d'une histoire de la logique (1838)", — „La cabbale ou philosophie religieuse des Hébreux (1843)", — „Le communisme jugé par l'histoire (1849; 3de druk, 1871)", — „Etudes orientales (1861)", — „Réformateurs et publicistes d'Europe (1863)", — „Philosophie du droit pénal (1864)", — „Philosophie du droit ecclésiastique (1864)", — „La philosophie mystique en France à la fin du XVIII siécle (1866)", — „Philosophie et religion (1867; 2de druk, 1869)", — „Morale pour tous (1868)", — „Moralistes et philosophes (1871; 2de druk, 1874)", — „Elements de morale (4de druk, 1874)", — en „Dictionnaire des sciences philosophiques (1843—1849, 6 dln; 2de druk, 1875)".

Francke. Onder dezen naam vermelden wij:

August Hermann Francke, den stichter van het weeshuis te Halle en van vele inrichtingen, die daarmede verbonden zijn. Hij werd geboren te Lübeck den 23sten Maart 1663, bezocht het gymnasium te Gotha, studeerde te Erfurt en vervolgens te Kiel in de godgeleerdheid, ging in 1684 als leidsman van een jongeren vriend naar Leipzig, legde er zich hoofzakelijk toe op de nieuwe talen en vestigde er zich als privaatdocent. Voorts opende hij er een collegium philobiblicum, waar hij de uitspraken des Bijbels verklaarde en toepaste. Tevens volbracht hij veel reizen, leerde den superintendent *Sandhagen* te Lüneburg kennen en volgde vooral sedert dien tijd eene piëtistische richting. Na zijn terugkeer te Leipzig zette hij zijne voorlezingen over den Bijbel voort, en naarmate de toeloop daarbij grooter werd, zag hij zich ook te meer door nijd belaagd en met vervolging bedreigd. Omdat hij niet zeer ingenomen was met de onvruchtbare rechtzinnigheid van die dagen, zocht men hem als een dwaalleeraar verdacht te maken. Wél werd hij door den geleerden *Thomasius* in een afzonderlijk geschrift verdedigd, doch *Francke* achtte het geraden, in 1690 de betrekking van diaconus in de Augustijner kerk te Erfurt te aanvaarden. Ook hier evenwel had hij geene rust. Zijne leerredenen, die zich meer door warm gevoel, dan door homiletische spitsvondigheden onderscheidden, werden zelfs door de R. Katholieken zoo hoog gewaardeerd, dat men te Mainz daarin gevaar zag voor den godsdienst, en in 1691 ontving hij plotseling het bevel, om Erfurt binnen tweemaal 24 uur te verlaten. Hij begaf zich naar Gotha, waar zijne moeder en zuster

woonden, en het ontbrak hem niet aan gunstige aanbiedingen. Men beriep hem te Gotha en te Coburg als leeraar aan de daar bestaande gymnasia en als Hofprediker te Weimar, doch hij aanvaardde weldra een professoraat in de Oostersche talen aan de pas-opgerichte universiteit te Halle, terwijl hij tevens prediker werd in het nabij gelegen Glaucha, thans eene voorstad van Halle, waar zich zijne stichtingen bevinden. De onwetendheid, de armoede en de verwildering der inwoners van Glancha prikkelden zijn ijver: hij onderwees de verwaarloosde behoeftigen en kinderen op bepaalde dagen en uren, en toen vele meergegoeden tegen betaling ook daarvan gebruik maakten, kwam het denkbeeld bij hem op, om er scholen te stichten. Voorts bouwde hij er een weeshuis en een opvoedingsgesticht. Welgezinde vrienden schonken hem 500 thaler, om met de rente daarvan te zorgen voor de opvoeding van een onderloos kind. Toen hij nu naar het meest hulpbehoevende zocht, bracht men hem er 4, en hij nam ze allen aan in het vertrouwen, dat er meer christelijke weldoeners zonden wezen. Dat vertrouwen werd niet beschaamd, en het aantal weezen vermeerderde van jaar tot jaar, zoodat hij eindelijk in 1698 een afzonderlijk gebouw voor hen deed verrijzen. Zoo ging het ook met het opvoedingsgesticht. Eenige elders wonende familiën wenschten hunne kinderen toe te vertrouwen aan de leiding van *Francke*. Eerst bracht hij hen bij de burgers onder dak en stelde hen onder het toezicht van een inspector; maar hun aantal was eerlang zoo groot, dat hij in 1712 een gebouw voor hen moest stichten. Beide inrichtingen bloeien ook nog heden ten dage, alsmede andere, die daaraan verbonden zijn, zooals eene Latijnsche school en eene kostschool. In Mei 1714 werden 1 075 jongens en 700 meisjes door 108 leeraren onder de leiding van *Francke* onderwezen. Voorts verbond hij met zijn gesticht het Bijbelgenootschap van *Canstein*, alsmede een zendelingengesticht voor Oost-Indië onder de bescherming van den Koning van Denemarken.

Tot al die inrichtingen was veel geld noodig, maar *Francke* wist het zich te verschaffen. Hij nam niet eerder zijne toevlucht tot de milddadigheid van anderen voordat hij zelf iets tot stand gebracht had, en zelfs zijne tegenstanders moesten getuigenis geven van zijne onbaatzuchtigheid en van zijne menschenliefde. Daarenboven stond hij aan het hoofd eener partij, waartoe de rijkste geslachten behoorden, zoodat hem van alle kanten aanzienlijke sommen toevloeiden. Voorts bezat hij een practischen speculatiegeest: zoowel de apotheek, oorspronkelijk slechts voor de inrichting bestemd, als de boekdrukkerij, en vooral de verzending van geneesmiddelen bracht veel op, zoodat hij zonder stenn der Regeering groote dingen kon ten uitvoer brengen. Het bestuur van zulke inrichtingen zou al de kracht en tijd van een ander in beslag genomen hebben, maar *Francke* nam daarenboven zijn leeraarsambt waar en hield zich zelfs bezig met letterkundigen arbeid. Deze is meestal van stichtelijken inhond, en het is te betreuren, dat de piëtistische kleur zijner godsdienstige gevoelens hem bij herhaling in onaangenaamheden wikkelde met de godsdienstleeraars te Halle, — inzonderheid met de hoogleeraren. Hij overleed den 8sten Juni 1727, waarna zijn eenige zoon *Gotthilf*, die kinderloos overleed, en zijn schoonzoon *Johann Anastasius Freylinghausen* het bestuur der inrichtingen op zich namen.

Het eigenaardige dier inrichtingen is, dat zij door eene samenvoeging van verschillende scholen op eene beperkte ruimte eene kleine scholenstad vormen. Deze omvatte in 1862 op het 2de eenwfeest der geboorte van *Francke* de volgende afdeelingen: eene school voor lager onderwijs met 650 leerlingen, eene jongensburgerschool met 700 en eene meisjesburgerschool met 450 leerlingen, — eene paralelschool met 142, eene hoogere burgerschool voor meisjes met 331 en eene reaalschool met 453 leerlingen, — voorts 2 gymnasia, namelijk eene Latijnsche school met 620 en een paedegoginm met 177 leerlingen. Het geheele getal leerlingen bedroeg alzoo ongeveer 3 500, en deze genoten onderwijs van 128 leeraren en hulpleeraren. Met deze inrichtingen zijn nog altijd de door *Francke* te voorschijn geroepene 3 opvoedingsgestichten verbonden, namelijk het weeshuis, het opvoedingshnis en het pensionaat. Voorts behoorde tot dat geheel eene apotheek, een boekhandel en eene boekdrukkerij. De fondscatálogus van dien boekhandel telde in 1865 reeds 1482 nommers. De drukkerij werkte met 9 snelpersen en éene handpers. De inkomsten dier inrichtingen vloeien gedeeltelijk voort uit grondbezit, bestaande in 3 riddermatige goederen, gedeeltelijk uit rentegevend kapitaal, gedeeltelijk uit voordeelen, die de inrichtingen zelve afwerpen, en gedeeltelijk nit de staatskas. Natuurlijk heeft de loop des tijds veel in deze inrichtingen gewijzigd. Het onderwijs heeft er nog altijd een godsdienstigen grondslag, maar de piëtistische kleur is allengs verbleekt. Onveranderd echter behonden er de bestuursleden bepaalde voorrechten: zij benoemen hnnne medebestnurders, alsmede de onderwijzers, en verleenen vergunning om het onderwijs kosteloos bij te wonen enz. De inrichtingen van *Francke* genieten nog steeds een groot vertrouwen als degelijke kweekplaatsen voor jonge lieden. Ter eere van dien weldoener der menschheid verrees een bronzen standbeeld, gemodelleerd door *Rauch*, nabij zijne inrichtingen op den 5den November 1820.

Karel Philipp Francke, een verdienstelijk staatsman, geboren te Sleeswijk den 17den Januari 1805. Hij studeerde te Göttingen, Heidelberg en Kiel in de rechten, zag zich in 1827 geplaatst bij de Sleeswijk Holstein-Lauenburgsche kanselarij te Kopenhagen en bevond zich weldra aan het hoofd van het bestuur der handelsaangelegenheden in de Hertogdommen. Als zoodanig maakte hij ontwerpen tot hervorming der tarieven en knoopte hierover diplomatische onderhandelingen aan. Bij de volksbewegingen van 1848 werd hem het bestuur der Hertogdommen opgedragen, maar hij wees het van de hand, omdat de Koning en de nienwe ministers de onschendbaarheid van de rechten der Hertogdommen niet wilden waarborgen. Toen voorts kort daarna Sleeswijk bij Denemarken werd ingelijfd, legde *Francke* zijne betrekkingen neder en verliet

Kopenhagen. Het Voorloopig Bewind der Hertogdommen benoemde hem aanstonds tot voorzitter van het bestuur in Sleeswijk. Door een kiesdistrict aldaar werd hij afgevaardigd naar de Nationale Vergadering, behoorde er tot de constitutioneele en erfkeizerlijke partij en nam een levendig aandeel aan alle aangelegenheden, die zijn vaderland betroffen. Op de beslissing over den wapenstilstand van Malmöe had hij een belangrijken invloed, en het is aan hem toe te schrijven, dat in Dnitschland besioten werd, om den Tweeden Deenschen Oorlog met kracht te voeren. Na de ontbinding van het Parlement keerde *Francke* naar Sleeswijk terug en belastte er zich in 1849 met het beheer der Financiën en in 1850 met de leiding der Bnitenlandsche Zaken tot aan de Bondsexecntie van 31 Januari 1851. Door de Deensche Regeering werd hij in ballingschap verwezen, maar Hertog *Ernst van Coburg-Gotha* benoemde hem tot eerste minister. Toen met het overlijden van Koning *Frederik VII* in 1863 de oudere Oldenburgsche lijn uitgestorven was, voegde zich *Francke* bij den Hertog *van Augustenburg*, die naar zijn oordeel wettige erfgenaam was van het gezag en van de Hertogdommen, volgde hem naar Kiel en verkreeg op zijn verzoek ontslag uit den dienst van Hertog *Ernst van Gotha*. Hij bleef de vertrouwde vriend van den Hertog *van Augustenburg* tot in 1867, toen *Francke* gekozen werd tot lid van het Pruisische Parlement. Hier voegde hij zich bij het linker centrum en overleed te Kiel den 23sten Februari 1870.

Francken. Onder dezen naam vermelden wij:

Een *geslacht van kunstenaars*, dat in Antwerpen heeft gebloeid. *Johannes Francken*, door de Italianen *Franco* genaamd, kwam in 1532 als leerling bij *Jacob van Utrecht* en vestigde zich omstreeks het jaar 1550 te Napels, waar zich in de kerk der Franciscanen zijn schilderstnk: „De aanbidding der Wijzen" bevindt. — Voorts vermelden wij *Nicolaus Francken*, vermoedelijk een leerling van *Frans Floris*; hij werd geboren in 1520 of 1525 en overleed in 1596. — Zijn zoon *Jeronimus Floris* (de Onde) geboren in 1544, was mede een leerling van *Frans Floris*, vertrok naar Frankrijk, waar hij eenige schilderstukken in het kasteel van Fontainebleau vervaardigde, bezocht Italië, keerde naar Parijs terng en vormde er nitstekende leerlingen, zoodat hij er den titel verwierf van schilder des Konings. Daarna vertoefde hij eenigen tijd te Antwerpen en begaf zich toen weder naar Parijs, waar *Hendrik IV* en later *Lodewijk XIII* hem met onderscheiding bejegenden. Hij slaagde vooral uitmuntend in zijne portretten. — Zijn broeder *François Francken* (de Oude), desgelijks omstreeks het jaar 1544 te Antwerpen geboren, behoorde ook tot de leerlingen van *Frans Floris* en schilderde Bijbeische tafereelen, zooals „Christus bij de Wetgeleerden" en „De weduwe van Sarepta". — *Ambrosius Francken*, een broeder der beide voorgaanden en een leerling van *Martijn de Vos*, werd in 1581—1582 opgenomen als meester in het St. Lucasgilde te Antwerpen en overleed in 1619. Hij schilderde een paar goede stnkken in de hoofdkerk te Antwerpen. — *Jeronimus Francken*, een zoon van *François* (de Oude), werd door zijn vader in de schilderkunst onderwezen en overleed in 1632. — Voorts vinden wij nog een aantal andere schilders vermeld, broeders, neven of zonen van de voorgaanden en allen den geslachtsnaam *Francken* dragende.

François Francken, een Nederlandsch staatsman. Hij werd geboren in den aanvang van de 2de helft der 16de eenw en was reeds in 1583 pensionaris van Gonda. Hij verzette zich als zoodanig met kracht tegen het voornemen der Staten, na den dood van *Willem I* opgevat, om het bestuur des lands aan een vreemde op te dragen, was een tegenstander van *Leicester* en stond *Oldenbarneveldt* getronw ter zijde. In 1592 werd hij lid van den Hoogen Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland en behield een belangrijken invloed op de staatszaken, zoodat hij in 1597 bij de hevige twisten der stad Groningen met de Ommelanden de hierover gevallen beslissing van de Staten-Generaal derwaarts overgebracht. Vooral koesterde hij een hevigen haat tegen Spanje, weshalve hij de oprichting der West-Indische maatschappij met ijver bevorderde. Hij overleed op den 4den October 1617, een klein geschrift over de oorzaken van onzen strijd tegen Spanje achterlatend.

Jan Francken, wiens naam aan de vergeteiheid moet onttrokken worden wegens de trouw, waarmede hij als dienstknecht van *Oldenbarneveldt* zijn meester in de gevangenis verpleegd en tot op het schavot bijgestaan heeft. In zijne laatste beschikking schreef de grijze staatsman: „Wilt Jan Francken wat tot mijnder gedachtenisse geven", en aan dien last werd voldaan. Hij ontving een gouden ring, door *Oldenbarneveldt* gedragen, en een met zilver ingelegden degen, waarmede de Koning van Frankrijk 's Lands advokaat tot ridder geslagen had. Later werd *Francken* secretaris, vendumeester en rentmeester van Westsouburg, maar werd na den bekenden aanslag der zonen van *Oldenbarneveldt* op het leven van Prins *Maurits* uit die betrekking ontslagen, waarna hij zich te Amersfoort vestigde, aldaar majoor werd en in 1664 overleed. Hij had van den tijd der gevangenschap zijns meesters een uitvoerig dagverhaal gehouden, hetwelk opgenomen is in het werk: „Historie van het leven en sterven van heer Johann van Oldenbarneveldt: ridder, enz. Waarachteiijk beschreven door een liefhebber der waarheyt enz. In 't jaar onzes Heeren 1648". Dit boek is bij herhaling gedrukt.

Ahasuerus Francken, een verdienstelijk Nederlandsch godgeleerde. Hij werd geboren te Nijmegen den 31sten October 1790, studeerde te Utrecht in de godgeleerdheid en was achtereenvolgens predikant te Slijk-Ewijk en Oosterhout, te Muiden, te Doetichem, te Delft en van 1826 tot 1854 te Utrecht. In laatstgenoemd jaar werd hij emeritus en overleed te Doorn den 29sten Juli 1857. Hij was nanwkeurig bekend met de kerkelijke wetten en gaf hiervan overvloedige blijken als secretaris van het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht en van het Provinciaal Collegie van toezicht. Ook was hij in 1844 en 1845 voorzitter der Synode, terwijl hij zich verdienstelijk maakte als lid van de Commissie tot de uitgave der

Evangelische Gezangen. Hij schreef onder anderen: „Raad van een vader aan zijn zoon bij diens vertrek naar de hoogeschool (2de druk, 1852)", — „Iets over het kerkelijk bestuur bij de Hervormden in Nederland (1847)", — „Gedichtjes (1858)", — benevens een aantal leerredenen enz. Hij was lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw.

Cornelis Marinus Francken, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Muiden den 7den December 1820, studeerde te Utrecht in de letteren, promoveerde aldaar in 1845 op eene dissertatie over het kritisch gezag van de „Scholia" van *Aeschylus* (later voltooid door eene „disputatio de Aeschyli scholiis Laurentianis", Misc. Philol. 1834), werd in 1847 rector aan het gymnasium te Amersfoort, vervolgens in 1852 aan dat te Leeuwarden en aanvaardde in 1856 het hoogleeraarsambt aan de hoogeschool te Groningen en in 1877 te Utrecht. Behalve gelegenheidschriften (oraties in de annales Academici, Académische toespraken en eene brochure over de hervorming van het Hooger Onderwijs, te Groningen bij *Wolters*) schreef hij als mederedacteur van de „Bijdragen tot de kennis en den bloei der Nederlandsche gymnasiën" en van de „Miscellanea Philologa" aldaar 1835—1836 eenige philologische en paedagogische verhandelingen. In de „Werken der Koninklijke Academie van Wetenschappen komen stukken van hem voor over *Tibullus*, *Lucilius* (2 stukken, 4°), de metriek van *Plautus* (1874) de comitia centuriata enz. Eene reeks van meest critische verhandelingen over *Plautus* en *Cicero* van zijne hand vindt men in de „Mnemosyne, nova series", waarvan hij sinds 1873 vast medewerker is, stukken over *Granius Licinianus* en *Lucretius* in de „Nene Jahrbücher für Philologie und Paedagogik, 1858 en 1881". Afzonderlijk gaf hij uit eene: „Grieksche spraakleer naar Krüger (1853)", — „Grieksche Rudimenta (1860)", — „Commentationes Lysiacae (1865), — *Plautus*' „Aulularia" met aanteekeningen (1877)", — „Prometheus en Pandora, bijdrage tot de critiek van Hesiodus (1864)" — en met dr. *van den Es* een „Grieksch-Hollandsch Woordenboek (4de druk, 1883)". *Francken* is lid van de Leidsche Maatschappij en van het Zeeuwsch Genootschap, alsmede van de Koninklijke Académie van Wetenschappen en lid en directeur van het Utrechtsch Genootschap.

Wilhraven Francken, eenigen broeder van den voorgaande en geboren te Deutichem den 4den September 1822. Hij studeerde te Utrecht en werd in 1845 predikant te Vnursche, in 1848 te Waddingsveen en in 1850 te Rotterdam. Behalve artikelen in tijdschriften en leerredenen schreef hij: „Het wezen der deugd volgens het Evangelie. Zeven brieven over mr. Opzoomers voorlezingen over het wezen der dengd (1849)", — „Christelijk feestboekje (1852)", — „Johannes Ludovicus Vives, de vriend van Erasmus in zijn leven en als merkwaardig Christelijk theoloog en philantroop der 16de eeuw (1853)", — „Ary Scheffer's Christus Remunerator als type van de verheerlijking des Christendoms door de kunst (1855)", — „De biecht voor God van een groot man of de Bekentenissen van Angustinus, bij verkorting uit het Latijn (1857)", — „De eenheid des Bijbels. Eene toespraak (1860)", — „Bijwerk op het gebied van kunst en geschiedenis (1861)", — „De noodzakelijkste kritiek, ook aanbevolen met het oog op onzen tijd (1864)", — „Dillenburg, eene reisherinnering (1872)", — „Moesel—Eifel—Nahe. Eene reisherinnering en de Moesel, Ausonins' idyllium Mosellae nagezongen", — en „De Moeder van Pieter Paulns Rnbens (1871)". Ook was hij van 1854 tot 1859 mederedacteur van het toen gestaakte tijdschrift: „Licht, Liefde, Leven" en behoort tot de redactie van „Geloof en Vrijheid", dat thans (1885) zijn 19den jaargang beleeft. Hij is lid van de Leidsche Maatschappij en van het Utrechtsch Genootschap en sedert 1864 voorzitter van het Nederlandsch Zendelinggenootschap. In 1875 benoemde de Keizer van Duitschland hem tot ridder van de Pruisische Kroonorde 3de klasse wegens zijne bemoeiingen voor de stichting van den Willemstoren te Dillenburg. Zijne: „Rede bei der Grundsteinlegung (1872)" en „Festworte bei der Einweihung (1875)" hebben daarop betrekking. Zijn theologisch standpunt blijkt nit zijne correspondentie met den hoogleeraar *Kuenen* in de „Godgeleerde Bijdragen" van 1865—1866 en uit zijn „Gedachteniswoord over Johannes I: 1—4" bij zijne 25-jarige evangeliebediening in 1870.

Francoa *Cav.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Cephalotaceen*. Het onderscheidt zich door een 4-, zelden 5-deeligen kelk, met gelijke, bladvormige slippen, 4, zelden 5 onder aan den kelk vastgehechte en met de kelkslippen afwisselende bloembladen, dnbbel zooveel meeldraden met priemvormige helmdraden en eironde helmknopjes, 4 korte, omgekeerd-eironde, aan den top afgeknotte stempels zonder stijlen en eene vleezige, 4-hokkige, 4-kleppige doosvrncht met vele fijne zaden. Het omvat sierplanten, die in Chili groeien. Sommige van deze hebben een stengel, andere zijn er van verstoken, en zij dragen trosvormig gerangschikte, met lijnvormige schutblaadjes voorziene, witte of lichtroode bloemen. *F. appendiculata Cav.* heeft bijna geen stengel, maar liervormige, halfgevinde of gevinde, wollige bladeren en lichtroode bloemen. *F. sonchifolia Don* gelijkt op de voorgaande soort, maar hare bloemen zijn verslerd met eene donkerpurperroode streep.

François. Onder dezen naam vermelden wij:

Nicolas Louis, graaf *François*, gewoonlijk *François de Neufchateau* genoemd, een Fransch staatsman en dichter. Hij werd geboren te Neufchateau in Lotharingen op den 17den April 1750 en gaf reeds op 13-jarigen leeftijd een bundel gedichten uit, die den lof van *Voltaire* verwierf. Gedurende de Groote Omwenteling onderscheidde hij zich als burger, patriot en staatsman. In 1792 werd hij procureur-generaal op San-Domingo en was vervolgens lid der eerste Nationale Vergadering, waar hij zich een vriend der vrijheid betoonde. De gematigde gevoelens, die hij in 1793 in zijn drama „Pamela" openbaarde, brachten hem in de gevangenis, maar hij herkreeg den 9den Thermidor zijne vrijheid. In 1797 aanvaardde hij de portefeuille van Binnenland-

sche Zaken en na den 18den Fructidor verving hij *Carnot* in het Directoire. Zijne echt-constitutioneele beginselen noopten hem echter om zijn ontslag te nemen, maar in 1798 werd hij weder minister van Binnenlandsche Zaken, doch hij trad af vóór den 18den Brumaire. *Napoleon* benoemde hem tot senator en verhief hem in den graafenstand, doch na den val van het Keizerrijk keerde *François* terug tot het ambteloos leven en wijdde zich aan de beoefening der wetenschap. Hij overleed den 10den Januari 1828. Men vermeldt, dat hij de eerste geweest is, die op het denkbeeld kwam, om openlijke tentoonstellingen van nijverheid te houden.

Marie Luise von François, eene Duitsche schrijfster, geboren den 27sten Juni 1817 in de nabijheid van Welszenfels. Nadat zij reeds vroeg haar vader verloren had en vervolgens ook, door de schuld van den voogd, haar vermogen, kwam zij in huis bij haren oom, generaal *Bruno von François* (6 Augustus 1870 bij Spicheren gesneuveld) en woont thans te Weiszenfels. Eerst leverde zij bijdragen in het „Morgenblatt" en andere tijdschriften, later verzameld onder den titel: „Ausgewählte Novellen (1867, 2 dln)". Voorts schreef zij: „Erzählungen (1871, 2 dln)", — „Die letzte Reckenbürgerin (1871; 3de druk, 1873)", — „Frau Erdmuthens Zwillingssöhne (1872, 2 dln)", — „Hellstädt und andere Erzählungen (1874, 3 dln)", — „Natur und Gnade, nebst anderen Erzählungen (1875, 3 dln)", — „Stufenjahre eines Glücklichen (1877; 2de druk, 1878)", — „Der Katzenjunker (1880)", — „Geschichte der preuszischen Befreiungskriege in den Jahren 1813—1815 (1873)", — „Phosphoreus Hollunder (1881)", — en „Der Posten der Frau (1882)".

Francolm (J. A.), een Israëlietisch schrijver, werd in 1820 godsdienstleeraar te Königsberg en in 1827 directeur der Wilhelmsschool te Breslau, waar hij in 1849 overleed. Hij schreef o. a.: „Die mosaische Sittenlehre zum Gebrauche beim Religionsunterricht (1830)", — „Breslauer Kinderfreund (1833—1834)", — „Das rationale Judenthum (1840)", — „Zur Geschichte der Königlichen Wilhelms-Schule (1841)", — „Die Synagogengebete zum Gebrauche beim Gottesdienst (1842)", — „Grundzüge der Religionslehre aus den Zehn Geboten entwickelt (1820)", — en „Die Kreuzfahrer und die Juden unter Richard Löwenherz (1842, 2 dln)".

Franq van Berkhey (Le), zie onder *Berkhey*.

Franc-tireurs of *vrijschutters* noemden zich in den Duitsch-Franschen oorlog van 1870 en 1871 al die benden, welke niet tot het oorspronkelijke Keizerlijke leger behoornen en, hoe slecht ook in den beginne georganiseerd, door hunne aanvallen op kleine afdeelingen, transporten, spoortreinen enz. eene soort van guerillastrijd tegen de Duitschers voerden. Zij waren verschillend van afkomst en ouderdom, verschillend gewapend en gekleed, maar allen één in hun haat tegen de zegevierend voortrukkende troepen der Duitschers, — een haat, welke deels ontstond door gekrenkte nationaliteit, deels door de rampen van den oorlog, deels ook door de inblazing van dweepzieke volksleiders. Tevens behoorden zij op verre na niet allen tot het Fransche volk, — ook vele vreemdelingen deden dienst als franc-tireurs. Men kon hen verdeelen in zoodanigen, die bij voortduring strijd voerden, en zoodanigen, die hier en daar voor korten tijd optraden. Laatstgenoemden, doorgaans in eene blauwe blouse en op klompen, grepen elke gelegenheid aan, om ulit eene hinderlaag op hunne vijanden te vuren en hen te dooden waar zij hen aantroffen, zelfs in den slaap. Eerstgemelden werden op den duur goede soldaten, ontvingen eene betere uitrusting en vochten hier en daar met groote dapperheid. Beide afdeelingen stonden evenwel buiten het volkenrecht, hetwelk uitgaat van het beginsel, dat allcen de vijandelijke legers met elkander strijden, zoodat de gewone oorlogswetten niet geldig zijn voor hen, die niet tot het leger behooren en zich toch vijandig betoonen. Het laat zich dus begrijpen, dat het optreden van franc-tireurs in den jongsten worstelstrijd de wreedheden van den oorlog, zooals het dooden van burgers, het verbranden van dorpen enz., niet weinig vermeerderd heeft.

Franeker, eene voormalige académiestad, ligt aan de trekvaart en aan den spoorweg van Leeuwarden naar Harlingen in de Nederlandsche provincie Friesland. De hoogeschool, in 1684 aldaar gesticht, heeft vele beroemde mannen onder hare hoogleeraren geteld, zooals *Coccejus*, *Venema*, *Vitringa*, *Schultens*, *Hemsterhuis*, *Valckenaer* enz. Zij werd in 1811 door *Napoleon* vernietigd en in 1815 vervangen door een athenaeum, hetwelk in 1841 is opgeheven, waarna men het académiegebouw, de voormalige leerschool der wijsheid, in een krankzinnigengesticht heeft herschapen. — Men vermeldt dat deze stad in 1191 is gesticht, waarna er gerulmen tijd het geslacht der *Sjaerdema's*, op het sterke Sjaerdemahuis gevestigd, heerschappij voerde. Tot de merkwaardigheden behoort er het stadhuis met onderscheidene afbeeldingen van voormalige professoren, alsmede het planetarium van *Eisinga* (zie aldaar). Er zijn omstreeks 7000 inwoners (1883).

Frank (Johann Peter), een beroemd Duitsch geneeskundige, geboren den 19den Maart 1745 te Rothalben in Baden, was aanvankelijk bestemd voor de godgeleerde loopbaan, maar wijdde zich te Heidelberg en te Straatsburg aan de studie der geneeskunde en vestigde zich als arts cerst te Bitsch in Lotharingen en daarna te Baden-Baden. In 1769 ging hij als lijfmedicus van den Markgraaf *van Baden* naar Rastadt, daarna als geneesheer naar Bruchsal en werd toen lijfarts van den Vorst-Bisschop van Spiers. In 1784 werd hij hoogleeraar te Göttingen en een jaar later te Pavia, waar hij met vrucht werkzaam was, om in geheel Lombardije de geneeskunde te hervormen. In 1795 werd hij directeur van het algemeene zickenhuis te Weenen, in 1804 hoogleeraar aan de universiteit te Wilna en een jaar daarna zag hij zich benoemd tot lijfarts van Keizer *Alexander*. Nadat hij ook in Rusland de geneeskundige zaken op beteren voet gebracht had, keerde hij in 1808 met een aanzienlijk jaargeld naar Weenen terug, waar *Napoleon* hem te vergeefs uitnoodigde, om zich naar Frankrijk te begeven. Hij wijdde te Weenen zijne dagen aan de practijk en aan

de wetenschap en overleed den 24sten April 1831. Hij was één der meestberoemde geneeskundigen van zijn tijd. Van zijne geschriften noemen wij: „System einer vollständigen medicinischen Polizei (1784—1819, 6 dln; supplementen 1812—1827, 3 dln)", een klassiek werk, — „De curandis hominnm morbis (1792—1800, 6 din)", waarvan de Duitsche vertaling in 1840—1841 voor de 3de maal is gedrukt, — „De medicina clinica opera omnia minora (1864, 2 dln)", — en „Opuscula posthuma (1844)", door zijn zoon nitgegeven. — Laatstgenoemde, *Joseph Frank*, geboren te Rastadt den 23sten December 1771, wijdde zich desgelijks aan de geneeskunde en was naast zijn vader te Pavia en te Weenen en sedert 1804 als hoogleeraar te Wilna werkzaam. Wegens eene oogziekte legde hij in 1824 zijne betrekking neder, begaf zich in 1826 naar Como en overleed aldaar den 18den December 1842. Hij schreef onder anderen: „Praxeos medicae nniversae praecepta (1826—1841, 3 dln)".

Frankel (Zacharias), directenr van het Israëlietisch seminarium te Breslau, geboren te Praag den 18den October 1801, ontving eerst onderricht in de kennis der Mozaïsche en Talmudische schriften, doch vond weldra zoo groot behagen in de wiskunde en in de oude en Hoogdnitsche letterknnde, dat hij het besluit nam, om de nniversiteit te Pest te bezoeken. Nadat hij in 1831 in zijne geboortestad was teruggekeerd, aanvaardde hij het volgende jaar de betrekking van rabijn in het arrondissement Leitmeritz en bevorderde met zoo grooten ijver de zaken van het onderwijs, dat hij weldra tot opperrabijn voor Dresden en Leipzig werd benoemd. Als zoodanig bewerkte hij, dat het Israëlietisch Kerkgenootschap van staatswege erkend werd en dat hij reeds op den Landdag van 1837 vergunning ontving tot het bonwen eener openbare synagoge te Dresden, die in 1840 werd ingewijd. Eene school, door hem in 1836 gesticht, vond een druk bezoek, en zijn geschrift: „Die Eidesleistung der Jnden in theologische nnd historische Beziehnng (1840; 2de druk, 1847)", bij den Landdag ingediend, was oorzaak van de opheffing van den verouderden Israëlietischen eed in Saksen en ook in andere Duitsche landen. Een beroep als opperrabijn te Berlijn in 1842 wees hij van de hand, doch hij begaf zich in 1854 naar Breslau, om er het bestuur op zich te nemen van het pas gestichte seminarium, dat onder zijne leiding de kweekplaats werd der moderne Israëlietische wetenschap. Bij de beweging op Israëlietisch gebied koos hij steeds de richting van den vooruitgang, maar langs wetenschappelijken weg en in verband met de geschiedenis. Hij zocht haar ter algemeene kennis te brengen in het „Zeitschrift für die religiösen Interessen des Jndenthums (1844—1845, 3 dln)". Ook zijn uitvoerig werk: „Der gerichtliche Beweis nach mosaisch-talmudischem Rechte (1841)" bezorgde aan de Israëlieten in Pruisen de wegruiming van beperkende bepalingen. Door zijne „Vorstudien zur Septnaginta (1841)" en het onderzoek „Ueber den einflnsz der palästinensischen Exegese auf die alexandrinische Hermeneutik (1851)" heeft *Frankel* ook bij de Christelijke godgeleerden een rechtmatigen roem verworven. Voorts vermelden wij nog van hem: „Hodegetica in Mischnam librosque cum ea conjunctos (1859)" met de daarbij behoorende „Additamenta (1865)", — Dr. Bernhard Beer, ein Lebens- nnd Zeitbild (1863)", — „Ueber palästinensische nnd alexandrinische Schriftforschnng (1854)", — „Grundlinien des mosaisch-talmudischen Eherechts (1859)", — en „Entwurf einer Geschichte der Literatur der nachtalmudischen Responsen (1865)". Sedert 1851 verscheen onder zijne redactie een „Monatschrift zur Geschichte und Wissenschaft des Judenthums", hetwelk zich door een degelijken inhoud onderscheidde. Hij overleed te Breslan den 13den Februari 1875.

Franken is de naam der Germaansche volksstammen, die men het eerst in de 3de eeuw na Chr. aan de Beneden-Rijn aantreft, waarna zij zich meester maakten van de Romeinsche gewesten in het noordoosten van Gallië. Die naam schijnt de beteekenis te hebben van „vrij", en men is tevens van oordeel, dat deze naam alleen iets nienws is, terwijl de stammen zelve reeds in den tijd van *Augustus* aan de Rijn gevestigd waren. De Bructeren, Chamaven, Amsibariërs, Katten en vooral de Sicambriërs vormden in den tijd der Romeinsche Keizers de kern van het volkerenverbond der Franken, die reeds tot den linker oever van de Rijn waren doorgedrongen en den rechter oever van de Eems tot aan de Sieg en de Werra in bezit hielden. Sedert de 4de en 5de eeuw trokken zij door de Nederlanden naar Gallië, totdat zij het geheele land hadden overweldigd. Sedert het midden der 4de eenw verdeelden zij er zich in *Salische* en *Ripuarische Franken*. Eerstgenoemden waren er in de lage landen reeds ten tijde van Keizer *Probus* gevaarlijke vijanden der Romeinen. De Menapiër *Carausius*, die het Romeinsche gebied tegen hunne invallen zon beschermen, deed zich in 287 in Britanje als keizer uitroepen en verschafte hnn daardoor de gelegenheid, om het eiland der Batavieren en het land tot aan de Schelde te bezetten. *Constantius* en *Constantinus* drongen hen terug, maar *Julianus* vond hen reeds weder in die oorden, streed voorspoedig tegen hen, maar liet hen er wonen, om hen tot zijne bondgenooten te maken. In de 5de eeuw vernieuwden zij echter hunne vijandelijkheden. Intusschen hadden de Ripuarische Franken (van *ripa* of *oever*) zich langs de boorden van de Rijn stroomopwaarts uitgebreid en bevonden zich in het begin der 5de eenw op den linker oever westwaarts tot aan de Maas en zuidwaarts tot aan de Ardennen en den Hondsrug, en op den rechter oever tusschen de Main en de Roer oostwaarts tot aan de Werra. Later drongen zij door de gewesten der Alemannen en Bourgondiërs heen, op den linker oever van de Rijn tot over de Lanter, op den rechter oever tot aan de Murg, langs de Neckar tot aan de Enz en de Kocher, langs de Main tot aan de Rednitz, en nog later na de onderwerping der Slawische stammen tot aan de bronnen van de Main. Beide afdeelingen bezaten afzonderlijke wetten en rechten (Lex Salica en Lex Ripuaria), die in bijzonderheden weinig van elkander verschillen. In taal en zeden hielden zij het midden tusschen den Hoog- en Nederduitschen stam en vormden

den grondslag der West-Duitsche bevolking tot aan de Neckar, de Main en de Mnrg, voorts tot aan den Beneden-Eizas, alsmede het hoofdbestanddeel der Germaansche bevolking van Noord-Frankrijk. Zij werden een gewichtig volk in de wereldgeschiedenis, toen de Salische Franken doordrongen in de Romeinsche gewesten van Gallië, om er de stichting van het Frankische Rijk voor te bereiden. Reeds in het midden der 5de eenw rukten zij voorwaarts naar Henegouwen en Artois en tot aan de Somme, terwijl de Ripuarische Franken de Romeinsche heerschappij aan de Rijn en aan de Moesel vernietigden. Als Koningen der Salische Franken in dien tijd worden *Merwig*, de stamvader van het koninklijk geslacht der *Merovingers*, en diens zoon *Chilperic* († 481) genoemd. *Chlodwig*, een zoon van dezen, versloeg de Romeinen, behield voorts de overhand op zijne mededingers en vereenigde de Franken tot één Rijk. Daarna overwon hij ook de Ripnariërs en de Alemannen — dezen in den slag bij Tolbiacum (496), — en vernietigde de macht der West-Gothen in het zuiden van Gallië (in 507 bij Vouglé).

Het *Frankische Rijk*, alzoo door *Chlodwig* in 486 gegrondvest, ontwikkelde zich met spoed, daar het ontstond op een tijd, toen de bloei van de meeste andere Duitsche Rijken reeds aan het afnemen was. Het bevatte, gelijk wij zagen, de Salische en Ripuarische Franken, alsmede de Allemannen met de veroverde Celto-Romeinsche bestanddeelen, nam allengs de in Gallië gevestigde Bourgondiërs en West-Gothen op en werd door belijdenis van het orthodoxe Christendom het middenpunt en de handhaver der R. Katholieke Kerk in het Westen. Wèl verdeelden na den dood van *Chlodwig* (511) zijne zonen het Rijksgebied, zoodat er reeds vroeg eene scheiding ontstond tusschen het oostelijk gedeelte (Austrasia) en het westelijk gedeelte (Neustria), doch de Frankische heerschappij breidde zich niettemin zuidwaarts uit door de onderwerping der Bourgondiërs en oostwaarts door de bemachtiging van Thüringen, later ook van Beieren. Na den dood van zijne broeders en van hunne zonen voerde *Chlotarius I* van 558 tot 561 het bewind over het geheele gebied, doch het werd door zijne 4 zonen nogmaals gedeeld en door een familie-oorlog, aangewakkerd door *Brunehilde* en *Fredegonde*, het tooneel der grootste gruwelen, totdat de kleinzoon van *Chlotarius I* onder den naam van *Chlotarius II* de deelen weder tot eenheid bracht (613). Naarmate de burgeroorlogen de kracht van het Merovingische Huis meer verlamden, klom het gezag der geestelijke en wereldlijke heeren. Naast en weldra boven den Koning stond de huishofmeester of major domus, die tot de aristocratie des lands behoorde. Reeds onder *Dagobert I* (628—638) verhief zich *Pipijn van Landen*, in verbond met *Arnulf*, bisschop van Metz, als major domus, en terwijl *Grimoald*, de zoon van dezen, er niet in slaagde, zich van de koninklijke waardigheid meester te maken, werkte zich vervolgens, te midden der voortdurende verdeeldheden tusschen de Austrasiërs en Neustriërs, *Pipijn van Herstal* voorspoedig boven zijne mededingers omhoog en verwierf door den slag bij Testri (687) uitslnitend de waardigheid van major domus. Hierdoor legde hij den grondslag tot het gezag van het Karolingische Huis. Zich dux et princeps Francorum noemend, bevestigde hij den verslapten band, die de Frankische stammen omstrengelde, zorgde voor een goed leger en breidde zijne heerschappij oostwaarts uit over onderscheidene Germaansche volken. Zijn zoon *Karel Martel* (714—741) handhaafde het gezag van zijn vader, voerde met goed gevolg oorlog tegen de Friezen en werd door zijne overwinning op de Mooren de redder van het Christendom. Het koningschap der Merovingers was zóo nietig geworden, dat de zoon en opvolger van *Karel Martel*, namelijk *Pipijn de Jongere* (741—768), na een zegevierenden strijd tegen de Alemannen, Beieren en Saksers, zich niet ontzag, den laatsten Merovinger in een klooster te steken en met hulp van den Heiligen Stoel zelf den troon te beklimmen (752). Door het onderwerpen van sommige Duitsche stammen en door de overweldiging der Longobarden werd het Frankische Rijk de machtigste Staat in het Westen, terwijl tevens de stelselmatige bekeering der Heidenen tot het Christendom, vooral door *Bonifacius*, den band tusschen dien Staat en de R. Katholieke Kerk meer en meer bevestigde, waardoor de opdracht werd voorbereid der Keizerlijke waardigheid, welke aan den zoon van *Pipijn* ten deel viel. Na den dood van laatstgenoemde kwamen zijne zonen *Karel* en *Kareloman* aan het bewind, hetwelk na het overlijden van laatstgenoemde (771) aan eerstgemelde onder den naam van *Karel de Groote* (zie aldaar) ten deel viel. Deze onderwierp de wederspannige Duitsche stammen aan de Frankische heerschappij. Ook de Saksers bogen en bekeerden zich na een dertigjarigen strijd en werden in het groote gebied ingelijfd. — een lot, hetwelk mede de Denen, Wenden en Avaren zich moesten getroosten. Het rijk der Longobarden viel in puin en een tocht werd ondernomen tegen de Mooren in het noorden van Spanje (778). Nu strekten de grenzen des Rijks zich uit van de Eider en de Noordzee zuidwaarts tot aan de Ebro, de Middellandsche Zee en tot voorbij Rome, — en van de Atlantische Zee oostwaarts tot aan de Elbe, de Elde, de Saale, het Bohemerwond, den Mannhart, langs de Donan tot aan de Theisz en over de Drave en de Save tot aan de Adriatische Zee. Zoo waren de meeste Germaansche en Romaansche stammen in het groote Frankische Rijk onder één bestuur vereenigd, — en dat geheel had zich door voortschrijdende verlichting en beschaving hoogst voorspoedig uit den chaos der volksverhuizingen ontwikkeld. De kroning van *Karel de Groote* tot keizer (800), waardoor de verbintenis met de Kerk en de eenheid van het West-Romeinsche Rijk gehandhaafd werd, vormt derhalve een rustpunt in de wereldgeschiedenis. Na den dood van *Karel de Groote* (814) viel het uitgestrekte gebied ten deel aan *Lodewijk de Vrome*, die echter niet in staat was. deze erfenis rustig te beheeren. Familietwisten en ondoelmatige verdeelingsbeschikkingen omtrent het Rijk met het oog op zijne zonen gaven aanleiding tot burgeroorlogen, die bij zijn dood nog

niet waren gedempt. Ook onder zijne zonen dreigden nieuwe verdeeldheden uit te barsten, doch de onwil der volkeren noodzaakte hem tot den vrede. Bij het Verdrag van Verdun (843) werd eene splitsing des Rijks tot stand gebracht. Duitschland ten oosten van de Rijn met eenige landen aan de westzijde kwam onder den schepter van *Lodewijk de Duitscher*, — West-Franken, met den naam van Frankrijk bestempeld, onder dien van *Karel de Kale*, — en eene smalle landstreek tusschen die beide Rijken, van de Noordzee af iangs de Schelde, de Maas en de Moesel, langs den linker Rijnoever en langs de Rhône tot aan de Middellandsche Zee, alsmede Italië onder den keizerschepter van *Lotharius*, wiens gebied naar hem Lotharingen genoemd werd. Hoewel men de gedachte, aan de eenheid des Rijks onder denzelfden Keizer nog niet geheel had laten varen, ontwikkelde zich elk der eerstgenoemde twee hoofddeelen op eene eigenaardige wijze (zie *Duitschland* en *Frankrijk*).

Franken noemde men na de stichting van het Frankische Rijk het gebied der *Merovingers* voorts bepaaldelijk eenige gewesten aan de Rijn, de Neckar, de Main enz., die eene Frankische bevolking bezaten en zoowel onder de *Merovingers* als onder de *Karolingers* op het nauwst met de Kroon verbonden bleven, omdat gemelde Vorsten er eigenaars waren van uitgestrekte goederen. Na de verdeeling van het Frankische Rijk behielden zij als de kern van dit laatste een zeker overwicht, zoodat ook de Koningen op hnn grondgebied werden gekozen en gekroond. Na het uitsterven van den Karolingischen stam koos men er *Koenraad I* tot koning (911). De grenzen van Franken, waartoe op den linker oever van de Rijn naar de zijde van Lotharingen het gebied van Mainz, Worms en Spiers behoorde, terwijl het op den rechter oever tusschen Saksen, Beieren en Alemannië geiegen was, werden in het noorden nagenoeg aangewezen door de Sieg, de Eder, de Fulda en de Werra, benevens het Thüringerwoud. Oostwaarts strekte het zich uit tot aan het Fichtelgebergte en tot over de Rednitz, en zuidwaarts tot aan de Altmühl, de Wernitz, den bovenloop van de Kocher, de Ennz en de Murg. Koning *Hendrik II* schonk het als hertogdom aan *Koenraad van Worms*, en nadat het later door eene splitsing in Rijn-Franken en Oost-Franken verzwakt was, bleef het na 1024, toen een tak van het Huis *van Worms* door *Koenraad II* de Duitsche koningskroon verwierf, rechtstreeks onderworpen aan het koninklijk gezag. Ten tijde der Frankische Keizers verbond zich het land, evenals in de dagen der *Karolingers*, nanwer met de Kroon, terwijl de groote geestelijke heerlijkheden, zooals Mainz, Worms, Spiers en Würzburg, haar grondgebied aanmerkelijk wisten uit te breiden. Oost-Franken op het stroomgebied van de Main bevond zich reeds in den aanvang der 12de eeuw onder de heerschappij van den bisschop van Würzburg, die dit land moest afstaan aan Keizer *Hendrik V*, welke laatste daarmede zijn neef *Koenraad* (later koning) uit het geslacht der *Hohenstaufen* begiftigde (1115). *Koenraad's* broeder *Frederik* verkreeg Rijn-Franken bij het uitsterven van het Keizerlijk Huis met *Hendrik V* (1125), en de zonen van dien *Frederik* waren *Frederik I* (Barbarossa), in 1152 als Duitsch koning gekroond, en *Koenraad*, die van zijn vader Rijn-Franken erfde en van zijn broeder de waardigheid van pfalzgraaf van de Rijn verkreeg. Later ontstonden in Rijn-Franken naast het pfalzgrafelijk gebied eenige geestelijke stiften, zooals Mainz, Worms en Spiers, benevens eenige wereldlijke landen, zooals het Wild- en Rijngraafschap, de graafschappen Nassau, Katzenellnbogen en Hanau, en het landgraafschap Hessen. Op Oost-Franken echter, waar het gebied van Würzburg, Fuida, Bamberg, Nürnberg, Henneberg, Hohenlohe enz. verrees, bleef later bij uitsluiting de naam van *Franken* van toepassing. Toen voorts Keizer *Maximiliaan* het Rijk in districten verdeelde, ontstond er weder een *Frankisch district*, hetweik 27 heerlijkheden, 1 Rijksstift, 25 Rijksgraafschappen en 8 Rijkssteden en Rijksdorpen telde, te zamen in 1792 500 □ geogr. mijl met ruim $1^1/_2$ millioen inwoners. Toen in 1806 het Duitsche Rijk verviel, verdween die naam, totdat *Lodewijk I*, koning van Beieren, dien in 1837 vernieuwde door een drietal gewesten van zijn land met de namen van *Boven-*, *Midden-* en *Beneden-Franken* te bestempelen (zie *Beieren*).

Frankenhausen is de hoofdstad eener heerlijkheid, die tot het vorstendom Schwarzburg-Rudolstadt behoort, ligt aan een arm van de Wipper en teit met de aangrenzende Altstadt ruim 5000 inwoners. Men heeft er een vorstelijk kasteel met een park, eene kweekschool voor onderwijzers, eene groote suikerfabriek, onderscheidene sigarenfabrieken en fabrieken van parelmoeren knoopen. Eene saline levert er eene groote hoeveelheid keukenzout, en men heeft er ook bruinkolengroeven.

Frankenia *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Frankeniaceën*. Het onderscheidt zich door een 5-spletigen, trechtervormigen kelk, een 5-bladige bloemkroon, een 3-spietigen stempel en eene 3- of 4-hokkige, veeizadige doosvrncht. Het omvat kruiden en heesters, die in het zuiden van Europa, in Afrika en in Australië groeien, en veie van deze zijn als sierplanten naar Midden-Europa overgebracht. *F. laevis L.* is een Znid-Europeesch kruid, dat op zandige, steenachtige stranden gevonden wordt. Het heeft een onbehaarden, lagen stengel, vele takken, lijnvormige, aan den voet gewimperde bladeren en blauwachtig-rozenroode of of ook witte bloemen. *F. pauciflora Dec.*, een Australische heester, heeft een opgaanden, vertakten stengel, aan den rand omgekrulde, kransvormig gepiaatste bladeren en sierlijke, witte, eindstandige bloemen.

Frankenwald is de naam van eene Oostenrijksche hoogvlakte in Midden-Dnitschland, welke door velen ten onrechte beschouwd wordt als de zuidoostelijke vleugel van het Thüringerwoud. Zij staat in verband met de hoogvlakte van Hof op den linker oever van de Saale, vanwaar zij zich uitstrekt tot aan het brongebied van de Werra en de Schwarza. Over eene lengte van 8 geogr. mijl bedekt zij gedeelten van het Beiersche district Boven-Franken, van het land van Reusz, van Mei-

ningen en van Schwarzburg-Rudolstadt. Zij vormt een zelfstandig grauwakplateau ter hoogte van 650 Ned. el en bedekt met prachtige dennenwouden. Boven die vlakte verrijzen eenige koepelvormige hoogten, zooals de Döbraberg en de Wetzstein (beide ongeveer 800 Ned. el hoog), de Knlm en de Sieglitz (beide omstreeks 750 Ned. el hoog). In het Frankenwald heeft men een vereenigingspunt van het stroomgebied van de Elbe met dat van de Weser en dat van de Rijn.

Frankenwijn. Men geeft dezen naam aan de wijnsoorten, die op het gebied van de Main, inzonderheid in het Beiersche district Beneden-Franken, verbouwd worden. Deze wijnbouw strekt zich uit langs deze rivier en hare zijdalen, slechts hier en daar afgebroken, over eene lengte van 50 geogr. mijl, maar is alleen op sommige plaatsen bepaald belangrijk. Hij is zulks vooral beneden Aschaffenburg bij Klingenberg, Miltenberg, Kreuzwertheim en Wertheim tot aan Gerlachsheim en voorts van den mond der Frankische Saale tot aan Würzburg en vanhier tot aan Schweinfurt. In den regel wint men er witten wijn, doch sedert eenige jaren heeft er ook de cultuur van rooden wijn belangrijke vorderingen gemaakt. De beste soorten, in goede jaren verkregen, onderscheiden zich door kracht en vuur en door een eigenaardigen geur. De *Leistenwijn* spant, volgens veler gevoelen, op bepaalden ouderdom de kroon van alle Duitsche wijnen; hij wordt bij Würzburg verbouwd. Hierop volgt de *Steinwijn*, desgelijks uit de nabijheid dier stad afkomstig en wegens den eigenaardigen vorm der flesschen, waarin hij verzonden wordt, *Bocksbeutel* bijgenaamd. Deze is veel geestrijker, maar minder smakelijk. Beroemde wijnsoorten zijn er voorts de *Kalmuth*, een zoete ochtendwijn uit de wijngaarden van Vorst *Löwenstein-Wertheim*, — de *Hörsteiner*, die bij Aschaffenburg verbouwd wordt, — de *Heiligengeestwijn* uit den wijngaard van het Juliushospitaal, en de *Horfenwijn* van den Horfenberg bij Würzburg. Onder de geringere soorten bekleedt de *Saalecker* eene belangrijke plaats, doch deze is het eigendom des Konings en komt niet in den handel. Over het geheel bereikt alleen de *Würzburger* den groothandel, terwijl voorts de mousseerende Frankenwijnen, die te Würzburg vervaardigd worden, zeer in trek zijn.

Frankfort. Onder dezen naam vermelden wij: *Frankfort aan de Main*, eene stad in het Pruisische regeeringsdistrict Wiesbaden. Zij was tot in 1866 de eerste der 4 vrije steden van den Duitschen Bond en de zetel der Bondsvergadering. Zij is door handel, rijkdom en bevolking éene der belangrijkste steden van Duitschland en ligt in eene breede dalvlakte aan den benedenloop van de Main, in een bevallig en hoogst vruchtbaar oord, van onderscheidene spoorwegen doorsneden, omstreeks 200 Ned. el boven de oppervlakte der zee, in een aangenaam klimaat en is door een weelderigen krans van buitenverblijven, tuinen, wijn- en ooftgaarden en graanlanden omgeven. De eigenlijke stad verheft zich glooiend op den rechter oever der rivier en is met het op den linker oever gelegene Sachsenhausen verbonden door eene steenen brug, die op 14 bogen rust en ruim 300 Ned. el lang is, — voorts door eene spoorwegbrug en door eene hangbrug van gesmeed ijzer voor voetgangers. De oude straten zijn er eng en donker, zoodat het levendigst verkeer er plaats heeft in de breede Zeil, eene straat, die van het oosten naar het westen loopt. De Judengasse, tot in 1106 de eenige woonstede der Israelieten aldaar, is thans verdwenen en met andere wijken der stad geheel veranderd en vernieuwd. Tot de merkwaardigste kerken behoort er de R. Katholieke Dom of de Bartholomaeuskerk, alwaar sedert 1711 de Duitsche Keizers werden gekroond. Dit gebouw is in 1867 door brand vernield, maar werd met hulp van den Staat naar het oorspronkelijk bestek weder opgebouwd. Van de overige R. Katholieke kerken noemen wij de Leonhardskerk, de Lieve Vronwekerk en de Duitsche Huiskerk in Sachsenhausen. Onder de Lutherse kerken bekleedt de Paulskerk den eersten rang, eene rontonde, die in 1833 voltooid werd. Den 31sten Maart 1842 hield er het Vóor-Parlement zijne eerste, den 31sten Mei 1849 de Duitsche Rijksvergadering hare laatste zitting; voorts vermelden wij de St. Nicolaaskerk, de Catharinakerk, de Kleine St. Pieterskerk, de Witte Vrouwenkerk en de Drievuldigheidskerk in Sachsenhausen. De Gereformeerden hebben er 2 bedehuizen, de Duitsch-Katholieken één, — en de Israëlieten hebben er 2 synagogen. Tot de merkwaardigste gebouwen behoort er het stadhuis (Der Römer), in 't begin der 15de eeuw gebouwd, waar de Gouden Bul van Keizer *Karel IV* van 1356 bewaard wordt, met de Keizerszaal, die sedert 1558 bij de kroningsfeesten der Duitsche Keizers als eetzaal gebruikt werd en sedert 1845 met de portretten van al de Duitsche Keizers is versierd, van *Koenraad I* tot *Frans II*, — voorts het paleis van het geslacht *Thurn* en *Taxis*, voorheen de zetel van den Vorst-primaat en van 1816 tot 1866 de vergaderplaats van den Duitschen Bond, — de Esschenheimer toren in 1446 voltooid, — de schouwburg, in 1780 verrezen en in 1837 vergroot, — de stadsbibliotheek (1820—1825) — de nieuwe Beurs (1879, zie bijgaande afbeelding), — de hoogere burgerschool (1857),— het nieuwe operagebouw (1880, zie bijgaande afbeelding), — voorts een aantal inrichtingen van weldadigheid, prachtige hôtels en ruime stationsgebouwen. Reeds vermelde stadsbibliotheek telt 100000 boekdeelen; men heeft er verder een botanischen tuin, één wèl voorzien mnsenm voor natuurlijke historie en een natuurkundig genootschap met een laboratorium. De kunst wordt er vertegenwoordigd door het Städelsche kunstinstitnut, — door de antiekenzaal van *Bethmann* met de „Ariadne" van *Dannecker*, en door openbare gedenkteekenen, zooals dat van *Göthe* door *Schwanthaler* (1844), — dat van *Gutenberg* door *Launitz* (1857), — en dat van *Schiller* door *Dielman* (1863). Men vindt er een gymnasium en een aantal inrichtingen voor middelbaar onderwijs. Van de vereenigingen aldaar noemen wij voorts het „Deutsche Hochstift" in het Göthehuis, — het Zoölogisch Genootschap met een dierentuin, — en het „Palmengartengesellschaft", dat een prachtigen winterlnin bezit buiten de Bockenheimer poort.

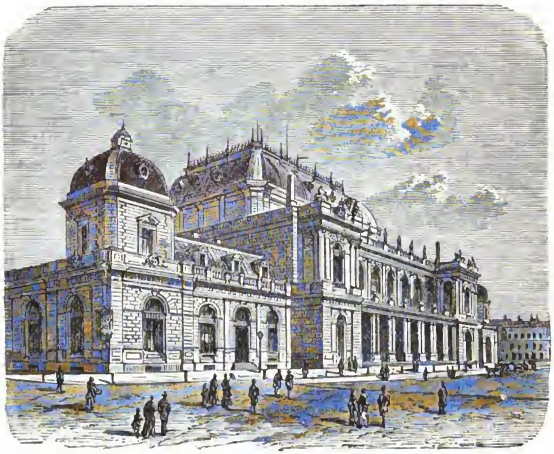

De nieuwe Beurs te Frankfort.

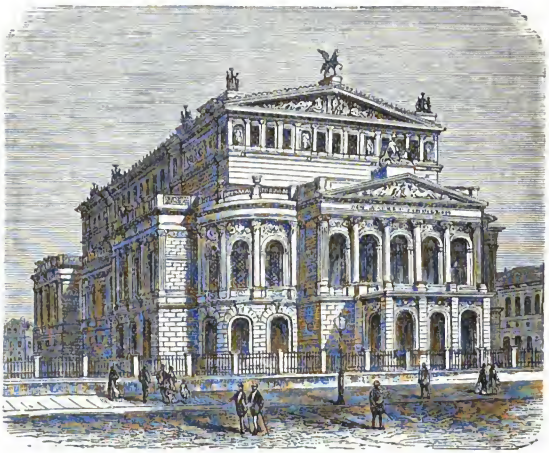

Het nieuwe Operagebouw te Frankfort.

In 1867 waren er bijna 80 000 inwoners, onder welke zich omstreeks 12 000 R. Katholieken en 7000 Israëlieten bevonden, en dat bevolkingscijfer was den 1sten December 1880 geklommen tot bijna 137 000. De nijverheid verkeerde er te voren in een kwijnenden toestand, doch heeft zich sedert de inlijving der stad in den Pruisischen Staat aanmerkelijk ontwikkeld. Verbazend groot is er de handel in staatspapieren aan de Beurs. De van ouds beroemde markten (Messe) worden er intusschen niet meer zoo druk bezocht als voorheen. Toch blijft de lederhandel er aanzienlijk. In het voorjaar is er eene groote paardenmarkt, waar wel eens 1600 paarden werden verkocht. Het goederenverkeer op de Main vereischte eenige jaren geleden 728 schepen, en de stad is het vereenigingspunt van een groot aantal spoorwegen. Er verschijnen ongeveer 20 dagbladen, van welke het „Frankforter Journal" in 1615 en de „Postzeitung" in 1616 werd opgericht; voorts is er de „Frankfurter Zeitung" het orgaan der democratische en de „Neue Frankfurter Presse" dat der Nationale partij.

Frankfort is eene zeer oude stad. Zij ontleende, naar men meent, haren naam aan het feit, dat Keizer *Karel de Groote* hier met zijne Franken door eene waadbare plaats (Furt) de rivier overschreed en aan hare overzijde eene overwinning behaalde op de Saksen. Hij belegde er in 794 een Concilie en bracht er in 804 eene volkplanting van gevangen genomen Saksers. *Lodewijk de Vrome* deed er aan de Main het Saalhof verrijzen, waarvan alleen de hniskapél nog bestaat. In 843 verhief *Lodewijk de Duitscher* haar tot hoofdzetel van het Oost-Frankische Rijk, maar *Arnulf* verplaatste dien in 889 naar Regensburg. De zelfstandigheid der stad werd gegrondvest in 1257 door verwijdering van den keizerlijken voogd en haar de rijksvrijheid verleend in 1329 door een gunstbrief van Keizer *Lodewijk de Beier*, die haar in het volgende jaar de Paaschmarkt en later nog meer rechten en vrijheden schonk. Eén en ander werd in 1356 bevestigd door de reeds genoemde Gouden Bnl. In verschillende Duitsche en Fransche oorlogen had Frankfort veel te lijden. In 1806 werd hare zelfstandigheid als Rijksstad door *Napoleon* opgeheven en zij zelve in 1810 met Hanau, Fulda en Aschaffenburg ten behoeve van *Karl von Dalberg*, vorst-primaat van den Rijnbond, wiens opvolger *Eugène de Beauharnais* zou wezen, in een groothertogdom herschapen, dat op 95 □ geogr. mijl 300 000 zielen telde. In 1815 echter werd zij weder tot eene vrije stad en in 1816 tot zetel van den Bond verheven. In laatstgenoemd jaar verkreeg Frankfort eene nieuwe grondwet, die echter in 1848 aanmerkelijk gewijzigd is. Ingevolge die wijzigingen bestond de Senaat, als uitvoerende macht, uit 21 voor levenslang benoemde leden, die uit hun midden een ondsten en een jongsten burgemeester kozen, terwijl het Wetgevend Lichaam samengesteld was uit 88 afgevaardigden, door vrije keuze nit de burgers zonder uitsluiting van eenige godsdienstige gezindheid benoemd. Daarenboven was er nog een ander collegie van 51 voor levenslang gekozene burgers, aan wie de contrôle der Financiën was toevertrouwd. Met de andere 3 steden van den Duitschen Bond bezat Frankfort in de Bondsvergadering de 17de stem en in het Plenum eene eigene stem.

Tot de belangrijke gebeurtenissen uit den nieuweren tijd, welke op Frankfort betrekking hebben, behooren de aanslag te Frankfort (1833), waarover wij straks nader zullen handelen, de aansluiting aan het Duitsche Tolverbond (1836), de volksbewegingen in Maart 1848, die haar tot het brandpunt verhieven van het staatkundig leven in Duitschland, en eindelijk hare inlijving in Pruisen.

Daar namelijk bij het uitbarsten van den Pruisisch-Oostenrijkschen oorlog de stad Frankfort zich aansloot bij de vijanden van Pruisen, werd zij den 16den Juli door generaal *Vogel von Falckenstein* bezet en met eene oorlogschatting van 6 millioen florijnen bezwaard. Enige dagen daarna werd het opperbevel er aanvaard door generaal *Manteuffel*, en deze vorderde 25 millioen florijnen onder schrikwekkende bedreigingen. Daarop volgde den 18den October 1866 de inlijving van Frankfort in het koninkrijk Pruisen, waarbij tevens bepaald werd, dat de stad met haar voormalig gebied en met een klein deel van het voormalig groothertogdom Hessen het arrondissement *Frankfort* zon vormen, hetwelk nu op ruim $1^{3}/_{4}$ □ geogr. mijl bijna 149 000 inwoners telt.

Een merkwaardig feit uit de jongste geschiedenis der stad is de vrede tusschen Duitschland en Frankrijk, welke den 10den Mei 1871 aldaar gesloten werd. Volgens de préliminaire bepalingen van Versailles, welke den 26sten Februari van laatstgenoemd jaar door *von Bismarck* en de gevolmachtigden van Beieren, Würtemberg en Baden aan de éene en door *Thiers* en *Jules Favre* aan de andere zijde waren vastgesteld, deed Frankrijk afstand van den Elzas en van Duitsch Lotharingen met Metz, doch zonder Belfort, en verplichtte zich tot betaling van 5000 millioen francs. Hierop kwamen Duitsche en Fransche gevolmachtigden te Brussel bijeen, om de zaken in bijzonderheden te regelen. Daar men echter onderhandelde zonder veel te vorderen, besloot *von Bismarck* om zelf tusschen beiden te komen. Met *Jules Favre*, den Franschen minister van Binnenlandsche Zaken, kwam hij te Frankfort bijeen op den 5den Mei, en alle zwarigheden werden met zooveel spoed nit den weg geruimd, dat men reeds den 10den daaraanvolgende in het hotel „de Zwaan" tot de onderteekening van het definitieve vredesverdrag overging, hetwelk den 14den Mei door de gevolmachtigden der Zuid-Duitsche Staten goedgekeurd en daarna geratificeerd werd, zoodat men de stukken den 20sten Mei kon uitwisselen.

Omtrent den vroeger genoemden *aanslag te Frankfort* vermelden wij het volgende: onder den invloed der vrijzinnige volksbewegingen van 1830 en der onvrijzinnige Bondsbesluiten van 28 Juni 1832 had zich een sombere wrevel meester gemaakt van vele gemoederen in Duitschland, en volksmenners zochten daarvan gebruik te maken, om wellicht door eene stoute omwenteling de bevrediging te verkrijgen hunner wenschen. Eenige jonge lieden, nit den beschaafden stand en te Frankfort gevestigd, plaatsten zich aan het hoofd der beweging en sommigen van hen stelden zich in verband met naburige Staten

en steden, zoodat er ook, bepaaldelijk in Würtemberg, eenige vergaderingen werden gehouden. Na langdurige overleggingen vormde men eindelijk een plan, en eenige studenten, omtrent wier gevoelens men zich vergewist had, werden uitgenoodigd, om zich naar Frankfort te begeven. Ook verschenen er uit den vreemde eenige mannen, die zich door de vlucht aan eene staatkundige veroordeeling hadden onttrokken. Voorts hadden de saâmgezworenen een klein aantal aanhangers onder de landbouwers van het tot Frankfort behoorende vlek Bonames. Hoewel zij den 3den April 1833 des namiddags in een ongeteekenden brief de tijding ontvangen hadden, dat hun opzet aan het stedelijk bestuur verraden was, bestormden 2 gewapende benden, ieder van 30 tot 35 man de hoofdwacht en de politiewacht. Beide werden overrompeld en gevangen genomen, en de opstandelingen kwamen alzoo in het bezit van geweren. Hunne aansporing, gericht tot het derwaarts stroomende volk, om zich aan hunne partij aan te sluiten, bleef echter zonder gevolg. Zoodoende zagen zij zich genoodzaakt, om voor de aanrukkende linietroepen van de hoofdwacht naar de politiewacht terug te trekken, waar een vrij hevig gevecht ontstond. De opstandelingen bezweken nu weldra voor de overmacht en verstrooiden zich naar alle kanten. De troepen telden 5 dooden en vele gewonden, — van de aanvallers was slechts één doodelijk getroffen, terwijl eenige anderen min of meer gewond waren. Onder deze bedrijven had zich een hoop boeren van 70 of 80 man, afkomstig uit Bonames, na het verbranden van het Kenr-Hessische tolgebouw, voor de Friedberger poort vertoond, doch was spoedig verdwenen, toen het bleek, dat die toegang sterk bezet en goed bewaakt was. Dit alles gebeurde in den tijd van één uur. Vele saâmgezworenen zochten heil in de vlucht, — andere werden in en nabij Frankfort in hechtenis genomen. Bij het gerechtelijk onderzoek bleek, dat de samenspanning vooral op de hoogescholen hare vertakkingen had, doch tevens niet veel verder was gekomen dan tot algemeene afspraken en beloften. Ook het vertrek van vele Poolsche ballingen uit Frankrijk naar Zwitserland scheen er mede in verband te staan. Groot was de belangstelling en het medelijden van Frankforts ingezetenen met de gevangenen. Reeds in den herfst van 1833 gelukte het aan één van hen, uit den kerker te ontsnappen. Eene andere poging om te vluchten, waaraan op den 2den Mei 1834 velen deel namen, had slechts voor één hunner het gewenschte gevolg. De overigen werden gevonnisd op den 20sten October 1836, — de meesten moesten eene levenslange gevangenisstraf ondergaan. Zeven van hen wisten echter te ontkomen, voordat dit vonnis in het hoogste ressort bevestigd was, en de overige zeven, die naar Mainz gebracht werden, ontvingen in 1838 verlof, om zich naar Amerika te begeven.

Frankfort aan de Oder, de hoofdstad van het evenzoo genoemde regeeringsdistrict (356 □ geogr. mijl en ruim 1 millioen zielen) der Pruisische provincie Brandenburg, ligt met de Gubener en Lebuser voorstad op den linker oever van de Oder, is door middel eener houten brug (230 Ned. el lang) met de Dammvoorstad op den rechter oever der rivier verbonden en telt ruim 51 000 inwoners (1880). Men heeft er 5 Protestantsche kerken, eene R. Katholieke kerk en eene synagoge. Onder deze is wegens haren bouw de Mariakerk bezienswaardig, als afkomstig uit de 14de eeuw. De universiteit, aldaar in 1506 gesticht, werd in 1811 naar Breslau verplaatst en het gebouw dient tegenwoordig voor het middelbaar onderwijs. Voorts vindt men er het Frederikgymnasium met eene aanzienlijke bibliotheek, alsmede eene nijverheidsschool. De hoofdbron van bestaan is er de handel. Frankfort behoorde weleer tot de hansesteden. Nadat zij in 1253 door *Johann I* en *Otto III*, markgraven van Brandenburg, tot stad verheven was, werd zij door het haar toegekende stapelrecht weldra het middenpunt van den handel op de Oder, die aanmerkelijk toenam na het graven van het Müllroser- of Frederik-Wilhelmskanaal tusschen de Oder en de Spree (1618), alsmede na het openen van den spoorweg naar Berlijn (1842). Er zijn 3 belangrijke jaarmarkten, en elk van deze wordt gemiddeld door 10 000 vreemdelingen bezocht, terwijl men er jaarlijks 250- tot 300 000 tolcentenaars in verschillende waren te koop aanbiedt. Sedert 1851 is er eene Koninklijke bank, wier omzet jaarlijks 20 millioen thaler beloopt.

De stad, te voren door muren en wallen omgeven, is later uitgelegd. *Karel IV* belegerde haar te vergeefs in 1348. Daarentegen werd zij ingenomen in 1432 door de Hussieten, meermalen in den Dertigjarigen Oorlog, vooral door *Gustaaf Adolf* (1631), alsmede door de Russen in 1759. In den slag van Kunersdorf, niet ver van daar, werd de majoor *Ewald von Kleist*, de zanger van „Der Frühling", zwaar gewond en hij overleed te Frankfort den 24sten Augustus 1759, waarna in het park aldaar boven zijne rustplaats een gedenkteeken verreés. Ook bevindt zich aldaar het gedenkteeken van den hoogleeraar *Daries* († 1791), door *Schadow* vervaardigd, en in de Dammvoorstad een van Hertog *Leopold van Brunswijk*, die den 27sten April 1785 in de Oder verdronk.

Frankl von Hochwart (Ludwig August), een verdienstelijk Duitsch dichter, geboren den 3den Februari 1810 te Chrast in Bohemen, bezocht in 1823 het gymnasium der Piaristen te Praag en in 1826 dat te Leutomischl en bepaalde zich vooral tot de geschiedenis, die hem stof opleverde voor balladen en voor eenige drama's. Later studeerde hij te Weenen in de geneeskunde zonder de poëzij te laten varen. Hij schreef het „Habsburgslied (1832)", eene reeks van chronologisch gerangschikte balladen, welke veel bijval vond. Daarop volgden zijne „Episch-lyrische Dichtungen (1833)", en „Morgenländische Sagen (1834)", — alsmede vertalingen van „The Perl and the Paradise (1835)" van *Moore* en van „Parisina (1834)" van *Byron*. Zijn heldendicht: „Cristoföro Colombo (1836)" bezorgde hem in Italië, werwaarts hij zich in 1837 begaf, en vooral te Genua eene eervolle bejegening. Daar hij geen behagen schepte in de geneeskundige practijk, werd hij in 1838 secretaris en archivaris van de Israëlietische gemeente te Weenen en in

1851 hoogleeraar in de aesthetiek aan het conservatorium aldaar. In 1856 volbracht hij eene reis naar Jerusalem, om er eene inrichting van onderwijs tot stand te brengen, en beschreef vervolgens zijne reisontmoetingen in de geschriften: „Nach Jerusalem (1858)" en „Aus Aegypten (1860)". Van zijne dichterlijke voortbrengselen noemen wij verder: Don Juan, d'Austria (1846)", — „Der Primator (1862; 3de druk. 1864)", — „Gedichte (1840)", — en „Rahel (1842)". Het kleine gedicht „Die Universität (1848)", in Maart 1848 geschreven, was het eerste geschrift, dat in Oostenrijk zonder censuur in het licht verscheen; er werd een half millioen exemplaren van verkocht. In een drietal hekeldichten geeselde hij voorts de kwakzalverij op het gebied der geneeskunde, en zijn naamloos uitgegeven gedicht: „Der Magyarenkönig (1850)", waarin hij de volksvrijheid verheerlijkte, werd te Pest door de politie openlijk verbrand. In het „Helden- und Liederbuch (1861; 2de druk, 1863)" verzamelde hij de kleinere gedichten van lateren tijd, terwijl de „Ahnenbilder (2de druk, 1863)" en „Libanon (3de druk, 1864)" de dichterlijke vruchten bevatten van zijne reis naar het Oosten. Het hekeldicht: „Nach fünfhundert Jahren in Wien (1865)" wordt ook aan hem toegekend. Voorts schreef hij: „Zu Lenau's Biographie (1854)" en vertalingen van Servische volksliederen (1852), — alsmede: „Hippokrates und die moderne Medizin (1854; 4de druk, 1860)", — „Die Charlatane (1854; 2de druk, 1864)", — „Hippokrates und die Cholera (1854; 2de druk, 1864)", — „Medizin und Mediziner (1854; 7de druk 1861)", — „Znr Geschichte der Juden in Wien (1854)", — „Inschriften des alten jüd. Friedhofes in Wien (1855)", — „Mozart's Sterbehaus (1856)", — „Nach der Zerstörung. Hebräische Elegien (1856)", — en „Tragische Könige (1876)". Zijne „Gesammelte poetische Werke" verschenen in 1880 in 3 deelen. Hij is lid van den Raad van onderwijs en voorzitter der Israelietische gemeente en werd in laatstgenoemd jaar in den ridderstand opgenomen. Eindelijk was het door hem in 1842 gestichte en tot in 1848 geredigeerde „Sonntagsblatt" één der beste bladen, die te Weenen werden uitgegeven.

Franklin. Onder dezen naam vermelden wij:

Benjamin Franklin, één der opmerkelijkste mannen zijner eeuw. Hij werd geboren op Governorseiland bij Boston in Amerika op den 17den Jannari 1706, was het 16de en jongste kind uit het tweede huwelijk zijns vaders en moest dezen in de zeepziederij de behulpzame hand bieden. Op twaalfjarigen leeftijd leerde hij bij zijn half broeder *James* de boekdrukkunst en besteedde zijne vrije uren aan het lezen van nuttige boeken of aan het schrijven van artikelen voor een dagblad, hetwelk door zijn patroon werd uitgegeven. Toen er echter onaangenaamheden tusschen hem en *James* ontstonden, verliet hij Boston zonder verlof van zijne ouders. Te Philadelphia moedigde de gouverneur *William Keith* hem aan, om zelf eene drukkerij op te richten, en na zijne verloving met de dochter van zijn huisheer begaf hij zich naar Engeland, om het noodige voor zulk eene zaak aan te schaffen. Daar *Keith* niet beantwoordde aan zijne verwachtingen, werkte hij te Londen op verschillende boekdrukkerijen, terwijl hij een los leven leidde. Bij zijn terugkeer naar Philadelphia in 1726 kwam hij in kennis met een koopman, *Denham* genaamd, en werd boekhouder op diens kantoor, doch toen deze kort daarna overleed, moest hij weder zijne toevlucht nemen tot de boekdrukkerij. Weldra echter zag hij zich, door eenige vrienden ondersteund, aan het hoofd eener eigene zaak, vond als staatkundig schrijver grooten bijval en trad in het huwelijk met zijne voormalige verloofde, die inmiddels ongelukkig getrouwd en van haren man gescheiden was. Nu begon hij ook een papierhandel, ondervond veel voorspoed en klom allengs hooger in de achting zijner medeburgers. Men schepte behagen in zijn dagblad en in zijn almanak en droeg hem op, het plan te ontwerpen tot een wijsgeerig genootschap. In dien tijd hield hij zich ook bezig met de natuurkunde, bepaaldelijk met de electriciteit, en wèl met een zeer gelukkig gevolg. De universiteit te Oxford benoemde hem in 1762 tot doctor in de rechten, en toen de vrijheidlievende Amerikanen en de aanhangers van het Engelsche ministerie zich in 2 partijen verdeelden, zocht elk van deze den man te winnen, van wiens invloed zij zich veel goeds voorstelden. *Franklin* werd na zijn terugkeer van eene reis naar Londen bekleed met de betrekking van postmeester-generaal van alle Britsch Amerikaansche koloniën; doch ook de belangrijke inkomsten, daaraan verbonden, waren niet in staat, om hem afvallig te maken van de zaak des vaderlands. Toen de onrustige bewegingen toenamen en het Huis der Gemeenten te Londen zijne ambtenaren opriep, om een onderzoek naar de geopperde bezwaren in te stellen, verscheen ook *Franklin* aldaar ten behoeve van Pennsylvanië en verdedigde met vrijmoedigheid de belangen der Koloniën. Men ontsloeg hem uit zijne betrekking, en daar hij zich met gevangenneming bedreigd zag, vertrok hij in 1775 naar Philadelphia, waar het Congrès vergaderd was. Na dien tijd wijdde hij zich met ijver aan de onafhankelijkheid van zijn vaderland en begaf zich in 1776 naar Parijs, om er geheime onderhandelingen aan te knoopen. Toen echter *Lodewijk XVI* in 1778 de zelfstandigheid van Amerika erkend had, verscheen de eenvoudige grijsaard als gevolmachtigd minister aan het Hof te Versailles en was er het voorwerp der algemeene vereering. Den 20sten Januari teekende hij te Parijs met de Britsche commissarissen de préliminairen van den Vrede, die de vrijheid schonk aan zijn geboortegrond, en keerde vervolgens naar Philadelphia terug, waar men hem met blijken van achting en dankbaarheid overlaadde. Zelfs nog op 78-jarigen leeftijd was hij voorzitter van het Congrès van Pennsylvanië, deed onderscheidene nuttige inrichtingen verrijzen en overleed den 17den April 1790. Hij is de uitvinder van den bliksemafleider en van den electrischen vlieger en hij heeft zijne krachten ingespannen om eene verklaring te geven van het noorderlicht. Met schranderen blik doorvorschte hij de maatschappelijke toestanden, en zijn gemoed, na de afdwalingen der jeugd door tegenspoed

gelouterd en door nadenken veredeld, was geopend voor het heil der geheele menschheid. Zonder zich in onnutte bespiegelingen te verliezen, had hij een bewonderenswaardig stelsel van practische levenswijsheid gevormd. Hij verstond de kunst, om de zedeleer toe te passen op het dagelijksch leven, op het aankweeken van vriendschap en liefde, op het gebruik van den tijd, op het oefenen van weldadigheid, op de vereeniging van eigen welvaart met het algemeen belang, daarbij wijzende op de vruchten van den arbeid en op het genot der maatschappelijke deugden. Voortreffelijk in dat opzicht is zijn boek: „Spreekwoorden van den ouden Hendrik of de wijsheid van den braven Richard (1775)"; het is in vorm en inhoud het modél van een volksboek. *D'Alembert* begroette den uitvinder van den bliksemafleider bij zijne opneming in de Fransche Académie met den merkwaardigen versregel: „Eripuit coelo fulmen, sceptrumque tyrannis (Dwinglanden heeft hij den schepter, den hemel den bliksem ontwrongen)" en op voorstel van *Mirabeau* droeg de Nationale Vergadering in Frankrijk bij zijn dood gedurende 3 dagen uitwendige teekenen van rouw. Tot groot verdriet des grijsaards bleef zijn eenige zoon *William Franklin* in Engelschen dienst. — Er bestaat eene volledige uitgave in 10 deelen (1840 en 1850) van de werken van *Franklin*; zij is bezorgd door *Sparks*. Laatstgemelde heeft in 1856 ook eene levensgeschiedenis van dien merkwaardigen man in het licht gezonden.

John Franklin, een Britsch zeeman, geboren te Spitsby in Lincolnshire den 16den April 1786. Reeds vroeg openbaarde zich zijne neiging tot stonte ondernemingen. Liefst wilde hij ter zee varen, en om hem van dien lust te genezen, zond zijn vader hem met een koopvaardijschip naar Lissabon. Het geneesmiddel had eene tegenovergestelde werking, en de jonge *Franklin* trad op 14-jarigen leeftijd in dienst als midshipman aan boord van het oorlogschip „Polyphemus". In 1801 nam hij deel aan den zeeslag bij Kopenhagen en vergezelde in 1806 zijn bloedverwant, kapitein *Flinders*, op eene ontdekkingsreis naar de Zuidzee, maar leed schipbreuk op de kust van Nieuw-Holland. Later was hij signaalkadet aan boord van den „Bellerophon" bij Trafalgar, diende in 1814 op den „Bedford", waarmede de Verbondene Mogendheden naar Engeland werden overgebracht, en kwam bij den mislukten aanval op Nieuw-Orléans (1815) in krijgsgevangenschap. In 1818 voerde hij bevel over de brik „Trent" bij de noordpoolexpeditie van kapiteln *Buchan*. Nadat het opsporen eener noordwestelijke doorvaart door kapitein *Ross* mislukt was, ontving *Franklin* in 1819 den last, om, vergezeld door *Richardson* en *Back*, een tocht te land volbrengen van de Hudsonsbaai naar de Kopermijnrivier en wèl in verband met *Parry*, die tegelijkertijd deze oorden met zijn schip zon bezoeken. Op deze reis trok hij langs de kust tot aan Kaap Turnagain (68½° N. B.) en keerde in 1822 naar Engeland terug, nadat hij ontzettend veel ellenden had doorgestaan en door den bijstand van eenige Indianen van den dood gered was. Nu zag hij zich tot kapiteln bij de Marine en tot lid van de Royal Society benoemd en ondernam in den aanvang van 1825 met dezelfde reisgenooten een tweeden ontdekkingstocht naar de Poolzee, waarop hij de kusten tusschen de Mackenzie- en de Kopermijnrivier onderzocht. Nadat hij den 18den Augustus 1827 tot 70½° N. B. en 150° W. L. was doorgedrongen, moest hij wegens het gevorderde jaargetijde de terugreis aanvaarden. *Georg IV* huldigde zijne verdiensten door hem tot ridder te benoemen. Van 1832 tot 1834 voerde hij bevel over een linieschip in de Middellandsche Zee en ging als gouverneur naar Vandiemensland, — eene betrekking, die hij tot in 1843 op eene loffelijke wijze waarnam. In het begin van 1845 was hij weder in Engeland, waar men zich met nieuwe voorbereidselen bezig hield tot beslissing van het vraagstuk der noordwestelijke doorvaart. De beide schepen „Erebus" en „Terror", waarmede *Ross* (de jongere) pas zijne reis naar de Zuidpool volbracht had, werden, zeilree gemaakt en in weerwil van zijn gevorderden leeftijd nam *Franklin* de leiding dezer expeditie op zich, waarbij twee uitstekende zeeofficieren, de kapiteins *Crozier* en *Fitzjames* hem ter zijde stonden. Hij ver trok den 19den Mei 1845, bereikte den 4den Juli de Walvischeilanden en werd den 26sten Juli in Melville-Baai op 77° N. B. en 66°13′ W. L. van Greenwich de laatste maal gezien. Na dien tijd ontbraken alle berichten omtrent dezen stoutmoedigen zeeman. Sedert 1848 werden door de Engelsche Regeering, door deechtgenoot van *Franklin* en door den Amerikaanschen koopman *Grinnell* bij herhaling schepen uitgerust, om de vermiste zeelieden op te zoeken, doch te vergeefs. Intusschen ontdekte men bij Kaap Hiley, gelegen aan den mond van het Wellingtonkanaal, in 1850 sporen eener legerplaats, welke schenen aan te wijzen, dat *Franklin* aldaar den winter van 1846 had doorgebracht. Mededeelingen van Eskimo's gaven in 1854 de eerste inlichtingen omtrent het treurig lot der expeditie, en overblijfselen, in 1859 door *M'Clintock* opgedolven, verschaften eindelijk de zekerheid, dat *Franklin* na het verduren van een tweeden vreeselijken winter den 11den Juni 1847 bezweken was, terwijl zijne medgezellen waarschijnlijk in den loop van datzelfde of van het volgende jaar door honger en koude tot den laatsten man toe omgekomen zijn. De vroegere ontdekkingsreizen van *Franklin* zijn beschreven in: „Narrative of a journey to the shores of the Polar Sea in the years 1819—1822 (1824, 2 dln)", en „Narative of a second expedition to the shores of the Polar Sea, 1825—1827, (1828, 3 dln)". Zijne echtgenoot, *Jane Griffin*, heeft al hare krachten ingespannen en nagenoeg haar geheele vermogen opgeofferd, om de onverschrokken reizigers op te sporen.

Christian Fürchtegott Otto Franklin, een verdienstelijk rechtsgeleerde, geboren te Berlijn den 27sten Jannari 1830. Hij stndeerde aldaar in de rechten, was te Breslau en te Berlijn werkzaam als referendaris en assessor, vestigde zich tevens als privaatdocent te Breslau en werd in 1863 gewoon hoogleeraar te Greifswald en in 1873 te Tübingen. Hij schreef: „Die Deutschen Polltik Friedrichs I, Kurfürsten von Brandenburg (1851)", — „Beiträge zur Geschichte der Rezeption des römischen Rechts (1863)", — „Das Reichshofgericht im Mittelal-

FRANKRIJK

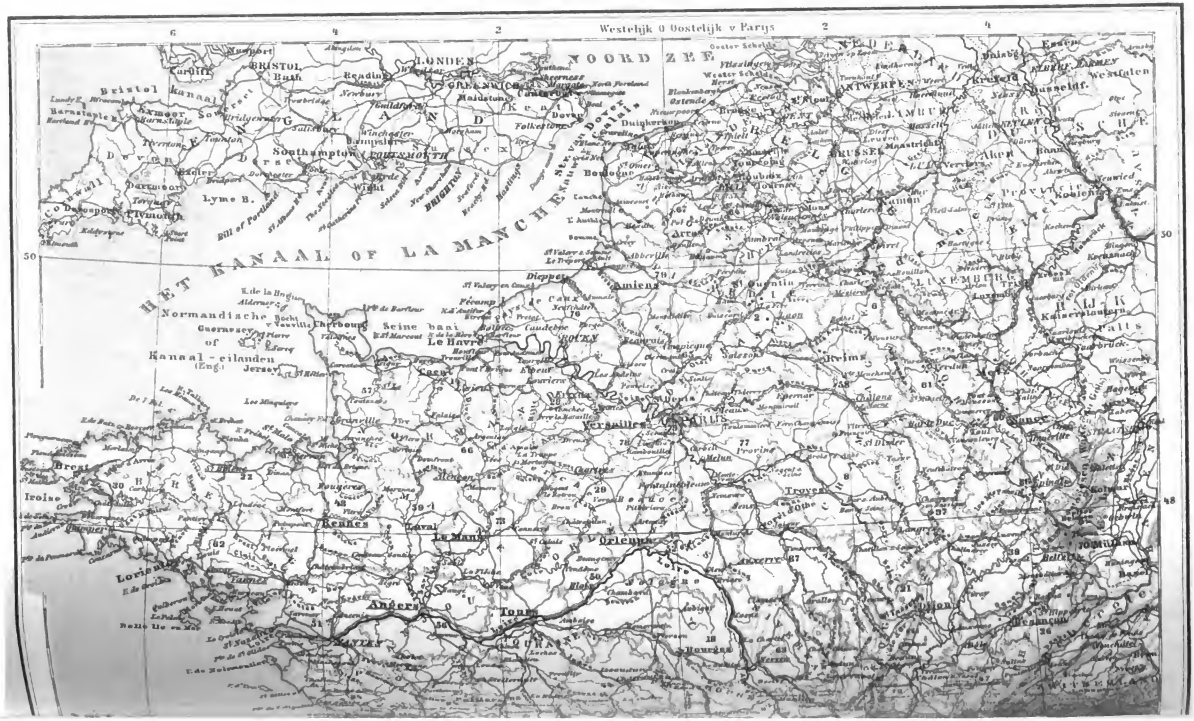
Westelijk 0 Oostelijk v Parijs
HET KANAAL OF LA MANCHE
NOORD ZEE
Bristol Kanaal
Normandische Eilanden
Kanaal-eilanden
Parijs
Le Havre
Rouen
Amiens
Orleans
Tours
Nantes
Brest
Versailles
Reims
Dijon
Lyon
Straatsburg
Antwerpen
Brussel
Luik
Rijn

OCEAAN
Golf van Gascogne
Rochefort
Limoges
LYON
BORDEAUX
TOULOUSE
MONTPELLIER
MARSEILLE
Nice
Bayonne
Biarritz
Pamplona
Huesca
Lerida
Tarragona
Barcelona
Tortosa
Tortosa
Perpignan
Carcassonne
Narbonne
Béziers
Nismes
Arles
Toulon
Hyères
Aix
Avignon
Orange
Valence
Grenoble
Chambéry
Genève
Clermont
Vichy
Nevers
Tulle
Brive
Périgueux
Agen
Auch
Mont de Marsan
Dax
Bilbao
Vitoria
Burgos
Logroño
Soria
Zaragoza
Teruel
Castellon de la Plana
Valencia
Alicante
Cartagena
Murcia
Albacete
Cuenca
Guadalajara
Madrid
Toledo
Ciudad Real
Badajoz
Caceres
Salamanca
Zamora
Valladolid
Palencia
Leon
Oviedo
Santander
Vitoria
Golf de Lion
MIDDELLANDSCHE ZEE
CORSICA
Bastia
Ajaccio
Bonifacio
Sardinia
Napoli
Verklaring.
Steden met meer dan 200000 inw.
Steden 50000 - 100000
Steden 10000 - 50000
Steden met minder dan 10000
Schaal 1:4.500.000.
DEPARTEMENTEN
1 Ain
2 Aisne
3 Allier
4 Alpes-Maritimes
5 Ardèche
6 Ardennes
7 Ariège
8 Aube
9 Aude
10 Aveyron
11 Basses-Alpes
12 Bouches-Perenées
13 Bouches-du-Rhône
14 Calvados
15 Cantal
16 Charente
17 Charente Infér.
18 Cher
19 Corrèze
20 Corse (Corsica)
21 Côte-d'Or
22 Côtes-du-Nord
23 Creuse
24 Deux-Sèvres
25 Dordogne
26 Doubs
27 Drôme
28 Eure
29 Eure-et-Loir
30 Finistère
31 Gard
32 Gers
33 Gironde
34 Hautes-Alpes
35 Haute-Garonne
36 Haute-Loire
37 Haute-Marne
38 Hautes-Pyrénées
39 Haute-Saône
40 Haute-Savoie
41 Haute-Vienne
42 Hérault
43 Ille-et-Vilaine
44 Indre
45 Indre-et-Loire
46 Isère
47 Jura
48 Landes
49 Loire
50 Loir-et-Cher
51 Loire-Infér.
52 Loiret
53 Lot
54 Lot-et-Garonne
55 Lozère
56 Maine-et-Loire
57 Manche
58 Marne
59 Mayenne
60 Meurthe-et-Mos.
61 Meuse
62 Morbihan
63 Nièvre
64 Nord
65 Oise
66 Orne
67 Pas-de-Calais
68 Puy-de-Dôme
69 Pyrénées Orient.
70 Rhin-Manit.
71 Rhône
72 Saône-et-Loire
73 Sarthe
74 Savoie
75 Seine
76 Seine-Infér.
77 Seine-et-Marne
78 Seine-et-Oise
79 Somme
80 Tarn
81 Tarn-et-Garonne
82 Var
83 Vaucluse
84 Vendée
85 Vienne
86 Vosges
87 Yonne
Oosterlengte 20 van Ferro
22
Oosterlengte 7 v. Parijs

ter (1867, 2 dln)", — „Sententiae Curiae regiae (1870)", — „Das Königl. Kammergericht bis zum Jahre 1495 (1871)", — „Das Deutsche Reich nach Severinus von Monzambano (1872)", — en „Geschichte und System des Deutschen Privatrechts (2de druk, 1882)".

Frankrijk (zie de bijgevoegde kaart), het meest westelijk gedeelte van het vaste land van Europa, in het Fransch „La France", in het Latijn „Franco-Gallia", grenst ten noorden aan België en Luxemburg, ten oosten aan Pruisen, Zwitserland en Italië, ten zuiden aan de Middellandsche Zee en Spanje en ten westen aan den Atlantischen Oceaan en aan het Kanaal. De eilanden bij de kust hebben eene oppervlakte van 9½ □ geogr. mijl, en het meer verwijderde Corsica heeft eene uitgebreidheid van 159 □ geogr. mijl, zoodat de geheele oppervlakte van de tegenwoordige Fransche Republiek eene grootte heeft van bijna 9 599½ □ geogr. mijl, eene bevolking dragende van ruim 37½ millioen zielen (1881). Door zijne ligging aan 2 zeeën, door zijne uitgebreide kusten (389 geogr. mijl), door zijne vele baaien en voortreffelijke havens, door zijn klimaat, daar het besloten is tusschen 42°19′ en 51°6′ N.B., door zijn mild besproeiden en zeer afwisselenden bodem behoort Frankrijk tot de door de natuur meest gezegende oorden der wereld.

De bodem van Frankrijk bestaat in het algemeen uit vlakten en heuvelen, allengs afdalende naar de zijde van den Atlantischen Oceaan. Tot de gebergten behooren er in het zuiden de Pyreneeën, die den grensmuur vormen naar de zijde van Spanje, met den Mont-Perdu (4 300 Ned. el hoog). Verder noordwaarts verheffen zich de Cevennes (1 800 Ned. el hoog) met het Forezgebergte (1 600 Ned. el hoog) en het gebergte van Auvergne (1 900 Ned. el hoog) en het Fransche Juragebergte (1 700 Ned. el hoog), en verder noordwaarts de Vogeezen, Argonnen en Ardennen, alle lage gebergten, voorts in het zuidoosten de Zee-Alpen (3 400 Ned. el hoog), de Cottische Alpen (bijna 4 000 Ned. el hoog), de Grajische en Penninische Alpen met vele vertakkingen in Provence en Dauphiné, alsmede eindelijk in het noordoosten de bergen van Bretagne (400 Ned. el hoog). Het laagland, zich uitstrekkend van de noordkust tot aan de Pyreneeën met eene lengte van 120 en eene breedte van 20 tot 60 geogr. mijl, beslaat eene oppervlakte van ongeveer 5 000 geogr. mijl. Het is golvend van gedaante en van sterk vertakte rivieren doorsneden, zonder vele meren en moerassen en — behalve in het zuidwesten — zonder groote heidevelden en zandvlakten. Over het geheel bestaat er de bodem uit kalk en krijt, bedekt met eene zeer dunne, maar zeer vruchtbare sliblaag. De grond is mild besproeid. Men heeft er 4 hoofdstroomen, namelijk de Gironde (met de Ariége, Tarn, Lot en Dordogne) en de Loire (met de Allier, Cher, Indre en Vienne), die zich naar den Atlantischen Oceaan spoeden, de Seine (met de Aube en de Marne), die zich in het Kanaal uitstort, en de Rhône (met de Ain, Saône, Doubs, Isère en Durance), die naar de Middellandsche Zee afdaalt. Voorts heeft men er nog onderscheidene kustrivieren, zooals de Adour, Charente, Orne, Villaine, Aude enz. Van de meren is het Lac de Grandlieu (13 □ geogr. mijl) het grootste. Men vindt er bijna 100 bevaarbare kanalen met eene gezamenlijke lengte van ongeveer 600 geogr. mijl; hiertoe behooren het Canal du Midi, het Kanaal van Charolais, van Briare, van Bourgondië, van Bretagne, het Rhône-Rijnkanaal, enz. Het klimaat is er in het algemeen gematigd, zacht en aangenaam. Men vindt er 3 plantengordels, een zuidelijken (dien van den olijfboom) van 42—45° N. B., — een middensten (dien van de maïs) van 45—48° N. B., — en een noordelijken (dien van den wijnstok) van 48—51° N. B. De gemiddelde temperatuur bedraagt er 17½, 15 en 10½° C. Als voortbrengselen van den bodem vermelden wij alle soorten van graan en ooft, kostelijke wijnen, kastanjes en zuidelijke vruchten. De prachtige wouden van vroegeren tijd zijn er grootendeels uitgeroeid. In het dierenrijk zijn er vooral de zijdewormen, de vischen en de oesters van groot belang. Op het gebied der delfstoffen ontbreken goud en koper nagenoeg geheel en al, terwijl men er overvloed heeft van ijzer, steenkolen en bruinkolen. Ook vindt men er vele minerale bronnen, vooral aan den voet der Pyreneeën.

De dichtheid der bevolking bedraagt er gemiddeld bijna 400 op de □ geogr. mijl. Er zijn 10 steden met meer dan 100 000 inwoners, namelijk Parijs, Lyon, Marseille, Bordeaux, Rijssel, Toulouse, Nantes, Rouen, St. Etienne en Le Havre. Gemelde bevolking bestaat uit omstreeks 37½ millioen Franschen, afkomstig van Galliërs, Celten, Romeinen en Germanen (Franken, Bourgondiërs enz.), van welke 25 millioen de „Langue d'oul en 12½ de „Langue d'oc" of het Provenceaalsch gebruiken. Voorts heeft men er 80 000 vreemdelingen, zooals Italianen, Spanjaarden, Walen, Bretons, Basken, Duitschers enz., en men telt er 50 000 Israëlieten en 9 000 Zigeuners. Er leven bijna 52% van den landbouw, bijna 29% van de nijverheid, 4% van den handel, bijna 3% van bedrijven, die met de voorgaande in verband staan, zooals spoorwegen, credietinstellingen enz., en 9½% van kunsten en wetenschappen en als renteniers.

De hoogst dankbare bodem begunstigt er den landbouw ongemeen. Toch is deze met den ooftbouw en de veeteelt alleen in het noorden des lands van groot belang. In 1880 oogstte men er in millioenen Ned. mud: tarwe 99½, rogge 25½, gerst 20, haver 83, boekweit 10, maïs 9 en aardappelen 138½. De wijnbouw neemt er gestadig toe en beschikte in 1879 over eene uitgebreidheid van ruim 300 000 Ned. bunder; hij is in 3 hoofdgroepen verdeeld, namelijk in die der Champagne-, Bourgogne- en Bordeauxwijnen. De gemiddelde opbrengst wordt geschat op 62½ millioen Ned. vaten. In het zuidoosten des lands bloeit de zijdeteelt en levert er jaarlijks voor eene waarde van ruim 100 millioen francs aan cocons. Een belangrijke tak van nijverheid is er voorts de zeevisscherij, die in 1879 eene waarde aanbracht van ruim 88 millioen francs. Ook de oesterteelt neemt er aanmerkelijk toe en leverde in dat jaar voor een bedrag van 18 millioen francs. De mijnbouw is er niet van zooveel gewicht als in België, Groot-Britanje en Noord-Duitschland, hoewel het bedrag der in

1880 opgedolven steenkolen bijna 19½ millioen ton bedroeg, in vergelijking met het voorgaande jaar eene vermindering aanwijzend van 13½%.

Veelomvattend is er de fabrieknijverheid, die zich hoofdzakelijk uitstrekt tot zijden stoffen, vooral te Lyon, St. Etienne, Nimes, Avignon en Parijs, — tot wollen stoffen, meerendeels in Normandië, Picardië, Vlaanderen en Parijs, — tot katoenen stoffen, inzonderheid te Rouen en te Rheims, — voorts tot lederwerk, werktuigen, uurwerken, porselein, scheikundige praeparaten, wapens, staal- en ijzerwaren, wijnen, likeuren, welriekende wateren, bronzen voorwerpen, glas, spiegels, papier, handschoenen, behangselpapieren, suiker, galanteriën en mode-artikelen.

De handel, die er door de lange kustlijn, de uitmuntende havens, de overzeesche bezittingen en de binnenlandsche kanalen en spoorwegen ongemeen bevorderd wordt, verheugt er zich in een krachtigen bloei. De waarde van den invoer bedroeg er in 1879 bijna 4 600 en die van den uitvoer ruim 3 200 millioen francs. Tot de uitvoerartikelen behooren er vooral wijn, brandewijn en visch, — en tot de invoerartikelen graan, kalveren, runderen en paarden, ruwe zijde en tabak.

Aan het einde van 1880 telde er de handelsvloot in het geheel 15 058 schepen met 912 298 ton. Daaronder behoorden er 652 stoombooten, 9 987 visschersvaartuigen, 2 399 knstvaarders, 1 743 groote schepen en 929 schepen voor havendienst en jachten. In 1881 zijn er in de haven der Republiek 34 520 schepen binnengekomen en 23 373 schepen uitgezeild. Op den 1sten Jannari 1882 waren er 35 267 Ned. mijl spoorwegen in gebruik. In 1881 bezorgde er de post met hare 6 158 kantoren bijna 1 037 millioen brieven, gedrukte stukken, briefkaarten en monsters. In dat jaar werden er 5 481 telegraafbureaux langs lijnen ter gezamenlijke lengte van 73 878 Ned. mijl ruim 17½ millioen depêches voor het buitenland behandeld. Tot 1881 werden er 35 concessiën verleend voor paardensporen en deze vormen in 18 departementen een net ter gezamenlijke lengte van 708¼ Ned. mijl.

De belangrijkste binnenlandsche koopsteden zijn er Parijs, Lyon, Nimes, Beaucaire, Montpellier, Toulouse, Rennes, Rijssel en Rouen, terwijl de voornaamste zeehandel gedreven wordt te Marseille, Bayonne, Bordeaux, Nantes, Hâvre, Dieppe en Duinkerken. Eene menigte van landbouw-, nijverheids- en handelsvereenigingen is er over het land verspreid. De voornaamste credietinrichting is er de „Bank van Frankrijk".

De algemeene godsdienst is er de R. Katholieke. Men heeft er 17 aartsbisdommen en 67 bisdommen en het aantal kloosters is er nog altijd zeer groot. In 1880 waren er ongeveer 128 000 nonnen en 7 400 monniken. Hebben de overige gezindheden er ook gelijke staatkundige rechten, toch zijn er slechts weinig meer dan ½ millioen Protestanten. Tot de inrichtingen van onderwijs behooren er, behalve de volledige universiteit te Parijs, 28 universiteiten in andere groote steden, 322 openbare lycées, benevens een groot aantal wereldlijke en geestelijke lycées, colléges, Latijnsche scholen en vakscholen, — voorts 3 militaire académiën (te St. Cyr, La Flèche en Saumur) en 270 geleerde genootschappen, aan wier hoofd zich het „Institut" te Parijs bevindt, — en eindelijk ongeveer 72 000 volksscholen. Het lager onderwijs laat er zeer veel te wenschen over, zoodat er volgens de verklaring van de Regeering nog duizende schoolgebouwen moeten verrijzen. Inmiddels zijn er door invoering van den leerplicht pogingen aangewend om het verregaande schoolverzuim te bestrijden. Gestichten en instellingen van weldadigheid worden er ook in menigte gevonden.

In de tegenwoordige, sedert 1870 langzamerhand georganiseerde Fransche Republiek is de Code Napoléon nog steeds de grondslag der rechtspleging. Volgens de staatsbegroting voor 1884 zouden de uitgaven iets meer, de inkomsten iets minder dan 3 570 millioen francs bedragen, waarbij de staatsschuld ongeveer 1 317 millioen francs aan rente vereischt. Volgens de legerorganisatie van 1872 maakt ieder Franschman, die geschikt is voor den dienst, gedurende 5 jaar deel uit van het leger en gedurende 4 jaar van de reserve, — voorts 5 jaar van de schutterij (armée territoriale) en nog 6 jaar van de reserve van deze. Er zijn 7 militaire districten, namelijk Parijs, Rijssel, Nancy, Lyon, Tours, Toulouse en Algiers. De belangrijkste vestingen zijn Duinkerken, Valenciennes, Calais, Arras, Douay, Cambray, Besançon, Briançon, Grenoble, Perpignan, Bayonne en Belfort. Het actieve leger, dat volgens bovengenoemde regeling ruim 495 000 man telt, kan echter met de reserve en de schutterij op 2 423 164 man worden gebracht. De vloot bestond den 1sten Januari 1881 uit 356 oorlogschepen, namelijk 59 pantserschepen, 57 schepen voor kustverdediging, 235 stoomschepen (waaronder 57 kruisers, 17 adviesjachten, 10 schroef- en 12 raderadviesjachten, 21 kanonneerbooten, 61 transportschepen, 26 kanonneerloepen en 21 torpedoschepen) en 62 zeilschepen, waaronder 1 fregat, 1 korvet, 15 goeletten, 9 transportschepen, 2 brikken, enz. Ook waren toen nog onderscheidene schepen en onder deze 10 pantserschepen en 11 torpedoschepen in aanbouw. Het personeel bestaat uit 24 viceadmiraals, 34 schout-bij-nachts, 103 scheeps- en fregatkapiteins, 777 luitenants en 304 andere officieren, voorts zeegenie, hydrographen enz. De voornaamste oorlogshavens zijn Cherbourg, Brest en Toulon, — voorts Lorient en Rochefort. — Het land was voor 1790 in 17 gewesten, daarna in departementen — thans 87 in getal — verdeeld. De eenige ridderorde is die van het Legioen van Eer, in verschillende rangen gesplitst. Parijs is de hoofdstad der Republiek.

Frankrijk bezit uitgestrekte koloniën in de andere werelddeelen, namelijk in Afrika (Algérië, Senegambië, Gninea, Réunion, Ste Marie enz.) eene uitgebreidheid van 17 124 □ geogr. mijl en bijna 4 millioen inwoners, — in Azië, (Oost-Indië, Cochinchina) eene van 1 031 □ geogr. mijl met bijna 1¾ millioen inwoners, — in Amerika (Cayenne, Martinique, Guadelonpe, St. Pierre en Miquelon) eene van 1 702 □ geogr. mijl met nagenoeg 370 000 inwoners, — en in Australië (Nieuw-Caledonië, Markiezen- en Loyalty-eilanden) eene

van 376 □ geogr. mijl met 80 000 inwoners. Daarenboven bezitten de Staten, die zich onder de hoede van Frankrijk hebben gesteld, eene uitgebreidheid van 1668 □ geogr. mijl met bijna 1 millioen inwoners.

De geschiedenis van Frankrijk is hoogst merkwaardig, omdat zij in het nauwste verband staat met de beschaving van Europa, weshalve wij daarvan eene beknopte schets laten volgen. Omtrent het oudste tijdperk vergelijke men de artikels *Bourgondië*, *Franken* en *Gallië*. Wij maken hier dus een aanvang met:

Frankrijk onder het Karolingische Huis (843—987). *Karel de Kale*, door het Verdrag van Verdun tot koning van West-Franken verheven, was niet bestand tegen zijne machtige vazalien en overleed in 877. — Hij werd opgevolgd door *Lodewijk de Stamelaar* († 879). — *Lodewijk III* en *Karloman* voerden gezamenlijk het bewind en kochten van den Duitschen Koning *Lodewijk de Jongere* den vrede voor den afstand van Lotharingen. Frankrijk werd in dien tijd geteisterd door de invallen der Noormannen. — Na den dood van *Lodewijk* (882) en *Karloman* (884) beklom *Karel de Dikke* den troon, doch hij werd afgezet en opgevolgd door Graaf *Odo van Parijs*. — Met dezen deelde *Karel de Eenvoudige*, een jongere zoon van *Lodewijk de Stamelaar*, na 896 het bewind en werd na het overlijden van *Odo* (898) alleenheerscher. Hij beleende den Noorschen aanvoerder *Rollo* met Normandië en Bretagne en werd door Graaf *Robert*, een broeder van *Odo*, die zich tot koning opwierp, in 923 bij Soissons geslagen. — Na den dood van *Karel* kwam *Rudolf*, hertog van Bourgondië, aan het bewind en stierf in 936. — Op dezen volgde *Lodewijk IV* († 954), — op dezen zijn zoon *Lotharius* en eindelijk zijn kleinzoon *Lodewijk V*, met wien in 987 de dynastie der *Karolingen* een einde nam. Het gezag berustte in die dagen in de handen der edelen en der geestelijkheid. Hierop volgde:

Het Capetingische Huis (987—1328). *Hugo Capet*, graaf van Parijs en Orléans, hertog van Francia, werd koning in 987 en overleed in 996. — Onder zijne opvolgers *Robert* (996—1031), *Hendrik I* (1031—1060) en *Philippus I* (1060—1108) boog zich het koningschap onder het juk der vazallen, doch deze werden door *Lodewijk VI* (1108—1137) weder tot afhankelijkheid gebracht. — *Lodewijk VII* (1137—1180) streed te vergeefs tegen zijn machtigen vazal *Hendrik II*, koning van Engeland. — *Philippus II Augustus* (1180—1223) onderwierp de weêrspannige vazallen, ontrukte aan den Engelschen Koning *Jan zonder Land* Normandië, Maine, Touraine, Anjou en Poitou en verhoogde door zijne zegepraal bij Bovines (1214) op Keizer *Otto IV*, den bondgenoot van *Jan van Engeland*, het gezag der Kroon. — *Lodewijk VIII* verjoeg de Engelschen geheel en al uit Poitou. — *Lodewijk IX de Heilige* (1226—1270) verbeterde de rechtspleging en verordende de Pragmatieke Sanctie als grondslag van de zelfstandigheid der Gallicaansche Kerk. — *Philippus III* (1270—1285) verkreeg Toulouse, Provence en Venaissin. — *Philippus IV de Schoone* bevestigde het centraal gezag door den leenadel te beteugelen, ontrukte Gascogne aan *Eduard I* van Engeland en riep in 1302 de Rijksstanden bijeen, alwaar voor de eerste maal de afgevaardigden der steden als derde stand zitting hadden, terwijl hij de vrouwelijke leenen afschafte. — *Lodewijk X* (1314—1322) voerde oorlog tegen Vlaanderen. — *Philippus V* (1316—1322) begunstigde den burgerstand, verbeterde de rechtspleging, en bracht de financiën in orde, — en *Karel V* (1322—1328) peinsde vooral op vermeerdering van de inkomsten der Kroon. Daarop volgde:

Het Huis van Valois (1328—1589). Onder *Philippus VI van Valois* (1328—1350), een broederszoon van *Philippus IV*, nam de Engelsche Successie-oorlog een aanvang. *Eduard III* kwam door de overwinning bij Crecy (1346) in het bezit van Calais. — *Jan I de Goede* (1350—1364) werd bij Poitiers verslagen en gevangen genomen en kocht den vrede (dien van Bretigny in 1360) door geheel Aquitanië aan *Eduard III* van Engeland af te staan. Inmiddels kwamen de Staten-Generaal in het bezit van het regeeringsgezag en er ontstond oproer, zoowel te Parijs als in het noorden van Frankrijk (Jacquerie). — *Karel V* (1364—1380) muikte het gezag der Staten Generaal en bepaalde, dat de Koning op 14-jarigen leeftijd meerderjarig zou wezen. — Onder *Karel VI* (1380—1422) ontstond er oorlog tegen Engeland en tegen Vlaanderen, voorts muiterij en oneenigheid onder de Prinsen van den Bloede, alsmede oproer te Parijs (1382). De Koning werd krankzinnig. Zijn broeder, Hertog *Lodewijk I van Orléans*, streed tegen dien *van Bourgondië* om het regentschap. Eerstgenoemde werd in 1407 vermoord. Dientengevolge verrees er een hevige strijd tusschen de aanhangers van die twee mannen (Armagnacs en Bourguignons), waarna *Hendrik V*, koning van Engeland, een inval deed in Frankrijk (15 October 1415) en zich verbond met den Hertog *van Bourgondië*, die in 1417 zich meester maakte van Parijs, maar in 1419 op aanspraak van den Dauphijn vermoord werd. — Laatstgenoemde trok zich achter de Loire terug en voerde eerst als regent, daarna als Koning *Karel VII* (1420—1461) een langdurigen oorlog tegen Engeland. Dit geschiedde vooral door het optreden van *Jeanne d'Arc* met zoo geluk kig gevolg, dat de Engelschen na hunne nederlaag bij Castillon (17 Juli 1453) niet meer dan Calais in bezit hielden. *Lodewijk XI* (1461—1483) beteugelde de wederspannige Vorsten, bepaaldelijk die van Bretagne en Bourgondië, dempte de samenzwering „Pour le bien public", en verkreeg door den Vrede van Arras (1482) aanspraak op een gedeelte van Bourgondië, waaruit langdurige oorlogen tegen het Huis *Habsburg* voortvloeiden. — *Karel VIII* (1483—1498) kwam in het bezit van Bretagne. Het koninklijk gezag was toen onbeperkt, zoodat de zucht naar verovering meer en meer ontwaakte. — *Lodewijk XII* (1498—1515) bejverde zich om orde te scheppen in de staatshuishoudiug en de rechtspleging te verbeteren. Onder hem nam de strijd tegen het Huis *Habsburg* om Milaan en Napels een aanvang. — *Frans I* (1515—1547) moest bij den Vrede van Crespy (1544) afstand doen van Milaan. Frankrijk was ook onder zijn bewind eene absolute monarchie, waarin de Staten-Generaal door eene vergadering van Notabelen waren vervangen, terwijl het Parlement in een Hof van Justitie herschapen werd. —

Hendrik II (1557—1559) verkreeg de bisdommen Metz, Toul en Verdun, sloot met Oostenrijk den Vrede van Château-Cambresis (1559) en vervolgde de Protestanten. — Onder *Frans II* (1559—1560), *Karel IX* (1560—1574), *Hendrik III* (1574—1589) en *Catharina de' Medici* zochten de R. Katholieke Prinsen *van Lotharingen* (zie *Guise*) zich meester te maken van het bewind, terwijl de *Bourbons* als Prinsen van den Bloede zich aan het hoofd van hunne tegenstanders bevonden en de Hugenotenoorlog (1562—1589) het Rijk met scheuring bedreigde. Nu volgde:

Het Huis van Bourbon. Hendrik IV (1589—1613) herstelde de binnenlandsche rust door het Edict van Nantes (1589) en bracht belangrijke hervormingen in het bestuur. — Gedurende de minderjarigheid van *Lodewijk XIII* (1610—1623) werd eene wankelende staatkunde gevolgd, totdat *Richelieu* het roer van Staat in handen nam (1623). Toen werd alle vrije beweging aan banden gelegd en de onbeperkte monarchie hersteld. — Onder het veeljarig bewind van *Lodewijk XIV*, gedurende wiens minderjarigheid *Mazarin* regeerde, werd zoowel de adel als het Parlement beteugeld, waardoor de beweging der Fronde (1648—1654) veroorzaakt werd. Deze Koning verkreeg bij den Westfaalschen Vrede (1648) den Elzas en de Sundgau, werd bevestigd in het bezit der bisdommen Metz, Toul en Verdun, verwierf bij den Vrede der Pyreneeën (1659), evenals Spanje, een gedeelte der Nederlanden en het graafschap Roussillon en bij den Vrede van Nijmegen Franche Comté en een gedeelte van Vlaanderen. Hij voerde door zijne uitspraak „L'etat c'est moi" het absolutismus ten top, bevorderde echter onder de leiding van *Colbert* de belangen van handel en nijverheid, maar beval de opheffing van het Edict van Nantes, vervolgde de Protestanten en deed hierdoor nieuwe volksbewegingen ontstaan. Voorts putte hij de schatkist uit door een 9-jarigen oorlog tegen Duitschland, Nederland, Engeland, Spanje en Savoye (1688—1697) en door den Spaanschen Successie-oorlog, zoodat de staatsschuld steeg tot 3500 millioen livres. — Gedurende de minderjarigheid van *Lodewijk XV* (1715—1774) werd het Rijk bestuurd door Hertog *Philippus van Orléans* (1715—1723). De geldelijke toestand des Rijks was in dien tijd hoogst ongunstig. Wèl had *Fleury* door zijn verstandig bestuur (1726—1743) dien aanmerkelijk verbeterd, doch die verbetering werd vernietigd door den Successie-oorlog en den Zevenjarigen Oorlog tegen Oostenrijk, door de geldverkwistende maîtressenheerschappij aan het zedelooze Hof en door de verdorvenheid van het geheele bestuur. Bij den Vrede van Parijs (1763) gingen de Fransche koloniën meerendeels verloren. — *Lodewijk XVI* (1774—1792) belastte *Necker* met de portefeuille van Financiën, waardoor een staatsbankroet voorkomen werd, hoewel deze in 1781 moest aftreden. Daarna werd door *Calonne* het staatscrediet op de lichtzinnigste wijze uitgeput, zoodat er een jaarlijksch te kort ontstond van 140 millioen livres. Dientengevolge kwam van 22 Februari tot 25 Mei 1787 eene Vergadering van Notabelen bijeen. *De Brienne*, aartsbisschop van Sens en minister van Financiën, droeg twee wetsontwerpen voor tot het heffen van belastingen, welke echter de goedkeuring van het Parlement niet erlangden, weshalve hij naar Troyes verbannen werd. *Necker* kwam op nieuw aan het hoofd van het geldelijk beheer, en de Staten-Generaal vereenigden zich den 25sten Mei 1789 te Versailles. Op aandrang van den abt *Sieyès* verklaarde zich den 17den Juni de derde stand Nationale Vergadering, en de Omwenteling nam een aanvang. Zoo komen wij tot:

Frankrijks geschiedenis gedurende de Revolutie (1789—1799). Het ontbieden van troepen en de verbanning van *Necker* veroorzaakten den 12den Juli 1789 een opstand te Parijs. Twee dagen later werd de Bastille veroverd en vernield door het volk. *Necker* werd teruggeroepen en *Bailly* tot maire van Parijs en *Lafayette* tot bevelhebber der Nationale garde benoemd, waarna de Koninklijke Prinsen de wijk namen. Den 4den Augustus werden alle leenrechten en persoonlijke lasten opgeheven en de rechten van den mensch in de Nationale Vergadering afgekondigd. In November verdeelde men het land in 83 departementen en in het begin van December verklaarde men de kerkelijke goederen het eigendom van de natie. Den 14den Juli 1790 legden de Koning, de staatsambtenaren en de afgevaardigden der departementen den eed af op de nieuwe grondwet, en den 4den September ontving *Necker* zijn ontslag. Voorts ontstond er eene geweldige beweging in de politieke clubs, — vooral in die der Jacobijnen. De adel verliet het land, en in Duitschland ontstond een korps van uitgewekenen. Ook *Lodewijk XVI* poogde zich den 20sten Juni 1791 door de vlucht te verwijderen, maar werd te Varennes aangehouden en teruggebracht naar Parijs. Den 14den September bezwoer hij de nieuwe constitutie, volgens welke de wetgevende macht aan de Nationale Vergadering en de uitvoerende met een veto aan den Koning was opgedragen. Den laatsten September werd de Constituante gesloten en daags daarna het Wetgevend Lichaam geopend. Geweldig bleef steeds de strijd der partijen, vooral der Girondijnen (Constitutioneelen) en der Jacobijnen (Republikeinen). Er werden decreten uitgevaardigd tegen de emigranten en tegen de priesters, die den eed op de nieuwe grondwet weigerden af te leggen, waaraan echter de Koning zijne goedkeuring onthield. Den 20sten April 1792 besloot men oorlog te voeren tegen Oostenrijk. Den 10den Augustus deed het oproerige volk een aanval op de Tnilerieën, en de Koning zocht veiligheid bij de Nationale Vergadering. Hij werd echter drie dagen later als een gevangene naar den Temple gebracht. Inmiddels rukte het Pruisische leger op en drong voorwaarts in Champagne. Hierdoor ontstond eene dweepzieke opgewondenheid bij het volk te Parijs, zoodat van 2 tot 4 September de Koningsgezinden, die zich in de gevangenissen bevonden, aldaar vermoord werden. Den 20sten September werd het Wetgevend Lichaam ontbonden en vervangen door de Nationale Conventie, waarin de Jacobijnen (de Bergpartij) de meerderheid hadden. Den 25sten daaraanvolgende werd Frankrijk eene republiek verklaard, waarna men den 20sten Januari 1793 den Koning ter dood veroordeelde en den volgenden dag guillotineerde. Inmiddels ontstond er eene dreigende

volksbeweging in de Vendée, alsmede eene buitenlandsche coalitie tegen de Republiek, waartoe zich Engeland, Nederland, Spanje, Napels en het Duitsche Rijk verbonden hadden. Het Schrikbewind nam een aanvang; eene revolutionaire rechtbank werd den 9den Maart opgericht en België door *Dumouriez* veroverd. Den 6den April ontstond het Comité du Salut Public, — den 2den Juni werd de partij der Girondijnen vernietigd, — en den 10den Augustus door de Conventie de nieuwe, zuiver-democratische grondwet bezworen, doch de invoering tot aan het einde van den oorlog verschoven. Nn stond onder de leiding van *Carnot* het volk in massa op, om strijd te voeren, doch den 29sten Augustus moest Toulon zich toch overgeven aan de Engelschen. Den 6den October verklaarde men den republikeinschen kalender met 10-daagsche weken enz. van kracht, en de eeredienst der rede verving den godsdienst. In die maand woedde het Schrikbewind te Lyon, en tegen het einde van November viel Toulon weder in handen der Franschen. Den 13den Maart 1794 deed *Robespierre* de ultra-revolutionaire Hebertisten vallen en den 24sten daaraanvolgende naar het schavot brengen, waarna het driemanschap ontstond van *Robespierre*, *St. Just* en *Couthon*. Den 7den Mei werd door een besluit van *Robespierre* het bestaan van het Hoogste Wezen erkend, terwijl de slachtoffers dagelijks bij troepen uit de gevangenissen naar de guillotine werden gebracht. Eindelijk moesten den 18den Juli ook *Robespierre* en zijne medestanders het schavot beklimmen, waarna het Schrikbewind een einde nam. Den 11den November werd de club der Jacobijnen gesloten; de legers der Republiek rukten voorwaarts in de Rijnstreek en in Holland, waarna in 1795 de Vrede met Pruisen en vervolgens met Spanje gesloten werd. Den 26sten October van dat jaar maakte de Nationale Conventie plaats voor het Directoire, bestaande uit den Raad van Vijfhonderd en den Raad der Ouden, terwijl de uitvoerende macht aan een Directoire van 5 leden was toevertrouwd. In 1796 werd de opstand in de Vendée onderdrukt, waarna *Bonaparte* zegepraalde in Italië, *Jourdan* en *Moreau* over de Rijn trokken en *Joubert* doordrong in Tyrol. Steeds bleef de verdeeldheid tusschen de Democraten en de Royalisten voortwoelen, terwijl deze laatsten bij de aanvullingsverkiezingen van 20 Mei 1797 de overhand behielden in de vertegenwoordigende lichamen. In September van dat jaar volgde, wegens den geldelijken nood, de tierceering of de vermindering der staatsschuld op een derde. De staatsstreek van 18 Fructidor (5 September) verwijderde de Koningsgezinde leden uit de beide afdeelingen van den Raad, waarna de Repnblikeinsche partij weder het gezag in handen kreeg. Den 17den October kwam de Vrede met Oostenrijk, die van Campo Formio, tot stand en den 19den Mei 1798 vertrok *Bonaparte* naar Egypte. Nu ontstond er eene tweede coalitie tegen de Repnbliek, waartoe Engeland, Oostenrijk, Rusland, Napels en de Porte zich vereenigden. Dientengevolge vertrokken in den aanvang van 1799 Fransche troepen naar Plémont en Napels, terwijl *Jourdan* aan de Boven-Rijn en *Moreau* in Opper-Italië ternggedrongen werden. De verkiezing van dat jaar bezorgde bij voortduring het overwicht aan de Republikeinsche partij. De beide hoogste Staatslichamen riepen het Directoire ter verantwoording wegens de gesteidheid van Frankrijk, waarna het Fransche leger voorspoedig streed, aan de Rijn en *Napoleon* uit Egypte terugkeerde, om den 18den Brumaire (9 November) met geweld van wapenen het Directoire te vernietigen, een Voorloopig Bewind van hemzelven, *Sieyès* en *Roger Ducos* in te stellen en de vergadering van het Wetgevend Lichaam tot den 20sten Februari te verdagen. Hierdoor ontstond:

Het Consulaat (1799—1804). De nieuwe constitutie van het jaar VIII (7 Februari 1800) schonk het staatkundig gezag aan 3 consuls, van welken de eerste als hoofdpersoon door de 2 anderen werd ter zijde gestaan. *Bonaparte* werd tot eerste consul benoemd, terwijl *Cambecères* en *Lebrun* hem werden toegevoegd, — allen voor een tijdperk van 10 jaar. Men benoemde een Sénat Conservatenr (Behoudenden Senaat) van 80 personen, welke de leden van het Wetgevend Lichaam koos, die, ten getale van 300, over de wetsontwerpen der consuls beslisten, terwijl een Tribunaat van 100 leden over gemelde wetsontwerpen oordeelde. Den 18den Januari 1800 werd vrede gesloten met de Vendée, en *Napoleons* overwinning bij Marengo (13 Juni), besliste over het lot van Italië, waarna de zegepraal van *Moreau* bij Hohenlinden (3 December), gevolgd door den Vrede van Luneville (9 Februari 1801), de Rijn tot grensrivier van Frankrijk aanwees. Den 8sten October 1801 werd de Vrede met Rusland, daags daarna die met Turkije, en den 27sten Maart — de Vrede van Amiens — die met Engeland gesloten. Den 15den Augustus 1801 werden de rechten der R. Katholieke Kerk erkend, — voorts werd door een Senaatsbesluit eene algemeene amnestie ten behoeve der emigranten uitgevaardigd. In Mei 1802 zag zich *Bonaparte* op nieuw tot consul voor een tijd van 10 jaar en den 2den Augustus tot consul voor levensiang benoemd, waarna men hem den 18den Mei 1804 tot erfelijk Keizer van Frankrijk verhief, terwijl de Senaat en het Wetgevend Lichaam onderworpen werden aan den wil van den monarch. Zoo ontstond:

Het Eerste Keizerrijk. Den 2den December 1804 werd *Napoleon* door Paus *Pius VII* te Parijs tot Keizer gezalfd, waarop de benoeming volgde van grootwaardigheidbekleeders en Hofambtenaren, de instelling van 31 rijkbegiftigde senatorsplaatsen, alsmede van een Keizerlijk gerechtshof, dat te oordeelen had over hoogverraad en over de misdaden tegen den Staat en den Keizer. Den 4den Juni 1805 werd de Ligurische Repnbliek (Genua) en den 21sten Juli Parma en Piacenza met Frankrijk vereenigd. Er ontstond eene derde coalitie tegen dat land, waaraan Engeland, Oostenrijk, Rusland en Zweden deel namen. De Franscb-Spaansche vloot werd wel den 21sten October 1805 door de Engelschen bij Trafalgar vernietigd, maar de overwinningen van *Napoleon* bij Ulm (17 October) en Austerlitz (2 December) werden achtervolgd door den Vrede van Preszburg (26 December) met Oostenrijk, en hij zag zich den 12den Juli 1806 benoemd tot

protector van den Rijnbond, terwijl hij de Bataafsche Republiek in het Koningrijk Holland herschiep en onder den schepter plaatste van zijn broeder *Lodewijk*. In October van dat jaar werd Pruisen in de veldslagen bij Jena en Auerstadt overwonnen, en daarna eindigde de oorlog van Rusland, Pruisen, Engeland en Zweden tegen Frankrijk met den Vrede van Tilsit (7 en 9 Juli 1807). Den 19den Augustus van dat jaar werd het Tribunaat opgeheven en vervolgens het continentaalstelsel ingevoerd, Portugal door Fransche troepen bezet (November 1808) en *Joseph Bonaparte* op den Spaanschen troon geplaatst, terwijl voorts de Kerkelijke Staat in Frankrijk werd ingelijfd (17 Mei 1809). Daarna eindigde de vierde oorlog van Oostenrijk en Engeland tegen Frankrijk door *Napoleons* zegepraal bij Wagram (5 en 6 Juli 1809) en door den Vrede van Weenen (14 October). De Illyrische gewesten werden aan Frankrijk toegevoegd, waarna eene hervorming der rechtspleging tot stand kwam. Handel en nijverheid begonnen te bloeien. Den 9den Juli 1810 werd het Koningrijk Holland, den 12den November Walliserland, en den 10den December de monden van de Eems, Weser en Elbe benevens de Hansesteden in het Keizerrijk opgenomen. De tegenstand van Rusland tegen het continentaalstelsel gaf aanleiding tot een nieuwen oorlog, en den 14den September 1812 trok *Napoleon* binnen de muren van Moskou, doch het groote leger werd op zijn terugtocht bijna geheel vernietigd. Nu ontstond de oorlog van Rusland en Duitschland tegen den Keizer (Maart 1818). Op de veldslagen van Lützen (2 Mei) en Bantzen (21 Mei) volgde een wapenstilstand van 4 Juni tot 17 Augustus. Na vruchtelooze vredesonderhandelingen te Praag voegden zich Oostenrijk en Zweden bij de Verbondene Mogendheden, en terwijl *Napoleon* bij Dresden de overwinning behaalde (26 en 27 Augustus), werden zijne generaals *Oudinot* bij Groszbeeren (23 Augustus), *Macdonald* aan de Katzbach (26 Augustus), *Vandamme* bij Kulm (30 Augustus) en *Ney* bij Dennewitz (3 September) geslagen. Beslissend ten nadeele van Frankrijk was de Volkerenslag bij Leipzig (16, 18 en 19 October), waarna de Franschen terugtrokken over de Rijn. De Senaat, zich niet kunnende vereenigen met de politiek des Keizers, werd ontbonden. In den aanvang van 1814 trokken de Geallieerden over de Rijn, behielden de overhand bij Brienne (1 Februari), maar trokken terug naar Châlons en Troyes. Het Vredescongrès te Châtillon (5 Februari tot 13 Maart) bleef zonder gevolgen, en den 1sten Maart werd te Chaumont een verdrag gesloten tusschen Rusland, Pruisen, Oostenrijk en Engeland ter bestrijding van *Napoleon* en tot herstel van den vrede in Europa. De Verbondene Mogendheden zegepraalden bij Laon (9 en 10 Maart), Arcis-sur-Aube (20 Maart), La Fère-Champenoise (25 Maart) en Parijs (30 Maart), waarna zij den 31sten Maart de hoofdstad van Frankrijk binnentrokken. De Senaat benoemde den 2den April een Voorloopig Bewind, verklaarde *Napoleon* en zijn geslacht vervallen van den troon en riep de *Bourbons* terug. De Keizer deed afstand van zijn gezag op den 11den April ten behoeve van zijn zoon en begaf zich den 20sten daaraanvolgende in ballingschap naar Elba, waarna *Lodewijk XVIII* den 3den Mei 1814 te Parijs verscheen. Zóo volgde:

De Eerste Restauratie (3 Mei 1814 tot 19 Maart 1815). *Lodewijk XVIII* (1814—1824) verwierp de door den Senaat voorgedragene constitutie en verleende den 4den Juni eene nieuwe charte. Frankrijk, volgens den eersten Vrede van Parijs binnen de grenzen van 1792 besloten, behield echter Avignon, Venaissin en de helft van Savoye en kreeg van Engeland zijne koloniën terug, met uitzondering van de eilanden Tabago, St. Lucia en Isle de France. De Regeering onderscheidde zich intusschen vooral door reactionaire maatregelen, door invoering der boekencensuur, door uitbreiding van de macht der politie en door schennis van de zelfstandigheid der rechtbanken, terwijl het leger aanmerkelijk verminderd werd. Den 1sten Maart 1815 echter landde *Napoleon* bij Fréjus, en den 14den daaraanvolgenden nam *Lodewijk XVIII* de vlucht naar Gent. Nu begon:

Het tijdperk der Honderd Dagen (20 Maart tot 21 Juni 1815). Op den 20sten Maart verscheen *Napoleon* te Parijs met de belofte van eene rechtvaardige en vredelievende regeering. Eene additioneele acte van 22 April wijzigde de grondwet des Keizerrijks in den geest van die van *Lodewijk XVIII* en bevestigde het bestaan eener Kamer van erfelijke pairs en van eene Kamer van Afgevaardigden, welke voor een tijd van 5 jaar werden benoemd. Zij werd op den 1sten Juli op het Veld van Mars plechtig bezworen. Den 25sten Maart kwam een verbond tegen *Napoleon* tot stand tusschen Oostenrijk, Rusland, Pruisen en Engeland, waarbij ook Nederland zich voegde. *Napoleon* behaalde de overwinning bij Ligny (16 Juni), maar werd den 18den Juni in den bloedigen slag bij Waterloo overwonnen en deed den 21sten Juni te Blois afstand van het gezag ter gunste van zijn zoon. Er werd een Voorloopig Bewind benoemd te Parijs, en den 3den Juli werd door *Blücher* en *Wellington* eene militaire conventie gesloten met maarschalk *Davoust*, volgens welke het Fransche leger achter de Loire terugtrok. Den 7den Juli had de intocht plaats der Verbondene Mogendheden in Parijs, 2 dagen later gevolgd door de komst van *Lodewijk XVIII*. Den 20sten November sloot men den Tweeden Vrede van Parijs, waarna Frankrijk zich houden moest binnen de grenzen van 1790, zoodat het Philippeville, Saarlouis, Mariënburg en Landau, het hertogdom Bouillon, een gedeelte van het departement Bas-Rhin, het landschap Gex en Savoye verloor en 700 millioen Francs voor oorlogskosten betalen moest. Zeventien vestingen bleven voorts door de Verbondene Mogendheden voor den tijd van 5 jaar bezet, en gedurende dien tijd moest het een bezettingsleger van 150 000 man onderhouden. Nu volgde:

De Tweede Restauratie (1815—1830). In September kwam de Hertog *de Richelieu* aan het hoofd van het ministerie. De eischen der ultrakoningsgezinden kenden geene grenzen; de Protestanten werden vervolgd te Marseille en te Nimes en er werden inconstitutioneele uitzonderingswetten afgekondigd. Den 12den November 1818 trad Frankrijk toe tot het Vredeverbond der Groote Mogendheden, waarna den

28sten December het vrijzinnig ministerie *Dessolles* bezweek voor de overdrijvers van beide partijen. Het ministerie *Decazes* (19 November 1819), in gematigd-koningsgezinden geest werkzaam, zocht door eene nieuwe kieswet een overwegenden invloed te verschaffen aan de grondbezitters en de openbare meening door nitzonderingswetten in bedwang te houden. Van November 1819 tot Juli 1820 woedden er hevige partijtwisten in de Kamers, waarna de moord, aan den Hertog *van Berri* gepleegd (20 Februari 1820), de overmacht bezorgde aan de ultra-koningsgezinden, zoodat *Decazes* den 18den Februari aftrad. De Hertog *de Richelieu* werd weder eerste minister, de censuur hersteld, en het aantal Afgevaardigden van 258 tot 430 vermeerderd. Zoo behaalde het monarchaal-aristocratisch regeerstelsel de overwinning op het burgerlijk liberalismus. Den 4den September 1822 werd *Villèle* eerste minister en in 1823 had de Fransche tusschenkomst in Spanje plaats ter gunste van het absolutismus. — *Karel X* (1824—1830) beloofde eerbied voor de grondwet, schafte den 29sten September 1824 de censuur af, en werd den 29sten Mei 1825 te Rheims gekroond. De verkiezingen van 1827 waren intusschen ongunstig voor de Regeering, en de Nationale garde te Parijs werd ontbonden wegens haar anti-ministerieelen geest. In Juli kwam een verdrag tot stand van Frankrijk met Engeland en Rusland ter gunste van Griekenland, en in den aanvang van 1828 werd het ministerie *Villèle* door het ministerie *Martignac* vervangen. Morea zag zich door Fransche troepen vrijgemaakt van de Turksche heerschappij. Ten gevolge van hevige aanvallen viel het ministerie, en Prins *de Polignac*, een tegenstander der grondwet, zocht als eerste minister en minister van Buitenlandsche Zaken popularileit te verwerven door eene expeditie naar Algiers, dat den 5den Juli 1830 veroverd werd. Den 16den Mei ontbond hij de Kamer van Gedeputeerden wegens haar adres, dat een votum van wantronwen beheisde, doch in de Nieuwe Kamer werden 226 onderteekenaars van dat adres herkozen. Den 26sten Juli werden de Ordonnanciën nitgevaardigd, die de vrijheid van drukpers schorsten, eene nieuwe wijze van verkiezing voorschreven en de reeds bijeen geroepene Kamers ontbonden. Eén en ander gaf aanleiding tot de Julirevolutie (27—29 Juli 1830). Een Voorloopig Bewind, bestaande uit *Lafayette*, den Hertog *de Choiseul* en generaal *Gerard*, alsmede eene commissie uit het stadsbestuur van Parijs verklaarden *Karel X* vervallen van den troon, waarna Pairs en Afgevaardigden, tot een Wetgevend Lichaam vereenigd, de regeering opdroegen aan *Lodewijk Philips*, hertog *van Orléans* als luitenant-generaal des Rijks. Deze aanvaardde zijne betrekking den 30sten Juli, terwijl *Karel X* den 2den Augustus afstand deed van de Kroon ten behoeve van den Hertog *van Angoulême*, die zijne rechten afstond aan den Hertog *van Bordeaux* (Graaf *van Chambord*), waarna *Karel* den 16den Augustus zich inscheepte naar Engeland. De herziene grondwet hnidigde het beginsel der volkssouvereiniteit, schafte de censnur af, verleende het initiatief der wetgeving aan de Kamers en werd den 9den Angustns door den Hertog *van Orléans* bezworen, die daarna als *Lodewijk Philips I*, koning der Franschen, den troon beklom. Alzoo volgde:

Het regeeringstijdperk van Lodewijk Philips (1830—1848). De nieuwe Koning steide bij de Groote Mogendheden zich borg voor den vrede van Europa. Tot zijne tegenstanders in Frankrijk behoorden de Republikeinen en de gematigd-Democratische partij van *Lafitte* en *Lafayette*, terwijl hij gesteund werd door de Doctrinairen (*Guizot*). De ministeriën volgden elkander als op den voet. Dat van *de Broglie* (13 Augustus) werd door dat van *Lafitte* (2 November) en dit door dat van *Casimir Périer* (13 Maart 1831) vervangen. Dit laatste vertegenwoordigde het juiste midden (juste milieu) tusschen het doctrinaire stelsel en dat des vredes, zoodat het de Democratie in het haruas joeg. Er ontstond in November 1831 oproer te Lyon, alsmede den 5den Juni 1832 eene volksbeweging te Parijs ter gelegenheid der begrafenis van generaal *Lamarque*. Ook de Legitimisten zaten niet stil, en de bewoners der Vendée werden opgehitst door de Hertogin *van Berri*. In October 1832 kwam het ministerie *Soult-Broglie-Thiers-Guizot-Humann* tot stand, en de pogingen der Regeering, om de politieke clubs te onderdrukken, brachten Lyon (9 April 1834) en Parijs (13 April) in opstand. In Juli 1834 werd *Gérard* de opvolger van *Soult*, en den 18den November kreeg het doctrinaire ministerie *Mortier Guizot-Thiers-Duchâtel* het bewind in handen, terwijl den 20sten Februari daaraanvolgende het voormalige ministerie *de Broglie* in het gezag hersteld werd. 's Konings persoonlijke regeering maakte intusschen de verantwoordelijkheid van het ministerie tot eene hersenschim. Den 28sten Juli 1835 had de aanslag plaats van *Fieschi*, waarna door de Septemberwetten de vrijheid der drukpers en de rechtspraak door gezworenen beperkt werd. Den 22sten Februari 1836 ontstond het ministerie *Thiers-Sauzet-Montalivet*, en den 25sten Juli geschiedde de aanslag van *Alibaud*. Den 7den September kwam het ministerie *Molé-Guizot-Duchâtel* aan het bewind, en den 30sten October waagde *Lodewijk Napoleon* te Straatsburg een opstand, om zich door de soldaten tot Keizer te doen uitroepen. Den 27sten December geschiedde de aanslag van *Meunier*, en na stormachtige Kamerdebatten volgde den 15den April 1837 het ministerie *Molé-Montalivet-Salvandy*, dat den 9den Maart 1839 ten gevolge der aftreding van *Molé* wegens ongunstige verkiezingen vervangen werd door een voorloopig ministerie. Den 12den Mei hadden weder republikeinsche bewegingen plaats, waarna het ministerie *Soult-Duchâtel-Teste* optrad. Den 1sten Maart 1840 vormde *Thiers* een ministerie uit het linker centrum. Toen voorts Frankrijk uitgesloten werd van het Londensche Verdrag tusschen Engeland, Rusland, Oostenrijk en Pruisen over het Egyptische vraagstuk, werd er de oorlogslust aangewakkerd en tot de versterking van Parijs besloten. Den 6den Augustus 1840 landde *Lodewijk Napoleon* te Boulogne en zag zijne onderneming nogmaals mislukken. Voorts had den 15den October al weêr een aanslag — die van *Darmès* — op het leven des Konings plaats. Deze wilde intusschen niets weten van oorlogsplannen, zoodat het ministerie de portefeuille nederlegde. Toen traden *Soult* en

Guizot weder aan het hoofd der zaken als vertegenwoordigers van de politiek des vredes. Inmiddels begonnen de Republikeinen, Socialisten en Communisten meer en meer te woelen, terwijl de luister van het koninklijk gezag allengs ging tanen. In 1844 werd in de Kamers hevig geredetwist over de onderwijsvraag, en in April en Juli 1846 hadden nogmaals aanslagen — die van *Lecomte* en *Henri* — op het levens des Konings plaats. Terwijl de omkooperij tegelijk met de geldcrisis hand over hand toenam, werden er schandelijke processen gevoerd, zooals die van *Teste* en *Cubières*, alsmede van den Hertog *de Praslin*. Algemeen werd de eisch van hervorming van het kiesstelsel, zoodat er hervormingsbanketten werden gehouden. Het verbod van zoodanig banket te Parijs had den 24sten Februari de revolutie ten gevolge. Na de gewone barricadengevechten deed de Koning afstand van den troon ter gunste van den Graaf *van Parijs*. Er ontstond een Voorloopig Bewind, samengesteld uit *Dupont de l'Eure*, *Lamartine*, *Arago*, *Marie*, *Garnier-Pagès*, *Ledru-Rollin* en *Crémieux*, onder latere bijvoeging van *Marrast* en van de Socialisten *Louis Blanc*, *Flocon* en *Albert*. Nu nam de Koning de vlucht, en zoo verscheen:

Het tijdperk der Tweede Republiek (1848—1852). Genoemd bewind hield zich met moeite staande door de welsprekendheid en den fieren moed van *Lamartine* te midden der Socialistische en Terroristische partijen. In Maart werden er ateliers nationaux of nationale werkplaatsen opgericht, om den eisch van recht op den arbeid eenigszins te bevredigen. Den 14den Mei werd de Nationale Vergadering geopend en de Republiek nitgeroepen. Het Voorloopig Bewind trad af, en de Nationale Vergadering koos eene uitvoerende Commissie, bestaande nit *Arago*, *Garnier-Pagès*, *Marie*, *Lamartine* en *Ledru-Rollin*, terwijl een nieuw ministerie *Recurt*, *Bastide*, *Crémieux*, *Carnot*, *Flocon*, *Cavaignac* enz. onder zijne leden telde. Den 15den Mei werd een aanslag der Socialisten, om de Nationale Vergadering te verdrijven en nogmaals een Voorloopig Bewind in te stellen, verijdeld. De opheffing der nationale werkplaatsen gaf echter het sein tot het Juni-oproer, hetwelk door *Cavaignac* als dictator met bloedig geweld bedwongen werd. Den 28sten Juni verleende voorts de Nationale Vergadering aan *Cavaignac* de uitvoerende macht, waarna *Bastide*, *Senard*, *Bethmont*, *Leblanc*, *Gaudchaux*, *Recurt*, *Tourret*, *Lamoricière* en *Bedeau* het ministerie vormden. De nitspattingen der pers en der clubs werden beteugeld, en eene grondwet, den 4den November vastgesteld, verordende eene Nationale Vergadering van 750 leden, terwijl zij de uitvoerende macht opdroeg aan een voorzitter, voor den tijd van 4 jaar door het algemeen stemrecht gekozen. Den 10den December werd *Lodewijk Napoleon* met $5^1/_2$ millioen stemmen tot voorzitter benoemd. Hij vormde een nieuw ministerie, bestaande uit *Odilon-Barrot*, *Drouyn de l'Huys*, *Fallouz*, *Léon Faucher* enz., verleende in Mei 1849 zijne tusschenkomst aan den Paus en opende in die maand de Nationale Vergadering. Een opstand der niterste linkerzijde, den 13den Juli beproefd, eindigde met de vincht of de gevangenneming der hoofdaanleggers. De voorzitter der Republiek begon meer en meer de honding aan te nemen van een monarch. Hij benoemde den 31sten October een nieuw ministerie, bestaande uit *Hautpoul*, *Rayneval*, *F. Barrot*, *Rouher*, *Fould* enz., waarna hij in 1850 het Rijk in 4 groote militaire divisiën verdeelde en in Mei en Juni wetten uitvaardigde ter beperking van de vereenigingen, van de drukpers en van het algemeen stemrecht. In den aanvang van 1851 werd een ministerie benoemd in Bonapartistischen geest, toen, wegens een votnm van wantronwen in de Kamer, een overgangsministerie en den 11den April een bepaald Bonapartistisch Kabinet, waarin *Léon Faucher*, *Baroche*, *Fould*, *Buffet*, *Magne*, *Rouher* enz. zitting namen. Er ontstonden bewegingen ten behoeve eener herziening der kieswet, en nadat den 27sten October een nieuw Bonapartistisch Bewind met *Corbin*, *Turgot*, *Thorigny*, *Casabianca*, *St. Arnaud* enz. was opgetreden, had den 2den December de beruchte, gewelddadige staatsstreek plaats. Hierbij werd de Nationale Vergadering ontbonden, de kieswet opgeheven en de voorloopige schets eener door den President geoctroyeerde grondwet, na eene bloedige demping van den tegenstand op den 3den December, in geheel Frankrijk, onder vertooning van het opgekleurde schrikbeeld der „Roode Republiek", van 14 tot 21 December met $7^1/_2$ millioen stemmen aangenomen. Nu volgden veroordeelingen tot ballingschap en deportatie. De nieuwe grondwet, die tegenover den President en een slechts aan hem verantwoordelijk ministerie een voor levenslang benoemden, rijk bezoldigden Senaat en een in zijne bevoegdheid niterst beperkt Wetgevend Lichaam verordende, werd den 14den Januari 1852 ingevoerd. Den 22sten Januari werden de persoonlijke eigendommen van het gesiacht *van Orléans* op last der Regeering tot verkoop bestemd, — den 18den Februari gestrenge drukperswetten uitgevaardigd, — en den 17den November de President door een senatnsconsult als *Napoleon III* tot erfelijk Keizer verheven, 't geen den 21sten en 23sten November door eene algemeene volksstemming met ruim 8 millioen tegen weinig meer dan $^1/_4$ millioen stemmen bekrachtigd werd. Den 2den December hield de nienwe Keizer zijn plechtigen intocht in de Tuilerieën. Zoo ontstond:

Het Tweede Keizerrijk (1852—1870). De Keizer bevorderde met overleg de stoffelijke belangen des volks, en begunstigde vooral de geestelijkheid bij de hervorming van het onderwijs. Intusschen dnnrden de onde onenigheden met Rusland voort over de gewijde plaatsen te Jerusalem, zoodat in Maart 1854 Frankrijk en Engeland zich met Turkije tegen Rusland verbonden, waarna de legers van genoemde Mogendheden, vereenigd met die van Sardinië, in September 1855 in de Krim aan de Alma de overwinning behaalden, den Malakof bestormden en Sebastopol veroverden. Van half Mei tot half November werd eene Wereldtentoonstelling gehouden te Parijs, terwijl den 28sten April *Pianori* en den 8sten September *Bellemare* een aanslag ondernam op het leven van den Keizer. Nadat den 30sten Maart 1856 de vrede gesloten was met Rusland, werd Frankrijk de hoofdmogendheid en Parijs het politiek middenpnnt van Enropa. Den 12den Augustus

1857 werd de St. Helenamedaille ingesteld tot opwekking der herinnering aan *Napoleon*. Toen voorts door Engeland en Frankrijk eene expeditie was uitgezonden naar China, had den 14den Januari 1858 de aanslag plaats van *Orsini* en zijne medestanders op het leven des Keizers. Frankrijk werd in 5 groote militaire districten verdeeld (Parijs, Nancy, Lyon, Toulouse en Tours) en den 5den Februari een geheime raad ingesteld, die eventueel als regentschap zon optreden. Den 1sten Jannari 1859 gaf de audientie van het corps diplomatique bij *Napoleon* aanleiding tot een conflict, hetweik uitliep op den oorlog der Franschen tegen de Oostenrijkers ter bevrijding van Italië. Nadat eerstgenoemden voorspoedig gestreden hadden bij Montebelio, Palestro, Turbigo, Magenta en Melegnano, werd den 11den Juli de Vrede van Villafranca gesloten, waarna *Napoleon* het veroverde Lombardije afstond aan den Koning van Sardinië. In Jannari 1860 werd een vrijgevig handelsverdrag met Engeland gesloten, in Maart Savoye met Nizza aan Frankrijk toegevoegd en in Augustus eene expeditie naar Syrië ondernomen ter bescherming der Christenen aldaar. Een Keizerlijk decreet van 24 November schonk aan het Wetgevend Lichaam het recht, om de jaarlijksche troonrede met een adres te beantwoorden en bij de beraadslagingen daarover inlichtingen te vragen aan de ministers, amendementen voor te stellen, enz. Den 31sten October 1861 werd te Londen een tractaat gesloten tusschen Frankrijk, Engeland en Spanje tot het bezetten der kust van Mexico. Een Senatusconsult van 31 December daaraanvolgende vermeerderde de bevoegdheid der volksvertegenwoordigers. Den 29sten Maart 1862 werd eene overeenkomst tot stand gebracht met het Duitsche Tolverbond. De verkiezingen van Mei 1863 versterkten de partij der oppositie, en in Juli van dat jaar werd in Mexico onder Hertog *Maximiliaan van Oostenrijk* een van Frankrijk afhankelijke Staat gesticht. In de Sleeswijk-Holsteinsche aangelegenheden zocht *Napoleon* eerst met Engeland en Rusland als middelaar op te treden tusschen Denemarken en Duitschland, maar weêrstond het aanzoek van Engeland, om eene handelende gedragslijn te volgen, terwijl hij zich eene volkomene vrijheid voorbehield (28 Januari 1864). Er werd door Frankrijk eene overeenkomst gesloten met Italië, volgens welke laatstgenoemd Rijk voorloopig afzag van het bezit van Rome. De troonrede van 22 Januari 1866 gaf voorts geenerlei gunstig antwoord op het verlangen naar nitbreiding der staatknndige vrijheden des volks, en den 11den Juli waren in den ministerraad de gevoelens verdeeld vóór en tegen Oostenrijk. De Keizer nam het besluit, om laatstgenoemde mogendheid niet te ondersteunen en veroorloofde aan Pruisen, dat Oostenrijk uit Duitschland zon worden uitgesloten, terwijl daarentegen Prulsen afzag van zijn plan, om de ten zuiden van de Main gelegene Duitsche landen onder zijne leiding in den Duitschen Bond op te nemen. Vruchteloos deed *Drouyn de l'Huys* den 7den Augustus eischen hooren tot compensatie en werd den 2den September door *Moustier* vervangen. Den 12den December verwijderden zich de Fransche troepen uit Rome, en den 19den Januari 1867 verkondigde de Keizer in een schrijven aan *Rouher* de afschaffing van het adres van antwoord en de invoering van een zeer beperkt recht van interpellatie, alsmede eene latere toezending van wetten op de drukpers en op het recht van vereeniging als „couronnement de l'édifice (kroning van het gebouw)". In Februari 1867 verlieten de Fransche troepen Mexico, en de verontwaardiging daarover was algemeen. Den 7den Maart werden wetsontwerpen aangeboden ter organisatie van het leger en van de Nationale garde en den 21sten Maart onderhandelingen aangeknoopt met den Koning der Nederlanden over den afstand van Lnxembnrg. Van 1 April tot 1 Jnnl had te Parijs al weder eene Wereldtentoonstelling plaats, terwijl den 30sten Octo ber Rome nogmaals door Fransche troepen werd bezet. De leger-, drukpers- en vereenigingswetten werden aangenomen. Intusschen hadden er volksbewegingen plaats den 2den November op het kerkhof van Montmartre bij het graf van *Baudin*, voorts in Mei 1869 te Parijs, Rijssel, Amiens, Toulouse, Marseille en St. Etienne ter gelegenheid van de verkiezingen, waardoor de oppositie veel sterker werd. In Juni was het onrustig te Parijs, en den 5den Juni werd een verdrag met België gesloten over spoorwegaangelegenheden. Den 11den Juli ontving de Vertegenwoordiging eene Keizerlijke boodschap over nieuwe hervormingen, waarover den 2den Augustus een Senatusconsult nitgevaardigd werd. Zij bestonden daarin, dat aan het Wetgevend Lichaam het recht van initiatief en van amendement werd geschonken, — dat de ministers afhankelijk van den Keizer en verantwoordelijk waren, — dat de zittingen van den Senaat in het openbaar zouden gehouden worden, — en dat aan den Senaat het recht van amendement en van eene onvoorwaardelijke verwerping der wetsontwerpen werd toegekend. Den 15den Augustus, het eeuwfeest der geboorte van *Napoleon I*, werd eene algemeene amnestie voor alle staatkundige overtredingen toegestaan, en den 21sten Augustus trad *Leboeuf* op als minister van Oorlog. Het Senatusconsult, bevattende de staatknndige hervormingen, werd in den Senaat met 134 tegen 3 stemmen aangenomen, doch er ontstonden heftige bewegingen wegens de voortdnrende verdaging van het Wetgevend Lichaam. Dit laatste werd den 29sten November geopend, en den 2den Jannari 1870 ontstond er een nienw ministerie, waarvan *Ollivier*, *Daru*, *Buffet* en *Segris* de voornaamste leden waren. In Februari hadden er stormachtige tooneelen plaats in het Wetgevend Lichaam tusschen het ministerie en de oppositie, — voorts oprocrigheden te Parijs, terwijl den 28sten Maart een ontwerp-Senatusconsult werd overgelegd van dezen inhoud: „De Senaat deelt de Wetgevende macht met den Keizer en met het Wetgevend Lichaam; daarentegen neemt de constitneerende bevoegdheid van den Senaat een einde, zoodat de grondwet alleen door het volk op voordracht van den Keizer kan gewijzigd worden". Op den 14den April namen *Buffet* en *Daru* hnn ontslag, en nadat vermeld Senatusconsult den 20sten April door den Senaat aangenomen was, werd 3 dagen later de vraag, of de liberale grondwetsveranderingen en het laatste Sena-

tnsconsult goedgekeurd werden, aan eene volksstemming onderworpen en met rulm 7½ tegen ruim 1½ millioen stemmen bevestigend beantwoord. Weder was Parijs onrustig, en de Hertog *de Gramont* aanvaardde de portefeuille van Buitenlandsche Zaken, waarna den 18den Mei de uitslag der volksstemming (plebiscite) werd bekend gemaakt. Den 21sten Mei hield de Keizer eene toespraak aan het Wetgevend Lichaam over de vestiging van het Keizerrijk op een liberalen grondslag, terwijl zich daarna eene gematigde linkerzijde vormde van 16 afgevaardigden. Den 30 Juni verklaarde *Ollivier*, dat de vrede van Europa nooit vaster was geweest dan op dat oogenblik. Op den 6den Juli echter werden in het Wetgevend Lichaam inlichtingen gevraagd nopens de verheffing van Prins *Leopold von Hohenzollern* op den Spaanschen troon, waarop daags daarna *de Gramont* verklaarde, dat Frankrijk dit niet zou dulden, — eene verklaring, die den 15den Juli achtervolgd werd door zijne mededeeling omtrent de onderhandelingen van *Benedetti* met den Koning van Prnisen te Ems. Het Wetgevend Lichaam stond eenstemmig 440 millioen francs voor het leger toe en 60 millioen francs voor de vloot, waarna de Regeering de bemiddeling van Groot-Britanje van de hand wees en den 20sten Juli de oorlogsverklaring afzond naar Berlijn. Voorts werd de maarschalk *Leboeuf* tot chef van den generalen staf van het Rijnleger en den 23sten Juli Keizerin *Eugénie* tot regentes benoemd, waarna de Keizer den 23sten Juli naar de armee vertrok. Nu nam de geweldige worsteling een aanvang, die wij in het artikel *Duitschland* (zie aldaar) kortelijk beschreven hebben. Tot aanvulling diene het volgende:

Den 7den Augustus werd Parijs in staat van beleg verklaard; den 8sten legde *Leboeuf* zijne betrekking neder en werd *Bazaine* opperbevelhebber van het leger en den 9den werden de zittingen van het Wetgevend Lichaam geopend. *Jules Favre* stelde er voor, dat de Kamer het rijksbewind zou aanvaarden, — en *Kératry* om *Napoleon III* van zijne waardigheid te ontzetten, waarna het ministerie vervangen werd door een nieuw, in hetwelk de Graaf *van Palikao*, *Chevreau*, *Magne*, *Duvernois*, *Jerôme David*, *Grandperret*, *Latour d'Auvergne* en *Brame* opgenomen werden. Den 11den Augustus werd de wet tot organisatie der Nationale garde eenstemmig aangenomen, en terwijl *Jules Favre* en *Gambetta* den 13den Augustus in het Wetgevend Lichaam verklaarden, dat het Keizerrijk niet meer bestond, benoemde de Keizerin den 17den Augustus generaal *Trochu* tot bevelhebber der troepen te Parijs. Daags daarna verklaarde *Trochu*, dat de Natie zelve over hare aangelegenheden wenschte te beschikken, waarna den 28sten Augustus alle Duitschers uit geheel Frankrijk werden verbannen. Toen voorts de Keizer zich den 2den September te Sédan had overgegeven, werd hij met zijn geslacht op voorstel van *Jules Favre* den 4den September vervallen verklaard van den troon. Volkshoopen drongen door in de zaal van het Wetgevend Lichaam en eischten het instellen van de Republiek, die door afgevaardigden der linker zijde op het stadhuis werd uitgeroepen. Zoo verscheen:

Het tijdperk der Derde Republiek (1870 tot onze dagen). Er werd aanstonds eene Regeering der Nationale Verdediging ingesteld, bestaande uit *Jules Favre*, *Jules Simon*, *Pelletan*, *Crémieux*, *Picard*, *Ferry*, *Glais-Bizoin*, *Rochefort*, *E. Arago* en *Garnier-Pagès*. Zij vereenigde *Gambetta*, *Crémieux*, *Lefld*, *Jules Simon*, *Dorian*, *Fourichon*, *Magnin* en *Picard* tot een ministerie en benoemde *Trochu* tot gouverneur van Parijs en voorzitter der Regeering, waarna de Keizerin de wijk nam. Den 5den September werd het Wetgevend Lichaam ontbonden en de Senaat afgeschaft, terwijl zich 2 dagen later de leden der Internationale Werkliedenvereeniging onder den naam van „Commune" meester maakten van het gezag. Den 11den September ging *Crémieux* naar Tonrs, om het bestunr te leiden van de departementen, welk niet bezet waren door den vijand. Den 18den September trokken de Duitschers in Versailles en daags daarna werd Parijs berend, terwijl er op dien en den volgenden dag samensprekingen plaats hadden van *Jules Favre* met *von Bismarck* op het kasteel Ferrières. Daarna werden door de Regeering te Tours allen opgeroepen, om den oorlog tot het uiterste te voeren. Den 28sten September keerde de vloot terug in Cherbourg en den 8sten October hielden de Radicalen onder de leiding van *Flourens*, *Blanqui*, *Ledru-Rollin* en *Félix Pyat* het stadhuis bezet, om de keuze van een gemeenteraad door te drijven. De Nationale garde schaarde zich aan de zijde der Regeering en *Gambetta* belastte zich den 9den October te Tonrs met de portefeuille van Oorlog, waarna hij als een dictator handelde. Den 30sten October verscheen *Thiers* in het Duitsche hoofdkwartier, om over een wapenstilstand te onderhandelen, doch den 31sten kwamen gewapende drommen uit de voorstad Belleville, namen onder aanvoering van *Flourens*, *Pyat*, *Blanqui* enz. de leden der Regeering gevangen en deden pogingen om een Comité dn Salut Public te benoemen en de Commune uit te roepen. *Trochu*, *Arago* en *Ferry* werden echter denzelfden avond door de Nationale garde en de overige Regeeringsleden den volgenden morgen bevrijd. Den 3den November had er eene stemming plaats over het behoud der bestaande Regeering, waarop door ruim ½ millioen toestemmend en door ruim 60000 ontkennend geantwoord werd. Toen den 5den November de onderhandelingen over den wapenstilstand afgebroken waren, besloot de Regeering den 9den December, zich naar Tonrs te begeven. Den 29sten December werd de Mont-Avron door de Franschen verlaten, waarna de vijand de forten te Noisy, Rosny en Nogent begon te beschieten. In Januari 1871 verordende *Gambetta*, dat het volk in massa naar de wapens zou grijpen, om den oorlog tot het niterste door te zetten. Niettemin werd den 28sten Januari, na vele vruchteloze pogingen van ontzet, de capitulatie van Parijs gesloten, benevens een wapenstilstand van 3 weken, waarvan Belfort uitgezonderd bleef. Den 29sten en 30sten Januari werden de forten van Parijs door de Duitsche troepen bezet, terwijl de stad 200 millioen francs voor oorlogskosten betalen moest. Den 31sten Januari bepaalde *Gambetta* de verklezingen voor de Nationale Vergadering, maar stelde de familieleden der regeerende staatslieden, de ministers, sena-

toren, staatsraden en prefecten niet benoembaar, maakte het bestuur te Parijs verdacht, als zou het heulen met Pruisen, en weigerde zich daaraan te onderwerpen. Dat bestuur echter verklaarde de door *Gambetta* uitgeschreven verkiezingen nietig, waarop laatstgenoemde zijn ontslag nam, terwijl *E. Arago* tot minister van Binnenlandsche Zaken en tot tijdelijk minister van Oorlog benoemd werd.

Den 12den Februari had de opening plaats der Nationale Vergadering te Bordeaux. *Thiers* werd geroepen tot hoofd der uitvoerende macht, eene commissie van 15 leden gekozen tot het voeren van onderhandelingen over den vrede en een ministerie benoemd, waartoe *Dufaure*, *Jules Favre*, *Picard*, *Jules Simon*, *Leflô*, enz. behoorden. Den 26sten Februari werden de vredespréliminairen geteekend en men verlengde den wapenstilstand van 1 tot 6 Maart. Die préliminairen werden door de Nationale Vergadering aangenomen. Nu ontstond er eene hevige beweging der Socialisten te Parijs. De Roode Republikeinen hielden den Montmartre bezet; *Aurelles de Paladine* werd aangesteld tot opperbevelhebber der troepen te Parijs, en den 10den Maart nam de Nationale Vergadering het besluit om haren zetel naar Versailles te verleggen, waarna zich ook het Ministerie derwaarts begaf. Den 16den Maart ontstonden woelingen bij de Nationale garde, die zelve hare bevelhebbers wilde kiezen. Twee dagen later werd de Montmartre bezet door regeeringstroepen, die zich echter verbroederden met de oproerige Nationale garde, waarna de generaals *Thomas* en *Lecomte* werden gefusilleerd en de roode vlag van het stadhuis en van de barricaden werd uitgestoken. Generaal *Vinoy* trok met 10000 man trouwgebleven soldaten over de Seine terug. De centrale commissie der opstandelingen beschuldigde de Regeering van anti-republikeinsche gezindheden en benoemde generaal *Cremer* tot opperbevelhebber. Inmiddels trokken de Regeeringstroepen te Versailles bijeen, en Parijs, dat geheel in handen was der Communalisten, werd in staat van beleg verklaard. Den 25sten Maart had er verkiezing plaats van een gemeenteraad, en *Blanqui*, *Félix Pyat*, *Victor Hugo*, *Assy*, *Delescluze* enz. werden tot leden benoemd, terwijl daarnevens de Centrale Commissie haar gezag in handen hield. In het begin van April vielen bloedige gevechten voor tusschen de Regeeringstroepen en de Communalisten. Het Schrikbewind begon te Parijs te heerschen: de aartsbisschop en vele geestelijken werden in hechtenis genomen, de huizen der aanzienlijken geplunderd en de bezittingen van kerken en vereenigingen nationaal eigendom verklaard. Gelukkig bleef de Mont-Valerien in het bezit der Regeering. Alle aanzoeken van deze zijde tot eene minneliike schikking bleven echter vruchteloos. Den 19den April werd door den gemeenteraad van Parijs een programma afgekondigd, volgens hetwelk Frankrijk uit zelfstandige gemeenten (communes) zou bestaan, wier afgevaardigden zich tot handhaving van de eenheid des Lands tot een centraal lichaam zonden vereenigen. Zóo zou een nieuw en zegenrijk tijdperk aanbreken. Parijs behield zich het recht voor, om den eigendom onder bepaalde omstandigheden in gemeengoed te veranderen, terwijl voor het betalen van schulden een uitstel van 3 jaar werd verleend. Voorts verbood men de verschijning van zulke dagbladen, die de beginselen der Socialisten bestreden. Aan de andere zijde gaf de Nationale Vergadering aan het hoofd der uitvoerende macht de bevoegdheid, om het Departement in staat van beleg te verklaren. In Parijs werd een vreemdenlegioen gevormd en den 9den Mei het fort Issy door de Regeeringstroepen veroverd. Er werd door de meer en meer verwilderde Commnnemannen een Comité du Salut Public ingesteld, waarna men de Vendômeznil deed vallen en de Chapelle expiatoire vernielde. Eindelijk echter moest de nitgepnnte stad zich aan de Regeeringstroepen overgeven, nadat onderscheidene prachtige gebouwen door de opstandelingen geheel of gedeeltelijk waren verwoest (28 Mei 1871). Bij die vernielingswoede speelden vooral de geheel verdierlijkte petroleuses eene hoofdrol.

De aanvullingsverkiezingen van 2 Juli voor de Nationale Vergadering versterkten de republikeinsche partij tegenover de vroegere legitimistisch-Orléanistische meerderheid. Den 6den Jnli verscheen het manifest van den Graaf van *Chambord*, waarin hij verklaarde, geen afstand te willen doen van de witte vaan van *Hendrik IV*, zoodat hij door verwerping der nationale driekleur eene herstelling der *Bourbons* vooreerst onmogelijk maakte. Terwijl de Republikeinen zich bejiverden, om de Monarchalen zooveel mogelijk te dwarsboomen, kwamen Orléanistischgezinde mannen in het Kabinet. Den 3den Augustus werd *de Remusat* tot minister van Buitenlandsche Zaken, vervolgens *Casimir Perier* tot minister van Binnenlandsche Zaken en den 31sten Augustus *Thiers* met 491 tegen 83 stemmen tot voorzitter der Republiek benoemd en als zoodanig bekleed met de uitvoerende macht, terwijl hij verantwoordelijk bleef aan de Nationale Vergadering. Laatstgemelde werd verdaagd van den 17den September tot den 4den December. Den 12den October werden tractaten gesloten tusschen den Franschen minister *Pouyer-Quertier* en den rijkskanselier *von Bismarck*, betrekking hebbende op de militaire bezetting en de betaling der oorlogscontribntie, alsmede op de fabriekvoortbrengselen in den Elzas en Lotharingen. Den 17den November werd de Nationale garde afgedankt en ontwapend, — den 8den December de diplomatieke betrekking met Dnitschland hersteld, daar zich de Markies de *Gontaut-Biron* als Fransch gezant naar Berlijn en de Graaf *von Arnim* als Duitsch gezant naar Parijs begaf. Den 19den December namen de Prinsen van *Aumale* en *Joinville* plaats in de Nationale Vergadering, terwijl in Januari 1872 tusschen deze en *Thiers* verschil van gevoelen ontstond omtrent het leggen van belasting op grondstoffen, waarbij het beschermend stelsel de overhand behield. Voorts onderscheidde zich de Nationale Vergadering steeds door stormachtige debatten over eene wet tegen de Internationale, over de herstelling van het wereldlijk gezag van den Paus en over de legerwet. Den 11den Juni werd algemeene dienstplicht aangenomen, benevens een 5-jarige diensttijd. Intusschen bleef men met dezelfde Nationale Vergadering voortsukkelen, zonder nog tot een definitieven regeeringsvorm te komen. *Thiers* betoonde

zich een voorstander der conservatieve republiek, maar de voorstanders der *Bourbons*, de Orléanisten en de Bonapartisten, alsmede de roode republikeinen koesterden geheel andere bedoelingen. Zij spanden in 1873 samen om door een votum van wantrouwen *Thiers* te doen vallen, waarna generaal *Mac Mahon* in zijne plaats werd benoemd. Nu meenden de verschillende partijen hare kansen schoon te zien, ja, de oude Legitimisten, vereenigd met de geestelijkheid, betwijfelden het geen oogenblik, dat de Graaf *van Chambord* eerlang als *Hendrik V* te Parijs zou zetelen. Deze hield zich echter te vast aan zijne ond-monarchale begrippen om populair te worden, en toen het bepalen van den regeeringsvorm in de Nationale Vergadering ter sprake kwam, werd besloten, dat men het presidentschap voor den tijd van 7 jaren zou opdragen aan *Mac Mahon*, 't geen bij de wet van 20 November 1873 geschiedde. Deze plaatste *de Broglie* aan het hoofd van het door hem benoemde ministerie. Eindelijk was het jaar 1873 voor Frankrijk merkwaardig wegens het procès-*Bazaine*, tengevolge waarvan deze voormalige bevelhebber van Metz door den krijgsraad ter dood veroordeeld werd, welk vonnis tot ievensiange gevangenschap is verzacht, en door het feit, dat de Regeering nog vóór den gevorderden tijd den laatsten termijn der 5 milliard francs oorlogskosten betaalde (5 September 1873), waardoor Frankrijk binnen de hierop volgende 14 dagen bevrijd werd van het Duitsche bezettingsleger. De vermetelheid der Clericalen en Bonapartisten, stennende op het Bewind, nam toe bij den dag. De bisschoppen veroorloofden zich de hevigste aanvallen op den Keizer van Dnitschland, zoodat op een bezwaarschrift van *von Bismarck* de minister van Eeredienst in eene circnlaire de geestelijken tot gematigdheid moest vermanen (26 December 1873). Scheen het voorts, dat Frankrijk na de talrijke bedevaarten, in 1873 naar Lourdes en andere plaatsen volbracht, zich geheel en al in de handen der Ultramontanen wilde overleveren, zijne Regeering toonde in den aanvang van 1874 een beteren weg te willen opgaan, door het dagblad „L'Univers", geredigeerd door *Veuillot*, voor zijne ongepaste taal gestreng te straffen.

De minister *de Broglie* slaagde er in, de wet op de benoeming van maires te doen aannemen, waardoor de gemeentebesturen afhankelijk werden van het Bewind. Maar toen bij ook de constitutiekwestie op eene reactionaire wijze wilde beslissen, eene zeer illiberale wet op den Senaat voorsteide en de kieswet voor volksvertegenwoordigers door beperking van het algemeen stemrecht wilde wijzigen, schaarden zich de Bonapartisten aan de zijde der Republikeinen, zoodat bij de ondergeschikte vraag, of men de kieswet terstond in behandeling zou nemen, de meerderheid der Nationale Vergadering tegen het Regeeringsvoorstel stemde. Dientengevolge nam *de Broglie* den 16den Mei 1874 zijn ontslag en de minister van Oorlog *Cissey*, trad den 22sten daaraanvolgende op aan het hoofd van een monarchistisch Kabinet. Door de toenadering der gematigde Orléanisten, die de plannen der Bonapartisten zochten te verijdelen, tot de gematigde Republikeinen ontstond in de Nationale Vergadering eene nieuwe meerderheid, die de constitutiekwestie in gematigd-republikeinschen zin poogde op te lossen. Bij de beraadslaging over de wet tot regeling van de verhouding der machten, bepaaldelijk die van den President tot de bevoegdheid van den Senaat en van de Kamer van Afgevaardigden, werd het amendement-*Wallon* aangenomen, volgens hetwelk de President der Republiek door de vereenigde beide Kamers voor den tijd van zeven jaar gekozen zon worden en weder verkiesbaar zou zijn, en werden voorts de geheele wet den 23sten Februari 1875 en de door *Wallon* bewerkte wet op den Senaat den 24sten Februari goedgekeurd. Het ministerie *Cissey* kon zich tegenover deze meerderheid niet staande houden. *Buffet*, sedert 4 April 1873 president der Nationale Vergadering, vormde den 11den Maart een nieuw Kabinet, waarin, behaive eenige voormalige ministers, leden van het rechter centrum zitting namen. De wetten over de onderiinge verhouding der openbare machten en over de verkiezing der 225 senatoren werden den 16den Juli, de kieswet voor de Afgevaardigden den 30sten November en de gestrengere drukperswet, benevens de wet op den staat van beleg, die alleen te Parijs, Lyon, Marseille en Versailles gehandhaafd zon worden, den 29sten December aangenomen. De verkiezing van de 75 senatoren door de Nationale Vergadering had plaats den 9—21sten December en had geen gunstigen uitslag voor het ministerie *Buffet*. Na het besluit der Nationale Vergadering, dat de verdere Senaatsverkiezingen den 30sten Jannari 1876, die der Afgevaardigden den 20sten Februari en de opening der beide Kamers den 8sten Maart geschieden zonden, ging zij uiteen, om voor laatstgenoemden plaats te maken. Van den uitslag der verkiezingen in Januari en Februari was in den eersten tijd het lot van Frankrijk afhankelijk.

Hoewel de Regeering al hare krachten inspande, om die verkiezingen op den monarchalen weg te leiden, vielen zij over het geheel uit ten gunste der Repnbliek. Wel is waar bedroeg in den Senaat het aantal repnblikeinen slechts een derde en behoorden deze tot de gematigde partij, maar de beide andere derde deelen behoorden tot de drie monarchale partijen. Er waren veertig Bonapartistische Senatoren. In het Huis van Afgevaardigden echter verkregen de Republikeinen 360 van de 532 zetels en de Monarchalen slechts 170, onder welke zich 80 Bonapartisten bevonden. De eerste minister *Buffet* werd aanvankelijk in geen van beide lichamen gekozen, maar werd eerst den 16den Juli senator voor levenslang. Hij nam dan ook den 21sten Februari zijn ontslag. Het nienwe ministerie (9 Maart), met *Dufaure* aan het hoofd, bestond meerendeels nit leden van het linker centrum. De Senaat en de Kamer van Afgevaardigden vergaderden den 7den Maart om hnnne voorzitters te kiezen. *Audiffret-Pasquier* werd tot president van den Senaat en *Grévy* tot president van de Kamer van Afgevaardigden benoemd. Het voorstel der Republikeinen, om den staat van beleg op te heffen, werd in beide lichamen aangenomen en de drukperswet in vrijzinnigen

geest gewijzigd, maar de eisch der Republikeinen, dat alle legitimistische en Bonapartistische prefecten ontslagen zouden worden, leed schipbreuk op den tegenstand van *Mac Mahon*. Ook het voorstel der Radicalen om eene algemeene amnestie uit te vaardigen voor persovertredingen en voor de Communards werd in de beide Kamers afgestemd. Het ontwerp van *Waddington*, minister van Onderwijs, om het recht tot het verleenen van academische graden weder uitsluitend aan den Staat toe te kennen, werd den 7den Juni in de Kamer van Afgevaardigden aangenomen, maar den 11den Augustus in den Senaat met 144 tegen 139 stemmen verworpen. De wet van *de Broglie* op het benoemen van maires werd door de Kamer van Afgevaardigden den 11den Mei krachteloos verklaard en eene nieuwe verordening vastgesteld, volgens welke de keuze der maires in kleinere plaatsen door den gemeenteraad, maar in de hoofdsteden van departementen, arrondissementen en kantons door de Regeering zou geschieden. De Senaat hechtte zijn zegel aan deze wet, maar verwierp het amendement, volgens hetwelk voor de verkiezing der burgemeesters de gemeenteraden ontbonden zouden worden. Daar de Kamer van Afgevaardigden zich hiermede vereenigde, werd de wet afgekondigd. De verkiezingen der maires in 33 000 gemeenten op den 8sten October vielen meestal uit in een republikeinschen geest. De quaestie, of bij de begrafenis van een ridder van het Legioen van Eer de gewone militaire eerbewijzen mochten geweigerd worden, bijaldien hij de hulp van een geestelijke niet had ingeroepen, bracht het ministerie *Dufaure* ten val. De Regeering namelijk bracht een wetsontwerp ter tafel, volgens hetwelk die eerbewijzen slechts betoond zouden worden aan militairen in werkelijken dienst. Daar de Kamer van Afgevaardigden hierin eene ongepaste inschikkelijkheid zag jegens de clericale partij, moest het ministerie dit ontwerp intrekken en genoegen nemen in eene orde van den dag, welke vorderde, dat bij begrafenissen de beginselen van gewetensvrijheid en gelijkheid voor de wet zouden gehandhaafd worden. Het ministerie *Dufaure* nam daarop zijn ontslag en de samenstelling van een nieuw Kabinet werd door *Mac Mahon* opgedragen aan *Audiffret-Pasquier*. Maar zoowel deze als de Hertog *de Broglie* gaven hem den raad, om nog verder links te gaan en aan een Republikeinsch ministerie gelegenheid te geven om aan elk te doen zien, dat het land werd prijs gegeven aan de Radicalen. Tot dat oogmerk werd *Jules Simon*, een lid der gematigde linker zijde, aangezocht tot de vorming van een bewind. Deze belastte zich met het voorzitterschap en met de portefeuille van Binnenlandsche Zaken en *Martel* met die van Justitie, terwijl overigens de vroegere ministers in hunne betrekkingen werden gehandhaafd. Gedurende de beraadslagingen over vrijzinnige gemeente- en drukperswetten ontstond in Frankrijk, tengevolge eener allocutie van den Paus op den 12den Maart 1877, eene hevige clericale beweging. Eene deputatie van clericale Senatoren en van afgevaardigden van het te Parijs vergaderde Congrès van R. Katholieken, volksverzoekschriften en herderlijke brieven van bisschoppen verlangden eenstemmig van den Maarschalk, dat hij alle middelen zou aanwenden, om de onafhankelijkheid van het Pausdom gezag te waarborgen. De herderlijke brieven waren vervuld met hevige uitvallen tegen de Italiaansche Regeering. Daarentegen verlangde het verslag, door eene commissie uit de Kamer van Afgevaardigden over de begrooting van Eeredienst uitgebracht, eene stipte nakoming van het Concordaat en van de organieke wetten, welke in Frankrijk de verhouding van Kerk en Staat regelden. Voorts werd het Ministerie er den 3den Mei over geïnterpelleerd, welke maatregelen het dacht te nemen, om de ultramontaansche beroering, die eene oorlogsverklaring aan Italië poogde uit te lokken, tot rust te brengen. *Jules Simon* beloofde, dat hij de staatswetten tegen het misbruiken van den godsdienst met gestrengheid zou toepassen, verklaarde dat hij volkomen instemde met de orde van den dag, door de linker zijde voorgesteld, volgens welke de Regeering alle beschikbare middelen zou aanwenden, om de beweging te onderdrukken — welke orde van den dag toen met 361 tegen 121 stemmen aangenomen werd —, en betuigde met betrekking tot den Paus, dat het, met het oog op de Italiaansche waarborgwetten, ongepast was te zeggen, dat de Paus een gevangene zou zijn. Toen de Paus hiermede in kennis was gesteld, beklaagde hij zich bij de eerste gelegenheid openlijk, dat de eerste minister van Frankrijk hem een leugenaar had genoemd. Zoodra dit bericht in Parijs was verspreid, drongen *de Broglie* en anderen er bij den Maarschalk op aan, om een einde te maken aan de Republikeinsche woelingen. Eene snelle handeling hielden zij vooral ook noodzakelijk, omdat in den herfst van 1877 de verkiezingen der generale raden plaats zouden hebben, die een grooten invloed oefenden op de benoeming van het derde deel der Senatoren in 1878, terwijl deze senatorenverkiezing wederom van gewicht was voor de keuze van een president der Republiek in 1880. *Mac Mahon* liet zich overreden en terwijl hij de eigenlijke reden verzweeg, deed hij in een schrijven van 16 Mei aan *Jules Simon* het verwijt, dat hij en *Martel* bij de beraadslaging over de drukpers- en gemeentewet de beginselen der Regeering niet naar eisch hadden verdedigd, dat *Simon* niet langer een voldoenden invloed had in de Kamer en beriep zich ter zijner rechtvaardiging op zijne verantwoordelijkheid jegens Frankrijk. Terstond nam het ministerie *Simon* zijn ontslag. Op voorstel van *Gambetta* werd den 17den Mei door de Kamer van Afgevaardigden eene orde van den dag aangenomen, waarin gezegd werd, dat de meerderheid der Kamer slechts vertrouwen stelde in een Kabinet, dat volgens republikeinsche beginselen regeerde. Op denzelfden dag werd intusschen uit Legitimisten, Clericalen, Orleanisten en Bonapartisten een ministerie gevormd, waarin *de Broglie* als voorzitter en minister van Justitie en *Fourtou* als minister van Binnenlandsche Zaken optraden. In de Kamers werd den 18den Mei eene boodschap van den President voorgelezen, waarin deze verklaarde, dat hij, nadat de Kabinetten *Dufaure* en *Simon* in de Kamer geene meerderheid hadden kunnen bekomen,

geen stap verder had kunnen gaan zonder zich tot de radicale partijen te wenden, maar dat zijne vaderlandsliefde en zijn geweten hem zulks niet vergoorloofden, weshalve hij zich op het volk beriep. Daarna werden de Kamers gedurende eene maand geschorst. Als voorbereidende maatregel ontsloeg het ministerie 50 prefecten en 150 hoogere ambtenaren en liet de vereenigingen en vergaderingen nauwgezet bewaken. Toen de Kamers den 16den Juni weder bijeenkwamen, werd in den Senaat eene boodschap van den President voorgelezen, waarin deze de toestemming van den Senaat verlangde tot ontbinding van de Kamer van Afgevaardigden. In deze laatste werd na eene vurige redevoering van *Gambetta* met 363 tegen 158 stemmen het voorstel aangenomen, om te verklaren, dat het ministerie van 17 Mei, in strijd met de parlementaire wet der meerderheid gevormd, het vertrouwen der Natie niet bezat. Daarop werden volgens het voorstel der begrootingscommissie den 21sten Juni de credieten ten behoeve der reorganisatie van het leger toegestaan, maar het behandelen van de overige deelen der begroting afgestemd. Met 150 tegen 130 stemmen gaf de Senaat den 22sten Juni verlof tot ontbinding der Kamer van Afgevaardigden en het hiertoe strekkende besluit werd den 25sten Juni voorgelezen. De verkiezingsveldtocht werd nu door beide partijen met kracht geopend en voortgezet. De dood van *Thiers* op den 3den September verschafte aan de Republikeinen de gelegenheid tot eene nationale demonstratie bij zijne begrafenis. De leiding der democratische partij en de candidatuur voor het presidentschap der Republiek werden opgedragen aan *Jules Grévy*, voorzitter der ontbondene Kamer. *Mac Mahon* volbracht verschillende tochten en zond twee verkiezingsmanifesten in het licht, terwijl zijne tegenstanders het evenmin aan reizen en manifesten lieten ontbreken. Beroemd werd het zeggen van *Gambetta*, verkondigd in zijne redevoering te Rijssel: „Wanneer Frankrijk zijn oppermachtig woord heeft uitgesproken, zal men (namelijk *Mac Mahon*) zich moeten onderwerpen of aftreden (se soumettre ou se démettre)". Wegens die uitspraak werd hij den 11den September tot drie maanden gevangenisstraf en tot eene geldboete en wegens herhaling daarvan nogmaals tot die straf veroordeeld, maar de Regeering had den moed niet, om hem in hechtenis te nemen. De uitslag der verkiezingen op 14 en de herkiezingen op 28 October was, dat ongeveer 320 Republikeinen en 210 Monarchalen, onder welken zich 112 Bonapartisten bevonden, uit de stembus kwamen. Bij de verkiezing der generale raden behaalden de Republikeinen de overwinning in 50 departementen. *De Broglie* leed de nederlaag in zijn eigen geboorteland, zoodat de hoop der Regeering op de Senatorenverkiezingen in rook vervloog. De Kamers vergaderden den 7den November en *Jules Grévy* werd tot voorzitter gekozen van de Kamer van Afgevaardigden. Het voorstel van diens broeder *Albert Grévy*, om uit het Parlement eene commissie van 33 personen te benoemen tot een onderzoek van de misbruiken, in het verklezingstijdperk gepleegd, werd in weerwil van het verzet der ministers *de Broglie* en *Fourtou* den 15den November met 320 tegen 203 stemmen aangenomen. Tot leden dier commissie werden enkel republikeinen benoemd. Daar de Senaat zich tegenover dit besluit der Kamer met eene flauwe verklaring vergenoegde en de constitutioneele partij in dit lichaam verklaarde, dat zij tot eene tweede Kamerontbinding niet zou medewerken, nam het Kabinet *de Broglie* zijn ontslag. Daarop benoemde *Mac Mahon* den 23sten November een Cabinet d'affaires onder generaal *Rochebouet*, welks leden, meestal Clericalen en Bonapartisten, noch tot de Kamer noch tot den Senaat behoorden en te voren aanzienlijke ambten bekleedden. Toen dit ministerie den 24sten in de Kamer verscheen, deed *Jules Ferry* het voorstel, om te verklaren, dat de Kamer met dit Kabinet, hetwelk eene vervguizing was van de rechten van het volk en van het Parlement, niet in onderhandeling kon treden en overging tot de orde van den dag. Dit voorstel werd aangenomen met 323 tegen 108 stemmen. Niettemin deed de minister van Binnenlandsche Zaken *Welche* den 20sten November aanzoek bij de Kamer om vergunning te geven tot het heffen der vier directe belastingen, maar de Begrootingscommissie gaf ten antwoord, dat zij geen rapport zou uitbrengen over een wetsontwerp van een onparlementair ministerie. Toen wendde zich *Mac Mahon* tot *Dufaure*. Deze was bereid om een Kabinet samen te stellen, maar trad den 7den December terug, toen *Mac Mahon* zich voorbehield, ministers van Buitenlandsche Zaken, Oorlog en Marine te benoemen. Nu ontbood *Mac Mahon* den Orléanist *Batbie*. Deze echter vond niemand, die onder zoodanige voorwaarden eene portefeuille wilde aannemen. De heetst gebakerden zochten den Maarschalk tot een staatsstreek te bewegen en er bestond reeds buiten zijn weten eene militaire samenspanning. Maar *Mac Mahon* had geen lust en ook geen geestkracht tot eene daad van geweld. Afgevaardigden uit de Kamer van Koophandel en gematigde leden van den Senaat spoorden hem aan tot toegevendheid. *Dufaure* werd op nieuw ontboden en van eenig voorbehoud was nu geen sprake meer. Het nieuwe bewind kwam den 14den December tot stand en *Dufaure* belastte zich daarin met het voorzitterschap en met de portefeuille van Justitie. Met leede oogen zagen de Clericalen, dat vijf Protestanten zitting hadden in dit Kabinet. In de beide Kamers werd den 14den December eene boodschap voorgelezen, waarin de Maarschalk verklaarde, dat hij door ontbinding der Kamer een beroep had gedaan op het volk en zich thans naar het antwoord des volks zou gedragen. In tegenovergestelden geest van vroeger werden nu weer 82 prefecten ontslagen en de parlementaire zitting van 1878 was veel kalmer dan de voorgaande. De amnestiewet voor alle drukpersovertredingen en voor schennis der wet op de vereeniging, de beide waarborgwetten over den staat van beleg en over den dagbladenverkoop werden door de beide Kamers aangenomen en de President der Republiek schonk vergiffenis aan meer dan duizend Communards. De minister van Openbare Werken, *Freycinet*, ontwikkelde een verbazenden ijver in het ontwerpen van plannen tot uitbreiding van het spoorwegen- en kanalennet en de Kamer schonk hare

goedkeuring aan zijn voorstel tot aankoop van 5 675 Ned. mijl spoorwegen voor 500 millioen francs.

Te Parijs werd den 1sten Mei de Wereldtentoonstelling geopend en den 30sten Juni vierde men de onthulling van het standbeeld der Republiek op het Veld van Mars als een nationalen feestdag. Op het Congrès te Berlijn werd Frankrijk door *Waddington*, minister van Buitenlandsche Zaken, en door Graaf *St. Vallier*, gezant te Berlijn, vertegenwoordigd. Zoowel op dat Congrès als in eene circulaire ijverde *Waddington* voor eene vaststelling der noordelijke grenzen van Griekenland, die in overeenstemming was met de belangen van dien Staat. De Senatorenverkiezingen van 5 Januari 1879, waarbij de plaatsen van 75 aftredenden moesten worden vervuld, waren gunstig voor de Republiek. Zestig harer voorstanders werden gekozen tegenover vijftien Monarchalen. Niet alleen in de Kamer van Afgevaardigden, maar ook in den Senaat hadden de Republikeinen nu de meerderheid, en wel eene van 58 stemmen. Dientengevolge nam *Mac Mahon*, nadat hij gedurende een geheel jaar werktuigelijk de besluiten van het ministerie *Dufaure* onderteekend had, naar aanleiding van eene botsing, die bij de quaestie over het benoemen van militaire korpskommandanten tusschen hem en het Ministerie ontstond, den 30sten Januari zijn ontslag. De Senaat en de Kamer hielden denzelfden dag eene vereenigde zitting en kozen *Jules Grévy*, den voorzitter der Kamer van Afgevaardigden, tot president der Republiek voor een tijdperk van zeven jaar. Daarop werd den 31sten Januari *Gambetta* in zijne plaats tot voorzitter van de Kamer gekozen. Hierop volgde den 2den Februari het aftreden van *Dufaure* en de vorming van een nieuw bewind onder het voorzitterschap van *Waddington*, die zich tevens met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken belastte. Het voorstel tot eene volledige amnestie, door de Radicalen ingediend, werd door de beide Kamers verworpen, maar dat van het Ministerie, waarbij slechts zij, die wegens overtredingen van het gewone recht veroordeeld waren, eene nitzondering maakten, den 21sten en 28sten Februari aangenomen. Tot verplaatsing der beide Kamers van Versailles naar Parijs werd den 19den Juni in eene vereenigde zitting met 549 tegen 262 besloten en den 1sten November 1879 als tijdstip daarvoor vastgesteld. De wetsontwerpen, door *Jules Ferry* als minister van Onderwijs voorgesteld, om aan de congregatiën het recht te ontnemen tot het houden van hoogere scholen en kostscholen, alsmede om aan de geestelijkheid allen invloed op het onderwijs te ontzeggen en eene opperste schoolcommissie van leeken aan den Minister toe te voegen, werden den 9den en 18den Juli door de Kamer aangenomen. Nog voordat de Senaat hierover de beraadslagingen opende, onstond wederom eene ministerieele crisis. De beide Republikeinsche fractiën, de Republikeinsche Unie, waartoe *Gambetta* behoorde, en de Republikeinsche linkerzijde, drongen aan op de benoeming van een ministerie, dat zich door eene meer kenmerkende (geaccentueerde) houding onderscheidde dan het ministerie *Waddington*, en daar zij over de meerderheid beschikten, konden de ministers *Waddington* en *Say*, die tot het linker centrum behoorden, zich niet staande houden. Zij namen hun ontslag en *Freycinet* aanvaardde den 29sten December in het nieuwe Kabinet het voorzitterschap en de portefeuille van Buitenlandsche Zaken. Bij de beraadslaging over de onderwijswet van *Ferry*, verwierp de Senaat den 16den Maart 1880 met 149 tegen 132 stemmen daarvan het belangrijkst gedeelte, namelijk art. 7, hetwelk aan de leden van door den Staat niet erkende geestelijke congregatiën verbood, openbare of bijzondere inrichtingen te besturen of daaraan als leeraren werkzaam te wezen, maar hechtte zijn zegel aan de overige artikelen van het wetsontwerp. Daar echter de Republikeinen den overwegenden invloed der Clericalen op het onderwijs wilden vernietigen, eischten zij de toepassing der bestaande wetten. In Frankrijk bestonden 500 door den Staat niet erkende congregatiën met 22 000 leden. Den 30sten Maart 1880 werden twee besluiten van den President der Repnbliek openbaar gemaakt, van welke het eerste aan het „niet erkende zoogenaamde genootschap van Jezus" beval zich binnen 3 maanden te ontbinden en zijne gestichten in Frankrijk te ontruimen, terwijl het tweede aan de niet erkende congregatiën voorschreef, hare statuten in te leveren en wettelijke erkenning te vragen.

De dood van Prins *Louis Napoleon* (1 Juni 1879), reeds door zijne aanhangers *Napoleon IV* genoemd, was een zware slag voor de Bonapartisten, daar Prins *Jerôme Napoleon*, na den overledene het hoofd van zijn geslacht, bij hen evenmin geacht was als bemind. Met betrekking tot het buitenland zocht het ministerie *Waddington* zich zooveel mogelijk aan te sluiten aan Engeland, terwijl het in den zomer van 1879 een door Prins *Gortsjakow* ontworpen Russisch-Fransch verbond van de hand wees. Het Kabinet *Freycinet* deed den Rus *Hartmann*, in den aanslag te Moskou van 1 December 1879 betrokken, den 16den Februari 1880 wel is waar te Parijs in hechtenis nemen, maar weigerde zijne uitlevering aan Rusland, stelde hem den 6den Maart op vrije voeten en verbande hem nit Frankrijk. Daar de linker zijde der Kamer steeds bleef aandringen op eene amnestie, bracht de Regeering een ontwerp ter tafel, volgens hetwelk alle veroordeelden wegens overtredingen en misdrijven, die in verband stonden met de oproerige bewegingen van 1870 en 1871, alsmede alle veroordeelden wegens staatkundige misdrijven en drukpersovertredingen, tot aan den 19den Juni 1880 begaan, vergiffenis zouden erlangen. Het werd den 21sten Juni 1880 door de Kamer met 333 tegen 140 stemmen aangenomen en de Senaat kenrde het den 9den Juli goed met een amendement, waardoor van de 805 strafschuldige communards slechts 17 verstoken bleven van hunne staatkundige rechten. De Kamer hechtte haar zegel aan het voorstel van den Senaat en het amnestiedecreet werd terstond door den President *Grévy* nitgevaardigd. Daarop keerden de voortvlnchtige aanvoerders der Commune, die meerendeels in Zwitserland hadden vertoefd, naar Parijs terug en ook de Communards, die in Nieuw-Caledonië in hechtenis waren gezonden, werden weder

naar Frankrijk gebracht. De 14de Juli werd in geheel Frankrijk gevierd als een republikeinsch feest en op dien dag werden te Parijs nieuwe vaandels uitgereikt aan het leger. Bij een banket te Cherbourg, waar *Grévy* de vloot inspecteerde, hield *Gambetta* den 9den Augustus eene toespraak, die in Duitschland als eene revancheredevoering werd beschouwd. Wel verkondigden *Grévy* en de eerste minister *Freycinet* bij latere gelegenheden woorden des vredes, maar zij konden het opgewekte wantrouwen niet uit den weg ruimen. De 12 ordegestichten der Jezuïeten werden den 30sten Juni en hunne 23 scholen den 31sten Augustus gesloten en alle daarin nog aanwezige Jezuïeten met den 1sten September gebannen. De overige door den Staat nog niet erkende congregatiën leverden eene verklaring in, volgens welke zij zich onderwierpen aan de wetten en instellingen van den Staat, zonder evenwel melding te maken van het aan te vragen verlof, in het besluit van Maart vermeld. Om die reden bleef het twijfelachtig of deze congregatiën konden blijven bestaan. Hierover was men het niet eens in den ministerraad, zoodat *Freycinet* den 19den September zijn ontslag nam, gevolgd door zijne ambtgenooten *Jauréguiberry* en *Varroy*. Zij werden vervangen door *Cloué* en *Sadi Carnot*, terwijl de minister van Onderwijs *Ferry*, zich met het voorzitterschap en *Barthélemy de Saint Hilaire* zich met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken belaste. Deze laatste moest tot waarborg dienen van Frankrijks vredelievende gezindheden, terwijl het aan *Gambetta* tot grief werd gemaakt, dat hij zelf niet aan het hoofd der Regeering trad. De belangrijkste font van deze was nu de toepassing der besluiten van Maart. Bij de opheffing der kloosters hadden dan ook de ambtenaren te worstelen met een krachtig verzet, en de wrevel der Clericalen, die door de besluiteloosheid van het Bewind moed hadden gevat, kende geene grenzen en gaf zich lucht in de bittere taal hunner dagbladen.

Den 9den November 1880 werd eene buitengewone zitting der Kamers geopend, en in die der Afgevaardigden maakte *Ferry*, in den Senaat *Barthélemy de St. Hilaire* het programma der Regeering bekend, dat slechts door een gedeelte met bijval werd ontvangen. Toen voorts het ministerie eerst de onderwijswet, daarna de wet tot hervorming der rechterlijke macht en dan de wet op de drukpers wenschte te behandelen, deed de radicaal *Ballue* het voorstel, om de wet op de hervorming der rechterlijke macht te doen voorafgaan, hetgeen met 200 tegen 166 stemmen werd aangenomen. De ministers gevoelden zich hierdoor gedrongen, hun ontslag aan te bieden. Dit lag intusschen niet in de bedoeling van *Gambetta* en ook *Grévy* deed alle moeite om het ministerie te behouden, zoodat dit laatste op grond van een votum van vertrouwen, dat met 297 tegen 131 stemmen werd aangenomen, gehoor gaf aan dien drang. Het wetsontwerp op de hervorming der rechterlijke macht luidde, dat het onafzetbaarheid der rechters gedurende een jaar geschorst, 37 rechtbanken opgeheven en het aantal rechters verminderd zouden worden, terwijl de afzetbaarheid van de presidenten der Hoven van appèl ook voor het vervolg zou blijven bestaan. Nadat het radicale voorstel, om het beginsel van de verkiesbaarheid der rechters te huldigen, verworpen was, werd de wet den 22sten November met 294 tegen 169 stemmen aangenomen. Daarna kwam de onderwijswet aan de orde. Deze huldigde kosteloos onderwijs en schoolplichtigheid en werd, in weerwil van den heftigen tegenstand der Clericalen, met 351 tegen 152 stemmen aangenomen. Ook de Senaat hechtte daaraan zijn zegel met 159 tegen 85 stemmen, in weerwil van de geweldige oppositie van den ultramontaan *Chesnelong*. Daarop volgde de aanneming der begrooting over het volgende jaar, waarbij de Senaat zich te vergeefs poogde te verzetten tegen de vermindering der posten voor de bezoldiging van cardinalen, aartsbisschoppen en bisschoppen. Hier kwam den 30sten November ook de buitenlandsche politiek ter sprake, maar men vergenoegde zich met eene orde van den dag, waarin gezegd werd, dat men vertrouwde op de verklaring der Regeering, dat zij de rechten en plichten van Frankrijk als Groote Mogendheid in overeenstemming zou weten te brengen met het behoud des vredes, door het Parlement en het volk verlangd.

De Kamers kwamen voorts den 11den Januari 1881 bijeen en werden tot 20 Januari verdaagd. De gemeenteraadsverkiezingen op den 9den van die maand waren uitgevallen ten gunste der Republiek. Zoowel de monarchalen als de intransigenten, hoe krachtig deze ook werden aangevoerd door de dweepzieke *Louise Michel*, zagen hunne verwachtingen verijdeld. In de zitting der Kamers van 20 Januari werd *Gambetta* weder tot president benoemd, doch met slechts 262 stemmen, waarna men *Brisson*, *Philippoteaux*, *Senard* en *Floquet* tot vicepresidenten koos. *Gambetta* wees den volgenden dag in eene openingsrede op de zegepraal der Republiek en op hare vredelievende gezindheid, waarna de minister van Financiën *Magnin* eene begrooting indiende met 2836 millioen francs voor inkomsten en 2818 millioen francs voor uitgaven, terwijl niet minder dan 659 millioen bestemd waren voor buitengewone uitgaven en van deze 453 millioen voor openbare werken. Eene vrijzinnige wet op de drukpers werd voorts den 17den Februari met 406 tegen 6 stemmen aangenomen, nadat het wetsontwerp, waarbij echtscheiding zou worden toegelaten, op den 8sten Februari met 261 tegen 225 stemmen verworpen was.

Een belangrijk vraagstuk was dat over lijsten- of arrondissementstemming bij het kiezen van volksvertegenwoordigers. De laatste was in zwang en daarbij koos ieder arrondissement zijn afgevaardigde. Vooral *Gambetta* wenschte deze wijze van verkiezing vervangen te zien door de lijstenstemming, hierin bestaande, dat departementsgewijs gestemd werd en ieder kiezer zooveel namen op eene lijst plaatste als er vertegenwoordigers in een departement benoemd moesten worden. Over het vóór en tegen werd beraadslaagd, maar het voorstel van *Bardoux*, om de lijstenstemming in te voeren, in de Kamer van Afgevaardigden aangenomen, maar in den Senaat den 9den Juni met 148 tegen 114 stemmen verworpen. De wet op de drukpers vond met

geringe wijzigingen ook in den Senaat goedkeuring en eene nienwe wet op de vergaderingen en een nieuw toltarief desgelijks. Voorts veroorloofde de gunstige staat der begrooting voor 1882 eene som van 571½ millioen francs toe te staan voor het leger, de uitgaven voor het onderwijs aanmerkelijk te verhoogen, een aanmerkelijk bedrag der staatsschuld af te lossen en 1500 millioen aan openbare werken te besteden. De zitting der Kamers werd daarop den 29sten Juli gesloten.

Met betrekking tot de buitenlandsche politiek waarschuwde *Barthélemy de St. Hilaire* Griekenland ernstig tegen eene avontnurlijke oorlogsverklaring aan Turkije en ontnam aan de Grieken alle hoop op een gewapenden bijstand van Frankrijk. Hoewel *Gambetta* betuigd had, dat hij zich niet bemoeide met regeeringszaken, schorste hij de zitting der Kamer van Afgevaardigden bij de tijding van den moord, op den Keizer van Rusland gepleegd, waartegen de Radicalen een heftig protest inleverden. Voorts vond het streven der Regeering, om de koloniale macht van Frankrijk uit te breiden, grooten bijval bij het volk en bij het Parlement. De Gezelschapseen de Gambir- of Mangareva-eilanden werden geannexeerd, tot het bezetten van Tongkin besloten, de aanleg van een spoorweg in Senegambië (van Dacar naar St. Louis) begonnen en eindelijk de aandacht op Tunis gevestigd. Men had zich voor en na vergewist, dat Engeland en Duitschland geene bezwaren hadden tegen de verovering van dezen Staat, terwijl men zich om de gezindheid van Italië weinig bekommerde. Eene rooverij, op de grens van Tunis en Algerië gepleegd, leverde een voldoend voorwendsel, en den 5den April werden 10000 man te Toulon naar Tunis ingescheept, waarna Tunesië zich onder de voogdijschap stelde van Frankrijk. Dit lokte een protest uit van de zijde der Porte en wekte wrevel bij de Italianen, waarna *Barthélemy de St. Hilaire* de meening bestreed, dat Frankrijk veroveringen wilde maken. De troepen keerden daarop uit Tunesië naar Marseille terug. Het bleek echter weldra, dat de krijgsmacht zoowel in Tunesië als in Algerië versterking noodig had.

De verkiezingen van 21 Augustus waren gunstig voor de Regeering en voor *Gambetta*, hoewel deze in Belleville de nederlaag leed. Van de 10179345 kiesgerechtigden werd door 7181443 van hun recht gebruik gemaakt, en van dezen behooren ruim 5 millioen tot de Republikeinen en ruim 1¾ millioen tot de Monarchalen. Van de 547 Afgevaardigden vormden 459 de partij der Republikeinen (in fractiën verdeeld), 47 die der Bonapartisten en 41 die der Legitimisten. Den 28sten October werd de zitting der Kamer van Afgevaardigden geopend, en provisioneel benoemde men *Gambetta* met 317 van de 364 stemmen tot President. Doch eerst den 3den November had eene definitieve verkiezing plaats, en daarbij werd *Gambetta* door *Brisson* vervangen. Het Kabinet, heftig aangevallen over zijne houding in Tunesië, verdedigde zich te vergeefs, en het ministerie *Ferry* nam zijn ontslag. *Gambetta* werd belast met de samenstelling van een nieuw Kabinet. Te vergeefs zocht hij *Léon Say* en *Freycinet* tot het aannemen van portefeuilles te bewegen, waarna hij ministers koos uit zijne veelal weinig bekende politieke vrienden. Slechts twee leden van het ministerie *Ferry*, namelijk *Cazot* en *Cochery*, behielden hunne portefeuilles. *Gambetta* trad op als voorzitter en als hoofd van het departement van Buitenlandsche Zaken. Voorts belastte hij zijn vriend *Spuller* met het onderstaatssecretariaat, generaal *Campenon* met de portefeuille van Oorlog, *Gougeard* met die van Marine, *Rouvier* met die van Koophandel, *Allain-Targé* met die van Financiën, *Waldeck-Rousseau* met die van Binnenlandsche Zaken en *Paul Bert* met die van Onderwijs. Daarenboven werden voor *Proust* en *Devès*, medewerkers aan de „République Française" van *Gambetta*, nienwe portefeuilles van Kunst en Nijverheid en van Landbouw geschapen. Met uitzondering van *Devès* behoorden al de ministers, die tegelijk Afgevaardigden waren, tot de Union Républicaine of *Gambetta*fractie. De samenstelling van het bewind wekte bij velen ergernis en tegenstand, doch zijn programma, den 15den November door *Gambetta* in de Kamer van Afgevaardigden verkondigd, vond bijval. Voorts behaalde het Kabinet bij de aanvullingsverkiezingen van 8 Januari 1882 eene zegepraal, doordien het aantal Monarchalen in den Senaat tot 90 daalde. Nu meende *Gambetta* te kunnen optreden met een voorstel tot invoering van de kort geleden verworpene lijstenstemming, maar het werd den 26sten Januari met 305 tegen 119 stemmen afgestemd, waarna het Kabinet, hetwelk slechts een tiental weken aan het roer was geweest, zijn ontslag nam.

In het nieuwe Kabinet werd *Freycinet* voorzitter en minister van Buitenlandsche Zaken; voorts ontving *Humbert* de portefeuille van Justitie en van Eeredienst, *Goblet* die van Binnenlandsche Zaken, *Léon Say* die van Financiën, generaal *Billot* die van Oorlog, admiraal *Jauréguiberry* die van Marine en Koloniën, *Ferry* die van Onderwijs en Schoone Kunst, *Varroy* die van Openbare Werken, *Tirard* die van Handel, *Cochery* (de eenige uit het voorgaand Kabinet) die van Posterij en Telegraphie en *de Mahy* die van Landbouw. Van de elf leden van het Bewind behoorden zes tot den Senaat en vijf tot de Kamer van Afgevaardigden. Den 31sten Januari las de eerste Minister zijn programma voor in de Kamer van Afgevaardigden, en schoon de aanhangers van *Gambetta* reeds den 6den Februari eene poging aanwendden om het Kabinet te doen vallen, ontving het met 287 tegen 66 stemmen een votum van vertrouwen van de Kamer. Deze nam daarop het wetsontwerp aan, waarbij aan alle gemeenteraden, met uitzondering van dien van Parijs, de bevoegdheid werd verleend, om burgemeesters te kiezen. Zoowel tegenover de aanvallen der Radicalen als tegenover die der Clericalen ontving het Ministerie een votum van vertrouwen. De wet tot het invoeren van schoolplichtigheid werd den 23sten Maart met 179 tegen 108 stemmen in den Senaat goedgekeurd, tot groote ergernis der ultramontaansche partij. Voorts werd een crediet toegestaan voor de expeditie in Tunis, en na het aannemen van andere wetten kwam de begrooting in behandeling. Toen men daarbij wijzi-

ging bracht in de belastingen tegen het gevoelen van *Say*, stond deze gereed om af te treden, maar werd den 23sten Mei door een votum van vertrouwen teruggehonden. Ook het wetsontwerp op de echtscheiding werd aangenomen en bij de behandeling van dat op de hervorming der rechterlijke macht besloot de Kamer, in strijd met het gevoelen van den minister van Justitie, den 10den Juni met 300 tegen 204 stemmen tot opheffing van de onafzetbaarheid der rechters. De minister van Binnenlandsche Zaken, *Goblet*, bestreed te vergeefs een voorstel van *Delatre* om de wet van 24 Juli 1873, welke den bouw eener kerk van het Sacré-Coeur op den Montmartre voorschreef, op te heffen. Daar ook in andere opzichten verschil van gevoelen bleek te bestaan tusschen de meerderheid der Kamer en het Kabinet, besloot dit laatste, zijn ontslag te vragen, maar werd hierin verhinderd door een votum van vertrouwen, hetwelk met 269 tegen 101 stemmen werd aangenomen (20 Juli). Met de behandeling der Begrooting werd nu een begin gemaakt. Bij den oorlog van Engeland in Egypte werd door de Regeering een tweede crediet gevraagd van 9½ millioen francs tot beschermíng van het Kanaal van Suéz, en toen de aanvrage met 416 tegen 75 stemmen verworpen werd, legden de ministers hunne portefeuilles neder.

De vorming van een nieuw ministerie had eigenaardige moeielijkheden, maar werd den 7den Augustus tot stand gebracht door *Duclerc*, een lid der gematigde linkerzijde. Liever had *Gambetta* den voorzitter der Kamer *Brisson* aan de groene tafel gezien, om zelf dien presidentsplaats weder te kunnen innemen, maar toen dit niet gelukte, slaagde hij er in, vijf van zijne aanhangers in het Kabinet *Duclerc* te brengen. Van de afgetreden ministers kwamen die van Oorlog, van Marine, van het Postwezen en van Landbouw weder in het bezit hunner portefeuilles en *Tirard* kwam aan het hoofd der Financiën. De nieuwe ministers, allen Gambettisten, waren *Fallières* voor Binnenlandsche Zaken, *Devès* voor Justitie, *Pierre Legrand* voor Handel, *Ducaux* voor Onderwijs en *Hérisson* voor Openbare Werken. *Duclerc* belastte zich met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken. Het programma van het Bewind werd den 8sten Augustus in de Kamer voorgelezen en de gewone zitting van deze den volgenden dag gesloten, zonder dat de behandeling der begrooting was ten einde gebracht. Nadat met Tunis een verdrag was gesloten en men voorts in Senegambië en Madagascar maatregelen had genomen tot uitbreiding der koloniale macht, — nadat wijders zoowel de Legitimisten als de Socialisten antirepublikeinsche woelingen hadden verwekt, werd de gewone zitting der Kamer den 9den November geopend en tot de behandeling der begrooting voor 1883 overgegaan. De minister *Duclerc* verkondigde daarbij tevens zijn programma. De begrooting werd, na ernstige stribbelingen over het hoofdstuk Eeredienst met 454 tegen 46 stemmen aangenomen en naar den Senaat verzonden, en vervolgens ook door dit Lichaam goedgekeurd. Ook de buitengewone begrooting vond weinig tegenstand.

Den 31sten December 1882 overleed *Gambetta* en met hem verloren zijne volgelingen een groot gedeelte van hun invloed, zoodat het hun bij de opening van het Parlement (9 Januari 1883) nauwelijks gelukte, hun candidaat *Spuller* tot vierden vice-president der Kamer te doen kiezen. De dood van dien krachtigen democraat schonk intusschen nieuwen moed aan de Monarchalen. Prins *Jerôme Napoleon* deed zelfs den 15den Januari eene proclamatie in het licht verschijnen, waarin hij de Regeering van onbekwaamheid beschuldigde en eene volksstemming eischte, — de Legitimisten peinsden op een opstand, en de Hertog *van Aumale* knoopte als chef der Orléanisten betrekkingen aan met invloedrijke krijgsbevelhebbers, om zijne verkiezing tot President der Republiek voor te bereiden. Toen deed *Floquet* in naam der Repnblikeinen het voorstel om alle leden der vroeger in Frankrijk geheerscht hebbende Vorstenhuizen te verbannen en *Ballue* voegde er een ander bij, namelijk om de namen van al de Prinsen van het Huis *Orléans* op de lijst der officieren door te strijken. De Regeering, die, voorbarig genoeg, Prins *Napoleon* in hechtenis had doen nemen, verlangde daarentegen enkel de machtiging om gevaarlijke pretendenten uit Frankrijk te verwijderen, alsmede eene verscherping der wet op de drukpers. Daar *Duclerc* eene diplomatieke nederlaag in Egypte niet kon loochenen en de ministers onderling verdeeld waren over de voorstellen van *Floquet* en *Ballue*, ontstond er eene crisis. *Duclerc*, *Billot* en *Jauréguiberry* namen hun ontslag, en de President der Republiek benoemde den 29sten Januari 1883 *Fallières* tot eerste minister en generaal *Thibaudin* tot minister van Oorlog; laatstgenoemde moest echter in het begin van October aftreden, tengevolge van de hatelijke bejegening, door Koning *Alfonso* van Spanje bij zijn bezoek te Parijs ondervonden. Hij werd opgevolgd door generaal *Campenon*.

Tot de belangrijkste gebeurtenissen in de Republiek behooren, behalve gemeld overlijden van *Gambetta* (31 December 1882), dat van generaal *Chanzy* (4 Januari 1883), dat en van den Graaf van *Chambord* (14 September 1883), daar door het heengaan van den eerst- en laatstgenoemden de hevigheid der partijtwisten aanmerkelijk werd verzacht. Niettemin bezweek den 19den Februari 1883 het Kabinet *Fallières*, en door *Ferry* werd een nieuw bewind gevormd, waarin hij zelf het voorzitterschap en de portefeuille van Onderwijs, *Challemel-Lacour* die van Buitenlandsche Zaken, *Waldeck-Rousseau* die van Binnenlandsche Zaken en *Raynal* die van Openbare Werken aanvaardde. Dit Kabinet bevindt er zich ook thans (1885) nog aan het hoofd der zaken. Voorts werden volgens besluit van 24 Februari de Prinsen *van Orléans* met den actieven dienst ontslagen, en terwijl binnen 's Lands gedurig botsingen plaats hadden met de Ultramontanen, welke door *Grévy* zooveel mogelijk met inschikkelijkheid werden behandeld, zocht Frankrijk zich buiten 's lands het protectoraat te verschaffen over een gedeelte van Madagascar, poogde grondgebied te verkrijgen aan de Congo, streed in Tongkin tegen de Anamieten en is thans (1885) in een kostbaren en gevaarlijken oorlog gewikkeld in China. Einde-

lijk vermelden wij nog, dat in 1884 de wet, waarbij echtscheiding werd toegestaan, door de Wetgevende Macht in Frankrijk is aangenomen en dat in 't laatst van dat jaar de cholera er vooral te Toulon en Marseille tal van slachtoffers heeft gevraagd.

Er blijven thans, met betrekking tot Frankrijk, nog eenige belangrijke aangelegenheden ter bespreking over, namelijk de *kunst*, de *letterkunde*, de *muziek*, de *taal* en het *tooneel*.

Wij vestigen in de eerste plaats het oog op de *Fransche kunst*. Hiertoe behoort:

De *bouwkunst*. De ondste overblijfselen van deze behooren tot het Gallisch-Romeinsche tijdperk, en van deze is de „Maison carrée", een Corinthischen tempel te Nimes, het best bewaard gebleven. De eerste Christelijke kerken werden er in den trant der Basilica gebouwd en slechts op enkele plaatsen in Auvergne ontmoet men de koepels van den Byzantijnschen stijl. Na het jaar 1000 ontwikkelde zich echter de Basilicastijl, en uit dezen werd de Romaansche stijl geboren, die in de 11de en de eerste helft der 12de eeuw aan Frankrijk eene menigte prachtige kerken schonk, zooals de St. Etienne te Caen, de St. Sernin te Toulouse, de St Trophime te Arles, enz. In het noorden des lands ontwikkelde zich voorts het tongewelf tot een kruisgewelf en de spitsboog tot een rondboog, en op deze wijze ontstonden de heerlijke bouwgewrochten, die onder den oneigenlijken naam van Gothische kerken bekend zijn. Zij verhieven zich vooral en het eerst in Isle de France en zijne omstreken, terwijl ook de voornaamste bouwmeesters dier school, zooals *Robert de Luzarches*, *Pierre de Montereau*, *Eudes de Montreuil*, *Raoul de Coucy*, *Thomas de Cormont*, *Jean de Chelles*, *Pierre de Corbie* enz., uit die oorden afkomstig zijn. Die stijl mag dus alleszins „de Fransche" heeten en werd ook in de 13de eeuw onder dien naam in Duitschland ingevoerd. In dien stijl verheffen zich de hoofdkerken te Parijs, Chartres, Rheims en Amiens.

De bouwkunst der 14de eeuw streefde naar het ideaal van hoogte en slankheid en waagde als het ware den strijd met ruimte en gewicht, waarin zij somtijds, zooals te Beauvais, de overwinning behaalde. Weldra echter werd de oorspronkelijke eenheid en harmonie van dezen stijl opgeofferd aan tallooze, niet altijd even gepast en smaakvol aangebrachte versierselen, alsmede aan zijkapellen. Men zocht slechts de horizontale lijnen te vermijden, het gebouw zoo hoog mogelijk op te trekken en op eene schitterende wijze te tooien, zooals men opmerkt in de hoofdkerken van Metz, Tours en Meaux. De bouwkunst begon aan spitsvondigheid te lijden en geen grooter roem te kennen, dan het schijnbaar onmogelijke te overwinnen. In de 15de eeuw werden de bouwvormen als onder loofwerk bedolven, en toen men de vormen der natuur genoeg geplunderd had, poogde men die van het kantwerk na te bootsen, en ten laatste koos men allerlei door elkander gestrengelde figuren, welke aan dien bouwtrant den naam van „style flamboyant" hebben bezorgd. Men vindt hiervan voorbeelden in het portaal van Nôtre Dame te Ronen, het zijportaal der hoofdkerk te Beauvais, enz.

Tegen het einde der 15de eeuw vermengde men de rond- en spitsboogstijlen met de antieke bouworden, en zoo ontstond in de 16de eeuw de „Renaissancestijl", die onder *Hendrik II* zijne hoogste ontwikkeling bereikte. De portalen zijn rondbogen, de zuilengangen spitsbogen, en de vensters vierhoekig of kruisvormig. Men vindt hiervan een voorbeeld in de slotkapél te Anet. Die stijl verdween echter spoedig door overdrijving der verhoudingen en der sieraden. Weldra wekte de koepel der St. Pieterskerk, in 1590 voltooid, de algemeene bewondering en verkreeg hierdoor een belangrijken invloed op de bouwkunst. Ook in Frankrijk zochten de bouwmeesters dergelijke kunstgewrochten te doen verrijzen, en tot de vruchten van dat streven behooren onder anderen de Dom der Sorbonne en die van Val de Grâce. Om de hoogte der spitsboogportalen te bereiken, plaatste men Ionische zuilenrijen op de Dorische en liet daarop weder Corinthische verrijzen, zooals wij opmerken in het portaal van St. Gervais te Parijs. Weder werd het aanbrengen van uitwendige sieraden overdreven, zooals men opmerkt in de kerk van St. Louis-St. Paul te Parijs (1627—1641). Deze wijst ons op eene nieuwe bouwkundige school, later die der Jezuïeten genaamd, tot welke *Charles Lemercier*, *François Mansart*, *Pierre Lemuet* enz. behooren. Haar stijl, desgelijks te zien in de kerken Les Petits-Pères en St. Thomas d'Aquin te Parijs, munt niet uit door eenvoudigheid, correctheid en logische consequentie, maar heeft geen gebrek aan pracht en aan blinkende versierselen. Zij ontaardde allengs in een wansmaak, die alle lijnen verwrong en de oorspronkelijke bouworde onder eene overdaad van bijzaken begroef. Aan de architecten *Robert Decotte* en *Louis Levau* komt de eer toe, dat zij zich het eerst tegen dien onzin hebben verzet, al slaagden zij in de kerken van St. Roch en St. Sulpice te Parijs ook niet bijzonder in het voortbrengen van iets grootsch. Veel gelukkiger was *Soufflot* bij het bouwen van de kerk van Ste Geneviève, die geruimen tijd tot een Pantheon bestemd was en ook dien naam droeg. De bouwmeester huldigde daarin wel is waar den Grieksch-Romeinschen smaak van zijn tijd en maakte zich aan fouten schuldig, maar zijn werk bezit hoogst lofwaardige eigenschappen. Gedurende de Groote Revolutie dacht men wel aan het verwoesten, maar niet aan het stichten van kerken, en toen er na de Julirevolutie gebouwd werden, beproefde men daarbij eiken stijl, zoodat de Madelaine zich vertoont als een prachtige Corinthische tempel, terwijl Nôtre Dame de Lorette (van *Lebas*) en St. Vincent de Paul (van *Hittorff*) navolgingen zijn van basilica's uit den eersten Christelijken tijd. Van de laatst gebouwde kerken is de Trinité (van *Ballu*) in gemengden en de St. Augustin (van *Baltard*) in Italiaanschen renaissancestijl opgetrokken.

Van de openbare gebouwen zijn de ondste van Romeinschen oorsprong, waartoe vooral waterleidingen (bij Nimes) en amphitheaters (te Arles, Nimes en Saintes) behooren. Van de paleizen der eerste 2 Koninklijke Huizen is geen spoor overgebleven. Eerst in den tijd van *Karel de Groote* ontstonden er sloten of burchten, door muren omringd en met toreus gekroond. Bouwde men aanvankelijk de ver-

blijven der aanzienlijken in den trant der Romeinsche villa, deze veranderde in de 10de en 11de eeuw meer en meer in eene vesting, welke in de 12de en 13de eeuw 2 gelijkmiddenpuntige ringmuren kreeg met een donjon (gevangentoren) en een nog hoogeren toren, die den naam droeg van belfroi of beffroi (burchtverlies), — zie verder onder *Burcht*. Van zulke sloten vindt men nog overblijfselen in den donjon te Vincennes, Château-Gaillard, Coucy enz.

In de 14de en 15de eeuw verloren de ridderburchten hun dreigend voorkomen. Van schier ontoegankelijke rotstoppen daalden zij af in de vruchtbare dalen en namen meer den vorm aan van buitenverblijven, hoewel de buitenmuren nog altijd van tinnen voorzien waren, terwijl men in den bedekten gang (mâchicoulis) daarachter de boogschutters kon plaatsen. Intusschen was de versiering veel rijker geworden. De glazen werden beschilderd, de schoorsteenmantels met beeldhouwwerk getooid, de vloeren met marmer belegd, en ook het huisraad — de schenktafel met haar gereedschap, de stoelen, kasten enz. — onderscheidde zich door grootere weelde. Men vindt daarvan voorbeelden in het hôtel Bourgtheroude te Rouen, in het hôtel Cluny te Parijs en in het kasteel Meillant in Bourbonnais. In de 16de eeuw bracht de loop der omstandigheden — de veranderde wijze van oorlogvoeren en de vooruitgaande beschaving — op nieuw verandering in den bouwtrant. Wél werden er nog kasteelen opgetrokken in middeneeuwschen stijl, zooals die van Vigny, Chambord en Pierrefonds, maar uit de geheele inrichting bleek, dat zij niet tot verdedigbare sterkten, maar tot aangename en rustige woonverblijven waren bestemd, — en ook toen reeds werden weelderige lusthuizen gebouwd, bij welke zich geen zweem van weerbaarheid vertoonde, zooals die van Azayle-Rideau en Chenonceau in Touraine, alsmede die van Fontaine-Henri en Bellean in Normandië.

Reeds ten tijde van *Hendrik IV* begon de renaissancestijl een gedeelte van zijne sierlijkheid te verliezen. Men vervaardigde gebouwen van gebakken of van gehouwen steen. Was men te voren ingenomen met het hooge en ranke (spitsboogstijl), men keerde nu terug tot het zware, korte, plompe. Inzonderheid bevverde men zich, om voor elke verdieping van een gebouw eene afzonderlijke bouworde te kiezen, totdat men er tegen het einde der 17de eeuw toe kwam, om groote gebouwen geheel en al op te trekken in denzelfden stijl, dien men „de kolossale" noemde. Deze viel vervolgens zeer in den smaak van *Lodewijk XIV*, zoodat hij weldra in Frankrijk algemeen werd. Hierdoor ontstonden reusachtige, symmetrische gebouwen, zooals het door *Mansart* gebouwde kasteel van Versailles. Deze bouwstijl bleef de heerschende tot aan het einde der voorgaande eeuw. Omtrent den hedendaagschen bouwstijl in Frankrijk valt weinig te zeggen. Wél vindt men er uitstekende architecten, zooals *Viollet-Leduc*, *Duban*, *Baltard*, *Constant-Dufeux*, *Labrouste*, *Lefuel*, *Calliat*, *Léon Vaudoyer*. enz., maar zij houden zich aan geen vast beginsel, daar zij zoowel van de klassieke oudheid, als van de middeneeuwen en van den renaissancetijd hunne ontwerpen ontleenen, welke laatste veelal een mengsel van verschillende tijden aanbieden zonder eenig oorspronkelijk denkbeeld.

Voorts vestigen wij het oog op de *beeldhouwkunst*. Van de Celtische gewrochten dezer kunst is in Frankrijk nagenoeg niets overgebleven. Slechts uit de 11de eeuw is nog één en ander aanwezig. Men onderscheidt nit dien tijd 2 groepen van voorwerpen. De éene bevat voortbrengselen van ruwe handwerkslieden, — de andere navolgingen der Byzantijnsche kunst. In de 12de eeuw vertoonde zich eene nieuwe groep, namelijk van beelden van aanmerkelijke lengte en met ernstige, fraaie gelaatstrekken, doch de 13de eeuw is het gonden tijdperk der middeneeuwsche beeldhouwkunst, zooals blijkt in den doelmatigen stand en in de ongemeene levendigheid der beelden, in hun bevallig en gepast gewaad en in de vroomheid der gelaatsuitdrukking. In de 15de eeuw werd de beeldhouwkunst een kunstwerk, zooals men ontdekt in de samengestelde plooiing der kleedij en in de voorstelling der gemoedsaandoeningen; men zocht zooveel mogelijk aan het doode marmer leven te schenken. In deze en de volgende eeuw was zij met de bonwkunst op het nauwst verbonden, zoodat zij zich eigenlijk nog niet op zelfstandigheid kon verheffen. Eerst bij de opkomst van den renaissancestijl ontstonden er onafhankelijke scholen van beeldhouwers. Toch had er reeds éene gebloeid (in de dagen van *Karel VIII* en *Lodewijk XII*) aan de oevers der Loire; hiertoe behoorden *Michel Colombe* en *Jean Juste* van Tours, van wie nog onderscheidene kunstwerken bestaan, zooals: „De Heiligen van Solasmes" in de kloosterkerk aldaar benevens een groot aantal praalgraven. Van meer belang echter is de school van Parijs; tot deze behoorden *Pierre Bontemps*, *Jean Goujon*, *Germain Pilon*, *Jean Cousin* en *Barthélemy Prieur*, van wie zich fraaie stnkken in het Lonvre en in de kerk van St. Denis bevinden. Voorts heeft men van die school het praalgraf van *Frans I*, eene rustende *Diana*, de „Drie Gratiën", het mausoleum van *Hendrik II*, het standbeeld van den connetable *Anne de Montmorency* enz. Vooral *Jean Goujon* en *Germain Pilon* onderscheidden zich door eene bevallige, geestige behandeling van het marmer, maar men kan hen ook van verwijfdheid en gemanierdheid niet vrijspreken. Bij den aanvang der 17de eeuw verslaafde zich de Fransche beeldhonwknnst aan overdrijving van de kracht en bevalligheid der Florentijnsche school, zoodat zij evenzeer van de eenvoudigheid der antieken als van de natuurlijke waarheid afweek. In die richting werkten de gebroeders *Anguier*, *Pierre Francheville*, *Jacques Sarazin* enz. Nieuwen glans echter verkreeg de beeldhouwkunst ten tijde van *Lodewijk XIV*. De meestberoemde kunstgewrochten uit die dagen zijn het praalgraf van *Richelieu* in de Sorbonne en de „Roof van *Proserpina*" te Versailles (beide van *Girardon*). — *Milo van Croton* en het hantreliëf *Alexander* en *Diogenes* in het Louvre (van *Pierre Pujet*), — het praalgraf van *Mazarin* (van *Coysevox*), — *Apollo* en *Daphné*, *Hippómenes* en *Atalanta*, de groepen der „Paardentemmers" bij den aanvang der Champs Elysées (van de

gebroeders *Coustou*) enz., terwijl ook *Balthasar* en *Gaspard Marsy* tot de gevierde kunstenaars behoorden. Gemanierdheid en incorrectheid bleven heerschen in de geheele 18de eeuw, die *Jean Louis Lemoine, Pierre Legros, Edme Bouchardon, Jean Baptiste Pigalle, Jean Antoine Houdon* en *Augustin Pajou* onder hare kunstenaars telde.

Bij de beeldhouwers van het Eerste Keizerrijk vindt men eene nauwgezette, maar koude nabootsing der antieke kunstgewrochten, en die der Restauratie schreden voort in dezelfde richting Van de meest-beroemden noemen wij: *Chaudet, Bosio, Roman, Cortot* en *Lemaire.* De romantische schilderschool kwam tegen haar in verzet, zoodat sommigen een middenweg zochten te bewandelen. Zóo deden *James Pradier* en *Pierre Jean David* van Angers, terwijl de Romantische school hare aanhangers vond in *Antoine Louis Barye, Auguste Préault, Antonin Moine* en *Hippolyte Maindron.* Intusschen leverde het tijdperk van 1830 tot 1848 vele kunstgewrochten op, die getuigenis gaven van eene ijverige stndie der antieken, zooals: „De visschersknaap met de schildpad" van *Rude,* — „De tarantelladanser" en „De improvisator" van *Duret,* — „De genius der vrijheid" en „Lencothea" van *Dumont* de jongere enz. Groote lof is voorts toegekend aan „Penelope" en „Cornelia" van *Cavelier,* — „De jonge Bacchus" en „De vertwijfeling (1861)" van *Perraud,* — „Het graf der Gracchussen" en „De maaier" van *Guillaume,* — „De Faun" van *Lequesne,* — „Virgilius (1871)" van *Thomas,* — en „De zingende citherspeler (1865)" van *Paul Dubois.* Tot de vermaardste Fransche beeldhouwers van onzen tijd behooren voorts *Clésinger, Carrier-Belleuse* en *Aimé-Millet.* Het ontbreekt der Fransche kunst meer aan vinding dan aan vaardigheid. Hare beoefenaars leggen zich meer toe op de bestudeering en navolging der antieke kunstvormen, dan op die der natuur.

Eindelijk naderen wij tot de afdeeling *schilderkunst.* Uit het Celtische tijdperk is geene enkele schilderij overgebleven en uit het Gallisch-Romeinsche enkel eenig mozaïekwerk, terwijl men uit dat der Frankische monarchie slechts minlatnurteekeningen uit handschriften bezit. Van de middeneeuwsche kunst is in het algemeen weinig te vinden, hoewel men onderstellen mag, dat de kerken in dat tijdperk met fresco's waren versierd. Men heeft er nog in de kerk van St. Savin in Poiton nit de 11de en 12de eenw. De hoofdkerken te Bourges en Le Mans zijn nog voorzien van fraaie beschilderde ramen uit de 13de eeuw, terwijl het miniatuurschilderen in de 15de eeuw door *Jean Fouquet* van Tours, Hofschilder van *Lodewijk XI,* den hoogsten trap van volkomenheid bereikte, zooals blijkt in de beroemde gebedenboeken van *Anna van Bretagne* en Koning *René.* Paneel- en muurschilderijen bleven echter zeldzaamheden, zelfs in de 10de eeuw, toen *Rosso* en *Primaticcio,* door *Frans I* naar Frankrijk geroepen, er de school van Fontainebleau grondvestten. Na dien tijd werkten de Fransche schilders in Italiaanschen trant. *Martin Freminet,* die op last van *Hendrik IV* de slotkapel te Fontainebleau versierde, was een navolger van *Michele Angelo,* — *Valentin* stelde zich *Caravaggio, Jacques Blanchard* in zijne schilderstukken *Titiaan* tot voorbeeld. *Simon Vouet* werkte in de manier van *Guido Reni,* en terwijl *Poussin* en *Claude Lorrain* zich te Rome vormden, bestudeerde *Lesueur* de stukken van *Rafaël.* Gedurende de 17de eeuw betraden de Fransche schilders vooral den weg der gebroeders *Carracci.* In de schilderacadémie, door *Mazarin* gesticht, vonden zij een vereenigingspunt voor de richting, die zij onder de langdurige regeering van *Lodewijk XIV* volgden. Hierdoor ontstond eene overdrevene centralisatie. *Charles Lebrun,* tot eerste Hofschilder benoemd en met het opzicht op de versiering der koninklijke paleizen belast, verzamelde een Hofstoet van allerlei kunstenaars — schilders, beeldhouwers, cieleurs, stucadoors, slotenmakers, vergulders, enz. — om zich heen en deed alzoo zijn invloed gelden op elk gebied der kunst. Zij moesten gehoorzamen aan den dictator, wiens dorre en droge manier van schilderen weinig geschikt was, om bevalligheid te schenken aan de talrijke stukken, welke onder zijne leiding te Versailles, in het Louvre en in de kasteelen te Trianon, Meudon, Marly en Vincennes werden geplaatst. Na den dood van *Colbert* (1683) gaf men dan ook den voorrang aan het frissche koloriet van *Pierre Mignard.* Deze beschilderde de kleine vertrekken te Versailles en werd de opvolger van *Lebrun.* Na hem volgden als schilders van minderen rang: *Noël Coypel, Claude Lefèvre, Charles Lafosse, Michel Corneille, Nicolas Colombel, Jean Jouvenet, Joseph Parrocel, Raimond Lafage, Bon Boullongne* en *Jean Baptiste Santerre.* De Fransche schilderkunst der 18de eeuw volgde aanvankelijk het oude spoor. *François Detroy de Oudere, Nicolas Lorgillière, Joseph Vivien, Antoine Coypel, Hyacinthe Rigaud, Antoine Dieu, Jean Baptiste Vanloo* en *François Lemoine* bleven dat bewandelen, doch anderen begonnen zich in eene andere richting te bewegen. *Antoine Watteau, Nicolas Lancret* en *Jean Baptiste Pater* betooverden aller oogen door de voortbrengselen van hun geestig penseel, terwijl *Jean Baptiste Siméon Chardin* genrestukken en stillevens vervaardigde, die met de beste Nederlandsche naar den prijs dongen. Voorts traden *François Desportes* en *Jean Baptiste Oudry* op als jacht- en dierenschilders, — *Siméon Mathurin Lantara* en *Joseph Vernet* als uitstekende landschap- en zeeschilders. *Louis Silvestre,* Hofschilder van den Koning van Saksen, *Antoine Pesne,* Hofschilder van den Koning van Pruisen, *Jean Marc Nattier, Jean Restout, Pierre Subleyras, Karel Vanloo* en zijn beide neven *Louis Michel Vanloo,* Hofschilder te Madrid, en *Charles Amédée Vanloo,* Hofschilder te Berlijn, werkten echter hoofdzakelijk op het effect en verwrongen de waarheid op eene willekenrige wijze. *Charles Nattoire, François Boucher* (de beruchte schilder der onkulsche Gratiën) en zijne beide schoonzoons *Jean Baptiste de Hayes* en *Baudouin* brachten in dezelfde richting de kunst nog meer tot verval, terwijl iets later *Jean Baptiste Greuze* in zijne familietafereelen een ongemeenen humor opendaarde, maar ook aan het verwijt van overdrevenheid en onnatuurlijkheid niet kon ontsnappen.

Sedert dien tijd worstelde de schilderkunst in Frankrijk steeds met de revolutie en reac-

tie. *Joseph Marie Vien* was de eerste, die haar op een goeden weg zocht te brengen. Zijn beroemde leerling *Jacques Louis David* bereikte het doel, dat zijn meester zich had voorgesteld, namelijk zuivering van den kunstsmaak door eene ijverige studie der antieken. Hij vormde eene nieuwe school, die zich door zuiverheid van stijl, schoonheid van vorm en juistheid van teekening onderscheidde. Tot haar behooren *Jean Antoine Gros*, *Anne Louis Girodet-Trioson*, *François Gérard* en *Pierre Narcisse Guérin*. Buiten die school trad *Pierre Paul Prud'hon* als schilder op en wist aan zijne figuren, in de manier van *Correggio*, eene ongemeene bevalligheid te geven. Hoewel *David* tijdens het Eerste Keizerrijk eene groote omwenteling in de schilderkunst te weeg bracht, was zij niet van duur. Zijne leerlingen hielden zich wel aan zijne beginselen, maar werkten niet in zijn geest, zoodat zij theatrale voorstellingen leverden van antieke groepen en gebeurtenissen. Trouwens er ontstond weldra eene andere richting, die boven de studie der antieken de waarneming van het werkelijk leven stelde. Volgens deze bewoog zich reeds *Théodore Géricault* in 1819 met zijne „Schipbreuk der Meduse". Hare aanhangers verkregen na de Juli-omwenteling de overhand, en de klassieke school moest wijken voor eene andere, die men met den naam van romantische bestempelde. Zij vereenigde het eclecticismus, dat van elke school het beste kiest, met het realismus, hetwelk zich om geen ideaal bekreunt, maar de verschijnselen der natuur getrouw zoekt na te bootsen. De voornaamste vertegenwoordigers van deze richting waren: *Horace Vernet*, *Eugène Delacroix*, *Ary Scheffer* (van Dordrecht) en *Paul Delaroche*. Ook deze school bezondigde zich tegen de kunst door de voorstelling van het afzichtelijke en hopelooze, zoodat hare stukken afkeer en walging wekten en zij op dezelfde klip schipbreuk leed als hare voorgangster, namelijk op overdrijving. *Paul Delaroche* en *Ary Scheffer* bekeerden zich bij tijds en hielden zich bij hunne latere kunstgewrochten aan een meer strengen stijl, terwijl ook *Eugène Delacroix* zijne phantasie beteugelde. *Horace Vernet* leverde inzonderheid veldslagen uit den nieuweren tijd, en vooral *Ingrès*, die eene grondige studie der natuur met een zuiveren stijl zocht te verbinden, had een belangrijken invloed op de kunst. Voorts vermelden wij als schilders: *Léopold Robert*, *Descamps*, *Camille Roqueplan*, *Eugène Isabey*, *Tony Johannot*, *Robert Fleury*, *Eugène Lami*, *Diaz*, *Adolphe Leleux*, *Marilhat*, *Cabat*, *Théodore Rousseau*, *Jules Dupré*, en *Théodore Gudin*.

Men kan niet zeggen, dat er op dit oogenblik eene bepaalde schilderschool bestaat. De historische kunst heeft in 1864 in *Hippolyte Flandrin* haren grootmeester verloren; zij wordt echter beoefend door *Cabanel*, *Hébert*, *Gendron*, *Baudry*, *Jalabert*, *Barrias*, *Bouguereau*, enz. Het kleine historische genre wordt vertegenwoordigd door *Meissonier*, *Fauvelet*, *Chavet*, *Plassan*, *Fichet*, *Vetter*, *Ruiperez*, *Brillouin* enz. Het romantische genre heeft loffelijke vrienden in *Charles Comte* en *James Tissot*, en het antieke in *Gérôme* en in *Gustave Boulanger*. Daarnaast verheft zich het nieuw-Pompejaansche genre, dat in *Hamon*, voorts in *Picou*, *Isambert*, *Aubert*, *Merle* enz. voorstanders vindt. Het militaire genre kan zich beroemen op *Pils* en *Protais*, terwijl *Toulmouche*, *Trayer*, *Eduard Frère*, *Bouvin*, *Marchal*, *Pezous* enz. eene groote vaardigheid bezitten in het schilderen van voorstellingen uit het dageljksch leven. Tafereelen uit het landleven worden op eene uitstekende wijze geschetst door *Breton*, alsmede door *Fortin*, *Guillemin*, *Brion*, *Schützenberger* en *Haffner*. Voorts werken *Gustave Courbet* en *François Millet* in hetzelfde genre, maar op groote schaal en in zeer realistischen trant. Van de zoogenaamde Orientalisten of zoodanigen, die aan het Oosten hunne onderwerpen ontleenen, noemen wij *Fromentin*. Tot de beste landschapschilders behooren *François* en *Daubigny* — voorts *Harpignies*, *Blin*, *Bellel*, *Lambinet*, *Hageman*, *Saltzmann*, *Hanoteau* en *Lavieille*. Als zeeschilders hebben *Cordouan* en *Aiguier* grooten roem verworven, en na den dood van *Troyon* bekleedt *Rosa Bonheur* onder de dierenschilders den eersten rang, terwijl ook *Palizzi* en *Hédouin* als beoefenaars van dat genre lof verdienen. *Jaque* en *Couturier* bepalen zich tot pluimgedierte, en *Philippe Rousseau*, *Blaise Desgoffe*, *Chabal-Dussurgey* en *Maisiat* leveren bloem- en vruchtenstukken en stillevens. Ieder genre is er alzoo door uitstekende talenten vertegenwoordigd.

In de tweede plaats gaan wij over tot het bespreken der:

Fransche letterkunde. Hier ligt zulk een verbazend ruim veld voor ons geopend, dat wij bij het doorloopen der verschillende tijdperken slechts een vluchtigen blik op hare hoofdvertegenwoordigers kunnen vestigen. Van gemelde tijdperken — het oude en het nieuwe door den aanvang der 16de eeuw gescheiden — is het eerste gesplitst in 3 onderdeelen, van welke het eerste eindigt met de 11de eeuw, het tweede de 12de en 13de omvat, en het derde zich tot de 14de en 15de bepaalt.

De oudste Fransche letterkunde is in eene Zuid-Fransche of Provençaalsche en in eene Noord-Fransche verdeeld. Tot de oudste voortbrengselen der eerste behoort een fragment van de levensgeschiedenis van *Boëthius*, opgesteld tegen het einde der 10de eeuw, — voorts heiligenlegenden, zooals die van den heiligen *Amandus* en die der heilige *Fides* (11de eeuw), — en „Epistolae farcitae", half Latijnsche en half Romaansche kerkgezangen, zooals het „Mysterie van de wijze en dwaze maagden", — „Het lijkfeest van den heiligen Stéphanus (11de eeuw)", — en zelfs hymnen, zooals de „Cantinella provençale du 11me siècle en l'honneur de la Madeleine". — Ook de eerste vruchten der Noord-Fransche letterkunde waren navolgingen van stichtelijke Latijnsche werken, zooals het lied der heilige *Eulalia* uit de 9de eeuw, — omschrijvingen van de boeken der Koningen en der Maccabeën, — eene vertaling der leerredenen van den heiligen *Bernard*, alsmede geschriften van *Gregorius de Groote*, — voorts „Epîtres Farcies" en heiligenlegenden, zooals „La passion de notre Seigneur", en „La vie de Saint-Léger", — en eindelijk een paar oud-Romaansche gedichten, benevens „La vie d'Alexis en vers", — alle uit de 10de tot 12de eeuw.

Gemelde scheiding in eene Znid- en Noord-Fransche letterkunde bleef voortduren in de tweede onderafdeeling van dit tijdperk welke de 12de en 13de eeuw omvat. Over de éene helft zullen wij spreken onder *Provence*. Hier bepalen wij ons derhalve bij de Noord-Fransche letterkunde van dien tijd. Deze ontwikkelde zich onder den invloed van den ridderlijken geest, die inzonderheid hulde bracht aan de dapperheid, de liefde en den godsdienst. De eerste dichters van dit tijdperk waren de *trouvères*, en hunne „Chansons de geste", hunne „Lais" en „Romans d'aventure" geven daarenboven in hunne frischheid en kracht getuigenis, dat zij gedeeltelijk aan Germaansche volksoverleveringen zijn ontleend. Men ontwaart zulks vooral in de Frankisch-Carolingische heldendichten. Bij deze laatste onderscheidt men 3 tijdperken: dat van het Capetingische Hnis, toen gemelde overleveringen tot Nationale Fransche gedichten werden verwerkt, — dat van *Philippus Augustus*, toen bij de geestdrift voor de Kruistochten de volkssagen met kerkelijke legenden zijn vermengd, zoodat *Karel* en zijne Paladijns als martelaars en geloofshelden worden voorgesteld, — en een derde, in het midden der 13de eeuw aanbrekende, waarin men de volkssagen met andere sagen, vooral van feeën, dwergen, toovenaars enz, versmolt. Men vindt ze in den „Roman des douze pairs de France (1832—1850, 12 dln)" en in de „Anciens poètes de la France (1859 enz.)".

Rijk is vooral de sagenkring van Normandië, door afstammelingen der Noren bevolkt, bij wie de herinnering aan de ruwe heldendaden hunner vaderen nog leefde. Tot dien sagenkring behoort de: „Lai d'Havelok le Danois", — de „Roman des roi Horn et de Rimel", — de „Roman de Robert le Diable", — de „Roman de Ron et des dnes de Normandië", — de „Histoire de Fonlques, Fitz-Warin", — en de „Roman d'Eustache le Moine, pirate fameux". Onderscheidene Normandische sagen werden voorts in riddergewaad gestoken, om hulde te brengen aan den geest der eenw, en men onderstelt, dat op deze wijze ook de „Romans de la table ronde" zijn ontstaan. Op last der Koningen van Engeland, vooral van *Hendrik II* en *Hendrik III*, werden de onderwerpen dier romans door geleerde meesters (clercs, maistres) ook in proza behandeld. Zoo hebben wij: „Roman du St. Graal on de Joseph d'Arimathie", — „Roman de Merlin" van *Robert de Borron*, — „Roman de Lancelot du Lac" van *Robert* en *Hélie de Borron*, die ook den „Roman de la qnête du St. Graal" en den „Roman de la mort d'Arthur" bewerkten, — „Roman de Tristan", begonnen door *Luces de Gast* en voltooid door *Hélie de Borron*, welke laatste ook de „Roman de Gyron le courtois" leverde.

Voorts ontstonden er reeds vroeg romans, die aan de geschiedenis der ondheid waren ontleend, zooals de „Roman de la destruction de Troyes", onderscheidene Alexanderromans, waarbij men gebruik maakte van de Alexandrijnsche versmaat, en middeneeuwsche navolgingen van de „Thebaïs", — „Theseïs", — „Argonantica", enz. Ook Bijbelsche en Oostersche sagen werden behandeld, zooals „Jndas Maccabaeus", — „Barlaam et Josaphat", — „Heraclius (van *Gautier d'Arras*, 1218)", — „Cleomedes" van *Adenez le Roi*, — „Flos et Blanchefios" enz. Eindelijk zijn er romans van meer plaatselijken aard van *Merangis*, van *Raoul de Houdenc*, van *Parthenopeus de Blois*, van *Denis Piramus*, van den *comte de Poitiers*, alsmede den „Roman de la Violette" van *Gibert de Montreuil*, en dan nog dien van den ridder *de Coucy*, van *Guillaume de Dole* en het bevallig verhaal van *Aucazin* en *Nicolette*.

Bij znlk eene neiging tot het avontuurlijke konden de helden der Krnistochten niet onvermeld blijven. De geschiedenis van den eersten Kruistocht en van *Godfried van Bouillon* werd bezongen in den „Roman du chevalier au Cygne on de Godefroi Bouillon", die door *Jehan Renax* begonnen en in 1205 door *Gandor de Doucy* voltooid werd (nitgegeven door *Reiffenberg*, 1846—1848). Voorts ontstonden er rijmkronieken, zooals de „Chronique rimée" van *Philippe Mouskes*, een trouvère van Doornik (desgelijks door *Reiffenberg* uitgegeven, 1836—1837). Ook de prozawerken over geschiedenis ademen in dien tijd nog een ridderlijken geest, zooals „Ystoire de li Normand" — en „Chronique de Robert Viscart" van den monnik *Aumé*, — de „Mémoires" *van Villehardouin*, en van *Jean*, sire *de Joinville* († 1315).

Kleiner van omvang zijne de „Contes", dikwijls naar volksliederen bewerkt en om die reden ook wel den naam van „Lais" dragende. De wereldlijke bevatten doorgaans liefdesavonturen en de geestelijke, ook „Contes devôts" of „Miracles" geheeten, legenden van Heiligen, zooals de „Miracles de la Ste Vierge" van *Gautier de Coincy*. Daarnevens had men „Fabliaux" of satyrieke voorstellingen van de gebeurtenissen van den dag.

Niet minder rijk dan de epische is de didactische poëzij der bewoners van Noord-Frankrijk. Een „Livre de créatures" en een „Bestiaire" van *Philippe de Thaun* zijn afkomstig nit den aanvang der 12de eeuw. Ook heeft men een „Bestiaire dnr" van *Guillaume* (clerc de Normandië). Voorts had men zederomans in het „Miserere" en in den „Roman de charité," ja, zelfs „Sermons" in verzen, alsmede „Exempies (voorbeelden)" en „Châtiments" of „Castois (bestraffingen)," benevens fabelen en de talrijke „Ysopets". Eindelijk noemen wij den „Dolopathos" van den trouvère *Herbert*, den „Roman des sept sages de Rome", de „Disciplina clericalis" van *Petrus Alfonsi* en de dierensagen, waaronder de „Roman dn Renart" de eerste plaats bekleedt.

Naarmate het Celtisch-Romaansch element de overhand kreeg en Germaansche bespiegeling plaats maakte voor inchthartige geestigheid, traden ook de satyre en de allegorie op den voorgrond; de eerste treft men aan in vele „Dits" en „Complaintes", en vooral in de „Bibles (tijdspiegels)" van *Guiot de Provins* en *Hugo de Bersil*, alsmede in de „Disputaisons" en „Batailles", waartoe „La bataille des sept arts" van *Henri d'Andeli* behoort. Van de allegorische gedichten noemen wij de „Songes (Droomen)" en de „Voies d'enfer, de paradis (Reizen naar de hel en naar het paradijs)", terwijl ook de zinnelijke liefde gehuldigd werd in „L'art d'aimer" en in den beroemden „Roman de la Rose". Kleine dichtstukken nit de 13de en den aanvang der 14de eeuw heeft men van

Baudouin en *Jean de Condé* (vader en zoon). Eindelijk beijverde men zich om de geheele wetenschap van dien tijd in rijm te brengen, zooals *Walther van Metz* in zijn „Image du monde".

Groot was in die dagen het aantal dichters, die liederen vervaardigden, en onder dezen heeft men vele Vorsten en aanzienlijken des lands. *Laborde*, die een „Essai sur la musique" heeft nitgegeven, noemt er nit de 12de en 13de eeuw niet minder den 136. Vele van hunne zangen zijn opgenomen in het werk ven *Jubinal* „Jongleurs et trouvères (1825)" en elders. Ook vertoonden zich toen reeds sporen van dramatische kunst in de „Mystères", waarin Bijbelsche onderwerpen werden behandeld, in de „Miracles", de wonderlegenden der Heiligen voorstellende, en in de „Jeux-partis" enz., die ongewijde gebeurtenissen vertoonden en gewoonlijk eenvoudig „Jeux (spelen)" genoemd werden. Men vindt ze in het werk van *Monmerqué* en *Michel:* „Théâtre français an moyen âge (1839)".

De derde afdeeling van dit tijdperk loopt van het einde der 13de eeuw tot aan *Frans I.* Het Koningschap begon in verzet te komen tegen de suprematie der Kerk en tegen de aanmatiging der vazallen. Het verbond zich hiertoe met de welvarende en ontwikkelde burgers der steden. Ook de dichtknnst, welke steeds de overhand had in de letterkunde, voegde zich naar den loop der omstandigheden. Zij verliet het gebied der legende en der ridderlijke wapenfeiten, om óf den burgers óf den Vorsten met hunne hovelingen tot vermaak te strekken. De oude „Chansons de geste" werden door „Sproken" of „Dits" vervangen, zooals die van „Guillaume d'Angleterre", die van „Robert le Diable", of later in prozaromans herschapen. Nn verschenen de „Roman de Perceforest" en de Amadisromans, — voorts de „Roman de petit Jehan de Saintré" van *Antoine de Lasalle* (1450). Ook de „Fabliaux" en „Contes" werden in een prozagewaad gestoken. Toch verneemt men bij sommige geschiedschrijvers nog den nagalm van den riddertijd, bijvoorbeeld bij *Cavelier*, die de daden van „Bertrand du Guesclin" bezong, alsmede in de kroniek van *Jean Froissart.* In het vervolg op dit werk, afkomstig van *Monstrelet*, openbaarde zich een burgerlijke geest, terwijl *Philippe de Comines* in zijne „Mémoires" doortrokken was van dien van het Hof. Van de hekeldichten, zededichten en allegorieën van dit tijdperk noemen wij: „Le songe du vergier" van *Raoul de Presle*, — „Les trois pélerinages" van *Guillaume de Guilleville*, — „Le doctrinal de la cour", — en „Les danses aux aveugles" van *Pierre Michault*, — „Le champion des dames" van *Martin Franc*, — „Les danses macabres" en „Les arrets d'amour van *Martial d'Auvergne*, — en de spotzieke gedichten van *Coquillart*.

De lyrische poëzij vond hare voorstanders in de meesterzangers, die zich met den pedanten naam van „rhétoriciens (rederijkers)" bestempelden en in de vleizieke gelegenheidsdichters van het Hof. De eersten sloofden zich af, om allerlei nieuwe vormen uit te vinden, — de laatsten, zooals *Alain*, *Chartier*, *Molinet*, *Christine de Pisan*, *Meschinot*, *Guillaume Dubois* (genaamd *Cretin*), om op de kunstigste wijze allerlei aardigheden aan de grooten der aarde te zeggen. Meer oorspronkelijkheid en frischheid echter vindt men bij *Francois Villen*, geboren te Parijs in 1431; een overgegeven losbol, die ter nauwernood aan de galg ontsnapte, maar zijn eigen leven en dat der Parijzenaars op eene allergeestigste wijze beschreef, en bij *Olivier Basselin* (1350—1419), die echt populaire drinkliederen dichtte, welke naar zijne woonplaats — het dal Vire — den naam erlangden van „Vaux-de-Vire".

Op dramatisch gebied vervaardigde men nog steeds „Mystères", en er ontstond in 1398 eene „Confrérie de la Passion", die in 1402 met privilegie van *Karel VI* zulke stukken opvoerde en in het Drievuldigheidshospitaal bij de poort van St. Denis den eersten schouwburg te Parijs opende. Tevens vereenigden zich eenige jonge lieden van goeden huize te Parijs, om door het vertoonen van klnchten de dwaasheid hnnner tijdgenooten te geeselen. Zij noemden daarom hunne drama's „Sotties" of „Sotises", zich zelven „Enfants sans sonci (Kinderen zonder zorg)" en hun voorzitter „Prince des sots (Vorst der dwazen)". Zij vonden in Staat en maatschappij stof in overvloed, en de partijen bedienden zich soms van de „sotties" om op de openbare meening te werken. Daartoe behoorden de „Sotties du nouveau monde, — de l'homme obtiné, — de la chasse du cerf des cerfs, — de la mère sotte" enz. De vervaardiger van laatstgenoemde twee was *Pierre Gringore*. Op het laatst werden die spelen voor de Vorsten en regeeringen zoo gevaarlijk, dat men ze onder censuur stelde en eindelijk verbood. Toch waren zij zoozeer in overeenstemming met den volksgeest, dat zij onder andere benamingen weder te voorschijn traden. Voorts ontwikkelde zich naast die beide soorten van drama's eene derde, welke onder den naam van „Farce" het bespottelijke in de maatschappij in het algemeen aan de kaak stelde, zooals onder anderen in „Le maître Pierre Pathelin" op eene nitstekende wijze geschiedde. Men raadplege voorts het „Recneil de pinsieurs farces, sotties et moralités" van *Caron* (1798—1806, 11 dln).

Het tweede tijdperk van de geschiedenis der Fransche letterknnde strekt zich uit van de regeering van *Frans I* tot op onze dagen. Men splitst het doorgaans in 4 afdeelingen. De eerste loopt tot *Lodewijk XIV* (1515—1643), — de tweede omvat het regeeringstijdperk van dezen Vorst (1643—1715), — de derde de 18de eeuw tot aan de Groote Revolutie (1715—1789) — en de vierde den tijd van de Groote Revolutie tot onze dagen. Deze laatste afdeeling bevat wederom het tijdperk der Revolntie, dat van het Eerste Keizerrijk, dat der Restauratie, dat van *Louis Philippe*, en dat, hetwelk sedert de Februarirevolutie (1848) verliep.

Van *Frans I* tot *Lodewijk XIV*. De Fransche letterkunde der middeneenwen, schoon ruw en ongevormd, was echt nationaal, doch ten tijde van *Frans I* kwam de studie der Grieksche en Latijnsche schrijvers in zwang. Weldra kende men geen hooger doel, dan deze schrijvers slaafs na te volgen, en die geest werd vooral bevorderd door *Jacques Lefèvre d'Etaples* (*Faber Stapulensis* † 1537), *Scaliger*, *Casaubonus*, *Jean Dawrat* en de beide *Etien-*

nes (Stéphanus). Talrijk waren de schrijvers, die vertalingen — en hierbij voortreffelijke — leverden van de meest beroemde werken der oudheid. De eerste plaats onder de dichters van dien tijd bekleedt *Clement Marot* (1495—1544), de kamerdienaar van *Frans I*; hij onderscheidde zich vooral door ongedwongenheid en naïveteit. Voorts noemen wij *Théodore Beza*, *Mellin de St. Gelais*, *Etienne Dolet* van Orléans, in 1546 als ketter verbrand, *Victor Brodeau* († 1540) en vooral *Gilles d'Auringny* († 1553), den vervaardiger van het bevallig gedicht „Le tuteur d'amour". Van de dichteressen mogen de talentvolle *Louise Labé* van Lyon, wier elegieën nog bewonderd worden, *Pernette du Guillet* en vooral de zwaarmoedige *Madelaine Desroches* en hare dochter *Catherine* (beide † 1585) niet onvermeld blijven. *Marguerite de Valois*, de zuster van *Frans I* en de echtgenoot van *Hendrik III van Navarre*, schreef eene verzameling van novellen, „Heptaméron" genaamd. Intusschen worden die verhalen meestal toegeschreven aan *Nicolas Dénisot*, *Jacques Peletier* en *Bonaventure Despériers*. Ook andere Vorstinnen en Vorsten wijdden hunne uren van uitspanning aan de letterkunde.

Onderscheidene begaafde dichters, tot welke *Jodelle* († 1573), *Pierre de Ronsard*, *Antoine de Baïf* en *Joachim Dubellay* behoorden, vereenigden zich tot eene dichtschool, het Fransche Zevengesternte (Pleïade) genaamd. *Ronsard* stond aan haar hoofd, en vooral *Guillaume de Salluste*, sieur *du Bartas* (1544—1590), poogde de taal te hervormen. Het valt trouwens niet te loochenen, dat zijn voornaamste gedicht: „La semaine ou la création du monde" voortreffelijke gedeelten bevat. Een tegenstander van *Ronsard* was *Théodore Agrippa d'Aubigné*, een Protestant, die hem in zijne satyre „Les tragiques" hevig aanviel en tevens als geschiedschrijver lof verwierf. Ver beneden hem stonden de hekeldichters *Vauquelin de la Fresnaie* en *Gillis Durant*, terwijl hij overtroffen werd door *Mathurin Regnier*. *Jean Passerat* geeselde met *Nicolas Rapin* in het hekeldicht „Meulppée" de Ligue; *Jacques Dulaurens* en *Thomas de Courval-Sonnet* waren de voorloopers van *Boileau*. Eindelijk deed *François Malherbe* een nieuw ochtendrood voor de Fransche poëzij aanbreken. Reeds hadden *Jean Bertaut*, *Philippe Desportes* en anderen zich ontslagen van het klassieke juk van *Ronsard*, maar zij werden overschaduwd door *Malherbe*, die zich door een voortreffelijken Frauschen stijl onderscheidde. Tot zijne tijdgenooten behoorden *Maynard* (1592—1646) en de markies *de Racan* (1589 - 1670), één van de eerste leden der Académie en een voorbeeldig idylleudichter. Voorts vermelden wij de puntdichten van *Jean Ogier de Gombauld* en de bevallige liederen van *Pierre de Godolin*.

De kennis der oude letterkunde veroorzaakte tevens eene belangrijke omwenteling op het gebied van het drama. *Jouvenau* schreef noten op *Terentius*, en velen bijverden zich, om de tooneelstukken der oudheid in de Fransche taal over te brengen. *Etienne Todelle*, heer *van Limodin*, waagde het, als wetgever voor het Fransche tooneel op te treden, en Frankrijks grootste treurspeldichters hebben zijne voorschriften verduidelijkt, maar niet verworpen. Reeds onder *Frans I* werden pogingen gedaan, om een regelmatig drama ten tooneele te voeren; zij leden echter schipbreuk, totdat *Jodelle* onder *Hendrik II* zijne „Cléopatre fugitive" schreef in 5 bedrijven en met een koor, en dit stuk voor de Hofhouding deed vertoonen (1552). Zijn volgend stuk, tevens zijn beste, was het treurspel „Didon". Tot zijne navolgers behooren *Jean de Laperouse* (de vervaardiger van „Médée"), *Charles Toutain*, *Gabriel Bonin*, *Robert Garnier* (de vervaardiger van 8 treurspelen) en *Jacques Grévin*. Ook aan het tooneelspel gaf *Jodelle* in zijn „Eugène ou la rencontre" eene nieuwe gedaante. Hij werd door *de Baïf* en door vele anderen gevolgd op den ingeslagen weg. Intusschen waren hunne stukken uiet vrij van kwetsing der welvoegelijkheid en der taal. *Pierre Larivey*, de vervaardiger van „Le laquais", „La veuve" en „Les écoliers", gaf de voorkeur aan proza, en de talrijke blijspelen van *Pierre Leloyer* zijn niet onverdienstelijk. Vele drama's waren voorts het uitvloeisel der verdeeldheden op het gebied van Kerk en Staat. Daarvan noemen wij „Chilperic second" van *Louis Léger* en „La Guislade" van *Pierre Matthieu*. Ook werden er onderscheidene herdersspelen in dramatischen vorm gedicht. *Jean de Rotrou*, de vervaardiger van „Venceslas", wordt als de voorlooper van *Corneille* beschouwd, en men vermeldt, dat *Alexandre Hardy* omstreeks 800 tooneelspelen geleverd heeft.

De ridderroman werd in Frankrijk weder ingevoerd door *Adrien Sévin* en *Herberay Dessessarts*, maar hield geen stand, daar de Koninginnen *Catarina* en *Maria de' Medici* aanleiding gaven tot kennismaking met en navolging van de Italiaansche letterkunde. Ten tijde van *Anna van Oostenrijk* kwam voorts de beoefening der Spaansche letterkunde eenigen tijd in zwang en „Diana" van *Montemayor* maakte zoo grooten opgang, dat *Honoré d' Urfé*, graaf van *Châteauneuf* in zijne „Astrée" eene navolging leverde van dat gedicht. De talrijke herderromans, welke in dien tijd Frankrijk overstroomden, zijn in vergetelheid geraakt. *Jean Barclay* (1583—1621) was de schrijver van den eersten staatkundigen roman, maar bediende zich voor zijne „Argenis" van de Latijnsche taal, terwijl omstreeks dien tijd ook de hekelroman (roman satyrique) ontstond. De vader van dezen en tevens één der geestigste schrijvers, die ooit geleefd hebben, was *François Rabelais*. De geschriften van zijne navolgers zijn vergeten, met uitzondering van de „Aventures du baron de Foeneste" van *Théodore Agrippa d'Aubigné*. Voorts schreven *Jean Louis Guez de Balzac* († 1654) en *Voiture* († 1648) verzamelingen van galante brieven. Eerstgenoemde heeft zich ook in andere geschriften jegens het Fransche proza verdienstelijk gemaakt.

Niet gering was voorts het aantal geschiedschrijvers, zooals blijkt uit de „Histoire de Louis XII" en „La grande monarchie de France", beide van *Claude de Seyssel* († 1520), — uit de „Historiarum sui temporis libri 138" van *Jacques Auguste de Thou*, — uit de „Algemeene geschiedenis" van reeds vermelden *Théodore Agrippa d'Aubigné*, — uit de „Commen-

taires" van *Blaise de Montluc* (1503—1577), die vreeselijke tafereelen bevatten, — uit de meer wijsgeerige „Mémoires" van *Gaspard de Tavannes*, uitgegeven door zijn zoon *Jean*, — uit de „Geschiedenis van het Fransche Hof" van *Marguerite de Valois*, eerste gemalin van *Hendrik IV*, waarin zij zich zelve als eene Vestaalsche voorstelt, — uit de „Mémoires" van den edelen Calvinist *Lanoue*, — uit de beruchte, geestige, maar schaamteloze „Mémoires" van *Pierre de Bourdeille*, seigneur *de Brantôme* (1527—1614), — uit de „Levensgeschiedenis van Hendrik IV" van *Sully* en van *Hardouin de Peréfixe*, — eindelijk uit de „Mémoires" van *Duplessis-Mornay*, *Jean Mergey* en *l'Etoile*, en de werken van *Théodore Beza*, *Lancelot Voisin de la Popelinière* († 1618) en *Henri*, hertog de *Rohan* (1579—1638).

Het didactische proza had reeds een hoogen trap van volkomenheid bereikt. Daarvan getuigen inzonderheid de „Essais" van *Michel e Montaigne*, terwijl voorts *Pierre Charron* († 1603), *Etienne de Labétie* († 1563), *Olivier de Seres*, seigneur *du Pradel* (1539—1619), schrijver van een „Théâtre de l'agriculture", *Charles Etienne* (schrijver van „La maison rustique"), *Hubert Languet*, *Jean Bodin* en de hervormer *Calvijn* eene eervolle vermelding verdienen.

Het regeeringstijdperk van Lodewijk XIV. Onder het bestuur van *Frans I* was de kennis der klassieke letterkunde toegenomen, — in de dagen van *Sully* was veel goeds tot stand gekomen en voorbereid, — en *Richelieu* (1585—1642), de alleenheerscher onder *Lodewijk XIII*, had als voorstander van kunst en wetenschap in 1635 de Fransche Académie, voorts andere wetenschappelijke inrichtingen doen verrijzen, en wat door *Mazarin* was verzuimd, werd door *Colbert* ruimschoots vergoed. Laatstgenoemde was degene, die *Lodewijk XIV* aanspoorde om al het mogelijke te doen ter bevordering van de Fransche letterkunde. Bij de Académie van *Richelieu* voegde hij in 1663 de „Académie des inscriptions et des belles lettres", — in 1664 eene voor schilder- en beeldhouwkunst en in 1666 die der wetenschappen, en deed voorts in 1667 de sterrenwacht, in 1673 den botanischen tuin en het scheikundig laboratorium verrijzen en zorgde voor de uitgave van het „Journal des Savants", dat ook nu nog bestaat. De Fransche taal werd de wereldtaal en het tijdperk van *Lodewijk XIV* met den naam van „Gouden eeuw der Fransche letterkunde" bestempeld. Het valt trouwens niet te ontkennen, dat het Fransche proza zich toen reeds door eene ongemeene keurigheid, duidelijkheid en juistheid onderscheidde, zoodat het boven dat van andere nieuwe talen uitblonk. Daarentegen verraadt de Fransche poëzij van dien tijd eene groote armoede. De grondregel der dichters was volgens *Boileau*: „Etudiez la cour et connaissez la ville", en de natuur werd vergeten. De dichterlijke geestdrift maakte plaats voor de zucht om de gunst van het Hof te verwerven.

De dramatische dichtkunst, zoo uitnemend geschikt om de feesten van het Hof op te luisteren, kreeg de overhand, en *Pierre Corneille* werd de grondlegger der Fransche tooneelkunst. Zijn beroemde „Cid", aan de Spaansche letterkunde ontleend, ademt nog een romantieken geest, doch later leverde hij klassieke stukken. Schoon minder verheven van taal, onderscheidde zich *Jean Racine* door eene grondige kennis van het menschelijk hart, door eene verwonderlijke vereeniging van den Hoftoon met natuur en waarheid en door de welluidendheid zijner verzen. Zijn mededinger *Jan Nicolas Pradon* is reeds lang vergeten, hoewel hij steun vond bij eene Hofpartij. Van de overige treurspeldichters van dien tijd noemen wij *Thomas Corneille* (een broeder van *Pierre*), *Antoine de la Fosse* († 1708) en *Prosper Jolyot de Crébillon*, bijgenaamd „Le Terrible" of „De Fransche Aeschylus". Op het gebied van het blijspel schitterde de nog altijd onovertroffen *Jean Baptiste Pocquelin*, genaamd *Molière*. Tot zijne navolgers behoorden *Jean François Regnard* (1647—1709), *Brueys* (1640—1723), *Palaprat*, *Dufresny*, *Dancourt* en *Legrand*. „De „pièces à tiroir" van *Boursault* (1638—1701), een vijand van *Molière*, waren geruimen tijd zeer in trek en *Lesage* en *Scarron* schreven uitmuntende kluchtspelen voor de kleine theaters. De Fransche opera ontwikkelde zich door de muziek van *Lully* en den tekst van *Quinault* († 1688), en naast dezen moeten ook *Duché* en *Thomas Corneille* vermeld worden. De voornaamste operaschouwburg ontving den naam van „Académie royale de musique", en er ontstonden onderscheidene kermisschouwburgen (théâtres de la foire). Toen hierin, op voorstel van het Théâtre Français, het spreken verboden werd, kwam er meer verband in de vaudevilles, zoodat men de samenspraak door pantomime kon vervangen.

De oude neiging der Franschen, om onderhoudende verhalen in verzen te brengen, verloochende zich niet. *Jean de Lafontaine* schreef zijne beroemde „Fables" in eene taal, die in keurigheid, bevalligheid en naïveteit geene wedergade heeft, en ook zijne onkiesche „Contes" zijne meesterstukken in hunne soort. Tot de merkwaardigste dichters van dien tijd behoort *Nicolas Boileau Despréaux*. Diep doorgedrongen in de studie der klassieke letterkunde, onderscheidt hij zich in zijn „Satires", „Epitres" en „Art poétique" door eene verwonderlijke correctheid in taal, stijl en versbouw, terwijl hij zich boven zijne tijdgenooten verheft door zijn gezond aesthetisch oordeel. Onder de vele comisch-epische gedichten van dien tijd bekleedt zijn stuk „Le lutrin" den eersten rang. Het epos zelf beteekende in die dagen niet veel. „La Pucelle d'Orléans" van *Jean Chapelain* werd met recht door *Boileau* bespot, — „Alaric ou Rome vaincue" van *George de Scudery* is vergeten, en alleen in den „Clovis" van *Jean Demarets de St. Sorlin* († 1676) en den „Saint Louis" van *Lemoine* († 1672) vindt men sporen van poëzij. Voor lyrische verzen en voor idyllen was dit tijdperk weinig geschikt. Wèl ontstond er eene soort van lichtzinnige poëzij, die den stempel droeg van het huis van *Ninon de l'Enclos* en van het hôtel-Rambouillet, waar hare voorstanders zich vereenigden, doch de voornaamste vertegenwoordiger van de lyrische dichtkunst was *Jean Baptiste Rousseau* (1670—1741), die zich door zijne verdiensten jegens de taal ver boven zijne mededingers verhief.

Romans verschenen er in menigte. *Gautier*

de Costes de la Calprenède kleedde de Griekse en Romeinsche helden in riddergewaad en werd nagevolgd door *Madelaine de Scudery* (1607—1701), en onder de geschiedkundige romans verdienen vooral die van de Gravin *Lafayette* (1633—1699) eene eervolle vermelding. *Segrais* en anderen leverden Spaansche novelien, en men begon een groot behagen te scheppen in sprookjes. Deze neiging is vooral opgewekt door de „Contes de la mère l'Oye (Vertellingen van moeder de Gans)" van *Charles Perrault* († 1703). Onderscheidene vrouwen wijdden zich aan dit genre. Voorts schreef *Fénélon* in den „Téléмaque" den voortreffelijksten roman van dit tijdperk, terwijl hij ook „Sprookjes" leverde ten behoeve van den Hertog *van Bourgondië*. Van *Antoine Galland* verscheen eene verdienstelijke vertaling van de „Duizend en één nacht", — *Pétis de Lacroix* vertolkte „Duizend en één dag", en *Simon Gueulette* gaf „Duizend en één kwartier" in het licht. De eerepalm behoort echter aan de „Contes" van den Engelschen Graaf *Antony Hamilton* († 1720). Als koddig schrijver schitterde *Paul Scarron* (1598—1660). *Alain René Lesage* (1668—1747) leverde keurige, schoon niet altijd kiesche zedeschetsen, — en *Jean Labruyère* (1639—1696) is beroemd wegens zijne „Caractères".

De kunst om sierlijke brieven te schrijven werd sedert *Balzac* en *Voiture* met ijver beoefend, en aan de gezamenlijke werken van schrijvers van naam werd gewoonlijk zijne correspondentie toegevoegd. Op dit gebied schitteren *Babet*, de geestige beminde van *Boursault*, wier brieven ongeëvenaarde meesterstukken zijn, en de Marquise *de Maintenon*. De brieven der Marqnise *de Sévigné* onderscheiden zich door teederheid en geven eene voorsteiiing van het leven aan het Hof, terwijl ook die van de Gravin *de Staël* (1693—1750) merkwaardig zijn.

Vooral de welsprekendheid bereikte in die dagen eene ongekende hoogte. Op den kansel schitterden met nog niet verdoofden glans *Bossuet*, *Bourdaloue* en *Massillon*, — voorts *de Lamothe Fénélon*, *Fléchier*, *Mascaron*, *de la Rue*, *Anselme* en *Saurin* (de *Bossuet* der Protestantsche Kerk).

Geschiedschrijvers, die voor hnnne onpartijdigheid bovenal vrijheid behoeven en alzoo onafhankelijk moeten blijven van alieHofgunst, tierden niet voorspoedig in de dagen van *Lodewijk XIV*, hoewel zij zich onderscheidden door eene stelselmatige orde en door een voortreffelijken stijl. Tot hen behoorden *François Eudes de Mézéray* (1610—1683), — *César Vichard de Saint-Réal* (1639—1692), die de waarheid wel eens ten offer bracht aan zijne verbeelding, —. *René Aubert de Vertot* (1655—1735), die meer vertronwen verdient, — *Charles Rollin* (1661—1741), die eene goede „Histoire ancienne" en „Histoire romaine" voor de jeugd schreef, — en *Claude Fleury* (1640—1723), die eene voortreffelijke en nitvoerige kerkgeschiedenis leverde. *Jacques Basnage* (1653—1723), als Calvinist de tegenstander van *Bossuet*, schreef een paar klassieke werken, namelijk: „Histoire de l'église depuis Jésus-Christ jusqu' à présent" en „Histoire de la religion des Juifs depnis Jésus-Christ." Ai die geschiedschrijvers werden echter overschaduwd door *Bossuet*, die in zijn „Discours sur l'histoire universelle" de grondslagen legde voor eene wijsgeerige behandeling der geschiedenis. Voorts verschenen er voortreffelijke „Mémoires", zooals die van *de Gondy*, cardinaal *de Retz* (1613—1679), waarin de onlusten der Fronde worden voorgesteld, — die van den Hertog *de la Rochefoucault* (1612—1680), vooral bekend door zijne „Maximes", — die van den Hertog *de Saint-Simon*, — en die van madame *de Staë*. Over de Fransche wijsbegeerte spreken wij later.

Het tijdperk der 18de eeuw. Met het peil der zedelijkheid daalde ook dat der letterkunde in Frankrijk. Eén en ander werd in de hand gewerkt door eene gewaande wijsbegeerte, die niets anders was dan eene siavernij der zinnelijkheid, door eene hieruit voortspruitende vernietiging van het godsdienstig en zedelijk leven, door de diepe verdorvenheid van het Hof en door eene verregaande ijdeiheid. *Condillac* verkondigde de leer van *Locke*, dat de mensch alle kennis verkrijgen moet door zintuigelijke ervaring, — eene leer, die weldra in materialismus en atheïsmus ontaardde. De Christelijke zedeleer werd verworpen, het onderscheid tusschen deugd en ondeugd opgeheven en het persoonlijk belang tot grondslag gelegd eener gezonde zedeleer. Met betrekking tot den godsdienst heerschte er eerst twijfeling, maar deze werd weldra vervangen door spotternij, door haat tegen het Christendom, door de bewering, dat alle godsdienst eene uitvinding der priesters was, om 's menschen vrijen geest te kinisteren, door verloochening van het bestaan van God en van de onsterfelijkheid der ziel. Op het gebied der staatkunde bewandelde men — schoon met omzichtigheid — een dergelijken weg. De algemeene twijfelzucht openbaarde zich op het gebied der letterkunde het eerst in een aanval op de geschriften der ouden. Hier traden *Fontenelle* en *Lamothe* aan de spits en vonden in *Anna Dacier* geene tegenpartij, die zij behoefden te vreezen. Intusschen verliet de letterknnde het Hof en koos haar verblijf in de salons. De vermaardste van deze waren die van madame *Geoffrin*, madame *de l'Espinasse*, madame *du Deffand* en van den baron *Holbach*. De geestige *Rivarol* kan beschouwd worden als de vertegenwoordiger van het verkeer in de salons.

In deze eenw schitterde bovenal *Voltaire*, het toonbeeld der Fransche nationaliteit, — de man, die door de kracht zijner taal een voorbeeldeloozen invloed had op zijne tijdgenooten. Hij was het hoofd van alie Fransche wijsgeeren, liet over alle aangelegenheden zijne meening hooren en achtte zich geroepen, om de woordvoerder van wetenschap en beschaving in geheel Europa te zijn. Zijn karakter was even weifelend en inconsequent als de tijd, waarin hij leefde. Alle deugden en ondeugden voerden bij afwisseling heerschappij in zijn gemoed, doch zijne ijdelheid, door de vleitaal van de grooten der aarde gevoed, en zijn dweepzieke afkeer van het Christendom verlieten hem nooit. Noemt men hem als geestig spotter den „Democriet" van zijne dagen, dan mag men *Jean Jacques Rousseau* met alle recht den „Heraclìet" heeten. Ook laatstgemelde had grooten invloed, en het is zeker, dat hij, in weerwil van zijne dwalingen en pardadoxen,

op zijne manier het goede gewild heeft en het heil der menschheid zocht te bevorderen. Naast deze twee noemen wij *Montesquieu*, die door zijn werk „De l'esprit des lois" aan de staatswetenschap ingang verschafte bij het publiek.

Voltaire en *Montesquieu* gaven door hunne geschiedkundige werken aan de geschiedkunst eene nieuwe vlucht; *Condorcet* (1743—1793) schreef een uitmuntend: „Tableau historique des progrès de l'esprit humain". Tot de beste geschiedschrijvers dezer eeuw behooren voorts *Gabriël Bonnet de Mably* (1706—1705) *Jean Jacques Barthélemy* (1716—1795, schrijver van den „Voyage du jeune Anacharsis"), en *Guillaume Thomas Raynal* (1711—1797), die eene geschiedenis schreef der Europeesche volkplantingen in Oost- en West-Indië. Verbazend groot was in dit tijdperk het aantal „Mémoires", welke een spiegel vormen der bedorvenheid van die dagen. Tot de meest-begaafde navolgers van *Labruyère* behoorde *Charles Pineau Duclos* (1704—1772), terwijl *Louis Sébastien Mercier* humoristische tafereelen en *François Vincent Toussaint* bevallige zedeschetsen leverde. De „Lettres sur l'Italië" van *Dupaty* zijn in een geaffecteerden stijl geschreven, en nog ellendiger zijn de veelgelezene „Lettres à Emilie sur la mythologie" van *Demoustier*. Ook in deze eeuw bekleedden uitgegevene briefwisselingen, zooals de „Correspondance littéraire, philosophique et critique" van baron *Grimm* en *Diderot*, — de „Correspondance littéraire" van *Laharpe*, en de „Lettres" van madame *d'Epinay* eene belangrijke plaats in de letterkunde.

In de kanselwelsprekendheid kon dit tijdperk het voorgaande niet evenaren. Daarentegen bloeide de Académische welsprekendheid, reeds vroeger door *Fontenelle* met gunstig gevolg gekweekt, in mannen als *d'Alembert*, *Chamfort*, *Laharpe*, *Thomas*, *Maury*, *Mairan*, *Bailly* en Graaf *Guibert*. Door welsprekendheid in het Parlement onderscheidden zich — ook reeds in het voorgaande tijdperk — *Michel de l'Hôpital* (1505—1573), *Pierre Seguier* (1504—1580), *Marion* baron de *Drui* (1540—1609), *Gilbert du Vair*, *de Puymissons* en *Antoine Lemaistre*. Toen de minister *Fouquet* bij *Lodewijk XIV* in ongenade gevallen was, werd hij met kracht en moed verdedigd door *Paul Pélisson* († 1693). Tot de rechtsgeleerde schrijvers behoorden voorts *Denis Talon* († 1698), *Lamoignon* († 1700), *Terrasson* († 1734) en *Cochin* († 1747), terwijl ook *Olivier Patru* († 1693) en de kanseller *d'Agueesseau* (1657—1751) niet onvermeld mogen blijven.

De roman volgde de lichtzinnige richting der eeuw. Na de werken van *Voltaire*, *Rousseau* en *Diderot* noemen wij die van *Florian* (1755—1795) en van *Marmontel* (1716—1799). Bovenal onderscheidde zich intusschen *Jacques Henri Bernardin de St. Pierre* (1737—1815) als schrijver van „Paul et Virginie", enz. Tevens kwamen vertaalde Engelsche romans in den smaak, en *Montesquieu* schreef zijne „Lettres Persanes", die door velen werden nagevolgd. De frivoliteit der eeuw bereikte haar toppunt in de romans van *Crébillon* (de jongere), in den „Faublas" van *Louvet*, en in „Les liaisons dangereuses (1782, 4 tomes)" van *Pierre Amboise François Choderlos de Laclos*.

Behalve die van *Voltaire* leverde de 18de eeuw geene merkwaardige treurspelen, hoewel *Jean Français Ducis* (1733—1816) onderscheidene stukken van *Shakspere* voor het Fransche tooneel bewerkte of liever verwaterde, — *Chamfort* eenige treur- en blijspelen schreef, — *Dubelloy* (1727—1775) de stof zijner treurspelen aan de oudheid ontleende, — *Antoine Marie Lemierre* in den geest van *Crébillon* werkzaam was, — en *Chateaubrun*, zoowel als *Laharpe*, den stijl der Grieksche treurspeldichters zocht na te volgen. Madame *Riccoboni* verstond de kunst, om het gevoel te roeren, — en de „Iphigenie en Tauride" van *Guymond de Latouche* verdient eene vermelding. In dien tijd ontstond het middending tusschen treur- en blijspel, dat den naam van „drama" ontving. Dat genre huldigde *Nivelle de Lachaussée* in zijn „Le préjugé à la mode", — *Sédaine* in „Le philosophe sans le savoir", — *Voltaire* in „L'enfant prodigue" en „Nanine", — en *Diderot* (in proza) in „Le fils naturel" en „Le père de famille". Blijspelen werden geschreven door *Marivaux*, *Florian*, *Gresset*, *Collé* enz., maar met onderscheiding vermelden wij de „Métromanie" van *Alexis Piron*. Verschillende dichters werkten voorts voor de opera, maar geen van hen verwierf zoo grooten roem, als de geestige *Beaumarchais*, de dichter van den „Barbier de Séville" en van „Le mariage de Figaro". Tot de navolgers van *Voltaire* op het gebied der „Contes" behoorde *Parny* († 1814), die echter zijn meester in gemeenheid overtrof, alsmede zijn vriend *Bertin*, — voorts *Villaret de Grécourt* († 1743) en madame *Verdier*. Levendig zijn voorts de verhalen van *Boufflers* († 1815), en „Vert-Vert" van *Gresset* († 1777) wordt nog veel gelezen. *Marie Anne du Boccage* († 1802) schreef het heldendicht „La Colombiade", — *de Moncrif* († 1770) werd de schepper der ballade, en *Dorat*, *Watelet* en de cardinaal *de Bernis* leverden leerdichten. Fraai zijn voorts sommige beschrijvende gedichten van *Saint-Lambert* en vele hekeldichten van *Gilbert* (1740—1780), — terwijl *Léonard* en *Berquin* idyllen dichtten in den trant van *Gessner*, en uitmuntende chansons vervaardigd werden door *Voltaire*, *Piron* en *Panard*. Als odendichter noemen wij, behalve *Gilbert*, den markies *Lefranc de Pompignan* (1699—1784), wiens „Chant sur la mort de J. B. Rousseau" tot de voortreffelijkste gedichten dezer eeuw behoort. Groot was eindelijk het aantal werken, dat uit vreemde talen in het Fransch werd overgebracht.

Het tijdperk der Groote Revolutie. Snel volgden de vreeselijke gebeurtenissen der Omwenteling elkander op, — te snel, dan dat de hervorming der letterkunde daarmede gelijken tred zou kunnen houden. De mannen der Republiek stonden nog steeds op het gebied der 18de eeuw en de ontzettende woelingen waren welnig geschikt voor eene rustige beoefening der fraaie letteren. De geheele letterkunde verborg zich schier in het gewaad van dagbladen en vlugschriften, en alleen de Parlementaire welsprekendheid ontwikkelde zich met ongekende kracht. Zelfs de gelegenheidsgedichten hadden in dien tijd in het algemeen weinig te beteekenen. Als ster van de eerste grootte schittert echter onder de lierdichters *Joseph Rouget de Lisle* (1760—1835), de dichter en componist van de gloeiende „Marseillaise",

en de meestgevierde der omwentelingsdichters was *Ponce Denys Ecouchard Lebrun* (1729—1780), door zijne tijdgenooten *Lebrun-Pindare* genaamd. Vermaard was in dien tijd de „Hymne à l'Etre suprême" door *Marie Joseph Chénier* (1764—1812), wiens broeder *André*, geguillotineerd in 1794, hoogst bevallige „Eclogues" dichtte. Tot dien tijd behoorde ook *Jacques Montanier Delille* (1738—1813), die eene vertaling leverde der „Georgica" van *Virgilius*.

Merkwaardig zijn de dramatische voortbrenselen van dit tijdperk. *Marie Joseph Chénier* leverde geschiedkundige drama's met toespelingen op de omstandigheden des tijds; hij beschouwde het tooneel als eene tribune vanwaar hij spreken kon tot het volk. De treurspelen van *Fabre d'Eglantine* en *Laya* vielen zeer in den smaak, terwijl ook vele gelegenheidsstukken — vooral afkomstig van den tooneelspeler *Dugazon* — werden opgevoerd. Ook *Collot d'Herbois*, de vreeselijke revolutieman, schreef onderscheidene tooneelstukken. Het merkwaardigste dramatische voortbrengsel van die dagen was intusschen voorzeker „Le jugement des rois" van *Sylvain Maréchal*, terwijl *Demoustier* in „Le conciliateur" en „Les femmes" den toon eener ondragelijke affectatie aansloeg.

Als staatkundig redenaar schitterde in die dagen bovenal *Mirabeau*. Voorts onderscheidden zich op dat gebied de cardinaal *Maury*, *Mounier*, *Lally-Tollendal*, *Clermont-Tonnerre*, *Dupont*, *Barnave*, *Sieyès*, en van de Girondijnen inzonderheid *Vergniaud*. De redevoeringen in de Nationale Conventie en in het Directoire waren vaak niets anders dan uitbarstingen van woede. De dagbladen spraken in den aanvang van dit tijdperk de taal van den hartstocht, doch gedurende het Schrikbewind werden zij met bloed geschreven, totdat *Napoleon* hen na den 18den Brumaire kortwiekte.

Het tijdperk van het Keizerrijk en van de Restauratie. Dit tijdperk was aanvankelijk niet gunstig voor de ontwikkeling der nationale letterkunde. Vele uitstekende mannen hadden zich wegens de woelingen der Revolutie eene vrijwillige ballingschap opgelegd of zagen zich verstoken van de noodige kalmte, om zich aan de beoefening der letteren te wijden. *Napoleon I* was te zeer een voorstander der exacte wetenschappen om haar te bevorderen, en zijne geweldige oorlogen hielden het land in spanning, terwijl hij tevens de macht van het vrije woord te goed kende, om het niet te duchten. Eindelijk echter ontstond er eene nieuwe letterkundige school; de grondslagen van deze werden gelegd door madame *de Staël*, *Chateaubriand* en *Charles Nodier*.

Tot de lyrische dichters van die dagen behoorde *Antoine Desaugiers* (1772—1827), wiens „Chansons" eene echt nationale kleur hebben, — voorts *Casimir Delavigne*, de vervaardiger der algemeen geprezene „Messéniennes", — *Alphonse de Lamartine*, die zich meer en meer van de klassieke vormen losrukte, — *Béranger*, de dichter van schaars geëvenaarde volksliederen, — en *Victor Hugo*, de stichter en hoofdleider en nog altijd de Nestor der romantische school, tot wiens gevolg *Emile* en *Antoine Deschamps*, *Sainte Beuve*, *Alfred de Musset* en *Alfred de Vigny* gerekend worden.

Het hevigst was de strijd der klassieke en romantische school op dramatisch gebied. Tot de eerste behoorden *Chénier* en *Laharpe*, beiden niet het voorafgaand tijdperk afkomstig, terwijl *Soumet* en *Delavigne* tusschen die beide richtingen weifelden, en *Nepomucène Lemercier* een eigen weg volgde. De voornaamste tooneeldichters der romantische school waren *Victor Hugo* en *Alexandre Dumas*, bij wie men *Alfred de Vigny* kan voegen. Naast deze school ontstond ook eene realistische, waartoe *Prosper Mérimée*, *Vitet* enz. behooren. Als merkwaardig vermelden wij nog de „Soirées de Neuilly" onder den pseudoniem *de Fongerai* (*Dittmer* en *Cavé*) uitgegeven, — de geestige „Proverbes dramatiques" van *Thomas Leclercq*, — en de „Scènes populaires" van *Monnier*. Eindelijk mag *Scribe* als een geestig en vruchtbaar schrijver van vaudevilles niet vergeten worden.

Voorts hebben in dit tijdperk uitstekende Fransche schrijvers hunne krachten besteed aan den roman. Aan dezen hebben *Chateaubriand* en madame *de Staël* hun roem grootendeels te danken. *Nodier* schreef keurige novellen, en op het gebied der historische romans komt aan *Victor Hugo* voor „Nôtre Dame de Paris" en aan *de Vigny* voor „Cinq Mars" de hoogste lof toe. Onder de zielkundige romans verdient „Picciola" van *Saintine* eene roemrijke vermelding, terwijl *Paul Louis Courier* uitmuntende pennevruchten aanbood.

Men telt in dit tijdperk 3 scholen van geschiedschrijvers, namelijk de *stelselmatige*, vertegenwoordigd door *Guizot*, die de feiten samenvoegt, hieruit gevolgtrekkingen afleidt en zich vaak in bespiegelingen verliest, — de *beschrijvende* of *verhalende*, waartoe *Barante* en de beide *Thierry's* behooren, die den loop der gebeurtenissen schildert, zonder zich daarbij eenige opmerking te veroorloven, — en de *fatalistische* met *Mignet* en *Thiers* als aanvoerders, die de voorvallen, de goede en slechte daden der hoofdpersonen voorstelt als onvermijdelijke gevolgen der omstandigheden. Toch zijn die scholen niet streng gescheiden, zoodat de uitstekende geschiedschrijver *Michelet* († 1874) zoowel tot de eerste als tot de tweede behoort: immers hij verhief de pragmatische behandeling tot eene wijsgeerige en de beschrijvende tot eene dichterlijke. *Simonde de Sismondi* bekleedt meer als geschiedvorscher dan als geschiedschrijver een hoogen rang. Niet onverdienstelijk zijn de geschriften van den Graaf *de Montlosier*. Voorts maakte *Augustin Thierry* zich beroemd door zijne „Histoire de la conquête d'Angleterre par les Normands", — *Barante* door de „Histoire des ducs de Bourgogne", — en vooral *Michaud* door zijne „Histoire des croisades". De gebeurtenissen der groote Revolutie werden op eene voortreffelijke wijze voorgesteld door *Thiers* en door *Mignet*. Onder de geschiedschrijvers, die de voorvallen van het Keizerrijk beschreven, bekleedt de Graaf *de Ségur* de eerste plaats. Zijne „Histoire de Napoléon et de la grande armée" vond ongemeenen bijval. Intusschen heeft ook het „Précis des événements militaires (1806—1826, 19 din)" van *Matthieu Dumas* groote verdiensten, terwijl tevens de werken van *Henri de Jomini*, *George de Chambray*, den maarschalk *Gouvion de Saint-Cyr* en *Foy* met recht op prijs gesteld worden. Voorts heeft men er over

de Revolutie en het Keizerrijk wederom een overvloed van „Mémoires", zooals die van *Napoleon* zelven, van *Las Cases*, *Bausset*, *Constant*, madame *Campan*, de Hertogin *d'Abrantès*, enz.

Het regeeringstijdperk van Louis Philippe. De Juli-omwenteling bracht velen van het gebied der letterkunde op dat der politiek, hoewel sommige dichters van de restauratie, zooals *Sainte-Beuve*, *de Vigny*, *de Lamartine* en *Victor Hugo* zich bij voortduring lieten hooren. Een nieuwe en geniale dichter van dit tijdperk is de satyrieke *Auguste Barbier*, terwijl de boekdrukkersgezel *Moreau* en de bakker *Reboul* mede goede verzen leverden. Het drama, waarvan *Victor Hugo* en *Alexandre Dumas* de vertegenwoordigers bleven, ontsloeg zich gaandeweg van alle banden, zelfs van de door de Académie geëjkte regelen, en bekreunde zich niet langer om de vroeger geheuldigde eenheid van tijd, plaats en handeling, noch om het conventioneele getal van 5 bedrijven. Daarbij openbaarde zich echter eene toenemende verbastering, die behagen schepte in geweldige hartstochten, in moord- en spectakelstukken, en geruimen tijd — zelfs tot nu toe — den smaak van het publiek bedierf. Voorts werden kunstige decoratiewisselingen gebezigd, om de toeschouwers in spanning te houden. Die prikkels waren echter niet van zoo duurzamen aard, of het treurspel „Lucrèce" van *Ponsard* en het tooneelspel „La ciguë" van *Augier* werden met ongemeenen bijval begroet. Van de schrijvers van vandevilles moeten, behalve *Scribe*, ook *Bayard* en *Dumanoir* vermeld worden.

Ook in dit tijdperk was de roman de hoofdzaak. Karakterromans, liefderomans, oorlogs- en zeeromans, romans van bepaalde strekking, geschiedkundige romans enz. overstroomden het land. Tot de verdienstelijkste romanschrijvers behooren *Honoré de Balzac*, *Eugène Sue*, *Georg Sand*, *Alexandre Dumas* en *Frédéric Soulié*. Allen huldigen zij het realismus, dat bij sommigen tot een grof materialismus afdaalt. Zij schreven veel, vooral wanneer zij feuilletonromans leverden, zoodat zij binnen een bepaald tijdsbestek een zeker aantal vellen in gereedheid moesten hebben. Hierdoor vervielen zij tot eene verregaande oppervlakkigheid en ook wel tot slordigheid in stijl. Voorts noemen wij nog *Charles de Bernard*, *Emile Souvestre*, *Louis Reybaud*, *Léon Goslan*, *Elie Berthet*, *Jules Janin*, *Méry*, *Alphonse Karr* en *Jules Sandeau*. Voor uitspanningslectuur zorgde inzonderheid ook *Paul de Kock*, die de voetstappen volgde van *Pigault Lebrun*. Eene nitstekende novelle leverde *Mérimée* in „Colomba".

De beoefening der geschiedenis werd niet verwaarloosd. *Augustin Thierry* en *Mignet* gingen voort op den ingeslagen weg, en *Thiers* vond bij de bezigheden zijner ministersbetrekking nog tijd om eene „Histoire du consulat et de l'empire" te schrijven. Voorts noemen wij onder de geschiedschrijvers van dien tijd *Michelet* en *Henri Martin*, — voorts *Amédée Thierry*, *Bazin*, *Droz* en *Barante*. De geschiedenis der Groote Revolutie werd te boek gesteld door *Félix de Conny*, *Armand Marrast* en *Cabet*, wiens „Histoire de la révolution de 1789" van communistische denkbeelden is doorzult. Een boeiend partijschrift is verder de „Histoire de dix ans" van *Louis Blanc*. Tot de „Mémoires" van dit tijdperk behooren die van den maarschalk *Ney*, van *Lamarque*, *Grégoire* en *Lafayette*. Ook bevorderde *Guizot* de uitgave der „Collection de documents inédits sur l'histoire de France", terwijl de „Histoire littéraire de France", door de Benedictijnen begonnen, met ijver werd voortgezet. *Nisard*, *Fauriel*, *Ampère* en *Magnin* leverden desgelijks geschriften over de geschiedenis der letterkunde, en van de vermaardste kunstrechters van die dagen vermelden wij *de Sacy*, *Sainte Beuve*, *Saint-Marc Girardin*, *Philarète Chasles*, *Génin* en *Théophile Gautier*.

De journalistiek onderging eene aanmerkelijke verandering. De dagbladen van 80 francs elken jaargang vonden aftrek bij twee klassen, namelijk bij den legitimistischen adel en bij den gezeten burgerstand, — zulke, die zich toegang zochten te verwerven tot de lagere standen, bezweken weldra nit gebrek aan koopers. Toen verminderde *Girardin* den prijs op het halve bedrag, en men beijverde zich tevens, om in het feuilleton voor uitspanningslectuur te zorgen. Hierdoor verloor de dagbladpers een groot deel van haar staatkundigen invloed, terwijl zij tevens het socialismus bevorderde en het einde van dit tijdperk bespoedigde. Onder de beste Fransche tijdschriften mogen de „Revue politique et littéraire", de „Nouvelle Revue", „La Révolution française" en vooral de „Revue des deux Mondes" niet onvermeld blijven.

Het tijdperk van de Februari-omwenteling in 1848 *tot op onze dagen.* Na genoemde omwenteling maakte de geest der politiek zich meester van de meest-begaafde letterkundigen. Zij schreven opstellen over maatschappelijke vraagstukken, en zelfs de voortbrengselen der romandichters, zooals *George Sand*, *Dumas* en *Sue*, begonnen ernstige bedoelingen te verraden. Ook de socialistische gevoelens hadden een zanger in *Pierre Dupont*. Van de overige lierdichters vermelden wij *Victor de Laprade* en *Joseph Autran* en vooral *Leconte de Lisle*, — voorts *Théophile Gautier*, *Théodore de Banville*, *Charles Beaudelaire*, *Louis Bouilhet*, *Amédée Pommier*, *Auguste Lacaussade*, *André Lemoyne*, *Coppée*, *Déroulède*, *Richepin*, *Pailleron*, *Bourget*, *Mendes*, *Juliette Lamber* en *André Lefèvre*. Eene nieuwe richting volgde *Maxime Ducamp* door zijne onderwerpen te ontleenen aan het hedendaagsche leven, — en op dat spoor bewoog zich ook de grijze *Victor Hugo*, toen hij in den jongsten tijd in „L'année terrible" den strijd tegen Dnitschland bezong.

Het drama wekt in dit tijdperk de levendigste belangstelling. Meer dan 300 letterkundigen wijden daaraan hnnne krachten, en onder dezen *Ponsard*, *Gondinet*, *Buet*, *Battaille*, *Feugère*, *Giffard*, *Martin*, *Dormay*, *Octave Feuillet*, *Tiercelin*, *Becque*, *Emile Guiard* en *Brébant*, terwijl *Victor Hugo* zijn „Torquemada" leverde, aan het blijspel, — *Octave Feuillet*, *Léon Laya* en *Camille Doucet* aan het bnrgerlijk tooneelspel. *Amédé Rollard*, *Louis Bouilhet*, *Pailleron* („Le monde où l'on s'ennuie", „Odette"), *E. Renan* („L'ean de Jouvence"), *Ferdinand Fabre* („L'hospitalière") en *Henri Meilhac* pogen eene dichterlijke opvatting met een gekuischten stijl te verbinden, terwijl voorts de réalistische

richting geheeldigd wordt door *Alexandre Dumas* (de Jongere), *Emile Augier*, *Théodore Barrière*, *Victorien Sardou* („Divorçons" en „Fédora"), *Ferrier* en *Vast-Ricouard*. Op het gebied van het kluchtspel heerschen *Lambert Thiboust*, *Labiche*, *Clairville* en *Siraudin*, — terwijl *Dennery*, *Anicet-Bourgeois*, *Paul Meurice*, *Victor Séjour*, *Ferdinand Dugué* enz. schrikwekkende drama's en melodrama's doen opvoeren, die evenwel slechts voor korten tijd de belangstelling gaande houden. In al die stukken geeft men aan het proza de voorkeur. Van de tooneelschrijvers vermelden wij voorts nog: *Auguste Vacquerie* („Formosa)", *Grangeneuve* („Amhra)", *Simonne Arnaud* (Mademoiselle de Vigean)", *Catulle Mendès* („Les Mères ennemies)", *De Courcelle* („L'as de trèfle)", *Albert Delpit* („Les Maucroix)", *Victor Jannet* („Le bel Armand)", *Bergerat* („Le Nom)" en *Jean Marras* („La famille d'Armelles)".

Nog steeds behooren novellen en romans tot de lievelingen van het lezend publiek. Wel was de avontuurlijke roman door „Le comte de Monte-Christo" van *Alexandre Dumas* († 1870) in miscrediet gekomen. doch *Paul Féval* en de vicomte *Ponson du Terrail* zochten dit genre weder op te beuren. Ook *George Sand* handhaafde nog langen tijd — vooral in hare keurige novellen in de „Revue des Deux Mondes" — haren beroemden naam. Voorts is veel goeds geleverd door *Octave Feuillet*, *Alexandre Dumas* de Jongere, *Champfleury* en *Henry Murger*. Uit lateren tijd vermelden wij „Madame Bovary", „Ane" en „Bouvard et Pécuchet" van *Gustave Flaubert* (reeds overleden) en „Fanny" van *Ernest Feydeau*, waardoor een nieuw tijdperk werd ingewijd, waarin *Edmond About*, *Erckmann-Chatrian*, *Alfred Assolant*, *Eugène Fromentin*, *Jules Claretie* („Le million"), *Marc Bayeux*, *Charles Battaille*, *Gustave Droz* (schrijver van „Monsieur, Madame et Bébé"), *Gustave Aimard*, *Amedée Achard*, enz. op den voorgrond staan. Voorts vermelden wij uit nog latere dagen *Emile Zola* („L'assommoir", „Nana", „Pot-bouille"), *Guy de Maupassant* („Contes de la Becasse"), *Huysmans* („Un ménage"), *Jules Vallès* („Jacques Vingtras", „Les réfractaires", „Le bachelier"), *Henri Rochefort* („Le palfrenier", „L'évadé", „Mademoiselle Bismarck"), — en vooral *Alphonse Daudet* („Le Nabab", „Numa Roumestan"), *Henry Gréville* („Madame de Dreux", „Rose Rozier"), *Albert Delpit* („Père de Martial"), *Anatole France* („Le crime de Sylvestre Bonnard, membre de l'Institut", „Jean Servien"), *Ludovic Halévy* („Un mariage d'amour", „L'Abbé Constantin"), *Hector Malot* („Une femme d'argent", „Millions honteux"), *Texier*, *Le Senne*, *Belot*, *Ulbach*, *Jules Verne*, *Pouvillon*, *Ferdinand Fabre* („Mon oncle Célestin", „Barnabé", „Abbé Tigrane", „Le roi Ramire"), *Ohnet* („Serge Panine", „Le maître de forges"), *André Theuriet* (Les mauvais ménages", „Madame Heurteloup"), *Claude Vignon* („Une Parisienne"), *Glouvet* („Le Marinier", „La famille Bonrgeois") *Barbey d'Aurevilly* („Histoire sans nom"), „*François Coppée* (Vingt contes nouveaux") en *Catulle Mendès* („Monstres parisiens").

Op het gebied der historie schitteren er nog steeds mannen van het voorgaande tijdperk, nl. *Thiers*, († 1877), *Michelet* († 1874), *Louis Blanc*, *Martin* en *Mignet* († 1874), terwijl *Cousin* historische studiën leverde over den toestand der vrouwen en der maatschappij van de 17de eeuw in Frankrijk. Van de „Mémoires" van dit tijdperk vermelden wij de „Mémoires d'outre-tombe" van *Châteaubriand*, — de levensgeschiedenis van *George Sand*, — de herinneringen en brieven van madame *Réeamier*, — de „Mémoires" van *Dupin*, — de „Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps" van *Guizot*, — de „Souvenirs contemporains d'histoire et de littérature" van *Villemain*, — de „Mémoires" van *Carnot*, — die van *Soult* en van madame *de Rémusat*, — de „Mémoires et correspondance politique et littéraire du roi Joseph (1853—1856, 10 dln)", — de „Correspondance de Napoléon I", — en de „Correspondance inédite du prince de Talleyrand et du roi Louis XVIII pendant le congrès de Vienne", bezorgd door *Pallain*. Op het gebied der letterkundige critiek bekleeden *Prévost-Paradol* († 1870), *Weisz*, *Taine* en *Scherer* een hoogen rang. De geschiedenis der Fransche letterkunde is met ijver en belangstelling behandeld door *Nisard* (Histoire de la littérature Française (1846—1861, 4 dln), *Demogeot* (Histoire de la littératnre Française (1857 en later, 3 dln), *Geruzez* (Histoire de la littérature (1852 en later, 2 dln) en anderen. Voorts heeft men een „Cours de la littérature Française (1828—1830, 6 dln)" van *Villemain*. Sedert het jaar 1870 echter kwijnt de Fransche letterkunde onder den druk der treurige omstandigheden, die zoowel aan den nationalen rijkdom als aan de nationale ijdelheid een gevoeligen slag hebben toegebracht. Intusschen beijveren zich *de Boislisle*, *Chéruel*, *Caro*, *Lescure*, *Rénan*, *de Pontmartin*, *Stapfer*, *Havard*, *Charmes* enz., om haar uit dien toestand op te beuren.

Op de letterkunde laten wij de *muziek* volgen. Gelijk alle Germaansche volkeren, zoo hadden ook reeds de Franken volksmuziek, waarvan zij zich bedienden bij feesten en in den oorlog. *Pharamond* werd aan het hoofd van zijn leger bij het ruischen der muziek tot koning uitgeroepen. Weldra echter werd de volksmuziek in de schaduw gesteld door de kerkelijke muziek. Men verhaalt, dat *Chlodwig*, toen hij zich na den slag bij Zülpich op Kerstmis liet doopen, door de pracht van den eeredienst en vooral door de muziek zóó getroffen was, dat hij terstond in een ijveraar voor het Christendom veranderde. Eene eigenaardige volksmuziek verhief zich in de 10de eeuw in Provence, toen de Franken zich reeds lang van hunne Duitsche stamgenooten hadden afgescheiden. In datzelfde gewest ontstonden later de troubadours, gevolgd door de tronvères in het noorden van Frankrijk. De jongleurs of ménétriers (meistreels), die hen gewoonlijk vergezelden, verbreidden de wereldlijke muziek onder het volk. Hoewel ten tijde van *Lodewijk XI* de kerkelijke muziek op nieuw de overhand verkreeg, ontving tevens de volksmuziek steun door de uitvinding van het notenschrift, door de kluchten, mysteriën en ezelsfeesten, waarbij men ook eene vroolijke muziek dikwijls kwalijk missen kon.

Nlettemin begonnen er eerst, onder den invloed van Italiaansche en Nederlandsche meesters, in de 16de eeuw verdienstelijke componisten op te staan, zooals *Carpentras*, *Certon*,

Claudin Sermisy, *Jannequin*, *Moulu*, *Maillard*, *Barré*, enz. Het ballet werd er uit Italië ingevoerd bij het huwelijk van *Karel van Lotharingen*, en de hiervoor vereischte muziek werd door *Lambert de Beaulieu* en *Salmon* vervaardigd. Nog grooter was de vooruitgang der muziek, toen *Mazarin* in 1647 een Italiaansch operagezelschap naar Parijs ontbood. Daarna leverden *Perrin* den tekst en *Cambert* de muziek van de eerste Fransche opera's, en in 1669 werd de Académie royale de Musique (Groote opera) in Frankrijks hoofdstad gesticht. Weldra schitterden (in 1672 en later) *Lully* als componist en *Quinault* als dichter op het gebied der opera. Na hen verscheen *Rameau*, de grondvester van de leer der harmonie en in zijn tijd de vermaardste orgelspeler in Frankrijk. De Franschen beschouwden hem en *Lully* als de grootste componisten, zoodat zij zich gekrenkt gevoelden, toen *Rousseau* en eenige invloedrijke encyclopaedisten de voorkeur gaven aan de Italiaansche muziek. Beide partijen hadden hare aanhangers, en er werd heftig gestreden. Tegen beide trok *Glück* te velde, die zich in 1774 te Parijs gevestigd had en eene hervorming der muziek beoogde. De voorstanders der Italiaansche muziek riepen hierop *Piccini*, den voortreffelijksten Italiaanschen operacomponist, naar Parijs, en de strijd ontbrandde op nieuw. Hij werd door *Glückisten* en *Piccinisten* met de meeste verbittering gevoerd, totdat *Glück* door zijne „Iphigenia in Tauris (1776)" de overwinning behaalde.

Eene echt nationale Fransche muziek der 18de eeuw was die der comische opera, — niet zoozeer der eigenlijke „Opera bnffa", maar der „Opera di mezzo stilo", waarin ernstige en koddige tafereelen elkander afwisselen. *Philidor*, *Duni*; *Monsigny* en vooral *Grétry* waren de voornaamste vertegenwoordigers dezer soort. Op hen volgden *Della Maria* en *Dalayrac*, alsmede *Gossec*, een Belg van afkomst, die te Parijs het eerst een goed orkest organiseerde. In 1795 werd er het Conservatoire gesticht. Tot de toonkunstenaars der 18de eeuw behooren er *Cherubini* en *Spontini*, die, schoon van Italiaanschen oorsprong, in Franschen geest werkzaam waren, benevens *Méhul*, — voorts *Berton*, *Lesueur*, *Boieldieu*, *Nicolo Isouard* enz. Later werd er *Auber* de held der muziek, terwijl ook *Rossini*, nadat hij zich te Parijs gevestigd had, grooten roem inoogstte. In 1831 verkreeg *Meyerbeer* een belangrijken invloed op de Groote Opera te Parijs, terwijl ook *Halévy*, *Berlioz* en *Adam* veel voortreffelijks leverden. In 1844 kwam de muziek van *Félicien David*, later die van *Gounod* in den smaak, en ook *Thomas*, *Maillart*, *Massé*, benevens de Belgen *Gevaret* en *Limnander* verdienen vermelding. Op het gebied der kerkelijke muziek bekleedt er *Cherubini* den eersten rang. In de 19de eeuw heeft Frankrijk uitmuntende vioolspelers voortgebracht, zooals *Viotta*, *Rode*, *Kreutzer* en *Baillot*. Van zijne zangers noemen wij *Elleviou*, *Martin*, *Nourrit*, *Duprez*, *Roger* en *Levasseur*, en van zijne zangeressen *Branchu*, *Damoreau-Cinti*, *Falcon*, *Stoltz* en *Cruvelli*, terwijl *Catel*, *Reicha*, *Fétis*, *Choron*, *Perner*, enz. over de geschiedenis der toonkunst hebben geschreven.

Omtrent het *Fransche recht* vermelden wij het volgende: zijne ondste geschiedenis valt samen met die van het Germaansche, hoewel het meer Romaansche bestanddeelen opnam, daar de Franken zich met de inwoners des lands vermengden. Elke stam had aanvankelijk zijne eigene wetten. Naast elkaâr bestonden het Frankische en Bourgondische volkenrecht, het West-Gothische wetboek, het Alemannische recht en het Romeinsche recht, welke laatste door de Kerk begunstigd werd. Deze toestand bleef nog bestaan onder het Karolingische Huis, toen algemeene verordeningen onder den naam van „Capitularia" werden uitgevaardigd. Daarenboven geven de bewaard gebleven oorkonden eene duidelijke voorstelling van de rechtsbedeeling in Frankrijk tot aan de 10de eeuw. Eigenaardig zijn voorts de gewoonterechten der bewoners van Normandië, in de 13de eeuw in den „Codex legum Normannicarum" verzameld. Door de vermenging der volksstammen ontstond allengs de Fransche natie en ook het Fransche recht. Toch had men in het zuiden een *geschreven recht* (droit écrit) en in het noorden een *gewoonterecht* (droit coutumier), waarin wijzigingen gebracht konden worden door verordeningen van de wetgevende macht (ordonnances, établissements), die niet alleen van de Koningen, maar ook van de leenheeren uitgingen. Rechtsgeleerden hebben de plaatselijke en gemeenschappelijke wetten en rechten van de 13de eeuw af zoeken bijeen te brengen, bijvoorbeeld in het „Livre de la reine Blanche", in het „Conseil" (van *P. de Fontaines*)", in den „Grand Coutnmier", in de „Etablissements de Saint Louis" en de „Coutumes de Beauvoisis (van *Beaumanoir*)", in het „Livre de justice et de plêt", in de „Coutumes de Champagne et de Brie", — voorts in de „Coutumes notoires", en de „Décisions (van *Jean Demares*)", in den „Ancien style du Parlement", in den „Grand contnmier du temps de Charles VI", in de „Somme rurale", enz.

In de 15de en 16de eenw werd het koningschap het middenpunt van het Fransche recht zoodat men verzekeren kon: „L'histoire des ordonnances est l'histoire de France". De gedachte aan eene eenvormige wetgeving voor het geheele Rijk openbaarde zich reeds bij *Lodewijk XI*, maar werd vooral gekoesterd door den man der staatsalmacht, door *Lodewijk XIV*, hoewel zij eerst na de Revoltie een behoorlijken vorm verkreeg. Trouwens hieraan waren wegens de geldigheid van het Romeinsche recht, van het geschreven recht en van het gewoonterecht groote zwarigheden verbonden. Daarenboven had men eene zee van „Ordonnances". Tot de belangrijkste van deze behoorden die van 1545 over de hervorming der rechtspleging, — die van Villers-Cotterets (1539), het geloofsonderzoek regelend, — die van Orléans (1560) en die van Blois (1576 en 1579), — alsmede de „Code-Marillac", eene verordening van *Lodewijk XIII* (1626). Van meer algemeenen en stelselmatigen aard waren de „Ordonnances" van *Lodewijk XIV*, zooals de „Ordonnance civile (1667)", — de „Ordonnance criminelle (1670)", — de „Ordonnances sur l'administration des villes (1667, 1672 en 1687)", — de „Ordonnance des eaux et forêts (1669)", — de „Ordonnance dn commerce (1673)", — de „Ordonnance de marine (1681)", enz. *Lodewijk XV* ging in dezelfde richting voort onder de lei-

ding van den schranderen kanselier *d'Agues-seau*. Voorts had de uitgave van verzamelingen van gewijsden, pleitredenen enz. een weldadigen invloed op de ontwikkeling van het rechtswezen.

Toch was in de 18de eeuw, vóór het nitbarsten der Revolutie, niet veel vooruitgang in de rechtsbedeeling te bespeuren. Naast het Romeinsche recht deed het gewoonterecht zich gelden, en zelfs de Fransche rechtsgeleerden waren het niet eens over den aard van het nationale recht. Er kwam nog bij, dat adellijken, geestelijken en stadsburgers in het bezit waren van vele voorrechten en dat ook het Kerkelijk recht niet voorbijgezien wilde wezen. Voegde zich dit laatste naar het wereldlijk recht, het bezat tevens de bevoegdheid, om ketters te vervolgen en te onderdrukken. In het strafrecht had men nog eene dubbele tortuur, eene „Question préparatoire" om de bekentenis af te persen en eene „Question préalable" voor de terechtstelling, om de namen van medeplichtigen uit te vorschen. Wèl begon de volksgeest zich tegen die barbaarschheden en tegen vele middeneeuwsche instellingen te verzetten, doch een geschrift „Des inconveniences des droits féodaux (1776)" werd nog op last van het Parlement door beulshanden verbrand. Intusschen werden ten tijde van *Turgot* en *Necker* reeds vele gedeeltelijke maatregelen genomen, om den opkomenden storm te bezweren, zooals de opheffing van het lijfeigenschap op de Koninklijke domeinen (1779), de gelijkstelling der Protestanten voor de wet (1787), enz. Doch zulk een gedwongen toegeven kon den toorn der Revolutie niet tot bedaren brengen, en toen zij zich verhief, werd de behoefte aan een algemeen burgerlijk wetboek levendig gevoeld. Dit werd echter eerst vastgesteld in den aanvang dezer eeuw (zie *Code Napoléon*), terwijl den 28sten April 1832 in den „Code pénal" en in den „Code d'instruction criminelle" en den 8sten Juni 1838 in den „Code de commerce" wijzigingen zijn gebracht.

Eindelijk heeft Frankrijk niet alleen uitstekende rechtsgeleerden, maar vooral welsprekende pleitbezorgers opgeleverd. Van deze noemen wij *Dupin*, *Berryer* („Le prince de la parole"), *Lachaud*, *Jules Favre* enz.

Ook de *wijsbegeerte* in Frankrijk mogen wij niet met stilzwijgen voorbijgaan. De Franschen hadden reeds vroeg een belangrijken invloed op de ontwikkeling der wijsgeerige denkbeelden in het Westen. Tusschen de 12de en het midden der 14de eeuw werd te Parijs bij afwisseling de groote strijd gestreden tusschen Scholasticismus en Mysticismus, tusschen Nominalismus en Realismus, tusschen kerkgeloof en zelfstandig onderzoek, en de voornaamste voorvechters, zooals *Abailard*, *Thomas Aquinas* enz., waren zelven Franschen of toefden althans te Parijs. *Montaigne* en *Charron* waren voorts de eersten, die het juk der schoolgeleerdheid durfden afwerpen. Met betrekking tot de staatkunde ging *Jean Bodin* in zijn boek „De la république" nog veel verder. De hoofdman der Fransche wijsbegeerte en der wijsbegeerte in het algemeen in de 17de eeuw was *René Descartes*, die den moed bezat, om het oude spoor te verlaten en eene nieuwe methode der wetenschap vast te stellen, volgens welke hij al hare waarheden uit bespiegeling des geestes a priori afleidde en zich alzoo evenzeer verwijderde van de empiristen als van de scholastieken. Het standpunt van *Descartes*, hoewel door het onderzoek van *Kant* gewijzigd, werd dat der latere wijsgeeren. Weldra ontstond er eene belangrijke beweging op het gebied der wijsbegeerte, zoowel in Frankrijk als inzonderheid in Nederland. Er traden aanhangers en tegenstanders van *Descartes* in het strijdperk, en eene geweldige wrijving schonk warmte en licht. Men verbond de wijsbegeerte met de wis- en natuurkundige wetenschap en men gebruikte ze als een wapen tegen de aanmatigingen der Kerk, zooals blijkt uit de geschriften van *Louis de la Forge*, *Antoine Arnauld*, *Pierre Nicole*, *Blaise Pascal*, *Gassendi* en *Mersenne*, terwijl *Malebranche* en voorts de Nederlanders *Geulinx* en bovenal *Spinoza* de stellingen van *Descartes* met ijver ontwikkelden. Tegen de dogmatische richting der Cartesiaansche school verhieven zich *Huët* en de *Lamothe le Vayer*. Zonder een gestreng wijsgeerig stelsel te huldigen schreef voorts *Fénélon* zijne „Recherches sur l'existence de Dieu", en ook *Bossuet* was in zijne „Connaissance de Dien et de soi-même" niet afkeerig van wijsgeerige bespiegeling. In de 17de eeuw ontwaakte echter reeds een geest van lichtzinnigheid, die geestigheid als diepzinnigheid, zelfzucht als levenswijsheid en oppervlakkige waarneming als gezonde wijsbegeerte beschouwde, — een geest, die zich openbaarde in de geschriften van *Saint-Evremont* en den Hertog *de la Rochefoucault*. Het „Projet d'une nouvelle métaphysique (1703)" van *Brunet* had geen invloed, doch *Pierre Bayle* streed bereids in de 17de eeuw tegen wijsgeerige en kerkelijke stelsels en tegen de vooroordeelen van zijne dagen.

De 18de eeuw, bij uitnemendheid „Le siécle philosophique" genaamd, voleindigde wat de voorgaande begonnen was. Er ontstond zoowel een hevig verzet tegen de misbruiken in Kerk en Staat, als eene gezindheid, om elke godsdienstige en zedelijke overtuiging te ondermijnen. De voornaamste vertegenwoordiger van deze richting was *Voltaire*, die het empirismus van *Locke* tot de diepten van materialismus en atheïsmus deed afdalen. De merkwaardigste verkondiger der wijsbegeerte van *Locke* was *Condillac*, die gevolgd werd door *Diderot* en *d'Alembert*, en deze brachten hunne gevoelens door middel der „Encyclopédie" onder het volk. Zij werden niet voorgesteld als de vruchten van bezadigd en grondig wijsgeerig onderzoek, maar in den schitterenden mantel van fraaie vormen. In het „Système de la nature" van *Holbach* en in de geschriften van *Lamettrie* werd de zedeleer in eene zinnelijke genotsleer herschapen en alle godsdienst verworpen. Hiertegen verzette zich *Jean Jacques Rousseau* en verklaarde — schoon zelf alles behalve een toonbeeld van zedelijkheid en deugd — met geestdrift een oorlog op leven en dood aan allen, die de laaghartigheid zoo ver dreven. Daarom kon zijne verbintenis met de Encyclopaedisten niet van duur zijn, daar hij vereenvondiging der zeden, verwijdering van alle logen en huichelarij en een terugkeer tot een meer natuurlijken toestand in de maat-

schappij, den godsdienst en den Staat bedoelde. Hij vond steun bij *Montesquieu*, die in zijn „Esprit des lois" eene critische beschouwing geleverd had der verschillende staatsvormen. In zijn strijd tegen het materialismus werd hij bijgestaan door nitstekende natuuronderzoekers, zooals *Bonnet*, schrijver van de „Contemplation de la nature (1764)" en *Robinet* die in 1767 zijne „Considérations philosophoques de la gradation naturelle des formes de l'être" uitgaf. Hij was echter niet in staat, om eene nieuwe wijsgeerige school te stichten, zoodat die van *Condillac* weder bloeide in *Cabanis*, *Destutt de Tracy* (schrijver van „Eléments d'idéologie"), *Volney* (schrijver van de vermaarde „Ruines"), *Laromiguière*, *Garat*, *Broussais*, en *Azaïs*, die een „Système universel de la philosophie (1810—1812, 8 dln)" leverde. Ook de bijval, dien de schedeleer van *Gall* in Frankrijk genoot, ontsproot uit hare overeenstemming met de sensnalistische wijsbegeerte, door *Cabanis* uitgedrukt in de stelling: „Les nerfs, voila tont l'homme". Tegenover deze ontstond, als natuurlijke reactie, eene theologisch-mystieke, die zich openbaarde in het boek: „Des erreurs et de la vérité" van *St. Martin*, — in „Le génie du Christianisme (1802)" van *Châteaubriand*, — in „Les soirées de St. Pétersbourg (1820)" van *de Maistre*, — in de „Paroles d'un croyant" van *Lamennais*, — in het „Traité complet de philosophie au point de vue dn catholicisme (1840, 3 dln)" van *Buchez*, — in de „Philosophie des lois au point de vue chrétien (1860)" van *Bautain*, — en in de „Méditations sur l'essence de la religion chrétienne (1864)" van *Guizot*.

Eindelijk ontstond tusschen de nitersten van het Sensualismus en het Katholicismus eene nieuwe wijsbegeerte, namelijk het Eclectismus, die 's menschen godsdienstige en zedelijke belangen erkende, doch godsdienst en zedelijkheid niet uit de openbaring, maar uit de rede afleidde. Die richting werd het eerst gevolgd door *Bérard*, *Virey*, *Kératry*, *Massias*, *Ancillon*, *Maine de Biran* enz. en verwierf door *Royer Collard* en zijn leerling *Victor Cousin* groot gezag. Op beiden had de studie der Schotsche en Duitsche wijsbegeerte grooten invloed, en zij zochten de wijsbegeerte in Frankrijk terug te leiden tot het idealismus van *Descartes*. Vooral *Victor Cousin* maakte zich door zijne voorlezingen en geschriften over de geschiedenis der wijsbegeerte hoogst verdienstelijk. Andere bekwame mannen, zooals *Jouffroy* en *Benjamin Constant*, voegden zich aan zijne zijde. Grooten opgang maakten voorts in Frankrijk zoodanige wijsgeerige geschriften, die ter oplossing moesten dienen van sociale vraagstukken, zooals die van *Saint-Simon*, (1760—1825), *Fourier*, *Cabet*, *Proudhon* enz. In den jongsten tijd hebben de beoefenaars der wijsbegeerte in Frankrijk zich meer dan te voren in kennis gesteld met de nitkomsten dier wetenschap in Dnitschland, zooals bijv. blijken kan uit de werken van *Janet*, *Véra*, *Quinet*, *Renaud*, *Lerminier* en anderen. Vooral ook heeft de *staathuishoudkunde*, zoo nauw met de wijsbegeerte verbonden, in Frankrijk uitstekende beoefenaars gevonden in *Quesnay*, *Turgot*, *Say*, *Blanqui*, *Droz*, *Bastiat*, enz. — Onder de beoefenaars der wis- en natuurkunde mogen *Buffon* en vooral *Cuvier*, schrijver van de „Ossements fossiles" en van de „Révolutions du globe", voorts *Laplace*, *Lavoisier*, *Lacepède*, *Arago*, *Pouillet*, *Poisson*, *Callet*, *Lalande*, *Delambre*, *Coulomb*, *Duhamel*, *Navier*, *Faye*, *Leverrier* enz. niet worden vergeten.

De *Fransche taal* heeft zich ontwikkeld uit het Latijn, dat door de Romeinsche legioenen in Gallië was verspreid. Het Latijn had er in de 7de eeuw alle andere talen verdrongen, ofschoon er bestanddeelen van deze in de volkstaal waren overgebleven. In den aanvang der 9de eeuw splitste zich de taal in 2 hoofddialecten, namelijk het Zuid-Fransch of de „Langue d'oc" en het Noord-Fransch of de „Langue d'oil of d'oui", zooals wij reeds in ons verslag der Fransche letterknnde hebben opgemerkt. Langzamerhand werd het Zuid-Fransche dialect door het Noord-Fransche overvleugeld, zoodat dit laatste zich onder *Frans I* tot algemeene schrijftaal verhief en door alle beschaafde Franschen gesproken werd. Doch ook het Noord-Fransch verdeelde zich in verschillende tongvallen, gelijk er ook thans nog in menigte in Frankrijk bestaan. Het Fransch wordt voorts gesproken in een groot deel van België, Duitschland (Elzas-Lotharingen) en Zwitserland, alsmede in de Fransche bezittingen in de overige werelddeelen, terwijl deze taal de geliefkoosde taal der vorstelijke Hoven en tevens eene soort van wereldtaal geworden is, wier kennis niet vreemd mag wezen aan dengene, die in onze dagen aanspraak wil maken op den naam van ontwikkeld en beschaafd.

De ond-Fransche taal verschilt tot aan het einde der 15de eeuw aanmerkelijk van de hedendaagsche schrijftaal, zoodat zij eene opzettelijke beoefening vereischt. Ten tijde van *Frans I* werd de schrijftaal aan regels gebonden, en de taal der beschaving begon zich aanmerkelijk te onderscheiden van het volksdialect. De Italiaansche en Spaansche letterkunde deed voorts haren invloed gelden, totdat eindelijk in de eeuw van *Lodewijk XIV* de Fransche taal in vaste vormen werd gedrongen, die tot nu toe alle wisselingen hebben getrotseerd. De eerste Fransche spraakkunst, welke in Frankrijk het licht zag, was eene in het Latijn geschrevene van *Jacques Dubois*, getiteld „Sylvii in linguam Gallicam isagoge (1531)". Zij werd door anderen gevolgd, maar vooral *Robert* en *Henri Etienne* leverden grondige werken over de Fransche taal. Het boek van *Vaugelas* „Remarques sur la langne Française (1647)" was eene inleiding tot de taalkundige werken der Académie. Voorts heeft men spraakknnsten van „MM. de Port-Royal (1660)", — van *De Wially*, van *Gerault-Duvrier*, van *Landais*, van *Becherelle*, van *Poitevin*, van *Boniface*, enz. Het eerste Fransche woordenboek („Dictionnaire Français-Latin", 1539) is afkomstig van *Robert Etienne* en werd bij herhaling uitgegeven. Andere woordenboeken zijn die van *Richelet* (1680), *Furetière* ('s Gravenhage, 1690), welk laatste door de Jezuïeten op nieuw is uitgegeven onder den titel van „Dictionnaire de Trévoux (1704 en later)", en eindelijk de „Dictionnaire de l'Académie Française (1694)", die in 1835 eene 6de uitgave beleefde, later met supplementen is voorzien en als gezag-

hebbend wordt aangemerkt. Onder de dictionnaires van den laatsten tijd is voorzeker die van *Littré* (1863 en vervolgens) de belangrijkste. Van denzelfden schrijver bestaat eene uitmuntende „Histoire de la langue Française (1863. 2 dln)".

Het *Fransche tooneel* hield, gelijk overal, gelijken tred met de ontwikkeling der dramatische dichtkunst. Den gang van deze laatste hebben wij voorgesteld in de beknopte beschrijving der Fransche letterkunde. De leden eener vereeniging, die zich in het midden der 16de eeuw verbond met den dichter *Jodelle*, om zijne stukken op te voeren, waren de eersten die zich met den naam van *comediens* bestempelden en door den prikkel der nieuwheid grooten toeloop kregen. De ijverzuchtige vertooners der passiespelen handhaafden echter hunne privilegiën, en de schouwburg der comédiens werd gesloten. Daarentegen ontvingen de passietooneelisten in 1543 van de zijde van het Hof het bevel, om niet langer mysteriën, maar gepaste wereldlijke stukken op te voeren. Nu vonden zij geen bijval meer, maar schikten zich in het geval, daar zij met de verzekering, dat het opvoeren van wereldlijke stukken onvoegzaam was voor hunne geestelijke broederschap, hun schouwburg te Parijs aan de comédiens verhuurden. Deze begonnen nu in 1548 in het Hotel de Bourgogne te spelen, en op deze wijze ontstond het Théâtre Français. Niet lang daarna gaf een Italiaansch tooneelgezelschap voorstellingen in het Hôtel de Bourbon. Voorts kwamen er kermistenten, en éene van deze veranderde in het Théâtre du Marais, hetwelk met dat der comédiens wedijverde. Eindelijk verscheen ook *Molière* te Parijs en vond er weldra zoo groote ondersteuning bij het Hof, dat men hem een gedeelte van het Palais Royal in ruimde ten behoeve zijner voorstellingen. Na zijn dood (1673) werden deze eenigen tijd gestaakt, terwijl zijn tooneelgezelschap zich vervolgens vereenigde met dat van het Théâtre du Marais. Onder *Lodewijk XIV* ontving het tooneelgezelschap van het Théâtre Français in het Hôtel de Bourgogne den naam van „Troupe royale". Genoemde Italiaansche troep kon zich te Parijs niet staande houden, en een tweede evenmin. Beter ging het met een derden, die in 1680, toen zich de beide Fransche tooneelgezelschappen in het Palais Royal tot het Théâtre Français vereenigden, het Hôtel de Bourgogne betrok. Dit droeg nu den naam van Théâtre Italien. Het werd onder *Lodewijk XIV* wegens eene beleediging, madame de *Maintenon* aangedaan, gesloten, maar door den Regent weder geopend, waarna de tooneelisten zich „La troupe Italienne de son Altesse le duc d'Orléans" noemden. Sedert 1678 bestond de Opera comique, en daar de geestigste mannen er voor werkten, verhief zij zich weldra tot denzelfden rang als de overige schouwburgen. De opera seria werd er bekend door een gezelschap Italiaansche operazangers, door cardinaal *Mazarin* — gelijk wij vroeger reeds vermeld hebben — in 1646 naar Parijs ontboden. Daarna stichtte *Perrin* de groote Fransche Opera in 1669.

De dramatische kunst in Frankrijk bepaalt zich nagenoeg uitsluitend tot Parijs. Alle ontluikende kunstenaars trekken derwaarts, en dagelijks zijn er tusschen de 20 en 30 schouwburgen geopend. Men verdeelt hen in groote en kleine. Tijdens het laatste Keizerrijk droegen de eerste den naam van Théâtres impériaux en werden met belangrijke geldsommen ondersteund. De kleine, van welke sommige niet kleiner zijn dan de groote, zijn particuliere ondernemingen, die niet zelden bankroet gaan. De geheele ontvangst der schouwburgen te Parijs bedraagt jaarlijks 12 tot 15 millioen francs, en een tiende daarvan vervalt aan de algemeene armen. Ieder jaar worden gemiddeld 180 nieuwe stukken opgevoerd, maar daarvan blijft geen derde op het répertoire. Eindelijk merken wij nog op, dat voor de geldelijke belangen der tooneeldichters goed gezorgd is.

Men vindt te Parijs de volgende belangrijke schouwburgen: de *Groote opera* of de Académie de musique, tot vóór weinig tijd in de straat Lepelletier. Men bouwde het, toen de fraaie operaschouwburg in de straat Richelieu in 1820 na het vermoorden van den Hertog *van Berri* gesloten werd. Het is slechts een voorloopig gebouw gewcest, van hout opgetrokken, terwijl men in 1860 op het Boulevard des Capucines een allerprachtigsten operaschouwburg is begonnen te bouwen, die althans 50 millioen francs gekost heeft, maar ook al weer gedeeltelijk door brand vernield werd, doch weder in gereedheid kwam. Hier worden in het Fransch groote opera's en niet minder groote balletten gegeven. Meer pracht, weelde en sierlijkheid, dan hier in personeel, costumes en decoratief heerschen, zal men. elders te vergeefs zoeken. Het orkest bestaat uit 60—80 uitstekende kunstenaars — specialiteiten voor hunne instrumenten. Er is eene afzonderlijke opleidingschool voor jonge lieden aan verbonden. Aan de groote opera hebben *Kreutzer*, *Méhul*, *Gossec*, *Grétry*, *Lesueur*, *Cherubini*, *Rossini*, *Meyerbeer* en *Halevy* uitstekende composities geleverd. En van degenen, die er in de zangkunst hebben geschitterd, noemen wij: *Guimard*, *Maillard*, *Dorus-gras* en *Stoltz*, — alsmede *Garat*, *Lais*, *Nourrit* en *Duprez*, — terwijl er *Vestris* en *Gardel*, *Taglioni* en *Fanny Elsler* als dansers en danseressen hebben uitgeblonken. — Daarna vermelden wij de *Italiaansche opera* in de Salle-Ventadour op het evenzoo genoemde plein. Hier verschijnt de aristocratie. Het orkest wordt beschouwd als het meest volmaakte in zijne soort. Het personeel, met de eerste rollen belast, laat niets te wenschen over. — Voorts heeft men de *Opera comique*, de meest nationale, die zich in de straat Favart bevindt en slechts kleine opera's geeft. Uitstekende componisten hebben voor dezen schouwburg gewerkt, en van hen noemen wij: *Iouard*, *Berton*, *Grétry*, *Monsigny*, *Daleyrac*, *Boieldieu*, *Auber* en *Adam*. — Daarna komen wij tot het *Théâtre Français*, den voornaamsten schouwburg van het blijen treurspel. Van zijn ontstaan hebben wij vroeger gesproken; het ontving door de stukken van *Molière*, *Corneille* en *Racine* een grooten roem en werd bepaaldelijk de nationale schouwburg van geheel Frankrijk. Daar speelden *Lekain*, *Baron*, *Molé*, *Larive*, *Baptiste*, *Talma*, *Monrose* enz. — voorts de dames *Clairon*, *Dumesnil*, *Contat*, *Fleury*, *Raucourt*,

Duchesnois, *Georges*, *Mars*, *Rachel*, *Sara Bernard* en anderen. Sedert de Groote Omwenteling geeft men er allerlei soort van stukken, — doorgaans elken avond een treurspel en een blijspel, ook wel twee blijspelen. Het personeel is aan eigen regiementen gebonden en staat onder het opzicht van een regeeringscommissaris. — Eindelijk noemen wij het *Odéon*, dat op een plein nabij het Luxembourg verrijst en een der fraaiste schouwburgen is.

Op deze 5 schouwburgen van den hoogsten rang volgt een aantal van den tweeden en derden. Daartoe behooren het *Gymnase dramatique* op het boulevard Bonne-Nouvelle, — het *Vaudeville* op het Beursplein, — de *Variétés* op het boulevard Montmartre, — en het *Théâtre du Palais Royal*, waar de opgevoerde stukken zich door geestigheid onderscheiden en vooral dienen om den lachlust op te wekken. De schouwburg van de *Porte Saint-Martin*, het *Théâtre ambigue-comique* en de *Gaîté* geven vooral drama's en melodrama's. Ook hier zijn costumes en decoraties verwonderlijk schoon. Voor opera's en operettes heeft men nog het *Théâtre lyrique* en de *Bouffe's Parisiens*, — terwijl de *Folies dramatiques*, de *Délassements comiques*, het *Théâtre Beaumarchais*, de *Funambules*, het *Petit Lazzari* en het *Théâtre du Luxembourg* kleine volksschouwburgen zijn, waar veelal koddige en vaak minder keurige stukken ten tooneele worden gebracht. Eindelijk heeft men er 4 cirques (kunstrijdersschouwburgen), namelijk de *Cirque* aan de Place du Châtêlet, de *Cirque de l'impératrice* in de Champs Elysées, den ruimen *Hippodrôme* (ook door brand vernield) nabij den Arc de l'Etoile en de *Arènes Nationales*, niet ver van het station van den spoorweg naar Lyon.

Wij hebben ons bij de mededeelingen van bijzonderheden omtrent Frankrijk zoo veel mogelijk op beknoptheid toegelegd, maar tevens met opzet vele namen genoemd, zoodat de lezer zich in de gelegenheid bevindt, om de afzonderlijke artikels op te slaan, die wij in dit werk aan de daardoor aangewezen personen hebben gewijd.

Franquinet (Wilhelmus Désiré), een Nederlandsch letterkundige, geboren te Maastricht den 1sten Mei 1826, studeerde te Brussel en promoveerde aldaar in de rechten in 1846. In 1849 werd hij advocaat te Maastricht, in 1850 stedelijk en in 1866 provinciaal archivaris aldaar. Voorts is hij er lid van den gemeenteraad, secretaris der Limburgsche Maatschappij van Landbouw en redacteur van het „Jaarboekje van Limburg". Hij leverde een aantal gedichten, in jaarboekjes verspreid, — „Scaldische liederen (1845)", — „Noordsche litteratuur", — onderscheidene bijdragen in tijdschriften, brochnres, verhandelingen over het archiefwezen enz. Ook is hij hoofdredacteur van het „Maandblad der Maatschappij van Landbouw in Limburg".

Frans. Onder dezen naam vermelden wij: *Twee Roomsch-Duitsche Keizers*, namelijk: *Frans I* (1745—1765), ook *Frans Stephan* genaamd. Hij werd geboren den 8sten December 1708, was de oudste zoon van *Leopold*, hertog van Lotharingen, begaf zich in 1723 naar Weenen en werd beleend met het Silezische hertogdom Teschen. Na den dood zijns vaders aanvaardde hij de regeering van Lotharingen, hetwelk hij in 1735 tegen het bestuur over het groothertogdom Toscane aan *Stanislas Leszczynski*, den schoonvader van *Lodewijk XV*, afstond, na wiens overlijden het voor altijd met Frankrijk zon worden vereenigd. In 1736 trad hij in het huwelijk met *Maria Theresia*, eene dochter van Keizer *Karel VI* en werd daarna rijksveldmaarschalk en generalissimus van het leger. In het volgende jaar overleed *Giovanni Gasto*, de laatste groothertog van Toscane uit het Huis der *Medici*, en *Frans* werd zijn opvolger. In 1738 voerde hij met zijn broeder *Karel* het bevel over het Oostenrijksche leger, dat in Hongarije tegen de Turken moest strijden. Na den dood van *Karel VI* (1740) verklaarde zijne gemalin hem tot mederegent over de Oostenrijksche landen, en na den dood van *Karel VII* werd hij den 4den October 1745 te Frankfort tot Roomsch-Duitsch Keizer gekroond. Intusschen liet hij de zorg voor de aangelegenheden van Duitschland over aan zijne gemalin; hij zelfs waakte slechts voor de vermeerdering van zijn bijzonder vermogen, waarin hij ongemeen slaagde. Tevens was hij weldadig, verwierf door zijne welwillendheid de toegenegenheid zijner onderdanen en bevorderde kunst en wetenschap, handel en nijverheid. Hij overleed te Innsbruck den 18den Augustus 1765.

Frans II, (1792—1806) of *Joseph Karl Franz*, tevens *Frans I* als keizer van Oostenrijk (1806—1835). Hij werd geboren te Florence den 12den Februari 1761 en was de zoon van Keizer *Leopold II* en van *Maria Louisa*, (eene dochter van *Karel III*, koning van Spanje). Hij ontving zijne eerste opvoeding te Florence, maar begaf zich in 1784 naar Weenen, om er zich onder de leiding van zijn oom *Joseph II* te ontwikkelen. Op zijn 20ste jaar had hij dezen op zijne krijgstochten tegen de Turken vergezeld, in 1789 het opperbevel over het leger aanvaard en bij het overlijden van *Joseph* zelfs het rijksbestuur op zich genomen tot aan de komst van zijn vader. Nadat deze den troon beklommen en een verbond met Pruisen en Saksen tegen Frankrijk gesloten had, plaatste *Frans* zich in 1794 aan het hoofd van het leger in de Nederlanden, waarmede hij den 26sten April de Franschen bij Cateau en Landrecy versloeg en den 22sten Mei eene bloedige overwinning behaalde bij Doornik. Toen echter de oorlog door het krijgsbeleid van *Carnot* eene ongunstige wending nam, keerde hij naar Weenen terug. De afvalligheid zijner bondgenooten en het voorwaarts dringen der Franschen in Italië dwongen hem, den Vrede van Campo-Formio (17 October 1797) te sluiten, waarbij Duitschland den linker oever van de Rijn, en Oostenrijk de Nederlanden en Lombardije verloor. Toch verbond hij zich in 1799 met Rusland en Engeland tot een nienwen strijd tegen de Fransche Repnbliek en voerde aanvankelijk een voorspoedigen oorlog. De overwinning van *Bonaparte* in Italië noodzaakte hem echter tot den Vrede van Lnneville (9 Februari 1801), die aan het Duitsche Rijk den geheelen linker oever van de Rijn en aan Oostenrijk belangrijke offers kostte. Een nieuwe strijd in verbond met Rusland tegen Frankrijk in 1805 eindigde met de veldslagen

bij Ulm en bij Austerlitz, waarna hij mondelijk met *Napoleon* een wapenstilstand sloot en den Vrede van Preszburg voorbereidde, die Oostenrijk op een afstand van grondgebied van 1 000 □ geogr. mijl te staan kwam. Na de oprichting van het Rijnverbond legde *Frans*, die zich als *Frans I* tot eersten erfelijken Keizer van Oostenrijk verklaard had, de Duitsche Keizerskroon neder. In den oorlog van Pruisen en Rusland tegen Frankrijk bewaarde hij de onzijdigheid. In 1809 greep hij wederom naar de wapens tegen *Napoleon*, maar ook ditmaal met een ongelukkig gevolg. De Vrede van Weenen (14 October 1809) eischte op nieuw van Oostenrijk 2 900 □ geogr. mijl met 4 millioen inwoners, doch scheen door het huwelijk van den overwinnaar met zijne oudste dochter *Maria Louiza* den weg te banen tot eene duurzame vriendschapsverbintenis der beide Staten. In Mei 1812 vereenigde zich *Frans* met *Napoleon*, na een onderhoud te Dresden, tot een veldtocht tegen Rusland. Na den noodlottigen afloop van dezen bleef hij aanvankelijk neutraal, maar nam vervolgens (12 Augustus 1813) op nieuw deel aan eene coalitie tegen Frankrijk. Zelf woonde hij den oorlog bij en zag zich na den Vrede van Parijs en een afzonderlijk verdrag met Beieren in het bezit van grooter grondgebied, dan zijne voorvaderen ooit hadden bestuurd, en regeerde — behalve gedurende een opstand in Lombardije (1821), die spoedig gedempt werd — tot aan zijn dood (2 Maart 1835) rustig over zijne uitgestrekte landen. Hij maakte zich bemind door zijne eenvoudigheid en vriendelijkheid, maar was tevens door zijne conservatieve politiek in het binnen- en buitenland en door handhaving van het beginsel der onschendbaarheid van alle vorstelijke rechten met zijn minister *Metternich* de steun der Europeesche reactie. Die politiek heeft echter jnist de omwentelingen doen ontstaan, wier geboorte zij wilden verhoeden. Hij heeft intusschen veel bijgedragen tot verbetering der rechtspleging in Oostenrijk, terwijl hij tevens het onderwijs en de nijverheid bevorderde. Hij is viermaal gehuwd geweest, en zijne tweede gemalin, *Maria Thereria*, prinses van van Sicilië, schonk hem 13 kinderen. Onder deze bevond zich zijn opvolger *Ferdinand I*.

Eén *Keizer van Oostenrijk*, als wij namelijk den voorgaanden tot de Roomsch-Duitsche Keizers rekenen, te weten:

Frans Joseph I. Deze geboren te Weenen den 11den Augustus 1830, is de ondste zoon van Aartshertog *Frans Karel* en Prinses *Sophie*, eene dochter van *Maximiliaan*, koning van Beieren. Hij werd onder het toezicht zijner moeder opgevoed door den Graaf *de Bombelles*, bijgestaan door ultmuntende leermeesters, en betoonde een ongemeenen ijver in de beoefening der wetenschappen en vooral in het leeren van talen. Nadat hij in Italië onder het opperbevel van *Radetzki* blijken had gegeven van beleid en moed, baande de afstand van zijn oom *Ferdinand I* en die van zijn vader hem den weg tot den troon. Den 1sten December 1840 werd hij in het leger te Olmütz meerderjarig verklaard en aanvaardde den volgenden dag het bestuur over eene door staatkundige stormen geteisterd Rijk. Gewapenderhand moest hij zich in het bezit stellen van zijn grondgebied, en terwijl Italië bukken moest voor het krijgsgeweld van *Radetzki*, snelde de Keizer naar Hongarije en gaf bij de bestorming van Raab aan zijn leger een schitterend voorbeeld van stontmoedigheid. Na het beteugelen van den Hongaarschen opstand en het sluiten van den vrede in Italië ontwikkelde zich Oostenrijks buitenlandsche politiek onder het ministerie *Schwarzenberg* met ongemeene kracht, terwijl hij den bloei der binnenlandsche welvaart zocht te bevorderen. De grondwet van 4 Maart 1849 werd opgeheven en het voormalige regeerstelsel gevolgd, doch zonder de afgeschafte misbruiken te herstellen. Zelf bezocht hij de verschillende landen van zijn Rijk, om zich met de eigenaardige behoeften der inwoners bekend te maken. Reeds in November 1849 ging hij naar Praag, in Mei 1850 naar Stiermarken, Kraïn en Triëst en in September van dat jaar naar Vorarlberg. Een jaar later begaf hij zich naar Italië en vervolgens naar Galicië, — voorts in 1852 nogmaals naar Italië, Hongarije, Siebenbürgen en Croatië. In den aanvang van 1853 werd hij door een Hongaarschen slnipmoordenaar gevaarlijk gewond, en in den herfst van dat jaar vierde hij het verlovingsfeest met Prinses *Elicabeth*, eene dochter van *Max*, hertog van Beieren. Ook met zijne gemalin bezocht hij de verschillende Kroonlanden. In 1872 bracht hij den Keizer van Duitschland en in 1875 den Koning van Italië te Venetië een bezoek. Te Berlijn vond hij ook den Keizer van Rusland en sloot er den Drie-Keizersbond, welke echter niet lang bleef bestaan. Toen *von Bismarck* in 1879 te Weenen kwam, overlaadde *Frans Joseph* hem met eerbewijzen en trad toe tot een defensief verdrag, door den Rijkskanseller voorgesteld. Zijn oorlog tegen de Franschen en Piémonteezen in 1859, eindigend met den afstand van Lombardije en den Vrede van Villa-Franca en dien van Zurich (10 November 1859), — tegen Pruisen, eindigend met den Vrede van Praag (1866), — de invoering van eene nieuwe grondwet (1861), — de vruchtelooze pogingen des Keizers, om eene hervorming van den Duitschen Bond tot stand te brengen (1863), — zijne maatregelen om Hongarije tot rust te brengen, — de toekenning van den naam van *Oostenrijksch-Hongaarsche Monarchie* aan zijn gebied (14 November 1868), — zijn binnenlandsch bestunr met verschillende ministeriën, enz. vermelden wij in het geschiedkundig gedeelte van het artikel *Oostenrijk*.

Twee *Koningen van Frankrijk*, namelijk:

Frans I (1515—1547), geboren te Cognac in 1494. Hij was de zoon van *Karel van Orléans*, hertog van Angoulême, en beklom na den dood van *Lodewijk XII*, als kleinzoon van diens oom van vaderszijde, den 1sten Januari 1515 den troon van Frankrijk. Uit roemzucht deed hij de aanspraken zijner voorvaderen gelden op de hertogdommen Genna en Mllaan, terwijl de Zwitsers dit laatste in het bezit hadden gesteld van Hertog *Maximilaan Sforza*. Met een aanzienlijk leger trok hij over de Alpen en behaalde in September 1515 in de vlakten van Marignano eene schitterende overwinning op de Zwitsers, zoodat *Sforza* afstand moest doen van zijn hertog-

dom. Ook Genna onderwierp zich en Paus *Leo X* sloot met hem den vrede te Bologna en het concordaat van 1516. In dat jaar kwam voorts de vrede te Noyon tot stand met *Karel I* van Spanje, later Keizer *Karel V*. Met dezen dong *Frans I* bij het overlijden van Keizer *Maximiliaan* naar de Keizerskroon, besteedde groote sommen aan omkooperij, maar moest de vlag strijken voor zijn mededinger, tegen wien hij vervolgens een hardnekkigen oorlog voerde. Een Fransch leger trok in 1521 over de Pyreneeën en veroverde Navarre, maar moest weldra terugtrekken. Tevens ontbrandde de oorlog aan de Nederlandsche grenzen. *Frans I* veroverde Landrecy, Bonchain, en andere steden van Vlaanderen, terwijl *Karel V* zich meester maakte van Doornik. Ook in Italië had hij tegen den Keizer en den Paus te vechten. In November 1521 werden de Franschen uit Milaan verdreven, en de slag bij Bicoca (2 April 1522) maakte hunne zaak reddeloos. Er kwam nog bij, dat de connetable *Charles de Bourbon*, gekrenkt door de vervolgingen der Koningin-moeder *Louize van Savoye*, in dienst trad van den Keizer. Wel zond *Frans I* in Augustus 1523 een nieuw leger onder admiraal *Bonnivet* naar Italië, doch het werd den 14den April 1524 in den slag bij Romagnano door *Lannoy*, onderkoning van Napels, overwonnen. Toen de Keizerlijke troepen daarna een inval deden in Provence, bracht de Koning snel een groot leger bijeen, noopte de vijanden tot wijken en drong in October zelfs in Italië door. Hier sloeg hij in den winter het beleg voor Pavia, terwijl 10000 man Napels moesten bedreigen. Doch reeds in Februari 1525 verscheen het Keizerlijk leger voor Pavia en leverde er een slag, waarin het leger des Konings vernietigd en hij zelf gevangen genomen werd. Men bracht hem naar Madrid, waar hij zich gedwongen zag, het verdrag van 14 Januari 1526 te sluiten, waarin hij zijne aanspraken op Napels, Milaan, Genua, Asti en op de opperheerschappij van Vlaanderen en Artois liet varen, het hertogdom Bourgondië afstond en de belofte aflegde, om met *Eleonore*, de zuster des Keizers, in het huwelijk te treden. Tot aan de uitvoering dezer overeenkomst zouden zijne jongste twee zonen als gijzelaars in Spanje blijven. Men wisselde deze aan de grenzen uit tegen den vader, doch deze dacht onder een afkeurenswaardig voorbehond er geen oogenblik aan, de gestelde bepalingen na te komen. Hij weigerde Bourgondië te missen, onder voorwendsel, dat de Standen het niet wilden toestaan, en sloot met Paus *Clemens VII* en met eenige Italiaansche Vorsten den 22sten Mei 1526 te Cognac de „Heilige Ligue", om perk te stellen aan de veroveringszucht van den Keizer. Dientengevolge zond *Frans I* in 1527, nadat Rome door de Keizerlijke troepen was ingenomen, een groot leger onder den maarschalk *Lautrec* naar Italië. De Franschen bemachtigden Genna, veroverden Pavia stormenderhand, bevrijdden den Paus en bedreigden Napels. Toch moest de Koning, door den oorlog uitgeput, den 5den Augustus 1527 den Vrede van Cambray sluiten, de vrijheid zijner zonen voor eene aanzienlijke som koopen, Italië ontruimen, de zuster des Keizers tot gemalin nemen en hem zelven bijstaan tegen zijne voormalige bondgenooten. Dit kon echter niet lang duren, en *Frans I* sloot een verbond met den Paus, de Protestantsche Vorsten en den Sultan van Turkije. Toen *Sforza* in 1535 gestorven was, eischte hij, dat de Keizer het hertogdom zon toekennen aan één zijner zoner, en toen *Karel V* door beloften de zaak op de lange baan zocht te schuiven, viel hij plotselijk in Savoye, waarna de Keizer in 1536 naar Provence trok. De inval van *Soliman II* in Hongarije veroorzaakte eindelijk in 1538 den tienjarigen wapenstilstand te Nizza. Op eene reis naar Vlaanderen bezocht de Keizer Frankrijk en beloofde nogmaals aan den Koning, dat hij één zijner zonen met Milaan zon beleenen, doch hij hield geen woord, zoodat *Frans I* wederom naar de wapens greep. Hij verbond zich met Hertog *Willem van Cleef*, met Denemarken en Zweden, en terwijl eene Fransch-Turksche vloot onder *Barbarossa* de kusten van Italië verwoestte, veroverde de Hertog *van Orléans* in den zomer van 1542 Luxemburg, de Hertog *van Vendôme* Artois en de Hertog *van Cleef* Brabant. De Keizer verbond zich echter in 1543 met *Hendrik VIII*, koning van Engeland, om geheel Frankrijk te veroveren en bracht den Hertog *van Cleef* tot onderwerping. In Maart 1544 behaalde het Fransche leger onder den Graaf *van Enghien* bij Cerisolles in Italië eene glansrijke overwinning. Toch kon *Frans I* daarvan slechts geringe vruchten plukken, daar de Keizer in Juli in Champagne viel en *Hendrik VIII* met een talrijk leger te Calais landde. De belegering van Boulogne verhinderde evenwel een snel voortrukken naar Parijs, zoodat *Frans I* tijd won, om een leger bijeen te brengen en onderhandelingen aan te knoopen. Daar voorts de Keizer gebrek had aan levensmiddelen en tevens door de Protestanten in Duitschland bedreigd werd, kwam reeds den 14den September 1544 de Vrede van Crespy tot stand, waarbij de Koning al zijne aanspraken op de landen des Keizers en deze de zijne op Bourgondië liet varen. Eerst 2 jaar later eindigde de oorlog tegen Engeland. *Frans I* overleed ten gevolge zijner uitspattingen den 31sten Maart 1547. Hij was een man van een ridderlijk en innemend, maar tevens van een onzedelijk, wispelturig en hartstochtelijk karakter. Onder zijne regeering werd Frankrijk eene absolute monarchie. Op zijne wijze bevorderde hij wetenschap en beschaving, doch deed vele ketters ter dood brengen en verbood in 1535 het drukken van boeken op straffe van de galg, terwijl hij vervolgens, toen hij tot de overtuiging kwam, dat zijn verbod onhoudbaar was, de censuur invoerde.

Frans II (1559—1560). Deze, geboren te Fontainebleau den 19den Januari 1544, was een zoon van *Hendrik II* en *Catharina de' Medici* en beklom den troon den 10den Juli 1559. Reeds in 1558 had men den gebrekkelijken knaap in den echt verbonden met de schoone *Maria Stuart*, de dochter van *Jacobus V*, koning van Schotland. *Maria* bracht hare bloedverwanten, de R. Katholieke Hertogen *van Guise*, aan het Hof en aan het hoofd van het bewind. Door hun hoogmoed en heerschzucht gekrenkt, verbonden zich de Protestantsche Prinsen van den bloede met

hunne geloofsgenooten, om den Koning uit de macht der vreemdelingen te bevrijden en de *Guise's* te verbannen. De samenzwering kwam te Amboise tot stand; Prins *Louis de Condé* en *de la Renaudie*, een Fransch edelman, stonden aan haar hoofd, maar zij werd in Maart 1560 ontdekt, waarop 1200 saâmgezworenen werden ter dood gebracht. Ook de Prins *de Condé* zou het schavot beklimmen, toen *Frans II* den 5den December 1560 overleed, aan zijn broeder *Karel IX* eene staatsschuld van 43 millioen francs en een opkomenden burgeroorlog nalatende.

Twee *Koningen der Beide Sicilië*n, namelijk: *Frans I* (Januarius Joseph), die van 1825 tot 1830 regeerde. Hij was een zoon van *Ferdinand I* en van Aartshertogin *Maria Carolina*, eene dochter van Keizerin *Maria Theresia*, werd geboren te Napels den 19den Augustus 1777 en bleef na den dood van een onderen broeder de vermoedelijke troonopvolger. Hij huwde in 1797 met Aartshertogin *Clementina*, eene dochter van Keizer *Leopold I*, welke hem eene dochter (later Hertogin *van Berri*) schonk, en na haren dood (1802) met *Maria Isabella*, eene dochter van *Karel IV* van Spanje, die moeder werd van een talrijk kroost. De Prins leefde, wegens de inneming van Napels door de Franschen, aan het Hof zijns vaders te Palermo en scheen — doch blijkbaar om zijne moeder tegen te werken — niet afkeerig van constitutioneele denkbeelden. Toen zijne moeder van Sicilië verwijderd was, benoemde zijn vader hem tot alter ego (plaatsvervanger) en luitenant-generaal des Rijks, en in deze betrekking schonk hij, onder den invloed van den Britschen admiraal *Bentinck*, aan de Sicilianen eene grondwet, volgens welke een Parlement bijeenkwam; doch toen *Bentinck* in November 1813 vertrokken was, onthief *Ferdinand* zijn zoon aanstonds van de waardigheid van alter ego en ontbond het Parlement. Na de Restauratie van 1815 keerde de Prins met het Hof naar Napels terug, waar hij als het hoofd der Calderari (het reactionaire grauw) beschouwd werd. Om de Sicilianen in toom te houden, zond zijn vader hem, na vooraf hem den titel van Hertog *van Calabrië* te hebben verleend, in 1816 als gouverneur weder naar dat eiland, waar hij door een welwillend bestuur de toegenegenheid der ingezetenen verwierf. Toen in 1820 de revolutie te Napels uitbarstte, riep zijn vader hem derwaarts en bekleedde hem onder den titel van alter ego weder met het regeeringsbeleid. De Prins voegde zich aan de zijde der volksbeweging, bezwoer er den 13den Januari eene grondwet, welke met die der Spaansche Cortes overeenkwam, en zond den populairen generaal *Pepe* naar Sicilië, om aldaar het bedreigde gezag te handhaven. Toch bezat hij als regent noch de bekwaamheid, noch den ernstigen wil, om de nieuwe orde van zaken duurzaam in stand te houden. Toen hij in 1821 de zekerheid ontving, dat de Oostenrijkers naar Napels zouden oprukken, om er de absolute monarchie te herstellen, bleef hij werkeloos, en toen eerstgenoemden zich onder *Frimont* van zijne hoofdstad hadden meester gemaakt, verwijderde hij zich in stilte naar Caserta en snelde vervolgens naar Rome, waar hij zich met zijn absolutistischen vader verzoende, waarna zij samen onder de bescherming der Oostenrijksche bajonetten hun plechtigen intocht hielden in Napels. Daarna leidde de Prins een ambteloos leven, totdat de dood zijns vaders (4 Januari 1825) hem op den troon bracht. Men hoopte nu, op grond zijner voormalige gevoelens en daden, dat hij hervormingen zou invoeren in vrijzinnigen geest. Hij hield zich echter aan Oostenrijk en verergerde de gesteldheid van zijn vaderland door een slecht en onmenschelijk bestuur. Toen de Oostenrijkers allengs het land verlieten, zocht hij steun bij zijne Zwitsersche huurlingen. Zijn kamerdienaar, die niet eens kon lezen, verkocht de ambten, en geheime aanklachten benevens mishandeling van verdachte personen waren aan de orde van den dag. Toen in 1829 in het vlek Busco een begin van opstand plaats had, liet hij door *del Carretto* de inwoners over de kling jagen of verdrijven en alle gebouwen vernielen. In den herfst van dat jaar deed hij eene reis door Frankrijk en het Pyreneesche schiereiland, om zijne meestgeliefde dochter *Maria Christina* naar haren toekomstigen echtgenoot, *Ferdinand VII*, koning van Spanje, te begeleiden. Vandaar begaf hij zich weder naar Frankrijk, waar *Karel X* te zijner eer velerlei feesten verordende, welke zijne geschokte gezondheid geheel en al ondermijnden. Hij overleed te Napels weinige maanden na zijn terugkeer op den 8sten November 1830. Hij had 7 dochters en 5 zonen en werd door zijn oudsten zoon *Ferdinand II* opgevolgd.

Frans II, een kleinzoon van den voorgaande en een zoon van *Ferdinand II* en van prinses *Christina van Savoye*, die veertien dagen na zijne geboorte overleed. Hij aanschouwde het levenslicht op den 16den Januari 1836, ontving zijne opvoeding van de Jezuïeten, bleef van de leiding der staatsaangelegenheden verwijderd en zag zich in de schaduw gesteld door zijne jongere halfbroeders, de zonen van aartshertogin *Maria Theresia*. Nadat hij in 1859 in het huwelijk was getreden met prinses *Maria*, eene dochter van Hertog *Max van Beieren*, erfde hij kort daarna door den dood zijns vaders onder niet zeer gunstige omstandigheden de Kroon. Koning *Victor Emanuël* deed hem den voorslag, om zich met hem tegen Oostenrijk te vereenigen ter bevrijding van Italië, doch de jonge Koning, wees dien, op raad van zijn blechtvader *Gallo*, van de hand. Hij verviel tot eene volslagene werkeloosheid, terwijl zijn directeur van politie, *Ajossa* genaamd, binnen weinige maanden 5000 personen in hechtenis liet nemen, van welke velen tot ballingschap verwezen werden. Daarenboven werd het leger op 120000 man gebracht, waarna de camarilla onder de leiding van 's Konings stiefmoeder het plan ontwierp, om door een inval in Toscane de reactie te bevorderen. Politiedwang noch legermacht echter kon den wankelenden troon redden. De Sicilianen kwamen in opstand, en toen *Garibaldi* er in Mei 1860 met 1000 man verscheen, maakte de revolutie er zoo snelle vorderingen, dat in het begin van Juni 20000 man Napolitaansche troepen het eiland verlieten en alleen de citadël van Messina in handen des Konings bleef. In dien toestand vroeg *Frans* den bijstand der Groote Mogendheden en beloofde eene vrijzinnige grondwet. Inzonderheid wendde hij

zich tot *Napoleon III*, doch werd door hem verwezen naar Turijn, waar hij echter geen gehoor meer vond voor zijne voorstellen. Eindelijk zond *Frans* den 25sten Juni zijne ministers weg, herstelde de constitutie van 1848, verleende eene algemeene amnestie en deed de piechtige belofte, dat hij eene vrijzinnige staatkunde zou volgen. Hij vond echter geen geloof. De militaire reactie gaf openbare blijken van haren afkeer van de grondwet, en de vrijzinnige ministers, met *Romano* aan het hoofd, onderhandelden met *Garibaldi*, welke zich sedert 21 Augustus op het vaste land des Koninrijks bevond. De generaals echter ontruimden bij de nadering van den grooten vrijheidsheld hunne posities en verloren het gezag over het leger, en *Frans II* verliet den 6den Februari onder protest zijne hoofdstad, waar *Garibaldi* denzelfden dag onder het gejubel der menigte binnentrok, hoewel de vaste punten nog in handen waren der Koningsgezinden. De Koning begaf zich naar het sterke Capua, en zijne aanhangers verzamelden er een deel der troepen, waarmede zij eenig voordeel behaalden op de benden van *Garibaldi*. In de hoop, dat hij het feest van zijn beschermheilige te Napels zou kunnen vieren, rukte de Koning den 1sten October met eene aanzienlijke overmacht tegen de vrijheidsmannen te velde, doch moest het onderspit delven. Toen voorts *Victor Emanuël* met zijne Piémonteezen verscheen, gaf Capua den 2den November zich over met 11000 man Napolitanen. Nu wierp zich de Koning met het overschot zijner manschappen in Gaëta, dat eerlang door de Piémonteezen van de landzijde werd ingesloten en vervolgens ook van de zeezijde, nadat, op aandringen van Engeland, de Fransche vloot zich verwijderd had. De vesting werd met kracht verdedigd, maar moest den 13den Februari 1861 capitnleeren. *Frans II* begaf zich toen met zijne heldhaftige gemalin naar Rome, waar hij het paleis Farnése betrok. Later heeft hij deze woonplaats met Weenen en deze stad vervolgens (1874) met Parijs verwisseld.

Twee *Hertogen van Módena*, namelijk:

Frans IV, geboren den 6den October 1779 en overleden den 21sten Jannari 1846. Hij was een zoon van aartshertog *Ferdinand van Oostenrijk* (een broeder van Keizer *Jozef II* en *Leopold II*) en van *Maria Beatrice* († 1829), de laatste erfdochter van het Hnis *Este* in Módena. Na den dood zijns vaders kwam hij niet aanstonds in het bezit van zijn hertogdom, maar eerst na den val van *Napoleon*. Hij bejverde zich in 1814 aanstonds de verbeteringen, door de Franschen aangebracht, nietig te verklaren, de Jezuïeten in het land te brengen en de censuur, benevens de geheime politie in te voeren. In Februari 1831 brak er een opstand uit, zoodat hij de vlucht moest nemen, doch gesteund door de Oostenrijksche wapenen keerde hij spoedig terug. Gestrenge vervolgingen en straffen konden niet verhinderen, dat er al spoedig weder samenzweringen plaats grepen, die de Regeering gelegenheid gaven tot nieuwe gruwelen. Belemmering van elke vrije beweging onder het volk, heerschappij der Jezuïeten, processen tegen vrijheidlievende burgers en terechtstellingen kenmerkten het allertreurigst bestnur van dezen Hertog. Er bestond in Italië nauwelijks eenig land, waar het despotismus zoo teugelloos woedde. Als een voorbeeldig aanhanger der legitimiteit, weigerde hij *Louis Philippe* als wettigen koning van Frankrijk te erkennen en ondersteunde in Spanje Don *Carlos*. Hij was in 1812 gehnwd met *Beatrice*, eene dochter van *Victor Emanuël*, koning van Sardinië, die hem één zoon en twee dochters schonk. Van deze trad de ondste in het huwelijk met den Graaf *van Chambord* en de jongste met Don *Juan Carlos*, den voormaligen pretendent en den vader van den tegenwoordigen.

Frans V, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren den 1sten Jnni 1819, ontving zijne opleiding van de Jezuïeten en trad in 1842 in het huwelijk met *Adelgonde*, eene dochter van *Lodewijk*, koning van Beieren. Hij volgde in zijn bestnur het voetspoor van zijn vader en voegde zich naar de Oostenrijksche staatkunde, hoewel de aanvankelijk zoo vrijzinnige Paus *Pius IX* hem tot een meer gematigd regeeringsbeleid zocht te bewegen. Tegen het einde van 1847 ontving hij eene Oostenrijksche bezetting in zijne hoofdstad en sloot met den Keizer van Oostenrijk een tractaat, waardoor deze gerechtigd werd om ieder oogenblik zijne troepen in Modena te laten binnenrukken. Toen bij den opstand te Milaan in 1848 de Oostenrijkers de Hertogdommen verlieten, verleende *Frans V* eene algemeene amnestie en begaf zich naar Weenen, waarna de burgers van Módena bij meerderheid besloten, om zich bij Sardinië te voegen. Inmiddels keerde de Hertog, na de nederlaag der Piémonteezen op den 10den Augustus 1848, naar zijne hoofdstad terug, toonde zich aanvankelijk teegevend, maar deed het volgende jaar het volle gewicht van zijn toorn op de liberalen nederdalen. De wetten werden met de meeste gestrengheid toegepast en de aangeklaagden door de half-Oostenrijksche militaire rechtbanken allen bijna zonder uitzondering veroordeeld, de straffen somtijds door den Hertog verzwaard en de vrijgesprokenen toch nog achter de grendels gehouden. Vooral werd de straf der stokslagen in toepassing gebracht. Bij het nitbarsten van den oorlog van 1859 trok hij ten strijde tegen *Napoleon III*, dien hij niet als keizer had willen erkennen. Wapenen, kostbaarheden en 80 staatknndige gevangenen zond hij naar Mantua en ook zelf trok hij derwaarts na den slag van Magenta. De Vrede van Villafranca bevestigde hem wel is waar in zijn hertogelijk bewind, maar het gelnkte hem niet zulks wederom te aanvaarden. Oostenrijk kon hem niet langer helpen, en zijne eigene troepen waren niet talrijk genoeg, om Módena's burgers tot onderwerping te dwingen, vooral daar dezen met eene overgroote meerderheid besloten hadden, om zich bij Piémont te voegen. Er kwam nog bij, dat nit de geheime papieren des Hertogs bleek, dat hij *Napoleon III* met den naam van „gekroonden Robert Macaire" bestempeld had. Na dien tijd toefde *Frans V* te Weenen of op zijne goederen in Bohemen. Hij heeft geene wettige nakomelingen, zoodat met hem het Hnis *Este* den 20sten November 1875 is nitgestorven.

Eén *Hertog van Anhalt-Dessau*, te weten:

Leopold Frederik Frans, geboren den 10den Augustus 1740. Hij was een zoon van Prins *Leopold Maximiliaan*, diende in het begin van den Zevenjarigen Oorlog in het Pruisische leger, nam wegens de ongesteldheid van zijn oom Prins *Dietrich*, die gedurende zijne minderjarigheid (sedert 1751) het bewind voerde, zijn ontslag en aanvaardde na zijne meerderjarigverklaring op den 20sten October 1758 zelf de regeering. Om zijne onderdanen, onder oorlogslasten diep gebukt, te ondersteunen, verkocht hij zijn zilver en betaalde de oorlogsschatting uit zijne eigene kas. Na het sluiten van den vrede deed hij eene reis door Enropa en knoopte betrekkingen aan met geleerden en kunstenaars. Met ervaring en menschenkennis verrijkt, keerde deze beschaafde Vorst naar zijne Staten terug, trad er in 1767 in het huwelijk met de schoone en ontwikkelde *Louize Henriëtte Wilhelmina van Brandenburg-Schwedt* en spaarde geene moeite om het voorkomen van zijn land te verfraaien en de welvaart der ingezetenen te bevorderen. Door zijne medewerking werd in 1774 het Philanthropinum gesticht, in 1785 de stadsschool te Dessau en in 1803 die te Zerbst geheel en al gereörganiseerd en in 1786 een opvoedingsgesticht voor meisjes te Dessau en in 1806 een te Zerbst gebonwd. Voorts verrees er eene kweekschool voor onderwijzers, een mnziekgezelschap, een schonwbnrg enz., terwijl hij kunstenaars en geleerden van elders derwaarts riep. Ook zorgde hij voor den aanleg van wegen, bruggen enz., en poogde den landbonw te verbeteren. Niet minder zorg besteedde hij aan het derde gedeelte van het vorstendom Anhalt-Zerbst, hem in 1798 ten deel gevallen. Alle schniden werden er verëffend, de lasten verminderd en de welvaart aanmerkelijk verhoogd. Door zijne standvastig karakter verwierf hij de toegenegenheid van *Napoleon I* en dit bewaarde zijn land voor groote ongelegenheden. In 1807 werd hij lid van den Rijnbond, ontving den titel van hertog en overleed den 9den Augustus 1817.

Frans-Josef-Fjord is de naam van eene straat in de Noordpoolgewesten tusschen Kaap Franklin (73°,6′ N.B.), tot Hndsonsland behoorende, en Kaap Hnmboldt. In die Straat is het schip „Germania", gevoerd door kapitein *Koldewey* en tot de tweede Duitsche Noordpoolexpeditie behoorende, den 10den Augustus 1870 doorgedrongen. Zij verdeelt zich nu en dan in verschillende armen, en hare oevers dragen hier en daar steile gebergten ter hoogte van 1300 Ned. el, alsmede reusachtige gletschers.

Franscini, de grondlegger der statistiek in Zwitserland, werd geboren in 1796 te Bodio in het canton Tessino, stndeerde op de kweekschooi te Milaan, wijdde zich aan het onderwijs, bekleedde van 1819—1823 eene plaats aan de openbare school en werd in 1826 belast met het bestuur eener inrichting van onderwijs te Lugano. Toen in 1829 in Tessino aanstalten gemaakt werden tot herziening der grondwet, werkte hij er toe mede door het nitgeven eener brochure, die veel opzien baarde, en vooral door het redigeeren van den „Osservatore de Carafio", die echter in 1830 geschorscht werd en *Franscini* eene aankiacht van poging tot opruien op den hals haalde. Na het vaststellen der nienwe constitutie werd hij lid van den Grooten Raad en kort daarna staatssecretaris. Na dien tijd was hij bij voortdaring iid van het opperbestnnr van zijn canton, bevorderde er het onderwijs, handel en nijverheid, werd in 1848 lid van den Zwitserschen Bondsraad en overieed te Bern den 19den Juli 1857 als hoofd van het departement van Binnenlandsche Zaken. Hij schreef eene „Statistica delia Svizzera (1828 en later, ook in het Duitsch vertaald, 2 dln)", — eene „Statistica delia Svizzera Italiana (1837—1839, 3 din)", — en „Uebersichten der Bevölkerung der Schweiz (1851)".

Frantz (Konstantin), een verdienstelijk schrijver, geboren den 12den September 1817 te Börneke (provincie Saksen), stndeerde te Halle en te Berlijn eerst in de wijsbegeerte, wis- en natuurknnde, later in de geschiedenis en staatknnde en werd in 1852 geheim secretaris bij het ministerie van Bnitenlandsche Zaken. Van 1853 tot 1857 was hij consul in Spanje, vestigde zich vervolgens te Berlijn en woont sedert 1873 te Blasewitz bij Dresden. Hij schreef: „Phllosophie der Mathematik (1842)", — „Vorschnle zu einer Physiologie der Staaten (1857)", — „Untersnchnngen über das enrop. Gleichgewicht (1859)", — „Kritik aller Parteien (1862)", — „Betrachtungen über die preusz. Verfassnngskrisis (1863)", — „Die Wiederherstellung Dentschlands (1865)", — „Die Natnrlehre des Staates (1870)", — „Das nene Dentschland (1871)", — „Die Religion des Nationalliberalismus (1872)", — „Der Nationalliberalismus und die Jndenherrschaft (1874)", — „Literarisch-politischer Anfsätze (1876)", — „Der Untergang der alten Parteien nnd die Parteien der Znknnft (1878)", — „Der Föderalismus (1879)", — „Blätter für dentsche Politik nnd dentsches Recht (1880)" — en „Schelling's positive Phliosophie, für gebildete Leser dargestellt (1879—1880, 2 dln)", — „Die soziale Stenerreform (1881)" — en „Die Weltpolitik (1882—1883)".

Franz. Onder dezen naam vermelden wij:

Agnes Franz, eene verdienstelijke Dnitsche schrijfster. Zij werd geboren den 8sten Maart 1794 in het stadje Militsch in Silezië en begaf zich na den vroegtijdigen dood haars vaders met hare moeder naar Steinau, doch woonde later in de nabijheid van Schweidnitz. Een noodlottige val met een rijtnig ondermijnde geruimen tijd hare gezondheid en opgeruimdheid. Miettemin beoefende zij met goed gevolg de dichtknnst, en hare godsdienstige liederen en dramatische stnkken vonden in den kleinen kring haren bekenden zoo grooten bijval, dat zij tot de nitgave besloot. Nn verschenen onder anderen: „Gedichte (1826)", — „Parabeln (1829; 4de druk, 1862)", — de roman „Angela (1827)" — en „Volkssagen (1830)". Aliengs wijdde zij haren tijd aan de opvoeding van meisjes nit den geringen stand en schreef dien ten gevolge: „Bnch für Kinder (1840, 6 dln)", in 1850 verschenen onder den titel van „Bnch der Jngend", — „Kinderlust (1841)" — en „Mein Vermächtnisz an die Jugend (1844)". Zij overieed den 14den Mei 1843, en haar „Literarische Nachlasz (1844—1845, 4 dln)" is nitgegeven door *Julie von Grozzmann*.

Johannes Franz, een nitstekend beoefenaar

der Grieksche taal. Hij werd geboren te Nürnberg den 3den Juli 1804, vestigde zich in 1830 te München als privaatdocent en vergezelde in 1832 Koning *Otto* naar Griekenland, waar hij tot aan het einde van 1834 de betrekking bekleedde van chef van het bureau voor vertalingen. Van 1834 tot 1838 vertoefde hij te Rome, alwaar hij zich bezig hield met het onderzoek der handschriften van Grieksche toonkunstenaars, en begaf zich in 1839 naar Berlijn, om de leiding der uitgave van het „Corpus inscriptionum graecarum" op zich te nemen. Daarenboven werd hij er in 1840 buitengewoon en in 1846 gewoon hoogleeraar aan de universiteit, en hield voorlezingen over de ond- en nieuw-Grieksche spraakkunst, over Grieksche ondheden en zeden en over een groot aantal Grieksche dichters en prozaschrijvers. Hij overleed den 1sten December 1851. Zijn eerste geschrift was eene in het Grieksch opgestelde dissertatie over *Lysias*, welke hij uitgaf onder den naam van *Phrasicles*, ook later door hem gevoerd bij het uitgeven van eene in het Nieuw-Grieksch geschrevene Duitsche en oud-Grieksche spraakkunst. Voorts verscheen van hem eene uitgave der werken van *Lysias* (1831), — „Praktische Anweisung zur Erlernung des Neugriechischen (1832)", — „Deutsch-Griechisches Wörterbuch (1838, 2 dln)", — „De musicis graecis (1840)", — en eindelijk heeft hij over ond-Grieksche opschriften, alsmede over de treurspelen van *Aeschylus* veel belangrijks in het licht gegeven.

Robert Franz, een verdienstelijk toonkunstenaar, geboren te Halle den 28sten Juni 1815. Eerst op 14-jarigen leeftijd zocht hij zonder onderwijzer zich bekend te maken met de beginselen der muziek en ontving vervolgens onderricht van verschillende leermeesters. Hij maakte zoodanige vorderingen, dat hij het voornemen opvatte, om zich uitsluitend aan de muziek te wijden. Dien ten gevolge begaf hij zich in 1835 naar Dessau, om onder de leiding van *Friedrich Schneider* zich te oefenen in de theorie der toonkunst. In 1837 keerde hij terug naar de ouderlijke woning en bestudeerde er de werken van *Bach* en van andere groote meesters. Daarna bepaalde hij zich hoofdzakelijk bij het componeeren van liederen met eene rijke pianobegeleiding. Weldra werd hij organist te Halle, maar zag er zich vervolgens belast met het bestuur der zangacadémie enz., alsmede met de betrekking van muziekdirecteur der universiteit.

Franzén (Frans Michaël), een uitstekend Zweedsch dichter en kanselredenaar, geboren te Uleåborg in Finland den 9den Februari 1772, studeerde te Abo en werd er in 1792 docent. Door een gedicht op Graaf *Creutz* verwierf hij grooten lof, vooral ook omdat het niet leed aan de gezwollenheid, welke toen algemeen in zwang was. In de jaren 1795 en 1796 deed hij eene reis door Denemarken, Duitschland, Nederland, Frankrijk en Engeland. Gedurende zijne afwezigheid werd hij benoemd tot bibliothecaris te Abo en 2 jaar daarna tot hoogleeraar in de geschiedenis der letterkunde, welke hij 2 jaar later met de geschiedenis der zedeleer verwisselde. Toen Finland aan Rusland onderworpen werd, begaf hij zich naar Zweden, werd er in 1810 godsdienstleeraar te Kumla in de nabijheid van Orebro, in 1825 te Stokholm, en zag zich in 1831 benoemd tot bisschop van Hörnösand. Hier overleed hij den 14den Augustus 1847. Sedert 1808 was hij lid der Zweedsche Académie en werd er in 1824 met het secretariaat belast en kort daarna tot historiograaf aangesteld. Zijne gedichten onderscheiden zich door eenvoudigheid, bevalligheid en ongemeene zoetvloeiendheid. Zij zijn bijeenverzameld onder den titel van „Skaldestyken (1824—1861, 7 dln)". Afzonderlijk vermelden wij: „Columbus eller Amerikas upptäckt (1831, di 1)", een gedicht, — „Om Svenska drottningar (1823)", een historisch verhaal, — „Julie de Saint-Julien, eller frihetsbilden (1825)", — „För fattiga och rika (1833)", — „Rabulisten och landtpresten (1840)" — en „Selma och Fanny", eene reeks van gedichten. Van zijne prozawerken worden „Minnestecknings (1848—1860)", levensbeschrijvingen van merkwaardige Zweedsche mannen behelzende, — „Predikningar (1841—1845, 5 dln)" — en „Strödda Predikningar (1852)" zeer geroemd.

Franzensbad, ook *Egerbrunnen* en wegens de nabijheid van het dorp Schlada ook *Schladaër Säuerling* genaamd, eene beroemde Boheemsche badplaats, ligt een uur gaans ten noorden van Eger aan den Saksischen staatsspoorweg en is in 1763 eene badplaats geworden. Deze telt reeds 80 gebouwen, van welke onderscheidene zeer groot en tot ontvangst van badgasten ingericht zijn. Behalve eene fraaie colonnade tusschen de Salz- en de Wiesenbron, heeft men er eene ruime badzaal, benevens een aan de stad Eger toebehoorend park, waar zich dagelijks des namiddags het orkest laat hooren, en 3 badhuizen, van welke vooral het nieuwe van dr. *Cartellièri* uitmunteud is ingericht. Behalve de Franzensbron heeft men er de Louisebron, de reeds vermelde Salz- en de Wiesenbron, de Gasbron (Polterquelle), de minerale modder- en veenbaden en de Nenquelle, — alle alkalisch-zoute ijzerbronnen, met uitzondering van de Salzbron, eene alkalisch-zoute zure bron. De temperatuur dier wateren is ruim 11° C. Sommige worden alleen voor baden, andere ook om te drinken gebezigd. Hunne werking is zacht oplossend, zuiverend en versterkend, weshalve velen, die aan onderbuiksverstopping of aan verslapping lijden, er beterschap vinden. De Egerbron was reeds in de 16de eeuw bekend en haar geneeskrachtig water wordt jaarlijks bij honderdduizende kruiken verzonden.

Franzos (Karl Emil), een verdienstelijk schrijver, geboren den 25sten October 1848 in Russisch Podolië, ontving zijne opleiding te Czortkow in Galicië en aan het gymnasium te Czernowitz, studeerde te Weenen en te Graz in de rechten, reisde in 1872—1876 in Europa, Klein-Azië en Egypte en vestigde zich in 1877 te Weenen. Hij schreef tafereelen uit Galicië, de Boekowina, Zuid-Rusland en Roemenië onder den titel: „Aus Halb-Asien (1876)", — voorts: „Vom Don zur Donau (1880, 2 dln)", — „Die Juden von Barnow (1877; 3de druk, 1880)", — „Der Moschko von Parma (1880)", — „Junge Liebe (1879; 3de druk, 1880)", — „Stille Geschichten (1881; 2de druk, 1883)", — „Mein Franz (novellen in verzen, 1883)" —

en „Der Präsident (1883)". Ook leverde hij eene uitgave van „Georg Büchner's sammtl. Werke und Handschriftlichen Nachlasz (1879)" en van den „Deutsches Dichterbuch aus Oesterreich (1883)".

Frascati, een stadje met 7000 inwoners in den voormaligen Kerkelijken Staat (Comarca di Roma), ligt aan de helling van het Albaansch Gebergte, niet ver van de bouwvallen van het onde Tusculum. Het is beroemd wegens zijne bekoorlijke ligging en zijn aangenaam klimaat, zoodat het voor de inwoners van Rome en voor vreemdelingen een heerlijk zomerverblijf oplevert. Reeds in de 16de en 17de eeuw werden in hare nabijheid prachtige buitenplaatsen gebouwd, zooals de Villa-Piccolomini, de Villa-Aldobrandini, de Villa-Ruffinella, de Villa-Bracciano, de Villa-Conti, de Villa-Mondragone (met 374 ramen, niet ver van het door *Paulus V* gestichte Camaldulenser klooster), enz. Ook vindt men niet ver vandaar de abdij Grotta-Ferrata, in de 10de eeuw gebouwd door monniken, die door de Saraceenen van Sicilië waren verdreven, met ond mozaïekwerk en uitmuntende fresco's.

Frasera *Walt.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Gentianeën*. Het onderscheidt zich door een diep ingesneden, 4-deeligen kelk en eene evenzoo gevormde bloemkroon, wier slippen in het midden voorzien zijn van een behaard honingnapje, door 4 meeldraden en eene éenhokkige doosvrucht. De meest-bekende soort is *F. Walteri Mich.* (F. caroliniana *Walt.*), een tweejarig kruid, dat op moerassige plaatsen in Virginia en Carolina groelt en 1 tot 2 Ned. el hoog wordt. De wortel, *Radix Fraseri* of *Amerikaansche Columbo* genaamd, behoort in Noord-Amerika tot de braking- en stoelgangbevorderende middelen.

Fraser (Alexander Campbell), een Engelsch schrijver, geboren in September 1819 te Ardchattan (graafschap Argyll), studeerde te Edinburgh en werd in 1846 leeraar in de wijsbegeerte aan het New College aldaar. Van 1850 tot 1857 redigeerde hij de „North British Review" en werd toen hoogleeraar in de logica en metaphysica te Edinburgh. Hij schreef o. a.: „Rational philosophy in history and in system (1858)", — „Archibald Whately and the restoration of the study of logic (1864)" — en „Conrse of mental philosophy (1868—1869)". Ook gaf hij in 1871 de philosophische werken van *G. Berkeley* in het licht en in 1874: „Selections from Berkeley (2de druk, 1878)".

Fraserrivier (De) is de voornaamste rivier van Britsch Coinmbia in Noord-Amerika. Zij ontspringt in het Rotsgebergte tusschen 55 en 56° N.B., ontvangt de Thompson, wordt bij fort Hope bevaarbaar en stort zich uit in de Stille Zee tegenover het zuidelijk uiteinde van Van Converselland bij de grenzen der Vereenigde Staten. Zij heeft eene lengte van 160 geogr. mijl en in hare bedding heeft men in 1857 gond ontdekt.

Frassine (De) of *Frassene*, eene rivier in de Italiaansche provincie Vicenza, ontspringt ten westen van Recoaro aan de grenzen van Tyrol, draagt aanvankelijk den naam van Agno, daarna dien van Gna en wordt onder dien van Frassine bij Cologna bevaarbaar. Hier verandert zij hare zuidelijke richting in eene zuidoostelijke en stroomt hiermede voort tot aan Montagnana, vanwaar zij zich oostwaarts voortspoedt, de provincie Padua bereikt, bij Este de Bisato opneemt en het kanaal Brancaglia van water voorziet. Bij Este verdeelt zij zich in 2 armen: de éene heet het Kanaal St. Catarina en loopt naar de Po, en het andere het Estekanaal en vereenigt zich bij Bataglia met het Cagnolakanaal. Beneden Lonigo en Cologna draagt zij den naam van Finme-Nuovo.

Fraterhuizen is de naam der gebouwen, waarin weleer de leden van de „Broederschap des gemeenen levens", gesticht in 1376 door *Geert Groote* (zie aldaar), hun verblijf hielden. Het aantal dier inrichtingen in Nederland, Duitschland, Italië en Portugal bedroeg in 1430 reeds 45 en 30 jaren later 130. Toen later de broederschap in verval geraakte, zijn ook de fraterhuizen verdwenen.

Fraticelli, zie *Franciscanen*.

Frauenburg, merkwaardig als de zetel van den bisschop van Ermeland, is een stadje met nog geen 3000 inwoners in het Oost-Pruisische regeeringsdistrict Königsberg en 9 geogr. mijl ten zuidwesten van de stad van dien naam, voorts niet ver van Brannsberg, aan het Frische Haff en aan den mond der Bande gelegen, bezit eene bisschoppelijke hoofdkerk, die, op eene hoogte verrijzend en met 6 torens versierd, met de bijgebouwen eene soort van vesting vormt, welke door zware muren omgeven is. In de ruime kerk vindt men er het praalgraf van *Copérnicus* Achter de kerk verheft zich het bisschoppelijk paleis, en in zijn omtrek zijn in tuinen en boomgaarden de woningen der domhecren gebouwd. Tot de merkwaardigheden der stad behoort de voormalige watertoren van bovengemelden sterrenkundige, die aan *Lodewijk XIV* tot modél strekte bij den aanleg der beroemde waterwerken van Mariy. Franenburg is in 1297 door *Hederich I*, bisschop van Ermeland, gesticht.

Frauenfeld, de hoofdstad van het Zwitsersche canton Thurgau, ligt ongeveer 400 Ned. el boven de oppervlakte der zee aan de Murg en aan den spoorweg, 5 geogr. mijl ten noordoosten van Zürich tusschen bouwen weilanden en wijngaarden. Er ligt een oude, met klimop begroeide burcht en een ond, opgeheven Capucijner klooster. Er zijn omstreeks 5000 inwoners. Den 25sten Mei 1799 had in hare nabijheid een bloedig gevecht plaats tusschen de Oostenrijksche en Fransche troepen, waarbij generaal *Weber*, de aanvoerder der Zwitsers, den heldendood stierf.

Frauenlob is de bijnaam, dien de meesterzanger *Heinrich von Meiszen* droeg, wellicht wegens den lof, door hem aan de vrouwen toegezwaaid, of wegens zijn lofzang aan de Heilige Maagd, — of volgens anderen, omdat hij in zijn lied, waarmede hij met *Regenbogen* om den voorrang streed, aan het woord *Frau* de voorkeur gaf boven het woord *Weib*. Hij werd geboren in 1260 en was aan de Zuiden Noord-Duitsche Vorstenhoven zeer gezien. Later vestigde hij zich te Mainz, waar hij eene vereeniging van dichters tot stand bracht en in 1318 overleed. Men vermeldt, dat vrouwen zijn lijk naar de Domkerk hebben gedragen. Zijne grafzerk, die in 1744 vernield werd, is in 1842 vervangen door een gedenkteeken van

den beroemden beeldhouwer *Schwanthaler*. Hoewel gevoel en rijkdom van denkbeelden in zijne gedichten niet ontbreken, worden deze ontsierd door gewrongene woordvoegingen en door eene opstapeling van geleerdheid, die aanleiding gaf tot het vermoeden van lateren tijd, dat hij doctor in de godgeleerdheid geweest is. Die gedichten zijn onder anderen uitgegeven door *Ettmüller* (1842).

Frauenstädt (Christian Martin Julius), een Duitsch wijsgeer, geboren te Bojanowo den 17den April 1813, studeerde te Berlijn eerst in de godgeleerdheid en later in de wijsbegeerte. Nog vóór zijne promotie deed hij de verhandelingen: „Die Freiheit des Menschen und die Persönlichkeit Gottes (1838)" en „Die Menschwerdnng Gottes nach ihrer Möglichkeit, Wirklichkeit und Nothwendigkeit (1739)" in het licht verschijnen, terwijl hij in de „Hallische Jahrbücher" deel nam aan het bewerken der twistvragen van den dag. In zijne „Stndien nnd Kritiken zur Theologie und Philosophie (1840)" verklaarde hij de leer van *Steffens* en schreef daarna zijn werk: „Schelling's Vorlesungen in Berlin (1842)". Eene oogziekte belette hem, een openbaar leeraarsambt te aanvaarden, zoodat hij huisonderwijzer werd bij den Baron *von Meyendorf*, Russisch gezant te Berlijn. Later ging hij in eene dergelijke betrekking met Vorst *Ludwig zu Sayn-Wittgenstein* naar Rusland en woonde van 1844 tot 1846 op diens goederen bij Wilna. Op eene reis, die hij vervolgens met de familie van dien Vorst door Dnitschland volbracht, sloot hij te Frankfort een innig vriendschapsverbond met *Schopenhauer*. Reeds vroeger had hij de aandacht op de wijsbegeerte van laatstgenoemde zoeken te vestigen, doch nu werd hij daarvan een ijverig verkondiger. Nadat hij zich in 1848 weder te Berlijn gevestigd had, schreef hij: „Ueber das wahre Verhältnisz der Vernnnft zur Offenbarung (1848)" en „Briefe über die Schopenhaner'sche Philosophie (1854)", gevolgd door „Nene Briefe (1876)", —daarna „Ueber die Natnrwissenschaft in ihrem Einflusz anf Poesie, Moral nnd Philosophie (1855)", — „Der Materialismus (1856)", — en „Briefe über naturliche Religion (1858)", — terwijl hij na den dood van *Schopenhauer* zich met de uitgave van diens nagelatene geschriften belastte (1873—1874, 6 dln) en zelf werken in het licht gaf, welke op diens wijsbegeerte betrekking hebben, zoo als: „Lichtstralen ans Schopenhaners Werken (1862; 3de druk, 1874)", — „Schopenhaner, von ihm, über ihm (met *Otto Lidner*, 1863)", — „Ans Schopenhaners handschriftlichen Nachlasz; Abhandlnngen, Anmerknngen, Aphorismen nnd Fragmente (1864)", — „Das Sittliche Leben, ethische stndiën (1866)", — „Blicke in die intellektnelle, physische und moralische Welt, nebst Beiträgen zur Lebensphilosophie (1869)" — en „Schopenhauers Lexicon (1871, 2 dln)". Zijn boek „Ueber die vierfache Würzel des Satzes vom zureichenden Grunde" werd in 1864 voor de derde maal gedrukt. Hij overleed te Bonn, waar hij sedert 1848 als privaatdocent werkzaam was, den 13den Jannari 1879.

Fraunhofer (Joseph von), een uitstekend Duitsch natnur- en werktuigknndige, geboren te Stranbing den 6den Maart 1787, werd door zijn vader, een glazenmaker, voor hetzelfde bedrijf bestemd, doch kwam, na den vroegen dood zijner onders, als leerling bij den spiegelfabrikant en glasslijper *Weichselberger* te München. Toen hij door het instorten van diens woning onder het puin bedolven en zwaar gewond werd, ontving hij na zijne herstelling van *Maximiliaan Joseph*, koning van Beieren, 18 dncaten. Daarvoor kocht hij eene machine om glas te slijpen en hield zich bezig met het vervaardigen van optische glazen en met het slijpen van steenen. Voorts las hij met ijver zoodanige werken, die over wisknnde en optica handelden, en maakte zich bekend met de wetten van de breking der lichtstralen. In 1806 werd hij directenr voor het werktnigknndig gedeelte aan het institnut, door *Joseph von Utzschneider*, *Georg von Reichenbach* en *Joseph Liebherz* in 1804 te München gestieht, en bracht in 1809 met de beide eersten te Benedictbenern het beroemd optisch institunt tot stand, hetwelk later door *Fraunhofer* en *Utzschneider* en nog later door *Fraunhofer* alleen bestnnrd en toen naar München verplaatst werd. Hier werd hij lid van de Académie van Wetenschappen en conservator van haar physisch kabinet en overleed den 7den Jnni 1826. Hij heeft zich vooral verdienstelijk gemaakt door de verbetering der verrekijkers. Eerst vond hij een werktuig nit, om groote kromme oppervlakten te polijsten, en begon in 1811 flintglas te maken, dat het Engelsche in dengd overtrof. In 1815 was hij de eerste, die de vaste lijnen van het spectrum nanwkenrig bepaalde en tot het meten der refractie aanwendde. Daarenboven heeft hij onderscheidene instrumenten uitgevonden of verbeterd, zoo als den heliometer, den achromatischen microscoop, den cirkelmicrometer, den parallactischen refractor enz. Onder de door hem vervaardigde instrnmenten bekleedt de reusachtige refractor te Dorpat eene eerste plaats. Zijne waarnemingen werden gedeeltelijk in de „Denkschriften" der Académie te Mnnchen, gedeeltelijk in *Gilbert's* „Annalen der Physik" opgegenomen. — Na zijn dood viel de directie van het Optisch Institunt ten deel aan *Georg Merz* (geboren 26 Januari 1793), die reeds 8 jaar bij *Fraunhofer* was werkzaam geweest; deze werd daarna met *Franz Joseph Mahler* (geboren 12 Augustus 1795) aandeelhonder in die inrichting, en in 1839 verkregen zij haar in eigendom. Na het overlijden van *Mahler* (21 Jnni 1845) werd *Merz* alleen eigenaar en zette de zaak voort met zijne zonen *Ludwig* (geboren 31 Maart 1817, gestorven 16 Maart 1858) en *Sigmund*, — sedert den dood van *Ludwig* onder de firma „G. Merz nnd Sohn". Onder het bestunr van *Merz* leverde het Institnnt groote refractors voor Berlijn, Bogenhansen (bij München), Pulkowa en Cambridge (in Noord-Amerika). *Sigmund* heeft zich vooral toegelegd op de verbetering van het objectief van den microscoop.

Fraustadt, eene arrondissementshoofdstad en garnizoensplaats in het Pruisische district Posen, ligt aan den spoorweg niet ver van de grenzen van Silezië in eene zandige vlakte, waar men ongeveer 100 windmolens kan tellen. Men heeft er één Protestantsche en drie R. Katholieke kerken, een klooster van Bernhardijner monniken, een

weeshuis, eene Koninklijke school voor middelbaar onderwijs enz. Zij telt ongeveer 7000 inwoners, die er in een aantal fabrieken werk vinden. In hare nabijheid werd den 13den Februari 1706 een slag geleverd tusschen de Russen en Saksen onder *Schulenburg* aan de éene en de Zweden onder *Renskiöld* aan de andere zijde. Hij was in een kwartier uurs bealist, daar de Russen, door een panischen schrik bevangen, op de vlucht gingen en de Saksen medesleepten. *Renskiöld* maakte een wreedaardig misbruik van zijne overwinning, daar hij 6 nur later 1500 Russische gevangenen, die hem om genade smeekten, uit wraakzucht liet ombrengen.

Fraxinus, zie *Esch*.

Fray-Bentos, *Fray-Ventos* of *Independencia*, een stadje in het departement Paysandù der republiek Uruguay, ligt in Zuid-Amerika op 32°27′40″ Z.B. en heeft haar ontstaan te danken aan de vleeschextract-industrie. Het eerst heeft *Liebig* in 1847 door zijne verhandeling: „Ueber die Bestandtheile der Flüssigkeit im Fleische" aanleiding gegeven tot het vervaardigen van een lijmvrij vleeschextract. De proeven, door *Pettenkofer* te Breslan genomen, vielen gunstig nit, doch het ontbrak aan gelegenheid, om het op groote schaal te bereiden en alzoo algemeen ingang te doen vinden. Zij was evenwel te vinden in de grazige steppen der La Platalanden, waar men de runderen enkel slachtte om de huid en het vet, terwijl men het vleesch ongebruikt liet liggen. Een zekere *Giebert*, die jaren lang bij ondervinding dat vleeschvermorsen in de saladéros of slachtplaatsen dier landen had leeren kennen, vatte het voornemen op, om het denkbeeld van *Liebig* in practijk te brengen. Nadat hij zich onder de leiding van dien beroemden scheikundige met de bereiding van het vleeschextract nauwkeurig had bekend gemaakt, begaf hij zich in 1864 naar Uruguay en begon te Fray-Bentos, hetwelk toen uit eenige hutten bestond, zijn bedrijf. Aanvankelijk bepaalde hij zich tot 10 runderen daags, doch zijn product had weldra zoo grooten aftrek, dat hij zijne zaak moest uitbreiden. *Giebert* wist zich in Engeland den steun van kapitalisten te bezorgen, zoodat hij groote machines uit Glasgow kon ontbieden, en in 1868 moesten er dagelijks 600 runderen tot bereiding van vleeschextract geslacht worden. Reeds telt Fray-Bentos 2000 inwoners, die eene ruime mate van welvaart genieten. De slachthuizen, de gebouwen tot het verzamelen van vet en die tot het inzouten van hniden beslaan eene belangrijke oppervlakte. De zaak wordt met stoom gedreven en er is eene snijkamer, waar men het vleesch van 200 runderen in een uur in stukken kan snijden. Voorts heeft men er werkplaatsen voor smeden, die blikken bussen tot verzending van het extract in gereedheid brengen, magazijnen, waaruit de voorraad in de schepen geladen wordt, die tot hunne onmiddellijke nabijheid kunnen naderen, enz. Overal wordt er de grootste zindelijkheid in acht genomen. Ten slotte vermelden wij nog, dat van den dierlijken afval niets verloren gaat, daar men dien gedeeltelijk in guano omzet, gedeeltelijk tot bereiding van lichtgas gebruikt.

Frayssinous (Denis, graaf de), een Fransch prelaat, geboren in 1765 te Curières in Gascogne, werd ten tijde van *Napoleon I* geestelijke aan de kerk des Carmes te Parijs, inspecteur-generaal der Académie en canonicus van Nôtre Dame. Wegens zijne heftige redevoeringen tegen de atheïstische gevoelens der toenmalige wijsgeeren werd hem echter in 1809 de kansel verboden, dien hij eerst in 1815 weder mocht beklimmen. Na de Eerste Restanratie werd hij belast met de censuur voor staatkundige aangelegenheden, en na de Tweede tot lid der commissie voor openbaar onderwijs. In 1816 zag hij zich benoemd tot eerste aalmoezenier en Hofprediker van *Lodewijk XVIII*, daarna tot bisschop in partibus van Hermópolis, tot groot-officier van het Legioen van Eer, tot graaf en pair en in 1823 tot grootmeester van de universiteit te Parijs. In 1824 werd hij minister van Eeredienst en huldigde het grofste obscnrantismus. Tegelijk met *Villèle* verloor hij zijne portefeuille in 1828, doch werd hiervoor ruimschoots schadeloos gesteld. Na de Julirevolutie volgde hij de Koninklijke familie in ballingschap naar Genève, maar keerde vervolgens naar Frankrijk terug, waar hij al zijne waardigheden verloor, omdat hij den eed van tronw aan de nieuwe Regeering niet verkoos af te leggen. In 1838 ging hij naar Görz, waar hij zich belastte met de opvoeding van den Hertog *van Bordeaux*. Hij overleed te St. Geniès in Gascogne den 12den December 1841, nalatende: „Les vrais principes de l'église gallicane (1818)", — „Défense du christianisme (1825, 3 dln)" — en „Conférences et discours inédits (1842)", welke laatste eerst na zijn dood in het licht verschenen.

Fredegarius, bijgenaamd *Scholasticus*, een verdienstelijk Frankisch geschiedschrijver, werd vermoedelijk in Bourgondië geboren en overleed in 658. De eerste drie boeken zijner „Historia Francorum" behelzen slechts compilaties nit *Julius Africanus*, *Eusébius*, *Hiëronymus* en *Idatius*, — het 4de is een uittreksel nit de geschriften van *Gregorius van Tours* en loopt tot aan den dood van *Chilperic* (584), doch het 5de en 6de zijn oorspronkelijk en behandelen de Frankische geschiedenis tot aan het jaar 641. Zijn boek is in verschillende geschiedverzamelingen opgenomen, onder anderen door *Frcher* in de „Scriptores rerum Francicarum.

Fredegonde was eerst de bijzit, later de gemalin van *Chilperic*, Frankischen koning van Neustrië, nadat hij zijne gemalin *Galesuintha* uit den weg geruimd had. *Brunehilde*, de zuster der vermoorde, zond haren gemaal *Siegbert*, koning van Austrasië, tegen zijn broeder *Chilperic* ten strijd. *Siegbert* behaalde de overwinning, maar toen de Neustriërs hem in 575 als koning wilden erkennen, viel hij door de hand van sluipmoordenaars, afgezonden door *Fredegonde*. Voorts werd *Brunehilde* na eene korte gevangenschap teruggezonden naar Austrasië. Tot haar nam *Meroveus* zijne toevlucht, de zoon van *Chilperic* en van diens eerste gemalin *Audovera*, door *Praetextatus*, bisschop van Ronen, heimelijk met den Koning in den echt verbonden, maar later door hem verstooten. De *Austrasiërs* wilden echter niets van hem weten en de inwoners van Térouanne hem zelfs aan zijn vader uitleveren. Liever evenwel wilde hij sterven

door de hand van een vriend, terwijl anderen aan *Fredegonde* de schuld gaven van zijn dood. *Praetextatus* deed zij ombrengen, alsmede *Audovera* zelve met haren anderen zoon *Chlodwig*, dien zij betichtte van tooverij, waardoor hij 3 harer zonen had doen sterven. Nadat zij, door zinnelijken hartstocht jegens een ander gedreven, ook haren gemaal had doen dooden, plaatste zij zich met haren zoon *Chlotarius* (*II*), die pas 4 maanden oud was, onder de hoede van *Gontram*, koning van Bourgondië. Na den dood van dezen greep zij zelve de teugels van het bewind, trok tegen hare oude vijandin *Brunehilde* ten strijd, behaalde de overwinning, maar overleed kort daarna in 597.

Fredericia, zie *Fridericia*.

Frederik. Onder dezen naam vermelden wij:

Eenige *Roomsch-Duitsche Keizers*, namelijk:

Frederik I Barbarossa (Roodbaard), tweeden keizer uit het Huis der *Hohenstaufen*. Hij werd geboren in 1121 en was de zoon van Hertog *Frederik de Eenoogige* van Schwaben. Hij volgde in 1147 dezen op in de hertogelijke waardigheid en in 1152 zijn oom *Koenraad III* in het keizerschap, poogde in 5 veldtochten (1154—1174) het keizerlijk gezag in Italië te herstellen, verwoestte Milaan (1162), leed den 29sten Mei 1176 bij Legnano eene nederlaag, daar hij door *Hendrik de Leeuw* in den steek gelaten werd, maakte in 1183 te Constanz vrede met de steden van Lombardije, waarbij aan haar het recht van onderlinge verbintenis en aan den Keizer het opperbewind toegekend werd, dwong in 1180 *Hendrik de Leeuw* tot onderwerping, beleende den Pfalzgraaf *Otto von Wittelsbach* met Beieren, deed in 1186 zijn zoon *Hendrik* in het huwelijk treden met *Constantia*, de erfdochter van den Normandischen Koning *Roger* van Apulië en Sicilië, ondernam in 1189 een Kruistocht, versloeg de Seldsjoeken bij Philomelium en Iconium (1190), en verdronk bij den overtocht over de rivier Calycadnus bij Seleucia in Syrië op den 10den Juli 1190. Hij wordt geroemd als een edel, dapper en standvastig Vorst, die echter veelal door trotschheid en heerschzucht geprikkeld werd. Hij bezat eene middelmatige lengte, een welgebouwd lichaam, blond haar en een roode baard, die hem zijn bijnaam bezorgde, — voorts een verwonderlijk geheugen en uitgebreide kennis. Met ijver bevorderde hij kunst en wetenschap en bracht gaarne hulde aan geleerde mannen, vooral aan geschiedschrijvers. Het volk, dat hem zeer genegen was, wilde nog jaren na zijn overlijden niets weten van zijn dood, maar verwachtte steeds, dat hij uit het Oosten zou terugkeeren. Die verwachting is later herschapen in de sage, dat de Keizer met geheel zijn Hof door tooverij gebannen is naar de onderaardsche gewelven van den burcht Kyffhäuser in den Beneden-Harz en eens zal terugkomen, om de gouden eeuw voor Duitschland te doen aanbreken.

Frederik II, een kleinzoon van den voorgaande en een zoon van Keizer *Hendrik VI* en *Constantia van Sicilië*. Hij werd geboren den 26sten December 1194 te Jesi in de mark Ancona, bevond zich tot 1209 onder de voogdijschap van Paus *Innocentius III*, aanvaardde toen het bewind over zijne erflanden (Sicilië), verscheen in 1212 in Duitschland en werd drie jaar later te Aken als Keizer gekroond. Na dien tijd toefde hij nog eenmaal (1235—1237) in Duitschland en bracht vervolgens door een verdrag met den Sultan Jerusalem en de heilige steden weder in de macht der Christenen. Paus *Gregorius IX* deed hem in den ban en hij moest met dezen en diens opvolgers, *Coelestinus IV* en *Innocentius IV*, alsmede met de steden van Lombardije, een geweldigen oorlog voeren. Hij versloeg de Lombardijers bij Cortenuova (26 en 27 November 1237), veroverde Ravenna en rukte voorwaarts tot Rome. Een Concilie te Lyon verklaarde hem vervallen van den troon en in Duitschland moest hij zich staande houden in den strijd met twee tegenkeizers, *Heinrich Raspe* en *Willem van Holland*. Hij overleed te Fiorentino den 12den December 1250. Men beschrijft hem als een zeer beschaafd, maar hoogmoedig man, dien men veeleer als een Italiaan dan als een Duitscher kan beschouwen.

Frederik III de Schoone, een tegenkoning van *Lodewijk de Beier* en een zoon van den Duitschen Koning *Albrecht I*. Hij werd geboren in 1286, zag zich in 1308 bekleed met de waardigheid van hertog van Oostenrijk en ontving op eene ton nabij Bonn in het open veld de Kroon, streed aanvankelijk voorspoedig tegen zijn mededinger, maar werd den 28sten September 1322 bij Mühldorf door hem geslagen en gevangen genomen. In 1325 uit zijne gevangenschap op den burcht Trausnitz ontslagen onder voorwaarde, dat hij *Lodewijk* als Keizer zou erkennen en dat hij hiertoe ook zijne bloedverwanten zou bewegen, keerde hij, toen dit laatste hem niet gelukte, vrijwillig in den kerker terug, waarna *Lodewijk* den vroegeren vriendschapsband met hem vernieuwde en hem aanbood, om gezamenlijk te regeeren. *Frederik* overleed op den Guttenstein den 13den Januari 1330.

Frederik IV, als Roomsch keizer *Frederik III* en als aartshertog van Oostenrijk *Frederik V*. Deze, een zoon van Hertog *Ernst de IJzeren* en geboren te Innsbruck den 21sten September 1415, kwam in 1435 aan het bewind in Stiermarken, Carinthië en Kraïn met zijn broeder *Albrecht de Verkwister*, zag zich in 1439 tot keizer gekozen en werd in 1442 te Aken gekroond. Hij was een traag en zwak Vorst. Gedurende zijn beheer deden de Hongaren invallen in Oostenrijk (1445 en 1452) en viel het gezag over Milaan aan *Sforza* ten deel. Hij sloot in 1448 een concordaat met den Paus, waarbij al de besluiten van het Concilie te Basel, welke de macht van den Heiligen Stoel beperkten, nietig werden verklaard. Hij was een vriend van sterrenwicheiarij, goudmakerij en kruidenkennis en overleed te Linz den 19den Augustus 1493. Na hem is geen Duitsch Keizer weder te Rome gekroond.

Eenige *Koningen van Denemarken* (zie aldaar), te weten:

Frederik I, een zoon van *Christiaan I*. Hij werd geboren in 1471, zag zich in 1523 door de Deensche Standen tot koning gekozen, poogde de welvaart der lands te verhoogen, begunstigde de Hervorming en overleed in 1533.

Frederik II, een zoon van *Christiaan III*. Hij werd geboren in 1534, overwon de Dithmarschen, oorloogde zonder door hem ge-

wenschte gevolgen tegen de Zweden, ondersteunde landbouw en handel, en overleed in 1588.

Frederik III, een zoon van *Christiaan IV*. Hij werd geboren den 18den Maart 1709, zag als jonger prins zich bekleed met de betrekking van bisschop van Verden en later met die van aartsbisschop van Bremen, aanvaardde na den dood van zijn ouderen broeder *Christiaan* (1647) het bewind over Sleeswijk-Holstein, beklom volgens de keuze van den Rijksdag te Kopenhagen in April 1648 den troon van Denemarken en Noorwegen en overleed den 3den Februari 1670.

Frederik IV, een zoon van *Christiaan V*. Hij werd geboren te Kopenhagen den 11den October 1617, aanvaardde de regeering den 25sten Augustus 1699, verbond zich met *Augustus II* van Polen en *Peter I* van Rusland tegen *Karel XII* van Zweden, moest zich bij den Vrede van Travendahl (18 Augustus 1700) uit dit bondgenootschap losmaken, vernieuwde het in 1709, verkreeg bij den Vrede van Friedrichsburg (3 Juli 1720) een gedeelte van Sleeswijk, hief de lijfeigenschap op en overleed den 12den October 1730.

Frederik V, een zoon van *Christiaan VI*. Hij werd geboren den 31sten Maart 1723, aanvaardde het bewind in 1746, volgde hij zijn bestuur de landsvaderlijk-despotieke richting en overleed den 14den Januari 1766.

Frederik VI, een zoon van *Christiaan VII*. Hij werd geboren te Kopenhagen den 28sten Januari 1768, zag zich den 14den April 1784 benoemd tot mederegent zijns vaders, volgde hem op den 13den Maart 1808 en overleed den 3den December 1839.

Frederik VII, een zoon van *Christiaan VIII*. Hij werd geboren den 6den October 1808, tot lid van den Staatsraad en gouverneur van Funen benoemd in 1839 en tot den troon geroepen den 30sten Januari 1848. Hij schonk aan zijn volk den 5den Juni 1849 eene vrijzinnige grondwet en overleed den 15den November 1863. Met hem is de oudere lijn van het Oldenburgsche Koningshuis uitgestorven.

Twee *Keurvorsten van Brandenburg*, namelijk:

Frederik I, een zoon van *Frederik van Hohenzollern*, burchtgraaf *van Nürnberg*. Hij werd geboren in 1372, volgde in 1380 zijn vader op als bestuurder der Frankische bezittingen, ontving in 1440 voor gedane diensten de mark Brandenburg in leen van Keizer *Sigismund*, benevens de erfelijke keurvorstelijke waardigheid, en overleed te Kadolzburg den 20sten September 1450.

Frederik Willem, den *Grooten Keurvorst*. Hij was de zoon van keurvorst *George Willem* en werd geboren den 6den Februari 1620 te Köln (Berlijn) aan de Spree, studeerde in 1634 te Leiden, aanvaardde den 1sten December 1640 het bewind en erlangde na den Munsterschen Vrede eene vermeerdering van bevolking door den toevoer van Hollandsche landverhuizers. Eerst streed hij (1655), verbonden met Zweden, tegen Polen, — en daarna, verbonden met Polen, Denemarken en Holland, tegen Zweden, en verkreeg bij den Vrede van Oliva de bekrachtiging der souvereiniteit van het hertogdom Pruisen. Toen *Lodewijk XIV* in 1672 de Nederlanders bedreigde, sloot hij een verbond met deze laatsten, waarna de Franschen een inval deden in Westfalen, zoodat hij zich genoodzaakt zag, het verdrag van Vossem te sluiten (16 Juli 1673), waarna hij zich aan gemeld bondgenootschap onttrok. Toen in 1674 aan Frankrijk de Rijksoorlog verklaard werd, streed hij in den Elzas en keerde daarna de wapenen tegen de Zweden, die op aanhitsing van *Lodewijk XIV* een inval deden in de Mark. Hij versloeg hen bij Fehrbellin (18 Juni 1675) en veroverde Zweedsch-Pommeren, maar gaf het terug bij den Vrede van St. Germain-en-Laye (29 Juni 1679). Om zich tegen de aanspraken van *Lodewijk XIV* op zijne bezittingen in de Pfalz te verzetten, vernieuwde hij in 1685 zijn verbond met Holland en met den Keizer, ondersteunde dezen in den oorlog tegen de Turken met 8000 man hulptroepen en overleed den 29sten April 1688. Hij was de grondlegger der grootheid van Pruisen, onderscheidde zich door matigheid, opgeruimdheid, vroomheid en verdraagzaamheid en heeft niet alleen zijn grondgebied aanmerkelijk uitgebreid, maar ook de welvaart der ingezetenen met kracht bevorderd. Het standbeeld, in 1700 te zijner eer te Berlijn verrezen, is gemodelleerd door *Schlüter* en gegoten door *Johann Jacobi*.

Eenige *Koningen van Pruisen* (zie aldaar), namelijk:

Frederik I, als kenrvorst van Brandenburg en souverein hertog van Pruisen *Frederik III*. Hij was een zoon van den *Grooten Keurvorst* en werd geboren den 22sten Juli 1647. Volgens het testament zijns vaders moest hij zich met het Keurvorstendom vergenoegen en de andere landen overlaten aan zijne broeders, maar hij verklaarde dat stuk als niet van kracht en aanvaardde in 1688 het bewind over al de gewesten. Hij onderstennde den Prins *van Oranje* bij diens expeditie naar Engeland, voegde in 1689 bij het rijksleger 20000 man, om tegen Frankrijk op te trekken, en stond den Keizer in Hongarije tegen de Turken bij met 6000 man. Door aankoop verwierf hij Quedlinburg en Nordhausen, alsmede het graafschap Tecklenburg, — door erfopvolging Nenfchâtel en Valengin, benevens de graafschappen Menrs en Lingen, en nam Gelder in bezit. Nadat hem den 16den November 1700 te Weenen door een Keizerlijk tractaat de koninklijke titel was toegewezen, zette hij zich den 18den Januari 1701 te Königsberg de koningskroon op het hoofd, stichtte de orde van den Zwarten Adelaar, onderstennde den Keizer in den Spaanschen Successieoorlog met 20000 man en overleed ken 25sten Februari 1713. Hij was een goedhartig en vaderlandlievend Vorst, die door de stichting der universiteit te Halle, der Académie van Wetenschappen en der Académie van Beeldhouw- en Schilderkunst te Berlijn, door het bouwen van den Charlottenburg, door het verfraaien der hoofdstad en door het welwillend ontvangen van geleerde mannen, die elders door onverdraagzaamheid vervolgd werden, veel goeds heeft tot stand gebracht. Daarentegen waren neiging tot weelde, verkwistende mildheid jegens gunstelingen, ondankbaarheid jegens verdienstelijke mannen en het bezwaren zijner onderdanen met drukkende lasten de schaduwzijden van zijn bestuur.

Frederik Willem I, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren den 2den Augustus 1688, beklom den troon in 1713, verkreeg in dat jaar Luxemburg, verbond zich in 1715 met Rusland, Kenr-Saksen en Denemarken tegen Zweden, veroverde Rügen en Stralsnnd en verwierf bij den Vrede van Stokholm (1 Februari 1720) Vóor-Pommeren tot aan de Peene tegen betaling van 2 millioen thaler aan Zweden. In 1725 verbond hij zich met Engeland en Holland tegen Oostenrijk, — daarna te Wusterhausen (15 October 1726) met Oostenrijk en leverde daarbij (1733—1735) 10000 man hulptroepen in den Poolschen Successieoorlog. Hij overleed den 31sten Mei 1740. Deze Vorst vermeerderde de krijgsmacht tot 70000 man, bevorderde handel, nijverheid en landbouw, deed door een spaarzaam beheer den rijkdom der schatkist aanmerkelijk toenemen, veranderde de lijfeigenschap in „Erbunterthänigkeit" en was een groot vijand van Fransche zeden en gewoonten. Zijne opvliegendheid verleidde hem vaak tot willekeur, maar hij gaf tevens vele blijken van zijn eerbied voor het recht. In zijn hart was hij een republikein, en meermalen opperde hij het voornemen, om zijne dagen ambteloos en onafhankelijk in de Republiek der Vereenigde Nederlanden te gaan slijten. Voorts had hij een afkeer van de kronkelwegen der diplomatie en was gestreng rechtzinnig in zijn kerkelijk geloof. Bekend is in de eerste plaats zijne liefhebberij in het aanwerven van de langste mannen tot soldaten zijner lijfwacht, — en in de tweede plaats zijn tabakscollegie, dat hij gewoonlijk van 's avonds 5 uur tot middernacht hield, en waaraan allerlei personen konden deelnemen, zoo zij slechts in staat waren, om de gezelligheid te bevorderen.

Frederik II de Eenige, ook niet zelden *de Groote* geheeten, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren den 24sten Januari 1712 en ontving eene liefdelooze, militaire opvoeding, die den Prins zeer tegen de borst stuitte, terwijl hij groote neiging openbaarde voor de dichtkunst en de muziek. Om aan den dwang en de mishandelingen van zijn vader te ontkomen, besloot hij de wijk te nemen naar *George II*, koning van Engeland, zijn oom van moederszijde. Alleen zijne zuster *Frederike* en zijne vertrouwde vrienden, de luitenants *von Katt* en *von Keith*, waren met dat voornemen bekend, hetwelk hij ten uitvoer wilde brengen gedurende een tocht met zijn vader naar Wesel. Door onvoorzichtigheid verried *von Keith* het plan. De Prins werd in hechtenis genomen en door zijn vader geweldig mishandeld, — ja, deze zou hem wellicht doodgeslagen hebben, indien de generaal *von Mosel* niet tusschen beiden gekomen ware. Daarna bracht men den Prins te Küstrin in de gevangenis. *Keith*, die zich te Wesel bevond, werd nog tijdig genoeg gewaarschuwd, om eerst naar de Nederlanden en vervolgens naar Engeland te ontsnappen, vanwaar hij na de troonbeklimming van *Frederik II* naar Berlijn terugkeerde, waar hij tot kolonel, stalmeester en curator der Académie van Wetenschappen benoemd werd. Minder goed liep het af met luitenant *Katt*. Men nam hem den 15den Augustus 1730 gevangen en bracht hem bij den Koning, die hem op schoppen, stok- en vuistslagen onthaalde, waarna men hem naar Küstrin bracht en voor de oogen van *Frederik*, die er naar zien moest, het door den krijgsraad uitgesproken doodvonnis deed ondergaan. Nu wilde de Koning *Frederik* berooven van het erfrecht op den troon en hem daarentegen vrijheid vergunnen om naar hartelust te gaan reizen, doch de Kroonprins wees dit voorstel van de hand en betnigde, dat hij er dan alleen genoegen in zou nemen, wanneer zijn vader verklaarde, dat hij zijn eigen zoon niet was. Dit was den dwingeland, bij wien de hoop der zaligheid beroste op zijne ongeschonden huwelijkstrouw, toch te erg, zoodat hij dit aanzoek niet hernieuwde. Intusschen werd zijn zoon nanwkeurig bewaakt en bij herhaling voor den krijgsraad geroepen, zoodat zijn leven aan een zijden draad hing, hetwelk echter door tusschenkomst van vreemde Vorsten en van bloedverwanten behonden bleef. De Prins ontving op zijn verzoek om vergiffenis een gunstig antwoord, maar moest nu een ondergeschikt staatsambt waarnemen en mocht eerst bij het huwelijk van zijne zuster *Frederike* met den erfprins *Frederik von Baireuth* weder aan het Hof verschijnen. Daarna moest hij, op bevel van zijn vader, in 1733 tegen zijn zin in het huwelijk treden met prinses *Elizabeth Christine*, eene dochter van Hertog *Ferdinand Albrecht zon Braunschweig-Bevern*, die wel de achting van *Frederik* genoot, maar hare dagen gedeeltelijk op het buitenverblijt Schönhausen, gedeeltelijk op het koninklijk kasteel te Berlijn van hem gescheiden doorbracht, totdat zij in 1797 overleed. De Koning schonk hem voorts het graafschap Ruppin en in 1734 de stad Rheinsberg, waar hij tot aan den dood zijns vaders zich wijdde aan de wetenschap en schoone kunsten. Geleerden, toonkunstenaars en schilders verzamelde hij er tot een uitgezochten kring en onderscheidene geschriften, zooals: „Das Europäische Statensystem" en zijne „Anti-Macchiavel ou essai critique sur le prince Macchiavel ('s Gravenhage, 1740)", werden er door hem opgesteld. Ook hield hij briefwisseling met *Voltaire*.

Den 31sten Mei 1740 beklom hij den troon, en het uitsterven van de mannelijke lijn van het Huis van *Habsburg* gaf hem aanleiding — in weerwil van de bezworene Pragmatieke Sanctie — om de rechten van het Brandenburgsche Huis te doen gelden op de Silezische vorstendommen Jägerndorf, Liegnitz, Brieg en Wohlau. Toen *Maria Theresia* daarvan niet wilde hooren, veroverde hij van December 1740 tot Januari 1741 geheel Silezië, waarna hij door den Vrede van Breslau (11 Juni 1742) en dien van Dresden (25 December 1745) in het bezit van dat gewest bevestigd werd. Een aanval van Oostenrijk, Rusland en Saksen, die zich in het geheim tegen hem verbonden hadden, voorkwam hij door zelf Saksen aan te tasten (24 Augustus 1756), en in den Zevenjarigen Oorlog behield hij zijn grondgebied, waarna hij zich met ijver wijdde aan de bevordering der binnenlandsche welvaart. Bij de eerste verdeeling van Polen (1772) verkreeg hij Poolsch-Pruisen en Groot Polen tot aan de Netze met uitzondering van Dantzig en Thorn. Om voorts het bezetten van een groot deel van Beleren door Oostenrijk te verhinderen, deed hij in Juni 1778 twee legers op-

rukken naar Bohemen en redde door den Vrede van Teschen (13 Mei 1779) de zelfstandigheid van Beieren, terwijl hij tevens met goed gevolg zijne rechten op de Frankische vorstendommen Ansbach en Baireuth handhaafde. In 1780 verkreeg hij door het uitsterven van het Huis van *Manefeld* het Magdeburgsche gedeelte van dit graafschap en hij beveiligde door den Duitschen Vorstenbond de Duitsche Rijkswet tegen alle willekeur. Hij overleed te Sanssouci den 17den Augustus 1786, zijn opvolger uitgebreider heerschappij, dan hij ontvangen had, een schat van 70 millioen thaler, een leger van 200000 man en een welvarend Rijk achterlatend. Hij was de grootste vorst, veldheer en staatsman van zijn tijd; hij bezat de loffelijke eigenschappen van zijn vader zonder met diens gebreken besmet te wezen, handhaafde de eer van Duitschland tegen Frankrijks verderfelijke plannen en herschiep het betrekkelijk kleine Pruisen in een machtigen Staat, die een belangrijk gewicht legde in de schaal der Europeesche aangelegenheden. Tot de schaduwzijde van zijn karakter rekent men zijne geringschatting van de menschen in het algemeen en vooral van de Duitsche kunst en letterkunde, terwijl hij met die van Frankrijk ongemeen was ingenomen, — alsmede zijne meening, dat de voornaamste kracht van den Staat gelegen was in eene welvoorziene schatkist en in een groot leger. Niettemin beschouwde hij zich zelven als den eersten dienaar van den Staat en kende hij geen hoogeren plicht dan als Koning te denken, te leven en te sterven, of gelijk hij zegt in een brief aan *Voltaire*: „Pour moi, menacé du naufrage, Je dois en affrontant l'orage: Penser, vivre et mourir en roi". Was zijn vader kerkelijk rechtzinnig, hij daarentegen was afkeerig van alle godsdienstvormen. Zijne nagelatene werken in proza handelen hoofdzakelijk over geschiedenis, staatswetenschap, krijgskunst, wijsbegeerte en letterkunde. Van zijne verzamelde werken is in 1846—1857 eene prachtuitgave verschenen in 31 deelen.

Frederik Willem II, een neef van den voorgaande en een zoon van Prins *August Wilhelm* († 1758). Hij werd geboren den 25sten Maart 1744, beklom in 1786 den troon en zond in 1787 een leger onder bevel van Hertog *Karel Willem Ferdinand van Brunswijk* naar Holland, waar de partij der Patriotten zijne zuster, de gemalin van den Stadhouder *Willem V*, beleedigd had. Zonder tegenstand te ontmoeten trokken de Pruisen naar Amsterdam en herstelden de voormalige orde van zaken. Den 5den April 1788 sloot hij te 's Gravenhage een defensief verbond met Engeland en de Nederlanden, terwijl hij in 1790 aan de Porte het bezit harer landen waarborgde. Hierdoor prikkelde hij Oostenrijk tot den oorlog, doch de uitbarsting van dezen werd verhinderd door den Vrede van Reichenbach (27 Juli 1790). Voorts verbond hij zich in Augustus 1791 te Pillnitz en den 7den Februari 1792 te Berlijn met Keizer *Leopold II* tot bestrijding van de Fransche Revolutie, deed een leger van 50000 man onder het bevel van den Hertog *van Brunswijk* over de grenzen van Frankrijk rukken, maar sloot met de Fransche Republiek den afzonderlijken Vrede van Basel (5 Augustus 1795). Hoogst onedel was zijn gedrag jegens Polen, daar hij eerst de zelfstandigheid van dit Rijk erkend en zijne grondwet goedgekeurd, ja, 44000 man hulptroepen beloofd had voor het geval, dat eene vreemde mogendheid zich met de binnenlandsche aangelegenheden van Polen zou willen bemoeien, terwijl hij, toen dit van de zijde van *Catharina II* van Rusland geschiedde, desgelijks op Poolsch grondgebied trok en hiervan niet minder dan 1100 □ geogr. mijl aan Pruisen toevoegde. Na deze tweede verdeeling van Polen gaf in 1794 een opstand in Polen onder *Kosciusco* en *Madalinski* aanleiding tot eene derde verdeeling van dat ongelukkige Rijk, waardoor aan Pruisen alweder eene uitgebreidheid van bijna 1000 □ geogr. mijl ten deel viel. *Frederik Willem II* overleed den 16den November 1797. In plaats van een batig saldo van 70 millioen thaler, zooals zijn voorganger, liet hij eene schuld na van 22 millioen. Wél had hij zich bejverd, handel en nijverheid te bevorderen en het „Preuszische Landrecht" ingevoerd, door *Frederik de Groote* voorbereid, maar hij miste den ruimen blik van dezen en nam vele reactionaire maatregelen, zooals de censuur der drukpers, het besluit omtrent de geestelijken, die met afzetting bedreigd werden, wanneer zij afweken van de rechtzinnige kerkleer, enz. Eindelijk deed ook de verdorvenheid van zijn Hof hem aanmerkelijk dalen in de volksgunst.

Frederik Willem III, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren den 3den Augustus 1770, trad den 24sten December 1793 in het huwelijk met *Louise van Mecklenburg-Strelitz*, aanvaardde de regeering in 1797, voegde zich den 3den November 1805 voorwaardelijk en in het geheim bij de coalitie tegen Frankrijk, maar sloot reeds den 15den December daaraanvolgenden te Weenen eene voorloopige overeenkomst met genoemd Rijk, waarbij hij Ansbach aan Beieren, Cleef en Neufchâtel aan Frankrijk afstond, en daarvoor geheel Hannover ontving. Toen Pruisen den 1sten April 1806 dit land bezette, ontving het eene oorlogsverklaring van Engeland, welke echter weêr ingetrokken werd. De stichting van den Rijn-Bond, waaraan Pruisen door het opriehten van een Noord-Duitschen Bond een tegenwicht wilde geven, de teruggave van Hannover aan Engeland en het voortdurend vertoef van Fransche soldaten in Duitschland deden een oorlog tegen Frankrijk ontstaan. De veldslagen bij Jena en bij Auerstädt gaven aan de Franschen de heerschappij in handen, en de Vrede van Tilsit (9 Juli 1807) kwam den Koning op de helft van zijn grondgebied te staan. Toen hij tegen het einde van 1809 te Berlijn terugkeerde, zocht hij den geheelen Staat te hervormen onder de medewerking van *Stein* en later van *Hardenberg*. Door den nood gedwongen, sloot hij den 24sten Februari 1812 een of- en defensief verbond met *Napoleon* en stond hem bij met 30000 man in den oorlog tegen Rusland. Eene overeenkomst, door *York*, den bevelhebber dezer manschappen, den 30sten December 1812 op eigen gezag met den Russischen generaal *Diebitsj* gesloten, redde dat korps van een dreigenden ondergang, daar het nu als onzijdig werd beschouwd. De Koning was eerst genoodzaakt, dien maatregel af te keuren, doch verklaarde later, toen hij zijn zetel naar

Breslau verlegd had (Januari 1813), dat hij zijn zegel hechtte aan dat vaderlandlievend bedrijf. Daarop volgde den 3den en 4den Februari en den 17den Maart eene oproeping des volks, een of- en defensief verbond met Rusland, eene oorlogsverklaring aan Frankrijk en de strijd voor de onafhankelijkheid (zie onder *Pruisen*). Hij overleed den 7den Juni 1840. — Na den dood zijner gemalin (19 Juli 1810) had hij een morganatisch huwelijk aangegaan met Gravin *Auguste von Harrach* (vorstin *von Liegnitz*).

Frederik Willem IV, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren den 15den October 1795, nam deel aan de veldtochten van 1813 en 1815, trad in 1823 in het huwelijk met *Elizabeth van Beieren*, welke hem geene kinderen schonk, verleende na zijne troonbeklimming (1840) eene algemeene amnestie voor staatkundige overtredingen, maakte een einde aan den strijd met den Heiligen Stoel, lokte geleerde mannen, zooals *Schelling*, *Rückert*, *Tieck*, *Cornelius* enz., naar Berlijn, verschafte aan de drukpers meer vrijheid, riep in 1842 de Gedeputeerde Staten der Provinciale Landdagen naar de hoofdstad, om gezamenlijk te beraadslagen, maar wekte door zijne ingenomenheid met den „Christelijk-Germaanschen Staat" veel wantrouwen. Allengs krachtiger openbaarde zich het verlangen naar eene grondwet, en de opening van den Landdag, door de verordening van 3 Februari 1847 samengeroepen, was onvoldoende, om het te bevredigen. De volksbeweging van Maart 1848 dwong echter den Koning te geven, wat hij geweigerd had vrijwillig te verleenen. De censuur der drukpers werd opgeheven. De woelingen te Berlijn ontaardden in straatgevechten, waarna de Koning rondreed met de Duitsche vaan (zwart-rood-gond) en het denkbeeld goedkeurde, dat Pruisen zich moest oplossen in Duitschland. Den 28sten Maart 1849 werd hij door de meerderheid der Nationale Vergadering te Frankfort aan de Main tot Duitsch Keizer verkozen, doch hij wees die waardigheid van de hand (zie voorts onder *Duitschland* en *Pruisen*). Bij herhaling werd zijn leven door een moordaanslag bedreigd, den 27sten Juli 1844 door *Tschech* en den 22sten Mei 1850 door *Sefeloge*. Toen hij voorts in 1857 in Bohemen eene badplaats en daarna bij drukkende hitte het Hof te Weenen bezocht had, werd hij op het kasteel Pillnitz bij Dresden door een aanval van beroerte getroffen. Hierdoor hadden zijne geestvermogens zóo geleden, dat hij den 23sten October van dat jaar zijn broeder *Willem*, den tegenwoordigen Koning, met het regeeringsbeleid belastte. Hij overleed den 2den Januari 1861.

Keurvorsten en Koningen van Saksen, namelijk:

Frederik I de Strijdbare, een zoon van den Markgraaf *Frederik de Gestrenge van Meixen*. Hij werd geboren te Altenburg den 29sten Maart 1369 en bracht den 13den November 1382 te Chemnitz met zijne broeders eene verdeeling tot stand, waardoor hij het Osteland, de mark Landsberg, een gedeelte van Voigtland en de voogdijschap Coburg verkreeg. Zijn bijstand in de Hussietenoorlog was voor Keizer *Sigismund* van zóo veel belang, dat deze hem met de keurvorstelijke waardigheid en met het hertogdom Saksen beloonde. Een lichtpunt in de geschiedenis van zijn bestuur is de stichting der universiteit te Leipzig in 1409. In 1425 leed hij bij Brüx en in 1426 bij Aussig de nederlaag tegen de Hussieten, en men meent, dat verdriet over deze rampen zijn dood bespoedigden, die op den 4den Januari 1428 voorviel.

Frederik II de Zachtmoedige, een zoon van den voorgaande en den stamvader der *Ernestijnsche* en *Albertijnsche lijnen*. Hij werd geboren den 24sten Augustus 1411, aanvaardde in 1428 het bewind, en geraakte na het kinderloos overlijden van *Frederik de Vreedzame* over de verdeeling van diens nalatenschap in oorlog met zijn broeder *Wilhelm* (1445), en deze strijd eindigde eerst op bevel des Keizers na verloop van 6 jaar. Hij overleed den 7den September 1464.

Frederik III de Wijze, een zoon van Keurvorst *Ernst*. Hij werd geboren te Torgau den 16den Januari 1463 en ontving in 1486 de keurvorstelijke waardigheid, terwijl hij de overige landen gemeenschappelijk bestuurde met zijn broeder *Jan*. Hij was een voorstander der wetenschappen, stichtte de universiteit te Wittenberg en beschermde *Luther*, zonder diens leer te omhelzen. Tot driemaal toe was hij vicaris des Rijks, maar wees de Keizerskroon van de hand, hoewel zij hem na den dood van *Maximiliaan I* werd aangeboden. Hij overleed den 5den Mei 1525.

Frederik August I de Rechtvaardige, koning van Saksen. Hij werd geboren te Dresden, den 23sten December 1750, was een zoon van Keurvorst *Frederik Christiaan*, volgde dezen op onder voogdijschap van zijn oom, Prins *Clavering*, op den 17den December 1763, nam den 15den September 1768 zelf de teugels van het bewind in handen, schaarde zich in den Beierschen Successie-oorlog aan de zijde van *Frederik de Groote*, wees in 1791 de Kroon van Polen van de hand, nam in 1793 en vervolgens deel aan den oorlog van Duitschland tegen Frankrijk en onderteekende het verdrag van wapenstilstand en onzijdigheid tusschen Opper-Saksen en Frankrijk. Wèl verbond hij zich in 1807 met Pruisen en Frankrijk, maar sloot den 11den December van dat jaar te Posen vrede met *Napoleon*, verkreeg den titel van koning, voegde zich bij den Rijn-Bond en verwierf bij den Vrede van Tilsit (1806) het hertogdom Warschau. Als trouwe bondgenoot van *Napoleon* werd hij na den Volkerenslag bij Leipzig de gevangene van Keizer *Alexander* van Rusland en hield te Presburg zijn verblijf. Door een besluit van het Congrès te Weenen moest hij de helft van zijn grondgebied aan Pruisen afstaan. Vervolgens keerde hij den 7den Juni 1815 terug naar zijne hoofdstad en overleed den 5den Mei 1827.

Frederik August II, koning van Saksen, een zoon van Prins *Maximiliaan* (een broeder van den voorgaande). Hij werd geboren den 18den Mei 1797, zag zich den 30sten September 1830 benoemd tot mederegent van Koning *Anton*, bracht met de Standen des Lands eene constitutie in gereedheid en hervormde de rechtspleging en het binnenlandsch bestuur. Toen hij den troon beklommen had (6 Juni 1836), volgde hij eene gematigd vrijzinnige richting, maar kon hierdoor den storm van 1848 niet afwenden van Saksen. Nadat in Mei de opstand

beteugeld was, volgde in 1849 eene geweldige reactie. Hij was gehuwd (1819) met de Aartshertogin *Carolina van Oostenrijk* († 22 Mei 1832) en vervolgens (1833) met *Maria van Beieren* en overleed den 9den Augustus 1854 te Brennbühl in Tyrol tengevolge van het omvallen van een wagen.

Eén *Koning van Zweden*, namelijk:

Frederik, een zoon van den Landgraaf *Karel van Hessen*. Hij werd geboren te Cassel in 1676, trad in 1715 in het huwelijk met *Ulrika Eleonora*, eene dochter van Koning *Karel XI* van Zweden, begaf zich als generalissimus in Zweedschen dienst en zag zich den 26sten Maart 1720 met goedkeuring der Standen tot koning van Zweden benoemd. Hij werd in 1730 tevens landgraaf van Hessen-Cassel, verloor in een oorlog tegen Rusland een gedeelte van Finland en overleed den 5den April 1721.

Eén *Koning van Würtemberg*, te weten:

Frederik I Willem Karel, een zoon van Hertog *Frederik Eugenius van Würtemberg*. Geboren den 6den November 1757, werd hij in 1787 luitenant-generaal in Russischen dienst, beklom den 23sten December 1797 den hertogelijken troon, werd in 1803 keurvorst, verkreeg schadeloosstelling voor het verlies van land aan den linker oever van de Rijn, voorts door den Vrede van Preszburg nog meer grondgebied, bekleedde zich den 1sten Januari 1806 met de koninklijke waardigheid, vernietigde de constitutie en regeerde als absoluut monarch. Door zich aan de zijde van *Napoleon* te scharen verwierf hij voor zijne heerschappij eene uitgestrektheid van 368 □ geogr. mijl met bijna $1\frac{1}{2}$ millioen inwoners. Eerst na den Volkerenslag bij Leipzig voegde hij zich bij de verbondene Mogendheden, zag zich door het verdrag van Fulda (6 November 1813) in het onafhankelijk bezit zijner landen gehandhaafd en trad den 1sten September 1815 toe tot den Duitschen Bond. Eene grondwet, die hij vervolgens aan zijne onderdanen wilde schenken, werd door de Standen verworpen. Hij overleed den 30sten October 1816.

Eén *Groothertog van Baden*, te weten:

Frederik I Willem Lodewijk, tweeden zoon van groothertog *Leopold* uit zijn eerste huwelijk met de Zweedsche Prinses *Sophie*. Hij werd geboren den 9den September 1826, en toen krankzinnigheid zijn ouderen broeder *Lodewijk* († 22 Januari 1852) ongeschikt maakte voor de regeering, werd hij in diens plaats tot kroonprins benoemd. Hij werd opvolger zijns vaders den 24sten April 1852, eerst als prins-regent, den 6den September 1856 als groothertog, hief den staat van beleg op, deed de constitutie weder in volle werking treden en benoemde in Maart 1860 uit de leden der vrijzinnige opposition een nieuw Kabinet. Daarna heeft hij met ijver gewerkt aan de hervorming van het binnenlandsch bestuur. Den 20sten September is hij in het huwelijk getreden met *Louise van Pruisen*, eene dochter van den tegenwoordigen Keizer van Duitschland.

Eén *Hertog van Brunswijk*, namelijk:

Frederik Wilhelm, den jongsten zoon van Hertog *Karel Willem Ferdinand*. Hij werd geboren den 9den October 1771, streed in 1792 en later in Pruisischen dienst tegen Frankrijk, onder anderen in 1806 bij Auerstädt, en geraakte met het korps van *Blücher* bij Lübeck in krijgsgevangenschap. Nadat hij in 1805 het vorstendom Oels geërfd had, werd hij den 10den November 1806 de opvolger van zijn vader als hertog *van Brunswijk*. Doch *Napoleon* verklaarde hem vervallen van het bewind, waarna *Frederik* bij het uitbarsten van den oorlog van 1809 een vrijkorps wierf in Bohemen, na den wapenstilstand van Znaim (12 Juli 1809) zich daarmede een weg baande naar de Noordzee en de wijk nam naar Engeland. Hij keerde echter den 21sten December 1813 naar Brunswijk terug en sneuvelde bij Quatre Bras den 16den Juni 1815.

Landgraven en Keurvorsten van Hessen; — deze zijn:

Frederik II, landgraaf van Hessen, een zoon van Landgraaf *Willem VIII*. Hij werd geboren den 14den Augustus 1720, omhelsde als kroonprins den R. Katholieken godsdienst, aanvaardde het bewind in 1760 en overleed den 31sten October 1785. Hij leverde aan Groot-Britanje 17000 Hessische soldaten tegen betaling van 22 millioen thaler, besteedde aanzienlijke sommen aan de verfraaiing van Cassel en stichtte het Museum Fredericianum.

Frederik Willem I, keurvorst van Hessen. Deze, geboren den 20sten Augustus 1802 en een zoon van keurvorst *Willem II*, zag zich den 30sten September 1831 benoemd tot mederegent, was sedert dien tijd de eigenlijke bestuurder des lands, aanvaardde den 20sten November als opvolger zijns vaders het bewind, verleende, na langdurig gehaspel met de Vertegenwoordiging, den 13den April 1852 eene nieuwe grondwet, maar moest volgens een Bondsbesluit van 24 Mei 1862 de constitutie van 1831 herstellen. In den oorlog van 1866 verloor hij zijn grondgebied, hetwelk door Pruisen werd geannexeerd. Hij werd als gevangene eerst naar Minden en toen naar Stettin gebracht en hield vervolgens zijn verblijf op het kasteel Hortzowitz in Bohemen. Hij overleed den 6den November 1875. Sedert 1831 was hij in morganatischen echt verbonden met *Gertrude*, de gescheidene echtgenoot van den Pruisischen luitenant *Lehmann*. Zij verkreeg den titel van Gravin *von Schaumberg* en werd later tot Gravin *von Hanau* verheven.

Groothertogen van Mecklenburg, namelijk:

Frederik Frans II, groothertog van Mecklenburg-Schwerin. Deze, een zoon van Groothertog *Paul Frederik* en van Prinses *Alexandrine van Pruisen*, werd geboren den 28sten Februari 1823, aanvaardde het bewind den 7den Maart 1842, beloofde in 1848 en 1849 eene herziening der grondwet, die weldra werd afgekondigd, maar bracht in 1850, volgens den wensch der aristocratie, alles weder op den ouden voet. In 1854 werd hij generaal der infanterie in Pruisischen dienst, nam in 1864 deel aan den krijgstocht tegen Denemarken, voerde in den oorlog van 1866 het bevel over het tweede Pruisische reserve-armeekorps en rukte voorwaarts tot Nürnberg. Bij het uitbarsten van den oorlog tegen Frankrijk (1870) zag hij zich belast met het kommando over het kustleger, daarna benoemd tot generaal en chef van het reserveleger in Lotharingen, waar hij Toul en Soissons tot de overgave dwong, en nam ijverig deel aan den strijd aan den oever der Loire. Hij overleed

den 15den April 1883. Hij is eerst gehuwd geweest met *Augusta Mathilda Wilhelmina von Reuss-Schleiz-Köstritz* († 3 Maart 1861) en vervolgens met Prinses *Anna van Hessen* († 1£ April 1865).

Frederik Willem, groothertog van Mecklenburg-Strelitz, een zoon van den Groothertog *George* en van Prinses *Maria*, eene dochter van den Landgraaf *Frederik van Hessen-Cassel*. Hij werd geboren den 17den October 1819, aanvaardde het bewind den 6den September 1860, en bejvert zich om de middeneeuwsche toestanden zooveel mogelijk in zijn Staat te handhaven. Hij is in 1843 gehuwd met Prinses *Augusta*, eene dochter van den Engelschen Hertog *Adolf van Cambridge*.

Markgraven van Meiszen, namelijk:

Frederik de Gebetene of *de Vroolijke*, markgraaf van Meiszen en landgraaf van Thüringen. Deze, geboren in 1256, was een zoon van *Albrecht de Ondeugende* (Unartige), landgraaf van Thüringen, en van *Margaretha*, eene dochter van Keizer *Frederik II*. Zijne moeder beet hem, naar men verhaalt, van bittere smart in de wang, toen hij de vlucht moest nemen, om zich aan de vervolgingen van zijn vader te onttrekken. Met zijn broeder *Diezmann* oorloogde hij tegen zijn vader, die hem wilde onterven, daarna tegen Keizer *Adolf van Nassau*, aan wien zijn vader Thüringen verkocht had, alsmede tegen diens opvolger *Albrecht I*, wiens leger hij bij Lucka (31 Mei 1307) de nederlaag toebracht, kwam na den dood van *Diezmann* (1307) in het volle bezit van Meiszen, de Lausitz en Thüringen, vereenigde de rijkssteden Altenburg, Chemnitz en Zwickau met zijne landen, verloor de Nederlausitz aan Markgraaf *Otto van Brandenburg*, werd in 1322 door eene zielziekte aangetast en overleed te Eisenach den 17den November 1324.

Frederik II de Ernstige, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren in 1310, kwam in 1324 aan het bewind onder het voogdijschap van zijne moeder *Elizabeth van Arnshaugk*, werd door de Beiersche partij na den dood van Keizer *Lodewijk* tot diens opvolger bestemd, maar deed hiervan afstand ten gunste van *Karel IV*. Hij overleed den 18den November 1349.

Frederik III de Gestrenge, oudsten zoon van den voorgaande. Hij werd geboren in 1331, kwam in 1349 aan het bewind ook ten behoeve van zijne jongere broeders (*Balthasar* † 1406, *Willem* † 1407), verkreeg door zijn huwelijk met *Catharina van Henneberg* een groot gedeelte van het voogdschap Coburg, en overleed den 30sten Mei 1381. — Zijn zoon en opvolger was *Frederik de Strijdbare*, boven reeds vermeld.

Keurvorsten van de Pfalz, te weten:

Frederik I de Overwinnaar, door zijne vijanden *de Booze Frits* genaamd. Hij was de tweede zoon van *Lodewijk III de Gebaarde* en na den dood van zijn ouderen broeder *Lodewijk* bestuurder van het kenrvorstendom en in 1452 door de Standen voor levenslang met de regeering belast onder voorwaarde, dat hij zijn neef *Philippus* als zoon en opvolger erkennen zou. Keizer *Frederik III* kwam daartegen in verzet, en de Keurvorst werd in den ban gedaan. Voorts ondersteunde hij den afgezetten aartsbisschop van Mainz *Dietrich von Isenburg*-versloeg zijne tegenstanders bij Seckenheim, bleef in weerwil van 's Keizers verzet in het ongestoorde bezit van zijne landen, breidde het grondgebied van het keurvorstendom aanmerkelijk uit en overleed den 12den December 1476. Hij was gehuwd met *Clara Dettin*, eene burgerdochter uit Augsburg, die hij tot vrouwe *van Dettingen* verhief, en werd door haar de stamvader der Vorsten en Graven *von Löwestein*.

Frederik V, een zoon van Keurvorst *Frederik IV* van de Pfalz. Hij werd geboren te Augsburg in 1596, kwam in 1615 aan het bewind, werd als Hervormd opperhoofd der Protestantsche Unie in Angustus 1611 tot Koning van Bohemen gekozen en den 2den November gekroond, verloor de Kroon door den slag bij den Weiszen Berg bij Praag (8 November 1620) en werd wegens zijne kortstondige regeering de „Winterkoning" genaamd. Hij vond eene wijkplaats in de Nederlanden, werd in 1621 in den Rijksban gedaan, — voorts door Hertog *Maximiliaan van Beieren* van zijne landen beroofd en in 1623 vervallen verklaard van de keurvorstelijke waardigheid. Zonder het verlorene te herkrijgen, overleed hij te Mainz den 19den November 1632. Hij was in 1613 gehuwd met *Elizabeth*, eene dochter van Koning *Jacobus I* van Engeland. *George I*, die in 1741 koning van Engeland werd, was door zijne moeder een kleinzoon van genoemden Kenrvorst.

Twee *Pruisische Prinsen*, namelijk:

Frederik Karel (Nikolaas), een zoon van Prins *Karel*, den broeder van Keizer *Willem I*. Hij werd geboren den 20sten Maart 1828, nam in 1848 als kapitein deel aan den veldtocht in Sleeswijk en in 1849 als majoor aan dien van Baden, werd in 1852 kolonel, in 1860 generaal en chef van het derde armeekorps, in 1861 generaal der kavallerie, in 1863 generaal en opperbevelhebber van het Pruisische korps, bestemd voor de Bondsexercitie in Holstein, in 1864 kommandant van het leger der Geallieerden aldaar, — in den oorlog van 1866 tegen Oostenrijk kommandant van het 1ste armeekorps, waarmede hij vocht bij Münchengrätz, Gitschin en Königgratz, — in 1870, bij het uitbarsten van den oorlog tegen Frankrijk, opperbevelhebber van het 2de armeekorps, waarover hij den 16den Augustus bevel voerde bij Mars la Tour, terwijl hij voorts Metz belegerde en tot de capitulatie noodzaakte, en vervolgens aan de Loire (bij Beaume la Rolande enz.) streed. Thans bezit hij den rang van generaal-veldmaarschalk.

Frederik Willem (Nikolaas Karel), kroonprins van Pruisen, een zoon van den tegenwoordigen Keizer en Koning. Hij werd geboren den 18den October 1831, zag zich in 1859 benoemd tot kommandant der 1ste divisie infanterie der garde, in 1860 tot luitenantgeneraal, — nam in 1864 onder *Wrangel* deel aan den veldtocht in Sleeswijk, — verkreeg in datzelfde jaar het opperbevel over het 2de armeekorps, — werd in 1866 generaal der infanterie, in 1868 opperbevelhebber van het 2de armeekorps, streed bij Nachad, Trautenau, Skalitz, Loor, Schweinschädel, Königinhof, en Königgratz, was in den oorlog tegen Frankrijk in 1870 opperbevelhebber van het

3de armeekorps bij Weissenburg, Wörth en Sédan, en bezit thans den rang van generaal-veldmaarschalk.

Eén *Hertog van Anhalt*, namelijk:

Leopold Frederik Frans Nicolaas Frederik, eenigen zoon van hertog *Leopold Frederik van Anhalt-Dessau* en van *Frederica Louisa Wilhelmina Amalia*, prinses van Pruisen. Hij werd geboren te Dessau den 29sten April 1831, studeerde te Bonn en te Genève, trad in 1851 in Pruisischen dienst, maar keerde in 1853 naar Dessau terug, waar hij belast werd met het opperbevel over het Anhaltsche Bondscontingent. Voorts ging hij gedurig op reis en bracht geruimen tijd door in het zuiden van Frankrijk. In 1864 nam hij deel aan den veldtocht naar Sleeswijk, werd in 1867 bevorderd tot luitenant-generaal à la suite bij het Pruisische leger en trok in 1870 en 1871 ten strijde tegen Frankrijk. Toen zijn vader, die de verschillende deelen van Anhalt weder vereenigd had, den 22sten Mei 1871 overleed, aanvaardde hij het hertogelijk bewind. Hij is gehuwd met Prinses *Antoinette van Saksen*, eene dochter van Prins *Eduard van Saksen-Altenburg*.

Eén *Prins van Sleeswijk-Holstein-Sonderburg-Augustenburg*, te weten:

Frederik Christiaan August, ondsten zoon van *Christiaan Karel Frederik August*. Hij werd geboren den 6den Juli 1829 op het kasteel Augustenburg, nam in 1848 dienst bij het Sleeswijk-Holsteinsche leger en werd na de restanratie der Deensche heerschappij uit het land gebannen. Na den dood van *Frederik VII* van Denemarken verkondigde hij in eene proclamatie van 16 November 1863, dat hij na den afstand zijns vaders als naaste erfgenaam de regeering der hertogdommen Sleeswijk-Holstein aanvaardde, werd door onderscheidene Dnitsche Vorsten in die waardigheid erkend en in de volksvergaderingen te Elmshorn (27 December 1863) en te Rendsburg (8 Mei 1864) als *Frederik VIII* tot hertog uitgeroepen. Toen Denemarken in verzet kwam tegen zijne beweerde rechten, poogde hij deze, op verlangen van den Bondsdag, te bewijzen, doch Pruisen en Oostenrijk namen de hertogdommen in bezit, welke in 1866 door Pruisen werden geannexeerd.

Eén *Stadhouder der Vereenigde Nederlanden*, namelijk:

Frederik Hendrik, prins *van Oranje*, een zoon van Prins *Willem I* en *Louise de Coligny*. Hij werd geboren te Delft den 29sten Januari 1584 en alzoo genaamd naar zijne peters *Hendrik IV* van Frankrijk en *Frederik III* van Denemarken. Toen in zijn geboortejaar zijn vader door sluipmoord gevallen was, werd hij met de meeste zorg door zijne moeder opgevoed. Hij bezocht voorts de hoogeschool te Leiden, waar hem *van Donneville* als gouverneur, *Johan van der Does* (de Jongere) als vriend, en de geleerde *Daniël Taffin* als leermeester ter zijde stonden. Reeds in 1593 hadden de Staten van Holland hem een regiment van 20 vendelen soldaten toegekend; kort daarna werd hij gouverneur van Geertruidenberg en woonde de belegering dier plaats bij, waarna hem jonker *Arend van Duivenvoorde* als vice-gouverneur werd toegevoegd. Nadat hij in 1594 aan den moordaanslag van *Renichon*, priester te Namen, ontsnapt was, begaf hij zich in 1597 met zijne moeder naar Frankrijk, om er tegenwoordig te zijn bij het huwelijk van zijne zuster *Charlotta Brabantia* met *Claude de la Tremouille*. Daar leerde hij den ridderlijken Koning *Hendrik IV* kennen, doch de zucht, om zich onder de leiding van zijn broeder *Maurits* in den wapenhandel te oefenen, bracht hem spoedig weder in Holland. In 1599 gaf hij de eerste proef van dapperheid, daar hij met het zwaard in de vuist een weg baande door de vijandelijke benden. Op 17-jarigen leeftijd kreeg hij zitting in den Raad van State, werd kolonel van een regiment Walen en nam deel aan den slag bij Nieuwpoort, waar hij op het voorstel van den bezorgden *Maurits*, om zich te verwijderen, ten antwoord gaf, dat hij met zijn broeder wilde leven en sterven.

In 1602 ging hij aan het hoofd van een gezantschap naar Engeland, om *Jacobus I* geluk te wenschen bij het aanvaarden van den troon. Voorts verwierf hij nienwen roem zoowel bij de belegering van Grave en van Sluis als bij het vermaarde rnitergevecht aan de Rhoer, waar hij door den moed en de gevatheid van zijn stalmeester *Hodenpyl* aan een wissen dood ontkwam Daarna onderscheidde hij zich door het hernemen van Breevoort (1606), door zijn aanslag op Venlo (1606) en door de overrompeling van Erckelens (1607), waarbij Graaf *Hendrik van den Berg* zijn krijgsgevangene werd. Gedurende het Twaalfjarig Bestand toog *Frederik Hendrik* met 6000 voetknechten, 12 kornetten ruiters en het noodige geschut naar Brunswijk, herstelde er den vrede tusschen deze stad en haren Hertog en handhaafde den Kenrvorst *van Brandenburg* in zijne bezittingen. In 1619 werd hij door *Maurits* belast met eene zending naar het prinsdom Oranje, zag zich na het eindigen van het Bestand (1621) benoemd tot generaal der rniterij en nam deel aan de sedert niet zeer voorspoedige ondernemingen van zijn broeder. Kort vóór het overlijden van dezen werd *Frederik Hendrik* opperbevelhebber over de legers der Vereenigde Provinciën en na den dood van *Maurits* stadhouder der Nederlandsche gewesten, met uitzondering van Friesland, Groningen, de Ommelanden en Drenthe, die Graaf *Ernst Casimir van Nassau* tot stadhonder begeerden, hoewel deze gewesten, na den dood van laatstgenoemde (1639), zich desgelijks aan het stadhouderschap van *Frederik Hendrik* onderwierpen.

De Stadhouder zette den strijd tegen Spanje met de gunstigste gevolgen voort. Door herhaalde overwinningen en door het belegeren en veroveren van Grol (1627), 's Hertogenbosch (1629), Maastricht, Venlo, Roermond, Stralen en Sittard (1632), van Rijnberk, Schenkenschans en Breda (1637), en eindelijk van Sas van Gent (1644) en Hulst (1645), waarbij hij steeds zelf tegenwoordig was en blijken gaf van schrander beleid en onverschrokken moed, bracht hij Spanje zóo ver, dat het zich eindelijk bereid verklaarde, om afstand te doen van zijne vermeende rechten op ons Vaderland. Zeer te betreuren is het alzoo, dat hij het sluiten van den Münsterschen Vrede (1648) niet mocht beleven, maar den 14den Maart 1647 overleed.

Frederik Hendrik muntte niet alleen uit als veldheer, maar ook als regent. Hij bezat evenzeer de kalmte, het overleg, de volharding en de stilzwijgendheid van zijn vader, als diens verdraagzaamheid in zaken van godsdienst. Hij was een trouw vriend en tevens ridderlijk en edelmoedig jegens zijne vijanden. Groot was zijne liefde tot de wetenschap; hij sprak onderscheidene talen, en schreef de belangrijke „Mémoires de Frédéric Henri, Prince d'Orange, depuis 1621 jusqu'en 1646, trouvés dans le cabinet de madame *Henriette Cathérine de Nassau*. — Enrichies du portrait dn Prince et de figures, dessinées et gravées par B. Picardt (1733)", uitgegeven door *Isaac Beausobre*. De Prins was in 1625 gehuwd met *Amelia*, eene dochter van *Johan Albert van Solms*, die hem 2 zonen en 4 dochters schonk.

Nog een *Prins van Oranje*, namelijk:

Frederik Willem Karel, gewoonlijk *Prins Frederik* geheeten. Deze, een zoon van Koning *Willem I* der Nederlanden en van prinses *Wilhelmina Louisa van Pruisen*, werd geboren den 28sten Februari 1797, ontving zijne opleiding hoofdzakelijk aan het Hof van Pruisen, nam deel aan den veldtocht van 1813, trad daarop in dienst bij het Nederlandsche leger en streed in den slag van Belle Alliance. Volgens het familieverdrag van 4 April 1815 zou hij, zoodra zijn oudere broeder koning der Nederlanden werd, de Duitsche erflanden van het geslacht *Oranje-Nassau* en na omruiling van deze het groothertogdom Luxemburg bekomen. Hij deed in 1816 echter afstand van deze toezegging tegen schadeloosstelling in domeinen met eene jaarlijksche opbrengst van 190000 gulden en behield den titel van Prins der Nederlanden. Kort daarna werd hij commissaris-generaal van het departement van Oorlog, kolonel-generaal en veldmaarschalk der landmacht, in 1829 admiraal des Rijks en grootmeester der artillerie en was in die betrekkingen met ijver werkzaam. In 1830 stond hij aan het hoofd van een korps, hetwelk het oproer te Brussel zon dempen, doch zag zich genoodzaakt terug te trekken. Bij de abdicatie van zijn vader verwijderde hij zich uit alle openbare betrekkingen, maar bleef tot aan zijn dood grootmeester-nationaal der Nederlandsche Vrijmetselarij. In 1825 was hij in het huwelijk getreden met Prinses *Louize van Pruisen*, eene dochter van Koning *Friedrich Wilhelm III*. Zij overleed den 6den December 1870, hem twee dochters nalatende, van welke de oudste, *Louize*, gemalin van *Karel XV*, koning van Zweden, in 1871 stierf en de jongste, *Marie*, gehuwd is met den Prins *van Wied*. Prins *Frederik*, algemeen bemind om zijne weldadigheid en nederigheid, sleet zijne dagen gedeeltelijk op zijn kasteel te Muskau, gedeeltelijk te 's Gravenhage, zag zich in 1873 door Keizer *Wilhelm* benoemd tot kolonel-generaal bij het Pruisische leger en overleed te 's Gravenhage den 8sten September 1881.

Onderscheidene *Bisschoppen van Utrecht*, namelijk:

Frederik van Adélen, achtsten bisschop. Hij werd geboren te Sexbierum en was een achterkleinzoon van *Radboud I*, ontving onderricht van *Rixfriedus*, bisschop van Utrecht, en werd, op verlangen van Keizer *Lodewijk de Vrome* omstreeks het jaar 828 de opvolger van zijn leermeester, maar vestigde zich te Deventer, omdat Utrecht door de Denen was bezet. Hij bezocht Zeeland, om er de overblijfselen der afgoderij uit te roeien. Minder goed slaagde hij in Friesland, waar hij betere denkbeelden wilde brengen omtrent de Drieëenheid. Hij deed er namelijk driemaal daags eene geloofsbelijdenis voorlezen, beginnende met de woorden: „De Vader is eenwig, de Zoon is eenwig, de Heilige Geest is eenwig. Er is onderscheid tusschen de personen, maar de natuur is één". — Na zijn vertrek uit Friesland bezocht hij de overige gewesten van zijn bisdom en bevorderde overal de stoffelijke en geestelijke belangen zijner onderdanen. Hij werd echter den 11den Juli 838 in de St. Janskapel te Utrecht door gehuurde moordenaars omgebracht. Men vermoedt, dat deze uitgezonden waren door *Judith*, de gemalin van Keizer *Lodewijk*, omdat hij haar had aangeklaagd wegens misdadigen omgang met *Bernard*, graaf *van Barcelona*.

Frederik II, een telg van den stam *van Zyrik*, uit Lotharingen afkomstig. Hij was in 1317 proost van St. Pieter te Utrecht, toen hij er als 43ste bisschop tot opvolger van *Georg van Henegouwen* gekozen werd. Hij liet zich te Rome tot bisschop wijden, verkwistte veel geld en maakte groote schulden, zoodat hij zware belastingen oplegde aan zijne onderdanen. Vele edelen, zooals *van Lynden*, *van Kesteren*, *van Ommeren* enz., kwamen tegen hem in opstand, en het kasteel Dullenburg (Tollenburg), door *Guy* gesticht, werd verbrand. De Bisschop zocht hulp bij *Reinoud I van Gelder*, doch deze werd weldra door zijn zoon gevangen genomen, en daarna bij *Willem III*, graaf van Holland, die hem met eene krijgsmacht onder *Jan van Arkel* ondersteunde, waarna *Frederik* zich op voordeelige voorwaarden met zijne vijanden verzoende. Daardoor echter had hij zich afhankelijk gemaakt van den Graaf van Holland, zoodat hij zonder diens goedkeuring niets mocht ondernemen of vaststellen. Onder zijn bestuur (1320) verrees de Domtoren en werd in 1382 voltooid. *Frederik* overleed den 20sten Juli 1322 op het huis ter Horst en werd in de Domkerk ter aarde besteld.

Frederik III van Blankenheim, den 51sten bisschop. Hij was bisschop van Straatsburg, toen hij in 1393 tot opvolger van *Floris van Wevelikhoven* gekozen werd. Hij had te Parijs gestudeerd en zelfs lessen gegeven in de rechtswetenschap. Na zijne plechtige intrede te Utrecht moest hij oorlog voeren tegen twee Westfaalsche edelen, *Bitter* en *Jan van Raasveld*, van wie het Sticht veel te lijden had. Hij behaalde eene volkomene overwinning (Augustus 1404) en kwam terug met een rijken buit. Gedurende de 30 jaar van zijn bewind was hij vele malen in krijgsverrichtingen gewikkeld. In 1395 trok hij te velde tegen *Reinoud IV*, burchtgraaf van Koevorden, belegerde hem op zijn slot, bracht hem als krijgsgevangene naar het bisschoppelijk kasteel Hardenberg en sloot met hem den 14den Mei 1397 een verdrag, waarbij *Reinoud* na 5 jaar afstand deed van zijne aanspraak op de heerlijkheid Koevorden en van alle gezag in Drenthe, waarna de bisschop beloofde de oude rechten en voorrechten der Drenthenaren te zullen handhaven. Zijne vijandelijkheden met

de stad Groningen werden in 1402 door een wapenstilstand geschorst, maar eerst in 1419 zag hij er zich als wettig heer gehuldigd. Ook nam hij deel aan den Arkelschen Oorlog, maar bewaarde de onzijdigheid bij de burgertwisten in Holland. In 1417 belegerde hij het slot te Nienhuis van zijn weêrspannigen dienstman *Everwijn van Gutterswijck* en handhaafde ook in 1420, in den oorlog tusschen Holland en Gelderland, zijn wapenroem, terwijl hij zich in 1421 op 78-jarigen leeftijd aan het hoofd stelde van eene sterke krijgsmacht en niet weinig bijdroeg tot het sluiten van den vrede in Mei 1423. Hij overleed op den 9den October van laatstgemeld jaar en werd in de Domkerk begraven. Zijn grafschrift vermeldt, dat hij Holland en Kuynre versterkte, Stellingwerf door aankoop verkreeg, Schoterwerf verwoestte en Rijnestein en Everstein sloopte. Hij wordt geroemd als een nitstekend kerkvorst.

Frederik IV van Baden, den 56sten bisschop. Hij was een zoon van den markgraaf *Karel van Baden* en van eene zuster van Keizer *Frederik III*. Toen hij den 13den Mei 1466 door den invloed van Keizer *Maximiliaan* tot bisschop van Utrecht gekozen werd, bekleedde hij de betrekking van kanunnik te Keulen. Hij deed zijne intrede te Utrecht den 17den September van dat jaar en werd er 5 dagen later gehuldigd. Weldra moest hij strijden tegen de *Heeren van Wisch*, die met een aantal door Hertog *Albrecht van Saksen* afgedankte soldaten een inval deden in het Sticht, doch *Frederik*, ondersteund door den Hertog *van Gelder*, behaalde in 1498 op hen eene glansrijke overwinning. Toen in 1499 de Hertog *van Cleef* Rhenen veroverde en de omstreken van Utrecht liet plunderen, viel de bisschop, geholpen door de steden van het Bovensticht, in de landen van den Hertog, bracht er moord en brand en veroverde Gennep, waarna de vrede gesloten werd. Hij genoot voorts weinig rust. Het Sticht werd gedurig geteisterd door Geldersche krijgsbenden, en in 1512 moest *Frederik* oorlog voeren tegen zijn oproerigen leenman *Roelof van Münster*, heer van Ruinen, slotvoogd van Koevorden en drost van Drenthe. Nauweljks echter had hij dezen tot zijn plicht gebracht, toen hij in oorlog geraakte tegen de Groningers, die door roof en plundering groote schade toebrachten aan de Drenthenaren. Door al dien tegenspoed was de bisschop afkeerig geworden van het bewind. Hij verlangde naar rust en stond zijn zetel af aan *Philips van Bourgondië* voor een jaargeld van 5000 Rijnsche guldens, waarna hij zich te Lier in Brabant vestigde en den 24sten September 1517 overleed. Zijn aangenaam en vredelievend karakter werd ontsierd door geldzucht en neiging tot weelde, pracht en overdaad.

Frederika Sophia Wilhelmina, prinses van Pruisen en echtgenoot van den Nederlandschen erfstadhouder *Willem V*, werd geboren te Berlijn den 7den Augustus 1747 en was eene dochter van *August Willem van Pruisen* en prinses *Louisa Amalia van Wolfenbüttel*. Zij trad in het huwelijk den 4den October 1767 en betrok kort daarna het Huis in 't Bosch te 's Gravenhage. In 1784 kreeg zij eenig deel in het landsbestuur, waartoe haar mannelijk karakter haar bijzonder geschikt maakte, maar was weldra met haren gemaal een voorwerp van den haat der Patriotten. Zij volgde *Willem V* bij zijne verwijdering uit 's Gravenhage, doch wilde in 1787 van Nijmegen derwaarts reizen, om zoo mogelijk aan den burgertwist een einde te maken. Zij werd echter bij de Goejan-Verwelensluis door eene bende Patriotten verhinderd, om dien tocht te volbrengen en moest naar Nijmegen terugkeeren. Deze bejegening werd door haren broeder *Frederik Willem*, koning van Pruisen, zoo euvel opgenomen, dat hij aanstonds een leger afzond, om dien hoon te wreken. Zoo keerde *Willem V* in zegepraal naar 's Gravenhage terug, terwijl de herstelde orde van zaken door Engeland en Pruisen gewaarborgd werd. Dit duurde echter niet langer dan tot 1795, toen de Prins de wijk moest nemen naar Engeland, terwijl zijne gemalin bij afwisseling in Brunswijk, Pruisen en Holstein vertoefde. Den 10den Maart 1813 keerde zij als weduwe terug, woonde beurtelings te 's Gravenhage, te Haarlem en op het Loo en overleed alhier den 2den Juli 1820. — Omtrent *Frederika Louisa Wilhelmina*, koningin der Nederlanden, raadplege men *Willem I*.

Frederiks. Onder dezen naam vermelden wij:

Willem Frederiks, een Nederlandsch staatsman en letterkundige, waarschijnlijk te Groningen geboren in de 2de helft der 15de eeuw. Hij was meester in de vrije kunsten en doctor in de geneeskunde en werd in 1489 domheer van St. Maarten te Groningen. In die betrekking en tevens door zijne kennis en welsprekendheid heeft hij grooten invloed geoefend op de staatszaken van dien tijd. Hij was een voorstander van de partij der Vetkoopers en een ijverig tegenstander der Saksische heerschappij. Hij ondersteunde de beschermheerschappij van den Graaf van *Oost-Friesland* in Groningen en koos evenzeer de zijde van den Hertog *van Gelder*, toen deze er het bewind verkreeg. Namens de stad bracht hij dezen geschenken ter gelegenheid van zijn huwelijk, en toen die Vorst Groningen bezocht, nam hij bij *Frederiks* zijn intrek. Deze verwierf voorts door de beoefening der letteren de vriendschap van *Erasmus*, *Gansfort* en *Agricola*, bevorderde de Hervorming door haar mede voor te bereiden, vermaakte zijne belangrijke boekerij aan de St. Maartenskerk en overleed in 1525.

Johannes Godefridus Frederiks, een Nederlandsch geschied- en letterkundige, geboren den 24sten April 1828 op Duinvliet onder Oostkapelle. Hij ontving zijne opleiding van de schoonschrijvers *Kesteloo* te Domburg, werd in 1844 gecëxamineerd als onderwijzer en was sedert dien tijd onafgebroken werkzaam bij het lager onderwijs aan de instituten te Drimmelen, Geertruidenberg en Rijswijk op den huize Schoonoord. Daarna privatiseerde hij te 's Gravenhage, ook tot onderrichting der officieren van het marinedetachement uit Japan, en was destijds lid der meeste examencommissiën. In 1872 werd hij benoemd tot leeraar in de geschiedenis en Nederl. taal- en letterkunde aan de hoogere burgerschool te Zutfen en vervolgens tot leeraar in de Nederlandsche taal en geschie-

denis des Vaderlands aan het gymnasium te Amsterdam, waar hij thans de Nederlandsche spraakkunst onderwijst. Van zijne geschriften vermelden wij: „Domburg (Middelburg, 1848)", — „Geschiedenis van Soestdijk. Op last van Prins Hendrik samengesteid en als handschrift gedrukt (1875)", — „De intocht van Karel de Stoute (1876)", — „De Moord van 1584. Geljjktijdige berichten en oorspronkelijke stukken (1884)", — voorts opstellen, meest van historischen, letter- of taalkundigen inhond, in *Nijhoffs* „Bijdragen", „De Ned. Spectator", „De Gids", „De Navorscher", „Rott. Historiebladen", „Heraldic Bible", „Geldersche Volksalmanak", „Nederlandsch Museum", „Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde", „Dietsche Warande", „Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap" enz. Hij is lid van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, aismede van het Zeenwsch en van het Provinciaal Utrechts Genootschap en van eenige andere binnen- en buitenlandsche historische of letterkundige vereenigingen.

Frederiksen (Nils Christian), een Deensch staathuishoudkundige en volksvertegenwoordiger, geboren den 23sten Maart 1840 te Nöbölegaard op het eiland Lolland, studeerde te Kopenhagen, verwierf er de gouden medaille met zijn antwoord op eene staathuishoudkundige prijsvraag, zag zich in 1865 tot leeraar in de staathuishoudkunde en in 1867 tot gewoon hoogleeraar te Kopenhagen benoemd en schreef: „Om Almindelig Formue og Indkomstskat (Over algemeen vermogen- of inkomstenbelasting, 1870)", — „Den Politiske Okonomies Udvikling. Fjorten Forelaesninger holdte ved universitetet (Veertien voorlezingen over de ontwikkeling der staathuishoudkunde, 1871)" — en „Den politiske Okonomies Begreber (Begrippen der staathuishoudkunde, 1874)". Hij redigeert voorts een staathuishoudkundig tijdschrift en is een ijverig voorstander der Skandinavische eenheid.

Frederiksham, ook *Frederikshamn*, *Frederikshavn*, in het Finsch *Hamina* en voorheen *Wekelax* genaamd, is eene havenstad en vesting in het Finsche gouvernement Wiborg; zij ligt op eene landtong der Finsche Golf, 36 geogr. mijl ten westnoordwesten van Petersburg, bezit kazernen voor 14 000 man, een instituut voor kadets en telt ongeveer 3 500 inwoners. Zij werd in 1722 door Zweden als vesting gesticht op de piek der door de Russen verwoeste stad *Wekelax*, maar in 1752 door eerstgenoemden verbrand, doch een jaar later aan Rusland afgestaan en toen weder opgebouwd. In 1718 werd zij belegerd en den 17den September 1809 is zij voor goed aan Rusland toegekend.

Frederiksoord, zie *Weldadigheid* (Maatschappij van).

Fredro (Johan Alexander de Jongere, graaf), een Poolsch blijspeldichter, geboren te Lemberg in 1829, studeerde in de rechten, maar nam in 1848 dienst in het Poolsch-Hongaarsch legioen, streed bij Torczal en Tnra en vluchtte na het dempen van den Hongaarschen opstand eerst naar Tnrkije, in 1850 naar Parijs en keerde na de algemeene amnestie in 1857 naar Galicië terug. Van zijne blijspelen vermelden wij: „Przed sniadaniem (Vóor het ontbijt, 1864)", — „Piosnka wujaazka (Het lied van den oom, 1866)", — „Mentor (1871)", — „Obce zywioly (Vreemde elementen, 1872)", — „Wielkie bractwo (1875)", — „Kaiosze (1879)", — „Posazna jedynaczka" — en „Ubogi czy bogaty (Arm of rijk, 1880)".

Freeden (Wilhelm Ihno Adolf von), een zeevaart- en dampkringskundige, geboren te Norden (Oost-Friesland) den 12den Mei 1822, studeerde te Bonn en te Göttingen in de wiskunde en natuurkunde, in de geschiedenis en aardrijkskunde, werd in 1845 leeraar aan het gymnasium te Jever (Oldenburg), in 1856 rector der zeevaartschool te Eisfleth aan de Weser en in 1867 aan de door hem gestichtte navigatie-instelling te Hamburg. Van 1871 tot 1877 was hij lid van den Duitschen Rijksdag. Ook volbracht hij verscheidene reizen en schreef: „Nautische Hülfstafeln (met *Köster*, 1862)", — „Die Praxis der Methode der kleinsten Quadrate (1863)", — „Handbuch der Nautik (1864)", — „Die wissenschaftliche Ergebnisze der ersten deutschen Nordfahrt von 1868 (1869)", — „Der nordwestdeutsche Wetterkalender", — „Die Dampferwege zwischen das Kanal und New York", enz. Sedert 1870 redigeerde hij met *H. Tecklenborg* en sedert 1875 alleen „Die Hansa".

Freeman (Edward Augustus), een Engelsch schrijver, geboren in 1823 te Harborne (Staffordshire), studeerde aan het Trinity College te Oxford, werd in 1845 fellow en was meermalen werkzaam als examinator in de rechtsgeleerdheid en in de geschiedenis. In 1871 ontving hij eershalve het doctoraat in de rechten en in 1882 volbracht hij eene reis naar Noord-Amerika, waar hij geschied- en staatkundige voorlezingen hield. Hij schreef: „Principies of church restoration (1846)", — „History of architectnre (1849)", — „Thonghts on the study of history (1849)", — „The architectnre of Llandoff cathedral (1850)", — „Essay on the origin and development of window tracery in England (1851)", — „The preservation and restoration of ancient monuments (1852)", — „History and conquests of the Saracens (1856; 2de druk, 1870)", — „History of the federal government (1863)", — „History of the Norman conquest of England (1867—1876, 5 dln)", — „Old English history (1869; 2de druk, 1871)", — „History of the cathedral church of Wells (1870)", — „English history for children (1870)", — „Historical essays (1872 en 1873)", — „Growth of the English constitution from the earliest times (1872; 2de druk, 1873)", — „General sketch of European history (1872)", — „The unity of history (1872)", — „Comparative politics (1873)", — „Disestablishment and disendowment, what are they? (1874)", — „Historical and architectural sketches (1876)", — „The Ottoman power in Europe, its nature, its growth and its decline (1877)", — „Sketches from the snbject and neighboor land of Venice (1881)", — „The historical geography of Enrope (1881; 2de druk, 1882)", — en „The reign of William Rufus and the accession of Henry I (1882, 2 dln)".

Freer (Martha Walker), eene Engelsche geschiedschrijfster, geboren den 25sten October 1822 te Leicester, huwde in 1861 met *John Robinson*, rector te Wildmerpooi bij Notting-

ham, maar behield als schrijfster haar eigen naam. Zij leverde: „The life of Marguerite d'Angoulême, queen of Navarre (1854, 2 dln)", — „Jeanne d'Albret, queen of Navarre (1855, 2 dln; 2de druk, 1861)", — „Elisabeth de Valois and the court of Philipp II (1827, 2 dln)", — „Henry III, king of France and Poland, his court and times (1858, 3 dln)", — „History of the reign of Henry IV, king of France (1860, 2 dln)", — „Henry IV and Marie de Medici (1861, 2 dln)", — „The last decade of a glorious reign (1863, 2 dln)", — „The married life of Anne of Austria (1864, 2 dln)" — en „The regency of Anne of Austria (1866, 2 dln)".

Freetown, de hoofdstad der Siérra-Leonekust in West-Afrika en de zetel van den Britschen gouverneur van alle Engelsche bezittingen in die streken, is bevallig gelegen aan het noordelijk uiteinde van het schiereiland Siérra-Leone in een mild-besproeid, door hooge, amphitheatersgewijs zich verheffende bergen omsloten dal. Hoewel het klimaat er zeer gevaarlijk is voor den Europeaan, behoort deze stad met St. Louis tot de belangrijkste steden van Afrika's westkust. Zij is ruim gebouwd, en men vindt er eene kerk, onderscheidene scholen, een schouwburg, eene kazerne, eene citadèl en ongeveer 30000 inwoners.

Fregat is de naam van een vierkant-getuigd oorlogschip met 3 masten. Intusschen voert het ook langscheepsche zeilen, die gedeeltelijk achter de masten aan gaffels zijn vastgemaakt en gedeeltelijk aan stagen of leiders aan den voorkant der masten geheschen worden. Een fregat is minder zwaar gewapend dan een linieschip, doch voert zwaarder geschut dan eene korvet. Bij alle fregatten heeft men eene op het kuildek geplaatste, overdekte batterij. Die der eerste klasse hebben daarenboven eene doorgaande geschutlaag op het bovendek, terwijl bij de fregatten der 2de klasse alleen stukken geschut op het halfdek en den bak — het achterste en voorste gedeelte van het dek — geplaatst zijn. Bij onze marine zijn die der eerste klasse met 50 tot 54, en die der tweede klasse met een kleiner aantal stukken (tot 36 toe) gewapend. Tegenwoordig zijn de meeste van hulpstoomvermogen voorzien. De bemanning telt 300 tot 450 koppen. — *Gerasseerde fregatten* zijn zoodanige, van welke het bovendek is weggenomen, zoodat het kuildek bovendek wordt. Zij voeren alzoo eene doorloopende batterij.

Fregatvogel (De), door *Linnaeus* bestempeld met den naam van *Tachypetes Aquilus*, behoort tot de orde der *Zwemvogels* (Natatores) en tot de familie der *Steganopoden* (Zwemvogels met roeivoeten), die zich onderscheidt door een snavel van aanmerkelijke of middelmatige lengte, lange, tot vliegen uitnemend geschikte vleugels, korte, 4-teenige pooten met roeivoeten, d. i. voeten, wier vier teenen alle naar voren zijn gekeerd en alle door zwemvliezen verbonden zijn. Geen vogel vliegt met minder inspanning hooger, gedurende langeren tijd en verder van land. Men vermeldt voorts, dat hij wel eens eene vlucht heeft van 4 Ned. el door de sterke ontwikkeling van de beenderen der voorste ledematen en van de slagpennen. Hij bewoont de eilanden van den Atlantischen Oceaan, zooals Guadeloupe, St. Helena, Mauritius en Bourbon en leeft van visschen en schildpadden. Ook verzekert *Leguat* dat hij op boomen nestelt, — in den regel echter op eenzame klippen. Hij is zoo groot als een gans, heeft een langen, aan de spits haakvormig omgebogen bek en donkerbruine of zwarte vederen. Zijne oogen staan op eene kale plek, en het mannetje heeft 2 donkerroode vliezen aan de keel. Hij heeft een krachtigen, langen en gevorkten staart.

Freher (Marquard), een verdienstelijk Duitsch geschiedschrijver, geboren te Augsburg den 26sten Juli 1565, studeerde te Altdorf en te Bourges in de rechten en werd hoogleeraar te Heidelberg. Hij overleed aldaar den 13den Mei 1614. Van zijne geschriften noemen wij: „Germanicarum rerum scriptores aliquot insignes (1600—1611, nieuwe uitgave 1717, 3 dln)", — „Rerum Bohemicarum scriptores aliquot antiqui (1602)", — „Corpus Franciae Historiae veteris (1613)", — en „Directorium in omnes fere chronologos Romano-Germanici imperii (1772)".

Freia of *Freya*, in de Noordsche fabelleer de godin der liefde en na *Frigga* de voornaamste der vronwelijke Asen, wordt voorgesteld als de dochter van *Njord* en *Skade* en tevens als uitmuntende door de kostbaarste gaven naar lichaam en geest. Haar gouden halssieraad „breysing" genaamd, werd door 4 dwergen vervaardigd en haar als de prijs der schoonheid toegekend, terwijl anderen melden, dat *Odin* daarvoor hare gunst wist te verwerven. Dat sieraad, met kostbare edelgesteenten getooid, sprong echter van één, toen *Freya* met den reus *Threymr* in het huwelijk zou treden. Aan haren gemaal *Odhr*, die in de wijde wereld toog, waarna zij, gouden tranen weenend (barnsteen), hem bij alle volkeren zocht, schonk zij 2 dochters, namelijk *Huos*, zoo schoon dat al het schoone naar haar genoemd werd, en *Gersoni*. Hare bevalligheid verschafte haar de algemeene toegenegenheid, en zij was de beschermgodin van alle minnende paren. Haar paleis in Walhalla draagt den naam van Folkwang en is het schoonste der daar aanwezige gebouwen. De zaal Srsrummer in dat paleis is steeds gevuld met zangers en zangeressen, die minnelederen aanheffen. Haar wagen is met 2 katten bespannen. In Zweden bevonden zich vele tempels, aan haar dienst gewijd, en die van Upsala was beroemd. Ook elders waren er, en het is bekend, dat *Karel de Groote* haren tempel te Magdeburg verwoestte. Men stelt haar voor met helm en harnas, boog en zwaard, van boven in mansgewaad, van onder in vrouwelijke kleeding gehuld. Later verwarde men haar met de Romeinsche *Venus*; toen stelde men haar voor zonder kleederen in gezelschap van de Drie Gratiën. — Zie voorts onder *Asteroïden*.

Freiberg, eene stad in het Saksische district Dresden, ligt aan de Münzbach, is de zetel van een aantal ambtenaren van het mijnwezen en telt ruim 25000 inwoners (1880). Er is een fraaie Dom, gesticht door *Otto de Rijke* tegen het einde der 12de eeuw, maar na den brand van 1485 vernieuwd. Nog staat van het oude gebouw de „Gouden poort", een overblijfsel van Romaansche kunst. In den Dom vindt men de Keurvorstelijke graf-

kapél, door Hertog *Hendrik de Vrome* gesticht, waarin het stoffelijk overschot van hem en van 39 zijner opvolgers rust. Sierlijk is er het praalgraf van den Keurvorst *Maurits* van den Antwerpschen kunstenaar *Floris*. De prachtige kansel is het werk van een onbekenden meester, en het orgel behoort tot de beste der kunstgewrochten van *Silbermann*. Behalve een gymnasium en eene handelsschool bestaat hier eene beroemde mijnacadémie. Zij werd in 1765 gesticht en is sedert eene eeuw de belangrijkste leerschool van dien aard in geheel Europa. Zij bezit sedert 1791 een eigen gebouw, hetwelk na 1791 meermalen is vergroot, daar het behalve de collegiekamers eene bibliotheek, eene inrichting voor levering van delfstoffen, geologische, mineralogische en natuurkundige verzamelingen, benevens het museum van *Werner* bevat. Drie laboratoria voor scheikunde, delfstofproeven enz. bevinden er zich in afzonderlijke gebouwen. De bewoners bezitten er een belangrijk middel van bestaan in den wijnbouw, — voorts in onderscheidene fabrieken. De stad is door een spoorweg verbonden met Dresden en Chemnitz. De mijnen leveren er veel zilver. De groeve Himmelsfürst is reeds eeuwen beroemd, zoowel wegens haren rijkdom als wegens haren regelmatigen aanleg en wegens de voortreffelijkheid der werktuigen, die er gebruikt worden. In den laatsten tijd is echter hare mildheid zeer afgenomen, terwijl daarentegen de mijn Himmelfahrt nabij de de stadspoort tot den hoogsten rang is geklommen. Nabij de stad vindt men onder anderen groote zilversmelterijen, alsmede het Keurprinskanaal, hetwelk in 1788 tot aanvoer van erts gegraven werd. — De stad is haren oorsprong verschuldigd aan de ontdekking van zilveraderen in de 12de eeuw, zoodat mijnwerkers uit den Harz derwaarts trokken. De bevolking begon weldra aanmerkelijk te vermeerderen, en om ze te beveiligen, bouwde Markgraaf *Otto de Rijke* tusschen 1171 en 1175 er den burcht Freudenstein en omringde in 1187 de stad met muren. Hare eerste voorrechten dagteekenen van den tijd van *Frederik de Gebetene* (1294). In 1485 verviel zij voor goed aan de Albertijnsche lijn van het Saksische Vorstenhuis, en *Hendrik de Vrome* vestigde er zijn zetel. De Dertigjarige Oorlog deed de bevolking van 32000 tot 10000 dalen en vernietigde er de welvaart. Tot gedachtenis der roemrijke verdediging van Freiberg tegen de Zweden in den winter van 1642—1643 verrees voor weinige jaren aldaar een gedenkteeken bij de Petershoort. Het kasteel van *Hendrik de Vrome* is nu een magazijn, en de oude wallen, muren en grachten zijn in fraaie wandelplaatsen herschapen, waar in 1851 een gedenkteeken ter eere van den beroemden delfstofkundige *Werner* is opgericht. Ook bestaat er eene oudheidkundige vereeniging, die in het bezit is van een museum.

Freiburg. Onder dezen naam vermelden wij:

Freiburg, het negende Zwitsersche canton. Het bevat op 30,3 □ geogr. mijl bijna 116000 inwoners (1880), van welke ruim 97000 den R. Katholieken godsdienst belijden. Ongeveer 28000 in 46 gemeenten bedienen zich van de Duitsche, — de overigen in 239 gemeenten van de Fransche taal. Het zuidelijk gedeelte van dit canton — eene voortzetting van het Berner Oberland — is bergachtig, hoewel de hoogste toppen er zich niet boven de sneeuwlijn verheffen. Immers de Moléson is 2000 Ned. el hoog, en de Berra slechts 1700 Ned. el. In het noorden behoort een groot gedeelte van het Murtenmeer aan Freiburg, en de Saane is er de voornaamste rivier. De inwoners houden er zich bezig met veeteelt en kaasmakerij, — voorts met land- en wijnbouw. Het canton is verdeeld in 7 districten. Zijne oorspronkelijke bevolking behoorde voorzeker tot de Celtische Helvetiërs. De Romeinen bezochten uit het naburige Aventicum alleen het noordelijk gedeelte. Tijdens de groote volksverhuizingen vestigden er zich Alemannen en Bourgondiërs, en in 1032 verviel dit land aan het Duitsche Rijk, waarna het door de Hertogen van Zähringen geregeerd werd. Hertog *Berchtold IV* stichtte in 1197 de *stad* Freiburg en verleende haar vele voorrechten, benevens een grondgebied van 3 uur gaans in den omtrek. Zij ontwikkelde zich voorspoedig en werd de kern van een canton, dat zich in 1481 bij het Zwitsersch Eedgenootschap voegde. De aanvankelijke volksregeering ontaardde er echter in eene familieregeering. Deze vergunde reeds in 1581 aldaar een verblijf aan de Jezuïeten en in 1818 desgelijks aan de Liguorianen. Nadat de Franschen den 2den Maart 1798 het land hadden bezet, werd het toegevoegd aan de Helvetische Republiek. Na de Restauratie hernam er de aristocratie hare voormalige heerschappij, totdat een opstand des volks in 1830 het beginsel doordreef van gelijkheid voor de wet. Voorts waarborgde de constitutie de persoonlijke vrijheid, de vrijheid van drukpers enz., doch behelsde ook de bepaling, dat de R. Katholieke godsdienst de eenige openbare godsdienst in het canton zou zijn, uitgezonderd in het district Murten, alsmede dat de constitutie telkens na twaalf jaar zou worden herzien. Tegenover de toenemende vrijzinnige oppositie handhaafde echter steeds de aristocratische partij het overwicht en maakte hiervan gebruik ter zake van de kloosters in Aargau en van de Jezuïetenvraag. In 1847 voegde Freiburg zich bij den Sonderbond. Eene krachtige poging der liberalen, om de regeering omver te werpen en het canton te dwingen zich daaraan te onttrekken, mislukte in Januari 1846. Eerst nadat Freiburg den 17den November 1847 door Eedgenootschappelijke troepen bezet was, bezweek de Ultramontaansche partij, en reeds den volgenden dag werd een voorloopig bewind gekozen, benevens eene Constituerende en Wetgevende Vergadering, die de vrijzinnige grondwet van 1848 tot stand bracht. Toch werd ook deze niet onderworpen aan de goedkeuring des volks, terwijl eene herziening eerst na verloop van 3 jaar mogelijk zou wezen. Ook was vastgesteld, dat de burgers, die den eed op de nieuwe grondwet niet wilden afleggen, hunne kiesbevoegdheid zouden verliezen. Hierdoor ontstond ontevredenheid, welke door de onderliggende Jezuïtisch-aristocratische partij werd aangevuurd. Bij herhaling kwam er opstand (1848, 1850 en 1851), doch de laatste eindigde met de nederlaag der opstandelingen, wier aanvoerders, zooals *Carrard* en vroeger

reeds de bisschop *Marilley*, uit Zwitserland werden gebannen. Intusschen bleef er steeds verzet tegen de Regeering. Nadat een verzoekschrift van 14 000 burgers om verandering der grondwet van de hand gewezen was, poogde de oppositie, schoon wederom te vergeefs, in Mei 1852 in eene drukbezochte volksvergadering te Posieux haar doel te bereiken. De Groote Raad gaf nu toe, dat degenen, die den eed weigerden, in het bezit zouden blijven van hun kiesrecht, terwijl de Bondsvergadering aan Freiburg de achterstallige Sonderbondsschuld kwijtschold. Den 21sten April 1853 ontstond er wederom een oproer onder de leiding van den overste *Perrier*, doch dit slaagde niet, waarna de Ultramontaansche partij hare plannen verschoof tot aan het einde van den 9-jarigen termijn. Tijdelijk vereenigden zich de partijen, om den aanleg van den Oronspoorweg tot stand te brengen, die de stad met Bern en Lausanne verbindt. Hiertoe was eene leening noodig van 16 millioen francs, terwijl de Staat genoodzaakt was, om later — met vermeerdering dier schuld — zelf den spoorweg over te nemen. Reeds in December 1856 had de Ultramontaansche partij bij het verkiezen van den Grooten Raad de overwinning behaald. Deze besloot den 13den Januari 1857 tot eene herziening der grondwet, welke, in reactionairen zin gewijzigd, in Mei met eene groote meerderheid aangenomen werd. Nu volgde eene algemeene amnestie voor hen, die deel genomen hadden aan eenigen vroegeren opstand. De bisschop *Marilley* had reeds lang verlof ontvangen, om terug te keeren. Ook werden opgehevene kloosters weder geopend, de Jezuïeten hersteld in het bezit van hun verbeurd verklaard eigendom en de scholen aan het gezag der geestelijkheid onderworpen. In Juni 1865 werd er met grooten luister het feest der heiligverklaring van pater *Canisius* gevierd, die er tegen het einde der 16de eeuw een collegie der Jezuïeten stichtte. De nieuwe grondwet der Zwitsersche Republiek werd er den 19den April 1874 met 21 368 tegen 5568 stemmen verworpen, en de wetten omtrent het burgerlijk huwelijk, den burgerlijken stand en de stembevoegdheid op den 23sten Mei 1875 desgelijks. Inmiddels is in 1880 uit de conservatieve partij eene meer gematigde ontstaan, die zich niet langer aan de heerschappij van fanatieke geestelijken wil onderwerpen.

De *hoofdstad* Freiburg is schilderachtig gelegen aan de Saane, waarover, ter hoogte van 50 Ned. el, eene draaibrug is gespannen ter lengte van 500 Ned. el. Zij telt ruim 11 500 inwoners. In de St. Nicolaaskerk vindt men er een beroemd orgel van *Moser* met 7800 pijpen en 64 registers, en de toren is er omstreeks 85 Ned. el hoog. Men heeft er voorts 6 kloosters, eene académie, een seminarium, eene cantonnale school en het Jezuïetencollegie, dat op eene aanmerkelijke hoogte gelegen is.

Freiburg in de Breisgau. Deze, de hoofdstad van de voormalige Breisgau, is sedert 1864 die van het district Freiburg in het groothertogdom Baden. Zij ligt 5 uur gaans van de Rijn aan de Dreisam en aan den voet van den Slotberg, die zich ter hoogte van 400 Ned. el verheft. Voorts is zij de zetel van eene universiteit en sedert 1827 die van een aartsbisdom, waartoe de bisdommen Freiburg, Rottenburg, Mainz, Fulda en Limburg behooren. Een hoogst merkwaardig gebouw is er de aartsbisschoppelijke hoofdkerk — het eenige geheel voltooide meesterstuk van spitsboogstijl in Duitschland — met een prachtigen toren ter hoogte van 115 Ned. el. Zij werd gesticht in 1122 tot 1252, kreeg in 1354 een nieuw koor en is met fraai beschilderde glazen versierd. In het gebouw vindt men altaren met heerlijk snijwerk, praalgraven en eenige merkwaardige schilderijen van *Hans Baldung* en *Holbein*. Tot de bezienswaardige gebouwen behooren er voorts het verkoophuis, het raadhuis, de universiteit, de boekerij en het paleis van den Groothertog. De universiteit werd er gesticht in 1457 door Aartshertog *Albert VI* van Oostenrijk; zij is behoorlijk voorzien van rentegevende goederen en telt 27 gewone en 6 buitengewone hoogleeraren, benevens 10 privaatdocenten. Het aantal studenten beloopt er tusschen de 3- en 400. In de bibliotheek bevinden er zich 120 000 boekdeelen. Ook heeft men te Freiburg een lyceum met 400, eene hoogere burgerschool met 200 en eene nijverheidsschool met 300 leerlingen. Er bestaat een Natuurkundig en een Geschiedkundig Genootschap. De stad telde in 1880 met hare voorsteden bijna 37 000 inwoners, waarbij zich nauwelijks 8000 Protestanten bevonden. Handel, nijverheid en landbouw zijn er van veel belang, daar zij de hoofdstapelplaats is in het Schwarzwald. De nijverheid bepaalt er zich hoofdzakelijk tot de vervaardiging van cichorei, papier, zijde, leder, knoopen, meubels, mousseerende wijnen en ijzeren voorwerpen. De handel is er sedert het openen van den spoorweg aanmerkelijk toegenomen. Bij den Slotberg geniet men een fraai uitzicht. — Freiburg werd in 1092 door Graaf *Berthold III van Zähringen* gebouwd en in 1120 tot eene vrije stad verheven. Later viel zij ten deel aan de Graven *van Urach*, doch verwierf in 1366 hare onafhankelijkheid voor 20 000 mark zilver, welke door Basel werden opgeschoten. Wegens deze schuld moest de stad zich in 1368 onderwerpen aan het Huis van *Habsburg*. Als eene belangrijke vesting had zij van de oorlogen in de 17de eeuw veel te lijden. In 1714 en 1744 werd zij veroverd door de Franschen, die haar echter na den Vrede van Rastadt en dien van Aken — na het sloopen der vestingwerken — weder ontruimden. Den 24sten April 1848 werd zij door de Duitsche Bondstroepen en den 7den Juli 1849 door de Pruisen bezet, nadat de opstandelingen haar badden verlaten. — Het *district* Freiburg telde in 1880 op 86 □ geogr. mijl 454 221 zielen.

Freiburg unter den Fürstenstein, eene stad en garnizoensplaats in het district Breslau der Pruisische provincie Silezië. Zij ligt $^1/_2$ geogr. mijl ten westen van Schweidnitz en 7,6 geogr. mijl ten zuidwesten van Breslau aan den spoorweg naar Waldenburg, aan de helling van een berg en telt ongeveer 8000 inwoners, die hun bestaan vinden in de groote vlasspinnerij van *Kramsta en Zonen*, alsmede in machinenfabrieken, looierijen, tabakskerverijen, stijfselfabrieken, linnenweverijen enz.

Freiburg an der Unstrut, eene stad in het arrondissement Querfurt van het Pruisische regeeringsdistrict Merseburg. Zij ligt 1 geogr. mijl ten noordwesten van Naumburg en heeft ongeveer 3000 inwoners, die in den wijnbouw en in het weven van wollen en linnen stoffen hun bestaan vinden. Men heeft er eene fraaie kerk in spitsboogstijl en een antiek slot, Neuburg genaamd, dat, naar men meent, in 1060 door *Lodewijk de Springer* gebouwd is. Nabij de stad ligt de „Adelsacker", een stuk gronds, dien de adellijke heeren, onder *Lodewijk de IJzeren* voor den ploeg gespannen, moesten omploegen, tot straf voor de verdrukking, waarmede zij de boeren geteisterd hadden.

Nieuw-Freiburg of *Nova-Friburgo*, eene stad in Brazilië, in de provincie Rio de Janeiro en zich verheffend aan den spoorweg van Nictheroy naar Rita. Zij is bevallig gelegen in een dal en door boschrijke bergen omgeven, werd in 1820 door Zwitsers gesticht, heeft 4 kerken en telt 14 000 inwoners.

Freidank, in het Middel-Hoogduitsch *Vridane* (Vrijdenker), is de vervaardiger van een leerdicht, hetweik den titel draagt van „Bescheidenheit", welke de beteekenis heeft van „schrandere beoordeeling". De onderstelling van *W. Grimm*, dat hij dezelfde zou wezen als *Walther von der Vogelweide*, is door *Franz Pfeiffer* grondig wederlegd. *Freidank*, waarschijnlijk uit Schwaben afkomstig, was een zwervend poëet, die op zijne tochten te Treviso kwam, alwaar hij omstreeks het jaar 1230 overleed. Zijn voornaam was *Bernhard*. Zijn gedicht vormt geen afgesloten geheel, maar bevat eene verzameling van spreuken, uit den mond des volks bijeengebracht of aan de geschriften van andere dichters ontleend, zoodat het van groot belang is voor de kennis van den zedelijken en godsdienstigen toestand in die dagen. Het geeft tevens getuigenis van de schranderheid, geestigheid en opmerkzaamheid van den vervaardiger. Eene uitmuntende uitgave van dat gedicht is bezorgd door *W. Grimm*, en van de omwerking van *S. Brant* (zie aldaar) zijn van 1508 tot 1583 zeven uitgaven in het licht verschenen.

Freiesleben, (Johann Karl), een verdienstelijk aard- en delfstofkundige, geboren te Freiburg den 14den Juni 1774, bezocht aldaar de mijnacadémie onder de leiding van *Werner*, studeerde te Leipzig in de rechten en reisde met *von Humboldt* in het gebergte van Zwitserland en Savoye. Na zijn terugkeer werd hij „Bergambtassessor" te Mariënberg, bekleedde daarna eenige andere betrekkingen bij het mijnwezen en stond in 1838 als „Berghauptmann" aan het hoofd der mijnzaken in Saksen. In 1842 werd hij op zijn verzoek ontslagen en overleed den 20sten Maart 1846. Van zijne geschriften noemen wij: „Geognostische Arbeiten (1807—1818, 6 din)", — „Magazin für die Oryktographie von Sachsen (1828—1845, afl. 1—12)" — en „Die Sächsischen Erzgänge (1843—1845, 3 din)". Ook leverde hij eene „Bergmännisch-mineralogische Beschreibung des Harzes (1795, 2 din)" — en een „Uebersicht der Literatur der Mineralogie (1822)".

Freiligrath (Ferdinand), een uitstekend Duitsch dichter, geboren te Detmold den 17den Juni 1810, bezocht het gymnasium aldaar en kwam in 1831 in de leer bij een koopman te Soest. Nadat hij tot 1836 als klerk op een kassierskantoor te Amsterdam en vervolgens tot 1839 in dergelijke betrekking te Barmen werkzaam was geweest, zeide hij zijne handelsloopbaan vaarwel en trok, aangemoedigd door den bijval, dien zijne gedichten verworven hadden, naar Darmstadt. Hier zag hij zich onverwacht door den Koning van Pruisen begunstigd met een jaargeld, hetwelk hem veroorioofde, zich te St. Goar te vestigen. Had hij hierdoor en door zijn gedicht „Aus Spanien" de sympathie der Liberalen verloren, die hem vroeger tot de hunnen rekenden, hij kreeg ze in dubbele mate terug, toen hij in 1844 voor het jaargeld bedankte en in zijne gedichten de Democratie verheerlijkte. Hij verkeerde daarna in Zwitserland en begaf zich voorts naar Londen, om er in eene handelsbetrekking een bestaan te vinden. Hij stond op het punt om op uitnoodiging van *Longfellow* den Oceaan over te steken, toen de Maartbeweging van 1848 hem weder naar Duitschland lokte. Hier plaatste hij zich aan het hoofd der volkspartij. Wegens zijn gedicht „Die Todten an die Lebenden" werd hij aangeklaagd en in hechtenis genomen, maar kort daarop vrijgesproken. Vervolgens ging hij naar Keulen, om er mede te werken aan de „Neue Rheinische Zeitung". Wederom was hij aan staatkundige vervolgingen blootgesteld, zoodat hij zich op nieuw naar Londen begaf, waar hij na veel strijd en zorg een behoorlijk bestaan verwierf, totdat hij in 1866 door het bankroet der door hem bestuurde zaak nogmaals in ongelegenheid geraakte. Zijne vrienden in Duitschland brachten echter het noodige bijeen, om hem een onbezorgden ouderdom te verschaffen, waarna *Freiligrath* in 1868 naar Duitschland terugkeerde en zich te Stuttgart vestigde. In Juli 1873 vertrok hij naar Cannstatt en overleed aldaar den 18den Maart 1876. — Reeds zijne eerste gedichten, in dagbladen en in den „Musenalmanach" opgenomen, bezorgden hem een goeden naam. In 1831 verscheen zijn eerste bundel, die in 1875 de 34ste uitgave beleefde. Voorts leverde hij: „Zwischen den Garben (1849)", — „Rolands Album (1840)", — het „Rheinisch Odeon (met *Hub* en *Schnezler*, (1839)", — het „Rheinische Jahrbuch (met *Simrock* en *Matherath*, 1840 en 1841)", — Das malerische und romantische Westfalen (met *Levin Schücking*)", enz. Van zijne staatkundige gedichten noemen wij: „Glaubensbekenntnisz (1844)", — Ça ira ! sechs Gedichte (1846)", — en „Neuere politische und sociale Gedichte (afl. 1, 1849, afl. 2, 1850). Bij den aanvang van den Fransch-Duitschen oorlog (1870) heeft hij voorts vaderlandsche liederen in het licht gegeven. Gedichten van *Victor Hugo*, van *Longfellow* enz. zijn door hem op meesterlijke wijze in het Duitsch overgebracht. Eene gezamenlijke uitgave zijner werken is in Noord-Amerika (1858, 6 din, 2de druk 1871) in het licht verschenen. Als dichter mnnt hij vooral uit in het beschrijvend genre. Hij schildert gaarne treffende voorvallen uit vreemde landen, en hij doet het met kracht van taal, met sierlijkheid van beelden met ongemeenen gloed. Vooral ook spreekt uit zijne staatkundige gedichten eene verwonderlijke, wegslepende geesidrift, die voor de innigheid zijner overtuiging pleit. Hij heeft

voorts te Londen eene Engelsche bloemlezing uitgegeven, getiteld: „The rose, tistle and shamrock", die in 1865 reeds 4-maal was gedrukt, terwijl men in de „Collection of German authors" van *Tauchnitz* een deel aantreft (1859; 2de druk, 1871) met Engelsche vertalingen der gedichten van *Freiligrath*. Die vertalingen zijn afkomstig van zijne oudste dochter. In 1875 gaf hij een „Illustrated Magazine" in het licht, en nit zijne papieren verscheen na zijn dood: „Nachtgelassenes von Ferdinand Freiligrath („Mazeppa", „Der Eggerstein, 1883)".

Freir of *Freyr* is in de Noordsche fabelleer de zoon van *Niord* en broeder van *Freia* en behoorde in Zweden tot de voornaamste godheden. Hij gold, evenals *Niord*, voor eene wijze en weldadige godheid, die over zee en lucht gebood en de aarde en de menschen met vruchtbaarheid zegende. Bij het begin van den zomer werd zijn beeld, bij het vieren van groote feesten, door de Zweedsche landen rondgevoerd, en op den Joelavond offerde men hem een wild zwijn, daar dit, zoowel als de stier, aan hem gewijd was. Het zwijn *Gullinborsti* (de goudborstelige) droeg hem door de lucht en over de zee, en op de pleinen zijner tempels hield men paarden, welke tot wichelarij dienden. *Freir* had den reus *Beli* gedood en vervolgens diens zuster *Gerd* ten huwelijk genomen. Men onderstelt voorts dat hij dezelfde is als de god *Fró* der oude Germanen.

Freischütz, zie *Weber* en *Vrijschot*.

Freising of *Freysing*, eene stad in Beieren, ligt 4½ geogr. mijl ten noordoosten van München aan de Isar, in een vruchtbaar en bevallig oord en telt ruim 7 000 zielen. Men heeft er eene fraaie Domkerk in Romaanschen stijl met eene merkwaardige krypt, een voormalig bisschoppelijk paleis enz. Tot de inrichtingen van onderwijs behooren er een gymnasium, een clericaal seminarium en één voor knapen, eene nijverheidsschool en eene kweekschool voor onderwijzers. Zij heeft onderscheidene fabrieken en is vooral merkwaardig wegens de in hare nabijheid gelegene Koninklijke landbouwschool, vroeger de abdij van Weihenstephan. Daaraan is eene modelboerderij verbonden, alsmede een boomgaard enz.

Freitag (Johannes), een uitstekend geneeskundige en hoogleeraar aan de académie te Groningen, werd geboren te Wesel den 30sten October 1581, ontving zijne opleiding te Osnabrück en te Keulen, studeerde te Helmstädt en aan andere Dnitsche hoogescholen, bleef eenigen tijd te Rostock, en werd toen achtereenvolgens privaatdocent, buitengewoon en gewoon hoogleeraar in de geneeskunde te Helmstädt (1604). Eerst 4 jaar later verwierf hij den doctoralen graad en vertrok naar het Hof te Osnabrück, waar *Philips Sigismund*, hertog van *Brunswijk-Lüneburg* hem tot zijn eerste geneesheer benoemd had. Omstreeks het jaar 1622 kwam hij in dezelfde betrekking in dienst van *Ernst*, hertog *van Holstein*, enz., en na het overlijden van dezen in dien van Hertog *Frederik Ulrik*, met de vergunning, om tevens weder als hoogleeraar te Helmstädt werkzaam te wezen. *Freitag* bedankte voor deze laatste betrekking en bleef te Osnabrück, waar de nieuwe bisschop en cardinaal *Eitel Frederik* den uitstekenden arts tot geneesheer en kamerheer koos, hoewel deze tot de Protestanten behoorde. Hij bleef in die betrekking bij zijn opvolger *Frans Willem*, graaf *van Wartemberg*, maar ontving in 1631 zijn ontslag, omdat hij den R. Katholieken godsdienst niet wilde omhelzen. Hij vond echter beschermers in *Ernst Casimir*, graaf *van Nassau* en de Graven *van Benthem*. Deze bezorgden hem het professoraat in de geneeskunde te Groningen, waar hij met grooten lof werkzaam was en den 8sten Februari 1641 overleed. Van zijne talrijke geschriften noemen wij: „Poemata juvenilia (1616)", — „Noctes medicae, sive de abnan medicinae tractatus (1616)", — „Aurora Medicorum Galeno-Chimicorum etc. (1630)" — en „De lithotomia (1638)".

Fremery (De) is de naam van een geslacht, dat, uit Henegouwen afkomstig, ook voorkomt onder de namen *de Frameries*, *van Fremery* en *van Vramerije*. Twee leden van dit geslacht waren onderteekenaars van het Verbond der Edelen, zoodat zij bij de komst van *Alva* de wijk moesten nemen naar Duitschland, waarna zij in den aanvang der 17de eenw zich vestigden in Holland. *Herman de Fremery* was in 1672 schepen te Naarden, en zijn broeder *Pieter* burgemeester aldaar en bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. Tot de merkwaardige leden van lateren tijd behooren:

Petrus Isaäcus de Fremery, geboren te Berkenwoude den 8sten April 1737. Hij studeerde in de godgeleerdheid, was achtereenvolgens predikant te Zuiderwonde, Overschie, Goes en 's Hertogenbosch, werd alhier in 1777 hoogleeraar in de Grieksche taal, verkreeg in 1810 zijn emeritaat en overleed te Zeist den 7den December 1820. Hij is lid geweest van de commissie van samenstelling van het Evangelisch Gezangboek.

Johannes de Fremery, een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te Berkenwonde den 11den October 1741, studeerde in de godgeleerdheid en werd achtereenvolgens predikant te Poederoijen, Raamsdonk, Zierikzee en Middelburg (1779). Hier werd, wegens zijne Patriotsche gevoelens, zijne woning door het Pruisischgezinde grauw geplunderd en hij zelf, toen hij de wijk wilde nemen naar Holland, op eene deerlijke wijze mishandeld. Op aandrang der welgezinden keerde hij echter in 1788 naar zijne standplaats terug, zag zich aldaar in 1805 benoemd tot hoogleeraar in de theologie aan het Athenaenm Illustre, behoorde tot de directeuren van het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen, en overleed te Middelburg den 22sten October 1819.

Jacobus de Fremery, jongste broeder der twee voorgaanden. Hij werd geboren te Groot-Ammers den 25sten Januari 1748 en bekleedde vervolgens de betrekking van secretaris van curatoren der Leidsche hoogeschool. Voorts was hij thesaurier te Leiden en kwam in aanmerking voor een hoogleeraarsambt in de rechten te Harderwijk. Hij overleed den 30sten Januari 1826. — Zijn zoon *Petrus Isaäcus* werd benoemd tot raadsheer in het Provinciaal gerechtshof van Zuid-Holland, — en zijn kleinzoon *Joannes Andréas* is bekend als schrijver van eene „Memorie over de rechten der stad Leiden op het Haarlemmermeer

(1844)" en als lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Nicolaas Cornelis de Fremery, eenige zoon van *Petrus Isaäcus*. Hij werd geboren te Overschie den 10den Januari 1770, bezocht reeds op 15-jarigen leeftijd de Leidsche hoogeschool en promoveerde er 5 jaar later tot doctor in de wijsbegeerte op eene „Dissertatio philosophica inauguralis de fulmine (1790)". Daarna besteedde hij 3 jaar aan de studie der geneeskunde en verwierf hierin den doctoralen graad met eene „Dissertatio medica inauguralis de mntationibus figurae pelvis etc. (1793)". Hij vestigde zich te Haarlem, beoefende er de delfstof- en dierkunde, nam proeven met *van Marum* en werd in 1795 als opvolger van *Steven Jan van Geuns* benoemd tot hoogleeraar in de scheikunde enz. te Utrecht. Hij was er voorts president der provinciale commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzicht en bekleedde tweemaal de betrekking van rector magnificus. Bij het vieren van zijn veertigjarig hoogleeraarsambt en 5 jaar later, bij het ontvangen van zijn emeritaat, brachten zijne leerlingen hem hulde met kostbare geschenken, en zijne geneeskundige practijk strekte zich uit over eene halve eeuw. Hij was lid der eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, van de Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, enz. *Lodewijk Napoleon* benoemde hem tot „médecin de la maison du roi" en *Willem I* versierde hem met de orde van den Nederlandschen Leeuw. Hij heeft een aantal belangrijke opstellen geplaatst in verschillende tijdschriften en vertaalde met *van Werkhoven* de „Grondbeginselen der scheikunde, door *Lavoisier* (1800, 2 dln)", alsmede een dergelijk werk van *Chaptal* (1808). Hij overleed den 15den November 1844, eene kenrige verzameling van anatomische praeparaten nalatende.

Petrus Johannes Isaäcus de Fremery, een zoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Utrecht den 29sten April 1797, studeerde aldaar in de geneeskunde en wis- en natuurkunde, promoveerde in beide vakken en zag zich in 1829 benoemd tot hoogleeraar aan de veeartsenijschool en tot buitengewoon hoogleeraar aan de académie te Utrecht. Voorts was hij hoofdbestnurder der Nederlandsche maatschappij tot bevordering der pharmacie, buitengewoon lid der Koninklijke Académie van Wetenschappen en ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw. Hij overleed den 7den September 1855. Van zijne geschriften noemen wij: „Specimen zoölogicum, sistens observationes praesertim osteologicas de casuario Novae Hollandiae (1819)", — „Verslag van het werktuig, door *Romershausen* uitgevonden, om door middel van drukking der lucht extracten, tinctureu en infusiën te bereiden (1823)", — „Archief voor den Aziatischen braakloop en al wat daartoe betrekking heeft enz. (1832—1834)", — „Verhandeling over het znivereu van besmette goederen enz. (1833)", — en „Herinneringen aan het leven en de werkzaamheden van *Jan Kops* (1850)".

Diderik Anne de Fremery, een Nederlandsch krijgsman. Hij was een zoon van *Nicolaas de Fremery*, schepen en vroedschap te Gorinchem, werd hier ter plaatse geboren den 13den Januari 1777, zag zich op 18-jarigen leeftijd geplaatst als 2de luitenant bij het leger der Bataafsche Republiek, streed in Duitschland, alsmede bij Bergen (1799) en werd in 1800 bevorderd tot eerste luitenant, diende voorts onder *Marmont*, woonde in 1806 den veldtocht in Pruisen bij, ging in 1808 naar Oost-Friesland om er den slnikhandel te beletten, nam voorts deel aan den oorlog in Spanje en werd in 1809 kapitein, in 1813 luitenant-kolonel en bataljonschef, voorts ridder van het Legioen van Eer. Na de omwenteling werd hij in 1814 bij het Nederlandsche leger geplaatst als majoor met den rang van luitenant-kolonel, en werd in 1826 kolonel en kommandant te Ostende, later te 's Hertogenbosch, in 1836 generaal-majoor, ontving in 1840 pensioen en overleed te Oisterwijk bij 's Hertogenbosch den 2den Januari 1855. Hij wordt algemeen geroemd als een man van beproefde trouw, zeldzame nauwgezetheid en groote dapperheid.

Frémont (John Charles), een Amerikaansch generaal, werd geboren den 21sten Januari 1813 te Savannah in den staat Georgia, had na den vroegtijdigen dood zijns vaders met behoeftige omstandigheden te worstelen, was reeds op 15-jarigen leeftijd onderwijzer in de wiskunde en werd in 1836 burgerlijk ingenieur. In 1838 opgeklommen tot onderlnitenant bij het korps topographische ingenieurs, onderzocht hij met *Nicolet* het toenmalig territorium Minnesota en bepaalde in het voorjaar van 1841 den loop der rivier Desmoines. Na zijn terugkeer te Washington trad hij in het huwelijk met de dochter van een invloedrijk lid van den Senaat en werd in 1842 aan het hoofd geplaatst van eene expeditie, waarmede hij het land ten westen der Missouri onderzocht. Zijn rapport bezorgde hem grooten lof en hij werd op nieuw belast met eene expeditie, en wél naar het groote Zoutmeer en de Sierra Nevada in Californië. Deze werd door eene derde ontdekkingsreis in die streken in 1825 achtervolgd. Gedurende deze plaatste *Frémont* zich aan de Sacramento aan het hoofd der kolonisten, die door den Mexicaanschen oorlog bedreigd werden, en eischte de onafhankelijkverklaring van Californië en de inlijving van dit gewest in de Vereenigde Staten. De bevolking benoemde hem tot gouverneur van het nieuwe gebied en de Regeering te Washington tot kolonel. Daarna echter werd hij betrokken in het conflict tusschen generaal *Kearney* en commodore *Stockton*, zoodat men hem gevankelijk naar Washington bracht, waar hij door den krijgsraad tot ontslag nit den dienst veroordeeld werd. De voorzitter *Polk* onthief hem wel is waar van die straf, maar *Frémont* legde zijne betrekking neder en begaf zich in 1848 op reis naar de Stille Zee, om zich in Californië te vestigen. Ditmaal nam hij zijn weg over Nieuw-Mexico, drong vechtende door het gewest der Apachen en bereikte Californië in Maart 1849 na het doorstaan van een vreeselijk lijden. Daar heerschte in die dagen de goudkoorts. Hij slaagde er in, het land voor slavernij te bewaren, en werd in hetzelfde jaar gekozen tot lid van den Senaat der Vereenigde Staten, doch had er slechts korten tijd zitting. In het jaar 1852 bezocht hij Engeland en keerde in den herfst van 1853 naar Amerika terug. Weldra ondernam hij ten behoeve van den Pacificspoorweg weder een tocht naar Califor-

nië, vanwaar hij in 1855 terugkeerde. In 1856 werd hij bij de presidentskenze de candidaat der liberale partij, doch bleef in de minderheid. Bij den opstand der Zuidelijke Staten bevond hij zich te Parijs, waar hij geldelijken steun zocht ter ontginning zijner uitgestrekte gronden in Californië. Aanstonds keerde hij terug naar Amerika en stelde zich ter beschikking van de Regeering, die hem tot generaal-majoor benoemde en in den zomer van 1861 aan het hoofd plaatste van het militaire departement in Missouri en ten westen van de Mississippi. Hij beschouwde aanvankelijk dien oorlog als een strijd der slavernij tegen de vrijheid, zoodat hij den 21sten Augustus 1861 zijne geruchtmakende proclamatie uitvaardigde, waarin hij op bevrijding der slaven in de oproerige Staten aandrong. Deze opvatting der zaak vond afkeuring te Washington, en hoewel *Frémont* met betrekkelijk geringe hulpmiddelen veel gedaan, ja, zelfs een leger van 40 000 man bijeengebracht had, werd hij teruggeroepen juist op het oogenblik, toen hij zich gereed maakte, om aan den vijand een beslissenden slag toe te brengen. Nadat hij in persoon te Washington de tegen hem ingebrachte bezwaren nit den weg geruimd had, werd hij in het voorjaar van 1862 benoemd tot bevelvoerend generaal in de bergstreek van Virginia. Weldra werd hij geroepen, om generaal *Banks* te hulp te snellen, die door *Jackson*, den generaal der Zuidelijken, nit het Shenandoahdal verdreven was. *Frémont* vervolgde laatstgenoemde en zocht hem den 8sten Juni 1862 bij Cross-Keys te noodzaken tot den slag; *Jackson* trok terug, maar werd niet afgesneden. Toen terstond daarna *Frémont* den last ontving, om zich onder het bevel van één zijner ondergeschikten, generaal *Pope*, te stellen, nam hij zijn ontslag en leidde vervolgens een ambteloos leven te New York. Eene poging der Noordelijke radicalen, om hem in 1864 den voorzitterszetel te bezorgen, mislukte, maar hij zag zich in laatstgenoemd jaar in zijn rang bij het leger hersteld. Hij hield zich voorts bezig met spoorwegondernemingen en werd in 1878 door den President *Hayes* tot gouverneur van het territorium Arizona benoemd.

Frémy. Onder dezen naam vermelden wij: *Arnould Frémy*, een Fransch schrijver, geboren te Parijs den 17den Juli 1809. Hij was als leeraar werkzaam aan verschillende gymnasia, schreef: „Variations du style français au XVII siècle (1843)" en werd hoogleeraar in de Fransche letterkunde, eerst te Lyon en in 1847 te Straatsburg. Na de Februariomwenteling nam hij zijn ontslag, om zich uitsluitend aan de journalistiek en aan de beoefening der letteren te wijden. Van 1854 tot 1859 behoorde hij tot de redactie van de „Charivari". Hij schreef de blijspelen: „Le loup dans la bergerie (1853)" en „La reclame (1857)", en een aantal romans, van welke wij noemen: „Les roués de Paris (1838, 3 dln)", — „Les femmes proscrites (1840 2 dln)", — „La physiologie du rentier (met *Balzac*, 1841)", — „Confessions d'un bohémien (1857)", — „Les moeurs de notre temps (1860)", — „Les amants d'aujourdhui (1862)", — „La comédie du printemps (1863)", — „Les batailles d'Adrienne (1865)", — „Les gens mal élevés (1867)" — en „La guerre future (1875)".

Edmond Frémy, een verdienstelijk scheikundige, geboren te Versailles den 28sten Februari 1814. Hij werd in 1833 praeparator voor scheikunde aan de polytechnische school te Parijs, in het laboratorium van *Gay Lussac* en *Pélouze*, in 1837 aan het collége de France bij *Pélouze*, in 1840 repetitor aan de polytechnische school en in 1842 onder *Gay Lussac* buitengewoon hoogleeraar aan het museum voor natuurlijke historie. Sedert 1846 is hij professor aan de polytechnische school en sedert 1850 opvolger van *Gay Lussac* aan dat museum. In 1857 zag hij zich benoemd tot lid van de Académie van Wetenschappen en in 1875 was hij voorzitter van dit geleerd genootschap. Hij was de eerste, die in 1864 in Frankrijk een laboratorinm stichtte, uitsluitend gewijd aan wetenschappelijk onderzoek, waarin zijne leerlingen kosteloos konden werken. Met *Pélouze* schreef hij onderscheidene leerboeken voor scheikunde, en dat, hetwelk in 1844—1857 in 6 deelen verscheen, was geruimen tijd het uitvoerigst handboek der chemie in Frankrijk. Thans geeft hij met anderen eene „Encyclopédie chimique" in het licht, waarin alles wordt opgenomen, wat betrekking heeft op de wetenschappelijke en technische scheikunde. Voorts heeft hij zich vooral verdienstelijk gemaakt door de ontdekking van het meta-antimoniumzuur, door het gebruiken van kaliummeta-antimoniaat als reagens op natrium, door zijne verhandelingen over platinametalen, goudverbindingen, tinzuur en meta-kiezelzuur, door de ontdekking van ammoniakkobaltverbindingen en door de kunstmatige vervaardiging van edelgesteenten. Op het gebied der organische en physiologische chemie verrijkte hij de wetenschap door de ontdekking van nieuwe vetzuren, van palmitinezuur, van oleïne, door nasporingen omtrent wijnsteenzuur, melkzuur en melkzure gisting, omtrent plantaardige weefsels, omtrent verschillende soorten van cellulose, omtrent chlorophyl en steenkolen, — voorts omtrent het samenstel van beenderen, eiwit en spieren. De osseïne werd door hem gedurende de belegering van Parijs als voedingsmiddel aanbevolen. Ook op het gebied der chemische industrie heeft hij veel gedaan, toen hij na den dood van *Pélouze* gekozen werd tot bestuurslid van de groote glasfabrieken van St. Gobain. Daarvan vermelden wij het bereiden van zwavelzuur uit gips, de ontleding van zoutzuur door dampkringslucht en het onderzoek naar de werking van den Gay Lussac-toren in de zwavelzuurfabrieken, — en bovenal de verzeeping der vetten door zwavelzuur ten behoeve van de stearinefabrieken. Voorts bemoeide hij zich met de glasblazerij, de bereiding van kunstmest, cement, ijzer en staal, alsmede met de plantaardige spinbare vezels en de papierfabrieken.

Frensdorf (Ferdinand), een verdienstelijk beoefenaar van het Germaansch recht en geboren te Hanover den 17den Juni 1833, studeerde te Heidelberg, Göttingen, Berlijn en Leipzig in de rechten, vestigde zich in 1860 te Göttingen als privaatdocent en werd er in 1866 buitengewoon en in 1873 gewoon hoogleeraar in het Duitsche recht. Hij schreef: „Die Stadt- und Gerichtsverfassnng Lübecks

lm 12 und 13 Jahrhundert (1861)", — „Die Chroniken der Stadt Augsburg (1865)", — „Das lüb. Recht nach seinen ältesten Formen (1872)", — en „Göttingen in Vergangenheit und Gegenwart (1878)". Ook plaatste hij belangrijke opstellen in tijdschriften.

Frenzel (Karl Wilhelm Theodor), een Duitsch schrijver, geboren te Berlijn den 6den December 1827, studeerde aldaar in de geschiedenis en wijsbegeerte en was er na zijne promotie 4 jaar werkzaam als leeraar aan eene realschool. Sedert 1854 was hij medewerker aan *Gutzkow's* „Unterhaltungen am häuslichen Herd" en belastte zich in 1863 en 1864 met de redactie van dit tijdschrift. In 1866 en 1867 was hij met *Prutz* redacteur van het „Deutsche Museum" en sedert Juni 1861 behoort hij desgelijks tot de redactie van de „Nationale Zeitung". Hij heeft echter vooral roem verworven door zijne geschiedkundige romans, zooals: „Ganganelli (1863, 3 dln)", — „Watteau (1864)", — „Charlotte Corday (1864)", — „Freier Boden (1868, 3 dln)", — „Im goldenen Zeitalter (1870, 4 dln)", — „La Pucelle (1871)", — „Deutsche Kämpfe (1873)", — „Lebensräthsel (1875, 2 dln)", — „Silvia (1875)", — „Frau Venus (1880)", — „Die Geschwister (1881)" — en „Chambord (1883)". In deze romans is eene getrouwe voorstelling van het tijdperk vereenigd met een bevalligen vorm en eene juiste karakterteekening. Andere romans van dezen schrijver zijn: „Melusine (1860)", — „Veritas (1851)", — „Die drei Grazien (1862)", enz. Eindelijk heeft hij geestige essays geleverd onder de titels: „Dichter und Frauen (1853, 2de en 3de verzameling, 1860 en 1866)", — „Büsten und Bilder (1864)" — en „Neue Studien (1868)".

Freppel (Charles Emile), een Fransch prelaat en schrijver over kerkelijke aangelegenheden, werd geboren te Obernai (Benedden-Elzas) den 1sten Juni 1827, ontving te Straatsburg de priesterwijding, werd in 1854 hoogleeraar in de welsprekendheid te Parijs en verwierf als schrijver-redenaar zoo grooten roem, dat hij tot eerekanunnik van Nôtre Dame en in 1867 tot deken van Ste Geneviève werd benoemd. In Augustus 1869 riep men hem naar Rome om er deel te nemen aan de voorbereidende maatregelen voor het Vaticaansch Concilie, waar hij tot de ijverigste voorstanders der onfeilbaarheidsleer behoorde. Door een Keizerlijk Besluit van 27 December 1869 werd hij bisschop van Angers en ontving de wijding te Rome op den 18den Maart 1870. Den 6den Juni 1880 werd hij als candidaat der Legitimisten tot lid der Kamer van Afgevaardigden gekozen en voegde zich hier bij de Ultramontanen, die, vooral ook met betrekking tot de onderwijswetten, aan opvolgende ministeriën vele moeielijkheden veroorzaakten. Hij schreef: „Les pères apostoliques et leur époque (1859; 2de druk, 1870)", — „Les apologistes chrétiens au IIe siècle (1860; 2de druk, 1870)", — „Saint Irénée et l'éloquence chrétienne dans la Gaule aux deux premiers siècles (1861)", — „Examen critique de la Vie de Jésus de mr. Renan (1864; 15de druk, 1866)", — „Conférences sur la divinité de Jésus Christ (1863; 2de druk, 1873)", — „Tertullien (1864, 2 dln; 2de druk, 1872)", — „Saint Cyprien et l'Eglise d'Afrique au IIIe siècle (1865; 2de druk, 1873)", — „Clément d'Alexandrie (1865; 2de druk, 1873)", — „Examen critique des Apôtres de mr. Renan (1866)", — „Origène (1868; 2de druk, 1875)" — en „Discorns et panégyriques (1869, 2 dln)". Ook verscheen eene verzameling van zijne „Oeuvres oratoires (1869—1877, 5 dln)" en van zijne „Oeuvres polémiques (1874)".

Frère. Onder dezen naam vermelden wij: *Charles Théodore Frère*, een Fransch genre- en architecturschilder, geboren te Parijs den 24sten Juni 1815. Aanvankelijk behandelde hij onderwerpen uit den omtrek van Parijs, maar vertrok in 1836 naar Algiers, woonde de verovering van Constantine bij, reisde voorts in de woestijn, vervolgens in Egypte, Syrië, Klein-Azië en Griekenland en bepaalde zich bij het schilderen van Oostersche tafereelen. Wij vermelden: „De voorstad Bab-Azoun in Algiers", — „Eene Jodenbuurt in Constantine", — „Eene markt in Constantine", — „Een Arabisch legerkamp", — „Eene straat in Constantinopel", — „Eene moskee in Beiroet", — „Eene bazar in Damascus", — „Gizé", — „Ezels en ezeldrijvers in Caïro", — „De bouwvallen van Karnac", — „Bazar in Girge", — „Pottebakkerswerkplaats in Esne (1863)", — „Koffiehuis in Galata (1867)", — „Het eiland Philae (1865)", — „Eene Arabische bruiloft in Caïro", — „Avondgebed (1866)", — „Bedevaartgangers naar Mekka", — „De bouwvallen van Palmyra (1868)" — en „De Samoem". In 1869 vervaardigde hij voor Keizerin *Eugènie* een aquarellen-Album met Egyptische landschappen en tafereelen uit het volksleven. — Zijn broeder *Pierre Edouard*, geboren te Parijs den 10den Januari 1819, schilderde bevallige tooneelen uit de kinderwereld.

Sir *Henry Bartle Edward Frère*, een Engelsch staatsman, geboren in 1815. Hij bezocht het Haileybury College en trad in 1834 in burgerlijken dienst in Indië en werd in 1846 secretaris bij den gouverneur van Bombay, Sir *George Arthur*, in 1856 Britsch resident in Gwalior en in 1860 opper-commissaris aldaar. Wegens zijne uitstekende diensten zag hij zich in 1862 tot gonverneur van Bombay benoemd, keerde in 1867 naar Engeland terug en werd lid van den Raad van Indië. In October 1872 ontving hij van de Regeering den last, om zich ten behoeve der anti-slavernijbeweging naar Oost-Afrika te begeven, waar hij den 5den Juni 1873 met den Sultan van Zanzibar, die door de komst van Engelsche schepen angstig was geworden, een tractaat sloot tot afschaffing van den slavenhandel. Na zijn terugkeer werd hij tot lid van het Privy Conncil benoemd. In 1875 vergezelde hij den Prins *van Wales* op eene reis naar Indië en in Januari 1877 begaf hij zich als gouverneur der Kaapkolonie en als opper-commissaris der aangrenzende gewesten naar Zuid-Afrika. Onder zijn bestuur had in April 1877 de annexatie der Transvaal plaats, waardoor hij Engeland in een oorlog wikkelde, die van Januari tot Juli 1879 duurde. Het Parlement en de Regeering keurden echter deze daad af, maar handhaafden hem in zijne betrekking. Ook het liberale Kabinet *Gladstone* volgde aanvankelijk dat voorbeeld en riep hem eerst in Augustus 1880 terug. Hij is voorzitter van het Koninklijk Aziatisch Ge-

nootschap en ondervoorzitter van het Geographisch Genootschap te Londen. Hij schreef: „Eastern Africa, as a field for missionary labour (1874)", — „Pandurang Hari, memoir of a Hindoo (1873)", — „Correspondance relating to the recall of Sir Bartle Frère, edited by himself (1880)", — en „Afghanistan and South Africa; a letter to Mr. Gladstone (1881)".

Frère-Orban (Hubert Joseph Walther), een Belgisch staatsman, geboren te Luik den 22sten April 1812, ontving zijne opleiding in zijne geboortestad en te Parijs en werd in 1832 advocaat te Luik en vervolgens lid van den gemeenteraad aldaar. Zijne deelneming aan den strijd tegen de R. Katholieke ministeriën en zijne uitstekende gaven verschaften hem in 1847 het lidmaatschap der Tweede Kamer en kort daarna — toen na den val van *de Theux* een vrijzinnig Kabinet tot stand kwam onder *Rogier* — de portefeuille van Openbare Werken, welke hij den 18den Juli 1848 met die van Financiën verwisselde. Drie maanden vóór de aftreding van dit Kabinet (31 October 1852) nam *Frère-Orban*, die zich met kracht verklaard had tegen het Fransche toltarief, zijn ontslag en schreef het belangrijke werk: „La main-morte et la charité" (1854—1857, 2 dln)", waarmede hij zich voorbereidde tot den strijd over de wet op de liefdadigheid, welke in 1857 de vrijzinnige partij weder aan het bestuur bracht. Sedert dien tijd stond hij — met nitzondering van eenige maanden in het jaar 1861 — vele jaren aan het hoofd van het departement van Financiën. Zonder de lasten te verzwaren bracht hij in weerwil van de verlaging van het toltarief en van de vermeerdering der staatsuitgaven, vooral voor onderwijs, in 8 jaar tijds het bedrag der inkomsten op 78 millioen, zoodat groote werken tot stand gebracht, de vestingwerken van Antwerpen voortgezet en de gelden voor den afkoop van den Scheldetol aan Nederland betaald konden worden. Vooral verbeterde hij het binnenlandsch verkeer door afschaffing der stedelijke octrooien. Gedurende bijna 13 jaren was deze bekwame staatsman de ziel van het Kabinet. De verkiezingen van 1866 versterkten zijne partij, — deze leed bij die van 1868 geen verlies, doch in 1870 spanden de Ultramontanen samen met de Radicalen en met een aantal ontevredene Liberalen, zoodat de ministerieele meerderheid bezweek. Toen trad het ministerie *Frère-Orban* af en werd door een ultramontaansch Kabinet — het ministerie *d'Anethan* — vervangen. *Frère-Orban* plaatste zich in de Kamer nn weder aan het hoofd der oppositie. De overwinning der liberalen bij de verkiezingen van 11 Juni 1878 bracht hem weder aan het roer. Den 20sten Juni vormde hij een vrijzinnig Kabinet, waarin hij zich met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken belastte. Tevens werd door hem een afzonderlijk departement van Openbaar Onderwijs ingesteld. De nitslag der verkiezingen in den nazomer van 1884 noodzaakte hem echter om met zijne ambtgenooten af te treden (zie voorts onder *België*).

Fréret (Nicolas), een Fransch geschied- en oudheidkundige, geboren te Parijs den 15den Februari 1668, was een leerling van *Rollin* en werd reeds op zijn 25ste jaar lid van de Académie des Inscriptions. Wegens zijn intreêrede „Snr l'origine des Français" moest hij een half jaar in de Bastille doorbrengen, doch na het herkrijgen der vrijheid belastte de maarschalk *de Noailles* hem met de opvoeding zijner kinderen. Het ijverigst hield hij zich bezig met de chronologie der oude volkeren en plaatste de vruchten zijner studie in de werken der Académie. Geene enkele wetenschap was hem vreemd; hij behoorde tot de eersten, die openlijk het atheïsmns verkondigden, zooals geschiedde in zijne „Lettre de Thrasybule à Leucippe" en in zijn „Examen critique des apologistes de la religion chrétienne (1767)". In 1742 werd hij secretaris der Académie van Wetenschappen en overleed den 17den Januari 1749. Zijne „Oeuvres" werden in 1796 in 20 deelen uitgegeven.

Frerichs (Friedrich Theodor), hoogleeraar in de geneeskunde en geheim medicinaalraad te Berlijn, werd geboren te Aurich den 24sten Maart 1819, studeerde en promoveerde te Göttingen, wijdde zich te Berlijn nog eenigen tijd aan de studie der chemie, vestigde zich als geneesheer te Aurich, bezocht in 1846 Nederland, België en Frankrijk, zette zich in 1846 te Göttingen als privaatdocent neder en werd er assistent aan het physiologisch instituut van *Wagner*. Weldra werden zijne voorlezingen er druk bezocht. In 1850 vertrok hij naar Kiel en werd er directenr van het académisch hospitaal, en gedurende den oorlog zag hij zich belast met het bestuur van twee hospitalen te Rendsburg. In 1851 ging hij als hoogleeraar in de pathologie en therapie naar Breslau en in 1859 als opvolger van *Schönlein* naar Berlijn. Hier werd hij geroepen tot de directie van het hospitaal La Charité en benoemd tot advisenr bij het ministerie van geneeskunndige enz. aangelegenheden en overleed den 14den Maart 1885. Zijn werkkring als practisch geneesheer strekte zich veel verder nit dan de grens van Dnitschland. Hij was een ijverig voorstander der natunrwetenschappelijke methode en zag zich in 1883 benoemd tot geheim opper-medicinaalraad in werkelijken dienst. Hij schreef vele belangrijke opstellen in tijdschriften en bewerkte de physiologisch-chemische artikels in het „Handwörterbuch der Chemie" van *Liebig*, *Poggendorff* en *Wöhler*. Voorts verschenen van hem: Ueber Gallert- oder Colloidgeschwülste (1846)", — „Ueber die Brightsche Nierenkrankheit (1851)", — en „Klinik der Leberkrankheiten (1859—1862, dl 1 en 2 met atlas)". Dit laatste is zijn hoofdwerk.

Fréron (Elie Catherine), een Fransch schrijver, geboren te Quimper in 1719, ontving zijne opleiding van de Jezuïeten, was eenigen tijd professor aan het Collége Louis le Grand en maakte zich vooral bekend door het critisch tijdschrift, door hem in 1746 gesticht. Het verscheen aanvankelijk onder den titel: „Lettres de madame la comtesse de ***", — daarna onder dien van: „Lettres snr quelques écrits de ce temps (1749—1754, 13 dln)", — en eindelijk onder dien van: „Année littéraire (1754—1776)". Zijn eerste letterkundige arbeid was gewijd aan de „Observations sur les écrits modernes" en de „Jugements sur quelnes ouvrages nouveaux (1735—1746, 45 dln)" van *Desfontaines*. De bitterheid, waarmede hij sommige schrijvers, vooral *Voltaire*, beoordeelde, bracht hem wel eens in gevaar en hij had het

aan de bescherming van Koning *Stanislaus* te danken, dat hij niet in hechtenis genomen werd. Hij overleed den 10den Maart 1776. Hij was niet opgewassen tegen *Voltaire* en de Encyclopædisten, zoodat zijn naam ras in vergetelheid geraakte. — Zijn zoon *Louis Stanislas*, geboren te Parijs in 1765, zette na den dood zijns vaders „L'année littéraire" voort tot 1790, zoodat het geheel met de vervolgen 290 deelen telde. Bij het uitbarsten der Revolutie wierp hij zich in haren maalstroom en werd uitgever van den „Orateur du peuple". Als afgevaardigde der stad Parijs naar de Nationale Vergadering, voorts in de Conventie en in de club des Cordeliers schaarde hij zich aan de zijde van *Robespierre* en met *Barras* volvoerde hij in 1793 te Toulon en te Marseille de bloedige bevelen van het Schrikbewind. Na zijn terugkeer kwam hij bij *Robespierre* in een kwaden reuk, en zoodra hij zulks bemerkte, droeg hij bij tot den val van laatstgenoemde. In 1796 nogmaals naar Marseille gezonden, schreef hij zijn „Mémoire historique sur la réaction royale et les malheurs du midi (1795)", — en later gedurende zijn ambteloos leven „Réflexions sur les hopitaux et particulièrement ceux de Paris (1800)". In 1802 zond de Eerste Consul hem als onderprefect met generaal *Leclerc* naar San Domingo; hij bezweek er echter na verloop van een paar maanden voor den invloed van het klimaat.

Frescoschilderen (Het) of het schilderen *al fresco* geschiedt met waterverven op een met kalk bepleisterden en nog vochtigen muur. Reeds in Griekenland was het bekend, en ook later bleef het steeds in zwang, terwijl het in 1846 in de uitvinding der *stereochromie* (zie aldaar) eene nieuwe overwinning heeft behaald. De van ouds gebruikelijke methode van frescoschilderen is deze: men dekt een muur met eene laag mortel, welke uit fijn zand en oude kalk bestaat. Deze laag bezit, zoolang zij vochtig is, de eigenschap, dat zij de daarop aangebrachte kleuren zonder lijm zoo sterk vasthoudt, dat ze noch door droogte, noch door water verdwijnen. Dit geschiedt doordien de kalk van den natten mortel gedurende het uitdrogen aan de oppervlakte door het opnemen van koolzuur uit den dampkring tot koolzuur calcinm wordt, hetwelk de kleurdeeltjes omvat en vastlegt (fixeert). Deze kristallijne bovenlaag vormt op den duur eene steenharde korst. Daar er eene verbinding met kalk moet plaats hebben, kunnen de kleuren uit het planten- en dierenrijk, als niet bestand tegen de bijtende kalk, niet gebruikt worden, evenmin zoodanige minerale, die verwantschap bezitten tot kalk, bijvoorbeeld loodwit (koolznur lood). Daar alleen op een vochtigen grond de kleuren tot een geheel samensmelten, moet het bepleisteren en het opbrengen der kleuren bij gedeelten gebeuren. De mortellaag moet telkens niet grooter genomen worden dan de schilder in één dag bewerken kan. Natuurlijk kan hij ook de geheele schets van zijn stuk niet op eens op de kalklaag griffelen; dat geschiedt bij tusschenpoozen volgens een carton van dezelfde grootte als de frescoschilderij, terwijl eene schets in kleuren hem omtrent deze den weg wijst. Daar nu de kleuren op den vochtigen mnur zich donkerder vertoonen, dan op den gedeeltelijk of geheel drogen munr, vereischt het een geoefend oog, om steeds het nieuwe gedeelte met het afgewerkte in volkomene harmonie te brengen, vooral ook omdat er geene belangrijke verbetering mogelijk is dan door het afkrabben van de oude laag en het leggen van eene nieuwe. Verbeteringen van ondergeschikten aard, zooals hardheid van toon enz., knnnen met temperaverven verholpen worden. Het spreekt dus van zelf, dat bij het frescoschilderen eene zoo keurige harmonie van licht en schaduw, als bij het schilderen in olieverf, eene onmogelijkheid is, daar in laatstgenoemd geval de kunstenaar gestadig in de gelegenheid is, om zijn stuk te verbeteren. Voorts ontbreken aan de frescoschilderij alle doorschijnende en frissche kleuren, zoodat de schaduwen zich bij eenige diepte dof en droog vertoonen. Daarentegen onderscheiden zich de lichte partijen eener frescoschilderij op eene gunstige wijze. Deze methode van schilderen is inzonderheid geschikt voor monumentale kunstgewrochten, vooral voor grootsche historiestukken. Haar ontbreekt het lyrisch element der kunst, namelijk de gloed der kleuren, maar zij heeft, als het episch element vertegenwoordigend, sedert eeuwen de prachtigste kunstvoortbrengselen geleverd.

De oudste frescoschilderijen zijn die van Egypte, Etrurië en Pompeji. Het eerste Christelijke tijdperk heeft er achtergelaten in de Catacomben te Rome. Uit de middeneenwen heeft men overblijfselen van fresco's in den Dom te Bamberg, in de St. Gereon-, St. Ursula- en St. Cunibertkerk te Keulen, — in Italië in de kunstgewrochten der schilderschool van Florence en Siéna. Veel werden er geleverd door de school van *Giotto*. In Duitschland gaf de gewoonte, om de gevels der huizen te beschilderen, aanleiding tot vele fresco's; men vindt ze er voorts in de kruisgangen der kerken, waar men hier en daar den „doodendans" aantreft. Heerlijk zijn bovenal de fresco's van meesters uit Rome, Florence en Milaan in de 16de eenw. *Michele Angelo* was ongemeen ingenomen met het frescoschilderen. Langzamerhand begon het echter te ontaarden. *Correggio* bracht de perspectiefkunstenarijen der beschilderde plafonds in zwang, die in de 18de eeuw zeer algemeen werden. De frescoschilderkunst begon echter weder te bloeien in den aanvang onzer eeuw, toen een aantal uitstekende Duitsche kunstenaars zich naar Rome begaf, om haar te beoefenen. In het huis van den Prnisischen consul *Bartholdy* schilderden *Cornelius*, *Overbeck*, *Th. Veit* en *W. Schadow* de „Geschiedenis van Jozef" in 7 tafereelen, terwijl sommigen van dezen benevens andere kunstenaars in de Villa Massimi tooneelen uit *Dante*, *Tasso* en *Ariosto* op den muur brachten. Het eerste religieuse stuk van deze jeugdige kunstenaarsbent was het beeld van den heiligen *Franciscus* in de kerk der Madonna degli Angeli bij Assisi. — Daarna werd München de zetel der nieuwe frescoschilderkunst. Als Kroonprins riep Koning *Lodewijk* den talentvollen *Cornelius* derwaarts en belastte hem met het beschilderen der muren in het Glyptotheek, terwijl ook de bogengangen met frescoschilderijen werden versierd. Daarop volgde het beschilderen der

muren in het nieuwe Koninklijk paleis, alsmede in de Allerhelligenkapél, — voorts het schilderen van fresco's, tafereelen uit het lied der „Nibelungen" bevattend, in het Koninklijk slot, alsmede het beschilderen der Bonifaciuskerk door *Hesz*, *Koch* en *Schraudolph* en der Ludwigskerk door *Cornelius* en zijne leerlingen. Eindelijk tooiden in 1865 *Piloty*, *von Schwind* en de leerlingen van *Folz* het Maximilianeum met fresco's.

De fresco's buiten Beieren zijn desgelijks voor een groot deel afkomstig van kunstenaars der schilderschool te München. *Sturmer* schilderde op het kasteel van den Graaf *von Spee* te Heltorf bij Düsseldorf tafereelen uit de geschiedenis van Keizer *Hendrik II*, waarbij echter ook *H. Mücke*, een leerling van de Düsseldorfsche school, werkzaam was. In den voorhof van het academiegebouw werden door kunstenaars uit München voorstellingen van de vier faculteiten al fresco geschilderd. De Düsseldorfsche school heeft slechts weinige fresco's geleverd, doch onder deze zeer fraaie, zooals eene Madonna met 2 Heiligen in de St. Andréaskerk te Düsseldorf door *Mücke*. In het kasteel Heltorf schilderde *Lessing* den slag bij Iconium en *Plüddemann* de bestorming der stad. Onder het bestuur van *Deger* hebben eenige uitstekende kunstenaars de Apollinariskerk te Remagen met prachtige fresco's versierd. Van *Steinle* zijn de fresco's in het kasteel Rheineck en Stolzenfelz, alsmede in het koor van den Dom te Keulen. *Peschel* en *Preller* leverden munrschilderijen in het „Römische Haus" te Leipzig en *Vogel* in de slotkapél te Pillnitz. Voortreffelijk en grootsch zijn voorts de fresco's van *Bendemann* in het Koninklijk paleis te Dresden. Op het kasteel Rosenstein bij Stuttgart heeft *Gegenbauer* eene zaal en een koepel met fresco's uit de geschiedenis van *Psyche* en in het Koninklijk paleis te Stuttgart de muren met tafereelen uit de geschiedenis van Würtemberg getooid. *Oesterley* leverde een fresco in de Slotkerk te Hannover en *Veith* in het instituut van *Städel* te Frankfort aan de Main. *Cornelius* werd naar Berlijn geroepen en aldaar belast met de uitvoering der ontwerpen van *Schinkel* tot versiering van het Museum, terwijl *Kaulbach* fresco's heeft aangebracht in het Nieuwe Museum. In den Dom te Spiers bevinden zich fresco's van *Schraudolph*. Weenen, Weimar, de Wartburg enz. zijn in den laatsten tijd van frescoschilderijen voorzien.

Wij hebben ons in de eerste plaats bij eene beschouwing van de frescoschilderkunst in Duitschland bepaald, omdat zij elders van weinig belang is. In Engeland echter zijn de zalen van het nieuwe Parlementsgebouw met fresco's versierd. In Italië heeft men eenige nieuwe fresco's van *Appiani* in het Koninklijk paleis te Milaan en van *Benvenuti* in de San Lorenzokerk en in het paleis Pitti te Florence. Veel goeds is ook geleverd te Parijs, doch het is te veel in den stijl der stukken in olieverf vervaardigd, zooals men kan opmerken in de muurschilderijen van de Madelaine en van Notre-Dame de Lorette. De eenige, bij wien men den echten frescostijl wedervindt, is *Couder*, die eene voortreffelijke „Magdalena bij het gastmaal van den Farizeeër Simon" geschilderd heeft. De merkwaardigste fresco's in Frankrijk zijn: „De kroning van Homerus", eene plafondschilderij in het Louvre van *Ingrès*, en eene allegorische voorstelling der kunsten, eene muurschilderij in het Palais des Beaux Arts van *Paul Delaroche*. In ons Vaderland worden te weinig grootsche gebouwen gesticht, om er de nieuwe frescoschilderkunst te doen bloeien. Oude fresco's worden er van tijd tot tijd ontdekt in Hervormde kerken, waar men die beelden onder eene kalklaag heeft doen verdwijnen. Eéne der jongste ontdekkingen van dezen aard is die in de kerk te Bathmen in Overijsel.

Fresenius (Karl Remigius), een verdienstelijk Duitsch scheikundige, geboren te Frankfort aan de Main den 28sten December 1818, bezocht er het gymnasium en legde zich daarna toe op de pharmacie. Inzonderheid zocht hij zich bekend te maken met de scheikunde en besteedde zijn vrijen tijd aan de oplossing van vraagstukken der analytische chemie. Hij oefende zich verder op de hoogescholen te Bonn en te Gieszen, werd hier privaatadsistent aan het laboratorium van *Liebig*, zag er zich in 1843 geplaatst als privaatdocent en werd in 1845 hoogleeraar in de schei-, natuur- en werktuigkunde aan de landbouwschool te Wiesbaden. Hier stichtte hij met subsidie van de Regeering een laboratorium voor het onderwijs van jonge lieden, hetwelk in 1848 geopend en in 1852 en 1855 aanmerkelijk vergroot werd, terwijl men het in 1862 verbond met eene school voor artsenijmengkunde. Deze inrichting heeft in Duitschland en buiten zijne grenzen een roemrijken naam. Het aantal studenten bedraagt er echter gemiddeld slechts 40, terwijl *Fresenius* door 4 adsistenten wordt bijgestaan. In 1855 verkreeg hij den titel van geheim Hofraad. Van zijne algemeen bekende geschriften noemen wij: „Anleitnng znr qualitativen chemischen Analyse (1841; elfde druk, 1862)", een boek, dat in bijna alle Europeesche talen is overgezet, — „Anleitung znr quantitativen chemischen Analyse (1846; 6de druk, 1875–1880)", — „Lehrbuch der Chemie für Landwirthe, Forstmänner nnd Kameralisten (1847)" — en „Geschichte des chemischen Laboratoriums zu Wiesbaden (1873)". Eindelijk heeft hij veel werk gemaakt van de scheikundige analyse van de belangrijkste minerale wateren en de uitkomsten van zijn onderzoek in tijdschriften en afzonderlijk uitgegevene opstellen medegedeeld.

Fresnel. Onder dezen naam vermelden wij: *Augustin Jean Fresnel*, een beroemd Fransch natuurkundige, geboren te Broglie bij Vernay in het departement Enre den 10den Mei 1788. Hij bezocht de Polytechnische school, werd ingenieur in de Vendée, maar verloor zijne betrekking na den terugkeer van *Napoleon* van het eiland Elba. Daarna vestigde hij zich ambteloos te Parijs, doch maakte zich weldra beroemd door zijne nitvindingen op het gebied der natunrknnde. In 1819 verwierf hij een prijs bij de Academie door het beantwoorden van eene vraag over de diffractie van het licht en in 1823 werd hij benoemd tot lid der Académie van Wetenschappen. Hij overleed den 14den Juli 1827. Bijna alle ontdekkingen van *Fresnel* betreffen de theorie van het licht, zooals de refractie, de polari-

satie enz. Eéne van zijne belangrijkste uitvindingen is die der naar hem genoemde lens, welk tot verbetering van het licht op de vuurtorens strekt.

Fulgence Fresnel, een verdienstelijk beoefenaar der Oostersche talen. Hij werd geboren te Parijs in 1796, was een broeder van den voorgaande, legde zich eerst toe op de scheikunde en daarna, nadat hij reeds 2 deelen eener uitmuntende vertaling van het Handboek der scheikunde van *Berzelius* in het licht gegeven had, op de Oostersche talen. Om deze grondig te beoefenen, ging hij naar Cairo en bleef er 11 jaar. De val van een handelshuis te Alexandrië berooide hem van zijn vermogen, waarna hij eerst de betrekking aanvaarde van consulair agent en later die van consul te Djidda. Als zoodanig maakte hij zich zeer verdienstelijk door bescherming der Christenen, door het vormen eener handelsverbintenis tusschen Algiers en Bornoe door de woestijn Sahara heen en door het verklaren van de door *Arnaud* verzamelde opschriften. In 1851 stelde hij zich met *Oppert* en *Thomas* aan het hoofd eener wetenschappelijke expeditie naar Mesopotamië, om de bouwvallen van Nissar, Senkera enz. te onderzoeken, doch toen hij over Diarbekir tot Bagdad gekomen was, bleek het, dat de uitvoering van dit plan tot de onmogelijkheden behoorde. Nu begaf hij zich naar de ruïnen van het voormalig Babylon en hield er zich een jaar bezig met het verzamelen van opschriften en met het nasporen van kanalen en waterleidingen. Hij overleed te Bagdad den 30sten November 1855. Zijne „Lettres sur les Arabes (1837—1839)" zijn zeer belangrijk.

Fret (Mustela furo L.) is de naam van een diertje, hetwelk tot de klasse der *Zoogdieren* (Mammalia), tot de orde der *Roofdieren* (Carnivora), tot de familie der *Marters* (Mustelina) en tot het geslacht der *Marters* (Mustela) behoort. Hij is een albino van den bunsing (Mustela putorius). De fret heeft eene bijna witte pels en roode oogen en is zeer gevoelig voor de koude. Waar hij in wilden staat te vinden is, schijnt men nict te weten. Volgens *Strabo* is hij uit Noord-Afrika overgebracht naar Spanje en heeft hij zich vanhier verspreid over Enropa. Hij is 3 tot 4½ Ned. palm lang en men gebruikt hem voor de konijnenjacht. De konijnenholen hebben verschillende uitgangen en de jagers overspannen die op één na met netten. Nadat de fret door dat opengebleven gat in de onderaardsche woning der konijnen gezonden is, wordt ook dit overspannen. De konijnen nemen de vlucht voor hun bloeddorstigen vijand en geraken alzoo in de netten van den nog bloeddorstiger mensch, die zich met één hunner niet tevreden stelt. Daarbij wordt gezorgd, dat de fret gemuilband is, dewijl hij anders zich aan konijnenvleesch verzadigt en rustig in het hol blijft liggen (zie voorts onder *Marter*).

Frets (François), een Nederlandsch staatsman, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, van het Koninklijk Nederlandsch Instituut en van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, was voorzitter der arrondissementsrechtbank te Rotterdam en overleed in 1845. Van zijne geschriften werd eene verhandeling ter beantwoording der vraag: „Welke zijn de rechten, het aanzien en de waardigheid der rechtsgeleerden in het Romeinsche Rijk geweest, van de vestiging van het gezag van *Augustus* tot de regeering van Keizer *Justinianus* en deze ingesloten enz." door het Nederlandsch Instituut in 1822 bekroond; — voorts schreef hij: „De kracht van een cognossement en het recht van den honder verdedigd (1818)", — „Proeven over de ware onafhankelijkheid der rechterlijke macht (1827)", — „Iets over de rechterlijke macht en over de betrekking van den Koning tot dezelve (1827)", — „De betrekking van den Staat tot den godsdienst volgens de grondwet (1837)", enz.

Freund (Wilhelm), de schrijver van voortreffelijke Latijnsche woordenboeken, was de zoon van behoeftige Israëlietische ouders en werd geboren den 27sten Januari 1806 te Kempen op het gebied van Posen. Hij bezocht de scholen te Breslau, wijdde zich aldaar en te Berlijn aan de taalstudie en zocht algemeene kennis te verwerven. Nadat hij te Halle gepromoveerd was, opende hij in 1828 te Breslau eene inrichting van onderwijs voor de Israëlietische jeugd, die echter door toedoen zijner orthodoxe geloofsgenooten weldra verliep. Daarna was hij werkzaam aan het gymnasium en later van 1848 tot 1851 als rector te Hirschberg in Silezië. Vervolgens ging hij ten behoeve van een wetenschappelijk geschrift op reis naar Engeland. In 1853 bezocht hij, ondersteund door de Académie te Berlijn, de Romaansche gedeelten van Grauwbunderland en Tyrol en kwam in 1855 weder aan het hoofd eener Israëlietische school te Gleinitz in Silezië. Vooral heeft hij zich bekend gemaakt door zijn grondig: „Wörterbuch der lateinischen Sprache (1834—1845, 4 dln)". Voorts vermelden wij zijn: „Gesammtwörterbuch der lateinischen Sprache (1834—1845, 2 dln)", — eene uitgave van *Cicero's* „Oratio pro Milone (1838)", — zijn „Lateinisch-Deutsch und Deutsch-Lateinisch-Griechisch Schulwörterbuch (1848—1855, 2 dln)", — „Tafeln zur griechischen, römischen und deutschen Literaturgeschichte (1873)" — en „Triennium philologicum oder Grundzüge der philologischen Wissenschaften (1874)".

Frey. Onder dezen naam vermelden wij: *Heinrich Frey*, een verdienstelijk ontleed- en dierkundige, geboren den 15den Juni 1822 te Frankfort aan de Main. Hij studeerde in de geneeskunde te Bonn, Berlijn en Göttingen en werd aan laatstgenoemde hoogeschool assistent aan het physiologisch instituut. In 1848 werd hij hoogleeraar in de vergelijkende ontleedkunde te Zürich, waar hij voorts aan de polytechnische school met het onderwijs in de dierkunde werd belast. Van het „Lehrbuch der Zootomie" van *Wagner*, bewerkte hij met *Leuckart* het tweede deel, over de ongewervelde dieren handelend (1847)"; — voorts schreef hij: „Beiträge zur Kenntniss wirbelloser Thiere (1847, met *Leuckart*)", — „Die Tineen und Pterophoren der Schweiz (1856)", — „Histologie und Histochemie des Menschen (1859; 5de druk, 1875)", — „Das Mikroskop und die mikroskop. Technik (1863; 5de druk, 1874)", — „Grundzüge der Histologie (1875)", — en „Die Lepidopteren der Schweiz (1880)". Ook leverde hij bijdragen in entomologische tijdschriften.

Emil Frey, een Zwitsersch staatsman, geboren te Arlesheim den 24sten October 1838. Hij studeerde te Jena, reisde naar Noord-Amerika, waar hij in den burgeroorlog opklom tot den rang van majoor, werd in den slag bij Gettysburg (1—3 Juli 1863) krijgsgevangen bij de Zuidelijken en keerde in 1865 naar zijn vaderland terug. Hier trad hij te Basel in staatsdienst en werd benoemd tot kolonel bij het Eedgenootschappelijk leger. In 1872 nam hij zijn ontslag en belastte zich met de redactie der „Baseler Nachrichten" en zag zich weldra gekozen tot lid en in 1875 tot president van den Nationalen Bond. In 1882 eindelijk werd hij door den Bondsraad afgevaardigd als buitengewoon gezant naar de Noord-Amerikaansche Unie te Washington.

Freyberg (Maximilian Procop, vrijheer von), een Duitsch geschiedschrijver, geboren te München den 3den Januari 1789, studeerde te Landshut in de rechten, deed eene reis door Frankrijk, Holland, Zwitserland en Italië, werd in 1817 regeeringsraad en adviseur bij het departement van Binnenlandsche Zaken in Beieren, in 1824 directeur van het rijksarchief, in 1838 staatsraad, en zag zich in 1840 tijdelijk belast met de portefeuille van Binnenlandsche Zaken. Als afgevaardigde naar de Vergadering der Standen betoonde hij zich een voorstander van het ministerie en een verdediger der kloosters. Van 1842 tot 1848 bekleedde hij voorts de betrekking van directeur der Académie van Wetenschappen en overleed te München als staatsraad in buitengewonen dienst den 21sten Januari 1851. Van zijne geschiedkundige geschriften noemen wij: „Aelteste Geschichte von Tegernsee (1822)", — „Ueber das altdeutsche öffentliche Gerichtsverfahren (1824)", — „Geschichte der bayerischen Landstände (1828—1829, 2 dln)", — „Sammlung historischer Schriften nnd Urknnden (1827—1837, 5 dln)", — „Sammlung Deutscher Rechtsalterthümer (1828)" — en „Grundlinien einer Geschichte der bayr. Landstände (1842—1844, 2 dln)".

Freycinet. Onder dezen naam vermelden wij:

Claude Louis de Saulces de Freycinet, een Fransch natuurkenner en ontdekkingsreiziger, geboren te Montélimart den 7den Augustus 1779. Hij trad in den zeedienst en vergezelde in 1800 kapitein *Baudin* op zijne expeditie naar Nieuw-Holland. Hier werd hij in 1803 luitenant en volbracht zelf verschillende nasporingen. Toen zijn vaartuig in 1804 afgekeurd werd, keerde hij naar Europa terug, werd er belast met het bevel over de korvet „Le Voltigeur", bezorgde van 1805 tot 1815 de uitgave der kaarten van *Baudin*, die inmiddels overleden was, en werd in 1811 fregatkapiteln, alsook 2 jaar later correspondeerend lid van de geographische sectie van het Instituut. In 1817 werd hij met de korvet „Urania" naar de Stille Zee gezonden, om er een onderzoek in te stellen naar de gedaante der Aarde en de kracht van het aardmagnetismus. In Februari 1820 leed hij echter schipbreuk bij de Falklandseilanden, waarbij evenwel zijne eqnipage en het grootste gedeelte zijner verzamelingen behouden bleven. De uitkomsten van dien tocht beschreef hij in het prachtwerk: „Voyage autonr du monde pendant les années 1817—1820 (1825, 8 dln met atlas)". In 1825 werd hij gonverneur van Martinique, maar hij verloor deze betrekking door de Juli-omwenteling en overleed op zijn landgoed Freycinet in het Departement Drôme den 18den Augustus 1842. Met *Clement* ontdekte hij eene nieuwe methode om zeewater drinkbaar te maken en hij bracht ook eene aanmerkelijke verbetering in het graveeren van kaarten.

Charles Louis de Saulces de Freycinet, een Fransch staatsman, geboren den 14den November 1828 te Foix (departement Ariège). Hij ontving zijne opleiding aan de polytechnische school en aan de applicatieschool te Parijs, was eerst op verschillende plaatsen als mijningenieur, vervolgens als chef van dienst aan den Franschen Zuiderspoorweg werkzaam en zag zich van 1862 tot 1865 door de Regeering met onderscheidene wetenschappelijke zendingen naar het buitenland belast. Zijn verslag over den arbeid van vrouwen en kinderen in de Engelsche fabrieken werd in 1869 door de Académie bekroond. In de laatste jaren van het Keizerrijk was hij lid van den generalen raad van Tarn-et-Garonne, en toen hij den 4den September 1870 zijne diensten had aangeboden aan *Gambetta*, benoemde deze hem tot prefect van het departement Tarn-et-Garonne en vervolgens tot bnreauchef in het ministerie van Oorlog te Tours. In die betrekking organiseerde hij de nationale verdediging, maar toen *Gambetta* zijn ambt nederlegde, keerde ook *Freycinet* tot het ambteloos leven terug. Den 15den December 1876 werd hij lid van den Senaat en voegde zich hier bij de Republikeinsche linker zijde. Een jaar daarna belastte hij zich met de portefeuille van Openbare Werken in het Kabinet *Dufaure*. Hij behield haar in het Kabinet *Waddington* (4 Februari 1879) en legde vooral op het gebied van spoorwegen eene ongemeene bedrijvigheid aan den dag. Hij ontwierp een plan van een verbeterd spoorwegnet en verwierf in 1878 van de Kamers een crediet van 500 millioen francs voor den aankoop van kleine spoorweglijnen. Den 28sten December 1879 werd hij eerste minister met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken en gaf in die betrekking blijken van groote bezadigdheid en geestkracht. Op de oorlogzuchtige redevoering van *Gambetta* te Cherbourg deed hij in Augustus 1880 te Montauban eene vredelievende volgen. Deze echter was oorzaak, dat hij den 21sten September 1880 moest aftreden. Hij herkreeg evenwel den 30sten Januari 1882, na den val van het ministerie *Gambetta*, zijne laatstgenoemde betrekkingen en zocht de nadeelige gevolgen van *Gambetta's* woelziek drijven zoo veel mogelijk uit den weg te ruimen, rust en orde te handhaven en het gezag van Frankrijk aan de Middellandsche Zee te doen gelden. Hij liet de behandeling van het Egyptische vraagstnk over aan Engeland, maar verlangde een crediet ter beveiliging van het Kanaal van Suéz. Toen dit den 29sten Juli door de Kamer geweigerd werd, nam hij zijn ontslag. Hij was in plaats van *Bussy* tot lid der Académie gekozen en schreef: „La guerre en province pendant le siège de Paris (1871)".

Freydorf (Rudolf von), een Badensch staatsman, geboren te Karlsruhe den 28sten

Februari 1819, studeerde te Heidelberg, aanvaardde in 1843 eene betrekking bij de magistratuur en werd in 1860 adviseur bij het departement van Justitie. Den 27sten Juli 1866 werd hij voorzitter van het ministerie van het Groothertogelijk Huis en belastte zich met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken, alsmede den 29sten Juni 1871 met die van Justitie. Nadat hij in Augustus 1866 een verbond met Pruisen had gesloten, spande hij zijne krachten in om er de militaire organisatie en de wetgeving in overeenstemming te brengen met die van den Noord-Duitschen Bond. Ook nam hij in 1870 deel aan de stichting van het Duitsche Keizerrijk. Met den eersten minister *Jolly* nam hij den 24sten September 1876 zijn ontslag. Sedert 1867 is hij lid van de Tweede Kamer in Baden. Hij wordt voor den vervaardiger gehouden van het geschrift: „Die mecklenb. Verfassungsfrage (1877)".

Freyre. Onder dezen naam vermelden wij:

Don *Manuël Freyre*, een Spaansch veldheer, geboren omstreeks het jaar 1765 te Ossuna in Andalusië. Hij streed in 1793 tegen de Franschen en zette dien strijd nog voort in 1813, nadat hij inmiddels tot den rang van generaal was opgeklommen. In 1820 overreedde hij den Koning, om de constitutie aan te nemen en genaakte deswege in hechtenis. Na de Restauratie herkreeg hij zijne vrijheid en leefde ambteloos tot in 1833, toen hij zich een voorstander van *Isabella* verklaarde, waarna hij lid der Proceres, opperbevelhebber der garde en kapitein-generaal van Madrid werd. Hij overleed in het begin van 1834.

Agostinho José Freyre, een Portugeesch staatsman. Hij werd geboren den 28sten Augustus 1780 en te vondeling gelegd. Aanvankelijk was hij voor het onderwijs bestemd, doch bij den inval der Franschen in 1809 trad hij in militairen dienst, werd in 1811 luitenant, streed bij Albuéra, Vittoria en de Pyreneeën, zag zich in 1815 bevorderd tot kapitein en oefende zich in de krijgswetenschap aan de militaire académie te Lissabon. In 1820 was hij opgeklommen tot den rang van majoor en kort daarna zond de provincie Estremadura hem als afgevaardigde naar de Cortes. Van deze werd hij in 1821 secretaris, in Juni 1822 vice-president en eene maand later president. Na de opheffing der constitutie in 1823 ging hij eenige jaren op reis, doch keerde na het aannemen der carta (grondwet) van Dom *Pedro* in zijn vaderland terug, waar hij als majoor bij het korps ingenieurs geplaatst werd en als chef van den generalen staf tegen de absolutisten streed. Toen Dom *Miguél* de overhand behield, nam hij de vlucht uit Lissabon, waar hij bezig was met het versterken van den zuidelijken oever der Taag, begaf zich in 1828 naar Parijs en ondersteunde vanhier in 1831 en later het plan van Dom *Pedro*, om den troon van Portugal voor Donna *Maria* te veroveren. In 1832 vergezelde hij den verdreven Keizer naar de Azorische Eilanden, werd door dezen benoemd tot minister van Oorlog en voorloopig minister van Marine, landde in laatstgenoemd jaar te Mindello, veroverde Porto en proclameerde na het overwinnen van Dom *Miguél* (1834), tegelijk met het sluiten der overeenkomst van Evora-Monte, eene amnestie voor de aanhangers van het absolutismus. Daarna werd hij staatsraad en afgevaardigde naar de Cortes van wege de provinciën Estremadura en Minho. In Augustus 1834 werd hij minister van Marine, in 1835 van Binnenlandsche Zaken en tevens directeur der Koninklijke militaire school. Hij schiep orde in het staatsbestuur, maar viel door zijne vasthoudendheid in ongenade bij de Koningin, zoodat hij tegelijk met zijne ambtgenooten in Mei 1835 zijn ontslag nam, hetwelk hem met den rang van minister van Staat verleend werd. Nu besteedde hij al zijne krachten aan de militaire school, ontving weldra zijne benoeming tot pair des Rijks, en was in 1836 met *Cavalho* weder lid van het Kabinet. Toen de Koningin den 9den September van dat jaar gedwongen werd, de constitutie van 1820 te bezweren en de carta van Dom *Pedro* op te heffen, keerde *Freyre* terug tot het ambteloos leven, om zich geheel aan de wetenschap te wijden. Toen hem voorts de Koningin naar Belem ontbood, om de geoctroyeerde grondwet te herstellen, werd hij op weg derwaarts den 4den November 1836 door de nationale garde vermoord.

Freytag. Onder dezen naam vermelden wij:

George Wilhelm Friedrich Freytag, een verdienstelijk beoefenaar der Oostersche talen. Hij werd geboren te Lüneburg den 19den September 1788, studeerde te Göttingen in de godgeleerdheid en letterkunde en vestigde er zich in 1811 als repetitor. Uit afkeer van de Fransche overheersching legde hij in 1813 zijne betrekking neder en ging naar Königsberg, waar hij bij de bibliotheek geplaatst werd. In 1815 trok hij als brigadepredikant met het Pruisische leger naar Frankrijk, waar hij te Parijs gelegenheid vond, om zijne studie in de Oostersche talen voort te zetten. Na den vrede bleef hij aldaar met verlof, maar weldra nam hij zijn ontslag als veldprediker en wijdde zich, door de Regeering ondersteund, aan de beoefening der Arabische, Perzische en Turksche talen. In 1819 werd hij hoogleeraar in het Oostersch te Bonn en bleef er werkzaam tot aan zijn dood op den 16den November 1861. Beroemd is zijn „Lexicon Arabico-Latinum (1830—1837, 4 dln)", hetwelk door een kleiner (1836) gevolgd werd. Voorts leverde hij eene uitgave der „Hamasae Carmina" van *Aboe-Temmâm* (1828—1852, 2 dln)", — terwijl ook zijne „Arabum proverbia (1839—1842, 3 dln)" zeer belangrijk zijn. Voorts vermelden wij van hem eene „Kurzgefasste Grammatik der hebräischen Sprache (1835)", — eene uitgave der „Fakihat-Alcholafa" van *Ibn Arabsjah* en eene verhandeling over de „Darstellung der arabischen Verskunst (1838)".

Gustav Freytag, een beroemd Duitsch schrijver, geboren te Kreuzburg in Silezië den 13den Juli 1816. Hij ontving in de ouderlijke woning eene zorgvuldige opvoeding, bezocht het gymnasium te Oels, studeerde te Breslau en te Berlijn in de Duitsche letterknnde, promoveerde in 1838 en werd in 1839 privaatdocent te Breslau. Weldra verschenen zijne verhandelingen „De Hrosuitha poetria" — en „De initiis poeseos scenicae apud Germanos". Tevens ontwikkelde hij zijne dichterlijke gaven, en onder den titel van „In Breslau (1845)" leverde hij eene reeks van kleine, meerendeels

epische gedichten. In 1841 schreef hij het blijspel: „Die Brantfahrt oder Kunz von Rosen (1845)", waarmede hij den prijs behaalde, door den Koninklijken schouwburg te Berlijn uitgeschreven. Zijn roem als dramatisch dichter verhoogde hij voorts door de 2 tooneelspelen: „Valentine (1847)" — en „Graf Waldemar (1850)". Inmiddels was *Freytag* in 1847 van Breslau naar Dresden verhuisd, en toen het jaar 1848 zijn letterkundigen vriendenkring verstrooide, begaf hij zich naar Leipzig, waar hij in betrekking kwam met *Julian Schmidt* en de redactie van den „Grenzboten" op zich nam, waarin hij belangrijke opstellen leverde. In 1854 verscheen van hem het blijspel: „Die Journalisten", hetwelk grooten bijval vond, — voorts in 1855 zijn roman: „Soll und Haben (3 dln, 28ste druk, 1883, 2 dln)", die in bijkans alle talen van Europa werd overgezet, — toen het treurspel: „Die Fabier (1859; 2de druk, 1862)", — en daarna de roman: „Die verlorene Handschrift (1864, 3 dln; 13de druk, 1883)". In den eersten roman is de handelstand en in den tweeden de stand der geleerden het middenpunt van een sociaal tafereel. In beide romans betreedt hij op het voetspoor der Engelsche humoristen met uitstekend gevolg den weg der realiteit, die in Duitschland nog nagenoeg ongebaand was. Voorts leverde hij: „Bilder aus der deutschen Vergangenheit (1859, 2 dln; 4de druk, 1863)", en „Neue Bilder aus dem Leben des deutschen Volks (1862)", waarin hij blijken geeft van grondige historische kennis. Beide werken zijn vervolgens bijeengevoegd en te zamen tot 13-maal toe gedrukt. Zeer merkwaardig is ook zijn werk: „Die Technik des Dramas (1863)". Later schreef hij: „Aus dem Mittelalter (1866)" en „Vom Mittelalter bis zur Neuzeit (1867)". Ook schreef hij eene levensgeschiedenis van zijn vriend „Karl Matty (1870; 2de druk, 1872)", alsmede „Die Ahnen", een cyclus van romans, waartoe behooren: „Ingo und Ingraban (1872; 12de druk, 1881)", — „Das Nest der Zannkönige (1874; 10de druk, 1882)", — „Die Brüder vom Deutschen Hause (1875; 8ste druk, 1882)", — „Markus König (1876; 6de druk, 1883)", — „Die Geschwister (1878; 2de druk, 1882)" — en „Aus einer kleiner Stadt (1880; 4de druk, 1881)", — alsmede: „Doktor Luther. Eine schilderung (1883)". In den laatsten tijd woonde *Freytag* des winters te Leipzig en des zomers te Siebleben bij Gotha. Hertog *Ernst van Gotha* verleende hem den titel van Hofraad en benoemde hem tot zijn voorlezer. Reeds lang heeft *Freytag* de redactie van den „Grenzboten" laten varen en behoort thans tot de voornaamste medewerkers van het tijdschrift „Im neuen Reich". In 1868 was hij lid van den Rijksdag van den Noord-Duitschen Bond en in 1870 vertoefde hij na den slag van Sédan in het hoofdkwartier van den Kroonprins van Pruisen. In 1879 vertrok hij naar Wiesbaden en ontving van den Hertog *van Koburg* den titel van geheim Hofraad.

Friant (Louis, graaf), een Fransch generaal, werd geboren den 18den September 1758 te Villers-Morlancourt in Lotharingen, diende sedert 1781 bij de Fransche garde en nam in 1787 zijn ontslag. Bij het uitbarsten der Revolutie werd hij als onderofficier weder bij het leger geplaatst en reeds in 1793 voerde hij als kolonel het bevel over een batalion vrijwilligers te Parijs. Na den slag van Fleurus (1794) werd hij brigade-generaal en nam onder *Kleber* deel aan de belegering van Maastricht. Tegen het einde van 1796 bevond hij zich bij het leger in Italië (divisie *Bernadotte*) en onderscheidde zich bij den overtocht over de Tagliamento, bij de verovering van Gradisca en vervolgens bij Laibach. Onder *Desaix* streed hij in Egypte bij Sjebrisse aan den voet der Pyramiden en ook in Opper-Egypte, waar *Kleber* hem in 1799 met het opperbevel belastte. Laatstgemelde benoemde hem tevens tot zijn plaatsvervanger. Na den slag bij Heliópolis, waar hij den rechter vleugel aanvoerde, bracht hij het oproerige Caïro tot onderwerping (18 April 1810) en nadat *Kleber* vermoord was, handhaafde hij onder *Menou* het gezag in Alexandrië, totdat de Fransche troepen ingescheept waren. Na zijn terugkeer werd hij benoemd tot inspecteur-generaal der infanterie, kwam in 1802 aan het hoofd eener divisie van het leger van Boulogne en vertrok daarmede in 1805 naar Duitschland, waar hij onder *Davoust* deel nam aan de veldslagen bij Austerlitz (1805), Auerstädt (1806) en Pruisisch Eylau (1807). De Keizer verhief hem in 1808 tot graaf. Gedurende den veldtocht van 1809 onderscheidde hij zich vooral bij Eckmühl en vervolgens bij Wagram, waarna hij in 1811 benoemd werd tot bevelhebber der grenadiers bij de garde te voet. In 1812 kommandeerde hij eene divisie en werd in den slag aan de Moskwa zwaar gewond. Dientengevolge kon hij eerst gedurende den wapenstilstand tijdens den veldtocht van 1813 tot de armee terugkeeren, en ontving nu het opperbevel over eene divisie der jonge Garde, waarmede hij nieuwe lauweren behaalde. Dan *Friant* de acte van afstand van den Keizer onderteekend had, benoemde *Lodewijk XVIII* hem tot ridder van de Lodewijksorde en belastte hem met het opperbevel over de Koninklijke grenadiers te Metz. Na den terugkeer van *Napoleon* koos hij desniettemin de partij van dezen, werd tot pair benoemd en kommandeerde eene divisie der Garde bij Fleurus en Waterloo, waar hij nogmaals gewond werd. De Tweede Restauratie berooide hem van het pairschap en van het kommando en *Friant* overleed den 24sten Juli 1829 op zijn landgoed Gaillonet bij Meulan. — Zijn zoon, Graaf *Jean François Friant*, geboren den 12den Juni 1790, was brigade-generaal en adjudant des Konings bij *Louis Philippe* en volgde dezen in balling-schap.

Friaul was voorheen een onafhankelijk hertogdom, bestaande uit de Lombardijsch-Venetiaansche provincie Udine (115 □ geogr. mijl met (in 1857) 427 000 inwoners) of het voormalig *Venetiaansch Friaul* en de graafschappen Görz en Gradisca (53½ □ geogr. mijl met bijna 186 000 inwoners) met het gebied van Idria (5⁹/₁₀ □ geogr. mijl met ruim 13 000 inwoners), welke beide laatste gedeelten het *Oostenrijksch Friaul* uitmaakten. De naam, in het Italiaansch *Friuli*, is ongetwijfeld eene verbastering van *Forum Julii*. Het land levert wijn, graan enz., is bedekt met uitloopers van de Carinthische en Julische Alpen, en besproeid door de Isonzo en Tagliamento. De belangrijkste plaatsen zijn er Udine,

Campo-Formio, Cividale, Görz, Gradisca en Idria. Men vermeidt, dat *Grasolf*, een neef van *Alboïn*, koning der Longobarden, er van 568 tot 588 de eerste hertog geweest is. In den aanvang der 10de eeuw werd het land verdeeld en bleef Friaul als graafschap een leen van het Keizerrijk. Het Venetiaansch Friaul behoorde voorts tot aan den Vrede van Campo-Formio (1797) aan Venetië en verviel toen met deze Republiek aan Oostenrijk, maar werd na den Vrede van Preszburg toegevoegd aan het koningrijk Italië. In 1814 kreeg echter de Keizer van Oostenrijk geheel Friaul terug, terwijl Venetiaansch Friaul in 1814 weder aan Italië verviel en den naam draagt van de provincie Udine.— Maarschalk *Duroc* werd in 1807 door *Napoleon* begiftigd met den titel van hertog *van Friaul*.

Fricke (Gustav Adolf), een Protestantsch godgeleerde, geboren te Leipzig den 23sten Augustus 1822, studeerde aldaar en werd er bnitengewoon hoogleeraar in de theologie, voorts gewoon hoogleeraar te Kiel en in 1867 te Leipzig. Hij schreef: „Lehrbuch der Kirchengeschichte (1850)", — „Das exegetische Problem im Briefe Pauli an die Galater III 15—25 (1880)", — „Metaphysik und Dogmatik unter besonderer Beziehung auf die Ritschlsche Theologie (1882)", — en een bundel leerredenen onde den titel: „Gottesgrüsze (1883)".

Frictie, zie *Wrijving*.

Frida (Emil Bohnsch), een Tsjechisch dichter, meer bekend onder den pseudoniem *Jaroslaw Vrchlicky*, werd geboren in 1853 te Lann in Bohemen, studeerde te Praag in de philosophie en geschicdenis en werd eerst leeraar en toen secretaris van de polytechnische school aidaar. Zijne gedichten, in de Tsjechische taal vervaardigd, bezorgden hem eene eervolle plaats onder de zangers van zijn vaderland. Wij noemen: „Uit de diepten, zoete droomen", — „Epische gedichten", — „Vittoria Coionna", — „De geest en de wereld", — „Symphonic", — „Liederen en zangen", — „Mythen (2 din)", — „Een jaar in het Zniden (1879)" — en het treurspel: „Drahomira (1883)". Daarenboven vertaalde hij gedichten van *Victor Hugo*, *Leopardi* en *Dante* en leverde eene bloemlezing uit de werken der jongste Fransche dichters.

Fried (Heinrich Jacob), een Duitsch schilder, geboren te Queichheim in de Pfalz in 1802 ontving onderwijs aan de schilderacadémie te München van *Langer* en *Cornelius*, bepaalde zich hoofdzakelijk bij het historieschilderen en leverde bij voorkenr taferecelen uit de middeneenwen. In 1830 verscheen van hem onder den titel: „Erinnerungen an die Vorzeit oder der Rheinpfalz" eene reeks van afbeeldingen van geschiedkundige gedenkteekenen nit de Pfalz. Van 1834 tot 1837 toefde hij in Italië en in 1842 vestigde hij zich te München, waar hij genrestukken en kleine landschappen schilderde. Van zijne merkwaardigste docken noemen wij: „Gretchen aan het spinnewiel", — „Ridder Toggenburg", — „De gewonde ridder met zijn schildknaap", — en „De Blauwe Grot op het eiland Capri". Hij heeft ook een bnndel gedichten onder den titel van „Epheuranken" nitgegeven. Hij overleed den 28sten November 1870.

Friedberg. Onder dezen naam vermeiden wij:

Emil Albert von Friedberg, een verdienstelijk beoefenaar van het Dnitsche kerkrecht. Hij werd geboren den 22sten December 1837 te Konitz in West-Pruisen, stndeerde te Berlijn en te Heidelberg in de rechten, promoveerde in 1864 en vestigde zich in het daaropvolgende jaar als privaatdocent te Berijn, waarna hij in 1865 benoemd werd tot buitengewoon hoogleeraar te Halle. In 1868 werd hij gewoon hoogleeraar te Freiburg in de Breisgan en in 1869 te Leipzig. Van zijne geschriften vermelden wij: „De finium inter ecclesiam et civitatem regundorum jndicio quid medii aevi doctores et leges statuerint (1861)", — „Ehe und Eheschlieszung im dentschen Mittelalter (1864)", — „Das Recht der Eheschlieszng in seiner geschichtlichen Entwickelung (1865)", — „Die evangelische und katholische Kirche der nen einverleibten Länder in ihren Beziehnngen zur preuszischen Landeskirche und zum Staate (1867)", — „Aus Dentschen Buszbüchern (1868)", — „Das Veto der Regierungen bei Bischofswahlen in Preuszen und der oberrheinischen Kirchenprovinz (1869)", — „Die geschichte der Civilehe (1871)", — „Der Staat und die Katholische Kirche im Groszherzogthum Baden (1871, 2de druk, 1874)", — „Das Deutsche Reich und die Katholische Kirche (1872)", — „Die Grenze zwischen Staat nnd Kirche (1872, 3 stukken)", — „Sammlung der Aktenstücke znm ersten vatikanischen Koncil (1872)", — „Die preuszischen Gesetzentwürfe über die stellung der Kirche znm Staat (1873)", — „Der Staat und die Bischofswahlen in Dentschland (1874)", — „Verlobung und Trauung, zugleich als Kritik von Sohm: Das Recht der Eheschlieszung (1877)", — „Lehrbuch des kathol. und evangel. Kirchenrechts (1879)" — en „Das Collegium jnridicnm (1882)".

Heinrich Friedberg, minister van Justitie in Pruisen en een bloedverwant van den voorgaande.Hij werd geboren te Märkisch-Friedland (West-Pruisen) den 27sten Januari 1818, studeerde te Berijn in de rechten, was er werkzaam bij de magistratuur, zag zich verplaatst naar Greifswald, waar hij tevens aan de universiteit voorlezingen hield over het strafrecht, werd den 30sten November 1872 lid van het Huis der Heeren, in 1873 onderstaatssecretaris en den 30sten Juni 1875 tevens syndicus der Kroon. Nadat de Rijkswet op de rechterlijke macht was tot stand gekomen, volgde tegen het einde van December 1876 zijne benoeming tot staatssecretaris bij het departement van Jnstitie en den 29sten October 1879 tot minister van Justitie in plaats van *Leonhardt*. Hij schreef: „Entwurf einer deutschen Strafprozeszordnnng (1873)".

Friedemann (Friedrich Traugott), een verdienstelijk Duitsch opvoedkundige, geboren den 30sten Maart 1793 te Stoipen in Saksen, stndeerde te Wittenberg in de godgeleerdheid en letterkunde, werd in 1813 conrector aan het gymnasium te Zwickan en in 1817 aan dat te Wittenberg en in 1820 rector aan laatstgenoemde inrichting. In 1823 was hij directeur van het Catharineum te Brunswijk, en had er als lid der commissie tot regeling van het onderwijs in die stad een belangrijken invloed op de inrichting van het gymnasium. In 1828 werd hij directeur van het gymnasinm

te Weilburg, zag zich benoemd tot afgevaardigde naar den Landdag en tot „Oberschulrath" en regeide in 1830, op last van den Koning der Nederlanden, het onderwijs aan het athenaeum te Luxemburg. In 1840 werd hij directeur van het archief te Idsteln, en overleed aldaar den 2den Mei 1853. Hij bezorgde de uitgave van onderscheidene Latijnsche geschriften, en schreef voorts eene „Practische Anleitung znr Verfertigung Lateinischer Verse (1810)", — „Paränesen für studirenden Jünglinge (1824—1845, 5 dln)" — en „Deutsche Schulreden (1829)".

Friedenthal (Karl Rudolf), voormalig minister van Landbouw in Pruisen en geboren in Silezië den 15den September 1827, studeerde te Breslau, Heidelberg en Berlijn in de rechten, trad in 1850 in dienst der justitie, maar bepaalde zich in 1854 bij den landbouw en bij ondernemingen van nijverheid. In 1857 werd hij „Landrath" in het arrondissement Grottkau, maar legde in 1864 die betrekking neder, om zich aan het beheer van zijne uitgestrekte goederen te wijden. Als lid van den constitueerenden Noord-Duitschen Rijksdag betrad hij in 1867 de parlementaire loopbaan, werd in 1870 lid, later vicepresident van het Hnis van Afgevaardigden in Pruisen en zag zich in 1871 gekozen tot lid van den Dnitschen Rijksdag. Den 19den September 1874 volgde zijne benoeming tot minister van Landbouw, waarna hij zijne goederen verkocht. Voorts werd hij in October 1877 belast met het bestuur van Binnenlandsche Zaken en behield dit tot den 30sten Maart 1878. In laatstgenoemd jaar werd hem na den dood van *Camphausen* de portefeuille van Financiën toevertrouwd, maar hij nam den 28sten Juni 1879 zijn ontslag. Dit werd hem den 12den Jnni verleend, maar den adeldom, hem hierbij aangeboden, wees hij van de hand. Na dien tijd hondt hij zich weder bezig met het beheer zijner goederen en is sedert October 1879 lid van het Hnis der Heeren in Pruisen. In 1881 legde hij zijn mandaat voor den Rijksdag neder.

Friedrichs (Karl Heinrich Friedrich Wilhelm), een verdienstelijk oudheidkundige, geboren den 7den April 1831 te Delmenhorst in Oldenburg, studeerde te Göttingen en te Erlangen in de letteren, was gedurende een jaar als onderwijzer werkzaam te Elsfleth, studeerde nog een jaar te Berlijn in de oudheidknnde en was van plan zich als privaatdocent te Erlangen te vestigen, maar keerde terug naar Berlijn, om een catalogus van het museum te vervaardigen en werd er tot buitengewoon hoogleeraar benoemd. In 1868 werd hij er directeur van het kabinet van oudheden. In 1860 en 1867 volbracht hij eene reis naar Italië, begaf zich vervolgens naar Cyprus, om er belangrijke aankoopen te doen, bezocht Egypte, Athene en Sicilië en overleed den 18den October 1871. Hij schreef o. a.: „Praxiteles nnd die Niobegruppe (1855)', — en „Berlins antike Bildwerke (1868—1872, 2 dln)", met vervolg (1873). Zijne berichten uit Griekenland, het Oosten en Italië zijn verzameld onder den titel: „Knnst und Leben (1872)".

Friedericia of *Fredericia* is eene stad en vesting in het zuidoosten van Jntland en in het ambt Randers. Zij ligt op eene landtong bij den noordelijken ingang der Kleine Belt. Er zijn vier kerken en eene synagoge, en het aantal inwoners bedraagt ruim 8000 (1880). De hoofdbronnen van bestaan zijn er landbonw, handel en scheepvaart, alsmede eenige fabrieken. De haven heeft er eene diepte van 10 tot 12 vadem, en het verkeer met het daartegenover gelegen vlek Skiib op Fnnen wordt geregeld onderhouden. Reeds vóór de stichting der stad deed Koning *Christiaan IV* er eene schans verrijzen, die in den Dertigjarigen Oorlog diensl deed. In hare nabijheid bouwde *Frederik III* in 1650 eene versterkte stad, Frederiksodde genaamd, welke in 1661 het stapelrecht en in 1664 den naam van Friedericia verkreeg. Deze stad werd in 1657 door de Zweden onder *Wrangel* stormenderhand veroverd, waarna de vijand de vestingwerken sloopte, doch in 1659 bezet door den Keurvorst *Frederik Willem van Brandenburg*. Na den vrede van 1600 maakte men een aanvang met de herstelling der vestingwerken, doch zij werden eerst in 1709 en 1710 voltooid. In den eersten Dnitsch-Deenschen Oorlog trokken de Pruisen den 3den Mei 1848 in Friedericia. Later werd de stad door de Denen bezet en den 8sten Mei 1849 door het Sleeswijksch-Holsteinsche leger onder generaal *Bonin* belegerd. De Denen deden echter den 6den Juli 1849 een uitval, waardoor zij den vijand een verlies toebrachten van 28 stukken geschut en 2800 man en hem tot den terugtocht noodzaakten. De Denen hadden 800 man verloren, en onder dezen bevond zich de generaal *Rije*. Bij het begin van den oorlog van 1864 werd de stad zeer versterkt, maar het leger der Verbondene Mogendheden kwam den 8sten Maart vóor hare vestingwerken en beschoot haar den 20sten en 21sten. De bestorming werd echter uitgesteld tot na de verovering der Düppeler Schansen. De Denen, welnig gezind om haar af te wachten, ontruimden op den 28sten April plotselijk de plaats met achterlating van 197 stukken en veel krijgsmaterieel, daar de gesteldheid hunner troepen geen uitzicht gaf op eene kloekmoedige verdediging. Toen de Verbondene Mogendheden er waren binnengerukt, werden de vestingwerken op nienw gesloopt.

Friedland is de naam van een Boheemsch hertogdom, toegekend aan *Albrecht von Wallenstein*. Toen deze namelijk gedeeltelijk nit de nalatenschap van zijn oom, die hem 14 landgoederen en heerlijkheden bezorgde, gedeeltelijk door aankoop voor 7 millioen florijnen van verbenrd verklaarde goederen, die ongeveer driemaal zoo groote waarde hadden, in het bezit was gekomen van een nitgestrekt grondgebied in Bohemen, verhief Keizer *Ferdinand* hem in 1623 tot Rijksvorst en Hertog van Friedland. Het hertogdom telde 9 steden, namelijk Friedland, Reichenbach, Arnau, Weiszwasser, Münchengrätz, Böhmisch-Leipa, Turnan, Gitschen en Aicha, benevens 57 kasteelen en dorpen, en bestond nit eenige van elkaâr gescheidene gedeelten. *Wallenstein* zorgde er voor rechtspleging, onderwijs en nijverheid, doch na zijn dood werden die goederen verbenrd verklaard en onder zijne moordenaars en hnnne medestanders verdeeld. — De *stad Friedland*, die ruim 4000 inwoners telt, ligt in het Boheemsch district Bunzlau aan het vereenigingspnnt van de Wittig- en

de Ranitzbach. In de decanaatskerk aldaar vindt men een altaarstuk van *Jan van Aken* en een sierlijk praalgraf van den veldmaarschalk *Melchior von Rädern*. Merkwaardig door een aantal oudheden is er voorts het kasteel, nabij de stad op eene basaltrots gelegen. Men ziet er onder anderen een portret van *Wallenstein*, geschilderd in 1626.

Friedland is voorts de naam van een ander stadje, gelegen in het Pruisisch district Königsberg. Het telt nauwelijks 3 000 inwoners, maar is merkwaardig door den veldslag, dien *Napoleon* den 14den Juni 1807 er leverde tegen de Russen onder *Bennigsen*. Deze vond 's avonds te voren op zijne terugtocht naar Königsberg het stadje Fricdland door de Franschen bezet, verjoeg deze, maar stiet niet vor vandaar op het korps van *Lannes*, waarna hij zijne troepenmacht op den linker oever der Alle vermeerderde. Onder beveiliging van deze wilde hij aan zijne manschappen een dag rust gunnen en was volstrekt niet voornemens slag te leveren. *Napoleon* gaf echter bevel aan *Lannes* om derwaarts te rukken en liet ook de andere korpsen zich in die richting bewegen. *Lannes* verliet Posthenen onder bescherming van het geschut, breidde zich links nit tot aan Heinrichsdorf en bezette rechts het Schortlakerwoud. Het Russische leger, ongeveer 60 000 man sterk, had zich gedeployeerd in de golvende vlakte met de Alle en Friedland in den rug. Dat ongunstig terrein was ook nog doorsneden van de Molenvliet, welke van Posthenen naar de Alle stroomt. Op den rechter oever van deze rivier bevonden zich nog de gardes, een weinig paardevolk en een groot gedeelte der artillerie, terwijl een paar bruggen eenigen waarborg gaven voor de mogelijkheid van een aftocht. *Lannes* opende het vunr, doch hield het gevecht slechts even aan den gang, om de komst der overige korpsen af te wachten. *Bennigsen* was toen achteloos genoeg, om geen gebruik te maken van zijne overmacht. Ten 7 ure bereikte *Mortier* ter linkerzijde van *Lannes* het slagveld, — om 9 uur verscheen *Napoleon*, en hierop volgde *Ney*, die zich achter het Schortlakerwoud heimelijk in positie moest stellen. *Napoleon* zag dadelijk in, dat Friedland, waar zich de overgangen over de Alle bevonden, het beslissend punt was, zoodat op die stad de hoofdaanval gericht werd. Tegen den middag voegde zich *Victor* bij *Ney*, — de gardes kwamen te 3 ure en bleven in reserve, en het laatst verscheen *Bernadotte*. Toen had *Napoleon* 70 000 man onder zijne bevelen. Het gevecht werd nu levendiger op den linker vleugel der Russen, om de aandacht van *Bennigsen* derwaarts te leiden. Om 5 uur eindelijk gaf de Keizer aan *Ney* den last, om Friedland aan te tasten, en 3 salvo's van 20 stukken waren het teeken van den aanval. *Ney* deed zijn korps voorwaarts rukken en behaalde aanvankelijk eenige voordeelen, maar de aanval mislukte wegens het vreeselijk vuur der Russen. De Russische kavallerie wierp zich nu in de flank der Franschen, terwijl *Bagration* met zijne infanterie hen in het front aangreep. De beide divisiën van *Ney* werden in verwarring teruggeworpen en zijne kavallerie desgelijks. *Napoleon* gaf nu bevel, dat, het 1ste korps (*Victor*) zou oprukken en zond de divisie *Dupont* van het korps *Bernadotte*, benevens de kavalleriedivisie *Latour-Maubourg* ter ondersteuning van *Ney*, en deze brachten de Russen eenigszins tot staan. Intusschen vereenigde generaal *Sénarmont*, die de artillerie van het 1ste korps kommandeerde, deze in 2 groote batterijen en rukte voorwaarts tot op 300 schreden van de Russen, en na 5 of 6 salvo's verminderde hij dien afstand tot de helft. De werking zijner kartetsen werd toen vreeselijk, en *Bagration* rukte achterwaarts. *Victor* zond 4 regimenten dragonders tot hulp van *Sénarmont*, terwijl *Ney* zijne beide divisiën weder verzameld had en den vijand aantastte met de bajonnet. Thans naderde *Sénarmont* tot op 80 schreden van het front der Russen; de vijandelijke kavallerie snelde hem te gemoet, maar moest afdeinzen, zoodat hier de artillerie op eene schitterende wijze den slag beslistte en *Napoleon* den beleidvollen *Sénarmont* toevoegde: „Vous avez fait mon succès". Het centrum en de linker vleugel der Franschen volgden de beweging van den overwinnaar, en weldra trokken de Russen terug door de brandende stad. Ook de bruggen werden door de vlammen aangetast, zoodat zij onder het vuur der Franschen met geweldig gedrang door eene waadbare plaats over de Alle moesten trekken. Het verlies der beide legers was groot. Het bedroeg aan de zijde der Franschen 12 000 man, maar dat der Russen was veel grooter. Zeven dagen daarna werd een wapenstilstand gesloten, en op dezen volgde de Vrede van Tilsit.

Friedland (Valentin), naar zijne geboorteplaats in de Oberlausitz gewoonlijk *Frotzendorf* genaamd, was de vermaardste opvoedkundige van zijn tijd. Hij werd geboren den 14den Februari 1490 en was de zoon van een landbouwer. Nadat hij de school te Görlitz bezocht had, verkocht hij in 1518, na het overlijden zijner ouders, al zijne bezittingen en ging naar Leipzig, om zich aan de studie te wijden, waarna hij als jongste leeraar naar Görlitz terugkeerde en er den rector en de overige leeraren onderwijs gaf in de beginselen der Grieksche taal. Toen *Luther* zich had doen hooren, legde hij zijne betrekking neder en begaf zich naar Wittenberg. Hier sloot hij het verbond der vriendschap met dien hervormer alsmede met *Melanchthon*, leerde Hebreeuwsch van een tot het Christendom bekeerden Israëliet en voorzag door het geven van privaatlessen in zijn onderhoud. In 1523 werd hij rector van het gymnasium te Goldberg, doch daar hij hier vele moeielijkheden ondervond, ging hij na verloop van 4 jaar naar Liegnitz en in 1529 op nieuw naar Wittenberg, maar in 1531 begaf hij zich weder als rector naar Goldberg, waar men hem nu ondersteunde bij de verbetering van het onderwijs. Met voorbeeldigen ijver stond hij gedurende 23 jaar aan het hoofd dier school en bezorgde haar groeten roem. Niet alleen uit Silezië, maar uit Polen, Lithauen, Oostenrijk, Bohemen, Hongarije en Siebenbürgen stroomden leerlingen derwaarts. Vaak waren er 1 000, en bij dezen wist *Friedland* door eene soort van Republikeinsch zelfbeheer de tucht op eene nitstekende wijze te handhaven. In den eersten tijd moest hij alleen voor het onderwijs in de hoogste klassen zorgen, — later kreeg hij hulp, en in de lagere klassen gaven leerlin-

gen der hoogere onderricht. Behalve het godsdienstonderwijs, dat hij zelf in alle klassen bestunrde, had hij het Latijn, Grieksch, Hebreeuwsch, de redeneerkunde, de geschiedenis en de welsprekendheid voor zijne rekening genomen. Duitsch werd er volstrekt niet gesproken, — enkel Latijn. Hij stelde vooral hoogen prijs op helderheid en duidelijkheid van stijl. Toen hij zich bezig hield met het samenstellen van een nieuw plan van onderwijs, werd zijne school eene prooi der vlammen, en hij vestigde zich met zijne leerlingen te Liegnitz, waar hij den 17den Juni 1556 overleed.

Friedländer. Onder dezen naam vermelden wij:

Ludwig Friedländer, een verdienstelijk letteren oudheidkundige, geboren te Königsberg in 1824. Hij studeerde aldaar aan de universiteit en vervolgens aan die te Leipzig en te Berlijn. In 1847 vestigde hij zich in zijne geboorteplaats als privaatdocent en werd er in 1859 hoogleeraar in de letter- en oudheidknnde. Inmiddels had hij eene wetenschappelijke reis ondernomen naar Italië. Voorts bepaalde hij zich bij de critiek der gedichten van *Homérus* en bij oud-Romeinsche zeden en gewoonten. Hij schreef onder anderen: „Analecta Homerica (1859)", — „Die homerische Kritik von Wolf bis Grote (1853)", — zijne voortreffelijke „Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms (1862—64; 2de druk, 1865)", — en verhandelingen „Ueber den Kunstsinn der Römer in der Kaiserzeit (1852)" en over de spelen der Romeinen in het „Handbüch der Römischen Alterthumer" van *Becker-Marquard*.

Max Friedländer, een verdienstelijk Duitsch schrijver, geboren den 18den Juni 1829 te Plesz in de provincie Silezië. Hij studeerde te Berlijn, Breslau en Heidelberg in de rechten en werd vervolgens assessor in de stedelijke rechtbank te Breslau. Zijn boek: „Die auslandische und einheimische Rechtschutz gegen Nachdrnck und Nachbildung (1857)" baarde groot opzien. Als journalist leverde hij eerst bijdragen in de „Presse" te Weenen, vertrok eerlang naar laatstgenoemde stad en werd er lid der redactie van gemeld dagblad. Zijne staathuishoudkundige opstellen waren zeer belangrijk. Vooral wekten die, welke gewijd waren aan het politiek procès tegen *Richter*, den directenr der credietinstelling, welke hij onder gestrenge drukperswetten schreef, de algemeene opmerkzaamheid. Na den Italiaanschen Oorlog ijverde hij vóor de invoering van eene vrijzinnige grondwet en tegen het valsche liberalismus van *von Schmerling*. Met *M. Etienne* stichtte hij in September 1864 de „Nene freie Presse" en bleef met laatstgenoemde tot aan zijn dood aan het hoofd van dit groote dagblad werkzaam. Hij bezat eene ongemeene bekwaamheid, om ingewikkelde vraagstukken duidelijk voor te stellen. Hij was eene vraagbaak voor de Duitsch-Oostenrijkache constitutioneelen en een gedncht tegenstander der clericasl-fendale partij, welke hij bij de behandeling der constitutie in 1865 en 1866 en nog heviger in 1870 tot 1871 onder het bewind van *Hohenwart* met goed gevolg bestreed. Zeer ervaren was hij voorts op staathuishondkundig gebied en met ijver nam hij deel aan de Duitsche jonrnalistendagen in Weenen (1869), Breslau en Mainz, waar hij het voorzitterschap bekleedde en merkwaardige redevoeringen hield: „Ueber das geistige Eigenthnm" en „Ueber Freszgesetzgebung in Oesterreich im Zusammenhang mit der Deutschen". In 1871 werd hij ziek, zocht vruchteloos herstelling te Nizza en overleed den 20sten April 1872.

Friedmann (Alfred), een Dnitsch dichter en schrijver, geboren den 26sten October 1815 te Frankort aan de Main, was voor den handel bestemd, maar wijdde zich tevens aan de wetenschap, vooral gedurende zijn verblijf te Parijs en te Londen. Daarna studeerde hij te Heidelberg en te Zürich, verkreeg hier in 1870 het doctoraat, doch bepaalde zich vervolgens weder bij den handel en woont thans te Weenen. Hij dichtte: „Savilia (1873)", — „Aus Hellas, Gesänge (1874)", — „Merlin, Orphens, zwei Gesänge (1874)", — „Biblische Sterne, drei Idylie (1875)", — „Vertauscht, Novelle (1878)", — „Die Feuerprobe der Liebe. Angiolctta (3de druk, 1879)", — „Lebensmärchen, drei Novellen (1879)", — „Die Vestalin, ein epischer Sang (1880)", — „Ersetzter Verlust. Novelie (1881)", — „Leichtsinnige Lieder (1878)" — en „Gedichte (1882)". Voor het tooneel leverde hij o. a. de blijspelen: „Beim Coiffeur (1878)", — „Geben ist seliger denn Nehmen (1879)", — „Valscher Verdacht (1875)" — en het treurspel: „Ein Mediceische Hochzeitnacht (1882)".

Friedreich (Nikolaus), een verdienstelijk geneeskundige, geboren te Würzburg den 31sten Juli 1825, studeerde aldaar en te Heidelberg, keerde als assistent in het Juliushospitaal naar Würzburg terug, vestigde er zich in 1853 als privaatdocent en werd er in 1857 tot bnitengewoon hoogleeraar in de pathologische anatomie benoemd Een jaar later vertrok hij als gewoon hoogleeraar in de pathologie en therapie en als directeur der kliniek naar Heidelberg, waar hij vervolgens den titel van geheimraad ontving. Hij overleed aldaar den 6den Juli 1882. Van zijne geschriften vermelden wij: „Die Krankheiten der Nasenhöhlen, des Larynx etc. (1854)", — „Krankheiten des Herzens (1861; 2de druk, 1867)", — „Die Heidelberger Baracken für Kriegsepidemien währcnd des Feldzuges 1870—1871 (1871)", — „Ueber progressive Muskelatrophie", — „Ueber wahre und falsche Muskelhypertrophie (1873)", — „Der akute Miiztumor und seine Beziehungen zu den akuten Infektionskrankheiten (1874)" — en „Krankheiten des chylopoëtischen Apparats (1875; 2de druk, 1878)". Hij overleed te Heidelberg den 6den Juli 1882.

Friedrich. Onder dezen naam vermelden wij:

Kaspar David Friedrich, een verdienstelijk Duitsch landschapschilder. Hij werd geboren te Greifswald den 5den September 1774 en oefende zich in de kunst te Kopenhagen en vervolgens te Dresden. Aanvankelijk leverde hij teekeningen met sepia en eerst later ook schilderijen in olieverf. Een groot winterlandschap met de bouwvallen eener Gothische kapél tusschen 2 eikenboomen vond zooveel bijval, dat hij in 1811 onder de leden van de Académie te Berlijn werd opgenomen, terwijl hij in 1816 lid werd van en hoogleeraar aan de

Académie van Schoone Kunsten te Dresden. Hier overleed hij na een langdurig lijden den 7den Mei 1840. Hij schilderde een prachtig altaarstuk voor de kerk te Tetschen in Bohemen. In zijne landschappen openbaren zich eene rijke vinding, een diep gevoel, stndie der natunr en eene zekere waardigheid. — Ook nog vele andere Duitsche kunstenaars en kunstenaressen hebben den naam van *Friedrich* gedragen.

Johannes Friedrich, een R. Katholiek godgeleerde. Hij werd geboren te Poxdorf (Beieren) in 1837, studeerde te Bamberg en te München, werd in 1859 tot priester gewijd en zag zich daarna benoemd tot kapellaan te Marktscheinfeld. Nadat hij in 1861 den doctorsgraad verworven had, ging hij in 1852 als privaatdocent naar München en werd er in 1865 hoogleeraar in de godgeleerdheid. De Académie van Wetenschappen aldaar benoemde hem in 1869 tot buitengewoon lid. Hij werd geroepen, om deel te nemen aan het jongste Concilie der R. Katholieke Kerk te Rome. Als leerling van *Döllinger* (zie aldaar) trad hij in diens voetstappen, en gedurende den eersten tijd van het Vaticaansch Concilie meende men, dat hij de schrijver was der „Briefe vom Concil" in de „Allgemeine Zeitung". Hij had te Rome van de voorstanders der onfeilbaarheidsleer veel te verduren en verliet de stad reeds vóór het sluiten der Kerkvergadering, omdat hij wel inzag, dat zijn strijd tegen den wil der Curie en dien der Jezuïeten nutteloos zou zijn. Tot zijne geschriften behooren: „J. Wessel, ein Bild aus der Kirchengeschichte der 15 Jahrhunderts (1863)", — „Die lehre des Husz und ihre Bedeutung für die Entwickelung des neuern Zeit (1862)", — „Astrologie und Reformation (1864)", — „Das wahre Zeitalter des heiligen Rupert (1866)", — „Kirchengeschichte Deutschlands (1867—1869, 2 dln)", — „Drei bisher unedirte Concilien aus der Merovinger Zeit (1867)", — en „Die päpstlich gewährleistete Rechte der deutschen Nation, nicht an die Unfehlbarkeit zu glanben (1870)". Hij nam in Augustus 1870 ook deel aan de vergadering te Nürnberg, welke het onfeilbaarheidsdogma verwierp. Toen de aartsbisschop van München-Freising den 20sten October eischte, dat de godgeleerde faculteit zich onderwerpen zou aan de uitspraak van het Concilie, kwam hij met *Döllinger* daartegen in verzet, Den 17den April 1871 werd hij in den grooten ban gedaan, nadat 15 dagen vroeger het bezoeken zijner lessen aan de studenten verboden was. In een „Offene Antwort" stelde *Friedrich* het onrecht in het licht, dat hem werd aangedaan, en gaf tevens de „Documenta ad illustrandum Concilium Vaticanum anni 1870 (1871, 2 dln)" in het licht, welke veel merkwaardigs bevatten. Vruchteloos vroeg hij aan den Koning verlof, om zijne bediening in de Hofkerk te mogen voortzetten; hij ontving geen antwoord. Den 25sten Juni echter verleende hij aan zijn geestverwant en ambtgenoot dr. *Zenger* de genademiddelen der Kerk, welke dezen door de geestelijkheid zijner parochie geweigerd werden. Dientengevolge werd *Friedrich* van zijn geestelijk ambt ontzet, omdat hij — zooals de Aartsbisschop verzekerde — door zijn gedrag de schandelijkste minachting had getoond jegens het kerkelijk gezag, de grootste ergernis gegeven aan de gelooviigen, de grootste oneerbiedigheid aan den dag gelegd jegens de heilige Sacramenten, het zielenheil van anderen in gevaar gebracht en openlijk den weg gebaand voor eene scheuring. *Friedrich* werd reeds in den aanvang van 1870 door de faculteit en den Senaat der Académie met algemeene stemmen voorgedragen voor de betrekking van gewoon hoogleeraar, doch die voordracht werd door den minister van Eeredienst niet aangeboden aan den Koning. Den 29sten Juli 1871 werd hij met 22 stemmen tot senator gekozen, maar als buitengewoon hoogleeraar kon hij die waardigheid niet aannemen. In het najaar van 1871 zond hij nog een „Tagebuch, geführt während des Vatikanischen Konzils", in het licht.

Daarenboven leverde hij: „Der Mechanismus der Vatikanischen Religion (1876)", — „Beiträge zur Kirchengeschichte den 18 Jahrh. (1876)", — „Geschichte des Vatikanischen Konzils (1877 enz.)", — en „Zur ältesten Geschichte des Primats in der Kirche (1879)". Terwijl *Döllinger* optrad als wetenschappelijk vertegenwoordiger van het Ond-Katholicismus, waren *Friedrich*, *Messmer* en *Renftle* als Oud-Katholieke priesters te München en elders werkzaam. In 1873 zag hij zich tot gewoon hoogleeraar benoemd en in November 1874 werd met zijn bijstand de Oud-Katholieke faculteit te Bern geopend, waaraan hij zich in 1875 als leeraar verbond. In 1878 verzette hij zich op practische gronden tegen de opheffing van het coelibaat.

Friedrich Friedrich, een Duitsch schrijver, geboren den 2den Mei 1828 te Grosz-Vahlberg in Brunswijk. Hij studeerde te Göttingen, Halle en Jena in de theologie, maar wijdde zich vervolgens geheel en al aan de beoefening der fraaie letteren. In 1853 vestigde hij zich te Leipzig, waar hij gedurende drie jaar werkzaam was aan de redactie der „Illustrirte Zeitung". Voorts riep hij in 1865 te Leipzig eene algemeene vergadering van schrijvers bijeen, was stichter en mededirecteur der Duitsche schrijversvereeniging en vertrok in 1867 naar Berlijn, waar hij in 1869 zitting nam in de commissie van deskundigen tot het samenstellen eener wet op het antheursrecht. In 1872 koos hij Eisenach tot woonplaats en sedert 1878 bevindt hij zich weder te Leipzig. Vooral ijverde hij voor de stichting van een algemeenen schrijversbond (1878). Van zijne talrijke geschriften noemen wij: „Die Orthodoxen (1857, 2 dln; 2de drnk, 1871)", — „Des Zweiflers Umkehr (1858, 2 dln)", — „Die Vorkämpfer der Freiheit (1867, 3 dln)", — „Fromm und frei (1872, 2 dln)", — „Die Frau des Ministers (1870, 2 dln)". — „Hie Arm, hie Reich (1878, 2 dln)", — „Aus dem Volksleben (1857, 2 dln)", — „Deutsches Leben (1857, 2 dln)", — „Heisze Herzen (1874, 2 dln)", — de humoristische werken: „Ehemänner und Ehefrauen (4de drnk, 1867)", — „Stndentenfahrten (1858)", — „Lust und Leid hinter den Couliszen (1867)", — „Die Liebe. Lustige Bilder (1865; 4de drnk, 1882)", — „Ehemänner und Ehefrauen (1866; 6de druk, 1875; nienwe reeks, 4de druk, 1868)", — „Pereat Napoleon! (1869)", — „Tolle Streiche (1870)", — „Wider das Gesetz (1872)", —

„Am Horizont (1883)" — en het tooneelspel: „Eine Warte am Rhein (1862)".

Fries (Het) eener lijst is in de bouwkunst het vlak gedeelte, dat zich tusschen de kroonlijst en het architaaf bevindt. Het is gelegen in het verlengde der lijn van het vlak, hetwelk tot dracht of ondersteuning onder het entablement is aangebracht. Het fries der Toscaansche orde is geheel plat, — dat der Dorische met triglyphen versierd, — dat der Ionische, Corintische en Romeinsche orden wederom geheel plat. Is men niet gehouden, éene der 5 bouworden te volgen, dan geeft het fries geschikte gelegenheid tot het aanbrengen van reliëfversieringen (festons, arabesken enz.). De naam is afkomstig van het Latijnsche *phrygis* (borduurder), wellicht omdat zich de versierselen veelal vertoonen als borduurwerk.

Fries, in het Engelsch *coating* genaamd, is eene lakenachtige, grove, dikke, langharige, tamelijk sterk gevolde, weinig gerouwde, met 1 tot 3 sneden geschorene en dus gewoonlijk volkomen gedekte wollen stof. De opmaking (appretuur) na het scheren geschiedt door persen, borstelen en eindelijk pletten of strijken met groote, verhitte strijkijzers, die een sterken glans geven. Om dezen te vermeerderen, borstelt men de stof vooraf met dunne boksdoornpap (tragantslijm). Is zij hierna gestreken, dan wordt zij op dergelijke wijze met olijvenolie behandeld en opnieuw gestreken. — Men heeft *glad* of *effen fries*, dat met 2, en *gekeperd fries*, dat met 4 schachten geweven wordt. De gebruikelijkste soort vervaardigt men van garen, waarvan de haspel (12 600 Ned. el) $1\frac{1}{2}$ tot 2 Ned. pond weegt. De inslag is even grof als de ketting, doch wordt zoo sterk aangeslagen, dat ieder pond ketting $1\frac{1}{2}$ pond inslag vereischt. Men heeft ook *damesfries* (lady-coating); deze is fijner, lichter, niet gekeperd en weinig gevold. Zwaardere soorten dragen den naam van *castorien*.

Van het gekeperd fries onderscheidt zich het *duffel* alleen door dikker spinsel, steviger volling en iets korter geschoren haar. Ook het *ratijn* (ratiné) is eene friesachtige stof, welke op eene eigenaardige wijze bereid wordt, waardoor zich het haar tot ontelbare kleine boojes verzamelt. Men acht den naam afkomstig van de stof der Friesche lakenweverijen, welke in de 8ste eeuw zoo beroemd waren, dat *Karel de Groote* aan vreemde gezanten daarvan Friesche mantels vereerde.

Fries. Onder dezen naam vermelden wij: *Elias Magnus Fries*, een uitstekend Zweedsch kruidkundige. Hij werd geboren den 15den Augustus 1794 in het kerspel Femsjö in het stift Wixiö, studeerde te Lund en werd er achtereenvolgens leeraar, adjunct en demonstrator in de kruidkunde en ging in 1834 als hoogleeraar in de landhuishoudkunde naar Upsala, waar hij in 1851 tevens tot hoogleeraar in de kruidkunde en tot directeur van den botanischen tuin met het daarmede verbonden museum benoemd werd. Zijne nasporingen strekken zich uit tot het geheele gebied der kruidkunde, terwijl hij in Zweden — vooral in zijn „Systema orbis vegetabilis (1825)" — het natuurlijk stelsel bekend maakte. Hij schreef voorts: „Observationes mycologicae (1814—1816, 2 dln; nieuwe druk, 1824)", — „Systema mycologicum (1821—1829, 3 dln; supplement, 1830)", — „Elenchus fungorum (1828, 2 dln)", — „Novae symbolae mycologicae (1851)", — „Lichenographia Europaea reformata (1831)", — en bij „Lichenes exsiccati" zijne „Schedulae criticae". Belangrijk zijn voorts de „Flora Hallandica (1871)", — „Flora Scanica (1835)" — en „Summa vegetabilium Scandinaviae". Zijn „Herbarium normale", met veel moeite en kosten bijeengebracht, bevat gedroogde exemplaren van zeldzame in Skandinavië groeiende soorten. Ook heeft *Fries* een groot aantal opstellen van kleinen omvang uitgegeven. Als redenaar in de Zweedsche en Latijnsche taal heeft hij grooten roem, en hij werd in 1849 opgenomen onder de 18 leden der Zweedsche Académie. De universiteit te Upsala koos hem tot haren afgevaardigde naar den Rijksdag in de jaren 1844—1845 en 1847—1848. In 1859 werd hij emeritus en overleed te Upsala den 8sten Februari 1878.

Ernst Fries, een verdienstelijk landschapschilder. Hij werd geboren te Heidelberg den 22sten Juni 1801, ontving zijn eerste onderwijs in het teekenen bij *Rottman* (de Oude) en daarna bij *Wallis* te Heidelberg, oefende zich voorts onder *Moller* te Darmstadt en onder *Langer* te München, en ging toen op reis naar Zwitserland en Tyrol, om schetsen te vervaardigen naar de natuur. In 1823 begaf hij zich naar Italië, waar hij 4 jaar bleef; daarna keerde hij naar Duitschland terug, toefde eenige jaren te München en ging in 1831 als Hofschilder naar Karlsruhe, alwaar hij den 11den November 1833 overleed. Met eene getrouwe navolging der natuur verbond hij een gestrengen stijl en een levendig koloriet, zoodat men hem onwillekeurig met *Poussin* vergeleken heeft. Zijne landschappen, meestal ontleend aan Italië, zijn hier en daar in Duitschland bij Vorstelijke personen te vinden.

Bernhard Fries, een broeder van den voorgaande en desgelijks een uitstekend kunstenaar. Hij werd geboren te Heidelberg den 16den Mei 1821, ontving aanvankelijk onderwijs van den historieschilder *Coopmann* te Carlsruhe, oefende zich aan de Académie te München en begaf zich vervolgens naar Rome. Later doorreisde hij geheel Europa en verbond de beoefening der schilderkunst met aesthetische en philosophische studiën. Hij nam deel aan de maatschappelijke en godsdienstige beweging na 1848, zoodat hij in 1852 uit München en Beieren verbannen werd. Later keerde hij derwaarts terug en overleed er den 24sten Mei 1879. Te midden zijner omzwervingen vond hij tijd om een groot aantal stukken — meest landschappen — te schilderen. Ook hij ontleent zijne stof bij voorkeur aan de Italiaansche natuur. Twee landschappen, in 1846 door hem te Milaan ten toon gesteld, vonden ongemeenen bijval, en een groot doek, „De rotskloof bij Nepi", wekte in 1847 te München en Carlsruhe groote bewondering. Zijn belangrijkst kunstgewrocht is een cyclus van 40 landschappen uit Italië en Sicilië, dien hij in 1865 voltooid heeft. Ook zijne tafereelen van het Meer van Genève en van Como, alsmede zijn „Gezicht op den Montblanc" zijn fraaie stukken.

Jacob Friedrich Fries, een Duitsch wijsgeer

geboren te Barby den 23sten Augustus 1773. Hij ontving zijne opleiding bij de broedergemeente te Barby, waar hij voorts op het seminarium in de theologie studeerde. Daarna bezocht hij de hoogescholen te Leipzig en te Jena, werd vervolgens in 1727 huisonderwijzer in Zofingen, doch keerde in 1800 naar Jena terug, waar hij vergunning verkreeg om voorlezingen te houden. Nadat hij in 1803 en 1804 in gezelschap van een zijner vrienden Duitschland, Zwitserland, Frankrijk en Italië bezocht had, ging hij in 1805 als hoogleeraar naar Heidelberg en in 1816 naar Jena. Na het Wartburgfeest, waaraan hij deel had genomen, beschuldigde men hem van demagogische onruststokerij, en hij werd eerst geschorst en in 1824 van zijn hoogleeraarsambt in de wijsbegeerte beroofd, terwijl men daarentegen dat in de wis- en natuurkunde aan hem opdroeg. Hij overleed den 10den Augustus 1843. *Fries* behoorde tot de volgelingen van *Kant*, evenals *Fichte*. Met dezen hield hij het er voor, dat de critiek van *Kant* met het beginsel der stelselleer moest worden verrijkt. Hij zocht dit echter niet, gelijk *Fichte*, op den weg der zuivere bespiegeling, maar in eene natuurlijke leer omtrent 's menschen geest, welke hij met den naam van wijsgeerige anthropologie bestempelde, weshalve men zijn stelsel ook *anthropologismus* heet. Langs den weg eener anthropologische of psychologische ontleding wilde hij de grondvormen der kennis opsporen, welke *Kant* door bespiegelende critiek ontdekt had. Hij gaf daarvan eene verklaring in zijn werk: „Neue oder anthropologische Kritik der Vernunft (1807, 3 dln; 2de druk, 1828—1831)". Van zijne overige geschriften vermelden wij: „Philosophische Rechtslehre oder Kritik aller positiven Gesetzgebung (1805)", — „System der Philosophie als evidente Wissenschaft (1804)", — „System der Logik (1811; 3de druk, 1837)", — „Vom Deutschen Bund und deutscher Staatsverfassung (1816; nieuwe druk, 1831)", — „Handbuch der practischen Philosophie (1817—1832, 2 dln)", — „Handbuch der psychischen Anthropologie (1820—1821, 2 dln; 2de druk, 1837—1839)", — „Mathematische Naturphilosophie (1822)", — „System der Metaphysik (1824)", — „Geschichte der Philosophie dargestellt nach den Fortschritten ihrer Entwickelung (1837—1840), 2 din)", — en „Versuch einer Kritik der Principien der Wahrscheinlichkeitsrechnung (1842)". Merkwaardig zijn voorts zijne beschouwingen van godsdienst en geloof, te vinden in: „Die Lehre der Liebe, des Glauben und der Hoffnung oder Hauptsätze der Glaubens- und Tugendlehre (1823)" en in den wijsgeerigen roman: „Julius und Evagoras, oder die Schönheit der Seele (1822, 2 dln)". Daar beweert hij, dat het geloof en het besef van eeuwige waarheden hooger gezag heeft dan hare wetenschappelijke zekerheid, terwijl hij de zedelijke en aesthetische denkbeelden afleidt uit de schoonheid der ziel. Zijne geloofsleer, door *de Wette* in de theologie gebracht, kwam dus niet weinig overeen met die van *Jacobi*. Tot zijne volgelingen be hooren vooral *Calker* en *Apelt*. Laatstgenoemde heeft met *Schleiden*, *Schlömilch* enz. „Abhandlungen der Frieschen Schule (1848—1849)" uitgegeven. De gevoelens van *Fries* met betrekking tot die van *Fichte*, *Schelling* en *Hegel* zijn voorgesteld in: „Die beide Kantischen Schulen in Jena (1862)" van *Kuno Fischer*.

Friesen (Richard, vrijheer von), minister in Saksen, werd geboren te Thürmsdorf bij Königstein op den 9den Augustus 1808, ontving zijne eerste opleiding in de ouderlijke woning, daarna aan eene school te Meissen, en bezocht vervolgens de mijnacadémie te Freiberg. Later studeerde hij te Göttingen en te Leipzig, waarna hij als staatsambtenaar geplaatst werd. Na het Mei-oproer van 1849 zag hij zich voorloopig en weinige dagen daarna definitief belast met de portefeuille van Binnenlandsche Zaken, welke hij echter wegens verschil van gevoelen met *von Beust* in het laatst van 1852 nederlegde. Nadat hij den winter in Italië doorgebracht had, werd hij in 1853 „Kreisdirector" in Zwickau, doch in 1858 zag hij zich benoemd tot minister van Financiën. Bij het uitbarsten van den oorlog van 1866 was hij gedurende de afwezigheid des Konings lid der regeeringscommissie, begaf zich vervolgens naar Schönbrunn, de verblijfplaats van den Koning, en daarna als gevolmachtigde naar Berlijn, om te onderhandelen over den vrede, die den 23sten October 1866 geteekend werd. Toen Koning *Johann* in Dresden was teruggekeerd, belastte hij *von Friesen* ook nog met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken. In die betrekking nam hij deel aan de onderhandelingen tot het stichten van een Noord-Duitschen Bond en vertegenwoordigde het koningrijk Saksen. Toen in October 1870 te Versailles de samensprekingen begonnen tusschen den Noord-Duitschen Bond en de Zuid-Duitsche Staten, werd *von Friesen* met *Delbrück* van wege het Bondsbestuur tot gevolmachtigde benoemd, en als zoodanig hielp hij te Versailles en te Berlijn de overeenkomsten sluiten met Würtemberg, Baden en Hessen. Sedert 1869 is hij ook directeur-generaal der verzamelingen voor Kunst en Wetenschap te Dresden, en bij voortduring bekleedt hij het voorzitterschap in het ministerie. Hij schreef: „Erinnerungen aus meinem Leben (1880, 2 dln; 2de druk, 1881)".

Hermann von Friesen, een verdienstelijk letterkundige, die zich vooral op het onderzoek der drama's van *Shakspere* heeft toegelegd. Hij werd geboren den 27sten Februari 1802, studeerde te Leipzig en te Göttingen, werd Hofmaarschalk en Opperhofmaarschalk aan het Hof te Dresden en overleed aldaar den 23sten Januari 1882. Behalve: „Erinnerungen an Ludwig Tieck (1871)" schreef hij: „Briefe über Shakespeare's Hamlet (1816)."

Friesland, eene Nederlandsche provincie, telt op bijna 60 □ geogr. mijl ongeveer 330 000 inwoners (1882). Zij grenst ten noorden aan de Noordzee, ten oosten aan de Lauwersee, Groningen en Drenthe, ten zuiden aan Drenthe Overijsel en de Zuiderzee, en ten westen aan de Zuiderzee. Zij heeft twee aan hare kust liggende eilanden, namelijk Ameland en Schiermonnikoog, en was voorheen verdeeld in 3 landschappen, Oostergoo, Westergoo en Zevenwolden, te zamen 11 steden en 30 grietenijen tellende. Deze vormen met gemelde eilanden de tegenwoordige 43 gemeenten van dit gewest. De bodem is er laag en van oude voorzien van vele meren en plassen, waarvan

sommige droog gemaakt werden. Thans zijn er nog meer dan 30, van welke wij noemen: het Heegermeer met de daarmede verbondene Fluessen, — het Slotermeer, eene ronde waterkom, door welvarende plaatsen (Woudsend, Balk enz.) omgeven, — het Tjeukemeer, het grootste van alle, — het Sneekermeer, — en het Bergumermeer. Er zijn slechts kleine rivieren zooals de Boorn, die van Beesterzwaag langs Oldeboorn en Akkrum vloeit, benevens de Kuinder (Tjonger) en de Linde, beide in het zuidoosten der provincie, — eindelijk de Lauwers, in het noordoosten dit gewest afscheidend van Groningen. Men heeft er des te meer vaarten. De 3 hoofdkanalen zijn: die van Harlingen naar Dokkumer Nieuwe Zijlen met een aantal zijtakken, zooals van Leeuwarden over Bolsward naar Workum, van Leenwarden naar Sneek en van Dokkum naar Stroobos, — van Leeuwarden naar Takozijl en de Lemmer, — en van Stroobos naar Stavoren. Deze vaarten zijn bruikbaar voor schepen van aanmerkelijken diepgang. Van de Rijks groote wegen is Leeuwarden, als hoofdstad der provincie, het middenpunt; vanhier gaan er over Heerenveen naar Overijsel, over Buitenpost naar Groningen, over Franeker naar Harlingen, en over Sneek naar de Lemmer, welke laatste echter in het begin dezelfde is als de eerste. De spoorweg loopt er van Leenwarden over Franeker naar Harlingen, waar de reis naar Amsterdam met stoombooten kan worden voortgezet, van Leenwarden naar Groningen, van Leeuwarden over Heerenveen naar Meppel en van Leeuwarden naar Sneek, vanwaar hij verlengd wordt naar Stavoren. Ook heeft men er tramwegen van Jonre over Heerenveen, Gorredijk, Drachten, Bergum en Veenwonden naar Dokkum en van Sneek over Bolsward naar Harlingen.

De vaste kust heeft er eene lengte van 27 uren gaans en is van dijken voorzien, met uitzondering van een gedeelte bij het Roode en Mirdumer Klif. Achter die dijken liggen zwaardere en lichtere kleigronden, en verder in het binnenland zandgronden, afgewisseld door hooge en lage veengronden, die gedeeltelijk vergraven en ook weder gedeeltelijk in bouwen weilanden herschapen zijn. Vele boerderijen der kleistreek zijn naast terpen gebouwd. Hier heeft men uitgestrekte weide- en eenige bouwgronden ten gezamenlijken bedrage van 80%, terwijl in het zuiden en zuidoosten 2% door bosschen zijn ingenomen. Men begroot er de wateren en wegen op 8%, de gebonwen op 1% en de woeste gronden op 9%. De veestapel en de zuivelbereiding zijn er aanzienlijk. Vee, boter, hniden, kaas, graan, vlas, cichorei en hooi wordt er in groote hoeveelheid uitgevoerd, — vooral boter, waarvan jaarlijks 12 millioen Ned. pond van de Leeuwarder, Sneeker enz. markten over Harlingen naar Engeland wordt gevoerd. De fabrieknijverheid is er niet sterk ontwikkeld; toch heeft men er vele steenbakkerijen, pannebakkerijen, kalkbranderijen en cichoreifabrieken. De venen leveren er millioenen tonnen turf, en de zeevischerij heeft er haren zetel op Ameland en in Westdongeradeel, terwijl op de meren ook de palingvangst bloeit. Men heeft er 3 arrondissementen, waarvan Leeuwarden, Heerenveen en Sneek de hoofdplaatsen zijn; ze zijn verdeeld in 14 kantons. Op de volkrijkste plaatsen vindt men er, behalve lagere scholen, rijks- of gemeentescholen van middelbaar onderwijs (Leeuwarden, Sneek, Harlingen en Heerenveen), — voorts Latijnsche scholen of gymnasia (Leeuwarden, Sneek).

De inwoners des lands, dragen, zoover de geschiedenis reikt, den naam van Friezen. De eersten, zich er wellicht een paar eeuwen vóór den aanvang onzer jaartelling vestigend, waren volgens de overlevering afkomstig nit Azië, vanwaar zij onder bevel van *Friso* (zie aldaar) noordwaarts trokken. Waarschijnlijk echter vormden de eerste ingezetenen dezer gewesten een Germaanschen stam, bij welken nog eenige gedachtenis van den Indischen oorsprong der voorvaderen was overgebleven. Intusschen was Friesland veleer veel grooter dan in onze dagen, zoodat de onde Friezen, bij *Tácitus* en *Plinius* vermeld, hunne woonplaatsen hadden van de Kinhem (in het hedendaagsche Noord-Holland) tot aan de Weser en de Elbe. Zij werden verdeeld in Groote Friezen (ten oosten van den Fliestroom) en Kleine Friezen (ten westen van den Fliestroom). Toen voorts de Batavieren met de Franken versmolten en meer zuidwaarts togen, hebben de Friezen zich naar die zijde tot aan de Schelde nitgebreid, zonder er evenwel op den duur vasten voet te verkrijgen. Immers de *Zeven vrije Friesche Zeelanden*, die in de eerste helft der 9de eeuw een verbond sloten en op den Opstalboom, een begroeiden heuvel bij Anrich, hnnne jaarlijksche landdagen hielden, strekten zich zuidwaarts niet verder uit dan tot de reeds vermelde Kinhem. Tusschen deze en het Flie lag het *eerste* zeeland (ook West-Friesland genoemd, het tegenwoordige Noord-Holland), — tusschen het Flie en de toenmalige Middelzee (bij Leeuwarden en verder zuidwaarts) het *tweede*, — tusschen de Middelzee en de Lauwers het *derde*, — tusschen de Lanwers en de Eems (het tegenwoordig Groningen) het *vijfde*, — en tusschen Eems en de Weser het *zesde* en *zevende*, door de Jade gescheiden, — terwijl ten znidoosten en zuiden van het tweede en derde, te zamen in het hedendaagsche Friesland gelegen, zich het *vierde* zeeland bevond, bestaande nit het zuidoostelijk gedeelte van het hedendaagsche Friesland met een gedeelte van Drenthe en Overijsel. Dat verbond heeft tot in de 15de eeuw bestaan. Inmiddels bewaarden het tweede, derde en vierde zeeland eene zekere mate van zelfstandigheid, die er eene bepaalde plooi gaf aan het volkskarakter, en dit laatste heeft zelfs in onzen tijd zijne eigenaardigheid niet verloren. Wegens die zelfstandigheid bezit Friesland eene afzonderlijke geschiedenis, welke wij in beknopte trekken zullen mededeelen. Wij znllen daarbij achter de namen der bewindvoerders het jaartal plaatsen, waarop zij hunne regeering hebben aanvaard.

Het eerste tijdperk, loopende van het jaar 313 vóor Chr. tot aan 800 na Chr., is, althans wat de eerste helft betreft, fabelachtig en onzeker. Wat de Friesche kroniken daaromtrent mededeelen, is niet veel meer dan mythe, sage of dnistere overlevering. Zij vermelden dat in dit tijdperk 7 Prinsen, 7 Hertogen en 9 Koningen geregeerd hebben. De Prinsen waren *Friso* (313 vóor Chr.), die ten tijde van

Alexander de Groote nit Indië naar het noorden trok en aan het Flie eene stad stichtte, welke hij naar den afgod *Stavo* met den naam van Stavoren bestempelde, — zijn zoon *Adel* (245 vóór Chr.), die tegen de Noormannen streed en verordeningen op de gastmalen invoerde, — zijn zoon *Ubbo* (151 vóór Chr.), die Keulen gesticht heeft, — zijn zoon *Asinga Ascon* (71 voor Chr.), die Stavoren van muren voorzag, — *Diocarus Segon* (11 na Chr.), een neef van den voorgaande, onder wien de Friezen tegen de Romeinen opstonden, — *Dibbald Segon* 46 na Chr.), een zoon van laatstgenoemde, — en zijn veldheer *Tabbo* (85 na Chr.). — De Hertogen waren: *Ascon* (130), de stichter van vele dorpen, — zijn zoon *Adelbold* (173), die een bondgenoot der Romeinen was, — zijn broeder *Titus Bojoculus*, een geleerd en dapper Vorst, — zijn broederszoon *Ubbo* (240), die Dokkum deed verrijzen, — *Haron Ubbo* (299), die tegen de West-Friezen oorloogde, — zijn zoon *Odilbald* (335), — en *Odolf Haron*. — Tot de reeks der Koningen behooren: *Richold Uffo* (392), — *Odilbald* (435), — *Richold II* (470), — *Beroald* (533), — *Adgild I* (590), onder wien het Christendom in Friesland werd ingevoerd, — *Radboud I* (672), een ijverig voorvechter van het Heidendom, die de St. Thomaskerk te Utrecht verwoestte, doch door *Pipyn* bij Dorestad (Dnurstede) geslagen werd, waarna hij op zijne benrt eene overwinning behaalde bij Keulen, maar ook weder veel te lijden had van *Karel Martel*, — *Adgild II* (793), een beschermer van het Christendom, — *Gondebald* (737), desgelijks een voorstander der nieuwe leer, — zijn broeder *Radboud II* (749), die, in Denemarken opgevoed, het gezag der vaderlijke goden wilde handhaven en den evangelieverkondiger *Bonifacius* deed ombrengen, waarna het volk bescherming zocht bij *Karel de Groote* en alzoo onder het oppergezag kwam van dien Frankischen Koning, die weldra Keizer van Dnitschland werd, terwijl de laatste Koning der Friezen de wijk nam — vermoedelijk naar Helgoland.

Het tweede tijdperk loopt van *Karel de Groote* tot aan *Albert van Saksen* (860—1498), Daarna regeerden 17 potestaten of door de ingezetenen gekozene landvoogden, namelijk: *Magnus Forteman* (809), veldoverste der Friezen bij een tocht naar Rome, in den strijd tegen de Saracenen gesneuveld, en heilig verklaard, — *Taco Ludigman*, die het land tegen de zeeroovers beschermde, — *Adelbrik Adélen* (830), die bij Kollum de overwinning behaalde op een Zweedschen Hertog, — *Hessel Hermana* (869), een ijverig strijder tegen de Noormannen, — *Igo Galema* († 886), — *Gosse Ludigman* (989), — *Saco Reinalda* († 1197), onder wiens bestuur vele Friezen naar het Heilige Land trokken, — *Sicco Sjaerdema* (1237), die de aanbieding van Graaf *Willem II*, om hem de heerschappij over Friesland te bezorgen, fier van de hand wees, — *Reinier Camminga* († 1307), die in den strijd tegen de Noormannen sneuvelde, — *Hessel Martena* († 1313), die Friesland tegen de aanvallen der Graven van Holland beschermde, — *Juw Juwinga* (1396), in den slag bij Schoterzijl gesneuveld, — *Sytse Dekama*, *Gale Hania* en *Odo Botnia* (1399), — *Sjoerd Wiarda* en *Haring Haringsma* (1404), de eerste voor Oostergo, de tweede voor Westergo — en *Juw Dekama* (1494). Laatstgenoemde kon echter het gezag niet handhaven wegens de toenemende verbittering van den strijd tusschen de Schieringers en Vetkoopers, welke Friesland in de laatste eenwen van dit tijdperk geweldig geteisterd heeft. Die strijd bestond tusschen 2 partijen van Friesche edelen en was enkel eene worsteling om de overmacht, aanvankelijk grootendeels ontstaan uit wraakzucht, later onderhouden door familieveeten. Omdat de Vetkoopers den Schieringer potestaat *Juw Dekama* niet wilden erkennen, droeg de Kelzer in 1498 het bestuur op aan *Albert van Saksen*.

Het derde tijdperk loopt van *Albert van Saksen* tot de Hervorming (1498—1580). Hierin regeerden de erfheeren van Friesland en hunne stadhouders. Het is nog weêr gesplitst in 3 onderdeelen, namelijk dat der *Saksische*, — dat der *Bourgondische*, — en dat der *Spaansche* regeering. Tot de Saksische regeering behooren: *Albert*, hertog *van Saksen-Meixen*, geboren in 1448; hij was te voren stadhouder in Holland geweest, had door krachtige middelen de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten weten te dempen en begaf zich met zijn zoon in 1499 naar Friesland, bezorgde er in Franeker de instelling van een Provincialen Raad, ontzette in 1500 zijn zoon, die in genoemde stad door de Friezen belegerd werd, en overleed kort daarna te Emden; — zijn zoon *Hendrik*, hertog *van Saksen*, die na het ontzet van Franeker ter bedevaart trok naar Spanje, later de eerste der Duitsche Vorsten was, die de leer van *Luther* aannam, en in 1541 overleed, — en zijn broeder *Georg*, hertog *van Saksen*, die in 1504 in Friesland kwam, te Leenwarden een gerechtshof en eene munt instelde, doch vervolgens wegens zijne knevelarijen zóo in het nanw gebracht werd, dat hij in 1515 Friesland overdroeg aan *Karel van Oostenrijk*. Voorts kwamen er als stadhouders der Saksische Vorsten: *Willebrord van Schaumburg*, die een kasteel stichtte te Leenwarden, — *Hugo* burchtgraaf *van Leysenich*, — *Willem Truchses*, — *Hendrik*, graaf *van Stolberg* en heer *van Wernigerode*, die de toegenegenheid der ingezetenen verwierf, en *Everwijn*, graaf *van Bentheim*. — Tot de *Bourgondische* regeering behooren: *Karel van Oostenrijk*, hertog *van Bourgondië*, graaf *van Holland*, heer *van Friesland*, geboren te Gent in 1500, gewoonlijk Keizer *Karel de Vijfde* genoemd, en zijne stadhouders waren: *Floris van Egmond*, heer *van IJselstein*, (1515), die echter slechts 3 steden en 8 grietenijen onder zijn gezag vereenigde, — *Willem*, vrijheer *van Roggendorf* (1517), — *George Schenk*, vrijheer *van Toutenburg*, die de Gelderschen uit Friesland verdreef en er door rust algemeene welvaart bracht, hoewel hij de aanhangers der Hervorming gestreng vervolgde, — *Maximiliaan van Egmond*, graaf *van Buren* (1540), — *Johan van Ligny*, graaf *van Aremberg* (1548), — en *Segher*, heer *van Groesbeek*. — De *Spaansche* regeering was die van *Philips II*, koning van Spanje, in 1526 geboren en in 1555 met het gezag over de Nederlanden bekleed. Zijne stadhouders waren: *Karel van Brimeu*, graaf *van Megen* (1568), onder wiens bestuur een geweldige watervloed ontstond (1570), — *Gillis van Barlaymont*, heer *van Hierges*, met *Caspar de Robles*, heer *van Billy*,

tot onderstadhouder, welke laatste krachtig werkzaam was tot herstel der zeedijken en het Kolonelsdiep tusschen het Bergumermeer en Stroobos deed graven, waarna hij in 1585 bij Antwerpen sneuvelde. — Daarna voegden zich Friesland en Groningen aan de zijde der Staatsgezinden, en als stadhouder voor Prins *Willem I* bevond er zich: *George van Lalaing*, graaf *van Rennenberg* (1577), die in 1580 Groningen door verraad weder aan de Spaansche zijde bracht, terwijl eindelijk *François Verdugo*, heer *van Schengen* (1580) er de laatste Spaansche stadhouder was, totdat Groningen in 1594 op den Spanjaard veroverd werd.

Het vierde tijdperk loopt van de Hervorming tot de Staatsomwenteling (1580—1795); daarin hadden de Souvereine Staten van Friesland en hunne stadhouders het bewind in handen. Deze stadhouders waren: *Willem I*, prins *van Oranje* (1580), die er vertegenwoordigd werd door zijn plaatsvervanger, den kapitein-generaal *Bernard de Merode*, een edelen voorstander der vrijheid, — *Willem Lodewijk*, graaf *van Nassau* (1584), een broederszoon van Prins *Willem I* en een nitstekend regent, die in 1720 overleed, — zijn broeder *Ernst Casimir*, graaf *van Nassau* (1620), die sneuvelde bij het beleg van Roermond, — zijn zoon *Hendrik Casimir I*, graaf *van Nassau* (1632), overleden ten gevolge eener wonde, ontvangen bij de bestorming eener schans in Vlaanderen, — zijn broeder *Willem Frederik*, graaf (daarna prins) *van Nassau* (1640), een uitstekend krijgsman, gehuwd met *Albertina Agnes*, eene dochter van *Frederik Hendrik*, — zijn zoon *Hendrik Casimir II*, prins *van Nassau* (1679), nadat zijne moeder sedert 1664 het land als voogdes bestuurd had; hij werd geboren in 1657 en in 1672 tot stadhouder en kapitein-generaal, in 1675 tot erfstadhouder, mede van Groningen en Drenthe, gekozen, studeerde te Franeker en vormde zich onder de leiding van den generaal *van Aylva* tot een krijgsman, die in 1869 tot tweede veldmaarschalk opklom en blijken gaf van beleid en moed bij Fleurus, bij Steenkerke en Neerwinden en in 1696 overleed, — zijn zoon *Jan Willem Friso*, prins *van Oranje* en *Nassau* (1707), door Prins *Willem III* erfgenaam verklaard van het prinsdom *Oranje*; hij aanvaardde het bestuur, nadat het eerst door zijne moeder *Amalia* als voogdes was waargenomen, woonde als generaal de veldslagen bij van Oudenaarde en Malplaquet, maar verdronk reeds in 1711 bij den Moerdijk, — zijn zoon *Willem Karel Hendrik Friso*, prins *van Oranje* en *Nassau*, geboren te Leeuwarden kort na den dood zijns vaders; nadat zijne moeder *Maria Louisa*, in Friesland onder den naam van *Marijkemeui* bekend, gedurende 20 jaar het stadhouderschap als voogdes gevoerd had, kwam hij in 1731 aan het bewind, huwde in 1734 met *Anna*, kroonprinses van Groot-Britanje, en zag zich in 1747 onder den naam van *Willem IV* tot erfstadhouder van al de overige Nederlandsche gewesten uitgeroepen, zoodat na dien tijd de geschiedenis van Friesland, sedert de Unie van Utrecht reeds op het nauwst met die der andere provinciën verbonden, geheel samenvalt met die van *Nederland* (zie aldaar). Met zijn opvolger *Willem V* eindigde dit tijdperk.

Thans blijft ons nog over, één en ander mede te deelen omtrent de *Friesche taal* en *letterkunde*. Het Friesch is geen tongval van het Nederlandsch, maar rechtstreeks uit het Angelsaksisch en Oud-Noordsch gesproten. Tot de oudste gedenkstukken van het Friesch behooren verschillende wetten en strafbepalingen, die door *von Richthofen* (in zijne „Friesische Rechtsquellen, 1840") en anderen zijn uitgegeven. Langzamerhand werd de taal, die aanvankelijk in de Zeven Zeelanden gesproken werd en in gebruik was, teruggedrongen naar het grondgebied van de tegenwoordige provincie Friesland, al vindt men ook thans nog dialecten dezer taal op sommige eilanden van Oost-Friesland en in Sagelterland (in Oldenburg). Onder hen, die zich als dichters jegens de Friesche taal, zooals die thans overal op het land in deze provincie gesproken wordt, verdienstelijk gemaakt hebben, vermelden wij uit de 17de eeuw *Starter* en *Gijsbert Japiks* en uit de 19de *Salverda*, *Posthumus* en dr. *E. Halbertsma*. Laatstgenoemde heeft met zijn broeder *J. H. Halbertsma* ook een groot aantal geestige prozastukken in de Friesche taal geleverd, gelijk in den laatsten tijd ook vele zijn uitgegeven door *Waling Dijkstra*. Behalve een woordenboek op *Gijsbert Japiks* van *Epkema* heeft men een belangrijk „Altfriesisches Wörterbuch (1840) van *von Richthofen*, alsmede een onvoltooid „Lexicon Frisicum (A—F, 1874)" van wijlen *J. H. Halbertsma*. Onder de Friesche dichters, die zich van de Nederlandsche taal bedienden, mogen de gebroeders *Willem* en *Onno Zwier van Haren* eervol worden vermeld. De beoefening der wetenschappen is er aanmerkelijk bevorderd door de stichting eener académie te Franeker in 1585, die echter in een athenaeum herschapen werd, hetwelk later opgeheven is. Talrijke beroemde mannen, onder welke vele geboren Friezen, zijn aan die hoogeschool als professoren werkzaam geweest of hebben er hunne opleiding ontvangen. Vele godgeleerde geschriften zijn in Friesland opgesteld, talrijke kronieken geschiedschrijvers hebben er de lotgevallen des volks geboekt of gedenkschriften nagelaten. In 1828 werd opgericht het „Friesch Genootschap voor geschied-, ondheid- en taalkunde", hetwelk de wetenschappelijke krachten des lands zoekt te vereenigen en door het uitgeven van geschied- en plaatwerken, alsmede van het tijdschrift „De vrije Fries" de belangstelling in zaken van geschied-, oudheid- en taalkundigen aard poogt aan te kweeken. Ook op het gebied der schilderkunst en der werktuigkunde verwierf menige Fries een rechtmatigen roem.

Frigga, de gemalin van *Odin*, heette in Duitschland *Fria*, en van haar heeft de vrijdag zijn naam ontvangen. — Ook de 77ste *Asteroïde* (zie aldaar) draagt dezen naam.

Frimont (Johann Philipp, graaf van), prins *van Antrodocco*, een Oostenrijksch generaal, geboren den 3den Januari 1759 te Finstingen in Lotharingen, nam in 1776 dienst als hnzaar, woonde verschillende oorlogen bij en klom in 1801 op tot den rang van generaal-majoor en brigadier en in 1809 tot dien van luitenant-veldmaarschalk bij het Oostenrijksche leger. In 1812 voerde hij het opperbevel over de reservekavallerie van het Oostenrijksche hulpkorps en werd in 1813 generaal der kavallerie. Inzonderheid onderscheidde hij zich

in 1814 in Frankrijk en werd daarna benoemd tot gouverneur van Mainz. In 1815 voerde hij den oorlog tegen *Murat* met zoo veel beleid, dat *Bianchi*, die het opperbevel van hem overnam, dien in zes weken kon eindigen. *Frimont* organiseerde intusschen het leger, dat bestemd was om in het zuiden van Frankrijk te vallen en hij deed het derwaarts rukken over den Simplon en door Savoye. Nadat hij op het Alpenleger van *Suchet* onderscheidene overwinningen behaald had, bezette hij den 11den Juli Lyon. Na den Vrede van Parijs behoorde zijn korps tot het leger, dat Frankrijk bleef bezetten en hij toefde aldaar tot 1818, toen hij tot generaal en chef der Venetiaansche gewesten benoemd werd. In 1821 was hij opperbevelhebber van het leger, hetwelk ten gevolge van de besluiten van het Congrès te Laibach naar Napels trok, om er het Koninklijk gezag te herstellen. Hij deed zijne troepen den 6den en 7den Februari de Po overschrijden en toog den 24sten in zegepraal binnen Napels, waar Koning *Ferdinand* hem tot prins *van Antrodocco* verhief en met eene som van 220 000 ducaten begiftigde. In 1825 werd hij belast met het kommando in Lombardije, en in 1831 door den Keizer in den gravenstand opgenomen, nadat hij de volksbewegingen te Mödena, Ferrara en Parma en het oproer op Pauseljk gebied onderdrukt had. Hij werd in dat jaar tot voorzitter van den Hofkrijgsraad benoemd en overleed te Weenen den 26sten December 1831.

Frind (Anton), een Boheemsch beoefenaar der kerkgeschiedenis, werd geboren te Hainsbach in Bohemen den 9den October 1823. Hij studeerde te Praag en te Leitmeritz, ontving in 1847 de priesterwijding, was tot 1851 kapellaan te Warnsdorf, tot 1859 katechiseermeester van het gymnasium te Leitmeritz en tot 1860 directeur van het gymnasium te Eger. In 1869 werd hij metropolitaan en lid van het domkapittel te Praag en in 1879 bisschop van Leitmeritz. Van zijne geschriften vermelden wij: „Der geschichtliche heilige Johannes von Nepomuk (2de druk, 1871)", — „Kirchengeschichte Böhmens (1862—1878, dl 1—4)", — en „Lehrbuch der katholischen Apologetik (3de druk, 1877)". Hij bracht voorts het archief van het Metropolitaankapittel in orde, is lid der commissie van het Germaansch Museum en werd in 1879 eershalve doctor in de theologie. Als lid van den Boheemschen Landdag behoorde hij tot de constitutioneele partij. Hij overleed den 28sten October 1881.

Frisches Haff, zie *Haff*.

Frischlin (Nicodemus), een letterkundige en Latijnsch dichter, geboren den 22sten September 1547 te Balingen in Würtemberg, werd reeds op 21-jarigen leeftijd leeraar aan het stift te Tübingen. Nadat hij in 1575 op den Rijksdag te Regensburg zijn tooneelspel „Rebecca" voorgelezen had, werd hij als dichter door *Maximiliaan II* gekroond en later tot pfalzgraaf verheven. Door de afgunst der geleerden en door den haat van den adel, dien hij door zijne redevoering „Das Lob des Landlebens" in het harnas gejaagd had, vervolgd en verdrukt, aanvaardde hij in 1582 de betrekking van rector aan de school te Laibach, maar keerde na verloop van 2 jaar naar Tübingen terug, welke stad hij echter in 1586 wederom verliet. Daarna toefde hij 2 jaar in de Rijnstreek en in Saksen, waar hij zich bezig hield met letterkundigen arbeid en met het beantwoorden der strijdschriften van *Crusius*. Nadat hij in 1588 korten tijd rector geweest was van de Martinusschool te Brunswijk, begaf hij zich naar Marbnrg, en toen hij vanhier verbannen werd, ging hij weder naar de Rijnstreek. Toen de Würtembergsche Regeering weigerde, hem de nalatenschap zijner vrouw toe te kennen en hij zich deswege tot den Keizer wendde, werd hij als een paskwillenschrijver in hechtenis genomen en naar de vesting Hohenrrach gebracht. Hier vervaardigde hij van zijn linnengoed een touw, om aan den kerker te ontsnappen. Door het licht der maan misleid, koos hij echter de gevaarlijkste plek; het touw brak, en *Frischlin* stortte verpletterd langs de rotswanden naar beneden. Dit gebeurde in den nacht van den 29sten op den 30sten November 1590. Hoewel zijne geschriften in het algemeen de kenmerken dragen van overhaasting, geven zijne „Elegien" en zijne „Hebraïs", de geschiedenis der Israëlietische Koningen behelzend, hem eene plaats onder de beste nieuw-Latijnsche dichters, terwijl zijne 7 tooneelspelen veel geestigs bevatten. Ook heeft hij veel geleverd ten behoeve der Latijnsche spraakkunst.

Friseeren noemt men eene handelwijze der kappers, om het haar te doen krullen. Hiertoe wordt eene haarlok om eene smal samengevouwen strook papier gewonden, met een papier omwoeld, en daarna met eene heet gemaakte friseertang geknepen. Zulk eene tang heeft den vorm van een nienwjaarskoekenijzer, doch de bladen zijn gemiddeld niet grooter dan een rijksdaalder.

Friso, volgens de sage de stamvader of liever de eerste Prins der Friezen, is een persoon, die tot het fabelachtig tijdperk behoort. De kronieken melden van hem, dat hij de zoon was van een Indiaansch Koning, bij het leger van *Alexander de Groote* diende, met zijne broeders *Saxo* en *Bruno* door den dwingeland *Agrammes* uit zijn vaderland verdreven werd, in Egypte en Thracië rondzwierf, met *Hilla*, de dochter van den Thracischen koning *Agáthocles* in het huwelijk trad en eindelijk met eene vloot naar het noorden stevende, waar hij in 313 vóor Chr. aan den oever van het Flie aan land stapte, hier eene stad stichtte, die ter eere van den afgod *Stavo* met den naam van Stavoren bestempeld werd, zijne onderdanen Friezen noemde en na eene regeering van 68 jaar overleed. Hij is de hoofdpersoon van het heldendicht: „Gevallen van Friso, koning der Gangariden en Phrasiaten (1741)" van *Willem van Haren*.

Frisschen, in het Duitsch *frischen*, noemt men het onttrekken van koolstof aan gietijzer doordien dit laatste wordt geoxydeerd, zoodat het gietijzer in smeedijzer verandert wordt. Het geschiedt in den frischhaard door middel van houtskolen. In dien met gloeiende kolen gevulden haard worden de gietijzeren staven gelegd en met kolen overdekt. De smelting geschiedt door het aanwenden van blaastoestellen en met hulp van toevoegsels. De luchtstroom oxydeert daarbij een gedeelte van het ijzer en de koolstof wordt er in den vorm van koolzuur aan

onttrokken. Het ijzer vloeit naar het benedengedeelte van den haard en vormt er een bijna deegachtig mengsel van geoxydeerd en van koolstofhoudend ijzer. Daar hier de zuurstof van het geoxydeerde gedeelte zich verbindt met de koolstof van het overige, ontstaat kooloxydegas, hetwelk verbrandt. Door middel van braakstangen wordt de massa bij herhaling opgebroken en omgeroerd en bij luchttrekking weder gesmolten, totdat het ijzer zijne koolstof bijna geheel verloren heeft en een witten klomp smeedijzer vormt.

Het gesmolten ijzer, dat bij deze bewerking kneedbaar wordt, is geschikt voor eene verdere behandeling. Het frisschen neemt een aanvang zoodra 50 tot 150 Ned. pond gesmolten zijn. De kolen worden dan opgeruimd en de ijzermassa opgebroken. Is deze geheel omgekeerd, dan wordt zij opnieuw gesmolten totdat zij kneedbaar is. De ijzerklomp, *wolf* of ook *loup-* of *frischstuk* genoemd, wordt er in eens uitgelicht en witgloeiend onder den hamer gebracht. Men geeft daaraan onder het smeden de gedaante van een parallelopipedum, dat daarna in verscheidene stukken verdeeld, tot witgloeiend verhit en uitgesmeed wordt, waarbij men de slakken er uitdrijft.

Het frisschen geschiedt ook wel, inzonderheid in Engeland, in vlamovens, doch dan draagt het procès wegens het voortdurend omroeren van het ijzer meer den naam van „roer" of „puddleprocés" en de bewerking zelf dien van puddlen. Op den haard brengt men 100 tot 150 Ned. pond ruwijzer, die in den vlam van steenkolen smelten, waarna men de deegachtige massa gestadig met braaktangen omroert, zoodat zulke ovens ook *puddle-* of *roer*ovens genoemd worden. Zoodra het ruwijzer onder deze bewerking gelijkmatig over den haard is uitgespreid, neemt het frisschen een aanvang. Deze bewerking duurt 40 tot 50 minuten en maakt de ijzermassa allengs stijver. De voortdurende dooreenwerking belet het samenbakken van het ijzer, zoodat dit korrelig wordt, waarna men korten tijd eene sterke hitte aanbrengt, die de gescheiden deeltjes vereenigt. Men verdeelt vervolgens de ijzermassa, in stukken, die behamerd en alzoo van slakken bevrijd worden. Hierna worden die stukken in een *zweet-* of *weloven* witgloeiend gemaakt en daarna tusschen plet- of rolwerk gebracht. Hoe vaker deze bewerking herhaald wordt, des te beter is het ijzer.

De *frischhaard* is een open haard, geschikt voor het opnemen der hontskolen, wier verbranding door blaastoestellen bevorderd wordt. De *vlamoven* heeft een haard van vnurvaste steenen of van eene gegoten ijzeren plaat, welke ter hoogte van eenige duimen met zand, hamerslag of geklopte slakken bedekt is en waarover de vlam der brandstoffen wordt gevoerd. Door *Bessemer* is eene andere wijze van ontkoling van gietijzer ingevoerd, die vooral gevolgd wordt voor de bereiding van *staal* (zie aldaar).

Frithiofsaga is de naam van het verhaal van de lotgevallen van den Noorschen held *Frithiof de Stoute*. Zij zijn in het IJslandsch gedicht, vermoedelijk in de 14de eeuw, en bevatten vooral de geschiedenis van *Frithiof* en de schoone *Ingebiörg*, eene dochter van *Beli*, koning van Sygnafylki. Velerlei gebeurtenissen worden voorts daarin medegedeeld omtrent den held, die wegens door hem veroorzaakte brandstichting van het Baldurhof vogelvrij verklaard werd. Hij vindt echter eene wijkplaats bij koning *Hring*, wiens heerschappij hem na den dood van dezen ten deel valt, treedt in het huwelijk met *Ingebiörg* en behaalt de overwinning op hare broeders, wier grondgebied hij zich toeëigent, terwijl hij vervolgens ook Hördaland onderwerpt. Deze sage is met andere bij herhaling uitgegeven en wereldberoemd geworden door de prachtige Zweedsche bewerking van *Tegnèr*. Die bewerking is meesterlijk in het Nederlandsch overgebracht door *J. J. L. ten Kate*.

Fritillaria *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Liliaceën*. De naam is ontleend van het Latijnsche woord *fritillus* (dobbelkroes), omdat de bloemdekbladen van sommige soorten als een verkeerbord geteekend zijn. Deze bladen hebben eene ronde, schotelvormige honiggroef aan den voet. Het onderscheidt zich voorts door platte zaden, in eene 3-hokkige, veelzadige doosvrucht besloten. Het omvat bolgewassen met een schubbigen bol, waaruit de onvertakte, met bladeren versierde stengel met kortgesteelde, hangende bloemen oprijst. De meestbekende soort is de *keizerskroon* (F. imperialis *L.*), afkomstig uit Perzië, met roode of gele aan den top des stengels overhangende, tot een scherm vereenigde en door eene bladkuif gekroonde bloemen; zij is in onze tuinen algemeen en bevat een scherpnarcotisch vergif. In onze vochtige weilanden groeit nog eene andere soort, namelijk de *kievietsbloem* (F. Meleagris *L.*) met afwisselende, lijnvormig gegroefde bladeren, een éénbloemigen stengel en eene knikkende, meestal paarsgekleurde bloem.

Fritsch. Onder dezen naam vermelden wij: *Gustav Theodor Fritsch*, een verdienstelijk ontleedkundige en reiziger, geboren te Kottbus den 5den Maart 1838. Hij bezocht tot 1857 het gymnasium te Breslau en studeerde te Berlijn, Breslau en Heidelberg in de natuur- en geneeskunde. In 1863 ondernam hij op eigen kosten eene reis in Zuid-Afrika, waar hij tot in het voorjaar van 1866 langs verschillende wegen de Kaapkolonie, Oranje-Vrijstaat, Natal en het land der Betsjoeanen bezocht. Hij kon aldaar geene nieuwe ontdekkingen doen, maar verbeterde toch de kaarten, bepaaldelijk in het land der Betsjoeanen tusschen 23 en 26°Z.B. en leverde belangrijke mededeelingen omtrent het klimaat van Zuid-Afrika. Nog merkwaardiger waren er zijne mensch- en dierkundige nasporingen, toegelicht door talrijke photographieën, opmetingen enz., alsmede zijne berichten omtrent de taal, zeden, gebruiken en geschiedenis der Hottentotten en Boschjesmannen. In een tijdschrift verscheen voorts zijn opstel: „Das Insektenleben Südafrika's (1869)". Na zijn terugkeer nam hij deel aan den oorlog tegen Oostenrijk, werd vervolgens assistent aan het anatomisch instituut te Berlijn, schreef: „Drei Jahre in Südafrika (1868)", kwam aan het hoofd der Pruisische expeditie naar Aden tot het waarnemen der totale zonsverduistering en volbracht met anderen eene photographisch-archaeologische reis in Opper-Egypte. Ook in den Duitsch-Fransehen Oorlog

greep hij weder naar de wapens. Voorts vertrok hij in 1874 naar Ispahan als directeur van de Dnitsche expeditie tot het waarnemen van den doorgang van Venus en werd in datzelfde jaar hoogleeraar aan de universiteit te Berlijn. Hij schreef nog: „Die Eingeborenen Südafrika's (1873)", — „Die Skulptur und die feineren Strukturverhältnisse der Diatomaceen (1870, met *Otto Müller*)", — alsmede in één der tijdschriften: „Beiträge zur Kenntnisz der mikroskopischen Photographie (1869)".

Karl Fritsch, een verdienstelijk geoloog en reiziger, geboren te Weimar den 11den November 1838. Hij bezocht de boschbouw-académie te Eisenach, studeerde te Göttingen in de geologie en volbracht in 1862—1863 eene wetenschappelijke reis naar Madeira en de Canarische Eilanden, waarover hij bericht gaf in de „Mittheilungen" van *Petermann*. Na zijn terugkeer vestigde hij zich als privaatdocent te Zürich, ondernam een tocht naar den Grieksehen Archipel, bepaaldelijk naar Santorin, gaf ook hiervan verslag in tijdschriften en werd te Frankfort aan de Main eerst docent bij een natuurkundig genootschap en vervolgens directeur van het museum voor natuurlijke historie. Met *J. J. Rein* vertrok hij in April 1872 naar Marocco, om het Atlasgebergte te bezoeken. In afwachting van het Keizerlijk verlof bleven zij gedurende vier weken op Gran Canaria, waarna zij van 16 tot 18 Mei eerst tochten deden door de omstreken van Mogador, om daarna langs den door *Hooker* (1871) aangewezen weg over Marocco naar het westelijk gedeelte van den Atlas te trekken. Zij slaagden er echter slechts eenmaal in, die bergketen tot de pashoogte te beklimmen, namelijk in den pas van Tisi Tacherat (3400 Ned. el hoog). Hij leverde onderscheidene hoekmetingen en hoogtebepalingen, bracht verbetering in de kaart van het gewest tusschen den loop der Tensift, den Atlaskam en de Woestijn, deelde tal van geologische bijzonderheden mede en ontkende de bewering van *Hooker*, dat in den Atlas sporen van gletschers aanwezig zijn. Hij gaf daarvan mededeeling in tijdschriften. In 1873 werd hij hoogleeraar in de geologie te Halle en deed in 1879 eene geologische reis door Bosnië. Behalve verspreide opstellen schreef hij nog: „Das St. Gotthard-gebiet (1873)", — „Tenerife, geologisch-topographisch dargestellt (1867, met *Hartung* en *Reisz*)" — en „Geologische Beschreibnng der Insel Tenerife (1868, met *Reisz*)".

Fritzsche. Onder dezen naam vermelden wij:

Christian Friedrich Fritzsche, een verdienstelijk Duitsch godgeleerde, geboren den 17den Augustus 1776 te Nauendorf bij Zeitz. Hij werd opgenomen in het weeshuis te Halle en wijdde zich vervolgens te Leipzig aan de studie der godgeleerdheid, ontving in 1799 de benoeming tot predikant te Steinbach bij Borna in Saksen en in 1809, op aanbeveling van *Reinhard*, die tot superintendent te Dobrilugk. In 1827 werd hij buitengewoon en in 1830 gewoon hoogleeraar in de godgeleerdheid te Halle en overleed te Zürich den 19den October 1850. Aanvankelijk behoorde hij tot de supranaturalisten, maar naderde langzamerhand tot de rationalisten. Van hem en 2 zijner zonen verschenen: „Fritzschiorum opuscula academica (1838)", gevolgd door: „Nova opuscula academica (1846)".

Karl Friedrich August Fritzsche, oudsten zoon van den voorgaande. Hij werd geboren den 16den December 1801 te Steinbach bij Borna, bezocht de nniversiteit te Leipzig, werd er eerst privaatdocent en later buitengewoon hoogleeraar en zag zich als gewoon hoogleeraar benoemd te Rostock en vervolgens te Gieszen, waar hij den 6den December 1846 overleed. Hij heeft zich met betrekking tot de uitlegkunde van het Nieuwe Testament zeer verdienstelijk gemaakt, waarbij zijne grondige en uitgebreide kennis der klassieke oudheid hem zeer te stade kwam. Zijn belangrijkst geschrift is de „Commentar über den Römerbrief (1836—1843), 3 dln)". Voorts leverde hij commentaria op de Evangeliën van *Matthaeus* en van *Marcus*. Hij behoorde tot de partij der rationalisten.

Otto Fridolin Fritzsche een bekwaam godgeleerde en een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te Dobrilugk den 23sten September 1812, studeerde te Halle, vestigde er zich in 1836 als privaatdocent en werd in 1837 buitengewoon en in 1842 gewoon hoogleeraar te Zürich, — voorts in 1844 opperbibliothecaris der cantonale bibliotheek aldaar. Hij schreef: „De Theodori Mopsvesteni vita et scriptis (1836)", — bewerkte een gedeelte van het: „Kurzgefaszte exeget. Handbuch zu den Apokryphen des Alten Testaments (1850—1859)", — en leverde uitgaven van de „Confessio helvetica posterior (1839)", — van de werken van *Lactantius* (1842—1844, 2 dln)", — van de uitlegkundige fragmenten van *Theodorus van Mopsveste* (1847), — van de Grieksche vertaling van het boek Esther (1848) en van het boek der Richteren (1867), — van het geschrift van *Anselmus* „Cur deus homo (1868)", — en van de „Libri apocryphi Veteris Testamenti (1871)".

Franz Volkmar Fritzsche, een uitstekend Dnitsch letterkundige en een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te Steinbach den 6den Januari 1806, studeerde te Leipzig, was er eenigen tijd als leeraar werkzaam aan de Thomasschool en werd in 1828 hoogleeraar te Rostock. Hij leverde eene uitgave der geschriften van *Lucianus* met daarbij behoorende „Commentationes", — alsmede van eene van *Aristóphanes*. Voorts heeft hij een aantal belangrijke verhandelingen geschreven over de Grieksche treurspel- en de Latijnsche blijspeldichters.

Adolf Theodor Hermann Fritzsche, een neef van den voorgaande. Deze, geboren te Groitzsch in Saksen den 31sten Juni 1818, onderscheidde zich desgelijks op het gebied der letterkunde. Hij studeerde te Leipzig en werd er in 1850 buitengewoon hoogleeraar, nadat hij reeds sedert 1844 te Gieszen in die betrekking was werkzaam geweest. Uitstekend zijn zijne uitgaven van sommige gedeelten der werken van *Aristóteles* en *Theócritus*. Van zijne overige geschriften noemen wij: „De poetis Graecorum bucolicis (1844)", — „Zu Theokrit und Virgil (1860)", — „Horaz und sein Einfluss auf die Lyrik der Deutschen (1863)", — terwijl hij eindelijk in zijne verzameling „Hebe und Charis (1849)" vele merkwaardige opstellen heeft geplaatst. Hij overleed te Leipzig den 9den Februari 1878.

Fröbel. Onder dezen naam vermelden wij: *Fridrich Fröbel*, een Duitsch opvoedkundige, geboren den 21sten April 1782 te Oberweissbach in Schwarzburg-Rudolstadt. Hij wijdde zich te Jena aan de financie- en natuurwetenschap, ging in 1802 als secretaris van een landedelman naar Mecklenburg en zag zich in 1803 als leeraar geplaatst aan eene school te Frankfort aan de Main. Hier legde hij zich met ijver toe op de opvoedkunde, volgde vooral het voetspoor van *Pestalozzi* en bezocht tot zijne verdere ontwikkeling de hoogescholen te Göttingen en te Berlijn. Gedurende den vrijheidsoorlog diende hij bij het korps van *Lützow*, zag zich vervolgens benoemd tot inspecteur van het mineralogisch museum te Berlijn en stichtte in 1816 te Griesheim bij Stadt-Ilm eene school, welke hij het volgende jaar naar Keilhau bij Rudolstadt verplaatste, alwaar zij door de hulp van uitstekende onderwijzers eene hooge mate van bloei bereikte. Zijn paedagogisch stelsel behandelde *Fröbel* in het geschrift „Die Menschenerziehung (1826)", waarin hij vooral op eene harmonische ontwikkeling van alle vermogens en gaven in den mensch aandringt. Het gelukte hem echter niet, zijne denkbeelden helder en duidelijk uit een te zetten, zoodat zijn werk tot misverstand en tot tegenschriften aanleiding gaf. Intusschen verwierf hij onbetwiste verdiensten met betrekking tot de vorming van jeugdige kinderen door eene stelselmatige inrichting van het kinderspel. Ook is hij de stichter der kindertuinen; de eerste werd te Blankenburg aangelegd. Nadat hij later eenigen tijd in Zwitserland had doorgebracht, waar hij te Burgdorf en Willisau inrichtingen van onderwijs naar zijne methode had doen verrijzen, keerde hij naar Duitschland terug en vestigde bepaaldelijk zijne aandacht op de vorming van jonge kinderen. Hij was juist voornemens om te Marienthal bij Liebenstein eene inrichting tot opleiding van onderwijzeressen voor bewaarscholen te stichten, toen hij den 21sten Juni 1852 overleed. Zijn werkje: „Kommt, laszt uns unsern Kindern leben (1844)" is met veel bijval ontvangen. In de laatste jaren hebben zijne denkbeelden nopens het leerend kinderspel ook in ons land veel ingang gevonden.

Julius Fröbel, een Duitsch publicist en een broederszoon van den voorgaande. Hij werd geboren te Griesheim bij Stadt-Ilm in 1805, bezocht het gymnasium te Rudolstadt en begaf zich in 1825 naar München en in 1828 naar Weimar, waar hij zich wijdde aan de letterkunde. Voorts bezocht hij, ter voltooiing zijner studiën, Jena en Berlijn en ging in 1833 naar Zürich, waar hij eerst als hoogleeraar in de delfstofkunde aan de industrieschool en daarna aan de académie werkzaam was. In die betrekking schreef hij zijne „Grundzüge eines Systems der Krystallographie (1843; 2de druk, 1847)". In 1839 mengde hij zich in den strijd der staatkundige partijen en bevond zich in de gelederen der radicale oppositie, legde in 1844 zijn hoogleeraarsambt neder, om zich aan het „Literarische Comptoir" te Zürich en Winterthür te verbinden, en ging in 1846 naar Dresden, waar hij tot aan de Februari-omwenteling zijn verblijf hield. Alstoen verwierf hij grooten invloed bij de democratische vereenigingen en was voorzitter van een congrès van deze te Frankfort. De vorstendommen Reusz vaardigden hem af naar de Nationale Vergadering, waar hij tot de club van den Donnersberg behoorde. Vanhier werd hij met *Robert Blum* (zie aldaar) naar Weenen gezonden, waar hij in hechtenis genomen en door den krijgsraad ter dood veroordeeld, maar door Vorst *Windischgrätz* uit Oostenrijk verbannen werd. Na zijn terugkeer te Frankfort gaf hij in de Nationale Vergadering van de tribune verslag van zijn wedervaren in Weenen en zond voorts: „Briefe über die Wiener Octoberrevolution (1849)" in het licht. Na de ontbinding der Nationale Vergadering keerde hij terug naar Zwitserland en stevende in 1849 naar Noord-Amerika, waar hij aanvankelijk te New York industrieele ondernemingen op het touw zette. Van 1850—1857 doorreisde hij een groot gedeelte der Nieuwe Wereld en vertoefde geruimen tijd in Nicaragua, Mexico, Californië en Honduras. Nadat hij in 1856 te New York gehuwd was met Gravin *Caroline van Armansperg*, keerde hij in 1857 naar Europa terug en vestigde zich in 1862 te Weenen, waar hij in den „Botschafter" en in het geschrift „Oesterreich und der Freihandel (1865)" op hervorming der handelsstaatkunde in vrijzinnigen geest aandrong. Zijne denkbeelden, vroeger in zijn werk: „System der socialen Politik (1847, 3 dln)" geopperd, werkte hij uit in het boek: „Theorie der Politik (1861—1864, 2 dln)", terwijl hij voorts het merkwaardig geschrift: Aus Amerika, Erfahrungen, Reisen und Studien (1857—1858, 2 dln)" in het licht gaf. In 1866 vatte hij het voornemen op om naar Amerika terug te keeren, doch Prins *Hohenlohe* haalde hem over, om zich te München aan de dagbladpers te wijden. Hier redigeerde hij de „Suddentsche Presse", die echter in het volgende jaar zijn eigendom werd en de nationale politiek van Pruisen in bescherming nam. Zijne talrijke „Kleine politische Schriften" zijn in 1866 in 2 deelen verschenen; in 1870 schreef hij: „Die Wirtschaft des Menschengeschlechts auf dem Standpunkte der Einheit idealer und realer Interessen", — en in 1881: „Die realistische Weltansicht und die ntilitarische Civilisation".

Karl Friedrich Fröbel, een verdienstelijk opvoedkundige en een broeder van den voorgaande. Hij werd geboren te Griesheim in 1807, begaf zich naar Engeland, en schreef er dagbladartikels over opvoeding en onderwijs, — voorts: „A preparation for Euclid (1831)", enz. In 1833 ging hij naar Zwitserland, waar hij zijne „Zeitgemässe Betrachtungen (1839)" in het licht gaf en met *Herwegh* „Der dentsche Bote aus der Schweiz" redigeerde. Hij was er hoofdleeraar aan de cantonschool te Zürich en directeur van een opvoedingsgesticht voor jongens. In 1848 spoedde hij zich naar Duitschland, stichtte te Hamburg eene hoogeschool voor meisjes, die echter geen opgang maakte, werd uit Duitschland verbannen en vertrok in 1852 naar Schotland waar hij eerst werkzaam was als leeraar in de nienwe talen aan de Royal Academy te Inverness, terwijl hij later met zijne echtgenoot zich te Edinburgh aan het onderwijs en de opvoeding wijdde.

Froben (Johann) of *Frobenius*, een geleerde boekdrukker, geboren in 1460 te Hammelburg.

in Franken, bezocht de universiteit te Basel, was daarna werkzaam als corrector bij *Johann Amerbach* en *Hans Petri* en stichtte in 1491 eene eigene drukkerij, van welke een Latijnsche Bijbel het eerste voortbrengsel was. Hij behoorde tot de eersten, die gebruik maakten van de Latijnsche letter. Zijne Grieksche type is niet fraai en zijne Latijnsche rond en duidelijk zonder sierlijk te wezen. Zijne titelbladen zijn gewoonlijk overladen, de randversieringen naar teekeningen van *Holbein* vervaardigd, derhalve niet onverdienstelijk, en zijn merk is twee gekroonde slangen, om een staf gekronkeld en met een vogel in den bek. Zijne uitgaven zijn bijzonder correct en bestaan hoofdzakelijk uit werken van godgeleerden en kerkvaders, — voorts uit die van klassieke schrijvers. Hij was een vriend van *Erasmus*, die gerulmen tijd hij hem vertoefde en al zijne werken bij hem liet drukken. Hij overleed in 1527, en zijne zaak is door zijne zonen en kleinzonen voortgezet.

Frobisher (Martin), een Engelsch ontdekkingsreiziger, geboren te Doncaster in het graafschap York, vatte het plan op om eene noordwestelijke doorvaart te zoeken en bracht het onder bescherming van *Dudley*, graaf *von Warwick*, zoo ver, dat hij den 8sten Juni 1576 met 2 schepen van Deptford uitzeilde. Den 11den Juli zag hij land onder 61° N. B., doch het ijs verhinderde eene landing. Daarna stevende hij zuidwestwaarts en meende den 28sten de kust van Labrador te zien. Den 31sten zag hij wederom land en den 11den Augustus bevond hij zich in eene zeeëngte, die naar hem de *Frobisherstraat* genoemd werd, en keerde den 2den October te Harwich terug. Een steen, van het laatst ontdekte land medegebracht en als goudbevattend aangemerkt, was oorzaak, dat Koningin *Elizabeth* hem nogmaals derwaarts zond met den last om er een fort te bouwen en eene bezetting achter te laten. Hiertoe ging hij den 26sten Mei 1577 met 3 schepen onder zeil, door 12 andere gevolgd. Den 20sten Juni ontdekte hij land, hetwelk hij voor zijne Koningin in bezit nam en met den naam van West-Engeland bestempelde. Men kon echter wegens het ijs de zeeëngte niet opvaren; sommige schepen verongelukten, andere leden schade, en het seizoen was te ver gevorderd, om er eene kolonie te stichten. *Frobisher* moest zich dus vergenoegen met eene lading van 500 ton gewaand goud-erts en hiermede naar Engeland terugkeeren. Daar het echter bleek, dat die steen geene waarde had, staakte men de verdere ondernemingen, en het is thans niet eens zeker, waar ter plaatse *Frobisher* aan wal geweest is. In 1585 diende hij onder *Drake* en werd wegens zijn dapper gedrag bij het vernietigen der Armada tot ridder geslagen. Toen hij later met 10 schepen werd uitgezonden, om *Hendrik IV*, koning van Frankrijk, bij te staan, ontving hij op de kust van Britanje eene wonde, waaraan hij den 7den November 1514 te Plymouth overleed.

Fröhlich (Abraham Emanuel), een Zwitsersch dichter, geboren te Brugg in het land van Aarau den 1sten Februari 1796, studeerde te Zürich in de godgeleerdheid, werd in 1827 hoogleeraar in de Duitsche letterkunde aan de cantonsschool te Aarau, werd er in 1835 rector der districtsschool, verkreeg er in 1836 tevens het diaconaat, en overleed te Baden bij Aarau den 1sten December 1865. Hij leverde: „Fabeln (1825; 2de druk, 1829)", — „Schweizerlieder (1827)", — „Das Evangelium Johannis in Liedern (1835)", — „Elegien an Wiege und Sarg (1835)", — „Ulrich Zwingli (1840)", — „Ulrich von Hutten (1845)", — Johann Calvin (1862)", — „Der junge deutsche Michel (3de druk, 1846)", — „Reimsprüche aus Staat, Kirche und Schule (1850)", — „Trostliedern (1851; tweede bundel, 1864)", — „Auserlesenen Psalmen und geistliche Lieder (1845)" — en „Ueber den Kirchengesang der Protestanten (1846)". Ook redigeerde hij van 1831 tot 1838 de „Alpenrosen".

Frohschammer (Jacob), een Duitsch wijsgeer, geboren den 6den Januari 1821 te Illkofen bij Regensburg, bezocht het gymnasium in laatstgenoemde stad, studeerde te München in de godgeleerdheid en wijsbegeerte, ontving in 1847 de priesterwijding, was eenigen tijd in het bisdom Regensburg als geestelijke werkzaam en keerde in 1848 op zijn dringend verzoek terug naar de académie te München. Hier legde hij zich toe op de wijsbegeerte en vestigde er zich in 1850 als privaatdocent, waarna hij er in 1854 tot buitengewoon hoogleeraar benoemd werd. Hij legde toen zijne betrekking als universiteitsprediker neder, welke hij sedert 1851 had bekleed. Tot zijne geschriften behooren: „Beiträge zur Kirchengeschichte (1850)", — „Der Ursprung der menschlichen Seelen. Rechtfertigung des Generationismus (1854)", — en „Menschenseele und Physiologie (1855)". Eerstgemeld werk werd te Rome op den index geplaatst, doch den eisch, om zich tot onderwerping aan Rome te verbinden, weos hij van de hand. In zijne „Einleitung in die Philosophie und Grundrisz der Metaphysik (1858)" stelde hij de verschillende standpunten en methoden der wijsbegeerte in het licht en handhaafde zijne eigene opvatting. Op bealissenden toon verdedigde hij de zelfstandigheid der wijsbegeerte tegenover het gevoelen van hen, die haar als de dienstmaagd der godgeleerdheid beschouwen. Voorts schreef hij: „Ueber die Freiheit der Wissenschaften (1861)" — en onderscheidene opstellen in het tijdschrift „Athenäum" ter bestrijding van zijne tegenstanders. Nogmaals, maar te vergeefs, werd hij tot gehoorzaamheid aan Rome vermaand en eindelijk in 1863 door den aartsbisschop in het waarnemen van elke geestelijke bediening geschorst, terwijl men aan de studenten in de godgeleerdheid verbood, om zijne lessen bij te wonen. In den „Syllabus" van 8 December 1864 zien eenige stellingen bepaald op de wijsbegeerte van *Frohschammer*. Later gaf hij in het licht: „Das Christenthum und die moderne Naturwissenschaft (1868)", — „Beleuchtung der päpstlichen Encyclica (1870)", — „Zur Würdigung der Unfehlbarkeit (1869)", — „Die neue Wissenschaft und der neue Glaube (1873)", — „Das Primat Petri nnd des Pabstes (1876)", — „Das Christenthum Christi und des Pabstes (1876)", — „Die Phantasie als Grundprinzip des Weltprozesses (1877)", — „Die wahre Bedeutung des Kulturkampfes (1878)", — „Monaden und Weltphantasie (1879)" — en „Ueber die Genesis der Menschheit nnd deren

geistige Entwickelung in Religion, Sittlichkeit und Sprache (1883)".

Froissart (Jean), een Fransch dichter en geschiedschrijver, geboren te Valenciennes omstreeks het jaar 1336, ontving eene geletterde opvoeding en hield zich reeds vroeg bezig met de dichtkunst. Op zijn 20ste jaar begon hij de oorlogen van zijnen tijd te beschrijven, weshalve hij naar de plaatsen reisde, waar belangrijke veldslagen waren voorgevallen, 't geen hem tevens genezen moest van zijne liefde jegens eene jonkvrouw, die boven zijn stand verheven was. Het huwelijk van deze maakte hem zóo ongelukkig, dat hij zich naar Engeland begaf, waar de gemalin van *Eduard III* zijne beschermvrouw werd. Deze verschafte hem de middelen, om in Frankrijk in de nabijheid der aangebedene te kunnen leven, doch hij keerde weldra naar het Hof van Engeland terug. Hij vergezelde voorts den Zwarten Prins naar Aquitanië en Bordeaux, ging later met den Hertog *van Clarence* naar Italië en had er het bestuur over de feesten, welke *Amadéus VI* van Savoye ter eere van den Hertog instelde. Na het overlijden zijner beschermvrouw verbrak hij alle gemeenschap met Engeland en trad, na vele avonturen, als dichter in dienst bij Hertog *Wenzel van Brabant*, wiens dichtproeven hij tot den roman „Meliador" bewerkte. Na den dood van *Wenzel* kwam hij bij *Guy van Blois*, die hem aanspoorde om zijn geschiedwerk te vervolgen, zoodat hij eene reis ondernam naar *Gaston III van Foix*, om aan diens Hof uit den mond der ridders de door hen verrichte daden te vernemen. Op reis derwaarts kwam hij in kennis met den ridder *Espaing du Lion*, die de jongste krijgsbedrijven alle had bijgewoond, en het onbewimpeld verhaal van dezen vormt het belangrijkst gedeelte der kronlek. Na vele andere tochten overleed *Froissart* als kanunnik te Chimay in 1410. Zijne geschiedverhalen, loopende van 1322 tot 1400, dragen in stijl en kleur den stempel van zijn veelbewogen leven, maar vormen tevens gewichtige bronnen voor de kennis der zeden en gewoonten van dien tijd. Zij verschenen onder den titel: „Chronique de France, d'Angleterre, d'Ecosse, d'Espagne, de Bretagne" en zijn bij herhaling uitgegeven. De beste uitgave is die van *Buchon* in 15 deelen (1824—1826). Ook zijne gedichten zijn in 1829 door *Buchon* in het licht gezonden. Een fraai manuscript van de „Chronique" bevindt zich te Breslau.

Frommann (Georg Karl), een verdienstelijk beoefenaar der Germaansche talen, werd geboren den 31sten December 1814 te Coburg, bezocht aldaar het gymnasium en studeerde vervolgens te Heidelberg en de Berlijn. Reeds in 1837 bezorgde hij eene uitgave van het „Liet van Troye", welke getuigenis gaf van zijne grondige kennis, en nadat hij van 1840 tot 1842 eene wetenschappelijke reis volbracht had door Duitschland, Italië en Zwitserland, keerde hij naar Coburg terug, om zich voor te bereiden voor het hoogleeraarsambt. Intusschen noodzaakten hem de omstandigheden, om zich met het bestuur van een opvoedingsgesticht te belasten, zoodat hem geen genoegzame tijd voor zijne taalstudie overbleef. Niettemin voltooide hij het „Deutsches Lesebuch der mittelälterlichen Literatur (1845)" en werd in 1848 leeraar aan eene reaalschool te Coburg. In 1853 zag hij zich belast met het beheer der boekerij van het Museum te Nürnberg. Na den dood van *Pangkofer* nam hij de redactie op zich van het tijdschrift „Die deutsche Mundarten", waarin hij een schat van belangrijke opstellen leverde, en sedert verscheidene jaren is hij belast met eene herziening van de Bijbelvertaling van *Luther*, waaromtrent hij zijne denkbeelden heeft medegedeeld in het boekje: „Vorschläge zur Revision von Dr. M. Luther's Bibelüberzetzung (1862)".

Frommel (Emil Wilhelm), een Duitsch schrijver, studeerde te Halle, Erlangen en Heidelberg in de theologie, bekleedde het leeraarsambt te Alt-Luszheim, Karlsruhe en Barmen en werd in 1869 als garnizoens- en Hofpredikant naar Berlijn beroepen. Aan den oorlog van 1870—1871 nam hij deel als veldprediker bij het korps van generaal *von Werder*. Behalve een aantal leerredenen en „Aus dem Leben des Dr. A. Henhöfer (1865), alsmede: „Von der Kunst im täglichen Leben (1867; 4de druk, 1880)" heeft hij eene reeks van populaire geschriften in het licht gegeven, die zich onderscheiden door eenvoudige vroomheid, gezonde taal en aangenamen humor. Zijne bloemlezing: „In drei Stufen (7de druk, 1880)" is algemeen verspreid. Ook behoort hij tot de redactie van de „Neue Christoterpe".

Fronde (La) noemde men in Frankrijk de partij, die gedurende de minderjarigheid van *Lodewijk XIV* in verzet kwam tegen het Hof en tegen de staatkunde van *Mazarin* en er van 1648 tot 1654 veel onrust baarde. De hebzucht en het despotismus van *Mazarin*, aan wien de regentes *Anna van Oostenrijk* het bewind geheel en al overliet, waren dorens in het oog van velen. De Prinsen en aanzienlijken des lands zagen zich uitgesloten van hooge staatsambten, waarmede vreemdelingen werden begunstigd, — de bevoegdheid van het Parlement verkeerde in groot gevaar, en het volk zechtte onder zware lasten en verfoeielijke misbruiken. Terwijl nu het Hof over den Münsterschen Vrede onderhandelde, groeide de tegenstand van het Parlement, doch *Mazarin* deed den 26sten Augustus 1648 de woeligste leden in hechtenis nemen. Het volk, dit hoorende, greep naar de wapens, verstrooide de Zwitsers en wierp barricaden op rondom het Palais-Royal, zoodat de Hofpartij eene overeenkomst sloot, waarbij zij beloofde, de ingezetenen van lasten te ontheffen en eene betere rechtsbedeeling in te voeren. Hierdoor had het Parlement moed gekregen, en die leden, welke tegen de maatregelen van het Hof gekant waren, ontvingen den naam van *frondeurs*, die we wellicht in onzen tijd *pruttelaars* zouden noemen. Het Hof, verlangende door geweld aan dien toestand een einde maken, begaf zich naar St. Germain en Laye en droeg aan Prins *Louis de Condé* den last op, om Parijs met 7000 man te blokkeeren. Doch ook het Parlement met vele aanzienlijken, zooals de Prinsen *Conti*, *Longueville*, *Beaufort* en *Orléans*, de Hertogen van *Bouillon*, *Elbeuf*, *Vendôme*, *Nemours* en anderen, riep het volk te wapen en onderhandelde reeds met den Spaanschen stadhouder in de Nederlanden over het zenden van hulp-

troepen. In dien gespannen toestand werd den 11den Maart 1649 een verdrag gesloten, waar beide partijen niets bij wonnen. Na den terugkeer van het Hof namen echter de zaken eene andere wending, daar de Prinsen van den Bloede met *Mazarin* om het regeeringsbeleid begonnen te twisten, hetgeen de inhechtenisneming van de Prinsen *Conti*, *Condé* en *Longueville* ten gevolge had (13 Januari 1650). Die daad van geweld wekte opstand in al de gewesten. De maarschalk *Turenne* aanvaardde den titel van luitenant-generaal van het Koninklijk leger, bestemd tot bevrijding der gevangene Prinsen, vereenigde zich met den Aartshertog *Leopold Wilhelm*, maar werd door de troepen van *Mazarin* bij Réthel verslagen, zoodat laatstgenoemde in zegepraal naar Parijs terugkeerde. Hier waren echter alle partijen in opstand gekomen en vorderden zijne verwijdering op zóo indrukwekkende wijze, dat hij de gevangenen ontslaan en naar de Nederlanden vluchten moest. Nu verbande het Parlement den cardinaal *Mazarin* met zijn geheele geslacht, en de Prins *de Condé* behield de overhand aan het Hof, waarna een spel van schandelijke listen ontstond, die den strijd, in 't belang van het volk ondernomen, in een Hofkabaal veranderde. *Turenne* werd door de gunst der Regentes en de invloedrijke coadjutor *Gondy*, later cardinaal *de Retz*, door de behendigheid van *Mazarin* tot afvalligheid bewogen, en *Condé*, tegen wien men een staatsstreek wilde ondernemen, moest de wijk nemen naar zijn stadhouderschap Guyenne. Te midden van deze verwikkelingen had *Lodewijk XIV* den 14-jarigen ouderdom bereikt en den schepter aanvaard (1651). Hij deed den Prins *de Condé* het voorstel om terug te keeren, maar deze begaf zich naar Bordeaux, waar hij grooten aanhang verwierf en een oorlog begon te voeren tegen het Hof, die zonder den bijstand van *Turenne* licht gevaarlijk had kunnen worden. Den 2den Juli 1652 werd niet ver van Parijs een groote slag geleverd, en *Condé* was den ondergang nabij, toen de moed zijner zuster, de Hertogin *de Longueville*, de poort van Parijs voor hem opende, waardoor de zaken wederom eene andere wending verkregen. Parijs was den burgertwist moede, onderhandelde met het Hof en verlangde, dat *Mazarin* weggezonden zon worden, 't geen tegelijk met eene algemeene amnestie door *Lodewijk XIV* werd ingewilligd. *Condé*, die van deze overeenkomst niets wilde weten, omdat *Karel IV*, hertog van Lotharingen, hem een leger bezorgd had van 12000 man, verliet Parijs den 16den October 1652, begaf zich naar Champagne en trad 2 jaar daarna, toen hij bemerkte, dat de Fransche gewesten den vrede wilden handhaven, in Spaanschen dienst. Reeds den 21sten October 1652 was de Koning binnen Parijs getrokken, had er eene algemeene amnestie afgekondigd, aan het Parlement verboden, zich met staatkundige aangelegenheden te bemoeien, en den Prins *de Condé*, als schuldig aan hoogverraad, in den ban gedaan. Ook *Mazarin* keerde weldra terug, om op nieuw de tengels van het bewind in handen te nemen. Ofschoon de talrijke aanzienlijken, die in het leger van *Condé* gediend hadden, benevens 12 leden van het Parlement, gebannen waren, kwam de provincie Guyenne tot onderwerping, daar de Spaansche hulp zich liet wachten. Zoo ontstond de volheid van het koninklijk gezag uit eene beweging, die ter beharting van de belangen des volks was ontstaan.

Front, afkomstig van het Latijnsche woord *frons* (voorhoofd), beteekent de voorzijde van een gebouw, ook wel *frontispice* genaamd. In de krijgskunde noemt men het front van eene troep die zijde, waarheen de aangezichten der manschappen gericht zijn.

Frontaanval noemt men eene aanvalswijze, waarbij, zooals het woord reeds aangeeft, de vijand in het front wordt aangevallen. Op zich zelf verdient hij geen aanbeveling, aangezien hij de minste kansen voor de overwinning aanbiedt, maar hij kan noodzakelijk worden, indien het terrein niet toelaat eene omtrekkende beweging nit te voeren. Met betrekkelijk geringe strijdkrachten wordt de vijand over zijne geheele frontlijn bezig gehouden, ten einde hem met het ware aanvalspunt onbekend te houden. De hoofdmacht wordt geconcentreerd achter het punt, waarop men den beslissenden aanval richten wil. Ligt dit punt in het midden der vijandelijke linie, zoo kan de aanval tot eene *doorbreking* leiden.

Hoezeer dus de frontaanval op zich zelf niet veel wordt toegepast, komt hij in verbinding met andere aanvalswijzen veelvuldig voor. Nagenoeg alle gevechten worden geopend met een bezighouden in het front, ten einde het gunstigste aanvalspunt te kunnen opsporen of de voorbereidende maatregelen voor een flankaanval te nemen. Doordien de verdediger bij een aanval op zijne flanken steeds naar de bedreigde zijde zal trachten front te maken, gaat de flankaanval doorgaans in een in het front over. Hij verkeert dan evenwel in minder gunstige omstandigheden; zijn moreel daalt in even sterke mate als dat van den aanvaller stijgt en in den regel zal deze dan ook de overwinning wel behalen.

Frontignan, eene kleine stad, in het Fransche departement Hérault en in het arrondissement Montpellier gelegen, is beroemd wegens den voortreffelijken muscaatwijn, die in hare omstreken groeit.

Frontinus (Sextus Julius), een Romeinsch schrijver uit de 2de helft der eerste eeuw onzer jaartelling, verkreeg door zijne verdiensten hooge staatsambten. In 74 werd hij voor de eerste maal consul en van 75 tot 78 oogstte hij als veldheer in Britanje grooten roem. Hem werd onder de regeering van *Nerva* het opzicht over de waterleidingen toevertrouwd, en hij overleed in 106. Hij heeft een zeer belangrijk werk nagelaten „De aquaeductibus urbis Romae", waarvan *Bücheler* in 1858 de beste uitgave bezorgd heeft. Voorts schreef hij: „De re militari", maar of het „Strategematicon", onder anderen uitgegeven door *Oudendorp* te Leiden (1731), van hem afkomstig is, wordt door velen betwijfeld.

Fronto (Marcus Cornelius), een Romeinsch schrijver uit de 2de eeuw na Chr., was afkomstig uit Cirta in Numidië en vond als leeraar in de welsprekendheid te Rome grooten bijval. Hij gaf onderwijs aan *Marcus Aurelius* en *Lucius Verus*, bekleedde aanzienlijke waardigheden en overleed omstreeks het jaar 170. Geruimen tijd was geenerlei geschrift van hem bekend, behalve een werkje, getiteld: „De

differentiis vocabulorum", doch in den aanvang dezer eeuw heeft *Angelo Mai* eene groote menigte brieven van hem ontdekt en uitgegeven.

Fronton, zie *Gevel*.

Froriep (Friedrich Ludwig von), een verdienstelijk geneeskundige en schrijver, geboren te Erfurt den 15den Juni 1779, studeerde te Jena en werd er hoogleeraar in 1801. Weldra schreef hij zijn beroemd: „Theoretisch-practisches Handbuch der Gebnrtshülfe (1832, 9de druk)" en vertrok in 1804 naar Halle, waar hij tevens met het bestuur van het hospitaal voor kraamvrouwen werd belast. Voorts legde hij zich toe op natuurlijke historie, vergelijkende ontleedkunde en heelkunde en gaf met *Meckel* eene Duitsche bewerking in het licht van de „Leçons d'anatomie comparée" van *Cuvier*. In 1808 werd hij hoogleeraar te Tübingen en in 1811 lijfarts van den Koning van Würtemberg, weshalve hij zich naar Stuttgart begaf, vanwaar hij in 1816 naar Weimar vertrok, om aan *Bertuch* tot steun te verstrekken. In 1822 stichtte hij het tijdschrift: „Notizen aus dem Gebiete der Natur- und Heilkunde", die hij in 1636 onder den titel: „Neue Notizen" met zijn zoon voortzette. Voorts bewerkte hij een „Handbuch der Chirurgie (1821, 4 dln, 2de druk)" naar *Cooper* en overleed te Weimar den 28sten Juli 1847. — Zijn zoon *Robert Froriep*, geboren te Jena in 1804, studeerde te Bonn, werd professor te Jena en in 1833 buitengewoon professor, prosector en conservator aan het pathologisch museum der Charité te Berlijn, zag zich in 1832 benoemd tot „Medicinalrath" en vertrok naar Weimar, waar hij den 15den Juni 1861 overleed. Hij heeft zich vooral beroemd gemaakt door zijn voortreffelijken „Atlas anatomicus (1850; 5de druk, 1865)".

Froschdorf of *Frohsdorf*, oorspronkelijk *Crottendorf* genaamd, is een dorp met een deftig kasteel en park in Neder-Oostenrijk, 7 geogr. mijl ten zuiden van Weenen op den rechter oever van de Leitha, aan den voet van den Kaiserwald. In den laatsten tijd was dit kasteel het vereenigingspunt der oudere *Bourbons*, daar het sedert 1844 toebehoorde aan de Hertogin *van Angoulême*, na wier dood het ten deel viel aan den Graaf *van Chambord*, die er het grootste gedeelte des jaars zijn verblijf hield en er den 24sten Augustus 1883 overleed.

Frosinone in Italië was voorheen de zuidoostelijkste delegatie van den Kerkelijken Staat en telde op bijna 33 □ geogr. mijl ongeveer 150 000 inwoners. Behalve het Saccodal, waar de spoorweg doorheenloopt, is het land er bergachtig. — De evenzoo genoemde hoofdstad van dit landschap, het oude Frusino, heeft ongeveer 10 000 ingezetenen.

Frossard (Charles Auguste), een Fransch generaal, geboren den 26sten April 1807, trad in 1827 in dienst bij het leger, woonde de expeditie bij van België, Rome, Algerië, de Krim en Italië, werd in 1855 brigade-generaal, zag zich belast met de leiding van het wapen der genie, was gedurende twee jaar tweede kommandant van de polytechnische school en werd in 1867 gouverneur van den Keizerlijken Prins en in 1869 voorzitter van het versterkingscomité. Hij genoot in hooge mate het vertrouwen van *Napoleon III*, ontving bij het uitbarsten van den oorlog van 1870 het opperbevel van het tweede armeekorps, leed de nederlaag bij Saarbrücken, trok later binnen Metz, onderteekende er de capitulatie en werd als krijgsgevangene naar Duitschland gebracht. Hij overleed den 2den September te Chateau Villain. Om zich te rechtvaardigen, schreef hij een: „Rapport sur les opérations du 2 corps de l'armée du Rhin dans la campagne de 1870 (2de drnk, 1872)".

Froude (James Anthony), een Engelsch schrijver, geboren te Darlington den 23sten April 1818, bezocht de Westminsterschool en de académie te Oxford en behaalde er in 1842 den prijs voor het beste opstel over staathuishoudkunde. In hetzelfde jaar zag hij zich benoemd tot fellow (lid) van Exeter-College. Vervolgens onderhield *Froude* gemeenschap met *Newman* en de Puseyisten, werkte mede aan de „Lives of the English Saints" en ontving in 1844 de wijding. Weldra echter ontstond er eene volslagene omkeering in zijne gevoelens. Hij gaf in 1847 „Shadows of the clouds" en in 1848 „Nemesis of the faith" in het licht, waarin zich eene overhelling tot het rationalisms openbaarde. Hierover werd hij niet weinig lastig gevallen, zoodat hij den geestelijken stand verliet. Nadat hij afgezien had van zijn aanvankelijk voornemen, om naar Australië te vertrekken, werd hij in 1851 een ijverig medewerker aan den „Westminster Review" en aan „Fraser's Magazine" en hield zich bezig met de geschiedenis der Hervorming in Engeland. Dien ten gevolge schreef hij eene „History of England from the fall of Wolsey to the death of Elisabeth (1856—1870, 12 dln: 2de druk, 1870)". Het werk onderscheidt zich zoowel door een grondig onderzoek der bronnen als door een uitmuntenden stijl, terwijl intusschen de wijze, waarop hij de willekenrige daden van *Hendrik VIII* zocht te vergoeilijken, veler tegenspraak nitgelokt heeft. Voorts leverde hij: „Influence of the Reformation on the Scottish character", — „Short stndies on great subjects (1867—1876, 3 dln)" — en „The English in Ireland in the eighteenth century (1872—1874, 3 dln)". Nadat hij eene reis had volbracht naar de Engelsche koloniën, bezocht hij in 1876 op last der Regeering de Znid-Afrikaansche gewesten, om eene vereeniging van deze te bevorderen. Voorts leverde hij nog: „Bunyan, a biography (1878)", — „Caesar, a sketch (1879)", — „Reminiscences (1881, 2 dln)", — „Thomas Carlyle, a history of the first forty years of his life (1882, 2 dln)" — en „Letters and memorials of Jane Welsh Carlyle (1883, 3 dln)".

Fructidor of *Vruchtmaand* was in den Republikeinschen kalender in Frankrijk de maand, die van den 18den Augustus tot den 16den September onzer gewone tijdrekening liep. Bekend in de Fransche geschiedenis is de 18de Fructidor van het jaar V (4 September 1797), toen het Directoire door een staatsstreek de Republiek behoedde tegen het gevaar, waarmede zij van de zijde der Koningsgezinden bedreigd werd.

Frugoni (Carlo Innocenzo), een beroemd Italiaansch dichter, geboren te Genua den 21sten November 1692, werd bestemd voor den geestelijken stand en maakte snelle vor-

deringen in de kennis der fraaie letteren. Reeds in 1716, toen hij te Brescia zich oefende in de welsprekendheid, was hij beroemd als een sierlijk schrijver in proza en poëzij. Hij stichtte er eene vereeniging, waarin hij den naam ontving van *Comante Egineticо*. Vervolgens nam zijn geest eene hoogere vlucht en daarna was hij werkzaam als hoogleeraar te Genua en toen te Bologna. Door tusschenkomst van den cardinaal *Bentivoglio* werd hij aan het Hof van Parma met onderscheiding ontvangen, en zijne „Gedenkwaardigheden van het Huis Farnese" werden met den titel van „Koninklijk geschiedschrijver" beloond. Na den dood van Hertog *Antonio* keerde hij naar Genua terug. De kluisters zijner kloostergelofte begonnen hem te drukken en het gelukte hem, zich daarvan te ontslaan. Zijne groote canzone op de verovering van Oran door de Spaansche troepen onder Graaf *Montemar* en andere gedichten bezorgden hem grooten roem. Hij werd weder naar het Hof van Parma geroepen, maar de oorlog, die in Italië tusschen Spanje en Oostenrijk uitbarstte, bracht hem in moeielijke omstandigheden. Na den Vrede van Aken ging hij evenwel derwaarts en wijdde zich geheel en al aan de dichtkunst, totdat hij den 20sten December 1768 overleed. Zijne verzamelde werken zijn in 1779 te Lucca in 15 deelen uitgegeven.

Fruin (Robert), een verdienstelijk Nederlandsch geschiedkundige, werd geboren te Rotterdam den 14den November 1823, ontving er zijne opleiding aan de Erasmiaansche school, vertrok in 1842 als student naar Leiden, werd er in 1847 tot doctor in de letteren bevorderd en in 1848 benoemd tot leeraar in de geschiedenis aan het gymnasium. In het jaar 1860 werd hij aldaar geroepen tot den academischen leerstoel, dien hij er bij voortdnring ter zake van het onderwijs in de historie bekleedt. Van zijne geschriften noemen wij: „Tien jaren uit den Tachtigjarigen Oorlog (1588—1598)" en „Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574". Voorts bestreed hij in 1855 de Groeniaansche beginselen van staatsrecht, — leverde een uitmuntend vertoog over de Grieksch-Romeinsche godenleer, — en plaatste onderscheidene belangrijke opstellen in „De Gids", in „Nijhoff's Bijdragen", wier redactie hij na den dood van den eersten redacteur op zich nam, en in den „Nederlandschen Spectator". Hij is lid van de Koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam, en correspondeerend lid van die te München. — Zijn broeder *Jacobus Antonie Fruin*, hoogleeraar in de rechten aan de académie te Utrecht, werd geboren te Rotterdam den 8sten Juni 1829, studeerde te Leiden in de rechten en promoveerde aldaar. Na eene poos als advocaat te Rotterdam gepractiseerd te hebben, werd hij referendaris bij het ministerie van Financiën en in 1859 hoogleeraar in de rechten te Utrecht, — voorts lid van de Koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam. Hij redigeerde de „Bijdragen", sedert 1873 „Nieuwe Bijdragen voor rechtsgeleerdheid en wetgeving", bezorgde eene uitmuntende uitgaaf der Nederlandsche Wetboeken en der Middeneeuwsche Rechtsbronnen van Dordrecht, en schreef o. a.: „Redevoering over het nut der geschiedkundige beoefening van het Fransche recht voor de wetenschappelijke verklaring onzer burgerlijke wetgeving". Hij overleed te Utrecht den 1sten November 1884.

Frullani (Emilio), een Italiaansch dichter, geboren omstreeks het jaar 1809, studeerde te Pisa in de rechten, werd advocaat, nam ijverig deel aan de vrijzinnige bewegingen der jaren 1849 en 1859, zag zich in laatstgenoemd jaar gekozen tot lid van de Assemblea Toscana, in 1860 tot lid van het Italiaansch Parlement, later tot lid van den gemeenteraad van Florence en van de Accademia della Crusca en overleed te Florence den 24sten October 1879. De eerste bundel zijner gedichten verscheen in 1863 en de tweede in 1874. Vooral zijn gedicht: „Le tre anime" bezorgde hem grooten roem.

Frullini (Luigi), een uitstekend Italiaansch beeldhouwer, geboren den 25sten Maart 1839 te Florence, oefende zich aan de Académie voor Schoone Kunsten aldaar en ontving reeds in 1859 als zelfstandig kunstenaar belangrijke bestellingen. In 1861 behaalde hij een prijs op de nationale tentoonstelling te Florence. Hij werkt hoofdzakelijk in hout en zijne kunstgewrochten, welke in sierlijkheid de beste van vroegeren tijd evenaren, bevinden zich in de voornaamste musea der Oude en Nieuwe Wereld. Sedert 1855 is hij hoogleeraar aan de Académie van Schoone Kunsten te Florence en sedert 1874 eerelid der Académie te Genua. Op de tentoonstellingen te Weenen (1873) en Parijs (1878) verwierf hij gouden medailles van de eerste klasse.

L IJ S T

DER

PLATEN, KAARTEN EN TEKSTFIGUREN,

BEHOORENDE BIJ HET ZESDE DEEL.

A. — Platen.

	Bladz.
Edelgesteentenslijperij	130
Eenhoevigen	145
Egyptische bouwkunst	162
Egyptische mythologie	162
Electrische klokken enz.	215

B. — Kaarten.

Duitschland	28
Elzas-Lotharingen	247
Engeland en Wales	273
Frankrijk	673

C. — Tekstfiguren.

	Bladz
Het Ständehaus te Düsseldorf	84
Echo (1 en 2)	112, 113
Edinburgh	133
De wilde eend	144
Geraamte van het paard	146
De eidereend	174
De gesteelde eik	180
De ongesteelde eik	181
De ekster	186
De Amerikaansche eland	188
De electriseermachine	196
Electrisch klokkenspel	197
Electrische dans	197
De flikkerbuis	197
De electrophoor	198
De Leidsche flesch	198
De electrische batterij	198
De electrische mortier	199
Vonken bij geringe slagwijdte	199
Vonken bij grootere slagwijdte	199
Vertakte vonk	200
Electrische lichtbundel	200
Kolom van Volta	201
Idem	201
Trogapparaat	202
Element van Daniëll	202
Element van Grove	202
Element van Bunsen	203
Batterij van vijf elementen van Bunsen	203
Multiplicator	204
Voltameter	205
Eenvoudigste inductietoestel	205
Inductor- en inductiespiraal	206
Rheotoom	207
Toestel van Rhumkorff	208
Idem	208
Rotatietoestel	209
Thermo-electrische proef	211
Thermo-electrische kolom	211
Toestel tot bepaling der snelheid van den stroom	212
Electromagneet (1—4)	218, 219
Electromagnetische machine	219
Electromagnetisch wertuig met draaienden magneet	220
Electrische machine van Stöhrer	220
Magneetnaalden	221, 222
Ellips (1 en 2)	238
De elzenboom	251
Epithelium (1—4)	298
Erica cylindrica	316
Ernstvuurwerk	330
De erwt	335
De manna-esch	340
Eucalyptus globulus	378
Filtreeren (1—3)	559, 560
Delesseria sinuosa	603
Fontein van Heron	624
Intermitteerende fontein	625
De nieuwe Beurs te Frankfort	668
Het nieuwe Operagebouw te Frankfort	668

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

Widener Library
3 2044 105 239 362